DIDASCALIA

ET

CONSTITUTIONES APOSTOLORUM

EDIDIT

FRANCISCUS XAVERIUS FUNK

VOLUMEN I

PADERBORNAE
IN LIBRARIA FERDINANDI SCHOENINGH
MDCCCCV

PRAEFATIO.

Cum ante duo fere decennia cognoscerem, Sebastianum Drey, quamvis optime de Constitutionibus apostolorum elucidandis meritum, de earum origine et tempore minus recte sensisse, et tractatum de opere componere coepissem, qui sub titulo *Die Apostolischen Konstitutionen* anno 1891 in lucem prodiit, ante omnia Didascalia apostolorum, fons librorum I—VI Constitutionum, accuratius mihi perspicienda erat. Paulus de Lagarde hunc librum, syriace nobis traditum, sane graece restituerat. At versio primi capitis germanica, quam Dr. Zenker Ioanni Guilelmo Bickell communicavit et hic in sua Historia iuris ecclesiastici I (1843), 148—150 publicavit, illam versionem non fidelem esse mihi ostendit. Scientiam libri ergo certiorem consequi studebam, et Albertus Socin, collega et amicus, Didascaliam syriacam benignissime mihi interpretabatur. Cum autem cum huius versione Lagardianam conferrem, Paulum de Lagarde partem libri fere duodecimam neglexisse animadverti. Itaque librum ipsum et quidem latine versum edere decrevi. Cumque maior libri pars in Constitutionibus apostolorum graece tradatur, has illi addendas esse censui et textum iam publicatum repeti posse putavi. Editiones vero duas novissimas, Lagardianam et Pitrianam, accuratius inspiciens, brevi neutram sufficere cognovi. Quam ob rem textum Constitutionum denuo recensere aggressus sum ac codices, quotquot mihi innotuerunt, excussi, Vindobonenses, Parisinos et Petroburgensem Tubingae, alios, qui mihi non mittebantur, Romae, Mediolani, Hierosolymis, Constantinopoli; paucos alii benignissime mihi contulerunt vel inspexerunt. Cum codices multi et in regionibus remotis asservati adhibendi essent, multo tempore opus erat. Anno 1895 opus meum quidem iam consummatum esse

videbatur, at nondum publicandum erat. Eodem anno versio Didascalia latina vetus inventa atque anno 1900 demum edita fuit. Brevi post de editione Didascaliae syriacae codicibus hucusque incognitis paranda certiores facti sumus. Quae subsidia cum neglegere nollem, alii, quorum nomina in Prolegomenis invenies, Didascaliam transferentes in sermonem tritum vel recentiorem, scilicet gallicum, anglicum, germanicum, me praeveniebant. Attamen versionem meam latinam multis exoptatam fore speraverim.

Cum liber VIII Constitutionum abbreviatus ac paululum mutatus tradatur, etiam hic textus edendus eique ceterae scripturae, quas volumen huius operis alterum complectitur, addendae esse mihi videbantur.

Superest, ut Bibliothecis, quae codices suos mihi miserunt aut facultatem eos inspiciendi dederunt, atque viris doctis, qui de codicibus, ad quos mihi aditus non patebat, me instruxerunt vel alio modo adiuverunt, gratias agam maximas.

TUBINGAE mense Septembri MDCCCCV.

F. X. FUNK.

PROLEGOMENA.

A.

DIDACHE APOSTOLORUM.

Constitutiones apostolorum e pluribus scripturis veteribus compilatae sunt, e quibus duae ad nos pervenerunt, Didache apostolorum, fons partis prioris libri VII, et Didascalia apostolorum, in qua libri I—VI nituntur. Illa codice a Leone quodam notario a. 1056 scripto et olim Constantinopoli in Bibliotheca monasterii patriarchalis Hierosolymitani, nunc Hierosolymis asservato traditur et anno 1883 exeunte a Philotheo Bryennio, metropolita Nicomediensi, in lucem edita fuit in libro: *Διδαχὴ τῶν δώδεκα ἀποστόλων*. Cum documentum maximae antiquitatis sit, mox ubique fere terrarum, ubi litterae christianae vigent, ab aliis emissa atque illustrata fuit. Equidem eam typis impressi in libro: Doctrina duodecim apostolorum, Canones apostolorum ecclesiastici ac reliquae doctrinae de duabus viis expositiones 1887, eodem anno in volumine I meae Patrum apostolicorum editionis inserui, anno 1901 in editione II Patrum apostolicorum eam textu emendato iterum recepi. Scriptura cum toties vulgata fuerit et omnibus praesto sit, in hoc opere non edenda est. Attamen cum fons sit libri VII Constitutionum, huic textus saltem subiungendus esse videtur, ut magis appareat, quomodo Constitutor eam transformaverit. Praeterea consentaneum est, veterum testimonia eam spectantia colligere, quoniam non solum pars Constitutionum est, sed olim saepius etiam cum his confundebatur. Quae cum ita sint, etiam in Prolegomenis pauca de ea monuerim, et quidem primo loco vel priusquam de Didascalia ago, cum haec quidem in Constitutionibus ordinem priorem obtineat, illa autem hanc aetate longe superet.

Scripturam antiquissimam esse hodie nemo est qui neget. Neque vero de eius aetate atque origine omnes plane consentiunt.

Plurimi eam ad saeculum I exiens referunt, nonnulli ad saeculum II medium. Alii totum libellum Christiano attribuunt; alii, persuasum sibi habentes, particulam 1, 3—2, 1, quae pauca verba evangelica continet, in plerisque scripturis autem ab eo dependentibus deest, a posteriore interpolata esse, censuerunt, priorem partem vel catechesin c. 1—6 a Iudaeo fere annis 100 a.—50 p. Chr. ad erudiendos proselytos exaratam fuisse, alteram partem seu librum ritualem deinde a Christiano confectam et ab auctore huius partis ipso aut ab alio cum illa coniunctam esse. Revera quaeritur, num illa particula genuina sit. Omittunt eam praesertim Barnabae epistula c. 19, Canones apostolorum ecclesiastici vel libellus, quem Germani *Apostolische Kirchenordnung* nuncupare solent, versio scripturae latina vel potius versio partis prioris seu descriptionis duarum viarum, quae sola ad nos pervenit, fortasse etiam sola a Latinis recepta fuit. Altera ex parte non solum auctor Constitutionum particulam legit, sed etiam auctor Didascaliae et Hermas eam cognitam habuisse videntur. Utut autem haec res se habet, etiamsi particula illa auctori abiudicanda sit, pars ipsa vel descriptio duarum viarum ea est, quae originem potius christianam quam iudaicam prodat.

Scripturae mentionem expressam faciunt Eusebius, Athanasius, Ps.-Cyprianus De aleatoribus, alii, quos in Testimoniis collegi. Notitiam eius produnt etiam plures, de quibus dixi in editione mea p. VIII—XXIII et in Patribus apostolicis 1901 t. I p. VI—IX. Ibidem invenies editiones scripturae atque disputationes de ea institutas creberrimas.

Hoc loco etiam fragmenti scripturae amplioris mentio facienda est, quod Testimoniis iam impressis in notitiam meam venit; volumen enim huius operis secundum ante primum prelo submissum est. In versione epitomes libri VIII Constitutionum apostolorum aethiopica, quam G. Horner in libro: The Statutes of the Apostles or Canones ecclesiastici, a. 1904 publicavit, post partem primam seu tractatum de charismatibus tres particulae aliarum scripturarum insertae sunt, sc. 1. Act. 15, 29 seu decretum apostolorum Christianos e gentilibus spectans; 2. Didache XI, 3—XIII; VIII, 1—2[a] (. . . εὐαγγελίου); 3. Didascalia II, 57.

B.

DIDASCALIA APOSTOLORUM.

Testes Didascaliae apostolorum,[1] e qua sex libri Constitutionum apostolorum priores prodierunt, pauci sunt. Primo libri mentionem Epiphanius facit. Appellat eum quidem Diataxin vel Diataxes apostolorum, unde recentiores plerique eum Constitutiones apostolorum respexisse collegerunt. Quae autem e libro profert, ea non tam huius scripturae sunt, sed similis cuiusdam antiquioris, ut iam Petavius[2] et Usher[3] perspexerunt, vel Didascaliae, ut hoc libro vulgato nunc constat. Epiphanius non solum plures scripturae locos allegat, sed etiam H. 70, 10 refert, Audianos eum laudasse, ut suam paschae celebrationem vel Quartodecimanismum probarent. Neque potest non commemorare, librum multis dubiae fidei esse; ipse autem eum approbat dicitque, eum omnia complecti, quae ad ecclesiae disciplinam attinent, nec quidquam aut in fide ac catholica professione depravatum aut ecclesiae administrationi ac decretis contrarium continere (ibid.). Secundus testis est Pseudo-Clemens, qui e scriptura sex libros Constitutionum apostolorum priores formavit, tertius Pseudo-Chrysostomus vel auctor Operis imperfecti in Matthaeum, qui scripturám sub nomine libri canonum vel canonum apostolorum laudat. Medio aevo Bar-Hebraeus eam legit. Accedunt denique praeter versiones et codices eas tradentes duo testes plane incerti, quorum in Testimoniis mentio facta est, atque is, cui fragmentum aethiopicum supra p. II laudatum debemus.

P. de Lagarde a. 1857 librum Audianis adiudicandum esse dixit,[4] minime vero sententiam probavit. Prima libri vestigia sane, ut iam vidimus, in illa secta apparent. Inde autem non sequitur, librum ab Audianis compositum fuisse, cum nihil in eo reperiatur, quod proprie sectae sit. Kattenbusch[5] cum perspicere sibi

---

[1] Cf. ad hanc sectionem quae de Didascalia disputavi in libro meo *Die Apostolischen Konstitutionen* 1891 p. 28—75; 86—92.

[2] Not. X ad Epiphan. Haer. 70.

[3] Polycarpi et Ignatii epistolae 1644 c. 6—16.

[4] Cf. Nestle in *Zeitschrift für die neutestam. Wissenschaft* 1902 p. 166.

[5] *Das Apostolische Symbol* 1894 p. 394.

videretur, clausulam Didascaliae vel potius Constitutiones apostolorum VI, 30, quas solas respexit, ad symbolum referri posse, quod in libro VII, 41 legimus quodque Luciani martyris († 312) esse putat, scripturam huic attribuere ausus est. At ut de multis aliis taceam, non animadvertit, clausulam (c. 30) libri sexti Constitutionum minime totam auctoris Didascaliae, sed magna ex parte interpolatoris esse. Holzhey Didascaliam paulatim e Didache pluribus viris hunc libellum transformantibus exortam[1] atque tres auctores discernendos esse censuit.[2] Didascaliam enim cum scripturis Dionysii Alexandrini comparans invenire sibi visus est, hunc patrem iam librum legisse, tum ipsum aut unum ex discipulis suis eum transformasse, brevi post Iudaeo-Christianum denique librum in eam formam redegisse, in qua latine et syriace versus ad nos pervenit. Equidem non video, Dionysium librum cognitum habuisse; neque in libro duos vel tres auctores discernere possum. Scriptura potius uni auctori adiudicanda est, neque pars extrema vel caput versionis syriacae ultimum excipiendum esse videtur, quod Nau,[3] cum pars prior clausula terminetur et plura iam antea exposita repetantur, a posteriore additum esse opinatur. Nam clausula illa non ea est, quae partem sequentem excludat; liber non ita compositus est, ut de ordine sententiarum severius iudicemus; denique partem illam extremam non solum duae versiones veteres, syriaca et latina habent, sed etiam Constitutiones apostolorum testantur. Kohler[4] nuperrime scripturam iudaicam fontem similiter Didascaliae esse putavit ac Didaches, minime vero probavit.

Harnack[5] Novatianos in libro impugnari censens hunc annis 260—302 attribuit. Mihi[6] ea, quae de hierarchia et de haeresibus exponuntur, olim partem saeculi III priorem prodere videbantur.

---

[1] *Die Abhängigkeit der syrischen Didaskalia von der Didache: Compte rendu du quatrième Congrès scientifique international des Catholiques* 1898 I, 249—77.

[2] *Theologisch-praktische Monatschrift* 1901 p. 515—23.

[3] *La Didascalie* 1902 p. 166.

[4] *The Jewish Encyclopedia* IV (1903), 587—94.

[5] *Die Lehre der zwölf Apostel nebst Untersuchungen zur älteren Geschichte der Kirchenverfassung und des Kirchenrechts* (*Texte und Untersuchungen zur Geschichte der altchristlichen Literatur* II, 1—2) 1884 p. 242 n. 3.

[6] *Die Apostolischen Konstitutionen* 1891 p. 50—54.

Harnack[1] quoque postea idem de tempore scripturae iudicavit. Modo ea, quae de mansuetudine erga peccatores paenitentes gerenda in ea leguntur, a posteriore interpolata esse censuit. Hanc sententiam vero non probavit, et interea etiam interpres vetus latinus contra eam testimonium perhibuit. Altera ex parte quaestionem retractans ego[2] cognovi, argumenta, quibus olim nisus sum, minus valida et scripturam ad alteram saeculi III partem potius quam ad priorem referendam esse. Idem Achelis[3] iudicavit. Harnack[4] etiamnunc duos auctores discernendos esse putat, alterum saeculi III parte priore librum componentem, alterum parte posteriore eum paulum mutantem et fortasse etiam augentem. Mihi argumenta allata non idonea esse videntur. Harnack ipse in universum scripturam certe unam esse agnoscit.

Cum scriptura opus apostolorum omnium commune esse praetendat et apostoli insuper dicant, Hierosolymis congregatos se ad repellendas haereses et ad fideles confirmandos Didascaliam confecisse, apparet, eam in illa urbe conscriptam esse velle. Quod dicens auctor quidem fide non est dignus. Attamen non prorsus nos fefellit. Eum in Palaestina vel Syria vixisse, et testes et ea, quae de Iudaismo et Gnosticismo exponuntur, demonstrant. Achelis[5] scripturam in Coelesyria exortam esse censet.

Inter auctores recentiores Didascaliae notitiam primam prodere videtur Abrahamus Ecchellensis, in parte priore libri, qui inscribitur Eutychius patriarcha Alexandrinus vindicatus (1661), nonnullos locos ex ea communicans (p. 15, 156—161). Librum deinde I. Guilelmus Bickell[6] in tomo primo Historiae iuris ecclesiastici (1843) accuratius descripsit et plures locos publicavit, quos ei Zenker in linguam germanicam verterat. Totam scripturam denique Lagarde[7] a. 1854 syriace edidit. Idem eam graece restituere conatus est et Didascaliam puriorem, quo nomine librum

[1] *Die Quellen der sogenannten Apostolischen Kirchenordnung* (*Texte und Untersuchungen* II, 5) 1886 p. 76.

[2] *Revue d'Histoire ecclésiastique* II (1901), 798—809.

[3] Achelis et Flemming, *Die syrische Didascalia* 1904 p. 366—77.

[4] *Geschichte der altchristlichen Literatur* II, II (1904), 488—501.

[5] L. c. p. 354—66.

[6] *Geschichte des Kirchenrechts* 1843 I, 148—159.

[7] Didascalia apostolorum syriace 1854.

insignivit, a. 1854 typis expressit in volumine secundo Analectorum Antenicaenorum, quae Chr. C. I. Bunsen[1] edidit.

Textus Didascaliae graecus deperditus est. Maiorem autem partem auctor Constitutionum apostolorum scripturam in usum suum vertens servavit, scilicet ea, quae in hac editione non linea subiecta notantur. Scriptura ipsa nonnisi versionibus traditur, versione syriaca, quae tota ad nos pervenit, latina, cuius duodeviginti fragmenta exstant, tertiam fere partem continentia.

Versionis syriacae sex codices noti sunt. Maximae auctoritatis est liber Sangermanensis vel Parisinus, saeculo VIII vel IX ab Abrahamo diacono scriptus. Fuit olim Florentiae; per Magnum ducem Toscanae autem Eusebio Renaudot donatus est; deinde venit in Bibliothecam monasterii Parisini S. Germani; nunc asservatur in Bibliotheca Gallorum nationali insignitus numero 62, quondam signatus 38. Est collectio amplissima canonum et scripturarum ad ecclesiae disciplinam constitutionem cultum pertinentia. Primum locum vel folia 1—89 Didascalia obtinet; sequuntur Octateuchus Clementis syriacus vel potius particulae huius operis, canones conciliorum veterum ac nonnullae aliae scripturae similes. Lagarde e codice Didascaliam publicavit, Zotenberg[2] eum accuratius descripsit, false autem scripturas Didascaliam sequentes quatuor excerpta e libris I—VII Constitutionum apostolorum esse dixit. Revera illae scripturae, ut iam dixi, excerpta ex Octateucho Clementis syriaci sunt, cuius libri octo haec continent: I—II Testamentum Domini nostri, quod nuperrime integrum in lucem prodiit;[3] III Canones ecclesiasticos sanctorum apostolorum vel libellum, qui apud Germanos *Apostolische Kirchenordnung* appellatur; IV—VIII particulas libri octavi Constitutionum apostolorum, sc. IV c. 1—2; V c. 3—5, 8; 16—26; VI c. 27—28; 30—31; 32, 11—12; 33—34; 42—46; 32, 1—10; VII c. 29; 6—9; VIII c. 47 vel Canones apostolorum.[4]

---

[1] Analecta antenicaena 1854 II, 225—338.

[2] *Catalogues des manuscrits syriaques et sabéens de la Bibliothèque nationale* 1874 p. 22—29.

[3] Testamentum Domini nostri Iesu Christi nunc primum edidit I. E. Rahmani 1899.

[4] Cf. Rahmani l. c. p. X sq. Funk, *Das Testament unseres Herrn* 1901 p. 7 sq. Oriens christianus I (1901), 120—122.

Secundum codicem veterem, exaratum a. 1036, I. Rendel Harris nuper in Mesopotamia detexit, et apographum libri accuratum, quod sibi comparavit, Margareta Dunlop Gibson[1] edidit addiditque versionem anglicam. Codex multis lacunis laborat; praeter singula verba et particulas minores deficit initium vel inscriptio et I, 1, 1; II, 5, 5—6, 1; II, 49, 3—53; III, 19; V, 6, 7—9; 14, 3—16, 8. Capita VI et VII non solum aliter ac Parisinus disponit vel terminat, sed in hac sectione etiam ordinem sententiarum turbat. Denique plura a scriptura aliena exhibet, scilicet initio prologum et post caput IV versionis vel post librum I Constitutionum apostolorum particulas Testamenti Domini nostri de ordinibus agentes, Canones ecclesiasticos s. apostolorum, Constitutiones apost. VIII, 34, 1, Canones Addaei apostoli 27, Canones apostolorum et patrum (de matrimonio agentes) 20.

I. R. Harris etiam alium codicem in Mesopotamia invenit, eiusque lectiones varias Gibson editioni suae addidit. Liber nonnisi fragmentum Didascaliae exhibet; maiore ex parte particulas ab hac scriptura alienas tradit, etiam duas, quae neque in altero codice Mesopotamico neque in libro Parisino leguntur.

Quartus codex in Museo Borgiano (*Elenco sep.* V) vel in Bibliotheca Collegii Urbani de propaganda fide Romae asservatur. Assemani in Bibliotheca Orientali III, I, 14 not. 2 iam eius mentionem fecit. O. Braun librum nuper invenit, postquam diu latuit; Nau[2] eum paucis verbis descripsit, Gibson lectiones variantes notabiles communicavit. Continet codex fere eadem, quae liber Parisinus; Octateuchum Clementis autem integrum tradit, non solum aliquot fragmenta, inprimis Testamentum Domini nostri, quod libros I—II operis efficit. Nau, qui textum libri cum editione Lagardiana accurate contulit, codices Parisinum et Borgianum ex eodem archetypo fluxisse, illum autem meliorem esse iudicat. Idem sentit Gibson, quae lectiones a suo textu et a codice Parisino divergentes exscripsit.

Codex Bibliothecae Universitatis Cantabrigiensis 2023, saec. XIII, collectionem canonum continens, fol. 169—204 excerpta e Didascalia exhibet, quae ad maiorem scripturae partem, capita

---

[1] Horae Semiticae I. The Didascalia apostolorum in Syriac 1903.

[2] *La Didascalie* 1902 p. 161.

I—XX versionis syriacae, pertinent. Lectiones variantes Gibson et sub textu (inde a capite XI exeunte) et in appendice editionis suae communicavit.

Sextus codex est Vaticanus latinus 5403, fol. 1—72 Didascaliae textum syriacum et inter lineas appositam versionem latinam exhibens. Quo tempore haec versio confecta sit, nota fol. 1 indicat: „Sedulitate atque iussu Reverendissimi Domini Francisci nuncupati Penia Auditoris Rotae peritissimi e syriaco in latinum sermonem translata est haec didascalia Anno Dominicae Reparationis millesimo quinquagesimo nonagesimo sexto.“ Haud dubie eodem tempore etiam textus syriacus scriptus est, et e codice Borgiano vel potius e codice Parisino defluxisse videtur. Aliquot loci insignes, quos I. Guidi me rogante benignissime inspexit, cum hoc codice vel editione Lagardiana consentiunt. Librum, cuius notitiam Petro Batiffol debeo, accuratius hucusque nemo contulisse videtur. Nuperrime A. Baumstark de codice eiusque possessore egit in ephemeride, quae inscribitur Oriens christianus, t. III (1903), 211—214.

Versio latina traditur codice palimpsesto LV Bibliothecae capitularis Veronensis, qui insuper fragmenta duarum scripturarum similium exhibet, sc. Canonum ecclesiasticorum s. apostolorum (c. 18, 5—c. 30) et Constitutionis ecclesiae Aegyptiacae, quo nomine altera scriptura vulgo appellatur. E. Hauler,[1] qui codicem maxima cum diligentia eruit eiusque textum edidit, eum saeculo VI ineunte scriptum et versionem saeculo IV exeunte confectam esse censet. Cum Constitutio ecclesiae Aegyptiacae, cuius pars prior simillima est Constitutionibus apostolorum VIII, 4—31, non fons huius libri esse, sed potius ab eo dependere mihi videatur, equidem non possum non dubitare, num versio ad illam aetatem referenda sit. Nunc autem de quaestione non est disputandum, quia adhuc plures textus edendi sunt, ut de ratione inter illas ac nonnullas alias scripturas intercedente iudicium certius ferre possimus.

Lagarde, ut iam dixi, scripturam graece restituere conatus est. Opus autem, quod paravit, haud paucis et parvis vitiis laborat.

[1] Didascaliae apostolorum fragmenta Veronensia latina 1900. Iam antea de codice pretioso disputavit in tractatu: Eine lateinische Palimpsestübersetzung der Didascalia apostolorum, qui et in litteris classis philosophico-historicae Caesareae Academiae Vindobonensis vol. CXXXIV et separatus 1896 apparuit.

Multos versionis syriacae locos omisit, qui sine dubio ab auctore Didascaliae scripti sunt; textui interpolato vel Constitutionibus apostolorum nimiam fidem habuit. Cum in Reliquiis iuris eccles. ant. gr. 1856 p. IV expresse dicat, Didascaliam apostolorum syriace versam nullis posterioris aetatis ampullis distentam esse se confidere, eo minus comprehendi potest, cur partem textus syriaci fere duodecimam suppresserit.

Revera non est quod dubitamus, scripturam versione syriaca in universum saltem integram nobis traditam esse. Syrus manifeste id egit, ut exemplar graecum fideliter interpretaretur. Modo verba non anxie transtulit. Saepius pro uno verbo duo posuit vel vocabulum synonymum inseruit (ex. gr. I, 1, 2 *ἀπέχεσθε* = fugite et abstinete; 1, 3 *δόξα* = gloria et honor; 2, 2 *ὑπομείνατε* = longanimes estote et patientes; 2, 4 *πράσσοντες* = servemus et faciamus; 3, 2 *εἰς τὸ ἀγρευθῆναι* = ut videat et concupiscat; 3, 6 *εὔμορφος* = pulcher et venustus; 6, 8 *γινώσκειν* = ut discernas et cognoscas; 6, 10 *πεφορτισμένοι* = onerati oneribus magnis; 7, 11 *παραιτούμενοι* = amoveatis ac reiciatis; 8, 2 *τὸν παντοκράτορα* = Dominum nostrum omnipotentem; 8, 19 *καταφρονεῖ* = neglegit ac relaxat animam suam; 10, 1 *περίκοψον* = amputa et abstine) et sententiam brevem repetiit vel amplificavit. Hoc modo autem interpretans librum non adulteravit; immo potius nihil sectatus fuisse videtur, nisi ut exemplar graecum quam optime sermone suo redderet. Non desunt sane alia additamenta. In exordio scripturae versio syriaca Iesum appellat magnum Deum, et in doxologia I, 8, 2 Deo patri et filio adiungit spiritum sanctum. Illa verba cum neque in Constitutionibus apostolorum neque in versione latina legantur, certe spuria sunt et a Monophysita ea inserta fuisse coniecerim; alter quoque locus, qui in versione latina non est servatus, coruptus esse videtur. Sed quaerere licet, num additamenta interpretis sint an non potius librarii alicuius, et utut haec res se habet, vitia certe non magni ponderis sunt. Quamquam autem versio syriaca Didascaliam satis fideliter tradat, textus graecus, praesertim in eis partibus, quas auctor Constitutionum apostolorum praetermisit vel mutavit, aegre restitui potest. Itaque optimum mihi visum est, textum syriacum quam accuratissime latine vertere. Quo in munere amicus meus Albertus Socin († 1899) benignissime me adiuvit. Librum syriacum secundum

editionem Lagardianam mihi interpretatus est, et ego eum in linguam latinam redegi.

Priusquam haec versio prelo subici poterat, tres aliae apparuerunt. F. Nau[1] scripturam secundum textum Lagardianum in sermonem gallicum, Margareta Dunlop Gibson[2] secundum codicem Mesopotamicum priorem in linguam anglicam transtulit, haec vero non totam scripturam, sed capite versionis syriacae ultimo (= Constit. apost. VI, 19—30) omisso, quod ei ex ratione supra commemorata non genuinum esse videbatur; I. Flemming[3] codicibus Parisino Mesopotamico Cantabrigiensi industrie excussis vel eorum lectionibus diligenter examinatis versionem germanicam instituit, cui I. Achelis dissertationes de origine Didascaliae, de disciplina ecclesiastica ex ea elucescente et de Novo Testamento auctoris addidit. Quibus cum versionibus, praesertim tertia, quae ceteris multo praestat, equidem meam vel Socinianam contuli eamque collega meo Seybold consulto paucis locis correxi.

Textus versionis syriacae (S) fidelissime codice Parisino traditur, in quo versio nostra nititur. Rarissime tantum codices Mesopotamicus (Sm) et Cantabrigiensis (Sc) ei praestant, et ubi eorum lectio recepta fuit vel alicuius momenti est, de eis in notis rationem reddo, codicem Parisinum his locis accuratius Sp designans, cum alias eum etiam littera S sola denotet. Lectiones illorum duorum codicum creberrimae certe falsae vel valde dubiae, de quibus lectorem ad editionem Gibsonianam vel versionem Flemmingianam remitto, mihi praetermittendae esse videbantur.

Neque vero versionem textus syriaci totam exhibeo. Cum nuperrime versio Didascaliae latina vetus in lucem prodierit, quae exemplar graecum quam maxime ad verbum vertens etiam fidelior est syriaca, eam repeto, in quantum nobis conservata est. Textum autem codicis Veronensis vel editionis Haulerianae non immutatum reddo, mihi proponens, non tam versionem illam quam versionem Didascaliae ipsius edere, in quantum fieri potest. Itaque non solum

[1] *La Didascalie c'est-à-dire L'Enseigment catholique des douze apôtres et des saints disciples de notre Sauveur traduite du syriaque pour la première fois* 1902. *Extrait du Canoniste contemporain.*

[2] Horae Semiticae II. The Didascalia apostolorum in English 1903.

[3] *Die syrische Didascalia übersetzt und erklärt von Hans Achelis und Joh. Flemming* 1904 (*Texte und Untersuchungen* etc. XXV, 2; series nova X, 2).

emendationes recipio, quas Corssen et Wendland[1] instituerunt, quatenus eas approbo, sed etiam versionem syriacam et textum Constitutionum apostolorum respiciens ipse textum latinum veterem corrigo, ubi lacunis vel aliis vitiis laborat, formis sermonis vulgaribus, quibus interpres vel librarius usus est, formas rectas substituo vel ubi commode fieri potest litteras superfluas uncinis includo, nonnullis locis sermonem textum graecum nimis redolentem castigo, ubique orthographiam vulgatam sequor. Quae versioni veteri addita sunt, uncinis ⟨ ⟩ signantur; quae in ea delenda sunt, uncinis [ ] includuntur. Ubi haec signa ad lectorem erudiendum non suffecerint, ratio textus emendati redditur in notis, in quibus etiam lectiones versionis syriacae notabiles exscribuntur.

Fragmenta versionis latinae veteris nobis conservata secundum partitionem meae editionis has particulas amplectuntur: I, 1—3, 2; 5, 2—7, 17; 8, 18—II, 2, 4; II, 6, 17—12, 1; 14, 9—15, 3; 18, 11—20, 2; 20, 9—22, 8; 22, 14—24, 4; 26, 1—28, 4; 34, 2—35, 1; 57, 10—59, 3; III, 6, 4—8, 4; 15, 4—IV, 5, 2; V, 7, 6—27; VI, 7, 2—12, 1; 12, 15—19, 8; 22, 3—23, 5; 24, 12—30, 8.

In textu duas versiones ita distinguo ut particulas in versione latina vetere deficientes vel syriace tantum traditas signis *⁑ ⁑* denotem, in margine superiore insuper litteris S vel L indicem, uter textus reddatur, syriacus vel latinus.

Versio syriaca, ut confestim accuratius exponam, Didascaliam in capita digestam tradit. Nemo autem non videt, partitionem, quam exhibet, non auctoris esse, sed interpretis vel alicuius librarii. Auctor ipse scripturam non in partes disposuisse videtur. Versio latina saltem omni partitione caret. Auctor Constitutionum apostolorum vero e Didascalia sex libros effecit, cumque ambas scripturas simul atque alteram iuxta alteram positam edam, eodem modo etiam Didascalia mihi dividenda esse videtur. Praeterea

[1] *Berliner philologische Wochenschrift* 1900 No. 39—40. Tres emendationes Hauler, ut mihi per litteras communicavit, codicem relegens confirmatas invenit, sc. II, 10, 2: effecti : esse et, VI, 23, 5: vincula autem : is incultam cum, VI, 29, 4: sectari : et cari. Legit II, 18, 13 requiescent, ut iam edidit, non: et quiescent. Moneo, nomen virorum illorum de versione castiganda optime meritorum non omnibus emendationibus, sed insignioribus tantum adscriptum esse.

hanc scripturam, in quantum fieri potest, aeque ac illam in capita et versus dispono, ut lector facile videat, quae partes sibi respondeant. Ordo sententiarum, si pauca membra brevissima exceperis, in utraque scriptura ubique idem est. Caput de adulescentibus educandis solum diversum locum obtinet. Didascalia vel versio syriaca particulam in capite XXII exhibet, Constitutiones apostolorum IV, 11, cum secundum ordinem illius scripturae in fine libri V exspectanda sit; versio latina utrimque deficit. Ratio huius editionis poscebat, ut particulae in utraque scriptura idem locus attribueretur, et quamquam Didascaliam in hac re magna fide dignam esse non nego, ordo Constitutionum mihi praeferendus erat.

Partitio versionis syriacae cum a scriptura ipsa aliena sit, non est retinenda. Attamen hoc loco pauca de ea disserenda sunt. Capita in codice P[arisino] XXVI sunt. Codex M[esopotamicus] caput XXIII in duo dissecans capita XXVII habet. Ambitus partium in utroque libro idem est, nisi quod capita XXIII et XXIV codicis M capiti XXIII codicis P respondent, et exceptis capitibus VI et VII, ubi in M ordo turbatus est. Lemmata capitum in M longiora sunt quam in P, exceptis capitibus I—III vel potius II—III, cum exordium capitis I in M desit. Praeterea plura capita in particulas breviores dividuntur, quae inscriptionibus ornatae sunt, numeris autem carent. Secundum codicem P capita et lemmata haec sunt:

I. De lege simplici et naturali. = I, 1—2 secundum meam partitionem vel Constitutiones apostolorum.

II. Praecipit (sc. hoc caput) omni viro, ut uxori suae soli placeat, neque se ornet et laqueus fiat feminis, neque amet otium, utque operam navet libris vitae atque abstineat libris gentium et vinculis deuterosis, neque in balneis lavetur cum feminis neque se ipsum dedat dolo feminarum meretricum. = I, 3—7.

III. Doctrina feminis proposita, ut viris suis tantum placeant eosque honorent, sollerter et prudenter ac diligenter curam domuum suarum agentes, neque laventur cum viris, neque se ornent fiantque causa, ut viri irretiantur ipsaeque eos capiant, sintque pudicae et quietae neque cum viris suis rixentur. = I, 8—10.

IV. Docet, qualis esse debeat, qui in episcopatum eligitur, et quales eius mores esse debeant. = II, 1—c. 6, 11.

V. Doctrina de iudicio. = II, 6, 12—c. 11.

VI. De inique agentibus et paenitentiam facientibus. = II, 12—18, 1.

VII. Ad episcopos. = II, 18, 2—c. 24, 4^a.

VIII. Exhortationes ad episcopos, quomodo se gerere debeant. = II, 24, 4^b—25.

IX. Exhortatio ad populum, ut episcopum honorent. = II, 26—37, 3.

X. De falsis fratribus. = II, 37, 4—43.

XI. Exhortatio ad episcopos et diaconos. = II, 44—56.

XII. Ad episcopos, ut mites sint. = II, 57—58.

XIII. Instructio populi, ut assidui sint se congregantes in ecclesia. = II, 59—63.

XIV. De tempore constituendi viduas. = III, 1—4.

XV. Quomodo viduas decet conversari. = III, 5—11 (15).[1]

XVI. De institutione diaconorum et diaconissarum. = III, 12—13 (16—19).

XVII. De orphanis parvulis educandis. = IV, 1—4.

XVIII. Quod non decet accipere munera eleemosynarum ab eis, qui sunt reprehensibiles. = IV, 5—10.

XIX. Quod decet consulere eis, qui propter nomen Christi martyres affliguntur. = V, 1—6.

XX. De resurrectione mortuorum. = V, 7—9.

XXI. De pascha et resurrectione Christi salvatoris nostri. = V, 10—20.

XXII. Adulescentes decet doceri artificia. = IV, 11.

XXIII. De haeresibus et schismatibus. = VI, 1—10.

XXIV. De constitutione ecclesiae. Refert iterum apostolos congregatos fuisse ad offendicula corrigenda. = VI, 11—c. 13, 1^{a}.

XXV. Refert iterum apostolos ad ecclesias se convertisse easque stabilivisse. = VI, 13, 1^{b}—c. 14 (18).

XXVI. De vinculis deuteroseos Dei. = VI, 15—23 (19—30).

Supra codicem M scripturae prologum praemittere dixi. Eadem particula praefixa est Didascaliae arabicae et Didascaliae aethiopicae, unde in sermones latinum, anglicum et germanicum translata iam saepius edebatur,[2] atque ad illas scripturas convenit, quippe quae non Didascaliam nostram seu puram exhibeant, sed interpolatam seu libros I—VI Constitutionum apostolorum, quibuscum nomen Clementis in ea occurrens coniunctum est, cum Didascalia pura hoc nomen nusquam prae se ferat. Quae cum ita sint, prologus de ordinibus ecclesiasticis praeterea uberius et distinctius agat, quam secundum hanc scripturam exspectare licet, eum non ad Didascaliam pertinere vix est dubium. Cum autem particula nunc in recensione syriaca exstet, hoc saltem loco communicanda esse

[1] Numerus uncinis inclusus denotat caput Constitutionum, quae in hac sectione et in libro VI plura capita in Didascalia prorsus deficientia habent.

[2] In libro *Die Apostolischen Konstitutionen* 1891 versiones p. 216 commemoravi et recensiones aethiopicam p. 208 et arabicam p. 217 in linguam germanicam translatas edidi. Recensio arabica una cum reliquis particulis Didascaliae arabicae additiciis etiam in volumine huius operis altero p. 120—121 latine versa exstat.

videtur. Versionem latinam, quam ex versione anglica a Margareta Gibson parata institui, E. Nestle collato textu syriaco benignissime correxit. Particula haec est:

In nomine patris omnipotentis et verbi aeterni et unici filii et spiritus sancti, unius veri Dei. Incipimus scribere librum Didascaliae, ut sancti apostoli Domini nostri nobis ordinaverunt de praefectis sanctae ecclesiae, et canones et leges, ut constituerunt in ea.

Nos igitur, duodecim apostoli unici filii, verbi sempiterni Dei, Domini et Dei et salvatoris nostri Iesu Christi, congregati unanimes Hierosolymis in urbe magni regis, et nobiscum frater noster Paulus apostolus gentium et Iacobus episcopus urbis supra memoratae, instituimus hanc Didascaliam, in qua continentur confessio et fides, et nominavimus omnes ordines instar ordinum caelestium, et eodem modo iterum ordines sanctae ecclesiae. Et confitemur, ut unusquisque stet et confiteatur et credat, sicut ei a Deo dispensatum est, hoc est episcopus ut pastor, presbyteri ut doctores, diaconi ut ministri, subdiaconi ut adiutores, anagnostae ut lectores, cantores ut psalmistae intellegentes et constantes, atque reliqui laicorum sint auditores verborum evangelii in disciplinam. Et postquam perfecimus ac confirmavimus hos canones, eos constituimus in ecclesia. Et nunc scripsimus hunc alterum librum doctrinae, qui illuminet omnem terram habitabilem, eumque misimus per manus Clementis socii nostri. Et hoc est, quod audiatis, o Christiani Nazareni, qui estis sub sole, et discatis diligenter et accurate. Et qui audit et observat haec praecepta in hac Didascalia scripta, habebit vitam sempiternam atque magnam fiduciam ante sedem iudicialem Domini nostri Iesu Christi filii Dei, qui nos docuit de magno mysterio, quod est ipsi. Et qui contentiosus est neque observat ea, eicietur quasi adversarius et rixator, ut scriptum est: mala facientes ibunt in tormentum sempiternum, et bona facientes vitam sempiternam hereditabunt in regno caelorum (Matth. 25, 46).

C.

CONSTITUTIONES APOSTOLORUM.

I.

Constitutiones apostolorum olim plerisque iam Epiphanius c. a. 375 cognitas habuisse videbatur. Qui cum revera Didascaliam legisset, primus illius operis testis est Ps.-Ignatius, qui a multis quidem ad idem fere tempus refertur, profecto autem, nisi omnia fallunt, c. a. 400 scripsit. Non solum sententias plurimas cum Constitutionibus communes habet, sed Trallianos 7, 3 adhortans, ut episcopum venerentur tanquam Christum, sicut apostoli constituerint, satis clare ad eas provocat. Deinde collectores canonum opus testantur, Canones apostolorum, qui Constitutionum finem faciunt, recipientes, sc. Dionysius Exiguus, qui c. a. 500 collectionem instituit, primum locum Canonibus apostolorum L prioribus a se in linguam latinam versis attribuens, Ioannes Scholasticus, qui c. a. 560 collectionem confecit atque in ea Canones apostolorum inseruit omnes, numero LXXXV. Titulus operis primo prodit in Capitibus Actuum apostolorum, quae sub nomine Euthalii circumferuntur. Testis eius certus est Aristocritus theosophus saeculo V exeunte. Maximus Confessor saeculo VII etiam partitionem operis indicat, lectorem ad librum VII revocans. Anno 692 denique synodus Trullana c. 2 de scriptura iudicium fert, Canones quidem apostolorum LXXXV ad animarum medelam et perturbationum curationem tanquam firmos stabilesque recipiens, Constitutiones vero quasi iam olim ab haereticis ad ecclesiae perniciem adulteratas reiciens.

Quamquam Constitutiones a synodo illa reprobatae sunt, tamen nec tempore futuro a Graecis neglegebantur. Synodus eas ab haereticis quidem dicens foedatas esse, ab apostolis vero originem ducere, ipsa eas magni aestimandi causa fuit. Revera opus etiam a posteris tanquam scriptura apostolorum saepius laudabatur.

Brevi post synodum Trullanam Anastasius Sinaita vel auctor Quaestionum et responsionum ad probandas suas sententias plures locos ex opere descripsit. Ioannes quoque Damascenus in epistula, quam Cometae scripsit de ieiuniis, Constitutiones respexit ac testimoniis, quae epistulae adiecit, locum e libro depromptum inseruit; Canones apostolorum etiam inter S. Scripturas enumerat.

Saeculo XI cum Michael Cerularius Latinis bellum inferret, Constitutiones a Graecis tanquam propugnaculum orthodoxiae proferebantur. Nicetas Pectoratus ex eis probat, neque in eucharistia azyma adhibenda neque sabbato ieiunandum neque matrimonium presbyteris interdicendum esse. Georgius Cedrenus non multo post duos Constitutionum locos tanquam a divino verbo editos laudat. Ceteroquin iudicium synodi Trullanae respiciendum erat, inprimis collectoribus atque interpretibus canonum, Zonarae, Alexio Aristeno, Theodoro Balsamoni etc. Propriam sententiam medio aevo nonnisi Photius pronuntiavit. Opus quidem non plane probat. Ex tribus capitibus enim Constitutiones ei reprehensioni obnoxiae esse videntur, primum ex mala fictione, deinde quod contra Deuteronomium criminationes quasdam adducant, denique quod Arianismum sapiant. Neque tamen in iudicio severo stat. Addit enim librum a vitiis illis absolvi posse, a tertio utique aegre. Cf. Testimonia.

Inter Graecos etiam saeculo XIX non defuerunt, qui synodum Trullanam sequentes non solum Canones apostolorum ab his profectos esse censuerunt, sed etiam Constitutiones. In libro *Περὶ τῶν τριῶν ἱερατικῶν τῆς ἐκκλησίας βαθμῶν* p. 232—250 (Naupliae 1835) Constantinus authentiam operis acerrime defendit. Similiter Agapius et Nicodemus in libro iudicant, qui inscribitur *Πηδάλιον τῆς νοητῆς νηὸς τῆς μιᾶς ἁγίας καθολικῆς καὶ ἀποστολικῆς τῶν ὀρθοδόξων ἐκκλησίας ἤτοι ἅπαντες οἱ ἱεροὶ καὶ θεῖοι κανόνες* (Zacynthi 1864). Eruditiores vero viri nuperrime paulatim sententiam Occidentalium sequentes opus tempori posteriori attribuunt. Cf. Bryennius, *Διδαχή* 1883 *σελ. κθ' κτλ.*

Occidentalibus opus, exceptis Canonibus apostolorum quinquaginta, quos Dionysius Exiguus in latinum versos Collectionibus canonum inseruit, et uno (68) ex sequentibus, saeculo XVI demum notum factum est, cum typis imprimeretur. Humbertus episcopus Sylvae Candidae, cum Nicetas aliquot locos ex eo depromptos Latinis opponeret, librum Clementis seu Constitutiones Itinerarium Petri vel libros Clementinos esse putavit. Editores principes aeque ac Graeci librum apostolorum in manibus se habere existimaverunt. Protestantes librum confestim ficticium iudicarunt, ac brevi Catholici quoque eum apostolis posteriorem esse intellexerunt. Quomodo autem exortus sit, diu alii aliter senserunt.

Saeculo XIX I. S. Drey opus sagacissime perquirens in dissertationibus de Constitutionibus et Canonibus apostolorum[1] (1832) hoc censuit: libros I—VI annis 250—300 scriptos esse, librum VII saeculo IV ineunte; circa annum 350 librum VIII exortum eumque e scripturis veterioribus compilatum et ab auctore cum libris prioribus coniunctum esse; saeculo V exeunte denique Canones apostolorum adiectos fuisse. I. Guil. Bickell in tomo Historiae iuris ecclesiastici primo (1843)[2] sententiam novis argumentis allatis corroboravit, eamque per plura decennia plerique viri docti in Germania secuti sunt.

Iam anno 1854 autem Lagarde Didascaliam apostolorum syriace traditam publicavit[3] eamque fontem vel primam librorum I—VI Constitutionum editionem esse cognovit. Anno 1883 Philotheus Bryennius librum edidit, qui inscribitur *Διδαχὴ τῶν δώδεκα ἀποστόλων* quique fons partis prioris libri VII est. Quibus scripturis in lucem productis rectius de origine Constitutionum iudicari potuit. Iam olim Petavius[4] et Usher,[5] locos Constitutionum (vel potius Didascaliae) ab Epiphanio allegatos cum textu nobis tradito comparantes, scripturam veterem a posteriore transformatam esse perspexerunt. Drey non solum opus in plures partes distinxit, sed etiam singulas partes diversis temporibus exortas esse atque in universum saltem tales ad nos pervenisse censuit, quales e manibus auctorum prodiissent. Nunc manifestum est, ad opus componendum scripturas antiquiores adhibitas ac transformatas fuisse. Duae ex illis scripturis nobis notae sunt, easque atque novam formam, in quam redactae sunt, comparantes, unum auctorem perspicimus manus in eas intulisse vel Constitutionum libros I—VI et VII confecisse. Idem auctor haud dubie etiam librum VIII compilavit, in parte prima (c. 1—2) fortasse Hippolyti tractatum de charismatibus deperditum in usum suum convertens, in reliqua parte, qua ordines et liturgia describuntur ac regulae ecclesiasticae proponuntur, disciplinam sui temporis respiciens vel etiam scripturas de illis rebus agentes adhibens, suo more mutans, delens

---

[1] *Neue Untersuchungen über die Constitutionen und Kanones der Apostel* 1832.

[2] *Geschichte des Kirchenrechts* I 1843.

[3] Didascalia apostolorum syriace 1854.

[4] Epiphanii opp. 1622 not. X ad Haer. 70.

[5] Polycarpi et Ignatii epistolae 1644 proleg. c. 6—16.

vel addens. Si Achelis et Rahmani recte iudicarent, fons libri principalis nobis etiam traditus esset. Magnam enim partem libri VIII aliae scripturae fere verbotenus exhibent, scilicet Constitutiones per Hippolytum quae dicuntur vel textus graecus epitomen libri VIII tradens, Constitutiones ecclesiae aegyptiacae quae vocantur, Canones Hippolyti, Testamentum Domini nostri, et hae scripturae omnes inter se atque cum libro VIII ita consentiunt, ut e libro VIII textum graecum laudatum, ex hoc Constitutiones aegyptiacas, ex his Canones Hippolyti atque Testamentum D. n. aut vice versa e Canonibus Hipp. vel Testamento D. n. Constitutiones aegyptiacas etc. fluxisse colligere liceat. Achelis[1] et Rahmani[2] scripturas hunc ordinem habere censent, et ille Canonibus Hippolyti, hic Testamento D. n. locum primum attribuit. Mihi[3] ordo inversus vel liber VIII fons illarum scripturarum primarius esse videtur. Quaestio intricata et identidem agitata hic non est uberius tractanda. Sufficit sententiarum diversarum mentionem facere atque addere, Testamentum D. n. tam manifeste originem seriorem prodere, ut minime fons scripturarum haberi possit.

Dixi, totum opus unius auctoris esse vel eum, qui e Didascalia et e Didache libros I—VII composuit, etiam librum VIII compilasse. Nuperrime A. Baumstark cum in codice Musei Borgiani Didascaliam arabicam secundum versionem copticam institutam inveniret non solum Constitutiones I—VI, ut codices hucusque noti, sed etiam librum VII praeter capita 47 et 48 amplectentem, altera ex parte consideraret, apud Syros librum VIII solum vulgatum fuisse, concludendum esse censuit, libros I—VII et librum VIII duorum auctorum esse atque tertium illam scripturam cum hac coniunxisse, capita duo commemorata inseruisse, totum opus in libros (VIII) divisisse atque sic Constitutiones nostras effecisse. Sed versiones orientales parum probant, et opus ipsum aliam originem satis clare manifestat.[4]

---

[1] Achelis, Die Canones Hippolyti 1891. *Zeitschrift für Kirchengeschichte* XV (1894), 1—43.

[2] Rahmani, Testamentum Domini nostri 1899 p. XVIII—LII.

[3] Funk, *Die Apostolischen Konstitutionen* 1891 p. 253—61; 267—80; *Das Testament unseres Herrn* 1901.

[4] Cf. quae disputavi in *Theologische Quartalschrift* 1904 p. 233—48.

Quis auctor Constitutionum fuit? Ubi et quo tempore vixit? Eius patriam Syriam esse iam Drey[1] perspexit omnesque consentiunt. Menses prasertim, quos ad tempus describendum commemorat, nonnisi in illam terram quadrant. Tempus scripturae non aeque constat. Mihi plura argumenta probare videntur, eam non prius quam circa annum 400 confectam esse. Unum exponere sufficit. Festum nativitatis Domini, quod in Oriente non ante annum 379 celebrabatur, in Syriam vel patriam auctoris demum aliquot annis postea pervenit, iam in scriptura locum obtinet. Cf. V, 13, 1; VIII, 33, 6. Nonnulli ei originem paulo priorem attribuunt. Omnes autem eam saeculo IV medio posteriorem esse agnoscunt.

Constitutiones artissime cum recensione epistularum Ignatii longiore cohaerent, ita ut iam Usher[2] contenderet, Ps.-Clementem eundem esse cum Ps.-Ignatio. Alii putarunt, hunc Constitutiones exscripsisse. Mihi illa sententia, quam nuperrime Lagarde[3] et Harnack[4] approbaverunt, praeferenda esse videtur. Loci paralleli tam crebri ac praeterea eiusmodi sunt, ut Ps.-Ignatius ea, quae cum Constitutionibus habet communia, non tam de libro alieno deprompsisse quam ex ingenio suo dedisse censendus sit. Accedit, quod Ps.-Ignatius plane eodem tempore vixit et in eadem terra, ubi Ps.-Clemens.

De theologia auctoris Constitutiones solas respicientes nihil certi dicere possumus. Iure itaque Cotelerius iudicio se abstinuit. Haud pauci auctorem Arianum habuerunt. Drey[5] quidem hanc sententiam redarguit. Nihilominus nostris diebus plerique eam retinuerunt. Revera in opere nonnulla insunt, quae Arianismum vel Semiarianismum prodere videntur. Eadem autem fere omnia apud patres catholicos leguntur. Accedit, quod maior pars non Constitutoris est, sed scripturis veteribus ei tradita est. Opus ipsum ergo nos dubios relinquit. Aliter autem res se habet, si auctor idem est cum Ps.-Ignatio. Hic a parte Nicaenorum se stetisse pluribus locis clare indicat, maxime Philipp. 2, 4 tres

[1] *Neue Untersuchungen* 1832 p. 159—163.

[2] Polycarpi et Ignatii epistolae 1644 proleg. c. 6.

[3] Reliquiae iuris eccles. ant. gr. 1856 p. VII.

[4] *Die Lehre der zwölf Apostel* 1884 p. 241—265.

[5] *Neue Untersuchungen* p. 177—194.

personas divinas *ὁμοτίμους* profitens, ibid. 5, 2 Christum *τῇ φύσει ἄτρεπτον* appellans, quae Arianus vel Semiarianus nec dixit nec dicere potuit. Quamquam autem Nicaenus fuit, attamen fidem catholicam non est professus. Philipp. 5, 2 animam humanam Christo abiudicans, ut sine peccato salvatorem fuisse probet, se a parte Apollinaris stetisse prodit. Huic ergo parti Ps.-Clemens eis adnumerandus est, qui eum eundem cum Ps.-Ignatio putant. Et si Apollinarista fuit, etiam magis patet, cur eius theologia aegre definiri possit. Quamquam enim Apollinaris synodum Nicaenam sequens filium consubstantialem patri esse professus est, de cetero eum adeo patre inferiorem esse docuit, ut Arianis vel Semiarianis adpropinquaret.

Uberius de Constitutionum origine, fontibus, auctore, historia disputavi in libris: *Die Apostolischen Konstitutionen* 1891; *Das achte Buch der Apostolischen Konstitutionen und die verwandten Schriften neu untersucht* 1893 (= *Theologische Quartalschrift* 1893 p. 605—666); *Kirchengeschichtliche Abhandlungen* II (1899), 347—72. Lectorem ad hos revocans ad alia progredior.

II.

Edidit Constitutiones apostolorum primus Fr. Turrianus in libro, qui inscribitur: *Διαταγαι των αγιων αποστολων δια Κλημεντος του Ρωμαιων επισκοπου τε και πολιτου καθολικη διδασκαλια διὰ βιβλίων ὀκτώ. Φραγκιστου πρεσβυτερου τοῦ Τουρριανοῦ προλεγόμενα καὶ σχόλια ἀπολογητικά τε καὶ ἐξηγητικὰ εἰς τὰς αὐτὰς διαταγάς. Ταῦτα νῦν πρῶτον ἐτυπώθη.* Constitutiones sanctorum apostolorum doctrina catholica a Clemente Romano episcopo et cive scripta libris octo. Francisci Turriani prolegomena et explanationes apologeticae in easdem Constitutiones. Haec nunc primum impressa sunt. Venetiis, ex officina Iordani Zileti MDLXIII. Adhibuit tres codices, quos in Prolegomenis fol. 17 his verbis describit: *Ἔσχον τρία (ἀντίγραφα), ἓν μὲν παλαιὸν ἀπὸ τῆς καλαβρίας, τῆς τὸ παλαιὸν μεγάλης ἑλλάδος καλουμένης, ὃ εὗρον ἐγὼ ἐν τῇ μονῇ τῆς νέας ὁδηγητρίας τῇ τοῦ πατρὸς νῦν ἐπικαλουμένῃ, ἦν δὲ τοῦτο πάνυ ἀρχαῖον. ἕτερον δὲ καὶ αὐτὸ ἀρχαῖον ἀπὸ Σικελίας, ὃ ἐκεῖθεν ἐκομίσατό μοι Ἀντώνιος Αὐγουστῖνος ὁ τῆς ἰλέρδας ἐπίσκοπος κοσμιώτατος καὶ ἐλλογιμώτατος ἀνήρ, τῶν τε ἐκκλησιαστικῶν καὶ τῶν πολιτικῶν νόμων*

ἐμπειρότατος. τρίτον δ' ἔτι παλαιότερον καὶ ἀκριβέστερον ἀπὸ τῆς ἐπιφανεστάτης νήσου Κρήτης, ὅπερ ὁ αὐτὸς τῆς ἰλέρδας ἐπίσκοπος δαψιλῶς ὠνησάμενος ἐδωρήσατό μοι. ἦν δὲ τοῦτο τοῦ σοφοῦ Ἀνδρέα τοῦ δώνου. μάρτυς Ζαχαρίας ἱερεὺς κρὴς ὁ σκορδύλιος ὁ ἐπιλεγόμενος μαραφαρᾶς, ἀνὴρ πεπαιδευμένος καὶ λόγου ἔμπειρος, νῦν δὲ τοῦ τῆς κωνσταντινουπόλεως πατριάρχου κυρίου Ἰωάσαφ ἐπίτροπος Ἐνετίησι διατρίβων. τούτων δὲ τῶν τριῶν ἀντιγράφων ἓν μὲν ἦν ἀρχαιότατον καὶ ὀρθότατον, ᾧ ἐν τῇ ὑποτυπώσει σχεδὸν κατὰ πάντα ἠκολουθήσαμεν. τὰ δὲ λοιπὰ ἔχουσί τινα ἔμμικτα, τὸ μὲν πρότερον ἔξωθεν ἑρμηνείας ἕνεκεν κατὰ τὸ εἰκὸς παρά τινος φιλαμαθοῦς σημειωθέντα, ἔπειτα δὲ διὰ ἀπειρίας καὶ ἀμαθίας τινὸς ἀντιγραφέως ἔσω μεταβαλόντα καὶ τόπον κειμένου ἀποκληρώσαντα, οἷον ἐπαρθεὶς καὶ τυφωθείς, ἀντὶ κεπφωθείς, πυκνῶς συντρέχειν, ἀντὶ τοῦ πυκνάζειν, ἐπιμελούμενος, ἀντὶ τοῦ ἐπιστρεφόμενος, βαπτίσατε, ἀντὶ τοῦ μυήσατε, παρὰ τὸ πρέπον, ἀντὶ τοῦ παρὰ τὸ ἰντρόϊτον, λέξεως ῥωμαϊκῆς, κτλ. In prooemio versionis latinae, quam a. 1578 una cum scholiis et observationibus Antverpiae publicavit, primum codicem dicit satis quidem antiquum esse et recte scriptum, sed libro octavo inchoato et imperfecto, addens in Calabria se eum invenisse in bibliotheca monasterii, quod vocant *πατῆρος* B. Mariae sacri, quam incolae *νέαν ὁδηγήτριαν* appellant, eumque quanta potuerit diligentia exscripsisse ac cum aliis contulisse. Exemplar secundum seu Siculum declarat vetus quidem, sed non satis bene scriptum. Exemplar denique Cretense, quod Antonius Augustinus,[1] episcopus Ilerdensis, postea archiepiscopus Tarraconensis emerat eique ad utendum liberalius commodavit, ut reliquis duobus melius et graece edidisse profitetur et latine transtulisse. Editor in eo quidem erravit, quod librum ab apostolis profectum ac per Clementem conscriptum esse in Prolegomenis et Scholiis demonstrare conatus est. Ceteroquin editio optimae notae est. Turrianus codicem Cretensem tanquam praestantissimum merito ducem secutus est eumque accuratissime expressit. Rarissime tantum ceteri codices illi anteponendi erant; saepius eorum lectiones in margine transcriptae sunt.

Textum Turriani, et quidem graecum et latinum, repetierunt Fronto Ducaeus S. I. in editione Commentariorum Ioannis

---

[1] De hoc bibliophilo cf. Graux, *Essai sur les origines du fonds grec de l'Escurial* (*Bibliothèque de l'école des hautes études, 46. fasc.*) 1880 p. 280—306.

Zonarae in Canones apostolorum et conciliorum p. 814—1044, Parisiis 1618, Labbe in tomo I Collectionis suae conciliorum, Parisiis 1662, Whiston in volumine secundo operis, quod inscribitur *Christianity reviv'd,* Londini 1711, I. D. Mansi in tomo primo Collectionis conciliorum, Florentiis 1759. I. B. Cotelerius in tomo priore editionis operum Patrum apostolicorum novam versionem latinam instituit et commentarium eruditissimum addidit, Parisiis 1672. Clericus, qui hoc opus bis Amstelodami recusit, a. 1698 et a. 1724, in editione altera (a. 1724) in notis lectiones varias codicum Vindobonensium exscripsit, quorum collationem Guilelmus archiepiscopus Cantuariensis ei communicaverat, textum autem Turriani ipse quoque intactum reliquit. Editionem Clerici alteram repetiit A. Gallandi in tomo tertio Bibliothecae veterum patrum, Venetiis 1767, pauca tantum ex adnotationibus omittens, et I. B. Migne in tomo primo Patrologiae graecae, Parisiis 1857.

Novam textus graeci recensionem instituit Guil. Ültzen, Suerini et Rostochii 1853. Cui hoc fuit popositum, ut textum vulgatum, sublatis innumeris mendis editionum, quas paraverant Clericus a. 1724 et Mansi quasque ex veteribus solas in manibus habebat, codicum manuscriptorum cum Parisiensium tum Vindobonensium, quorum lectiones editio Clerici ipsi suppeditavit, et interpretum auxiliis ad eam formam redigeret, cuius testes plurimi et minime suspecti exsisterent; deinde ut eis locis, quorum corruptela nulla auctoritate castigaretur, coniectura vel Cotelerii vel sua mederetur (p. XXIV sq.). Revera textum multis locis emendavit, inprimis verba in editione principe ob homoeoteleuton omissa, codicibus autem Vindobonensibus tradita recipiens, haud vero paucis, codici Vindobonensi recentiori nimiam auctoritatem tribuens, deteriorem reddidit. Praeterea lectiones codicum Vindobonensium ex editione Clerici transcribens saepissime erravit.

Postea rem aggressus est P. Bötticher vel P. A. de Lagarde, quo nomine vir doctus nostrae aetati magis notus est. Duas editiones paravit. Priore, quam Chr. C. I. de Bunsen in volumine Analectorum Antenicaenorum secundo Londini a. 1854 publicavit, eo quidem optime meritus est, quod ea, quae auctoris Didascaliae quaeque interpolatoris sunt, litteris discernebantur. Textus vero, quoniam editor codicibus graecis destitutus versioni arabicae et

praesertim Didascaliae syriacae, quae recensionem scripturae admodum diversam repraesentat, nimiam attribuebat auctoritatem, non melior, sed potius deterior redditus est. Quam editionem minime sufficere Lagarde ipse professus est aliam instituens et ad textum recensendum libros adhibens manuscriptos. Codices Vindobonenses duos, Parisinum et Coislinianum vel Petropolitanum maxima cum diligentia contulit, praeterea editionem principem denuo inspexit. Editio, Lipsiae et Londini a. 1862 publicata, priores revera multis rebus superavit. Cum autem codicibus illis, quorum duo nullius pretii et duo reliqui eiusdem familiae sunt, magnam fiduciam haberet, fieri non potuit, quin errores creberrimi committerentur. Opus ne integrum quidem reddidit, omittens Canones apostolorum, qui partem eius extremam efficiunt atque, ut mea editio ostendit, particula *τοίνυν* ab auctore cum parte praecedente artissime coniuncti erant.

Denique textum recensuit Cardinalis I. B. Pitra in tomo priore Historiae et Monumentorum iuris ecclesiastici Graecorum, Romae 1864. Invenit in Bibliotheca Vaticana septem libros manuscriptos. Cognitos etiam eos habuit, qui Vindobonae, Parisiis et Petroburgi asservantur. Tanquam fundamenta editionis suae dicit (p. 112) se adhibuisse Vaticanum 839 et Vaticanum 1506, parce in opem adduxisse Coislinianum. Reliquorum codicum lectiones perpaucas in notis exscripsit. Editio vero priores minime tanto superat, quanto ex multitudine librorum manuscriptorum laudatorum colligi potuerit. Fere ubique textus Ueltzenianus repetitus est, codices nonnisi levissime inspecti sunt. Ne exemplar Turriani principale quidem in Bibliotheca Vaticana etiamnunc exstare Pitra perspexit. Dicit potius codices Turriani tres pene ignotos esse (p. 112).

Equidem cum mihi proposuissem, ut Didascaliam syriacam latine versam ederem eique tanquam editionem alteram Constitutiones adiungerem, primo sperabam harum textum me ex editionibus recentissimis repetere posse, e Lagardiana aut Pitriana. Cum autem mox animadverterem, editorem alterum codices Romanos vetustissimos non cognovisse, alterum eos quidem manu versasse, nec vero iuste adhibuisse, a consilio destiti et textum ipse recensere decrevi, cumque libri impressi suppetias necessarias non praeberent, manuscriptos consului.

III.

Codices, quorum scientiam consecutus sum, hi sunt:

1. Vaticanus 839 (mihi est a), in quarto. Constat e duobus partibus diversis. Pars prior, membranacea, fol. 174, saec. X vel XI, continet Constitutiones apostolorum; pars altera, bombycina, fol. 175—312, saec. XIV, post alios tractatus f. 270—312 quatuor orationes adversus Muhammedum exhibet. Prior pars iam non est integra; desinit enim in verbis *μανθάνειν ὑμῶν τοὺς νέους* can. apost. 85 med. Ultimum ergo folium deperiit. Similiter inter folia 163 et 164 folium deperditum est. Cf. adnot. ad VIII, 40, 3. Codex vitiis quidem non caret. Ob homoeoteleuton vel aliis ex causis nonnulla omissa, alia minus recte reddita, plura etiam interpolata sunt (cf. II, 6, 15; 13, 3; V, 1, 8; 7, 11. 12. 21; 14, 16; 15, 3; VI, 3, 1; VII, 8, 6). Itacismum secutus librarius praeterea plura false transcripsit. Ceteroquin liber optimae notae est. Omnia exemplaria in Europa asservata cum vetustate tum praestantia et integritate superat. Manus posterior eum passim correxit, menda orthographica emendans, *ν ἐφελκυστικὸν* et σ in vocabulo *οὕτως* ante consonantes delens, et in margine lectiones aliorum codicum, praesertim Vaticani 2088, apposuit easque adnotavit praemittens fere semper *ἐν ἄλλῳ* vel *ἐν ἄλλοις*. Corrector Turrianus fuisse videtur. Hic saltem, ut infra videbimus, codicem in manibus habuit et in sua editione expressit, neque alius atque editor librum tam diligenter castigasse facile censendus est. Accedit, quod lectiones, quae in margine codicis tanquam *ἐν ἄλλῳ* vel *ἐν ἄλλοις* exstantes leguntur, fere eaedem sunt, quas etiam ille in margine editionis suae posuit. Sin autem alius, Cardinalis Sirletus manum codici iniecisse putari potest, qui in Constitutionibus apostolorum multum versabatur cuiusque scriptura scripturae correctoris simillima erat, ut e codice Vaticano latino 6177 apparet.

2. Vaticanus 2088 (= b), olim Basilianus 127, formae octavae, membranaceus, foliorum non numeratorum fere 250, saec. XI. Constitutiones leguntur fol. 1—167, initio autem ac fine carent; incipiunt enim a verbis *τοῦ Ἰεζεκιὴλ πρὸς ἕκαστον ὑμῶν φάσκων* II, 6, 7, et desinunt in verbo *σταφυλῆς* VII, 29, 3. Inde a folio 168 sequuntur Ascetica Antiochi monachi, ab alia manu scripta. Codex libros Constitutionum tantum indicat, nec

vero capita librorum. Librarius homo rusticus erat. Scripturam saepe false intellexit, haud pauca omisit atque addidit, menda plurima, praesertim ex itacismo exorta, contra orthographiam commisit. Scripsit ex. gr. saepissime et in casu imperativi fere semper *αι* pro *ε*, *ω* pro *ο*, inprimis *λέγωμεν* pro *λέγομεν*, et similiter, nonnunquam *υ* vel *ι* pro *οι* atque alia eiusmodi; *ν ἐφελκυστικὸν* fere semper, etiam ante consonantes, posuit.

3. Vaticanus 1506 (= d), olim Grottaferratensis, in folio minore, membranaceus, foliorum 80, duarum columnarum, a. 1024 exaratus a monacho et presbytero Athanasio, initio mutilus. Incipit [*κο*]*δράντης καὶ θεασάμενος* III, 7, 7. Neque tamen inde ab hac parte prorsus integer est. Librarius preces VII, 47—49 traditas non transcripsit. Canones apostolorum I—IV a reliquis segregati post VIII, 39 leguntur. Constitutiones desinunt fol. 78[a]. Adiectae sunt autem notae breves ad praedicationem et mortem apostolorum spectantes, similes eis, quas codex Vindobonensis vetustior exhibet atque Lagarde p. 281 sq. publicavit, et nomina discipulorum Domini. Codex subscriptus est: *Τέρμα εἰλήφθη βιβλίῳ τῶν διατάξεων τῶν ἁγίων ἀποστόλων διὰ χειρὸς Ἀθανασίου τοῦ εὐτελοῦς ἀββαπρεσβυτέρου, μηνὶ μαρτίῳ, κε΄ ἡμέρᾳ, δ΄ ὥρᾳ, γ΄ ἰνδικτ. ἔτει ͵ϛφλβ΄*. Liber omnium, qui mihi innotuerunt, pulcherrime et diligentissime exaratus est. Inscriptiones et numeri et litterae capitum initiales colore rubro exhibentur, in libro octavo etiam particulae, quibus preces ordinantur vel inter se coniunguntur, seu Rubricae quae vocantur, et cum his nonnunquam etiam breves preces, ex. gr. c. 11 verba *καὶ μετὰ τοῦτο λεγέτω — καὶ λεγέτω*, et *καὶ ὁ λαὸς ἀποκρινάσθω* v. 7—8, *καὶ — πᾶσιν* et *καὶ ἀσπαζέσθωσαν — γυναῖκας* v. 9, denique versus 10—12. In margine prima manus haud raro lectiones varias vel interpretamenta verborum singularium vel alias notas breves posuit.

4. Vaticanus 2089 (= e), olim Basilianus 128, formae octavae, membranaceus, foliorum 239, saec. XI, a duabus manibus exaratus, quarum alterius sunt folia 1—150 vel orationes quaedam asceticae (f. 1—71), Simeonis Stylitae orationes VIII (f. 71—107), Chrysostomi oratio de prophetis (f. 108—127) atque Ecloge dictorum scripturarum divinarum et sanctorum patrum, alterius folia 151—239 vel Constitutiones apostolorum. Huius scripturae autem pars minor tantum conservata est. Sectio enim incipit a

verbis [κω]λυόμενος ὑπὸ Ἀζαρίου VI, 1, 3 ac desinit in verbis πάντας τοὺς εἰσιόντας can. ap. 9. Librarius insuper omisit partem libri VIII maiorem, scilicet descriptionem liturgiae et ordinationum atque benedictionis olei et aquae vel c. 5—29, sectionem de distributione primitiarum ac decimarum et reliquiarum eulogiarum agentem vel c. 30—31, descriptionem synaxeos vespertinae ac matutinae et preces super primitias et pro defunctis pronuntiandas vel c. 35—41, denique finem capitis 46 in verbis ὃς τοσοῦτον v. 16 abrupte desinens. Ad librum olim, ut Mercati vidit atque mihi benignissime communicavit, folia 109—112 codicis Vaticani 2115 pertinebant continentia duo fragmenta libri V Constitutionum, scilicet fol. 109 sq. verba καὶ παρ' ἡμῖν τετίμηνται ὁ μακάριος Ἰάκωβος 8, 1 — ἔλεγεν διὰ τοῦ προφήτου 12, 3, fol. 111 sq. θε]έ μου ἱνατί με ἐγκατέλιπες 14, 17 — καὶ καλέσουσι 16, 3. Codex proxime ad librum Vaticanum 1506 accedit. Similiter atque hic Canones apostolorum quatuor priores a reliquis seiungit et descriptioni synaxeos vespertinae ac matutinae vel potius, hanc sectionem omittens, Constitutioni Pauli ac Petri de diebus ferialibus vel VIII, 33 adiungit, atque in plerisque lectionibus cum hoc consentit. Neque tamen alter ex altero fluxit. Uterque sectiones exhibet, quae in altero desunt, hic partem libri VIII iam definitam, ille capita tria postrema libri VII. Itaque uterque ex eodem exemplari vetustiore descriptus est.

5. Ottobonianus 442, in folio minore, chartaceus, foliorum 172, saec. XVI, in fine mutilus, canone apostolorum ultimo et Constitutionum epilogo deficiente. Cf. Feron et Battaglini, Codices mscr. graeci Ottoboniani Bibliothecae Vat. 1893 p. 248. Codex eadem amplectitur, quae Vaticanus 839. Quod enim canon apostolorum ultimus omissus est, id inde explicandum esse videtur, quod ille in codice Vaticano non integer exstat. Itaque codicem recentiorem e vetustiore descriptum esse verisimile est. Et Vaticanum revera eius fontem esse clare animadvertimus codicem accuratius inspicientes. Eadem enim omittit, quae Vaticanus, praesertim sectionem VIII, 40, 3—41, 8, quae in hoc folio deperdito deficit. Quo loco plura deesse librarius ceteroquin perspexit et paginam unam ac dimidiam vacuam reliquit, et secunda manus partem lacunae explevit, scribens usque ad μετὰ πάντων VIII, 41, 1. Deinde omnia exhibet additamenta supra p. XXIV enumerata, quae

in Vaticano in eoque solo leguntur. Denique cum hoc fere in omnibus lectionibus consentit. Pauca tantum exscribo. In libro V, 19, 2 et in textu et in nota marginali eadem exhibet, nisi quod in hac *τῷ δὲ σαββάτῳ μέχρις ἀλεκτοροφωνίας παρατείνοντες* praemisit et pro [*ἀ*]*πονηστι*[*ζ*]*όμενοι* legit *ἀπονηστιζεσθε* et litteras praecisas supplevit. Scribit aeque ac Vaticanus II, 28, 8, V, 6, 10 *οὐθέν,* II, 39, 3, VI, 27, 7 *μηθέν.* Minime igitur est dubium, Ottobonianum e Vaticano fluxisse. Codex passim correctus est. In libro VIII praesertim manus secunda capitibus non inscriptis titulum dedit vel inscriptionem exstantem accuratius definivit. Ex. gr. in capite 8, ubi librarius e codice Vaticano descripsit *εὐχὴ γ'*, secunda manus *γ'* delevit addiditque *ὑπὲρ τῶν βαπτιζομένων.* Verba capitis 9 ineuntis: *ἐπευχέσθω οὖν ὁ ἐπίσκοπος τοιάδε,* librarius codicem Vaticani sequens tanquam inscriptionem posuit; secunda manus sectionem inscripsit: *χειροθεσία ὑπὲρ τῶν ἐν μετανοίᾳ,* tertia vocabulo *χειροθεσία* insuper addidit *καὶ εὐχή.* Similiter verba capitis 12 ineuntis: *φημὶ δὲ ἐγὼ Ἰάκωβος ὁ ἀδελφὸς Ἰωάννου τοῦ Ζεβεδαίου,* a librario tanquam inscriptio exhibentur; altera manus in margine superiore scripsit: *cappo ιβ'*, rubrica *διάταξις Ἰακώβου τοῦ ἀδελφοῦ τοῦ Ζεβεδαίου.* Easdem inscriptiones Turrianus exhibet. Itaque conicere licet, hunc esse correctorem codicis vel correctorem inscriptiones ex editione principe desumpsisse.

6. Ottobonianus 391, in folio minore, chartaceus, foliorum 184, saec. XVI, fol. 1—135 maiorem Constitutionum partem continens. Liber fatum iniquissimum habuit. Maxima scripturae pars evanuit, vel per aquas deperdita est. Ne unum quidem folium integrum est. Foliorum priorum fere dimidia pars legi nequit. Ordo quoque Constitutionum non est servatus. Fol. 40^b sectio incipit: *Προεφήτευσαν δὲ καὶ γυναῖκες* i. e. VIII, 2, 9; fol. 121^b legitur VIII, 46, fol. 124^b II, 59 inde a versu tertio. Codex itaque non tam Constitutiones ipsas quam capita operis selecta exhibere videtur. Quae cum ita sint, operam perdere mihi visus sum in libro diu versans. Neque vero inde editioni meae detrimentum fieri mihi persuasum est. Conicere licet librum ex exemplari adhuc exstante derivatum esse. Utut autem haec res se habet, liber recentioris aetatis et adeo corruptus est, ut vix ad textum recensendum aliquid contribuat. De scripturis, quas praeter

Constitutiones apostolorum continet, cf. Feron et Battaglini, Codices mscr. graeci Ottoboniani Biblioth. Vat. 1893 p. 204 sq.

7. Barberinus III 55 (= f), in octavo, membranaceus, saec. VIII vel IX, pag. 562. Continet post Liturgiam S. Basilii et alia documenta liturgica pag. 536—542 Canones apostolorum 64—70, 75—84 et partem priorem conclusionis operis vel VIII, 48, 1—2, et pag. 542—562 sub titulo *Διατάξεις ἁγίων ἀποστόλων μυστικῆς λατρίας* capita 4—5 et 16—27 vel capita de ordinationibus agentia praeter initium capitis 5 vel verba *ὁ ὢν δέσποτα — Μωϋσεῖ καὶ Ἀαρὼν καὶ* v. 1—4. Codex pervetustus et litteris uncialibus scriptus est, abundat autem mendis ex ithacismo exortis ac similibus.

8. Vallicellianus F. 68, formae quadratae, miscellaneus, fol. 140r—143v initium Constitutionum exhibens, sc. I, 1—3, 8, desinens *εἰς ἕν, ὅ ἐστι σπατάλιον*. Particula aeque ac scriptura praecedens, sc. Anastasii Sinaitae oratio de sacra synaxi, charta traditur et saeculo XVI scripta est. Reliqua codicis pars est bombycina et continet primo loco Anastasii Responsiones ad interrogationes de diversis capitibus ecclesiasticis vel potius partem huius scripturae. Particula Constitutionum inscribitur: *Διαταγαὶ τῶν ἁγίων καὶ πανευφήμων ἀποστόλων διὰ Κλήμεντος προσφωνηθεῖσαι. Βιβλίον πρῶτον· καθολικὴ διδασκαλία καὶ παραίνεσις περὶ λαϊκῶν ἐν κεφαλαίοις ια'.*

9. Ambrosianus G 64 sup. (= m), chartaceus vel bombycinus, formae quadratae, saec. XIV, foliorum 238, initio mutilus, incipiens verbis *ἐν αὐτ]ῷ θήσω τὸ ὄνομά μου* C. A. II, 22, 5 et fol. 1—133 opus inde ab hoc loco et sine Canonibus apostolorum continens, fol. 134—238 maxime scripturas liturgicas tradens. Initio codex aqua adeo deperditus est, ut maior pars scripturae iam non possit legi. Cum eiusdem familiae sit, cuius etiam duo alia exemplaria et quidem vetustiora exstant, nonnisi libros Constitutionum III—IV et particulas in codice Petropolitano praetermissas (exceptis capitibus 37—39 libri VII) legi ac nonnullos locos inspexi, qui mihi maioris momenti esse videbantur.

10. Vindobonensis hist. graec. 73 (= v), olim 46, in quarto, membranaceus, fol. 195, saec. XI vel XII, Constantinopoli comparatus ab Augerio Busbeckio († 1592), ut in primo et ultimo folio legimus. Constitutiones apostolorum traduntur fol. 2—184,

et quidem ordine recto: modo quaterniones undevicesima (fol. 145—152) et vicesima (fol. 153—160), a bibliopego transpositae, ordinem inversum obtinent. Fol. 1 tanquam prologus praefixa est comparatio ecclesiae cum navi, desumpta ex epistula S. Clementis ad Iacobum c. 14—15, incipiens verbis *ἔοικε τὸ πρᾶγμα τῆς ἐκκλησίας νηῒ μεγάλῃ*, desinens verbis *οἱ δὲ πάντες θεῷ περὶ τοῦ οὐρίᾳ πλέειν προσευχέσθωσαν ὡς δεσπότῃ καὶ τῆς νηὸς καὶ τοῦ κυβερνήτου πατρί*. Constitutiones sequuntur nonnullae scripturae ab alia manu vetere exaratae, scilicet Constantinopolitanae ecclesiae gratiarum actio ob catholicae fidei restitutionem et eversionem haereseos Iconomachicae fol. 185—191; S. Theodori Studitae Ordo asceticus de quantitate et qualitate ciborum fol. 192—193[a]; Precationes sacrae octo fol. 193[b]—194. Finem facit subscriptio Theodosii cuiusdam principis, ad quem codex olim pertinüit. Canones apostolorum deficiunt. Cum autem subscriptio finem indicans desit et in inscriptione libri octavi expresse etiam *περὶ κανόνων ἐκκλησιαστικῶν* sermo fiat, colligere licet, eos olim in codice locum obtinuisse et iniuria temporis postea periisse. Codex diligenter exaratus est; *ν ἐφελκυστικὸν* fere ubique exhibet, etiam ante consonantes, non autem *ι* subscriptum. Lectiones primus Clericus publicavit, nec vero omnes nec modo sufficienti. Collationem accuratiorem Lagarde instituit. Cf. Lambeck-Kollar, Commentar. de aug. Biblioth. Caes. Vindob. VIII, 952—958.

11. Vindobonensis hist. graec. 64, olim 47, in quarto, chartaceus, fol. 153, saec. XVI, olim Sebastiani Tengnagel († 1636), ut folium primum testatur. Constitutiones apost. exstant fol. 1—124. Fol. 125—153 sequitur Nicolai Doxapatri notarii Constantinopolitani Expositio in S. Gregorii Naz. Tetrasticha iambica. Constitutiones principio et fine mutilae sunt. Fol. 1—10 leguntur tituli capitum ac librorum et scholia inde ab II, 14 usque ad VIII, 46. Textus incipit fol. 11 verbis *τὴν γυναῖκα μὴ ὑπερηφανῶν μηδὲ ἀλαζονευόμενος, ἀλλ᾽ εὔσπλαγχνος* I, 3, 2 ac desinit VIII, 46, deficientibus Canonibus apostolicis. Liber primus et initium libri secundi partitione et inscriptionibus carent. Inscriptiones incipiunt II, 14, numeri capitum II, 15. Inde a folio 76 manus secunda scripsit; prima autem in hac parte correctorem egit. De collationibus prioribus idem dicendum est, quod de

Vindobonensi altero. Cf. Lambeck-Kollar, Commentar. VIII, 958—959.

12. Parisinus 931, olim Colbertinus 4491, Regius 2874, in quarto, chartaceus, exceptis foliis 1—3 et 202—204, quae sunt membranacea, fol. 204, saec. XVI. Constitutiones et principio et fine carent. Incipiunt enim fol. 5 verbis *τοῦ τὸν ἥλιον αὐτοῦ ἀνατέλλοντος* II, 14, 5, desinunt fol. 193 verbis *ἀπρόσιτον μόνον διὰ τὴν μεγάλην σου δόξαν, κύριε βασιλεῦ* VII, 47, 2. Fol. 194—201 exstant Quaestiones et responsiones de variis rebus theologicis, eaedem initio et fine mutilae. Folia membranacea tria priora de arte medicinae agere videntur, posteriora de rebus theologicis. Bibliopegus librum male compegit. Ordo foliorum hic esse debet: 5—97; 138—145; 130—137; 122—129; 114—121; 106—113; 98—105; 146—193.

13. Parisinus 1614, olim Mazarinaeus, in quarto, chartaceus, fol. 71, saec. XVI. Continet praeter Martyrium S. Clementis Romani (fol. 1—9), Martyrium S. Ignatii a Simeone Metaphraste conscriptum (f. 13—26), Anastasii Sinaitae orationem de sacra synaxi et oblivione iniuriarum (f. 53—67) ac nonnullos canones conciliorum veterum initium Constitutionum apost. vel I, 1—3, 8 (fol. 68—71), partem Canonum apostolorum (f. 32—36) atque excerpta ex Constitutionum apost. libris I—V, VII et VIII, quorum plurima cum particulis prorsus consentiunt, quae in Anastasii Quaestionibus leguntur, et ex hoc opere desumpta sunt. Particula Constitutionum inscribitur: *Διαταγαὶ τῶν ἁγίων καὶ πανευφήμων ἀποστόλων αἱ διὰ Κλήμεντος προφωνηθεῖσαι. Βιβλίον πρῶτον, ἐν τῇ καθολικῇ διδασκαλία καὶ παραίνεσις περὶ λαϊκῶν ἐν κεφαλαίοις ια'*, ac desinit in verbis *εἰς ἕν, ὅ ἐστι σπατά . . .*, ergo eadem est cum Vallicelliana. Cf. Catalogus codd. mscr. Bibliothecae regiae II, 374 sq. Omont, *Inventaire de manuscrits grecs de la Bibliothèque nationale* II 1888 p. 107.

14. Petropolitanus 254 (= r), olim Coislinianus 212 et descriptus a Montefalconio in Bibliotheca Coisliniana 1725 p. 271 sq., deinde Petri Dubrowsky, in cuius Museum liber tempore Revolutionis gallicae vel paulo post pervenit, in quarto, membranaceus, foliorum 149, scriptus anno 1111 imperatore Alexio Comneno a quodam Theodoro, ut subscriptio codicis indicat: *θεοῦ τὸ δώρον* (sic) *καὶ πόνος θεοδώρου.* Constitutionibus, quae leguntur

fol. 1—143, succedunt Epitimia Basilii et Theodori Studitae, Capitula Timothei Alexandrini, Hippolyti ac Dorothei notae de praedicatione ac morte discipulorum Domini impressae in appendice editionis Lagardianae p. 282—284. Canonibus apostolorum insuper (fol. 138ᵇ—139ᵃ) praemissus est Ὅρος κανονικὸς τῶν ἁγίων ἀποστόλων. Constitutiones ipsae non sunt integrae. Inde a libro septimo medio multa desunt. Librarius preces atque pauca alia praetermisit, scilicet VII, 26—39, 47—49; VIII, 1—15, 29—31; 34, 8—41 (non solum 34, 8—39, ut ad VIII, 34, 8 notatum est); 46, 2—16; Canones apostolorum 7—11, 18—20, 26—27, 30—31, 34, 36—43, 45—47, 58—60, 64, 70—71, 74—75, 81—83, 85. Sectiones tanquam pro ratione libri superfluae omissae sunt. Codex minus diligenter exaratus est. In accentu ponendo librarius saepe erravit, itacismum secutus multa false scripsit; ν ἐφελκυστικὸν ante consonantes plerumque, nonnunquam etiam ante vocales omisit; ι in casu dativo et alias saepe adscripsit, numquam vero subscripsit. Manus recens codicem passim correxit, praesertim ν ἐφελκυστικόν, ubi omissum fuerat, ante vocales posuit. Inter editores Constitutionum primus Lagarde codicem adhibuit et diligentissime contulit. Notas de apostolis supra laudatas infra reddo, et quidem tales, quales codex tradit, nisi quod sigla solvo et pro σ in fine vocabulorum pono ς, ut lector imaginem libri accuratiorem accipiat.[1]

[1] Ἱππολύτου ἐπισκόπου ῥώμης· καὶ δωροθέου ἐπισκόπου τύρου καὶ ἱερομάρτυρος· περὶ τῶν μαθητῶν τοῦ κυρίου, ὅπου ἕκαστος αὐτῶν ἐκήρυξε τὸ εὐαγγέλιον τοῦ χριστοῦ, καὶ ἐτελειώθη ⁘

ᾱ. Πέτρος· οὗτος ἐκήρυξεν ἐν γαλϊλαίαι καὶ ἐν τοῖς μεσογείοις πόντου· καὶ γαλάταις· καὶ ἀσίας· καὶ βιθυνίας· καὶ ῥώμης ἔνθα καὶ ἐσταυρώθη ὑπὸ ἀγρίππα πρεφέκτου. ἐν χρόνοις νέρωνος βασιλέως ῥωμαῖων ⁘

β̄. Παῦλος· οὗτος ἐκήρυξεν ἀπὸ ἱερουσαλημ ἕως τοῦ ἰλλυρικοῦ· καὶ ἰταλίας· καὶ ἱσπανίας· μέχρι ῥώμης, ἔνθα καὶ τὴν κεφαλὴν ἀπετμήθει ὑπὸ τῶν ἀσεβῶν ἀρχόντων· κηρύξας τὸν εὐσεβῆι πίστιν τῆι ἀνθρωπότητι ἐν ἔτεσι λε̄. ἐτελειώθη δὲ μετὰ πέτρου, ἐν τῆι εἰρημένη πόλει ῥώμηι ⁘

γ̄. Ἰάκωβος ὁ τοῦ ζεβεδαίου· οὗτος ταῖς ῑβ φυλαῖς τοῦ ἰσραὴλ ταῖς ἐν τῆι διασπορᾶι· εὐαγγελισάμενος τὸν χριστὸν, ἀναιρεῖται μαχαίρα, ὑπὸ ἡρώδου τοῦ τετράρχου ⁘

δ̄. Ἰωάννης ὁ ἀδελφὸς αὐτοῦ· οὗτος τῆι ἀσΐα κηρύσσων, ὑπὸ δομετιανοῦ βασιλέως ῥώμης, ἐξωρίσθη ἐν πάτμωι τῆι νήσω· ἔνθα καὶ συνεγράψατο τὸ ἐναγγέλιον αὐτοῦ· ἐν τοῖς χρόνοις τραϊανοῦ ὅπου καὶ τὴν ἀποκάλυψιν ἐθεάσατο· ἐτέθη δὲ ἐν ἐφέσωι, μετάρσιος γεγονώς· διὸ καὶ ὁ λόγος κεκράτηκε· σὺν τῶι ἐνὼχ καὶ ἠλία ἔτι ἐν σαρκὶ αὐτὸν ὑπάρχειν ⁘

15. Petropolitanus 241, exaratus anno 1645 Hierosolymis a Callinico metropolita Caesareae Palaestinae. Librarius ipse declarat, se librum ex editione principe descripsisse, et notam addit, qua exponit, Constitutiones magna ex parte dogmatibus Latinorum

---

ε̄. Ἀνδρέας ὁ ἀδελφὸς πέτρου· οὗτος ἐκήρυξεν πάσῃ τῆι παραλίω· βϊθυνίας τὲ καὶ πόντου· θράκης καὶ σκυθίας· μετέπειτα δὲ, ἐπορεύθη ἐν σεβαστουπόλει τῆι μεγάληι· ὅπου παρεμβάλλει ψάρος καὶ φάσις ποταμός· οὗ ἐσώτερον οἱ αἰθίοπες οἰκοῦσιν· ἔπειτα ἐν πάτραις τῆς ἀχαΐας· καὶ ἐσταυρώθη ὑπὸ αἰγεάτου ἀνθυπάτου· καὶ ἐτέθη ἐν πάτραις τῆς ἑλλάδος· μετετέθη δὲ, ἐν κωνσταντινούπολει μετα λουκᾶι τοῦ ἐναγγελιστοῦ καὶ τιμοθέου ⁘

ς̄. Φίλιππος· οὗτος ἐν φρυγία ἐκήρυξε τὸν χριστὸν· καὶ ἐσταυρώθη ἐν ἱεραπόλει τῆς ἀσίας. ἔνθα καὶ ἐτέθη ⁘

ζ̄. Βαρθολομαῖος· οὗτος τοῖς ἰνδοῖς τοῖς καλουμένοις ἐνδαίμοσι· κηρύξας τὸν χριστὸν καὶ δεδωκὼς αὐτοῖς τὸ κατὰ ματθαῖον εὐαγγέλιον, τέθαπται ἐν οὐρβανουπολει τὴν κεφαλὴν ἀποτμηθείς· πρὸ τῆς σφαγῆς ἐκδωρθεὶς ὥσπερ θύλαξ ⁘

η̄. Θωμᾶς· οὗτος ἐκήρυξε πάρθοις καὶ μήδοις· καὶ γερμανοῖς, καὶ ὑρκανοῖς· τελειοῦται δὲ λογχευθεὶς· ἐν πόλει τῆς ἰνδίας, καλαμίτη λεγομένη· κεῖται δὲ, ἐν ἐδέσῃ τῆς ὀσδρόνης ⁘

θ̄. Ματθαῖος ὁ τελώνης· οὗτος τῆι ἑβραΐδι γλώσσῃ, τὸ ἐναγγέλιον αὐτοῦ συνεγράψατο πρῶτος ἐν ϊερουσαλὴμ· ἡρμηνεύθη δὲ τῆι ἑλληνικῆι γλώσσηι, ὑπὸ ἰώαννου τοῦ ζεβεδαίου· οὗτος κηρύξας τὸν χριστὸν ἐν ἱεραπόλει τῆς συρίας πυρὶ τελειοῦται ⁘

ῑ. Ἰούδας ἰακώβου· οὗτος ἐν πάσῃ τῆι μεσοποταμίαι κηρύξας τὸν χριστὸν, ὑπὸ ἰουδαίων ἀναιρεῖται λίθοις· κεῖται δὲ ἐν εδέσῃ τῆι πόλει ⁘

ια̅. Θαδδαῖος ὁ λεβαῖος καὶ ἰούδας· οὗτος ἐδεσινοῖς ἐκήρυξε· τέθαπται δὲ ἐν ὀστρακνη τῆι πόλει τῆς αἰγύπτου. σταυρωθείς ⁘

ιβ̅. Ἰάκωβος· οὗτος ἦν ἀδελφὸς τοῦ κυρίου, κατα σάκα (!)· καθίσταται δὲ, πρῶτος ἐπίσκοπος ἐν ἱερουσαλὴμ· οὗτος ἐμαρτύρησε καταβληθεὶς ὑπὸ ἀνόμων ἀνδρῶν, ἐκ τοῦ πτερυγίου τοῦ ναοῦ τοῦ ἐν ϊερουσαλὴμ· κειμένου αὐτοῦ κάτω καὶ ἔτι ζῶντος κναφεὺς ἀνεῖλεν αὐτὸν· πατάξας τῶι ξύλωι μεθ' οὗ ἐβάσταζε τὰ ἱμάτια καὶ ἐπορεύετο ἀποπλύναι αὐτά ⁘

ιγ̅. Σίμων ὁ κανανίτης ὁ ζηλωτὴς· οὗτος ἐκήρυξε πάσῃ τῆι βρεττανία. καὶ τῆι τῶν ἀφρῶν χώρα. μετέπειτα δὲ ἐν τῇ ἰουδαίαι καθίσταται ἐν σιὼν ἐπίσκοπος· μετὰ ἰάκωβον τὸν δίκαιον, τὸν ἀδελφὸν κυρίου· ὅστις ζήσας ἔτη ρκε, ἐμαρτύρησε σταυρωθεὶς ἐπὶ ἀδριανοῦ βασιλέως ῥώμης ⁘

ιδ̅. Ματθίας δὲ· οὗτος ἐν τῆι ἰουδαία ἐκήρυξε τὸν λόγον· εἷς ὢν, ἐκ τῶν ἑβδομίκοντα μαθητῶν· μετὰ τὴν τοῦ κυρίου ἀνάστασιν συγκαταριθμηθεὶς τοῖς ια̅ ἀποστόλοις, ἀντὶ ἰούδα· ὃς καὶ ἐν τῆι πρώτηι αἰθιοπία κηρύξας τὸν χριστὸν, τελειοῦται καὶ τέθαπται ἐκεῖ ⁘

ιε̅. Λουκᾶς ὁ εὐαγγελιστὴς· οὗτος σὺν τῶι παύλωι ἐκοπίασεν ἐν τῶι ἐναγγελίωι τοῦ χριστοῦ· ὅστις τὸ εὐαγγέλιον αὐτοῦ καὶ τᾶς πράξεις τῶν ἀποστόλων ἔγραψε θεοφίλωι ἐπισκόπωι ἀντιοχείας τῆς μεγάλης· οὗτός

adversari: nihil dicentes de primatu papae, prohibentes, ne quis vescatur suffocatis et sanguine, ne quis sabbato ieiunet etc. Codicis mentio fit in Catalogo Bibliothecae Hierosolymitanae I (1891), 494; in Catalogo codicum graecorum in collectione Porphyrii conservatorum p. 6, quem Jernstädt a. 1885 Petropoli edidit.

16. Bodleianus Miscell. 204 (= o), olim Meerm. Auct. T. 2. 4, Meermannius 115, Claromontanus 53, in quarto, membranaceus, foliorum 184, saec. XI, binis columnis descriptus, litteris initialibus curiose exaratis et coloratis, utrimque mutilus. Constitutiones apostolorum I—VI, 23, 1 traduntur fol. 91—184. Scriptura, titulo carens, incipit ab inscriptione libri primi. Itaque Coxe, Catalogi codd. mscr. Bibliothecae Bodleianae I (1853), 759, aeque ac auctor Bibliothecae Meermanniae 1824 IV, 15, eam Institutionem catholicam designavit. Unde evenit, ut omnes diu fugeret, quae esset illa scriptura. Nostris demum diebus E. Nestle eam Constitutiones apostolorum esse perspexit.[1] Accepit collationem codicis, quam Conybeare instituit, eamque liberalissime mihi communicavit. Singulis Constitutionum libris inscriptio indicans summam et numerum libri vel *τοῦ λόγου*, qua voce codex librum designat, praefixa est. Liber I ex. gr. inscribitur: ***Καθολικὴ διδασκαλία περὶ λαϊκῶν λόγος ᾱ.*** Modo in libro II numerus vel ***λόγος β̄*** deest. Litterae initiales supra memoratae exordium pericoparum brevium indicant atque crebrae sunt, in capite I libri I ex. gr. sex. Codex simillimus est libro Vaticano 2088 (= b); non solum easdem fere lectiones habet, sed etiam aeque ac hic mendis orthographicis scatet, *ω* et *ο* saepissime confundens, ε pro *αι*

ἐστιν οὗ μέμνηται παῦλος ἐν ταῖς ἐπιστολαῖς αὐτοῦ λέγων· συνέπεμψα δὲ μετὰ τούτων, τὸν ἀδελφὸν οὗ ὁ ἔπαινος ἐν τῶι εὐαγγελίωι· καὶ πάλιν· ἀσπάζεται ὑμᾶς λουκᾶς ὁ ἰατρός ⁘

ις̄. Μάρκος ὁ εὐαγγελιστής· οὗτος ἐν τῆι αἰγύπτωι ταῖς ιβ̄ φυλαῖς ταῖς ἐν τῆι διασπορᾶι· κηρύσσων τὴν πίστιν. καθίσταται ἐπίσκοπος ἐν ἀλεξανδρείαι τῆι μεγαλῆι· ὃς καὶ τὸ εὐαγγέλιον συνέγραψε, ὡς πέτρος ὁ ἀπόστολος αὐτῶι ὑφηγήσατο· ὃν καὶ υἱὸν ὀνομάζει ἐν τῆι ἐπιστολῆι αὐτοῦ ὁ πέτρος οὕτως λέγων· ἀσπάζεται ὑμᾶς, μάρκος ὁ υἱός μου ⁘

⁘ Ὁ μὲν φίλιππος ὁ ἀπὸ βηθσαιδὰ, κεῖται ἐν ἱεραπόλει, ὅπου καὶ ἐσταυρώθη ⁘ ὁ δὲ εἰς τοὺς ἑβδομίκοντα φίλιππος εἷς ὢν ἐκ τῶν ἑπτὰ διακόνων· ὁ καὶ τὸν κανδάκην βαπτίσας θυγατέρας ἔσχεν τέσσαρας· καὶ κεῖται ἐν τράλη τῆς ἀσίας μετὰ καὶ τῶν θυγατέρων αὐτοῦ, ὕστερον δὲ, μετετέθησαν ⁘

[1] Cf. *Theologische Literaturzeitung* 1899 p. 207—209.

et *αι* pro *ε* scribens et alia eiusmodi. Neque tamen alter ex altero, sed potius uterque e communi fonte fluxit.

17. Hierosolymitanus (= h), olim claustri S. Sabae haud procul ab urbe siti, nunc in Bibliotheca patriarchatus graeci asservatus ac signatus III, 3, in folio, membranaceus, fol. 65, duarum columnarum, saec. X—XI, desinens VIII, 45 et quaternione deperdita parte libri II, sc. 16, 4—35, 3 carens. Fol. 65 manus posterior in laudem sermonum Clementinorum nonnulla addidit, quae autem vix legi possunt. Inscriptiones capitum in margine inferiore, nonnullae paucae in margine laterali leguntur; plurimae vero libro valde praeciso vel atramento pallescente evanuerunt. Numeri capitum non exstant, excepto uno loco, sc. II, 63, ubi ante inscriptionem legitur $\overline{\Delta}$. Scriptura mendis non vacat. *ω* et *ο*, *η*, *ι*, *ει* et similia saepius confunduntur. Ceteroquin liber optimae notae est. Descripsit eum ea diligentia, qua brevi tempore sibi concesso potuit, A. Ehrhard in *Centralblatt für Bibliotheks-wesen* ed. Hartwig 1891 p. 26—30. Cf. Papadopulus Cerameus, Hierosol. Bibliotheca III (1897), 22 sq.

18. Constantinopolitanus, asservatus in Bibliotheca S. Sepulcri et signatus numero 550, chartaceus, in quarto minore, fol. 310, saec. XVII vel XVIII. Liber, cuius mentionem facit Sathas in Bibliotheca medii aevi I (1872), 288, ex editione principe fluxit. Addit enim aeque atque haec titulo verba *διὰ βιβλίων ὀκτώ*. Exhibet inscriptiones capitum omnes eodem modo ante singulos libros, in pagina secunda etiam versus *πρὸς τοὺς ἐντευξομένους τῇ* (*παρούσῃ*, quod vocabulum in codice insertum est) *βίβλῳ*, qui in editione Prolegomenis adiuncti sunt quique Franciscum (Turrianum) librum post longam oblivionem in lucem produxisse celebrant. Insuper lectiones librorum et manuscripti et impressi plane inter se consentire videbam locos principales inquirens. Cf. Papadopulus Cerameus, Hierosol. Bibliotheca IV (1899), 118, ubi vero fons libri non est cognitus.

19. Atheniensis Biblioth. nation. 1435 (= s), in quarto, membranaceus, foliorum 175, saec. XII, libros VIII Constitutionum apostolorum et librum de haeresibus continens, in fine mutilus. Cf. *Σακκελίων, Κατάλογος τῶν χειρογράφων τῆς ἐθνικῆς βιβλιοθήκης τῆς Ἑλλάδος* 1892 p. 257. M. Deffner bibliothecarius benignissime etiam haec mihi retulit. Codex fol. 1—136 Con-

stitutiones fere integras exhibet; desunt particulae VIII, 32—34 (de proselytis, de feriis et diebus festis et de horis orationis) et VIII, 47 (Canones apostolorum); adiunctae sunt ab eadem manu exaratae duae particulae: *Ποῖος ποῦ τῶν ἀποστόλων ἐδίδαξε καὶ πῶς παρῆλθε* (fol. 137[r]); *Ἐκ τῶν ἀποστόλων τῶν ἑβδομήκοντα τοῦ σωτῆρος Χριστοῦ γεγόνασιν ὡς ἱστορεῖ Κλήμης ἐν πέμπτῃ τῶν ὑποτυπώσεων κτλ.* (fol. 137[v]). Liber de haeresibus fol. 138—175 recentioris manus est. Particulae in codice Vaticano 839 interpolatae atque ab editore principe receptae desunt. De aliquot aliis locis, quos mihi quaerenti Deffner descripsit, in notis refero. De reliquo codex, qui conditionis pessimae est, ita ut permulti loci legi non possint, mihi non consulendus esse videbatur.

20. Athensis *μονῆς Παντελεήμονος* 770, in octavo, bombycinus, saec. XIV, miscellaneus, fol. 53—56: *Περὶ τῆς ἱερᾶς μυσταγωγίας ἐκ τῶν ἀποστολικῶν διατάξεων Βιβλίον η′ ἐν κεφαλαίῳ γ′ μέχρι τοῦ περὶ χειροτονίας τοῦ ἁγίου Διονυσίου τοῦ Ἀρεοπαγίτου Ἐκ τῶν Περὶ τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱεραρχίας λόγων κεφάλαιον γ′ περὶ τῶν ἐν τῇ συνάξει τελουμένων*, fol. 308—332: *Διδασκαλίαι τῶν ἀποστολικῶν διαταγῶν διὰ Κλήμεντος τοῖς ἔθνεσι ἀποσταλεῖσαι ἐν βιβλίοις η′.* Sic particulae laudatae in codice inscribuntur. Spyridion Lampros, qui in Catalogo codicum graecorum Montis Athonis II, 430 (Cantabrigiae 1900) verba refert, ea non explicat. Neque vero est dubium, particulam alteram partem liturgiae Constitutionum, alteram sententias ex opere excerptas reddere, atque ad textum recensendum neutram aliquid conferre.

21. Codices fragmenta libri VIII vel particulas liturgiae vel constitutiones singulorum apostolorum exhibentes fere innumeri sunt; cum autem liber pluribus codicibus integer tradatur, sine damno omnes praetermitti possunt. Pitra in Iuris eccles. Graecorum Historia et Monumentis I (1864), 46—47 multos eiusmodi codices enumeravit; alios in Catalogis librorum manuscriptorum recentioribus invenies.

IV.

Examen codicum instituturi a Vindobonensi 64 et Parisino 931 exordiemur. Quos et a reliquis pluribus in rebus discedere

et inter se maxime consentire nemo est qui ignoret. Inde a libro tertio enim titulis librorum communibus praemittunt verba *βιβλίον γ′ (δ′, ε′ κτλ.)* adduntque numerum capitum. Titulus libri tertii exempli causa hic est: *Βιβλίον γ′ ἐν ᾧ περὶ χηρῶν καὶ ὁποῖαί εἰσιν ἀληθεῖς* (sic habent ambo pro *ἀληθῶς*) *καὶ ὄντως χῆραι ἔχον κεφάλαια κε′*. Titulus libri quarti: *Βιβλίον δ′ ἐν ᾧ περὶ ὀρφανῶν καὶ ὅπως χρὴ τὸν ἐπίσκοπον προνοεῖν τῶν τοιούτων· κφ. ιδ′*. Similiter reliqui. Modo in titulo libri sexti numerus capitum non indicatur. Liber sic inscribitur: *Βιβλίον ϛ′ ἐν ᾧ περὶ σχισμάτων καὶ στασιαστῶν, καὶ ὅτι οὔτε βασιλείᾳ* (*βασιλείαν* p) *οὔτε ἱερωσύνῃ* (*ἱερωσύνην* p) *θεμιτὸν ἐπανίστασθαι· βαρὺ γὰρ τοῦτο* (*τούτου* p) *καὶ μεγίστης τιμωρίας ἄξιον* (*ἄξιος* p). Libros autem dividunt secundum in capita 64, tertium in 22, quartum in 14, quintum in 24, sextum in 30, septimum in 50, octavum in 34. Deinde non solum capitibus, sed etiam sectionibus minoribus multorum capitum inscriptiones affigunt, et quidem has inscriptiones secundarias fere semper in margine laterali ponunt, illas autem principales in margine superiore vel inferiore. Ad II, 25, 10 exempli gratia exhibent: *ὅτι οὐκ ἔστιν ἐλαφρὸν φορτίον ἡ ἐπισκοπή,* ad II, 25, 12: *περὶ τῶν λαϊκῶν· ὅπως χρὴ αὐτοὺς διακεῖσθαι πρὸς τὸν ἐπίσκοπον καὶ τὸν κλῆρον,* ad verba *ἀφαιρέματα καὶ δεκάται κτλ.* II, 26, 1: *ὅτι αἱ προσφοραὶ αἱ λεγόμεναι δεκάται σωτηρίου ἀρχὴ τοῦ ὀνόματός εἰσιν Ἰησοῦ· τὸ γὰρ Ἰησοῦς ὄνομα σωτὴρ ἑρμηνεύεται, ὡς καὶ ἐν τῷ εὐαγγελίῳ λέγει· αὐτὸς γὰρ σώσει τὸν λαὸν αὐτοῦ ἀπὸ τῶν ἁμαρτιῶν αὐτοῦ· τὸ δὲ α′* (*πρῶτον* p) *στοιχεῖον τοῦ Ἰησοῦ ὀνόματος τὸ ἰῶτά ἐστιν, ὅπερ τὴν δεκάτην σημαίνει,* ad verba *αἱ τότε θυσίαι* II, 26, 2: *ποῖα νῦν προσφέρεται ἀντὶ τῶν παλαιῶν θυσιῶν καὶ ἀπαρχῶν καὶ δεκατῶν καὶ ἀφαιρεμάτων,* ad II, 26, 3: *τίς ἐστιν ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ ἀρχιερεὺς καὶ τίνες ἱερεῖς καὶ λευῖται.* Porro eisdem locis atque eisdem verbis indicant, alium codicem vel alios libros aliud exhibere vel versum omittere. Additamenta codicis Vaticani 839 plurima exhibentes denotant ad V, 7, 11: *ταῦτα ἐν τοῖς ἄλλοις οὐχ εὗρον,* ad V, 7, 21: *οὐδὲ ταῦτα ἐν τοῖς ἄλλοις εὗρον,* ad V, 14, 16: *καὶ ταῦτα οὐχ εὗρον ἐν τοῖς ἄλλοις,* ad V, 15, 3: *καὶ ταῦτα ἐν τοῖς λοιποῖς οὐ κεῖται,* etc. Denique lectiones codicum, ut omnis editionis Lagardianae pagina testatur, fere ubique eaedem sunt. Prorsus quidem libri non consentiunt. In Vindo-

bonensi loci S. Scripturae in Constitutionibus apostolorum laudati in margine allegantur, nec vero in Parisino. In hoc desunt nonnullae lectiones variae, quae in margine illius denotantur, atque paucae inscriptiones vel inscriptionum particulae, quas ille exhibet. Denique textus quamvis rarissime differt. In universum tamen libri adeo similes sunt, ut aut ex eodem exemplari aut alter ex altero profecti esse existimandi sint, et si eos accuratius inspexeris, hoc tibi magis placebit. Revera Vindobonensis fons Parisini esse videtur. Non obstant huic sententiae loci dissimiles. Inscriptiones locorum S. Scripturae tanquam res singularis in Parisino de industria omissae esse videntur. Inter inscriptiones capitum vel aliarum particularum paucae facile praeteriri poterant. Inscriptiones ad II, 24 et VII, 2 in Vindobonensi praeterea eum locum obtinent, ut facillime oculum effugiant. Altera ex parte libri non solum fere ubique in rebus maioribus, sed saepissime etiam in minimis conveniunt. Ambo ex. gr. legunt II, 15, 1 *ἡγαπημένα* pro *ἠγαπημένα*, II, 33 inscr. *ἡγῆσθαι* pro *ἡγεῖσθαι*, III, 4 inscr. *ἐνδεᾶ* pro *ἐνδεῆ*. Errores codicis Parisini multi insuper e Vindobonensi explicantur, cuius scriptura saepe eiusmodi est, ut false legi possit. Quae omnia considerans recte colligere mihi videor, codicem Parisinum e Vindobonensi fluxisse atque e numero testium delendum esse.

Etiamsi autem libri fontem communem haberent, nullius auctoritatis essent. Iam quae de inscriptionibus librorum, capitum et particularum minorum retuli, librarium nimiam libertatem sibi usurpantem indicant. Sed etiam textus plurimis locis a textu reliquorum codicum ita discedit, ut eum non traditum, sed a librario compositum fuisse manifestum sit. Rem ita se habere cum editio Lagardiana passim doceat, singulis argumentis non est probandum. Modo de origine librorum vel potius codicis Vindobonensis pauca addiderim. Liber cum notas ad vitam ac mortem apostolorum spectantes contineat, quae in codice Vindobonensi altero vel vetustiore leguntur, et cum hoc etiam lectiones multas communes habeat, iure colligimus, librarium hoc exemplar in usum suum vertisse. Altera ex parte liber saepissime cum codice Vaticano 838 facit vel cum editione principe, qua ille satis accurate exprimitur, ac praesertim locos exhibet, qui nonnisi illis exemplaribus traduntur. Itaque non est dubium, eum etiam ab his dependere, et cum quis

librum impressum facilius possit consequi quam manuscriptum, editio princeps librario cognita fuisse censenda est.

Codices Parisinus 1614 et Vallicellianus F 68 cum idem fragmentum operis atque eundem fere textum tradant, eiusdem familiae sunt. Fortasse etiam a familia librorum modo laudatorum dependent. Textus quidem saepius diversus est; inscriptio vero libri, cuius fragmentum exhibent, similis est inscriptioni librorum, quae illius familiae propria est; lectiones quoque plures eandem manum produnt, quae textum illius liberius formavit. Quomodocunque autem codices exorti sunt, neque aetas neque textus eiusmodi est, ut eos in numero testium habeamus.

Similiter codices Ottoboniani duo in textu recensendo praetermittendi sunt. Alter haud dubie ex Vaticano 839 descriptus est. Alter ex eodem exemplari fuisse videtur. Insuper talis est, ut vix legi possit.

Codices denique Constantinopolitanum et Petropolitanum 241 inter testes locum non habere iam ex eis apparet, quae supra de eis dicta sunt.

Nec vero ad textum restituendum editio princeps nobis opus est. Codices enim, quos Turrianus in manibus habuit, etiamnunc exstant.

Codex Cretensis, quo editio nititur quemque editor in omnibus fere se secutum esse profitetur, est Vaticanus 838 (= a). Rem ita se habere haec ostendunt. Primo textus codicis et textus editionis principis mirum in modum consentiunt. Omnia praesertim, quae in codice in eoque solo interpolata vel ob homoeoteleuton aliaque ex causa omissa sunt, etiam in editione leguntur vel desunt. Deinde orthographia librorum eadem est. Ubi editor pro *οὐδὲν* exhibet *οὐθὲν* (II, 28, 8; V, 6, 10; VI, 12, 9) vel *μηθὲν* pro *μηδὲν* (II, 39, 3; V, 7, 1; VI, 27, 7), iisdem locis et codex hanc formam habet. Insuper uterque scribit II, 9, 2 *ἁμαρτῶντος,* II, 11, 2 *δείσητε* pro *δήσητε,* II, 18, 10 *ῥύσωμαι* pro *ῥύσομαι,* et sexcenties similiter. Ante consonantes *ν ἐφελκυστικὸν* ab editore quidem plerumque omittitur, in codice saepissime legitur; in hoc vero, sive ab editore, sive ab alio, fere semper deletum est. Denique scholia theologica, quae Turrianus ex suo codice protulit, in Vaticano leguntur. Equidem ea in commentario ad V, 7, 18; 20, 13; VIII, 12, 30 communico.

Reliquos autem duos libros, quos etiam in manibus habuit, editioni parandae paucissima vel paene nihil contribuisse editor ipse declarat. Ceteroquin neque hi plane desunt.

Alter codex sine dubio Vaticanus 2088 (= b) est, in quo lectiones singulares fere omnes leguntur, quas Turrianus in Prolegomenis fol. 17[v] exscripsit scilicet *πρέπον* vel potius *πρέπων* pro *ἰντροΐτον* II, 57, 13, *ἐπιμελούμενος* pro *ἐπιστρεφόμενος* II, 60, 1, *πυκνῶς συντρέχειν* pro *πυκνάζειν* II, 60, 4, *βαπτίσατε* pro *μυήσατε* VII, 25, 7. Quinta codicis lectio, cuius mentionem fecit, sc. *ἐπαρθεὶς καὶ τυφωθεὶς* pro *κεπφωθείς*, quod verbum I, 7, 7 legitur, hodie quidem non apparet. Deest autem lectio in Vaticano 2088 haud dubie, quia liber tempore progrediente mutilus fiebat ac praesertim folia priora, quae eam continebant, deperdebantur. Turrianus saltem se codicem integrum habuisse satis clare annuit, ne verbo quidem librum magna parte carere dicens; et lectionem ad VIII, 3, 1 margini adscriptam *ἐν ἄλλοις*, non *ἐν ἄλλῳ* solum, exhiberi notans prodit, omnes suos codices etiam illam partem amplexos esse. Nec vero lectiones in Prolegomenis commemoratae tantum in Vaticano nostro inveniuntur, sed etiam eae, quae margini adscribuntur, et quidem, quod est maximi momenti, eae, quae *ἐν ἄλλοις* seu in duobus reliquis libris exstare dicuntur, omnes, earum, quae ad unum librum referuntur, maior sane pars, eaeque notabiliores, ex. gr. II, 13, 5 *θεὸς* pro *θεῷ*, II, 20, 7 *ὑπὸ ἀνοίας*, quod in a et T (= textu Turriani) deest, II, 57, 12 *τὰ τέκνα ἔχουσαι* pro *τεκναρχοῦσαι* a T, V, 10, 1 *ὁρμὰς* pro *ὀργάς*, VI, 5, 6 *βραχῇ* (*βραχὺ*) *ἀντέκειτο* pro *ἀντέκειτο*, VI, 8, 1 *Στρατόνικος* pro *Σατορνῖλος*, VI, 14, 4 *λῆμμα* pro *ὑπόλειμμα*, VI, 16, 4 *μαθητῶν καὶ υἱῶν καὶ κληρονόμων* pro *μαθητῶν*, VI, 27, 2 *καὶ εὐχαριστίας καὶ* pro *καί*, VII, 18, 2 *ἀντιποιηταὶ* pro *ποιηταί*. Accedit, quod verba *διότι μετὰ πίστεως καὶ φόβου θεοῦ οὐκ ἦλθε φυλάξαι τὴν ἐπαγγελίαν*, quae Turrianus III, 1, 2 addit nihil de eorum origine dicens, illo loco nonnisi in codice b leguntur. Nonnullae quidem lectionum unius codicis in libro nostro non inveniuntur. At considerandum est, eas non modo ad alterum, sed etiam ad tertium Turriani codicem referri posse, et ex argumentis allatis iam certissime apparet, librum Turriani alterum esse Vaticanum 2088. Cum editor libro principali descripto de reliquis pauca dicens nostrum priorem appellet, codex idem esse videtur cum eo, quem

ante e Calabria se accepisse exposuit. At haec fortasse minus accurate dicta sunt.

Qui tertius fuerit Turriani liber, difficilius est ad definiendum. In Prolegomenis de eius textu editor nihil certi dicit. Notae marginales nec crebrae nec satis distinctae sunt, cum fons, e quo fluxerunt, non accuratius designetur et lectiones unius libri ad hunc vel illum codicem referri possint. Praeterea codices Vaticani vetusti 1056 et 2089, qui supersunt, nunc parte priore tertia vel dimidia carent, cum Turrianus nota II, 5 margini adposita prodat, omnes suos libros partem illam amplexos esse, atque textum insuper simillimum praebent. Attamen conicere licet, editorem unum ex illis libris legisse. Lectiones, quae in partibus librorum nobis servatis margini adscriptae ad duos codices referuntur, omnes in utroque exstant. Uterque insuper lectionum unius codicis praeter paucas, quas Vaticanus 2088 quoque exhibet, has praebet: VI, 28, 2 *ἀσέλγεια* pro *ἁμαρτία,* VII, 31, 1 *εὐλαβεῖς* pro *εὐσεβεῖς* T, VII, 33, 4 *ἐξ ὑπαρχούσης* pro *ἐξ ὑπαρχῆς,* VII, 34, 2 *ἐνθυμήσει* pro *δυνάμει* T. Uter autem revera Turriano praesto fuit? Vaticanus 2089 partes libri VIII liturgicas omittit, cum Turrianus de hac re nihil dicat. Exhibet autem duas lectiones margini editionis principis adscriptas, quae in codice 1056 non inveniuntur, scilicet VII, 11 inscr. *ὀλιγοπίστου* pro *ὀλιγοψύχου,* et VII, 33, 3 *ἀνυπούλου* pro *ἀνύπουλος,* et illa maioris momenti est, quia ad codicem Vaticanum 2088 capitibus carentem referri nequit. Itaque Turrianus etiam codicem Vaticanum 2089 adhibuisse censeri potest.

Nonne Turriani codex tertius autem illis quidem simillimus, nec vero cum uno vel altero idem fuit? Quod quis coniecerit, cum editor princeps ad verba *ἡμετέραν γνώμην* VI, 16, 1 adnotet lectionem *ὑμετέραν γνῶσιν,* quae in nullo codicum laudatorum exstat, et ad V, 19, 2 lectionem, quam libro Ottoboniano traditam in notis exscripsi. Ad hunc librum vero ea non quadrant, quae Turrianus de tertio suo codice in Prolegomenis dicit, scilicet eum vetustum esse. Itaque potius censuerim, Turrianum huius codicis vel alius similis notitiam nactum esse, cum liber iam imprimeretur. Simili modo etiam lectio *ὑμετέραν γνῶσιν,* fortasse autem e mendo editoris explicanda esse videtur. Utut autem haec res se habet, certe tertius Turriani codex non tanti ponderis erat, ut eius causa lectiones editionis principis exscribendae essent.

Restant nobis codices decem vel undecim, si etiam Barberinum numeramus, qui particulam libri VIII continet. Inter eos quatuor, scilicet Vindobonensis 73, Petropolitanus 254, Ambrosianus G 64 sup., Atheniensis, unam familiam efficiunt. Similiter inter se conveniunt atque a reliquis discedunt. Neque tamen ipsi aequales sunt. Primum locum obtinet Vindobonensis, infimum Petropolitanus, inde a parte libri VII altera plura omittens ac saepius textum valde adulteratum exhibens.

Deinde unius familiae sunt codices Vaticani 1056 et 2089. Eidem prope ad illam familiam accedunt. Cum autem plures locos, quos in ea mutatos fuisse infra videbimus, adhuc integros exhibeant, saltem Vaticanus 1056, cum alter particulis locos illos continentibus iam maiore ex parte careat, stirpem vetustiorem repraesentant.

Medius inter illas classes est Hierosolymitanus, plurimos ex locis laudandis etiam integros, duos vel tres iam adulteratos tradens.

Vaticanus 838 omnibus illis locis lectionem rectam servavit. Altera ex parte plura habet, quae apud omnes alios testes desiderantur et haud dubie interpolata sunt, scilicet II, 6, 15; 13, 3; V, 1, 8; 7, 11. 12. 21; 14, 16; 15, 3; VI, 3, 1; VII, 8, 6.

Locum singularem denique libri Vaticanus 2088 et Bodleianus obtinent. Inter omnes codices textum corruptissimum praebent. Quamvis autem foedati non omnino spernendi sunt. Haud pauca quidem in eis mutata, sed etiam multa fideliter transscripta sunt.

Cui codici autem vel cui familiae in textu restituendo maxima auctoritas attribuenda est? Lagarde codices Vindobonensem 73 et Petropolitanum, qui praeter Vindobonensem alterum et Parisinum 931 soli ei praesto erant, fere ubique secutus est. Haud dubie autem erravit. Non solum reliquos codices vetustos et vetustiores non cognitos habuit, sed etiam non intellexit, illos multis locis textum deteriorem exhibere quam editionem principem. Qui adnotationes criticas diligenter inspexerit, id facile animadvertet. Hoc loco pauca monuerim. Codices illi habent II, 26, 5 *καθάπερ αἱ δυνάμεις τῷ θεῷ*, reliqui *ὡς ὁ Χριστὸς τῷ πατρί*, sc. *παριστάσθω ὁ διάκονος τῷ ἐπισκόπῳ*, V, 7, 18 *ἃ ἠθέλησεν Χριστός* : *ἃ προσετάγη Χριστός*, VI, 14, 2 *προσκυνεῖν καὶ τὸν κύριον ἡμῶν Ἰ. Χριστὸν καὶ τὸ πανάγιον πνεῦμα* : *προσκυνεῖν*

διὰ Ἰ. Χριστοῦ τοῦ κυρίου ἡμῶν ἐν τῷ παναγίῳ πνεύματι, VII, 38, 8 *σέβας μετὰ Χριστοῦ καὶ πνεύματος ἁγίου : διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ,* VIII, 6, 11 *ὁ τοῦ παρακλήτου προβολεύς : ὁ θεὸς τοῦ παρακλήτου,* VIII, 37, 2 *ὁ τοῦ πνεύματος προβολεύς : ὁ τοῦ πνεύματος κύριος.* Quae lectiones rectae sint, non pluribus est demonstrandum. Patet, textum codicum illorum librarii esse, qui verbis Constitutionum offensus est, ita ut ea mutaret. Primo loco sive II, 26, 5 ratio insuper ex eo apparet, quod textus vulgatus propius ad Didascaliam accedit. Locis illis alii plures adiungi possunt. Cf. II, 55, 1; VI, 15, 4; 30, 10; VIII, 5, 7. Sed ex allatis iam satis apparet, codices in manus incidisse, quae parum fide dignae sunt.

Neque Hierosolymitanus dux haberi potest. Minus quidem adulteratus est quam illi, maiorem locorum modo laudatorum partem recte tradens. At tribus saltem locis, praesertim ad spiritum sanctum spectantibus, corruptus est. Textus insuper vitiis minoribus satis abundat.

Inter codices Vaticanos unum parvae auctoritatis esse iam ex eis elucet, quae supra de eo dicta sunt. Etiam duo, qui Vindobonensi et Petropolitano propinquiores sunt, crebrioribus vitiis laborant, praeterea maiore operis parte carent, maxime Vaticanus 2089, quam qui in textu recensendo primum locum obtinere possint. Palma haud dubie Vaticano 838 adiudicanda est. Liber quidem interpolationibus pluribus corruptus est. Additamenta autem maxima ex parte non alia sunt ac loci S. Scripturae, inserti ad argumenta biblica augenda. Uno loco (VI, 3, 1) Constitutiones ipsae causam textus emendandi paene iustam praebent. De cetero non animadvertimus librarium de consilio textui manus intulisse. Codex potius optimae notae est, eumque textum in universum fidelissime servasse inprimis Didascalia et Didache probant. Praeterea liber solus opus fere integrum servavit, Constitutiones una cum Canonibus apostolorum. Iure itaque hunc textum recensens tanquam fundamentum adhibuisse mihi videor. Inprimis in scriptura vel ponendo *ν ἐφελκυστικὸν* et eiusmodi eum secutus sum. Attamen caute eum duxi. Ubique reliquos testes diligenter consului, ne nimiam fidem illi haberem.

Testes autem sunt non solum codices graeci, sed etiam Didascalia apostolorum et versiones Constitutionum orientales.

Didascalia in ea saltem parte operis respicienda est, quam Constitutor intactam reliquit, versiones illae etiam in particulis interpolatis vel mutatis. Testes cum scripturam alieno sermone tradant, versiones Constitutionum praeterea non ex exemplari graeco, sed ex aliis versionibus fluxisse videantur, aethiopica ex arabica, arabica e coptica, non magni ponderis sunt. Nonnunquam autem cum codices graeci pari fere auctoritate alii contra alios stent, in textu definiendo adiumentum gratum praebent. Minimi pretii est ex ratione iam dicta Didascalia aethiopica (= B). Cum autem typis impressa fuerit, facile eam quisque potest consequi. Edidit eam vel potius capita I—XXI et initium capitis XXII (C. A. I—IV, 13, 1), quae sola in codice Societatis biblicae Londinensis exstant, translatione anglica addita Th. Pell Platt.[1]

Didascalia arabica (= A) cum uno tantum membro a textu graeco distet, maioris momenti, sed praeter paucas particulas, quas Abraham Ecchellensis libro inseruit, qui inscribitur: Eutychius patriarcha Alexandrinus vindicatus 1661, et alias, quas equidem in libro meo de Constitutionibus apostolorum 1891 p. 217—21; 226—36 germanice atque in volumine huius operis altero p. 120—136 latine versas edidi, hucusque non publicata est. Duae recensiones discerni possunt. Altera Constitutiones I—VI amplectitur et hanc scripturam non integram exhibet, sed aliquot particulas omisit, praesertim V, 13—16 et VI, 7—29, inde a libro III ordinem mutavit et altera ex parte sex capita adiecit, ipsa autem codicibus ordinem Constitutionum III—VI diverse mutantibus et particulas alienas diversis locis ponentibus in plures classes dividitur. Duas classes, eam, quae plurimis codicibus traditur, et eam, quam Wansleben[2] legit, in libro commemorato p. 222—24 descripsi, alias Guil. Riedel[3] exposuit. Altera recensio Constitutiones I—VII exceptis capitibus 47 et 48 libri VII amplectitur et hanc scripturam accurate reddit, ordinem non mutans neque aliena addens praeter prologum, qui etiam illi recensioni praefixus est. Haec recensio haud dubie primigenia est; traditur codice K IV 24 Musei Borgiani, et nuperrime ab Antonio Baumstark detecta

[1] *The Ethiopic Didascalia or the Ethiopic version of the Apostolical Constitutions.* Londini 1834.

[2] *Histoire de l'église d'Alexandrie* 1677.

[3] *Die Kirchenrechtsquellen des Patriarchats Alexandrien* 1900 p. 28—32.

et in ephemeride Oriens christianus III (1903), 201—208 descripta fuit. Cum alteri recensioni praestet, doleo, quod nondum notitiam eius ampliorem habemus. Verumtamen minime dubito, me sine detrimento notabili ea carere posse. Constitutiones I—VI etiam in altera recensione leguntur, et liber VII codicibus graecis ita traditur, ut de textu fere nusquam suspicio moveatur. Illa autem recensio mihi praesto fuit in versione germanica, quam Dr. Dannecker e codicibus Parisinis confecit quamque benignissime mihi communicavit. Consului eam, ubicunque ad textum constituendum necessaria vel utilis esse videbatur.

Liber VIII Constitutionum maxima ex parte apud Orientales in scriptura recepta fuit, quae dicitur Canones apostolorum et partim in LXXI partim in LXXVIII (LXXIX) particulas seu canones dividitur, et in scriptura, quae octo libros numerans efficit Octateuchum Clementinum alterum et a graeco nostro seu Constitutionibus apostolorum discernendum. Textum Canonum illorum thebaicum seu sahidicum Lagarde[1] edidit, I. Leipoldt[2] eum in linguam germanicam transtulit addiditque plura scripturae fragmenta e codice hucusque ignoto, Parisino Copte 130, 3; textum Octateuchi illius boheiricum seu memphiticum versione anglica addita H. Tattam[3] publicavit. G. Horner[4] textus arabicum et aethiopicum edidit eosdemque aeque ac textum sahidicum sermone anglico interpretatus est. Plures alii textus a viris doctis saltem describebantur, ex. gr. Octateuchus syriacus ab Ignatio Rahmani patriarcha Antiocheno[5] secundum codicem, e quo Testamentum Domini nostri edidit, ab Antonio Baumstark[6] secundum codicem Musei Borgiani El. sep. V. Liber VI Octateuchi syriaci (= Constit. apost. VIII, 27—28; 30—31; 32, 18—19; 33—34; 42—46; 32, 1—17) a Paulo de Lagarde[7] e codice Parisino Didascaliam

---

[1] Aegyptiaca 1883 p. 209—91.

[2] *Texte und Untersuchungen* edd. O. de Gebhardt et A. Harnack nov. ser. XI, 1^b 1904. Cf. *Theolog. Quartalschrift* 1904 p. 429—42.

[3] *The Apostolical Constitutions or Canons of the Apostles in Coptic* 1848.

[4] *The Statutes of the Apostles or* Canones ecclesiastici *edited with Translation and Collation from Ethiopic and Arabic MSS.; also a Translation of the Saidic and Collation of the Bohairic Versions; and Saidic fragments* 1904.

[5] Testamentum Domini nostri 1899 p. X—XI.

[6] Oriens christianus I (1901), 120—22.

[7] Reliquiae iuris eccles. antiquissimae syr. 1856.

exhibente fere totus etiam editus est; deest particula paenultima tantum (= Const. VIII, 46). Mihi versiones orientales, cum liber VIII optime codicibus graecis tradita sit, iuste praetermittendae esse videbantur. Modo ad caput 47 seu Canones apostolorum eas adhibui.

Libri VIII maxima pars insuper in scriptura graeca supra p. XVIII commemorata (= E[pitome]) exstat, quae libro illi propinquissima, sive eius fons sit sive ex eo fluxerit, in textu recensendo non est neglegenda. Textus scripturae in tomo II huius operis p. 72—96 ipse publicatur.

De apparatu critico haec animadvertas velim. Lectiones codicum graecorum ad rem seu sensum pertinentes omnes in eo commemorantur. Menda autem orthographica et praesertim ex ithacismo exorta fere nusquam notavi. Neque de *ν ἐφελκυστικῷ*, σ vocabulis *οὕτω, ἄχρι* et *μέχρι* adiuncto, *ἰῶτα* adscripto (subscriptum codices non habent) rationem reddidi. Sufficiant ea, quae codices describens de his rebus dixi. Codicum porro Petropolitani (p) et Vindobonensis (v) nonnisi lectiones insigniores exscripsi, praesertim eas, quas uterque liber vel alter una cum Ambrosiano (m) exhibet, vel eas, quas Lagarde fere semper secutus est, ita ut inde appareat, quomodo textus Lagardianus a meo universe saltem divergat. De reliquis illorum codicum lectionibus lectorem ad editionem Lagardianam remitto, in qua numeris et inscriptionibus capitum exceptis omnia diligentissime et amplissime denotata sunt, etiam omne *ν ἐφελκυστικὸν* et iota adscriptum; paucissima tantum praetermittuntur vel false leguntur, ita ut codices ex ea accurate cognosci possint. Denique codicis Vaticani 2088 (b) pars prior vel ea, quam etiam codex Oxoniensis (o) ei propinquissimus exhibet, diligenter descripta est; in parte posteriore autem vel inde a capite 23 libri VI, cum liber barbarus sexcenties manifeste aberret, eae lectiones tantum mihi communicandae esse videbantur, quae alicuius momenti sunt vel in aliis quoque codicibus exstant.

Apparatui critico subiunxi commentarium. Constitutiones praecipue ex aliis scripturis veteribus vel locis parallelis illustrandae erant, quorum multos me Cotelerio debere profiteor, viro de litteris christianis optime merito ac nunquam satis laudando.

In textu scripturae I—VII, 32, ubi duae partes discerni possunt, quarum altera e Didascalia et e Didache transumpta, altera ab auctore profecta est, in libris I—VI ea, quae Constitutoris sunt, in libro VII autem ea, quae Didaches sunt, linea subdita notavi, ut lector statim perspiciat, quomodo illi libri transformati fuerint vel quae Constitutor de suo addiderit.

V.

Superest, ut de partitione operis pauca dicam.

Opus in libros octo divisum nobis traditum est, et in fine vel in canone LXXXV ipsum se ita distinctum designat. Didascaliae orientales, arabica et aethiopica, quae Constitutiones I—VI reddunt, non in libros sex, sed in plura capita divisa sunt. Inde autem vix colligendum est, illam partitionem non auctoris operis esse; sed verisimilius est, auctorem Didascaliae arabicae eam non sufficientem habuisse atque accuratiorem instituisse.

Libri octo praeterea in omnibus codicibus, excepto Vaticano 2088 et fortasse Oxoniensi, in capita dividuntur. Hanc partitionem autem non auctoris esse, sed alicuius posterioris, satis apparet.

Similiter libri impressi opus in libros ac capita divisum tradunt, atque in universum eadem capita exhibent, cum libri manuscripti hac in re paulum inter se divergant. Editorem principem enim posteriores secuti sunt, inprimis Cotelerius, nisi quod menda illius typographica correxit et in libris V et VII numerum capitis I in initio librorum posuit, cum Turrianus eum paulo post exhiberet.[1] Itaque de partitione recepta vel vulgata dici potest. Quae cum partitione codicibus tradita quidem non plane consentit. Cum autem per saecula plura usitata fuisset, mihi servanda esse videbatur. Neque vero eam omnino retinui. In editionibus aeque ac in codicibus plura capita loco prorsus inepto incipiunt (cf. I, 3; II, 25. 26. 31; VI, 25). Itaque ubi necessarium vel consentaneum esse videbatur, initium capitum loco paulo priore vel posteriore posui, scilicet I, 1. 3. 5; II, 23. 25. 26. 31. 33. 38. 44. 53. 61; III, 8; IV, 3; V, 15. 19. 20; VI, 19. 25. 28; VII, 12. 13. 28. 33. 39. 41. 42. 44. 45; VIII, 6—11. 13—15. 36—41, et epilogum operis

[1] Lagarde caput 63 seu ultimum libri II non signavit, in libro VIII capita 12 et 13 in unum contraxit, numerum 37 autem omisit, ita ut inde a capite 38 eius editio cum reliquis iterum consentiat.

insignivi numero 48. Capita huius editionis igitur cum capitibus editionum priorum universe consentiunt; modo non semper accurate eodem loco incipiunt. Ubi vero viam novam ingressus sum, numeri capitum veteres uncinis ( ) inclusi suis locis adpositi sunt. Cf. I, 1, 2; 3, 2; 5, 2 etc.

Sin autem editores priores in tantum sequi potui, altera ex parte capita in versus mihi dividenda esse videbantur. Qua in re etiam Didascalia respicienda erat, ut consensus scripturarum manifestior fieret.

Inscriptiones capitum in commentario pono, non in apparatu critico, et textui graeco adiungo versionem latinam. Lectiones codicum varias uncinis inclusas addo, nec vero omnes, cum particulae non auctoris operis sint, sed notabiliores tantum.

Dixi, capita non in omnibus codicibus eadem esse neque editiones eundem ordinem capitum exhibere ac codices vel potius Vaticanus 838, cuius ab ordine editiones dependent. Ordo codicum Vaticani 838, Petropolitani ac Vindobonensis etiam accuratius describatur.

Cum ille aeque atque editiones librum primum in capita X distinguat, hi capita XI habent; caput VIII enim in duo dividunt, versu 17 caput IX incipientes et sic inscribentes: *Περὶ τοῦ μὴ καλλωπίζεσθαι γυναῖκα πιστὴν καὶ ὅπως αὐτὴν ἐν ἀγορᾷ καὶ πανταχοῦ διαγίνεσθαι χρή.*

In libro secundo eidem duo codices capita IX, X et XII non agnoscunt. Caput XI igitur est eis IX, XIII = X, XIV = XI et sic deinceps usque ad caput XLIII vel XLIV, unde codices ipsi inter se discedunt. Vindobonensis ordinem illum persequitur. Capita LX et LXI quidem non denotantur, locum autem trium capitum obtinent, cum capita duo ultima vel LXII et LXIII numeris ξ' et ξα' inscripta sint. Petropolitanus capita XLIII et LIV non agnoscit. Itaque caput XLIV in eo est XL, LV = L et similiter usque ad caput LIX, post quod plura capita non quidem ponuntur, sed numerantur, cum capita LXII et LXIII in codice sint *νε'* et *νϛ'*. Nonnulla capita codices praeterea alio loco incipiunt atque editiones vel Vaticanus, scilicet XV v. 2, XXXIX v. 4; Petropolitanus insuper XL verbis *μὴ κοινωνείτωσαν* XXXIX, 5.

Libri tertii caput VI codices eidem in duo distrahunt, v. 3 caput VII incipientes et inscribentes: *Ὅπως αἱ χῆραι μεμετρημένας ὀφείλουσιν ἔχειν τὰς προόδους.* Inde a capite VII igitur numero editionis unum addunt. Codex Vaticanus non solum illud caput dividit, sed etiam XV, quare caput ultimum vel XX est ei XXII. Capita nova autem in Vaticano inscriptione carent. Qua de causa Turrianus, caput quodque inscribens, ea praetermisisse videtur.

Capita libri quarti in editione et in codicibus eadem sunt.

Libri quinti caput I codices illi tres rursus dividunt, versu 3 caput II ponentes, nec vero inscribentes. E capite XIV porro, quod est eis XV,

quinque capita efficiunt. Itaque caput XVI est eis XX, caput XX vel ultimum XXIV. Inscribunt c. 14, 2: *ιϛ' περὶ Ἰούδα τοῦ προδότου*, c. 14, 7: *ιζ' ὅτι οὐ συμπαρῆν Ἰούδας ἐν τῷ τὸν κυρίον παραδιδόναι ταῖς μαθηταῖς τὰ μυστήρια*, c. 14, 9ᵇ: *ιη' τὰ περὶ τὸν σωτῆρα προελθόντα ἐν τῷ οἴκῳ Καιάφα καὶ Ἄννα καὶ παρὰ Πιλάτῳ*, c. 14, 12ᵇ: *ιθ' ἀπόδειξις τῶν τοῦ Χριστοῦ παθημάτων ἐκ γραφικῶν μαρτυριῶν*. Hoc modo etiam codicem Vaticanum sectionem illam partitum esse numerus capitis XVI demonstrat, qui ei est *κ'*. Expresse autem codex nihil exhibet nisi inscriptionem primam eamque succinctam, scilicet verba *περὶ τοῦ Ἰούδα*, et numerum *ιζ'* atque inscriptionem ad hoc caput attinentem. Unde partitio editionis principis facile explicatur. Turrianus libri caput I praeteriit, quia, et quidem in omnibus codicibus, inscriptione caret, et ubi codices secundum exhibent, primum posuit. Capiti XIV ea inscripsit, quae in codice Vaticano legit, cum inscriptione propria vel prima duas sequentes coniungens.

Librum sextum codices eodem modo partiuntur atque editiones.

In libro septimo e parte capitis I altera et parte capitis II priore caput II efficiunt. Pars igitur capitis II altera est eis caput III, caput III = IV et similiter deinceps. Capita XLVII—XLIX Vindobonensis quidem inscribit, nec vero numerat; linea ornata ea a praecedentibus separat, ita ut quasi locum appendicis libri obtineant. Petropolitanus cum maiorem huius libri et sequentis partem omiserit, iam non est respiciendus.

In libro octavo codices cum inter sese tum ab editionibus maxime divergunt. Nonnulla tantum exscribenda esse videntur. Cum priora capita cum editionibus consentiant, caput IX est codicibus Vaticano et Vindobonensi XII, X = XIII et similiter usque ad caput XXXII = XXXV. Cuius capitis singulas sententias numerantes codices numerum capitum multo adaugent. Vaticano caput XXXV est LIV, XLII = LXV; Vindobonensi XXXV = LV, XLII = LXVI, XLVI = LXXI.

D.

CANONES APOSTOLORUM.

Cum Canones apostolorum a Constitutionibus separati collectionibus canonum vulgarentur, nonnunquam evenit, ut in illo opere aut omnes aut plures saltem omitterentur. Accedit, quod nonnulli Constitutionum codices fine mutilarentur. Revera duo tantum Canones omnes amplectuntur, Vaticani 839 et 1506, et ultimum ne ille quidem integrum. Vaticanus 2089 iam in canone IX desinit. Petropolitanus quinquaginta canones tantum selectos tradit. Vaticanus 2088, Vindobonenses, Parisinus 971 eis omnino carent. Illis codicibus autem adiungitur Barberinus III, 35 iam laudatus, cui praeter capita Constitutionum de ordinationibus agentia etiam canones plures debemus.

Quae cum ita sint, libri quoque ad textum restituendum adhibendi sunt, qui collectiones canonum continent. Tabulam eorum confecit Pitra in tomo priore Historiae et monum. iuris eccles. Graecorum p. 3 sq. Attamen non omnes enumeravit, sed eos tantum, qui aut praestantiores aetate sunt aut minus cogniti aut notabiliores singulari quadam ratione. Equidem nonnisi parvam partem conferre potui. Inde vero editio vix detrimentum cepit. Libri, quos legi, mihi textum communiter optime servatum esse demonstrabant. Fundamentum textus recensendi praeterea non codices huius classis constituunt, sed potius ii, qui opus auctoris Canonum ipsum vel Constitutiones praebent. Cum Canones a Constitutionibus separarentur et collectionibus canonum insererentur, summatim quidem summa diligentia describebantur, verba autem vel forma non aeque observabantur. Quae vim sententiarum non tangebant, facile mutari poterant; quae opus quidem universum spectabant, particulae vero separatae non conveniebant, etiam mutanda erant.

Codices, quos conferre mihi licuit, hi sunt.

1. Vaticanus 1980 (= α), membranaceus, forma IV, saec. XII, foliorum 195, post epitomen libri VIII Constitutionum (f. 5—17) et Capitula Constitutionum (f. 17^r—18^v) f. 18^v—28^r Canones apostolorum exhibens.

2. Vaticanus 1168 (= β), membranaceus, forma IV, saec. XI, foliorum 160, fol. 147—153 Canones tradens, nonnullos autem omittens vel ordine inverso ponens.

3. Vaticanus 827 (= γ), membranaceus, in folio, saec. XI—XII, foliorum 245, fol. 21—26 Canones ap. continens, fol. 3 etiam caput Constitutionum praecedens vel caput epitomes libri VIII ultimum usque ad verba *ὑποδιάκονοι καὶ ἀναγνῶσται* v. 13 exhibens et quidem inscriptum *Κανόνες ἐκκλησιαστικοὶ τῶν ἁγίων ἀποστόλων ἀποσταλέντες διὰ Κλήμεντος*.

4. Palatinus 376 (= δ), chartaceus fol. 1—17 saec. XV, fol. 18—289 membranaceus saec. X, fol. 1—13 Canones apostolorum continens ac pluribus addens scholia. Cf. Stevenson, Codices mscr. Palatini graeci 1885 p. 243.

5. Vallicellianus F 10 (= ε), membranaceus, forma IV, saec. XII, fol. 252, post duos libellos in volumine II huius operis impressos, sc. Capitula Constitutionum triginta (f. 22—23) et

Canones apostolorum in synodo Antiochena emissos (f. 24—25), et pauca alia Canones apostolorum proprie dictos fol. 29—37 exhibens inscriptos *περὶ εὐταξίας κανόνες τῶν ἁγίων ἀποστόλων.*

6. Vallicellianus F 47 (= ζ), membranaceus, forma VIII, saec. XII, fol. 25—31 Canones continens.

7. Barberinus III, 42 (= η) membranaceus, forma VIII, saec. XI, fol. 137—144 Canones tradens, quos sequuntur *Διάταξις τῶν ἁγίων ἀποστόλων περὶ καρποφοριῶν,* scilicet Capitula Constitutionum XXVIII et XXX, *Τῶν ἁγίων ἀποστόλων Πέτρου καὶ Παύλου διάταξις* = C. A. VIII, 33, Nicaenae synodi canon III, sectiones libri I Constitutionum de barba et capillis.

8. Florentinus vel Laurentianus Plut. IX, 8 (= ϑ), membranaceus, in folio, saec. XI, foliorum 354, olim Balsamonis patriarchae Antiocheni † c. a. 1200, post epitomen libri VIII Constitutionum (f. 20—29) f. 29—34 Canones apost. praebens. Cf. Bandini, Catalogus codd. mscr. Biblioth. Medic. Laur. I, 396.

9. Monacensis 380 (= κ), chartaceus, in folio, saec. XIV, paginarum 568, pag. 153—161 Canones tradens atque pluribus scholia adiungens, quae publicavit Lagarde in Reliquiis iuris eccles. antiqu. gr. 1856 p. 20—35. Cf. Hardt, Catalogus codd. mscr. graec. Biblioth. Reg. Bavar. IV, 131—183.

10. Parisinus 1614 (= λ), supra p. XXX descriptus. Exhibet maiorem Canonum partem fol. 32—37. Ordinem quidem plane invertit, incipiens canone 21 et postremo loco ponens canonem 32, et textum saepe corrupit; nonnullos autem canones fidelius servavit quam reliqui codices huius classis.

11. Parisinus 1320 (= μ), membranaceus, forma IV, saec. XI, foliorum 292, Canones ap. fol. 59—63 exhibens.

12. Parisinus 1324 (= ν), membranaceus, in folio, duabus columnis scriptus a. 1105, foliorum 389, Canones ap. fol. 51—58 tradens.

13. Parisinus 1334 (= ξ), membranaceus, in folio, saec. X, foliorum 313, Canones ap. fol. 49—53 continens.

Codices huius classis universos designo littera K. Cum crebriores sint atque secundum gradum teneant, non omnes lectiones exscribere ausus sum, timens, ne nimium spatium rebus levioribus usurpem. Lectiones librorum singulorum, nisi alicuius momenti esse videbantur, omisi. His codicibus etiam Petropolitanus 254

adnumerari potest. Cum enim ubique fere cum eis consentiat et Canones apostolorum non protinus Constitutionibus adiungat, sed eis Legem apostolorum canonicam (cf. vol. II p. 150—153) praeponat, iure conicere licet, eum hanc scripturam non operi universo vel Constitutionibus, sed collectioni canonum debere. Nolui autem eum a testibus separare, cum quibus Constitutiones tradit.

Praeter codices manuscriptos ad textum restituendum etiam libri impressi plures subsidia praebent. Primum locum obtinet collectio canonum Ioannis Scholastici Antiocheni, annis 565—577 patriarchae Constantinopolitani, quam Voellus et Iustellus in Bibliotheca iuris canonis 1661 p. 499—602 e codice Collegii Claromontani Parisiensis ediderunt. Canones apostolorum exceptis tribus, scilicet 2, 13, 82, omnes operi inserti sunt. Non omnes quidem accurate e Constitutionibus derivati sunt. Nonnunquam vero hanc collectionem verba Constitutionum fidelius servare quam ceteras iam canon I probat; particula *τοίνυν,* quam Ioannes isque inter collectores canonum graecos solus ibi exhibet, certe ad Constitutiones referenda est, quibus Canones adiungit, cum in exordio scripturae locum consentaneum non habeat. Scriptura si castigatior nobis proposita esset, haud dubie etiam propius ad Constitutiones accederet. Pitra in Iuris eccles. Graec. historia et monumentis I, 14—16 plures lectiones publicavit a textu vulgato differentes et cum textu Constitutionum consentientes. Equidem codices aliquot inspiciens idem inveni. Paucas lectiones notavi; cf. can. 80 et 85. Quamdiu textus non ab omnibus partibus correctus est, editionem illam adhibeamus oportet. Designo collectionem I.

Accedunt Canonum versiones veteres. Una, scilicet arabica, hucusque nonnisi libris manuscriptis cognita est. Quatuor autem vel quinque, cum syriacae duo exemplaria exstent, typis expressae sunt, scilicet

1. Latina Dionysii Exigui (= L) canones quinquaginta priores amplectens, optime edita in fasciculo primo Ecclesiae occidentalis monumentorum iuris antiquissimorum, quem C. H. Turner a. 1899 publicavit; vel potius duae Dionysii interpretationes, quae autem ad verbum fere ubique consentiunt; modo ea, quam Turner primus in lucem produxit, canones 49 tantum numerat, canones 26 et 27 recensionis vulgatae in unum contrahens.

2. Syriaca (= S), quam Ebed Iesu Nomocanoni inseruit atque A. Mai una cum interpretatione latina in Scriptorum vet. nov. collect. tomo X 1838 p. 8—17 edidit;

3. Syriaca altera (= Sl), quam Lagarde ex eodem codice Parisino, cui debemus Didascaliam apostolorum, in Reliquiis iuris eccles. antiquissimis syr. 1856 p. 44—60 publicavit;

4. Coptica (= C), quam primus addita versione anglica edidit Tattam, *The Apostolical Constitutions or Canons of the Apostles in Coptic* 1848 p. 173—212, deinde Lagarde, Aegyptiaca 1883;

5. Aethiopica (= A), quam W. Fell, Canones apostolorum Aethiopice 1871, publici iuris fecit ac versione latina illustravit.

Versiones ad lectiones tenuiores quidem constituendas pauca contribuunt. Neque vero neglegendae sunt. Nonnullos canones fidelius tradiderunt quam collectiones graecae. Collationem vel interpretationem versionum syriacarum accuratam Dr. Dannecker mihi paravit.

Iam dixi, codices Canones una cum Constitutionibus tradentes in textu recensendo duces esse habendos. Canones autem enumerantes non eos sequi debemus, cum aut nullos aut falsos numeros ponant, sed potius ceteros scripturam haud dubie rectius disponentes. Modo scriptura ineunte libri illi ordinem rectius tradere videntur. Verbum *χειροτονείσθω* non repetentes de ordinatione episcopi et reliquorum clericorum simul vel uno canone agunt, non duobus, sicut collectiones canonum, cumque versione syriaca Lagardiana approbentur, illos secutus sum. Cum autem altera ex parte numerus canonum LXXXV, quem iam Ioannes Scholaticus expresse testatur, servandus sit, canonem proximum vel tertium collectionum interpretem latinum sequens in duos divisi. Ceteroquin non solum codices graeci, sed etiam versiones numeros diversos praebent. Versio syriaca ab Ebed Iesu tradita canones 12 et 13 atque 49 et 50 in singulos contrahens habet in universum canones 83; versio syriaca Lagardiana 82 insuper canone 48 omisso; versiones coptica et arabica 56. Liber synodi Aethiopum quatuor collectiones vel recensiones habet, quarum duae canones 56, duae canones 81 numerant. Cf. quae in libro de Constitutionibus apostolorum p. 262—265 exposui.

SIGLA.

I. DIDASCALIA.

L	versio latina vetus.
S	versio syriaca (codicis Parisini).
Sc	versionis syr. cod. Cantabrigiensis.
Sm	„ „ „ Mesopotamicus.
Sp	„ „ „ Parisinus.
C	Constitutiones apostolorum.

II. CONSTITUTIONES.

a	codex Vaticanus 839 p. XXIV.	
b	„ „ 2088 p. XXIV.	
d	„ „ 1506 p. XXV.	
e	„ „ 2089/2115 p. XXV.	
f	„ Barberinus III 55 p. XXVIII.	
h	„ Hierosolymitanus III, 3 p. XXXIV.	
m	„ Ambrosianus G 64 sup. p. XXVIII.	
o	„ Bodleianus Misc. 204 p. XXXII.	
p	„ Petropolitanus 254 p. XXX.	
s	„ Atheniensis 1435 p. XXXIV.	
v	„ Vindobonensis hist. gr. 73 p. XXVIII.	
G	codd. a—v.	
A	Didascalia arabica.	
An	Anastasii fragmenta.	
B	Didascalia aethiopica.	
D	Didascalia latina et syriaca, in libro VII Didache.	
E	Epitome libri VIII Constitutionum.	
L	Didascaliae versio latina.	
S	„ „ syriaca.	
T	Turriani editio VIII, 47, 85^b—48.	
α	Canon. apost. cod. Vaticanus 1980.	p. XLIX—L.
β	„ „ „ „ 1168.	
γ	„ „ „ „ 827.	
δ	„ „ „ Palatinus 376.	
ε	„ „ „ Vallicellianus F 10.	
ζ	„ „ „ „ F 47.	
η	„ „ „ Barberinus III, 42.	
ϑ	„ „ „ Laurentianus IX, 8.	
κ	„ „ „ Monacensis 380.	
λ	„ „ „ Parisinus 1614.	
μ	„ „ „ „ 1320.	
ν	„ „ „ „ 1324.	
ξ	„ „ „ „ 1334.	
K	codd. α—ξ.	

A	Canon. ap. versio aethiopica.	p. LI—LII.
C	„ „ „ coptica.	
L	„ „ „ latina.	
S	„ „ „ syriaca.	
Sl	„ „ „ syriaca altera.	
I	Collectio canon. Ioannis Schol.	

+	addit vel addunt.
>	omittit vel omittunt.
∾	transponit vel transponunt.
i. m.	in margine.
i. t.	in textu.
pr	primum.
sec	secundum.
tert	tertium.
pr. m.	prima manus.
rel	reliqui codices.

ADDENDA ET CORRIGENDA.

Vol. I.

p. II l. 5 l. interpolatam.

p. 1—29 in superscriptione paginae numerus libri (I) omittebatur, quare ubique I praemittas.

p. 28/29 l. 6 adde in notis: Vocem *vae* vel **οὐαὶ** iam Ignatius Trall. 8, 2 et Polycarpus Phil. 10, 3 verbo Iesaiae 52, 5 praemittunt et cum hoc in unum dictum conflant, et ille sicut primus testis ita fortasse etiam auctor est huius modi dicendi. Constitutor locum III, 5, 6 repetit. Ps.-Ignatius Trall. 8, 3 Ignatium transcribens locum adsimulat formae, quam S. Scriptura vel Didascalia et Constitutiones exhibent, cum Ignatius ipse dictum Iesaiae liberius allegaverit. Dictum illo modo compositum proferunt etiam Athanasius, Apol. ad Constant. c. 28 (Migne PG. 25, 631), Gregorius Nyss., De oratione dom. serm. III (ib. 44, 1154), Chrysostomus, In Genes. hom. VII, 2; In Acta apost. hom. 46 (ib. 53, 63; 60, 325), Patricius, Confessio c. 21 (PL. 53, 811); syn. Turonensis a. 461 c. 1. Cf. quae E. Nestle exposuit in *The Expository Times* 1897 p. 13—15.

p. 42 ad l. 15 lege Mt. 13, 9 pro Mt. 13, 19.

p. 81, 29; 117, 16 pro **Βασιλειῶν** l. **Βασιλείων**. Didascalia quidem dicit de libris Regnorum; Constitutor autem I, 5, 2; 6, 4. 11 distincte scribit **τὰς Βασιλείους**.

p. 142 ad l. 16 lege Deut. 19, 17 pro Deut. 19, 7.

p. 206 ad l. 8 l. Luc. 6, 28 (Mt. 5, 44) pro Mt. 6, 44.

p. 211 ad l. 7 l. I Petr. 2, 9 pro II Petr. 2, 9.

p. 230 ad l. 20 l. Prov. 29, 17 pro Prov. 29, 18.

p. 245 ad l. 14 l. Sirach 15, 12 pro Sir. 15, 22.

p. 309 ad l. 11 l. Ies. 52, 11 pro Ies. 52, 1.

p. 327 ad l. 3 l. *μίξιν* pro *μῖξιν*.

p. 365 ad l. 4 l. Ioann. 13, 17 pro Ioann. 13, 7.

p. 398 ad l. 14 l. Mt. 14, 31 pro Mt. 14, 11.

p. 466 ad l. 5 l. IV Reg. 6 pro Reg. 6.

p. 466 ad l. 19 l. Mt. 12, 25 pro Mt. 12, 15.

p. 470 ad l. 4 l. Luc. 1. 2 pro Luc. 1, 2.

p. 556 ad l. 19 l. Ps. 103, 9 pro Prov. 103, 9.

Vol. II.

p. XXII. Textum Constitutionum ecclesiae aegyptiacae arabicum et textum eiusdem scripturae aethiopicum integrum G. Horner versione anglica addita interea publicavit in libro: *The Statutes of the Apostles or Canones ecclesiastici* 1904. Textus ambo autem, nisi quod aethiopicus capita scripturae tria priora etiam plena, nondum decurtata tradit, minoris auctoritatis sunt, cum a coptico derivata sint. Cf. quae disputavi in *Theologische Quartalschrift* 1906 p. 1—27.

TEXTUS.

DIDASCALIA

id est

Doctrina catholica duodecim apostolorum et sanctorum discipulorum salvatoris nostri.

I.

Dei plantatio vineae catholica ecclesia eius, [et] electi [sunt], qui crediderunt in eam quae sine errore est vera religio, qui aeternum regnum ⟨eius⟩ fructuantur per fidem, virtutem acceperunt et participationem sancti eius spiritus, armati per ipsum et succincti timorem eius, aspersionis participes honorificandi et innocentis sanguinis Christi, qui fiduciam acceperunt omnipotentem Deum

---

5 Ies. 5, 1. 2; 61, 3; Mt. 15, 13. — 7 II Petr. 1, 11. — 9 I Petr. 1, 2. — 10 Rom. 8, 15.

1—4 Didascalia etc. S : > L | 5 vineae cath. eccl. : et vinea sancta ecclesiae catholicae S : testes omnes hoc loco inter se divergunt; L textum rectum tradere videtur, postea autem duo vocabula (et . . sunt) de suo addidit 7 eius fr. per fidem S C : fruct. et per fidem regni eius L | 10 Christi : Dei magni Iesu Christi S

Titulus scripturae versione syriaca traditus genuinus esse videtur. Constitutor vel auctor Constitutionum apostolorum verba *καθολικὴ διδασκαλία* ad inscribendum librum I adhibuit. S. Scriptura voces *διδασκαλία* (Rom. 12, 7; 15, 4; Eph. 4, 14; Col. 2, 22; I Tim. 1, 10; 4, 1. 6. 13. 16; 5, 17; 6, 1. 3; II Tim. 3, 10 etc.) et *διδαχή* (Act. 2, 42; 5, 28; 13, 12 etc.) usurpat, hanc autem saepius.

Inscr. Dei plantatio vineae] i. e. vinea a Deo plantata, quae subinde definitur ecclesia catholica vel electi, qui crediderunt etc.

* * *

Inscr. *χάρις — πληθυνθείη*] Haec verba fere omnia locum obtinent in inscriptione epistulae Clementis, cuius nomen auctor operi suo praefixit. — *ἀμπελὼν ἐκλεκτός*] Ies. 5, 2 LXX vertunt *ἄμπελον σωρήκ*, vocabulum שֹׂרֵק retinentes; Symmachus Basilio M. et Hieronymo ad illum locum referen-

ΔΙΑΤΑΓΑΙ
ΤΩΝ ΑΓΙΩΝ ΑΠΟΣΤΟΛΩΝ
ΔΙΑ ΚΛΗΜΕΝΤΟΣ.

ΒΙΒΛΙΟΝ Α.

ΚΑΘΟΛΙΚΗ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑ ΠΕΡΙ ΛΑΙΚΩΝ.

Οἱ ἀπόστολοι καὶ οἱ πρεσβύτεροι πᾶσι τοῖς ἐξ ἐθνῶν πιστεύσασιν ἐπὶ τὸν κύριον Ἰησοῦν Χριστόν· „χάρις ὑμῖν καὶ εἰρήνη ἀπὸ“ τοῦ παντοκράτορος „θεοῦ“ διὰ „τοῦ κυρίου“ ἡμῶν „Ἰησοῦ Χριστοῦ πληθυνθείη“ ἐν ἐπιγνώσει αὐτοῦ.

Θεοῦ φυτεία ἡ καθολικὴ ἐκκλησία καὶ ἀμπελὼν αὐτοῦ ἐκλεκτός, οἱ πεπιστευκότες εἰς τὴν ἀπλανῆ θεοσέβειαν αὐτοῦ, οἱ τὴν αἰώνιον καρπούμενοι διὰ πίστεως βασιλείαν αὐτοῦ, δύναμιν αὐτοῦ εἰληφότες καὶ μετουσίαν ἁγίου πνεύματος, ὡπλισμένοι διὰ Ἰησοῦ καὶ ἐνστερνισμένοι τὸν φόβον αὐτοῦ, ῥαντίσματος μέτοχοι τοῦ τιμίου καὶ ἀθώου αἵματος τοῦ Χριστοῦ, οἱ παρρησίαν εἰληφότες

---

7 Rom. 1, 7; I Petr. 1, 2. — 10 Ies. 5, 1. 2; 61, 3; Mt. 15, 13. — 12 II Petr. 1, 11. — 14 I Petr. 1, 2.

1—3 Titulus a : *αἱ τῶν ἁγίων ἀποστόλων διατάξεις* p, qui in margine superiore insuper exhibet *ἀρχὴ σὺν θεῷ τῶν ἀποστολικῶν διατάξεων, διαταγαὶ τῶν ἀποστόλων συγγραφεῖσαι περὶ Κλήμεντος πάππα Ῥώμης καὶ μαθητοῦ Πέτρου* v recentiore manu, > h o, reliqui codd. initio carent | 4 numerum libri ponens semper sequor a, qui in hoc libro quidem eum exhibet in margine superiore, in sequentibus autem inscriptioni praefigit; ceteri codd. eum inscriptioni librorum postponunt | 5 in h plures litterae evanuerunt | 6 *οἱ* sec > o | 7 *ἐπὶ* h o p v : *εἰς* a | *Χριστὸν* : + *καὶ θεὸν* o | 12 *διὰ π. βασιλείαν* : praeter *δ* in a omnia evanuerunt, item nonnulla in sequentibus | *αὐτοῦ* pr > h | *δύναμιν* : *οἱ δ.* a, *καὶ τὴν δ.* h | 13 *ἁγίου* : . . . *ου* a fortasse *τοῦ* praemittens | 13 *Ἰησοῦ* + *Χριστοῦ* o | 14 *στερνισμένοι* o, *ἐνστερνισάμενοι* p

---

tibus (Migne PG 30, 349; PL 24, 76), interpretatus est *ἄμπελον ἐκλεκτήν*; Vulgata habet: vineam electam. — *ἐνστερνισμένοι*] Cf. I Clem. 2, 1.

patrem vocare, coheredes et comparticipes dilecti pueri eius: audite doctrinam sacram, qui promissionem eius desideratis ex iussione salvatoris, consentienter gloriosis sonitiis eius.

I. Custodite, Dei filii, omnia ad oboedientiam Dei agere, et estote beneplacentes in omnibus Domino Deo nostro; si quis enim iniquitatem sectetur et ea, quae contraria sunt numini [Domini] Dei [nostri], agat, ut gens iniqua apud Deum qui eiusmodi est aestimabitur. 2. Abstinete igitur ab omni avaritia et malitia, et nihil concupiscitis; nam et in Lege scriptum est: *Non concupisces uxorem proximi tui* ⟨*aut agrum eius*⟩ *aut puerum aut puellam eius* ⟨*neque bovem eius neque asinum eius nec quaecunque eius sunt*⟩, quoniam omne quod tale est desiderium de maligno est. 3. Qui enim desideraverit uxorem proximi aut puerum aut puellam eius, iam adulter et fur est et ut corruptor iudicatus a Domino et doctore nostro Iesu Christo, cui est gloria in saecula; amen. 4. Dicit enim in Evangelio recapitulans et confirmans et complens decalogum Legis: *Quoniam in Lege scriptum est: Non moechaberis; ego autem dico vobis,* id est: in Lege per Moysen locutus sum, nunc autem ipse vobis dico: *Omnis, quicumque intenderit in mulierem proximi sui ad concupiscendum eam,* ⟨*iam moechatus est eam*⟩ *in corde suo.* Ita iudicatus est moechus, qu[on]i[am] desideravit.

---

1 Rom. 8, 17; Eph. 3, 6. — 7 Mt. 18, 17. — 9 Exod. 20, 17. — 17 Mt. 5, 27. 28.

---

2 sacram : Dei S | 3 consentienter : et consentientem S — 6/7 Domini . . nostri > S C | 7 gens iniqua : gentilis et iniquus S | 8/9 et nihil conc. : neque concupiscatis quae alterius sunt S | 10 uxorem — agrum eius : quae proximi tui sunt neque agrum eius neque uxorem eius S | aut agrum eius S C 11 neque — sunt S C | 12 omne quod t. est des. : omnia haec desideria S; L pro τούτων legisse videtur τοιαύτη | 14 corruptor : ei qui cum viris concubuerunt S | iudicatus : + ob impuritatem S | 20 iam m. est eam S C | 21 ita S C : iste L, qui particula praecedente mutilata hoc vocabulo apodosin incipit

---

I. *Περὶ πλεονεξίας.* De avaritia. — Sic inscribitur caput I. Numeris capitum enim in codicibus lemmata addita sunt, quae mihi hoc loco potius quam in notis criticis ponenda esse videntur. Textui graeco addo versionem latinam.

2. Numerus I, qui uncinis inclusus additur, indicat, codices et editiones priores hoc loco caput I incipere. Similiter alias numerum capitis posui, ubi partitio operis usitata paululum mutanda esse videbatur. Cf. I, 3, 2; 5, 2; II, 23, 1; 25, 2; 26, 4; 31, 1; 33, 2 etc. — *ἐκ τοῦ πονηροῦ*] i. e. a diabolo.

τὸν παντοκράτορα θεὸν πατέρα καλεῖν, συγκληρονόμοι καὶ συμμέτοχοι τοῦ ἠγαπημένου παιδὸς αὐτοῦ· ἀκούσατε διδασκαλίαν ἱεράν, οἱ ἀντεχόμενοι τῆς ἐπαγγελίας αὐτοῦ ἐκ προστάγματος τοῦ σωτῆρος, ὁμοστοίχως ταῖς ἐνδόξοις φθογγαῖς αὐτοῦ.

I. Φυλάσσεσθε, οἱ θεοῦ υἱοί, πάντα εἰς ὑπακοὴν θεοῦ πράσσειν, καὶ γίνεσθε εὐάρεστοι ἐν πᾶσι κυρίῳ τῷ θεῷ ἡμῶν· ἐὰν γάρ τις ἀνομίαν μεταδιώκῃ καὶ τὰ ἐναντία τῷ θελήματι τοῦ θεοῦ ποιῇ, ὡς παράνομον ἔθνος τῷ θεῷ ὁ τοιοῦτος λογισθήσεται. 2 (I). ἀπέχεσθε οὖν πάσης πλεονεξίας καὶ ἀδικίας· καὶ γὰρ ἐν τῷ Νόμῳ γέγραπται· „Οὐκ ἐπιθυμήσεις τὴν γυναῖκα τοῦ πλησίον σου οὐδὲ τὸν ἀγρὸν αὐτοῦ οὐδὲ τὸν παῖδα αὐτοῦ οὔτε τὴν παιδίσκην αὐτοῦ οὔτε τοῦ βοὸς αὐτοῦ οὔτε τοῦ ὑποζυγίου αὐτοῦ οὔτε ὅσα τοῦ πλησίον σου ἐστίν“, ὅτι ἡ πᾶσα τούτων ἐπιθυμία ἐκ τοῦ πονηροῦ ὑπάρχει. 3. ὁ γὰρ ἐπιθυμήσας τὴν γυναῖκα ἢ τὸν παῖδα ἢ τὴν παιδίσκην τοῦ πλησίον ἤδη κατὰ διάνοιαν μοιχὸς καὶ κλέπτης ἐστίν, ἐὰν μὴ μεταγνῷ, καὶ κέκριται ὑπὸ τοῦ κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, ᾧ ἡ δόξα εἰς τοὺς αἰῶνας· ἀμήν. 4. λέγει γὰρ ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ, ἀνακεφαλαιούμενος καὶ στηρίζων καὶ πληρῶν τὴν δεκάλογον τοῦ Νόμου, „ὅτι ἐν τῷ Νόμῳ γέγραπται· Οὐ μοιχεύσεις· ἐγὼ δὲ λέγω ὑμῖν“, τοῦτ᾽ ἔστιν ἐν τῷ Νόμῳ τῷ διὰ Μωϋσέως ἐγὼ ἐλάλησα, νῦν δὲ ὁ αὐτὸς ὑμῖν λέγω· „Πᾶς, ὅστις ἐμβλέψει εἰς τὴν γυναῖκα τοῦ πλησίον πρὸς τὸ ἐπιθυμῆσαι αὐτήν, ἤδη ἐμοίχευσεν αὐτὴν ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτοῦ“. οὕτως ἐκρίθη μοιχὸς κατ᾽ ἔννοιαν ὁ ἐπιθυμήσας.

1 Rom. 8, 15. 17; Eph. 3, 6. — 8 Mt. 18, 17. — 10 Exod. 20, 17. — 19 Mt. 5, 27. 28.

1 πατέρα καλεῖν : ∾ o p v | 2 αὐτοῦ > o | 3 τοῦ > o | 4 ὁμοστοίχως h p v L : ὁμόστοιχον a A S, ὁμοστυχοὺν o | 5 φυλάσσασθαι h | θεοῦ υἱοὶ a h L : ∾ o p v | ἅπαντα a | 6 γίνεσθε a v L S : γίνεσθαι h o p | εὐάρεστοι o L cf. c. 10, 4 : ἀρεστοὶ a h p v | 7 ποιεῖ h v | 8 ἔθνος > o | ὁ τοιοῦτος > o | 8/9 απεχες o (in fine versus) | 9 οὖν + ἀπὸ o | 11 οὐδέ : οὔτε h v | τὸν παῖδα . . τὴν παιδίσκην ∾ o | οὔτε : οὐδὲ o | 12 οὔτε pr : οὐδὲ o | οὔτε τοῦ ὑποζυγίου αὐτοῦ > o | οὐδὲ o | 12/13 τοῦ πλησίον a h : τῶ πλ. o p v | 13 ἡ > o | 16 καὶ o p v cf. D : > a h | 16/17 ᾧ ἡ δόξα p v D cf. II, 14, 11 : δι᾽ οὗ ἡ δ. τῶ θεῶ a h o, per quem gloria patri cum ipso et spiritu sancto A B | 19/20 ἐν τῷ — ἔστιν > o | 20 Μωσέως a 21 νῦν : καὶ νῦν o | εἰς τὴν > o | 22 ἤδη ἐμ. αὐτὴν > o L | 23 οὕτως h p v S : οὗτος a o L cf. nota praecedens | ὁ κατ᾽ ἔννοιαν ἐπιθ. h | 23/6 plura in a evanuerunt

3. ἐὰν μὴ μεταγνῷ] Idem Constitutor interpolavit II, 7, 2; 39, 5.

5. Qui autem bovem aut asinum concupiscit proximi sui, nonne furari et abducere cogitat ea? Aut hic iterum, qui agrum desiderat, non id malignatur, ut terminos eius invadens cogat eum pro nihilo ei distrahere rem suam? 6. Propter haec igitur homicidia, mortes, condemnationes a D⟨eo⟩ eos, qui tales sunt, subsequuntur. 7. Eis autem hominibus, qui oboediunt Deo, una lex est simplex, vera, sine quaestione Christianis constituta ita: *Quod tibi fieri ab alio oderis, tu alii ne feceris.* 8. Non vis uxorem tuam ut quis adtendat in malo ad corrumpendum eam; nec tu proximi tui mulierem adtendas in malo. 9. Non vis pallium tuum ab alio tolli; nec tu alii tuleris. 10. Non vis vulnerari aut iniuriam pati aut detrectari de te; nec tu alii ita facies.

II. Sed maledicat te quis; tu benedic illum, quoniam scriptum est in libro Numer⟨or⟩um: *Qui benedicit, benedicetur, et qui maledicit, maledictus erit.* [Propterea] similiter et in Evangelio scriptum est: *Benedicite maledicentes vos.* 2. Eos, qui vos nocent, nolite renocere, sed sustinete, quoniam dicit scriptura: *Ne dicas:*

---

8 Tob. 4, 15. — 9 Mt. 5, 28. — 11 Mt. 5, 40. — 14 Num. 24, 9. — 16 Mt. 5, 44. — 17 Prov. 20, 22.

---

5 a Deo S C : ad L | 7 ita : itaq L sequens *q* anticipans, > S | 8 oderis S C : non vis L | 15 propterea > S C | 17 renocere : + et benefacite his qui vos oderunt S

I, 7. *sine quaestione Chr. constituta*] i. e. ut videtur lex adeo clara ac distincta, ut nulli quaestioni obnoxia sit. — *quod tibi etc.*] Didache, quae 1, 2 prima inter litteras christianas hoc dictum tradit, pro *μισεῖν* habet *οὐ θέλειν*. Cum autem Syrus et Constitutor illud verbum usurpantes consentiant, vix dubium est, auctorem eo usum esse et Latinum dictum secundum formam usitatiorem reddidisse. Infra VII, 2, 1, ubi Didache transcribitur, Constitutor hanc formam retinuit, alteram autem addidit. LXX Tob. 4, 15 sic reddunt: *καὶ ὃ μισεῖς, μηδενὶ ποιήσῃς,* Vulgata (4, 16): Quod ab alio oderis fieri tibi, vide, ne tu aliquando alteri facias.

* * *

6. *φόβοι*] Didascalia *φόνοι* ut videtur. Constitutor ergo false legit aut de industria mutavit.

7. *ὃ σὺ μισεῖς*] Dictum infra III, 15, 4 paulo decurtatum legitur. Cf. etiam VII, 2, 1. Quomodo Tob. 4, 15 LXX et Vulgata reddant, cf. not. in Didascaliam.

II. *Περὶ τοῦ μὴ ἀνθυβρίζειν ἢ ἀμύνασθαι τὸν ἀδικοῦντα.* De non reddenda contumelia nec ulciscendo eo, qui iniuriam fecit.

5. ὁ δὲ τὸν βοῦν ἢ τὸν ὄνον ἐπιθυμήσας οὐκ ἐπὶ τῷ κλέψαι καὶ ἰδιοποιήσασθαι ἢ καὶ ἀπαγαγεῖν αὐτὰ διανοεῖται; ἢ ὁ τὸν ἀγρὸν πάλιν ἐπιθυμήσας καὶ ἐπιμείνας τῇ τοιᾷδε διαθέσει οὐ πονηρεύεται, ὅπως ὀρογλυφήσας ἀναγκάσῃ τὸν ἔχοντα τοῦ μηδενὸς ἀποδόσθαι αὐτῷ; φησὶν γάρ που ὁ προφήτης· „Οὐαὶ οἱ συνάπτοντες οἰκίαν πρὸς οἰκίαν καὶ ἀγρὸν πρὸς ἀγρὸν ἐγγίζοντες, ἵνα τοῦ πλησίον ἀφέλωνταί τι“. διὸ λέγει· „Μὴ οἰκήσετε μόνοι ἐπὶ τῆς γῆς; ἠκούσθη γὰρ εἰς τὰ ὦτα κυρίου Σαβαὼθ ταῦτα“. καὶ ἀλλαχοῦ· „Ἐπικατάρατος ὁ μετατιθεὶς ὅρια τοῦ πλησίον αὐτοῦ, καὶ ἐρεῖ πᾶς ὁ λαός· Γένοιτο, γένοιτο“. διό φησιν ὁ Μωσῆς· „Οὐ μετακινήσεις ὅρια τοῦ πλησίον σου, ἃ ἔθεντο οἱ πατέρες σου“. 6. διὰ ταῦτα οὖν φόβοι, θάνατοι, δικαστήρια, καταδίκαι παρὰ τοῦ θεοῦ τοῖς τοιούτοις ἐπακολουθοῦσι. 7. τοῖς δὲ ὑπηκόοις θεῷ ἀνθρώποις εἷς νόμος θεοῦ ἁπλοῦς, ἀληθής, ζῶν οὗτος ἐνυπάρχει· „Ὃ σὺ μισεῖς ὑφ᾿ ἑτέρου σοὶ γενέσθαι, σὺ ἄλλῳ οὐ ποιήσεις“. 8. οὐ βούλει τῇ γυναικί σού τινα ἐμβλέψαι κακῶς εἰς διαφθορὰν αὐτῆς· μηδὲ σὺ τῇ τοῦ πλησίον σου γυναικὶ κακοήθως ἀτενίσῃς. 9. οὐ βούλει σου τὸ ἱμάτιον ἀρθῆναι· μηδὲ σὺ τὸ τοῦ ἑτέρου ἄρῃς. 10. οὐ θέλεις πληγῆναι, λοιδορηθῆναι, ὑβρισθῆναι· μηδὲ σὺ ἄλλῳ ταῦτα διαθῇς.

II. Ἀλλὰ καταρᾶταί σοί τις; σὺ εὐλόγησον αὐτόν, ὅτι γέγραπται ἐν τῇ βίβλῳ τῶν Ἀριθμῶν· „Ὁ εὐλογῶν σε εὐλόγηται, καὶ ὁ καταρώμενός σε κεκατήραται“. ὁμοίως καὶ ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ γέγραπται· „Εὐλογεῖτε τοὺς καταρωμένους ὑμᾶς“. 2. ἀδικούμενοι μὴ ἀνταδικήσητε, ἀλλ᾿ ὑπομείνατε, ὅτι λέγει ἡ γραφή· „Μὴ εἴπῃς·

---

5 Ies. 5, 8. — 7 Ies. 5, 9. — 9 Deut. 27, 17. — 10 Deut. 19, 14. — 15 Tob. 4, 15. — 17 Mt. 5, 28. — 18 Mt. 5, 40. — 22 Num. 24, 9. — 24 Mt. 5, 44. — 25 Prov. 20, 22.

---

2 ὁ > o p v | 3 οὐ D A a² : > a h o p v | 5 προφήτης : + Ἰσαίας o, ἠσαΐας v | 6 καὶ — ἐγγίζοντες > p | 6 τοῦ : τῶ o | 7 οἰκήσητε a h 8/9 ἀλλαχοῦ + λέγει o | 9 τοῦ πλησίον : πατέρων o p | αὐτοῦ > h o v 10 γένοιτο sec > a | Μωϋσῆς h v | 11 ἃ ἔθεντο οἱ π. σου > p v | 12 ταῦτα h o p v L cf. A B : τοῦτο a cf. S | φόβος θανάτου o | τοῦ a o : > h p v | 13 θεῷ : τοῦ θεοῦ o | 14 ἁπλοῦς > p v | ζῶν h. l. a : ante ἀληθὴς p v, post ἐνυπάρχει h, > o | 15 σὺ > o | σοὶ h. l. a : ante ὑφ᾿ ἑτέρου h, post γενέσθαι o p, > v | γενέσθαι a h : γίνεσθαι o p v | 16 ἐμβλέψασθαι o | 17 τὴν . . γυναῖκα o | 17/18 μηδὲ — ἀρθῆναι > h | 18 τὸ sec > o | 20 ταῦτα > o | 21 σοί a : σοῦ h, σέ o p v | σὺ > h v | 22 Ἀριθμῶν : ψαλμῶν o | 23 κεκαθάραται o | 24 ἡμᾶς o | 25 ἀδικήσητε h

noceam inimicum meum, quoniam me nocuit; sed sustine, ut Dominus te adiuvet et vindictam faciat super eum, qui te nocuit. 3. Nam iterum in Evangelio dicit: *Diligite odientes vos et orate pro maledicentibus vos et inimicum nullum habebitis.* 4. Intenti igitur simus mandatis istis, dilecti[ssimi], ut *filii lucis* inveniamur, cum ea agimus.

III. Portate ergo, [sicuti] servi et filii Dei, invicem; 2. [ita ut] vir mulierem suam, non ut superbus aut elatus ⁂ sed benignus sit eiusque manus porrecta ad dandum, et uxori suae soli suavem se faciat eamque honeste contentam reddat atque id agat, ut ab ea sola ametur neque ab alia. 3. Ne ornes te, ut te videat mulier aliena et te concupiscat. Sin ab ea coactus peccas cum ea, haud dubie a Deo tibi superveniet mors in igne, qui durat in omnia saecula, id est in igne aspero et acerbo, atque cognosces et intelleges, cum acerbe puniris. 4. Si vero hoc inquinamentum non committis, sed eam abicis ac repudias, in eo tantum peccasti, quod cultu tuo effecisti, ut mulier caperetur te concupiscens. Tu enim eam commovisti, ut tua causa ipsi id accideret, ut in concupiscentia sua fornicaretur. 5. Neque vero adeo noxius es, quia eam non concupivisti; misericordiam autem Dei consequeris, quia te ei non dedidisti neque ab ea tibi persuasum est, cum ad te mitteret, neque

---

3 Didache 1, 3; Mt. 5, 44; Lc. 6, 27. 28. — 5 Io. 12, 36; I Thess. 5, 5. — 7 Gal. 6, 2; Eph. 4, 2; Col. 3, 13. — 9 Sirach 4, 31.

---

5 dilecti S C | 7 sicuti L (ὡς pro οἱ) : > S C | ita ut > S C

II, 3. Hoc dictum praeter Didascaliam nonnisi Didache 1, 3 (et paraphrasi huius scripturae in Constitutionibus apost. VII instituta) traditum est, ubi autem membrum secundum (orate pro maledicentibus vos) alium locum habet. Auctor Didascaliae cum distincte ad Evangelium provocet, verba fortasse ex scriptura aliqua deperdita desumpsit. Cum autem Didachen cognitam habuerit et in S. Scriptura allegenda liberior sit, testis idoneus non est.

⁂

3. Cum Constitutor verba Didaches: *καὶ οὐχ ἕξετε ἐχθρόν,* infra VII, 2, 2 retinuerit, eadem hoc loco suppressit eisque verba S. Scripturae substituit, eo ut videtur offensus, quod verba in Didascalia Evangelio attribuuntur.

III. *Περὶ καλλωπισμοῦ καὶ τῆς ἐκεῖθεν ἁμαρτίας.* De ornatu et peccato inde proficiscente. Cf. Clem. Alex. Paedag. III, 3, ubi auctor de ornatu virorum agit.

2. *εὐμετάδοτος*] Cf. I Tim. 3, 18; Canon. eccles. s. apost. 18, 3; 20, 3.

τίσομαι τὸν ἐχθρόν μου ἅ με ἠδίκησεν, ἀλλ' ὑπόμεινον, ἵνα σοι βοηθήσῃ ὁ κύριος καὶ ἐκδικίαν ἐπαγάγῃ τῷ ἀδικοῦντί σε". 3. καὶ γὰρ πάλιν ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ λέγει· „Ἀγαπᾶτε τοὺς ἐχθροὺς ὑμῶν, καλῶς ποιεῖτε τοῖς μισοῦσιν ὑμᾶς, καὶ προσεύχεσθε ὑπὲρ τῶν ἐπηρεαζόντων ὑμᾶς καὶ διωκόντων· καὶ ἔσεσθε υἱοὶ τοῦ πατρὸς ὑμῶν τοῦ ἐν τοῖς οὐρανοῖς, ὅτι τὸν ἥλιον αὐτοῦ ἀνατέλλει ἐπὶ πονηροὺς καὶ ἀγαθοὺς καὶ βρέχει ἐπὶ δικαίους καὶ ἀδίκους". 4. προσέχωμεν οὖν, ἀγαπητοί, ταῖς ἐντολαῖς ταύταις, ἵνα „τέκνα φωτὸς" εὑρεθῶμεν πράσσοντες αὐτάς.

III. *Βαστάζετε οὖν, οἱ δοῦλοι καὶ υἱοὶ τοῦ θεοῦ, ἀλλήλους*· 2. ὁ μὲν ἀνὴρ τὴν γυναῖκα, μὴ ὑπερήφανος μηδὲ ἀλαζών, ἀλλ' εὔσπλαγχνος, εὐμετάδοτος, τῇ ἰδίᾳ γυναικὶ μόνον βουλόμενος ἀρέσκειν καὶ ταύτην κολακεύειν ἐντίμως, σπουδάζων καταθύμιος εἶναι αὐτῇ, (III) μὴ καλλωπιζόμενος εἰς τὸ ἀγρευθῆναί τινα ἑτέραν ἐπὶ σοί. 3. εἴτε γὰρ ἀναγκασθεὶς ὑπ' αὐτῆς ἁμαρτήσεις εἰς αὐτήν, θάνατος παρὰ θεοῦ ἐπελεύσεταί σοι αἰώνιος ἐν αἰσθήσει πικρῶς κολαζομένῳ· 4. εἴτε μὴ ποιήσεις τὸ μύσος, ἀλλ' ἀποσεισάμενος αὐτὴν ἀρνήσῃ αὐτό, καὶ τοῦτο ἥμαρτες, εἰ καὶ μὴ ἐπίσης, μόνον δὲ τὸ διὰ τοῦ καλλωπισμοῦ σου παγιδεῦσαι γυναῖκα εἰς τὸ ἐπιθυμῆσαί σου· ἐποίησας γὰρ τὴν τοῦτο παθοῦσαν διὰ τῆς ὀρέξεως μοιχευθῆναι ἐπὶ σοί. 5. ἀλλ' οὐχ οὕτως αἴτιος ὑπάρχεις διὰ τὸ μὴ προσαποστεῖλαί σε τῇ ἐπὶ σὲ πεπαγιδευμένῃ· οὐ γὰρ σὺ ἐπεθύμησας αὐτῆς· μὴ συνεπιδιδοὺς δὲ αὐτῇ ἑαυτὸν ἐλεηθήσῃ

---

3 Mt. 5, 44. 45; Luc. 6, 27. 28. 35. — 8 Io. 12, 36; I Thess. 5, 5. — 10 Gal. 6, 2; Eph. 4, 2; Col. 3, 13.

---

1 μου > a | σοι βοηθήσῃ p v L : σοι β. σοι o, β. σοι h, σε ἐκδικήσῃ a 4 τῶν μισούντων o | 5 ὑμᾶς καὶ διωκόντων a h (+ ὑμᾶς h) : καὶ δ. ὑμᾶς p v | καὶ διωκόντων > o | 6 τοῖς > o | 6/7 ἐπὶ π. — βρέχει > o | 10 καὶ υἱοὶ > h | 11 τὴν γυναῖκα : πρὸς τὴν ἑαυτοῦ γ. ἔστω a | ὑπερηφανῶν h o · μηδὲ ἀλαζών : μ. ἀλαζονευόμενος h, > o | 13 κολακεύουν o | σπουδάζων + καὶ h | 14 αὐτῇ εἶναι p v | 15 ἑτέραν a h A cf. D : νεωτέραν o p v αὐτῆς + καὶ o | 16 παρὰ + τοῦ o | 17 πικρῶς (πικρὸς o) κολ. (κολαζομένου h o) a h o : κολ. πικρῶς p v | ἀλλὰ o p v | 18 αὐτό : αὐτῷ o, αὐτὴν a ἐπίσης : ἐφ' ἴσης h, ἐφῆσις o, ποιήσης a | 19 καλλωπίσματος o | εἰς : πρὸς o 21 ὀρέξεως : ὁράσεως o cf. D | 22 διὰ τὸ — πεπαγιδευμένῃ > o | ἐπὶ σὲ a h : ἐπὶ σοὶ p v | 23 μὴ σ. δέ : μηδε σ. o

---

— κολακεύειν] Clem. Hom. XIII, 16: ἡ σώφρων (γυνή) τὸν ἄνδρα ἐνδιαθέτως φιλεῖ καὶ καταφιλεῖ καὶ κολακεύει. Cf. Ign. ad Polyc. 2, 2.

cogitatione ulla ad hanc mulierem te convertisti, quae cupiditate in te capta erat. 6. Sed haec repente in te incidit et cogitatione sua exagitata est et ad te misit; tu autem ut vir pius eam repudiasti et ab ea recessisti neque cum ea peccasti; haec vero corde suo exagitata est, quia iuvenis et pulcher et venustus es atque te ornavisti eamque commovisti, ut te concupisceret; et fortasse reus es peccati eius, quia propter cultum tuum illud ei accidit. 7. Precare autem Dominum Deum, ne tibi adscribatur peccatum ad illam attinens. 8. Et si Deo placere vis, et non hominibus, ac speras et exspectas vitam et requiem aeternam, noli exornare pulchritudinem naturae tuae, quae tibi a Deo data est, sed humili animo eam coram hominibus vilem reddas; similiter noli nutrire capillos capitis tui, sed eos conscinde, neque eos come neque orna vel unge, ne ad te pellicias feminas tales, quae capiant vel capiantur libidine. 9. Neque vestitu pulchro utaris neque pedibus tuis crepidas componas, quae libidinem stultitiae fovent, neque anulos ex auro factos digitis tuis induas, quandoquidem haec omnia et quaecunque naturae addis meretricia sunt. 10. Tibi enim tanquam homini in Deum credenti non licet capillos capitis tui nutrire et comere et polire, id quod voluptas libidinis est, neque eos componas neque ornes nec tales reddas, ut pulchri sint.

21 pulchri : S legisse videtur *καλὴν* pro *οὔλην*

6. *τοῦ οὐαὶ κληρ.*] Similiter II, 62, 1; III, 5, 6.

8. *τὸ ὑπὸ τῆς φύσεως — μὴ προσεπικαλλώπιζε*] Cf. I, 8, 24. — *κατακνιζομένου κτλ.*] i. e. pruriens et capillum illaesum et fluentem habens vel unguentis delibutus. Clemens Al. Paed. II, 8; III, 11, 60—63 disputat, quae Christianis de capillis et unguentis observanda sint.

9. De usu calceamentorum vel crepidarum et anulorum cf. Clem. Al. Paed. II, 11; III, 11, 58. 59; Chrysost. Hom. in Calendas c. 5. — *τῆς χρείας μόνον*] Clemens Al. Paed. II, 3, 37 p. 189 ed. Potter: *ὧν μέτρον ἡ χρεία, μὴ ἡ πολυτέλεια γινέσθω.*

10. *σισόην κτλ.*] Illud vocabulum denotat speciem nectendi et componendi comas; voces *ἀπόχυμα* et *μεριστὴς* simile quid significare possunt. In sequentibus auctor vel interpolator etiam accuratius pronuntiat: Christianus ne capillos tumefaciat nec carpat neque arte formet crispos vel flavos reddat. — *οὐ ποιήσετε κτλ.*] Vulgata versum sic reddit: Neque in rotundum attondebitis comam nec radetis barbam. Vox *ἀναξυρὶς* hic obscura est; secundum contextum de capillamento aliquid dicere videtur. Alias, ut supra v. 9, feminalia vel fascias denotat.

ὑπὸ κυρίου τοῦ θεοῦ τοῦ εἰπόντος· „Οὐ μοιχεύσεις“, καί· „Οὐκ ἐπιθυμήσεις“. 6. εἰ γὰρ ἐκείνη θεασαμένη σε ἢ ἀκαίρως σοι συναντήσασα ἐπλήγη τὴν διάνοιαν καὶ προσέπεμψέν σοι, σὺ δὲ ὡς θεοσεβὴς ἠρνήσω αὐτὴν ἀπέσχου τε καὶ οὐχ ἥμαρτες εἰς αὐτήν, ἐκείνη μέντοι τὴν καρδίαν ἐτραυματίσθη, εὐμόρφου νεωτέρου ὑπάρχοντός σου καὶ κεκαλλωπισμένου, ὥστε ἐρασθῆναί σου, ἔνοχος εὑρίσκῃ σὺ τοῦ ἐκείνης παραπτώματος, ὡς αἴτιος αὐτῇ σκανδάλου γενόμενος καὶ τοῦ „οὐαὶ“ κληρονόμος. 7. διὸ δεήθητι κυρίου τοῦ θεοῦ, ὅπως μηδέν σοι διὰ τούτου κακὸν στηριχθῇ. οὐ γὰρ ἀνθρώποις σε χρὴ ἀρέσκειν εἰς ἁμαρτίαν, ἀλλὰ θεῷ εἰς ὁσιότητα, ζωῆς τε καὶ ἀναπαύσεως τῆς αἰωνίου ἀντέχεσθαι. 8. τὸ ὑπὸ τῆς φύσεώς σοι δεδομένον ἐκ θεοῦ κάλλος μὴ προσεπικαλλώπιζε, ἀλλὰ ταπεινοφρόνως μετρίασον αὐτὸ πρὸς ἀνθρώπους, οὕτως τὴν τρίχα σου τῆς κόμης μὴ παρατρέφων, μᾶλλον δὲ συγκόπτων καὶ καθαιρῶν αὐτήν, ἵνα μὴ κατακνιζομένου σου καὶ ἄσκυλτον τηροῦντος τὴν κεφαλὴν ἢ καταμεμυρισμένου σου ἐπαγάγῃς σεαυτῷ τὰς οὕτως ἀγρευομένας ἢ ἀγρευούσας γυναῖκας. 9. μηδὲ ἐπιτετηδευμένῃ σοὶ τῇ ἐσθῆτι χρήσῃ εἰς ἀπάτην, μηδὲ ἀναξυρίδας ἢ κρηπῖδάς σου τοῖς ποσὶ κακοτέχνως ὑπορράψῃς, ἀλλὰ τὸ τῆς σεμνότητος καὶ τῆς χρείας μόνον· μηδὲ χρυσήλατον σφενδόνην τοῖς δακτύλοις σου περιθῇς, ὅτι ταῦτα πάντα ἑταιρισμοῦ τεκμήρια ὑπάρχει, ἅπερ παρὰ τὸ προσῆκον ἐπιτηδεύων οὐ ποιήσεις δικαίως. 10. πιστῷ γάρ σοι ὄντι καὶ ἀνθρώπῳ τοῦ θεοῦ οὐκ ἔξεστίν σοι τρέφειν τὰς τρίχας τῆς κεφαλῆς καὶ ποιεῖν σισόην, ὅ ἐστιν σπατάλιον, ἢ ἀπόχυμα ἢ μεριστὴν τηρεῖν· οὐδὲ μὴν ὀγκοποιεῖν

1 Exod. 20, 13. 17. — 8 Mt. 18, 7. — 23 I Tim. 6, 11.

1/2 καὶ οὐκ ἐπίθ. > o | 2 σοι o cf. D : > a h p v | 4 ἀπέσχου — αὐτὴν > a | 5 μέντοι : μὲν h, δὲ o | 6 ὥστε : ὥσπερ h | 7 εὑρ. σὺ τοῦ ἐκ. π. : εὑρίσκετε σοι το ἐκ. παραπτώματι o | αὐτῇ h p² v cf. II, 10, 2 : αὐτῆς a p, > o | 8 γινόμενος h | 9 κακὸν διὰ τούτου p v | 13 μετρίασον + αὖ o 14 κόμης μὴ π. : κεφαλῆς μὴ παραστρέφων o | 15 καθαιρῶν D : καθαίρων G A | κατακτενιζομένου a² fortasse recte, nolui autem a codicibus consentientibus discedere | 15 16 τηροῦντες o | 16 ἢ καταμεμ. : καὶ καταμαριζωμενου o | σαυτῷ h, αὐτῷ o | 18 σοι : σου o | κεχρήσω o | 19 κακοτέχνως a² h o p v : -ναις a | ὑπορράψῃς a² h (ὑποράψῃς) p cf. D A : ὑπορρίψῃς a v, ἀπορίψεις o 20 καὶ a h o : καὶ τὸ p v | 21 σου > o | πάντα ταῦτα p v | ἑταιρισμοῦ : σφερισμὸς o | 23 καὶ > o | ἐξέστην o | 23/24 σοι τρέφειν > o | 24 καὶ > o σισόην v : εἰσόην p, εἰς ἓν a h, εἲς ἓν o | 25 ἢ μεριστὴν p : ἡ μερὶς τὴν o, ἢ μερισμὴν v, ἢ μερισμὸν h, ἢ μεμερισμένην a | οὐδὲ a h o : οὔτε p v

11. Neque corrumpas vestigia barbae tuae nec commutes figuram naturae faciei tuae, nec mutes eam, ita ut alia sit, ac Deus eam creavit, volens hominibus placere. Quae si feceris, anima tua vitam perdet, et reddes eam abiectam coram Deo Domino. 12. Tanquam homo igitur Deo placere volens adtende, ne eiusmodi facias, et abstine ab eis omnibus, quae Dominus odit.

IV. Nec circumambules nec circumvageris otiosus in vicis, inanis male viventium spectator, sed arti tuae operique tuo animum intende, studeque facere, quae Deo accepta sunt, ac verba Domini perpetuo meditare.

V. Si vero dives es neque opus est tibi arte, quae te nutriat, noli inaniter ambulare et vagari, sed omni tempore stude adire ad fideles et eadem sentientes, et cum eis coniunctus meditare verba salutifera eaque disce; 2. sin autem, mane domi ac perlege Legem et Regum libros et Prophetas *** et Evangelium, plenitudinem eorum [omnium].

VI. Gentiles autem libros penitus ne tetigeris. 2. Quid enim

---

16 omnium > S C

---

11. Respicit hunc versum Michael Cerularius. Cf. Testimonia. — Clemens Al. Paed. III, 3, 18—25 p. 263—67; III, 11, 60—65 p. 289 ne barba tondeatur admonet, quippe quae a Deo data sit viro tanquam signum generis et melioris naturae atque faciei dignitatem et auctoritatem paternam praebeat.

IV. *Ὅτι οὐ δεῖ περιεργάζεσθαι τοὺς κακῶς ζῶντας, ἀλλὰ τῷ οἰκείῳ ἔργῳ σχολάζειν.* Quod non oportet de eis satagere, qui male vivunt, sed operi suo vacare.

2. Cf. VI, 23, 6.

V. *Ποῖα τῆς γραφῆς βιβλία δεῖ ἀναγινώσκειν.* Quos scripturae libros oporteat legere.

2. *ψάλλε τ. ὑ.*] Cf. II, 57, 6.

VI. *Περὶ τοῦ ἀπέχεσθαι πάντων τῶν ἔξωθεν βιβλίων.* Quod oporteat abstinere ab omnibus gentilium libris. — Similiter alii auctores, etiamsi non adeo severe, lectionem librorum gentilium reprobant. Cf. Clem. Recognit. X, 15. 42; Ioann. Cass. Collat. XIV, 12; Isid. Sent. III, 13. Mentio quoque facienda est somnii illius, quod refert Hieronymus Ep. 22 ad Eustoch. c. 30, quo tanquam Ciceronianius flagellari sibi visus est. Canon XVI Statutorum ecclesiae antiquorum vel concilii Carthaginiensis quod dicunt quartum episcopos praesertim libros gentilium legere vetat, dicens: Ut episcopus gentilium libros non legat, haereticorum autem pro necessitate et tempore. Plures autem lectionem librorum illorum tanquam ad eruditionem comparandam utilem ac paene necessariam comprobant. Revera omnes fere patres doctrina et eruditione conspicui libris illis legendis operam navaverunt. Cf. Tert. De idolatr. c. 10; Clem. Strom. I, 9; Orig. apud Eus. H. E. VI, 18. 19; Gregor. Naz. Orat. 43 (20); Hieron.

διαξαίνειν τε καὶ πλάσσοντα οὔλην διατιθεῖν ἢ ξανθοποιεῖν αὐτήν, ἐπείπερ καὶ ὁ νόμος ἀπαγορεύει φάσκων ἐν τῷ Δευτερονομίῳ· „Οὐ ποιήσετε ὑμῖν σισόην οὐδὲ ἀναξυρίδας“. 11. *χρὴ δὲ οὐδὲ γενείου τρίχα διαφθείρειν καὶ τὴν μορφὴν τοῦ ἀνθρώπου παρὰ φύσιν ἐξαλλάσσειν· „Οὐκ ἀπομαδαρώσετε“ γάρ, φησὶν ὁ Νόμος, „τοὺς πώγωνας ὑμῶν“. τοῦτο γὰρ γυναιξὶν εὐπρεπὲς ὁ κτίσας ἐποίησεν θεός, ἀνδράσι δὲ ἀνάρμοστον ἐδικαίωσεν· σὺ δὲ ταῦτα ποιῶν διὰ ἀρέσκειαν ἐναντιούμενος τῷ νόμῳ, βδελυκτός γενήσῃ παρὰ θεῷ τῷ κτίσαντί σε κατ' εἰκόνα ἑαυτοῦ.* 10. *ἐὰν οὖν θέλῃς θεῷ ἀρέσκειν, ἀπόσχου πάντων ὧν μισεῖ αὐτός, καὶ μηδὲν πρᾶσσε τῶν αὐτῷ ἀπαρεσκόντων.*

IV. *Οὐκ ἔσῃ ὡς πετόμενος καὶ ἀλώμενος ἐν ταῖς ῥύμαις, ἀκαιροεπόπτης τῶν κακῶς ζώντων, ἀλλὰ τῇ τέχνῃ σου καὶ τῷ ἔργῳ σου προσέχων τὰ τῷ θεῷ φίλα ἀναζήτει ποιεῖν, καὶ τὰ τοῦ Χριστοῦ λόγια ἀναμιμνησκόμενος διηνεκῶς μελέτα.* 2. *λέγει γὰρ ἡ γραφή σοι, ὅτι „ἐν τῷ Νόμῳ αὐτοῦ μελετήσεις ἡμέρας καὶ νυκτός, περιπατῶν ἐν ἀγρῷ καὶ ἐν οἴκῳ καθήμενος, καὶ κοιταζόμενος καὶ διανιστάμενος, ἵνα συνιῇς ἐν πᾶσιν“.*

V. *Ἀλλ' εἰ καὶ πλούσιος ὑπάρχεις, χρείαν τέχνης πρὸς τὸ τρέφεσθαι οὐκ ἔχων, ῥεμβὸς μὴ γίνου μηδὲ ἀκαιροπεριπάτητος· ἀλλ' εἴτε προσέρχῃ τοῖς πιστοῖς τε καὶ ὁμοδόξοις, συμβάλλων τὰ ζωοποιὰ προσομίλει ῥήματα·* 2 (V). *εἰ δὲ μή, καθεζόμενος ἔνδον ἀναγίνωσκε τὸν Νόμον, τὰς Βασιλείους, τοὺς Προφήτας, ψάλλε τοὺς Ὕμνους, διέρχου ἐπιμελῶς τὸ Εὐαγγέλιον τὸ τούτων συμπλήρωμα.*

VI. *Τῶν ἐθνικῶν βιβλίων πάντων ἀπέχου.* 2. *τί γὰρ σοὶ*

3 Lev. 19, 27; 21, 5. — 5 Lev. 19, 27. — 9 Gen. 1, 27. — 16 Ios. 1, 8; Deut. 6, 7.

1 *διαξαίνοντα* a[2] | *διατιθέναι* h | 3 *σισόην* a h : *σεισόην* p v, *εἰς ὁ ἦν* o *οὐδὲ* pr a h : *ἢ* o p v | 4 *τρίχας* h o | 5 *φησὶν* > o | 6/7 *εὐπρεπὲς — ἐποίησεν* : *ἐποίσεν ὁ κτίσας αὐτὰς* o | 7 *ἄνδρα* o | 8 *ποιῶν* : *πογῶν* o | 8 *διαρέσκειαν* h v 9 *θεῷ* a h o : *τῷ θ.* p v | *εἰκόνα* + *τὴν* o | 10 *ἀπόσχου* + *ἀπὸ* o | *πρᾶττε* o 12 *ὡς* > o p v | *πετόμενος* a h o : *πωτώμενος* p v, + *καὶ ἐμπεριπατῶν* a *καὶ ἀλώμενος* > o | 13 *ἀκαιροεπόπτης* : *ἀκαίρος, επόπτης* o | *καὶ* a h D : *ἢ* o p v A | 14 *ἔργῳ* : post hanc vocem in o litura et antea ut videtur dittographia | 14/15 *τοῦ Χρ.* a o : *Χριστοῦ* h p v | 16 *μελετήσει* h o p | 17 *καὶ κοιταζόμενος* > o | 18 *ἀνιστάμενος* p v | *συνιῇς* a[2] (i. m.) o (*συνὶεῖς*) : *συνῆσι* a, *συνῇς* h p v | 19 *εἰ* : *ἢ* o | *χρεία* h, *χρία* o | 20 *ῥεμβός* : *ῥεμβοὺς τοὺς ὀφθαλμοὺς* o | *ἀκαιροπεριπάτητος* a[2], *-πάτιτος* o : *-περίπατος* a h p v 21 *τε* > o | 22 *πρὸς ὁμιλίας* o | *μήγε* o | 24 *ὕμνους* + *δᾱδ* a | 25 *τῶν* : *τὰ αἱρετικὰ μὴ ἀναγινώσκῃς, τῶν* h, *μηδέν σοι τῶν* o

tibi est cum alienis verbis vel legibus aut pseudoprophetis, quae facile levioribus hominibus errorem praestant? 3. Nam quid tibi deest in verbo Dei, ut ad illas gentiles fabulas pergas? 4. Si vis ⟨hi⟩storias [legere] discurre⟨re⟩, [et] habes Regnorum; si autem sophistica et poetica, habes Prophetas, in quibus totius poetiae et sophistiae maiorem narrationem invenies, quoniam Domini, qui solus est ⟨sapiens⟩, [sapientia et] sonitus sunt. 5. Si vero canticorum desideras, habes Psalmos; si autem initium generationis mundi, habes Genesim; aut si leges et praecepta, habes gloriosam Domini Legem. 6. Ab omnibus igitur [his tam] alienis et diabolicis scripturis fortiter te abstine. 7. Tamen et cum Legem legis, ⟨cave deuterosin, simpliciter in ea lege⟩, ab omnibus praeceptis eius et mandatis longe te abstine, ut non te veteribus et qui non possunt solvi laqueis conliges et oneres; nam etsi aliquando legis deuterosin, tantum ad hoc lege, ut scias et magnifices Deum, quia de tantis et talibus nos ligaturis eripuit. 8. Hoc autem tibi sit ante oculos, ut cognoscas, quid est lex et quae post legem secunda ligatio his, qui per legem et per repetitam alligationem in deserto tanta peccaverunt, et quanta eis imposuit onera. 9. Lex autem est, quae locutus est Dominus Deus, antequam

---

7 sapiens S C | sapientia et > S C | 8 Psalmos : + David S | 9 Genesim + Mosis magni S | gloriosam : librum Exodi S, pro *ἔνδοξον* legens *ἔξοδον* | 10 his tam : > S C | **11** scripturis L : rebus S, > C; L magis interpretamentum quam versionem exhibuit | 12 cave — lege S | 13 mandatis S : creaturis L ut non : ne te ipsum in errorem inducas neque S | 15 deuterosin S cf. C : bis L | 17/19 quae post — onera : quae vincula deuteroseos, quae post legem eis data sunt, qui in lege erant et ob deuterosin omnia peccata in eremo commiserunt S; testes ita inter se discedunt, ut locus vix sanari possit | 20 lex + prima S

VI, 7. *deuterosin*] Latinus vocem *δευτέρωσιν* v. 8 vertit: secunda ligatio, alias: secundatio. Syrus vocem retinet, et ego eam adhibeo praeter particulas versionis latinae veteris conservatas. De vi vocis cf. Constitut. apost. not.

* * *

Ep. 70 (84) ad Magnum Orat. Quod vero veteres diversum de hac re iudicium pronuntiant, non est mirandum, cum lectio illa modo commoda, modo incommoda secum trahat, ut bono vel malo animo suscipitur. Etiam plures locos adnotavit Cotelerius. Cf. Daniel, *Études classiques dans la société chrétienne,* quem librum in linguam germanicam transtulit I. M. Gaisser 1855.

1—6. Laudavit hunc locum Anastasius Quaest. LXV.

4—5. Auctor hic quinque classes librorum V. T. discernit: historicam,

καὶ ἀλλοτρίοις λόγοις ἢ νόμοις ἢ ψευδοπροφήταις, ἃ δὴ καὶ παρατρέπει τῆς πίστεως τοὺς ἐλαφρούς; 3. τί γάρ σοὶ καὶ λείπει ἐν τῷ νόμῳ τοῦ θεοῦ, ἵνα ἐπ' ἐκεῖνα τὰ ἐθνόμυθα ὁρμήσῃς; 4. εἴτε γὰρ ἱστορικὰ θέλεις διέρχεσθαι, ἔχεις τὰς Βασιλείους· εἴτε σοφιστικὰ καὶ ποιητικά, ἔχεις τοὺς Προφήτας, τὸν Ἰώβ, τὸν Παροιμιαστήν, ἐν οἷς πάσης ποιήσεως καὶ σοφιστείας πλείονα ἀγχίνοιαν εὑρήσεις, ὅτι κυρίου τοῦ μόνου σοφοῦ φθογγαί εἰσιν. 5. εἴτε ᾀσματικῶν ὀρέγῃ, ἔχεις τοὺς Ψαλμούς· εἴτε ἀρχαιογονίας, ἔχεις τὴν Γένεσιν· εἴτε νομίμων καὶ παραγγελιῶν, τὸν ἔνδοξον τοῦ κυρίου Νόμον. 6. πάντων οὖν τῶν ἀλλοτρίων καὶ διαβολικῶν ἰσχυρῶς ἀπόσχου. 7. πλὴν καὶ τὸν Νόμον ἀναγινώσκων τῶν ἐν αὐτῷ ἐπεισάκτων ἀπόσχου, εἰ καὶ μὴ πάντων, ἀλλά τινων τῶν τῆς δευτερώσεως· μόνον δὲ πρὸς ἱστορίαν ἀναγίνωσκε, εἰς τὸ γινώσκειν σε καὶ δοξάζειν τὸν θεόν, ὅτι ἀπὸ τοιούτων καὶ τοσούτων ἐρρύσατό σε δεσμῶν. 8. ἔστω δέ σοι πρὸ ὀφθαλμῶν γινώσκειν, τί νόμος φυσικὸς καὶ τί τὰ τῆς δευτερώσεως τά τε ἐν τῇ ἐρήμῳ τοῖς μοσχοποιήσασι δοθέντα ἐπείσακτα. 9. νόμος γάρ ἐστιν, ἃ ἐλάλησεν κύριος ὁ θεὸς πρὸ τοῦ τὸν λαὸν

1 *νόμοις ἢ λόγοις* h | 3 *ἐθνοθυμα* a, *αἰωνόμυθα* h | 4 *ἱστορικά* : *ῥιτορικὰ* o | *Βασιλείους* : *βίβλους* o | 6 *σοφιστείας* : *σοφίας* h o | *πλείονα* : *τὸ τέλειον* o | 7 *κυρίου* : *τοῦ κ.* o | *τοῦ* > p v | *σοφοῦ* o D : + *θεοῦ* a h p v | 10 *τοῦ κυρίου* o D : *κ. τοῦ θεοῦ* a h p v | *ἀλλοτρίων . . διαβολικῶν* ∾ o 11 *ἰσχυρὸς* o | *πλὴν* — *ἀπόσχου* > o | 12 *τῶν* > o p v | 13/16 *μόνον* — *δευτερώσεως* > h | 13 *ἀναγίνωσκε εἰς τὸ* > o | 14 *δοξάζειν* + *σε* o 14/15 *καὶ τοσούτων* > o | 15 *σε ἐρρύσατο* p v | 16 *τε* > o | 17 *τῆς μοσχοποιήσεως* h | 18 *ἅ* : *τίνα* a

sophisticam et poeticam, lyricam, archaeogonicam, paraeneticam. Cyrillus Hieros., Catech. IV, 35, Genesim non seorsum enumerans, quatuor classes habet: libros Legis, historicos, poeticos, propheticos. Gregorius Nazianzenus, Carmen XII (Migne PG 37, 474) tria genera enumerat: libros historicos, poeticos, propheticos.

7. Auctor distinguit legem et deuterosin. Illa est decalogus, haec complectitur omnia, quae Deus Israelitis mandavit, postquam in eremo vitulum fecerunt et idolis servierunt, et a quibus Christus salvator homines liberavit. Uberius de hac re agit infra VI, 18—23, ad quem locum lectorem revoco. Hic animadvertas velim, sententiam Didascaliae per interpolatorem diminui. In illo libro enim lector admonetur, ut deuterosin omnino caveat; in Constitutionibus vero, ut, si non ab omnibus mandatis adscitiis, saltem a quibusdam se abstineat. — *εἰ καὶ μὴ κτλ.*] Eadem fere verba Constitutor inseruit VI, 22, 1. 8.

populus vitulum faceret et ad idololatriam converteretur, id est decalogus et iudicia. Et ea autem, quae post idololatriam eis mandavit et digne ut ligationes imposuit, tu [autem] tibi vincula noli adtrahere. 10. Nam salvator noster propter nihil aliud *venit, nisi ut legem impleat* et vincula secundationis legis infirm[ar]et. Unde eos, qui de plebe ei crediderunt, solvens ab ipsis vinculis ita eos vocavit dicens: *Venite ad me omnes, qui laboratis et onerati estis, ⟨et ego reficiam vos⟩.* 11. Tu ergo, qui sine onere es et legis simplicem et Evangelio consonantem Legem et ipsum Evangelium et Prophetas nec non et Regnorum, scire debes ex ipsis, quia quanticumque iusti fuerunt reges, a Domino multiplicati sunt in hoc saeculo, et repromissio perpetuae vitae eis in regno Dei permanet, quanticumque autem reges idololatrae et praevaricatores fuerunt a Deo, pessime in celeritate perierunt ⟨iudicio iuste definito⟩ et a regno Dei alienati sunt et pro refrigerio poenam exceperunt. 12. Ergo haec cum legis, valde poteris in fide crescere et aedificari. 13. Et iterum, cum in foro ambulas, balneis virilibus utere, ut non, cum ostendis corpus tuum revelatum in confusione, et tu in laqueo incidas et facile facias mulierem in te laqueari. 14. Observa ergo, ne talia agas, et vives Deo.

VII. Discamus vero, in Sapientia quid dicat sanctum verbum: 2. *Fili, custodi mea verba, et mea mandata absconde apud te ipsum;*

---

4 Mt. 5, 17. — 7 Mt. 11, 28. — 22 Prov. 7, 1—27.

---

6 de plebe > S | 8 et ego ref. vos S C | et legis : lege S cf. C | 10 Regnorum : Regum S | scire debes : ut scias S cf. C | 14 iudicio iuste definito S cf. C | 16 leges L | 17 iterum — ambulas : postea surge et progredere in forum S | virilibus : + nec vero balneis feminarum S | 19 facile . . mulierem cf. C not. : > S C | 20 vivis L, litteras i et e saepe confundens 21 discamus : disce S

---

13. Veteres Christianos, mores gentilium sequentes, nonnunquam balneis virorum ac mulierum promiscuis usos esse testantur quoque et improbant Clemens Alex. Paedag. III, 5; Cyprianus De habitu virg. c. 19; De lapsis c. 30; Epiphanius H. 30 c. 7; Hieronymus Adv. Iovian. II, 35; Nilus Ep. II, 211; Conc. Laodic. c. 30; Conc. Trull. c. 77. Evagrius H. E. I, 21 et Nicephorus H. E. XIV, 50 laudant etiam ascetas, qui balneas promiscuas adibant, ut cupiditates superarent vel potius se iam cupiditatum expertes esse probarent. E contra non solum Christiani plerique, sed etiam nonnulli gentiles consuetudinem turpitudinis et periculi plenam proscripserunt. Clemens Alex. l. c. versum Hesiodi laudat huc spectantem. Hadrianus imperator

εἰδωλολατρῆσαι, τοῦτ᾽ ἔστιν ἡ δεκάλογος· ἃ δὲ ἁμαρτήσασιν αὐτοῖς ἐπετέθη, δεσμὰ σὺ ἑαυτῷ μὴ ἐπισπάσῃ. 10. ὁ γὰρ σωτὴρ ἡμῶν οὐ δι᾽ ἕτερόν τι „ἦλθεν, ἢ ἵνα πληρώσῃ τὸν νόμον καὶ τοὺς προφήτας“ καὶ τὰ δεσμὰ τῆς δευτερώσεως τῶν ἐπεισάκτων ἢ παύσῃ ἢ μεταθῇ· διὰ γὰρ τοῦτο προσκαλούμενος ἡμᾶς ἔλεγεν· „Δεῦτε πρός με πάντες οἱ κοπιῶντες καὶ πεφορτισμένοι, κἀγὼ ἀναπαύσω ὑμᾶς“. 11. σὺ οὖν, ἀναγνοὺς τὸν Νόμον σύμφωνον ὄντα τῷ Εὐαγγελίῳ καὶ τοῖς Προφήταις, ἀναγίνωσκε καὶ τὰς Βασιλείους, ὅπως εἰδέναι ἔχοις, ὁπόσοι δίκαιοι ἐγένοντο βασιλεῖς καὶ ηὐξήθησαν ὑπὸ θεοῦ, καὶ ἡ ἐπαγγελία τῆς αἰωνίου ζωῆς αὐτοῖς διέμεινεν παρ᾽ αὐτῷ, ὅσοι δὲ βασιλεῖς ἐξεπόρνευσαν ἀπὸ θεοῦ, ἐν ἀποστασίᾳ αὐτῶν συντόμως ἀπώλοντο τῇ τοῦ θεοῦ δικαιοκρισίᾳ καὶ τῆς αὐτοῦ ζωῆς ἐστερήθησαν, ἀντὶ ἀναπαύσεως αἰωνίαν κόλασιν κληρωσάμενοι. 12. ταῦτα οὖν ἀναγινώσκων, πολὺ τῇ πίστει αὐξηθεὶς προσοικοδομηθήσῃ Χριστῷ, οὗ σῶμα καὶ μέλος τυγχάνεις. 13. περιπατῶν δὲ ἐν τῇ ἀγορᾷ καὶ λούσασθαι βουλόμενος, χρήσῃ βαλανείῳ ἀνδρείῳ, ἵνα μὴ διὰ τὸ ἐπιδεικνύναι σε σῶμα ἐν ἀσχήμῳ ἀποκαλύψει γυναιξὶν ἢ θεάσασθαι θέαν οὐχ ἁρμόζουσαν ἀνδράσιν ἢ σὺ παγιδευθῇς ἢ παγιδεύσῃς ἐπὶ σαυτῷ. 14. φυλάσσου οὖν τὰ τοιαῦτα, ἵνα μὴ λάβῃς βρόχους τῇ ἑαυτοῦ ψυχῇ.

VII. Μάθωμεν γάρ, ἐν τῇ Σοφίᾳ τί λέγει ὁ ἅγιος λόγος· 2. „Υἱέ, φύλασσε ἐμοὺς λόγους, τὰς δὲ ἐμὰς ἐντολὰς κρύψον παρὰ

3 Mt. 5, 17. — 6 Mt. 11, 28. — 15 I Cor. 6, 15. — 20 I Cor. 7, 35. — 22 Prov. 7, 1.

1 εἰδωλολατρῆσαι h o p v A D : + καὶ μοσχοποιῆσαι τὸν παρ᾽ Αἰγυπτίοις Ἄπιν a cf. VI, 20, 1 | αὐτοῖς . . δεσμὰ ∾ o | 2 ἐπετέθη αὐτοῖς h, ἐτέθη o | σεαυτῷ a | ἐπισπάσις o | 3 ἵνα h o p v A B D : + ῥύσηται τοὺς ὑποδίκους τῆς ἀντικειμένης ὀργῆς καὶ a | τοὺς νόμους o | 6 πρόσ με a h A D : > o p v | 9 βασιλείας o | εἰδέναι + τι o | ἔχῃς h, ἔχεις o p v ὁπόσοι : ὅπως οἱ o | 10 θεοῦ a h o : τοῦ θ. p v | 11 αὐτῷ : αὐτῶν o | 13 αὐτοῦ : αὐτῶν o | 14 πολλὴ h o | 16 τυγχάνῃ o | 17 ἐπιδείκνυσθαι o 18 σε a h o : τὸ p v | ἀσχημόνῳ p v | θεάσασθεσαι o | 19 παγιδεύσῃς ἢ παγιδευθησει o | σαυτῷ (σεαυτῷ p v) h o p v A D : + τὰς οὕτως εὐαλώτους γυναῖκας a cf. c. 3, 8 | 20 φύλασσε h | τῆς . . ψυχῆς o p | 21 ἐν τῇ Σοφίᾳ τί λέγει a D : τί λ. ἐν τῇ σ. h o p v

lavacra pro sexibus separavit. Marcus Aurelius lavacra mixta summovit. Alexander Severus ea denuo Romae prohibuit, postquam Heliogabalus ea admisit. Cf. Scriptores Historiae Augustae ed. Peter 1865 I, 19. 63. 244.

VII. Περὶ γυναικὸς φαύλης. De muliere prava. — Didascalia duas lon-

fili, honora Deum, et valebis plus, et absque illo alium ne timeas. 3. Custodi mea mandata, et bene poteris vivere, mea autem verba sicut pupillam oculi; impone digitis tuis et scribe ea in latitudine cordis tui. 4. Dic sapientiam sororem tuam esse, notam autem prudentiam fac tibi, ut te custodiat a muliere aliena et maligna, si te verbis gratiosis coeperit abalienare. 5. De fenestra enim domus suae in plateas prospiciens, quemcumque viderit iuvenem insipientem transeuntem per angulum ⟨in⟩ itinere domus eius et loquentem in tenebris vespertinis, cum nocturna quies est, 6. mulier autem ei occurrit speciem habens meretricis, quae facit iuvenum evolare corda; luxuriosa est autem et effrenata, in domo autem non quiescunt pedes eius; tempore enim aliquo foris vagatur, tempus autem in plateis per omnes angulos obsidet. 7. Et post haec adprehendens osculata est eum, inruborato autem vultu dicit ad eum: 8. Sacrificium pacificum mihi est, hodie reddo vota mea; propter hoc exii in occursum tuum, desiderans faciem tuam, inveni te; institis extendi lectum meum, tapetis autem stravi ab Aegypto; aspersi lectum meum de croco, domum autem meam de cinnamomo. 9. Veni et fruamur amicitiis usque ad lucem, veni, involvamur in amore; non enim est maritus meus in domo; abiit iter longum, ligaturam pecuniae accipiens in manu sua; post dies multos veniet in domum suam. 10. Seduxit autem illum per multam loquelam, laqueis autem labiorum adtraxit eum. 11. Quique secutus eam est percussus, sicut bos ad occisionem ducitur et ut canis ad ligaturam et sicut cervus sagitta percussus in hepar; festinat autem sicut avis in laqueum, nesciens, quoniam de anima est ei certamen. 12. Nunc igitur, fili, audi me et intende verbis oris mei. Ne declinet in itinere ⟨eius⟩ cor tuum ⟨neque adpropinques portae domus eius neque deambules in viis eius⟩, multos enim plagans occidit, et sine numero sunt, quos interfecit; in itinere inferorum domus eius deducens in inferiora mortis. 13. Fili, meae sapientiae intende et meo intellectui offer aurem tuam, ut custodias cogitationem bonam;

30 Prov. 5, 1—14.

3 latitudine : πλάτος LXX, tabulas S | 5 maligna : adultera S legens πόρνης pro πονηρᾶς | 6 domus suae + et e vestibulo S | 19 veni > S | 23 percussus cf. C : ut puer S | 25 de — certamen : anima sua pergit ad mortem S | 27 eius S | 27/28 neque adpr. — viis eius S : > L LXX, partem posteriorem exhibent textus hebr. Peschitta Vulgata, pars prior exstat Prov.

σεαυτῷ. 3. *εἰπὸν τὴν σοφίαν σὴν ἀδελφὴν εἶναι, τὴν δὲ φρόνησιν γνωρίμην περιποίησαι σεαυτῷ, ἵνα σε τηρήσῃ ἀπὸ γυναικὸς ἀλλοτρίας καὶ πονηρᾶς, ἐάν σε λόγοις τοῖς πρὸς χάριν ἐμβάληται.* 4. *ἀπὸ γὰρ θυρίδος οἴκου αὐτῆς εἰς τὰς πλατείας παρακύπτουσα, ὃν ἂν ἴδῃ τῶν ἀφρόνων τέκνων νεανίαν ἐνδεῆ φρενῶν παραπορευόμενον ἐν ἀγορᾷ ἐν διόδοις οἴκου αὐτῆς καὶ λαλοῦντα ἐν σκότει ἑσπερινῷ, ἡνίκα ἂν ᾖ ἡσυχία νυκτερινὴ καὶ γνοφώδης,* 5. *ἡ δὲ γυνὴ συναντᾷ αὐτῷ εἶδος ἔχουσα πορνικόν, ἣ ποιεῖ νέων ἐξίπτασθαι καρδίας, ἀνεπτερωμένη δέ ἐστι καὶ ἄσωτος, ἐν οἴκῳ δὲ οὐχ ἡσυχάζουσιν οἱ πόδες αὐτῆς· χρόνον γάρ τινα ἔξω ῥέμβεται, χρόνον δὲ ἐν πλατείαις παρὰ πᾶσαν γωνίαν ἐνεδρεύει.* 6. *εἶτα ἐπιλαβομένη ἐφίλησεν αὐτόν, ἀναιδεῖ δὲ προσώπῳ προσεῖπεν αὐτόν· Θυσία εἰρηνική μοι ἔστιν σήμερον, ἀποδίδωμι τὰς εὐχάς μου· ἕνεκεν τούτου ἐξῆλθον εἰς συνάντησίν σου, ποθοῦσα τὸ σὸν πρόσωπον εὕρηκά σε· κηρίαις τέτακα τὴν κλίνην μου, ἀμφιτάποις δὲ ἔστρωκα τοῖς ἀπ' Αἰγύπτου· διέρραγκα τὴν κοίτην μου κρόκῳ, τὸν δὲ οἶκόν μου κινναμώμῳ· ἐλθὲ καὶ ἀπολαύσωμεν φιλίας ἕως ὄρθρου, δεῦρο καὶ ἐγκυλισθῶμεν ἔρωτι", καὶ τὰ ἑξῆς, οἷς ἐπιφέρει·* 7. *„Ἀπεπλάνησεν δὲ αὐτὸν πολλῇ ὁμιλίᾳ, βρόχοις τε τοῖς ἀπὸ χειλέων ἐξώκειλεν αὐτόν· ὁ δὲ ἐπηκολούθησεν αὐτῇ κεπφωθείς".*

1 Prov. 7, 4—18. — 19 Prov. 7, 21: 22.

1 *σαυτῶι* h | *εἶπον* a h v, *εἰπὲ* o | *σὴν* > o | 2 *γνώριμον* a | 3 *καὶ πονηρᾶς* > o | *τοῖς* : *τῆς* h | 4 *θυρίδων* o | 5 *ὅν* : *ὧν* o | *ἐνδεῆ* : *ἐν δεσῆ* o | 6 *οἴκου* o D : *οἴκων* a h p v LXX | *αὐτοῖς* o | 7 *ᾖ* > o p v LXX | 9 *ἀναπτερωμένη* o | 11 *ἐνεδρεύει* > p v | 12 *εἶπεν* o | 13 *αὐτὸν* a h : *αὐτῷ* o p v LXX | 14 *ἕνεκα* a | *ποθοῦσα* a h o L LXX : + *ἰδεῖν* p v S | 15 *τέτακα* : *τετὰκὰτὰ* o | *μου* + *ἀπιτίοις* o | 16 *διέραγκα* h v, *διέρανα* o, *δι' ἔρανα* p | *κρόκον* o | 17/18 *ἕως* — *ἐγκυλισθῶμεν* > o | 19 *πολλῇ* : *ἐν π.* h | *τε* : *δὲ* h L | *τοῖς* : *τῶν* o | 20 *αὐτῇ* + *ἐπαρθῆς* o | *κεφφωθεὶς* o

5, 8 | 29 in itinere . . deducens : itinera . . deducentia S LXX | 31 custodias cog. bonam : te custodiat consilium meum S

giores Proverbiorum partes de muliere prava agentes easque integras exhibet. Constitutiones easdem partes decurtatas proponunt et priori alium locum inserunt. Infra in descriptione mulieris fortis similis ratio inter libros intercedit.

7. *κεπφωθείς*] Hesychius *κέπφον* definit esse speciem avis marinae levissimae, quae facile a quovis vento circumagitur, unde homo levis dicatur *κέπφος*. Verbum *κεπφωθεὶς* hoc loco denotare videtur: facile captus.

sensus autem labiorum meorum mando tibi. 14. *Noli intendere fallaci mulieri; mel enim destillat de labiis mulieris meretricis, quae ad tempus quidem impinguat fauces tuas; postea vero amarius felle invenies illud et acutius magis quam gladius bis acutus.* 15. *Insipientiae enim pedes deducent eos, qui utuntur ea, cum morte in infernum; vestigia autem eius non permanent; itinera enim vitae non sequitur; fallaces autem viae eius et non bene cognitae.* 16. *Nunc igitur, fili, audi me et noli infirmos facere meos sermones. Longe fac ab illa tuum iter, noli accedere ad portas domus eius, ut non prodas aliis vitam tuam et tuam conversationem his, qui sine misericordia sunt, ut non repleantur alieni tuis viribus et tui labores veniant in domos alienorum et paenitearis in ultimis, cum deterentur carnes corporis tui; et tunc dicis: Quomodo odio habui disciplinam et increpationes declinavit cor meum, non audiebam vocem obiurgantis me nec opponebam aurem meam? Paene factus sum in omni malo.* 17. Et ut non per multa extendamus correptionem, si qua praetermisimus, sicut sapientes, quae *** pulchra sunt, ea deligite vobis e sacris libris et ex Evangelio Dei, ut confirmemini et amoveatis ac reiciatis a vobis omnia prava atque innocentes inveniamini in vita aeterna apud Deum.

VIII. *Mulier* vero *subiecta sit viro suo, quoniam vir caput est mulieris, et caput viri in via iustitiae incedentis est Christus.* 2. Post Dominum nostrum omnipotentem, Deum nostrum et patrem saeculorum, praesentis et futuri, et dominum omnis spiritus et omnium virtutum eiusque spiritum vivum et sanctum, quibus sit honor et

21 Eph. 5, 22, 23; I Cor. 11, 3; Prov. 8, 20.

1/2 noli — mulieri > S | 4/5 insipientiae L LXX : peccati S | 6 permanent (vel: habent requiem) S, *ἐρείθεται* LXX : videntur L legens *ὁρᾶται* | 10 tuam conversationem : *σὸν βίον* LXX, annos tuos S | 15 meam : + adhortantibus me S

VIII, 2. *post dominum — amen*] Nau et Gibson hanc particulam ad versum praecedentem adiunxerunt. — *eiusque spiritum v. et s.*] Quaeritur, num haec particula, quae in Constitutionibus deest, auctoris Didascaliae an non potius additamentum sit. Syrus interpres etiam in doxologia librum terminante VI, 30, 8 spiritum sanctum patri et filio adiunxit.

8. καὶ πάλιν λέγει· „Μὴ πρόσεχε φαύλῃ γυναικί· μέλι γὰρ ἀποστάζει ἀπὸ χειλέων γυναικὸς πόρνης, ἣ πρὸς καιρὸν λιπαίνει σὸν φάρυγγα, ὕστερον μέντοι πικρότερον χολῆς εὑρήσεις καὶ ἠκονημένον μᾶλλον μαχαίρας διστόμου“. 9. καὶ πάλιν· „Ἀλλὰ ἀποπήδησον, μὴ ἐγχρονίσῃς μηδὲ ἐπιστήσῃς σὸν ὄμμα πρὸς αὐτήν· πολλοὺς γὰρ τρώσασα καταβέβληκεν, καὶ ἀναρίθμητοί εἰσιν, οὓς πεφόνευκεν“. 10. εἰ δὲ μή, φησί „μεταμεληθήσῃ ἐπ' ἐσχάτων σου, ἡνίκα ἂν κατατριβῶσιν σάρκες σώματός σου, καὶ ἐρεῖς· Πῶς ἐμίσησα παιδείαν, καὶ ἐλέγχους δικαίων ἐξέκλινεν ἡ καρδία μου; οὐκ ἤκουον φωνῆς παιδεύοντός με καὶ διδάσκοντός με, οὐ παρέβαλλον τὸ οὖς μου· παρ' ὀλίγον ἐγενόμην ἐν παντὶ κακῷ“. 11. ἵνα δὲ μὴ διὰ πλειόνων παρεκτείνωμεν τὰς μαρτυρίας, καὶ εἴ τινα παρήκαμεν, οἱ σοφοί, ἑαυτοῖς τὰ καλὰ ἐπιλέγοντες ἐκ τῶν ἱερῶν γραφῶν, ἐπιστερεοῦσθε παραιτούμενοι πάντα τὰ φαῦλα εἰς τὸ ὁσίους εὑρεθῆναι ὑμᾶς ἐν ζωῇ αἰωνίῳ παρὰ θεῷ.

VIII. „Ἡ“ δὲ „γυνὴ ὑποτασσέσθω τῷ ἑαυτῆς ἀνδρί, ὅτι κεφαλὴ τῆς γυναικὸς ὁ ἀνὴρ ὑπάρχει, τοῦ δὲ ἀνδρὸς τοῦ πορευομένου ἐν ὁδῷ δικαιοσύνης κεφαλή ἐστιν ὁ Χριστός, τοῦ δὲ Χριστοῦ κεφαλὴ ὁ“ ἐπὶ πάντων „θεὸς“ καὶ πατὴρ αὐτοῦ. 2. μετὰ οὖν τὸν παντοκράτορα θεὸν ἡμῶν καὶ πατέρα, τοῦ τε ἐνεστῶτος καὶ τοῦ μέλλοντος αἰῶνος κύριον, πάσης τε πνοῆς καὶ δυνάμεως δημιουργόν, καὶ τὸν ἠγαπημένον αὐτοῦ υἱὸν τὸν κύριον ἡμῶν

1 Prov. 5, 3. 4. — 4 Prov. 9, 18. — 6 Prov. 7, 26. — 7 Prov. 5, 11—14. 16 Eph. 5, 22. 23; I Cor. 11, 3; Prov. 8, 20.

5 μή : καὶ μὴ a | σόν : τὸ σὸν h o LXX | 7 μεταμεληθῇς o | 9 ἐλέγχους : ἐλ. δὲ h o | δικαίων a h A : δικαίους o, > p v B D LXX | ἐξέκλιν o | 10 φωνὴν o | 10/11 παρέβαλον p v, παρέλαβον o | 12 δὲ μὴ h p v : μὴ δὲ a, μὴ o | παρατείνωμεν o | 13 οἱ σοφοὶ ἑαυτοῖς ∾ o | 15 εὑρεθῆναι ὑμᾶς ∾ o | 16 τῷ + ἰδίωι h | 17 τοῦ δὲ > o | 17/18 τοῦ πορ. ἀνδρὸς o | 19 κεφαλὴ + ἐστιν o | ἐπὶ πάντων h o p v A B : > a | 20 παντοκράτορα : πρα o | τε > o p v | 21 κυρίου τε πάσης o

VIII. Περὶ ὑποταγῆς γυναικὸς πρὸς ἄνδρα καὶ φιλάνδρου καὶ σώφρονος. De uxoris virum diligentis et castae subiectione erga maritum. — Prope ad hoc caput accedit Clemens Al. Paed. III, 11, 63—67 p. 291: laudat I Cor. 11, 3, loquitur de obsequio a muliere viro praestando, allegat versus principales Proverbiorum c. 31 et ultimo loco aeque ac Didascalia Prov. 12, 4. Brevem descriptionem uxoris bene moratae idem exhibet Strom. IV, 20.

gloria in saecula saeculorum, amen, time virum tuum, o mulier, et reverere eum, eique soli placere stude et parata esto ei servire, et manus tuae sint ad lanam et cogitatio tua ad fusum, sicut dixit in Sapientia: 3. *Mulierem fortem quis inveniet? Aestimabilior est gemmis pretiosis, et confidit in ea cor viri eius, et victus eam non deficiet; adiuvat enim virum suum in omnibus rebus, atque facit, ut nihil ei desit in vita eius.* 4. *Lanam et linum manibus suis redegit ad res pulchras. Proba gubernatrix est, quasi navis negotians, et de longe congregavit omnes divitias suas.* 5. *Surrexit nocte et dedit victum domesticis et opus ancillis, et consideravit agrum et emit, et de fructibus manuum suarum plantavit possessiones.* 6. *Accinxit lumbos suos fortitudine et firmavit brachia sua, et gustavit, quia bonum est operari, et non exstincta est lucerna eius tota nocte; extendit cubitos suos in sollertia et manus suas ad fusum.* 7. *Manus suas porrexit pauperibus, et de fructibus suis dedit inopibus.* 8. *Neque vir eius sollicitus erat de domo, quia omnes filii domus ipsius vestiti sunt stola duplici; viro suo indumenta fecit ex bysso et purpura.* 9. *Conspicuus est vir eius in portis, quando sederit in concilio seniorum.* 10. *Et fecit in domo sua sindones ac cingula et vendidit Chananaeis. Virtus et decus est indumentum eius, et laetabitur in novissimo die.* 11. *Os suum sapienter ac prudenter aperuit, et ordine loquitur lingua eius. Angustae sunt semitae aedium eius, et panem otiosa non comedit. Os suum aperuit sapienter ac recte, et lex misericordiae in lingua eius.* 12. *Liberi eius surrexerunt et divites fiebant et laudabant eam, et laetabitur de eis in diebus novissimis. Et vir eius praedicavit eam, et multae filiae acquisierunt divitias. Et*

---

4 Prov. 31, 10—31.

---

1 *τὸν* a : > h o p v | *δι᾽* (> a) *οὗ* . . *τῷ θεῷ* a h o A : *ᾧ* p v | 2 *ἐντράπιτη* o | *αὐτὸν* > a | *αὐτῷ* . . *ἀρέσκουσα* a : ∾ h o p v | 3 *αὐτῷ* h. l. a, post *ὑπάρχουσα* o, > h p v | 4 *διὰ* + *τοῦ* h | 5 *γυναῖκα* + *δὲ* o | 7 *οὐκ ἀπορ. σκύλων* o | 8 *μηρυσαμένη* a : *μυρευομένη* o p v, *εὑραμένη* h | 9 *εὔχρηστα* a² h : *εὔχρηστω* a, *εὐχρίστος* (= *εὐχρήστως*) o, *εὔχρηστον* p v LXX | *ὡσεὶ* h | 10 *πορευομένη* o | 10/11 *ἀνίστατω* o | 12 *τῶν* > o p v LXX | 13 *ἀναζωσαμένη* : *-σάμενοι* o, + *ἰσχυρῶς* p A D LXX | 14 *ἤρεσεν* o | *βραχείωνας* o | *καὶ* > h | 15 *αὐτῆς ὁ λύχνος* o | 16 *ἐκτενη* o | *τὰς* + *δὲ* p v LXX | *αὐτῆς* sec > o | 17 *ἄδρακτον* o | *χεῖρας* : *θύρας* h, + *δὲ* o | 18 *τὸν ἐν τῷ οἴκο* o | *αὐτῆς* + *ὅταν που χρονίζει* p B LXX | 19 *εἰσίν* : post *ἐνδεδ.* h, > o | *στολὰς δυσσὰς* o | 20 *χλανιδας* o | *πορφύρας* + *ἑαυτῆς* h | 22 *τῶν* : *καὶ* h p | *τῶν κατ.* > D | *κατοικούντων* a h : *κατοίκων* p LXX, *κατοικιῶν* o,

Ἰησοῦν τὸν Χριστόν, δι᾽ οὗ ἡ δόξα τῷ θεῷ, φοβήθητί σου τὸν ἄνδρα, ὦ γύναι, καὶ ἐντράπηθι αὐτόν, αὐτῷ μόνῳ ἀρέσκουσα, αὐτῷ ὑπάρχουσα εὐάρεστος ἐν ταῖς διακονίαις αὐτοῦ, ἵνα καὶ ἐπὶ σοὶ μακαρισθῇ ὁ ἀνὴρ διὰ τῆς Σοφίας τῆς λεγούσης διὰ Σολομῶντος τάδε· 3. „Γυναῖκα ἀνδρείαν τίς εὑρήσει; τιμιωτέρα δέ ἐστιν λίθων πολυτελῶν ἡ τοιαύτη, θαρσεῖ ἐπ᾽ αὐτῇ ἡ καρδία τοῦ ἀνδρὸς αὐτῆς, ἡ τοιαύτη σκύλων οὐκ ἀπορήσει· ἐνεργεῖ γὰρ τῷ ἀνδρὶ ἀγαθὰ κατὰ πάντα τὸν βίον. 4. μηρυσαμένη ἔριον καὶ λίνον ἐποίησεν εὔχρηστα ταῖς χερσὶν αὐτῆς, ἐγένετο ὡς ναῦς ἐμπορευομένη μακρόθεν συνάγουσα αὐτῷ τὸν βίον. 5. καὶ ἀνίσταται ἐκ νυκτῶν καὶ ἔδωκεν βρώματα τῷ οἴκῳ καὶ ἔργα ταῖς θεραπαίναις· θεωρήσασα γεώργιον ἐπρίατο, ἀπὸ δὲ καρπῶν τῶν χειρῶν αὐτῆς ἐφύτευσεν κτῆμα. 6. ἀναζωσαμένη τὴν ὀσφὺν αὐτῆς ἤρεισεν τοὺς ἑαυτῆς βραχίονας, καὶ ἐγεύσατο, ὅτι καλὸν τὸ ἐργάζεσθαι, καὶ οὐκ ἀποσβέννυται ὁ λύχνος αὐτῆς ὅλην τὴν νύκτα· τοὺς πήχεις αὐτῆς ἐκτείνει εἰς τὰ χρήσιμα, τὰς χεῖρας αὐτῆς ἐρείδει εἰς ἄτρακτον. 7. χεῖρας δὲ αὐτῆς διήνοιξεν πένητι, καρπὸν δὲ ἐξέτεινεν πτωχῷ. 8. οὐ φροντίζει τῶν ἐν οἴκῳ ὁ ἀνὴρ αὐτῆς, πάντες γὰρ οἱ παρ᾽ αὐτῇ εἰσιν ἐνδεδυμένοι δισσὰς στολάς, καὶ χλαίνας ἐποίησεν τῷ ἀνδρὶ αὐτῆς, ἐκ βύσσου καὶ πορφύρας ἐνδύματα. 9. περίβλεπτος δὲ γίνεται ἐν πύλαις ὁ ἀνὴρ αὐτῆς, ἡνίκα ἂν κάθηται ἐν συνεδρίῳ μετὰ τῶν πρεσβυτέρων τῶν κατοικούντων. 10. σινδόνας ἐποίησεν καὶ ἀπέδοτο τοῖς Φοίνιξιν, περιζώματα δὲ τοῖς Χαναναίοις· ἰσχὺν καὶ εὐπρέπειαν ἐνεδύσατο, καὶ εὐφράνθη ἐν ἡμέραις ἐσχάταις. 11. στόμα αὐτῆς διήνοιξεν σοφῶς καὶ προσηκόντως, καὶ τάξιν ἐστείλατο τῇ γλώσσῃ αὐτῆς· στεγναὶ διατριβαὶ οἴκων αὐτῆς, σῖτα δὲ ὀκνηρὰ οὐκ ἔφαγεν· τὸ στόμα αὐτῆς ἀνοίξει σοφῶς καὶ ἐννόμως, θεσμοὶ δὲ ἐλεημοσύνης ἐπὶ τῆς γλώσσης αὐτῆς. 12. ἀνέστησαν τὰ τέκνα αὐτῆς καὶ πλουτήσαντα ᾔνεσαν αὐτήν, καὶ ὁ ἀνὴρ αὐτῆς ἐπήνεσεν αὐτήν. πολλαὶ θυγατέρες ἐκτήσαντο πλοῦτον, πολλαὶ ἐποίησαν δύναμιν· σὺ δὲ ὑπέρκεισαι καὶ ὑπερῆρας

5 Prov. 31, 10—31.

κατ᾽ οἶκον v, + τῆς γῆς h p LXX | 23/4 σινδόνας — ἀνὴρ αὐτῆς > p | 23 φινοιξιν o | 24 ἰσχὺν h D B : δόξαν a o p v A LXX | ηὐφράνθη o | 25 στόμα : τὸ στ. h | σοφὸς o | 25/26 προσεχόντως h | 26 στεγναὶ + δὲ a | 26/29 στεγναὶ — τέκνα αὐτῆς > o | 27 ἀνοίγει h | 28 ἐλεημοσύνης a p (?) D : + αὐτῆς h v LXX | 29 πλουτήσασαν ᾔνεσεν o | 30 καί : post ὁ ἀ. αὐτῆς o | πολλαὶ + μὲν o | 31 ἐποιήσαντο o | καθυπέρκησαι o

multas res magnas fecit, et omnes feminas supergressa est. 13. *Nam mulier timens Deum benedicetur, et timorem Domini ipsa praedicabit.* 14. *Da ei de fructibus ipsius, qui conveniunt ad labia eius, et ipsa praedicetur in portis, et ubique praedicetur vir eius.* 15. Et iterum: *Mulier fortis est corona viri sui.* 16. Didicistis ergo, quantam laudem a Domino Deo accipiat mulier pudica et virum amans, quae fidelem se praestitit et Deo vult placere. 17. Tu ergo, o mulier, noli te ornare, ut placeas aliis viris, neque meretricis cirros et vestimenta induere neque calceos inducere, ita ut illis similis fias, quae tales sunt, eos alliciens, qui illis rebus capiuntur. 18. Et si hoc opere impudicitiae peccatum non committis, attamen eo peccavisti, quod coëgisti illum *** desiderare te. Si autem peccaveris, et tu perdidisti vitam tuam et connoxia facta es animae illius. 19. Et postea, si peccaveris in uno, despiciens te iterum ad alium transibis, ⟨sicut dixit in Sapientia: *Impius*⟩ *cum venerit in profundum malorum, contemnit, et veniet infamia et improperium.* Quae talis autem est, iam ⟨vehementer⟩ vulnerat⟨a est⟩ et laqueat animas insipientium. 20. Discamus igitur et eas, quae tales sunt, quomodo triumphat per ipsam Sapientiam sanctum verbum. Dicit autem ita: *Sicut inaures in nare porci, ita mulieri malivolae species.* 21. Et iterum: *Sicut lignum vermis exterminat, sic perdit virum mulier malefica.* 22. Et iterum: *Mulier stulta et saeva indigens pane efficitur, quae nescit ruborem; in ianuis domus suae sedet super sellam adparens in plateis, advocans eos praetereuntes, dirigentes iter in viis suis, et dixit:* 23. *Quisque ex vobis insipiens est,*

5 Prov. 12, 4. — 15 Prov. 18, 3. — 20 Prov. 11, 22. — 21 Prov. 12, 4. — 22 Prov. 9, 13—18.

14/15 peccaverit . . se . . aliud transiet L | 15 sicut d. in Sapientia Impius S cf. C | 16 vehementer cf. C : prorsus S | 18/21 discamus — species > Sp | 25 insipiens : adulescens S

1 *ἀρέσκιαι* o | *ματαίων* o | 1/2 *γυναικῶν· οὐκ ἔστιν* h | 2 *ἐν* > a | *φόβος* o | *αὐτὴ* > o | 3 *δότε — καρπῶν* : *καρπὸν* o | 3/4 *καὶ — αὐτῆς* > o | 5 *πολλαί* : *σοφαὶ* h LXX | 6 *οἷα* o | 6/7 *σώφρων . . φίλ.* ∾ o | 8 *εἶναι βούλει κυρίῳ* o | *ἐπί* : *ἐν* o | 9/10 *ἢ ἐνδύματα* > o | 10 *μιμοῦ* : *μη* o | *τὸ* a : *τῶ* p v, *τοῦ* h o cf. v. 18 | 11 *καὶ γ. εἰ* : *κἂν γὰρ* h | *οὐκ* > o | *τὸ* a h o : *τῶ* p v | 12 *τό* : *τοῦ* h | *τὸ μ.* : *μονω τὸ* o | 13 *μετὰ τ. ἀναγκάσασα ἐπεν.* :

17. *μηδὲ τὰ τῆς ἑταιριζομένης ἐμπλέγματα κτλ.*] Clemens Al. Paed. III, 2, 5 p. 253: *οὐ γὰρ γυναικός, ἀλλ' ἑταίρας τὸ φιλόκοσμον.*

πάσας. 13. ψευδεῖς ἀρέσκειαι καὶ μάταιον κάλλος γυναικὸς μὴ ἔστω ἐν σοί· γυνὴ γὰρ εὐσεβὴς εὐλογεῖται, φόβον δὲ κυρίου αὐτὴ αἰνείτω. 14. δότε αὐτῇ ἀπὸ καρπῶν χειλέων αὐτῆς, καὶ αἰνείσθω ἐν πύλαις ὁ ἀνὴρ αὐτῆς". 15. καὶ πάλιν· „Γυνὴ ἀνδρεία στέφανος τῷ ἀνδρὶ αὐτῆς". καὶ πάλιν· „Πολλαὶ γυναῖκες ᾠκοδόμησαν οἶκον". 16. μεμαθήκατε, ὁποῖα ἐγκώμια γυνὴ σώφρων καὶ φίλανδρος λαμβάνει ἀπὸ κυρίου τοῦ θεοῦ. 17. εἰ πιστὴ καὶ ἀρεστὴ κυρίῳ βούλει εἶναι, ὦ γύναι, μὴ καλλωπίζου ἐπὶ τῷ ἀρέσκειν σε ἀλλοτρίοις ἀνδράσιν, μηδὲ τὰ τῆς ἑταιριζομένης ἐμπλέγματα ἢ ἐνδύματα ἢ ὑποδέσεις μιμοῦ φορεῖν ἐπὶ τὸ ὑπάγεσθαί σε τοὺς εἰς τὰ τοιαῦτα παγιδευομένους. 18. καὶ γὰρ εἰ σὺ οὐκ ἐπὶ τὸ ἁμαρτάνειν ταῦτα ποιεῖς τὰ μύση, ἐπὶ δὲ τὸ μόνον καλλωπίζεσθαι, οὐδ᾽ οὕτως ἐκφεύξῃ τὴν δίκην εἰς τὰ μετὰ ταῦτα, ἀναγκάσασα ἐπενεχθῆναί σοί τινα εἰς τὸ ἐπιθυμῆσαί σου, καὶ μὴ ἑαυτὴν φυλάξασα ἐπὶ τὸ μήτε σὲ ὑποπεσεῖν ἁμαρτίᾳ μήτε μὴν ἑτέρους σκανδάλῳ. εἰ δὲ καὶ ἁμαρτήσεις ἐνδοῦσα ἑαυτήν, καὶ σὺ ἐπλημμέλησας κἀκείνου ἔνοχος τῆς ψυχῆς ἐγένου. 19. εἶτα ἁμαρτήσασα ἐφ᾽ ἑνί, ὥσπερ ἀπογνοῦσα εἰσάπαξ, ἐφ᾽ ἑτέρου ἐκτραπήσῃ πάλιν ἀπηλγηκυῖα, καθά φησιν ὁ θεῖος λόγος· „Ὅταν ἔλθῃ ἀσεβὴς εἰς βάθος κακῶν, καταφρονεῖ· ἐπέρχεται δὲ αὐτῷ ἀτιμία καὶ ὄνειδος". ἡ γὰρ τοιαύτη λοιπὸν ἀφειδῶς τετρωμένη παγιδεύει ψυχὰς ἀφρόνων. 20. μάθωμεν οὖν καὶ τὰς τοιαύτας πῶς θριαμβεύει ὁ θεῖος λόγος φάσκων· „Ἐμίσησα ὑπὲρ τὸν θάνατον σὺν τὴν γυναῖκα, ἥτις ἐστὶ θήρευμα καὶ σαγήνη καρδίας, δεσμοὶ δὲ αἱ χεῖρες αὐτῆς". 21. καὶ ἐν ἄλλοις· „Ὥσπερ ἐνώτιον χρυσοῦν ἐν ῥινὶ ὑός, οὕτως γυναικὶ κακόφρονι κάλλος". καὶ πάλιν· „Ὥσπερ ἐν ξύλῳ σκώληξ, οὕτως ἀπόλλυσιν ἄνδρα γυνὴ κακοποιός". 22. καὶ πάλιν· „Κρεῖσσον οἰκεῖν ἐπὶ γωνίας ὑπαίθρου, ἢ μετὰ γυναικὸς γλωσσώδους καὶ μαχίμης". 23. μὴ οὖν μιμεῖσθε τὰς τοιαύτας γυναῖκας ὑμεῖς αἱ

4 Prov. 12, 4. — 5 Prov. 14, 1. — 19 Prov. 18, 3. — 23 Eccl. 7, 27. — 25 Prov. 11, 22. — 26 Prov. 12, 4. — 27 Prov. 21, 9. 19.

τοιαῦτα ἀπενεχθῆναι o | 14 τὸ a o : τῷ h p v | 15 μήτε σέ : μὶ τί σὴν o | ὑποπέσιν o | ἁμαρτήματι h | 15/16 ἑτέρος σκανδαλος o | 16 δέ : γὰρ p v | ἐνδυούσα αὐτὴν o | σαυτὴν h | 17 ἁμαρτισα εφὶενὶ o | 18 ἑτέρου a, aliud L : ἑτέρους a² h o p v | 19 εἰσέλθῃ ὁ ἀσ. o | 20 ἡ : καὶ o | 21 λοιπὸν + τὴ o | 23/25 ἐμίσησα — ἄλλοις > p | 23 σὺν > o | 24 δὲ a h : > o v | αἱ > a | 25/27 ὥσπερ — πάλιν > o | 27 ἄνδρας a | κρεῖσσον + ἐστιν o | 28 ἐπὶ γωνίας a h o : ἐν γωνίᾳ p v | 29 μημίσθαι o | γυναῖκας > o

declinet ad me; et eis, qui sine sapientia sunt, praecipio dicens: Panes absconsos in pruna suaviter edetis et aquam furtivam dulcem bibetis. 24. *Et nesciens est, quia terrigenae apud eam pereunt, et in petaurum inferorum occurrit. Sed fuge citius et noli remorari loco eius ⟨neque tolle oculos tuos neque eam adspicias⟩.* Et iterum: *Melius est habitare in angulo obscuro quam cum muliere linguosa et rixosa.* 26. Nolite igitur eas, quae tales sunt, mulieres imitari, vos Christianae! Quae fidelis vis esse, viro tuo attende, ut placeas illi soli, et, cum in platea ambulaveris, caput tuum vela veste, ut per velationem magna obscuretur pulchritudo tua. 27. Et noli depingere vultum tuum a Deo per naturam tibi factum. Deorsum adtendens iter tuum confice undique veste te cooperiens.

IX. Declina autem et balneum, ubi viri lavantur, quod superfluum est mulieri; nam etsi non fuerit in civitate vel in regione balneum ⟨mulierum⟩, in eo balneo, ubi viri lavantur, mulier fidelis non lavetur. Si enim vultum tuum velas, ut ab alienis viris non videaris, quomodo nuda cum alienis viris in balneum ingrederis? 2. Si autem non est balneum muliebre, quo utaris, et vis contra naturam cum viris lavari, cum disciplina et cum reverentia, cum mensura lavare. 3. In talibus enim balneis non frequenter lavetur nec diu lavetur nec in meridie, sed, etsi potest fieri, nec per singulos dies. 4. Hora autem sit tibi superflui illius balnei decima;

---

5 Prov. 21, 9. 19.

1/2 panes — bibetis : accede suaviter ad panem absconsum et aquam f. d. S | 4/5 neque t. — adspicias S | 6 rixosa : + in interioribus domus S cf. Prov. 25, 24; item infra c. 10, 2 | 10/11 et noli — factum : neque orna faciem oculorum tuorum S | 13/14 quod sup. est mulieri > S | 15 mulierum S | 20/22 in talibus — dies : neque omni tempore neque omni die neque meridie S | 22 superflue L

---

24. *petaurum*] Latinus vocem graecam *πέταυρον* retinuit; Syrus vertit: profundum.

* * *

24. *μὴ καταζωγράφει κτλ.*] i. e. ne genas vel oculos vel capillos coloribus depingas. Eundem corporis cultum damnant Clemens Al. Paed. II, 8. 12; III, 1. 2. 21; Tertullianus De cultu feminarum; Commodianus Instructiones II, 19. Clemens l. c. III, 2, 6 p. 254; 11, 66 p. 292 declarat, illis artificiis hominum opificem et archetypum contumelia affici et malam artem creaturae Dei anteponi.

IX. *Περὶ τοῦ μὴ συλλούεσθαι γυναῖκα ἀνδράσιν.* Quod mulier non debet cum viris lavari. — Cf. quae supra ad c. 6, 13 adnotata sunt.

2. *γυναικείου δὲ ὄντος βαλ. κτλ.*]

χριστιαναὶ ὑπάρχουσαι. πιστὴ δὲ θέλουσα εἶναι τῷ σῷ ἀνδρὶ πρόσεχε ἐπὶ τὸ ἀρέσκειν αὐτῷ μόνῳ, ἐν δὲ ταῖς πλατείαις σκέπουσα τὴν κεφαλήν σου· διὰ γὰρ τῆς ἐπικαλύψεως ἀποκλείσεις τὴν θέαν τοῖς περιεργοτέροις. 24. μὴ καταζωγράφει σου τὸ ὑπὸ θεοῦ πεποιημένον πρόσωπον· οὐδὲν γὰρ ἐν σοί, ὃ κοσμήσεως δέεται, ἐπείπερ „πάντα, ὅσα ἐποίησεν“ ὁ θεὸς, „καλὰ λίαν“· ἀσελγὴς δὲ ἐν καλῷ ἐπικόσμησις τεχνίτου χάριν ἐνυβρίζει. κάτω βλέπουσα τὴν ὁδοιπορίαν σου ποιοῦ περικαλύπτουσα ἑαυτήν, καθὼς πρέπει γυναιξίν.

IX. Περιίστασο καὶ τὴν ἐν βαλανείῳ μετὰ ἀνδρῶν ἄτακτον γινομένην λοῦσιν· πολλὰ γὰρ τὰ δίκτυα τοῦ πονηροῦ. ἀνδρόγυνον γυνὴ πιστὴ μὴ λουέσθω· εἰ γὰρ περικαλύπτεται τὸ πρόσωπον τὴν ἀπ' ἀλλοτρίων ἀνδρῶν ὄψιν μετὰ αἰδοῦς κρύπτουσα, πῶς γυμνὴ μετὰ ἀνδρῶν ἡ τοιαύτη εἰς λουτρὸν εἰσελεύσεται; 2. γυναικείου δὲ ὄντος βαλανείου, εὐτάκτως μετὰ αἰδοῦς μεμετρημένως λουέσθω. 3. μὴ περισσοτέραν δὲ λοῦσιν ποιείσθω, μηδὲ πολλὴν μηδὲ πολλάκις μηδὲ ἐν μέσῃ τῇ ἡμέρᾳ, ἀλλ' εἰ δυνατὸν μηδὲ καθ' ἡμέραν. 4. ὥρα δέ σοι ἔστω τακτὴ ἡ τῆς καιρολουσίας δεκάτη·

6 Gen. 1, 31.

1 π. δὲ θέλουσα : πισταὶ θέλουσιν o | 2 τὸ a h : τῶ o p v | σκέπε h | 3 ἀποκλίεις o | 4 θεοῦ : σὺν σοὶ o | 6 ἐποίησεν + ἐν σοὶ p v | δ' a | 7 ἐν κ. ἐπικόσμησις : ἐπικ. εἰς κάλλος h | κάλλω ἐπικοσμήσει o | ὑβρίζει h | 10 μετὰ ἀνδρῶν > o | 10/11 ἄτακτον γιν. ∾ o | 12 πιστὴ γυνὴ p v | εἰ : ἡ o | περικαλύπτεται + γυνὴ p v | τὸ πρόσωπον > o | 13 ἀπ' : τῶν h | 15 βαλ. ὄντος h | εὐτάκνος o | μεμετριμένος o | 16 ποιιέσθω (οι supra lineam) o | μηδὲ πολλὴν > o | 18 δὲ > o | σοι : σὺ o | τ. ἡ τῆς : τακτης o

Cum Didascalia hoc loco de balneis promiscuis agat, Constitutor vocabulo *οὐκ* suppresso de balneis muliebribus loquitur. Cf. quae exposuit Corssen in *Zeitschrift für neutestamentl. Wissenschaft* I (1900), 341—43. — *εὐτάκτως, μεμετρημένως*] Cf. Ps.-Ign. Her. 1, 2.

3. *μὴ περισσοτέραν*] Lavationes frequentiores ac non necessarias damnant etiam Clemens Al. Paed. III, 9, 47 p. 282; Cyprianus De lapsis c. 30; Hieronymus Ep. 45 c. 4; 125 c. 7 (Migne PL 22, 481. 1075); In Ierem. 23, 21. 22. Ceteroquin usus multiplex erat. His balneum ad sanitatem sustentandam vel munditiem corporis restituendam saepius opus erat quam illis. Nonnulli lavacro plane abstinebant, ut Iacobus frater Domini teste Hegesippo apud Eusebium H. E. III, 23, 5 et Hieronymum De viris illustribus c. 2.

4. *καιρολουσίας*] Sic scripsit Constitutor, cum Didascalia dicat de balneo superfluo, quod est *ἀκαιρολουσία*. — *δεκάτη*] i. e. quarta hora post meri-

oportet enim te constitutam fidelem ab omni parte oculorum aspectum et conventionem, quae in tali balneo fit, fugere.

X. Ne autem sis litigiosa ad omnes, prae cetera adversus virum tuum, excide hoc malum a te, quoniam fidelis es, ut vir tuus, si est fidelis aut gentilis, propter te non scandalizetur et blasphemet in Deum et tu vae heredites apud Deum: *Vae,* inquit, *per quem nomen Dei blasphematur inter gentes;* 2 si autem fidelis est vir tuus, cogatur dicere, ut sciens scripturas, quod scriptum est in Sapientia: *Melius est habitare in deserto quam cum muliere linguosa et litigiosa.* 3. Mulieres igitur per confusionem et mansuetudinem religionem ostendite ad conversionem et fidei auctum de ethnicis quanticunque sive viri sunt sive mulieres. 4. ⟨Et si pau⟩cis ipsi admonuimus et correximus vos, sorores et filiae et membra nostra, tamen sicut sapientes et vos quae bona sunt et sine reprehensione quaerite vitae istius documenta, ut sciatis, per quae possitis regno Dei nostri propinquare et bene placentes repausare.

6 Ies. 52, 5. — 9 Prov. 21, 19.

3 prae cetera (= μάλιστα) Corssen (cf. Rönsch, Itala et Vulgata p. 412) : praeterea L | 5 fidelis aut > S | 5/6 scand. et blasph. : cogatur blasphemare L, pro σκανδαλισθεὶς legens ἀναγκασθείς | 16 bene : bonis operibus S

diem. E contextu (v. 3) multos iam meridie balnea petiisse apparet. Quem morem improbat auctor et mulierem christianam adhortatur, ut nonnisi circa vesperam lavetur. Hadrianus imperator referente Aelio Spartiano c. 22 ante octavam horam in publico neminem nisi aegrum lavari passus est. Tertullianus Apol. c. 42 de honesta et salubri hora lavandi loquitur.

X. *Περὶ μαχίμου καὶ γλωσσώδους γυναικός.* De muliere contentiosa et loquace.

δεῖ γάρ σε πιστὴν οὖσαν ἐκ παντὸς καὶ πάντοτε τὴν πολυόφθαλμον περιεργίαν φεύγειν.

X. Τὸ δὲ μάχιμόν σου πρὸς πάντας, μάλιστα δὲ καὶ πρὸς τὸν ἄνδρα σου, περίκοψον πιστὴ ὑπάρχουσα, ἵνα σου ὁ ἀνήρ, ἐὰν ᾖ πιστὸς ἢ ἐθνικός, μὴ διὰ σὲ σκανδαλισθεὶς βλασφημήσῃ θεὸν καὶ σὺ τοῦ οὐαὶ κληρονόμος εὑρεθῇς παρὰ θεῷ. „Οὐαὶ" γάρ, φησίν, „δι' οὗ τὸ ὄνομά μου βλασφημεῖται ἐν τοῖς ἔθνεσιν". 2. εἰ δὲ πιστὸς ὑπάρχει σου ὁ ἀνήρ, ἀναγκασθήσεται ὡς εἰδὼς τὰς γραφὰς εἰπεῖν τὸ ῥῆμα τὸ γεγραμμένον ἐν τῇ Σοφίᾳ· „Κρεῖσσον οἰκεῖν ἐν ἐρήμῳ, ἢ μετὰ γυναικὸς γλωσσώδους καὶ μαχίμης". 3. αἱ οὖν γυναῖκες διὰ τῆς αἰδοῦς καὶ πραότητος τὴν θεοσέβειαν ἐνδείκνυσθε εἰς ἐπιστροφὴν καὶ προτροπὴν πίστεως καὶ τοῖς ἐκτὸς πᾶσιν εἴτε γυναιξὶν εἴτε ἀνδράσιν. 4. καὶ εἰ δι' ὀλίγων νουθετήσαντες ἐπαιδεύσαμεν ὑμᾶς, ἀδελφαὶ καὶ θυγατέρες καὶ μέλη ἡμῶν, ὡς σοφαὶ καὶ αὐταὶ ἀλοιδόρητοι τοῦ βίου, ἐκζητεῖτε μαθήματα γινώσκειν, δι' ὧν δυνήσεσθε τῇ τοῦ κυρίου ἡμῶν ἐγγίσαι βασιλείᾳ εὐαρέστως καὶ ἀναπαύσασθαι.

6 Ies. 52, 5. — 9 Prov. 21, 19.

1 δεῖ : δὶ o | σε > o | 2 περιεργείαν h o | 3 πρὸς πάντας — ἄνδρα σου > o | καὶ > p v | 5 πιστός : ἄπιστος a | θεόν : τὸν θ. h, θεῷ o | 6 εὑρεθῇς a h : εὑρεθήσῃ v, -θήσει p, γενήσει o | 7 μου > o | 7/8 εἰ δέ : ἰ δε o | 10 ἐν : ἐπ o | 11 καὶ + τῆς o | 12 ἐκτὸς > o | 15 ὑμῶν h | ἀλυδώριτοι o | βίου : + διαμείνατε a | 16 ἡμῶν > p v | 17 ἀρεστῶς o | ἀναπαύσασθαι a² o D : -σεσθε a h, -παύεσθαι p, -εσθε v, + εἰς αἰῶνας αἰώνων ἀμὴν o (similiter Turrianus), + καθολικὴ διδασκαλία περὶ λαϊκῶν τετέλεσται v

1. ἐὰν ᾖ πιστός] Hoc loco sermo est de marito in universum, sive fideli sive gentili, postea v. 2 speciatim de fideli. Locutio Syrum interpretem et unum ex librariis Constitutionum sine iure offendit.

II.

I. Pastor, qui constituitur in episcopatu presbyterii et in ecclesiis omnibus et parochiis, oportet eum sine querela esse, irreprehensibilem, alienum ab omni iniquitate, virum non minus annorum quinquaginta, quoniam per quandam rationem iuveniles luxurias et diabolica vitia aufugisse iam videtur et ab eis, quae a falsis fratribus in multos iactantur, blasphemiis, qui ignorant verbum Dei, quod in Evangelio est: *Quoniam,* inquit, *qui dixerit verbum otiosum, reddet rationem pro eo Domino in die iudicii. De verbis enim tuis,* ait, *iustificaberis et de verbis tuis condemnaberis.* 2. Sit igitur, si possibile est, [ad omnia] eruditus; et si sine litteris est,

3 Tit. 1, 6. 7; I Tim. 3, 2. — 7 Mt. 12, 36. 37.

1 pastor : de episcopatu audite pastor S cf. C | in episcopatu : in visitatione L, pastor et princeps in presbyterio S | 1/2 et in eccl. — parochiis : in ecclesia et in omni parochia S | 5 diab. vitia : concupiscentias inimici S | 7 Dei : illud S | 10 ad omnia > S C

I, 1. *in episcopatu*] Auctor haud dubie usurpavit vocem *ἐπισκοπή,* quam Syrus et Constitutor de episcopo loquentes testantur quamque Vulgata plerumque vertit: visitatio. Cf. Ies. 10, 3; Ierem. 6, 15; 10, 15; Luc. 19, 44; I Petr. 2, 12. Ego verti: in episcopatu, cum illa vox sensum auctoris non recte reddat. Etiam Latinus noster ita vertit infra v. 3; c. 2, 3. — *in ecclesiis etc.*] Ecclesiae et parochiae auctori idem esse videntur; haec autem vox quasi accuratior illi addita est. — *diabolica vitia*] Similiter Syrus: concupiscentiae inimici. Ideo nolui emendare, quamquam suspicio mihi exoritur, Constitutoris textum fideliorem esse.

* * *

I. *Ὅτι τὸ ἀγράμματον εἶναι, ἔμπειρον δὲ τοῦ λόγου οὐ κωλύει πρὸς ἐπισκοπήν.* Quod non excluditur ab episcopatu, qui expers est litterarum, peritus vero sermonis. — Turrianus, haud dubie textum suum falsum respiciens, hoc caput inscripsit: *Ὅτι χρὴ τὸν ἐπίσκοπον εἶναι πεπαιδευμένον καὶ ἔμπειρον τοῦ λόγου.*

1. *ἐτῶν πεντήκοντα*] Non eandem, sed similem aetatem Siricius papa postulat Epist. I, 9 decernens: usque ad annum aetatis trigesimum clericum in ordinibus minoribus versari, deinde per quinque annos diaconum ac per decem annos presbyterum esse, denique, i. e. annos XLV natum, cathedram episcopalem adipisci posse. Zosimus,

ΒΙΒΛΙΟΝ Β.

ΠΕΡΙ ΕΠΙΣΚΟΠΩΝ ΠΡΕΣΒΥΤΕΡΩΝ ΚΑΙ ΔΙΑΚΟΝΩΝ.

I. Περὶ δὲ τῶν ἐπισκόπων οὕτως ἠκούσαμεν παρὰ τοῦ κυρίου ἡμῶν· τὸν ποιμένα τὸν καθιστάμενον ἐπίσκοπον εἰς τὰς ἐκκλησίας ἐν πάσῃ παροικίᾳ δεῖ ὑπάρχειν ἀνέγκλητον, ἀνεπίληπτον, ἀνέπαφον πάσης ἀδικίας ἀνθρώπων, οὐκ ἔλαττον ἐτῶν πεντήκοντα, ὅτι τρόπῳ τινὶ τὰς νεωτερικὰς ἀταξίας καὶ τὰς ἔξωθεν διαβολὰς ἐκπεφευγὼς ὑπάρχει πρὸς τάς τινων ψευδαδέλφων εἰς πολλοὺς ἐπιφερομένας βλασφημίας οὐ γινωσκόντων ῥῆμα θεοῦ τὸ ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ· „Ὃς ἂν λαλήσῃ ῥῆμα ἀργόν, ἀποδώσει περὶ αὐτοῦ λόγον τῷ κυρίῳ ἐν ἡμέρᾳ κρίσεως“, καὶ πάλιν· „Ἐκ τῶν λόγων σου δικαιωθήσῃ, καὶ ἐκ τῶν λόγων σου καταδικασθήσῃ“. 2. ἔστω οὖν, εἰ δυνατόν, πεπαιδευμένος· εἰ δὲ καὶ ἀγράμματος, ἀλλ' οὖν

5 Tit. 1, 6. 7; I Tim. 3, 2. — 10 Mt. 12, 36. — 11 Mt. 12, 37.

2 καὶ > o | διακόνων + κληρικῶν χηρῶν o | 3 οὕτως > a | 5 δεῖ ὑπάρχειν > o | 5/6 ἀνέπαφον : ἀμέτοχον o | 7 ἀταξίας a h o v i. m. : ἐπιθυμίας p v i. t. | 8 ἐκπεφυγὼς o | 10 Εὐαγγελίῳ a h o D : + εἰρημένον p v | λαλήσῃ a h o : εἴπῃ p v | 12 καταδικασθήσῃ a h v : κατακριθήσῃ o p | 13 εἰ δυνατὸν > a | εἰ δὲ καὶ ἀγρ. ἀλλ' οὖν (οὐ o) h o p v D : καὶ a

Epist. ad Hesych. c. 3, similem aetatem requirere videtur, nec vero satis distincte pronuntiat. Canon Silvestri papae suppositicius XI annos pro singulis gradibus ita disponit, ut nemo ante annum LV ad episcopatum elevetur. Lex autem non semper observari poterat. Iam Didascalia permittit, casu postulante etiam virum natu minorem episcopum eligi. Brevi post numerus diminuebatur. Synodi Agathensis 506 c. 17 et Arelatensis 524 c. 1 ad presbyteratum vel episcopatum suscipiendum nonnisi aetatem annorum XXX requirunt, eandem aetatem, quam synodus Neocaesareensis (314—325) c. 11 modo ad adipiscendum presbyteratum postulaverat. Iustinianus, Nov. 123 c. 1, annos XXXV requirit. — τρόπῳ τινὶ κτλ.] Canones ecclesiastici apostolorum 18, 3 praecipiunt, ut presbyteri aetate provecti sint, τρόπῳ τινὶ ἀπεχόμενοι τῆς πρὸς γυναῖκας συνελεύσεως. Cf. Doctrina XII apostolorum ed. Funk p. 62. Similiter auctor infra III, 1, 1 de senectute viduarum dicit.

2. ἀγράμματος] Virum litterarum expertem etiam Canones ecclesiastici

sed notitiam habens verbi [divini] et stabilis aetate. 3. Si autem in parochia modica ordinandus est episcopus et non invenitur, qui tempora aetatis iam transisse videatur et testimonium habere et sapiens, est autem iuvenis et testimonium habet ab eis, qui cum eodem sunt, quia dignus est ad episcopatum, et per iuvenilem aetatem per mansuetudinem et bonam conversationem senectutem ostendit, probetur et, si ab omnibus tale testimonium habet, constituatur [episcopus] in pace. 4. Nam et Salomon duodecim annorum constitutus regnavit in Israel, et Iosias in iustitia octo annorum constitutus regnavit, similiter et Ioas, cum esset septem annorum, regnavit. 5. Unde, etiamsi iuvenis est, tamen ut mansuetus sit, timidus et quietus, quoniam dicit per Iesaiam Dominus Deus: *Super quem respiciam, nisi super mansuetum et quietum et trementem verba mea semper?* Similiter et in Evangelio dicit ita: *Beati mansueti, quia ipsi hereditabunt terram.* 6. Sit autem et misericors, quoniam ⟨iterum⟩ dicit: *Beati misericordes, quia ipsis miserebitur Deus.* 7. Similiter et pacificus, quoniam iterum dicit: *Beati pacifici, quoniam filii Dei vocabuntur.* 8. Sit autem et sine ⟨omni⟩ malitia et iniquitate et malignitate, quoniam dicit iterum: *Beati mundo corde, quia ipsi videbunt Deum.*

II. Sit ergo *sobrius, castus,* ⟨constans⟩, *ornatus,* non turbulentus, *non vino multo deditus, non percussor, sed innocens, non litigiosus, non avarus; non neophytus, ut non infletur et in iudicium incidat ⟨diaboli⟩, quoniam omnis, qui se exaltat, humiliabitur.* 2. Talem

8 III Reg. 2. — 9 IV Reg. 22, 1; II Paral. 34, 1. — 10 IV Reg. 11, 21. — 13 Ies. 66, 2. — 15 Mt. 5, 5. — 16 Mt. 5, 7. — 18 Mt. 5, 9. — 20 Mt. 5, 8. — 21 I Tim. 3, 2—6. — 24 Luc. 14, 11.

1 divini > S C | stabilis : provectus S | 8 episcopus > S C | 16 iterum S C | dicit + in Evangelio S | 16/17 ipsis m. Deus : ipsi misericordiam consequentur S | 19 omni S C | 21 constans S C, hic post κόσμιος | 24 diaboli S C

apostolorum 16, 2 in episcopatum admittunt, nec vero requirunt peritiam sermonis, sed mansuetudinem et caritatem erga omnes. Iustinianus Nov. 6 c. 4 autem edicit: Litteras ignorantes omnino nolumus neque unum ordinem suscipere, clericorum videlicet presbyterorum ac diaconorum, tam sacras orationes docentium quam ecclesiarum et canonum legentium libros.

4. δωδεκαετής] Eandem aetatem Salomoni regnare incipienti attribuunt Eupolemus, rerum scriptor saeculi I a. Chr., ab Eusebio Praepar. evang. IX, 30 prolatus, Chrysostomus ad Ies. 3, 4, Hieronymus Ep. 72 c. 4 et In Ies. 3, 4, Ps.-Ignatius Magn. 3, 4, Mar. ad Ign. 3, 3. Textus S. Scripturae vulgatus de ea nihil habet. Codex vero Alexandrinus III Reg. 2, 12 addit:

ἔμπειρος τοῦ λόγου, καθήκων τῇ ἡλικίᾳ. 3. *εἰ δὲ καὶ ἐν παροικίᾳ μικρᾷ ὑπαρχούσῃ που προβεβηκὼς τῷ χρόνῳ μὴ εὑρίσκηται μεμαρτυρημένος καὶ σοφὸς εἰς ἐπισκοπὴν κατασταθῆναι, νέος δὲ ᾖ ἐκεῖ, μεμαρτυρημένος ὑπὸ τῶν συνόντων αὐτῷ ὡς ἄξιος ἐπισκοπῆς, διὰ τῆς νεότητος ἐν πραότητι καὶ εὐταξίᾳ γῆρας ἐπιδεικνύμενος, δοκιμασθείς, εἰ ὑπὸ τῶν πάντων οὕτως μαρτυρεῖται, καθιστάσθω ἐν εἰρήνῃ.* 4. *καὶ γὰρ Σολομὼν δωδεκαετὴς τοῦ Ἰσραὴλ ἐβασίλευσεν, καὶ Ἰωσίας ἐν δικαιοσύνῃ ὀκτὼ ἐτῶν ἐβασίλευσεν, ὁμοίως δὲ καὶ Ἰωὰς ἑπτὰ ἐτῶν ἦρξεν τοῦ λαοῦ.* 5. *ὥστε εἰ καὶ νέος, ἀλλὰ πρᾶος ὑπαρχέτω δειλός τε καὶ ἡσύχιος, ὅτι λέγει διὰ τοῦ Ἡσαΐου κύριος ὁ θεός· „Ἐπὶ τίνα ἐπιβλέψω, ἀλλ᾽ ἢ ἐπὶ τὸν πρᾶον καὶ ἡσύχιον καὶ τρέμοντά μου τοὺς λόγους διαπαντός“; ὁμοίως καὶ ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ οὕτως· „Μακάριοι οἱ πραεῖς, ὅτι αὐτοὶ κληρονομήσουσι τὴν γῆν“.* 6. *ἔστω δὲ καὶ ἐλεήμων, ὅτι πάλιν εἴρηται· „Μακάριοι οἱ ἐλεήμονες, ὅτι αὐτοὶ ἐλεηθήσονται“.* 7. *ἔστω δὲ καὶ εἰρηνοποιός, ὅτι πάλιν λέγει· „Μακάριοι οἱ εἰρηνοποιοί, ὅτι αὐτοὶ υἱοὶ θεοῦ κληθήσονται“.* 8. *γινέσθω δὲ καὶ εὐσυνείδητος, πάσης κακίας καὶ πονηρίας καὶ ἀδικίας κεκαθαρμένος, ὅτι πάλιν εἴρηται· „Μακάριοι οἱ καθαροὶ τῇ καρδίᾳ, ὅτι αὐτοὶ τὸν θεὸν ὄψονται“.*

II. *Ἔστω οὖν καὶ „νηφάλιος, σώφρων, κόσμιος“, εὐσταθής, ἀτάραχος, „μὴ πάροινος, μὴ πλήκτης, ἀλλ᾽ ἐπιεικής, ἄμαχος, ἀφιλάργυρος· μὴ νεόφυτος, ἵνα μὴ τυφωθεὶς εἰς κρίμα ἐμπέσῃ τοῦ διαβόλου, ὅτι πᾶς ὁ ὑψῶν ἑαυτὸν ταπεινωθήσεται“.* 2. *τοιοῦτον*

7 III Reg. 2. — 8 IV Reg. 22, 1; II Paral. 34, 1. — 9 IV Reg. 11, 21. — 11 Ies. 66, 2. — 13 Mt. 5, 5. — 15 Mt. 5, 7. — 16 Mt. 5, 9. — 19 Mt. 5, 8. — 21 I Tim. 3, 2—6. — 24 Luc. 14, 11.

1 *ἔμπειρος τοῦ* : *κεκτὸς* o | *τοῦ λ.* : *τῶν λόγων* p v | *καθῆκον* a o | 2 *μὴ* > o | 3/4 *καὶ σοφὸς — μεμαρτυρημένος* > a | 3 *ἐπίσκοπον* o p | 5 *πραΰτητι* p v | 6 *εἰ* > o | *πάντων οὕτως* p v D : *τοιούτων* a h o | 8 *ὀκτὼ ἐτῶν* > o | 9 *Ἰωνὰς* o | 11 *κύριος* > h | 12 *πρᾶον* o p v D : *ταπεινὸν* a h LXX | *διαπαντὸς* a h o L : > p v S LXX | 14 *δέ* : *οὖν* p v | 16/17 *ἔστω — κληθήσονται* > a | 18/19 *κεκαθαρισμένος* a | 23 *νεόφυτον* o | *ἐμπέσῃ* + *καὶ παγίδα* a | 24 *ταπεινωθήσεται* + *περὶ επισκοπον ἄρχοντος συμβῖ (συμβίου)* o (inscriptio particulae)

ἐτῶν δώδεκα, nonnulli codices Parisienses et quaedam editiones: *υἱὸς ἐτῶν δώδεκα.*

II. *Οἷον εἶναι χρὴ τὸν ἐπίσκοπον καὶ τοὺς λοιποὺς κληρικούς.* Qualem esse oporteat episcopum et reliquos clericos.

decet esse episcopum, unius uxoris virum, curam domus suae bene agentem. 3. Ita ergo probetur, cum manus impositionis accepit, et sic ordinetur in episcopatum, si est castus, si uxorem castam aut fidelem habuit aut habet, si filios pie educavit et erudiens produxit, si ii, qui intra domum eius sunt, reverentur eum et honorant eum et omnes subditi illi sunt. 4. Si enim, qui secundum carnem illius proprii sunt, seditionem faciunt adversus eum et non parent ei, quomodo ii, qui foris domum *** eius sunt, curae ipsius commissi se ei subicient?

III. Et examinetur, an sine macula sit in rebus saeculi et in corpore suo; scriptum est enim: *Inspicite, an sit macula in eo, qui sacerdos est faciendus.* 2. Sit autem et ira vacuus, quia Dominus dicit: *Ira etiam prudentes perdit.* 3. Et sit misericors et benevolus et caritate plenus, quia dicit Dominus: *Caritas operit multitudinem peccatorum.*

IV. Et manum porrigat ad dandum, et amet orphanos ac viduas, et amet pauperes ac peregrinos, et sit promptus ad ministerium suum et assiduus in ministerio et animum suum conterens

1 I Tim. 3, 2. 4. — 11 Lev. 21, 17. — 13 Prov. 15, 1. — 14 I Petr. 4, 8.

3/4 uxorem — habet : uxor eius fidelis et casta est S | 4 pie S (accurate : in timore Dei) C : caste L, iterum legens σεμνῶς

2. *μιᾶς ἄνδρα κτλ.*] Constitutor hunc locum respiciens accuratius de matrimonio clericorum infra VI, 17 agit ibique praecipit, ne clericus meretricem aut ancillam aut viduam aut repudiatam in matrimonium ducat vel uxorem habeat. Unde apparet, hoc loco etiam invitis codicibus legendum esse *μονογάμου,* non *μονόγαμον,* quod vocabulum plane nihil dicit, nisi quod verbis praecedentibus vel Didascaliae dictum est. Auctor Didascaliae non exponit, qualis esse debeat uxor episcopi vel presbyteri. Id tantum cum Paulo apostolo dicit, episcopum unius uxoris virum esse debere. Quae verba fere ab omnibus ita intellegebantur, eum solum episcopum eligendum esse, qui semel tantum uxorem duxisset, vel digamiam ab episcopatu excludere. Pauci tantum locum de bigamia, non de digamia successiva, interpretati sunt, ut Theodorus Mopsvestenus (Catena graecorum patrum in N. T. ed. Cramer VII, 23—26) et Theodoretus Cyrensis ad I Tim. 3, 2 (Opp. ed. Hal. 1772 III, 653), vel Chrysostomo ad I Tim. 3, 2 referente (ed. Bened. XI, 599) putaverunt, apostolum velle, ut episcopus uxorem haberet vel uxoratus tantum episcopus eligeretur. De digamia successiva locum etiam auctor Didascaliae intellexisse videtur. Certe interpolator eum ita interpretatus est. Tertullianus quoque ita sensit, De exhortatione castitatis c. 11 de sacerdote de monogamia ordinato, De monogamia c. 12 de clero monogamiae

δὲ „δεῖ εἶναι τὸν ἐπίσκοπον· μιᾶς ἄνδρα" γεγενημένον „γυναικὸς" μονογάμου, „καλῶς τοῦ ἰδίου οἴκου προεστῶτα". 3. οὕτως γὰρ δοκιμαζέσθω, ὁπόταν τὴν χειροτονίαν λαμβάνων καθίσταται ἐν τῷ τόπῳ τῆς ἐπισκοπῆς· εἰ ἔστι σεμνός, πιστὸς καὶ κόσμιος, εἰ γυναῖκα σεμνὴν καὶ πιστὴν ἔχει ἢ ἔσχηκεν, εἰ τέκνα θεοσεβῶς ἀναθρέψας καὶ ἐν νουθεσίᾳ κυρίου παιδεύσας προήγαγεν, εἰ οἱ κατ' οἶκον αὐτοῦ, εὐλαβούμενοι καὶ ἐντρεπόμενοι αὐτόν, ὑπήκοοι πάντες εἰσὶν αὐτῷ. 4. εἰ γὰρ οἱ κατὰ σάρκα ἴδιοι αὐτοῦ πρὸς αὐτὸν στασιάζουσιν καὶ ἀπειθοῦσιν, πῶς οἱ ἔξω τῆς οἰκίας αὐτοῦ ἴδιοι γενόμενοι αὐτῷ ὑποταγήσονται;

III. Δοκιμαζέσθω οὖν, εἰ ἄμωμός ἐστιν περὶ τὰς βιωτικὰς χρείας· γέγραπται γάρ· „Μωμοσκοπεῖσθε τὸν μέλλοντα εἰς ἱερωσύνην προχειρίζεσθαι". 2. ὑπαρχέτω οὖν καὶ ἀόργητος, ὅτι λέγει ἡ Σοφία· „Ὀργὴ καὶ φρονίμους ἀπόλλυσιν". 3. ἔστω δὲ εὔσπλαγχνος, ἀβάναυσος, ἀγαπητικός, ὅτι λέγει κύριος· „Ἐν τούτῳ γνώσονται πάντες, ὅτι ἐμοὶ μαθηταί ἐστε, ἐὰν ἀγαπᾶτε ἀλλήλους".

IV. Ἔστω καὶ εὐμετάδοτος, φιλόχηρος, φιλόξενος, ὑπηρετικός, εὐδιάκονος, εὔσκυλτος, ἀνεπαίσχυντος, εἰδὼς τὸν μᾶλλον ὄντα

1 I Tim. 3, 2. 4. — 12 Lev. 21, 17. — 14 Prov. 15, 1. — 15 Ioann. 13, 35. — 18 II Tim. 2, 15.

1 δὲ > h | μιᾶς γυναικὸς ἄνδρα γεγ. o p v | 2 μονογάμου a² A cf. VI, 17, 3 : μονόγαμον a h p v, -μος o | 4 σεμνὸς πιστὸς a cf. D : πιστὸς σεμνὸς p v, πιστὸς h o | κόσμιος + καὶ σεμνὸς h o | 5 πιστὴν καὶ σεμνὴν h o | ἔχοι a | ἔσχηκεν a o : ἐσχήκει h p v | 6 προσήγαγεν o | 8 εἰ γὰρ οἱ : οἱ γὰρ o | 9 καὶ ἀπειθ. > o | αὐτοῦ : αὐτῷ o, αὐτῶν p | 10 ἴδιοι : + αὐτοῦ p, αὐτῷ v | γενάμενοι o | 12 γὰρ + μὴ a | μωμοσκοπεῖσθε a D : -εῖσθαι h o p v | 13 λέγει + ἡ γραφὴ καὶ o | 14 δὲ > o | 16 ἔσται μαθηταὶ o | 17 φιλόχηρος : φιλόχριστος o

iugo adstricto dicens. Universe etiam nonnisi monogami in clerum admissi esse videntur. Quae Tertullianus De monogamia c. 12 et Hippolytus Philosoph. IX, 12 Catholicos vituperantes dicunt, ea contrarium non probant. Regula temporibus veterrimis nonnunquam observari non poterat. Hic insuper dicit, Callisto pontifice demum bigamos vel trigamos in ordines adscitos fuisse. Tempore autem progrediente lex non mitior fiebat, sed potius severior.

III. *Τίνα χρὴ δοκιμάζεσθαι τὸν ἐπίσκοπον προχειριζόμενον.* In quibus probandus sit, qui designatur in episcopum.

2. *ἀόργητος κτλ.*] Canones eccles. apost. 20, 2: *μὴ ὀργίλοι, ὀργὴ γὰρ ἀπόλλυσιν ἄνδρα φρόνιμον.*

IV. *Ὅτι οὐχ ἑκάστῃ χήρᾳ δεῖ μεταδιδόναι, ἀλλ' ἔσθ' ὅτε καὶ τὴν ὑπ-*

et inconfusibilis, et sciat, cui magis opus est accipere. 2. Etenim si vidua est, quae possidet vel sibi suppeditare potest, quae opus sunt in corporis senectute, alia vero non vidua, quae inops est vel ob morbum vel ob liberos educandos vel ob infirmitatem corporis, huic potius manum porrigat. 3. Si quis autem edax est vel crapulae deditus vel otiosus et in rebus ad vitam necessariis premitur, non est dignus eleemosyna, immo nec ecclesia.

V. Sit ergo episcopus non personarum acceptor, neque divites revereatur neque eis blandiatur plus quam par est, neque pauperes despiciat vel neglegat neque se super eos extollat. 2. Et cibo ac potu vili ac tenui utatur, ut possit invigilare hortando ac monendo licentiores. Neque sit astutus nec gulosus nec voluptarius nec cupidinum amans neque amans bonorum ciborum. 3. Neque sit iracundus, sed sit longanimis in admonendo et valde sollicitus in doctrina, et assiduus in scripturis Dei sollicite legendis, ut scripturas accurate vertat et interpretetur, et Legem ac Prophetas comparet cum Evangelio, quomodo verba Legis ac Prophetarum concordent cum Evangelio. 4. Ante omnia autem sit bonus interpres legis

---

1 II Tim. 2, 15.

---

1 inconfusibilis = *ἀνεπαίσχυντος* C cf. II Tim. 2, 15; S accurate : non erubescens | 12 gulosus = נפיש em. Duval : S נפיק, quam vocem Nau Gibson Flemming diverse interpretantur : *τρυφητὴς* C

---

1 capita IV et V transposuit p | *εἰ* : *ἢ* o | 2 *ἐν τῶι βίωι ἐπαρκεῖν* h | 3 *καὶ* > a | 4 *ἐπεκτεινάτω* h | 7 *τούτον* o | 8 *κόλπον* + *αὐτοῦ* o | 9 *ὁ* > o | *τὴν χεῖρα* p v | 11 *διερρωγότα* a o : *διερρημένα* h p v LXX | *καὶ ῥακώδη* > h o | 13 *δοὺς* o | 14 *ὑπέδρον* o | *γὰρ* > o | *ἐστὶν . . τοῦ* > p v | 15 *ἀπροσωπόλημπτος* o | 18 *Μωϋσῇ* h p | *πρόσωπον* + *ἐν κρίσει* p v | *πένητος* o | 19 *δικαίως* a v : *δίκαιος* h o p | *διώξεις* a | 20/21 *τροφὴ* (*τρυφὴ* o) *καὶ*

ανδρον δεομένην προκρίνειν, καὶ ὅτι καταφαγᾷ, μεθύσῳ, ἀργῷ οὐ μεταδιδόναι χρή. Quod non cuilibet viduae sit largiendum, sed quandoque sit anteponenda nupta indigens, et quod voraci, ebrioso, pigro eleemosyna non sit praebenda.

7. Cf. Ps.-Ign. Tars. 9, 2.

V. *Ὅτι χρὴ ἀπροσωπόληπτον εἶναι τὸν ἐπίσκοπον ἐν τῷ κρίνειν καὶ τὸ ἦθος μέτριον καὶ τὴν δίαιταν συνεσταλμένον.* Quod non oportet episcopum in iudicio esse acceptorem personarum, quodque debet esse moribus moderatis et victu frugali.

1. *μήτε πλούσιον κτλ.*] Canones eccles. apost. 20, 2: *μήτε πρόσωπον πλουσίου λαμβάνοντες μηδὲ πένητα καταδυναστεύοντες.*

2. *δικαίως κτλ.*] Haec S. Scripturae verba interpolator etiam II, 9, 2; 47, 3 laudat.

ἄξιον ὑπολήψεως. 2 (IV). εἰ γὰρ χήρα τις ὑπάρχουσα ἡ δυναμένη ἐπαρκεῖν ἐν τῷ βίῳ τὰ χρηστήρια, ἑτέρα δὲ οὐ χήρα, ἀλλ' ἐνδεὴς ὑπάρχει καὶ διὰ νόσον ἢ τεκνοτροφίαν ἢ δι' ἀσθένειαν χειρῶν, ἐπὶ ταύτην μᾶλλον ἐκτεινάτω τὴν χεῖρα. 3. εἰ δέ τις ὡς καταφαγᾶς ἢ μέθυσος ἢ ἀργὸς ἐν τοῖς βιωτικοῖς θλίβεται, οὐκ ἔστιν ἄξιος ἐπικουρίας, οὔτε μὴν ἐκκλησίας θεοῦ. 4. λέγει γὰρ ἡ γραφὴ περὶ τούτων φάσκουσα, ὅτι „κρύψας ὀκνηρὸς τὴν χεῖρα αὐτοῦ ὑπὸ τὸν κόλπον οὐ δυνήσεται ἀπενεγκεῖν αὐτὴν εἰς τὸ στόμα αὐτοῦ“. 5. καὶ πάλιν· „Ὁ ἀργὸς περιέλαβεν τὰς χεῖρας αὐτοῦ καὶ ἔφαγεν τὰς σάρκας αὐτοῦ· πᾶς γὰρ μέθυσος καὶ πορνοκόπος πτωχεύσει, καὶ ἐνδύσεται διερρωγότα καὶ ῥακώδη πᾶς ὑπνώδης“. 6. καὶ ἐν ἄλλοις· „Ἐὰν δὲ εἰς τὰς φιάλας καὶ τὰ ποτήρια δῷς τοὺς ὀφθαλμούς σου, ὕστερον περιπατήσεις γυμνότερος ὑπέρου“. 7. ὡς ἀληθῶς γὰρ μήτηρ ἐστὶν ἡ ἀργία τοῦ λιμοῦ.

V. Ἔστω δὲ ὁ ἐπίσκοπος ἀπροσωπόληπτος, μήτε πλούσιον ἐντρεπόμενος ἢ κολακεύων παρὰ τὸ προσῆκον, μήτε πένητα παρορῶν ἢ καταδυναστεύων. 2. „Οὐ λήψῃ“ γάρ, φησὶν ὁ θεὸς τῷ Μωσῇ, „πρόσωπον πλουσίου, καὶ πένητα οὐκ ἐλεήσεις ἐν κρίσει, ὅτι τοῦ κυρίου ἡ κρίσις“· καὶ πάλιν· „Δικαίως διώξει τὸ δίκαιον“. 3. τροφῇ καὶ ποτῷ λυσιτελὴς καὶ αὐτάρκης ὑπαρχέτω ὁ ἐπίσκοπος, ἵνα δυνηθῇ νήφειν πρὸς τὸ νουθετεῖν τοὺς ἀπαιδεύτους· ἔστω μὴ δάπανος, μὴ τρυφητής, μὴ ἡδύβιος, μὴ χρηστοφάγος. 4. ἔστω δὲ ἀνεξίκακος, μακρόθυμος ἐν ταῖς νουθεσίαις, πολυδιδακτικός, μελετῶν καὶ σπουδάζων ἐν ταῖς κυριακαῖς βίβλοις, πολὺς ἐν ἀναγνώσμασιν, ἵνα τὰς γραφὰς ἐπιμελῶς ἑρμηνεύῃ, ὁμοστοίχως τοῖς Προφήταις καὶ τῷ Νόμῳ τὸ Εὐαγγέλιον ἑρμηνεύων· ὁμοίως τῷ Εὐαγγελίῳ στοιχείτωσαν αἱ ἐκ Νόμου καὶ Προφητῶν ἑρμηνεῖαι. 5. λέγει γὰρ ὁ κύριος Ἰησοῦς· „Ἐρευνᾶτε τὰς γραφάς, ὅτι αὗταί εἰσιν αἱ μαρτυροῦσαι περὶ ἐμοῦ“, καὶ πάλιν· „Περὶ γὰρ ἐμοῦ Μωσῆς ἔγραψεν“. 6. πρὸ πάντων δὲ διαστολεὺς ἀγαθὸς γινέσθω,

7 Prov. 19, 24. — 9 Eccl. 4, 5. — 10 Prov. 23, 21. — 12 Prov. 23, 31. — 17 Lev. 19, 15. — 18 Exod. 23, 3. — 19 Deut. 1, 17. — Deut. 16, 20. — 28 Ioann. 5, 39. — 29 Ioann. 5, 46.

ποτὸς λ. κ. αὐτ. ὑπαρχέτω σοι, ὦ (> o) ἐπίσκοπε ἵνα δυνηθῇς o a[2] i. m., et hic textum similiter correxit | 21 ἔστω + δὲ a | 22 δὲ > p v | 23 πολυδιδακτικὸς h D : -δίδακτος a o p v | 25 ὁμόστοιχος o | 26 τὸ Εὐαγγ. ἑρμ. ὁμοίως > o | 26 ἑρμηνεύων a h A : > p v | 27 αἱ : καὶ o 28 γὰρ > o | 30 Μωϋσῆς h p, h sic fere semper

ac deuterosis, explicans et ostendens, quid sit lex fidelium et quid vincula infidelium, ne quis ex eis, qui in tua potestate sunt, suscipiat illa vincula tanquam legem imponatque sibi onera gravia et fiat *filius perditionis*. 5. Ergo sollicitus sis et animum adtendens ad verbum, episcope, ut, si tibi possibile est, omne verbum interpreteris, ut in multa doctrina populo tuo cibum praebeas ac potum, quia in Sapientia scriptum est: *Adtende ad herbam campi, ut oves tuas tondeas; et collige gramen aestatis, ut habeas oves ad vestimenta tua; adtende et curam age de grege tuo, ut agnos accipias.*

VI. *Episcopus ne turpe lucrum sectetur,* praesertim de gentilibus; detrimentum potius sit capiens quam inferens, neque amet divitias neque detrectet nec falsum testimonium det, nec sit iracundus nec contentiosus, nec ambitiosus nec duplicis animi nec duplicis linguae, nec calumniis nec detrectationibus aures praebeat nec personam accipiat, nec festa gentilium appetat, nec fraude inani utatur, nec cupidus sit nec avarus, quia haec omnia ad opera daemonum pertinent. 2. De omnibus his rebus episcopus universum suum populum instruat atque moneat. 3. Et sit sapiens et humilis et corripiat ac doceat in doctrina et disciplina Dei, et probe sentiat proculque absit ab omnibus huius mundi negotiis malis et ab omni mala cupidine gentilium. 4. Animum acriter advertat, ut a principio cognoscat malos, et vos eos vitetis. Omnes homines amet, quippe qui sit iudex integer, et omnia, quae in hominibus pulchra existunt, haec sint in episcopo. 5. Si enim pastor expers est

---

4 Ioann. 17, 12. — 7 Prov. 27, 24. — 10 Tit. 1, 7; I Tim. 3, 8. — 12 Mt. 19, 18.

---

1 *ἔστιν νόμος* a | 2 *καὶ τί δ. ἀπίστων* > o | 3 *ἐπίσκοπε* : *ὃ ἐπ.* o | *εἰ* : *ἢ* a, *ἡ* o | 4 *ἑρμηνεύσῃς* h o p : *-νεύης* v, *-νεύειν* a | 5 *φωτίζῃς* o a²|

VI. *Περὶ τοῦ μὴ εἶναι τὸν ἐπίσκοπον αἰσχροκερδῆ, μήτε δὲ ἐγγυᾶσθαι ἢ συνηγορεῖν.* Episcopus ne sit turpi lucro deditus nec fideiussor nec advocatus.

1. *μὴ ταῖς τοῦ βίου πραγματείαις κτλ.*] Clem. epist. ad Iacobum c. 5: *μήτε ἐγγυητὴν γινόμενον μήτε συνήγορον μηδὲ ἑτέρῳ τινὶ βιωτικῷ παρεμπεπλεγμένον πράγματι· οὐ γὰρ κριτὴν καὶ δικαστὴν χρημάτων κτλ.* Hunc Clementis locum Ps.-Clemens noster haud dubie transcripsit. Cf. c. 57, 2—4; IV, 2, 1. — *μὴ δίγνωμος, μὴ δίγλωσσος*] Eadem habet Didache 2, 4.

4. *ἔστιν ἢ ὑπάρχει*] Cf. III, 5, 1.

νόμον καὶ δευτέρωσιν διαιρῶν, καὶ δεικνύων, τί νόμος ἐστὶν πιστῶν καὶ τί δεσμὰ ἀπίστων, ἵνα μή τις ὑποπέσῃ τοῖς δεσμοῖς. 7. ἐπιμελοῦ οὖν τοῦ λόγου, ἐπίσκοπε, ἵνα, εἰ δυνατόν σοι, πάντα κατὰ λέξιν ἑρμηνεύσῃς καὶ ἐν πολλῇ διδαχῇ πλουσίως τρέφῃς καὶ ποτίζῃς τὸν λαόν σου τὸν φωτισμὸν τοῦ νόμου. „Φωτίσατε“ γάρ, φησὶν ὁ θεός, „ἑαυτοῖς φῶς γνώσεως, ὡς ἔτι καιρός“.

VI. Ἔστω δὲ „ὁ ἐπίσκοπος μὴ αἰσχροκερδής“, καὶ μάλιστα ἐπὶ τῶν ἐθνῶν, βλαπτόμενος μᾶλλον ἢ βλάπτων, μὴ πλεονέκτης, μὴ ἅρπαξ, μὴ ἀποστερητής, μὴ φιλοπλούσιος, μὴ μισόπτωχος, μὴ κατάλαλος, μὴ ψευδομάρτυς, μὴ θυμώδης, μὴ φιλόμαχος, μὴ ταῖς τοῦ βίου πραγματείαις συμπεπλεγμένος, μὴ ἐγγυώμενός τινα ἢ συνηγορῶν δίκαις χρηματικαῖς, μὴ φίλαρχος, μὴ δίγνωμος, μὴ δίγλωσσος, μὴ πρὸς διαβολὴν ἢ καταλαλιὰν φιλήκοος, μὴ ὑποκριτής, μὴ ταῖς ἑορταῖς τῶν ἐθνῶν ἐπορεγόμενος, ἀπάταις κεναῖς μὴ χρώμενος, μηδὲ ἐπιθυμητικός, μὴ φιλάργυρος, ὅτι πάντα τὰ τοιαῦτα ἐχθρὰ τοῦ θεοῦ ὑπάρχει καὶ δαιμόνων φίλα. 2. ταῦτα δὲ πάντα ὁ ἐπίσκοπος καὶ τοῖς λαϊκοῖς διαβεβαιούμενος παραγγελλέτω, ἐνάγων αὐτοὺς μιμητὰς γίνεσθαι τοῦ ἑαυτοῦ τρόπου· „Εὐλαβεῖς“ γάρ, φησίν, „ποιήσατε τοὺς υἱοὺς Ἰσραήλ“. 3. ἔστω δὲ σοφός, ταπεινόφρων, νουθετητικὸς ἐν ταῖς κυριακαῖς παιδείαις, καλογνώμων, ἀποτεταγμένος πᾶσιν τοῖς ἐν τῷ βίῳ πονηροῖς ἐπιτηδεύμασιν καὶ πάσαις ἐθνικαῖς ἐπιθυμίαις. 4. ἔστω εὐπρόστακτος, ὀξὺς πρὸς τὸ γνῶναι τοὺς φαύλους καὶ φυλάσσεσθαι ἀπ' αὐτῶν, φίλος δὲ ὢν πάντων, δικαιοκριτικός, καὶ ὅσα καλὰ ἐν ἀνθρώποις ἔστιν ἢ ὑπάρχει, ταῦτα ὁ ἐπίσκοπος ἐν ἑαυτῷ κεκτήσθω· 5. ὅτι ἀνεπίληπτος ἀδικίας ὢν ποιμὴν τοὺς ἰδίους αὐτοῦ

5 Os. 10, 12. — 7 Tit. 1, 7; I Tim. 3, 8. — 10 Mt. 19, 18. — 18 Lev. 15, 31.

6 ὁ θεὸς > p v | 8 ἐθνικῶν p v | 9 μὴ ἅρπαξ : καὶ ἅρπ. o | μὴ ἀποστ. > o | πολλοπλούσιος o | 11 συνπλεκόμενος o | 14 ἐπορεγόμενος : εἰσπορευόμενος o | 14/15 ἀπάταις — χρώμενος > o | 14 καιναῖς a v | 15 μὴ sec : μηδὲ a | 15/16 πάντα τὰ τοιαῦτα : ταῦτα π. o | 16 ὑπάρχει a h o : τυγχάνει p v | ταῦτα : τὰ αὐτὰ o | 17 ὁ ἐπίσκοπος h. l. a cf. D : post λαϊκοῖς h o p v | 18 γενέσθαι o | αὐτοῦ o | 19 φησὶν > o | ποιήσετε h | 20 ταπεινόφρων > o | νουθετικὸς h o p | 22 καὶ π. ἐθν. ἐπιθυμίαις > o | πάσαις > p v | ἔστω + δὲ o | 22/23 εὐπρόστακτος a : εὐπρόστοχος h p v, εὐπρόσοχος o | 24 ὢν : ὦ h | δικαιοκρ. : δίκαιος κριτικός a, διακρητικος o | 25 ἢ > o | ἐν ἑ. ὁ ἐπίσκοπος o | 26 ἀδ. ὢν : ὃν ἀδ. o | ποιμενῶν o

omnis iniquitatis, etiam discipulos cogere potest et moribus suis bonis incitare, ut factorum suorum imitatores fiant, sicut dixit Dominus in Duodecim prophetis: *Et erit sicut sacerdos ita et populus.* 6. Exemplar enim vos populo esse oportet, quia et vos exemplar habetis Christum. Estote igitur vos quoque bonum exemplar populo vestro, quia Dominus dixit per Ezechiel: 7. *Et factum est verbum Domini ad me hoc modo: Homo, loquere ad filios populi tui et dices ad eos:* 8. *gladium cum induxero super terram, populus terrae illius sumit virum e medio eorum eumque sibi facient speculatorem, ut videns gladium venientem super terram annuntiet buccina et populum moneat et omnis audiens audiat sonum buccinae; et si non se observaverit veneritque gladius et tulerit eum, sanguis ipsius super caput eius erit; quia non se observaverit audiens sonum buccinae, sanguis ipsius super caput eius erit; si autem se custodierit, animam suam liberavit.* 10. *Si vero speculator viderit gladium venientem et non insonuerit buccina et populus non se custodierit et gladius venerit tuleritque de eis animam, ille quidem propter peccata sua capitur, sanguinem autem eius de manu speculatoris requiram.* 11. Gladius ergo iudicium est, buccina evangelium, speculator episcopus constitutus super ecclesiam. 12. Oportet ergo, episcope, te praedicantem contestari atque affirmare de iudicio, sicut in Evangelio est, quoniam tibi quoque Dominus dixit: 13. *Et tu,*

---

2 I Cor. 4, 16; 11, 1; I Thess. 1, 6; 2, 14. — 3 Os. 4, 9. — 6 Ezech. 33, 1—6. — 22 Ezech. 33, 7—9.

---

1 *προτρέψασθαι* > h | 2 *γενέσθαι* o p | 3 *προφήτης* + *ὡσηὲ* h 4 *καὶ γάρ* : *καθὼς καὶ* p v | *Χριστός* : *ὁ χρ.* p v | 5 *ποιεῖν πρῶτον* o p | 5/6 *ὡς* — *διδάσκειν* > p v | 6 *λέγει* + *ὁ λουκᾶς* a | 8 *τοῦ θεοῦ* : *τῶν οὐρανῶν* o | *γὰρ* > o | *εἶναι* : post *δεῖ* p v, post *ὑμᾶς* o | 10 *τοῦ λαοῦ* o | 11 *κύριος* : *ὁ κ.* h | *τοῦ Ἰεζεκιήλ* : hic incipit cod. Vat. 2088 vel b | 12 *καὶ* + *ἐὰν* b o | *ἐκ* + *τοῦ* b h o | 13 *διαφυλάξῃς* b o | *ἀναγγελεῖς* o | 14/16 *καὶ οὐκ* — *ἀποθανεῖται* > o | 15 *τοῦ* > h | 16 *ἀποθάνῃ* b | 17 *τῶν χειρῶν* b o | 18 *αὐτοῦ* : *τοῦ* o | *ἀποστρέψῃ* : -*ψει* b o | 19 *ἐρύσω* o | 21 *ὁ* > b o | *ἰδών* : *ἰδίως* b, *ἴδι ὡς* o | *μὴ* > o | 22 *προσμηνύσει* b o | *ψυχὴν* : *τὴν ψ.* h | 24 *ἐν* > a | *ἡ κερατίνη* p v | 25 *ἡ* > b | *τό* : *καὶ τὸ* b o | 26 *ἀκούσας* : *ὁ ἀκ.* h | 27 *ὅτι* : *ὅστις* b, *ὥστης* o | 28 *σάλπιγγες* b o | 29 *δὲ* pr > p v | *ὁ* > b o | *τῆς ἐκκλησίας* b o | 30 *δεῖ* : *δὴ* b o | *διαμαρτύρασθαι* a, -*ρεῖται* b o | *καὶ διαβεβαιοῦσθαι* > b o p v | 31 *περὶ* — *διαμαρτύρησθε* > b o | *γὰρ* > a | *διαμαρτυρήσητε* h | 33 *ἐλλέχεται* o | 35 *στηρίζαται* o, *στηρίξαται* b | *ἐπιστρέψαται* b o | *τὰ αὐτὰ* a h cf. D : *ταῦτα* b o, *αὐτὰ* p v

---

6. Cf. Ps.-Ign. Eph. 15, 2. Antiochus Hom. 121.

μαθητὰς ἀναγκάσει καὶ διὰ τῆς ἀναστροφῆς αὐτοῦ προτρέψασθαι τῶν ἰδίων αὐτοῦ ποιημάτων μιμητὰς ἀξίους γενηθῆναι, ὥς λέγει που καὶ ὁ προφήτης· „Καὶ ἔσται καθὼς ὁ ἱερεύς, οὕτως καὶ ὁ λαός". 6. καὶ γὰρ ὁ κύριος ἡμῶν καὶ διδάσκαλος Ἰησοῦς Χριστὸς ὁ υἱὸς τοῦ θεοῦ ἤρξατο πρῶτον ποιεῖν καὶ τότε διδάσκειν, ὥς που λέγει· „Ὧν ἤρξατο ὁ Ἰησοῦς ποιεῖν τε καὶ διδάσκειν". διό φησιν· „Ὃς δ' ἂν ποιήσῃ καὶ διδάξῃ, οὗτος μέγας κληθήσεται ἐν τῇ βασιλείᾳ τοῦ θεοῦ". 7. σκοποὺς γὰρ εἶναι δεῖ ὑμᾶς τῷ λαῷ τοὺς ἐπισκόπους, ὅτι καὶ ὑμεῖς σκοπὸν ἔχετε τὸν Χριστόν. καὶ ὑμεῖς οὖν γίνεσθε σκοποὶ ἀγαθοὶ τῷ λαῷ τοῦ θεοῦ, ὅτι λέγει κύριος διὰ τοῦ Ἰεζεκιὴλ πρὸς ἕκαστον ὑμῶν φάσκων· 8. „Υἱὲ ἀνθρώπου, σκοπὸν δέδωκά σε τῷ οἴκῳ Ἰσραήλ, καὶ ἀκούσῃ ἐκ στόματός μου λόγον καὶ διαφυλάξεις καὶ διαγγελεῖς αὐτὸν παρ' ἐμοῦ. 9. ἐν τῷ λέγειν με τῷ ἀνόμῳ· Θανάτῳ ἀποθανῇ, καὶ οὐκ ἐλάλησας τοῦ διαστεῖλαι ἄνομον ἐκ τῆς ἀνομίας αὐτοῦ, ὁ ἄνομος ἐκεῖνος ἐν τῇ ἀνομίᾳ αὐτοῦ ἀποθανεῖται, καὶ τὸ αἷμα αὐτοῦ ἐκ τῆς χειρός σου ἐκζητήσω· σὺ δὲ ἐὰν διαστείλῃ τῷ ἀνόμῳ ἀπὸ τῆς ὁδοῦ αὐτοῦ ἀποστρέψαι ἀπ' αὐτῆς, καὶ μὴ ἀποστρέψῃ, αὐτὸς ἐν τῇ ἀνομίᾳ αὐτοῦ ἀποθανεῖται, καὶ σὺ τὴν ψυχήν σου ἐρρύσω". 10. ὡσαύτως καὶ „μάχαιρα πολέμου ἐὰν ᾖ ἐρχομένη, καὶ στήσῃ ὁ λαὸς σκοπὸν εἰς προφυλακὴν καὶ ἰδὼν αὐτὴν ἐρχομένην μὴ προμηνύσῃ καὶ λάβῃ ψυχήν, ἡ μὲν ψυχὴ τῇ ἁμαρτίᾳ αὐτῆς ἐλήφθη, τὸ δὲ αἷμα ἐκ χειρὸς τοῦ σκοποῦ ἐκζητηθήσεται, ὅτι οὐκ ἐσήμανεν ἐν τῇ σάλπιγγι· ἐὰν δὲ σημάνῃ τῇ κερατίνῃ καὶ μὴ φυλάξηται ὁ ἀκούσας καὶ ἔλθῃ ἡ μάχαιρα καὶ λάβῃ αὐτόν, τὸ αἷμα αὐτοῦ ἐπ' αὐτὸν ἔσται, ὅτι οὐκ ἐφυλάξατο ἀκούσας τῆς κερατίνης, ὁ δὲ φυλαξάμενος τὴν ψυχὴν αὐτοῦ ἐρρύσατο", καὶ ὁ σκοπός, ὅτι ἐσήμανεν, ζωῇ ζήσεται. 11. μάχαιρα μὲν ἔστιν ἡ κρίσις, σάλπιγξ δὲ τὸ ἱερὸν εὐαγγέλιον, σκοπὸς δὲ ὁ κατασταθεὶς τῇ ἐκκλησίᾳ ἐπίσκοπος, ὃν δεῖ κηρύσσοντα διαμαρτύρεσθαι καὶ διαβεβαιοῦσθαι περὶ τῆς κρίσεως. 12. ἐὰν γὰρ μὴ διαγγείλητε καὶ διαμαρτύρησθε τῷ λαῷ, εἰς ὑμᾶς ἡ ἁμαρτία τῶν ἀγνοούντων εὑρεθήσεται· διὸ τοὺς ἀναστρεφομένους ἐν ἀπαιδευσίᾳ νουθετεῖτε καὶ ἐλέγχετε μετὰ παρρησίας, τοὺς ἀγνοοῦντας διδάσκετε, τοὺς ἐπισταμένους στηρίζετε, τοὺς πεπλανημένους ἐπιστρέφετε. 13. τὰ αὐτὰ περὶ

2 I Cor. 4, 16; 11, 1; I Thess. 1, 6; 2, 14. — 3 Os. 4, 9. — 6 Act. 1, 1. — 7 Mt. 5, 19. — 11 Ezech. 33, 7—9. — 20 Ezech. 33, 2. 6. — 24 Ezech. 33, 3—5.

homo, te constitui speculatorem domui Israel, ut audias sermonem ex ore meo et moneas et adhorteris quasi ex me. 14. *Et si dixero ad iniquum: iniquus morte morietur, et tu non praedicaveris et dixeris, ut se custodiat iniquus ab iniquitate sua, iniquus propter iniquitatem suam morietur, et sanguinem eius de manibus tuis requiram.* 15. *Tu vero si admonueris iniquum, ut a via sua convertatur, et se non custodierit, iniquus in iniquitate sua morietur, et tu liberas animam tuam.* 16. Propterea vos quoque, quia vos sequitur accusatio eorum, qui peccant ignorantes, praedicate et obtestamini, et eos, qui conversantur sine disciplina, monete et corripite palam. Ob haec igitur, quia saepe dicimus ac repetimus, fratres, non accusamur; nam ex multa doctrina ac saepe audiendo fit, ut homo erubescens bonum faciat avertatque se a malo. 17. Nam et Dominus dixit in Lege: *Audi, Israel,* et usque adhuc non audierunt. Et in Evangelio similiter saepe praedicat dicens: *Qui habet aures audiendi, audiat.* Et non audierunt nec ei, qui sibi videbantur audiisse, quia in perniciosas atque horrendas ⁂ haereses cito devenerunt, de quibus continuo dicetur.

VII. Non enim credimus, fratres, lotum quemquam adhuc agere gentilium exsecrandas iniquitates, quoniam notum est omnibus, quod, si quis peccaverit iniquum aliquid post baptismum, hic in gehenna condemnatur.

VIII. Suspicamur autem et blasphemari nos a gentilibus eo, quod iam non eis miscemur nec compopulamur cum eis. Et per falsitatem gentilium veritatem fratres nostri adsecuti sunt, de quibus dictum est in Evangelio: *Beati eritis, cum improperaverint vobis*

14 Deut. 6, 4. — 15 Mt. 11, 15; 13, 19. — 26 Mt. 5, 11. 12.

18 continuo : verbum iudicii S | 20 gentilium + iniquorum S

1 *οὐκ* b h | **2** *εἰκότος* b o | **4** *διαμάρτυραι* h, *διαιμαρτύρι* o | *αὐτοὺς* b o | *ἴσος* b o | **5** *σου τῆς φωνῆς* a | **6** *ἄρα — φησιν* > b o | *λαῷ* : + *ἐὰν ἀκοῇ ἀκούσῃς κυρίου τοῦ θεοῦ καὶ ποιήσῃς τὸ ἀγαθὸν καὶ τὸ εὐθὲς ἐν ὀφθαλ-*

VII. *Οἷον χρὴ εἶναι τὸν μεμνημένον.* Qualem oportet esse eum, qui per baptismum est initiatus.

2. *ἐὰν μὴ μεταγνῷ κτλ.*] Cf. I, 1, 3. Haec addens interpolator prodit disciplinam erga paenitentes suo tempore mitiorem fuisse quam tempore auctoris Didascaliae.

VIII. *Περὶ συκοφαντουμένου ἤτοι ἐλεγχομένου.* De eo, qui in calumniam vel reprehensionem incurrit.

τῶν αὐτῶν λέγοντες, ἀδελφοί, οὐχ ἁμαρτησόμεθα· ἐκ γὰρ τοῦ πολλάκις ἀκούειν εἰκός τινας δυσωπηθέντας κἂν ἅπαξ τι τῶν καλῶν ποιῆσαι καὶ τῶν πονηρῶν παραιτήσασθαι. 14. λέγει γὰρ διὰ τοῦ προφήτου ὁ θεός· „Διαμαρτύρει αὐτοῖς ταῦτα, ἴσως ἀκούσονται τῆς φωνῆς σου", καὶ πάλιν· „Ἐὰν ἄρα ἀκούσωσιν, ἐὰν ἄρα ἐνδῶσιν". 15. καὶ ὁ Μωσῆς φησιν τῷ λαῷ· „Ἄκουε, Ἰσραήλ, κύριος ὁ θεός σου κύριος εἷς ἐστιν". 16. καὶ ὁ κύριος ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ πολλάκις μιμνήσκεται λέγων· „Ὁ ἔχων ὦτα ἀκούειν ἀκουέτω", καὶ ὁ σοφὸς Σολομών φησιν· „Ἄκουε, υἱέ, παιδείαν πατρός σου, καὶ μὴ ἀπώσῃ θεσμοὺς μητρός σου". 17. καὶ μέχρι σήμερον οὐκ ἤκουσαν· καὶ οἱ δοκοῦντες δὲ ἀκηκοέναι παρήκουσαν, καταλείψαντες „τὸν ἕνα καὶ μόνον ἀληθινὸν θεὸν" καὶ εἰς τὰς ὀλεθρίους καὶ δεινὰς αἱρέσεις κατασυρέντες, περὶ ὧν αὖθις ἐροῦμεν.

VII. Γνωστὸν δὲ ἔστω ὑμῖν, ἀγαπητοί, ὅτι „οἱ βαπτισθέντες εἰς τὸν θάνατον τοῦ κυρίου Ἰησοῦ", οὐκέτι ὀφείλουσιν ἁμαρτάνειν οἱ τοιοῦτοι. ὡς γὰρ οἱ ἀποθανόντες ἀνενέργητοι πρὸς ἁμαρτίαν ὑπάρχουσιν, οὕτως καὶ οἱ συναποθανόντες τῷ Χριστῷ ἄπρακτοι πρὸς ἁμαρτίαν. 2. οὐ πιστεύομεν οὖν, ἀδελφοί, λουσάμενόν τινα τὸ τῆς ζωῆς λουτρὸν ἔτι πράσσειν τὰ τῶν ἀνόμων ἀσελγήματα· ὁ δὲ ἁμαρτήσας μετὰ τὸ βάπτισμα, οὗτος, ἐὰν μὴ μεταγνῷ καὶ παύσηται τοῦ πλημμελεῖν, εἰς γέενναν κατακριθήσεται.

VIII. Εἰ δέ τις ὑπὸ ἀπίστων συκοφαντηθῇ διὰ τὸ μηκέτι αὐτοῖς συνασελγαίνειν, γινωσκέτω, ὅτι μακάριος ὁ τοιοῦτος ὑπάρχει παρὰ θεῷ, καθὼς καὶ ὁ κύριος ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ λέγει· „Μακάριοί ἐστε, ὅταν ὀνειδίσωσιν ὑμᾶς ἢ διώξωσιν ἢ εἴπωσιν

4 Ierem. 26, 2. 3. — 5 Ezech. 3, 11. — 6 Deut. 6, 4. — 8 Mt. 11, 15. — 9 Prov. 1, 8. — 12 Ioann. 17, 3. — 15 Rom. 6, 3. — 26 Mt. 5, 11. 12.

μοῖς μου (Exod. 15, 26), καὶ πάλιν a | 7 κύριος sec > b o | 8 μνησκεται b v, μνημονεύετε a | 10 σου sec > o | 11 οἱ > a | δὲ : γὰρ a | 12 ἀληθινὸν > b o 12/13 καὶ εἰς : εἰς b | 13 κατασυρθέντες b o | 15 ἔστω + ἐν b | 16 τὸν θάνατον : τὸ ὄνομα b o | Ἰησοῦ + Χριστοῦ b o p | οὐκέτι : οὐκ p v | 17 ὡς γ. οἱ : οἱ γὰρ b o | 18 ὑπάρχουσιν : τυγχάνουσιν b o | οἱ > b o | 19 ἁμαρτίαν + τυγχάνουσιν b o | οὐ : ὃν o | οὖν > b | 20 πράττειν b o | νόμων o | 21 οὗτως o, οὕτως b, ut alias saepe ο et ω confundentes | 22 γέεναν a | 24 συνασελγεῖν b, -γην o | ὅτι μ. ὁ τοιοῦτος a p v : ὁ τ. (ὁ τιοῦτως b, ὁ τοιούτως o) ὅτι μακάριος b h o | 25 θεῷ : τῷ θ. b o | κύριος + ἡμῶν b o | λέγει : ἔφη p v | 26 ἢ pr : καὶ o p v

⟨*et persecuti vos fuerint*⟩ *et dixerint omne malum contra vos mentientes; gaudete et laetamini, quoniam merces vestra magna est in caelis; sic enim persecuti sunt prophetas.* 2. Si quis ergo blasphematur per mendacium, beatus est, quoniam temptatur. Dicit enim scriptura: *Vir, qui non est temptatus, non est probatus a Deo.* 3. Si quis autem convictus fuerit, quia egit aliquid iniquum, qui talis est, non est Christianus, magis autem per hypocrisim Domino mentitus est. 4. Unde ab his, qui tales sunt, cum convicti fuerint verius, cum fiducia se abstineat episcopus, qui sine offensione est et non accipit personam.

IX. Si autem et ipse non est bonae conscientiae et personam acceperit propter quoddam turpe lucrum ⟨vel propter dona, quae accepit⟩, et pepercerit ei, qui inique peccat, et permittit eum in ecclesia manere, X. hic coinquinavit ecclesiam suam ad Deum et ad homines, et multos neophytos et catechumenos et iuvenes et

5 ?

1 et pers. v. f. S C | 5 a Deo > S | 7 magis — mentitus est : sed mendax est et per hypocrisim suscepit pietatem S | 12/13 vel — accepit S cf. C

1 *ψευδώμενοι* b o | 2 *τῶι οὐρανῶι* h | 3 *βλασφημηθείη* a h : *-θῆ ἢ* b, *-θῆ ἤ* o, *-θῆ* v, *-θεῖ* p | *ψεύματι* b, *ψεύσματος* o | 4 *τῷ* > a | 5 *ἐλεχθῆ* b, *ἐλλεχθὴ* o (hic similiter fere semper), *ἐλεγχθείη* h | 8 *καὶ ἡμεῖς* > b o | 10 *ἀληθῶς* > b o | 11 *μεταβάλλωνται* h, *-βάλονται* o p v | 13 *ἀπροσωπόλημπτον* b o | 14 *ὑπάρχει* b o | 15 *γενάμενος* b o | 16 *φείσηται* h | *ἁμαρτήσαντος* b o, *-τῶντος* a | 17 *κυριακῆς* : *δεσποτικῆς* b o | *τῆς* > p v | 18 *δίκαιος* b h o p | *διώξει* a h p : *διώξῃ* v, *διόξεται* b o | *λήμψει* b o,

2. *ἀνὴρ ἀδόκιμος ἀπείραστος π. θεῷ*] Verba exstant Iac. 1, 12. 13: *μακάριος ἀνήρ, ὃς ὑπομένει πειρασμόν, ὅτι δόκιμος γενόμενος λήψεται τὸν στέφανον τῆς ζωῆς, . . . ὁ γὰρ θεὸς ἀπείραστός ἐστιν κακῶν.* Dictum autem vix ex hoc loco formatum fuit, sed Evangelii deperditi esse videtur. Cf. Resch, Agrapha 1889 p. 187. Allegant dictum praeter Didascaliam et Constitutiones Tertullianus De bapt. c. 20, Cyrillus Hieros. Cat. myst. V, 17, Chrysostomus Hom. de resurrect. mort. c. 4 (ed. Bened. II, 428). Respicit illud etiam auctor Operis imperfecti in Matthaeum ad Matth. 3, 12 hom. III scribens: Si non fuerit quis tentatus, non potest esse probatus. Praeter Iacobum 11, 12. 13 etiam Sirach 34, 10 simile quidquam dicit. Cf. Ropes, *Die Sprüche Iesu* 1896 p. 124.

IX. *Ὅτι ἀδωροδόκητον εἶναι χρὴ τὸν ἐπίσκοπον.* Episcopum non debere esse muneribus pervium.

X. *Ὅτι ὁ ἐπίσκοπος ἀκρίτως φειδόμενος τοῦ ἡμαρτηκότος ὑπαίτιος γίνεται.* Quod episcopus, qui temere parcit peccatori, culpa non careat.

1. *ὡς αἴτιος σκανδάλου*] Cf. I, 3, 6; VIII, 47 can. 53.

καθ' ὑμῶν πᾶν πονηρὸν ῥῆμα ψευδόμενοι ἕνεκεν ἐμοῦ· χαίρετε καὶ ἀγαλλιᾶσθε, ὅτι ὁ μισθὸς ὑμῶν πολὺς ἐν τοῖς οὐρανοῖς“. 2. εἰ οὖν τις βλασφημηθείη ἐπὶ ψεύσματι, μακάριος ὁ τοιοῦτος· λέγει γὰρ ἡ γραφή· „Ἀνὴρ ἀδόκιμος ἀπείραστος παρὰ τῷ θεῷ“. 3. εἰ δέ τις ἐλεγχθῇ πράξας τι ἄνομον, ὁ τοιοῦτος οὐ μόνον ἑαυτὸν ἔβλαψεν, ἀλλὰ καὶ βλασφημίαν προσέτριψεν τῷ κοινῷ τῆς ἐκκλησίας σώματι καὶ τῇ διδασκαλίᾳ, ὡς μὴ ποιούντων ἐκεῖνα, ἃ λέγομεν εἶναι καλά· καὶ ὀνειδισθησόμεθα καὶ ἡμεῖς ὑπὸ τοῦ κυρίου, ὅτι „λέγουσιν καὶ οὐ ποιοῦσιν“. 4. ὅθεν τοὺς τοιούτους ἐλεγχθέντας ἀληθῶς παραιτήσεται μετὰ παρρησίας ὁ ἐπίσκοπος, εἰ μὴ μεταβάλωνται τὸν τρόπον.

IX. Οὐ γὰρ μόνον ἀπρόσκοπον εἶναι χρὴ τὸν ἐπίσκοπον, ἀλλὰ καὶ ἀπροσωπόληπτον, ἐν χρηστότητι σωφρονίζοντα τοὺς ἁμαρτάνοντας. 2. εἰ δὲ καὶ αὐτὸς οὐκ εὐσυνείδητος ὑπάρχων, προσωπολήπτης γενόμενος διά τινα αἰσχροκερδῆ δωροληψίαν φείσεται τοῦ ἀνόμως ἁμαρτάνοντος, ἐάσας ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ μένειν αὐτόν, παρακούσας τῆς θείας καὶ κυριακῆς φωνῆς τῆς λεγούσης· „Δικαίως διώξει τὸ δίκαιον· οὐ λήψῃ πρόσωπον ἐν κρίσει· οὐ δικαιώσεις τὸν ἀσεβῆ· οὐ λήψῃ δῶρα ἐπὶ ψυχῇ, τὰ γὰρ δῶρα ἐκτυφλοῖ ὀφθαλμοὺς σοφῶν καὶ λυμαίνεται ῥήματα δικαίων“. 3. καὶ ἐν ἄλλοις φησίν· „Ἐξαρεῖτε τὸν πονηρὸν ἐξ ὑμῶν αὐτῶν“· καὶ ὁ Σολομῶν λέγει ἐν Παροιμίαις· „Ἔκβαλε λοιμὸν ἐκ συνεδρίου, καὶ συνεξελεύσεται αὐτῷ νεῖκος“.

X. Ὁ δὲ μὴ προσέχων τούτοις ἀκρίτως φείσεται ἐπὶ τῷ ὀφείλοντι τιμωρίαν, ὡς ὁ Σαοὺλ ἐπὶ τῷ Ἀγὰγ καὶ ὁ Ἡλεὶ ἐπὶ τοῖς υἱοῖς τοῖς οὐκ εἰδόσι τὸν κύριον, ὁ τοιοῦτος ἐβεβήλωσεν καὶ τὴν οἰκείαν ἀξίαν καὶ τὴν τοῦ θεοῦ ἐκκλησίαν τὴν κατὰ τὴν παροικίαν αὐτοῦ. ἄδικος οὖν οὗτος καὶ θεῷ καὶ ὁσίοις ἀνθρώποις, ὡς αἴτιος σκανδάλου πολλοῖς νεοφωτίστοις καὶ κατηχουμένοις γενόμενος, ἔτι δὲ νέοις καὶ νέαις τῇ ἡλικίᾳ· ὃν τὸ „οὐαὶ“ περιμένει

4 ? — 9 Mt. 23, 3. — 18 Deut. 16, 20. — Deut. 1, 17. — Exod. 23, 7. 8. — 21 Deut. 17. 7. — 22 Prov. 22, 10. — 25 I Reg. 2. 15. — 30 Mt. 18, 7.

item l. 19 et similiter fere semper | 20 ἐκτυφλοῦσιν b o | 21 φησὶν > o | ἐξάρατε h p | 22 παροιμία b | λιμὸν b, λυμῶν o | 24 φείσηται h | 25 τῷ : το b | Ἀγάγ : ἀχὰβ o, πᾶσ b | ὁ sec > b o | 26 ὁ τοιοῦτος : ὅτι οὗτος a (i. m. ὁ τ.) o | 28 θεῷ : τῷ θ. b o | 29 νεοφύτοις p v | 30 γενάμενος b o | νέαις : νεανίαις p v | τὴν ἡλικίαν b h o | παραμένει o

iuniores puellas perdet cum eo. 2. P/ropt/er intemperantiam enim iniquitatis, videntes eum, qui talis est, inter se, incipient discernere apud se et imitari eum, et ipsi scandalizabuntur, et participes effecti infirmitatis eius peribunt cum eo. 3. Si autem viderit hic, qui peccat, episcopum et diaconos innocentes et alienos a crimine et gregem mundum constitutum, primum quidem non usurpat contemnere et ingredi in synagogam per conscientiam suam semet ipsum reprehendens; 4. si autem inventus fuerit inerubidus et non confundatur et ingressus fuerit ecclesiam, arguitur et corripitur ab episcopo; 5. circumspiciens singulos et in nullo offendiculum inveniens tam in episcopo quam in eis, qui cum eo sunt, confusus cum grandi reverentia et fletu egredietur pacifice stupens, et mane⟨bi⟩t mundatus grex, et ille egrediens flebit ad Deum et paenitebitur de his, quae egit, et habebit spem; et totus grex, cum viderit lacrimas illius, correptionem apud se sentit, quoniam qui peccat perit.

XI. Propterea igitur, o episcope, festina, ut mundus sis [ex] operibus, et agnosce[re] locum tuum, quoniam in omnipotentis virtute positus es, observans similitudinem Dei omnipotentis. 2. Et ita in ecclesia sede verbum faciens quasi potestatem habens iudicare pro Deo eos, qui peccaverunt, quoniam vobis episcopis dictum est per Evangelium: *Quodcumque ligaveritis super terram, erit ligatum et in caelo.*

---

22 Mt. 18, 18.

---

2 enim iniquitatis S cf. C : suam sine sensu effecti L, legens *ἀνοοῦντες* pro *ἀνομίαν* vel *ἀνομίας* | eum S C : enim L | 5 et alienos > S C; interpretamentum esse videtur | 6 gregem + totum S | 7 contemnere et > S 13/14 flebit . . paenitebitur ∾ S | 18/19 quoniam — Dei omnip. : quoniam tanquam imago Dei omnipotentis constitutus es ac locum Dei omnipotentis tenes S

---

1 *ὁ* > a | 2 *γὰρ τήν* : *δὲ* b o | *ἀκριβίας ἄνομον* b o | 5 *τῷ* pr : *τοῦ* b o | *λαὸς* + *αὐτοῦ* b o | *αὐτὸν* h | 6 *βλέπει* p v, *βλέπον* b o | *ἁμαρτῶν* a h, *αμαρτὸν* b o : *-τάνων* p v (L cf. v. 5) | 8 *καταφρονήσας* > b h o | 9 *τὴν συνείδησιν* p v | 10 *ἢ* > p v | *ὁ* > a b o | *ὀζὰν* b h o p | *τῇ κιβωτῷ* p v, *τὴν κιβωτὸν* h | 11 *ἑδράσαι* : *ἃ ἔδρασεν* b, *ἀέδρασεν* o | *ὡς* + *ὁ* h | *τῆς*

XI. *Ὅπως χρὴ τὸν ἐπίσκοπον κρίνειν τοὺς ἁμαρτάνοντας.* Quomodo episcopus debeat iudicare peccatores.

1. *πάντων ἄρχειν ἀνθρώπων κτλ.*] Cf. c. 20, 1; 25, 6; 26, 1; 34, 1; VII, 31, 2; VIII, 44. Ps.-Ign. Trall. 7, 4; Philad. 4, 7; Smyrn. 9, 2—4.

καὶ ὁ „ὀνικὸς μύλος ἐν τῷ τραχήλῳ καὶ ὁ βυθός“, ἐν ᾧ ὑπόδικος ὑπάρχει. 2. *διὰ γὰρ τὴν τῆς ἀκρισίας ἀνομίαν, βλέποντες τὸν τοιοῦτον αὐτῶν ἄρχοντα, ἐν ἑαυτοῖς διακριθήσονται, καὶ χρησάμενοι τῇ αὐτῇ νόσῳ συναπολέσθαι αὐτῷ ἀναγκασθήσονται, ὡς τῷ Ἱεροβοὰμ ὁ λαὸς καὶ τῷ Κορὲ οἱ συναράμενοι αὐτῷ.* 3. *εἰ δὲ βλέποι ὁ ἁμαρτὼν τὸν ἐπίσκοπον καὶ τοὺς διακόνους ἀθῴους ἐγκλήματος καὶ τὸ ποίμνιον καθαρὸν ὑπάρχον, πρῶτον μὲν οὐ τολμήσει καταφρονήσας εἰς ἐκκλησίαν θεοῦ εἰσελθεῖν, πλησσόμενος τῇ συνειδήσει αὐτοῦ· εἰ δὲ καὶ παρ᾿ οὐδὲν ἡγησάμενος εἰσέλθοι, ἢ παραχρῆμα ἐλεγχθήσεται, ὡς ὁ Ὀζᾶ ἐπὶ τῆς κιβωτοῦ ἁψάμενος ὥστε ἑδράσαι, καὶ ὡς Ἄχαρ ἐπὶ τῇ κλοπῇ τοῦ ἀναθέματος, καὶ ὡς Γιεζεῖ ἐπὶ τοῖς τοῦ Νεεμὰν χρήμασιν, καὶ παραυτίκα τιμωρηθήσεται, ἢ νουθετούμενος ὑπὸ τοῦ ποιμένος εἰς μετάνοιαν ὑπαχθήσεται.* 4. *περιβλεψάμενος γὰρ τοὺς καθ᾿ ἕνα καὶ ἐν οὐδενὶ μῶμον εὑρίσκων οὔτε παρὰ τῷ ἐπισκόπῳ οὔτε μὴν παρὰ τῷ ὑπ᾿ αὐτὸν τεταγμένῳ λαῷ, αἰσχυνθεὶς μετὰ αἰδοῦς καὶ πολλῶν δακρύων ἐξελεύσεται εἰρηνικῶς κατανενυγμένος, καὶ μενεῖ κεκαθαρισμένον τὸ ποίμνιον, προσκλαύσει τε τῷ θεῷ καὶ μετανοήσει ἐφ᾿ οἷς ἥμαρτεν, καὶ ἕξει ἐλπίδα· καὶ τὸ ποίμνιον ὅλον, θεασάμενον ἐκείνου τὰ δάκρυα, νουθεσίαν ἕξει, ὅτι ὁ ἁμαρτὼν διὰ μετάνοιαν οὐκ ἀπόλλυται.*

XI. *Διὰ τοῦτο οὖν, ὦ ἐπίσκοπε, σπούδαζε καθαρὸς εἶναι τοῖς ἔργοις, γνωρίζων τὸν τόπον σου καὶ τὴν ἀξίαν, ὡς θεοῦ τύπον ἔχων ἐν ἀνθρώποις τῷ πάντων ἄρχειν ἀνθρώπων, ἱερέων, βασιλέων, ἀρχόντων, πατέρων, υἱῶν, διδασκάλων καὶ πάντων ὁμοῦ τῶν ὑπηκόων.* 2. *καὶ οὕτως ἐν ἐκκλησίᾳ καθέζου τὸν λόγον ποιούμενος, ὡς ἐξουσίαν ἔχων κρίνειν τοὺς ἡμαρτηκότας, ὅτι ὑμῖν τοῖς ἐπισκόποις εἴρηται· „Ὃ ἐὰν δήσητε ἐπὶ τῆς γῆς ἔσται δεδεμένον ἐν τῷ οὐρανῷ, καὶ ὃ ἐὰν λύσητε ἐπὶ τῆς γῆς ἔσται λελυμένον ἐν τῷ οὐρανῷ“.*

1 Mt. 18, 6. — 5 III Reg. 12; Num. 16. — 10 II Reg. 6. — 11 Ios. 7. — 12 IV Reg. 5. — 28 Mt. 18, 18.

κλοπῆς h | *ἀναθήματος* h p 12 *ὡς* + *ὁ* b h o | *γιεζῆ* b o | *καὶ* + *ἢ* h 14 *γάρ* : *δὲ* b, > o | 15 *μῶμον* : *μόνον* b o | *οὔτε π. τ. ἐπισκόπῳ* > b o 16 *αὐτῶν* b o | 17 *εἰρηνικὸς* h | 20 *ἐκείνου τὰ* ∼ h | *ὁ* > b h o | 21 *ἀπόλλυτο* b | 22 *ὦ* > a b h | 24 *τῷ* a p v : *τὸ* h, *τῶν* b o | *ἄρχειν* : *ἔχειν* b 25/26 *τῶν ὑπ. ὁμοῦ* h | 29 *ἐν* : *καὶ ἐν* o L | *τῷ οὐρανῷ* a D : *τοῖς οὐρανοῖς* b h o p v | 30 *τῷ οὐρανῷ* a v : *τοῖς οὐρανοῖς* b o h

XII. Iudica, episcope, cum potestate ut Deus, sed paenitentes ⁘ suscipe cum caritate sicut Deus [omnipotens], et increpa et roga et doce, quia Dominus Deus cum iuramento promisit peccatoribus se veniam daturum esse, sicut dixit per Ezechiel: 2. *Et tu, homo, dic ad domum Israel: Sic locuti estis: iniquitates nostrae et peccata nostra super nos sunt, et in eis tabescimus; quomodo ergo vivere poterimus? Dic ad eos: Vivo ego, dicit Dominus Adonai, nolo mortem peccatoris, sed ut convertatur impius a via sua mala et vivat. Paenitentiam igitur agite atque avertite vos a viis vestris malis, et non moriemini, domus Israel.* 3. Hic ergo spem praebuit peccatoribus paenitentiam agentibus, ut salutem consequantur paenitentia sua, ne desperantes maneant in peccatis suis addantque eis, sed paenitentiam agant et plorent ac fleant super peccata sua et convertantur ex toto corde.

XIII. Porro qui insontes sunt, sine peccatis maneant, ne indigeant fletu et gemitibus et angore et remissione. 2. Unde enim scis, homo, qui peccas, quot sint dies vitae tuae in hoc saeculo, ut converti possis? Quia ignoras exitum tuum ex hoc saeculo, mori potes in peccatis tuis sine paenitentia, sicut dictum est per David: *In inferno quis confitebitur tibi?* 3. Propterea sine periculo manet omnis, qui parcit vitae suae et sine peccatis manet, ut etiam iustitia antea ab eo facta ei conservetur. 4. Tu ergo, episcope,

4 Ezech. 33, 10. 11. — 20 Ps. 6, 6.

1 potestate S C : fiducia L | Deus + omnipotens S | 2 omnipotens Sp, > Sm | 8 mala Sm C : > Sp

1 *μετ᾽* p v | *ὡς* + *ὁ* a | 2/4 *προσλαμβάνου — μετανοοῦντας* > p v | 2 *θεὸς γὰρ* ∾ a | 7 *Ἀδωναΐ κύριος* a h : *κ. Ἀδ.* b o, *κ. ὁ θεὸς* p v | 8 *ἐν τῷ* > b o | 9 *ἐκ* : *ἀπὸ* b o | *αὐτοῦ* > b o | *ἀποστράφητε* p v (LXX) | 10 *οὖν* a p : > b h o v | 11 *ὁ οἶκος* o | *ἐνταῦθα* p v D : + *ὁ λόγος* a h, *αὖθεις ὁ λ.* b o | 12 *ἐλπίδας* b | 13 *αὐτοὺς* a h o | *ἐκδώσωσι* p, *ἐκδώσουσιν* b o | 14 *κλαύσωσι* h | *τῷ θεῷ* p v | 16 *ὡς* > o | 18 *μένειν* : *μέντοι* b o | 19 *μὴ δέωνται* : *μηδὲ* b o | 20 *καὶ* > p v | 21 *ἡμέρα* b o | *ζήσεις ἐν τῷδε τῷ β.* a | 22 *σου* + *ἡ* o | *ἁμαρτίαις* b o | 23 *ἔσται* a | *διὰ τοῦ* : *ἐν τῷ* b o | 25 *ἔξοδον* p v | 26 *παραινεῖ* post *λόγος* h | *διὰ Σ. τοῦ σ. λέγων* a p v :

XII. *Διδασκαλία, ὅπως χρὴ προσφέρεσθαι τοῖς μετανοοῦσιν καὶ τούτων παραδείγματα διάφορα.* Doctrina de modo, quo paenitentes tractandi sunt, et huius rei exempla varia.

XIII. *Ὅτι φεύγειν χρὴ τῶν ἁμαρτημάτων τὴν πεῖραν.* Fugiendum esse delictorum experientiam.

XII. *Κρῖνε οὖν, ὦ ἐπίσκοπε, μετὰ ἐξουσίας ὡς θεός, ἀλλὰ τοὺς μετανοοῦντας προσλαμβάνου· ὁ θεὸς γὰρ θεός ἐστιν ἐλέους. ἐπίπλησσε τοῖς ἁμαρτάνουσιν, νουθέτει τοὺς μὴ ἐπιστρέφοντας, παρακάλει τοὺς ἑστῶτας ἐμμένειν τοῖς καλοῖς, τοὺς μετανοοῦντας προσδέχου, ὅτι κύριος ὁ θεὸς μετὰ ὅρκου ἐπηγγείλατο ἄφεσιν παρασχεῖν τοῖς μετανοοῦσιν ἐφ' οἷς ἥμαρτον. 2. λέγει γὰρ διὰ τοῦ Ἰεζεκιήλ· „Εἰπὸν πρὸς αὐτούς· Ζῶ ἐγώ, λέγει Ἀδωναῒ κύριος, εἰ θελήσω τὸν θάνατον τοῦ ἁμαρτωλοῦ, ἀλλ' ἢ ἐν τῷ ἀποστρέψαι τὸν ἀσεβῆ ἐκ τῆς ὁδοῦ αὐτοῦ τῆς πονηρᾶς καὶ ζῆν. ἐπιστράφητε οὖν ἀπὸ τῶν ὁδῶν ὑμῶν τῶν πονηρῶν· καὶ ἱνατί ἀποθνήσκετε, οἶκος Ἰσραήλ“; 3. ἐνταῦθα εὐέλπιδας ἐποίησεν τοὺς ἡμαρτηκότας, ὅτι, ἐὰν μετανοήσωσιν, ἐλπίδα σωτηρίας ἕξουσιν, μή ποτε ὡς ἀπηλγηκότες ἑαυτοὺς ἐκδῶσιν ταῖς παρανομίαις, ἀλλ' ἔχοντες ἐλπίδα σωτηρίας ἐπιστραφέντες προσκλαύσωσιν θεῷ περὶ τῶν ἁμαρτιῶν αὐτῶν καὶ μετανοήσωσιν ἐκ καρδίας ἐξευμενισάμενοι αὐτόν, καὶ λήψονται παρ' αὐτοῦ τὴν ἀμνηστίαν ὡς παρὰ πατρὸς ἀγαθοῦ.*

XIII. *Τοὺς μέντοι ἀναμαρτήτους τοιούτους μένειν χρὴ καὶ μὴ χρείαν ἔχειν τῆς πείρας τῶν ἁμαρτιῶν, ὅπως μὴ δέωνται ὀδύνης, λύπης καὶ κλαυθμῶν ἀφέσεως. 2. τί γὰρ οἶδας, ἄνθρωπε, ἁμαρτήσας, εἰ ἡμέρας ἐν τῷδε τῷ βίῳ ζήσεις, ἵνα καὶ μετανοήσῃς; ὅτι ἄδηλος ἡ ἔξοδός σου ἐκ τοῦ βίου ὑπάρχει, καὶ ἐν ἁμαρτίᾳ τελευτήσαντι μετάνοια οὐκ ἔστιν, ὡς λέγει διὰ τοῦ Δαυίδ· „Ἐν δὲ τῷ ᾅδῃ τίς ἐξομολογήσεταί σοι“; 3. δεῖ οὖν ἕτοιμον εἶναι ἐν ἀγαθοῖς, ἵνα ἄνευ λύπης τὴν ὁδὸν ἐκείνην στειλώμεθα. διὸ καὶ παραινεῖ ὁ θεῖος λόγος διὰ Σολομῶντος τοῦ σοφοῦ λέγων σοι· „Ἑτοίμαζε εἰς τὴν ἔξοδον τὰ ἔργα σου“, ἵνα μὴ ἐπιλείψῃ ἡμῖν τι τῶν καλῶν, ὥσπερ καὶ ταῖς πέντε ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ παρθένοις διὰ μωρίαν ἐπέλειπεν τὸ τῆς εὐσεβείας ἔλαιον, καὶ ἀπεβλήθησαν τοῦ νυμφῶνος. 4. διὰ τοῦτο ἀκίνδυνος μένει πᾶς ὁ φειδόμενος τῆς ἑαυτοῦ ζωῆς καὶ μένων ἀναμάρτητος, ὅπως καὶ τὰς προγεγονυίας ὑπ' αὐτοῦ δικαιοσύνας αὐτῷ συντηρήσῃ. 5. σὺ οὖν*

7 Ezech. 33, 11. — 23 Ps. 6, 6. — 27 Prov. 24, 27. — 28 Mt. 25.

παραινῶν b o, > h 27 *σου* + *καὶ παρασκευάζου εἰς τὸν ἀγρὸν* a | 28 *ταῖς* : *τῶν* o 29 *διὰ μωρίαν* > b *ἐπελείπετο* h, *ἐνέλειπεν* b o | *καὶ* + *ἀποσβέσασαι τὰς λαμπάδας τῆς θεογνωσίας* a | *ἀπερίφησαν* b o | 31/32 *γεγονυίας* b o | 32 *δικ. αὐτῷ* > b o

sic iudica primum severe, et deinde suscipe cum benignitate et misericordia, si promiserit se paenitentiam acturum esse, et increpa eum, ange eum, persuade ei ac succurre ei XIV. iuxta verbum, quod sic per David dictum est: *Ne tradas in perniciem animam confitentem tibi.* 2. Et similiter in Ieremia dicit sic de paenitentia peccatorum: *Numquid qui cadit, non resurgit, aut qui aversus est, non revertetur? Quare aversus est populus meus aversione impudenti et confirmati sunt in voluntate sua et noluerunt paenitentiam agere ac converti?* 3. Propterea igitur suscipe paenitentem, nec omnino dubitans nec prohibitus ab eis, qui immisericorditer dicunt, non oportere cum talibus coinquinari. 4. Dixit enim Dominus Deus: *Patres pro filiis non morientur nec filii pro patribus.* 5. Et rursus in Ezechiel sic dicit: *Et factus est sermo Domini ad me dicens: Homo, terra cum peccaverit mihi et deliquerit coram me, extendam manum meam super eam et conteram ex ea fulcimentum panis, et immittam in eam famem et delebo de ea homines ac pecora; et si fuerint tres viri in ea, Noe et Daniel et Iob, ipsi in sua iustitia servabunt animas suas, ait Dominus Adonai.* 6. Apertissime ergo scriptura ostendit, iustum, cum fuerit cum iniusto, non interire cum eo, sed omnem hominem iustitia sua vivere et, si cohibitus fuerit,

---

4 Ps. 73, 19. — 6 Ier. 8, 4. 5. — 12 Deut. 24, 16. — 13 Ez. 14, 12—14.

---

4 in perniciem Sp sec. m. : > Sm Sc

---

1 *θεὸς* b h o | *φησιν* > b o | 3 *ἐλέου* a h cf. c. 14, 18; 15, 3; 22, 8 etc. | *οἰκτειρμῶν* b o | *ὑποσχόμενος* b o | *αὐτῷ* > b o | 4 *μεταθείτω* b | *τοῦ* > o | *πρός* : *εἰς* b o | *χωρήσῃ* b h o | 6 *οὐρανῷ* + *καὶ ἐπὶ γῆς* b o | 8 *αὐτῶ* b o | 10 *διὸ* + *καὶ* b o | 11 *ὁ* tert > b o | 12 *ἐπιστρέψει* b | *τί* > b o | *ἀπέστρεψεν* a b h o : *ἀπεστράφη* p v | 12/13 *ἀποστροφὴν* + *πονηρὰν* o, *π. καὶ* b | 13 *τῇ* > b o | 17 *συμμολύνεσθαι* : *συναναμίγνυσθαι* p v | *μηδὲ* b h o | *αἱ γὰρ τοιαῦται* b o | 18 *ἔστιν* b o | *κριτῶν* a, *ἀγρίων* b o | 20 *λόγοις* p v | 21 *ἐν* + *τῷ* b o | 21/22 *καὶ ἀνομία — ἔσται* a o A B : > b h p v | 22/23 *τοῦ ἀδ. ἀδ.* : *ἀδίκημα ἀδικῆσαι* b o | 24 *ἐπ'* a : *ἀπ'* b, > h p o v | 25 *ἐξ* a p v : *ἀπ'* h, > b o | *οἱ* > b o v | 26 *καὶ* pr > b o | *αὐτοί* : *οὗτοι* a | 29 *γάρ* : *δὲ* b o | 30 *ἀλλήλοις* > b o | 32 *τοῖς* > h | 33 *ἀνατέλλοντος* +

XIV. *Περὶ τῶν λεγόντων μὴ δέχεσθαι μετανοοῦντα, καὶ ὅτι δίκαιος, κἂν σύνεστιν ἁμαρτωλῷ, οὐ συναπόλλυται αὐτῷ.* De eis, qui affirmant non debere recipi paenitentem, et quod iustus, etiamsi cum peccatore versetur, non pereat cum eo. Codd. p v: *Ὅτι χρὴ φεύγειν οὐ τὴν ἐν λόγῳ κοινωνίαν πρὸς τοὺς ἁμαρτάνοντας, ἀλλὰ τὴν ἐν ἔργῳ.*

οὕτως κρῖνε ὡς θεῷ δικάζων· „Τοῦ γὰρ κυρίου, φησίν, ἡ κρίσις“. πρῶτον οὖν ἀπ᾽ ἐξουσίας τὸν ἔνοχον καταδίκαζε· ἔπειτα μετὰ ἐλέους καὶ οἰκτιρμοῦ καὶ προσλήψεως οἰκειοῦ, ὑπισχνούμενος αὐτῷ σωτηρίαν, εἰ μετάθοιτο τοῦ τρόπου καὶ πρὸς μετάνοιαν χωρήσει· μεταμελόμενον δὲ στύφων προσδέχου, μεμνημένος τοῦ κυρίου εἰπόντος, ὅτι „χαρὰ γίνεται ἐν οὐρανῷ ἐπὶ ἑνὶ ἁμαρτωλῷ μετανοοῦντι“.

XIV. Ἐὰν δὲ τὸν μετανοοῦντα μὴ προσδέξῃ, ἐπιβούλοις αὐτὸν ἔκδοτον παρέχεις, ἐπιλαθόμενος τοῦ Δαυὶδ λέγοντος· „Μὴ παραδῷς τοῖς θηρίοις ψυχὴν ἐξομολογουμένην σοι“. 2. διὸ παρορμῶν εἰς μετάνοιαν ὁ Ἱερεμίας λέγει· „Μὴ ὁ πίπτων οὐκ ἀνίσταται ἢ ὁ ἀποστρέφων οὐκ ἐπιστρέφει; τί ὅτι ἀπέστρεψεν ὁ λαός μου ἀποστροφὴν ἀναιδῆ καὶ κατεκρατήθησαν ἐν τῇ προαιρέσει αὐτῶν; ἐπιστράφητε, υἱοὶ ἀφεστηκότες, καὶ ἐγὼ ἰάσομαι τὰ συντρίμματα ὑμῶν“. 3. δέξαι οὖν τὸν μετανοοῦντα, μὴ διστάζων ὅλως μηδὲ παρεμποδιζόμενος ὑπὸ τῶν ἀνηλεῶς λεγόντων μὴ δεῖν τοιούτοις συμμολύνεσθαι μήτε λόγου κοινωνεῖν· αὗται γὰρ αἱ συμβουλίαι ἀγνοούντων εἰσὶν θεὸν καὶ τὴν αὐτοῦ πρόνοιαν, ἀλόγων δὲ ἀκρίτων καὶ θηρίων ἀμειλίκτων· οὐ γὰρ γινώσκουσιν, ὅτι χρὴ φυλάσσεσθαι οὐ τὴν ἐν λόγῳ κοινωνίαν πρὸς τοὺς ἁμαρτάνοντας, ἀλλὰ τὴν ἐν ἔργῳ. 4. „Δικαιοσύνη γὰρ δικαίου ἐπ᾽ αὐτὸν ἔσται, καὶ ἀνομία ἀνόμου ἐπ᾽ αὐτὸν ἔσται“. καὶ πάλιν· „Γῆ ἐὰν ἁμάρτῃ μοι τοῦ ἀδικῆσαι ἀδίκημα, καὶ ἐκτενῶ τὴν χεῖρά μου ἐπ᾽ αὐτὴν καὶ συντρίψω ἐπ᾽ αὐτῆς στήριγμα ἄρτου καὶ ἐξαποστελῶ εἰς αὐτὴν λιμὸν καὶ ἐξολοθρεύσω ἐξ αὐτῆς ἄνθρωπον καὶ κτῆνος· κἂν ὦσιν οἱ τρεῖς ἄνδρες ἐν μέσῳ αὐτῆς, Νῶε καὶ Ἰὼβ καὶ Δανιήλ, αὐτοὶ ἐν τῇ δικαιοσύνῃ αὐτῶν σώσουσιν τὰς ψυχὰς αὐτῶν, λέγει Ἀδωναῒ κύριος“. 5. σαφέστατα δεδήλωκεν ἡ γραφή, ὅτι συνὼν δίκαιος ἀδίκῳ οὐ συναπόλλυται μετ᾽ αὐτοῦ. ἐν γὰρ τῷ κόσμῳ τούτῳ καὶ δίκαιοι καὶ ἄδικοι ἀλλήλοις συναγελάζονται κοινωνίᾳ βίου, οὐ μὴν καὶ ὁσιότητος, καὶ τοῦτο οὐχ ἁμαρτάνουσιν οἱ θεοφιλεῖς· μιμηταὶ γάρ εἰσιν τοῦ πατρὸς αὐτῶν τοῦ ἐν τοῖς οὐρανοῖς, τοῦ „τὸν ἥλιον αὐτοῦ ἀνατέλλοντος ἐπὶ δικαίους καὶ ἀδίκους, καὶ βρέχοντος αὐτοῦ τὸν ὑετὸν ἐπὶ πονηροὺς καὶ ἀγαθούς“. 6. καὶ

1 Deut. 1, 17. — 6 Luc. 15, 7. — 9 Ps. 73, 19. — 11 Ier. 8, 4. 5. — 14 Ier. 3, 22. — 21 Ezech. 18, 20. — 22 Ezech. 14, 13. 14. — 33 Mt. 5, 45.

καὶ o | 33 34 ἐπὶ — ἀγαθοὺς : ἐπὶ πονηροὺς κ. ἀγ. καὶ βρέχοντος ἐπὶ δικαίους καὶ ἀδίκους h | 34 ἐπὶ π. κ. ἀγαθούς : πονηροῖς κ. ἀγαθοῖς p v

propter peccata sua cohiberi. 7. Et in Sapientia iterum dicit: *Omnis homo fune peccatorum suorum constringitur.* 8. Unusquisque ergo laicorum rationem reddet de suis peccatis, et nemo laedetur aliorum ⁂ delicto. 9. Neque enim Iudas nos nocuit, cum nobiscum oraret, sed solus periit. Nam et in arca Noe duo filii eius salvati et benedicti sunt, Cham autem, filius eius, non, sed semen eius maledictum est; bestiae etiam, quae ingressae sunt, exierunt. 10. Non ergo oportet his, qui parati sunt ad mortem et oderunt fratres et diligunt crimina et cum occasionibus mortem quaerunt,

---

2 Prov. 5, 22. — 4 Act. 1, 17. 18. — 5 Gen. 6—9. — 7 Gen. 7, 14; 8, 19.

---

3 laicorum : filiorum saeculi S accurate | 5 Noe + et S | 6 filius eius + alius S | 6 non + benedictus est S | 7 exierunt : bestiae ex. S

XIV, 9. *bestiae etc.*] i. e. etiam bestiae maledicto non tangebantur, cui Cham subiacebat. Similitudinem arcae etiam Callistus in Philosophumenis IX, 12 ed. Duncker p. 401 adhibet; loquitur autem de animalibus mundis et immundis, ut in ecclesia peccatores esse posse demonstret. Tertullianus De idolol. c. 24 eadem similitudine exponit, corvum quidem et milvum et lupum et canem ac serpentem, nec vero idololatren in arcae typo haberi. Cyprianus De eccles. cath. unitate c. 6; Ep. 69 c. 2; 74 c. 11; 75 c. 15 similitudine sententiam suam de baptismo nonnisi in ecclesia catholica valide tribuendo probat.

* * *

7. *ἀναμάρτητον ἀτιμώρητον*] Amat Constitutor lusus verborum. Exhibet II, 24, 3 *παθεῖν τὸν τῇ φύσει ἀπαθῆ,* 25, 3 *χρώμενοι, ἀλλὰ μὴ παραχρώμενοι,* 58, 5 *ἀδελφὸν ὡς φιλάδελφον,* VI, 23, 7 *ἐννόμους, ἀλλ' οὐχὶ παρανόμους,* 28, 7 *φιλήδονον τὸν φιλόθεον.* Cf. VIII, 12, 30—33; 31, 3.

7—10; 18; 21. Hos versus exscripsit Anastasius Quaest. XXXV.

7—10; 14—15; 18; 21. Georgius Ham. Chron. c. 53.

8. *εἷς τῶν υἱῶν*] His verbis Constitutor Cham solum poenas dedisse urget. Lectioni *εἰς τὸν υἱὸν* contextus omnino adversatur.

10. *ἰδοὺ ἄνθρωπος κτλ.*] Hoc dictum etiam VIII, 43, 3 legitur, verbis vero *πρὸ προσώπου αὐτοῦ* omissis, et in Excerptis e libro VIII Constitutionum institutis. Praeter Ps.-Clementem locum allegant Ps.-Ignatius Smyrn. 9, 1; Clem. Alex. Strom. IV, 22, 137; 26, 173; Tertullianus De idololatria c. 20; Augustinus Meditationes c. 39, 5; Opus imperfectum in Matthaeum 3, 12 hom. III s. f. Resch, Agrapha 1889 p. 265, verba dictum Domini vel Evangelii deperditi esse conicit. Mihi dictum niti videtur verbis Iesaiae 62, 11: *Ἰδοὺ ὁ σωτήρ σοι (τῇ θυγατρὶ Σιὼν) παραγέγονεν ἔχων τὸν ἑαυτοῦ μισθόν, καὶ τὸ ἔργον αὐτοῦ πρὸ προσώπου αὐτοῦ.* Propheta sane de redemptore loquitur, non de homine. Veteres autem Scripturam allegorice interpretantes verba non anxie serva-

οὐδὲν κινδυνεύσει ὁ δίκαιος ἐκ τούτου· ἐν γὰρ τῷ σταδίῳ καὶ νικηταὶ καὶ νικώμενοι εἰσίν, ἐν δὲ τῷ στεφάνῳ μόνοι οἱ γενναίως ἀγωνισάμενοι· „οὐδεὶς δὲ στεφανοῦται, ἐὰν μὴ νομίμως ἀθλήσῃ“. 7. ἕκαστος γὰρ περὶ ἑαυτοῦ ἐξομολογήσεται, καὶ οὐ „μὴ συναπολέσῃ“ ὁ θεὸς „τὸν δίκαιον μετὰ τοῦ ἀδίκου“, ἐπείπερ παρ᾽ αὐτῷ τὸ ἀναμάρτητον ἀτιμώρητον. οὔτε γὰρ τὸν Νῶε κατέκλυσεν, οὔτε τὸν Λὼτ κατέφλεξεν, οὔτε τὴν Ῥαὰβ συναπώλεσεν. 8. εἰ δὲ βούλεσθε γνῶναι καὶ τὰ ἐφ᾽ ἡμῶν γενόμενα, Ἰούδας σὺν ἡμῖν ὢν ἔλαβεν τὸν κλῆρον τῆς διακονίας, ὃν καὶ ἡμεῖς, καὶ Σίμων ὁ μάγος τὴν ἐν κυρίῳ σφραγῖδα· ἀλλ᾽ ἑκάτερος αὐτῶν ἀναδειχθεὶς φαῦλος, ὁ μὲν ἤγξατο, ὁ δὲ παρὰ φύσιν ἱπτάμενος συνετρίβη. καὶ ἐν τῇ κιβωτῷ Νῶε καὶ οἱ υἱοὶ αὐτοῦ ὑπῆρχον, ἀλλὰ πονηρὸς ὁ Χὰμ εὑρεθεὶς μόνος εἷς τῶν υἱῶν ἐδέξατο τιμωρίαν. 9. εἰ δὲ καὶ „πατέρες ὑπὲρ παίδων οὐ τιμωροῦνται οὔτε υἱοὶ ὑπὲρ πατέρων“, δῆλον ὡς οὔτε γυναῖκες ὑπὲρ ἀνδρῶν, οὔτε οἰκέται ὑπὲρ δεσποτῶν, οὔτε συγγενεῖς ὑπὲρ συγγενῶν, οὔτε φίλοι ὑπὲρ φίλων, οὔτε δίκαιοι ὑπὲρ ἀδίκων, ἀλλ᾽ ἕκαστος ὑπὲρ τοῦ οἰκείου ἔργου τὸν λόγον ἀπαιτηθήσεται. οὔτε γὰρ Νῶε ὑπὲρ τοῦ κόσμου δίκην εἰσεπράχθη, οὔτε Λὼτ ὑπὲρ Σοδόμων ἐπυρπολήθη, οὔτε Ῥαὰβ ὑπὲρ Ἱεριχουντίων ἐσφάγη, οὔτε Ἰσραὴλ ὑπὲρ Αἰγυπτίων· οὐ γὰρ ἡ συνοίκησις κατακρίνει τοὺς δικαίους σὺν τοῖς ἀδίκοις, ἀλλ᾽ ἡ τῆς γνώμης ὁμόνοια. 10. οὐ χρὴ οὖν τοῖς ἑτοιμοθανάτοις καὶ μισανθρώποις καὶ φιλεγκλήμοσιν καὶ μετὰ προφάσεως θανατοποιοῖς προσέχειν.

---

3 II Tim. 2, 5. — 4 Gen. 18, 23. — 6 Gen. 7. 8. — 7 Gen. 19; Ios. 6. — 8 Act. 1, 17. 18. — 9 Act. 8. — 12 Gen. 6—9. — 14 Deut. 24, 16. — 18 Gen. 7. 8. — 19 Gen. 19. — Ios. 6. — 20 Exod. 12.

---

1 *κινδυνεύει* b o | *ἐκ τ.* : *ἐν τούτῳ* b o | 3 *δέ* : *γὰρ* b o | 5 *τὸν* > o p v | *τοῦ* > p v | *εἴπερ παρ᾽ αὐτοῦ* b o | 7 *ἀπόλεσεν* o | 8 *γενάμενα* o | 9 *κλῆρον* : *ἄρτον* o, sed punxit | 10 *κυρίῳ* : *χῷ* p v | 10/11 *ἀναδειχθεὶς* (*ἀνεδείχθη* b) — *φύσιν* > o | 11 *ἀπείγξατο* b, *ἀπήγξατο* a² | 12 *οἱ* > b o | 13 *εὑρέθη* b o | *μόνος* + *καὶ* b o s | *εἷς τῶν υἱῶν* b o s Anast. : *εἰς τὸν υἱὸν* a h v, > p | *τιμωρίαν* : *τὴν τ.* o s | *καὶ* > h p v | 14 *παίδων* : *τέκνων* p v | *οὐ* : *οὔτε* h | 16 *φίλων* : *τῶν φ.* b | *δίκαιος* p v | 19/20 *Ἱεριχ.* : *τῶν ἱερ.* b o | 20 *Ἰσραὴλ* (*ὁ ἰσρ.* a) a b h o : *οἱ ἰσραηλῖται* p v | *οὐ γὰρ* a h : *οὔτε* b o p v | 21 *σὺν* > h | 22 *οὖν* : *τοίνυν* b o

---

bant. Clemens Alex. loco priore insuper scribit: *ἰδοὺ κύριος*, ac nihilominus dictum de mercede hominis interpretatur. Cf. Ropes, *Die Sprüche Jesu* 1896 p. 45 (*Texte und Untersuchungen* XIV, 2).

vos adtendere; alius enim pro alio non morietur. 11. Sed vos iuvate infirmos et periclitantes et errantes et liberate eos de morte, non secundum duritiam cordis et voluntatem hominum, sed secundum Domini Dei nostri voluntatem et praeceptum. 12. Non enim oportet te, o episcope, cum sis caput, caudae adtendere, id est laico [vel] seditioso homini, qui facile ducitur ad alterius perditionem, sed solum intendere verbo Domini Dei soli. 13. Quod enim non potest quis perire pro alterius peccatis aut coinquinari manifestum est. Ut extollatur et abscidatur haec suspicio et malignorum hominum mens, per Ezechiel sic dicit Dominus Deus noster: 14. *Et factum est verbum Domini ad me dicens: Quare dicitis vos parabolam hanc in terra Israel: patres manducaverunt uvam acerbam et dentes filiorum indurati sunt? Vivo ego, dicit Adonai Dominus, si amplius dicetur parabola haec in Israel. Quoniam omnes animae meae sunt, quemadmodum anima patris, ita et anima filii meae sunt; et anima, quae peccat, ipsa morietur.* 15. *Homo autem, qui erit iustus, qui facit iudicium et iustitiam, in montibus non manducabit et oculos suos non extollet ad desideria domus Israel et uxorem proximi sui non contaminabit et ad mulierem menstruatam non accedet et hominem inopem non deprimet et pignus debentis reddet et rapinam non rapiet et panem suum esurienti dabit et nudum operiet tunica et pecuniam suam in usuram non dabit et superabundantiam non accipiet et ab iniustitia avertet manum suam, iudicium iustum faciet inter virum et inter proximum eius et in praeceptis meis ambulavit, iustificationes meas custodivit, ut faceret eas: iustus est hic, vita vivet, dicit Adonai Dominus.* 16. *Et si*

5 Deut. 18, 13. 44. — 11 Ezech. 18, 1—32.

1 alius — morietur > S | 3 voluntatem : sermonis et cogitationis S | 3/4sed — praeceptum > S | 6 vel > S C | 6 facile > S | 7 soli S cf. C : de his L | 7/8 quod — quis : ne autem existiment se S | 9/10 manifestum — mens : iterum cogitationem eorum malum praecide; etiam S | 11 quare : homo qu. S | 18 desideria : *ἐνθυμήματα* LXX, idola S, item infra v. 17 | 20 inopem > S LXX, item infra | 21 et rapinam — dabit > S.

12. *κεφαλὴν .. οὐρᾷ*] Haec imago invenitur Deut. 28, 13. 44; Ies. 9, 14; Henoch 103, 11.

14. *ἡμωδίασαν*] Hanc lectionem confirmat Origenes, Selecta in Ezech. 18, 2 scribens: *Ὄμφαξ ἐστὶν ἡ ἁμαρτία, αἱμοδιασμὸς ἡ ἐν τῇ ἁμαρτίᾳ ἐστὶ δι' αὐτῆς νεκρότης, ὀδόντες ἡ δύναμις ψυχῆς* (ed. Bened. III, 432). LXX legunt: *ἐγομφίασαν*.

ἕτερος γὰρ ὑπὲρ ἑτέρου οὐκ ἀποθανεῖται, ἀλλὰ „σειραῖς τῶν ἑαυτοῦ ἁμαρτιῶν ἕκαστος σφίγγεται“, καί· „Ἰδοὺ ἄνθρωπος καὶ τὸ ἔργον αὐτοῦ πρὸ προσώπου αὐτοῦ“. 11. δεῖ δὲ ἡμᾶς βοηθεῖν τοῖς νοσοῦσιν καὶ κινδυνεύουσιν καὶ σφαλλομένοις, καὶ ὅσον οἷόν τε τῇ παραινέσει τοῦ λόγου ὑγιάζειν αὐτοὺς καὶ ῥύεσθαι ἐκ θανάτου· „οὐ χρείαν γὰρ ἔχουσιν οἱ ἰσχύοντες ἰατροῦ, ἀλλ᾽ οἱ κακῶς ἔχοντες“, ἐπειδὴ „οὐκ ἔστιν θέλημα ἔμπροσθεν τοῦ πατρός, ἵνα ἀπόληται εἷς τῶν μικρῶν“. οὐ γὰρ τὴν τῶν σκληροκαρδίων ἀνθρώπων βούλησιν ἱστᾶν χρή, ἀλλὰ τὴν τοῦ θεοῦ καὶ πατρὸς τῶν ὅλων τὴν διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ τοῦ κυρίου ἡμῶν, ᾧ ἡ δόξα εἰς τοὺς αἰῶνας· ἀμήν. 12. οὐδὲ γὰρ δίκαιον κεφαλὴν ὄντα σε, ὦ ἐπίσκοπε, οὐρᾷ προσέχειν, τοῦτ᾽ ἔστιν λαϊκῷ στασιώδει ἀνθρώπῳ, εἰς ἑτέρου ἀπώλειαν, ἀλλὰ θεῷ μόνῳ. ἄρχειν γάρ σε χρὴ τῶν ὑπηκόων, οὐ μὴν καὶ ὑπ᾽ αὐτῶν ἄρχεσθαι· οὔτε γὰρ υἱὸς ἄρχει πατρὸς κατὰ τὸν τῆς γενέσεως λόγον, οὔτε δοῦλος τοῦ κυρίου αὐτοῦ κατὰ τὸν τῆς ἐξουσίας, οὔτε μαθητὴς διδασκάλου, οὔτε στρατιώτης βασιλέως, οὔτε μὴν λαϊκὸς ἐπισκόπου. 13. περὶ γὰρ τοῦ μὴ δοκεῖν τοὺς πλησιάζοντας ἀδίκοις τῇ τοῦ λόγου διδαχῇ συμμολύνεσθαι ἢ κοινωνεῖν ταῖς αὐτῶν ἁμαρτίαις ὁ Ἰεζεκιὴλ ἐκκόπτων τὴν τῶν κακοήθων ὑπόνοιαν λέγει· 14. „Τί ὑμεῖς λέγετε αὐτοῖς τὴν παραβολὴν ταύτην ἐπὶ γῆς Ἰσραήλ· οἱ πατέρες ἔφαγον ὄμφακα, καὶ οἱ ὀδόντες τῶν τέκνων ἡμωδίασαν; ζῶ ἐγώ, λέγει Ἀδωναῒ κύριος, εἰ ἔτι ἔσται ἐν ὑμῖν λεγομένη ἡ παραβολὴ αὕτη ἐν τῷ Ἰσραήλ. ὅτι πᾶσαι αἱ ψυχαὶ ἐμαί εἰσιν, ὃν τρόπον ἡ ψυχὴ τοῦ πατρός, οὕτως καὶ ἡ ψυχὴ τοῦ υἱοῦ ἐμή ἐστιν. 15. ἡ ψυχὴ ἡ ἁμαρτάνουσα αὐτὴ ἀποθανεῖται· ὁ δὲ ἄνθρωπος, ὃς ἔσται δίκαιος, ποιῶν κρίμα καὶ δικαιοσύνην“, καὶ ἑξῆς ἐπιλέγων τὰς λοιπὰς ἀρετὰς ἐπισφραγίζεται λέγων· 16. „Ὁ τοιοῦτος δίκαιος ὑπάρχει, ζωῇ ζήσεται,

1 Prov. 5, 22. — 2 Ies. 62, 11. — 6 Mt. 9, 12. — 7 Mt. 18, 14. — 11 Deut. 28, 13. 44. — 20 Ezech. 18, 2—5. — 28 Ezech. 18, 9—11.

2 ἁμαρτιῶν : ἀνομιῶν p v | 3 δεῖ : εἰ h | 4 καὶ κινδυνεύουσιν > b o | 7 ἐπειδὴ + καὶ b o | ἀπόλλυται b o | 8 τὴν > p v | ἀνθρώπων h o p v : ἀνδρῶν a. > b | 10 Ἰησοῦ (> b o) Χρ. > h | 11 αἰῶνας + τῶν αἰώνων b o ἀμὴν > b | δίκαιον > b o | 15 γεννήσεως p v | τοῦ ἑαυτοῦ κυρίου b o | 16 τὸν > o | ἐξουσίας + λόγον b o | 19 ἑαυτῶν b o | 20 ἐπίνοιαν b o | 21 ὄμφακας p v | 22 ἡμωδίωσαν : ἠμ. a[2] v, αἱμ. p, ὁμοδ. a, ἐγομφίασαν b o h LXX | Ἀδ. λέγει b o | 23 ἔτι > p v | ἔστιν b | 25 καὶ > a h v | 26 αὐτὴ + καὶ o p v | δίκαιος + καὶ b o | ποιήσει h | 27 τὰς + δὲ b | 28 ὁ τ. : ὅτι οὗτος o

genuerit filium pest⟨ilent⟩em, effundentem sanguinem et facientem peccata, in via patris sui iusti non ambulavit, sed in montibus manducavit et uxorem proximi sui contaminavit et mendicum et pauperem depressit et rapinam rapuit et pignus non reddidit et in simulacra adposuit oculos suos, iniquitatem fecit, cum usura dedit et superabundantiam accepit: hic vita non vivet, omnes has iniquitates fecit, morte morietur, sanguis eius super ipsum erit. 17. Si autem genuerit filium et viderit omnia peccata patris sui, quae fecit, et timuerit et non fecerit secundum ista: in montibus non manducavit et oculos suos non posuit ad desideria domus Israel et uxorem proximi sui non contaminavit et hominem inopem non depressit et pignus non pigneravit et rapinam non rapuit, panem suum esurienti dedit et nudum operuit vestimento et ab iniquitate avertit manum suam, usuram et superabundantiam non accepit, iustitiam fecit et in praeceptis meis ambulavit: non morietur in patris sui iniquitatibus, vita vivet. 18. Pater autem eius, si tribulationem tribulaverit et rapuerit rapinam, contraria fecit in medio populo meo, et morietur in sua iniquitate. 19. Et dicitis: quid est, quod non recepit iniquitatem patris filius? Quia filius iustitiam et misericordiam fecit, omnia legitima mea conservavit et fecit ea, vita vivet. Anima autem, quae peccat, ipsa morietur; filius vero non accipiet iniustitiam patris sui neque pater accipiet iniustitiam filii sui; iustitia iusti super ipsum erit, et iniquitas iniqui super ipsum erit. 20. Et iniquus, si convertat se ab omnibus iniustitiis suis, quas fecit, et custodiat omnia mandata mea et faciat iustitiam et misericordiam, vita vivet et non morietur. Omnia delicta eius, quaecumque fecit, non erunt in memoriam: in sua iustitia, quam fecit, vita vivet. Numquid voluntate volo mortem iniusti, dicit Dominus Deus, quam ut avertat se a via sua mala et vivat? 21. Cum se autem averterit iustus a sua iustitia et fecerit iniquitatem secundum omnes iniquitates, quas fecit iniquus, omnes iustitiae eius, quas fecit, non erunt in memoria; in delicto suo, quo excidit, et in peccatis suis, quibus peccavit, in ipsis morietur. 22. Et dixistis: non dirigit via Domini. Audite nunc omnes, domus Israel: numquid via mea non dirigit? ⟨Nonne via vestra non dirigit?⟩ Cum convertet se iustus a sua iustitia et faciet delictum et morietur in delicto, quod fecit: in ipso morietur. Et in convertendo se iniquus ab iniquitate sua, quam fecit, et faciet iudicium et iustitiam: hic animam suam custodivit. Et odit et avertit se ab omnibus iniqui-

λέγει Ἀδωναΐ κύριος. καὶ ἐὰν γεννήσῃ υἱὸν λοιμόν, ἐκχέοντα αἷμα, ἐν τῇ ὁδῷ τοῦ πατρὸς αὐτοῦ τοῦ δικαίου οὐκ ἐπορεύθη". 17. καὶ ἐπαγαγὼν τὰ ἑξῆς, ἐπάγει τοῖς τελευταίοις· „Ζωῇ οὐ ζήσεται· πάσας τὰς ἀνομίας ταύτας ἐποίησεν, θανάτῳ ἀποθανεῖται, τὸ αἷμα αὐτοῦ ἐπ᾽ αὐτὸν ἔσται. 18. καὶ ἐρεῖτε· Τί ὅτι οὐκ ἔλαβεν ὁ υἱὸς τὴν ἀδικίαν τοῦ πατρὸς ἢ τὴν δικαιοσύνην αὐτοῦ, δικαιοσύνην καὶ ἔλεος πεποιηκώς"; καὶ ἐρεῖς αὐτοῖς· „Ἡ ψυχὴ ἡ ἁμαρτάνουσα αὐτὴ ἀποθανεῖται· υἱὸς οὐ λήψεται ἀδικίαν πατρός, καὶ πατὴρ οὐ λήψεται ἀδικίαν υἱοῦ· δικαιοσύνη δικαίου ἐπ᾽ αὐτὸν ἔσται, καὶ ἀνομία ἀνόμου ἐπ᾽ αὐτὸν ἔσται". 19. καὶ μετ᾽ ὀλίγα φησίν· „Ἐν τῷ ἀποστρέψαι δίκαιον ἐκ τῆς δικαιοσύνης αὐτοῦ καὶ ποιῆσαι ἀδικίαν, κατὰ πάσας τὰς ἀνομίας αὐτοῦ πᾶσαι αἱ δικαιοσύναι αὐτοῦ, ἃς ἐποίησεν, οὐ μὴ μνησθῶσιν· ἐν τῇ ἀδικίᾳ αὐτοῦ ᾗ ἠδίκησεν, καὶ ἐν τῇ ἁμαρτίᾳ αὐτοῦ ᾗ ἥμαρτεν, ἐν αὐτῇ ἀποθανεῖται". 20. καὶ μετ᾽ ὀλίγα ἐπάγει· „Ἐν τῷ ἀποστρέψαι ἄνομον ἀπὸ τῆς ἀνομίας αὐτοῦ ἧς ἐποίησεν, καὶ ποιήσει κρίμα καὶ δικαιοσύνην, οὗτος τὴν ψυχὴν αὐτοῦ ἐφύλαξεν καὶ ἀπέστρεψεν ἀπὸ πασῶν τῶν ἀσεβειῶν αὐτοῦ ὧν

3 Ezech. 18, 13. — 5 Ezech. 18, 19. — 8 Ezech. 18, 20. — 11 Ezech. 18, 24. — 16 Ezech. 18, 27. 28.

2 *ἐν* : *καὶ ἐν* b o p | 3 *ἐπαγαγὼν* a : *ἐπάγων* b o h p v | *οὐ* > a | 4 *ταύτας* + *ἃς* b o | 5 *ἐρεῖται* a b o v | *τί* > a | 6 *ὁ* > b o | *ἢ* : *ὁ* o | 7 *αὐτοῦ δικαιοσύνην* > b o | *ἔλεος* : *ἔλαιον* h | 9 *καὶ πατὴρ* — *υἱοῦ* > b o | *δικαιοσύνη* + *δὲ* h | 10 *καὶ ἀν.* — *ἔσται* > b o | 11 *φησὶν* > b o | 12 *ποιῆσαι* : *ποιήσαι* b o, *ποιήσει* a h p v | 12/13 *κατὰ π. τ. ἀν. αὐτοῦ* > b o | 13 *πᾶσαι αἱ δικ. αὐτοῦ* a² (i. m. + *ἐν ἄλλῳ*) b o D : > a h p v | 13 *οὐ* : *καὶ οὐ* h | 14 *ᾗ ἠδ.* — *αὐτοῦ* > b o | 15 *αὐτῇ* : *ταύτῃ* b o | *ἐπάγει* a b h o : *φησὶν* v, > p

25 iustitiam et misericordiam L LXX : iudicium et iustitiam S | 33 dirigit : *κατευθύνει* LXX, aequa est S | omnes > S | 34 nonne — dirigit S LXX | 36 in ipso morietur > S | 38 et odit > S LXX

16. *in via patris etc.*] sc. filius. Accuratius igitur scribendum est: qui in via etc. Latinus autem textum graecum vel LXX verbotenus reddit.

tatibus suis, quas fecit: vita vivet et non morietur. 23. *Et dicent domus Israel: non corrigit via Domini. Numquid via mea non corrigit, domus Israel? Nonne via vestra non corrigit? Ideoque unumquemque secundum viam ipsius iudicabo, domus Israel, dicit Adonai Dominus: Convertimini et avertite vos ab omnibus impietatibus vestris, et non erunt vobis in poenam iniquitatis. Proicite a vobis omnes impietates vestras, quas impie fecistis in me, et facite vobis cor novum et spiritum novum: et ut quid moriemini, domus Israel? Quoniam nolo mortem morientis, dicit Adonai Dominus, sed convertimini, ut vivatis.*

XV. Videte, filioli dilecti nostri, quomodo misericors est Dominus Deus noster et in nos bonus et amabilis et consolatur peccatores, ut convertantur, et quotiens de ipsis repetens dicit, non relinquens locum suspicionis his, qui duro corde et sine misericordia volunt iudicare et aperte expellere eos, qui peccaverunt, tamquam non relinquatur illis paenitentia. 2. Sed Deus non sic, sed et eos, qui peccaverunt, vocans ad paenitentiam bonam spem habere facit, et ⟨eos⟩, qui non peccaverunt, non [eos] suspicari iubet, tamquam participes ⟨se⟩ portare aliorum peccata. 3. Gratanter autem paenitentes suscipite, gratulantes. Similiter autem per eundem prophetam de paenitentia ⁂ sic dixit: 4. *Et tu, homo, loquere ad filios populi tui: Iustitia iusti eum non liberabit in die, quo malum fecit; et iniquitas iniqui non nocebit ei in die, quo conversus fuerit ab iniquitate sua, et iustus non potest vivere in die, quo peccat.* 5. *Et si dixero iusto, quod vita vivet, et confisus in iustitia sua fecerit iniquitatem: omnis iustitia ei non imputabitur, sed in iniquitate, quam operatus est, morietur.* 6. *Et si dixero iniquo, quod morieris, et averterit se a peccato suo feceritque iudicium ac iustitiam et pignus acceptum restituerit rapinamque, quam rapuit, reddiderit et in mandatis ac praeceptis vitae ambulaverit, ita ut non faciat iniquitatem: vita vivet et non morietur; et omnia peccata, quae commisit, ei non imputabuntur; iudicium ac iustitiam fecit, vita vivet.* 7. *Et dicent filii populi tui: via Domini Adonai non est aequa; loquere ad illos: vestrae ipsorum viae non sunt aequae.*

22 Ezech. 33, 12—20.

2 corrigit : κατορθοῖ LXX, aequa est S | 4 domus Israel > S | 9 morientis : peccatoris S | 11 dilecti nostri S C : dilectionem nostram et L | 16/20 tanquam

ἐποίησεν, ζωῇ ζήσεται καὶ οὐκ ἀποθανεῖται". 21. καὶ ἑξῆς· „Ἕκαστον κατὰ τὰς ὁδοὺς ὑμῶν κρινῶ ὑμᾶς, οἶκος Ἰσραήλ, λέγει Ἀδωναῒ κύριος".

XV. Ὁρᾶτε, τέκνα ἡμῶν ἠγαπημένα, πῶς εὔσπλαγχνος μετὰ δικαιοσύνης κύριος ὁ θεὸς ἡμῶν, ἀγαθὸς καὶ φιλάνθρωπος, καὶ „ἀθωῶν οὐκ ἀθωώσει τὸν ἔνοχον", καὶ τὸν ἐπιστρέφοντα προσιέμενος καὶ ζωοποιῶν, μὴ καταλιπὼν τόπον ὑπονοίας τοῖς ἀπηνῶς βουλομένοις κρίνειν καὶ τέλεον ἀποστρέφεσθαι τοὺς ἁμαρτάνοντας καὶ μὴ κοινωνεῖν αὐτοῖς λόγων παρακλητικῶν πρὸς μετάνοιαν ἐπαναγαγεῖν δυναμένων, οἷς ἐκ τῶν ἐναντίων ὁ θεὸς διὰ Ἡσαΐου λέγει πρὸς τοὺς ἐπισκόπους· „Παρακαλεῖτε, παρακαλεῖτε τὸν λαόν μου, ἱερεῖς, λαλήσατε εἰς τὴν καρδίαν Ἱερουσαλήμ". 2. χρὴ οὖν ὑμᾶς αὐτοῦ ἀκούοντας παρακαλεῖν τοὺς ἡμαρτηκότας καὶ πρὸς μετάνοιαν παρορμᾶν καὶ εὐέλπιδας ποιεῖν, καὶ μὴ ὑπονοεῖν ὡς κοινωνικοὺς γινομένους τῶν πλημμεληθέντων αὐτοῖς ἕνεκεν τῆς εἰς αὐτοὺς ἀγάπης. 3. ἀσμένως δὲ τοὺς μετανοοῦντας προσδέχεσθε, χαίροντες ἐπ' αὐτοῖς, μετὰ ἐλέους καὶ οἰκτιρμῶν κρίνοντες τοὺς ἁμαρτάνοντας· ἐὰν γὰρ τὸν παρὰ ποταμὸν βαδίζοντα καὶ μέλλοντα ὀλισθαίνειν κεραίαις ὤσας εἰς τὸν ποταμὸν ἐμβάλῃς ἀντὶ τοῦ χεῖρα μᾶλλον ὀρέξαι, ἐφόνευσάς σου τὸν ἀδελφόν, δέον μᾶλλον τῷ ὀλισθαίνοντι ἐπιδοῦναι δεξιάν, ἵνα μὴ τελείως

2 Ezech. 18, 30. — 6 Exod. 34, 7; Nah. 1, 3. — 11 Ies. 40, 1, 2.

1 οὐκ : οὐ μὴ b o LXX | 2 ὑμᾶς οἶκος Ἰσραὴλ > p v | 6 ἄθωον o | 7 καταλήψας h | μετανοίας b o | 9/10 λόγον παρακλητικὸν . . δυνάμενον b h o p² | 10 ἐπαναγαγεῖν b o : ἐναγαγεῖν a h, ἐνάγειν p v | 11 παρακαλεῖτε sec > b o p | 13 αὐτοῦ > b o | ἀκούοντας + καὶ b o | 15 κοινωνικοὺς a h v : κοινωνοὺς a² (ικ in vocabulo κοινωνικοὺς punctis signans) p, κοινοὺς b o | 16 δὲ + καὶ b o | 17 αὐτοῖς + καὶ p v | 18 κρίνωντας o | τὸν παρὰ ∾ b o | 20 ἐμβάλλεις h | μᾶλλον + χεῖρα h | 21 τελέως p v

— gratulantes : L hic ordinem perturbavit et textum paululum mutavit; particulam *vocans — suspicari* v. 2 posuit v. 1 post *qui peccaverunt,* et verba *gratanter* etc. v. 3 adiunxit versui 2 particulam sic exhibens: *gratanter autem paenitentes suscipi et gratulari iubet;* itaque verba L sunt, modo nonnulla correcta, ordo autem S

XV. Ὅτι χρὴ τὸν ἱερέα μήποτε παρορᾶν τὰ ἁμαρτήματα μήτε πρόχειρον εἶναι ἐν τῷ τιμωρεῖσθαι.

Quod sacerdos nec peccata neglegere debeat nec promptus esse ad vindictam.

Cum enim recesserit iustus a iustitia sua feceritque iniquitatem morietur in iniquitate sua; et cum recesserit iniquus ab iniquitate sua feceritque iudicium ac iustitiam, vivet in eis. 8. Oportet igitur, episcopi, secundum scripturas vos iudicare peccatores cum clementia ac misericordia. Si enim eum, qui iuxta fluvium ambulat et lapsat, sinis, eum in fluvium propulsavisti, deiecisti ac caedem commisisti. Si quis vero iuxta fluvium lapsat et interiturus est, confestim ei manum porriges eumque educes, ne penitus intereat. Ita igitur facies, ut et populus tuus admoneatur et sapiens fiat et peccator non omnino pereat.

XVI. Cum autem videris aliquem deliquisse, acerbe ferens iube eum eici foras, et cum egressus fuerit, irascantur ei et iudicium de eo faciant eumque extra ecclesiam detineant, ac deinde ingressi pro ipso rogent. Etenim pro peccatoribus salvator noster patrem rogavit, sicut scriptum est in Evangelio: *Fratres mei ignorant, nec quid faciant nec quid loquantur; sed si fieri potest, ignosce eis.* 2. Itaque tu, episcope, iube eum intrare et examine facto, an paenitentiam agat ac dignus sit, qui in ecclesiam recipiatur, impone ei dies ieiunii secundum delictum eius, hebdomades duas vel tres vel quinque vel septem, et sic dimitte eum, ipsi locutus omnia, quae conveniunt ad admonendum ac docendum, et increpa eum et dic, ut humiliter secum maneat et oret rogetque in diebus ieiunii, ut dignus fiat remissione peccatorum, sicut scriptum est in Genesi: *Peccasti? Quiesce; ad te erit conversio tua, et tu dominaberis eius.* 3. Et Mariae Mosis sorori, cum locuta esset adversus

15 Luc. 23, 34. — 24 Gen. 4, 7.

15 fratres mei Sp : pater mi Sm C

XVI, 1. *fratres etc.*] Auctor dictum Domini liberius usurpat. Verba *fratres mei, nec quid loquantur, sed si fieri potest,* Luc. 23, 34 non leguntur. Constitutor locum S. Scripturae accurate reddit. Cf. VI, 18, 4.

* * *

XVI. *Περὶ μετανοίας, καὶ τίς αὐτῆς ὁ τρόπος καὶ ὅπως κατορθοῦται.* De paenitentia, et quis illius modus et quo pacto peragatur.

2. *ἑβδομάδας δύο κτλ.*] Auctor mansuetudinem maximam manifestat. Synodi Illiberitana c. 300, Arelatensis 314, Ancyrana 314, Neocaesareensis, Nicaena 325, et Canones paenitentiales Basilii M. aliorumque poenas multo maiores statuunt. Delicta minus gravia hic respici videntur. Victorinus In Apocalypsin 2, 6 (Migne PL 5, 321) Nicolaitis hunc errorem tribuit: ut, quicunque fornicatus esset, octavo die pacem acciperet.

3—4. Anastasius Quaest. VI.

ἀπόληται, ὅπως καὶ ὁ λαὸς νουθετῆται καὶ ὁ ἁμαρτήσας μὴ κατὰ πᾶν ἀπόληται. 4. δεῖ δέ σε, ὦ ἐπίσκοπε, μήτε παρορᾶν τὰ ἁμαρτήματα τοῦ λαοῦ, μήτε τοὺς μετανοοῦντας ἀποστρέφεσθαι, ὅπως μὴ διαφθείρῃς ὡς ἄπειρος τὸ ποίμνιον κυρίου καὶ φαυλίσῃς αὐτοῦ τὸ ὄνομα τὸ καινὸν τὸ εἰς τὸν λαὸν αὐτοῦ ἐπιτεθέν, καὶ ὀνειδισθήσῃ καθάπερ καὶ οἱ παλαιοὶ ποιμένες, περὶ ὧν ἔλεγεν ὁ θεὸς τῷ Ἱερεμίᾳ· „Ποιμένες πολλοὶ διέφθειραν τὸν ἀμπελῶνά μου, ἐμόλυναν τὴν κληρονομίαν μου“, καὶ ἐν ἄλλοις· „Ἐπὶ τοὺς ποιμένας παρωξύνθη ὁ θυμός μου, καὶ ἐπὶ τοὺς ἀμνοὺς ὀργισθήσομαι“, καὶ ἐν ἑτέροις· „Ὑμεῖς οἱ ἱερεῖς οἱ φαυλίζοντες τὸ ὄνομά μου“.

XVI. Ἰδὼν δὲ σὺ τὸν ἡμαρτηκότα, πικρανθεὶς κέλευσον αὐτὸν ἔξω βληθῆναι· καὶ ἐξελθόντι αὐτῷ πικραινέσθωσαν οἱ διάκονοι, καὶ ἐπιζητοῦντες κατεχέτωσαν αὐτὸν ἔξω τῆς ἐκκλησίας, καὶ εἰσελθόντες ὑπὲρ αὐτοῦ σε ἐρωτάτωσαν· καὶ γὰρ ὑπὲρ τῶν ἡμαρτηκότων ὁ σωτὴρ τὸν πατέρα ἠξίου, ὡς γέγραπται ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ· „Πάτερ, ἄφες αὐτοῖς, οὐ γὰρ οἴδασιν, ὃ ποιοῦσι“. 2. τότε σὺ κελεύσεις εἰσελθεῖν αὐτόν, καὶ ἀνακρίνας, εἰ μετανοεῖ καὶ ἄξιός ἐστιν εἰς ἐκκλησίαν ὅλως παραδεχθῆναι, στιβώσας αὐτὸν ἡμέραις νηστειῶν κατὰ τὸ ἁμάρτημα, ἑβδομάδας δύο ἢ τρεῖς ἢ πέντε ἢ ἑπτά, οὕτως αὐτὸν ἀπόλυσον, εἴπας αὐτῷ, ὅσα ἁρμόζει ἡμαρτηκότι εἰς νουθεσίαν ἐπιπλήσσοντα διδάσκειν καὶ παραινεῖν, ὅπως μείνῃ παρ᾽ ἑαυτῷ ταπεινοφρονῶν καὶ δεόμενος τοῦ θεοῦ τυχεῖν αὐτοῦ εὐμενοῦς, καὶ λέγειν· „Ἐὰν ἀνομίας παρατηρήσῃ, κύριε κύριε, τίς ὑποστήσεται; ὅτι παρὰ σοὶ ὁ ἱλασμός ἐστιν“. 3. τοιοῦτον γάρ τι ὑπεμφαίνει καὶ τὸ ἐν τῇ Γενέσει εἰρημένον

7 Ier. 12, 10. — 8 Zach. 10, 3. — 10 Mal. 1, 6. — 17 Luc, 23, 34. — 24 Ps. 129, 3. 4.

1 ἀπόλλυται b o, item l. 2 | 1/2 ὅπως — ἀπόληται > h | 2 πάντα b o | μήτε : μὴ b | 3 τοῦ > h | 4 κυρίου : τοῦ κ. h, τοῦ χριστοῦ b o | 6 καὶ > p v | 6/7 ὁ θεὸς > p v | 12 πικρανθείς : καὶ π. b o | κελεύσῃς b o 13 βληθῆναι : ῥιφῆναι b o | ἐξελθόντι αὐτῷ : ἐξελθῶτι αὐτοῦ b o | πικραινέσθωσαν : κρινέσθωσαν p v | 15 εἰσελθόντος o | σε > p v | ἐρωτάτωσαν : παρακαλέτωσαν b, παρακαλοῦντες o | 16 ἠξίου τὸν πατέρα p v | 17 ὃ a h : τί b o p v | 18 σὺ > b o | 19 εἰς ἐκκλ. : ἐκκλησίας b o | ὅλως (ὅλος o p) : ante εἰς ἐκκλ. h p v | στιβώσας : στιλβοσον b o | 20 ἡμέραις a h : ἡμέρας b o p v | 21 ἑπτὰ + καὶ b o | εἰπὼν h o | 22 εἰς νουθ. ἡμαρτηκότι b h o | διδάσκειν : δὲ διδ. εἶ (εἶ > b) δὴ b o | 23 τὸ θῶ o | 24 λέγειν : + αὐτὸν b o | παρατηρήσῃ a h o v : -ρήσῃς b p | 25 σοῦ b o p | 26 γάρ : τί γὰρ o | τι : τοι o

Mosem ac deinde paenitentiam ageret et digna fieret remissione, dictum est a Domino: *Si pater eius spuens spuisset in faciem eius, deberet erubescere et septem diebus segregari extra castra; et postea ingredietur.* 4. Ita igitur et vos oportet facere: eos, qui se paenitentiam a peccatis suis acturos esse promittunt, sicut convenit ad delicta eorum, segregetis ex ecclesia, et postea suscipiatis ut patres misericordes.

XVII. Si vero episcopus ipse in offensa est, quomodo progrediatur et inquirat delicta alicuius vel eum increpet et de eo decernat? 2. Nam propter acceptionem personae vel propter munera, quae accipiunt aut ipse aut diaconi, non habentes conscientiam bonam, non poterunt contendere ad episcopum adiuvandum; verentur enim audire tanquam a viro impudenti verbum in Evangelio scriptum: *Quid vides festucam in oculo fratris tui, et trabem in tuo oculo non consideras? Hypocrita, eice primum trabem de oculo tuo, et tunc perspicies, ut educas festucam de oculo fratris tui.* 3. Propterea ergo episcopus cum diaconis vereatur, ne audiant verbum Domini a peccatore tanquam viro impudenti; nescit enim periculum esse, si quis adversus episcopum loquitur et in vico illo toto scandalum oritur; nam peccator tenui mente est nec parcit animae suae. Itaque ergo ob unamquamque rationem, ubi episcopus timet, simulat, quasi peccatorem ignoret, praeterit eum non increpans neque vituperans. Et propterea satanas, cum occasionem nactus fuerit per unum, etiam aliis potitur. Absit, ne hoc fiat. 4. Et ita eveniet, ut parochia talis sit, ut rursus confirmari non possit. Si enim multi sunt delinquentes, malum maius fit, et quoniam peccatores

2 Num. 12, 14. — 14 Mt. 7, 3. 5; Luc. 6, 41. 43.

2 *οἰκείου* : *δικαίου* o | 3 *τῷ* bis h | *ὑπὲρ Μωσῇ τῇ Μαριὰμ* b o | 4 *αὐτῷ* : *αὐτῇ* b o | 5 *ἐμπτύων* b, *ἐνέπτυεν* o | 6 *ἐτράπη* b o | 7 *ὑμᾶς* : *ἡμᾶς* a v, sequentia usque ad *πᾶσα ἁπλῇ* c. 35, 3 desunt in h quaternione deperdita | 8 *τοῖς* b o | 10 *πατέρας* o (+ *οἱ* o) v, *γνησίους* p | 11 *ἐν προσκ. αὐτὸς* b o | 12 *ἐπεξέλθῃ* p v, *ἐξέλθῃ* b o | *ζητῆσαι* o | *ἀδίκημα* a b o | 13 *προσωποληψίας* p v | *ἢ διὰ δωροληψίαν* > b o p v | *ἢ* sec > b o | *διάκονοι* + *αὐτοῦ* b o | 14 *ὁ* pr > b | 15 *διεξαγάγεται* o | *κρίσις* : *κρῖμα* b o | 18 *γεγραμμένον τί* a b o : *εἰρημένον ὅτι* p v | 21 *τοῦτο* b o | 23 *δράντα* b o |

XVII, 2. *non poterunt*] sc. diaconi.

* * *

XVII. *Ὅτι ἀνεπίληπτον εἶναι χρὴ τὸν ἐπίσκοπον ὡς τύπον τὸν ἀρχομένων.* Episcopum debere esse irreprehensibilem utpote formam subiectorum.

4. Anastasius Quaest. LX.

τῷ Καΐν· „Ἥμαρτες; ἡσύχασον“· τοῦτ᾽ ἔστιν μὴ προσθῇς. ὅτι γὰρ τὸν ἁμαρτήσαντα δεῖ ὑπὲρ τοῦ οἰκείου πλημμελήματος αἰσχύνεσθαι, ἱκανὸν τὸ λόγιον τῷ Μωσῇ ὑπὲρ Μαρίας εἰρημένον, ἡνίκα ἠξίου ἀφεθῆναι αὐτῇ· φησὶν γὰρ αὐτῷ ὁ θεός· „Εἰ ὁ πατὴρ αὐτῆς πτύων ἐνέπτυσεν εἰς τὸ πρόσωπον αὐτῆς, οὐκ ἂν ἐνετράπη; ἑπτὰ ἡμέρας ἀφορισθήτω ἔξω τῆς παρεμβολῆς, καὶ μετὰ ταῦτα εἰσελεύσεται“. 4. *οὕτως οὖν καὶ ὑμᾶς δέον ἐστὶν ποιεῖν, τοὺς ἐφ᾽ ἁμαρτίας λέγοντας μετανοεῖν ἀφορίζειν χρόνον ὡρισμένον κατὰ τὴν ἀναλογίαν τοῦ ἁμαρτήματος, ἔπειτα μετανοοῦντας προσλαμβάνεσθαι, ὡς πατέρες υἱούς.*

XVII. *Εἰ δὲ ὁ ἐπίσκοπος αὐτὸς ἐν προσκόμματι ὑπάρχει, πῶς ἔτι ἐπεξέλθοι ἐκζητῆσαι ἀδικήματά τινος ἢ ἐπιτιμῆσαί τινι, διὰ προσωποληψίαν ἢ διὰ δωροληψίαν· ἢ αὐτὸς ἢ οἱ διάκονοι οὐχ ὑπάρχοντες εὐσυνείδητοι;* 2. *ὅταν γὰρ ὁ ἄρχων αἰτῇ καὶ ὁ κριτὴς λαμβάνῃ, καὶ οὐ διεξάγεται εἰς τέλος κρίσις· „κοινωνοὶ“ δὲ „κλεπτῶν καὶ κρίσει χηρῶν οὐ προσέχοντες“, οὐ δυνήσονται οἱ ὑπὸ τὸν ἐπίσκοπον συνεπιμαχεῖν τῷ ἐπισκόπῳ. ἐροῦσιν γὰρ αὐτῷ τὸ ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ γεγραμμένον· „Τί βλέπεις τὸ κάρφος τὸ ἐν τῷ ὀφθαλμῷ τοῦ ἀδελφοῦ σου, τὴν δὲ δοκὸν τὴν ἐν τῷ ἰδίῳ ὀφθαλμῷ οὐ κατανοεῖς“;* 3. *εὐλαβείσθω οὖν ὁ ἐπίσκοπος σὺν τοῖς διακόνοις αὐτοῦ ἀκοῦσαι ῥῆμά τι τοιοῦτον· τοῦτ᾽ ἔστιν μὴ διδότω ἀφορμήν. ὁ γὰρ ἁμαρτάνων ἐπὰν ἴδῃ τινὰ ὅμοια αὐτῷ δρῶντα, οἰκοδομηθήσεται εἰς τὸ τὰ αὐτὰ ποιεῖν· εἶτα ὁ πονηρός, δι᾽ ἑνὸς ἀφορμὴν λαβών, εἰς ἑτέρους ἐνεργεῖ, ὃ μὴ γένοιτο· καὶ οὕτως διαστραφήσεται τὸ ποίμνιον· πλειόνων γὰρ ὄντων τῶν ἁμαρτανόντων, πλείων ἔσται καὶ ἡ δι᾽ αὐτῶν ἐπιτελουμένη κακία.* 4. *ἁμαρτία γὰρ ἀνεξέλεγκτος ἑαυτῆς χείρων γίνεται καὶ εἰς ἄλλους τὴν διανομὴν λαμβάνει· ἐπεὶ καὶ „ζύμη μικρὰ πλήρωμα φυράματος δολοῖ“, καὶ εἷς κλέπτης εἰς ὅλον ἔθνος τὸ μύσος ἐπήγαγεν, „καὶ μυῖαι θανοῦσαι σαπριοῦσιν σκευασίαν ἡδύσματος ἐλαίου“, καὶ „βασιλέως ὑπακούοντος λόγον ἄδικον,*

1 Gen. 4, 7. — 4 Num. 12, 14. — 15 Ies. 1, 23. — 18 Mt. 7, 3; Luc. 6, 41. — 28 I Cor. 5, 6; Gal. 5, 9. — 30 Eccl. 10, 1. — 31 Prov. 29, 12.

τὰ αὐτά : *τοιαῦτα* b o | 24 *δι᾽ ἑνὸς* > b o | 25 *καταστραφήσεται* p v | 25 26 *γὰρ ὄντων* ∾ b o | 26 *διὰ τούτων* b o | 27 *ἀνέλεγκτος* a | *χείρων ἑαυτῆς* a | 29 *πλήρη* p v, *πληροῖ* p² | *φυράματα* v, *φύρα* p, *φύραμα* p² *διόλοι* b o | *ἔθνος τὸ* ∾ o | 30 *θανοῦσες* o | *σαπροῦσιν* o | 31 *ἐλαίου* : *μύρου* b o

non corripiuntur et convincuntur, ita ut paenitentiam agant, in unoquoque incitamentum ad peccatum oritur et impletur, quod dictum est: *Domus mea domus orationis vocatur, vos autem fecistis eam speluncam latronum.* 5. Sin autem episcopus non tacens a peccatoribus se avertit, sed increpat et vituperat et reprehendit et obiurgat et angit peccatorem, etiam ceteris tremorem ac timorem iniciet. 6. Namque episcopum admonitione oportet esse delictorum et mortis propulsatorem et iustitiae conciliatorem, castigatione ac doctrina ducem bonorum operum, et praeconem ac exaltatorem bonorum, quae futura atque a Deo promissa sunt in loco vitae aeternae, et similiter praedicatorem irae venientis in iudicio Dei minantem ignem acerbum, qui non exstinguitur nec perferendus est. Et gnarum eum oportet esse operis voluntatis Dei, ne quemquam contemnat; dixit enim salvator noster: *Videte, ne quemquam contemnatis, nec unum ex his pusillis, qui in me credunt.*

XVIII. Uniuscuiusque ergo curam habeto episcopus, et eorum, qui non peccaverunt, ut maneant sicut sunt sine peccatis, et eorum, qui peccaverunt, ut paenitentiam agant, eisque remissionem peccatorum dato, sicut scriptum est in Iesaia, ubi Dominus dicit: *Solve omnia vincula iniquitatis, et rescinde omnes obligationes violentiae ac fraudis.* 2. Tu ergo, episcope, doce et corripe et solve per remissionem, et cognosce locum tuum quasi locum Dei omnipotentis, et quod accepisti potestatem peccata remittendi; nam vobis, episcopi, dictum est: *Quodcunque ligaveritis in terra, erit ligatum in caelis, et quodcunque solveritis, erit solutum.* 3. Sicut ergo potestatem habes solvendi, cognosce te ipsum et mores tuos ac conversationem tuam in hac vita, ut conveniant loco tuo. 4. Sine peccatis vero nemo hominum est, quia scriptum est:

---

3 Mt. 21, 13; Luc. 19, 46. — 14 Mt. 18, 10. — 19 Ies. 58, 6. — 24 Mt. 16, 9.

---

3 vocatur + omnibus populis Sm

---

3 *ὑγιεινῶν* a | 3/4 *λοιμὸς ὃν πολὺς φυλακτέως* b o | 5 *προσάψῃ* a o : -*ψηται* v, -*ψοιτο* p, *πορεύσει* b | 6 *ποιοῦμεν* b o | *κυρίου* : *τοῦ θεοῦ* b o | 7 *ἐπὶ* > p v | *τὸν ἁμαρτάνοντα* b o | 8 *ἐξελέγχειν* b o | *ὑποπιέζειν* a : -*πιάζειν* p v, *ὑποστηρίζειν* (-*ζων* o) b o | *στιβοῦν* a : *στίβειν* p v, *στίφειν* p[2],

---

XVIII. *Ὅτι χρὴ τὸν ἐπίσκοπον φροντίζειν, ὅπως ὁ λαὸς μὴ πλημμελῇ, διὰ τὸ εἶναι αὐτὸν σκοπόν.*

Quod oportet episcopum curare, ne peccet plebs, quia ipse est speculator.

πάντες οἱ ὑπ᾽ αὐτὸν ὑπηρέται παράνομοι“· οὕτω καὶ πρόβατον ψωραλέον μεταδίδωσιν ἑτέροις τῆς νόσου, μὴ χωρισθὲν τῶν ὑγιαινόντων προβάτων, καὶ ἄνθρωπος λοιμώσσων πολλοῖς φυλακτέος, καὶ κύων λύσσῃ συσχεθεὶς ἐπικίνδυνος παντί, ᾧ δ᾽ ἂν προσάψῃ. ἐὰν οὖν καὶ ἄνθρωπον παράνομον μὴ τῆς ἐκκλησίας τοῦ θεοῦ χωρίσωμεν, „ποιήσομεν τὸν οἶκον κυρίου σπήλαιον λῃστῶν“. 5. δεῖ γὰρ ἐπὶ τῶν ἁμαρτανόντων μὴ παρασιωπᾶν, ἀλλ᾽ ἐλέγχειν, νουθετεῖν, ὑποπιέζειν, στιβοῦν νηστείαις, ὅπως καὶ τοῖς ἑτέροις εὐλάβειαν ἐμποιήσῃ· „Εὐλαβεῖς“ γάρ, φησίν, „ποιήσατε τοὺς υἱοὺς Ἰσραήλ“. 6. χρὴ γὰρ τὸν ἐπίσκοπον καὶ τῶν ἁμαρτιῶν κωλυτὴν διὰ τῆς νουθεσίας γίνεσθαι, καὶ τῆς δικαιοσύνης σκοπὸν καὶ τῶν ἡτοιμασμένων ὑπὸ θεοῦ ἀγαθῶν κήρυκα καὶ τῆς μελλούσης ὀργῆς ἐν τῇ κρίσει διαγγελτῆρα, ὅπως μὴ καταφρονήσας τῆς τοῦ θεοῦ φυτουργίας ἀκούσῃ διὰ ἀμέλειαν τὸ ἐν τῷ Ὠσηὲ εἰρημένον· „Ἱνατί παρεσιωπήσατε ἀσέβειαν καὶ τὸν καρπὸν αὐτῆς ἐτρυγήσατε“;

XVIII. Πάντων οὖν ὁ ἐπίσκοπος φροντιζέτω, καὶ τῶν μὴ ἡμαρτηκότων, ἵνα μένωσιν ἀναμάρτητοι, καὶ τῶν ἁμαρτανόντων, ἵνα μετανοῶσιν· λέγει γὰρ ὁ κύριος πρὸς ὑμᾶς· „Ὁρᾶτε, μὴ καταφρονήσητε ἑνὸς τῶν μικρῶν τούτων“. 2. καὶ τοῖς μετανοοῦσιν ἄφεσιν διδόναι χρή· ἅμα γὰρ τῷ εἰπεῖν τινα τῶν πλημμελησάντων γνησίᾳ διαθέσει· „Ἡμάρτηκα τῷ κυρίῳ“, ἀποκρίνεται τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον· „καὶ κύριος ἀφῆκέν σοι τὴν ἁμαρτίαν· θάρσει, οὐ μὴ ἀποθάνῃς“. 3. γνώριζε οὖν, ὦ ἐπίσκοπε, τὸ ἀξίωμά σου, ὅτι ὡς τοῦ δεσμεῖν ἐκληρώσω τὴν ἐξουσίαν, οὕτως καὶ τοῦ λύειν. ἐξουσίαν οὖν ἔχων τοῦ λύειν γνώριζε σεαυτὸν καὶ ἀξίως τοῦ τόπου σου ἐν τῷδε τῷ βίῳ ἀναστρέφου, εἰδώς, ὅτι πλείονα αὐτὸς ἀπαιτηθήσῃ τὸν λόγον. „Ὧι“ γάρ, φησί, „παρέθεντο πολύ, περισσότερον ἀπαιτήσουσιν παρ᾽ αὐτοῦ“. 4. ἀναμάρτητος μὲν γὰρ ἀνθρώπων οὐδεὶς παρὲξ τοῦ γενομένου δι᾽

6 Mt. 21, 13. — 9 Lev. 15, 31. — 15 Os. 10, 13. — 19 Mt. 18, 10. — 22 II Reg. 12, 13. — 28 Luc. 12, 48.

> b o | 9 φησὶν > b o v | 12 τὸν ἡτοιμασμένον o | ἀγ. κήρυκα ∾ b o | 14 ἀκούσῃ : ἢ b, εἰ o | δι᾽ p v | 16 καρπόν : κόπον b o | 17 φροντ. ὁ ἐπίσκοπος a | 19 μετανοήσωσιν b o | ἡμᾶς b o | 23 τὸ ἅγιον πνεῦμα a | 24 θάρσει — ἀποθάνῃς > p v | ὦ > b o | 26 οὖν > b | τοῦ λύειν > b o | ἑαυτὸν b o 27 τόνου o | 28 τὸν > b o | γάρ : δὲ b o | φησὶ > p v | 29 παρέθετω πολὺν o | 30 μὲν γάρ : γὰρ ὂν b | ἄνθρωπος b o

Nemo mundus est a sorde, neque si unus dies vita illius in mundo. 5. Propterea priorum iustorum ac patriarcharum vita et conversatio morum conscripta est, ut manifestum fiat, in unoquoque eorum vitium etiamsi parvum exstitisse, ut notum sit, sine peccatis Dominum Deum solum esse, sicut per David dixit: *Quia iustificaris in verbis tuis et vincis in iudiciis tuis.* Parva enim iustorum sordes nobis relaxatio est et consolatio ac spes, quoniam et nos, si paulum peccaverimus spem remissionis habemus. 6. Nemo ergo sine peccatis est. Tu autem, quoad potes, irreprehensibilis esse stude et de unoquoque sollicitus esto, ne quis propter te offensus pereat. Nam laicus sui tantum curam gerit, tu vero uniuscuiusque onus in te suscepisti, et maius est pondus, quod tu portas; *cui enim Dominus multum dedit, multum quoque ab eo petit.* Quia igitur onus uniuscuiusque in te suscepisti, vigilans esto; nam scriptum est Dominum ad Mosem dixisse: *Tu et Aaron portabitis peccata sacerdotii.* 7. Quapropter tanquam de multis rationem redditurus curam omnium sustine, ut conserves sanos; et peccatores admone et reprehende et ange, eosque subleva remissione, et si is, qui peccavit, paenitentiam agit ac lacrimatur, recipe eum et tota ecclesia pro eo orante ei manus impone ac deinde permitte, ut in ecclesia sit; at somniculosos et ignavos converte et excita et confirma et roga et sana, sciens, quantam mercedem habeas, si haec facis.

1 Iob 14, 4. 5. — 5 Ps. 50, 6. — 9 I Tim. 3, 2. — 12 Luc. 12, 48. — 15 Num. 18, 1. — 22 Mt. 5, 12.

6 parva > Sm C | 18 subleva + paenitentia et Sm

5. Similia dicunt Irenaeus Adv. haer. IV, 27; Chrysostomus De paenitentia hom. II et III; In Gen. hom. XXIX; Augustinus De doctrina christiana III, 23; De natura et gratia c. 35.

7. εἰσδέχου πάσης τῆς ἐκκλησίας δεομένης] Cf. II, 41, 2. Temporibus veteribus episcopus de peccatore in communionem recipiendo populum consulebat et hoc intercedente paenitentem reconciliabat. Cyprianus Ep. 64 c. 1 Therapium episcopum vituperat, quod sine petitu et conscientia plebis peccatori pacem concesserat. Natalis ad ecclesiam revertens Eusebio H. E. V, 18, 12 referente non solum cleri, sed etiam laicorum vestigiis advolvebatur. Haec erat regula. Nonnunquam autem fieri potest, ut necessitate cogente populus consuli non posset vel episcopus et populus de peccatore recipiendo dissentirent. Serapioni Alexandrino morituro pax et eucharistia confestim data est, postquam eam petiit. Cf. Eus. H. E. VI, 44. Cyprianus Ep. 59 c. 15 exponit, quantus sibi labor sit persuadere fratribus, ut ipsi recipiendis malis curandisque con-

ἡμᾶς ἀνθρώπου, ἐπεὶ γέγραπται· „Οὐδεὶς καθαρὸς ἀπὸ ῥύπου, οὐδ' ἂν μία ἡμέρα ἡ ζωὴ αὐτοῦ". 5. διὰ τοῦτο καὶ τῶν προγεγενημένων δικαίων τε καὶ πατριαρχῶν οἱ βίοι καὶ αἱ ἀναστροφαὶ ἀνεγράφησαν, οὐχ ἵνα ἐκείνους ὀνειδίζωμεν ἀναγινώσκοντες, ἀλλ' ἵνα ἡμεῖς μετανοῶμεν καὶ εὐέλπιδες γινώμεθα ὡς ἀφέσεως τευξόμενοι. τὰ γὰρ ἐκείνων ῥύπη ἡμετέρα ἀσφάλεια καὶ παραίνεσις, ὅτι καὶ ἡμεῖς ἁμαρτήσαντες, ἐὰν μετανοήσωμεν, συγγνώμην ἕξομεν, ἐπεὶ γέγραπται· „Τίς καυχήσεται ἁγνὴν ἔχειν τὴν καρδίαν, ἢ τίς παρρησιάσεται καθαρὸς εἶναι ἀπὸ ἁμαρτίας"; 6. οὐδεὶς οὖν ἀναμάρτητος· σὺ οὖν κατὰ δύναμιν σπούδαζε ἀνεπίληπτος εἶναι, καὶ περὶ πάντων μερίμνα, μὴ διά σέ τις σκανδαλισθεὶς ἀπόληται. ὁ γὰρ λαϊκὸς περὶ ἑαυτοῦ μόνου μεριμνᾷ, σὺ δὲ περὶ πάντων, ὡς πλεῖον ἔχων βάρος καὶ μεῖζον βαστάζων φορτίον· γέγραπται γάρ· „Καὶ εἶπεν κύριος πρὸς Μωϋσῆν· σὺ καὶ Ἀαρὼν λήψεσθε τὰς ἁμαρτίας τῆς ἱερατείας". 7. ὡς περὶ πλειόνων οὖν ἀπολογούμενος περὶ πάντων φρόντιζε, καὶ τοὺς μὲν ὑγιεῖς συντήρει, τοὺς δὲ ἡμαρτηκότας νουθέτει, καὶ στιβῶν ἐν τῇ νηστείᾳ ἐν τῇ ἀφέσει ἐλάφρυνον, καὶ προσκλαύσαντα εἰσδέχου πάσης τῆς ἐκκλησίας ὑπὲρ αὐτοῦ δεομένης, καὶ χειροθετήσας αὐτὸν ἔα λοιπὸν εἶναι ἐν τῷ ποιμνίῳ· τοὺς δὲ ὑπνώδεις καὶ παρειμένους ἐπίστρεφε, ὑποστήριζε, παρακάλει, θεράπευε, ἐπιστάμενος, ἡλίκον μισθὸν ἔχεις ταῦτα ἐπιτελῶν, ὥσπερ οὖν καὶ κίνδυνον, ἐὰν ἀμελῇς τούτων.

1 Iob 14, 4. 5. — 8 Prov. 20, 9. — 10 I Tim. 3, 2. — 14 Num. 18, 1. — 21 Mt. 5, 12.

1 *ἐπειδὴ* b o | 2 *μία ἡμ.* a : *μίαι ἡμέραι* p, *μιᾶς ἡμέρας* b o v | 3 *τε* : *τέκνα* o | *οἱ* > b o | *αἱ* > b o p | 4 *ἐκείνους . . ἀναγινώσκοντες* ∾ b | 5 *εὐέλπις* b o | *γινώμεθα* a p : *γεν.* a^2 b o v | *ἄφεσιν* b o | 6 *γὰρ* : *δὲ* b o | *ῥύπη ἡμ.* : *παίσματα* (*πτ.* o) *ἡμετέρων* b o | 8 *ἐπειδὴ* b o | 9 *οὖν* > b o | 10 *δύναμιν* : *τὴν δ. σου* b o | 11 *περί* : *διὰ* b o | *μὴ* > o | *ἀπόλλυται* b o | 12/13 *πάντων ὡς πλ.* : *τῶν* (> b) *πλειόνων* b o | 12 *ὡς* > p v | 13 *ἔχων βάρος* ∾ p v | *τὰς* > a | 15 *ὡς περί* : *ὥσπερ* b o | *οὖν* > b o | 17 *καὶ στ. ἐν τῇ ν.* : *στίλβον ἐν νηστείᾳ* b o | 18 *ἐλάφρυνε* p v | *προσκλαύσαντας δέχου* b o 19 *αὐτῶν* b o | *αὐτοὺς* b o | *λοιπὸν* > b o | 20 *ἐπίστρεφε* > b | 22 *ἐπιτελῶν* a b o : *ποιῶν* p v | *ἀμελήσης* a

sentiant. Synesius, Ep. 67, Lamponium presbyterum populo postulante non reconciliavit. — *χειροθετήσας*] Episcopo manum imponente peccator paenitens recipiebatur in ecclesiam. Cf. II, 41, 2; 43, 1. Teste Cypriano Ep. 17 c. 2 episcopus et clerus manum imponebant.

8. Sin autem neglegens es, periculum super te veniet. Dixit enim Dominus de episcopis populum neglegentibus sic per Ezechiel: 9. *Et factum est verbum Domini ad me dicens: Homo, propheta de pastoribus Israel et dic ad eos: sic loquitur Dominus Adonai: vae pastoribus Israel, qui pascunt semetipsos, neque oves meas pascebant pastores.* 10. *Lac comeditis et lanis operiimini et crassum occiditis, et oves non pascitis; quod aegrotum fuit, non sanastis, et quod infirmum, non confirmastis, et quod confractum, non alligastis, et quod erravit, non reduxistis, et quod perierat, non quaesivistis, sed cum violentia et inlusione castigastis eas; et dispersae sunt oves meae, quoniam non erat pastor, et factae sunt in devorationem omnibus bestiis agri. Et oves meae dispersae sunt et erraverunt in cunctis montibus altis et in omnibus collibus excelsis, et super omnem faciem terrae oves meae dispersae sunt, nec quisquam est, qui eas sectetur easque requirat.* 11. *Propterea pastores, audite verbum Domini Adonai: pro eo, quod oves meae factae sunt in rapinam et devorationem omnibus bestiis agri, quia eis non erat pastor, neque quaesierunt pastores oves meas, sed pascebant pastores seipsos, et oves meas pastores non pascebant; propterea, pastores, audite verbum Domini, sic dicit Dominus Adonai: ecce ego ad pastores, et requiram oves meas de manu eorum, et cessare faciam eos, ut ultra non pascant oves meas nec pascant amplius pastores seipsos, sed liberabo gregem meum e manu eorum, et non erit eis in escam.* 12. *Sic enim dicit Dominus Adonai: propterea requiram oves meas et visitabo eas; sicut visitat pastor oves suas in die imbris, quando in medio earum est, ita visitabo oves meas* ⁂ *et congregabo illas ab omni loco, in quo dispersae erant illic in die nubis et globi; et educam illos de nationibus et congregabo eos de regionibus omnibus, et inducam illos in terram ipsorum et pascam illos in montibus Israel et in convallibus et in omni habitatione terrae.* 13. *In pascua bona pascam illlos, in monte alto Israel; et erunt cubilia eorum illic et dormient et illic requiescent in deliciis optimis, in pascua pinguia pascentur in montibus Israel. Ego pascam oves meas, et ego reficiam eas et scient, quod ego sum Dominus.* 14. *Haec dicit Dominus: quod periit, requiram, et quod errat, convertam, et adtritum alligabo, et quod defecit, confortabo, et quod est forte, custodiam, et pascam illas cum iudicio.* 15. *Et vos, oves, haec dicit Dominus Deus: ecce ego discernam inter ovem et ovem, arietem et hircum. Et non est ⟨sufficiens⟩*

8. λέγει γὰρ πρὸς τοὺς ἀμελοῦντας τοῦ λαοῦ ἐπισκόπους Ἰεζεκιήλ· „Οὐαὶ τοῖς ποιμέσι τοῦ Ἰσραήλ, οἳ ἐποίμαινον ἑαυτούς· οὐ τὰ πρόβατα ποιμαίνουσιν οἱ ποιμένες, ἀλλ' ἑαυτούς. τὸ γάλα κατεσθίετε καὶ τὰ ἔρια περιβάλλεσθε, τὸ ἰσχυρὸν σφάζετε, τὰ πρόβατα οὐ ποιμαίνετε· τὸ ἐνοχλούμενον οὐκ ἐνισχύσατε καὶ τὸ ἀρρωστοῦν οὐκ ἰάσασθε καὶ τὸ συντετριμμένον οὐ κατεδήσατε, τὸ ἐξωσμένον οὐ κατεπεστρέψατε καὶ τὸ ἀπολωλὸς οὐκ ἐζητήσατε, καὶ ἐν κράτει ἐπαιδεύσατε αὐτὰ μετὰ ἐμπαιγμοῦ· καὶ διεσπάρησαν παρὰ τὸ μὴ εἶναι ποιμένα, καὶ ἐγένοντο εἰς κατάβρωμα πᾶσι τοῖς θηρίοις τοῦ δρυμοῦ". 9. καὶ πάλιν· „Καὶ οὐκ ἐξεζήτησαν οἱ ποιμένες τὰ πρόβατά μου, καὶ ἐποίμαινον οἱ ποιμένες ἑαυτούς, τὰ δὲ πρόβατά μου οὐκ ἐποίμαινον". 10. καὶ μετ' ὀλίγον· „Ἰδοὺ ἐγὼ πρὸς τοὺς ποιμένας, καὶ ἐκζητήσω ἐγὼ τὰ πρόβατά μου ἐκ χειρὸς αὐτῶν, καὶ καταπαύσω αὐτοὺς τοῦ ποιμαίνειν τὰ πρόβατά μου, καὶ οὐ ποιμανοῦσιν ἔτι οἱ ποιμένες ἑαυτούς, καὶ ῥύσομαι τὰ πρόβατά μου ἐκ χειρὸς αὐτῶν, καὶ οὐκ ἔσονται αὐτοῖς εἰς κατάβρωμα".

2 Ezech. 34, 2—5. — 10 Ezech. 34, 8. — 12 Ezech. 34, 10.

1 γὰρ > b o | 2 ὁ a, οἱ a² | 3 πρόβατα + μου p v | ἀλλὰ b o | 4 περιβάλεσθαι o | 5 ἄρρωστον a | 6 ἴασθαι o | 7 οὐκ ἐπιστρέψαται o | καὶ pr > b | 9 εἰς > b o | 10 δρυμοῦ a cf. D : ἀγροῦ b o p v LXX | καὶ sec a cf. D : > b o p v | ἐζήτησαν p v | 11 οἱ > b o | 12/1 ἰδοῦ — λέγων > o | 13 ἐκ + τῆς b | 14/16 καὶ καταπ. — αὐτῶν > b | 15 ῥύσωμαι a

3 Ezech. 34, 1—31.

10 et inlusione Sm cf. C : > Sp cf. c. 20, 11; 21, 1 | 28 omnibus > S LXX | 29 et in convallibus > S | 30 habitatione : loco deserto S | 31 et erunt cub. e. illic : erit gloria splendoris eorum S | 33/34 et scient — haec > S | 34 Dominus + Adonai S | 37 oves + meae oves gregis mei S | 38 sufficiens : ἱκανὸν LXX, parvum S

XVIII, 10. *cum violentia et i. casteos*] Locus repetitur infra c. 20, 11, ubi etiam versione vetere latina servatur.

* * *

8. Haec verba Ezechielis teste Tertulliano De pudic. c. 7 etiam Callistus episcopus Romanus proferebat, ut mansuetudinem probaret, quam peccatores libidinosos paenitentia acta recipiens exercebat. Cf. etiam Epist. cleri Rom. inter Cypr. ep. VIII, 1; Ps.-Cypr. Ad Novatianum c. 14; Aphraatis Hom. VII, 12 ed. Bertsch 1888 p. 128.

vobis, quod bona pascua pascebatis et residua pascua pedibus vestris conculcabatis et decolatam aquam bibebatis et residuam pedibus vestris turbabatis, et oves meae conculcatione[m] pedum vestrorum pascebantur et aquam turbatam pedibus vestris bibebant? 16. *Propterea haec dicit Dominus Deus: ecce discerno inter medium ovis firmae et inter medium ovis infirmae; lateribus et humeris vestris impellebatis ⟨et cornibus vestris ferivistis⟩ et omne, quod deficiebat, vexabatis; et liberabo oves meas et amplius non erunt in direptionem, et iudicabo inter medium arietis ad arietem.* 17. *Et suscitabo illis pastorem unum, et reget eos servus meus David et erit eorum pastor; et ego Dominus ero illis in Deum et David in medio eorum princeps: ego Dominus locutus sum. Et disponam cum David testamentum pacis, et exterminabo bestias malas de terra, et habitabunt in deserto et dormient in saltibus.* 18. *Et dabo eis percircuitum montis mei, et dabo vobis pluviam benedictionis. Et ligna, quae in campo sunt, dabunt fructum suum, et terra dabit vires suas, et habitabunt in terra sua in spe pacis et scient, quod ego sum Dominus, dum contero iugum ipsorum; et eripiam eos de manu ipsorum, qui illos in servitutem redegerunt, et amplius non erunt in direptionem nationibus, et bestiae terrae amplius non manducabunt eos; et habitabunt in spe, nec erit, qui exterreat eos.* 19. *Et suscitabo eis plantationem pacis, et ultra non erunt fame pereuntes super terram, et non fient amplius obprobrium nationum.* 20. *Et scient, quod ego sum Dominus Deus ipsorum et ipsi populus meus. Domus Israel, dicit Dominus, et vos ⟨oves meae et oves⟩ gregis mei estis et ego Dominus Deus vester, dicit Dominus Deus.*

XIX. Audite, episcopi, et audite, laici, quomodo dicit Dominus: *Et iudicabo arietem contra arietem et ovem contra ovem,* id est episcopum contra episcopum et laicum contra laicum et laicum contra episcopum.

XX. Diligite ergo et honorate episcopum et timete sicut patrem et dominum et secundum Deum. Episcopis ergo dictum

---

28 Ezech. 34, 17.

2/3 et decolatam — turbabatis > S | 3/4 conculcationem p. v. p. et > S | 6/7 et cornibus v. ferivistis S LXX | 9 medium ar. ad arietem : oves et oves S | ad : et L, πρὸς LXX | 10/11 ego — Deum et : servus meus S | 12 David : eis S | 13 deserto + confidenter S | 14 percircuitum m. m. : benedictionem circa montem meum S | 15 pluviam : + in tempore suo, et erit

11. καὶ ἐπιφέρει καὶ πρὸς τὸν λαὸν λέγων· „Ἰδοὺ ἐγὼ κρινῶ ἀνὰ μέσον προβάτου εἰς πρόβατον, καὶ κριὸν πρὸς κριόν. μὴ μικρὸν ἦν ὑμῖν, ὅτι τὴν νομὴν τὴν καλὴν ἐνέμεσθε, καὶ τὰ κατάλοιπα τῆς νομῆς κατεπατεῖτε τοῖς ποσὶν ὑμῶν, καὶ τὰ πρόβατα τὰ πατήματα τῶν ποδῶν ὑμῶν ἤσθιον“; 12. καὶ ἐπιφέρει μετ᾽ ὀλίγα· „Καὶ γνώσεσθε, ὅτι ἐγὼ κύριος καὶ ὑμεῖς πρόβατα τῆς νομῆς μου· ἄνθρωποί μου ἐστέ, καὶ ἐγὼ θεὸς ὑμῶν, λέγει Ἀδωναῒ κύριος“.

XIX. Ἀκούσατε, οἱ ἐπίσκοποι, καὶ ἀκούσατε, οἱ λαϊκοί, ὥς φησιν ὁ θεός· „Κρινῶ κριὸν πρὸς κριὸν καὶ πρόβατον πρὸς πρόβατον“, καὶ πρὸς τοὺς ποιμένας λέγει· Κριθήσεσθε ἕνεκεν τῆς ἀπειρίας αὐτῶν καὶ τῆς εἰς τὰ πρόβατα διαφθορᾶς, τοῦτ᾽ ἔστιν ἐπίσκοπον πρὸς ἐπίσκοπον κρινῶ καὶ λαϊκὸν πρὸς λαϊκὸν καὶ ἄρχοντα πρὸς ἄρχοντα. 2. λογικὰ γὰρ τὰ πρόβατα καὶ οἱ κριοὶ οὗτοι, ἀλλ᾽ οὐκ ἄλογα, ἵνα μήποτε εἴπῃ ὁ λαϊκός, ὅτι ἐγὼ πρόβατόν εἰμι καὶ οὐ ποιμήν. 3. ὥσπερ δὲ τῷ καλῷ ποιμένι τὸ μὴ ἀκολουθοῦν πρόβατον λύκοις ἔκκειται εἰς διαφθοράν, οὕτως τῷ πονηρῷ ποιμένι τὸ ἀκολουθοῦν πρόδηλον ἔχει τὸν θάνατον, ὅτι κατατρώξεται αὐτό. διὸ φευκτέον ἀπὸ τῶν φθορέων ποιμένων.

XX. Τὸν μέντοι ποιμένα τὸν ἀγαθὸν ὁ λαϊκὸς τιμάτω, ἀγαπάτω, φοβείσθω ὡς πατέρα, ὡς κύριον, ὡς δεσπότην, ὡς

1 Ezech. 34, 17—19. — 6 Ezech. 34, 30. 31. — 10 Ezech. 34, 17.

2 εἰς a b o : καὶ εἰς p v | μὴ > b o | 3 ἦν > p v | ἡμῖν o | 3/4 λοιπᾶ b o | 5 ἤσθιον : ἔπινεν b o cf. LXX | 6 ὀλίγον b p | πρόβατα a b o : + πρόβατα p v cf. LXX | 11 λέγει + κσ b o | 12 διαφορᾶς p v | 16 ποιμήν : + καὶ οὐδένα λόγον ἐμαυτοῦ πεποίημαι, ἀλλ᾽ ὁ ποιμὴν ὄψεται καὶ αὐτὸς μόνος εἰσπραχθήσεται τὴν ὑπὲρ ἐμοῦ δίκην a | δὲ b o p v : γὰρ a | 17/18 λύκοις — ἀκολουθοῦν > b o | 19 αὐτὰ b o | φθοροποιῶν b o | 20 μὲν p v | 21 ἀγαπάτω — κύριον > a | ὡς δεσπότην : ὡς δυνάστην o, > p v

pluvia S | 17 in spe pacis : confidenter S | 22 fame pereuntes : parvi et derelicti S | 25 oves m. et oves S LXX | 29/30 et laicum c. episcopum > S | 31 diligite — timete : an laicus diligat laicum et iterum an laicus diligat episcopum eumque honoret et timeat S | 32 secundum Deum : deum post Deum omnipotentem S

XIX. Ὅτι καὶ ὁ ποιμὴν ἀμελῶς φερόμενος περὶ τὰ πρόβατα δίκην τίννυσιν, καὶ τὸ πρόβατον μὴ πειθαρχοῦν τῷ ποιμένι κολάζεται. Quod pastor ovium neglegens poenas solvat et ovis non oboediens pastori puniatur.

XX. Ὅπως χρὴ τοὺς ἀρχομένους πειθαρχεῖν τοῖς ἄρχουσιν ἐπισκόποις. Quomodo subiecti episcopis sibi praepositis oboedire debeant.

est per apostolos: *Qui vos audit, me audit, et qui vos spernit, me spernit et eum, qui me misit.* 2. Similiter episcopus *⁑ amet laicos ut filios eosque educet ac calefaciat studio caritatis quasi ova, ex quibus pulli oriuntur, vel eos tanquam pullos foveat et educet, usque dum adulti sunt in avem alatam. Omnes ergo doce et admone, et qui castigatione digni sunt, eos castiga et ange, sed ad conversionem, neque ad eversionem, et corrige ad paenitentiam et increpa, ut vias eorum rectas ac planas facias eorumque conversationem in mundo in ordinem redigas. 3. *Quod sanum est, custodi,* id est, eum, qui est firmus in fide, diligenter custodi et omnem populum pasce in pace. *Et quod infirmum est, confirma,* id est, eum, qui tentatur, admonitione corrobora. *Et quod aegrotum est, sana,* id est, eum, qui aegrotat fide divisa, cura per doctrinam. 4. *Et quod contritum est, alliga,* id est eum, qui concussus est vel vulneratus aut confractus in peccatis suis claudicatque aberrans a via iustitiae, alliga, id est, sana eum obsecratione et admonitione et subleva eum a delictis eius et animum ei inice ac praedica, eum spem habere, et alliga et sana eum, et introduc eum in ecclesiam. *Et quod errat, adhortare,* id est, eum, qui in peccatis relictus et eiectus est, ut increpetur, ne sinas eum foras manere, sed doce et admone et converte eum et recipe eum in gregem tuum, hoc est in populum ecclesiae. 5. *Et quod periit, require,* id est, qui ob multitudinem delictorum suorum spem abiecit et perniciei se dedit, ne sinas eum penitus perire, ne forte per multam socordiam et neglegentiam dormiat et graviter dormiendo vitae suae obliviscatur et abeat et egrediatur e grege suo, hoc est ex ecclesia, et in perniciem incurrat; si enim extra caulas est et abit a grege,

1 Luc. 10, 16. — **4** Mt. 23, 37. — **9** Ezech. 34, 16. — **11** Ezech. 34, 16. — **12** Ezech. 34, 4. — **14** Ezech. 34, 16. — **19** Ezech. 34, 16. — **22** Ezech. 34, 16.

2 similiter : + an S

1 *αὐτοῦ ἀκούων* ∾ p v | 6 *τοὺς λ. ὡς τέκνα* b o | *θέλγων κ. θερμαίων* b o p v : *θάλπων κ. στέργων* a | 8 *νοσσία* : *νοσσιῶν* b o | 9 *δεομένοις* o

XX, 1. *qui vos audit etc.*] Auctor locum S. Scripturae decurtatum exhibet. Similiter infra c. 32, 2.

* * *

1. *ἀρχιερέα θεοῦ*] episcopum Constitutionum auctor appellat etiam II, 26, 3; 27, 6; 57, 16. 18; VII, 42, 1; VIII, 11, 1; 12, 4. 5. 28; 46, 10. Hunc locum Ps.-Ignatius Trall. 7, 3 respexit.

ἀρχιερέα θεοῦ, ὡς διδάσκαλον εὐσεβείας· ὁ γὰρ αὐτοῦ ἀκούων Χριστοῦ ἀκούει, καὶ ὁ αὐτὸν ἀθετῶν Χριστὸν ἀθετεῖ, καὶ ὁ τὸν Χριστὸν μὴ δεχόμενος οὐ δέχεται τὸν αὐτοῦ θεὸν καὶ πατέρα. „Ὁ ὑμῶν“ γάρ, φησίν, „ἀκούων ἐμοῦ ἀκούει, καὶ ὁ ὑμᾶς ἀθετῶν ἐμὲ ἀθετεῖ, καὶ ὁ ἐμὲ ἀθετῶν ἀθετεῖ τὸν ἀποστείλαντά με“. 2. ὁμοίως ὁ ἐπίσκοπος ὡς τέκνα τοὺς λαϊκοὺς ἀγαπάτω, θέλγων καὶ θερμαίνων τῇ σπουδῇ τῆς ἀγάπης ὡς ᾠὰ εἰς περιποίησιν νοσσίων ἢ ὡς νοσσία ἀγκαλιζόμενος εἰς περιποίησιν ὀρνίθων, πάντας νουθετῶν, πᾶσι τοῖς πληκτισμοῦ ἐπιδεομένοις ἐπιπλήσσων, ἀλλὰ μὴ πλήσσων, ὑποπιέζων εἰς ἐντροπήν, ἀλλὰ μὴ εἰς ἀνατροπήν, νουθετῶν εἰς ἐπιστροφήν, ἐπιτιμῶν εἰς διόρθωσιν καὶ εὐθύτητα πορείας· 3. „τὸ ἰσχυρὸν φυλάσσων“, τοῦτ' ἔστι τὸ ἑδραῖον τῇ πίστει ἀσφαλὲς τηρῶν, τὸν λαὸν εἰρηνικῶς ποιμαίνων· „τὸ ἐνοχλούμενον ἐνισχύων“, τοῦτ' ἔστι τὸ πειραζόμενον ἐν τῇ νουθεσίᾳ στερροποιῶν· „τὸ ἀρρωστοῦν ἰώμενος“, τοῦτ' ἔστι τὸ νοσοῦν ἐκ τῆς πίστεως ἐν διχονοίᾳ διὰ τῆς διδασκαλίας θεραπεύων· 4. „τὸ συντετριμμένον καταδεσμῶν“, τοῦτ' ἔστι τὸ πεπλανημένον ἢ τὸ τεθραυσμένον ἢ τὸ κατεαγμένον ἐν ἁμαρτίαις εἰς χωλείαν ὁδοῦ ἐπιδεσμῶν διὰ παρακλητικῆς νουθεσίας, ἐλαφρύνων ἀπὸ παραπτωμάτων καὶ εὔελπιν ποιῶν, οὕτως ῥωμαλέον ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ ἀποκαθίστα, ἐπανάγων ἐν τῇ ποίμνῃ· „τὸ ἐξωσμένον ἐπίστρεφε“, τοῦτ' ἔστι τὸ ἐν ἁμαρτίαις γενόμενον καὶ εἰς ἐπιτίμησιν ἐκβεβλημένον μὴ ἐῶν ἔξω διαμένειν, ἀλλὰ προσλαμβανόμενος καὶ ἐπιστρέφων ἀποκαθίστα ἐν τῇ ποίμνῃ, τοῦτ' ἔστιν ἐν τῷ λαῷ τῆς ἀμώμου ἐκκλησίας. 5. „τὸ δὲ ἀπολωλὸς ἐκζήτει“, τοῦτ' ἔστι τὸ ὑπὸ πλήθους παραπτωμάτων ἑαυτοῦ ἀπελπίσαν τῆς σωτηρίας μὴ ἐάσῃς τελέως ἀπολέσθαι, τὸ ὑπὸ πολλῆς ψύξεως καὶ νωχελίας κάθυπνον γενόμενον καὶ διὰ βαρέος ὕπνου τῆς ἑαυτοῦ ζωῆς ἐπιλαθόμενον καὶ μακρὰν ἀποστατῆσαν τῆς ἰδίας

4 Luc. 10, 16. — 8 Mt. 23, 37. — 12 Ezech. 34, 16. — 14 Ezech. 34, 16. — 15 Ezech. 34, 4. — 17 Ezech. 34, 16. — 21 Ezech. 34, 16. — 25 Ezech. 34, 16.

p v | 10/11 ἀλλὰ μὴ εἰς ἀνατροπὴν > p v | 12 πορείας : ἀπὸ (ἐπὶ o) πονηρίας b o | 12/13 τὸ ἑδρ. — τηρῶν : τὸ ἀσφαλὲς τῇ πίστει ἰσχυρώτερον b o | 14 τὸ sec : τὸν b o | ἐν > p v | 18 τὸ τεθραυσμένον ἢ > o | ἢ τὸ κατ. ἐν > p | τὸ sec > b o v | 19 ἐπιδέμμων a, ἐπιδέννων v | 21 ἀποκαθιστῶν b o, + καὶ o | 22 ἐπιστρέφων b o | τὸν b o | γενάμενον o | 25 ἀμώμου ἐκκλ. : παναμώμου πίστεως b o | δὲ > b o | 26/27 ἀπ. τῆς : ἀφελπίσαντι o | 27 τελείως b o | ψύξεως + ψυχικῆς b o | 28 καὶ pr : ἢ p v | 29 ἀποστάντα b o

lupi eum circumvagantem devorabunt, et penitus interibit; tu vero eum require et admone et doce et converte et exhortare et confirma eum, ut vigilans sit, et praedica ei, eum spem habere, idque praecide ex eorum sensu, ne id dicant vel existiment, quod prius dictum est: *Delicta et peccata nostra veniant super nos, et nos in eis contabescimus, quomodo ergo vivere possumus?* 6. Neque enim decet eos hoc dicere vel sentire neque existimare, spem eorum praecisam esse ob multitudinem peccatorum, sed sciant, magnam esse misericordiam Dei, qui cum iuramentis et bono consilio veniam promisit peccatoribus. 7. Si quis autem peccat neque novit scripturas nec confidit de longanimitate et misericordia Dei nec finem remissionis et paenitentiae perspicit, is propter inscitiam ipsam in perniciem incurrit. 8. Tu ergo tanquam pastor compatiens, plenus caritatis et misericordiae et gregi attendens, require et numera gregem tuum, et quod aberravit sectare, sicut Dominus Deus Iesus Christus magister noster bonus ac salvator dixit: *Relinque nonaginta novem in montibus, et vade quaerere unam, quae aberravit, et si inveneris eam, impone eam in humeros tuos gaudens, quia invenisti, quod aberravit, et porta et misce eam gregi.* 9. Itaque etiam tu, episcope, audi et *require eum, qui periit, et sequere eum, qui aberravit, et reduc eum, qui secessit;* nam potestatem habes ** *dimittere in remissione, quod quassatum est,* Christi vultum portans. Per te salvator dicit his, qui peccaverunt: *Remittuntur tibi peccata tua; fides tua salvum te fecit, vade in pace!*

---

5 Ezech. 33, 10. — 9 Ezech. 33, 11. — 17 Luc. 15, 4—6; Mt. 18, 12. 13. — 20 Ezech. 34, 16. — 22 Luc. 4, 19. — 23 Luc. 7, 48. 50; cf. Mt. 9, 2; Mc. 5, 34.

---

22 in remissione : peccata delinquenti S | 23 his . . peccaverunt : ei . . peccavit S

---

1 *ὥστε* b o | *εἰς βορὰν* a : *βορᾶ* p v, *εἰς βρῶσιν* b o | *σὺ* > b o | 4 *ὑμῶν . . ὑμῖν . . ὑμεῖς* b o | *αὐτῇ στηκώμεθα* b o | 5 *ζήσωμεν* b o | *εἰ* > b o | 8 *ἐμοῦ καὶ π.* : *ἡμῶν* b o | 11 *τοῦτ' ἔστιν τὸν διάβολον* > p v | 12 *οὖν* : *γὰρ* b o | 13 *μετὰ* (*μεθ'* p v) *ὅρκου* > b o | 15 *μετάνοιαν* a |

---

8. *relinque etc.*] Auctor narrationem evangelicam in formam mandati redegit. Infra V, 14, 15 orationem longam a se compositam Domino attribuit. De libertate, quam in S. Scriptura adhibenda sibi usurpat, cf. Th. Zahn, *Das Evangelium des Petrus* 1893 p. 59 sqq.

* * *

8. Cf. Tert. De pud. c. 7—9; Ps.-Cypr. Ad Novat. c. 14.

9. Cf. Tert. De pud. c. 11.

ποίμνης, ὡς καὶ λύκοις περιπεσεῖν εἰς βοράν, σὺ ἀναζήτει καὶ νουθετῶν ἐπίστρεφε καὶ νήφειν παρακάλει καὶ ἐλπίδα ὑπόσπειρε, μὴ συγχωρῶν αὐτῷ λέγειν τὸ ὑπό τινων εἰρημένον, ὅτι „τὰ ἀσεβήματα ἡμῶν ἐφ' ἡμῖν, καὶ ἡμεῖς ἐν αὐτοῖς τηκόμεθα, καὶ πῶς ζησόμεθα“; 6. εἰ οἷόν τε οὖν, ἰδιοποιείσθω ὁ ἐπίσκοπος τὸ πλημμέλημα, καὶ λεγέτω τῷ ἡμαρτηκότι, ὅτι σὺ μόνον ἐπίστρεψον, κἀγὼ τὸν ὑπὲρ σοῦ θάνατον ἀναδέξομαι, ὡς ὁ κύριος τὸν ὑπὲρ ἐμοῦ καὶ πάντων. „Ὁ ποιμὴν γὰρ ὁ καλὸς τὴν ψυχὴν αὐτοῦ τίθησιν ὑπὲρ τῶν προβάτων, ὁ δὲ μισθωτὸς καὶ οὐκ ὢν ποιμήν, οὗ οὐκ ἔστι τὰ πρόβατα ἴδια, θεωρεῖ τὸν λύκον ἐρχόμενον“, τοῦτ' ἔστιν τὸν διάβολον, „καὶ ἀφίησιν τὰ πρόβατα καὶ φεύγει, καὶ ὁ λύκος ἁρπάζει αὐτά“. 7. εἰδέναι οὖν προσήκει, ὅτι τοῖς ἡμαρτηκόσιν εὔσπλαγχνος ὢν ὁ θεὸς μετὰ ὅρκου μετάνοιαν ἐπηγγείλατο· ὁ δὲ ἁμαρτήσας καὶ τὴν ἐπαγγελίαν τοῦ θεοῦ τὴν περὶ μετανοίας ἀγνοῶν καὶ τὸ μακρόθυμον καὶ ἀνεξίκακον αὐτοῦ μὴ ἐπιστάμενος, ἔτι μὴν καὶ τὰς ἁγίας γραφὰς τὰς ταύτην κηρυσσούσας οὐ γινώσκων, ἅτε μὴ μεμαθηκὼς παρὰ σοῦ, ὑπὸ ἀνοίας ἀπόλλυται. 8. σὺ δὲ ὡς φιλόστοργος ποιμὴν καὶ ὡς σπουδαῖος νομεὺς ἀναζήτει ἀριθμῶν τὴν ποίμνην, τὸ λεῖπον ἐκζήτει, ὡς κύριος ὁ θεὸς ὁ ἀγαθὸς πατὴρ ἡμῶν, ἀποστείλας τὸν ἑαυτοῦ υἱὸν ποιμένα καλὸν καὶ σωτῆρα τὸν διδάσκαλον ἡμῶν Ἰησοῦν, ἐπιτρέψας αὐτῷ „ἐάσαι τὰ ἐνενήκοντα ἐννέα ἐπὶ τὰ ὄρη, καὶ πορευθῆναι ἐπὶ τὴν ζήτησιν τοῦ πεπλανημένου, καὶ εὑρόντα ἆραι ἐπὶ τοὺς ἑαυτοῦ ὤμους καὶ φέρειν ἐπὶ τὴν ποίμνην, χαίροντα ἐπὶ τῇ εὑρέσει τοῦ ἀπολωλότος“. 9. οὕτως οὖν ὑπήκοος γίνου καὶ σύ, ὦ ἐπίσκοπε, „ἐκζητῶν τὸ ἀπολωλός, κατευθύνων τὸ πεπλανημένον, ἐπιστρέφων τὸ ἀφεστός“· ἐξουσίαν γὰρ ἔχεις ἐπιστρέφειν καὶ „ἀποστέλλειν τεθραυσμένους ἐν ἀφέσει“. διὰ σοῦ ὁ σωτὴρ λέγει τῷ παρειμένῳ ἐν ἁμαρτίαις· „Ἀφέονταί σου αἱ ἁμαρτίαι, ἡ

---

3 Ezech. 33, 10. — 8 Ioann. 10, 11. 12. — 13 Ezech. 33, 11. — 22 Luc. 15, 4—6; Mt. 18, 12. 13. — 26 Ezech. 34, 16. — 28 Luc. 4, 19. — 29 Luc. 7, 48. 50; cf. Mt. 9, 2; Mc. 5, 34.

---

17 ἅτε : ὥστε b o | παρά : ὑπὲρ b, ὑπὸ o | ὑπὸ ἀνοίας : > a, + καὶ o | 18 ἀπόλλυται : plura interpolat p | 18 ὡς sec > o p v | 19/25 ὡς — ἀπολωλότας : aberrat p | 20 κύριος a : ὁ κ. b o v | ὁ θεός : καὶ θ. b o | ἀγ. π. ἡμῶν : ἅγιος ποιμὴν ὁ b o | 24 ἐν τῇ ποίμνῃ a | χαίρων b o | 26/27 πεπλανημεν a | ἀφεστός : ἀφέσεως δεόμενον b o | 28 ἀποστέλλειν : ἀπολύειν b o | διὰ σοῦ : ὡς καὶ b o | ἀφέωνται a

10. Pax vero est tranquilla ecclesia, in quam solvens eos, qui peccaverunt, restitue sanos, immaculatos, bonam spem gerentes, efficaces, in opere dolentes, sicut peritus et condolens medicus omnes sanans, qui per peccata plagati sunt. *Non enim opus habent ii, qui sani sunt, medicum, sed qui male habent.* 11. Ut medicus ergo super ecclesiam constitutus noli cessare offerendo medicinam his, qui in peccatis aegrotant; sed omni modo cura eos et sana et integros redde ecclesiae, ut non incurras in hoc verbum, quod dicit Dominus: *Et in potentia erudiebatis illa cum inlusione.*

XXI. Non potens nec austerus nec durus nec abscisus nec sine misericordia, noli inludere populo, qui sub te ligatus est, abscondens ab eo paenitentiae locum. Hoc enim est, quod dicit: *Et in potentia erudiebatis ea cum inlusione.* 2. Si ergo durius agas cum laicis et fortiter corripias eos ita, ut abicias eos et proicias et

4 Mt. 9, 12. — 9 Ezech. 34, 4. — 13 Ezech. 34, 4.

1 tranquilla : tranquillitatis S | 3 efficaces in op. dolentes : assiduos in operibus oneris et tribulationis S | 4 qui : et maxime eos qui S | per pecc. plagati sunt : in peccatis suis erraverunt S, legens *πεπλανημένοις* pro *πεπληγμένους* | 5 ut : et tu quoque episcope S | 9 erudiebatis : subiecistis S, item c. 21, 1 | 10 nec durus > S

11. *et in potentia etc.*] Auctor haud dubie Ezech. 34, 4 allegat. LXX textu vulgato locum quidem sic reddunt: *καὶ τὸ ἰσχυρὸν καθειργάσασθε μόχθῳ.* Vulgata autem habet: cum austeritate imperabatis eis et cum potentia. Et hoc textu consentiunt ea, quae plura biblia manuscripta verbis *καὶ τὸ ἰσχυρὸν — μόχθῳ* addunt, scilicet *καὶ ἐν κράτει ἐπαιδεύσατε αὐτὰ καὶ ἐν παιγνίῳ,* quae verba etiam Constitutor habet, modo pro *καὶ ἐν παιγνίῳ* legens *μετὰ ἐμπαιγνοῦ.* Cf. Holmes et Parsons, Vetus Testamentum graecum cum variis lectionibus (1798—1827) ad Ezech. 34, 4; Field, Origenis Hexaplorum quae supersunt II (1867), 864. Field et Nestle (*Zeitschrift für neutestam. Wissenschaft* I, 1900, p. 177) versionem illam Theodotionis esse censent.

* * *

11. Cf. Tert. De pud. c. 9 ed. Reifferscheid-Wissowa p. 237, 15—18.

XXI. *Ὅτι κίνδυνος μονομερῆ κρίσιν ποιήσασθαι καὶ τιμωρίαν ὁρίσαι κατὰ τοῦ μηδέπω ἐλεγχθέντος.* Quod periculum sit una tantum parte audita iudicium facere et poenam decernere contra eum, qui nondum convictus est.

2. *τριττὴν γλῶσσαν*] i. e. linguam triplicem. Sirach 28, 14. 15 *γλῶσσα τρίτη* describitur calumnians et inter duos alios discordias serens. Talmud dicti apud Occidentales usitati mentionem facit, scilicet linguam tertiam tres occidere, detrahentem, auscultantem et insimulatum. Scholion II ad Ioannis Climacis Scalae gradum II similiter dicit: *Κατάλαλος ψυχὴ τρίβολον ἔχει γλῶσσαν· ἑαυτὴν γὰρ καὶ τὸν ἀκούοντα, ἔσθ᾽ ὅτε δὲ καὶ τὸν καταλαλούμενον βλάπτει.*

πίστις σου σέσωκέν σε, πορεύου εἰς εἰρήνην“. 10. εἰρήνη δὲ γαληνός ἐστιν ἡ τοῦ Χριστοῦ ἐκκλησία, εἰς ἣν λύων τοὺς ἡμαρτηκότας ἀποκαθίστα ὑγιεῖς καὶ ἀμώμους, εὐέλπιδας, σπουδαίους, ἐργοπόνους ἐν τοῖς ἀγαθοῖς ἔργοις, ὡς ἔμπειρος καὶ συμπαθὴς ἰατρὸς πάντας ἰώμενος τοὺς ἐν ἁμαρτίαις πεπληγμένους· „οὐ“ γὰρ „χρείαν ἔχουσιν οἱ ἰσχύοντες ἰατροῦ, ἀλλ᾽ οἱ κακῶς ἔχοντες· ἦλθεν γὰρ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ζητῆσαι καὶ σῶσαι τὸ πεπλανημένον“. 11. ἰατρὸς οὖν ὢν τῆς ἐκκλησίας τοῦ κυρίου, πρόσαγε θεραπείαν κατάλληλον ἑκάστῳ τῶν νοσούντων, παντὶ τρόπῳ θεράπευε, ὑγίαζε, σώους ἀποκαθίστα τῇ ἐκκλησίᾳ. ποίμαινε τὸ ποίμνιον μὴ „ἐν κράτει μετὰ ἐμπαιγμοῦ“ ὡς κατεξουσιάζων, ἀλλ᾽ „ὡς ποιμὴν χρηστὸς τῷ κόλπῳ συνάγων τὰ ἀρνία καὶ τὰς ἐν γαστρὶ ἐχούσας παρακαλῶν“.

XXI. Ἔσο δὲ χρηστός, ἀγαθός, ἤπιος, ἄδολος, ἀψευδής, μὴ σκληρός, μὴ αὐθάδης, μὴ ἀπότομος, μὴ ἀλαζών, μὴ ἀνηλεής, μὴ τετυφωμένος, μὴ ἀνθρωπάρεσκος, μὴ δειλός, μὴ δίγνωμος, μὴ ἐμπαίζων τοῖς ὑπὸ σὲ λαοῖς, μὴ ἀποκρύπτων ἀπ᾽ αὐτῶν τὰ τοῦ θεοῦ νόμιμα καὶ τοὺς περὶ μετανοίας λόγους, μὴ πρόχειρος πρὸς τὸ ἐξῶσαι καὶ ἐκβαλεῖν, ἀλλὰ ἀσφαλής, μὴ φιλεπιτιμητής, μὴ προπετής, μὴ παραδεχόμενος κατά τινος μαρτυρίαν ἄνευ τριῶν μαρτύρων, καὶ τούτων ἂν ὁ τρόπος ᾖ μεμαρτυρημένος πάλαι, καὶ εἰ μὴ ἀπὸ ἔχθρας κινούμενοι ἢ φθόνου. 2. εἰσὶ γὰρ πολλοὶ ἐπιχαιρεσίκακοι, πρόγλωσσοι, „τριττὴν γλῶσσαν“ ἔχοντες, μισάδελφοι, ἔργον τιθέμενοι σκορπίζειν τὰ Χριστοῦ πρόβατα, ὧν εἰ

5 Mt. 9, 12. — 7 Luc. 19, 10. — 11 Ezech. 34, 4. — 11 Mt. 20, 25. — 12 Ies. 40, 11. — 23 Sirach 28, 14.

1 δέ : + καὶ λιμὴν a | 2 γαληνὸς a v : γαλινιῶσα b, γαλίνει ὦσα o, > p | ἡ h. l. a b o v : ante γαληνὸς p v (hic bis) | Χριστοῦ a A B : θεοῦ b o p v | 3 εὐέλπεῖς b o | 4 ἐμπειρικῶς b o | 5 ἰατρὸς πάντας > b o | ἰώμενος p v L : ἰῶ a b, ἰῶν o | ἁμαρτία a | πεπληγμένους b o (πεπλημμένους) L : πεπλανημένους a p v cf. S | 6 γὰρ χρείαν ∾ p v | 7 ζητῆσαι . . σῶσαι ∾ a | 8 ὢν a b o : ὑπάρχων p v | προσάγαγε b o | 11 μὴ ἐν κράτει (ἐγκρ. b o v) a² b o p v : ἐγκρατεία μὴ a | 12 χρηστός : χῡ b o | 14 ἔσω a b o | ἄδολος > p v | 15 ἀνηλεὴς a cf. c. 14, 3 : ἀνελεὴς b o p v, similiter deinceps | 16 ἀνθρωποπάρεσκος o | 17 ἐνεμπαίζων τοὺς . . λαοὺς b o | 19 ἀλλ᾽ a b | 20 μὴ pr > a, μὴ προπετὴς > b o | ἄνευ + τινὸς καὶ b o | 21 ἐὰν p v | 22 ἀπ᾽ a | κινούμενος o p v | ἤ : καὶ b o | 24 Χριστοῦ : τοῦ Χρ. b o

non suscipias, qui peccaverunt, sed absque miseratione abscondas ab eis paenitentiam et conversionem, et cum non fueris cooperans eis, disseminas oves ad escam bestiarum agri, id est maligni⟨s⟩ saeculi huius hominibus, magis autem non hominibus, sed bestiis, hoc est gentilibus et haereticis. 3. Ei enim, qui expulsus est de ecclesia, mox se adiungunt et sicut agnum bestiae, ita eum illi comedere existimant, et per tuam abscisionem is, qui expulsus est, ad gentiles revertetur ⟨aut haeresibus implicabitur⟩ et omni modo ab ecclesia et ea, quae in Deo est spes, alienabitur, et perditionis eius tu eris reus. 4. Et cum paratissimus es eos, qui peccant, expellere et iam non reversantes suscipis eos, incurris in verbum Domini, ubi dicit: *Pedes illorum currunt ad malignitatem, veloces ad effundendum sanguinem; contritio et infelicitas in viis eorum, et viam pacis non cognoverunt.* 5. Via autem pacis est salvator noster, qui et dicit nobis: *Dimittite, et dimittetur vobis,* ⟨*date et dabitur vobis*⟩, hoc est: date remissionem peccatorum et recipietis. Nam et docuit nos incessanter orantes dicere: *Remitte nobis debita nostra, sicut et nos remisimus debitoribus nostris.* 6. Si ergo non remiseris his, qui peccaverunt, quomodo recipies? Nonne econtra per tuum ipsius os te conligas dicens remisisse, et non remisisti, sed interfecisti? 7. Qui enim de ecclesia pellit eum, qui convertitur, interficit eum pessime et sanguinem eius effundit

---

12 Ies. 59, 7. 8; Rom. 3, 15—17. — 15 Luc. 6, 37. 38. — 17 Mt. 6, 12; Luc. 11, 4.

---

2 et conversionem > S | 2/3 et cum non f. c. eis : minister es reditus iniquitatis S | 3 malignis S C | 5 hoc est > S | ei enim S C : etenim L | 6 agnum b. ita : bestiae malae S | 8 aut h. implicabitur S C | 10 et cum : quia S | 11 incurras L | 15 nobis > S | dimittite et d. vobis : dimittite peccata peccatoribus, ut vobis quoque peccata vestra dimittantur S | 16 date et d. vobis S C | 16/17 et recipietis : ut vos quoque remissionem accipiatis S | 18 remisimus : remittimus S; auctor legisse videtur *ἀφήκαμεν* pro *ἀφίεμεν,* quod restitutum est in C | 19 recipies : accipies remissionem S | 21/22 eum qui convertitur : aliquem sine misericordia quid aliud facit nisi S

---

1 *διασπείρας* b, *διέσπειρας* o | 3 *μᾶλλον — ἀνθρώποις* > b o | 4 *ἐθνικοῖς* > b o | 5 *τῷ* : *καὶ* b o | 5/6 *προσπαίζουσιν* p v | 6 *ὡς* pr p v cf. A : > a b o | *ἀρνοβόρα* p v | 7 *γὰρ* + *καὶ* b o | 9 *ἢ* > b o | 11 *τῆς* pr : *καὶ* b o | 12 *γένη* p v | 14 *ὀκνηρότηρον* b o | *προσδέξασθαι* b o | 15 *ἐπιστραφέντα* b o | 16 *ἀλογοῦντα* o | *ἰάσασθαι* b o | *γάρ* : *δὲ* b o | 17 *ταχινοί* :

παραδέχεσθαι θέλεις τοὺς λόγους ἀκρίτως, διασπερεῖς σου τὸ ποίμνιον καὶ παραδώσεις λύκοις εἰς κατάβρωμα, τοῦτ' ἔστι δαίμοσιν καὶ πονηροῖς ἀνθρώποις, μᾶλλον δὲ οὐκ ἀνθρώποις, ἀλλὰ θηρίοις ἀνθρωποειδέσιν, ἐθνικοῖς καὶ Ἰουδαΐσταῖς καὶ αἱρεσιώταις ἀθέοις. 3. τῷ γὰρ ἐκβληθέντι τῆς ἐκκλησίας εὐθὺς προσπελάζουσιν οἱ λυμεῶνες ὡς λύκοι καὶ ὡς ἄρνα βορὰν ἡγοῦνται, κέρδος ἴδιον ἡγούμενοι τὴν ἐκείνου ἀπώλειαν· καὶ γὰρ ὁ τούτων πατὴρ διάβολος ἀνθρωποκτόνος ἐστίν· καὶ ὁ διὰ τῆς σῆς ἀκρισίας ἀδίκως ἀφορισθεὶς καὶ ἀθυμίᾳ συσχεθεὶς καὶ ὀλιγοψυχήσας ἢ εἰς ἔθνη ἀποπλανηθήσεται ἢ εἰς αἱρέσεις συμποδισθήσεται, καὶ παντελῶς τῆς ἐκκλησίας καὶ τῆς εἰς θεὸν ἐλπίδος ἀπαλλοτριωθήσεται καὶ συμποδισθήσεται ὑπὸ ἀσεβείας, καὶ γενήσῃ σὺ τῆς ἐκείνου ἀπωλείας ἔνοχος. 4. οὐ γὰρ δίκαιόν ἐστιν, ἕτοιμον μὲν εἶναι ἐκβάλλειν τὸν ἡμαρτηκότα, ὀκνηρὸν δὲ ὑπάρχειν εἰς τὸ προσδέχεσθαι τὸν ἐπιστρέφοντα, καὶ πρόχειρον μὲν εἰς τὸ ἀποκόπτειν, ἀνηλεῆ δὲ εἰς τὸ τὸν ἀλγοῦντα ἰᾶσθαι· περὶ γὰρ τῶν τοιούτων λέγει ἡ θεία γραφή· „Οἱ πόδες αὐτῶν εἰς κακίαν τρέχουσιν, ταχινοί εἰσιν τοῦ ἐκχέειν αἷμα· σύντριμμα καὶ ταλαιπωρία ἐν ταῖς ὁδοῖς αὐτῶν, καὶ ὁδὸν εἰρήνης οὐκ ἔγνωσαν· οὐκ ἔστιν φόβος θεοῦ ἀπέναντι τῶν ὀφθαλμῶν αὐτῶν". 5. ὁδὸς δὲ εἰρήνης ἐστὶν ὁ σωτὴρ ἡμῶν Ἰησοῦς ὁ Χριστός, ὃς καὶ ἐδίδαξεν ἡμᾶς λέγων· „Ἄφετε, καὶ ἀφεθήσεται ὑμῖν· δίδοτε, καὶ δοθήσεται ὑμῖν", τοῦτ' ἔστιν δίδοτε ἄφεσιν ἁμαρτιῶν, καὶ ἀφεθήσεται ὑμῖν τὰ παραπτώματα, ὡς καὶ διὰ τῆς εὐχῆς ἡμᾶς ἐπαίδευσεν λέγειν πρὸς τὸν θεόν· „Ἄφες ἡμῖν τὰ ὀφειλήματα ἡμῶν, ὡς καὶ ἡμεῖς ἀφίεμεν τοῖς ὀφειλέταις ἡμῶν". 6. ἐὰν οὖν μὴ ἀφῆτε τοῖς ἡμαρτηκόσιν, πῶς ὑμεῖς λήψεσθε τὴν ἄφεσιν τῶν ἁμαρτιῶν ὑμῶν; οὐχὶ τοὐναντίον ἑαυτὸν δεσμεύεις, λέγων ἀφιέναι καὶ μὴ ἀφιῶν; τῷ ἑαυτῶν στόματι ἐναντιωθήσεσθε, λέγοντες ἀφιέναι καὶ μὴ ἀφιέντες. 7. γινώσκετε γάρ, ὅτι ὁ τὸν μὴ ἀδικήσαντα ἐκβάλλων ἢ τὸν ἐπιστρέφοντα

7 Ioann. 8, 44. — 17 Ies. 59, 7. 8; Rom. 3, 15—18. — 21 Luc. 6, 37. 38. — 24 Mt. 6, 12; Luc. 11, 4.

καὶ τ. b o | 18 ἐκχέαι o | 21 ὁ > b o | 22 ὑμῖν pr : + τοῦτ' ἔστιν b | δίδοτε — ὑμῖν > o | 23 ὑμῖν τὰ π. : τὰ π. ὑμῶν b o | 24 πρὸς τὸν a : πρὸς b o, τὰ πρὸς p v | 25 ὀφ. : παραπτώματα b o | ἀφίομεν b o | 26 ἀφῆτε a b o : ἀφίετε p v | 27 τοὐν. : τοῖς (τοῖ o) ἐναντίοις b o | 27/28 ἑαυτὸν — ἀφιῶν > b o | ἑαυτὸν δ. λέγων p v A : ἑαυτοὺς δεσμεύετε λέγοντες a | 28 ἀφιῶν : ἀφιέντες; οὐ a | 29 ἀφίοντες b o v | 30 ἐκβαλῶν o

sine misericordia. Si autem *iustus* iniuste a quoquam gladio interfectus fuerit, apud Deum *in requie* est in refrigerium. 8. Qui autem pellit de ecclesia et iam non suscipit, in aeternum pessime et amare interficit eum et perpetuo et pessimo igni in escam tradit eum, qui expulsus est, non adtendens ad misericordiam Domini et reminiscens eam, quae super paenitentes est, bonitatem eius nec hac in re tanquam exemplar sumens eos, qui in multitudine peccatorum in paenitentia acceperunt remissionem a Deo.

XXII. Oportet autem te, o episcope, ante oculos habere et ea, quae praecesserunt, et ab eis exemplum sumere et discere curationem animarum et admonitionem ac correptionem et adhortationem eorum, qui paenitentiam agunt et quibus adhortatio opus est. Adhuc et ad iudicandum, ad comparationem causae, per multam doctrinam exquirere Dei voluntatem, sicut ipse fecit, ita et vos oportet facere in iudiciis. 2. Audite, o episcopi, ad[huc] haec, quae talia sunt, iuvamentum similitudinis. 3. Scriptum est in quarto libro Regnorum et in secundo Paralipomenum [quod est praetermissarum] sic: 4. *In diebus filius erat duodecim annorum Manasses, cum regnasset, et imperavit quinquaginta annos in*

1 Sap. 4, 7. — 18 IV Reg. 21, 1—17.; II Paralip. 33, 1—13.

2 in refrigerium > S C | 4 eum et : et Deus eum S | 6 Domini : Dei S C | 7 hac in re t. ex. sumens eos qui C : accipiens exemplum Christi nec respiciens eos qui S : obiectans eos qui tales sunt et L | 10/13 et ab eis — opus est S : simul ad scientiam sanitatis ad eos qui corripiendi sunt et obtrectandi L corruptus et aegre sanandus | 15 vos S : nos L | iudiciis : + De Manasse L | ad S C | 17 Regnorum : Regum S | quod est praeterm. : interpretamentum | 18 diebus + illis S

1 *φονεὺς τοῖ ἀδελφοῦ αὐτοῦ ἐστιν* a | 1/2 *καὶ αἷμα — ἀδ. αὐτοῦ* > o | 2 *αὐτοῦ* pr > a | 3 *θεὸν* a o : *τὸν θ.* b p v | *ἐκδικηθήσεται* o | 5 *ματαίως* a v : *ἀδίκως* b o p, b o post *ἀφορισθείς* | *μὲν* a | *ἐκβαλὼν* a b | 8 *ἀγαθοσύνηr* p v | 9 *τοὺς* > b o | *ἁμαρτημάτων* b o | 10/11 *ἀναίτιον* : *ἀνετιον* o | 11 *δεχόμενος* b o | 11/12 *τὸν μετανοοῦντα* p v | 13 *εἰς τὸ* b | 14 *προσδέξασθαι* b o | 14/15 *ἔλεος γ. κ. κρίσιν* > b o | 15 *ἴδεν* b | *αὐτὸν* b o | 16 *σε ὦ* > a | 18 *ἔτι* + *δὲ* o | 19 *ᾗ* a o : *ἢ* v, *εἰ* b p, + *ὁ* b o | 20 *καὶ* o p v A : *ἢ* a b | 21 *κρίνῃ* b, *κρίνει* o | *ἢ* : *εἰ* b o | 23 *ἀποθάνεις* a v | 25 *εὐχομένου* b | *φθορᾶς* + *ᾅδου* p v | 26 *αὐτοῦ* > a v | 27 *δή* : *δεῖ* a | 30 *τῇ* (> s) *τῶν*

XXII. *Ὅτι μέγα παράδειγμα μετανοίας πρόκειται Δαυὶδ καὶ Νινευῖται, Ἐζεκίας τε καὶ ὁ τούτου υἱὸς Μανασσῆς.* Quod magnum paenitentiae exemplum proponatur in David, Ninevitis, Ezechia huiusque filio Manasse.

μὴ προσδεχόμενος φονεύει τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ καὶ αἷμα ἐκχέει ὡς Καϊν Ἄβελ τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ, καὶ τὸ αἷμα αὐτοῦ βοῶν πρὸς θεὸν ἐκζητηθήσεται· „δίκαιος“ γὰρ ἀδίκως φονευθεὶς ὑπό τινος παρὰ θεῷ „ἐν ἀναπαύσει ἔσται“ εἰς τὸν αἰῶνα, ὡσαύτως καὶ ὁ ματαίως ἀφορισθεὶς ὑπὸ τοῦ ἐπισκόπου. 8. ὁ μέντοι ἐκβάλλων ὡς λοιμὸν τὸν ἀναίτιον, πικρότερος φονέως ὁ τοιοῦτος, οὐκ ἀφορῶν εἰς τὸ τοῦ θεοῦ ἔλεος, οὐδὲ μνημονεύων αὐτοῦ τὴν ἐπὶ τοῖς μετανοοῦσιν ἀγαθωσύνην, οὐδὲ λαμβάνων σκοποὺς τῶν τοιούτων τοὺς ἐκ πλήθους παραπτωμάτων ἐν μετανοίᾳ εἰληφότας ἄφεσιν. 9. διὰ τοῦτο ἰταμώτερος σωματικοῦ φονέως ὁ τὸν ἀναίτιον ἀπορρίπτων. ὡσαύτως καὶ ὁ μὴ προσδεχόμενος τοὺς μετανοοῦντας σκορπίζει τὰ τοῦ Χριστοῦ, κατ᾽ αὐτοῦ γινόμενος· ὡς γὰρ δίκαιός ἐστιν ὁ θεὸς ἐν τῷ κρίνειν τοὺς ἁμαρτωλούς, οὕτως ἐλεήμων ἐν τῷ προσδέχεσθαι τοὺς ἐπιστρέφοντας· „ἔλεος“ γὰρ „καὶ κρίσιν ᾖδεν“ αὐτῷ ὁ θεοφιλὴς Δαυίδ.

XXII. Χρὴ δέ σε, ὦ ἐπίσκοπε, πρὸ ὀφθαλμῶν ἔχειν καὶ τὰ προωδευκότα καὶ ἐμπείρως αὐτοῖς κεχρῆσθαι πρὸς νουθεσίαν τῶν στυπτικῶν ἢ παρακλητικῶν δεομένων λόγων· ἔτι καὶ ἐν τῷ κρίνειν σε δίκαιον τῷ τοῦ θεοῦ ἐξακολουθεῖν θελήματι, καὶ ᾗ θεὸς δικάζει τοὺς ἁμαρτάνοντας καὶ ἐπιστρέφοντας, παραπλησίως καὶ σὲ κρίνειν. 2. ἢ γὰρ οὐχὶ καὶ τὸν Δαυὶδ ὀλισθήσαντα ὀνειδίσας διὰ τοῦ Νάθαν καὶ εἰπόντα μετανοεῖν εὐθὺς καὶ τοῦ θανάτου λυτροῦται λέγων· „Θάρσει, οὐ μὴ ἀποθάνῃς“; Ἰωνᾶν μὴ θελήσαντα Νινευίταις κηρῦξαι ὑπὸ θαλάσσης καὶ κήτους καταποθῆναι ποιήσας, εὐξαμένου ἐν κοιλίᾳ, ἀνήγαγεν ἐκ φθορᾶς τὴν ζωὴν αὐτοῦ; Ἐζεκίαν πρὸς ὀλίγον τυφωθέντα, εὐξάμενον μετὰ δακρύων, ἀφῆκεν τοῦ ἐγκλήματος; 3. ἀκούσατε δή, ὦ ἐπίσκοποι, πρὸς τὰ τοιαῦτα ὠφέλιμον ὑπόδειγμα· γέγραπται γὰρ ἐν τῇ τετάρτῃ τῶν Βασιλειῶν καὶ ἐν τῇ δευτέρᾳ τῶν Παραλειπομένων τῇ τῶν ἡμερῶν οὕτως· 4. „Υἱὸς Μανασσῆς ἐν τῷ βασιλεύειν αὐτὸν δωδεκαετής, καὶ πεντήκοντα πέντε ἔτη ἐβασίλευσεν ἐν

2 Gen. 4. — 3 Sap. 4, 7. — 14 Ps. 102, 1. — 23 II Reg. 12, 13. — 24 Ion. — 26 IV Reg. 20. — 30 IV Reg. 21, 1—17; II Paralip. 33, 1—13.

ἡμερῶν a p s v : > b o | 30/31 υἱὸς Μαν. (μαν. υἱὸς ἐζεκίου b o s) — δωδεκαετὴς b o p v A B cf. D : καὶ ἀπέθανεν ἐζεκίας, καὶ ἐβασίλευσεν ὁ υἱὸς αὐτοῦ μανασσῆς, ἐτῶν δώδεκα ἐν τῷ βασιλεύειν αὐτὸν a | 31 πεντήκοντα + καὶ a | πέντε a p s v A : > b o

Hierusalem; et nomen matris eius Epsiba. 5. *Et fecit malignum coram Domino abominationibus gentilium, quos disperdidit Dominus a facie filiorum Israel. Et conversus est et aedificavit excelsa, quae destruxit Ezechias, pater ipsius, et constituit sculptilia Bahalim et erexit altare Bahal et fecit condensa sicut fecit Achab, rex Israel, et fecit altaria omni militiae caeli et adoravit omnem virtutem caeli. Et aedificavit altare in domo Domini, in qua dixit Dominus: in domo Hierusalem ponam nomen meum.* 6. *Et serviit altaribus Manasses et dixit: sit nomen meum in aeternum. Et aedificavit altaria omni militiae caeli in utrisque atriis domus Domini; et ipse transponebat filios suos per ignem in Gae-Banaemon et auguriabatur et maleficia faciebat et fecit sibi pythones et procantatores et praescios et multiplicavit facere malignum in oculis Domini, ut irritaret eum.* 7. *Et posuit sculptilem et fusilem condensi imaginem, quam fecit in domo Domini, in qua dixit Dominus ad David et ad Salomonem, filium eius: in domo hac in Hierusalem, ⟨quam⟩ elegi ex omnibus tribubus Israel, et ponam nomen meum in aeternum, et non adponam movere pedem meum a terra Israel, quam dedi patribus ipsorum, ita tamen, si custodierint omnia, quaecumque mandavi eis secundum omne praeceptum, quod mandavit eis servus meus Moyses. Et non audierunt [eum], et seduxit eos Manasses, ut facerent malignum in oculis Domini super gentes, quas abstulit Dominus a facie filiorum Israel.* 8. *Et locutus est Dominus super Manassem et super populum eius in manu[s] servorum suorum prophetarum dicens: propter abominationes iniquas, quas fecit Manasses, rex Iuda, ex omnibus, quibus fecit Amorraeus coram ipso, et peccare fecit Iudam in simulacris eius, haec dicit Dominus Deus Israel: ecce ego inducam mala super locum istum ita, ut omnium*

---

1 Aphiba S | 2 abominationibus : iuxta abominationes S LXX | 4/5 et erexit a. Bahal > S | 7 altare + daemonibus S | domo sec + Domini S | 8 altaribus : excelsis S | 11 Gae-B. : valle Bar Hinnom S | 15 hac + et S | 17 et > S LXX | 20 eum > S C LXX | 23 in manu LXX : per S | 27 locum istum : Hierusalem et Iudam S C LXX

---

1 Ἐψ. : *ἐλίβαν* b o | 2 *οὐκ ἀπ.* : *καὶ οὐκ ἀπέστρεψεν* b o | 3 *κύριος* > o | *τῶν* > a, *τ. υἱῶν* > b o | 5 *κατέπαυσεν* b | 6 *καὶ ἀνέστ.* — *Βάαλ* > b o | *τῇ* : *τῷ* a | 7/16 *καὶ ἐποίησεν* — *θεραφείν* : aberrat p | 7/8 *καὶ ἐπ.* — *οὐρανοῦ* > b o | 8 *πάσῃ* — *θυσιαστήριον* v cf. D : > a | *ᾠκοδόμησεν* : *ἀνέστησεν* b o | *θυσιαστήριον* b o L : *-ήρια* v | 10 *καὶ* > v | 11 *θυσιαστήριον* b | 13 *θυσιαστήριον* b o | *τῆς στρατιᾶς* b | 14 *αὐτός* : *οὕτως* b o | *διῆγεν* b o L :

Ἱερουσαλήμ, καὶ ὄνομα τῇ μητρὶ αὐτοῦ Ἐψιβά. 5. καὶ ἐποίησεν τὸ πονηρὸν ἐνώπιον κυρίου, οὐκ ἀπέσχετο ἀπὸ τῶν βδελυγμάτων τῶν ἐθνῶν ὧν ἐξωλόθρευσεν κύριος ἀπὸ προσώπου τῶν υἱῶν Ἰσραήλ· καὶ ἐπέστρεψεν Μανασσῆς καὶ ᾠκοδόμησεν τὰ ὑψηλά, ἃ κατέσπασεν Ἐζεκίας ὁ πατὴρ αὐτοῦ, καὶ ἔστησεν στήλας τῇ Βάαλ καὶ ἀνέστησεν θυσιαστήριον τῇ Βάαλ, καὶ ἐποίησεν ἄλση, καθὼς ἐποίησεν Ἀχαὰβ βασιλεὺς Ἰσραήλ· καὶ ἐποίησεν θυσιαστήρια πάσῃ τῇ στρατιᾷ τοῦ οὐρανοῦ, καὶ ᾠκοδόμησεν θυσιαστήριον ἐν οἴκῳ κυρίου, ἐν ᾧ εἶπεν κύριος πρὸς Δαυὶδ καὶ πρὸς Σολομῶνα τὸν υἱὸν αὐτοῦ λέγων, ὅτι ἐν αὐτῷ θήσω τὸ ὄνομά μου. 6. καὶ ἔστησεν Μανασσῆς θυσιαστήρια, καὶ ἐν αὐτοῖς ἐδούλευσεν τῇ Βάαλ, καὶ εἶπεν· ἔσται τὸ ὄνομά μου εἰς τὸν αἰῶνα, καὶ ᾠκοδόμησε θυσιαστήρια ἐν ταῖς δυσὶν αὐλαῖς οἴκου κυρίου τῇ στρατιᾷ τοῦ οὐρανοῦ· καὶ αὐτὸς διῆγεν τὰ τέκνα αὐτοῦ ἐν πυρὶ ἐν Γὲ Βεεννόμ, καὶ ἐκληδονίζετο καὶ ἐφαρμακεύετο καὶ ἐποίησεν ἐγγαστριμύθους καὶ ἐπαοιδοὺς καὶ γνώστας καὶ θεραφείν, καὶ ἐπλήθυνεν τοῦ ποιῆσαι τὸ πονηρὸν ἐν ὀφθαλμοῖς κυρίου τοῦ παροργίσαι αὐτόν. 7. καὶ ἔθηκεν τὸν χωνευτὸν καὶ τὸν γλυπτὸν τοῦ ἄλσους, τὴν εἰκόνα ἣν ἐποίησεν, ἐν οἴκῳ κυρίου, ἐν ᾧ ἐξελέξατο κύριος θέσθαι τὸ ὄνομα αὐτοῦ ἐκεῖ ἐν Ἱερουσαλὴμ τῇ ἁγίᾳ πόλει εἰς τὸν αἰῶνα, καὶ εἶπεν· οὐ προσθήσω τὸν πόδα μου σαλεῦσαι ἀπὸ τῆς γῆς τοῦ Ἰσραὴλ, ἣν ἔδωκα τοῖς πατράσιν αὐτῶν, πλὴν ἐὰν φυλάξωνται κατὰ πάντα ὅσα ἐνετειλάμην αὐτοῖς, κατὰ πᾶσαν ἐντολήν, ἣν ἐνετείλατο ὁ δοῦλός μου Μωϋσῆς. καὶ οὐκ ἤκουσαν, καὶ ἐπλάνησεν αὐτοὺς Μανασσῆς τοῦ ποιῆσαι τὸ πονηρὸν ἐνώπιον κυρίου ὑπὲρ τὰ ἔθνη, ἃ ἐξῆρεν κύριος ἀπὸ προσώπου τῶν υἱῶν Ἰσραήλ. 8. καὶ ἐλάλησεν κύριος ἐπὶ Μανασσῆν καὶ ἐπὶ τὸν λαὸν αὐτοῦ ἐν χειρὶ δούλων αὐτοῦ τῶν προφητῶν λέγων· ἀνθ' ὧν ὅσα ἐποίησεν Μανασσῆς ὁ βασιλεὺς Ἰούδα τὰ βδελύγματα τὰ πονηρὰ ταῦτα ἀπὸ πάντων ὧν ἐποίησεν ὁ Ἀμορραῖος ἔμπροσθεν αὐτοῦ, καὶ ἐξήμαρτεν τὸν Ἰούδαν ἐν τοῖς εἰδώλοις αὐτοῦ, τάδε λέγει κύριος ὁ θεὸς Ἰσραήλ· ἰδοὺ ἐγὼ φέρω

διήγαγεν a v | 14/15 Γὲ Βεεννόμ L cf. II Paral. 33, 6 : γεβαναὶ (-νὲ v, γέβοϊν b o) ἐν ὀνόματι a b o v | 16 θεραφεὶμ o v | 17 τοῦ ποιῆσαι > v | 18 τὸν . . τὸν b o L : τὸ . . τὸ a p v | χωνευτήριον p v | 20 ἁγίᾳ > p v | 21 καὶ εἶπεν : εἰπεῖν καὶ b o | οὐ + σαλεύσω οὐδὲ b o | 22 τοῦ > b o | δέδωκα p v | 24 M. (μωσῆς a) ὁ δ. μου b o | 27/28 Μανασσῆ a | 28 ἐν χειρὶ δ. αὐτοῦ > b o | 29 ὁ a o : > b p v | 31 ὁ > b

audientium resonent utraeque aures; et extendam mala super Hierusalem, mensuram Samariae et ponderationem domus Achab, et delebo Hierusalem sicut deletur alabastrus unguentis; evertitur et evertitur in faciem suam, et retribuam reliquias hereditatis meae ⁑ *et tradam eos in manus inimicorum eorum, eruntque in direptionem ac rapinam cunctis adversariis suis, eo quod fecerunt malum in oculis meis et irritaverunt me ex die, qua eduxi patres eorum ex Aegypto, et usque ad hanc diem.* 9. *Et iterum Manasses effudit sanguinem innocentem multum, donec impleret Hierusalem hominibus caesis de fine ad finem, propter peccata sua, quibus peccavit quibusque peccare fecit etiam Iudam, ut faceret malum coram Domino.* 10. *Et duxit super eos Dominus principes virtutis regis Assur, et comprehenderunt Manassem, et vinxerunt eum ac ligaverunt catenis, et duxerunt eum in Babylonem, et incluserunt eum in domo carceris plane ligatum ac ferro vinctum, et dabatur ei panis ex furfuribus parvo pondere et parva mensura aquae cum aceto mixtae, ut viveret, compressus ac languens valde.* 11. *Et ut vehementer coangustatus est, quaesivit faciem Domini Dei sui, ac humiliavit se valde coram Deo patrum suorum, et oravit ad Dominum Deum dicens:* 12. *Domine, Deus patrum*

19 Oratio Manassis.

1 mala > S | 3 alab. unguentis : ὁ ἀλάβαστρος LXX, hydria S | evertitur sec : et cadit S | 4 retribuam : dabo in ruinam S | 12 virtutis regis C Opus imperf. in Matth. : > S

XXII, 9—11; 15—16; XXIII, 3; XXIV, 1. Has particulas tacite exscripsit auctor Operis imperfecti in Matth. 1, 10 hom. I; cf. Testimonia.

⁂

8. *τὸ πυξίον*] Hanc vocem IV Reg. 21, 13 Lucianus martyr in sua Bibliorum recognitione usurpat. Cf. Libr. V. T. canon. ed. Lagarde 1883 p. 389. Textus vulgatus LXX aeque ac Didascalia habet vocem *ὁ ἀλάβαστρος*. Cf. E. Nestle in *Expository Times* IX, 77.

10. *καὶ ἦν δεδεμένος — σφόδρα*] Haec in S. Scriptura non leguntur. Verbis *ἤγαγον (αὐτὸν) εἰς Βαβυλῶνα* II Paralip. 33, 11 confestim v. 12 succedunt verba *καὶ ὡς ἐθλίβη κτλ.*. Itaque illa ex traditione Iudaeorum vel ex libris apocryphis desumpta sunt, fortasse e libro illo Hebraeorum non canonico, cuius Sozomenus H. E. IX, 17 mentionem facit.

10—16; XXIII, 1. Georg. Chron. c. 60.

12. Oratio Manassis, ut II Paralip. p. 33, 18. 19 traditur, scripta fuit in Historia regum Israel et in Historia Hozai. Oratio, quae hic legitur, ficticia est et ex eodem fonte fluxisse videtur, e quo ea, quae v. 10 de captivitate

κακὰ ἐπὶ Ἱερουσαλὴμ καὶ Ἰούδαν, ὥστε παντὸς ἀκούοντος αὐτὰ ἠχήσει ἀμφότερα τὰ ὦτα αὐτοῦ, καὶ ἐκτενῶ ἐπὶ Ἱερουσαλὴμ τὸ μέτρον Σαμαρείας καὶ τὸν σταθμὸν οἴκου Ἀχαάβ, καὶ ἀπαλείψω τὴν Ἱερουσαλήμ, καθὼς ἀπαλείφεται τὸ πυξίον ἀπαλειφόμενον, καὶ καταστρέψω ἐπὶ πρόσωπον αὐτοῦ καὶ ἀποδώσομαι τὸ ὑπόλειμμα τῆς κληρονομίας μου, καὶ παραδώσω αὐτοὺς εἰς χεῖρας ἐχθρῶν αὐτῶν, καὶ ἔσονται εἰς διαρπαγὴν καὶ προνομὴν πᾶσι τοῖς ἐχθροῖς αὐτῶν· ἀνθ᾽ ὧν ὅσα ἐποίησαν πονηρὰ ἐν ὀφθαλμοῖς μου, καὶ ἦσαν παροργίζοντές με ἀφ᾽ ἧς ἡμέρας ἐξήγαγον τοὺς πατέρας αὐτῶν ἐκ γῆς Αἰγύπτου καὶ ἕως τῆς ἡμέρας ταύτης. 9. καί γε αἷμα ἀθῷον ἐξέχεεν Μανασσῆς πολὺ σφόδρα, ἕως οὗ ἔπλησεν τὴν Ἱερουσαλὴμ στόμα ἐπὶ στόματι, πλὴν ἀπὸ τῶν ἁμαρτιῶν αὐτοῦ ὧν ἐξήμαρτεν τὸν Ἰούδαν ποιῆσαι τὸ πονηρὸν ἐν ὀφθαλμοῖς κυρίου. 10. καὶ ἤγαγεν κύριος ἐπ᾽ αὐτὸν τοὺς ἄρχοντας τῆς δυνάμεως τοῦ βασιλέως Ἀσούρ, καὶ κατελάβοντο τὸν Μανασσῆν ἐν δεσμοῖς καὶ ἔδησαν αὐτὸν ἐν πέδαις χαλκαῖς καὶ ἤγαγον αὐτὸν εἰς Βαβυλῶνα· καὶ ἦν δεδεμένος καὶ κατασεσιδηρωμένος ὅλος ἐν οἴκῳ φυλακῆς, καὶ ἐδίδοτο αὐτῷ ἐκ πιτύρων ἄρτος ἐν σταθμῷ βραχὺς καὶ ὕδωρ σὺν ὄξει ὀλίγον ἐν μέτρῳ, ὥστε ζῆν αὐτόν, καὶ ἦν συνεχόμενος καὶ ὀδυνώμενος σφόδρα. 11. καὶ ὡς βιαίως ἐθλίβη, ἐζήτησεν τὸ πρόσωπον κυρίου τοῦ θεοῦ αὐτοῦ, καὶ ἐταπεινώθη σφόδρα ἀπὸ προσώπου κυρίου τοῦ θεοῦ τῶν πατέρων αὐτοῦ, καὶ προσηύξατο πρὸς κύριον τὸν θεὸν λέγων· 12. Κύριε παντοκράτορ, ὁ θεὸς τῶν πατέρων ἡμῶν, τοῦ

---

24 Oratio Manassis.

---

1 ὡς o | πάντως b o | ἀκ. αὐτὰ : αὐτῷ b, αὐτὸν o | 2 ἠχῆσαι a | 3 σταθμὸν + τοῦ b o | 5 προσώπου p v | 7 προνομὴν καὶ διαρπ. a | 8 ἐποίησεν b o | 9 με > b o | ἐφ᾽ o | 12 ἐπλήρωσεν o | 15 τῶν δυνάμεων b o | Ἀσσοὺρ p v | κατέλαβον b p | 18 ἐδέδοτο b o | 19 ἐν μέτρῳ > p v | 22 καί : ἕως b o | 22/23 τοῦ θεοῦ > b o | 23 τὸν θεὸν > a | 24 παντοκράτωρ b o p v

---

Manassis dicuntur. Praeter auctores Didascaliae et Constitutionum eam agnoverunt Didymus De trinitate III, 21 (PG 39, 908); Ps.-Chrysostomus Hom. in Publicanum et Pharisaeum c. 2; Antonius Monachus Melissa II, 94; Theodorus Studita Sermo catech. 93; Theophanes Cerameus Hom. 56, aliique unum vel alterum versum orationis laudantes. Verecundus Africanus (saec. VI) commentarium in orationem scripsit, quem edidit I. B. Pitra, Spicilegium Solesmense IV, 91—100. Scholion in Ioannis Dam. S. Parallelis V, 7 post II Paralip. 23, 11—13 et in Chronico Georgii Hamartoli c. 60 allegatum

meorum, Deus Abraham et Isaac et Iacob et seminis eorum iusti, qui fecisti caelum et terram cum omni ornatu eorum, qui ligasti mare et erexisti mandato verbi tui, qui clausisti abyssum et signasti eam timendo ac glorioso nomine tuo, quem omnia pavent ac tremunt a facie virtutis tuae, quia impatibilis magnificentia gloriae tuae et intolerabilis ira comminationis tuae in peccatores, infinita vero et immensa misericordia promissionum tuarum, quoniam tu es Dominus longanimis, misericors et valde benignus et paenitens super mala hominum, et tu, Domine, secundum suavitatem bonitatis tuae promisisti remissionem paenitentibus a peccatis eorum, et multitudine miserationum tuarum decrevisti paenitentiam peccatoribus in salutem. 13. *Tu ergo, Domine Deus iustorum, non posuisti paenitentiam iustis, Abraham et Isaac et Iacob, qui non peccaverunt tibi, sed posuisti paenitentiam super me peccatore, quia super numerum arenae maris multiplicata sunt peccata mea; neque spiritum habeo, ut exaltem caput meum prae multitudine iniquitatum mearum. Et nunc, Domine, iuste crucior et iuxta meritum meum langueo, vinctus ac curvatus vinculis multis ferreis, ita ut caput meum non possim sursum tollere; neque enim dignus sum, qui oculos meos tollam et intuear et adspiciam altitudinem caeli prae magna iniquitate scelerum meorum, quia mala coram te feci et irritavi iram tuam, erigens idola ac multiplicans abominationes.* 14. *Et nunc flecto genua cordis mei ante te, deprecans bonitatem tuam. Peccavi, Domine, peccavi, et quia iniquitates meas ego cognosco, peto rogans te: remitte mihi, Domine, et ne perdas me cum delictis meis, neque in aeternum irascaris super me servans peccata mihi, neque condemnes me nec decidas me in infima terrae, quia tu es Deus paenitentium. Et in me igitur, Domine, ostende bonitatem tuam, quia* ⁂ *indignum me salvum facies secundum* ⟨*multam*⟩ *misericordiam tuam, et glorificabo te semper in omni vita mea, quoniam te laudant omnes virtutes*

29 multam S C

etiam I. S. Africanum testem profert dicens: *Ἱστόρηται παρὰ* (al. *περὶ*) *Ἀφρικανῷ, ὅτι ἐν τῷ λέγειν ᾠδὴν τὸν Μανασσῆ τὰ δεσμὰ διερράγη σιδηρᾶ ὄντα καὶ ἔφυγεν* (PG 95, 1435; 110, 287). Hoc testimonium autem valde dubium est. Primus testis certus est auctor Didascaliae, et E. Nestle, qui de oratione disputavit in *Septuagintastudien* III, 1899; IV, 1903, eum etiam auctorem orationis esse demonstrare conatus est.

Ἀβραὰμ καὶ Ἰσαὰκ καὶ Ἰακὼβ καὶ τοῦ σπέρματος αὐτῶν τοῦ δικαίου, ὁ ποιήσας τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν σὺν παντὶ τῷ κόσμῳ αὐτῶν, ὁ πεδήσας τὴν θάλασσαν τῷ λόγῳ τοῦ προστάγματός σου, ὁ κλείσας τὴν ἄβυσσον καὶ σφραγισάμενος αὐτὴν τῷ φοβερῷ καὶ ἐνδόξῳ ὀνόματί σου, ὃν πάντα φρίσσει καὶ τρέμει ἀπὸ προσώπου δυνάμεώς σου, ὅτι ἄστεκτος ἡ μεγαλοπρέπεια τῆς δόξης σου καὶ ἀνυπόστατος ἡ ὀργὴ τῆς ἐπὶ ἁμαρτωλοὺς ἀπειλῆς σου, ἀμέτρητόν τε καὶ ἀνεξιχνίαστον τὸ ἔλεος τῆς ἐπαγγελίας σου· ὅτι σὺ εἶ κύριος μακρόθυμος, εὔσπλαγχνος, πολυέλεος καὶ μετανοῶν ἐπὶ ταῖς κακίαις τῶν ἀνθρώπων· ὅτι σύ, ὁ θεός, κατὰ τὴν χρηστότητα τῆς ἀγαθωσύνης σου ἐπηγγείλω μετανοίας ἄφεσιν τοῖς ἡμαρτηκόσιν, καὶ τῷ πλήθει τῶν οἰκτιρμῶν σου ὥρισας μετάνοιαν ἁμαρτωλοῖς εἰς σωτηρίαν. 13. *σὺ οὖν, κύριε ὁ θεὸς τῶν δικαίων, οὐκ ἔθου μετάνοιαν δικαίοις, τῷ Ἀβραὰμ καὶ Ἰσαὰκ καὶ Ἰακώβ, τοῖς οὐχ ἡμαρτηκόσιν σοι, ἀλλ᾽ ἔθου μετάνοιαν ἐπ᾽ ἐμοὶ τῷ ἁμαρτωλῷ, διότι ἥμαρτον ὑπὲρ ἀριθμὸν ψάμμου θαλάσσης. ἐπλήθυναν αἱ ἀνομίαι μου, κύριε, ἐπλήθυναν αἱ ἀνομίαι μου, καὶ οὐκέτι εἰμὶ ἄξιος ἀτενίσαι καὶ ἰδεῖν τὸ ὕψος τοῦ οὐρανοῦ ἀπὸ πλήθους τῶν ἀδικιῶν μου, κατακαμπτόμενος πολλῷ δεσμῷ σιδήρου, διότι παρώργισα τὸν θυμόν σου καὶ τὸ πονηρὸν ἐνώπιόν σου ἐποίησα στήσας βδελύγματα καὶ πληθύνας προσοχθίσματα.* 14. *καὶ νῦν κλίνω γόνυ καρδίας μου, δεόμενος τῆς παρὰ σοῦ χρηστότητος. ἡμάρτηκα, κύριε, ἡμάρτηκα, καὶ τὰς ἀνομίας μου ἐγὼ γινώσκω· ἀλλ᾽ αἰτοῦμαι δεόμενός σου· ἄνες μοι, κύριε, ἄνες μοι, καὶ μὴ συναπολέσῃς με ταῖς ἀνομίαις μου, μηδὲ εἰς τὸν αἰῶνα μηνίσας τηρήσῃς τὰ κακά μοι, μηδὲ καταδικάσῃς με ἐν τοῖς κατωτάτοις τῆς γῆς· ὅτι σὺ εἶ ὁ θεὸς τῶν μετανοούντων, καὶ ἐν ἐμοὶ δείξεις τὴν ἀγαθωσύνην σου, ὅτι ἀνάξιον ὄντα σώσεις με κατὰ τὸ πολὺ ἔλεός σου· καὶ αἰνέσω σε διαπαντὸς ἐν πάσαις ταῖς ἡμέραις τῆς ζωῆς μου, ὅτι σὲ ὑμνεῖ πᾶσα ἡ δύναμις τῶν*

3/1 *ὁ πεδήσας — ἀμήν : καὶ τὰ ἑξῆς τῆς εὐχῆς ἃ ὑμεῖς οὐκ ἀγνοεῖτε* p | 4 *καὶ σφρ. αὐτὴν* > b o | 7 *τῆς ἐπὶ ἁμ. : σου τοῖς ἐπὶ ἁμαρτωλοῖς* b o | 8 *τε : δὲ* b o | 9 *εὔσπλαγχνος μακρόθυμος* a | *εὔσπλ. : + καὶ* b, *καὶ μακρόθυμος καὶ* o | *καὶ* > b o | 10 *σὺ + εἶ* v | 11 *σου* > b o | 12 *καὶ τῷ πλ. : κατὰ τὸ πλῆθος* b o | *μετάνοιαν + καὶ* b | 17 *κύριε* > v, *κύριε — μου* > b o | 18 *οὐκ* o | 19 *ἀδ. : ἀνομιῶν* o | 20 *σιδήρω* o | 22 *μου* > v | 26 *μοι : μου* b o | 27 *εἶ* > a | *ὁ θεὸς* b o D A : *θεὸς θεὸς* a v | 28 *ἐν : ἐπ᾽* a | *δείξεις + πᾶσαν* v | 28/30 *ὅτι — μου* > b o | 29/30 *ἐν π. τ. ἡ.* a : *πάσας τὰς ἡμέρας* v

caelorum et glorificant in aeternum; amen. 15. *Et exaudivit vocem eius Dominus et miseratus est eum; et facta est circa eum flamma ignis et liquavit omne quod circa eum erat ferrum; et sanavit* ⟨*Dominus*⟩ *Manassem de tribulatione eius et revertit illum in Hierusalem super regnum suum.* 16. *Et cognovit Manasses Dominum dicens: ipse solus est Dominus, et serviit Domino Deo soli in toto corde suo et in tota anima sua omnes dies vitae suae et imputatus est iustus. Et dormiit in pace cum patribus suis; et regnavit Amos, filius eius, pro ipso.*

XXIII. Audistis, filioli dilecti[ssimi] nobis, quomodo Dominus ei, qui pessime idololatra fuit et innocentes interfecit et paenituit, remisit, id est Manasse, praesertim cum peius peccatum non sit [aliud] idololatria[e]; sed locus paenitentiae concessus est. 2. Si quis autem ex apparatione peccat, remissionem non habet, sicut scriptum est: *Si autem dixeris in corde tuo: sancta mihi erunt,*

1 II Paralip. 33, 13. 16. 20; IV Reg. 21, 18. — 15 Deut. 29, 19.

1 amen > S | 2 eius : Manassis S | 4 Dominus S C | 6 est : + Deus S | 6 Deo > S | 8 in pace > S | Amon S, item deinde | 10 nobis > S | 11 ei qui pessime S : pessime ei qui L | 13 aliud > S C | 14/15 ex appar. — corde tuo : dicit S

XXIII, 2. Auctor plures S. Scripturae locos in unum conflavisse videtur: si autem etc. Deut. 29, 19; et extendam Ezech. 6, 14 vel 14, 9; et disperdam Ierem. 24, 9; dicit D. Ezech. 14, 11. — *et extendam*] His verbis incipit apodosis. — *disperdam etc.*] Haec particula proxime accedit ad Ier. 24, 9, ubi autem *in signum* deest. Cf. Ezech. 14, 8, ubi pro *εἰς ἔρημον* multi codices legunt *εἰς σημεῖον*.

* * *

15. *καὶ ᾠκτείρησεν — θλίψεως αὐτοῦ*] Neque haec in S. Scriptura leguntur neque verba *καὶ ἐλάτρευσεν — δίκαιος* v. 16.

XXIII. *Πρὸς τοὺς ἐκ καταφρονήσεως ἁμαρτάνοντας ἔστω παράδειγμα Ἀμώς.* In eos, qui ex contemptu peccant, exemplum sit Amos.

1—3. Ad hanc sectionem prope accedit Cyrillus Alex., Hom. XIV de exitu animi et de secundo adventu s. f. (Migne PG 77, 1088), nec vero tam prope, ut e Didascalia vel e Constitutionibus hausisse dici possit. Scribit enim: *Οἱ λέγοντες· ἐν νεότητι ἁμαρτήσωμεν καὶ ἐν γήρᾳ μετανοήσωμεν, ὑπὸ δαιμόνων ἐμπαίζονται, καὶ χλευάζονται, καὶ ὡς ἑκουσίως ἁμαρτάνοντες τῆς μετανοίας οὐκ ἀξιοῦνται, ἀλλ᾽ ἐν νεότητι ὑπὸ τῆς τοῦ θανάτου δρεπάνης θερίζονται, ὡς Ἀμμὼν ὁ τοῦ Ἰσραὴλ βασιλεύς, ὁ καὶ τὸν θεὸν παροργίσας διὰ τοὺς πονηροὺς αὐτοῦ λογισμοὺς καὶ τὰς βεβήλους αὐτοῦ ἐννοίας. οἱ γὰρ λέγοντες· σήμερον ἁμαρτήσωμεν καὶ αὔριον μετανοήσωμεν, οἱ τοιοῦτοι ἐματαιώθησαν ἐν τοῖς διαλογισμοῖς αὐτῶν.*

οὐρανῶν καὶ σοῦ ἐστιν ἡ δόξα εἰς τοὺς αἰῶνας· ἀμήν. 15. καὶ ἐπήκουσεν τῆς φωνῆς αὐτοῦ κύριος καὶ ᾠκτείρησεν αὐτόν· καὶ ἐγένετο περὶ αὐτὸν φλὸξ πυρός, καὶ ἐτάκησαν πάντα τὰ περὶ αὐτὸν σίδηρα, καὶ ἰάσατο κύριος τὸν Μανασσῆν ἐκ τῆς θλίψεως αὐτοῦ καὶ ἐπέστρεψεν αὐτὸν εἰς Ἱερουσαλὴμ ἐπὶ τὴν βασιλείαν αὐτοῦ. 16. καὶ ἔγνω Μανασσῆς, ὅτι κύριος αὐτός ἐστιν θεὸς μόνος, καὶ ἐλάτρευσεν μόνῳ κυρίῳ τῷ θεῷ ἐν ὅλῃ τῇ καρδίᾳ αὐτοῦ καὶ ἐν ὅλῃ τῇ ψυχῇ αὐτοῦ πάσας τὰς ἡμέρας τῆς ζωῆς αὐτοῦ, καὶ ἐλογίσθη δίκαιος. 17. καὶ περιεῖλεν τοὺς θεοὺς τοὺς ἀλλοτρίους καὶ τὸ γλυπτὸν ἐξ οἴκου κυρίου καὶ πάντα τὰ θυσιαστήρια, ἃ ᾠκοδόμησεν ἐν ὄρει οἴκου κυρίου καὶ ἐν Ἱερουσαλήμ, καὶ ἐξέβαλεν ἔξω τῆς πόλεως· καὶ κατώρθωσε τὸ θυσιαστήριον κυρίου, καὶ ἐθυσίασεν ἐπ᾿ αὐτῷ θυσίαν σωτηρίου καὶ αἰνέσεως, καὶ εἶπεν Μανασσῆς τῷ Ἰούδᾳ τοῦ δουλεύειν κυρίῳ τῷ θεῷ Ἰσραήλ. 18. καὶ ἐκοιμήθη ἐν εἰρήνῃ μετὰ τῶν πατέρων αὐτοῦ· καὶ ἐβασίλευσεν Ἀμὼς ὁ υἱὸς αὐτοῦ ἀντ᾿ αὐτοῦ, καὶ ἐποίησεν τὸ πονηρὸν ἐνώπιον κυρίου κατὰ πάντα, ὅσα ἐποίησε Μανασσῆς ὁ πατὴρ αὐτοῦ ἐν πρώτοις, καὶ παρώξυνεν κύριον τὸν θεὸν αὐτοῦ".

XXIII. Ἠκούσατε, τέκνα ποθητὰ ἡμῶν, ὅπως κύριος ὁ θεὸς τὸν εἰδώλοις προσαναςχόντα καὶ πολλοὺς ἀθώους φονεύσαντα, βραχέως τιμωρησάμενος, μεταγνόντα προσελάβετο, καὶ ἀφεὶς αὐτῷ τὰ πλημμελήματα ἐπέστρεψεν αὐτὸν περὶ τὴν βασιλείαν· οὐ μόνον γὰρ ἀφίησιν τοῖς μετανοοῦσιν, ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν προτέραν ἀξίαν αὐτοὺς ἐπανάγει. (XXIII). μείζων εἰδωλολατρείας οὐκ ἔστιν ἁμαρτία, εἰς θεὸν γάρ ἐστιν δυσσέβεια· ἀλλ᾿ ὅμως καὶ αὐτὴ διὰ γνησίας μετανοίας συγκεχώρηται. 2. ἐὰν δέ τις ἐκ παρατάξεως ἁμαρτάνῃ, πειράζων τὸν θεὸν ὡς μὴ ἐπεξιόντα τοῖς πονηροῖς, ὁ τοιοῦτος ἄφεσιν οὐχ ἕξει, κἂν λέγῃ παρ᾿ ἑαυτῷ· „Ὅσιά μοι

1 II Paralip. 33, 13. 15. 16. 20. 22; IV Reg. 21, 18. — 28 Deut. 29, 19.

2 εἰσήκουσεν b o | κύριος τ. φ. αὐτοῦ b o | 3 αὐτοῦ b o | 6 κύριος + ὁ θεὸς b o | θεὸς > b o | 7 μόνῳ κυρίῳ ∼ b | τῷ θεῷ > b o | τῇ b o : > a p v | 10 τὰ γλυπτὰ b o | 11 ὄρει οἴκου p v A : ὄρη οἴκω b o, οἴκω a | 11/13 καὶ ἐν Ἱερ. — κυρίου > a | 11 ἐν : πάντα τὰ θυσιαστήρια ἐν o | 13 κυρίου > b o | ἔθυσεν p, ἔθυον b o | αὐτὸ a | 14 Ἰούδᾳ τοῦ > b o | κυρίῳ τῷ ∼ b | 15 αὐτοῦ + καὶ ἐτάφη ἐν κήπῳ ὀζὰ p | 16 ἀμὼν a, ἀμμῶν o | 17 Μανασσῆς > o | 19 ἡμῶν > b o | 20 τὸν : τῶν a | 22 περὶ a : ἐπὶ p v, εἰς b o a² i. m. | βασ. + αὐτοῦ b | 24 αὐτοὺς > o

2—4. Georg. Chron. c. 61.

quia ambulabo in reversione cordis mei: et extendam manum meam super ipsum, et disperdam eum in signum et in similitudinem, dicit Dominus. 3. Nam et Amos, ⟨Manasse filius⟩, cogitavit cogitationem praevaricationis malam et dixit: *Pater meus in iuventute multas iniquitates fecit et in senectute paenituit; et ego nunc ambulabo, sicut desiderat anima mea, et in novissimo convertar ad Dominum.* 4. *Et fecit malignum coram Domino, et regnavit annos duo*[*decim*] *solum, et exterminavit illum Dominus Deus in celeritate de terra bona sua.*

XXIV. Adtendite igitur, laici, ne quis ex vobis cogitationem Amos in cor suum confirmet et velociter pereat. 2. Similiter, o episcope, conserva, quantum potes, eos, qui non peccaverunt, ut sine peccato maneant, et eos, qui a peccatis convertuntur, sanans suscipe. 3. Si autem paenitentem, cum sis sine misericordia, non susceperis, peccabis in Dominum Deum, quoniam non es persuasus nec credidisti salvatori Deo nostro, ut faceres, sicut ille

---

1 Ezech. 6, 14; 14, 9. — 2 Ier. 24, 9; Ezech. 14, 11. — 4 ? — 6 IV Reg. 21, 19—23; II Paralip. 33, 21—24. — 15 Ioann. 8, 3—10.

---

1 mei : + Dominus sic dicit S | 2/3 dicit Dom. > S | 3 Man. filius S C | 7 duo S C | 9 laici : infideles S | 15 nec credidisti > S

---

1 *πορ.* : *πονηρεύομαι* b o | *ἀναστρ.* : *ἁπλότητι* b o | 2 *πονηρᾶς* + *καὶ τότε μετανοήσω* a | *καί* : > p v, + *ὁ* b o | *ἀμὼν* a (semper) b, *ἀμμῶν* o semper | 3 *ἐλογίσατο* b o | 4/5 *πολλὰ παρ. ἐκ νεότητος* p v, *πολλὰ ἐκ νε.* (+ *μου* b) *ἥμαρτεν* (+ *καὶ παρηνόμησεν* b) b o | 5 *γήρᾳ* : *τῷ γείρῃ* b o | 7/8 *γινομένους* p, *γεναμένους* b o | 8 *αὐτὸν* post *θεὸς* b | 13 *ἐπὶ* + *τὴν* p v | *ἑαυτοῦ τηρήσει* b o | *συντόμως* cf. I, 6, 11 : *σὺν τῷ ἀμῶς* m p v | 14 *ἀπολεσμένος* b o | *στηριζέτω* b o | 16 *θερ. δεχ.* : *θεραπεύειν* b, *-ων* o | *δὲ* + *τὸν* a | 17 *ἡμάρτησεν* b o | 19 *διά* : *ὁ θεὸς διὰ* b o | *δι' ὃν* : *διὰ γὰρ τὸν ἀνον.* b o | *ἀπέστειλεν* + *εἰς τὸν κόσμον* p v | 20 *ἐπὶ* + *τῆς* b o p | 21 *γενηθῆναι* a | 22 *σταυρῷ κτλ.* a p v : *σταυρὸν καὶ θάνατον καὶ ταφὴν* b o a² i. m., i. t. a² *σταυροῦ κτλ.* | 23 *παθεῖν* + *αὐτὸν* b o | 24 *τὸν θεὸν λόγον* > b o | *αὐτοῦ* > b o | 25 *τοῦ* > p v | 27 *με* b o | *τὸ* > a b o |

XXIV. *Ὅτι Χριστὸς Ἰησοῦς ὁ κύριος παρεγένετο ἁμαρτωλοὺς σῶσαι διὰ μετανοίας.* Quod Christus Iesus Dominus advenit, ut per paenitentiam servaret peccatores.

3. *ἀπέστειλεν κτλ.*] Cf. VII, 38, 7. — *συνεχώρησεν παθεῖν*] Similiter II, 59, 3: *συγχωρήσαντι παθεῖν*, VII, 25, 2: *ον καὶ συνεχώρησας παθεῖν*, cum VII, 36, 2; VIII, 1, 10; 12, 33 Christus *συγχωρήσει θεοῦ* passus vel mortuus esse dicatur. Auctor ergo verbum vel sententiam haud parum adamavit. — *τὸν τῇ φύσει ἀπαθῆ*] Cf. VIII, 12, 33. Dubitandum est, num Arianus vel Semiaranus sic dixerit. Natura impassibilis is solus est, qui natura est Deus.

γένοιτο, ὅτι πορεύσομαι ἐν τῇ ἀναστροφῇ τῆς καρδίας μου τῆς πονηρᾶς". 3. τοιοῦτος γάρ τις ἐγένετο καὶ Ἀμὼς ὁ τοῦ Μανασσῆ υἱός. φησὶν γὰρ ἡ γραφή· „Καὶ παρελογίσατο Ἀμὼς λογισμὸν παραβάσεως κακὸν καὶ εἶπεν· ὁ πατήρ μου ἐκ νεότητος πολλὰ παρηνόμησεν καὶ ἐν γήρᾳ μετέγνω· καὶ νῦν ἐγὼ πορεύσομαι καθὰ ἐπιθυμεῖ ἡ ψυχή μου, καὶ ὕστερον ἐπιστρέψω πρὸς κύριον. 4. καὶ ἐποίησεν τὸ πονηρὸν ἐνώπιον κυρίου παρὰ πάντας τοὺς γενομένους ἔμπροσθεν αὐτοῦ, καὶ ἐξωλόθρευσεν αὐτὸν κύριος ὁ θεὸς ἐν τάχει ἐκ τῆς γῆς τῆς ἀγαθῆς αὐτοῦ· καὶ ἐπέθεντο αὐτῷ οἱ παῖδες αὐτοῦ καὶ ἐθανάτωσαν αὐτὸν ἐν τῷ οἴκῳ αὐτοῦ, καὶ ἐβασίλευσεν ἔτη δύο μόνα".

XXIV. Προσέχετε οὖν, οἱ λαϊκοί, μή τις ἐξ ὑμῶν τὸν λογισμὸν τοῦ Ἀμὼς ἐπὶ καρδίαν αὐτοῦ στηρίξῃ, καὶ ἔσται συντόμως ἀπολλύμενος. 2. ὁμοίως ὁ ἐπίσκοπος συντηρείτω, καθὸ δύναται, τοὺς μὴ ἡμαρτηκότας ἀναμαρτήτους μεῖναι, καὶ τοὺς ἀπὸ ἁμαρτιῶν ἐπιστρέφοντας θεραπεύων δεχέσθω. 3. ἐὰν δὲ μετεγνωκότα ἀνηλεὴς ὢν μὴ προσδέξηται, ἁμαρτήσει εἰς κύριον τὸν θεὸν αὐτοῦ, δικαιῶν ἑαυτὸν ὑπὲρ τὴν ἐκείνου δικαιοσύνην καὶ μὴ προσλαμβανόμενος ὃν προσεδέξατο διὰ Χριστοῦ, δι' ὃν ἀπέστειλεν τὸν υἱὸν αὐτοῦ ἐπὶ γῆς τοῖς ἀνθρώποις ὡς ἄνθρωπον, δι' ὃν εὐδόκησεν ἐκ γυναικὸς αὐτὸν γεννηθῆναι τὸν ποιητὴν ἀνδρὸς καὶ γυναικός· οὗ χάριν, μὴ φεισάμενος σταυρῷ καὶ θανάτῳ καὶ ταφῇ, συνεχώρησεν παθεῖν τὸν τῇ φύσει ἀπαθῆ, τὸν υἱὸν τὸν ἀγαπητόν, τὸν θεὸν λόγον, „τὸν τῆς μεγάλης αὐτοῦ βουλῆς ἄγγελον", ὅπως τοὺς ὑποκειμένους θανάτῳ ῥύσηται τοῦ θανάτου. 4. τοῦτον παροργίζουσιν οἱ μὴ προσδεχόμενοι τοὺς μετανοοῦντας. οὗτος γὰρ Ματθαῖον ἐμὲ τελώνην ὄντα τὸ πρότερον οὐκ ἐπῃσχύνθη· καὶ Πέτρον, ἀρνησάμενον αὐτὸν διὰ δέος τρίτον καὶ διὰ μετανοίας ἐξιλεωσάμενον καὶ προσκλαύσαντα πικρῶς, προσήκατο καὶ ποιμένα τῶν ἰδίων ἀρνίων κατέστησεν· καὶ Παῦλον δὲ τὸν συναπόστολον ἡμῶν, πολλὰ τὸ πρότερον εἰς ἡμᾶς ἐπιτριψάμενον κακὰ καὶ βλασφημήσαντα εἰς τὸ ὄνομα τὸ ἅγιον, ἀπόστολον ἀντὶ διώκτου προεχειρίσατο, „σκεῦος" αὐτὸν „ἐκλογῆς" ἀναδείξας.

---

3 ? — 6 IV Reg. 21, 19—26; II Paralip. 33, 21—24. — 24 Ies. 9, 6. — 27 Mt. 9, 9. — 28 Mt. 26. — 30 Ioann. 21, 15. — 33 Act. 9, 15.

---

28 ἀρνούμενον o | δέος : δικαστήριον b o | 29 προσεδέξατο b o | 30 ἀρνῶν a | 31 πρῶτον b o | ἐντριψάμενον p v, ἀναδειξάμενον b o

fecit in ea muliere, quae peccaverat, quam statuerunt presbyteri ante eum, et in eo ponentes iudicium exierunt; scrutator autem cordis interrogabat eam, si condemnassent illam presbyteri; cum autem dixisset: non, dixit ad eam: *Vade, nec ego te condemno.* 4. Hunc salvatorem, regem et Deum nostrum, o episcopi, prospectorem vobis habere oportet et eius imitatores esse, *mansuetos, quietos,* viscera habentes, misericordes, pacificos, sine ira, *docibiles,* exhortatores, susceptores, obsecratores, *non iracundos, non percussores,* non contumeliosos, non elatos, non superbos, non vino multo deditos, non ebriosos, ⟨non inflatos, non luxuriosos⟩, non in vano expendentes, non ut alienis, sed sicut propriis his quae a Deo dantur utentes, moderatores sicut bonos dispensatores Dei, qui incipiet rationem ab ea quae in vobis est dispensatione exigere. ⁂

XXV. Satis ergo vobis sint, quae sufficiunt, victus et vestitus et quae omnino necessaria sunt, et praeter id quod decet ne utamini oblatis tanquam alienis, sed moderate. 2. Ne luxuriemini nec delectemini in rebus ecclesiae collatis; operario enim sufficit vestitus ac victus. Ut boni ergo dispensatores Dei ea, quae dantur ac conferuntur ecclesiae, iuxta mandatum bene administrate pupillis et viduis et afflictis et peregrinis, scientes vos Deum habere rationem a vobis petentem, quippe qui hanc dispensationem vobis

2 Act. 1, 24; 15, 8. — 4 Ioann. 8, 11. — 6 I Petr. 3, 4. — 7 I Tim. 3, 2. — 8 Tit. 1, 7. — 12 I Petr. 4, 10. — 13 Luc. 16, 2. — 17 Luc. 10, 7.

3 si cond. illam presb. : num condemnaverunt te presbyteri, filia mea S | 4 non + Domine S | 5 hunc : hic (= hac in re) S | Deum S C : dom L | episcopi S C : episcope L | 10 non inflatos non lux. S cf. C | 12 moderatores : constitutos S C

6. Animadvertas, iam Didascaliam pericopen de muliere adultera valde controversam vel Ioann. 7, 53—8, 11 cognitam habere, nec demum Constitutiones.

XXV. *Περὶ ἀπαρχῶν καὶ δεκατῶν, καὶ ὅπως ὀφείλει ὁ ἐπίσκοπος ἢ αὐτὸς μεταλαμβάνειν ἐξ αὐτῶν ἢ ἑτέροις διανέμειν.* De primitiis et decimis, et quomodo debeat episcopus ex eis vel ipse accipere vel aliis distribuere.

2. *δεκατῶν κ. τ. ἀπαρχῶν*] Haec interpolatoris vel Constitutionum sunt. Infra Didascalia Num. 18 laudat, ut demonstret, Christianis quoque decimas et primitias dandas esse. Eodem fere tempore Origenes In Num. hom. XI, 2 primitias et decimas dari vult. De primitiis iam Didache c. 13 dixit. Epiphanio H. 80 c. 5 Paulus I Cor. 9, 7 populos adhortari videtur, ut, quae ad alendos sacerdotes necessaria sunt, iustissimis suis laboribus quaesita sup-

5. καὶ ἄλλῃ τινὶ ἁμαρτωλῷ γυναικὶ λέγει „Ἀφέωνταί σου αἱ ἁμαρτίαι αἱ πολλαί, ὅτι ἠγάπησας πολύ". 6. ἑτέραν δέ τινα ἡμαρτηκυῖαν ἔστησαν οἱ πρεσβύτεροι ἔμπροσθεν αὐτοῦ, καὶ ἐπ' αὐτῷ θέμενοι τὴν κρίσιν ἐξῆλθον· ὁ δὲ καρδιογνώστης κύριος, πυθόμενος αὐτῆς, εἰ κατέκριναν αὐτὴν οἱ πρεσβύτεροι, καὶ εἰπούσης, „ὅτι οὔ", ἔφη πρὸς αὐτήν· „Ὕπαγε οὖν, οὐδὲ ἐγώ σε κατακρίνω". 7. τοῦτον τὸν σωτῆρα, βασιλέα καὶ θεὸν ἡμῶν, ὦ ἐπίσκοποι, σκοπὸν ὑμᾶς ἔχειν δεῖ, τούτου μιμητὰς εἶναι, „πραεῖς, ἡσυχίους", εὐσπλάγχνους, ἐλεήμονας, εἰρηνικούς, ἀοργήτους, „διδακτικούς", ἐπιστρεπτικούς, εἰσδεκτικούς, παρακλητικούς, „μὴ πλήκτας, μὴ ὀργίλους" μὴ ὑβριστάς, μὴ ἀλαζόνας, μὴ ὑπεροπτικούς, μὴ οἰνόφλυγας, μὴ μεθύσους, μὴ εἰκαιοδαπάνους, μὴ τρυφητάς, μὴ πολυδαπάνους, μὴ ὡς ἀλλοτρίοις, ἀλλ' ὡς ἰδίοις τοῖς τοῦ θεοῦ δόμασιν χρωμένους ὡς καθεστῶτας ἀγαθοὺς οἰκονόμους, ὡς μέλλοντας ἀπαιτεῖσθαι παρὰ τοῦ θεοῦ τὸν λόγον.

XXV. *Αὐτάρκη ἐχέτω τροφὴν καὶ ἀμφιασμὸν ὁ ἐπίσκοπος τὸν τῇ χρείᾳ καὶ τῇ σεμνότητι προσήκοντα· μὴ τοῖς κυριακοῖς ὡς ἀλλοτρίοις κεχρήσθω, ἀλλὰ μεμετρημένως· „ἄξιος γὰρ ὁ ἐργάτης τοῦ μισθοῦ αὐτοῦ ἐστιν". 2. μὴ σπαταλὸς μηδὲ πέρπερος, ἀλλὰ μόνων τῶν πρὸς σύστασιν ἐφιέμενος, (XXV) τὰ διδόμενα κατ' ἐντολὴν θεοῦ τῶν δεκατῶν καὶ τῶν ἀπαρχῶν ὡς θεοῦ ἄνθρωπος ἀναλισκέτω· τὰ εἰσφερόμενα ἐπὶ προφάσει πενήτων ἑκούσια καλῶς οἰκονομείτω ὀρφανοῖς καὶ χήραις καὶ θλιβομένοις καὶ ξένοις ἀπορουμένοις, ὡς ἔχων θεὸν λογιστευτὴν τούτων τὸν ἐγχειρίσαντα*

1 Luc. 7, 47. — 2 Ioann. 8, 3, 10. — 4 Act. 1, 24; 15, 8. — 6 Ioann. 8, 11. — 8 I Petr. 3, 4. — 9 I Tim. 3, 2. — 10 Tit. 1, 7. — 14 I Petr. 4, 10. — 15 Luc. 16, 2. — 18 Luc. 10, 7.

1 τινὶ + αὐτὸν b o | ἁμαρτωλῷ γυν. ∾ b o p | ἀφέονται v, ἀφέοντές p | σου : σοι b | 1/2 ἁμαρτίαι + σου b o | 2 ὅτι ἠγ. πολὺ > o | 4/5 πυνθανόμενος b o p | 6 εἶπεν b o | οὖν > b o | 7 ἡμῶν b o D : + Ἰησοῦν a p v | 8 ὑμᾶς > a | δεῖ, τούτου ∾ b o | πραῢς b o | ἡσύχους o | 10 ἐπιστ. εἰσδ. παρακλ. > b o | 11 μὴ ὑπεροπτικοὺς > b o | 13 θεοῦ : κῦ b o | 14 κεχρημένους o, -νοις b | ἀγαθοὺς οἰκ. καθεστῶτας a | 15 ἀπαιτεῖσθαι . . . τὸν λόγον : λόγον ἀπ. p v | τοῦ > p v | 16 αὐτάρκην b o v | ὁ > b o | 17 χηρία b, χειρία o | μὴ > b o | 18 κεχρ. : καὶ χρήσθω a | 19 μηδέ : μὴ a | 20 ἀφέμενος b o | δεδώμενα o | 21 καὶ τῶν > b o p | 23 ὀρφανοῖς : τοῖς ὀρφ. b o | 24 λογιστὴν b o

peditent offerendis primitiis, oblationibus ac reliquis id genus.

commisit. 3. Dispertite igitur et omnibus indigentibus date; sed vos quoque nutrimini et vivite ex eis, quae ecclesiae conferuntur, nec vero ea soli consumentes, sed cum egentibus communicantes, ut sine offensa apud Deum sitis. Deus enim episcopos vituperat, qui ex avaritia et soli utuntur rebus ecclesiae collatis nec communicant cum pauperibus, et dicit sic: *Lac comeditis et lanis operimini.* 4. Namque episcopos nutriri oportet rebus ecclesiae collatis, nec vero eas consumere. Scriptum est enim: *Non ligabis os bovi trituranti.* 5. Quemadmodum igitur bos in area laborans sine capistro edit, nec vero omnia consumit, ita et vos laborantes in area, id est in ecclesia Dei, de ecclesia nutrimini, quemadmodum et levitae in tabernaculo testimonii ministrantes, quod erat omni ex parte figura ecclesiae; nam hoc etiam ex eius nomine apparet; tabernaculum enim testimonii ecclesiam praemonstrat. 6. Levitae ergo in eo ministrantes ex eis, quae ab omni populo offerenda Deo donabantur, muneribus et portionibus et primitiis et decimis et sacrificiis et oblationibus et holocaustis, sine impedimento nutriebantur, ipsi eorumque uxores et filii ac filiae. Cum eorum opus esset ministerium tabernaculi solum, propterea terra inter filios Israel sortita eis non obtigit, quia collationes populi erant sors Levi et tribus eius. 7. Et vos igitur hodie, episcopi, populo vestro estis sacerdotes et levitae, ministrantes tabernaculo Dei, sanctae catholicae ecclesiae, et adstantes semper coram Domino Deo

6 Ezech. 34, 3. — 8 Deut. 25, 4; I Cor. 9, 9. — 25 Num. 18, 20.

XXV, 5. *ex eius nomine etc.*] Etymologia obscura est; versio Didascaliae syriaca et Constitutiones non plane inter se consentiunt, hae autem textum Didascaliae hic fidelius vel accuratius tradere videntur quam illa. Itaque si Constitutiones sequimur, auctor voces *σκηνή* et *ἐκκλησία* alteram alteri propinquas habere videtur; dicit enim, etiam ex nomine tabernaculum praemonstratum fuisse testimonium ecclesiae. Nestle (*Zeitschrift für neutestam. Wissenschaft* 1901 p. 263) vocem *μαρτύριον* urgens cogitat de martyrum ecclesiis, sed etiam denotat, vocem hebraicam tabernaculum testimonii designantem voci syriacae ecclesiam designanti similem esse.

* * *

7. *λογικὰς κ. ἀναιμάκτους θυσίας*] Eadem interpolata sunt VI, 23, 2. Similiter in Testam. XII patriarcharum III, 3 legimus: *προσφέρουσι δὲ κυρίῳ ὀσμὴν εὐωδίας λογικὴν καὶ ἀναίμακτον προσφοράν.* Proxime ad locum accedit Eusebius Demonstr. evang. I, 10, 29 commemorans *τὰ σεμνὰ τῆς Χριστοῦ τραπέζης θύματα, δι' ὧν καλλιεροῦντες τὰς ἀναίμους καὶ λογικὰς αὐτῷ τε προσηνεῖς θυσίας διὰ παντὸς βίου τῷ ἐπὶ πάντων προσφέρειν θεῷ διὰ τοῦ πάντων ἀνωτάτου*

αὐτῷ ταύτην τὴν οἰκονομίαν. 3. πᾶσι δὲ τοῖς δεομένοις μετὰ δικαιοσύνης ἐπιμερίζοντες, καὶ ὑμεῖς αὐτοὶ χρώμενοι ἐκ τῶν κυριακῶν, ἀλλὰ μὴ παραχρώμενοι, ἐσθίοντες ἐξ αὐτῶν, ἀλλὰ μὴ κατεσθίοντες αὐτὰ μόνοι, κοινωνοῦντες δὲ τοῖς χρῄζουσιν, ἀπρόσκοποι θεῷ γίνεσθε· ἐὰν γὰρ μόνοι αὐτὰ ἀναλώσητε, ὀνειδισθήσεσθε παρὰ θεοῦ λέγοντος ὡς πρὸς ἀπλήστους καὶ μονοφάγους· „Τὸ γάλα κατεσθίετε καὶ τὰ ἔρια περιβάλλεσθε“, καὶ ἐν ἄλλοις· „Μὴ οἰκήσετε μόνοι ἐπὶ τῆς γῆς“; διὸ καὶ ἐν τῷ Νόμῳ προστέτακται ὑμῖν· „Ἀγαπήσεις τὸν πλησίον σου ὡς σεαυτόν“. 4. καὶ ταῦτα λέγομεν, οὐχ ἵνα μὴ μεταλαμβάνητε ὑμῶν τῶν πόνων, γέγραπται γάρ· „Οὐ φιμώσεις βοῦν ἀλοῶντα“, ἀλλ' ἵνα μεμετρημένως μετὰ δικαιοσύνης. 5. ὃν τρόπον οὖν ὁ βοῦς, ἐργαζόμενος ἐν τῇ ἅλῳ ἀκήμωτος, ἐσθίει μέν, ἀλλ' οὐ τὸ πᾶν κατεσθίει, οὕτως καὶ ὑμεῖς, ἐργαζόμενοι εἰς τὴν ἅλω, τοῦτ' ἔστιν εἰς τὴν ἐκκλησίαν τοῦ θεοῦ, ἐκ τῆς ἐκκλησίας ἐσθίετε, ὃν τρόπον καὶ οἱ λευῖται οἱ λειτουργοῦντες τῇ σκηνῇ τοῦ μαρτυρίου, ἥτις ἦν τύπος τῆς ἐκκλησίας κατὰ πάντα, προσέτι δὲ καὶ ἐκ τοῦ ὀνόματος μαρτύριον τῆς ἐκκλησίας ἡ σκηνὴ προωρίζετο. 6. ἐνταῦθα γοῦν οἱ λευῖται τῇ σκηνῇ προσεδρεύοντες ἐκ τῶν εἰς τὴν προσφορὰν τοῦ θεοῦ διδομένων ὑπὸ παντὸς τοῦ λαοῦ δώρων καὶ ἀφαιρεμάτων καὶ ἀπαρχῶν καὶ δεκατῶν καὶ θυσιῶν καὶ προσφορῶν μετεῖχον ἀκωλύτως, αὐτοὶ καὶ αἱ γυναῖκες αὐτῶν καὶ οἱ υἱοὶ καὶ αἱ θυγατέρες αὐτῶν· ἐπειδὴ δὲ τὸ ἔργον αὐτῶν ἦν λειτουργία τῆς σκηνῆς, διὰ τοῦτο κληροδοσίαν γῆς οὐκ ἔλαβον ἐν τοῖς υἱοῖς Ἰσραήλ, ὅτι αἱ εἰσφοραὶ τοῦ λαοῦ κληροδοσία τοῦ Λευὶ καὶ κληρονομία τῆς φυλῆς αὐτοῦ. 7. ὑμεῖς οὖν σήμερον, ὦ ἐπίσκοποι, ἐστὲ τῷ λαῷ ὑμῶν ἱερεῖς λευῖται, οἱ λειτουργοῦντες τῇ ἱερᾷ σκηνῇ, τῇ ἁγίᾳ καθολικῇ ἐκκλησίᾳ, καὶ παρεστῶτες τῷ θυσιαστηρίῳ κυρίου τοῦ θεοῦ ἡμῶν καὶ προσάγοντες αὐτῷ τὰς λογικὰς

7 Ezech. 34, 3. — 8 Ies. 5, 8. — 9 Lev. 19, 18. — 11 Deut. 25, 4; I Cor. 9, 9. — 24 Num. 18, 20.

2/3 *ἐκ τῶν — παραχρ.* > b o | 3 *ἐξ αὐτῶν* > p v, *ἐξ — κατεσθ.* > b o | 5 *θεοῦ* b o v | *γὰρ* > b o | *ταῦτα* b o | 7 *ἐσθίετε* p v | 8 *οἰκήσετε* a : *-σητε* b o p v | 8/9 *προσγέγραπται* b o | 9 *ἡμῖν* p v | *ἑαυτὸν* o p v | 10 *τοῦτο* o p v | 12 *ἐργαζόμενος* (+ *μετὰ δικαιοσύνης* o) *ὁ βοῦς* b o | 14 *εἰς τὴν ἅλω* > b | 14/15 *ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ* b o | 15 *καὶ* > b o | 18 *οὖν* b o | 19 *οἱ* : *καὶ* a | 22 *αὐτοί* : *καὶ αὐτοὶ* b o | *αἱ* > a | *οἱ* > a b o | 23 *αἱ* > a b | *τὸ* > b o | *αὐτοῖς* b o | *ἦν* + *ἡ* o p | 26 *κληρονομία* : *-δοσία* b o | *αὐτῶν* a | 28 *τῆς ἁγίας καὶ καθολικῆς ἐκκλησίας* b o | 29 *κῶ τῶ θῶ* b o

nostro; vos igitur populo vestro estis sacerdotes et prophetae et principes et duces et reges et mediatores Dei ac fidelium eius, et acceptores verbi ac praecones idque evangelizantes et gnari scripturarum et promissionum Dei et testes voluntatis eius, qui omnium peccata portatis et de omnibus rationem reddetis, qui audistis, quam acerbe vobis minetur verbum, si neglexeritis nec praedicaveritis voluntatem Dei, quibus est periculum perniciei acerbum, si neglexeritis populum vestrum; quibus a Deo promissa est multa merces, quae non aufertur neque eripitur vobis, et decus inenarrabile in gloria magna, si pulchre ministraveritis tabernaculo Dei, ecclesiae catholicae eius. 8. Sicut igitur suscepistis onus omnium, ita etiam ministerium victus ac vestitus aliarumque rerum necessariarum ab omnibus, qui apud vos sunt, vos accipere decet. Et similiter ex donis a populo vobis subiecto datis nutrite diaconos et viduas et pupillos et egentes et peregrinos; namque decet te, episcope, tanquam *dispensatorem fidelem* curam sustinere omnium. Quemadmodum enim peccata portas omnium tibi subiectorum, ita maiorem laudem omnibus accipies a Deo. 9. Nam imitator Christi es, et *sicut ipse peccata* omnium *nostrum tulit*, ita te quoque peccata omnium tibi subiectorum ferre oportet. 10. Dictum est enim de salvatore nostro in Iesaia sic: *Vidimus eum non habentem speciem neque decus, sed species eius erat sine gloria et minor quam filiorum hominum. Homo plagarum erat et sciebat ferre infirmitatem; quia vultus eius mutatus erat, despiciebatur nec reputatus est in oculis nostris. Ipse autem tulit peccata nostra et ingemebat propter nos, et nos eum putavimus percussum et doloribus affectum et humilitatum, et ipse afflictus erat propter peccata nostra et attritus propter iniquitates nostras, et plagis ipsius omnes sanati sumus.* 11. Et iterum dicit: *Ipse peccata multorum tulit, et propter iniquitatem eorum traditus est.* Et in David et in omnibus Prophetis et in Evangelio quoque salvator noster pro peccatis nostris rogat, cum ipse sine peccatis fuerit. 12. Sicut ergo vos

---

16 Luc. 12, 42. — **19** I Petr. 2, 24. — **21** Ies. 53, 2—6. — **29** Ies. 53, 12. — **32** Ies. 53, 9; I Petr. 2, 22.

ἀρχιερέως αὐτοῦ δεδιδάγμεθα. Cf. etiam Eus. Dem. ev. I, 6, 50; De laud. Const. c. 16, 9 p. 253 ed. Heikel 1902; In Ps. 92, 16 Migne PG 23, 1096; Liturgia Chrysost. ed. Hammond p. 111. — *μεγάλου ἀρχιερέως*] Sic secundum

καὶ ἀναιμάκτους θυσίας διὰ „Ἰησοῦ τοῦ μεγάλου ἀρχιερέως“· ὑμεῖς τοῖς ἐν ὑμῖν λαϊκοῖς ἐστε προφῆται, ἄρχοντες καὶ ἡγούμενοι καὶ βασιλεῖς, οἱ μεσῖται θεοῦ καὶ τῶν πιστῶν αὐτοῦ, οἱ δοχεῖς τοῦ λόγου καὶ ἀγγελτῆρες, οἱ γνῶσται τῶν γραφῶν καὶ φθόγγοι τοῦ θεοῦ καὶ μάρτυρες τοῦ θελήματος αὐτοῦ, οἱ πάντων τὰς ἁμαρτίας βαστάζοντες καὶ περὶ πάντων ἀπολογούμενοι· οἷς, ὡς ἠκούσατε, ἐμβριθῶς ὁ λόγος ἀπειλεῖ, ἐὰν κρύψητε ἐξ ἀνθρώπων „τὴν τῆς γνώσεως κλεῖδα“· οἷς κίνδυνος ὀλέθριος, ἐὰν μὴ διαγγείλητε τὸ θέλημα αὐτοῦ τῷ ὑφ᾽ ὑμᾶς λαῷ· οἷς παρὰ θεοῦ μισθὸς ἀψευδὴς καὶ κλέος ἀνεκδιήγητον ἐν δόξῃ, καλῶς λειτουργήσασιν τῇ σκηνῇ τῇ ἁγίᾳ. 8. ὡς γὰρ τὸ βάρος ὑμέτερον, οὕτως καὶ τὰς διακονίας τῶν τροφῶν καὶ τὰς ἄλλας χρείας ὑμεῖς καρποῦσθε. 9. μιμηταὶ γάρ ἐστε Χριστοῦ τοῦ κυρίου, καὶ ὡς „αὐτὸς“ πάντων „ἡμῶν τὰς ἁμαρτίας ἀνήνεγκεν“ ἐπὶ τὸ ξύλον, σταυρωθεὶς ὁ ἄμωμος ὑπὲρ τῶν κολάσεως ἀξίων, οὕτως καὶ ὑμᾶς τοῦ λαοῦ τὰς ἁμαρτίας ἐξιδιοποιεῖσθαι χρή. 10. εἴρηται γὰρ περὶ τοῦ σωτῆρος ἐν Ἡσαΐᾳ, ὅτι „οὗτος τὰς ἁμαρτίας ἡμῶν φέρει καὶ περὶ ἡμῶν ὀδυνᾶται“. 11. καὶ πάλιν· „Αὐτὸς ἁμαρτίας πολλῶν ἀνήνεγκεν καὶ διὰ τὰς ἀνομίας αὐτῶν παρεδόθη“. 12. ὥσπερ

1 Hebr. 4, 14. — 8 Luc. 11, 52. — 14 I Petr. 2, 24. — 17 Ies. 53, 4. — 18 Ies. 53, 12.

1 Ἰησοῦ + χῦ b o | 3 καὶ τ. π. αὐτοῦ > b o | 4 ἀγγέλτωρες o | 6 καὶ . . οἷς > b o | 7 ἠκούσατε + πῶς b o | κρυψει b | 7/8 ἐξ ἀνθ. : ἄνθρωπον b o | 8 κλεῖδα + καὶ γνῶσιν b o | κίνδυνος + ἐπέρχεται b o | 9 διαστήληται o | θεῷ o | 13 ὡς αὐτῶς a, ὡσαύτως b | 14 τῷ ξύλῳ b o | 15 ἀμνὸς o p | ἀξίων + ἐδυσώπει τὸν πρα b o | ἡμεῖς b | 15/16 τὰς ἁμ. τοῦ λαοῦ b o | 17 οὕτως ἡμῶν τὰς ἁμ. b | 18 αὐτὸς — πολλῶν : ὁ αὐτὸς τὰς ἁμ. τῶν π. b o | αὐτῶν : ἡμῶν p v A

Hebr. 4, 14 Constitutiones Christum insuper appellant V, 6, 7; VII, 38, 3; 47, 2; VIII, 46, 4. Similiter Clemens Alex. Protrept. c. 12, 102; Strom. II, 21, 134; Origenes Contra Celsum V, 4; Eusebius Demonstr. evang. IV, 16, 53; 17, 13; De laudibus Constant. c. 1. 3; Cyrillus Hieros. Catech. I, 6. Didascalia semel, sc. II, 26, 1, de pontifice Christo loquitur. — *μεσῖται θεοῦ καὶ πιστῶν*] Similiter II, 26, 4; 35, 3; Origenes In Levit. hom. II; Basilius M. Constitut. monast. c. 22; Hieronymus Ep. 64 c. 5; In Malach. 2, 5—7; Gregor. Naz. Ep. 79; Chrysostomus De incomprehensibili Dei natura hom. II, 2 (de Zacharia); Isidorus Pelus. Ep. III, 20; Anastasius Sinaita De s. synaxi (PG 89, 835); Episcopi Aegypt. et clerus Alex. apud Evagrium H. E. II, 9, 16.

exemplar habetis Christum, ita et vos exemplar estote populi vobis subiecti, et sicut ipse peccata tulit, ita et vos peccata populi ferte. Ne putetis facile ac leve onus esse episcopatum. 13. Propterea ergo, sicut accepistis onus omnium, ita fructus, quos accipietis a populo universo, vobis res sunto, quas necessarias habetis, et bene nutrite indigentes, quippe qui ei rationem reddetis, qui petit, qui non errat neque evitandus est. 14. Nam sicut loco episcopatus deservitis, ita decet vos loco episcopatus nutriri, ut sacerdotes et levitas et ministros ministrantes coram Deo, quemadmodum in libro Numerorum scriptum est: 15. *Locutus est Dominus ad Aaron et dixit: tu et filii tui et domus patris tui suscipietis peccata sanctuarii, et tu et filii tui suscipietis peccata sacerdotii vestri.* 16. *Et fratres tuos, filios patris tui, tribum Levi, sume tecum, et sint praesto tibi et ministrent tibi, et tu et filii tui tecum ministretis ante hoc tabernaculum testimonii; ad vasa autem sanctuarii et ad altare levitae non accedent, ne moriantur, ipsi et vos; sed tibi praesto erunt, et custodient custodias tabernaculi testimonii iuxta omne ministerium tabernaculi. Et alienigena non accedet ad te.* 17. *Et custodite custodias sanctuarii et custodias altaris, et non erit indignatio in filios Israel. Et ecce, accepi fratres vestros levitas de medio filiorum Israel; dono dati sunt Domino, ut ministrent ministerium tabernaculi testimonii.* 18. *Et tu et filii tui tecum servate sacerdotium vestrum iuxta omne ministerium altaris et quod intra velum est, et ministrate ministerium vestrum tanquam donum sacerdotio vestro datum, et alienigena, qui accesserit, morietur.* 19. *Locutusque est Dominus ad Aaron et dixit: ecce dedi vobis custodias primitiarum omnium eorum, quae mihi a filiis Israel sanctificata sunt; tibi tradidi ea pro officio et filiis tuis post te lege aeterna. Et hoc vobis erit ex omnibus sanctis sanctificatis, ex fructibus et oblationibus et omnibus sacrificiis eorum, et ex omnibus delictis et omnibus peccatis eorum, quae retribuunt mihi ex sanctificatis, tibi erit et filiis tuis. In domo sanctuarii comedetis ea; quidquid sexus est masculini, comedetis ea, tu et filii tui; sancta erunt tibi.* 20. *Haec tibi erunt primitiae donorum eorum ex omnibus portionibus filiorum Israel. Tibi ea dedi et filiis tuis et filiabus tuis tecum lege aeterna. Quisquis mundus est in domo tua, vescetur eis. Omnes primitiae olei et omnes primitiae vini et primitiae frumenti, quascunque Domino dabunt, tuae erunt: quisquis mundus est in domo tua, vescetur eis. Et omne quod ex voto*

οὖν ὑμεῖς σκοποί ἐστε, οὕτως καὶ σκοπὸν ἔχετε τὸν Χριστόν· ὡς οὖν αὐτὸς πάντων ὑμῶν, οὕτως καὶ ὑμεῖς τῶν ὑφ᾽ ὑμᾶς λαϊκῶν. μὴ γὰρ νομίζετε, ὅτι εὐχερὲς ἢ ἐλαφρὸν φορτίον ἐστὶν ἡ ἐπισκοπή. 13. *χρὴ οὖν, ὡς τὸ βάρος φέρετε, οὕτως καὶ τῶν καρπῶν πρώτους μεταλαμβάνειν καὶ τοῖς δεομένοις μεταδιδόναι, ὡς λόγον ὑφέξοντας τῷ ἀπαραλογίστως ὑμᾶς μέλλοντι λογιστεύειν.* 14. *δεῖ γὰρ τοὺς τῇ ἐκκλησίᾳ προσεδρεύοντας ἐκ τῆς ἐκκλησίας διατρέφεσθαι, ἅτε ἱερεῖς, λευίτας, προέδρους, λειτουργοὺς θεοῦ, καθὼς ἐν βίβλῳ τῶν Ἀριθμῶν γέγραπται περὶ τῶν ἱερέων·* 15. *„Καὶ εἶπεν κύριος πρὸς Ἀαρών· σὺ καὶ οἱ υἱοί σου καὶ ὁ οἶκος πατριᾶς σου λήψεσθε τὰς ἁμαρτίας τῶν ἁγίων, τῆς ἱερατείας ὑμῶν.* 16. *ἰδοὺ δέδωκα ὑμῖν τὴν διατήρησιν τῶν ἀπαρχῶν ἀπὸ πάντων τῶν*

---

3 Mt. 11, 30. — 9 Num. 18, 1. — 11 Num. 18, 8—10.

---

1 *σκοποί* : *ἐπίσκοποι* b o | *καὶ* > p v | *ἐπίσκοπον* b o | 2 *ἡμῶν* b o | *καὶ* > p v | *ἐφ᾽* o | *κοσμικῶν* b o | 3 *νομίσηται* b, *νόμιζε* a | 4/5 *καὶ τῶν κ. πρ.* : *καρποὺς* (-*ποῦ* o) *πρῶτον* b o | 6 *ὑφέξοντας* : -*τες* a p v, -*ται* b | *μέλλειν* b o | 7/8 *τρέφεσθαι* o | 8 *οἵτε* b | *προσέδρους* b | 9 *βίβλῳ* : *τῇ β.* b o | 9/10 *καὶ — Ἀαρὼν* (*βαρὰν* o) > b | 10 *πατριᾶς* a p v : *τοῦ πατρὸς* b o D | 12 *τὴν διατ. ὑμῖν* b o | *ἀπὸ π. τῶν* > b o

---

3 Mt. 11, 30. — 10 Num. 18, 1—32.

reddiderint filii Israel, tuum erit. 21. *Et omne, quod vulvam aperit cunctae carnis, quidquid Domino offerunt ab hominibus usque ad pecora, tuum erit. Primogenita autem hominum redimenda sunt, atque primogenita pecorum, quae non munda sunt ad offerendum, eorumque redemptio est post unum mensem et ultra; redimes ea quinque siclis pondere sanctuarii, id est viginti siclis argenti. Primogenita vero boum et primogenita ovium et caprarum non redimes: sanctificata sunt; sanguinem eorum effundes ante altare, et adipes offeres in odorem suavitatis Domino; et caro eorum tibi munda erit, et pectusculum consecratum et armus dexter tua erunt.* 22. *Omnes portiones sanctuarii, quas offerunt filii Israel Domino, tibi dedi et filiis tuis et filiabus tuis tecum lege aeterna; et pactum in aeternum erit coram Domino, tibi et semini tuo post te.* 23. *Locutusque est Dominus ad Aaron et dixit: in terra eorum non hereditabis, et pars non erit tibi inter eos, quia ego pars et hereditas tua in medio filiorum Israel. Et filiis Levi ecce dedi omnes decimas filiorum Israel in hereditatem pro ministerio eorum, quod ministrant in tabernaculo testimonii. Et non accedent ultra filii Israel ad tabernaculum testimonii, ne committant peccatum mortiferum; Levitae autem ipsi ministrabunt ministerium tabernaculi testimonii, et ipsi portabunt peccata eorum lege aeterna in generationibus suis. Et in medio filiorum Israel non hereditabunt hereditationes, quia decimas filiorum Israel, quascunque obtulerint Domino, dedi Levitis in hereditatem. Propterea dixi eis: in medio filiorum Israel non hereditabunt hereditatem.* 24. *Et locutus est Dominus ad Mosem ac dixit ei: loquere ad Levitas et dices eis: si acceperitis a filiis Israel decimas, quas ab eis vobis dedi in hereditatem, offeretis et vos ex eis oblationem Domino, decimam ex decimis, et reputabitur vobis tanquam oblatio vestra sicut frumentum de area et sicut oblatio de torculari. Ita et vos offeretis oblationem Domino ex omnibus decimis vestris, quas accipietis ab omnibus filiis Israel; et dabitis ex eis oblationem Domino, Aaron sacerdoti. Ex omnibus donis vestris offeretis oblationem Domino, ex primitiis, quae ipsi ex eis sanctificata sunt.* 25. *Et dices ad eos: si primitias eius obtuleritis ab eis, reputabitur Levitis quasi fructus de area et fructus de torculari. Et comedetis eas in omni loco, vos et homines domuum vestrarum, quia haec merces vobis erit pro ministerio vestro in tabernaculo testimonii. Et propter hoc non peccatum capietis, si ex eis obtuleritis primitias eius. Et sancta filiorum Israel non polluetis, ne moriamini.*

ἡγιασμένων μοι παρὰ τῶν υἱῶν Ἰσραήλ· σοὶ δέδωκα αὐτὰ εἰς γέρας καὶ τοῖς υἱοῖς σου μετὰ σέ, νόμιμον αἰώνιον· καὶ τοῦτο ἔσται ὑμῖν ἀπὸ τῶν ἡγιασμένων, ἐκ τῶν καρπωμάτων καὶ ἀπὸ τῶν δώρων καὶ ἀπὸ πάντων τῶν θυσιῶν καὶ ἀπὸ πάσης πλημμελείας καὶ περὶ ἁμαρτιῶν, καὶ ὅσα ἀποδιδόασίν μοι ἀπὸ πάντων τῶν ἁγίων, σοὶ ἔσται καὶ τοῖς υἱοῖς σου· ἐν τῷ ἁγίῳ φάγεσθε αὐτά". 17. καὶ μετ᾽ ὀλίγα· „Πᾶσα ἀπαρχὴ ἐλαίου καὶ οἴνου καὶ σίτου, ὅσα ἂν δῶσιν κυρίῳ, σοὶ δέδωκα αὐτά, καὶ τὰ πρωτογεννήματα πάντα σοι δέδωκα, καὶ σοὶ ἐρεῖ πᾶν ἀνάθεμα· πᾶν πρωτότοκον ἀνθρώπου καὶ κτήνους καθαροῦ καὶ ἀκαθάρτου καὶ θυσίας καὶ στηθυνίου καὶ βραχίονος δεξιοῦ τοῖς ἱερεῦσιν προσανήκει καὶ τοῖς λοιποῖς τοῖς παραμένουσιν αὐτοῖς λευίταις".

7 Num. 18, 12—21.

1 παρὰ τῶν : πρων b o | υἱῶν : ιῡ o | σοί : σύ b o, item infra | 2 χείρας b | μετὰ σε > b | 3 ἔστω p v | 4 πάντων > p v | 5 ἀποδιδόασίν a : ἀποδίδωσίν b o p v | 6 τῶν > b o | 7 φάγεσθαι b p v | 8 δίδωσιν b o | αὐτῷ b | 9 σοὶ ἐρεῖ p v : συνέρρει a, ἐρεῖς b o | ἀνάθημα p v | 10 πᾶν > p v | 11 στηθηνίου a | 12 προσανήκει b o a² : -ήκειν a p v | τοῖς λοιποῖς > b o | αὐτοῖς : τοῖς b o

16. πάντων τῶν θυσιῶν] Cum vocem πάντων hoc loco non solum tres codices graeci (a b o) exhibeant, sed etiam Syrus interpres testetur, nolui eam cum codicibus duobus reliquis (p v) omittere. LXX pro θυσιῶν habent θυσιασμάτων (Num. 18, 9). Constitutor Didascaliam aut huius auctor S. Scripturam false transcripsisse videtur.

XXVI. Audite ergo etiam vos, laici, electa Dei ecclesia. Nam et prior populus ecclesia vocabatur; vos autem estis ⁂ catholica sacrosancta ecclesia, *regale sacerdotium, multitudo sancta, plebs adoptata,* ecclesia magna, *sponsa exornata* Domino Deo. Quae primum dicta sunt, tu nunc audi: delibationes et decimae ⟨et⟩ primitiae sunt principi sacerdotum Christo et ministris eius, decimae salutaris, initium ⟨n⟩om⟨i⟩nis decima. 2. Audi tu, sacra et catholica ecclesia, quae decem plagas aufugisti et decem verba accepisti et legem didicisti et fidem tenuisti, quae decimam cognovisti et in iota credidisti in initio nominis, et in perfectione gloriae eius confirmata es: quae tunc erant sacrificia, modo sunt orationes et precationes et gratiarum actiones; quae tunc fuerunt primitiae et decimae et delibationes et dona, nunc sunt prosphorae, quae per episcopos offeruntur Domino Deo in remissionem peccatorum. 3. Isti enim primi sacerdotes vestri; qui tunc erant ⟨sacerdotes et⟩ levitae, modo sunt diaconi, presbyteri, viduae et orphani.

3 I Petr. 2, 9. — 4 Apoc. 21, 2. — 8 Exod. 9, 14. — Exod. 34, 28; Deut. 4, 13.

3 sacrosancta : sancta et perfecta S | 5 ⟨et⟩ S C | 7 nominis S C | audi tu cf. S C : audite L | 7/8 sacra et : Dei S | 9/10 decimam cognovisti et > S | 10 perfectione gloriae S C : finem in gloriam L | 14/15 in remissionem peccatorum > S C | 15/16 sacerdotes et S cf. C | 16 diaconi presbyteri : ∾ S

XXVI, 1. *et primitiae*] Cum particula *καὶ* vel *et* facile excidere potuerit cumque subinde v. 2 primitiae et decimae coniungantur, Syrus lectionem rectam servare videtur. Textui autem Latini favet, quod lusum verborum exhibet, dicens, oblationes et decimas primitias (*ἀπαρχὰς*) esse attribuendas principi sacerdotum (*ἀρχιερεῖ*). — *initium nominis decima*] sc. decima littera *τὸ ἰῶτα,* quo incipit nomen Iesu, vel *ἡ δεκάς,* quam vocem Constitutor v. 2 exhibet quamque Latinus ibi *decima* vertit. Auctor ergo legem decimarum ex nomine Iesu confirmat. Epiphanius H. 8 c. 5 scribit: *Καὶ ἦν ἐκεῖ (παρὰ τοῖς Ἰουδαίοις) ἀποδεκάτωσις ἀσφαλιζομένη, ἵνα μὴ λάθῃ ἡμᾶς τὸ ἰῶτα, ἡ δεκάς, τὸ πρῶτον στοιχεῖον τοῦ Ἰησοῦ ὀνόματος.*

* * *

XXVI. *Εἰς τίνος τύπον καὶ ἀξίαν ἕκαστος τῶν ἐν τῷ κλήρῳ τέτακται παρὰ θεῷ.* Ad cuius formam et dignitatem unusquisque de clero ordinatus sit a Deo.

3. Animadverte, quos ordines hic Didascalia enumeret, quos Constitutiones adiciant. Didascalia vero infra etiam lectoris et subdiaconi mentionem facit. Cf. II, 28, 5; 34, 3. Episcopum iam Ignatius Smyrn. 8, 1; Trall. 3, 1 cum Deo patre, diaconos cum Iesu Christo, presbyteros cum apostolis comparat.

XXVI. Ἀκούσατε ταῦτα καὶ ὑμεῖς, οἱ λαϊκοί, ἡ ἐκλεκτὴ ἐκκλησία τοῦ θεοῦ· καὶ γὰρ ὁ λαὸς πρότερον „θεοῦ λαὸς καὶ ἔθνος ἅγιον“ ὠνομάζετο, καὶ ὑμεῖς οὖν ἐστὲ ἁγία τοῦ θεοῦ ἱερὰ ἐκκλησία „ἀπογεγραμμένη ἐν οὐρανῷ, βασίλειον ἱεράτευμα, ἔθνος ἅγιον, λαὸς εἰς περιποίησιν, νύμφη κεκαλλωπισμένη“ κυρίῳ τῷ θεῷ· ἐκκλησία μεγάλη, ἐκκλησία πιστή· ἃ πρότερον ἐρρέθη, νῦν ἐνωτίζου· ἀφαιρέματα καὶ δεκάται καὶ ἀπαρχαὶ τῷ ἀρχιερεῖ Χριστῷ καὶ τοῖς λειτουργοῦσιν αὐτῷ, δεκάται σωτηρίου, ἀρχὴ ὀνόματος Ἰησοῦ. 2. ἄκουε, ἱερὰ καθολικὴ ἐκκλησία, ἡ τὴν δεκάπληγον ἐκπεφευγυῖα καὶ τὴν δεκάλογον εἰληφυῖα καὶ τὸν νόμον μεμαθηκυῖα καὶ τὴν πίστιν κεκρατηκυῖα καὶ ἐπὶ τὸν κύριον Ἰησοῦν πεπιστευκυῖα καὶ τὴν δεκάδα ἐγνωκυῖα καὶ ἐπὶ τὸ ἰῶτα, ὅπερ ἐστὶν ἀρχὴ ὀνόματος Ἰησοῦ, πεπιστευκυῖα καὶ τὸ ὄνομα αὐτοῦ ἐπονομαζομένη καὶ ἐπὶ τῇ τελειώσει τῆς δόξης αὐτοῦ ἐστηριγμένη· αἱ τότε θυσίαι νῦν εὐχαὶ καὶ δεήσεις καὶ εὐχαριστίαι, αἱ τότε ἀπαρχαὶ καὶ δεκάται καὶ ἀφαιρέματα καὶ δῶρα νῦν προσφοραὶ αἱ διὰ τῶν ὁσίων ἐπισκόπων προσφερόμεναι κυρίῳ τῷ θεῷ διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ τοῦ ὑπὲρ αὐτῶν ἀποθανόντος. 3. οὗτοι γάρ εἰσιν ὑμῶν οἱ ἀρχιερεῖς· οἱ δὲ ἱερεῖς ὑμῶν οἱ πρεσβύτεροι, καὶ οἱ λευῖται ὑμῶν οἱ νῦν διάκονοι καὶ οἱ ἀναγινώσκοντες ὑμῖν καὶ οἱ ᾠδοὶ καὶ οἱ πυλωροί, αἱ διάκονοι ὑμῶν καὶ αἱ χῆραι καὶ αἱ

2 Exod. 19, 5. 6. — 4 Hebr. 12, 23. — I Petr. 2, 9. — 5 Apoc. 21, 2. — 9 Exod. 9, 14. — 10 Exod. 34, 28; Deut. 4, 13.

1 ἀκούετε a | 3 τοῦ θεοῦ : post ἐκκλησία p v, > b o | 6 μεγ. ἐκκλ. > o | ἐκκλησία sec a b : ἐκλεκτὴ p v | ἐρέθη b o, ἐρρήθη p v | 7 καὶ sec p v A S : > a L | καὶ ἀπαρχαὶ > b o | 8 δεκάταις b, -τες o | 8/9 ἀρχὴ ὀν. Ἰησοῦ > b o | 9 ἡ > b o | 10 περιφυῖα o, -υῖκ b | καὶ τ. δ. εἰλ. > o | 11 κύριον b o p : > a v | 12/13 καὶ τὴν δ. — πεπιστευκυῖα > a | 12 ὅπερ > b o | 14 ὀνομαζομένη b o p | ἐπὶ + τῇ δοξῃ καὶ b o | ἐστηρ. : ἐπεστηριγμένη καὶ λάμπουσα b o | 15 αἱ pr > b o | νῦν + δὲ b o | εὐχὴ κ. δεήσης o | 15/16 καὶ δ. — ἀπαρχαὶ > b | 15 αἱ > o | 16/17 προσφοραὶ αἱ : δὲ προσφέρεται b o | 19 εἰσιν ὑμῶν ∼ p v | εἰσιν > b | εἰσιν — ἱερεῖς ὑμῶν > o | οἱ δὲ — πρεσβύτεροι > b | 20 λαΐται o | καὶ sec > b o | 21 ὑμῶν : ὑμῖν o

Diaconi autem cum Iesu Christo propterea comparari videntur, quod episcopo eos aeque oboedire ac ministrare oportet, ac salvator Deo patri oboedivit. Anomoeus in Ps.-Athanasii Dialog. de s. Trinitate I c. 27 episcopum, presbyterum, diaconum comparat cum patre et filio et spiritu sancto.

4. Primus vero sacerdos vobis e[s]t levita episcopus: hic est, qui verbum vobis ministrat et mediator vester est; hic est magister et post Deum *per aquam regenerans* pater vester; ⟨hic princeps et dux vester⟩, hic est rex vester potens; hic loco Dei regnans sicuti Deus honoretur a vobis, quoniam episcopus in typum Dei praesidet vobis. 5. Diaconus autem in typum Christi adstat; ergo diligatur a vobis. 6. Diaconissa vero in typum sancti spiritus honoretur a vobis. 7. Presbyteri etiam in typum apostolorum spectentur a vobis. 8. Viduae et orphani in typum altaris putentur autem a vobis.

3 Ioann. 3, 5.

1 et S | 3/4 hic pr. et dux vester S C | 4 hic est rex v. potens : hoc loco S C, ante *hic est magister* L | loco . . regnans S : locum . . sequens L, seu interpres pro *ἄρχων* legit *ἀκολουθῶν* seu librarius pro *regnans* scripsit *sequens* | Dei : omnipotentis S | 5 Dei + omnipotentis S

2 *λόγου* : *τοῦ λ.* b o | 3 *γνώσεως* + *πίστεως* b o | 4 *οὕτως* b o, item deinceps | *θεόν* : *τὸν θ.* b o | 5 *δι'* : *ὁ δι'* b o | *ἡμᾶς* b | 7 *ὑμῶν* : *θεὸς ὢν* b | *τὸν θεὸν* b o | 8 *τούτῳ* ($τούτ\overset{ω}{ο}ν$) o | 9 *αὐτοῦ* p v : *αὐτῶν* b o, > a | 10 *θεοὺς* a p v cf. B : + *τοῦ λαοῦ* b, *τ. λ. σου* o | *γὰρ* : *μὲν οὖν* b o | 11 *ὡς θεοῦ*

4. *primus sacerdos et levita*] Haec verba Constitutorem offendisse videntur, quippe qui de primo sacerdote tantum loquatur, sed intellegi possunt; episcopi revera ambo munera sunt, quae olim primi sacerdotis et levitarum erant; modo horum munus magna ex parte per diaconos exercet. Supra v. 3 levitae sane cum diaconis comparantur; infra v. 5 vero diaconus minister episcopi designatur, non proprium munus habens, sed ea faciens, quae ab episcopo ipsi committuntur.

* * *

4. *ἐπίγειος θεός*] Sic Constitutor episcopum appellat, cum Didascalia dicat, episcopum locum Dei obtinere ac Dei instar honorandum esse.

6. Similitudo inter diaconissam et spiritum sanctum, quam statuit Didascalia, Constitutionibus repetitur; alias non inveniri videtur. Commemorandum autem est, Hippolytum teste Hieronymo, Epist. 36 ad Dam. c. 16, scripsisse: Isaac portat imaginem Dei patris, Rebecca spiritus sancti.

8. Viduae et orphani cum altari comparantur, quia donis sustentabantur, quae fideles in altari ponebant. Cf. infra III, 6, 3; 14, 2; IV, 3, 3. Ps.-Ign. Tars. 9, 1. Viduas iam Polycarpus Phil. 4, 3 altare Dei appellavit. Tertullianus Ad uxorem I c. 7 scribit: Viduam allegi in ordinem nisi univiram non concedit (apostolus); aram enim Dei mundam proponi oportet; et subinde de sacerdotio viduitatis loquitur. Methodius Sympos. V c. 8 viduas cum altari Iudaeorum aeneo comparat, in quo offerantur vituli et decimae et oblatae voluntariae in Domini sacrificium cedentes, virgines autem cum altari aureo. Ps.-Hieronymus, Ep. de septem ordinibus ecclesiae c. 5 (PL

παρθένοι καὶ οἱ ὀρφανοὶ ὑμῶν. 4. ὁ δὲ τούτων πάντων ἀνώτερος ὁ ἀρχιερεύς ἐστιν, (XXVI) ὁ ἐπίσκοπος. οὗτος λόγου διάκονος, γνώσεως φύλαξ, μεσίτης θεοῦ καὶ ὑμῶν ἐν ταῖς πρὸς αὐτὸν λατρείαις· οὗτος διδάσκαλος εὐσεβείας, οὗτος μετὰ θεὸν πατὴρ ὑμῶν, „δι' ὕδατος καὶ πνεύματος ἀναγεννήσας“ ὑμᾶς εἰς υἱοθεσίαν· οὗτος ἄρχων καὶ ἡγούμενος ὑμῶν, οὗτος ὑμῶν βασιλεὺς καὶ δυνάστης, οὗτος ὑμῶν ἐπίγειος θεὸς μετὰ θεόν, ὃς ὀφείλει τῆς παρ' ὑμῶν τιμῆς ἀπολαύειν. περὶ γὰρ τούτου καὶ τῶν ὁμοίων αὐτοῦ ὁ θεὸς ἔλεγεν· „Ἐγὼ εἶπα· θεοί ἐστε καὶ υἱοὶ ὑψίστου πάντες“, καί· „Θεοὺς οὐ κακολογήσεις“. ὁ γὰρ ἐπίσκοπος προκαθεζέσθω ὑμῶν ὡς θεοῦ ἀξίᾳ τετιμημένος, ᾗ κρατεῖ τοῦ κλήρου καὶ τοῦ λαοῦ παντὸς ἄρχει. 5. ὁ δὲ διάκονος τούτῳ παριστάσθω ὡς ὁ Χριστὸς τῷ πατρί, καὶ λειτουργείτω αὐτῷ ἐν πᾶσιν ἀμέμπτως, ὡς ὁ Χριστός, ἀφ' ἑαυτοῦ ποιῶν οὐδέν, τὰ ἀρεστὰ ποιεῖ τῷ πατρὶ πάντοτε. 6. ἡ δὲ διάκονος εἰς τύπον τοῦ ἁγίου πνεύματος τετιμήσθω ὑμῖν, μηδὲν ἄνευ τοῦ διακόνου πράττουσα ἢ φθεγγομένη, ὡς οὐδὲ ὁ παράκλητος ἀφ' ἑαυτοῦ τι ποιεῖ ἢ λαλεῖ, ἀλλὰ δοξάζων τὸν Χριστὸν περιμένει τὸ ἐκείνου θέλημα· καὶ ὡς οὐκ ἔστιν εἰς τὸν Χριστὸν πιστεῦσαι ἄνευ τῆς τοῦ πνεύματος διδασκαλίας, οὕτως ἄνευ τῆς διακόνου μηδεμία προσίτω γυνὴ τῷ διακόνῳ ἢ τῷ ἐπισκόπῳ. 7. οἵ τε πρεσβύτεροι εἰς τύπον ἡμῶν τῶν ἀποστόλων ὑμῖν νενομίσθωσαν· διδάσκαλοι ἔστωσαν θεογνωσίας, ἐπειδὴ καὶ ὁ κύριος ἡμᾶς ἀποστέλλων ἔλεγεν· „Πορευθέντες μαθητεύσατε πάντα τὰ ἔθνη, βαπτίζοντες αὐτοὺς εἰς τὸ ὄνομα τοῦ πατρὸς καὶ τοῦ υἱοῦ καὶ τοῦ ἁγίου πνεύματος, διδάσκοντες αὐτοὺς τηρεῖν πάντα, ὅσα ἐνετειλάμην ὑμῖν“. 8. αἵ τε χῆραι καὶ οἱ ὀρφανοὶ εἰς τύπον τοῦ θυσιαστηρίου λελογίσθωσαν ὑμῖν· αἵ τε παρθένοι εἰς τύπον τοῦ θυμιατηρίου τετιμήσθωσαν καὶ τοῦ θυμιάματος.

---

5 Ioann. 3, 5. — 9 Ps. 81, 6. — 10 Exod. 22, 28. — 23 Mt. 28, 19. 20.

> b o | κρατήσις b | 14 ὡς — πατρὶ a b o cf. D : καθάπερ αἱ δυνάμεις τῷ θεῷ p v s, in s autem verba ὡς — πατρὶ erasa sunt | 14 ποιῶν ἀφ' ἑαυτοῦ p v | ποιῶν + τι s | οὐδὲν : ante ἀφ' ἑαυτοῦ s, > b o | 15 ἡ : εἰ b | τοῦ > p v | 16 μὴ b o | 16/17 πράττ. ἢ (ἢ > b) φθεγγ. ∼ b o | 17 οὐδ' b, οὐθ o | ποιεῖ ἢ λαλεῖ ∼ a | 18 τὸν Χρ. : αὐτὸν b o | 19 πνεύματος : παρακλήτου b o | 20 προσειτέων b o | 21 τε a D : δὲ b o p v | 26 τε : δὲ o | 27 οἱ > a o p | ὄρφανοι + ὑμῶν p v | λελογίσθησαν o | 28 δὲ b o p | τύπον + καὶ αὐταὶ b o | τετιμ. post θυμιάματος b o p

XXVII. Sicuti ergo non licebat alienigenam, qui non erat levita, offerre aliquid aut accedere ad altare sine sacerdote, ita et vos sine episcopo nolite aliquid facere. 2. Si quis autem sine episcopo facit aliquid, in vano illud facit; non enim illi imputabitur in opus, quia non decet absque sacerdote aliquid facere. 3. Prosphoras ergo vestras sacerdoti offerte, sive per vos ipsos sive per diaconos, qui[que] suscipiet et, ut decet, dividet unicuique. 4. Episcopus enim optime novit eos, qui tribulantur, et unicuique dat secundum dispensationem, ut non unus aut frequenter [et] in ipso die aut in ipsa hebdomada accipiat, alius autem nec semel. Horum aliquem tribulari cognoscens sacerdos magis, sicut dispensator Dei facit [et] cum ipso, sicut decet.

---

1 I Reg. 13, 13.

---

1 alienigenam S C : eum L | 2 offerre aliquid . . acc. ad altare ∾ S | 6 sacerdoti : episcopo S cf. C | 9 et > S C | 10/11 horum aliquem : quem enim S | 11 cognoscit L | sicut : et S | disp. Dei S : dispensatur Deus L | 12 et > S | cum ipso : ei multum boni S

1/3 *ὡς — ποιεῖτε* : *μηδὲν ποιεῖτε ἄνευ τοῦ ἱερέως* p | 1 *οὖν* a D : > b o v A | *μὴ . . λευίτην* > b o | 3/4 *μηδὲν — ἐπισκόπου* > b o | 4 *αὐτό* : *ἑαυτοῦ* b o | *αὐτοῦ* b o | 6 *μεματαίονται* b o | 7 *ματαιοπονεῖ* b o p : *μάταια π.* a, *μάταιον πονεῖ ὥσο* o | *Ὀζίας ὁ* : *ὁ ὀζ.* b o | 10 *καταμανεὶς* > b o | 11 *μὴ μιμησάμενος* m? : *μημισάμενος* a p (*οὐ μημ.*) v, *μιμησάμενος* b o | *Χριστόν* : *τὸν Χρ.* p v | 12 *γενέσθαι* b o | *ἀρχιερέα* b | *περιέμενεν* b o p v | 13 *σὺ* + *εἰ* o | 15 *ὁ Χριστὸς* a b o (post *ἑαυτὸν* b o) A B : *ὁ ἱερεὺς* p v | 16 *ἑαυτὸν εἰς* : *ἑτὸν* b o | *λαβὼν* b o | 18 *οὐχὶ* + *καὶ* b o | *καί τι* b o | *Λευὶ φ.* : *λευιτικῆς* b o | 19 *γεγέννοιται* b o | *ἐπανα-*

30, 153), diaconos altare Christi appellat, et quidem ut videtur, quia ministerium altaris eis incumbit.

XXVII. *Ὅτι φρικῶδες ἄνθρωπον ἑαυτὸν ἐπιρρίπτειν ἀξιώματί τινι ἱερατικῷ, ὡς οἱ Κορεῖται, ὡς Σαούλ, ὡς Ὀζίας.* Quod horrenda res sit, hominem se immittere in aliquam dignitatem sacerdotalem, ut Coritae, ut Saul, ut Ozias.

1. *ἄνευ τοῦ ἐπισκόπου μ. π.*] Hoc auctor haud dubie ex Ignatio mutuavit, qui fere iisdem verbis Trall. 2, 2 scribit: *ἄνευ τοῦ ἐπισκόπου μηδὲν πράσσειν,* Smyrn. 8, 1: *μηδεὶς χωρὶς τοῦ ἐπισκόπου τε πρασσέτω τῶν ἀνηκόντων εἰς τὴν ἐκκλησίαν,* Philad. 7, 2: *χωρὶς τοῦ ἐπισκόπου μηδὲν ποιεῖτε.* Cf. etiam Ign. Magn. 4; Polyc. 4, 1; Cypr. Ep. 33 c. 1.

4. De Ozia cf. Ioseph. Antiqu. IX, 10; Eus. Dem. Evang. VI, 16, 36—38.

4—5. Cf. Ps.-Ign. Magn. 3, 10.

5. De Coritis, Dathan et Abiron etiam infra sermo est.

XXVII. Ὡς οὖν οὐκ ἦν ἐξὸν ἀλλογενῆ, μὴ ὄντα λευίτην, προσενέγκαι τι ἢ προσελθεῖν εἰς τὸ θυσιαστήριον ἄνευ τοῦ ἱερέως, οὕτως καὶ ὑμεῖς ἄνευ τοῦ ἐπισκόπου μηδὲν ποιεῖτε. 2. εἰ δέ τις ἄνευ τοῦ ἐπισκόπου ποιεῖ τι, εἰς μάτην ποιεῖ αὐτό· οὐ γὰρ αὐτῷ εἰς ἔργον λογισθήσεται. 3. ὡς γὰρ ὁ Σαοὺλ ἄνευ τοῦ Σαμουὴλ προσενέγκας ἤκουσεν, ὅτι „μεματαίωταί σοι", οὕτως καὶ πᾶς λαϊκὸς ἄνευ τοῦ ἱερέως ἐπιτελῶν τι ματαιοπονεῖ. 4. καὶ ὡς Ὀζίας ὁ βασιλεύς, οὐκ ὢν ἱερεὺς τὰ τῶν ἱερέων ἐπιτελῶν, ἐλεπρώθη διὰ παρανομίαν, οὕτως καὶ πᾶς λαϊκὸς οὐκ ἀτιμώρητος ἔσται, καταφρονήσας θεοῦ καὶ τῶν αὐτοῦ καταμανεὶς ἱερέων καὶ τὴν τιμὴν ἁρπάσας ἑαυτῷ, μὴ μιμησάμενος Χριστὸν, ὅς „οὐχ ἑαυτὸν ἐδόξασεν γενηθῆναι ἀρχιερεύς, ἀλλὰ" περιέμεινεν ἀκοῦσαι τοῦ πατρός· „Ὤμοσεν κύριος καὶ οὐ μεταμεληθήσεται· σὺ ἱερεὺς εἰς τὸν αἰῶνα κατὰ τὴν τάξιν Μελχισεδέκ". 5. εἰ οὖν ἄνευ τοῦ πατρὸς ὁ Χριστὸς οὐ δοξάζει ἑαυτόν, πῶς οἷόν τε ἄνθρωπον ἑαυτὸν εἰς ἱερωσύνην ἐπιρρίπτειν, μὴ λαβόντα τὸ ἀξίωμα παρὰ κρείττονος, καὶ ποιεῖν ἐκεῖνα, ἃ μόνοις τοῖς ἱερεῦσιν ἔξεστιν; ἢ οὐχὶ οἱ Κορεῖται, καίτοι τῆς Λευὶ φυλῆς ὄντες, πυρίκαυστοι ἐγένοντο, ἐπαναστάντες Μωσῇ καὶ Ἀαρὼν καὶ περὶ τῶν μὴ καθηκόντων αὐτοῖς ἁμιλλώμενοι; καὶ Δαθὰν καὶ Ἀβειρὼν ζῶντες κατέβησαν εἰς ᾅδου, καὶ ῥάβδος βλαστήσασα ἔστειλεν τῶν πολλῶν τὴν ἄνοιαν καὶ τὸν ὑπὸ θεοῦ χειροτονηθέντα ἀρχιερέα ἀνέδειξεν; 6. προσήκει οὖν καὶ ὑμᾶς, ἀδελφοί, τὰς θυσίας ὑμῶν ἤτοι προσφορὰς τῷ ἐπισκόπῳ προσφέρειν ὡς ἀρχιερεῖ, ἢ δι' ἑαυτῶν ἢ διὰ τῶν διακόνων. οὐ μὴν δὲ ἀλλὰ καὶ τὰς ἀπαρχὰς καὶ τὰς δεκάτας καὶ τὰ ἑκούσια αὐτῷ προσάγετε· αὐτὸς γὰρ σαφῶς γινώσκει τοὺς θλιβομένους καὶ ἑκάστῳ δίδωσι πρὸς τὸ ἁρμόζον, ὅπως μηδεὶς ἢ πλειστάκις τῇ αὐτῇ ἡμέρᾳ ἢ τῇ αὐτῇ ἑβδομάδι λαμβάνῃ, ἕτερος δὲ μηδὲ ὅλως· δίκαιον γάρ ἐστιν μᾶλλον τοῖς θλιβομένοις κατὰ ἀλήθειαν ἐπαρκεῖν, ἢ τοῖς νομιζομένοις θλίβεσθαι.

6 I Reg. 13, 13. — 7 II Peralip. 26, 16—21. — 11 Hebr. 5, 5. 6. — 13 Ps. 109, 4. — 18 Num. 16. — 20 Num. 16.

σταθέντες b | 21 ἅδην b o | ἔστησεν o | 22 ἄνοιαν a p v A B : ἀνομίαν b o | 26 πρόσαγε b o | σαφῶς : post γινώσκει p, > a | 27 μηδεὶς b (μηδεῖς) D : μὴ δεὶς a o p, μὴ δὶς v A | 28 πλειστάκις > b o | λαμβάνῃ : -νων δεῖς b, -νων δῆς o | 29 μηδὲ b (μηδ') o p v : οὐδὲ a | κατ' a | 30 νομιζομένοις a b o A : + ἢ ἐπιφιζομένοις (ἐπιφηζ. v) p v, ἢ ἐπιφιμιζομένοις p²

XXVIII. His iterum, qui agapam desiderant facere et petunt aniculas, hanc, quam scit tribulari, frequenter etiam mittat; ⟨et iterum si quis dona viduis offert, ei, quae inops est, plurimum mittet⟩. 2. Et haec pars, quae ex consuetudine sacerdoti debetur, separetur, etiamsi non est praesens in agapis et erogationibus, in honorem omnipotentis Dei. 3. Sicut ergo unicuique presbyterarum datur, duplum dabitur singulis diaconis in honorem Christi; quadruplum autem ei, qui praeest, tamquam in omnipotentis gloriam. 4. Si quis autem et presbyteros voluerit honorare, duplum sicuti diaconis dabit illis; nam et ipsi tamquam apostoli et consiliarii honorentur episcopi et corona ecclesiae; sunt enim consilium et curia ecclesiae. 5. Si autem ⁂ et lector est, accipiat et ipse una cum presbyteris. Omni ergo dignitati unusquisque ex laicis venerationem debitam impertiant muneribus et honoribus et verecundia saeculo consentanea. 6. Fiduciam magnam habeant erga diaconos, ne omni hora molestiam exhibeant principi, sed per ministros indicent, quae volunt, hoc est per diaconos; neque enim ad Do-

---

9 I Tim. 5, 17.

---

1 agapam — aniculas : viduas ad agapas invitat S | 2 mittet S | 2/4 et iterum — mittet S | 7 honorem S C : sacerdotio L, aut false vertens aut pro *γέρας* legens *ἱερείαν*

XXVIII. *Περὶ δοχῆς καὶ ὅπως χρὴ ἕκαστον τάγμα τοῦ κλήρου ὑπὸ τῶν προσκαλουμένων τιμᾶσθαι.* De convivio et qua ratione quilibet cleri ordo a vocatoribus honorandus sit. — Agapae vel convivia antiquitus inter Christianos instituebantur ad caritatem fraternam augendam et pauperes sublevandos. Amplissime eas Tertullianus Apolog. c. 39 descripsit. Cf. quae disputavi in *Revue d'histoire eccl.* IV (1903), 1—23; V, 5—15. Aliter Batiffol, *Bulletin de litt. eccl.* 1904 p. 184—201.

1. *πρεσβυτέρας*] vel *πρεσβύτιδας*, quod vocabulum v. 3 adhibetur, i. e. anus. Cf. II, 57, 12, ubi *χῆραι* et *πρεσβύτεραι* commemorantur. Syrus interpretatur viduas, non quidem false, quia verisimile est anus saepe viduas fuisse, sed minus recte. *Πρεσβύτιδες* praesertim, ut Epiphanius H. 79 c. 4 docet, maiores natu inter diaconissas seu viduas appellabantur. Synodus Laodicena c. 11 vetuit *τὰς λεγομένας πρεσβύτιδας ἤτοι προκαθημένας ἐν ἐκκλησίᾳ καθίστασθαι.*

3. Diaconus duplum portionis accipit. Didascalia insuper de duobus duplis rectori vel episcopo dandis loquitur. Tertullianus De ieiunio c. 17 praesidentibus honorem binis partibus deputatum fuisse refert.

4. Didascalia arbitrio fidelium permittit, num presbyteris portionem assignent. Constitutor haec suppressit; nec vero semper presbyteris partem

XXVIII. *Τοῖς εἰς ἀγάπην ἤτοι δοχήν, ὡς ὁ κύριος ὠνόμασεν, προαιρουμένοις καλεῖν πρεσβυτέρας, ἣν ἐπίστανται οἱ διάκονοι θλιβομένην, αὐτὴν πλειστάκις πεμπέτωσαν.* 2. *ἀφοριζέσθω δὲ ἐν τῇ δοχῇ τὸ τῷ ποιμένι ἔθιμον, λέγω δὲ τὸ τῆς ἀπαρχῆς, ὡς ἱερεῖ, κἂν μὴ παρῇ τῇ δοχῇ, εἰς τιμὴν θεοῦ τοῦ τὴν ἱερατείαν αὐτῷ ἐγχειρίσαντος.* 3. *ὡσεὶ δὲ ἑκάστῃ τῶν πρεσβυτίδων δίδοται, διπλοῦν διδόσθω τοῖς διακόνοις εἰς γέρας Χριστοῦ.* 4. *τοῖς δὲ πρεσβυτέροις, ὡς ἂν κάμνωσιν περὶ τὸν τῆς διδασκαλίας λόγον, διπλῆ καὶ αὐτοῖς ἀφοριζέσθω ἡ μοῖρα εἰς χάριν τῶν τοῦ κυρίου ἀποστόλων, ὧν καὶ τὸν τόπον φυλάσσουσιν ὡς σύμβουλοι τοῦ ἐπισκόπου καὶ τῆς ἐκκλησίας στέφανος· εἰσὶν γὰρ συνέδριον καὶ βουλὴ τῆς ἐκκλησίας.* 5. *εἰ δὲ καὶ ἀναγνώστης ἔστιν, λαμβανέτω καὶ αὐτὸς μοῖραν μίαν εἰς τιμὴν τῶν προφητῶν· ὡσαύτως καὶ ψαλτῳδὸς καὶ πυλωρός. ἑκάστῳ οὖν ἀξιώματι οἱ λαϊκοὶ τὴν προσήκουσαν τιμὴν νεμέτωσαν ἐν τοῖς δόμασι καὶ τῇ κατὰ τὸν βίον ἐντροπῇ.* 6. *μὴ ῥᾳδίως δὲ ἐνοχλείτωσαν τῷ ἄρχοντι, ἀλλὰ διὰ τῶν ὑπηρετῶν ἃ βούλονται σημαινέτωσαν, τοῦτ' ἔστι διὰ τῶν διακόνων, πρὸς οὓς πλέον παρρησιαζέσθωσαν· οὐδὲ γὰρ τῷ*

1 Luc. 14, 13. — 8 I Tim. 5, 17.

2 *προαιρουμένους* o | *καλεῖν* > p v | *πρεσβυτέρας* : *-τέραν* p v, *-τέρους* b | *ἣν* : *ἃς* b o | 3 *θλιβομένας αὐτὰς* (*αὐτὰ* o) b o | 4 *ἔθιμον* p v : *ἐθίμιον* a, *ἔθισμον* b o | *λεγέτω δὴ τῷ* b o | 5 *παρῇ* : *πάσῃ* b o | *τοῦ* : *τῷ* o | 6 *ἐγχειρίσαντι* b o | *ὡσεὶ* b o L : *ὅσον* a p v | 7 *διπλοῦν* > a | *γέρας* : *δόξαν* b o | *Χριστοῦ* : *τοῦ χρ.* p v, *θεοῦ* b o | 8 *κάμνουσιν* o v | *διδασκαλίας* a b A : *διακονίας* o p v | *λόγον* + *διηνεκῶς* b o | 9 *διπλῆ καὶ* > b o | *χάριτα* b o v | *κυρίου* : *χῦ* b o | 10 *ὧν* : *οὗ* b o | *σύμβουλοι* : *σύνεδροι* b o | 11 *εἰσὶν* a D : *ἐστὶν* b o p v | 15 *τιμὴν νεμέτωσαν* > b o | *ἐν* a o : > b p v | 15/16 *τῇ . . . ἐντροπῇ* : *τοῖς . . . εὐπρεπεῖ* b o (*ἐνπρ.*) | 17 *διὰ τῶν ὑπ.* : *δι' ἑαυτῶν* b o | 18 *πλέον* a : *πλείων* b o, *πλείω* p v

dari vult, sed tamdiu solum, quamdiu circa sermonem doctrinae laborant.

5. *εἰ δὲ καὶ ἀναγνώστης*] Ergo etiam ecclesiae erant, in quibus lector non erat constitutus et diaconus lectoris munere fungebatur. Animadverte etiam, quod Didascalia lectori eandem portionem assignat quam presbyteris, scilicet duplam, Constitutiones unam tantum, cantorem vero et ostiarium tanquam singulas portiones accipientes adiungunt.

6. *ὑπηρετῶν . . διακόνων*] Didascalia ergo diaconos ministros appellat. Similiter synodus Sardicensis c. 8. Infra III, 11, 1; VI, 17, 2; VIII, 28, 8 per Constitutorem nomine *ὑπηρέται* et VIII, 10, 13, nomine *ὑπηρεσία* subdiaconi vel etiam reliqui ordines minores significantur.

minum Deum omnipotentem accedere aliquis potest nisi per Christum. Omnia igitur, quaecunque facere volunt, per diaconos episcopo manifesta reddant, et postea faciant. 7. Nam prius quoque in templo sanctuarii nihil offerebatur et nihil fiebat sine sacerdote. 8. Et iterum in templo idolorum gentilium impurorum et abominabilium et contemptibilium usque ad hodiernum diem templum imitantur; longe vero absit domum contaminationis comparare cum domo sanctificationis; attamen in opere suo ridiculo sine sacerdote suo impuro nihil offerunt nihilque faciunt, sed putant, os lapidum esse sacerdotem impurum ipsum, et exspectant, ut faciant, quae ille eos facere iubet, et de omnibus, quae facere in animo habent, cum sacerdote impuro deliberant et sine eo nihil faciunt; et putantes, accepta fore ea, quae faciunt, eum honorant et ante eum se prosternunt quasi in honorem lapidum mutorum, qui in parietibus inserti sunt, et tamquam ad cultum spirituum impurorum et malorum et nequam. 9. Si ergo illi, qui inanes sunt et falsas consuetudines sequuntur nec spem habent, sed in spe vana errant, student ac cupiunt domum sanctuarii imitari atque eos, qui idolis ipsorum ridiculis deserviunt, omni honore honorant: quare ergo vos, quibus notum ac manifestum est vos credere in veritatem, qui spem certissimam tenetis et regem gloriae exspectatis, qui nunquam interibit et nunquam dissolvetur, non eo magis Dominum Deum honorare debetis per antistites vestros? Existimate ergo episcopum os Dei.

XXIX. Nam si Aaron, qui verba Mosi data Pharaoni interpretabatur, propheta dictus est, quemadmodum Dominus ad Mosem dixit: *Ecce deum constitui te Pharaoni, et Aaron frater tuus tibi erit propheta:* cur non vos quoque internuntios verbi prophetas esse existimatis eosque Dei instar colitis?

---

1 Ioann. 14, 6. — 27 Exod. 7, 1.

---

1 *ἐάν* : *εἰ* b o | *τοῦ* > b o | *Χριστοῦ* : *κυρίου* p v | 2 *ὅσα* + *καὶ* b o | 3 *φαν. τῷ ἐπισκόπῳ* > o | 4/5 *ἁγίασμά τι* a v : *ἁγιάσματι* b o p cf. D | 5 *προσεφέρετο* + *τι* p | *τι* b o v, > a | 6 *φυλάξει* b, *-ξουσι* p, *-λάσσῃ* o | 7 *που* > p v | *Ἀγγαῖος* p v : *Μαλαχίας* A B, *ἄγγελος* b o, > a | *προφήτης* + *ὅτι ἄγγελος κυρίου παντοκράτορός ἐστιν* a | *καὶ* > p v | 8 *μυσαροῖς* : *μιεροῖς αὐτῶν* b o | *μυσαροῖς . . βδελ.* ∾ p v | 10 *ἐπί* : *ἀπὸ* b o | *κεχώ-*

XXIX. *Τίς ἡ ἀξία τοῦ ἐπισκόπου καὶ τοῖ διακόνου.* Quae sit dignitas episcopi et diaconi.

παντοκράτορι θεῷ προσελθεῖν ἔστιν, ἐὰν μὴ διὰ τοῦ Χριστοῦ. οὕτως οὖν καὶ οἱ λαϊκοὶ πάντα ὅσα βούλονται διὰ τοῦ διακόνου φανερὰ τῷ ἐπισκόπῳ ποιείτωσαν, καὶ οὕτω κατὰ τὸ δοκοῦν ἐκείνῳ ἐπιτελείτωσαν. 7. οὐδὲ γὰρ πρότερον ἐν τῷ ἱερῷ ἁγίασμά τι προσεφέρετο ἢ ἐγίνετό τι ἄνευ τοῦ ἱερέως. „Χείλη“ γὰρ „ἱερέως φυλάξεται γνῶσιν, καὶ νόμον ἐκζητήσουσιν ἐκ τοῦ στόματος αὐτοῦ“, φησίν που Ἀγγαῖος ὁ προφήτης. 8. εἰ γὰρ καὶ οἱ τῶν δαιμόνων θεραπευταὶ ἐν τοῖς μυσαροῖς καὶ βδελυκτοῖς καὶ ἀκαθάρτοις προσοχθίσμασιν αὐτῶν ἄχρι τοῦ δεῦρο τὰ ἅγια μιμοῦνται· καὶ μακρὰν μὲν ἐπὶ συγκρίσεως τὸ βδέλυγμα κεχωρίσθω τῶν ἁγίων, πλὴν ἐν τοῖς ἐμπαίγμασιν αὐτῶν ἄνευ τοῦ μιερέως οὐδὲν προσφέρουσιν οὐδὲ ἐπιτελοῦσιν, ἀλλὰ στόμα νομίζουσι τῶν λίθων τὸν μιερέα, περιμένοντες, τί προστάξει ποιεῖν αὐτοῖς, καὶ πάντα, ἃ ἂν προστάξῃ αὐτοῖς, ἐκεῖνα ἐπιτελοῦσι καὶ ἄνευ αὐτοῦ ποιοῦσιν οὐδὲν καὶ τιμῶσιν αὐτὸν τὸν μιερέα καὶ σεπτὸν αὐτοῦ ἡγοῦνται τὸ ὄνομα εἰς τιμὴν τῶν ἀψύχων ξοάνων καὶ εἰς λατρείαν τῶν πονηρῶν πνευμάτων· 9. εἰ οὖν ἐκεῖνοι, μάταια καὶ ἐψευσμένα δοξάζοντες καὶ ἐπ᾽ οὐδενὶ βεβαίῳ ἔχοντες τὴν ἑαυτῶν ἐλπίδα, ἐπιτηδεύουσι μιμεῖσθαι τὰ ἅγια, πόσῳ δίκαιον ὑμᾶς, τοὺς τὴν φανοτάτην πίστιν καὶ ἀψευδῆ ἐλπίδα ἔχοντας καὶ ἔνδοξον καὶ αἰώνιον καὶ ἀδιάπτωτον ἐπαγγελίαν ἀπεκδεχομένους, τιμᾶν διὰ τῶν προεστώτων κύριον τὸν θεόν, ἡγουμένους στόμα θεοῦ εἶναι τοὺς ἐπισκόπους;

XXIX. *Εἰ γὰρ Ἀαρών, ἐπειδὴ ἤγγελλεν τῷ Φαραὼ παρὰ Μωσέως τοὺς λόγους, προφήτης εἴρηται, Μωσῆς δὲ θεὸς τοῦ Φαραὼ ὡς βασιλεὺς ὁμοῦ καὶ ἀρχιερεύς, ὥς φησιν ὁ θεὸς πρὸς αὐτόν· „Θεὸν τέθεικά σε τῷ Φαραώ, καὶ Ἀαρὼν ὁ ἀδελφός σου ἔσται σου προφήτης“, διατί μὴ καὶ ὑμεῖς τοὺς μεσίτας ὑμῶν τοῦ λόγου προφήτας εἶναι νομίσητε καὶ ὡς θεοὺς σεβασθήσεσθε;*

1 Ion. 14, 6. — 5 Mal. 2, 7. — 27 Exod. 7, 1.

ρισται b o | 11 μηερέως a, ἱερέως b o p, + αὐτῶν b | 12 τῶν > b o | λίθον o | 13 μηερέα a b, ἱερέα p | 13/15 περιμένοντες — μιερέα > p | 13/14 καὶ π. — αὐτοῖς > b o | 14 ἐκεῖνα + καὶ b v | αὐτοῦ + οὐ o | 15 οὐθὲν a | 17 διεψευσμένα a | 19 ἐπιτηδεύμασιν b | ἡμᾶς b o | τὴν > a | 20 φανοτάτην : φανερώτητα τὴν b o | ἐλπίδα : ἀγάπην b o | 21 ἀδιάψευστον b o | ἀνεκδεχόμενοι b o | 22 ἡγούμενοι a b o v | θεοῦ : κυρίου b o | θεοῦ εἶναι ∼ p v | 24 ἤγγειλεν a | 25 τοῦ : τῷ b o | 26 ὁμοῦ a A : > b o p v | 27 θεὸν post σε b o | 28 ἔσται a o : ἔστιν b, ἔστω p v

XXX. Nunc autem Aaron nobis est diaconus, Moses vero episcopus. Si ergo Moses a Domino deus appellatus est, a vobis quoque episcopus tanquam deus honoretur et diaconus tanquam propheta.

XXXI. Propterea ergo quasi in honorem episcopi omnia, quae facitis, ei indicetis et per eum perficiantur. 2. Et si quem graviter afflictum esse scis ac nescit episcopus, dic ei; sine eo autem nihil fac quasi in eius ignominiam, ne probrum ei inferas tanquam pauperes neglegenti. 3. Nam qui aut verbo aut opere episcopo infamiam parat, delinquit in Deum omnipotentem; et iterum si quis diacono maledicit aut verbo aut opere, Christum offendit. Propterea et in Lege scriptum est: *Deis tuis non conviciaberis, et principi populi tui non maledices.* Ne quis ergo de idolis lapideis Dominum loqui putet; sed deos appellat praepositos vestros.

XXXII. Et iterum Moses dicit in libro Numerorum, cum murmuraret populus adversus ipsum et Aaron: *Non adversus nos murmuratis, sed adversus Dominum Deum.* 2. Salvator quoque noster dixit: *Qui vos reicit, me reicit et eum, qui me misit.* Quam

12 Exod. 22, 28. — 16 Num. 14, 2. — 17 Exod. 16, 8. — 19 Luc. 10, 16.

2/3 si ergo — episcopus > Sm

XXXII, 1. De populo contra Mosem et Aaron murmurante sane in libro Numerorum 14 et 16 sermo est. Dictum autem, quod auctor profert, non in illo libro, sed Exod. 16, 8 legitur. Qui error Constitutori fortasse occasionem praebuit loci mutandi.

* * *

XXX. *Ὅπως χρὴ τοὺς λαϊκοὺς πειθαρχεῖν τοῖς διακόνοις.* Quomodo oportet laicos oboedire diaconis.

2. Constitutor disputat rationem inter patrem et filium intercedentem scholastico vel dialectico modo interpretans.

XXXI. *Ὅτι μὴ χρὴ τὸν διάκονον ἄνευ τοῦ ἐπισκόπου τι πράττειν.* Quod non oporteat diaconum sine episcopo aliquid facere.

3. *προσπταίει*] Didascalia etiam de maledictis in diaconum congestis agit. Quem versum non Syrus addidisse, sed Constitutor delevisse videtur. Didascalia in versibus quoque proximis de iniuriis dicens diaconum episcopo adiungit, cum Constitutiones illum omittant.

XXXII. *Ὅτι μὴ χρὴ τὸν διάκονον παρὰ γνώμην τοῦ ἐπισκόπου διδόναι τινί· ἐπὶ διαβολῇ γὰρ τοῦ ἐπισκόπου τοῦτο πράξει.* Quod non oporteat diaconum praeter voluntatem episcopi dare alicui; in calumniam enim episcopi id cessurum.

XXX. *Νῦν γὰρ ὑμῖν μὲν ὁ Ἀαρών ἐστιν ὁ διάκονος, Μωϋσῆς δὲ ὁ ἐπίσκοπος· εἰ οὖν ἐρρέθη Μωϋσῆς ὑπὸ κυρίου θεός, καὶ ὑμῖν ὁ ἐπίσκοπος εἰς θεὸν τετιμήσθω καὶ ὁ διάκονος ὡς προφήτης αὐτοῦ.* 2. *ὡς γὰρ ὁ Χριστὸς ἄνευ τοῦ πατρὸς οὐδὲν ποιεῖ, οὕτως οὐδὲ ὁ διάκονος ἄνευ τοῦ ἐπισκόπου· καὶ ὥσπερ υἱὸς ἄνευ τοῦ πατρὸς οὐκ ἔστιν, οὕτως οὐδὲ διάκονος ἄνευ τοῦ ἐπισκόπου· καὶ ὥσπερ ὑπόχρεως υἱὸς πατρί, οὕτω καὶ πᾶς διάκονος ἐπισκόπῳ· καὶ ὥσπερ ὁ υἱὸς ἄγγελός ἐστιν καὶ προφήτης τοῦ πατρός, οὕτως καὶ ὁ διάκονος ἄγγελος καὶ προφήτης ἐστὶν τοῦ ἐπισκόπου.*

XXXI. *Διὸ καὶ πάντα τὰ ἐπιτελούμενα ὑπ᾽ αὐτοῦ εἴς τινα ἐμφανῆ τῷ ἐπισκόπῳ γινέσθω καὶ δι᾽ αὐτοῦ τελειούσθω,* (XXXI) *μηδὲν δὲ ποιείτω τὸ σύνολον ἄνευ τοῦ ἐπισκόπου μηδέ τινι διδότω τι ἄνευ τῆς ἐκείνου γνώμης.* 2. *ἐὰν γὰρ ὡς θλιβομένου τινὸς λάθρα τοῦ ἐπισκόπου διδῷ τινι, εἰς λοιδορίαν τοῦ ἐπισκόπου δώσει, καὶ διαβάλλει αὐτὸν ὡς ἀμελοῦντα τῶν θλιβομένων.* 3. *ὁ δὲ ἐπίσκοπον ἢ λόγῳ ἢ ἔργῳ κακολογῶν θεῷ προσπταίει, οὐκ ἀκούσας αὐτοῦ εἰπόντος· „Θεούς σου οὐ κακολογήσεις“· οὐ γὰρ περὶ λίθων ἢ ξύλων προσοχθισμάτων ἐνομοθέτει, βδελυκτῶν ὄντων διὰ τὴν ψευδωνυμίαν, ἀλλὰ περὶ τῶν ἱερέων καὶ τῶν κριτῶν, οἷς καὶ εἶπεν, ὅτι „θεοί ἐστε καὶ υἱοὶ ὑψίστου“.*

XXXII. *Εἰ οὖν γινώσκεις, ὦ διάκονε, θλιβόμενόν τινα, ὑπομνήσας τὸν ἐπίσκοπον, οὕτως δίδου· ἀλλὰ μὴ λαθραίως εἰς λοιδορίαν αὐτοῦ τι ἐπιτέλει, ἵνα μὴ καταγογγυσμὸν ἐγείρῃς κατ᾽ αὐτοῦ.* 2. *οὐ γὰρ κατ᾽ αὐτοῦ ὁ γογγυσμὸς γενήσεται, ἀλλὰ κατὰ κυρίου τοῦ θεοῦ, καὶ ἀκούσεται ὁ διάκονος καὶ οἱ λοιποί, ὡς*

8 Ies. 9, 6. — 9 Deut. 18, 15. — 18 Exod. 22, 28. — 21 Ps. 81, 6.

1 *ὁ Ἀ. ἐστιν ὁ* : *ἐστιν Ἀαρὼν* b o | 2 *ὁ ἐπ.* : *θεὸς καὶ ἐπ.* b o | *ἐρρήθη* v, *ἐρήθη* p | 3 *ὡς* : *ὁ* b o | 4 *ἐποίει* b o | 5/7 *καὶ ἐπισκόπου* > b o | 7 *ὑπόχρεος* p v, *ὑποχείριος* b o | 8 *ἐπισκόπῳ* : *τῷ ἐπ.* b o | 8/9 *τῷ πατρὶ* b o | 9 *ἐστι καὶ προφήτης* p v | 9/10 *τῷ ἐπισκόπῳ* b o | 11 *τελούμενα* b o | 12 *τῷ ἐπ. γιν.* : *γενέσθωσαν τῷ ἐπ.* b o | *τελειούσθωσαν* o | 13 *ἄνευ* + *γνώμης* b o | 14 *γνώμης* : *προστάξεως* b o | 15 *διδῷ* a : *δῷ* b o, *διδότω* p v | *τινι* + *καὶ διαβαλὸν* b o | 16 *δίδωσιν* b o p | 17 *ἢ λ. ἢ ἔργῳ* : *ἐνοιοδήποτε λόγῳ* b o | *οὐκ ἀκ.* : *ἢ οὐκ ἤκουσας* b o | 18 *αὐτοῦ* : *τοῦ* p v | *σου* b D : > a o p v A LXX | 20 *ὄντων* > p v | *προσονομίαν* b o | 21 *ὑψίστου* + *πάντες* b o A LXX | 23 *τόν* : *σου τὸν* b, *τοῦτον* o | 24 *καταγ.* : *καὶ γογγ.* b o | *ἐπεγείρῃς* o | 26 *διάκονος* + *ὡς* b o

enim vel parvam spem habere potest, qui maledicit episcopo vel diacono? 3. Nam si quis laicum *fatuum vocat vel Raca*, condemnatur ab ecclesia tanquam unus ex insurgentibus adversus Christum, quia inanem appellat fratrem suum, *in quo Christus habitat*, qui non est inanis, sed repletus, vel fatuum eum, *in quo spiritus Dei sanctus habitat* plenus omnis sapientiae, quasi per eundem spiritum fatuus sit, qui in eo habitat. Si quis ergo laico unum ex his dicens huic condemnationi universae obnoxius invenitur: quanto magis, si quid adversus diaconum dicere audet vel adversus episcopum, per quem spiritum sanctum Dominus vobis dedit, et per quem verbum didicistis et *Deum cognovistis* et per quem *a Deo cogniti estis*, et per quem signati estis, et per quem *filii lucis* facti estis et per quem Dominus in baptismo, impositione manus episcoporum, testimonium praebens super unumquemque vestrum sacram emisit vocem suam dicens: *Filius meus es tu, ego hodie genui te.*

XXXIII. Propterea, homo, agnosce episcopos tuos, per quos es filius Dei, et dexteram, matrem tuam, et ama eum, qui post Deum pater tuus et mater tua est. Nam *quicunque patri vel matri maledicit, morte moriatur.* 2. Vos autem honorate episcopos, qui

2 Mt. 5, 22. — 4 Eph. 3, 17. — 5 Rom. 8, 9. — 6 Act. 6, 3. — 11 Gal. 4, 9. — 13 Ioann. 12, 36; I Thess. 5, 5. — 15 Ps. 2, 7. — 19 Exod. 21, 16. — 20 Mt. 16, 19.

18 matrem tuam Sp C : > Sm

3. *υἱὸς κτλ.*] Verba secundum contextum ad baptismum Christi referenda sunt. Matth. 3, 17 vox de caelis dicit: *Ουτός ἐστιν ὁ υἱός μου ὁ ἀγαπητός, ἐν ᾧ εὐδόκησα*, Luc. 9, 35: *οὗτος — ἀγαπητός, αὐτοῦ ἀκούετε.* Teste Augustino De consensu evang. II, 14, 31 vero in codicibus nonnullis illa Didascaliae vel Constitutionum verba legebantur, quae etiam plures patres in baptismo Christi de caelo prolata esse referunt. Cf. Iust. Dial. c. 88 et 103; Clem. Al. Paedag. I, 6, 25; Lact. Instit. IV, 15, 3; Method. Sympos. VIII, 9; Hilar. ad Matth. 3, 17. Verba ergo Ps. 2, 7 verbis supra allatis in aliquot bibliis substituta sunt, quorum exemplar etiam auctor Didascaliae legisse videtur. Secundum Evangelium Ebionaeorum vox de caelo ter locuta est: 1. *Σύ μου εἶ ὁ υἱὸς ὁ ἀγαπητός, ἐν σοὶ εὐδόκησα*, 2. *ἐγὼ σήμερον γεγέννηκά σε*, 3. *οὗτός ἐστιν ὁ υἱός μου ὁ ἀγαπητός, ἐφ᾽ ὃν εὐδόκησα* (Epiph. H. 30 c. 13).

XXXIII. *Ὅπως χρὴ τιμᾶσθαι τους ἱερεῖς καὶ σεπτοὺς ἡγεῖσθαι πνευματικοὺς ὄντας γονεῖς.* Quomodo sacerdotes utpote parentes spirituales honorandi ac veneratione digni habendi sint.

1. *δεξιὰν τὴν μ. σου*] Elocutio inde explicanda esse videtur, quod episcopus

Ἀαρὼν καὶ Μαριὰμ καταλαλήσαντες Μωσέως ἤκουσαν· „Πῶς οὐκ ἐφοβήθητε καταλαλῆσαι κατὰ Μωσῆ τοῦ θεράποντός μου“; καὶ πάλιν αὐτὸς ὁ Μωσῆς φησιν τοῖς ἐπισυναχθεῖσιν αὐτῷ· „Οὐ γὰρ καθ’ ἡμῶν ὁ γογγυσμὸς ὑμῶν ἐστιν, ἀλλὰ κατὰ κυρίου τοῦ θεοῦ ἡμῶν“. 3. εἰ γὰρ ὁ λαϊκὸν „εἰρηκὼς ῥακὰν ἢ μωρὸν“ οὐκ ἀτιμώρητος, ὡς ὑβρίσας τὸ τοῦ Χριστοῦ ὄνομα, τί ἄν τις κατὰ ἐπισκόπου εἴπῃ; δι’ οὗ τὸ ἅγιον πνεῦμα ἐν ὑμῖν ὁ κύριος ἔδωκεν ἐν τῇ χειροθεσίᾳ, δι’ οὗ ἅγια δόγματα μεμαθήκατε καὶ „θεὸν ἐγνώκατε“ καὶ εἰς Χριστὸν πεπιστεύκατε, δι’ οὗ „ἐγνώσθητε ὑπὸ θεοῦ“, δι’ οὗ ἐσφραγίσθητε „ἐλαίῳ ἀγαλλιάσεως“ καὶ μύρῳ συνέσεως, δι’ οὗ „υἱοὶ φωτὸς“ ἀνεδείχθητε, δι’ οὗ κύριος ἐν τῷ φωτισμῷ ὑμῶν, τῇ τοῦ ἐπισκόπου χειροθεσίᾳ μαρτυρῶν, ἐφ’ ἑκατέρων ὑμῶν τὴν ἱερὰν ἐξέτεινεν φωνὴν λέγων· „Υἱός μου εἶ σύ, ἐγὼ σήμερον γεγέννηκά σε“.

XXXIII. *Διὰ τοῦ ἐπισκόπου σου ὁ θεὸς υἱοποιεῖταί σε, ἄνθρωπε· γνώριζε, υἱέ, τὴν δεξιάν, τὴν μητέρα σου καὶ στέργε, καὶ τὸν μετὰ θεὸν γενόμενόν σου πατέρα σέβου.* 2 (XXXIII) εἰ γὰρ περὶ τῶν κατὰ σάρκα γονέων φησὶν τὸ θεῖον λόγιον· „Τίμα τὸν πατέρα σου καὶ τὴν μητέρα σου, ἵνα εὖ σοι γένηται“, καί· „Ὁ κακολογῶν πατέρα ἢ μητέρα θανάτῳ τελευτάτω“, πόσῳ μᾶλλον περὶ τῶν πνευματικῶν γονέων ὑμῖν ὁ λόγος παραινέσει τιμᾶν αὐτοὺς καὶ στέργειν, ὡς εὐεργέτας καὶ πρεσβευτὰς πρὸς θεόν;

1 Num. 12, 8. — 3 Exod. 16, 8. — 5 Mt. 5, 22. — 8 Gal. 4, 9. — 10 Ps. 44, 8. — 11 Ioann. 12, 36; I Thess. 5, 5. — 13 Ps. 2, 7. — 18 Exod. 20, 12. — 19 Exod. 21, 16.

1 *Μαρία* a | *Μωσέως* > b o | 3 *ὁ* > a | *φησιν* > b o | 4 *ὁ γογγ. ὑμῶν* > b o, *ὑμῶν* > p v | 5 *λαϊκόν* : *λαϊκος ὁ* b o | 6 *τῶ* b | *ὄν. τί ἄν* : *ὀνόματι ἐὰν* b o | *κατ’* a | 7 *ἐν* > p v | *ὁ κ. ἐν ὑμῖν* a | 8 *χειροτονία* a | *δόγματα ἅγια* p v | 8/9 *καὶ θεὸν ἐγν.* > b o | 10/11 *καὶ μ. συνέσεως* > b o | 12 *μύρων* b o | *ἑκάτερον* b | 15 *ἰδιοποιεῖται* b o | 16 *γνώριζε* (*γνώρισαι* b) + *οὖν* b o | *δεξιάν* : *ἀξίαν* A | *τῆς μητέρος* o | *στέργε* a o v : *καὶ στ. καὶ* b p | 17 *σέβου* : *καὶ σ. τοῦτον* a | 18 *φησὶν* > b o | *θεῖον* a b o : *ὅσιον* p v | *λόγιον* + *λέγει* b o | 20 *πόσῳ* : *πῶς οὖν* b o | 21 *ὑμῖν* post *μᾶλλον* p v | *παραινέσει* + *ὑμῖν* b o | 22 *θεόν* : *τὸν θ.* b

in baptismo homini manum imponens quasi mater fidelium fit. Similitudo Constitutori minus placuit. Itaque in sequentibus deleta est.

2. *ἁγίῳ πν. πλ.*] Auctor de confirmatione loquitur. Ad verba cf. Act. 2, 4; 4, 8. 31; 9, 17; Eph. 5, 18.

vos solverunt a peccatis, qui *per aquam vos regeneraverunt,* qui spiritu sancto vos repleverunt, qui verbo tanquam lacte vos nutrierunt, qui doctrina vos confirmarunt, qui admonitione vos stabiliverunt et eucharistiae Dei sanctae participes fecerunt atque promissionis Dei consortes ac coheredes vos constituerunt. 3. Hos reverentes omni honore honorate; hi enim a Deo vitae et mortis potestatem acceperunt, non ut iudicantes peccatores ac condemnantes mortis ignis aeterni resecent et reiciant condemnatos, id quod absit neque fiat, sed ut recipiant ac vivificent eos, qui se convertunt et paenitentiam agunt.

XXXIV. Hi ergo vobis principes sint et sicut reges a vobis considerentur, et honores revera eis offerte tanquam regibus; per vos enim ipsi eorumque domestici ali debent. 2. Namque scriptum est in primo libro Regnorum sic: *Locutus est Samuel omnia verba Domini ad populum, qui ab eo regem postulabant, et dixit eis: haec est lex regis, qui super vos regnabit: filios vestros sumet et ponet in curribus suis facietque praecursores et constituet chiliarchas ac centuriones, et metent messem eius et vindemiam instituent, et facient* * * *vasa bellica eius et [facere] vasa in curribus eius; et filias vestras accipiet in unguentarias et focarias et pensarias; et agros vestros et vineas vestras et oliveta vestra bona sumet et dabit servis suis; et semina vestra et vineas vestras decimabit et dabit eunuchis suis et servis suis; et servos vestros et ancillas vestras et armenta bona vestra et asinos vestros sumet et decimabit in operibus suis et greges vestras decimabit, et vos eritis servi illius.* 3. Hanc rationem obtinet et episcopus; si enim ibi, cum tantae multitudini ⟨rex⟩ regnaret, sicuti et in Osee scriptum est: *Et erat multitudo filiorum Israel sicut arena, quae est secus mare, quae non potest numerari nec mensurari,* secundum ergo ratam et multitudinem plebis suae et ministeria accipiebat: et modo episcopus de populo accipiens ibi quoscumque loci dignos esse existimaverit presbyteros constituet et consiliarios sibi et contractatores, diaconos et subdiaconos

1 Ioann. 3, 5. — 2 Act. 8, 15. — I Cor. 3, 2. — 5 Eph. 3, 6. — 12 Rom. 13, 7. — 14 I Reg. 8, 10—17. — 27 Os. 1, 10.

19 vasa bellica eius et > S | facere : L ποιεῖν praecedens repetiisse videtur | 20 unguentarias : textrices S | focarias Vulgata : frarias L | pensarias : πεσσούσας LXX, panificas Vulg. | foc. et pens. : ministras domui suae ministrantes S | 25 hanc S : ipsam L | 25/26 h. rationem obtinet : secundum hanc

τοὺς „δι' ὕδατος ὑμᾶς ἀναγεννήσαντας“, τοὺς τῷ ἁγίῳ πνεύματι πληρώσαντας, τοὺς τῷ λόγῳ γαλακτοτροφήσαντας, τοὺς ἐν τῇ διδασκαλίᾳ ἀναθρεψαμένους, τοὺς ἐν ταῖς νουθεσίαις στηρίξαντας, τοὺς τοῦ σωτηρίου σώματος καὶ τοῦ τιμίου αἵματος ἀξιώσαντας ὑμᾶς, τοὺς τῶν ἁμαρτιῶν λύσαντας καὶ τῆς ἁγίας καὶ ἱερᾶς εὐχαριστίας μετόχους ποιήσαντας καὶ τῆς ἐπαγγελίας τοῦ θεοῦ κοινωνοὺς καὶ συγκληρονόμους θεμένους ὑμᾶς. 3. τούτους εὐλαβούμενοι τιμᾶτε παντοίαις τιμαῖς· οὗτοι γὰρ παρὰ θεοῦ ζωῆς καὶ θανάτου ἐξουσίαν εἰλήφασιν ἐν τῷ δικάζειν τοὺς ἡμαρτηκότας καὶ καταδικάζειν εἰς θάνατον πυρὸς αἰωνίου, καὶ λύειν ἁμαρτιῶν τοὺς ἐπιστρέφοντας καὶ ζωογονεῖν αὐτούς.

XXXIV. Τούτους ἄρχοντας ἡγεῖσθε ὑμῶν καὶ βασιλεῖς νομίζετε, καὶ δασμοὺς ὡς βασιλεῦσι προσφέρετε· ἐξ ὑμῶν γὰρ αὐτούς τε καὶ τοὺς συνοίκους αὐτῶν τρέφεσθαι χρή. 2. ὡς Σαμουὴλ διετάξατο πρὸς τὸν λαὸν περὶ τοῦ βασιλέως ἐν τῇ πρώτῃ τῶν Βασιλειῶν καὶ Μωσῆς περὶ τῶν ἱερέων, οὕτως καὶ ἡμεῖς ὑμῖν περὶ τῶν ἐπισκόπων διατασσόμεθα. 3. εἰ γὰρ ἐκεῖ πλῆθος τηλικούτου βασιλέως ἀναλόγως τὰς ὑπηρεσίας ἐδίδου, πόσῳ μᾶλλον οὐχὶ καὶ νῦν ὁ ἐπίσκοπος λαμβάνειν ὀφείλει παρ' ὑμῶν τὰ ἐκ τοῦ θεοῦ αὐτῷ ὡρισμένα πρὸς διατροφὴν αὐτοῦ τε καὶ τῶν σὺν

1 Ioann. 3, 5. — Act. 8, 15. — 2 I Cor. 3, 2. — 5 Mt. 16, 19. — 6 Eph. 3, 6. — 8 Mt. 25, 41. — 13 Rom. 13, 7. — 14 I Reg. 8.

3 ἐν : τῇ διδασκαλίᾳ καὶ o | ἐν ταῖς νουθ. : καὶ νουθεσίᾳ b | 4 καὶ — ἀξ. : καὶ αἵματος τοῦ τιμίου ἀξιώσαντα b o | 5 ὑμᾶς > p v | 8 θεῷ a | 9 ἐλάβασιν b o | 12 ἡγεῖσθε b o A cf. D : post βασιλεῖς a p v | 12/13 νομίζετε : καὶ ν. p v | 13 δασμούς : δώσις b o | 14 τε > b o p v | συνοίκους a cf. D : ἐνοίκους b o p v | ὡς + γὰρ b o | 16 ἱερέων b p v A B : + ἐν τῷ λευϊτικῷ a | ὑμῶν b o | 18 ἀναλ. : ἀεὶ ἀλόγως b o | 19 οὐχὶ > b o | 20 τοῦ > a | αὐτοῦ : αὐτῷ b, αὐτὸ o

ergo similitudinem existimetur S | 26 rex S C | 29 ratam (rationem ?) et > S | suae : illius S | 30 ministeria : + quae ei opus erant S | 32 contractatores : assessores S

3. ἐν τῷ δικάζειν κτλ.] In Didascalia hic negationem adiungente sententia paulum mutata exhibetur.

XXXIV. Ὅτι ἀρχόντων καὶ βασιλέων εἰσὶν κρείττους οἱ ἱερεῖς. Quod principibus et regibus praestantiores sint sacerdotes.

3. Constitutiones de alimentis episcopo et clericis praestandis dicunt, Didascalia vero de adiutoribus episcopo e populo sumendis.

intra domum ministrare eis. 4. Nam quid plus est dicere? Ille quidem, qui diadema portat, rex, corporis solius regnat *super terram* solum *solvens aut ligans;* episcopus autem et animae et corporis regnat *ligans et solvens super terram* caelesti potestate; magna enim et caelestis et deifica data est ei potestas. 5. Episcopum ergo diligite ut patrem, timete sicuti regem, honorate ut Deum, fructum et operam manuum vestrarum ad benedictionem vestram offerte, decimas vestras et primitias et delibationes et dona dantes ei; et ipse utetur eis, et eis, qui indigent, dabit omnibus, unicuique sicuti dignus est. 6. Et erit oblatio tua suscepta Domino Deo tuo *in odorem suavitatis,* in latitudinem caelorum, in conspectu Domini Dei tui, et benedictus eris, et multiplicabit super bona promissionis suae, quoniam scriptum est in Sapientia: *Anima benedicta omnis simplex; benedictio autem super caput porrigentis.* 7. Incumbe in labore, adsiduus esto in operandum et offer, quoniam Dominus adlevavit vos de vinculis et sustulit a vobis collare constrictionis et evacuavit a vobis iugum grave, tollens a vobis secundationem legis secundum bonitatem suam, sicuti scriptum est in Iesaia: *Dicente eis, qui in vinculis erant: exite.* Et iterum: *Educere de vinculis ligatos.* Et in David dicit: *Et in compedibus conligatos eius non sprevit.* Similiter et in Evangelio dicit: *Venite ad me omnes, qui laboratis et onerati estis, et ego repausabo vos; tollite iugum meum super vos et discite a me, quoniam mansuetus sum et humilis corde, et invenietis requiem animabus vestris; iugum enim meum suave est et onus meum leve est.*

XXXV. Si ergo secundum donationem gratiae solvens repausavit vos et eduxit in refrigerium, iam non ligans sacrificiis et oblationibus et pro peccatis et purificationibus ⟨et votis⟩ et donis et oblationibus et holocaustis et ⁂ feriis et panibus appositiciis et observationibus purificationum, denique decimis et primitiis et

---

2 Mt. 16, 19. — 11 Exod. 29, 18. 25. 41 etc. — 13 Prov. 11, 25. 26. — 19 Ies. 49, 9. — Ies. 42, 7. — 20 Ps. 68, 34. — 21 Mt. 11, 28—30.

---

5 et caelestis et deifica : caeli, id est omnipotentis S | 11 latitudinem : excelsis S | 18 suam + magnam S | 26 ergo + Dominus S | 27 iam non ligans : ne rursus ligati sitis S | 28 oblationibus S : orationibus L, cuius lectio tolerari nequit, cum auctor orationes certe non spreverit; paulo post quidem rursus oblationes commemorantur, L autem diversas voces graecas illo vocabulo reddidisse videtur | 28 et votis S | 29 et holocaustis : + et combusti-

αὐτῷ κληρικῶν; 4. εἰ δὲ δεῖ καί τι προσθεῖναι τῷ λόγῳ, πλεῖον οὗτος λαμβανέτω, ἢ ἐκεῖνος τὸ παλαιόν· ὁ μὲν γὰρ στρατιωτικὰ μόνα διεῖπεν, πόλεμον καὶ εἰρήνην ἀναδεδεγμένος εἰς φυλακὴν σωμάτων· ὁ δὲ τὴν εἰς θεὸν ἱερωσύνην, σῶμα καὶ ψυχὴν παραιτούμενος κινδύνων. ὅσῳ τοίνυν ψυχὴ σώματος κρείττων, τοσούτῳ ἱερωσύνη βασιλείας· δεσμεύει γὰρ αὐτὴ καὶ λύει τοὺς τιμωρίας ἢ ἀφέσεως ἀξίους. 5. διὸ τὸν ἐπίσκοπον στέργειν ὀφείλετε ὡς πατέρα, φοβεῖσθαι ὡς βασιλέα, τιμᾶν τε ὡς κύριον, τοὺς καρποὺς ὑμῶν καὶ τὰ ἔργα τῶν χειρῶν ὑμῶν εἰς εὐλογίαν ὑμῶν προσφέροντες αὐτῷ, τὰς ἀπαρχὰς ὑμῶν καὶ τὰς δεκάτας ὑμῶν καὶ τὰ ἀφαιρέματα ὑμῶν καὶ τὰ δῶρα ὑμῶν διδόντες αὐτῷ ὡς ἱερεῖ θεοῦ, ἀπαρχὴν σίτου, οἴνου, ἐλαίου, ὀπώρας, ἐρέας, καὶ πάντων ὧν κύριος ὁ θεὸς ἐπιχορηγεῖ ὑμῖν. 6. καὶ ἔσται σοι ἡ προσφορά σου δεκτὴ „εἰς ὀσμὴν εὐωδίας“ κυρίῳ τῷ θεῷ σου, καὶ εὐλογήσει κύριος τὰ ἔργα τῶν χειρῶν σου καὶ πληθυνεῖ τὰ ἀγαθὰ τῆς γῆς σου, ἐπείπερ „εὐλογία εἰς κεφαλὴν τοῦ μεταδιδόντος“.

XXXV. Χρὴ δὲ ὑμᾶς γινώσκειν, ὅτι, εἰ καὶ ἐρρύσατο ὑμᾶς κύριος τῆς δουλείας τῶν ἐπεισάκτων δεσμῶν καὶ ἐξήγαγεν ὑμᾶς εἰς ἀνάψυξιν, μηκέτι ἐάσας ὑμᾶς θύειν ἄλογα ζῷα περὶ ἁμαρτιῶν καὶ καθαρισμοῦ καὶ ἀποπομπαίων καὶ λουτρῶν συνεχῶν καὶ περιραντηρίων, οὐ δήπου καὶ τῶν εἰσφορῶν ὑμᾶς ἠλευθέρωσεν ὧν

14 Exod. 29, 18. 25. 41 etc. — 16 Prov. 11, 26.

1 προσθεῖναι o : -θῆναι a b p v | 2 τῷ παλαιῷ b o | 3 μόνον b o p | εἰς > p v | 4 τὴν > b o | 5 τοσοῦτον καὶ b o | 6 αὕτη o p v | τούς : τῆς b o | 8 τ. τε p v A : τιμᾶται b o, τιμᾶν a | 12 ἀπ. : ὑπάρχοντι b o | ἐλαίου + καὶ b o | ἐρέας a : ἐλαίας p v, > b o | πᾶν b o | 13 σου > b o | 17 γινώσκειν + καὶ τοῦτο b o | 18 ὁ κύριος b o | τῆς δουλ. > b | δεσμῶν : ἐθνῶν b o | 19 ἀναψυχὴν b o | ὑμᾶς > b o | 20/21 περὶ ῥαντ. o p | 21 οὐ — ὧν > b o

onibus L^{2} supra illam vocem eamque explicaturus ut videtur, > S | feriis : en L in fine folii; Flemming vertit *Lösungen*

XXXV, 1. *oblationibus pro peccatis . . et oblationibus*] Si auctor priore loco scripsit προσφοραῖς περὶ (vel ὑπὲρ) ἁμαρτιῶν, postea etiam vocem προσφοραὶ solam usurpare potuit. Fortasse autem hoc vel illo loco aliam vocem synonymam adhibuit, et interpres eam eodem vocabulo reddidit.

4. Similiter sacerdotium super regnum extollit Chrysostomus De sacerdotio III, 1, ubi scribit: ἱερωσύνης, ἣ τοσοῦτον ἀνωτέρω βασιλείας ἕστηκεν, ὅσον πνεύματος καὶ σαρκὸς τὸ μέσον, et In II Cor. hom. XV, 4—5.

XXXV. Ὅτι παρακελεύονται οἱ νόμοι καρποφορεῖν, ὡσαύτως καὶ τὸ εὐαγγέλιον. Quod lex et evangelium praecipiant oblationem munerum.

portionibus et donis et sacrificiis, quae omnia eis quasi vi imposita sunt, ut ea darent, vos autem eis non estis ligati: oportet vos scire verbum Domini, qui dixit: *Nisi abundaverit iustitia vestra plus quam scribarum et Pharisaeorum, non intrabitis in regnum caelorum.* 2. Ita ergo abundabit iustitia vestra plus quam decimarum et primitiarum et oblationum illorum, cum facitis, sicut scriptum est: *Vende omnia, quae habes, et da pauperibus.* 3. Ita ergo tu fac et serva mandatum per episcopum et sacerdotem et mediatorem tuum apud Dominum Deum; tibi enim praeceptum est dare, illi autem dispensare. 4. Neque rationem petes ab episcopo neque observabis eum, quomodo regat ac perficiat dispensationem, vel quando det aut cui aut ubi, aut an bene aut male aut convenienter det; nam rationem ab eo petet Dominus Deus, qui dedit in manus eius hanc dispensationem eumque dignatus est sacerdotio tanti loci. Propterea ergo ne observes nec rationem petas ab episcopo nec maledicas ei, ne insurgas adversus Deum vel offendas Dominum.

XXXVI. Ante oculos tuos sit, quod tibi dictum est per Ieremiam: *Numquid dicet lutum figulo: non operaris nec manus habes, sicut is, qui dicit patri suo et matri suae: quid generas me?* 2. Simpliciter vero operare ac fac in domo Dei, et omni tempore scripta sit ac posita in corde tuo et memoriae tuae obversetur vox redemptionis, renovationis legis, sicut Dominus dixit: *Diliges*

3 Mt. 5, 20. — 7 Mt. 19, 21. — 19 Ies. 45, 9. 10. — 23 Deut. 6, 5; Mc. 12, 30; Luc. 10, 17.

2 *Εὐαγγ.* + *οὕτως* b o | 3 *ὑμῶν* (> o) *ἡ δικ.* ∾ p v | *πλείων* a v, *πλέων* o | 4 *οὕτως* : *καὶ οὕτ.* o | 5/6 *ἐν τῷ — ἱερέων* > o | 5 *πλεῖον* p v |

XXXVI, 1. *numquid etc.*] Auctor effatum Iesaiae attribuit Ieremiae, qui 18, 6 similitudinem luti et figuli quidem habet, sed aliter versam.

* * *

2. Prov. 11, 25 Didascalia supra c. 34, 6 cum versu sequente exhibet.

4. Cyrillus Alex. Ep. 78 (PG 77, 363) queritur, quod ab episcopis ratio exigatur dispensationis sumptuum, qui eis eveniunt, sive ex ecclesiasticis reditibus, sive ex fructu aliunde percepto, addens: *ἕκαστος γὰρ ἡμῶν τῶν ἰδίων κακῶν δώσει λόγον τῷ πάντων κριτῇ.*

XXXVI. *Ὑπόμνησις τῶν δέκα τοῦ θεοῦ λογίων, καὶ ὅπως αὐτὰ ἐνταῦθα διαγορεύουσιν.* Commemoratio decem Dei mandatorum, et quomodo ea hic edisserunt.

1. Constitutiones post initium capitis confestim valide a Didascalia discedunt.

2. *σαββατιεῖς κτλ.*] Cf. VI, 23, 3; VII, 36, 4; Ps.-Ign. Magn. 9, 3.

ὀφείλετε τοῖς ἱερεῦσιν, καὶ τῶν εἰς τοὺς δεομένους εὐποιϊῶν. λέγει γὰρ ὁ κύριος ὑμῖν ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ· „Ἐὰν μὴ περισσεύσῃ ὑμῶν ἡ δικαιοσύνη πλεῖον τῶν γραμματέων καὶ Φαρισαίων, οὐ μὴ εἰσέλθητε εἰς τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν". 2. οὕτως οὖν πλεονάσει ἡ δικαιοσύνη ὑμῶν, ἐν τῷ πλέον ὑμᾶς πρόνοιαν ποιεῖσθαι τῶν ἱερέων καὶ τῶν ὀρφανῶν καὶ τῶν χηρῶν, ὡς γέγραπται· „Ἐσκόρπισεν, ἔδωκεν τοῖς πένησιν, ἡ δικαιοσύνη αὐτοῦ μένει εἰς τοὺς αἰῶνας", καὶ πάλιν· „Ἐλεημοσύναις καὶ πίστεσιν ἀποκαθαίρονται ἁμαρτίαι", καὶ πάλιν· „Ψυχὴ εὐλογημένη πᾶσα ἁπλῆ". 3. οὕτως οὖν ποιήσεις σύ, ὡς ὁ κύριος διετάξατο, καὶ δώσεις τῷ ἱερεῖ τὰ ὀφειλόμενα αὐτῷ, ἀπαρχὴν ἅλωνος καὶ ληνοῦ καὶ περὶ ἁμαρτιῶν, ὡς μεσίτῃ θεοῦ καὶ τῶν δεομένων καθάρσεως καὶ παραιτήσεως. σὲ μὲν γὰρ διδόναι προσήκει, οἰκονομεῖν δὲ ἐκεῖνον ἅτε οἰκονόμον καὶ διοικητὴν τῶν ἐκκλησιαστικῶν πραγμάτων. 4. οὐ μέντοι λογιστεύσεις τὸν ἐπίσκοπον οὐδὲ παρατηρήσεις τὴν οἰκονομίαν αὐτοῦ, πῶς ἐπιτελεῖ ἢ πότε ἢ τίσιν ἢ ποῦ ἢ εἰ καλῶς ἢ φαύλως ἢ δεόντως· ἔχει γὰρ λογιστὴν κύριον τὸν θεὸν τὸν ἐγχειρίσαντα εἰς τὰς χεῖρας αὐτοῦ τὴν οἰκονομίαν ταύτην καὶ καταξιώσαντα αὐτὸν τῆς ἱερωσύνης τοῦ τηλικούτου τόπου.

XXXVI. *Πρὸ ὀφθαλμῶν ἔχε* τὸν τοῦ θεοῦ φόβον, πάντοτε μεμνημένος τῶν δέκα τοῦ θεοῦ λογίων· „ἀγαπᾶν κύριον τὸν θεὸν" τὸν ἕνα καὶ μόνον „ἐξ ὅλης τῆς ἰσχύος", μὴ προσανέχειν εἰδώλοις ἤ τισιν ἑτέροις, ὡς θεοῖς ἀψύχοις ἢ ἀλόγοις ἢ δαίμοσιν. 2. γίνωσκε δημιουργίαν θεοῦ διάφορον, ἀρχὴν λαβοῦσαν διὰ Χριστοῦ· καὶ σαββατιεῖς διὰ τὸν παυσάμενον μὲν τοῦ ποιεῖν, οὐ παυσάμενον δὲ τοῦ προνοεῖν, σαββατισμὸν μελέτης νόμων, οὐ χειρῶν

2 Mt. 5, 20. — 7 Ps. 111, 9. — 8 Prov. 16, 6. — 9 Prov. 11, 25. — 21 Deut. 6, 5.

5/6 *πρόν. ποιεῖσθαι* ∼ b | 6 *ἱερέων* + *ὑμῶν* b | *χηρῶν* a p v A B : + *καὶ πάντων τῶν δεομένων* b o | *ὡς* + *καὶ* b o | 7/8 *εἰς τοὺς αἰῶνας* a cf. A B : *ἕως τοῦ αἰῶνος* v, *εἰς τὸν αἰῶνα τοῦ αἰῶνος* b o p LXX | 9 *πᾶσα ἁπλῆ* : hic pergit h | 10 *σύ* : *καὶ σὺ* b o | 12 *τῶν δ.* : *δεομένῳ* h | *καθ. καί* : *καθαρίσεως ἢ* b o | 13 *προσήκεις* b o | 15 *τὸν* b h o A D : *σου τὸν* a p v | 16 *αὐτοῦ τὴν οἰκον.* p v | *ἐπιτελεῖ* : *διοικεῖ* h | 17 *ἔχει* > b o | 19 *τοῦ* + *τοιούτου καὶ* h | 20 *ὀφθαλμῶν* + *οὖν* h | 21 *δέκα* : post *θεοῦ* h | *τοῦ θεοῦ* > b o | *θεὸν* + *σου* b o | 22 *τῆς* > b o | *ἰσχύος* + *σου* m p v A, + *καὶ* h | 24/25 *διὰ . . μὲν* > b o | 25 *οὐ* : *μὴ* p v | 26 *μελέτη* o | *νόμον* h o, *νόμον* b

Dominum Deum tuum ex tota anima tua et ex tota virtute tua. 3. Virtus ergo vestra possessio terrestris est. Neque labiis tantum vos Dominum diligatis, sicut populus ille, super quem reprehendens dicit: *Hic populus me honorat labiis suis, cor autem eius valde longe est a me;* 4. sed tu dilige et honora Dominum ex tota virtute tua et offer ei sacrificia ipsius assidue omni tempore, neque amovearis ab ecclesia, et cum acceperis eucharistiam sacrificii, omnia, quae in manus tuas veniunt, mitte et communica cum peregrinis; haec enim episcopo collecta sunt ad peregrinos omnes sustentandos. 5. Propterea, quantum potes, sepone ac provide, quoniam Dominus in Lege dixit: *Non apparebis coram me vacuus.* 6. Tu igitur fac opera bona et *sepone tibi thesaurum aeternum in caelo, ubi tinea non corrumpit nec fures furantur.* 7. Et sic faciens ne iudices episcopum tuum nec fratrem tuum; nam vobis laicis dictum est: *Nolite iudicare, ut non iudicemini.* 8. Si enim iudicas fratrem tuum et condemnas, noxium putas fratrem tuum, id est te ipsum noxium declarasti; nam tu condemnaris cum noxiis. 9. Episcopis vero potestas data est iudicandi, quoniam eis dictum est: *Estote prudentes trapezitae.*

XXXVII. Decet igitur episcopum, ut instar eius, qui probat argentum, discernat malos a bonis et eos, qui prorsus mali sunt, reprobet et reiciat, eos autem, qui duri sunt et ob aliquam causam

4 Ies. 19, 3; Mt. 15, 8. — 11 Exod. 23, 15. — 12 Mt. 6, 20; Luc. 12, 33. — 15 Mt. 7, 1; Luc. 6, 37. — 19 ?

6. *μὴ ὀφθῇς*] Constitutor Domino, qui Exod. 23, 15 loquitur, sacerdotes substituit. Cf. Deut. 16, 16; Sirach 35, 6. — *ὀρθρίζων κτλ.*] Cf. c. 59, 1. VIII, 34—39. — *πρὸ π. ἔργον*] Cf. VIII, 32, 18.

9. *κρίμα δ. κρ.*] Cf. etiam Deut. 1, 16; 16, 18. — *γ. τραπεζῖται δόκιμοι*] Hoc mandatum veteres saepissime tanquam dictum Scripturae proponunt: Apelles apud Epiphanium H. 44 c. 2; Clemens Alex. Strom. I, 28, 177; Origenes In Matth. 22, 23. 24; 24, 4. 5; Ps.-Clemens Homil. II, 51; III, 50; XVIII, 20; Dionysius Alex. apud Eusebium H. E. VII, 7, 3; Pamphilus Apol. pro Origene praefatio; Cyrillus Hieros. Catech. VI, 36; Basilius M. In Ies. 1, 22; 3, 2; 5, 20; Chrysostomus Cur in pentecoste Acta apostolorum leguntur c. 1; Hieronymus Ep. 119 c. 11; Cyrillus Al. In Ies. 3, 3; Comment. in Ioannem IV, 5, 12; Adv. Nestorium I, 1 etc. Dictum plerumque Domino attribuitur, per Cyrillum locis tribus laudatis Paulo apostolo. Ferebatur, ut videbatur, traditione orali vel libro aliquo apocrypho melioris notae. Cf. Resch, Agrapha 1889 p. 116—117; 233—239 (*Texte und Untersuchungen* V, 4); Ropes, *Die Sprüche Jesu* 1896 p. 141 (ibid. XIV, 2).

ἀργίαν. πᾶσαν ἔκνομον ἐπιθυμίαν ἄπωσαι, πᾶσαν λύμην τὴν ἐπὶ διαφθορᾷ ἀνθρώπων, πᾶσαν ὀργήν. 3. γονεῖς τίμα ὡς αἰτίους γενέσεως. 4. „ἀγάπα τὸν πλησίον σου ὡς σεαυτόν“· κοινώνει βίου τοῖς δεομένοις. 5. ἐπιορκίαν καὶ πολυορκίαν μάταιον φεῦγε· οὐ γὰρ ἀθωωθήσῃ. 6. „μὴ ὀφθῇς παρὰ τοῖς ἱερεῦσιν κενός“, καὶ τὰ ἑκούσιά σου ἐνδελεχίζων πρόσφερε· καὶ τῆς Χριστοῦ ἐκκλησίας μὴ ἀπολείπου, ὀρθρίζων εἰς αὐτὴν πρὸ παντὸς ἔργου, καὶ πάλιν ἑσπέρας εἰς αὐτὴν ἀπάντα εὐχαριστῶν τῷ θεῷ ὑπὲρ ὧν σοι τὴν ζωὴν κεχάρισται. 7. ἐργοπόνει, ἐνδελέχιζε, κοπία, πρόσφερε κυρίῳ τὰ ἑκούσιά σου· „Τίμα“ γάρ, φησίν, „τὸν κύριον ἀπὸ σῶν δικαίων πόνων“. 8. εἰς τὸν κορβανᾶν ὃ δύνασαι βάλλων, κοινώνει τοῖς ξένοις ἓν ἢ δύο ἢ πέντε λεπτά· „θησαύριζε σεαυτῷ τὸν οὐράνιον πλοῦτον, ὃν οὔτε σὴς οὔτε κλέπται λυμανοῦνται“. 9. καὶ ποιῶν οὕτως, μὴ κρῖνε τὸν ἐπίσκοπόν σου ἢ τὸν συλλαϊκόν· ἐὰν γὰρ κρίνῃς τὸν ἀδελφόν, κριτὴς ἐγένου μηδενός σε προχειρισαμένου· τοῖς γὰρ ἱερεῦσιν ἐπετράπη κρίνειν μόνοις, ὅτι εἴρηται αὐτοῖς· „Κρίμα δίκαιον κρίνατε“, καὶ πάλιν· „Γίνεσθε τραπεζῖται δόκιμοι“. 10. ὑμῖν δὲ οὐκ ἐπιτέτραπται· τοὐναντίον γὰρ εἴρηται τοῖς ἔξω τοῦ ἀξιώματος τοῦ δικαστικοῦ ὑπάρχουσιν· „Μὴ κρίνετε, καὶ οὐ μὴ κριθήσεσθε“.

XXXVII. Τὸν μέντοι ἐπίσκοπον δεῖ κρίνειν ὀρθῶς, καθὼς γέγραπται· „Τὴν δικαίαν κρίσιν κρίνατε“, καὶ ἀλλαχοῦ· „Τί δὲ

3 Mt. 19, 19. — 5 Exod. 23, 15. — 10 Prov. 3, 9. — 12 Mt. 6, 20; Luc. 12, 33. — 17 Zach. 7, 9. — 17 ? — 20 Luc. 6, 37; Mt. 7, 1. — 22 Ioann. 7, 24. — Luc. 12, 57.

2 διαφθορὰν b o, -ρᾶς a, sed ς erasum | 3 γεννήσεως h | σου a b o A : > h p v | ἑαυτὸν b h p v | 4 καὶ πολ. μάταιον > b o | 5 ὠφθήσῃ b o | 6 πρόσφερε + κυρίω b o p | Χριστοῦ > b o | 6/7 ἐκκλησίας + σου b | 7 ἀπολείπου h v : -λίπου a, -λειμπάνου p, ἀφίστασο b o | 7/8 εἰς : πρὸς b o 8 εἰς αὐτὴν ἀπάντα > h | τῷ > a | 9 σοι τ. ζ. κεχ. : τ. ζ. σοι ἐχάρισεν b o | 10 πρόσφερε — σου > b o | τὸν κύριον φησὶν b o | 11/12 ὃ δύνασαι βάλλων : οὐ δ. βάλλειν κἂν b o | 12 ἓν > b o | λεπτά : λεπτῶν h, ἢ ἑπτὰ p, + καὶ b o | 13 σαυτῷ a b | 14 κρῖναι a b p | ἢ a b h o A : μηδὲ p v | 15 ἀδελφὸν + σου b o A | ἐγίνου b o | 17 καὶ πάλιν > b o | 18 δὲ h p v A : γὰρ a b o 19 δικαστικοῦ + ἢ διδασκαλικοῦ b o | 20 κριθήσεσθε a h : κριθῆτε b o v, κριθῖ p | 22 ἀλλαχοῦ + δὲ h

XXXVII. Περὶ κατηγόρων καὶ συκοφαντῶν, καὶ ὅπως χρὴ μὴ προχείρως πιστεύειν ἢ ἀπιστεῖν τούτοις τὸν κριτήν, ἀλλὰ μετὰ ἀκριβοῦς ἐξετάσεως. De accusatoribus et delatoribus, et quod iudex non debet facile eis credere vel non credere, sed adhibita diligenti inquisitione.

imperfecti, tanquam imperfectos relinquat in fusura. 2. Laico autem non licet iudicare proximum neque onus in se suscipere, quod non est ipsius; nam pondus huius oneris non laicorum est, sed episcoporum. 3. Propterea ergo, si laicus es, ne laqueos tibi impone, sed iudicium eis relinque, quibus de eo ratio reddenda est; tu vero stude *pacem habere cum omnibus,* et dilige membra tua, fratres tuos, quia Dominus dicit: *Dilige proximum tuum sicut te ipsum.* 4. Sin autem fratres falsi sunt, qui ducti invidia vel aemulatione adversarii ac satanae in eis operantis aliquem fratrum detrectant mendaciter vel etiam veraciter, sciant, unumquemque, qui haec sectatur, ita ut aliquem accuset vel convicietur, filium esse irae. 5. Et ubi ira est, Deus non est. Ira enim est satanae neque unquam per hos fratres mendaces permittit concordiam fieri in ecclesia. 6. Quare cognoscentes eos homines dementes, primo nolite eis fidem habere; et secundo, vos episcopi et diaconi, cavete eos, et si eos quid de aliquo fratrum dicere auditis, XXXVIII attendite eum, quem detrectant, et investigantes sapienter et perspicientes eius conversationem, et si reprehensione dignus invenitur, agite secundum doctrinam Domini scriptam in Evangelio: *Corripe eum inter te et ipsum et vivifica eum, si paenitentiam agat ac se convertat; et si ei non persuasum fuerit, corripe eum inter duos vel tres, ita ut impleatur dictum: In ore duorum vel trium testium stet omne verbum.* 2. Quare autem, fratres, necesse est testimonium in ore duorum vel trium testium niti? Quoniam pater et filius et spiritus sanctus testimonium perhibent operibus hominum. Ubi enim admonitio doctrinae est, ibi etiam disciplina est ac conversio errantium. Propterea *in ore duorum vel trium testium stat omne*

6 Rom. 12, 18. — 7 Mt. 19, 19. — 9 Eph. 2, 2; II Thess. 2, 9. — 11 Eph. 2, 3. — 19 Mt. 18, 15. 16. — 22 Deut. 19, 15. — 24 I Ioann. 5, 7. — 27 Mt. 18, 16; Deut. 19, 15.

XXXVIII, 2. *quoniam pater etc.*] Adnotavi I Ioann. 5, 7, quoniam verba Didascalia huic loco similia sunt. Nec vero contendo, auctorem hunc locum profecto respexisse vel comma Ioanneum cognitum habuisse. Facile fieri potuit, ut verba ex se ipso diceret.

* * *

5. *ὅπου δὲ ὀργὴ κτλ.*] Auctor ante oculos habuisse videtur Ign. Philad. 8, 1: *οὗ δὲ μερισμός ἐστιν καὶ ὀργή, θεὸς οὐ κατοικεῖ.*

XXXVIII. *Ὅτι χρὴ τοὺς ἁμαρτάνοντας ἰδιαζόντως ἐξελέγχειν καὶ τοὺς μετανοοῦντας προσδέχεσθαι κατὰ τὴν τοῦ κυρίου διάταξιν.* Quod

καὶ ἀφ᾽ ἑαυτῶν οὐ κρίνετε τὸ δίκαιον“; 2. *γίνεσθε οὖν ὡς ἀργυρονόμοι ἐπιστήμονες· καθάπερ γὰρ οὗτοι τὰ φαῦλα τῶν νομισμάτων ἀποκρίνουσιν, τὰ δὲ δόκιμα οἰκειοῦνται, τὸν αὐτὸν δὴ τρόπον καὶ τὸν ἐπίσκοπον χρὴ τὰ μὲν ἄμωμα κατέχειν, τὰ δὲ ἐπίμωμα ἢ θεραπεύειν ἢ ἀνιάτως νοσοῦντα ἀπορρίπτειν, καὶ μὴ ταχέως κόπτειν μηδὲ οἱσδήποτε πιστεύειν.* 3. *ἐγχωρεῖ γάρ τινας καὶ διὰ ζῆλον ἢ φθόνον κατά τινος ἀδελφοῦ ἐνστήσασθαι ψευδῆ κατηγορίαν, ὡς οἱ δύο πρεσβύτεροι ἐπὶ τῆς Σωσάννης ἐν Βαβυλῶνι, καὶ ἡ Αἰγυπτία ἐπὶ τῷ Ἰωσήφ.* 4. *σὺ οὖν ὡς „θεοῦ ἄνθρωπος“ τὰ τοιαῦτα μὴ προχείρως παραδέχου, ἵνα „μὴ ἀνέλῃς τὸν ἀθῷον καὶ ἀποκτείνῃς τὸν δίκαιον“.* 5. *ὁ γὰρ τοιαῦτα παραδέχεσθαι θέλων ὀργῆς πατήρ ἐστιν μᾶλλον ἢ εἰρήνης· ὅπου δὲ ὀργή, ἐκεῖ κύριος οὐκ ἔστιν· ἡ γὰρ ὀργή, τοῦ σατανᾶ ὑπάρχουσα φίλη, λέγω δὲ ἡ παρὰ τὸ δίκαιον κινουμένη διὰ τῶν ψευδαδέλφων, οὐδέποτε ὁμόνοιαν γενέσθαι ἀφίησιν ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ.* 6. *ὅθεν ἐπιγινώσκοντες τοὺς τοιούτους ἄφρονας, ἐριστάς, ἐπιχαιρεσικάκους, μὴ πιστεύετε αὐτοῖς, ἀλλὰ καὶ παρατηρεῖσθε τοὺς τοιούτους, ἀκούοντές τι παρ᾽ αὐτῶν κατὰ ἀδελφοῦ, ὅτι οὐδὲν ἐν ὀφθαλμοῖς αὐτῶν φόνος, καὶ οὗ τις οὐχ ὑπονοεῖ καταβάλλουσιν ἄνδρα.*

XXXVIII. *Σὺ οὖν πρόσεχε τῷ κατηγορηθέντι, ἐν σοφίᾳ παρατηρῶν τὴν ἀναστροφὴν αὐτοῦ, τίς καὶ ὁποία τυγχάνει· καὶ εἰ εὕροις αὐτὸν ἀληθεύοντα, κατὰ τὴν τοῦ κυρίου διδαχὴν ποίησον, καὶ μόνον παραλαβὼν τὸν κατηγορηθέντα „ἔλεγξον αὐτόν“, ὅπως μεταγνῷ, μηδενός σοι συμπαρόντος.* 2. *„εἰ δὲ οὐ πεισθείη“, γενόμενος δεύτερος ἢ τρίτος, οὕτως αὐτῷ ὑπόδειξον τὸ πλημμέλημα, νουθετήσας αὐτὸν ἐν πραότητι καὶ παιδείᾳ, ὅτι „ἐν καρδίᾳ ἀγαθῇ ἀναπαύσεται σοφία, ἐν δὲ καρδίᾳ ἀφρόνων οὐ δια-*

8 Dan. 13. — 9 Gen. 39. — I Tim 6, 11. — 10 Exod. 23, 7. — 12 Eph. 2, 3. — 22 Mt. 18, 15. 16. — 26 Prov. 14, 33.

2 *οὗτοι τά* : *ἐκεῖνοι τὰ μὲν* b o | 5 *ἢ* pr > p v A | 6 *οἷς δήποτε* h, *οἷς οὐ δεῖ* b o | *πιστεύειν* + *ποτὲ* b o | 8 *ἐπὶ τῆς* : *τῶν ἐπὶ* b o | *Σωσάννῃ* o | 9 *τῷ* a b h o : *τοῦ* p v | 10 *προχ. παραδ.* ∼ b o | 11 *ὁ* : *οὐ* o | 12 *δέ* : *γὰρ* b o | 13 *κύριος* : *ὁ κ.* a | 14 *δὲ* a h : *δὴ* b o p v | *κιν. διά* : *κινούμενοι οἱ παρὰ* b o | 15 *ἀφίησιν γ. ὁμόνοιαν* a, *ὁμ. ἀφίησιν γεν.* b o | 16 *ἐριστὰς* + *ζηλωτὰς* b o a[2] i. m. | *χαιρεσικάκους* a | 17 *αὐτοὺς* a | 18 *τι* > o p v | *ἀδελφῶν* o | 19 *οὗ* : *ὃ* h, *ὅπου* b o | *τις* : *οὐδεὶς* b o | *καταβαλοῦσιν* p v | 20 *τὸ κατηγορηθὲν* b o | 21 *ποία* b o | *τυγχάνει* : *ὑπάρχῃ* b, *παρέχει* o | 22 *εὕρῃς* b o | 24 *παρόντος* h | 25 *οὕτως* : *αὐτὸς* b o | 27 *ἀναπαύεται* h o

verbum. 3. *Si vero non audierit, reprehende eum coram ecclesia universa; sin autem ecclesiam non audierit, a te tanquam ethnicus ac publicanus reputetur.* 4. Vobis enim dixit Dominus, episcopi, ne talem deinde in ecclesiam recipiatis ut Christianum neque communicetis cum eo; nam et ethnicos vel malos publicanos in ecclesiam non recipis nec cum eis communicas, priusquam se converterint, promittentes se futuros esse credentes et mala opera non ultra facturos esse. Propterea enim Dominus noster ac salvator locum paenitentiae eis dedit, qui peccaverunt.

XXXIX. Etenim ego Matthaeus, unus ex duodecim apostolis, qui vobis in hac doctrina loquuntur, prius fueram publicanus et nunc, quia credidi, misericordiam consecutus sum, priorum operum paenitentiam egi ac dignus habitus sum apostolus esse ac praeco verbi. 2. Et iterum Ioannes quoque propheta praedicavit in Evangelio publicanis nec praecidit spem eorum, sed eos docuit, quemadmodum conversarentur, cumque rationem peterent, dixit eis verbum: *Nolite postulare ultra id, quod vobis mandatum ac propositum est.* 3. Et Zachaeum paenitentiam agentem iterum Dominus recepit, cum ipsi supplicaret. 4. Neque ethnicos a vita arcemus, cum se converterint atque removerint ac reiecerint a se errorem suum. 5. *Tanquam ethnicus ac publicanus* igitur a te reputetur, qui malorum operum et mendacii convictus est. 6. Et si postea se paenitentiam acturum esse promiserit, sicut et ethnicos, cum voluerint ac promiserint paenitentiam se acturos esse, dixerintque se esse credentes, recipimus in congregationem, ut verbum audiant, nec vero communicamus cum eis, donec sigillo accepto perfecti

---

1 Mt. 18, 17. — **8** Hebr. 12, 17. — **10** Mt. 9, 9. — **17** Luc. 3, 13. — **18** Luc. 19, 2. — **21** Mt. 18, 17.

---

oporteat delinquentes privatim arguere et paenitentes recipere secundum constitutionem Domini.

XXXIX. *Παραδείγματα ἐπὶ μετανοίας.* Exempla paenitentiae.

6. *ὡς καὶ τοὺς ἐθνικοὺς κτλ.*] De catechumenis loquitur auctor, quos ad audiendum Dei verbum in ecclesiam admissos et lecto verbo, priusquam preces incipiebant, dimissos esse constat. Statuta ecclesiae antiqua, olim synodo Carthaginiensi IV attributa, c. 84 praecipiunt: Ut episcopus nullum prohibeat ingredi ecclesiam et audire verbum Dei, sive gentilem, sive haereticum, sive Iudaeum, usque ad missam catechumenorum (Harduinus, Coll. concil. I, 984). Similiter paenitentibus permittebatur verbum Dei audire. Cf. descriptio liturgiae VIII, 4—9.

γινώσκεται". 3 (XXXVIII). ἐὰν οὖν πεισθῇ ἐπὶ στόματος τῶν τριῶν ὑμῶν, εὖ ἂν ἔχοι· „εἰ δέ τι σκληρύνοιτο, εἰπὲ τῇ ἐκκλησίᾳ· ἐὰν δὲ καὶ ταύτης παρακούσῃ, ἔστω σοι ὡς ὁ ἐθνικὸς καὶ ὁ τελώνης", καὶ μηκέτι αὐτὸν ὡς Χριστιανὸν παραδέχου ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ, ἀλλ' ὡς ἐθνικὸν παραιτοῦ. 4. εἰ δὲ βούλοιτο μετανοεῖν, προσλαμβάνου· οὐδὲ γὰρ τὸν ἐθνικὸν ἢ τὸν τελώνην εἰς κοινωνίαν παραδέχῃ, πρὶν ἢ μεταγνῷ ἕκαστος αὐτῶν ἐκ τῶν προτέρων ἀσεβημάτων· τοῖς γὰρ μεταμελομένοις τόπον μετανοίας ὥρισεν ὁ κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς ὁ Χριστὸς ὁ υἱὸς τοῦ θεοῦ.

XXXIX. Καὶ γὰρ ἐγὼ Ματθαῖος, ἐκ τῶν δώδεκα τῶν ἐν τῇδε τῇ διδασκαλίᾳ λαλούντων ὑμῖν, εἰμὶ ἀπόστολος, καὶ αὐτὸς ὢν τελώνης μὲν πρότερον, νῦν δὲ διὰ τοῦ πιστεύειν ἠλεημένος μετεγνωκώς τε τῶν προτέρων πράξεων καὶ ἠξιωμένος ἀπόστολος εἶναι καὶ κῆρυξ τοῦ λόγου. 2. καὶ Ζακχαῖος, ὃν ὁ κύριος προσελάβετο ἐν μετανοίᾳ δεηθέντα αὐτοῦ, ὁμοίως καὶ αὐτὸς τελώνης τὸ πρότερον ὑπῆρχεν. 3. ἤδη δὲ καὶ στρατιῶται καὶ τελωνῶν ὄχλος, προσελθόντες τῷ κυριακῷ περὶ μετανοίας λόγῳ, ἀκούουσι παρὰ τοῦ προφήτου Ἰωάννου μετὰ τὸ βάπτισμα· „Μηδὲν πλέον παρὰ τὸ διατεταγμένον ὑμῖν ποιεῖτε". 4. ὁμοίως δὲ καὶ τοῖς ἐθνικοῖς οὐκ ἀπέγνωσται ἡ ζωή, ἐὰν μετανοήσαντες τὴν ἀπιστίαν ἀποβάλωσιν. 5. „ὡς τελώνην οὖν ἢ ἐθνικὸν" ἔχε τὸν ἐπὶ κακῷ ἔργῳ ἐλεγχθέντα καὶ μὴ μεταγινώσκοντα. 6. ἐὰν δὲ ὕστερον μετανοῇ, ὡς καὶ τοὺς ἐθνικούς, ὁπόταν θέλωσι μετανοεῖν καὶ ἐπιστρέφειν ἐκ τῆς πλάνης, εἰς ἐκκλησίαν προσδεχόμεθα, ὅπως τοῦ λόγου ἀκούωσιν, οὐ μὴν κοινωνοῦμεν αὐτοῖς, μέχρις οὗ τὴν

2 Mt. 18, 17. — 8 Hebr. 12, 17. — 10 Mt. 9, 9. — 18 Luc. 3, 13. — 21 Mt. 18, 17.

2 ἔχει b | σκληρύνεται b o | 3 δέ : οὖν b c | ταύτης b h o p v : τῆς ἐκκλησίας a A D | ἔστω σοι : ἔσται b | 4 καὶ > p v | 5 βούλεται b o | 6 ἢ : καὶ p v A | 7 παραδέχῃ h v a² : -δέξει p, -δέχου a, παραδέχεται ἡ ἐκκλησία b o | καταγνῷ b o | αὐτὸν h | 9 ὁ Χριστός : post τοῦ θεοῦ b o | ὁ υἱὸς b h v A : > a o p | 10 ἐκ : εἰς a | 11 τῇδε a D A B : > b h o p v | 12 ὢν : οὖν b | μὲν > b | πρότερον : τὸ πρ. p v | πιστεῦσαι με b o | 16 ὑπάρχων τὸ πρότερον b h o | στρατιωτῶν b o | 17 λόγους o | 18 μηδὲν b h o p v : μηθὲν a | 19 τεταγμένον b | δὲ a b : τε h o p v | 20 οὐκ > h | ἡ > p v | 21 ἀποβαλοῦσιν b o | ἢ > b o | 22 καταγινώσκοντα b | 23 μετανοῇ — θέλωσι > a | καὶ pr > p v | θέλουσιν b o | 24 ἐκ τῆς πλάνης : post ὕστερον μετανοῇ b o | προσδεχώμεθα p v | 25 ἀκούσωσιν b o | μέχρις οὗ : ἄχρι p v

fuerint: ita nec cum his communicamus, donec fructus paenitentiae ostenderint, ingredi autem eis licet, si verbum audire volunt, ne penitus intereant; in oratione vero ne communicent, sed egrediantur, quia et ipsi, videntes se non esse participes ecclesiae, sese subiciunt et paenitentiam agunt priorum operum atque operam dant, ut in ecclesia ad orationem admittantur, et ei, qui eos ut gentiles ac publicanos egredi vident et audiunt, timent caventque, ne peccent, ne idem ipsis eveniat et excludantur ex ecclesia ut convicti peccati vel mendacii.

XL. Nec vero prorsus eos impedibis, quominus in ecclesiam veniant audiantque verbum, episcope. Namque et Dominus noster ac salvator non prorsus repudiavit ac reiecit publicanos et peccatores, sed etiam comedit cum eis. Propterea murmuraverunt super eum Pharisaei dixeruntque: *Comedit cum publicanis ac peccatoribus.* Deinde respondit salvator noster et adversus cogitationes ac murmurationem eorum dixit: *Non est opus valentibus medico, sed male habentibus.* 2. Ideo cum eis, qui peccatorum convicti sunt quique male habent, conversamini eisque aggregamini, et eorum curam habete, et loquimini cum eis et consolamini eos et suscipite et facite converti.

XLI. Si quis autem postea conversus paenitentiae fructus ostenderit, tunc et ad orationem eum admittite sicut gentilem.

---

14 Mt. 9, 11. — 16 Mt. 9, 12.

XL. *Ὅτι οὐ χρὴ ἐχθρωδῶς διακεῖσθαι περὶ τὸν ἅπαξ ἢ δεύτερον ἁμαρτάνοντα.* Quod non oporteat hostiliter affici erga eum, qui semel vel iterum peccavit.

1. *δευτέρῳ*] Qui peccatum capitale committebant, scilicet idololatriam, homicidium et adulterium, olim semel tantum ad paenitentiam ecclesiasticam et remissionem admittebantur. Inde regula illa: *μία μετάνοια,* quam post Hermam Pastor. Mand. IV, 1, 8, qui eam autem de paenitentia vel remissione peccatorum in baptismo facienda intellegere videtur, praedicant Clemens Alex. Strom. II, 13, 56; Quis dives c. 39; Origenes In Lev. hom. XV, 2; Tertullianus De paenit. c. 7; Ambrosius De paenit. II, 10; Augustinus Ep. 132 n. 2. Constitutor hic delicta leviora respicere videtur, quae saepius remittebantur. Infra II, 43, 2—4 autem calumniator recidivus plane abscinditur ab ecclesia.

XLI. *Ὅπως δεῖ προσίεσθαι τὸν μετανοοῦντα καὶ ὅπως διαγίνεσθαι πρὸς τοὺς ἁμαρτάνοντας καὶ πότε ἐκκόπτειν τῆς ἐκκλησίας.* Quomodo oporteat recipere paenitentem et quomodo agere cum peccatoribus et quando ab ecclesia abscindere.

σφραγῖδα λαβόντες τελειωθῶσιν, οὕτω καὶ τοῖς τοιούτοις, μέχρις οὗ μετανοίας καρπὸν ἐπιδείξωσιν, ἐπιτρέπομεν εἰσέρχεσθαι, ὅπως τοῦ λόγου ἀκούοντες μὴ τελείως ἄρδην ἀπόλωνται· μὴ κοινωνείτωσαν δὲ ἐν τῇ προσευχῇ, ἀλλ᾽ ἐξερχέσθωσαν μετὰ τὴν ἀνάγνωσιν τοῦ Νόμου καὶ τῶν Προφητῶν καὶ τοῦ Εὐαγγελίου, ὅπως διὰ τοῦ ἐξιέναι ἐπιβελτιωθῶσιν τὴν ἀναστροφὴν τοῦ βίου, σπουδάζοντες περὶ τὰς συνάξεις ἀπαντᾶν ὁσημέραι καὶ τῇ δεήσει σχολάζειν, ὅπως καὶ αὐτοὶ δυνηθῶσιν εἰσδεχθῆναι, καὶ οἱ θεώμενοι αὐτοὺς κατανυγῶσιν καὶ ἀσφαλέστεροι γένωνται, εὐλαβούμενοι τοῖς ὁμοίοις περιπεσεῖν.

XL. *Οὐ μέντοιγε βδελύξῃ τὸν περιπεσόντα ἑνὶ καὶ δευτέρῳ σφάλματι, ὦ ἐπίσκοπε, οὐδὲ κωλύσεις αὐτὸν τοῦ κυριακοῦ λόγου, οὐδὲ κοινῆς διαίτης αὐτὸν ἐξώσεις, ἐπείπερ οὐδὲ ὁ κύριος παρῃτεῖτο μετὰ τῶν τελωνῶν ἐσθίειν καὶ τῶν ἁμαρτωλῶν, καὶ ὑπὸ τῶν Φαρισαίων ἐγκαλούμενος περὶ τούτου ἔλεγεν· „Οὐ χρείαν ἔχουσιν οἱ ἰσχύοντες ἰατροῦ, ἀλλ᾽ οἱ κακῶς ἔχοντες“. 2. τοῖς οὖν δι᾽ ἁμαρτίας ἀφορισθεῖσιν παρ᾽ ὑμῶν καὶ συναναστρέφεσθε καὶ συναυλίζεσθε, ἐπιμελούμενοι, παρακαλοῦντες, ὑποστηρίζοντες, λέγοντες αὐτοῖς· „Ἰσχύσατε, χεῖρες ἀνειμέναι καὶ γόνατα παραλελυμένα“. 3. παρακαλεῖν γὰρ χρὴ τοὺς πενθοῦντας καὶ τοῖς ὀλιγοψυχοῦσιν προθυμίαν διδόναι, ὅπως μὴ τῇ ἀμετρίᾳ τῆς λύπης εἰς ἀφροσύνην χωρήσωσιν, ἐπείπερ ὁ „ὀλιγόψυχος ἰσχυρῶς ἄφρων“.*

XLI. *Εἰ δέ τις ἐπιστραφεὶς μετανοίας καρπὸν ἐπιδείξηται, τότε καὶ εἰς προσευχὴν εἰσδέξασθε αὐτόν, ὡς τὸν υἱὸν τὸν ἀπολωλότα, τὸν ἄσωτον, τὸν μετὰ πορνῶν μειώσαντα τὴν πατρικὴν οὐσίαν, τὸν χοίρους βόσκοντα καὶ κερατίων ἐμπλησθῆναι ἐπιθυμοῦντα καὶ μὴ τυγχάνοντα, μεταγνόντα καὶ παλινδρομήσαντα πρὸς τὸν πατέρα καὶ εἰπόντα· „Ἥμαρτον εἰς τὸν οὐρανὸν καὶ*

15 Mt. 9, 12. — 19 Ies. 35, 3. — 22 Prov. 14, 29. — 24 Luc. 15, 11—24. — 28 Luc. 15, 21.

2 *καρποὺς* b A | 3 *τελέως* a | *ἀπόλλονται* b | 4 *δέ* : *οὖν* b o | 5/6 *καὶ τοῦ — βίου* > b o | 6 *βελτιωθῶσιν* a | 7 *περί* : *μετὰ* b o | *ἁπάντων* b o | 8 *θεώμενοι* : *θεωροῦντες* b o | *αὐτοῖς* h | 9 *εὐλαβούμενοι* + *μὴ* b o | 13 *διαίτης αὐτὸν* ∼ b o | 13/14 *παρετηρήτω* b o | 14 *τῶν* pr > b o | *ἐσθίειν* post *ἁμαρτωλῶν* b o p v | *τῶν* sec > b o p v | 15 *τῶν* > b o | *τούτων* b | 16 *ἰσχύοντες* : *ὑγιένοντες* b o | 17 *οὖν* : *δὲ* b o | *ἁμαρτίαν* o | 19 *λέγοντες* : *καὶ λ.* b o | 21 *ὀλιγοψύχοις* b o p | 22 *χωρήσουσιν* b o | *ὁ* > a b o | *ἰσχυρὸς* b o p v | 23 *καρποὺς* b o | 24 *δέξασθε* h | *ὡς τὸν υἱὸν τὸν* > b o | 25 *τὸν ἄσωτον* > b o

2. Quemadmodum igitur gentilem baptizas ac postea recipis, ita et huic manum impones, omnibus pro eo precantibus, ac deinde eum introduces et participem facies ecclesiae, et erit ei in loco baptismi impositio manus; namque aut per impositionem manus aut per baptismum accipiunt participationem spiritus sancti. 3. Propterea tanquam medicus compatiens omnes peccatores cura omnemque prudentiam adhibe et affer sanationem ad vitam eorum sustentandam, neque sis paratus abscindere membra ecclesiae, sed utere verbo ligationum et castigationibus lenitatum et emplastro deprecationis. 4. Si enim ulcus altum fit carne tabescente, cura illud et aequa medicamentis salutaribus; sin autem foetidum fit, purga illud mordaci medicamento, id est verbo correptionis. 5. Si vero caro exoritur, scabe eam et coaequa acri medicamento, id est comminando iudicium. 6. Et si cancer exsistit, causticis ure

1 *κληθῆναι* b h o | *μετά* : *ὃν μ.* b o | 2 *προσελάβετο* : *ὑπεδέξατο* b o | 3 *τόν* : *τὸ* b p | *σφάξας τε* : *σφάξατε* o, *ἔσφαξεν* p v | 4 *ηὐφραίνετο* : *καὶ εὐφρ.* p v | *τῶν* > b o | 6 *ἄν* : *ἐν* o | 7 *κεκαθαρισμένον* a | *αὐτῶν* b o | 8 *ἀποκαταστήσῃς* a | 9 *τοῦ* > b o p v | *λούματος* h | *διά* : *ἐκ* b o | 10 *ἡμ. χειρῶν* : *χ. τῶν ἡμετέρων* b o | *τὸ . . τὸ* > a | 11 *σαλευθέντων* b o | 12 *ἐπεγκαλέσηται* h, *ἐγκαλέσῃ* p v, *ἐγκαλέσει* b, *-σοι* o | *σοι* > h | *δή* : *διάτι* b o | 14 *δέ* : *σε* b | *οὕτως* b o | 15 *καὶ* pr > b o p | 16 *ὁ* > h | 18 *ηὔχετο* : + *τε* b, *τότε* o | 19/20 *στήριζων* o | 23 *σου* a^2 supra lineam : > a | 25 *πάντας* > b o | *θεράπευσον* b | 26/27 *τέμνων — προσφέρων* : *τέκνον οἴκιον δείξις καὶ ἄσεις* (*ἴασις* o) *ἐπιφέρων* b o | 28 *ἐνιείς* : *φέρειν εἰς* b o | *γλυκαῖα* b o,

2. *ἀντὶ τοῦ λούσματος ἡ χειροθεσία*] Christianus propter peccatum ex ecclesia exclusus paenitentia acta per manus impositionem in eam recipitur, similiter ac proselyta per baptismum in ecclesiam suscipitur. Itaque veteres paenitentiam appellabant baptismum secundum, baptismum lacrymarum, baptismum paenitentiae.

4. *εἰς τὴν προτέραν ἀξίαν ἀποκ.*] Cf. VIII, 9, 5. Cypr. Ep. 25. Ceteroquin paenitentes non plane restituebantur; peccatores enim convicti infra VIII, 47 can. 61 ab ordinibus sacris excluduntur. Itaque verba illa de communione tantum intellegenda sunt.

5. *τέμνων ἢ καίων ἢ ξήρια πρ.*] Similiter Tertullianus De paenit. c. 10: Miserum est secari et cauterio exuri et pulveris alicuius mordacitate cruciari. Cf. etiam Tert. Adv. Marc. II, 16; Scorp. c. 5; Lucifer Calar. Moriendum esse pro Dei filio c. 13.

5—7. Origenes In Iesu Nave hom. VII, 6 dicit: Haec non ideo dicimus, ut pro levi culpa aliquis abscindatur; sed si forte commonitus quis et correptus pro delicto semel et iterum ac tertio nihil emendationis ostenderit, utamur medici disciplina; si oleo perunximus, si emplastris mitigavimus, si malagmate mollivimus, nec tamen cedit medicamentis tumoris duritia, solum superest remedium desecandi.

ἐνώπιόν σου, καὶ οὐκέτι εἰμὶ ἄξιος καλεῖσθαι υἱός σου“, μετὰ μουσικῶν ὁ φιλότεκνος πατὴρ προσελάβετο, καὶ τὴν ἀρχαίαν στολὴν καὶ τὸν δακτύλιον καὶ τὰ ὑποδήματα ἀποδούς, σφάξας τε τὸν σιτευτὸν μόσχον ηὐφραίνετο μετὰ τῶν φίλων. 2. οὕτως οὖν καὶ σὺ ποίει, ὦ ἐπίσκοπε· ἀλλ᾽ ὥσπερ τὸν ἐθνικὸν λούσας εἰσδέχῃ μετὰ τὴν διδασκαλίαν, οὕτω καὶ τοῦτον χειροθετήσας, ὡς ἂν μετανοίᾳ κεκαθαρμένον, πάντων ὑπὲρ αὐτοῦ προσευχομένων, ἀποκαταστήσεις αὐτὸν εἰς τὴν ἀρχαίαν αὐτοῦ νομήν, καὶ ἔσται αὐτῷ ἀντὶ τοῦ λούσματος ἡ χειροθεσία· καὶ γὰρ διὰ τῆς ἐπιθέσεως τῶν ἡμετέρων χειρῶν ἐδίδοτο τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον τοῖς πιστεύουσιν. 3. κἄν τις τῶν μὴ σεσαλευμένων ἀδελφῶν αὐτοῦ ἐπεγκαλέσῃ σοι, ὅτι δὴ κατηλλάγης αὐτῷ, εἰπὲ πρὸς αὐτόν· „Σὺ πάντοτε μετ᾽ ἐμοῦ εἶ, καὶ τὰ ἐμὰ πάντα σά ἐστιν‘ εὐφρανθῆναι δὲ ἔδει καὶ χαρῆναι, ὅτι ὁ ἀδελφός σου οὗτος νεκρὸς ἦν καὶ ἀνέζησεν, καὶ ἀπολωλὼς καὶ εὑρέθη“. 4. ὅτι γὰρ οὐ μόνον προσδέχεται ὁ θεὸς τοὺς μετανοοῦντας, ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν προτέραν ἀξίαν ἀποκαθίστησιν, ἱκανὸς μάρτυς ὁ ἅγιος Δαυίδ, ὃς μετὰ τὴν εἰς τὸν Οὐρίαν ἁμαρτίαν ηὔχετο τῷ θεῷ λέγων· „Ἀπόδος μοι τὴν ἀγαλλίασιν τοῦ σωτηρίου σου, καὶ πνεύματι ἡγεμονικῷ στήριξόν με“, καὶ πάλιν· „Ἀπόστρεψον τὸ πρόσωπόν σου ἀπὸ τῶν ἁμαρτιῶν μου, καὶ πάσας τὰς ἀνομίας μου ἐξάλειψον· καρδίαν καθαρὰν κτίσον ἐν ἐμοί, ὁ θεός, καὶ πνεῦμα εὐθὲς ἐγκαίνισον ἐν τοῖς ἐγκάτοις μου· μὴ ἀπορρίψῃς με ἀπὸ τοῦ προσώπου σου, καὶ τὸ πνεῦμά σου τὸ ἅγιον μὴ ἀντανέλῃς ἀπ᾽ ἐμοῦ“. 5. καὶ σὺ οὖν ὡς συμπαθὴς ἰατρὸς τοὺς ἡμαρτηκότας πάντας θεράπευε, χρώμενος σωτηρίοις πρὸς βοήθειαν ἀγωγαῖς, μὴ μόνον τέμνων ἢ καίων ἢ ξήρια προσφέρων, ἀλλὰ καὶ ἐπιδεσμῶν καὶ μοτῶν καὶ ἐνιεὶς γλυκέα φάρμακα ἐπουλωτικὰ καὶ καταβρέχων λόγοις παρακλητικοῖς. 6. ἐὰν δὲ κοῖλον ᾖ τὸ τραῦμα, θρέψον αὐτὸ δι᾽ ἐμπλάστρων, ἵνα γεμισθὲν ἶσον τῷ ἀρτίῳ ἀποτελεσθῇ· ἐὰν δὲ ῥυπανθῇ, τότε κάθαρον ξηρίῳ, τοῦτ᾽ ἔστιν λόγῳ ἐπιτιμητικῷ· ἐὰν δὲ ὑπέρογκον γένηται, δριμεῖ κολλυρίῳ ἐξομάλισον αὐτό,

12 Luc. 15, 31. 32. — 18 Ps. 50, 14. — 20 Ps. 50, 11—13.

-κεῖα v, -κία p | ἐπουλ. καὶ > b o | 29 δὲ > b | κοῖλον ᾖ : κωλύει b o | 29/30 δι᾽ ἐμπλάστρων h v A : διὰ τῶν ἐμ. p, ἤδεϊ ἐμπλάστρῳ a, οἰδέσω (οἰδεώ o) ἐμπλάστρῳ b o | 30 ἵνα γεμ. > b o | ἀποτελέσει o | 31 ἐπιτιμητικῷ : + παρακλητικῶι h, + ἢ παρακλητικῶ b o A | 32 δριμὺ h, δριμοὶ p, δρυμ̄ν b, δρυμῖ o

eum, id est imponendo multa ieiunia reseca et purifica ulcus putridum. 7. Si vero cancer maior fit et superat etiam caustica, iudica, quod membrum sit foetidum, deinde cum aliis medicis consilium iniens et multum meditans abscinde membrum illud foetidum, ne totum corpus corrumpat. 8. Ne facile igitur promptus sis ad secandum nec protinus festines nec curras ad serram multis dentibus armatam, sed prius utere scalpello et scinde ulcus, ut aperte videatur ac perspiciatur causa morbi occulti, qualis intus sit, ut totum corpus doloris expers conservetur. 9. Sin autem aliquem vides paenitentiam non agere neque ullam spem praebere, tunc cum tristitia et luctu abscinde eum et eice ex ecclesia.

XLII. Si vero falsa est accusatio calumniae et vos pastores cum diaconis mendacium tanquam veritatem amplectimini aut propter personarum acceptionem aut propter munera, quae accipitis, et commutatis iudicium, volentes facere, quod acceptum est malo, et eum, qui accusatur quidem, sed alienus est a culpa, exterminatis et eicitis ex ecclesia, rationem reddetis in die Domini, quia scriptum est: *Non accipies personam in iudicio.* Et iterum scriptura dicit: *Munus excaecat oculos videntium et mutat verba iustorum.* Et similiter dixit: *Salvate oppressos et iudicate pupillos et defendite viduas;* et: *Iudicium iustum iudicate in portis.* 2. Cavete ergo, ne personam accipientes incidatis sub iudicium verbi Domini, qui dixit sic: 3. *Vae eis, qui amarum faciunt dulce et dulce amarum*

18 Deut. 1, 17. — 19 Exod. 23, 8; Deut. 16, 19. — 20 Ies. 1, 17. — 21 Deut. 1, 16; 16, 18. — 23 Ies. 5, 20. 23.

1 *καυτήρισον αὐτῷ* b o | 3/4 *ἐπιθῆναι* a b h p | 4 *κατάδεσμον* b, *κατάδεσμα ὑποβάλλην* o | *ἀλλ'* > o | *ἐπιτίνεται* o | 5 *ὥσπερ* h | 7 *φθαρῇ* b h o v | 9 *ἐπὶ* a h : *εἰς* b o p v | 10 *πρῶτα* a | *ἀποστέματα* a o v (v *η* superscripsit), *ἀποστέμματα* b p | 11 *ποιῶν* a h o : *ποιὸν* b v, > p | *ἀναλγές* : *ἀναλύεις* b, *-λύες* o | *τηρήσῃ* : *ποιήσει* b o | 12 *ἀπεσκληροκῶτα* b o | 14 *ἐξαιρεῖται* o | *τὸ* o | 15 *ποιήσαται* b o, *ποιεῖτε* p v | 16 *πλουσίου* post *πρόσωπον* a | 16/17 *πλουσίου — κρίσις* > b o | 18 *ἢ* > b o | *ἡ* > b | 19 *τὸ ψ. ὡς* : *ὡς ψ.* h | 20 *ἢ* pr > b o p v | 22 *δὲ* > h o p v | *ἀλλότριον* ante *ὑπάρχοντα* b o | *ἀπώσησθε* + *δὲ* v | 23 *κυρίου* : *τοῦ κ.* p v | *ἀθῶον* > b o | 24 *παρατάξαι* b o | 25 *δίκαια* a h p v Ex. 23, 8 : *δικαίων* b o Deut. 16, 19, *δικαίου* A |

XLII, 4. *quo iudicio etc.*] Pars sententiae altera non ad verbum in S. Scriptura legitur. Auctor respiciens Luc. 6, 37 eam composuisse videtur.

XLII. *Ὅτι χρὴ ἀπροσωπόληπτον εἶναι τὸν κριτήν.* Iudicem non debere esse acceptorem personarum.

ἀπειλῇ κρίσεως· κἂν νομὴ γένηται, καυτηρίασον αὐτὸ καὶ τὴν σηπεδόνα ἔκκοψον, στιβώσας νηστείαις. 7. ἐὰν δὲ ταῦτα ποιήσῃς καὶ γνῷς, ὅτι „ἀπὸ ποδῶν ἕως κεφαλῆς οὐκ ἔστι μάλαγμα ἐπιθεῖναι οὔτε ἔλαιον οὔτε καταδέσμους", ἀλλ' ἐπεκτείνεται ἡ νομὴ καὶ προλαμβάνει πᾶσαν ἴασιν, ὡς ἡ γάγγραινα πᾶν μέλος σήπουσα, τότε μετὰ πολλῆς σκέψεως καὶ συμβουλίας καὶ ἑτέρων ἰατρῶν ἐμπείρων ἀπόκοψον τὸ διασαπὲν μέλος, ἵνα μὴ τὸ πᾶν διαφθαρῇ σῶμα τῆς ἐκκλησίας. 8. μὴ ῥᾳδίως οὖν ἴσθι πρόχειρος εἰς τὸ ἀποκόπτειν, μηδὲ ταχέως ἐπὶ τὸν μυριόδοντα πρίονα ὅρμα, ἀλλὰ πρῶτον χρῶ σμίλῃ, τὰ ἀποστήματα διαιρῶν, ὅπως τὸ ἐντὸς ἐγκείμενον αἴτιον τῶν πόνων ποιῶν ἐκκριθὲν ἀναλγὲς τὸ σῶμα τηρήσῃ. 9. ἐὰν δέ τινα ἀμετανοήτως ἔχοντα βλέπῃς καὶ ἀπεσκληκότα, τότε μετὰ λύπης καὶ πένθους ἀνιάτως ἔχοντα τῆς ἐκκλησίας ἀπόκοπτε· „Ἐξαρεῖτε" γὰρ „τὸν πονηρὸν ἐξ ὑμῶν αὐτῶν", καί· „Εὐλαβεῖς ποιήσετε τοὺς υἱοὺς Ἰσραήλ", καὶ πάλιν· „Οὐ λήψῃ πρόσωπον ἐν κρίσει πλουσίου", καί· „Πένητα οὐκ ἐλεήσεις ἐν κρίσει, ὅτι τοῦ κυρίου ἡ κρίσις".

XLII. Ἐὰν δὲ ψευδὴς ᾖ ἡ κατηγορία τῆς διαβολῆς καὶ ὑμεῖς οἱ ποιμένες σὺν τοῖς διακόνοις τὸ ψεῦδος ὡς ἀλήθειαν παραδέξησθε ἢ διὰ προσωποληψίαν ἢ διὰ δώρων ἐξαλλαγήν, βουλόμενοι τὸ ἀρεστὸν τῷ διαβόλῳ ποιεῖν, τὸν κατηγορούμενον μέν, ὑπάρχοντα δὲ τοῦ ἐγκλήματος ἀλλότριον ἀπώσησθε τῆς ἐκκλησίας, λόγον ὑφέξετε ἐν τῇ ἡμέρᾳ κυρίου, ὅτι γέγραπται· „Ἀθῷον καὶ δίκαιον οὐκ ἀποκτενεῖς· οὐ λήψῃ δῶρα πατάξαι ψυχήν· τὰ" γὰρ „δῶρα ἐκτυφλοῖ ὀφθαλμοὺς σοφῶν καὶ λυμαίνεται ῥήματα δίκαια", καὶ πάλιν· „Οἱ δικαιοῦντες τὸν ἀσεβῆ ἕνεκεν δώρων καὶ τὸ δίκαιον τοῦ δικαίου αἴροντες". 2. προσέχετε οὖν, μήπως προσωπολῆπται γενόμενοι ὑποπέσητε τῇ φωνῇ τοῦ κυρίου ταύτῃ. 3. φυλάσσεσθε οὖν τὸ κατακρίνειν τινὰς ἀδίκως καὶ συνηγορεῖν τοῖς πονηροῖς· „Οὐαὶ" γὰρ „τῷ λέγοντι τὸ πονηρὸν καλὸν καὶ τὸ καλὸν πονηρόν,

3 Ies. 1, 6. — 14 Deut. 17, 7. — Lev. 15, 31. — 15 Lev. 19, 15. — 16 Exod. 23, 3. — Deut. 1, 17. — 23 Exod. 23, 7. — 24 Deut. 27, 25. — Deut. 16, 19; Exod. 23, 8. — 26 Ies. 5, 23. — 30 Ies. 5, 20.

27/2 προσέχετε — φῶς a (προσέχετε — ταύτῃ a² i. m., > a) b h o A cf. D : p v primo exhibent φυλάσσεσθε — τὸ καλὸν πονηρόν (v. 3ª), deinde προσέχετε — ταύτῃ (v. 2), postremo praemissis verbis οὐαὶ οἱ λέγοντες particulam τὸ πικρὸν — σκότος φῶς (v. 3ᵇ) pro τῷ τιθέντι scribentes οἱ τιθέντες | 30 γὰρ + φησὶν b o

et lucem vocant tenebras et tenebras lucem, qui iustificant impium pro munere eius neque agnoscunt innocentiam innocentis. 4. Cavete autem, ne quem iniuste noxium declaretis et malos adiuvetis. Nam alios iudicantes iudicatis vosmet ipsos, sicut Dominus dixit: *Quo iudicio iudicaveritis, iudicabimini, et quemadmodum condemnaveritis, sic condemnabimini.* Propterea in memoria et in mente habete hoc verbum: *Ignoscite, et ignoscetur vobis, et nolite condemnare, ne condemnemini.* 5. Si autem sine acceptione personae est iudicium vestrum, episcopi, respicite, qualis sit iste, qui fratrem suum calumniatur. Si frater est mendax et ex invidia aut zelo calumnias intulit, ut turbet ecclesiam Dei et interficiat illum, quem accusavit, expellens eum ex ecclesia et tradens gladio ignis: iudica eum severe propter malum, quod fecit adversus fratrem suum. 6. Nam secundum suum ipsius sensum, si potens erat aures iudicis capere, igne interficit fratrem. Scriptum est: *Qui sanguinem hominis effuderit, eius sanguis effundetur pro sanguine, quem effudit.*

XLIII. Si homo talis invenitur, velut interfectorem eum cum magna vituperatione ex ecclesia expellite, et post aliquod tempus, si paenitentiam se facturum esse promiserit, admonete eum et castigate severe, et postea manus imponentes eum in ecclesiam recipite, attendentes tamen ac custodientes eum, ne iterum alteri molestiam inferat. 2. Et si videtis, ingressum eum iterum similiter seditionem movere et alios accusare ac calumniari et machinationes facere et super multos mendaciter accusationes afferre, eicite eum, ne iterum ecclesiam devastet perturbetque; nam talis, etiamsi intus est, cum non decori sit ecclesiae, supervacuus est neque utilitatem

4 Mt. 7, 2; Luc. 6, 37. — 7 Luc. 6, 37. — 15 Gen. 9, 6.

XLIII, 3. *et cessabit alt. et probrum*] Haec particula deest in LXX Prov. 22, 10, legitur autem in textu hebraico et in Vulgata, ubi locum particulae sequentis obtinet. Cum ergo versus in his duobus textibus membro tertio, in LXX membro secundo careat, ab auctore Didascaliae totus et integer laudatur.

* * *

XLIII. *Ὅπως χρὴ τοὺς συκοφάντας τιμωρεῖσθαι.* Quomodo puniendi sint calumniatores.

1. *ἀποσυνάγωγον κτλ.*] Calumniator ergo aliquamdiu prorsus ab ecclesia excludebatur; deinde admittebatur ad paenitentiam; denique paenitentia acta recipiebatur. Peccatores, de quibus supra II, 16 sermo est, citius ad paenitentiam admittuntur.

2—4. Calumniatori ergo nonnisi una paenitentia praebebatur. Aliter saltem Constitutiones II, 40, 1.

τὸ πικρὸν γλυκὺ καὶ τὸ γλυκὺ πικρόν, τῷ τιθέντι τὸ φῶς σκότος καὶ τὸ σκότος φῶς“. 4. ἐὰν γὰρ ἑτέρους ἀδίκως κατακρίνητε, καθ' ἑαυτῶν ἀποφαίνεσθε, ὅτι λέγει κύριος· „Ὧι κρίματι κρίνετε, κριθήσεσθε, καὶ ὡς καταδικάζετε, καταδικασθήσεσθε“. 5. εἰ οὖν ἀπροσωπολήπτως κρίνετε, ἐπιγνώσεσθε τὸν κατηγοροῦντα κατὰ τοῦ πλησίον αὐτοῦ μαρτυρίαν ψευδῆ, καὶ ἐπιδείξας αὐτὸν συκοφάντην, βάσκανον, φονέα, ταράσσοντα ὡς κακὸν ἀντιλογίαις, ἄστατον ἐν τοῖς λόγοις, ἑαυτῷ ἐναντίον ἐφ' οἷς φθέγγεται καὶ ἁλισκόμενον ῥήμασιν ἰδίου στόματος· „παγὶς γὰρ αὐτῷ ἰσχυρὰ ἐφέστηκεν τὰ ἴδια χείλη“· ὃν μετὰ τοὺς ἐλέγχους τῆς ψευδολογίας κρινεῖς ἀποτόμως καὶ τῇ μαχαίρᾳ τοῦ πυρὸς παραδώσεις, „καὶ ποιήσεις αὐτῷ ὃν τρόπον ἐπονηρεύσατο ποιῆσαι τῷ πλησίον“. 6. ὅσον γὰρ τὸ ἐπ' αὐτῷ ἐφόνευσεν τὸν ἀδελφόν, προλαβὼν τὰ ὦτα τοῦ κριτοῦ· γέγραπται δέ, ὅτι „Ὁ ἐκχέων αἷμα ἀνθρώπου ἀντὶ τοῦ αἵματος αὐτοῦ ἐκχυθήσεται“, καί· „Ἐξαρεῖς τὸ αἷμα τὸ ἀναίτιον ἀπὸ σοῦ, τὸ ἐκχυθὲν μάτην“.

XLIII. Ποιήσεις οὖν αὐτὸν ἀποσυνάγωγον ὡς φονέα ἀδελφοῦ. ἔπειτα χρόνου διαστάντος, ἐὰν λέγῃ μετανοεῖν, στιβώσατε αὐτὸν νηστείαις, καὶ μετὰ ταῦτα χειροθετήσαντες αὐτὸν προσδέξασθε, ἀσφαλισάμενοι μέντοι αὐτόν, μή τινα ταράξῃ πάλιν. 2. εἰ δὲ πάλιν εἰσελθὼν ὁμοίως στασιάζει, οὐ παυόμενος τοῦ ταράσσειν καὶ κατακερτομεῖν τῶν ἀδελφῶν, ἐκ φιλονεικίας μώμους ἐπιτηδεύων, ἐκβάλετε αὐτὸν ὡς λοιμόν, ἵνα μὴ τὴν ἐκκλησίαν λυμαίνηται τοῦ θεοῦ· ὁ τοιοῦτος γὰρ ταραχὰς συνίστησι πόλεσιν· οὗτος γὰρ κἂν ἔσω ᾖ, μὴ πρέπων τῇ ἐκκλησίᾳ, περισσὸς καὶ

3 Mt. 7, 2; Luc. 6, 37. — 9 Prov. 6, 2. — 11 Deut. 19, 19. — 14 Gen. 9, 6. — 15 Deut. 19, 13. — 24 Prov. 11, 11.

1 τὸ tert > h | 3 κύριος a h : ὁ κ. b o p v | ᾧ : τῷ b o | κρίνετε : ᾧ κρίνεται b o | 4 κριθήσεσθαι b o | ὡς : ᾧ a | καταδικάζεται . . καταδικασθήσεσθαι b o | 6 μαρτυρίαν : μαρτυρήσαντα a² | ἀποδείξας b h o | 6/7 συκοφάντην + ἢ b o cf. D | 7 ταράσσοντα > h | 8 ἑαυτῷ a : ἑαυτὸν h, ἑαυτοῦ p v, αὐτοῦ b o, hi quatuor vocem cum praecedente particula construentes | 8 ἐφ' : ἐν v, > p | 11 κρίνεις p, κρίνῃς o | 12 ποιῆσαι > o | 13 τὸ h : τῷ b o, ἐλάλησεν a, > p v | προσλαβὼν b | 14 δέ : γὰρ b h o | ὅτι > b h o v | 15 ἐξερεῖς o | 17 ποιήσεται b o cf. D | 18 στηλβώσαται o | 19 αὐτὸν προσδ. ∾ b o | 20 ἀσφαλιζόμενοι b h o | πράξῃ b o | 21 πάλιν > p v | 22 τῶν ἀδελφῶν h p v A cf. D : τὸν ἀδελφὸν a b o | φιλονεικείας a | μωμοῦν h v, κακῶς b o | 23 ἔκβαλε, h, ἐκβαλεῖτε a | 24 θεοῦ : Χριστοῦ p v | ὁ τοιοῦτος — πόλεσιν > b | συνιστᾷ h | πόλεσιν a A : πόλει h o v, πολὰς p

praebet. 3. Videmus enim, homines ab ortu in corporibus membra superflua habere, exempli causa digitos vel aliam carnem superfluam, et haec, cum in corpore sint, inhonesta et indecora esse et corpori et homini, quia superflua sunt, cum autem ab artifice abscissa fuerint, hominem illum pulchritudinem ac decorem corporis recuperare nihiloque egere, quia hoc superfluum ab eo abscissum fuit, immo eo magis apparere in pulchritudine sua. Secundum hanc imaginem ergo et vos pastores agite, quoniam ecclesia corpus est nosque membra sumus, qui in Deum credimus et sumus in amore, in timore Dei, sicut mandatum traditionis accepimus. Propterea eum, qui mala meditatur adversus ecclesiam et membra turbat amatque vituperationes et accusationes inimici, hoc est seditiones et lites et calumnias et insusurrationes et contentiones et quaestiones et accusationes et obiurgationes et dissensiones; qui eiusmodi amat et perficit, in hoc certe inimicus operatur, et etiamsi intro est in ecclesia, alienus est ecclesiae et familiaris inimici, cui servit in ipso operanti, et evertit ac conterit ecclesiam; hic ergo, si intus manet, dedecori est ecclesiae propter blasphemias suas et propter multam seditionem; nam ecclesia Dei per eum in periculum incidit, ne dissipetur: hunc igitur tractate, sicut scriptum est in Sapientia: *Educ malum e congregatione, et cum eo egrediatur lis eius, et cessabit altercatio et probrum, cum in congregatione sedens vobis omnibus probrum inferat.* 4. Cum enim bis ex ecclesia egressus fuerit, recte abscissus est eoque magis ecclesia nunc ornata est in statu suo, quia pax in ea oritur; nam haec in ea defuit, cum ex hac hora ecclesia maneat sine blasphemia ac sine tumultu. 5. Si vero mens vestra non est pura aut propter acceptionem personae aut propter dona divitiarum impurarum, quae accipitis, et malum sinitis apud vos manere aut expellitis et eicitis ex ecclesia bene conversantes et inter vos educatis multos malos, litigatores et dissipatores et dissolutos, blasphemationem congregationi ecclesiae affertis et periculum creatis, ne his rebus eam dissipetis, vobismet ipsis autem periculum mortis attulistis et privati estis vita aeterna, quia hominibus placuistis ac deviastis a veritate Dei propter acceptionem personae et multorum donorum inanium, et dissipastis ecclesiam catholicam, filiam Domini Dei dilectam.

---

21 Prov. 22, 10.

μάταιος τυγχάνει, σπιλῶν ὅσον τὸ ἐπ᾿ αὐτῷ τὸ σῶμα τοῦ Χριστοῦ. 3. εἰ γάρ τινες τῶν ἀνθρώπων, γεννώμενοι καὶ περισσὰ τῶν σωμάτων μέλη προσηρτημένα ἔχοντες, οἷον δακτύλους ἢ ὑπερσαρκώματα, περικόπτουσιν ἀφ᾿ ἑαυτῶν ταῦτα διὰ τὴν ἀπρέπειαν, καὶ οὐδεμία προσγίνεται ἀπρέπεια, ἀπολαβόντος τοῦ ἀνθρώπου διὰ τοῦ τεχνίτου τὴν φυσικὴν εὐκοσμίαν, πόσῳ μᾶλλον ὑμεῖς, οἱ ποιμένες, τῆς ἐκκλησίας ὑπαρχούσης σώματος ἀρτίου καὶ μελῶν ὑγιεινῶν τῶν ἐπὶ θεὸν πιστευόντων ἐν φόβῳ κυρίου καὶ ἀγάπῃ, ὅταν εὑρεθῇ ἓν μέλος περισσόν, πονηρὰ φρονοῦν καὶ τῷ λοιπῷ σώματι ἀπρέπειαν ἐμποιοῦν καὶ χειμάζον αὐτὸ στάσει καὶ μάχῃ καὶ καταλαλιᾷ, παρέχον αὐτῷ ψόγους, πράγματα, μώμους, καταλαλιάς, ἐγκλήματα, ἀκαταστασίας, καὶ τὰ τοιαῦτα τοῦ διαβόλου ἐνεργήματα ἐκτελῶν ὡς ἂν κεχειροτονημένος ὑπὸ τοῦ διαβόλου σκυβαλίζειν τὴν ἐκκλησίαν διὰ βλασφημιῶν καὶ πολλῆς ἀκαταστασίας καὶ ἔριδος καὶ διχοστασίας; 4. οὗτος οὖν, δεύτερον ἔξω τῆς ἐκκλησίας βληθείς, ἀξίως ἀπετμήθη τῆς τοῦ κυρίου συναγωγῆς· καὶ μᾶλλον νῦν κεκόσμηται ἡ τοῦ κυρίου ἐκκλησία ἢ τὸ πρῶτον, ὅτε τὸ περιττὸν ἐκέκτητο καὶ ἑαυτῇ ἀνοίκειον μέλος· διὸ ἀπὸ τοῦ νῦν ἀβλασφήμητός ἐστιν καὶ ἀσκυβάλιστος, πονηρῶν ἀπαλλαγεῖσα, δολίων, λοιδόρων, ἀνημέρων, προδοτῶν, μισοκάλων, φιληδόνων, κενοδόξων, ἀπατηλῶν, δοξοσόφων, ἔργον θεμένων διασπείρειν, μᾶλλον δὲ διασκορπίζειν τὰ τοῦ κυρίου ἀρνία.

1 Iac. 3, 6.

1 τό pr : καὶ p v | τὸ sec : πᾶν τὸ p v | 4 περισαρκώματα b o | κόπτουσιν o | 7 ὑπάρχοντες b o p | σώματος > b o | 8 ὑγιενόντων b o | τῶν : ὁ b o, > a | πιστεύων b o | 9 φρονοῦντα (ἀφρ. b) b o | 10 ἐμποιοῦντα καὶ χειμάζοντα h, ἐν ποιοῦντι (ἐμπ. o) καὶ χειμάζοντι b o | αὐτῶ h o | 11 παρέχοντα h, παρέχοντι b o | ψόγους : φόβους a | 12 ἐγκλ. ἀκαταστασίας > b o | τοιαῦτα + τὰ b o | 13 κεχειρ. : καὶ χερονημένος b o | 14 σκυβαλίζων b o | 15 ἔριδος κ. διχ. > b o | οὗτος οὖν : τοιοῦτος ὢν (ὂν o) b o | 17 κυρίου : θεοῦ b | 18 πρότερον h | ἐκέκτητο > b o | ἑαυτῆς b o | 19 πονηρῶν : καὶ π. b o | 20 δολεσχίων (ἀδολ. o) λοιδωριῶν b o | 21 φιληδόνων > o | κενοδ. ἀπατηλῶν > b o | τιθεμένων h | 22 κυρίου : θεοῦ p v

XLIV. Studete igitur, ẹpiscopi cum diaconis, recti esse ad Dominum, quia dixit Dominus: *Si mecum recti estis, et ego vobiscum rectus ero, et si cum contentione mecum ambulaveritis, et ego cum contentione vobiscum ambulabo, ait Dominus exercituum.* Estote ergo recti, ut digni fiatis accipere laudem a Domino neque vituperationes illi contrarias. Unanimes igitur estote, episcopi et diaconi, et cum diligentia pascite populum unanimiter, quia vos ambo *unum corpus* esse debetis, pater et filius, quia secundum imaginem dominii estis. 3. Et omnia diaconus ad episcopum referat, sicut Christus ad patrem; quaecunque autem potest, ordinet, cetera vero episcopus iudicet. 4. Attamen diaconus sit episcopi auris et os et cor et anima, quoniam, si vos ambo unanimes estis, per concordiam vestram etiam in ecclesia pax est.

XLV. Pulchra est sane Christiano haec laus, cum nemine habere negotium malum; si vero operante inimico alicui exoritur

2 Lev. 26, 23. 24. 27. 28. — 8 Eph. 4, 4. — 14 I Cor. 6, 1—8.

XLIV, 1. Effatum Domini, quod exhibet Didascalia, totum in S. Scriptura non exstat, neque in textu vulgato neque in lectionibus Holmesianis. Modo pars altera, eaque sine clausula vel verbis *ait Dominus exercituum,* ad Leviticum 26, 23—24 vel 27—28 referri potest, ubi ea legimus, quae Constitutiones exhibent. Conferre cum hac parte licet Ier. 23, 2. Similis sententia legitur etiam I Reg. 2, 30. Constitutor verba Pauli II Tim. 2, 15 allegans se locum totum legisse prodit. Vox *ὀρθοὶ* enim ei ansam praebuit scribendi *ὀρθοτομεῖν κτλ.* Locus non solum in Didascalia invenitur. Inter veteres auctor libri Praedestinati (c. a. 440) I, 65 (PL 53, 610) eum cognitum habuit, contra haeresin Coluthianorum Deum ad populum dicentem inducens: Si ambulaveritis recti, et ego vobiscum ambulabo rectus; si autem ambulaveritis perversi, et ego incedam vobiscum perversus. Deinde medio aevo dictum laudant Nicetas Heracleensis (saec. XI) In Lucam 16, 17 et Macarius Chrysocephalus (saec. XIV) In Matth. orat. XIII, 9, hic his verbis: *Ἐὰν ὀρθοὶ πρός με ἥκητε, κἀγὼ ὀρθὸς πρὸς ὑμᾶς· ἐὰν πλάγιοι πορεύησθε, κἀγὼ πλάγιος, λέγει κύριος τῶν δυνάμεων.* Allegant hi duo dictum ad verba Christi explicanda Matth. 5, 18 et Luc. 16, 17 dicentis, ne unum quidem iota neque apicem unum legis periturum esse. Cf. Migne PG 9, 743. 766; Clementis Alex. opp. ed. Potter p. 1013. 1020. Macarius dictum attribuit Clementi Paedagogo, i. e. Alexandrino. Si recte tradidit, locus ad Hypotyposes referendus esse videtur. In libris Clementis nobis traditis non legitur. Et si locus profecto etiam a Clemente laudatus fuit, libri alicuius sacri vel apocryphi deperditi esse censendus est. Si Macarius vel alius, quem secutus est, de hac re se fefellit, conicere licet, auctorem Didascaliae vel alium veterem verba Domini Lev. 26, 27—28 amplificasse. * * *

XLIV. *Σὺ οὖν, ὦ ἐπίσκοπε, σπούδαζε ἅμα τῷ ὑπὸ σὲ κλήρῳ „ὀρθοτομεῖν τὸν λόγον τῆς ἀληθείας“, ὅτι λέγει κύριος· „Ἐὰν πλάγιοι πορεύησθε, κἀγὼ πρὸς ὑμᾶς πλαγίως πορεύσομαι“, καὶ ἀλλαχοῦ· „Μετὰ ὁσίου ὁσιωθήσῃ, καὶ μετὰ ἀθῴου ἀθῷος ἔσῃ, καὶ μετὰ στρεβλοῦ διαστρέψεις“. ὁσίως οὖν πορεύεσθε, ἵνα μᾶλλον ἐπαίνου καταξιωθῆτε ὑπὸ τοῦ κυρίου ἢ μέμψεως ἐκ τοῦ ἐναντίου.* 2 (XLIV). *ὁμόφρονες οὖν ὄντες πρὸς ἀλλήλους, ὦ ἐπίσκοποι, εἰρηνεύετε μετ᾽ ἀλλήλων, συμπαθεῖς, φιλάδελφοι, μετὰ ἀκριβείας ποιμαίνετε τὸν λαόν, ὁμοφρόνως διδάσκοντες τοὺς ὑφ᾽ ὑμᾶς ὁμογνωμονεῖν καὶ „τὸ αὐτὸ περὶ τῶν αὐτῶν δοξάζειν, ὅπως μὴ ᾖ ἐν ὑμῖν σχίσματα, ἦτε δὲ ἓν σῶμα καὶ ἓν πνεῦμα, κατηρτισμένοι τῷ αὐτῷ νοΐ καὶ τῇ αὐτῇ γνώμῃ“ κατὰ τὴν κυριακὴν θέσιν.* 3. *καὶ πάντα μὲν ὁ διάκονος τῷ ἐπισκόπῳ ἀναφερέτω, ὡς ὁ Χριστὸς τῷ πατρί· ἀλλ᾽ ὅσα δύναται, εὐθυνέτω δι᾽ ἑαυτοῦ, λαβὼν παρὰ τοῦ ἐπισκόπου τὴν ἐξουσίαν, ὡς ὁ Χριστὸς παρὰ τοῦ πατρὸς τὸ προνοεῖν· τὰ δὲ ὑπέρογκα ὁ ἐπίσκοπος κρινέτω.* 4. *πλὴν ἔστω ὁ διάκονος τοῦ ἐπισκόπου ἀκοὴ καὶ ὀφθαλμὸς καὶ στόμα, καρδία τε καὶ ψυχή, ἵνα μὴ ᾖ τὰ πολλὰ μεριμνῶν ὁ ἐπίσκοπος, ἀλλὰ μόνα τὰ κυριώτερα, ὥσπερ καὶ ὁ Ἰοδὼρ τῷ Μωϋσῇ διετάξατο. καὶ ἀπεδέχθη αὐτοῦ ἡ συμβουλία.*

XLV. *Καλὸν μὲν οὖν ἐστι τῷ Χριστιανῷ ἐγκώμιον πρὸς μηδένα ἔχειν πράγματα· εἰ δὲ ἔκ τινος ἐνεργείας ἢ πειρασμοῦ*

2 II Tim. 2, 15. — Lev. 26, 27. 28. — 4 Ps. 17, 26. 27. — 8 I Thess. 5, 13. — 10 I Cor. 1, 10; Eph. 4, 4. — 19 Exod. 18. — 21 I Cor. 6, 1—8.

3 *πορεύεσθε* a, *πορεύεσθαι* o, *πορεύσεισθε* p, + *πρὸς μὲ* a LXX | *πλαγίως πρὸς ὑμᾶς* p v | 4 *καὶ μετὰ ἀ. ἀ. ἔσῃ* > p v | 6 *ἐπαίνων* b o | *ἀξιωθῆτε* p v | *ἐκ* : *ὑπὸ* p v | 8 *συμπαθεῖς* — *μετά* : *ὡς συμπ. καὶ φιλ. καὶ* b o | 9 *ποιμαίνοντες* p v | 10 *τῶν αὐτῶν* : *πάντων* b o | 14 *εὐθυνάτω* b | *αὐτοῦ* b o | 15 *παρά* : *καὶ* b o | *Χριστός* : *κύριος* a | 16 *πατρὸς* + *τὸ δημιουργεῖν* a | *δ᾽* a | 17 *τοῦ* > b o | 19 *ὁ* > p v | *Ἰοθὼρ* b h : *ἰωδὸρ* o p v, *ἰθὼρ* a | 22 *ἐκ* : *καὶ* b o

XLIV. *Ὅτι χρὴ τὸν διάκονον ἐπικουφίζειν τὸ βάρος τῶν ἐπισκόπων καὶ διευθύνειν τὰ κουφότερα.* Quod diaconus debeat sublevare onus episcopi et negotia leviora dirigere.

4. *ὀφθαλμός*] episcopi diaconus etiam appellatur Epist. Clementis ad Iacobum c. 12; Isid. Pelus. Ep. I, 29; IV, 188. — *ψυχή*] *καὶ αἴσθησις τοῦ ἐπισκόπου* diaconus infra III, 19, 6 esse iubetur.

XLV. *Ὅτι μὴ προσῆκον Χριστιανοῖς ἀντιλογίαι καὶ διαπληκτισμοί.* Quod Christianis non conveniant controversiae et altercationes. — Cf. Clem. Al. Strom. VII, 14, 84—85.

tentatio eique fit iudicium, studeat ab eo liberari, etiamsi aliquid detrimenti passurus sit; modo ad iudicium gentilium ne adeat. 2. Neque suscipiatis testimonium a gentilibus adversus aliquem nostrum; nam per gentiles inimicus insidiatur servis Dei. 3. Propterea quod gentiles ad sinistram stabunt, sinistram eos appellavit. Salvator enim noster nobis sic dixit: *Nesciat sinistra vestra, quid faciat dextera vestra.*

XLVI. Gentiles ergo ne cognoscant lites vestras, neque ab eis testimonium adversum vos suscipiatis, neque invicem apud eos litigetis, sicut etiam in Evangelio dicit: *Redde Caesari, quae Caesaris sunt, et Deo, quae Dei sunt.* 2. Paratus igitur sis detrimentum facere, ac maxime stude pacem habere; nam si quid detrimenti capis in rebus saecularibus pacis causa, apud Deum tibi incrementum fiet, utpote Deum timenti et iuxta mandatum eius viventi. 3. Sin autem fratres, quod absit, invicem controversiam habent, confestim intellegere debetis, praepositi, non fratrum opus in Domino perficere eos, qui ita agere audent. 4. Si vero unus ex filiis Dei reperietur lenis et oppressionem patiens, hic est *filius lucis.* Qui autem durus et audax et oppressor ac blasphemator est, hic est acceptor personae, et inimicus in eo operatur. Increpate igitur et reprehendite et obiurgate et eicite eum quasi in disciplinam, et postea, sicut prius diximus, recipite eum, ne prorsus intereat. Nam si tales castigantur et arguuntur, non multa erunt vobis iudicia. 5. Sin autem nesciunt verbum dictum a Domino nostro in Evangelio dicente: *Quoties, si frater meus in me peccaverit, dimittam ei?* et sibi invicem irati et inimici facti sunt, docete et castigate eos et pacem facite inter eos, quia dixit Dominus:

6 Mt. 6, 3. — 10 Mt. 22, 21; Luc. 20, 25. — 18 Ioann. 12, 36. — 25 Mt. 18, 21.

XLV, 3. *gentiles . . sinistram*] Similiter infra III, 14, 1. Locum respicit Opus imperfectum in Matthaeum hom. XIII; cf. Testimonia.

* * *

2. *ὁ διάβολος κτλ.*] Cf. Herm. Past. Mand. IV c. 3, 4: *τὴν πολυπλοκίαν τοῦ διαβόλου, ὅτι ποιήσει τι κακὸν τοῖς δούλοις τοῦ θεοῦ καὶ πονηρεύσεται εἰς αὐτούς.*

XLVI. *Ὅτι οὐ χρὴ τοὺς πιστοὺς ἐπὶ τῶν ἀπίστων δικάζεσθαι οὔτε μὴν ἐξ αὐτῶν τινα καλεῖν εἰς μαρτυρίαν τὴν κατὰ Χριστιανῶν.* Quod non oporteat fideles litigare apud infideles neque ex his quempiam vocare in testimonium adversus Christianos.

1. Cf. Clem. epist. ad Iacobum c. 10.

ἐπισυμβῇ τινι πρᾶγμα, σπουδαζέτω διαλύεσθαι αὐτό, κἂν δέῃ βλαβῆναί τι, καὶ μὴ ἐρχέσθω ἐπὶ κριτήριον ἐθνικόν. 2. ἀλλὰ μὴν μηδὲ ἀνέχεσθε κοσμικοὺς ἄρχοντας κατὰ τῶν ἡμετέρων δικάζειν· διὰ γὰρ αὐτῶν ὁ διάβολος ἐπιτηδεύει τοῖς δούλοις τοῦ θεοῦ, καὶ ὄνειδος ἐπεγείρει ὡς μὴ ἐχόντων ἡμῶν ἕνα σοφὸν τὸν δυνάμενον μεταξὺ βραβεῦσαι τὸ δίκαιον ἢ τὰς ἀντιλογίας διαλῦσαι.

XLVI. Μὴ οὖν γινωσκέτωσαν τὰ ἔθνη τὰς πρὸς ἀλλήλους ὑμῶν διαφοράς, μήτε καθ' ἑαυτῶν μαρτυρίαν παραδέχεσθε τοὺς ἀπίστους, μήτε κρίνεσθε ἐπ' αὐτῶν, μήτε ὀφείλετέ τι τούτοις πρὸς συντέλειαν ἢ φόρον, ἀλλὰ „ἀπόδοτε τὰ καίσαρος καίσαρι καὶ τὰ τοῦ θεοῦ τῷ θεῷ", οἷον φόρον ἢ κῆνσον ἢ δίδραχμον, ὡς καὶ ὁ κύριος ἡμῶν δοὺς τὸν στατῆρα ἀπηλλάγη πραγμάτων. 2. αἱροῦ οὖν μᾶλλον βλάπτεσθαι καὶ τὰ πρὸς εἰρήνην σπουδάζειν, οὐ μόνον πρὸς τοὺς ἀδελφούς, ἀλλὰ καὶ πρὸς τοὺς ἀπίστους· βλαβεὶς γὰρ τῶν βιωτικῶν τι τὰ πρὸς θεὸν οὐ ζημιωθήσῃ, ἅτε θεοσεβὴς ὑπάρχων καὶ κατ' ἐντολὴν Χριστοῦ ζῶν. 3. εἰ δὲ ἀδελφοὶ εἰς ἀλλήλους ἔχουσιν, ὃ μὴ γένοιτο, αὐτόθεν νοεῖν ὀφείλετε οἱ προηγούμενοι, ὅτι οἱ τοιοῦτοι οὐκ ἀδελφῶν ἐν κυρίῳ ἔργον ἐπιτελοῦσιν, ἀλλὰ μᾶλλον ἐχθρῶν πολεμίων. 4. καὶ εἷς μὲν αὐτῶν εὑρεθήσεται ἤπιος, ἐπιεικής, „φωτὸς τέκνον", ἕτερος δὲ ἀνήμερος, αὐθάδης, πλεονέκτης· ὁ οὖν καταγινωσκόμενος ἐπιτιμάσθω, ἀφοριζέσθω, δίκην τῆς μισαδελφίας τιννύτω, εἶτα μεταμελόμενος προσλαμβανέσθω· καὶ οὕτω σωφρονιζόμενοι, ἐπικουφίσουσιν ὑμῖν τὰ κριτήρια. 5. χρὴ δὲ καὶ συγχωρεῖν τὰ εἰς ἀλλήλους ἀδικήματα, οὐ τοὺς κρίνοντας, ἀλλὰ τοὺς ἔχοντας εἰς ἑαυτούς, καθὼς ὁ κύριος ἀπεφήνατο ἐμοῦ Πέτρου ἐρωτήσαντος αὐτόν· „Ποσάκις ἁμαρτήσει εἰς ἐμὲ ὁ ἀδελφός μου, καὶ ἀφήσω αὐτῷ; ἕως ἑπτάκις"; καὶ εἰπόντος· „Οὐ λέγω σοι ἕως ἑπτάκις, ἀλλ' ἕως ἑβδομηκοντάκις

10 Mt. 22, 21; Luc. 20, 25. — 12 Mt. 17, 24—27. — 20 Ioann. 12, 36. — 26 Mt. 18, 21. 22.

1 σπουδαζέσθω διαλύσασθαι b o | 2 ἐθνικῶν o | δικάζειν > h | 6 μεταξὺ + ἡμῶν b o | 7 γινοσκέτω b | 8 μηδὲ b h o | δέχεσθαι b o | 9 ἐπ' : ὑπ' b o p | τούτων b o | 10 φόρον h p v A : φόβον a b o | ἀλλ' h | ἀποδῶ b o | 11 δίδραγμον a o | 13 ἐροῦ h o | 14 ἀπίστους : ἀγαπητοὺς b o | 15 τι a cf. D : > b h o p v | πρὸς + τὸν b o | 16 εἰ : οἱ b o | 17 νοεῖν ὀφ. > b o | 18 ἐν κυρίῳ : post ἐπιτελοῦσιν b o, > p v | 18/19 ἔργον ἐπιτ. ∾ b o | 19 καὶ + ἐὰν h | 21 ὁ οὖν : ὃ ἢ (= ὃ εἰ) b, ὃ οὗ ἢ o | καταγινώσκομεν b o | 21/22 ἀφοριζέσθω > b o | 22 τιννέτω b, τινυέτω p, τοιννύετω o | 24 καὶ > b o | 25 καθὼς a h A : + καὶ b o p v

Beati pacifici. 6. Et scito decere episcopum cum presbyteris iudicare caute, sicut salvator noster dixit nobis ipsum interrogantibus: *Quoties, si frater meus in me peccaverit, dimittam ei? usque septies?* Ipse autem, Dominus noster, docuit nos dixitque nobis: *Non septies tantum, dico vobis, sed usque septuagies septies.* 7. Sic enim vult Dominus eos, qui vere ipsius sunt, nihil unquam adversus alium habere neque irasci alicui, atque eo minus homines desiderare iudicia inter se habere.

XLVII. Sin autem quid accidit ac fit inimico operante, apud vos iudicentur, quemadmodum et vos iudicari vultis. Primum iudicia vestra fiant secunda sabbati, ut, si quis exsurgat adversus sententiam verborum vestrorum, vobis spatium sit usque ad sabbatum, ut negotium componatis et dissentientes inter se pacificetis ac concilietis die dominica. Ergo assistant omnibus iudiciis presbyteri ac diaconi cum episcopis, iudicantes citra acceptionem personae. 2. Cum advenerint igitur duae personae et *ambae adstiterint simul in iudicio,* sicut scriptura dixit, *iudicium ac litem inter se habentes,* recte eis auditis edite verbum suffragii et operam date, ut eos in caritate conservetis, priusquam sententia in eos evadat, ne in aliquem ex eis, cum frater sit, a vobis eveniat condemnatio iudicii terreni. Namque ita iudicetis, quemadmodum et vos iudicabimini, quasi iudicii particeps et assessor et consiliarius et spectator et iudex sit pro vobis Christus. 3. Si qui vero accusantur a quopiam arguente, quod non recte conversantur in via Domini, similiter audientes ambas personas investigate cum diligentia tanquam de vita aeterna aut morte dura et acerba sententiam ferentes. Qui enim iuste accusatus ac condemnatus et ex ecclesia segregatus est, vitae et gloriae aeternae expers factus est et apud homines ignominiosus et apud Deum obnoxius.

XLVIII. Iudicetis igitur secundum magnitudinem delicti cuiuscunque cum misericordia multa, et inclinemini paulisper,

1 Mt. 5, 9. — 3 Mt. 18, 21. 22. — 16 Deut. 19, 7.

XLVII. *Ὅτι χρὴ ἐν δευτέρᾳ σαββάτων ποιεῖσθαι τὰς δίκας.* Quod oporteat in secunda sabbatorum forum agere.

1. *δευτέρᾳ σαββάτων*] i. e. secundo die hebdomadis vel die lunae.

XLVIII. *Ὅτι μὴ χρὴ τὴν αὐτὴν ἐπάγειν τιμωρίαν ἐπὶ πάσης πλημμελείας, ἀλλὰ διάφορον πρὸς τὸ διάφορον τοῦ ἁμαρτάνοντος.* Quod non oporteat eandem poenam in omni delicto irrogare, sed variam pro varietate delinquentis. — Hoc caput fere totum Constitutor transformavit.

ἑπτά". 6. οὕτως γὰρ θέλει ὁ κύριος ἀληθῶς εἶναι αὐτοῦ μαθητὰς καὶ μηδὲν ἔχειν κατὰ μηδενὸς πώποτε, οἷον ὀργὴν ἄμετρον ἢ θυμὸν ἀνήμερον ἢ ἐπιθυμίαν ἄδικον ἢ μῖσος ἄσπονδον. 7. τοὺς οὖν ὀργιζομένους συμβιβάζετε εἰς φιλίαν, τοὺς ἐχθραίνοντας εἰς ὁμόνοιαν, ὅτι λέγει κύριος· „Μακάριοι οἱ εἰρηνοποιοί, ὅτι αὐτοὶ υἱοὶ θεοῦ κληθήσονται".

XLVII. Τὰ δικαστήρια ὑμῶν γινέσθω δευτέρᾳ σαββάτων, ὅπως, ἐὰν ἀντιλογία τῇ ἀποφάσει ὑμῶν γένηται, ἕως σαββάτου ἔχοντες ἄδειαν δυνηθείητε εὐθῦναι τὴν ἀντιλογίαν καὶ εἰρηνεῦσαι εἰς τὴν κυριακὴν τοὺς διαφερομένους πρὸς ἀλλήλους. συμπαρέστωσαν δὲ τῷ δικαστηρίῳ καὶ οἱ διάκονοι καὶ οἱ πρεσβύτεροι, ἀπροσωπολήπτως κρίνοντες ὡς „θεοῦ ἄνθρωποι" μετὰ δικαιοσύνης. 2. παραγενομένων οὖν ἑκατέρων τῶν προσώπων, καθὼς καὶ ὁ Νόμος λέγει· „Στήσονται ἑκάτεροι ἐν μέσῳ τῷ κριτηρίῳ, οἷς ἔστιν ἡ ἀντιλογία"· καὶ ἀκούσαντες αὐτῶν, ὁσίως ἀνενέγκατε τὰς ψήφους, σπουδάζοντες φίλους αὐτοὺς ἀμφοτέρους ποιῆσαι πρὶν ἀποφάσεως τῆς τοῦ ἐπισκόπου, ὅπως μὴ ἐξέλθοι ἐπὶ γῆς κρίσις κατὰ τοῦ ἁμαρτήσαντος, καθότι καὶ ἐν τῷ δικαστηρίῳ σύμψηφον ἔχει καὶ συνίστορα τῆς δίκης τὸν Χριστὸν τοῦ θεοῦ. 3. εἰ δέ τινες ἐν βλασφημίαις τοῦ μὴ καλῶς ὁδεύειν ἐν κυρίῳ ἐλέγχοιντο ὑπό τινος, ὁμοίως ἀκούσαντες ἑκατέρων τῶν προσώπων, τοῦ τε κατηγοροῦντος καὶ τοῦ κατηγορουμένου, ἀλλὰ μὴ προλήψει μηδὲ μονομερῶς, ἀλλὰ μετὰ δικαιοσύνης, ὡς ὑπὲρ ζωῆς αἰωνίου ἢ θανάτου διδόντες ἀπόφασιν· „Δικαίως" γάρ, φησὶν ὁ θεός, „διώξει τὸ δίκαιον"· ὁ γὰρ δικαίως τιμωρηθεὶς καὶ ἀφορισθεὶς παρ' ὑμῶν αἰωνίου ζωῆς καὶ δόξης ἀπόβλητος γέγονεν καὶ παρὰ ἀνθρώποις ὁσίοις ἄτιμος καὶ παρὰ θεῷ κατάδικος.

XLVIII. Μὴ πάσης δὲ ἁμαρτίας τὴν αὐτὴν ποιεῖσθε ἀπόφασιν, ἀλλ' ἑκάστης ἰδίαν, μετὰ πολλῆς φρονήσεως κρίνοντες

5 Mt. 5, 9. — 12 I Tim. 6, 11. — 14 Deut. 19, 17. — 24 Deut. 16, 20.

1 ἀληθεῖς b o | 2 ἀμέτριτον b o | 3 ἢ pr > b o | 4 συμβίβαζε b o | 5 κύριος a b h o : ὁ κ. p v | 8 ἀντιλογίας ἡ (τῇ o ?) ἀπόφασις (-σεις o) b o | γίνεται h | 9 δυνηθεῖτε a, -θεῖται b, -θῆται o | 13 παραγινομένων b o p v | 14 καὶ > p v A | 14/15 καὶ — ἔστιν > b o | 16 φίλους αὐτοὺς h o p v : ∾ a b | 17 ἐξέλθῃ b | 18 ἐν > b o | 19 ψῆφον b o | τῆς δ. : εἰς δίκην b o | 21 ἐλέγχοιτο (ἐλλ. o) b o | 23 μηδέ : ἢ p v | ὡς ὑπέρ : ὥσπερ b o | 24 δόντες p v | δίκαιος b m p | 25 παρ' : ἐξ b, ἀφ' o | 26 γενόμενος b o | παρ' a | 28 ἁπάσης b o | δὲ > b o | ποιείσηται τὴν αὐτὴν b o | 29 ἑκάστης : ἑκάστῳ τὴν b o

ut vivificetis sine acceptione personae magis quam ut perdatis eos condemnantes, qui iudicantur. 2. Si quis vero innocens est et a iudicibus per acceptionem personae condemnatur, iudicium iudicum iniquorum nihil ei apud Deum damni afferet, sed eum etiam iuvabit, quoniam exiguum tempus iudicatus est inique ab hominibus, postea vero die iudicii pro eo, quod inique condemnatus erat, iudex erit iudicum iniquorum. 3. Vos enim iudicii iniusti mediatores fuistis; ideo a Deo mercedem accipietis et eiciemini ex ecclesia Dei catholica, et implebitur in vobis illud: *Quo iudicio iudicaveritis, iudicabimini.*

XLIX. Propterea cum sedetis iudicaturi, adveniant et adstent ambae personae simul; non enim fratres eos appellamus, donec pax inter eos facta fuerit; et investigate caute ac diligenter de controversiam ac litem inter se habentibus. 2. Et primum de accusatore inquirite, an et adversus ipsum accusatio exsistat aut an non adversus alios quoque incriminationem intulerit, et rursus an non forte ex aliqua inimicitia priore aut ex litigatione aut ex invidia orta sit eius accusatio, et qualis sit conversatio eius, an humilis neque irascens nec calumnians, et an viduas et pauperes et peregrinos amet, et an non sit turpis lucri cupidus et an quietus et diligens amansque omnes, an sit misericors eiusque manus porrecta ad dandum, et an non sit edax et avidus et oppressor et ebrius et luxuriosus et piger; nam *cor perversum mala meditatur, hoc urbes perturbat omni tempore;* et an ab eo facta sint mala, adulterium et fornicatio et eiusmodi, quae sunt in mundo. 3. Sin autem accusator expers est harum rerum omnium, notum est iam et manifestum, eum fide dignum esse ac veram eius

9 Mt. 7, 2. — 23 Prov. 6, 14.

1 *πλημμελημάτων* a | 2 *ἢ* : *καὶ* b o p | 4 *νηστείας στηρίξας* b o | 5 *ἕκαστον* h : > a b o p v | *αὐτῶν* a | 6 *καὶ* sec > b o | 7 *ἀλλὰ* > h | 8 *δὲ* > a h | *ἄρχοντα* : *εἰς ἄρχ.* b o | 11 *ἐφόδου* : *ἐξέφθης* b o | *ἑκουσίως* b o | 12 *τὸν διὰ* > b o | *λίθων* : *τῶν λ.* h | 13 *τὸ* > b | *τὰ* > o | *ἔδρασεν* a h | 14 *ποιεῖσθε* : *ἕξετε* h | 15 *πρός* : *εἰς* o | 16 *γίνεσθαι* b o | 17 *τὸν μισθὸν λ. ἀπὸ θεοῦ* p v | *γὰρ* + *ἂν* h | 20/21 *ἑαυτοὺς ἐν εἰρ.* : *ἐν εἰρ.*

XLIX, 2. *primum de accusatore*] De accusato auctor agit c. 50.

* * *

XLIX. *Ὁποίους εἶναι χρὴ τοὺς κατηγόρους καὶ μάρτυρας.* Quales esse decet accusatores et testes.

1. *πρῶτον κτλ.*] Huic sectioni respondet caput 50 de accusato agens.

ἕκαστα τῶν πλημμελουμένων, τά τε σμικρὰ καὶ τὰ μεγάλα, καὶ ἄλλως ἔργου, καὶ λόγου πάλιν ἑτέρως, καὶ προθέσεως ἢ λοιδορίας ἢ ὑπολήψεως διαφόρως· καὶ τοὺς μὲν ὑποβαλεῖς μόναις ἀπειλαῖς, τοὺς δὲ πενήτων χορηγίαις, ἄλλους δὲ νηστείαις στιβώσεις, καὶ ἑτέρους ἀφορίσεις ἕκαστον πρὸς τὸ μέγεθος τοῦ ἐγκλήματος αὐτοῦ. 2. καὶ γὰρ καὶ ὁ νόμος οὐ παντὸς ἁμαρτήματος τὴν αὐτὴν ἐποιεῖτο τιμωρίαν, ἀλλὰ ἄλλως μὲν τὰ εἰς θεὸν καὶ εἰς ἱερέα καὶ εἰς ἱερὸν καὶ εἰς ἱερεῖον, ἑτέρως δὲ τὰ εἰς βασιλέα καὶ ἄρχοντα καὶ στρατιώτην καὶ ὑπήκοον, ὁμότιμον ἢ οἰκέτην, ἢ εἰς κτῆμα ἢ εἰς ἄλογον. καὶ πάλιν παρηλλαγμένως τὰ εἰς γονεῖς καὶ συγγενεῖς, ἄλλως τὰ ἐξ ἐφόδου, καὶ τὰ ἀκουσίως ἑτέρως· καὶ τοῖς μὲν θάνατον ἢ διὰ σταυροῦ ἢ τὸν διὰ λίθων, τοῖς δὲ ζημίαν ἢ μάστιγας ἢ τὸ τὰ ὅμοια παθεῖν οἷς ἔδρασαν. 3. οὐκοῦν καὶ ὑμεῖς τῶν διαφόρων ἁμαρτημάτων διαφόρους ποιεῖσθε καὶ τὰς τιμωρίας, ἵνα μή τις ἀδικία παρεμπεσοῦσα κινήσῃ τὸν θεὸν πρὸς ἀγανάκτησιν· ᾗς γὰρ ἂν ἀδίκου κρίσεως μεσῖται γένησθε, ταύτης καὶ τὸν ἀπὸ θεοῦ λήψεσθε μισθόν· „ᾧ“ γὰρ „κρίματι κρίνετε, κριθήσεσθε“.

XLIX. Καθίσαντες οὖν ἐπὶ τὸ κριτήριον, παρόντων ἑκατέρων τῶν προσώπων, οὐ γὰρ ἐροῦμεν ἀδελφῶν, μέχρις οὗ ἑαυτοὺς ἐν εἰρήνῃ ἀπολάβωσιν, ἐρευνᾶτε ἀκριβῶς περὶ τῶν ἐνεχομένων· καὶ πρῶτον περὶ τοῦ κατηγοροῦντος, εἰ πρώτου τούτου κατηγορεῖ ἢ καὶ ἑτέροις τισὶν ἐγκλήματα κατενήνοχεν, καὶ εἰ μὴ ἐκ μέμψεως αὐτῶν ἢ φιλονεικίας καὶ τὸ ἔγκλημα ὑπόκειται, καὶ ὁποία τις ἡ ἀναστροφὴ αὐτοῦ ὑπάρχει. 2. καὶ τοιοῦτος δὲ ὢν εὐσυνείδητος, μὴ πιστευέσθω μόνος, παράνομον γὰρ τὸ τοιοῦτον, ἀλλ' ἐχέτω καὶ ἑτέρους μάρτυρας ὁμοίους αὐτῷ τὸν τρόπον, καθὼς ὁ Νόμος λέγει· „Ἐπὶ στόματος δύο καὶ τριῶν μαρτύρων σταθήσεται πᾶν ῥῆμα“. 3. διατί δὲ εἴπομεν τὸν τρόπον αὐτῶν ἐπιζητεῖσθαι ὁποῖός τις τυγχάνει; ἐπειδὴ πολλάκις ἐγχωρεῖ καὶ τοὺς δύο καὶ τοὺς πλείονας ἐπὶ κακῷ μαρτυρῆσαι καὶ συμφώνως προστῆναι

17 Mt. 7, 2. — 28 Deut. 19, 15; II Cor. 13, 1.

αὐτοὺς h, ἐν εἰρ. καὶ ἀγάπῃ ἑαυτοὺς b o | 21 ἀπολ. : συναρμώσουσιν b o 22 πρώτου τούτου : πρὸ τούτου οὐ (οὐ v) m p v, πρὸ τούτου b o | κατηγόρησεν b o | ἢ > b o p v | 24 αὐτῶν + καὶ ἔχθρας καὶ φθόνου b o | οἷα b o | 27 τὸν τρόπον > b o | καθὼς + καὶ b o p | 28 δύω μαρτύρων καὶ τριῶν p v | 29 εἴπαμεν o | 30 τις a h : > b m o p v

accusationem. Si vero compertum fit, eum perversum et litigiosum esse nec recta opera eius, notum est, eum testimonium falsum afferre fratri vestro. 4. Si ergo reperitur ac cognoscitur iniustus, increpate eum et eicite ad tempus, donec paenitentiam agat et se convertat ac fleat, ne et quem alium ex fratribus nostris bene viventem blasphemet aut ne quis alius ei similis, in vestra congregatione sedens ac videns illum non vituperari, et ipse adversus aliquem ex fratribus nostris audeat ita agere et intereat a Deo. 5. Si peccator autem vituperatur et castigatur et ad tempus eicitur, qui eum imitari instituit ac facere instar eius, videns eum eiectum esse, is quoque timebit, ne ipsi idem eveniat, atque se subiciet et vivet apud Deum, et apud homines nulla re veniet in ignominiam.

L. Ac deinde de iudicando idem consilium inite, deliberantes inter vos et inquirentes, qui eius mores sint ac conversatio in mundo, an non forte multas reprehensiones de eo audieritis aut an non multa mala ab eo facta sint. 2. Si enim apparet opera mala ab eo peracta esse, verisimile est, etiam reprehensionem in eum factam veram esse. Sed etiam fieri potest, ut prius quidem peccatum peregerit, hac culpa autem nunc ei obiecta innocens sit. 3. Propterea diligenter haec inquiratis, ut cum magna cautione ac veritate sententiam feratis. Iudicate recte de eo, qui noxius invenitur, ac ferte iudicium. 4. Et qui ex eis in iudicio vestro non stat, increpetur et e congregatione eiciatur, donec paenitentiam egerit et episcopum vel ecclesiam deprecatus ac confessus fuerit se peccasse et paenitentiam acturum esse; et sic multis adiutorium exsistet neque fiet, ut alius, videns illum in ecclesia sedentem non increpari nec vituperari, et ipse sicut hic agere audeat, reputans eum apud homines vivere, cum apud Deum perditus sit.

---

1 *ὥσπερ* b o | *σωσάννας* a v | 2 *τοὺς* + *δύο* b o | *τοῦ* > b o p v | 2 *Ναβουθαὶ* a | 4 *μάρτυρος* h | *αὐτοῦ* > h | 6 *τῶν* > b | 7 *διά* : *ἐκ* b o | 9 *τὰς μαρτυρίας* p v | *κἂν σ. δ.* : *εἰ καὶ σύμφωνοι δοκοῦσιν εἶναι* b o | *ψευδομαρτυρία* b o | 10 *τῷ νόμῳ* a² | *ἐπί* : *ἐν* b o | 11 *συνκαταθ.* a | 15 *τῷ βίῳ* b | 16 *καὶ φιλόπτωχος* > b o | *εἰ* > b o | 17 *χρηματόλαψ* p v | 17/18 *ἤ . . ἤ* :

L. *Ὅτι ἐγχωρεῖ τινα καὶ ἐκ προτέρων κακῶν μὴ ἀπιστεῖσθαι τὰ δεύτερα.* Quod fieri potest, ut ex prioribus malis alicui in secundis fides adstruatur.

1. *εἰ φιλόχηρος κτλ.*] Auctor Didascaliae haec in parte priore seu de accusatore agente (c. 49, 2) posuit.

τοῦ ψεύδους, ὡς τοὺς δύο πρεσβυτέρους κατὰ Σωσάννης ἐν Βαβυλῶνι, καὶ τοὺς υἱοὺς τῶν παρανόμων κατὰ τοῦ Ναβουθὲ ἐν Σαμαρείᾳ, καὶ τὸ πλῆθος τῶν Ἰουδαίων κατὰ τοῦ κυρίου ἐν Ἱερουσαλὴμ καὶ κατὰ Στεφάνου τοῦ πρωτομάρτυρος αὐτοῦ. 4. ἔστωσαν οὖν οἱ μάρτυρες πραεῖς, ἀόργητοι, ἐπιεικεῖς, ἀγαπητικοί, σώφρονες, ἐγκρατεῖς, ἀπόνηροι, πιστοί, θεοσεβεῖς· ἡ γὰρ τῶν τοιούτων μαρτυρία καὶ διὰ τοῦ τρόπου αὐτῶν βεβαία καὶ διὰ τῆς ἀναστροφῆς αὐτῶν ἀληθὴς ὑπάρχει. 5. τῶν δὲ μὴ τοιούτων μὴ παραδέχεσθε τὴν μαρτυρίαν, κἂν συμφωνεῖν δοκῶσιν ἐπὶ τῇ καταμαρτυρίᾳ· προστέτακται γὰρ ἐν τοῖς Νόμοις· „Οὐκ ἔσῃ μετὰ πολλῶν ἐπὶ κακίᾳ, οὐ παραδέξῃ ἀκοὴν ματαίαν, οὐ συγκαταθήσῃ μετὰ πλήθους ἐκκλῖναι τὸ δίκαιον".

L. Ἐν μέρει δὲ καὶ τὸν κρινόμενον εἰδέναι ὀφείλετε, ὁποῖός ἐστιν τῇ τοῦ βίου συνηθείᾳ καὶ ἀναστροφῇ· εἰ μεμαρτυρημένος τὸν βίον, εἰ ἀνέγκλητος, εἰ ὁσιότητα ἐζηλωκώς, εἰ φιλόχηρος καὶ φιλόξενος καὶ φιλόπτωχος καὶ φιλάδελφος, εἰ μὴ αἰσχροκερδὴς καὶ μὴ βρώτης καὶ χρηματολαίλαψ, εἰ σώφρων καὶ μὴ ἄσωτος ἢ μέθυσος ἢ ἀργοφάγος, εἰ εὔσπλαγχνος καὶ εὐμετάδοτος. 2 (L). εἰ γὰρ αὐτῷ προϋπόκειται ἔργα φαῦλα, ἤδη ἐκ μέρους ἀληθεῖς ἂν εἶεν καὶ αἱ νῦν αὐτῷ ἐπιφερόμεναι κατηγορίαι, εἰ μὴ ἂν αὐτῷ τὸ δίκαιον ἔχει συναγωνιζόμενον· ἐγχωρεῖ γὰρ αὐτὸν ἡμαρτηκέναι μέν ποτε, τούτου δὲ τοῦ ἐγκλήματος ἀθῷον ὑπάρχειν. 3. διὸ ἀκριβῶς περὶ τὰ τοιαῦτα νήφοντες, ἀσφαλεῖς καὶ βεβαίας ποιεῖσθε τὰς ἀποφάσεις κατὰ τοῦ ἐλεγχθέντος· καὶ ἐὰν μετὰ τὸν ἀφορισμὸν συγγνώμην αἰτῇ καὶ προσπέσῃ τῷ ἐπισκόπῳ καὶ ἡμαρτηκέναι ὁμολογῇ, προσδέξασθε αὐτόν. 4. μήτε δὲ τὸν συκοφάντην ἀτιμώρητον ἐάσητε, ἵνα μὴ καὶ ἕτερόν τινα καλῶς βιοῦντα βλασφημήσῃ ἢ ἕτερον προτρέψηται τὰ ὅμοια αὐτῷ δρᾶσαι, μήτε μὴν τὸν ἐλεγχθέντα ἀνύβριστον, ὅπως μὴ καὶ ἕτερος τοῖς αὐτοῖς ἐνσχεθῇ. οὔτε γὰρ μάρτυς κακῶν ἀτιμώρητος ἔσται, οὐθ' ὁ πλημμελῶν δίκης ἐκτός.

1 Dan. 13. — 2 III Reg. 21. — 3 Mt. 26. — 4 Act. 6. 7. — 10 Exod. 23, 2. 1.

εἰ . . εἰ h, εἰ μὴ . . καὶ μὴ p v | ἢ μέθυσος — εὐμετάδοτος > b o | 18 εἰ pr + μὴ p v | 19 προϋπόκεινται p v | ἀληθείας b o | 20 ἐπιφερόμεναι αὐτῷ a | κατηγορίαι > b o | εἰ μὴ ἂν : ἐπεὶ μὴ b o | 21 ἔχῃ h | 22 μὲν > b o | 24 ἐλέγχοντος (ἐλλ. o sic fere semper) b o | 26 ὁμολογεῖ h p v | μήτε δὲ a p v : μηδὲ b h o | 28 ἕτερον + τινα a | αὐτῷ > o | μηδὲ bo | 29 καὶ > a | ἐνσχεθῇ : αὐτῷ συνσχεθῇ b o | 30 οὐδ' h, οὔτε p v | οὐθ' ὁ : οὐδοῦ o

LI. Si vero unam tantum personam auditis, altera non praesente nec se defendente contra culpam allatam, ac festinanter, non consiliantes neque investigantes, iudicium fertis et condemnatis iuxta verba mendacia, quibus fidem habetis, cum illam non praesentem nec se defendentem condemnaveritis, coram Deo consortes eritis eius, qui falsum testimonium attulit, et cum eo a Deo cruciabimini. Nam dixit Dominus in Proverbiis: *Qui instigat in iudicio alieno, est sicut qui apprehendit caudam canis.* Et alio loco similiter dixit: *Iudicate iudicium iustum.* Et item dixit: *Iudicate pupillos et iustificate viduas.* Et iterum dicit: *Liberate oppressos et omne chirographum iniquitatis discindite.* 2. Sin autem imitamini senes illos in Babylone, qui testimonio falso contra Susannam dato eam iniuste condemnaverunt in mortem, vos quoque iudicii et condemnationis illorum participes fietis. Nam Susannam quidem Dominus per Daniel de manu iniquorum eripuit, senes autem illos sanguinis eius reos ad ignem damnavit.

LII. Discernamus valde res sacras a rebus terrenis. Attamen dicimus: videtis, fratres nostri, quomodo, cum homicidae ad potestatem adducuntur, iudices diligenter adducentes interrogent et inquirant, quae ab illis facta sunt, ac deinde iterum malefico dicant,

7 Prov. 26, 17. — 9 Deut. 1, 16; Ioann. 7, 24. — Ies. 1, 17. — 10 Ies. 58, 6. — 12 Dan. 13.

LI. *Ὅτι οὐ χρὴ μονομερεῖς τὰς κρίσεις ποιεῖσθαι.* Quod non oporteat in iudiciis alteram tantum partem audire.

2. *ἐν πυρὶ κατεδίκασεν*] S. Scriptura Dan. 1, 62 (Vulg. 13, 62) id solum dicit: *καὶ ἀπέκτειναν αὐτούς.* Traditio autem Iudaeorum, cuius mentionem faciunt Origenes Ep. ad Aristidem et Hieronymus Ep. 54 c. 10; Comment. ad Ierem. 29, 21—23 et ad Dan. 13, 5. 62, Achabum et Sedeciam pseudoprophetas, quos rex Babylonis frixit in igne (Ier. 29, 22), et senes duos calumniatores Susannae eosdem fuisse ferebat.

LII. *Παράδειγμα τοῦ δικαίου κρίματος ἢ τῶν ἔξωθεν δικαστῶν περὶ τὰς ἀποφάσεις ἀσφάλεια.* Exemplum iusti iudicii capiatur de cautione, quam in sententiis iudices gentiles adhibent. — Scenam iudicialem describit Opus imperfectum in Matth. 25, 31 hom. 54 sic: Criminosas personas iudex auditurus in publico tribunal suum collocat in excelso, circa se constituit vexilla regalia, ante conspectum suum ponit super mensam calliculam, unde tribus digitis mortem hominum scribat aut vitam; hinc inde officiales ordinate consistunt, in medio secretario ponuntur genera horrenda poenarum, quae non solum pati, sed et videre tormentum est; stant iuxta parati tortores, crudeliores aspectu quam manibus; tota iudicii facies cuiusdam schematis

LI. *Εἴπομεν δέ, ὅτι κρίσεις οὐ δίκαιον μονομερεῖς ποιεῖσθαι.* ἐὰν γὰρ τοῦ ἑνὸς προσώπου ἀκούσητε, μὴ παρόντος τοῦ ἑτέρου μηδὲ ἀπολογησαμένου πρὸς τὸ ἐπιφερόμενον ἔγκλημα, καὶ προπετῶς ἐξενέγκητε ψῆφον κατακρίσεως, ἔνοχοι τῆς ἀναιρέσεως καὶ συμμερισταὶ τῷ συκοφάντῃ παρὰ θεῷ εὑρεθήσεσθε τῷ δικαίῳ κριτῇ· „ὡς“ γὰρ „ὁ κρατῶν κέρκου κυνός, οὕτως ὁ προεστὼς ἀλλοτρίας κρίσεως“. 2. ἐὰν δὲ μιμηταὶ γένησθε τῶν ἐν Βαβυλῶνι πρεσβυτέρων, οἵτινες καταμαρτυρήσαντες τῆς Σωσάννης ἀδίκως κατεδίκασαν αὐτὴν εἰς θάνατον, ἔνοχοι τῆς ἐκείνων κρίσεως καὶ καταδίκης γενήσεσθε, ὅτι τὴν μὲν Σωσάνναν ὁ κύριος διὰ τοῦ Δανιὴλ ἐρρύσατο ἐκ χειρὸς παρανόμων, τοὺς δὲ ἐνόχους τοῦ αἵματος αὐτῆς πρεσβυτέρους ἐν πυρὶ κατεδίκασεν, ὑμᾶς δὲ δι᾽ αὐτοῦ ὠνείδισεν λέγων· „Οὕτως μωροὶ οἱ υἱοὶ Ἰσραήλ; οὐκ ἀνακρίναντες οὐδὲ τὸ ἀληθὲς ἐπιγνόντες κατεκρίνατε θυγατέρα Ἰσραήλ; ἀναστρέψατε οὖν εἰς τὸ κριτήριον· ψευδῆ γὰρ οὗτοι κατεμαρτύρησαν αὐτῆς“.

LII. *Θεάσασθε δὲ καὶ τὰ κοσμικὰ δικαστήρια, ὧν τῇ ἐξουσίᾳ ὁρῶμεν ἀγομένους φονεῖς, μοιχούς, φαρμακούς, τυμβωρύχους, λῃστάς·* καὶ τὰς ἀνακρίσεις αὐτῶν λαβόντες οἱ ἡγούμενοι ὑπὸ τῶν προσαγόντων λέγουσιν τῷ κακούργῳ, εἰ ταῦτα οὕτως ἔχει·

6 Prov. 26, 17. — 7 Dan. 13. — 13 Dan. 13, 48. 49.

1 *κρίσεις* : *τὰς κρ.* a | 3 *καὶ* p v cf. D : > a b h o | 5 *συμμερισταὶ* b o p : *συμμερῖται* v, *συμμετρῖται* a, *συμμετρηταὶ* (?) h | 10 *γένησθε* a v ; *μὲν* > o | 12 *ἐν* > p v | 13 *οἱ* > b h o p v | 13/14 *οὐκ ἀνακρ.* : *ὃν κατακρ.* o | 14 *ἀληθὲς* b o A : *σαφὲς* a h p v LXX | 18 *ὁρ. ἀγομένους* : *ὁρωμένους* b o | 19 *λαμβάνοντες* b o | *ὑπό* : *παρὰ* b o

terrore vestitur; et cum ad medium productae fuerint criminosae personae, ante interrogationem iudicis ipsius iudicii terribili discutiuntur aspectu. Cf. Chrysost. De Lazaro concio II, 2; IV, 1.

1. *ἀνακρίσεις*] i. e. inquisitionem praeviam. — *παραπετάσματος μέσου*] Basilius M. Ep. 79 s. f. scribit: *Οἱ τοῦ κόσμου τούτου ἄρχοντες, ὅταν τινὰ τῶν κακούργων θανάτῳ καταδικάζειν μέλλωσιν, ἐφέλκονται τὰ παραπετάσματα, καλοῦσι δὲ τοὺς ἐμπειροτάτους πρὸς τὴν ὑπὲρ τῶν προκειμένων σκέψιν, καὶ πολὺν ἐνσχολάζουσι χρόνον κτλ.* Cf. Andreas Caes. In Apoc, 19, 11 (PG 106, 401); Acta ss. Claudii, Asterii c. 3 (Bolland. 23. Aug.); Act. s. Eupli c. 3 (ed. Ruinart-Galura II, 432). — *ὅρον καὶ ψῆφον*] Cf. *Mélanges G. B. de Rossi* 1892 p. 29—40 (*Suppl. aux Mélanges d'archéol. et d'hist. de l'École française de Rome t. XII*).

num haec ita sint; et quamquam confitetur et annuit, non confestim ad mortem eum mittant, sed multis diebus de eo iterum inquirant et velis interiectis simul deliberent et consilientur multum, et deinde postremo iudicium capitis de eo ferant, et manibus ad caelum sublatis contestentur: insontes sumus sanguinis hominum. Hoc faciunt, quamquam gentiles sunt nec noverunt Deum nec retributionem a Deo accipiunt pro eis, quos iudicant iniuste ac condemnant. 2. Vos autem cognoscentes, quis sit Deus noster et qualia iudicia eius, iudicium ferre audetis de insonte? 3. Nos igitur vobis consilium damus, ut diligenter et cautissime inquiratis, cum sententia iudicii vestri, quam fertis, continuo ascendat ad Deum; et si iuste iudicaveritis, retributionem iustitiae a Deo accipietis et nunc et in futuro; sin autem iniuste iudicaveritis, iterum sic retributionem a Deo consequemini. Studete igitur, fratres, dignari laudem accipere a Deo neque vituperationem, quia Dei laus est hominibus vita aeterna, vituperatio vero Dei eis mors sempiterna.

LIII. Itaque vobis cordi sit, episcopi, non festinos esse sedendi in tribunali celeriter, ne cogamini aliquem condemnare; sed priusquam veniunt et ante tribunal stant, admonete eos et pacem facite inter eos, quibus est iudicium invicem ac lis, et docete eos primo, non decere hominem irasci, quia dixit Dominus: *Omnis, qui irascitur fratri suo, reus erit iudicio.* 2. Et secundo, si evenerit, ut exoriatur aliqua ira operante inimico, continuo eodem die eos oportet placari et reconciliari et inter se pacem habere. Namque scriptum est: *Sol non occidat super iram tuam adversus fratrem tuum.* Et in David iterum dicit: *Irascimini, et nolite peccare,* hoc est: cito reconciliamini, ne ira permanente iracundia exsistat ac peccatum operetur. In Proverbiis enim dicit: *Anima, quae apprehendit iracundiam, moriatur.* 3. Et iterum Dominus quoque noster

22 Mt. 5, 22. — 25 II Cor. 13, 11. — 26 Eph. 4, 26. — 27 Ps. 4, 5. — 29 Prov. 12, 28.

LIII, 1. *omnis qui irascitur etc.*] Vox εἰκῇ a duobus quidem testibus (Sm C) traditur. Contextus autem demonstrare videtur, auctorem Didascaliae eam vix scripsisse.

2. *anima etc.*] LXX Prov. 12, 28 quidem ut Constitutor pro ψυχαὶ habent ὁδοί. Non est autem dubium, auctorem illum locum laudare, non Prov. 19, 16, quem locum Gibson adnotavit.

* * *

κἀκείνου συγκαταθεμένου οὐκ εὐθέως ἐπὶ τὴν κόλασιν αὐτὸν ἐκπέμπουσιν, ἀλλὰ πλείοσιν ἡμέραις ποιοῦνται αὐτοῦ τὴν ἐξέτασιν μετὰ συμβουλίου πολλοῦ καὶ παραπετάσματος μέσου· τελευταῖον ὅρον καὶ ψῆφον θανάτου ὁ μέλλων ἐκφέρειν κατ' αὐτοῦ, πρὸς τὸν ἥλιον ἐπάρας τὰς χεῖρας, διαμαρτύρεται ἀθῷος ὑπάρχειν τοῦ αἵματος τοῦ ἀνθρώπου, καίτοι ὄντες ἐθνικοὶ καὶ οὐ γινώσκοντες θειότητα ἢ τὴν εἰς αὐτοὺς ἀπὸ θεοῦ ἄμυναν ὑπὲρ τῶν ἀναιτίως κατακριθέντων. 2 (LIII). *ὑμεῖς δέ, γινώσκοντες, τίς ὁ θεὸς ἡμῶν καὶ ὁποῖα τὰ κρίματα αὐτοῦ, πῶς ἂν κατὰ ἐπήρειαν δυνήσεσθέ τινι ἀπόφασιν δοῦναι, τῆς κρίσεως ὑμῶν παραχρῆμα γινωσκομένης θεῷ;* 3. *καὶ εἰ μὲν δικαίως ἐκρίνατε, δικαίων ἀμοιβῶν καταξιωθήσεσθε καὶ νῦν καὶ εἰς αὖθις· εἰ δὲ ἀδίκως, πάλιν τῶν ὁμοίων τεύξεσθε. ἡμεῖς μὲν οὖν, ἀδελφοί, συμβουλεύομεν ὑμῖν μᾶλλον ἐπαίνων ἀξιοῦσθαι παρὰ θεῷ ἢ ψόγων, ὅτι θεοῦ ἔπαινος ζωὴ αἰώνιος ἀνθρώποις, ὥσπερ οὖν καὶ ὁ ψόγος θάνατος ἀΐδιος.*

LIII. *Διὸ γίνεσθε δίκαιοι κριταί, εἰρηνοποιοί, ἀόργητοι· „ὁ ὀργιζόμενος" γὰρ „τῷ ἀδελφῷ αὐτοῦ εἰκῇ ἔνοχος ἔσται τῇ κρίσει".* 2. *εἰ δὲ καὶ συμβῇ ἐξ ἐνεργείας τινὸς ὀργισθῆναι ὑμᾶς κατά τινος, „ὁ ἥλιος μὴ ἐπιδυέτω ἐπὶ τῇ ὀργῇ ὑμῶν. ὀργίζεσθε" γάρ, φησὶν ὁ Δαυίδ, „καὶ μὴ ἁμαρτάνετε", τοῦτ' ἔστιν ταχέως διαλλάσσεσθε, ὅπως μὴ ἡ ἐπίμονος ὀργὴ μνησικακία γένηται καὶ ἁμαρτίαν ἀπεργάσηται· „Ψυχαὶ" γὰρ „μνησικάκων εἰς θάνατον", φησὶν ὁ Σολομών.* 3. *λέγει δὲ καὶ ὁ κύριος ἡμῶν καὶ σωτὴρ Ἰησοῦς ὁ*

16 Mt. 5, 22. — 19 Eph. 4, 26. — 20 Ps. 4, 5. — 22 Prov. 12, 28.

1 *συγκατατιθεμένου* p v | *ἐπὶ* : *εἰς* b o | 2 *ἀλλά* : *ἀλλ' ἐν* h | 4 *εἰσφέρειν* b o | 4/5 *πρὸς τὸν ἥλιον* post *χεῖρας* b o | 5 *διαμαρτύραται* b | 7 *θεότητα* b h o | *ἢ* : *καὶ εἰς* b o | 8 *κατακριθέντων* + *ἀποφεύγουσιν* a | 9 *ποῖα* o | *κατὰ* (*κατ'* a) *ἐπήρειαν* > b o | 10 *ἡμῶν* o p v | 11 *ἐκρίνατε* > b o | *δικαίω ἀμοιβὴν* b o | 12 *καὶ* sec > a b o | *εἰς* > b o | 13 *συμβουλεύωμεν* h | 14 *θεῷ* : *θεοῦ* b | 15 16 *ὥσπερ οὖν καὶ ὁ* et *δίκαιοι κριταὶ* in a evanuerunt | 15 *ψόγος θ. ἀΐδιος* : *θάνατος ἀώνιός ἐστιν* b o | 17 *ἔνοχος* ante *τῷ ἀδ.* b o | *τῆς κρίσεως* b o | 18 *καὶ* > p v | 19 *ἐπιδυναίτω* o | *τῇ ὀργῇ* : *τῷ παροργισμῷ* b o | 20 *τοῦτ' ἔστιν* : *τοῦ* b | *διαλλ.* + *τοῦτ' ἔστιν* b | 21/22 *καὶ ἁμ. ἀπεργάσηται* > h | 22 *γὰρ* : *δὲ* h | 23 *καὶ* pr > a | *ὁ* sec > b

LIII. *Ὅτι μὴ χρὴ κατ' ἀλλήλων ἔχειν τοὺς πιστούς.* Quod non oportet fideles inter se discordare.

2. *ψυχαὶ κτλ.*] Sic Constitutiones h. l. sequentes Didascaliam; infra VII, 4 cum LXX *ὁδοί*.

ac salvator dixit: *Si offers munus tuum ad altare et ibi recordatus fueris, quia frater tuus iracundiam aliquam habet adversus te, relinque ibi munus tuum ante altare, et vade prius reconciliari fratri tuo, et tunc veniens offer munus tuum.* 4. Munus autem Dei est oratio et eucharistia nostra. Si ergo iracundiam habes adversus fratrem tuum aut ipse habet adversus te, neque oratio tua exaudietur neque eucharistia tua accipietur, et invenieris vacuus oratione et eucharistia propter iram, quam apprehendisti. 5. Et oportet hominem omni tempore orare assidue; qui vero irati et iracundi sunt adversus fratres suos, eos Dominus non exaudit, et licet ter in hora ores, nihil lucraberis; non enim exaudieris propter inimicitiam tuam adversus fratrem tuum. 6. Propterea si operam das ac studes, ut Christianus sis, sequere verbum Domini, qui dixit: *Dissolve omnes colligationes iniquitatis, et rescinde omnia vincula violentiae ac fraudis.* 7. In te enim salvator noster posuit hanc potestatem, *ignoscendi fratri tuo, qui in te deliquit, usque septuagies septies,* hoc est quadringenta nonaginta. 8. Quoties ergo fratri tuo iam dimisisti, ut nolis ei iterum dimittere? Sed iracundiam habes et inimicitiam retines et in iudicium vis venire: ergo oratio tua impeditur. 9. Etiamsi autem implevisti quadringenta nonaginta ei dimittens, adde etiam propter te ipsum, et in benignitate tua sine ira ignosce fratri tuo. Et si propter fratrem tuum non facis, deliberans vel propter te ipsum fac et dimitte proximo tuo, ut orans exaudiaris ac munus acceptum offeras Domino.

LIV. Propterea ergo, episcopi, ut munera vestra et orationes

1 Mt. 5, 23. 24. — 14 Ies. 58, 6. — 16 Mt. 18, 22.

1 *προσφ. τὸ δῶρον* : *προσφέρον* b o | 3 *σου* > p v | 5 *δῶρόν σου* + *ἔμπροσθεν τοῦ θυσιαστηρίου* b o | *θεῷ* : *τῶ θεῶι* h, *θεοῦ* b o | 6 *ἔχεις* a v | 7 *ἔχει* a h v | 7/8 *οὔτε αἱ εὐχαρ. σ. προσδ.* > b o | 8 *ἐπικειμένην* h | 10 *οὐχ ὑπακούει* h m p v | 11 *χρή* : *δεῖ* h, > b o | *λύειν* h | 12 *προσεύξασθαι* b o | 14 *φίλους* : *φιλοῦντας ὑμᾶς* o | 16 *οὐ* + *μὴ* o | 20 *εἶναι θέλεις* ∾ a | 21 *ὁ σωτὴρ* (post *ἐξουσίαν* p v) : *ὁ κύριος* a | 22 *τῷ* > b o | *σὲ* > b o | 23 *τετρακοσίαις* b o | 24 *ηδης* a | *ἀφέωκας* h | 25 *ἀφεῖναι* h | 27 *καὶ συντηρεῖς* : *κ. συζητεῖς* m p v, > b o | *ἐχθραίνων* b o | 28 *ὑφορᾶς* b o : *ὑφορᾶ* a, *ὑφορᾶσαι* h m p v | 29 *τὰ* > b o | *τετρακοσίας* b | *συνεχώρησας* > a | 30 *εἰς ἀγαθ.* > b o | 31 *αὐτὸν* h | *μὴ* > b o | 32 *ἀφεῖναι* b v | 33 *ἐπακούῃ* h,

LIV. *Ὅτι χρὴ τοὺς ἐπισκόπους τὰ περὶ εἰρήνης διὰ τοῦ διακόνου ὑπομιμνήσκειν τῷ λαῷ.* Quod oporteat episcopos de pace per diaconum in memoriam suggerere.

Χριστὸς ἐν Εὐαγγελίοις· „Ἐὰν προσφέρῃς τὸ δῶρόν σου ἐπὶ τὸ θυσιαστήριον καὶ ἐκεῖ μνησθῇς, ὅτι ὁ ἀδελφός σου ἔχει τι κατὰ σοῦ, ἄφες ἐκεῖ τὸ δῶρόν σου ἔμπροσθεν τοῦ θυσιαστηρίου καὶ ὕπαγε πρῶτον διαλλάγηθι τῷ ἀδελφῷ σου, καὶ τότε ἐλθὼν πρόσφερε τὸ δῶρόν σου“. 4. δῶρον δέ ἐστιν θεῷ ἡ ἑκάστου προσευχὴ καὶ εὐχαριστία· ἐὰν οὖν ἔχῃς τι κατὰ τοῦ ἀδελφοῦ σου ἢ αὐτὸς ἔχῃ τι κατὰ σοῦ, οὔτε αἱ προσευχαί σου εἰσακουσθήσονται οὔτε αἱ εὐχαριστίαι σου προσδεχθήσονται διὰ τὴν ὑποκειμένην ὀργήν. 5. χρὴ δὲ συνεχῶς προσεύχεσθαι ὑμᾶς, ἀδελφοί· ἀλλ' ἐπειδὴ τῶν ἐν ὀργαῖς ἀδίκως ἐχθραινόντων ἀδελφοῖς ὁ θεὸς οὐκ ἐπακούει, καὶ ἐὰν τρὶς τῆς ὥρας προσεύξωνται, χρὴ διαλύειν πᾶσαν ἔχθραν καὶ μικροψυχίαν, ἵνα δυνώμεθα προσεύχεσθαι καθαρᾷ τῇ καρδίᾳ καὶ ἀρύπῳ. 6. καίτοιγε καὶ ἐχθροὺς ὁ κύριος ἀγαπᾶν προσέταξεν, οὐχὶ δὲ καὶ τοὺς φίλους μισεῖν, καὶ ὁ νομοθέτης φησίν· „Οὐ μισήσεις πάντα ἄνθρωπον, οὐ μισήσεις τὸν ἀδελφόν σου τῇ διανοίᾳ σου, ἐλεγμῷ ἐλέγξεις τὸν ἀδελφόν σου καὶ οὐ λήψῃ δι' αὐτὸν ἁμαρτίαν· οὐ μισήσεις Αἰγύπτιον, ὅτι πάροικος ἦσθα παρ' αὐτῷ· οὐ μισήσεις Ἰδουμαῖον, ὅτι ἀδελφός σου ἐστίν“, καὶ ὁ Δαυὶδ λέγει· „Εἰ ἀνταπέδωκα τοῖς ἀνταποδιδοῦσί μοι κακά“. 7. ὅθεν εἰ Χριστιανὸς εἶναι θέλεις, ἐξακολούθει τῷ τοῦ κυρίου Νόμῳ· „Λύε πάντα σύνδεσμον ἀδικίας“· ἐπὶ σοὶ γὰρ ὁ σωτὴρ ἐξουσίαν ἔθετο „ἀφιέναι ἁμαρτίας τῷ ἀδελφῷ τὰς εἰς σὲ γενομένας ἕως ἑβδομηκοντάκις ἑπτά“, τοῦτ' ἔστιν τετρακοσίας ἐνενήκοντα. 8. ποσάκις οὖν ἤδη ἀφῆκας τῷ ἀδελφῷ σου, ἵνα μὴ θελήσῃς αὐτῷ ἀφιέναι καὶ νῦν; καίτοι ἀκούσας τοῦ Ἱερεμίου λέγοντος, ὅτι „ἕκαστος τὴν κακίαν τοῦ πλησίον αὐτοῦ μὴ λογίζεσθε ἐν ταῖς καρδίαις ὑμῶν“. σὺ δὲ μνησικακεῖς καὶ συντηρεῖς ἔχθραν καὶ ἐπὶ κρίσιν ἔρχῃ καὶ μῆνιν ὑφορᾷς καὶ ἡ προσευχή σου ἐμποδίζεται. 9. ἀλλ' εἰ καὶ τὰ τετρακόσια ἐνενήκοντα συνεχώρησας ἀφεὶς τῷ ἀδελφῷ σου, πλεόνασον τὴν ἀοργησίαν ἐπὶ πλεῖον εἰς ἀγαθωσύνην δι' ἑαυτόν· κἂν ἐκεῖνος μὴ ποιῇ, ἀλλάγε σὺ διὰ τὸν θεὸν σπούδαζε ἀφιέναι τῷ πλησίον, „ὅπως γένῃ υἱὸς τοῦ πατρός σου τοῦ ἐν οὐρανοῖς“ καὶ προσευχόμενος ὑπακούῃ ὡς φίλος θεοῦ.

LIV. Διὰ τοῦτο, ὦ ἐπίσκοποι, μελλόντων ὑμῶν εἰς προσευχὴν

1 Mt. 5, 23. 24. — 14 Lev. 19, 17. — 17 Deut. 23, 7. — 19 Ps. 7, 5. — 21 Ies. 58, 6. — 22 Mt. 18, 22. — 26 Zach. 8, 17. — 27 Mt. 5, 22–24. — 32 Mt. 5, 45.

ἐπακούσι o | 34 ἐπίσκοπε o | εἰς : πρὸς h

accepta sint, cum statis in ecclesia oraturi, diaconus alta voce dicat: Adestne aliquis adversus proximum suum aliquid habens? Si vero reperiuntur, qui iudicium ac litem inter se habent, supplicare debes et pacem facere inter eos. 2. Qui *in domum ingrediuntur et dicunt: pax huic domui,* et pacem evangelizant et pacem afferunt. 3. Si ergo aliis pacem praedicas, multo magis tibi pacem esse necesse est cum fratribus tuis. 4. Ut *filius lucis* igitur et pacis omnibus esto lux et pax cum nemine litigans, sed esto benignus erga omnes et pacificus et adiutor Dei, ut multiplicentur, qui salvantur; nam haec est voluntas Domini Dei. 5. Qui autem inimicitiam ac lites et controversias et iudicia amant, hi Dei inimici sunt.

LV. Dominus enim a principio singulas generationes ad paeni-

4 Luc. 10, 5. — 7 Ioann. 12, 36. — 8 Mt. 5, 16.

2 *πλησίον ὑμῶν ἑστὼς* b h o | 3 *μή τις* bis : *μηδεὶς* b o | 4 *κρουσθέντες* : *καθαρᾶ* h | 5 *τοῦ θεοῦ* : *τῶ κυρίω* b o | 7 *χαριζομένους* b h o a² : *χαριζόμενος* a, *χαριζομένοις* p v | 8 *κύριος* : *ὁ κ.* b o | 9 *πολὺ* a h : *πολλῶ* b o p v | 10 *προσεύχεσθαι* m p v | *τῷ λαῷ* h A B : *τῶ θεῶ* m p v, > a b o | *θεοῦ* : *λαοῦ* m p v | 11 *πολλῶ* b o p v | *αὐτὸς αὐτῆς* ∾ h | *αὐτὸς* > b | 12 *ταύτην* p v | 14 *μὴ πρὸς ἑαυτὸν* a | *μή* : *οὐ* b o | 15 *οὔτ'* p v, *οὔτε* h | *ἂν* > h | *ἄλλων* h | *φίλος* b o | 16 *γιγνόμενος* a, *γενόμενος* h | 17 *ὁμονοίᾳ* : *ἀληθεία* h | 19 *τοῦ θ. ἀλλότριοι* : *ἀλλ. θεοῦ* b o | 21 *καλεῖ* + *καὶ* h | 22 *τοῦ* (> p) *Σὴθ καὶ Σὴμ* b o p | 23 *δὲ* + *καὶ* b h o | *τοῦ* : *τοὺς* o | *δὲ* + *πάλιν* b o | 25 *Μελχισ.* : *τοῦ Μ.* b o | 26 *θῶφίλου* o | *Μωϋσέως* b h p | 27 *Χαλέβ* : *λὲβ* a | 28 *τοὺς λοίπους* o | *τὸν* > a | 29 *αὐτοῦ* o | *ἐκ* a b o A B : + *πνεύ-*

1. *μή τις κ. τ.*] Sic Didascalia. Tempore progrediente haec proclamatio desiisse videtur. Saltem nec in liturgia infra VIII, 4—15 proposita nec alias invenitur. Ceteroquin proclamationes satis diversae erant. Cf. adnot. ad VIII, 6.

2. *τοῖς ἐγγὺς κ. τ. μ.*] Ies. 57, 19: *εἰρήνην ἐπ' εἰρήνην τοῖς μακρὰν καὶ τοῖς ἐγγὺς οὖσιν,* Eph. 2, 17: *καὶ ἐλθὼν εὐηγγελίσατο εἰρήνην ὑμῖν τοῖς μακρὰν καὶ τοῖς ἐγγύς.* — *οὓς ἔγνω κτλ.*] Num. 16, 5: *καὶ ἔγνω ὁ θεὸς τοὺς ὄντας αὐτοῦ,* II Tim. 2, 19: *ἔγνω κύριος τοὺς ὄντας αὐτοῦ.* Cf. Ropes, *Die Sprüche Jesu* 1896 p. 27 (*Texte und Untersuchungen* XIV, 2).

LV. *Ἀπαρίθμησις διαφόρου προνοίας καὶ ὅπως ἐξ ἀρχῆς καθ' ἑκάστην γενεὰν ἐκάλεσεν ὁ θεὸς εἰς μετάνοιαν πάντας.* Enumeratio variae providentiae et quemadmodum ab initio Deus per singulas generationes ad paenitentiam omnes homines vocaverit.

1. *προφητῶν κτλ.*] Quod Didascalia paucis verbis indicat, id Constitutiones copiose illustrant. — *τῶν δώδεκα — Παύλου*] Paulum Constitutor a duodecim quidem discernit, sed in apostolorum numero habet. Infra VIII, 4, 1 Paulus *συναπόστολος* vocatur, et VIII, 46, 13 tredecim apostoli commemorantur.

ἀπαντᾶν μετὰ τὴν ἀνάγνωσιν καὶ τὴν ψαλμῳδίαν καὶ τὴν ἐπὶ ταῖς γραφαῖς διδασκαλίαν, ὁ διάκονος ἑστὼς πλησίον ὑμῶν μετὰ ὑψηλῆς φωνῆς λεγέτω· Μή τις κατά τινος, μή τις ἐν ὑποκρίσει, ἵνα, ἐὰν εὑρεθῇ ἐν τισὶν ἀντιλογία, συνειδήσει κρουσθέντες δεηθῶσιν τοῦ θεοῦ καὶ διαλλαγῶσιν τοῖς ἀδελφοῖς. 2. εἰ γὰρ τοὺς ἐν οἰκίᾳ τινὸς εἰσερχομένους πρὸ πάντων δεῖ λέγειν· „Εἰρήνη τῷ οἴκῳ τούτῳ“, ὡς υἱοὺς εἰρήνης εἰρήνην χαριζομένους τοῖς ἀξίοις, καθὼς γέγραπται· „Τοῖς ἐγγὺς καὶ τοῖς μακράν, οὓς ἔγνω κύριος ὄντας αὐτοῦ“, πολὺ μᾶλλον τοὺς ἐν ἐκκλησίᾳ θεοῦ εἰσερχομένους χρὴ πρὸ πάντων ἐπεύχεσθαι τῷ λαῷ τὴν τοῦ θεοῦ εἰρήνην. 3. εἰ δὲ ἄλλοις ταύτην ἐπεύχεται, πολὺ μᾶλλον αὐτὸς αὐτῆς ἐντὸς ὑπαρχέτω ὡς „τέκνον φωτός“· ὁ γὰρ μὴ ἔχων αὐτὴν ἐν ἑαυτῷ οὐκ ἔστιν ἀξιόπιστος ἄλλοις αὐτὴν χαρίζεσθαι. 4. διὸ πρὸ πάντων χρὴ εἰς ἑαυτὸν εἰρηνεύειν αὐτόν· ὁ γὰρ πρὸς ἑαυτὸν μὴ στασιάζων οὐδ᾽ ἂν πρὸς ἄλλον διαμαχεσθήσεται, ἀλλ᾽ ἔσται εἰρηνικός, φιλικός, συνάγων τὰ τοῦ κυρίου καὶ συνεργὸς αὐτοῦ γινόμενος πρὸς τὸ πλεονάσαι αὐτῷ τοὺς σωζομένους ἐν ὁμονοίᾳ. 5. οἱ γὰρ ἐπινοοῦντες ἔχθρας καὶ μάχας, ἀντιλογίας καὶ κρίσεις πονηροὶ καὶ τοῦ θεοῦ ἀλλότριοι τυγχάνουσιν.

LV. Ὁ γὰρ θεός, θεὸς ὢν ἐλέους, ἀπ᾽ ἀρχῆς ἑκάστην γενεὰν ἐπὶ μετάνοιαν καλεῖ διὰ τῶν δικαίων καὶ τῶν προφητῶν· καὶ τοὺς μὲν πρὸ τοῦ κατακλυσμοῦ διὰ τοῦ Ἄβελ καὶ Σὴμ καὶ Σήθ, ἔτι δὲ Ἐνὼς καὶ τοῦ μετατεθέντος Ἐνὼχ ἐσωφρόνιζεν, τοὺς δὲ ἐν τῷ κατακλυσμῷ διὰ τοῦ Νῶε, τοὺς ἐν Σοδόμοις διὰ τοῦ φιλοξένου Λώτ, τοὺς μετὰ τὸν κατακλυσμὸν διὰ Μελχισεδὲκ καὶ τῶν πατριαρχῶν καὶ τοῦ θεοφιλοῦς Ἰώβ, τοὺς ἐν Αἰγύπτῳ διὰ Μωσέως, τοὺς Ἰσραηλίτας δι᾽ αὐτοῦ καὶ Ἰησοῦ καὶ Χαλὲβ καὶ Φινεὲς καὶ τῶν λοιπῶν, τοὺς μετὰ τὸν νόμον δι᾽ ἀγγέλων καὶ προφητῶν, τοὺς αὐτοὺς διὰ τῆς ἰδίας ἐνανθρωπήσεως τῆς ἐκ παρθένου γενομένης, τοὺς πρὸ μικροῦ τῆς ἀναδείξεως αὐτοῦ τῆς σωματικῆς διὰ Ἰωάννου τοῦ προδρόμου, τοὺς δ᾽ αὐτοὺς διὰ τοῦ αὐτοῦ καὶ μετὰ τὴν γένεσιν αὐτοῦ λέγων· „Μετανοεῖτε, ἤγγικεν γὰρ ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν“· τοὺς μετὰ τὸ πάθος αὐτοῦ δι᾽ ἡμῶν τῶν δώδεκα

6 Luc. 10, 5. — 8 Eph. 2, 17. — II Tim. 2, 19. — 12 Ioann. 12, 36. — 32 Mt. 4, 17.

ματος ἁγίου καὶ h m p v 29/30 *γεναμένης* o, *γινομένης* h | 31 *δὲ* h v, > p | *διὰ τοῦ αὐτοῦ* : *καὶ δι᾽ ἑαυτοῦ* b o | 32 *γέννεσιν* p, *γέννησιν* h

tentiam et vitam vocavit per prophetas et iustos. 2. Et nos apostoli quoque, qui digni habiti sumus testes esse adventus eius et praedicatores verbi eius divini, ex ore Domini Iesu Christi audivimus et probe scientes dicimus, *quae sit voluntas eius* et voluntas patris ipsius: *ne quis intereat, sed omnes homines credant et vivant.*

LVI. Hoc enim est, quod docuit nos orantes dicere: *Fiat voluntas tua in terra sicut in caelo,* ut, quemadmodum angeli caeli et virtutes et omnes ministri glorificant Deum, ita etiam in terra omnes homines Deum glorificent. 2. Voluntas igitur eius est vivificare omnem hominem, et hoc est gaudium eius, ut multi sint, qui salvantur. Qui litem agit vel inimicus est proximi sui, minuit populum Dei; nam aut accusatum eiciens ex ecclesia minuit eam et facit, ut Deus animam hominis amittat, quae vivebat; aut per litem eicit et removet se ipsum ex ecclesia, et sic iterum adversus Deum peccat. Deus enim salvator noster sic dixit: *Omnis, qui non est mecum, contra me est; et omnis, qui non congregat mecum, spargit.* 3. Tu ergo non es is, qui Deum iuvet, populum congregans, quia perturbator ac dispersor gregis es et

4 Rom. 12, 2. — 5 Ioann. 3, 16. — 6 Mt. 6, 10. — 7 Ps. 102, 19—21. — 8 Ps. 148, 11—13. — 10 Ioann. 6, 40. — 16 Mt. 12, 30.

2. *σὺν Ἰακώβῳ κτλ.*] Cf. V, 8, 1; VI, 14, 1; VII, 46, 2; VIII, 4, 1. Ut auctor Didascaliae (VI, 12), sic Constitutor Iacobum fratrem Domini extra collegium collocat ac discipulis Domini LXXII adnumerat, et tres Iacobos statuit, duos apostolos proprie dictos, Zebedaei filium et filium Alphaei, ac fratrem Domini et episcopum Hierosolymitanum. Idem senserunt veteres fere omnes, Hegesippus apud Eusebium H. E. II, 23, 4, Clem. Recognitiones I, 44. 66. 70, Cyrillus Hieros. Catech. IV, 28; XIV, 21 etc. Clemens Alex. autem apud Eusebium H. E. II, 1, 3. 4 distincte de duobus Iacobis dicit, episcopo Hierosolymorum et filio Zebedaei, ita ut illum eundem cum filio Alphaei habere videatur. Evangelium secundum Hebraeos quoque Iacobum fratrem Domini inter apostolos recenset, s. cenae eum interfuisse Hieronymo Catal. c. 2 referente dicens. Ceteroquin VI, 14, 1 Constitutor non solum similiter ac hoc loco Iacobum apostolis adiungit, sed etiam Paulo anteponit, ita ut prope ad sententiam eorum accedat, qui e Iesaia 17, 6 apostolos quatuordecim fuisse collegerunt, duodecim a Domino electos vel primos et duos postea assumptos, quam interpretationem statuit Eusebius (Montfaucon, Collectio nova patrum 1706 II, 422; Migne PG 24, 210) cuiusque Hieronymus ad Ies. 17, 6 meminit.

LVI. *Ὅτι θέλημα θεοῦ ὁμόφρονας εἶναι τοὺς ἀνθρώπους περὶ τὴν εὐσέβειαν παραπλησίως ταῖς ἐν οὐρανῷ δυνάμεσιν.* Quod voluntas Dei sit, ut omnes homines in pietate consentiant instar virtutum caelestium.

καὶ τοῦ τῆς „ἐκλογῆς σκεύους“ Παύλου. 2. ἡμεῖς οὖν οἱ καταξιωθέντες εἶναι μάρτυρες τῆς παρουσίας αὐτοῦ σὺν Ἰακώβῳ τῷ τοῦ κυρίου ἀδελφῷ καὶ ἑτέροις ἑβδομήκοντα δύο μαθηταῖς καὶ τοῖς ἑπτὰ διακόνοις αὐτοῦ ἐκ στόματος τοῦ κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ ἠκούσαμεν καὶ ἀκριβῶς εἰδότες λέγομεν, „τί ἐστιν τὸ θέλημα τοῦ θεοῦ τὸ ἀγαθὸν καὶ εὐάρεστον καὶ τέλειον“ τὸ διὰ Ἰησοῦ γνωρισθὲν ἡμῖν, „ἵνα μηδεὶς ἀπόληται, ἀλλὰ πάντες ἄνθρωποι“ συμφώνως „πιστεύσαντες“ αὐτῷ αἶνον σύμφωνον ἀναπέμψαντες αὐτῷ „ζήσωσιν“ αἰωνίως.

LVI. Τοῦτο γάρ ἐστιν, ὃ ἐδίδαξεν ἡμᾶς ὁ κύριος προσευχομένους λέγειν τῷ πατρὶ αὐτοῦ· „Γενηθήτω τὸ θέλημά σου ὡς ἐν οὐρανῷ καὶ ἐπὶ τῆς γῆς“, ὅπως, ὡς αἱ ἐπουράνιοι φύσεις τῶν ἀσωμάτων δυνάμεων πᾶσαι δοξάζουσιν τὸν θεὸν συμφώνως, οὕτως καὶ ἐπὶ γῆς πάντες οἱ ἄνθρωποι ἐν ἑνὶ στόματι καὶ μιᾷ διαθέσει δοξάζωσιν τὸν μόνον θεὸν τὸν ἕνα καὶ ἀληθινὸν διὰ τοῦ μονογενοῦς Χριστοῦ. 2. θέλημα οὖν αὐτοῦ ἐστιν αἰνεῖν αὐτὸν ὁμοφρόνως καὶ προσκυνεῖν αὐτὸν συμφώνως. τοῦτο γὰρ αὐτοῦ ἐστι θέλημα ἐν Χριστῷ, πολλοὺς εἶναι τοὺς σωζομένους ἐν αὐτῷ, ἀλλὰ μὴ ζημιοῦν αὐτὸν μηδὲ ἐλαττονεῖν ὑμᾶς τὴν ἐκκλησίαν ἢ συστέλλειν τὸν ἀριθμὸν διὰ μιᾶς ψυχῆς ἀνθρώπου ὑφ' ὑμῶν ἀναιρεθείσης, ἥτις ἠδύνατο σωθῆναι διὰ μετανοίας, ἀπώλετο δὲ οὐ μόνον ἐξ ἰδίας ὀργῆς, ἀλλ' ἤδη καὶ ἐξ ὑμετέρας ἐπιβουλῆς, καὶ ἐπληρώσατε τὸ γεγραμμένον· „Ὁ μὴ συνάγων μετ' ἐμοῦ σκορπίζει“. 3. τοιοῦτος δέ, ὢν σκορπιστής, προβάτων ἀντίδικος, θεοῦ ἐχθρός, τῶν ἀρνίων φθορεύς, ὧν ὁ κύριος ποιμὴν

1 Act. 9, 15. — 5 Rom. 12, 2. — 7 Ioann. 3, 16. — 11 Mt. 6, 10. — 12 Ps. 102, 19—21. — 14 Ps. 148, 11—13. — 15 Ioann. 17, 3. — 18 Ioann. 6, 40. — 23 Mt. 12, 30.

1 τοῦ > b o | 5 ἰδόντες b o | 6 τὸ sec > b o | 7 Ἰησοῦ : υἱοῦ p v | μηθεὶς b, μηδὲ εἷς h | 8 αἰώνιον συμφώνως b o | 9 αὐτῷ ζ. αἰωνίως : ὕμνους αἰωνίως ζήσωμεν αὐτῷ b o | 12 τῆς > p v | ὅπως : ἵνα b o | ἐπουράνιαι h o p v | 13 πασῶν p v | δοξάζωσιν a | 14 γῆς : τῆς γ. a | οἱ > b o p v | 15 θέσει b o | ἕνα καὶ > o | καί : τὸν b | 16 θελήματι b o | αὐτοῦ > b o | 18 αὐτοῦ > b o | 19 ἐλαττωνῦν ἡμᾶς h | 21 ἡμῶν h | ἠδύνατο : ἢ (ἣν o) δυνατὸν b o | 24 σκορπιστὴς + ἔσει καὶ τῶν b o | 25 ὧν : καὶ ὧν b o

1. ἐπουράνιοι φ. τ. ἀσωμάτων δυνάμεων] Cf. Euseb. Demonstr. evang. III, 3, 18.

adversarius et inimicus Dei. Noli igitur perpetuo excitare lites aut controversias aut procacitatem aut inimicitiam aut iudicia, ne quem dispergas ab ecclesia, quia in virtute Domini Dei congregavimus e cunctis gentibus et e cunctis linguis et adduximus in ecclesiam *cum multo labore ac contentione et periculo continuo,* ut voluntatem Dei facientes *impleremus triclinium accumbentium,* hoc est ecclesiam sanctam catholicam, ut gauderent et exsultarent ac confiterentur glorificarentque Deum, qui vocavit eos ad vitam. 4. Vos ergo, laici, pacem mutuo habete, et tanquam columbae prudentes studete implere ecclesiam et eos, qui feri sunt, convertere et mansuefacere et in eam introducere. Et haec est merces magna a Deo promissa, si liberaveritis eos ex igne et adduxeritis ad ecclesiam confirmatos et credentes.

LVII. Vos autem episcopi nolite esse duri neque tyranni neque iracundi neque asperi in populum Dei manibus vestris traditum, nec solvite domum Domini neque dispergite populum eius, sed convertite omnes homines, ut Deo cooperemini, et congregate credentes cum magna mansuetudine et longanimitate et patientia et sine ira et per doctrinam et orationem tanquam ministri regni aeterni. 2. In congregationibus vestris autem, in ecclesiis sanctis, conventus vestros facite quovis modo pulchro et disponite sollicite loca fratribus cum verecundia. 3. Segregetur presbyteris locus in

5 II Cor. 11, 23. 27. — 6 Mt. 22, 10. — 9 II Cor. 13, 11. — Mt. 10, 16. — 16 Mt. 26, 61. — 18 Eph. 4, 2. — 19 Act. 2, 42.

LVII. *Διατύπωσις ἐκκλησίας καὶ κλήρου καὶ τί ἕκαστος ἐπιτελεῖν ὀφείλει τῶν συναθροιζομένων κληρικῶν ἢ λαϊκῶν ἐν τῇ συνάξει.* Descriptio ecclesiae et cleri et quid facere debeat unusquisque clericorum vel laicorum congregatorum in synaxi.

2—4. Hanc particulam amplificans Constitutor hausit e Clementis epistula ad Iacobum c. 14, ubi legimus: *Ἔοικε γὰρ ὅλον τὸ πρᾶγμα τῆς ἐκκλησίας νηῒ μεγάλῃ. . . ἔστω οὖν ὑμῖν ὁ ταύτης δεσπότης θεός, καὶ παρεικάσθω ὁ μὲν κυβερνήτης Χριστῷ, ὁ πρωρεὺς ἐπισκόπῳ, οἱ ναῦται πρεσβυτέροις, οἱ τοίχαρχοι διακόνοις, οἱ ναυστολόγοι τοῖς κατηχοῦσιν, τοῖς ἐπιβάταις τὸ τῶν ἀδελφῶν πλῆθος.* In codice Vindobonensi epistulae illius caput XIV una cum initio capitis XV Constitutionibus tanquam prologus praefixus est. Cf. Prolegomena. Hippolytus De Antichr. c. 59 quoque ecclesiam cum nave comparat, similitudinem autem aliter explicat.

3. *ἐπιμήκης*] Forma oblonga domus ecclesiae plerumque construebatur. — *κατὰ ἀνατολὰς τ.*] Secundum Constitutiones domus ecclesiae in orientem versa esto. Didascalia de parte domus in orientem versa loquitur exponitque partes, quas singuli Christianorum

ὑπῆρξεν καὶ ἡμεῖς συναγωγοὶ ἐκ διαφόρων ἐθνῶν καὶ γλωσσῶν „ἐν πολλῷ μόχθῳ καὶ κινδύνῳ καὶ κόπῳ διηνεκεῖ, ἀγρυπνίαις, ἀσιτίαις, χαμευνίαις, διωγμοῖς, πληγαῖς, φυλακαῖς", ἵνα τὸ θέλημα τοῦ θεοῦ ποιήσαντες „πληρώσωμεν τὸν τρίκλινον τῶν ἀνακειμένων", τοῦτ' ἔστιν τὴν ἱερὰν καὶ καθολικὴν ἐκκλησίαν εὐφραινομένων τῶν κλητῶν καὶ ἀγαλλιωμένων, ὑμνούντων καὶ δοξαζόντων τὸν καλέσαντα αὐτοὺς δι' ἡμῶν εἰς ζωὴν θεόν· ὑμεῖς ὅσον τὸ ἐφ' ὑμῖν διεσκορπίσατε. 4. καὶ ὑμεῖς δέ, οἱ λαϊκοί, εἰρηνεύετε πρὸς ἀλλήλους, σπουδάζοντες ὡς φρόνιμοι τὴν ἐκκλησίαν αὔξειν καὶ τὰ νομιζόμενα ἄγρια ἐπιστρέφειν εἰς αὐτὴν καὶ ἐξημεροῦν καὶ ἀποκαθιστᾶν. καὶ τοῦτό ἐστιν ὁ μέγιστος ἐξ ἐπαγγελίας μισθὸς παρὰ θεοῦ· „Ἐὰν ἐξαγάγῃς ἐξ ἀναξίου τίμιον, ὡς στόμα μου ἔσῃ".

LVII. Σὺ δέ, ὁ ἐπίσκοπος, ἔσο ἅγιος, ἄμωμος, μὴ πλήκτης, μὴ ὀργίλος, μὴ ἀπηνής, ἀλλ' οἰκοδόμος, ἐπιστροφεύς, διδακτικός, ἀνεξίκακος, ἠπιόθυμος, πρᾶος, μακρόθυμος, παραινετικός, παρακλητικὸς ὡς „θεοῦ ἄνθρωπος". 2. ὅταν δὲ συναθροίζῃς τὴν τοῦ θεοῦ ἐκκλησίαν, ὡς ἂν κυβερνήτης νηὸς μεγάλης μετ' ἐπιστήμης πάσης κέλευε ποιεῖσθαι τὰς συνόδους, παραγγέλλων τοῖς διακόνοις ὡσανεὶ ναύταις τοὺς τόπους ἐκτάσσειν τοῖς ἀδελφοῖς καθάπερ ἐπιβάταις μετὰ πάσης ἐπιμελείας καὶ σεμνότητος. 3. καὶ πρῶτον μὲν ὁ οἶκος ἔστω ἐπιμήκης, κατὰ ἀνατολὰς τετραμμένος, ἐξ ἑκα-

2 II Cor. 11, 23. 27. — 4 Mt. 22, 10. — 9 II Cor. 13, 11. — Mt. 10, 16. — 12 Ies. 15, 19. — 17 I Tim. 6, 11.

2 ἀγρυπνίαις + καὶ b h o | 3 πληγαῖς + καὶ o | 4 πληρώσαντες b | 5 καὶ > b o | 7 ἡμᾶς b o | θεόν : ὃν p v, αἰώνιον θεοῦ b o | ὑμεῖς + οὖν b h o | 8/9 διεσκορπίσατε — ἀλλήλους > b o | 10 ἄγρια > b o | 11 τοῦτο : οὗτος m p v | 12 παρὰ > b o | θεῶι h | τίμιον a h p v A : ἄξιον καὶ τίμιον b o | 13 στόμα a h : τὸ στ. b o p v LXX | ἔσῃ a h : ὁ b o p v | 14 ἄμωμος : ὁ ἄμ. b o, > h | 14/15 μὴ πλήκτης — οἰκοδόμος > b o | 15 διατακτικὸς h | 16 πρᾶος μακρόθ. > b o | 17 δὲ > p v | 18 ἂν > b o 20 ὡσανεί : ὡς ἂν h | ὡσ. ναύταις : ὡς ἂν ἐν αὐταῖς b o | τάσσειν h, ἐκζητεῖν b o | 22 εὐμήκης o | κατ' a

classes obtineant; ad quam partem versus autem ecclesia exstruatur, non dicit. Apparet autem ex eis, quae exponit, auctorem velle, ut templa ad orientem spectent. In Oriente profecto ecclesiae plerumque semper hoc modo aedificatae esse videntur. Basilica S. Sepulcri Eusebio Vit. Constant. III, 36 referente haud dubie ad orientem versa erat, cum basilica Tyri eodem H. E. X, 4, 38 narrante fortasse situm inversum haberet. So-

parte domus ad orientem versa. 4. Et in medio inter eos situm sit episcopi solium, et cum eo sedeant presbyteri; similiter autem in parte altera ad orientem versa viri laici sedeant. 5. Ita enim decet in parte domus ad orientem versa presbyteros sedere cum episcopo et post hos laicos ac deinde feminas, ut, cum surgitis orantes, praepositi surgant primi et post eos viri laici, deinde iterum feminae. Nam versus orientem oportet vos orare, sicut et

crates H. E. V, 22 tanquam rem singularem situm ecclesiae Antiochiae Syriae commemorat, eius altare referens non ad solis ortum spectare, sed ad occasum. Eodem fere tempore Paulinus Nolanus Ep. 32 ad Sever. c. 13 (PL 61, 337; ed. Hartel 1894 p. 288) quidem etiam in Occidente illum morem usitatiorem appellat. Romae autem antea regula inversa observata esse videtur, cum basilicae urbis antiquissimae ad occidentem spectent. — *παστοφόρια*] Duo ergo vel parti ecclesiae orientali utrinque adiuncta erant pastophoria. In altero infra VIII, 13, 16 comperimus reliquias eucharistiae asservatas esse. In eo etiam munera ad eucharistiam destinata praeparabantur. Quod respicit Paulinus Ep. 32 c. 16 secretarium basilicae Nolae exstructae alterum inscribens: Hic locus est veneranda penus qua conditur et qua | Promitur alma sacri pompa ministerii. Alterum pastophorium videtur idem esse ac diaconicum, in quo asservabantur vasa altaris (Synod. Laodicena c. 21), vestes sacrae (Typ. Sabae c. 2) et libri sacri, quorum meminit Paulinus alterum secretarium inscribens: Si quem sancta tenet meditandi in lege voluntas | Hic poterit residens sacris intendere libris.

4. *μέσος κτλ.*] Hunc cathedrae episcopalis locum nonnullae ecclesiae antiquissimae usque hodie conservant. Medio aevo cathedra prope altare in parte laterali collocabatur. — *καθεζέσθω τὸ πρεσβυτέριον*] Secundum hunc morem presbyteri *σύνθρονοι τῷ ἐπισκόπῳ* appellabantur. Reliqui clerici, iam diaconi, non sedebant, sed stabant.

5—7. Habes hic ordinem, qui in libris legendis observabatur. Cf. II, 59, 4; V, 19, 3; VIII, 5, 11; Basil. M. Hom. XIII, 1; hab. in Lacizis c. 1.

6. Cotelerius versum ita interpretatus est: lector praecinebat initia versuum Psalmorum, populus postrema succinebat. At dubitare licet, primo, num populus adeo Psalmorum gnarus fuerit, ut ita praelegenti respondere posset, deinde, num vox *ἀκροστίχια* ad illum modum referenda sit. Mihi Constitutor alium modum respicere videtur. Athanasius De fuga sua c. 24 scribit, in throno sedentem se praecepisse, ut diaconus legeret psalmum, populus autem responderet (*ὑπακούειν*): Quoniam in saeculum misericordia eius. Quae verba alteram partem singulorum versuum Psalmi CXXXV efficiunt et facile ab universo populo dici poterant, cum pars prior a diacono vel lectore recitaretur. Augustinus Confess. IX, 12 refert, Evodium cantare coepisse psalmum omnemque domum ei respondisse: Misericordiam et iudicium cantabo tibi Domine, i. e. versum primum Psalmi C. Methodius Sympos. XI, 2 hymnum de virginitate ita composuit, ut una e virginibus psallat, reliquae vero succinant ac respondeant (*ὑπα-*

τέρων τῶν μερῶν ἔχων τὰ παστοφόρια πρὸς ἀνατολήν, ὅστις ἔοικεν νηΐ. 4. κείσθω δὲ μέσος ὁ τοῦ ἐπισκόπου θρόνος, παρ' ἑκάτερα δὲ αὐτοῦ καθεζέσθω τὸ πρεσβυτέριον, καὶ οἱ διάκονοι παριστάσθωσαν εὐσταλεῖς τῆς πλείονος ἐσθῆτος· ἐοίκασι γὰρ ναύταις καὶ τοιχάρχοις. προνοίᾳ δὲ τούτων εἰς τὸ ἕτερον μέρος οἱ λαϊκοὶ καθεζέσθωσαν μετὰ πάσης ἡσυχίας καὶ εὐταξίας, καὶ αἱ γυναῖκες κεχωρισμένως καὶ αὐταὶ καθεζέσθωσαν σιώπην ἄγουσαι. 5. μέσος δὲ ὁ ἀναγνώστης ἐφ' ὑψηλοῦ τινος ἑστὼς ἀναγινωσκέτω τὰ Μωσέως καὶ Ἰησοῦ τοῦ Ναυή, τὰ τῶν Κριτῶν καὶ τῶν Βασιλείων, τὰ τῶν Παραλειπομένων καὶ τὰ τῆς Ἐπανόδου, πρὸς τούτοις τὰ τοῦ Ἰὼβ καὶ τὰ Σολομῶνος καὶ τὰ τῶν Ἑξκαίδεκα προφητῶν. 6. ἀνὰ δύο δὲ γενομένων ἀναγνωσμάτων, ἕτερός τις τοὺς τοῦ Δαυὶδ ψαλλέτω ὕμνους, καὶ ὁ λαὸς τὰ ἀκροστίχια ὑποψαλλέτω. 7. μετὰ τοῦτο αἱ Πράξεις αἱ ἡμέτεραι ἀναγινωσκέσθωσαν καὶ αἱ ἐπιστολαὶ Παύλου τοῦ συνεργοῦ ἡμῶν, ἃς ἐπέστειλε ταῖς ἐκκλησίαις καθ' ὑφήγησιν τοῦ ἁγίου πνεύματος· καὶ μετὰ ταῦτα διάκονος ἢ πρεσβύτερος ἀναγινωσκέτω τὰ Εὐαγγέλια,

1 τῶν > b o | ἔχων > a | παστοφόρεια p v | 2 ἔοικεν : ἐπικείσθω h | δὲ > b | μέσος ὁ : εἰς μέσον b o | 5 ναύταις κ. τ. : αὐταῖς καὶ τοῖς ἄλλοις b o | 6 ἡσυχίας . . εὐταξίας ∾ b o p v | 7 κεχωρισμέναις o | αὗται a h | 8 δ' a | ἑστὼς > b o | 11 τὰ τοῦ : ἳν τὰ b o | τὰ Σολ. : τοῦ Σ. a | Σολομῶντος b o p v | ἑξκαίδεκα h p : ἓξ καὶ δέκα b o, δεκαὲξ v, ῑς a | 12 δὲ a h : > b o p v | γενομένων : γεναμένων b o, λεγομένων p v | 13 τούς : ante ὕμνους b o, > p v | ἀκρόστιχα a b o | 14 αἱ : ἑ (= αἱ) b, > o | 15 ἀπέστειλε b h | 16 ὑφήχησιν a | καὶ > o | 17 διάκονος ἢ πρεσβ. ∾ b o | τὸ εὐαγγέλιον b o

κούειν), et hae quidem semper eundem versum: Ἁγνεύω σοι κτλ. Versus eiusmodi a populo pronuntiatos, postquam lector singulos psalmi versus vel etiam plures recitavit, vel alias formulas precum breves, ut Alleluia et eiusmodi, vox ἀκροστίχια denotare videtur, fortasse etiam doxologias, quae psalmis singulis adiungebantur. Ceteroquin non ubique idem fuit. Basilius M. Ep. 207 ad clericos Neocaesarienses c. 3 scribit: Καὶ νῦν μὲν διχῇ διανεμηθέντες ἀντιψάλλουσιν ἀλλήλοις, ἔπειτα πάλιν ἐπιτρέψαντες ἑνὶ κατάρχειν τοῦ μέλους, οἱ λοιποὶ ὑπηχοῦσι. Sozomenus H. E. V, 19 s. f.: Ἐξῆρχον δὲ τῶν ψαλμῶν τοῖς ἄλλοις οἱ τούτους ἀκριβοῦντες καὶ ξυνεπήχει τὸ πλῆθος ἐν συμφωνίᾳ. Ps.-Dionysius De hierarchia eccles. c. 3, 2: Ὁ μὲν ἱεράρχης . . . ἀπάρχεται τῆς ἱερᾶς τῶν ψαλμῶν μελῳδίας συνᾳδούσης αὐτῷ τὴν ψαλμικὴν ἱερολογίαν ἁπάσης τῆς ἐκκλησιαστικῆς διακοσμήσεως.

7. διάκονος ἢ πρ.] Cum ceteri libri sacri per lectorem recitarentur, Evangelia per diaconum vel presbyterum

scitis, quod scriptum est: *Date laudem Deo, qui ascendit in caelum caeli ad orientem.* 6. Diaconorum autem unus semper adstet oblationibus eucharistiae, et alter foras stet ad portam spectans introeuntes, et postea, cum vos offeretis, simul ministrent in ecclesia. 7. Et si quis inventus fuerit non suo loco sedens, increpet eum diaconus, qui intus est, faciatque eum surgere ac sedere in loco ipsi convenienti. 8. Namque cum caulis Dominus noster ecclesiam comparavit. Sicut enim videmus animalia rationis expertia, putamus boves et oves et capras, secundum genera ac

1 Ps. 67, 34.

---

legebantur. Mos in singulis ecclesiis diversus erat. Sozomenus H. E. VII, 19 scribit, Alexandriae solum archidiaconum Evangelium legere, alibi diaconos, in multis ecclesiis solos presbyteros, alicubi in praecipuis festivitatibus episcopos, ut Constantinopoli primo die festivitatis paschalis. — *Ματθαῖος καὶ Ἰωάννης κτλ.*] Haec non de ordine intellegenda sunt, quem Evangelia in exemplari vel in ecclesia Constitutoris obtinebant. Ordinem illum auctor VIII, 47 can. 85 exhibet. Hoc autem loco Matthaeus et Ioannes Marco et Lucae anteponuntur tanquam apostoli Constitutiones pronuntiantes. — *οἱ συνεργοὶ κτλ.*] Constitutor cum aliis Evangelium secundum Marcum attribuit Marco consobrino Barnabae, quem Paulus Col. 4, 10. 11 et Philem. 23 *συνεργὸν* vel adiutorem nominat cuiusque Actus apostolorum 12, 12. 25; 15, 37. 39 mentionem faciunt. Cum autem Marcus evangelista discipulus et interpres Petri appelletur, alii eum a comite Pauli discernunt, inter recentiores Baronius Ann. 45 n. 46, Cotelerius ad hunc locum, Tillemont *Mémoires* t. II, Patritius De Evangeliis 1853 I, 35 aliique plures. Plerique autem illius sententiae esse videntur.

8. Mos standi, dum legitur Evangelium, usque hodie durat. Testantur eum inter veteres Chrysostomus In Matth. hom. I, 8, Philostorgius H. E. III, 5, Isidorus Pelus. Ep. I, 136, Liber pontificalis in Vita Anastasii. Sozomenus H. E. VII, 19 refert, Alexandriae non assurgere episcopum, dum leguntur Evangelia, addens se neque vidisse neque audivisse, hoc alibi usquam fieri.

9. Morem hic descriptum testatur praesertim Chrysostomus in fine homiliae saepius indicans, patrem vel episcopum etiam locuturum esse. Cf. edit. Bened. II, 362. 622. 633; VI, 111. 120. Et Peregrinatio Silviae c. 43 (Gamurrini p. 101, Geyer p. 93) ritum festi Pentecostes Hierosolymis celebrati describens dicit: Aguntur etiam omnia, quae consuetudinaria sunt agi, praedicant presbyteri, postmodum episcopus. Ecclesia Alexandrina etiam in hac re ab aliis ecclesiis Orientis differebat. Socrates H. E. V, 22 et Sozomenus H. E. VII, 19 tradunt, ex quo Arius presbyter concionibus nova dogmata invexerit, ibi solum episcopum sermonem ad populum habere, nec vero presbyterum. Eundem morem olim Africa latina habuisse videtur. Optatus De schismate Donatist. VII, 6 tractandi munus episcoporum esse di-

ἃ ἐγὼ Ματθαῖος καὶ Ἰωάννης παρεδώκαμεν ὑμῖν καὶ οἱ συνεργοὶ Παύλου παρειληφότες κατέλειψαν ὑμῖν Λουκᾶς καὶ Μάρκος. 8. καὶ ὅταν ἀναγινωσκόμενον ᾖ τὸ Εὐαγγέλιον, πάντες οἱ πρεσβύτεροι καὶ οἱ διάκονοι καὶ πᾶς ὁ λαὸς στηκέτωσαν μετὰ πολλῆς ἡσυχίας· γέγραπται γάρ· „Σιώπα καὶ ἄκουε Ἰσραήλ“, καὶ πάλιν· „Σὺ δὲ αὐτοῦ στῆθι καὶ ἀκούσῃ“. 9. καὶ ἑξῆς παρακαλείτωσαν οἱ πρεσβύτεροι τὸν λαόν, ὁ καθεῖς αὐτῶν, ἀλλὰ μὴ ἅπαντες, καὶ τελευταῖος πάντων ὁ ἐπίσκοπος, ὅς ἔοικε κυβερνήτῃ. 10. στηκέτωσαν δὲ οἱ μὲν πυλωροὶ εἰς τὰς εἰσόδους τῶν ἀνδρῶν φυλάσσοντες αὐτάς, αἱ δὲ διάκονοι εἰς τὰς τῶν γυναικῶν, δίκην ναυστολόγων· καὶ γὰρ ἐν τῇ σκηνῇ τοῦ μαρτυρίου ὁ αὐτὸς παρηκολούθει τύπος. 11. εἰ δέ τις εὑρεθῇ παρὰ τόπον καθεζόμενος, ἐπιπλησσέσθω ὑπὸ τοῦ διακόνου ὡς πρωρέως καὶ εἰς τὸν καθήκοντα αὐτῷ τόπον μεταγέσθω. 12. οὐ μόνον γὰρ νηΐ, ἀλλὰ καὶ μάνδρῃ ὡμοίωται ἡ ἐκκλησία. ὡς γὰρ οἱ ποιμένες ἕκαστον τῶν ἀλόγων, αἰγῶν φημι καὶ προβάτων, κατὰ συγγένειαν καὶ ἡλικίαν ἱστῶσιν, καὶ

5 Deut. 27, 9. — Deut. 5, 31.

1/3 ἃ ἐγὼ — εὐαγγέλιον > b o | 1 οἱ : ἃ a, ἃ οἱ a² | 3 ἀναγινωσκόμενα a, -μενον a² | 6 καὶ sec > p v | 7 ὁ > b o | καθήσαι o | ἅπαντες : ἅμα πάντες o A | 7/8 τελευταῖον h, -τέον b o | 8 πάντων > b o | ὅς : ὡς b | 9 ὁδοὺς b | 10 αὐτοὺς b o p | αἱ a h A : οἱ b m o p v | αὐτολογῶν b o | 11 γὰρ + καὶ a | παρηκολούθει + λόγος καὶ b o | τύπος : τύπον p, + καὶ ἐν τῷ ναῷ τοῦ θεοῦ a | 12 τις + τοῦ μαρτυρίου b o | εὑρεθήῃ o | τύπον h o | 13 προρέως h p, πρωρεὺς a b o | αὐτὸν h | 14 γάρ : δὲ b o | μάνδρα h | 16 κατά : καὶ κ. b o | 16/1 καὶ ἕκ. : καθέκαστον b o

cit. Cf. Cypr. Ep. 55 c. 14; 58 c. 4. Saeculo IV exeunte ibi presbyteris saltem praesentibus episcopis loqui non licebat. Mox autem haec consuetudo, quam Hieronymus Ep. 52 c. 7 reprehendit, desinere coepit. Iam Augustinum presbyterum coram episcopo evangelium praedicasse Possidonius in eius Vita c. 5 refert, et Augustinus Ep. 41 gaudet, quod Carthagine denique presbyteri praesente episcopo sermones ad populum habeant.

10. *αἱ δ.*] Infra VIII, 20, 1; 28, 6 custodia harum portarum distincte munus diaconissarum appellatur. Balsamon et Zonaras *τὰς πρεσβύτιδας ἤτοι προκαθημένας* synodi Laodicenae c. 11 describunt tanquam *ἐξαρχούσας τῶν εἰσερχομένων εἰς τὴν ἐκκλησίαν γυναικῶν καὶ καθεστώσας αὐτὰς πρὸς εὐταξίαν καὶ ὅπως καὶ ὅπου χρὴ ταύτας ἑστάναι παιδευούσας αὐτάς.* — *ναυστολόγων*] vel *ναυτολόγων* i. e. eorum, qui navem intrantes recipiebant. Cum vectores etiam de itinere erudirent, in Clementis epistula ad Iacobum c. 14 cum catechistis comparantur. — *ἐν τῇ σκηνῇ κτλ.*] Fere eadem leguntur infra VIII, 20 in oratione super diaconissam ordinandam recitanda.

genera cubare ac surgere et pasci ac ruminari neque ullum eorum a propinquis separari, et rursus animalia campi singula cum similibus in montibus ambulare, ita in ecclesia quoque iuniores seorsum sedeant, si locus est, si non, stent pedibus; aetate vero provecti sedeant separatim, pueri autem stent seorsum, aut patres ac matres eos ad se assumant, et stent pedibus; et adulescentulae iterum seorsum sedeant, si vero non est locus, post mulieres stent; quae nupserunt et adulescentes sunt ac liberos habent, seorsum stent; anus ac viduae seorsum sedeant. 9. Et diaconus provideat, ut

1 *τὸ* + *δὲ* b o | 3 *μήγε* p v | 5 *αὐτῶν* : *οὕτως* b o | *πατέρες* : *πρεσβύτεροι* b, *-ερες* o | *αἱ* pr > a | 5/6 *ἐὰν ᾖ* : *εἰ* (*ἡ* o) *εἰ* (= *ᾖ*) b o | 6 *σταθήτωσαν* o | 6/7 *αἱ δὲ ἤδη γεγαμ.* : *εἴ τε* (*ται* o) *γαμηκυῖαι* b o | 7 *τὰ τ. ἔχουσαι* b h m o p v : *τεκναρχοῦσαι* a, *τέκνα ἔχουσαι* a² i. m. | *ἰδίως ἵστα-*

12. *τὰ παιδία κτλ.*] Cf. VIII, 12, 2.

13. *μὴ παρὰ τὸ ἰντροΐτον*] Diaconi VIII, 11, 11 providere iubentur, ne quis tempore liturgiae exeat. Inde hic locus intellegendus esse videtur. — *ἐπισκοπείτω κτλ.*] Similiter VIII, 11, 10; Chrysost. In Acta apost. hom. 24 c. 4.

14. *ἐξαναστάντες*] Synodus Nicaena c. 20 praecipit, ut Christiani die dominica et tempore Pentecostes (i. e. a Pascha usque ad Pentecosten) stantes orent. Cuius moris iam Tertullianus meminit De corona c. 3 scribens: Die dominico ieiunium nefas ducimus vel de geniculis adorare; eadem immunitate a die Paschae in Pentecosten usque gaudemus. Irenaeus in libro de Pascha referente Ps.-Iustino Ad orthodoxos quaest. 115 eum a temporibus apostolorum coepisse tradit. Testantur consuetudinem multi patres saeculorum IV et V. Etiam synodus Trullana 692 c. 90 prohibet, ne quis a vespera sabbati usque ad vesperam sequentem genuflectat. Medio autem aevo res in desuetudinem abiit. — *ἐπ' ἀνατολὰς κ.*] Christianos veteres ad orientem versos preces recitasse praeter Didascaliam et Constitutiones testantur Clemens Al. Strom. VII, 7, 43; Tertullianus Apol. c. 16; Basilius M. De spiritu s. c. 27, 66; Ps.-Iustinus Ad orthodoxos quaestio 118; Ioannes Damascenus Orthod. fid. IV, 13 aliique. Eandem consuetudinem habebant multi gentilium, ut Clemens et Tertullianus l. c. referunt. — *προσευξάσθωσαν κτλ.*] Quae confestim de paradiso et homine ex eo deiecto dicuntur, in Praefatione infra VIII, 12, 18—20 leguntur. Nihilominus versus non proprie ad illam orationem referendus est. Constitutor de paradiso hic haud dubie nonnisi ideo loquitur, quod ad orientem situs erat, ad quem preces fiebant. Orationem proxime dimissioni catechumenorum et paenitentium adiungens eamque dicens ab omnibus fieri indicare videtur orationem quam vocant universalem, quae infra VIII, 10 legitur. Sed neque haec accurate hoc loco intellegenda est. Auctor potius de precibus fidelium universe loqui videtur.

17—18. In hac particula Constitutor orationem universalem respicit eique osculum pacis praemittit. Infra hoc

ἕκαστον αὐτῶν τὸ ὅμοιον τῷ ὁμοίῳ συντρέχει, οὕτω καὶ ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ οἱ μὲν νεώτεροι ἰδίᾳ καθεζέσθωσαν, ἐὰν ᾖ τόπος, εἰ δὲ μή, στηκέτωσαν ὀρθοί· οἱ δὲ τῇ ἡλικίᾳ ἤδη προβεβηκότες καθεζέσθωσαν ἐν τάξει, τὰ δὲ παιδία ἑστῶτα προσλαμβανέσθωσαν αὐτῶν οἱ πατέρες καὶ αἱ μητέρες, αἱ δέ νεώτεραι πάλιν ἰδίᾳ, ἐὰν ᾖ τόπος, εἰ δὲ μήγε, ὄπισθεν τῶν γυναικῶν ἱστάσθωσαν, αἱ δὲ ἤδη γεγαμηκυῖαι καὶ τὰ τέκνα ἔχουσαι ἰδίᾳ ἱστάσθωσαν, αἱ παρθένοι δὲ καὶ αἱ χῆραι καὶ αἱ πρεσβύτιδες πρῶται πασῶν στηκέτωσαν ἢ καθεζέσθωσαν. 13. *ἔστω δὲ τῶν τόπων προνοῶν ὁ διάκονος, ἵν' ἕκαστος τῶν εἰσερχομένων εἰς τὸν ἴδιον τόπον ὁρμᾷ καὶ μὴ παρὰ τὸ ἰντροΐτον καθέζωνται. ὁμοίως ὁ διάκονος ἐπισκοπείτω τὸν λαόν, ὅπως μήτις ψιθυρίσῃ ἢ νυστάξῃ ἢ γελάσῃ ἢ νεύσῃ· χρὴ γὰρ ἐν ἐκκλησίᾳ ἐπιστημόνως καὶ νηφαλέως καὶ ἐγρηγορότως ἑστάναι, ἐκτεταμένην ἔχοντα τὴν ἀκοὴν εἰς τὸν τοῦ κυρίου λόγον.* 14. *καὶ μετὰ τοῦτο συμφώνως ἅπαντες ἐξαναστάντες καὶ ἐπ' ἀνατολὰς κατανοήσαντες, μετὰ τὴν τῶν κατηχουμένων καὶ τὴν τῶν μετανοούντων ἔξοδον „προσευξάσθωσαν τῷ θεῷ τῷ ἐπιβεβηκότι ἐπὶ τὸν οὐρανὸν τοῦ οὐρανοῦ κατὰ ἀνατολάς", ὑπομιμνησκόμενοι καὶ τῆς ἀρχαίας νομῆς τοῦ κατὰ ἀνατολὰς παραδείσου, ὅθεν ὁ πρῶτος ἄνθρωπος, ἀθετήσας τὴν ἐντολὴν ὄφεως συμβουλίᾳ πεισθείς, ἀπεβλήθη.* 15. *οἱ δὲ διάκονοι μετὰ τὴν προσευχὴν οἱ μὲν τῇ προσφορᾷ τῆς εὐχαριστίας σχολαζέτωσαν ὑπηρετούμενοι τῷ τοῦ κυρίου σώματι μετὰ φόβου, οἱ δὲ τοὺς ὄχλους διασκοπείτωσαν καὶ ἡσυχίαν αὐτοῖς ἐμποιείτωσαν.* 16. *λεγέτω δὲ ὁ παρεστὼς τῷ ἀρχιερεῖ διάκονος τῷ λαῷ· Μή τις κατά τινος, μή τις ἐν ὑποκρίσει.* 17. *εἶτα καὶ ἀσπαζέσθωσαν ἀλλήλους οἱ ἄνδρες καὶ ἀλλήλας αἱ γυναῖκες τὸ ἐν κυρίῳ φίλημα, ἀλλὰ μή τις δολίως, ὡς ὁ Ἰούδας τὸν κύριον φιλήματι παρέδωκεν.* 18. *καὶ μετὰ τοῦτο προσευχέσθω ὁ διάκονος ὑπὲρ τῆς ἐκκλησίας πάσης*

17 Ps. 67, 34.

σθαι b o | 7/8 *αἱ δὲ παρθένοι* h | 8 *αἱ* sec > a | *πάντων* b o | *στηκέτωσαν* : *ἱστάσθωσαν* p v | 9 *τὸν τόπον* b h o | *προῶν* o | 10 *ἵνα* b o p v | *ὁρμᾶν* a, *ὁρμᾶϋ* a[2] | 11 *ἰντροΐντον* a, *ἰντροίτων* v, *τύπον* h, *πρέπων* b, *πρέπον* o, *προσῆκον* m p | *ὁμοίως* + *καὶ* b, + *δὲ καὶ* p | *σκοπείτω* b o | 12 *ἢ νυστ. ἢ γελ.* > b o | 13 *γρηγορότως* b o, *ἐγρηγόρως* p v | 14 *εἰς* : *ἐπὶ* a | 17 *ἐνδόξον* o | *προσευχέσθωσαν* o | 18/19 *ὑπομνησκόμενοι* o | 23 *κυρίου* a b o A : *Χριστοῦ* h p v | 25 *ἱερεῖ* m p v | 26 *ἀσπαζέτωσαν* o 27 *τῶ . . φιλήματι* b o | 27/28 *μή τις δ.* : *μηδεὶς δὄλω* (*δόλο* o) b o | 28 *ὁ* > a h | 29 *ἀπάσης* a

unusquisque intrantium in suum locum se conferat nec quisquam ex eis in loco non convenienti sedeat. 10. Similiter diaconus provideat, ne quisquam susurret vel dormitet vel rideat vel nutet. 11. Sic enim in ecclesia oportet *** cum disciplina et sobrietate vigilare et intentam aurem habere ad verbum Domini.

LVIII. Si quis autem de parochia frater aut soror venerit, diaconus requirat ab ea, si adhuc virum habet, si vidua est aut fidelis et si de ecclesia est et non de haeresi. Et sic iam perducens eam faciat in decreto loco sedere. 2. Si autem presbyter de ecclesia parochiae venerit, suscipite eum, presbyteri, communiter

6 parochia : + alia S | 7 aut > S | 8 haeresi : una haereseum S | 10 de eccl. parochiae : e congregatione alia S

1 *ἡμερῶν* h | *ἐκφορίων* + *καὶ* o | 3 *καὶ* sec > b o | 6 *εὐλογήσει . . φυλάξει* h o | *σε* + *καὶ* b h o | *ἐπιφάνει* o | 7/8 *ἐλεήσαι — σὲ καὶ* h (pr. VIII, 11, 9 illi (VIII, 10—11, 1—6) succedit. Inde autem non potest colligi, librum octavum ab alio compilatum esse ac secundum. Apparet ordinem liturgiae in hoc capite non accuratius servari. Ante orationes vel orationem fidelium osculum pacis nusquam locum habuisse videtur.

19—20. Preces episcopi orationem universalem a diacono recitatam sequentes infra VIII, 11 exstant, ab eis vero, quae hic leguntur, diversae sunt. Animadvertas autem initium capitis illius: *ἐπευχέσθω δὲ ὁ ἀρχιερεύς*, et verba episcopi v. 7: *ἡ εἰρήνη τοῦ θεοῦ μετὰ πάντων ὑμῶν*, atque officium vespertinum VIII, 36, 2; 37, 5.

20. *σῶσον — Χριστοῦ σου*] Verba repetuntur in oratione pro defunctis VIII, 41, 8.

21. Huic particulae respondet VIII, 12—15.

LVIII. *Περὶ συστατικῶν ἤτοι ξένων λαϊκῶν κληρικῶν ἐπισκόπων, καὶ ὡς οὐ χρὴ ἀδιαφορεῖν* (false Turrianus et edd. sequentes *χρεία διαφορεῖν*). De hominibus commendatis vel peregrinis laicis clericis episcopis, et quod in eis recipiendis non debemus neglegentes esse.

1. *σύστασιν ἐπικ.*] i. e. *ἐπιστολὴν συστατικήν, γράμματα συστατικά*, litteras commendatitias vel communicatorias afferens, quae ab episcopo ei tradi solebant, qui in aliam ecclesiam se conferebat. Didascalia earum non mentionem facit, sed praecipit tantum, ut Christiani advenae inquirantur. Non postulans autem eas non excludit. Iam Paulus I Cor. 16, 3; II Cor. 3, 1 de eis loquitur. Polycarpus Philipp. c. 14 Crescentem commendat eiusque sororem. Agunt de litteris praeter Constitutiones VIII, 47 can. 33 synodi Illiberitana c. 25. 58, Arelatensis 314 c. 9. Antiochena 341 c. 7—8, Laodicena c. 41, Carthaginiensis 343—348 c. 7, 407 c. 12, Chalcedonensis c. 11. 13, Agathensis 506 c. 38, Epaonensis 517 c. 6.

2—3. Statuta ecclesiae antiqua synodo Carthag. IV adscripta c. 33 praecipiunt: Episcopi vel presbyteri si causa visitandae ecclesiae ad alterius ecclesiam venerint, in gradu suo suscipiantur et tam ad verbum faciendum

καὶ παντὸς τοῦ κόσμου καὶ τῶν ἐν αὐτῷ μερῶν καὶ ἐκφορίων, ὑπὲρ τῶν ἱερέων καὶ τῶν ἀρχόντων, ὑπὲρ τοῦ ἀρχιερέως καὶ τοῦ βασιλέως καὶ τῆς καθόλου εἰρήνης. 19. *καὶ μετὰ τοῦτο ὁ ἀρχιερεὺς ἐπευχόμενος τῷ λαῷ εἰρήνην εὐλογείτω τοῦτον, ὡς καὶ Μωσῆς ἐνετείλατο τοῖς ἱερεῦσιν εὐλογεῖν τὸν λαὸν τούτοις τοῖς ῥήμασιν· „Εὐλογήσαι σε κύριος καὶ φυλάξαι σε, ἐπιφάναι κύριος τὸ πρόσωπον αὐτοῦ ἐπὶ σὲ καὶ ἐλεήσαι σε, ἐπάραι κύριος τὸ πρόσωπον αὐτοῦ ἐπὶ σὲ καὶ δῴη σοι εἰρήνην".* 20. *ἐπευχέσθω οὖν καὶ ὁ ἐπίσκοπος καὶ λεγέτω· „Σῶσον τὸν λαόν σου, κύριε, καὶ εὐλόγησον τὴν κληρονομίαν σου, ἣν ἐκτήσω καὶ περιεποιήσω τῷ τιμίῳ αἵματι τοῦ Χριστοῦ σου καὶ ἐκάλεσας βασίλειον ἱεράτευμα καὶ ἔθνος ἅγιον".* 21. *μετὰ δὲ ταῦτα γινέσθω ἡ θυσία, ἑστῶτος παντὸς τοῦ λαοῦ καὶ προσευχομένου ἡσύχως· καὶ ὅταν ἀνενεχθῇ, μεταλαμβανέτω ἑκάστη τάξις καθ' ἑαυτὴν τοῦ κυριακοῦ σώματος καὶ τοῦ τιμίου αἵματος, ἐν τάξει μετὰ αἰδοῦς καὶ εὐλαβείας ὡς βασιλέως προσερχόμενοι σώματι, καὶ αἱ γυναῖκες κατακεκαλυμμέναι τὴν κεφαλήν, ὡς ἁρμόζει γυναικῶν τάξει, προσερχέσθωσαν. φυλαττέσθωσαν δὲ αἱ θύραι, μή τις ἄπιστος εἰσέλθοι ἢ ἀμύητος.*

LVIII. *Εἰ δέ τις ἀπὸ παροικίας ἀδελφὸς ἢ ἀδελφὴ ἐπέλθοι σύστασιν ἐπικομιζόμενοι, ὁ διάκονος ἐπικρινέτω τὰ κατ' αὐτούς, ἀνακρίνων, εἰ πιστοί, εἰ ἐκκλησιαστικοί, εἰ μὴ ἀπὸ αἱρέσεώς εἰσι μεμολυσμένοι, καὶ πάλιν εἰ ὕπανδρος ἢ χήρα· καὶ οὕτω γνοὺς τὰ κατ' αὐτούς, ὡς εἰσὶν ἀληθῶς πιστοὶ καὶ ὁμογνώμονες ἐν τοῖς κυριακοῖς, ἀπαγέτω ἕκαστον εἰς τὸν προσήκοντα αὐτῷ τόπον.* 2. *εἰ δὲ καὶ πρεσβύτερος ἀπὸ παροικίας ἐπέλθοι, προσδεχέσθω ὑπὸ τῶν πρεσβυτέρων κοινωνικῶς· εἰ δὲ διάκονος, ὑπὸ τῶν*

---

6 Num. 6, 24—26. — 9 Ps. 27, 8. 9. — 10 Act. 20, 28; I Petr. 1, 19. — I Petr. 2, 9.

---

manus i. m.) o p v A : > a b m | 9 *καὶ* pr > b o | *κύριε* : ante *τὸν λαόν*, > h | 11 *τοῦ Χρ. σου* : *ιυ̅ χυ̅* b o | *Χριστοῦ σου* : *κυ̅ ιυ̅* h | 12 *καὶ* > b o | 14 *προσενεχθῇ* b o p, *ἀνέλθη* m v | *ἕκαστος* b o | *κυριακοῦ* : *τιμίου καὶ κυρ.* b o, > A | 15 *ἐν τάξει* > m p v | 16/17 *κατακεκαλυμμένην* o | 17 *γυν. τ.* : *γυναιξὶν ἐν τάξῃ* b o | 18 *εἰσέλθοι* a b : *εἰσέλθῃ* h o p v, post *ἢ ἀμύητος* b o p v | 20 *ἐπέλθοι* b : *ἐπέλθῃ* a v, *ἐπεισέλθῃ* o p, *ἐπιστῇ* h | 21 *ἐπικόμενοι* b o | 22 *εἰ* sec > o | *εἰ ἐκκλ. εἰ* : *ἢ ἐκκλ. ἢ* h | *εἰ* tert : *εἶεν* b o | 23 *εἰ* : *εἰ ἢ* h | *εἰ ὑπ.* > b, *ὕπανδρος ἢ* > o | 24 *ἀληθῶς* > b o | 26 *ἐπέλθῃ* h, *ἀπέλθει* o | 27 *κοινωνικὸς* a b | *εἰ* : *ὁ* h | *δὲ* > h o

in loco vestro. Et si episcopus advenerit, cum episcopo sedeat eundem honorem ab eo recipiens. 3. Et petes eum tu, episcope, ut adloquatur plebem tuam, quoniam peregrinorum adloquium ⟨et admonitio⟩ iuvat admodum; scriptum est enim: *Nullus propheta susceptus est in patria sua.* Et in gratia agenda ipse dicat; si autem, cum sit prudens et honorem tibi reservans, non velit, super calicem dicat. 4. Si autem, cum sedes, alius quis aut alia supervenerit honorabilior secundum saeculum aut ⟨peregrinus aut⟩ de ipso loco, tu, o episcope, cum dicis verbum Dei aut audis aut legis, noli propter personarum acceptionem relinquere ministerium verbi tui et disponere eis sessoria, sed permane [in]quietus et noli mediare verbum; fratres autem eos suscipient. 5. Sin vero locus non fuerit, qui dilectionem fraternam habet et caritatem et honorem vult dare, surgens concedet eis locum, et ipse stabit. Si autem iuvenioribus sedentibus senior aut anicula surgens concesserint locum, tu, diaconus, circuminspice de iuvenioribus, qui magis iunior est aut iuvencula, et exsurgere facies eam et sedere eam, quae locum concessit; eam vero, quae non cessit exsurgens, facies posteriorem omnibus stare, ut discant et ceteri concedere honoratioribus. 6. Si autem egenus aut egena sive de loco sive peregrinus supervenerit et praeterea senior aetate et locus non fuerit,

5 Luc. 4, 24. — 7 Iac. 2, 1—9.

3 peregrinorum S C : peregrinus cum L | 3/4 et admonitio iuvat admodum S cf. C : dat deiubat populum L | 6 super : saltem s. S | 7 sedetis S | 8 peregrinus aut C cf. v. 6 : aut ex congregatione alia (post *de ipso loco*) S | 9 Dei : Domini S | 11 sed + sicut es S | 13/14 honorem v. dare S : honorabilis est L | 15 iuvenioribus : adulescentulis vel adulescentulabus S | 17 eam : hos S | 17/18 eam quae : eum qui surrexit et S | 18 eam vero — exsurgens : et quem fecisti surgere, eum abduces et S | 19 discant : castigentur et d. S | 19/20 honoratioribus S C : maioribus aetate L | 20 sive de loco > Sp

quam ad oblationem consecrandam invitentur.

3. *προσλαλῆσαι τῷ λαῷ*] Sic Epiphanius, Ep. ad Ioann. Hieros. c. 3 inter Hieron. ep. 51, Hierosolymis concionem habuit, quae autem causa rixarum cum episcopo huius urbis fiebat. Cf. Gennad. De viris illustr. c. 21 et 99. — *ἐπιτρέψεις κτλ.*] Sic Anicetus Irenaeo apud Eusebium H. E. V, 24, 17 referente in ecclesia consecrandi munus honoris causa Polycarpo concessit. — *εἰς τὸν λαόν*] Didascalia habet: super calicem. Episcopus peregrinus ergo, si non eucharistiam totam celebrabat, saltem calicem consecrare debebat. Hic mos autem non valde diffusus fuisse nec diu mansisse videtur.

διακόνων· εἰ δὲ καὶ ἐπίσκοπος, σὺν τῷ ἐπισκόπῳ καθεζέσθω τῆς αὐτῆς ἀξιούμενος ὑπ᾽ αὐτοῦ τιμῆς. 3. καὶ ἐρωτήσεις αὐτόν, ὦ ἐπίσκοπε, προσλαλῆσαι τῷ λαῷ λόγους διδακτικούς, ἡ γὰρ τῶν ξένων παράκλησις καὶ νουθεσία ὠφελιμωτάτη σφόδρα· „Οὐδεὶς“ γὰρ „προφήτης“, φησίν, „δεκτὸς ἐν τῇ ἰδίᾳ πατρίδι“. ἐπιτρέψεις δὲ αὐτῷ καὶ τὴν εὐχαριστίαν ἀνοῖσαι· ἐὰν δὲ δι᾽ εὐλάβειαν ὡς σοφὸς τὴν τιμήν σοι τηρῶν μὴ θελήσῃ ἀνενέγκαι, κἂν τὴν εἰς τὸν λαὸν εὐλογίαν αὐτὸν ποιήσασθαι καταναγκάσεις. 4. εἰ δὲ ἐν τῷ καθέζεσθαι ἕτερός τις ἐπέλθοι εὐσχήμων καὶ ἔνδοξος ἐν τῷ βίῳ, ἢ ξένος ἢ ἐγχώριος, σὺ ὁ ἐπίσκοπος ὁ προσλαλῶν τὸν περὶ θεοῦ λόγον ἢ ὁ ἀκούων τοῦ ψάλλοντος ἢ τοῦ ἀναγινώσκοντος, μὴ προσωποληπτῶν καταλίπῃς τὴν διακονίαν τοῦ λόγου, ἵνα διατάξῃ αὐτῷ προσεδρίαν, ἀλλὰ μένε ἡσύχιος μὴ διακόπτων σου τὸν λόγον ἢ τὴν ἀκοήν, οἱ δὲ ἀδελφοὶ διὰ τῶν διακόνων παραδεχέσθωσαν αὐτόν. 5. εἰ δὲ τόπος οὐκ ἔστιν, ὁ διάκονος, τὸν μᾶλλον νεώτερον ἐγείρας μετὰ λόγου, ἀλλὰ μὴ μετ᾽ ὀργῆς, ἐκεῖνον καθισάτω· δίκαιον δὲ τοῦτο καὶ ἀφ᾽ ἑαυτοῦ τὸν φιλάδελφον ποιῆσαι· ἐὰν δὲ ἀνανεύῃ, ἐγείρας αὐτὸν ἀναγκαστῶς, ὀπίσω πάντων στῆσον, ἵνα παιδευθῶσιν καὶ οἱ λοιποὶ ἀντιπαραχωρεῖν τοῖς ἐντιμοτέροις. 6. εἰ δὲ πτωχὸς ἢ ἐγχώριος ἢ ξένος ἐπέλθοι πρεσβύτης ἢ νέος τὴν ἡλικίαν καὶ τόπος οὐχ ὑπάρχει, καὶ τούτοις

4 Luc. 4, 24; cf. Ioann. 4, 44. — 8 Iac. 2, 1—9.

1 καὶ > a | σὺν τῷ ἐπισκ. : ὑπὸ τῶν συνεπισκόπων b o | 2 αὐτοῦ : αὐτοῖς b o | 4 νουθεσία + εὐπαράδεκτος καὶ a | 5 ἐπιτρέψας h | 6 δ᾽ a | ἀνοῖσαι : ἀνύσαι p, μῦσαι h | 7 σοι (σὺ b, > o) τὴν τιμὴν b h | θέλῃ p v | τὴν sec > a b o | 8 εὐλογίαν αὐτὸν ∾ b o | κατανάγκασον b, -σαν o | 9 ἐπέλθοι a : ἐπέλθῃ h v, ἐπισέλθῃ b o p (ἐπείσ.) | 10 ὁ sec > b o | 11 θεοῦ : τοῦ θ. b o | λόγον . . ὁ > b o | 13 προσεδρίαν b h o : προεδρίαν a p v | ἡσυχίως b o | 13/14 τὸν λόγον σου h | 16 μετὰ p v | 17 τοῦτο + εἰ b o | τὸν (τὸ b o) a b h o A cf. D : + ἀδελφὸν ὡς p v | 18 ποιῆσαι a h : ποιεῖσθαι b o p v | ἀνανεύσει o | αὐτῶν h | ἀναγκαστικῶς b o | 20 ἢ ἐγχώριος : ἔνθαδε γένηται b o | ἐγχώριος A D : ἀγενὴς a, ἀγεννὴς h, θαγεννῆς p v | 21 τῇ ἡλικίᾳ a

Quamobrem Constitutor consecrationi calicis populi benedictionem substituit.

4. *ἐν τῷ καθέζεσθαι κτλ.*] In Syria ergo vel saltem in ecclesia, cuius erat auctor, praedicator et auditores sedebant. Similiter catechizandi saltem in nonnullis partibus Occidentis sedebant, cum in Africa latina plerumque starent. Cf. Augustinus De catechiz. rudibus c. 13, 6.

tu, episcope, talibus locum ex toto corde fac, etiamsi tu ipse super humum sederis, ut non fiat apud homines a te personarum acceptio, sed apud Deum ministerium tuum placeat.

LIX. Docens autem iube et hortare populum in ecclesia frequentare et penitus numquam deesse, sed convenire semper et ecclesiam non angustare, cum se subtrahunt, et minus membrum facere corpus Christi. Unusquisque autem non de alio hoc cogitet, sed de se ipso, quoniam dictum est: *Qui non colligit mecum, spargit.* 2. Nolite ergo vosmet ipsos, cum sitis membra Christi, spargere ab ecclesia, cum non coadunamini; Christum enim caput habentes secundum promissionem ipsius praesentem et communicantem vobis, nolite ipsi vos neglegere nec alienare salvatorem a membris suis nec scindere nec spargere corpus eius nec praeponere Dei verbo necessitates temporariae vitae vestrae; sed die dominica omnia seponentes concurrite ad ecclesiam. 3. Nam qualem ex-

8 Mt. 12, 30. — 9 Eph. 5, 30. — 10 Eph. 4, 15; 5, 23.

3 placeat : + quoniam expedit numquam deesse ab ecclesia L, sectionem sequentem similiter inscribens ac S | 7 angustare : minuere S cf. C | 11/12 praes. et commun. vobis L C : participes estis nostri S | 15 ecclesiam : + quoniam haec est gloria vestra S | 15 nam : si non S

LIX, 2. Cum auctor dicat, Christum nobiscum communicare, Syrus interpretatur, Christum dixisse, nos cum ipso communicare.

* * *

LIX. *Ὅτι χρὴ ἕκαστον ὄρθρον καὶ ἑσπέρας σπουδαῖον εἶναι περὶ τὰς συνάξεις.* Quod debeat unusquisque mane ac vespere collectarum esse studiosus.

1. *εἰς τὴν ἐκκλησίαν ἐνδελ. κτλ.*] Didascalia universe tantum de synaxi loquitur; Constitutiones monent, ut synaxis cotidie mane ac vespere frequentetur. Quid autem in eiusmodi synaxi fiat, auctor v. 2 indicat. Infra VIII, 35—39 synaxes matutinae et vespertinae accuratius describuntur.

2. *ὄρθρον κτλ.*] Psalmi 62 et 140 pro synaxibus matutina et vespertina eliguntur, quoniam ipsi tanquam psalmos matutinum ac vespertinum se exhibent. Ille incipit: Deus, Deus meus, ad te de luce vigilo. In hoc v. 2 psalmista dicit: Elevatio manuum mearum sacrificium vespertinum. Illum hora matutina recitari vult etiam Ps.-Athanasius De virginitate c. 20. Cf. Cassianus De instit. coenob. III, 3. 6; Benedictus Regula c. 12. 18.

3. Didascalia nonnisi de die dominica loquitur. Constitutiones illi sabbatum adiungunt vel potius praemittunt, quod in Oriente post saeculum IV medium paulatim diei dominicae aequiparabatur. Cuius consuetudinis initium testantur synodus Laodicena (ann. 360—390) c. 16. 49. 51, et Epiphanius Expos. fidei c. 23 referens, quibusdam in locis sacros conventus et synaxes etiam sabbatis celebrari, non solum

τόπον ποιήσει ἐξ ὅλης τῆς καρδίας αὐτοῦ ὁ διάκονος, ἵνα μὴ πρὸς ἄνθρωπον αὐτοῦ γένηται ἡ προσωπόληψις, ἀλλὰ πρὸς θεὸν ἡ διακονία εὐάρεστος. τὸ δ' αὐτὸ ποιείτω καὶ ἡ διάκονος ταῖς ἐπερχομέναις γυναιξὶν πτωχαῖς ἤτοι πλουσίαις.

LIX. *Διδάσκων δέ, ὦ ἐπίσκοπε, κέλευε καὶ παραίνει τῷ λαῷ εἰς τὴν ἐκκλησίαν ἐνδελεχίζειν ὄρθρου καὶ ἑσπέρας ἑκάστης ἡμέρας καὶ μὴ ἀπολείπεσθαι τὸ σύνολον, ἀλλὰ συνέρχεσθαι διηνεκῶς, καὶ μήτε τὴν ἐκκλησίαν κολοβοῦν ἑαυτὸν ὑφαιροῦντα καὶ παρὰ μέλος ποιεῖν τὸ σῶμα τοῦ Χριστοῦ· οὐ γὰρ μόνον περὶ ἱερέων ἐρρέθη, ἀλλὰ καὶ ἕκαστος τῶν λαϊκῶν περὶ ἑαυτοῦ ἀκουέτω λογιζόμενος, ὅτι εἴρηται ὑπὸ τοῦ κυρίου· „Ὁ μὴ ὢν μετ' ἐμοῦ κατ' ἐμοῦ ἐστιν", καὶ ὁ μὴ συνάγων μετ' ἐμοῦ σκορπίζει". 2. μὴ οὖν ἑαυτοὺς μέλη ὄντες τοῦ Χριστοῦ σκορπίζετε, μὴ συναθροιζόμενοι· Χριστὸν κεφαλὴν ἔχοντες κατὰ τὴν ἐπαγγελίαν αὐτοῦ συνόντα καὶ κοινωνοῦντα ὑμῖν, μὴ ἀμελεῖτε ἑαυτῶν μηδὲ ἀποστερεῖτε τὸν σωτῆρα τῶν οἰκείων μελῶν μηδὲ διαιρεῖτε τὸ σῶμα αὐτοῦ μηδὲ σκορπίζετε τὰ μέλη αὐτοῦ μηδὲ προκρίνετε τοῦ θείου λόγου τὰς βιωτικὰς χρείας, ἀλλ' ἑκάστης ἡμέρας συναθροίζεσθε ὄρθρου καὶ ἑσπέρας ψάλλοντες καὶ προσευχόμενοι ἐν τοῖς κυριακοῖς, ὄρθρου μὲν λέγοντες ψαλμὸν τὸν ξβ', ἑσπέρας δὲ τὸν ρμ'. 3. μάλιστα δὲ ἐν*

11 Mt. 12, 30. — 12 Eph. 5, 30. — 13 Eph. 4, 15; 5, 23. — 20 Ps. 62. 140.

3 *τῷ* (*τὸ* o) *δ' αὐτῷ* a o | 4 *πτωχαῖς ἤτοι* : *εἴτε πτ. εἴτε* b o | *ἤτοι* : *ἢ* h | 7 *ἀπολίπεσθαι* a, *-λειμπάνεσθαι* b o | *τῷ συνόλῳ* o | *ἀλλὰ* + *καὶ* h | 8 *μήτε* : *μὴ* p v | *ἀφαιροῦντα* b o | 9 *ποιοῦν* o | *περὶ* + *τῶν* b o | *ἐρρήθη* p v | 10 *αὐτοῦ* b o | 11 *κυρίου* + *ὅτι* p v | 12 *καὶ ὁ μή* : *μηδὲ* b o | 12/13 *μέλη ὄντες* ∾ p v | 13 *ὄντα* h, *ὄντας* a | *τοῦ* > p v | *μηδὲ* b o | 14/15 *κοινωνοῦντα* : *συνοικοῦντα* m p v | 15 *ἡμῖν* a b o | 16 *διαιρεῖτε* : *αἱρεται* b o | *διασκορπίζετε* h | 18 *ἑσπέρας* : *ἡμέρας* b o | 20 *λέγοντες* : *ψάλλοντες* h | *τὸν . . τὸν* > b o

die dominica. Cf. quae exposui in libro de Constitutionibus apost. p. 83—84; 93—94. Infra V, 20, 17; VII, 23, 3—4; VIII, 33. 47 can. 66 etiam ieiunium sabbato interdicitur.

4. *τρεῖς εὐχάς*] Tres orationes, ad quas Constitutor alludit et quarum meminit synodus Laodicena c. 19, videntur esse preces universales (VIII, 10), gratiarum actio seu Praefatio et preces hanc sequentes (VIII, 12). Sin autem hae preces cum Praefatione pro una oratione habenda sint, tertia est intercessio per diaconum recitata (VIII, 13). Sin fortasse *τρὶς* legendum esset, locus de officio matutino, de liturgia eucharistica ac de liturgia vespertina explicari posset.

cusationem daturus est Deo, qui non convenit in eodem die audire salutare verbum et nutriri *⁎ alimento divino in aeternum manente?

LX. Nam de rebus temporalibus et diem et horam durantibus operam datis, ut eas consequamini, res aeternas autem neglegitis; et curam habetis lavandi et cibi ac potionis ventris aliarumque rerum, quibus nutriamini, rebus autem sempiternis non navatis operam, sed contemnitis animas vestras nec studetis ecclesiae, ut audiatis et accipiatis verbum Dei. 2. Et si errantes respexerimus, quam excusationem habebitis? Si gentiles enim, cotidie e somno surgentes mane eunt, ut adorent ac serviant idolis suis, et ante omnia negotia et omnia opera eunt, ut idola sua adorent, et iterum in festis suis et in coetibus suis non otiosi sunt, sed diligenter conveniunt, non solum incolae, sed etiam e longinquo venientes; itemque theatrum suum spectaturi congregantur veniuntque omnes; 3. similiter vero et ei, qui abs re vocantur Iudaei, feriantur uno ex sex diebus et congregantur in synagoga sua nec prohibentur nec neglegunt synagogam suam nec contemnunt ferias suas, cum tamen exinaniti sint a virtute verbi, quia non crediderunt, itemque etiam a nomine Iudaeorum, quo se nuncupant, Iudaeus enim denotat confessionem; sed non sunt confessores; non enim confitentur necem Christi, quam contra legem fecerunt, ut paeniten-

1 eodem L cf. C : Domini S

1 *ἀναστασίμου* b o | 3 *ὅλα* : *πάντα* o | *διὰ* + *τοῦ* h | *Ἰησοῦ* + *χῦ* b A | *εἰς ἡμᾶς* > m p v | 4 *ἀναστῆναι* b o | 5 *τῷ* > p v | 6 *τοῦ σωτηρίου* post

LX. *Παράδειγμα πρὸς ζῆλον ἐνάγον ἡ Ἑλλήνων καὶ Ἰουδαίων μάταιος συνδρομὴ ἐπὶ τοὺς νεὼς καὶ τὰς συναγωγάς.* Exemplum ad aemulationem inducens vanus gentilium ac Iudaeorum ad delubra et synagogas concursus.

1. *ἐδικαιώθη τὰ ἔθνη ὑ. ὑ.*] Ropes, *Die Sprüche Jesu* 1896 p. 26 (*Texte und Untersuchungen* XIV, 2), haec verba minas auctoris esse censet. Si Constitutor Ez. 16, 51 respexit, sane libertate maxima usus est. — *ἐδικ. Σόδομα ἐκ σοῦ*]. Ez. 16, 52: *καὶ ἐδικαίωσας αὐτὰς ὑπὲρ σεαυτήν.* Origenes In Ierem. hom. VIII c. 7 vero, postquam scripsit: *ἔστιν ἁμαρτήματα τῆς Ἱερουσαλήμ, ἁμαρτήματα καὶ Σοδόμων, ἀλλὰ συγκρίσει τῶν χειρόνων ἁμαρτημάτων τῆς Ἱερουσαλὴμ δικαιοσύνη ἐστὶ τὰ Σοδόμων ἁμαρτήματα,* addit similiter: *ἐδικαιώθη γάρ, φησί, Σόδομα ἐκ σοῦ.* Cf. Ropes l. c. p. 42.

3. *Ἰούδας γ. ἐξομολόγησις ἑρμ.*] Sic patres passim, ex. gr. Augustinus Enarratio in Ps. 47, 12; 67, 28; 68, 36; Contra Faustum XXII, 86. Clemens Alex. Strom. I, 5, 31 autem: *Ἰούδας δυνατὸς ἑρμηνεύεται.*

τῇ ἡμέρᾳ τοῦ σαββάτου καὶ ἐν τῇ τοῦ κυρίου ἀναστασίμῳ τῇ κυριακῇ σπουδαιοτέρως ἀπαντᾶτε, αἶνον ἀναπέμποντες τῷ θεῷ τῷ ποιήσαντι τὰ ὅλα διὰ Ἰησοῦ καὶ αὐτὸν εἰς ἡμᾶς ἐξαποστείλαντι καὶ συγχωρήσαντι παθεῖν καὶ ἐκ νεκρῶν ἀναστήσαντι. 4. ἐπεὶ τί ἀπολογήσεται τῷ θεῷ ὁ μὴ συνερχόμενος ἐν τῇδε τῇ ἡμέρᾳ ἀκούειν τοῦ σωτηρίου περὶ τῆς ἀναστάσεως λόγου; ἐν ᾗ καὶ τρεῖς εὐχὰς ἑστῶτες ἐπιτελοῦμεν μνήμης χάριν τοῦ διὰ τριῶν ἀναστάντος ἡμερῶν, ἐν ᾗ Προφητῶν ἀνάγνωσις καὶ Εὐαγγελίου κηρυκία καὶ θυσίας ἀναφορὰ καὶ τροφῆς ἱερᾶς δωρεά.

LX. Πῶς δὲ οὐ πολέμιος θεοῦ ὁ περὶ τὰ πρόσκαιρα μὲν νύκτα καὶ μεθ᾽ ἡμέραν σπουδάζων, τῶν δὲ αἰωνίων ἀμελῶν; καὶ λουτρῶν μὲν καὶ προσκαίρου τροφῆς ἑκάστης μεταποιούμενος, τῶν δὲ ἀεὶ παραμόνων οὐκ ἐπιστρεφόμενος; πῶς δὲ οὐχὶ καὶ νῦν ἐρεῖ τῷ τοιούτῳ ὁ κύριος· „Ἐδικαιώθη τὰ ἔθνη ὑπὲρ ὑμᾶς“, ὥσπερ καὶ τὴν Ἱερουσαλὴμ ὀνειδίζων ἔλεγεν· „Ἐδικαιώθη Σόδομα ἐκ σοῦ“; 2. εἰ γὰρ τὰ ἔθνη ἐξ ὕπνου αὐτῶν καθ᾽ ἡμέραν ἀναστάντα τρέχει ἐπὶ τὰ εἴδωλα τοῦ λατρεύειν αὐτοῖς, καὶ πρὸ παντὸς ἔργου καὶ πάσης πράξεως πρῶτον αὐτοῖς προσεύχονται, καὶ ἐν ταῖς ἑορταῖς καὶ ἐν ταῖς πανηγύρεσιν αὐτῶν οὐκ ἀφυστεροῦσιν, ἀλλὰ σχολάζουσιν, οὐχ οἱ τοπικοὶ μόνον, ἀλλὰ καὶ οἱ πόρρωθεν οἰκοῦντες, καὶ ἐν τοῖς θεάτροις αὐτῶν ὡς ἐν συναγωγῇ πάντες συνέρχονται· 3. ὁμοίως καὶ οἱ μάτην λεγόμενοι Ἰουδαῖοι καθ᾽ ἓξ ἡμέρας ἀργοῦντες τῇ ἑβδόμῃ ἡμέρᾳ συνίασιν εἰς τὴν συναγωγὴν αὐτῶν, οὐδέποτε παραφίοντες ἢ παραμελοῦντες οὔτε τῆς ἀργίας αὐτῶν οὔτε τῆς συναγωγῆς αὐτῶν, οἱ τῆς δυνάμεως τοῦ λόγου ἐν τῇ ἀπιστίᾳ αὐτῶν κενωθέντες, προσέτι δὴ καὶ οὗ ὀνόματος ἑαυτοὺς καλοῦσιν Ἰούδα· Ἰούδας γὰρ ἐξομολόγησις ἑρμηνεύεται, οὗτοι δὲ οὐκ εἰσὶν ἐξομολογούμενοι θεῷ τὸ πάθημα τοῦ Χριστοῦ

15 Ezech. 16, 51. 52.

ἀναστάσεως p v | περὶ + τοῦ o | τρὶς a | 7 ἑστῶτες > o | 7/8 ἀναστάντος ἡμερῶν ∼ p v | 8 ᾗ + καὶ b o | ἀναγνώσεις b o p v | εὐαγγελίων b o A | καρύκυϊα b, κυρεικυία o | 11 νύκταν b o | μεθ᾽ > b o p v | τῶν δέ : καὶ τῶν b o | 12 προσκαίρου > b o | ἑκάστης + ἡμέρας b o | περιποιούμενος o 13 παραμενόντων b o p | ἐπιστρεφόμενος : ἐπιμελούμενος b o | δ᾽ a, > b o | 14 ὑπὲρ ἡμᾶς τὰ ἔθνη b o | 16 αὐτῶν ἐξ ὕπνου p v | καθ᾽ + ἑκάστην b o | 19 ὑστεροῦσιν h, ἀποστεροῦσιν p v | 21 αὐτοῖς b o | 23 τῇ ἡμέρα (+ τῇ o) ἑβδ. b o | 24/25 οὐδέποτε — συν. αὐτῶν > b o | 26 δὴ a : δὲ h p v, δεῖ ποῦ b o | οὗ : ἐξ οὗ p v | 27 αὐτοὺς o | Ἰούδα > b o | πάθος p v

tiam agentes salventur: 4. si ergo qui non salvantur, omni tempore operam eis navant, in quibus neque utilitatem neque auxilium habent, quam excusationem is habebit apud Dominum Deum, qui a conventu ecclesiae se subducit neque gentiles imitatur et eo, quod congregationem non frequentat, se contemnit ac neglegit seque abalienat et mala facit? 5. Quibus Dominus per Ieremiam dixit: *Leges meas non custodistis, sed neque secundum leges gentilium conversati estis; et paene superastis eos in malis;* et: *Si mutaverunt gentes deos suos, quamquam hi non sunt dei, populus meus mutavit gloriam suam pro re inutili.* Quam excusationem ergo habebit, qui contemnit conventum ecclesiae nec frequentat? 6. Et si quis praetextu operis saecularis allato sese retinet, sciat is, quod artes fidelium opera subsecundaria appellantur, opus autem verum est pietas. 7. Artes ergo vestras tanquam opus subsecundarium ad victum vestrum parandum exercete; opus autem verum vobis sit pietas.

LXI. Operam igitur date, ne unquam a conventu ecclesiae vos subducatis. Si quis autem conventum ecclesiae Dei relinquit et in conventum gentilium intrat, quid is dicet et quam excusationem habebit apud Deum in die iudicii, quia reliquit ecclesiam sanctam et verba Dei viventis, quae viva sunt ac vivifica possuntque eruere et liberare ab igne ac vivificare, et ad conventum gentilium

7 Ezech. 5, 7; 16, 47. — 8 Ier. 2, 11. — 17 I Cor. 8, 10.

1 *καὶ* a b h : *μη* p v, > o A | **2** *ἐν οἷς* > h | *πυκνάζουσιν* : *πυκνῶς συντρέχουσιν* b o | 3/4 *ἀποστρεφόμενος* p v cf. D : *ἀπολειπόμενος* a b h o | 4 *μηδὲ* + *κἂν* b o | 6 *ἐφυλάξασθε* h | *οὔτε* h | 7 *ἐπορεύεσθαι* b, *πορ.* o | 8 *ὑπερβάλλεται* b o, *-εβάλλετε* p, *-εβάλετε* v | 9 *τῆς* : *τοῦ* p v | *καὶ* + *τὰ* o | 10 *ὅτι* : *διότι* a LXX | *διήλθαται* b | *νήσους* : *εἰς ν.* a h LXX | **11** *Χετιεὶμ* > b o | *ἴδετε* : *οἴδαται* b o | 12 *οὐκ ἀμείβ.* : *οὐ κακίζουσιν* b o | 13 *ἠλλάξαντω* o | 14 *ἀπολογηθήσεται* o | 16 *τοῦ ἰδίου ἔργου* h | 18 *ἐπίγιαι* b o | *δὲ* + *θεοῦ* o | 19 *ποιεῖσθαι* b o | 20 *ὡς* : *εἰς* o | *καὶ* > b h o | 21 *ἀλλὰ* + *τὴν βρῶσιν* h | 23 *πιστεύητε* o p v, *πιστεύεται* b | 25 *καταλιμπάνειν* o, *-λειμπάνην* b p | *ὑπερίδη* h, *-είδη* b o, *-ίδει* p | *μιερὸν* h, *μιερῶν* b | 29 *πορευθήσει* b | *εἰς* sec > p v | 30 *ἢ* + *εἰς* b o | 33 *ἀσεβούντων* b o | 35 *καθέδρᾳ* a b o p : *καθέδραν* h v a² p²

LX, 5. *leges — conversati estis*] Haec aegre ad Ier. 16, 11 et 10, 2 referri possunt, accuratius autem cum Ezech. 5, 7 et 16, 47 consentiunt.

* * *

LXI. *Ὅτι οὐχ ὅσιον προκρίνειν τὰ βιωτικὰ τῶν θείων.* Quod non sit fas anteponere saecularia divinis.

1. *εἰς οἶκον δαιμόνων κτλ.*] i. e. ad gentiles, Iudaeos et haereticos. Cf. III, 62, 3.

παρανόμως πεποιηκότες, ἵνα καὶ μεταγνόντες σωθῶσιν· 4. εἰ οὖν οἱ μὴ σωζόμενοι ἐν οἷς οὐκ ὠφελοῦνται πυκνάζουσιν, σὺ τί ἂν ἀπολογήσῃ κυρίῳ τῷ θεῷ ὁ τῆς ἐκκλησίας αὐτοῦ ἀποστρεφόμενος καὶ μηδὲ τὰ ἔθνη μιμούμενος, ἀλλὰ διὰ τοῦ ἀπολείπεσθαι ῥαθυμῶν ἢ ἀποστατῶν ἢ κακοποιῶν; 5. οἷς λέγει ὁ κύριος διὰ τοῦ Ἱερεμίου· „Τὰ δικαιώματά μου οὐκ ἐφυλάξατε, ἀλλ' οὐδὲ κατὰ τὰ δικαιώματα τῶν ἐθνῶν ἐπορεύθητε, παρ' ὀλίγον καὶ ὑπερβάλλετε αὐτούς", καὶ πάλιν· „Ἐδικαίωσεν τὴν ψυχὴν αὐτοῦ Ἰσραὴλ ἀπὸ τῆς ἀσυνθέτου Ἰούδα", καὶ ἑξῆς· „Εἰ ἀλλάξονται ἔθνη θεοὺς αὐτῶν, καὶ οὗτοι οὐκ εἰσὶν θεοί· ὅτι διέλθετε νήσους Χετιεὶμ καὶ ἴδετε, καὶ εἰς Κηδὰρ ἀποστείλατε καὶ νοήσατε σφόδρα, εἰ γέγονεν τοιαῦτα· ὅτι ἐκεῖνα μὲν οὐκ ἀμείβουσιν τὰ ἑαυτῶν νόμιμα, ὁ δὲ λαός μου", φησίν, „ἠλλάξατο τὴν δόξαν αὐτοῦ, ἐξ ἧς οὐκ ὠφεληθήσεται". πῶς οὖν ἀπολογήσεταί τις ὀλιγωρήσας ἢ ἐκστὰς τῆς ἐκκλησίας τοῦ θεοῦ; 6 (LXI). εἰ δέ τις τὴν τοῦ ἔργου τοῦ ἰδίου πρόφασιν ἐπιφέρων ὀλιγωρεῖ „προφασιζόμενος προφάσεις ἐν ἁμαρτίαις", γινωσκέτω ὁ τοιοῦτος, ὡς αἱ τέχναι τῶν πιστῶν ἐπέργιά εἰσιν, ἔργον δὲ ἡ θεοσέβεια. 7. τὰς οὖν τέχνας ὑμῶν ὡς ἐν παρέργῳ ποιεῖτε εἰς διατροφὴν ὑμῶν, ἔργῳ δὲ τὴν θεοσέβειαν ἀσκεῖτε, ὡς καὶ ὁ κύριος ἔλεγεν· „Ἐργάζεσθε μὴ τὴν βρῶσιν τὴν ἀπολλυμένην, ἀλλὰ τὴν μένουσαν εἰς ζωὴν αἰώνιον", καὶ πάλιν· „Τοῦτο δέ ἐστιν τὸ ἔργον τοῦ θεοῦ, ἵνα πιστεύσητε εἰς ὃν ἀπέστειλεν ἐκεῖνος".

LXI. Σπουδάζετε οὖν μηδέποτε τὴν ἐκκλησίαν τοῦ θεοῦ καταλιπεῖν· εἰ δέ τις ταύτην ὑπερίδοι, εἰς μιαρὸν δὲ ἐθνῶν εἰσέλθοι ἢ εἰς συναγωγὴν Ἰουδαίων ἢ αἱρετικῶν, ὁ τοιοῦτος τί ἀπολογήσεται τῷ θεῷ ἐν ἡμέρᾳ κρίσεως; λόγια θεοῦ ζῶντος καταλιπὼν ζῶντα καὶ ζωοποιοῦντα καὶ δυνάμενα ῥύσασθαι κολάσεως αἰωνίου, καὶ πορευθεὶς εἰς οἶκον δαιμόνων ἢ εἰς συναγωγὴν χριστοκτόνων ἢ ἐκκλησίαν πονηρευομένων, οὐκ ἀκούσας τοῦ εἰπόντος· „Ἐμίσησα ἐκκλησίαν πονηρευομένων, καὶ μετὰ παρανομούντων οὐ μὴ εἰσέλθω· οὐκ ἐκάθισα μετὰ συνεδρίου ματαιότητος, καὶ μετὰ ἀσεβῶν οὐ μὴ καθίσω", καὶ πάλιν· „Μακάριος ἀνήρ, ὃς οὐκ ἐπορεύθη ἐν βουλῇ ἀσεβῶν καὶ ἐν ὁδῷ ἁμαρτωλῶν οὐκ ἔστη καὶ ἐπὶ καθέδρᾳ λοιμῶν οὐκ ἐκάθισεν, ἀλλ' ἢ ἐν τῷ

6 Ez. 5, 7; 16, 47. — 8 Ier. 3, 11. — 9 Ier. 2, 11. — 10 Ier. 2, 10. 11. — 16 Ps. 140, 4. — 20 Ioann. 6, 27. — 22 Ioann. 6, 29. — 25 I Cor. 8, 10. — 31 Ps. 25, 4. 5. — 33 Ps. 1, 1. 2.

se contulit, avidus videndi theatrum? 2. Propterea uni ex illis aequiparabitur, qui ibi intrant, quia avidus erat audiendi et accipiendi historias verborum eorum, quae sunt hominum mortuorum et spiritus satanae; mortuae enim sunt ac mortiferae et avertunt a fide et deducunt ad ignem aeternum. 3. Studetis vero rebus mundi et operam navatis negotiis saecularibus, et neglegitis currere in ecclesiam catholicam, filiam dilectam Domini Dei altissimi ad doctrinam Dei accipiendam, quae manet in saecula et vivificare potest accipientes verbum vitae. 4. Estote ergo assidue congregati cum fidelibus, qui vivunt in matre vestra ecclesia vivente ac vivificante.

LXII. Et cavete, ne conveniatis cum eis, qui intereunt in theatro, quod est conventus gentilium erroris et interitus. Qui enim intrat in conventum gentilium, uni ex eis aequiparabitur et vae consequetur. 2. Nam dixit Dominus Deus per Iesaiam ad eos, qui tales sunt: *Vae, vae eis, qui a spectaculo veniunt.* Et

---

13 II Cor. 6, 14. — 16 ?

---

3 *τὴν τοῦ θεοῦ ἐκκλ.* h | *ἐκείνων* b o | 5 *ἐπεκάλεσεν* p v | *ἀπεχώρισεν* a | 6 *συντρέχειν* b o | 9 *μυσερῶν* b h | 10 *μετὰ συνεδρίου* p v cf. Ps. 25, 5 | *παίζων* b o | 12 *ἵσταμαι* b h o : *ἕσταμαι* p v, *ἱστάμην* a | *δικαίων* b o | 13 *βούλη* a p | *λογίων* : *βιβλίων* b o | 14 *ἐπινοίας . . ἀποφάντων* b o | 15 *ἀπάγοντας* b o | 15/16 *ἀνέχοντα* o | 18 *πλεῖον τιμῆς ν. αὐτοὺς* h | *ἀπονέμοντες* b o | 19 *κυρίου* : *θεοῦ* b o p A | 20 *γὰρ* > b o | 22 *ἡμῖν* a v | *γεγώναμεν* b o | 23 *ἐκλεκτά* : *ἐκκλησία* b o | *ἔχοντες* h | 24 *ὡς* > b | *ἄμωμοι καὶ ἅγιοι* b h o | *τετελειομένη* b o | 25 *ὑμᾶς* (*ἡμᾶς* b) + *θεοῦ* a p | 26 *συνσχολ.* b o, *σχολάζειν* h | 27 *ὅ* : *ὅτι* h | 28 *κοινωνία* + *φωτὶ πρὸς*

LXII, 2. *vae vae etc.*] Dictum neque in libro Iesaiae neque in alio loco S. Scripturae legitur. Sed in Targum hierosolymitano seu Pseudo-Ionathani, ut collega meus Vetter mihi communicavit, Deut. 28, 19: *Ἐπικατάρατος σὺ ἐν τῷ εἰσπορεύεσθαί σε, καὶ ἐπικατάρατος σὺ ἐν τῷ ἐκπορεύεσθαί σε,* sic redditur: Maledicti vos, cum ingrediemini in domus theatrorum vestrorum et in loca spectaculorum vestrorum ad abolendum praecepta legis; et maledicti vos, cum exibitis ad negotiationem vestram. Cf. Polyglotta Londinensis 1657 t. IV Append. p. 369. Fortasse igitur auctor hunc locum ante oculos habuit et, cum ei locum Iesaiae adiunxerit, neglegenter illi prophetae adscripsit. —

* * *

LXII. *Ὅτι πάντα τὰ Ἑλλήνων ἀσεβήματα ἀποστρέφεσθαι χρή.* Quod oporteat omnes gentilium impietates aversari.

2. Cf. ad hunc versum VII, 6. Constitutor hic a Didascalia discessit. Fortasse dictum Iesaiae attributum prius ei ansam mutandi praebuit.

νόμῳ κυρίου τὸ θέλημα αὐτοῦ καὶ ἐν τῷ νόμῳ αὐτοῦ μελετήσει ἡμέρας καὶ νυκτός". 2. σὺ δέ, καταλιπὼν τῶν πιστῶν τὸ συναθροισμα, τοῦ θεοῦ τὴν ἐκκλησίαν, τοὺς ἐκείνου νόμους, ἐπιβλέπεις ἐπὶ τὰ σπήλαια τῶν λῃστῶν, ἅγια ἡγούμενος, ἃ ἐκεῖνος βέβηλα ἀπεκάλεσεν, καὶ κοινοποιῶν, ἃ ἐκεῖνος ἐχώρισεν· καὶ οὐ τοῦτο μόνον, ἀλλ' ἤδη καὶ πομπαῖς Ἑλλήνων συντρέχεις καὶ ἐπὶ τὰ θέατρα ἐπείγῃ, ἐπιθυμήσας εἷς τῶν εἰσπορευομένων ἐκεῖ λογισθῆναι καὶ μετασχεῖν ἀκροαμάτων ἀπρεπῶν, ἵνα μὴ λέγωμεν μυσαρῶν, μὴ ἀκούσας τοῦ Ἱερεμίου λέγοντος· „Κύριε, οὐκ ἐκάθισα ἐν συνεδρίῳ αὐτῶν παιζόντων, ἀλλ' εὐλαβούμην ἀπὸ προσώπου χειρός σου", καὶ τοῦ Ἰὼβ φάσκοντος τὰ ὅμοια· „Εἰ δὲ καὶ μετὰ γελοιαστῶν ἐπορεύθην ποτέ· ἵσταμαι γὰρ ἐν ζυγῷ δικαίῳ". 3. τί δὲ βούλει μετασχεῖν τῶν ἑλληνικῶν λογίων, ὄντων νεκρῶν ἀνθρώπων ἐξ ἐπιπνοίας διαβόλου ἀποφανθέντων νεκροποιὰ καὶ πίστεως ἀνατρεπτικὰ καὶ πρὸς πολυθεΐαν ἀπάγοντα τοὺς προσανέχοντας αὐτοῖς; 4. ὑμεῖς οὖν, σχολάζοντες τοῖς τοῦ θεοῦ νόμοις, καὶ τῶν βιωτικῶν χρειῶν τούτους ἡγεῖσθε τιμιωτέρους, καὶ πλείονα τιμὴν νέμοντες αὐτοῖς συντρέχετε εἰς τὴν ἐκκλησίαν τοῦ κυρίου, „ἣν περιεποιήσατο τῷ αἵματι" τοῦ Χριστοῦ τοῦ ἠγαπημένου, τοῦ „πρωτοτόκου πάσης κτίσεως". 5. αὕτη γὰρ θυγάτηρ ἐστὶν τοῦ ὑψίστου ἡ ὠδινήσασα ὑμᾶς διὰ τοῦ λόγου τῆς χάριτος καὶ μορφώσασα ἐν ὑμῖν τὸν Χριστόν, οὗ μέτοχοι γενόμενοι ἱερὰ μέλη ἐστὲ καὶ ἐκλεκτά, „μὴ ἔχοντα σπῖλον ἢ ῥυτίδα ἤ τι τῶν τοιούτων, ἀλλ' ὡς ἅγιοι καὶ ἄμωμοι" ἐν πίστει τετελειωμένοι ἐστὲ ἐν αὐτῷ κατ' εἰκόνα τοῦ κτίσαντος ὑμᾶς.

LXII. *Φυλάσσεσθε οὖν τοῦ μὴ συσχολάζειν τοῖς ἀπολλυμένοις,* ὅ ἐστιν συναγωγὴ ἐθνῶν, εἰς ἀπάτην καὶ ἀπώλειαν· οὐδεμία γὰρ κοινωνία θεῷ πρὸς διάβολον· ὁ γὰρ συναθροιζόμενος μετὰ τῶν τὰ τοῦ διαβόλου φρονούντων εἷς ἐξ αὐτῶν λογισθήσεται καὶ τὸ οὐαὶ κληρονομήσει. 2. φεύγετε δὴ καὶ τὰ ἀπρεπῆ τῶν θεαμάτων, τὰ θέατρά φημι καὶ τὰς ἑλληνικὰς πομπάς, ἐπαοιδάς, κληδόνας, μαντείας, καθαρισμούς, οἰωνισμούς, ὀρνιθοσκοπίας,

9 Ier. 15, 17. — 11 Iob 31, 5. 6. — 19 Act. 20, 28. — 20 Col. 1, 15. — 23 Eph. 5, 27. — 27 II Cor. 6, 14—16.

σκότος καὶ m p | θεοῦ b o | 29 τὰ b o p v a²: > a h | εἷς ἐξ αὐτῶν > b o 30 δέ h p v | 31 θεαμάτων τὰ θέατρα: θεάτρων b o | τὰ > h | 31/32 ἐπαοιδὰς — ὀρνιθοσκ. > b o

iterum dicit: *Feminae a spectaculo venientes, venite; nam populus est, in quo non est prudentia.* Mulieres ergo ad ecclesiam vocat, eas, quas vocavit et liberavit eduxitque e spectaculo theatri; et apprehendit et accepit eas, ac docuit nos, ne amplius illuc eamus. Dicit enim in Ieremia: *Iuxta vias gentium nolite discere.* Et iterum in Evangelio dicit: *In viam gentium ne abieritis.* 3. Hic ergo monet et adhortatur nos, ut prorsus fugiamus omnes haereses, quae sunt urbes Samaritarum, et iterum, ut valde fugiamus conventus gentilium neque intremus in congregationes peregrinas, et ut theatrum prorsus fugiamus et coetus, qui idolorum causa fiunt. 4. Fidelis enim ne appropinquet quidem coetui, nisi ut victum corporis et animae emat. Abstinete ergo ab omni inani spectaculo idolorum et a festis coetuum eorum.

LXIII. Qui iuniores sunt in ecclesia, in omnibus negotiis necessariis diligenter sine socordia ministranto cum magna modestia ac verecundia. Omnes vos igitur fideles, in omni die et in omni tempore, si non estis in ecclesia, operibus vestris studete, ut in omni tempore vitae vestrae aut in eis perseveretis, quae Dei sunt, aut in opere vestro operemini et nunquam otiosi sitis.

---

1 Ies. 27, 11. — 5 Ier. 10, 2. — 6 Mt. 10, 5.

LXIII. *Ὅτι ἀργὸν οὐ χρὴ ἐσθίειν τινὰ τῶν πιστῶν, ὡς οἱ περὶ Πέτρον ἁλιεῖς καὶ οἱ λοιποὶ ἀπόστολοι, οἱ δὲ περὶ Παῦλον καὶ Ἀκύλαν σκηνοποιοί, οἱ δὲ περὶ Ἰούδαν Ἰακώβου γῆς ἐργάται· ἱστορεῖ Ἡγήσιππος καὶ Τερτυλιανὸς ὁ Ῥωμαῖος.* Quod inter fideles qui otiosus fuerit, non debeat comedere, quoniam qui cum Petro erant et reliqui apostoli fuerunt piscatores, qui cum Paulo et Aquila tabernaculorum fabricatores, qui cum Iuda Iacobi agricolae Hegesippo et Tertulliano Romano narrantibus.

1. *ἁλιεῖς κτλ.*] S. Scriptura docet, piscatoriam inter apostolos exercuisse Petrum, Andream, Iacobum Zebedaei et Ioannem eius fratrem (Matth. 4, 18. 21. Marc. 1, 16. 19. Luc. 5, 10), Paulum scenofactoriae artis fuisse similiter atque Aquilam (Act. 18, 2. 3). Amplius non dicit. Hegesippus autem apud Eusebium H. E. III, 20, 4 nepotes Iudae fratres Domini tradit agrum coluisse. Quam notitiam auctor lemmatis capitis etiam Tertulliano attribuit; sed falsus est atque in errorem eo inductus esse videtur, quod non Hegesippum ipsum legebat, sed Eusebium ex eo haurientem et post eum tanquam alterum persecutionis Domitiani testem Tertullianum producentem. Similiter ac Constitutor Hieronymus Ep. 125 c. 11 universe dicit, apostolos habentes potestatem de evangelio vivere laborasse manibus suis. Augustinus De opere monachorum c. 19—20 autem ex I Cor. 9, 4—6 colligit Paulum et Barnabam solum manibus suis operatos fuisse.

νεκρομαντείας, ἐπιφωνήσεις, ὅτι γέγραπται· „Οὐ γὰρ ἔστιν οἰωνισμὸς ἐν Ἰακώβ, οὐδὲ μαντεία ἐν Ἰσραήλ“, καὶ πάλιν· „Οἰώνισμα ἁμαρτία ἐστίν“, καὶ ἀλλαχοῦ· „Οὐκ οἰωνιεῖσθε, καὶ κληδόσι καὶ μαντείαις καὶ ἐγγαστριμύθοις οὐκ ἐπακολουθήσετε, φαρμακοὺς οὐ περιποιήσετε“. διὸ παραινεῖ καὶ ὁ Ἱερεμίας λέγων· „Κατὰ τὰς ὁδοὺς τῶν ἐθνῶν μὴ πορεύεσθε, καὶ ἀπὸ τῶν σημείων τοῦ οὐρανοῦ μὴ φοβεῖσθε“. 3. διόπερ χρὴ τὸν πιστὸν φεύγειν τὰς συνόδους τῶν ἀσεβῶν Ἑλλήνων καὶ Ἰουδαίων καὶ τῶν λοιπῶν αἱρετικῶν, ἵνα μὴ τῷ συσχολάζειν αὐτοῖς παγίδας λάβωμεν ταῖς ἑαυτῶν ψυχαῖς, ὅπως μὴ συναναστρεφόμενοι ταῖς ἑορταῖς αὐτῶν, αἵτινες ἐπὶ τιμῇ τῶν δαιμόνων ἐπιτελοῦνται, κοινωνήσωμεν αὐτοῖς καὶ τῆς ἀσεβείας. 4. φευκτέαι δὲ αὐτῶν καὶ αἱ πανηγύρεις καὶ τὰ ἐν αὐταῖς ἐπιτελούμενα παίγνια· πιστὸν γὰρ ἐν πανηγύρει οὐ χρὴ παραβάλλειν πλεῖον τοῦ σωμάτιον πρίασθαι καὶ ψυχὴν περιποιήσασθαι καὶ ἕτερά τινα συνωνήσασθαι τῶν πρὸς σύστασιν ἁρμοζόντων. ἀπέχεσθε οὖν πάσης τῆς τῶν εἰδώλων πομπῆς, φαντασίας, πανηγύρεως, συμποσίων, μονομαχίας, καὶ πάσης θέας δαιμονικῆς.

LXIII. *Οἱ δὲ νεώτεροι τῆς ἐκκλησίας*, ἐν πάσαις ταῖς χρείαις ἀόκνως λειτουργεῖν σπουδάζετε, μετὰ πάσης σεμνότητος τοῖς ἔργοις ὑμῶν σχολάζετε, ὅπως ἐν παντὶ τῷ χρόνῳ ὑμῶν „ἦτε ἐπαρκοῦντες“ καὶ „ἑαυτοῖς“ καὶ τοῖς πενομένοις, „πρὸς τὸ μὴ ἐπιβαρεῖν τὴν“ τοῦ θεοῦ „ἐκκλησίαν“. καὶ γὰρ καὶ ἡμεῖς, σχολάζοντες τῷ λόγῳ τοῦ εὐαγγελίου, ὅμως καὶ τῶν ἐπεργίων οὐκ ἀμελοῦμεν· οἱ μὲν γάρ εἰσιν ἐξ ἡμῶν ἁλιεῖς, οἱ δὲ σκηνοποιοί, οἱ δὲ γῆς

---

1 Num. 23, 23. — 2 I Reg. 15, 23. — 3 Lev. 19, 26; Deut. 18, 10. 11. — 5 Ier. 10, 2. — 21 I Tim. 5, 16.

---

1 νεκρομ. a h : νεκύομ. p v, νεκοιομ. b o | 3 καὶ + πάλιν b o | οἰονεῖσθε b o | κληδόναις b h o | 5 περιποιήσετε a o : -ποιήσεσθε h, -ποιεῖσθαι b, -βιώσετε p v | διὸ + καὶ b o | κατὰ > b o | 7 χρὴ τόν : ἐχρῆν b o | 11 κοινωνήσομεν h | 12 δ' h | αἱ > o | 13 ταύταις h o | πιστῶν a | 14 σωματίου h | 15 καὶ ἕτ. τ. συνωνήσασθαι > h | συνων. τῶν : ὀνίσασθαι τὰ (τὰς o) b o | 15/16 ἁρμοζόντων : ἡμετέραν ἁρμόζοντα b o | 18 δαιμονικῆς : σατανικῆς b o | 19 ταῖς ἐκκλησίαις b h o | 20/21 μετὰ — σχολάζετε > h, signum indicat verba i. m. addita fuisse; margine autem valde praecisa locus evanuit | 21 τῷ > b o | 22 καὶ pr > h | 24 ὁμοίως h | ἐπεργασίαν b o | 25 δὲ pr : ἄλλοι b o | γῆς : τῆς γ. b o

2. Dicit enim Dominus: *Imitare formicam, o piger, et sectare vias eius, et fias sapientior illa, quae, cum non colat nec coactorem habeat nec sub potestate sit, colligit in aestate victum suum et reponit cibum multum in messe.* 3. Et iterum dicit: *Vade ad apem et disce, quomodo operetur, quae opus suum sapienter perficit et de cuius labore affertur divitibus ac pauperibus ad cibum; amatur ac laudatur, quamquam exigua est robore; honorat sapientiam et celebris facta est.* 4. *Usquequo, piger, dormis? Quando consurges e somno tuo? Paululum dormis, et paululum dormitas, et paululum sedes et paululum manus tuas in pectore tuo ponis, et consequetur quasi viator paupertas et egestas quasi homo sollers. Si vero impiger fueris, multi et uberes fient ut fons proventus tui, et paupertas ut cursor deficiens longe a te recedet.* 5. Laborate igitur omni tempore; labes enim irreparabilis est pigritia. *Si quis* autem apud vos *non operatur, hic nec manducet.* Nam pigros odit Dominus Deus; piger enim non potest esse fidelis.

1 Prov. 6, 6. 7. — 4 Prov. 6, 8—11. — 14 II Thess. 3, 10.

1/2 *λέγει — ὀκνηρὲ* > o | 2 *ἴθι* h | 3 *εἰδὼς* h p v : *ἰδὼν* a o LXX, > b | *γίνου* b o v | *ἐκείνῳ* : *ἐκείνου* b p, *ἐκεῖνος* h | 4 *οὐδὲ* pr a h : *μηδὲ* b o p v | *οὐδὲ* sec a h : *μηδὲ* p v, *μὴ* b o | 5 *ἑτοιμάζε* o | *τροφὴν* + *αὐτοῦ* h | 6 *παρακατάθεσιν* p, *παράταξιν* m v | 8 *καί* : *τε καὶ* b h | 8/9 *πορίζονται* o | 9 *τε* b o | *ἐπίδοξος* : *ἐπίδωρος* a[2] i. m. addens *ἐν ἄλλω*, item Turrianus fol. 50[b], fortasse per errorem; codex saltem hanc lectionem exhibens hucusque non est inventus | *καίπερ* : *ὥσπερ* a | 10 *ἀσθενής* : *ἀσθενοῦς* a, + *τὴν σοφίαν τιμήσασα προήχθη* b o A | *ὦ* b h o : > a p v LXX | 11 *μέν* : *γὰρ* b o | 12 *δὲ* pr > b o | *στήθη* : *τὸ στῆθος* b o | 13 *καὶ* > o | 17 *περιέβαλεν* o LXX | 18 *ὁ* b o : > a h p v | *αὐτοῦ* pr : *ἑαυτοῦ* a | *κατέφαγεν* p v | 19 *τὰς χεῖρας* b h o A LXX | 20 *διὰ* b o p v : *δι'* a h | *ἡ δόκωσις* (a[2], *δόκησις* a) : *ἄνθρωπος* h | 21 *γὰρ* > o | 22 *ἐργάζηται* p v | *μηδὲ* p v | 23 *ὁ* pr > p v | *ὁ* sec > h | 24 *τῶν* + *τῶ* o | *προσενεχόντων* a | subscripsit *περὶ ἐπισκόπων*

ἐργάται, πρὸς τὸ μηδέποτε ἡμᾶς ἀργοὺς εἶναι. 2. λέγει δέ που καὶ ὁ Σολομών· „Ἴσθι πρὸς τὸν μύρμηκα, ὦ ὀκνηρέ, καὶ ζήλωσον εἰδὼς τὰς ὁδοὺς αὐτοῦ, καὶ γενοῦ ἐκείνου σοφώτερος· ἐκείνῳ γὰρ γεωργίου μὴ ὑπάρχοντος, οὐδὲ τὸν ἀναγκάζοντα ἔχων οὐδὲ ὑπὸ δεσπότην ὤν, ἑτοιμάζεται θέρους τὴν τροφὴν πολλήν τε ἐν τῷ ἀμητῷ ποιεῖται τὴν παράθεσιν. 3. ἢ πορεύθητι πρὸς τὴν μέλισσαν καὶ μάθε, ὡς ἐργάτης ἐστὶν τήν τε ἐργασίαν ὡς σεμνὴν ἐμπορεύεται· ἧς τοὺς πόνους βασιλεῖς καὶ ἰδιῶται πρὸς ὑγείαν προσφέρονται, ποθεινὴ δέ ἐστι καὶ ἐπίδοξος, καίπερ οὖσα τῇ ῥώμῃ ἀσθενής". 4. καὶ ἑξῆς· „Ἕως πότε, ὦ ὀκνηρέ, κατάκεισαι, πότε δὲ ἐξ ὕπνου ἐγερθήσῃ; ὀλίγον μὲν ὑπνοῖς, ὀλίγον δὲ κάθησαι, μικρὸν δὲ νυστάζεις, ὀλίγον δὲ ἐναγκαλίζῃ χερσὶ στήθη· εἶτα παραγίνεταί σοι ὥσπερ κακὸς ὁδοιπόρος ἡ πενία, καὶ ἡ ἔνδεια ὥσπερ ἀγαθὸς δρομεύς. ἐὰν δὲ ἄοκνος ᾖς, ἥξει ὥσπερ πηγὴ ὁ ἀμητός σου, καὶ ἡ ἔνδεια ὥσπερ κακὸς ἀνὴρ ἀπαυτομολήσει". 5. καὶ πάλιν· „Ὁ ἐργαζόμενος τὴν ἑαυτοῦ γῆν πλησθήσεται ἄρτων", καὶ ἐν ἄλλοις φησίν· „Ὁ ἀργὸς περιέλαβεν τὰς χεῖρας αὐτοῦ καὶ ἔφαγεν τὰς σάρκας αὐτοῦ", καὶ ἑξῆς· „Κρύψας ὁ ὀκνηρὸς τὴν χεῖρα αὐτοῦ οὐ δυνήσεται ἀπενεγκεῖν εἰς τὸ στόμα αὐτοῦ", καὶ πάλιν· „Διὰ ἀργίαν χειρῶν ταπεινωθήσεται ἡ δόκωσις". 6. ἐργάζεσθε οὖν ἐνδελεχῶς· ἀθεράπευτος γάρ ἐστιν ἀργοῦ μῶμος. „εἰ δέ τις μὴ ἐργάζεται, οὗτος παρ' ὑμῖν μὴ ἐσθιέτω"· ἀργοὺς γὰρ μισεῖ καὶ ὁ κύριος ὁ θεὸς ἡμῶν· ἀργὸς γὰρ εἶναι οὐκ ὀφείλει οὐδεὶς τῶν θεῷ προσανεχόντων.

2 Prov. 6, 6—8. — 10 Prov. 6, 9—11. — 16 Prov. 12, 11; 28, 19. — 17 Eccles. 4, 5. — 18 Prov. 19, 24. — 20 Eccl. 10, 18. — 22 II Thess. 3, 10.

βιβλίον δεύτερον v, τέλος τοῦ β' βιβλίου περὶ ἐπισκόπων p, τέλος τοῦ περὶ ἐπισκόπων βιβλίου δευτέρου m

III.

I. *Viduas autem constituite eas, quae non sunt minores quinquaginta annis,* ut quodammodo propter aetatem longe absint a suspicione, se futuras esse duorum virorum. 2. Si iuniorem constitueritis in loco viduarum eaque non ferens viduitatem propter iuventutem nupserit, ignominiam afferet gloriae viduitatis et rationem reddet Deo, primo quod duorum virorum fuit, deinde quod Deo promisit se viduam futuram esse atque sicut vidua accepit

1 I Tim. 5, 9.

I. Titulus deest.

1. χήρας κτλ.] Quae I Tim. 5, 9—13 de viduis dicuntur, de diaconissis intellegenda esse videntur et a veteribus intellecta sunt. Itaque viduae et diaconissae saepe non minus confunduntur quam distinguuntur. In Didascalia diaconissae nonnisi viduae esse videntur, quibus ministerium ad feminas pertinens commissum erat. Constitutiones autem maius inter eas discrimen faciunt. Subiciunt III, 7, 1 viduas diaconissis; praecipiunt VI, 17, ut diaconissae primo e virginibus, secundo demum e viduis univiris eligantur, et VIII, 20 diaconissas inter ordines sacros enumerant, viduas autem VIII, 25 inter ordines ecclesiasticos, in quos candidatus sine manus impositione recipiebatur. Cum autem viduae olim diaconissae essent, intellegimus, cur tanti aestimatae fuerint. Salutantur ab Ignatio Smyrn. 13, 1. A Clemente Alex. Paed. III, 12, 97 p. 309 inter personas electas collocantur una cum presbyteris, episcopis, diaconis. A Tertulliano Ad uxorem I, 7, De praescriptionibus c. 3, De monogamia c. 11 et in Clementis Homilia XII, 36 iisdem hominibus ecclesiasticis adiunguntur. Ab Origene In Iesaiam hom. VI, 3 (De la Rue III, 117) dicuntur ecclesiastico honore dignae, In Lucam hom. 17 (III, 953) in ecclesiastica dignitate constitutae ut episcopi, presbyteri, diaconi, In Ioannem tom. 32 c. 7 (IV, 422) καταλεγόμεναι ἐκκλησιαστικὴν τιμήν. Chrysostomus autem ordinem viduarum suo tempore proprie iam non exstitisse testatur, Hom. in illud vidua eligatur c. 3 (ed. Ben. III, 313) dicens: *Καθάπερ γάρ εἰσι παρθένων χοροί, οὕτω καὶ χηρῶν τὸ παλαιὸν ἦσαν χοροί.* — ἑξήκοντα] Cum diaconissae tempore progrediente non solum e viduis, sed etiam e virginibus eligerentur (iam Ignatius Smyrn. 13, 1 virgines laudat vocatas viduas), hoc apostoli decretum saepius neglegebatur. Tertullianus De virg. vel. c. 9 virginem cognitam habuit in viduatu ab annis nondum viginti collocatam. Basilius M. can. 24 quoque de viduis ecclesiasticis iunioribus dicit. Tertullianus quidem praeceptum inculcat similiter atque auctor Didascaliae et

ΒΙΒΛΙΟΝ Γ.

ΠΕΡΙ ΧΗΡΩΝ.

I. *„Χήρας δὲ καθιστᾶτε μὴ ἔλαττον ἐτῶν ἑξήκοντα“, ἵνα τρόπῳ τινὶ τὸ τῆς διγαμίας αὐτῶν ἀνύποπτον βέβαιον ὑμῖν διὰ τῆς ἡλικίας ὑπάρχῃ.* 2. *εἰ δὲ νεωτέραν καταστήσητε εἰς τὸ χηρικὸν καὶ μὴ φέρουσα τὴν ἐν νεότητι χηρείαν γαμηθῇ, ἀπρέπειαν ἐμποιήσει τῇ δόξῃ τοῦ χηρικοῦ καὶ λόγον ὑφέξει τῷ θεῷ, οὐχ ὅτι δευτέρῳ γάμῳ συνήφθη, ἀλλ᾽ ὅτι τὴν ἑαυτῆς ἐπαγγελίαν οὐκ ἐφύλαξεν, „καταστρηνιάσασα τοῦ Χριστοῦ“.* 3. *διὸ χρὴ μὴ προπετῶς ποιεῖσθαι τὴν ἐπαγγελίαν, ἀλλὰ μετὰ ἀσφαλείας· „κρεῖσσον“ γὰρ αὐτῇ „ἐστιν μὴ εὔξασθαι, ἢ εὔξασθαι καὶ μὴ ἀποδοῦναι“.*

3 I Tim 5, 9. — 9 I Tim. 5, 11. — 10 Eccles. 5, 4.

1 *βιβλιόν* : *λόγος* b o, similiter in libris sequentibus | 3 *χήρας δὲ κ.* : *ἐπειδὴ περὶ χηρῶν κατήντησεν ὁ λόγος, χήρας καθίστα* (*καθιστάναι δεῖ* o) b o | *καθίστασθαι* h | *ἐλάττους* s | *ἑξήκοντα* : $\overline{\xi}$ a p | 4 *ἡμῖν* b o | *διά* : *ἐκ* b o | 5 *ἡλικίας* + *αὐτῶν* m p v | *νεωτέρα καθίστατε* (*-αται*) b o | *καταστήσετε* h m v, *καθίστατε* b | 6/7 *ἐνποιήσει τῷ* b o | 9 *καταστρηνιάσα* o | *καταστρ. τοῦ Χριστοῦ* : *διότι μετὰ πίστεως καὶ φόβου θεοῦ οὐκ ἦλθε τοῦ φυλάξαι τὴν ἐπαγγελίαν* b, quae verba Turrianus illis in textu addidit omittens *τοῦ* ante *φυλάξαι* | 10 *ἀσφαλείας* : *ἀμελίας* b, + *οὐκ ἐφύλαξεν τὴν ἐπαγγελίαν· διότι μετὰ πίστεως καὶ φόβου θεοῦ οὐκ ἦλθον τοῦ φυλάξαι τὴν ἐπαγγελίαν* o cf. nota ad lin. 9 | 11 *αὐτῇ* a h : *αὐτὴ* p, *αὐτὴν* m v, *αὐτῆς* b o | *ἐστιν* : ante *αὐτῇ* m p v, > b o | *εὔξασθαι* pr + *καὶ ἀποδοῦναι* b o

anno 390 Theodosius imperator cf. Cod. Theodos. lib. XVI tit. II l. 27; Sozom. H. E. VII, 16. Synodi autem Chalcedonensis c. 15 et Trullana c. 14 nonnisi annos quadraginta praescribunt. Viduas quidem non nominant; earum canones autem haud dubie etiam ad viduas in ordine diaconissarum collocandas referendi sunt.

2. *χηρικόν*] i. e. viduatus vel ordo viduarum, cf. 2, 1; VIII, 25; Clem. Hom. XII, 36, ubi Petrus dicitur *ἐπίσκοπον καταστήσας καὶ πρεσβυτέρους δώδεκα ὁρίσας καὶ διακόνους δείξας καὶ χηρικὰ συστησάμενος,* Clem. Recogn. VI, 16, ubi Rufinus ultima verba interpretatur: Instituit etiam ordinem viduarum. Ps.-Ign. Philipp. 15, 1: *τὸ τάγμα τῶν χηρῶν.* — *καταστρηνιάσασα τοῦ Χρ.*] Similiter Ps.-Ign. Ant. 11, 1.

5. *Ἄννῃ*] cf. Ps.-Ign. Philad. 4, 8.

nec mansit in viduitate. 3. Si iunior autem exiguum tempus cum viro suo fuit et vir eius decedit aut ex aliqua alia causa separatio fit et manet apud se singularis, in honore viduitatis exsistens, a Deo beatitudinem accipiet, quia imitata est viduam Sarepthis Sidoniorum commorantem, apud quam sanctus angelus, Dei propheta, subsedit, aut erit sicut Anna, quae Christi adventum praedicavit, et testimonio accepto propter virtutem suam honore honorabitur in terra ab hominibus et gloriam a Deo in caelis consequetur.

II. Iuniores vero viduae in loco viduarum ne instituantur, sed adiuventur ac subleventur, ne ratione inopiae secundas nuptias facere cupiant et exoriatur negotium offensionis. 2. Hoc enim sciatis, eam, quae semel nupsit, iuxta legem etiam secundo nubere, eam autem, quae ultra progreditur, esse meretricem.

4 III Reg. 17, 9—24. — 6 Luc. 2, 36—38.

II. *iuxta legem etc.*] Auctor, ut ex praecedentibus apparet, secundis nuptiis quidem non favet, sed eas legitimas putat nec prohibere vult. Similiter Paulus apostolus I Cor. 7, 9; I Tim. 5, 14; Hermas Mand. IV, 4, 2; Clemens Alex. Stom. III, 12, 82 p. 548; Epiph. H. 59 c. 6; Expos. fid. c. 21.

* * *

II. *Ὅτι παραιτητέον καθιστᾶν νεωτέρας χήρας διὰ τὸ ὕποπτον.* Quod cavendum sit, ne quis viduas iuniores constituat propter suspicionem.

2. *μετὰ ἐπαγγελίαν*] Haec inserens Constitutor sententiam Didascaliae invertit, quae hoc loco non viduam ecclesiasticam vel continentiam professam ante oculos habet. Ceteroquin plures veterum de secundis nuptiis in universum severius iudicabant, non solum Montanistae, sed etiam Catholici: Athenagoras Legat. c. 33, Tertullianus Apolog. c. 46, Minucius Felix Octav. c. 24, 3; 31, 5; Origenes In Lucam hom. 17 (III, 953), Basilius M. can. 4. Ecclesia digamos a sacris ordinibus arcebat. Synodi Neocaesareensis c. 7 et Laodicena c. 1 secundis nuptiis paenitentiam parvam tribuebant. Contra Chrysostomus In illud vidua eligatur c. 5 (ed. Ben. III, 315): *ὥσπερ οὖν καλὸν μὲν ὁ γάμος, κρείσσων δὲ ἡ παρθενία, οὕτω καλὸν μὲν καὶ ὁ δεύτερος γάμος, κρείσσων δὲ αὐτοῦ ὁ πρῶτος καὶ μόνος.* Methodius Sympos. III, 12 I Cor. 7, 9 interpretans: *οὐκ αὐτὸ τοῦτο διγαμίαν ἀποφηνάμενος καλόν, ἀλλ᾽ ἄμεινον κρίνας τῆς ἐκπυρώσεως.* — *τριγαμία κτλ.*] Gregorius Naz. Orat. 37 c. 8 tertias nuptias *παρανομίαν* appellat, Basilius M. can. 4 *οὐκ ἔτι γάμον, ἀλλὰ πολυγαμίαν, μᾶλλον δὲ πορνείαν κεκολασμένην.* Similiter iudicant Graeci fere omnes. Epiphanius autem H. 59 c. 6 mitiorem sententiam pronuntiat, et Latini omnes paucis exceptis. Augustinus De bono viduitatis c. 12 n. 15 hominibus de tertiis et de quartis et de ultra pluribus nuptiis quaestionem moventibus respondet, se nec ullas nuptias audere damnare nec eis verecundiam numerositatis auferre. — *τὸ δὲ ὑπὲρ τὴν τριγαμίαν κτλ.*] Gregorius Naz. Orat. 37 c. 8: *ὁ δὲ ὑπὲρ*

4. εἰ δέ τις νεωτέρα ὀλίγον χρόνον σὺν τῷ ἀνδρὶ ποιήσασα καὶ ἀποβαλοῦσα αὐτὸν διὰ τελευτῆς ἢ δι' ἀφορμῆς τινος ἑτέρας, καὶ μείνῃ ἐφ' ἑαυτῆς δῶρον ἔχουσα χηρείας, μακαρία εὑρεθήσεται, ὁμοιωθεῖσα τῇ ἐν Σαρεφθοῖς Σιδωνίᾳ χήρᾳ, πρὸς ἣν ὁ ἅγιος τοῦ θεοῦ προφήτης Ἠλίας ἐπεξενώθη. 5. ἡ τοιαύτη ἐξομοιωθήσεται Ἄννῃ „τῇ θυγατρὶ Φανουὴλ τῇ ἐκ φυλῆς Ἀσήρ, ἣ οὐκ ἀφίστατο τοῦ ἱεροῦ νύκτωρ καὶ μεθ' ἡμέραν προσμένουσα ταῖς δεήσεσι καὶ ταῖς προσευχαῖς, οὖσα μὲν ἐτῶν ὀγδοήκοντα, ζήσασα δὲ μετὰ ἀνδρὸς ἐκ τῆς παρθενίας αὐτῆς ἔτη ἑπτά", καὶ τὴν τοῦ Χριστοῦ δοξάσασα παρουσίαν „ἀνθωμολογεῖτο τῷ κυρίῳ καὶ ἐλάλει περὶ αὐτοῦ πᾶσι τοῖς προσδοκῶσιν λύτρωσιν ἐν Ἰσραήλ"· ἡ τοιαύτη μαρτύριον λαβοῦσα τιμηθήσεται, κλέος ἔχουσα καὶ παρὰ ἀνθρώποις ἐπὶ γῆς καὶ παρὰ θεῷ ἐν οὐρανοῖς τὸν αἰώνιον ἔπαινον.

II. Αἱ δὲ νεώτεραι χῆραι εἰς χηρικὸν μὲν μὴ ἐντασσέσθωσαν, μήποτε προφάσει τοῦ μὴ δύνασθαι κρατεῖν τῆς ἀκμῆς ἐπὶ δευτερογαμίαν ἐλθοῦσαι ἐν πράγματι γένωνται· ἐπικουρείσθωσαν δὲ καὶ βοηθείσθωσαν, ἵνα μὴ προφάσει τοῦ λείπεσθαι ἐπὶ δευτερογαμίαν ἐλθοῦσαι ἐν πράγματι ἀπρεπεῖ ἐνσχεθῶσιν. 2. καὶ τοῦτο γὰρ εἰδέναι ὀφείλετε, ὅτι μονογαμία μὲν κατὰ νόμον γινομένη δικαία, ὡς ἂν κατὰ γνώμην θεοῦ ὑπάρχουσα, διγαμία δὲ μετὰ ἐπαγγελίαν παράνομον, οὐ διὰ τὴν συνάφειαν, ἀλλὰ διὰ τὸ ψεῦδος, τριγαμία δὲ ἀκρασίας σημεῖον, τὸ δὲ ὑπὲρ τὴν τριγαμίαν προφανὴς

4 III Reg. 17, 9—24. — 6 Luc. 2, 36—38.

2 καὶ > m | 4 ὁμοιωθήσεται h | σαρεπτοῖς o, σαραπτῆς b | σιδῶνι b o | 4/5 τοῦ θεοῦ > m p v | 5 ἐπεξενώθη b h m o v : ἐξενώθη a, ἐξεναγίθη p | 6 Ἄννῃ a m o p : ἄννα b h v | τῇ + ἡ b o | 7 παραμένουσα b o | 8 ὀγδοήκοντα b o p v : ὀγδ. ἑπτὰ h, π̄δ a cf. Luc. 2, 37 | ζήσασα : καὶ ζ. b | δέ : a² i. m., > a | μετὰ + τοῦ o | 9 ἐκ : ἀπὸ o | 10 δοξάσασαν b o | 11 προσδοκῶσιν : προσδεχομένοις m p v | Ἰσραὴλ a b o A B : ἱερουσαλὴμ h p v 12/13 ἐπὶ γῆς παρὰ ἀνθρώποις m p v | 13 γῆς : τῆς γ. b o | 14 ὑποτασσέσθωσαν m | 17 λυπεῖσθαι b | 18 ἔλθουσιν b | ἐνεχθώσιν o | 20 δίκ. ὡς : δικαίως o | 21 ἐπαγγελίαν : τὸ ἐπάγγελμα b o | παράνομος h | 22 δὲ h m p v : δ' a, > b o | προφανῶς b o

τοῦτο χοιρώδης. Basil. M. can. 4 et 80 ut tertias nuptias sic etiam sequentes nomine πολυγαμία designare videtur. Basilius Macedo (867—886) quartum coniugium tanquam οὐ γάμον irritum declaravit, et Leo VI eius filius, cum nihilominus anno 906 quartum matrimonium iniret, a Nicolao Mystico patriarcha Constantinopolitano excommunicatus est.

III. Propterea et succurrite iunioribus, ut in castitate Deo adhaereant. Operam ergo eis impende, episcope. 2. Et memor esto etiam pauperum eosque manu suscipe ac nutri.

IV. Si qui inter eos sunt, qui non sunt vidui aut viduae, et propter paupertatem aut propter morbum aut propter liberos alendos auxilio indigentes sunt in penuria, omnibus te oportet operam impendere omniumque curam tenere. 2. Qui enim dona dant, non suis manibus ea viduis dent, sed tibi conferant, ut tu, qui calamitosos maxime cognoscis, *tanquam bonus dispensator* eis dispertias e donis tibi datis. Namque Deus novit dantem, etiamsi non ipse occurrit. 3. Et si dispertis, dic eis nomen eius, qui dedit, ut nominatim pro eo precentur. 4. In omnibus enim scripturis Dominus de pauperibus admonet ac praecipit, maxime si participantes sunt, et rursus per Iesaiam addit sic dicens: *Frange esurienti panem tuum et pauperem tecti expertem induc in domum tuam; et si videris*

---

9 I Petr. 4, 10. — 13 Gal. 6, 10. — 14 Ies. 58, 7.

---

13 maxime si : sic vertimus respicientes contextum vel vocabulum sequens: etiam S

---

1 *ἀναμφιβόλως* b | 2 *ἐνὶ* > b o | 3 *νεωτέρας* b o | 4 *δεύτερος* : *νεώτερος* h | 6 *προξ. μᾶλλον* ∾ o | 8 *πλειόνων* : *πολλῶν* b o | 11/12 *μνημόνευε ὦ ἐπίσκοπε* m p v | 16 *τί γὰρ εἴ τινες* : *εἰ γάρ τινες* b o a² i. m. | *ἢ χῆροι* > m p v | 16/17 *χρῄζουσιν* : *-ωσιν ἢ* h | 18 *πάντων* : *πάντας* b o, *πάντα* v | 19 *διδόασιν* : *διδόντες* b o | 20 *ὁ* > b o | 21 *ὡς ἀγ. οἰκονόμος* post *δόματος* h | *μερίσῃ* b, *-σῃς* o | *αὐτὰ* h | 22 *γινώσκει* : *γνωρίζει* m p v | 23 *μερίζεται* h o p | *ὃς* a h m v : *αὐτὸς* b o p | 24/25 *μακ. λέγε δέ* : *μακαριόμενος· λέγεται* b o | 25 *τίς* + *ἐστιν* m p v | *καὶ* sec > o | 26 *ὑπὲρ* > b o | *προσεύχωνται* h m : *-χονται* a v, *-ξονται* b o, *εὔχονται* p | *ἅπαντας* p v | 27 *φιλοχρινοῦντα* b h o : *φυλοχρινοῦντας* (*φιλ.* m) a m p v | *ἢ* > b h v | *ἢ* (*εἰ* o) *ἢ* :

---

3. *νεωτέραις κτλ.*] Hoc loco Constitutor Paulum sequens viduis iunioribus secundas nuptias concedit easque confirmat argumentis, quae apostolus de neophyto non ordinando et de divitiis non expetendis attulit.

III. *Ὁποίας εἶναι χρὴ τὰς* (+ *ὄντως* v) *χήρας καὶ ὅπως ἐπικουρεῖσθαι παρὰ τοῦ ἐπισκόπου.* Quales esse esse decet viduas (veras) et quomodo ab episcopo debent adiuvari.

2. *τοῖς ἐν θλίψει ἐξετ.*] Cf. VIII, 10, 14.

IV. *Ὅτι πάνθ' ὁντιναοῦν ἐνδεῆ εὐποιεῖν χρή.* Quod oportet unicuique indigenti benefacere.

3. Cyprianus Ep. 62 c. 5 quoque testatur, nomina beneficorum publicata esse, ut pro eis preces fierent. Similiter Hieronymus Ad Ierem. 11, 15. 16 (Migne PL 24, 755); Ad Ezech. 18, 8 (PL 25, 175).

πορνεία καὶ ἀσέλγεια ἀναμφίβολος. 3. ὁ γὰρ θεὸς μίαν γυναῖκα ἑνὶ ἀνδρὶ δέδωκεν ἐν τῇ δημιουργίᾳ. „ἔσονται“ γὰρ „οἱ δύο εἰς σάρκα μίαν“. νεωτέραις δὲ μετὰ τὴν τοῦ πρώτου τελευτὴν συγκεχωρήσθω καὶ ὁ δεύτερος, ἵνα μὴ „εἰς κρίμα τοῦ διαβόλου ἐμπέσωσιν καὶ παγίδας πολλὰς καὶ ἐπιθυμίας ἀνοήτους καὶ ἐπιζημίους“ ψυχαῖς, αἵτινες κόλασιν προξενοῦσιν μᾶλλον, ἢ ἄνεσιν.

III. Αἱ δὲ ἀληθιναὶ χῆραί εἰσιν αἱ μόνανδροι ὑπάρξασαι, „μαρτυρούμεναι“ ὑπὸ πλειόνων „ἐν ἔργοις ἀγαθοῖς“, χῆραι τῷ ὄντι, σώφρονες, ἁγναί, πισταί, εὐσεβεῖς, „τεκνοτροφήσασαι“ καλῶς καὶ „ξενοδοχήσασαι“ ἀμέμπτως, ὧν καὶ ἀντιλαμβάνεσθαι χρὴ ὡς θεῷ ἀνακειμένων. 2. ἀλλὰ μὴν καὶ τῶν πενήτων, ὦ ἐπίσκοπε, μνημόνευε καὶ αὐτοῖς χεῖρα ὀρέγων ἐπικουρίας καὶ πρόνοιαν αὐτῶν ποιούμενος, „ὡς θεοῦ οἰκονόμος“ εὐκαίρως ἑκάστῳ διανέμων τὰ πρόσφορα, χήραις καὶ ὀρφανοῖς καὶ ἀπεριστάτοις καὶ τοῖς ἐν θλίψει ἐξεταζομένοις.

IV. Τί γὰρ εἴ τινες μή εἰσιν χῆραι ἢ χῆροι, βοηθείας δὲ χρήζουσιν διὰ πενίαν ἢ διὰ νόσον ἢ διὰ τεκνοτροφίαν; πάντας σε δεῖ ἐφορᾶν καὶ πάντων ἐπιμελεῖσθαι. 2. οἱ γὰρ τὰ δόματα διδόντες οὐκ αὐτοσχεδίως αὐτὰ διδόασιν ταῖς χήραις, ἀλλὰ συνεισφέρουσιν ἁπλῶς, ἑκούσια αὐτὰ ὀνομάζοντες, ὅπως σὺ ὁ ἐπιστάμενος τοὺς θλιβομένους ἀκριβῶς „ὡς ἀγαθὸς οἰκονόμος“ μερίζῃς αὐτοῖς ἐκ τοῦ δόματος· ὁ γὰρ θεὸς γινώσκει τὸν δεδωκότα, κἂν ἀπόντος αὐτοῦ ὑπὸ σοῦ τοῖς δεομένοις μερίζηται· καὶ ὃς μὲν ἔχει τὸν τῆς εὐποιΐας μισθόν, σὺ δὲ τὸν τῆς εὐσυνειδήτου οἰκονομίας μακαρισμόν. 3. λέγε δὲ αὐτοῖς καί, τίς ὁ δεδωκώς, ἵνα καὶ ἐξ ὀνόματος ὑπὲρ αὐτοῦ προσεύχωνται. 4. χρὴ γὰρ εὖ ποιεῖν πάντας ἀνθρώπους, μὴ φιλοκρινοῦντα τοῦτον ὅστις ᾖ ἢ ἐκεῖνον· ὁ γὰρ κύριός φησι· „Παντὶ τῷ αἰτοῦντί σε δίδου“· δῆλον δὲ ὡς τῷ χρήζοντι κατὰ ἀλήθειαν, κἂν φίλος ᾖ κἂν ἐχθρός, κἂν συγγενὴς κἂν ἀλλότριος, κἂν ἄγαμος κἂν γεγαμηκὼς ὑπάρχῃ. 5. ἐν πάσῃ γὰρ γραφῇ ὁ κύριος περὶ τῶν πενήτων παραινεῖ, λέγων διὰ μὲν Ἡσαΐου· „Διάθρυπτε πεινῶντι τὸν ἄρτον σου καὶ πτωχοὺς ἀστέγους εἰσάγαγε εἰς τὸν οἶκόν σου· ἐὰν ἴδῃς γυμνόν, περίβαλε, καὶ

2 Gen. 2, 24. — 3 I Tim. 5, 14. — 4 I Tim. 3, 6; 6, 9. — 8 I Tim. 5, 10. — 12 Sirach 7, 32. — 13 Tit. 1, 7. — 21 I Petr. 4, 10. — 28 Luc. 6, 30. — 32 Ies. 58, 7.

εἰ b | 29 εὐγενὴς m p v | 32/33 ἀστέγους > b v | 33 σου : + λέγων σοι b o | ἐὰν + δὲ a

nudum, operi eum, et domesticos carnis tuae ne despexeris. Itaque omni modo pauperibus consulatis.

V. Omnis vero vidua debet esse mitis et pacata et quieta et malitiae et irae expers, neque garrula nec clamosa nec volubilis linguae nec litium amans, et si quid turpe fieri viderit vel audierit, esto quasi non videns et quasi non audiens. 2. Nihil autem aliud curet vidua nisi orare pro dantibus et pro tota ecclesia. 3. Ab aliquo quidpiam interrogata ne protinus respondeat praeterquam de iustitia solum ac de fide in Deum; atque eos, qui catechizari volunt, ad praepositos mittat eisque, qui eam interrogant, det responsum solum. 4. De dissolutione idolorum et quod nisi unus Deus est, et de tormento et de requie et de regno nominis Christi et de eius dispensatione non debet loqui vidua nec laicus; cum enim loquuntur doctrinam nescientes, verbo infamiam afferunt. 5. Nam Dominus noster verbum evangelii cum sinapi comparavit; sinapis autem, nisi arte condita fuerit, amara est et acris eis, qui ea utuntur. Ideo Dominus noster in Evangelio dixit viduis ac laicis omnibus: *Ne mittatis margaritas vestras ante porcos, ne con-*

3 I Tim. 5, 13. — 7 I Tim. 5, 5. — 15 Mt. 13, 31. — 18 Mt. 7, 6.

1 *καὶ διά* : *διὰ δὲ* b o | 3 *σοι* : *σου* b o | 4 *σολομῶντος* o | 6 *καὶ* > b | *πάλιν* : *πᾶσιν* b o | 9 *ὁ* pr > m | 11 *τοῦ* pr > a | *εἰσακούειν* b o | 11/12 *τοῦ δεομ.* : *πένητος* b o | 14/15 *ἄκακος ἀόργητος* ∾ m p v | 15 *κραύγασα* b o | 16 *μὴ λεξίθηρος* : *μὴ ἀλεξήθηρος* b o, > h | *μὴ δισσ.* > b o | *δισσόλογος* : *δίγλωσσος* h | *πολυπράγμων* b o | 17 *καὶ* pr > m o p v | *ἔστω ὡς μὴ βλ. καὶ* > m p v | 18 *ὡς μὴ ἀκ. ὑπαρχέτω* > m p | 20 *δὲ* > b o | 21 *ὅσα περὶ* : *τὴν εἰς τὸν κύριον* b o | 22 *τοῖς ἡγ.* : *καὶ* (> o) *εἰς ἡγουμένους* b o | 23 *ἀνακρινέσθω* m p v | 24 *πολυθέον* : *ἢ* b o | 25 *θεοῦ* : *τοῦ θ.* m p |

V, 4. Constitutor viduis de dissolutione idolorum et de monarchia Dei loqui permittit, nec vero de aliis articulis fidei christianae. Auctor Didascaliae mihi idem dixissse et Syrus interpres locum non recte intellexisse videtur, verba illa non cum particula praecedente, sed cum sequente coniungens. Cum autem res non certa sit, textum non mutavi.

5. *viduis ac laicis omnibus*] Haec auctor de suo ingenio dicit, ut argumentum ex S. Scriptura nanciscatur. Cf. II, 11, 2.

* * *

V. *Ὅτι καὶ τοῦ ἤθους ἐπιμελητέον τὴν χήραν.* Quod viduae probitas morum curae esse debet.

1. Cf. Didache, 2, 4; 3, 2. 7. 8. Polyc. ad Philipp. 4, 3.

2. *προσεύχεσθαι . . ὑπὲρ ὅλης τ. ἐκκλ.*] Polyc. 4, 3: *χήρας ἐντυγχανούσας ἀδιαλείπτως περὶ πάντων.*

3—6. Nonnisi de praeambulis fidei,

ἀπὸ τῶν οἰκείων τοῦ σπέρματός σου οὐχ ὑπερόψῃ“. 6. *καὶ διὰ τοῦ Δανιὴλ λέγει τῷ δυνάστῃ· „Διό, βασιλεῦ, ἡ βουλή μου ἀρεσάτω σοι, καὶ τὰς ἁμαρτίας σου ἐν ἐλεημοσύναις λύτρωσαι καὶ τὰς ἀδικίας σου ἐν οἰκτιρμοῖς πενήτων“.* 7. *καὶ διὰ Σολομῶνός φησιν· „Ἐλεημοσύναις καὶ πίστεσιν ἀποκαθαίρονται ἁμαρτίαι“.* 8. *καὶ διὰ τοῦ Δαυὶδ πάλιν λέγει· „Μακάριος ὁ συνιῶν ἐπὶ πτωχὸν καὶ πένητα, ἐν ἡμέρᾳ πονηρᾷ ῥύσεται αὐτὸν ὁ κύριος“, καὶ πάλιν· „Ἐσκόρπισεν, ἔδωκεν τοῖς πένησιν, ἡ δικαιοσύνη αὐτοῦ μένει εἰς τὸν αἰῶνα“.* 9. *καὶ ὁ Σολομών φησιν· „Ὁ ἐλεῶν πτωχὸν κυρίῳ δανείζει, κατὰ δὲ τὸ δόμα αὐτοῦ ἀνταποδοθήσεται αὐτῷ“, καὶ ἑξῆς· „Ὃς φράσσει τὰ ὦτα αὐτοῦ τοῦ μὴ εἰσακοῦσαι τοῦ δεομένου, καὶ αὐτὸς ἐπικαλέσεται καὶ οὐκ ἔσται ὁ εἰσακούων αὐτοῦ“.*

V. *Ὑπαρχέτω δὲ πᾶσα χήρα πραεῖα, ἥσυχος, ἐπιεικής, ἄκακος, ἀόργητος, μὴ πολύλαλος, μὴ κραύγασος, μὴ πρόγλωσσος, μὴ κατάλαλος, μὴ λεξίθηρος, μὴ δισσόλογος, μὴ φιλοπράγμων· βλέπουσά τι σκολιὸν ἢ καὶ ἀκούουσα γινόμενον, ἔστω ὡς μὴ βλέπουσα καὶ ὡς μὴ ἀκούουσα ὑπαρχέτω.* 2. *καὶ μηδὲν ἕτερον τῇ χήρᾳ μελέτω, εἰ μὴ τὸ προσεύχεσθαι ὑπὲρ τῶν διδόντων καὶ ὑπὲρ ὅλης τῆς ἐκκλησίας.* 3. *ἐπερωτωμένη δέ τι ὑπό τινος, μὴ ῥᾳδίως ἀποκρινέσθω, πλὴν ὅσα περὶ πίστεως καὶ δικαιοσύνης καὶ τῆς εἰς θεὸν ἐλπίδος, ἀποστέλλουσα τοῖς ἡγουμένοις τοὺς θέλοντας κατηχεῖσθαι τὰ τῆς εὐσεβείας δόγματα.* 4. *μόνα δὲ ἀποκρινέσθω τὰ περὶ ἀνατροπῆς πολυθέου πλάνης, ἀποδεικνύουσα τὸν περὶ μοναρχίας θεοῦ λόγον· περὶ δὲ τῶν ἑξῆς προπετῶς τι μὴ ἀποκρινέσθω, ὅπως μή τι ἀμαθῶς φθεγξαμένη βλασφημίαν προστρίψῃ τῷ λόγῳ.* 5. *κόκκῳ γὰρ σινάπεως ἐοικέναι τὸν λόγον ὁ κύριος ἐδογμάτισεν. τοῦτο δὲ ἐστὶ διάπυρον, ᾧ ἐάν τις ἀπείρως χρήσηται, πικρὸν αὐτὸ εὑρήσει. χρὴ γὰρ ἐν τοῖς μυστικοῖς μὴ προδότην εἶναι, ἀλλ᾿ ἀσφαλῆ· παραινεῖ γὰρ ἡμῖν ὁ κύριος λέγων· „Μὴ βάλετε τοὺς μαργαρίτας ὑμῶν ἔμπροσθεν τῶν χοίρων, μήποτε καταπατή-*

2 Dan. 4, 24. — 5 Prov. 16, 6. — 6 Ps. 40, 2. — 8 Ps. 111, 9. — 9 Prov. 19, 17. — 11 Prov. 21, 13. — 14 I Tim. 5, 13. — 19 I Tim. 5, 5. — 27 Mt. 13, 31. — 30 Mt. 7, 6.

τι > o | 25/26 *ἀποκρινέσθω — φθεγξαμένη* : *ἀποκριναμένη* m | 26 *προρίψει* b o | *τῷ λ.* : *τὸν λόγον* a | 27 *ὁ κύριος* > h | 28 *δ᾿* a | *ἐστι* + *τὸ* m p v | *ὡς* o | *ἂν* h o 29 *αὐτὸν* b o | 30 *ἀλλὰ* o | *βάλετε* b h o p : *βάλητε* m v, *βάλλετε* a

culcent eas pedibus suis et adversus vos convertantur ac dirumpant vos. 6. Cum enim gentes cognoscere volentes verbum Domini audiunt, si non dicitur firmiter, prout decet, in aedificationem ad vitam aeternam, et praesertim quia a muliere eis dicitur de incarnatione Domini nostri ac de passione Christi, potius derident et contemnunt verbum doctrinae quam laudibus celebrant, et rea fit magni iudicii peccati.

VI. Non decet ergo neque necessarium est, ut mulieres doceant, et praesertim de nomine Christi et de redemptione passionis eius. 2. Nam non ad hoc estis constitutae, ut doceatis, o mulieres ac maxime viduae, sed ut oretis ac rogetis Dominum Deum, quia Dominus Deus Iesus Christus magister noster nos duodecim misit, ut doceamus populum et gentes; erant enim nobiscum discipulae Maria Magdalene et Maria filia Iacobi et altera Maria, neque emisit, ut nobiscum populum doceant. Si enim necesse fuisset, ut mulieres docerent, magister noster has ipsas iussisset nobiscum docere. 3. Sciat autem vidua se altare Dei esse, et in domo sua sedeat perpetuo, neque aberret nec vagetur in domibus fidelium, ut accipiat; nunquam enim altare Dei alicubi aberrat nec vagatur, sed uno in loco fixum est. 4. Vidua ergo non debet aberrare nec vagari inter domos; quae enim aberrant et inverecundae sunt nec quiete in domibus manent, quia non

8 I Cor. 14, 34. — 13 Mt. 28, 19. — 14 Mt. 27, 56. 61.

1 pedibus suis Sm C : > Sp

VI, 4. *non viduae, sed viduli*] Syrus interpres ludum verborum non intellexit vel pro *πήρας* legit *πηρούς*.

* * *

ut ita dicam, viduae loqui licebat, nec vero de mysteriis.

VI. *Ὅτι οὐ χρὴ γυναῖκας διδάσκειν, ἀπρεπὲς γάρ, καὶ ποῖαι γυναῖκες εἵποντο τῷ κυρίῳ.* Quod non oportet mulieres docendi munere fungi, quia indecorum est, et quales mulieres Dominum sequebantur.

2. *αἱ ἀδελφαὶ αὐτοῦ*] Sorores Iesu nonnisi loco allegato et parallelo Marc. 6, 3 commemorantur. Ex eis, quae sequuntur, apparet, Constitutorem non de cognatis vel consobrinis cogitasse. Quo autem sensu vocabulum usurpavit? Graeci fere omnes censuerunt, Iosephum e priore coniuge filios et filias habuisse: Origenes In Matth. tom. X c. 17 (III, 462); Epiphanius H. 78 c. 8. 9; Chrysostomus In Matth. hom. 5 c. 3.

3. *θυσιαστήριον θεοῦ*] Cf. quae adnotavi II, 26, 8.

4. Cf. Ps.-Ign. Philad. 4, 8.

σωσιν αὐτοὺς ἐν τοῖς ποσὶν αὐτῶν καὶ στραφέντες ῥήξωσιν ὑμᾶς“. 6. *ἀκούσαντες γὰρ οἱ ἄπιστοι τὸν περὶ Χριστοῦ λόγον οὐ δεόντως, ἀλλ' ἐνδεῶς, καὶ μάλιστα τὸν περὶ ἐνσωματώσεως ἢ τοῦ πάθους αὐτοῦ, μυκτηρίσαντες χλευάσουσιν μᾶλλον ὡς ψευδῆ ἢ δοξάσουσιν, καὶ ἔνοχος ἔσται τῆς προπετείας ἡ πρεσβῦτις καὶ τῆς βλασφημίας καὶ τὸ „οὐαὶ“ κληρονομήσει. „Οὐαὶ“ δέ, φησίν, „δι' οὗ τὸ ὄνομά μου βλασφημεῖται ἐν τοῖς ἔθνεσιν“.*

VI. *Οὐκ ἐπιτρέπομεν οὖν γυναῖκας διδάσκειν ἐν ἐκκλησίᾳ, ἀλλὰ μόνον προσεύχεσθαι καὶ τῶν διδασκάλων ἐπακούειν.* 2. *καὶ γὰρ καὶ αὐτὸς ὁ διδάσκαλος ἡμῶν καὶ κύριος Ἰησοῦς ὁ Χριστὸς ἡμᾶς τοὺς δώδεκα πέμψας μαθητεῦσαι τὸν λαὸν καὶ τὰ ἔθνη, γυναῖκας οὐδαμοῦ ἐξαπέστειλεν εἰς τὸ κήρυγμα, καίτοι οὐκ ἀπορῶν· συνῆν γὰρ ἡμῖν ἥ τε μήτηρ τοῦ κυρίου „καὶ αἱ ἀδελφαὶ αὐτοῦ“, ἔτι δὲ Μαρία ἡ Μαγδαληνὴ καὶ Μαρία ἡ Ἰακώβου καὶ Μάρθα καὶ Μαρία αἱ ἀδελφαὶ Λαζάρου καὶ Σαλώμη καὶ ἕτεραί τινες. εἰ γὰρ ἦν ἀναγκαῖον γυναιξὶν διδάσκειν, αὐτὸς ἂν ἐκέλευσε πρῶτος καὶ ταύταις σὺν ἡμῖν κατηχεῖν τὸν λαόν· εἰ γὰρ „κεφαλὴ γυναικὸς ὁ ἀνήρ“, οὐκ ἔστιν δίκαιον τὸ λοιπὸν σῶμα τῆς κεφαλῆς ἐξάρχειν.* 3. *γνωριζέτω οὖν ἡ χήρα, ὅτι θυσιαστήριόν ἐστι θεοῦ, καὶ καθήσθω ἐν τῇ οἰκίᾳ αὐτῆς, μὴ μετά τινος προφάσεως ἐν ταῖς τῶν πιστῶν οἰκίαις ἐπὶ τῷ λαμβάνειν εἰσπορευομένη· οὐδὲ γάρ ποτε τὸ θυσιαστήριον τοῦ θεοῦ περιτρέχει, ἀλλ' ἐν ἑνὶ τόπῳ ἵδρυται.* 4. *ὑπαρχέτω οὖν καὶ ἡ παρθένος καὶ ἡ χήρα μὴ περιτροχᾶς ἢ ῥεμβομένη κατὰ τὰς τῶν ἀλλοτρίων οἰκίας· ὅτι αἱ ῥεμβοὶ καὶ ἀναιδεῖς καὶ αἱ τοιαῦται οὐχ ἡσυχάζουσιν τοὺς πόδας ἐν ἑνὶ τόπῳ*

---

6 Ies. 52, 5. — 11 Mt. 28, 19. — 13 Mt. 13, 56. — 14 Mt. 27, 56. 61. — 17 I Cor. 11, 3. — 25 Prov. 7, 11.

---

1 *ἡμᾶς* b | 2 *γὰρ οἱ* > b o | 3 *τὸν* > p v | *σωματώσεως* h | 4 *μυκτ. χλευάσουσιν* : *μυκτηρίσουσιν* b o | *ὡς ψευδῆ* > b o | *ἢ* a², > a | *δοξάζουσι* o | 5 *ἔστιν* b o | *τῆς προπετείας* > m v | *πρεσβῦτις* + *ἡ* (*ἣ* b) *νέως ὑπάρχει* b o | *καὶ* > m | 6 *δὲ* a h o : *γὰρ* m p v, > b | 9 *ὑπακούειν* b o | 10 *καὶ* pr > b o | *ὁ* sec > b h o | 12 *ἀπέστειλεν* m p | 13 *συνῶν* o | *τε* > b o | 14 *δὲ* + *καὶ* o | *ἡ* sec > b o p v | 15 *αἱ* > m | 16 *διδάξαι* b o | *ἐν πρώτοις* o | 19 *γνωρίζεται* b | *ὅτι* > b o | *θεοῦ* : *τοῦ θ.* b o | 19/20 *καθήσθω* m o : *-ίσθω* a h, *-είσθω* v, *-ίστω* b p | 20/21 *εἰς τὰς . . οἰκίας* b o | 21 *τὸ* m p | *οὐδέποτε γὰρ* m p v | 22 *ἑνὶ* > m v | *καθίδρυται* m p v | 23 *οὖν καί* : *δὲ* b | *περιτρέχουσα* a | *ἢ* : *μὴ* b o, > h | 24 *περιρεμβομένη* b | *αἱ ῥεμβοί* : *ἐρεμβοὶ* a | 25 *ἀναιδεῖς* : *αἱ ἀν.* h | *αἱ τοιαῦται* : *αὐτοῖ ἑαυταῖς* (*ἑαῦται* o) b o | *τοὺς πόδας* > b o

viduae sunt, sed viduli et nihil aliud meditantur, nisi quod paratae sunt ad accipiendum, et quia loquaces sunt et verbosae et ⟨ detrec⟩tatrices, litium commissatrices, impudoratae, impudicae; quaeque si tales fuerint, non iudicabuntur dignae eo, qui eas vocavit. 5. Non enim ad commune synagogae refrigerium in dominica die conveniunt, ut vigilent, quae tales sunt aut qui tales sunt, sed aut dormitant aut verbosantur suavia quaedam, ut et alii captivi ducantur per ipsos ab adversario maligno, qui non permittit sobrios esse in Domino; qui tales sunt et ingrediuntur eiusmodi vacui in ecclesiam, et magis vacui iterum egrediuntur, quoniam non audiunt verbum ab eis, qui docent vel legunt, et suscipere illud in auribus cordis sui non possunt. 6. Similes ergo inveniuntur qui eiusmodi sunt his, qui ab Isaia significantur, sicuti dicit: *Auditu audietis et non intellegetis, et videntes videbitis et non videbitis; impinguatum est enim cor populi huius, et auribus graviter audierunt et oculos suos curvaverunt, ut non videant oculis et auribus audiant.*

VII. Simili ratione et earum viduarum, quae tales sunt, clausae sunt aures cordis, ut non sedentes intus in domibus suis adloquantur Dominum, sed discurrunt ad exinventionem lucri et per verbositates quae adversarii sunt desideria agunt. 2. Quae talis ergo est vidua, non est conligata altari Christi, quoniam scriptum est in Evangelio: *Duo si convenerint in unum et dixerint monti huic: tolle et mitte te in mare, fiet.* 3. Videmus ergo aliqu[ant]as viduas non convenire, quia non impetrant, cum petant. Quae tales itaque fuerint, tamquam operationem rem ipsam existimant et ex eo, quod avare accipiunt, et cum deberent fructuari

9 I Petr. 5, 8. — 14 Ies. 6, 9. 10. — 23 Mt. 18, 19; 21, 21.

1 viduli C : caeci S | 7 suavia quaedam : de aliqua re S | 8 maligno : satana S | 10 magis vacui S : evacuatores L | 19 aures S C : oculi L | 20 discurrunt + festinanter S | 23 et : et de quacunque re petierint dabitur eis, et si S | 24/25 aliquas > S | 25 non convenire — petant > S C | 26 tales itaque fuerint > S | 27 ex eo quod > S | cum : pro ut L, *πρὸ τοῦ ὡς ἔδει καρποῦσθαι* ad verbum vertens | 27/1 fructuare sibi aut L : opera bona facere et S

1 *ἀλλὰ πήρας* : *πεῖραν* b o | *ὑπάρχειν* : *ἔχειν* b o | 2/3 *ἀναιδεῖς ἀναισχ.* > b o | 4 *τυγχ.* : *ὑπάρχουσαι* b o | *τὸ κοινόν* : *τῷ* b, *τὸν* o | 5 *ὡς* : *ὥσπερ*

VII. *Οἷαί εἰσιν αἱ ψευδοχῆραι.* Quales sunt falsae viduae.

διὰ τὸ μὴ χήρας, ἀλλὰ πήρας αὐτὰς ὑπάρχειν, ἑτοίμους εἰς τὸ λαμβάνειν, φλυάρους, καταλάλους, μαχοσυμβούλους, ἀναιδεῖς, ἀναισχύντους· αἵτινες τοιαῦται ὑπάρχουσαι οὐκ ἄξιαι τοῦ καλέσαντος τυγχάνουσιν. 5. *οὐ γὰρ ἐπὶ τὸ κοινὸν τῆς συναγωγῆς ἀνάπαυμα ἐν τῇ κυριακῇ καταντῶσιν ὡς οἱ ἐγρηγορότες, ἀλλ' ἢ νυστάζουσιν ἢ φλυαροῦσιν ἢ αἰτοῦσιν ἢ ἑτέρους αἰχμαλωτίζουσιν προσάγοντες τῷ πονηρῷ, οὐκ ἐῶντες αὐτοὺς νήφειν ἐν κυρίῳ, ἀλλὰ παρασκευάζοντες τοιούτους αὐτοὺς ἐξιέναι, οἷοι καὶ εἰσίασιν, διάκενοι διὰ τὸ μὴ ἀκούειν τῶν διδασκόντων ἢ τῶν ἀναγινωσκόντων τὸν τοῦ κυρίου λόγον· περὶ γὰρ τῶν τοιούτων καὶ Ἡσαΐας ὁ προφήτης λέγει· „Ἀκοῇ ἀκούσετε καὶ οὐ μὴ συνῆτε, καὶ βλέποντες βλέψετε καὶ οὐ μὴ ἴδητε· ἐπαχύνθη γὰρ ἡ καρδία τοῦ λαοῦ τούτου“.*

VII. *Τὸν αὐτὸν οὖν τρόπον καὶ τῶν τοιούτων χηρῶν ἐκλείσθη τὰ ὦτα τῆς καρδίας εἰς τὸ μὴ καθεζομένας ἔνδον ἐν ταῖς στέγαις αὐτῶν προσλαλεῖν τῷ κυρίῳ, ἀλλὰ περιτρεχούσας ἐν ἐπινοίᾳ πορισμοῦ διὰ τῶν φλυαριῶν τὰ τοῦ ἀντικειμένου ἐπιθυμήματα πράσσειν.* 2. *αἱ τοιαῦται οὖν χῆραι οὐ προσήρτηνται τῷ θυσιαστηρίῳ τοῦ Χριστοῦ.* 3. *εἰσὶ γὰρ ἔνιαι χῆραι ἐργασίαν ἡγούμεναι τὸ πρᾶγμα, καὶ ἐξ ὧν ἀναισχύντως αἰτοῦσιν καὶ ἀπλήστως λαμβάνουσιν, ἤδη καὶ ὀκνηροτέρους τοὺς πολλοὺς πρὸς τὸ διδόναι κατέστησαν· δέον γὰρ αὐτὰς ἀρκεῖσθαι τοῖς ἐκκλησιαστικοῖς διὰ μετριότητα γνώμης, ἐκ τῶν ἐναντίων ἐμπεριτρέχουσαι τοὺς τῶν πλουσίων οἴκους διασείουσιν εὐπορίαν χρημάτων ἑαυταῖς ἐπισωρεύουσαι, καὶ ἐπὶ πικροῖς τόκοις δανείζουσιν καὶ μόνου τοῦ*

7 I Petr. 5, 8. — 11 Ies. 6, 9. 10.

m o p v | 6 *φλυαροῦσιν* : + *ἢ μαστροπεύουσιν* a; A versum 5 omisit totum fere librum III decurtans | *προσάγουσαι* m p, *προσάπτοντες* b o | 7 *οὐκ ἐῶντες* : *καὶ οὐκ ἐῶσαι* p | *αὐτοὺς νήφειν* ∾ b o | 8 *τοιούτους αὐτοὺς* ∾ b o | *ὁποῖοι* b o | *εἰσίασιν διάκενοι* : *ἴσασιν* b o | 9 *διδασκόντων . . ἀναγινωσκόντων* ∼ m p v | 10 *Ἡσαΐας* > b o | 11 *ἀκούσητε* h o p v | *βλέψητε* a h p | 13 *τούτου* a b h o : + *καὶ τοῖς ὠσὶν αὐτῶν βαρέως ἤκουσαν* m p v A, A autem etiam ea addit, quae in D adhuc sequuntur | 16 *αὐτῶν* + *καὶ* b o | *κυρίῳ* + *διὰ προσευχῆς* b | *περιτρεχούσας* : *-σαις* b | *ἐπινοίαις* o | 17 *φλυαριῶν* : *φλοιαριῶν* a, *φλοιάρων τὰς* b o | 18 *πράσσειν* + *αὐτὰς* b o | *αἱ* : *οἱ* b o | 19 *Χριστοῦ* : *θεοῦ* h | *χῆρες* h | 20 *ἐξ ὧν* : *ἔξω* b o | 21 *πρός* : *εἰς* b o | 22 *αὐτὰς ἀρκεῖσθαι* ∾ b o | 23 *ἐκ* : *αἱ δὲ ἐκ* h | *ἐμπεριτρέχουσαι* a h : *ἐκπεριτρ.* b o : *ἐπιτρέχουσαι* m p v | 24 *εὐπορίαν* + *τε* m p v | 24/25 *ἐπισωρεύουσιν* b m o p v | 25 *μόνου* > h

sibi aut dare episcopo ad susceptionem peregrinorum aut tribulantium repausationem, ad amarissimas usuras commodant et de solo mammona cogitant; quarum Deus est sacculus: *ubi est thesaurus eorum, ibi et mens eorum est.* 4. Illa enim, quae ad circumeundum iam instituta est, ad opus spiritale non recte sentit, servit autem mammonae, id est lucro, Deo vero placere non potest nec ministeriis eius abunde oboedire poterit, quoniam voluntas eius circum multa occupatur et ad lucrum magis festinat. 5. Tamen etsi adstat interpellare et rememorata fuerit, ubi debeat ire propter accipiendum lucrum aut quia amicae suae oblita est verbum aliquod dicere, et, cum stat, iam non orationi intendit, sed ei quae circumvenit eam cogitationi. Quae talis ergo fuerit, nec exauditur citius, quia dereliquit precem et mens eius ventilatur et non ex toto corde offert Deo precem et pergit magis ad inspirationes maligni, quae non possunt salvare eam, et amicae suae exponit eas, quoniam nescit, qui ei locus creditus est vel quo gradu digna effecta est. 6. Quae autem Deo placere vult vidua, sedens intra tectum suum quae Domini sunt sapit, noctu et die incessabili ore sinceram precem offerens, et impetrat pro his, quibus petit, cum sinceram precem fundit, quoniam mens eius ad hoc solum vacat. Nec enim voluntas eius avara est ad accipiendum nec desiderium eius est, ut multum expendat ad expensa sua. Nec oculis aliquid potest desiderare, quia nec vidit aliquid tale nec insedit menti eius, nec, cum audit, in verba malorum adcommodavit aurem suam aut

3 Phil. 3, 19. — Mt. 6, 21. — 5 Mt. 6, 24. — 17 I Cor. 7, 32. — 18 I Tim. 5, 5.

3 quorum L | sacculus : + et venter S | 5 est : + ut accipiat S | 6 id est : et servit S cf. C | 6 lucro : + immundo S | 7 abunde : perpetuo orans ac rogans S cf. C | 8 circum — festinat : magnopere capta est cura quaestus immodici S | 10 lucrum : aliquid S cf. C | 12 nec : oratio eius in nihilo S | 13 citius quia : ∾ S | 15/16 quae — eas : et loquitur cum amicis suis de re inutili S | 16 qui — creditus est : quomodo ad fidem pervenerit S | 19 offerens : + coram Domino S | pro his quibus : quaecunque S | 19/20 cum — fundit > S | 22/23 oculis — menti eius : oculus eius aberrat, ut aliquid videat et concupiscat et mentem suam impediat S | 23 insedit : impedit S | 24 nec : + q L | cum audit : umquam aut Corssen | 24/1 aut — habuit : quia non egreditur nec circumambulat foris S

4. *συνεχῶς κτλ.*] Cf. Polyc. Phil. 4, 3.

μαμωνᾶ φροντίζουσιν, ὧν ὁ θεὸς τὸ βαλλάντιον, αἳ τὸ φαγεῖν καὶ τὸ πιεῖν προκρίνουσιν πάσης ἀρετῆς λέγουσαι· „Φάγωμεν καὶ πίωμεν, αὔριον γὰρ ἀποθνήσκομεν“, αἳ ὡς ἑστῶτα ταῦτα ἐλογίσαντο καὶ οὐχ ὡς φεύγοντα. 4. *ἡ γὰρ ἠσκηκυῖα περὶ τὸ χρηματολογεῖν ἀντὶ τοῦ θεοῦ λατρεύει τῷ μαμωνᾷ, τοῦτ᾽ ἔστιν δουλεύει τῷ κέρδει, τῷ δὲ θεῷ εὐάρεστος εἶναι οὐ δύναται οὐδὲ ταῖς λατρείαις αὐτοῦ ὑπήκοος, συνεχῶς οὐ δυναμένη ἐντυγχάνειν αὐτῷ, ἐπὶ τὸ ἀργυρολογεῖν τὸν νοῦν καὶ τὴν διάθεσιν ἔχουσα, ἐπείπερ „ὅπου ὁ θησαυρός, ἐκεῖ καὶ ἡ καρδία αὐτῆς“.* 5. *ἐν νῷ γὰρ διαλαμβάνει, ποῦ πορευθῇ λήμματος χάριν, ἢ ὅτι ἡ δεῖνα ἡ φίλη αὐτῆς ἐπιλέλησται καὶ λόγον τινὰ ταύτῃ προσενεγκεῖν ὀφείλει· ἡ δὲ τοιαῦτα λογιζομένη οὐκέτι τῇ προσευχῇ προσέξει, ἀλλὰ τῇ ἐμπιπτούσῃ ἐννοίᾳ. διὸ κἂν ποτε θελήσῃ προσεύξασθαι ὑπέρ τινος, οὐκ εἰσακουσθήσεται· οὐ γὰρ ἐξ ὅλης καρδίας προσφέρει τὴν δέησιν κυρίῳ, ἀλλὰ μεμερισμένῃ διανοίᾳ.* 6. *ἡ δὲ θεῷ βουλομένη προσανέχειν καθημένη ἔνδον φρονεῖ τὰ τοῦ κυρίου, νυκτὸς καὶ ἡμέρας ἀκαταπαύστῳ στόματι δέησιν προσφέρουσα εἰλικρινῆ. ὥσπερ οὖν καὶ ἡ σοφωτάτη Ἰουδίθ, μαρτυρουμένη ἐπὶ σωφροσύνῃ, νυκτὸς καὶ ἡμέρας ἐδεῖτο τοῦ θεοῦ ὑπὲρ τοῦ Ἰσραήλ, οὕτως οὖν καὶ ἡ ὁμοία αὐτῇ χήρα ἔντευξιν ἀκατάπαυστον ὑπὲρ τῆς ἐκκλησίας προσοίσει τῷ θεῷ, καὶ εἰσακούσεται αὐτῆς διὰ τὸ τὴν διάνοιαν αὐτῆς πρὸς μόνῳ τούτῳ ἠρτῆσθαι καὶ μήτε πρὸς ἀπληστίαν μήτε πρὸς ἐπιθυμίαν πολυδάπανον ἐκκεῖσθαι· ὅ τε ὀφθαλμὸς αὐτῆς ἁγνὸς καὶ ἡ ἀκοὴ καθαρὰ καὶ αἱ χεῖρες ἀμόλυντοι καὶ οἱ πόδες ἥσυχοι καὶ τὸ στόμα οὔτε πρὸς λαιμαργίαν οὔτε πρὸς φλυαρίαν ἕτοιμον, ἀλλὰ λαλοῦν μὲν τὰ δέοντα, μεταλαμβάνον δὲ ὧν προσ-*

1 Phil. 3, 19. — 2 Ies. 22, 13; I Cor. 15, 32. — 5 Mt. 6, 24. — 9 Mt. 6, 21. — 16 I Cor. 7, 32. — 17 I Tim 5, 7. — 18 Iudith 9. 12. — 24 Prov. 7, 11.

2 *καὶ τό* : *καὶ* m p v | 2 *προκρίνασαι* b o | 3 *αἵ* : *καὶ* o | 4 *ἡ γ. ἠσκηκυῖα* : *εἰ γὰρ ἦν* (*ἣν* o) *σκευασία* b o | *περί* : *ἡ π.* o, *ὑπὲρ* b | 4/5 *τὸ χρημ.* : *μαστολόγιον* o, *τὸ λόγιον* b | 8 *διάθεσιν* : *διάνοιαν* h | 9 *ἐν νῷ* : *ἐνῶ* o | 10 *λαμβάννει* o | 11 *ἐπιλέλησται* + *αὐτῆς* h | 12 *δέ* : *γὰρ* b o | *τῇ* > b o | *προσέξει* : *προσεύξεται* b o | 13 *θέλεις* b | 14 *ὅλης* + *τῆς* b | *φέρει* o | 15 *κυρίῳ τὴν δέησιν* m p v | *κυρίῳ* : *τῷ κ.* b o | 18 *Ἰουδίθ* : *ἰουδὴθ* o, *-δεὶθ* a, + *ἡ* h | 19 *ἐδέετο* b m o p v | *οὖν* : *ἣν* b | 20 *αὐτῆς* b p, *ταύτῃ* h | 21 *τῷ* > a | 21/22 *διὰ — αὐτῆς* > b o | 22 *τοῦτο* h | 23 *ἐγκεῖσθαι* b o | 25 *ἥσυχοι* a b h o : *ἴσοι* m p v | *τὸ στόμα* : post *λαιμαργίαν* o | 26 *μεταλαμβάννωντα* o

ipsa ministravit, quoniam nec curam habuit. De his ergo nihil poterit impedire orationi eius. 7. Sic igitur castitas eius et inturbulentia est Deo accepta, et mox, cum coeperit petere aliquid a Deo, praeveniet precem eius, quoniam quae talis est vidua non diligens pecuniam neque turpilucrum amans nec avara nec gluterix, sed magis mansueta, sine turbulentia [agens omnia], religiosa et verecunda et sedens in domo sua 8. et lanam deforis accipit, ut magis praebeat tribulantibus quam ipsa alicui sit molesta, ut accipiat ab eis, rememorans eius viduae, cui in Evangelio testimonium fertur a Domino, quae *veniens misit in gazophylacium denarios minutos duos, quod est quadrantes;* quam cum vidisset magister et Dominus noster cordis scientiam habens, dixit nobis: *O discipuli mei, ista vidua pauperrima plus omnibus misit eleemosynam, quoniam omnis populus de abundantia sua misit, haec autem omnem vitam suam vel substantiam, quam habebat, in caelo sibi thesaurizavit.*

VIII. Sinceras ergo oportet esse viduas, subditas episcopis et diaconis et reverentes et trementes et metuentes episcopum sicut Deum, non habentes potestatem in aliquo nec absque dispositione aliquid facientes et citra consilium aut imperium episcopi, et ne velint ad aliquem pergere ad manducandum aut bibendum aut ieiunare cum aliquo aut accipere ab aliquo quicquam aut manus alicui imponere et orare, ut superius diximus, absque consilio

4 Mt. 21, 22. — 7 Prov. 31, 13. — 10 Mc. 12, 42—44.

2/3 castitas . . et int. : tranquillitas mansuetudo et castitas S | 3 est — et S cf. C : cum sit Deo manifesta L | 6 gluterix : cupida S | magis : perseverans in oratione S cf. C | agens omnia > S C | 8/9 tribulantibus — ut : vel tribuat aliis neque aliquid S | 12 magister . . Dominus ∾ S cf. C | 13 plus omnibus : ab omnibus plus L | 14 omnis populus : omnes S C | 15 vel substantiam > S C, additamentum interpretis | 15/16 in caelo sibi thes. : misit tanquam thesaurum S | 18/19 et metuentes sicut Deum : post *diaconis* L | 20 consilium aut > S | episcopi : + vel loquentes cum aliquo nisi ut consilium dent conversionis S | 23 ut sup. diximus : super aliquem S

VII, 8. *deforis*] Sic in verbo *ἐκλαμβάνουσα* interpres syllabam *εκ* reddere videtur.

* * *

VIII. *Ὅτι οὐ χρὴ παρὰ ἀναξίων λαμβάνειν τὴν χήραν ἢ τὸν ἐπίσκοπον ἢ ἄλλον πιστόν.* Quod non oportet ab indignis accipere viduam vel episcopum vel alium fidelem.

ἧκεν διὰ μόνην τὴν σύστασιν· οὕτως οὖν σεμνὴ καὶ ἀτάραχος ὑπάρχουσα εὐάρεστος ἔσται τῷ θεῷ, καὶ ἅμα τῷ αἰτήσασθαι αὐτήν τι προφθάσει αὐτὴν ἡ δόσις· „Ἔτι“ γάρ „σου“, φησί, „λαλοῦντος ἐρῶ· ἰδοὺ πάρειμι“. 7. τοιαύτη δὲ οὖσα ὑπαρχέτω ἀφιλάργυρος, ἄτυφος, μὴ αἰσχροκερδής, μὴ ἄπληστος, μὴ λίχνος· ἀλλ' ἐγκρατής, πραεῖα, ἀτάραχος, εὐλαβής, αἰδήμων, καθημένη ἐν τῇ οἰκίᾳ αὐτῆς ψάλλουσα, προσευχομένη, ἀναγινώσκουσα, ἀγρυπνοῦσα, νηστεύουσα, θεῷ πάντοτε προσομιλοῦσα ᾠδαῖς καὶ ὕμνοις· 8. ἔριά τε ἐκλαμβάνουσα ἑτέροις μᾶλλον ἐπιχορηγείτω, ἤπερ αὐτή τινος δεέσθω, μιμνησκομένη τῆς ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ μεμαρτυρημένης ὑπὸ τοῦ κυρίου χήρας, ἥτις „ἐλθοῦσα“ ἐν τῷ ἱερῷ „ἔβαλεν εἰς τὸ γαζοφυλάκιον τὰ δύο λεπτά, ὅπερ ἐστὶ κοδράντης“· καὶ θεασάμενος αὐτὴν ὁ καρδιογνώστης Χριστὸς ὁ κύριος ἡμῶν καὶ διδάσκαλος εἶπεν· „Ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ὅτι αὕτη ἡ χήρα πλεῖον πάντων ἔβαλεν εἰς τὸ γαζοφυλάκιον, ὅτι οἱ πάντες ἐκ τοῦ περισσεύματος αὐτῶν ἔβαλον, αὕτη δὲ ὅλον τὸν βίον αὐτῆς, ὃν εἶχεν“.

VIII. Σεμνὰς οὖν δεῖ εἶναι τὰς χήρας, πειθομένας τοῖς ἐπισκόποις καὶ τοῖς πρεσβυτέροις καὶ τοῖς διακόνοις, ἔτι μὴν καὶ ταῖς διακόνοις, εὐλαβουμένας, ἐντρεπομένας, φοβουμένας, μὴ κατεξουσιαζούσας μηδὲ παρὰ τὴν διαταγήν τι ποιεῖν θελούσας δίχα γνώμης τοῦ διακόνου, οἷον τὸ πρός τινα ἀπελθεῖν θελούσας ἐπὶ

2 Mt. 21, 22. — 3 Ies. 58, 9. — 9 Prov. 31, 13. — 11 Mc. 12, 42—44.

1 διὰ μόνην : διαμένειν b o | οὖν > a | 2 τῷ pr > m p v | 2/3 αὐτήν τι ∾ h m p v | 3 αὐτὴν > b o | φησί : post λαλοῦντος b m o v, > p | ἐρεῖ b o p | 5 μὴ αἰσχροκ. > b o | λίχνη b o | ἀλλ' ἐγκρατὴς > b o | 7 ἀναγιν. — νηστεύουσα > m | 8 ὕμνοις + πνευματικοῖς b o | 9 εἴπερ o | ἐπιδεέσθω b o | 11 κυρίου : χῦ b | εἰς τὸ ἱερὸν b o | ἔβαλλεν a | 12 τὰ > b o | κο]δράντης : incipit d | 14 ἀμὴν λ. ὑμῖν > d | πλείω b d | 16 δὲ + ἐκ τοῦ ὑστερήματος a cf. Luc. 21, 4 | αὐτῆς b h (ἑαυτῆς) o cf. D : ante τὸν βίον a, > d m p v | εἶχεν + ἔβαλεν b o | 17 πειθομένοις o | 18 καὶ pr > d m p v | τοῖς . . . τοῖς > b h o | 18/19 ἔτι — διακόνοις > b d o | 20 μήτε a | ποιεῖν θελ. : ποιοῦσας h | 21 τὸ > b o | ἀπ. θελούσας b o cf. D : ἀπελθούσας a h, ἀπελθοῦσαν d m p v

1. Animadvertas, quomodo Didascalia et Constitutiones de ordinibus inter se differant. Vidua cum in illa scriptura eadem esse videatur ac diaconissa, in hac diaconissae subicitur. Didascalia porro viduae manus impositionem attribuit, quam Constitutor non agnoscit, maiorem partem versuum 2—5 supprimens.

episcopi vel diaconi. Si quid autem non iussa fecerit, corripiatur illa, quae sine disciplina est. 2. Quid enim scis, o mulier, a quo accipias aut de cuius diaconia edes aut pro quo ieiunas aut cui manum commodasti? Nescis, quia rationem reddere habes Domino pro unoquoque eorum in die iudicii, quoniam communicas operibus eorum. 3. Tu quidem, o vidua indisciplinata, vides conviduas tuas aut fratres in infirmitatibus positos: ad membra tua non festinas, ut facias super eos ieiunium et orationem adhuc et manus impositionem? Dicis autem non vacare tibi et fingis te male valere. Apud aliqu[ant]os vero, qui sunt in peccatis aut extra synagogam, quoniam multa donant, paratissime celeritatem tuam praestas illis. Confundemini, quae tales estis, quia non solum amplius [a] viris, sed et [a] presbyteris et [ab] episcopis vultis sapere. 4. Scitote igitur, o sorores, quod, pastores vestri si quid vobis disposuerunt una cum diaconis suis et audieritis eos, Deo vos oboedistis; et secundum iussionem episcopi si cuiquam communi⟨castis⟩, *** sine vituperatione estis apud Deum, et omnis frater ex numero laicorum episcopo oboediens eique se subiciens, quoniam hi rationem reddunt pro omnibus; sin autem non oboeditis consilio episcoporum et diaconorum, hi innocentes sunt delictorum vestrorum; vos autem rationem reddetis omnium, quae facitis secundum voluntatem vestram propriam, viri aut mulieres. 5. Unumquemque enim, qui orat vel communicat cum homine ex ecclesia eiecto, iuste oportet cum hoc numerari; nam ad dissolutionem et ad interitum animarum hi sunt. Si quis enim cum homine ex ecclesia eiecto communicat et orat neque oboedit episcopo, Deo non oboedit, et coinquinatur cum illo eumque non sinit ad paenitentiam venire; si enim nemo communicat cum eo, paenitentiam facit et flet et orat atque precatur, ut recipiatur, et paenitentiam aget omnium, quae facit, et vivet.

IX. Mulierem aut baptizare vel a muliere baptizari non approbamus, quia hoc illegitimum est et magnum periculum ei, quae

5 pro unoqu. eorum L C : de unaquaque harum rerum S | 9 impositionem : + et visitationem S | 9/10 vacare . . valere ∾ S | 10 aliquos : alios S | 22 propriam : + aut vestri, o vos viduae Sm

IX, 1. *non approbamus*] Auctor lenissime iudicat. Zahn, *Das Evangelium des Petrus* 1893 p. 60, eum Acta Theclae respexisse censet.

τὸ φαγεῖν παρ᾽ αὐτῷ ἢ πιεῖν ἢ λαβεῖν τι παρά τινος. εἰ δὲ μὴ κελευσθεῖσα ποιήσει ἕν τι τούτων, ἐπιτιμάσθω νηστείᾳ ἢ ἀφορισμῷ ὡς προπετής. 2 (VIII). *τί γὰρ ἐπίσταται, ὁποία τίς ἐστιν, παρ᾽ ἧς λαμβάνει, ἢ ἐκ ποταπῆς διακονίας παραβάλλει τὴν τροφήν; πότερον ἐξ ἁρπαγῆς ἢ ἑτέρας τινὸς οὐ καλῆς ἀγωγῆς; οὐκ ἐπισταμένη ἡ χήρα, ὅτι ὑπὲρ ἑνὸς ἑκάστου τούτων δώσει λόγον τῷ θεῷ δεχομένη ἀναξίως θεοῦ. οὔτε γὰρ οἱ ἱερεῖς τοιαύτης ἑκουσιασμὸν δέξονταί ποτε οἷον ἅρπαγος ἢ πόρνης· γέγραπται γάρ· „Οὐκ ἐπιθυμήσεις τὰ τοῦ πλησίον", καί· „Οὐ προσοίσεις μίσθωμα πόρνης κυρίῳ τῷ θεῷ". οὐ δεῖ οὖν δέχεσθαι παρὰ τῶν τοιούτων οὔτε μὴν παρὰ ἀφωρισμένων.* 3. *γινέσθωσαν δὲ αἱ χῆραι ἕτοιμοι πρὸς ὑπακοὴν τῶν ἐντεταλμένων αὐταῖς ὑπὸ τῶν κρειττόνων, καὶ κατὰ τὴν διάταξιν τοῦ ἐπισκόπου ποιείτωσαν ὡς θεῷ ὑπακούουσαι. ὁ γὰρ ἀπὸ τοιούτου ἐπιρρήτου ἢ ἀποσυναγώγου δεχόμενος καὶ ὑπὲρ τούτου προσευχόμενος, ἐμμένειν τοῖς κακοῖς προαιρουμένου καὶ μὴ θέλοντος μεταμεληθῆναί ποτε, κοινωνεῖ τούτῳ τῇ προσευχῇ καὶ λυπεῖ Χριστὸν τὸν τοὺς ἀδίκους ἀποστρεφόμενον, καὶ οἰκοδομεῖ αὐτοὺς διὰ τῆς ἀναξίου δόσεως καὶ συμμολύνεται αὐτοῖς, μὴ ἀφίων αὐτοὺς εἰς μετάνοιαν ἐλθεῖν, ὥστε προσκλαῦσαι καὶ δεηθῆναι τοῦ θεοῦ.*

IX. *Περὶ δὲ τοῦ γυναῖκας βαπτίζειν γνωρίζομεν ὑμῖν, ὅτι κίνδυνος οὐ μικρὸς ταῖς τοῦτο ἐπιχειρούσαις· διὸ οὐ συμβουλεύο-*

---

9 Exod. 20, 17. — Deut. 23, 18.

---

1 *τῷ* a h | *αὐτῶν* b o | *ἢ* pr b o D : *καὶ* a d h p v | *τι* > o | *εἰ* : *ἡ* d | *δὲ* + *καὶ* b o | 2 *τι* > m | *τούτων* : *τῶν* (> d) *τοιούτων* b d o | *ἀφοριζέσθω* a | 3 *τί* : *τίς* b h p | *τίς ἐστιν* ∾ d | 3/4 *παρ᾽ ἧς λαμβάνει* : *παρεὶς* b o | 4 *παραβάλλει* : *παρατίθεται* h | 5 *ἢ* + *ἐξ* b o | 6 *ὅτιπερ* d | *δώσει λόγον* ∾ h | *τῷ* > a | 7 *ἀνάξια* b o, *παρὰ ἀναξίων ἀνάξια* d | 8 *δέχονται* m | *ποτε* > b o | 9 *πλησίον* + *σου* o | *προσοίσεις* : *προσθήσεις* b o | 11 *δὲ* a : *οὖν* d, *τοίνυν* b o p, > h m v | 13 *καὶ* > h | *θεῷ* a b h o : *θεοῦ* d m p v | 14 *ἐπαράτου* h | 15 *καὶ ὑπὲρ τ. προσευχ.* > b o | 17 *λυπεῖ* + *τὸν* d i. m. | 18 *καὶ συμμ.* : *συμμολυνόμενος* h | *συμμολύνει* m v | 19 *αὐτοῖς* : *αὐτοὺς* m v, *καὶ αὐτὸς* p | *ἀφιεὶς* b o, *ἀφεὶς* d | 21 *γνωρίζωμεν* h p | *ὅτι* + *ὁ* d | 22 *οὐ* sec : *οὐδὲ* h

---

IX. *Ὅτι οὐ χρὴ γυναῖκας βαπτίζειν· ἀσεβὲς γὰρ καὶ τῆς Χριστοῦ διδασκαλίας ἀλλότριον.* Quod non oportet mulieres baptizare, quoniam impium est et a Christi doctrina alienum.

baptizat, et ei, qui baptizatur. 2. Si enim liceret a muliere baptizari, profecto Dominus ac magister noster a Maria matre sua baptizatus fuisset; baptizatus est autem a Ioanne, sicut et alii e populo. 3. Nolite igitur vobis periculum struere, fratres et sorores, conversantes praeter legem evangelii.

3 Mt. 3, 13.

3 *καταλειπόντας* b o | 5 *διερρέϑη* b d o | 6 *γέννησιν* h | 7 *ὁ* > b m v | *καὶ* > b o | 8 *ἐπιτρέπωμεν* b d p, *ἐπετρέψαμεν* a | *ἱερατεύειν* b o | 10 *ἱερείας* : *ἱερείαις* d p v, *καὶ* (> b) *ἱερεῖς ἅς* (*αὗ* o) b o | *τοῦ* > a | 11 *ὑπὸ* + *τῶν* m p v | 13 *οὐχὶ* b d m v | *ἢ* > h | 14 *τούτῳ* b h m o p v a²: *τοῦτο* a d | 16 *τοῦ πράγματος* > h | *τῆς* pr > b o | 18 *λαϊκὸν* b h, *-κῶν* o |

1. *παράνομον κ. ἀ.*] Constitutiones multo severius iudicant quam Didascalia.

3. *ἐν τοῖς προλαβοῦσιν*] sc. III, 6, 1. — *ἱερατεῦσαι*] Baptismum per sacerdotes solum vel per episcopos et presbyteros impertiendum esse hoc loco Constitutor annuit et infra c. 11, 1; 20, 2 distincte dicit addens, diaconos in sacramento conferendo illis ministrare. Potestas baptizandi VIII, 28, 3; 46, 11 diaconis etiam expresse abiudicatur. Cf. Canones apost. 47, 49, 50. Similiter Maximus Confessor ad Dionysii Caelest. hierarch. c. 3, Balsamon ad Canonem apost. 49. Altera ex parte diacono ius baptizandi concedunt absolute synodus Illiberitana c. 77, Cyrillus Hieros. Catech. 17 c. 35; cum auctoritate episcopi Tertullianus De baptismo c. 17, Hieronymus Adv. Luciferianos c. 4; in necessitate Gelasius Ep. 14 c. 7 (Epist. Rom. pont. ed. Thiel 1868 p. 366); Paschae tempore Canones synodi Romanorum ad Gallos episcopos c. 7 (Harduini Concil. coll. I, 1035). — *ἱερείας*] Negat quoque Epiphanius H. 79 c. 2—4 in christiana religione esse debere *ἱερείας* vel *ἱερίσσας*.

4. Similiter Epiphanius H. 79 c. 3.

X. *Ὅτι οὐ χρὴ λαϊκὸν ποιεῖν ἱερατικὸν ἔργον, βάπτισμα ἢ ϑυσίαν ἢ χειροϑεσίαν ἢ εὐλογίαν.* Quod non debet laicus opus sacerdotale facere, baptisma vel sacrificium vel manus impositionem vel benedictionem.

1. *οὔτε λαϊκοῖς*] Auctor regulam solum ante oculos habet. Necessitatem vero saltem in baptismo conferendo regulam superare ipse annuit VIII, 46, 16 et omnes semper censuerunt. Iam Tertullianus extra ordinem laicis ius baptizandi expresse attribuit. — *εὐλογίαν μ. ἢ μ.*] Haec verba, repetita VIII, 46, 11, benedictionem denotant a presbytero aut ab episcopo impertiendam, vel benedictionem privatam aut publicam, ut e Basilii M. canone 27 colligere licet. Infra VIII, 6, 10; 7, 3; 8, 4; 9, 7; 15, 6 preces super catechumenos, competentes et fideles pronuntiandae *εὐλογίαι* appellantur.

X—XI. Georg. Chron. c. 151.

XI. *Ὅτι πλὴν ἐπισκόπου ἢ πρεσβυτέρου οὐδενὶ τῶν λοιπῶν κληρικῶν ἐπιτέτραπται τὰ τῶν ἱερέων ἐνεργεῖν, τὸ δὲ χειροτονεῖν μόνῳ ἐπισκόπῳ προσήκει, ἑτέρῳ δὲ οὐδενί.* Quod praeter episcopum vel presbyterum nulli reliquorum clericorum licet ea exercere, quae sunt sacerdotum, et quod ordine episcopo soli convenit, nulli vero alii.

3. *χειροτονεῖν*] Hoc verbo Constitutor semper significat ordinationem

μεν· ἐπισφαλὲς γάρ, μᾶλλον δὲ παράνομον καὶ ἀσεβές. 2. *εἰ γὰρ „κεφαλὴ γυναικὸς ὁ ἀνήρ“, οὗτος δὲ προχειρίζεται εἰς ἱερωσύνην, οὐ δίκαιον ἀθετῆσαι τὴν δημιουργίαν καὶ καταλιπόντα τὴν ἀρχὴν ἐπὶ τὸ ἔσχατον ἐλθεῖν σῶμα· γυνὴ γὰρ σῶμα ἀνδρὸς ἐκ πλευρᾶς ὂν καὶ ὑποκείμενον ἐκείνῳ, ἐξ οὗπερ καὶ διῃρέθη εἰς παίδων γένεσιν. „Αὐτὸς“ γάρ „σου“, φησίν, „κυριεύσει“· ἀρχὴ γὰρ γυναικὸς ὁ ἀνήρ, ἐπειδὴ καὶ κεφαλή.* 3. *εἰ δὲ ἐν τοῖς προλαβοῦσιν διδάσκειν αὐταῖς οὐκ ἐπιτρέπομεν, πῶς ἱερατεῦσαι ταύταις παρὰ φύσιν τις συγχωρήσει; τοῦτο γὰρ τῆς τῶν Ἑλλήνων ἀθεότητος τὸ ἀγνόημα θηλείαις θεαῖς ἱερείας χειροτονεῖν, ἀλλ᾽ οὐ τῆς τοῦ Χριστοῦ διατάξεως.* 4. *εἰ δὲ καὶ ἔδει ὑπὸ γυναικῶν βαπτίζεσθαι, πάντως ἂν καὶ ὁ κύριος ὑπὸ τῆς ἰδίας μητρὸς ἐβαπτίζετο καὶ οὐχ ὑπὸ Ἰωάννου, ἢ καὶ ἡμᾶς ἀποστέλλων ἐπὶ τὸ βαπτίζειν συναπέστειλεν ἂν ἡμῖν καὶ γυναῖκας ἐπὶ τούτῳ· νῦν δὲ οὐδαμοῦ οὔτε προσέταξεν οὔτε ἐγγράφως παρέδωκεν, εἰδὼς καὶ τὴν ἀκολουθίαν τῆς φύσεως καὶ τὴν εὐπρέπειαν τοῦ πράγματος, ὡς καὶ τῆς φύσεως δημιουργὸς καὶ τῆς διατάξεως νομοθέτης.*

X. *Ἀλλ᾽ οὔτε λαϊκοῖς ἐπιτρέπομεν ποιεῖν τι τῶν ἱερατικῶν ἔργων, οἷον θυσίαν ἢ βάπτισμα ἢ χειροθεσίαν ἢ εὐλογίαν μικρὰν ἢ μεγάλην.* 2. *„οὐχ ἑαυτῷ“ γάρ „τις λαμβάνει τὴν τιμήν, ἀλλ᾽ ὁ καλούμενος ὑπὸ τοῦ θεοῦ“· διὰ γὰρ τῆς ἐπιθέσεως τῶν χειρῶν τοῦ ἐπισκόπου δίδοται ἡ τοιαύτη ἀξία.* 3. *ὁ δὲ μὴ ἐγχειρισθεὶς ταύτην, ἀλλ᾽ ἁρπάσας αὐτὴν ἑαυτῷ, τὴν τιμωρίαν τοῦ Ὀζία ὑποστήσεται.*

XI. *Ἀλλ᾽ οὔτε τοῖς λοιποῖς κληρικοῖς ἐπιτρέπομεν βαπτίζειν, οἷον ἀναγνώσταις ἢ ψάλταις ἢ πυλωροῖς ἢ ὑπηρέταις, ἀλλ᾽ ἢ μόνοις ἐπισκόποις καὶ πρεσβυτέροις, ἐξυπηρετουμένων αὐτοῖς τῶν διακόνων.* 2. *οἱ δὲ τολμῶντες τοῦτο τῶν Κορειτῶν ὑποίσουσι τὴν δίκην.* 3. *οὐκ ἐπιτρέπομεν δὲ πρεσβυτέροις χειροτονεῖν διακόνους ἢ διακονίσσας ἢ ἀναγνώστας ἢ ὑπηρέτας ἢ ᾠδοὺς ἢ πυλωρούς, ἀλλὰ μόνοις τοῖς ἐπισκόποις· αὕτη γάρ ἐστι τάξις ἐκκλησιαστικὴ καὶ ἁρμονία.*

---

2 I Cor. 11, 3. — 4 Gen. 2, 21. — 6 Gen. 3, 16. — 13 Mt. 3, 13. — Mt. 28, 19. — 20 Hebr. 5, 4. — 23 II Paralip. 26.

---

18 *ἐπιτρέπωμεν* b d o | *τι* > m | 19 *εὐλογίας* b o | 20 *ἀλλ᾽ ὁ* b d h p : *ἀλλὰ* a (+ *ὁ* a²) o v | 21/22 *τῶν ἐπισκόπων* h | 22 *αὐτὴν* h | 23 *Ὀζίου* d o p v | *ὑποστήσεται τοῦ Ὀ.* p v | 25 *ἀλλ᾽ ἢ* h : *ἢ* a b d p v, *εἰ μὴ* o | 27 *κοριτῶν* b v, *κορητῶν* d h | *οἰπείσουσιν* b o | 28 *δὲ* a h : *οὖν* d m p v, *γὰρ* b o | *πρεσβυτέρους* h | 30 *μόνους τοὺς ἐπισκόπους* h | 31 *ἁρμοδία* d

X (XII). De invidia vero vel aemulatione vel obtrectatione vel murmuratione vel lite vel loquacitate vel iactantia vel de repugnantia antea vobis diximus, has res Christianum non decere; in viduis autem ne nomen quidem unius ex his rebus inhaereat. 2. Quoniam vero, qui mala operatur, artificia et opera multa habet, intrat in eas, quae non sunt viduae, et de eis gloriatur. Sunt enim, quae se ipsas quoque viduas esse dicant; opera autem nomini convenientia non faciunt; propter nomen enim viduitatis non sunt dignae, quae introeant in regnum, sed propter fidem et opera. Si ergo bona facit, glorificabitur et accepta erit; si vero mala facit et opera adversarii operatur, vituperabitur et eicietur e regno aeterno, quia reliquit res aeternas et desideravit ac dilexit res temporales. 3. Videmus autem et audimus viduas esse, in quibus inest invidia mutua. 4. Si enim anus socia tua induta fuerit vel quid acceperit ab aliquo, o vidua, videns sororem tuam adiutam esse, si vidua Dei es, debebas dicere: 5 (XIII). Benedictus Deus, qui anum sociam meam adiuvit. Et glorificabis Deum ac postea eum, qui subministravit, et dices: Opus eius suscipiatur in veritate, et recordare eius, Domine, in bonum in die retributionis tuae, et episcopi mei, qui recte coram te ministravit ac dispertiit eleemosynam, prout decet, quia anus socia mea nuda fuit atque adiuta est, et adde ei gloriam ac tribue ei coronam honoris in die revelationis adventus tui. 6. Similiter et vidua, quae accepit eleemosynam a Domino, oret pro eo, qui hoc ministerium praebuit,

---

X, 5. *et glorificabis — subministravit*] Constitutor haec verba tanquam partem orationis exhibet. Syrus particulam fortasse minus recte vertit.

* * *

clericorum, et ab eo distinguit *χειροθετεῖν* vel manus impositionem, quae extra ordinationem fit et etiam presbyteris competit. Cf. VIII, 28, 1. 2. Animadvertas autem, in sectione de ordinationibus VIII, 4—22 psaltas et ostiarios locum non obtinere.

XII. *Ἀποτροπὴ βασκανίας.* Dehortatio ab invidia.

1. *προείρηται*] II, 6; III, 5.

XIII. *Ὅπως δεῖ προσεύχεσθαι τὰς χήρας ὑπὲρ τῶν διδόντων τὰ πρὸς τὰς χρείας.* Quomodo oportet viduas orare pro eis, qui dant necessaria.

2. *διακονίαν*] i. e. eleemosynam secundum locutionem Act. 6, 1; I Cor. 16, 15; II Cor. 8, 4; 9, 1. 13, ubi vocabulum illud ministerium eorum significat, qui christianae caritatis officia aliis praestant, vel beneficiorum subministrationem. Cf. IV, 1, 1; 7. 2. Herm. Mand. II, 6; Sim. I, 9; II, 7. Verbum *διακονεῖν* vel *διακονεῖσθαι* similiter denotat: eleemosynam dare, ut c. 14, 2; V, 1, 3; Herm. Mand. II, 6; in loco in Ioannis Dam. S. Parallelis e Doctrina Petri allegato (Migne PG 95, 1461), cuius

XII. Περὶ δὲ φθόνου ἢ ζήλου ἢ καταλαλιᾶς ἢ ἔριδος ἢ φιλονεικίας προείρηται ὑμῖν, ὅτι ταῦτα Χριστιανοῦ ἀλλότρια, καὶ μάλιστα ἐπὶ χηρῶν. 2. ἐπειδὴ δὲ ὁ ἐνεργῶν διάβολος πολύτροπος καὶ ποικίλος ὑπάρχων εἰς τὰς μὴ χήρας ἐμπομπεύει, ὡς καί ποτε εἰς τὸν Καΐν· ἔνιαι γὰρ λέγουσιν εἶναι χῆραι, τὰ δὲ τῆς χηρείας ἄξια παραγγέλματα οὐ ποιοῦσιν, ὡς οὐδὲ ὁ Καΐν τὰ ἀδελφικὰ δικαιώματα· ἀγνοοῦσιν γάρ, ὡς οὐ τὸ ὄνομα τῆς χηρείας εἰς βασιλείαν αὐτὰς εἰσάξει, ἀλλ' ἡ ἀληθὴς πίστις καὶ τὰ ὅσια ἔργα· εἰ δέ τις τὸ μὲν ὄνομα τῆς χηρείας κέκτηται, ἐπιτελεῖ δὲ τὰ τοῦ ἀντικειμένου ἐπιτηδεύματα, ἡ μὲν χηρεία αὐτῆς οὐ λογισθήσεται, ἐξωσθεῖσα δὲ τῆς βασιλείας αἰωνίᾳ κολάσει παραδοθήσεται. 3. ἀκούομεν γάρ τινας χήρας ζηλοτύπους, φθονεράς, διαβόλους, βασκαινούσας ταῖς ἑτέρων ἀνέσεσιν· αἱ δὲ τοιαῦται οὐκ εἰσὶν τοῦ Χριστοῦ οὐδὲ τῆς ἐκείνου διδασκαλίας μαθήτριαι. 4. δέον γὰρ αὐτάς, ἐνδυθείσης αὐτῶν συγχήρας ὑπό τινος ἢ λαβούσης ἀργύρια ἢ τροφὴν ἢ πόμα ἢ ὑπόδεσιν, θεασαμένας τὴν ἀδελφὴν αὐτῶν ἀναψύξασαν εἰπεῖν·

XIII. Εὐλογητὸς ὁ θεὸς ὁ ἀναψύξας μου τὴν συγχήραν· εὐλόγησον, κύριε, καὶ δόξασον τὸν διακονήσαντα αὐτῇ, καὶ τὸ ἔργον αὐτοῦ ἀναβαίη ἐν ἀληθείᾳ πρὸς σέ, καὶ μνησθήσῃ αὐτοῦ εἰς ἀγαθὸν ἐν ἡμέρᾳ ἐπισκοπῆς αὐτοῦ· καὶ τὸν ἐπίσκοπόν μου τὸν καλῶς σοι λειτουργήσαντα καὶ διδάξαντα εὔκαιρον ἐλεημοσύνην γυμνῇ οὔσῃ τῇ συγχήρᾳ μου γενέσθαι, προσθείης αὐτῷ δόξαν καὶ δῴης αὐτῷ στέφανον καυχήσεως ἐν ἡμέρᾳ ἀποκαλύψεως ἐπισκοπῆς σου. 2. ὁμοίως καὶ ἡ λαβοῦσα χήρα τὸ ἔλεος συμπροσευχέσθω τῷ διδόντι αὐτῇ τὴν διακονίαν.

---

1 ἢ pr a b d o : καὶ h m p v | 2 ἀπείρηται b o p | χριστιανοῖς o | 3 ἐπὶ a b h o : > d m p v | δὲ > d m p v | 4 πολυποίκιλος b o p | 5 χηρίας h, similiter deinceps | 6 οὐδ' a | ὁ Καΐν : καὶ b o | 7/9 χῆρας d | 8 αὐτοὺς h | καὶ τὰ ὅσια ἔργα > m p v | 9 ἐπιτελεῖ : post ἀντικειμένου a | 10 μὲν > b | αὕτη h, αὐτῇ v | 11 ἐξωθήσα b, ἐξωθήσεται o | βασιλείας + τοῦ θεοῦ b o | 15 ἐνδυθείσας ὑπό τινος συγχήρας ἢ h | αὐτῶν : τῆς p, + τῆς m v | συγχήρας : τῆς ὁμοίας αὐτῶν χήρας b o | 16 θεασαμέναις h | 18 εὐλογητὸς + εἶ a | ὁ sec > d | μου > a | 19 διακ. : λειτουργήσαντα b o | 19/20 καὶ τὸ ἔργον αὐτοῦ > b o | 20 ἀναβαίη m v d² : -βάη d, -βῆναι a, -βαίνει p, -βιβάσει h, ἀνάλαβε b o | 23/25 γυμνῇ — ἔλεος > b o | 23 συγχήρωι p, συνηγόρῳ d | προσοίσης d | 24 δώσης a | αὐχήσεως h | 25 ἔλεον d | 25/26 συμπροσευχέσθω : -χέσθαι h, προσευχέσθω δὲ καὶ b o | 26 τῷ : ὑπὲρ τοῦ δεδωκότος τῶι h

(XIV) occultans nomen eius tanquam sapiens, ut iustitia eius fiat apud Deum neque apud homines, sicut dixit in Evangelio: *Te faciente eleemosynam nesciat sinistra tua, quid faciat dextera tua,* ne, cum patefacis ac manifestas nomen, orans pro eo, qui dedit, manifestum fiat ac veniat nomen eius ad aures gentilium et gentilis audiat, cum hic sit vir sinistrae. 7. Nam et accidit, ut, si quis fidelium te audit, exeat ac loquatur, cum non deceat exire ac manifestari ea, quae fiunt vel dicuntur in ecclesia, quia is, qui eiectus est ac loquitur de eis, Deo non oboedit et proditor fit ecclesiae. Tu vero ores pro eo occultans eius nomen, et sic implebis, quod scriptum est, tu et viduae tales, quae estis altare sanctum Dei Iesu Christi. 8. Nunc autem audimus viduas esse non conversantes secundum praeceptum, sed id tantum agentes, ut mendicent et aberrent ac vagentur. Et ea, quae accepit eleemosynam a Domino, si est insipiens, palam respondens ei, quae eam interrogat, revelat ac patefacit nomen dantis, quo audito haec mussitat ac reprehendit episcopum dispertientem aut diaconum aut eum ipsum, qui donum dedit, dicens: Nonne sciebas me tibi propiorem esse et magis oppressam illa? Neque scit hoc non secundum voluntatem hominis factum esse, sed iuxta mandatum Dei. 9. Si enim testaris eique dicis: Propior tibi eram, et sciebas me nudiorem esse illa, debes cognoscere eum, qui ordinavit, et silere nec contendere cum eo, qui ministravit, sed ingredi in domum tuam et in faciem tuam te proiciens confiteri Deo pro vidua socia tua et orare pro eo, qui dedit, et pro eo, qui ministravit, et rogare Dominum, ut tibi quoque aperiat portam gratiae, ac confestim Dominus audiet orationem tuam invidiae expertem, et mittet tibi gratiam potiorem quam viduae illi sociae tuae, unde non sperabas te ministratum iri, et probatio perseverantiae tuae laudabitur. 10. Aut nescitis in Evangelio scriptum esse: *Cum facis eleemosynam, noli tuba canere ante homines, ut videaris ab eis, sicut hypocritae faciunt; nam in veritate dico vobis, receperunt mercedem*

1 Mt. 6, 1. — 3 Mt. 6, 3. — 30 Mt. 6, 2.

6. *iustitia*] i. e. eleemosyna. — *vir sinistrae*] Cf. II, 45, 3.

* * *

partem extremam etiam Gregorius Naz. Orat. 24 c. 24 laudavit et Nicetas eius interpres false ad Constitutiones apost.

XIV. Ἡ μέντοι εὖ ποιοῦσα ἀποκρυψάτω τὸ οἰκεῖον ὄνομα ὡς σοφή, „μὴ σαλπίζουσα ἔμπροσθεν“ αὐτῆς, ἵνα γένηται ἡ ἐλεημοσύνη ἐν κρυπτῷ πρὸς θεόν, καθώς φησιν ὁ κύριος, ὅτι „σοῦ δὲ ποιοῦντος τὴν ἐλεημοσύνην μὴ γνώτω ἡ ἀριστερά σου, τί ποιεῖ ἡ δεξιά σου, ὅπως ᾖ σου ἡ ἐλεημοσύνη ἐν τῷ κρυπτῷ“. καὶ ἡ χήρα προσευχέσθω ὑπὲρ τοῦ δεδωκότος, ὅστις ποτ' ἂν ᾖ, ἅγιον θυσιαστήριον θεοῦ ὑπάρχουσα, „καὶ ὁ πατὴρ ὁ βλέπων ἐν τῷ κρυπτῷ ἀποδώσει τῷ εὖ ποιήσαντι ἐν τῷ φανερῷ“. 2. ἀλλ' αἱ μὴ κατ' ἐντολὴν θεοῦ ζῆν θέλουσαι χῆραι φροντίζουσιν πολυπευστεῖν, τίς ἡ διακονησαμένη καὶ τίνες αἱ λαβοῦσαι, καὶ μαθοῦσα ἐπιμέμφεται τῇ διακονησαμένῃ λέγουσα, ὅτι οὐκ ᾔδεις, ὅτι ἐγώ σοι μᾶλλον ἐγγυτέρα παρ' ἐκείνην ὑπῆρχον καὶ μᾶλλον παρ' ἐκείνην θλιβομένη; τί οὖν προετίμησας ἐκείνην ἐμοῦ; 3. ταῦτα δὲ λέγει ἄφρων ὑπάρχουσα, οὐ νοοῦσα, ὅτι οὐκ ἀνθρώπου τοῦτο θέλημα γέγονεν, ἀλλὰ θεοῦ πρόσταγμα. εἰ γὰρ μαρτυρεῖ αὕτη, ὅτι ἐγγυτέρω ὑπῆρχεν καὶ ἐν πλείονι ἐνδείᾳ ἐξητάζετο καὶ μᾶλλον αὐτὴ γυμνὴ ἢ ἐκείνη, ὀφείλει νοεῖν τὸν διαταξάμενον καὶ ἀποσιγήσασα καὶ μὴ μεμψαμένη τὴν διακονήσασαν, εἰσελθοῦσα εἰς οἶκον ἑαυτῆς καὶ ἐπὶ πρόσωπον ἑαυτὴν βαλοῦσα ἱκετεῦσαι τὸν θεὸν ἀφεθῆναι

2 Mt. 6, 2. — 3 Mt. 6, 3, 4. — 7 Mt. 6, 4.

1 *μέντοι* : *μὲν τὸ* o, *μὲν* m p v | *εὐποιήσασα* h | 3 *πρὸς τὸν θεὸν ἐν κρυπτῷ* a | *ἐν* + *τῷ* o | 4 *τὴν* b h o d² i. m. : > a d m p v cf. Matth. 6, 3 | 4 *σου* + *τὸ* d i. m. v | 5 *ᾖ* : *ἤει* b | 6 *χήρα* + *δὲ* b o | *ποτ'* > b o | *ᾖ* : *εἰ* p, *εἴη* d o | 7 *θεοῦ* : *Χριστοῦ* a, > o | 8 *ποιοῦντι* a | 9/10 *πολυπευστεῖν* : -*πεύσιν* b o, *φιλοπευστεῖν* m p v | 10 *μαθοῦσαι* b, -*σαα* o | 11 *λέγουσα* > o | *ὅτι* pr > a | *ὅτι* sec > b | *εἴδεις* d p, *εἴδης* b | 12 *μᾶλλον ἐγγ.* — *καὶ* > a | *παρ' ἐκείνην* pr > b o | 13 *τί* h m p v : *ὅτι* a, *διὰ τί* b d o | *λέγουσα* b | 14 *τοῦτο* > b o | 15 *γέγονεν* : ante *θέλημα* m, ante *τοῦτο* p v | *θεοῦ* > h | *θεοῦ πρόσταγμα* ∾ o | *αὐτὴ* v, *αὐτῇ* m | *ὅτι* + *θεῷ* b o | 15/16 *ἐγγυτέρως* p, -*τέρα* d h o | 17/18 *ἀποσ.* — *μεμψαμένη* : *ἀποσιγήσασαν μὴ μεμψαμένην* (*πεμψ.* o) b o | 18 *εἰσελθοῦσαν* a, *ἀπελθοῦσα δὲ* b o | *οἶκον* : *τὸν οἶκον* h, *τὸν* b o | 19 *ἱκετεύσει* h, *ἱκετευσάτω* d | *τὸν* b d h o a² : > a m p v

retulit. Latini quoque diaconiae nomen sensu illo usurpant: Cassianus Coll. XVIII, 7, 8; XXI, 1, 2; 8, 1; 9, 7; 10, 3; Gregorius M. Ep. VIII, 20; IX, 24.

XIV. *Ὅτι οὐ χρὴ κομπάζειν καὶ περιαγγέλλειν τὸ ἑαυτῆς ὄνομα τὴν καρποφοροῦσαν κατὰ τὴν τοῦ κυρίου διάταξιν.* Quod secundum Domini constitutionem non debet se iactare nec nomen suum praedicare, quae munus tribuit.

suam. 11. Si Deus igitur mandavit, ut ministerium fiat in occulto, et ita ministravit is, qui ministravit, quare tu, quae in occulto accepisti, palam clamitas? Aut iterum quare tu mendicas, quae non solum vituperas ac murmuras sicut aliqua, quae non est vidua, sed etiam maledictum emittis, sicut gentiles? 12. Aut non audivisti, quod scriptura dicit: *Omnis, qui benedicit, sit benedictus, et omnis, qui maledicit, sit maledictus.* Et similiter in Evangelio quoque dicit: *Benedicite eis, qui vobis maledicunt.* Itemque dicit: *Cum intraveritis in domum, dicite: pax huic domui; et si domus digna fuerit pace, pax vestra veniet super eam; si autem non fuerit digna, pax vestra ad vos revertetur.*

XI (xv). Si ergo pax ad eos, qui eam miserunt, revertitur, eo magis maledictio revertetur super eos, qui eam emiserunt inaniter, quia is, super quem emissa erat, non fuit dignus maledictionem accipere. 2. Omnis enim, qui inaniter alicui maledicit, sibi ipsi maledicit, quia scriptum est in Proverbiis: *Sicut passeres volant et aves, sic maledicta inania revertentur.* Et iterum dicit: *Qui proferunt maledicta, insipientes sunt.* 3. Sub figura enim apis repraesentamur, sicut Dominus dicit: *Vade ad apem et disce, quomodo operetur; opus suum sapienter perficit et de eius labore affertur divitibus ac pauperibus ad cibum; et amatur ac laudatur, quamquam exigua est robore.* Sicut ergo apis exigua est robore et cum pupugerit aliquem, aculeum relinquit et sterilis fit ac confestim moritur, ita secundum hanc similitudinem et nos fideles omne malum, quod alii facimus, nobis ipsis inferimus. Nam *quod oderis tibi fieri, neque alteri tu feceris.* Propterea *omnis, qui benedicit, est benedictus.* 4. Admonete igitur ac reprehendite eas, quae sine disciplina sunt,

---

6 Gen. 27, 29 cf. Num. 24, 9. — 8 Mt. 6, 44. — Mt. 10, 12. 13. — 16 Prov. 26, 2. — 18 Prov. 10, 18. — 19 Prov. 6, 8. — 25 Tob. 4, 15. — 26 Gen. 27, 29. — 27 I Thess. 5, 14.

---

1 *αὐτῆς* b o | *τῇ εὖ π.* : *εὐποιοῦσιν* b o | 3 *ἑαυτῆς* m p v | *καὶ* pr > m v | 4 *ἀλλά γε* : *ἀλλ᾽ ἔτι* h | 5 *εὐλόγηται* : *ὁ* (> h o) *εὐλογημένος* b h o | 6 *δὲ* + *καὶ* h | 7 *ἐὰν* + *μὲν* b d o cf. Matth. 10, 13 | *ᾗ* : *εἰ* d, *εἴη* b o | 9 *ἀναστρέψει* d m p v | 10 *ἡ* > h | *εἰρήνη* + *ἡ* h | *ἐπὶ τοὺς πέμψ.*

XV. *Ὅτι ἀπρεπὲς τὸ λοιδορεῖν τὸν πλησίον· ἀλλότριον γὰρ Χριστιανῶν τὸ καταρᾶσθαι.* Quod non decet conviciari proximo; alienum enim est Christianis maledicere.

3. *οὐκοῦν*] Codex a hic incipit caput XVII, *ιζ´*, quod autem non inscribit.

αὐτῇ τὸ πλημμέλημα. 4. ὁ γὰρ θεὸς ἐνετείλατο τῇ εὖ ποιούσῃ μὴ τραγῳδεῖν τὴν εὐποιΐαν, ἡ δὲ ἐμέμφετο, ὅτι μὴ ἐκήρυξεν αὐτῆς τὸ ὄνομα, ἵνα καὶ αὐτὴ μαθοῦσα δράμῃ εἰς τὸ λαβεῖν· καὶ οὐ μόνον ἐμέμφετο, ἀλλά γε καὶ κατηρᾶτο αὐτῇ, ἐπιλαθομένη τοῦ εἰπόντος· „Ὁ εὐλογῶν σε εὐλόγηται, καὶ ὁ καταρώμενός σε κεκατήραται“. 5. λέγει δὲ ὁ κύριος· „Ὅταν εἰσέρχησθε εἰς οἶκον, λέγετε· εἰρήνη τῷ οἴκῳ τούτῳ, καὶ ἐὰν ᾖ ἐκεῖ υἱὸς εἰρήνης, ἡ εἰρήνη ὑμῶν ἐπαναπαύσεται ἐπ᾽ αὐτόν· ἐὰν δὲ μὴ ᾖ ἄξιος, ἡ εἰρήνη ὑμῶν πρὸς ὑμᾶς ἐπιστρέψει“.

XV. Εἰ οὖν ἡ εἰρήνη ἐπὶ τοὺς πέμψαντας αὐτὴν ἐπ᾽ ἐκείνους πάλιν ἐπιστρέφει ἐπὶ τοὺς προηκαμένους αὐτὴν διὰ τὸ μὴ εὑρεῖν ἀξίους αὐτῆς, πολλῷ μᾶλλον ἡ κατάρα ἐπιστρέψει εἰς κεφαλὴν τοῦ ἀδίκως αὐτὴν ἐκπέμψαντος, ὡς οὐκ ἀξίου ὄντος τοῦ λαβεῖν αὐτὴν ἐκείνου, πρὸς ὅνπερ ἐξαπεστάλη. 2. πᾶς γὰρ ὁ μάτην λοιδορῶν ἑαυτὸν ἀρᾶται, καθά φησιν ὁ Σολομών· „Ὥσπερ ὄρνεα πέτονται καὶ στρουθοί, οὕτως ἀρὰ ματαία οὐκ ἐπελεύσεται ἐπ᾽ οὐδενί“, καὶ πάλιν λέγει· „Οἱ δὲ ἐκφέροντες λοιδορίας ἀφρονέστατοί εἰσιν“. 3. ὥσπερ δὲ ἡ μέλισσα ἐν τῇ δυνάμει αὐτῆς ἀσθενὴς οὖσα, ἐπὰν πλήξῃ τινά, τὸ κέντρον ἀποβάλλει καὶ γίνεται στεῖρα, τὸν αὐτὸν τρόπον καὶ ὑμεῖς, ὃ ἐὰν ποιήσητε ἄδικον εἰς ἑτέρους, τοῦτο εἰς ἑαυτοὺς ἐνεργήσετε. „Λάκκον“ γὰρ „ὤρυξεν καὶ ἀνέσκαψεν αὐτόν, καὶ ἐμπεσεῖται εἰς βόθρον, ὃν εἰργάσατο“, καὶ πάλιν· „Ὁ ὀρύσσων βόθρον τῷ πλησίον αὐτοῦ ἐμπεσεῖται εἰς αὐτόν“. οὐκοῦν ὁ φεύγων κατάραν ἕτερον μὴ καταράσθω· „Ὃ“ γὰρ „μισεῖς σοὶ γενέσθαι, οὐδὲ ἄλλῳ ποιήσεις“. 4. διὸ νουθετεῖτε τὰς ἀπειθεῖς, ἐπιπλήσσετε ταῖς ἀναισχύντοις, παρακαλεῖτε τὰς ὀλιγοψύχους,

5 Gen. 27, 29 cf. Num. 24, 9. — 6 Luc. 10, 5. 6; Mt. 10, 12. 13. — 15 Prov. 26, 2. — 17 Prov. 10, 18. — 21 Ps. 7, 16. — 22 Prov. 26, 27. — 24 Tob. 4, 15. — 25 I Thess. 5, 14.

αὐτὴν > b o | 11 ἐπιστρέψει d, ἀναστρέφει h | ἐπὶ > d | 12 αὐτῆς m | πολὺ a | ἐπιστρέφει b d | 13 τοῦ > a | 14 ὅνπερ : ὧν b o | 15 πέτανται b d m o p cf. LXX | 16 στρουθία o | ἐπ᾽ > m v | 17 ἐπιφέροντες λοιδορίαν b o | 20 ἡμεῖς h | ὃ > m | ἂν b o | εἰς a b h o : ἐφ᾽ d m p v | 21 αὐτὸν > p v | 23 τῷ πλησίον : ante βόθρον h, > m p v | αὐτοῦ a : αὐτὸς h, > b d m o p v | εἰς αὐτὸν ἐμπεσεῖται m p v | 23/24 οὐκοῦν — καταράσθω > h, obelus lacunam indicat, sed margine praecisa nihil amplius legi potest | 24 σοὶ > m | 24/25 γενέσθαι σοὶ p, σὺ (o ?) γεν. σοὶ b d o | 25 οὐδέ : + σὺ b, σοὶ o p | ἄλλῳ : ἄλλο p, ἄλλον σοὶ a | 26 τοῖς h | ὀλιγοψυχούσας b h o v

et iterum exhortamini et confirmate et confortate eas, quae iuste conversantur. Procul ergo sint viduae a maledictionibus, quia ad benedicendum constitutae sunt. 5. Itaque neque episcopus nec presbyter nec diaconus nec vidua maledictionem emittat ex ore suo, ne maledictionem sortiantur, sed benedictionem. Operam autem da, episcope, ne quis laicorum maledictionem proferat de ore suo; nam tu omnibus prospicis.

XII (XVI). Propterea, episcope, constituas tibi operarios iustitiae, adiutores populum tuum ad vitam adiuvantes. Qui tibi placent ex populo universo, eos eligas ac diaconos constituas, virum, ut curet res multas necessarias, mulierem ad ministerium feminarum. Sunt enim domus, in quas diaconum ad mulieres non potes mittere propter gentiles, mittes autem diaconissas. 2. Nam et in multis aliis rebus necessarius est locus mulieris diaconissae. Primo cum

---

8/9 iustitiae : operis eleemosynae Flemming

XII, 2. *primo*] De aliis diaconissae ministeriis v. 4 sermo est. — *cum mulieres etc.*] Ministerii diaconissarum vel viduarum in baptismo feminarum adhibendo meminerunt Testamentum Domini nostri II, 8 ed. Rahmani p. 129, Ps.-Hieronymus ad Rom. 16, 1, Statuta eccles. antiqua synodo Carthaginiensi IV adscripta c. 12. Epiphanius H. 79 c. 3; Expos fid. c. 20 (21) inprimis mulieres baptizandas a diaconissis unctas fuisse refert. Didascalia addit, mulieribus vel diaconissis deficientibus baptizantem quoque mulieres unxisse. Constitutor haec non habet. Tempore vero etiam posteriore presbyteros mulieres unxisse ex Ioannis Moschi Prato spirit. c. 3 apparet. Canones Hippolyto adscripti c. 19, 12 (ed. Haneberg p. 76; Riedel, *Die Kirchenrechtsquellen des Patriarchats Alexandrien* 1900 p. 212), de unctione baptizati agentes, sexum non discernentes in universum saltem dicunt, sacerdotem totum corpus ungere et caput et faciem. Constitutor dicit, diaconum frontem mulieris oleo sancto ungere, cum diaconissa reliquum corpus illiniat. Didascalia et Constitutiones etiam unctionem capitis commemorant, quam episcopus in manus impositione perficiebat quamque non de confirmatione intellegere licet, quoniam ipsa quoque baptismum praecedebat (cf. v. 4). Videtur hoc modo secundum Didascaliam episcopus partem unctionis administrasse et Constitutor hunc ritum retinuisse, quamquam alium addidit. Alias de hac caeremonia apud veteres nihil certi inveni. Ritus autem diversus erat. In Testamento D. n. II, 8—9 ed. Rahmani p. 129—131 primo baptizandus ungitur ab episcopo post abrenuntiationem oleo exorcizato, deinde a presbytero confestim post baptismum oleo gratiarum actionis, postremo ab episcopo spiritum sanctum invocante et manum imponente iterum oleo i. e. chrismate. Didascalia de una unctione tantum loquitur, de ea, quae mulieribus a diaconissis praestabatur et baptismum praecedebat. Cf. de ea Constit.

ἰσχυροποιεῖτε τὰς ἀσθενούσας, ἐπαινεῖτε τὰς ἐν ὁσιότητι ὁδευούσας· εὐλογείτωσαν μᾶλλον καὶ μὴ λοιδορείτωσαν, εἰρηνοποιείτωσαν καὶ μὴ πόλεμον ἐμποιείτωσαν. 5. μήτε οὖν ἐπίσκοπος μήτε πρεσβύτερος μήτε διάκονος μήτε ἄλλος τις ἐκ τοῦ καταλόγου τοῦ ἱερατικοῦ λοιδορίᾳ τὴν γλῶσσαν μολυνέτω, ἵνα μὴ ἀντὶ εὐλογίας κατάραν κληρονομήσῃ. ἔστω δὲ σπουδὴ καὶ ἐπιμέλεια τῷ ἐπισκόπῳ, ὅπως μηδὲ λαϊκὸς κατάραν ἐκφέρῃ· περὶ πάντων γὰρ αὐτῷ μέλειν ὀφείλει, περὶ κληρικῶν, περὶ παρθένων, περὶ χηρῶν, περὶ λαϊκῶν.

XVI. Διὰ τοῦτο, ὦ ἐπίσκοπε, τοὺς συνεργούς σου τῆς ζωῆς καὶ τῆς δικαιοσύνης ἐργάτας διακόνους εὐαρέστους θεῷ προχειρίζου, οὓς ἐκ παντὸς τοῦ λαοῦ δοκιμάζεις εἶναι ἀξίους καὶ εἰς τὰς τῆς διακονίας χρείας εὐσκύλτους. προχείρισαι δὲ καὶ διάκονον πιστὴν καὶ ἁγίαν εἰς τὰς τῶν γυναικῶν ὑπηρεσίας. ἔστι γάρ, ὁπόταν ἔν τισιν οἰκίαις ἄνδρα διάκονον γυναιξὶν οὐ δύνασαι πέμπειν διὰ τοὺς ἀπίστους· ἀποστελεῖς οὖν γυναῖκα διάκονον διὰ τὰς τῶν φαύλων διανοίας. 2. καὶ γὰρ εἰς πολλὰς χρείας γυναικὸς χρῄζομεν διακόνου. καὶ πρῶτον μὲν ἐν τῷ φωτίζεσθαι γυναῖκας ὁ διάκονος

1/2 ἐπαινεῖτε — ὁδευούσας d² i. m., > d | 2 μᾶλλον > b o | 2/3 εἰρηνοποιείτωσαν (d² i. m., > d) — ἐμποιείτωσαν > b o | 3 μήτε sec : μὴ b o | 4 μήτε pr : μηδὲ b o | 5 εἰς λοιδορίαν b o | μολυνέτω : ἐχέτω b o | 7 γὰρ d² i. m., > d | 8 αὐτῷ (αὐτὸν h) : post μέλειν b d o | μέλλειν a o p v | 9 περὶ λαϊκῶν > b o | 11 τῆς > h | θεῷ : τῷ θ. m p v d² i. m. | 12 δοκιμάσεις h o p, -άσῃς b | εἶναι ἀξίους ∾ m p v | 13 χρείας > b | προχείρισαι : καὶ πρ. h | διάκονον (forma in Didascalia usitatior) a b (διάκωναν) o : διακόνισσαν d h m p v | 14 καὶ > b o | 15 ἀνδράσιν οἰκείας b o | οὐ δύνασαι γυναιξὶ m p | 16 ἀποστέλλεις b o p v, ἀποστέλλειν m | οὖν > b o | διάκονον a : διακόνισσαν rel | 18 φωτίζεσθαι a h m p v : βαπτίζεσθαι b d o | διάκων b, διάκονον o

VI, 17; VII, 22. 42; Clem. Recognit. III, 67; Cyrill. Catech. myst. II, 3. De altera unctione, quae in chrismate fit et baptismum sequitur (cf. Constit. l. c.), quoniam ad eam administrandam diaconissis non opus erat, auctori non erat dicendum.

* * *

5. μήτε ἄλλος τις ἐκ τ. κ. τ. ἱ.] Locutio creberrime a Constitutore in Canonibus apostolorum adhibita. — περὶ πάντων κτλ.] Cf. Clem. epist. ad Iacobum c. 16.

XVI. Περὶ μυήσεως θείας τοῦ ἁγίου βαπτίσματος. De divina sancti baptismi initiatione.

2. πρῶτον] Didascalia v. 4 de aliis diaconissae ministeriis agit. In Constitutionibus vero particulae nihil respondet, cum Constitutor illum versum omiserit.

mulieres in aquam descendunt, a diaconissa oleo unctionis ungendae sunt in aquam descendentes. Et ubi mulier ac praesertim diaconissa non invenitur, baptizantem oportet ungere eam, quae baptizatur. Ubi vero mulier est ac praesertim diaconissa, mulieres non decet conspici a viris; praeterquam in manus impositione ungas caput solum, quemadmodum olim sacerdotes ac reges in Israel ungebantur. 3. Et tu iuxta hanc similitudinem in manus impositione ungas caput eorum, qui baptismum accipiunt, sive virorum sive mulierum; ac postea, cum tu baptizas vel cum diaconis praecipis baptizare vel presbyteris, diaconissa, ut praediximus, ungat mulieres, vir autem pronuntiet super eas nomina invocationis Deitatis in aqua. Et cum ascendit ex aqua, quae baptizatur, eam suscipiat diaconissa ac doceat et erudiat, infragile esse sigillum baptismi in castitate et in sanctitate. 4. Propterea dicimus, valde desiderari et maxime necessarium esse ministerium mulieris diaconissae, quia etiam Dominus ac salvator noster a *mulieribus* ministrantibus *ministrabatur, quae erant Maria Magdalene* ⁂ *et Maria Iacobi et Iosephi mater et mater filiorum Zebedaei.* Tu ergo in aliis rebus diaconissam necessariam habebis, et ut eas gentilium domos ingrediatur, ubi vos accedere non potestis, propter fideles mulieres, et ut eis, quae infirmantur, ministret, quae necessantur, et in balneis iterum eas, quae meliorant, ut lavet.

16 Mt. 27, 55. 56.

17 Maria sec + filia S | Ioseph L, Iose S | 18 Zebedaei + cum aliis mulieribus S | ergo : quoque S | 20 ubi — mulieres : ubi mulieres fideles sunt S | 21 ministret : visitet ac m. S | 21/22 in balneis — meliorant : eas quae coeperunt convalescere ex morbo S

4. *εἰς τύπον τοῦ πν. β.*] Similiter c. 17, 1. Sed VII, 22, 2 Constitutor dicit: *ἵνα τὸ μὲν χρῖσμα μετοχὴ ᾖ τοῦ ἁγίου πνεύματος.* — *τὸν μὲν ἄνδρα κτλ.*] Similiter Canones Nicaeni arab. c. 22 (Harduini Concil. coll. I, 466). — *καὶ μετὰ τοῦτο κτλ.*] Constitutor dicit de sacramento confirmationis baptismo adiuncto.

XVII. *Ποίαν αἰτίαν ἔχει τὸ εἰς τὸν Χριστὸν βάπτισμα, καὶ διατί τῶν ἐν αὐτῷ ἕκαστον λέγεταί τε καὶ πράττεται.* Quam causam habeat baptismus in Christum, et quare singula in eo et dicantur et fiant.

1. Cf. VII, 22, 2. Ps.-Ign. Philipp. 1, 2.

2. Cf. V, 7, 30; VI, 15, 4; VII, 22, 1. Cum Constitutor baptismum in mortem Iesu dari dixerit, ei explicandum est, cur in formula baptismi etiam pater et spiritus sanctus locum obtineant. Patrem nominari censet, quia sit auctor filii eumque miserit. Spiritum sanctum testem appellare videtur, quia in Christi baptismo testis fuit, sicut docent Epi-

χρίσει μὲν μόνον τὸ μέτωπον αὐτῶν τῷ ἁγίῳ ἐλαίῳ, καὶ μετ᾽ αὐτὸν ἡ διάκονος ἀλείψει αὐτάς· οὐ γὰρ ἀνάγκη τὰς γυναῖκας ὑπὸ ἀνδρῶν κατοπτεύεσθαι. 3. *ἀλλὰ μόνον ἐν τῇ χειροθεσίᾳ τὴν κεφαλὴν αὐτῆς χρίσει ὁ ἐπίσκοπος, ὃν τρόπον οἱ ἱερεῖς καὶ οἱ βασιλεῖς τὸ πρότερον ἐχρίοντο· οὐχ ὅτι καὶ οἱ νῦν βαπτιζόμενοι ἱερεῖς χειροτονοῦνται, ἀλλ᾽ ὡς ἀπὸ τοῦ Χριστοῦ Χριστιανοί, „βασίλειον ἱεράτευμα καὶ ἔθνος ἅγιον, ἐκκλησία θεοῦ, στῦλος καὶ ἑδραίωμα“ τοῦ νυμφῶνος, οἵ ποτε οὐ λαός, νῦν δὲ ἠγαπημένοι καὶ ἐκλεκτοί.* 4 (XVI). *σὺ οὖν, ὦ ἐπίσκοπε, ἐκείνῳ τῷ τύπῳ χρίσεις τὴν κεφαλὴν τῶν βαπτιζομένων, εἴτε ἀνδρῶν εἴτε γυναικῶν, τῷ ἁγίῳ ἐλαίῳ εἰς τύπον τοῦ πνευματικοῦ βαπτίσματος· ἔπειτα ἢ σὺ ὁ ἐπίσκοπος ἢ ὁ ὑπὸ σὲ πρεσβύτερος τὴν ἱερὰν ἐπ᾽ αὐτοῖς εἰπὼν καὶ ἐπονομάσας ἐπίκλησιν πατρὸς καὶ υἱοῦ καὶ ἁγίου πνεύματος βαπτίσεις αὐτοὺς ἐν τῷ ὕδατι· καὶ τὸν μὲν ἄνδρα ὑποδεχέσθω ὁ διάκονος, τὴν δὲ γυναῖκα ἡ διάκονος, ὅπως σεμνοπρεπῶς ἡ μετάδοσις τῆς ἀθραύστου σφραγῖδος γένηται· καὶ μετὰ τοῦτο ὁ ἐπίσκοπος χριέτω τοὺς βαπτισθέντας τῷ μύρῳ.*

XVII. *Ἔστι τοίνυν τὸ μὲν βάπτισμα εἰς τὸν θάνατον τοῦ Ἰησοῦ διδόμενον, τὸ δὲ ὕδωρ ἀντὶ ταφῆς, τὸ ἔλαιον ἀντὶ πνεύματος ἁγίου, ἡ σφραγὶς ἀντὶ τοῦ σταυροῦ, τὸ μύρον βεβαίωσις τῆς ὁμολογίας·* 2. *τοῦ πατρὸς ἡ μνήμη ὡς αἰτίου καὶ ἀποστολέως, τοῦ πνεύματος ἡ συμπαράληψις ὡς μάρτυρος·* 3. *ἡ κατά-*

7 II Petr. 2, 9. — I Tim. 3, 15. — 18 Rom. 6, 3.

1 *μέν* : ante *χρίσει* b o, > h | 1/2 *μετ᾽ αὐτόν* : *μετὰ τοῦτον δὲ* b d o | 2 *διακόνισσα* h | 3 *ὑπ᾽* h | *ἀλλά* : *καὶ* b o | 4/5 *οἱ βασιλεῖς καὶ οἱ* (*οἱ* > o) *ἱερεῖς* b d o | 6 *τοῦ* > b o | 7 *καὶ* > b o | 8 *νυμφῶνος* : *νῦν φωτὸς* b, *νυμφώτος* o, + *θεοῦ* d | *τότε* b o | 8/9 *ἠγαπημένος καὶ ἐκλεκτὸς* m p v | 9 *ἐκλεκτοὶ* + *οἷς ἐπεκλήθη τὸ καινὸν αὐτοῦ ὄνομα, ὡς μαρτυρεῖ καὶ Ἡσαΐας ὁ προφήτης λέγων· Καὶ καλέσουσιν τὸν λαὸν τὸ ὄνομα αὐτοῦ τὸ καινόν, ὃ ὁ κύριος ὀνομάσει αὐτὸν* (Ies. 62, 2) a | 9/10 *ἐκείνου τοῦ τύπου χρίση* (*χρήση* o) b o | 11 *τοῦ ἁγίου ἐλαίου* b o | *εἰς* + *τὸν* h | *πνευματικοῦ* : *ἀληθινοῦ* m | *πνευμ. βαπτίσματος* : *ἁγίου βαπτ. καὶ πνευματικοῦ* o | 14 *μὲν* > m | 15 *διάκων* b | *ἡ* + *καὶ* m | *διακόνισσα* h m o p | 16 *γίνεται* b | 17 *τοῦ βαπτισθέντος* b o | 19 *Ἰησοῦ* : *υἱοῦ* d o | *δεδομένον* m p v | *δ᾽* d | *ταφῆς* + *καὶ* a | *τὸ* + *δὲ* b o | 20 *ἡ* + *δὲ* o | *τοῦ* > b h o | *τὸ* + *δὲ* b o p

phanius Expos. fid. c. 15 et Gregorius Naz. Orat. 31 c. 29; 39 c. 16.

3. Chrysost. Adv. ebriosos sive de resurrectione Iesu Chr. hom. c. 4: *συνετάφημεν γὰρ αὐτῷ ἐν τῷ βαπτίσματι καὶ συνηγέρθημεν αὐτῷ διὰ τοῦ βαπτίσματος* (ed. Bened. II, 443). Cf. Ps.-Iust. Quaest. 137.

XIII (XIX). Diaconi sint in actibus similes episcopis suis, sed exercitatiores et non malum adpetentes lucrum, ut bene ministrent; secundum multitudinem ecclesiae [sufficientes] erunt, ut et senioribus mulieribus, quae invalidae sunt, fratribus et sororibus, quae in infirmitate detinentur, possint placere in celeritate ministeria sua complentes. Et mulier circa mulieres festinabit, diaconus vero,

2 I Tim. 3, 8.

3 sufficientes > S C | ut L C : + possint discernere et adiuvare unumquemque S | 4 invalidae sunt S C : iam non possunt L | 5/6 possint — complentes : unicuique eorum parent ministerium ipsi conveniens S

4. *ὁ ἐπὶ π. θεός*] Cf. VI, 18, 4; 26, 2. Sic patres saeculi IV Deum patrem saepe designant: Eusebius H. E. VII, 17; Athanasius Ep. I ad Serap. c. 28; Orat. c. Arianos III, 15; Basilius M. Adv. Eunomium I, 12. 15; Gregorius Nyss. Adv. Maced. c. 13; Quod non tres dii sint, Migne PG 45, 129; Antirrhet. c. Eunom. saepissime; Epiphanius H. 69 c. 43; Ps.-Ignatius Tars. 2, 1; 5, 1; Philipp. 7, 1. — *μονογενὴς θεός*] Cf. V, 20, 12; VII, 38, 6; 43, 2; VIII, 7, 8; 35, 1. Locutio ad filium designandum saeculis IV et V usitata. Adhibent eam Eusebius De laudibus Constantini c. 12; Arius apud Athan. De syn. c. 15, Epiph. H. 69 c. 6; Eunomius Apologeticus c. 15. 21; auctor Operis imperfecti in Matth. 1, 20. 25; 4, 2; 5, 9; 19, 17; 24, 40. 41; porro autem etiam patres fidei Nicaenae: Alexander Alex. apud Theodor. H. E. I, 3; Athanasius Contra gentes c. 41; Contra Apollin. II, 5; Basilius M. Adv. Eunom. II, 1; De spiritu sancto c. 6. 8. 9. 45; Ep. 38; Cyrillus Hier. Cat. XI, 3; Epiphanius Ancoratus c. 3 (ter); H. 30 c. 20; 57 c. 5; 64 c. 8; 65 c. 5; 69 c. 32. 73; 73 c. 6—8; Gregorius Naz. apud Sozomenum H. E. VI, 27; Gregorius Nyss. Orat. catech. magn. praef.; In Christi resurr. orat. I et V, Migne PG 46, 601; 683; Epp. 3 et 39; Antirrhet. c. Eunom. sescenties (cf. C. Holl, Amphilochius 1904 p. 213); Antirrhet. c. Apoll. c. 5. 17. 32. 36. 40. 42. 44. 52. 53; Ps.-Ignatius Philad. 6, 3; Theodoretus H. E. I, 25; C. Nestor. ed. Schulze IV, 1047; Hilarius Pict. In Ps. 51 c. 10; 52 c. 6; 54 c. 6. 8. 19; 55 c. 5; 56 c. 4 etc. Testes ostendunt, locutionem nequaquam Arianismum sapere. Cf. quae de ea et priore disputavi in libro *Die Apostolischen Konstitutionen* 1891 p. 99—101. Codices optimi etiam Ioann. 1, 18 exhibent *μονογενὴς θεός*, et Hort, *Two Dissertations* 1876 p. 1—72, illam lectionem pro vulgata *μονογενὴς υἱὸς* recipiendam esse ostendere conatus est.

XVIII. *Οἷος ὀφείλει εἶναι ὁ μεμυημένος.* Qualis esse debeat baptismo initiatus.

1—2. Anastasius Quaest. I.

1. *ἀποτεταγμένος κτλ.*] Formula renuntiandi diabolo legitur VII, 41, 2.

2. Oratio dominica cum legatur in Didache, repetitur VII, 24. — *ὅτι σοῦ κτλ.*] Haec verba iam non esse Domini cum codices S. Scripturae vetustissimi tum alii testes probant. Cum autem Christiani oratione Domini velut

δυσις τὸ συναποθανεῖν, ἡ ἀνάδυσις τὸ συναναστῆναι· 4. πατὴρ ὁ ἐπὶ πάντων θεός, Χριστὸς ὁ μονογενὴς θεός, ὁ ἀγαπητὸς υἱός, ὁ τῆς δόξης κύριος, πνεῦμα ἅγιον ὁ παράκλητος τὸ ὑπὸ Χριστοῦ πεμπόμενον καὶ ὑπ' ἐκείνου διδασκόμενον καὶ ἐκεῖνον κηρύττον.

XVIII. Ὁ δὲ βαπτιζόμενος ὑπαρχέτω ἀλλότριος ἀσεβείας πάσης, ἀνενέργητος πρὸς ἁμαρτίαν, φίλος θεοῦ, ἐχθρὸς διαβόλου, κληρονόμος πατρός, συγκληρονόμος δὲ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ, ἀποτεταγμένος τῷ σατανᾷ καὶ τοῖς δαίμοσιν καὶ ταῖς ἀπάταις αὐτοῦ, ἁγνός, καθαρός, ὅσιος, θεοφιλής, υἱὸς τοῦ θεοῦ, προσευχόμενος ὡς υἱὸς πατρὶ καὶ λέγων ὡς ἀπὸ κοινοῦ τοῦ τῶν πιστῶν συναθροίσματος οὕτως· 2. „Πάτερ ἡμῶν ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς, ἁγιασθήτω τὸ ὄνομά σου· ἐλθέτω ἡ βασιλεία σου· γενηθήτω τὸ θέλημά σου ὡς ἐν οὐρανῷ καὶ ἐπὶ τῆς γῆς· τὸν ἄρτον ἡμῶν τὸν ἐπιούσιον δὸς ἡμῖν σήμερον· καὶ ἄφες ἡμῖν τὰ ὀφειλήματα ἡμῶν, ὡς καὶ ἡμεῖς ἀφίεμεν τοῖς ὀφειλέταις ἡμῶν· καὶ μὴ εἰσενέγκῃς ἡμᾶς εἰς πειρασμόν, ἀλλὰ ῥῦσαι ἡμᾶς ἀπὸ τοῦ πονηροῦ“, ὅτι σοῦ ἐστιν ἡ βασιλεία καὶ ἡ δύναμις καὶ ἡ δόξα εἰς τοὺς αἰῶνας· ἀμήν.

XIX. Ἔστωσαν δὲ καὶ οἱ διάκονοι ἐν πᾶσιν ἄμωμοι ὡς καὶ ὁ ἐπίσκοπος, μόνον δὲ εὐσκυλτότεροι, ἀνάλογοι πρὸς τὸ πλῆθος τῆς ἐκκλησίας, ἵνα καὶ τοῖς ἀδυνάτοις ὑπηρετεῖσθαι δύνωνται ὡς „ἐργάται ἀνεπαίσχυντοι“· καὶ ἡ μὲν γυνὴ τὰς γυναῖκας σπου-

---

3 Ioann. 15, 26; 16, 13. 14. — 7 Rom. 8, 17. — 11 Mt. 6, 9—13. — 21 II Tim. 2, 15.

---

23 τὸ pr a d : τοῦ b h m o p v | τὸ sec a d h v : τοῦ b m o p | 2 υἱὸς > m p v | 5/6 ἀσεβείας πάσης ∼ h | 7 κληρονόμος + θεοῦ a | πατρὸς συγκληρ. > o | δὲ > d m | τῷ υἱῷ m p | 7/8 ἀποτεταγμένος + μὲν b o | 9 ἁγνὸς + καί, ὅσιος + καὶ b o | 10/11 ὡς ἀπὸ — οὕτως > m p | 11/16 οὐρανοῖς — πονηροῦ : ἕως τέλους d | 12 ἐλθάτω b o | 14 ὀφειλ. : παραπτώματα b o | 15 ὡς : καθὼς b o | ἀφίεμεν > o | 17 καὶ ἡ δύν. κ. ἡ δόξα > o | εἰς : τοῦ πρς καὶ τοῦ υἱοῦ καὶ τοῦ ἁγίου πνς εἰς b o | αἰῶνας + τῶν αἰώνων b o | 18 ἔστωσαν a², ἔστω a | 20 καί : ἐν d, + ἐν m p v | δύναται d

---

formula orationis uterentur, preces doxologia concludebant, et usu longaevo doxologia cum precibus paulatim adeo in unum concaluit, ut tempore posteriore librarii nonnulli eam in S. Scriptura recipere non dubitarent.

XIX. *Οἷος ὀφείλει εἶναι ὁ διάκονος.* Qualis debeat esse diaconus. — Constitutor partem capitis priorem valde transformavit omittens, transponens, addens.

quoniam vir est, et circa viros et ad peregrinationem et ministerium et servitium ad iussionem episcopi paratissimus et mobilis sit. 2. Ita ergo unusquisque proprium agnoscat locum, in festinatione eum impleat; et unum sentiendo, unum spirantes et duo corpora in una anima portantes cognoscite, quantum sit ministerium diaconiae. 3. Sicuti dicit Dominus Deus in Evangelio: *Qui vult esse inter vos maior, sit vester diaconus, et qui vult esse inter vos primus, sit vester servus, sicut filius hominis non venit ministrari, sed ministrare et dare animam suam redemptionem pro multis:* ita ergo et vos diaconos oportet facere, ut, si necessitas vos exegerit et animam pro fratre ponere per ministerium vestrum, ponatis. Nolite dubitare; nec enim Dominus et salvator noster haesitabat serviens nobis, sicuti et per Iesaiam mandatum est: *Iustificare iustum bene servientem multis.* 4. Si ergo Dominus caeli et terrae nobis serviit et omnia passus est propter nos et sustinuit, quomodo non magis nos oportet hoc facere pro fratribus, quia imitatores eius sumus et locum Christi sortiti? Nam et in Evangelio invenietis scriptum, quomodo Dominus noster succingens se linteo et accipiens in pelvi aquam recumbentibus omnibus nobis veniens lavit pedes nostros et detersit [de] linteo. 5. Hoc autem faciens ostendebat fraternam caritatem, *ut et nos invicem hoc faciamus.*

6 Mt. 20, 26—28. — 13 Ies. 53, 11. — 18 Ioann. 13, 4. 5. — 21 Ioann. 13, 14. 15.

1/3 et ad — sit : et paratus sit oboedire ac se subicere praecepto episcopi, et si quo mittitur ministraturus vel quid alicui dicturus, operetur et laboret S | 4 eum impleat S cf. C : inpleto L | duo S : dno (= domino) ? L | 6 Deus : et salvator noster S | 7 vult — et qui > S | 10/12 ut — dubitare : etiamsi animam vestram pro fratribus vos ponere oportet in ministerio, quod a vobis desideratur S | 16 non > S | fratribus : + eumque sequi (vel: eique similes fieri) S | 16/17 imitatores S C : discipuli L, pro μιμηταὶ legens μαθηταί

XIII, 2. *duo corpora in una anima*] Hauler pro *duo* legit *dno*. Cum autem littera *n* dubia sit, etiam *duo* legi potest, cumque Syrus hanc vocem habeat, ita legendum esse videtur. Etiam contextus lectioni favet, cum voci *una* vox *duo* magis respondeat quam *domino*. Locutio quidem singularis est; sed sensu non caret, et certe non difficilior quam altera. Diaconi, de quibus caput agit, cum ministri sint episcopi, duo corpora portare dici poterant. Auctor sic loquens fortasse etiam respexit Paulum Rom. 7, 21—25 de interiore homine et corpore mortis, de lege membrorum repugnante legi mentis dicentem.

* * *

δάζουσα θεραπεύειν, ἀμφότεροι δὲ τὰ πρὸς ἀγγελίαν, ἐκδημίαν, ὑπηρεσίαν, δουλείαν, ὡς καὶ περὶ τοῦ κυρίου Ἡσαΐας ἔλεγεν φάσκων· „Δικαιῶσαι δίκαιον εὖ δουλεύοντα πολλοῖς". 2. ἕκαστος οὖν τὸν ἴδιον γνωριζέτω τόπον καὶ ἐκτελείτω αὐτὸν σπουδαίως, ὁμοφρόνως, ὁμοψύχως, γινώσκοντες τὸν τῆς διακονίας μισθόν. 3. ἔστωσαν δὲ καὶ ἀνεπαίσχυντοι εἰς τὸ ὑπηρετεῖσθαι τοῖς δεομένοις, ὡς καὶ ὁ κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς ὁ Χριστὸς „οὐκ ἦλθεν διακονηθῆναι, ἀλλὰ διακονῆσαι καὶ δοῦναι τὴν ψυχὴν αὐτοῦ λύτρον ἀντὶ πολλῶν"· οὕτως οὖν καὶ αὐτοὺς δεῖ ποιεῖν. κἂν δέῃ ψυχὴν ὑπὲρ ἀδελφοῦ ἀποθέσθαι, μὴ διστάσωσιν· οὐδὲ γὰρ ὁ κύριος καὶ σωτὴρ ἡμῶν Ἰησοῦς ὁ Χριστὸς ἐδίστασεν „τὴν ψυχὴν αὐτοῦ θείς", ὡς αὐτὸς ἔφη, „ὑπὲρ τῶν φίλων αὐτοῦ". 4. εἰ οὖν ὁ κύριος τοῦ οὐρανοῦ καὶ τῆς γῆς πάντα ὑπέμεινεν δι' ἡμᾶς, πῶς ἂν ὑμεῖς διακονῆσαι τοῖς δεομένοις ἐνδοιάσητε, μιμηταὶ ὀφείλοντες αὐτοῦ εἶναι τοῦ καὶ δουλείαν καὶ ἔνδειαν καὶ πληγὰς καὶ σταυρὸν δι' ἡμᾶς ὑπομείναντος; χρὴ οὖν καὶ ὑμᾶς δουλεύειν τοῖς ἀδελφοῖς ὡς Χριστοῦ μιμητάς· „Ὁ θέλων" γάρ, φησίν, „ἐν ὑμῖν εἶναι μέγας ἔστω ὑμῶν διάκονος, καὶ ὁ θέλων ἐν ὑμῖν εἶναι πρῶτος ἔστω ὑμῶν δοῦλος". 5. οὕτω γὰρ καὶ αὐτὸς ἔργῳ πεπλήρωκεν τὸ „εὖ δουλεύειν πολλοῖς", καὶ οὐ λόγῳ. „λαβὼν" γὰρ „λέντιον διεζώσατο, εἶτα βάλλει ὕδωρ εἰς τὸν νιπτῆρα" καὶ ἡμῶν ἀνακειμένων ἐπελθὼν πάντων ἡμῶν „ἔνιψεν τοὺς πόδας καὶ τῷ λεντίῳ ἐξέμαξεν"· τοῦτο δὲ ποιῶν ἐπεδείκνυεν ἡμῖν τὸ τῆς φιλαδελφίας ἀγαπητικόν, „ἵνα καὶ ἡμεῖς εἰς ἀλλήλους αὐτὸ ποιῶμεν". εἰ οὖν

---

3 Ies. 53, 11. — 7 Mt. 20, 28. — 11 Ioann. 15, 13. — 17 Mt. 20, 26. 27. — 19 Ies. 53, 11. — 20 Ioann. 13, 4. 5. — 24 Ioann. 13, 14. 15.

---

1 θεραπεύει b | τὰς h | 3 δίκαιον : τὸν δ. b o, + καὶ b | 6 ὑπηρετεῖν b o | 7 ὁ sec > b d h m | 9 αὐτοῖς m | 10 ὑπέρ : ἀντὶ m p v | 10/11 κύριος καὶ σωτὴρ ἡμῶν a D A : σωτὴρ (θεὸς b o) ἡμῶν καὶ κύριος b d h m o p v | 11 ὁ > d h | θεῖναι a | 12 εἰ : ὅτι b o | 14 διακονῆσαι : ἐὰν διακονίσειται b o | ἐνδοιάσετε h, ἐνδυάσετε m p (-σητε) v | 16 ἡμᾶς a b d h m o : ὑμᾶς p v | ὑπομείναντα b o | ὑμᾶς : ἡμᾶς b o | 17/18 μέγας . . διάκονος : πρῶτος . . δοῦλος m p v | 18/19 πρῶτος . . δοῦλος : μέγας . . διάκονος m p v | 19 οὗτος o | γὰρ > b o | ἔργῳ > b o | 19/20 τῶ . . δουλεύων o | 20 πολλοὺς h | 22 ἡμῶν > d m p v | 24 τὸ αὐτὸ b o

---

2. Cf. Ignat. ad Polyc. 1, 2.

Si ergo Dominus hoc fecit, vos, diaconi, nolite dubitare, ut super impotentes et infirmos hoc faciatis, quia operarii veritatis estis, Christi exemplo succincti. 6. Ministrate igitur cum dilectione, non murmurantes nec dubitantes; nam si ita agitis, secundum hominem facitis ea et non secundum Deum, et mercedem vestram similem diaconiae vestrae accipietis in die visitationis. 7. Oportet ergo vos, diaconi, visitare omnes, qui egent. Et de his, qui tribulantur, renuntiate episcopo; et debe⟨ti⟩s anima eius esse et mens, ad omnia excussior⟨es⟩ et oboedien⟨te⟩s ei.

---

4 Eph. 6, 7. 8. — 5 I Petr. 2, 12.

---

1 nolite : vultisne S | 4 nam si ita agitis : sin autem, si S | 8 mens S C : eritis L

---

6. *si ita agitis*] i. e. murmurantes et dubitantes. Syrus membrum sequens particula conditionali adiungens idem dicit.

* * *

XX. *Ὅτι ὑπὸ τριῶν ἢ δύο ἐπισκίπων ὀφείλει χειροτονεῖσθαι ὁ ἐπίσκοπος, ἀλλ' οὐχ ὑπὸ ἑνός· ἀβέβαιον γάρ.* Quod episcopus a tribus vel duobus episcopis debeat ordinari, non autem ab uno; id enim esse irritum. — Totum caput Constitutoris et praecedentibus nulla ratione apparente adiecta est. Auctor priusquam partem de clero agentem reliquit et ad rem aliam progressus est, etiam pauca de ordinando episcopo ac reliquo clero dicere voluisse videtur.

1. *ὑπὸ τριῶν κτλ.*] Repetuntur haec VIII, 27, 2; 47 can. 1. Episcopum a tribus saltem episcopis ordinandum fuisse docet iam historia Novatiani, qui tres episcopos coegit, ut manum sibi imponerent (Eus. H. E. VI, 43, 8). Synodus Nicaena c. 4 quidem vult, ut omnes provinciae episcopi in ordinando episcopo intersint, addit autem, in necessitate tres sufficere reliquis per litteras consentientibus. Synodus Arelatensis 314 decernens c. 20, ut consecrator septem vel, si non potuerit, minimum tres alios episcopos secum assumat, octo vel saltem quatuor postulat. Synodus Antiochena 341 c. 18 praecipit, ut omnes provinciae episcopi conveniant aut saltem pars maior. Constitutor ergo numerum etiam magis minuit quam synodus Nicaena. — *πρεσβύτερον κτλ.*] Cf. VIII, 47 can. 1.

2. De facultatibus presbyteri et diaconi cf. VIII, 28, 2—3. — *εὐλογεῖν τ. λ.*] i. e. benedicere vel benedictionem dare populo. Cf. II, 57, 19; III, 10, 1 not.; VIII, 28, 1—2. Balsamon ad synodum Constantinopolitanam sub patriarcha Nicolao habitam

ὁ κύριος ἡμῶν καὶ διδάσκαλος οὕτως ἐταπείνωσεν ἑαυτόν, πῶς ἂν ὑμεῖς ἐπαισχυνθήσεσθε τοῦτο ποιῆσαι τοῖς ἀδυνάτοις καὶ ἀσθενέσιν τῶν ἀδελφῶν, ἐργάται ὄντες ἀληθείας καὶ τῆς εὐσεβείας προστάται; 6. ἐξυπηρετεῖτε οὖν ἀγαπητικῶς, μὴ ἐπιγογγύζοντες μηδὲ διαστασιάζοντες· οὐ γὰρ δι' ἄνθρωπον ποιεῖτε, ἀλλὰ διὰ τὸν θεόν, καὶ τὸν μισθὸν τῆς διακονίας παρ' ἐκείνου ἀπολήψεσθε ἐν ἡμέρᾳ ἐπισκοπῆς ὑμῶν. 7. χρὴ οὖν ὑμᾶς τοὺς διακόνους ἐπισκέπτεσθαι πάντας τοὺς δεομένους ἐπισκέψεως, καὶ περὶ τῶν θλιβομένων ἀναγγέλλετε τῷ ἐπισκόπῳ ὑμῶν· ψυχὴ γὰρ αὐτοῦ καὶ αἴσθησις εἶναι ὀφείλετε, εὔσκυλτοι καὶ εὐήκοοι εἰς πάντα ὄντες αὐτῷ ὡς ἐπισκόπῳ ὑμῶν καὶ πατρὶ καὶ διδασκάλῳ.

XX. Ἐπίσκοπον δὲ προστάσσομεν χειροτονεῖσθαι ὑπὸ τριῶν ἐπισκόπων ἢ τὸ γοῦν ἔλαττον ὑπὸ δύο, μὴ ἐξεῖναι δὲ ὑπὸ ἑνὸς ὑμῖν καθίστασθαι, „ἡ γὰρ τῶν δύο καὶ τριῶν μαρτυρία" βεβαιοτέρα καὶ „ἀσφαλής"· πρεσβύτερον δὲ καὶ διάκονον ὑπὸ ἑνὸς ἐπισκόπου καὶ τὸν λοιπὸν κλῆρον· 2. μήτε δὲ πρεσβύτερον μήτε διάκονον χειροτονεῖν ἐκ λαϊκῶν κληρικούς, ἀλλὰ μόνον τὸν μὲν πρεσβύτερον διδάσκειν, ἀναφέρειν, βαπτίζειν, εὐλογεῖν τὸν λαόν, τὸν δὲ διάκονον ἐξυπηρετεῖσθαι τῷ ἐπισκόπῳ καὶ τοῖς πρεσβυτέροις, τοῦτ' ἔστι διακονεῖν, οὐ μὴν καὶ τὰ λοιπὰ ἐνεργεῖν.

---

5 Eph. 6, 7. 8. — 6 I Petr. 2, 12. — 14 Ioann. 8, 17; Mt. 8, 16.

---

1 καὶ + ὁ a o | 2 ἂν > b o | 3 ὄντες + τῆς h | ἀληθεῖς o | 4 ἀγαπητικοῖ b, -κοῖς o | μὴ a b h : καὶ μὴ d m p v | 5 ἐπιστασιάζοντες b o | δι' : διὰ a | τὸν > b | 6 τὸν > b o | 9 ἀναγέλλετε a b o D : ἀναγέλλειν τε d h (τε > h) m p v | αὐτῷ m p v | 10/11 καὶ εὐήκ. — ὄντες > m v | 11 καὶ πατρὶ > m p v | καὶ π. καὶ : καίπερ b | 12 προστάσσωμεν h p | 13 ὑπενὸς b o | 14 γάρ : δὲ o | 15 δὲ > d | 16 τῶν λοιπῶν κλήρων (κληρικῶν b o) a b o | δὲ a v : > b d h o p, + καὶ a | 17/18 τὸν μὲν πρ. διδ. : διδάσκειν πρεσβύτερον b o | 20 διενεργεῖν a | subscr. τέλος τοῦ περὶ χηρῶν βιβλίου m, τ. τοῦ τρίτου βιβλίου π. χ. p, περὶ χηρῶν ἐπληρώθη βιβλίον γ' v

---

Quaest. IX dicit: Ἐκκλησιαστικαὶ εὐλογίαι εἰσὶ πάντα τὰ παρὰ τῶν ἐπισκόπων καὶ τῶν ἱερέων ἐπ' ἐκκλησίας γινόμενα ἢ διδόμενα εἰς εὐχὴν καὶ στηριγμὸν τοῦ κοινοῦ λαοῦ (Migne PG 138, 948).

IV.

I. Si quis autem orphanus fuerit de Christianis puer vel virgo, bonum quidem est, si quis fratrum non habens filium puerum habuerit in locum filii, virginem vero accipiat, qui habet [puerum, id est] filium, qui tempore nuptiarum possit eam accipere; et sic opera eius consummabitur ad ministerium Dei. 2. Si qui autem non sunt tales, sed ambulant, ut hominibus placeant, confusionem habentes propter divitias suas et contemnunt membra orphanitatis, ipsi in tales incident, qui abundantiam eorum consumant: *Quae* enim *non manducarunt sancti, manducabunt Assyrii;* et: *Regionem vestram in conspectu vestro alienigenae consummabunt eam.*

II. Vos ergo, episcopi, solliciti estote de educatione eorum, ut nihil eis desit. 2. Et virginem, quamdiu velit nubi, date fratri;

8 ? — 9 Ies. 1, 7.

3/4 puerum id est > S C | 4 qui . . accipere : cui . . dare S cf. C | 5 consummata est L | 7 et contemnunt > S C, interpretamentum ut videtur | 9 manducabunt S C : manducarunt L | 10 vestram . . vestro : eorum . . eorum S | 12 fratri : viro uni ex fratribus S

4 *ἐὰν* b o a² A D : *ἵνα* a d h p v | 5 *προσλαμβανόμενος* h o | *τοῦτον* m p | *εἰς* > m | 6 *ὁ* > b o | *αὐτῇ* h m p v : *αὐτῷ* a d, *αὐτοῦ* b o | *τοῦ*

I, 2. *quae enim etc.*] Particula *enim* auctor indicat, dictum Scripturae vel proverbium aliquod se proferre. Locus, quem primum allegat, cum in S. Scriptura non legatur, libri alicuius apocryphi aut potius dictum proverbiale ex sensu S. Scripturae formatum esse videtur. Ad partem dicti alteram saltem propius accedit Ierem. 27 (hebr. 50), 17: *πρόβατον πλανώμενον Ἰσραήλ, λέοντες ἔξωσαν αὐτόν, ὁ πρῶτος ἔφαγεν αὐτὸν βασιλεὺς Ἀσσούρ.*

* * *

I. Titulus deest.

1. *διακονίας*] Cf. III, 13, 2.

2. *εἰ δέ τινες . . . περιπατῶν κτλ.*] Ut testes textus ostendunt, Constitutor illa verba e Didascalia recepit, deinde numero singulari adhibito perrexit, librarius Constitutionum autem mox anomaliam ab auctore exortam emendavit. — *τὸ εἰρημένον κτλ.*] Constitutor distincte dictum alius sequi annuit.

II. *Ὅπως χρὴ τὸν ἐπίσκοπον προνοεῖν τῶν ὀρφανῶν.* Quomodo episcopus debeat providere pupillis.

1. *μηδὲν ἐλλείποντες*] Cf. Barn. 21, 2, 8. — *τοῖς μὲν ὀρφανοῖς — βοήθειαν*] Eadem fere verba leguntur in Clementis epistula ad Iacobum c. 8 et 9, et ex ea aeque ac verba II, 6, 1; 57, 2—4 interpolata, a Constitutore deprompta esse videntur.

ΒΙΒΛΙΟΝ Δ.

ΠΕΡΙ ΟΡΦΑΝΩΝ.

I. *Ὀρφανοῦ δέ τινος γενομένου Χριστιανοῦ ἤτοι παιδὸς ἢ παρθένου, καλὸν μέν, ἐάν τις τῶν ἀδελφῶν οὐκ ἔχων τέκνον προσλαβόμενος τοῦτο ἔχῃ εἰς παιδὸς τόπον, τὴν δὲ παρθένον ὁ ἔχων υἱὸν δυνάμενον αὐτῇ ταῖς τοῦ γάμου ὥραις συγχρονίσαι συζεύξῃ· τοῦτο γὰρ οἱ ποιοῦντες ἔργον μέγα ἐπιτελοῦσιν, ὀρφανῶν πατέρες ὑπάρξαντες, καὶ παρὰ κυρίου τοῦ θεοῦ λήψονται τὸν μισθὸν τῆς διακονίας ταύτης.* 2. *εἰ δέ τινες οὐκ εἰσὶ τοιοῦτοι, ἀλλὰ κατὰ ἀνθρωπαρέσκειαν περιπατῶν ἐπαισχύνοιτο πλούσιος ὢν τὰ τῆς ὀρφανίας μέλη, τοῦ μὲν ὀρφανοῦ πρόνοιαν ποιήσεται „ὁ πατὴρ τῶν ὀρφανῶν καὶ κριτὴς τῶν χηρῶν", αὐτῷ δὲ ἐμπεσεῖται τοιοῦτος, ὅστις αὐτοῦ δαπανήσει τὴν φειδώ, καὶ γενήσεται ἐπ' αὐτῷ τὸ εἰρημένον· „Ἃ οὐκ ἔφαγον ἅγιοι, ταῦτα φάγονται Ἀσσύριοι", καθὼς καὶ Ἡσαΐας λέγει· „Τὴν χώραν ὑμῶν ἐνώπιον ὑμῶν ἀλλότριοι κατεσθίουσιν αὐτήν".*

II. *Ὑμεῖς οὖν, ὦ ἐπίσκοποι, μεριμνήσατε περὶ τῆς ἀνατροφῆς αὐτῶν, μηδὲν ἐλλείποντες αὐτοῖς, τοῖς μὲν ὀρφανοῖς παρέχοντες τὰ γονέων, ταῖς δὲ χήραις τὰ ἀνδρῶν, τοῖς ἀκμαίοις τοὺς γάμους, τεχνίτῃ ἔργον, ἀδρανεῖ ἔλεος, ξένοις στέγος, πεινῶσι ψωμόν, διψῶσι ποτόν, γυμνοῖς ἔνδυμα, νοσοῦσι θέαν, φυλακίταις βοήθειαν.* 2. *πρὸς τούτοις πλείων ὑμῖν ἔστω φροντὶς περὶ τῶν ἐν ὀρφανίᾳ, ὅπως αὐτοῖς μηδὲν ἐνδέῃ, τῇ μὲν παρθένῳ, μέχρις ἂν ἔλθῃ εἰς*

12 Ps. 67, 6. — 14 ? — 15 Ies. 1, 7. — 20 Mt. 25, 35. 36.

> d | *συγχρονῆσαι* a | 7 *συνζεύξῃ* b h (*-ξει*) o | *ἐπιτελέσωσιν* b | 8 *ὑπάρχοντες* b o | *κυρίου τοῦ* > m p v, *τοῦ* > d, *τοῦ θεοῦ* > b o | 9 *τῆς διακ. ταύτης* > b o | 9/10 *εἰ δέ τινες οὐκ εἰσὶ τοιοῦτοι, ἀλλὰ* b d o D : *εἰ δέ τις* a h m p v A | 10 *ανω ἀρεσκίαν* b | 11 *τοῦ μὲν ὀρφ.* : *τούτων μὲν* m | 12 *δ'* h | 13 *τοιοῦτος* : *ὁ τ.* h | *αὐτοῦ* : *αὐτῷ* b h o | 14 *ἐπ'* > m v | 15 *καὶ* > m p v | 15/16 *ἐνώπιον ὑμῶν* > b | 16 *αὐτὴν* + *καὶ ἠρήμωται κατεστραμμένη* b d o | 17 *ὦ* > h | *μεριμνήσατε* + *τὰ* a | *ἀναστροφῆς* h | 18 *παρέχοντες* : *παρασχόντες* d, > m v | 19 *τοὺς γάμους* : *τὰ τοῦ γάμου* b o, *τοὺς λόγους* m v | 20 *ἔλαιον* b | *ψωμόν* : *ἄρτον* b | 21 *πῶμα* b | *θέαν* a v A B : *θεράπειαν* b d h o p | *φυλακίται* o | 22 *πλεῖον* h p v | *ἔσται ὑμῖν* b d o | *περί* : *ὑπὲρ* b o | 23 *μηδὲν αὐτοῖς* m | *ἐνδέῃ τ. μ. παρθένῳ* : *ἔνδε ἦν* b, *ἐνδεὴν* o

puer[um] autem accipiens substantiam artem discat, ut mercedem dignam accipiat per artem, ut possit construere sibi et ea quae ad artem necessaria sunt instrumenta, et iam non gravet eam, quae ⟨a⟩ fratribus in eum facta est sine dolo caritas.

III. Nam vere beatus est, qui potest iuvare se, ut non tribulet locum orphani, peregrini et viduae; haec autem gratia a Deo est. 2. Vae autem his, qui habent et cum dolo accipiunt aut qui possunt sese iuvare et accipiunt. Unusquisque vero de accipientibus dabit rationem Domino Deo in die iudicii, quare acceperit. 3. Si enim in orphanitate constitutus est aut in paupertate aut per senectutis defectionem aut propter aegritudinis infirmitatem aut propter filiorum, quia multi sunt, nutrimenta accipit, qui talis, inquit, est, et laudabitur; altare is enim Dei deputatus est, a Deo et honorabitur, quoniam sine dubitatione pro his, qui dant illi, frequenter orat et non otiose accipiebat, sed pro eo, quod dabatur illi, merc⟨edem reddebat per orationem⟩, quantum virtus illius admittebat. Hi igitur in aeterna vita a Deo beatificabuntur.

---

3 I Tim. 5, 16. — 7 Didache 1, 5; Herm. Mand. II, 5 ?

---

1 acc. substantiam : cum adoleverit S | 2 ut : et vir factus S | 6 peregrini . . viduae ∾ S | 6 haec — est > S | 7/8 aut — accipiunt > S | 9 quare : quomodo S | 10 in orphanitate — paupertate : in pueritia orphanus S cf. C | 12 quia m. sunt > S | 12 inquit > S C | 13 est : + ideo S | 14/15 sine dub. — orat . . non ot. accipiebat ∾ S | 15/16 mercedem r. p. orationem C : orationem offerebat loco mercedis S, mercis L

II, 2. *acc. substantiam*] Syrus dicit: progressus aetate, id quod contextui consentaneum est. Si Syrus recte tradit, auctor fortasse scripsit *προκόπτων τὸν βίον*, et Latinus *βίον* eodem modo vertens ac supra III, 7, 8, verbo *προκόπτειν* sensum huic interpretationi accommodatum, voci ipsi autem adversantem attribuere cogebatur.

III, 2. Locus proxime accedit ad Didachen 1, 5: *οὐαὶ τῷ λαμβάνοντι . . . ὁ δὲ μὴ χρείαν ἔχων δώσει δίκην*, et ad Hermae Mandatum II, 5: *οἱ οὖν λαμβάνοντες ἀποδώσουσιν λόγον τῷ θεῷ . . οἱ δὲ ἐν ὑποκρίσει λαμβάνοντες τίσουσιν δίκην.*

* * *

2. *τῷ δὲ παιδὶ κτλ.*] Cf. Athan. (?) Can. 56 edd. Riedel et Crum 1904 p. 38.

III. *Τίνες ὀφείλουσιν ἐπικουρεῖσθαι κατὰ τὴν κυριακὴν διαταγήν.* Quinam adiuvandi sint secundum dominicam constitutionem.

1—IV, 1. Anastasius Quaest. XIV.

1. *ὁ κύριος κτλ.*] Dictum in Evangeliis non legitur. Actus apost. 20, 35 autem id Domino ipsi attribuunt di-

ὥραν γάμου καὶ ἐκδῶτε αὐτὴν ἀδελφῷ, τῷ δὲ παιδὶ χορηγίαν πρὸς τὸ καὶ τέχνην ἐκμαθεῖν καὶ διατρέφεσθαι ἐκ τῆς ἐπιχορηγίας, ἵνα, ὅταν δεξιῶς τὴν τέχνην κατορθώσῃ, τὸ τηνικαῦτα δύνηται καὶ τὰ τῆς τέχνης ἐργαλεῖα ἑαυτῷ πρίασθαι, ὅπως μηκέτι βαρύνῃ τὴν τῶν ἀδελφῶν ἀνυπόκριτον εἰς αὐτὸν ἀγάπην, ἀλλ' ἑαυτῷ ἐπιχορηγῇ.

III. *Καὶ γὰρ ἀληθῶς μακάριός ἐστιν, ὃς ἂν δυνάμενος βοηθεῖν ἑαυτῷ μὴ θλίβῃ τόπον ὀρφανοῦ ξένου τε καὶ χήρας,* (III) *ἐπεὶ καὶ ὁ κύριος „μακάριον εἶπεν εἶναι τὸν διδόντα ἤπερ τὸν λαμβάνοντα“.* 2. *καὶ γὰρ εἴρηται πάλιν ὑπ' αὐτοῦ· „Οὐαὶ τοῖς ἔχουσιν καὶ ἐν ὑποκρίσει λαμβάνουσιν, ἢ δυναμένοις βοηθεῖν ἑαυτοῖς καὶ λαμβάνειν παρ' ἑτέρων βουλομένοις· ἑκάτερος γὰρ ἀποδώσει λόγον κυρίῳ τῷ θεῷ ἐν ἡμέρᾳ κρίσεως“.* 3. *ὁ μὲν γὰρ δι' ἡλικίαν ὀρφανίας ἢ γῆρως ἀτονίαν ἢ νόσου πρόσπτωσιν ἢ τέκνων πολυτροφίαν λαμβάνων, ὁ τοιοῦτος οὐ μόνον οὐ μεμφθήσεται, ἀλλὰ καὶ ἐπαινεθήσεται· θυσιαστήριον γὰρ τῷ θεῷ λελογισμένος ὑπὸ τοῦ θεοῦ τιμηθήσεται ἀόκνως ὑπὲρ τῶν διδόντων αὐτᾷ διηνεκῶς προσευχόμενος, οὐκ ἀργῶς λαμβάνων, ἀλλὰ τῆς δόσεως αὐτοῦ, ὅση δύναμις, τὸν μισθὸν διδοὺς διὰ τῆς προσευχῆς· ὁ τοιοῦτος οὖν ἐν τῇ αἰωνίῳ ζωῇ ὑπὸ θεοῦ μακαρισθήσεται.*

---

4 I Tim. 5, 16. — 9 Act. 20, 35. — 10 Didache 1, 5; Herm. Mand. II, 5 ?

---

1 ἔκδοτε m | 2 καὶ sec > o | 3 ἵν' a m p v | δύναται h | 4 πρίασθαι : παρέχεσθαι m p v | 5 τήν : τινα a | ἑαυτὸν h | 6 ἐπιχορηγήσῃ b d o | 7 γὰρ > o | ὃς ἄν : ὅταν b d o | 7/8 βοηθεῖν ἑαυτῷ ∾ b o | 8 θλίβειν h | 9 εἶπεν : post διδόντα b, εἰπεῖν d | ἤπερ : εἴπερ h, ὑπὲρ b d o An | 11 ἢ : τοῖς b o | 12 αὐτοῖς b | ἑτέρωις διαβουλομένοις h | 12/13 ἑκάτερος — θεῷ a^2 i. m., > a | 12 γὰρ > b o | 13 δώσει o | 14 γήρως a d : γήρους rel | ἀτονίας b o | νόσους o | πρόπτωσιν h | 15 οὐ sec > b | 16 τῷ θεῷ a b o p v A : θεοῦ h D, > d | 17 λελογισμένον m p v | θεοῦ + καὶ b o | ἄοκνος o | 18 εὐχόμενος b o | ἀργῶν o | 19 ὅση : ὡς ἡ b p

---

centes: *μνημονεύειν τε τῶν λόγων τοῦ κυρίου Ἰησοῦ, ὅτι αὐτὸς εἶπεν· Μακάριόν ἐστιν μᾶλλον διδόναι ἢ λαμβάνειν.* Cf. Resch, Agrapha 1889 p. 150. — *ἤπερ*] Cf. VII, 28, 2.

2. *εἴρηται κτλ.*] Constitutor locum, quem auctor Didascaliae libere e Didache et Hermae Pastore deprompsisse videtur, distincte tanquam dictum Domini profert. Cf. I, 2.

IV. Qui habent autem et in hypocrisi accipiunt aut iterum, cum sunt pigri et cum debebant operari et iuvare sese et alios, ipsi accipientes praestabunt rationem, quoniam pauperum fidelium gravaverunt locum. 2. Qui enim habet pecunias et non erogat eas aliis neque ipse utitur, sed thesaurizat thesaurum sibi, qui perit, locum sortitus est serpentis super thesaurum dormientis et periclitatur per momenta, ut cum eo deputetur. 3. Qui autem habet ⟨et accipit⟩ in hypocrisim, non credidit Deo, sed iniquo mammonae; lucri causa verbum in hypocrisi portat et est repletus incredulitate. Qui talis ergo fuerit, periclitabitur et deputabitur cum infidelibus in condemnatione. 3. Qui ergo dat simpliciter omnibus, bene dat, sicut est illi, et est innocens. Qui autem propter tribulationem accipit ⟨et⟩ se pascit scite, [et] bene accipit et a Deo in vita aeterna constitutus glorificabitur.

V. Episcopi ergo et diaconi, observate altari Christi, id est viduis et orphanis, cum omni diligentia curam facientes de his quae accipiuntur cum scrupulositate, qualis est ille, qui dat, aut

---

3 Iob 22, 7. — 8 Mt. 6, 24.

---

2 sese et > S C | 5 sed : in terra S | 6 locum s. est serpentis S C : consimilabitur serpenti L | 7 per momenta > S | eo (sc. serpente) S : thesauro suo L | 8 et accipit S | 10 et dep. : deputari S | 11 in condemnatione > S | 12 bene — illi : dans bene facit S | 13 et S | se pascet scitus et L : cum parsimonia eis utitur quae accepit S | 14 constitutus : et in requie aeterna S | 15 obs. altari : estote assidui in ministerio altaris S | 17 accipiuntur : dantur S

---

1 *δι᾽ ὑποκρίσεως* b o, *δι᾽ ὑπόκρισιν* d An | 2 *ἐργαζόμενος* b d o | *καὶ* > m p v | *ἑτέρους* a | *ὀφειλήσει* d | *τῷ* a² i. m., > a | 4 *μεταδοὺς* b o | 4/5 *κεκλήρωκεν* a | 5 *ἐπὶ* b d o D : *ἐν* rel | *καὶ* sec a h : > b d m o p v | 6 *ἀληθὴς* > m | *φάσκουσα* : *λέγουσα* p v, *λ. ἀληθὴς* m | 7 *ἀπολλυμένω* a | *πέρα* m | 8 *ὀφελήσουσιν* b o | *φησὶν* > h | 9 *γὰρ* > b o | 10 *τοῦτον* h | 11 *δειλὸς* > b o | 13 *ὄλλυται* b, *ὄλλυνται* m o | 14 *ἐφελώμενος* b o | 14/15 *ἢ θαν. καρπ.* > b o | 18 *τῷ* pr > a | 19 *ὀρφανοὺς* o | 20 *φησὶν ὑμῶν* ∾ m p v, *ὃς* b | 20/21 *αὐτὸς — αὐτοῦ* > b o | 20 *γὰρ* > h | 21 *ἐμπιμπλᾶ* a |

IV. *Περὶ φιλαργυρίας.* De avaritia.

2. *τόπον ὄφεως κτλ.*] Cf. Basilius M. De legendis gentilium libris c. 8, Phaedr. Fab. IV, 19; Orat. de hac praesenti hominis vita et de serpente Hippolyto adscripta et nuperrime inventa, cuius summa communicatur in *Theolog. Literaturzeitung* 1903 p. 656; *Theolog. Revue* 1904 p. 151.

V. *Μετὰ ποίου φόβου χρὴ τῶν κυριακῶν μετέχειν συνεισφορῶν.* Cum quanto timore oporteat collationes dominicas sumere.

2. Eccl. 2, 25 et Zach. 9, 17 Constitutor etiam VII, 20, 1—2 inseruit.

IV. Ὁ δὲ ἔχων καὶ ἐν ὑποκρίσει λαμβάνων ἢ δι' ἀργίαν, ἀντὶ τοῦ ἐργαζόμενον βοηθεῖν καὶ ἑτέροις, δίκην ὀφλήσει τῷ θεῷ, ὅτι „πενήτων ἥρπασε ψωμόν". 2 (IV). ὁ γὰρ ἔχων ἀργύρια καὶ μὴ μεταδιδοὺς ἑτέροις μήτε μὴν αὐτὸς χρώμενος τόπον ὄφεως κεκλήρωται, ὅν φασιν ἐπὶ τοῖς θησαυροῖς καθεύδειν, καὶ ἔστιν καὶ ἐπ' αὐτῷ ἀληθὴς ἡ γραφὴ ἡ φάσκουσα· „Συνήγαγεν πλοῦτον, ἐξ οὗ οὐ γεύσεται", καὶ οὐδὲν αὐτῷ ὄφελος ὀλλυμένῳ παρὰ τῆς δίκης· „Οὐκ ὠφελήσει" γάρ, φησίν „ὑπάρχοντα ἐν ἡμέρᾳ ὀργῆς". 3. ὁ γὰρ τοιοῦτος οὐ τῷ θεῷ πεπίστευκεν, ἀλλὰ τῷ ἑαυτοῦ χρυσίῳ, θεὸν τοῦτο ἡγούμενος καὶ ἐπ' αὐτῷ πεποιθώς· ὑποκριτὴς ἀληθείας ὁ τοιοῦτος, προσωπολήπτης, ἄπιστος, εἴρων, δειλός, ἄνανδρος, κοῦφος, εὐχερής, μεμψίμοιρος, ἐπώδυνος, ἑαυτοῦ ἐχθρὸς καὶ οὐδενὸς φίλος. 4. τούτου τὰ χρήματα ὀλεῖται καὶ „ἀνὴρ ξένος ἔδεται αὐτά", ἢ ζῶντος ὑφελόμενος ἢ θανόντος καρπωσάμενος· „πλοῦτος" γὰρ „ἀδίκως συναγόμενος ἐξεμεθήσεται".

V. Παραινοῦμεν οὖν ταῖς χήραις καὶ τοῖς ὀρφανοῖς μετὰ παντὸς φόβου καὶ πάσης εὐλαβείας μεταλαμβάνειν τῶν αὐτοῖς χορηγουμένων, καὶ εὐχαριστεῖν τῷ θεῷ „τῷ διδόντι τοῖς πεινῶσι τροφὴν" καὶ ἐπ' αὐτῷ τοὺς ὀφθαλμοὺς ἐκτείνειν. 2. „Τίς" γάρ, φησίν, „ὑμῶν φάγεται ἢ τίς πίεται παρὲξ αὐτοῦ"; αὐτὸς γὰρ „ἀνοίγει τὴν χεῖρα αὐτοῦ καὶ ἐμπιπλᾷ πᾶν ζῶον εὐδοκίας, σῖτον νεανίσκοις καὶ οἶνον παρθένοις καὶ ἔλαιον εἰς εὐφροσύνην τῶν ζώντων, χόρτον τοῖς κτήνεσιν καὶ χλόην τῇ δουλείᾳ τῶν ἀνθρώπων", κρέα τοῖς θηρίοις, σπέρματα τοῖς ὀρνέοις καὶ πᾶσι τὴν πρόσφορον τροφήν. 3. διό φησιν καὶ ὁ κύριος· „Καταμάθετε τὰ πετεινὰ τοῦ οὐρανοῦ, ὅτι οὐ σπείρουσιν οὐδὲ θερίζουσιν οὐδὲ συνάγουσιν εἰς ἀποθήκας, καὶ ὁ πατὴρ ὑμῶν τρέφει αὐτά· οὐχ ὑμεῖς μᾶλλον διαφέρετε αὐτῶν; μὴ οὖν μεριμνήσητε λέγοντες· τί φάγομεν ἢ τί πίομεν; οἶδεν γὰρ ὁ πατὴρ ὑμῶν, ὅτι χρῄζετε τούτων ἁπάντων". 4. τοσαύτης οὖν τῆς παρ' αὐτοῦ προνοίας

3 Iob 22, 7. — 6 Iob 20, 18. — 8 Prov. 11, 4. — 9 Mt. 6, 24. — 13 Eccles. 6, 2. — 15 Iob 20, 15. — 18 Ps. 145, 7. — 19 Eccl. 2, 25. — 21 Ps. 144, 16. — Zach. 9, 17. — 23 Ps. 103, 14. 15. — 25 Mt. 6, 26. 31. 32.

24 σπέρμα o | τήν : τούτοις h | 25 καὶ > b o | 26 τοῦ οὐρανοῦ > h m v | οὐδὲ θερίζουσιν a d h A : > b m o p v | οὔτε m p v | 27 ὑμῶν : ἡμῶν b o, + ὁ οὐράνιος b o A | 28 λέγοντες > b o | 29 φάγωμεν . . πίωμεν h m, φάγετε . . πίετε b o | πίομεν + ἢ τί περιβαλόμεθα d | ὑμῶν + ὁ οὐράνιος b o | χρῄζωμεν b o | 30 πάντων b o | τοιαύτης p v

illa, quae dat, ut adescentur. 2. Iterum atque iterum dicimus, quoniam altare de laboribus iustitiae accipere debet ⁂ et viduae ministerium sanctum et acceptum offerent coram Deo omnipotenti per filium eius dilectum et spiritum eius sanctum, cui gloria et honor in saecula saeculorum. 3. Operam ergo et laborem impendite, ut in ministerio cordis puri ministretis viduis, ut, quae orant rogantque, ea confestim dentur una cum orationibus earum. 4. Sin autem episcopi socordes sunt neque in has res operam navant propter personarum acceptionem vel ob divitias immundas vel quia eas neglegunt neque indagant, rationem non simplicem reddent.

VI. Accipiunt enim ad victum pupillis et viduis subministrandum a divitibus, qui homines captivos in carcere tenent vel qui servis suis male utuntur vel dure tractant oppida sua vel pauperes premunt, 2. vel a sordidis et ab eis, qui corporibus suis abutuntur, vel a maleficis vel ab eis, qui detrahunt et addunt, vel ab iniustis actoribus vel ab iniustis accusatoribus vel a iudicibus personam accipientibus, 3. vel ab eis, qui coloribus pingunt vel idola faciunt, vel ab aurificibus et argentificibus et aerificibus furibus vel a publicanis iniustis vel ab eis, qui simulant se visa videre, vel ab eis, qui pondera mutant vel dolose metiuntur, vel a cauponibus aquam admiscentibus, 4. vel a militibus iniuste conversantibus vel ab homicidis vel a speculatoribus condemnationis vel ab omni magistratu imperii Romani, qui in bellis maculati sunt et sanguinem inno-

21 Prov. 20, 10. 23. — Ies. 1, 22. — 24 Prov. 6, 17.

1 ut adescentur (i. e. escentur, manducentur) : ad cibos S | 2 quoniam altare etc. : altare, quoniam viduae, cum ex opere iustitiae nutriuntur, ministerium sanctum etc. S | 5 saeculorum + amen Sm

VI—VII; IX—X. Anastas. Quaest. XII.

VI. *Τίνων αἱ καρποφορίαι δεκταὶ καὶ τίνων ἄδεκτοι.* Quorum oblationes recipiendae sint et quorum reiciendae.

1. Oblationes peccatorum vel excommunicatorum per ecclesiam reiciendas vel reiectas esse temporibus veteribus testantur Epiphanius Expos. fid. c. 23 (24), Gregorius Naz. Orat. 43 c. 52, synodi Illiberitana c. 28, Carthaginiensis quae vocatur quarta vel Statuta ecclesiae antiqua c. 93. 94, Autisiodorensis 585 (578) c. 17, Toletana 675 c. 4.

2. Cum gentiles cauponariam parum honestam esse censerent, ut Plato De legibus XI, non est mirum, Christianos de cauponibus, mercatoribus et negotiatoribus severe iudicasse. Cf.

ἀπολαύοντες καὶ τῶν παρ' αὐτοῦ μεταλαμβάνοντες ἀγαθῶν, αἶνον ἀναπέμπειν ὀφείλετε τῷ „ὀρφανὸν καὶ χήραν ἀναλαμβάνοντι“ παντοκράτορι θεῷ διὰ τοῦ ἠγαπημένου υἱοῦ αὐτοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ τοῦ κυρίου ἡμῶν, δι' οὗ ἡ δόξα τῷ θεῷ ἐν πνεύματι καὶ ἀληθείᾳ εἰς τοὺς αἰῶνας· ἀμήν.

VI. Χρὴ δὲ τὸν ἐπίσκοπον εἰδέναι, τίνων ὀφείλει δέχεσθαι καρποφορίας καὶ τίνων οὐκ ὀφείλει. 2. φυλακτέοι γὰρ αὐτῷ πρὸς δόσιν κάπηλοι· „οὐ δικαιωθήσεται“ γὰρ „κάπηλος ἀπὸ ἁμαρτίας“. περὶ αὐτῶν γάρ που καὶ Ἡσαΐας ὀνειδίζων τὸν Ἰσραὴλ ἔλεγεν· „Οἱ κάπηλοί σου μίσγουσιν τὸν οἶνον ὕδατι“. 3. φευκτέοι δ' αὐτῷ καὶ πόρνοι, „οὐ προσοίσεις“ γὰρ „τῷ κυρίῳ μίσθωμα πόρνης“· καὶ ἅρπαγες καὶ τῶν ἀλλοτρίων ἐπιθυμηταὶ καὶ μοιχοί, βδελυκταὶ γὰρ αἱ τούτων θυσίαι τῷ θεῷ. 4. ἀλλὰ καὶ οἱ ἐκθλίβοντες χήραν καὶ ὀρφανὸν καταδυναστεύοντες καὶ τὰς φυλακὰς πληροῦντες ἀναιτίων ἢ καὶ τοῖς ἑαυτῶν οἰκέταις πονηρῶς χρώμενοι, πληγαῖς φημι καὶ λιμῷ καὶ κακοδουλίᾳ, ἢ καὶ πόλεις ὅλας λυμαινόμενοι φευκτέοι ἔστωσάν σοι, ὦ ἐπίσκοπε, καὶ αἱ τούτων προσφοραὶ μυσαραί. 5. παραιτήσῃ δὲ καὶ ῥᾳδιουργοὺς καὶ ῥήτορας ἀδικίᾳ συναγωνιζομένους καὶ εἰδωλοποιοὺς καὶ κλέπτας καὶ τελώνας ἀδίκους καὶ ζυγοκρούστας καὶ δολομέτρας, καὶ στρατιώτην συκοφάντην, μὴ „ἀρκούμενον τοῖς ὀψωνίοις, ἀλλὰ τοὺς πένητας διασείοντα“, φονέα τε καὶ δήμιον καὶ δικαστὴν παράνομον, πραγμά-

3 Ps. 145, 9. — 8 Sirach 26, 29. — 10 Ies. 1, 22. — 11 Deut. 23, 18. — 20 Prov. 20, 10. 23. — 21 Luc. 3, 14.

1 ἀπωλαβώντες b | μεταλαμβάνοντες : ἀπολαύοντες d, τε πάντων o, > b | 3/4 τοῦ κυρίου ἡμῶν Ἰ. Χρ. h | 4 δι' a b h o A : μεθ' d m p v | οὗ + αὐτῷ d m v | τῷ — ἀληθείᾳ a b h o A : σὺν τῷ ἁγίῳ πνεύματι d m p v | 7 φυλακταίον b, -τέων o | 8 ἀπό : περὶ a | 10 δὲ b m o p v | 11 καὶ > b h o | τῷ > h | 12 τῶν ἀλλοτρίων > b o | 13 τῷ : παρὰ a | 14 χήρας καὶ ὀρφανοὺς h | καὶ sec + οἱ b o | 15/16 ἐπιχρώμενοι b o | 18/19 μυσαραὶ (μυσεραὶ h) — συναγωνιζομένους : μὴ σαξωμένους b o | 18 παραίτησαι m v, παραιτοῦ p | 20 γυγοκρ. b o | 21 τοῖς + ἰδίοις h | 22 δικαστὴν + ἀπανον b o

Tertull. De idololatria c. 11; Lactant. Instit. V, 17; Epiphan. Expos. fid. c. 23 (24); Gregor. Naz. Ep. 2; Opus imperf. in Matth. 21, 12; 22, 5.

5. τελώνας ἀδίκους] Tertullianus De pudic. c. 9 publicanos ex officio peccatores appellat. — ζυγοκρούστας κ. δ.] Cf. Clem. epist. ad Iacobum

centem effuderunt sine iudicio, qui iudicia pervertunt, qui furti causa improbe ac dolose conversantur cum paganis et omnibus pauperibus, 5. et ab idololatris aut immundis aut usuras et superabundantias accipientibus. 6. Qui igitur rebus ab illis provenientibus nutriunt viduas, noxii in iudicio invenientur in die Domini, quia scriptura dixit: *Melius est comedere olera in caritate et amicitia quam mactare tauros saginatos in odio.* 7. Cum enim vidua nutritur pane solo ex opere probitatis, proderit ei; cum autem multa ei dantur ex opere iniustitiae, detrimentum ei erit. 8. Et iterum cum nutritur ex opere iniustitiae, ministerium et orationem suam non potest offerre in puritate coram Deo; neque, etiamsi iustissima est et orat pro improbis, oratio ipsius exauditur pro illis, praeterquam pro se sola, quia Deus cordium inspector cum iudicio ac discretione suscipit orationes. 9. Cum autem precantur pro eis, qui peccaverunt et paenitentiam agunt, exaudientur preces ipsarum. Qui vero in peccatis sunt nec paenitentiam agunt, ei non solum non exaudientur orantes, sed improbitates suas etiam commemorant coram Deo.

VII. Propterea, episcopi, fugite et evitate subministrationes talium, quoniam scriptum est: *Non offeres in altari Dei quidquam nec pretii canis nec mercedis meretricis.* 2. Si enim viduae ob suam caecitatem orant pro fornicatoribus et legis transgressoribus neque exaudientur, non accipientes, quae rogant, necessario infamiam verbo infertis regimine vestro malo, quasi non sit Deus bonus atque

---

3 Ezech. 18, 17. — 6 Prov. 15, 17. — 13 Act. 1, 24; 15, 8. — 20 Deut. 23, 18.

---

1 *μιαρὸν* d p An, *μιερὸν* b, *λιέρὸν* o | 2 *πάντα ὁντινοῦν πονηρὸν* a | *ἑτέρου* + *τινὸς* d | *πονηροῦ* > b o | 3 *διαμαχόμενον* a, *διαμαχομένους* v, *μαχόμενον* o | 4 *παρὰ θεῷ* > b o | *παρὰ* + *τῷ* d | *τοιούτων* : *τῶν τ.* a | 5/6 *τῷ τοῦ θεοῦ κριτηρίῳ* m p v An | 7 *Βασιλείοις* h o cf. I, 5, 2; 6, 4. 11 : *βασιλείαις* rel | *θεῷ* b o | 8 *τῷ* > h | *ᾧ* : *ὡς* d, *ὅ* p | *ὁ* > d m p v | 9 *καὶ*

---

c. 10. — *παντὸς κτλ.*] sc. eorum munera. Interpolator Accusativo neglegenter Genetivum subiunxit.

6. *Ἀδωνίας*] Cum S. Scriptura nomen prophetae reticeat, variae feruntur sententiae, de quibus copiose agit Cotelerius.

VII. *Ὅτι αἱ τῶν ἀναξίων καρποφορίαι, ἕως ἂν ὦσι τοιοῦτοι, οὐ μόνον οὐκ ἐξιλεοῦνται θεόν, ἀλλ᾽ ἐκ τῶν ἐναντίων κινοῦσιν αὐτὸν πρὸς ἀγανάκτησιν.* Quod indignorum hominum oblationes, quamdiu ii tales sunt, non modo non placant Deum, sed contra ad indignationem eum provocant.

1. Anastasius Quaest. I.

των ἀνατροπέα, ἀνθρώπων ἐπίβουλον, μιαρῶν ἐργάτην, μέθυσον, βλάσφημον, κίναιδον, τοκογλύφον, καὶ παντὸς ἑτέρου πονηροῦ καὶ τῇ γνώμῃ τοῦ θεοῦ διαμαχομένου, ὅτι λέγει ἡ γραφὴ „βδελυκτοὺς εἶναι παρὰ θεῷ“ πάντας τοὺς τοιούτους. 6. οἱ γὰρ παρὰ τοιούτων δεχόμενοι καὶ τρέφοντες χήρας καὶ ὀρφανοὺς ὑπεύθυνοι τῷ κριτηρίῳ τοῦ θεοῦ γενήσονται, ὥσπερ καὶ Ἀδωνίας ὁ ἐν ταῖς Βασιλείοις προφήτης παρακούσας θεοῦ καὶ φαγὼν ἄρτον καὶ πιὼν ὕδωρ ἐν τῷ τόπῳ ᾧ ἀπεῖπεν αὐτῷ ὁ κύριος διὰ τὴν τοῦ Ἱεροβοὰμ ἀσέβειαν, καὶ ὑπὸ λέοντος ἀναιρεθείς. 7. ὁ γὰρ ἐκ κόπου διακονούμενος ἄρτος χήραις δίκαιος μᾶλλον, κἂν ᾖ βραχὺς καὶ ὀλίγος, ἢ ὁ ἐξ ἀδικίας καὶ συκοφαντίας, κἂν ᾖ πολὺς καὶ ἐξησκημένος· λέγει γὰρ ἡ γραφή· „Κρεῖσσον ὀλίγον τῷ δικαίῳ ὑπὲρ πλοῦτον ἁμαρτωλῶν πολύν“. 8. εἰ δὲ καὶ ἐξ ἀσεβῶν φαγοῦσα χήρα καὶ ἐμπλησθεῖσα προσεύξεται ὑπὲρ αὐτῶν, οὐκ εἰσακουσθήσεται, ὅτι ὁ καρδιογνώστης θεὸς μετὰ κρίσεως ἀπεφήνατο περὶ τῶν ἀσεβῶν λέγων· „Ἐὰν στῇ Μωσῆς καὶ Σαμουὴλ πρὸ προσώπου μου ὑπὲρ αὐτῶν, οὐκ εἰσακούσομαι αὐτῶν· καὶ σὺ μὴ προσεύχου ὑπὲρ τοῦ λαοῦ τούτου καὶ μὴ ἀξίου ἐλεηθῆναι αὐτοὺς καὶ μὴ προσέλθῃς μοι περὶ αὐτῶν, ὅτι οὐκ εἰσακούσομαί σου“. 9 (VII). οὐ μὴν δὲ ἀλλὰ καὶ οἱ ἐν ἁμαρτίαις γενόμενοι καὶ μὴ μεταγνόντες οὐ μόνον οὐκ εἰσακουσθήσονται προσευχόμενοι, ἀλλὰ καὶ τὸν θεὸν παροξυνοῦσιν ὑπομιμνήσκοντες αὐτὸν τῆς ἑαυτῶν μοχθηρίας.

VII. Περιΐστασθε οὖν τὰς τοιαύτας διακονίας ὡς „ἄλλαγμα κυνὸς καὶ μίσθωμα πόρνης“· ἑκάτερα γὰρ τοῖς νόμοις ἀπηγόρευται. 2. οὔτε γὰρ Ἐλισσαῖος τὰ παρὰ τοῦ Ἀζαὴλ προσκομισθέντα ἐδέξατο, οὔτε Ἀχίας τὰ παρὰ τοῦ Ἱεροβοάμ· εἰ δὲ οἱ τοῦ θεοῦ προφῆται τὰ παρὰ τῶν ἀσεβῶν οὐ προσήκαντο ξένια, δίκαιον μήτε ὑμᾶς, ὦ ἐπίσκοποι. ἀλλὰ καὶ „Σίμων“ ὁ μάγος ἐμοὶ Πέτρῳ

3 Prov. 17, 15. — 7 III Reg. 13. — 12 Ps. 36, 16. — 15 Act. 1, 24; 15, 8. — 16 Ier. 15, 1; 7, 16. — 23 Deut. 23, 18. — 25 IV Reg. 8. — 26 III Reg. 14. — 28 Act. 8, 18—20.

> a | λεόντων m v | ἀνειρέθη b o | 10 χήραις + καὶ ὀρφανοῖς γνησίως b o, + γνησίως d | ᾖ : ἦν o, > m p v | 11 ὁ > a | ἐκ συκοφ. καὶ ἐξ ἀδικίας b d o | ᾖ : εἴη b o | 13 φαγοῦσα + ἡ h | χήρα : χειρὶ m | 14 προσεύχηται b d o | 16 Σαμουὴλ a b h o A An : Ἀαρὼν d m p v | ὑπὲρ : περὶ h | 17 ὑπὲρ a An : περὶ rel LXX | 18 ἀξιώσαι b o | 19 μοι > m | 19/20 οὐ μὴν δὲ > m v | 23 ἄλλαγμα a² i. m., ὕλαγμα a | 25 γὰρ + ὁ d p v An | τὰ > o | 25/26 κομισθέντα a | 26 τὰ > a d | 27 δίκαιον + ἦν b o | 28 μηδὲ m p v, οὐδὲ An

largiens. 3. Cavete ergo magnopere, ne ministretis altari Dei subministrationibus illegitimis; non est enim, quod dicitis: nescimus. Nam audistis, quod scriptura dicit: *Recede ab iniquo, et non timebis, et tremor non appropinquabit tibi.*

VIII. Et si dicitis: hi sunt, qui soli eleemosynas dant, et nisi ab eis sumamus, unde pupilli ac viduae administrabuntur atque afflicti? dicit vobis Deus, quod ideo accepistis dona levitarum, primitias et sacrificia populi vestri, ut nutriamini atque etiam abundetis neque inopia pressi accipiatis ab improbis. 2. Sin autem ecclesiae tam pauperes sunt, ut egeni a talibus nutriendi sint, praestat vos fame perire quam accipere ab improbis. 3. Indagate ergo ac probate, ut accipiatis a fidelibus, qui participes sunt ecclesiarum et recte conversantur, ut nutriatis afflictos; ab excommunicatis vero nihil accipite, usque dum membra ecclesiae fieri merentur. 4. Sin autem inopia laboretis, dicite fratribus, et inter se collectam facient ac dabunt, atque sic ministrate in iustitia.

IX. Et docete ac dicite populo vestro, quod scriptum est: *Honora Dominum de opere probitatis et de primitiis omnium fructuum tuorum.* 2. Ex iusto ergo fidelium labore nutrite ac vestite in-

---

3 Ies. 54, 14. — 18 Prov. 3, 9.

---

1 *προσενέγκας* b o | *ὠνητήν* : *ὢν* b o | 2 *μή* : *οὐ* m p | 3 *αὐτὸν* > b o | *ἐδησάμεθα* : *ἀρασάμεθα* b o, *καθυπεβάλομεν* d | *ἐννοία* b o | 4 *θεόν* : *τὸν θ.* b o | *κτήσασθαι* m p v | *φευκτέον* b o | 5 *δυσσυνειδίστους* b o | 6 *ἀπέχου* a h An : *ἄπεχε* d m p v, *ἀπέχεται* b o | *γὰρ φησίν* : *δὲ* b o | *φησίν* : post *ἀδίκου* d | 7 *οὐκ ἐγγ. σοι* : *λίψεται ἀπάτου* m | 8 *λέγετε* h |

VIII. *Ὅτι βέλτιον ἐκ κόπου ἰδίου παρέχειν ταῖς χήραις, κἂν ᾖ εὐτελῆ καὶ ὀλίγα, ἢ τὰ παρὰ τῶν ἀσεβῶν, κἂν πολλὰ καὶ μεγάλα τυγχάνῃ· βέλτιον γὰρ λιμῷ διαφθαρῆναι ἢ παρὰ ἀσεβῶν συνεισφορὰν δέξασθαι.* Quod praestet ex proprio labore dare viduis, quamvis exilia et pauca sint, quam ex donis impiorum, etsi multa et magna exsistant; fame enim perire praestat quam ab impiis collationem accipere.

2. *λυσιτελεῖ διαφθαρῆναι κτλ.*] Similiter Tertullianus De idolol. c. 12; Chrysostomus In Matth. hom. 85 (86) c. 3: *βέλτιον λιμῷ τηκόμενον περιορᾶν ἢ τρέφειν ἀπὸ τοιούτων.* Mitior autem est sententia synodi S. Patricii c. 2: Contentus tegumento et alimento tuo cetera dona iniquorum reproba, quia non sumit lucerna, nisi quo alitur (Harduini Concil. coll. I, 1794).

IX. *Ὅτι χρὴ προτρέπεσθαι τὸν λαὸν ὑπὸ τοῦ ἱερέως εὐποιεῖν τοὺς πένητας, ὡς καὶ ὁ Σολομὼν ὁ σοφός.* Quod populus a sacerdote provocari debeat ad benefaciendum pauperibus exemplo Salomonis sapientis.

καὶ Ἰωάννῃ „χρήματα προσενεγκὼν“ ἐπειρᾶτο ὠνητὴν τὴν ἀτίμητον χάριν λήψεσθαι· ἅπερ μὴ προσηκάμενοι ἀραῖς αἰωνίοις αὐτὸν ἐδησάμεθα, „ὅτι τὴν δωρεὰν τοῦ θεοῦ“ οὐκ εὐνοίᾳ τῇ πρὸς θεόν, ἀλλὰ „χρημάτων ἐναλλαγῇ ἐνόμισεν κτᾶσθαι“. 3. φεύγετε οὖν τὰς δυσσυνειδήτους εἰς τὸ θυσιαστήριον τοῦ θεοῦ εἰσφοράς· „Ἀπέχου“ γάρ, φησίν, „ἀπὸ ἀδίκου, καὶ οὐ φοβηθήσῃ καὶ τρόμος οὐκ ἐγγιεῖ σοι“.

VIII. Ἀλλ᾿ ἐὰν λέγητε, ὅτι οἱ διδόντες τὰς ἐλεημοσύνας οὗτοί εἰσιν, κἂν μὴ λάβωμεν παρ᾿ αὐτῶν, πόθεν αἱ χῆραι ὑπηρετηθήσονται παρ᾿ ἡμῶν καὶ οἱ ἐνδεεῖς τοῦ λαοῦ; ἀκούσεσθε παρ᾿ ἡμῶν, ὅτι διὰ τοῦτο ἐλάβετε δόματα λευιτῶν, τὴν καρποφορίαν τοῦ ἐν ὑμῖν λαοῦ, ἵνα ἐπαρκῆτε καὶ ἑαυτοῖς καὶ τοῖς δεομένοις, καὶ μὴ ἐνδείᾳ συνεχόμενοι παρὰ πονηρῶν λαμβάνητε. 2. εἰ δὲ οὕτως ἀποροῦσιν αἱ ἐκκλησίαι, λυσιτελεῖ διαφθαρῆναι, ἢ παρ᾿ ἐχθρῶν τοῦ θεοῦ λαβεῖν τι ἐφ᾿ ὕβρει καὶ χλεύῃ τῶν αὐτοῦ φίλων· περὶ γὰρ τῶν τοιούτων καὶ ὁ προφήτης λέγει· „Ἔλαιον ἁμαρτωλοῦ μὴ λιπανάτω τὴν κεφαλήν μου“. 3. δοκιμασταὶ οὖν γίνεσθε τῶν τοιούτων· καὶ παρὰ μὲν τῶν ὁσίως περιπατούντων λαμβάνετε καὶ τοῖς θλιβομένοις χορηγεῖτε, παρὰ δὲ ἀποσυναγώγων μὴ λαμβάνετε, πρὶν ἂν τῆς ἐκκλησίας εἶναι μέλη καταξιωθῶσιν. 4. εἰ δὲ ἐπιλείποι δόμα, προσάγγελλε τοῖς ἀδελφοῖς, καὶ ἐξ αὐτῶν συλλογὴν ποιησάμενος διακόνει τοῖς ὀρφανοῖς καὶ ταῖς χήραις ἐν δικαιοσύνῃ.

IX. Λέγε δὲ τῷ ὑπὸ σὲ λαῷ ἃ καὶ Σολομὼν ὁ σοφός· „Τίμα τὸν κύριον ἀπὸ σῶν δικαίων πόνων καὶ ἀπάρχου αὐτῷ ἀπὸ σῶν καρπῶν δικαιοσύνης, ἵνα πιμπλᾶται τὰ ταμιεῖά σου πλησμονῆς σίτου, οἴνῳ δὲ αἱ ληνοί σου ἐκβλύζωσιν“. 2. ἐκ τοῦ δικαίου οὖν κόπου τῶν πιστῶν τρέφετε καὶ ἀμφιέννυτε τοὺς ὑστερουμένους,

6 Ies. 54, 14. — 16 Ps. 140, 5. — 23 Prov. 3, 9. 10.

τὰς > d | 9 κἂν : καὶ εἰ d | λάβομεν d, λάβοιμεν a h | 10 παρ᾿ ἡμῶν > m p v | λαοῦ h m p v A cf. D : + τραφῶσιν o, διατραφῶσιν a b d | 11 δόματα b o p v A D : δόμα a d h | 12 ἵν᾿ m v, > p | 13 ἐνδείᾳ : ἐνδείας b, ἐν ἀπορίᾳ a | 14 λυσιτελεῖ : + ἂν p, ἄν τινα b o | παρὰ m o p v | 15 ἑαυτοῦ d | 16 ἁμαρτωλῶν b o | 19 ἀποσυναγώγων : + συναγώγων b, ἀπίστων d i. m. | 20 εἶναι : post μέλη d, > b o | καταξιωθῶσιν + γενέσθαι b o | ἐπιλείποι d h o v : ἐπιλείπει b, ἐπιλίποι a m p | 21 προσαγγέλλετε b d o | 22 διάκονοι o | ἐν δικαιοσύνῃ : διακονήτωσαν b o | 23 λέγεται b | 25 πιμπλᾶται a b o : πίμπληται d m, πίμπλανται h, πίμπληνται v, ἐμπίμπλανται p | σου τὰ ταμ. m p v | ταμεῖα d m o p v, ταμία b | πλησμονὴν o | 27 πόνου b | τοὺς πιστοὺς b o

digentes, et quae ab eis dantur, sicut praediximus, dispertite in tempore ad redemptionem fidelium, liberantes servos et captivos et vinctos et eos, qui vi abducti et qui a multitudine plebis condemnati sunt et qui ad venationem vel ad metalla vel ad exilium damnati sunt, quique ad ludum condemnati sunt et afflicti. Eant diaconi ad eos et unumquemque eorum visitent eisque dispertiant, quod eis opus est.

X. Si vero unquam fit, ut cogamini a quopiam improborum inviti accipere aliquid argenti, nolite eo uti ad cibum, sed, si paulum est, impendite in lignum ad ignem faciendum vobis et viduis, ne vidua inde accipiens inopia afflicta aliquem victum sibi emat. 2. Et sic viduae, iniquitate non pressae, precantes omnia bona a Deo accipiunt, quae rogant atque orant, omnes simul, singulae quoque earum seorsim, et vos iterum non eritis capti in his peccatis.

XI. Docete filios vestros artificia apta ac salubria ad pietatem, ne propter otium luxuriae inserviant neque, a parentibus suis non instructi, mala opera faciant sicut gentiles. 2. Propterea nolite eis parcere, eos arguentes et castigantes et erudientes; nam castigantes eos non interficitis, sed potius vivificatis eos, quemadmodum et Dominus noster nos docet in Sapientia sic dicens: *Castiga filium tuum, quoniam sic ei spes est; nam percutis eum virga, liberabis*

---

18 Prov. 23, 13. — 20 Prov. 29, 18. — 21 Prov. 23, 14.

---

3 a mult. plebis Sm Sc : iniuste Sp

---

2 *διακονοῦντες* + *αὐτὰ* b o | *τοὺς* a h An : > b d m o p v | 3 *δούλους* + *καὶ* d m p v | *ἐπηρεαζ.* > b o | 5 *ἀπαγομένους* h | 6 *ἐκπριᾶσθαι* h | *κτεινομένου* b o | 7 *γένηται* a A An cf. D : *γένη καὶ* h, *γένηται καὶ* b d m o p v | *δέξησθε* d h m p v | *ἀνοσίου δέξ.* b d o | 8 *ἄκοντας* An : *ἄκοντες* G | *ἀνθρακιὰς* h, *ἄνθρακας* b o | *αὐτὸ* a h, *αὐτῷ* b o : *αὐτὰ* d p v | 9 *ἡ* >

XI. In Didascalia hoc caput, quod est Syro vigesimum secundum, inter libros V et VI Constitutionum locum habet. Respiciens ordinem huius operis particulam in fine libri IV pono.

* * *

2. *προειρήκαμεν*] sc. c. 8, 4, quem locum auctor respicit, addens, quomodo collectio praeter viduas et orphanos adiuvandos adhibenda sit.

X. *Διάταξις, ἵν' ἐάν τις τῶν ἀσεβῶν βίᾳ προσρίψῃ χρήματα τοῖς ἱερεῦσιν, εἰς ξύλα καὶ ἀνθρακιὰν ἀναλώσωσι ταῦτα, ἀλλὰ μὴ εἰς διατροφάς.* Constitutio, ut, si quis impius vi pecuniam sacerdotibus proiecerit, in ligna et carbones eam insumant, nec vero in escas.

3. *οὐ τῇ φύσει . . ἀλλὰ τῇ γνώμῃ*] Cf. VII, 2, 3.

XI. *Περὶ γονέων καὶ παίδων.* De parentibus et filiis.

καὶ τὰ ἐξ αὐτῶν, ὡς προειρήκαμεν, ἀθροιζόμενα χρήματα διατάσσετε διακονοῦντες εἰς τοὺς ἀγορασμοὺς τῶν ἁγίων, ῥυόμενοι δούλους, αἰχμαλώτους, δεσμίους, ἐπηρεαζομένους, ἥκοντας ἐκ καταδίκης διὰ τὸ ὄνομα τοῦ Χριστοῦ ὑπὸ τυράννων εἰς μονομαχίαν καὶ θάνατον· λέγει γὰρ ἡ γραφή· „Ῥῦσαι ἀγομένους εἰς θάνατον καὶ ἐκπρίου κτεινομένους, μὴ φείσῃ“.

X. Ἐὰν δέ ποτε ἀνάγκη γένηται παρά τινος δέξασθαι ἀνοσίου ἄκοντας ἀργύριον, εἰς ξύλα καὶ ἀνθρακιὰν αὐτὸ δαπανήσατε, ἵνα μὴ λαβοῦσα ἡ χήρα ἐξ αὐτοῦ τι ἢ ὁ ὀρφανὸς ἀναγκασθῇ ὠνήσασθαι τροφὴν ἢ πόμα παρὰ τὸ προσῆκον· δίκαιον γὰρ τὰ παρὰ τῶν ἀσεβῶν ταῦτα πυρὸς εἶναι κατανάλωμα, οὐκ εὐσεβῶν βρῶμα. 2. ταῦτα δὲ καὶ ὁ νόμος διαγορεύει, θυσίαν ὀψισθεῖσαν ἄβρωτον ἀποκαλῶν καὶ πυρὶ ταύτην ἀναλίσκεσθαι κελεύων. 3. οὐ γὰρ τῇ φύσει φαῦλα τὰ προσφερόμενα, ἀλλὰ τῇ γνώμῃ τῶν προσκομιζόντων αὐτά. 4. τοῦτο δὲ προστάσσομεν ἐπὶ τῷ μὴ ἀποστρέφειν τοὺς πλησιάζοντας ὑμῖν, εἰδότες καὶ τὴν συντυχίαν πολλάκις ἐπωφελῆ τοῖς ἀσεβέσιν γεγενῆσθαι τὴν πρὸς τοὺς εὐσεβεῖς, ἐπιβλαβῆ δὲ μόνην τὴν κατὰ τὴν θρησκείαν κοινωνίαν. 5. ταῦτα μὲν οὖν ἐπὶ τοσοῦτον, ἀγαπητοί, εἰρήσθω ὑμῖν πρὸς ἀσφάλειαν ὑμῶν.

XI. „Οἱ μέντοι πατέρες παιδεύετε τὰ τέκνα ὑμῶν ἐν κυρίῳ, ἐκτρέφοντες αὐτὰ ἐν παιδείᾳ καὶ νουθεσίᾳ κυρίου“, καὶ διδάσκετε αὐτὰ ἐπιτηδείους καὶ ἁρμοζούσας τῷ λόγῳ τέχνας, ἵνα μὴ διὰ τῆς εὐκαιρίας στρηνιάσαντα καὶ ἀνεπιτίμητα ὑπὸ τῶν γονέων μείναντα, πρὸ ὥρας ἀνέσεως τυχόντα, ἀφηνιάσωσιν τοῦ καλοῦ. 2. διὸ μὴ εὐλαβεῖσθε αὐτοῖς ἐπιπλήσσειν, σωφρονίζοντες αὐτὰ μετὰ ἐμβριθείας· οὐ γὰρ ἀποκτενεῖτε αὐτὰ παιδεύοντες, μᾶλλον δὲ σώσετε αὐτά, καθώς που καὶ ὁ Σολομὼν ἐν τῇ Σοφίᾳ φησίν· „Παίδευε υἱόν σου, καὶ ἀναπαύσει σε· οὕτως γὰρ ἔσται σοι εὔελπις·

5 Prov. 24, 11. — 12 Lev. 19, 6. — 20 Eph. 6, 4. — 26 Prov. 23, 13. — 28 Prov. 29, 17; 19, 18.

d m p v | ὁ > b d o p v | 10 ἢ : καὶ b h | 11 τῶν > a | καταν. : καταναλώματα καὶ b o, παρανάλωμα h | βρώματα b o | 14/15 προσκομιζόντων a d h : προσφερόντων b m o p v | 15 αὐτὰ + δολίως b o | προστάσσωμεν h | τῷ b h a² i. m. : τοῦ m p v, τὸ a d | 17 ἀσεβεῖς h | γίνεσθαι m p v | 18 τὴν sec > b d o m | 19 ἀγαπητοὶ (+ καὶ b o) ἐπὶ τοσοῦτον b d o | 21 κυρίου : χ̅ῡ o | διδάσκοντες m p v | 23 καταστρηνιάσαντα b d o | 23/24 μείναντα ὑπὸ τ. γ. m p v | 24 τυγχάνοντα b o | 25 αὐτοῖς : αὐτοὺς p v, αὐτὰ (α in rasura) m | 27 σώζετε a b o | ὁ > d m p v | 28 υἱόν : τὸν υ. b o | σου > m v | οὗτος a h

autem animam eius de inferno. 3. Et iterum dicit: *Quicunque parcit virgae, odit filium suum.* Virga nostra autem est verbum Dei Iesu Christi, sicut et Ieremias *baculum nuceum vidit.* Omnis ergo, qui parcit filio suo dicere verbum castigationis, odit filium suum. 4. Docete igitur filios vestros verbum Domini, et comprimite eos verberibus, et subicite eos ab adulescentia verbo pietatis vestro, et nolite eis dare potestatem, qua se extollant super vos, parentes suos, ac praeter consilium vestrum nihil faciant, neque eant cum aequalibus suis congregari et delectari; ita enim discunt inanitatem et capiuntur fornicatione atque cadunt. 5. Quod si fit sine parentibus eorum, parentes rei erunt iudicii animarum eorum coram

---

1 Prov. 13, 24. — 3 Ier. 1, 11. — 5 II Tim. 3, 15. — 7 Sirach 30, 11. 12.

---

3 *βακτ. ἑαυτοῦ* m v, *β. αὐτοῦ* b d o | *θλάσον* b d o | 5 *οὖν* > b o | 6 *ὑμῶν* > h | 7 *λόγον* + *τοῦ* m | *δαρμοῖς* : *πληγαῖς* b o | *ποιεῖτε* + *αὐτὰ* h | 8 *αὐτά* : *αὐτοὺς τὰ* o | *ἡμέτερα* : *ὑμέτερα* (-*έραν* b o) G | 9 *θείαν* b o | 10 *αὐτοῖς* — *διδόντες* > a, i. m. *αὐτοῖς* pr. m., *ἄνεσιν μὴ διδόντες αὐτοῖς* sec. m. | *ὑμῶν* + *τι* b o | 11 *εἰς* : *ἡ* o | *αὐτὰς* o | *συμβαλεῖν* b o | 12/13 *καὶ εἰς π. περιπ.* > o | 13 *τὴν* > d | 14 *ὑπάρχουσιν* b o | 15 *γονέων* b d m p v : *γινομένων* a, *γενομ.* h, *γεναμ.* o, *γειναμένων* a², + *γειναμένων* b | *ῥαθυμίᾳ* + *τῶν γωναίων* o | *σύνεισιν* : *συνδιάγωσιν* b, *συνδιάγουσιν* o a² i. m. | *παῖδες* + *καὶ* b o | 18 *συμβάλλειν* b o | *μὴ* > d | *τῆς* : *τις* m | 19 *νεαζούσης* m p v | *ἔθνη* d h m v | 20 *τῇ* > b o | *τῆς* > b o | 21 *δὲ* + *τῶν* b o | *εἴπωμεν* b o | 22 *ἔννοιαν* d | *πρός* : *εἰς* m p v | 25 *ἡ* m : *ἢ* h v, *εἰ* p, *ὅτι* b d o, *ἢ καθὸ* a | *ὑπάρχει* + *οὐκέτι μέντοι καὶ ὁμόνοιαν* h | 26 *σωζομένοις* o | 28 *ὁ* > b o | 29 *τίση* h | *ὡσαύτως* + *δὲ* d m p v | 31 *ἢ* + *καὶ* b o | 32 *ἐν οἷς* a h : *ἐν ἄνοις* b o, *καθὼς* d m p v | *ἀρέσκειν* b o | 34 *εἰσθφορὰν* o

---

6. *σπουδάζετε ὥρᾳ γάμον κτλ.*] Clem. epist. ad Iacobum c. 7: *Πρὸ πάντων τοὺς νέους πρὸς γάμον ζευγνύτωσαν ἐν τάχει προλαμβάνοντες τῆς νεαζούσης ἐπιθυμίας τὰ παγιδεύματα.* Chrysostomus In Gen. hom. 59 c. 3: *Μὴ τοίνυν ἀμελῶμεν τῶν νέων, ἀλλ' ἰδόντες τῆς καμίνου τὴν πυράν, πρὶν ἢ εἰς ἀσέλγειαν ἐγκυλισθῆναι, σπουδάζωμεν κατὰ τὸν τοῦ θεοῦ νόμον αὐτοὺς συνάπτειν πρὸς γάμον, ἵνα καὶ τὰ τῆς σωφροσύνης αὐτοῖς διατηρῆται κτλ.*

XII. *Περὶ οἰκετῶν καὶ δεσποτῶν.* De famulis et dominis.

XIII. *Ἐν τίσιν ὑποτάσσεσθαι χρὴ τοῖς κοσμικοῖς ἄρχουσιν.* In quibus oporteat subici saecularibus principibus.

1. Cf. I Clem. 61, 1; Iust. Apol. I, 17; Tert. Apol. c. 30—35. Ps.-Ign. Ant. 11, 2. — *ἐν οἷς ἀρέσκει θεῷ*] Similiter Martyrium Polycarpi 10, 2 docet: *ἀρχαῖς . . τιμὴν κατὰ τὸ προσῆκον, τὴν μὴ βλάπτουσαν ἡμᾶς, ἀπονέμειν.*

σὺ μὲν γὰρ ῥάβδῳ πατάξεις αὐτόν, τὴν δὲ ψυχὴν αὐτοῦ ῥύσῃ ἐκ θανάτου". 3. καὶ πάλιν λέγει ὁ αὐτὸς οὕτως· „Ὃς φείδεται τῆς ἑαυτοῦ βακτηρίας, μισεῖ τὸν ἑαυτοῦ υἱόν", καὶ ἑξῆς· „Κλάσον τὰς πλευρὰς αὐτοῦ, ὡς ἐστὶν νήπιος, μήποτε σκληρυνθεὶς ἀπειθήσῃ σοι". ὃς φείδεται οὖν παραινεῖν καὶ σωφρονίζειν τὸν ἑαυτοῦ υἱόν, μισεῖ τὸν ἴδιον παῖδα. 4. ἐκδιδάσκετε οὖν ὑμῶν τὰ τέκνα τὸν λόγον κυρίου, στύφετε δὲ αὐτὰ καὶ δαρμοῖς καὶ ποιεῖτε ὑποτακτικά, „ἀπὸ βρέφους διδάσκοντες αὐτὰ ἱερὰ γράμματα", ἡμέτερά τε καὶ θεῖα, καὶ πᾶσαν γραφὴν θείαν παραδιδόντες αὐτοῖς, ἄνεσιν αὐτοῖς μὴ διδόντες κατεξουσιάζειν ὑμῶν παρὰ τὴν ὑμετέραν γνώμην, μετὰ ὁμηλίκων εἰς συμπόσιον μὴ ἐῶντες αὐτὰ συμβάλλειν· οὕτω γὰρ εἰς ἀταξίαν ἐκτραπήσονται καὶ εἰς πορνείαν περιπεσοῦνται. 5. καὶ ἐὰν παρὰ τὴν τῶν γονέων ἀμέλειαν τοῦτο πάθωσιν, ἔνοχοι τῶν ψυχῶν αὐτῶν οἱ γεννήσαντες ὑπάρξουσιν· εἰ γὰρ τῇ τῶν γονέων ῥαθυμίᾳ σύνεισιν ἀκολάστοις, οἱ παῖδες ἁμαρτήσαντες οὐκ αὐτοὶ μόνοι κολασθήσονται, ἀλλὰ καὶ ὑπὲρ αὐτῶν οἱ γονεῖς αὐτῶν κριθήσονται. 6. διὰ τοῦτο σπουδάζετε ὥρᾳ γάμου ζευγνύναι καὶ συναλλάσσειν αὐτά, ἵνα μὴ τῆς ἡλικίας ἐν τῇ ἀκμῇ ζεούσης ἔθη πορνοκόπα ἀποβῇ, καὶ ὑμεῖς ἀπαιτηθήσεσθε τὸν λόγον ἐν τῇ ἡμέρᾳ τῆς κρίσεως ὑπὸ κυρίου τοῦ θεοῦ.

XII. *Περὶ δὲ οἰκετῶν τί ἂν εἴποιμεν πλεῖον, ἢ ὅτι καὶ ὁ δοῦλος εὔνοιαν εἰσφερέτω πρὸς τὸν δεσπότην μετὰ φόβου θεοῦ, κἂν ἀσεβὴς κἂν πονηρὸς ὑπάρχῃ, οὐκέτι μέντοι καὶ ὁμόνοιαν κατὰ τὴν θρησκείαν. 2. καὶ ὁ δεσπότης ἀγαπάτω τὸν οἰκέτην, κἂν διάφορος ᾖ, τὸ ἴσον κρινέτω, ᾗ ἄνθρωπος ὑπάρχει. 3. ὁ δὲ πιστὸν ἔχων δεσπότην, σωζομένης αὐτῷ τῆς κυρίας, ἀγαπάτω καὶ ὡς δεσπότην καὶ ὡς ὁμόπιστον καὶ ὡς πατέρα, μὴ ὡς ὀφθαλμόδουλος, ἀλλ᾽ ὡς φιλοδέσποτος, εἰδώς, ὅτι ὁ θεὸς αὐτῷ τὴν μισθαποδοσίαν ἀποτίσει τῆς ὑπηρεσίας. 4. ὡσαύτως καὶ ὁ κύριος ὁ πιστὸν ἔχων οἰκέτην, σωζομένης αὐτῷ τῆς θεραπείας, ἀγαπάτω ὡς υἱὸν ἢ ὡς ἀδελφὸν διὰ τὴν τῆς πίστεως κοινωνίαν.*

XIII. *Πάσῃ βασιλείᾳ καὶ ἀρχῇ ὑποτάγητε ἐν οἷς ἀρέσκει θεῷ, ὡς „θεοῦ διακόνοις καὶ τῶν ἀσεβῶν τιμωροῖς"· πάντα φόβον τὸν ὀφειλόμενον αὐτοῖς ἀποπληρώσατε, πᾶσαν εἰσφοράν, πᾶν*

1 Prov. 23, 14. — 2 Prov. 13, 24. — 3 Sirach 30, 12. — 8 II Tim. 3, 15. — 10 Sir. 30, 11. 12. — 21 Eph. 6, 5; I Petr. 2, 18. — 26 I Tim. 6, 2. — 28 Eph. 6, 6; Col. 3, 22. — 30 Col. 4, 1. — 32 I Petr. 2, 13. — 33 Rom. 13, 4. 6.

Deo; et iterum si permittentibus illis sine disciplina sunt ac peccant, rursus vos, parentes eorum, pro eis rei eritis coram Deo. 6. Propterea operam date, ut eis suo tempore feminas eligatis eosque matrimonio iungatis, ne adulescentes in impetu iuventutis fornicentur instar gentilium atque vos rationem reddatis Domino Deo in die iudicii.

---

1 *τοῦτο* + *τὸ* d supra lineam | 2 *μηδὲν* m p | *τι* : *μηδὲν* b d o | *φιλαδελφίας σύμβουλον* b o | 3 *διὰ* + *τοῦ* h | 5 *ἐξουσίαν* a | *τοῦτο* > b o | *ἐπιτρέπωμεν* h | *μόνον* : *μὲν οὖν* a | 6 *αὐτὴν* o | *ἐπείπερ* + *καὶ* a | 6/7 *ἐπείπερ* — *μὴ εὔξασθαι* > b o | 6 *ὁ* > d | 7 *εὔξασθαι* + *καὶ ἀποδοῦναι* d | 9 *ναὸς θεοῦ* ∾ h | *θεοῦ* : *κῦ* o | 9 *ἁγίου* a b d o p : > h m v | 10 *ἐπαγγελλομένην* b h | 12 *βολὴν* o | 12/13 *γινόμενον* b o p : *γινομένην* d h m v, *γενομένην* a | 13 *ἀκαιροπεριπάτητος* b d o : -*ρίπατος* rel | 15 *μᾶλλον* b o | *τὰς* > a | subscripsit *τέλος τοῦ περὶ ὀρφανῶν* m, *τέλος τοῦ δ′ βιβλίου* p, *περὶ ὀρφανῶν ἐπληρώθη βιβλίον δ′* o

---

XIV. *Περὶ παρθένων.* De virginibus. Cf. VIII, 24, ubi quasi compendium huius capitis habes.

1. *μὴ προχείρως κτλ.*] Similiter Constitutor III, 1, 3 viduam monuit, *μὴ προπετῶς ποιεῖσθαι τὴν ἐπαγγελίαν,* ac sententiam eodem dicto Solomonis confirmavit.

2. *διὰ σχολὴν — γάμον*] Item VIII, 24.

τέλος, πᾶσαν τιμήν, δόσιν, κῆνσον. 2. θεοῦ γὰρ τοῦτο διάταγμα, „μηδενί τι χρεωστεῖν, εἰ μὴ τὸ τῆς φιλίας σύμβολον“, ὃ ὁ θεὸς διετάξατο διὰ Χριστοῦ.

XIV. Περὶ δὲ παρθενίας ἐντολὴν οὐκ ἐλάβομεν, τῇ δὲ τῶν βουλομένων ἐξουσίᾳ τοῦτο ἐπιτρέπομεν ὡς εὐχήν, ἐκεῖνο μόνον αὐτοῖς παραινοῦντες, μὴ προχείρως τι ἐπαγγείλασθαι, ἐπείπερ ὁ Σολομών φησιν· „Ἀγαθὸν τὸ μὴ εὔξασθαι, ἢ τὸ εὔξασθαι καὶ μὴ ἀποδοῦναι“. 2. ἡ παρθένος οὖν αὕτη ἔστω ἁγία σώματι καὶ ψυχῇ, ὡς ναὸς θεοῦ, ὡς οἶκος Χριστοῦ, ὡς πνεύματος ἁγίου καταγώγιον. δεῖ γὰρ τὴν ἐπαγγειλαμένην, ἄξια τῆς ἐπαγγελίας ἔργα διαπρασσομένην, δεικνύειν τὸ ἐπάγγελμα αὐτῆς, ὅτι ἔστιν ἀληθὲς καὶ διὰ σχολὴν εὐσεβείας, οὐ κατὰ διαβολὴν γάμου γινόμενον. 3. ἔστω δὲ μὴ ῥεμβὰς μηδὲ ἀκαιροπεριπάτητος, μὴ δίγνωμος, ἀλλὰ σεμνή, ἐγκρατής, σώφρων, ἁγνή, φεύγουσα τὰς τῶν πολλῶν συντυχίας καὶ μάλιστα τὰς τῶν ἀσέμνων.

2 Rom. 13, 8. — 4 I Cor. 7, 25. — 7 Eccles. 5, 4. — 9 I Cor. 7, 34.

V.

I. Si quis Christianus autem propter nomen Dei et propter fidem ac caritatem ad ludos damnatus fuerit vel ad bestias vel ad metalla, ne oculos ab eo avertite, sed ex labore et ex sudore faciei vestrae mittite ei, unde vivat et militibus ipsum custodientibus mercedem solvat, ut allevetur et curae particeps fiat, ne penitus affligatur beatus frater vester. 2. Qui enim ob nomen Domini Dei condemnatur, hic martyr sanctus, angelus Dei vel deus in terra a vobis reputetur, spiritualiter indutus spiritu sancto Dei; per eum enim Dominum salvatorem nostrum videtis, quia dignus habitus est incorrupta corona et testimonium passionum illius renovavit. 3. Propterea vos fideles omnes oportet *ex possessionibus vestris subministrare* et recreare per episcopum vestrum eos, qui martyres fiunt. 4. Si vero est, qui nihil habeat, ieiunet, et quod

---

3 Gen. 3, 19. — 9 I Cor. 9, 25. — 10 Phil. 3, 10. — 11 Luc. 8, 3.

---

2 *μαρτύρων* + *καὶ ἑορτῶν* b h o | 3 *εἰ* : *ἐὰν* b o | *Χριστοῦ* : *θεοῦ* h | 4 *τὸν* > m o p v | *θεόν* : *χ̄ν* h | *πίστιν . . ἀγάπην* ∾ a | *λοῦδον* a h D : *δοῦλον* b d h² m o p v | 5 *ἢ . . ἢ* + *εἰς . . εἰς* b o | 6 *ἐκ* > h m o p v | *τοῦ* > o | 7 *μισθοδοσίαν* p v | 8 *ἵν'* a h : *ἵνα* b d m o p v | *ἡμῶν* h | 9 *κυρίου* > o | *κ. τ. θεοῦ* : *τοῦ κυρίου* d | 10 *κυρίου* : *Χριστοῦ* m p v | 11/12 *τοῦ εὐαγγελίου τῆς δόξης* d | 11 *τοῦ* + *ἁγίου* a | 12 *ἔλαβεν* a h A : *ἐλάβομεν* b d m o p v | *ἐν τῷ* : *ὧν τὸ* b o | 13 *ἀφθάρτου* : *ἁγίου* h, > m p v | 15 *τοῦτο* a | 16 *ἡμῶν* b | 17 *ὑμῖν* b d o | *δὲ* + *καὶ* o | 18 *νηστ. τὸ* : *νηστευσάτω* b | *μετρήσας* h | 19 *ὁσίοις* b o | *κατὰ* + *τὴν* b o | 21 *ἑαυτοῦ*

I. *Ὅτι τοῖς διὰ Χριστὸν θλιβομένοις παρὰ ἀπίστων δίκαιον τοῖς πιστοῖς τὰ δέοντα παρέχειν κατὰ τὴν τοῦ κυρίου διάταξιν.* Quod eis, qui propter Christum ab infidelibus affliguntur, aequum sit ut fideles necessaria praebeant secundum Domini constitutionem.

3. *νηστεύσας κτλ.*] De hoc ieiunio dicunt etiam Hermas Sim. V, 3, 8 et Origenes In Lev. hom. 10 c. 2 (De la Rue II, 246), qui ex quodam libello ab apostolis dictum laudat: Beatus est, qui etiam ieiunat pro eo, ut alat pauperem.

ΒΙΒΛΙΟΝ Ε.

ΠΕΡΙ ΜΑΡΤΥΡΩΝ.

I. *Εἴ τις Χριστιανὸς διὰ τὸ ὄνομα τοῦ Χριστοῦ καὶ τὴν εἰς τὸν θεὸν πίστιν καὶ ἀγάπην κατακριθῇ ὑπὸ ἀσεβῶν εἰς λοῦδον ἢ θηρία ἢ μέταλλον, μὴ παρίδητε αὐτόν, ἀλλ' ἐκ τοῦ κόπου καὶ ἐκ τοῦ ἱδρῶτος ὑμῶν πέμψατε αὐτῷ εἰς διατροφὴν αὐτοῦ καὶ εἰς μισθαποδοσίαν τῶν στρατιωτῶν, ἵνα ἐλαφρυνθῇ καὶ ἐπιμελείας τύχῃ, ἵν' ὅσον τὸ ἐφ' ὑμῖν μὴ θλίβηται ὁ μακάριος ἀδελφὸς ὑμῶν.* 2. *ὁ γὰρ διὰ τὸ ὄνομα κυρίου τοῦ θεοῦ καταδικαζόμενος, οὗτος μάρτυς ἅγιος, ἀδελφὸς τοῦ κυρίου, „υἱὸς τοῦ ὑψίστου“, δοχεῖον τοῦ ἁγίου πνεύματος, δι' οὗ καὶ „τὸν φωτισμὸν τῆς δόξης τοῦ εὐαγγελίου“ ἔλαβεν ἕκαστος τῶν πιστῶν ἐν τῷ καταξιωθῆναι τοῦ ἀφθάρτου στεφάνου καὶ τῆς μαρτυρίας τῶν παθημάτων αὐτοῦ καὶ τῆς κοινωνίας τοῦ αἵματος αὐτοῦ, „συμμορφωθῆναι τῷ θανάτῳ τοῦ Χριστοῦ“ εἰς υἱοθεσίαν.* 3. *τούτου οὖν ἕνεκεν ἅπαντες οἱ πιστοὶ διὰ τοῦ ἐπισκόπου ὑμῶν „ἐκ τῶν ὑπαρχόντων ὑμῶν“ καὶ ἐκ τοῦ κόπου „διακονήσατε“ τοῖς ἁγίοις· εἰ δὲ οὐκ ἔχει τις, νηστεύσας τὸ τῆς ἡμέρας καὶ μερίσας τοῦτο ἐκταξάτω τοῖς ἁγίοις· εἰ δέ τις ἐν περιουσίᾳ ὑπάρχει, καὶ πλεῖόν τι κατὰ ἀναλογίαν τῆς δυνάμεως αὐτοῦ διακονείτω αὐτοῖς. εἰ δὲ καὶ οἷός τέ ἐστιν ἅπαντα τὸν βίον ἑαυτοῦ ἀποδόμενος ῥύσασθαι αὐτοὺς ἐκ τοῦ δεσμωτηρίου, μακάριος ἔσται καὶ φίλος τοῦ Χριστοῦ.* 4. *εἰ γὰρ ὁ „τὰ ὑπάρχοντα πτωχοῖς δοὺς τέλειος“ μετὰ τὴν περὶ τῶν θείων γνῶσιν, πολλῷ μᾶλλον ὁ ὑπὲρ μαρτύρων· ὁ γὰρ τοιοῦτος, ἄξιος θεοῦ ὑπάρξας, πληρώσει τὸ θέλημα αὐτοῦ,*

6 Gen. 3, 19. — 10 Luc. 6, 35. — 11 II Cor. 4, 4. — 13 I Cor. 9, 25. — 14 Phil. 3, 10. — 16 Luc. 8, 3. — 23 Mt. 19, 21. — 25 Mat. 7, 21.

a h : *αὐτοῦ* b d m o p v | 22 *αὐτούς* : post *δεσμωτηρίου* b d o | *τοῦ* sec > b o | 23 *ὑπάρχοντα* + *αὐτοῦ* b o | 24 *τὴν* + *τῶν* d | *περὶ* > b o | *πολὺ* d | *ὁ ὑπέρ* : *ὑπὲρ τῶν* b

die illo erogavit, id destinet fratribus. Sin autem in abundantia versaris, pro facultate tua oportet te eis subministrare vel omnem substantiam tuam tradere, ut liberes eos ex vinculis, quoniam hi sunt Deo digni et filii implentes ipsius voluntatem, sicut dixit Dominus: *Omnis, qui confitebitur me coram hominibus, confitebor et ego eum coram patre meo.* 5. Neque erubescatis ire ad eos, ubi vincti sunt, et hoc facientes hereditabitis vitam aeternam, quoniam participes facti estis martyrii eorum. 6. Discimus enim, quemadmodum Dominus noster in Evangelio dixit: *Venite ad me omnes benedicti patris mei, possidete regnum vobis paratum a constitutionibus mundi. Esurivi enim, et dedistis mihi manducare; et sitivi, et dedistis mihi bibere; hospes eram, et collegistis me; et nudus fui, et cooperuistis me; infirmus fui, et visitastis me; et eram in carcere, et venistis ad me.* 7. *Tunc respondebunt iusti dicentes: Domine, quando te vidimus esurientem et pavimus te, vel sitientem et dedimus tibi potum, vel nudum et cooperuimus te, vel infirmum et visitavimus te, vel hospitem et recepimus te, vel in carcere et venimus ad te?* 8. *Et respondens dicet eis: quodcunque fecistis uni ex his parvulis et exiguis, mihi fecistis. Et tunc ibunt in vitam aeternam.*

II. Si quis autem, Christianum se esse dicens, labitur, a satana tentatus, et convictus fuerit malefactorum et condemnatus facinorum, sive furti sive homicidii, a talibus digredimini, ne quis

---

4 Mt. 7, 21. — 5 Mt. 10, 32. — 9 Mt. 25, 34—40. — 19 Mt. 25, 46.

---

2 *τε* > d | *ὧν* : *αὐτῶν οὖν* h | 3 *ἐὰν* m o p v | 4 *ἐν* > b o | *μου* a h D : + *τοῦ ἐν τοῖς* (*τοῖς* > b d o) *οὐρανοῖς* b d m o p v A | **5** *ὡς* a b h o : *ὥστε* d m p v | *Χριστοῦ ἐπί* : *τοῦ χῦ* b o | *αὐτοῦ* b o | 8 *ὑμῶν* b o | *μὲν* + *τῇι* h | 8/9 *πείρᾳ . . προθυμίᾳ* scribo secundum h m cf. V, 6, 8 : edd *πεῖρα . . προθυμία* | 9 *τέως* d h m p v : *τῶς* o, *τὸς* b, *ἑτέρως* a | *προθυμίαν* b | *κοινωνοὶ* a b o p | 10 *που* : *καὶ* b, > h | *φάσκων* : post *δεῦτε* a, > h | 13 *με* : *μοι* a | 13/14 *ξένος — συνηγ. με* > b o | 14 *με* sec > d | 14/15 *ἤμην* > b | 15 *ἤλθατε* b | 16 *ἀποκριθήσονται* : + *αὐτῷ* a, *καὶ* o | *ἴδωμεν* o | 17 *ἢ* sec : *πότε δέ σε ἴδομεν* a | 18/19 *ἢ* ter > b o | 18 *ἢ* sec : *πότε δέ σε ἴδομεν* a | 18/19 *ἢ ξένον καὶ συνηγάγομεν* > h | 20/21 *ἑνὶ τ. τ. ἀδελφῶν μου τ. ἐλ.* : *τουτῶν τὸν ἀδελφόν μου τὸν ἐλάχιστον* o | 22 *αἰώνιον* : + *τότε ἐρεῖ καὶ τοῖς ἐξ εὐωνύμων· πορεύεσθε ἀπ᾽ ἐμοῦ, οἱ κατηραμένοι,*

---

5. *πείρᾳ . . προθυμίᾳ*] Cf. quae Constitutor infra c. 6, 8 de baptismo sanguinis ac de baptismo fluminis dicit.

II. *Ὅτι φευκτέον τῆς πρὸς τοὺς ψευδαδέλφους συνουσίαν, ὅταν ἐπιμένωσι τῇ φαυλότητι.* Quod fugienda sit cum falsis fratribus consuetudo, dum in malitia perseverant.

χορηγήσας ἐκείνοις, οἵτινες αὐτὸν ὡμολόγησαν „ἐνώπιον ἐθνῶν καὶ βασιλέων υἱῶν τε Ἰσραήλ“, περὶ ὧν ὁ κύριος ἀπεφήνατο λέγων· „Ὃς ἂν ὁμολογήσῃ ἐν ἐμοὶ ἔμπροσθεν τῶν ἀνθρώπων, ὁμολογήσω κἀγὼ ἐν αὐτῷ ἔμπροσθεν τοῦ πατρός μου“. 5. καὶ εἰ τοιοῦτοί εἰσιν, ὡς καὶ ὑπὸ Χριστοῦ ἐπὶ τοῦ πατρὸς αὐτοὺς μαρτυρεῖσθαι, ὑμεῖς οὐκ ὀφείλετε ἐπαισχυνθῆναι ἀπιέναι πρὸς αὐτοὺς ἐν ταῖς φυλακαῖς· τοῦτο γὰρ ποιησάντων ὑμῶν, μαρτύριον ὑμῖν λογισθήσεται, ὅτι ἐκείνοις μὲν πεῖρα τὸ μαρτύριον ὑπῆρξεν, ὑμῖν δὲ τέως προθυμία, ὡς κοινωνοῖς τῆς ἀθλήσεως αὐτῶν. 6. λέγει γάρ που ὁ κύριος πρὸς τοὺς τοιούτους φάσκων· „Δεῦτε οἱ εὐλογημένοι τοῦ πατρός μου, κληρονομήσατε τὴν ἡτοιμασμένην ὑμῖν βασιλείαν ἀπὸ καταβολῆς κόσμου· ἐπείνασα γὰρ καὶ ἐδώκατέ μοι φαγεῖν, ἐδίψησα καὶ ἐποτίσατέ με, ξένος ἤμην καὶ συνηγάγετέ με, γυμνὸς καὶ περιεβάλετέ με, ἀσθενὴς ἤμην καὶ ἐπεσκέψασθέ με, ἐν φυλακῇ ἤμην καὶ ἤλθετε πρός με. 7. τότε ἀποκριθήσονται οἱ δίκαιοι λέγοντες· κύριε, πότε σε εἴδομεν πεινῶντα καὶ ἐθρέψαμεν; ἢ διψῶντα καὶ ἐποτίσαμεν; ἢ γυμνὸν καὶ περιεβάλομεν; ἢ ἀσθενῆ καὶ ἐπεσκεψάμεθα; ἢ ξένον καὶ συνηγάγομεν; ἢ ἐν φυλακῇ καὶ ἤλθομεν πρὸς σέ; 8. καὶ ἀποκριθεὶς ἐρεῖ αὐτοῖς· ἐφ' ὅσον ἐποιήσατε ἑνὶ τούτων τῶν ἀδελφῶν μου τῶν ἐλαχίστων, ἐμοὶ ἐποιήσατε. καὶ ἀπελεύσονται οὗτοι εἰς ζωὴν αἰώνιον“.

II. *Εἰ δέ τις*, ἀδελφὸν λέγων ἑαυτὸν εἶναι, ἀπατηθεὶς ὑπὸ τοῦ πονηροῦ κακοποιήσῃ καὶ ἐλεγχθεὶς κατακριθῇ θανάτῳ ὡς μοιχὸς ἢ φονεύς, χωρίζεσθε ἀπ' αὐτοῦ, ἵνα ἦτε ἄσυλοι, καὶ μή τις ὑμῶν ὡς κοινωνὸς τοῦ μύσους ὑποπτευθῇ καὶ καταχέηται

1 Act. 9, 15. — 3 Mt. 10, 32. — 11 Mt. 25, 34—40. — 21 Mt. 25, 46.

εἰς τὸ πῦρ τὸ αἰώνιον τὸ ἡτοιμασμένον τῷ διαβόλῳ καὶ τοῖς ἀγγέλοις αὐτοῦ· ἐπείνασα γὰρ καὶ οὐκ ἐδώκατέ μοι φαγεῖν, ἐδίψησα καὶ οὐκ ἐποτίσατέ με, ξένος ἤμην καὶ οὐ συνηγάγετέ με, γυμνὸς καὶ οὐ περιεβάλετέ με, ἀσθενὴς καὶ ἐν φυλακῇ καὶ οὐκ ἐπεσκέψασθέ με. τότε ἀποκριθήσονται καὶ αὐτοὶ λέγοντες· κύριε, πότε σε εἴδομεν πεινῶντα ἢ διψῶντα ἢ ξένον ἢ γυμνὸν ἢ ἀσθενῆ ἢ ἐν φυλακῇ, καὶ οὐ διηκονήσαμέν σοι; τότε ἀποκριθήσεται καὶ αὐτοῖς λέγων· ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ἐφ' ὅσον οὐκ ἐποιήσατε ἑνὶ τούτων τῶν ἐλαχίστων, οὐδὲ ἐμοὶ ἐποιήσατε· καὶ ἀπελεύσονται οὗτοι εἰς κόλασιν αἰώνιον a ex Matth. 25, 41—46 | 23 αὐτὸν b o | πατηθεὶς o | 24 κακοποιεῖ b o | 25 μοιχὸς .. φονεὺς ∾ h | 25 ἢ + ὡς b d o | 26 καταχέητε d, καταχθῆται b

vestrum tentetur ab eis, qui illum tenent. 2. Si enim te comprehenderit teque interrogaverit dicens: tu quoque Christianus es sicut hic, non potes negare te esse Christianum, sed confiteris; neque vero tanquam Christianus condemnaris, sed tormentaris tanquam operator malefactorum; interrogat enim, an sis, qualis hic, atque confessio tua tibi vacua erit, et si negas, abnegas Dominum. Propterea recedite ab illis, ut sitis sine offendiculo. 3. Si qui vero fideles sunt in molestia iniquitatis, tanquam facientes mala opera comprehensi et inclusi vel capti, eis tanquam membris vestris magno studio ac multa patientia suppetias ferte, ut liberetis eos e manu nefariorum. 4. Si quis autem eis appropinquans cum ipsis comprehenditur et sine crimine propter fratrem in discrimen venit, beatus iste, quia Christianus vocatus est, confessus Dominum, et vivet coram Deo. Nam si quis eis appropinquaverit, qui ob nomen Domini capti sunt, et cum eis comprehensus fuerit, beatus erit, quod universo hoc comitatu dignus fuit.

III. Et iterum, qui propter fidem persecutionem patiuntur ac iuxta mandatum Domini a civitate in civitatem migrant, suscipite ac recreate eos, eosque suscipientes gaudete, quod persecutionis eorum participes facti estis. 2. Dixit enim Dominus noster de eis in Evangelio sic: *Beati estis, cum persecuti vos fuerint ac maledixerint vobis propter nomen meum.* 3. Nam Christianus, qui persecutionem patitur et martyrium nanciscitur atque interficitur propter fidem, hic est *homo Dei,* neque ab homine inde persecutionem patietur, quia agnitus est a Domino.

18 Mt. 10, 23. — 21 Mt. 5, 11. — 23 I Tim. 6, 11.

1/2 comprehenderit + gentilis Sm

1 *βλασφ.* : *εἰς βλασφ.* b o | *ὡς π.* : *ἁπάντων* b | *Χριστιανῶν* > m | 2 *χωρίζεσθε* b o | 4 *ἢ* pr > o | *ἐκδιδομένους* o | *καὶ ἐξ.* : *ἐξουρίαν* o | 5 *χειρὸς* b d o | 6 *κρατηθῇ* : *συλληφθῇ* a | *ὑποπέσοι* a, *ἐπιπέσῃ* o | 7 *μάρτυρος* a | 8 *τοῦ* a b o A : + *κυρίου Ἰησοῦ* d h p v | 8/9 *πολλάκις ὑπὲρ Χρ.* b d h o | 9 *καὶ Ἀλεξάνδρου* > m p | 10 *ἐξῄειμεν* h o : *ἐξίειμεν* b d p, *ἐξίημεν* a v, *ἐξίεμεν* (ε in rasura) m | *ὑπὲρ* + *τοῦ ὀνόματος* b o | 11 *χάρητε* d h m v | *ταῦτα* : *τοιαῦτα* b d o | 15 *αὐτοὺς* pr > b d o | *αὐτῶν καὶ προσδ.*

III. *Ὅτι τοῖς διὰ Χριστὸν πορθουμένοις χρὴ χεῖρα ὀρέγειν, κἂν κίνδυνος παρῇ.* Quod propter Christum oppressis oportet manum porrigere, quamvis adsit periculum.

I. *τοὺς διωκομένους — προσλαμβάνεσθε*] Eadem fere verba repetuntur VIII, 45, I.

βλασφημίαν, ὡς πάντων Χριστιανῶν χαιρόντων ἐπὶ τοῖς παρανόμοις ἔργοις· διὸ μακρὰν ἀπ' αὐτῶν χωρεῖτε. 2. *τοῖς μέντοι διὰ Χριστὸν κατ' ἐπήρειαν παρὰ τῶν ἀσεβῶν συγκλειομένοις εἰς φυλακὴν ἢ πρὸς θάνατον ἐκδιδομένοις ἢ πρὸς δεσμὰ καὶ ἐξορίαν πάσῃ σπουδῇ βοηθεῖτε, τὰ μέλη ὑμῶν ῥυόμενοι ἐκ χειρῶν ἀθέσμων.* 3. *καὶ ἐάν τις αὐτοῖς συγκείμενος κρατηθῇ καὶ αἰκίαις ὑποπέσῃ, μακάριός ἐστιν, ὅτι κοινωνὸς μαρτύρων ἐγένετο καὶ μιμητὴς τῶν τοῦ Χριστοῦ παθημάτων.* 4. *καὶ γὰρ καὶ ἡμεῖς ὑπὲρ Χριστοῦ πολλάκις ὑπὸ Καϊάφα καὶ Ἀλεξάνδρου καὶ Ἄννα πληγὰς λαβόντες, χαίροντες ἐξῄειμεν, ὅτι κατηξιώθημεν ὑπὲρ τοῦ σωτῆρος ἡμῶν τοιαῦτα παθεῖν· καὶ ὑμεῖς χαίρετε ταῦτα πάσχοντες, ὅτι μακάριοι γενήσεσθε ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ.*

III. *Καὶ τοὺς διωκομένους δὲ διὰ τὴν πίστιν καὶ πόλιν ἐκ πόλεως φεύγοντας διὰ τὴν ἐντολὴν τοῦ κυρίου, προσλαμβάνεσθε αὐτούς, ἀντιλαμβανόμενοι αὐτῶν καὶ προσδεχόμενοι αὐτοὺς ὡς μάρτυρας, χαίροντες, ὅτι κοινωνοὶ αὐτῶν τοῦ διωγμοῦ γεγένησθε, γινώσκοντες αὐτοὺς ὑπὸ τοῦ κυρίου μεμακαρίσθαι.* 2. *φησὶν γὰρ αὐτός· „Μακάριοί ἐστε, ὅταν ὀνειδίσωσιν ὑμᾶς καὶ διώξωσιν καὶ εἴπωσιν πᾶν πονηρὸν ῥῆμα καθ' ὑμῶν ψευδόμενοι ἕνεκεν ἐμοῦ· χαίρετε καὶ ἀγαλλιᾶσθε, ὅτι ὁ μισθὸς ὑμῶν πολὺς ἐν τοῖς οὐρανοῖς· οὕτως γὰρ ἐδίωξαν τοὺς προφήτας τοὺς πρὸ ὑμῶν“.* 3. *καὶ πάλιν· „Εἰ ἐμὲ ἐδίωξαν, καὶ ὑμᾶς διώξουσιν“, καὶ ἑξῆς· „Ἐὰν διώκωσιν ὑμᾶς ἐν τῇ πόλει ταύτῃ, φεύγετε εἰς τὴν ἄλλην“, ὅτι „ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ θλῖψιν ἔχετε· παραδώσουσιν γὰρ ὑμᾶς εἰς συναγωγάς, καὶ ἐπὶ ἡγεμόνας καὶ βασιλεῖς ἀχθήσεσθε ἕνεκεν ἐμοῦ, εἰς μαρτύριον αὐτοῖς· καὶ ὁ ὑπομείνας εἰς τέλος, οὗτος σωθήσεται“.* 4. *ὁ γὰρ διωχθεὶς ἕνεκεν τῆς πίστεως καὶ μαρτυρήσας περὶ αὐτοῦ καὶ ὑπομείνας, οὗτος ἀληθῶς „ἄνθρωπος θεοῦ“.*

9 Act. 4, 6. — 10 Act. 5, 41. — 11 Luc. 6, 22. 33. — 13 Mt. 10, 23. — 18 Mt. 5, 11. 12. — 22 Ioann. 15, 20. — Mt. 10, 23. — 23 Ioann. 16, 33. — 24 Mt. 10, 17. 18. 22. — 28 I Tim. 6, 11.

> d | *καὶ προσδ. αὐτοὺς* > b o | 16 *τοῦ διωγμοῦ αὐτῶν* h b d o | *γεγώναται* b o | 17 *τοῦ* > d m p v | 18 *αὐτός* : *αὐτοῖς* b o | 19 *καθ' ὑμῶν* > b o | 20 *πολλοῖς* o | *τῷ οὐρανῷ* v | 21 *ἐδίωξαν* + *καὶ* b o | 22 *εἰ* + *καὶ* o | *διώξουσιν* + *ἢ* (l. *εἰ*) *τὸν λόγον μου ἐτήρησαν καὶ τὸν ἡμέτερον τηρήσουσιν* b o | *ἑξῆς* > b o | *διώξουσιν* b o | 23 *ἐκ τῆς πόλεως ταύτης* b o | *ἄλλην* : *ἑτέραν* m p v | 24 *τούτῳ* > a | *ἕξετε* b o | *γὰρ* a², > a | 25 *ἡγεμόνας* + *δὲ* m | *ἕνεκεν* : *ἕνεκα* h, + *αὐτοῦ* m | 27 *περὶ αὐτοῦ* > h | 28 *ἀληθινῶς* o | *θεοῦ* : *τοῦ θ.* b d

IV. Sin autem negat, dicens se non esse Christianum, scandalum appellatur et ab hominibus persecutionem non patitur, a Deo autem reicitur propter abnegationem suam nec partem regni aeterni accipit cum sanctis secundum promissionem Domini, sed cum iniustis eius sors erit, 2. quia Dominus Deus dixit: *Omnis, qui negaverit me ac verba mea coram hominibus vel me erubuerit, erubescam et ego eum ac negabo coram patre meo, qui in caelis est, cum veniam in virtute ac gloria iudicaturus mortuos et vivos.* 3. Et iterum scriptum esse invenietis: *Omnis, qui amat patrem suum aut matrem plus quam me, non est me dignus; et omnis, qui amat filium suum aut filiam super me, non est me dignus; et omnis, qui non accipit crucem suam gaudens et exsultans et sequitur me, non est me dignus. Et omnis, qui perdiderit animam suam propter me, inveniet eam; et omnis, qui animam suam vult servare,* abnegans, *perdet eam. Quid enim lucratur homo, si mundum universum comparat, animae vero suae detrimentum patitur, aut quam dabit homo commutationem pro anima sua?* 4. Et iterum: *Nolite timere eos, qui occidunt corpus, animam autem non possunt occidere, sed potius me timete, qui possum et animam et corpus perdere in gehenna.*

V. Quisquis sane artem aliquam discit, adspiciens magistrum suum ac videns per virtutem ac peritiam eum perficere artificium suum, et ipse affectat eum imitari atque opus perficere, quod ipsi commissum est, ne ab illo audiat convicia; si vero inferior est in

---

5 Mt. 10, 33; Luc. 9, 26. — 8 Mt. 24, 30; II Tim. 4, 1. — 9 Mt. 10, 37—39. — 15 Mt. 16, 26. — 17 Mt. 10, 28.

---

2 non Sm, > Sp

1/2 *διὰ τὸ μὴ μισ.* > b o | 1 *μὴ* > h | 2 *ὑπὸ* + *τῶν* b h o | *ψυχὴν* > b o | 3 *ἐν* + *τῆι* d h | *ἐλεεινὸς* + *καὶ* b o p | 5 *τοῦ* > b o | 6 *βασι-*

IV, 2. Auctor tres S. Scripturae locos in unum conflat et verba Pauli Christo ipsi attribuit. Qua libertate Constitutor offensus esse videtur. Saltem duos locos extremos sive Mt. 24, 30 et II Tim. 4, 1 omisit.

4. *me timete qui possum*] Auctor iterum S. Scriptura magna cum libertate utitur, et Constitutor verba Domini restituit.

* * *

IV. *Ὅτι φρικτὸν καὶ ὀλέθριον τὸ ἀρνεῖσθαι Χριστόν.* Quod horrendum et exitiale sit negare Christum.

V. *Ὅτι μιμητέον Χριστὸν ἐν τῷ πάσχειν καὶ ζηλωτέον τὴν αὐτοῦ ὑπομονήν.* Quod imitari oportet Christum in patiendo et aemulari eius tolerantiam.

IV. Ὁ δὲ ἀρνησάμενος ἑαυτὸν Χριστοῦ εἶναι διὰ τὸ μὴ μισεῖσθαι ὑπὸ ἀνθρώπων, „φιλήσας τὴν ἑαυτοῦ ψυχὴν μᾶλλον“ ἢ τὸν κύριον, „οὗ ἡ πνοὴ αὐτοῦ ἐν χειρὶ αὐτοῦ“, οὗτος ἐλεεινός, ἄθλιος, ὡς ἐναγὴς καὶ βδελυκτός, φίλος μὲν ἀνθρώπων θελήσας εἶναι, ἐχθρὸς δὲ τοῦ θεοῦ, μερίδα λαβὼν οὐκέτι μετὰ τῶν ἁγίων, ἀλλὰ μετὰ τῶν κατηραμένων, ἀντὶ „βασιλείας εὐλογημένων“ ποθήσας „τὸ πῦρ τὸ αἰώνιον τὸ ἡτοιμασμένον τῷ διαβόλῳ καὶ τοῖς ἀγγέλοις αὐτοῦ“· οὐχ ὑπ' ἀνθρώπων ἔτι μισούμενος, ἀλλ' ὑπὸ τοῦ θεοῦ ἀπωσμένος καὶ ἀπὸ τοῦ προσώπου αὐτοῦ ἐκβεβλημένος. 2. περὶ γὰρ τούτου ἀπεφήνατο ὁ κύριος λέγων· „Ὅστις ἀρνήσεταί με ἔμπροσθεν τῶν ἀνθρώπων καὶ ἐπαισχυνθῇ τὸ ὄνομά μου, ἀρνήσομαι αὐτὸν κἀγὼ καὶ ἐπαισχυνθήσομαι ἔμπροσθεν τοῦ πατρός μου τοῦ ἐν οὐρανοῖς“. 3. καὶ πάλιν λέγει τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ, ἡμῖν αὐτοῖς, οὕτως· „Ὁ φιλῶν πατέρα ἢ μητέρα ὑπὲρ ἐμὲ οὐκ ἔστιν μου ἄξιος, καὶ ὁ φιλῶν υἱὸν ἢ θυγατέρα ὑπὲρ ἐμὲ οὐκ ἔστιν μου ἄξιος, καὶ ὃς οὐ λαμβάνει τὸν σταυρὸν αὐτοῦ καὶ ἀκολουθεῖ ὀπίσω μου, οὐκ ἔστιν μου ἄξιος· ὁ εὑρὼν τὴν ψυχὴν αὐτοῦ ἀπολέσει αὐτήν, καὶ ὁ ἀπολέσας τὴν ψυχὴν αὐτοῦ ἕνεκεν ἐμοῦ εὑρήσει αὐτήν. τί γὰρ ὠφελεῖται ἄνθρωπος, ἐὰν τὸν κόσμον ὅλον κερδήσῃ, τὴν δὲ ψυχὴν αὐτοῦ ζημιωθῇ; ἢ τί δώσει ἄνθρωπος ἀντάλλαγμα τῆς ψυχῆς αὐτοῦ“; 4. καὶ ἑξῆς· „Μὴ φοβηθῆτε ἀπὸ τῶν ἀποκτενόντων τὸ σῶμα, τὴν δὲ ψυχὴν μὴ δυναμένων ἀποκτεῖναι· φοβήθητε δὲ μᾶλλον τὸν δυνάμενον καὶ ψυχὴν καὶ σῶμα ἀπολέσαι ἐν γεέννῃ“.

V. Πᾶς οὖν ὁ μανθάνων τέχνην τινά, βλέπων τὸν διδάσκαλον αὐτοῦ διὰ τῆς ἐνεργείας καὶ ἐμπειρίας ἀπαρτίζοντα τὴν τέχνην αὐτοῦ, καὶ αὐτὸς ζηλοῖ ὅμοιον αὐτῷ ποιήσασθαι τὸ ἐγχειρισθέν·

2 Ioann. 12, 25. — 3 Dan. 5, 23. — 6 Mt. 25, 41. — 10 Mt. 10, 33; Luc. 9, 26. — 14 Mt. 10, 37—39. — 19 Mt. 16, 26. — 21 Mt. 10, 28.

λείας : εὐλογίας b o | 8 ὑπὸ b m o p v | 8/9 ὑπὸ — ἀπωσμένος > h | 9 τοῦ > d m p v | ἐκβεβλ. : ἐβδελλυγμένος b o | 10 τούτου : τοῦ αὐτοῦ b o | ὁ : καὶ ὁ b o | ἀρνήσηται p v | 11 καὶ — μου > h | 12 αὐτὸν κἀγὼ ∼ d | 13 ἐν + τοῖς b o p v | λέγει > b o | 14 αὐτοῦ > b o | αὐτοῖς > h | 15/16 καὶ ὁ φιλῶν — ἄξιος > b m | 16/17 καὶ ὃς — ἄξιος > m p v | 16 ὃς : ὅστις b | 17 εὑρὼν : φιλὸν b o | 18 ὁ > o | 19 εὑρήσει : σώσει b o p | ὠφελεῖται a b h o : ὠφελήσει m d p v | 20 ὅλον > b | ἄνθρωπος > b o | 22 ἀποκτεννόντων v | 23 μᾶλλον + ἐκεῖνον b o | 27 τὸ + ἐργόχειρον τὸ d

rebus sibi commissis, non est perfectus. 2. Et nos igitur, magistrum ac praeceptorem habentes Dominum nostrum, quare non imitamur eius doctrinam et mores? 3. Ille enim reliquit divitias et pulchritudinem et potentiam et gloriam, ac sic venit in paupertatem; et renuntiavit quoque Mariae matri suae benedictae et fratribus et etiam propriae vitae, ac passus est persecutionem usque ad crucem. Hoc autem propter nos sustinuit, ut nos, qui e populo sumus, liberaret a vinculis et ab obligatione, sicut supra diximus, et vos, qui e gentibus estis, liberaret a cultu idolorum et ab omni iniquitate atque vos compararet. 4. Si ergo ille propter nos ita passus est, ut salvaret nos in ipsum credentes, neque erubuit: quare nos non imitamur eius passiones, ipso nobis tolerantiam largiente, idque nostra causa, ut liberemur a morte ignis? 5. Ipse enim nostra causa sustinuit, nos autem propter nos ipsos. Aut Dominus noster necesse habet, ut ipsius causa patiamur? Sed id solum vult, ut probet ardorem fidei nostrae et voluntatem animae nostrae.

VI. Renuntiemus ergo parentibus et cognatis nostris et omnibus, quae in hoc mundo sunt, et vitae quoque propriae. 2. Oportet quidem nos *orare, ne ingrediamur in tentationem;* si vero vocamur ad martyrium et interrogamur, confiteri, et si patimur, sustinere, et

20 Mt. 26, 41.

8 et ab obligatione (vel damnatione) Sm : e domo lignorum Sp; cum auctor haud dubie vincula deuteroseos ante oculos habeat, fortasse etiam sic scripsit; sed lectio Sm, quippe quae tradita sit, praeferenda esse videtur; Wellhausen in *Gött. gel. Anzeigen* 1903 p. 260 textum Sp ita correxit, ut sensus sit: ut nos . . liberaret a vinculis per arborem factis, sc. comedendo de arbore cognitionis; at auctor vincula deuteroseos non a peccato in paradiso commisso derivat, sed ab idololatria in eremo facta.

1 *δὲ* > a | *μή* : *οὐκ* b o | 2 *τὸν* sec > b h m | 4 *ἀνέσει* > b o | *τύφῳ* : *τόπω* b o | 5 *μητρί* : *π̄ρι* b o | 6 *τὸν* > m p v | *πατέρα* a b h o A :

VI. *Ὅτι χρὴ τὸν πιστὸν μήτε ῥιψοκίνδυνον εἶναι δι᾽ ἀσφάλειαν μήτε περιδεῆ δι᾽ ἀνανδρίαν, ἀλλὰ καὶ φεύγειν δι᾽ εὐλάβειαν καὶ ἐμπεσόντα ἀγωνίζεσθαι διὰ τὸν ἀποκείμενον στέφανον.* Quod oportet fidelem neque temerarium esse propter securitatem neque meticulosum propter ignaviam, sed fugere propter cautionem, et cum in periculum inciderit, decertare ob repositam coronam.

3. *μὴ — αἰῶνα*] Constitutor I Ioann. 2, 15 et II Tim. 4, 10 in unum conflavisse videtur.

ἐὰν δὲ μὴ ἐξισχύσῃ, οὐκ ἔστιν τετελειωμένος ἐν τῷ ἔργῳ. 2. καὶ ἡμεῖς οὖν, ἔχοντες διδάσκαλον τὸν κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν τὸν Χριστόν, διὰ τί οὐ μιμούμεθα τὴν αὐτοῦ διδαχήν; 3. ὅτι ἐκεῖνος μὲν ἀπετάξατο ἀνέσει, τρυφῇ, δόξῃ, πλούτῳ, τύφῳ, δυνάμει ἀμυντικῇ, μητρὶ καὶ ἀδελφοῖς, ἤδη δὲ καὶ τῇ οἰκείᾳ ζωῇ διὰ τὴν πρὸς τὸν πατέρα εὐσέβειαν καὶ τὴν εἰς ἡμᾶς φιλανθρωπίαν, ὑπομείνας οὐ μόνον διωγμὸν καὶ μάστιγας, ὀνειδισμὸν καὶ ἐμπαιγμόν, ἀλλ' ἤδη καὶ τὴν πρὸς τὸ ξύλον πρόσπηξιν, ὅπως Ἰουδαίους καὶ Ἕλληνας μετανοήσαντας σώσῃ. 4. εἰ οὖν αὐτὸς δι' ἡμᾶς ἀπετάξατο ἀναπαύσει, μὴ ἐπαισχυνθεὶς σταυρὸν, μηδὲ ἀδοξήσας τὸν θάνατον· τίνος ἕνεκεν ἡμεῖς οὐ μιμούμεθα αὐτοῦ τὰ πάθη καὶ ἀποτασσόμεθα ὑπὲρ αὐτοῦ καὶ αὐτῇ τῇ ζωῇ ἡμῶν, διδόντος αὐτοῦ ἡμῖν τὴν ὑπομονήν; 5. ἐκεῖνος μὲν γὰρ δι' ἡμᾶς, ἡμεῖς δὲ δι' ἑαυτούς, οὐ γὰρ χρῄζει ἡμῶν αὐτός, ἡμεῖς δὲ τοῦ ἐλέους αὐτοῦ· μόνον δὲ τὸ τῆς πίστεως ἡμῶν γνήσιον ἐπιζητεῖ καὶ αὐθαίρετον, ὥς φησιν ἡ γραφή· „Εἰ δίκαιος εἶ, τί δώσεις αὐτῷ ἢ τί ἐκ χειρός σου λήψεται; ἀνδρὶ τῷ ὁμοίῳ σου ἡ ἀσέβειά σου, καὶ υἱῷ ἀνθρώπου ἡ δικαιοσύνη σου“.

VI. Ἀποταξώμεθα οὖν καὶ γονεῦσιν καὶ συγγενέσιν καὶ φίλοις καὶ γυναικὶ καὶ τέκνοις καὶ κτήμασιν καὶ σύμπαντι τῷ βίῳ, ὅταν ᾖ τι τούτων κώλυμα πρὸς εὐσέβειαν. 2. δεῖ γὰρ „προσεύχεσθαι“ μὲν ἡμᾶς, „ἵνα μὴ εἰσέλθωμεν εἰς πειρασμόν“· ἐὰν δὲ κληθῶμεν εἰς μαρτύριον, μετὰ ἐνστάσεως ὁμολογεῖν τὸ τίμιον ὄνομα· καὶ

9 Luc. 14, 33. — 14 Sirach 15, 22. — 16 Iob 35, 7. 8. — 21 Mt. 26, 41.

θεὸν m p v, θεὸν καὶ πατέρα d | 8 πρὸς > d | τὸ ξύλον a b h o A : τὸν σταυρὸν m p v, τοῦ στροῦ d | 9 μετανοοῦντας b o | 10 ἀναπαύσει a b h o, ἀνάπαυσιν d i. m. : ἅμα πᾶσι d i. t. m p v cf. Luc. 14, 33 | 10/11 ἀδοξ. τ. θάνατον : δόξης τῆς ἑαυτοῦ b o | 11 ἕνεκεν + καὶ b h o | 11/12 αὐτοῦ — αὐτοῦ pr : αὐτὸν b o | 12 ἀποτασσώμεθα h | 12/13 αὐτῇ — τήν : αὐτὴν τὴν ζωὴν ἡμῶν διδόντες αὐτῷ καὶ μάλιστα αὐτοῦ ἡμῖν διδοῦντος καὶ χορηγοῦντος πλουσίως τὴν b o | 13 γὰρ + ὁ ἀναμάρτητος ὁ ἀόρατος ὁ ἀκατάληπτος ὁ ἀνεξιχνίαστος b o | 14 αὐτοὺς b | γὰρ > b o | αὐτοῦ + δεόμεθα πάντες b o | 15 ἐπιζητεῖν a, corr a² | 16 εἰ + δὲ καὶ b o | 17 εὐσέβεια m p v | 18 σου : αὐτοῦ h | 19 καὶ . . . καὶ συγγενέσιν > o | συγγενεῦσιν d v | 20 γυναιξὶν b | καὶ κτήμασιν > d | σύμπαντι τ. β. : πάντα τὰ ἐν τῷ βίῳ τούτῳ b o | 21 ᾖ — πρός : ὅταν εἴη τούτων τι τὸ κωλύον πρὸς τὴν b o | 22 ὑμᾶς b o | δὲ + καὶ h | 23 ἐνστάσεως : χαρᾶς καὶ πάσης (καὶ π. ∾ o) προθυμίας b o | καὶ > d

si cruciamur, gaudere, 3. et si nos persequuntur, non perturbari, 4. quoniam non solum nos servamus ab inferis ita facientes, sed etiam novellos in fide atque audientes docemus, ut ita faciant et vivant coram Deo. 5. Si vero defecerimus in fide erga Dominum, abnegantes propter carnis infirmitatem, sicut dixit Dominus noster: *Spiritus quidem promptus est et paratus, caro autem infirma,* non solum nos ipsos perdimus, sed etiam fratres nostros interficimus nobiscum. 6. Videntes enim abnegationem nostram doctrinam erroris se doctos esse putant, cumque labefacti fuerint, nos pro eis, sicut pro nobis ipsis, rationem reddemus unusquisque Domino in die iudicii. 7. Sin autem comprehensus et adductus ad principem abnegas spem, quam habes in Dominum fide tua sancta, et hodie quidem absolveris, cras autem febri corriperis et in cubili recumbis, aut stomachus tuus dolore te afficit, ita ut cibum capere non possis, sed eum reddas doloribus gravibus, aut afflictaris, quod venter tuus mordet vel unum ex membris tuis dolet vel ex visceribus tuis eicis sanguinem et fel propter dolores graves, aut tumor tibi exsistit in uno ex membris tuis et secaris manibus medicorum atque in multis cruciatibus et tormentis moreris: quid ergo tibi profuit abnegatio tua, quam commisisti, aut alii cuiquam? Ecce enim anima tua venit in dolores et tormenta, et vitam tuam in saecula saeculorum coram Deo perdidisti et ureris ac cruciaris sine requie in aeternum, sicut dixit Dominus: *Omnis, qui amat animam suam, perdet eam, et omnis, qui perdiderit animam suam propter me, inveniet eam.* 8. Christianus abnegans ergo amat animam suam breve tempus in hoc mundo, ne moriatur propter nomen Domini Dei; in aeternum autem perdit personam suam in igne, animam suam in gehennam mittens, quoniam abnegavit eum Christus, sicut dixit in Evangelio: *Omnis, qui me negaverit coram hominibus, negabo et ego eum coram patre meo, qui in caelis est.* Quos autem Dominus negat, ei *eiciuntur ac mittuntur in tenebras*

---

6 Mt. 26, 41. — 23 Mt. 10, 39. — 29 Mt. 10, 33. — 31 Mt. 8, 12; 22, 13.

---

1 *ἐὰν* > b o | *κολ. χαίρωμεν* : *μὴ κωλυθῶμεν ἔν τινι χαίροντες δὲ μᾶλλον* b o | *χαίρομεν* d h | *ἀθανασίαν* + *καὶ αἰώνιον ζωὴν* b o | 2 *μὴ* sec a b o : *μηδὲ* rel | 3 *τὴν* post *ἀρχόντων* b o | 5 *ἐνεργείας* + *καὶ τὰς ἰάσεις* b o | 6/7 *ἠγάπησαν* + *μᾶλλον* b o | 7 *μᾶλλον ἤπερ* : *ὑπὲρ* b d o | 8 *δὲ* a² i. m., > a | 9 *μόνον* + *δὲ* b | *βεβαίους ποιοῦμεν* b o | 10 *καθυφῶμεν* :

ἐὰν τούτου χάριν κολασθῶμεν, χαίρωμεν ὡς ἐπὶ ἀθανασίαν σπεύδοντες. 3. διωκόμενοι μὴ ξενιζώμεθα, „μὴ ἀγαπήσωμεν τὸν νῦν αἰῶνα“ μηδὲ τοὺς παρὰ ἀνθρώπων ἐπαίνους μηδὲ τὴν τῶν ἀρχόντων δόξαν καὶ τιμήν, καθάπερ καί τινες τῶν Ἰουδαίων, θαυμάζοντες τοῦ κυρίου τὰς ἐνεργείας, οὐκ ἐπίστευον εἰς αὐτὸν φόβῳ τῷ πρὸς τοὺς ἀρχιερεῖς καὶ τοὺς λοιποὺς τῶν ἀρχόντων· „ἠγάπησαν γὰρ τὴν δόξαν τῶν ἀνθρώπων μᾶλλον ἤπερ τὴν δόξαν τοῦ θεοῦ“. 4. ὁμολογήσαντες“ δὲ „τὴν καλὴν ὁμολογίαν“, οὐ μόνον ἑαυτοὺς σώζομεν, ἀλλὰ καὶ τοὺς νεοφωτίστους βεβαιοῦμεν καὶ τοὺς κατηχουμένους πιστοποιούμεθα. 5. εἰ δὲ καθυφῶμέν τι τῆς ὁμολογίας, ἐξαρνησάμενοι τὴν εὐσέβειαν διὰ γνώμης χαυνότητα καὶ φόβον βραχυτάτης τιμωρίας, οὐ μόνον ἑαυτοὺς ἀποστεροῦμεν τῆς αἰωνίου δόξης, ἀλλ' ἤδη καὶ ἑτέροις αἴτιοι ἀπωλείας γενησόμεθα καὶ διπλοτέραν ὑποίσομεν τὴν τίσιν, ὡς ὑποψίαν δόντες διὰ τῆς ἀρνήσεως, πλάνης διδαχὴν εἶναι τήν ποτε ὑφ' ἡμῶν δοξαζομένην ἀλήθειαν. 6. διὸ μήτε πρόχειροι ὦμεν καὶ ῥιψοκίνδυνοι· λέγει γὰρ ὁ κύριος· „Προσεύχεσθε μὴ ἐμπεσεῖν εἰς πειρασμόν· τὸ μὲν πνεῦμα πρόθυμον, ἡ δὲ σὰρξ ἀσθενής“· μήτε μὴν ἐμπεσόντες δειλίᾳ καταισχύνωμεν τὴν ὁμολογίαν. 7. εἰ γὰρ ἀρνησάμενός τις τὴν ἑαυτοῦ ἐλπίδα, ὅς ἐστιν Ἰησοῦς ὁ τοῦ θεοῦ υἱός, ἀπολυθῇ τοῦ προσκαίρου θανάτου, αὔριον δὲ ἐπὶ κλίνης νόσῳ περιπέσῃ ὀξυτάτῃ κοιλίας ἢ στομάχου ἢ κεφαλῆς ἤ τινι πάθει τῶν ἀνιάτων, σήψεως ἢ γαγγραίνης ἢ ἀποστάσεως ἢ ἰλεοῦ ἢ ὑδέρου ἢ κόλου, ταχεῖαν ποιήσηται τὴν καταστροφὴν καὶ τοῦ ζῆν ὑπεξέλθοι· οὐχὶ καὶ τῶν ἐνταῦθα ἐστερήθη καὶ τῶν αἰωνίων ἐκπέπτωκεν, μᾶλλον δὲ τῆς ἀϊδίου κολάσεως ἐντὸς κατέστη, „πορευθεὶς εἰς τὸ σκότος

2 I Ioann. 2, 15; II Tim. 4, 10. — 3 Rom. 2, 29. — 6 Ioann. 12, 43. — 8 I Tim. 6, 12. — 17 Luc. 22, 40. — Mt. 26, 41. — 20 I Tim. 1, 3. — 26 Mt. 8, 12; 22, 13.

καὶ τυφωθῶμεν b o, ἐλλείψωμεν d i. m. | καθυφ. τι : καθ' ὑμῶν μέν τι v, καθ' ἡμῶν μέντοι m, > p | 11 χαυνότητος b o | 12 φόβον + ἀρχόντων καὶ b o | 13 ἄλλ' ἤδη : ἀλλὰ b o | 13 14 γινόμεθα h, γινώμεθά b o | 14 πικροτέραν b o | οἰπίσωμεν (οὐπ. o) τὴν κρίσιν b o | δόντες a h o : δώσαντες p, δώσοντες v, δόσοντες d, διδώντες b, + αὐτοῖς b o | 15 πλάνην διδαχῆς b o | ὑφ ἡμῶν > b o | 17 εἰσελθεῖν b h o | 18 μηδὲ a | 19 διλείαν b o | 21 δ' a | 22 ὀξυτάτης b h | 23 σήψεως + ἢ γαστρὸς b o | ἢ ἀποστ. ἢ ἰλεοῦ > h | ἢ κόλου > h | κώλου a m, + καὶ m | 24 ποιεῖται b, ποιήτε o | 26 ἀϊδίου : αἰωνίου b d o

exteriores, et ibi erit fletus et stridor dentium, quoniam dixit: *Omnis, qui amat animam suam plus quam me, non est me dignus.* 9. Contendamus igitur, ut animas nostras commendemus Domino Deo, et si quis martyrio dignus factus fuerit, accipiat gaudens, quod dignus factus est tanta corona ac per martyrium est ipsius exitus ex hoc mundo. Dixit enim Dominus noster salvator: *Non est discipulus super magistrum; sed perfectus sit omnis, sicut magister eius.* Dominus noster ergo omnes has passiones in se suscepit, ut nos salvaret, et consensit tolerare plagas et conviciis affici et in facie conspui ac bibere acetum et fel, et postremo sustinuit in crucem affigi. 10. Nos igitur, qui eius discipuli sumus, et imitatores ipsius fiamus. Si enim ipse omnia sustinuit ac passus est nostra causa usque ad tormenta, nos vero propter nos ipsos, quanto magis nos debemus sustinere patientes? Neque decet nos haesitare, quia hoc consilium nobis dedit, ut, etiamsi in carbonibus ignis urimur, credamus in Dominum nostrum Iesum Christum et in Deum patrem ipsius, Dominum Deum omnipotentem, et in spiritum eius sanctum, quibus gloria et honor in saecula saeculorum, amen.

VII. Resuscitabit nos Deus omnipotens per Deum salvatorem nostrum, sicut promisit; resuscitabit autem nos a mortuis omnino in ea forma, in qua nunc sumus, immo cum gloria magna vitae aeternae, nulla re nos deficiente. 2. Etiamsi enim in profunda maris iacti vel a ventis sicut glumae dispersi sumus, intra hunc

---

1 Mt. 10, 37. 39. — 6 Luc. 6, 40. — 9 Mt. 27, 28—35.

---

1 *οὗ* : *ὅπου ἐστιν* b o | *κλαυθμὸς* + *ὁ ἀκατάπαυστος* b o | 3 *στεφάνου* : *καὶ καταξιωθεὶς στεφάνου καὶ ἀπολαύων εἰς τὰ ἀεὶ διαμένοντα καὶ τέλος μὴ ἔχοντα* b o | 4 *ὁδὸν* o | *βίου* + *τοῦ προσκαίρου καὶ φθαρτοῦ πρὸς τὴν* (*φθ. π. τὴν* > o) *αἰώνιον βασιλείαν τοῦ ἀθανάτου θεοῦ* b o | *καὶ ἐὰν* d h m p v : *κἂν* a, *ἐὰν μὲν οὖν* b o | *ᾖ* : *εἴη* b o | *ἀπίτω* : *ἀπίστω* h, *ἀπέρχεται πρὸς χ̄ν* b o | 5 *Χριστοῦ* : *τοῦ υἱοῦ τοῦ θ̄υ* b o | *ἔσται αὐτῷ* ∾ b d h o | *βάπτισμα* > b o | 7 *χαίρεται οὖν* (*ἂν* o) *μιμούμενοι* b o | 8 *κατηρτισμένος* : *κατηρμένος* o, + *δὲ* m p v | *ἔστω πᾶς* ∾ m o p v | *ὡς* + *καὶ*

VII. *Περὶ ἀναστάσεως ἀποδείξεις διάφοροι* (sic d, *περὶ τῆς ἀναστάσεως τῶν νεκρῶν* v, > rel, Turrianus addidit: *περὶ Σιβύλλης, καὶ τί οἱ Στωικοὶ περὶ τοῦ φοίνικος τοῦ ὀρνέου*).

De resurrectione variae demonstrationes (de Sibylla, et quid Stoici de phoenice ave).

2. Cf. Athenag. De resurrectione c. 4—8.

τὸ ἐξώτερον, οὗ ὁ κλαυθμὸς καὶ ὁ βρυγμὸς τῶν ὀδόντων“; 8. ὁ δὲ ἀξιωθεὶς μαρτυρίου χαιρέτω τὴν ἐν κυρίῳ χαράν, ὡς τηλικούτου ἐπιτυχὼν στεφάνου καὶ δι' ὁμολογίας ποιούμενος τὴν ἔξοδον τοῦ βίου. καὶ ἐὰν κατηχούμενος ᾖ, ἄλυπος ἀπίτω· τὸ γὰρ πάθος τὸ ὑπὲρ Χριστοῦ ἔσται αὐτῷ γνησιώτερον βάπτισμα, ὅτι αὐτὸς μὲν πείρᾳ συναποθνήσκει τῷ κυρίῳ, οἱ δὲ λοιποὶ τύπῳ. 9. χαιρέτω οὖν μιμούμενος τὸν διδάσκαλον, ἐπειδὴ καὶ προστέτακται· „Κατηρτισμένος ἔστω πᾶς ὡς ὁ διδάσκαλος αὐτοῦ“. ὁ δὲ διδάσκαλος ἡμῶν Ἰησοῦς ὁ κύριος δι' ἡμᾶς ἐπλήγη, βλασφημίας ὑπέμεινεν καὶ ὀνειδισμοὺς μακροθύμως, ἐνεπτύσθη, ἐκολαφίσθη, ἐρραπίσθη, σταυρῷ μετὰ τὸ μαστιχθῆναι προσηλώθη, ὄξος καὶ χολὴν ἐποτίσθη, τελειώσας πάντα τὰ γεγραμμένα εἶπεν τῷ θεῷ καὶ πατρί· „Εἰς χεῖράς σου παρατίθημι τὸ πνεῦμά μου“. 10. διὸ καὶ ὁ εὐχόμενος ἐκείνου μαθητὴς εἶναι ζηλούτω τοὺς αὐτοῦ ἀγῶνας, μιμείσθω τὴν ὑπομονήν, γινώσκων, ὅτι κἂν ἐν πυρὶ ὑπὸ ἀνθρώπων καῇ, οὐθὲν πείσεται, ὡς οἱ τρεῖς παῖδες, ἢ εἰ καὶ πάθοι τι, μισθὸν παρὰ κυρίου λήψεται· πιστεύων τῷ ἑνὶ καὶ μόνῳ ἀληθινῷ θεῷ καὶ πατρὶ διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ τοῦ μεγάλου ἀρχιερέως καὶ λυτρωτοῦ τῶν ψυχῶν καὶ μισθαποδότου τῶν ἄθλων, ᾧ ἡ δόξα εἰς τοὺς αἰῶνας· ἀμήν.

VII. *Αὐτὸς γὰρ ἡμᾶς ἐγερεῖ ὁ παντοκράτωρ θεὸς διὰ τοῦ κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ κατὰ τὴν ἐπαγγελίαν αὐτοῦ τὴν ἀψευδῆ, καὶ ἀναστήσει ἡμᾶς σὺν πᾶσι τοῖς ἀπ' αἰῶνος κοιμηθεῖσιν τοιούτους, ὁποῖοι ὑπάρχομεν ἐν τῇ νῦν μορφῇ, μηθὲν ἐλλειπὲς ἔχοντας ἢ τὴν φθοράν, ἐπείπερ ἄφθαρτοι ἀναστησόμεθα. 2. κἄν τε γὰρ ἐν πελάγει τελευτήσωμεν, κἂν ἐν γῇ διασπαρῶμεν, κἂν*

---

2 Phil. 3, 1; 4, 4. — 8 Luc. 6, 40. — 9 Mt. 27, 28—35. — 13 Luc. 23, 46. — 16 Dan. 3. — 17 Ioann. 17, 3. — 18 Hebr. 4, 14. — 19 Act. 7, 35; Hebr. 11, 6

b d o | 9 *διδάσκαλος* + *αὐτοῦ καὶ* a | *ἐπλήγη βλασφ.* > m v | 11 *ἐραπίσθη* b d | *μαστιγωθῆναι* b o | 13 *παρατίθεμαι* d p v | 14 *ὁ* > h o | *ἐκείνου* + *ζηλούτω* b o | 16 *καῇ* : *καῆναι δέῃ* b o | *οὐδὲν* b p | *ὡς* + *καὶ* b d o | 17 *πάθῃ* a b o | *μισθὸν* + *καὶ αἰώνιον ἀνάπαυσιν* b o | *κυρίου* a h : *θεοῦ* d m p v, *τοῦ θῦ* b o | 18 *Χριστοῦ* > b o | 20 *ἄθλων* : *ἔργων καὶ ἄθλων ἁπάντων* b o | *αἰῶνας* + *τῶν αἰώνων* b o | 21 *αὐτὸς κτλ.* :. hanc sectionem b o inscripserunt *τοῦ αὐτοῦ λόγος ε̄* (*ε̄ λ.* o) *περὶ ἀναστάσεως* | *ἐγείρει* o | 23 *ὑμᾶς* h | 24 *μορφῶ* o | *μηθὲν* a o : *μηδὲν* rel | *ἐλλιπὲς* o p | 26 *τε* > b o | *κἂν* sec : *καὶ* b h o

mundum sumus, et totus mundus manu Dei continetur. In manu eius enim exsistentes nos resuscitabit, sicut dixit Dominus noster salvator: *Capillus de capite vestro non peribit, sed in patientia vestra possidebitis animas vestras.* 3. De resurrectione autem et de gloria martyrum dixit Dominus in Daniel sic: *Multi de his, qui dormiunt in terrae latitudine, resurgent illo die, alii ad vitam aeternam, alii ad opprobrium et ignominiam et ad dispersionem; et qui intellegunt, refulgebunt sicut luminaria, quae in caelo sunt, et qui confirmati sunt in verbo, sicut stellae caeli.* 4. Tanquam solem autem et tanquam lunam, caeli luminaria, lumen gloriae promisit se daturum esse eis, qui intellegunt et nomen ipsius sanctum confitentur ac martyrium subeunt; nec vero martyribus tantum promisit resurrectionem, sed etiam omnibus hominibus. 5. Dicit enim in Ezechiel sic: *Et facta est super me manus Domini, et eduxit me in spiritu Dominus, et posuit me in medio campi, qui erat plenus ossibus; et circumduxit me per ea, et erant multa ac sicca valde; et dixit ad me: Fili hominis, viventne ossa ista? Et dixi: Tu nosti haec, Domine Adonai. Et dixit ad me Dominus: Vaticinare de ossibus istis, et dices eis: ossa arida, audite verbum Domini; sic dicit Dominus Adonai ossibus his: Ecce, ego intromittam in vos spiritum, et vivetis, et dabo super vos nervos, et condam super vos carnem, et vestiam vos cute, et dabo in vobis spiritum, et vivetis; et cognoscetis, quia ego sum Dominus. Et prophetavi, sicut praecepit mihi, et cum prophetarem, factus est sonitus ac commotio, et accesserunt ossa, os ad os. Et vidi, super ea nervi et carnes ascenderunt, et obducta est super ea cutis desuper, et spiritus non erat in eis. Et dixit ad me Dominus: Propheta ad spiritum ac dic: sic dicit Dominus Adonai: Veni, spiritus, a ventis quatuor atque intra in mortuos istos, et vivant. Et prophetavi, sicut praecepit mihi, et ingressus est in ea spiritus, et vixerunt steteruntque super pedes suos cum fortitudine magna. Et locutus est Dominus ad me: Fili hominis, haec ossa sunt domus Israel, qui dicunt: aruerunt ossa nostra, ac periit spes nostra, et non sumus; sic dicit Dominus Adonai: Ecce, ego aperiam sepulcra vestra, et educam vos ex eis, populus meus, et inducam vos in terram Israel, et scietis, quia ego Dominus, cum aperuero sepulcra vestra, ut*

---

3 Luc. 21, 18. 19. — 5 Dan. 12, 2. 3. — 14 Ezech. 37, 1—14.

---

7 et ad dispersionem > Sm C

ὑπὸ θηρίων ἢ ὀρνέων διασπασθῶμεν, ἀναστήσει ἡμᾶς τῇ ἑαυτοῦ δυνάμει, ὅτι ὁ πᾶς κόσμος τῇ τοῦ θεοῦ συνέχεται χειρί· „Θρὶξ δέ“, φησίν, „ἐκ τῆς κεφαλῆς ὑμῶν οὐ μὴ ἀπόληται“. διὸ παραινεῖ λέγων· „Ἐν τῇ ὑπομονῇ ὑμῶν κτήσασθε τὰς ψυχὰς ὑμῶν“. 3. περὶ δὲ τῆς τῶν νεκρῶν ἀναστάσεως καὶ τῆς τῶν μαρτύρων μισθαποδοσίας λέγει Γαβριὴλ τῷ Δανιήλ· „Καὶ πολλοὶ τῶν κεκοιμημένων ἐκ γῆς χώματος ἀναστήσονται, οἱ μὲν εἰς ζωὴν αἰώνιον, οἱ δὲ εἰς αἰσχύνην καὶ ὀνειδισμὸν αἰώνιον· καὶ οἱ συνιέντες ἐκλάμψουσιν ὡς ὁ ἥλιος καὶ ὡς τὸ στερέωμα καὶ οἱ ἀστέρες“. 4. ὡς φωστῆρας τοίνυν ἐκλάμψειν τοὺς ἁγίους προεῖπεν ὁ ἅγιος Γαβριήλ· αὐτοῖς γὰρ τὸ συνιέναι τὴν ἀλήθειαν ἐμαρτύρησεν καὶ τὸ ἱερὸν αὐτοῦ ὄνομα. οὐ μόνον δὲ τοῖς μάρτυσιν ἐπήγγελται τὴν ἀνάστασιν, ἀλλὰ καὶ πᾶσιν ἀνθρώποις, δικαίοις τε καὶ ἀδίκοις, εὐσεβέσιν τε καὶ δυσσεβέσιν, ἵνα ἕκαστος τὰ πρὸς ἀξίαν τίσῃ. „Ἄξει“ γάρ, φησίν, „ὁ θεὸς σύμπαν τὸ ποίημα εἰς κρίσιν ἐν παντὶ παρεωραμένῳ, ἐὰν ἀγαθὸν καὶ ἐὰν πονηρόν“. 5. ταύτην δὲ τὴν ἀνάστασιν μὴ πιστεύοντες Ἰουδαῖοι τὸ παλαιὸν ἔλεγον· „Ξηρὰ γέγονεν τὰ ὀστᾶ ἡμῶν, διαπεφωνήκαμεν· οἷς ὁ θεὸς ἀποκριθεὶς ἔφη· Ἰδοὺ ἐγὼ ἀνοίγω τοὺς τάφους ὑμῶν καὶ ἀνάξω ὑμᾶς ἐξ

2 Luc. 21, 18. — 4 Luc. 21, 19. — 6 Dan. 12, 2. 3. — 14 Eccles. 12, 14. — 17 Ezech. 37, 11. 12. 14.

1 αὐτοῦ m p v | 2 ὁ > m | ὁ πᾶς ∾ b o | τοῦ θεοῦ : ἑαυτοῦ h | ἀνέχεται b o | 3 δὲ > b o | οὐ μή : οὐκ b o | 5 δὲ > b o | 6/7 κειμένων o d i. m. | 7 ἐν γῇ b o d i. m. | αἰώνιον > m | 8 αἰσχύνην . . ὀνειδισμὸν ∾ b d o LXX | αἰώνιον > d o | συνιόντες m p v | 9 τὸ στερ. : ἡ λαμπρότης τοῦ στερεώματος m p v LXX | οἱ a m v : ὡς b o, ὡς οἱ d h p LXX | 10 τε νὺν o, νῦν b | ἐκλάμψειν : post ἁγίους d, post προεῖπεν b o | ἅγιος b d m o p v A : πανάγιος a h | 11 αὐτὸς m p v | ἀλήθειαν : + ὁμολογῆσαι d p v | 12 δέ : γὰρ m, > p | ἐπηγγέλεται b o | 13 πᾶσιν + τοῖς b o p | τε καὶ ἀδίκοις > b o | 14 τε > a v | ἵν' d m h v | 15 φησὶν > b o | σ. τὸ : σὺν παντὶ τῷ h | 16 καὶ > h | 17 ξηρὰ + γὰρ b | 18 διαπεφωνήκαμεν : ἀπολώλαμεν d i. m. | 19 ἐγὼ > h

3. *Γαβριήλ*] Textus sacer nomen angeli non exprimit. Cassianus Coll. VIII, 13 verba Dan. 10, 12—14 angelo Gabrieli attribuit.

5. *διαπεφωνήκαμεν*] Suidas interpretatur: *ἐσχάτην καὶ τελευταίαν φωνὴν ἀφήκαμεν*. Similiter germanice: *ausschreien*.

educam populum meum e sepulcris; et dabo in vobis spiritum meum, et vivetis; et habitare vos faciam in terra vestra, et scietis, quia ego Dominus sum, qui locutus sum atque feci; et requiescent omnes habitatores terrae, ait Dominus. 6. Et iterum per Iesaiam ⁑ dicit [Dominus]: *Sed cadent inhabitantes; et resurgent mortui, et exsurgent, qui in monumentis sunt; ros enim, qui a te est, sanitas eis est, terra autem impiorum peribit.* 7. Multa quidem et alia ⟨tam⟩ per Iesaiam quam et per alios prophetas dicta sunt de resurrectione et vita permanente in gloria iustorum, et de impiis similiter et infamia et evacuatione ruinae et de absolutione et condemnatione; 8. id vero, quod dictum est: *Terra autem impiorum peribit,* id est corpus eorum, quod de terra est ⟨et⟩ cum turpitudine in terram deputabitur, propter quod non coluerunt Deum, et in ignem cum poena incident. 9. Nam et in Duodecim prophetis ita dictum est: *Videte, contemptores, et respicite et videte mirabilia et avertimini et segregamini, quoniam opus ego operor in diebus vestris, quod non credetis, si quis enarraverit vobis.* 10. Et haec quidem et [ab] his plur[ior]a de infidelibus vel his, qui non credunt de resurrectione, dicta sunt et de his, qui abnegant et non coluerunt Deum, et de praevaricatoribus et de gentilibus, quoniam videbunt gloriam fidelium et avertentur, ut depereant in igne infideles. 11. Nos vero

5 Ies. 26, 18, 19. — 11 Ies. 26, 19. — 15 Hab. 1, 5.

5 Dominus > S C | sed — mortui : omnes iacentes et mortui vestri resurgent S | exsurgent : + omnes S | 6 sanitas : ros sanitatis S | 7 tam Corssen | 9 in : et de S | 10 ruinae : et casu S cf. C | absolutione : dissolutione et reiectione S | 11 est corpus : dicit de corpore S | 12 et S | 13/14 cum p. : et in poenam S | 15/16 avert. et segregamini : convertimini ad interitum S, ἀφανίσθητε LXX | 18 infidelibus vel > S

8. τὸν Ἐνὼχ — λαβεῖν] Plane eadem verba leguntur VIII, 41, 4 in oratione pro mortuis.

9. Constitutor exemplo sanctorum et Christi mortem non esse supplicium peccatorum probans de peccatis propriis dicit. Infra VIII, 12, 10—20 legimus, Deum primo homini mandatum servaturo immortalitatem promisisse, inoboedientem autem non prorsus reiecisse, sed ei resurrectionem pollicitum esse, secundum quem locum etiam VIII, 41, 4 intellegendus est.

10. ἐν μεγαλοπόλει] Alludere videtur ad morem antiquum, de quo dicit Zonaras ad Trullanum canonem 51: ἐν ταῖς πόλεσι δὲ ταῖς μεγίσταις θηρία ἐτρέφοντο λέοντες καὶ ἄρκτοι, καὶ κατά τινας καιροὺς ἐξήγοντο

αὐτῶν καὶ δώσω τὸ πνεῦμά μου ἐν ὑμῖν, καὶ ζήσεσθε, καὶ γνώσεσθε, ὅτι ἐγὼ κύριος λελάληκα καὶ ποιήσω“. 6. καὶ διὰ Ἡσαΐου φησίν· „Ἀναστήσονται οἱ νεκροί, καὶ ἐγερθήσονται οἱ ἐν τοῖς μνημείοις, καὶ εὐφρανθήσονται οἱ ἡσυχάζοντες ἐν τῇ γῇ, ὅτι ἡ δρόσος ἡ παρὰ σοῦ ἴαμα αὐτοῖς ἐστιν“. 7. πολλὰ μὲν οὖν καὶ ἕτερα περὶ τῆς ἀναστάσεως εἴρηται καὶ περὶ τῆς τῶν δικαίων ἐν δόξῃ διαμονῆς καὶ περὶ τῆς τῶν ἀσεβῶν τιμωρίας, πτώσεως, ἀποστροφῆς, καταδίκης, ἀδοξίας, πυρὸς αἰωνίου καὶ σκώληκος ἀτελευτήτου. 8. καὶ ὅτι, εἰ ἐβούλετο πάντας ἀνθρώπους εἶναι ἀθανάτους, ἠδύνατο, ἔδειξεν τὸν Ἐνὼχ καὶ τὸν Ἠλίαν μὴ ἐάσας θανάτου πεῖραν λαβεῖν. εἰ δὲ καὶ κατὰ γενεὰν τοὺς τελευτῶντας ἀνιστᾶν ἤθελεν, καὶ δι᾽ ἑαυτοῦ καὶ δι᾽ ἑτέρων ἔπεισεν, τὸν μὲν υἱὸν τῆς χήρας διὰ Ἠλίου ἀναστήσας καὶ τὸν τῆς Σωμανίτιδος διὰ Ἐλισσαίου. 9. πειθόμεθα δὲ μὴ μισθὸν τιμωρίας εἶναι τὸν θάνατον, ἐξ ὧν αὐτὸν καὶ ἅγιοι ὑπέστησαν ἢ καὶ αὐτὸς ὁ τῶν ἁγίων κύριος Ἰησοῦς ὁ Χριστός, „ἡ ζωὴ τῶν πιστῶν καὶ ἡ ἀνάστασις τῶν νεκρῶν“. 10. διὰ τοῦτο οὖν τέως ὡς ἂν ἐν μεγαλοπόλει πολιτευομένοις μετὰ τοὺς ἄθλους ἐπάγει πρὸς ὀλίγον τὴν διάλυσιν, ἵνα ἀναστήσας ἕκαστον ἢ ἀποκηρύξῃ ἢ στεφανώσῃ. 11. ὁ γὰρ τοῦ Ἀδὰμ τὸ σῶμα ἐκ γῆς καὶ τῶν λοιπῶν κατασκευάσας, οὗτος καὶ τῶν λοιπῶν καὶ τοῦ πρώτου μετὰ διάλυσιν

---

3 Ies. 26, 19. — 8 Ies. 66, 24. — 10 Gen. 5, 24; IV Reg. 2, 11. — 13 III Reg. 17. — IV Reg. 4. — 16 Ioann. 11, 25. — 20 Gen. 2, 7.

---

1 *καὶ ζήσεσθε* > b o | 2 *ὅτι* : *διότι* d | *κύριος* + *καὶ* b o | *λελάληκα* a d h : *ἐλάλησα* b m o p v, + *ὑμῖν* h | 4 *ἡσυχάζοντες* : post *γῇ* d, > m p v LXX | 5 *σοὶ* m p | 5/6 *καὶ ἕτερα* post *ἀναστάσεως* m p v | 6 *τῆς* sec > b o | 6/7 *διαμονῆς ἐν δόξῃ* o | 9 *εἰ* > o | 10 *ἠδύνατο* : *ἐδ.* h v, + *καὶ* b o 11 *θανάτου πεῖραν* ∾ b o | 12 *ἔπεισεν* : *τοῦτο δῆλο ἐποίησεν* a | 13 *σουμανίτιδος* d h | 14 *πειθώμεθα* h | *μὴ* > b d o | *τιμωρίας* : *ἁμαρτίας* h | *τιμωρίας εἶναι* ∾ b d o | 15 *καὶ* pr + *οἱ* b o | 15/16 *τῶν ἁγίων* : *αὐτῶν* m 16 *ὁ* > h | *ζωὴ* + *ἡ* h | *ἡ* sec > h | 17 *ὡς* > b o | *ἂν* > b d m o p v 19 *ἢ* pr > a | *στεφανώσῃ* : *ἵνα στ.* b, *ἀναστ.* o | 20 *καὶ τῶν λοιπῶν* > a p 20/21 *κατασκευάσας* : *ποιήσας* a² supra lineam, > a | 21 *οὗτος* h s : *οὕτως* b d o, *αὐτὸς* m p v, > a | *τῶν λοιπῶν . . τοῦ πρώτου* ∾ h

---

εἰς τὰ θέατρα, καὶ ποτὲ μὲν ταύροις ἐμάχοντο, ποτὲ δὲ καὶ ἀνθρώποις, αἰχμαλώτοις τυχὸν ἢ κατακρίτοις.

credere didicimus per Domini nostri resurrectionem a mortuis et nostram certam esse resurrectionem, quam nobis repromisit ipse, qui non fallit Deus. 12. Nam et ipse salvator pignus resurrectionis nostrae fuit, cum primus resurrexerit. Nam vos, qui ex gentibus vocati estis, scitis, quoniam et gentiles de resurrectione futura legent et audiunt a Sibylla illis dictum et praedicatum sic: 13. *Sed cum iam omnia pulvis et cinis fuerint facta et ignem sedaverit Deus immortalis, qui etiam accendit, ossa et cinerem ipse Deus iterum* [*est*] *virorum formabit, in mortales autem iterum statuet, ut ante erant. Et tunc iam iudicium erit ipso iudicante Deo, iudicans iterum saeculum; et eos, qui impie peccaverunt, hos denuo cooperiet terra; quanti autem pie gesserunt, vivent iterum in mundo, spiritum Deo dante* ⟨*et vitam*⟩ *simul et gratiam ipsis piis; omnes etenim tunc se videbunt.*

---

6 Orac. Sibyll. IV, 179—185. 187. 189—190 ed. Geffcken.

---

2 resurr. — repromisit S : repromissione met L | 4/6 nam vos — audiunt : et qui e gentibus legunt, legunt audiuntque etiam inter gentiles de resurrectione S | 7 sedaverit S : vitaverit L | 8 qui : quem S | 9 virorum C S : vivorum (?) L | 13 et vitam C Sp, > Sm | piis > S

---

1 *ἀναστήσει* : + *πρὸς τὸ χρεωστεῖσθαι τοῦτο τῇ λογικῇ τῶν ἀνθρώπων φύσει, λέγομεν δὴ τὸ διαιωνίζειν. ὁ τοίνυν τὴν διάλυσιν ἐπάγων, αὐτὸς καὶ τὴν ἀνάστασιν ποιεῖται, καὶ ὁ εἰπών, ὅτι ἔλαβεν κύριος χοῦν ἀπὸ τῆς γῆς καὶ ἔπλασεν τὸν ἄνθρωπον καὶ ἐνεφύσησεν εἰς τὸ πρόσωπον αὐτοῦ πνοὴν ζωῆς, καὶ ἐγένετο ὁ ἄνθρωπος εἰς ψυχὴν ζῶσαν* (Gen. 2, 7), *ὁ καὶ μετὰ τὴν ἀνηκουστίαν ἐπειπών· γῆ εἶ καὶ εἰς γῆν ἀπελεύσῃ* (Gen. 3, 19), *αὐτὸς καὶ εἰς τὰ μετὰ ταῦτα ἐπηγγείλατο ἡμῖν τὴν ἀνάστασιν* a; clausulas textus et huius particulae respiciens fortasse conicias, hanc sectionem a librario ob homoeoteleuton omissam esse; cum autem omnes reliqui libri particula careant cumque a plures alias interpolationes exhibeat, aliter sentiendum est | *φησὶ* > d | *ἐν* > d | 3 *γενέσθαι* b o | 3/4 *τὴν ἀνάστασιν γίνεσθαι* a |

VII, 12. Iam Clemens Alex. Strom. VI, 5, 43 vel potius auctor Actuum Pauli, cuius scripturam ille respicere videtur, ad Sibyllam provocat. Cf. Th. Zahn, *Geschichte des neutestam. Kanons* II, 827. 879.

* * *

12. *διὰ τρ. ἡμερῶν ἀνεγ.*] Cf. VIII, 42, 1.

13. Versus Sibyllini laudati cum textu vulgato (ed. Friedlieb 1852 p. 98; Rzach 1891 p. 102; Geffcken 1902 p. 101 sq.) non quidem prorsus, sed paene ad verbum consentiunt. Ps.-Iustinus Quaest. et rep. ad orthod. 74 ad Sibyllam provocans fortasse Constitutiones Clementis et huius epistulam ad Corinthios confudit.

τὸ σῶμα ἀναστήσει. „Ἀκούσονται“ γάρ, φησί, „πάντες οἱ ἐν τοῖς μνημείοις τῆς φωνῆς τοῦ υἱοῦ τοῦ θεοῦ, καὶ οἱ ἀκούσαντες ζήσονται“. 12. πρὸς δὲ τούτοις πιστεύομεν γίνεσθαι τὴν ἀνάστασιν καὶ ἐκ τῆς τοῦ κυρίου ἀναστάσεως· αὐτὸς γάρ ἐστιν ὁ καὶ Λάζαρον ἀναστήσας τετραήμερον καὶ τὴν θυγατέρα Ἰαείρου καὶ τὸν υἱὸν τῆς χήρας, καὶ ἑαυτὸν προστάγματι τοῦ πατρὸς διὰ τριῶν ἡμερῶν ἀνεγείρας, ὁ ἀρραβὼν τῆς ἀναστάσεως ἡμῶν, ὁ τὸν Ἰωνᾶν διὰ τριῶν ἡμερῶν ζῶντα καὶ ἀπαθῆ ἐξαγαγὼν ἐκ τῆς κοιλίας τοῦ κήτους καὶ τοὺς τρεῖς παῖδας ἐκ καμίνου Βαβυλωνίας καὶ τὸν Δανιὴλ ἐκ στόματος λεόντων, οὐκ ἀπορήσει δυνάμεως καὶ ἡμᾶς ἀνεγεῖραι. 13. εἰ δὲ χλευάζουσιν Ἕλληνες ἀπιστοῦντες ταῖς ἡμετέραις γραφαῖς, πιστωσάτω αὐτοὺς κἂν ἡ αὐτῶν προφῆτις Σίβυλλα, οὕτω πως αὐτοῖς λέγουσα κατὰ λέξιν·

Ἀλλ' ὁπότ' ἤδη πάντα τέφρα σποδόεσσα γένηται,
Καὶ πῦρ κοιμίσῃ θεὸς ἄφθιτος, ὅσπερ ἀνῆψεν,
Ὀστέα καὶ σποδιὴν αὐτὸς θεὸς ἔμπαλιν ἀνδρῶν
Μορφώσει, στήσει δὲ βροτοὺς πάλιν, ὡς πάρος ἦσαν·
Καὶ τότε δὴ κρίσις ἔσται, ἐφ' ᾗ δικάσει θεὸς αὐτός,
Κρίνων ἔμπαλι κόσμον. ὅσοι δ' ὑπὸ δυσσεβίῃσιν
Ἥμαρτον, τούςδ' αὖ πάλι γαῖα καλύψει·
Ὅσσοι δ' εὐσεβέουσι, πάλιν ζήσοντ' ἐνὶ κόσμῳ,
Πνεῦμα θεοῦ δόντος ζωήν θ' ἅμα καὶ χάριν αὐτοῖς
Εὐσεβέσιν· πάντες δὲ τότ' εἰσόψονται ἑαυτούς.

---

1 Ioann. 5, 25. — 5 Ioann. 11. — Mc. 5. — 6 Luc. 7. — 7 I Cor. 15, 20. — 8 Ion. 2. — 9 Dan. 3. 6. 12. — 14 Orac. Sibyll. IV, 179—185. 187. 189—190 ed. Geffcken.

---

4 *ἐστιν* a b h o : *εἶπεν* d m p v | 7 *ἐγείρας* b | *ἡμῶν* + *ἐγὼ γάρ, φησίν, εἰμὶ ἡ ἀνάστασις καὶ ἡ ζωὴ* a ex Ioann. 11, 25 | *ὁ* sec + *γὰρ* b o | 9 *ἐκ* : *ἐν* o | 10 *τὸν* > h | 11 *ἐνεγεῖραι* b | 13 *σιβύλλαι* d | 14 *ὁπότ'* a m : *ὅτ'* p, *ὁπώταν* b o, + *ἂν* d h v | *ἤδη* : *εἴδη* o, *ἴδη* a, *εἴη* b | *σύμπαντα* d | *σποδόεσα* a, *σποδὸς ἴσα* b o | 15 *κοιμίσσῃ* p | *ἄφθιτος* : *ἀφήτοι* b o | *ὅσπερ* a h o : *ὥσπερ* b v, *ὅπερ* d m p | 16 *σποδὴν* b o p | *ἀνδρῶν* : *ἀνδ' αρα* a | 17 *μορφώσῃ* a | *στήσῃ* a h, *στάσει* b o | *στ. δέ* : *στήσειε* d | *βροτοὺς* + *ὡς* b o | 19 *ἔμπαλιν* a d o p v | 19.20 *ὅσοι — θνητοί* : a² i. m., > a | 19 *δὲ* b o | *δυσσεβήεισιν* h, *δυσσεβέσιν* (*δυσε.* o) b o, *δυσσεβείῃ εἰσὶν* d | 20 *ἥμαρτον* b h o D (LS) : + *θνητοὶ* d m p v, ut hexametrum integrum reddant | *πάλιν* a h m p v | 21 *ὅσοι* b h m o p v | *δὲ* b d o | *εὐσεβοῦσιν* b h o | *ζήσονται* b d h o v | 22 *θ'* : *ὅ* b o | 23 *εὐσεβέσι* d o | *τοτ'* d m : *τότε* a b h o v, > p

14. Non solum ergo, carissimi, a Sibylla dictum est et manifestatum de resurrectione, sed et per sacras scripturas; nam Dominus Iudaeis et gentilibus simul etiam Christianis in unum praeadnuntiavit praedicans eam, quae a mortuis futura est hominum resurrectio. 15. Nam et per mutum animal, id est per phoenicem, quod unicum est, manifeste nobis de resurrectione ostensionem Deus fecit. 16. Nam si esset par aut multi, ipsi multi velut phantasma videri poterant hominibus; nunc autem videtur, cum ingrediatur, quia solum est. 17. Post quingentos enim annos ingreditur in Aegyptum ad eum locum, qui vocatur Solis Ara, portans cinnamomum, et orat contra orientem et succenditur a se ipso et comburitur et fit cinis; de cinere autem fit vermis, et hic vermis crescens [de]formatur et fit iterum phoenix perfectus et tunc recedit denuo et pergit ibidem, unde et venit. 18. Si ergo et Deus per mutum animal ita id exemplum resurrectionis nobis ostendit, multo magis nos credentes resurrectioni et repromissioni Dei, etiamsi martyrium nobis supervenerit, quasi qui talem digni sumus adsequi gloriam, ut coronam portemus incorruptam in vita aeterna, 19. gaudentes ad tam magnum hoc donum et dignitatem gloriae Dei, id est ad martyrium, properemus ac libenter illud cum gaudio suscipiamus, credentes Domino Deo, quia per gloriam suam clarificatos resuscitabit nos. 20. Sicuti in principio Deus praecipiens verbo mundum construxit

1 et manifestatum : gentilibus S | 4 nam > S | 7 aut multi > S | velut phantasma > S | 8/9 cum — post : unus solum, semel per S | 11 succenditur : ignis s. S | 12 hic vermis > S | 14 id : in L

15. De phoenice ave agunt Herodotus II, 73, Plinius Histor. natur. X, 2, Clemens ad Corinthios I, 25, 2—5, Physiologus c. 7 (Lauchert, *Geschichte des Physiologus* 1889 p. 237), Origenes Contra Celsum IV, 98, Eusebius, Vita Constantini IV, 72, Cyrillus Hieros. Cat. XVIII, 8, Epiphanius Ancoratus c. 84, Tertullianus De resurrectione c. 13, Ambrosius Hexaemer. V, 23, 79; In Ps. 118 serm. 19, 13, alii.

18. *ἃ προσετάγη Χριστός*] Haec verba Graecum orthodoxum adeo offenderunt, ut in margine codicis Vaticani a scriberet: *βλάσφημον· γυμνὸς γὰρ σαρκὸς οὐ προσετάγη ὁ υἱός.* Similia autem reperiuntur etiam apud auctores non suspectos ante et post synodum Nicaenam. Exscribo nonnullos locos. Iustinus Dialog, c. 56 ed. Otto 1877 p. 192 dicit: *Οὐδὲν γάρ φημι αὐτὸν (θεὸν ἕτερον ἢ τοῦ θεοῦ υἱὸν) πεπραχέναι ποτὲ ἢ ὡμιληκέναι ἢ ἅπερ αὐτὸν ὁ τὸν κόσμον ποιήσας, ὑπὲρ ὃν ἄλλος οὐκ ἔστι θεός, βεβούληται καὶ πρᾶξαι καὶ ὁμιλῆσαι.* Irenaeus Ad haer. III, 8, 3 interpretans Ps. 32, 9 vel 148, 5: Cui ergo praecepit? Verbo scilicet. Cf. etiam V, 18, 2. Origenes quamquam

14. εἰ τοίνυν καὶ αὐτὴ τὴν ἀνάστασιν ὁμολογεῖ καὶ τὴν παλιγγενεσίαν οὐκ ἀρνεῖται, διακρίνει δὲ τοὺς εὐσεβεῖς ἐκ τῶν ἀσεβῶν, μάτην ἄρα τοῖς ἡμετέροις ἀπιστοῦσιν. 15. καίτοι φασὶν καὶ εἰδικὴν δεικνύειν τὴν ἀνάστασιν, μὴ πιστεύοντες οἷς αὐτοὶ διηγοῦνται. φασὶ γὰρ ὄρνεόν τι μονογενὲς ὑπάρχειν, πλουσίαν τῆς ἀναστάσεως παρέχον τὴν ἀπόδειξιν, ὃ λέγουσιν ἄζυγον ὑπάρχειν καὶ μόνον ἐν δημιουργίᾳ· φοίνικα δὲ αὐτὸ προσαγορεύουσιν, ὃ καὶ ἱστοροῦσιν κατὰ πεντακόσια ἔτη ἔρχεσθαι εἰς Αἴγυπτον ἐπὶ τὸν λεγόμενον ἡλίου βωμόν, φέρον πλῆθος κινναμώμου κασσίας τε καὶ ξυλοβαλσάμου καὶ στὰν πρὸς ἀνατολάς, ὡς αὐτοί φασιν, τῷ ἡλίῳ προσευξάμενον αὐτομάτως φλεχθῆναι καὶ γενέσθαι κόνιν, ἐκ δὲ τῆς σποδοῦ σκώληκα ἀναφυῆναι, καὶ τοῦτον θερμανθέντα μορφωθῆναι εἰς ἀρτιγενῆ φοίνικα καὶ πτηνὸν γενόμενον ἐπ᾽ Ἀραβίαν στείλασθαι, ἥπερ ἐστὶν περαιτέρω τοῦ αἰγυπτιακοῦ νομοῦ. 16. εἰ τοίνυν, ὡς καὶ αὐτοί φασιν, διὰ τοῦ ἀλόγου ὀρνέου δείκνυται ἡ ἀνάστασις, τί μάτην τὰ ἡμέτερα διαβάλλουσιν, ὅταν ὁμολογῶμεν, ὅτι ὁ δυνάμει τὸ μὴ ὂν εἰς τὸ εἶναι παραγαγών, οὗτος ἰσχύει τοῦτο καὶ μετὰ τὴν διάλυσιν εἰς ἀνέγερσιν παραστῆσαι; 17. διὰ γὰρ ταύτην τὴν πληροφορίαν καὶ μάστιγας καὶ διωγμοὺς καὶ θανάτους ὑπομένομεν, ἐπεὶ μάτην τὰ τοιαῦτα κατεδεξάμεθα μὴ τούτων ἔχοντες τὴν πληροφορίαν, ὧν κήρυκες ἐπαγγελλόμεθα εἶναι. 18. ὥσπερ οὖν ἐπείσθημεν Μωσῇ εἰπόντι, ὅτι „ἐν ἀρχῇ ἐποίησεν ὁ θεὸς τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν", καὶ γινώσκομεν, ὅτι οὐχ ὕλης ἦν ἐνδεής, ἀλλὰ βουλήσει μόνῃ, ἃ προσετάγη Χριστός,

17 Rom. 4, 17. — 22 Gen. 1, 1.

1 αὕτη m p v | 2 κρίνει h | 3 καίτοι : καὶ τοῖς b o | φησὶ h | εἰδικὴν a : ἠδικὴν b o, ἰδ. h, εἰκῇ m p v, ἰνδικὸν ὄρνιν καὶ εἰκῇ d | 4 δεικνυούσης b o, δείκνυσι m p v | πιστευθέντες b o | οἷς : ὡς b | αὐτοί : υἱοὶ o | 6 ἔχοντα b o | ἄζυγον ὃ λέγουσιν m | 7 φοίνικαν b o | αὐτὸν b o p, τοῦτο a | ὃ h m p v : οἳ a d | ὃ καὶ ἱστορ. > b o | 9 φέρον d : φέροντα rel | κασσίαν b o | 9/10 ξύλον βαλσ. b o | 10 στὰν a d p v : στάντα b h m o | πρός : κατὰ d m p v | 10/11 προσευξάμενον + καὶ b o | 12 σποδιᾶς a | 13 γεν. ἐπ᾽ : γενάμενον εἰς b o | ἐπὶ d | 13/14 στέλλεσθαι m p v | 14 εἴπερ b o | νομοῦ : νόμου b d, νώτου h, βωμοῦ d i. m. | 15 καὶ . . φασιν > b o | 17 ὁ : οὐ d, > b o | τὸ μὴ ὄν : τὰ πάντα ἐκ τοῦ μὴ ὄντος b o | παράγων h | 19 καὶ διωγμούς : post θανάτους b d, post ὑπομένομεν o | 20 τὰ > d | τὰ τοιαῦτα : ταῦτα m v, > p | 22 ὅτι > h | 23 γινώσκομεν : εὑρίσκομεν o | 24 β. μ. ἃ προσετάγη : μόνῃ βουλήσει καὶ μόνῃ προστάξει s | προσετάγη : ἠθέλησεν m p v, σέταττε (= προσέταττε) d i. m.

dicens: *Fiat lumen,* dies, nox, caelum, terra, mare, volatilia, natatilia, repentia et quadrupedia, arbusta, et universa per verbum eius creata sunt et [de]formata, sicuti et scriptura significat, et ipsa creatura per oboedientiam testimonium Deo, qui ea fecit, perhibet de eo, quod facta sunt ex non constitutis resurrectionem significantia; sicuti ergo omnia fecit, ita et hominem, qui et plasma eius proprium est, multo magis vivificans resuscitabit. 21. Si enim ex non constitutis mundum construxit, facilius ex constitutis hominem, cum sit plasma eius, vivificans resuscitabit, sicuti et in semine hominem [de]formans in utero perfectum reddit. 22. Si igitur omnes homines resuscitat, ut dicit per Iesaiam: *Quoniam videbit omnis caro salutare[m] Dei,* multo magis salvat, vivificat

---

1 Gen. 1, 3—26. — 11 Ies. 40, 5; 52, 10.

---

1 dies nox ∾ S | 2 repentia : + terrae S | 8 facilius : multo f. S | 12 vivificat : et resuscitat S

---

1 *λέγω* h | *φῶς νύκτα ἡμέραν* > m p v | 3 *βότανα* b | 6 *μὴ ὄντα τὸν* > b o | *μὴ ὄντα* post *ἄνθρωπον* h | *ἐκ δ. ἐποίησεν* > b o | *ἐποίησεν* + *ἄνθρωπον* a | 8 *διαλελυμένα* m p | *ἀποτίσει* : *ἀναστήσει* b o | 10 *διάφορα* > b o | *οὗτος* a : *οὕτως* b h o, *αὐτὸς* d m p v | 12 *καὶ* + *τὴν* h | *ψυχὴν* + *ἐν* b o | 12/13 *οὐκ οὖσαν* : *οἰκοῦσαν* b | 13 *καθώς* : *κὰὶ ὡς* a | *τῷ* : *τοῦ* o | 17/18 *λέγοντος τοῦ θεοῦ* b d o | 18 *τῶι θῷ* h | *μονογενῆ* m | *Χριστῷ* +

---

hac in re suspicionem movere potest, commemorandus est, quia propius ad locum nostrum accedit. Scribit Contra Celsum II, 9: *Τούτῳ (Ἰησοῦ) γάρ φαμεν ἐν τῇ κατὰ Μωϋσέα κοσμοποιΐᾳ προστάττοντα τὸν πατέρα εἰρηκέναι τὸ „γενηθήτω φῶς“ καὶ „γενηθήτω στερέωμα“ καὶ τὰ λοιπά, ὅσα προσέταξεν ὁ θεὸς γενέσθαι· καὶ τούτῳ εἰρηκέναι τὸ „ποιήσωμεν ἄνθρωπον κατ᾽ εἰκόνα καὶ ὁμοίωσιν ἡμετέραν“· προσταχθέντα δὲ τὸν λόγον πεποιηκέναι πάντα ὅσα ὁ πατὴρ αὐτῷ ἐνετείλατο.* Similiter ibid. VI, 60. Hilarius In Ps. 118 Nun c. 10 ed. Vindob. 1881 p. 480: Caelum ex praecepto Dei ipse firmavit, mundum ex iussu paterno in hanc speciem tanti decoris ornavit etc. De Trinit. IV, 16; V, 5 respiciens Gen. 1, 6—7 idem de Deo dicente vel iubente (patre) et de Deo faciente (filio) loquitur. Athanasius De decretis Nic. syn. c. 9 Ps. 32, 9 interpretans scribit: *Τίς τοίνυν ἐστίν, ᾧ ὁ θεὸς ἐνετείλατο, ἵνα καὶ οὗτος κτισθῇ; εἶναι γὰρ δεῖ λόγον, ᾧ ἐντέλλεται ὁ θεός, καὶ ἐν ᾧ τὰ ποιήματα κτίζεται.* Contra Chrysostomus In Gen. hom. 8 c. 3 Gen. 1, 26 interpretans dicit: *Οὐδὲ γὰρ προστακτικῶς εἶπε· ποίησον, ὡς ὑποδεεστέρῳ ἢ ὡς ἐλάττονι κατὰ τὴν οὐσίαν κτλ.* Et recte contra Arianos loquens.

20. *ἐν κοιλίᾳ κτλ.*] Cf. VII, 38, 5; Method. Sympos. II, 6.

ταῦτα καὶ παρήγαγεν, λέγομεν δὴ οὐρανόν, γῆν, θάλασσαν, φῶς, νύκτα, ἡμέραν, φωστῆρας, ἄστρα, πετεινά, νηκτά, τετράποδα, ἑρπετά, φυτά, βοτάνας· τὸν αὐτὸν τρόπον καὶ πάντας ἀναστήσει θελήματι, συνεργείας μὴ δεόμενος. 19. τῆς γὰρ αὐτῆς δυνάμεώς ἐστιν ἔργον τὸ δημιουργῆσαι κόσμον καὶ τὸ νεκροὺς ἀναστῆσαι· καὶ τότε μὲν μὴ ὄντα τὸν ἄνθρωπον ἐκ διαφόρων ἐποίησεν, δοὺς αὐτῷ τὴν ψυχὴν ἐκ τοῦ μὴ ὄντος, νῦν δὲ ταῖς οὔσαις ψυχαῖς τὰ διαλυθέντα σώματα ἀποτίσει. κειμένων γάρ ἐστιν ἡ ἀνάστασις, οὐχὶ δὲ μὴ ὑπαρχόντων. 20. ὁ οὖν τὰ πρῶτα σώματα ἐκ μὴ ὄντων ποιήσας καὶ ἐξ αὐτῶν διάφορα δημιουργήσας, οὗτος καὶ τοὺς θανόντας ζωοποιήσας ἀναστήσει. ὁ γὰρ ἐν τῇ κοιλίᾳ τὸν ἄνθρωπον ἐκ μικροῦ σπέρματος μορφῶν καὶ ψυχὴν αὐτῷ οὐκ οὖσαν ἐνδημιουργῶν, καθὼς αὐτός πού φησιν τῷ Ἱερεμίᾳ· „Πρὸ τοῦ με πλάσαι σε ἐν κοιλίᾳ ἐπίσταμαί σε“, καὶ ἀλλαχοῦ· „Ἐγὼ κύριος στερεῶν οὐρανὸν καὶ θεμελιῶν γῆν καὶ πλάσσων πνεῦμα ἀνθρώπου ἐν αὐτῷ“, αὐτὸς καὶ πάντας ἀνθρώπους ἀναστήσει αὐτοῦ ὄντας ποιήματα, καθὼς καὶ ἡ θεία γραφὴ μαρτυρεῖ λέγοντα τὸν θεὸν τῷ μονογενεῖ Χριστῷ· „Ποιήσωμεν ἄνθρωπον κατ᾽ εἰκόνα καὶ καθ᾽ ὁμοίωσιν ἡμετέραν· καὶ ἐποίησεν ὁ θεὸς τὸν ἄνθρωπον, κατ᾽ εἰκόνα θεοῦ ἐποίησεν αὐτόν· ἄρσεν καὶ θῆλυ ἐποίησεν αὐτούς“. 21. καὶ ὁ θειότατος καὶ καρτερικὸς Ἰώβ, περὶ οὗ φησιν ἡ γραφή, ὅτι „γέγραπται αὐτὸν ἀναστήσεσθαι μεθ᾽ ὧν ὁ κύριος ἀνίστησιν“, οὗτός φησι πρὸς τὸν θεόν· „Ἦ οὐχ ὥσπερ γάλα με ἤμελξας, ἔπηξας δέ με ἶσα τυρῷ; δέρμα καὶ κρέας με ἐνέδυσας, ὀστέοις δὲ καὶ νεύροις με ἐνεῖρας, ζωὴν δὲ καὶ ἔλεος ἔθου παρ᾽ ἐμοί, ἡ δὲ ἐπισκοπή σου ἐφύλαξέν μου τὸ πνεῦμα· ταῦτα ἔχων ἐν ἐμαυτῷ, οἶδα, ὅτι πάντα δύνασαι, ἀδυνατεῖ δέ σοι οὐδέν“. 22. λέγει δὲ καὶ ὁ θεοφιλὴς Δαυὶδ τῷ θεῷ· „Αἱ χεῖρές

13 Ier. 1, 5. — 14 Zach. 12, 1. — 18 Gen. 1, 26. 27. — 22 Iob 42, 18. — 23 Iob 10, 10—13. — 28 Ps. 118, 73.

τῷ θεῷ m | 18 19 καὶ καθ᾽ — εἰκόνα > b d o | 19 ἡμετέραν post εἰκόνα h | 21 καὶ > d | 22 ἡ + θεία d | αὐτὸν a h : πάλιν αὐτὸν b d, αὐτὸν πάλιν m p v LXX | 23 ἀνίστησιν ὁ κύριος m p v | οὗτος : οὕτω d, + δὲ b o | ὡς b o | 24 ἔπηξας : ἐτύρωσας m p v LXX | ἶσα τ. : εἰς πυρῶ o | 24/25 με ἐνέδυσας : ~ b d h o | 25 με > h | με ἐνεῖρας ~ b d o | τε b d o | ἔλεος b d m o p v : ἔλεον a h | 27 ἑαυτῷ d p | 28 οὐδέν + διό φησιν καὶ ὁ ἡμέτερος σωτὴρ καὶ διδάσκαλος Ἰησοῦς ὁ Χριστός, ὅτι τὸ παρὰ ἀνθρώποις ἀδύνατον δυνατὸν παρὰ τῷ θεῷ a ex Luc. 18, 17 | τῷ θεῷ > a

fideles suos. 23. Et iterum fidelium fideliores constitutos martyres in maiori gloria fortiores suscitans consiliarios adoptabit sibi et salvabit eos, quoniam eis quidem, qui simpliciter discipuli eius fideles sunt, gloriam stellarum habere eos pollicitus est; martyribus vero luminarium non deficientium gloriam aeterni luminis fulgentem per omne tempus ⟨se⟩ praestaturum repromisit. 24. Sicut discipuli ergo fideles Christi omnia credamus ab eo nos accepturos quae repromissa nobis sunt bona in vitam aeternam, si imitati doctrinam eius et patientiam fuerimus. 25. De generatione enim eius, quae per virginem fuit, et de adventu eius et voluntate passionis persuasi sumus per divinas scripturas, quomodo prophetae omnia praenuntiabant de adventu eius, de quibus manifestum est nos persuasos cordibus confortari; sicuti et daemones trementes nomen eius magnificabant adventum eius. 26. De his vero, quae iam fluxerunt, de quibus et praediximus, et vos persuasi estis; nos enim abundantius perspeximus, et conversati sumus cum eo et concibavimus et participes et testes adventus eius fuimus. Ea vero, quae futura sunt, de repromissionibus eius magna et inenarrabilia

---

4 Dan. 12, 3. — 13 Iac. 2, 19. — 16 Act. 10, 41.

---

1 martyres + vivificabit et S | 2/3 et salvabit eos > S | 7 fideles > S | 12/13 de quibus — confortari : et omnia impleta ac confirmata sunt in cordibus nostris S | 15 pers. estis : credidistis et perfecti estis S | 15/16 nos — eo : multo magis nos qui cum ipso eramus eumque oculis nostris vidimus S

---

4 *δυναμε* b | *αὐτὴν* a b h o : + *καὶ αὖθις* d m p v | *εἴδωσαν* b o, *ἴδωσαν* h | 6 *αὐτῷ* : *μὲν οὕτως* b o | *ὅτι* > m p v | 8 *γενάμενος* b o | 9 *τὸ* b d o | *ἢ* > b o | *στεφθῆναι* a | 10 *εἰ* : *ἡ* h | *δικαίως συγκρίνει* b o | 12 *καὶ τοὺς* > b o | *δι᾽ αὐτόν* : *διὰ τῶν* b d o | *ὑπὸ* d | *σφαγέντας ὑπ᾽ ἀνθρώπων* m p v | *ἁγίους* : *ὁσίους* b | 14 *τῷ Δανιήλ* : a[2] supra lineam, > a | *Χριστοῦ* : *χῦ* b o | 15 *πάντες* > h | *πιστεύωμεν* b v D : *πιστεύομεν* a d h m o p | 16 *γὰρ* + *φησὶν* b o | *δὲ* a h : + *καὶ* b d m o p v | 17 *Δαυὶδ* > d h m o v | *πιστὸς* + *ὁ* b d | *κύριος* > h | 17/18 *καὶ ὅσιος — αὐτοῦ* a b o : > d h m p v | 20 *ἑαυτόν* : *αὐτὸν* b | 22 *ῥάδαμνον* a d h : *ῥάμνον* b o, *ῥάβδον* p, *ὀρόδαμνον* m v | 23 *ξηράνασαν* a | *ἐκφύσας* a b h o : *ἐκφυείσας* d, *ἐκφυσήσας* m p v | 24 *αὐτός* : *οὕτως* b d o, + *ἂν* b h o | *ἐγείρει* o |

---

25. Quae in hoc versu leguntur, similia sunt verbis, quae referente Clemente Alex. Strom. VI, 15, 128 Petrus in Praedicatione dicit. Loci vero non adeo inter se consentiunt, ut alter ab altero derivandus sit. Cf. E. v. Dobschütz, *Das Kerygma Petri* 1893 p. 101.

σου ἐποίησάν με καὶ ἔπλασάν με“, καὶ πάλιν· „Σὺ ἔγνως τὸ πλάσμα ἡμῶν“, καὶ ἑξῆς· „Σὺ ἔπλασάς με καὶ ἔθηκας ἐπ᾽ ἐμὲ τὴν χεῖρά σου· ἐθαυμαστώθη ἡ γνῶσίς σου ἐξ ἐμοῦ, ἐκραταιώθη, οὐ μὴ δύνωμαι πρὸς αὐτήν· τὸ ἀκατέργαστόν μου εἶδον οἱ ὀφθαλμοί σου, καὶ ἐπὶ τὸ βιβλίον σου πάντες γραφήσονται“. ἀλλὰ καὶ ὁ Ἡσαΐας λέγει προσευχόμενος αὐτῷ, ὅτι „ἡμεῖς ὁ πηλὸς καὶ σὺ ὁ πλάστης ἡμῶν“. 23. εἰ τοίνυν αὐτοῦ δημιούργημα ὁ ἄνθρωπος διὰ Χριστοῦ γενόμενος, πάντως ὅτι καὶ θανὼν δι᾽ αὐτοῦ ἀναστήσεται ἐπὶ τῷ ἢ στεφανωθῆναι ἐπὶ τοῖς κατορθώμασιν ἢ κολασθῆναι ἐπὶ τοῖς πλημμελήμασιν. εἰ δὲ δικαιοσύνῃ κρίνει ὡς νομοθέτης, ὥσπερ κολάζει τοὺς ἀσεβεῖς, οὕτως εὐεργετῶν σώζει τοὺς πιστοὺς καὶ τοὺς δι᾽ αὐτὸν ὑπ᾽ ἀνθρώπων σφαγέντας ἁγίους, τοὺς μὲν ὡς ἄστρα φαιδρύνων, τοὺς δὲ ὡς φωστῆρας λαμπρύνων, καθὼς ὁ Γαβριὴλ τῷ Δανιὴλ ἔλεγεν. 24. μαθηταὶ οὖν Χριστοῦ πάντες ὑπάρχοντες οἱ πιστοί, πιστεύωμεν αὐτοῦ ταῖς ἐπαγγελίαις· ἀψευδὴς γὰρ ὁ ἐπαγγειλάμενος. λέγει δὲ ὁ μακάριος προφήτης Δαυίδ, ὅτι „πιστὸς κύριος ἐν πᾶσι τοῖς λόγοις αὐτοῦ καὶ ὅσιος ἐν πᾶσι τοῖς ἔργοις αὐτοῦ“. 25. ὁ γὰρ ἐκ παρθένου ἑαυτῷ κατασκευάσας σῶμα, οὗτος καὶ τῶν ἄλλων ἀνθρώπων δημιουργός ἐστιν, καὶ ὁ ἑαυτὸν ἀναστήσας ἐκ τῶν νεκρῶν, αὐτὸς καὶ πάντας τοὺς κειμένους ἀναστήσει. 26. ὁ τὸν πυρὸν ἐξ ἑνὸς κόκκου πολύχουν ἐκ γῆς ἀνιστῶν, ὁ τὸ ἐκκοπὲν δένδρον εἰς ῥάδαμνον ἀναθάλλων, ὁ τὴν Ἀαρὼν ῥάβδον ξηρὰν οὖσαν ἐκφύσας εἰς βλαστόν, αὐτὸς καὶ ἡμᾶς ἐγερεῖ ἐν δόξῃ. 27. ὁ τὸν παραλυτικὸν σῶον ἀνεγείρας καὶ τὸν ἐξηραμμένην ἔχοντα τὴν χεῖρα ἰασάμενος καὶ τὸ λεῖπον μέρος ἐν τῷ ἐκ γενετῆς πηρῷ ἐκ γῆς καὶ σιέλου ἀποδούς, ὁ αὐτὸς καὶ ἡμᾶς ἀνεγερεῖ. 28. ὁ ἐκ πέντε ἄρτων καὶ δύο ἰχθύων πεντακισχιλίους κορέσας καὶ περισσεύσας δώδεκα κοφίνους, καὶ ἐξ ὕδατος οἶνον μεταποιήσας καὶ ἐκ στόματος ἰχθύος στατῆρα δι᾽ ἐμοῦ Πέτρου τοῖς ἀπαιτοῦσι κῆνσον ἀποστείλας, οὗτος

1 Ps. 102, 14. — 2 Ps. 138, 5. 6. 16. — 6 Ies. 64, 7. — 13 Dan. 12, 3. — 17 Ps. 144, 17. — 23 Num. 17, 8. — 24 Mt. 9, 2. — 25 Mt. 12, 10. — 26 Ioann. 9, 1—7. — 27 Mt. 14, 17—21. — 29 Ioann. 2, 3—11. — 30 Mt. 17, 24—27.

25 ἐγείρας b | ἀνεξηρ. b | 26 ἐν > b d | ἐκ γεν. : ἐκ γεννητοῖς (ἐγγ. b) b o | γεννητῆς h | πηρῷ : τυφλῶι h, τυφλῷ τῷ παντάπασι μὴ ὁρῶντι d i. m. | σιάλου b o | 27 ὁ pr > b h o | ἀνεγείρει o | 28 πεντακισχ. > m | 30 οὗτος : οὕτω o, ὁ αὐτὸς m p v

dona accipi sperantes credimus. 27. Omnis enim fides nostra in hoc est, cum probemus omnes repromissiones eius et credimus veras esse eas; nam et si ad martyrium vocati in confessione nominis eius exierimus de hoc mundo, innocentes inveniemur et purgati ab omni delicto et ab omni peccato, quoniam dicit in David de martyribus ita: *Beati, quorum remissae sunt* *** *iniquitates et quorum tecta sunt peccata; beatus vir, cui Dominus non imputat peccata.* VIII. Beati ergo sunt martyres atque mundi ab omnibus delictis et exemti et abducti ab omni iniquitate, sicut dixit de Christo et de martyribus eius in Iesaia: *Ecce, iustus perit, et nemo considerat, et homines probi auferuntur, et nemo recogitat, quia a facie malitiae colligitur iustus; et sepulcrum eius in pace erit.*

IX. Haec autem dicta sunt de eis, qui pro nomine Christi martyrium subeunt. Peccata remittuntur in baptismo etiam eis, qui a gentilibus accedunt intrantque in ecclesiam Dei sanctam. 2. Quaerimus iterum, *cui non imputentur peccata?* Eis, qui similes sunt Abraham et Isaac et Iacob et omnibus patriarchis, sicut et martyribus. 3. Audiamus ergo, fratres. Dicit enim scriptura: *Quis gloriatur dicens: mundus sum a peccatis, aut quis confidit dicens: innocens sum?* Et iterum: *Non est homo mundus a sorde, neque etiamsi unus dies est vita eius.* 4. Omnis ergo, qui credit ac baptizatus est, ei peccata remissa sunt priora. 5. Post baptismum autem, etiamsi non peccavit peccatum mortis vel eius particeps factus est, sed adspexit tantum vel audivit vel locutus est, iterum reus erit

---

6 Ps. 31, 1. 2. — 10 Ies. 57, 1. 2. — 14 Ps. 31, 1. — 16 Ps. 31, 2. — 18 Prov. 20, 9. — 20 Iob 14, 4. 5.

---

1 accipi : nos accepturos esse S | 1/3 in hoc — eas : probatur an credamus promissionibus eius futuris S | 23 24 etiamsi — iterum > Sm; Sp addit hanc glossam: vidit, id est, si quis mulierem adspexit ad concupiscendum eam; audivit: calumniam et malum sermonem vel hoc dictum: omne verbum inane, quod homines loquuntur etc.

---

1 *ἀνεγείρει* o, *ἐγερεῖ* h | *πάντα* b o | 2 *δ'* a m p | *ἡμεῖς* + *οὖν* m p | 3 *γενάμενοι* b o v | *ἑαυτοῦ* b | 4 *τεραστείων* h | 4/6 *καὶ τῆς* — *ἀναστασέως*

---

30. *βαπτίσαι κτλ.*] Cf. III, 17, 2. — *ἀνελήφθη* — *αὐτόν*] Eadem fere verba leguntur VIII, 1, 10. Cf. Ps.-Ign. Smyrn. 3, 5.

VIII. *Περὶ Ἰακώβου τοῦ ἀδελφοῦ τοῦ κυρίου καὶ Στεφάνου τοῦ πρωτομάρτυρος.* De Iacobo fratre Domini et Stephano martyre primo.

IX. *Περὶ ψευδομαρτύρων.* De falsis martyribus.

καὶ τοὺς νεκροὺς ἀνεγερεῖ. 29. ταῦτα γὰρ ἅπαντα ἡμεῖς περὶ αὐτοῦ μαρτυροῦμεν, τὰ δὲ ἄλλα οἱ προφῆται. 30. ἡμεῖς οἱ συμφαγόντες αὐτῷ καὶ συμπιόντες, καὶ θεαταὶ γενόμενοι τῶν αὐτοῦ τεραστίων καὶ τῆς ζωῆς καὶ τῆς πολιτείας καὶ τῶν λόγων καὶ τῶν παθημάτων καὶ τοῦ θανάτου καὶ τῆς ἐκ νεκρῶν αὐτοῦ ἀναστάσεως, καὶ συναναστραφέντες αὐτῷ ἡμέρας τεσσαράκοντα μετὰ τὴν ἔγερσιν αὐτοῦ, καὶ λαβόντες ἐντολὴν παρ᾿ αὐτοῦ „κηρῦξαι τὸ εὐαγγέλιον εἰς ὅλον τὸν κόσμον καὶ μαθητεῦσαι πάντα τὰ ἔθνη καὶ βαπτίσαι εἰς τὸν αὐτοῦ θάνατον“ ἐπὶ αὐθεντίᾳ τοῦ θεοῦ τῶν ὅλων, ὅς ἐστιν αὐτοῦ πατήρ, καὶ μαρτυρίᾳ πνεύματος, ὅς ἐστι παράκλητος· διδάσκομεν ὑμᾶς ταῦτα πάντα, ἃ διαταξάμενος ἡμῖν ἀνελήφθη ἐπ᾿ ὄψει ἡμῶν εἰς τὸν οὐρανὸν πρὸς τὸν ἀποστείλαντα αὐτόν. 31. καὶ ἐὰν μὲν πιστεύσητε, μακάριοι γενήσεσθε· εἰ δὲ μὴ πιστεύσητε, ἀθῷοι ἡμεῖς εὑρεθησόμεθα καὶ καθαροὶ τῆς ὑμετέρας δυσπιστίας.

VIII. *Περὶ δὲ τῶν μαρτύρων* λέγομεν ὑμῖν, ὅπως πάσῃ τιμῇ ὦσιν παρ᾿ ὑμῖν, ὡς καὶ παρ᾿ ἡμῖν τετίμηνται ὁ μακάριος Ἰάκωβος ὁ ἐπίσκοπος καὶ ὁ ἅγιος ἡμῶν συνδιάκονος Στέφανος. 2. οὗτοι γάρ εἰσιν καὶ ὑπὸ θεοῦ μεμακαρισμένοι καὶ ὑπὸ ὁσίων ἀνδρῶν τετιμημένοι, καθαροὶ πάσης πλημμελείας, ἄτρεπτοι πρὸς ἁμαρτίαν, ἀμετάπειστοι τῶν καλῶν, ἀνενδοίαστοι πρὸς ἐγκώμια, περὶ ὧν καὶ ὁ Δαυὶδ ἔλεγεν· „Τίμιος ἐναντίον κυρίου ὁ θάνατος τῶν ὁσίων αὐτοῦ“, καὶ ὁ Σολομών· „Μνήμη δικαίου μετ᾿ ἐγκωμίου“, περὶ ὧν καὶ ὁ προφήτης ἔλεγεν· „Ἄνδρες δίκαιοι αἴρονται“.

IX. *Ταῦτα δὲ περὶ τῶν* κατὰ ἀλήθειαν ὑπὲρ Χριστοῦ μαρτυρησάντων εἴρηται, ἀλλ᾿ οὐ περὶ τῶν ψευδομαρτύρων, περὶ ὧν τὸ λόγιόν φησιν· „Ὄνομα δὲ ἀσεβῶν σβέννυται“· „μάρτυς“ γὰρ

3 Act. 10, 41. — 6 Act. 1, 3. — 7 Mc. 16, 15; Mt. 28, 19. — 9 Rom. 6, 3. — 12 Act. 1, 9. — 13 Mc. 16, 16. — 22 Ps. 115, 15. — 23 Prov. 10, 7. — 24 Ies. 57, 1. — 27 Prov. 10, 7. — Prov. 14, 5.

> m p | 9 *αὐτοῦ θάνατον* ∾ b d o | *ἐπ᾿* m | *τοῦ* > h | 10 *μάρτυς* b o | 11 *ἅπαντα ταῦτα* h m p v | 12 *ἐφ ὄ.* o, *ἐφόψει* b | 13 *μὲν* > m | 14 *μὴ π.* : *ἀπιστήσητε* v, *ἀπιστήσετε* m p | 16 *λ. ὑμῖν* : *ἡμεῖς λέγομεν* b | *ὅπως* + *ἐν* a i. m. | 17 *ὡς* > b o | *καὶ παρ᾿ ἡμῖν* · incipiunt quatuor folia codicis Vaticani 2115 olim ad codicem 2089 = e pertinentia | 18 *ἡμῶν συνδιάκονος* ∾ h m p v | 21 *ἀμετάπειστοι* m o v : *-πιστοι* rel | *πρὸς* + *τὰ* b | *καὶ* > d m p v | 22 *ὁ* pr > b e o *λέγει* h | 23 *δικαίου . . ἐγκωμίου* a h : *δικαίων . . ἐγκωμίων* b d e m o p v LXX | 24 *προφήτης* + *ἡσαΐας* h | *αἴρονται* : *ἐρῶνται* e | 25 *ὑπὲρ* + *τοῦ* d e m p v | 26 *εἴρηνται* h | 27 *φησιν* + *οὕτως* b o

peccati. 6. Qui autem in martyrio egreditur e mundo propter nomen Domini, beatus ille. Qui enim fratrum in martyrio ex hoc mundo egrediuntur, *eorum peccata tecta sunt.*

X. Propter hoc Christianum cavere oportet sermonem inanem et verba scurrilia ac turpia; etiam diebus dominicis, quibus laetamur ac delectamur, nemini licet aliquid scurrile loqui vel quod adversarium est pietati, quemadmodum Dominus quoque noster nos docet in Psalmo per David sic dicens: *Et nunc reges intellegite, et erudimini vos omnes, qui iudicatis terram; servite Domino in timore, et exsultate ei cum tremore; cavete in disciplina, ne quando irascatur Dominus et pereatis de via iusta; brevi enim super vos exardescet ira eius; beati omnes, qui confidunt in eo.* 2. Decet ergo nostra festa et exsultationes nos agere cum timore ac tremore. Christianus quippe fidelis neque cantilenas gentilium effari debet neque ad leges et doctrinas conventuum alienorum accedere, quia contingere potest, ut cantilenis etiam nomen idolorum memoret. Quod absit a fidelibus. XI. Dominus enim per Ieremiam homines vituperat sic dicens: *Dereliquerunt me et iuraverunt in eis, qui non sunt dii.* Et iterum dicit: *Si Israel se converterit, ad me se convertat, ait Dominus; et si impudicitias suas abstulerit ex ore suo et timuerit coram facie mea ac iuraverit: vivit Dominus.* 2. Et rursus dicit: *Auferam nomen idolorum ex ore vestro.* Et per Mosem iterum eis dicit: *Ad zelum me provocaverunt in eo, qui non est deus, et idolis suis irritaverunt me.* Et in omnibus scripturis de hoc loquitur.

---

3 Ps. 31, 1. — 6 Col. 3, 8, Eph. 5, 4. — 8 Ps. 2, 10—13. — 18 Ier. 5, 7. — 19 Ier. 4, 1—2. — 22 Zach. 13, 2. — 23 Deut. 32, 21.

2/3 *ὑπὲρ — ἀξιάπιστος* > h, omissa sunt notata, nec vero leguntur | 2/3 *ἀληθινὸς — συνηγωνίσατο* d i. m. | 3 *ἀξιόπιστος* + *πιστὸς* e | 5 *δὲ*

X. *Ἠθικὴ παραίνεσις, ὅτι δεῖ φεύγειν ματαιολογίας, αἰσχρολογίας, εὐτραπελίας, μέθην, λαγνείαν, θρύψιν* (+ *ὀργὴν ἄμετρον, μωρολογίαν, ᾠδὴν ἐθνικήν, ὀνομασίαν εἰδώλων ἢ δαιμόνων* v). Moralis admonitio, quod oporteat fugere vanos sermones, turpiloquia, dicacitates, ebrietatem, lasciviam, delicias (iram immodicam, stultiloquium, cantilenam gentilem, mentionem idolorum vel daemonum).

1. *ἀμ. ὀργάς*] Cf. II, 46, 6.

XI. *Παραίνεσις παιδεύουσα φεύγειν τῆς εἰδωλολατρείας τὸ μύσος.* Admonitio docens fugiendum esse idololatriae scelus abominabile.

„πιστὸς οὐ ψεύδεται, ἐκκαίει δὲ ψευδῆ μάρτυς ἄδικος“. 2. ὁ γὰρ ἐν μαρτυρίῳ ἐξελθὼν ἀψευδῶς ὑπὲρ τῆς ἀληθείας, οὗτος ἀληθινὸς μάρτυς, ἀξιόπιστος ἐν οἷς συνηγωνίσατο τῷ λόγῳ τῆς εὐσεβείας διὰ τοῦ οἰκείου αἵματος.

X. Παραινοῦμεν δὲ ὑμῖν, ἀδελφοὶ καὶ σύνδουλοι, φεύγειν τὰς ματαιολογίας καὶ τὰς αἰσχρολογίας καὶ τὰς εὐτραπελίας, μέθας, λαγνείας, θρύψεις καὶ τὰς ἀμέτρους ὀργὰς σὺν ταῖς μωρολογίαις, ὅτι οὐδὲ ἐν ταῖς κυριακαῖς ἡμέραις τῶν εὐφροσυνῶν ὑμῶν ἐπιτρέπομεν ὑμῖν ἄσεμνόν τι ἢ φθέγγεσθαι ἢ πράττειν· λέγει γάρ που καὶ ἡ γραφή· „Δουλεύσατε τῷ κυρίῳ ἐν φόβῳ καὶ ἀγαλλιᾶσθε αὐτῷ ἐν τρόμῳ“. 2. καὶ τὰς ἀγαλλιάσεις οὖν ὑμῶν μετὰ φόβου καὶ τρόμου γίνεσθαι χρή. ὁ γάρ τοι Χριστιανὸς ὁ πιστὸς οὐδὲ ᾠδὴν ἐθνικὴν ὀφείλει λέγειν οὔτε ᾆσμα πορνικόν, ἐπεὶ συμβήσεται αὐτῷ διὰ τῆς ᾠδῆς εἰδώλων μνημονεύειν ὀνόματα δαιμονικά, καὶ ἀντὶ τοῦ ἁγίου πνεύματος εἰσφρήσει ἐν αὐτῷ τὸ πονηρόν.

XI. Ἀπείρηται δὲ καὶ τὸ ὀμνύειν ἐν αὐτοῖς καὶ τὸ διὰ στόματος αὐτῶν προφέρειν τὰ βδελυκτὰ ὀνόματα ἢ προσκυνεῖν αὐτοῖς ἢ φοβεῖσθαι αὐτοὺς ὡς θεούς· οὐ γάρ εἰσιν θεοί, ἀλλ’ ἢ πονηροὶ δαίμονες ἢ μεμωκημένα ἔργα. 2. λέγει γάρ που ὁ θεὸς περὶ τῶν Ἰσραηλιτῶν· „Ἐγκατέλιπόν με καὶ ὤμνυον ἐν τοῖς οὐκ οὖσι θεοῖς“, καὶ ἑξῆς· „Ἐξαρῶ τὰ ὀνόματα τῶν εἰδώλων ἐκ τοῦ στόματος αὐτῶν“, καὶ ἀλλαχοῦ· „Αὐτοὶ παρεζήλωσάν με ἐπ’ οὐ θεοῖς, παρώργισάν με ἐν τοῖς εἰδώλοις αὐτῶν“. καὶ ἐν πάσαις δὲ ταῖς γραφαῖς ἀπηγόρευται ταῦτα ὑπὸ κυρίου τοῦ θεοῦ.

6 Col. 3, 8; Eph. 5, 4. — 10 Ps. 2, 11. — 19 Ier. 28 (51), 18. — 20 Ier. 5, 7. — 21 Zach. 13, 2. — 22 Deut. 32, 21.

ὑμῖν : οὖν ὑμᾶς b o | καὶ > b o | φυγεῖν b o | 6 καὶ τὰς αἰσχρολογίας > m o p v | 7 λαγνείας : βλακίας d i. m. | ὀργὰς a e h m p v A cf. inscr. : ὁρμὰς b d o a² | 8 οὐδὲν b o | εὐφρονούντων b o | ὑμῶν > a | 9 φθέγξασθαι b o | 10 καὶ pr > a b o | ἡ γραφή : δᾱδ ἡμῖν b o, προφήτης A, + ὑμῖν h | 11 οὖν > o | 12 τοι > b o | ὁ sec : καὶ e m p v | οὐδέ : οὔτε b o | 14 μνημονεύειν + καὶ b o | 15 εἰσφρήσει : ἐνοικήσει h, εἰσάγει d i. m., εἰσάγαγει e i. m. | ἐν αὐτῷ a h : εἰς αὐτὸν b o, ἑαυτῷ d e m p v | 17 βδελλυκτὰ h o, similiter ambo fere semper | 18 ἀλλ’ ἢ a p v : ἀλλὰ b d h m o | 19 ἢ : καὶ m | μεμωκημένα : -κισμένα d i. m. | ἔργα : ἔργον e, ἀργὰ b o d i. m. | θεὸς + διὰ τοῦ ἱερεμίου e cf. D | 20 περὶ > b | 21 οὖσι : οὐ o, ἦν b

XII. Nec solum in idolis non licet fidelibus iurare, sed etiam neque in sole neque in luna. Ait enim Dominus Deus per Mosem sic: *Mi popule, videntes ne adoretis ea; nam in lucem vobis data sunt super terram.* Et per Ieremiam iterum ait: *Iuxta vias gentium nolite discere, et a signis caeli nolite metuere.* 2. Et per Ezechiel sic dicit: *Et introduxit me in atrium domus Domini inter vestibulum et altare, et vidi ibi viros dorsa habentes versus templum Domini et facies ad orientem, et adorabant solem. Et dixit mihi Dominus: Fili hominis, numquid parum est domui Iuda abominationes istas facere, quas hic faciunt, quia terram repleverunt iniquitate ac conversi sunt ad irritandum me? Et ipsi sunt ut irrisores, et ego faciam in furore, neque parcet oculus meus neque miserebor; et clamabunt ad aures meas voce alta, et non exaudiam eos.* 4. Videtis ergo, dilecti nostri, quam durum et acerbum sit iudicium, quod Dominus in ira sua faciet de his, qui adorant solem vel per eum iurant. 5. Itaque fideli non licet iurare neque per solem neque per unum

---

3 Deut. 4, 19. — Gen. 1, 15. — 4 Ier. 10, 2. — 6 Ezech. 8, 16—18. — 16 Mt. 5, 34.

---

3 ne : solem et lunam ne decipiamini eis neque Sm cf. C

XII. *Ὅτι μὴ καθήκει ᾠδὴν ἐθνικὴν ᾄδειν οὔτε ἐπομνύεσθαι εἴδωλον οὔτε οἰωνοῖς ἢ κληδόσιν ἢ μαντείαις ἢ παλμοῖς ἢ παρατηρήσεσιν ἰουδαϊκαῖς προσέχειν· ἀσεβὲς γὰρ τοῦτο καὶ τῆς θεοῦ γνώσεως ἐχθρόν.* Quod non licet cantilenam ethnicam canere neque per idolum iurare neque auguria neque auspicia neque divinationes neque palpitationes neque observationes iudaicas respicere; impium enim id est et cognitioni Dei repugnans. — Titulus capiti parum respondet.

2. *Βεελφεγὼρ κτλ.*] Beelphegor Num. 25, 1—3 deus Moabitarum commemoratur. Nomen a Baal, quocum est idem, et ab urbe Phegor seu Phogor (Deut. 3, 29) sortitus est. — Thammuz Vulgata Ez. 8, 14 Adonidem vocat ac recte interpretatur. Origenes, Selecta in Ezech. 8, 14: *Τὸ λεγόμενον παρ' Ἕλλησιν Ἄδωνιν Θαμμοὺζ φασι καλεῖσθαι παρ' Ἑβραίοις καὶ Σύροις* (ed. Bened. III, 423). — Chamos Iud. 11, 24 deus Ammonitarum appellatur, Num. 21, 29; IV Reg. 23, 13; Ier. 48, 7. 13. 46 deus Moabitarum, et idem fuisse videtur cum Moloch, qui III Reg. 11, 5. 7. 33; IV Reg. 23, 13 ipse deus Moabitarum vocatur. Cf. Creuzer, *Symbolik und Mythologie der alten Völker* II (1811), 81; Schenkl, *Bibel-Lexikon* I, 507; V, 493; Wetzer und Welte, *Kirchenlexikon* ed. II t. I, 1791—94. — *μενδήσιον τράγον*] Mendes erat urbs Aegypti inferioris, sita in ostio partis Nili. Cultus ab ea profecta paulatim tota Aegypto propagabatur.

XII. *Οὐ μόνον δὲ περὶ εἰδώλων ἀπαγορεύουσιν, ἀλλὰ καὶ περὶ φωστήρων νομοθετοῦντες παραινοῦσιν μήτε ὀμνύειν ταῦτα μήτε μὴν λατρεύειν αὐτοῖς· φασὶ γάρ· „Μὴ ἰδὼν τὸν ἥλιον καὶ τὴν σελήνην καὶ τοὺς ἀστέρας πλανηθεὶς προσκυνήσῃς αὐτοῖς“, καὶ ἀλλαχοῦ· „Κατὰ τὰς ὁδοὺς τῶν ἐθνῶν μὴ μανθάνετε, καὶ ἀπὸ τῶν σημείων τοῦ οὐρανοῦ μὴ φοβεῖσθε“. 2. τὰ γὰρ ἄστρα καὶ οἱ φωστῆρες εἰς φαῦσιν ἀνθρώποις, ἀλλ᾽ οὐκ εἰς προσκύνησιν ἐδόθησαν, εἰ καὶ οἱ Ἰσραηλῖται μοχθηρίᾳ τρόπου „προσεκύνουν ἀντὶ τοῦ κτίστου τὴν κτίσιν“, καὶ τὸν μὲν δημιουργὸν καθυβρίσαντες, τὴν δὲ κτίσιν πλεῖον ἢ δεῖ θαυμάσαντες, καί ποτε μὲν μοσχοποιοῦντες ὡς ἐν ἐρήμῳ, ποτὲ δὲ τὸν Βεελφεγὼρ προσκυνοῦντες, ἄλλοτε δὲ τὸν Βαὰλ καὶ τὸν Θαμμοὺς καὶ τὴν σιδωνίαν Ἀστάρτην, καὶ πάλιν τὸν Μολὸχ καὶ τὸν Χαμώς, καὶ ἄλλοτε τὸν ἥλιον, ὡς παρὰ τῷ Ἰεζεκιὴλ γέγραπται, ἤδη δὲ καὶ ἄλογα ζῶα, ὡς παρ᾽ Αἰγυπτίοις τὸν Ἄπιν καὶ τὸν μενδήσιον τράγον, καὶ θεοὺς ἀργυροῦς καὶ χρυσοῦς, ὡς ἐν Ἰουδαίᾳ. 3. δι᾽ ἅπερ ἅπαντα ἀπειλῶν αὐτοῖς ἔλεγεν διὰ τοῦ προφήτου· „Μὴ μικρὸν τοῦτο τῷ οἴκῳ Ἰούδα, τοῦ ποιεῖν τὰ βδελύγματα ταῦτα, ἃ ἐποίησαν, ὅτι ἔπλησαν τὴν γῆν ἀνομίας τοῦ παροργίσαι με; καὶ ἰδού, αὐτοί εἰσιν ὡς μυκτηρίζοντες, καὶ ἐγὼ ποιήσω μετὰ θυμοῦ, οὐ φείσεται ὁ ὀφθαλμός μου οὐδ᾽ οὐ μὴ ἐλεήσω, καὶ κεκράξονται ἐν τοῖς ὠσίν μου φωνῇ μεγάλῃ καὶ οὐκ εἰσακούσομαι αὐτῶν“. 4. ὁρᾶτε, ἀγαπητοί, ὅσα κατὰ τῶν εἰδωλολατρῶν καὶ τῶν σεβομένων ἥλιον καὶ σελήνην ἀποφαίνεται ὁ κύριος. 5. διὸ χρὴ τὸν „τοῦ θεοῦ ἄνθρωπον“ ὡς Χριστιανὸν μήτε ἥλιον ὀμνῦναι μήτε σελήνην*

3 Deut. 4, 19. — 5 Ier. 10, 2. — 7 Gen. 1, 15. — 8 Rom. 1, 25. — 10 Exod. 32, 4. — 11 Num. 25, 3; Iud. 2, 13; Ezech. 8, 14; III Reg. 11, 5. 7. — 14 Ezech. 8, 16. — 17 Ezech. 8, 17. 18. — 24 I Tim. 6, 11. — 25 Mt. 5, 34.

1 *περὶ* + *τῶν* h | 2 *μήτε* b d h o : *μήτις* a, *μὴ* m p v | 3 *λατρεῦσιν* b o | *φησὶ* e m o p v | 4 *προσκυνήσεις* h o | 7 *εἰς* > b o | 8 *ἐδόθησαν* : *ἐδημιουργήθησαν* b o | *εἰ* > b | 9 10 *καὶ τὸν* — *κτίσιν* > b o | 10 *πλεῖον* : post *δεῖ* m p v | *ἢ δεῖ* a m : *εἴδη* b, *ἤδη* d e h o p v | 11 *μοσχοποιήσαντες* m p v | *ὡς ἐν* : *ἐν τῇ* b d o | *τόν* : *τῶι* h, *τὸ* m, *τῶ* b, *ἐν το* o | 12 *δὲ* > p v | *τὸν* pr : *τῶ* b h | *τὸν* sec : *τῶ* h | *θαμμοὺς* a b, *θαμοὺς* d e o p v, *θαμὼς* h | 13 *ἄσταρτιν* h | *τὸν* pr : *τὸ* o | 13/14 *τὸν ἥλιον ἄλλοτε* o | 14 *τοῦ Ἰεζ.* h | 15 *καὶ τὸν μ. τράγον* > b h o | 17 *αὐτοῖς* : a² supra lineam, > a 18 *τοῦ* : *τὸ* m | *ἐποίησαν* + *κακὰ* b o | 19 *καὶ* > b d o | 20 *θυμοῦ* + *μου* h A | 21 *καὶ* > b | *κράξονται* d o | 24 *κύριος* : *χσ* d, i. m. *κσ* | *τοῦ* > o p v | 25 *σελήνην* : *τὴν σ.* h p, *μὴν σ.* m v

ex aliis caeli signis vel per elementa, neque ore suo commemorare nomen idolorum, neque ex ore suo emittere maledictionem, sed benedictiones et psalmos et scripturas dominicas ac divinas, quae sunt fundamentum veritatis fidei nostrae, et praesertim diebus paschae, quibus omnes fideles toto mundo ieiunant; 6. sicut dixit Dominus noster et magister, cum interrogarent eum: *Quare discipuli Ioannis ieiunant, tui autem non ieiunant?* Et respondit eis dicens: *Non possunt ieiunare filii nuptiarum, quamdiu sponsus cum illis est; venient autem dies, cum auferetur ab eis sponsus, et tunc ieiunabunt in illis diebus.* Nunc autem per opera sua nobiscum est, visui vero procul est, quia ascendit in altitudines caeli sedetque ad dexteram patris sui. XIII. Propterea, cum ieiunatis, orate et

6 Mc. 2, 18. — 8 Mc. 2, 19. 20.

XIII. Apostolos tempore passionis Domini ieiunasse narrat etiam Evangelium Petri v. 27.

* * *

5. *μήτε ἥλιον ὀμνῦναι κτλ.*] Cf. Epiph. H. 19 c. 1; Statuta ecclesiae antiqua c. 61.

XIII—XX. Haec capita excerpsit Anastasius Quaest. LXIV.

XIII. *Κατάλογος τῶν τοῦ κυρίου ἑορτῶν, ἃς δεῖ φυλάσσειν, καὶ πότε ταύτων ἑκάστη ὀφείλει ἐπιτελεῖσθαι.* Enumeratio festorum Domini, quae oportet observare, et quando unumquodque eorum debeat celebrari. — Cf. Ps.-Ign. Philipp. 13, 3.

1. Festum nativitatis Domini saeculo IV ineunte Romae originem sumpsit, et inde a decennio VIII saeculi IV in Oriente recipiebatur. Epiphanius anno 375 festum nondum cognitum habuit, H. 51 c. 16—27 et Expos. fidei c. 21 nativitatis Domini die Epiphaniae vel die VI Ianuarii mentionem fieri docens. In Oriente festum a Basilio M., cui sermonem in Christi nativitatem debemus, invectum esse et a Cappadocia in regiones finitimas pervenisse videtur. Constantinopoli teste Gregorio Naz. Orat. 38 festum anno 379, et ut videtur primum, celebratum est. Antiochiae Chrysostomus anno 388 homiliam in diem Christi natalem (ed. Bened. II, 354—366) pronuntiavit, in qua (c. 1) dixit, nondum decimum annum esse, e quo hic dies Syris manifestus esset vel festum ageretur. Hierosolymis Iuvenali episcopo (425—458), Alexandriae Cyrillo episcopo (412—444) in notitiam venit. Armenii festum non receperunt et more vetere etiamnunc nativitatem Domini festo Epiphaniae celebrant. Cf. Usener, *Das Weihnachtsfest* 1889 (*Religionsgeschichtliche Studien* tom. I), et quae disputavi in libro de Constitutionibus apost. p. 83—84 et in *Kirchengeschichtliche Abhandlungen und Untersuchungen* II (1899), 360—65; C. Holl, Amphilochius 1904 p. 107—110. Cf. infra VIII, 33, 6.

2. Festum Epiphaniae vel baptismi Christi teste Clemente Alex. Strom. I, 21, 146 p. 408 Basilidiani primi agebant. Mox autem etiam ab ecclesia recipiebatur, primum a Graecis, deinde a Latinis. Saeculo IV ubique in usu erat. Constitutor eo Dominum suam divinitatem ostendisse dicens signum

μήτε ἄστρα, μήτε μὴν οὐρανὸν ἢ γῆν ἤ τι τῶν στοιχείων μικρὸν ἢ μέγα. 6. *εἰ γὰρ ὁ διδάσκαλος περὶ τοῦ ὄντος θεοῦ παρήγγειλεν ἡμῖν „μὴ ὀμνύειν“, ὅπως ὁ λόγος ἡμῶν πιστότερος ᾖ τοῦ ὅρκου, „μήτε μὴν τὸν οὐρανὸν αὐτόν“, ἑλληνικὸν γὰρ τὸ δυσσέβημα, „μήτε μὴν Ἱερουσαλὴμ ἢ τὰ τοῦ θεοῦ ἅγια ἢ τὸ θυσιαστήριον καὶ τὸ δῶρον ἢ τὴν τοῦ ναοῦ χρύσωσιν ἢ τὴν οἰκείαν κεφαλήν“, ἰουδαϊκῆς γὰρ παραφθορᾶς ἡ συνήθεια, διὸ καὶ ἀπαγορευτέα, εἶναι δὲ τὸ „ναὶ ναὶ“ καὶ τὸ „οὒ οὔ“ τοῖς πιστοῖς παρεγγυᾷ, καὶ „τὸ τούτων περισσὸν τοῦ πονηροῦ εἶναι“ λέγει· πόσῳ μᾶλλον ὑπόδικοι οἱ τὰ ψευδώνυμα ὡς ὅρκια ἐπομνύμενοι καὶ τὰ νομιζόμενα ἀντὶ τῶν ἀληθῶν δοξάζοντες; οὓς ὁ θεὸς διὰ μοχθηρίαν παρέδωκεν εἰς ἀβουλίαν, ἐνεργεῖν τὰ μὴ δέοντα.*

XIII. *Τὰς ἡμέρας τῶν ἑορτῶν φυλάσσετε, ἀδελφοί, καὶ πρώτην γε τὴν γενέθλιον, ἥτις ὑμῖν ἐπιτελείσθω εἰκοστῇ πέμπτῃ τοῦ ἐνάτου μηνός.* 2. *μεθ᾽ ἣν ἡ ἐπιφάνιος ὑμῖν ἔστω τιμιωτάτη, καθ᾽ ἣν ὁ κύριος ἀνάδειξιν ὑμῖν τῆς οἰκείας θεότητος ἐποιήσατο· γινέσθω δὲ καὶ αὕτη ἕκτῃ τοῦ δεκάτου μηνός.* 3. *μεθ᾽ ἃς ὑμῖν*

3 Mt. 5, 34—36. — 5 Mt. 23, 16—22. — 8 Mt. 5, 37. — 11 Rom. 1, 28.

1 *μὴν* > h, + *τὸν* a | 2 *μέγα* + *ὀμνύειν* h | *ὄντος* : *ὄντως* d v, > b o | 3 *ὑμῶν* b | 5 *ιλῆμ* : a² i. m., *ιῆλ* a | 6 *καί* : *ἢ* b o | 7 *παραφορᾶς* m p v | *ἀπηγόρευται* a | 8 *δὲ* + *καὶ* h | *παραγγελία* b o | *τὸ* a², > a | 10 *ἐπομνύμενα* a, corr a² | 11 *ἀληθινῶν* b d | *οὓς* + *καὶ* b o | 11/12 *παραδέδωκεν* h | 13 *τὰς κτλ.* : inscripsit *περὶ τῆς ἑορτης αργειας* o | *φυλάσσεσθαι* b o | 13/14 *πρῶτον δὲ τὸ γεν.* b o | 14 *ὑμῶν* a | *ἐπιτελείσθω* + *τῇ* m p v | *εἰκοστῇ π.* b h o : *εἰκάδι π.* m p, *κε* a d v | 15 *ἐννάτου* b o p | *ἡ* > b o | *τιμιωτέρα* h | 16 *ὑμῖν* : *ἡμῖν* b o v, > m p | 17 *αὐτὴ* a h | *ἃς* a b h o : *ἣν* d m p v | *ὑμῖν* : *ἡμῖν* o, > m p v

in nuptiis Canae patratum ante oculos habuisse videtur. Infra VIII, 33, 7 de divinitate in baptismo Domini patefacta loquitur. Praeterea Graeci eo nativitatis Domini meminerunt, quamdiu haec non suo die celebrabatur. Epiphanius H. 51 c. 16, Expos. fid. c. 21 Epiphaniam simpliciter diem nativitatis Domini appellat. Nonnunquam festum *τὰ θεοφάνια* appellabatur, cum hoc nomine alias festum nativitatis designaretur. Agebatur festum ubique die sexto mensis decimi vel Ianuarii. Modo Basilidiani teste Clemente l. c. id die XV mensis Tybi vel X Ianuarii celebrabant. Epiphanius H. 51 c. 16, 24, 28 quidem Christum die VIII Novembris baptizatum fuisse censet, festum Epiphaniae autem tanquam festum nativitatis Domini in die VI Ianuarii collocat. Cf. etiam Hieronymus ad Ezech. 1, 1—3.

3. Quadragesima primum a synodo Nicaena c. 5 commemoratur et haud dubie non multo ante exorta est. Testimonia, quae praebent Canones qui

rogate pro pereuntibus, sicut et nos fecimus, cum salvator noster pateretur.

XIV. Nam cum eo tempore, quo adhuc nobiscum erat, priusquam pateretur, pascha cum eo comederemus, nobis dixit: *Hodie in hac nocte unus ex vobis me traditurus est.* Et diximus ei, unusquisque nostrum: *Numquid ego, Domine?* Et respondens nobis

4 Mt. 26, 21. — 6 Mt. 26, 22.

XIV—XVII. De ieiunio hebdomade paschali peragendo dicens auctor disputat etiam de passione Domini et hanc hebdomadis sanctae chronologiam proponit: 1. secunda sabbati vel decima lunae seu mensis Nisan Iesus in domo Simonis leprosi erat, Iudaei de eo occidendo consulere coeperunt, Iudas clam ad eos se contulit eisque promisit, se Dominum ipsis traditurum esse (17, 1—4); 2. tertia sabbati vel undecima lunae Iesus cum discipulis pascha comedit (14, 5. 20); 3. quarta sabbati proditus et comprehensus et in domo Caiphae custoditus est (14, 4. 6); 4. quinta sabbati Pilato traditur (14, 7); 5. sexta sabbati seu die parasceves, id est, cum secunda sabbati decima lunae declaretur, decima quarta lunae, iudicatur et crucifigitur (14, 9). Auctor ergo, cum Evangelia Iesum die ante mortem pascha comedisse tradant, dicit, Iesum id tribus diebus antea fecisse, atque Iudaeos ipsos tribus diebus ante tempus festum peregisse, sacerdotibus et senioribus populum de tempore decipientibus, ut Iesum sine tumultu comprehenderent (17, 6—7). Similiter Epiphanius H. 51 c. 26, haud dubie Didascaliam sequens. Cui autem auctor noster suam chronologiam debet? Num in Evangelio aliquo apocrypho eam legit? Sectionem totam diligenter consideranti mihi ipse eam effinxisse videtur, ut disciplinam confirmaret, qua Christiani tum temporis diebus stationum per totum annum et omnibus diebus hebdomadis sanctae, dominica excepta, ieiunabant. Ieiunium feriae quartae inprimis proditione Iudae revera confirmari non potuit, nisi s. cena nonnullis diebus antevertebatur.

* * *

sub nomine Hippolyti Romani arabice circumferuntur c. 20 et Origenis In Lev. hom. 10, fide non sunt digna. Post synodum Nicaenam testimonia creberrima sunt. Quadragesima saeculo IV amplectebatur sex hebdomades, nec vero ubique easdem, sed in plerisque ecclesiis festo paschae, in ecclesiis autem a Constantinopoli usque in Phoeniciam sitis dominicae palmarum praecedentes (Sozom. H. E. VII, 19). Haec disciplina, quam Constitutor quoque sequitur quadragesimam a ieiunio hebdomadis sanctae discernens, paulatim Oriente toto in usum venit. Cf. quae de origine et progressu ieiunii paschalis exposui in *Kirchengeschichtl. Abhandlungen und Unters.* I (1897), 241—78. — *πλ. δὲ εἰς παρασκευήν*] Sabbato enim praeter sabbatum hebdomadis sanctae Graeci non ieiunabant. Cf. c. 15, 2; 20, 16; VII, 23 2. 3; VIII, 33, 1.

3—4; XIV, 1. 20. Ioannes Dam. De sacr. ieiun. c. 3.

XIV. *Περὶ τοῦ πάθους τοῦ κυρίου,*

φυλακτέα ἡ νηστεία τῆς τεσσαρακοστῆς, μνήμην περιέχουσα τῆς τοῦ κυρίου πολιτείας τε καὶ νομοθεσίας. ἐπιτελείσθω δὲ ἡ νηστεία αὕτη πρὸ τῆς νηστείας τοῦ πάσχα, ἀρχομένη μὲν ἀπὸ δευτέρας, πληρουμένη δὲ εἰς παρασκευήν. 4. *μεθ' ἃς ἀπονηστεύσαντες ἄρξασθε τῆς ἁγίας τοῦ πάσχα ἑβδομάδος, νηστεύοντες αὐτὴν πάντες μετὰ φόβου καὶ τρόμου, προσευχόμενοι ἐν αὐταῖς περὶ τῶν ἀπολλυμένων.*

XIV. *Ἤρξαντο γὰρ τὴν κατὰ τοῦ κυρίου βουλὴν ποιεῖσθαι δευτέρᾳ σαββάτων μηνὶ πρώτῳ, ὅς ἐστι Ξανθικός· καὶ τῇ τρίτῃ τοῦ σαββάτου παρέτεινεν ἡ σκέψις, τῇ δὲ τετράδι ὡρίσαντο σταυρῷ ἀνελεῖν αὐτόν.* 2. *καὶ Ἰούδας γνοὺς τοῦτο, ἐκ πολλοῦ μὲν διαστραφείς, τότε δὲ καὶ ὑπ' αὐτοῦ τοῦ διαβόλου βληθεὶς φιλαργυρίᾳ, καίτοι πάλαι τὸ γλωσσόκομον ἐγκεχειρισμένος καὶ κλέπτων τὰ τῶν πενήτων, οὐκ ἀπεβλήθη ὑπὸ τοῦ κυρίου διὰ μακροθυμίαν· ἀλλὰ καί ποτε μὲν ἑστιωμένων ἡμῶν σὺν αὐτῷ, βουλόμενος καὶ αὐτὸν σωφρονίσαι καὶ ἡμᾶς παιδεῦσαι τὴν πρόγνωσιν αὐτοῦ, λέγει· „Ἀμὴν ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ὅτι εἷς ἐξ ὑμῶν παραδώσει με“.* 3. *καὶ ἑκάστου ἡμῶν λέγοντος· „μήτι ἐγώ“; καὶ τοῦ κυρίου σιωπῶντος, ἀναστὰς ἐγώ, εἷς ἐκ τῶν δώδεκα, φιλούμενος πλεῖον τῶν ἄλλων ὑπ' αὐτοῦ, ἐνστερνισάμενος αὐτὸν*

12 Ioann. 12, 6. — 17 Ioann. 13, 21. — 18 Mt. 26, 22.

2 *τε* > b o | 2/3 *αὕτη ἡ νηστεία* h | 3 *νηστείας* : *ἑορτῆς* h | 4 *ἀπονηστεύοντες* h | 5 6 *αὐτὴν — αὐταῖς* > b o | 6 *ἅπαντες* d h | 8 *ἐπιβουλὴν* b m o p v | *ποιεῖσθαι* post *κυρίου* b o 9 *δευτέρα* + *τῶν* d | *σαββάτω* b o | 10 *ὡρίσαντο* : *ὥρισαν τῶ* a, *διωρίσαντο* b o, *διώρισαν τῶ* d | 13 *καίτοι* : + *καὶ* h, *γε* b o | *πάλαι* + *καὶ* b o | 15 *μὲν* a o : > rel | *αὐτῷ* + *καὶ* b o | 17 *λέγων* o | *ἀμὴν* sec > b h m o p v cf. Mt. 26, 21; Mc. 14, 18 | 19 *κυρίου* + *εἰπόντος καὶ* b o | *ἐκ* > m p v | 19/20 *φιλούμενος* : *πάνυ φ.* d, *ὁ φ.* m p | 20 *πλείω* b o | *ὑπ' αὐτοῦ* post *φιλούμενος* m p v

καὶ τί ἐν ἑκάστῃ ἡμέρᾳ ἐπράχθη τῶν ἐν τῷ πάθει· καὶ περὶ τοῦ Ἰούδα· ὅτι οὐ συμπαρῆν Ἰούδας ἐν τῷ τὸν κύριον τοῖς μαθηταῖς παραδιδόναι τὰ μυστήρια. De passione Domini, et quid in singulis diebus actum sit eorum, quae ad passionem pertinent; et de Iuda; quod non intererat Iudas, quando Dominus tradidit discipulis sacramenta. — Cf. de aliis inscriptionibus ad hoc caput spectantibus Prolegomena V.

1. Cf. Didascalia c. 17, 1—2. Primus mensis est auctori Didascaliae mensis Nisan secundum computationem Hebraeorum. Constitutor ei substituit Xanthicum vel Nisan Syro-Macedonum, qui mensi Aprili Romanorum respondet. Cf. Ideler, *Lehrbuch der Chronologie* 1831 p. 180.

ait: *Qui porrigit manum suam mecum in paropsidem, hic est.* 2. Et surrexit Iudas Iscariotes, qui erat unus ex nobis, et abiit, ut eum traderet. 3. Deinde nobis dixit Dominus noster: *Amen, dico vobis, modicum tempus est, et relinquetis me; scriptum est enim: Percutiam pastorem, et dispergentur oves gregis eius.* 4. Et venit Iudas cum legis peritis et sacerdotibus populi ac prodidit Dominum nostrum Iesum. Hoc autem factum est quarta sabbati. 5. Cum enim pascha comedissemus tertia sabbati vespere, exivimus in montem Oliveti, et nocte comprehenderunt Dominum nostrum Iesum. 6. Et sequente die, quae est quarta sabbati, in custodia permansit in domo Caiphae principis sacerdotum; et eadem die convenerunt

1 Mt. 26, 23. — 3 Mt. 26, 31. — 9 Mt. 26, 50. — 11 Mt. 26, 57.

1 *ἱκέτευον* + *αὐτὸν* m v | *εἰπεῖν* : > d, + *αὐτὸν* b o | 2 *ἡμῖν εἴρηκεν* ∾ m p v | *τὸ ὄνομα αὐτοῦ* m | *κύριος* : *θεὸς* d | 3 *ἐν μὲν* : *ἡμῖν* b o | 4/5 *ᾧ* (*ὃ* d) *ἐγὼ δώσω β. τὸ ψ.* m | 4 *ἐμβάψας* o | 5 *εἰμι* > m p v | 7 *τοῦτο* d | 9 *καὶ* > d m p v | 10 *κἀγὼ* b m o p v | *προδώσω* o | 11 *ἀργύρια* + *καὶ ἐπληρώθη ἡ γραφὴ ἡ λέγουσα· καὶ ἔλαβον τὰ λ' ἀργύρια, τὴν τιμὴν τοῦ τετιμημένου, ὃν ἐτιμήσαντο ἀπὸ υἱῶν Ἰσραήλ, καὶ ἔδωκαν αὐτὰ εἰς τὸν οἶκον τοῦ κεραμέως* a ex Matth. 27, 9—10 | *φαγάντες* o | 13 *ἡμῖν εἶπεν* ∾ b d h o | 15 *καὶ ἑκ.* : *ἑκάστου δὲ* b o | *ἐμοῦ* + *δὲ* h | 16 *ἐπαγγειλαμένου* p v | *συναποθανεῖν* + *αὐτῷ* b o | 17 *ἀπαρνήσῃ* + *με* b o | 18 *τὰ* > b | *αὐτοῦ* > d m o p v | 20 *οὗ* m p v | 22 *οὐ* > a h o | 22/23 *παρένεγκαι* m o p v | 23 *τὸ ποτ. ἀπ' ἐμοῦ* m | *ποτήριον* + *λέγων* b | 24 *ἡμῶν* : *ὑμῶν* o, + *δὲ* b | 25 *καταπεσόντων* + *καὶ* b | *λέγει* + *ἡμῖν* b h o | 27 *ὄχλος* +

5. *καὶ ταῦτα ἀκούσας*] Haec inserens Constitutor turbat chronologiam. Iam priusquam illa verba a Domino pronuntiata sunt, vel ante sacram cenam Iudas pactus erat cum Iudaeis.

6. *τῇ πέμπτῃ*] Aliter Didascalia.

7. Didascalia dicere videtur, Iudam sacrae cenae interfuisse. Distincte hoc docent, et quidem recte, Chrysostomus De proditione Iudae hom. I, 3; II, 5; Hieronymus In Matth. 26, 23; Augustinus In Ioann. 6, 48; 13, 18; In Ps. III, 1; Theodoretus Ad I Cor. c. 11 (ed. Schulze III, 238). Ephraem, In hebdom. s. serm. IV, 6 ed. Lamy I, 422, Evangelii concord. expos. ed. Moesinger 1876 p. 221, dicit, Iudam cum apostolis panem quidem sumpsisse, sed postquam in aqua intinctus benedictione privatus fuerit, ac tum proditorem abiisse neque bibisse calicem. Constitutor Iudam ante sacram cenam decessisse censet. Item Tatianus, Victor Capuanus (Migne PL 68, 340), Ammonius, Harmon. evang. c. 155 (ed. Schmeller 1841), Aphraates Hom. XII, 4 (ed. Bert 1888 p. 188), Hilarius In Matth. cap. 30. — *ἀντίτυπα μ. τ. τ. σώματος καὶ αἵματος*] Similiter VI, 30, 2; VII, 25, 4. Cuius locutionis primi testes esse videntur Gregorius Naz. Orat. VIII, 18 (PG 35, 809) et Epiphanius H. 55 c. 6.

ἱκέτευον εἰπεῖν, τίς ἂν εἴη ὁ παραδώσων αὐτόν· καὶ οὐδ' οὕτως ἡμῖν εἴρηκεν αὐτοῦ τὸ ὄνομα ὁ ἀγαθὸς κύριος, ἀλλὰ δύο σημεῖα τοῦ προδότου ἔδωκεν, ἓν μὲν εἰπών· „Ὁ ἐμβαπτόμενος μετ' ἐμοῦ ἐν τῷ τρυβλίῳ“, δεύτερον δέ· „Ὧι ἐγὼ βάψας τὸ ψωμίον ἐπιδώσω“. 4. καίτοι κἀκείνου λέγοντος· „Μήτι ἐγώ εἰμι, ῥαββί“; οὐκ εἶπεν ὁ κύριος, ὅτι ναί, ἀλλ' ὅτι „σὺ εἶπας“, καὶ φοβῆσαι αὐτὸν ἐπὶ τούτῳ βουληθείς, φησίν· „Οὐαὶ τῷ ἀνθρώπῳ ἐκείνῳ, δι' οὗ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου παραδίδοται· καλὸν ἦν αὐτῷ, εἰ οὐκ ἐγεννήθη“. 5. καὶ ταῦτα ἀκούσας, ἀπελθὼν εἶπεν τοῖς ἱερεῦσιν· „Τί θέλετέ μοι δοῦναι, καὶ ἐγὼ ὑμῖν αὐτὸν παραδώσω; οἱ δὲ ἔστησαν αὐτῷ τριάκοντα ἀργύρια“. 6. καὶ τῇ πέμπτῃ φαγόντες παρ' αὐτῷ τὸ πάσχα, βάψαντος ἐκείνου τὴν χεῖρα εἰς τὸ τρυβλίον καὶ τὸ ψωμίον λαβόντος καὶ ἐξελθόντος νυκτός, ἡμῖν εἶπεν ὁ κύριος· „Ἐλήλυθεν ἡ ὥρα, ἵνα σκορπισθῆτε καὶ ἐμὲ μόνον ἀφῆτε“, καὶ ἑκάστου διϊσχυριζομένου μὴ ἐγκαταλεῖψαι αὐτόν, ἐμοῦ Πέτρου ἐπαγγελλομένου καὶ συναποθανεῖν, εἶπεν· „Ἀμὴν λέγω σοι, πρὶν ἀλέκτορα φωνῆσαι, τρὶς ἀπαρνήσῃ μὴ εἰδέναι με“. 7. παραδοὺς δὲ ἡμῖν τὰ ἀντίτυπα μυστήρια τοῦ τιμίου σώματος αὐτοῦ καὶ αἵματος, Ἰούδα μὴ συμπαρόντος ἡμῖν, „ἐξῆλθεν εἰς τὸ ὄρος τῶν ἐλαιῶν πλησίον τοῦ χειμάρρου τῶν κέδρων, ὅπου ἦν κῆπος“· συνῆμεν δὲ καὶ ἡμεῖς καὶ ὑμνήσαμεν κατὰ τὸ ἔθος. 8. καὶ χωρισθεὶς ἡμῶν οὐ πολύ, προσηύχετο τῷ πατρὶ λέγων· „Πάτερ, παρένεγκε ἀπ' ἐμοῦ τὸ ποτήριον· πλὴν μὴ τὸ ἐμὸν θέλημα γενέσθω, ἀλλὰ τὸ σόν“. καὶ τοῦτο ποιήσας τρίτον, ἡμῶν ἀπὸ τῆς ἀθυμίας εἰς ὕπνον καταπεσόντων, ἐλθὼν λέγει· „Ἤγγικεν ἡ ὥρα, καὶ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου παραδίδοται εἰς χεῖρας ἁμαρτωλῶν“. 9. καὶ ἰδοὺ Ἰούδας καὶ μετ' αὐτοῦ ὄχλος ἀσεβῶν· καὶ σημεῖον προδοσίας αὐτοῖς δείκνυσιν δόλιον φίλημα, οἱ δὲ δεξάμενοι τὸ σύνθημα, ἐκράτησαν τὸν κύριον καὶ δέσμιον ποιησάμενοι ἤγαγον εἰς τὴν οἰκίαν Καϊάφα τοῦ ἀρχιερέως, ἐν ᾗ πολὺς συγκεκρότητο οὐ λαός, ἀλλ' ὄχλος, οὐδὲ πρεσβυτέριον ἱερόν, ἀλλὰ συνέδριον παρανόμων καὶ βουλευτήριον ἀσεβῶν· οἱ καὶ πολλὰ ποιησάμενοι κατ' αὐτοῦ

3 Mc. 14, 20. — 4 Ioann. 13, 26. — 5 Mt. 26, 25. — 7 Mt. 26, 24. — 10 Mt. 26, 15. — 14 Ioann. 16, 32. — 16 Mt. 26, 34; Luc. 22, 34. — 19 Luc. 22, 39. — 20 Ioann. 18, 1. — 22 Luc. 22, 42. — 25 Mt. 26, 45.

πολὺς b | 28 αὐτοῖς δείκνυσιν ∼ b d h o | σύνθεμα o | 29 τὴν > m p v | 30 πολλὺ o, πολλοὶ b | 30, 31 οὐ λ. ἀλλ' : τοῦ λαοῦ ἀλλ' οὐκ b o | 31 οὔτε h | ἱερῶν o | παράνομον b o a² | 32 ἀσεβῶν : ἄσεμνον o

principes populi atque consilium de eo inierunt. 7. Et iterum proxima die, quae est quinta sabbati, duxerunt eum ad Pilatum praesidem, et rursus in custodia mansit apud Pilatum nocte post quintam sabbati. 8. Parasceve illucescente, eum vehementer coram Pilato accusaverunt, nec quidquam veri producere poterant, sed falsa testimonia contra eum proposuerunt et a Pilato occisionem petierunt. 9. Et crucifixerunt eum ipsa parasceve. Per sex igitur horas passus est in parasceve, et illae horae, quibus crucifixus est

---

2 Mt. 27, 2. — 5 Mt. 27, 11—26. — 6 Mt. 26, 59.

---

1 *ἐμπτ.* : *πτύοντες καὶ* b o | *κερτομοῦντες* : *ἐμπαίζοντες* d i. m. | 2 *ῥαπίζοντες* + *καὶ* b o | *λοιδορούμενοι* : *λοιδοροῦντες* a, + *αὐτὸν* b o p | 3 *εἴρωνα* : *ἱερῶν* b o | 4 *ἱεροῦ καθ.* > b o | 5 *βαθέως* b d h v | 6 *οἱ* sec > h m p v | 7 *Ἄννα* a | 8 *παρέδοσαν* h | 9 *πολλά* : *τὰ π.* b o | *πολλὰ καὶ* > p | *καὶ* > v | 10 *ἴσχυαν* b | *ἀπελέγξαι* : *ἀποδεῖξαι* m p v | 11 *δύο* > b o | *ἀψευδεῖς* b | 13 *ἀνήγαγον* d, *εἰσάγαγον* b, *ἤγαγον* o | 14/15 *διδόναι κωλύει* ∾ b d o | 15 *γίνονται* + *οἱ* b | 19 *ἑαυτὴν* b d o p v : *ἑαυτῇ* a h m LXX | 20 *πολλοὶ* + *καὶ* h | 21 *μου* : *μοι* b o | *ἐμοί* : *ἐμῇ* b | 22 *ἀνανδρεία* h p | 23 *ἑαυτὸν* + *κατηγορεῖ καὶ* b o | *ἐξελέγχθη* h | 25 *κολάσει τοῦτον* ∾ m p v | *παραδοὺς* b o | 26 *ἀνεξέλεκτον* b p | *ἀποθνήσκειν* b o | 28 *δεξ. τὴν ἀπόφ.* b | 29 *περί* : *κατ'* m p v | *μετὰ χ. πιεῖν* m | 30 *ἔπειτα* a h : *εἶτα* d m p v, *καὶ* b o | 32 *γεγραμμένον* : *εἰρημένον* m o p v | 34 *τῶν ἱματισμῶν* b

---

XIV, 9—12. Ut Iesum per tres dies completos vel per tres dies ac noctes mortuum vel in corde terrae fuisse demonstret, auctor tempus sic emetitur: primum diem constituunt horae sex parasceves priores, quibus de Domino iudicium fiebat, noctem primam tres horae sequentes, quibus terra obscurabatur; diem secundum horae parasceves reliquae, noctem secundam nox parasceven sequens; diem tertium dies sabbati, noctem tertiam horae tres sabbato succedentes. Cf. quae adnotavi ad Testimonium VI.

* * *

10. Ioannes 18, 13. 24 e contrario tradit, Iesum primo ad Annam ductum et ab hoc ad Caipham missum esse.

11. *μάρτυρας δ. ψευδεῖς*] Hoc Matthaeus 26, 60 ad iudicium Caiphae refert. — *εἰς καθοσίωσιν*] i. e. ad crimen maiestatis.

14. *τρίτῃ δὲ ὥρᾳ κτλ.*] Item VIII, 34, 1. Unde haec chronologia? Chronicon paschale p. 5, 219 ed. Dindorf (Migne PG 92, 78. 534) refert, codices meliores Ioann. 19, 14 *ὥρᾳ τρίτῃ* legisse, non *ἕκτῃ*. Marcus 15, 25 crucifixionem ad horam tertiam refert.

14—18. Cf. Ps.-Ign. Trall. 9, 5.

πᾶν εἶδος ὕβρεως οὐ παρέλιπον, ἐμπτύοντες, κερτομοῦντες, τύπτοντες, ῥαπίζοντες, λοιδορούμενοι, πειράζοντες, μαντείας ἐπιζητοῦντες ἀντὶ προφητείας, εἴρωνα, βλάσφημον, Μωσέως παραβάτην, ἱεροῦ καθαιρέτην, θυσιῶν ἀναιρέτην, Ῥωμαίων πολέμιον, καίσαρος ἐναντίον ἀποκαλοῦντες. 10. καὶ ταῦτα μέχρις ὄρθρου βαθέος ἐμπαροινήσαντες αὐτῷ „οἱ ταῦροι καὶ οἱ κύνες“ ἀπάγουσιν αὐτὸν πρὸς Ἄνναν, ὅς ἦν πενθερὸς τοῦ Καϊάφα· κἀκεῖ τὰ ὅμοια δράσαντες, παρασκευῆς οὔσης, τῷ ἄρχοντι τῶν Ῥωμαίων παρέδωκαν αὐτὸν Πιλάτῳ, κατηγοροῦντες αὐτοῦ πολλὰ καὶ βαρέα, ὧν οὐδὲν ἴσχυον ἀπελέγξαι· ἐφ᾽ οἷς ὁ ἄρχων δυσανασχετήσας ἔλεγεν· „Οὐδεμίαν αἰτίαν κατ᾽ αὐτοῦ εὑρίσκω“. 11. οἱ δὲ μάρτυρας δύο ψευδεῖς ἀγαγόντες ἐβούλοντο συκοφαντεῖν τὸν κύριον· ἀσυμφώνων δὲ αὐτῶν εὑρεθέντων εἰς καθοσίωσιν ἀνῆγον τὸ πρᾶγμα λέγοντες· „Οὗτος ἑαυτὸν λέγει βασιλέα εἶναι, καὶ φόρους καίσαρι διδόναι κωλύει“. 12. καὶ γίνονται αὐτοὶ κατήγοροι καὶ μάρτυρες καὶ κριταὶ καὶ τῆς ἀποφάσεως ἐξουσιασταὶ λέγοντες· „Σταύρωσον, σταύρωσον αὐτόν“, ἵνα πληρωθῇ ὅ,τι γέγραπται περὶ αὐτοῦ ἐν τοῖς Προφήταις· „Συνήχθησαν ἐπ᾽ ἐμὲ μάρτυρες ἄδικοι, καὶ ἐψεύσατο ἡ ἀδικία ἑαυτήν“, καὶ πάλιν· „Περιεκύκλωσάν με κύνες πολλοί, συναγωγὴ πονηρευομένων περιέσχόν με“, καὶ ἐν ἑτέροις· „Ἐγένετο ἡ κληρονομία μου ἐμοὶ ὡς λέων ἐν δρυμῷ, ἔδωκεν ἐπ᾽ ἐμὲ τὴν φωνὴν αὐτῆς“. 13. ὁ οὖν Πιλᾶτος ἀνανδρίᾳ καταισχύνας τὴν ἀρχὴν αὐτὸς ἑαυτὸν ἐξελέγχει κακίας, πρὸ τοῦ δικαίου τὰ πλήθη θεραπεύσας, καὶ μαρτυρῶν μὲν αὐτῷ ὡς ἀναιτίῳ, ὡς αἴτιον δὲ κολάσει τοῦτον παραδιδοὺς σταυρῷ, καίτοι Ῥωμαίων νόμους τιθεμένων μηδένα ἀνεξέλεγκτον θνήσκειν. 14. δήμιοι δὲ παραλαβόντες τὸν τῆς δόξης κύριον ξύλῳ προσήλωσαν, ἕκτῃ μὲν ὥρᾳ σταυρώσαντες αὐτόν, τρίτῃ δὲ ὥρᾳ τὴν ἀπόφασιν δεξάμενοι τὴν περὶ αὐτοῦ. 15. ἔπειτα „ἔδωκαν αὐτῷ ὄξος πιεῖν μετὰ χολῆς“, εἶτα „τὰ ἱμάτια αὐτοῦ κλήρῳ διεμερίσαντο“, ἔπειτα δύο κακούργους ἐσταύρωσαν σὺν αὐτῷ ἐξ ἑκατέρου μέρους, ἵνα πληρωθῇ τὸ γεγραμμένον· „Ἔδωκαν εἰς τὸ βρῶμά μου χολὴν καὶ εἰς τὴν δίψαν μου ἐπότισάν με ὄξος“, καὶ πάλιν· „Διεμερίσαντο τὰ ἱμάτιά μου ἑαυτοῖς, καὶ ἐπὶ τὸν ἱματισμόν μου ἔβαλον κλῆρον“, καὶ ἐν ἄλλοις·

1 Mt. 26, 67. — 3 Luc. 23, 2. — 6 Ps. 21, 13. — 7 Ioann. 18, 13. — 10 Ioann. 18, 38. — 11 Mt. 26, 60. — 14 Luc. 23, 2. — 16 Luc. 23, 21. — 18 Ps. 26, 12. — 19 Ps. 21, 17. — 21 Ier. 12, 8. — 29 Mt. 27, 34. 35. — 30 Luc. 23, 33. — 32 Ps. 68, 22. — 33 Ps. 21, 19.

Dominus noster, dies reputatae sunt. 10. Ac deinde tenebrae factae sunt tres horas, et nox reputata est, et iterum a nona hora usque ad vesperam tres horae dies, et postea rursus nox sabbati passionis. 11. In Evangelio autem Matthaei sic scriptum est: *Vespere sabbati, prima sabbati lucescente, venit Maria et altera Maria Magdalene, ut viderent sepulcrum, et terrae motus factus est magnus, quia angelus Domini descendit et lapidem revolvit.* 12. Et iterum dies sabbati, et postea tres horae noctis post sabbatum, quibus requievit Dominus noster et resurrexit. 13. Et impletum est id, quod dixit: *Oportet filium hominis facere in corde terrae tres dies et tres noctes,* sicut scriptum est in Evangelio. Et iterum scriptum est in David: *Ecce, mensurasti dies meos.* Quia ergo tam exigui erant hi dies ac noctes, sic scriptum est. 14. Ea nocte igitur, qua lucescebat prima sabbati, *apparuit Mariae Magdalene et Mariae filiae Iacobi,* et *mane prima sabbati* ivit ad Levi, et postea etiam nobis ipsis apparuit. 15. Dixit autem nobis, nos erudiens: Utinam ne mea causa ieiunetis his diebus, aut ego opus habeo, ut affligatis animam vestram? Sed fratrum vestrorum causa hoc fecistis; et sic faciatis his diebus, quibus ieiunatis, et quarta sabbati

1 Mt. 27, 45. — 5 Mt. 28, 1. 2. — 10 Mt. 12, 40. — 12 Ps. 88, 46. — 14 Mc. 16, 1. 9; Mt. 28, 9. — 17 Ies. 58, 4. 5.

13. *quia — noctes*] Gibson hanc particulam cum praecedente construxit et verbis *sic scriptum est* novum versum incepit.

14. *Mariae filiae Iacobi*] Constitutiones verisimiliter textum Didascaliae hic servantes habent *Μαρίᾳ τῇ τοῦ Ἰακώβου,* et Marc. 15, 40 illa Maria distincte mater Iacobi nominatur. Syrus Genetivum false interpretatus esse videtur. Cf. Resch in *Texte und Untersuchungen* X, 2 p. 762. — *Levi*] Hic vir non est Matthaeus vel Levi Alphaei (Marc. 2, 14), cum subinde apostolis opponatur, e quorum numero iste erat. Quae cum ita sint, auctor haec referens non Evangelium Petri secutus esse censendus est. Levi enim, de quo in hoc v. 60 sermo fit, distincte Levi Alphaei nominatur. Accedit, quod Iesus nostro Levi haud dubie Hierosolymis apparuit; Evangelium Petri vero de Levi iam in Galilaeam reverso dicit. Quis autem est ille Levi? Magistri cuiusdam Levi Acta Pilati mentionem faciunt, nec vero Christum ei apparuisse narrant. Evangelium secundum Hebraeos porro Hieronymo De viris illustr. c. 2 referente tradit, Christum post resurrectionem mox Iacobo fratri apparuisse. Nemo veterum autem tradit, Iacobum etiam Levi appellatum fuisse. Quaestio solvi nequit. Cf. *Zeitschrift für neutest. Wissenschaft* II, 151 sq.

15—XV, 1. Tota hac sectione Dominus loquitur. Ad sermonem com-

„Καὶ μετὰ ἀνόμων ἐλογίσθην“. 16. ἔπειτα ἐγένετο τρεῖς ὥρας σκότος, „ἀπὸ ἕκτης ἕως ἐνάτης“, καὶ πάλιν φῶς πρὸς δείλην, καθὼς γέγραπται· „Καὶ οὐχ ἡμέρα καὶ οὐ νύξ, καὶ πρὸς ἑσπέραν ἔσται φῶς“. 17. καὶ περὶ τὴν ἐνάτην ὥραν ἀναβοήσας εἶπεν τῷ πατρί· „Θεέ μου, θεέ μου, ἱνατί με ἐγκατέλιπες“; καὶ μετ' ὀλίγον κράξας φωνῇ μεγάλῃ· „Πάτερ, ἄφες αὐτοῖς, οὐ γὰρ οἴδασιν ὃ ποιοῦσιν“, καὶ ἐπαγαγών· „Εἰς χεῖράς σου παρατίθημι τὸ πνεῦμά μου“, ἀπέπνευσεν, καὶ θάπτεται πρὸ ἡλίου δύσεως ἐν μνημείῳ καινῷ. 18. ἐπιφωσκούσης δὲ τῆς μιᾶς σαββάτων, ἀναστὰς ἐκ νεκρῶν ἐπλήρωσεν ἐκεῖνα, ἃ καὶ πρὸ τοῦ πάθους ἡμῖν προέλεγεν φάσκων, ὅτι „δεῖ τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου ποιῆσαι ἐν τῇ καρδίᾳ τῆς γῆς τρεῖς ἡμέρας καὶ τρεῖς νύκτας“. 19. καὶ „ἀναστὰς“ ἐκ νεκρῶν „πρώτῃ“ μὲν „φανεροῦται Μαρίᾳ τῇ Μαγδαληνῇ καὶ Μαρίᾳ τῇ τοῦ Ἰακώβου“, εἶτα Κλεόπᾳ ἐν ὁδῷ, καὶ μετὰ τοῦτο ἡμῖν τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ, φεύγουσιν μὲν διὰ τὸν φόβον τῶν Ἰουδαίων, λαθραίως δὲ περιεργαζομένοις τὰ κατ' αὐτόν. ταῦτα

1 Ies. 53, 12. — 2 Mt. 27, 45. — 3 Zach. 14, 7. — 5 Mt. 27, 46. — 6 Luc. 23, 34. — 7 Luc. 23, 46. — 11 Mt. 12, 40. — 12 Mc. 16, 1. 9. — 14 Luc. 24, 18. — 15 Mc. 16, 14. — Ioann. 20, 19.

1 *ἐλογίσθη* h m o p | 2 *ἐινάτης* b h o p, similiter fere semper | 3 *οὐ* : *οὐχ ἡ* o | 4 *φῶς* : + *ἅπερ ἅπαντα θεασάμενοι οἱ συσταυρωθέντες αὐτῷ κακοῦργοι, ὁ μὲν ἐβλασφήμει ὡσανεὶ δι' ἀσθένειαν μὴ δυνάμενον ἑαυτῷ ἐπαμύνειν, ὁ δὲ τούτῳ μὲν ἄγνοιαν ἐπετίμα, πρὸς δὲ τὸν κύριον στραφείς, ὡς ἂν φωτισθεὶς ὑπ' αὐτοῦ καὶ γνούς, ὅστις ὁ πάσχων, ἠξίου μνήμην αὐτοῦ γενέσθαι ἐν τῇ βασιλείᾳ εἰς τὰ μετὰ ταῦτα· ὁ δ' εὐθὺς ἀμνηστίαν αὐτῷ τῶν προγεγονότων χαρισάμενος εἰς παράδεισον εἰσήγαγεν ἀπολαύσοντα τῶν μυστικῶν ἀγαθῶν· ὃς* a | 4/5 *τῷ πατρὶ* > b o | 5 *μου* pr > m | *ἐγκατέλειπες* o v | 6 *μεγάλῃ* + *εἶπεν* e o | *ὃ* : *τί* b e o, + *τί* a | 7 *καὶ ἐπ.* : *ἐπ. δὲ* b o, *ἐπ. τε* e | *παριτίθεμαι* m p v, *παραθήσομαι* h | 9 *κενῷ* h | *μιᾶς* + *τῶν* e | 10 *προέλεγεν* : *διελέγετο* b o | 11 *δεῖ* : post *ἀνθρώπου* b o | 13 *πρῶτον* b o | 14 *τῇ τοῦ* > b d o p | *τοῦ* > e m v | *εἶτα* + *καὶ* b d e o | *κλεώπα* h p | *ἐν* + *τῇ* b e m p o v | *μετὰ τοῦτο* : *μετ' αὐτοῦ* m p v | 15 *μὲν* > b | 16 *περιεργαζομένων* b o | *αὐτῶν* b

ponendum auctor varios S. Scripturae locos magna cum libertate usurpavit.

15. *utinam — vestram*] Locus ad similitudinem verborum expressus est, quae Deus apud Iesaiam 58, 4. 5 Iu-

* * *

17. *πρὸ ἡλίου δύσεως*] Haec verba addenda erant, ut numerus trium dierum, quibus Dominus in sepulcro erat, impleretur. Parasceve vel finis parasceves primus dies erat, tertia nox sabbatum sequens.

et parasceve omni tempore, sicut scriptum est in Zacharia: *Ieiunium quarta et ieiunium quinta,* quae est parasceve; prima enim sabbati vobis non licet ieiunare, quoniam est resurrectionis meae. 16. Propterea prima sabbati non numeratur in numero dierum ieiunii passionis, sed a secunda sabbati numerantur, et sunt quinque dies. Ergo *ieiunium quarta et ieiunium quinta et ieiunium septima et ieiunium decima erunt domui Israel.* 17. A secunda sabbati ergo ieiunate sex diebus prorsus usque ad noctem post sabbatum, et hoc reputabitur vobis hebdomas. 18. Decima autem — quia principium nominis mei Yod est — in qua renovatio ieiuniorum erat, non secundum consuetudinem prioris populi, sed secundum novum testamentum, quod vobis constitui, ut ieiunaretis quarta sabbati pro eis, quia quarta sabbati coeperunt animas suas perdere atque me comprehenderunt. 19. Nox enim sequens tertiam sabbati est quartae sabbati, sicut scriptum est: *Et facta est vespera, et factum est mane, una dies.* Vespera igitur diei sequentis est. 20. Tertia enim sabbati vespere pascha meum vobiscum comedi, et nocte

1 Zach. 8, 19. — 6 Zach. 8, 19. — 15 Gen. 1, 5.

daeis dicit. — *sicut scriptum etc.*] Auctor ieiunia Christianorum e Vetere Testamento confirmare vult atque nititur praesertim verbo Zachariae 8, 19, quod liberius explicat. Propheta de ieiunio mensibus quarto (die IX, quo Hierosolyma a Chaldaeis capta sunt, cf. Ier. 52, 6), quinto (die X, quo urbs et templum incendio vastata sunt, cf. Ier. 52, 12—14), septimo (die III secundum traditionem, ob occisionem Godoliae, cf. Ier. 41, 1—2), decimo (die X, quo obsidium Hierosolymorum a Nabuchodonosor capessebatur, cf. IV Reg. 25, 1) Iudaeis peragendo loquitur; auctor vero noster de ieiunio diebus certis observando dicit; mensibus ergo interpretes LXX sequens dies substituit, cumque numeri ad dies ieiunii Christianorum non plane quadrent, non sine artificio ad finem sibi propositum pervenit. Subinde Iudaeorum ieiunium quinta interpretatur de ieiunio Christianorum parasceve, quae tamen feria sexta est, et ad interpretationem stabiliendam addit, dies ieiuniorum non a prima sabbati, qua Christiani non ieiunent, enumerandos esse, sed a secunda, non animadvertens, secundum eandem regulam alterum ieiunium non in feriam quartam cadere, sed in quintam.

16. *quinque dies*] scilicet usque ad parasceven, quae v. 15 quinta declaratur, si dies inde a feria II seu secunda sabbati enumerantur.

18—19. Dictum Zachariae de decima ad ieiunium feriae IV refertur, cumque haec feria, si dies post vel trans octavam numerantur, proprie sit undecima, auctor eam a vespere diei praecedentis incipit; insuper hoc ieiunium eo confirmat, quod decima littera vel ι nomen Iesu incipit ac significat.

* * *

δὲ καὶ ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ ἐγράφη. 20 (XV). παρήγγειλεν οὖν ἡμῖν αὐτὸς νηστεύειν τὰς ἓξ ἡμέρας ταύτας διὰ τὴν τῶν Ἰουδαίων δυσσέβειαν καὶ παρανομίαν, πενθεῖν αὐτοὺς καὶ ὀδύρεσθαι παρακελευσάμενος ἐπὶ τῇ ἀπωλείᾳ αὐτῶν· καὶ γὰρ καὶ αὐτὸς „αὐτοῖς ἐπεδάκρυσεν, ἀγνοήσασι τὸν καιρὸν τῆς ἐπισκοπῆς αὐτῶν“· τετράδα δὲ καὶ παρασκευὴν προσέταξεν ἡμῖν νηστεύειν, τὴν μὲν διὰ τὴν προδοσίαν, τὴν δὲ διὰ τὸ πάθος· ἀπονηστεῦσαι δὲ προσ-

5 Luc. 19, 41. 44.

1 εὐαγγελίῳ : + ἄναγρ. b i. m. | ἀνεγράφη d e m o p v | παρήγγελλεν a | 2 ταύτας : τὰς b e o, > m p | τὴν > b | 4 ἐπί : ἐν b | 4/5 καὶ γὰρ — αὐτῶν > b | 4 καὶ sec > a | 5 αὐτοὺς d | ἀγνοήσασι : ἀγνοήσαντες a (corr a[2]), μὴ ἀγνοήσας δὲ o | 6 δὲ > h | 7 δὲ sec > b o

20. Editores hic caput XV ponunt et inscribunt: *Περὶ τῆς μεγάλης ἑβδομάδος, καὶ διὰ τί τετράδα καὶ παρασκευὴν ἐπιτρέπουσι νηστεύειν.* Codices neque caput neque inscriptionem agnoscunt, caput sequens potius infra incipiunt. Contextum respiciens sectionem capiti XIV adiungo. — *τετράδα καὶ π.*] Cf. c. 20, 16; VII 23, 2; can. ap. 69. Horum dierum ieiunii iam Didache 8, 1 et sub nomine *στατίωνος* Hermas Sim. V, 1, 1—2 mentionem faciunt. — *προδοσίαν*] Didascalia feria quarta ieiunandum esse docet, quia Dominus ea vel potius nocte feriam exordiente comprehensus est. Petrus Alex. Can. 15: *τὴν μὲν τετράδα (νηστεύειν προστέτακται) διὰ τὸ γενόμενον συμβούλιον ὑπὸ τῶν Ἰουδαίων ἐπὶ τῇ προδοσίᾳ τοῦ κυρίου.* Item Epiphanius H. 51 c. 26; Expos. fid. c. 21, haud dubie a Didascalia dependens; cf. Testimonia. Augustinus Ep. 36 c. 13 n. 30 quoque dicit: Cur autem quarta et sexta maxime ieiunet ecclesia, illa ratio reddi videtur, quod considerato Evangelio ipsa quarta sabbati . . consilium reperiuntur ad occidendum Dominum fecisse Iudaei. Constitutor ieiunium feriae quartae ad proditionem Domini refert, quae est eadem cum comprehensione. Similiter posteriores fere omnes. Relicta autem chronologia Didascaliae explicatio non amplius prorsus quadrat. Si sacra cena in vespera feriae quintae facta est, proditio, quae eam sequebatur, non prius fieri potuit. — *ἀπονηστεῦσαι κτλ.*] De ieiunio stationis ad ieiunium hebdomadis sanctae transiliens Constitutor minus accurate dicit. Ieiunium, quod ad galli cantum solvebatur, erat ieiunium sabbati sancti, et hoc terminabatur ad galli cantum non tam diei septimi vel sabbati, quam post diem septimum. Cf. c. 18, 2; 19, 2. Tempus vero ieiunii paschalis solvendi non ubique idem erat. Testibus Dionysio Alexandrino, Ep. ad Basilidem c. 1, et Eusebio ad Ioann. 20, 1 (Catena patr. gr. in S. Ioannem ed. Corderius 1630 p. 448) alii solvebant ieiunium ad sabbati sancti vesperam, alii circa mediam noctem sequentem, alii dominica illucescente idque tardius vel citius. Morem, quem Constitutor commendat, teste Dionysio ecclesia Romana sequebatur. Agnoscunt eum porro Epiphanius H. 75 c. 6; Expos. fid. c. 21; Cassianus Coll. XXI, 25. Synodus

ceperunt me; ieiunate ergo ea. 21. Iterum autem et in parasceve pro eis ieiunate, quia ea me crucifixerunt medio in festo azymorum suorum, sicut in David praedictum est: *Mediis in festis suis posuerunt signa sua, et non cognoverunt.* 22. Vos igitur perpetuo his diebus ieiunate omni tempore, et praesertim qui e domo gentium estis. Quoniam enim populus non oboedivit, illos a caecitate et ab errore idolorum liberavi eosque suscepi, ut propter ieiunium vestrum et eorum, qui e domo gentium sunt, atque ministerium vestrum illis diebus, cum precamini atque oratis ob errorem et interitum populi, precatio et oratio vestra suscipiatur coram patre meo, qui in caelis est, quasi ex uno ore omnium in terra fidelium proveniens, et remittantur eis omnia, quae fecerunt in me. Propterea et in Evangelio praedixi vobis: *Orate pro inimicis vestris*, et *beati, qui lugent* super interitum infidelium. 23. Propterea cognoscite, fratres, quod ieiunium nostrum, quod in pascha ieiunamus, propter praevaricationem fratrum nostrorum ieiunabitis. Etiamsi enim vos oderunt, oportet nos eos fratres nominare, quoniam in Iesaia nobis sic scriptum est: *Appellate fratres eos, qui vos oderunt et reiciunt, quia glorificatur nomen Domini.* 24. Pro eis ergo et pro iudicio et perditione loci oportet nos ieiunare et lugere, ut gaudeamus et exsultemus in mundo futuro, sicut scriptum est in Iesaia: *Gaudete omnes, quicunque lugetis super Sion.* Et iterum dicit: *Consolari eos omnes, qui lugent super Sion, pro cinere oleum laetitiae, et pro spiritu maerore oppresso indumentum gloriae.*

XV. Oportet igitur nos eos miserari et credere et ieiunare et orare pro eis, quoniam, cum Dominus venisset ad populum, non credebant ei docenti, sed doctrinam eius auribus suis praetermittebant. 2. Propterea, quia non oboedivit hic populus, suscepit

3 Ps. 73, 4. 5. — 13 Mt. 5, 44. — 14 Mt. 5, 5. — 18 Ies. 66, 5. — 22 Ies. 66, 10. — 23 Ies. 61, 2.

21. *medio in festo azymorum*] Festum azymorum propric dictum paschae succedebat; incipiebat a decima quinta lunae et per dies septem celebrabatur, inter quos primus habebatur dies festus magnus. Qui dies hoc loco vix intellegendus est, cum auctor Iesum decima quarta lunae mortuum esse censeat. Nomen illud autem etiam festum Mazzot et festum paschae designabat, et hoc sensu ab auctore usurpatum esse videtur. Cf. Schanz, *Kommentar über das Evangelium des h. Matthaeus* 1879 p. 508.

ἔταξεν τῇ ἑβδόμῃ ἡμέρᾳ ἀλέκτορος φωνήσαντος, αὐτὸ δὲ νηστεῦσαι τὸ σάββατον, οὐχ ὅτι δεῖ τὸ σάββατον νηστεύειν, κατάπαυσιν δημιουργίας ὑπάρχον, ἀλλ' ὅτι ἐκεῖνο μόνον χρὴ νηστεύειν, τοῦ δημιουργοῦ ἐν αὐτῷ ἔτι ὑπὸ γῆν ὄντος. 21. ἐν αὐτῇ γὰρ αὐτῶν τῇ ἑορτῇ κατέσχον τὸν κύριον, ὅπως πληρωθῇ ἐκεῖνο τὸ φάσκον λόγιον· „Ἔθεντο τὰ σημεῖα αὐτῶν ἐν μέσῳ τῆς ἑορτῆς αὐτῶν, καὶ οὐκ ἔγνωσαν". δεῖ οὖν πενθεῖν ὑπὲρ αὐτῶν, ὅτι ἐλθόντος τοῦ κυρίου οὐκ ἐπίστευσαν αὐτῷ, ἀλλ' ἀπεσείσαντο τὴν διδασκαλίαν αὐτοῦ, ἀναξίους κρίναντες ἑαυτοὺς σωτηρίας.

XV. Ὑμεῖς οὖν μακάριοι, „οἵ ποτε οὐ λαός, νῦν δὲ ἔθνος ἅγιον" ῥυσθὲν ἀπὸ πλάνης εἰδώλων, ἀπὸ ἀγνοίας, ἀπὸ δυσσεβείας· „οἱ οὐκ ἠλεημένοι, νῦν δὲ ἐλεηθέντες" διὰ τὴν ὑπακοὴν τῆς καρδίας ὑμῶν. 2. ὑμῖν γὰρ ἠνοίγη ἡ πύλη τῆς ζωῆς τοῖς ἐξ

6 Ps. 73, 4. 5. — 10 I Petr. 2, 9. 10. — 12 I Petr. 2, 10.

1 ἡμέρᾳ + ἅπαντας μικρούς τε καὶ μεγάλους· ἕως d | 2 δεῖ : διὰ b o | νηστεῦσαι d | κατάπαυσις b o | 3 χρὴ νηστεύειν ~ b o | 3/4 τοῦ δ. — ὄντος > b o | 4 ἔτι ἐν αὐτῷ m p v | αὐτῶν : αὐτὸν o | 6 αὐτῶν : + σημεῖα m p v, σημεῖα καὶ d e cf. LXX | 7 καὶ > e | καὶ οὐκ ἔγνωσαν : ante ἐν μέσῳ m p v | καὶ οὐκ — αὐτῶν > b o | 8 ἀλλὰ b e o | 9 ἀναξίους : + βαραββᾶ d i. m. | σωτηρίας + θῦ ὑψίστου χῦ καὶ κῦ b o | 11 ῥυσθέντες h | 11/12 ἀπὸ δυσσ. : καὶ δ. o | 13 γὰρ > o | ἠνοίγη : ἦν κοινὴ b o | τοῖς : οἱ o

22. *in Evangelio*] Auctor hic Iesum ad Evangelium provocantem inducit. Similiter Iesus in Epistula ad Abgarum apud Eusebium H. E. I, 13, 9 Scripturam (Ioann. 20, 29) appellat. — *super interitum infidelium*] Haec verba arctissime cum dicto Domini Mt. 5, 5 coniunguntur, in Evangelio autem non leguntur. Cum auctor ea longo sermoni inseruerit, quem Domino quidem attribuit, ipse autem confinxit, ea non ex Evangelio deperdito deprompsisse, sed potius ad sententiam suam probandam de suo ingenio addidisse censendus est.

* * *

Trullana 692 c. 89 praecipit, ut fideles usque ad mediam magni sabbati noctem ieiunent. — *οὐχ ὅτι δεῖ κτλ.*] Cf. VII, 23, 2; VIII, 33, 1. — *ἐκεῖνο μόνον κτλ.* Cf. c. 20, 16; VII, 23, 3.

20; XX, 19. Nicetas Pect. Adv. Romanos de azymis etc.

21. *ἐν αὐτῇ κτλ.*] Cf. Tert. Adv. Iud. c. 10 s. f.

XV. *Ἀπαρίθμησις προφητικῶν προρρήσεων τὸν Χριστὸν κηρυττουσῶν, ὧν οἱ Ἰουδαῖοι τὴν ἔκβασιν θεασάμενοι ἐκ κακονοίας ἠπίστησαν αὐτὸν εἶναι τὸν Χριστὸν τοῦ θεοῦ καὶ σταυρῷ κατέκριναν τὸν τῆς δόξης κύριον.* Enumeratio propheticarum praedictionum, quae Christum praedicant, quarum eventum Iudaei intuiti propter malevolentiam eum esse Christum Dei non crediderunt et Dominum gloriae ad crucem condemnaverunt. — Sic hoc loco codex v. Reliqui libri caput novum, cui numerum XX (*κ'*) praefigunt, capite sequente incipiunt.

vos, fratres ex gentibus, et aperuit aures vestras ad oboedientiam cordis, sicut dixit Dominus et salvator noster per Iesaiam prophetam: *Apparui eis, qui non quaerebant me, et inventus sum ab eis, qui non requirebant me, et dixi: ecce ego, ad gentem, quae non invocavit nomen meum.* 3. De quo ergo sic dixit, nisi de gentibus, quia nunquam cognoverunt Deum et quia idolis serviebant? 4. Postquam autem Dominus noster venit in mundum et docuit vos, vos, qui credidistis in eum, credidistis Deum unum esse, et iterum credent, qui digni sunt, usque dum impletur numerus eorum, qui salvantur, *mille milia et centena milia milium,* sicut in David scriptum est. 5. Super populum ei non credentem sic dixit: *Tota die manus meas expandi ad populum incredulum ac contradicentem, qui graditur in via non bona et ambulat post peccata sua, populum irritantem coram me.*

XVI. Videte igitur, quomodo populus irritaverit Dominum nostrum, in eum non credens. Ideo dicit: *Irritaverunt spiritum sanctum, et conversus est eis in inimicitiam.* 2. Et iterum alio loco de eis dicit per Iesaiam prophetam: *Terra Zabulon, terra Nephthalim, via maris, trans Iordanem, Galilaea gentium, populus, qui sedet in tenebris, lucem vidistis magnam, et qui sedent in tenebris et in umbra mortis, lux orta est eis.* 3. *Qui sedent in tenebris,* eos dixit, qui ex populo crediderunt in Dominum nostrum Iesum; propter caecitatem enim populi tenebrae magnae super eos effusae erant, qui videntes Iesum eum esse Christum non agnoverunt nec

---

3 Ies. 65, 1. — 10 Ps. 67, 18 cf. Dan. 7, 10. — 11 Ies. 65, 2. 3. — 16 Ies. 63, 10. — 18 Ies. 9, 1. 2; Mt. 4, 15. 16.

---

17 conversus est eis C : conversi sunt S

---

4. *Deum unum — qui digni sunt*] Versus fragmenta Praedicationis Petri tradita per Clementem Alex. Strom. VI, 5, 39; 6, 48 in memoriam revocat. Locus Didascaliae autem brevior est, quam ut eius auctorem ab illa scriptura dependere concludamus.

XVI, 3. *qui sedent in tenebris etc.*] Similiter Opus imperfectum in Matth. 4, 16 hom. VI haec verba de Iudaeis interpretatur. Origenes in Matth. tom. XVI, 3 (ed. Lommatzsch IV, 7) autem populum in tenebris sedentem gentiles declarat.

* * *

3. *πλ. τοῦ ἀριθμοῦ κτλ.*] Cf. VIII, 22; I Clem. 2, 4; 59, 2.

XVI. De titulo cf. c. 15.

2. *πρὸ πάντων κτλ.*] Cf. VI, 26, 1; VII, 41, 3; VIII, 1, 10; 12, 7. 31. Constitutor nusquam quidem filium *ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ πατρὸς γεννηθέντα* vel *ὁμοούσιον τῷ πατρὶ* appellat. Inde vero non est colligendum, eum Ari-

ἐθνῶν, οἵτινές ποτε οὐκ ἠγαπημένοι, νῦν δὲ πεφιλημένοι, „λαὸς εἰς περιποίησιν“ θεοῦ τεταγμένος τῷ τὰς ἀρετὰς αὐτοῦ ἐξαγγέλλειν, περὶ ὧν εἶπεν ὁ σωτήρ· „Εὑρέθην τοῖς ἐμὲ μὴ ζητοῦσιν, ἐμφανὴς ἐγενόμην τοῖς ἐμὲ μὴ ἐπερωτῶσιν, εἶπα· ἰδού εἰμι, τῷ ἔθνει, οἳ οὐκ ἐκάλεσαν τὸ ὄνομά μου“. 3. *μὴ ζητήσαντες γὰρ αὐτόν ποτε ἐπεζητήθητε παρ᾽ αὐτοῦ, καὶ ὑμεῖς πιστεύσαντες εἰς αὐτὸν ὑπηκούσατε τῇ κλήσει αὐτοῦ, καταλείψαντες τὴν πολύθεον μανίαν καὶ τῇ ἀληθεῖ μοναρχίᾳ προσφυγόντες, τῷ παντοκράτορι θεῷ διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ, πλήρωμα τοῦ ἀριθμοῦ τῶν σωζομένων γενόμενοι, „μύριαι μυριάδες καὶ χίλιαι χιλιάδες“, ὡς ἐν τῷ Δαυὶδ γέγραπται.* 4. *πρὸς δὲ τὸν Ἰσραὴλ τὸν ἄπιστον λέγει· „Ὅλην τὴν ἡμέραν τὰς χεῖράς μου ἐξεπέτασα πρὸς λαὸν ἀπειθοῦντα καὶ ἀντιλέγοντα, τοῖς πορευομένοις ἐν ὁδῷ οὐ καλῇ, ἀλλ᾽ ὀπίσω τῶν ἁμαρτιῶν αὐτῶν, λαὸν παροξύνοντά με ἐνώπιον ἐμοῦ“.*

XVI. *Βλέπετε οὖν, ὅπως παρώξυνεν ὁ λαὸς τὸν κύριον, μὴ πιστεύσας αὐτῷ. διὸ λέγει· „Παρώξυναν τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον, καὶ ἐστράφη αὐτοῖς εἰς ἔχθραν“.* 2. *ἀβλεψία γὰρ αὐτοῖς κατεχύθη διὰ τὴν κακόνοιαν αὐτῶν, ὅτι βλέποντες τὸν Ἰησοῦν οὐκ ἐπίστευον αὐτὸν εἶναι τὸν Χριστὸν τοῦ θεοῦ, τὸν πρὸ πάντων αἰώνων ὑπ᾽ αὐτοῦ γεγεννημένον, υἱὸν μονογενῆ, λόγον θεόν, ὃν*

---

1 I Petr. 2, 9. — 3 Ies. 65, 1. — 10 Ps. 67, 18 cf. Dan. 7, 10. — 11 Ies. 65, 2. 3. — 16 Ies. 63, 10.

---

2 *τῷ* : *τὸ* h p, *τοῦ* b o | 3 *σωτήρ* : *κύριος* m p v, *ὁ κ.* e, + *ἐν τῷ ἠσαΐα* d (e i. m.) | 4 *εἶπον* b o | 6 *ποτε* : *τότε* a² | *ἐπεζητήθησαν* b o | 8 *προσφυγώτες* o, similiter saepius | *τοῦ παντοκράτορος* a | 9 *τοῦ ἀριθμοῦ* > h | 10 *Δαυίδ* : *δανιὴλ* b d e o | 11 *γέγραπται* : + *πεσεῖται ἐκ τοῦ κλίτους σου χιλιὰς καὶ μυριὰς ἐκ δεξιῶν σου* (Ps. 90, 7), *καὶ πάλιν· τὸ ἅρμα τοῦ θεοῦ μυριοπλάσιον, χιλιάδες εὐθηνούντων* a ex Ps. 67, 18 | *τὸν* pr > h m p v | *τὸν ἄπιστον* > b d e o | 12 *τὰς* > d | *ἐξεπέτασα* ante *τὰς χεῖρας μοῦ* b d e m o p v LXX | 13 *οὐ κ.* : *οὐκ ἀγαθῇ* b o | 14 *παροξύναντα* b d | *μου* a, *ἐμῶν* b, *αὐτοῦ* h | 15 *βλέπε* e | *οὖν* b o D : > rel | *ὅπως* b d h m o v : *πῶς* a p | *παρώξυνεν* + *αὐτὸν* b o | *κύριον* + *τῆς δόξης* d | 16 *πιστεύσαντες* d | 17 *κατεχέθη* b, *κατεσχέθη* o | 18/19 *ἐπίστευον* + *αὐτῷ* b | 19 *Χριστὸν* + *τὸν υἱὸν* b o | 20 *αἰώνων* > b m o p v | *ὑπ᾽ αὐτοῦ γεγ.* > d e m p v | *ὑπ᾽* b h o : *ἐξ* a | *γεγεννημένον* h : *γεννώμενον* b o, *γεννηθέντα* a | *θεοῦ* d e h p

---

anum vel Semiarianum fuisse. Cum aequalem apostolis se fuisse simularet et patres saeculi IV minime ignorarent, expressionem illam recentioris aetatis esse, vocabulum Nicaenum ei vitandum erat.

perspexerunt eum, neque ex scripturis prophetarum neque ex operibus et curationibus eius. 4. Vobis autem, qui e populo in Iesum credidistis, dicimus: discite, quemadmodum testetur nobis scriptura dicens: *Viderunt lucem magnam.* Vos igitur, qui credidistis in eum, vidistis lucem magnam Iesum Christum Dominum nostrum, et iterum videbunt, qui credunt in eum. 5. *Qui vero sedent in umbra mortis,* vos estis, qui ex gentibus estis, quia in umbra mortis eratis sperantes in idololatria neque Deum cognoscentes. 6. Postquam autem apparuit nobis Iesus Christus Dominus et magister noster, vobis orta est lux, qui vidistis et exspectastis promissionem regni aeterni et abstinuistis a moribus et actionibus erroris prioris neque iterum idolis servitis, sicut servivistis, sed iam credidistis in eum ac baptizati fuistis, et *orta est vobis lux magna.* 7. Ita igitur, quoniam populus non oboedivit, tenebrae erant; oboedientia autem vestri, qui ex gentibus estis, lux est. 8. Propterea ergo precamini et orate pro eis et praesertim diebus paschae, ut orationibus vestris remissione digni fiant et convertantur ad Dominum nostrum Iesum Christum.

4 Ies. 9, 2. — 6/13 Ies. 9, 2.

1 ἔγνωσαν m p v | διὰ b h o | 2 ὅτι + μὲν b o | 3 γεννήσεται d, γεννηθήσεται b m o p v | 5 υἱὸς καὶ ∾ b h o | ἐδόθη a h : + ὑμῖν b d m o p v LXX | 7 θαυμ. σύμβουλος > b o | ἰσχυρὸς > b o v | 9 ὑπερβ. : ὑπερ ἄλλος b o | 11 ἀκούσετε a m cf. III, 6, 6 : ἀκούσητε rel | βλέψετε m : βλέψητε rel | 12 διό : δι' ἃ h | 15 θεόν : τὸν θ. b | ἐγνώκατε m o p v | 17 αὐτῶν a, corr a² | 20 τε : δὲ b | 21 καὶ pr > m | 23 εἰς > m p v | ἀρτιγέννητα b d m o p v | 24 ἀνενέργητοι b d o : ἀνενέργητα a h p v | 27 τοῦ θεοῦ > b o | 28 τὸν καρπὸν αὐτοῦ b o | δῆλον a | ὑμῖν > h | 29 ποτε οὖσιν : πιστεύουσιν m p v d i. m. | ἀπεξενωμένους o | 30 ἐκδέχεσθαι b, -σθε o | τούς : αὐτούς h | τῆς εὐγν. : post καρποὺς m p v, + τοὺς h | 32 ἐκεῖνοι δὲ οἱ ὑπακούσαντες > b o | ἀλλ' b h o v | ἀλλὰ ὑμεῖς μέν : καὶ m p | ἡμεῖς d | μεταμεληθέντες : > m, + ἐκεῖνοι δὲ οὐκ ἀκούσαντες, μεταμεληθέντες b o | 33 ἐργάσασθαι b o | δυσχεραίνοντες a (d h ?) | 34 ἀνέργ. κατέλειψαν τόν : ἀνενέργαστοι b o | κατέλιπον d

5. *qui v. s. in umbra mortis etc.*] Similiter Opus imperf. in Matth. 4, 16 hom. VI: In regione autem et umbra mortis sedebant gentiles, aut quia iniquitates mortiferas faciebant, aut quia colebant idola et daemones, quorum cultura eos ducebat ad mortem aeternam.

* * *

5. Ps.-Ign. Magn. 1, 2.

οὐκ ἐπέγνωσαν δι' ἀπιστίαν, οὔτε διὰ τῶν ἐνεργειῶν αὐτοῦ, οὔτε μὴν διὰ τῶν περὶ αὐτοῦ γεγραμμένων προφητειῶν. 3. ὅτι γὰρ ἐκ παρθένου γενήσεται, ἀνεγίνωσκον τὸ „ἰδοὺ ἡ παρθένος ἐν γαστρὶ λήψεται καὶ τέξεται υἱόν, καὶ καλέσουσι τὸ ὄνομα αὐτοῦ Ἐμμανουήλ· ὅτι παιδίον ἐγεννήθη, υἱὸς καὶ ἐδόθη, οὗ ἡ ἀρχὴ ἐπὶ τοῦ ὤμου αὐτοῦ, καὶ καλεῖται τὸ ὄνομα αὐτοῦ μεγάλης βουλῆς ἄγγελος, θαυμαστὸς σύμβουλος, θεὸς ἰσχυρὸς ἐξουσιαστής, ἄρχων εἰρήνης, πατὴρ τοῦ μέλλοντος αἰῶνος". 4. ὅτι δὲ διὰ κακίαν ὑπερβάλλουσαν ἀπειθήσουσιν αὐτῷ, λέγει· „Κύριε, τίς ἐπίστευσεν τῇ ἀκοῇ ἡμῶν, καὶ ὁ βραχίων κυρίου τίνι ἀπεκαλύφθη"; καὶ ἑξῆς· „Ἀκοῇ ἀκούσετε καὶ οὐ μὴ συνῆτε, καὶ βλέποντες βλέψετε καὶ οὐ μὴ ἴδητε· ἐπαχύνθη γὰρ ἡ καρδία τοῦ λαοῦ τούτου" 5. διὸ ἤρθη ἀπ' αὐτῶν ἡ γνῶσις, ὅτι ἰδόντες παρεῖδον καὶ ἀκούσαντες οὐκ ἤκουσαν, ὑμῖν δὲ τοῖς ἐξ ἐθνῶν ἐδόθη ἡ βασιλεία, ὅτι μὴ γινώσκοντες θεὸν διὰ τοῦ κηρύγματος πιστεύσαντες „ἔγνωτε αὐτόν, μᾶλλον δὲ ἐγνώσθητε ὑπ' αὐτοῦ" διὰ Ἰησοῦ τοῦ σωτῆρος καὶ λυτρωτοῦ τῶν ἐλπιζόντων ἐπ' αὐτόν. 6. μεταβάντες γὰρ ἀπὸ τῆς προτέρας ματαιοπόνου συνηθείας καὶ τῶν ἀψύχων εἰδώλων ὑπεριδόντες καὶ τῶν ἐν σκότει δαιμόνων καταφρονήσαντες, προσδραμόντες τε „τῷ φωτὶ τῷ ἀληθινῷ" καὶ „ἐπιγνόντες" δι' αὐτοῦ „τὸν ἕνα καὶ μόνον ἀληθινὸν θεὸν" καὶ πατέρα, κληρονόμοι τῆς αὐτοῦ βασιλείας ἀνεφάνητε. 7. „βαπτισθέντες" γὰρ „εἰς τὸν τοῦ κυρίου θάνατον" καὶ εἰς τὴν ἀνάστασιν αὐτοῦ, „ὡς ἀρτιγενῆ βρέφη" ἀνενέργητοι πρὸς πᾶσαν ἁμαρτίαν ὀφείλετε εἶναι· „οὐ" γάρ „ἐστὲ ἑαυτῶν, ἀλλὰ τοῦ ἀγοράσαντος ὑμᾶς" τῷ ἑαυτοῦ αἵματι. 8. περὶ γὰρ τοῦ ποτε Ἰσραὴλ εἶπεν ὁ κύριος διὰ τὴν ἀπιστίαν αὐτῶν, ὅτι „ἀρθήσεται ἀπ' αὐτῶν ἡ βασιλεία τοῦ θεοῦ καὶ δοθήσεται ἔθνει ποιοῦντι τοὺς καρποὺς αὐτῆς", δηλαδὴ ὅτι ὑμῖν τοῖς ποτε οὖσιν ἀπεξενωμένοις αὐτοῦ μακρὰν δοὺς τὴν βασιλείαν, ἐκδέχεται τοὺς τῆς εὐγνωμοσύνης καρπούς. 9. ὑμεῖς γάρ ἐστε οἵ ποτε ἀποσταλέντες εἰς τὸν ἀμπελῶνα καὶ μὴ ὑπακούσαντες, ἐκεῖνοι δὲ οἱ ὑπακούσαντες· ἀλλὰ ὑμεῖς μὲν μεταμεληθέντες ἐπὶ τῇ ἀντιλογίᾳ ἐργάζεσθε ἐν αὐτῷ νῦν, οἱ δὲ δυσχεράναντες ἐπὶ ταῖς ἑαυτῶν συνθήκαις οὐ μόνον ἀνέργαστον κατέλειψαν τὸν

3 Ies. 7, 14. — 5 Ies. 9, 6. — 9 Ies. 53, 1. — 11 Ies. 6, 9. 10. — 13 Mt. 21, 43. — 15 Gal. 4, 9. — 20 Ioann. 1, 9. — Ioann. 17, 3. — 22 Rom. 6, 3. — 23 I Petr. 2, 2. — 24 I Cor. 6, 19. 20. — 27 Mt. 21, 43. — 30 Mt. 21, 28. 29.

XVII. Oportet igitur, fratres, dies paschae vos accurate inquirere et ieiunium vestrum facere cum omni diligentia. Incipite vero, cum fratres vestri, qui e populo sunt, pascham faciunt, quoniam Dominus ac magister noster, postquam pascha nobiscum comedit, traditus est a Iuda post hanc horam et confestim incipiebamus lugere, quia a nobis ablatus erat. 2. Iuxta numerum lunae secundum computationem nostram, secundum computationem Hebraeorum fidelium, decima lunae, secunda sabbati congregati sunt ac venerunt sacerdotes et seniores populi in atrium Caiphae principis sacerdotum et consilium inierunt, ut tenerent Iesum et occiderent. At timebant dicebantque: *Non in die festo, ne tumultus fiat in populo.* Omnes enim ei adhaeserunt ac *prophetam eum habuerunt* propter miracula curationis, quae faciebat in medio eorum. 3. Iesus autem in illa die in domo Simonis leprosi erat et nos una cum eo, et exposuit nobis, quae ei eventura erant. 4. Iudas autem clam egressus est a nobis, sperans se Dominum decepturum esse, et profectus ad domum Caiphae, ubi congregati erant principes sacerdotum ac seniores, dixit eis: *Quid mihi dabitis, et ego vobis eum tradam occasione data? Illi autem constituerunt dederuntque ei triginta argenteos.* 5. Et dixit eis: Parate adulescentes armatos propter discipulos eius, ut nocte, cum egressus fuerit in locum desertum, veniam vos ducturus. Et paraverunt adulescentes, atque prompti erant eum comprehendere; Iudas vero *opportunitatem quaerebat, ut eum traderet.* 6. Propter catervas autem universi populi, quae ex omni civitate et ex omnibus vicis advenerant in templum, ut pascham facerent in Ierusalem, consilium ineuntes sacerdotes et seniores iusserunt ac decreverunt, ut statim festum fieret, ut sine tumultu comprehenderent eum. Hierosolymitae enim occupati erant immolatione et comestione

11 Mt. 26, 5. — 12 Mt. 21, 46. — 14 Mt. 26, 6. — 18 Mt. 26, 15. — 24 Mt. 26, 16. — 27 Mt. 26, 5.

XVII, 1. *incipite etc.*] Laudat locum Epiphanius H. 70 c. 10; cf. Testimonia.

3. *in illa die*] i. e. in decima lunae, secunda sabbati, cf. v. 1. Ioannes 12, 1 Iesum Bethaniam venisse refert *πρὸ ἓξ ἡμερῶν τοῦ πάσχα*, quae verba nonnulli recentiorum de decima lunae et secunda sabbati interpretantur. Cf. Hilgenfeld, *Der Paschastreit* 1860 p. 222. Plerique autem Iesum paulo prius Bethaniae fuisse censent. Cf. Belser, *Geschichte des Leidens und Sterbens des Herrn* 1903 p. 21—23.

ἀμπελῶνα, ἀλλὰ καὶ τοὺς ἐπιτρόπους τοῦ κυρίου τοῦ ἀμπελῶνος ἀπέκτειναν, ὃν μὲν λίθοις, ὃν δὲ ξίφει, καὶ τὸν μὲν ἔπρισαν, τὸν δὲ ἔνδον ἐν τῷ ἱερῷ ἀνεῖλον „μεταξὺ τοῦ ναοῦ καὶ τοῦ θυσιαστηρίου“· ὕστερον δὲ καὶ αὐτὸν „τὸν κληρονόμον ἔξω τοῦ ἀμπελῶνος ἐκβαλόντες ἀπέκτειναν“. 10. καὶ παρ' αὐτοῖς ὡς λίθος ἀχρεῖος ἀπεβλήθη, παρ' ὑμῶν δὲ ὡς ἀκρογωνιαῖος ἐδέχθη· διὸ λέγει περὶ ὑμῶν· „Λαός, ὃν οὐκ ἔγνων, ἐδούλευσέν μοι, εἰς ἀκοὴν ὠτίου ὑπήκουσέν μου“.

XVII. *Δεῖ οὖν ὑμᾶς, ἀδελφοί*, τοὺς τῷ τοῦ Χριστοῦ ἐξηγορασμένους τιμίῳ αἵματι, τὰς ἡμέρας τοῦ πάσχα ἀκριβῶς ποιεῖσθαι μετὰ πάσης ἐπιμελείας μετὰ τροπὴν ἰσημερινήν, ὅπως μὴ δὶς τοῦ ἐνιαυτοῦ ἑνὸς παθήματος μνείαν ποιῆσθε, ἀλλὰ ἅπαξ τοῦ ἔτους τοῦ ἅπαξ ἀποθανόντος, μηκέτι παρατηρούμενοι μετὰ Ἰουδαίων ἑορτάζειν. 2. οὐδεμία γὰρ κοινωνία ἡμῖν νῦν πρὸς αὐτούς· πεπλάνηνται γὰρ καὶ αὐτὴν τὴν ψῆφον, ἣν νομίζουσιν ἐπιτελεῖν, ὅπως πανταχόθεν ὦσιν πεπλανημένοι καὶ τῆς ἀληθείας ἀπεσχοι-

---

1 Mt. 21, 35. — 2 Hebr. 11, 37. — 3 Mt. 23, 35. — 4 Mt. 21, 39. — 5 Mt. 21, 42. — 7 Ps. 17, 44. 45. — 14 II Cor. 6, 15.

---

2 ὃν . . ὃν : τὸν . . τὸν b o | λίθοις a², λίθους a | 3 ἐν τῷ ἱερῷ : τοῦ ἱεροῦ b d o | ἀνεῖλαν b o | 4 ἔξω > b | 5 ἐκβαλόντες : ἐμβ. o, ἐκβαλλόντες h, βαλόντες m p v, > b | αὐτοῖς + μὲν b d o | 6 ἄχριστος b o | ἡμῶν b o, ὑμῖν d | 7/8 εἰς — μου > d m p v | 9 ἡμᾶς d | τοῦ > h | 10 τιμίῳ post Χριστοῦ a, τιμ. αἵματι ante τοῦ Χρ. m p v | 11 τροπήν : ad hanc vocem d i. m. exhibet colore rubro scriptum τροπὴ ἰσομερινὴ ἐστὶ μτ (= μαρτίου) κᾱ | 12 ποιῆσθε m : ποιεῖσθε h v, ποιεῖσθαι a p, ποιήσῃ d, ποιήσει b o | ἀλλ' b d m p v | 13 μηκέτι + δὲ a | 14 νῦν > p | 14.15 πεπλάνηνται: adnotat d i. m. colore rubro ἐν τοῖς ιθ κύκλοις τῆς $\overline{Σ}$ φάσκουσιν ἡ ις προ ἡμῶν ἐν ἔτει (?) ἑβδομάδα εὑρίσκεσθαι | 15 ἣν > b o

---

4. *occasione data*] Haec verba desunt in S. Scriptura. Fortasse non auctoris sunt, sed Syri interpretis, qui etiam vocem πεφορτισμένοι Mt. 11, 28 reddere solet verbis: oneribus magnis (vel: gravibus) onerati. Cf. I, 6, 10; II, 34, 8; VI, 22, 6.

* * *

XVII. Ὅπως ὀφείλει γίνεσθαι τὸ πάσχα (+ καὶ πότε, καὶ ὅτι οὐ δεῖ μετὰ Ἰουδαίων ἑορτάζειν d r v). Quomodo pascha debeat celebrari (et quando, et quod non oporteat cum Iudaeis festum agere).

1. *μετὰ τροπὴν ἰσημερινὴν κτλ.*] Cf. can. ap. 7. Aequinoctium vernale in festo paschae celebrando terminus anni est, quo non observato fit, ut festum bis anno peragatur. Etiam Constantinus M. Epist. de festo paschae (Socr. H. E. I, 9) monet, ne festum cum Iudaeis neque bis anno fiat.

paschae, et populus extraneus universus nondum venerat, quoniam deceperant eos de diebus, ita ut vituperarentur apud Deum, quod in omni re errabant. 7. Propterea tribus diebus ante tempus pascham fecerunt, undecima lunae, tertia sabbati. Dixerunt enim: Quia universus populus errat post eum, nunc tempore opportuno comprehendamus eum ac postea, cum omnis populus advenerit, occidamus eum coram omnibus, ut hoc plane cognoscatur ac populus universus se convertat ab eo. 8. Itaque nocte, illucescente quarta sabbati, tradidit eis Dominum nostrum, mercedem vero dederunt Iudae decima mensis, secunda sabbati. Propterea apud Deum reputati sunt ut qui secunda sabbati eum comprehenderunt, quia secunda sabbati consilium inierunt, ut eum comprehenderent et occiderent, et perfecerunt iniquitatem suam in parasceve, sicut dixit Moses de pascha ita: *Vobis observandum est a decima usque ad decimam quartam, et tunc sacrificabit pascham omnis Israel.*

XVIII. Propterea a decima, quae est secunda sabbati, diebus paschae ieiunabitis atque pane et sale et aqua solum utemini hora nona usque ad quintam sabbati; parasceven tamen et sabbatum integrum ieiunate, nihil gustantes.

XIX. Congregati estote in unum et insomnes ac vigilantes totam noctem precantes ac orantes et legentes Prophetas et Evan-

4 Ioann. 12, 19. — 14 Exod. 12, 3. 6.

7. *tribus diebus ante tempus*] sc. ante decimam quartam lunae, quae v. 8 tempus paschae designatur. Epiphanius H. 51 c. 26 de duobus diebus loquitur. Cf. Testimonia.

XVIII. *diebus paschae etc.*] Laudat locum Epiphanius H. 75 c. 6; cf. Test.

* * *

3. *Δύστρος*] in Syria appellatur mensis Martius. Cf. Chrysost. In diem nat. Iesu Chr. hom. c. 5 (ed. Bened. II, 362). Aequinoctium vernale igitur circa annum 400 in Syria ad diem XXII Martii referebatur, Alexandriae ad diem XXI, Romae ad diem XVIII.

XVIII. *Διάταξις περὶ τῆς μεγάλης τοῦ πάσχα ἑβδομάδος.* Constitutio de magna paschae hebdomade.

1. *οἶνον δὲ καὶ κρεῶν κτλ.*] Inde apparet, tempore Constitutoris esum carnium quadragesima proprie dicta etiam licitum fuisse, cum alioquin hebdomadi sanctae non fuisset interdicendus.

2. *τὴν μ. παρασκευὴν καὶ τὸ σάββατον κτλ.*] His diebus Christianos plures omni ex parte ieiunavisse testantur etiam Irenaeus apud Eus. H. E. V, 24, 12, Dionysius Alex. Epist. ad Basilidem c. 1, Epiphanius Expos. fid. c. 21, qui autem de pluribus quoque ieiuniorum continuorum diebus loquuntur, de tribus, quatuor vel sex. — *νυκτός*] sc. hebdomadis sabbatum sequentis. — *κἂν τὸ σάββατον*] Graeci ieiunium sabbati sancti teste Didascalia

νισμένοι. 3. ὑμεῖς δὲ φυλάσσεσθε ἀκριβῶς τὴν ἰσημέριον τροπὴν τῆς ἐαρινῆς ὥρας, ἥτις γίνεται εἰκάδι δευτέρᾳ τοῦ δωδεκάτου μηνός, ὅς ἐστι Δύστρος· ἐπιτηροῦντες ἕως εἰκάδος πρώτης σελήνης, ὅπως μὴ ἐν ἑτέρᾳ ἑβδομάδι ἐμπέσοι ἡ τεσσαρεσκαιδεκάτη τῆς σελήνης, καὶ πλάνης γενομένης ἀγνοίᾳ δὶς τοῦ ἐνιαυτοῦ ἐπιτελέσωμεν τὸ πάσχα, ἢ ἐν ἄλλῃ ἡμέρᾳ ἑορτάσωμεν τὴν τοῦ κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ ἀναστάσιμον ἡμέραν, ἀλλ᾽ ἐν κυριακῇ μόνῃ.

XVIII. Ἐν ταῖς ἡμέραις οὖν τοῦ πάσχα νηστεύετε, ἀρχόμενοι ἀπὸ δευτέρας μέχρι τῆς παρασκευῆς καὶ σαββάτου, ἓξ ἡμέρας, μόνῳ χρώμενοι ἄρτῳ καὶ ἁλὶ καὶ λαχάνοις καὶ ποτῷ ὕδατι, οἴνου δὲ καὶ κρεῶν ἀπέχεσθε ἐν ταύταις· ἡμέραι γάρ εἰσι πένθους, ἀλλ᾽ οὐχ ἑορτῆς. 2. τὴν μέντοι παρασκευὴν καὶ τὸ σάββατον ὁλόκληρον νηστεύσατε, οἷς δύναμις πρόσεστιν τοιαύτη, μηδενὸς γευόμενοι μέχρις ἀλεκτοροφωνίας νυκτός· εἰ δέ τις ἀδυνατεῖ τὰς δύο συνάπτειν ὁμοῦ, φυλασσέσθω κἂν τὸ σάββατον. λέγει γάρ που αὐτὸς ὁ κύριος περὶ ἑαυτοῦ φάσκων· „Ὅταν ἀπαρθῇ ἀπ᾽ αὐτῶν ὁ νυμφίος, νηστεύσουσιν ἐν ἐκείναις ταῖς ἡμέραις“.

XIX. Ἐν ταύταις οὖν ἤρθη ἀφ᾽ ἡμῶν ὑπὸ τῶν ψευδωνύμων Ἰουδαίων καὶ σταυρῷ προσεπάγη „καὶ μετὰ ἀνόμων ἐλογίσθη“.

16 Mc. 2, 20; Luc. 5, 35. — 19 Ies. 53, 12; Mc. 15, 28.

1 ὑμεῖς κτλ. : inscripsit hanc sectionem o περὶ τῆς ἀναστάσεως καὶ ὅτι δεῖ νιστεύειν διπλσ αυτὰς | 2 εἰκ. δευτέρᾳ m p v : δ. καὶ εἰκάδι b d o, κβ a, δεκάτη δευτέρα εἰκ. h | δευτέρα : + πρώτη ἐν ᾱ d i. m. | 3 ὅς ἐστι : ἔστι δὲ b o | δύτρος a, corr a², d i. m. colore rubro δύστρος ὁ μάρτιος λέγεται κατὰ ἀσκαλωίτους καὶ μακεδόνας· ἔστι δὲ ιβ κατὰ ἀθηναίους | πρώτης (μιᾶς πρ. h) καὶ εἰκάδος b d h o, εἰκάδι πρώτη m p v, d i. m. col. rubro μετὰ κᾱ σελ ἡ (= ἢ) πρὸ ιε ἢ πρὸ κβ μαρτίου ἢ μετὰ κε ἀπριλλίου χριστιανῶν πάσχα οὐχ εὑρέθη ποτέ | 4 ἐμπέσει b, -ση m o | 5 σελήνης : ἐαρινὴς o | γενομένης : γιν. a, + ἐν h | 6 ἑορτάσομεν d | 7 Χριστοῦ > a | ἐν + τῇ b o | 9 ἓξ ἡμέρας > d m p v | 10 ἅλατι m v, ἄλλατι p | ποτῷ > b o | οἴνω b o | 11 ταύταις + ταῖς ἡμέραις m p v | 14 γευσάμενοι b o | 15 ὁμοῦ > m p v | φυλαττέσθω h | 16 αὐτὸς : ὁ αὐτὸς d, > a b o | ὁ > d | 17 νυμφίος + τότε b h o | νηστεύσωσιν a, corr a² | 18 ὑμῶν h | 19 ἀνόμων + ἰουδαίων o

iam saeculo III maxime inculcabant. Similiter saeculis posterioribus, idque eo magis, cum post saeculum IV illud sabbatum unicum toto anno esset, quo ieiunabant. Cf. Balsamon ad synodum Trull. c. 89. Contra Latini ieiunium parasceves sanctae pluris aestimant. — λέγει κτλ.] Cf. Didasc. c. 12, 6.

XIX. Περὶ τῆς παννυχίδος τοῦ μεγάλου σαββάτου καὶ περὶ τῆς ἀναστασίμου ἡμέρας. De pervigilio magni sabbati et de die resurrectionis.

gelium et Psalmos cum timore ac tremore et diligenti supplicatione usque ad horam noctis post sabbatum tertiam, et tunc solvite ieiunium vestrum. 2. Ita enim ieiunavimus et nos, cum pateretur Dominus noster, in testimonium trium dierum, et vigilavimus precantes et orantes ob interitum populi, quoniam errantes non confitebantur salvatori nostro. 3. Ita et vos orate, ne Dominus recordetur culpae eorum usque ad finem propter dolum, quem commiserunt in Domino nostro, sed ut eis det locum paenitentiae et conversionis et remissionem impietatis. 4. Nam ille, qui gentilis erat et e populo alieno, Pilatus iudex, operibus iniquitatis eorum non consensit, sed aqua accepta lavit manus dicens: *Innocens ego sum a sanguine huius viri;* populus vero respondens dixit: *Sanguis eius super nos et filios nostros.* 5. Et imperavit Herodes, ut crucifigeretur, et passus est Dominus noster pro nobis in parasceve.

8 Hebr. 12, 17. — 11 Mt. 27, 24. — 12 Mt. 27, 25.

XIX, 4. *Herodes*] Non Pilatum, sed Herodem Iesum condemnasse etiam Evangelium Petri v. 2 tradit, et auctor Didascaliae idem referens fortasse hanc scripturam secutus est. Idem sentire videtur Ps.-Origenes in Dialogo de recta fide, Migne PG 11, 1832, scribens: *εἰ δοκήσει καὶ οὐκ ἀληθείᾳ πέπονθε, δοκήσει καὶ Ἡρώδης δικάζει, δοκήσει καὶ Πιλᾶτος ἀπονίπτεται τὰς χεῖρας κτλ.*

* * *

2. *ὡς καὶ ἡμεῖς κτλ.*] Innocentius Ep. ad Decentium c. 4: Nam utique constat apostolos biduo isto in tristitia et in moerore fuisse et propter metum Iudaeorum se occuluisse; quod utique non dubium est in tantum eos ieiunasse biduo memorato, ut traditio ecclesiae habeat, isto biduo sacramenta penitus non celebrari. — *ἐνάτην ὥραν ἢ ἑσπέραν*] Illum terminum, quem etiam Socrates H. E. V, 22, nonnullos observasse testatur, iam Didascalia habet; hunc Constitutor addidit tanquam hominibus religiosioribus magis convenientem et suo tempore usitatiorem, nec tamen eum omnino observandum esse dixit. Cf. Ambros. De Elia et ieiunio c 10; Basil. M. De ieiunio hom. I, 10; Chrysost. In Genes. hom. IV, 7; hom. VIII, 8; Paschas. inter Leonis ep. 3 c. 3. — *ἀπὸ δὲ ἑσπέρας π. μ. ἀλεκτ.*] Cum terminus *μέχρις ἀλεκτοροφωνίας* non diei, sed horae respondeat, apparet, non *ἀπὸ δευτέρας*, i e. a secundo die, legendum esse, quamquam verba ab omnibus testibus uno excepto traduntur. Verba *δὲ ἑσπέρας* facile *δευτέρας* legi poterant, eo facilius, cum verba *ἀπὸ δευτέρας* c. 18, 1 locum obtineant, et si pro vespera substituebatur secundus dies, vox *πέμπτης*, i. e. quinti diei, delenda erat. Inde autem a vespera quinti diei usque ad galli cantum ieiunium solvi posse Constitutor dicere videtur respiciens ieiunium severum, quod parasceve et sabbato observandum erat. Ceteroquin textum dubium esse haud nego.

3. *ἀγρυπνοῦντες*] De pervigilio paschae cf. Epiph. Expos. fid. c. 21; Lactant. Instit. VII, 19, 3; Hieron. Ad Matth. 25, 6.

2 (XIX). διὸ παραινοῦμεν καὶ ὑμῖν νηστεύειν ταύτας, ὡς καὶ ἡμεῖς ἐνηστεύσαμεν ἐν τῷ ληφθῆναι αὐτὸν ἀφ᾽ ἡμῶν, ἄχρις ἑσπέρας· ἐν δὲ ταῖς λοιπαῖς ταῖς πρὸ τῆς παρασκευῆς ἐνάτην ὥραν ἢ ἑσπέραν ἕκαστος ἐσθιέτω, ἢ ὅπως ἄν τις δύνηται, ἀπὸ δὲ ἑσπέρας πέμπτης μέχρις ἀλεκτοροφωνίας ἀπονηστιζόμενοι. 3. ἐπιφωσκούσης μιᾶς σαββάτων, ἥτις ἐστὶ κυριακή, ἀπὸ ἑσπέρας ἕως ἀλεκτοροφωνίας ἀγρυπνοῦντες καὶ ἐπὶ τὸ αὐτὸ ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ συναθροιζόμενοι γρηγορεῖτε, προσευχόμενοι καὶ δεόμενοι τοῦ θεοῦ ἐν τῇ διανυκτερεύσει ὑμῶν, ἀναγινώσκοντες τὸν Νόμον, τοὺς Προφήτας, τοὺς Ψαλμοὺς μέχρις ἀλεκτρυόνων κραυγῆς· καὶ βαπτίσαντες ὑμῶν τοὺς κατηχουμένους καὶ ἀναγνόντες τὸ Εὐαγγέλιον ἐν φόβῳ καὶ ἐν τρόμῳ καὶ προσλαλήσαντες τῷ λαῷ τὰ πρὸς σωτηρίαν, παύσασθε τοῦ πένθους ὑμῶν καὶ δεήθητε τοῦ θεοῦ ἐπιστραφῆναι τὸν Ἰσραὴλ καὶ λαβεῖν αὐτὸν τόπον μετανοίας καὶ τῆς ἀσεβείας ἄφεσιν· 4. ὅτι ὁ μὲν ἀλλόφυλος κριτὴς νιψάμενος τὰς χεῖρας εἶπεν· „Ἀθῷός εἰμι ἀπὸ τοῦ αἵματος τοῦ δικαίου τούτου, ὑμεῖς ὄψεσθε", ὁ δὲ Ἰσραὴλ ἐπεβόησεν· „Τὸ αἷμα αὐτοῦ ἐφ᾽ ἡμᾶς καὶ ἐπὶ τὰ τέκνα ἡμῶν", καὶ Πιλάτου εἰπόντος· Τὸν βασιλέα ὑμῶν σταυρώσω; αὐτοὶ ἐπεβόων· „Οὐκ ἔχομεν βασιλέα εἰ μὴ καίσαρα· σταύρωσον, σταύρωσον αὐτόν· πᾶς γὰρ ὁ ποιῶν ἑαυτὸν βασιλέα ἀντιλέγει τῷ καίσαρι, καὶ ἐὰν τοῦτον ἀπολύσῃς, οὐκ εἶ φίλος τοῦ καίσαρος". 5. καὶ Πιλᾶτος ὁ ἡγεμὼν καὶ Ἡρώδης ὁ βασιλεὺς ἐκέλευσεν αὐτὸν σταυρωθῆναι, καὶ πληροῦται τὸ

14 Hebr. 12, 17. — 16 Mt. 27, 24. — 17 Mt. 27, 25. — 19 Ioann. 19, 15. 6. 12.

1 *καί* : ante *παραινοῦμεν* b, > o s | *ταύτας* a b o An : *ἐν ταύταις* d h m p s v | 2 *ληφθῆναι* a h : *ἀναληφθῆναι* b d o p s v | *μέχρις* a | 3 *πρὸ τῆς* : *πρώτης* m | *ἐνάτην* a b : *ἐνάτη* rel | *ὥραν* a : *ὥρα* rel | *ἢ* > h | 4 *ἑσπέρα* m p s v | *δυναται* b o, *δύναιτο* d s | 4/5 *ἀπὸ* — *ἀπονηστιζόμενοι* : *τῷ δὲ σαββάτῳ μέχρις ἀλεκτοροφωνίας παρατείνοντες ἀπονηστίζεσθε* Ottobonianus 442 i. m., quae verba etiam Turrianus i. m. exscripsit praemittens *ἐν ἄλλῳ* | *δὲ ἑσπέρας πέμπτης* a : *δευτέρας* b d h m o p s v A An | 5/7 *ἀπονηστ.* — *ἀλεκτοροφωνίας* > o, etiam a i. t., sed addidit i. m. | 5 *ἀπονηστιζόμενος* b m, *-ζομένη* h | 5/6 *ἐπιφωσκούσης* > h | 6 *κυριακῆς* s | 7 *καὶ* > b o | *αὐτῷ* a, corr. a² | 7/8 *τῇ . . . γρηγορεῖτε* > b o | 8 *τῷ θεῷ* b o | 10 *ἀλεκτρυόνος* b o | 11 *ὑμῶν* > b o | *κατηχουμένους* + *ὑμῖν* b o | 12 *ἐν* sec > a | 15 *ὁ* > b o | 17 *ἐβόησε* d m p v | 19 *ἐπεβόησαν* d, *ἀνεβόουν* b o | 20 *καίσαρα* a b h o A : + *καὶ πάλιν ἐπεβόησαν* d m p v | 21 *αὐτῶν* b | 21/22 *καὶ ἐὰν* — *καίσαρος* > o | 22 *Ἡρώδης* post *βασιλεὺς* h m p v | 23 *ἐκέλευσεν* a h o : *-σαν* b m p v

6. Maxime igitur oportet vos ieiunare in parasceve et sabbato et vigilare atque attentos esse in sabbato et legere Scripturas et Psalmos et precari et orare pro eis, qui peccaverunt, et exspectare ac sperare in resurrectionem Domini nostri Iesu usque ad horam tertiam in nocte post sabbatum. 7. Et postea offerte sacrificia vestra, et tunc manducate et laetamini ac gaudete et exsultate, quoniam pignus resurrectionis nostrae Christus resurrexit, *et hoc vobis legitimum esto perpetuo usque ad consummationem saeculi.* 8. Namque eis, qui non credunt in salvatorem nostrum, mortuus est, quia spes, quam habent in eum, mortua est; vobis autem, qui creditis, Dominus ac redemtor noster resurrexit, quia spes, quam habetis in eum, immortalis ac viva est in saecula. 9. Ieiunate ergo in parasceve, quia illa die populus se ipsum occidit, salvatorem nostrum crucifigens; et iterum in sabbato, quia in eo requievit Dominus noster. 10. Haec est dies, qua quam maxime ieiunare debetis, sicut et beatus Moses horum omnium propheta iussit. Quoniam enim scivit per spiritum sanctum ac iussus erat a Deo omnipotenti, qui sciebat, quid populus filio ipsius dilecto Iesu Christo facturus esset — sicut et tunc denegaverunt eum per Mosem eique dicebant: *Quis te constituit principem et iudicem super nos?* — propterea iam pridem devinxit eos luctu sempiterno, segregans eos eisque imponens sabbatum; erant enim luctu digni, quippe qui vitam suam denegaverunt et in vivificatorem suum manus intulerunt atque in mortem eum dederunt. Propterea iam multo ante eis imposuit luctum de interitu eorum.

XX. Videamus autem et animadvertamus, fratres, multos homines in luctu suo sabbatum imitari, iterum eos, qui sabbatum observant, luctum imitari. 2. Lugens enim lucernam non accendit: neque populus sabbato propter mandatum Mosis, quod ipsis sic

7 Exod. 12, 24. — 20 Exod. 2, 14.

XX. *Πρόρρησις προφητείας περὶ Χριστοῦ τοῦ κυρίου* (*θεοῦ* a). Praedictio prophetiae de Christo Domino.

1. *ἐν ᾗ κτλ.*] Itaque Graeci dominicam primam post pascha *κυριακὴν τοῦ Θωμᾶ* appellant. Latini eam vocant dominicam in albis. Infra VIII, 33 Constitutiones etiam praecipiunt, ut servi per totam hebdomadem paschalem ferientur.

2. Ps.-Ign. Magn. 11, 3. — *ἀναλήψεως*] Primas homilias hoc festo pronuntiatas debemus Gregorio Nysseno et Chrysostomo. Augustinus Ep. 54 c. 1 festum ubique celebrari testatur. Cf. Socr. H. E. VII, 26.

φάσκον λόγιον· „Ἱνατί ἐφρύαξαν ἔθνη καὶ λαοὶ ἐμελέτησαν κενά; παρέστησαν οἱ βασιλεῖς τῆς γῆς καὶ οἱ ἄρχοντες συνήχθησαν ἐπὶ τὸ αὐτὸ κατὰ τοῦ κυρίου καὶ κατὰ τοῦ Χριστοῦ αὐτοῦ“, καὶ „ἀπέῤῥιψαν“ τὸν ἀγαπητὸν „ὡσεὶ νεκρὸν ἐβδελυγμένον“. 6. καὶ αὐτοῦ σταυρωθέντος τῇ παρασκευῇ καὶ ἀναστάντος ἐπιφωσκούσης κυριακῆς, ἐπληρώθη ἡ γραφὴ ἡ λέγουσα· „Ἀνάστα, ὁ θεός, κρῖνον τὴν γῆν, ὅτι σὺ κατακληρονομήσεις ἐν πᾶσιν τοῖς ἔθνεσιν“, καὶ πάλιν· „Νῦν ἀναστήσομαι, λέγει κύριος, θήσομαι ἐν σωτηρίῳ καὶ παρρησιάσομαι ἐν αὐτῷ“, καί· „Σὺ δέ, κύριε, ἐλέησόν με καὶ ἀνάστησόν με, καὶ ἀνταποδώσω αὐτοῖς“. 7. διὰ τοῦτο οὖν καὶ ὑμεῖς, ἀναστάντος τοῦ κυρίου, προσενέγκατε τὴν θυσίαν ὑμῶν, περὶ ἧς ὑμῖν διετάξατο δι᾽ ἡμῶν λέγων· „Τοῦτο ποιεῖτε εἰς τὴν ἐμὴν ἀνάμνησιν“, καὶ λοιπὸν ἀπονηστεύετε, εὐφραινόμενοι καὶ ἑορτάζοντες, ὅτι ἀρραβὼν τῆς ἀναστάσεως ὑμῶν Ἰησοῦς ὁ Χριστὸς ἐγήγερται ἐκ νεκρῶν, „καὶ τοῦτο ὑμῖν ἔστω νόμιμον αἰώνιον ἕως τῆς συντελείας τοῦ αἰῶνος, μέχρις ἂν ἔλθῃ ὁ κύριος“. 8. Ἰουδαίοις γὰρ ὁ κύριος ἔτι τέθνηκεν, Χριστιανοῖς δὲ ἐγήγερται, τοῖς μὲν δι᾽ ἀπιστίαν, τοῖς δὲ διὰ πληροφορίαν, ὅτι ἡ εἰς αὐτὸν ἐλπὶς ἀθάνατος ζωὴ καὶ αἰώνιος.

XX. Μετὰ δὲ ὀκτὼ ἡμέρας ἔστω ὑμῖν πάλιν ἑορτὴ τιμία αὐτὴ ἡ ὀγδόη, ἐν ᾗ δυσπιστοῦντα ἐμὲ Θωμᾶν ἐπὶ τῇ ἀναστάσει ἐπληροφόρησεν, δείξας μοι τοὺς τύπους τῶν ἥλων καὶ τῆς λόγχης ἐν τῇ πλευρᾷ τὴν τρῶσιν. 2. καὶ πάλιν ἀπὸ τῆς πρώτης κυριακῆς ἀριθμήσαντες τεσσαράκοντα ἡμέρας, ἀπὸ κυριακῆς μέχρι πέμπτης ἑορτάσατε τὴν ἑορτὴν τῆς ἀναλήψεως τοῦ κυρίου, καθ᾽ ἣν πλη-

1 Ps. 2, 1. 2. — 4 Ies. 14, 19. — 6 Ps. 81, 8. — 8 Ps. 11, 6. — 9 Ps. 40, 11. — 12 Luc. 22, 19; I Cor. 11, 24. — 15 Exod. 12, 24. — 16 I Cor. 11, 26. — 21 Ioann. 20, 25. — 24 Act. 1, 3.

3 *αὐτοῦ* : *αὐτῶν* b o | 4 *ὡσεὶ* b d m o p v : *ὡς* a h LXX | 6 *κυριακῆς* : *τῆς κ.* m p v | 7 *τὴν γῆν* > h | 8 *νῦν* > a | *σωτηρίῳ* : *κυρίω* o | 8/9 *καὶ π. ἐν αὐτῷ* a b d o : > h m p v A | 9 *δὲ* > b o | 10 *διὰ κτλ.* inscripsit o *περὶ τῆς ἀναστασίμου ἡμέρας* | 11 *προσενέγκωμεν* b o | 14 *ἀρραβὼν* a b o v : *ὁ ἀρρ.* d h p | *ὑμῶν* a d h o : *ἡμῶν* b m p v A | *ὁ* > b | 15 *ἐστὶν* b o | 16 *ἄχρις* d p v | 16/17 *Ἰουδαίοις* + *μὲν* b o | 17 *ἔτι τέθνηκεν* ∼ b o | 18 *ἡ* > o | 19 *καὶ* : ante *ζωὴ* d m p v, > b o | 20 *πάλιν ὑμῖν* (*ἡ.* b) *ἔστω* b o | *τιμία* : *μία* b o | 21 *αὔτη* d m p v | *ἡ* > b d o | *ᾗ* : *ᾧ* b o | 23 *ἐπὶ τῇν πλευρᾶ* h | *ἐν — τρῶσιν* : *ἐνῇ* (= *ἐν ᾗ*) *τὴν πλευρὰν ἐτρώθη* b o | 24 *ἀριθμ. — κυριακῆς* > b o | *ἄχρι* b d m o p v | *πέπτης* a | 25 *ἑορτάζετε* d p v

ab eo datum est. 3. Lugens non lavatur: nec populus sabbato. 4. Lugens non parat mensam: nec populus sabbato, sed vespere parant et imponunt sibi, luctu menti ipsorum obversante, qui manus inlaturi erant in Iesum. 5. Lugens neque opus facit neque loquitur, sed sedet in tristitia: ita etiam populus sabbato; dictum est enim populo de luctu sabbati sic: *Non moveas pedem tuum ad faciendum opus, nec loquaris verbum ore tuo.* 6. Quis ergo testatur, sabbato eis luctum esse? Scriptura testatur dicens: *Deinde planget populus, familia adversus familiam, familia domus Levi seorsum et mulieres eorum seorsum, domus Iudae seorsum et mulieres eorum seorsum,*

---

1 Exod. 16, 23; 35, 3. — 4 Exod. 16, 29. — 6 Ies. 58, 13. — 8 Zach. 12, 12. 13.

---

2 *θεὸν* + *αὐτοῦ* h | 3 *ἕως ἄν* : *ἄχρι* p v | *ἄν* > d | 6 *καὶ* > h | 7 *υἱὸν* > m p v | 8 *ἑαυτοὺς* d p v | 9 *τοῦ* + *ἐννάτου* d h, *ἐνν. λώου* b o | *μηνὸς Γορπ.* ∾ b d o | 10 *ἐν* > d | *οἷς* : *ὧ* b o | 11 *κύριος* : *ὁ κ.* b, > d | 12 *διαφοραῖς* d | *οὕτως* a o, corr a[2] | 14 *ἔδειξεν* a h A : *ἔδωκεν* b d o p v LXX | *Ἰακώβ* : *ἰῶβ* o | 15 *μετὰ* + *δὲ* b o | *τοῦτο* a h LXX | *τῆς* > m | 16 *ὅτε* h | *ἀναγνῶσιν* + *τότε* b o | 16/17 *κόψονται* o | 18 *ἐπὶ* d | *γινομένην* h, *γενησομένην* d | 19 *ποιοῦσιν* p, *ποιοῦντες* m v | *αὐτοῖς* h | 22 *εἰς* : *πρὸς* m p | *κύριος* + *ἡμῶν* h | *Ἰησοῦς* + *χσ̄* b | 24 *ἐκεῖνος* d p | *ὑφήχει* h, *ἐπέχεεν* b d o p | 26 *κριτὴν* + *εἶναι* p v | *νεκρὸν* m | 27 *τοῦτον* h m o p v : *τούτου* b, *τούτῳ* a d | 28 *πῦρ* : ante *παρὰ κ.* a, + *καὶ θεῖον* b o | 30 *Ἀβραάμ* : *ὁ ἀβ.* b | 31 *ἐθεάσατο* b o, *θεασάμενος* m p | *ἐν* + *τῷ* h | 32 *λέγει* b o | *ἡμῖν* b | 33 *ἡμῶν* o | 34 *ἂν μή* : *οὐ μὴ* b o

---

XX, 3—7. Moses Israelitis praecipit Exod. 16, 23, ne sabbato operentur vel coquant; Exod. 16, 29, ne egrediantur de loco suo (ad mannam colligendam), sed unusquisque apud se maneat; Exod. 35, 3, ne succendant ignem in habitaculis (ad cibum parandum). Auctor Didascaliae etiam dicit, Iudaeos sabbato non lucernam accendere neque lavare. Qui ritus in S. Scriptura non commemorantur, facile autem ex illis mandatis exoriri poterant. Cf. Orig. De principiis IV, 17; Selecta in Exodum 16, 23 ed. Bened. II, 125; In Num. hom. 23 c. 4 ib. II, 358; In epist. ad Romanos VI, 12 ib. IV, 588, ubi Iudaeorum traditiones de sabbato notantur. * * *

3. *δεκάτῃ τ. μ. Γορπιαίου*] Constitutor aliud festum inserit ac Didascalia, festum expiationum, quod celebrabatur decima septimi mensis vel Septembris et quo Iudaeis animas affligere seu ieiunare praecipitur Lev. 16, 29; 23, 27; Num. 29, 7. Sub finem versus autem illud festum cum altero confunditur. Mensis Lous, quem codices b o mensi Gorpiaeo praemittunt, apud Syro-Macedones idem erat cum mense Augusto et a Syris Ab appellabatur. Cf. Ideler, *Lehrbuch der Chronologie* 1831 p. 180.

ρώσας πᾶσαν οἰκονομίαν καὶ διάταξιν ἀνῆλθεν πρὸς τὸν ἀποστείλαντα αὐτὸν θεὸν καὶ πατέρα, καθίσας ἐκ δεξιῶν τῆς δυνάμεως καὶ περιμένων, ἕως ἂν τεθῶσιν οἱ ἐχθροὶ αὐτοῦ ὑπὸ τοὺς πόδας αὐτοῦ. ὃς καὶ ἐλεύσεται ἐπὶ συντελείᾳ τοῦ αἰῶνος μετὰ δυνάμεως καὶ δόξης πολλῆς, κρῖναι ζῶντας καὶ νεκροὺς καὶ „ἀποδοῦναι ἑκάστῳ κατὰ τὰ ἔργα αὐτοῦ“· καὶ τότε „ὄψονται“ τὸν ἀγαπητὸν υἱὸν τοῦ θεοῦ, „ὃν ἐξεκέντησαν“, καὶ ἐπιγνόντες αὐτὸν „κόψονται ἐφ᾽ ἑαυτοῖς φυλὴ κατὰ φυλὴν, καὶ αἱ γυναῖκες αὐτῶν κατ᾽ ἰδίαν“. 3 (XX). καὶ γὰρ καὶ νῦν δεκάτῃ τοῦ μηνὸς Γορπιαίου συναθροιζόμενοι τοὺς Θρήνους Ἱερεμίου ἀναγινώσκουσιν, ἐν οἷς εἴρηται· „Πνεῦμα πρὸ προσώπου ἡμῶν Χριστὸς κύριος συνελήφθη ἐν ταῖς διαφθοραῖς αὐτῶν“, καὶ τὸν Βαρούχ, ἐν ᾧ γέγραπται· „Οὗτος ὁ θεὸς ἡμῶν, οὐ λογισθήσεται ἕτερος πρὸς αὐτόν· ἐξεῦρεν πᾶσαν ὁδὸν ἐπιστήμης, καὶ ἔδειξεν αὐτὴν Ἰακὼβ τῷ παιδὶ αὐτοῦ καὶ Ἰσραὴλ τῷ ἠγαπημένῳ ὑπ᾽ αὐτοῦ· μετὰ ταῦτα ἐπὶ τῆς γῆς ὤφθη καὶ τοῖς ἀνθρώποις συνανεστράφη“. καὶ ὅταν ἀναγνῶσιν, κόπτονται καὶ θρηνοῦσιν, ὡς μὲν αὐτοὶ νομίζουσιν, τὴν ἐρημίαν τὴν ὑπὸ Ναβουχοδονόσορ γενομένην, ὡς δὲ ἡ ἀλήθεια ἔχει, προοίμια ποιοῦνται ἄκοντες τοῦ μέλλοντος αὐτοὺς καταλαμβάνειν πένθους. 4. μετὰ δὲ δέκα ἡμέρας τῆς ἀναλήψεως, ἥτις ἀπὸ τῆς πρώτης κυριακῆς πεντηκοστὴ γίνεται, ἑορτὴ μεγάλη ὑμῖν ἔστω· ἐν αὐτῇ γὰρ ὥρᾳ τρίτῃ ἀπέστειλεν εἰς ἡμᾶς ὁ κύριος Ἰησοῦς τὴν δωρεὰν τοῦ ἁγίου πνεύματος, καὶ ἐπλήσθημεν αὐτοῦ τῆς ἐνεργείας καὶ γλώσσαις καιναῖς ἐλαλήσαμεν, καθὼς ἐκεῖνο ὑπήχει ἐν ἡμῖν, καὶ ἐκηρύξαμεν Ἰουδαίοις τε καὶ ἔθνεσιν, αὐτὸν εἶναι τὸν Χριστὸν τοῦ θεοῦ τὸν ὡρισμένον ὑπ᾽ αὐτοῦ κριτὴν ζώντων καὶ νεκρῶν. 5. τοῦτον Μωσῆς μαρτυρῶν ἔλεγεν· „Ἔλαβεν κύριος παρὰ κυρίου πῦρ καὶ ἔβρεξεν“. τοῦτον εἶδεν Ἰακὼβ ὡς ἄνθρωπον καὶ εἶπεν· „Εἶδον θεὸν πρόσωπον πρὸς πρόσωπον, καὶ ἐσώθη μου ἡ ψυχή“. τοῦτον Ἀβραὰμ ξενοδοχήσας κριτὴν ὡμολόγει καὶ ἑαυτοῦ κύριον. 6. τοῦτον Μωσῆς ἐπὶ τῆς βάτου τεθέαται· περὶ τούτου ἐν Δευτερονομίῳ ἔλεγεν· „Προφήτην ὑμῖν ἀναστήσει κύριος ὁ θεὸς ἐκ τῶν ἀδελφῶν ὑμῶν ὡς ἐμέ· αὐτοῦ ἀκούσεσθε κατὰ πάντα, ὅσα ἂν λαλήσῃ πρὸς ὑμᾶς· ἔσται δὲ πᾶσα ψυχή, ἥτις ἂν μὴ ἀκούσῃ

2 Mt. 26, 64; I Cor 15, 25. — 4 Mc. 13, 26. — 5 II Tim. 4, 1; Rom. 2, 6. — 6 Ioann. 19, 37; Zach. 12, 10. 12. — 9 Lev. 16, 29. — 11 Thren. 4, 20. — 12 Bar. 3, 35—37. — 21 Act. 2, 1. — 27 Gen. 19, 24. — 29 Gen. 32, 30. — 30 Gen. 18. — 31 Exod. 3, 2. — 32 Deut. 18, 15. 19.

sicut et post luctum Christi usque nunc nona mensis Abi congregantur ac legunt Lamentationes Ieremiae et plangunt et plorant. 7. Nona autem dicit *ϑ*, *ϑ* vero significat Deum. 8. Super Deum igitur plangunt, super Christum, qui passus est, et respectu Dei salvatoris nostri super se ipsos et interitum suum. Quapropter, fratres, quis ploraret, nisi haberet luctum? 9. Propterea et vos lugeatis pro eis die sabbati paschae usque ad tertiam horam noctis sequentis; ac deinde in resurrectione Christi laetamini ac delecta-

1 *αὐτοῦ* b o | 2 *στρατιάρχην* b m o p v | 2/3 *τοῦ κυρίου τῆς δυν.* b o | 3 *σύμμαχον* : *ὡς σ.* b | *ᾧ* : *ὃς* b d, *οὗ* o | 3/4 *προσεκύνησεν* post *δεσπότῃ* d | 4 *δεσπότην* a d | *ἰδὼν* m p v | 5 *τοὺς βασ.* : *πρώτους β.* b o | *ὠνόμασεν* b o | 6 *Δαυὶδ εἰδὼς* ∾ a | 9 *ἔντεινε* m | 10/14 *ἕνεκεν — σου* : *καὶ τὰ ἑξῆς τοῦ ψαλμοῦ* p | 10 *πραότητος* : *ὡραιότητος* o | 12 *λαοὶ ὑπ. σ. πεσοῦνται* post *βασιλέως* b h o | 12/14 *ἐν καρδίᾳ — παρά* : *ἕως* d | 12/13 *βασιλέως* + *καὶ ἑξῆς* m v | 14 *ὁ* > m p v | 15 *ἔκτισεν* : *ἔστησε* b | *ὁδὸν* h | 17 *ποιεῖσθαι* b | *ἐλθεῖν* a | 19 *οἶκον* + *καὶ πάλιν* b o | *περὶ* + *δὲ* m | 20 *καί* : *ὁ* b, > h o p v | 21 *καὶ ἄνθος — ἀναβ.* > b m o p | 21/22 *καὶ ἔσται — Ἰεσσαὶ* post *ἐθνῶν* b o | 23 *δὲ* a h : + *πάλιν* b o A, *χαῖρε* (+ *φησὶν* d) *σφόδρα θύγατερ σιὼν* d m p v | *ἔρχεται* + *σοι* b d o LXX | 24 *πρᾶος* > d m p v | *καὶ* > d | 25 *τοῦτον* + *καὶ ὁ* b o | *λέγει εἶναι* ∾ b h o | *εἶναι* > d m p v | 27 *ἀπὸ ὄρους* post *χειρῶν* o | 28 *γῆν* + *καὶ* b o | 29 *ἀθέων* : *θεῶν* a | 30 *χειραγωγοῦντα* b o | *τὴν* + *τῶν* b d h o | 31 *καὶ* + *ὁ* b o | *πνεῦμα* + *δὲ* d | 33 *εἴπαμεν* b o | 34 *δὲ* > b o | 35 *τοῦ πατρὸς* cum sequentibus construit h | *πυρὸς* o

6. *Abi*] Abi vel Ab est mensis quintus Iudaeorum, et nono mensis die, decimo, si ille dies sabbatum erat, populus ieiunabat ob destructionem templi. Cf. Ideler, *Lehrbuch der Chronologie* 1831 p. 243. Constitutor v. 3 illi mensi substituit Gorpiaeum.

* * *

13. *θεὸν λόγον ὑπηρετούμενον κτλ.*] Similiter VIII, 12, 30. Ad illum locum in codice a Graecus quidem adnotavit: *Οὐ δέχομαι ὑπηρετῆσαι τῷ θεῷ καὶ πατρὶ τὸν υἱόν, ἀλλὰ σὺν αὐτῷ πάντα ποιῆσαι* (Turrianus adhuc scholium totum legere potuit; nunc plurima verba praecisa sunt); ad hunc: *Μετὰ τὴν σάρκωσιν εἴποι ἄν τις τὴν ὑπηρεσίαν δι' αὐτόν, οὐ μὴν πρὸ τῆς σαρκώσεως.* Rectius scholium in codicibus d et v dicit: *Ὅτι τὸ λέγειν· ὑπηρετεῖ ὁ υἱὸς τῷ πατρὶ καὶ θεῷ, οὐχ ὑπόβασιν τοῦ υἱοῦ δείκνυσιν οὐδὲ λειτουργικὴν δύναμιν ὡς κτίσμα, ἀλλ' ὡς συνδημιουργός.* Ariani quidem similiter senserunt. Eunomius in Apologetico c. 15 et 27 filium *ὑπουργὸν τελειότατον πρὸς πᾶσαν δημιουργίαν καὶ γνώμην πατρικὴν ὑπηρετήσαντα* appellat. Altera ex parte vero non solum oppugnatores Eunomii, Basilius M. et Gregorius Nyssenus, sententiam illam non reprehenderunt, sed etiam patres orthodoxi cum ante tum post synodum Nicaenam eodem modo locuti sunt: Iustinus Apol. I, 64. 127; Irenaeus Adv. haer. III, 8, 3;

τοῦ προφήτου ἐκείνου, ἐξολοθρευθήσεται ἐκ τοῦ λαοῦ αὐτῆς“. 7. τοῦτον εἶδεν Ἰησοῦς ὁ τοῦ Ναυῆ „στρατάρχην τῆς δυνάμεως κυρίου“ καθωπλισμένον, σύμμαχον εἰς Ἱεριχώ, ᾧ καὶ πεσὼν προσεκύνησεν, ὡς δοῦλος δεσπότῃ. τοῦτον Σαμουὴλ εἰδὼς „Χριστὸν θεοῦ“ τοὺς ἱερεῖς καὶ τοὺς βασιλεῖς χριστοὺς ὠνόμαζεν. 8. τοῦτον Δαυὶδ εἰδὼς ἔψαλλεν τὴν ὑπὲρ αὐτοῦ ᾠδὴν λέγων· „Ὠιδὴ ὑπὲρ τοῦ ἀγαπητοῦ“, καὶ ἐπιφέρων εἰς πρόσωπον αὐτοῦ ἔφασκεν· „Περίζωσαι τὴν ῥομφαίαν σου ἐπὶ τὸν μηρόν σου, δυνατέ, τῇ ὡραιότητί σου καὶ τῷ κάλλει σου, καὶ ἔντεινον καὶ κατευοδοῦ καὶ βασίλευε ἕνεκεν ἀληθείας καὶ πραότητος καὶ δικαιοσύνης, καὶ ὁδηγήσει σε θαυμαστῶς ἡ δεξιά σου· τὰ βέλη σου ἠκονημένα, δυνατέ, λαοὶ ὑποκάτω σου πεσοῦνται ἐν καρδίᾳ τῶν ἐχθρῶν τοῦ βασιλέως· διὰ τοῦτο ἔχρισέν σε, ὁ θεός, ὁ θεός σου ἔλαιον ἀγαλλιάσεως παρὰ τοὺς μετόχους σου“. 9. περὶ αὐτοῦ καὶ ὁ Σολομὼν ἔλεγεν ὡς ἐκ προσώπου αὐτοῦ· „Κύριος ἔκτισέν με ἀρχὴν ὁδῶν αὐτοῦ εἰς ἔργα αὐτοῦ, πρὸ τοῦ αἰῶνος ἐθεμελίωσέν με, ἐν ἀρχῇ πρὸ τοῦ τὴν γῆν ποιῆσαι, πρὸ τοῦ προελθεῖν τὰς πηγὰς τῶν ὑδάτων, πρὸ τοῦ ὄρη ἑδρασθῆναι, πρὸ δὲ πάντων βουνῶν γεννᾷ με“, καὶ πάλιν· „Ἡ σοφία ᾠκοδόμησεν ἑαυτῇ οἶκον“. 10. περὶ αὐτοῦ καὶ Ἡσαΐας ἔλεγεν· „Ἐξελεύσεται ῥάβδος ἐκ τῆς ῥίζης Ἰεσσαί, καὶ ἄνθος ἐκ τῆς ῥίζης ἀναβήσεται, καὶ ἔσται ἡ ῥίζα τοῦ Ἰεσσαὶ καὶ ὁ ἀνιστάμενος ἄρχειν ἐθνῶν, ἐπ᾽ αὐτῷ ἔθνη ἐλπιοῦσιν“, Ζαχαρίας δέ· „Ἰδοὺ ὁ βασιλεύς σου ἔρχεται δίκαιος καὶ σῴζων, αὐτὸς πρᾶος καὶ ἐπιβεβηκὼς ἐπὶ ὄνον καὶ πῶλον υἱὸν ὑποζυγίου“. 11. τοῦτον Δανιὴλ „υἱὸν ἀνθρώπου“ λέγει εἶναι „ἐρχόμενον“ πρὸς τὸν πατέρα, καὶ πᾶσαν τὴν κρίσιν καὶ τὴν τιμὴν παρ᾽ ἐκείνου ὑποδεχόμενον, καὶ „λίθον ἀπὸ ὄρους ἄνευ χειρῶν τμηθέντα“ καὶ γενόμενον εἰς ὄρος μέγα καὶ πληρώσαντα πᾶσαν τὴν γῆν, συντρίβοντα πολυαρχίαν τοπαρχιῶν καὶ πολυθεΐαν ἀθέων, κηρύσσοντα δὲ τὸν ἕνα θεὸν καὶ χειροτονοῦντα τὴν Ῥωμαίων μοναρχίαν. 12. περὶ τούτου καὶ Ἱερεμίας προφητεύων ἔλεγεν· „Πνεῦμα πρὸ προσώπου ἡμῶν Χριστὸς κύριος συνελήφθη ἐν ταῖς διαφθοραῖς αὐτῶν, οὗ εἴπομεν· ἐν τῇ σκιᾷ αὐτοῦ ζησόμεθα ἐν τοῖς ἔθνεσιν“· καὶ Ἰεζεκιὴλ δὲ καὶ οἱ καθεξῆς προφῆται πανταχοῦ, τοῦτον εἶναι Χριστὸν κύριον, βασιλέα, κριτήν, νομοθέτην, ἄγγελον τοῦ πατρός,

2 Ios. 5, 14. — 4 I Reg. 12, 3. — 6 Ps. 44, 1. — 8 Ps. 44, 4—6. 8. — 15 Prov. 8, 22—25. — 19 Prov. 9, 1. — 20 Ies. 11, 1. 10. — 23 Zach. 9, 9. — 25 Dan. 7, 13. 14. — 27 Dan. 2, 34. — 31 Thren. 4, 20.

mini coram eis et solvite ieiunium vestrum, et reliquias ieiunii vestri sex dierum offerte Domino Deo. Qui vero multas divitias habetis, servite pauperibus et inopibus eosque recreate diligenter, ut accipiatur merces ieiunii vestri. 10. Ut igitur quarta decima paschae advenerit, sic eam servate; neque enim mensis neque dies cuiusque anni cadit in idem tempus, sed mutabilis est. Vos ergo, cum populus ille pascham facit, ieiunate et vigilias vestras studete perficere mediis in azymis eorum. 11. Prima autem sabbati delectamini omni tempore; nam peccati reus est omnis, qui animam suam affligit prima sabbati. 12. Propterea neque licet cuiquam

---

9. *qui vero etc.*] Cf. Barn. 21, 2.

10. *neque enim mensis — mutabilis*] Secundum annum solarium enim pascha in varios menses et dies cadere potest, cum secundum annum lunarium, qui apud Iudaeos vigebat et cuius computatio in tempore festi definiendo valet, quodammodo stabilis sit. Itaque auctor lectores monere potuit, ut ieiunium paschale eo tempore instituerent, quo Iudaei pascham peragunt. Altera ex parte ieiunium hebdomade certa circumscribit, praecipiens c. 18, ut Christiani ieiunent a feria secunda usque ad sabbatum, nocte sabbatum sequente ieiunium solvant ac resurrectionem Domini celebrent.

10—11. Respicit hos versus, accuratius particulas: vos ergo — cum azymis eorum (10); nam peccati reus — sabbati (11), Epiphanius H. 70 c. 11; cf. Testimonia.

12. Ieiunium paschale secundum Didascaliam duravit usque ad horam tertiam noctis sabbatum sequentis et dominicam introducentis. Incidit ergo in tres horas dominicae idque dominicae principalis, quo Dominus resurrexit quaque secundum regulam ecclesiasticam minime ieiunandum erat. Ideo auctor urget nonnisi tempore paschali illis horis ieiunandum esse, neque vero alias.

* * *

IV, 6, 7; 7, 4; V, 5, 2 (cf. Massueti Dissert. III de Irenaei doctrina c. 58—59 ed. Stieren II, 294); Theophilus Ad Autol. II, 10; Origenes Contra Celsum VI, 60; De principiis praef. c. 4; Ep. ad Coloss. ed. Bened. IV, 692; Basilius Adv. Eunomium IV vel quisquis huius libri auctor fuerit p. 282 (PG 29, 680); Epiphanius Ancor. c. 68; H. 74 c. 5; Hilarius De trinit. III, 12—13. Cf. etiam quae ad cap. 7, 18 adnotavi, ubi eadem sententia, modo aliter versa, legitur. — *τούτῳ πιστεύοντες κτλ.*] Cf. c. 7, 30.

14. *ἑορτάσατε μίαν ἑβδομάδα*] Hebdomadem paschalem totam a veteribus tanquam festum habitam fuisse inde a saeculo IV multi testantur. Constitutiones idem de hebdomade pentecostes decernunt. Similiter Paenitentiale graecum antiquum inter dies festos, quibus paenitentes omni ieiunio absolvuntur, cum hebdomade paschae hebdomadem pentecostes vel spiritus sancti ponit. Cf. Morinus, Comment. hist. de disciplina in administratione sacram. paenitentiae 1682 II, 88—90; 115. Medio aevo hebdomas pentecostes etiam in Occidente tanquam festum apparet. Synodus Moguntiaca 813 c. 36 hebdomades paschae et pentecostes totas expresse inter dies festos recenset. Cum autem disciplina rationi parum

μονογενῆ θεόν. 13. τοῦτον οὖν καὶ ἡμεῖς κηρύσσομεν ὑμῖν καὶ εὐαγγελιζόμεθα θεὸν λόγον, ὑπηρετούμενον τῷ θεῷ αὐτοῦ καὶ πατρὶ εἰς τὴν τῶν ὅλων δημιουργίαν· τούτῳ πιστεύοντες ζήσεσθε, ἀπιστοῦντες δὲ κολασθήσεσθε. „ὁ“ γὰρ „ἀπειθῶν τῷ υἱῷ οὐκ ὄψεται τὴν ζωήν, ἀλλ᾽ ἡ ὀργὴ τοῦ θεοῦ μένει ἐπ᾽ αὐτόν“. 14. μετὰ οὖν τὸ ἑορτάσαι ὑμᾶς τὴν πεντηκοστὴν ἑορτάσατε μίαν ἑβδομάδα, καὶ μετ᾽ ἐκείνην νηστεύσατε μίαν· δίκαιον γὰρ καὶ εὐφρανθῆναι ἐπὶ τῇ ἐκ θεοῦ δωρεᾷ καὶ νηστεῦσαι μετὰ τὴν ἄνεσιν. 15. καὶ γὰρ καὶ Μωσῆς καὶ Ἠλίας ἐνήστευσαν τεσσαράκοντα ἡμέρας, καὶ „Δανιὴλ τρεῖς ἑβδομάδας ἡμερῶν ἄρτον ἐπιθυμιῶν οὐκ ἔφαγεν, καὶ κρέας καὶ οἶνος οὐκ εἰσῆλθεν εἰς τὸ στόμα αὐτοῦ“. καὶ ἡ μακαρία Ἄννα αἰτουμένη τὸν Σαμουὴλ λέγει· „Οἶνον καὶ μέθυσμα οὐ πέπωκα, καὶ ἐκχεῶ τὴν ψυχήν μου ἐνώπιον κυρίου“. 16. καὶ Νινευῖται, νηστεύσαντες τρεῖς ἡμέρας καὶ τρεῖς νύκτας, τῆς ὀργῆς τὴν πεῖραν ἀπέφυγον, καὶ Ἐσθὴρ καὶ Μαρδοχαῖος καὶ Ἰουδὶθ τὴν τῶν ἀσεβῶν ἐπανάστασιν νηστεύσαντες ἀπέφυγον Ὀλοφέρνου καὶ Ἀμάν, καὶ Δαυὶδ λέγει· „Τὰ γόνατά μου ἠσθένησαν ἀπὸ νηστείας, καὶ ἡ σάρξ μου ἠλλοιώθη δι᾽ ἔλαιον“. 17. καὶ ὑμεῖς οὖν νηστεύοντες αἰτεῖσθε παρὰ τοῦ θεοῦ τὰ αἰτήματα ὑμῶν. 18. μετὰ δὲ τὴν ἑβδομάδα τῆς νηστείας πᾶσαν τετράδα καὶ πᾶσαν παρασκευὴν προστάσσομεν ὑμῖν νηστεύειν, καὶ τὴν περισσείαν ὑμῶν

4 Ioann. 3, 36. — 9 Exod. 34, 28; III Reg. 19, 8. — 10 Dan. 10, 2. 3. — 12 I Reg. 1, 15. — 14 Ion. 3, 4. 5. — 15 Esth. 4, 16. — Iudith 8, 6. — 18 Ps. 108, 24.

1 *κηρύττομεν* o p v | 1/2 *κηρύσσωμεν . . εὐαγγελιζώμεθα* h | 2 *αὐτοῦ* : post *πατρὶ* b m | 3 *πατρὶ* + *αὐτοῦ* h | 4 *δὲ* + *καὶ* a | *ἀπιστῶν* d m p v | 5 *τὴν* > b d o | *μενεῖ* a d m p v | 6 *τὸ* : *τοῦ* b | 7 *καὶ — μίαν* > b | *μίαν* + *ἑβδομάδα* o | *καὶ* sec > b | *εὐφρανθῆναι* + *καὶ* h | 9 *μωϋσῆς* m p | *τεσσαρ. ἡμέρας* ∼ h | 11 *καὶ* pr > h | *ἐν τῷ στόματι* b o | 12 *μέθυσμα* : *σίκερα* b m o p | 13 *μου* > a | 15 *ἰουδεὶθ* a | 17 *ἀμμὰν* b o | 18/19 *νηστεύσαντες* d m p v | 20 *πᾶσαν* sec > a b

consentanea esset, numerus dierum festorum paulatim minuebatur. — *μετ᾽ ἐκείνην νηστεύσατε μίαν*] Huius ieiunii Constitutor primus mentionem facit, idque fortasse invenit. Ieiunium apud Graecos adhuc viget, durat autem nunc usque ad festum apostolorum Petri et Pauli, unde ieiunium sanctorum apostolorum nominatur. Cf. Nilles, Kalendarium manuale II (1881), 454—457. Balsamon, Resp. ad interrog. Marci 53, de ieiunio septem dierum circa festum apostolorum loquitur.

18. *π. τετράδα καὶ παρασκευήν*] Cf. c. 14, 21.

praeter pascham ieiunare tribus illis noctis horis, quae sunt inter sabbatum et primam sabbati, quia haec est nox primae sabbati. Attamen in pascha solum ieiunabitis tribus illis noctis horis, congregati in unum fideles in Domino.

19. *πᾶν μ. σάββατον*] Cf. quae adnotavi II, 59, 3. Sabbato ieiunare in Oriente illicitum habitum vel saltem non ieiunatum fuisse praeter Constitutorem primi referunt Basilius De ieiunio hom. I, 7. 10; II, 4. 7 de quinque ieiunii diebus tempore Quadragesimae dicens; Chrysostomus In Gen. hom. 13 c. 2; Peregrinatio Silviae c. 27, 1; 44, 1 ed. Geyer 1898 p. 87. 95; Cassianus Instit. III, 9. Augustinus Ep. 36 ad Casulanum c. 2 n. 4 morem etiam multis occidentalibus populis christianis adscribit. Consuetudo contraria maxime in ecclesia Romana vigebat. — *πεντηκοστήν*] i. e. tempus a pascha usque ad pentecosten vel Quinquagesimam. Hoc tempore genu flecti iam synodus Nicaena c. 20 vetuit. Eo ieiunia laxata fuisse praeter Constitu-

τῆς νηστείας πένησιν ἐπιχορηγεῖν. 19. πᾶν μέντοι σάββατον ἄνευ τοῦ ἑνὸς καὶ πᾶσαν κυριακὴν ἐπιτελοῦντες συνόδους εὐφραίνεσθε· ἔνοχος γὰρ ἁμαρτίας ἔσται ὁ τὴν κυριακὴν νηστεύων, ἡμέραν ἀναστάσεως οὖσαν, ἢ τὴν πεντηκοστὴν ἢ ὅλως ἡμέραν ἑορτῆς κυρίου κατηφῶν· εὐφρανθῆναι γὰρ δεῖ ἐν αὐταῖς, ἀλλ᾽ οὐ πενθῆσαι.

1 *μέντοι* + *οὖν* h | 2 *ἐπιτελ. συνόδους* ∼ h | 2/3 *ἐπιτελ.* — *κυριακὴν* > b o | 5 *κατηφιῶν* h p | *γὰρ δεῖ* ∼ b o | *ταύταις* d m p v | subscr. *τέλος τοῦ περὶ μαρτύρων βιβλίου* m

torem primus Cassianus Collat. XXI, 19—20 referre videtur. — *ἢ ὅλως ἡμέραν ἑορτῆς κ.*] Si toto tempore Quinquagesimae, eo magis diebus festis ieiunium vitandum erat. Quam ob causam synodus Laodicena c. 51 decernit, ut in Quadragesima martyrum natalitia sabbato et dominica celebrentur tanquam diebus, quibus non ieiunabatur.

VI.

I. Ante omnia cavete omnes haereses odio dignas et malas et abominabiles, et fugite eas quasi ignem ardentem atque adhaerentes eis. Si quis enim schisma faciens se ipsum ad ignem condemnat una cum eis, qui ipsum sectantes errant, quanto magis, si quis it in haereses se immergere? 2. Nam hoc sciatis, quod, si quis principatui studet ac schisma conatur facere, locum Corach et Dathan et Abirom consequetur, ipse et qui cum ipso sunt, atque cum eis igne punietur. 3. Etenim etiam Coritae erant levitae et in tabernaculo testimonii ministrabant, et principatui studebant et concupiscebant summum sacerdotium. 4. Et coeperunt magno Mosi maledicere tanquam femina gentili utenti, quia Aethiopissam uxorem haberet et macularetur cum ea, et multi alii et domus Samri, qui fornicabantur in urbibus, cum ipso essent et populus, qui cum ipso erat, immundus esset et frater ipsius Aaron princeps factus esset idololatriae, populo suo faciens conflatile ac sculptile.

---

6 Num. 16. — 12 Num. 12, 1. 8. — 13 Num. 25.

---

2 *σχισμάτων* + *καὶ περὶ* (*π.* > b) *αἱρέσεων* b o | 4 *ἀθεμίτους* : *-ίτας* b o, *ἀθεώτους* a, *ἀθεωτάτους* a² | *ὥσπερ* a : *ὡς* rel | 5 *τοὺς αὐτῷ πλησ.* > b o | *σχίσματα* + *καὶ τοῖς αὐτῶν πλησιάζουσιν* (*-άζωντας* o) b o | 6 *ἀνο-*

I. Didascalia ante hanc sectionem caput de libris educandis exhibet, quod supra IV, 11 legitur.

* * *

I. *Τίνες σχίσματα ποιεῖν τολμήσαντες οὐ διέφυγον τὴν τιμωρίαν.* Quinam schismata facere ausi non effugerunt supplicium. — Codices hac inscriptione carent.

1. Cf. Ps.-Ign. Trall. 2, 3; 10, 8.

3. *Ἀζαρίας ὁ καὶ Ὀζίας*] i. e. Azarias, qui et Ozias vocatur. Illo nomine regem appellat liber quartus regum, exceptis versibus 30, 32 et 34 capitis XV, ubi in LXX autem item *Ἀζαρίας* legitur; hoc nomine Paralipomena, excepto I Paral. 3, 12.

ΒΙΒΛΙΟΝ ϛ.

ΠΕΡΙ ΣΧΙΣΜΑΤΩΝ.

I. *Πρὸ πάντων φυλάσσεσθε, ὦ ἐπίσκοποι, τὰς δεινὰς καὶ χαλεπὰς καὶ ἀθεμίτους αἱρέσεις, φεύγοντες αὐτὰς ὥσπερ πῦρ φλέγον τοὺς αὐτῷ πλησιάζοντας. φεύγετε δὲ καὶ τὰ σχίσματα. οὔτε γὰρ πρὸς ἀνοσίους αἱρέσεις θεμιτὸν ἐκκλῖναι τὸν νοῦν, οὔτε τῶν ὁμογνωμόνων χωρίζεσθαι θεμιτὸν διὰ φιλαρχίαν.* 2. *ταῦτα γὰρ καὶ τὸ παλαιόν τινες τολμήσαντες ἐπιχειρῆσαι οὐ διέφυγον τὴν τιμωρίαν. Δαθὰν γὰρ καὶ Ἀβειρὼν ἀντιπρόσωποι γενόμενοι Μωσεῖ κατεπόθησαν εἰς γῆν, Κορὲ δὲ καὶ οἱ μετ᾿ αὐτοῦ διακόσιοι πεντήκοντα, τῷ Ἀαρὼν διαστασιάσαντες, πυρὸς παρανάλωμα γεγόνασιν, Μαριὰμ δὲ ὡς ἑλληνοκοίτην ὀνειδίσασα Μωσῆν ἔξω τῆς παρεμβολῆς ἀπεβλήθη ἑπτὰ ἡμέρας· ἔλεγεν γάρ, ὅτι γυναῖκα Μωϋσῆς Αἰθιόπισσαν ἔλαβεν.* 3. *οὐ μὴν δὲ ἀλλὰ καὶ Ἀζαρίας ὁ καὶ Ὀζίας, οὗτος δὲ ἦν βασιλεὺς τοῦ Ἰούδα, κατατολμήσας τῆς ἱερωσύνης καὶ θυμιάσαι βουληθεὶς τὸ θυμίαμα, ὃ οὐ προσῆκον ἦν αὐτῷ, κωλυόμενος ὑπὸ Ἀζαρίου τοῦ ἀρχιερέως καὶ τῶν ὀγδοήκοντα ἱερέων καὶ μὴ ὑπακούσας, ἐξανέτειλεν λέπραν ἐν τῷ μετώπῳ καὶ ἔσπευσεν ἐξελθεῖν, ὅτι ἤλεγξεν αὐτὸν ὁ κύριος.*

9 Num. 16. — 13 Num. 12, 1. 8. — 14 II Paralip. 26, 16—21.

σίας b o | *τῶν* > h | 7 *θεμιτὸν* > b d o | *γὰρ* > d | 8 *τινες τολμ.* ∾ h | 9 *ἀβιρῶν* b, *ἀβιρῶ* o | *ἀντιπρόσωπον* d v | 10 *εἰς* + *τὴν* h | 11 *τῷ Ἀαρών* : *τῶν ἀριθμῶν* b o, > p v | 12 *Μαριὰμ* b o : *μαρία* rel | *ὡς ἑλληνοκοίτην* (*ἐνδηνοκ.* o, *ἐνδεινοκ.* b) b d o a² i. m. A cf. D : > a h p v | *ὀνειδίσασαν* b o | *Μωσῆν* b d o p v : *μωσεῖ* h, *μωϋσεῖ* a | 13 *ἐξεβλήθη* b, *ἐκβλη* o | *ἔλεγεν* : *εἶπεν* p v | 14 *ὁ καὶ* d h o A : *καὶ ὁ* b, *καὶ* a p v | 15 *δὲ* > a h | *Ἰούδα* + *καὶ* b d o | 16 *προσ. ἦν* : *πρόσῆν* o | *ἦν* > a | 17 [*κω*]*λυόμενος* : incipit codex e | *ἀρχιερέως* a h : *ἱερέως* rel | *ὀγδοήκοντα* : *π* a | 18 *λέπρα* b o p | 19 *κύριος* : *θεὸς* b o

II. Et mala loquebantur de Mose, III. qui omnia illa prodigia et signa populo operatus erat per Deum, qui praeclara illa ac mirabilia opera in eorum beneficium perfecerat, qui Aegyptiis decem plagas intulerat, qui mare arundineum diviserat, ita ut quasi murus

3 Exod. 7—12. — 4 Exod. 14.

1 ἀγαπητοί : ἀδελφοὶ b o a² i. m. | στασιασάντων a h : στασιαστῶν (-οστῶν b o) rel | 4 ἱερωσύνη > o | ἄμεινον b h o | περί : ἐστιν b, > o | 5 ἐχούσῃ b | καὶ > b | 6 αὐτοματεῖν a o, corr a² | εἴπερ b e | ὁ τῇ : ὅτι a b d e o | 7 οὐδεὶς b h o | γὰρ + ὁ p v | ἀβεδαδὰν a e, ἀβεδδὰδαδ b o | 8 οὐδὲ a h | 9 μωσεῖ h p v | 12 σου καὶ > b o | 13 ἀβεδδᾶ b o | φησὶ post δᾶδ d | μέρος a | 14 ἀνάξιος παθῶν b e o | 15 ὅτι > h | 17 ἀβιρῶν d e semper | κορῖται b d e v fere semper | 18 Μωσεῖ > p v | Αἰγύπτου + καὶ h | 19 μέλι . . . γάλα ∾ d | καὶ τί > b o | 21 Κορεῖται : + πάλιν d o, λέγωντες b | μωσῆ b e p v | 22 μόνος e | τί > d e p v | 22/23 δέδωκεν — Ἀαρὼν > b o | 23 ἱερατεύειν b o | 24 μόνος : οὐχὶ πᾶσα ἡ συναγωγὴ κῦ ἁγία b o | πρὸ τούτων : πρῶτον b o | 25 ἡμᾶς b d e o p : ἡμῶν a h v LXX | 26 μωσῆ b d p | 27 πάντας + ἀνθρώπους b d e o s | πιστῷ + καὶ ἠτίμασαν τὸν τηλικοῦτον ἄνδρα οἱ ἀχαριστότατοι, τὸν νομοθέτην, τὸν φύλακα, τὸν ἀρχιερέα καὶ βασιλέα, τὸν μύστην τῶν θείων, τὸν ὡς δημιουργὸν τὰς τοῦ δημιουργοῦ ἐπιδειξάμενον ἐνεργείας, τὸν πραότατον, τὸν ἀτυφώτατον, τὸν καρτερικόν, τὸν φιλανθρωπότατον, τὸν πολλῶν κινδύνων αὐτοὺς ἀπαλλάξαντα καὶ διαφόρων θανάτων αὐτοὺς ῥυσάμενον τῇ παρ'

III, 1. Similiter Aphraates Hom. IV, 5 ed. Bert p. 57.

* * *

II. *Ὅτι οὔτε βασιλείᾳ οὔτε ἱερωσύνῃ θεμιτὸν ἐπανίστασθαι.* Quod neque regno neque sacerdotio fas sit insurgere.

1. Cf. Ps.-Ign. Smyrn. 9, 3. — *ἱερωσύνη βασιλείας ἀμείνων*] Cf. Chrysost. In illud vidi Dominum hom. IV, 5 (ed. Bened. VI, 127).

2—4. Cf. Ps.-Ign. Magn. 3, 9. 10.

III. *Περὶ τῆς Μωσέως ἀρετῆς καὶ ἀπιστίας τοῦ (τῶν a) Ἰουδαίων ἔθνους, καὶ ὧν ὁ θεὸς ἐθαυματούργησε δι' αὐτοῦ.* De virtute Mosis et de infidelitate gentis Iudaeorum et de miraculis, quae Deus per illum edidit.

1. Cf. Acta Pilati c. 9, 2 ed. Tischendorf. — *Μωσεῖ τῷ . . τὸν κτλ.*] Inconcinnitas orationis e Didascalia explicatur, quae c. 2 (C. A. c. 2, 3; 3, 1) legebat: *καὶ ἐκακολόγουν Μωσῆν τὸν κτλ.* Constitutor pluribus insurrectionis exemplis interpolatis ad Mosem revertens c. 3, 1 primo scripsit: *καὶ ἐπανέστησαν Μωσεῖ — πιστῷ*, deinde autem Didascaliam verbotenus secutus est disparitatem casuum neglegens. Altera ex parte inconcinnitas orationis explicat interpolationem in codice a institutam. Illa offensus librarius textum sibi propositum plura inserens corrigere studuit, cum in codicibus d e p casus mutaretur ac accusativo dativus substitueretur. — *τὸν τοσαῦτα κτλ.*] Haec Mosis prodigia repetuntur c. 20, 6; VIII, 12, 26. Verba *τὸν τοσαῦτα — πεποιηκότα* leguntur etiam VIII, 1, 6. Cf. Iust.

II. Προσέχωμεν οὖν, ἀγαπητοί, τί τὸ κλέος τῶν στασιασάντων καὶ ποταπὴ ἡ ἀπόφασις αὐτῶν. εἰ γὰρ ὁ βασιλεῦσιν ἐπεγειρόμενος κολάσεως ἄξιος, κἂν υἱὸς ᾖ, κἂν φίλος, πόσῳ μᾶλλον ὁ ἱερεῦσιν ἐπανιστάμενος; ὅσῳ γὰρ ἱερωσύνη βασιλείας ἀμείνων, περὶ ψυχῆς ἔχουσα τὸν ἀγῶνα, τοσούτῳ καὶ βαρυτέραν ἔχει τὴν τιμωρίαν ὁ ταύτῃ τολμήσας ἀντομματεῖν, ἤπερ ὁ τῇ βασιλείᾳ. 2. καίτοιγε οὐδὲ εἷς ἀτιμώρητος· οὔτε γὰρ Ἀβεσσαλὼμ καὶ Ἀβεδδαδὰν ἔμειναν ἀτιμώρητοι, οὔτε Κορὲ καὶ Δαθάν. οἱ μὲν γὰρ τῷ Δαυὶδ περὶ βασιλείας, οἱ δὲ τῷ Μωϋσεῖ περὶ πρωτείων ἐπανέστησαν ἁμιλλώμενοι. 3. καὶ ἐκακολόγουν ὁ μὲν Ἀβεσσαλὼμ Δαυὶδ τὸν πατέρα ὡς ἄδικον κριτήν, λέγων ἑκάστῳ· „Οἱ λόγοι σου καλοί, καὶ οὐκ ἔστιν ὁ ἀκουσόμενός σου καὶ δικαιώσας σε· τίς με ποιήσει ἄρχοντα“; 4. ὁ δὲ Ἀβεδδαδάν· „Οὐκ ἔστιν μοι, φησί, μερὶς ἐν Δαυὶδ οὐδὲ κληρονομία ἐν υἱῷ Ἰεσσαί“, δῆλον ὡς ἀναξιοπαθῶν ἄρχεσθαι ὑπὸ Δαυίδ, περὶ οὗ εἶπεν ὁ θεός, ὅτι „εὗρον Δαυὶδ τὸν τοῦ Ἰεσσαὶ ἄνδρα κατὰ τὴν καρδίαν μου, ὃς ποιήσει πάντα τὰ θελήματά μου“· 5. ὁ δὲ Δαθὰν καὶ Ἀβειρὼν καὶ οἱ Κορεῖται λέγοντες Μωσεῖ· „Μὴ μικρόν, ὅτι ἀνήγαγες ἡμᾶς ἐκ γῆς Αἰγύπτου, ἐκ γῆς ῥεούσης μέλι καὶ γάλα; καὶ τί ὅτι ἐξέκοψας τοὺς ὀφθαλμοὺς ἡμῶν; καὶ σὺ ἄρχεις ἡμῶν“; καὶ ἐπισυνέστησαν ἐπ' αὐτὸν ἐκκλησίαν μεγάλην· 6. καὶ οἱ Κορεῖται· „Μὴ Μωσεῖ λελάληκεν μόνῳ ὁ θεός; τί ὅτι τῷ Ἀαρὼν δέδωκεν τὴν ἀρχιερωσύνην μόνῳ; οὐχὶ πᾶσα ἡ συναγωγὴ κυρίου ἁγία; καὶ τί ὅτι Ἀαρὼν ἱερατεύει μόνος“; 7. καὶ πρὸ τούτων ἄλλος τις ἔλεγεν· „Τίς σε κατέστησεν ἄρχοντα καὶ δικαστὴν ἐφ' ἡμᾶς“;

III. Καὶ ἐπανέστησαν Μωσεῖ τῷ τοῦ θεοῦ θεράποντι, τῷ παρὰ πάντας πραοτάτῳ καὶ πιστῷ, τὸν τοσαῦτα παρὰ θεοῦ σημεῖα καὶ τέρατα τῷ λαῷ πεποιηκότα, τὸν τὰ ἔνδοξα καὶ θαυμαστὰ ἔργα εἰς εὐεργεσίαν αὐτῶν τετελεκότα, τὸν ἐπ' Αἰγυπτίους δεκάπληγον πεπληρωκότα, τὸν τὴν ἐρυθρὰν θάλασσαν διηρηκότα

7 II Reg. 18—20. — 8 Num. 16. — 11 II Reg. 15, 3. 4. — 13 II Reg. 20, 1. — 15 Act. 13, 22. — 18 Num. 16, 13. 14. — 21 Num. 12, 2. — 22 Num. 16, 3. — 24 Exod. 2, 14. — 26 Num. 12, 3. — 29 Ex. 7—12. — 30 Ex. 14.

ἑαυτοῦ ὁσιότητι a | 27/28 τῷ .. πεποιηκότι d e p s, et similiter in sequentibus τῷ pro τόν | 27 τοιαῦτα d e p s v | παρὰ θεοῦ > h | 28 ἔνδοξα + τε p v | καὶ sec > h | 28/29 θαυμάσια h | 29 εἰς + εὐφροσύνην καὶ s | 29/30 τὸν ἐπ' Αἰγ. δ. πεπλ.. > p v | 29 Αἰγυπτίοις d | 30 διερρηχότι d s, διερρικῶτα b

aquae hinc inde starent, et quasi per desertum siccum populum duxerat atque demerserat inimicos eorum et qui ipsis mala fecerant et omnes, qui cum eis erant; qui fontem aquae eis reddiderat dulcem et ex petra dura eis elicuerat rivum, ita ut biberent et satiarentur; qui e caelo eis mannam deduxerat et una cum manna eis carnem dederat, qui columnam ignis in nocte in illuminationem et deductionem eis tribuerat et in die nubem in umbraculum, qui in deserto eis manum porrexit in constitutionem legis tribuitque decem verba Dei. 2. Et mala loquebantur de amico et servo bono Domini Dei, gloriantes in iustitia et exsultantes sanctitate et ostentantes munditiam ac fallaciter prae se ferentes religionem. Et ita tanquam mundi et diligenter sanctitatem observantes locuti sunt: Nolumus inquinari cum Mose et cum populo, qui cum eo est, quia immundi sunt. 3. Et surrexerunt ducenti quinquaginta viri et abduxerunt, ita ut deficerent a magistro Mose, quasi de se sentientes, se Deum magis glorificare eique studiosius servire; per multitudinem enim populi illam praedictam unum turibulum turis Deo Domino offerebatur, schismatici vero illi, ducenti quinquaginta cum ducibus suis, offerebant unusquisque eorum unum turibulum turis, ducenta quinquaginta turibula, quasi magis pii et mundi et industrii essent quam Moses et Aaron et populus, qui cum eis erat. 4. Neque eis profuit multitudo ministerii ipsorum schismatici, sed *exarsit ignis a Domino eosque consumsit, et combusti sunt viri illi ducenti quinquaginta, turibula manibus suis tenentes; et terra aperuit os suum ac devoravit Corach et Dathan et Abirom ac tabernacula eorum et instrumenta et omnia, quae cum eis erant, descenderuntque vivi in infernum ad supplicium.* Et sic devorati sunt per terram principes erroris schismatis, et viri illi ducenti quinquaginta, qui erraverant, igne combusti sunt populo universo vidente. 5. Multitudini vero populi Dominus pepercit, in quibus erant multa peccata; Dominus unumquemque secundum opera ipsius iudicabat et magno populi numero pepercit; illos autem, qui se putabant mundos ac sanctos esse ac plus ministrare, devoravit ignis, quoniam in schismate erant. 6. *Et locutus est Dominus ad Mosem et ad Aaron: Tollite turibula aenea ex focis et reddite ea laminas*

3 Ex. 15, 25; 17, 6. — 5 Ex. 16. — 6 Ex. 13, 21. — 8 Ex. 20—40. — 14 Num. 16. — 23 Num. 16, 35. — 24 Num. 16, 32. 33. — 34 Num. 16, 36—38.

καὶ ὡς τεῖχος τὰ ὕδατα ἔνθεν καὶ ἔνθεν διαστήσαντα καὶ ὡς δι' ἐρήμου ξηρᾶς τὸν λαὸν ἀγηοχότα καὶ βυθίσαντα Φαραὼ καὶ τοὺς Αἰγυπτίους καὶ πάντας τοὺς παρ' αὐτῶν μετ' αὐτῶν, τὸν γλυκάναντα πηγὴν αὐτοῖς διὰ ξύλου καὶ ἐκ πέτρας ἀκροτόμου προαγαγόντα αὐτοῖς ὕδωρ διψῶσιν, τὸν ἐξ οὐρανοῦ μαννοδοτήσαντα αὐτοῖς καὶ ἐξ ἀέρος κρεοδοτήσαντα, τὸν στῦλον πυρὸς ἐν νυκτὶ εἰς φωτισμὸν καὶ ὁδηγίαν παρεχόμενον αὐτοῖς καὶ στῦλον νεφέλης εἰς σκιασμὸν ἡμέρας διὰ τὸν ἐξ ἡλίου φλογμόν, τὸν νόμον θεοῦ ἐκ στόματος καὶ χειρὸς καὶ γραφῆς θεοῦ ἐν πλαξὶ λιθίναις κεκολαμμένον παρασχόμενον αὐτοῖς τελείου ἀριθμοῦ δεκάλογον, „ᾧ ὁ θεὸς ἐνώπιος ἐνωπίῳ ὡμίλει, ὡσεί τις λαλήσαι πρὸς ἑαυτοῦ φίλον", περὶ οὗ εἶπεν· „Καὶ οὐκ ἀνέστη προφήτης ὡς Μωσῆς". 2. τούτῳ ἐπανέστησαν οἱ Κορεῖται καὶ οἱ Ῥουβηλῖται, καὶ λίθους ἔβαλον κατὰ τοῦ Μωσέως προσευχομένου καὶ λέγοντος· „Μὴ πρόσχῃς εἰς τὴν θυσίαν αὐτῶν", καὶ ὀφθεῖσα ἡ δόξα τοῦ θεοῦ τοὺς μὲν εἰς γῆν κατήνεγκεν, τοὺς δὲ πυρὶ κατέφλεξεν, καὶ οὕτως τοὺς ἀρχηγοὺς τῆς πλάνης τοῦ σχίσματος λέγοντας· „Δῶμεν ἀρχηγὸν ἑαυτοῖς", „ἤνοιξεν ἡ γῆ τὸ στόμα αὐτῆς καὶ κατέπιεν αὐτοὺς καὶ τὰς σκηνὰς αὐτῶν καὶ τὴν ἀποσκευὴν αὐτῶν, καὶ κατῆλθον εἰς ᾅδου ζῶντες, τοὺς δὲ Κορείτας ἀπώλεσεν διὰ πυρός".

3 Ex. 15, 25; 17, 6. — 5 Ex. 16. — 6 Ex. 13, 21. — 8 Ex. 20—40. — 10 Ex. 33, 11. — 12 Deut. 34, 10. — 14 Num. 16, 15. — 17 Num. 14, 4. — 18 Num. 16, 32. 33.

2 *ἀγηοχότα* a h : *ἠγηοχότα* (*-ότας* b o) rel | *βυθίσαντι* b d e o p | *καὶ* sec > b o | 4 *διά* : *μετὰ* p v | 4/5 *προαγ. αὐτοῖς* ∾ a | 5 *ὕδωρ διψ.* ∾ o | *ὕδωρ* > b | *μανναδωτήσαντα* o | 6 *αὐτοὺς* d e h | *κρεωλογήσαντα* a | *τὸν ἐν νυκτὶ στ. πυρὸς* d e, *τὸν ἐν ν. πῦρ* b o | 7 *παρεχόμενος* o, *παρασχομένω* d e | *αὐτοῖς* : post *ὁδηγίαν* b d e o | 10 *ἀριθμὸν* b | *δεκαλόγων* o | *ᾧ* : *ὡς* b o, *ὧν* d | 11 *ὁ* > b o | *ὡσεί* : *ὡς εἴπερ* e | *λαλήσαι* a h e : *-σει* b d o p v | *πρὸς* a h : + *τὸν* rel LXX | 13 *τοῦτο* e | *ῥουβουλῖται* d | 14 *ἔβαλλον* a d | *κατὰ τοῦ* a d : *κατ' αὐτοῦ* e h p v, *κατὰ* b o | 17 *σχίσματος* : + *τοὺς* h | 18 *ἀρχηγοὺς* o | *αὐτῆς* : *αὐτοῖς* o | 20 *κατῆλθον* a b o : *κατήλθοσαν* rel

Dialog. c. 131. — *τελείου ἀριθμοῦ δεκάλογον*] Origenes Selecta in Ierem. 32, 17: *Ὅρα .. τὸν δέκατον* (*ἀριθμὸν*) *τέλειον ὄντα καὶ οἰκεῖον θεοῦ· δεκάται γὰρ ἐν τῇ δεκάτῃ τῶν ἱλασμῶν ἀναφέρονται, καὶ δεκάλογος ἐν τῇ πρώτῃ νομοθεσίᾳ* (ed. Bened. III, 308).

tenues et obducite eis altare, ut videant filii Israel neque amplius ita faciant; et ignem alienum exstingue illic, quia turibula peccatorum sanctificavit in animis ipsorum. 7. Videamus ergo et animadvertamus, dilecti, finem schismatibus evenientem. Quamquam enim apparent tanquam mundi et sancti ac verecundi, consummatio finis eorum est in igne et in incendio aeterno. 8. Hoc igitur vobis terrorem iniciat, quod etiam ignis schismatis igne iudicatus est, non quia sanctificavit turibula, sed quia in animis suis ea sanctificaverunt; id est, quare ignis opus suum perficiebat, cum ipsi in cordibus et animis suis crederent, turibula sua sancta esse. 9. Decebat enim ignem ad ministerium praevaricationis et ad exacerbationem Dei adhibitum eis non oboedire, sed desinere eis servire vel exstingui neque comedere nec comburere nec consumere ea, quae imposita erant. Nunc autem cum voluntatem Domini Dei non faceret, sed oboediret schismati, ideo dictum est: *Et ignem alienum exstingue illic,* hoc est autem: Dominus ignem iudicat igne.

IV. Quodsi schismatibus illis, quae se Deum glorificare putant, haec comminatio et iudicium impositum est, quid eveniet haeresibus eum blasphemantibus? 2. Vos autem e scripturis oculis fidei videntes, *laminas aeneas altari affixas esse,* cavete, ne faciatis schismata neque incidatis in schismata; nam signum et similitudo interitus schismatum erant filii domus Corach et Dathan et Abirom, et omnis, qui eos imitatur, interibit instar eorum. 3. Cum igitur fideles sitis ac gnari, valde procul estote a schismatibus et ad ea ne accedite in aliqua re, quemadmodum Moses de eis dixit ad populum: *Separamini a viris illis duris neque accedite ad omnem rem, quam habent, ne intereatis cum eis in omnibus peccatis eorum.* Cumque exardesceret ira Domini super schismata, scriptum est: *Populus fugit eos atque dixerunt: ne et nos terra deglutiat cum eis.* 4. Ita igitur et vos, qui certamen facitis pro vita vestra, fugite schismata eosque reicite, qui ita facere volunt, quia novistis locum condemnationis eorum.

V. Quod vero ad haereses pertinet, neque nomina earum velitis audire nec contaminetis aures vestras, quia Deum non solum non glorificant, sed etiam blasphemant. [Itaque Domino non

12 Num. 16, 30. — 16 Num. 16, 37. — 21 Num. 16, 39. — 22 Num. 16, 38. — 27 Num. 16, 21. 26. — 30 Num. 16, 34.

IV. *Εἰ οὖν τοῖς διὰ φιλαρχίαν ἀποσχίσασιν παραυτίκα θεὸς ἐπήγαγεν τὴν τιμωρίαν, πόσῳ μᾶλλον τοῖς αἱρέσεων ἀσεβῶν καθηγησαμένοις; οὐ σφοδροτέραν ἐπάξει τὴν τίσιν βλασφημοῦσιν αὐτοῦ τὴν πρόνοιαν ἢ τὴν δημιουργίαν; 2. ἀλλ' ὑμεῖς, ἀδελφοί, ἐκ τῆς γραφῆς παιδευόμενοι, φυλάσσεσθε μὴ ποιεῖν τὰ σχίσματα τῆς γνώμης μήτε μὴν τῆς ἑνώσεως ὑμῶν, ὅτι σκοποὶ ἀπωλείας οἱ δόξης ἀθεμίτου ἄρξαντες καθίστανται τοῖς λαοῖς. 3. ὁμοίως καὶ οἱ λαϊκοί, τοῖς τῇ γνώμῃ τοῦ θεοῦ ἐναντία δογματίσασιν μὴ πλησιάζετε μηδὲ κοινωνοὶ τῆς ἀσεβείας αὐτῶν γίνεσθε, λέγει γὰρ καὶ ὁ θεός· „Ἀποσχίσθητε ἐκ μέσου τῶν ἀνδρῶν τούτων, ἵνα μὴ συναπόλησθε αὐτοῖς", καὶ πάλιν· „Ἐξέλθετε ἐκ μέσου αὐτῶν, καὶ ἀφορίσθητε, λέγει κύριος, καὶ ἀκαθάρτου μὴ ἅπτεσθε, κἀγὼ εἰσδέξομαι ὑμᾶς".*

V. *Φευκτέοι γάρ εἰσιν ὡς ἀληθῶς οἱ βλασφημοῦντες θεόν· οἱ μὲν γὰρ πλεῖστοι τῶν ἀσεβῶν ἄγνοιαν ἔχουσιν θεοῦ, οὗτοι δὲ κακόνοιαν ὡς θεομάχοι νοσοῦσιν· ἐκ γὰρ τῆς κακίας τῶν αἱρε-*

10 Num. 16, 21. 26. — 11 II Cor. 6, 17; Ies. 52, 1.

1 *θεός* : *ὁ θ.* b d e o | 2 *τὴν* > d | 3 *καθηγουμένοις* b e o a² i. m. | *τίσιν* : *κρίσιν* b e o d i. m. | *βλασφημούσαις* a (*-σιν* a²) v, *-σης* b o | 4 *ἀλλὰ* o | 6 *ὑμῶν* : *αὐτῶν* d e p v | 7 *καθίστανται* > b o | 10 *καὶ* > a d o | 12 *καὶ* pr > a | *λέγει κύριος* > d e p v | 14 *φευκταῖοι* a h p | *οἱ* > b d e o | 15 *τε* o

2/3 et ignem — ipsorum > Sm | 3 ipsorum : + igne Dominus iudicat ignem eo, quod ignis a Domino egressus est ac combussit eos, qui tus obtulerunt potestate non accepta Sp i. m. | 25/2 et ad ea — inscitiam : et offensionibus et divisionibus, sicut Dominus noster dixit: Vae homini, per quem scandalum venit; rectum et melius est ei, ut mola asinaria suspendatur in collo eius et demergatur in mare (Mt. 18, 7. 6) Sm | 36/1 itaque — laudes S i. m., locus glossa esse videtur

8. Cf. Orig. In Num. hom. IX, 1.

* * *

IV. *Ὅτι ἀποσχίζει οὐχ ὁ τῶν ἀσεβῶν χωριζόμενος, ἀλλ' ὁ τῶν εὐσεβῶν ἀφιστάμενος.* Quod schisma facit, non qui se separat ab impiis, sed qui a piis abscedit.

V. *Τίνος χάριν ἀπεβλήθη ὁ ψευδώνυμος Ἰσραήλ, ἀπόδειξις ἐκ προφητικῶν προρρήσεων.* Qua de causa reiectus fuerit Israel falso nominatus, demonstratur ex propheticis praedictionibus.

1. Cf. Ps.-Ign. Philad. 2, 1.

placent haereticorum precationes neque orationes nec laudes.] 2. Propterea gentiles iudicantur ob inscitiam, haeretici vero tanquam adversarii Dei condemnantur, quemadmodum et Dominus et salvator noster Iesus dixit: *Erunt haereses ac schismata;* et iterum: *Vae mundo a scandalis; necesse est enim, ut veniant scandala et schismata; verumtamen vae homini, per quem veniunt.* 3. Tunc igitur audivimus, nunc vero etiam videmus, quemadmodum et scriptura tradit per Ieremiam dicens: *Pollutio egressa est super omnem terram.* Et hae pollutiones haereseum egressae sunt erantque quasi ad confirmanda corda nostra et ad fidem nostram corroborandam, quod, quae antea sunt dicta, vera sunt; ecce enim, facta et impleta sunt. 4. Omne enim opus Domini Dei a populo transivit ad ecclesiam per nos apostolos, atque populum removit ac reliquit, sicut scriptum est in Iesaia: *Reliquit populum suum, domum Iacob, et relicta est Ierusalem et Iuda cecidit, et linguae eorum in iniquitate sunt neque oboediunt Domino; et relinquam vineam; et ecce, relinquetur domus vestra deserta.* 5. Reliquit ergo populum illum et implevit ecclesiam ac reputavit eam quasi montem habitationis et thronum gloriae et domum excelsam, quemadmodum dixit in David: *Mons Dei, mons pinguis, mons cacuminum; quid putatis esse montem cacuminum? Mons ille, quem elegit Deus sedere in eo; Dominus in eo habitabit in saeculum.* Videtis ergo, quomodo aliis dicat: *Quid putatis?* Eis scilicet, qui errant putantes, alias esse ecclesias. Namque una est, quae est mons habitationis Dei. 6. Et in Iesaia iterum dixit: *Fiet in diebus novissimis, constitutus erit mons domus Domini Dei Iacob in vertice montium et excelsior collibus, et adspicient ad eum omnes gentes, et venient gentes multae et dicent: venite, ascendamus ad montem Domini et ad domum Dei Iacob, et docebit nos viam suam et ambulabimus in ea.* Et iterum dixit: *Fient signa et prodigia in populo a Domino Sabaoth et eo, qui habitat in monte Sion.* Et in Ieremia iterum dixit: *Thronus excelsus locus sanctificationis nostrae.* 7. Quia igitur populum reli-

4 Mt. 24, 11. 24; I Cor. 11, 18. 19. — 5 Mt. 18, 7. — 8 Ier. 23, 15. — 14 Ies. 2, 6; 3, 8; 5, 6. 9. — 17 Mt. 23, 38. — 20 Ps. 67, 16. 17. — 25 Ies. 2, 2. 3. — 30 Ies. 8, 18. — 31 Ier. 17, 12.

17 deserta : + significat Deum reliquisse populum Iudaeorum et templum atque venisse ad ecclesiam gentium Sp, lemma in textu insertum | 24 una + ecclesia Sm

σιωτῶν „ἐξῆλθεν μόλυσμα ἐπὶ πᾶσαν τὴν γῆν“, ὥς φησιν Ἱερεμίας ὁ προφήτης. 2. ἀποβληθείσης γὰρ τῆς συναγωγῆς τῆς πονηρᾶς ὑπὸ κυρίου τοῦ θεοῦ καὶ τοῦ οἴκου ἀπορριφέντος ὑπ' αὐτοῦ, καθώς πού φησιν· „Ἐγκαταλέλοιπα τὸν οἶκόν μου, ἀφῆκα τὴν κληρονομίαν μου“, καὶ πάλιν· „Ἀνήσω τὸν ἀμπελῶνά μου, καὶ οὐ μὴ τμηθῇ οὐδ' οὐ μὴ σκαφῇ, καὶ ἀναβήσεται εἰς αὐτὸν ὡς εἰς χέρσον ἄκανθα, καὶ ταῖς νεφέλαις ἐντελοῦμαι τοῦ μὴ βρέξαι εἰς αὐτὸν ὑετόν“· 3. ἐγκαταλιπὼν οὖν τὸν λαὸν „ὡς σκηνὴν ἐν ἀμπελῶνι καὶ ὡς ὀπωροφυλάκιον ἐν σικυηλάτῳ, ὡς πόλιν πολιορκουμένην“, περιελὼν δὲ ἀπ' αὐτῶν καὶ τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον καὶ τὸν προφητικὸν ὑετόν, ἐπλήρωσεν τὴν αὐτοῦ ἐκκλησίαν πνευματικῆς χάριτος ὡς ποταμὸν Αἰγύπτου ἐν ἡμέραις νέων, καὶ ὑπερύψωσεν αὐτὴν ὡς οἶκον ἐπ' ὄρους ἢ ὡς ὄρος ὑπερφερές, ὡς „ὄρος τετυρωμένον καὶ ὄρος πῖον, ἐν ᾧ εὐδόκησεν ὁ θεὸς κατοικεῖν ἐν αὐτῷ· καὶ γὰρ ὁ κύριος κατασκηνώσει εἰς τέλος“, καὶ ἐν τῷ Ἱερεμίᾳ λέγει· „Θρόνος δόξης ὑψωμένος ἁγίασμα ἡμῶν“, καὶ

---

1 Ier. 23, 15. — 4 Ier. 12, 7. — 5 Ies. 5, 6. — 8 Ies. 1, 8. — 12 Sir. 24, 25. — 14 Ps. 67, 16. 17. — 16 Ier. 17, 12.

---

3 *τοῦ* pr > h | 4 *καθὰ* o | *φησιν* + *ἱερεμίας* d e | *μου* + *καὶ* h p v | *ἀφῆκα* > p v | 5 *πάλιν* + *ἡσαίας* d e a² i. m. | *μου* + *ἡσαΐας* b o | 6 *οὐ* : *οὐδὲ* h | *οὐδ' οὐ* : *οὐδὲ* h, *καὶ οὐ* e, *καὶ οὐδὲ* b | 7 *εἰ* h | *τοῦ μὴ βρ.* : *καὶ οὐ μὴ βρέξει* b o | 8 *εἰς αὐτόν* : post *ὑετὸν* p v, + *τὸν* e, > o | *ἐν* > o | 9 *σικυλάτω* a, *συκηϊλάτω* h, *συκηλιάτω* e, *συκῇ ἠλάτω* b | *ὡς* : *καὶ ὡς* a | 10 *δ'* d | *ἀπ'* > p v | 11 *αὐτοῦ τὴν ἐκκλ.* h | *ἑαυτοῦ* d | 12 *νέων* : *πολλαῖς* h | 12/13 *ὕψωσεν* p v | 14 *καί* + *ὡς* v h i. m. | *ποίων* o | *ηὐδόκησεν* b h o | 16/1 *θρόνος — λέγει* > o

---

V, 2. *erunt h. ac schismata*] Haec verba tanquam dictum Domini etiam Iustinus Dialog. c. 35 et Didymus De trinitate III, 22 proferunt. Iustinus insuper Dial. c. 51 ad dictum alludit Dominum inducens dicentem: *γενήσεσθαι αἱρέσεις καὶ ψευδοπροφήτας ἐπὶ τῷ ὀνόματι αὐτοῦ.* Similia tradit Ps.-Clemens Hom. XVI, 21 scribens: *ἔσονται γάρ, ὡς ὁ κύριος εἶπεν, ψευδαπόστολοι, ψευδεῖς προφῆται, αἱρέσεις, φιλαρχίαι.* Resch, Agrapha 1889 p. 173—178, dictum ex Evangelio apocrypho desumptum esse putat. Mihi potius verbis Domini Matth. 24, 11. 24: *ἐγερθήσονται γὰρ ψευδόχριστοι καὶ ψευδοπροφῆται,* et verbis Pauli I Cor. 11, 18. 19, ubi de schismatibus inter Corinthios apostolus loquens addit: *δεῖ γὰρ καὶ αἱρέσεις ἐν ὑμῖν εἶναι,* combinatis ortum esse videtur. Cf. Funk, *Die Apost. Konstitutionen* p. 72—74; *Theol. Quartalschrift* 1892 p. 175. Ropes, *Die Sprüche Jesu* 1896 p. 96.

* * *

3. Cf. Orig. in Matth. tom. XIV c. 19 ed. Lommatzsch III, 312.

quit, templum quoque dimisit desolatum, *velum scindens* et auferens ab eo spiritum sanctum eumque emittens in eos, qui ex gentibus crediderunt, sicut dixit per Ioel: *Effundam de spiritu meo super omnem carnem.* Abstulit enim spiritum sanctum et virtutem verbi et omne ministerium a populo illo idque collocavit in ecclesia sua. 8. Secundum igitur hanc similitudinem etiam satanas tentator abiit ab illo populo venitque super ecclesiam, et abhinc non amplius tentabit illum populum, quia per opera sua mala ceciderunt in manus ipsius, sed paratus est ecclesiam tentare ibique operari et inducere super eam afflictiones et persecutiones et blasphemias et haereses et schismata.

VI. Et olim in illo tempore haereses ac schismata in illo

---

1 Mt. 27, 51. — 3 Ioel 2, 28.

---

6 satanas : + indicat etiam satanam populum Iudaeorum reliquisse neque amplius eos tentaturum esse atque venisse super ecclesiam S, lemma ut supra

---

1 *λέγει* + *καὶ* a | 2 *ἄκρων* a b h o : *ἄκρου* d e p v LXX | 3 *ἐπάνω* p v | 4 *ἔρημον* + *καὶ* b h o | 5 *τοῦ ναοῦ* > p v | 6 *ὑμῖν* > h | 7 *Ἰωὴλ* + *τοῦ προφήτου* b d e o A | 8 *ταῦτα* : *σου τάδε* b o | *ὁ θεός* : *κύριος* b o | 9 *οἱ* > b e o | 11 *ἐνύπνια* > e | 13 *καὶ* > b o | 14 *ἡμᾶς* b d | 15 *ἡμῖν* b o | 17 *ἐπειγάγετο* b o | 18 *γὰρ* + *καὶ* h p v | 19 *τοῦ μεγάλου ἀρχιερέως* b o | *τῷ* > o | *τῷ τοῦ* : ∾ h, > b | *Ἰωσεδὲκ* + *βραχῆ* (-*χὶ* o) b o a² i. m | 20 *ἐκλίπῃ* a d i. m. | 22 *αὐτὸν* a | *ἐπιτιμήσει* h | *ἐν* > d e p v | *κύριος* post *ἐπιτιμήσαι* a d p v LXX | 22/23 *καὶ ἐπ. — ἐν σοὶ* > b o | 23 *οὐχ'* h | 24 *τοῦτο* (*τοῦτον* a² i. m.) + *τὸ* p v | *ὁ εἰπών* : *εἰπῶς* b o | 25 *περίελε* b o |

5—7. Cf. Ps.-Ign. Smyrn. 7, 1.

VI. *Ὅτι καὶ παρὰ Ἰουδαίοις συνέστη θεομισὴς διδασκαλία διαφόρων αἱρέσεων.* Quod etiam apud Iudaeos exstiterit diversarum haereseum odiosa Deo doctrina.

1—8. Cf. Ps.-Ign. Philipp. 4; Philad. 6, 3. De sectis Iudaeorum inter veteres etiam disputant Hegesippus apud Eus. H. E. IV, 22, 6, Ephraemus in appendice Expositionis Evangelii concordantis ed. Moesinger 1876 p. 287, Epiphanius H. 14—20, H. 10—13 praeterea quatuor haereses Samaritanorum recensens, Philastrius De haer. c. 1—28, Ps.-Hieronymus Indiculus de haeresibus, Isidorus Orig. VIII, 5.

3. *Φαρισαῖοι οἱ τύχῃ κτλ.*] Hieronymus Adv. Pelag. II, 25: Pharisaeorum est hoc supercilium, ut peccata propriae voluntatis referant ad conditoris iniuriam et illius iustitiam calumnientur. Iosephus Antiquit. XIII, 2 docet, eos fato tribuere, quaecunque geruntur, nec tamen homini voluntatis assensum adimere, dicentes, omnia quidem ex Dei consilio fieri, in homine autem esse voluntatem accedendi ad virtutem aut vitium.

ἐν Ἠσαΐᾳ λέγει· „Ἔσται ἐν ταῖς ἐσχάταις ἡμέραις ἐμφανὲς τὸ ὄρος κυρίου, καὶ ὁ οἶκος τοῦ θεοῦ ἐπ' ἄκρων τῶν ὀρέων, καὶ ὑψωθήσεται ὑπεράνω τῶν βουνῶν“. 4. ἐπεὶ οὖν καὶ τὸν λαὸν ἐγκατέλιπεν, καὶ τὸν ναὸν ἀφῆκεν ἔρημον, „σχίσας τὸ καταπέτασμα τοῦ ναοῦ“ καὶ λαβὼν ἀπ' αὐτῶν τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον· „Ἰδοὺ“ γάρ, φησίν, „ἀφίεται ὑμῖν ὁ οἶκος ὑμῶν ἔρημος“, καὶ δοὺς ἐφ' ὑμᾶς τοὺς ἐξ ἐθνῶν τὴν πνευματικὴν χάριν, ὡς λέγει διὰ Ἰωήλ· „Καὶ ἔσται μετὰ ταῦτα“, λέγει ὁ θεός, καὶ „ἐκχεῶ ἀπὸ τοῦ πνεύματός μου ἐπὶ πᾶσαν σάρκα, καὶ προφητεύσουσιν οἱ υἱοὶ ὑμῶν, καὶ αἱ θυγατέρες ὑμῶν ὁράσεις ὄψονται, καὶ οἱ πρεσβύτεροι ὑμῶν ἐνύπνια ἐνυπνιασθήσονται“· πᾶσαν γὰρ δύναμιν λόγου καὶ ἐνέργειαν καὶ τὴν τοιάνδε ἐπισκοπὴν ἀπάρας ὁ θεὸς ἐκ τοῦ λαοῦ, εἰς ὑμᾶς τοὺς ἐξ ἐθνῶν ἔθετο. 5. διὰ γὰρ τοῦτο ζηλώσας καὶ ὁ διάβολος τὴν ἁγίαν τοῦ θεοῦ ἐκκλησίαν μετέστη εἰς ὑμᾶς, ἐπεγείρας ὑμῖν θλίψεις, διωγμούς, ἀκαταστασίας, βλασφημίας, σχίσματα, αἱρέσεις· ἐκεῖνον γὰρ τὸν λαὸν διὰ τῆς χριστοκτονίας εἰς ἑαυτὸν ὑπηγάγετο, ὑμᾶς δὲ ἀποστάντας αὐτοῦ τῆς ματαιότητος ἄλλοτε ἄλλως πειράζει, ὡς καὶ τὸν μακάριον Ἰώβ. 6. καὶ γὰρ τῷ μεγάλῳ ἀρχιερεῖ Ἰησοῦ τῷ τοῦ Ἰωσεδὲκ ἀντέκειτο, καὶ ἡμᾶς πολλάκις ἐξῃτήσατο ἐξυδαρωθῆναι, ὅπως ἐκλείπῃ ἡ πίστις ἡμῶν. 7. ἀλλ' ὁ ἡμέτερος κύριος καὶ διδάσκαλος, ἐν δίκῃ καταστήσας αὐτόν, ἔλεγεν αὐτῷ· „Ἐπιτιμήσαι ἐν σοὶ κύριος, διάβολε, καὶ ἐπιτιμήσαι κύριος ἐν σοὶ ὁ ἐκλεξάμενος τὴν Ἱερουσαλήμ· οὐκ ἰδοὺ τοῦτο ἐξεσπασμένον ὡς δαλός“; καὶ ὁ εἰπὼν τότε τοῖς παρεστῶσιν τῷ ἀρχιερεῖ· „Περιέλετε τὰ ἱμάτια τὰ ῥυπαρὰ ἀπ' αὐτοῦ“, καὶ ἐπειπών· „Ἰδοὺ ἀφῄρηκα τὰς ἀνομίας σου ἀπὸ σοῦ“, οὗτος ἐρεῖ καὶ νῦν, ὡς καὶ πάλαι συνηθροισμένων ἡμῶν ἔλεγεν περὶ ἡμῶν, ὅτι „ἐδεήθην, ἵνα μὴ ἐκλίπῃ ἡ πίστις ὑμῶν“.

VI. Εἶχεν μὲν οὖν καὶ ὁ ἰουδαϊκὸς ὄχλος αἱρέσεις κακίας. 2. καὶ γὰρ καὶ Σαδδουκαῖοι ἐξ αὐτῶν οἱ μὴ ὁμολογοῦντες νεκρῶν ἀνάστασιν· 3. καὶ Φαρισαῖοι οἱ τύχῃ καὶ εἱμαρμένῃ ἐπιγράφοντες

1 Ies. 2, 2. — 4 Mt. 27, 51. — 6 Mt. 23, 38. — 8 Ioel 2, 28. — 18 Iob 1—2. — 19 Zach. 3, 1. — 21 Luc. 22, 31. 32. — 22 Zach. 3, 2. — 25 Zach. 3, 4. — 28 Luc. 22, 32. — 30 Act. 5, 17; Mt. 22, 23.

26 *ἀπὸ σοῦ* > b o | *οὕτως* h | 27 *ἐρεῖ — ὡς καί* : *καὶ νῦν ἐρεῖ καὶ ὡς* d | *καὶ* sec > h | 28 *ὑμῶν* b | *ἐκλείπῃ* h v | *ἡμῶν* b | 29 *εἶχεν κτλ.* : inscripsit *περὶ αἱρέσεων* o | *μὲν* > b | 30 *οἱ μὴ ὁμολ.* : *ὑμνολογοῦντες* b o

populo erant; nunc vero satanas machinatione mala filios ecclesiae eiecit et operatus est haereses et schismata.

VII. Initium haereseum autem sic erat. Simonem quemdam magnum invasit satanas, qui minister ipsius iam pridem fuit. 2. Cumque nos gratia Domini Dei nostri et virtute spiritus sancti

1 *Μασβοθαῖοι* e i. m. : *μασβοηθαῖοι* e i. t., *βασμοθαῖοι* d v, *βασμοθέοι* h, *βασμώθεοι* a p, *μασμωθέοι* b o, *μ* et *β* facillime confundi potuerunt | 2 *δὲ* > b o | 3 *καὶ Ἡμεροβ.* : inscripsit o *περὶ τῶν βαπτιζωμένων αἱρετικῶν καθ' ἡμέραν,* et perrexit *εἰσὺν γὰρ καὶ ἡμερ.* | 4 *βαπτίσονται* p v | 6 *καθάρωσιν* : *καθαρίσωσιν* b o e i. m. | *οὐδὲν* o | 7 *βιωναῖοι* d | *τόν* : *οἱ τὸν* h | *υἱόν* : *χ̄ν* b o | 11 *Ἐσσαῖοι* : *ἔνθεοι* b o | *οὖν* > d | *λαῷ* > b o |

4. Masbothaeorum inter veteres non solum auctores ad v. 1—8 laudati praeter Epiphanium, sed etiam Theodoretus Haeret. fab. I, 1 et Sophronius Ep. ad Sergium (Hard. Coll. concil. III, 1287) mentionem faciunt. Nomen difficillimum est ad explicandum. Cf. quae exponunt W. Brandt, *Die mandäische Religion* 1889 p. 180; Lagarde, *Mitteilungen* IV (1891), 137—140, Hilgenfeld, *Zeitschrift für wissenschaftl. Theologie* 1905 p. 48. — *ἐξ αὐτομάτου κτλ.*] Cf. VIII, 12, 25. Clem. Hom. XI, 34: *αὐτοματισμὸς μὲν οὐκ ἔστιν, ἀλλὰ κατὰ πρόνοιαν διοικεῖται ὁ κόσμος.*

5. Cf. Epiph. H. 17. Iustinus Dial. c. 80 Hemerobaptistarum mentionem facit sub nomine Baptistarum. Ps.-Clemens Hom. I, 23 Ioannem Baptistam *ἡμεροβαπτιστὴν* appellat.

6. Quae et de tempore et de doctrina Ebionaeorum vel Ebionitarum dicuntur, probant, eos sectam non iudaicam, sed christianam esse. Cum autem non minus Iudaei essent quam Christiani, a Constitutore et Ephraemo l. c. illis adnumerantur.

7. *τὰ πάτρια φυλάσσοντες*] Similiter Philo Quod omnis probus liber c. 12 de Essaeis dicit: *τὸ ἠθικὸν εὖ μάλα διαπονοῦσιν, ἀλείπταις χρώμενοι τοῖς πατρίοις νόμοις,* et De vita contemplativa c. 3 de Therapeutis: *φιλοσοφοῦσι τὴν πάτριον φιλοσοφίαν.*

VII. *Ὁπόθεν ἐνέφυσαν αἱ αἱρέσεις, καὶ ὅστις αὐτῶν ἀρχηγὸς τῆς ἀσεβείας γεγένηται.* Unde prodierint haereses, et quis fuerit impietatis eorum dux et auctor.

1. De Simone mago praeter Actus apost. cf. Iust. Apol. I, 26. 54; Iren. Adv. haer. I, 23; Clem. Alex. Strom. VII, 17; Clem. Homil. passim; Eus. H. E. II, 1. 3 etc. — *ἀπὸ Γιτθῶν οὕτω κ. κ.*] Similiter Iustinus Apol. I, 26. — *ἐνδυσάμενος ὁ δ.*] Iustinus l. c.: *προεβάλλοντο οἱ δαίμονες ἀνθρώπους κτλ.*

2. *συναπόστολος*] Similiter Philippum diaconum appellant apostolum Tertullianus De bapt. c. 18; Chrysostomus In Gen. hom. 33 c. 2; etiam Clemens Alexandr. Strom. III, 6, 52 p. 535, nisi forte Philippum apostolum in mente habuerit. Constitutor vocem nonnisi de apostolis proprie dictis usurpat; cf. II, 24, 4; VI, 9, 1; VII, 2, 12. Fortasse ergo Philippum diaconum cum apostolo confundit.

τὴν τῶν ἁμαρτανόντων πρᾶξιν· 4. καὶ Μασβωθαῖοι οἱ πρόνοιαν ἀρνούμενοι, ἐξ αὐτομάτου δὲ φορᾶς λέγοντες τὰ ὄντα συνεστάναι καὶ ψυχῆς τὴν ἀθανασίαν περικόπτοντες· 5. καὶ Ἡμεροβαπτισταί, οἵτινες, καθ᾿ ἑκάστην ἡμέραν ἐὰν μὴ βαπτίσωνται, οὐκ ἐσθίουσιν, ἀλλὰ καὶ τὰς κλίνας καὶ τοὺς πίνακας ἤτοι κρατῆρας καὶ ποτήρια καὶ καθίσματα, ἐὰν μὴ καθάρωσιν ὕδατι, οὐδενὶ χρῶνται· 6. καὶ οἱ ἐφ᾿ ἡμῶν νῦν φανέντες Ἐβιωναῖοι, τὸν υἱὸν τοῦ θεοῦ ψιλὸν ἄνθρωπον εἶναι βουλόμενοι, ἐξ ἡδονῆς ἀνδρὸς καὶ συμπλοκῆς Ἰωσὴφ καὶ Μαρίας αὐτὸν γεννῶντες· 7. οἱ δὲ τούτων πάντων ἑαυτοὺς χωρίσαντες καὶ τὰ πάτρια φυλάσσοντές εἰσιν Ἐσσαῖοι. 8. ταῦτα μὲν οὖν ἐν τῷ προτέρῳ λαῷ, καὶ νῦν ὁ πονηρός, σοφὸς ὢν τοῦ κακοποιῆσαι καὶ τὸ καλὸν ὅ,τι ποτέ ἐστιν ἀγνοῶν, ἐξ ἡμῶν τινας ἐκβαλὼν ἐνήργησεν ἐν αὐτοῖς αἱρέσεις καὶ σχίσματα.

VII. Ἡ δὲ καταρχὴ τῶν νέων αἱρέσεων γέγονεν οὕτως. Σίμωνά τινα ἀπὸ Γιτθῶν οὕτω καλουμένης κώμης Σαμαρέα, τῇ τέχνῃ μάγον, ἐνδυσάμενος ὁ διάβολος ὑπηρέτην αὐτοῦ τῆς μοχθηρᾶς γνώμης ἐποιήσατο. 2. ἡνίκα δὲ Φίλιππος ὁ συναπόστολος ἡμῶν τῇ τοῦ κυρίου δόσει καὶ τῇ τοῦ πνεύματος αὐτοῦ ἐνεργείᾳ δυνάμεις ἰαμάτων ἐπετέλει ἐν Σαμαρείᾳ, ὡς καταπλαγέντας τοὺς Σαμαρεῖς εἰς πίστιν ἐλθεῖν τοῦ τῶν ὅλων θεοῦ καὶ τοῦ κυρίου Ἰησοῦ καὶ βαπτίσασθαι εἰς τὸ ὄνομα αὐτοῦ, ἤδη δὲ καὶ αὐτοῦ τοῦ Σίμωνος σημεῖα καὶ τέρατα θεασαμένου ἄνευ μαγγανείας τινὸς γοητικῆς ἐπιτελούμενα καὶ εἰς θαῦμα καταπεσόντος, καὶ πιστεύσαντος καὶ βαπτισθέντος καὶ προσκαρτεροῦντος τῇ νηστείᾳ καὶ τῇ προσευχῇ· ἀκούσαντες ἡμεῖς τὴν χάριν τοῦ θεοῦ τὴν ὑπάρξασαν Σαμαρεῦσι διὰ Φιλίππου, παρεγενόμεθα πρὸς αὐτοὺς καὶ πολὺ συμβαλλόμενοι τῷ λόγῳ τῆς διδασκαλίας, πᾶσι

---

18 Act. 8.

νῦν + δὲ d e, + μὲν b o | καὶ νῦν κτλ. : haec et omnia usque ad c. 30, 1 > A | 13 ἐξ ἡμῶν τ. ἐκβαλὼν > e | ἐμβαλὼν o | ἐν > d | 16 τινα : ὅντινα b o | γιθθῶν o v | σαμάρεια e, σαμαρίας b | 17 τὴν τέχνην b d e o p v | τῆς : ante αὐτοῦ b d e h o | ἑαυτοῦ h v | 18 μοχθηρίας h ut videtur pr. m., sed corr. | 20 ἰαμάτων > p v | 22 δήδη e | 25 καὶ πιστ. κ. βαπτισθέντος > | πιστεύσαντος . . βαπτ. ∾ d | καὶ προσκαρτερ. > b e o | 26 τῇ > h | προσευχῇ + αὐτοῦ προσκαρτεροῦντος b e o | 28 αὐτὸν b o | πολλοὶ b o | συμβαλόμενοι d

virtutes sanationis perficeremus in Ierusalem et impositione manus nostrae participatio spiritus sancti tribueretur accedentibus, tunc pecuniam ⁂ multam obtulit nobis cupiens, sicuti Adam per degustationem ligni scientiae a ligno vitae [eum] alienavit, ita et nos per dationem pecuniae a datione Dei voluit circumvenire et per pecuniam mentem nostram occupare, ut commutantes [de]traderemus illi virtutem sancti spiritus pro pecunia. 3. Sed cum omnes in hoc moti fuissemus, intendens Petrus ad propinquum Simonis diabolum dixit: *Pecunia tua tecum erit in interitum; non enim erit tibi participatio neque sors in hoc verbo.*

VIII. Cum autem divisissemus inter nos duodecim uncias saeculi et exivi⟨sse⟩mus ad gentes, ut in omni mundo praedicaremus verbum, tunc inspiravit diabolus et concitavit plebem, ut mitterent

4 Gen. 3. — 9 Act. 8, 20, 21.

4 ligno > S | 10 neque sors > S | 11 duod. uncinas saeculi : universum mundum in duod. partes S

VII, 2. *in Ierusalem*] Similiter Actus Petri apocryphi c. 23 Simonem cum apostolis Hierosolymis congressum fuisse narrant. Cf. Acta apost. apocrypha edd. Lipsius et Bonnet I (1891), 71. Actus apostolorum canonici, quos auctor universim sequitur, de Samaria loquuntur, et Constitutor praedecessore correcto narrationem huius scripturae suscepit. Auctor Didascaliae hoc loco igitur scripturam illam respexit, nisi forte rem liberius tractavit. Cf. C. Schmidt, *Die alten Petrusakten* 1903 p. 147.

VIII, 1. *divisissemus*] De divisione apostolorum cf. Lipsius, *Die apokryphen Apostelgeschichten* I (1883), 11—15. — *Cleobium — Simoni*] Simon et Cleobius tanquam haeretici commemorantur ab Hegesippo apud Eusebium H. E. IV, 22 et in epistula Corinthiorum ad Paulum epistulae Pauli tertiae et apocryphae praemissa. In hac epistula etiam tres errores leguntur, qui infra c. 10, 1 haereticis adscribuntur. Itaque verisimile est auctorem hac scriptura usum esse aut eius fonte vel Actibus Pauli, in quibus epistulas illas apocryphas insertas fuisse coniecit Zahn, *Geschichte des neutest. Kanons* II (1890), 592—611, et Acta Pauli coptica nuper inventa et a Carolo Schmidt a. 1904/5 duabus editionibus, maiore ac minore, publicata ostendunt. Cf. P. Vetter, *Der apokryphe dritte Korintherbrief* 1894; E. Hennecke, *Neutestamentliche Apokryphen* 1904 p. 357—383; A. Harnack, *Untersuchungen über den apokryphen Briefwechsel der Korinther mit dem Apostel Paulus* in *Sitzungsberichten der kgl. preuß. Akademie der Wissenschaften* 1905 I.

* * *

VIII. *Τίνες τῆς Σίμωνος ἀσεβείας διάδοχοι, καὶ οἵων αἱρέσεων κατῆρξαν.* Quinam successerint Simonis impietati, et quas haereses induxerint.

1—2. Cf. Ps.-Ign. Trall. 11, 1—3.

1. *προεβάλοντο*] Similiter Iustinus loco supra c. 7, 1 laudato. — *Κλεό-*

τοῖς βεβαπτισμένοις ἐπιτιθέντες τὰς χεῖρας εὐχαῖς τὴν τοῦ πνεύματος μετουσίαν ἐδωρούμεθα. 3. ἰδὼν δὲ ὁ Σίμων, ὅτι διὰ τῆς ἐπιθέσεως τῶν χειρῶν ἡμῶν δίδοται τὸ πνεῦμα τοῖς πιστεύουσιν, λαβὼν χρήματα προσήνεγκεν ἡμῖν λέγων· „Δότε κἀμοὶ τὴν ἐξουσίαν ταύτην, ἵνα κἀγὼ ᾧ ἂν ἐπιθῶ τὰς χεῖρας λαμβάνῃ πνεῦμα ἅγιον", βουλόμενος, ὡς τὸν Ἀδὰμ τῇ γεύσει τοῦ ξύλου τῆς κατ' ἐπαγγελίαν ἀθανασίας ἐστέρησεν, οὕτως καὶ ἡμᾶς τῇ λήψει τῶν χρημάτων θέλξας τῆς δόσεως τοῦ θεοῦ περιγράψαι, ὅπως ἀντικαταλλαξάμενοι ἀποδώμεθα αὐτῷ χρημάτων τὴν ἀτίμητον τοῦ πνεύματος δωρεάν. 4. πάντων δὲ ἡμῶν ἐπὶ τούτῳ ταραχθέντων, ἀτενίσας ἐγὼ Πέτρος εἰς τὸν ἐν αὐτῷ κακοῦργον ὄφιν εἶπον τῷ Σίμωνι· „Τὸ ἀργύριόν σου σὺν σοὶ εἴη εἰς ἀπώλειαν, ὅτι τὴν δωρεὰν τοῦ θεοῦ ἐνόμισας διὰ χρημάτων κτᾶσθαι· οὐκ ἔστι σοι μερὶς ἐν τῷ λόγῳ τούτῳ οὐδὲ κλῆρος ἐν τῇ πίστει ταύτῃ, ἡ γὰρ καρδία σου οὐκ ἔστιν εὐθεῖα ἐνώπιον τοῦ θεοῦ· μετανόησον οὖν ἀπὸ τῆς κακίας σου ταύτης καὶ δεήθητι τοῦ θεοῦ, εἰ ἄρα ἀφεθήσεταί σοι ἡ ἐπίνοια τῆς καρδίας σου· εἰς γὰρ χολὴν πικρίας καὶ σύνδεσμον ἀδικίας θεωρῶ σε ὄντα". 5. ἀλλὰ τότε μὲν ὁ Σίμων ἔμφοβος γενόμενός φησιν· „Παρακαλῶ, δεήθητε ὑμεῖς ὑπὲρ ἐμοῦ πρὸς τὸν κύριον, ὅπως μηδὲν ἐπέλθῃ ἐπ' ἐμὲ ὧν εἰρήκατε".

VIII. Ἡνίκα δὲ ἐξήλθομεν ἐν τοῖς ἔθνεσιν κηρύσσειν εἰς τὸν κόσμον τὸν λόγον τῆς ζωῆς, τότε ἐνήργησεν ὁ διάβολος εἰς τὸν

4 Act. 8, 19. — 12 Act. 8, 20—23. — 19 Act. 8, 24.

1 ἐπιθέντες b e h o p v | τοῦ + θεοῦ καὶ τοῦ ἁγίου (ἁγ. > o) b o | 2 ἐδωρούμεθα + πᾶσιν b o | 3 ἡμῶν > b o | 5 ἐὰν e o | τὴν χεῖρα a | 7 ἐπαγγελίας b o | 8 ἀπογράψαι b o | 9 χρημάτων > b o | 10 τούτον e | 11 τόν : αὐτὸν ὄντα b o | ὄφιν + θεορήσας τῶ πνι b o | 12 εἴη : εἰ a b, > d | 14 ἐν τῷ λ. τούτῳ post κλῆρος b o | ἐν τῇ πίστει τ. > b o | 16 σου > b o | θεοῦ : κῦ a | 17 σοι > e | ἐπίνοια + ἔτι b o | σχολὴν h | 18 θεωρῶ a b o : ὁρῶ rel | 19 φησιν + εἶπεν o | δεήθητε ὑμεῖς : οὖν ὑμᾶς δεήθ. o | 20 ἐπέλθοι b o | 21 ἐξ. ἐν : ἐξῆλθεν καὶ b o | ἐν > e | 21/22 κηρύσσειν εἰς τ. κ. > b o | εἰς τὸν κόσμον > a | 22 ζωῆς : ἐκηρύσσωμεν b o, o inscripsit sectionem sequentem περὶ ψευδαποστόλων | εἰς : πρὸς b o

βιον] Ps.-Ignatius Trall. 11, 3 hunc virum *Κλεόβουλον* appellat, quod nomen autem idem est cum illo dicente Epiphanio H. 51 c. 6: *Κλεόβιον εἴτουν Κλεόβουλον.* Cuius et quidem Simoni adiuncti praeterea mentionem faciunt Epistula Corinthiorum ad Paulum apostolum 2 (Vetter, *Der apokryphe dritte Korintherbrief* 1894 p. 58), Hegesippus apud Eus. H. E. IV, 22, 5, Theodoretus Haer. fab. I, 1 (*Κλεοβανοὶ* vel potius *Κλεοβιανοὶ* ut apud Eusebium l. c.),

post nos pseudoapostolos ad intaminationem verbi. Et obtulerunt de populo Cleobium quendam et iunxerunt eum Simoni, et postea iterum alios post illos.

IX. Simon ergo et qui cum eo erant post vestigia mea Petri

1/2 obtulerunt . . iunxerunt : elegit . . iunxit S | 4 Simon — eo : qui cum Simone S

Opus imperfectum in Matth. 24, 5 (Cleonius), Sophronius Ep. ad Sergium (Hard. III, 1287). — *Δοσιθέῳ*] De hoc viro dicunt Hegesippus apud Eus. H. E. IV, 22, 5; Hippolytus Syntagma apud Phot. Biblioth. 121; Ps.-Clemens Hom. II, 24; Recogn. I, 54; II, 8—11; Ps.-Tertullianus c. 1; Origenes De princ. IV, 17; Contra Celsum I, 57; VI, 11; In Matth. 24, 4; In Ioann. tom. 13 c. 27; Epiphanius H. 13, aliique. Cf. quae disputavit Hilgenfeld, *Die Ketzergeschichte des Urchristentums* 1884 p. 155—161. Constitutor Clementina legisse videtur, quae l. c. idem tradunt, quod refert, sc. Simonem discipulum Dosithei fuisse eumque superatum e primatu eiecisse. — *Κήρινθος κτλ.*] Non est opus auctores commemorare, qui de haereticis illis referunt. Modo animadverterim, Marcum esse discipulum Valentini, cuius ipsius a Constitutore mentio non fit.

2. *πολλοὺς θεούς*] i. e. *αἰῶνας*, cf. c. 10, 2. Epiphanius H. 31 c. 2 de Valentino dicit: *τριάκοντα αἰῶνας βούλεται παριστᾶν, οὓς καὶ θεοὺς ὀνομάζει.* Carmen adv. Marc. I, 7: Tantos esse deos Basilides credere iussit, quantos et dies annus habet. — *τρεῖς κτλ.*] Hanc doctrinam Marcioni vel Marcionistis attribuunt Rhodon apud Eus. H. E. V, 13, 4, Adamantius De recta fide dial. I, Athanasius De decretis syn. Nic. c. 26, Cyrillus Hieros. Catech. XVI, 4. 7; Epiphanius H. 42 c. 3 aliique. Gregorius Naz. Or. II, 37 etiam quosdam Catholicos nimis orthodoxos *τρεῖς ἀρχὰς ἀλλήλαις ἀντεπεξάγοντας* esse dicit. — *ἀπείρους*] Philastrius De haer. c. 40 scribit: Secundus aeonas similiter docens factos adserit, tamen infinitos. — *γάμον ἀθετοῦσιν*] Loquitur de Saturnilo (Iren. Adv. haer. I, 24; Epiph. H. 23), Marcione et Encratitis, qui et nuptias et usum carnis ac vini damnabant. — *ἀναίδην ἐκπορνεύουσιν κτλ.*] Clemens Alex. Strom. III, 4, 25 p. 522 fere eisdem verbis dicit: *ἐκπορνεύουσιν ἀναίδην οἱ τὴν αἵρεσιν αὐτοῦ (Νικολάου) μετιόντες.* Cf. infra c. 10, 3. Pseudonymi Nicolaitae appellantur, quia originem false a Nicolao diacono ducebant.

IX. *Ὅπως ὁ Σίμων γοητείαις τισὶ πτῆναι θελήσας εὐχαῖς Πέτρου κατενεχθεὶς ἐξ ὕψους κάτω συνετρίβη τοὺς πόδας καὶ τῶν χειρῶν τοὺς τάρσους (τ. τάρσους* > a p)*· ἱστορεῖ Κλήμης, Ἡγήσιππος, Ἰουστῖνος, Εἰρηναῖος.* Quomodo Simon, cum quibusdam praestigiis volare instituisset precibus Petri ex alto deorsum praecipitatus pedes et manuum extremitates fregit: narrat Clemens, Hegesippus, Iustinus, Irenaeus. — Georg. Chron. c. 121.

1. Iam inscriptio capitis indicat, quinam inter veteres de Simone egerint. Constitutor narrationem Didascaliae v. 1 amplificans Ps.-Clementem secutus est. Utra vero scriptura usus sit, Homiliis an Recognitionibus, definiri non

λαόν, ἀποστεῖλαι ὀπίσω ἡμῶν ψευδαποστόλους εἰς βεβήλωσιν τοῦ λόγου· καὶ προεβάλοντο Κλεόβιόν τινα καὶ παρέζευξαν τῷ Σίμωνι, οὗτοι δὲ μαθητεύουσιν Δοσιθέῳ τινί, ὃν καὶ παρευδοκιμήσαντες ἐξώσαντο τῆς ἀρχῆς· εἶτα καὶ ἕτεροι ἑτέρων κατῆρξαν ἐκτόπων δογμάτων, Κήρινθος καὶ Μάρκος καὶ Μένανδρος καὶ Βασιλείδης καὶ Σατορνῖλος. 2. *τούτων οἱ μὲν πολλοὺς θεούς, οἱ δὲ τρεῖς ἐναντίους, ἀνάρχους, ἀεὶ συνόντας ἑαυτοῖς, οἱ δὲ ἀπείρους καὶ ἀγνώστους δοξάζουσιν· καὶ οἱ μὲν τὸν γάμον ἀθετοῦσιν, οὐκ εἶναι τοῦ θεοῦ ἔργον δοξάζοντες, ἄλλοι δέ τινα τῶν βρωμάτων βδελύσσονται, οἱ δὲ ἀναίδην ἐκπορνεύουσιν, οἷοι οἱ νῦν ψευδώνυμοι Νικολαΐται.*

IX. *Ὁ μέντοι Σίμων ἐμοὶ Πέτρῳ πρῶτον μὲν ἐν Καισαρείᾳ τῇ Στράτωνος, ἔνθα Κορνήλιος ὁ πιστὸς ἐπίστευσεν ὢν ἐθνικὸς ἐπὶ τὸν κύριον Ἰησοῦν δι᾽ ἐμοῦ, συντυχών μοι ἐπειρᾶτο διαστρέφειν τὸν λόγον τοῦ θεοῦ, συμπαρόντων μοι τῶν ἱερῶν τέκνων, Ζακχαίου τοῦ ποτε τελώνου καὶ Βαρνάβα, καὶ Νικήτου καὶ Ἀκύλα ἀδελφῶν Κλήμεντος τοῦ Ῥωμαίων ἐπισκόπου τε καὶ πολίτου, μαθητευθέντος δὲ καὶ Παύλῳ τῷ συναποστόλῳ ἡμῶν καὶ συνεργῷ*

13 Act. 10. — 16 Luc. 19, 2.

2 *προσέζευξαν* b o | *τῷ* > o | 3 *καὶ* > b o p v | 4 *ἐξώσαν* o | *ἑτέροις ἑτ.* e | *ἐκτόπων* : *ἐκ πονηρῶν* b d o | 5 *δογμάτων* : *δαιμόνων* b | *Κήρ.* : *κορίνθιος* e | *βασιλίδης* h | 6 *Σατ.* : *στρατόνικος* b e o a² i. m. | 7 *ἀνάρχως* h | *αὐτοῖς* h | 9 *δοξαντες* o | 10 *οἱ δὲ* a b e o : *καὶ* d h p v | *ἀναιδῶς* b o | *ἐκπορνεύονται* h, *-νεύειν* b o | *οἷον οἱ* : *οἳ οἱ* b o, o inscripsit *περὶ νικὸτ ἐκ τῶ οβ ἀποστόλ* | 12 *μέντοι* a b h o : *μὲν οὖν* d e p v | *μὲν* > a | 13 *τῆς* b d e o p | *ὢν ἐθνικὸς* ∾ h | 14 *κύριον* + *ἡμῶν* b | 15 *ἱερέων* o | *τέκνων* + *δὲ* b o | 17 *ῥωμαίου* p v | *τε* > h | *πολιτῶν* b | 18 *μαθητευθέντος* b o a² : *-θέντι* a h, *μαθητεύσαντι* d e p v Ham. cod., *μαθητεύσαντος* Cedr. | *παύλου τοῦ κτλ.* a, corr. a²

potest. Cf. quae exposui in libro *Die Apost. Konstitutionen* 1891 p. 70-72; 109-111. — *Καισαρείᾳ τῇ Στρ.*] Item c. 12, 5, cum VII, 46, 3 *Καισαρείας τῆς Παλαιστίνης* mentio fiat. Iosephus Flav. Antiquit. XIX, 7 apud Eusebium H. E. II, 10, 3 dicit, urbem antea *Στράτωνος πύργον* appellatam esse. — *μαθητευθέντος*] Supra c. 8, 1 auctor formam *μαθητεύειν* adhibuit, et hanc formam etiam hic quatuor codices tradunt; formam *μαθητεύεσθαι* autem testes graviores habent. Etiam Origenes utramque formam eodem sensu, sc. discipulum esse, usurpat, *μαθητεύειν* C. Cels. I, 12; II, 9. 38; De orat. c. 13, 5; *μαθητεύεσθαι* C. Cels. III, 29; V, 42; De mart. c. 48; De orat. c. 26, 4. Cf. etiam ad illam formam Clem. Protr. c. 11, 113 p. 88; Strom. I, 15, 69 p. 356, 57; ad hanc Iust. Apol. I, 15; Eus. H. E. V,

sequebantur pervertentes verbum. 2. Et cum venisset Romam, valde depopulatus est ecclesiam, multos deexhortans et adoptans sibi, et gentiles seducebat magicis operationibus et virtutibus, sicuti in una die procedens vidi illum per aera volantem, et ferebatur. 3. Et subsistens dixi: In virtute sancti nominis Iesu excido virtutes tuas. 4. Et sic ruens femur pedis sui fregit. 5. Multi quidem tunc abscesserunt ab eo; alii autem, qui digni illo fuerunt, manserunt cum ipso, et tunc prima illa fixa est haeresis illius et per ceteros pseudoapostolos operatus est diabolus.

---

1 perv. verbum S : seducentes populum L | 2/3 adoptans sibi L C : praedicans se posse volare S | 4 et ferebatur > S | 5 sancti > S

---

1 *αὐτὸν* e o | 2 *προφητῶν* b d o | *περὶ* > h | 6 *δέ* : *τε* p v | *ἐξιστῶν* a h : *ἐξιστάνων* d e p Ham., *ἐκστάνων* b o v | *μαγικῇ* : *τῇ μ.* h | *ἐμπειρίᾳ* : *τέχνῃ* p v Ham. Cedr. | *καὶ δαιμ. ἐνεργείᾳ* d e p v cf. D : > a b h o | 8 *δημίοις* b o | *πτῆναι* : *τοῦ π.* b o | 9 *διὰ* o | *ἐπὶ τ.* : *διὰ τούτω* b o | *μετ. ἐπὶ τούτω* e | 11 *εἰς* + *τὸν* b | 12 *ἐπιχορηγήσειν* a h Cedr. : -*γῆσαι* b o, -*γεῖν* d e p v Ham. | *ἐπιφημιζόντων* b o | 13 *αὐτὸν* h p Ham. Cedr. : > a b d e v | *εἰς* + *τὸν* e | *σύν* : *ἐν* o p v | *αὐτῇ* > h p | 14 *τῇ* > a | *ῥάξαι* h |

IX, 4. Actus Petri apocryphi c. 32 (Acta apost. apocr. edd. Lipsius-Bonnet I, 83) narrant, Simonem ad terram cadentem crus in tres partes fregisse ac deinde lapidatum fuisse.

* * *

13, 8. — *προφήτου*] Auctor Clementina ante oculos habet, ubi passim de propheta vero vel propheta veritatis sermo est. Nonnulli librarii hoc non intellegentes scripserunt *προφητῶν*.

2—5. De congressu Petri cum Simone Romae facto Clementis Homiliae et Recognitiones iam non loquuntur. Agunt autem de eo uberius Actus Petri, et Lipsius, horum editor (Acta apost. apocrypha I p. X), Constitutorem Actus Petri cum Simone in usum suum vertisse censuit. Res vero non liquet. Constitutor nonnisi narrationem Didascaliae auxit, neque est, cur ea, quae addidit, ad illam scripturam ipsam referamus.

3. In Didascalia et Constitutionibus Petrus solus Simonem impugnat. Eodem modo referunt Actus laudati apocryphi et nonnulli alii auctores. Multi autem Petro Paulum adiungunt: Martyrium et Acta Petri et Pauli (Lipsius p. 118—234), Cyrillus Hieros. Catech. VI, 15; Sulpicius Severus Chron. II c. 28, aliique.

4. *εἶπον κτλ.*] Hanc orationem Constitutor ipse finxisse videtur. Orationes saltem, quam exhibent Actus Petri c. 32 ed. Lipsius p. 83, Martyrium Petri et Pauli c. 56 p. 166, Acta c. 77 p. 211, plane diversae sunt.

5. *φωνὴ κτλ.*] Hanc vocem Acta non habent.

6. Origenes Contra Cels. I, 57 dicit, toto orbe non triginta Simonianos posse reperiri, et VI, 11, nusquam gentium hos haereticos nunc videri. At minus recte.

ἐν τῷ εὐαγγελίῳ· καὶ τρίτον ἐπ' αὐτῶν διαλεχθεὶς αὐτῷ εἰς τὸν περὶ προφήτου λόγον καὶ περὶ θεοῦ μοναρχίας, ἡττήσας αὐτὸν δυνάμει τοῦ κυρίου καὶ εἰς ἀφωνίαν καταβαλὼν φυγάδα κατέστησα εἰς τὴν Ἰταλίαν. 2 (IX). γενόμενος δὲ ἐν Ῥώμῃ πολὺ τὴν ἐκκλησίαν ἔσκυλεν, πολλοὺς ἀνατρέπων καὶ ἑαυτῷ περιποιούμενος, τὰ δὲ ἔθνη ἐξιστῶν μαγικῇ ἐμπειρίᾳ καὶ δαιμόνων ἐνεργείᾳ, ὡς καί ποτε μέσης ἡμέρας προελθὼν εἰς τὸ θέατρον αὐτῶν, κελεύσας τοῖς δήμοις ἁρπαγῆναι κἀμέ, ἐν τῷ θεάτρῳ ἐπηγγέλλετο πτῆναι δι' ἀέρος. 3. πάντων δὲ ἐπὶ τούτῳ μετεώρων τυγχανόντων ἐγὼ προσηυχόμην καθ' ἑαυτόν, καὶ δὴ μετεωρισθεὶς ὑπὸ δαιμόνων ἵπτατο μετάρσιος εἰς ἀέρα, λέγων εἰς οὐρανοὺς ἀνιέναι κἀκεῖθεν αὐτοῖς τὰ ἀγαθὰ ἐπιχορηγήσειν· τῶν δὲ δήμων ἐπευφημούντων αὐτὸν ὡς θεόν, ἐκτείνας ἐγὼ τὰς χεῖρας εἰς οὐρανὸν σὺν αὐτῇ τῇ διανοίᾳ ἱκέτευον τὸν θεὸν διὰ Ἰησοῦ τοῦ κυρίου ῥῆξαι τὸν λυμεῶνα καὶ τὴν ἰσχὺν τῶν δαιμόνων περικόψαι ἐπ' ἀπάτῃ καὶ ἀπωλείᾳ ἀνθρώπων κεχρημένων αὐτῇ, ῥάξαντα δὲ μὴ θανατῶσαι, ἀλλὰ συντρῖψαι. 4. καὶ ὑπολαβών, ἀτενίσας εἶπον τῷ Σίμωνι· Εἰ „θεοῦ ἄνθρωπος" ἐγώ, ἀπόστολος δὲ Ἰησοῦ Χριστοῦ ἀληθὴς καὶ διδάσκαλος εὐσεβείας, ἀλλ' οὐ πλάνης, οἷος σὺ Σίμων, προστάσσω ταῖς πονηραῖς δυνάμεσιν τοῦ τῆς εὐσεβείας ἀποστάτου, ἐφ' αἷς ὀχεῖται Σίμων ὁ μάγος, ἀφεῖναι τῆς κρατήσεως, ὅπως ἐξ ὕψους κατενεχθῇ εἰς γέλωτα τῶν ἀπατηθέντων ὑπ' αὐτοῦ· καὶ εἰπόντος μου ταῦτα, περικοπεὶς τῶν δυνάμεων ὁ Σίμων κατηνέχθη μετὰ μεγάλου ἤχου καὶ ῥαγεὶς ἐξαίσιον συντρίβεται τὸ ἰσχίον καὶ τῶν ποδῶν τοὺς ταρσούς. 5. καὶ φωνὴ τῶν ὄχλων λέγουσα· Εἷς ὁ θεός, ὃν Πέτρος δικαίως καταγγέλλει τῇ ἀληθείᾳ μόνον· καὶ πολλοὶ ἀπέστησαν ἀπ' αὐτοῦ, τινὲς δὲ ἄξιοι τῆς ἀπωλείας αὐτοῦ ὄντες παρέμειναν αὐτοῦ τῇ μοχθηρᾷ διδασκαλίᾳ. 6. καὶ οὕτως πρώτη ἐπάγη ἡ τῶν Σιμωνιανῶν ἀθεωτάτη αἵρεσις ἐν Ῥώμῃ, καὶ διὰ τῶν λοιπῶν ψευδαποστόλων ἐνήργει ὁ διάβολος.

18 I Tim. 6, 11.

15 ἐπὶ b e o | 16 ἀνθρώπων : τῶν ἀ. p v | αὐτῇ : αὐτὴν p v, + καὶ b o | ῥάξαντα a h : ῥήξαντα b d e o, ῥίψαντα p, ῥίψαν v | 19 οἷος : ἧς d, ὡς b | 20 ἐπιστάτας b | 23 μοι o | 23 24 κατηνέχθη post ἤχου (ἤχους b o v) b d o | 24 μεγάλου : πολλοῦ h | ῥαγεὶς + πτῶμα b d e o | 26 ὁ a h : > b d e o p v | μόνος e | 28 παρασέμειναν e | μοχθ. : μοχθηρία τῆς b o | διδασκαλίας b | 29 πρῶτος b o

X. Et erat quidem illis omnibus aequaliter lex, ut Lege et Prophetis non utantur et ut omnipotentem Deum blasphem[ar]ent et resurrectionem non credant; cetera autem diverse per doctrinas suas inspergebant. 2. Alii enim multos docebant non debere nubere, dicentes, quia qui non nube⟨re⟩t castitati studeret; ⟨et⟩ per castitatem sensus suos ad haeresim detulerunt. 3. Alii iterum ex ipsis neque carnem sumere docebant, dicentes, ea, quae animam habent, non debere manducari. 4. Alii autem dicebant a sola porcina carne debere se abstinere, ea vero, quae in lege sunt munda, debere manducari et secundum legem circumcidi. 5. Alii

1 aeq. lex : una lex in terra S, pro ἐπίσης legens ἐπὶ γῆς | ut Lege et S : decreta (legens νενομισμένοις ut videtur, et *uti* cum accusativo construens) et ut L | 2 omnipotentem S C : patrem L | 3/4 cetera — inspergebant : et in aliis rebus iuxta varias sententias docebant commovebantque S | 4 multi S | 5 et S | 6 castitatem — detulerunt : sanctitatem sententias haeresis suae praedicabant S

X, 1. Corinthii in epistula supra (8, 1) laudata Paulo scribunt, Simonem et Cleobium docere: Prophetas non recipiendos, Deum non omnipotentem esse, neque esse resurrectionem carnis. Cf. Vetter l. c. p. 53; Hennecke l. c. p. 378; Harnack l. c. p. 17.

2. *multos*] Auctor sic scribere potuit, respiciens, non omnes, sed multos tantum doctrinam secutos esse. Fortasse autem Syrus lectionem rectam servavit.

* * *

X. *Ὅπως αἱ αἱρέσεις καὶ πρὸς ἑαυτὰς καὶ πρὸς ἀλήθειαν διαφωνοῦσιν.* Quomodo haereses et inter se et a veritate discrepent.

1—3. Cf. Ps.-Ign. Trall. 6, 3; Philad. 6, 1—3.

1. *π. θεὸν βλασφημεῖν*] Qua doctrina Gnostici Deum omnipotentem blasphement, ea demonstrant, quae Constitutor addidit. — *κρίσιν ὑπάρχειν*] Constitutor iterum sententiam Didascaliae interpretari videtur. Haeresiologi hanc doctrinam Gnosticis non adscribunt. — *ἡδονῇ χ. μ.*] Cf. Iren. Adv. haer. I, 23, 4; 24, 5; 25, 3; 26, 3; Clem. Strom. III, 4. — *πρὸς π. θρησκείαν ἀδιαφόρως ἐκ.*] Apelles teste Rhodone vel Eusebio H. E. V, 13, 5 dicebat, *μὴ δεῖν ὅλως ἐξετάζειν τὸν λόγον, ἀλλ' ἕκαστον ὡς πεπίστευκε διαμένειν.* Cf. Pilastrius c. 91.

2—3. Repetuntur et amplificantur, quae iam c. 8, 2 exposita sunt.

2. *ἀγαμίαν κτλ.*] Praecepta tria Marcionis, Encratitarum aliorumque Constitutiones commemorant. Didascalia h. l. (v. 2) de interdictione matrimonii solum dicit. — *κρεῶν ἀπέχεσθαι κτλ.*] Epiphanius H. 47 c. 1 de Encratitis: *ἔμψυχα βδελύσσονται ἀπαγορεύοντες . . κατὰ φόβον καὶ ἰνδαλμὸν τοῦ μὴ καταδικασθῆναι ἀπὸ τῆς τῶν ἐμψύχων μεταλήψεως.*

3. *ἕτεροι κτλ.*] i. e. Christiani etiam legem Mosaicam observandam esse docentes et Christum hominem solum,

X. Τούτοις δὲ πᾶσιν ἐπίσης σκοπὸς ἦν εἷς καὶ ὁ αὐτὸς ἀθεότητος, τὸν μὲν παντοκράτορα θεὸν βλασφημεῖν, ἄγνωστον δοξάζειν καὶ μὴ εἶναι πατέρα τοῦ Χριστοῦ μηδὲ τοῦ κόσμου δημιουργόν, ἀλλ' ἄλεκτον, ἄρρητον, ἀκατονόμαστον, αὐτογένεθλον· Νόμῳ καὶ Προφήταις μὴ χρᾶσθαι, πρόνοιαν μὴ εἶναι, ἀνάστασιν μὴ πιστεύειν, κρίσιν μὴ εἶναι καὶ ἀνταπόδοσιν, ψυχὴν ἀθάνατον μὴ ὑπάρχειν, ἡδονῇ χαίρειν μόνῃ καὶ πρὸς πᾶσαν θρησκείαν ἀδιαφόρως ἐκκλίνειν. 2. οἱ μὲν γὰρ πλείους εἶναι θεοὺς λέγουσιν, οἱ δὲ τρεῖς ἀνάρχους, οἱ δὲ δύο ἀγεννήτους, οἱ δὲ αἰῶνας ἀπείρους· καὶ οἱ μὲν αὐτῶν ἀγαμίαν διδάσκουσιν καὶ κρεῶν ἀποχὴν καὶ οἴνου, βδελυκτὰ λέγοντες εἶναι καὶ γάμον καὶ παίδων γένεσιν καὶ βρωμάτων μετάληψιν, ἵν' ὡς σεμνοί τινες τὴν πονηρὰν αὐτῶν γνώμην ὡς ἀξιόπιστον παραδεχθῆναι ποιήσωσιν· τινὲς δὲ ἐξ αὐτῶν νομοθετοῦσι κρεῶν ἀπέχεσθαι οὐχ ὡς ἀλόγων ζώων, ἀλλ' ὡς λογικὴν ἐχόντων ψυχὴν καὶ φόνου δίκην εἰσπράσσεσθαι μελλόντων τῶν ταῦτα κατατολμώντων σφάζειν. 3. ἕτεροι δὲ ἐξ αὐτῶν ἔλεγον μόνου δεῖν χοιρείου ἀπέχεσθαι, τὰ δὲ κατὰ νόμον καθαρὰ ἐσθίειν καὶ περιτέμνεσθαι νομίμως, πιστεύειν δὲ εἰς Ἰησοῦν ὡς εἰς ὅσιον ἄνδρα καὶ προφήτην· ἄλλοι δὲ ἀναίδην ἐκπορνεύειν καὶ παρα-

10 I Tim. 4, 4.

1 ἐπίσης : ἐφ' ἴσης h, εἷς b o | κοπὸς b | 2 ἀθεότης o | τοῦ b | παντοκρ. : πρ̄α b o | 3 εἶναι : εἰς b o | τοῦ pr > p v | μηδὲ a b h o : μήτε d e p v | 4 ἀλλὰ b d e o | ἄλεκτον ἄρρητον ∼ h | 6 πιστεύειν : ποιεῖν νηστεύειν b | μὴ εἶναι post ἀνταπόδοσιν e | 8 εἶναι > b | εἶναι θεοὺς ∼ e h o p v | λέγουσιν + εἶναι b o | 9 ἀπεράντους b o | 11 λέγοντες εἶναι ∼ p v | γάμων h | γένεσιν a b h o : γέννησιν d e p v | 12 ἵν' h, ἥν a : ἵνα b d e p v | 13 ποιῶσιν h | ἐξ αὐτῶν > b o | 15 ἔχοντα e | εἰσπράττεσθαι d e o | μελλόντων a h o v : μέλλοντας d e p, μέλλοντες b | 16 τῶν . . κατατολμώντων a : τοὺς κατατολμῶντας rel | λέγουσι h | 17 μόνοι b | δεῖν : > b o, + φάσκοντες a p v | χορ. ἀπέχεσθαι ∼ p v | 18 εἰς sec : εἰ a, corr a[2], > h | 19 ἐκπόρνευσιν b o

quamvis sanctum et prophetam putantes. — *ἄλλοι κτλ.*] i. e. Nicolaitae, quos sine verecundia scortari c. 8, 2 dixit quosque etiam carne abuti docuisse Clemens Strom. II, 20, 118 p. 491; III, 4, 26 p. 523 refert, quem Constitutor haud dubie secutus est, vel potius Eusebium H. E. III, 29 illum exscribentem, ad quem etiam propius accedit, *παραχρᾶσθαι* exhibens, non *παραχρήσασθαι*, *ἀναίδην* verbo *ἐκπορνεύειν* praeponens, non post-

vero aliter docentes seditiones faciebant et ecclesias depraedabant.

XI. Nos autem, qui ⟨sanctum et⟩ rectum catholicae ecclesiae verbum ante praedicaveramus, revertebamur iterum ad ecclesias et inveniebamus illos ad alias voluntates fuisse praeventos. 2. Alius

---

3 sanctum S C | et rectum C : recte S

---

1 *ἰέναι* : *εἶναι* b o | 2 *μόνω* d, *μόνον* e | *ἐκφεύξασθαι* b h o | *κοσμίους* b o | 3 *ὄργανα τυγχ.* ∾ h | 5 *ὑμεῖς* o | *εἰρήνης* + *ὄντες* d e p v | 8 *Χριστοῦ* + *τὸν* e | *αἴτιν* h | 9 *ἰῶνται* b | *ἀλλὰ* o | *ἀλλαΐδιον* b | 10 *ἤ* pr a b h o :

XI, 1. *iterum*] Respicit auctor 8, 1.

* * *

ponens. — *καὶ διὰ π. ἀνοσιουργίας κτλ.*] Respicit Carpocratem, quem Irenaeus Adv. haer. I, 25, 1 refert docuisse, ab ingenito Deo virtutem Iesu esse missam, ut mundi fabricatores effugere posset et per omnes transgressa et in omnibus ascenderet ad eum, *ὅπως*, ut Epiphanius H. 27 c. 2 hanc sententiam reddit, *φύγῃ τοὺς κοσμοποιοὺς ἀγγέλους, ἐν τῷ διὰ πάντων χωρῆσαι τῶν ἐν τῷ κόσμῳ πραγμάτων καὶ πράξεων τῶν ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων γινομένων καὶ ἐν παραβύστῳ ἀτόπων ἔργων καὶ ἀθεμίτων, καὶ ὅπως διὰ πασῶν πράξεων ἐλευθερωθεῖσα ἡ αὐτὴ ψυχὴ τοῦ Ἰησοῦ ἀνέλθῃ πρὸς τὸν αὐτὸν πατέρα κτλ.*

XI. *Ἐξήγησις ἀποστολικοῦ κηρύγματος.* Enarratio apostolicae praedicationis.

1. *αὐταίτιον κ. αὐτογ.*] Ita Deum appellari vetat Constitutor, quoniam nihil sui ipsius causa et pater esse potest, et quia quod ingenitum est, neque a se neque ab alio genitum esse accurate dicendum est. Voces autem etiam dicere possunt, Deum a nullo esse. Itaque vel illae vel aliae similes: *αὐτογενής, αὐτογένητος, αὐτογέννητος, αὐτοφυὴς κτλ.*, saepe de Deo usurpantur. Clem. Hom. XVI, 16 Petrus Simonem interrogat: *Διὰ τί οὐ νοεῖς, ὅτι τὸ μὲν αὐτογέννητον τυγχάνει ἢ καὶ ἀγέννητον;* Cf. Recogn. III, 3. 4. 11; Epiph. H. 76 ed. Oehler II, I, 310; Ps.-Iust. Quaest. Christ. ad Gent. III, 5; V, 1. — *οὐ δεύτερον κτλ.*] Respiciens locutionem illorum, qui filium secundum et spiritum sanctum tertium Deum nominabant, dicit, Deum patrem non cum his confundendum esse, quippe qui solus aeternus sit vel principio careat.

2. *οὐ πλειόνων*] Contra Marcionem et Valentinianos duos filios vel duos Christos inducentes. Cf. Iren. I, 1; Iust. Apol. I, 58; Tert. Adv. Marc. IV, 6. — *ἑνὸς παρακλήτου*] sc. *ἕνα θεὸν ἑνὸς π.*, ut ex praecedentibus supplendum est. Graecus quidam in codice a adnotavit: *ἀποβλητaῖον καὶ φευκταῖον.* Verba illa ad sequentia retulisse videtur. Haud dubie false, ut auctor indicat, verba *διὰ Χριστοῦ* verbis *ἑνὸς παρακλήτου,* nec vero verbis *καὶ τῶν ἄλλων ταγμάτων* adiungens. Cf. Ps.-Ign. Philipp. 2, 4; Her. 7, 2. Constitutor ergo spiritum sanctum non creaturam putat, sed potius creaturis opponit. Itaque non Arianis, sed eorum adversariis adnumerandus est.

4. Cf. Ps.-Ign. Magn. 11, 2. 3.

5—8. Ps.-Ign. Philad. 6, 4. 6.

χρᾶσθαι τῇ σαρκὶ ἐδίδασκον καὶ διὰ πάσης ἀνοσιουργίας ἰέναι, ὡς οὕτως καὶ μόνως ἐκφεύξεσθαι τὴν ψυχὴν τοὺς κοσμικοὺς ἄρχοντας. οὗτοι δὲ πάντες τοῦ διαβόλου ὄργανα τυγχάνουσιν καὶ „υἱοὶ ὀργῆς“.

XI. *Ἡμεῖς δὲ „τέκνα θεοῦ“ καὶ „υἱοὶ εἰρήνης“, τὸν ἱερὸν καὶ εὐθῆ λόγον κηρύσσοντες τῆς εὐσεβείας, ἕνα μόνον θεὸν καταγγέλλομεν, νόμου καὶ προφητῶν κύριον, τῶν ὄντων δημιουργόν, τοῦ Χριστοῦ πατέρα, οὐκ αὐταίτιον καὶ αὐτογένεθλον, ὡς ἐκεῖνοι οἴονται, ἀλλ' ἀΐδιον καὶ ἄναρχον καὶ „φῶς οἰκοῦντα ἀπρόσιτον“, οὐ δεύτερον ὄντα ἢ τρίτον ἢ πολλοστόν, ἀλλὰ μόνον ἀϊδίως, οὐκ ἄγνωστον ἢ ἄλεκτον, ἀλλὰ διὰ Νόμου καὶ Προφητῶν κηρυσσόμενον, παντοκράτορα, παντάρχην, παντεξούσιον·* 2. *θεὸν καὶ πατέρα τοῦ μονογενοῦς καὶ πρωτοτόκου πάσης δημιουργίας, ἕνα θεὸν ἑνὸς υἱοῦ πατέρα, οὐ πλειόνων, ἑνὸς παρακλήτου διὰ Χριστοῦ, καὶ τῶν ἄλλων ταγμάτων ποιητήν·* 3. *ἕνα δημιουργὸν διαφόρου κτίσεως διὰ Χριστοῦ ποιητήν, τὸν αὐτὸν προνοητήν, νομοθέτην δι' αὐτοῦ, ἀναστάσεως αἴτιον καὶ κρίσεως καὶ ἀνταποδόσεως δι' αὐτοῦ γενόμενον·* 4. *τοῦτον αὐτὸν καὶ ἄνθρωπον εὐδοκήσαντα γενέσθαι καὶ πολιτευσάμενον ἄνευ ἁμαρτίας καὶ παθόντα καὶ ἀποθανόντα καὶ ἀναστάντα ἐκ νεκρῶν καὶ ἀνελθόντα πρὸς τὸν ἀποστείλαντα.* 5. *„πᾶν κτίσμα θεοῦ καλόν“ φαμεν „καὶ οὐδὲν βδελυκτόν“, πᾶν τὸ πρὸς σύστασιν δικαίως μεταλαμβανόμενον ἄριστον· „πάντα“ γὰρ κατὰ τὴν γραφὴν „καλὰ λίαν“.* 6. *γάμον νόμιμον καὶ παίδων γένεσιν τίμιον καὶ ἀμόλυντον εἶναι πιστεύομεν· ἐπ' αὐξήσει γὰρ τοῦ γένους τῶν ἀνθρώπων διαφορὰ σχημάτων διεπλάσθη ἐν τῷ Ἀδὰμ καὶ τῇ Εὔᾳ.* 7. *ψυχὴν*

4 Eph. 2, 3. — 5 Ioann. 12, 36; Luc. 10, 6. — 9 I Tim. 6, 16. — 13 Col. 1, 15. — 21 I Tim. 4, 4. — 23 Gen. 1, 31. — 24 Hebr. 13, 4. — 25 Gen. 9, 1.

καὶ d e p v | 10/11 *ἀλλὰ — ἄλεκτον* > o | 10 *ἀΐδιον* b e | 11 *ἄγν. ἢ ἄλεκτον* : *ἄλεκτον οὐδὲ ἄγνωστον* b | *νόμον* a, corr a² | 12 *παντοκρ.* : *ρα* b o | *παντενούσιον* o | 13 *καὶ* > e | *δημιουργίας* a b e h o : *κτίσεως* d p v | 14 *παρακλήτου* + *αἴτιον* h | *διὰ* + *ιῦ* h o | 15 *καὶ τῶν* b d e h o : *τῶν* a, *τῶν δὲ* p v | *ἕνα* : *τὸν* b | 15/16 *ἕνα — ποιητὴν* > o | 18 *γενόμενον* b d e o p : *γινόμενον* h v, *γινομένων* a | *τοῦτον* a : *τὸν* rel | 18/19 *εὐδοκ. κ. ἄνθρωπον* p v | 19/20 *καὶ παθόντα* > b o | 20 *καὶ ἀποθανόντα* b d e o : > a h p v | 21 *πᾶν* : *καὶ πᾶν* a | *κτίμα* a, corr a² | *θεοῦ καλὸν* ∾ b o | 22 *πᾶν τὸ* > b o | *δικαίως* > p v | 24 *γέννεσιν* p, *γέννησιν* h | *τιμίαν* b o | 25 *εἶναι* > p v | 26 *ἐπλάσθη* h

quidem castitati studebat, alius autem a carne et vino se abstinebat, alius iterum a porcina, et quanta ex vinculis secundationis legis erant, observabat.

XII. Quapropter, cum universa ecclesia periclitaretur et haeresis facta esset, convenientes nos duodecim apostoli in unum in Hierosolyma tractavimus, quid deberet fieri, et placuit nobis scribere unum sentientibus catholicam ⁂ hanc didascaliam ad confirmandos vos omnes, in qua constituimus et decrevimus, ut colatis Deum omnipotentem et Iesum filium eius Christum et spiritum sanctum, utque utamini scripturis sacris et resurrectionem mortuorum credatis et creaturas eius omnes cum gratiarum actione adhibeatis et matrimonium ineatis. 2. Dicit enim in Proverbiis: *A Deo desponsata est mulier viro.* Et in Evangelio iterum Dominus noster dicit: *Qui creavit ab initio, masculum et feminam creavit eos et dixit: propter hoc dimittet vir patrem suum ac matrem et adhaerebit uxori suae, et erunt duo in carne una. Quae ergo Deus coniunxit, homo non separet.* Sufficit autem fidelibus circumcisio cordis spiritualis, sicut dixit per Ieremiam: *Incendite vobis lampadem, et nolite serere super spinas; circumcidimini Domino Deo vestro, et circumcidite praeputia cordis vestri, viri Iuda.* Et in Ioel iterum dicit: *Scindite corda vestra, neque vestimenta vestra.* Et quod ad baptismum adtinet, vobis unus sufficit, peccata vestra prorsus vobis remissa faciens. Non enim dixit Iesaias, ut lavemini, sed: *Lavamini ac mundi estote.* 3. Facta est autem nobis quaestio magna ut hominibus pro vita certantibus, nec vero nobis tantum apostolis, sed etiam populo cum Iacobo episcopo Hierosolymorum, secundum carnem fratre Domini nostri, et cum presbyteris ac diaconis eius et cum ecclesia universa. Ante aliquod tempus enim *quidam a Iudaea Antiochiam descendebant docebantque fratres: Nisi*

13 Prov. 19, 14. — 14 Mt. 19, 4—6. — 18 Ier. 4, 3. 4. — 21 Ioel 2, 13, — 24 Ies. 1, 16. — 29 Act. 15, 1.

1 castitati : sanctitati S | 4/5 et h. f. esset : ut haereses in ea fierent S | 9 Deum + patrem Sp

2. *vino*] De hoc c. 10 nondum sermo erat. — *quanta*] Cf. c. 10, 4.

XII, 1—2. Constitutor hanc sectionem maxime ex parte, ordinem scripturae mutans, infra c. 14 et 15, 1 exhibet.

ἀσώματον ἐν ἡμῖν καὶ ἀθάνατον ὁμολογοῦμεν, ἀλλ' οὐ φθαρτὴν ὡς τὰ σώματα, ἀλλ' ἀθάνατον ὡς λογικὴν καὶ αὐτεξούσιον. 8. πᾶσαν μῖξιν παράνομον καὶ τὴν παρὰ φύσιν γινομένην ὑπό τινων βδελυσσόμεθα ὡς ἀθέμιτον καὶ ἀνοσίαν. 9. ἀνάστασιν γίνεσθαι ὁμολογοῦμεν δικαίων τε καὶ ἀδίκων καὶ μισθαποδοσίαν. 10. τὸν Χριστὸν οὐ ψιλὸν ἄνθρωπον ὁμολογοῦμεν, ἀλλὰ θεὸν λόγον καὶ ἄνθρωπον, „μεσίτην θεοῦ καὶ ἀνθρώπων", ἀρχιερέα τοῦ πατρός· οὔτε μὴν μετὰ Ἰουδαίων περιτεμνόμεθα, εἰδότες, ὅτι „ἐλήλυθεν ᾧ ἀπέκειτο", καὶ δι' ὃν ἐφυλάσσετο τὰ γένη, „ἡ προσδοκία τῶν ἐθνῶν", Ἰησοῦς ὁ Χριστὸς ὁ ἐξ Ἰούδα ἀνατείλας, ὁ ἐκ βλαστοῦ υἱός, „τὸ ἐξ Ἰεσσαὶ ἄνθος, οὗ ἡ ἀρχὴ ἐπὶ τοῦ ὤμου".

XII. Ἀλλ' ἐπεὶ τότε αὕτη ἡ αἵρεσις ἰσχυροτέρα πρὸς πλάνην ἔδοξεν εἶναι, καὶ τῆς ἐκκλησίας ὅλης κινδυνευούσης, ἡμεῖς οἱ δώδεκα συνελθόντες εἰς Ἱερουσαλήμ· ἀντὶ γὰρ τοῦ προδότου Ματθίας σὺν ἡμῖν κατεψηφίσθη ἀπόστολος εἶναι, λαβὼν τὸν κλῆρον Ἰούδα, ὡς εἴρηται· „Τὴν ἐπισκοπὴν αὐτοῦ λάβοι ἕτερος", ἐπεσκεπτόμεθα ἅμα Ἰακώβῳ τῷ τοῦ κυρίου ἀδελφῷ, τί γένηται· καὶ ἔδοξεν αὐτῷ τε καὶ τοῖς πρεσβυτέροις λόγους διδασκαλίας προσλαλῆσαι τῷ λαῷ. 2. καὶ γὰρ „τινες κατελθόντες ἀπὸ τῆς Ἰουδαίας" εἰς Ἀντιόχειαν „ἐδίδασκον τοὺς" ἐκεῖ „ἀδελφούς, λέγοντες,

4 Rom. 1, 26. — 6 Ioann. 1, 1. — 7 I Tim. 2, 5. — 9 Gen. 49, 10. — 10 Num. 24, 17. — 11 Ies. 11, 1; 9, 6. — 14 Act. 1, 16—26. — 16 Ps. 108, 8; Act. 1, 20. — 19 Act. 15, 1.

1 ἐν ἡμῖν post ἀθάνατον b d e o | καὶ > h | ἀλλὰ b | 4 ἀνόσιον p v | 6 ἀλλὰ + καὶ b o | 8 περιτεμνώμεθα e | 9 ὃ b d e h o p | καὶ > d | ὢν b o | 10 ὁ pr > d | 10/11 ὁ ἐκ : ἐκ p v | 11 υἱός : χσ b o | 12 ἐπειδὴ b o | 14 ἱεροσόλυμα d e h o p v | 16 Ἰούδα : τοῦ Ἰ. b | εἴρηται + καὶ b o | αὐτοῦ > o | 17 ἐπισκ. o | τί γένηται : εἶναι τε b e o | 18 τε > p v | 19 γὰρ + καὶ a e | 20 τοὺς > p v

1. Symbolum brevi exprimitur, et erroribus c. 10 commemoratis hic verae doctrinae opponuntur. Similiter symbolum supra V, 6, 10 respicitur. Articulus de filio VI, 30, 8 uberius exponitur. Cf. *Neue kirchliche Zeitschrift* 1896 I, 22—27, ubi Th. Zahn de symbolo auctoris disputavit.

* * *

10. ψιλὸν ἄνθρωπον] Cf. c. 26, 2. Sic teste Artemonis adversario anonymo apud Euseb. H. E. V, 28, 6 Theodotus coriarius Christum appellavit. Idem vero senserunt Ebionitae, qui in sequentibus respiciuntur.

XII. *Πρὸς τοὺς ὁμολογοῦντας, ἰουδαΐζειν δὲ θέλοντας.* Contra eos, qui Christum quidem confitentur, tamen iudaice vivere volunt.

circumcidimini ac *iuxta legem Mosis* conversamini et vos mundos servatis in cibis omnibusque aliis rebus, *non potestis salvari. Et exorta est eis multa contritio ac quaestio,* et fratres Antiocheni certiores facti, nos omnes congregatos fuisse ac venisse, ut de hac re inquireremus, miserunt ad nos viros fideles et scripturarum gnaros, ut discerent de hac quaestione. *Qui cum Hierosolyma venissent,* nuntiaverunt nobis de quaestione sibi exorta in ecclesia Antiochenorum, *et surrexerunt quidam ex schola Pharisaeorum, qui crediderunt, dicentes, quia oportet eos circumcidi ac legem Mosis servare.* 4. Cumque iterum alii vociferarentur ac sic dicerent, tum ego *Petrus surrexi et dixi ad eos: Viri fratres, vos quoque scitis, quod a diebus prioribus, cum apud vos essem, Deus elegit per me audire gentes evangelium et credere, et cordium inspector Deus testimonium perhibuit eis.* 5. Cornelio enim centurioni apparuit angelus ac de me ei dixit, et hic me accersivit. 6. Cum autem ad eum profecturus essem, demonstratum est mihi de gentibus credituris ac de omnibus cibis. *Ascendi enim in tectum, ut orarem, et vidi caelum apertum et vas quoddam quatuor initiis ligatum et submissum ac descendens in terram, in quo erant omnia quadrupedia et serpentia terrae et volatilia caeli, et venit vox ad me dicens: Simon, surge, occide ac manduca. Ego autem dixi: Absit, Domine, quia nunquam manducavi omne immundum et commune. Et venit alia vox secundo dicens: Quod Deus purificavit, tu commune ne dixeris. Hoc autem factum est ter, et assumptum est vas in caelum.* 7. Et deinde deliberans cognovi verbum Domini dicentis: 8. *Ex-*

---

2 Act. 15, 2. — 6 Act. 15, 4. 5. — 10 Act. 15, 7. 8. — 14 Act. 10, 1—8. — 17 Act. 10, 9—16. — 25 Deut. 32, 43.

---

1 *περιτμηθῆτε* a | *ἔθει* : *ἐκ* b o | *μωϋσέως* a | 2 *ἔθεσιν* : *ἅπασιν* p v | *περιπατεῖτε* d h p v, *-τῆσαι* b e o | 3 *συστάσεως* p v | 4/5 *τούτου ζητ.* : *τοῦ ζητήματος τούτου* b o | *ζητήσαντες* a, sed corr | 6 *ἐπιστήμονας* b d o p e i. m. | 7 *ἱεροσόλυμα* d e h p v | 9 *ἁγνείας* : *πάσας ἁ.* p v, *ἁγ. πάσας* d e | *ἀγνοίας* b o | *φυλάττειν* p v | 11 *ἡμῖν* b e o | 12 *τοῦ* > b o | 14 *γὰρ* > b o | 14/15 *ῥωμαίων* b o | 16 *ῥῆμα* a | 17 *τῆς* b h | 18 *ὅπ. δέ* : *ὅπως τε* o | *ἠβουλήθην* p v, *ἐβουλώμεν* o | 19 *καὶ παρασκ.* : inscripsit o *περὶ τῆς ὀθονης τῆς καθηκυΐας ἐπι πέτρου* | *ἡμῶν* b | 20 *ἠνεωγώτα* o | 21 *λαμπράν* : *μεγάλην* b o | *καθιεμένην* b o | 22/23 *ἐν ᾧ — γῆς* > h | 22 *ᾧ* : *ἧ* b o | *τὰ* sec > a | 26 *πάλιν* > a | *πάλιν φωνὴ* ∾ b o | *δευτέρου* a b h o D : *τοῦ οὔνου* d e p v | 27 *κοίνου* : e i. m. *τουτἔστιν μὴ ἀκάθαρτον νόμιζε* | *τρεῖς* b e o |

ὅτι ἐὰν μὴ περιτέμνησθε τῷ ἔθει Μωσέως“ καὶ τοῖς ἄλλοις ἔθεσιν οἷς διετάξατο περιπατῆτε, „οὐ δύνασθε σωθῆναι. 3. γενομένης οὖν στάσεως καὶ ζητήσεως οὐκ ὀλίγης“, οἱ ἐν Ἀντιοχείᾳ ἀδελφοί, γνόντες, ὅτι συνεληλύθαμεν πάντες περὶ τούτου ζητήσοντες, ἐξαπέστειλαν πρὸς ἡμᾶς ἄνδρας πιστοὺς καὶ τῶν γραφῶν εἰδήμονας, μαθεῖν περὶ τοῦ ζητήματος τούτου. „οἱ δέ, παραγενόμενοι εἰς Ἱερουσαλήμ, ἀνήγγειλαν“ ἡμῖν τὰ ζητηθέντα καὶ ἐν τῇ Ἀντιοχέων ἐκκλησίᾳ, ὡς ὅτι τινὲς „ἔλεγον, ὅτι δεῖ περιτέμνεσθαι καὶ“ τὰς ἄλλας ἁγνείας „παραφυλάττειν“. 4. ἄλλων δὲ ἄλλο τι λεγόντων, ἐγὼ „Πέτρος ἀναστὰς εἶπον πρὸς αὐτούς· Ἄνδρες ἀδελφοί, ὑμεῖς ἐπίστασθε, ὅτι ἀφ᾽ ἡμερῶν ἀρχαίων ἐν ὑμῖν ἐξελέξατο ὁ θεὸς διὰ τοῦ στόματός μου ἀκοῦσαι τὰ ἔθνη τὸν λόγον τοῦ εὐαγγελίου καὶ πιστεῦσαι· καὶ ὁ καρδιογνώστης θεὸς ἐμαρτύρησεν αὐτοῖς“. 5. Κορνηλίῳ γάρ ποτε ἑκατοντάρχῃ ῥωμαϊκῆς ἀρχῆς ὤφθη ἄγγελος κυρίου καὶ περὶ ἐμοῦ εἶπεν αὐτῷ, ὅπως μεταστείληταί με καὶ ἀκούσῃ ῥήματα ζωῆς ἐκ τοῦ στόματός μου· ὁ δὲ μετεπέμψατό με ἀπὸ Ἰόππης εἰς Καισάρειαν τὴν Στράτωνος. 6. ὁπότε δὲ ἔμελλον πρὸς αὐτὸν ἐκπορεύεσθαι, ἐβουλήθην τροφῆς μεταλαβεῖν· καὶ παρασκευαζόντων, ἤμην „ἐν τῷ ὑπερῴῳ προσευχόμενος, καὶ θεωρῶ τὸν οὐρανὸν ἀνεῳγότα καὶ τέσσαρσιν ἀρχαῖς δεδεμένον σκεῦός τι“ ὡς ὀθόνην λαμπρὰν „καὶ καθιέμενον ἐπὶ τῆς γῆς, ἐν ᾧ ὑπῆρχεν πάντα τὰ τετράποδα καὶ τὰ ἑρπετὰ τῆς γῆς καὶ τὰ πετεινὰ τοῦ οὐρανοῦ· καὶ ἐγένετο φωνὴ“ ἐκ τοῦ οὐρανοῦ „πρὸς μὲ λέγουσα· Ἀναστάς, Πέτρε, θῦσον καὶ φάγε. κἀγὼ εἶπον· Μηδαμῶς, κύριε, ὅτι οὐδέποτε ἔφαγον πᾶν κοινὸν καὶ ἀκάθαρτον. καὶ ἐγένετο πάλιν φωνὴ ἐκ δευτέρου λέγουσα· Ἃ ὁ θεὸς ἐκαθάρισεν, σὺ μὴ κοίνου. τοῦτο δὲ ἐγένετο ἐπὶ τρίς, καὶ ἀνελήφθη τὸ σκεῦος εἰς τὸν οὐρανόν. 7. ὡς δὲ διηπόρουν, τί ἂν εἴη τὸ ὅραμα, εἶπέν μοι τὸ πνεῦμα· Ἰδοὺ ἄνδρες ζητοῦσίν σε· ἀλλὰ ἀναστὰς πορεύθητι σὺν αὐτοῖς μηδὲν διακρινόμενος, διότι ἐγὼ ἀπέστειλα αὐτούς“· οὗτοι δὲ ἦσαν οἱ παρὰ τοῦ ἑκατοντάρχου. 8. καὶ οὕτως ἀναλογισάμενος ἔγνων τὸ ῥῆμα κυρίου

2 Act. 15, 2. — 6 Act. 15, 4. 5. — 10 Act. 15, 7. 8. — 14 Act. 10, 1—8. — 19 Act. 10, 9—20.

29 τί a b h o : τὸ τί d e p v | 30 ἀλλ᾽ b d h o | πορεύου b o | 31 ὅτι p v | ἀπέσταλκα b | οὗτοι : αὐτοὶ b o p v | 32 κυρίου > b o

sultate gentes cum populo, et quomodo ubique de vocatione gentium locutus est. 9. Et surgens profectus sum et intravi in domum eius. 10. *Cumque coepissem loqui verbum Domini, spiritus sanctus descendit super eum* et super omnes gentes, quae ibi praesentes erant. *Deus igitur dedit illis spiritum sanctum sicut et nobis, nec discrevit inter nos et eos in fide, purificans corda eorum.* 11. *Nunc ergo quid tentatis Deum imponere iugum super cervices discipulorum, quod neque patres nostri neque nos portare potuimus? Sed per gratiam Domini nostri Iesu Christi credimus nos salvari, quemadmodum et illi.* Ad nos enim venit Dominus ac solvit nos ab illis vinculis dicens: *Venite ad me omnes, qui laboratis et oneribus gravibus onerati estis, et ego reficiam vos. Tollite iugum meum super vos et discite a me, quia mitis sum et humilis corde, et invenietis requiem animabus vestris; iugum enim meum suave est et onus meum leve.* Si ergo Dominus noster nos solvit ac levavit, quid vos vobis ipsis imponere vultis suffocationem? 12. Deinde *tacuit omnis multitudo,* et ego Iacobus incepi ac dixi: *Viri fratres, audite me. Simon narravit, quemadmodum prius Deus dixit, e gentibus se sibi electurum esse populum nomini suo; cui concordant verba prophetarum, sicut scriptum est: Post haec erigam et aedificabo tabernaculum David, quod decidit, et ruinas eius aedificabo et erigam, ut requirant reliqui homines Dominum et omnes gentes, super quas invocatum est nomen meum, dicit Dominus, praedicans haec a saeculo.* 13. *Propterea ego dico, ne quis inquietet eos, qui ex gentibus convertuntur ad Deum, sed scribatur ad eos, ut abstineant a malis et idolis et sacrificato et*

---

2 Act. 10, 23. — 3 Act. 10, 44; 11, 15. — 5 Act. 15, 8—11. — 11 Mt. 11, 28—30. — 17 Act. 15, 12—20.

---

1 *ἐπικαλέσεται* b, *-λέσται* o | 2 *μνησθήσονται κ. ἐπιστραφήσονται* b d e o p v LXX | 3.6 *καὶ — κλήσεως* : *ἕως* d | 3 *ἐνώπιον αὐτοῦ* : *αὐτῷ* b o | 8 *ἔπεσεν* a | 9 *παρόντας σύν* : *παρεστώτας σὺν* o, *συμπαρόντας* p v | *καὶ* sec > p v | *ἀρχῆς* e | 10 *οὐθὲν* a h : *οὐδὲν* rel | 10/11 *τῇ π. — αὐτῶν* > b o | *καθαρίσαν* e p v | 12/13 *ὁ ἐργαζ. δικ. καὶ φοβ. αὐτὸν* d | 13 *ἔσται* a | *δέ* : *οὖν* b o | 14 *τοῦτο* d p | *καὶ* > o | 14/15 *πειράζετε* + *ἐφ᾽ ἡμῖν* b e o | 15 *βαρὺν* > h | 16/17 *βαστάξαι* h | 17 *ἀλλ᾽ ἢ* e p v | *πιστεύωμεν* h | 19 *ἐλάφρυνεν* b d e o | 19/20 *καὶ τὸν — ἡμῶν* > b o | 22 *Συμεὼν* + *πρῶτος* h | 23 *λαβεῖν* : *τὸ λ.* d | 24 *τοῦτο* d | 26 *κατεστραμμένα* b d e o | 28 *οἷς* b | 29 *μου* > o | *αὐτοῖς* b | 30 *εἰσιν* b o | *τῷ θεῷ* > b | 31 *ἔκρινα* a | *πιστεύουσιν* h |

τὸ γεγραμμένον, ὅτι „πᾶς, ὃς ἂν ἐπικαλέσηται τὸ ὄνομα κυρίου, σωθήσεται“, καὶ πάλιν· „Μνησθήσεται καὶ ἐπιστραφήσεται πρὸς κύριον πάντα τὰ πέρατα τῆς γῆς, καὶ προσκυνήσουσιν ἐνώπιον αὐτοῦ πᾶσαι αἱ πατριαὶ τῶν ἐθνῶν, ὅτι τοῦ κυρίου ἡ βασιλεία, καὶ αὐτὸς δεσπόζει τῶν ἐθνῶν“. 9. καὶ ὡς πανταχοῦ περὶ τῆς κλήσεως τῶν ἐθνῶν εἴρηται ἐννοήσας, ἀναστὰς ἐπορεύθην σὺν αὐτοῖς καὶ εἰσῆλθον εἰς τὸν οἶκον τοῦ ἀνδρός· καὶ „ἔτι μου διαγγέλλοντος τὸν λόγον, ἐπέπεσεν τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐπ' αὐτὸν καὶ ἐπὶ τοὺς παρόντας σὺν αὐτῷ, καθὼς καὶ ἐφ' ἡμᾶς ἐν ἀρχῇ· καὶ οὐθὲν διέκρινεν μεταξὺ ἡμῶν τε καὶ αὐτῶν, τῇ πίστει καθαρίσας τὰς καρδίας αὐτῶν“. 10. καὶ ἔγνων ἐγώ, „ὅτι οὐκ ἔστιν προσωπολήπτης ὁ θεός, ἀλλ' ἐν παντὶ ἔθνει ὁ φοβούμενος αὐτὸν καὶ ἐργαζόμενος δικαιοσύνην δεκτὸς αὐτῷ ἐστιν· ἐξέστησαν δὲ“ ἐπὶ τούτῳ καὶ „οἱ ἐκ περιτομῆς πιστοί. 11. νῦν οὖν τί πειράζετε τὸν θεόν, ἐπιθεῖναι ζυγὸν βαρὺν ἐπὶ τὸν τράχηλον τῶν μαθητῶν, ὃν οὔτε ἡμεῖς οὔτε οἱ πατέρες ἡμῶν ἰσχύσαμεν βαστάσαι; ἀλλὰ διὰ τῆς χάριτος τοῦ κυρίου πιστεύομεν σωθῆναι, καθ' ὃν τρόπον κἀκεῖνοι“· ἔλυσεν γὰρ ἡμᾶς ὁ κύριος ἐκ τῶν δεσμῶν καὶ ἠλάφρυνεν τὸ φορτίον ἡμῶν καὶ τὸν ζυγὸν τοῦ βάρους πραότητι ἔλυσεν ἀφ' ἡμῶν. 12. ταῦτα δέ μου εἰπόντος, „ἐσίγησεν ἅπαν τὸ πλῆθος“, ἀπεκρίθη δὲ Ἰάκωβος ὁ τοῦ κυρίου ἀδελφὸς λέγων· „Ἄνδρες ἀδελφοί, ἀκούσατέ μου. Συμεὼν ἐξηγήσατο, καθὼς πρῶτον ὁ θεὸς ἐπεσκέψατο λαβεῖν ἐξ ἐθνῶν λαὸν τῷ ὀνόματι αὐτοῦ· καὶ τούτῳ συμφωνοῦσιν οἱ λόγοι τῶν προφητῶν, καθὼς γέγραπται· Μετὰ ταῦτα ἀναστρέψω καὶ ἀνοικοδομήσω τὴν σκηνὴν Δαυὶδ τὴν πεπτωκυῖαν, καὶ τὰ κατεσκαμμένα αὐτῆς ἀνοικοδομήσω καὶ ἀνορθώσω αὐτήν, ὅπως ἂν ἐκζητήσωσιν οἱ κατάλοιποι τῶν ἀνθρώπων τὸν κύριον καὶ πάντα τὰ ἔθνη, ἐφ' οὓς ἐπικέκληται τὸ ὄνομά μου ἐπ' αὐτούς, λέγει κύριος ὁ ποιῶν ταῦτα. 13. γνωστὰ ἀπ' αἰῶνός ἐστι τῷ θεῷ πάντα τὰ ἔργα αὐτοῦ· διὸ ἐγὼ κρίνω μὴ παρενοχλεῖν τοῖς ἀπὸ τῶν ἐθνῶν ἐπιστρέφουσιν ἐπὶ τὸν θεόν, ἀλλ' ἐπιστεῖλαι αὐτοῖς τοῦ ἀπέχεσθαι ἀπὸ τῶν ἀλισγημάτων“ τῶν ἐθνῶν, „εἰδωλοθύτου καὶ πορνείας καὶ αἵματος

1 Ioel 2, 32. — 2 Ps. 21, 28. 29. — 7 Act. 10, 44; 11, 15. — 10 Act. 15, 9. — 11 Act. 10, 34. 35. 45. — 14 Act. 15, 10. 11. — 20 Act. 15, 12—20.

32 ἀλλ' + ἢ d p v | 33 ἀλογισμάτων b, -γημάτων o | καὶ πορνείας post πνικτοῦ a

suffocato et sanguine. 14. *Tunc placuit nobis apostolis et episcopis et presbyteris cum universa ecclesia, eligere viros ex nobis et mittere cum eis, qui cum Barnaba ac Paulo erant* et inde venerunt. Et elegimus ac destinavimus *Iudam, qui nominabatur Barsabbas, et Silam, viros notos inter fratres, scribentes per manus eorum hanc epistulam:* 15. *Apostoli et seniores et fratres fratribus qui sunt Antiochiae atque in Syria et Cilicia ex gentibus salutem. Quoniam audivimus, quosdam vobis timorem iniecisse verbis, quae pervertebant animas vestras, quos non emisimus, placuit nobis omnibus unanimiter, omnibus nobis congregatis, eligere viros ac mittere ad vos cum dilectis nostris, qui sunt cum Barnaba, quos emisistis. Misimus autem Iudam et Silam, qui et ipsi verbo vobis referent de his rebus. Visum est enim spiritui sancto et nobis, ut non ultra onus vobis imponatur, quam haec necessaria, sed* *** *ut abstineatis vos ab idolis immolato et a sanguine et a suffocatione et a fornicatione, a quibus custodientes vos bene agite. Valete!*

XIII. Et epistulam quidem transmisimus [eis], et ipsi aliquantos dies in Hierosolymis remansimus simul et conquirentes de com-

1 Act. 15, 22. — 5 Act. 15, 23—29.

4 Barnaba S | 13/14 quam h. necessaria C : > S | 14 vos : + ab eis quae necessaria sunt S | 17 eis > SC

1 *παλαιοῖς* : *πάλαι* a, *ἀρχαίοις* b o | *ἦν* (post *ἅπερ* b o) *νενομοθετημένα* b e h o | 3 *ἐγεγόνει* : *ἐγένετο* e : + *τότε* p v, *ἔτι* b o | *ἡμῖν* a D : > rel | 5 *ἡμῶν* a : > rel | *τοῖς* : *αὐτοῖς τοὺς* b o | 6 *σαῦλον* b o | 7 *βαρσαβᾶν* d e h o, *βαρνάβαν* b | 11 *ὑμῶν* b h o | 13 *ἐκλεξαμένοις* d | 14 *ὑμῶν* e (i. m. *ἡμῶν*) h | *σαύλῳ* b o | 15 *ἡμῶν* > e p v | 16 *Χριστοῦ* > p v | *ἐπεστείλαμεν* b d o | 17 *τὰ αὐτὰ* : *ταῦτα* b o | 18 *μηθὲν* a d e i. m. : *μηδὲν* rel | 19 *τούτων* > b h o | *ἐπ' ἀνάγκαις* a e | *ἀπέχεσθε δὲ* h | *εἰδωλοθύτων* a h S. S. | 20 *αἵματος . . πνικτοῦ* ∾ b o | 21 *πράξητε* b e o, *πράξατε* a

13. *τοῖς παλαιοῖς*] Gen. 9, 4 Noe ac filii eius carnem cum sanguine non comedere iubentur. Reliquos patriarchas Constitutor ex indole sua adiunxit. Docent autem ante diluvium copiam carnis vescendae non esse factam etiam Tertullianus De ieiunio c. 4, Origenes In Gen. hom. I, 17, Basilius De ieiunio orat. I, 5, Chrysostomus In Gen. hom. XXVII, 5, Hieronymus Adv. Iovinianum I, 18; II, 15, Theodorus et Theodoretus In Gen. quaest. 39, 51, 55, praecipue respicientes Gen. 1, 29.

15. Cf. K. Böckenhoff, *Das apostolische Speisegesetz in den ersten fünf Jahrhunderten* 1903.

XIII. *Ὅπως χρὴ χωρίζεσθαι τῶν αἱρετικῶν.* Quomodo oporteat separari ab haereticis.

2. Cf. c. 18, 4. Ps.-Ign. Philad. 3, 4. Apodosis c. 14, 1 sequi videtur.

καὶ πνικτοῦ“· ἅπερ καὶ τοῖς παλαιοῖς νενομοθέτητο τοῖς πρὸ τοῦ νόμου φυσικοῖς, Ἐνώς, Ἐνώχ, Νῶε, Μελχισεδέκ, Ἰὼβ καὶ εἴ τις τοιοῦτος ἐγεγόνει. 14. *„τότε ἔδοξεν ἡμῖν τοῖς ἀποστόλοις καὶ τῷ ἐπισκόπῳ“ Ἰακώβῳ „καὶ τοῖς πρεσβυτέροις σὺν ὅλῃ τῇ ἐκκλησίᾳ, ἐκλεξαμένους ἄνδρας ἐξ ἡμῶν αὐτῶν πέμψαι σὺν τοῖς περὶ Βαρνάβαν καὶ Παῦλον τὸν τῶν ἐθνῶν ἀπόστολον τὸν Ταρσέα καὶ Ἰούδαν τὸν καλούμενον Βαρσαββᾶν καὶ Σίλαν, ἄνδρας ἡγουμένους ἐν τοῖς ἀδελφοῖς, γράψαντες διὰ χειρὸς αὐτῶν τάδε·* 15. *Οἱ ἀπόστολοι καὶ οἱ πρεσβύτεροι καὶ οἱ ἀδελφοὶ τοῖς κατὰ τὴν Ἀντιόχειαν καὶ Συρίαν καὶ Κιλικίαν ἀδελφοῖς τοῖς ἐξ ἐθνῶν χαίρειν. ἐπειδὴ ἠκούσαμεν, ὅτι τινὲς ἐξ ἡμῶν ἐτάραξαν ὑμᾶς λόγοις ἀνασκευάζοντες τὰς ψυχὰς ὑμῶν, οἷς οὐ διεστειλάμεθα, ἔδοξεν ἡμῖν γενομένοις ὁμοθυμαδόν, ἐκλεξαμένους ἄνδρας ἐκπέμψαι πρὸς ὑμᾶς σὺν τοῖς ἀγαπητοῖς ἡμῶν Βαρνάβᾳ καὶ Παύλῳ, ἀνθρώποις παραδεδωκόσι τὰς ψυχὰς αὐτῶν ὑπὲρ τοῦ κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, δι᾽ ὧν ἐπεστείλατε· ἀπεστάλκαμεν δὲ μετ᾽ αὐτῶν Ἰούδαν καὶ Σίλαν, καὶ αὐτοὺς διὰ λόγου ἀπαγγέλλοντας τὰ αὐτά. ἔδοξεν γὰρ τῷ ἁγίῳ πνεύματι καὶ ἡμῖν μηθὲν πλέον ἐπιτίθεσθαι ὑμῖν βάρος πλὴν τούτων τῶν ἐπάναγκες, ἀπέχεσθαι εἰδωλοθύτου καὶ αἵματος καὶ πνικτοῦ καὶ πορνείας· ἐξ ὧν διατηροῦντες ἑαυτοὺς εὖ πράξετε. ἔρρωσθε“.*

XIII. *Τὴν μὲν οὖν ἐπιστολὴν ἐξαπεστείλαμεν, αὐτοὶ δὲ ἐν ἱκαναῖς ἡμέραις ἐν Ἱεροσολύμοις ἐπεμείναμεν ἅμα συζητοῦντες πρὸς τὸ κοινωφελὲς εἰς διόρθωσιν.* 2 (XIII). *μετὰ δὲ χρόνον ἱκανὸν ἐπισκεψάμενοι τοὺς ἀδελφοὺς καὶ στηρίξαντες αὐτοὺς τῷ λόγῳ τῆς εὐσεβείας, καὶ παρεγγυησάμενοι φεύγειν αὐτοὺς τοὺς ἐπ᾽ ὀνόματι Χριστοῦ καὶ Μωσέως πολεμοῦντας Χριστῷ καὶ Μωσεῖ, καὶ ἐν δορᾷ προβάτου τὸν λύκον κατακρύπτοντας·* 3. *οὗτοι γάρ εἰσι ψευδόχριστοι καὶ ψευδοπροφῆται καὶ ψευδαπόστολοι, πλάνοι καὶ φθορεῖς, „ἀλωπέκων μερίδες“ καὶ χαμαιζήλων „ἀμπέλων*

---

2 Gen. 9, 4. — 3 Act. 15, 22—29. — 28 Mt. 7, 15. — 29 Mt. 24, 11. — 30 Ps. 62, 11. — Cant. 2, 15.

(corr a²) v | 22 *οὖν* > h o | 25 *ἱκανὸν* > o | *στηρίσαντες* a (corr a²) v | *αὐτοὺς* > b o | *τῷ* > p v | 26 *εὐσεβείας* : *ἀληθείας* b | *φυγεῖν* b o | *αὐτοῖς* h | 27 *Χριστοῦ* a b h o : *ιῦ* d e p v | *πολεμοῦντας* : *πολεμοῦσιν* G | *πολ. Χριστῷ κ. Μ.* > b o | 28 *προβάτων* a h S. S. | *τὸν λύκον* : *λύκους καὶ* b o | *κατακρύπτοντας* : *κατακρύπτουσιν* G, + *τὰς ἑαυτῶν κακίας* b o | *αὐτοὶ* b o | 29 *καὶ* pr > d e p v | 30 *χαμαίζηλοι* b o | *ἀμπελώνων* a

muni utilitate ad emendationem nec non etiam catholicam hanc doctrinam scribentes et tractatum consilii nostri adversus eos, qui nunc erraverunt, 2. statuimus redire iterum ⟨ad⟩ ecclesias, sicuti in principio [fuerunt] praedicationis, et secundiare et confortare fideles, abstinere se a praedictis scandalis et non suscipere eos, qui false sub nomine apostolorum venient, cognoscentes eos per commutationem verborum et ab actione operarum suarum, quoniam hi sunt, de quibus dixit Dominus: 3. *Venient ad vos in indumentis ovium, ab intus autem sunt lupi rapaces; ex fructibus*

8 Mt. 7, 15. 16.

2/3 tractatum — statuimus : consilium, quod deliberavimus et reputavimus de eis, qui iam erraverunt, confirmavimus et constituimus, denuo nos convertere et S | 4 et secundiare > S

1 *ψυχθήσεται* a | 2 *ἀδιάστροφος* a h : *-στρόφως* rel | 3 *λέγων* a (post *ἐλεύσονται* a) b e o cf. D : > d h p v | 4 *ἄνθρωποι* > h | 6 *γὰρ* + *φησὶ* h | 7 *πλανήσωσι* d | 8 *ἡμεῖς* : *αὐτοὶ ἡ.* b o | 10 *Θωμᾶς* > p v | *ματθαῖας* o | 10/11 *λευαῖος* h | 11 *Θαδδαῖος* + *καὶ* a p | *ματθαῖος* a, corr a² | 12 *σὺν* b d e : > a h o p v | *τε* > b o p | 13 *ὁ* > b o | 14 *πάντες* + *καὶ* a | 15 *ὑμῖν* > d | *τὴν καθ. τ. διδασκαλίαν* post *εἰς ἐπ. ὑμῶν* d | 16 *ἐπιστηρισμὸν* a h o p v : *-ιγμὸν* b d e | *ἡμῶν* h, *ὑμῖν* b o | *τῶν τῆν* ∾ d | 17 *παντοκρ.* : *πρα* b o | *ἕναν* a, corr a² | 18 *σέβειν μόνον* ∾ a | 19/20 *διὰ — πνεύματι* a b h o : *καὶ τὸν κύριον ἡμῶν ἰν χν καὶ τὸ πανάγιον πνα* d e p s v | 20 *χρᾶσθαι* h | 22 *καὶ τοῖς* a b h o : *τοῖς* d e p v | 23 *αὐτῶν* b | *προσέρχεσθε* e v, *-σθαι* e i. m. | 24 *ἑαυτοῖς* a | 25 *καὶ* > b o | 27 *καταλείψη* h | 28 *αὐτοῦ* > b o | 30 *ἔξεστιν* o p, *ἔστω* h | 31 *φησὶν* > o p | 31/32 *ἐγκαταλείπης* e v | 32/33 *ὅτι — ἄλλος* : > p v, o inscripsit *περὶ τοῦ μὴ ἐκβάλλειν τινὰν τὴν ἑαυτοῦ* (?) *ἥδιαν γυναῖκαν* | 32 *αὐτὴ κ. β. σου* : *η γυνη κοινωνος εστιν βιου ἀνδρος αὐτῆς* o | *ὑπόλειμμα* a h : *λειμμα* e, *λῆμμα* b d o | *σου* : *αὐτοῦ* o | 33 *γὰρ* + *καὶ* p v | *ὅτι* > b e o | 34 *ἔζευξεν* a : *συνέζ.* rel S. S. | 35 *ἐκ δύο* > b o | *παρὰ* a b h o : *ὑπὸ* d e p v | 35/1 *τὸ ἓν ἀν.* : *τῷ ἐμπάλιν* o

XIV. *Τίνες οἱ κηρύξαντες τὴν καθολικὴν διδασκαλίαν, καὶ τίνα τὰ δι' αὐτῶν παραγγέλματα.* Qui praedicaverint doctrinam catholicam, et quae sint eorum praecepta.

1. Cf. VIII, 4, 1.

1—5 = Didasc. c. 12, 1—2.

2. *θεὸν κτλ.*] Haec opponuntur doctrinae haereticae, cuius mentio fiebat c. 10, 1. — *διὰ Ἰησοῦ κτλ.*] Constitutiones filium et spiritum sanctum Deo patri, ut ita dicam, subordinant, cum Didascalia eos illi coordinet. Si Constitutor scripturam sibi propositam mutaverit, ideo nequaquam Arianis adnumerandus est. Formula, quam anteferre voluit, etiam apud Catholicos usitata erat.

ἀφανισταί", δι' οὓς „ψυγήσεται ἡ τῶν πολλῶν ἀγάπη· ὁ δὲ ὑπομείνας εἰς τέλος" ἀδιάστροφος, „οὗτος σωθήσεται", περὶ ὧν ἀσφαλιζόμενος ἡμᾶς ὁ κύριος παρήγγειλεν λέγων· „Ἐλεύσονται πρὸς ὑμᾶς ἄνθρωποι ἐν ἐνδύμασι προβάτων, ἔσωθεν δέ εἰσιν λύκοι ἅρπαγες· ἀπὸ τῶν καρπῶν αὐτῶν ἐπιγνώσεσθε αὐτούς, προσέχετε ἀπ' αὐτῶν· ἀναστήσονται γὰρ ψευδόχριστοι καὶ ψευδοπροφῆται καὶ πλανήσουσι πολλούς"·

XIV. Δι' οὓς καὶ ἡμεῖς νῦν ἐπὶ τὸ αὐτὸ γενόμενοι „Πέτρος καὶ Ἀνδρέας, Ἰάκωβος καὶ Ἰωάννης υἱοὶ Ζεβεδαίου, Φίλιππος καὶ Βαρθολομαῖος, Θωμᾶς καὶ Ματθαῖος, Ἰάκωβος Ἀλφαίου καὶ Λεββαῖος ὁ ἐπικληθεὶς Θαδδαῖος, Σίμων ὁ Κανανίτης" καὶ Ματθίας ὁ ἀντὶ Ἰούδα καταψηφισθεὶς σὺν ἡμῖν, Ἰάκωβός τε ὁ τοῦ κυρίου ἀδελφὸς καὶ Ἱεροσολύμων ἐπίσκοπος, καὶ Παῦλος „ὁ τῶν ἐθνῶν διδάσκαλος, τὸ σκεῦος τῆς ἐκλογῆς"· ἅμα πάντες ἐπὶ τὸ αὐτὸ γενόμενοι, ἐγράψαμεν ὑμῖν τὴν καθολικὴν ταύτην διδασκαλίαν εἰς ἐπιστηριγμὸν ὑμῶν τῶν τὴν καθόλου ἐπισκοπὴν πεπιστευμένων, ἐν ᾗ δηλοῦμεν ὑμῖν· 2. θεὸν παντοκράτορα ἕνα μόνον ὑπάρχειν, παρ' ὃν ἄλλος οὐκ ἔστιν, καὶ αὐτὸν σέβειν μόνον καὶ προσκυνεῖν διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ τοῦ κυρίου ἡμῶν ἐν τῷ παναγίῳ πνεύματι, καὶ ταῖς ἱεραῖς γραφαῖς χρῆσθαι, Νόμῳ καὶ Προφήταις, γονεῖς τιμᾶν, ἅπασαν ἔκθεσμον πρᾶξιν φεύγειν, ἀνάστασιν πιστεύειν καὶ κρίσιν καὶ ἀνταπόδοσιν προσδοκᾶν· 3. καὶ τοῖς κτίσμασιν αὐτοῦ πᾶσιν εὐχαρίστως προσέρχεσθαι ὡς θεοῦ ἔργοις καὶ μηδὲν ἐν αὐτοῖς ἔχουσι φαῦλον, καὶ γαμεῖν νομίμως, ἄμεμπτος γὰρ ὁ τοιοῦτος γάμος, „ὅτι" καὶ „παρὰ κυρίου ἁρμόζεται γυνὴ ἀνδρί", καὶ ὁ κύριος λέγει· „Ὁ ποιήσας ἀπ' ἀρχῆς ἄρσεν καὶ θῆλυ ἐποίησεν αὐτοὺς καὶ εἶπεν· ἕνεκεν τούτου καταλείψει ἄνθρωπος τὸν πατέρα αὐτοῦ καὶ τὴν μητέρα καὶ προσκολληθήσεται τῇ γυναικὶ αὐτοῦ, καὶ ἔσονται οἱ δύο εἰς σάρκα μίαν". 4. μήτε μὴν μετὰ γάμον ἐκβάλλειν ἀκατάγνωστον ἐξέστω. „Φυλάξῃ" γάρ, φησίν, „τῷ πνεύματί σου καὶ γυναῖκα νεότητός σου μὴ ἐγκαταλίπῃς, ὅτι αὐτὴ κοινωνὸς βίου σου καὶ ὑπόλειμμα πνεύματός σου, καὶ ἐγὼ ἐποίησα καὶ οὐκ ἄλλος"· φάσκει γὰρ ὁ κύριος, ὅτι „ἃ ὁ θεὸς ἔζευξεν, ἄνθρωπος μὴ χωριζέτω"· ἡ γὰρ γυνὴ κοινωνός ἐστι βίου, ἑνουμένη εἰς ἓν σῶμα ἐκ δύο παρὰ θεοῦ· ὁ δὲ τὸ ἓν

1 Mt. 24, 12. 13. — 3 Mt. 7, 15. 16. — 6 Mt. 24, 11. 24. — 8 Mt. 10, 2—4. — 11 Act. 1, 26. — 13 I Tim. 2, 7. — 14 Act. 9, 15. — 25 Prov. 19, 14. — 26 Mt. 19, 4. 5. — 30 Mal. 2, 14. 15. — 33 Mt. 19, 6.

eorum cognoscetis eos; adtendite vobis. Exsurgent enim pseudochristi et pseudoprophetae et seducent multos, et quoniam abundabit iniquitas,

1 Mt. 24, 11—13.

1 vobis : + a talibus S

1 *θεοῦ* > p | 2 *τῆς ἐκείνου* : *θεοῦ* p v | *κατέχων* + *μοιχαλίδα* p v | 2/3 *παραφθ. καὶ παραφθείρασαν* p : *παραφθαρεῖσαν* b d e (-*ῆσαν*) h o a², *παραφθείρασαν* a v | 3 *φύσεων* d | *θεσμὸν* a p v : *θεσμοὺς* d e, *θεσμοῦ* b h o | 4 *ἀσεβεῖς* a, corr a² | *ἀπότεμνε* b d e o : -*τεμε* a h v LXX, *ἀπόκοψον* p | *αὐτὴν φησὶν* ∾ b d e o v | 5 *τῆς σαρκὸς* h | 6 *πρὸς ἄλλον* > b o | *ἄλλων* h | *δὲ* > b o | *περιτέμνεσθαι* a b : -*εσθε* rel | 7 *ἀρκεῖσθαι* a h : -*σθε* rel | *πιστοῖς* a h : *πιστοὶ* rel, + *ὄντες* b d e o | 7/8 *ἐν πνεύματι* > o | 8 *περιτεμεῖσθαι* h | *φησὶν* > d e p v | *τῷ θ. ὑμῶν* a b h o cf. D : *τὴν καρδίαν ὑμῶν τῷ θεῷ* d e p v | 10 *ὁμοίως* + *δὲ* d | *ἀρκεῖσθαι* a d : -*σθε* rel | *τὸ* d | 10/11 *τῷ — δεδομένῳ* > o et inscripsit *περὶ τοῦ ἀναβαπτίζεσθαι τοὺς βαπτιζωμένους ὑπὸ αἱρετικῶν* | *τὸν θ. τοῦ κυρίου* p v | 11 *διδομένω* b h | 12 *διδομένω* h, *διδόμενον* b o | 14 *μηδὲ* b o | *δὲ* > b | *μηδὲ* b o | 16 *δὲ* : *γὰρ* b o | 16/17 *ἐν σώματι* > b o | 17 *οὕτως* + *οὖν* b | *ἓν* > h | *δεδομένον* p v | 18 *παρὰ* + *τῶν* b h | 19 *οὐ — ἱερεῖς* > b o | 20 *ὁ θεὸς* > h | *καὶ σὺ* post *γνῶσιν* e | *ἀπώσω γν.* ∾ o | *ἐπίγνωσιν ἀπ-*

5. *μ. δὲ περιτέμνεσθαι κτλ.*] sc. *ἐξέστω,* quod ex versu 4 supplendum est. Similiter c. 15, 1.

XV. *Ὅτι οὔτε ἀναβαπτίζειν χρὴ οὔτε μὴν παραδέχεσθαι τὸ παρὰ τῶν ἀσεβῶν βάπτισμα δοθέν, ὃ οὐκ ἔστι βάπτισμα, ἀλλὰ μόλυσμα.* Quod nec oporteat rebaptizare nec recipere baptismum ab impiis collatum, qui non est baptismus, sed inquinamentum.

1. *αἱρετικῶν*] Cf. can. 46. Constitutor baptismum haereticorum omnino irritum esse censet. Similiter Basilius M. can. 1 et 47. Synodus Arelatensis 314 c. 8 baptismum haereticorum in nomine trinitatis traditum agnoscit; synodus Nicaena c. 19 nonnisi Paulianistas rebaptizandos esse decernit. Canon VII synodo Constantinopolitanae 381 falsae adscriptus, testis vero disciplinae ecclesiae graecae saeculo V vigentis, baptismum Arianorum, Macedonianorum, Sabbatianorum, Novatianorum, Apollinaristarum agnoscit, baptismum autem Eunomianorum, Montanistarum, Sabellianorum et reliquarum haereseum reicit. Cf. J. Ernst, *Die Ketzertaufangelegenheit in der altchristl. Kirche nach Cyprian* 1902.

2. Auctor hoc versu baptismum a sacerdotibus catholicis improbis traditum irritum censere videtur. Cf. can. 47. Revera *οἱ ἀσεβεῖς* haeretici sunt. Origenes autem In Matth. t. XII, 14 (ed. Lommatzsch III, 156) scribit: *Εἰ δὲ σειραῖς τῶν ἁμαρτημάτων αὐτοῦ ἔσφιγκται (ὁ ἐπίσκοπος), μάτην καὶ δεσμεῖ καὶ λύει.*

3. *οὐ γ. ε. ἐκεῖνοι ἱερεῖς*] Cf. VIII, 2, 4; Basil. c. 1: *οἱ δὲ ἀπορραγέντες λαϊκοὶ γενόμενοι οὔτε τοῦ βαπτίζειν οὔτε τοῦ χειροτονεῖν εἶχον τὴν ἐξουσίαν κτλ.*

4. *ἐκ δευτέρου*] Cf. can. 47. — *εἰς τὸν ἀποστείλαντα κτλ.*] Cf. III, 17, 2; V, 7, 30.

ἀνάπαλιν διαιρῶν εἰς δύο ἐχθρὸς δημιουργίας θεοῦ καὶ προνοίας τῆς ἐκείνου ἀντίπαλος, ὡσαύτως ὁ κατέχων τὴν παραφθαρεῖσαν καὶ παραφθείρασαν φύσεως θεσμὸν παράνομος, ἐπείπερ „ὁ κατέχων μοιχαλίδα ἄφρων καὶ ἀσεβής· ἀπότεμνε“ γὰρ „αὐτήν“, φησίν, „ἀπὸ τῶν σαρκῶν σου“· οὐ γάρ ἐστι βοηθός, ἀλλ' ἐπίβουλος, πρὸς ἄλλον ἀποκλίνασα τὴν διάνοιαν. 5. μήτε δὲ περιτέμνεσθαι τὴν σάρκα, ἀρκεῖσθαι δὲ πιστοῖς τὴν τῆς καρδίας περιτομὴν ἐν πνεύματι· „Περιτμήθητε“ γάρ, φησίν, „τῷ θεῷ ὑμῶν καὶ περιτέμνεσθε τὴν ἀκροβυστίαν τῆς καρδίας ὑμῶν“.

XV. Ὁμοίως καὶ βαπτίσματι ἑνὶ ἀρκεῖσθαι μόνῳ τῷ εἰς τὸν τοῦ κυρίου θάνατον δεδομένῳ, οὐ τῷ παρὰ τῶν δυσωνύμων αἱρετικῶν, ἀλλὰ τῷ παρὰ τῶν ἀμέμπτων ἱερέων δεδομένῳ „εἰς τὸ ὄνομα τοῦ πατρὸς καὶ τοῦ υἱοῦ καὶ τοῦ ἁγίου πνεύματος“. 2. μήτε δὲ τὸ παρὰ τῶν ἀσεβῶν δεκτὸν ὑμῖν ἔστω, μήτε τὸ παρὰ τῶν ὁσίων ἀκυρούσθω διὰ δευτέρου. ὡς γὰρ εἷς ὁ θεὸς καὶ εἷς ὁ Χριστὸς καὶ εἷς ὁ παράκλητος, εἷς δὲ καὶ ὁ τοῦ κυρίου ἐν σώματι θάνατος, οὕτως ἓν ἔστω καὶ τὸ εἰς αὐτὸν διδόμενον βάπτισμα· οἱ δὲ παρὰ ἀσεβῶν δεχόμενοι μόλυσμα κοινωνοὶ τῆς γνώμης αὐτῶν γενήσονται. 3. οὐ γάρ εἰσιν ἐκεῖνοι ἱερεῖς· λέγει γὰρ πρὸς αὐτοὺς ὁ θεός· „Ἐπεὶ καὶ σὺ ἀπώσω γνῶσιν, ἀπώσομαί σε κἀγὼ τοῦ ἱερατεύειν μοι“· οὔτε μὴν οἱ βαπτισθέντες ὑπ' αὐτῶν μεμύηνται, ἀλλὰ μεμολυσμένοι ὑπάρχουσιν, οὐκ ἄφεσιν ἁμαρτιῶν λαμβάνοντες, ἀλλὰ δεσμὸν ἀσεβείας. 4. οὐ μὴν δὲ ἀλλὰ καὶ οἱ τοὺς μεμυημένους ἐκ δευτέρου βαπτίζειν πειρώμενοι ἀνασταυροῦσιν τὸν κύριον, ἀναιροῦσιν αὐτὸν ἐκ δευτέρου, γελῶσιν τὰ θεῖα, μυκτηρίζουσι τὰ ἅγια, ὑβρίζουσι τὸ πνεῦμα, τὸ αἷμα τὸ ἅγιον ὡς κοινὸν ἀτιμάζουσιν· ἀσεβοῦσιν εἰς τὸν ἀποστείλαντα, εἰς τὸν παθόντα, εἰς τὸν μαρτυρήσαντα. 5. ἀλλὰ καὶ ὁ ἐκ καταφρονήσεως μὴ βουλόμενος βαπτισθῆναι ὡς ἄπιστος κατακριθήσεται, καὶ ὀνειδισθήσεται ὡς ἀχάριστος καὶ ἀγνώμων· λέγει γὰρ ὁ κύριος·

ώσω d e | ἀπώσωμαι a | 21 τοῦ + μὴ b o | 23 εὐσεβείας a | οἱ d e h : > a b o p v | 24 δευτέρου + οἱ b o | 25 κύριον a b h o : + καὶ d e p v | 26 μυκτηρίζουσι + τὸ πνεῦμα b o | τὸ πνεῦμα : > b o, + τὸ ἅγιον p v | αἷμα : πνα h | ἅγιον : τίμιον p v | 28/29 οἱ . . βουλόμενοι . . ἄπιστοι κατακριθήσονται κτλ. p v | 29 βαπτίσασθαι b o

---

3 Prov. 18, 22. — 4 Sir. 25, 26. — 5 Gen. 2, 18. — 8 Ier. 4, 4. — 11 Rom. 6, 3. — 12 Mt. 28, 19. — 15 Eph. 4, 5. — 17 Rom. 6, 3. — 20 Os. 4, 6. — 24 Hebr. 6, 6.

refrigescet caritas multorum. Qui autem sustinuerit in finem, hic salvus erit.

1 *βαπισθῇ* : *γεννηθῇ* p v | 2/3 *ὁ πίστ.* — *σωθήσεται* > b o | 4 *λέγων* + *εἰς ἑαυτὸν* o | 5 *ῥυπάνω* h o p v | *θεοῦ* > b | *θεοῦ ἔχει* ∾ a | 6 *φησὶν* > a b o | 8 *καὶ . . καὶ* > d | 9 *θεοῦ* : *κῦ* b d h | *φησὶ* > b o | 12 *οἵα* a b h o : *ὁποία* d e p v | *τις* : *τι* e h, *τε* o | 13 *καττυθέντα* h v : *κραττυθέντα* a, *κρατυνθέντα* b d e o p | *παραδέχεσθαι* a | 14 *ἀλλὰ* + *καὶ* b o | 15 *διαστρόφω* b | 16 *ἰώδη* : *ἰάδη* o, *οἷα δῆ* b | *συνέταξαν* o | 18 *ὑμῶν* : *ἡμῶν* d, + *καὶ* o | *χῦ* d | *ἡμῶν τῶν . . δούλων* b o | 19 *δὲ* > b o | *συν-*

6. In dilationem baptismi et paenitentiae usque ad mortem patres passim invehuntur, et clinici seu aegri in lecto baptizati non ad clerum admittebantur teste Cornelio Ep. ad Fabium apud Eus. H. E. VI, 43, 14 et synodo Neocaesariensi c. 12. Tertullianus De bapt. c. 18 et De paenit. c. 6 autem cunctationem baptismi utiliorem esse censet.

7. Infantes in periculo mortis constituti semper baptizabantur. Constitutor primus universe infantes baptizandos esse dicere videtur, et inde a saeculo V baptismus parvulorum ubique in usum venit. Etiam Gregorius Naz. Orat. 40 c. 28 quaerit, num parvuli baptizandi sint, ac respondet: ita, si quod periculum urgeat; de reliquis censet triennium aut aliquanto brevius vel longius tempus exspectandum esse.

XVI. *Περὶ τῶν ψευδεπιγράφων βιβλίων.* De libris falso inscriptis. — Timoth. Constant. De receptione haer.

2. *οἱ περὶ Σίμωνα κ. Κλ.*] Simonis vel Simonianorum scripturarum mentionem faciunt Clem. Recognitiones II, 39; Hippolytus Philosoph. VI, 9—19; Hieronymus In Matth. 24, 5; Ps.-Dionysius De div. nominibus VI, 2; Praefatio arabica ad concilium Nicaenum (Hard. Concil. coll. I, 523). Cleobii libri alibi non commemorantur. — *ἐπ' ὀνόματι Χριστοῦ κ. τ. μ.*] Cf. Tischendorf, Evangelia apocrypha 1853, ed. II 1876, Apocalypses apocryphae 1866, Acta apostolorum apocrypha 1851, edd. Lipsius et Bonnet 1891/1903; Hilgenfeld, Novum Testamentum extra canonem receptum IV 1866; ed. II 1884; Zahn, *Geschichte des neutestamentl. Kanons* II (1890/92), 621—910; E. Hennecke, *Neutestamentl. Apokryphen* 1904.

2—3. Nicetas Pect. Adv. Romanos.

3. Nonnulli librorum Veteris Testamenti apocryphorum quoque ad nostros dies pervenerunt. Cf. E. Kautzsch, *Apokryphen u. Pseudepigraphen d. A. T.* 1900. — *διαβάλλοντες δημιουργίαν κτλ.*] Cf. c. 10—11; 14, 2-3. — *βάρβαρά τινα ὀνόματα κτλ.*] De Basilide eiusque asseclis dicit Irenaeus Adv. haer. I, 24, 5: nomina quoque quaedam affingentes quasi angelorum; Eusebius H.E. IV, 7, 7: *βαρβάρους τε αὐτοῖς (ψευδοπροφήταις) εἰς κατάπληξιν τῶν τὰ τοιαῦτα ἐπιφημίσαι προσηγορίας.*

XVII. *Περὶ κληρικῶν γαμικὰ παραγγέλματα.* De clericis praecepta coniugalia.

1. *εἴπομεν μονογάμους κ.*] sc. II, 2, 2, ubi autem nonnisi de episcopo sermo fit. — *κἂν ζῶσιν κτλ.*] Commercium coniugale igitur clericis illis permittere videtur. Ceteroquin tum temporis clerici magna ex parte etiam in Oriente continentiam observabant, sed sua sponte aut morem sequentes, qui iam exoriri coeperat. Cf. Epiph. H. 59 c. 4; Socrat. H. E. V, 22. Lex continentiae in Oriente postea demum

„Ἐὰν μή τις βαπτισθῇ ἐξ ὕδατος καὶ πνεύματος, οὐ μὴ εἰσέλθῃ εἰς τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν", καὶ πάλιν· „Ὁ πιστεύσας καὶ βαπτισθεὶς σωθήσεται, ὁ δὲ ἀπιστήσας κατακριθήσεται". 6. ὁ δὲ λέγων, ὅτι ὅταν τελευτῶ βαπτίζομαι, ἵνα μὴ ἁμαρτήσω καὶ ῥυπανῶ τὸ βάπτισμα, οὗτος ἄγνοιαν θεοῦ ἔχει καὶ τῆς ἑαυτοῦ φύσεως ἐπιλήσμων τυγχάνει· „Μὴ ἀναβάλλου" γάρ, φησίν, „ἐπιστρέψαι πρὸς κύριον· οὐ γὰρ οἶδας, τί τέξεται ἡ ἐπιοῦσα". 7. βαπτίζετε δὲ ὑμῶν καὶ τὰ νήπια, καὶ „ἐκτρέφετε αὐτὰ ἐν παιδείᾳ καὶ νουθεσίᾳ θεοῦ· ἄφετε" γάρ, φησί, „τὰ παιδία ἔρχεσθαι πρός με καὶ μὴ κωλύετε αὐτά".

XVI. Ταῦτα πάντα ἐπεστείλαμεν ὑμῖν, ἵνα εἰδέναι ἔχοιτε τὴν ἡμετέραν γνώμην, οἵα τίς ἐστιν. καὶ τὰ ἐπ' ὀνόματι ἡμῶν παρὰ τῶν ἀσεβῶν καττυθέντα βιβλία μὴ παραδέχεσθε· οὐ γὰρ τοῖς ὀνόμασιν χρὴ ὑμᾶς προσέχειν τῶν ἀποστόλων, ἀλλὰ τῇ φύσει τῶν πραγμάτων καὶ τῇ γνώμῃ τῇ ἀδιαστρόφῳ. 2. οἴδαμεν γάρ, ὅτι οἱ περὶ Σίμωνα καὶ Κλεόβιον ἰώδη συντάξαντες βιβλία ἐπ' ὀνόματι Χριστοῦ καὶ τῶν μαθητῶν αὐτοῦ περιφέρουσιν εἰς ἀπάτην ὑμῶν τῶν πεφιληκότων Χριστὸν καὶ ἡμᾶς τοὺς αὐτοῦ δούλους. 3. καὶ ἐν τοῖς παλαιοῖς δέ τινες συνέγραψαν βιβλία ἀπόκρυφα Μωσέως καὶ Ἐνὼχ καὶ Ἀδάμ, Ἡσαΐου τε καὶ Δαυὶδ καὶ Ἠλία καὶ τῶν τριῶν πατριαρχῶν, φθοροποιὰ καὶ τῆς ἀληθείας ἐχθρά· τοιαῦτα καὶ νῦν ἐκύησαν οἱ δυσώνυμοι, διαβάλλοντες δημιουργίαν, γάμον, πρόνοιαν, τεκνογονίαν, νόμον, προφήτας· βάρβαρά τινα ὀνόματα ἐγγράφοντες καὶ ὡς αὐτοί φασιν ἀγγέλων, τὸ δ' ἀληθὲς εἰπεῖν δαιμόνων τῶν αὐτοῖς ὑπηχούντων. 4. ὧν ἀποφεύγετε τὴν διδασκαλίαν, ἵνα μὴ μετάσχητε τῆς τιμωρίας τῶν αὐτὰ συγγραψαμένων ἐπ' ἀπάτῃ καὶ ἀπωλείᾳ τῶν πιστῶν καὶ ἀμέμπτων τοῦ κυρίου Ἰησοῦ μαθητῶν.

XVII. Ἐπίσκοπον καὶ πρεσβύτερον καὶ διάκονον εἴπομεν μονογάμους καθίστασθαι, κἂν ζῶσιν αὐτῶν αἱ γαμεταί, κἂν τεθνή-

1 Ioann. 3, 5. — 2 Mc. 16, 16. — 6 Sir. 5, 7. — 7 Prov. 3, 28. — 8 Eph. 6, 4. — 9 Mt. 19, 14. — 29 I Tim. 3, 2. 12; Tit. 1, 6.

ἐγγράψαντο b o | 20 Ἀδὰμ + καὶ h | ἡλιοῦ b e o | 22 ἐκύησαν : ἐκύκησαν o, ἐποίησαν a, corr a² i. m. | οἱ δυσ. ante ἐκύησαν b o | 23 γάμον : καὶ γ. b o | 24 ἐγγράψαντες o | καὶ > d e p v | δὲ b e o p v | 25 ὑπουργούντων b o | 26 αὐτοῦ e, ταῦτα o | 28 Ἰησοῦ > b o | μαθητῶν + καὶ υἱῶν καὶ κληρονόμων b o, o deinde inscripsit περὶ μονογαμίας ἐπισκοπων καὶ πρεσβυτέρων καὶ διακόνων | 30 κἂν pr + τε p v | 30/1 τεθνήξωσι p, τεθνᾶσιν a

XIV (XVIII). Qui [sustinuerint et] non fuerint perversi et qui a perversione paenituerint, permitti in ecclesia, eos vero, qui iam tenti sunt in perversione et non paenitentur, eici ⟨ex ecclesia⟩ decrevimus et separari a fidelibus, quoniam haeretici facti sunt, et praecipi fidelibus omni modo abstinere ab ipsis et neque per verbum neque per orationem communicare illis. 2. Hi enim sunt adversarii et contrarii ecclesiae. De his nobis fidelibus praecipiens Dominus dixit: *Adtendite a fermento Pharisaeorum et Sadducaeorum, et in civitates Samaritanorum nolite ingredi.* Hae enim sunt civitates Samaritanorum, id est haereses perverso itinere ambulantes, de quibus in Proverbiis dixit Dominus: *Est via, quae videtur apud*

8 Mt. 16, 6. — 9 Mt. 10, 5. — 11 Prov. 14, 12.

1 sustinuerint et > S cf. C | 3 ex ecclesia S cf. C | 9/10 hae . . id est > S | 11 Dominus > S

a Iustiniano imperatore Nov. 6 c. 1 § 3. 4; 123 c. 1 et a synodo Trullana 692 c. 48 data est, et quidem episcopis solis. Cf. quae exposui in *Kirchengeschichtl. Abhandlungen und Untersuch.* I (1897), 121—55. — *μετὰ χειροτονίαν κτλ.*] Haec erat vetus disciplina ecclesiae, ut Paphnutius in synodo Nicaena Socrate H. E. I, 11, Sozomeno H. I, 23 et Gelasio Cyz. Hist. concilii Nic. II, 23 referentibus declaravit et multi alii testantur. Synodus autem Ancyrana 314 c. 10 diaconis matrimonium concessit, si in ordinatione ipsa id sibi postulaverant.

2. *μονογάμους*] Epiphanius Expos. fid. c. 20 (21) dicit, in necessitate lectores etiam ex eis sumi posse, qui post prioris uxoris obitum cum altera sese copularint. — *εἰ δὲ πρὸ γάμου κτλ.*] Ministri vel subdiaconi hoc loco una cum reliquis clericis ordinum minorum potestatem matrimonii ineundi nanciscuntur. Etiam Basilius can. 69 eis hanc licentiam dare videtur. Infra can. 26 Constitutor matrimonium nonnisi lectoribus et cantoribus concedit. Subdiaconus cum ordinibus tum maioribus tum minoribus adiungi posset, disciplina ad eum attinens vacillabat ac varia erat. Severiorem morem testantur Sozomenus H. E. I, 23 et Epiphanius Expos. fid. c. 20 (21). Synodus Trullana c. 6 canonem apostolorum laudatum sanxit, sed etiam eos, qui in clerum accedentes matrimonium inire volunt, expresse admonuit, ut hoc facerent, priusquam subdiaconi ordinarentur.

3. Cf. can. apost. 18. Cum Paulus monogamiam nonnisi clerico praecipiat, Constitutor eam etiam uxori clerici imponit; neque vero primus hoc fecit, sed morem satis usitatum secutus est. Iam enim Siricius (384—98) Epist. ad Himer. Tarrac. c. 8 de numerosis clericorum coniugiis dicens allegat praeceptum V. T. Lev. 21, 13—14: Sacerdos uxorem virginem accipiat, non viduam, non repudiatam, non meretricem; et Concil. c. 4 eum, qui viduam duxit, e clero excludit (Hard. I,

κασιν, μὴ ἐξεῖναι δὲ αὐτοῖς μετὰ χειροτονίαν ἢ ἀγάμοις οὖσιν ἔτι ἐπὶ γάμον ἔρχεσθαι, ἢ γεγαμηκόσιν ἑτέραις συμπλέκεσθαι, ἀλλ' ἀρκεῖσθαι ᾗ ἔχοντες ἦλθον ἐπὶ τὴν χειροτονίαν. 2. ὑπηρέτας δὲ καὶ ψαλτῳδοὺς καὶ ἀναγνώστας καὶ πυλωροὺς καὶ αὐτοὺς μὲν μονογάμους εἶναι κελεύομεν· εἰ δὲ πρὸ γάμου εἰς κλῆρον παρέλθωσιν, ἐπιτρέπομεν αὐτοῖς γαμεῖν, εἴγε πρὸς τοῦτο πρόθεσιν ἔχουσιν, ἵνα μὴ ἁμαρτήσαντες κολάσεως τύχωσιν. 3. οὐδενὶ δὲ τῶν ἐν τῷ κλήρῳ κελεύομεν ἢ ἑταίραν ἢ οἰκέτιν ἢ „χήραν καὶ ἐκβεβλημένην λαμβάνειν", ὡς καὶ ὁ Νόμος λέγει. 4. διακόνισσα δὲ γινέσθω παρθένος ἁγνή· εἰ δὲ μήγε, κἂν χήρα μονόγαμος, πιστὴ καὶ τιμία.

XVIII. Τοὺς μετανοοῦντας προσδέχεσθε, „τοῦτο γὰρ θέλημα θεοῦ ἐν Χριστῷ"· τοὺς κατηχουμένους στοιχειώσαντες βαπτίσατε, τοὺς ἀθέους αἱρεσιώτας ἀμετανοήτως ἔχοντας διαστείλαντες ἀφορίσατε ἀπὸ τῶν πιστῶν καὶ τῆς ἐκκλησίας τοῦ θεοῦ ἐκκηρύκτους ποιήσατε, καὶ παραγγείλατε τοῖς πιστοῖς παντοίως αὐτῶν ἀπέχεσθαι καὶ μήτε λόγῳ μήτε προσευχαῖς κοινωνεῖν αὐτοῖς. 2. οὗτοι γάρ εἰσιν ἀντίδικοι καὶ ἐπίβουλοι τῆς ἐκκλησίας, οἱ διαφθείροντες τὸ ποίμνιον καὶ μολύνοντες τὴν κληρονομίαν, οἱ δοξόσοφοι καὶ παμπόνηροι, περὶ ὧν ἔλεγεν Σολομὼν ὁ σοφός, ὅτι δυσσεβοῦντες ὑποκρίνονται εὐσεβεῖν. „Ἔστι" γάρ, φησίν, „ὁδός, ἣ δοκεῖ τισιν

8 Lev. 21, 14. — 10 I Tim. 5, 9. — 12 I Thess. 5, 18. — 21 Prov. 14, 12.

1 *μετὰ χειροτ.* > b o | *ἢ* : *εἰς* b, *οἱ* o, > a | *γάμους* b | 2/3 *ἀλλ' ἀρκεῖσθαι* > b o | 3 *ᾗ* e o v : *ἢ* a b, *εἰ* d h p | *ἔχοντας* h | *τὴν* > b o | 4 *μὲν* > a e p v | 5 *γάμων* h o | 5/6 *παρέλθωσιν* a d e cf. can. apost. 26 : *προέλθ.* h p, *προσελθ.* b o v | 6 *αὐτοὺς* h | 7 *ἔχωσιν* o | 8 *ἢ* pr > o | *ἑτέραν* a o p | *οἰκέτην* a p v | *καί* : *ἢ* h o p v | 9 *διάκωνος* b o | 11 *πιστὴ* > e | 12 *τοὺς* + *δὲ* a | *δέχεσθε* h | 13 *θεοῦ* : *τοῦ θ.* b o p v | *κατηχουμένους* + *στοιχειώσαται καὶ* b o | 14 *διαστείλατε* b o | 16 *παραγγέλλωντες* o | *αὐτῶν* : *αὐτοῖς* o | 17 *λόγον* o, *λόγως* a, *λόγοις* a² | *προσευχῇ* b, *-χὴν* o | *αὐτῶν* b o | 18 *διαφθείραντες* b o | 19 *καὶ* pr : *οἱ* b, > o | *μολύναντες* b o | *καὶ* sec : *οἱ* b o | 20 *ἔλεγεν* + *ὁ* d | 21 *εὐσέβειαν* b o | *φησὶν* > b o

850/58. Regesta pont. Rom. ed. Jaffé-Kaltenbrunner I, 40 sq.). Similiter Innocentius I (401—17) Ep. ad Victric. c. 4—5, ad Exsup. c. 1 Hard. I, 1000/3); Leo I Ep. 5 c. 3; 12 c. 5 (PL 54, 615/52).

4. Similiter Iustin. Nov. 6 c. 6.

XVIII. *Παραίνεσις κελεύουσα φεύγειν τὴν τῶν ἀσεβῶν αἱρετικῶν κοινωνίαν.* Cohortatio invitans ad fugiendam impiorum haereticorum communionem.

homines recta esse, posteriora vero eius veniunt ad intimum inferni. 3. Hi sunt, de quibus amare et durissime statuit Dominus: *Non illis dimittetur, neque in hoc saeculo neque in futuro.* 4. Quoniam populus non credens Christo est et manus iniciens in filium hominis ingerebat eum blasphemans, et dixit Dominus: *Dimittetur illis.* Et iterum de illis Dominus dicit: *Pater, nec quid fecerant nec quidquid dicunt sciunt; si possibile est, remittes illis.* 5. Similiter et gentes filium hominis et crucem negant, sed et his remissio fluxit. 6. His vero, qui sive de plebe sive de gentibus crediderunt, per baptismum remissio de pessimis operibus data est, sicuti dixit Dominus Iesus: *Propterea dico vobis: omne peccatum et blasphemia remittetur hominibus;* ⟨*blasphemia autem spiritus sancti non remittetur, neque in hoc saeculo neque in futuro; et quicumque dixerit verbum adversus filium hominis, remittetur ei*⟩; *quicumque autem dixerit verbum adversus spiritum sanctum, non illi remittetur neque in hoc saeculo neque in futuro.* 7. Hi ergo spiritum sanctum blasphemant, qui omnipotentem Deum apertissime cum hypocrisi blasphemant, id est haeretici, qui sacras scripturas eius non suscipiunt ⟨vel⟩ qui male cum subdolositate in blasphemio suscipiunt eas, qui catholicam ecclesiam, quae est susceptorium sancti spiritus,

2 Mt. 12, 32. — 5 Mt. 12, 31. — 6 Luc. 23, 34. — 11 Mt. 12, 31. 32.

1 posteriora : per seriora ? L | 5 eum : + cui manus intulerunt S | 8 et crucem : propter cr. S | 11 Iesus + Christus S | 12/14 blasphemia — ei S | 16 ergo + qui S | 17 apertissime : temere S | 18 non > S | 19 vel S C

XIV, 4. *iniciens — ingerebat*] Syrus bis idem verbum habet, sc. intulit, particulam autem sic reddit: in eum (Christum) manus intulit blasphemans filium hominis, in quem manus intulit. Latinus quoque idem verbum legisse, secundo loco autem vocabulo synonymo vertisse videtur, nisi loco priore scripsit: ingerens. Conicere licet, auctorem more hebraico scripsisse: ἐπιβάλλων ἐπέβαλλε. Corssen in scriptura infra laudata conicit *ingreditur* pro *ingerebat.* — *Dimittetur illis*] Didascalia distincte dicit, Dominum crucifixum Iudaeis veniam petiisse, Lucas 23, 34 autem dictum profert, postquam v. 33 narravit, milites Christum et duos latrones crucifixisse. Unde Corssen, verba Domini apud Lucam ad milites Romanos eosque solos referenda esse censens, atque considerans, Didascaliam iam v. 4[a] de Iudaeis manus in Christum inicientibus et de Domino eis veniam praebente dicere et vocabulo *iterum* v. 4[b] adhibito indicare, v. 4[b] alium locum seu eiusdem Evangelii seu alius introduci, collegit, auctorem Didascaliae hic non solum Evangelia synoptica, sed etiam alias scripturas secutum esse. Cf. *Zeitschrift für die*

εὐθὴς εἶναι, τὰ δὲ τελευταῖα αὐτῆς βλέπει εἰς πυθμένα ᾅδου“. 3. οὗτοί εἰσιν, περὶ ὧν ὁ κύριος πικρῶς καὶ ἀποτόμως ἀπεφήνατο λέγων, ὅτι εἰσὶν ψευδόχριστοι καὶ ψευδοδιδάσκαλοι, οἱ βλασφημήσαντες τὸ πνεῦμα τῆς χάριτος καὶ ἀποπτύσαντες τὴν παρ᾽ αὐτοῦ δωρεὰν μετὰ τὴν χάριν, „οἷς οὐκ ἀφεθήσεται οὔτε ἐν τῷ αἰῶνι τούτῳ οὔτε ἐν τῷ μέλλοντι“, οἱ καὶ Ἰουδαίων δυσσεβέστεροι καὶ Ἑλλήνων ἀθεώτεροι· 4. οἱ θεὸν τὸν ἐπὶ πάντων βλασφημοῦντες καὶ τὸν υἱὸν αὐτοῦ καταπατοῦντες καὶ τὴν διδασκαλίαν τοῦ πνεύματος διαπτύοντες, οἱ τοὺς θείους λόγους ἀρνούμενοι ἢ μεθ᾽ ὑποκρίσεως προσποιούμενοι δέχεσθαι, ἐφ᾽ ὕβρει θεοῦ καὶ ἀπάτῃ τῶν προσιόντων αὐτοῖς, οἱ τὰς ἱερὰς γραφὰς ἐνυβρίζοντες καὶ τὴν δικαιοσύνην ὅ,τι ποτέ ἐστιν ἀγνοοῦντες, οἱ τὴν ἐκκλησίαν τοῦ θεοῦ διαφθείροντες ὡς „ἀλώπεκες μικροὶ ἀμπελῶνα“ καὶ „μερίδες ἀλωπέκων“ γινόμενοι. 5. οὓς φεύγειν ὑμᾶς παρακαλοῦμεν, ἵνα μὴ λάβητε βρόχους ταῖς ἑαυτῶν ψυχαῖς· „ὁ συμπορευόμενος γὰρ σοφοῖς σοφὸς ἔσται, ὁ δὲ συμπορευόμενος ἄφροσιν

3 Mt. 24, 24. — 5 Mt. 12, 32. — 13 Cant. 2, 15. — 15 Prov. 13, 20.

1 εὐθὴς b d e o : ὀρθὴ a h p v LXX | δέ : μέντοι d v | 3/4 βλασφημοῦντες o | 7 οἱ > h | 8 τοῦ + ἁγίου b o | 9/11 οἱ τοὺς θ. — αὐτοῖς > b h o | 9 ἢ : οἱ d e | 10 δέχεσθαι : εὔχεσθαι a^{2} i. m., fortasse ex e, ubi verbum ita legi potest | 11 προσιόντων αὐτοῖς ∾ a | 13 τοῦ > a h | θεοῦ : χῡ b h o | ἀλωποὶ a h | πικροὶ ἀμπελῶνας p v | 13/14 καὶ μ. ἀλ. γινόμενοι (γεν. b o) > a | 14 15 περικαλοῦμεν a, corr a^{2} | 16 γὰρ + φησὶν d e h o

neutestam. Wissenschaft I (1900), 339—41. Mihi Lucas fons esse videtur. Dictum Domini Luc. 23, 34 non tam ad milites nonnisi mandatum praefectorum exsequentes quam ad Iudaeos Christum morti tradentes spectat. Cf. Schanz, *Kommentar über das Evangelium des h. Lucas* 1883 p. 544; Belser, *Die Geschichte des Leidens des Herrn* 1903 p. 416. V. 4^{a} sane de cruciatu Domini sermo fit; verba *dimittetur illis* non ad Christum in cruce pendentem referenda sunt, sed sensum ampliorem habent. Auctor v. 3 exponit: haereticis quidem a Domino Mt. 12, 32 dictum esse: non dimittetur illis etc., populo Iudaeorum autem, etiamsi ei non credebat eumque cruciabat et blasphemabat: dimittetur illis, sc. Mt. 12, 31.

* * *

3. λέγων ὅτι κτλ.] Resch, Agrapha 1899 (*Texte und Untersuchungen* V, 4), immerito hic dictum Domini ex evangelio evangeliis canonicis priore depromptum invenire sibi visus est. Cf. Ropes, *Die Sprüche Jesu* 1896 p. 37 (ibid. XIV, 2). — Ἑλλήνων ἀθεώτεροι] Similiter Irenaeus Adv. haer. II, 9, 2; Opus imperf. in Matth. 12, 45.

4. Cf. c. 10, 1; Ps.-Ign. Philad. 3, 4.

in detrectationibus blasphemant; hi sunt, qui ante iudicium futurum sine excusatione a Christo iam nunc condemnati sunt. Quod enim dicit: *Non tali*[*s*] *remittetur,* sententia condemnationis ⟨est⟩, quae illis exiit. 8. Et haec statuentes et unum sentientes egressi sumus unusquisque iterum ad priorem sortem adquaestus sui, confirmantes ecclesias, quoniam ea, quae praedicta sunt, impleta sunt et occulti lupi adfuerunt et falsi Christi et falsi prophetae manifesti facti sunt. 9. Procedente autem tempore et fine saeculi adpropinquante plures et peiores erunt, ex quibus eripiet vos Dominus Deus. 10. Eos vero, qui intellexerunt in ea, quae sine Deo est perversio, in multa correptione et verbo doctrinae et obsecratione sanantes incolumes in ecclesia sivimus. Eos autem, qui mortaliter laesi sunt in verbo perversionis, magis autem sine verbo perversione, cum insanabile haberent vulnus, eiecimus, ut neque inquinent electam sanctam catholicam ecclesiam Dei neque velut scabies transeat aut serpat putredo et omnes maculet, sed munda et sine macula et incolumis ⟨et illibata⟩ ecclesia permaneat Domino Deo. 11. Et haec per civitates omnes in universam terram

---

3 Mt. 12, 32. — 7 Mt. 7, 15; 24, 24.

---

3 tali (vel: talibus) : eis S | 4 quae : quia L | 8 proc. autem : notum est enim ac manifestum, quia proc. S | 10 intellex. in : revertebantur ab S | 12 sivimus S : dimisimus L | 13 magis — verbo > S | 15 electam > S | ecclesiam : + ecclesiam puram S | 17 et illibata S C

---

1 *οὐδὲ* h | *οὔτε* b o p v | 2 *μερίδα* : *τὴν μ.* a | *ὅσιος* a b d e o : *θεῖος* h p v | *Δαυίδ φησιν* ∾ a | *φησιν* : *εἶπεν* b o | 3 *τοῖς ἐχθροῖς* d e h | 6 *ὀζίαν* b d e o | *Ἰοὺ* v : *ἰωνᾶ* a, *ἰωὴλ* b d e h o a² i. m., *ἠσαΐου* p An | 7 *ἢ* a h An : *εἰ* d e p v, *καὶ τῇ* b o | *μισουμένη* b o | *σὺ* > a p v | 8 *εὑρέθη* post *σου* b d e o | 10 *σὐνέβρυσαν* o | *νῆες* a e (*νίες* *η* super *ι* posito) : *νίαι* b v o, *ἰνίες* d (i. m. *ἵνες*), *ἐνῆαις* p, *ἔννοιαι* h | 13 *ὅτι* > h | 14 *οἱ* sec > d | *ἐνεοί* : *ἔννεοι* a (corr a²), *ἄναιοι* b o | *οἱ* > d p v | 17 *ὅτι* + *εἰ* o | *υἱός* :

---

7. *exiit*] i. e. *ἐξῆλθεν*. Corssen, vocabulo *quae* addens *iam,* interpretatur: quae in illis impleta est. Equidem interpretor: quae contra illos prolata est. Idem Syrus dicere videtur.

* * *

6—7. Anastasius Quaest. LII.

7. *Ἰού*] Libros, quos Gnostici sub nomine prophetae Ieu vulgaverunt, edidit coptice versione germanica adiecta 1892 Schmidt in *Texte und Untersuchungen* edd. Gebhardt et Harnack t. VIII.

9. *ὧν τῆς ἀπάτης κτλ.*] Ps.-Ign. Eph. 9, 4; Magn. 9, 5; Philad. 3, 2; Smyrn. 7, 1; Trall. 8, 1.

γνωσθήσεται“. 6. οὔτε γὰρ κλέπτῃ δεῖ συντρέχειν, οὐδὲ μετὰ μοιχοῦ μερίδα τίθεσθαι, ἐπείπερ καὶ ὁ ὅσιος Δαυίδ φησιν· ,,Κύριε, τοὺς μισοῦντάς σε ἐμίσησα καὶ ἐπὶ τοὺς ἐχθρούς σου ἐξετηκόμην, τέλειον μῖσος ἐμίσουν αὐτούς, εἰς ἐχθροὺς ἐγένοντό μοι“. 7. καὶ τῷ Ἰωσαφὰτ ὁ θεὸς ὀνειδίζει διὰ τὴν πρὸς Ἀχαὰβ φιλίαν καὶ συμμαχίαν καὶ τὴν πρὸς Ὀχοζίαν, λέγων διὰ Ἰοὺ τοῦ προφήτου· ,,Εἰ ἁμαρτωλῷ σὺ φιλιάζεις ἢ μισουμένῳ ὑπὸ κυρίου σὺ βοηθεῖς; διὰ τοῦτο ἐξαίφνης ὀργὴ κυρίου ἐγένετο ἐπὶ σέ, εἰ μὴ ὅτι εὑρέθη ἡ καρδία σου τελεία πρὸς κύριον, διὰ τοῦτο ἐφείσατό σου κύριος· πλὴν ὅτι διεκόπη τὰ ἔργα σου καὶ συνετρίβησαν αἱ νῆές σου“. 8. φεύγετε οὖν τῆς κοινωνίας αὐτῶν, καὶ τῆς πρὸς αὐτοὺς εἰρήνης ἀλλότριοι τυγχάνετε· περὶ αὐτῶν γὰρ ὁ προφήτης ἀπεφήνατο, λέγων, ὅτι ,,οὐκ ἔστιν χαίρειν τοῖς ἀσεβέσιν, λέγει κύριος“. 9. οὗτοι γάρ εἰσιν οἱ κρύφιοι λύκοι, ,,οἱ ἐνεοὶ κύνες οἱ οὐ δυνάμενοι ὑλακτεῖν“, οἳ νῦν μὲν εἰσὶν ὀλίγοι, προκόψαντος δὲ τοῦ χρόνου καὶ τῆς συντελείας ἐγγιζούσης πλείονες καὶ χαλεπώτεροι ἔσονται, περὶ ὧν ὁ κύριος ἔλεγεν, ὅτι ,,ἆρα ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ἐλθὼν εὑρήσει τὴν πίστιν ἐπὶ τῆς γῆς“; καί· ,,Διὰ τὸ πληθυνθῆναι τὴν ἀνομίαν ψυγήσεται ἡ ἀγάπη τῶν πολλῶν, καὶ ἐλεύσονται ψευδόχριστοι καὶ ψευδοπροφῆται καὶ δώσουσι σημεῖα ἐν οὐρανῷ, ὥστε εἰ δυνατόν καὶ τοὺς ἐκλεκτοὺς ἀπατῆσαι“, ὧν τῆς ἀπάτης ῥύσεται ἡμᾶς κύριος ὁ θεὸς διὰ ,,Ἰησοῦ Χριστοῦ, τῆς ἐλπίδος ἡμῶν“. 10. καὶ γὰρ καὶ ἡμεῖς, διερχόμενοι τὰ ἔθνη καὶ ἐπιστηρίζοντες τὰς ἐκκλησίας, τοὺς μὲν ἐν πολλῇ νουθεσίᾳ καὶ λόγῳ ἰατικῷ ὑγιάσαντες ἐπανηγάγομεν μέλλοντας ὅσον οὐδέπω θνήσκειν ἀπάτῃ, τοὺς δὲ ἀνιάτως ἔχοντας ἐξεβάλομεν τῆς ποίμνης, ἵνα μὴ ψωραλέας νόσου μεταδῶσιν καὶ τοῖς ὑγιαίνουσιν ἀρνίοις, ἀλλὰ καθαρὰ καὶ ἄχραντα, ὑγιῆ καὶ ἄσπιλα διαμείνῃ κυρίῳ τῷ θεῷ. 11. καὶ ταῦτα κατὰ πόλιν πᾶσαν εἰς ὅλην τὴν οἰκουμένην

1 Ps. 49, 18. — 2 Ps. 138, 21. 22. — 7 II Paralip. 19, 2. 3. — 10 II Paral. 20, 37. — 13 Ies. 57, 21. — 14 Mt. 7, 15. — Ies. 56, 10. — 17 Luc. 18, 8. — 18 Mt. 24, 12. 24. — 22 I Tim. 1, 1.

κσ h | 18 ἐλθών : post ἆρα h, > b o | πίστην a | καὶ + τὸ h | 20 ἐν + τῷ b h o | 21 ὥστε + πλανῆσαι h | ἀπατῆσαι > h | ἀπάτης : πλάνης o | 22 κύριος > a h | ὁ : καὶ o | 23 καὶ γὰρ > o | 25 ἰατρικῷ o | 26 ἐξεβάλομεν + ἀπὸ a | 27 ὑγιεινοῖς h, ὑγιοῖς b o | ἄρνασιν b o | 28 καθαρὰ + καὶ ἄμωνα b o | ὑγιῆ : ὑγιᾶ a, > b o, + τε d e | 29 ταῦτα + διαπαντῶς b o | πᾶσαν b o cf. D : πανταχοῦ rel | οἰκουμένην b o p cf. D : + τοῦ κόσμου rel

fecimus, relinquentes hanc catholicam doctrinam digne et iuste ecclesiae catholicae ad commemorationem confirmationis credentibus contestati.

XV (XIX). Qui autem convertentur de populo, ut credant Deo et salvatori nostro Iesu Christo, iam priorem conversationem ne teneant observantes vincula vana et purificationes et segregationes et aspersiones baptismi et escarum discretiones, quoniam dicit vobis Dominus: *Ne mementote antiquorum, et ecce facio nova, quae nunc exorientur, et scietis; et dabo in deserto viam.* Desertae ante erant ecclesiae, in quibus modo divina et sine errore via religionis christianae firmata est. 2. Cognoscentes igitur Dominum Iesum Christum et universam eius dispensationem, quae a principio facta est, scitote, quia dedit legem simplicem quondam, salubrem, sanctam, in qua et salvator proprium nomen infixit. Decalogum enim proferens significavit Iesum; X enim iota significat, iota autem initium nominis est Iesu. *Lex* ergo *Domini irreprehensibilis, convertens animas.* Et alia multa ubique sic dicta sunt; nam et in completione scripturarum propheticarum iam in fine per Malachiam loquens, qui nuncupatur et angelus, Dominus ita dixit: *Mementote legis Moysi, pueri mei, quomodo vobis dedit praecepta et iustitias.* 3. Et salvator similiter, cum mundaret leprosum, ad legem eum transmisit dicens: *Pergens ostende te principi sacerdotum et offer munus purgationis tuae, sicuti praecepit Moyses, in testimonium illo-*

8 Ies. 43, 18. 19. — 16 Ps. 18, 8. — 19 Mal. 4, 6. — 22 Mt. 8, 4.

6 teneant : teneatis, fratres S | 6/7 et segregationes > S | 8 nova + omnia S | 9 quae — scietis : quae spero vos cognituros esse S | 10/12 divina — dispensationem : est via magna et scientia pietatis erroris expers et nova et manifesta, Iesus Christus et omnis eius dispensatio S | 13 salubrem : puram S | 14 sanctam + vitae S | 15 X : decem S, ·|· (i. e. I) L | 16 lex ergo : de lege ergo testimonium perhibet Dominus in David sic dicens: lex S | 20 mei : Domini S cf. C

XV, 2. Cf. I, 1, 7. — *X enim iota s.*] i. e. *τὴν δεκάδα τὸ ἰῶτα σημαίνει.* Cf. II, 26, 1—2. — *in fine per Malachiam*] Hic enim in collectione scripturarum propheticarum locum ultimum obtinet. * * *

11. *διαπεμψάμενοι κτλ.*] Constitutor plures apostolorum discipulos nominat, ut speciem adaugeat, scripturam ab apostolis profectam esse. De Iasone cf. Act. 17, 5—9. Idem praeterea una cum Timotheo, Lucio et Sosipatro Rom. 16, 21 salutatur, quem locum auctor haud dubie ante oculos habuit.

XIX. *Πρὸς τοὺς φαυλίζοντας τὸν νόμον.* Contra improbantes legem.

πεποιήκαμεν, καταλιπόντες ὑμῖν τοῖς ἐπισκόποις καὶ λοιποῖς ἱερεῦσιν τήνδε τὴν καθολικὴν διδασκαλίαν ἀξίως καὶ δικαίως εἰς μνημόσυνον ἐπιστηρισμοῦ τοῖς πεπιστευκόσι θεῷ, διαπεμψάμενοι διὰ τοῦ συλλειτουργοῦ ἡμῶν Κλήμεντος τοῦ πιστοτάτου καὶ ὁμοψύχου τέκνου ἡμῶν ἐν κυρίῳ, ἅμα καὶ Βαρνάβᾳ καὶ Τιμοθέῳ τῷ ποθεινοτάτῳ υἱῷ καὶ Μάρκῳ τῷ γνησίῳ, σὺν οἷς καὶ Τίτον ὑμῖν γνωρίζομεν καὶ Λουκᾶν, Ἰάσωνά τε καὶ Λούκιον καὶ Σωσίπατρον.

XIX. *Δι' ὧν καὶ παρακαλοῦμεν ὑμᾶς ἐν κυρίῳ, ἀπέχεσθαι παλαιᾶς συνηθείας καὶ δεσμῶν ματαίων, ἀφορισμῶν, παρατηρήσεων, βρωμάτων διορισμοῦ, βαπτισμάτων καθημερινῶν· „τὰ ἀρχαῖα“ γὰρ „παρῆλθεν, ἰδοὺ γέγονεν καινὰ τὰ πάντα“.* 2 (XIX). *γνόντες γὰρ θεὸν διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ καὶ τὴν σύμπασαν αὐτοῦ οἰκονομίαν ἀρχῆθεν γεγενημένην, ὅτι δέδωκεν νόμον ἁπλοῦν εἰς βοήθειαν τοῦ φυσικοῦ, καθαρόν, σωτήριον, ἅγιον, ἐν ᾧ καὶ τὸ ἴδιον ὄνομα ἐγκατέθετο, τέλειον, ἀνελλειπῆ, δέκα λογίων πλήρη, „ἄμωμον, ἐπιστρέφοντα ψυχάς“, οὗπερ καὶ ἐπιλαθομένους Ἑβραίους ὑπομιμνήσκει διὰ Μαλαχίου τοῦ προφήτου λέγων· „Μνήσθητε νόμου Μωσῆ, ἀνθρώπου τοῦ θεοῦ, ὃς ἐνετείλατο ὑμῖν προστάγματα καὶ δικαιώματα“.* 3. *ὃς τοσοῦτόν ἐστιν ἅγιος καὶ δίκαιος, ὡς καὶ τὸν σωτῆρά ποτε, θεραπεύσαντα λεπρὸν ἕνα καὶ πάλιν ἐννέα, εἰπεῖν τῷ πρώτῳ· „Πορευθεὶς δεῖξον σεαυτὸν τῷ ἀρχιερεῖ, καὶ προσένεγκε τὸ δῶρον, ὃ προσέταξεν Μωσῆς εἰς μαρτύριον αὐτοῖς“, τοῖς δὲ ἐννέα πάλιν· „Πορευθέντες ἐπιδείξατε ἑαυτοὺς τοῖς ἱερεῦ-*

5 Rom. 16, 21. — 10 II Cor. 5, 17. — 13 Ies. 8, 20. — 15 Ps. 18, 8. — 17 Mal. 4, 6. — 21 Mt. 8, 4. — 23 Luc. 17, 14.

1 *πεποιήκαμεν* : *ἐπεστείλαμεν* b o | *λοιποῖς* : *τοῖς λ.* b d e o p | 3 *ἐπιστηρισμοῦ* a d p v : *-ιγμοῦ* e h, *-γμῷ* b o, cf. c. 14, 1 | *πεπτωκῶσι* o | 5/6 *τιμοθέου τοῦ ποθεινοτάτου υἱοῦ* b o | 6 *οἷς* : *σῇ* o | 7 *ἰάσονα* a | *σωσίπατρος* o | 9 *καὶ* > a b o | *παρατηρίσεως* a o, corr a² | 10 *διορισμοὺς* a b h (cum sequentibus constructum), *-μοῖς* o, *-σμῶν* p | 11 *γὰρ* > b o | 14 *φυσικοῦ* : *γραφηκοῦ* o | 15 *ἀνελλειπῆ* a b e h v (*-πές*) : *-λιπῆ* d o p | *δώδεκα* b o | *δ. λογίων* : d e i. m. colore rubro *τὸν νόμον δηλονότι* | *πλήρης* b e o | 16 *ἐπιστρέφων* b e o | 16/17 *ὑπομνήσκει* d | 17 *Μαλαχίου* > h | *νόμω* b o | 18 *μωϋσῆ* b o v, *μωσέως* d p, *μωϋσέως* e | *ἀνθρώπω* b | *ὡς* o | 21 *εἶπεν* a, corr a² | 22 *δῶρον* + *σου* b d o | 23 *ἐννέα* > b o

3. Didascalia de sanatione unius leprosi loquitur, quam narrant Matthaeus 8, 2—4 et Lucas 5, 12—14. Constitutor adiungit historiam decem leprosorum, quam Lucas 17, 12—19 habet, eamque cum illa singulari modo permiscet. — *τοῖς δὲ ἐννέα*] Luc. 17, 14 autem Dominus ad decem sanatos loquitur.

rum. Quoniam non destruit legem, sed docet, quid sit lex et quid secundatio legis, dicit: *Non veni destruere legem neque prophetas, sed adimplere.* Lex ergo est indestructibilis, secundatio autem legis temporalis. 4. Lex vero est decalogus et iudicia, sicuti testimonium praebet Iesus Dominus dicens: *Iota, id est unus apex, non transibit a lege.* Iota quidem est, quod non transibit a lege; iota autem significatur per decalogum nomen Iesu, apex vero signum est extensionis ligni. Nam et Moyses et Helias erant cum Domino in monte, id est lex et prophetae.

XVI (XX). Lex ergo est decalogus et iudicia, quae, antequam vitulum faceret populus et idololatriaret, locutus est Dominus. Nam lex vocata est specialiter propter iudicia. 2. Lex autem haec simplex est et levis, non habens onerantes parationes escarum neque sacrificia neque combustionum oblationes. In hac lege de ecclesia et de praeputio dicit, sed dispensationem solam modo dicit de sacrificiis ita: *Si autem facis mihi altare, de terra facies illud; si autem ex lapidibus, non facies illos sectos; quoniam ferramentum tuum immisisti, inerit in eo: maculatum est.* Non ergo in bipenne facies, sed de manuali, quod est medicinale ferramentum, quod et circumcidit praeputium. 3. Non autem dixit: ⟨Fac; sed: *Si*⟩ *facis altare;* non imposuit necessitatem, sed quod futurum erat signi-

2 Mt. 5, 17. — 5 Mt. 5, 18. — 16 Exod. 20, 24. 25. — 20 Ex. 20, 24.

1 quoniam : ostendens quia S | 1/2 destruo . . doceo . . dicat L, haud dubie corruptus | 4 temporalis + et solvitur S | 5 id est > S | 6 est > S | 7 iota autem — Iesu : quod notum est e lege per decalogum, qui est nomen Iesu S | 8 signum — ligni : est lignum obliquum crucis S | 12 specialiter : revera S | 13 oner. p. escarum : pondus nec distinctionem escarum nec tura S | 14/15 de ecclesia — modo dicit : erudit solum de gubernatione ecclesiae et de carne non circumcidenda; dicit enim S | 17 non — sectos : facies illud de integris nec de sectis S | 18 inerit in eo > S LXX | 18/19 ergo — quod et : de ferro scalpri, quod est scalprum medici, quo S | 20 fac sed si S C | 21/1 significavit S : alterare L

4. *iota quidem etc.*] Locutio obscurior est, sensus autem satis clarus.

XVI, 1. Cf. I, 6, 8.

2. *si facis etc.*] Auctor haec verba v. 3 urget. Notandum est autem, neque textum hebraicum neque LXX neque Vulgatam neque Peschitham ita vel conditionate dicere, sed potius absolute atque Iudaeis Exod. 20, 24 mandare, ut faciant altare. Num auctor fortasse alium textum legit ac ab omnibus testibus traditum? Videtur textum sacrum secundum suam sententiam cum interpretatus esse tum amplificavisse.

3. *significavit*] Hauler lectionem Latini traditam vel verbum *alterare* re-

σιν"· οὐ γάρ που κατέλυσεν τὸν νόμον, ὡς Σίμων δοξάζει, ἀλλ' ἐπλήρωσεν· λέγει γάρ· „Ἰῶτα ἓν ἢ μία κεραία οὐ μὴ παρέλθῃ ἀπὸ τοῦ νόμου, ἕως ἂν πάντα γένηται· οὐ γὰρ ἦλθον", φησίν, „καταλῦσαι τὸν νόμον ἢ τοὺς προφήτας, ἀλλὰ πληρῶσαι". 4. καὶ γὰρ καὶ Μωσῆς, νομοθέτης ὁμοῦ καὶ ἀρχιερεὺς καὶ προφήτης καὶ βασιλεύς, καὶ Ἠλίας ὁ ζηλωτὴς τῶν προφητῶν συνῆσαν ἐν τῇ μεταμορφώσει τοῦ κυρίου ἐν τῷ ὄρει μάρτυρες αὐτοῦ τῆς ἐνανθρωπήσεως καὶ τῶν παθημάτων, ὡς φίλοι Χριστοῦ καὶ οἰκεῖοι, ἀλλ' οὐχ ὡς ἐχθροὶ ἢ ἀλλότριοι· ἐξ ὧν δείκνυται, ὅτι καὶ ὁ νόμος καλὸς καὶ ἅγιος καὶ οἱ προφῆται.

XX. Νόμος δέ ἐστιν ἡ δεκάλογος, ἣν πρὸ τοῦ τὸν λαὸν μοσχοποιῆσαι τὸν παρ' Αἰγυπτίοις Ἄπιν θεὸς αὐτοῖς ἐνομοθέτησεν ἀκουστῇ φωνῇ· οὗτος δὲ δίκαιός ἐστιν, διὸ καὶ νόμος λέγεται διὰ τὸ φύσει δικαίως τὰς κρίσεις ποιεῖσθαι· ὃν οἱ περὶ Σίμωνα φαυλίζουσιν, οἰόμενοι, μὴ κριθέντες ὑπ' αὐτοῦ τὴν κόλασιν ἐκφεύγειν. 2. οὗτος ὁ νόμος ἀγαθός, ὅσιος, ἀκατανάγκαστος. φησὶν γάρ· „Ἐὰν δὲ ποιήσῃς μοι θυσιαστήριον, ἐκ γῆς ποιήσεις μοι αὐτό". 3. οὐκ εἶπεν· Ποίησον, ἀλλ'· „Ἐὰν ποιήσῃς"· οὐκ ἀνάγκην

2 Mt. 5, 18. 17. — 5 Mt. 17, 3—10. — 6 III Reg. 19, 10. — 8 Ioann. 15, 15. — 11 Exod. 20. — 12 Exod. 32. — 17 Exod. 20, 24. 25.

1 νόμον + ἀλλ' b o | ἀλλ' : καὶ b o | 2 πληροῖ o | γὰρ + ὅτι e h p v | 3 ἂν : > b o, + ταῦτα d e p v | ἅπαντα h | 4 ἢ : καὶ d e, > a p | τοὺς προφ. > a p | 5 καὶ pr > b h o | νομοθέτης (νομοδώτης o) : ὁ ν. b d e o v | ὁμοῦ : νόμου h o | 9 ἀλλότριοι + αὐτοῦ ὄντες b o | 13 οὗτος δέ : τὸν νόμον· καὶ ὁ νόμος b o | καὶ + ὁ b | 14 ὃν οἱ περὶ : ὅνπερ b o | 15 ἐκφυγεῖν b o | 16 οὕτως o | ἀκατάγνωστος b o | 17 δὲ > o | ποιήσῃς a h o An : ποιῇς rel | μοι > b o | γῆς + μη b o | ποιήσῃς b e o | μοι > b o | 18 ἀλλὰ a | ποιήσῃς a An : ποιῇς rel

tinuit et subaudiendum esse coniecit: imposuit necessitatem. Corssen proposuit *altare*, et vocem a verbo *dixit* dependere censuit. Mihi neque illa interpretatio placet neque haec emendatio, qua duae tantum litterae quidem delentur, cui autem contextus obstat; nam vocabulum *altare*, si auctoris esset, non cum verbo remoto, sed cum proxime praecedente construendum esset. Locus haud dubie corruptus, nec vero illo simplici modo sanandus, sed saltem verbum tale, quale Syrus exhibet, addendum est. Altera ex parte vox *altare* superflua et lectio Syri sufficiens est, quare hanc praefero. De cetero sensus non est dubius. Auctor exponit, Deum populo suo sacrificia mandasse non iam eo tempore, quo legem dedit, cum de altari tum nonnisi conditionate loqueretur, sed postea demum, cum populus eum reliquisset eique idolum praeposuisset. * * *

XX. *Τίς ὁ φυσικὸς νόμος καὶ τίς ὁ ἐπείσακτος, καὶ δι' ἣν αἰτίαν ἐπεισήχθη.* Quae sit lex naturalis et quae invecticia, et quam ob causam invecta fuerit. — Anastas. Quaest. XLVI.

ficavit. 4. Non enim sacrificiis egebat Deus; sed quoniam et antea Cain et Abel, cum non fuissent postulati, a semet ipsis hostiam offerunt et oblatio eorum internecionem fraternam operata est, et Noe similiter, sed reprehensus est, propterea hic dicit: *Si sacrificare desideras, cum non indigeam, sacrifica.* 5. Haec ergo simplex et levis et facillima lex est. 6. Sed cum populus Deum denegasset, qui per Moysem in tribulatione ipsorum visitaverat illos, qui signa in manu et virga fecit, qui Aegyptios decem plagarum poena percussit, qui rubrum mare divisit in separationibus, qui transduxit illos in medio aquae sicut in deserto arido, qui inimicos et adversarios eorum submersit, qui ⟨in⟩ Myrra[m] amarissimum fontem per lignum indulcavit, qui de petra rupis produxit illis ad saturitatem aquam, qui per columnam nubis et per columnam ignis adumbrabat eos et ducebat, qui de caelo mannam eis praebuit et de mari carnem dedit eis, qui de monte legem dedit eis, hunc

2 Gen. 4, 3—8. — 4 Gen. 8, 20. — 5 Ps. 49, 8—14. — 6 Exod. 3. — 7 Exod. 4—12. — 9 Exod. 14. — 11 Exod. 15, 23. 25. — 12 Exod. 17, 6. — 13 Exod. 13, 21. — 14 Exod. 16. — 15 Num. 11, 31. — Exod. 20.

1 Deus S C : dns L | 5 haec : ita S | 6 facillima : neque exigua verbis S | 8 manu . . virga S C : ∾ L | 10 sicut in d. a. : in arido sicut in deserto S | 11 in S C | Myrra : Morath S | 13 nubis . . ignis S C : ∾ L

1 *περιέθηκεν* : *πενέθ.* o, *ἐπέθ.* d e p v | *ἐλευθερίως* b o | 2 *ὁ* > a o v | *ἀνενδεὴς* + *ὢν καὶ* b o | *τῇ* > b o | 3 *ἤδη* : *εἴδη* b, *ἤδει* v | *καὶ* ante *Νῶε* > b o | 5 *θυσίαν θεῷ* ∾ h p | *θεῷ* : *τῷ θ.* o p | 6 *εὐχαρίστου* +

4. *cum — postulati*] i. e. cum non esset ab eis postulatum, Constitutiones: *οὐκ αἰτηθέντας*. — *reprehensus est*] Auctor hoc de suo addidit vel S. Scripturam liberius interpretatus est, quae Gen. 8, 21 quidem refert, Deum sensum hominis in malum pronum esse dixisse, nec vero, eum Noe reprehendisse.

6. *propterea iratus est etc.*] Similiter Aphraates, De distinctione ciborum hom. XV, 7 ed. Bert p. 268, et auctor Operis imperf. in Matth. 8, 3; 11, 11. 30; 23, 4 impositionem deuterosis ad adorationem vituli referunt eiusque solutionem ad verba Domini Matth. 11, 28, quae Didascalia infra c. 17, 6 exhibet. Unde conicere licet, eos hanc Didascaliae partem cognitam vel ante oculos habuisse, praesertim auctorem Operis imperf., qui in Matth. 11, 30 etiam scribit, Deum, quidquid mandaverit, in ira sua mandavisse post idolum fabricatum.

* * *

4—11; XXII, 2—8. Georg. Chron. c. 128.

4. *ἀνενδεής*] Cf. Iren. Adv. haer. IV, 17, 5.

5. *εἰ θύειν κτλ.*] Verba in S. Scriptura non leguntur, sententia autem Ps. 49, 8—14, quem locum auctor fortasse respexit.

6. *τὸν τὰ σημεῖα κτλ.*] Cf. c. 3, 1.

περιέθηκεν, ἀλλὰ τῇ ἐξουσίᾳ ἐπέτρεψεν ἅτε ἐλευθέρᾳ. 4. οὐ γὰρ θυσιῶν δέεται ὁ θεός, ἀνενδεὴς ὑπάρχων τῇ φύσει· ἀλλὰ γινώσκων, καθάπερ καὶ ἤδη πρότερον τὸν φιλόθεον Ἄβελ καὶ Νῶε καὶ Ἀβραὰμ καὶ τοὺς καθεξῆς οὐκ αἰτηθέντας, φυσικῷ δὲ νόμῳ κινηθέντας ἀφ' ἑαυτῶν προσενέγκαι θυσίαν θεῷ ἀπὸ γνώμης εὐχαρίστου, ἐπιτρέπει καὶ νῦν Ἑβραίοις, οὐ προστάσσων, ἀλλ', εἰ βουληθῶσιν, συγχωρῶν καί, εἰ ἀπὸ ὀρθῆς προσοίσουσι γνώμης, εὐδοκῶν ἐπὶ ταῖς θυσίαις αὐτῶν. 5. διὰ τοῦτό φησιν· „Εἰ θύειν ἐπιθυμεῖς, οὐ δεομένῳ μοι θῦε"· οὐδενὸς γὰρ ἐν χρείᾳ καθέστηκα· „ἐμὴ γάρ ἐστιν ἡ οἰκουμένη καὶ τὸ πλήρωμα αὐτῆς". 6. ὁπότε δὲ οἱ τοῦ λαοῦ τούτων ἀμνήμονες ὑπῆρξαν, καὶ μόσχον ἀντὶ θεοῦ θεὸν ἐπεκαλέσαντο καὶ τούτῳ τὴν αἰτίαν τῆς ἐξ Αἰγύπτου πορείας ἐπέγραψαν λέγοντες· „Οὗτοι οἱ θεοί σου, Ἰσραήλ, οἱ ἐξαγαγόντες σε ἐκ γῆς Αἰγύπτου", καὶ δυσσεβήσαντες „εἰς ὁμοίωμα μόσχου ἐσθίοντος χόρτον" ἀπηρνήσαντο θεὸν τὸν διὰ Μωσέως ἐπισκεψάμενον αὐτοὺς ἐν τῇ θλίψει αὐτῶν, τὸν τὰ σημεῖα ἐπὶ χειρὸς καὶ ῥάβδου ποιησάμενον, τὸν τοὺς Αἰγυπτίους δεκαπλήγῳ πατάξαντα, τὸν τὴν ἐρυθρὰν διελόντα θάλασσαν εἰς διαιρέσεις ὑδάτων, τὸν διαγαγόντα αὐτοὺς ἐν μέσῳ ὕδατος „ὡς ἵππον ἐν πεδίῳ", τὸν τοὺς ἐχθροὺς αὐτῶν καὶ ἐπιβούλους βυθίσαντα, τὸν εἰς Μερρὰν τὴν πικρὰν πηγὴν γλυκάναντα, τὸν ἐκ πέτρας ἀκροτόμου καταγαγόντα ὕδωρ εἰς πλησμονὴν αὐτοῖς, τὸν στύλῳ νεφέλης καὶ στύλῳ πυρὸς σκιάζοντα αὐτοῖς διὰ θάλπος ἄμετρον καὶ φωτίζοντα καὶ ὁδηγοῦντα τοὺς οὐκ εἰδότας ὅπου πορευθῶσιν, τὸν ἐξ οὐρανοῦ μαννοδοτήσαντα αὐτοῖς καὶ ἐκ θαλάσσης κρεωδοτήσαντα ὀρτυγομήτραν, τὸν ἐν τῷ ὄρει νομοθετήσαντα αὐτοῖς, οὗ τῆς

2 Gen. 4. 8. 22. — 8 Ps. 49, 8—14. — 10 Ps. 49, 12. — 13 Exod. 32, 4. — 14 Ps. 105, 20. — 15 Exod. 3. — 16 Exod. 4—12. — 18 Exod. 14. — 19 Ies. 63, 13. — 20 Exod. 15, 23. 25. — 21 Exod. 17, 6. — 22 Exod. 13, 21. — 24 Exod. 16. — 25 Num. 11, 31. — 26 Exod. 20.

καὶ ἀγαθῆς b o | 7 προσοίσωσι a | προσοίσ. γνώμης ∾ p v | 8 θύειν : θυσίαν p v | 9 ἐπιθυμῇς d e | μοι > b o | ἐν χρείᾳ : χρειὸς d v, χριὸς b o, χρείας e | 11 τούτον a | 12 αἰτίαν : πονηρίαν b, πορίαν o | ἐξ > b o | 13 πορίας e h | 14 σε > o | δυσσεβήσαν o | 15 ἀπηρνήσαντο : ἀπήρνησαν τὸν o | 16 αὐτούς : τοὺς h | τῇ > e | 17 τὸν : καὶ a | τοὺς a b o : > rel | 18 τὴν > p v | διελόντα θαλ. ∾ d p v | 19 ὑδάτων o | 22 αὐτοῖς b d o cf. D : > rel | 23/24 φωτίζοντα + αὐτοὺς b o | 24 ὅπου : τὸ ποῦ b | 25 αὐτοῖς — κρεωδοτ. > d | κρεωδοτήσαντα : κρεοδ. e v cf. c. 3, 1, + αὐτοῖς b o cf. D

denegaverunt dicentes: *Non habemus Deum, qui praecedat nos;* et *fecerunt vitulum fusilem et adoraverunt eum et sacrificaverunt sculptili;* propterea iratus est Dominus et in furore irae suae cum misericordia bonitatis suae alligavit illos in secundatione legis et obstrictione o⟨ne⟩ris et in duritia catenae. 7. Itaque non iam dixit: *Si facies,* sed dixit: *Fac altare et sacrifica incessanter,* quasi qui talia egeret, *et combure frequenter.* 8. Et necessitatem imposuit illis et ab escis separavit eos. 9. Extunc discretiones escarum, extunc animalia munda⟨e⟩ et immundae carnis significantur, extunc segregationes et purificationes et baptisma et aspersio, extunc sacrificia *** et oblationes et mensae; inde holocausta et dona et panes propositionis et victimae combustae et primitiae et sacrificia redemtionis et hirci pro peccatis et vota et multa alia mirabilia; nam propter multitudinem peccatorum consuetudines inenarrabiles eis sunt impositae. 10. Neque in uno eorum steterunt, sed Dominum rursus exacerbaverunt; quare in deuterosi legis adiecit eis caecitatem convenientem operibus ipsorum, sic dicens: *Si in quo peccata reperiuntur morte plectenda et moritur eumque appenditis in ligno, corpus eius non per noctem permanebit in ligno, sed sepelietis illud in eodem die, quia maledictus est omnis, qui appenditur in ligno,* ut, cum Christus venturus esset, non possent eum agnoscere, sed crederent eum reum esse maledicti. 11. Obcaecandi causa igitur haec eis dicta sunt, sicut Iesaias dixit: *Ecce, ego annuntiabo iustitiam meam et mala tua, et non proderit tibi.* Iudicio iustitiae enim Dominus eos iudicabit eisque sic faciet propter eorum iniquitatem et duritiam cordis, sicut Pharaoni, sicut Dominus eis dixit per Iesaiam: *Audietis, neque intellegetis, et videbitis, neque cognoscetis; nam cor huius populi incrassatum est, et oculos suos clauserunt et aures suas obturaverunt, ne convertantur, ne quando videant oculis suis neque audiant auribus suis.* 12. Et in Evangelio iterum dixit: *Incrassatum est cor huius populi, et oculos suos clauserunt et aures suas obturaverunt, ne quando convertantur.*

---

1 Exod. 32, 1. — 2 Exod. 32, 8. — 4 Deut. 28, 48. — 6 Exod. 20, 24. — Cf. Deut. 27, 5. 7. — 11 Exod. 25, 30. — 13 Lev. 3—10. — 18 Deut. 21, 22. 23. — 23 Ies. 57, 12. — 27 Ies. 6, 9. 10. — 31 Mt. 13, 14—16.

---

5 obstrictione — catenae : et imposuit eis onera gravia et iugum durum S | 6 facies : + sicut antea S | 7 combure fr. : sacrificia continua S, verba cum sequentibus construens

φωνῆς ἠξιώθησαν ἐπακοῦσαι· τοῦτον ἀπηρνήσαντο εἰπόντες τῷ Ἀαρών· „Ποίησον ἡμῖν θεούς, οἳ προπορεύσονται ἡμῶν“, καὶ ἐμοσχοποίησαν χωνευτὸν καὶ ἔθυσαν τῷ εἰδώλῳ· διὸ ὀργισθεὶς ὁ θεός, ἅτε ἀχαριστηθεὶς ὑπ' αὐτῶν, ἔδησεν αὐτοὺς δεσμοῖς ἀλύτοις, στιβώσει φορτισμοῦ καὶ σκληρότητι κλοιοῦ. 7. καὶ οὐκέτι εἶπεν· „Ἐὰν δὲ ποιῇς“, ἀλλά· „Ποίησον θυσιαστήριον καὶ θῦε διηνεκῶς“, ἐπιλήσμων γὰρ τυγχάνεις καὶ ἀχάριστος· ὁλοκαύτει οὖν συνεχῶς, ἵν' ὑπομιμνήσκῃ μου· 8. ἐπειδὴ γὰρ τῇ ἐξουσίᾳ κακῶς ἀπεχρήσω, ἀνάγκην ἐπιτίθημί σοι λοιπόν, καὶ βρωμάτων ἀφιστῶ τοιῶνδε καὶ ζώων σοι διαφορὰς καθαρῶν καὶ ἀκαθάρτων διαστέλλομαι, καίτοι παντὸς ζώου καλοῦ τυγχάνοντος ἅτε ὑπ' ἐμοῦ γενομένου· 9. καὶ ἀφορισμοὺς τοιούσδε σοι προστάσσω, καθαρισμούς, συνεχῆ βαπτίσματα, ῥαντισμούς, ἁγνείας τοιάσδε, ἀργίας διαφόρους· 10. καὶ τούτων ἐφ' ἑκάστῳ, ἐὰν παρακούσῃς, τιμωρίαν ὁρίζω ὡς οἰκέτῃ ἀπειθεῖ, ὅπως πιεζόμενος καὶ ὑπὸ τοῦ κλοιοῦ ἀγχόμενος τῆς πολυθέου πλάνης ἐκστῇς, καὶ παρεὶς τὸ „οὗτοι οἱ θεοί σου, Ἰσραήλ“ ὑπομνησθῇς τὸ „ἄκουε, Ἰσραήλ, κύριος, ὁ θεός σου κύριος εἷς ἐστιν“, καὶ ἀναδράμῃς ἐπ' ἐκεῖνον τὸν νόμον τὸν ὑπ' ἐμοῦ τῇ φύσει καταβληθέντα πᾶσιν ἀνθρώποις· ἕνα μόνον ὑπάρχειν θεὸν ἐν οὐρανῷ καὶ ἐπὶ γῆς, καὶ τοῦτον „ἀγαπᾶν ἐξ ὅλης τῆς καρδίας καὶ ἐξ ὅλης τῆς ἰσχύος καὶ ἐξ ὅλης τῆς διανοίας“, καὶ πλὴν αὐτοῦ μὴ φοβεῖσθαι ἄλλον, μήτε ὄνομα θεῶν ἑτέρων ἐπὶ διανοίας λαμβάνειν μήτε προφέρειν γλώσσῃ διὰ στόματος. 11. διὰ γὰρ τὴν σκληροκαρδίαν αὐτῶν ἐπέδησεν αὐτούς, ἵνα διὰ τοῦ θύειν καὶ ἀργεῖν καὶ ἁγνίζεσθαι καὶ τὰ τοιάδε παρατηρεῖσθαι εἰς ἔννοιαν ἔλθωσιν τοῦ θεοῦ τοῦ ταῦτα διαταξαμένου αὐτοῖς.

2 Exod. 32, 1. — 5 Deut. 28, 48. — 6 Exod. 20, 24. — Cf. Deut. 27, 5. 7. — 11 Gen. 1, 31. — 16 Exod. 32, 4. — 17 Deut. 6, 4. — 20 Deut. 6, 5.

1 ἀκοῦσαι o | 3 διό : τότε a, + καὶ o | 4 θεός : κύριος d | 5 σκληρότητι : βαρύτητι b d e o | 7 τυγχάνεις : ὑπάρχεις b o | 8 ἵν' a h : ἵνα b d e o p v | ἐξουσίᾳ + σου o | 9 ἐπεχρήσω b o | 10 ἀφιστῶν b e h o | σοὶ > h | καθαρὰς d | 11 καλοῦ : καθαροῦ p v | 12 γινομένου h | 13 συνεχεῖς o | ἀργείας h | 15 οἰκέτῃ : ἔοικε τη a, ἐ. τῷ a² | πιεζόμενος : πιεζωμένου σου b o | 16 ἐκστῇς κ. παρείς : ἐκτὸς ἧς κ. ἐπαφεὶς b o | τὸ + λέγειν b o | 17 Ἰσραὴλ + καὶ h | ὑπομνησθῇς : -σθεὶς e h o, + δὲ τῷ τοῦ κυ̅ σου b o | 19 πᾶσιν : τοῖς π. a | ἀνθρώποις + ἀπὸ καταβολῆς παντὸς κόσμου o | 20 καὶ sec > e | 21 τῆς pr > o | 21/23 διανοίας — ἐπὶ > b o | 23 τῆι γλώττῃ h | διὰ στ. γλώσσῃ p v | 24 αὐτῶν > b o | 25 τὰ > d | 26 τοῦ pr a : τῷ b o, > rel | θ. τοῦ : θεῷ τῷ (τὸ b) b o

(XXI). *Beati autem sunt oculi vestri, quia vident, et aures vestrae, quia audiunt.* Soluti enim estis a vinculis et relaxati a deuterosi legis et liberati a servitute acerba, et maledictum sublatum ac remotum est a vobis.

XVII (XXII). Deuterosis legis statuta est propter fabricationem vituli et idololatriam; vos autem per baptismum liberati estis ab idololatria, et a deuterosi legis, quae propter idola erat, soluti estis. Nam in evangelio legem renovavit et implevit ac confirmavit, et deuterosin legis solvit et abrogavit. Ideo enim venit, ut legem confirmaret et deuterosin legis abrogaret ac repleret potestatem libertatis hominum et annuntiaret resurrectionem mortuorum. 2. Iam prius autem ante adventum suum per prophetas adventum suum praedixit, atque populo, ad quem venturus erat, pronuntiavit. Etiam de populo inoboedienti et de solutione deuterosis legis praedicavit, sicut dixit per Ieremiam: *Utquid mihi tus de Saba affertis et cinnamomum de terra longinqua? Holocautomata vestra mihi non sunt accepta, et victimae vestrae non placuerunt mihi.* Et iterum dixit: *Holocautomata vestra colligite cum victimis vestris et comedite carnem, quia non mandavi vobis, quando eduxi vos de terra Aegypti, nec de holocautomatibus nec de victimis.* Et revera non mandavit in lege, sed in vinculis deuteroseos legis, postquam idolis servierunt. 3. Et iterum per Iesaiam dixit: *Quo mihi est multitudo victimarum vestrarum, ait Dominus? Plenus sum holocaustis arietum et adipe agnorum, et sanguinem taurorum* *** *nolo, etsi veniatis, ut videam vos. Quis enim exquisivit haec de*

8 Mt. 5, 17. — 15 Ier. 6, 20. — 18 Ier. 7, 21. 22. — 22 Ies. 1, 11—14.

1 *ἀπ'* o | 1/2 *ἀπανάγκης* h | 2 *ἀλλ'* b h o | 4 *ἀνήθητε* d e h, *ἀνέθητε* a, corr a² | 6 *ἐγνώρισα* : *ἀνήγγειλα* p v | 7 *τιμωριῶν* b e o | 9 *ἐν οἷς οὐ ζ.* > b o | 10 *καὶ* pr > b o | *καυστῆρες* o | 11 *οὐχ* > b e o | 12 *προσάγει* b o | 13 *ὑμεῖς — τῆς* : *ὑμῖν οὖν μακαρίους ποιεῖ ῥυσθέντας τῆς ἐκείνων* b o | *τῆς* > d p v | 14/15 *κυρ. ἐπλ.* : *πληρώσας αὐτὸν ἐκύρωσε* d | 15 *καί* : *γε* h | *γε* > e | 16 *τὰ δὲ παύσας* > b o | 18 *αὐτό* : *αὐτὸν* e, *αὐτοὺς* b o | 19 *θέλη* a b p | 20 *καὶ* + *αὐτοὺς* e | *αὐτοῦ* > d e | 22 *οἰώμενοι* b o | *ἀλλ'* > b h o |

XXI. *Ὅτι ὑπὸ χάριν ἐσμέν, ἀλλ' οὐχ ὑπὸ δουλείαν τοῦ ἐπεισάκτου νόμου, οἱ εἰς Χριστὸν πιστεύοντες.* Quod simus sub gratia, non autem sub servitute legis inductae, qui in Christum credimus.

XXII. *Ὅτι ἐπείσακτος ὁ ἐπὶ θυσιῶν νόμος, ὃν περιεῖλε Χριστὸς παραγενόμενος.* Quod adsciticia erat lex de sacrificiis, quam Christus adveniens sustulit.

1. *εἰ καὶ μὴ κτλ.*] Cf. v. 5; I, 6, 7.

XXI. Ὑμῶν δὲ τῶν πιστευσάντων εἰς τὸν ἕνα θεὸν οὐκ ἀπὸ ἀνάγκης, ἀλλὰ ἀπὸ γνώμης ὑγιοῦς ὑπακουσάντων τῷ καλέσαντι· „Μακάριοι οἱ ὀφθαλμοί, ὅτι βλέπουσιν, καὶ τὰ ὦτα ὑμῶν, ὅτι ἀκούουσιν“· ἀνείθητε γὰρ τῶν δεσμῶν καὶ ἠλευθερώθητε δουλείας. 2. „Οὐκέτι“ γὰρ φησίν, „λέγω ὑμᾶς δούλους, ἀλλὰ φίλους, ὅτι πάντα, ἃ ἤκουσα παρὰ τοῦ πατρός μου, ἐγνώρισα ὑμῖν“· ἐκείνοις γὰρ μὴ θελήσασιν ἰδεῖν μήτε ἀκοῦσαι, οὐ στερήσει μορίων, ἀλλὰ κακίας ὑπερβολῇ, „ἔδωκα προστάγματα οὐ καλὰ καὶ δικαιώματα, ἐν οἷς οὐ ζήσονται ἐν αὐτοῖς“· οὐ καλὰ δὲ τῷ σκοπῷ αὐτῶν, ἐπειδὴ καὶ οἱ καυτῆρες καὶ τὸ ξίφος καὶ τὰ φάρμακα ἐχθρὰ τοῖς οὐχ ὑγιαίνουσιν, ἀφύλακτα δὲ διὰ τὴν αὐτῶν παρακοήν, ὅθεν καὶ θάνατον αὐτοῖς ἐπάγει μὴ φυλασσόμενα.

XXII. Ὑμεῖς οὖν μακάριοι, οἱ λυθέντες τῆς κατάρας. Χριστὸς γὰρ παραγενόμενος ὁ τοῦ θεοῦ υἱὸς τὸν νόμον κυρώσας ἐπλήρωσεν, τὰ ἐπείσακτα περιεῖλεν, εἰ καὶ μὴ πάντα, ἀλλά γε τὰ βαρύτερα, τὸν μὲν βεβαιώσας, τὰ δὲ παύσας· καὶ τὸ αὐτεξούσιον τῶν ἀνθρώπων πάλιν ἀφῆκεν ἐλεύθερον, οὐ προσκαίρῳ θανάτῳ δικάζων, ἀλλ᾽ ἐν ἑτέρᾳ καταστάσει λογοθετῶν αὐτό. διὸ λέγει· „Εἴ τις θέλει ὀπίσω μου ἐλθεῖν, ἐρχέσθω“, καὶ πάλιν· „Μὴ καὶ ὑμεῖς θέλετε ὑπάγειν“; 2. ἤδη δὲ καὶ πρὸ τῆς παρουσίας αὐτοῦ παρῃτεῖτο τὰς τοῦ λαοῦ θυσίας πολλάκις εἰς αὐτὸν ἐξαμαρτόντος καὶ οἰομένου διὰ θυσιῶν, ἀλλ᾽ οὐ διὰ μετανοίας αὐτὸν ἐξευμενίζεσθαι. λέγει γὰρ οὕτως· „Ἵνα τί μοι λίβανον ἐκ Σαβᾶ φέρεις καὶ κιννάμωμον ἐκ γῆς μακρόθεν; τὰ ὁλοκαυτώματα ὑμῶν οὐκ ἔστιν δεκτὰ καὶ αἱ θυσίαι ὑμῶν οὐχ ἥδυνάν μοι“, καὶ ἑξῆς· „Τὰ ὁλοκαυτώματα ὑμῶν συναγάγετε μετὰ τῶν θυσιῶν ὑμῶν καὶ φάγετε κρέα, ὅτι οὐκ ἐνετειλάμην ὑμῖν, ἡνίκα ἐξήγαγον ὑμᾶς ἐκ γῆς Αἰγύπτου, περὶ ὁλοκαυτωμάτων καὶ θυσιῶν“. 3. καὶ διὰ Ἡσαΐου λέγει· „Τί μοι πλῆθος τῶν θυσιῶν ὑμῶν; λέγει κύριος· πλήρης εἰμὶ ὁλοκαυτωμάτων κριῶν, καὶ στέαρ ἀρνῶν καὶ αἷμα ταύρων καὶ τράγων οὐ βούλομαι, οὐδ᾽ ἂν ἔρχησθε ὀφθῆναί μοι·

3 Mt. 13, 16. — 5 Ioann. 15, 15. — 8 Ezech. 20, 25. — 14 Mt. 5, 17. — 19 Mt. 16, 24. — Ioann. 6, 67. — 23 Ier. 6, 20. — 25 Ier. 7, 21. 22. — 29 Ies. 1, 11—14.

23 φέρεις : ante ἐκ Σ. p v, φέρῃς d e, φέρεται b o cf. D LXX | 24 ἐκ > b o | 25 ἔστιν : e i. m. εἰσί | 26 συνάγετε o | 27 κρέα : τὰ κ. p v | 29 μοι + τὸ b o | 30 ὁλοκ. : καὶ ὁλοκαυτώματα o | 31 ταύρων . . τράγων ∾ b | οὐδὲ d | ἐὰν d v

manibus vestris? Calcare atrium meum non adponetis adhuc. Si adferatis mihi similaginem, vanum; incensum abominatio mihi est; numenias vestras et sabbata et diem magnam non suffero; ieiunium et vacationem et ferias vestras odit anima mea. 4. Et in omnibus scripturis convenienter dicens despicit per sacrificia secundationem; sacrificia enim, sicuti praediximus, in secundatione scripta sunt. 5. Si ergo et ante adventum suum libertatem hominis et incredulitatem populi et destructionem secundationis significaturus corrigit, ⟨multo magis⟩, cum venisset ipse omnipotens, secundationem destruxit. Neque enim aspersionibus neque aliis consuetudinibus usus est neque sacrificia obtulit neque holocausta neque quanta in secundatione legis offerenda scripta erant. 6. Quid aliud nisi destructionem secundationis faciens et nos solvit vocans de vinculis et dicens: *Venite ad me omnes, qui laboratis et onerati estis, et ego vos repausabo?* Agnoscimus ergo, quoniam salvator noster non gentibus, sed nobis, qui ex Hebraeis discipuli eius fuimus, dicebat et a labore et ab oneratione nos eduxit. Qui autem non ei oboediunt, ut releventur et de vinculis secundationis legis exeant, et Domino non credunt, qui vocat eos ad solutionem et remissionem et refrigerium, et semet ipsos ligant oneribus secundationis non bonis.

---

14 Mt. 11, 28.

---

2 vanum; incensum : sacrificium vanum S | 2,3 est; numenias v. etc. : sunt numeniae vestrae etc. S | 3/4 non suffero; iei. et vac. : non accepta mihi sunt ieiunia v. et feriae v. S | 4 ferias : festa S | 5 despicit : abrogat S | 6 in S : de ? L | 7 suum : eius L | 7/10 libertatem — destruxit : annuntiavit et de adventu et de populo inoboedienti manifestavit et de solutione deuteroseos legis multa locutus est, multo magis, postquam venit, deuterosin legis omnino ac prorsus abrogavit S | 7 hominis : eius L | 9 multo magis S cf. C | 10 aspersionibus : + neque baptismatibus S | 12 in sec. S : ad secundationem L | offeris L | 13 faciens : manifestans S | nos solvit vocans > Sp | 19 Domino : Deo S | 21 non bonis : gravibus et inutilibus S

1/2 μου τὴν αὐλήν p v | 2 οὐ : ὃς o | ἔτι : ὅτι b o, > e | μοι > h | 4 ὑμῶν > b e h o L LXX | ἀνέξωμαι b o | καὶ sec > o | 5 ἐγεν. μ. εἰς

XVII, 5. *libertatem hominis*] Cf. v. 1. — *corrigit*] Supra II, 14, 23 Latinus verbum κατορθοῦν (Ezech. 18,29) sic reddidit. — *neque etc.*] Constitutor aliter.

τίς γὰρ ἐξεζήτησεν ταῦτα ἐκ τῶν χειρῶν ὑμῶν; πατεῖν τὴν αὐλήν μου οὐ προσθήσεσθε ἔτι· ἐὰν φέρητέ μοι σεμίδαλιν, μάταιον, θυμίαμα βδέλυγμά μοί ἐστιν, τὰς νεομηνίας ὑμῶν καὶ τὰ σάββατα ὑμῶν καὶ ἡμέραν μεγάλην οὐκ ἀνέχομαι, νηστείαν καὶ ἀργίαν καὶ τὰς ἑορτὰς ὑμῶν μισεῖ ἡ ψυχή μου· ἐγενήθητέ μοι εἰς πλησμονήν". 4. καὶ δι' ἑτέρου λέγει· „Ἀπόστησον ἀπ' ἐμοῦ ἦχον ᾠδῶν σου, καὶ ψαλμὸν ὀργάνων σου οὐκ ἀκούσομαι". καὶ τῷ Σαοὺλ ὁ Σαμουὴλ λέγει θῦσαι νενομικότι· „Ἀγαθὴ ἀκοὴ ὑπὲρ θυσίαν, καὶ ἀκρόαμα ὑπὲρ στέαρ κριῶν"· ἰδοὺ γὰρ „οὐ θέλει κύριος θυσίαν ὡς τὸ εἰσακούειν αὐτοῦ". καὶ διὰ τοῦ Δαυὶδ λέγει· „Οὐ δέξομαι ἐκ τοῦ οἴκου σου μόσχους, οὐδὲ ἐκ τῶν ποιμνίων σου χιμάρους· ἐὰν πεινάσω, οὐ μή σοι εἴπω· ἐμὴ γάρ ἐστιν ἡ οἰκουμένη καὶ τὸ πλήρωμα αὐτῆς· μὴ φάγομαι κρέα ταύρων ἢ αἷμα τράγων πίομαι; θῦσον τῷ θεῷ θυσίαν αἰνέσεως, καὶ ἀπόδος τῷ ὑψίστῳ τὰς εὐχάς σου". καὶ ἐν πάσαις δὲ ταῖς γραφαῖς ὁμοίως αὐτῶν τὰς θυσίας ἀπαναίνεται διὰ τὸ ἐξαμαρτεῖν αὐτοὺς εἰς αὐτόν· „Θυσίαι" γὰρ „ἀσεβῶν βδέλυγμα παρὰ κυρίῳ, καὶ γὰρ παρανόμως προσφέρουσιν αὐτάς", καὶ πάλιν· „Αἱ θυσίαι αὐτῶν ὡς ἄρτος πένθους αὐτοῖς, πάντες οἱ ἐσθίοντες αὐτὰς μολυνθήσονται". 5. εἰ οὖν καὶ πρὸ τῆς παρουσίας αὐτοῦ ὑπὲρ „θυσίας καρδίαν καθαρὰν" ἐπεζήτει „καὶ πνεῦμα συντετριμμένον", πολλῷ μᾶλλον ἐλθὼν ἔπαυσεν ταύτας, φαμὲν δὴ τὰς δι' αἱμάτων. ἔπαυσε δὲ αὐτὰς διὰ τοῦ πρότερον πληρῶσαι· καὶ γὰρ καὶ περιετμήθη καὶ ἐρραντίσθη, θυσίας τε προσήνεγκεν καὶ ὁλοκαυτώσεις καὶ τοῖς ἄλλοις ἐθισμοῖς ἐχρήσατο, καὶ ἐγένετο ὁ νομοθέτης αὐτὸς πλήρωμα τοῦ νόμου, οὐκ ἀνελὼν τὸν φυσικὸν νόμον, ἀλλὰ παύσας τὰ διὰ τῆς δευτερώσεως ἐπείσακτα, εἰ καὶ μὴ πάντα.

---

6 Am. 5, 23. — 8 I Reg. 15, 22. — 10 Ps. 49, 9. 12—14. — 16 Prov. 21, 27. — 18 Os. 9, 4. — 20 Ps. 50, 12. 19. — 23 Luc. 2, 21.

πλησμονὴν > b o | 7 *ψαλμῶν* o, *ψαλμοῦ* d | 10 *αὐτὸν* h | 11 *χιμάρους* a, *χειμ.* h : *χειμάρρους* b d e o v, *χιμ.* p | 12 *ἐὰν — εἴπω* > p v | 12/14 *ἐὰν — ὑψίστῳ* : *ἕως* d | 13 *φάγωμαι* h | 15/16 *τὰς θυσ. αὐτῶν* b d e o | 16 *θυσία* b o | 17 *παρὰ* > d e p v | *κυρίου* b o | *γὰρ* > b o | 18 *αἱ* > d e p v | *ἄρτος* : *ἄνθος* h | *πένθος* d | 20 *θυσίας* a d e Ham. : *θυσίαν* b h (+ *καὶ*) o p v Cedr. | 22 *ἔπαυσεν* : *ἐκέλευσε παύσασθαι* b d e o | *δὴ* > a h | *αἵματος* b o | *δέ* : *τε* h | 22/23 *διὰ τοῦ* : *δι' αὐτοῦ* d | 23 *ἐραντίσθη* b e o | 25 *τοῦ* > d e p v | 26 *ἀναιρῶν* b o

XVIII (XXIII). Ipse enim Dominus Deus, qui legem et secundationem illis dedit, in lege quidem perhibet testimonium vitam esse in ea his, qui utuntur ea, secundationem autem manifestat vinculum esse caecitatis. Ubique enim distinguit, legi testimonium perhibens et convincens, et in lege quidem nos esse iubet. Omnis enim, qui non est sub lege, ⟨s⟩in⟨e⟩ lege est; propterea testimonium perhibet legi ita: *Sed in lege Domini voluntas eius, et in lege eius meditabitur die et nocte; non sic impii.* 2. Videmus, fratres, iustos quidem beatificari per ipsum in iustitia et in legis conversatione, non autem ita impios; neque enim sunt iusti neque consentiunt legi neque meditantur eam. Ergo impios illos dixit, qui non utuntur lege. 3. Nam et in evangelio confirmat legem. De vinculorum autem onere et de secundatione provocans nos educit. Quia vero aliud est secundatio, et in David distinguens dicit: *Dirumpamus vincula ipsorum et proiciamus a nobis iugum eorum.* 4. Videte, quomodo spiritus sanctus tamquam ex sono unius vocis dicit et populi cogitatum adnuntians adserit iugum quidem esse legem, vincula autem secundationem. Iugum ergo legem hacpropter dicit, quia veluti iugum boum imposita est tam super priorem populum quam etiam super ecclesiae populum, sicuti et modo in ecclesia est tam super nos, qui de populo vocati sumus, quam super vos, qui de gentibus misericordiam estis consecuti. 5. Utrosque igitur in id ipsum congregat et gubernat, vincula autem merito vocavit secundationem. Nam quoniam ad idololatriam conversus est populus, ideo illis secundatio ad onerationem *** addita est; vincula enim iuste imposita sunt, sicut populo tunc evenit, ecclesia vero non est ligata. 6. Ezechielem autem discernere facit eique adnuntiat, aliud esse legem vitae et aliud legem secundam mortis; dixit enim sic: *Eduxi eos de terra Aegypti, et duxi eos in desertum, et dedi eis praecepta mea, ac iudicia mea manifestavi eis; quae faciens homo vivet in eis.* Ac deinde reprehendens eos, quod peccaverunt neque legem vitae custodierunt, repetit illis sic dicens: *Ego dedi eis praecepta non bona et iudicia, quibus non vivent.* Iudicia autem, quae non vivificant, vinculorum sunt. 7. Propterea et verbum, in deuterosi legis antea dictum,

2 Mt. 19, 17. — 7 Ps. 1, 2. 4. — 15 Ps. 2, 3. — 29 Ezech. 20, 10. 11. — 33 Ezech. 20, 25.

XXIII. Τόν τε γὰρ φυσικὸν νόμον οὐκ ἀνεῖλεν, ἀλλ' ἐβεβαίωσεν. ὁ γὰρ εἰρηκὼς ἐν τῷ Νόμῳ· „Κύριος ὁ θεός σου κύριος εἷς ἐστιν“, ὁ αὐτὸς ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ λέγει· „Ἵνα γινώσκωσίν σε τὸν μόνον ἀληθινὸν θεόν“, καὶ ὁ εἰρηκώς· „Ἀγαπήσεις τὸν πλησίον σου ὡς σεαυτόν“, ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ λέγει ἀνανεούμενος· „Ἐντολὴν καινὴν δίδωμι ὑμῖν, ἵνα ἀγαπᾶτε ἀλλήλους“. 2. ὁ φόνον τότε ἀπαγορεύσας, νῦν καὶ εἰκαίαν ὀργήν, ὁ μοιχείαν, νῦν καὶ ἐπιθυμίαν ἔκνομον· ὁ λῃστείαν, νῦν ἐμακάρισεν μᾶλλον τὸν ἐξ οἰκείων πόνων ἐπιχορηγοῦντα τοῖς δεομένοις, ὁ μῖσος, νῦν καὶ πρὸς ἐχθροὺς ἀγάπην, ὁ ἄμυναν, νῦν ἀνεξικακίαν, οὐκ ἀδίκου τῆς δικαίας ἀμύνης οὔσης, ἀλλὰ κρείττονος τῆς ἀνεξικακίας· οὔτε δὲ τὰ φυσικὰ πάθη ἐκκόπτειν ἐνομοθέτησεν, ἀλλὰ τὴν τούτων ἀμετρίαν. 3. ὁ γονεῖς προστάξας τιμᾶν αὐτὸς τούτοις ὑπετάγη,

---

2 Deut. 6, 4. — 3 Ioann. 17, 3. — 4 Lev. 19, 18. — 6 Ioann. 13, 34. — 7 Mt. 5, 21. 22. — Mt. 5, 27. 28. — 9 Act. 20, 35. — 10 Mt. 5, 43. 44. — 11 Mt. 5, 38. 39.

---

1 τε > b o | 2 εἰρήνης o | 3 αὐτὸς + καὶ h, γὰρ b o | λέγει > b o | γινώσκουσι h o | 4 τὸν μονογενῆ θν̄ ἡμῶν ἀληθινὸν d | 5 ἑαυτὸν e | ἀνανενούμενος o, in hoc verbo desinens | 7 τότε : τε p v | καὶ > a p v | 8 καὶ > b d e | 9 ἐξ : ἐκ τῶν p v | 11 ἀλλὰ + καὶ e | 13 τούτους a, corr a^2

---

1 Deus : et salvator noster S | 2 in : de S | 3 in ea : eam S | 6 sine lege : iniquus S, ἄνομος ut videtur | 9/10 conversatione : observatione S | 10/11 sunt — legi : iustis nec lege delectantur S | 13 vinculorum — secundatione : lege S | 14 est : + lex aliud S | 16/17 sono — cogitatum : ore mundi dicit et eius cogitationem S

XVIII, 1. *in lege . . vitam esse in ea*] Dicendi modus hebraicus.

4. Interpretatio verborum Psalmistae artificiosa. — *populi cogitatum adn.*] Principes terrae enim verba laudata loquuntur.

* * *

XXIII. *Πῶς πληρωτὴς τοῦ νόμου γέγονεν ὁ Χριστός, καὶ τίνα τούτου ἔπαυσεν ἢ ἐνήλλαξεν ἢ μετέθηκεν.* Quomodo Christus fuerit perfector legis, et quaenam ex ea aboleverit vel mutaverit vel transtulerit.

2. *ὁ μῖσος κτλ.*] Constitutor haud dubie respexit Matth. 5, 43. 44, scripsit autem minus diligenter. Ex contextu Constitutionum enim ad vocem *μῖσος* supplendum est *ἀπαγορεύσας*, e sensu loci S. Scripturae hic et in sequentibus supplendum est verbum iubendi. — *οὐκ ἀδίκου κτλ.*] Similia Constitutor addidit VII, 2, 4.

3. Cf. Ps.-Ign. Magn. 9, 3.

ad obcaecandum populum caecum est, scilicet: *Maledictus est omnis, qui appenditur in ligno.* Ita enim de illo sentiebant, qui dignis dat ac distribuit benedictiones, eum in maledicto esse. Quare cum eum non agnoscerent nec post signa per eum facta in mundo, cum pateretur, illud verbum secundum eorum opera iuste statutum est in caecitatem populi et impedivit, quominus crederent viverentque. 8. Ideo et in Iesaia sic dixit: *Quis est caecus, nisi servi mei? Et obcaecati sunt servi Dei. Et eduxi populum caecum, qui oculos habentes non vident, et aures eorum sunt surdae.* Secundum hoc verbum propter opera eorum oculi caeci facti sunt ac aures eorum surdae sicut Pharaonis. Ideo una cum hoc verbo et deuterosis legis statuta est, quam statuit Moses, et deuterosin legis appellat *iudicia, quae non sunt bona nec possunt vivificare.* 9. Qui ergo in se suscipiunt, quae ob idololatriam statuta sunt, vae hereditabunt. *Vae enim eis, qui peccata sua longa reddunt sicut funiculum longum et sicut ligamen iugi vituli iniquitatem suam.* Cum enim iugum vinculorum sit iugum vituli, vincula legis populo impositae quasi funiculum longum propter peccata aliorum, quae ante tempora et generationes sibi contraxerunt: omnis, qui sub lege esse studet, reus est cultus vituli; deuterosis legis enim non nisi ob idololatriam statuta est; nam vincula propter idololatriam confirmata sunt. 10. Qui ergo in haec intuentur, captivi et idololatrae sunt. Ideo omnis, qui animam suam ligat, dignus est vae, eumque idololatriam profiteri oportet. Qui igitur talis est, confirmat etiam maledictum, quod est super salvatore nostro. Deuterosin enim legis sustinens confirmas etiam maledictum super salvatore nostro, et captus es vinculis et dignus vae ut inimicus Domini Dei.

11. Propterea, fratres dilecti, qui credidistis e populo, desistite a vinculis, quibus vos ligare vultis. Dicitis, sabbatum dominicae anteponendum esse, scriptura dicente, quia *in sex diebus Deus omnia fecit, ac septimo omnia opera sua complevit eumque sanctificavit.* 12. Interrogamus vos ergo, quid prius sit, Alef an Tau. Quod enim maius ⁂ est, principium saeculi est. Similiter per Moysem Dominus Deus dicit: *In principio fecit Deus caelum et*

---

1 Deut. 21, 23. — 3 Ps. 20, 7. — 7 Ies. 42, 19; 43, 8. — 11 Exod. 9, 12—35. — 13 Ezech. 20, 25. — 15 Ies. 5, 18. — 31 Gen. 2, 2. 3; Exod. 20, 11. — 35 Gen. 1, 1. 2.

ὁ σαββατίζειν δι᾽ ἀργίας νομοθετήσας διὰ τὴν τῶν νόμων μελέτην νῦν καθ᾽ ἡμέραν ἐκέλευσεν ἡμᾶς, ἀναλογιζομένους δημιουργίας καὶ προνοίας νόμον, εὐχαριστεῖν τῷ θεῷ. 4. *τὴν περιτομὴν ἔπαυσεν, εἰς ἑαυτὸν πληρώσας· αὐτὸς γὰρ ἦν „ᾧ ἀπέκειτο, ἡ προσδοκία τῶν ἐθνῶν“. ὁ εὐορκεῖν νομοθετήσας καὶ τὸ ἐπιορκεῖν ἀπαγορεύσας τὸ „μηδ᾽ ὀμνῦναι“ παρήγγειλεν.* 5. *τὸ βάπτισμα, τὴν θυσίαν, τὴν ἱερωσύνην, τὴν τοπικὴν λατρείαν ἑτέρως μετεποίησεν, ἀντὶ μὲν καθημερινοῦ ἓν μόνον δοὺς βάπτισμα τὸ εἰς τὸν αὐτοῦ θάνατον, ἀντὶ δὲ μιᾶς φυλῆς ἀφ᾽ ἑκάστου ἔθνους προστάξας τοὺς ἀρίστους εἰς ἱερωσύνην προχειρίζεσθαι, καὶ οὐ τὰ σώματα μωμοσκοπεῖσθαι, ἀλλὰ θρησκείαν καὶ βίους· ἀντὶ θυσίας τῆς δι᾽ αἱμάτων τὴν λογικὴν καὶ ἀναίμακτον καὶ τὴν μυστικήν, ἥτις εἰς τὸν θάνατον τοῦ κυρίου συμβόλων χάριν ἐπιτελεῖται,*

1 Luc. 2, 51. — Exod. 20, 10. — 4 Gen. 49, 10. — 5 Deut. 10, 20. — 6 Mt. 5, 34. — 8 Rom. 6, 3. — 10 Lev. 21, 17. — 12 Rom. 12, 1. — 13 Mt. 26, 26—28.

1 *δι᾽* > h | *ἀργείας* h, *ἀργίαν* p p | 3 *τῷ* > a | 4 *ὅ* b d e h p | 6 *μηδ᾽* : *μηδὲ* h, + *ὅλως* d e p v | 8 *δοὺς* + *τὸ* e | 9 *ἐφ᾽* p v | 11 *μόνον σκοπεῖσθαι* h | 12 *τῆς* : *τὴν* d | *τὴν* pr > a

35 Deus : salvator noster S

11. *in sex diebus etc.*] Similiter synodus Caesareensis, quae praeside Theophilo Caesareensi tempore Victoris pontificis Romani se congregatam fuisse fatetur, cuius acta vero saeculo VI vel VII in Britannia ficta esse Krusch, *Studien zur christlich-mittelalterlichen Chronologie* 1880 p. 304—310, demonstravit, diem dominicam primam esse probat. Dicit enim: „Primum nobis inquirendum est, quomodo in principio mundus fuerit factus, et cum hoc fuerit diligentius investigatum, tunc poterit ex eo paschalis ordinatio salubriter provenire. Dixerunt ergo episcopi: quem diem primum credimus creatum in mundo? Responderunt: dominicum. Theophilus episcopus dixit: quomodo potest probari, quod primus dominicus sit dies factus? Responderunt episcopi: dicente scriptura: Et factum est vespere et factum est mane primus dies. Inde secundus, tertius, quartus, quintus, sextus et septimus, in quo requievit ab omnibus operibus suis. Quem diem sabbatum appellavit. Cum ergo novissimus sit sabbatum, quis potest esse primus nisi dominicus“? Cf. Mansi, Concil. coll. I, 713; Lagarde, *Mitteilungen* IV (1891), 274—282, ubi acta nuper denuo impressa sunt.

* * *

5. *συμβόλων χάριν*] Eusebius H. E. X, 3, 3: *σωτηρίου τε ἦν πάθους ἀπόρρητα σύμβολα.* Chrysostomus In Matth. 26, 28: *εἰ γὰρ μὴ ἀπέθανεν ὁ Ἰησοῦς, τίνος σύμβολα τὰ τελούμενα;*

terram; terra autem erat invisibilis et incomposita. Et post haec infert et dicit: *Et factus est dies unus,* necdum septimo manifestato. Quid ergo maius esse suspicamur, id, quod iam factum est et constat, aut id, quod necdum manifestatum est et nec speratur, quia futurum est? 13. Et adhuc aliud interrogamus vos: Filii vestri novissimi natu benedicti sunt aut primitivi? quoniam et scriptura dicit, quod *Iacob inter primitivos benedictus est,* et: *Filius primogenitus mihi Israel,* et: *Omne masculum aperiens matricem matris benedictum Domino.* 14. Ut autem vos confirmemus in fide, audite, si prima dies et novissima aequales sunt. Quomodo? Itaque discite: invenietis scriptum, quoniam *dies Domini ut mille anni: dies hesternus, qui transiit, et custodia nocturna.* Dies unus ergo mille anni in regno Christi, in quo et iudicium erit; custodia[m] enim nocturna[m] iudicium significat, quod est poena tenebrarum his, qui condemnati sunt. 15. Dies ergo manifestatur, cum medium cursum incipit habere sol, similiter et luna, quia secuta erit; nam id dictum est: *Ecce facio prima sicut novissima et novissima sicut prima,* et: *Erunt novissimi primarii et primarii novissimi,* et: *Nolite recordari antiqua et cogitare; ecce facio nova, quae nunc orientur;* et: *In diebus illis et in tempore illo non dicent adhuc: arca testamenti sancti Israel, non ascendet in cor nec visitabitur ⟨nec conficietur⟩ iam.* Sed ipsum sabbatum intra se cum resupputatur, sabbatum ad sabbatum, fiunt octo dies; octava igitur, quae super sabbatum est, una sabbati. 16. Unde, fratres, omnes dies Domini sunt; dicit enim scriptura: *Domini est terra et plenitudo eius, orbis terrarum et universi inhabitantes in ea.* Si itaque volebat Deus post sex dies vacare nos, primum utique patriarchae et qui ante Moysem fuerunt iusti omnes vacassent aut forte et ipse Deus cum universa creatura. 17. Nunc autem universa dispensatio [quod dicit Graecus oeconomia] mundi, semper gubernatur subinde non cessantibus sphaeris nec punctum horae a motione sueta

---

2 Gen. 1, 5. — 7 Gen. 27, 19. 36? — Exod. 4, 22. — 8 Exod. 13, 15; 34, 19. — 11 Ps. 89, 4. 5. — 17 Barn. 6, 13 cf. Mt. 19, 30. — 18 Mt. 20, 16. — 19 Ies. 43, 18. 19. — 20 Ier. 3, 16. — 25 Ps. 23, 1.

---

3 suspicatur L, dicitis S | 10 si > S | 11 quoniam + in regno eius S | 12/14 dies unus — nocturna > S | 14 iudicium — poena : de iudicio autem dixit, quod est carcer S | 17 erit + solem S | 18 erunt S : ita e. L | 21 sancti Israel L LXX : > S Vulg. | 22 nec conficietur S LXX Vulg. | 22/23 intra —

τοῦ σώματος αὐτοῦ καὶ τοῦ αἵματος· ἀντὶ δὲ τοπικῆς λατρείας „ἀπὸ ἀνατολῶν ἡλίου μέχρι δυσμῶν ἐν παντὶ τόπῳ“ τῆς δεσποτείας αὐτοῦ προσέταξεν δοξάζεσθαι αὐτόν. 6. οὐ νόμον οὖν περιεῖλεν ἀφ' ἡμῶν, ἀλλὰ δεσμά· περὶ γὰρ τοῦ νόμου καὶ Μωσῆς λέγει· „Μελετήσεις τὸ ῥῆμα, ὃ ἐγώ σοι ἐντέλλομαι, καθήμενος ἐν οἴκῳ καὶ ἀνιστάμενος καὶ περιπατῶν ἐν ὁδῷ“, καὶ ὁ Δαυὶδ λέγει· „Ἐν τῷ νόμῳ κυρίου τὸ θέλημα αὐτοῦ, καὶ ἐν τῷ νόμῳ αὐτοῦ μελετήσει ἡμέρας καὶ νυκτός“. 7. πανταχοῦ γὰρ ἐννόμους ἡμᾶς εἶναι βούλεται, ἀλλ' οὐχὶ παρανόμους· „Μακάριοι“ γάρ, φησίν, „οἱ

2 Ps. 112, 3; Mal. 1, 11. — 5 Deut. 6, 6. 7. — 7 Ps. 1, 2. — 9 Ps. 118, 1. 2.

2 ἡλίου + καὶ a b LXX | 3 προσέταξεν : d i. m. ἐδικαίωσε | αὐτὸν + καὶ ἐδικαίωσεν a b | 4 περιείληφεν h | γάρ : δὲ b d e | καὶ > a

ad sabbatum : adnumeratur sabbato et S | 27 vacare : uno v. S | 31 sphaeris S : emolumentis L, elementis Corssen

13. *Iacob etc.*] Verba ipsa in S. Scriptura non leguntur. Auctor autem locum e Genesi 27, 19 composuisse videtur, ubi Iacob simulans se esse Esau primogenitum rogat patrem, ut ipsum benedicat, vel e Gen. 27, 36, ubi Esau queritur, quod Iacob primogenita et benedictionem ipsi surripuit. Similem libertatem hic sibi vindicavit ac supra II, 20, 8. Eodem argumento usus est Ephraem, Serm. ad noct. domin. resurrectionis c. 4 dicens: Ius primogeniti a sabbato abstulit (dies dominica), sicut Iacob, qui factus est primogenitus. Cf. S. Ephraemi hymni et sermones ed. Lamy I, 542. Origenes In Exod. hom. VII, 5 autem inde, quod die dominica Deus pluit manna de caelo et in sabbato non pluit (Exod. 16), iam tunc dominicam nostram praelatam esse sabbato iudaico colligit. Auctor homiliae de occursu Domini Chrysostomo false attributae (ed. Bened. II, 812) diem octavam diem septimam expulsisse eo probat, quod Christus die octava circumcisus est.

15. *ecce — prima*] Neque hoc dictum in S. Scriptura legitur. Partem alteram una cum exordio tanquam verbum Domini exhibet Barnabas 6, 13 scribens: *λέγει δὲ κύριος· Ἰδού, ποιῶ τὰ ἔσχατα ὡς τὰ πρῶτα.* Similiter Hippolytus In Dan. IV, 37 ed. Bonwetsch I (1897), 284, 12: *ἔσονται γὰρ τὰ ἔσχατα ὡς τὰ πρῶτα.* Dictum fortasse e libro aliquo apocrypho haustum est. Fieri autem etiam potuit, ut verba Domini Luc. 13, 30 vel Mt. 19, 30 illo modo ab aliquo repeterentur, qui simul in mente habuit Ies. 43, 19: *ἐγὼ ποιῶ καινὰ κτλ.* vel Apoc. 21, 5: *καινὰ πάντα ποιῶ.* Resch, Agrapha 1889 p. 261, locum dictum Domini agraphum esse censet; contradicit Ropes, *Die Sprüche Jesu* 1896 p. 43 (*Texte und Untersuchungen* XIV, 2).

17. Cf. Orig. In Num. hom. XXIII, 4.

* * *

6. Cf. I, 4, 2.

7. *ἐννόμους — παρανόμους*] Cf. II, 14, 7. Paulus I Cor. 9, 21 de se scribit: *μὴ ὢν ἄνομος θεοῦ, ἀλλ' ἔννομος Χριστοῦ.*

universa, et perennis motio eorum ex praecepto Domini fit. Si autem *Vacabis tu,* inquit, *et filius tuus et puer tuus et ancilla tua et subiugale tuum,* quomodo ipse operatur pariens, providens, nutriens, gubernans nos et creationes suas et in die sabbati oculum circumeunt moventia se omnia et operantur? 18. Sed haec ad tempus ad formae similitudinem facta sunt; nam et hoc similitudo est septimanae requietionis, septimum millesimum annum significans.

XIX (XXIV). Dominus vero noster et salvator veniens et similitudines implevit et parabolas ostendit, et ea, quae salvant, docuit, et ea, quae nihil iuvant, destruxit, et ea, quae non salvant, solvit, non solum per semet ipsum docens, sed et per Romanos inspirans, et templum deposuit, altare cessare faciens et sacrificia destruens et omnia quae in secundatione praecepta erant vincula destruens. Nam et Romani lege utuntur, secundationem autem praetermiserunt, propterea et ⟨eorum imperium⟩ confirmatum est. 2. Tu autem, si hodie sub secundatione desideras esse Romanis imperantibus, quae sunt secundationis facere non potes: neque enim lapidare malignos neque interficere idololatras neque ministeria sacrificiorum facere neque vitulae cinerem in aspersione facere neque aliud quicquam de his, quae sunt secundationis, complere, sed nec contingere illa. Scriptum est enim: *Maledictus omnis, qui non immanet in verbis libri huius, ut faciat ea.* 3. Im-

2 Ex. 20, 10; Deut. 5, 14. — 19 Deut. 22, 21. 24. — 20 Deut. 17, 5. — Num. 19, 10. — 22 Deut. 27, 26.

1 universa — eorum > S | fit > S | 3 providens : et flare faciens ventos S | 4 gubernans nos et : cibat nos S | 4/5 oculum — operantur : facit flare ac fluere et operatur S | ad formae sim. : tanquam similitudo S | sunt : + sicut alia multa tanquam similitudo posita sunt S | 6/7 et hoc . . septimanae : sabbatum S | 10 ostendit : explicavit S | 13 inspirans : operans S | 16 eorum imperium S | 20 cinerem in asp. : purificationes et aspersiones S | 21/22 complere . . contingere : perficere . . servare S | 23 inmanet — huius : servat haec verba S

XIX, 1. *templum deposuit etc.*] Auctor Operis imperf. in Matth. 24, 6 hom. 48 scribit: Nam nisi templum illud destructum fuisset, observantia legis non facile fuerat compescenda; ideo autem destructum est, ut etiam si velint Iudaei postmodum legem servare non possint, aut de pascha aut de sacrificiis aut de ceteris festivitatibus. Altera ex parte Eusebius, Dem. evang.

ἄμωμοι ἐν ὁδῷ, οἱ πορευόμενοι ἐν νόμῳ κυρίου· μακάριοι οἱ ἐξερευνῶντες τὰ μαρτύρια αὐτοῦ, ἐν ὅλῃ καρδίᾳ ἐκζητήσουσιν αὐτόν", καὶ πάλιν· „Μακάριοί ἐσμεν, Ἰσραήλ, ὅτι τὰ ἀρεστὰ τῷ θεῷ ἡμῖν γνωστά ἐστιν", καὶ ὁ κύριός φησιν· „Εἰ ταῦτα οἴδατε, μακάριοί ἐστε, ἐὰν ποιῆτε αὐτά".

XXIV. Οὐ μόνον δὲ τὸν τῆς δικαιοσύνης νόμον δι' ἡμῶν ἐπιδείκνυσθαι βούλεται, ἀλλὰ καὶ διὰ Ῥωμαίων εὐδόκησεν αὐτὸν φαίνεσθαι καὶ λάμπειν· καὶ γὰρ καὶ οὗτοι πιστεύσαντες ἐπὶ τὸν κύριον καὶ πολυθείας ἀπέστησαν καὶ ἀδικίας, καὶ τοὺς ἀγαθοὺς ἀποδέχονται καὶ τοὺς φαύλους κολάζουσιν. 2. Ἰουδαίους δὲ ὑποφόρους ἔχουσιν καὶ τοῖς ἰδίοις δικαιώμασιν οὐκ ἐῶσιν κεχρῆσθαι, (XXV) ἐπειδὴ καὶ ἑκούσιον ἐπεσπάσαντο τὴν δουλείαν εἰπόντες· „Οὐκ ἔχομεν βασιλέα εἰ μὴ καίσαρα", καί· „Ἐὰν μὴ ἀποκτείνωμεν", φησίν, „τὸν Χριστόν, πάντες εἰς αὐτὸν πιστεύσουσιν, καὶ ἐλεύσονται οἱ Ῥωμαῖοι καὶ ἀροῦσιν ἡμῶν καὶ τὸν τόπον καὶ τὸ ἔθνος". 3. καὶ ἄκοντες προεφήτευσαν· καὶ γὰρ καὶ ἐπίστευσαν εἰς αὐτὸν τὰ ἔθνη, καὶ αὐτοὶ ὑπὸ Ῥωμαίων τῆς ἐξουσίας περιῃρέθησαν καὶ τῆς νομικῆς λατρείας, κεκωλυμένοι δέ εἰσι καὶ ἀναιρεῖν οὓς ἂν θέλωσι καὶ θύειν ὅτε θέλωσιν. 4. διὸ καὶ εἰσὶν ἐπικατάρατοι, μὴ δυνάμενοι ποιεῖν τὰ διατεταγμένα· „Ἐπικατάρατος" γάρ, φησίν, „ὃς οὐκ ἐμμένει ἐν πᾶσι τοῖς γεγραμμένοις ἐν τῷ βιβλίῳ τοῦ νόμου, τοῦ ποιῆσαι αὐτά". 5. ἀδύνατον δέ ἐστιν

3 Bar. 4, 4. — 4 Ioann. 13, 7. — 13 Ioann. 19, 15. — Ioann. 11, 48. — 20 Gal. 3, 10; Deut. 27, 26.

3 αὐτὰ d | 4 γνωστὰ ἡμῖν d e, γν. ὑμῖν b | 6 δι' ἡμῶν νόμον h | ἡμῶν + αὐτοῦ μαθητῶν d | 8 αὐτοὶ b e | 9 κύριον a b h : + ιν̄ d e p v | 14 φησὶν post Χριστὸν p v | πιστεύσωσιν a e | 15 ἐλεύσονται + φησὶ d e | 16 καὶ tert > h | 18/20 δέ εἰσι — δυνάμενοι a² i. m., > a | 19 ἐὰν h | 21 ὃς a b h : πᾶς ὃς d e p v LXX cf. D

I, 3, exponit, Mosis mandata Iudaeis in Palaestina habitantibus solum imposita fuisse, nec vero in diaspora commorantibus, quoniam hi plura praecepta omnino custodire non poterant. Cf. etiam, quae disputat Origenes In epist. ad Romanos VI, 7 (ed. Bened. IV, 578).

* * *

XXIV. Ὅτι καὶ διὰ Ῥωμαίων εὐδόκησεν ὁ κύριος τὸν τῆς δικαιοσύνης νόμον ἐπιδείκνυσθαι· ὡς θεὸς Ἰουδαίους διὰ τὴν εἰς Χριστὸν ἀσέβειαν αἰχμαλώτους ποιησάμενος ὑπὸ φόρον κατέστησεν. Quod placuit Domino, etiam per Romanos legem iustitiae demonstrari; quod Deus Iudaeos propter impietatem in Christum ad captivitatem redactos tributo subiecit.

2—5. Georg. Chron. c. 128.

possibile autem est, cum in dispersione inter gentes sitis, ut secundationem implere possitis. Unde, cum eam contingere coeperis, sub maledictum incides et conligando temet ipsum vae possidebis et obtinebis maledictum, quod adversum salvatorem est, ⟨et⟩ tamquam Deo resistens condemnaberis. 4 (XXV). Sequens vero Christum benedictiones possidebis. *Non est discipulus super magistrum.* Hoc oportet nos sequi et nomine evangelico contentos esse et a secundatione omni modo nos abstinere, sicuti ipse Dominus, cum regnum hominibus committeret et manifestaret, quod iuste deberent custodiri praecepta ipsius, secundum tempora et legis definitiones fecit. 5. Habentes itaque evangelium recapitulationem et verticem legis, signaculum quod plus est a lege, a prophetis, ut evangelio, nolite nihil aliud quaerere. Secundatio enim destructa est, lex autem confirmata est, et qui volunt esse sine lege, inviti sub lege sunt. In Lege dicit: *Non occides.* Si quis ergo interfecerit, a lege per Romanos condemnatur et sub lege est. Si ecclesiastica vero regula et evangelica forma utamur et contenti eis simus, et spes nostra in Dominum non diminuetur.

XX (XXVI). Observate igitur vos ab omnibus haereticis, qui Lege non utuntur neque Prophetis et Deo omnipotenti non oboedientes inimicantur et abstinent[es] se a cibis et prohibent nubere

---

3 Deut. 21, 23; Gal. 3 13. — 6 Mt. 10, 24. — 15 Exod. 20, 13.

---

2 cum : omnis qui S | 4 et S | 7/8 hoc — esse : si eum sectaris per evangelium, sectaris legem S | 9 manifestaret (= ἔγνω) S : cognosceret L | 10 iuste S : iusti L | 10/11 secundum — fecit : omni enim tempore iuste exsistit institutio legis S | 11 leges definitionis L | 12 verticem l. signaculum : obsignationem l. S | 12/13 a > S | 13 ut evangelio > S | 16 a lege per R. : ex lege Romanorum S | 17 forma : virtute S | 19 omni haeretico L | 20/21 oboedientes S C : credentes L

---

5. *habentes — quaerere*] Corssen hunc locum sic graece restituit: *ἔχοντες οὖν τὸ εὐαγγέλιον ἀνακεφαλαίωσιν καὶ κορυφὴν τοῦ νόμου σημεῖον περισσότερον τοῦ νόμου καὶ τῶν προφητῶν καὶ τοῦ εὐαγγελίου μὴ ζητήσητε μηδὲν ἄλλο.* Mihi textus traditus tolerandus et particula posterior ita intellegenda esse videtur: a lege et a prophetis, cum sint quasi evangelium, nihil aliud quaerite nisi quod est in hoc contentum.

* * *

XXV. Inscriptio (*ὡς θεὸς κτλ.*) capiti praecedenti adiuncta est.

XXVI. *Ὅτι φεύγειν χρὴ τοὺς αἱρεσιώτας ὡς ψυχῶν φθορέας (+ καὶ τί ἑκάστη αἵρεσις δοξάζει, ὁμοίως καὶ ἐν τῷ η′ καὶ θ′ καὶ ι′ κεφαλαίῳ* d e p v). Quod fugere oporteat haere-

ἐν διασπορᾷ μεταξὺ ἐθνῶν ὄντας πάντα τὰ τοῦ νόμου ἐπιτελεῖν αὐτούς· ἀπαγορεύει γὰρ αὐτοῖς ὁ θεῖος Μωσῆς.

XXV. Ἑπόμενοι οὖν Χριστῷ τὰς εὐλογίας κληρονομήσωμεν, νόμῳ καὶ προφήταις διὰ τοῦ εὐαγγελίου στοιχήσωμεν, φύγωμεν τοὺς πολυθέους καὶ τοὺς χριστοκτόνους καὶ προφητοφόντας καὶ τοὺς δυσωνύμους καὶ ἀθέους αἱρεσιώτας· 2. πειθαρχήσωμεν Χριστῷ ὡς βασιλεῖ, ὡς ἐξουσίαν ἔχοντι μετατιθέναι διατάξεις διαφόρους, καὶ ἔχοντι ὡς νομοθέτῃ σοφίαν τοῦ διατάσσεσθαι διαφόρως, πανταχοῦ τῶν φυσικῶν ἀμεταθέτων φυλασσομένων.

XXVI. Ἀπέχεσθε οὖν αἱρεσιωτῶν πάντων, ὦ ἐπίσκοποι καὶ λαϊκοί, τῶν φαυλιζόντων τὸν Νόμον καὶ τοὺς Προφήτας. θεῷ γὰρ παντοκράτορι ἐχθραίνοντες ἀπειθοῦσι, καὶ Χριστὸν οὐχ ὁμολογοῦσιν υἱὸν θεοῦ· ἀρνοῦνται γὰρ καὶ τὴν κατὰ σάρκα αὐτοῦ γέννησιν, τὸν σταυρὸν ἐπαισχύνονται, τὸ πάθος καὶ τὸν θάνατον ἀδοξοῦσι, τὴν ἀνάστασιν ἀγνοοῦσι, τὴν πρὸ αἰώνων αὐτοῦ γέννησιν περικόπτουσιν. 2. τινὲς δὲ ἐξ αὐτῶν ἑτέρως ἀσεβοῦσι, ψιλὸν ἄνθρωπον εἶναι φανταζόμενοι τὸν κύριον, ἐκ ψυχῆς καὶ σώματος

2 Deut. 12, 13. 14.

2 αὐτοὺς p v | Μωσῆς + καὶ θυσιαστήριον ἔξω ἱερουσαλὴμ ἱστᾶν καὶ τὸν νόμον ἔξω τῶν ὅρων τῆς Ἰουδαίας ἀναγινώσκειν a cf. Am. 4, 5. | 3 οὖν + ὑμεῖς a, ἡμεῖς a² | 5 πολυθέους : μισοθέους p v | καὶ sec + τοὺς a | προφητοφόντας a v : -φάντας rel | 6 τοὺς > h | 7 Χριστῷ > a | μεταθεῖναι h, -θῆναι b | 9 διαφόρους a | τῶν φυσ. πανταχοῦ b d e | φυλασσ. ἀμεταθέτων e | φυλασσομένων : φυλαττ. a, + θυσιῶν d | 10 ὦ > h | 13 οὐκ h | 15 προαιώνιον d p v | 17 εἶναι : post φανταζ. d e, > a | κύριον : χν d e p v

ticos ut animarum perditores (et quid singulae haereses sentiant, similiter etiam in VIII et IX et X capite). — Cf. Ps.-Ign. Trall. 6, 3. 4; Philad. 6, 1—6.

1. Didascalia dogmata haereticorum c. 10 laudata repetit. Constitutor sectionem ex ingenio suo iterum amplificat, sicut similiter c. 10 fecit. — *ἀρνοῦνται γὰρ κτλ.*] Similiter Corinthii in epistula ad Paulum supra c. 8, 1 laudata v. 14 Simoni et Cleobio praeter alios errores hunc attribuunt: Iesum Christum non secundum carnem e Maria virgine natum fuisse. Constitutor vero epistulam illam apocrypham non cognitam habuisse, sed haec de suo addidisse videtur, ut Gnosticos seu Docetas impugnaret. — *τὴν πρὸ αἰώνων αὐτοῦ γέννησιν κτλ.*] Haec contra Gnosticos dicere videtur, quia hi Christo inter aeones locum inferiorem assignabant.

2. Monarchiani impugnantur, primo Ebionitae ac Theodotus eiusque asseclae, deinde Sabelliani. — *ἐκ ψυχῆς καὶ σώματος*] Haec verba sententiam praecedentem quidem illustrant. Qui

et resurgere in carne nolunt, tamquam nolentes manducare et bibere, sed daemones volunt resurgere spiritales in phantasmatibus; quique condemnabuntur in perenni igne in aeternum et ibi iudicabuntur. Fugite ergo ab ipsis, ut non simul cum eis pereatis.

XXI (XXVII). Si qui vero observantes secundum secundationem custodiunt consuetudinaria, naturae et seminis sui cursus et adproximationes mulierum, primum quidem cognoscant, sicuti praediximus, quoniam ex secundatione, quod adversus salvatorem est maledictum, vane confirmant ad propriam condemnationem; postea dicant, in quibus horis aut diebus observant, ne orent aut eucharistiam percipiant aut librum contingant, quoniam a sancto spiritu evacuati sunt; per baptismum enim sanctum spiritum accepimus, qui cum his, qui iuste conversantur, semper est et observat illos. Mulieri ⟨num⟩quam separatur propter naturalem meatum et commixtionem, sed semper adest et custodit eos, qui illum possident, sicuti in Proverbiis dicit Dominus: *Cum autem dormis, custodiat te, et cum surges, adloquatur te.* Et iterum in Evangelio similiter dicit Dominus: *Omni habenti dabitur, et abundabit; ab eo autem, qui non habet, et quod se putat habere, tolletur ab eo.* Ergo his, qui habent, additur illis; ab his autem, qui putant se in aliquibus diebus non habere, et id, quod in aliis diebus putant se habere,

5 Lev. 12, 15. 22. — 16 Prov. 6, 22. — 18 Mt. 25, 29.

1 resurgere in c. nolunt : in resurrectionem corporis non credunt S | 3/4 in perenni — iudicabuntur : in aeternum et in igne perenni cruciabuntur S | 6 naturae et S : naturaliter L | 9 vane — condemnationem : confirmant et inutiliter se ipsos noxios reddunt S | 10 horis . . diebus ∾ S | 11 quoniam : dicant nobis an S | 12 acceperunt S | 13/14 observat — separatur : neque ab eis recedit S | 14 numquam Hauler : quae Corssen | 14/15 commixtionem + nuptiarum S | 15 sed : sedens Corssen | 19 putat S : sperat L (*ἐλπίζειν* pro *νομίζειν* legens vel verba confundens), similiter subinde et v. 2 et 9 | 20/21 in al. diebus > S | 21 in aliis d. > S

XXI, 1. *praediximus*] sc. c. 19, 3.

* * *

Christum hominem purum dicit fuisse, idem doceat necesse est, eum instar hominis ex anima et corpore constitisse. Sed quaeri potest, num Catholicus ita locutus fuisset idque haereticos ante oculos habens humanam naturam in Christo non denegantes. Locus etiam quamdam vituperationem involvit. Itaque colligere licet, Constitutorem aeque ac Arianos et Apollinaristas Christo animam adiudicavisse. Ps.-Ignatius, qui Philad. 6, 3 singulari illa locutione ipse utitur, Philipp. 5, 2 distincte dicit, salvatorem animam hu-

αὐτὸν εἶναι νομίζοντες· ἕτεροι δὲ ἐξ αὐτῶν αὐτὸν εἶναι τὸν Ἰησοῦν τὸν ἐπὶ πάντων θεὸν ὑποπτεύουσιν, αὐτὸν ἑαυτοῦ πατέρα δοξάζοντες, αὐτὸν υἱὸν καὶ παράκλητον ὑποπτεύοντες· ὧν τί ἂν εἴη ἐναγέστερον; 3. ἄλλοι δ' αὖ πάλιν ἐξ αὐτῶν βρώματά τινα φαυλίζουσιν, καὶ γάμον κακὸν σὺν παιδοποιΐᾳ λέγουσιν εἶναι διαβόλου τε μηχάνημα· καὶ διὰ τὴν πονηρίαν αὐτῶν, ἀσεβεῖς ὄντες, οὐ θέλουσιν ἐκ νεκρῶν ἀναστῆναι, διὸ καὶ τὴν ἀνάστασιν διαβάλλουσιν, φάσκοντες, ὅτι σεμνοί τινες ἐσμὲν ἐσθίειν καὶ πίνειν μὴ βουλόμενοι, δαιμόνια δὲ ἄσαρκα φανταζόμενοι ἐκ νεκρῶν ἀναστήσεσθαι· οἵτινες καταδικασθήσονται δι' αἰῶνος ἐν τῷ αἰωνίῳ πυρί. φεύγετε οὖν ἀπ' αὐτῶν, ἵνα μὴ συναπόλησθε ταῖς αὐτῶν ἀσεβείαις.

XXVII. *Εἰ δέ τινες παρατηρούμενοι φυλάσσουσιν ἔθιμα ἰουδαϊκά, γονορροίας, ὀνειρώξεις, πλησιασμοὺς τοὺς κατὰ νόμον, λεγέτωσαν ἡμῖν, εἰ ἐν αἷς ὥραις ἢ ἡμέραις ἕν τι τούτων ὑπομείνωσιν παρατηροῦνται προσεύξασθαι ἢ εὐχαριστίας μεταλαβεῖν ἢ βιβλίου θίγειν, καὶ ἐὰν συνθῶνται, δῆλον ὡς τοῦ ἁγίου πνεύματος κενοὶ τυγχάνουσιν τοῦ ἀεὶ παραμένοντος τοῖς πιστοῖς· περὶ γὰρ τῶν ὁσίων λέγει ὁ Σολομών, ἵν' ἕκαστος ἑαυτὸν εὐτρεπίζῃ, ὅπως, „ὅταν καθεύδῃ, φυλάσσῃ αὐτὸν καί, ὡς ἂν ἐγείρηται, συλ-

14 Lev. 12. 15. 22. — 20 Prov. 6, 22.

3 *αὐτόν* : *καὶ τὸν* a | 4 *εἴη* a b h : *γένοιτο* d e p v | 5/7 *διαβόλου — ἀναστῆναι* > h | 6 *μηχανήματα* b p v | 9 *μηκέτι* h | 13/14 *ἰουδαϊκὸν* h | 14 *γονορρυΐας* a v, *γονορυΐας* b h | 15/16 *ὑπομένωσιν* e | 16 *ἢ εὐχαρ. μεταλαβεῖν* a² i. m., > a | 19 *ἵνα* b e p v | 20/1 *φυλάσσει . . συλλαλεῖ* d h

manam non habuisse. — *τὸν ἐπὶ π. θεόν*] i. e. Deum patrem secundum contextum ad locutionem patrum veterum. Cf. quae adnotavi ad III, 17, 4.

3. *δαιμόνια ἄσαρκα*] Similiter docuit etiam Origenes. Auctor autem Gnosticos ante oculos habere videtur.

XXVII. *Περὶ παρατηρημάτων ἰουδαϊκῶν καὶ ἑλληνικῶν* (+ *γονορροίας, ὀνειρώξεως, πλησιασμοῦ, ἀφέδρου, μίξεως νομίμου, τοκετοῦ, ἀποβολῆς, μώμου σώματος, κηδίας νεκροῦ ἢ ὀστέων, μνήματος ἢ διαφορᾶς βρωμάτων* d e p v). De observationibus iudaicis et ethnicis (fluxu seminis, pollutione in somno, concubitu, menstruis, commixtione legitima, partu, abortu, macula corporis, humatione mortui vel ossium, sepulcro vel differentia ciborum).

1. *βιβλίου*] De more Christianorum veterum legendi libros sacros cf. Clem. Alex. Paed. II, 10, 96 p. 228; Strom. VII, 7, 49 p. 861; Chrysost. De Lazaro hom. III, 1; In Gen. hom. XXIX, 2; Hieron. Ep. 52 ad Nepot. c. 7.

tollitur ab ipsis. 2. Si enim putas te, o mulier, in septem diebus in sessione fuisse et a sancto spiritu vacuatam, si defuncta fueris in diebus illis, vacua et sine spe ibis. Si autem spiritum habes semper, ab oratione vero et gratiarum actione et a libris subterfugis, cogita, quia et oratio per sanctum spiritum suscipitur et gratiarum actio per sanctum spiritum sanctificatur et libri, cum sancti spiritus sonus sint, sancti sunt. Si ergo in te habes sanctum spiritum, vane, inaniter observas sancti spiritus opera tangere, sicuti et ii, qui dicunt: *Quicumque iuraverit in altari, nihil est; qui autem iuraverit in dono eius, quod desuper est, debet.* Quibus dixit Dominus: *Stulti et caeci, quid est maius, munus aut altare, quod sanctificat munus? Qui ergo iuraverit in altari, iurat in illo et in omnibus, quae sunt super ipsum; et qui iuraverit in templo, iurat in eo et in habitante in illo; et qui iuraverit in caelo, iurat in throno Dei et in eo, qui super ipsum sedet.* Si itaque sanctum spiritum possides, fructus vero eius contingere observas, et audies similiter a Domino Deo Christo: *Stulta et caeca, quid est maius,* panis aut sanctus spiritus, qui sanctificat panem? 3. Ergo si spiritum sanctum possides, vana observas et vana custodis. Si habes sanctum spiritum, quid est, quod observas? Sanctus enim spiritus possidentibus se semper adest, et ab his, a quibus recesserit, longe est semper. Si autem ab aliquo sanctus spiritus vel uno die recesserit, in hunc mox immundus spiritus ingreditur, sicuti dixit Dominus: *Cum exierit immundus spiritus ab homine, circuit per inaquosa loca,* id est per eos, qui non sunt baptizati, homines, *et, cum non invenerit refrigerium, dicit: in domum meam revertar priorem, unde exii. Si ergo veniens invenerit vacantem et mundatum, tunc vadit et adprehendit secum alios septem spiritus maligniores se, et venientes habitabunt in homine illo, et fiunt novissima hominis illius peiora prioribus.* Quare ergo cum egressus fuerit immundus spiritus, nusquam requiem invenit? 4. Discite, quoniam omnis homo repletus est, fidelis quidem de sancto spiritu, infidelis autem de immundo, et ingressum non suscipit alieni spiritus. 5. Qui vero per baptismum reiecit et deposuit et liberatus est ab immundo spiritu, sancto repletur. Si itaque bonum

---

1 Lev. 15, 19. — 9 Mt. 23, 18. — 11 Mt. 23, 19—22. — 17 Mt. 23, 19. — 24 Mt. 12, 43—45.

---

1 putas S C : speras L | 2 in s. fuisse et : profluvii tui esse S | 3/5 si

λαλῇ αὐτῷ“. 2. *εἰ γὰρ νομίζεις, ὦ γύναι, ἑπτὰ ἡμέρας ἐν ἀφέδρῳ οὖσα τοῦ ἁγίου πνεύματος κενὴ τυγχάνειν, ἄρα τελευτήσασα ἐξαίφνης κενὴ πνεύματος καὶ ἀπαρρησίαστος τῆς πρὸς θεὸν ἐλπίδος ἀπελεύσῃ. ἢ τὸ μὲν πνεῦμα ἔχεις πάντως ἀχώριστον ἅτε μὴ ἐν τόπῳ ὄν, δεῖ δέ σοι προσευχῆς καὶ εὐχαριστίας καὶ τῆς τοῦ ἁγίου πνεύματος ἐπιφοιτήσεως, ὡς οὐδὲν ἐν τούτῳ παρανομοῦσα.* 3. *οὔτε γὰρ νόμιμος μίξις οὔτε λέχος οὔτε αἵματος φορά, οὐκ ὀνείρωξις μιᾶναι δύναται ἀνθρώπου φύσιν ἢ τὸ ἅγιον πνεῦμα χωρίσαι, ἢ μόνη ἀσέβεια καὶ παράνομος πρᾶξις. τὸ γὰρ ἅγιον πνεῦμα τοῖς κεκτημένοις αὐτὸ ἀεὶ παραμονόν ἐστιν, ἕως ἂν ὦσιν ἄξιοι, καὶ ὧν ἂν χωρισθῇ, τούτους ἐρήμους καθίστησιν καὶ τῷ πονηρῷ πνεύματι ἐκδότους.* 4. *πᾶς δὲ ἄνθρωπος ὁ μὲν τῷ πνεύματι πεπλήρωται τῷ ἁγίῳ, ὁ δὲ τῷ ἀκαθάρτῳ, καὶ οὐχ οἷόν τε φυγεῖν αὐτῶν ἑκάτερον, εἰ μὴ ἐναντίον τι πάθωσιν· ὅ τε γὰρ παράκλητος μισεῖ πᾶν ψεῦδος, ὅ τε διάβολος πᾶσαν ἀλήθειαν.* 5. *πᾶς δὲ βεβαπτισμένος κατὰ ἀλήθειαν τοῦ μὲν διαβολικοῦ πνεύματος κεχώρισται, τοῦ δὲ ἁγίου πνεύματος ἐντὸς καθέστηκεν·*

1 Lev. 15, 19. — 15 Act. 5, 3. — Ioann. 8, 44.

1 *ἡμέραις* e | 4 *ἢ* : *εἰ* b, *καὶ* d | *τὸ μέν* : *δὲ τὸ* b | 5 *ὂν* : *θν̄* b, > h | *προσευχῆς* + *πάντοτε* b | *καὶ εὐχαριστίας* : a^2 i. m., > a e, + *μεταλαβεῖν* d | 7 *λόχος* b d (i. m. *γέννα τοκετός*) e | 9 *ἢ* : *εἰ* b | *μόνη* + *ἡ* d h cf. v. 8 | 10 *παραμένον* b | 11 *ὧν* : *ὧι* d | 13 *τῷ ἁγίῳ* post *πνεύματι* h p v | 14 *αὐτὸν* d v | 17 *ἀποκεχώρισται* d | *πνεύματος* > d e

— cogita : si autem spiritus sanctus in te est, animam tuam omni tempore custodis ab oratione et a scripturis et ab eucharistia sine impedimento; cogita ergo S | 5 suscipitur : exauditur S | 6 sanctificatur : accipitur et s. S | cum > S | 7 sint : et S | 8 vane in. observas (= *ἀπέχον* cf. 20, 1) : quare te ipsam retines S | 9 nihil est : non peccat S | 10 debet : peccat S | quibus : sicut et S | 17 Deo : nostro Iesu S | 18 sanctus > S | 18/19 qui — sanctum : quem S | 19 vana — custodis : stulta, inanes observationes observas S | si + non S | 20 quid — observas : quomodo operaris iustitiam S | 22/23 longe — recesserit > S | 23 mox > S | 24 sicuti d. Dominus > S | 25 baptizati : ad aquam descendentes S | 30 quare : discite qu. S | 31 discite > S | 32 est + spiritu aut spiritu sancto aut spiritu immundo S | 32/33 ingressum — spiritus : natura eius non suscipit alienum spiritum S

2. *gratiarum actio p. s. sp. s.*] Epiclesin respicit. — *et audies*] Sic apodosin incipiens auctor modum dicendi hebraicum prodit. Cf. v. 8.

* * *

4. Cf. Herm. Mand. XI.

operatus fuerit, permanet in illo spiritus sanctus, et manet repletus, et immundus locum non invenit. Quia omnes homines a propriis spiritibus pleni sunt, et non recedent a gentilibus inspirationibus penitus, quamdiu gentiles permanent, etiamsi bonum faciant: nulla est alia curatio, ut abscedat ab eis spiritus immundus, nisi per sacram purgationem et sanctum baptismum. Ita ergo cum non possit ingredi, nusquam revertetur ad eum, qui illum reiecit et deposuit. Qui autem repletus est sancto spiritu, non illum suscipit. 6. Tu autem, o mulier, sicuti dicis, etiamsi in diebus sessionis tuae vacua sis, ab immundo repleris spiritu; convertitur enim in te et invenit locum vacantem, et erit in sempiternum in te immundi et mundi spiritus ingressus et egressus et perpetuum bellum. Unde stulta, quae talis est, suspicio a vobis speratur? Et ex eo, quod tales observationes custoditis, per suspicionem vacatio in vobis a sancto spiritu erit et repletio ab immundo, et ita erit vitae reiectio et combustio aeterna. 7. Dicito mihi vero postea, o mulier: septem diebus tuae suspurgationis vel sessionis tuae immunda tibi eris secundum secundationem, et inveniris post septem dies tamquam non baptizata et purgaris aut baptizaris, ut videaris quasi mundata, et, quod est perfectum, purgationem peccatorum cum non inveneris, aeterno igni daris tamquam non baptizata. Secundum enim tuam suspicionem immunda permanes, et nihil tibi prodest septem dierum vana abstinentia, sed contrario e⟨s⟩t nociva, quia per conscientiam inquinata es et sicuti coinquinata condemnaris. 8. Haec igitur super omnes cogitate, qui seminum cursus et adproximationes mulierum observant; nam quae tales sunt observationes omnes stultae et nocivae sunt. Si enim cursum seminis quis passus et adproximans mulieri baptizetur, et stratum suum

17 Lev. 15, 19. — 25 Lev. 15, 3—18.

2 invenit : + qui enim plenus est spiritu sancto, illum non suscipit S | 3 recedent + spiritus immundi S | 5 curatio : potestas S | eis : eo L | 6 sacram — baptismum : spiritum Dei mundum et sanctum S | 7/8 nusquam — deposuit : revertitur et ad eum redit, ex quo exiit S | 13 unde — operatur : itaque, stultae, hae res eveniunt vobis propter opiniones vestras ac propter observationes, quas observatis S | 16 dicito mihi : dico tibi S | 18/22 et inveniris — secundum enim : quomodo septem diebus praeterlapsis sine baptismo te purificas? Et si baptizaris, eis, quae credis, dissolvis baptismum Dei perfectum, qui peccata tua penitus tibi remissa fecit, et inveniris in malis peccatorum tuorum priorum ac traderis igni aeterno. Et si non baptizaris,

καὶ ἀγαθοεργοῦντι μὲν παραμένει τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον, πληροῦν αὐτὸν σοφίας καὶ συνέσεως, καὶ τὸ πονηρὸν πνεῦμα οὐκ ἐᾷ αὐτῷ πλησιάσαι, ἐπιτηροῦν αὐτοῦ τὰς ἐφόδους. 6. σὺ οὖν, ὦ γύναι, καθὼς λέγεις, εἰ ἐν ταῖς ἡμέραις τῆς ἀφέδρου κενὴ τυγχάνεις τοῦ ἁγίου πνεύματος, τοῦ ἀκαθάρτου πεπλήρωσαι. μὴ προσευχομένη γὰρ μηδὲ ἀναγινώσκουσα ἄκοντα αὐτὸν προσκαλέσῃ· φιλεῖ γὰρ οὗτος τοὺς ἀχαρίστους, εἰ καί τις ἄλλος, τοὺς ῥαθύμους, τοὺς ἀμελεῖς, τοὺς ὑπνώδεις, ἐπειδὴ καὶ αὐτὸς ἀχαριστίᾳ κακόνοιαν νοσήσας ἐγυμνώθη παρὰ θεοῦ τῆς ἀξίας, ἀντὶ ἀρχαγγέλου διάβολος αἱρησάμενος εἶναι. 7. διὸ τῶν ματαίων ἀπόσχου λόγων, ὦ γύναι, καὶ ἔσο μεμνημένη πάντοτε θεοῦ τοῦ σε δημιουργήσαντος καὶ προσεύχου τούτῳ, ἐστὶν γὰρ σοῦ καὶ τῶν ὅλων κύριος· καὶ μελέτα τοὺς αὐτοῦ νόμους, μηθὲν παρατηρουμένη, μὴ κάθαρσιν φυσικήν, μὴ μίξιν νόμιμον, μὴ τοκετὸν ἢ ἀποβολήν, μὴ μῶμον σώματος, ἐπείπερ τὰ τοιαῦτα παρατηρήματα μωρῶν ἀνθρώπων ἐφευρέματα

11 Eccles. 12, 1. — 13 Num. 19.

2 *ἐᾶ αὐτὸ* d | 3 *αὐτῶ* h | 4 *καθὼς λέγεις* > p v | *ταῖς ἡμέραις* : *τῶ καιρῶ* p v | 5 *τῶι ἀκαθάρτω* h | 6 *μήτε* d e p v | *ἄκοντα* G : conicit *ἀπόντα* vel *ἑκόντα* Cotel. | *αὐτὸ* h | 8 *κακονοίας* d p | 10 *αἱρετισάμενος* a[2] | *διὸ* + *καὶ* b d e p v | 11 *ἔσω* b e | *θεοῦ* a h, *τῶ θεῶ* b : > d e p v | 13 *μηδὲν* b h | *καθαρσίαν* b, *ἀκαθαρσίαν* d | 14 *ἢ ἀποβ.* : *ἀπόβλητον* b d e

secundum S | 23 abstinentia : observatio S | 27/28 cursum s. p. . . adproximans m. ∾ S

8. *adproximans mulieri baptizetur*] Iosephus Contra Apion. II, 16 apud Euseb. Praepar. evang. VIII, 8, 21 (ed. Heinichen I, 382): *καὶ μετὰ τὴν νόμιμον συνουσίαν ἀνδρὸς καὶ γυναικὸς ἀπολούεσθαι.* Hunc lavandi morem Christiani quoque plures observabant, praesertim Romae. Gregorius M. Ep. XI, 64 scribit: Vir cum propria coniuge dormiens nisi l o t u s aqua intrare ecclesiam non debet; quamvis enim de hac re diversae hominum nationes diversa sentiant, Romanorum tamen semper ab antiquioribus usus fuit post admistionem propriae coniugis et l a v a c r i purificationem quaerere et ab ingressu ecclesiae paululum reverenter abstinere. Isidorus Hisp. De eccles. offic. I, 18, 9: Coniugatis abstinendum est coitu plurimisque diebus orationi debent vacare et sic deinde ad Christi corpus accedere. Hieronymus Ep. 48 c. 15 refert, Romae fideles domi quidem semper communicare, nec vero post copulam carnalem statim ecclesias ingredi, et illam consuetudinem tanquam Scripturae adversariam impugnat.

* * *

6. Dionysius Ep. ad Basilidem can. 2 censet, tempore profluvii mulieribus quidem licere orare, nec vero ad mensam sacram accedere. — *ἀντὶ ἀρχ. διάβολος*] Cf. Orig. De princip. praef. c. 6; Cyrill. Hier. Catech. II, 4 etc.

lavet, et erit illi hoc fatigatio numquam deficiens a baptismo et a lavatione rerum et strati sui, et nihil aliud poterit agere. Si enim post seminis cursum et commixtionem secundum secundationem baptizaris, necesse te est et hoc facere, ut, etiam si soricem calcaveris, baptizeris; et si os[sum] morticinum aut pellem aut os[suum] vulneratum et monumentum tetigeris, debes baptizari. Et numquam exis mundus; nam et calceamentis de mortuorum animalium et vitulorum immolatorum pellibus calcearis et vestibus de similibus lanis cooperiris, et nunquam poteris mundari et sacratissimum baptismum infirmas et renovas delicta tua et in peccatis tuis prioribus inveniris et secundationem in te recipi[e]s et confirmas et vituli idololatriam. 9. Suscipi⟨en⟩s enim secundationem in te recipis et idololatriam, propter quam secundatio posita est; et aliena et vetustissima peccata *ut funiculum longum* et ut legis vinculum, iugum et lorum [et iugum] ipse tibi induces et vae adtrahes; secundationem confirma⟨n⟩s etiam [in] maledicto, quod adversus salvatorem fuit, consentis, et maledicto contra benedictionem et Christum benedictiones dividentem dignis testimonium praebens maledictiones possidebis. *Si quis* enim *maledicit, maledictus est,* qualium maledictionum et qualium et quantarum condemnationum rei erunt, qui salvatoris nostri Domini Dei maledictum laudant.

XXII (XXVIII). Unde fugite a talibus observationibus, dilecti[ssimi], et cum acceperitis solutionem, ⟨vosm⟩et ipsos nolite conligare et a Domino et salvatore relevati ⟨vos⟩met ipsos nolite onerare, sed penitus nolite observare et putare tales esse inquinationes et quaerere segregationes aut aspersiones aut baptismata aut purgationes. Secundum secundationem ⟨enim post⟩ tactionem

4 Lev. 11, 29—31. — 5 Num. 19, 16. — 14 Ies. 5, 18. — 16 Deut. 21, 23. — 19 Num. 24, 9. — 28 Num. 19, 11—18.

2 str. sui : a stratu suo L | 5/6 et si — baptizari > S | 7/8 calciamenta de mortuis animalibus et a vitulis immolatis . . vestes L | 9 cooperiris : + et ossi insistens vel in coemeterio intrans lavari debes S cf. l. 6—7 | 9/10 sacratissimum : Dei S | 11/12 rec. et conf. et : confirmas et recipis S | 12 suscipiens S | 14 aliena et v. p. : peccata aliorum priora S | ut fun. S : et fun. L | legis : plaustri S | 15 iugum — iugum > S | 16 confirmans S | 17/19 maled. — test. praebens : id quod contra b. et qui benedictionis dividit d. Chr. maledictum est test. pr. L : contemnis Christum regem benedictiones dispertientem dignis S | 20 est : + et quicunque benedicit, benedictus est S | 22 laudant :

μάταια καὶ νοῦν οὐκ ἔχοντα. 8. οὔτε δὲ κῆδος ἀνθρώπου οὔτε ὀστέον νεκροῦ οὔτε μνῆμα οὔτε τοιόνδε βρῶμα οὔτε ὀνειρωγμὸς μιᾶναι δύναται ἀνθρώπου ψυχήν, ἀλλὰ μόνη ἀσέβεια ἡ εἰς θεὸν καὶ παρανομία καὶ ἡ εἰς τὸν πλησίον ἀδικία, λέγω δὴ ἁρπαγὴ ἢ βία ἢ εἴ τι ἐναντίον τῆς αὐτοῦ δικαιοσύνης, μοιχεία ἢ πορνεία.

XXVIII. Ὅθεν τὰ τοιαῦτα περιϊστάμενοι παρατηρήματα φεύγετε, ἀγαπητοί· ἑλληνικὰ γὰρ τυγχάνει. οὔτε γὰρ τὸν τεθνεῶτα βδελυσσόμεθα, ὡς ἐκεῖνοι, ἐλπίζοντες αὐτὸν πάλιν ἀναβιῶναι, οὔτε τὴν νόμιμον μίξιν κακίζομεν· ἔθος γὰρ αὐτοῖς τὰ τοιαῦτα ἀσεβεῖν. θεοῦ γὰρ γνώμη ἀνδρὸς καὶ γυναικὸς συνέλευσις γίνεται ἡ μετὰ δικαιοσύνης· „ὁ ποιήσας“ γὰρ „ἀπ᾽ ἀρχῆς ἄρσεν καὶ θῆλυ ἐποίησεν αὐτοὺς“, καὶ εὐλόγησεν αὐτοὺς καὶ εἶπεν· „Αὐξάνεσθε καὶ πληθύνεσθε καὶ πληρώσατε τὴν γῆν“. εἰ τοίνυν θεοῦ βουλήσει παραλλαγὴ σχηματων γέγονεν πρὸς γένεσιν πλήθους, ἄρα κατὰ τὴν αὐτοῦ γνώμην καὶ ἡ συνέλευσις τοῦ ἄρρενος πρὸς τὸ θῆλυ, (XXVIII) οὐκέτι δὲ καὶ ἡ παρὰ φύσιν βδελυκτὴ μῖξις ἢ

1 Lev. 11. — 9 Lev. 18, 24. — 11 Mt. 19, 4. — 12 Gen. 1, 28.

1 δέ : γὰρ b, > d p | κῆδος : i. m. d ἡ συναλλαγὴ τοῦ γάμου | 2 ὀστέα d p | ὀνείρωξις p v | 3 μόνη : μόνον p v, + ἡ d h | ἡ > b p v | 4 ἡ > p | ἢ > d e p v | 12 καὶ εἶπεν : εἰπὼν d | 16 ἢ > h

confirmant S | 23/24 dilecti S C | 26 putare S : sperare L | 26/27 inquinationes : + et vos continere propter has res S | 27 segregationes aut > S | 28 enim S | post t. : si quis accedit ad S

9. *et maledicto — possidebis*] Hanc particulam Corssen Latini verba sequens sic graece restituit: *καὶ τὴν κατὰ τῆς εὐλογίας καὶ τοῦ τὰς εὐλογίας διαμερίζοντος τοῖς ἀξίοις Χριστοῦ κατάραν μαρτυρόμενος κατάρας κληρονομήσεις.*

XXII. Summam huius capitis Constitutor c. 30, 1—7 exhibet, v. 5 autem c. 28, 7.

* * *

XXVIII. *Περὶ παιδεραστίας μοιχείας τε καὶ πορνείας* (+ *καὶ μίξεως ἀλόγων, ὅτι τὰ μὲν ἐστὶ παρὰ φύσιν ἀσεβήματα, τὰ δὲ παράνομα καὶ ἄδικα, καὶ διὰ τί τούτων ἕκαστον ἀπείρηται καὶ κολάζεται* d e p [*ἀλόγων — ἄδικα* > p] v). De nefando amore puerorum, adulterio, fornicatione (et commixtione cum bestiis, quod haec sint flagitia contra naturam, illa iniqua et iniusta, et quare unumquodque eorum interdictum sit ac puniatur).

1. *ἑλληνικὰ γ. τ.*] Sic Constitutor. Didascalia de observationibus iudaicis loquitur. Sed et Chrysostomus In Ephes. hom. XII, 3 dicit: *Ἕλληνες τὰ μὲν οὐκ ὄντα ἁμαρτήματα δεδοίκασιν, οἷον ῥύπον σώματος, κῆδος, λέχος καὶ ἡμερῶν παρατηρήσεις καὶ ὅσα τοιαῦτα· ἃ δέ ἐστιν ὄντως ἁμαρτήματα, παιδεραστεία, μοιχεία, πορνεία, τούτων οὐδὲ λόγον ἔχουσιν.* Cf. Tert. De praescript. c. 40.

monumenti vel mortui [et] baptizantur. 2. Vos vero secundum evangelium et secundum sancti spiritus virtutem et in memoriis congregantes vos et sacrarum scripturarum facite lectionem et ad Deum preces indesinenter offerte, et eam quae secundum similitudinem regalis corporis Christi est acceptam eucharistiam offerte tam in collectis vestris quam etiam et in coemeteriis et in dormientium exitibus, panem mundum praeponentes, qui per ignem factus est et per invocationem sanctificatur, sine discretione orantes offerte pro dormientibus. 3. Qui enim Deo crediderunt, secundum evangelium, etiamsi mortui fuerint, non sunt mortui, sicuti Dominus et salvator noster dicit Sadducaeis: *De resurrectione mortuorum non legistis, quod scriptum est, quoniam ego sum Deus Abraham et Deus Isaac et Deus Iacob? Non est Deus mortuorum, sed vivorum.* 4. Nam et Elisaeus propheta, cum dormisset, vetustissimum iam mortuum suscitavit; tetigit enim corpus eius corpus defuncti et suscitavit illud. Numquam vero hoc fuisset, nisi corpus illius, qui dormierat, sanctum fuisset et repletum sancto spiritu. 5. Unde ergo eos, qui requiescunt, sine observatione tangentes nolite abominari, et quod in consuetudinibus est, id nolite segregare; nam et ea, quae fluxum patiebatur, cum tetigisset salubrem

---

11 Mt. 22, 31. 32. — 14 IV Reg. 13, 21; II Cor. 3, 32. — 20 Mt. 9, 20—22.

---

1 et > S | 4 preces : ministerium vestrum et orationem vestram S | indesinenter : sine murmuratione S | 5 acceptam S C : regalem L | 7 exitibus S C : exinitione L | 8 sine discretione : nec divisus et S | 11 et salvator > S | 20 fluctum L | salubrem : salvatoris nostri S

---

1 *ἐχθρὰ* + *γὰρ* a | 2 *σοδομιτῶν* b d e | *ἁμαρτία* a b h : *ἀσέλγεια* d e p v | *παράνομον* : *παράλογον* b a² i. m. | 3 *δὲ ἡ μ. καὶ ἡ π.* h | *ὧν* + *δὴ* h | *ἄδικα* b d | 4 *ἁμαρτήματα* b d e | *δ'* d | 10 *σαρκός ἐστιν* b d e | *γενομένη* b e | 12/13 *ταῦτα ἅπαντα* d, *τ. πάντα* b | 13/14 *οὐ* — *γυναικείαν* > h | 13 *ἄρσενος* e | 14/15 *λιθοβολήσετε* d h p v | 15 *βδέλυγμα* a b h : *ὅτι βδ.* d e p v | 15/16 *πάντα* — *ἐποίησεν* > p v | 16 *ἀποκτενεῖτε* d, *-νῆται* e | *αὐτὸν* + *ὅτι* d | 18 *ἀποθανέτωσαν* : *ἀποκτείνατε αὐτοὺς* d | 18/19 *ἔστι* p v | 20 *προσοίσης* h | 21 *ἀλάλαγμα* d | 23/24 *ἀποκαλ. αὐτὸν* h | 24 *αὐτὸν* > a | *ὁ* sec > p v | 25 *τῷ* : *τὸ* e | *ἄρσενι* d, *ἄρσεν* e | *δέ* : *γὰρ* d e p v | *καὶ ὁ σ. Σολομὼν* > p v | 27/29 *τῆς οἰκίας* — *ἄνθρωπος* : *ἕως* d | 31 *ἐν* + *τῷ* b d e | *καλῷ* + *ἢ κακὸν ἐν καλῷ* h | *θεῷ* : *παρὰ θ.* a | 32 *ὅς* : *ὡς* b p v, + *καὶ* h | *τριακονταήμέρω* a, *τριακονθήμερον* h | 34 *οἴκω* p v

ἡ παράνομος πρᾶξις, ἐχθρὰ θεοῦ ὑπάρχουσα. 2. καὶ γὰρ παρὰ φύσιν ἐστὶν ἡ Σοδόμων ἁμαρτία καὶ ἡ πρὸς ἄλογα, παράνομον δὲ μοιχεία καὶ πορνεία, ὧν τὰ μὲν ἀσεβήματα, τὰ δὲ ἀδικία καὶ τὸ τελευταῖον ἁμάρτημα, οὐδέτερον δὲ αὐτῶν ἀτιμώρητον κατὰ τὴν οἰκείαν διάθεσιν. 3. οἵ τε γὰρ πρῶτοι διάλυσιν κόσμου μηχανῶνται, τὰ κατὰ φύσιν παρὰ φύσιν ἐπιχειροῦντες ποιεῖν· οἱ δὲ δεύτεροι οἱ μὲν ἀδικοῦσιν ἀλλοτρίους γάμους φθείροντες καὶ τὸ ὑπὸ θεοῦ γενόμενον ἓν διαιροῦσιν εἰς δύο τούς τε παῖδας ὑπόπτους καὶ τὸν φυσικὸν ἄνδρα εὐεπιβούλευτον, ἥ τε πορνεία φθορὰ τῆς οἰκείας ἐστὶ σαρκός, οὐκ ἐπὶ παιδοποιΐᾳ γινομένη, ἀλλ' ἡδονῇ χαριζομένη τὸ πᾶν, ὅπερ ἐστὶν ἀκρασίας σύμβολον, ἀλλ' οὐκ ἀρετῆς σημεῖον. 4. ἀπηγόρευται δὲ τοῖς νόμοις ἅπαντα ταῦτα. φησὶν γὰρ τὰ λόγια οὕτως· „Οὐ κοιμηθήσῃ μετὰ ἄρρενος κοίτην γυναικείαν, ἐπικατάρατος γὰρ ὁ τοιοῦτος καὶ λίθοις λιθοβολήσατε αὐτούς, βδέλυγμα ἐποίησαν· πάντα κοιμώμενον μετὰ κτήνους, ἀποκτείνατε αὐτόν, ἀνομίαν ἐποίησεν ἐν τῷ λαῷ· καὶ ἐάν τις γυναῖκα ὕπανδρον μιάνῃ, ἀποκτείνατε ἀμφοτέρους, ἀνομίαν ἐποίησαν, ἔνοχοί εἰσιν, ἀποθανέτωσαν“, καὶ ἑξῆς· „Οὐκ ἔσται πορνεύων ἐν υἱοῖς Ἰσραήλ, καὶ οὐκ ἔσται πορνεύουσα ἀπὸ θυγατέρων Ἰσραήλ· οὐ προσοίσεις μίσθωμα πόρνης κυρίῳ τῷ θεῷ σου ἐπὶ τὸ θυσιαστήριον οὔτε ἄλλαγμα κυνός· οὐ“ γὰρ „ἁγναί“, φησίν, „εὐχαὶ ἐκ μισθώματος ἑταίρας“. 5. ταῦτα μὲν ἀπηγόρευσαν οἱ νόμοι, τὸν δὲ γάμον ἐσέμνυναν, εὐλογημένον αὐτὸν ἀποκαλέσαντες, ἐπειδὴ καὶ εὐλόγησεν αὐτὸν ὁ θεὸς ὁ συζεύξας τὸ θῆλυ τῷ ἄρρενι. λέγει δέ που καὶ ὁ σοφὸς Σολομών· „Παρὰ κυρίου ἁρμόζεται γυνὴ ἀνδρί“, καὶ ὁ Δαυὶδ λέγει· „Ἡ γυνή σου ὡς ἄμπελος εὐθηνοῦσα ἐν τοῖς κλίτεσι τῆς οἰκίας σου, οἱ υἱοί σου ὡς νεόφυτα ἐλαιῶν κύκλῳ τῆς τραπέζης σου· ἰδοὺ οὕτως εὐλογηθήσεται ἄνθρωπος ὁ φοβούμενος τὸν κύριον“. 6. οὐκοῦν „ὁ γάμος τίμιος“ καὶ σεμνὸς καὶ ἡ τῶν παίδων γένεσις καθαρά· οὐδὲν γὰρ κακὸν ἐν καλῷ ὑπάρχει. 7. οὔτε οὖν ἡ φυσικὴ κάθαρσις βδελυκτὴ θεῷ, ὃς αὐτὴν ᾠκονόμησεν συμβαίνειν γυναιξὶν ἐν τριακονθημέρῳ συστάσεως χάριν καὶ εὐρωστίας ἀκινητοτέραις ὑπαρχούσαις, ἅτε ἐν οἰκίᾳ καθημέναις τὸ πλεῖον. οὐ μὴν δὲ ἀλλὰ καὶ ἐν τῷ εὐαγγελίῳ ὁ κύριος, τῆς αἱμορροούσης ἀψαμένης τοῦ σωτηρίου κρασπέ-

13 Lev. 18, 22; 20, 13. — 16 Exod. 22, 19. — 17 Lev. 20, 10; Deut. 22, 22. — 18 Deut. 23, 17. 18. — 21 Prov. 19, 13. — 24 Gen. 1, 27. 28. — 25 Prov. 19, 14. — 26 Ps. 127, 3. 4. — 29 Hebr. 13, 4.

fimbriam, non est reprehensa, sed tum sanata perfectam remissionem peccatorum meruit. 6 (XXIX). Itaque, cum naturalia profluunt uxoribus vestris, nolite convenire illis, sed sustinete eas et, scientes propria membra esse, diligite sicut proprias animas, sicuti et in Malachia, qui nuncupatus est angelus, in Duodecim prophetis scriptum est: 7. *Quoniam Dominus contestatus est inter medium te et mediam mulierem iuventutis tuae, quam dereliquisti: et ipsa particeps tua; et non alius fecit et reliquum spiritus eius. Et dixistis: Quid aliud quaerit Dominus nisi semen? Et custodite* ⟨*vos*⟩ *in spiritu vestro, et mulierem iuventutis tuae ne derelinquas.* 8. Et mulier ergo, cum in menstruis est, et vir, cum in cursu seminis, et vir et mulier legibus ad nuptias convenientes et ab alterutrum exsurgentes, sine observatione et non loti orent, et mundi sunt. 9. Quicumque autem alienam uxorem sollicitans inquinaverit post

2 Lev. 18, 19. — 6 Mal. 2, 14. 15.

1 tum sanata > S | 1/2 perfectam r. : tectam r. L, r. omnium S | 5 angelus + Domini S | 6 Dominus > S | 8 tua L C : + et uxor foederis tui S LXX | 9 Dominus : Deus S | semen + mundum S | vos S cf. C | 12 legibus > S | 13 et non : nam non S

8—9. Similia exhibet Opus imperfectum in Matth. 23, 26 hom. 44 s. f. Cf. Testimonia.

* * *

8. *προνοίας ἕνεκεν τ. γ.*] Cf. Theodor. In Lev. quaest. 21; Hieron. In Ezech. 18, 6. — *μήτε μὴν ἐγκυμονούσαις*] Cf. Clem. Al. Paedag. II, 10, 92 p. 225; Strom. III, 11, 72 p. 543; Chrysost. In Gen. hom. 38, c. 2. — *φιλήδονον . . φιλόθεον*] II Tim. 3, 4: *φιλήδονοι μᾶλλον ἢ φιλόθεοι.* Similiter Origenes In Ps. 7, 15; In Ez. hom. III, 5—6; In Matth. XI, 14; In Luc. fragm. ed. Bened. II, 582; III, 387. 497. 981. Marcus Eremita De iustif. c. 180 PG 65, 958. Hippol. De Antichr. c. 58: *μισόθεοι μᾶλλον καὶ μὴ φιλόθεοι.*

XXIX. *Ὅπως χρὴ τὰς γυναῖκας ὑποτάσσεσθαι τοῖς ἰδίοις ἀνδράσι καὶ τοὺς ἄνδρας στέργειν τὰς ἑαυτῶν γαμετὰς* (+ *καὶ ὅτι συνερχόμενοι ἀλλήλοις, κἂν μὴ λούσωνται, καθαροί εἰσιν, μοιχὸν δὲ ἢ πόρνον λουτρὸν οὐ καθαίρει* d e p v). Quomodo oporteat mulieres subiectas esse viris suis et viros diligere uxores suas (et quod convenientes inter sese, etsi non laverint, puri sint, adulterum autem et fornicatorem lavatio non purget).

1—2 Cf. Ps.-Ign. Ant. 9, 1; Philipp. 13, 2; Her. 4, 1. Hieron. Ep. 148 ad ad Celantiam c. 26.

4. *ἀπαρατηρήτως προσ.*] Theanus Pythagoricae elegans fertur apophthegma, quod laudat Clemens Al. Strom. IV, 19, 123 p. 619. Quae interrogata, *ποσταία γυνὴ ἀπὸ ἀνδρὸς εἰς τὸ θεσμοφόριον κάτεισιν;* respondit: *ἀπὸ μὲν τοῦ ἰδίου καὶ παραχρῆμα, ἀπὸ δὲ τοῦ ἀλλοτρίου οὐδέποτε.* — *ὃς δ' ἂν γυναῖκα κτλ.*] Hoc

σου ὑγείας χάριν, οὐκ ἠχθέσθη ἐπ' αὐτῇ, οὔτε μὴν ὅλως ᾐτιάσατο, τοὐναντίον δὲ καὶ ἰάσατο αὐτὴν φήσας· „Ἡ πίστις σου σέσωκέν σε“. 8. καὶ φυσικῶν μὲν φαινομένων ταῖς γυναιξὶν οἱ ἄνδρες μὴ συνερχέσθωσαν προνοίας ἕνεκεν τῶν γεννωμένων· ἀπεῖπεν γὰρ ὁ Νόμος· „Πρὸς γυναῖκα“ γάρ, φησίν, „ἐν ἀφέδρῳ οὖσαν οὐ προσεγγιεῖς“. μήτε μὴν ἐγκυμονούσαις ὁμιλείτωσαν αὐταῖς· οὐκ ἐπὶ παίδων γὰρ γενέσει τοῦτο ποιοῦσιν, ἀλλ' ἡδονῆς χάριν, οὐ δεῖ δὲ φιλήδονον τὸν φιλόθεον ὑπάρχειν.

XXIX. „Αἱ γυναῖκες, ὑποτάσσεσθε τοῖς ἰδίοις ἀνδράσι“ καὶ διὰ τιμῆς αὐτοὺς ἔχετε καὶ φόβῳ καὶ ἀγάπῃ δουλεύετε αὐτοῖς, ὡς ἡ ἁγία Σάρρα τὸν Ἀβραὰμ ἐτίμα οὐδὲ ἐξ ὀνόματος αὐτὸν ὑπομένουσα καλεῖν, ἀλλὰ κύριον αὐτὸν προσαγορεύουσα ἐν τῷ λέγειν· „Ὁ δὲ κύριός μου πρεσβύτης“. 2. ὁμοίως „οἱ ἄνδρες, στέργετε τὰς ἑαυτῶν γυναῖκας ὡς ἴδια μέλη“, ὡς κοινωνοὺς βίου καὶ συνεργοὺς πρὸς γένεσιν παίδων. „Συνευφραίνου“ γάρ, φησίν, „μετὰ γυναικὸς τῆς ἐκ νεότητός σου, ἔλαφος σῆς φιλίας καὶ πῶλος σῶν χαρίτων ὁμιλείτω σοι, ἡ δὲ ἰδία ἡγείσθω σου καὶ συνέστω σοι ἐν παντὶ καιρῷ· ἐν γὰρ τῇ ταύτης φιλίᾳ συμπεριφερόμενος πολλοστὸς ἔσῃ“. 3. ἀγαπᾶτε οὖν αὐτὰς ὡς οἰκεῖα μέλη, ὡς ὑμέτερα σώματα· γέγραπται γὰρ οὕτως· „Κύριος διεμαρτύρατο ἀνὰ μέσον σου καὶ ἀνὰ μέσον γυναικὸς νεότητός σου, καὶ αὕτη κοινωνός σου καὶ οὐκ ἄλλος ἐποίησεν, καὶ ὑπόλειμμα πνεύματός σου· καὶ φυλάξασθε τῷ πνεύματι ὑμῶν, καὶ γυναῖκα νεότητός σου μὴ ἐγκαταλίπῃς“. 4. ἀνὴρ οὖν καὶ γυνή, νομίμῳ γάμῳ συνερχόμενοι καὶ ἀπ' ἀλλήλων ἐγειρόμενοι, ἀπαρατηρήτως προσευχέσθωσαν· καὶ μὴ λουσάμενοι καθαροί εἰσιν. ὃς δ' ἂν ἀλλοτρίαν

2 Mt. 9, 22. — 5 Ezech. 18, 6; Lev. 18, 19. — 7 II Tim. 3, 4. — 9 Col. 3, 18. — 11 I Petr. 3, 5. 6. — 13 Gen. 18, 12. — Eph. 5, 25. 28. — 15 Prov. 5, 18, 19. — 20 Mal. 2, 14. 15.

1 ὑγείας : ὑγιείας h, σρῖας b e | ἤχθετο b d e | αὐτὴν d | 4 ἕνεκα a b | 6 προσεγγιεῖ a | 8 τὸν φιλόθεον φιλήδονον h | 9 ἰδίοις > b d e v | 10 δουλεύσατε e | 11 τῶ a | οὐδ' p v | 13 οἱ a h : καὶ οἱ b d e p v | 15 γέννησιν h | 16 σῆς a : > rel | 21 γυναικός : τῆς γ. d | 22 σου : σοι h | καὶ οὐκ ἄ. ἐποίησεν > e | 23 τῷ : ἐν τῶ p v | 26 λελουμένοι p v

illustrat Chrysostomus In I Cor. hom. XVIII, 1 dicens: *Τοῦτο δὲ καὶ ὑμῖν ἔθος· ἀπὸ μὲν γὰρ πλεονεξίας καὶ ἁρπαγῆς οὐκ ἄν τις σπουδάσειεν ἐπὶ βαλανεῖον ἐλθεῖν, ἀλλ' ἀδιαφόρως εἰς τὴν οἰκίαν ἄνεισιν· ἀπὸ δὲ μίξεως πόρνης, καθάπερ ὅλως γενόμενος ἀκάθαρτος, ἐπὶ τὸ λούσασθαι ἔρχε-*

inluminationem [quod dicit Graecus photisma] aut iterum coinquinatus meretrici exsurrexerit ab ea, etiamsi omni pelago vel omnibus fluminibus lotus fuerit, mundus esse non poterit. 10. Cavete ergo, carissimi fratres, eas quae tales sunt stultas observationes, et ea, quae immortalitatem praestant, pertinaces ⟨estote⟩ sectari custodientes in uno coniugio corpus vestrum immaculatum et absque inquinatione, ut participes immortalitatis et regni Dei consortes efficiamini et promissionem Domini Dei accipientes requiescatis in saecula saeculorum.

XXIII (xxx). Et per plures et similes manifestationes adhuc habentes vobis clariorem facere doctrinam, cum ampliaretur scriptura, hic alicubi iam deponimus verbum, ut non per severiorem veritatem ad satietatem vobis fiat doctrinae nostrae sermo. 2. Unde nolite graviter ferre de his, quae dicta sunt; nam et ipse Dominus et salvator noster cum severitate respondens his, qui digni erant condemnatione, dixit: *Tollite illos et mittite in tenebras exteriores, et ibi erit fletus et stridor dentium;* et: *Abite a me, maledicti, in ignem aeternum, quem praeparavit pater meus diabolo et angelis eius.* 3. Et ignis et gladii opera facit verbum et per Ieremiam dicit: *Verbum Domini sicuti securis caedens lapidem et ignis perambulans et consumens.* 4. Gladius ergo et ignis et securis est

16 Mt. 25, 30. — 17 Mt. 25, 41. — 20 Ier. 23, 29.

2/3 exsurrexeris . . fueris . . poteris L | 4 fratres > S | eas : omnes S | 4/5 et ea — praestant : neque ad eas accedite S | 5 pert. estote s. : studete S | 7 immortalitatis L C : vitae S | consortes S C : et communionis L | 13 ad satietatem v. fiat : breve tantum tempus v. maneat S | 18 paravit S | 19 ignis — facit : igni et gladio comparatum est S | 20 verbum Domini : ecce verba mea S LXX | securis c. l. . . ignis ∾ S LXX | 20/21 peramb. et consumens > S LXX | 21 securis : necessitas non S

10. Huic versui respondet in Constitutionibus pars altera versus 7 c. 30.

XXIII, 1—7. Auctor perorationem incipit. Constitutor cum opus suum nondum terminaret, particulam praetermisit.

* * *

ται. — οὐδ' ἂν τὸ πέλαγος κτλ.] Iustinus Dialog. c. 13: *τὸν φόνον καὶ τὰς ἄλλας ἁμαρτίας, οὓς οὐδὲ τὸ τῆς θαλάσσης ἱκανὸν πᾶν ὕδωρ καθαρίσαι.*

XXX. *Ὅτι ἔθος Ἰουδαίοις τε καὶ Ἕλλησιν παρατηρεῖσθαι τὰς φυσικὰς καθάρσεις καὶ τῶν τεθνεώτων τὰ λείψαντα βδελύσσεσθαι, Χριστιανῶν δὲ τοῦτο ἀλλότριον* (+ *οὓς δεῖ καὶ συνιέναι ἐν τοῖς κοιμητηρίοις τῶν ἁγίων καὶ ψάλλειν ὑπὲρ τῶν ἐν πίστει κεκοιμημένων* d e p v). Quod Iudaeis

γυναῖκα ὑποφθείρας μιάνῃ ἢ συμμιανθῇ πόρνῃ, ἀναστὰς ἀπ᾽ αὐτῆς, οὐδ᾽ ἂν τὸ πέλαγος ὅλον καὶ τοὺς ποταμοὺς πάντας ἀπολούσηται, καθαρὸς εἶναι δυνήσεται.

XXX. *Μὴ παρατηρεῖσθε οὖν τὰ ἔννομα καὶ φυσικά, νομίζοντες μολύνεσθαι δι᾽ αὐτῶν, μηδὲ ἐπιζητεῖτε ἰουδαϊκοὺς ἀφορισμοὺς ἢ συνεχῆ βαπτίσματα ἢ καθαρισμοὺς ἐπὶ θίξει νεκροῦ. 2. ἀπαρατηρήτως δὲ συναθροίζεσθε ἐν τοῖς κοιμητηρίοις, τὴν ἀνάγνωσιν τῶν ἱερῶν βιβλίων ποιούμενοι καὶ ψάλλοντες ὑπὲρ τῶν κεκοιμημένων μαρτύρων καὶ πάντων τῶν ἀπ᾽ αἰῶνος ἁγίων καὶ τῶν ἀδελφῶν ὑμῶν τῶν ἐν κυρίῳ κεκοιμημένων, καὶ τὴν ἀντίτυπον τοῦ βασιλείου σώματος Χριστοῦ δεκτὴν εὐχαριστίαν προσφέρετε ἔν τε ταῖς ἐκκλησίαις ὑμῶν καὶ ἐν τοῖς κοιμητηρίοις, καὶ ἐν ταῖς ἐξόδοις τῶν κεκοιμημένων ψάλλοντες προπέμπετε αὐτούς, ἐὰν ὦσιν πιστοὶ ἐν κυρίῳ. 3. „Τίμιος“ γὰρ „ἐναντίον κυρίου ὁ θάνατος τῶν ὁσίων αὐτοῦ“, καὶ πάλιν· „Ἐπίστρεψον, ἡ ψυχή μου, εἰς τὴν ἀνάπαυσίν σου, ὅτι κύριος εὐεργέτησέν σε“, καὶ ἐν ἄλλοις· „Μνήμη δικαίων μετ᾽ ἐγκωμίων“, καί· „Δικαίων ψυχαὶ ἐν χειρὶ θεοῦ“. 4. οἱ γὰρ θεῷ πεπιστευκότες, ἐὰν καὶ*

5 Lev. 12; Num. 19, 11—18. — 14 Ps. 115, 6. — 15 Ps. 114, 7. — 17 Prov. 10, 7. — Sap. 3, 1.

2 *ὅλον* > h | *ἀπολούσεται* h | 3 *εἶναι* + *οὐ* h | 4 *καὶ* + *τὰ* p v | 11 *βασιλικοῦ* b d e | *σώματος* + *τοῦ* d e p v | 12 *τε* > d | 14 *ἐν κῷ πιστοὶ* h | *γὰρ* + *φησιν* h | 16 *ἡ* > b d e h p LXX | 17 *δικαίου μετ᾽ ἐγκωμίου* d e

ac Gentilibus consuetudo sit, observare naturales purgationes et mortuorum reliquias abominari, a Christianis vero hoc alienum (quos oportet etiam convenire in coemeteriis sanctorum).

1—6. In Didascalia haec sectio c. 22 legitur.

1. Macarius Magn. Apocrit. III, 40 ed. Blondel 1876 p. 139: *Ἐκεῖθεν (ἐκ τοῦ νόμου) συνεχεῖς ῥαντισμοὶ καὶ βαπτίσματα· ἐξ ἐνυπνίου τις ἀναστὰς ἐβαπτίζετο, ἐκ θίας νεκροῦ πάλιν ἐβαπτίζετο, ἱματίῳ τις ψαύσας ἀποκαθημένης εὐθὺς ἐβαπτίζετο κτλ.*

2. *ἐν τοῖς κοιμητηρίοις*] In coemeteriis Christiani veteres anniversaria martyrum celebrabant ac praeterea tempore persecutionis conveniebant. Cf. Eus. H. E. VII, 11, 10; IX, 2, 1. — *ψάλλοντες ὑπὲρ τ. κ. μαρτύρων κτλ.*] Cf. VIII, 12, 43; 13, 6; Constantini orat. ad sanctorum coetum c. 12; Cyrill. Catech. myst. V, 9—10; Epiph. H. 75 c. 7; Chrysost. In acta hom. XXI, 4. — *ψ. προπέμπετε αὐτούς*] Socrates H. E. VII, 46: *πᾶσαι (ἐκκλησίαι) αὐτοῦ (Παύλου τοῦ Ναυατιανοῦ) τὸ σῶμα ἄχρι τοῦ μνήματος σὺν ψαλμῳδίαις παρέπεμπον.* Chrysostomus In Hebr. hom. IV, 5: *οὐχ ὡς ἀθλητὰς αὐτοὺς προπέμπομεν; τί δὲ ὕμνοι κτλ.*

audientibus veritatem verbum, quod populus non libenter audivit, cum argueretur a Domino et magistro nostro, sed non crediderunt, putantes esse sicut est ferrum et ignis, eo, quod non faciebant audientes, quae ab eo dicebantur; dura enim illis videbantur verba ipsius. 5. Sic itaque dicebat illis: *Quid me dicitis domine, domine, et non facitis, quae dico?* Similiter ergo et scriptura nostra quibusdam videtur severissima esse propter veritatem suam. 6. Si enim scripsissemus humaniora ad gratiam hominibus, multi a fide potuissent debilitari et nos rei pro eis essemus. 7. Sicuti ergo medicus non diu tenere sapiens putredinem per medicamina et emplastra, sed ad acutiorem venit curationis medelam, id est ad ferrum et cauteria, per quae sola obtinet infirmitatem et sanat eam, similiter verbum Domini his quidem, qui audiunt illud et faciunt, emplastrum et cataplasma et malacma est, his vero, qui audiunt et non faciunt, ferrum et ignis esse videtur.

8. Ipsi ergo, qui potens est aperire aures cordium vestrorum, ut suscipiatis quae ministrata sunt eloquia Domini per evangelium et per doctrinam Iesu Christi Nazareni, qui crucifixus est sub Pontio Pilato et dormivit, ut evangelizaret Abraham et Isaac et Iacob et sanctis suis universis tam finem saeculi quam resurrectionem, quae erit mortuorum, et exsurrexit a mortuis, ut ostendat et det notis suis pignus resurrectionis, et in caelis susceptus per virtutem Dei et spiritus eius, et sedentis ad dexteram sedis omni-

---

1 Ioann. 6, 41—67. — 5 Luc. 6, 46. — 16 II Macc. 1, 4. — 22 Mc. 16, 19. — 23 Hebr. 8, 1.

---

3 putantes S : sperantes L | esse — ignis : esse, sicut est, ferrum et ignem Corssen | sicut est : durum sicut S | et ignis > S | 3/4 fac. audientes : eis oboediebant S | 8 humaniora : profuse S | 9 pro eis : sanguinis eorum S | 12 obtinet — eam : medicus superior ac victor fieri statimque sanare potest aegrotum S | eam : eum L | 13 Domini > S | 13/14 emplastrum : sicut e. S | 16 cordium v. S C : cordis vestri L | 17 quae min. sunt : acuta S, *διηκονημένα* a verbo *διακονάω* derivans | 22 notis suis : nobis ut cognoscamus S cf. C | 23 Dei + patris sui S cf. C | eius : sancti S

---

8. Doxologiam componens auctor symbolum, proprie articulum de filio in usum suum convertit. Cf. VI, 12, 1 not. * * *

8—10. *τῷ οὖν δυναμένῳ κτλ.*] Cum in periodo Didascaliae nihil desideretur, Constitutor sub finem verba *δι' οὗ* inserens ordinem turbavit.

κοιμηθῶσιν, οὐκ εἰσὶν νεκροί· λέγει γὰρ ὁ σωτὴρ τοῖς Σαδδουκαίοις· „Περὶ δὲ τῆς ἀναστάσεως τῶν νεκρῶν οὐκ ἀνέγνωτε τὸ γεγραμμένον, ὅτι ἐγὼ ὁ θεὸς Ἀβραὰμ καὶ ὁ θεὸς Ἰσαὰκ καὶ ὁ θεὸς Ἰακώβ; οὐκ ἔστιν οὖν ὁ θεὸς θεὸς νεκρῶν, ἀλλὰ ζώντων, πάντες γὰρ αὐτῷ ζῶσιν“. 5. οὔκουν τῶν παρὰ θεῷ ζώντων οὐδὲ τὰ λείψανα ἄτιμα. καὶ γὰρ Ἐλισσαῖος ὁ προφήτης μετὰ τὸ κοιμηθῆναι αὐτὸν νεκρὸν ἤγειρε πεφονευμένον ὑπὸ πειρατῶν Συρίας· ἔψαυσεν γὰρ τὸ σῶμα αὐτοῦ τῶν Ἐλισσαίου ὀστέων, καὶ ἀναστὰς ἔζησεν· οὐκ ἂν δὲ ἐγεγόνει τοῦτο, εἰ μὴ ἦν τὸ σῶμα Ἐλισσαίου ἅγιον. 6. καὶ Ἰωσὴφ ὁ σώφρων περιεπλέκετο τῷ Ἰακὼβ μετὰ τὸ ἀποθανεῖν ὄντι ἐπὶ τῆς κλίνης, καὶ Μωσῆς καὶ Ἰησοῦς ὁ τοῦ Ναυῆ ἐπεφέροντο τὰ λείψανα τοῦ Ἰωσήφ, μολυσμὸν οὐχ ἡγούμενοι τοῦτο. 7. ὅθεν καὶ ὑμεῖς, ὦ ἐπίσκοποι καὶ οἱ λοιποί, ἀπαρατηρήτως ἁπτόμενοι τῶν κεκοιμημένων μὴ νομίσητε μιαίνεσθαι, μηδὲ βδελύσσεσθε τὰ τούτων λείψανα, περιϊστάμενοι τὰς τοιαύτας παρατηρήσεις μωρὰς οὔσας· καὶ κοσμεῖτε ἑαυτοὺς ἐν ἁγιασμῷ καὶ σωφροσύνῃ, ὅπως μέτοχοι τῆς ἀθανασίας καὶ κοινωνοὶ τῆς βασιλείας τοῦ θεοῦ γένησθε καὶ τὴν ἐπαγγελίαν τοῦ θεοῦ λάβητε, ἀναπαυόμενοι διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ τοῦ σωτῆρος αἰωνίως.

8. Τῷ οὖν δυναμένῳ ἀνοῖξαι τὰ ὦτα τῶν καρδιῶν ὑμῶν εἰς τὸ καταδέχεσθαι τὰ διηκονημένα τοῦ θεοῦ λόγια διά τε τοῦ εὐαγγελίου καὶ διὰ τῆς διδασκαλίας Ἰησοῦ Χριστοῦ τοῦ Ναζωραίου, τοῦ σταυρωθέντος ἐπὶ Ποντίου Πιλάτου καὶ Ἡρώδου καὶ κοιμηθέντος καὶ ἀναστάντος ἐκ νεκρῶν καὶ πάλιν „ἐρχομένου“ ἐπὶ συντελείᾳ τοῦ αἰῶνος „μετὰ δόξης καὶ δυνάμεως πολλῆς“ καὶ τοὺς μὲν νεκροὺς ἀνεγείροντος, τῷ κόσμῳ δὲ τέλος ἐπάγοντος, ἑκάστῳ δὲ τὰ πρὸς ἀξίαν ἀπονέμοντος· 9. τῷ δόντι ἡμῖν ἀρραβῶνα τῆς ἀναστάσεως ἑαυτὸν καὶ εἰς οὐρανοὺς ἀναληφθέντι διὰ τῆς δυνάμεως τοῦ θεοῦ καὶ πατρὸς αὐτοῦ ἐπ᾽ ὄψεσιν ἡμετέραις

2 Mt. 22, 31. 32. — 4 Luc. 20, 38; Exod. 3, 6. — 7 IV Reg. 13, 21. — 10 Gen. 50, 1. — 11 Exod. 13, 19; Ios. 24, 32. — 25 Mt. 24, 30. — 29 Mc. 16, 19. — 30 Act. 1, 9.

6 *γὰρ* + *καὶ* a | 9 *ἦν* post *Ἐλισσαίου* b d | 10 *τῷ* : *τὸν* h | 12 *τοῦ* > a h | 13 *ὅθεν κ. ὑμεῖς* : *καὶ ὑμεῖς οὖν* p v | 16 *αὐτοὺς* a | 18 *γενήσεσθε* h, *-σησθε* e | *καὶ* > d | 19 *τοῦ θεοῦ* : *αὐτοῦ* p v | 19/20 *αἰωνίου σωτῆρος* b e | 21 *οὖν* > b e | 22 *εἰσδέχεσθαι* p v | 27 *δὲ* + *τὸ* e | *ἐπανάγοντος* e

potentis Dei super Cherubin, qui *veniet cum virtute et gloria iudicare vivos et mortuos:* ipsi est potentia et gloria et magnitudo et regnum, patri et filio, qui erat et est et erit et nunc in generationes generationum et in omnia saecula saeculorum. Amen.

---

1 Ps. 79, 2. — Mt. 24, 30; II Tim. 4, 1.

---

2 vivos . . mortuos ∾ S | 3 et filio : ipsius ac spiritui sancto S | 4 omnia > S

---

1 *ἡμέραις* h | 2 *καθεσθέντα* d | 8 *ἀνθρώπου* a b e h A : *θεοῦ* d p v *ἑστῶτα ἐκ δεξιῶν* b d e | 9 *δι' οὗ* : *αὐτῷ* d p v | 10 *τῷ π.* (*πατρὶ* A) *θεῷ καί* : *σὺν τῷ πατρὶ* (*σὺν αὐτῷ* A) *καὶ τῷ συναϊδίῳ* (*ἁγίῳ* A) *πνεύματι* d

---

10. *ἀρχιερέα π. τ. λογικῶν ταγμάτων*] Origenes in Ioann. t. I, 40 ed. De la Rue IV, 41 de Christo dicit: *μέγας ἐστὶν ἀρχιερεύς, οὐχ ὑπὲρ ἀνθρώπων μόνον, ἀλλὰ καὶ παντὸς λογικοῦ τὴν ἅπαξ θυσίαν προσενεχθεῖσαν ἑαυτὸν ἀνενεγκών κτλ.*. Num Constitutoris verba fortasse eundem sensum habent?

τοῖς συμφαγοῦσιν αὐτῷ καὶ συμπιοῦσιν ἐπὶ ἡμέρας τεσσαράκοντα μετὰ τὸ ἀναστῆναι αὐτὸν ἐκ νεκρῶν, καὶ „καθεσθέντι ἐκ δεξιῶν τοῦ θρόνου τῆς μεγαλωσύνης" τοῦ παντοκράτορος θεοῦ ἐπὶ τῶν Χερουβίμ, τῷ ἀκούσαντι· „Κάθου ἐκ δεξιῶν μου, ἕως ἂν θῶ τοὺς ἐχθρούς σου ὑποπόδιον τῶν ποδῶν σου"· 10. ὃν ἐθεάσατο Στέφανος ὁ μακαριώτατος ἑστῶτα ἐκ δεξιῶν τῆς δυνάμεως, καὶ ἀναβοήσας εἶπεν· „Ἰδοὺ θεωρῶ τοὺς οὐρανοὺς ἀνεῳγμένους καὶ τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου ἐκ δεξιῶν ἑστῶτα τοῦ θεοῦ" ὡς ἀρχιερέα πάντων τῶν λογικῶν ταγμάτων, δι᾽ οὗ τὸ σέβας καὶ ἡ μεγαλωσύνη καὶ ἡ δόξα τῷ παντοκράτορι θεῷ καὶ νῦν καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας· ἀμήν.

2 Hebr. 8, 1. — 3 Ps. 79, 2. — 4 Ps. 109, 1. — 5 Act. 7, 55. 56.

e p v | *καὶ νῦν* : *νῦν καὶ ἀεὶ* h | *καὶ νῦν καὶ* > p v | 11 *αἰῶνας* + *τῶν αἰώνων* (*αἰῶ* h) d e h p v | *ἀμήν* : > h A, + Deus salvator Iesus Christus det vobis gratiam, vos patres mei sancti, in regno suo; nam vos adduxistis nos exarare hanc doctrinam, cum non fuerimus digni A | subscr. *τέλος ἤληφεν* p

ΒΙΒΛΙΟΝ Ζ.

ΠΕΡΙ ΠΟΛΙΤΕΙΑΣ ΚΑΙ ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΑΣ ΚΑΙ ΤΗΣ ΚΑΤΑ ΧΡΙΣΤΟΝ ΜΥΗΣΕΩΣ.

I. Τοῦ νομοθέτου Μωσέως εἰρηκότος τοῖς Ἰσραηλίταις· „Ἰδοὺ δέδωκα πρὸ προσώπου ὑμῶν τὴν ὁδὸν τῆς ζωῆς καὶ τὴν ὁδὸν τοῦ θανάτου“, καὶ ἐπιφέροντος· „Ἔκλεξαι τὴν ζωήν, ἵνα ζήσῃς“, καὶ τοῦ προφήτου Ἠλία λέγοντος τῷ λαῷ· „Ἕως πότε χωλανεῖτε ἐπ' ἀμφοτέραις ταῖς ἰγνύαις ὑμῶν; εἰ θεός ἐστι κύριος, πορεύεσθε ὀπίσω αὐτοῦ“, εἰκότως ἔλεγεν καὶ ὁ κύριος Ἰησοῦς· „Οὐδεὶς δύναται δυσὶ κυρίοις δουλεύειν· ἢ γὰρ τὸν ἕνα μισήσει καὶ τὸν ἕτερον ἀγαπήσει, ἢ ἑνὸς ἀνθέξεται καὶ τοῦ ἑτέρου καταφρονήσει“. 2. ἀναγκαίως καὶ ἡμεῖς ἑπόμενοι τῷ διδασκάλῳ Χριστῷ, „ὅς ἐστι σωτὴρ πάντων ἀνθρώπων μάλιστα πιστῶν“, φαμὲν ὡς δύο ὁδοί εἰσιν, μία τῆς ζωῆς καὶ μία τοῦ θανάτου. 3. οὐδεμίαν δὲ σύγκρισιν ἔχουσιν πρὸς ἑαυτάς, πολὺ γὰρ τὸ διάφορον, μᾶλλον δὲ πάντῃ κεχωρισμέναι τυγχάνουσιν, καὶ φυσικὴ μὲν ἔστιν ἡ τῆς ζωῆς ὁδός, ἐπείσακτος δὲ ἡ τοῦ θανάτου, οὐ τοῦ κατὰ γνώμην θεοῦ ὑπάρξαντος, ἀλλὰ τοῦ ἐξ ἐπιβουλῆς τοῦ ἀλλοτρίου.

* * *

I. Ὁδοὶ δύο εἰσί, μία τῆς ζωῆς καὶ μία τοῦ θανάτου, διαφορὰ δὲ πολλὴ μεταξὺ τῶν δύο ὁδῶν. 2. ἡ μὲν οὖν ὁδὸς τῆς

4 Deut. 30, 19. — 7 III Reg. 18, 21. — 9 Mt. 6, 24. — 12 I Tim. 4, 10. — 17 Sap. 1, 13; 2, 24.

2/3 *καὶ εὐχαρ.*: post *μυήσεως* v, > p | 3 *καὶ — μυήσεως* > b e h | 8 *θεὸς — κύριος* : *ἔστι κσ ὁ θσ* h | 9 *καὶ* > d h | 13 *ἀνθρώπων* > h | 14 *θανάτου* : v hoc scholium addit: *ὁ γὰρ θεὸς θάνατον οὐκ ἐποίησε· φθόνῳ δὲ διαβόλου θάνατος εἰς τὸν κόσμον εἰσῆλθεν* (cf. Sap. 2, 23. 24) | *δὲ* > d | 15 *μᾶλλον δέ* : *ἀλλὰ μ.* d

I. *Περὶ φυσικῆς ὁδοῦ καὶ ἐπεισάκτου, καὶ ὅτι ἡ μὲν ἐκ θεοῦ* (+ *τῆς ζωῆς* p v), *ἡ δὲ ἐκ τροπῆς κατ' ἐπιβουλὴν τοῦ ἀλλοτρίου* (+ *τοῦ θα-*

VII.

DE RATIONE VITAE ET GRATIARUM ACTIONE ET CHRISTIANA INITIATIONE.

I. Cum Moses legislator dixisset Israelitis: *Ecce dedi ante faciem vestram viam vitae et viam mortis,* ac subiungeret: *Elige vitam, ut vivas;* et Elias propheta populo denuntiaret: *Usquequo claudicabitis in ambobus poplitibus vestris? Si Deus est Dominus, ite post eum:* merito etiam Dominus Iesus dixit: *Nemo potest duobus dominis servire; aut enim unum odio habebit et alterum diliget, aut uni adhaerebit, et alterum contemnet.* 2. Necessario et nos, secuti Christum magistrum, *qui est salvator omnium hominum, maxime fidelium,* pronuntiamus, quod duae sunt viae, vitae una et mortis altera. 3. Nullam autem habent inter se convenientiam, magnum enim discrimen est, immo vero prorsus disiunctae sunt, ac naturalis quidem est via vitae, adscita autem via mortis, non illius, quae ex voluntate Dei exstitit, verum illius, quae ex insidiis adversarii.

νάτου p v). De naturali via atque adsciticia, et quod illa ex Deo est (vitam praebens), haec vero ex depravatione secundum insidias adversarii (ad mortem ducens). — Sic a p v, cum e exhibeat: *Ὅτι δύο ὁδοί εἰσι, μία τῆς ζωῆς καὶ μία τοῦ θανάτου,* et d scholium codicis v supra in notis criticis allegâtum versui 3 adscribat. Codices inscriptionem autem versui 2 (d versui 3) affigunt eoque caput II incipiunt, ita ut deinceps uno capite maiorem numerum exhibeant. — Animadvertas, in hoc libro non additamenta Constitutoris, sed verba Didaches linea subducta esse.

I—XVIII, 1. Anastasius Fragm. XI hanc sectionem in compendium redegit.

2. *ὅς ἐστι σωτὴρ κτλ.*] Cf. Ps.-Ign. Magn. 1, 2; Philipp. inscr.; Eph. 8, 2. — *δύο ὁδοί*] De viis in S. Scriptura sexcenties sermo est, de via Domini et de via hominum, de via iustorum et de via peccatorum, de via aequitatis et de via iniquitatis etc. Viae vitae et mortis commemorantur Ierem. 21, 8; cf. Baruch 4, 1; Prov. 12, 28; Matth. 7, 13—14. Deut. 30, 19 Moses nonnisi de vita et morte loquitur, nec vero de via vitae et de via mortis, ut Constitutor v. 1 scribit.

II. *Πρώτη οὖν τυγχάνει ἡ ὁδὸς τῆς ζωῆς· καὶ ἔστιν αὕτη, ἣν καὶ ὁ Νόμος διαγορεύει, „ἀγαπᾶν κύριον τὸν θεὸν ἐξ ὅλης τῆς διανοίας καὶ ἐξ ὅλης τῆς ψυχῆς τὸν ἕνα καὶ μόνον, παρ' ὃν ἄλλος οὐκ ἔστιν, καὶ τὸν πλησίον ὡς ἑαυτόν"· καὶ „πᾶν, ὃ μὴ θέλεις γενέσθαι σοι, καὶ σὺ τοῦτο ἄλλῳ οὐ ποιήσεις". τοῦτ' ἔστιν· „ὃ σὺ μισεῖς, ἄλλῳ οὐ ποιήσεις". 2. „εὐλογεῖτε τοὺς καταρωμένους ὑμᾶς, προσεύχεσθε ὑπὲρ τῶν ἐπηρεαζόντων ὑμᾶς, ἀγαπᾶτε τοὺς ἐχθροὺς ὑμῶν. ποία γὰρ ὑμῖν χάρις, ἐὰν φιλῆτε τοὺς φιλοῦντας ὑμᾶς; καὶ γὰρ καὶ οἱ ἐθνικοὶ τοῦτο ποιοῦσιν. ὑμεῖς δὲ φιλεῖτε τοὺς μισοῦντας ὑμᾶς, καὶ ἐχθρὸν οὐχ ἕξετε". 3. „Οὐ μισήσεις" γάρ, φησί, „πάντα ἄνθρωπον, οὐκ Αἰγύπτιον, οὐκ Ἰδουμαῖον", ἅπαντες γάρ εἰσιν τοῦ θεοῦ ἔργα. φεύγετε δὲ οὐ τὰς φύσεις, ἀλλὰ τὰς γνώμας τῶν πονηρῶν. 4. „ἀπέχου τῶν σαρκικῶν" καὶ κοσμικῶν „ἐπιθυμιῶν". ἐάν τίς σοι δῷ ῥάπισμα „εἰς τὴν δεξιὰν σιαγόνα, στρέψον αὐτῷ καὶ τὴν ἄλλην", οὐ φαύλης οὔσης τῆς ἀμύνης, ἀλλὰ τιμιωτέρας τῆς ἀνεξικακίας. λέγει γὰρ ὁ Δαυίδ· „Εἰ ἀνταπέδωκα τοῖς ἀνταποδιδοῦσί μοι κακά". 5. ἐὰν „ἀγγαρεύσῃ σέ τις μίλιον ἕν, ὕπαγε μετ' αὐτοῦ δύο, καὶ τῷ θέλοντί σοι κριθῆναι καὶ τὸν χιτῶνά σου λαβεῖν, ἄφες αὐτῷ καὶ τὸ ἱμάτιον", καὶ „ἀπὸ τοῦ αἴροντος τὰ σὰ μὴ ἀπαίτει.*

* * *

ζωῆς ἐστιν αὕτη· πρῶτον ἀγαπήσεις τὸν θεὸν τὸν ποιήσαντά σε, δεύτερον τὸν πλησίον σου ὡς σεαυτόν· πάντα δὲ ὅσα ἐὰν θελήσῃς μὴ γίνεσθαί σοι, καὶ σὺ ἄλλῳ μὴ ποίει. 3. τούτων δὲ τῶν λόγων ἡ διδαχή ἐστιν αὕτη· „εὐλογεῖτε τοὺς καταρωμένους ὑμῖν καὶ προσεύχεσθε ὑπὲρ τῶν ἐχθρῶν ὑμῶν, νηστεύετε δὲ ὑπὲρ τῶν διωκόντων ὑμᾶς· ποία γὰρ χάρις, ἐὰν ἀγαπᾶτε τοὺς ἀγαπῶντας ὑμᾶς; οὐχὶ καὶ τὰ ἔθνη τὸ αὐτὸ ποιοῦσιν; ὑμεῖς δὲ ἀγαπᾶτε τοὺς μισοῦντας ὑμᾶς, καὶ οὐχ ἕξετε ἐχθρόν". 4. „ἀπέχου τῶν σαρκικῶν" καὶ σωματικῶν „ἐπιθυμιῶν". ἐάν τίς σοι δῷ ῥάπισμα „εἰς τὴν δεξιὰν σιαγόνα, στρέψον αὐτῷ καὶ τὴν ἄλλην", καὶ ἔσῃ τέλειος· ἐὰν „ἀγγαρεύσῃ σέ τις μίλιον ἕν, ὕπαγε μετ' αὐτοῦ δύο". ἐὰν ἄρῃ τις „τὸ ἱμάτιόν σου, δὸς αὐτῷ καὶ τὸν χιτῶνα"· ἐὰν λάβῃ τις ἀπὸ σοῦ „τὸ σόν, μὴ ἀπαίτει"· οὐδὲ

2 Deut. 6, 5; Lev. 19, 18; cf. Mc. 12, 32. 33. — 4 Mt. 7, 12. — 6 Tob. 4, 15. — Mt. 5, 44. 46. 47; Luc. 6, 32. 33. — 11 Deut. 23, 7. — 14 I Petr. 2, 11. — 15 Mt. 5, 39. — 17 Ps. 7, 5. — 18 Mt. 5, 41. — 19 Mt. 5, 40. — 20 Luc. 6, 30; Mt. 5, 42.

II. Prima igitur est via vitae; eaque est, quam et Lex praecipit, *diligere Dominum Deum ex tota mente et ex tota anima, unum ac solum, praeter quem alius non est, et proximum sicut se ipsum,* et: *Omne, quod non vis tibi fieri, et tu hoc alteri ne facias,* id est: *Quod tu oderis, alteri ne facias.* 2. *Benedicite iis, qui vobis maledicunt, orate pro calumniantibus vos, diligite inimicos vestros. Quae enim vobis gratia, si diligitis eos, qui vos diligunt? Etenim ethnici quoque hoc faciunt. Vos autem diligite eos, qui vos oderunt, et inimicum non habebitis.* 3. Ait enim: *Ne oderis ullum hominem, non Aegyptium, non Idumaeum;* nam omnes sunt Dei opus. Fugite vero non naturas, sed voluntates improborum. 4. *Abstine a carnalibus cupiditatibus* et mundanis. Si quis incusserit tibi colaphum *in dexteram maxillam, obverte illi et alteram;* non quod mala sit ultio, sed quod pluris fieri debeat patientia. David enim dicit: *Si reddidi retribuentibus mihi mala.* 5. Si *angariaverit te aliquis unum milliare, vade cum illo duo; et ei, qui vult tecum iudicio contendere et tunicam tuam tollere, dimitte ei et pallium;* et *qui aufert,*

---

1 *ἡ* > h | 3 *διανοίας* a h : *ψυχῆς* b, *καρδίας* d e p v | *ψυχῆς* : *διανοίας* b d e | 5 *γίνεσθαι* h | *καὶ σὺ* a h D : > b d e p v | *τοῦτο* : > b, + *τῶι* h | 5/6 *τοῦτ' ἔστιν* — *ποιήσεις* > a b | 7 *προσεύχεσθε* + *δὲ* h | 9 *καὶ* sec a b : > rel | 10 *οὐχ* : *οὐκ* h | 11 *φησὶν* post *ἄνθρωπον* b d h | 13 *πονηρῶν* : *κακῶν* p v | 15 *εἰς τ. δεξίαν* (+ *μίαν* h) *σιαγόνα* d e h D a² i. m. : > a b p v An | 16 *ἀμύνης* : i. m. e *τοῖς ἐπὶ τῷ κακῷ ἀποδώσεως* | *τιμιωτέρα* d | 18 *ἓν* > d p v

---

II. *Ἠθικαὶ παραινέσεις κυριακῶν διατάξεων συμφωνοῦσαι τῇ παλαιᾷ παρακελεύσει τῶν θείων νόμων· ἀπαγόρευσις θυμοῦ, φόνου* (*φθόνου* codd.), *διαφθορᾶς, μοιχείας καὶ πάσης ἀπηγορευμένης* (*ἀνοσίας* e p v) *πράξεως* (+ *σοδομιτικῆς* e p v). Morales admonitiones constitutionum dominicarum concordantes cum vetere exhortatione legum divinarum; interdictio irae, homicidii, abominandae libidinis, adulterii atque omnis vetitae (impiae) actionis (sodomiticae). — Codices hanc inscriptionem versui 8 affigunt, ubi caput III incipiunt.

1. *καὶ πᾶν κτλ.*] Locis parallelis in editione Didaches 1887 p. 4–5 et Patrum apost. 1901 I, 4 enumeratis addo: Aristid. Apol. c. 15; Tert. Adv. Marc. IV, 16; Orig. In ep. ad Rom. II c. 9 (ed. Bened. IV, 486); Epp. cuiusdam Pelagiani ed. Caspari, *Briefe, Abhandlungen, Predigten* 1890 p. 5, 9, 18; Rabulas Edessenus cf. G. Bickell, *Ausgewählte Schriften der syrischen Kirchenväter Aphraates, Rabulas* etc. 1874 p. 240.

3. *οὐ τὰς φύσεις κτλ.*] Cf. IV, 10, 3. Ps.-Ign. Magn. 5, 3; Philipp. 4, 3; 6, 2.

4. *ἐάν τίς σ. δ. ῥάπισμα κτλ.*] Veteres hunc locum haud raro decurtant, nec vero adeo ac testes in notis criticis laudati. Cf. Tert. De pat. c. 8; Cyrill. Hieros. Cat. XIII, 5; Epiph. H. 32 c. 6.

· *οὐ φαύλης κτλ.*] Cf. VI, 23, 2.

6. τῷ αἰτοῦντί σε δίδου, καὶ ἀπὸ τοῦ θέλοντος δανείσασθαι παρὰ σοῦ μὴ" ἀποκλείσῃς τὴν χεῖρα, „δίκαιος" γὰρ „ἀνὴρ οἰκτείρει καὶ κιχρᾷ"· πᾶσι γὰρ θέλει δίδοσθαι ὁ πατὴρ „ὁ τὸν ἥλιον αὐτοῦ ἀνατέλλων ἐπὶ πονηροὺς καὶ ἀγαθοὺς καὶ τὸν ὑετὸν αὐτοῦ βρέχων ἐπὶ δικαίους καὶ ἀδίκους". 7. πᾶσιν οὖν δίκαιον διδόναι ἐξ οἰκείων πόνων· „Τίμα" γάρ, φησί, „τὸν κύριον ἀπὸ σῶν δικαίων πόνων"· προτιμητέον δὲ τοὺς ἁγίους.

8. „Οὐ φονεύσεις", τοῦτ' ἔστιν οὐ φθερεῖς τὸν ὅμοιόν σοι ἄνθρωπον, διαλύεις γὰρ τὰ καλῶς γινόμενα· οὐχ ὡς παντὸς φόνου φαύλου τυγχάνοντος, ἀλλὰ μόνου τοῦ ἀθώου, τοῦ δ' ἐνδίκου ἄρχουσι μόνοις ἀφωρισμένου. 9. „οὐ μοιχεύσεις", διαιρεῖς γὰρ μίαν σάρκα εἰς δύο· „Ἔσονται" γάρ, φησίν, „οἱ δύο εἰς σάρκα μίαν"· ἓν γάρ εἰσιν ἀνὴρ καὶ γυνὴ τῇ φύσει, τῇ συμπνοίᾳ, τῇ ἑνώσει, τῇ διαθέσει, τῷ βίῳ, τῷ τρόπῳ, κεχωρισμένοι δέ εἰσιν τῷ σχήματι καὶ τῷ ἀριθμῷ. 10. οὐ παιδοφθορήσεις· παρὰ φύσιν γὰρ τὸ κακὸν ἐκ Σοδόμων φυέν, ἥτις πυρὸς θεηλάτου παρανάλωμα γέγονεν, „ἐπικατάρατος" δὲ ὁ τοιοῦτος „καὶ ἐρεῖ πᾶς ὁ λαός· Γένοιτο, γένοιτο". 11. οὐ πορνεύσεις· „Οὐκ ἔσται" γάρ, φησίν, „πορνεύων ἐν υἱοῖς Ἰσραήλ". 12. „οὐ κλέψεις"· Ἄχαρ γὰρ κλέψας ἐν τῷ Ἰσραὴλ ἐν Ἱεριχὼ λίθοις βληθεὶς τοῦ ζῆν ὑπεξῆλθεν, καὶ Γιεζεὶ κλέψας καὶ ψευσάμενος ἐκληρονόμησεν τοῦ Νεεμὰν τὴν λέπραν, καὶ Ἰούδας κλέπτων τὰ τῶν πενήτων τὸν κύριον τῆς δόξης παρέδωκεν Ἰουδαίοις, καὶ μεταμεληθεὶς ἀπήγξατο καὶ „ἐλάκησεν μέσος καὶ ἐξεχύθη πάντα τὰ σπλάγχνα αὐτοῦ",

* *
*

γὰρ δύνασαι. 5. „παντὶ τῷ αἰτοῦντί σε δίδου καὶ μὴ ἀπαίτει"· πᾶσι γὰρ θέλει δίδοσθαι ὁ πατὴρ ἐκ τῶν ἰδίων χαρισμάτων. μακάριος ὁ διδοὺς κατὰ τὴν ἐντολήν· ἀθῷος γάρ ἐστιν. οὐαὶ τῷ λαμβάνοντι· εἰ μὲν γὰρ χρείαν ἔχων λαμβάνει τις, ἀθῷος ἔσται· ὁ δὲ μὴ χρείαν ἔχων δώσει δίκην, ἱνατί ἔλαβε καὶ εἰς τί· ἐν συνοχῇ δὲ γενόμενος ἐξετασθήσεται περὶ ὧν ἔπραξε, καὶ „οὐκ ἐξελεύσεται ἐκεῖθεν, μέχρις οὗ ἀποδῷ τὸν ἔσχατον κοδράντην". 6. ἀλλὰ καὶ περὶ τούτου δὲ εἴρηται· „Ἱδρωσάτω ἡ ἐλεημοσύνη σου εἰς τὰς χεῖράς σου, μέχρις ἂν γνῷς, τίνι δῷς".

II. Δευτέρα δὲ ἐντολὴ τῆς διδαχῆς· 2. „οὐ φονεύσεις, οὐ μοιχεύσεις", οὐ παιδοφθορήσεις, οὐ πορνεύσεις, „οὐ κλέψεις", οὐ

2 Ps. 111, 5. — 3 Mt. 5, 45. — 6 Prov. 3, 9. — 7 Gal. 6, 10. — 8 Exod. 20, 15. — 11 Exod. 20, 13. — 12 Gen. 2, 24. — 15 Lev. 18, 22. —

quae tua sunt, ne repetas. 6. *Petenti a te da,* et *volenti mutuari a te ne* claudas manum; *vir* enim *iustus miseretur et commodat;* omnibus enim vult tribui pater, qui *solem suum oriri facit super malos et bonos, et pluviam suam demittit super iustos et iniustos.* 7. Aequum igitur est, ut omnibus demus ex propriis laboribus: *Honora* enim, inquit, *Dominum de tuis iustis laboribus;* oportet autem praeferre sanctos.

8. *Non occides,* id est, non destrues similem tibi hominem; dissolvis enim, quae recte facta sunt; non quod omnis caedes sit vitiosa, sed innocentis solius, cum iusta caedes magistratibus solis reservetur. 9. *Non moechaberis*; dividis enim unam carnem in duo: *Erunt* enim, inquit, *duo in carnem unam;* siquidem maritus et uxor unum sunt natura, conspiratione, unione, affectu, vita, more, separantur vero sexu ac numero. 10. Non corrumpes pueros; naturae enim adversatur vitium ex Sodomis ortum, quae civitas igne divinitus immisso consumpta fuit; *maledictus* autem, qui talis est, *et dicet omnis populus: Fiat, fiat.* 11. Non fornicaberis: *Non erit* enim, inquit, *fornicator in filiis Israel.* 12. *Non furaberis.* Achar namque cum in Israel apud Hierichuntem furatus esset, lapidibus obrutus excessit e vita; et Giezi, quod furtum ac mendacium commisit, Naamanis lepram in hereditatem accepit; et Iudas res pauperum surripiens Dominum gloriae prodidit Iudaeis, ac paenitentia ductus laqueo se suspendit *et crepuit medius diffusaque*

16 Gen. 19. — 17 Deut. 27, 15. — 18 Deut. 23, 17. — 19 Exod. 20, 14. — 20 Ios. 7. — 21 IV Reg. 5. — 22 Ioann. 12, 6. — 23 Mt. 27. — 24 Act. 1, 18.

1 *σοι* e | 2 *ἀποκλ. τ. χεῖρα* : *ἀποστραφῆς* h An, *ἀποστραφῆς καὶ κλείσῃς τ. χ.* b | 3 *πατὴρ ὁ* : *σῆρ* h | 4 *ἀγαθοὺς καὶ πονηροὺς* e | 8 *σου* b d e h | 9 *γινόμενα* a b h : *γεν.* rel | 10 *δ'* a : *δὲ* h p v, > d e | 10/11 *δ' ἐνδ.* : *δὲ δίκου* b | 12 *γὰρ* + *τὴν* d p v | 13 *ἕν* : *ἐὰν* d | 15 *οὐδὲ* b d e h | 18 *γένοιτο* sec > a h v | *ἐστι* h | 19 *ἀπὸ υἱῶν* h | 20 *ἐν* sec : *εἰς* h | 21 *Γιεζεῖ* a : *γιεζὶ* v, *γιεζῆ* rel | 23 *παρέδωκεν* + *τοῖς* h | 24 *ἐλάκισε* d h

6. *ὁ πατήρ*] Quae in Didache c. 1 sequuntur, ea Constitutor praetermisit, et quidem, ut videtur, quia IV, 3, 2 iam similia scripsit atque dictum de eleemosyna e scriptura apocrypha desumptum repetere noluit.

12. *Ἀχαρ κτλ.*] Cf. II, 10, 3.

καὶ Ἀνανίας καὶ Σαπφείρα ἡ τούτου γυνή, κλέψαντες τὰ ἴδια καὶ πειράσαντες τὸ πνεῦμα κυρίου, παραχρῆμα ἀποφάσει Πέτρου τοῦ συναποστόλου ἡμῶν ἐθανατώθησαν.

III. *Οὐ μαγεύσεις, οὐ φαρμακεύσεις· „Φαρμακοὺς“ γάρ, φησίν, „οὐ περιβιώσετε“. 2. οὐ φονεύσεις τέκνον σου ἐν φθορᾷ, οὐδὲ τὸ γεννηθὲν ἀποκτενεῖς· πᾶν γὰρ τὸ ἐξεικονισμένον, ψυχὴν λαβὸν παρὰ θεοῦ, φονευθὲν ἐκδικηθήσεται, ἀδίκως ἀναιρεθέν. 3. „οὐκ ἐπιθυμήσεις τὰ τοῦ πλησίον σου“, οἷον „τὴν γυναῖκα ἢ τὸν παῖδα ἢ τὸν βοῦν ἢ τὸν ἀγρόν. 4. οὐκ ἐπιορκήσεις“, ἐρρέθη γὰρ „μὴ ὀμόσαι ὅλως“· εἰ δὲ μήγε, κἂν εὐορκήσῃς, ὅτι „ἐπαινεθήσεται πᾶς ὁ ὀμνύων ἐν αὐτῷ. 5. οὐ ψευδομαρτυρήσεις“, ὅτι „ὁ συκοφαντῶν πένητα παροξύνει τὸν ποιήσαντα αὐτόν“.*

IV. *Οὐ κακολογήσεις· „Μὴ ἀγάπα“ γάρ, φησί, „κακολογεῖν, ἵνα μὴ ἐξαρθῇς“, οὐδὲ μνησικακήσεις· „ὁδοὶ“ γὰρ „μνησικάκων εἰς θάνατον“. 2. οὐκ ἔσῃ δίγνωμος οὐδὲ δίγλωσσος· „παγὶς γὰρ ἰσχυρὰ ἀνδρὶ τὰ ἴδια χείλη“, καὶ „ἀνὴρ γλωσσώδης οὐ κατευθυνθήσεται ἐπὶ τῆς γῆς“. 3. οὐκ ἔσται ὁ λόγος σου κενός· „περὶ παντὸς“ γὰρ „λόγου ἀργοῦ δώσετε λόγον. 4. οὐ ψεύσῃ· Ἀπολεῖς“ γάρ, φησί, „πάντας τοὺς λαλοῦντας τὸ ψεῦδος“. 5. οὐκ ἔσῃ πλεονέκτης οὐδὲ ἅρπαξ· „Οὐαὶ“ γάρ, φησίν, „ὁ πλεονεκτῶν τὸν πλησίον πλεονεξίαν κακήν“. 6. οὐκ ἔσῃ ὑποκριτής, ἵνα μὴ „τὸ μέρος σου μετ᾽ αὐτῶν θῇς“.*

* *
*

μαγεύσεις, οὐ φαρμακεύσεις, οὐ φονεύσεις τέκνον ἐν φθορᾷ οὐδὲ γεννηθὲν ἀποκτενεῖς, „οὐκ ἐπιθυμήσεις τὰ τοῦ πλησίον“. 3. οὐκ ἐπιορκήσεις, οὐ ψευδομαρτυρήσεις, οὐ κακολογήσεις, οὐ μνησικακήσεις. 4. οὐκ ἔσῃ διγνώμων οὐδὲ δίγλωσσος· παγὶς γὰρ θανάτου ἡ διγλωσσία. 5. οὐκ ἔσται ὁ λόγος σου ψευδής, οὐ κενός, ἀλλὰ μεμεστωμένος πράξει. 6. οὐκ ἔσῃ πλεονέκτης οὐδὲ ἅρπαξ

---

1 Act. 5. — 4 Exod. 22, 18. — 6 Exod. 21, 23. — 7 Exod. 20, 17. — 9 Mt. 5, 33, 34. — 10 Ps. 62, 12. — 11 Exod. 20, 16; Prov. 14, 31. — 13 Prov. 20, 13. — 14 Prov. 12, 28. — 15 Prov. 6, 2; Ps. 139, 12. — 17 Mt. 12, 36. — 18 Lev. 19, 11; Ps. 5, 7. — 20 Hab. 2, 9. — 21 Mt. 24, 51.

---

1 *σαπφήρα* d e h p | 3 *ἠφαντώθησαν* h | 4 *φησὶν* > h | 5 *περιβιώσητε* d | *οὐδὲ* h | *διαφθορᾶ* b | 6 *λαβὼν* d e p v | 8 *τὴν παῖδα* e | 9 *ἐρρήθη*

sunt omnia viscera eius; et Ananias atque Sapphira uxor eius, quoniam propria bona rapuerant et tentaverant spiritum Domini, statim sententia Petri coapostoli nostri morte multati fuerunt.

III. Non incantabis neque vinum miscebis; ait enim: *Veneficos non sinetis vivere.* 2. Non interficies filium tuum in abortione neque interimes infantem natum; omne enim formatum, quod animam a Deo accepit, si perimatur, vindicabitur, utpote iniustum occisum. 3. *Non concupisces, quae sunt proximi tui,* ut *uxorem aut servum aut bovem aut agrum.* 4. *Non peierabis;* dictum enim est: *Non iurabis omnino;* sin minus, saltem pie ac vere iura, quia *laudabitur omnis, qui iurat in eo.* 5. *Non dices falsum testimonium,* quoniam *qui calumniatur pauperem, lacessit eum, qui illum fecit.*

IV. Non maledices: *Ne diligas* enim, inquit, *maledicere, ne tollaris;* neque recordaberis iniuriae acceptae; *viae* enim *eorum, qui memores sunt iniuriarum, ad mortem ducunt.* 2. Non eris duplicis sententiae neque duplicis linguae; *laqueus enim fortis viro propria labia,* et *vir linguosus non dirigetur in terra.* 3. Non erit sermo tuus vanus; *de omni* enim *verbo otioso reddetis rationem.* 4. *Non mentieris: Perdes* enim, inquit, *omnes, qui loquuntur mendacium.* 5. Non eris fraudator neque rapax: *Vae* enim, inquit, *ei, qui proximum fraudat fraude mala.* 6. Non eris hypocrita, ne *partem tuam cum eis ponas.*

---

p v | 10 ὅτι : > b, + *γέγραπται* d e | 11 *ψευδομ.* : *συκοφαντήσεις* b d a² i. m | ὅτι ὁ : ὁ *γὰρ* h | 13 *κακολογεῖν* a b p : *καταλαλεῖν* d e h v LXX | 18 *γάρ* : *δὲ* d, > b | *ἀργοῦ λόγου* h | *δώσεις τῷ θεῷ λόγον* d | 19 *φησὶ* > d e p v

---

III. *Ἀπαγόρευσις γοητείας, τεκνοκτονίας* (*ψεύδους* p v), *ἐπιορκίας, ψευδομαρτυρίας* (*ψ.* > p v). Interdictio magicarum artium, interfectionis filiorum (mendacii), periurii, falsi testimonii.

2. Procurationem abortus et expositionem vel necationem filiorum praeter Didachen et Barnabae epistulam 19, 2 condemnant Epistula ad Diog. 5, 6; Iustinus Apol. I, 27; Athenagoras Leg. c. 30; Clemens Alex. Paedag. II, 10, 96 p. 227; synodi Illiberitana c. 63, Ancyrana c. 21; Basilius can. 2; Iosephus Contra Apionem II, 16 vel Eusebius Praepar. evang. VIII, 8, 21 verba Iosephi repetens.

IV. *Ἀπαγόρευσις κακολογίας, μήνιδος καὶ ἤθους ὑπούλου, ἀργολογίας* (*ἀντιλογίας* d e p v), *ψεύδους, πλεονεξίας* (+ *τε καὶ* d e) *ὑποκρίσεως.* Interdictio maledicentiae, irae permanentis ac moris subdoli, otiosi sermonis (contradictionis), mendacii, fraudis, simulationis.

4. Ps.-Ign. Her. 5, 1.

V. Οὐκ ἔσῃ κακοήθης οὐδὲ ὑπερήφανος· „ὑπερηφάνοις“ γὰρ „ὁ θεὸς ἀντιτάσσεται. 2. οὐ λήψῃ πρόσωπον ἐν κρίσει, ὅτι τοῦ κυρίου ἡ κρίσις“. 3. οὐ μισήσεις πάντα ἄνθρωπον. „ἐλεγμῷ ἐλέγξεις τὸν ἀδελφόν σου καὶ οὐ λήψῃ δι' αὐτὸν ἁμαρτίαν“, καὶ „ἔλεγχε σοφὸν καὶ ἀγαπήσει σε“. 4. φεῦγε ἀπὸ παντὸς κακοῦ καὶ ἀπὸ παντὸς ὁμοίου αὐτῷ· „Ἄπεχε“ γάρ, φησίν, „ἀπὸ ἀδίκου, καὶ τρόμος οὐκ ἐγγιεῖ σοι“. 5. μὴ γίνου ὀργίλος μηδὲ βάσκανος μηδὲ ζηλωτὴς μηδὲ μανικὸς μηδὲ θρασύς, μὴ πάθῃς τὰ τοῦ Καΐν καὶ τὰ τοῦ Σαοὺλ καὶ τὰ τοῦ Ἰωάβ· ὅτι ὃς μὲν ἀπέκτεινεν τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ τὸν Ἄβελ διὰ τὸ πρόκριτον αὐτὸν εὑρεθῆναι παρὰ θεῷ καὶ διὰ τὸ προσδεχθῆναι τὴν θυσίαν αὐτοῦ, ὃς δὲ τὸν ὅσιον Δαυὶδ ἐδίωκεν νικήσαντα Γολιὰθ τὸν Φιλιστιαῖον, ζηλώσας ἐπὶ τῇ τῶν χορευτριῶν εὐφημίᾳ, ὃς δὲ τοὺς δύο στρατηλάτας ἀνεῖλεν, τὸν Ἀβεννὴρ τὸν τοῦ Ἰσραὴλ καὶ Ἀμεσσὰ τὸν τοῦ Ἰούδα.

VI. Μὴ γίνου οἰωνοσκόπος, ὅτι ὁδηγεῖ πρὸς εἰδωλολατρείαν· „Οἰώνισμα“ δέ, φησὶν ὁ Σαμουήλ, „ἁμαρτία ἐστίν“, καὶ „οὐκ ἔσται οἰωνισμὸς ἐν Ἰακὼβ οὐδὲ μαντεία ἐν Ἰσραήλ. 2. οὐκ ἔσῃ ἐπᾴδων ἢ περικαθαίρων τὸν υἱόν σου, οὐ κληδονιεῖς οὐδὲ οἰωνισθήσῃ οὐδὲ ὀρνεοσκοπήσεις“ οὐδὲ μαθήσῃ μαθήματα πονηρά· ταῦτα γὰρ ἅπαντα καὶ ὁ νόμος ἀπεῖπεν. 3. μὴ γίνου ἐπιθυμητὴς κακῶν, ὁδηγηθήσῃ γὰρ εἰς ἀμετρίαν ἁμαρτημάτων. 4. οὐκ ἔσῃ

* * *

οὐδὲ ὑποκριτὴς οὐδὲ κακοήθης οὐδὲ ὑπερήφανος. οὐ λήψῃ βουλὴν πονηρὰν κατὰ τοῦ πλησίον σου. 7. οὐ μισήσεις πάντα ἄνθρωπον, ἀλλὰ οὓς μὲν ἐλέγξεις, ⟨οὓς δὲ ἐλεήσεις⟩, περὶ δὲ ὧν προσεύξῃ, οὓς δὲ ἀγαπήσεις ὑπὲρ τὴν ψυχήν σου.

III. Τέκνον μου, φεῦγε ἀπὸ παντὸς πονηροῦ καὶ ἀπὸ παντὸς ὁμοίου αὐτοῦ. 2. μὴ γίνου ὀργίλος, ὁδηγεῖ γὰρ ἡ ὀργὴ πρὸς τὸν φόνον, μηδὲ ζηλωτὴς μηδὲ ἐριστικὸς μηδὲ θυμικός· ἐκ γὰρ τούτων ἁπάντων φόνοι γεννῶνται. 3. τέκνον μου, μὴ γίνου ἐπιθυμητής, ὁδηγεῖ γὰρ ἡ ἐπιθυμία πρὸς τὴν πορνείαν, μηδὲ αἰσχρολόγος μηδὲ ὑψηλόφθαλμος· ἐκ γὰρ τούτων ἁπάντων μοιχεῖαι γεννῶνται. 4. τέκνον μου, μὴ γίνου οἰωνοσκόπος, ἐπειδὴ ὁδηγεῖ εἰς τὴν εἰδωλολατρίαν, μηδὲ ἐπαοιδὸς μηδὲ μαθηματικὸς μηδὲ περικαθαίρων,

---

1 Prov. 3, 34. — 2 Deut. 1, 17. — 3 Lev. 19, 17. — 5 Prov. 9, 8. — 6 Ies. 54, 14. — 8 Gen. 4. — 12 I Reg. 17. 18. — 14 III Reg. 2, 32. — 16 I Reg. 15, 23. — Num. 23, 23. — 17 Deut. 18, 10. 11; Lev. 19, 26.

V. Non eris malignus neque superbus: *superbis* enim *Deus resistit*. 2. *Non accipies personam in iudicio, quia Domini est iudicium.* 3. Non odio habebis ullum hominem. *Arguendo argues fratrem tuum, et non accipies propter eum peccatum;* et *argue sapientem, et diliget te.* 4. Fuge ab omni malo et ab omni re simili ei: *Recede* enim, inquit, *ab iniquo, et tremor non appropinquabit tibi.* 5. Ne sis iracundus neque invidus neque aemulator neque furiosus neque audax, ne tibi accidant, quae Cain et Saul et Ioab; quoniam primus quidem occidit fratrem suum Abel, quod is fuit apud Deum praestantior inventus eiusque sacrificium acceptum, secundus vero sanctum David persequebatur, victorem Goliath Philistaei, invidens ob saltatricum faustam acclamationem, tertius denique duos exercitus duces confodit, Abner ducem Israel et Amasam, ducem Iudae.

VI. Ne sis augur, quia id ducit ad idololatriam: *Augurium* enim, inquit Samuel, *peccatum est,* et *non erit auguratio in Iacob neque divinatio in Israel.* 2. *Non eris incantator aut filium tuum lustrans; non ominaberis neque auguraberis neque auspicaberis* neque disces pravas disciplinas; haec enim omnia etiam lex prohibuit. 3. Ne sis cupitor malorum; deduceris enim in peccatorum nimie-

---

2 ὁ (> h) θεός a h v : κύριος b d e p LXX | πρόσωπον + δυνάστου p v | ὅτι τοῦ : τοῦ γὰρ p v | 4 αὐτοῦ e | 5 φεύγετε h | 6 αὐτοῦ b h, αὐτῶν e | 8 μήτε μανικὸς d | θρασὺς + ἵνα b An | 9 ἰὼβ a b | ὅς : ὁ p v | 10 τὸν > d | 11 προσδεχθῆναι : προκριθῆναι a | 12 νικήσαντα + τὸν a b | γολιὰδ a | ζηλώσας a d e An : καὶ ζ. b h p v | 13 στρατάρχας a | 14 ἀβενὴρ d p v | καὶ a d e : + τὸν b h p v | ἀμεσσὰν h | 17 οἰώνισμα b h | 18 ἐπαοιδῶν e | ἢ : οὐδὲ p v, > b | 19 οὐδὲ ὀρνεοσκ. — μαθήσῃ a² i. m., > a | μάθημα πονηρὸν d e p v | 20 πάντα d e p v | 21 ἁμαρτιῶν e

---

V. Ἀπαγόρευσις κακοηθείας, προσωποληψίας, ὀργῆς, μισανθρωπίας, βασκανίας. Interdictio malignitatis, acceptionis personarum, irae, odii erga homines, invidiae.

1. Ps.-Ign. Her. 5, 1.

3. ἐλεγμῷ κτλ.] Haec addens Constitutor verba ἀλλὰ οὓς μὲν κτλ. Did. 2, 7 delevit.

VI. Περὶ οἰωνοσκοπικῆς, ἐπαοιδῆς (ἐπαοιδίας a), κληδονισμοῦ, ἐπιθυμίας κακῶν καὶ λοιπῶν ἀπηγορευμένων (κληδονισμοῦ κτλ. > a). De arte augurali, incantatione, ominatione, cupidine malorum reliquarumque rerum interdictarum.

1—4. Constitutor ordinem Didaches 3, 3. 4 invertit.

3. Cf. Cyrill. Hier. Catech. IV, 37.

αἰσχρολόγος οὐδὲ ῥιψόφθαλμος οὐδὲ μέθυσος· ἐκ γὰρ τούτων πορνεῖαι καὶ μοιχεῖαι γίνονται. 5. μὴ γίνου φιλάργυρος, ἵνα μὴ ἀντὶ θεοῦ δουλεύσῃς τῷ μαμωνᾷ. 6. μὴ γίνου κενόδοξος μηδὲ μετέωρος μηδὲ ὑψηλόφρων, ἐκ γὰρ τούτων ἁπάντων ἀλαζονεῖαι γεννῶνται· μνήσθητι τοῦ εἰπόντος· „Κύριε, οὐχ ὑψώθη ἡ καρδία μου, οὐδὲ ἐμετεωρίσθησαν οἱ ὀφθαλμοί μου, οὐδὲ ἐπορεύθην ἐν μεγάλοις οὐδὲ ἐν θαυμασίοις ὑπὲρ ἐμέ· εἰ μὴ ἐταπεινοφρόνουν“.

VII. Μὴ γίνου γόγγυσος, μνησθεὶς τῆς τιμωρίας ἧς ὑπέστησαν οἱ καταγογγύσαντες Μωσέως. 2. μὴ ἔσο αὐθάδης μηδὲ πονηρόφρων μηδὲ σκληροκάρδιος μηδὲ θυμώδης μηδὲ μικρόψυχος· πάντα γὰρ ταῦτα ὁδηγεῖ πρὸς βλασφημίαν. 3. ἴσθι δὲ πρᾶος ὡς Μωϋσῆς καὶ Δαυίδ, ἐπεὶ „οἱ πραεῖς κληρονομήσουσιν τὴν γῆν“.

VIII. Γίνου μακρόθυμος· ὁ γὰρ τοιοῦτος „πολὺς ἐν φρονήσει“, ἐπείπερ ὁ „ὀλιγόψυχος ἰσχυρὸς ἄφρων“. 2. γίνου ἐλεήμων· „μακάριοι“ γὰρ „οἱ ἐλεήμονες, ὅτι αὐτοὶ ἐλεηθήσονται“. 3. ἔσο ἄκακος, ἥσυχος, ἀγαθός, τρέμων τοὺς λόγους τοῦ θεοῦ. 4. οὐχ ὑψώσεις σεαυτὸν ὡς ὁ Φαρισαῖος, ὅτι „πᾶς ὁ ὑψῶν ἑαυτὸν ταπεινωθήσεται“, καὶ „τὸ ὑψηλὸν ἐν ἀνθρώποις βδέλυγμα παρὰ θεῷ“. 5. οὐ δώσεις τῇ ψυχῇ σου θράσος, ὅτι „ἀνὴρ θρασὺς ἐμπεσεῖται εἰς κακά“. 6. οὐ συμπορεύσῃ μετὰ ἀφρόνων, ἀλλὰ μετὰ σοφῶν καὶ δικαίων. 7. τὰ συμβαίνοντά σοι πάθη εὐμενῶς δέχου καὶ τὰς περιστάσεις ἀλύπως, εἰδώς, ὅτι μισθός σοι παρὰ θεοῦ δοθήσεται ὡς τῷ Ἰὼβ καὶ τῷ Λαζάρῳ.

* * *

μηδὲ θέλε αὐτὰ βλέπειν ⟨μηδὲ ἀκούειν⟩· ἐκ γὰρ τούτων ἁπάντων εἰδωλολατρία γεννᾶται. 5. τέκνον μου, μὴ γίνου ψεύστης, ἐπειδὴ ὁδηγεῖ τὸ ψεῦσμα εἰς τὴν κλοπήν, μηδὲ φιλάργυρος μηδὲ κενόδοξος· ἐκ γὰρ τούτων ἁπάντων κλοπαὶ γεννῶνται. 6. τέκνον μου, μὴ γίνου γόγγυσος, ἐπειδὴ ὁδηγεῖ εἰς τὴν βλασφημίαν, μηδὲ αὐθάδης μηδὲ πονηρόφρων· ἐκ γὰρ τούτων ἁπάντων βλασφημίαι γεννῶνται. 7. ἴσθι δὲ πραΰς, ἐπεὶ „οἱ πραεῖς κληρονομήσουσι τὴν γῆν“. 8. γίνου μακρόθυμος καὶ ἐλεήμων καὶ ἄκακος καὶ ἡσύχιος καὶ ἀγαθὸς καὶ τρέμων τοὺς λόγους διὰ παντός, οὓς ἤκουσας. 9. οὐχ ὑψώσεις σεαυτὸν οὐδὲ δώσεις τῇ ψυχῇ σου θράσος. οὐ κολληθήσεται ἡ ψυχή σου μετὰ ὑψηλῶν, ἀλλὰ μετὰ δικαίων καὶ ταπεινῶν ἀναστραφήσῃ. 10. τὰ συμβαίνοντά σοι ἐνεργήματα ὡς ἀγαθὰ προσδέξῃ, εἰδώς, ὅτι ἄτερ θεοῦ οὐδὲν γίνεται.

3 Mt. 6, 24. — 5 Ps. 130, 1. 2. — 9 Num. 12. 14. — 11 Num. 12, 3;

tatem. 4. Non eris turpiloquus neque emissiciis oculis neque vinolentus; inde enim fornicationes et adulteria oriuntur. 5. Ne sis avarus, ne vice Dei servias mammonae. 6. Ne sis inanis gloriae cupidus neque elatus neque altum sapiens; ex his quippe omnibus superbiae prodeunt. Memento illius, qui dixit: *Domine, non est exaltatum cor meum, neque elati sunt oculi mei, neque ambulavi in magnis neque in mirabilibus super me; si non humiliter sentiebam.*

VII. Ne sis murmurator, memor poenarum, quas dederunt, qui Mosi obmurmurarunt. 2. Ne sis insolens nec malitiosus nec duro corde nec iracundus nec pusilli animi; omnia enim haec ducunt ad blasphemiam. 3. Sis vero mitis, ut Moses et David, quandoquidem *mites possidebunt terram.*

VIII. Sis longanimis: qui enim talis est, *multus est in prudentia,* siquidem *pusillanimis est vehementer stultus.* 2. Sis misericors: *beati* enim *misericordes, quoniam ipsi misericordiam consequentur.* 3. Esto innocens, quietus, bonus, tremens sermones Dei. Non te exaltabis ut Pharisaeus, quia *omnis, qui se exaltat, humiliabitur;* et *quod altum est in hominibus, abominatio est apud Deum.* 5. Non dabis animae tuae audaciam, quia *vir audax incidet in mala.* 6. Non gradieris cum insipientibus, sed cum sapientibus ac iustis. 7. Morbos et casus, qui tibi acciderint, placide accipito, et adversa fer sine tristitia, sciens, quod tibi a Deo dabitur merces, sicut Iob et Lazaro.

Ps. 131, 1. — 12 Ps. 36, 11; Mt. 5, 5. — 13 Prov. 14, 29. — 15 Mt. 5, 7. — 16 Ies. 66, 2. — 17 Luc. 18, 14; 16, 15. — 19 Prov. 13, 17. — 23 Iob 42; Luc. 16.

4 *ἀλαζονίαι* a b v | 5 *γένονται* p, *γίνονται* a, *γίνωνται* b | 8 *μήσθητι* h | 9 *γογγύσαντες* b p v | *Μωσέως* : *κατὰ Μ.* b h p v | *ἔσω* b e, *ἔστω* a | 10/11 *ταῦτα γ. πάντα* b p v | 11 *μωσῆς* d e h v | 12 *τὴν* > a | 14 *ὁ* > a b h | 15 *γὰρ* > e | *ἐλεηθήσονται* : *υἱοὶ θεοῦ κληθήσονται* h | *ἔσω* b e 18 *παρὰ* + *τῷ* a | 19 *θρασὺς ἀνὴρ* a | 20 *συμπορευθήσῃ* h | 21 *δικαίων* + *ὁ συμπορευόμενος γὰρ σοφοῖς σοφὸς ἔσται, ὁ δὲ συμπορευόμενος ἄφροσιν γνωσθήσεται* a ex Prov. 33, 20 | 22/23 *παρὰ θεοῦ σοι* a

VII. *Ἀπαγόρευσις γογγυσμοῦ καὶ αὐθαδείας καὶ ὑπερηφανίας καὶ θρασύτητος.* Interdictio murmurationis, pervicaciae, superbiae, feritatis.

3. Cf. Ps.-Ign. Eph. 10, 2.

VIII. *Περὶ μακροθυμίας, ἀκακίας, πραότητος (+ καὶ d e) ὑπομονῆς.* De longanimitate, innocentia, mansuetudine, patientia.

1. Cf. Ps.-Ign. Her. 5, 2.

IX. „Τὸν λαλοῦντά σοι τὸν λόγον τοῦ θεοῦ“ δοξάσεις, μνησθήσῃ δὲ αὐτοῦ ἡμέρας καὶ νυκτός, τιμήσεις δὲ αὐτὸν οὐχ ὡς γενέσεως αἴτιον, ἀλλ' ὡς τοῦ εὖ εἶναί σοι πρόξενον γενόμενον· ὅπου γὰρ ἡ περὶ θεοῦ διδασκαλία, ἐκεῖ ὁ θεὸς πάρεστιν. 2. ἐκζητήσεις καθ' ἡμέραν τὸ πρόσωπον τῶν ἁγίων, ἵν' ἐπαναπαύῃ τοῖς λόγοις αὐτῶν.

X. Οὐ ποιήσεις σχίσματα πρὸς τοὺς ἁγίους, μνησθεὶς τῶν Κορειτῶν. 2. εἰρηνεύσεις μαχομένους ὡς Μωσῆς, συναλλάσσων εἰς φιλίαν. 3. κρινεῖς δικαίως· „τοῦ“ γὰρ „κυρίου ἡ κρίσις“. 4. οὐ λήψῃ πρόσωπον ἐλέγξαι ἐπὶ παραπτώματι, ὡς Ἠλίας καὶ Μιχαίας τὸν Ἀχαάβ καὶ Ἀβδεμέλεχ ὁ Αἰθίοψ τὸν Σεδεκίαν καὶ Νάθαν τὸν Δαυίδ καὶ Ἰωάννης τὸν Ἡρώδην.

XI. Μὴ γίνου δίψυχος ἐν προσευχῇ σου, εἰ ἔσται ἢ οὔ· λέγει γὰρ ὁ κύριος ἐμοὶ Πέτρῳ ἐπὶ τῆς θαλάσσης· „Ὀλιγόπιστε, εἰς τί ἐδίστασας“;

XII. Μὴ γίνου πρὸς μὲν τὸ λαβεῖν ἐκτείνων τὴν χεῖρα, πρὸς δὲ τὸ δοῦναι συστέλλων. 2 (XII). ἐὰν ἔχῃς, διὰ τῶν χειρῶν σου δός, ἵνα ἐργάσῃ εἰς λύτρωσιν ἁμαρτιῶν σου· „ἐλεημοσύναις“ γὰρ καὶ πίστεσιν ἀποκαθαίρονται ἁμαρτίαι“. 3. οὐ διστάσεις δοῦναι πτωχῷ, οὐδὲ διδοὺς γογγύσεις· γνώσῃ γάρ, τίς ἐστιν ὁ τοῦ μισθοῦ ἀνταποδότης· „Ὁ ἐλεῶν“ γάρ, φησίν, „πτωχὸν κυρίῳ δανείζει, κατὰ δὲ τὸ δόμα αὐτοῦ, οὕτως ἀνταποδοθήσεται αὐτῷ“. 4. οὐκ

* *
*

IV. Τέκνον μου, „τοῦ λαλοῦντός σοι τὸν λόγον τοῦ θεοῦ μνησθήσῃ“ νυκτὸς καὶ ἡμέρας, τιμήσεις δὲ αὐτὸν ὡς κύριον· ὅθεν γὰρ ἡ κυριότης λαλεῖται, ἐκεῖ κύριός ἐστιν. 2. ἐκζητήσεις δὲ καθ' ἡμέραν τὰ πρόσωπα τῶν ἁγίων, ἵνα ἐπαναπαῇς τοῖς λόγοις αὐτῶν. 3. οὐ ποιήσεις σχίσμα, εἰρηνεύσεις δὲ μαχομένους· κρινεῖς δικαίως, οὐ λήψῃ πρόσωπον ἐλέγξαι ἐπὶ παραπτώμασιν. 4. οὐ διψυχήσεις, πότερον ἔσται ἢ οὔ. 5. μὴ γίνου πρὸς μὲν τὸ λαβεῖν ἐκτείνων τὰς χεῖρας, πρὸς δὲ τὸ δοῦναι συσπῶν. 6. ἐὰν ἔχῃς διὰ τῶν χειρῶν σου, δώσεις λύτρωσιν ἁμαρτιῶν σου. 7. οὐ διστάσεις δοῦναι οὐδὲ διδοὺς γογγύσεις· γνώσῃ γάρ, τίς ἐστιν ὁ τοῦ μισθοῦ

---

1 Hebr. 13, 7. — 7 Num. 16. — 8 Exod. 2. — 9 Deut. 1, 17. — 10 III Reg. 18. 22. — 11 Ier. 45. — 12 II Reg. 12; Mt. 14. — 13 Iac. 1, 6. 7. — 14 Mt. 14, 11. — 16 Sir. 4, 31. — 18 Prov. 16, 6. — 21 Prov. 19, 17.

IX. *Eum, qui sermonem Dei tibi loquitur,* glorificabis, eiusque eris memor die ac nocte, honorabis autem eum non tanquam originis auctorem, sed tamquam illum, qui tibi ut bene esses conciliator exstitit; ubi enim doctrina de Deo, ibi Deus adest. 2. Exquires cotidie faciem sanctorum, ut adquiescas sermonibus eorum.

X. Non facies schismata adversus sanctos, recordatus Coritarum. 2. Pacabis dissidentes ut Moses, eosque in amicitiam reconciliabis. 3. Iudicabis iuste; *Domini* enim *est iudicium.* 4. Non accipies personam in arguendo de peccato, ut Elias et Michaeas Achab arguerunt, Abdemelech Aethiops Sedeciam, Nathan David et Ioannes Herodem.

XI. Ne sis duplici animo in precatione tua, utrum futurum sit an non; dixit enim Dominus mihi Petro in mari: *Modicae fidei, quare dubitasti?*

XII. Noli ad accipiendum quidem manum porrigere, ad dandum vero contrahere. 2 (XII). Si habes, manibus tuis praebe, ut opereris in redemptionem peccatorum tuorum; *eleemosynis* enim *ac fide purgantur peccata.* 3. Non dubitabis largiri pauperi, neque largiens murmurabis; cognosces enim, quis sit, qui mercedem retribuit; ait quippe: *Qui miseretur pauperis, Domino faenerat; secundum autem datum illius, sic retribuetur ei.* 4. Ne avertas te ab

2 *δ'* d | 3 *γενάμενον* b, *γινόμενον* a v | 4 *ὁ* > b d e | 8 *κοριτῶν* d e, *κοιτῶν* b | *καταλάσσων* p v | 10 *λήψει* e | 11 *ἀβδεμελὲκ* p v, *ἀβιμέλεχ* h | *αιθίωψ* h | 14 *ὀλιγόπιστε* a d h : *ὀλιγόψυχε* b d i. m. e p v | 17 *συστέλλων* + *ἀλλὰ* b, *ἀλλ'* d | *ἔχεις* a | 21 *κυρίῳ* : *θεῷ* b d e

IX. *Ὅτι χρὴ τοὺς κατὰ Χριστὸν διδασκάλους γονέων πλεῖον* (+ *τι* a) *ἡγεῖσθαι· οἱ μὲν γὰρ τὸ εὖ* (*τοῦ θεοῦ* v) *εἶναι, οἱ δὲ τὸ εἶναι μόνον παρέχουσιν.* Quod oporteat doctrinae Christi magistros pluris ducere quam parentes; illi enim bene esse, hi vero nonnisi esse praestant. — Codex d inde ab hoc capite nonnisi rarissime inscriptionem exhibet.

1. *ὡς τοῦ εὖ εἶναί σοι πρ.*] Eadem fere Constitutor c. 31, 2 addidit.

X. *Ὅτι χρὴ μὴ ἀποσχίζειν τῶν ἁγίων, ἀλλ' εἰρηνεύειν μαχομένους, κρίνειν τε δικαίως καὶ μὴ προσωποληπτεῖν* (*ἀλλ' κτλ.* > a). Quod non oporteat se disiungere a sanctis, sed pacificare contendentes et iudicare iuste et personas non accipere.

XI. *Περὶ διψύχου ἤτοι ὀλιγοψύχου* (*ὀλιγοπίστου* e). De homine animi duplicis seu parvi (modicae fidei). Cf. Ps.-Ign. Her. 7, 1.

XII. *Περὶ εὐποιΐας.* De beneficentia. 2. Cf. Ps.-Ign. Her. 5, 2.

ἀποστραφήσῃ ἐνδεόμενον· „Ὃς φράσσει“ γάρ, φησί, „τὰ ὦτα αὐτοῦ τοῦ μὴ εἰσακοῦσαι τοῦ δεομένου, καὶ αὐτὸς ἐπικαλέσεται, καὶ οὐκ ἔσται ὁ εἰσακούων αὐτοῦ“. 5. κοινωνήσεις εἰς πάντα τῷ ἀδελφῷ σου καὶ οὐκ ἐρεῖς ἴδια εἶναι, κοινὴ γὰρ ἡ μετάληψις παρὰ θεοῦ πᾶσιν ἀνθρώποις παρεσκευάσθη.

XIII. Οὐκ ἀρεῖς τὴν χεῖρά σου ἀπὸ τοῦ υἱοῦ σου ἢ ἀπὸ τῆς θυγατρός σου, ἀλλὰ ἀπὸ νεότητος αὐτῶν διδάξεις αὐτοὺς τὸν φόβον τοῦ θεοῦ· „Παίδευε“ γάρ, φησί, „τὸν υἱόν σου, οὕτως γὰρ ἔσται σοι εὔελπις“. 2 (XIII). οὐκ ἐπιτάξεις δούλῳ σου ἢ παιδίσκῃ τοῖς ἐπὶ τὸν αὐτὸν θεὸν πεποιθόσιν „ἐν πικρίᾳ ψυχῆς“, μή ποτε στενάξουσιν ἐπὶ σοὶ καὶ ἔσται σοι ὀργὴ παρὰ θεοῦ. 3. καὶ ὑμεῖς, οἱ δοῦλοι, ὑποτάγητε τοῖς κυρίοις ὑμῶν ὡς τύπῳ θεοῦ ἐν αἰσχύνῃ καὶ φόβῳ, „ὡς τῷ κυρίῳ καὶ οὐκ ἀνθρώποις“.

XIV. Μισήσεις πᾶσαν ὑπόκρισιν, καὶ πᾶν, ὃ ἐὰν ᾖ ἀρεστὸν κυρίῳ, ποιήσεις. 2. οὐ μὴ ἐγκαταλίπῃς „ἐντολὰς κυρίου, φυλάξεις“ δέ, ἃ παρέλαβες παρ' αὐτοῦ, „μήτε προστιθεὶς“ ἐπ' αὐτοῖς „μήτε ἀφαιρῶν“ ἀπ' αὐτῶν· „οὐ προσθήσεις“ γὰρ „τοῖς λόγοις αὐτοῦ, ἵνα μὴ ἐλέγξῃ σε καὶ ψευδὴς γένῃ“. 3. ἐξομολογήσῃ κυρίῳ τῷ θεῷ σου τὰ ἁμαρτήματά σου καὶ οὐκέτι προσθήσεις ἐπ' αὐτοῖς, ἵνα εὖ σοι γένηται παρὰ κυρίῳ τῷ θεῷ σου, „ὃς οὐ βούλεται τὸν θάνατον τοῦ ἁμαρτωλοῦ, ἀλλὰ τὴν μετάνοιαν“.

XV. „Τὸν πατέρα σου καὶ τὴν μητέρα σου θεραπεύσεις“ ὡς αἰτίους σοι γενέσεως, „ἵνα γένῃ μακροχρόνιος ἐπὶ τῆς γῆς ἧς

* * *

καλὸς ἀνταποδότης. 8. οὐκ ἀποστραφήσῃ τὸν ἐνδεόμενον, συγκοινωνήσεις δὲ πάντα τῷ ἀδελφῷ σου καὶ οὐκ ἐρεῖς ἴδια εἶναι· εἰ γὰρ ἐν τῷ ἀθανάτῳ κοινωνοί ἐστε, πόσῳ μᾶλλον ἐν τοῖς θνητοῖς; 9. οὐκ ἀρεῖς τὴν χεῖρά σου ἀπὸ τοῦ υἱοῦ σου ἢ ἀπὸ τῆς θυγατρός σου, ἀλλὰ ἀπὸ νεότητος διδάξεις τὸν φόβον τοῦ θεοῦ. 10. οὐκ ἐπιτάξεις δούλῳ σου ἢ παιδίσκῃ, τοῖς ἐπὶ τὸν αὐτὸν θεὸν ἐλπίζουσιν, ἐν πικρίᾳ σου, μήποτε οὐ μὴ φοβηθήσονται τὸν ἐπ' ἀμφοτέροις θεόν· οὐ γὰρ ἔρχεται κατὰ πρόσωπον καλέσαι, ἀλλ' ἐφ' οὓς τὸ πνεῦμα ἡτοίμασεν. 11. ὑμεῖς δὲ οἱ δοῦλοι ὑποταγήσεσθε τοῖς κυρίοις ὑμῶν ὡς τύπῳ θεοῦ ἐν αἰσχύνῃ καὶ φόβῳ. 12. μισήσεις πᾶσαν ὑπόκρισιν καὶ πᾶν ὃ μὴ ἀρεστὸν τῷ κυρίῳ. 13. οὐ μὴ ἐγκαταλίπῃς ἐντολὰς κυρίου, φυλάξεις δὲ ἃ παρέλαβες, μήτε προστιθεὶς μήτε ἀφαιρῶν. 14. ἐν ἐκκλησίᾳ ἐξομολογήσῃ τὰ παρα-

1 Prov. 21, 13. — 8 Prov. 19, 18. — 10 Sir. 4, 6. — 13 Col. 3, 23.

indigente: *Qui obturat* enim, inquit, *aures suas, ne audiat egentem, et ipse invocabit, et non erit, qui exaudiat eum.* 5. Communicabis omnia cum fratre tuo et non dices propria esse; communis enim participatio a Deo omnibus hominibus praeparata fuit.

XIII. Non tolles manum tuam a filio tuo aut a filia tua, sed a iuventute doce eos timorem Dei: *Castiga* enim, inquit, *filium tuum; sic enim erit tibi bonae spei.* 2 (XIII). Non imperabis *in amaritudine animae* servo tuo aut ancillae, in eundem Deum confidentibus, ne forte ingemiscant adversus te et tibi sit ira a Deo. 3. Et vos, servi, dominis vestris tanquam imagini Dei estote subiecti cum reverentia et metu, *sicut Domino et non hominibus.*

XIV. Odio habebis omnem hypocrisim, et quidquid Domino fuerit placitum, facies. 2. Ne deseras *mandata Domini; servabis* autem, quae accepisti ab eo, *neque addens* in iis *neque detrahens* ab iis; *non addes* enim *verbis illius, ne arguat te et mendax fias.* 3. Confiteberis Domino Deo peccata tua; et non amplius adicies ad ea, ut bene sit tibi a Domino Deo tuo, *qui non vult mortem peccatoris, sed paenitentiam.*

XV. *Patrem tuum et matrem tuam coles* tanquam tibi ortus auctores, *ut fias longaevus super terram, quam Dominus Deus tuus*

---

15 Deut. 4, 2; 12, 32. — 17 Prov. 30, 6. — 20 Ezech. 18, 23; 33, 11. — 22 Exod. 20, 12.

---

1 *ἐνδεόμενον* h D : *ἐνδεούμενον* a p v, *δεόμενον* b d e | *φησὶ* post *ὦτα* h | 2 *αὐτοῦ* > b h | *τοῦ* pr > a p v | *ἀκοῦσαι* b e | *τοῦ δεομένου* : *ἐνδεουμένου* p v | 3 *ὁ* > a | *εἰς* > b h | 5 *παρασκευάσθη* a | 7 *ἀλλ'* e p v | *αὐτῶν* > a | 10 *ἐν* > a | 11 *στενάξωσιν* b d e p v | 12 *τύπῳ* b d h D : *τυπ̄* a, *τύποι* e, *τύποις* p v | 13 *αἰσχύνῃ* : *προσοχῇ* a | *τῷ* > d e p v | 14 *ἐάν* : *ἄν* d e p v | 14/15 *ἀρεστὸν* (+ *τῷ* b) *κυρίῳ* a b D : ∾ rel | 16 *προσθῇς* h | 17 *ἀφελὼν* b h | 19 *προσεγγίσεις* h | 20 *κυρίου τοῦ θεοῦ* d e | 22 *σου* bis > b, sec > a

---

XIII. *Ὅπως δεῖ προσφέρεσθαι τοῖς οἰκέταις τοὺς κυρίους, καὶ ὅπως χρὴ ὑποτάσσεσθαι τοὺς οἰκέτας.* Quales se exhibere debeant famulis domini, et quomodo oporteat famulos esse subiectos.

XIV. *Περὶ ὑποκρίσεως καὶ προσοχῆς νόμων καὶ ἐξομολογήσεως* (*ἐξομολογήσεων* a² pr. m.). De hypocrisi et legum observantia et confessione.

3. Cf. Ps.-Ign. Philad. 11, 1.

XV. *Περὶ τῆς πρὸς γονέας θεραπείας.* De cultu erga parentes.

1, Cf. Ps.-Ign. Her. 4, 1.

κύριος ὁ θεός σου δίδωσί σοι“. 2. τοὺς ἀδελφούς σου καὶ τοὺς συγγενεῖς σου μὴ ὑπερίδης· „τοὺς“ γὰρ „οἰκείους τοῦ σπέρματός σου οὐχ ὑπερόψει“.

XVI. *Τὸν βασιλέα φοβηθήσῃ, εἰδώς, ὅτι τοῦ κυρίου ἐστὶν ἡ χειροτονία· τοὺς ἄρχοντας αὐτοῦ τιμήσεις ὡς „λειτουργοὺς θεοῦ, ἔκδικοι γάρ εἰσιν πάσης ἀδικίας“· οἷς ἀποτίσατε τέλος, φόρον καὶ πᾶσαν εἰσφορὰν εὐγνωμόνως.*

XVII. *Οὐ προσελεύσῃ ἐπὶ προσευχήν σου ἐν ἡμέρᾳ πονηρίας σου, πρὶν ἂν λύσῃς τὴν πικρίαν σου. 2. αὕτη ἐστὶν ἡ ὁδὸς τῆς ζωῆς, ἧς γένοιτο ἐντὸς ὑμᾶς εὑρεθῆναι διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ τοῦ κυρίου ἡμῶν.*

XVIII. *Ἡ δὲ ὁδὸς τοῦ θανάτου ἐστὶν ἐν πράξεσι πονηραῖς θεωρουμένη· ἐν αὐτῇ γὰρ ἄγνοια τοῦ θεοῦ καὶ πολλῶν θεῶν ἐπεισαγωγή, δι᾿ ὧν „φόνοι, μοιχεῖαι, πορνεῖαι“, ἐπιορκίαι, ἐπιθυμίαι παράνομοι, „κλοπαί“, εἰδωλολατρεῖαι, μαγίαι, φαρμακεῖαι, ἁρπαγαί, „ψευδομαρτυρίαι“, ὑποκρίσεις, διπλοκαρδίαι, „δόλος, ὑπερηφανία, κακία“, αὐθάδεια, „πλεονεξία“, αἰσχρολογία, ζηλοτυπία, θρασύτης, ὑψηλοφροσύνη, „ἀλαζονεία“, ἀφοβία, διωγμὸς ἀγαθῶν, ἀληθείας ἔχθρα, ψεύδους ἀγάπη, ἄγνοια δικαιοσύνης. 2. οἱ γὰρ τούτων ποιηταὶ οὐ „κολλῶνται ἀγαθῷ“ οὐδὲ κρίσει δικαίᾳ, ἀγρυπνοῦσιν οὐκ εἰς τὸ ἀγαθόν, ἀλλ᾿ εἰς τὸ πονηρόν· ὧν μακρὰν πραότης καὶ ὑπομονή, „μάταια ἀγαπῶντες, διώκοντες*

* * *

πτώματά σου, καὶ οὐ προσελεύσῃ ἐπὶ προσευχήν σου ἐν συνειδήσει πονηρᾷ. αὕτη ἐστὶν ἡ ὁδὸς τῆς ζωῆς.

V. *Ἡ δὲ τοῦ θανάτου ὁδός ἐστιν αὕτη· πρῶτον πάντων πονηρά ἐστι καὶ κατάρας μεστή· „φόνοι, μοιχεῖαι“, ἐπιθυμίαι, „πορνεῖαι, κλοπαί“, εἰδωλολατρίαι, μαγεῖαι, φαρμακίαι, ἁρπαγαί, „ψευδομαρτυρίαι“, ὑποκρίσεις, διπλοκαρδία, „δόλος, ὑπερηφανία, κακία“, αὐθάδεια, πλεονεξία, αἰσχρολογία, ζηλοτυπία, θρασύτης, ὕψος, „ἀλαζονεία“, ⟨ἀφοβία⟩· 2. διῶκται ἀγαθῶν, μισοῦντες ἀλήθειαν, ἀγαπῶντες ψεῦδος, οὐ γινώσκοντες μισθὸν δικαιοσύνης, οὐ „κολλώμενοι ἀγαθῷ“ οὐδὲ κρίσει δικαίᾳ, ἀγρυπνοῦντες οὐκ εἰς τὸ ἀγαθόν, ἀλλ᾿ εἰς τὸ πονηρόν· ὧν μακρὰν πραΰτης καὶ ὑπομονή, „μάταια ἀγαπῶντες, διώκοντες ἀνταπόδομα“, οὐκ ἐλε-*

---

2 Ies. 58, 7. — 5 Rom. 13, 4. — 6 Rom. 13, 7. — 14 Mt. 15, 19. —

dat tibi. 2. Fratres tuos et cognatos tuos ne despicias; *domesticos* enim *seminis tui ne despexeris.*

XVI. Regem vereberis, sciens a Domino esse electionem; magistratus eius honorabis *ut ministros Dei; vindices enim sunt omnis iniuriae;* quibus grato animo exsolvite vectigal, tributum omnemque collationem.

XVII. Non accedes ad precationem tuam in die improbitatis tuae, priusquam amaritudinem tuam deponas. 2. Haec est via vitae, intra quam vos utinam inveniamini per Iesum Christum Dominum nostrum.

XVIII. Via autem mortis in pravis actionibus cernitur; in ea enim est ignoratio Dei et introductio multorum deorum, unde *caedes, adulteria, scortationes,* periuria, cupiditates iniquae, *furta,* idololatriae, magiae, praestigiae, rapinae, *falsa testimonia,* simulationes, corda duplicia, *dolus, superbia, malitia,* pervicacia, *avaritia,* turpiloquium, zelotypia, feritas, elatio mentis, *insolentia,* timoris vacuitas, bonorum vexatio, veritatis odium, mendacii amor, ignorantia iustitiae. 2. Horum quippe factores non *adhaerent bono* neque iusto iudicio; vigilant non ad bonum, sed ad malum; a quibus longe est mansuetudo et patientia; qui *vana diligunt, sec-*

---

16 Rom. 1, 29. 30. — 20 Rom. 12, 9; Ioann. 7, 24. — 21 Rom. 16, 19. — 22 Ps. 4, 3; Ies. 1, 23.

---

1 *σου* : *σοὶ* d e, > b | *σοι* > d | 3 *ὑπερόψῃ* e h | 4 *ἡ* > d e | 5 *τιμήσει* e | 8 *ἡμέραις* h | 13 *τοῦ* > a | *θεῶν* : *κακῶν καὶ δόλων καὶ ταραχῶν* b | 15 *εἰδωλολατρίαι* a, corr a² | *μαγεῖαι* e h | *φαρμακίαι* e h | 18 *ἀλαζονεία* h : *-νία* rel 20 *ἀντιποιηταὶ* b | *ἀγαθῶν* a (corr a²) e, *ἀγαθοῖς* h | 21 *ἀγρυπνοῦσιν* + *γὰρ* h | *τὸ* pr > h

---

XVI. *Περὶ τῆς πρὸς βασιλέα καὶ ἄρχοντας ὑποταγῆς.* De subiectione erga regem et magistratus.

XVII. *Περὶ καθαροῦ συνειδότος τῶν προσευχομένων.* De munda conscientia precantium.

XVIII. *Ὅτι ἡ ἐξ ἐπιβουλῆς τοῦ ἀλλοτρίου ἐπεισαχθεῖσα ὁδὸς ἀσεβείας καὶ παρανομίας πεπλήρωται.* Quod via ex insidiis diaboli adscita impietate ac iniquitate plena sit.

1. *ἀφοβία*] Barnabas 20, 1 ad explicandum vocabulum addit *θεοῦ,* similiter corrector versionis Duarum viarum latinae. Cf. Patres apost. ed. Funk 1901 p. 14. Vocabulum etiam in catalogo vitiorum Clem. Hom. I, 18 locum obtinet.

ἀνταπόδομα", οὐκ ἐλεοῦντες πτωχόν, οὐ πονοῦντες ἐπὶ καταπονουμένῳ, οὐ γινώσκοντες τὸν ποιήσαντα αὐτούς, „φονεῖς τέκνων", φθορεῖς πλάσματος θεοῦ, ἀποστρεφόμενοι ἐνδεόμενον, καταπονοῦντες θλιβόμενον, πλουσίων παράκλητοι, πενήτων ὑπερόπται, πανθαμάρτητοι. ῥυσθείητε, τέκνα, ἀπὸ τούτων ἁπάντων.

XIX. „Ὅρα, μή τίς σε πλανήσῃ" ἀπὸ τῆς εὐσεβείας· „Οὐκ ἐκκλινεῖς γάρ, φησίν, „ἀπ' αὐτῆς δεξιὰ ἢ εὐώνυμα, ἵνα συνῇς ἐν πᾶσιν οἷς ἐὰν πράσσῃς"· οὐ γὰρ ἂν ἐκτραπῇς ἔξω τῆς εὐθείας ὁδοῦ, δυσσεβήσεις.

XX. Περὶ δὲ βρωμάτων λέγει σοι ὁ κύριος· „Τὰ ἀγαθὰ τῆς γῆς φάγεσθε", καί· „Πᾶν κρέας ἔδεσθε ὡς λάχανα χλόης, τὸ δὲ αἷμα ἐκχεεῖς· οὐ" γὰρ „τὰ εἰσερχόμενα εἰς τὸ στόμα κοινοῖ τὸν ἄνθρωπον, ἀλλὰ τὰ ἐκπορευόμενα", λέγω δὴ „βλασφημίαι", καταλαλιαὶ καὶ εἴ τι τοιοῦτον. 2. σὺ δὲ „φάγῃ τὸν μυελὸν τῆς γῆς" μετὰ δικαιοσύνης, „ὅτι εἴ τι καλόν, αὐτοῦ, καὶ εἴ τι ἀγαθόν, αὐτοῦ· σῖτος νεανίσκοις καὶ οἶνος εὐωδιάζων παρθένοις· τίς" γὰρ „φάγεται ἢ τίς πίεται παρὲξ αὐτοῦ";

XXI. Ἀπὸ δὲ τῶν εἰδωλοθύτων φεύγετε· ἐπὶ τιμῇ γὰρ δαιμόνων θύουσι ταῦτα, ἐφ' ὕβρει δηλαδὴ τοῦ μόνου θεοῦ· ὅπως „μὴ γένησθε κοινωνοὶ δαιμόνων".

XXII. Περὶ δὲ βαπτίσματος, ὦ ἐπίσκοπε ἢ πρεσβύτερε, ἤδη

* * *

οῦντες πτωχόν, οὐ πονοῦντες ἐπὶ καταπονουμένῳ, οὐ γινώσκοντες τὸν ποιήσαντα αὐτούς, „φονεῖς τέκνων", φθορεῖς πλάσματος θεοῦ, ἀποστρεφόμενοι τὸν ἐνδεόμενον, καταπονοῦντες τὸν θλιβόμενον, πλουσίων παράκλητοι, πενήτων ἄνομοι κριταί, πανθαμάρτητοι. ῥυσθείητε, τέκνα, ἀπὸ τούτων ἁπάντων.

VI. Ὅρα, μή τίς σε πλανήσῃ ἀπὸ ταύτης τῆς ὁδοῦ τῆς διδαχῆς, ἐπεὶ παρεκτὸς θεοῦ σε διδάσκει. 2. εἰ μὲν γὰρ δύνασαι βαστάσαι ὅλον τὸν ζυγὸν τοῦ κυρίου, τέλειος ἔσῃ· εἰ δ' οὐ δύνασαι, ὃ δύνῃ, τοῦτο ποίει. 3. περὶ δὲ τῆς βρώσεως, ὃ δύνασαι βάστασον· ἀπὸ δὲ τοῦ εἰδωλοθύτου λίαν πρόσεχε· λατρεία γάρ ἐστι θεῶν νεκρῶν.

VII. Περὶ δὲ τοῦ βαπτίσματος, οὕτω βαπτίσατε· ταῦτα πάντα

---

2 Sap. 12, 5. — 6 Mt. 24, 4. — Ios. 1, 7. — 10 Ies. 1, 19; Gen. 9, 3. — 11 Deut. 15, 23. — 12 Mt. 15, 11. 19. — 14 Gen. 45, 18. — Zach. 9, 17. — 16 Eccles. 2, 25. — 20 I Cor. 10, 20.

---

4 καταπ. θλιβ. : θλιβ. καταπ. b d, > p v | 5 πανθαμάρτητοι d D :

tantur remunerationem, non miserentur inopis, non laborant de afflicto, non cognoscunt creatorem suum: *interfectores liberorum,* in abortione corrumpentes creaturam Dei, aversantes egenum, opprimentes calamitosum, divitum advocati, pauperum contemptores, omni ex parte peccatores. Liberemini, filii, ab his omnibus.

XIX. *Vide, ne quis te faciat aberrare* a pietate: *Ne declines* enim, inquit, *ab ea ad dexteram vel ad sinistram, ut in omnibus intellegas, quae feceris;* ubi enim a via recta deflexeris, eris impius.

XX. De cibis vero tibi ait Dominus: *Bona terrae comedetis,* et: *Omnem carnem edetis ut olera herbae, sanguinem vero effundes; non* enim, *quae intrant in os, coinquinant hominem, sed quae ex ore procedunt, blasphemiae,* inquam, obtrectationes et si quid huiusmodi. 2. Tu vero *comede medullam terrae* in iustitia, *quoniam si quid pulchrum, eius est, et si quid bonum, eiusdem; frumentum iuvenibus et vinum odoratum virginibus. Quis* enim *comedet aut quis bibet sine ipso?*

XXI. Porro ab idolothytis abstinete; in honorem enim daemonum immolant ea, ad contumeliam scilicet solius Dei; *ne efficiamini participes daemonum.*

XXII. De baptismo autem, episcope aut presbyter, iam quidem

πανταμ. rel *πάντων* p v 7 *ἐκκλίνεις* h p | *εὐώνυμα* : *ἀριστερὰ* d e p v LXX | 8 *οὗ* h v, *οὐ* a d : *σὺ* b p | *ἂν* : *ἐὰν* a b, + *μὴ* a | *ἔξω* > p v | 11 *κρέα* p v | *δ'* d | 13 *ἀλλὰ τὰ ἐκπορ.* : *εἰς κοιλίαν γὰρ χωρεῖ καὶ εἰς ἀφεδρῶνα ἐκβάλλεται, τὰ δὲ ἐκπορευόμενα κοινοῖ τὸν ἄνθρωπον* d e h | 14 *τοιοῦτο* d e | 16 *σῖτον* e | 17 *αὐτοῦ* + *παραινεῖ δέ σοι καὶ ὁ σοφὸς Ἔσδρας λέγων· Πορεύεσθε καὶ φάγετε λιπάσματα καὶ πίετε γλυκάσματα καὶ μὴ λυπεῖσθε* a ex II Esdr. 8, 10 | 18 *φύγετε* h | 19 *ταῦτα* : *αὐτὰ* d e p v

---

XIX. *Ὅτι μὴ χρὴ τῆς εὐσεβείας ἐκκλίνειν δεξιὰ ἢ εὐώνυμα· παραινεῖ γὰρ ὁ νομοθέτης.* Quod non oportet a pietate declinare dextrorsum vel sinistrorsum; admonet enim hoc legislator.

XX. *Ὅτι μὴ χρὴ φαυλίζειν τι* (*τι* > e v) *τῶν προσφόρων βρωμάτων, ἀλλ' εὐχαρίστως μεταλαμβάνειν καὶ τεταγμένως.* Quod non oporteat improbare cibum ullum usui accommodatum, sed cum gratiarum actione et ordinate sumere.

1—2. Cf. Ps.-Ign. Her. 1, 2.

XXI. *Ὅτι χρὴ φεύγειν τὴν τῶν εἰδωλοθύτων βρῶσιν.* Quod oporteat abstinere ab esu idolothytorum.

XXII. *Διάταξις κυριακὴ* (+ *τῶν* [> p] *περὶ τὸ βάπτισμα καὶ* e p v) *ὅπως χρὴ βαπτίζειν καὶ εἰς τὸν τίνος θάνατον.* Constitutio Dominica (de eis, quae ad baptismum pertinent, et) quomodo oporteat baptizare et in cuius mortem.

μὲν καὶ πρότερον διεταξάμεθα, καὶ νῦν δέ φαμεν, ὅτι οὕτως βαπτίσεις, ὡς ὁ κύριος διετάξατο ἡμῖν λέγων· „Πορευθέντες μαθητεύσατε πάντα τὰ ἔθνη, βαπτίζοντες αὐτοὺς εἰς τὸ ὄνομα τοῦ πατρὸς καὶ τοῦ υἱοῦ καὶ τοῦ ἁγίου πνεύματος, διδάσκοντες αὐτοὺς τηρεῖν πάντα, ὅσα ἐνετειλάμην ὑμῖν"· τοῦ ἀποστείλαντος πατρός, τοῦ ἐλθόντος Χριστοῦ, τοῦ μαρτυρήσαντος παρακλήτου. 2. χρίσεις δὲ πρῶτον ἐλαίῳ ἁγίῳ, ἔπειτα βαπτίσεις ὕδατι, καὶ τελευταῖον σφραγίσεις μύρῳ, ἵνα τὸ μὲν χρῖσμα μετοχὴ ᾖ τοῦ ἁγίου πνεύματος, τὸ δὲ ὕδωρ σύμβολον τοῦ θανάτου, τὸ δὲ μύρον σφραγὶς τῶν συνθηκῶν. 3. εἰ δὲ μήτε ἔλαιον ᾖ μήτε μύρον, ἀρκεῖ τὸ ὕδωρ καὶ πρὸς χρῖσιν καὶ πρὸς σφραγῖδα καὶ πρὸς ὁμολογίαν τοῦ ἀποθανόντος ἤτοι συναποθνήσκοντος. 4. πρὸ δὲ τοῦ βαπτίσματος νηστευσάτω ὁ βαπτιζόμενος· καὶ γὰρ ὁ κύριος πρῶτον βαπτισθεὶς ὑπὸ Ἰωάννου καὶ „εἰς τὴν ἔρημον αὐλισθεὶς" μετέπειτα „ἐνήστευσεν τεσσαράκοντα ἡμέρας καὶ τεσσαράκοντα νύκτας". 5. ἐβαπτίσθη δὲ καὶ ἐνήστευσεν οὐκ αὐτὸς ἀπορυπώσεως ἢ νηστείας χρείαν ἔχων ἢ καθάρσεως, ὁ τῇ φύσει καθαρὸς καὶ ἅγιος, ἀλλ᾽ ἵνα καὶ Ἰωάννῃ ἀλήθειαν προσμαρτυρήσῃ καὶ ἡμῖν ὑπογραμμὸν παράσχηται. 6. οὐκοῦν ὁ μὲν κύριος οὐκ εἰς ἑαυτοῦ πάθος ἐβαπτίσατο ἢ θάνατον ἢ ἀνάστασιν, οὐδέπω γὰρ οὐδὲν τούτων ἐγεγόνει, ἀλλ᾽ εἰς διάταξιν ἑτέραν· διὸ καὶ ἀπ᾽ ἐξουσίας μετὰ τὸ βάπτισμα νηστεύει ὡς κύριος Ἰωάννου· ὁ δὲ „εἰς τὸν αὐτοῦ θάνατον μυούμενος" πρότερον ὀφείλει νηστεῦσαι καὶ τότε βαπτίσασθαι, οὐ γὰρ δίκαιον τὸν συνταφέντα καὶ συναναστάντα παρ᾽ αὐτὴν τὴν ἀνάστασιν κατηφεῖν· οὐ γὰρ κύριος ὁ ἄνθρωπος τῆς διατάξεως τῆς τοῦ σωτῆρος, ἐπείπερ ὁ μὲν δεσπότης, ὁ δὲ ὑπήκοος.

* * *

προειπόντες, „βαπτίσατε εἰς τὸ ὄνομα τοῦ πατρὸς καὶ τοῦ υἱοῦ καὶ τοῦ ἁγίου πνεύματος" ἐν ὕδατι ζῶντι. 2. ἐὰν δὲ μὴ ἔχῃς ὕδωρ ζῶν, εἰς ἄλλο ὕδωρ βάπτισον· εἰ δ᾽ οὐ δύνασαι ἐν ψυχρῷ, ἐν θερμῷ. 3. ἐὰν δὲ ἀμφότερα μὴ ἔχῃς, ἔκχεον εἰς τὴν κεφαλὴν τρὶς ὕδωρ „εἰς ὄνομα πατρὸς καὶ υἱοῦ καὶ ἁγίου πνεύματος". 4. πρὸ δὲ τοῦ βαπτίσματος προνηστευσάτω ὁ βαπτίζων καὶ ὁ βαπτιζόμενος καὶ εἴ τινες ἄλλοι δύνανται· κελεύεις δὲ νηστεῦσαι τὸν βαπτιζόμενον πρὸ μιᾶς ἢ δύο.

---

2 Mt. 28, 19. 20. — 13 Mt. 3. 4. — 14 Mt. 4, 1. 2. — 22 Rom. 6, 3. — 24 Rom. 6, 4.

---

2 ἡμῖν διετάξατο b e | ἡμῖν > d | 7 καὶ + τὸ p v | 8 σφραγιεῖς h |

antea constituimus, et nunc vero dicimus, quod ita baptizabis, sicut Dominus iniunxit nobis dicens: *Euntes docete omnes gentes, baptizantes eos in nomine patris et filii et spiritus sancti, docentes eos servare omnia, quaecunque mandavi vobis,* in nomine patris, qui misit, Christi, qui venit, spiritus sancti, qui testimonium perhibuit. 2. Unges autem prius oleo sancto; deinde baptizabis aqua, et tandem signabis unguento, ut oleum quidem sit participatio spiritus sancti, aqua vero symbolum mortis, unguentum autem sigillum pactionum. 3. Quodsi neque oleum adsit neque unguentum, sufficit aqua et ad unctionem et ad sigillum et ad confessionem morientis seu commorientis. 4. Ante baptismum vero ieiunet, qui baptizatur; etenim Dominus primum a Ioanne baptizatus et *in deserto commoratus,* postea *ieiunavit quadraginta diebus et quadraginta noctibus.* 5. Baptizatus autem fuit et ieiunavit, non quod ipse opus haberet ablutione sordium vel ieiunio vel purgatione, qui natura purus et sanctus est, sed ut Ioanni veritatem attestaretur atque nobis exemplum praeberet. 6. Igitur Dominus non baptizatus est in passionem suam aut mortem aut resurrectionem, nondum enim horum quidpiam acciderat, sed in aliam ordinationem. Quapropter ex potestate ieiunat post baptismum ut dominus Ioannis; qui vero *in mortem illius per baptismum initiatur,* debet prius ieiunare et tum baptizari, quoniam aequum non est, ut, qui consepultus est et consurrexit, sub ipsam resurrectionem maereat. Non enim homo constitutionis ad salvatorem pertinentis dominus est, quandoquidem Christus dominus est, homo vero subiectus.

ἢ τοῦ > e | *ἁγίου* > e h | 10 *ἢ* : *ἦν* d, > p | 13 *γὰρ* + *καὶ* b e | *πρῶτον* > b h | 13/14 *βαπτ. ὑπὸ Ἰ. πρῶτον* d e, *ὑπὸ Ἰ. πρῶτον βαπτ.* p v | 14 *καὶ* > h | *μετέπειτα* > h | 15 *τεσσαράκοντα* : *μ̄* a d | *ἡμέρας τεσσαρ.* h | 16 *νηστείαν* d | 18 *ὑμῖν* b h | 19 *ἑαυτὸν* e | 21 *μετὰ* > h | 23 *βαπτισθῆναι* p v | 24 *παρ'* : *κατ'* d e | 25 *τοῦ σωτῆρος* : *παρ' αὐτοῦ* h

---

1. *πρότερον*] sc. III, 16—18. — *τοῦ ἀποστείλαντος κτλ.*] Cf. III, 17, 2; Euseb. Demonstr. evang. VI, 22.

2. Cf. III, 16, 2—3; 17, 1. Didache nec de oleo nec de chrismate dicit, sed de aqua solum, in qua tingendus est baptizandus.

4. *νηστευσάτω ὁ βαπτ.*] Baptizando ieiunandum fuisse testantur etiam Clemens Alex. Epit. ex Theodoto §§ 83—84 p. 988; Tertullianus De bapt. c. 20; Ps.-Clemens Hom. III, 73; XI, 35; XIII, 9—11; Recognit. III, 67; VI, 15; VII, 34—35. Didache etiam baptizanti ieiunium praescribit, atque insuper fideles baptismo assistentes ieiunare vult. Similiter Iustinus Apol. I, 61 et Ps.-Clemens Recognition. VII, 37.

5. Cf. Ps.-Ign. Eph. 18, 2.

XXIII. „*Αἱ δὲ νηστεῖαι ὑμῶν μὴ ἔστωσαν μετὰ τῶν ὑποκριτῶν*“, *νηστεύουσι γὰρ δευτέρᾳ σαββάτων καὶ πέμπτῃ.* 2. *ὑμεῖς δὲ ἢ τὰς πέντε νηστεύσατε ἡμέρας, ἢ τετράδα καὶ παρασκευήν, ὅτι τῇ μὲν τετράδι ἡ κρίσις ἐξῆλθεν ἡ κατὰ τοῦ κυρίου, Ἰούδα χρήμασιν ἐπαγγειλαμένου τὴν προδοσίαν· τῇ δὲ παρασκευῇ, ὅτι ἔπαθεν ὁ κύριος ἐν αὐτῇ πάθος τὸ διὰ σταυροῦ ὑπὸ Ποντίου Πιλάτου.* 3. *τὸ σάββατον μέντοι καὶ τὴν κυριακὴν ἑορτάζετε, ὅτι τὸ μὲν δημιουργίας ἐστὶν ὑπόμνημα, τὸ δὲ ἀναστάσεως.* 4. *ἓν δὲ μόνον σάββατον ὑμῖν φυλακτέον ἐν ὅλῳ τῷ ἐνιαυτῷ, τὸ τῆς τοῦ κυρίου ταφῆς, ὅπερ νηστεύειν προσῆκεν, ἀλλ' οὐχ ἑορτάζειν· ἐν ὅσῳ γὰρ ὁ δημιουργὸς ὑπὸ γῆν τυγχάνει, ἰσχυρότερον τὸ περὶ αὐτοῦ πένθος τῆς κατὰ τὴν δημιουργίαν χαρᾶς, ὅτι ὁ δημιουργὸς τῶν ἑαυτοῦ δημιουργημάτων φύσει τε καὶ ἀξίᾳ τιμιώτερος.*

XXIV. „*Ὅταν δὲ προσεύχησθε, μὴ γίνεσθε ὥσπερ οἱ ὑποκριταί,*“ *ἀλλ' ὡς ὁ κύριος ἡμῖν ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ διετάξατο,* „*οὕτως προσεύχεσθε· Πάτερ ἡμῶν ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς, ἁγιασθήτω τὸ ὄνομά σου, ἐλθέτω ἡ βασιλεία σου, γενηθήτω τὸ θέλημά σου ὡς ἐν οὐρανῷ καὶ ἐπὶ τῆς γῆς, τὸν ἄρτον ἡμῶν τὸν ἐπιούσιον δὸς ἡμῖν σήμερον, καὶ ἄφες ἡμῖν τὰ ὀφειλήματα ἡμῶν, ὡς καὶ*

* * *

VIII. „*Αἱ δὲ νηστεῖαι*“ *ὑμῶν μὴ ἔστωσαν* „*μετὰ τῶν ὑποκριτῶν*“· *νηστεύουσι γὰρ δευτέρᾳ σαββάτων καὶ πέμπτῃ· ὑμεῖς δὲ νηστεύσατε τετράδα καὶ παρασκευήν.* 2. *μηδὲ* „*προσεύχεσθε ὡς οἱ ὑποκριταί*“, *ἀλλ' ὡς ἐκέλευσεν ὁ κύριος ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ αὐτοῦ,* „*οὕτω προσεύχεσθε· Πάτερ ἡμῶν ὁ ἐν τῷ οὐρανῷ, ἁγιασθήτω τὸ ὄνομά σου, ἐλθέτω ἡ βασιλεία σου, γενηθήτω τὸ θέλημά σου ὡς ἐν οὐρανῷ καὶ ἐπὶ γῆς· τὸν ἄρτον ἡμῶν τὸν ἐπιούσιον δὸς ἡμῖν σήμερον, καὶ ἄφες ἡμῖν τὴν ὀφειλὴν ἡμῶν, ὡς καὶ ἡμεῖς*

---

1 Mt. 6, 16. — 4 Mt. 26, 13. 14. — 5 Mt. 27. — 14 Mt. 6, 5. — 16 Mt. 6, 9—13.

---

2 *δευτέραν* b d e An | *πέμπτῃ* a D : *πέμπτην* rel | 4 *ἡ* sec > d | 5 *τὴν δὲ παρασκευὴν* a | 6 *τὸ διὰ στ. πάθος* h | 8 *τὸ* sec : *ἡ* a An | 9 *τοῦ* > d e | 10 *οὐκ* h | 11 *γῆς* e | 13 *ἐξουσίᾳ* d e, sed i. m. *ἀξίᾳ* | 14 *προσεύχεσθε* h | *ὡς* a | 15 *ὁ* > d | *ὑμῖν* h | 16/2 *ἁγιασθήτω — πονηροῦ* : *ἕως* d

---

XXIII. *Ποίας νηστευτέον τῆς ἑβδομάδος ἡμέρας ἢ τίνας οὐ νηστευτέον καὶ οὗ χάριν.* Quibus diebus hebdomadis ieiunandum sit et quibus non sit ieiunandum et qua ratione.
1—3. Anastasius Quaest. LIV.

XXIII. *Ieiunia vero vestra ne sint cum hypocritis;* ieiunant enim secunda et quinta sabbatorum. 2. Vos vero aut quinque diebus ieiunate aut quarta feria et parasceve, quoniam quarta quidem feria iudicium Dominum condemnans prodiit, cum Iudas pecunia proditionem esset pollicitus; parasceve autem, quia in ea Dominus mortem crucis passus est sub Pontio Pilato. 3. Atqui sabbatum et dominicam festos dies habete, quia illud quidem creationis recordatio est, haec vero resurrectionis. 4. Unum vero dumtaxat sabbatum vobis observandum est in toto anno, illud, quo Dominus sepultus fuit, quo ieiunare decuit, non autem festum agere; quamdiu enim creator sub terra degit, plus valet luctus de eo susceptus quam laetitia de creatione, quoniam creator creaturis suis natura ac dignitate praestat.

XXIV. *Cum autem oraveritis, ne sitis quemadmodum hypocritae,* sed sicut Dominus nobis in Evangelio praecepit, *ita orate: Pater noster, qui es in caelis, sanctificetur nomen tuum, adveniat regnum tuum, fiat voluntas tua sicut in caelo et in terra; panem nostrum cotidianum da nobis hodie, et dimitte nobis debita nostra, sicut et*

---

1. Pharisaeos bis in hebdomade ieiunasse ostendit Lucas 18, 12, Dies, quibus ieiunabant, praeter Didachen et Constitutiones indicat Epiphanius H. 16 c. 1. Manichaei quoque duobus hebdomadis diebus ieiunabant, sed Leone I Serm. 43 (de quadragesima 4) c. 5 testante in honorem solis ac lunae prima et secunda sabbati.

2. *τὰς πέντε ν. ἡμέρας*] sc. illos quinque dies, quibus secundum consuetudinem Orientalium ieiunare licebat quibusque eos tempore quadragesimae ieiunare oportebat, vel omnes praeter primum et septimum, dominicam et sabbatum. Hoc quinque dierum ieiunium Basilius De ieiunio hom. I, 7. 10; II, 4. 7 commemorat et primo loco eleganter *πενθημέρους σπονδὰς* appellat. Augustinus Ep. 36 ad Casulanum c. 4 n. 8 refert, multos, maxime monachos, tota vita sua ter vel quater vel etiam quinquies in hebdomade ieiunare; et hunc morem respiciens Cassianus Instit. III, 9 scribit, quod per totas anni septimanas iugiter quinis diebus ieiunans, nisi duobus saltem interpositis refocillatum fuerit, facile lassescit ac deficit. — *τῇ μὲν τετράδι κτλ.*] Cf. quae adnotavi ad V, 14, 20.

3. Cf. II, 59, 3. Ps.-Ign. Magn. 9, 3. 4; Trall. 9, 6.

4. Sabbatum hebdomadis magnae toto anno unicum erat, quo Orientales et reliqui Christiani, qui eandem cum illis disciplinam sequebantur, ieiunabant. Cf. V, 20. 19; can. 66. Ps.-Ign. Philipp. 13, 3.

XXIV. *Οἵους εἶναι χρὴ τοὺς προσευχομένους τὴν ὑπὸ τοῦ κυρίου δοθεῖσαν προσευχήν.* Quales esse oporteat eos, qui orant orationem a Domino traditam.

ἡμεῖς ἀφίεμεν τοῖς ὀφειλέταις ἡμῶν, καὶ μὴ εἰσενέγκῃς ἡμᾶς εἰς πειρασμόν, ἀλλὰ ῥῦσαι ἡμᾶς ἀπὸ τοῦ πονηροῦ", ὅτι σοῦ ἐστιν ἡ βασιλεία καὶ ἡ δύναμις καὶ ἡ δόξα εἰς τοὺς αἰῶνας· ἀμήν. 2. τρὶς τῆς ἡμέρας οὕτως προσεύχεσθε, προπαρασκευάζοντες ἑαυτοὺς ἀξίους τῆς υἱοθεσίας τοῦ πατρός, ἵνα μή, ἀναξίως ὑμῶν αὐτὸν πατέρα καλούντων, ὀνειδισθῆτε ὑπ' αὐτοῦ, ὡς καὶ ὁ Ἰσραὴλ ὅ ποτε πρωτότοκος υἱὸς ἤκουσεν, ὅτι „εἰ πατήρ εἰμι ἐγώ, ποῦ ἐστιν ἡ δόξα μου; καὶ εἰ κύριός εἰμι, ποῦ ἐστιν ὁ φόβος μου"; 3. δόξα γὰρ πατέρων ὁσιότης παίδων, καὶ τιμὴ δεσποτῶν οἰκετῶν φόβος, ὥσπερ οὖν τὸ ἐναντίον ἀδοξία καὶ ἀναρχία· „Δι' ὑμᾶς" γάρ, φησίν, „τὸ ὄνομά μου βλασφημεῖται ἐν τοῖς ἔθνεσιν".

XXV. *Γίνεσθε δὲ πάντοτε εὐχάριστοι, ὡς πιστοὶ καὶ εὐγνώμονες δοῦλοι, περὶ μὲν τῆς εὐχαριστίας οὕτω λέγοντες·* 2. *Εὐχαριστοῦμέν σοι, πάτερ ἡμῶν, ὑπὲρ τῆς ζωῆς ἧς ἐγνώρισας ἡμῖν διὰ Ἰησοῦ τοῦ παιδός σου, δι' οὗ καὶ τὰ πάντα ἐποίησας καὶ τῶν ὅλων προνοεῖς, ὃν καὶ ἀπέστειλας ἐπὶ σωτηρίᾳ τῇ ἡμετέρᾳ γενέσθαι ἄνθρωπον, ὃν καὶ συνεχώρησας παθεῖν καὶ ἀποθανεῖν, ὃν καὶ ἀναστήσας εὐδόκησας δοξάσαι καὶ ἐκάθισας ἐκ δεξιῶν σου, δι' οὗ καὶ ἐπηγγείλω ἡμῖν τὴν ἀνάστασιν τῶν νεκρῶν.* 3. *σὺ δέσποτα παντοκράτορ, θεὲ αἰώνιε, ὥσπερ ἦν τοῦτο διεσκορπισμένον καὶ συναχθὲν ἐγένετο εἷς ἄρτος, οὕτως συνάγαγέ σου τὴν ἐκκλησίαν ἀπὸ τῶν περάτων τῆς γῆς εἰς τὴν σὴν βασιλείαν.*

* * *

ἀφίεμεν τοῖς ὀφειλέταις ἡμῶν, καὶ μὴ εἰσενέγκῃς ἡμᾶς εἰς πειρασμόν, ἀλλὰ ῥῦσαι ἡμᾶς ἀπὸ τοῦ πονηροῦ"· ὅτι σοῦ ἐστιν ἡ δύναμις καὶ ἡ δόξα εἰς τοὺς αἰῶνας. 3. τρίς τῆς ἡμέρας οὕτω προσεύχεσθε.

IX. *Περὶ δὲ τῆς εὐχαριστίας, οὕτως εὐχαριστήσατε·* 2. *πρῶτον περὶ τοῦ ποτηρίου· Εὐχαριστοῦμέν σοι, πάτερ ἡμῶν, ὑπὲρ τῆς ἁγίας ἀμπέλου Δαυὶδ τοῦ παιδός σου ἧς ἐγνώρισας ἡμῖν διὰ Ἰησοῦ τοῦ παιδός σου· σοὶ ἡ δόξα εἰς τοὺς αἰῶνας.* 3. *περὶ δὲ τοῦ κλάσματος· Εὐχαριστοῦμέν σοι, πάτερ ἡμῶν, ὑπὲρ τῆς ζωῆς καὶ γνώσεως ἧς ἐγνώρισας ἡμῖν διὰ Ἰησοῦ τοῦ παιδός σου· σοὶ ἡ δόξα εἰς τοὺς αἰῶνας.* 4. *ὥσπερ ἦν τοῦτο τὸ κλάσμα διεσκορπισμένον ἐπάνω τῶν ὀρέων καὶ συναχθὲν ἐγένετο ἕν, οὕτω συναχθήτω σου ἡ ἐκκλησία ἀπὸ τῶν περάτων τῆς γῆς εἰς τὴν σὴν βασιλείαν· ὅτι σοῦ ἐστιν ἡ δόξα καὶ ἡ δύναμις διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ εἰς τοὺς αἰῶνας.* 5. *μηδεὶς δὲ φαγέτω μηδὲ πιέτω ἀπὸ τῆς εὐχα-*

nos dimittimus debitoribus nostris, et ne nos inducas in tentationem, sed libera nos a malo, quia tuum est regnum et potentia et gloria in saecula, amen. 2. Ter in die sic orate, et praeparate vos, ut sitis digni adoptione patris, ne, cum eum indigne patrem appellabitis, probrum ab eo referatis, sicut et Israel, qui olim erat primogenitus filius, audivit: *Si pater ego sum, ubi est honor meus? Et si dominus sum, ubi est timor meus?* Honor enim patrum est sanctitas filiorum, et honor herorum famulorum metus, quemadmodum utique, quod contrarium est, despectio et imperii abiectio censetur: *Propter vos* enim, inquit, *nomen meum blasphematur in gentibus.*

XXV. Estote autem semper ad gratias agendas intenti, ut fideles et grati servi; et de eucharistia quidem ita dicite: 2. Gratias agimus tibi, pater noster, pro vita, quam manifestasti nobis per Iesum puerum tuum, per quem tum omnia creasti tum universis provides, quem et misisti, ut ad salutem nostram homo fieret; quem etiam permisisti pati et mori, quem et resuscitans glorificare voluisti et sedere fecisti ad dexteram tuam, per quem et promisisti nobis resurrectionem mortuorum. 3. Tu, Domine omnipotens, Deus aeterne, quemadmodum hoc erat dispersum et, cum fuit congregatum, factus est unus panis, ita congrega ecclesiam

---

4 Dan. 6, 10. 13. — 7 Mal. 1, 6. — 10 Ies. 52, 5. — 15 Sap. 6, 8. — 21 Soph. 3, 10.

---

3 καὶ ἡ δ. κ. ἡ δόξα > a | 5 ἀξίως d | 6 ὁ > b d h | 7 ὅτι > h | 9 γὰρ > d | 11 φησὶν > p v | βλασφ. τὸ ὄνομά μου e p v | 12 ὡς πιστοὶ > e | 19 ἡμῖν > d | 20 παντοκράτωρ e | αἰώνιε θεὲ d

---

2. *τρὶς τ. ἡμ.*] Theodoretus Ep. 145 ed. Schulze IV, 1247 scribit: *τὴν ἡμέραν κατὰ τριημόριον διαιροῦντες δοξάζομεν τὸν πατέρα καὶ τὸν υἱὸν καὶ τὸ ἅγιον πνεῦμα.*

2—3. Anastasius Quaest. I.

XXV. *Εὐχαριστία μυστικὴ* (*μυστ.* > d v). Gratiarum actio sacramentalis.

2—4. Constitutor orationes Didaches duas in unam conflavit atque ordinem sententiarum mutavit, primo gratiarum actionem pro pane, deinde pro calice pronuntians.

2. *δι' οὗ — προνοεῖς*] Eadem fere leguntur VII, 35, 10; VIII, 5, 2; 12, 8; 16, 2. Cf. Ps.-Ign. Philad. 9, 2. — *ὃν καὶ συνεχώρησας κτλ.*] Cf. II, 24, 3.

4. ἔτι εὐχαριστοῦμεν, πάτερ ἡμῶν, ὑπὲρ τοῦ τιμίου αἵματος Ἰησοῦ Χριστοῦ τοῦ ἐκχυθέντος ὑπὲρ ἡμῶν καὶ τοῦ τιμίου σώματος, οὗ καὶ ἀντίτυπα ταῦτα ἐπιτελοῦμεν, αὐτοῦ διαταξαμένου ἡμῖν „καταγγέλλειν τὸν αὐτοῦ θάνατον“· δι᾽ αὐτοῦ γάρ σοι καὶ ἡ δόξα εἰς τοὺς αἰῶνας· ἀμήν. 5. μηδεὶς δὲ ἐσθιέτω ἐξ αὐτῶν τῶν ἀμυήτων, ἀλλὰ μόνοι οἱ βεβαπτισμένοι εἰς τὸν τοῦ κυρίου θάνατον. 6. εἰ δέ τις ἀμύητος κρύψας ἑαυτὸν μεταλάβοι, κρίμα αἰώνιον φάγεται, ὅτι μὴ ὢν τῆς εἰς Χριστὸν πίστεως μετέλαβεν ὧν οὐ θέμις, εἰς τιμωρίαν ἑαυτοῦ. 7. εἰ δέ τις κατὰ ἄγνοιαν μεταλάβοι, τοῦτον τάχιον στοιχειώσαντες μυήσατε, ὅπως μὴ καταφρονητὴς ἐξέλθοι.

XXVI. Μετὰ δὲ τὴν μετάληψιν οὕτως εὐχαριστήσατε· 2. Εὐχαριστοῦμέν σοι, ὁ θεὸς καὶ πατὴρ Ἰησοῦ τοῦ σωτῆρος ἡμῶν, ὑπὲρ τοῦ ἁγίου ὀνόματός σου οὗ κατεσκήνωσας ἐν ἡμῖν, καὶ ὑπὲρ τῆς γνώσεως καὶ πίστεως καὶ ἀγάπης καὶ ἀθανασίας ἧς ἔδωκας ἡμῖν διὰ Ἰησοῦ τοῦ παιδός σου. 3. σὺ δέσποτα παντοκράτορ, ὁ θεὸς τῶν ὅλων, ἔκτισας τὸν κόσμον καὶ τὰ ἐν αὐτῷ δι᾽ αὐτοῦ, καὶ νόμον κατεφύτευσας ἐν ταῖς ψυχαῖς ἡμῶν καὶ τὰ πρὸς μετάληψιν προευτρέπισας ἀνθρώποις· „ὁ θεὸς τῶν“ ἁγίων καὶ ἀμέμπτων „πατέρων ἡμῶν, Ἀβραὰμ καὶ Ἰσαὰκ καὶ Ἰακώβ“, τῶν πιστῶν δούλων σου, ὁ δυνατὸς θεός, ὁ πιστὸς καὶ ἀληθινὸς καὶ ἀψευδὴς ἐν ταῖς ἐπαγγελίαις· ὁ ἀποστείλας ἐπὶ γῆς Ἰησοῦν τὸν Χριστόν σου ἀνθρώποις συναναστραφῆναι ὡς ἄνθρωπον, θεὸν ὄντα λόγον καὶ ἄνθρωπον, καὶ τὴν πλάνην πρόρριζον ἀνελεῖν.

* * *

ριστίας ὑμῶν, ἀλλ᾽ οἱ βαπτισθέντες εἰς ὄνομα κυρίου· καὶ γὰρ περὶ τούτου εἴρηκεν ὁ κύριος· „Μὴ δῶτε τὸ ἅγιον τοῖς κυσί“.

X. Μετὰ δὲ τὸ ἐμπλησθῆναι οὕτως εὐχαριστήσατε· 2. Εὐχαριστοῦμέν σοι, πάτερ ἅγιε, ὑπὲρ τοῦ ἁγίου ὀνόματός σου οὗ κατεσκήνωσας ἐν ταῖς καρδίαις ἡμῶν, καὶ ὑπὲρ τῆς γνώσεως καὶ πίστεως καὶ ἀθανασίας ἧς ἐγνώρισας ἡμῖν διὰ Ἰησοῦ τοῦ παιδός σου· σοὶ ἡ δόξα εἰς τοὺς αἰῶνας. 3. σύ, δέσποτα παντοκράτορ, „ἔκτισας τὰ πάντα“ ἕνεκεν τοῦ ὀνόματός σου, τροφήν τε καὶ ποτὸν ἔδωκας τοῖς ἀνθρώποις εἰς ἀπόλαυσιν, ἵνα σοι εὐχαριστήσωσιν, ἡμῖν δὲ ἐχαρίσω πνευματικὴν τροφὴν καὶ ποτὸν καὶ ζωὴν αἰώνιον διὰ τοῦ παιδός σου. 4 πρὸ πάντων εὐχαριστοῦμέν σοι, ὅτι δυνατὸς εἶ· σοὶ ἡ δόξα εἰς τοὺς αἰῶνας. 5. μνήσθητι, κύριε,

tuam a finibus terrae in regnum tuum. 4. Adhuc gratias agimus, pater noster, pro pretioso sanguine Iesu Christi effuso nostra causa, et pro pretioso corpore, cuius et haec antitypa celebramus, cum ipse nobis constituerit *mortem illius annuntiare;* per ipsum enim tibi gloria in saecula, amen. 5. Nullus porro ex iis, qui initiati non sunt, ex eis comedat, sed soli ii, qui baptizati fuerunt in Domini mortem. 6. Si quis vero non initiatus celaverit se ipsum et sic communicaverit, iudicium aeternum manducabit, quod non addictus fidei in Christum, quae fas non erat, sumpsit in supplicium suum. 7. Si quis autem per ignorantiam participaverit, hunc cito instruite ac baptismo initiate, ne contemptor exeat.

XXVI. Post communionem vero sic gratias agite: 2. Gratias agimus tibi, Deus et pater Iesu salvatoris nostri, pro sancto nomine tuo, quod habitare fecisti in nobis, et pro cognitione et fide et caritate et immortalitate, quae dedisti nobis per Iesum puerum tuum. 3. Tu, Domine omnipotens, Deus universorum, creasti mundum et quae sunt in eo per ipsum, et legem insevisti in animabus nostris et victui accommoda praeparasti hominibus: *Deus* sanctorum et inculpatorum *patrum nostrorum, Abraham et Isaac et Iacob,* fidelium servorum tuorum; Deus potens, fidelis et verax et in promissis non mendax, qui misisti in terram Iesum Christum tuum, ut cum hominibus conversaretur tanquam homo, cum sit et Deus verbum et homo, utque errorem radicitus evelleret. 4. Ipse

3 I Cor. 11, 26. — 6 Rom. 6, 3. — 7 I Cor. 11, 29. — 19 Exod. 3, 16. — 22 Bar. 3, 37.

4 *καὶ ἡ* > d | 5 *ἀμὴν* + *τρὶς τῆς ἡμέρας οὕτως προσεύχεσθε* h | 6 *τοῦ* > b | *κυρίου* a d D : *χῦ* b e h p v | 7 *μεταλάβῃ* a | 8 *εἰς Χριστόν* : *χῦ* h | 9 *ἑαυτῷ* d e | 10 *βαπτίσατε* d e, sed i. m. *μυήσατε* | 12 cap. XXVI—XXXIX > p | 14 *σου* b D : > a d e h m v | 16 *Ἰησοῦ* + *Χριστοῦ* b h | 17 *ἔκτισας* a h D : *ὁ κτίσας* b d e m v | 18 *καταφυτεύσας* b d e m v | *ἐν* > m v | 19 *προητρέπισας* h, *προευτρεπείσας* b, *εὐτρεπίσας* d e m v | 23 *Χριστόν σου* : *μονογενῆ σου υἱόν, ἡμῶν δὲ θν κν ἰν χν* d | 24 *προριζῶν* b d e, *προριζὸν* v

7. Similiter decernit Timotheus Alex. in Respons. canonicis I, modo aliam rationem ponit dicens: *φωτισθῆναι ὀφείλει, παρὰ θεοῦ γὰρ κέκληται.* Cf. synod. Tolet. IV (633) c. 57.

XXVI. *Εὐχαριστία ἐπὶ τῇ θείᾳ μεταλήψει.* Gratiarum actio super divina communione.

3. *ὁ θεὸς τῶν ἁγίων κ. ἀ. πατέρων κτλ.*] Similiter c. 33, 2; VIII, 40, 3.

4. *αὐτὸς καὶ νῦν δἰ αὐτοῦ μνήσθητι τῆς ἁγίας σου ἐκκλησίας ταύτης, „ἣν περιεποιήσω τῷ τιμίῳ αἵματι“ τοῦ Χριστοῦ σου, καὶ „ῥῦσαι αὐτὴν ἀπὸ“ παντὸς „πονηροῦ“ καὶ τελείωσον αὐτὴν ἐν τῇ ἀγάπῃ σου καὶ τῇ ἀληθείᾳ σου, καὶ συνάγαγε πάντας ἡμᾶς εἰς τὴν σὴν βασιλείαν, ἣν ἡτοίμασας αὐτῇ.* 5. *„μαραναθά· ὡσαννὰ τῷ υἱῷ Δαυίδ, εὐλογημένος ὁ ἐρχόμενος ἐν ὀνόματι κυρίου, θεὸς κύριος ὁ ἐπιφανεὶς ἡμῖν ἐν σαρκί“.* 6. *εἴ τις ἅγιος, προσερχέσθω· εἰ δέ τις οὐκ ἔστιν, γινέσθω διὰ μετανοίας. ἐπιτρέπετε δὲ καὶ τοῖς πρεσβυτέροις ὑμῶν εὐχαριστεῖν.*

XXVII. *Περὶ δὲ τοῦ μύρου οὕτως εὐχαριστήσατε·* 2. *Εὐχαριστοῦμέν σοι, θεὲ δημιουργὲ τῶν ὅλων, καὶ ὑπὲρ τῆς εὐωδίας τοῦ μύρου καὶ ὑπὲρ τοῦ ἀθανάτου αἰῶνος οὗ ἐγνώρισας ἡμῖν διὰ Ἰησοῦ τοῦ παιδός σου, ὅτι σοῦ ἐστιν ἡ δόξα καὶ ἡ δύναμις εἰς τοὺς αἰῶνας· ἀμήν.*

XXVIII. *Ὃς ἐὰν ἐλθὼν οὕτως εὐχαριστῇ, προσδέξασθε αὐτὸν ὡς Χριστοῦ μαθητήν.* 2. *ἐὰν δὲ ἄλλην διδαχὴν κηρύσσῃ παρ' ἣν ὑμῖν παρέδωκεν ὁ Χριστὸς δι' ἡμῶν, τῷ τοιούτῳ μὴ συγχωρεῖτε εὐχαριστεῖν· ὑβρίζει γὰρ ὁ τοιοῦτος τὸν θεὸν ἤπερ δοξάζει.*

* *
*

τῆς ἐκκλησίας σου τοῦ ῥύσασθαι αὐτὴν ἀπὸ παντὸς πονηροῦ καὶ τελειῶσαι αὐτὴν ἐν τῇ ἀγάπῃ σου, „καὶ σύναξον αὐτὴν ἀπὸ τῶν τεσσάρων ἀνέμων“, τὴν ἁγιασθεῖσαν, εἰς τὴν σὴν βασιλείαν, ἣν ἡτοίμασας αὐτῇ· ὅτι σοῦ ἐστιν ἡ δύναμις καὶ ἡ δόξα εἰς τοὺς αἰῶνας. 6. *ἐλθέτω χάρις καὶ παρελθέτω ὁ κόσμος οὗτος. „Ὡσαννὰ τῷ θεῷ Δαυίδ“. εἴ τις ἅγιός ἐστιν, ἐρχέσθω· εἴ τις οὐκ ἔστι, μετανοείτω· „μαρὰν ἀθά“· ἀμήν. τοῖς δὲ προφήταις ἐπιτρέπετε εὐχαριστεῖν, ὅσα θέλουσιν.*

XI. *Ὃς ἂν οὖν ἐλθὼν διδάξῃ ὑμᾶς ταῦτα πάντα τὰ προειρημένα, δέξασθε αὐτόν·* 2. *ἐὰν δὲ αὐτὸς ὁ διδάσκων στραφεὶς διδάσκῃ ἄλλην διδαχὴν εἰς τὸ καταλῦσαι, μὴ αὐτοῦ ἀκούσητε· εἰς δὲ τὸ προσθεῖναι δικαιοσύνην καὶ γνῶσιν κυρίου, δέξασθε αὐτὸν ὡς κύριον.* 3. *περὶ δὲ τῶν ἀποστόλων καὶ προφητῶν, κατὰ τὸ δόγμα τοῦ εὐαγγελίου οὕτω ποιήσατε.* 4. *πᾶς δὲ ἀπόστολος ἐρχόμενος πρὸς ὑμᾶς δεχθήτω ὡς κύριος·* 5. *οὐ μενεῖ δὲ εἰ μὴ ἡμέραν μίαν· ἐὰν δὲ ᾖ χρεία, καὶ τὴν ἄλλην· τρεῖς δὲ ἐὰν μείνῃ, ψευδοπροφήτης ἐστίν.* 6. *ἐξερχόμενος δὲ ὁ ἀπόστολος μηδὲν λαμβανέτω εἰ μὴ ἄρτον, ἕως οὗ αὐλισθῇ· ἐὰν δὲ ἀργύριον*

et nunc per eum memento huiusce sanctae ecclesiae tuae, quam *acquisiisti pretioso sanguine* Christi tui; atque *eam ab omni malo libera,* et perfice illam in caritate tua et veritate tua, nosque omnes congrega in regnum tuum, quod praeparasti ei. 5. *Maranatha. Hosanna filio David; benedictus qui venit in nomine Domini; Deus Dominus, qui apparuit nobis in carne.* 6. Si quis sanctus est, accedat; si quis vero talis non est, fiat per paenitentiam. Permittite autem et presbyteris vestris, ut gratias agant.

XXVII. Pro unguento autem hunc in modum gratias agite: 2. Gratias agimus tibi, Deus creator omnium, etiam pro fragrantia unguenti et pro immortali saeculo, quod manifestasti nobis per Iesum filium tuum, quoniam ad te pertinet gloria et potestas in saecula, amen.

XXVIII. Qui accedens hoc modo gratias egerit, recipite illum ut discipulum Christi. 2. Sin vero aliam doctrinam praedicet praeter eam, quam vobis per nos Christus tradidit, huic ne permittatis gratias agere; talis enim contumelia afficit Deum potius

2 Act. 20, 28. — 3 Mt. 6, 13. — 5 I Cor. 16, 22. — Mt. 21, 9. — 6 I Tim. 3, 16.

1 *σου* > d | 5 *σὴν* > b d e v | *βασιλείαν* + *σου* v | *αὐτῇ* a h D : *αὐτὴν* b d e m v | 7 *ἐν* > b d e v | *ἐν σαρκὶ* > h | 11 *θεὲ* + *καὶ* h | *εὐδοκίας* m v | 14 *ἀμὴν* > d | 15 *ἂν* h | *προσδέξασθαι* a | 17 *δι'* > e m v | 23 *εἴπερ* b d e h a² i. m.

4. Ps.-Ign. Magn. 9, 3.

6. Ps.-Ign. Magn. 11, 2. 3.

XXVII. *Εὐχαριστία περὶ τοῦ μυστικοῦ* (*θείου* e v) *μύρου.* Gratiarum actio pro mystico (divino) unguento.

XXVIII. *Ὅτι οὐ χρὴ ἀδιαφορεῖν* (*διαφέρειν* e) *περὶ τὴν κοινωνίαν* (+ *ἀλλὰ σκοπεῖν, εἰ ἔστιν πρεσβύτερος ἢ ἐπίσκοπος* (*ἐπ.* *ἢ* *πρ.* e) *ἢ διάκονος ὀρθόδοξος· τοὺς γὰρ μὴ τοιούτους ἐκκλίνειν* e v). Quod non oporteat indifferenter ad communionem admittere (sed inquirere, an sit presbyter vel episcopus vel diaconus rectae fidei; qui enim non tales sunt, devitandi sunt).

3 (XXVIII). *πᾶς δὲ ὁ ἐρχόμενος πρὸς ὑμᾶς, δοκιμασθείς, οὕτως δεχέσθω· σύνεσιν γὰρ ἔχετε, καὶ δύνασθε „γνῶναι δεξιὰν καὶ ἀριστερὰν“ καὶ διακρῖναι ψευδοδιδασκάλους διδασκάλων.* 4. *ἐλθόντι μέντοι τῷ διδασκάλῳ ἐκ ψυχῆς ἐπιχορηγήσατε τὰ δέοντα· τῷ δὲ ψευδοδιδασκάλῳ δώσετε μὲν τὰ πρὸς χρείαν, οὐ παραδέξεσθε δὲ αὐτοῦ τὴν πλάνην, οὔτε μὴν συμπροσεύξησθε αὐτῷ, ἵνα μὴ συμμιανθῆτε αὐτῷ.* 5. *πᾶς προφήτης ἀληθινὸς ἢ διδάσκαλος ἐρχόμενος πρὸς ὑμᾶς „ἄξιός ἐστιν τῆς τροφῆς ὡς ἐργάτης“ λόγου δικαιοσύνης.*

* * *

αἰτῇ, ψευδοπροφήτης ἐστί. 7. *καὶ πάντα προφήτην λαλοῦντα ἐν πνεύματι οὐ πειράσετε οὐδὲ διακρινεῖτε· „πᾶσα γὰρ ἁμαρτία ἀφεθήσεται“, αὕτη δὲ ἡ ἁμαρτία οὐκ ἀφεθήσεται.* 8. *οὐ πᾶς δὲ ὁ λαλῶν ἐν πνεύματι προφήτης ἐστίν, ἀλλ' ἐὰν ἔχῃ τοὺς τρόπους κυρίου. ἀπὸ οὖν τῶν τρόπων γνωσθήσεται ὁ ψευδοπροφήτης καὶ ὁ προφήτης.* 9. *καὶ πᾶς προφήτης ὁρίζων τράπεζαν ἐν πνεύματι, οὐ φάγεται ἀπ' αὐτῆς, εἰ δὲ μήγε ψευδοπροφήτης ἐστί.* 10. *πᾶς δὲ προφήτης διδάσκων τὴν ἀλήθειαν, εἰ ἃ διδάσκει οὐ ποιεῖ, ψευδοπροφήτης ἐστί.* 11. *πᾶς δὲ προφήτης δεδοκιμασμένος, ἀληθινός, ποιῶν εἰς μυστήριον κοσμικὸν ἐκκλησίας, μὴ διδάσκων δὲ ποιεῖν, ὅσα αὐτὸς ποιεῖ, οὐ κριθήσεται ἐφ' ὑμῶν· μετὰ θεοῦ γὰρ ἔχει τὴν κρίσιν· ὡσαύτως γὰρ ἐποίησαν καὶ οἱ ἀρχαῖοι προφῆται.* 12. *ὃς δ' ἂν εἴπῃ ἐν πνεύματι· δός μοι ἀργύρια ἢ ἕτερά τινα, οὐκ ἀκούσεσθε αὐτοῦ· ἐὰν δὲ περὶ ἄλλων ὑστερούντων εἴπῃ δοῦναι, μηδεὶς αὐτὸν κρινέτω.*

XII. *Πᾶς δὲ „ὁ ἐρχόμενος ἐν ὀνόματι κυρίου“ δεχθήτω· ἔπειτα δὲ δοκιμάσαντες αὐτὸν γνώσεσθε, σύνεσιν γὰρ ἕξετε δεξιὰν καὶ ἀριστεράν.* 2. *εἰ μὲν παρόδιός ἐστιν ὁ ἐρχόμενος, βοηθεῖτε αὐτῷ, ὅσον δύνασθε· οὐ μενεῖ δὲ πρὸς ὑμᾶς εἰ μὴ δύο ἢ τρεῖς ἡμέρας, ἐὰν ᾖ ἀνάγκη.* 3. *εἰ δὲ θέλει πρὸς ὑμᾶς καθῆσθαι, τεχνίτης ὤν, ἐργαζέσθω καὶ φαγέτω.* 4. *εἰ δὲ οὐκ ἔχει τέχνην, κατὰ τὴν σύνεσιν ὑμῶν προνοήσατε, πῶς μὴ ἀργὸς μεθ' ὑμῶν ζήσεται Χριστιανός.* 5. *εἰ δ' οὐ θέλει οὕτω ποιεῖν, χριστέμπορός ἐστι· προσέχετε ἀπὸ τῶν τοιούτων.*

XIII. *Πᾶς δὲ προφήτης ἀληθινός, θέλων καθῆσθαι πρὸς ὑμᾶς, „ἄξιός ἐστι τῆς τροφῆς αὐτοῦ“.* 2. *ὡσαύτως διδάσκαλος ἀληθινός ἐστιν „ἄξιος“ καὶ αὐτὸς ὥσπερ „ὁ ἐργάτης τῆς τροφῆς αὐτοῦ“·*

quam honorat. 3 (XXVIII). Quicunque vero ad vos venit, probetur et sic admittatur; intellegentiam enim habetis et potestis *cognoscere dexteram vel sinistram* atque discernere falsos doctores a doctoribus. 4. Venienti equidem doctori ex animo suppeditate necessaria; falso autem doctori tribuetis quidem, quae opus sunt, at non recipietis errorem illius, neque etiam una cum eo oretis, ne cum eo inquinemini. 5. Omnis propheta verus, vel magister, qui venit ad vos, *dignus est cibo ut operarius* sermonis iustitiae.

---

2 Ion. 4, 11. — 8 Mt. 10, 10.

2 *γὰρ* > h | *διαγνῶναι* v | 2/3 *δεξιὰν καὶ ἀριστερὰν* post *διδασκάλων* b | 2 *καὶ* sec b d e D : *ἢ* a h m v LXX | 5 *τὰ* + *δέοντα* m v | *πρὸς* + *τὴν* d e m v | 6/7 *συνμιανθῆτε* a

---

3. Quae Didache 11, 3—12 de apostolis et prophetis dicit, ea Constitutor tanquam suae aetati non iam consentanea praetermisit.

XXIX. *Πᾶσαν ἀπαρχὴν γεννημάτων ληνοῦ, ἅλωνος βοῶν τε καὶ προβάτων δώσεις τοῖς ἱερεῦσιν, ἵνα „εὐλογηθῶσιν αἱ ἀποθῆκαι τῶν ταμιείων σου καὶ τὰ ἐκφόρια τῆς γῆς σου, καὶ στηριχθῇς σίτῳ καὶ οἴνῳ" καὶ ἐλαίῳ, καὶ „αὐξηθῇ τὰ βουκόλια τῶν βοῶν σου καὶ τὰ ποίμνια τῶν προβάτων σου". 2. πᾶσαν δεκάτην δώσεις τῷ ὀρφανῷ καὶ τῇ χήρᾳ, τῷ πτωχῷ καὶ τῷ προσηλύτῳ. 3. πᾶσαν ἀπαρχὴν ἄρτων θερμῶν, κεραμίου οἴνου ἢ ἐλαίου ἢ μέλιτος ἢ ἀκροδρύων, σταφυλῆς ἢ τῶν ἄλλων τὴν ἀπαρχὴν δώσεις τοῖς ἱερεῦσιν, ἀργυρίου δὲ καὶ ἱματισμοῦ καὶ παντὸς κτήματος τῷ ὀρφανῷ καὶ τῇ χήρᾳ.*

XXX. *Τὴν ἀναστάσιμον τοῦ κυρίου ἡμέραν, τὴν κυριακήν φαμεν, συνέρχεσθε ἀδιαλείπτως, εὐχαριστοῦντες τῷ θεῷ καὶ ἐξομολογούμενοι ἐφ' οἷς εὐηργέτησεν ἡμᾶς ὁ θεὸς διὰ Χριστοῦ ῥυσάμενος ἀγνοίας, πλάνης, δεσμῶν· 2. ὅπως ἄμεμπτος ᾖ ἡ θυσία ὑμῶν καὶ εὐανάφορος θεῷ, τῷ εἰπόντι περὶ τῆς οἰκουμενικῆς αὐτοῦ ἐκκλησίας, ὅτι „ἐν παντὶ τόπῳ μοι προσενεχθήσεται" θυμίαμα καὶ „θυσία καθαρά, ὅτι βασιλεὺς μέγας ἐγώ εἰμι, λέγει κύριος" παντοκράτωρ, „καὶ τὸ ὄνομά μου θαυμαστὸν ἐν τοῖς ἔθνεσιν".*

* * *

3. πᾶσαν οὖν ἀπαρχὴν γεννημάτων ληνοῦ καὶ ἅλωνος, βοῶν τε καὶ προβάτων λαβὼν δώσεις τὴν ἀπαρχὴν τοῖς προφήταις· αὐτοὶ γάρ εἰσιν οἱ ἀρχιερεῖς ὑμῶν. 4. ἐὰν δὲ μὴ ἔχητε προφήτην, δότε τοῖς πτωχοῖς. 5. ἐὰν σιτίαν ποιῇς, τὴν ἀπαρχὴν λαβὼν δὸς κατὰ τὴν ἐντολήν. 6. ὡσαύτως κεράμιον οἴνου ἢ ἐλαίου ἀνοίξας, τὴν ἀπαρχὴν λαβὼν δὸς τοῖς προφήταις· 7. ἀργυρίου δὲ καὶ ἱματισμοῦ καὶ παντὸς κτήματος λαβὼν τὴν ἀπαρχὴν ὡς ἄν σοι δόξῃ, δὸς κατὰ τὴν ἐντολήν.

XIV. *Κατὰ κυριακὴν δὲ κυρίου συναχθέντες κλάσατε ἄρτον καὶ εὐχαριστήσατε, προεξομολογησάμενοι τὰ παραπτώματα ὑμῶν, ὅπως καθαρὰ ἡ θυσία ὑμῶν ᾖ. 2. πᾶς δὲ ἔχων τὴν ἀμφιβολίαν μετὰ τοῦ ἑταίρου αὐτοῦ μὴ συνελθέτω ὑμῖν, ἕως οὗ διαλλαγῶσιν, ἵνα μὴ κοινωθῇ ἡ θυσία ὑμῶν. 3. αὕτη γάρ ἐστιν ἡ ῥηθεῖσα ὑπὸ κυρίου· „Ἐν παντὶ τόπῳ" καὶ χρόνῳ „προσφέρειν μοι θυσίαν καθαράν· ὅτι βασιλεὺς μέγας εἰμί, λέγει κύριος, καὶ τὸ ὄνομά μου θαυμαστὸν ἐν τοῖς ἔθνεσι".*

---

2 Deut. 28, 5. 4. — 3 Gen. 27, 37. — 4 Deut. 7, 13. — 16 Mal. 1, 11. 14.

XXIX. Omnes primitias provenientes e torculari, area et bobus et ovibus dabis sacerdotibus, ut *benedicantur reposita in cellariis tuis et fructus terrae tuae,* utque *stabiliaris frumento et vino* et oleo atque *augeantur armenta boum tuorum et greges ovium tuarum.* 2. Omnem decimam dabis pupillo ac viduae, pauperi et advenae. 3. Omnes primitias panum calidorum, urcei vini aut olei aut mellis aut fructuum, uvae aut aliorum primitias dabis sacerdotibus, argenti vero et vestimenti omnisque possessionis orphano ac viduae.

XXX. Die resurrectionis Domini, hoc est dominica, convenite assidue, gratias agentes Deo et confitentes de beneficiis, quae in vos contulit Deus per Christum liberans ab ignorantia, errore, vinculis, 2. ut sacrificium vestrum sit irreprehensum et Deo acceptum, qui de ecclesia sua oecumenica dixit: *In omni loco mihi offeretur* incensum et *sacrificium mundum, quia rex magnus ego sum, dicit Dominus* omnipotens, *et nomen meum admirabile in gentibus.*

---

1 *ληνοῦ* (*λινοῦ* a, *λίνου* h) + *ἢ* d e | 3 *τ. ταμείων* d m, *καὶ τὰ ταμεῖα* b | *σου τῆς γῆς* h | 4 *καὶ* pr > m | 7 *θερμῶν ἄρτων* v | *κεραμίου* a b e : *κεράμιον* d h m v | 8 *σταφυλῆς* : in hoc vocabulo desinit b | 9 *καὶ* pr : *ἢ* d e m v | 12 *τῷ* > d e h | 13 *ἡμᾶς* d h v : *ὑμᾶς* a e m | *ὁ* a m : > rel | 14/15 *ἡ* post *ὑμῶν* m v | 15 *ἡμῶν* h | 16 *προσενεχθ. μοι* d e m v | 17 *θυσία καθ. κ. θυμίαμα* m | *μέγας βασ.* v

---

XXIX. *Περὶ καρποφοριῶν διάταξις* (*δ.* > v). De oblationibus constitutio.

XXX. *Ὅπως χρὴ τὴν ἀναστάσιμον τοῦ σωτῆρος ἡμῶν* (*ἡμῶν* > e v) *ἡμέραν συναθροιζομένους ἑορτάζειν.* Quomodo oporteat diem nostri salvatoris resurrectioni dedicatum congregatos celebrare.

2. Hunc Constitutionum locum, nec vero Didachen, respicit Irenaei fragmentum XXXVIII, Pfaffianum II (ed. Stieren I, 854) dicens: *Οἱ ταῖς δευτέραις τῶν ἀποστόλων διατάξεσι παρηκολουθηκότες ἴσασι, τὸν κύριον νέαν προσφορὰν ἐν τῇ καινῇ διαθήκῃ καθεστηκέναι κατὰ τὸ Μαλαχίου τοῦ προφήτου· Διότι ἀπὸ ἀνατολῶν ἡλίου κτλ.* (Malach. 1, 11). Fragmentum duobus locis sequentibus cum Constitutionibus ad verbum consonat, sc. VIII, 12, 39; 40, 3. Auctor fragmenti haud dubie Constitutionibus usus est. Cf. Funk, *Kirchengesch. Abhandlungen und Untersuch.* II (1899), 198—208. Harnack in *Texte und Untersuchungen, N. F.* 1900 V, 3 editorem principem vel Chr. Matthaeum Pfaff falsatorem declarat.

XXXI. *Προχειρίσασθε δὲ ἐπισκόπους ἀξίους τοῦ κυρίου καὶ πρεσβυτέρους καὶ διακόνους, ἄνδρας εὐλαβεῖς, δικαίους, πραεῖς, ἀφιλαργύρους, φιλαλήθεις, δεδοκιμασμένους, ὁσίους, ἀπροσωπολήπτους, δυναμένους διδάσκειν τὸν λόγον τῆς εὐσεβείας, ὀρθοτομοῦντας ἐν τοῖς τοῦ κυρίου δόγμασιν.* 2. *ὑμεῖς δὲ τιμᾶτε τούτους ὡς πατέρας, ὡς κυρίους, ὡς εὐεργέτας, ὡς τοῦ εὖ εἶναι αἰτίους.* 3. *ἐλέγχετε δὲ ἀλλήλους, μὴ ἐν ὀργῇ, ἀλλ' ἐν μακροθυμίᾳ μετὰ χρηστότητος καὶ εἰρήνης.* 4. *πάντα τὰ προστεταγμένα ὑμῖν ὑπὸ τοῦ κυρίου φυλάξατε.* 5. *„γρηγορεῖτε“ ὑπὲρ τῆς ζωῆς ὑμῶν. „ἔστωσαν αἱ ὀσφύες ὑμῶν περιεζωσμέναι καὶ οἱ λύχνοι καιόμενοι, καὶ ὑμεῖς ὅμοιοι ἀνθρώποις προσδεχομένοις τὸν κύριον ἑαυτῶν, πότε ἥξει, ἑσπέρας ἢ πρωὶ ἢ ἀλεκτοροφωνίας ἢ μεσονυκτίου· ᾗ γὰρ ὥρᾳ οὐ προσδοκῶσιν, ἐλεύσεται ὁ κύριος, καὶ ἐὰν αὐτῷ ἀνοίξωσιν, μακάριοι οἱ δοῦλοι ἐκεῖνοι, ὅτι εὑρέθησαν γρηγοροῦντες· ὅτι περιζώσεται καὶ ἀνακλινεῖ αὐτοὺς καὶ παρελθὼν διακονήσει αὐτοῖς.* 6. *νήφετε“ οὖν „καὶ προσεύχεσθε μὴ ὑπνῶσαι εἰς θάνατον“· οὐ γὰρ ὀνήσει ὑμᾶς τὰ πρότερα κατορθώματα, ἐὰν εἰς τὰ ἔσχατα ὑμῶν ἀποπλανηθῆτε τῆς πίστεως τῆς ἀληθοῦς.*

* * *

XV. *Χειροτονήσατε οὖν ἑαυτοῖς ἐπισκόπους καὶ διακόνους ἀξίους τοῦ κυρίου, ἄνδρας πραεῖς καὶ ἀφιλαργύρους καὶ ἀληθεῖς καὶ δεδοκιμασμένους· ὑμῖν γὰρ λειτουργοῦσι καὶ αὐτοὶ τὴν λειτουργίαν τῶν προφητῶν καὶ διδασκάλων.* 2. *μὴ οὖν ὑπερίδητε αὐτούς· αὐτοὶ γάρ εἰσιν οἱ τετιμημένοι ὑμῶν μετὰ τῶν προφητῶν καὶ διδασκάλων.* 3. *ἐλέγχετε δὲ ἀλλήλους μὴ ἐν ὀργῇ, ἀλλ' ἐν εἰρήνῃ, ὡς ἔχετε ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ· καὶ παντὶ ἀστοχοῦντι κατὰ τοῦ ἑτέρου μηδεὶς λαλείτω μηδὲ παρ' ὑμῶν ἀκουέτω, ἕως οὗ μετανοήσῃ.* 4. *τὰς δὲ εὐχὰς ὑμῶν καὶ τὰς ἐλεημοσύνας καὶ πάσας τὰς πράξεις οὕτω ποιήσατε, ὡς ἔχετε ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ τοῦ κυρίου ἡμῶν.*

XVI. *„Γρηγορεῖτε“ ὑπὲρ τῆς ζωῆς ὑμῶν· „οἱ λύχνοι ὑμῶν“ μὴ σβεσθήτωσαν, „καὶ αἱ ὀσφύες ὑμῶν“ μὴ ἐκλυέσθωσαν, ἀλλὰ „γίνεσθε ἕτοιμοι· „οὐ γὰρ οἴδατε τὴν ὥραν, ἐν ᾗ ὁ κύριος ἡμῶν ἔρχεται“.* 2. *πυκνῶς δὲ συναχθήσεσθε ζητοῦντες τὰ ἀνήκοντα ταῖς ψυχαῖς ὑμῶν· οὐ γὰρ ὠφελήσει ὑμᾶς ὁ πᾶς χρόνος τῆς πίστεως ὑμῶν, ἐὰν μὴ ἐν τῷ ἐσχάτῳ καιρῷ τελειωθῆτε.* 3. *ἐν*

---

4 II Tim. 2, 15. — 9 Mt. 24, 42. — 10 Luc. 12, 35. 36. — 12 Mc. 13, 35. — 13 Luc. 12, 40. 36. 37. — 16 Mt. 26, 41; Ps. 12, 4.

XXXI. Eligite autem episcopos dignos Domino et presbyteros ac diaconos, viros prudentes, iustos, mites, non amantes pecuniae, amantes veritatis, probatos, sanctos, non acceptores personarum, qui valeant docere sermonem pietatis, qui recte secent ac tractent dogmata Domini. 2. Vos vero hos honorate ut patres, ut dominos, ut beneficos, ut auctores quod bene estis. 3. Arguite etiam vos mutuo, non in ira, sed in aequanimitate cum benignitate ac pace. 4. Omnia vobis a Domino praecepta servate. 5. *Vigilate* pro vita vestra. *Sint lumbi vestri praecincti et lucernae ardentes, et vos similes hominibus exspectantibus dominum suum, quando veniet, vespere aut mane aut galli cantu aut media nocte; qua enim hora non exspectant, veniet dominus, et si ei aperuerint, beati servi illi, quia inventi sunt vigilantes; quoniam praecinget se et faciet illos discumbere et transiens ministrabit illis.* 6. *Vigilate* igitur *et orate, ne dormiatis in mortem;* non enim iuvabunt vos priora recte facta, si in extremis vestris a fide vera aberraveritis.

---

2 *εὐλαβεῖς* d e h m v : *εὐσεβεῖς* a | 5 *διδάγμασιν* d | 9 *τοῦ* > e | *ὑμῶν* > m v | 10 *λύχνοι* + *ὑμῶν* h | 15/16 *καὶ παρελθὼν δ. αὐτοῖς* > m v | 16 *αὐτοὺς* e | *προσέχετε* m

---

XXXI. *Οἵους* (*ὁποίους* e v) *εἶναι χρὴ τοὺς χειροτονουμένους.* Quales esse oportet eos, qui ordinantur.

2. Cf. II, 20, 1; VII, 9, 1.

XXXII. Ἐν γὰρ ταῖς ἐσχάταις ἡμέραις πληθυνθήσονται οἱ ψευδοπροφῆται καὶ οἱ φθορεῖς τοῦ λόγου, καὶ στραφήσονται τὰ πρόβατα εἰς λύκους καὶ ἡ ἀγάπη εἰς μῖσος· πληθυνθείσης γὰρ τῆς ἀνομίας, „ψυγήσεται ἡ ἀγάπη τῶν πολλῶν“, μισήσουσιν γὰρ ἀλλήλους οἱ ἄνθρωποι καὶ διώξουσιν καὶ προδώσουσιν. 2. καὶ τότε φανήσεται ὁ κοσμοπλάνος, ὁ τῆς ἀληθείας ἐχθρός, ὁ τοῦ ψεύδους προστάτης, ὃν ὁ κύριος Ἰησοῦς „ἀνελεῖ τῷ πνεύματι τοῦ στόματος αὐτοῦ ὁ διὰ χειλέων ἀναιρῶν ἀσεβῆ· καὶ πολλοὶ σκανδαλισθήσονται“ ἐπ' αὐτῷ, „οἱ δὲ ὑπομείναντες εἰς τέλος, οὗτοι σωθήσονται. 3. καὶ τότε φανήσεται τὸ σημεῖον“ τοῦ υἱοῦ τοῦ ἀνθρώπου ἐν τῷ οὐρανῷ, εἶτα „φωνὴ σάλπιγγος“ ἔσται δι' ἀρχαγγέλου καὶ μεταξὺ ἀναβίωσις τῶν κεκοιμημένων. 4. καὶ „τότε ἥξει ὁ κύριος καὶ πάντες οἱ ἅγιοι μετ' αὐτοῦ“ ἐν συσσεισμῷ „ἐπάνω τῶν νεφελῶν“ μετ' ἀγγέλων δυνάμεως αὐτοῦ ἐπὶ θρόνου βασιλείας, κατακρῖναι τὸν κοσμοπλάνον διάβολον καὶ „ἀποδοῦναι ἑκάστῳ κατὰ τὴν πρᾶξιν αὐτοῦ“. 5. τότε „ἀπελεύσονται οἱ μὲν πονηροὶ εἰς αἰώνιον κόλασιν, οἱ δὲ δίκαιοι πορεύσονται εἰς ζωὴν αἰώνιον“, κληρονομοῦντες ἐκεῖνα, „ἃ ὀφθαλμὸς οὐκ εἶδεν καὶ οὖς οὐκ ἤκουσεν καὶ ἐπὶ καρδίαν ἀνθρώπου οὐκ ἀνέβη, ἃ ἡτοίμασεν ὁ θεὸς τοῖς ἀγαπῶσιν αὐτόν“, καὶ χαρήσονται ἐν τῇ βασιλείᾳ τοῦ θεοῦ τῇ ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ.

* *
*

γὰρ ταῖς ἐσχάταις ἡμέραις πληθυνθήσονται οἱ ψευδοπροφῆται καὶ οἱ φθορεῖς, καὶ στραφήσονται τὰ πρόβατα εἰς λύκους, καὶ ἡ ἀγάπη στραφήσεται εἰς μῖσος· 4. αὐξανούσης γὰρ τῆς ἀνομίας μισήσουσιν ἀλλήλους καὶ διώξουσι καὶ παραδώσουσι, καὶ τότε φανήσεται ὁ κοσμοπλανὴς ὡς υἱὸς θεοῦ καὶ ποιήσει „σημεῖα καὶ τέρατα“, καὶ ἡ γῆ παραδοθήσεται εἰς χεῖρας αὐτοῦ, καὶ ποιήσει ἀθέμιτα, ἃ οὐδέποτε γέγονεν ἐξ αἰῶνος. 5. τότε ἥξει ἡ κτίσις τῶν ἀνθρώπων εἰς τὴν πύρωσιν τῆς δοκιμασίας, „καὶ σκανδαλισθήσονται πολλοὶ“ καὶ ἀπολοῦνται, „οἱ δὲ ὑπομείναντες“ ἐν τῇ πίστει αὐτῶν „σωθήσονται“ ὑπ' αὐτοῦ τοῦ καταθέματος. 6. „καὶ τότε φανήσεται τὰ σημεῖα“ τῆς ἀληθείας· πρῶτον σημεῖον ἐκπετάσεως ἐν οὐρανῷ, εἶτα σημεῖον „φωνῆς σάλπιγγος“, καὶ τὸ τρίτον ἀνάστασις νεκρῶν· 7. οὐ πάντων δέ, ἀλλ' ὡς ἐρρέθη· „Ἥξει ὁ κύριος καὶ πάντες οἱ ἅγιοι μετ' αὐτοῦ“. 8. „τότε ὄψεται“ ὁ κόσμος τὸν κύριον „ἐρχόμενον ἐπάνω τῶν νεφελῶν τοῦ οὐρανοῦ“.

XXXII. In ultimis enim diebus multiplicabuntur falsi prophetae et corruptores sermonis, et convertentur oves in lupos et caritas in odium; nam multiplicata iniquitate *refrigescet caritas multorum;* odio enim se invicem habebunt homines et persequentur et prodent. 2. Ac tunc apparebit orbis deceptor, inimicus veritatis, propugnator mendacii, quem Dominus Iesus *spiritu oris sui interficiet, qui per labia interimet impium; et multi scandalum patientur in eo; qui autem perseveraverint usque in finem, hi salvi erunt.* 3. *Tuncque apparebit signum* filii hominis in caelo, deinde *vox tubae* erit per archangelum, et interea reviviscent qui obierunt. 4. Et *tunc veniet Dominus ac omnes sancti cum eo in terrae motu super nubes* cum angelis virtutis suae in solio regni, ut condemnet orbis deceptorem diabolum et *reddat unicuique secundum opera eius.* 5. Tunc *abibunt mali quidem in aeternum supplicium, iusti autem ibunt in vitam aeternam,* hereditantes ea, *quae oculus non vidit et auris non audivit et in cor hominis non ascenderunt, quae praeparavit Deus iis, qui diligunt illum;* et gaudebunt in regno Dei, quod est in Christo Iesu.

---

4 Mt. 24, 12. — 6 II Thess. 2, 8. — 7 Ies. 11, 4. — 8 Mt. 24, 10. — 9 Mt. 24, 13. — 10 Mt. 24, 30. 31. — 11 I Thess. 4, 16. — 12 Zach. 14, 5. — 14 Mt. 24, 30; 26, 64. — 15 Rom. 2, 6. — 16 Mt. 25, 46. — 18 I Cor. 2, 9.

---

7 *Ἰησοῦς* > d e m v | 9/10 *οἱ — σωθήσονται* a h cf. D : *ὁ δὲ ὑπομείνας εἰς τ. οὗτος σωθήσεται* d e m v Matth. | 10 *τὸ σημεῖον τοῦ υἱοῦ* : *ὁ υἱὸς* m v | *τοῦ υἱοῦ* > d | 13 *ἅγιοι* : *ἄγγελοι* m v | 17 *αἰωνίαν* m v | *κόλασιν αἰώνιον* d | 17/18 *πορεύσονται* post *αἰώνιον* d | 21 *τῇ* : a² i. m. *τὴν ἀνεκλάλητον χαράν*

XXXII. *Πρόρρησις περὶ τῶν μελλόντων.* Praedictio futurorum.

5. *καὶ χαρήσονται ἐν τ. β. τ. θ. τ. ἐν Χρ. Ἰησοῦ*] Similiter Clemens Alex. Protrept. c. 10, 94 p. 76 verbis Pauli laudatis addit: *καὶ χαρήσονται ἐπὶ τῇ βασιλείᾳ τοῦ κυρίου αὐτῶν εἰς τοὺς αἰῶνας· ἀμήν.* Constitutor cum Clementem Alex. cognitum haberet, haec verba ei debere poterat. Ropes, *Die Sprüche Jesu* 1896 p. 21 (*Texte und Untersuchungen* XIV, 4) utrumque auctorem e communi fonte hausisse censet.

XXXIII. *Τοσούτων δὲ ἠξιωμένοι τῶν παρ' αὐτοῦ ἀγαθῶν, γενώμεθα αὐτοῦ ἱκέται, ἐπικαλούμενοι αὐτὸν διὰ συνεχοῦς δεήσεως καὶ λέγοντες·* 2 (XXXIII). *Αἰώνιε σῶτερ ἡμῶν, „ὁ βασιλεὺς τῶν θεῶν", ὁ ὢν μόνος παντοκράτωρ καὶ κύριος, ὁ θεὸς πάντων τῶν ὄντων καὶ „θεὸς τῶν" ἁγίων καὶ ἀμέμπτων „πατέρων ἡμῶν" τῶν πρὸ ἡμῶν, „ὁ θεὸς Ἀβραὰμ καὶ Ἰσαὰκ καὶ Ἰακώβ, ὁ ἐλεήμων καὶ οἰκτίρμων, ὁ μακρόθυμος καὶ πολυέλεος", ᾧ πᾶσα γυμνοφανὴς βλέπεται καρδία καὶ πᾶν κρύφιον ἐνθύμημα ἀποκαλύπτεται· πρὸς σὲ βοῶσιν ψυχαὶ δικαίων, ἐπὶ σοὶ πεποίθασιν ἐλπίδες ὁσίων, ὁ τῶν ἀμέμπτων πατήρ, ὁ τῶν μετ' εὐθύτητος ἐπικαλουμένων σε ἐπήκοος, ὁ καὶ σιωπωμένας ἐπιστάμενος ἐντεύξεις (χωρεῖ γὰρ μέχρι σπλάγχνων ἀνθρωπίνων ἡ σὴ πρόνοια, καὶ διὰ συνειδήσεως ἐρευνᾷς ἑκάστου τὴν γνώμην), καὶ κατὰ πᾶν κλίμα τῆς οἰκουμένης τὸ διὰ προσευχῆς καὶ λόγων ἀναπέμπεταί σοι θυμίαμα.* 3. *ὁ τὸν παρόντα αἰῶνα στάδιον δικαιοσύνης ἐνστησάμενος, πᾶσι δὲ ἀνοίξας πύλην ἐλεημοσύνης, ὑποδείξας δὲ ἑκάστῳ τῶν ἀνθρώπων διὰ τῆς ἐμφύτου γνώσεως καὶ φυσικῆς κρίσεως καὶ ἐκ τῆς τοῦ νόμου ὑποφωνήσεως, ὡς πλούτου μὲν οὐκ ἀΐδιον τὸ κτῆμα, εὐπρεπείας οὐκ ἀέναον τὸ κάλλος, δυνάμεως εὐδιάλυτος ἡ ἰσχὺς καὶ ἀτμὸς μὲν καὶ „ματαιότης τὰ σύνολα", μόνη δὲ συνείδησις πίστεως ἀνύπουλος διαμένει διὰ μέσων οὐρανῶν μετὰ ἀληθείας ἀνερχομένη, τῆς μελλούσης τρυφῆς δεξιὰν ἀπολαμβάνει, ἅμα καὶ πρὸ τοῦ παραστῆναι τὴν ὑπόσχεσιν τῆς παλιγγενεσίας αὐτὴ ἡ ψυχὴ τῇ ἐλπίδι γαυρουμένη εὐφραίνεται.* 4. *ἐξ ὑπαρχῆς γὰρ τοῦ προπάτορος ἡμῶν Ἀβραὰμ μεταποιουμένου τὴν ὁδὸν τῆς ἀληθείας, ὁραματισμῷ ὡδήγησας, διδάξας, ὅ,τι ποτέ ἐστιν ὁ αἰὼν οὗτος· καὶ τῆς μὲν γνώσεως αὐτοῦ προώδευσεν ἡ πίστις, τῆς δὲ πίστεως ἀκόλουθος ἦν ἡ συνθήκη· εἶπας γάρ· „Ποιήσω τὸ σπέρμα σου ὡς τοὺς ἀστέρας τοῦ οὐρανοῦ καὶ ὡς τὴν ἄμμον τὴν παρὰ τὸ χεῖλος τῆς θαλάσσης".* 5. *ἀλλὰ μὴν καὶ τὸν Ἰσαὰκ αὐτῷ δωρησάμενος καὶ ὅμοιον αὐτὸν*

---

3 Esth. 4, 17; Vulg. 14, 12. — 5 Exod. 3, 16. — 6 Ioel 2, 13. — 15 I Cor. 9, 24. — 20 Iac. 4, 14; Eccles. 1, 2. — 24 Gen. 12. — 28 Gen. 13, 16; 22, 17. — 30 Gen. 17, 19.

---

2 *γενόμεθα* a | 3 *σῆρ* v | 4 *ὢν* > e | 5 *καὶ* + *ὁ* d v | *τῶν ἀμέμπτων καὶ ἁγίων* d e | *ἡμῶν* + *καὶ* d e | 7 *ὁ* a d : *καὶ* e v, > h | 8 *φαίνεται* v | 12 *ἀνθρωπίνων* > v | 13 *ἑκάστου ἐρευνᾶς* d h | *κλῆμα* h | 14 *τόν* : *τὰ* e | 16 *ὑπέδειξας* h | 19 *ἀένναον* d e h | *ἡ* > d | 20 *ἀνυπούλου* e a[2] i. m. | 21 *διαβαίνει* d e h | *διὰ* > d | *μέσον* a d e | *μετ'* a | *καὶ τῆς* d | 22 *τρυφῆς*

XXXIII. Porro tot tantisque eius bonis dignati supplices ei efficiamur, invocantes illum assidua deprecatione ac dicentes: 2 (XXXIII). Aeterne salvator noster, *rex deorum;* qui solus es omnipotens ac dominus, Deus omnium rerum et *Deus* sanctorum ac inculpatorum *patrum nostrorum,* qui fuerunt ante nos, *Deus Abraham et Isaac et Iacob, misericors et miserator, longanimis et multae misericordiae,* cui omne cor patet nudum et omnis occulta cogitatio apparet: ad te clamant animae iustorum, in te spes sanctorum nituntur; pater irreprehensorum, te recte invocantium exauditor, qui etiam tacitas appellationes intellegis (pertingit enim usque ad humana viscera providentia tua, et per conscientiam scrutaris uniuscuiusque voluntatem), atque per omnem regionem orbis mittitur tibi thymiama precationis ac sermonum. 3. Qui saeculum praesens stadium iustitiae instituisti, omnibus autem aperuisti ianuam misericordiae; singulis vero hominibus per insitam cognitionem et naturale iudicium et ex legis instigatione ostendisti, quod divitiarum non est perpetua possessio, venustatis non perenne decus, quod virium facile dissolvitur firmitudo, quodque vapor ac *vanitas cuncta* sunt, sola vero conscientia fidei non subdolae permanet per medios caelos cum veritate ascendens, futurarum deliciarum dexteram apprehendit, simul et antequam promissum iteratae per resurrectionem nativitatis praestetur, ipsa anima spe exsultans laetatur. 4. Ab initio enim, progenitore nostro Abraham viam veritatis capessente, eum apparendo duxisti, docens, quidnam esset hoc saeculum; et illius quidem cognitioni praeivit fides, fidei autem consequens fuit pactum; dixisti enim: *Faciam semen tuum sicut stellas caeli et sicut arenam, quae est in litore maris.* 5. Sed et Isaac illi donans sciensque eum ille

---

d v : *τροφῆς* a e h | *πρὸ τοῦ* : *πρώτου* e | *παραστην* a, corr a² | 23 *τὴν* > a | 24 *συνευφραίνεται* e | *ὑπαρχούσης* d e | *γάρ* : *εἰ γ.* h | 25 *μεταπονουμένου* a | 25/26 *ὁδηγήσας* h | 26 *ὅ,τι* + *σὺ* d | 26/27 *γνώσεως* : *πίστεως* a | 27 *πίστις* : *γνῶσις* a | *πίστεως* : *γνώσεως* a | *ἦν* : *γέγονεν ἡ πίστις, τῆς δὲ πίστεως ἦν ἐπακολούθημα* a | 30 *χαρισάμενος* v, e i. m. *χαρησάμενος*

XXXIII. *Προσευχὴ ἐξαγγελτικὴ προνοίας διαφόρου.* Oratio praedicans providentiam variam.

2—XXXVIII, 8. Haec sectio unam orationem continuam constituit et quidem fidelibus vel baptizatis pronuntiandam, ut auctor c. 39, 1 distincte dicit.

2. *ἐλεήμων* — *πολυέλεος*] Verba etiam Exod. 34, 6 leguntur, ubi autem *οἰκτίρμων* ante *ἐλεήμων* locum habet.

εἰδὼς ἐκείνου τῷ τρόπῳ, καὶ αὐτοῦ ἐπεκλήθης θεὸς εἰπών· „Ἔσομαί σου θεὸς καὶ τοῦ σπέρματός σου μετὰ σέ“· καὶ τοῦ πατρὸς ἡμῶν Ἰακὼβ ἐπὶ Μεσοποταμίαν στελλομένου, δείξας τὸν Χριστόν, δι᾽ αὐτοῦ ἐλάλησας εἰπών· „Ἰδοὺ ἐγώ εἰμι μετὰ σοῦ καὶ αὐξανῶ σε καὶ πληθυνῶ σε σφόδρα“. 6. καὶ οὕτως εἶπας πρὸς Μωϋσῆν τὸν πιστὸν καὶ ἅγιόν σου θεράποντα ἐπὶ τῆς ὀπτασίας τῆς βάτου· „Ἐγώ εἰμι ὁ ὤν, τοῦτό μοι ὄνομα αἰώνιον καὶ μνημόσυνον γενεαῖς γενεῶν“. 7. ὑπέρμαχε γένους Ἀβραάμ, εὐλογητὸς εἶ εἰς τοὺς αἰῶνας.

XXXIV. *Εὐλογητὸς εἶ, κύριε „βασιλεῦ τῶν αἰώνων“, ὁ διὰ Χριστοῦ ποιήσας τὰ ὅλα καὶ δι᾽ αὐτοῦ ἐν ἀρχῇ κοσμήσας τὰ ἀκατασκεύαστα, ὁ διαχωρίσας ὕδατα ὑδάτων στερεώματι καὶ πνεῦμα ζωτικὸν τούτοις ἐμβαλών, ὁ γῆν ἑδράσας καὶ οὐρανὸν ἐκτείνας καὶ τὴν ἑκάστου τῶν κτισμάτων ἀκριβῆ διάταξιν κοσμήσας. 2. σῇ γὰρ ἐνθυμήσει, δέσποτα, κόσμος πεφαίδρυται, „οὐρανὸς δὲ ὡς καμάρα“ πεπηγμένος ἠγλάϊσται ἄστροις ἕνεκεν παραμυθίας τοῦ σκότους, φῶς δὲ καὶ ἥλιος εἰς ἡμέρας καὶ καρπῶν γονὴν γεγένηνται, σελήνη δὲ εἰς καιρῶν τροπὴν αὔξουσα καὶ μειουμένη, καὶ νὺξ ὠνομάζετο καὶ ἡμέρα προσηγορεύετο, στερέωμα δὲ διὰ μέσων τῶν ἀβύσσων ἐδείκνυτο „καὶ εἶπας συναχθῆναι τὰ ὕδατα καὶ ὀφθῆναι τὴν ξηράν“. 3. αὐτὴν δὲ τὴν θάλασσαν πῶς ἄν τις ἐκφράσειεν; ἥτις ἔρχεται μὲν ἀπὸ πελάγους μαινομένη, παλινδρομεῖ δὲ ἀπὸ ψάμμου τῇ σῇ προσταγῇ κωλυομένη· εἶπες γὰρ „ἐν αὐτῇ συντριβήσεσθαι αὐτῆς τὰ κύματα, ζώοις“ δὲ „μικροῖς καὶ μεγάλοις καὶ πλοίοις πορευτὴν“ αὐτὴν ἐποίησας. 4. εἶτ᾽ ἐχλοαίνετο γῆ, παντοίοις ἄνθεσι καταγραφομένη καὶ ποικιλίᾳ δένδρων διαφόρων· παμφαεῖς τε φωστῆρες τούτων τιθηνοί, ἀπαράβατον σῴζοντες τὸν δόλιχον καὶ κατ᾽ οὐδὲν παραλλάσσοντες τῆς σῆς προσταγῆς, ἀλλ᾽ ὅπη ἂν κελεύσῃς, ταύτῃ ἀνίσχουσι καὶ δύουσιν εἰς σημεῖα καιρῶν καὶ ἐνιαυτῶν, ἀμειβόμενοι τὴν τῶν ἀνθρώπων ὑπηρεσίαν. 5. ἔπειτα διαφόρων ζώων κατεσκευάζετο γένη, χερσαίων, ἐνύδρων, ἀεροπόρων, ἀμφιβίων, καὶ τῆς σῆς προνοίας ἡ*

---

2 Gen. 26, 3; 17, 7. — 4 Gen. 28, 15; 48, 4. — 7 Exod. 3, 14. 15. — 10 I Tim. 1, 17. — 11 Gen. 1, 1. 2. 6. — 13 Ps. 101, 26; 103, 2. — 15 Ies. 40, 22. — 19 Gen. 1, 5. — 20 Gen. 1, 9. — 23 Iob 38, 11. — 24 Ps. 103, 25, 26. — 30 Gen. 1, 14.

---

1 *ἰδὼν* h | *ἐκείνου εἰδὼς* d | *τῷ* : *ὧ* a | 5/6 *οὕτως εἶπας* post *θεράποντα* d e | 6 *μωσῆν* h | *πιστόν σου κ. ἅγιον* d | 7 *τοῦ* h | *ὄνομα* + *ἐστιν* a |

moribus similem, eius quoque Deus appellatus es dicens: *Ero Deus tuus et seminis tui post te.* Atqui cum pater noster Iacob in Mesopotamiam iret, per Christum, quem ei ostendisti, locutus es dicens: *Ecce ego sum tecum, et augebo te et multiplicabo te valde.* 6. Et Mosi fideli ac sancto famulo tuo sic dixisti in rubi viso: *Ego sum, qui sum; hoc mihi nomen est aeternum et memoriale generationibus generationum.* 7. Propugnator generis Abraham, benedictus es in saecula.

XXXIV. Benedictus es, Domine *rex saeculorum,* qui per Christum fecisti universa et per eum in principio ornasti informia, qui aquas ab aquis firmamento separasti et his spiritum vitalem indidisti, qui terram stabilisti et caelum extendisti et singulos creaturas exacta dispositione ornasti. 2. Tua enim cogitatione, Domine, mundus in hunc nitorem constitutus est, *caelum vero instar camerae* compactum astris illustratum est ad solatium in tenebris, lumen autem et sol propter dies et fructuum generationem prodierunt, at luna in conversionem temporum crescens ac decrescens, et nox vocabatur et dies appellabatur, firmamentum vero in medio abyssorum patebat, *et dixisti, ut congregarentur aquae et appareret arida.* 3. Ipsum autem mare quomodo quis enarraret? quod quidem venit a pelago furens, recurrit autem ab arena iussu tuo prohibitum; dixisti enim, quod *in ipsa confringentur fluctus eius; animalibus vero parvis et magnis atque navigiis pervium* illud fecisti. 4. Postea germinabat terra, omnigenis floribus ac varietate arborum multiplicium depicta; et cunctis lucentia luminaria horum nutritii eundem semper cursum tenent nec ullatenus a tuo mandato variant, sed quacunque iusseris, ibi oriuntur ac occidunt in signa temporum atque annorum et hominum ministerium alternant. 5. Deinde animalium diversorum conficiebantur genera, terrestrium, aquatilium, volucrum, amphibiorum; tuaeque providentiae artificiosa

12 *ὑδάτων* + *τῷ* d | *στερεώματι* + *ὁ* d h | 15 *ἐνθυμήσει* : *δυνάμει* a | *ὁ κόσμος* h | *πεφαίδρυνται* v | 17 *εἰς* > h | *καὶ* > v | *γονὴν* d : *γονὰς* e, *γονῆς* a v, *γονεῖς* h | 17/18 *γεγέννηνται* a h | 18 *καιρῶν εἰς* e | *τροπὴν καιρῶν* d h | 19 *μέσον* a | 20 *τῶν* > d e v | *τὰ* > h | 22 *ἐκφράσοιεν* e | *μαινομένη* > v | 23 *δ'* d e | *εἶπας* d e v | *ἐν* > h | 25 *καὶ πλοίοις* > v | *διαπορευτὴν* v | *ἐποίησας* + *βροτοῖς δὲ βατὴν αὐτὴν τοῖς πλοίοις ἐκέλευσας* v | *εἶτα* d e v | 29 *ταύτῃ* : *ταύτην* e, > h | 32 *ἀεροπόρων* > d

XXXIV. *Προσευχὴ ἐξαγγελτικὴ δημιουργίας διαφόρου.* Oratio praedicans creationem variam.

ἔντεχνος σοφία τὴν κατάλληλον ἑκάστῳ πρόνοιαν δωρεῖται· ὥσπερ γὰρ διάφορα γένη οὐκ ἠτόνησεν παραγαγεῖν, οὕτως οὐδὲ διάφορον πρόνοιαν ἑκάστου ποιήσασθαι κατωλιγώρησεν. 6. καὶ τέλος τῆς δημιουργίας τὸ λογικὸν ζῶον, τὸν κοσμοπολίτην, τῇ σῇ σοφίᾳ διαταξάμενος κατεσκεύασας εἰπών· „Ποιήσωμεν ἄνθρωπον κατ' εἰκόνα καὶ καθ' ὁμοίωσιν ἡμετέραν", κόσμου κόσμον αὐτὸν ἀναδείξας, ἐκ μὲν τῶν τεσσάρων σωμάτων διαπλάσας αὐτῷ τὸ σῶμα, κατασκευάσας δ' αὐτῷ τὴν ψυχὴν ἐκ τοῦ μὴ ὄντος, αἴσθησιν δὲ πένταθλον αὐτῷ χαρισάμενος καὶ νοῦν τὸν τῆς ψυχῆς ἡνίοχον ταῖς αἰσθήσεσιν ἐπιστήσας. 7. καὶ ἐπὶ πᾶσι τούτοις, δέσποτα κύριε, τίς ἐπαξίως διηγήσεται νεφῶν ὀμβροτόκων φοράν, ἀστραπῆς ἔκλαμψιν, βροντῶν πάταγον, εἰς τροφῆς χορηγίαν καταλλήλου καὶ κρᾶσιν ἀέρων παναρμόνιον; 8. παρακούσαντα δὲ τὸν ἄνθρωπον ἐμμίσθου ζωῆς ἐστέρησας, οὐκ εἰς τὸ παντελὲς ἀφανίσας, ἀλλὰ χρόνῳ πρὸς ὀλίγον κοιμίσας, ὅρκῳ εἰς παλιγγενεσίαν ἐκάλεσας, ὅρον θανάτου ἔλυσας, ὁ ζωοποιὸς τῶν νεκρῶν διὰ „Ἰησοῦ Χριστοῦ τῆς ἐλπίδος ἡμῶν".

XXXV. „Μέγας εἶ, κύριε" παντοκράτορ, „καὶ μεγάλη ἡ ἰσχύς σου καὶ τῆς συνέσεώς σου οὐκ ἔστιν ἀριθμός"· κτίστα, σωτήρ, πλούσιε ἐν χάρισιν, μακρόθυμε καὶ ἐλέους χορηγέ, ὁ μὴ ἀφιστῶν τῶν σῶν κτισμάτων τὴν σωτηρίαν· φύσει γὰρ ἀγαθὸς ὑπάρχεις, φείδῃ δὲ ἁμαρτανόντων, εἰς μετάνοιαν προσκαλούμενος· οἰκτίρμων γὰρ σοῦ ἡ νουθέτησις. πῶς γὰρ ἂν ὑπέστημεν ἐπειγομένην ἀπαιτούμενοι κρίσιν, ὁπότε μακροθυμούμενοι μόλις ἀνανεύομεν τῆς ἀσθενείας; 2. σοῦ τὸ κράτος ἀνήγγειλαν οἱ οὐρανοὶ καὶ γῆ κραδαινομένη τὴν ἀσφάλειαν ἐπ' οὐδενὸς κρεμαμένη.

5 Gen. 1, 26. — 15 Rom. 7, 6. — 16 I Tim. 1, 1. — 18 Ps. 146, 5. — 25 Ps. 18, 2.

3 ἑκάστω d e | 4 σῇ > v | 6 ἡμετέραν : post εἰκόνα d e h v LXX | 7 τεσσαράκοντα a, corr. i. m. | τεσσάρων + στοιχείων a | τὸ h : > a d e v | 8 δ' αὐτῷ : δὲ h | τε d e v | 8/9 δ' αὐτῷ πέντ. a | 10 ἐπιστήσας αὐτοῦ ταῖς αἰσθήσεσιν v | 11 ὀμβροτόκου a | 12 ἔλλαμψιν h | καταλλήλου χορ. a | κατάλληλον h | 13 ἁρμόνιον e | 14 ἐστέρησας + καὶ d | τὸ > h | 16 Ἰησοῦ > d e | 17 ἡμῶν > h | 18 παντοκράτωρ e v | 19 καὶ > e | 20 ἐν a : > d e h v | 21 ἀφιστῶν : ἀφεὶς h v | 22 προκαλούμενος a | 23 σοῦ + ἐστιν h | 26 καὶ + ἡ h | τὴν + σὴν h | κρεμαμένη : καὶ κρέμασται v

6. *λογικὸν ζῶον*] Cf. c. 38, 5; VIII, 37, 5; 41, 4. — *κοσμοπολίτην*] Cf. c. 39, 2; VIII, 12, 16; 41, 4. — *κόσμου κόσμον*] Eodem elogio hominem de-

sapientia idoneam unicuique provisionem largitur; sicut enim ad varia genera producenda non fuit invalida, sic neque diversam uniuscuiusque curam suscipere neglexit. 6. Atque ad extremum creationis mandans tuae sapientiae condidisti rationale animal, mundi civem, dicens: *Faciamus hominem ad imaginem et ad similitudinem nostram,* mundi mundum eum constituens, ex quatuor quidem corporibus formans ei corpus, creans autem ei animam ex nihilo et donans ei quinquertium sensuum mentemque aurigam animae praeficiens sensibus. 7. Iam ad haec omnia, dominator Domine, quis condigne explicabit nubium imbribus feracium motum, fulguris splendorem, tonitruum fragorem, ad convenientis alimenti suppeditationem et ad aeris temperationem maxime concinnam? 8. Hominem vero inobsequentem factum vita ad mercedem proposita privasti, neque ex toto exstinxisti illum, sed brevi tempore morte soporatum iureiurando ad secundam nativitatem vocasti, decretum mortis solvisti, qui mortuos ad vitam reducis per *Iesum Christum, spem nostram.*

XXXV. *Magnus es, Domine* omnipotens, *et magna virtus tua et sapientiae tuae non est numerus;* creator, salvator, dives in gratiis, longanimis et misericordiae largitor, qui creaturarum tuarum salutem non deseris; natura enim bonus es, parcis autem delinquentibus, eos ad paenitentiam provocans; misericors enim est tua admonitio. Etenim quomodo sustineremus, si ad causam dicendam statim repeteremur, quando longa patientia exspectati vix ab infirmitate respiramus? 2. Tuam potentiam annuntiaverunt caeli et terra concussa, firmata ac suspensa super nihilum. Mare fluctibus

---

signat auctor VIII, 9, 8; 12, 16; Methodius apud Epiphanium Haer. 64 c. 18 (19) ed. Petavius, c. 26 ed. Oehler. Clemens Alex. Protrept. I, I, 1, 5 p. 5; Origenes In Genes. hom. I, 11; In Lev. hom. V, 2; Gregorius Naz. Orat. theol. II, 22; Gregorius Nyss. De hom. opif. c. 5, Ioannes Dam. De fide orthod. II, 12, et alii hominem *μικρὸν κόσμον* appellant, etiam ethnici, ex. gr. Firmicus Maternus Math. III prooem. — *τεσσάρων σ.*] Cf. VIII, 12, 17.

8. Eadem fere, modo amplificata, leguntur VIII, 12, 20. — *ὅρον θανάτου λύσας*] Locutio maxime apud Apollinaristas usitata. Cf. Apollinarii *Κατὰ μέρος πίστις* sub nomine Gregorii Thaum. tradita.

XXXV. *Προσευχὴ μετὰ εὐχαριστίας ἐξαγγέλλουσα τοῦ θεοῦ τὴν περὶ τὰ ὄντα κηδεμονίαν* (*οἰκονομίαν* v). Oratio cum gratiarum actione praedicans Dei erga creaturas sollicitudinem.

θάλασσα κυμαινομένη καὶ μυρίαν βόσκουσα ζώων ἀγέλην πεπέδηται ἄμμῳ, τὴν σὴν βούλησιν πεφρικυῖα, καὶ πάντας ἀναγκάζει βοᾶν· „Ὡς ἐμεγαλύνθη τὰ ἔργα σου, κύριε· πάντα ἐν σοφίᾳ ἐποίησας, ἐπληρώθη ἡ γῆ τῆς κτίσεώς σου“. 3. *καὶ στρατὸς ἀγγέλων φλεγόμενος καὶ πνεύματα νοερὰ λέγουσιν· „Εἷς ἅγιος τῷ Φελμουνί“, καὶ Σεραφὶμ ἅγια ἅμα τοῖς Χερουβὶμ τοῖς ἑξαπτερύγοις σοι τὴν ἐπινίκιον ᾠδὴν ψάλλοντα ἀσιγήτοις φωναῖς βοῶσιν· „Ἅγιος, ἅγιος, ἅγιος κύριος Σαβαώθ, πλήρης ὁ οὐρανὸς καὶ ἡ γῆ τῆς δόξης σου“, καὶ τὰ ἕτερα τῶν ταγμάτων πλήθη, ἀρχάγγελοι, „θρόνοι, κυριότητες, ἀρχαί, ἐξουσίαι“, δυνάμεις, ἐπιβοῶντα λέγουσιν· „Εὐλογημένη ἡ δόξα κυρίου ἐκ τοῦ τόπου αὐτοῦ“.* 4. *Ἰσραὴλ δέ, ἡ ἐπίγειός σου ἐκκλησία ἡ ἐξ ἐθνῶν, ταῖς κατ᾽ οὐρανὸν δυνάμεσιν ἁμιλλωμένη νυκτὶ καὶ ἡμέρᾳ „ἐν καρδίᾳ πλήρει καὶ ψυχῇ θελούσῃ“ ψάλλει· „Τὸ ἅρμα τοῦ θεοῦ μυριοπλάσιον, χιλιάδες εὐθηνούντων, κύριος ἐν αὐτοῖς ἐν Σιναΐ, ἐν τῷ ἁγίῳ“.* 5. *οἶδεν οὐρανὸς τὸν ἐπὶ μηδενὸς αὐτὸν καμαρώσαντα „ὡς λιθόκυβον“, καὶ γῆν καὶ ὕδωρ ἑαυτοῖς ἑνώσαντα, καὶ ἀέρα διαχέαντα ζωοτρόφον, καὶ τούτῳ πῦρ συμπλέξαντα εἰς θάλπος καὶ σκότους παραμυθίαν· ἐκπλήσσει χορὸς ἀστέρων τὸν ἀριθμήσαντα σημαίνων καὶ τὸν ὀνομάσαντα δεικνύων, ζῷα τὸν ψυχώσαντα, δένδρα τὸν ἐκφύσαντα· ἅπερ ἅπαντα τῷ σῷ λόγῳ γενόμενα παριστᾷ τῆς σῆς δυνάμεως τὸ κράτος.* 6. *διὸ καὶ ὀφείλει πᾶς ἄνθρωπος ἐξ αὐτῶν τῶν στέρνων σοὶ διὰ Χριστοῦ τὸν ὑπὲρ πάντων ὕμνον ἀναπέμπειν, διὰ σὲ τῶν ἁπάντων κρατῶν.* 7. *σὺ γὰρ εἶ ὁ χρηστὸς ἐν εὐεργεσίαις καὶ φιλόδωρος ἐν οἰκτιρμοῖς, ὁ μόνος παντοκράτωρ· ὅτε γὰρ θέλεις, πάρεστί σοι τὸ δύνασθαι· τὸ γὰρ σὸν αἰώνιον κράτος καὶ φλόγα καταψύχει καὶ λέοντας φιμοῖ καὶ κήτη καταπραΰνει καὶ νοσοῦντας*

---

3 Ps. 103, 24. — 5 Dan. 8, 13. — 7 Ies. 6, 3. — 9 Col. 1, 16. — 10 Ezech. 3, 12. — 11 Gen. 32, 24—28. — 13 II Macc. 1, 3. — 14 Ps. 67, 18. — 16 Ies. 40, 22; Iob 38, 38. — 19 Ps. 146, 4. — 27 Dan. 3. 6; Ion. 2; IV Reg. 19.

---

1 *μυρίων* d e | *ἀγέλη* d | *πεδεῖται δὲ* h | 2 *ψάμμω* d, *δὲ ψ.* e | 4/5 *φθεγγόμενος* h | 5 *φελμουνεὶ* a d | 6 *σεραφεὶμ . . χερουβεὶμ* a, sic semper | 8 *σου* > h | 9 *πλήθη* + *ἄγγελοι* d e a² i. m. | 11 *Ἰσραήλ* : *ἰλῆμ* h | 12 *οὐνῶν* e | 13/14 *θέλουσι ψάλλειν* e | 15 *σιναεὶ* a, *σιναῆ* v, *σινᾶ ἦν* e h, in h corr *σιναίν* | 16 *καμμαρώσαντα* a | *λίθω κύβον* v | *καὶ γῆν* > d | 17 *διαχέοντα* d | *τοῦτο* e, *τὸν τὸ* h | 19 *σημαινομένων* e | 20 *δεικνὺς* h | *ἐμψυχώσαντα* d v | *δένδρα* : *φυτὰ* v | *ἐκφυτεύσαντα* e, *φυτεύσαντα* h | 21 *γινόμενα* h | 22 *τῶν* h : > rel | 23 *τῶν* a | *ἁπάντων* d | 26 *παρέστη* e

agitatum ac innumerabiles nutriens animalium copias arena constringitur, tuam voluntatem veritum, omnesque cogit vociferari: *Quam magnificata sunt opera tua, Domine; omnia in sapientia fecisti, impleta est terra creatura tua.* 3. Et exercitus angelorum ardens ac spiritus intellegentes dicunt: *Unus sanctus, Phelmuni;* et sancti Seraphim una cum Cherubim sex alas habentibus tibi victoriae canticum psallentes vocibus nunquam cessantibus clamant: *Sanctus, sanctus, sanctus, Dominus Sabaoth; pleni sunt caeli et terra gloria tua;* et ceterae ordinum multitudines, archangeli, *throni, dominationes; principatus, potestates,* virtutes exclamantes dicunt: *Benedicta gloria Domini de loco suo.* 4. Israel vero, terrena ecclesia tua, ex gentibus congregata, certans cum caelestibus virtutibus, nocte ac die *in corde pleno et anima volente* canit: *Currus Dei decem milibus multiplex, milia laetantium; Dominus in eis, in Sinai, in sancto.* 5. Novit caelum eum, qui super nihil cameravit illud *tanquam lapideum cubum,* qui terram et aquam inter se adunavit, qui aerem, animalium nutritium, diffudit eique ignem connexuit ad calorem et ad solatium de tenebris. Obstupefacit chorus stellarum, qui numerantem eas significat et nominantem ostendit; animalia demonstrant eum, a quo animata sunt, et arbores eum, qui illas produxit. Quae omnia, verbo tuo facta, potestatis tuae vim repraesentant. 6. Atque ideo debet omnis homo, ex pectore ipso tibi per Christum laudem pro cunctis mittere, utpote per te universorum dominus. 7. Tu enim es facilis in beneficentiis et munificus in commiserationibus, qui solus es omnipotens; cum enim vis, adest tibi potestas; nam aeternum tuum robur etiam flammam refrigerat et leonibus os constringit et cetos demulcet

---

3. *στρατὸς ἀγγέλων . . Σεραφὶμ κτλ.*] Novem spirituum caelestium chori recensentur. Infra VIII, 12, 8. 17 autem eis *αἰῶνες καὶ στρατιαὶ* adnumerantur. Cf. Cyrill. Hieros. Cat. myst. V, 6; Theodor. Graec. aff. cur. III ed. Schulze IV, 784 sq. Distincte de novem angelorum ordinibus primus dicit Ps.-Dionysius De cael. hierarch. c. 6, 2. — *τῷ Φελμουνί*] Vox hebraica פלמוני, quam Aquila et Theodotion et LXX retinuerunt, Symmachus autem interpretatus est: *τινί ποτε*, Hieronymus: alteri nescio cui. Cum ergo Daniel generaliter unum quemlibet de angelis indicaret, cui alius angelus locutus est, illi nomen Phelmuni isti angelo dederunt. — *ἀσιγ. φωναῖς*] Cf. VIII, 12, 27. Ps.-Dionys. De eccles. hier. c. 4, 3. 5.

4. *ἐν καρδίᾳ πλήρει καὶ ψυχῇ θελούσῃ*] Similiter VIII, 6, 12; 16, 5.

ἐγείρει καὶ δυνάμεις μετατρέπει καὶ στρατὸν ἐχθρῶν καὶ λαὸν ἀριθμούμενον ἐν τῷ ὑπερηφανεύεσθαι καταστρώννυσιν. 8. *σὺ εἶ ὁ ἐν οὐρανῷ, ὁ ἐπὶ γῆς, ὁ ἐν θαλάσσῃ, ὁ ἐν περατουμένοις ὑπὸ μηδενὸς περατούμενος, „τῆς“ γὰρ „μεγαλοσύνης σου οὐκ ἔστιν πέρας“. μὴ γὰρ ἡμέτερόν ἐστιν τοῦτο, δέσποτα, τοῦ θεράποντός σου λόγιόν ἐστιν φάσκοντος· „Καὶ γνώσῃ τῇ καρδίᾳ σου, ὅτι κύριος ὁ θεός σου, θεὸς ἐν οὐρανῷ ἄνω καὶ ἐπὶ γῆς κάτω, καὶ οὐκ ἔστιν ἔτι πλὴν αὐτοῦ“.* 9. *οὐδὲ γὰρ ἔστι θεὸς πλὴν σοῦ μόνου, ἅγιος οὐκ ἔστι πλὴν σοῦ, „κύριος θεὸς γνώσεων“, θεὸς ἁγίων, ἅγιος ὑπὲρ πάντας ἁγίους, „οἱ“ γὰρ „ἡγιασμένοι ὑπὸ τὰς χεῖράς σού εἰσιν· ἔνδοξος καὶ ὑπερυψούμενος“, ἀόρατος τῇ φύσει, ἀνεξιχνίαστος κρίμασιν· οὗ ἀνενδεὴς ἡ ζωή, ἄτρεπτος καὶ ἀνελλιπὴς ἡ διαμονή, ἀκάματος ἡ ἐνέργεια, ἀπερίγραφος ἡ μεγαλειότης, ἀέναος ἡ εὐπρέπεια, ἀπρόσιτος ἡ κατοικία, ἀμετανάστευτος ἡ κατασκήνωσις, ἄναρχος ἡ γνῶσις, ἀναλλοίωτος ἡ ἀλήθεια, ἀμεσίτευτον τὸ ἔργον, ἀνεπιβούλευτον τὸ κράτος, ἀδιάδοχος ἡ μοναρχία, ἀτελεύτητος ἡ βασιλεία, ἀνανταγώνιστος ἡ ἰσχύς, πολυάριθμος ἡ στρατιά.* 10. *σὺ γὰρ εἶ ὁ σοφίας πατήρ, ὁ δημιουργίας τῆς διὰ μεσίτου κτίστης ὡς αἴτιος, ὁ προνοίας χορηγός, ὁ νόμων δοτήρ, ὁ ἐνδείας πληρωτής, ὁ τῶν ἀσεβῶν τιμωρὸς καὶ τῶν δικαίων μισθαποδότης, ὁ τοῦ Χριστοῦ θεὸς καὶ πατὴρ καὶ τῶν εἰς αὐτὸν εὐσεβούντων κύριος, οὗ ἀδιάψευστος ἡ ἐπαγγελία, ἀδωροδόκητος ἡ κρίσις, ἀμετάπιστος ἡ γνώμη, ἄπαυστος ἡ εὐσέβεια, ἀΐδιος ἡ εὐχαριστία, δι᾽ οὗ σοι καὶ ἡ ἐπάξιος προσκύνησις ὀφείλεται παρὰ πάσης λογικῆς καὶ ἁγίας φύσεως.*

XXXVI. *Κύριε παντοκράτορ, κόσμον ἔκτισας διὰ Χριστοῦ καὶ σάββατον ὥρισας εἰς μνήμην τούτου, ὅτι ἐν αὐτῷ κατέπαυσας ἀπὸ τῶν ἔργων εἰς μελέτην τῶν σῶν νόμων, καὶ ἑορτὰς διετάξω*

---

1 II Reg. 24. — 4 Ps. 144, 3. — 6 Deut. 4, 39. — 8 Ies. 45, 5. — 29 I Reg. 2, 3. — 10 Deut. 33, 3. — 11 Dan. 3, 28. 30. — 12 Rom. 11, 33. — 14 I Tim. 6, 16. — 20 Hebr. 11, 6.

---

1 *ἐχθρὸν* d e | 3/4 *περαιουμένοις . . περαιούμενος* d e h v | 3 *ὁ ὑπὸ* h | 6 *ἐστιν λόγιον* a | *σου* + *καὶ συνήσεις* v | 7 *θεὸς* sec > v | *ἐπὶ* + *τῆς* a | 8 *ἔτι* > d e h | *αὐτοῦ — πλὴν* > d e, i. m. d apposuit | 9 *κε̄* h | *ὁ θεὸς* h | 12 *ἀνεκλιπὴς* d v, *ἀνεκλειπὴς* e, *ἀνέκλειπτος* h, *ἀνελλειπὴς* a | 13 *ἀπερίγραπτος* a | *μεγαλοσύνη* d e v | 14 *ἀένναος* d h v | 17 *ἀτελ. ἡ βασιλεία* a² i. m., > a | 18 *δημιουργὸς* d | 20 *ὁ* sec : *καὶ* h | 21 *εἰς* > d | 22 *ἀσεβούντων* h | 24 *καὶ* + *μεθ᾽ οὗ* d v | 26 *παντοκράτωρ* e h v, similiter saepius | 28 *ἀπὸ* + *πάντων* d | *σῶν* > h

et aegrotantes erigit et facultates rerum convertit, et hostium copias populumque numeratum, dum superbia exoritur, prosternit. 8. Tu es, qui in caelo exsistis, qui in terra, qui in mari, qui in terminatis, a nullo terminatus; namque *magnitudinis tuae non est terminus.* Neque vero nostrum est illud, Domine; famuli tui oraculum est dicentis: *Et cognosces corde tuo, quod Dominus Deus tuus, Deus in caelo sursum et in terra deorsum, et non est amplius praeter eum.* 9. Neque enim est Deus praeter te solum, sanctus non est praeter te, *Dominus Deus scientiarum,* Deus sanctorum, sanctus supra omnes sanctos; nam *sanctificati sub manibus tuis sunt. Gloriosus et superexaltatus,* natura invisibilis, impervestigabilis in iudiciis; cuius vita non indiga, duratio immutabilis ac indeficiens, operatio infatigabilis, incircumscripta magnitudo, perennis decor, inaccessa habitatio, intransmigrabilis mansio, cognitio aeterna, veritas immutabilis, opus nullo interventu factum, potentia nullis insidiis exposita, monarchia sine successione, regnum sine fine, robur inexpugnabile, exercitus numerosissimus. 10. Tu enim es sapientiae pater, creationis per mediatorem factae conditor tanquam causa, providentiae largitor, legum dator, indigentiae expletor, ultor impiorum et iustorum remunerator, Christi Deus et pater atque pie erga eum se gerentium Dominus, cuius non fallit promissio, muneribus non corrumpitur iudicium, nulla persuasione mutatur sententia, nunquam cessat pietas, gratiarum actio non finitur, per quem tibi adoratio condigna debetur ab omni rationali et sancta natura.

XXXVI. Domine omnipotens, mundum creasti per Christum et sabbatum in huius rei memoriam sanxisti, quia in eo ab operibus quiescere fecisti ad meditationem legum tuarum, et festos dies

9. *ἀόρατος τῇ φύσει . . . ου ἡ γνῶσις ἄναρχος*] Verba repetuntur VIII, 5, 1; 12, 7. — *ἀμεσίτευτον τὸ ἔργον*] Verba, cum protinus v. 10 dicat: *ὁ δημιουργίας τῆς διὰ μεσίτου κτίστης,* denotare videntur, Deo ad mundum creandum non materiam opus fuisse, ut Constitutor V, 7, 18 docet, vel Deo ad creandum non opus esse medium alienum a divinitate. Infra VIII, 12, 7 legimus, patrem *ἀμεσιτεύτως* genuisse filium.

XXXVI. *Προσευχὴ ὑπομιμνήσκουσα τὴν γενομένην Χριστοῦ ἐνανθρώπησιν καὶ τὴν εἰς τοὺς ἁγίους διάφορον πρόνοιαν.* Oratio commemorans incarnationem Christi et variam erga sanctos providentiam.

εἰς εὐφροσύνην τῶν ἡμετέρων ψυχῶν, ὅπως εἰς μνήμην ἐρχώμεθα τῆς ὑπὸ σοῦ κτισθείσης σοφίας· 2. ὡς δι' ἡμᾶς γένεσιν ὑπέστη τὴν διὰ γυναικός, ἐπεφάνη τῷ βίῳ ἀναδεικνὺς ἑαυτὸν ἐν τῷ βαπτίσματι, ὡς θεός ἐστι καὶ ἄνθρωπος ὁ φανείς, ἔπαθεν δι' ἡμᾶς σῇ συγχωρήσει καὶ ἀπέθανεν καὶ ἀνέστη σῷ κράτει· διὸ καὶ τὴν ἀναστάσιμον ἑορτὴν πανηγυρίζοντες τῇ κυριακῇ χαίρομεν ἐπὶ τῷ νικήσαντι μὲν τὸν θάνατον, „φωτίσαντι δὲ ζωὴν καὶ ἀφθαρσίαν“· δι' αὐτοῦ γὰρ προσηγάγου τὰ ἔθνη ἑαυτῷ εἰς „λαὸν περιούσιον“, τὸν ἀληθινὸν Ἰσραήλ, τὸν θεοφιλῆ, τὸν ὁρῶντα θεόν. 3. σὺ γάρ, κύριε, καὶ τοὺς πατέρας ἡμῶν „ἐξήγαγες ἐκ γῆς Αἰγύπτου“ καὶ ἐρρύσω „ἐκ καμίνου σιδηρᾶς“ καὶ ἐκ πηλοῦ καὶ πλινθουργίας, ἐλυτρώσω ἐκ χειρὸς Φαραὼ καὶ τῶν ὑπ' αὐτὸν καὶ διὰ θαλάσσης ὡς διὰ ξηρᾶς αὐτοὺς παρήγαγες καὶ „ἐτροποφόρησας αὐτοὺς ἐν τῇ ἐρήμῳ“ παντοίοις ἀγαθοῖς. 4. νόμον αὐτοῖς ἐδωρήσω δέκα λογίων σῇ φωνῇ φθεγχθέντα καὶ χειρὶ σῇ καταγραφέντα· σαββατίζειν ἐνετείλω, οὐ πρόφασιν ἀργίας διδούς, ἀλλ' ἀφορμὴν εὐσεβείας, εἰς γνῶσιν τῆς σῆς δυνάμεως, εἰς κώλυσιν κακῶν ὡς ἐν ἱερῷ καθείρξας περιβόλῳ διδασκαλίας χάριν εἰς ἀγαλλίαμα ἑβδομάδος· διὰ τοῦτο ἑβδομὰς μία καὶ ἑβδομάδες ἑπτὰ καὶ μὴν ἕβδομος καὶ ἐνιαυτὸς ἕβδομος καὶ τούτου κατὰ ἀνακύκλησιν ἔτος πεντηκοστὸν εἰς ἄφεσιν. 5. ὅπως μηδεμίαν ἔχωσιν πρόφασιν ἄνθρωποι ἄγνοιαν σκήψασθαι, τούτου χάριν πᾶν σάββατον ἐπέτρεψας ἀργεῖν, ὅπως μηδὲ λόγον τις ἐν ὀργῇ ἐκ τοῦ στόματος αὐτοῦ προέσθαι θελήσῃ ἐν τῇ ἡμέρᾳ τῶν σαββάτων· σάββατον γάρ ἐστιν κατάπαυσις δημιουργίας, τελείωσις κόσμου, νόμων ζήτησις, αἶνος εἰς θεὸν εὐχάριστος ὑπὲρ ὧν ἀνθρώποις ἐδωρήσατο. 6. ὧν ἁπάντων ἡ κυριακὴ προὔχουσα, αὐτὸν τὸν μεσίτην, τὸν προνοητήν, τὸν νομοθέτην, τὸν ἀναστάσεως αἴτιον, τὸν „πρωτότοκον πάσης κτίσεως, τὸν θεὸν λόγον“ καὶ ἄνθρωπον

---

1 Prov. 8, 22. — 7 I Cor. 15, 55. — II Tim. 1, 10. — 8 Deut. 7, 6. — 9 Gen. 35, 10. — 10 Deut. 4, 20. — 12 Exod. 14, 29. — 13 Act. 13, 18. — 14 Exod. 20. — 19 Lev. 23. — 20 Lev. 25. — 29 Col. 1, 15; Ioann. 1, 1.

---

2 *σοῦ κτισθ.* : *θεοῦ γεννηθείσης* d | *ὡς* : *ὃς* e h, *ὃς καὶ* d | 3 *τὴν* > d | 4 *ἐστι θεὸς* h | *ὁ* > e | 6 *χαίρωμεν* h | 7 *μὲν* > e | 8 *προσηγάγω* h | *ἑαυτὸν* d | 12 *καὶ* sec + *ἐκ* h | *αὐτῶν* h | 13 *καὶ* pr > h v | 17 *ἀλλὰ φορμὴν* d | 18 *κατάρξας* d | *περιβ. κατείρξας* h | 20 *τοῦτο* d e | 20/21 *κατὰ ἀνακύκλησιν* : *ἀντανακύκλησις ἰοβηλαῖος, ὅ ἐστιν* a | 22 *πρόφασιν* + *οἱ* a | *σκέψασθαι* a |

constituisti in laetitiam animarum nostrarum, ut in recordationem veniremus sapientiae a te conditae: 2. quomodo propter nos nasci ex muliere sustinuit, apparuit in vita hac, ostendens in baptismo suo, quod ipse, qui apparebat, est Deus ac homo; passus est propter nos permissione tua et mortuus est ac potestate tua resurrexit: ideoque festum resurrectionis dominica die celebrantes laetamur de eo, qui vicit quidem mortem, *patefecit autem vitam ac immortalitatem;* per ipsum enim gentes ad te adduxisti in *populum peculiarem,* verum Israel, Deo carum, qui Deum videt. 3. Nam tu, Domine, etiam patres nostros *eduxisti de terra Aegypti* et eripuisti *ex fornace ferrea* atque ex luto et laterum confectione; liberasti de manu Pharaonis et subiectorum ei, ac per mare quasi per aridam eos deduxisti et *morem gessisti eis in deserto* per multiplicia bona. 4. Legem eis donasti decem verborum tua voce pronuntiatam ac tua manu descriptam; sabbatum servare praecepisti, non dans occasionem vacationis, sed opportunitatem pietatis, ad cognitionem potentiae tuae atque eos tanquam in sacro septo concludens, ut male agere prohiberentur et ut docerentur utque de septenario exsultarent; propter hoc una hebdomas et hebdomades septem et mensis septimus et annus septimus, et hoc per circulum recurrente annus quinquagesimus in remissionem. 5. Ut nullam haberent homines occasionem excusandi ignorantiam, idcirco in omni sabbato feriari permisisti, quo ne verbum quidem irate quisquam ex ore suo vellet emittere in die sabbatorum; sabbatum enim est requies a creatione, mundi absolutio, legum inquisitio, laus Dei grata pro iis, quae hominibus donavit. 6. Supra quae omnia eminet dominicus dies, utpote qui repraesentet ipsum mediatorem, provisorem, legislatorem, auctorem resurrectionis, *primogenitum omnis creaturae, Deum verbum* ac hominem, ex

22 23 *πάντα σάββατα* e | 23 *ἐπέτρεψεν* a v | *ἀργεῖν* post *σάββατον* v | 24 *ἐν* > h | 27 *προϋπάρχουσα* d

2. *σῇ συγχωρήσει*] Cf. c. 25, 2. — *τὸν ὁρῶντα θεὸν*] Similiter VIII, 15, 7. Sic veterum plures nomen Israel interpretabantur respicientes Gen. 35, 9. 10 vel Gen. 32, 28. Cf. Chrysost. in Gen. hom. 58 c. 2. Revera autem nomen denotat luctantem cum Deo.

4. *σαββατίζειν κτλ.*] Cf. II, 36, 1; VI, 23, 3; Ps.-Ign. Magn. 9, 3.

τὸν ἐκ Μαρίας γεννηθέντα μόνον δίχα ἀνδρός, τὸν πολιτευσάμενον ὁσίως, τὸν σταυρωθέντα ἐπὶ Ποντίου Πιλάτου καὶ ἀποθανόντα καὶ ἀναστάντα ἐκ νεκρῶν ὑποδεικνύουσα, ὡς κυριακὴ παρακελεύεται σοί, δέσποτα, τὴν ὑπὲρ πάντων εὐχαριστίαν προσφέρειν. 7. αὕτη γὰρ ἡ ὑπὸ σοῦ παρασχεθεῖσα χάρις, ἥτις διὰ μέγεθος πᾶσαν εὐεργεσίαν ἐκάλυψεν.

XXXVII. Ὁ τὰς ἐπαγγελίας τὰς διὰ τῶν προφητῶν πληρώσας καὶ ἐλεήσας τὴν Σιὼν καὶ οἰκτειρήσας τὴν Ἱερουσαλὴμ τῷ τὸν θρόνον Δαυὶδ τοῦ παιδός σου ἀνυψῶσαι ἐν μέσῳ αὐτῆς τῇ γενέσει τοῦ Χριστοῦ „τοῦ ἐκ σπέρματος αὐτοῦ τὸ κατὰ σάρκα“ γεννηθέντος ἐκ μόνης παρθένου· αὐτὸς καὶ νῦν, δέσποτα ὁ θεός, πρόσδεξαι τὰς διὰ χειλέων δεήσεις τοῦ λαοῦ σου τοῦ ἐξ ἐθνῶν, „τῶν ἐπικαλουμένων σε ἐν ἀληθείᾳ“, καθὼς προσεδέξω τὰ δῶρα τῶν δικαίων ἐν ταῖς γενεαῖς αὐτῶν. 2. Ἄβελ ἐν πρώτοις τὴν θυσίαν ἐπεῖδες καὶ προσεδέξω, Νῶε ἐξελθόντος τῆς κιβωτοῦ, Ἀβραὰμ μετὰ τὸ ἐξελθεῖν ἐκ γῆς Χαλδαίων, Ἰσαὰκ ἐν τῷ φρέατι τοῦ ὅρκου, Ἰακὼβ ἐν Βηθλεέμ, Μωσέως ἐν τῇ ἐρήμῳ, Ἀαρὼν ἀνὰ μέσον τῶν ζώντων καὶ τῶν τεθνεώτων, Ἰησοῦ τοῦ Ναυῆ ἐν Γαλγάλοις, Γεδεὼν ἐπὶ τῆς πέτρας καὶ τῶν πόκων πρὸ τῆς ἁμαρτίας, Μανωὲ καὶ τῆς αὐτοῦ γυναικὸς ἐν τῷ πεδίῳ, Σαμψὼν ἐν τῷ δίψει πρὸ τῆς πλημμελείας, Ἰεφθάε ἐν τῷ πολέμῳ πρὸ τῆς ἀκρίτου ἐπαγγελίας, Βαρὰκ καὶ Δεββώρας ἐπὶ τοῦ Σισάρα, Σαμουὴλ ἐν Μασσηφά· 3. Δαυὶδ ἐν ἅλῳ Ὀρνὰ τοῦ Ἰεβουσαίου, Σολομῶνος ἐν Γαβαὼν καὶ ἐν Ἱερουσαλήμ, Ἠλία ἐν τῷ ὄρει τῷ Καρμηλίῳ, Ἐλισσαίου ἐπὶ τῆς ἀτεκνούσης πηγῆς, Ἰωσαφὰτ ἐν τῷ πολέμῳ, Ἐζεκία ἐν ἀρρωστίᾳ καὶ ἐπὶ τοῦ Σενναχηρείμ, Μανασσῆ ἐν γῇ Χαλδαίων μετὰ τὴν πλημμέλειαν, Ἰωσία ἐν τῷ Φασσᾶ, Ἔσδρα ἐν τῇ ἐπανόδῳ· 4. Δανιὴλ ἐν τῷ λάκκῳ τῶν λεόντων,

9 Luc. 1, 32. — 10 Rom. 1, 3. — 13 Ps. 144, 18. — 14 Gen. 4. — 15 Gen. 8. 12. — 16 Gen. 22. 35. 46. — 17 Exod. 12; Num. 16. — 18 Ios. 5. — 19 Iud. 6. 8. 13. 15. — 21 Iud. 11. 4. — 23 I Reg. 7; I Paral. 21. — 24 III Reg. 3. 8. 18. — 25 IV Reg. 2. — 26 II Paral. 18; IV Reg. 20. 19. — 27 II Paral. 33. 35. — 28 I Esdr. 8; Dan. 6, 14.

4 *σοί* : *σὺ* e | 5 *ὑπὸ σοῦ* > v | 6 *εὐχαριστίαν* h | 8 *οἰκτείρας* v | *τῷ* : *τοῦ* d e | 9 *τῇ* > h | 10 *τοῦ* pr > d e | *τὸ* > d e h | 11 *μόνης* + *τῆς* v | 12 *τὰς* > v | *τοῦ* pr > h | 15 *ἐφεῖδες* h | *ἐκ τῆς* e | 16 *ἐξελθεῖν* + *αὐτὸν* d e v | *καὶ Ἰσαὰκ* d | 18 *τεθνηκότων* v | 19 *τὸν πόκον* d | *πόκον* h 20 *γυναικὸς αὐτοῦ* v | 21 *τῷ* pr : *τῇ* d v | *δίψη* v | *πλημμελίας* h | 22 *δεβόρρας*

Maria natum solum sine viro, sancte in vita versatum, crucifixum sub Pontio Pilato ac mortuum et a mortuis excitatum, sicut dominica dies tibi, Domine, gratiarum actionem pro cunctis offerre suadet. 7. Haec quippe est gratia a te exhibita, quae magnitudine sua omne beneficium obtexit.

XXXVII. Qui promissa per prophetas implevisti et miseratus es Sion et Hierosolymae misertus es extollendo solium David pueri tui in medio eius per nativitatem Christi, *qui ex genere eius secundum carnem* natus est ex sola virgine. Tu, Domine Deus, nunc quoque suscipe preces labiis prolatas populi tui congregati ex gentibus, *quae te in veritate invocant,* sicut suscepisti munera iustorum in eorum saeculis. 2. Sacrificium Abel in primis respexisti ac suscepisti sacrificium, Noe ex arca egressi, Abraham postquam exiit ex terra Chaldaeorum, Isaac in puteo iuramenti, Iacob in Bethlehem, Mosis in solitudine, Aaron inter viventes ac mortuos, Iesu Nave in Galgalis, Gedeon in petra et velleribus ante peccatum, Manoe et uxoris eius in campo, Samson in siti ante delictum, Iephte in bello ante inconsideratam promissionem, Barac et Debborae in Sisara, Samuelis in Maspha; 3. David in area Ornae Iebusaei, Salomonis in Gabaon et in Ierusalem, Eliae in monte Carmel, Elisaei in fonte sterili, Iosaphat in bello, Ezechiae in morbo et in Senacherib, Manasse in terra Chaldaeorum post delictum, Iosiae in Phassa, Esdrae in reditu; 4. Daniel in lacu leonum,

e h, *δεβόρρα* d | 23 *μασσηιφαι* a, *μασσιφὰ* d, *μασηφὰ* e h, *μασιφὰ* v | *Ὀρνᾶ* : *ἀρνῶν* v | 24 *γαβαὼ* d e h v | *ἐν* > d v | 25 *τῷ* > e v | 26 *ἐζεκίου* h | *σεναχηρεὶμ* a, *σεναχιρὶν* v | 27 *ἰωσίαν* h | *σαφφὰ* d e, i. m. d *φάσσα*

6. *τὸν ἐκ Μαρίας κτλ.*] Cf. c. 37, 1; VIII, 1, 10; 12, 32; Ps.-Ign. Magn. 11, 2. 3; Orig. Contra Cels. II, 69; Adam. Dial. de recta in Deum fide sect. IV, Orig. opp. ed. De la Rue I, 855 C, Migne PG 11, 1844.

XXXVII. *Προσευχὴ περιέχουσα μνήμην προνοίας καὶ ἀπαρίθμησιν εὐεργεσιῶν διαφόρων τῶν προνοίᾳ θεοῦ διὰ Χριστοῦ παρασχεθεισῶν τοῖς ἁγίοις.* Oratio continens memoriam providentiae et enumerationem variorum beneficiorum, quae Dei providentia per Christum sanctis collata sunt.

1. *ἐπικ. σε ἐν ἀληθείᾳ*] Cf. I Clem. 60, 4.

2. *ἐν Βηθλεέμ*] Revera in Bethel, cf. Gen. 35, 1—8.

3. *Ἰωσίυ ἐν τῷ Φασσᾶ*] II Paral. 35, 1 legimus: *Καὶ ἐποίησεν Ἰωσίας τὸ φασὲκ τῷ κυρίῳ θεῷ αὐτοῦ, καὶ ἔθυσε τὸ φασὲκ τῇ τεσσαρεσκαιδεκάτῃ ἡμέρᾳ τῇ μηνὸς τοῦ πρώτου. Φασσᾶ* est igitur *φασέκ,* et haec vox denotat pascha.

Ἰωνᾶ ἐν τῇ κοιλίᾳ τοῦ κήτους, τῶν τριῶν παίδων ἐν καμίνῳ πυρός, Ἄννας ἐν τῇ σκηνῇ ἐνώπιον τῆς κιβωτοῦ, Νεεμία ἐπὶ τῇ ἀνεγέρσει τῶν τειχῶν καὶ τοῦ Ζοροβάβελ, Ματταθία καὶ τῶν υἱῶν αὐτοῦ ἐν τῷ ζήλῳ σου, Ἰαὴλ ἐν εὐλογίαις. 5. καὶ νῦν οὖν πρόσδεξαι τὰς τοῦ λαοῦ σου προσευχὰς μετ' ἐπιγνώσεώς σοι διὰ Χριστοῦ προσφερομένας ἐν τῷ πνεύματι.

XXXVIII. Εὐχαριστοῦμέν σοι περὶ πάντων, δέσποτα παντοκράτορ, ὅτι οὐκ ἐγκατέλιπες τὰ ἐλέη σου καὶ τοὺς οἰκτιρμούς σου ἀφ' ἡμῶν, ἀλλὰ καθ' ἑκάστην γενεὰν καὶ γενεὰν σώζεις, ῥύῃ, ἀντιλαμβάνῃ, σκεπάζεις. 2. ἀντελάβου γὰρ ἐν ἡμέραις Ἐνὼς καὶ Ἐνώχ, ἐν ἡμέραις Μωσῆ καὶ Ἰησοῦ, ἐν ἡμέραις τῶν κριτῶν, ἐν ἡμέραις Σαμουὴλ καὶ Ἠλία καὶ τῶν προφητῶν, ἐν ἡμέραις Δαυὶδ καὶ τῶν βασιλέων, ἐν ἡμέραις Ἐσθὴρ καὶ Μαρδοχαίου, ἐν ἡμέραις Ἰουδίθ, ἐν ἡμέραις Ἰούδα Μακκαβαίου καὶ τῶν ἀδελφῶν αὐτοῦ. 3. καὶ ἐν ταῖς ἡμέραις ἡμῶν ἀντελάβου ἡμῶν διὰ τοῦ μεγάλου σου ἀρχιερέως Ἰησοῦ Χριστοῦ τοῦ παιδός σου· καὶ ἀπὸ μαχαίρας γὰρ ἐρρύσατο καὶ ἐκ λιμοῦ ἐξείλατο διαθρέψας, ἐκ νόσου ἰάσατο, ἐκ γλώσσης πονηρᾶς ἐσκέπασεν. 4. περὶ πάντων σοι διὰ Χριστοῦ εὐχαριστοῦμεν, ὁ καὶ φωνὴν ἔναρθρον εἰς ἐξομολόγησιν δωρησάμενος καὶ γλῶσσαν εὐάρμοστον δίκην πλήκτρου ὡς ὄργανον ὑποθείς, καὶ γεῦσιν πρόσφορον καὶ ἁφὴν κατάλληλον καὶ ὅρασιν θέας καὶ ἀκοὴν φωνῆς καὶ ὄσφρησιν ἀτμῶν καὶ χεῖρας εἰς ἔργον καὶ πόδας πρὸς ὁδοιπορίαν. 5. καὶ ταῦτα πάντα ἐκ μικρᾶς σταγόνος διαπλάσας ἐν μήτρᾳ καὶ ψυχὴν ἀθάνατον μετὰ τὴν μόρφωσιν χαρίζῃ καὶ προάγεις εἰς φῶς τὸ λογικὸν ζῶον, τὸν ἄνθρωπον· νόμοις ἐπαίδευσας, δικαιώμασιν ἐφαίδρυνας· πρὸς ὀλίγον ἐπάγων διάλυσιν, τὴν ἀνάστασιν ἐπηγγείλω. 6. ποῖος τοιγαροῦν αὐτάρκης βίος, αἰώνων δὲ μῆκος πόσον διαρκέσει ἀνθρώποις πρὸς εὐχαριστίαν; ἢ τὸ μὲν πρὸς ἀξίαν ἀδύνατον, τὸ δὲ κατὰ δύναμιν εὐαγές. 7. ἐρρύσω γὰρ ἀσεβείας πολυθέων, καὶ χριστοκτόνων αἱρέσεως ἐξείλω, πεπλανημένης ἀγνοίας ἠλευθέρωσας· τὸν Χριστὸν

1 Ion. 2; Dan. 3. — 2 I Reg. 1. — II Esdr. 2—7. — 3 I Macc. 2 sq.; Iud. 5, 24. — 16 II Reg. 22, 44; Ps. 32, 19; 30, 21.

1 καμίνῳ : τῇ κ. τοῦ a | 2 Ἄννας a : ἄννα d e v, ἄννης h | νεεμίου v | 3 τοῦ > d e v | ματθία d e | 4 ἠαηλ e, ἰαβηλ a | 6 τῷ > h | 11 μωσεῖ a | 13 καὶ sec : + τοῦ h | 14 ἰουδεὶθ a, ἰουδὴθ e | 15 ἡμῶν sec : ἡμῖν h | 16 σου > e v | 17 ἐξείλετο v | 18 διὰ + ιῦ h | Χριστὸν d | 23 πρός : εἰς

Ionae in ventre ceti, trium puerorum in fornace ignis, Annae in tabernaculo coram arca, Nehemiae ac Zorobabel in exstructione murorum, Mattathiae et filiorum eius in zelo tuo, Iael in benedictionibus. 5. Et nunc ergo suscipe populi tui preces tibi cum scientia per Christum oblatas in spiritu.

XXXVIII. Agimus tibi gratias de universis, Domine omnipotens, quod misericordias tuas et miserationes non removisti a nobis, sed per singulas aetates ac generationes servas, eripis, opitularis, protegis. 2. Opem enim tulisti in diebus Enos et Henoch, in diebus Mosis ac Iesu, in diebus iudicum, in diebus Samuel et Eliae atque prophetarum, in diebus David ac regum, in diebus Esther et Mardochaei, in diebus Iudith, in diebus Iudae Maccabaei et fratrum eius. 3. Etiam in diebus nostris auxilium nobis tulisti per magnum tuum pontificem Iesum Christum filium tuum. Etenim ex gladio liberavit et alendo eripuit a fame, ex morbo sanavit, a lingua mala protexit. 4. De omnibus tibi per Christum gratias agimus, qui et vocem articulatam dedisti ad confessionem et linguam aptam plectri similem tamquam organum subiecisti, et gustum commodum et tactum convenientem et visum ad spectandum et auditum ad percipiendam vocem et odoratum ad odores hauriendos et manus ad opus et pedes ad ambulationem. 5. Atque haec omnia ex parva gutta formans in utero etiam animam immortalem post figurationem donas, et in lucem producis animal rationale, hominem; legibus eum erudivisti, iustificationibus illustrasti; inducens dissolutionem ad breve tempus resurrectionem promisisti. 6. Quae igitur vita sufficiens et saeculorum quanta longinquitas hominibus satis erit ad gratiarum actionem? Sed id quidem pro dignitate agere impossibile est, pro viribus autem praestare sanctum ac pium. 7. Nam exemisti nos ex impietate eorum, qui plures deos colunt, et eripuisti a secta illorum, qui Christum occiderunt, liberasti ab ignorantiae errore; Christum ad

h v | 24 *διαπλάσσεις* a | 27 *ποῖος* > d | 28 *πόσον μῆκος* e h v | 29 *τὸ δὲ κ. δύναμιν : ἁγνόν· εὐσεβές· ὅσιον· θειότατον* d | 30 *αἱρέσεων* d h | 31 *τοῦ χῦ* e

XXXVIII. *Προσευχὴ ἀντιλήψεως δικαίων.* Oratio pro spe iustis allata.

5. *ἐκ μ. σταγόνος κτλ.*] Cf. Iust. Apol. I, 19.

ἀπέστειλας εἰς ἀνθρώπους ὡς ἄνθρωπον, θεὸν ὄντα μονογενῆ, τὸν παράκλητον ἐνῴκισας ἡμῖν, ἀγγέλους ἐπέστησας, τὸν διάβολον ᾔσχυνας· οὐκ ὄντας ἐποίησας, γενομένους φυλάσσεις, ζωὴν ἐπιμετρεῖς, χορηγεῖς τροφήν, μετάνοιαν ἐπηγγείλω. 8. ὑπὲρ ἁπάντων σοι ἡ δόξα καὶ τὸ σέβας διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ νῦν καὶ ἀεὶ καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας· ἀμήν. 9. ταῦτα μελετᾶτε, ἀδελφοί· καὶ εἴη ὁ κύριος μεθ' ὑμῶν ἐπὶ γῆς καὶ ἐν τῇ βασιλείᾳ τοῦ πατρὸς αὐτοῦ, τοῦ καὶ αὐτὸν ἀποστείλαντος καὶ ἡμᾶς δι' αὐτοῦ „ἐλευθερώσαντος ἐκ τῆς δουλείας τῆς φθορᾶς εἰς τὴν ἐλευθερίαν τῆς δόξης", καὶ ζωὴν ἐπαγγειλαμένου τοῖς δι' αὐτοῦ πιστεύσασιν εἰς τὸν τῶν ὅλων θεόν.

XXXIX. Ὅπως μὲν οὖν ὀφείλουσι ζῆν οἱ κατὰ Χριστὸν μεμυημένοι καὶ οἵας εὐχαριστίας ἀναπέμπειν τῷ θεῷ διὰ Χριστοῦ, εἴρηται διὰ τῶν προλαβόντων· δίκαιον δὲ μηδὲ τοὺς ἀμυήτους καταλιπεῖν ἀβοηθήτους. 2 (XXXIX). Ὁ μέλλων τοίνυν κατηχεῖσθαι τὸν λόγον τῆς εὐσεβείας παιδευέσθω πρὸ τοῦ βαπτίσματος τὴν περὶ θεοῦ τοῦ ἀγεννήτου γνῶσιν, τὴν περὶ υἱοῦ μονογενοῦς ἐπίγνωσιν, τὴν περὶ τοῦ ἁγίου πνεύματος πληροφορίαν· μανθανέτω δημιουργίας διαφόρου τάξιν, προνοίας εἱρμόν, νομοθεσίας διαφόρου δικαιωτήρια· παιδευέσθω, διὰ τί κόσμος γέγονεν καὶ δι' ὃ κοσμοπολίτης ὁ ἄνθρωπος κατέστη· ἐπιγινωσκέτω τὴν ἑαυτοῦ φύσιν, οἵα τις ὑπάρχει· 3. παιδευέσθω, ὅπως ὁ θεὸς τοὺς πονηροὺς ἐκόλασεν ὕδατι καὶ πυρί, τοὺς δὲ ἁγίους ἐδόξασεν καθ' ἑκάστην γενεάν, λέγω δὴ τὸν Σήθ, τὸν Ἐνώς, τὸν Ἐνώχ, τὸν Νῶε, τὸν Ἀβραὰμ καὶ τοὺς ἐκγόνους αὐτοῦ, τὸν Μελχισεδὲκ καὶ τὸν Ἰὼβ καὶ τὸν Μωσέα, Ἰησοῦν τε καὶ Χαλὲβ καὶ Φινεὲς τὸν ἱερέα καὶ τοὺς καθ' ἑκάστην γενεὰν ὁσίους, ὅπως τε προνοούμενος οὐκ ἀπεστράφη ὁ θεὸς τὸ τῶν ἀνθρώπων γένος, ἀλλ' ἀπὸ πλάνης καὶ ματαιότητος „εἰς ἐπίγνωσιν ἀληθείας" ἐκάλει

8 Rom. 8, 21. — 23 Gen. 7. 19. — 29 I Tim. 2, 4.

1 ὡς a : > d e h v | 2 ἐνοίκησας e h, i. m. e ἐνώκησας ἐν ἄλλῳ | 3 κατήσχυνας v | 4 πάντων h | 5 διὰ Ἰ. Χριστοῦ a h : μετὰ χριστοῦ καὶ πνεύματος ἁγίου d e v | καὶ ἀεὶ > d e h v | 6 ὁ > v | 8 τοῦ > d | 16 εὐσεβείας : ἀληθείας v, i. m. d e | 17 θεοῦ d e h : > a p v | 23 δ' a | 24 γενεὰν + καὶ γενεὰν h | σημ h | Ἐνὼς + καὶ d v | 25 ἐγγόνους h | 26 Φινεὲς + τὸν ζηλωτὴν d e h | 28 ὁ > v | ὁ θεὸς > e | ἀλλὰ a

homines quasi hominem misisti, qui etiam est Deus unigenitus; paracletum in nobis fecisti habitare, angelos nobis praefecisti, diabolum dedecore aspersisti; nos, cum non essemus, fecisti, factos conservas, vitam admetiris, suppeditas nutrimentum, paenitentiam pollicitus es. 8. Pro omnibus tibi gloria et veneratio per Iesum Christum nunc et semper et in saecula, amen. 9. Haec meditamini, fratres, et sit Dominus vobiscum in terra et in regno patris eius, qui et illum misit et nos per eum *liberavit ex servitute corruptionis in libertatem gloriae* ac promisit vitam iis, qui per eum in Deum universorum crediderunt.

XXXIX. Quemadmodum igitur vivere debeant, qui in Christi religione sunt initiati, et quas gratiarum actiones Deo per Christum destinare, dictum est in superioribus; aequum vero est, ut et eos, qui initiati non sunt, auxilio destitutos non relinquamus. 2 (XXXIX). Qui ergo ad doctrinam pietatis instruendus est, erudiatur ante baptismum in scientia de Deo ingenito, in cognitione de filio unigenito, in persuasione certa de spiritu sancto; discat creationis diversae ordinem, providentiae seriem, variae legislationis tribunalia; erudiatur, quare mundus sit factus et cur mundi civis homo constitutus sit; agnoscat naturam suam, quaenam sit; 3. doceatur, quomodo Deus improbos aqua et igne punierit, sanctos vero per singulas aetates glorificaverit, scilicet Seth, Enos, Enoch, Noe, Abraham et posteros eius, Melchisedec, Iob, Mosem, Iesum, Chaleb et Phineem sacerdotem sanctosque singularum aetatum; quemadmodum per providentiam Deus humanum genus non aversatus fuerit, sed ab errore ac vanitate *ad agnitionem veritatis*

7. *ἀπέστειλας — ἄνθρωπον*] Haec Constitutor interpolavit II, 24, 3. Ep. ad Diogn. 7, 4: *ὡς ἄνθρωπον πρὸς ἀνθρώπους ἔπεμψεν. — ἀγγέλους ἐπέστησας*] Cf. VIII, 41, 5; Eus. Demonstr. evang. III, 3, 18; IV, 6, 9.

XXXIX. *Ὅπως χρὴ τοὺς κατηχουμένους στοιχειοῦσθαι.* Quomodo oporteat catechumenos institui.

2. *ἀγεννήτου*] Sic veteres sexcenties Deum patrem appellant aut absolute aut nomen Dei vel patris addentes. Cf. c. 41, 4; 42, 2; 44, 2; 47, 2; VIII, 6, 8. 10; 12, 6; 14, 3; 48, 3. Origenes saepissime sic loquens De princ. I, 2, 6 expresse dicit, Christianos nihil ingenitum i. e. innatum fateri praeter solum Deum patrem. Gregorius Naz. Orat. 25 c. 15 doctrinam catholicam esse docet: *ἕνα μὲν εἰδέναι θεὸν ἀγέννητον, τὸν πατέρα, ἕνα δὲ γεννητὸν κύριον, τὸν υἱὸν κτλ.* Cf. quae disputavi in libro *Die Apostolischen Konstitutionen* 1891 p. 120—121; Lightfoot, S. Ignatius 1885 II, I, 90—94.

κατὰ διαφόρους καιρούς, ἀπὸ τῆς δουλείας καὶ ἀσεβείας εἰς ἐλευθερίαν καὶ εὐσέβειαν ἐπανάγων, ἀπὸ ἀδικίας εἰς δικαιοσύνην, ἀπὸ θανάτου αἰωνίου εἰς ζωὴν ἀΐδιον. 4. ταῦτα καὶ τὰ τούτοις ἀκόλουθα μανθανέτω ἐν τῇ κατηχήσει ὁ προσιών. προσκυνείτω δὲ ὁ χειροθετῶν αὐτὸν τὸν θεὸν τὸν τῶν ὅλων δεσπότην, εὐχαριστῶν ὑπὲρ τοῦ πλάσματος, ὅτι κατέπεμψεν τὸν υἱὸν αὐτοῦ τὸν μονογενῆ Χριστόν, ἵνα σώσῃ τὸν ἄνθρωπον ἐξαλείψας τὰς ἀνομίας, καὶ ἵνα ἀφῇ τὰς ἀσεβείας καὶ τὰς ἁμαρτίας καὶ „καθαρίσῃ ἀπὸ παντὸς μολυσμοῦ σαρκὸς καὶ πνεύματος", ἁγιάσῃ δὲ τὸν ἄνθρωπον κατ' εὐδοκίαν τῆς χρηστότητος αὐτοῦ, συνετίσῃ δὲ τὸ θέλημα αὐτοῦ, καὶ „φωτίσῃ τοὺς ὀφθαλμοὺς τῆς καρδίας αὐτοῦ" εἰς κατανόησιν τῶν θαυμασίων αὐτοῦ, γνωρίσῃ αὐτῷ τὰ κρίματα τῆς δικαιοσύνης, ὅπως ἂν „μισήσῃ πᾶσαν ὁδὸν ἀδικίας", πορεύηται δὲ „τὴν ὁδὸν τῆς ἀληθείας" εἰς τὸ καταξιωθῆναι αὐτὸν „τοῦ λουτροῦ τῆς παλιγγενεσίας εἰς υἱοθεσίαν τὴν ἐν Χριστῷ"· ἵνα „σύμφυτος γενόμενος ἐν τῇ ὁμοιότητι τοῦ θανάτου τοῦ Χριστοῦ" ἐπ' ἐλπίδι τῆς ἐνδόξου κοινωνίας νεκρωθῇ μὲν τῇ ἁμαρτίᾳ, „ζήσῃ δὲ τῷ θεῷ" κατά τε νοῦν καὶ λόγον καὶ πρᾶξιν, καὶ ἐν τῇ βίβλῳ τῶν ζώντων συναριθμηθῇ. 5. καὶ μετὰ τὴν εὐχαριστίαν ταύτην παιδευσάτω αὐτὸν τὰ περὶ τῆς τοῦ κυρίου ἐνανθρωπήσεως, τά τε περὶ τοῦ πάθους αὐτοῦ καὶ τῆς ἐκ νεκρῶν ἀναστάσεως καὶ ἀναλήψεως.

XL. Καὶ ὅταν ᾖ πρὸς αὐτὸ λοιπὸν τὸ βαπτισθῆναι ὁ κατηχηθείς, μανθανέτω τὰ περὶ τῆς ἀποταγῆς τοῦ διαβόλου καὶ τὰ περὶ τῆς συνταγῆς τοῦ Χριστοῦ· δεῖ γὰρ αὐτὸν πρῶτον μὲν ἀποσχέσθαι τῶν ἐναντίων καὶ τότε ἐντὸς γενέσθαι τῶν μυστηρίων, προκαθάραντα ἑαυτοῦ τὴν καρδίαν πάσης κακονοίας σπίλου τε

---

8 II Cor. 7, 1. — 11 Eph. 1, 18. — 13 Ps. 118, 7. 128. 30. — 14 Tit. 3, 5; Eph. 1, 5. — 16 Rom. 6, 5. — 17 Col. 3, 5; Gal. 2, 19. — 27 Eph. 5, 27.

---

2 ἐνάγων d e h | 5 τὸν sec > v | 6 πλάσματος + αὐτοῦ d e | 10 συνετίσῃ : συστήσῃ v | 12 θαυμάτων v | γνωρίσῃ + τε d, + ται e | 15 ἐν > a v | 16 τοῦ θανάτου a : > rel | Χριστοῦ : χῦ e v, χῦ ιῦ χῦ d | 17 ἐπ' > v | 18 τε : γε h, > v | 19 συναριθμηθείη d | 23 ᾖ post κατηχηθεὶς d e v | 24 τὰ sec : τὸ e | 25 συντάξεως d, sed i. m. συνταγῆς | 27 προκαθάροντα a, corr a² | κακοηθείας a

---

4. ὁ χειροθετῶν] i. e. catechista vel doctor audientium, ut ex versu sequente apparet. Illo nomine autem appellatur, quia manum imponens proselytos fa-

diversis temporibus vocarit, reducens a servitute et impietate ad libertatem ac pietatem, ab iniustitia ad iustitiam, a morte aeterna ad vitam perpetuam. 4. Haec et his consentanea discat in catechesi, qui accedit. Qui autem manus ei imponit, adoret Deum, universorum dominum, gratias agens pro creatura eius, quod miserit filium suum unigenitum Christum, ut salvet hominem deletis iniquitatibus, utque remittat impietates ac peccata et *purget ab omni inquinamento carnis et spiritus,* hominemque sanctificet secundum beneplacitum bonitatis suae atque indicet voluntatem suam ac *illuminet oculos cordis eius* ad consideranda mirabilia eius, manifestet ei iudicia iustitiae, ut *odio habeat omnem viam iniustitiae,* ambulet autem *viam veritatis,* ut dignus habeatur *regenerationis lavacro, in adoptionem in Christo,* ut *complantatus in similitudine mortis Christi* in spe gloriosae societatis necetur quidem peccato, *vivat autem Deo* secundum mentem et sermonem et actionem atque adnumeretur in libro viventium. 5. Post vero hanc gratiarum actionem doceat eum de Domini incarnatione et de passione eius, resurrectione ex mortuis et assumptione.

XL. Cumque iamiam erit baptizandus catechumenus, discat, quae ad renuntiandum diabolo et quae ad se adscribendum Christo pertinent. Oportet enim illum primum quidem abstinere a contrariis et deinde ingredi ad mysteria, cum prius cor suum purgaverit ab omni perversitate mentis, macula et ruga, atque tunc

---

ciebat catechumenos et catechumenis ipsis etiam saepius manum imponebat. Cf. Ps.-Clem. Hom. III, 73; syn. Illiberit. c. 39, Arelat. c. 6, Carthag. IV c. 85, Matiscon. II c. 3. Sulp. Sever. Dialog. II, 4, 9 ed. Halm p. 185 scribit: nec cunctatus (Martinus), in medio ut erant campo, cunctos imposita universis manu catechumenos fecit. Locutio docet, tempore Constitutoris catechumenos institutos fuisse a presbytero vel episcopo, quibus solis *τὴν χειροθεσίαν* competere dicit VIII, 28, 1. 2.

5. Catechumeni ergo primo instituendi erant de trinitate (in universum), de creatione mundi atque inprimis hominis, de providentia, de legislatione (v. 2), de punitione malorum ac glorificatione iustorum, de misericordia Dei erga homines (v. 3); deinde de Domini incarnatione, passione, resurrectione, assumptione (v. 5).

XL. *Διάταξις, ὅπως χρὴ τοὺς κατηχουμένους* (+ *μέλλοντας βαπτίζεσθαι* e p) *ὑπὸ τῶν ἱερέων ἐν τῇ μυήσει εὐλογεῖσθαι καὶ τίνα διδάσκεσθαι αὐτούς*. Constitutio, quomodo oporteat catechumenos (baptizandos) a sacerdotibus in initiatione benedici et quaenam eos doceri conveniat.

καὶ ῥυτίδος καὶ τότε τῶν ἁγίων μεταλαχεῖν. 2. ὡς γὰρ γεωργὸς ἄριστος ἐκκαθαίρει τὴν ἄρουραν πρότερον τῶν ὑπερφυουσῶν ἐν αὐτῇ ἀκανθῶν καὶ τότε σπείρει τὸν πυρόν, οὕτως δεῖ καὶ ὑμᾶς, πρότερον πᾶσαν ἀσέβειαν ἐξελόντας ἀπ' αὐτῶν, τότε τὴν εὐσέβειαν αὐτοῖς ἐγκαταβάλλεσθαι καὶ τοῦ βαπτίσματος ἀξιῶσαι. 3. καὶ γὰρ καὶ ὁ κύριος ἡμῶν οὕτως ἡμῖν παρῄνεσεν εἰπών· „Μαθητεύσατε“ πρότερον· „πάντα τὰ ἔθνη“, καὶ τότε ἐπήγαγεν τὸ „καὶ βαπτίσατε αὐτοὺς εἰς τὸ ὄνομα τοῦ πατρὸς καὶ τοῦ υἱοῦ καὶ τοῦ ἁγίου πνεύματος“.

XLI. Ἀπαγγελλέτω οὖν ὁ βαπτιζόμενος ἐν τῷ ἀποτάσσεσθαι· 2 (XLI). Ἀποτάσσομαι τῷ σατανᾷ καὶ τοῖς ἔργοις αὐτοῦ καὶ ταῖς πομπαῖς αὐτοῦ καὶ ταῖς λατρείαις αὐτοῦ καὶ τοῖς ἀγγέλοις αὐτοῦ καὶ ταῖς ἐφευρέσεσιν αὐτοῦ καὶ πᾶσι τοῖς ὑπ' αὐτόν. 3. μετὰ δὲ τὴν ἀποταγὴν συντασσόμενος λεγέτω, ὅτι καὶ συντάσσομαι τῷ Χριστῷ· 4. καὶ πιστεύω καὶ βαπτίζομαι εἰς ἕνα ἀγέννητον μόνον ἀληθινὸν

6 Mt. 28, 19.

1 *μεταλαβεῖν* d e | 2 *ὑπερπουσῶν* a v | 3 *δὴ* d e | 5 *ἐγκαταβαλέσθαι* h | *βαπτίσματος* + *αὐτούς* p v | 6 *ἡμῖν παρῄνεσεν* ∾ d e | 7 *πρότερον* a d h : > e p v

XLI. *Ἀποταγὴ πρὸς τὸν ἐναντίον* (+ *τοῦ κατηχουμένου* e p v) *καὶ συνταγὴ πρὸς τὸν Χριστὸν τοῦ θεοῦ.* Renuntiatio in adversarium (catechumeni) et adscriptio ad Christum Dei.

2. Formulae renuntiationis satanae plures nobis traditae sunt. Tertullianus De corona c. 3 scribit: Aquam adituri, sed et aliquanto prius in ecclesia sub antistitis manu, contestamur nos renuntiare diabolo et pompae et angelis eius. Origenes In Num. hom. XII, 4 (ed. Bened. II, 316): non se usurum pompis eius (diaboli) neque operibus eius, neque ullis omnino servitiis eius ac voluptatibus pariturum. Cyrillus Hier. Cat. myst. I, 4—8: *ἀποτάσσομαί σοι, σατανᾶ, καὶ πᾶσι τοῖς ἔργοις σου, καὶ πάσῃ τῇ πομπῇ αὐτοῦ* (l. *σου*), *καὶ πάσῃ τῇ λατρείᾳ σου.* Chrysostomus Ad illuminandos catech. II, 4: *ἀποτάσσομαί σοι, σατανᾶ, καὶ τῇ πομπῇ σου καὶ τῇ λατρείᾳ σου,* et In Col. hom. VI, 4 illis verbis addit: *καὶ τοῖς ἀγγέλοις σου.* Basilius De spir. s. c. 27 n. 66: *ἀποτάσσεσθαι τῷ σατανᾷ καὶ τοῖς ἀγγέλοις αὐτοῦ.* Cf. Orig. In Num. hom. XIII, 4; Hieron. In Am. 6 s. f.

3. Chrysostomus l. c. formulam renuntiationis laudatam repetens c. 5 addit: *καὶ συντάσσομαί σοι, Χριστέ.* Cyrillus l. c. c. 8: *μετὰ τὴν ἀπόταξιν τοῦ σατανᾶ καὶ τὴν πρὸς τὸν Χριστὸν σύνταξιν.* Hieronymus l. c.: et sic versi ad orientem pactum inimus cum sole iustitiae et ei servituros nos esse promittimus. Iam Hippolytus, si sermo in s. Theophania ei iure attribueretur, renuntiationem et adscriptionem coniunctam fuisse testaretur c. 9 scribens: *ὁ γὰρ καταβαίνων μετὰ πίστεως εἰς τὸ τῆς ἀναγεννήσεως λουτρὸν ἀποτάσσεται τῷ πονηρῷ, συντάσσεται*

demum ad sacramenta percipienda accedere. 2. Nam ut optimus agricola repurgat prius arvum a supercrescentibus in eo spinis tuncque serit triticum, ita oportet etiam vos prius omni impietate ab eis extracta tunc pietatem inseminare et baptismo donare. 3. Sic etenim Dominus noster nobis praecepit dicens: *Docete* prius *omnes gentes,* et tunc subiunxit illud: *Et baptizate eos in nomine patris et filii et spiritus sancti.*

XLI. Cum ergo renuntiat, qui baptizatur, ita recitet: 2 (XLI). Renuntio satanae et operibus eius et pompis eius et cultibus eius et angelis eius et inventis eius ac omnibus, quae sub eo sunt. 3. Post renuntiationem vero, dum adscribit se, dicat: Et adscribor Christo; 4. et' credo et baptizor in unum ingenitum, solum verum Deum

---

δὲ τῷ Χριστῷ. Certe Origenes praeter renuntiationem etiam pactum cum Christo ineundum cognitum habet in Exhortatione ad martyrium c. 12 ed. Koetschau 1899 p. 11 scribens: *Καὶ τοῦτο δὲ ἡμᾶς εἰδέναι χρή, ὅτι τὰς καλουμένας τοῦ θεοῦ διαθήκας ἐπὶ συνθήκαις παρεδεξάμεθα αἷς πρὸς αὐτὸν ἐποιησάμεθα, ἀναδεχόμενοι τὸ κατὰ Χριστιανισμὸν βιοῦν,* et ibid. c. 17 p. 16: *Ἀλλὰ καὶ ἐν ταῖς περὶ θεοσεβείας συνθήκαις πάλαι τοῖς κατηχοῦσιν ὑμᾶς ἀπεκρίθητε τό· Καὶ ἡμεῖς λατρεύσομεν κυρίῳ· οὗτος γὰρ ὁ θεὸς ἡμῶν ἐστιν.* Respicit Ios. 24, 15—25, et Kattenbusch, *Das apostolische Symbol* II (1900), 151 n. 24, morem Christianorum abrenuntiandi diabolo et ineundi pactum cum Christo ex illo Sacrae Scripturae loco explicandum esse suspicatur.

4—8. Symbolum in ritu baptismi describendo inserens Constitutor symbolum patriae vel ecclesiae suae elegisse censeri potest. Symbolum autem, quod proponit, tam prope ad formulam synodi Antiochenae a. 341 quartam (conservatam ab Athanasio Ep. de synodis Arimini et Seleuciae c. 25, Socrate H. E. II, 18, Hilario De synodis c. 29) accedit, ut conicere liceat, illud cum hac idem vel huic simillimum fuisse. Attamen Constitutor formulam vix plane integram repetiit, sed suo more paululum mutavit, nonnulla verba omittens, alia addens. Kattenbusch, *Das Apostolische Symbol* I (1894), 260—273, symbolum Constitutionum a Luciano martyre profectum et a synodo Antiochena receptum fuisse censuit, nec vero probavit. Ratio potius contraria est. Constitutor, qui circa annum 400 scripsit et Canones apostolicos componens certe canones synodi Antiochenae in usum suum vertit, recte etiam formulam illius synodi repetiisse iudicatur, nisi forte formulam iam in ecclesia sua usitatam invenerit. Luciano veteres formulam Antiochenam secundam adscribunt, Sozomenus H. E. III, 5, synodus Cariensis a. 387 cf. Soz. VI, 12, auctor dialogorum de trinitate septem, qui sub nomine Theodoreti circumferuntur, cf. Theodoreti opp. ed. Schulze V, 992.

4. *ἀγέννητον μόνον ἀληθινόν*] Haec verba desunt in formula Antiochena IV et a Constitutore addita esse putari possunt. De voce *ἀγέννητος* cf. c. 39, 2 not. Voces *μόνος ἀληθινὸς* inter-

θεὸν παντοκράτορα, τὸν πατέρα τοῦ Χριστοῦ, κτίστην καὶ δημιουργὸν τῶν ἁπάντων, „ἐξ οὗ τὰ πάντα“ · 5. *καὶ εἰς τὸν κύριον Ἰησοῦν τὸν Χριστόν, τὸν μονογενῆ αὐτοῦ υἱόν, τὸν „πρωτότοκον πάσης κτίσεως“, τὸν πρὸ αἰώνων εὐδοκίᾳ τοῦ πατρὸς γεννηθέντα, οὐ κτισθέντα, „δι᾽ οὗ τὰ πάντα“ ἐγένετο τὰ ἐν οὐρανοῖς καὶ ἐπὶ γῆς ὁρατά τε καὶ ἀόρατα ·* 6. *τὸν ἐπ᾽ ἐσχάτων τῶν ἡμερῶν κατελθόντα ἐξ οὐρανῶν καὶ σάρκα ἀναλαβόντα, ἐκ τῆς ἁγίας παρθένου Μαρίας γεννηθέντα, καὶ πολιτευσάμενον ὁσίως κατὰ τοὺς νόμους τοῦ θεοῦ καὶ πατρὸς αὐτοῦ, καὶ σταυρωθέντα ἐπὶ Ποντίου Πιλάτου καὶ ἀποθανόντα ὑπὲρ ἡμῶν, καὶ ἀναστάντα ἐκ νεκρῶν μετὰ τὸ παθεῖν τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ καὶ ἀνελθόντα εἰς τοὺς οὐρανοὺς καὶ καθεσθέντα ἐν δεξιᾷ τοῦ πατρός, καὶ πάλιν ἐρχόμενον ἐπὶ συντελείᾳ τοῦ αἰῶνος μετὰ δόξης „κρῖναι ζῶντας καὶ νεκρούς, οὗ τῆς βασιλείας οὐκ ἔσται τέλος“ ·* 7. *βαπτίζομαι καὶ εἰς τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον, τοῦτ᾽ ἔστιν τὸν παράκλητον, τὸ ἐνεργῆσαν ἐν πᾶσιν τοῖς ἀπ᾽ αἰῶνος ἁγίοις, ὕστερον δὲ ἀποσταλὲν καὶ τοῖς ἀποστόλοις παρὰ τοῦ πατρὸς κατὰ τὴν ἐπαγγελίαν τοῦ σωτῆρος ἡμῶν καὶ κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ, καὶ μετὰ τοὺς ἀποστόλους δὲ πᾶσι τοῖς πιστεύουσιν ἐν τῇ ἁγίᾳ καθολικῇ καὶ ἀπο-*

---

2 I Cor. 8, 6. — 3 Col. 1, 15. — 5 I Cor. 8, 6. — 13 II Tim. 4, 1. — 14 Luc. 1, 33.

---

4 *προαιώνιον* d | *εὐδοκίᾳ* : *ἐξ αὐτοῦ* h | 5 *οὐ κτισθέντα* d e h p v a² i. m. : > a | *ἐν* + *τοῖς* d e | *καὶ* + *τὰ* h | 6 *ἐπὶ* + *τῆς* d h | *τῶν* > a | 7 *ἐξ* : *ἐκ τῶν* h | *ἀναλαβόντα* + *καὶ* a | 10 *παθόντα* d, sed i. m. *ἀποθανόντα* | *ἐκ* + *τῶν* p v | 14 *ἔστι* d e | 15 *παράκλητον* + *τὸ πμα τῆς ἀληθείας ὃ παρὰ τοῦ πρς ἐκπορεύεται* h | 16 *αἰώνων* d | 17 *καὶ τοῖς ἀποστόλοις* : > p v, + *ἡμῖν* a² i. m. | 19 *καθολικῇ* a p v : > d e h | 19/1 *καὶ ἀποστολικῇ* d e h v : > a p

---

polatae sunt II, 6, 17; V, 16, 6; VI, 23, 1. Leguntur etiam VIII, 1, 1; 5, 1; 6, 11. — *τὸν πατέρα τοῦ Χριστοῦ*] Deest in formula Antiochena, quae autem pro *ἐξ οὗ τὰ πάντα* exhibet *ἐξ οὗ πᾶσα πατριὰ ἐν οὐρανοῖς καὶ ἐπὶ γῆς ὀνομάζεται.* Animadvertas velim, formulam Constitutoris magis cum fide Nicaena consentire quam formulam synodi Antiochenae.

5. *τὸν πρωτότοκον τ. κτ.*] Haec verba, quae desunt in formula Antiochena, interpolata sunt II, 61, 4; VI, 11, 2; atque leguntur VII, 36, 6; VIII, 12, 7. 31. — *εὐδοκίᾳ τ. π.*] Cf. VIII, 1, 10. Synodus Ant. habet *ἐκ τοῦ πατρός.* Ex illa voce autem minime est concludendum, Constitutorem Arianum vel Semiarianum fuisse. Antenicaeni vocem nunquam usurpaverunt. Cf. Kattenbusch l. c. p. 272 et librum meum *Die Apost. Konstitutionen* p. 122. — *γεννηθέντα*] Formula Ant. addit: *θεὸν ἐκ θεοῦ, φῶς ἐκ φωτός,* et de-

omnipotentem, patrem Christi, creatorem atque opificem universorum, *ex quo omnia;* 5. et in Dominum Iesum Christum, unigenitum illius filium, *primogenitum omnis creaturae,* qui ante saecula beneplacito patris genitus est, non creatus, *per quem omnia* facta sunt, quae in caelis et in terra visibilia et invisibilia; 6. qui in novissimis diebus descendit de caelis et carnem assumpsit, ex sancta virgine Maria natus est sancteque se gessit in vita secundum leges Dei ac patris sui, et crucifixus est sub Pontio Pilato et mortuus est pro nobis, et postquam passus est, tertia die resurrexit a mortuis, ascendit ad caelos et sedet ad dexteram patris, et iterum venturus est in consummatione saeculi cum gloria *ad iudicandos vivos ac mortuos, cuius regni non erit finis;* 7. baptizor etiam in spiritum sanctum, id est paracletum, qui operatus est in omnibus ab initio mundi sanctis, postea vero missus quoque est apostolis a patre secundum promissionem salvatoris nostri Domini Iesu Christi, et post apostolos etiam omnibus, qui in sancta catholica et apostolica ecclesia

---

inde post *ἀόρατα*: *λόγον ὄντα καὶ σοφίαν καὶ δύναμιν καὶ ζωὴν καὶ φῶς ἀληθινόν.* — *οὐ κτισθέντα*] Haesitabam, num haec verba Constitutori attribuenda essent. Cum autem ab omnibus testibus praeter unum tradantur et ab hoc ob homoeoteleuton facile praetermitti potuerint, in textu recipienda esse videbantur.

6. *κατελθόντα ἐξ οὐρανῶν καὶ σάρκα ἀναλαβόντα*] Form. Ant.: *δι' ἡμᾶς ἐνανθρωπήσαντα.* Si certum esset, Constitutorem hanc formulam rescripsisse et de consilio mutasse, ex hoc loco colligi posset, eum Arianum vel Apollinaristam fuisse. Res autem non prorsus liquet. Constitutor ipse II, 55, 1; VI, 19, 4 vocem *ἐνανθρώπησις* usurpat, quae insuper legitur VII, 39, 5; 43, 1 etc. — *καὶ πολιτευσάμενον ὁσίως κ. τ. ν. τ. θ. κ. π. αὐτοῦ . . ἐπὶ Π. Πιλάτου . . ὑπὲρ ἡμῶν*] Deest in formula Ant., quae autem post *ἀποθανόντα* addit *καὶ ταφέντα.* Verba *πολιτευσάμενον ὁσίως* etiam c. 36, 6 necnon VIII, 1, 10 (*ἐπολιτεύσατο . . ἄνευ ἁμαρτίας*) leguntur et Constitutori adiudicari possunt, cum bis etiam a Ps.-Ignatio adhibeantur, sc. Magn. 11, 2; Smyrn. 1, 2. De Pontio Pilato cf. c. 23, 2; 36, 6. — *οὗ τῆς βασιλείας κτλ.*] Formula Cyrilli Hierosolymitani (Catech. XV, 2) et ea, quam Epiphanius Ancor. c. 118 exhibet et synodus Constantinopolitana a. 381 recepit, prima symbola esse videntur, quae verba illa continent. Formula Ant. sententiam quidem habet, sed his verbis expressam: *οὗ ἡ βασιλεία ἀκατάλυτος.*

7. *τὸ ἐνεργῆσαν κτλ.*] Formula Ant. pro hac sectione exhibet: *ὅπερ ἐπαγγειλάμενος τοῖς ἀποστόλοις μετὰ τὴν εἰς οὐρανοὺς αὐτοῦ ἄνοδον ἀπέστειλε διδάξαι αὐτοὺς καὶ ὑπομνῆσαι πάντα, δι' οὗ καὶ ἁγιασθήσονται αἱ τῶν εἰλικρινῶς εἰς αὐτὸν πεπιστευκότων ψυχαί.* Spiritum sanctum iam in vetere testamento operatum esse symbola Cyrilli et Epiphanii v. 6 laudata verbis *τὸ λαλῆσαν ἐν τοῖς προφήταις* primo urgere videntur.

στολικῇ ἐκκλησίᾳ· 8. *εἰς σαρκός ἀνάστασιν καὶ εἰς ἄφεσιν ἁμαρτιῶν καὶ εἰς βασιλείαν οὐρανῶν καὶ εἰς ζωὴν τοῦ μέλλοντος αἰῶνος.*

XLII. *Καὶ μετὰ τὴν ἐπαγγελίαν ταύτην κατ᾽ ἀκολουθίαν ἔρχεται καὶ εἰς τὴν τοῦ ἐλαίου χρῖσιν.* 2 (XLII). *εὐλογεῖται δὲ τοῦτο παρὰ τοῦ ἱερέως εἰς ἄφεσιν ἁμαρτιῶν καὶ προκατασκευὴν τοῦ βαπτίσματος.* 3. *ἐπικαλεῖται γὰρ οὗτος τὸν ἀγέννητον θεόν, τὸν πατέρα τοῦ Χριστοῦ, τὸν βασιλέα πάσης αἰσθητῆς καὶ νοητῆς φύσεως, ἵνα ἁγιάσῃ τὸ ἔλαιον „τῷ ὀνόματι τοῦ κυρίου Ἰησοῦ" καὶ δώσῃ χάριν πνευματικὴν καὶ δύναμιν ἐνεργητικήν, ἄφεσίν τε ἁμαρτιῶν καὶ προπαρασκευὴν ὁμολογίας βαπτίσματος, ὥστε τὸν χριόμενον ἀπολυθέντα πάσης ἀσεβείας ἄξιον γενέσθαι τῆς μυήσεως κατ᾽ ἐντολὴν τοῦ μονογενοῦς.*

XLIII. *Εἶτα ἔρχεται εἰς τὸ ὕδωρ.* 2. *εὐλογεῖ καὶ δοξάζει τὸν δεσπότην θεὸν τὸν παντοκράτορα, τὸν πατέρα τοῦ μονογενοῦς θεοῦ, εὐχαριστῶν ὁ ἱερεύς, ὅτι ἀπέστειλεν ἐνανθρωπῆσαι τὸν υἱὸν αὐτοῦ δι᾽ ἡμᾶς, ἵνα ἡμᾶς σώσῃ, ὅτι ἠνέσχετο τῆς ἐνανθρωπήσεως ὑπήκοον αὐτὸν γενέσθαι ἐν πᾶσι, „κηρῦξαι βασιλείαν οὐρανῶν, ἄφεσιν ἁμαρτιῶν, νεκρῶν ἀνάστασιν".* 3. *ἐπὶ τούτοις προσκυνεῖ αὐτὸν τὸν μονογενῆ θεὸν μετ᾽ αὐτὸν καὶ δι᾽ αὐτόν, εὐχαριστῶν αὐτῷ τῷ ἀναδέξασθαι αὐτὸν τὸν ὑπὲρ πάντων θάνατον διὰ τοῦ σταυροῦ, οὗ τύπον ἔδωκεν τὸ βάπτισμα τῆς παλιγγενεσίας.* 4. *δοξάζει τε, ὅτι ἐν τῷ ὀνόματι τοῦ Χριστοῦ θεὸς ὁ τῶν ὅλων κύριος ἐν ἁγίῳ πνεύματι οὐκ ἀπέρριψεν τὸ τῶν ἀνθρώπων γένος, ἀλλὰ διαφόροις καιροῖς διαφόρους προνοίας ἐποιήσατο, τῷ τε Ἀδὰμ αὐτῷ ἐν παραδείσῳ πρῶτον μὲν τρυφῆς λόγῳ τὸν παράδεισον οἰκητήριον δούς, ἔπειτα προνοίας λόγῳ ἐντολὴν ποιησάμενος, ἁμαρτόντα δὲ δικαιοσύνῃ ἐξώσας, ἀγαθότητι δὲ μὴ ἀπορρίψας εἰς τὸ παντελές, ἀλλὰ καὶ τοὺς ἐξ αὐτοῦ κατὰ διαδοχὴν διαφόρως παιδεύσας· δι᾽ ὃν ἐπὶ τὸ τέρμα τοῦ αἰῶνος ἀπέστειλεν τὸν υἱὸν αὐτοῦ ἄνθρωπον γενέσθαι δι᾽ ἀνθρώπους καὶ πάντα τὰ ἀνθρώπινα πάθη ἀναδέξασθαι χωρὶς*

---

9 Act. 8, 16. — 18 Luc. 9, 2; 1, 77; Mt. 22, 31. — 22 Tit. 3, 5. — 27 Gen. 2, 15. 16. — 32 Hebr. 4, 15.

---

6 *ἱερέως* a h : *ἀρχιερέως* d e p v | 7 *οὗτος* h v : *οὕτως* a d e p | 8 *τοῦ βασιλέως* h | 9 *ἁγιασθῇ* d | *τὸν* a | *ἐν τῷ* h | 14 *ὕδωρ* + *καὶ* d | 16 *θεοῦ* : *υἱοῦ* p v | 16 *ἐνανθρωπῆσαι* post *δι᾽ ἡμᾶς* p v | 18 *κηρῦξαι* +

credunt; 8. in carnis resurrectionem, in remissionem peccatorum, in regnum caelorum et in vitam futuri saeculi.

XLII. Post hanc autem professionem ordine venit ad olei unctionem. 2 (XLII). Benedicitur autem hoc a sacerdote in remissionem peccatorum et praeparationem baptismi. 3. Invocat enim hic ingenitum Deum, patrem Christi, regem omnis naturae in sensum ac intellegentiam cadentis, ut sanctificet oleum *nomine Domini Iesu* et det gratiam spiritualem et vim efficacem, remissionem delictorum atque praeparationem confessionis baptismi, ut is, qui ungitur, solutus omni impietate fiat dignus initiatione secundum unigeniti praeceptum.

XLIII. Deinde venit ad aquam. 2. Sacerdos autem benedicit ac laudat Dominum Deum omnipotentem, patrem unigeniti Dei, et gratias agit, quia misit filium suum, qui homo fieret propter nos, ut nos salvaret, quia sustinuit, ut ille in incarnatione fieret per omnia oboediens, *praedicaret regnum caelorum, remissionem peccatorum, mortuorum resurrectionem.* 3. Ad haec adorat ipsum unigenitum Deum post eum et per eum, gratias huic agens, quod mortem pro omnibus per crucem subierit, cuius figuram dedit baptismum regenerationis. 4. Laudat etiam, quia in nomine Christi Deus cunctorum dominus in spiritu sancto non abiecit humanum genus, sed variis temporibus variam providentiam adhibuit: Adae ipsi in paradiso primum quidem ratione deliciarum dedit paradisum in habitationem, deinde ratione providentiae mandatum tradidit, post peccatum autem per iustitiam eum expulit, per bonitatem vero non ex toto abiecit, sed et posteros eius vicissim erudivit diversis modis; propter quem in extremo saeculi misit filium suum, ut homo fieret hominum causa et omnes humanos affectus ex-

τε d | 21 *τὸ* h | *τόν* : *τῶν* a | 22 *τοῦ* > d | 25 *διαφόροις καιροῖς* > a | 26 *δὲ* h p v | 27 *τροφῆς* e | 28 *ἁμαρτάνοντα* d e | 30 *διαφορᾶς* h

8. Formula Ant. hos articulos omittit exhibens sententiam extremam symboli Nicaeni.

XLII. *Περὶ χρίσματος τοῦ μυστικοῦ ἐλαίου εὐχαριστία.* De unctione mystici olei actio gratiarum.

2—3. Basilius De spir. s. c. 37 n. 66: *εὐλογοῦμεν τό τε ὕδωρ τοῦ βαπτίσματος καὶ τὸ ἔλαιον τῆς χρίσεως καὶ προσέτι αὐτὸν τὸν βαπτιζόμενον.*

3. *τὸν βασιλέα — φύσεως*] Infra VIII, 12, 7. 49 idem de Christo dicitur.

XLIII. *Περὶ τοῦ μυστικοῦ ὕδατος εὐχαριστία.* Gratiarum actio de mystica aqua.

ἁμαρτίας. 5. *αὐτὸν οὖν καὶ νῦν παρακαλείτω ὁ ἱερεὺς πρὸς τῷ βαπτίσματι καὶ λεγέτω, ὅτι Κάτιδε ἐξ οὐρανοῦ καὶ ἁγίασον τὸ ὕδωρ τοῦτο, δὸς δὲ χάριν καὶ δύναμιν, ὥστε τὸν βαπτιζόμενον κατ᾿ ἐντολὴν τοῦ Χριστοῦ σου αὐτῷ συσταυρωθῆναι καὶ συναποθανεῖν καὶ συνταφῆναι καὶ συναναστῆναι εἰς υἱοθεσίαν τὴν ἐν αὐτῷ, τῷ νεκρωθῆναι μὲν τῇ ἁμαρτίᾳ, ζῆσαι δὲ τῇ δικαιοσύνῃ.*

XLIV. *Καὶ μετὰ τοῦτο „βαπτίσας αὐτὸν ἐν τῷ ὀνόματι τοῦ πατρὸς καὶ τοῦ υἱοῦ καὶ τοῦ ἁγίου πνεύματος", χρισάτω μύρῳ ἐπιλέγων·* 2 (XLIV). *Κύριε ὁ θεὸς ὁ ἀγέννητος καὶ ἀδέσποτος, ὁ τῶν ὅλων κύριος, ὁ τὴν ὀσμὴν τῆς γνώσεως τοῦ εὐαγγελίου ἐν πᾶσι τοῖς ἔθνεσιν εὔοσμον παρασχόμενος· σὺ καὶ νῦν τοῦτο τὸ μύρον δὸς ἐνεργὲς γενέσθαι ἐπὶ τῷ βαπτιζομένῳ, ὥστε βεβαίαν καὶ πάγιον ἐν αὐτῷ τὴν εὐωδίαν μεῖναι τοῦ Χριστοῦ σου, καὶ συναποθανόντα αὐτὸν συναναστῆναι καὶ συζῆσαι αὐτῷ.* 3. *ταῦτα καὶ τὰ τούτοις ἀκόλουθα λεγέτω· ἑκάστου γὰρ ἡ δύναμις τῆς χειροθεσίας ἐστὶν αὕτη. ἐὰν γὰρ μὴ εἰς ἕκαστον τούτων ἐπίκλησις γένηται παρὰ τοῦ εὐσεβοῦς ἱερέως τοιαύτη τις, εἰς ὕδωρ μόνον καταβαίνει ὁ βαπτιζόμενος ὡς οἱ Ἰουδαῖοι, καὶ ἀποτίθεται μόνον τὸν ῥύπον τοῦ σώματος, οὐ τὸν ῥύπον τῆς ψυχῆς.*

XLV. *Μετὰ τοῦτο ἑστὼς προσευχέσθω τὴν εὐχήν, ἣν ἐδίδαξεν ἡμᾶς ὁ κύριος. ἀναγκαίως δὲ τὸν ἀναστάντα δεῖ ἑστάναι καὶ προσεύχεσθαι διὰ τὸ τὸν ἐγειρόμενον ὄρθιον εἶναι· καὶ αὐτὸς οὖν συναποθανὼν τῷ Χριστῷ καὶ συνεγερθεὶς ἕστηκεν.* 2. *προσευχέσθω δὲ κατὰ ἀνατολάς· καὶ γὰρ καὶ τοῦτο γέγραπται ἐν τῇ δευτέρᾳ τῶν Παραλειπομένων, ὅτι μετὰ τὸ συντελεσθῆναι τὸν ναὸν τοῦ κυρίου ὑπὸ τοῦ βασιλέως Σολομῶνος ἐν αὐτῷ τῷ ἐγκαινισμῷ „οἱ ἱερεῖς καὶ οἱ λευῖται καὶ οἱ ψαλτῳδοὶ μετὰ κυμ-*

---

4 Rom. 6, 2—8. 11; 8, 10. — 7 Mt. 28, 19. — 20 Mt. 6, 9. — 27 II Paral. 5, 12. 13.

---

1 *πρός* : *ἐν* h | *τὸ* a, *τῶ* a² | 2 *ὅτι* > h | 5 *καὶ συνταφῆναι* > d | 6 *τοῦ* e, *τὸ* h | 8 *μύρον* d e | 12 *βέβαιον* d e p v | 13 *εἶναι* h | 14 *συνζῆσαι* e h | 17 *παρά* : *ὑπὸ* p v | 18 *οἱ* > a d e | 23 *στηκέτω* a | 24 *καὶ* sec > p v | 26 *κῡ* : *θῡ* h | 27 *οἱ* sec > h

---

5. *συσταυρωθῆναι κτλ.*] Cf. III, 17, 3.

XLIV. *Περὶ τοῦ μυστικοῦ μύρου εὐχαριστία.* De mystico unguento gratiarum actio.

1. Synodus. Laodic. c. 48: *ὅτι δεῖ τοὺς φωτιζομένους μετὰ τὸ βάπτισμα χρίεσθαι χρίσματι ἐπουρανίῳ καὶ μετόχους εἶναι τῆς βασιλείας του θεοῦ.*

cepto peccato susciperet. 5. Ipsum ergo et nunc invocet sacerdos sub baptismum ac dicat: Respice de caelo et sanctifica hanc aquam; da vero gratiam et virtutem, ut, qui baptizatur secundum mandatum Christi tui, cum eodem crucifigatur et commoriatur et consepeliatur et consuscitetur in adoptionem, quae in eo fit, ut perimatur quidem peccato, vivat autem iustitiae.

XLIV. Et post hoc, cum *baptizaverit eum in nomine patris et filii et spiritus sancti,* linat unguento ac dicat: 2 (XLIV). Domine Deus, qui ingenitus es et dominum non habes, ipse omnium dominus, qui odorem cognitionis evangelii in omnibus gentibus suavem praebuisti; tu et nunc praesta, ut hoc unguentum efficax fiat in baptizato, quo firma et stabilis maneat in ipso fragrantia Christi tui, cui ipse commortuus consuscitetur ac convivat. 3. Haec et his consentanea proferat. Nam haec est potestas impositionis manuum unicuique factae; nisi enim in unumquodque eorum talis quaepiam invocatio a pio sacerdote adhibeatur, qui baptizatur, in aquam tantum descendit, ut Iudaei, et corporis tantum sordes, non autem animae deponit.

XLV. Post hoc stans dicat orationem, quam docuit nos Dominus. Necessario autem, qui resurrexit, debet stare et orare, quoniam, qui exsurgit, erectus est; et ipse igitur, qui una cum Christo mortuus est ac resurrexit, stat. 2. Precetur vero ad orientem; etenim hoc quoque scriptum est in secundo Paralipomenon, quod, postquam templum Domini a rege Salomone consummatum fuit, in ipsa dedicatione *sacerdotes et levitae et cantores sum cym-*

---

3. *ἐὰν γὰρ μὴ κτλ.*] Constitutor ergo de unctione ac confirmatione validitatem baptismi dependere sentire videtur.

XLV. *Προσευχὴ τῶν νεοτελῶν.* Oratio recenter initiatorum (v. 3).

1. Chrysostomus In Coloss. hom. VI, 4: *εὐθέως γὰρ ἀνελθὼν ταῦτα φθέγγεται τὰ ῥήματα· Πάτερ ἡμῶν κτλ.* — *ἑστώς*] Notum est, Christianos veteres die dominica et tempore Quinquagesimae stantes preces fudisse. Cf. Tert. De cor. c. 3; syn. Nicaen. c. 20; Basil. De spir. s. c. 27 n. 66. Hoc loco etiam baptizatus consuetudinem illam secutus esse dicitur.

2. *κατὰ ἀνατολάς*] In orientem versi Christiani veteres universe orare solebant. Cf. II, 57, 14; Tert. Apol. c. 16; Clem. Al. Strom. VII, 7, 43 p. 856; Basil. De spir. s. c. 27 n. 66. Baptizandus inprimis ad orientem conversus etiam Christo se adscribebat, cum formulam renuntiationis versus occidentem pronuntiaret. Cf. Cyrill. Hier. Cat. myst. I, 2. 9; Hieron. In Am. 6 s. f.; Ps.-Dionys. De eccles. hierarch. c. 2, 2, 6; 5, 1, 6.

βάλων καὶ ψαλτηρίων εἱστήκεισαν κατὰ ἀνατολάς, αἰνοῦντες καὶ ἐξομολογούμενοι καὶ λέγοντες· Αἰνεῖτε τὸν κύριον, ὅτι ἀγαθός, ὅτι εἰς τὸν αἰῶνα τὸ ἔλεος αὐτοῦ". 3 (XLV). προσευχέσθω δὲ ταῦτα μετὰ τὴν προτέραν εὐχὴν λέγων· Ὁ θεὸς ὁ παντοκράτωρ, ὁ πατὴρ τοῦ Χριστοῦ σου τοῦ μονογενοῦς υἱοῦ σου, δός μοι σῶμα ἄσπιλον, „καρδίαν καθαράν", νοῦν ἐγρήγορον, γνῶσιν ἀπλανῆ, πνεύματος ἁγίου ἐπιφοίτησιν πρὸς κτῆσιν καὶ πληροφορίαν τῆς ἀληθείας διὰ τοῦ Χριστοῦ σου, δι' οὗ σοι δόξα ἐν ἁγίῳ πνεύματι εἰς τοὺς αἰῶνας· ἀμήν. 4. ταῦτα καὶ περὶ τῶν κατηχουμένων δίκαιον ἡγησάμεθα διατάξασθαι.

XLVI. Περὶ δὲ τῶν ὑφ' ἡμῶν χειροτονηθέντων ἐπισκόπων ἐν τῇ ζωῇ τῇ ἡμετέρᾳ γνωρίζομεν ὑμῖν, ὅτι εἰσὶν οὗτοι. 2. Ἱεροσολύμων μὲν Ἰάκωβος ὁ τοῦ κυρίου ἀδελφός, οὗ τελευτήσαντος δεύτερος Συμεὼν ὁ τοῦ Κλωπᾶ, μεθ' ὃν τρίτος Ἰούδας Ἰακώβου· 3. Καισαρείας δὲ τῆς Παλαιστίνης πρότερον μὲν Ζακχαῖος ὅ ποτε τελώνης, μεθ' ὃν Κορνήλιος καὶ τρίτος Θεόφιλος· 4. Ἀντιοχείας δὲ Εὐόδιος μὲν ὑπ' ἐμοῦ Πέτρου, Ἰγνάτιος δὲ ὑπὸ Παύλου· 5. τῆς δὲ Ἀλεξανδρέων Ἀννιανὸς πρῶτος ὑπὸ Μάρκου τοῦ εὐαγγελιστοῦ κεχειροτόνηται, δεύτερος δὲ Ἀβίλιος ὑπὸ Λουκᾶ καὶ αὐτοῦ εὐαγγελιστοῦ· 6. τῆς δὲ Ῥωμαίων ἐκκλησίας Λῖνος μὲν ὁ Κλαυδίας πρῶτος ὑπὸ Παύλου, Κλήμης δὲ μετὰ τὸν Λίνου θάνατον ὑπ' ἐμοῦ Πέτρου δεύτερος κεχειροτόνηται· 7. τῆς δὲ Ἐφέσου Τιμόθεος

---

6 Ps. 50, 12.

---

1 κατ' d | 6 γρήγορον a | 7 κτίσιν h | 8 δι' a h : μεθ' d e p v | ἐν : σὺν d e p v | 13 μὲν > h | οὗτινος h | 14 κλοπᾶ d p, κλεωπᾶ e, κλεόπα a | ὧν h | ὁ ἰούδας ὁ ἰακ. e | 15 πρότερος h | 18 ἀνιανὸς d h p v | 19/20 κεχειροτόνηται — εὐαγγελιστοῦ > h | 19 ἀβίλλιος a | 21 Παύλου + καὶ p v | 23 Π. δεύτερος : πέτρος e

---

3. προτέραν εὐχήν] sc. orationem dominicam, cf. c. 45, 1.

XLVI. Τίνας (+ ἐπισκόπους e p v) πέμποντες ἐχειροτόνησαν οἱ ἅγιοι ἀπόστολοι. Quosnam (episcopos) sancti apostoli miserunt et ordinarunt.

1. ἐν τῇ ζωῇ τῇ ἡμ.] Apostoli dicunt quasi iam mortui aut morti saltem vicini.

2. De Iacobo cf. quae adnotavi II, 55, 2. Eusebius H. E. II, 1 Iacobum primum Hierosolymorum episcopum vocat, III, 11 Symeonem secundum, IV, 5 Iustum tertium. Similiter idem in Chronico ed. Schoene II (1866), 154, 162, Epiphanius H. 64 c. 12 et posteriores. Iudam Iacobi praeter Constitutorem nonnisi Ps.-Epiphanius in apostolorum indiculo apud Cotelerium ad h. l. commemorare videtur.

balis et psalteriis steterunt ad orientem, laudantes et confitentes ac dicentes: Laudate Dominum, quoniam bonus, quoniam in saeculum misericordia eius. 3 (XLV). Precetur vero haec post priorem orationem dicens: Deus omnipotens; pater Christi tui, unigeniti filii tui, da mihi corpus immaculatum, *cor mundum,* mentem vigilem, cognitionem non errantem, spiritus sancti adventum ad possessionem et certam fidem veritatis per Christum tuum, per quem tibi gloria in sancto spiritu in saecula, amen. 4. Atque haec de catechumenis constituere aequum duximus.

XLVI. De episcopis vero, qui a nobis in vita nostra ordinati sunt, indicamus vobis, quod hi sunt: 2. Hierosolymorum quidem Iacobus frater Domini, quo mortuo secundus fuit Simeon Cleophae filius, post quem tertius Iudas Iacobi; 3. Caesareae autem Palaestinae primum quidem Zacchaeus olim publicanus, post quem Cornelius et tertius Theophilus; 4. Antiochiae vero Evodius quidem a me Petro, Ignatius autem a Paulo; 5. urbis Alexandrinorum Annianus primus a Marco evangelista ordinatus est, secundus vero Avilius a Luca et ipso evangelista; 6. Romanorum ecclesiae primus quidem Linus, Claudiae filius, a Paulo; secundus autem a me Petro post mortem Lini ordinatus fuit Clemens; 7. Ephesi

---

3. De Zachaeo Caesareae episcopo cf. Clem. Hom. III, 72; Recogn. III, 65—66.

4. Evodium primum et Ignatium secundum Antiochiae episcopum fuisse tradit Eusebius H. E. III, 22; Chron. ed. Schoene II, 152, 158. Ignatium a Paulo ordinatum fuisse praeter Constitutorem nemo refert. Cf. Ps.-Ign. Ant. 7, 1.

5. Eusebius H. E. III, 21 primum Alexandriae episcopum appellat Avilium, secundum Cerdonem, tertium Annianum. In Chronico autem p. 154 post Marcum primum locum attribuit Anniano, p. 160 secundum Abilio, p. 162 tertium Cerdoni.

6. Irenaeus Adv. haer. III, 3, 3; Eusebius H. E. III, 2. 13. 21; Chron. p. 156—160; Hieronymus Catalog. c. 15 primum ecclesiae Romanae episcopum fuisse tradunt Linum, secundum Anacletum, tertium Clementem. Alii minus recte aliter tradunt. Cf. quae disputavi in editione II Patrum apostolicorum I (1901), XXXIII—XXXVI et in *Kirchenlexikon* ed. II t. III p. 449—451, atque catalogos Romanorum pontificum, quos edidit Duchesne, Liber pontificalis I (1886), 1—46. Linum filium Claudiae atque a Paulo ordinatum fuisse nonnisi Constitutor narrat. Nullus dubito, quae hic solus de consecratoribus episcoporum tradit, ea ab ipso ficta esse. Cf. Ps.-Ign. Trall. 7, 4.

7. Timotheum ecclesiae Ephesinae episcopatum primum accepisse Eusebius H. E. III, 4, 6 refert. De Ioanne secundo episcopo nihil comperti habemus. Constitutor de Ioanne presbytero loqui videtur, de quo narrat Papias vel Eusebius H. E. III, 39.

μὲν ὑπὸ Παύλου, Ἰωάννης δὲ ὑπ' ἐμοῦ Ἰωάννου· 8. *Σμύρνης δὲ Ἀρίστων πρῶτος, μεθ' ὃν Στραταίας ὁ Λωΐδος καὶ τρίτος Ἀρίστων·* 9. *Περγάμου δὲ Γάϊος καὶ Φιλαδελφείας Δημήτριος ὑπ' ἐμοῦ·* 10. *ὑπὸ δὲ Παύλου Λούκιος Κεγχρεῶν καὶ τῆς Κρήτης Τίτος·* 11. *Διονύσιος δὲ ἐν Ἀθήναις, τῆς δὲ ἐν Φοινίκῃ Τριπόλεως Μαρθόνης·* 12. *τῆς δὲ ἐν Φρυγίᾳ Λαοδικείας Ἄρχιππος, Κολασσαέων δὲ Φιλήμων·* 13. *Βεροίας δὲ τῆς κατὰ Μακεδονίαν Ὀνήσιμος ὁ Φιλήμονος, Κρήσκης δὲ τῶν κατὰ Γαλατίαν ἐκκλησιῶν·* 14. *Ἀκύλας δὲ καὶ Νικήτης τῶν κατὰ Ἀσίαν παροικιῶν, Κρίσπος δὲ τῆς κατὰ Αἴγιναν ἐκκλησίας.* 15. *οὗτοι οἱ ὑφ' ἡμῶν ἐμπιστευθέντες τὰς ἐν κυρίῳ παροικίας, ὧν τῆς διδασκαλίας μνημονεύοντες πάντοτε παραφυλάσσεσθε τοὺς ἡμετέρους λόγους· καὶ εἴη ὁ κύριος μεθ' ὑμῶν νῦν τε καὶ εἰς ἀτελευτήτους χρόνους, ὡς αὐτὸς εἴρηκεν ἡμῖν μέλλων ἀναλαμβάνεσθαι πρὸς τὸν ἑαυτοῦ θεὸν καὶ πατέρα· „Ἰδοὺ" γάρ, φησίν, „ἐγὼ μεθ' ὑμῶν εἰμι πάσας τὰς ἡμέρας ἕως τῆς συντελείας τοῦ αἰῶνος"· ἀμήν.*

XLVII. *„Δόξα ἐν ὑψίστοις θεῷ καὶ ἐπὶ γῆς εἰρήνη, ἐν ἀνθρώποις εὐδοκία".* 2. *αἰνοῦμέν σε, ὑμνοῦμέν σε, εὐλογοῦμέν σε,*

---

8 Philem. 10. — 15 Mt. 28, 20. — 17 Luc. 2, 14. — 18 Ps. 112, 1. 2.

---

1 *μὲν* > p v | 2 *στρατέας* p, *στρατέος* h, *στρανίας* d e, i. m. d *στρατιος* | *λυθὸς* d | 6 *Μαρθόνης* a e p (-*θώνης*) v : *μαροόνης* d, *μαρωώνης* h, *μαραθόνης* a² | 7 *κολοσσαέων* a | *δὲ* > h | 8 *γαλατίας* a | 8. 9 *ἐκκλησίαν* e | 10 *αἰγινὰ* h | *οἱ* > h p v | 13 *εἰς* + *τοὺς* a p | 15 *εἰμι* post *ἐγὼ* h | 16 *ἀμὴν* > h | 17 capita tria sequentia > d h p, p > etiam VIII, 1—15, et hoc loco addit subscriptionem, quae infra libro exeunte legitur | 18 *ὑμνοῦμέν σε* > e | *σε* tert + *εὐχαριστοῦμέν σοι* m v

---

8. Ariston prior fortasse est Aristion, cuius Papias et Eusebius H. E. III, 39 una cum Ioanne presbytero mentionem faciunt. Mirum est, Constitutorem hoc loco Polycarpum non nominare, quem ab apostolis ordinatum esse Irenaeus Adv. haer. III, 3, 4 et Eusebius H. E. III, 36, 1 referunt. Suidas s. v. eum secundum Smyrnae episcopum vocat, Bucolum primum. Secutus esse videtur Ps.-Pionium, qui in vita Polycarpi c. 10 (Patres apost. ed. Funk 1901 II, 291—336) Bucolum praedecessorem Polycarpi nominat, nec vero eum primum Smyrnaeorum episcopum fuisse dicit.

9. Gaius commemoratur Act. 19, 29; 20, 4; etiam Rom. 16, 23 et I Cor. 1, 14, qui autem traditione maiorum conservata ab Origene Comm. in Rom. 16, 23 (De la Rue IV, 687) primus episcopus ecclesiae Thessalonicensis fuit. — Demetrii cum laude mentio fit III Ioann. 12; num autem eiusdem cum a Constitutore nominato, quaeritur. — *ὑπ' ἐμοῦ*] sc. *Ἰωάννου,* ut ex versu 7 supplendum est.

10. Lucius etiam VI, 18, 11 et Rom.

Timotheus a Paulo, Ioannes a me Ioanne; 8. Smyrnae Aristo primus, post quem Strataeas, Loidis filius, et tertius Aristo; 9. Pergami Gaius, Philadelphiae Demetrius a me; 10. a Paulo autem Lucius Cenchrearum, Cretae Titus; 11. Dionysius Athenis, Tripoleos in Phoenicia Marthones; 12. Laodiceae in Phrygia Archippus, Colossensium Philemon; 13. Beroeae apud Macedoniam Onesimus Philemonis, ecclesiarum Galatiae Crescens; 14. Asiae parochiarum Aquila et Nicetas, ecclesiae Aeginensis Crispus. 15. Hi sunt, quibus parochiarum cura a nobis concredita est, quorum doctrinae memores semper observate sermones nostros; et sit Dominus vobiscum nunc et in tempora infinita, quemadmodum ipse nobis dixit, cum esset ad suum Deum ac patrem assumendus: *Ecce* enim, inquit, *ego vobiscum sum omnibus diebus usque ad consummationem saeculi,* amen.

XLVII. *Gloria in excelsis Deo et in terra pax, in hominibus bona voluntas.* 2. Laudamus te, hymnis celebramus te, benedicimus te,

---

16, 21 locum obtinet. — Titum episcopum ecclesiarum Cretensium fuisse Paulus Tit. 1, 5 innuit et Eusebius H. E. III, 4, 6 dicit.

11. Dionysium Areopagitam, quem Paulus Luca Act. 17, 34 referente ad fidem convertit, Eusebius H. E. III, 4, 11 primum Atheniensium episcopum fuisse tradit. Locum Constitutionum bis respicit Maximus Confessor, ut Testimonia docent. — Marthonem seu Maronem Tripoli episcopum ordinatum esse a Petro docet Ps.-Clemens Hom. XI, 36; Recogn. VI, 15.

12. Archippum in verbis Pauli Col. 4, 16—17 nisi docente Theodoreto ad hunc locum alii episcopum Colossensium, alii episcopum Thessalonicensium fecerunt.

13. Onesimi nomen commemoratur Philem. 10. — Crescentis a Paulo II Tim. 4, 21 in Gallias seu in Galatiam missi meminit Eusebius H. E. III, 4, 8.

14. Aquilas et Nicetas seu Faustinus et Faustinianus in Clementinis sunt fratres Clementis et comites Petri.

XLVII. *Προσευχὴ ἑωθινὴ* (*ὕμνος ὀρθρινὸς* e). Oratio matutina. — Hymnum commemorat Ps.-Athanasius De virg. c. 20 et exordium verbis *αἰνοῦμέν σε* et *δοξολογοῦμέν σε* omissis transscribit, terminans *προσκυνοῦμέν σε καὶ τὰ ἑξῆς*. Hymnus legitur etiam in codice S. Scripturae Alexandrino (et in aliis codicibus) tanquam appendix ad Psalmos (cf. Codex Alexandrinus N. T. ed. Cowper 1860 p. XXVIII; Christ, Anthologia graeca 1871 p. 38) et in Acoluthia triplicis festi, sc. Basilii, Gregorii Naz. ac Chrysostomi (Migne, PG t. 29 p. CCCLXVII), et quidem his verbis: *Ὕμνος ἑωθινός* (> Acol.)· *Δόξα ἐν ὑψίστοις θεῷ, καὶ ἐπὶ γῆς εἰρήνη, ἐν ἀνθρώποις εὐδοκία. αἰνοῦμέν* (*ὑμνοῦμέν* Ac.) *σε, εὐλογοῦμέν σε, προσκυνοῦμέν σε, δοξολογοῦμέν σε, εὐχαριστοῦμέν σοι, διὰ τὴν μεγάλην σου δόξαν. κύριε, βασιλεῦ ἐπουράνιε, θεὲ πατὴρ παντοκράτωρ, κύριε, υἱὲ μονογενῆ Ἰησοῦ Χριστέ, καὶ ἅγιον πνεῦμα. κύριε ὁ θεός, ὁ ἀμνὸς τοῦ θεοῦ, ὁ υἱὸς τοῦ*

δοξολογοῦμέν σε, προσκυνοῦμέν σε διὰ τοῦ μεγάλου ἀρχιερέως, σὲ τὸν ὄντα θεὸν ἀγέννητον ἕνα, ἀπρόσιτον μόνον, διὰ τὴν μεγάλην σου δόξαν, κύριε βασιλεῦ ἐπουράνιε, θεὲ πάτερ παντοκράτορ. 3. *κύριε ὁ θεὸς ὁ πατὴρ τοῦ Χριστοῦ τοῦ ἀμώμου „ἀμνοῦ, ὃς αἴρει τὴν ἁμαρτίαν τοῦ κόσμου", πρόσδεξαι τὴν δέησιν ἡμῶν, „ὁ καθήμενος ἐπὶ τῶν Χερουβίμ"· ὅτι σὺ μόνος ἅγιος, σὺ μόνος κύριος Ἰησοῦς, Χριστὸς τοῦ θεοῦ πάσης γενητῆς φύσεως, τοῦ βασιλέως ἡμῶν, δι' οὗ σοι δόξα, τιμὴ καὶ σέβας.*

XLVIII. *„Αἰνεῖτε, παῖδες, κύριον, αἰνεῖτε τὸ ὄνομα κυρίου".* 2. *αἰνοῦμέν σε, ὑμνοῦμέν σε, εὐλογοῦμέν σε διὰ τὴν μεγάλην σου δόξαν, κύριε βασιλεῦ ὁ πατὴρ τοῦ Χριστοῦ τοῦ ἀμώμου „ἀμνοῦ, ὃς αἴρει τὴν ἁμαρτίαν τοῦ κόσμου"·* 3. *σοὶ πρέπει αἶνος, „σοὶ πρέπει ὕμνος", σοὶ δόξα πρέπει τῷ θεῷ καὶ πατρὶ διὰ τοῦ υἱοῦ*

5 Ioann. 1, 29. — 6 Ps. 79, 2. — 9 Ps. 112, 1. — 11 Ioann. 1, 29. — 12 Ps. 64, 2.

1 *δοξολ. σε* > e | *πρ. σε* : *πρ. σοι* a | 2 *ἕνα* > e | 3 *πατὴρ* v | 3/4 *παντοκράτωρ* e v | 4 8 *κύριε — σέβας* : *κύριε υἱὲ μονογενῆ, Ἰησοῦ Χριστέ, καὶ ἅγιον πνεῦμα· κύριε ὁ θεός, ὁ ἀμνὸς τοῦ θεοῦ, ὁ υἱὸς τοῦ πατρός, ὁ αἴρων τὰς ἁμαρτίας τοῦ κόσμου, ἐλέησον ἡμᾶς· ὁ αἴρων τὰς ἁμαρτίας τοῦ κόσμου, πρόσδεξαι τὴν δέησιν ἡμῶν· ὁ καθήμενος ἐν δεξιᾷ τοῦ πατρός, ἐλέησον ἡμᾶς· ὅτι σὺ εἶ μόνος ἅγιος, σὺ εἶ μόνος κύριος Ἰησοῦς Χριστὸς εἰς δόξαν θεοῦ πατρός· ἀμὴν* m v | 4 *ὁ* sec : *καὶ* e | *Χριστοῦ* : *κῦ* e | 7 *Ἰησοῦς Χριστὸς* a : *ὁ θεὸς καὶ πατὴρ Ἰησοῦ Χριστοῦ* e | 10 *ὑμνοῦμέν σε* > e | 13/1 *θεῷ — ἁγίῳ* : *πατρὶ καὶ τῷ υἱῷ καὶ τῷ ἁγίῳ πνεύματι* m v

---

πατρός, ὁ αἴρων τὰς ἁμαρτίας (τὴν ἁμαρτίαν Ac.) *τοῦ κόσμου, ἐλέησον ἡμᾶς· ὁ αἴρων τὰς ἁμαρτίας τοῦ κόσμου, ἐλέησον ἡμᾶς (ἐλέησον ἡ. ὁ αἴρων — ἡμᾶς* > Ac.), *πρόσδεξαι τὴν δέησιν ἡμῶν, ὁ καθήμενος ἐν δεξιᾷ (ἐκ δεξιῶν* Ac.) *τοῦ πατρός, ἐλέησον ἡμᾶς· ὅτι σὺ εἶ μόνος ἅγιος, σὺ εἶ μόνος κύριος Ἰησοῦς Χριστὸς εἰς δόξαν θεοῦ πατρός· ἀμήν. καθ' ἑκάστην ἡμέραν εὐλογήσω σε, καὶ αἰνέσω τὸ ὄνομά σου εἰς τὸν αἰῶνα καὶ εἰς τὸν αἰῶνα τοῦ αἰῶνος. καταξίωσον, κύριε, καὶ* (> Ac.) *τὴν ἡμέραν ταύτην (ἐν τῇ ἡμέρᾳ ταύτῃ* Ac.) *ἀναμαρτήτους φυλαχθῆναι ἡμᾶς. εὐλογητὸς εἶ, κύριε, ὁ θεὸς τῶν πατέρων ἡμῶν, καὶ αἰνετὸν καὶ δεδοξασμένον τὸ ὄνομά σου εἰς τοὺς αἰῶνας· ἀμήν. (γένοιτο, κύριε, τὸ ἔλεός σου ἐφ' ἡμᾶς, καθάπερ ἠλπίσαμεν ἐπὶ σοί.* Ac.). *εὐλογητὸς εἶ, κύριε, δίδαξόν με τὰ δικαιώματά σου· εὐλογητὸς εἶ, κύριε, δίδαξόν με τὰ δικαιώματά σου· εὐλογητὸς εἶ, κύριε, δίδαξόν με τὰ δικαιώματά σου. κύριε, καταφυγὴ ἐγενήθης ἡμῖν ἐν γενεᾷ καὶ γενεᾷ. ἐγὼ εἶπα· κύριε, ἐλέησόν με, ἴασαι τὴν ψυχήν μου, ὅτι ἥμαρτόν σοι. κύριε, πρὸς*

glorificamus te, adoramus te per magnum pontificem, te verum Deum, ingenitum unum, solum inaccessum, propter magnam gloriam tuam, Domine rex caelestis, Deus pater omnipotens; 3. Domine Deus, pater Christi, agni immaculati, *qui tollit peccatum mundi:* suscipe deprecationem nostram, *qui sedes super Cherubim;* quoniam tu solus sanctus, tu solus Dominus Iesus, Christus Dei universae naturae creatae, regis nostri, per quem tibi gloria honor et adoratio.

XLVIII. *Laudate, pueri, Dominum, laudate nomen Domini.* 2. Laudamus te, hymnis celebramus te, benedicimus te propter magnam gloriam tuam, Domine rex, pater Christi, immaculati *agni, qui tollit peccatum mundi;* 3. te decet laus, *te decet hymnus,* te decet gloria, Deum et patrem per filium in spiritu sancto in

---

σὲ κατέφυγα· δίδαξόν με τοῦ (*τὸ* Ac.) *ποιεῖν τὸ θέλημά σου, ὅτι σὺ εἶ ὁ θεός μου· ὅτι παρά σοι πηγὴ ζωῆς, ἐν τῷ φωτί σου ὀψόμεθα φῶς. παράτεινον τὸ ἔλεός σου τοῖς γινώσκουσίν σε.* (*ἅγιος ὁ θεός, ἅγιος ἰσχυρός, ἅγιος ἀθάνατος, ἐλέησον ἡμᾶς.* Ac). Haec formula ex tribus partibus constat, duabus ad formulam Constitutionum adiectis. Pars prima autem ipsa cum formula consentit, quae codicibus m v traditur, nisi quod v. 3 in codice Alexandrino verba *ἐλέησον ἡμᾶς* etiam ante *πρόσδεξαι* leguntur, in Acoluthia laudata plura verba desunt. Formulae codicum m v similis est formula Missalis Stowensis, quod publicaverunt Warren, *The Liturgy and Ritual of the Celtic Church* 1881, Mac Carthy, *Transaction of the Royal Irish Academy* XXVII (1886), 136—268, Probst, *Die abendländische Messe* 1896 p. 43—55. Hymnus apud Occidentales iam pridem in Missa locum obtinebat, apud Orientales in Officio et quidem in Laudibus. Itaque plures recensiones hodie exstant; nulla autem prorsus integra vel primigenia haberi potest. Cf. *Revue de l'Orient chrétien* IV (1899), 280—290.

2. *διὰ τοῦ μεγάλου ἀρχ. — ἀπρόσιτον μόνον*] Haec verba desunt in recensionibus reliquis et haud dubie Constitutoris sunt (cf. II, 25, 7; V, 6, 10; VI, 11, 10; 30, 7; VII, 38, 3); altera ex parte illae verbis *προσκυνοῦμέν σε* addunt *εὐχαριστοῦμέν σοι.*

3. *κύριε ὁ θ. ὁ πατὴρ — ἀμνοῦ*] Recensiones reliquae habent: *κύριε ὁ θεός, ὁ ἀμνὸς τοῦ θεοῦ, ὁ υἱὸς τοῦ πατρός* (cf. supra formula codicis Alexandrini). Itaque hoc loco filium appellant, Constitutor autem etiam patrem. — *τοῦ θεοῦ π. γ. φύσεως*] Haec quoque mihi Constitutorem prodere videntur, eumque hoc loco manum hymno tradito apposuisse insuper ex eo apparet, quod oratio non recta est. *Ὁ θεὸς πάσης γ. φύσεως* est Deus pater, *ὁ βασιλεὺς ἡμῶν* filius. Auctor autem sententias ita construit, ut *ὁ βασιλεὺς ἡμῶν* idem esse videatur cum Deo universae naturae creatae.

XLVIII. *Ἑσπερινός.* Oratio vespertina. — Hymnum vespertinum veterem, ab illo autem prorsus differentem, publicavit Routh, Reliquiae sacrae ed. II t. III, 515. Cf. etiam Gregor. Naz. Carmen 32.

ἐν πνεύματι ἁγίῳ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων· ἀμήν. 4. „νῦν ἀπολύεις τὸν δοῦλόν σου, δέσποτα, κατὰ τὸ ῥῆμά σου ἐν εἰρήνῃ, ὅτι εἶδον οἱ ὀφθαλμοί μου τὸ σωτήριόν σου, ὃ ἡτοίμασας κατὰ πρόσωπον πάντων τῶν λαῶν, φῶς εἰς ἀποκάλυψιν ἐθνῶν καὶ δόξαν λαοῦ σου Ἰσραήλ“.

XLIX. „Εὐλογητὸς εἶ, κύριε ὁ τρέφων με ἐκ νεότητός μου, ὁ διδοὺς τροφὴν πάσῃ σαρκί· πλήρωσον χαρᾶς καὶ εὐφροσύνης τὰς καρδίας ἡμῶν, ἵνα πάντοτε πᾶσαν αὐτάρκειαν ἔχοντες περισσεύωμεν εἰς πᾶν ἔργον ἀγαθὸν“ ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ τῷ κυρίῳ ἡμῶν, δι' οὗ σοι δόξα, τιμὴ καὶ κράτος εἰς τοὺς αἰῶνας· ἀμήν.

---

1 Luc. 2, 29—32. — 6 Ps. 118, 12; Iob 31, 18; Ps. 135, 25. — 7 Act. 14, 17. — 8 II Cor. 9, 8.

---

1 ἁγίῳ e cf. m v : τῷ παναγίῳ a | 4/5 καὶ — Ἰσραὴλ > e | 6 με . . μου : ἡμᾶς . . ἡμῶν e | 7 καὶ + πάσης e | 8/9 περισσεύομεν a | 10 δι' : μεθ' m v | καὶ > e m | κράτος : σέβας e | subscr. διαταγαὶ τῶν ἁγίων ἀποστόλων διὰ Κλήμεντος τοῖς ἔθνεσιν ἀποσταλεῖσαι (ἀποστ. τ. ἔθν. p v) βιβλίον ζ' d p v

---

XLIX. Εὐχὴ (> e v) ἐπ' ἀρίστῳ. Oratio in prandio. — Ps.-Athanasius De virg. c. 12 etiam hanc orationem exhibet, sed sic exordientem: Εὐλο-

saecula saeculorum, amen. 4. *Nunc dimittis servum tuum, Domine, secundum verbum tuum in pace, quia viderunt oculi mei salutare tuum, quod parasti ante faciem omnium populorum, lumen ad revelationem gentium et gloriam populi tui Israel.*

XLIX. *Benedictus es, Domine, qui nutris me a pueritia mea, qui das escam omni carni: imple gaudio et laetitia corda nostra, ut semper omnem sufficientiam habentes abundemus in omne opus bonum* in Christo Iesu Domino nostro, per quem tibi gloria, honor et imperium in saecula, amen.

γητὸς ὁ θεός, ὁ ἐλεῶν καὶ τρέφων ἡμᾶς ἐκ νεότητος ἡμῶν, ὁ διδοὺς κτλ., atque sic terminantem: *μεθ' οὗ σοι πρέπει δόξα, κράτος, τιμὴ καὶ προσκύνησις σὺν ἁγίῳ πνεύματι εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων· ἀμήν.* Chrysostomus quoque, In Matth. hom. 55, PG 58, 561, orationem cognitam habet et fidelibus in usum cotidianum commendat. Orationi autem, quae apud patrem incipit: *Εὐλογητὸς ὁ θεὸς ὁ τρέφων με,* et terminat: *μεθ' οὗ σοι δόξα, τιμὴ καὶ κράτος σὺν ἁγίῳ πνεύματι εἰς τοὺς αἰῶνας· ἀμήν,* haec adiecta sunt: *δόξα σοι, κύριε, δόξα σοι, ἅγιε, δόξα σοι, βασιλεῦ, ὅτι ἔδωκας ἡμῖν βρώματα εἰς εὐφροσύνην· πλήρωσον ἡμᾶς πνεύματος ἁγίου, ἵνα εὑρεθῶμεν ἐνώπιόν σου εὐαρεστήσαντες, μὴ αἰσχυνόμενοι, ὅτε ἀποδίδως ἑκάστῳ κατὰ τὰ ἔργα αὐτοῦ.*

ΒΙΒΛΙΟΝ Η.

ΠΕΡΙ ΧΑΡΙΣΜΑΤΩΝ ΚΑΙ ΧΕΙΡΟΤΟΝΙΩΝ ΚΑΙ ΚΑΝΟΝΩΝ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΩΝ.

I. *Τοῦ θεοῦ καὶ σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ τὸ μέγα τῆς εὐσεβείας ἡμῖν παραδιδόντος μυστήριον καὶ προσκαλουμένου Ἰουδαίους τε καὶ Ἕλληνας εἰς ἐπίγνωσιν τοῦ ἑνὸς καὶ μόνου ἀληθινοῦ θεοῦ, καθὼς αὐτός που φησὶν εὐχαριστῶν ἐπὶ τῇ σωτηρίᾳ τῶν πιστευσάντων· „Ἐφανέρωσά σου τὸ ὄνομα τοῖς ἀνθρώποις, τὸ ἔργον, ὃ ἔδωκάς μοι, ἐτελείωσα“, καὶ περὶ ἡμῶν λέγοντος τῷ πατρί· „Πάτερ ἅγιε, εἰ καὶ ὁ κόσμος σε οὐκ ἔγνω, ἀλλ᾽ ἐγώ σε ἔγνων καὶ οὗτοί σε ἔγνωσαν“, εἰκότως, ὡς ἂν τετελειωμένων ἡμῶν, φησὶ πᾶσιν ἅμα περὶ τῶν ἐξ αὐτοῦ διὰ τοῦ πνεύματος διδομένων χαρισμάτων· „Σημεῖα δὲ τοῖς πιστεύσασιν ταῦτα παρακολουθήσει· ἐν τῷ ὀνόματί μου δαιμόνια ἐκβαλοῦσιν, γλώσσαις λαλήσουσιν καιναῖς, ὄφεις ἀροῦσιν· κἂν θανάσιμόν τι πίωσιν, οὐ μὴ αὐτοὺς βλάψει· ἐπὶ ἀρρώστους χεῖρας ἐπιθήσουσιν, καὶ καλῶς ἕξουσιν“·* 2. *τούτων τῶν χαρισμάτων πρότερον μὲν ἡμῖν δοθέντων τοῖς ἀποστόλοις μέλλουσιν „τὸ εὐαγγέλιον καταγγέλλειν πάσῃ τῇ κτίσει“, ἔπειτα τοῖς δι᾽ ἡμῶν πιστεύσασιν ἀναγκαίως χορηγουμένων, οὐκ εἰς τὴν τῶν ἐνεργούντων ὠφέλειαν, ἀλλ᾽ εἰς τὴν τῶν ἀπίστων συγκατάθεσιν, ἵνα οὓς οὐκ ἔπεισεν ὁ λόγος, τούτους ἡ τῶν σημείων δυσωπήσῃ δύναμις.* 3. *τὰ γὰρ „σημεῖα*

4 I Tim. 3, 16. — 6 Ioann. 17, 3. — 8 Ioann. 17, 6. 4. — 10 Ioann. 17, 25. — 13 Mc. 16, 17. 18. — 18 Mc. 16, 15. — 22 I Cor. 14, 22.

1 *βιβλ. η* + *τῶν ἁγίων ἀποστόλων* h | 2/3 *περὶ χαρ. κτλ.* > h | 1/3 p capita I—XV omittens inscribit *Διαταγαὶ περὶ χειροτονίας πρεσβυτέρων, διακόνων, ὑποδιακόνων, ἀναγνώστων, διακονισσῶν βιβλίον η'* | 7 *θεοῦ* + *πατρὸς αὐτοῦ* E | 9 *λέγων* d | 11 *οὗτο* a, corr a² | 12 *ἅπασιν* d e | *αὐτῶν* d | *διά* : *ὑπὸ* m | 15 *καιναῖς λαλ.* a | 16 *βλάψει* : *βλάψῃ* h m v, *ἀδικήσει* d e | 17 *μὲν* > e | 18 *καταγγ.* > d | 19 *ἔπειτα* : *ἐπὶ* d e, + *δὲ* a | *ἀναγκαίως* + *τε* d e | 20 *χορηγουμέναν* a, corr a² | 21 *τῶν* > a | *ἵν᾽* d e m v

I. *Τίνων χάριν ἐπιτελοῦνται αἱ τῶν σημείων δυνάμεις (ὅτι τὰ χαρίσματα τῶν ἰαμάτων καὶ τῶν λοιπῶν σημείων οὐχὶ δι᾽ ὠφέλειαν τῶν ἐνεργούν-*

VIII.

DE CHARISMATIBUS ORDINATIONIBUS CANONIBUS ECCLESIASTICIS.

I. Cum Deus et salvator noster Iesus Christus magnum pietatis sacramentum nobis tradat et Iudaeos gentilesque invitet ad agnitionem unius ac solius veri Dei, quemadmodum ipse alicubi gratias de salute credentium agens ait: *Manifestavi nomen tuum hominibus; opus, quod dedisti mihi, consummavi;* cumque de nobis dicat patri: *Pater sancte, etsi mundus te non cognovit, at ego te cognovi et hi te cognoverunt;* merito omnibus simul, utpote qui simus consummati, ait de charismatibus, quae ipse per spiritum dedit: *Signa autem eos, qui crediderint, haec sequentur: in nomine meo daemonia eicient; linguis loquentur novis, serpentes tollent; et si mortiferum quid biberint, non eis nocebit; super aegros manus imponent, et bene habebunt.* 2. Quae charismata prius quidem nobis apostolis tradita sunt, qui *omni creaturae praedicaturi eramus evangelium;* postea vero necessario iis, qui per nos crediderunt, praebentur, non ad utilitatem ea operantium, sed ad infidelium assensionem, ut, quibus non persuasit sermo, hos virtus signorum flectat ac pudore afficiat. 3. Namque *signa non* nobis *fidelibus*

των δίδοται, ἀλλὰ πρὸς πληροφορίαν τῶν ἀπίστων, καὶ ὅτι οὐκ ἀνάγκη πάντα πιστὸν σημεῖα ποιεῖν m v). Quare et propter quosnam edantur signa et miracula (quod charismata sanationum ac reliquorum signorum non propter utilitatem operantium dantur, sed ad persuasionem infidelium, et quod non necesse est omnem fidelem signa facere).

3. Quae in v. 3, 8, 16—18 leguntur, eis similia sunt, quae Athanasius in Vita Antonii c. 38 patriarcham monachorum dicentem facit: *Οὐ δεῖ δὲ τῷ δαίμονας ἐκβάλλειν καυχᾶσθαι οὐδ' ἐπὶ ταῖς θεραπείαις ἐπαίρεσθαι, οὐδὲ τὸν μὲν ἐκβάλλοντα δαιμόνια θαυμάζειν μόνον, τὸν δὲ μὴ ἐκβάλλοντα ἐξουθενεῖν· ἑκάστου δὲ τὴν ἄσκησιν καταμανθανέτω τις, καὶ ἢ μιμείσθω καὶ ζηλούτω ἢ διορθούσθω. τὸ γὰρ ποιεῖν σημεῖα οὐχ ἡμῶν, τοῦτο σωτῆρος ἔργον ἐστί. τοῖς γοῦν μαθηταῖς ἔλεγε· Μὴ χαίρετε, ὅτι τὰ δαιμόνια ὑμῖν ὑποτάσσεται, ἀλλ' ὅτι τὰ ὀνόματα ὑμῶν γέγραπται ἐν τοῖς οὐρανοῖς. τὸ μὲν γὰρ ἐν οὐρανῷ γεγράφθαι τὰ ὀνόματα μαρτύριόν ἐστι τῆς ἡμῶν ἀρετῆς καὶ τοῦ βίου, τὸ δὲ ἐκβάλλειν δαίμονας τοῦ δεδωκότος σωτῆρός ἐστιν ἡ χάρις αὕτη.*

οὐ τοῖς πιστοῖς“ ἡμῖν, „ἀλλὰ τοῖς ἀπίστοις“ Ἰουδαίων τε καὶ Ἑλλήνων· οὔτε γὰρ τὸ δαίμονας ἐκβάλλειν ἡμέτερον κέρδος, ἀλλὰ τῶν ἐνεργείᾳ Χριστοῦ καθαιρομένων, καθὼς αὐτός που παιδεύων ἡμᾶς ὁ κύριος δείκνυσι λέγων· „Μὴ χαίρετε, ὅτι τὰ πνεύματα ὑμῖν ὑπακούουσιν, ἀλλὰ χαίρετε, ὅτι τὰ ὀνόματα ὑμῶν γέγραπται ἐν τῷ οὐρανῷ“, ἐπειδὴ τὸ μὲν αὐτοῦ δυνάμει γίνεται, τὸ δὲ ἡμετέρᾳ εὐνοίᾳ καὶ σπουδῇ, δῆλον ὅτι βοηθουμένοις ὑπ' αὐτοῦ. 4. *οὐκ ἐπάναγκες οὖν πάντα πιστὸν δαίμονας ἐκβάλλειν ἢ νεκροὺς ἀνιστᾶν ἢ γλώσσαις λαλεῖν, ἀλλὰ τὸν ἀξιωθέντα χαρίσματος ἐπί τινι αἰτίᾳ χρησίμῃ εἰς σωτηρίαν τῶν ἀπίστων, δυσωπουμένων πολλάκις οὐ τὴν τῶν λόγων ἀπόδειξιν, ἀλλὰ τὴν τῶν σημείων ἐνέργειαν, ἀξίων ὄντων σωτηρίας.* 5. *οὐδὲ γὰρ πάντες οἱ ἀσεβεῖς ὑπὸ τῶν θαυμάτων ἐντρέπονται· καὶ τούτου μάρτυς αὐτὸς ὁ θεός, ὡς ὅταν „λέγῃ ἐν τῷ Νόμῳ, ὅτι ἐν ἑτερογλώσσοις λαλήσω τῷ λαῷ τούτῳ καὶ ἐν χείλεσιν ἑτέροις, καὶ οὐ μὴ πιστεύσωσιν“.* 6. *οὔτε γὰρ οἱ Αἰγύπτιοι ἐπίστευσαν τῷ θεῷ, Μωϋσέως τοσαῦτα σημεῖα καὶ τέρατα πεποιηκότος, οὔτε τὸ πλῆθος τῶν Ἰουδαίων τῷ ὡς Μωϋσεῖ Χριστῷ „πᾶσαν νόσον καὶ πᾶσαν μαλακίαν ἐν αὐτοῖς θεραπεύσαντι“· καὶ οὔτε ἐκείνους ἐδυσώπησεν ῥάβδος ψυχουμένη εἰς ὄφιν καὶ χεὶρ λευκαινομένη καὶ Νεῖλος αἱματούμενος, οὔτε τούτους „τυφλοὶ ἀναβλέποντες καὶ χωλοὶ περιπατοῦντες καὶ νεκροὶ ἀνιστάμενοι“· καὶ τῷ μὲν ἀνθίσταντο Ἰαννὴς καὶ Ἰαμβρής, τῷ δὲ Ἄννας καὶ Καϊάφας.* 7. *οὕτως οὐ πάντας δυσωπεῖ τὰ σημεῖα, ἀλλὰ μόνους τοὺς εὐγνώμονας, ὧν καὶ χάριν εὐδοκεῖ ὁ θεὸς ἐπιτελεῖσθαι δυνάμεις ὡς σοφὸς οἰκονόμος, οὐ τῇ τῶν ἀνθρώπων ἰσχύϊ, ἀλλὰ τῇ ἑαυτοῦ βουλήσει.* 8. *ταῦτα δέ φαμεν ἐπὶ τῷ μὴ ἐπαίρεσθαι τοὺς λαβόντας χαρίσματα τοιάδε κατὰ τῶν μὴ λαβόντων.* 9. *χαρίσματα δὲ λέγομεν τὰ διὰ τῶν σημείων, ἐπεὶ οὐκ ἔστιν ἄνθρωπος πιστεύσας διὰ Χριστοῦ εἰς τὸν θεόν, ὃς οὐκ εἴληφεν „χάρισμα πνευματικόν“.*

---

4 Luc. 10, 20. — 14 I Cor. 14, 21; Ies. 28, 11. 12. — 16 Exod. 3—14. — 18 Mt. 4, 23. — 20 Ex. 4. 7. — 21 Mt. 11, 5. — 23 II Tim. 3, 8. — Ioann. 18, 13. 14. — 30 Rom. 1, 11.

---

3 *Χριστοῦ* d e m v E : *κῡ* a, *θῡ* h | *καθὼς* + *καὶ* m | 6 *γίνεται* > d | 7 *τό* : *τὰ* h | *ἐννοίᾳ* e h | *δηλονότι* d h m | 8 *πιστω* a, corr a² | 10 *πιστῶν* e | 11/12 *τῇ . . ἀποδείξει . . τῇ . . ἐνεργείᾳ* a | 12 *ὄντων* + *τῆς* h | 14 *ὡς* > d e | *λέγει* a v, corr a² | *ἑτέραις γλώσσαις* d | 15/16 *πιστεύσουσιν* d h | 16 *μωσέως* d h v | 17 *τὰ πλήθη* a | 18 *μωσῇ* e h m v, *μωσεῖ* d | 19 *ἐν* >

sed infidelibus eduntur, cum Iudaeorum tum Graecorum. Neque enim daemones eicere nostrum emolumentum est, sed eorum, qui per Christi operationem purgantur, sicut ipse Dominus nos erudiens ostendit dicendo: *Nolite gaudere, quia spiritus vobis oboediunt, sed gaudete, quod nomina vestra scripta sunt in caelo,* quando illud quidem ipsius virtute fit, hoc autem nostro affectu ac studio, nobis videlicet ab eo adiutis. 4. Non ergo necesse est, ut omnis fidelis daemones expellat aut suscitet mortuos aut linguis loquatur, sed is, qui charismate dignatus est propter aliquam causam utilem ad salutem infidelium, qui saepe non sermonum demonstratione, sed signorum operatione commoventur quique digni sunt salute. 5. Non enim omnes impii miraculis convertuntur; cuius rei testis ipse Deus, ut dum *dicit in Lege: Quoniam in aliis linguis loquar populo huic et in labiis aliis, et non credent.* 6. Neque enim Aegyptii crediderunt, cum Moses tot tantaque signa et prodigia faceret; neque multitudo Iudaeorum credidit Christo, Mosis simili, cum *omnem morbum omnemque infirmitatem curaret;* et neque illos permovit virga in serpentem animata et manus alba facta ac Nilus in sanguinem versus, neque hos *caeci videntes, claudi ambulantes et mortui suscitati;* et illi quidem resistebant Iannes et Iambres, huic vero Annas et Caiphas. 7. Sic non omnibus signa persuadent, sed iis dumtaxat, qui candide de rebus iudicant, quorum et causa Deo tanquam sapienti moderatori placet, ut miracula perpetrentur, non hominum viribus, sed sua voluntate. 8. Haec autem ideo memoramus, ne, qui charismata huiusmodi acceperunt, se efferant in eos, qui non acceperunt. 9. Charismata vero dicimus, quae per miracula fiunt, quoniam nemo est per Christum in Deum credens, qui non acceperit *charisma spirituale.* 10. Ipsum

d e | 20 *ἡ ῥάβδος* h | *ἐψυχουμένη* a, *ἐμψ.* a² | *χείρ* : *χήρα* h | 22 *ἀνιστάμενοι* a d e E : *ἐγειρόμενοι* h m v Mt. | *ἀνθίστατο* m v | 23 *μαμβρῆς* e | 25 *ἐδόκει* d | *ὁ* > h | 26 *αὐτοῦ* d e | 27 *τὸ* a, *τοῦ* e | 28 *τοιάδε* : *οἷα* d | 29 *τῶν* > h m v | 30 *εἰς* : *ἐπὶ* m

6. *Ἰαννῆς καὶ Ἰαμβρῆς*] Origenes In Matthaeum comm. ser. c. 117 ed. Bened. III, 916 scribit: Item quod ait: Sicut Iamnes et Mambres restiterunt Moysi, non invenitur in publicis scripturis, sed in libro secreto, qui suprascribitur Iamnes et Mambres liber; unde ausi sunt quidam epistolam ad Timotheum repellere, quasi habentem in se textum alicuius secreti, sed non potuerunt. Cf. Orig. C. Celsum IV, 51; Euseb. Praepar. evang. IX, 8.

10. αὐτό τε γὰρ τὸ ἀπαλλαγῆναι πολυθέου ἀσεβείας καὶ πιστεῦσαι θεῷ πατρὶ διὰ Χριστοῦ χάρισμά ἐστι θεοῦ, τό τε ἀπορρίψαι τὸ ἰουδαϊκὸν κάλυμμα καὶ πιστεῦσαι, ὅτι εὐδοκίᾳ θεοῦ ὁ πρὸ αἰώνων μονογενὴς ἐν ὑστέρῳ καιρῷ ἐκ παρθένου γεγέννηται δίχα ὁμιλίας ἀνδρός, καὶ ὅτι ἐπολιτεύσατο ὡς ἄνθρωπος ἄνευ ἁμαρτίας „πληρώσας πᾶσαν δικαιοσύνην“ τὴν τοῦ νόμου, καὶ ὅτι συγχωρήσει θεοῦ σταυρὸν ὑπέμεινεν αἰσχύνης καταφρονήσας ὁ θεὸς λόγος, καὶ ὅτι ἀπέθανεν καὶ ἐτάφη καὶ ἀνέστη διὰ τριῶν ἡμερῶν καὶ μετὰ τὴν ἀνάστασιν, τεσσαράκοντα ἡμέρας παραμείνας τοῖς ἀποστόλοις καὶ πληρώσας πᾶσαν διάταξιν, ἀνελήφθη ἐπ' ὄψεσιν αὐτῶν πρὸς τὸν ἀποστείλαντα αὐτὸν θεὸν καὶ πατέρα. 11. ὁ ταῦτα πιστεύσας, οὐχ ἁπλῶς οὐδὲ ἀλόγως, ἀλλὰ κρίσει καὶ πληροφορίᾳ, χάρισμα εἴληφεν ἐκ θεοῦ, ὡσαύτως δὲ καὶ ὁ πάσης αἱρέσεως ἀπαλλαγείς. 12. μὴ οὖν τις τῶν ποιούντων σημεῖα καὶ τέρατα κρινέτω τινὰ τῶν πιστῶν μὴ ἀξιωθέντα ἐνεργεῖν· διάφορα γάρ ἐστιν τὰ τοῦ θεοῦ χαρίσματα παρ' αὐτοῦ διὰ Χριστοῦ διδόμενα, καὶ σὺ μὲν εἴληφας τοῦτο, ἐκεῖνος δὲ ἄλλο τι, ἢ γὰρ „λόγον σοφίας ἢ γνώσεως ἢ διακρίσεως πνευμάτων“ ἢ πρόγνωσιν τῶν μελλόντων ἢ λόγον διδακτικὸν ἢ ἀνεξικακίαν ἢ ἐγκράτειαν ἔννομον. 13. καὶ γὰρ Μωϋσῆς, „ὁ τοῦ θεοῦ ἄνθρωπος“, ἐν Αἰγύπτῳ ἐπιτελῶν τὰ σημεῖα οὐ κατεπήρθη τῶν ὁμοφύλων, καὶ „θεὸς“ κληθεὶς οὐκ ἠλαζονεύσατο κατὰ τοῦ ἰδίου προφήτου Ἀαρών. 14. ἀλλ' οὔτε ὁ τοῦ Ναυῆ Ἰησοῦς, ἡγησάμενος μετ' αὐτὸν τοῦ λαοῦ κἂν τῷ πρὸς Ἰεβουσαίους πολέμῳ „στήσας τὸν ἥλιον κατὰ Γαβαὼν καὶ τὴν σελήνην κατὰ φάραγγα Αἰλὼν“ διὰ τὸ μὴ αὐταρκεῖν πρὸς τὴν νίκην τὴν ἡμέραν, ἐπήρθη κατὰ τοῦ Φινεὲς ἢ τοῦ Χαλέβ· οὔτε Σαμουὴλ τοσαῦτα παράδοξα ποιήσας παρ' οὐδὲν ἡγήσατο τὸν θεοφιλῆ Δαυίδ, καίτοι ἀμφότεροι προφῆται καὶ ὁ μὲν ἀρχιερεύς, ὁ δὲ βασιλεύς. 15. καὶ „ἑπτὰ χιλιάδων

2 II Cor. 3, 13. — 5 Mt. 3, 15. — 9 Act. 1, 17. — 18 I Cor. 12, 8. 10. — 20 Deut. 33, 1. — 22 Exod. 7, 1. — 24 Ios. 10, 12. — 29 III Reg. 19, 18.

1 τε > d e | 4 γεννηθῆναι h | 9 τῶν τεσσ. ἡμερῶν d e | 10/11 ἐπ' ὄψεσιν αὐτῶν post πατέρα h m v | 11 αὐτὸν > d e | 12 οὐδ' d e m v | ἀλλ' ε̄ (= ἐν) d | 16 χαρίσματα + τὰ e | παρ' αὐτοῦ > d | διὰ + τοῦ d | 18 ἢ γνώσεως post πνευμάτων m | 20 γὰρ h m v E : + καὶ a d e | μωσῆς o | 21 τὰ > d e | 23/24 μετ' αὐτὸν m v E a² : μετὰ τὸν a | 24 αὐτῶν h, αὐτοῦ d, αὐτοῦ τὸν e | πρὸς a d e m E : + τοὺς h v | 25 ἥλιον : νόμον e | γαβαὼ h | φάλαγγαν d | 27 ἢ τοῦ : καὶ m | τοῦ > d e | Χαλὲβ + ἀλλ' m | 29 ὁ bis a h m v : ὅς d e E

etenim hoc, liberatum esse ab impio multorum deorum cultu et credidisse Deo patri per Christum, charisma Dei est, ut et abiecisse iudaicum velamen ac credidisse, quod Dei beneplacito unigenitus, qui ante saecula exsistebat, in extremo tempore ex virgine natus est sine viri concubitu, et quod in vita tanquam homo versatus est absque peccato *implens omnem iustitiam* legis, quodque permissione Dei Deus verbum spreto dedecore crucem sustinuit, et quod mortuus est ac sepultus et resurrexit in triduo atque post resurrectionem cum apostolis diebus quadraginta permansit completaque omni constitutione assumptus est in eorum conspectu ad Deum et patrem, qui eum miserat. 11. Qui haec credidit, non simpliciter ac citra rationem, sed cum iudicio ac certitudine, is charisma a Deo consecutus est; similiter etiam, qui ab omni hæresi servatus fuit. 12. Non ergo quispiam eorum, qui signa et portenta faciunt, iudicet quemquam fidelium, qui donum ea operandi non sit adeptus; diversa quippe sunt Dei charismata ab ipso per Christum tributa; ac tu quidem accepisti hoc, ille vero aliud quoddam, aut enim *sermonem sapientiae vel scientiae aut rationem discernendorum spirituum* aut praecognitionem futurorum aut sermonem aptum ad docendum aut patientiam aut continentiam legitimam. 13. Etenim Moses *homo Dei* cum in Aegypto signa perficeret, non se in populares suos extulit, cumque *deus* appellatus fuisset, non superbivit in suum prophetam Aaron. 14. Sed et Iesus, Nave filius, qui post illum ductor fuit populi, quamvis in bello adversum Iebusaeos, quod non sufficeret dies ad victoriam, *solem stitisset ad Gabaon et lunam ad vallem Ailon,* non tamen in Phineem aut Chaleb arrogantia elatus est. Neque Samuel, qui tot mira et inopinata fecit, pium ac Deo carum David nihili duxit, etsi ambo erant prophetae, et ille quidem pontifex, hic vero rex. 15. Et cum *in Israel essent septem milia sanctorum, qui non*

---

10. Ps.-Ign. Magn. 11, 2. — *εὐδοκίᾳ*] Cf. VII, 41, 5. — *ἐπολιτεύσατο . . ἄνευ ἁμαρτίας*] Cf. VII, 41, 6. Hipp. Contra haer. Noeti c. 17: *γεγονὼς πάντα, ὅσα ἐστὶν ἄνθρωπος, ἐκτὸς ἁμαρτίας.* — *συγχωρήσει*] Cf. VII, 25, 2; 36, 2; et quomodo Epitome vel Constitutiones quae vocantur per Hippolytum hunc locum reddant. — *τοῖς ἀποστόλοις . . ἐπ' ὄψεσιν αὐτῶν*] Falsator se prodit. Supra VI, 30, 9 dixit: *ἐπ' ὄψεσιν ἡμετέραις.* — *πρὸς τὸν ἀποστείλαντα*] Locutio Constitutoris in omnibus fere libris usitata. Cf. III, 17, 2; V, 7, 30; 20, 2; VII, 22, 1.

ὑπαρχουσῶν ἐν Ἰσραὴλ ἁγίων τῶν μὴ καμψάντων γόνυ τῇ Βάαλ“ μόνος Ἠλίας ἐν αὐτοῖς καὶ ὁ τούτου μαθητὴς Ἐλισσαῖος θαυματοποιοὶ γεγένηνται, ἀλλ' οὔτε Ἠλίας τὸν οἰκονόμον Ἀβδιοὺ ἐξεμυκτήρισεν φοβούμενον μὲν τὸν θεόν, οὐ ποιοῦντα δὲ σημεῖα, οὔτε Ἐλισσαῖος τὸν ἑαυτοῦ μαθητὴν φρίττοντα τοὺς πολεμίους ὑπερεῖδεν. 16. ἀλλὰ γὰρ οὔτε Δανιὴλ ὁ σοφὸς ῥυσθεὶς δεύτερον ἐκ στόματος λεόντων, οὔτε οἱ τρεῖς παῖδες ἐκ καμίνου πυρὸς ἐξουδένωσαν τοὺς λοιποὺς τῶν ὁμοφύλων· ἠπίσταντο γάρ, ὅτι οὐ τῇ οἰκείᾳ δυνάμει περιεγένοντο τῶν δεινῶν, ἀλλὰ τῇ τοῦ θεοῦ ἰσχύϊ, καὶ σημεῖα ἐπετέλουν καὶ τῶν δυσχερῶν ἀπηλλάττοντο. 17. οὐκοῦν μηδεὶς ὑμῶν ἐπαιρέσθω κατὰ τοῦ ἀδελφοῦ, κἂν προφήτης ᾖ κἂν θαυματοποιός· εἰ γὰρ δοθῇ μηκέτι εἶναί που ἄπιστον, περιττὴ λοιπὸν ἔσται πᾶσα σημείων ἐνέργεια. 18. τὸ μὲν γὰρ εἶναι εὐσεβῆ ἐκ τῆς τοῦ τινος εὐνοίας, τὸ δὲ θαυματοποιεῖν ἐκ τῆς τοῦ ἐνεργοῦντος δυνάμεως· ὧν τὸ μὲν πρῶτον ἡμᾶς αὐτοὺς ὁρᾷ, τὸ δὲ δεύτερον θεὸν τὸν ἐνεργοῦντα δι' ἃς προείπομεν αἰτίας. 19. οὐκοῦν μήτε βασιλεὺς ἐξουθενείτω τοὺς ὑπ' αὐτὸν στρατηγούς, μήτε ἄρχοντες τοὺς ὑπηκόους· μὴ ὄντων γὰρ τῶν ἀρχομένων περιττοὶ οἱ ἄρχοντες, καὶ μὴ ὄντων στρατηγῶν οὐ στήσεται βασιλεία. 20. ἀλλὰ μηδὲ ἐπίσκοπος ἐπαιρέσθω κατὰ τῶν διακόνων ἢ τῶν πρεσβυτέρων, μήτε μὴν οἱ πρεσβύτεροι κατὰ τοῦ λαοῦ· ἐξ ἀλλήλων γάρ ἐστιν ἡ σύστασις τοῦ συναθροίσματος. 21. ὅ τε γὰρ ἐπίσκοπος καὶ οἱ πρεσβύτεροί τινών εἰσιν ἱερεῖς, καὶ οἱ λαϊκοί τινών εἰσιν λαϊκοί· καὶ τὸ μὲν εἶναι χριστιανὸν ἐφ' ἡμῖν, τὸ δὲ ἀπόστολον ἢ ἐπίσκοπον ἢ ἄλλο τι οὐκ ἐφ' ἡμῖν, ἀλλ' ἐπὶ τῷ διδόντι θεῷ τὰ χαρίσματα. 22. ταῦτα μὲν οὖν ἐπὶ τοσοῦτον εἰρήσθω διὰ τοὺς ἀξιωθέντας χαρισμάτων ἢ ἀξιωμάτων.

II. **Ἐκεῖνο** δὲ προστίθεμεν τῷ λόγῳ, ὅτι οὔτε πᾶς ὁ προφητεύων ὅσιος οὔτε πᾶς ὁ δαίμονας ἐλαύνων ἅγιος. 2. καὶ γὰρ

---

5 Reg. 6. — 6 Dan. 6. 3. — 19 Mt. 12, 15.

---

4 μὲν > h m v | οὐ : μὴ m | 5 οὐδὲ d | πολέμους h | 7 πυρὸς a d e, τοῦ π. E : > h m v | 8 ὅτι οὐ : οὔπω d e | 10 καὶ pr + τὰ d e | 11 ἀδελφοῦ + αὐτοῦ d | 14 ἐνοίας h | θαυματοποιὸν d e E | 15 αὐτοὺς ἡμᾶς d e E | 16 προείπομεν a m E : προεῖπον d e h v | 17 αὐτοῦ h | στρατηγούς : ἄρχοντας m | 18 μήτε — ὑπηκόους > h | 21 τῶν > d e | 23 ὅ τε (οἵ τε a[2]) γ. ἐπίσκοποι a | 26 διδ. (δόντι d) θεῷ : θεῷ τῷ διδόντι v | 26/27 ἐπὶ τοσ. a d e E : > h m v | 28 ἐκείνῳ d e | 29 οὔτε : οὐδὲ h

curvaverant genu Baal, ex ipsis solus Elias eiusque discipulus Elisaeus miraculorum effectores fuerunt; non tamen Elias derisit Abdiam oeconomum, timentem quidem Deum, at signa non facientem; neque Elisaeus discipulum suum hostes perhorrescentem despexit. 16. Sed enim neque sapiens Daniel, bis ex ore leonum ereptus, neque tres pueri ex ignis fornace liberati nihili fecerunt reliquos suae gentis homines. Sciebant enim se non suis viribus pericula evasisse, sed Dei virtute cum signa peregisse tum ab angustiis fuisse servatos. 17. Itaque nemo vestrum, licet sit propheta, licet miraculorum operator, se adversus fratrem extollat. Si enim id detur, ut nullus amplius sit infidelis, superflua deinceps erit omnis signorum operatio. 18. Etenim esse pium ex bona cuiuspiam voluntate oritur, at miracula patrare ex virtute illius, qui operatur; quorum primum quidem nos ipsos respicit, secundum vero Deum ob causas supra dictas operantem. 19. Igitur neque imperator nihili pendat exercitus duces, qui sub ipso sunt, neque praefecti eos, qui ipsis parent. Nam si non sint, quibus praeficiantur, supervacui erunt praefecti; et si non sint duces exercitus, non stabit imperium. 20. Quin etiam neque episcopus in diaconos vel presbyteros se extollat neque presbyteri in plebem; ex utrisque enim coetus compositio exstat. 21. Episcopi quippe ac presbyteri quorundam sunt sacerdotes, et laici quorundam sunt laici; atque esse quidem Christianum in nostra consistit potestate; apostolum vero esse aut episcopum aut quid simile, nostrae non est potestatis, sed ad Deum largitorem charismatum pertinet. 22. Haec igitur hactenus dicta sint propter eos, qui digni habiti sunt, ut charismata vel dignitates acciperent.

II. Illud vero sermoni addimus, quod neque omnis, qui prophetat, pius est, neque omnis, qui daemones expellit, sanctus.

---

22. *ταῦτα — εἰρήσθω*] Eisdem verbis interpolator IV, 10, 5 sectionem de muneribus terminavit. Clausula igitur Constitutori attribuenda est.

II. *Ὅτι οὐ πάντως πᾶς ὁ προφητεύων ἢ δαίμονας ἐκβάλλων εὐσεβής.* Quod non prorsus omnis prophetizans vel daemonas eiciens pius est. Sic inscribit v. Reliqui codices caput quidem numerant, nec vero inscriptionem exhibent. Turrianus inscripsit: ***Περὶ τῶν ἐπισκόπων καὶ πρεσβυτέρων ἀναξίων.***

1—5. Anastas. Quaest. XX.

1—2. Origenes In Ioann. t. XXVIII c. 12—13 respiciens Caipham et Balaam exponit, non quemque prophetantem esse prophetam et sanctum.

2. Ps.-Ign. Philipp. 4, 4.

καὶ Βαλαὰμ ὁ τοῦ Βεὼρ ὁ μάντις προεφήτευσεν δυσσεβὴς ὢν καὶ Καϊάφας ὁ ψευδώνυμος ἀρχιερεύς, πολλὰ δὲ καὶ ὁ διάβολος προλέγει καὶ οἱ ἀμφ᾽ αὐτὸν δαίμονες· καὶ οὐ παρὰ τοῦτο μέτεστιν αὐτοῖς εὐσεβείας σπινθήρ, ἀγνοίᾳ γάρ εἰσιν πεπιεσμένοι δι᾽ ἑκούσιον μοχθηρίαν. 3. δῆλον οὖν, ὅτι οἱ ἀσεβεῖς, κἂν προφητεύωσιν, οὐ καλύπτουσιν διὰ τῆς προφητείας τὴν ἑαυτῶν ἀσέβειαν, οὐδὲ οἱ δαίμονας ἐλαύνοντες ἐκ τῆς τούτων ὑποχωρήσεως ὁσιωθήσονται· ἀλλήλους γὰρ ἀπατῶσιν, καθάπερ οἱ τὰς παιδιὰς γέλωτος ἕνεκα ἐπιδεικνύμενοι, καὶ τοὺς προσανέχοντας αὐτοῖς ἀπολλύουσιν. 4. οὔτε δὲ βασιλεὺς δυσσεβὴς ἔτι βασιλεὺς ὑπάρχει, ἀλλὰ τύραννος, οὔτε ἐπίσκοπος ἀγνοίᾳ ἢ κακονοίᾳ πεπιεσμένος ἔτι ἐπίσκοπός ἐστιν, ἀλλὰ ψευδώνυμος, οὐ παρὰ θεοῦ, ἀλλὰ παρὰ ἀνθρώπων προβληθείς, ὡς Ἀνανίας καὶ Σαμαίας ἐν Ἱερουσαλήμ, καὶ Σεδεκίας καὶ Ἀχίας οἱ ἐν Βαβυλῶνι ψευδοπροφῆται. 5. ἀλλὰ καὶ Βαλαὰμ ὁ μάντις τιμωρίαν ἔτισε διαφθείρας τὸν Ἰσραὴλ ἐν τῷ Βεελφεγώρ, καὶ Καϊάφας ὕστερον αὐτοφονευτὴς ἑαυτοῦ γέγονεν, καὶ οἱ υἱοὶ Σκευᾶ ἐπιχειροῦντες δαίμονας ἐλαύνειν ὑπ᾽ αὐτῶν τραυματίαι γενόμενοι ἔφυγον ἀπρεπῶς, καὶ οἱ βασιλεῖς τοῦ Ἰσραὴλ καὶ τοῦ Ἰούδα ἀσεβήσαντες παντοίας τιμωρίας ἔτισαν. 6. δῆλον οὖν, ὡς καὶ οἱ ψευδώνυμοι ἐπίσκοποι καὶ πρεσβύτεροι οὐκ ἐκφεύξονται τὴν παρὰ θεοῦ δίκην· ῥηθήσεται γὰρ αὐτοῖς καὶ νῦν· „Ὑμεῖς οἱ ἱερεῖς οἱ φαυλίζοντές μου τὸ ὄνομα, παραδώσω ὑμᾶς εἰς σφαγὴν ὡς Σεδεκίαν καὶ Ἀχίαν, οὓς ἀπετηγάνισεν βασιλεὺς Βαβυλῶνος“, ὥς φησιν Ἱερεμίας ὁ προφήτης. 7. ταῦτα δέ φαμεν οὐ τὰς ἀληθεῖς προφητείας ἐξουθενοῦντες, ἴσμεν γὰρ αὐτὰς κατ᾽ ἐπίπνοιαν θεοῦ ἐν τοῖς ὁσίοις ἐνεργεῖσθαι, ἀλλὰ τὸ θράσος τῶν ἀλαζονευομένων καταστέλλοντες καὶ προστιθέντες ἐκεῖνο, ὅτι τῶν τοιούτων θεὸς περιαιρεῖ τὴν χάριν· „ὑπερηφάνοις γὰρ ὁ θεὸς ἀντιτάσσεται, ταπεινοῖς δὲ δίδωσι χάριν“. 8. Σίλας μὲν οὖν καὶ Ἄγαβος ἐφ᾽ ἡμῶν προφητεύσαντες οὐ παρεξέτειναν ἑαυτοὺς τοῖς ἀποστόλοις οὔτε ὑπερέβησαν τὰ ἑαυτῶν μέτρα, καίτοι θεοφιλεῖς

---

1 Num. 23. 24. — 2 Ioann. 11, 51. — 13 Ier. 35. 36. — 14 Num. 25. 31. — 17 Act 19, 14. — 22 Mal. 1, 6; Ier. 36, 22. — 28 Prov. 3, 34; I Petr. 5, 5. — 29 Act. 15, 32; 21, 10.

---

1 *καὶ* pr > d e | 2 *ἱερεὺς* d | 3 *μέτεστιν* : *μέν ἐστιν* a | 4 *πεπισμένοι* e, *πεπεισμένοι* h | 5 *μοχθηρίαν* a h m v : *κακόνοιαν* d e E | *οὖν* : *οὐδ᾽* d e | *προφητεύουσιν* d | 6 *αὐτῶν* d | *ἀσέβειαν* a E : *δυσσέβ.* rel | 7 *δαίμονες* h |

2. Etenim et Balaam filius Beor vates prophetavit, licet impius, et Caiphas, falso nominatus pontifex; multa quoque diabolus praedicit et illius daemones, neque ideo quidem inest eis pietatis scintilla; ignorantia quippe opprimuntur propter voluntariam improbitatem. 3. Liquet igitur, quod impii, quamvis prophetent, non obducunt per prophetiam impietatem suam, quodque qui daemones expellunt, ex eorum discessu non efficiuntur sancti; nam se mutuo decipiunt, sicut qui ludicra risus causa ostentant, eosque, qui ad illos advertunt animum, perdunt. 4. Neque vero rex impius amplius rex est, sed tyrannus, neque episcopus inscitia vel animi pravitate constrictus amplius episcopus est, sed falsum nomen gerit, non a Deo, verum ab hominibus promotus, ut Ananias et Samaeas Hierosolymis et Sedecias atque Achias pseudoprophetae Babylone. 5. Sed et Balaam vates poenas dedit, cum Israel in Beelphegor corrupisset, et Caiphas postea sui ipsius interfector exstitit, ac filii Scevae aggressi expellere daemones ab iis vulnerati fugerunt turpiter, et reges Israel ac Iudae, cum impie viverent, diversa supplicia pependerunt. 6. Constat igitur ementiti nominis episcopos ac presbyteros non evasuros esse Dei vindictam; dicetur enim illis nunc quoque: *Vos sacerdotes, qui despicitis nomen meum, tradam vos in occisionem, ut Sedeciam et Achiam, quos frixit rex Babylonis,* sicuti ait Ieremias propheta. 7. Haec autem dicimus, non quod veras prophetias contemnamus, quas scimus Dei afflatu in sanctis fieri, sed ut confidentiam arrogantium cohibeamus, illud addentes, Deum auferre gratiam his; *nam superbis Deus resistit, humilibus autem dat gratiam.* 8. Sane quidem Silas et Agabus, nostri temporis prophetae, non se coaequarunt apostolis neque

---

9 *ἀνέχοντας* d e | *αὐτοὺς* e | 10 *ἔτι* : post *βασιλεὺς* d e E, > h m v | 11 *πεπισμένος* e, *πεπεισμ.* h | 12 *θῶ* d | 13 *σαμέας* m | *ιηλ* d E | 14 *ἀχαΐας* h m v | 15 *ἔτησεν* e, *ἔστησε* d | 16 *Καϊάφας* + *ὅς* m v | *ἐγένετο* a e | 17 *οἱ* > d | *ἐλαύνειν* : *ἐκβάλλειν* h m v | 19 *τοῦ* > h m v | *παντοίαν τιμωρίαν* d e | *ἔστησαν* d | 22 *τὸ ὄνομά μου* d e | 23 *ἀχαΐαν* h m v | 27 *ἐκείνω* e | 28 *ὁ θεὸς* d e | *περιαίρει* d e | 31 *οὐδ'* d e v

---

4. Anastas. Quaest. XVI. — *οὔτε ἐπίσκοπος κτλ.*] Haec sensu latiore intellegenda sunt: episcopus improbus nomine vel dignitate episcopi non est dignus. Cf. autem VI, 15, 2—3. — *παρὰ θεοῦ*] Cf. Ign. Philad. 1, 1.

ὄντες. 9. προεφήτευσαν δὲ καὶ γυναῖκες, τὸ μὲν παλαιὸν Μαριὰμ ἡ Μωϋσέως καὶ Ἀαρὼν ἀδελφή, μετὰ δὲ ταύτην Δεββῶρα, καὶ μετὰ ταύτας Ὀλδὰ καὶ Ἰουδίθ, ἡ μὲν ἐπὶ Ἰωσίου, ἡ δὲ ἐπὶ Δαρείου· καὶ ἡ μήτηρ δὲ τοῦ κυρίου προεφήτευσεν καὶ Ἐλισαβὲτ ἡ συγγενὴς αὐτῆς καὶ Ἄννα, καὶ ἐφ' ἡμῶν αἱ Φιλίππου θυγατέρες· ἀλλ' οὐκ ἐπήρθησαν κατὰ τῶν ἀνδρῶν αὗται, ἀλλ' ἐφύλαξαν τὰ οἰκεῖα μέτρα. 10. οὐκοῦν καὶ ἐν ὑμῖν κἂν ἀνήρ τις ᾖ κἂν γυνή, καὶ τύχῃ τοιαύτης τινὸς χάριτος, ταπεινοφρονείτω, ἵνα ἐπ' αὐτῷ εὐδοκῇ ὁ θεός. „Ἐπὶ τίνα“ γάρ, φησίν, „ἐπιβλέψω, ἀλλ' ἢ ἐπὶ τὸν ταπεινὸν καὶ ἡσύχιον καὶ τρέμοντά μου τοὺς λόγους“;

III. Τὰ μὲν οὖν πρῶτα τοῦ λόγου ἐξεθέμεθα περὶ τῶν χαρισμάτων, ὅσαπερ ὁ θεὸς κατ' ἰδίαν βούλησιν πάρεσχεν ἀνθρώποις, καὶ ὅπως τῶν ψευδῆ ἐπιχειρούντων λέγειν ἢ ἀλλοτρίῳ πνεύματι κινουμένων ἤλεγξε τὸν τρόπον, καὶ ὅτι πονηροῖς πολλάκις ἀπεχρήσατο ὁ θεὸς πρός τε προφητείαν καὶ τερατοποιΐαν. 2. νυνὶ δὲ ἐπὶ τὸ κορυφαιότατον τῆς ἐκκλησιαστικῆς διατυπώσεως ὁ λόγος ἡμᾶς ἐπείγει, ὅπως καὶ ταύτην μαθόντες παρ' ἡμῶν τὴν διάταξιν, οἱ ταχθέντες δι' ἡμῶν γνώμῃ Χριστοῦ ἐπίσκοποι, πάντα κατὰ τὰς παραδοθείσας ἡμῖν ἐντολὰς ποιῆσθε, εἰδότες, ὅτι „ὁ ἡμῶν ἀκούων Χριστοῦ ἀκούει, ὁ δὲ Χριστοῦ ἀκούων τοῦ θεοῦ αὐτοῦ καὶ πατρὸς ἀκούει“, ᾧ ἡ δόξα εἰς τοὺς αἰῶνας· ἀμήν.

IV. Ἅμα τοίνυν ὑπάρχοντες ἡμεῖς οἱ δεκαδύο τοῦ κυρίου ἀπόστολοι τάσδε τὰς θείας ὑμῖν ἐντελλόμεθα διατάξεις περὶ παντὸς

1 Exod. 15, 20. — 2 Iud. 4, 4. — 3 IV Reg. 22, 14; Iudith 8. — 4 Luc. 1, 2. — 5 Act. 21, 9. — 9 Ies. 66, 2. — 19 Luc. 10, 16.

2 μωσέως d h v | αὐτὴν d e | δεβῶρα m, δεβόρρα d e h | 3 μετ' αὐτὴν d e E | ὀλδὰδ d e | 6 αὗται : αὐτῶν e | 7 γυνὴ . . ἀνὴρ d e | 7/8 τινος τοιαύτης m | 8 χάρις d | ἵν' d e m v | 9 τὸν + πρᾶον h cf. E | 10 ἥσυχον d m | 12 βουλὴν d e | 14/15 ἀπεχαρίσατο a | 15 νῦν h v | 17 παρ' ἡμῶν μαθόντες a | τάξιν d | 19 ποιεῖσθε h v, ποιεῖσθαι d e | 20/21 αὐτοῦ κ. π. a d e : κ. πατρὸς αὐτοῦ h m v | 21 ᾧ — ἀμὴν > h | 22 ὑμεῖς f | δώδεκα d | 23 ὑμῖν : ἡμῶν a | ἐντέλλομεν f

9. Cf. Clem. Alex. Strom. I, 21, 136 p. 400; Didym. De trinit. III, 41. — Φιλίππου] Hic Philippus Act. 21, 8 distincte evangelista et unus ex Septem vocatur. Cf. autem quae adnotavi ad VI, 7, 2.

III. Ὅτι τὸ διατάσσεσθαι τὰ ἐν ταῖς ἐκκλησίαις ἐπιτελούμενα κορυφαιότατόν ἐστιν (> a v, a hic inscriptionem capitis IV ponit). Quod constituere ea, quae in ecclesia peraguntur, summum ac potissimum sit.

supergressi sunt fines suos, etsi a Deo amabantur. 9. Sed et mulieres prophetaverunt, olim quidem Maria soror Mosis et Aaron; post hanc vero Debbora, postque illas Holda et Iudith, illa sub Iosia, haec sub Dario. Mater etiam Domini prophetavit, et Elisabet cognata eius et Anna, ac nostra aetate filiae Philippi; verum tamen non se adversum viros extulerunt, sed custodierunt modum suum. 10. Itaque si et in vobis vir quispiam sit aut mulier alicuius huiusmodi gratiae particeps, humiliter de se sentiat, ut Deum habeat benevolum: *Super quem* enim, inquit, *respiciam, nisi super humilem et quietum et trementem sermones meos?*

III. Quae igitur prima erant huius orationis, ea exposuimus de charismatibus, quaecunque Deus iuxta voluntatem suam praebuit hominibus; et quomodo eorum, qui mendacia loqui aggrediebantur aut alieno spiritu movebantur, mores confutaverit, et quod saepe Deus improbis ad prophetiam et miraculorum editionem usus sit. 2. Nunc vero ad praecipuum ecclesiasticae dispositionis oratio nos pertrahit, ut et hanc a nobis discentes constitutionem vos, qui Christi nutu per nos ordinati estis episcopi, omnia faciatis secundum mandata a nobis tradita; scientes, quod *qui nos audit, Christum audit; qui vero Christum audit, Deum eius ac patrem audit,* cui gloria in saecula, amen.

IV. Simul igitur exsistentes nos duodecim Domini apostoli hasce divinas constitutiones de omni ecclesiastico ordine

---

IV—XXVI. Ad hanc sectionem cf. I. Goar, *Εὐχολόγιον* sive Rituale Graecorum 1647. I. Morinus, Commentarius de sacris ecclesiae ordinationibus 1695. E. Renaudot, Liturgiarum orientalium collectio 1716. I. A. Assemani, Codex liturgicus eccl. univ. 1749. Daniel, Codex liturgicus eccl. univ. 1847—53. F. E. Brightman, *Liturgies eastern and western* I 1896. C. E. Hammond, *The ancient Liturgy of Antioch* 1897. Sacramentarium Serapionis, editum in huius operis volumine secundo p. 158—195. F. Probst, *Liturgie der drei ersten christlichen Jahrhunderte* 1870; *Liturgie des vierten Jahrhunderts* 1893. L. Duchesne, *Origines du culte chrétien* 1889; ed. III 1903. E. von der Goltz, *Das Gebet in der ältesten Christenheit* 1901.

IV. *Περὶ χειροτονιῶν* (+ *ἐπισκόπων πάντων τῶν ἀποστόλων διατάξεις* e ad v. 2). De ordinationibus (episcoporum apostolorum omnium constitutiones). — Codex v inscriptionem omittit, sed ad versum 2 notam de vita Petri affigit, et similiter infra.

1. Cf. VI, 14, 1.

ἐκκλησιαστικοῦ τύπου, συμπαρόντος ἡμῖν καὶ τοῦ τῆς „ἐκλογῆς σκεύους“ Παύλου τοῦ συναποστόλου ἡμῶν καὶ Ἰακώβου τοῦ ἐπισκόπου καὶ τῶν λοιπῶν πρεσβυτέρων καὶ τῶν ἑπτὰ διακόνων. 2. *πρῶτος οὖν ἐγώ φημι Πέτρος ἐπίσκοπον χειροτονεῖσθαι, ὡς ἐν τοῖς προλαβοῦσιν ἅμα πάντες διεταξάμεθα, ἐν πᾶσιν ἄμεμπτον, ὑπὸ παντὸς τοῦ λαοῦ ἐκλελεγμένον.* 3. *οὗ ὀνομασθέντος καὶ ἀρέσαντος συνελθὼν ὁ λαὸς ἅμα τῷ πρεσβυτερίῳ καὶ τοῖς παροῦσιν ἐπισκόποις ἐν ἡμέρᾳ κυριακῇ, ὁ πρόκριτος τῶν λοιπῶν ἐρωτάτω τὸ πρεσβυτέριον καὶ τὸν λαόν, εἰ αὐτός ἐστιν, ὃν αἰτοῦνται εἰς ἄρχοντα.* 4. *καὶ ἐπινευσάντων προσεπερωτάτω, εἰ μαρτυρεῖται ὑπὸ πάντων ἄξιος εἶναι τῆς μεγάλης ταύτης καὶ λαμπρᾶς ἡγεμονίας, εἰ τὰ κατὰ τὴν εἰς θεὸν αὐτῷ εὐσέβειαν κατώρθωται, εἰ τὰ πρὸς ἀνθρώπους δίκαια πεφύλακται, εἰ τὰ κατὰ τὸν οἶκον αὐτοῦ καλῶς ᾠκονόμηται, εἰ τὰ κατὰ τὸν βίον ἀνεπιλήπτως.* 5. *καὶ πάντων ἅμα κατὰ ἀλήθειαν, ἀλλ' οὐ κατὰ πρόληψιν μαρτυρησάντων τοιοῦτον αὐτὸν εἶναι, ὡς ἐπὶ δικαστῇ θεῷ καὶ Χριστῷ, παρόντος δηλαδὴ καὶ τοῦ ἁγίου πνεύματος καὶ πάντων τῶν ἁγίων καὶ λειτουργικῶν πνευμάτων, ἐκ τρίτου πάλιν πυθέσθωσαν, εἰ ἄξιός ἐστιν ἀληθῶς τῆς λειτουργίας, „ἵνα ἐπὶ στόματος δύο ἢ τριῶν μαρτύρων σταθήσεται πᾶν ῥῆμα“. καὶ συνθεμένων αὐτῶν ἐκ τρίτου ἄξιον εἶναι, ἀπαιτείσθωσαν οἱ πάντες σύνθημα, καὶ δόντες προθύμως ἀκουέσθωσαν.* 6. *καὶ σιωπῆς γενομένης εἷς τῶν πρώτων ἐπισκόπων ἅμα καὶ δυσὶν ἑτέροις πλησίον τοῦ θυσιαστηρίου ἑστώς, τῶν λοιπῶν ἐπισκόπων καὶ πρεσβυτέρων σιωπῇ προσευχομένων, τῶν δὲ διακόνων τὰ θεῖα Εὐαγγέλια ἐπὶ τῆς τοῦ χειροτονουμένου κεφαλῆς ἀνεπτυγμένα κατεχόντων, λεγέτω πρὸς θεόν·*

---

1 Act. 9, 15. — 14 I Tim. 3, 4. 2. — 20 Mt. 18, 16.

---

1 *συμπαρόντος* d f h E, *-τες* e : *-των* a m v | 2 *ἡμῶν* > f | 6 *ἄμεμπτον* a h m v : + *ἄριστον δὲ* d, *ἀρ. δι* f, *ἀριστηνδὴ* e, *ἄριστον* E, *ἀριστίνδην* a[2] i. m. | *ἐκλεγόμενον* m v | 8 *κυριακῇ* G : + *συνευδοκείτω* E a[2] i. m. | *ὁ* + *δὲ* E | 9/11 *τὸ πρεσβ. — προσεπερωτάτω* > f | 11 *εἰ* : *η* f | *μεγάλης* + *τοῦ θεοῦ* v | 12 *εἰ* : *εἶτα* e | *τῆς* f | 12/13 *εἰ τά* : *εἶτα* e | 13 *δίκαια πρὸς ἀνθρώπους* d | 15 *ἀνεπίληπτος* d f | 16 *προσωπόληψιν* h | 17 *χω̄ καὶ θω̄* f | *Χριστῷ* : *ἀνω̄* d, *ἀ̄νοις* e | 18 *λειτουργῶν* h | *ἐκ* : *καὶ ἐκ* f | 20 *στόμα* f | *ἤ* : *καὶ* m | *μαρτύρων εἰ τριῶν* f | *σταθήσεται* f h (post *π. ῥῆμα* h) E cf. II Cor. 13, 1 : *σταθῇ* a d e m v Mt. | 24 *λοιπῶν* + *τῶν* e i. m. | 27 *θεόν* : *τὸν θ. τὴν εὐχὴν* e, qui vero orationem non exhibet, sed capita V—XXXI omittit

vobis iniungimus, una praesentibus tum *electionis vase* Paulo coapostolo nostro, tum Iacobo episcopo, tum reliquis presbyteris ac septem diaconis. 2. Primus igitur ego Petrus aio ordinandum esse episcopum, ut in superioribus omnes pariter constituimus, inculpatum in omnibus, a cuncto populo electum. 3. Quo nominato et placente, congregato populo una cum presbyterio et episcopis, qui praesentes erunt, in die dominica, qui inter reliquos praecipuus est, interroget presbyterium ac plebem, an ipse sit, quem in praesidem postulant. 4. Et illis annuentibus iterum interroget, an ab omnibus testimonium habeat, quod dignus sit magna hac et illustri praefectura; an quae ad pietatem in Deum spectant, ab ipso sint recte facta; an iura in homines servata, an domesticae res pulchre dispensatae, an vitae instituta sine reprehensione. 5. Cumque universi pariter secundum veritatem, non autem secundum anticipatam opinionem, testificati fuerint, talem eum esse, quasi ante iudicem Deum ac Christum, praesente scilicet etiam sancto spiritu et omnibus sanctis ac administratoriis spiritibus, rursus tertio sciscitentur, an vere dignus sit ministerio, *ut in ore duorum vel trium testium stet omne verbum;* atque iis tertio assentientibus dignum esse, a cunctis petatur signum assensionis et alacriter dantes audiantur. 6. Silentioque facto unus ex primis episcopis una cum duobus aliis prope altare stans, reliquis episcopis ac presbyteris tacite orantibus atque diaconis divina Evangelia super caput eius, qui ordinatur, aperta tenentibus, dicat ad Deum:

---

2. *ἐν τοῖς προλαβοῦσιν*] sc. in libro II et inprimis c. 1—12.

3. *ἐν ἡμ. κυριακῇ*] Synodus Caesaraugustana III (691) c. 1 distincte dicit, episcopos nonnisi dominicis festivitatibus ordinari.

3—6. Hanc sectionem arabice edidit Abraham Ecchellensis, Eutychius 1661 p. 41.

5. *καὶ π. τ. ἁγίων κ. λ. πνευμάτων*] Iuxta sententiam patrum ecclesiae plenae sunt angelis, praesertim tempore officii divini, atque inter eos primum locum obtinent angeli praesides ac patroni ecclesiarum, altari assistentes et praesidentes. Cf. Tert. De pud. c. 14 s. f.; Orig. In Num. hom. XI, 4; XX, 3; Cyrill. Hier. Cat. I, 1; Epiph. H. 25 c. 3; Bas. De ieiun. hom. II, 2; Chrysost. In Ascens. hom. c. 1 (Bened. II, 448). — *σύνθημα*] Synesius Ep. 67 Migne PG 66, 1415: *τὸ σύνθημα τῆς χειροτονίας*.

6. *τὰ θ. Εὐαγγέλια κτλ.*] Ps.-Dionysius De eccles. hierarch. c. 5, 3, 1: *ἐξαίρετα δὲ καὶ ἔκκριτα τοῖς ἱεράρχαις μὲν ἡ τῶν λογίων ἐπὶ κεφαλῆς ἐπίθεσις*. Cf. ibid. § 7—8.

V. Ὁ ὤν, δέσποτα κύριε ὁ θεὸς ὁ παντοκράτωρ, ὁ μόνος ἀγέννητος καὶ ἀβασίλευτος, ὁ ἀεὶ ὢν καὶ πρὸ τῶν αἰώνων ὑπάρχων, ὁ πάντῃ ἀνενδεὴς καὶ πάσης αἰτίας καὶ γενέσεως κρείττων, ὁ μόνος ἀληθινός, ὁ μόνος σοφός, ὁ ὢν μόνος ὕψιστος, ὁ τῇ φύσει ἀόρατος, οὗ ἡ γνῶσις ἄναρχος, ὁ μόνος ἀγαθὸς καὶ ἀσύγκριτος, „ὁ τὰ πάντα εἰδὼς πρὶν γενέσεως αὐτῶν, ὁ τῶν κρυπτῶν γνώστης", ὁ ἀπρόσιτος, ὁ ἀδέσποτος· 2. ὁ θεὸς καὶ πατὴρ τοῦ μονογενοῦς υἱοῦ σου τοῦ θεοῦ καὶ σωτῆρος ἡμῶν, ὁ δημιουργὸς τῶν ὅλων δι' αὐτοῦ, ὁ προνοητής, ὁ κηδεμών, „ὁ πατὴρ τῶν οἰκτιρμῶν καὶ θεὸς πάσης παρακλήσεως, ὁ ἐν ὑψηλοῖς κατοικῶν καὶ τὰ ταπεινὰ ἐφορῶν"· 3. σὺ ὁ δοὺς ὅρους ἐκκλησίας διὰ τῆς ἐνσάρκου παρουσίας τοῦ Χριστοῦ σου ὑπὸ μάρτυρι τῷ παρακλήτῳ διὰ τῶν σῶν ἀποστόλων καὶ ἡμῶν τῶν χάριτι σῇ παρεστώτων ἐπισκόπων, ὁ προορίσας ἐξ ἀρχῆς ἱερεῖς εἰς ἐπιστασίαν λαοῦ σου, Ἄβελ ἐν πρώτοις, Σὴθ καὶ Ἐνὼς καὶ Ἐνὼχ καὶ Νῶε καὶ Μελχισεδὲκ καὶ Ἰώβ· 4. ὁ ἀναδείξας Ἀβραὰμ καὶ τοὺς λοιποὺς πατριάρχας σὺν τοῖς πιστοῖς σου θεράπουσιν Μωϋσεῖ καὶ Ἀαρὼν καὶ Ἐλεαζάρῳ καὶ Φινεές, ὁ ἐξ αὐτῶν προχειρισάμενος ἄρχοντας καὶ ἱερεῖς ἐν τῇ σκηνῇ τοῦ μαρτυρίου, ὁ τὸν Σαμουὴλ ἐκλεξάμενος εἰς ἱερέα καὶ προφήτην, ὁ τὸ ἁγίασμά σου ἀλειτούργητον μὴ ἐγκαταλιπών, ὁ εὐδοκήσας ἐν οἷς ᾑρετίσω δοξασθῆναι· 5. αὐτὸς καὶ νῦν μεσιτείᾳ τοῦ Χριστοῦ σου δι' ἡμῶν ἐπίχεε τὴν δύναμιν τοῦ „ἡγεμονικοῦ σου πνεύματος", ὅπερ διακονεῖται τῷ ἠγαπημένῳ σου παιδὶ Ἰησοῦ Χριστῷ, ὅπερ ἐδωρήσατο γνώμῃ σου τοῖς ἁγίοις ἀποστόλοις σου τοῦ αἰωνίου θεοῦ. 6. δὸς ἐν τῷ ὀνόματί σου,

5 I Tim. 1, 17. — Mt. 19, 17. — 6 Dan. 1, 42. — 9 II Cor. 1, 3. — 10 Ps, 112, 5. 6. — 21 Eph. 1, 4. — 23 Ps. 50, 14.

1/17 *ὁ ὢν — Ἀαρὼν* > f vel potius folium excidisse videtur, cum pagina 545 in voce *θεὸν* desinat, pagina 546 vocabulis *καὶ ἐλεάζαρ* incipiat | 2/3 *ὑπάρχων* > h m v | 3 *παντὶ* a | 5 *ἡ* : *τὸ εἶναι* d | 6 *τὰ* > a | 8 *σου υἱοῦ* h | 12 *σου* > h | *ὑπομαρτύραι* d | 13 *ἡμῶν* + *διδασκάλων* d | *σῇ χάριτι* h | 14 *λαοῦ* : *τοῦ λ.* d | 15 *καὶ Ἐνὼς* > d | 16 *ἰακὼβ* h | 17 *πιστοῖς* : *σεπτοῖς* h | *μωσεῖ* d h m v | 18 *ἐλεάζαρ* d f h | *προχειρισάμενος* + *εἰς* h

V. *Ἐπίκλησις* (*εὐχὴ ἐπὶ* d) *χειροτονίας ἐπισκόπων* (*ἐπισκόπου* d, omnia > v). Invocatio ordinationis episcoporum.

1. Cf. VII, 35; 39, 2; VIII, 12, 6. 7. — *ἀσύγκριτος*] Cf. c. 15, 7; 38, 4; 46, 16. Basilius Adv. Eunom. I, 18. 22. 26. 27 impugnat Eunomium hanc

V. Qui es, dominator Domine, Deus omnipotens, solus ingenitus ac regem non habens, qui semper es et ante saecula exsistis, qui omnino nulla re indiges omnemque causam atque ortum superas, solus verus, solus sapiens, qui solus altissimus es, natura invisibilis, cuius cognitio expers principii; solus bonus ac incomparabilis, *qui omnia nosti, antequam fiant, occultorum cognitor,* inaccessus, domino carens; 2. Deus et pater unigeniti filii tui, Dei ac servatoris nostri, conditor universorum per ipsum, provisor, tutor, *pater misericordiarum et Deus totius consolationis, qui in altis habitas et humilia respicis;* 3. tu, qui dedisti leges ac regulas ecclesiae per Christi tui adventum in carne sub teste paracleto per apostolos tuos ac nos gratia tua adstantes episcopos, qui ab initio praestitisti sacerdotes in populi tui curationem: Abel in primis, Seth, Enos, Enoch, Noe, Melchisedec et Iob; 4. qui constituisti Abraham et ceteros patriarchas cum fidelibus tuis famulis Mose, Aaron, Eleazar, Phinee; qui in ipsis desumpsisti principes et sacerdotes in tabernaculo testimonii, qui Samuel elegisti in sacerdotem ac prophetam, qui sanctuarium tuum sine ministris non reliquisti, qui benevolentia prosecutus es eos, in quibus voluisti glorificari: 5. ipse nunc quoque intercessu Christi tui per nos infunde virtutem *principalis tui spiritus,* qui ministrat dilecto puero tuo Iesu Christo, quem voluntate tua donavit sanctis apostolis ad te aeternum Deum pertinentibus. 6. Da in nomine tuo, Deus

---

vocem usurpantem. Altera ex parte Didymus De trinitate I, 27; III, 3 (PG 39, 397. 400. 827) eam adhibet de patre atque filio, II, 1 (p. 452) de spiritu sancto, II, 8 (p. 608) commemorat *τὴν ἀσύγκριτον δόξαν τοῦ θεοῦ πατρός,* similiter ac Ps.-Ignatius Trall. 5, 2 *τὸ τοῦ παντοκράτορος θεοῦ ἀπαράθετον.* Cf. etiam Basil. (Didym.) Adv. Eunom. IV, 1 (PG. 29, 675).

1—7. Oratio locum obtinet in ritu ordinationis episcopi, quo utuntur Iacobitae Alexandrini vel Coptitae, et in ritu Maronitarum. Cf. Denzinger, Ritus Orientalium 1864 II, 23—24; 200—201.

2. *ὁ θεὸς καὶ πατὴρ τοῦ μ. υἱοῦ σου*] Similiter I, 8, 1; II, 20, 1; V, 20, 13; VII, 35, 10; VIII, 6, 11; 12, 8. 31. 34. 36; 13, 10; 37, 2. Cf. quae disputavi in libro *Die Apost. Konstitutionen* p. 165—166.

5. *ὅπερ διακονεῖται*] Verbum quidem Pneumatomachismum sapere videtur. Nequaquam autem ad eum referendum est. Etiam Ephiphanius Ancor. c. 68; H. 74 c. 5 respiciens Rom. 15, 8 dicit, *συνδιακονεῖν* (cum Christo) *τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον* patri saltem. Locutio similis est ei, quae V, 20, 13 de ministerio filii legitur et de qua ibi disputavi. Praeterea considerandum est, eam fortasse non proprie Constitutoris, sed ab hoc una cum oratione receptam esse.

καρδιογνῶστα θεέ, ἐπὶ τὸν δοῦλόν σου τόνδε, ὃν ἐξελέξω εἰς ἐπίσκοπον, ποιμαίνειν τὴν ἁγίαν σου ποίμνην καὶ ἀρχιερατεύειν σοι, ἀμέμπτως λειτουργοῦντα νυκτὸς καὶ ἡμέρας καὶ ἐξιλασκόμενόν σου τὸ πρόσωπον, ἐπισυναγαγεῖν τὸν ἀριθμὸν τῶν σωζομένων καὶ προσφέρειν σοι τὰ δῶρα τῆς ἁγίας σου ἐκκλησίας. 7. *δὸς αὐτῷ, δέσποτα παντοκράτορ, διὰ τοῦ Χριστοῦ σου τὴν μετουσίαν τοῦ ἁγίου πνεύματος, ὥστε ἔχειν ἐξουσίαν „ἀφιέναι ἁμαρτίας“ κατὰ τὴν ἐντολήν σου, διδόναι κλήρους κατὰ τὸ πρόσταγμά σου, „λύειν δὲ πάντα σύνδεσμον“ κατὰ τὴν ἐξουσίαν, ἣν ἔδωκας τοῖς ἀποστόλοις, εὐαρεστεῖν δέ σοι ἐν πραότητι καὶ καθαρᾷ καρδίᾳ, ἀτρέπτως, ἀμέμπτως, ἀνεγκλήτως προσφέροντά σοι „καθαρὰν“ καὶ ἀναίμακτον „θυσίαν“, ἣν διὰ Χριστοῦ διετάξω, τὸ μυστήριον τῆς καινῆς διαθήκης, „εἰς ὀσμὴν εὐωδίας διὰ τοῦ ἁγίου παιδός σου Ἰησοῦ“ Χριστοῦ τοῦ θεοῦ καὶ σωτῆρος ἡμῶν, δι' οὗ σοι δόξα, τιμὴ καὶ σέβας ἐν ἁγίῳ πνεύματι νῦν καὶ ἀεὶ καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων.* 8. *καὶ ταῦτα ἐπευξαμένου οἱ λοιποὶ ἱερεῖς ἐπιλεγέτωσαν· Ἀμήν, καὶ σὺν αὐτοῖς ἅπας ὁ λαός.*

9. *καὶ μετὰ τὴν προσευχὴν εἷς τῶν ἐπισκόπων ἀναφερέτω τὴν θυσίαν ἐπὶ τῶν χειρῶν τοῦ χειροτονηθέντος.* 10. *καὶ τῇ ἕωθεν ἐνθρονιζέσθω εἰς τὸν αὐτῷ διαφέροντα τόπον παρὰ τῶν λοιπῶν ἐπισκόπων, πάντων αὐτὸν φιλησάντων τῷ ἐν κυρίῳ φιλήματι.* 11. *καὶ μετὰ τὴν ἀνάγνωσιν τοῦ Νόμου καὶ τῶν Προφητῶν, τῶν τε Ἐπιστολῶν ἡμῶν καὶ τῶν Πράξεων καὶ τῶν Εὐαγγελίων ἀσπασάσθω ὁ χειροτονηθεὶς τὴν ἐκκλησίαν, λέγων· „Ἡ χάρις τοῦ κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ καὶ ἡ ἀγάπη τοῦ θεοῦ καὶ πατρὸς καὶ ἡ κοινωνία τοῦ ἁγίου πνεύματος μετὰ πάντων ὑμῶν“, καὶ πάντες ἀποκρινέσθωσαν· Καὶ μετὰ τοῦ πνεύματός σου.* 12. *καὶ μετὰ τὴν πρόσρησιν προσλαλησάτω τῷ λαῷ λόγους παρακλήσεως.*

---

1 Act. 1, 24. — 2 Ioan. 21, 16. — 7 Ioan. 20, 23. — 8 Tit. 1, 5. — 9 Ies. 58, 6. — Mt. 18, 18. — 12 Mal. 1, 11. — 13 Eph. 5, 2; Act. 4, 30. — 25 II Cor. 13, 13.

---

1 *τόνδε* : *τοῦτον* d f | *εἰς* > h | 2 *ἐπισκοπην* f | *ἀρχιερευην* f | 3 *ἀμεμπτος* f | 6 *παντοκράτωρ* h v | 8/9 *τα προσταγματα* f | 9 *δέ* : *τε* m | 10 *εὐχαριστεῖν* h m v | 11 *ἀτρέπτως* + *καὶ* f | *προσφέρειν* h | 12 *διεταξα* f | 13 *διὰ* > h | 14/15 *τοῦ θεοῦ* — *πνεύματι* > h | 14 *ἡμῶν* + *μεθ' οὗ καὶ* m v | 15 *καὶ τιμὴ καὶ σέβας* d | *ἐν* : *συν* f | 16 *αἰώνων* a d : + *ἀμὴν* f h m v | 18 *εἷς* > h m v | 21 *ἐπισκόπων* + *και* f | *τῷ* : *τὸ* a h v | 22 *φίλημα*

cognitor cordis, huic servo tuo, quem elegisti in episcopum, pascere sanctum tuum gregem et pontificem tuum agere, inculpate ministrantem nocte ac die, et placando faciem tuam congregare numerum eorum, qui salvi fiunt, ac offerre tibi dona sanctae tuae ecclesiae. 7. Da illi, Domine omnipotens, per Christum tuum participationem sancti spiritus, ut habeat potestatem *remittendi peccata* secundum mandatum tuum, dandi cleros iuxta praeceptum tuum et *solvendi omne vinculum* secundum potestatem, quam tribuisti apostolis, utque tibi placeat in mansuetudine et mundo corde, constanter, inculpate ac irreprehensibiliter offerendo tibi *purum* et incruentum *sacrificium,* quod per Christum constituisti, mysterium novi testamenti, *in odorem suavitatis, per sanctum filium tuum Iesum* Christum, Deum ac salvatorem nostrum, per quem tibi gloria, honor et cultus in sancto spiritu nunc et semper et in saecula saeculorum. 8. Et postquam ita oraverit, reliqui sacerdotes respondeant: Amen, atque cum eis omnis populus.

9. Et post precationem unus ex episcopis hostiam offerat in manus ordinati. 10. Et mane in loco ac throno ad ipsum pertinente a ceteris episcopis collocetur, cunctis eum osculantibus osculo in Domino. 11. Ac post lectionem Legis et Prophetarum ac Epistularum nostrarum et Actorum atque Evangeliorum ordinatus ecclesiam salutet, dicens: *Gratia Domini nostri Iesu Christi et caritas Dei ac patris et communicatio spiritus sancti cum omnibus vobis.* Ac universi respondeant: Et cum spiritu tuo. 12. Et post salutationem populum alloquatur verbis exhortationis.

---

h v | 24 *ἀσπαζέσθω* h | 25 *καὶ* > a | 26 *καὶ πατρὸς* a f : > d h v | *πνεύματος* + *εἰ* (= *ἡ*) f | 27 *ἡμῶν* d | 28 *πρόσρησιν* + *ταύτην* d | 29 *παρακλητικοὺς* d, sed i. m. *παρακλήσεως*

---

6. *νυκτὸς καὶ ἡμέρας*] Item Constitutiones per Hippolytum seu Epitome libri VIII Constitutionum apost. atque Constitutiones ecclesiae aegyptiacae vel versiones huius scripturae aethiopica et latina, quae solae hanc orationem tradunt; e contra Canones Hippolyti c. 3 ac Testamentum D. n. I, 21 locum reddunt verbis: die ac nocte.

7. *λύειν*] Cf. Ps.-Clem. Hom. III, 72. — *διδόναι κλήρους*] Gradus et ordines clericorum vel potius secundum contextum loca Christianorum peccantium ac paenitentium.

10. *πάντων αὐτὸν φιλησάντων*] Cf. Ps.-Dionys. De eccles. hierarch. c. 5, 3, 6: *Πάντες γὰρ ὅσοι πάρεισι τῶν ἱεράτικῶν ὄντες τάξεων . . . ἀσπάζονται τὸν τετελεσμένον.*

11. *ἡ χάρις κτλ.*] Repetuntur haec verba c. 12, 4.

VI. *Καὶ πληρώσαντος αὐτοῦ τὸν τῆς διδασκαλίας λόγον φημὶ ἐγὼ Ἀνδρέας ὁ ἀδελφὸς Πέτρου·* 2. *Ἀναστάντων ἁπάντων ὁ διάκονος ἐφ' ὑψηλοῦ τινος ἀνελθὼν κηρυττέτω· Μήτις τῶν ἀκροωμένων, μήτις τῶν ἀπίστων.* 3. *καὶ ἡσυχίας γενομένης λεγέτω·* (VI) *Εὔξασθε, οἱ κατηχούμενοι.* 4. *καὶ πάντες οἱ πιστοὶ κατὰ διάνοιαν ὑπὲρ αὐτῶν προσευχέσθωσαν λέγοντες· Κύριε ἐλέησον. διακονείτω δὲ ὑπὲρ αὐτῶν λέγων·* 5. *Ὑπὲρ τῶν κατηχουμένων πάντες ἐκτενῶς τὸν θεὸν παρακαλέσωμεν, ἵνα ὁ ἀγαθὸς καὶ φιλάνθρωπος εὐμενῶς „εἰσακούσῃ τῶν δεήσεων αὐτῶν" καὶ τῶν παρακλήσεων, καὶ προσδεξάμενος αὐτῶν τὴν ἱκεσίαν ἀντιλάβηται αὐτῶν καὶ „δῷ αὐτοῖς τὰ αἰτήματα τῶν καρδιῶν αὐτῶν" πρὸς τὸ συμφέρον, ἀποκαλύψῃ αὐτοῖς τὸ εὐαγγέλιον τοῦ Χριστοῦ αὐτοῦ, φωτίσῃ αὐτοὺς καὶ συνετίσῃ, παιδεύσῃ αὐτοὺς τὴν θεογνωσίαν, „διδάξῃ αὐτοὺς" τὰ προστάγματα αὐτοῦ καὶ „τὰ δικαιώματα", ἐγκαταφυτεύσῃ ἐν αὐτοῖς τὸν ἁγνὸν αὐτοῦ καὶ σωτήριον φόβον, διανοίξῃ τὰ ὦτα τῶν καρδιῶν αὐτῶν πρὸς τὸ ἐν τῷ νόμῳ αὐτοῦ καταγίνεσθαι ἡμέρας καὶ νυκτός·* 6. *βεβαιώσῃ δὲ αὐτοὺς ἐν τῇ εὐσεβείᾳ, ἑνώσῃ καὶ ἐγκαταριθμήσῃ αὐτοὺς τῷ ἁγίῳ αὐτοῦ ποιμνίῳ, καταξιώσας αὐτοὺς „τοῦ λουτροῦ τῆς παλιγγενεσίας", τοῦ ἐνδύματος τῆς ἀφθαρσίας, τῆς ὄντως ζωῆς· ῥύσηται δὲ αὐτοὺς ἀπὸ πάσης ἀσεβείας καὶ μὴ δῷ τόπον τῷ ἀλλοτρίῳ κατ' αὐτῶν, „καθαρίσῃ δὲ αὐτοὺς ἀπὸ παντὸς μολυσμοῦ σαρκὸς καὶ πνεύματος, ἐνοικήσῃ τε ἐν αὐτοῖς καὶ ἐμπεριπατήσῃ" διὰ τοῦ Χριστοῦ αὐτοῦ, „εὐλογήσῃ τὰς εἰσόδους αὐτῶν καὶ τὰς ἐξόδους καὶ κατευθύνῃ αὐτοῖς" τὰ προκείμενα εἰς τὸ συμφέρον.* 7. *ἔτι ἐκτενῶς ὑπὲρ αὐτῶν ἱκετεύσωμεν, ἵνα ἀφέσεως τυχόντες τῶν πλημμελημάτων διὰ τῆς μυήσεως ἀξιωθῶσιν τῶν ἁγίων μυστηρίων καὶ*

9 Ps. 6, 10. — 11 Ps. 36, 4. — 14 Ps. 118, 12. — 19 Tit. 3, 5. — 22 II Cor. 7, 1. — 23 II Cor. 6, 16; Lev. 26, 12. — 24 Ps. 120, 8; 89. 17.

1 *διακονίας* d | *λόγον* : sequentia usque ad caput XVI vel partem liturgiam continentem praeterit f | 2 *ὁ* > d | 8 *ἐκτενῶς* > a | *καὶ* > a | 10 *καὶ* > d | 11 *καρδιῶν* + *ὑπὲρ* d | 12 *ἀποκαλύψει* h v, *ἀποκαλύψῃ τε* d | 13 *φωτίσει . . συνετίσει κτλ.* d h v | 14 *τὰ δικαιώματα* > h | 15 *ἐν αὐτοῖς* : *αὐτοὺς* h | 17 *καταγίνεσθαι* : *μελετᾶν* h | *δὲ* > d | 24 *ἐξόδους* + *αὐτῶν* d | 25 *ἐκτενέστερον* d

VI. *Προσφώνησις* (> d) *ὑπὲρ τῶν κατηχουμένων.* Oratio pro catechumenis. — Turrianus exhibet: *Ἡ θεῖα λειτουργία, ἐν ᾗ προσφ. κτλ.* et incipit caput verbo *εὔξασθε* v. 3.

2. Vox *ἀκροώμενοι* hic et infra c. 12

VI. Cumque doctrinae sermonem finierit, dico ego Andreas frater Petri: 2. Universis consurgentibus diaconus in excelsum locum ascendens proclamet: Ne quis audientium, ne quis infidelium. 3. Ac silentio facto dicat: (VI) Orate catechumeni. 4. Et omnes fideles pro illis cum attentione orent dicentes: Kyrie eleison. Diaconus vero pro eis precetur dicens: 5. Pro catechumenis omnes Deum intente invocemus, ut, qui bonus ac hominum amans est, benigne *exaudiat eorum preces* et obsecrationes, et suscepta eorum supplicatione opem illis ferat ac *det petitiones cordis ipsorum,* prout eis expedit; revelet eisdem evangelium Christi sui, illuminet eos ac instituat, erudiat eos cognitione divina; *doceat eos* mandata sua et *iustificationes,* inserat in eis castum ac salutarem timorem suum, aperiat aures cordis eorum, ut in eius lege die ac nocte occupentur; 6. et confirmet eos in pietate, adunet et adnumeret eos sancto suo gregi, donatis eis *lavacro regenerationis,* indumento immortalitatis, vera vita; liberet vero eos ab omni impietate et non det locum adversario contra eos, *mundet autem ipsos ab omni inquinamento carnis et spiritus, inhabitetque in eis atque inambulet* per Christum suum, *benedicat introitus ac exitus eorum* atque proposita moderetur iis ad commodum. 7. Adhuc intente pro illis supplicemus, ut remissionem delictorum consecuti per baptismi initiationem digni fiant sanctis mysteriis et permansione cum sanctis.

---

synonyma est cum voce *ἄπιστοι* ac denotat omnes eos, qui nondum ad ecclesiam, ne in gradum catechumenorum quidem, admissi erant, quibus autem placebat verbum Dei audire; nec vero designat catechumenos vel paenitentes, quorum unus gradus illud nomen ferebat; hi enim adhuc remanent et postea dimittuntur. Illius dimissionis vestigia alias non inveni.

5. *δῴ κτλ.*] Cf. c. 15, 8.

5—8. Cum hac oratione magna ex parte ea consentit, quam Chrysostomus Ad II Cor. hom. II, 5—8 (ed. Bened. X, 335—440) super catechumenos dimittendos pronuntiandam exhibet. In libro meo *Die Apost. Konstitutionen* p. 157—158 ambo textus, alter iuxta alterum positus, leguntur. Meminit orationis catechumenorum et paenitentium synodus Laodicena c. 19.

6. *τοῦ ἐνδύματος τῆς ἀφθαρσίας*] Sic etiam Gregorius Naz. Orat. 40 c. 4 baptismum et Orat. 45 c. 13 Christum victimam pro nobis caesam appellat, et Nicetas Serronius censuit, eum locutionem a Constitutionibus apost. accepisse. Cf. Testimonia. — *τῷ ἀλλοτρίῳ*] Cf. VII, 1, 3; Ps. 18, 14; Iust. Dial. c. 30: *ἀπὸ τῶν ἀλλοτρίων, τουτέστιν ἀπὸ τῶν πονηρῶν καὶ πλάνων πνευμάτων.*

τῆς μετὰ τῶν ἁγίων διαμονῆς. 8. *ἐγείρεσθε, οἱ κατηχούμενοι· τὴν εἰρήνην τοῦ θεοῦ διὰ τοῦ Χριστοῦ αὐτοῦ αἰτήσασθε, εἰρηνικὴν τὴν ἡμέραν καὶ ἀναμάρτητον καὶ πάντα τὸν χρόνον τῆς ζωῆς ὑμῶν, χριστιανὰ ὑμῶν τὰ τέλη, ἵλεω καὶ εὐμενῆ τὸν θεόν, ἄφεσιν πλημμελημάτων· ἑαυτοὺς τῷ μόνῳ ἀγεννήτῳ θεῷ διὰ τοῦ Χριστοῦ αὐτοῦ παράθεσθε. κλίνατε καὶ εὐλογεῖσθε.* 9. *ἐφ' ἑκάστῳ δὲ τούτων ὧν ὁ διάκονος προσφωνεῖ, ὡς προείπομεν, λεγέτω ὁ λαός· Κύριε ἐλέησον, καὶ πρὸ πάντων τὰ παιδία.* 10. *κλινόντων δὲ αὐτῶν τὰς κεφαλὰς εὐλογείτω αὐτοὺς ὁ χειροτονηθεὶς ἐπίσκοπος εὐλογίαν τοιάνδε·* 11. *Ὁ θεὸς ὁ παντοκράτωρ, ὁ ἀγέννητος καὶ ἀπρόσιτος, ὁ μόνος ἀληθινὸς θεός, ὁ θεὸς καὶ πατὴρ τοῦ Χριστοῦ σου τοῦ μονογενοῦς υἱοῦ σου, ὁ θεὸς τοῦ παρακλήτου καὶ τῶν ὅλων κύριος, ὁ διὰ Χριστοῦ διδασκάλους τοὺς μαθητὰς ἐπιστήσας πρὸς μάθησιν τῆς εὐσεβείας·* 12. *αὐτὸς καὶ νῦν ἔπιδε ἐπὶ τοὺς δούλους σου τοὺς κατηχουμένους τὸ εὐαγγέλιον τοῦ Χριστοῦ σου, καὶ „δὸς αὐτοῖς καρδίαν καινὴν καὶ πνεῦμα εὐθὲς ἐγκαίνισον ἐν τοῖς ἐγκάτοις αὐτῶν“ πρὸς τὸ εἰδέναι σε καὶ ποιεῖν τὸ θέλημά σου „ἐν καρδίᾳ πλήρει καὶ ψυχῇ θελούσῃ“·* 13. *καταξίωσον αὐτοὺς τῆς ἁγίας μυήσεως καὶ ἕνωσον τῇ ἁγίᾳ σου ἐκκλησίᾳ καὶ μετόχους ποίησον τῶν θείων μυστηρίων διὰ „Ἰησοῦ Χριστοῦ, τῆς ἐλπίδος ἡμῶν“, τοῦ ὑπὲρ αὐτῶν ἀποθανόντος, δι' οὗ σοι δόξα καὶ τὸ σέβας ἐν ἁγίῳ πνεύματι εἰς τοὺς αἰῶνας· ἀμήν.* 14. *καὶ μετὰ τοῦτο ὁ διάκονος λεγέτω· Προέλθετε, οἱ κατηχούμενοι, ἐν εἰρήνῃ.*

VII. *Καὶ μετὰ τὸ ἐξελθεῖν αὐτοὺς λεγέτω·* 2. *Εὔξασθε, οἱ ἐνεργούμενοι ὑπὸ πνευμάτων ἀκαθάρτων. ἐκτενῶς πάντες ὑπὲρ*

16 Ps. 50, 12. — 18 II Macc. 1, 3. — 21 I Tim. 1, 1.

2 *αὐτοῦ* > d m | 3 *τὴν ἡμέραν* post *ἀναμάρτητον* d | 4 *τὰ τέλη ὑμῶν* d h | *ἵλεων* a | 12/13 *ὁ θεὸς τ. π.* a d : *ὁ τ. π. προβολεὺς* h m v | 13 *καί* : *ὁ* h | 13 14 *τοῖς μαθηταῖς* d | 14 *αὐτοῦ* h | 15 *τῷ εὐαγγελίῳ* d | 17 *σε* > a d | 18 *τὰ θελήματα* h | 19 *ἕνωσον* + *αὐτοὺς* a | 20 *σου* > d | 21 *χῦ ιῦ* a | 23/24 *καὶ μετὰ — εἰρήνῃ* > h | 26 *ἅπαντες* d

8. Hic versus paucis verbis mutatis infra in oratione vespertina c. 36, 3 et in oratione matutina c. 38, 2 repetitur. Clausula vel formula commendationis locum obtinet etiam in oratione fidelium c. 10, 21—22; in precibus c. 13, 9; 14, 3; in oratione pro defunctis c. 41, 2. — *ἑαυτοὺς — παράθεσθε*] Iustinus Apol. I, 49: *τῷ ἀγεννήτῳ θεῷ διὰ τοῦ Χριστοῦ ἑαυτοὺς ἀνέθηκαν.* — *κλίνατε κ. εὐλ.*] Peregrinatio Silviae c. 24, 6 hunc ritum accuratius describit de officio vespertino agens. Cf. adnotatio ad caput 35.

8. Surgite, catechumeni: pacem Dei per Christum eius petite, diem quietum ac sine peccato et omne tempus vitae vestrae, mortem christianam, propitium ac benevolum Deum, veniam delictorum; vos ipsos soli ingenito Deo per Christum eius commendate; inclinate et accipite benedictionem. 9. Porro in singulis horum, quae diaconus proloquitur, ut iam diximus, populus respondeat: Kyrie eleison, et ante cunctos pueri. 10. Catechumenis autem capita inclinantibus episcopus ordinatus benedicat eis benedictione huiusmodi: 11. Deus omnipotens, ingenitus et inaccessus, solus verus Deus, Deus et pater Christi tui unigeniti filii tui, Deus paracleti ac omnium dominus, qui per Christum discipulos in doctores constituisti ad pietatis disciplinam; 12. ipse et nunc respice super servos tuos, catechizatos in Christi tui evangelio, et *da eis cor novum et spiritum rectum innova in visceribus eorum,* ut cognoscant te ac faciant voluntatem tuam, *in corde pleno et anima volente.* 13. Dignare illos initiatione sancta et aduna ad sanctam ecclesiam tuam et fac participes divinorum mysteriorum *per Iesum Christum, spem nostram,* qui pro ipsis mortuus est, per quem tibi gloria et adoratio in sancto spiritu in saecula, amen. 14. Et post hoc diaconus dicat: Exite, catechumeni, in pace.

VII. Cumque ii exierint, dicat: 2. Orate energumeni et vexati a spiritibus immundis. Intente cuncti pro eis deprecemur, ut

---

9. *ὡς προείπομεν*] sc. v. 4. — *τὰ παιδία*] Cf. Basil. In famem et siccit. hom. c. 3; Chrysost. In Matth. hom. 71 c. 4; Peregrinatio Silviae c. 24, 5; Testamentum Domini nostri ed. Rahmani 1899 I, 26 p. 55. In ritu baptismi, quem I. Goar, Euchologion 1647 p. 357—359 publicavit, una cum psalte orphani commemorantur psallentes.

10. *Εὐχὴ κατηχουμένων* (> v)· *χειροθεσία ἐπὶ τῶν κατηχουμένων* inscribunt d v.

11. *ὁ θεὸς παρακλήτου*] Similiter c. 37, 2. Durissima locutio, ait Cotelerius. Offendit iam veterem librarium adeo, ut textum mutaret. Cf. not. crit. Non autem necessario ad Madonianismum referenda est; potuit ab Apollinarista quoque proficisci et etiam facilius ab eo servari, si oratione vetere tradita fuit. Revera locutio non durior est quam praecedens, de qua conferas c. 5, 2.

14. Ps.-Dionysius liturgiam delineans dimissionis catechumenorum et energumenorum et paenitentium meminit De eccles. hierarchia c. 3, 2; 3, 3, 6—7.

VII. *Προσφώνησις ὑπὲρ τῶν ἐνεργουμένων* (> a cf. v. 5). Oratio pro energumenis. — In Peregrinatione Silviae haec oratio et duae sequentes locum non habent, sed orationes pro catechumenis et fidelibus tantum. Formula fere ubique est: Benedicuntur catechumeni, et sic fideles, et fit missa. Cf. c. 35, 2; 39, 5; 43, 6. 9.

2. *οἱ ἐνεργούμενοι* infra VIII, 12, 47; 35, 2; 38, 1 *χειμαζόμενοι* appellantur, etiam a synodo Ancyrana c. 17.

αὐτῶν δεηθῶμεν, ὅπως ὁ φιλάνθρωπος θεὸς διὰ Χριστοῦ ἐπιτιμήσῃ τοῖς ἀκαθάρτοις καὶ πονηροῖς πνεύμασιν καὶ ῥύσηται τοὺς αὐτοῦ ἱκέτας ἀπὸ τῆς τοῦ ἀλλοτρίου καταδυναστείας· ὁ ἐπιτιμήσας τῷ λεγεῶνι τῶν δαιμόνων καὶ τῷ ἀρχεκάκῳ διαβόλῳ, ἐπιτιμήσῃ αὐτὸς καὶ νῦν τοῖς ἀποστάταις τῆς εὐσεβείας καὶ ῥύσηται τὰ ἑαυτοῦ πλάσματα ἀπὸ τῆς ἐνεργείας αὐτῶν καὶ καθαρίσῃ αὐτά, ἃ μετὰ πολλῆς σοφίας ἐποίησεν. 3. *ἔτι ἐκτενῶς ὑπὲρ αὐτῶν δεηθῶμεν· σῶσον καὶ ἀνάστησον αὐτούς, ὁ θεός, ἐν τῇ δυνάμει σου. κλίνατε, οἱ ἐνεργούμενοι, καὶ εὐλογεῖσθε.* 4. *καὶ ὁ ἐπίσκοπος ἐπευχέσθω λέγων·* 5 (VII). *„Ὁ τὸν ἰσχυρὸν δήσας καὶ πάντα τὰ σκεύη αὐτοῦ διαρπάσας, ὁ δοὺς ἡμῖν ἐξουσίαν πατεῖν ἐπάνω ὄφεων καὶ σκορπίων καὶ ἐπὶ πᾶσαν τὴν δύναμιν τοῦ ἐχθροῦ“, ὁ τὸν ἀνθρωποκτόνον ὄφιν δεσμώτην παραδοὺς ἡμῖν „ὡς στρουθίον παιδίοις, ὃν φρίττει καὶ τρέμει πάντα ἀπὸ προσώπου δυνάμεώς σου“, ὁ ῥήξας αὐτὸν „ὡς ἀστραπὴν ἐξ οὐρανοῦ“ εἰς γῆν, οὐ τοπικῷ ῥήγματι, ἀλλὰ ἀπὸ τιμῆς εἰς ἀτιμίαν δι' ἑκούσιον αὐτοῦ κακόνοιαν·* 6. *οὗ τὸ βλέμμα ξηραίνει ἀβύσσους καὶ ἡ ἀπειλὴ τήκει ὄρη καὶ „ἡ ἀλήθεια μένει εἰς τὸν αἰῶνα“, ὃν αἰνεῖ τὰ νήπια καὶ εὐλογεῖ τὰ θηλάζοντα, ὃν ὑμνοῦσιν καὶ προσκυνοῦσιν ἄγγελοι·* 7. *„ὁ ἐπιβλέπων ἐπὶ τὴν γῆν καὶ ποιῶν αὐτὴν τρέμειν, ὁ ἁπτόμενος τῶν ὀρέων καὶ καπνίζονται, ἀπειλῶν θαλάσσῃ καὶ ξηραίνων αὐτὴν καὶ πάντας τοὺς ποταμοὺς αὐτῆς ἐξερημῶν, οὗ νεφέλαι κονιορτὸς τῶν ποδῶν, ὁ περιπατῶν ἐπὶ θαλάσσης ὡς ἐπ' ἐδάφους“·* 8. *μονογενὴ θεέ, μεγάλου πατρὸς υἱέ, ἐπιτίμησον τοῖς πονηροῖς πνεύμασιν καὶ ῥῦσαι „τὰ ἔργα τῶν χειρῶν σου“ ἐκ τῆς τοῦ ἀλλοτρίου πνεύματος ἐνεργείας, ὅτι σοὶ δόξα, τιμὴ καὶ σέβας καὶ διὰ σοῦ τῷ σῷ πατρὶ ἐν ἁγίῳ πνεύματι εἰς τοὺς αἰῶνας· ἀμήν.* 9. *καὶ ὁ διάκονος λεγέτω·* ***Προέλθετε, οἱ ἐνεργούμενοι.***

VIII. ***Καὶ μετ' αὐτοὺς προσφωνείτω·*** 2. ***Εὔξασθε, οἱ φωτιζόμενοι.*** *ἐκτενῶς οἱ πιστοὶ πάντες ὑπὲρ αὐτῶν παρακαλέσωμεν,*

---

2 Mc. 1, 27; Luc. 4, 36. — 4 Mc. 5, 9. — 5 Zach. 3, 2. — 10 Mt. 12, 29. — 11 Luc. 10, 19. — 14 Iob 40, 24. — Or. Manass. — 15 Luc. 10, 18. — 17 Ps. 105, 9; 96, 5. — 18 Ps. 116, 2. — 19 Ps. 8, 3. — Ps. 148, 2. — 20 Ps. 103, 32. — 21 Nah. 1, 4. 3. — 23 Iob 9, 8. — 25 Ps. 8, 7.

---

2 *πνεύμασι καὶ πονηροῖς* d | *ῥύσεται* h, similiter postea | 3 *οἰκέτας* h m v | *ἀπὸ* : *ἐκ* h | 4/5 *αὐτὸς ἐπιτιμήσει* d | 6 *αὐτοῦ* a | 8 *ὁ θεὸς* > d | 9 *καὶ ὁ* : *ὁ δὲ* d, qui particulam *ὁ δὲ ἐπίσκοπος ἐπ. λέγων* et sequentes

benignus Deus per Christum increpet immundos ac malos spiritus et liberet supplices suos ab oppressione et tyrannide adversarii; qui increpavit legionem daemonum et originem mali diabolum, increpet ipse nunc quoque apostatas pietatis et liberet creaturas suas ab eorum vexatione et mundet eas, quas magna cum sapientia condidit. 3. Adhuc intente pro ipsis precemur: serva et erige illos, Deus, in virtute tua. Inclinate, energumeni, atque benedictionem accipite. 4. Et episcopus deprecetur dicens: 5 (VII). *Qui fortem ligasti et cuncta vasa eius diripuisti, qui dedisti nobis potestatem calcandi supra serpentes et scorpiones et super omnem virtutem inimici,* qui homicidam serpentem vinctum tradidisti nobis *sicut passerem pueris, quem omnia horrent ac tremunt a facie potestatis tuae,* qui eum decidere fecisti *sicut fulgur e caelo* in terram, non casu locali, sed ab honore in ignominiam propter voluntariam ipsius malitiam; 6. cuius aspectus exsiccat abyssos et minae liquefaciunt montes et *veritas manet in aeternum,* quem laudant infantes et benedicunt lactentes, quem celebrant atque adorant angeli; 7. *qui respicis super terram et facis eam tremere, qui tangis montes et fumant, increpas mare et exsiccas illud et omnia flumina ipsa deserta reddis, cuius nubes pulvis pedum, qui ambulas super mare tanquam super pavimentum;* 8. Deus unigenite, magni patris fili, increpa malos spiritus et libera *opera manuum tuarum* ab alieni spiritus vexatione, quia tibi gloria, honor ac veneratio et per te patri tuo in sancto spiritu in saecula, amen. 9. Tum diaconus dicat: Exite, energumeni.

VIII. Et iis progressis proclamet: 2. Orate, illuminandi baptismo. Intente cuncti fideles pro ipsis deprecamur, ut Dominus

---

similes atramento rubro exhibet | **11** *πατεῖν* a² i. m., > a | **13** *ὄφιν* > d | **14** *πάντα* ante *φρίττει* a, post *φρ.* d | **16** *εἰς* + *τὴν* m | *τοπικὸν ῥῆγμα* m | *ἀλλ'* d | *ἀλλὰ ἀπὸ* > m | **17** *ἄβυσσον* d v | **21** *ὁ ἀπειλῶν* d a² | **22** *καὶ* pr > d | *αὐτῆς* > d m v | **23** *τῶν* > d | *ὁ* : *καὶ* d | *ἐπὶ* + *τῆς* d | **27** *διὰ — ἐν* : *τῷ πρι καὶ* d | *σῷ* > h m v | **28** *καὶ* > d | *προέλθατε* h, *προσέλθετε* m v | **30** *μετὰ* d h m | *αὐτοὺς* a, *αὐτοῦ* v, *τούτους* d : *τοῦτο* h m

---

5. Inscribunt: *Χειροθεσία ἐπὶ* (*εὐχὴ ὑπὲρ* d) *τῶν ἐνεργουμένων* (+ *ὑπὸ πνευμάτων ἀκαθάρτων* d) d v; *εὐχὴ β'* a. — *ὃν φρίττει — σου*] Locum exhibet oratio Manassis, supra II, 22, 12; ad partem priorem accedit I Esdr. 4, 36.

VIII. *Προσφώνησις ὑπὲρ τῶν φωτιζομένων* (> a). Oratio pro eis, qui iamiam baptizandi sunt.

2. *οἱ φωτιζόμενοι*] v. 5 et VII, 41, 1; VIII, 37, *βαπτιζόμενοι,* a Latinis competentes (sc. baptismum) vel electi

ὅπως ὁ κύριος καταξιώσῃ αὐτούς, μυηθέντας εἰς τὸν τοῦ Χριστοῦ θάνατον, συναναστῆναι αὐτῷ καὶ μετόχους γενέσθαι τῆς βασιλείας αὐτοῦ καὶ κοινωνοὺς τῶν μυστηρίων αὐτοῦ, ἑνώσῃ καὶ συγκαταλέξῃ αὐτοὺς μετὰ τῶν σωζομένων ἐν τῇ ἁγίᾳ αὐτοῦ ἐκκλησίᾳ. 3. ἔτι ἐκτενῶς ὑπὲρ αὐτῶν δεηθῶμεν· σῶσον καὶ ἀνάστησον αὐτοὺς ἐν τῇ σῇ χάριτι. 4. κατασφραγισάμενοι τῷ θεῷ διὰ τοῦ Χριστοῦ αὐτοῦ, κλίναντες εὐλογείσθωσαν παρὰ τοῦ ἐπισκόπου τήνδε τὴν εὐλογίαν· 5 (VIII). Ὁ προειπὼν διὰ τῶν ἁγίων σου προφητῶν τοῖς μυομένοις· „Λούσασθε, καθαροὶ γένεσθε“, καὶ διὰ τοῦ Χριστοῦ νομοθετήσας τὴν πνευματικὴν ἀναγέννησιν· αὐτὸς καὶ νῦν ἔπιδε ἐπὶ τοὺς βαπτιζομένους καὶ εὐλόγησον αὐτοὺς καὶ ἁγίασον, καὶ παρασκεύασον ἀξίους γενέσθαι τῆς πνευματικῆς σου δωρεᾶς καὶ τῆς ἀληθινῆς σου υἱοθεσίας, τῶν πνευματικῶν σου μυστηρίων, τῆς μετὰ τῶν σωζομένων ἐπισυναγωγῆς διὰ Χριστοῦ τοῦ σωτῆρος ἡμῶν, δι᾽ οὗ σοι δόξα, τιμὴ καὶ σέβας ἐν ἁγίῳ πνεύματι εἰς τοὺς αἰῶνας· ἀμήν. 6. καὶ λεγέτω ὁ διάκονος· Προέλθετε, οἱ φωτιζόμενοι.

IX. Καὶ μετὰ τοῦτο κηρυττέτω· 2. Εὔξασθε, οἱ ἐν μετανοίᾳ. ἐκτενῶς πάντες ὑπὲρ τῶν ἐν μετανοίᾳ ἀδελφῶν ἡμῶν παρακαλέσωμεν, ὅπως ὁ φιλοικτίρμων θεὸς ὑποδείξῃ αὐτοῖς ὁδὸν μετανοίας, προσδέξηται αὐτῶν τὴν παλινῳδίαν καὶ τὴν ἐξομολόγησιν, καὶ „συντρίψῃ τὸν σατανᾶν ὑπὸ τοὺς πόδας αὐτῶν ἐν τάχει“ καὶ λυτρώσηται αὐτοὺς ἀπὸ „τῆς παγίδος τοῦ διαβόλου“ καὶ τῆς ἐπηρείας τῶν δαιμόνων, καὶ ἐξέληται αὐτοὺς ἀπὸ παντὸς ἀθεμίτου λόγου καὶ πάσης ἀτόπου πράξεως καὶ πονηρᾶς ἐννοίας· 3. συγχωρήσῃ δὲ αὐτοῖς πάντα τὰ παραπτώματα αὐτῶν τά τε ἑκούσια καὶ τὰ ἀκούσια καὶ „ἐξαλείψῃ τὸ κατ᾽ αὐτῶν χειρόγραφον“ καὶ „ἐγγράψηται αὐτοὺς ἐν βίβλῳ ζωῆς, καθάρῃ δὲ αὐτοὺς

---

1 Rom. 6, 3. — 2 Rom. 6, 5. — 9 Ies. 1, 16. — 11 Ioann. 3, 5. — 22 Rom. 16, 20. — 23 II Tim. 2, 26. — 27 Col. 2, 14. — 28 Dan. 12, 1. — II Cor. 7, 1.

---

1 *κατατάξῃ* d | 2 *αὐτὸν* h | 5 *ἔτι — δεηθῶμεν* > a | 6 *ἐν* > d | *καὶ κατασφρ.* h | 7 *κλίνατε* d | *εὐλογείσθωσαν* + *οὖν* d | 8 *ὁ* : *ὁ θεὸς ὁ* h | 9 *γίνεσθε* a d | 10 *τοῦ* > h m v | *νομοθετήσαντος* d | 12 *ἀξίους γεν.* : *γεν. ἁγίους* d | 13 *σου* pr > d | *ἀληθοῦς* d | *σου* sec > a | 17 *προέλθατε* h | 18 *ἐν* + *τῇ* a d | 19 *ἅπαντες* d | *ἡμῶν* > a | 24 *ἐξελεῖται* d h | 26 *συγχωρήσει* d h v, similiter saepius postea | 27 *καὶ τά* : *τά τε* d | 28 *ἐγγράψῃ* d | *καθαριεῖ* h

dignos eos faciat, qui baptismate initiati in Christi mortem cum ipso resurgant fiantque participes regni ipsius ac mysteriorum eius consortes; adunet et adnumeret eos cum iis, qui salvi fiunt, in sancta ipsius ecclesia. 3. Adhuc intente pro eis precemur: serva et suscita eos in gratia tua. 4. Consignati Deo per Christum eius inclinantes se benedicantur ab episcopo hac benedictione: 5 (VIII). Qui per sanctos prophetas tuos praedixisti eis, qui initiantur ac baptizantur: *Lavamini, mundi estote,* et per Christum sanxisti spiritualem regenerationem: ipse nunc etiam respice in hos baptizandos et benedic eis et sanctifica ac praepara, ut digni fiant spirituali dono tuo ac vera tua adoptione, tuisque spiritualibus mysteriis atque aggregatione cum eis, qui salvantur, per Christum salvatorem nostrum, per quem tibi gloria, honor et reverentia in sancto spiritu in saecula, amen. 6. Et dicat diaconus: Exite, qui illuminandi estis.

IX. Et post hoc edicat: 2. Orate, paenitentes. Intente universi pro fratribus nostris in paenitentia versantibus precemur, ut misericordiae studiosus Deus illis ostendat viam paenitentiae, admittat eorum retractationem atque confessionem et *conterat satanam sub pedibus eorum velociter* liberetque illos a *laqueo diaboli* et violentia daemonum, atque ipsos eripiat ab omni sermone illicito et omni actione turpi et mala cogitatione; 3. condonet vero eis omnia delicta eorum voluntaria pariter ac involuntaria et *deleat quod adversum eos erat chirographum,* et *adscribat eos in libro vitae,*

---

vocantur. Sunt ei, qui catechumenatu peracto specialiter ad baptismum accipiendum praeparabantur, quibusque Cyrillus Hierosolymitanus catecheses suas celeberrimas habuit. Zonaras ad canonem Trullanum 78 eos *τοὺς πρὸς τὸ φώτισμα ἑτοιμαζομένους* appellat, Euchologion vetus apud Goarum p. 196 et 344 *τοὺς πρὸς τὸ φώτισμα εὐτρεπιζομένους* vel p. 195 et 343 *τοὺς πρὸς τὸ φώτισμα.* Eorum dimissio praeter Constitutiones apost. locum habet in liturgia a Goaro p. 192—200 edita et in liturgia S. Jacobi syriaca, cf. Hammond, *Liturgies* 1878 p. 65.

5. Codices hic inscribunt: *Εὐχὴ* (*γ'*, numerus praecisus esse videtur) a, *εὐχὴ τῶν βαπτιζομένων* d, *χειροθεσία ἐπὶ τῶν φωτιζομένων* v. — Voces *εὐχὴ* et *χειροθεσία* ergo secundum hanc inscriptionem promiscue adhibebantur, et ita adhiberi poterant, quia oratio cum manuum impositione coniuncta erat vel orationem manuum impositio comitabatur.

IX. *Προσφώνησις ὑπὲρ τῶν ἐν μετανοίᾳ* (> a d). Oratio pro paenitentibus. — Cf. Chrysost. De incompr. Dei natura hom. III, 7 (ed. Bened. I, 470); In Matth. hom. 71 c. 4 (VII, 699).

2. *πάσης ἀτόπου πράξεως*] Cf. c. 10, 8.

ἀπὸ παντὸς μολυσμοῦ σαρκὸς καὶ πνεύματος“ καὶ ἑνώσῃ αὐτοὺς ἀποκαταστήσας εἰς τὴν ἁγίαν αὐτοῦ ποίμνην· 4. „ὅτι αὐτὸς γινώσκει τὸ πλάσμα ἡμῶν“, ὅτι „τίς καυχήσεται ἁγνὴν ἔχειν καρδίαν, ἢ τίς παρρησιάσεται καθαρὸς εἶναι ἀπὸ ἁμαρτίας; πάντες“ γὰρ „ἐσμεν ἐν ἐπιτιμίοις“. 5. ἔτι ὑπὲρ αὐτῶν ἐκτενέστερον δεηθῶμεν, „ὅτι χαρὰ γίνεται ἐν οὐρανῷ ἐπὶ ἑνὶ ἁμαρτωλῷ μετανοοῦντι“, ὅπως ἀποστραφέντες πᾶν ἔργον ἀθέμιτον προσοικειωθῶσιν πάσῃ πράξει ἀγαθῇ, ἵνα ὁ φιλάνθρωπος θεὸς ἢ τάχος εὐμενῶς προσδεξάμενος αὐτῶν τὰς λιτάς, ἀποκαταστήσῃ αὐτοὺς εἰς τὴν προτέραν ἀξίαν καὶ „ἀποδώσῃ αὐτοῖς τὴν ἀγαλλίασιν τοῦ σωτηρίου καὶ πνεύματι ἡγεμονικῷ στηρίξῃ αὐτούς, ἵνα μηκέτι σαλευθῶσιν τὰ διαβήματα αὐτῶν“, ἀλλὰ καταξιωθῶσιν κοινωνοὶ γενέσθαι τῶν ἁγίων αὐτοῦ ἱερῶν καὶ μέτοχοι τῶν θείων μυστηρίων, ἵνα ἄξιοι ἀποφανθέντες τῆς υἱοθεσίας τύχωσιν τῆς αἰωνίου ζωῆς. 6. ἔτι ἐκτενῶς πάντες ὑπὲρ αὐτῶν εἴπωμεν· κύριε ἐλέησον· σῶσον αὐτούς, ὁ θεός, καὶ ἀνάστησον τῷ ἐλέει σου. ἀναστάντες τῷ θεῷ διὰ τοῦ Χριστοῦ αὐτοῦ κλίνατε καὶ εὐλογεῖσθε. 7. ἐπευχέσθω οὖν ὁ ἐπίσκοπος τοιάδε· 8 (IX). *Παντοκράτορ θεὲ αἰώνιε, δέσποτα τῶν ὅλων, κτίστα καὶ πρύτανι τῶν πάντων, ὁ τὸν ἄνθρωπον κόσμου κόσμον ἀναδείξας διὰ Χριστοῦ καὶ νόμον δοὺς αὐτῷ ἔμφυτον καὶ γραπτὸν πρὸς τὸ ζῆν αὐτὸν ἐνθέσμως ὡς λογικόν, καὶ ἁμαρτόντι ὑποθήκην δοὺς πρὸς μετάνοιαν τὴν σαυτοῦ ἀγαθότητα· ἔπιδε ἐπὶ τοὺς κεκλικότας σοι αὐχένα ψυχῆς καὶ σώματος, ὅτι „οὐ βούλει τὸν θάνατον τοῦ ἁμαρτωλοῦ, ἀλλὰ τὴν μετάνοιαν, ὥστε ἀποστρέψαι αὐτὸν ἀπὸ τῆς ὁδοῦ αὐτοῦ τῆς πονηρᾶς καὶ ζῆν“. 9. ὁ Νινευιτῶν προσδεξάμενος τὴν μετάνοιαν, „ὁ θέλων πάντας ἀνθρώπους σωθῆναι καὶ εἰς ἐπίγνωσιν ἀληθείας ἐλθεῖν, ὁ τὸν υἱὸν προσδεξάμενος τὸν καταφαγόντα τὸν βίον αὐτοῦ ἀσώτως“ πατρικοῖς σπλάγχνοις διὰ τὴν μετάνοιαν, αὐτὸς καὶ νῦν πρόσδεξαι τῶν ἱκετῶν σου τὴν μετάγνωσιν, „ὅτι οὐκ ἔστιν, ὃς οὐχ ἁμαρτήσεταί σοι· ἐὰν“ γὰρ „ἀνομίας παρατηρήσῃ, κύριε, κύριε, τίς ὑποστήσεται; ὅτι παρὰ σοὶ ὁ ἱλασμός*

---

1 Ioann. 10, 16. — 2 Ps. 102, 14. — 3 Prov. 20, 9. — 4 Sir. 8, 5. — 6 Luc. 15, 7. — 10 Ps. 50, 14. — 11 Ps. 16, 5. — 24 Ezech. 33, 11. — 26 Ion. 3. — 27 I Tim. 2, 4. — 28 Luc. 15, 13. 20. — 30 III Reg. 8, 46. — 31 Ps. 129, 3. 4.

---

3 ἔχειν + τὴν d | 4 ἁμαρτιῶν d | 8 ἢ > d h | ταχέως d | 9/10 αὐτοὺς — αὐτοῖς : αὐτὸς a | 11 στηρίσῃ m v | 12 τὰ δ. — καταξιωθῶσιν > a |

mundet autem ipsos ab omni inquinamento carnis ac spiritus, atque uniat illos restituens in sanctum ovile suum; 4. *quia ipse cognoscit conformationem nostram,* quoniam *quis gloriabitur mundum se habere cor, aut quis poterit dicere purum se esse a peccato? universi* namque *poenis subiacemus.* 5. Adhuc pro eisdem intentius deprecemur, *quia gaudium oritur in caelo super uno peccatore paenitentiam agente,* ut aversi ab omni opere illicito adiungant se ad omnem actionem bonam, ut hominum amator Deus obsecrationem eorum cito suscipiat placide, restituat eos in priorem dignitatem ac *reddat eis laetitiam salutaris et spiritu principali confirmet illos, ne amplius moveantur gressus ipsorum,* sed consortes fiant sacrosanctorum eius et participes divinorum mysteriorum, ut redditi digni adoptione consequantur vitam aeternam. 6. Adhuc intente omnes pro ipsis dicamus: kyrie eleison; salva eos, Deus, et erige misericordia tua. Suscitati Deo per Christum eius inclinate et accipite benedictionem. 7. Episcopus igitur has preces fundat: 8 (IX). Omnipotens Deus aeterne, dominator universorum, creator et rector cunctorum, qui hominem mundi mundum effecisti per Christum et legem ei dedisti innatam et scriptam, ut legitime viveret tanquam ratione praeditus, quique ei, postquam peccavit, tribuisti bonitatem tuam incitamentum ad paenitentiam: respice in eos, qui cervicem animae et corporis inclinaverunt tibi, quia *non vis mortem peccatoris, sed paenitentiam, ut avertat se a via sua mala et vivat.* 9. Qui Ninivitarum paenitentiam recepisti, *qui vis omnes homines salvos fieri et ad agnitionem veritatis venire,* qui *filium bona sua luxuriose consumentem suscepisti* paternis visceribus propter paenitentiam: ipse nunc quoque accipe supplicum tuorum paenitentiam, *quia non est, qui non peccet tibi; si* enim *iniquitates observaveris, Domine, Domine, quis sustinebit? quoniam apud te propitiatio*

---

13 *ἱερῶν* : *δωρεῶν* d | 15 *ὑπὲρ αὐτῶν πάντες* d m v | 18 *οὖν* a d : *δὲ* h m v; a particulam *ἐπευχέσθω* — *τοιάδε* et plures similes sequentes litteris maiusculis exhibet aeque atque inscriptiones | *τοιάδε* + *τινὰ* d | *παντοκράτωρ* h v | 19 *καὶ* > h | *πάντων* : *ὄντων* d | 20 *κόσμον κόσμον* v | 22/23 *τῇ ἑαυτοῦ ἀγαθότητι* h | 24/25 *ἀλλὰ* — *ὥστε* : *ὡς τὸ* m | 25 *ἐπιστρέψαι* m | *ἀπὸ* > d | 30 *οἰκετῶν* d m | 31/32 *παρατηρήσῃς* h m

---

8. Inscribunt codices a v: *Χειροθεσία ὑπὲρ τῶν ἐν μετανοίᾳ.*

ἐστιν“· 10. *καὶ ἀποκατάστησον αὐτοὺς τῇ ἁγίᾳ σου ἐκκλησίᾳ ἐν τῇ προτέρᾳ ἀξίᾳ καὶ τιμῇ διὰ τοῦ Χριστοῦ, τοῦ θεοῦ καὶ σωτῆρος ἡμῶν, δι' οὗ σοι δόξα καὶ προσκύνησις ἐν ἁγίῳ πνεύματι εἰς τοὺς αἰῶνας· ἀμήν.* 11. *καὶ ὁ διάκονος λεγέτω· Ἀπολύεσθε, οἱ ἐν μετανοίᾳ.*

X. *Καὶ προστιθέτω·* 2. *Μήτις τῶν μὴ δυναμένων προσελθέτω. ὅσοι πιστοί, κλίνωμεν γόνυ· δεηθῶμεν τοῦ θεοῦ διὰ τοῦ Χριστοῦ αὐτοῦ, πάντες συντόνως τὸν θεὸν διὰ τοῦ Χριστοῦ αὐτοῦ παρακαλέσωμεν.* 3 (X). *ὑπὲρ τῆς εἰρήνης καὶ τῆς εὐσταθείας τοῦ κόσμου καὶ τῶν ἁγίων ἐκκλησιῶν δεηθῶμεν, ὅπως ὁ τῶν ὅλων θεὸς ἀΐδιον καὶ ἀναφαίρετον τὴν ἑαυτοῦ εἰρήνην ἡμῖν παράσχοιτο, ἵνα ἐν πληροφορίᾳ τῆς κατ' εὐσέβειαν ἀρετῆς διατελοῦντας ἡμᾶς συντηρήσῃ.* 4. *ὑπὲρ τῆς ἁγίας καθολικῆς καὶ ἀποστολικῆς ἐκκλησίας τῆς ἀπὸ περάτων ἕως περάτων δεηθῶμεν, ὅπως ὁ κύριος ἄσειστον αὐτὴν καὶ ἀκλυδώνιστον διαφυλάξῃ καὶ διατηρήσῃ „μέχρι τῆς συντελείας τοῦ αἰῶνος τεθεμελιωμένην ἐπὶ τὴν πέτραν“.* 5. *καὶ ὑπὲρ τῆς ἐνθάδε ἁγίας παροικίας δεηθῶμεν, ὅπως καταξιώσῃ ἡμᾶς ὁ τῶν ὅλων κύριος ἀνενδότως τὴν ἐπουράνιον αὐτοῦ ἐλπίδα μεταδιώκειν καὶ ἀδιάλειπτον αὐτῷ τῆς δεήσεως ἀποδιδόναι τὴν ὀφειλήν.* 6. *ὑπὲρ πάσης ἐπισκοπῆς τῆς ὑπὸ τὸν οὐρανὸν τῶν „ὀρθοτομούντων τὸν λόγον τῆς σῆς ἀληθείας“ δεηθῶμεν.* 7. *καὶ ὑπέρ τοῦ ἐπισκόπου ἡμῶν Ἰακώβου καὶ τῶν παροικιῶν αὐτοῦ δεηθῶμεν, ὑπὲρ τοῦ ἐπισκόπου ἡμῶν Κλήμεντος καὶ τῶν παροικιῶν αὐτοῦ δεηθῶμεν, ὑπὲρ τοῦ ἐπισκόπου ἡμῶν Εὐοδίου καὶ τῶν παροικιῶν αὐτοῦ δεηθῶμεν, ὑπὲρ τοῦ ἐπισκόπου ἡμῶν Ἀννιανοῦ καὶ τῶν παροικιῶν αὐτοῦ δεηθῶμεν, ὅπως ὁ οἰκτίρμων θεὸς χαρίσηται αὐτοὺς ταῖς ἁγίαις αὐτοῦ*

---

16 Mt. 28, 20: 7, 25. — 21 II Tim. 2, 15.

---

1 *αὐτοὺς* + *ἐν* h | 2 *τοῦ* pr > h m v | *τοῦ* sec : *καὶ* v | 3 *ἐν* : *τῷ* d, *ἐν τῷ* a | 6 *προστιθέσθω* m | 6/7 *προελθέτω* a | 7 *τὸ γόνυ* h | *τῶι θῶι* h | 8/9 *πάντες — αὐτοῦ* > d | *συντόνως τόν* : *αὐτὸν ὡς* h | 9 *τῆς* pr > h m v | *τῆς* sec > d | 11 *θεός* : *κσ* h | 13/14 *ἀποστολικῆς* + *τοῦ θεοῦ* d | 14 *περάτων* sec + *τῆς οἰκουμενικῆς* d | 15 *ὁ* > d | 18 *ἀνένδοτον* h | 19/20 *καὶ ἀδ. — ὀφειλὴν* > h | 21 *ὑπὸ τόν* : *ὑπ'* h v | *τῶν οὐνῶν* d | *τῶν* > d | *σῆς* > d h m v | 25/27 *ὑπὲρ — δεηθῶμεν* > a | 26 *ἀνιανοῦ* m, *ἀνανιοῦ* h, *ἀνανίου* d

---

11. Cum in dimittendis ordinibus prioribus vox *προέλθετε* usurpetur, hoc loco vox *ἀπολύεσθε* adhiberi videtur, quod pars liturgiae prior seu

est; 10. et restitue illos sanctae ecclesiae tuae in priorem dignitatem ac honorem per Christum Deum ac salvatorem nostrum, per quem tibi gloria et adoratio in sancto spiritu in saecula, amen. 11. Et diaconus dicat: Abite, qui estis in paenitentia.

X. Et addat: 2. Nemo eorum, quibus non licet, accedat. Qui fideles sumus, flectamus genu; precemur Deum per Christum eius; omnes contente Deum per Christum eius appellemus. 3 (X). Pro pace et tranquillitate mundi atque sanctarum ecclesiarum oremus, ut Deus universitatis perpetuam et stabilem suam pacem nobis tribuat, ut nos conservet perseverantes in plenitudine piae ac religiosae virtutis. 4. Pro sancta catholica et apostolica ecclesia a finibus usque ad fines extensa oremus, ut Dominus eam inconcussam et fluctibus non agitatam conservet atque tueatur *usque ad consummationem saeculi, fundatam super petram.* 5. Et pro sancta hac parochia oremus, ut cunctorum dominus nobis donet consectari sine remissione caelestem ipsius spem et reddere ipsi assiduum precationis debitum. 6. Pro universo sub caelis exsistente episcopatu eorum, qui *recte dispertiunt verbum veritatis* tuae, oremus. 7. Et pro episcopo nostro Iacobo ac parochiis eius oremus, pro episcopo nostro Clemente et parochiis eius oremus, pro episcopo nostro Evodio et parochiis eius oremus, pro episcopo nostro Anniano et parochiis eius precemur, ut misericors Deus

---

missa quae dicitur catechumenorum finita est. Similiter infra c. 16, 10 vox *ἀπολύεσθε* adhibita fideles dimittuntur.

X. ***Προσφώνησις ὑπὲρ τῶν πιστῶν.*** Oratio pro fidelibus. — Synodus Laodicena c. 19 de tribus pro fidelibus orationibus dicit, quarum una per silentium, secunda et tertia *διὰ προσφωνήσεως* expleantur. Fortasse prima oratio verbis *δεηθῶμεν κτλ.* v. 2 designata est.

1–6. Chrysostomus De prophet. obscuritate hom. II, 5 (ed. Bened. VI, 188) hanc orationem respiciens dicit: *κοινῇ δὲ πάντες ἀκούοντες τοῦ διακόνου τοῦτο κελεύοντος καὶ λέγοντος· δεηθῶμεν ὑπὲρ τοῦ ἐπισκόπου καὶ τοῦ γέρως καὶ τῆς ἀντιλήψεως, καὶ ἵνα ὀρθοτομῇ τὸν λόγον τῆς ἀληθείας, καὶ ὑπὲρ τῶν ἐνταῦθα καὶ ὑπὲρ τῶν ἁπανταχοῦ* (cf. v. 5–6) . . . *καὶ ὑπὲρ τῆς οἰκουμένης* (v. 3) *καὶ ὑπὲρ τῆς ἐκκλησίας τῆς μέχρι περάτων τῆς γῆς ἐκτεταμένης* (v. 4) *καὶ ὑπὲρ τῶν διοικούντων αὐτὴν ἐπισκόπων ἁπάντων* (v. 6).

3—20. Hae preces magna ex parte repetuntur paucis adiectis post Epiclesin c. 12, 40–49, et in formam breviorem redactae etiam c. 13, 4–9.

4–15. Similes preces in liturgia Ambrosiana etiam nunc dominicis Quadragesimae pronuntiantur (cf. Duchesne, *Origines* ed. I et II p. 189), in liturgia Romana feria sexta hebdomadis sanctae.

7. Vix dubium est, hunc versum aut totum aut magna ex parte Constitutoris esse.

ἐκκλησίαις σώους, ἐντίμους, μακροημερεύοντας, καὶ „τίμιον“ αὐτοῖς „τὸ γῆρας“ παράσχηται ἐν εὐσεβείᾳ καὶ δικαιοσύνῃ. 8. *καὶ ὑπὲρ τῶν πρεσβυτέρων ἡμῶν δεηθῶμεν, ὅπως ὁ κύριος ῥύσηται αὐτοὺς ἀπὸ παντὸς ἀτόπου καὶ πονηροῦ πράγματος καὶ σῶον καὶ ἔντιμον τὸ πρεσβυτέριον αὐτοῖς παράσχοι.* 9. *ὑπὲρ πάσης τῆς ἐν Χριστῷ διακονίας καὶ ὑπηρεσίας δεηθῶμεν, ὅπως ὁ κύριος ἄμεμπτον αὐτοῖς τὴν διακονίαν παράσχηται.* 10. *ὑπὲρ ἀναγνωστῶν, ψαλτῶν, παρθένων, χηρῶν τε καὶ ὀρφανῶν δεηθῶμεν, ὑπὲρ τῶν ἐν συζυγίαις καὶ τεκνογονίαις δεηθῶμεν, ὅπως ὁ κύριος τοὺς πάντας αὐτοὺς ἐλεήσῃ.* 11. *ὑπὲρ εὐνούχων ὁσίως πορευομένων δεηθῶμεν, ὑπὲρ τῶν ἐν ἐγκρατείᾳ καὶ εὐλαβείᾳ δεηθῶμεν.* 12. *ὑπὲρ τῶν καρποφορούντων ἐν τῇ ἁγίᾳ ἐκκλησίᾳ καὶ ποιούντων τοῖς πένησιν τὰς ἐλεημοσύνας δεηθῶμεν, καὶ ὑπὲρ τῶν τὰς θυσίας καὶ τὰς ἀπαρχὰς προσφερόντων κυρίῳ τῷ θεῷ ἡμῶν δεηθῶμεν, ὅπως ὁ πανάγαθος θεὸς ἀμείψηται αὐτοὺς ταῖς ἐπουρανίαις αὐτοῦ δωρεαῖς καὶ δῷ αὐτοῖς ἐν τῷ παρόντι ἑκατονταπλασίονα καὶ ἐν τῷ μέλλοντι ζωὴν αἰώνιον, καὶ χαρίσηται αὐτοῖς ἀντὶ τῶν προσκαίρων τὰ αἰώνια, ἀντὶ τῶν ἐπιγείων τὰ ἐπουράνια.* 13. *ὑπὲρ τῶν νεοφωτίστων ἀδελφῶν ἡμῶν δεηθῶμεν, ὅπως ὁ κύριος στηρίξῃ αὐτοὺς καὶ βεβαιώσῃ.* 14. *ὑπὲρ τῶν ἐν ἀρρωστίᾳ ἐξεταζομένων ἀδελφῶν ἡμῶν δεηθῶμεν, ὅπως ὁ κύριος ῥύσηται αὐτοὺς „πάσης νόσου καὶ πάσης μαλακίας“ καὶ σώους ἀποκαταστήσῃ τῇ ἁγίᾳ αὐτοῦ ἐκκλησίᾳ.* 15. *ὑπὲρ πλεόντων καὶ ὁδοιπορούντων δεηθῶμεν, ὑπὲρ τῶν ἐν μετάλλοις καὶ ἐξορίαις καὶ φυλακαῖς καὶ δεσμοῖς ὄντων διὰ τὸ ὄνομα τοῦ κυρίου δεηθῶμεν, ὑπὲρ τῶν ἐν πικρᾷ δουλείᾳ καταπονουμένων δεηθῶμεν.* 16. *ὑπὲρ ἐχθρῶν καὶ μισούντων ἡμᾶς δεηθῶμεν, ὑπὲρ τῶν „διωκόντων ἡμᾶς διὰ τὸ ὄνομα τοῦ κυρίου“ δεηθῶμεν, ὅπως ὁ κύριος πραΰνας τὸν θυμὸν αὐτῶν διασκεδάσῃ τὴν καθ' ἡμῶν ὀργήν.* 17. *ὑπὲρ τῶν ἔξω ὄντων καὶ πεπλανημένων δεηθῶμεν, ὅπως ὁ κύριος αὐτοὺς ἐπιστρέψῃ.* 18. *τῶν νηπίων τῆς ἐκκλησίας μνημονεύσωμεν, ὅπως ὁ κύριος τελειώσας αὐτὰ ἐν τῷ φόβῳ αὐτοῦ „εἰς μέτρον ἡλικίας“ ἀγάγοι.*

---

1 Sap. 4, 8. — 16 Mt. 19, 29. — 17 II Cor. 4, 18. — 18 Ioann. 3, 12. — 21 Mt. 4, 23. — 27 Mt. 10, 22. — 32 Eph. 4, 13.

---

2 *τὸ* > h | 5 *αὐτοῦ* d | *παρέχοι* d | 6 *ὁ* > d | *κύριος* + *ὁ θεὸς* d | 7 *τὴν διακ. αὐτοῖς* a | 9 *ὁ* > d | 10 *ὁσίως* : *καλῶς* m | 13 *τὰς* tert > h | 15 *ἐπουρανίοις* m | 18 *αἰώνια* — *τὰ* > d | 19 *ὁ* > d | *στηρίσῃ* m v |

illos ecclesiis sanctis suis praestet incolumes, honoratos, longaevos, et praebeat eis *honoratam senectutem* in pietate ac iustitia. 8. Etiam pro presbyteris nostris oremus, ut Dominus liberet illos ab omni turpi et prava re et concedat eis integrum et honoratum presbyterium. 9. Pro universo Christi diaconio ac ministerio oremus, ut Dominus inculpatam ipsis largiatur ministrationem. 10. Pro lectoribus, cantoribus, virginibus, viduis et pupillis oremus; pro iis, qui in matrimonio et liberorum procreatione vivunt, oremus, ut Dominus misereatur eorum omnium. 11. Pro eunuchis in sanctitate ambulantibus oremus; pro iis, qui continentem et religiosam agunt vitam, oremus. 12. Pro iis, qui in sancta ecclesia oblationes faciunt et eleemosynas pauperibus dant, oremus; et pro iis, qui Domino Deo nostro hostias et primitias offerunt, oremus, ut Deus optimus remuneretur eos caelestibus suis gratiis detque iis in praesenti centuplum et in futuro vitam aeternam, atque donet ipsis pro temporariis aeterna, pro terrenis caelestia. 13. Pro recens baptizatis fratribus nostris oremus, ut Dominus eos stabiliat et firmet. 14. Pro fratribus nostris mala valetudine afflictis oremus, ut Dominus liberet illos *omni morbo et omni languore* sanosque restituat sanctae suae ecclesiae. 15. Pro navigantibus et iter habentibus oremus; pro iis, qui in metallis, exiliis, custodiis et vinculis propter nomen Domini versantur, oremus; pro acerba servitute oppressis oremus. 16. Pro inimicis et odio habentibus nos oremus; pro *persequentibus nos propter nomen Domini* oremus, ut Dominus mitigato eorum furore dissipet iram adversus nos concitatam. 17. Pro iis, qui foris sunt et errore ducuntur, oremus, ut Dominus illos convertat. 18. Infantium ecclesiae recordemur, ut Dominus eos in timore suo reddat perfectos et *ad mensuram aetatis* perducat.

---

21 ὁ > d | *αὐτοῦς* + *ἀπὸ* d | 23 *καὶ* > m | 25 *τοῦ* > a | 27/28 *ὑπὲρ τῶν* *ἐ*. — *δεηθῶμεν* > h | 28 *κύριος* + *ὁ θεὸς* d, sed etiam delevit | 29 *ὀργὴν* + *δεηθῶμεν* m v | 30 *ὁ* > d h | 31 *ἐκκλησίας* + *ἡμῶν* d | *ὁ* > d

---

12. Cf. Liturgiae S. Basilii et S. Chrysostomi ed. Hammond, *Liturgies* 1878 p. 117—118.

14—15. Cf. c. 12, 45. Chrysostomus De incompr. Dei nat. hom. III, 6 (ed. Bened. I, 468): *ὑπὲρ τῶν ἐν νόσοις, ἐν μετάλλοις, ἐν σκληραῖς δουλείαις . . κελευόμεθα τὸν θεὸν παρακαλεῖν.* Ex hoc loco praesertim elucet, liturgiam Constitutionum aetatis prioris esse, quamquam auctor operis nonnulla mutasse vel addidisse censendus est.

19. ὑπὲρ ἀλλήλων δεηθῶμεν, ὅπως ὁ κύριος διατηρήσῃ ἡμᾶς καὶ φυλάξῃ τῇ αὐτοῦ χάριτι εἰς τέλος καὶ „ῥύσηται ἡμᾶς τοῦ πονηροῦ" καὶ „πάντων τῶν σκανδάλων τῶν ἐργαζομένων τὴν ἀνομίαν" καὶ σώσῃ εἰς τὴν βασιλείαν αὐτοῦ τὴν ἐπουράνιον. 20. ὑπὲρ πάσης ψυχῆς χριστιανῆς δεηθῶμεν. 21. σῶσον καὶ ἀνάστησον ἡμᾶς, ὁ θεός, τῷ ἐλέει σου. 22. ἐγειρώμεθα· δεηθέντες ἐκτενῶς ἑαυτοὺς καὶ ἀλλήλους τῷ ζῶντι θεῷ διὰ τοῦ Χριστοῦ αὐτοῦ παραθώμεθα.

XI. Ἐπευχέσθω οὖν ὁ ἀρχιερεὺς καὶ λεγέτω. 2 (XI). *Κύριε* παντοκράτορ, „ὕψιστε ὁ ἐν ὑψηλοῖς κατοικῶν, ἅγιε ἐν ἁγίοις ἀναπαυόμενε", ἄναρχε, μόναρχε, ὁ διὰ Χριστοῦ κήρυγμα γνώσεως δοὺς ἡμῖν εἰς ἐπίγνωσιν τῆς σῆς δόξης καὶ τοῦ ὀνόματός σου οὗ ἐφανέρωσεν ἡμῖν εἰς κατάληψιν· 3. αὐτὸς καὶ νῦν ἔπιδε δι' αὐτοῦ ἐπὶ τὸ ποίμνιόν σου τοῦτο καὶ λύτρωσαι αὐτὸ πάσης ἀγνοίας καὶ πονηρᾶς πράξεως, καὶ δὸς φόβῳ φοβεῖσθαί σε καὶ ἀγάπῃ ἀγαπᾶν σε καὶ στέλλεσθαι ἀπὸ προσώπου δόξης σου· 4. εὐμενὴς αὐτοῖς γενοῦ καὶ ἵλεως καὶ ἐπήκοος ἐν ταῖς προσευχαῖς αὐτῶν, καὶ φύλαξον αὐτοὺς ἀτρέπτους, ἀμέμπτους, ἀνεγκλήτους, ἵνα ὦσιν ἅγιοι σώματι καὶ ψυχῇ, „μὴ ἔχοντες σπῖλον ἢ ῥυτίδα ἤ τι τῶν τοιούτων", ἀλλ' ἵνα ὦσιν ἄρτιοι καὶ μηδεὶς ἐν αὐτοῖς ᾖ κολοβὸς ἢ ἀτελής. 5. ἀρωγὲ δυνατὲ ἀπροσωπόληπτε, γενοῦ ἀντιλήπτωρ τοῦ λαοῦ σου τούτου, ὃν ἐξελέξω ἐκ μυριάδων, ὃν ἐξηγόρασας τῷ τιμίῳ τοῦ Χριστοῦ σου αἵματι, προστάτης, ἐπίκουρος, ταμίας, φύλαξ, τεῖχος ἐρυμνότατον, φραγμὸς ἀσφαλείας, ὅτι „ἐκ τῆς σῆς χειρὸς οὐδεὶς ἁρπάσαι δύναται"· οὐδὲ γὰρ ἔστι θεὸς ὥσπερ σὺ ἕτερος, „ὅτι ἐν σοὶ ἡ ὑπομονὴ ἡμῶν. 6. ἁγίασον αὐτοὺς ἐν τῇ ἀληθείᾳ σου, ὅτι ὁ λόγος ὁ σὸς ἀλήθειά ἐστιν", ἀπροσχάριστε, ἀπαραλόγιστε· ῥῦσαι αὐτοὺς „πάσης νόσου καὶ πάσης μαλακίας", παντὸς παραπτώματος, πάσης ἐπηρείας καὶ ἀπάτης, ἀπὸ „φόβου ἐχθροῦ, ἀπὸ βέλους πετομένου ἡμέρας, ἀπὸ πράγματος ἐν σκότει διαπορευομένου"· καὶ καταξίωσον αὐτοὺς τῆς αἰωνίου ζωῆς τῆς ἐν Χριστῷ σου, τῷ υἱῷ σου τῷ μονογενεῖ, τῷ θεῷ καὶ σωτῆρι

2 Mt. 6, 13; 13, 41; Ps. 140, 9. — 10 Ies. 57, 15. — 18 Col. 1, 22. — 19 Eph. 5, 27. — 22 Act. 20, 28. — 24 Ioann. 10, 29. — 26 Ies. 45, 5; Ps. 61, 6. — Ioann. 17, 17. — 28 Mt. 4, 23. — 29 Ps. 63, 2; 90, 5. 6.

1 ὁ > d h | τηρήσῃ a | 2 διαφυλάξῃ d m, + ἡμᾶς m | 3 τῶν σκανδ. > m | 4 σώσῃ + ἡμᾶς d | 6 ἐγειρόμεθα h | 6/7 ἑαυτοὺς ἐκτενῶς m | 9 οὖν h m v : δὲ a, > d | 10 παντοκράτωρ h v | ὁ > h m v | ἐν > h |

19. Pro nobis invicem oremus, ut Dominus gratia sua conservet nos ac custodiat usque ad finem et *liberet nos a malo* et *ab omnibus scandalis operantium iniquitatem* et salvos nos ducat in regnum suum caeleste. 20. Pro omni anima christiana oremus. 21. Salva et erige nos, Deus, misericordia tua. 22. Surgamus. Orantes intente nos ipsos atque mutuo viventi Deo per Christum eius commendemus.

XI. Precetur autem pontifex et dicat: 2 (XI). Domine omnipotens, *altissime, qui in altis habitas, sancte, qui in sanctis requiescis,* originis expers, monarcha, qui per Christum dedisti nobis cognitionis praedicationem in agnitionem gloriae tuae ac nominis tui, quod manifestavit nobis ad comprehensionem; 3. ipse nunc quoque respice per ipsum in hoc ovile tuum, et libera illud ab omni ignorantia et prava actione, et da, ut te timore timeat ac dilectione te diligat et contremiscat a facie gloriae tuae; 4. sis eis clemens, propitius ac exauditor in precibus eorum; et custodi illos immutabiles, irreprehensos, inculpatos, ut sint sancti corpore atque anima, *non habentes maculam aut rugam aut aliquid huiusmodi,* sed ut sint integri nullusque inter eos sit mutilus vel imperfectus. 5. Defensor, potens, personarum non acceptor, sis auxiliator populi tui huius, quem elegisti ex decem milibus, quem redemisti pretioso Christi tui sanguine, patronus, adiutor, propugnator, custos, murus tutissimus, vallum firmitatis, quoniam *ex manu tuo nemo potest rapere;* non enim est alius Deus sicut tu, *quia in te est nostra exspectatio.* 6. *Sanctifica eos in veritate tua, quoniam sermo tuus veritas est,* qui gratiae causa nihil agis, qui decipi non potes; libera eos *ab omni morbo et omni infirmitate,* omni delicto, omni iniuria et fraude, *a timore inimici, a sagitta volante per diem, a negotio in tenebris perambulante;* et dignare illos aeterna vita, quae est in Christo tuo, filio tuo unigenito, Deo ac salvatore nostro, per quem

11 *μονάρχα* h | 13 *δι' αὐτοῦ* > h | 17 *καὶ* tert > h | 18 *ἀμέμπτους* > d | *ἀνεγκλήτως* a, corr a² | 21 *ἀρρωγὲ* h | 22 *ὃν* — *μυριάδων* > a | 23 *σου* > d | *ἐπίκουρος* + *καὶ* h | 24 *ἐρυμνότατον* : *ὀχρώτατον* h | *ἀσφάλεια* a | 29 *καὶ* > d h m v | *ἀπάτης* > h | 30 *πετωμένου* a | *ἐν* + *τῷ* v | 32 *σου* pr a d m v : > h a²

22. Cf. c. 14, 3; 36, 2; 38, 2; 41, 2.
XI. *Ἐπίκλησις τῶν πιστῶν* (*εὐχὴ* d).
Invocatio pro fidelibus.

4. *ἀτρέπτους ἀμ. ἀνεγκλήτους*] Cf. c. 12, 49; 48, 3.

ἡμῶν, δι' οὗ σοι δόξα καὶ σέβας ἐν ἁγίῳ πνεύματι νῦν καὶ ἀεὶ καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων· ἀμήν.

7. *Καὶ μετὰ τοῦτο λεγέτω ὁ διάκονος· Πρόσχωμεν.* 8. *καὶ ἀσπαζέσθω ὁ ἐπίσκοπος τὴν ἐκκλησίαν καὶ λεγέτω· Ἡ εἰρήνη τοῦ θεοῦ μετὰ πάντων ὑμῶν, καὶ ὁ λαὸς ἀποκρινάσθω· Καὶ μετὰ τοῦ πνεύματός σου.* 9. *καὶ ὁ διάκονος εἰπάτω πᾶσιν· „Ἀσπάσασθε ἀλλήλους ἐν φιλήματι ἁγίῳ", καὶ ἀσπαζέσθωσαν οἱ τοῦ κλήρου τὸν ἐπίσκοπον, οἱ λαϊκοὶ ἄνδρες τοὺς λαϊκούς, αἱ γυναῖκες τὰς γυναῖκας.* 10. *τὰ παιδία δὲ στηκέτωσαν πρὸς τῷ βήματι, καὶ διάκονος αὐτοῖς ἕτερος ἔστω ἐφεστώς, ὅπως μὴ ἀτακτῶσιν· καὶ ἄλλοι διάκονοι περιπατείτωσαν καὶ σκοπείτωσαν τοὺς ἄνδρας καὶ τὰς γυναῖκας, ὅπως μὴ θόρυβός τις γένηται καὶ μή τις νεύσῃ ἢ ψιθυρίσῃ ἢ νυστάξῃ.* 11. *οἱ δὲ διάκονοι ἱστάσθωσαν εἰς τὰς τῶν ἀνδρῶν θύρας καὶ οἱ ὑποδιάκονοι εἰς τὰς τῶν γυναικῶν, ὅπως μή τις ἐξέλθοι μήτε ἀνοιχθείη ἡ θύρα, κἂν πιστός τις ᾖ, κατὰ τὸν καιρὸν τῆς ἀναφορᾶς.* 12. *εἷς δὲ ὑποδιάκονος διδότω ἀπόρρυψιν χειρῶν τοῖς ἱερεῦσιν, σύμβολον καθαρότητος ψυχῶν θεῷ ἀνακειμένων.*

XII. *Φημὶ δὴ κἀγὼ Ἰάκωβος, ὁ ἀδελφὸς Ἰωάννου τοῦ Ζεβεδαίου, ἵνα εὐθὺς ὁ διάκονος λέγῃ·* 2. *Μή τις τῶν κατηχουμένων, μή τις τῶν ἀκροωμένων, μή τις τῶν ἀπίστων, μή τις τῶν ἑτεροδόξων. οἱ τὴν πρώτην εὐχὴν εὐχόμενοι προσέλθετε· τὰ παιδία προσλαμβάνεσθε, αἱ μητέρες· μή τις κατά τινος, μή τις ἐν ὑποκρίσει· ὀρθοὶ πρὸς κύριον μετὰ φόβου καὶ τρόμου ἑστῶτες ὦμεν προσφέρειν.* 3. *ὧν γενομένων οἱ διάκονοι προσαγέτωσαν τὰ δῶρα*

---

6 Rom. 16, 16; I Cor. 16, 20.

---

1 *σέβας* : *τὸ σ.* d | *νῦν* : *καὶ ν.* d | 5 *ἀποκρινέσθω* d | 8 *λαϊκοὶ* + *καὶ* d | *λαϊκοὺς* + *καὶ* d | 9 *τὸ βῆμα* d | 10 *ὁ διάκονος* d | *ἔστω ἕτερος* m | *ἔστω* > h | *ἀφεστὼς* d | 12 *τις* > h m v | 13 *ὑποδιάκονοι* d | 14 *διάκονοι* d | 15 *ἀνοιχθείη* h : *-θῇ* a d m v | 17 *ἀπόρυψιν* d v, *ἀπόνιψιν* a | *ψυχῶν* : *χειρῶν* d | 20 *ἵν'* a | 21 *μή τις τῶν ἀπίστων* > d | 22 *εὐχόμενοι* : *ἔχοντες* d | *προσέλθετε* d : *προέλθετε* a h m v | 25 *προσφέρειν* a², *προσφέρει* a m v, > h | *πρ. ὧν* : *προσφεριῶν* d | *πρὸσάγαγέτωσαν* d

---

9. Synodus Laodicena c. 19 postquam de orationibus dixit (cf. c. 9), pergit: *εἶθ' οὕτως τὴν εἰρήνην δίδοσθαι, καὶ μετὰ τὸ πρεσβυτέρους δοῦναι τῷ ἐπισκόπῳ τὴν εἰρήνην, τότε τοὺς λαϊκοὺς τὴν εἰρήνην διδόναι.* Iustinus Apol. I, 65: *Ἀλλήλους φιλήματι ἀσπαζόμεθα πανσάμενοι τῶν εὐχῶν.* Origenes Ad Rom. 16, 16 (De la Rue IV, 683) notat: Ex hoc

tibi gloria et cultus in sancto spiritu nunc et semper et in saecula saeculorum, amen.

7. Postea diaconus dicat: Attendamus. 8. Et salutet episcopus ecclesiam ac dicat: Pax Dei cum omnibus vobis. Et populus respondeat: Et cum spiritu tuo. 9. Diaconus vero dicat omnibus: *Salutate vos invicem in osculo sancto;* et clerici osculentur episcopum, laici viri laicos, feminae feminas. 10. Pueri autem stent ad suggestum, ac diaconus alius ipsis praesit, ne inordinate se gerant; et alii diaconi deambulent inspiciantque viros ac mulieres, ne strepitus aliquis oriatur et ne quis nutum faciat vel susurret vel dormitet. 11. Diaconi vero stent ad ianuas virorum et subdiaconi ad ianuas mulierum, ut nemo egrediatur neve aperiatur ianua tempore oblationis, licet adveniat quispiam fidelis. 12. Unus autem subdiaconus det sacerdotibus aquam ad lavandum manus, quae res signum est puritatis animarum Deo consecratarum.

XII. Porro ego Iacobus, frater Ioannis Zebedaei, aio, ut statim diaconus dicat: 2. Ne quis ex catechumenis, ne quis ex audientibus, ne quis ex infidelibus, ne quis ex heterodoxis; qui priorem precationem fecistis, accedite; matres, assumite pueros; ne quis contra aliquem, ne quis in hypocrisi; erecti ad Dominum cum timore ac tremore stemus ad offerendum. 3. Quibus peractis

---

sermone aliisque nonnullis similibus mos ecclesiis traditus est, ut post orationes osculo se invicem suscipiant fratres. Cf. Cyrill. Hier. Cat. myst. V, 3. Chrysost. De prodit. Iudae hom. I, 6; II, 6; Ps.-Dionys. De eccles. hierarch. c. 3, 2. Alios locos parallelos praebet Probst l. c. Supra II, 57, 17 osculum pacis, haud dubie per neglegentiam, orationi fidelium praemissa est.

10. Cf. II, 57, 13.

12. Cyrillus Cat. myst. V, 2: *ἑωράκατε τοίνυν τὸν διάκονον τὸν νίψασθαι διδόντα τῷ ἱερεῖ κτλ.* Cf. Ps.-Dionys. De eccl. hierarch. c. 3, 2; 3, 3, 10.

XII. *Διάταξις Ἰακώβου τοῦ ἀδελφοῦ Ἰωάννου τοῦ Ζεβεδαίου.* Constitutio Iacobi fratris Ioannis Zebedaei. — Inscriptio Turriani esse videtur. Codd. a et d verba capitis priora tanquam inscriptionem habent; v notam de vita Iacobi exhibet, cf. c. 4.

2. *οἱ τὴν πρώτην εὐχὴν εὐχόμενοι*] sunt fideles, ut vox sequens indicat et e capite 36, 1 apparet. Prima oratio autem est oratio fidelium c. 10—11. — *ὀρθοὶ . . ἑστῶτες ὦμεν*] Chrysostomus De incompreh. Dei natura IV, 5 dicit, diaconum omnibus praecipere: *Ὀρθοὶ στῶμεν καλῶς.*

3. *οἱ δ. προσαγέτωσαν κτλ.*] Iustinus Apol. I, 65: *Ἔπειτα προσφέρεται τῷ προεστῶτι τῶν ἀδελφῶν ἄρτος καὶ ποτήριον ὕδατος καὶ κράματος.*

τῷ ἐπισκόπῳ πρὸς τὸ θυσιαστήριον, καὶ οἱ πρεσβύτεροι ἐκ δεξιῶν αὐτοῦ καὶ ἐξ εὐωνύμων στηκέτωσαν, ὡς ἂν μαθηταὶ παρεστῶτες διδασκάλῳ· δύο δὲ διάκονοι ἐξ ἑκατέρων τῶν μερῶν τοῦ θυσιαστηρίου κατεχέτωσαν ἐξ ὑμένων λεπτῶν ῥιπίδιον ἢ πτερὸν ταῶνος ἢ ὀθόνης, καὶ ἠρέμα ἀποσοβείτωσαν τὰ μικρὰ τῶν ἱπταμένων ζώων, ὅπως ἂν μὴ ἐγχρίμπτωνται εἰς τὰ κύπελλα. 4. εὐξάμενος οὖν καθ' ἑαυτὸν ὁ ἀρχιερεὺς ἅμα τοῖς ἱερεῦσιν καὶ λαμπρὰν ἐσθῆτα μετενδὺς καὶ στὰς πρὸς τῷ θυσιαστηρίῳ, τὸ τρόπαιον τοῦ σταυροῦ κατὰ τοῦ μετώπου τῇ χειρὶ ποιησάμενος εἰπάτω· „Ἡ χάρις τοῦ παντοκράτορος θεοῦ καὶ ἡ ἀγάπη τοῦ κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ καὶ ἡ κοινωνία τοῦ ἁγίου πνεύματος ἔστω μετὰ πάντων ὑμῶν", καὶ πάντες συμφώνως λεγέτωσαν, ὅτι Καὶ μετὰ τοῦ πνεύματός σου. 5. καὶ ὁ ἀρχιερεύς· Ἄνω τὸν νοῦν, καὶ πάντες· Ἔχομεν πρὸς τὸν κύριον. καὶ ὁ ἀρχιερεύς· Εὐχαριστήσωμεν τῷ κυρίῳ, καὶ πάντες· Ἄξιον καὶ δίκαιον. καὶ ὁ ἀρχιερεὺς εἰπάτω· 6. Ἄξιον ὡς ἀληθῶς καὶ δίκαιον πρὸ πάντων ἀνυμνεῖν σε τὸν ὄντως ὄντα θεὸν τὸν πρὸ τῶν γενητῶν ὄντα, „ἐξ οὗ πᾶσα πατριὰ ἐν οὐρανῷ καὶ ἐπὶ γῆς ὀνομάζεται", τὸν μόνον ἀγέννητον καὶ ἄναρχον καὶ ἀβασίλευτον καὶ ἀδέσποτον, τὸν ἀνενδεῆ, τὸν παντὸς ἀγαθοῦ χορηγόν, τὸν πάσης αἰτίας καὶ γενέσεως κρείττονα, τὸν πάντοτε κατὰ τὰ αὐτὰ καὶ ὡσαύτως ἔχοντα· „ἐξ οὗ τὰ πάντα", καθάπερ ἔκ τινος ἀφετηρίας, εἰς τὸ εἶναι παρῆλθεν. 7. σὺ γὰρ εἶ ἡ ἄναρχος γνῶσις, ἡ ἀΐδιος ὅρασις, ἡ ἀγέννητος ἀκοή, ἡ ἀδίδακτος σοφία, ὁ πρῶτος τῇ φύσει καὶ μόνος τῷ εἶναι καὶ κρείττων παντὸς ἀριθμοῦ· ὁ τὰ πάντα ἐκ τοῦ μὴ ὄντος εἰς τὸ εἶναι παραγαγὼν

9 II Cor. 13, 13. — 17 Eph. 3, 15. — 21 I Cor. 8, 6. — 25 Rom. 4, 17.

2 *αὐτοῦ* > h m v | *παρεστῶτες* + *τῶι* h | 3 *δέ* : *μὲν* h m v | 4 *ὑμένου λεπτὸν* d | *ῥιπιδίων* a | *πτερῶν* a m | 5 *ἠρέμου ἀποσιβείτωσαν* d | *μικρά* : *λεπτὰ* m | 6 *ἐγχρίπτωνται* m v (*-ονται*), *ἐκρίπτωνται* h | *κύπελα* d | 7 *ὁ ἀρχ. καθ' ἑαυτὸν* d | 8 *μετενδυσάμενος* d | *τὰς* a | *τῷ* : *τὸ* h v | 9 *ποιησάμενος* + *εἰς πάντας* a | *εἰπάν*$^{\tau}$ a | 12 *εἰπάτωσαν* h | *ὅτι* > h m | 14 *τὸν* > d | 16 *ὡς ἀληθῶς* post *δίκαιον* d | *δίκαιον* + *καὶ* h | 17 *πρὸ τῶν* : *πρώτων* h | *γεννητῶν* d h m | *οὐνοῖς* d m v | 19 *τὸν* pr : *καὶ* h | 21 *κατά* : *καὶ* d | 22 *ἀφετερίας* d | 24 *τῆς φύσεως* h | *τὸ* d h m | *κρεῖττον* a v | *παντὸς* > d | 25 *ὁ* > a

— *οἱ πρεσβύτεροι ἐκ δεξιῶν κτλ.*] Cf. Canones eccl. s. apost. c. 18, 1 (Doctrina XII apost. ed. Funk p. 62). — *δύο δὲ διάκονοι κτλ.*] Quod hic

diaconi dona ad altare admoveant episcopo, ac presbyteri a dexteris illius et a sinistris stent, ut discipuli magistro assistentes; duo autem diaconi ex utraque parte altaris teneant flabellum ex tenuibus membranis aut pennam pavonis aut ex linteo et sensim abigant parva animalia volitantia, ne in calices incidant. 4. Orans igitur apud se pontifex una cum sacerdotibus et splendidam vestem indutus stansque ad altare tropaeum crucis in fronte manu faciat ac dicat: *Gratia omnipotentis Dei et caritas Domini nostri Iesu Christi et communicatio sancti spiritus sit cum omnibus vobis.* Atque omnes una voce respondeant: Et cum spiritu tuo. 5. Tum pontifex: Sursum mentem, et omnes: Habemus ad Dominum. Et pontifex: Gratias agamus Domino; et cuncti: Dignum et iustum est. Et pontifex dicat: 6. Vere dignum et iustum est, ante omnia laudare te verum Deum, ante creaturas exsistentem, *ex quo omnis paternitas in caelo et in terra nominatur;* solum ingenitum, principii expertem, rege ac domino carentem, nulla re indigentem, omnis boni largitorem, omni causa et origine superiorem, semper uno eodemque modo te habentem; *a quo cuncta* tamquam e carceribus quibusdam ad exsistendum processerunt. 7. Tu enim es originis expers cognitio, perpetuus visus, auditus ingenitus, sapientia non edocta, primus natura et unus exsistendo ac omnem numerum superans; qui omnia ex nihilo in rerum naturam pro-

---

indicatur, in Oriente propter aerem calidum fieri oportuit. Consuetudo autem nec Latinis omnino ignota est. Cf. Consuetudines monasterii Cluniacensis II, 30, Spicilegium ed. L. d'Achery IV, 142; ed. De la Barre 1723 I, 677. — *εἰς τὰ κύπελλα*] Quamdiu clerici omnes cum episcopo vel presbytero celebrante communionem sumebant, saltem in maioribus ecclesiis pluribus calicibus opus erat.

4. *ἡ χάρις κτλ.*] Chrysostomus De s. pentec. hom. I, 4 (Bened. II, 463): *οὐ πρότερον ἅπτεται (ὁ ἱερεὺς) τῶν προκειμένων, ἕως ἂν ὑμῖν αὐτὸς ἐπεύξηται τὴν παρὰ τοῦ κυρίου χάριν, καὶ ὑμεῖς ἐπιφθέγξησθε αὐτῷ· καὶ τῷ πνεύματί σου.* Orationem conservavit Liturgia Mozarabica, cf. Migne, PL 85, 115.

5. Cf. Cyrill. Hier. Cat. myst. V, 4—5; Chrysost. De paenit. hom. 9 (Bened. II, 349).

6. *τὸν μόνον ἀγέννητον*] Cf. Iust. Apol. I, 14; Dialog. c. 4—5.

6—7. Cf. VII, 35, 9—10; VIII, 5, 1—2.

6—27. Ps.-Dionysius De eccl. hierarch. c. 3, 3, 7: *τὸν ὕμνον τοῦτον οἱ μὲν ὑμνολογίαν καλοῦσιν, οἱ δὲ τῆς θρησκείας τὸ σύμβολον, ἄλλοι δὲ ὡς οἶμαι θειότερον ἱεραρχικὴν εὐχαριστίαν ὡς περιεκτικὴν τῶν εἰς ἡμᾶς θεόθεν ἀφικομένων ἱερῶν δώρων.*

διὰ τοῦ μονογενοῦς σου υἱοῦ, αὐτὸν δὲ πρὸ πάντων αἰώνων γεννήσας βουλήσει καὶ δυνάμει καὶ ἀγαθότητι ἀμεσιτεύτως, „υἱὸν μονογενῆ, λόγον θεόν“, σοφίαν ζῶσαν, „πρωτότοκον πάσης κτίσεως, ἄγγελον τῆς μεγάλης βουλῆς“ σου, ἀρχιερέα σόν, βασιλέα δὲ καὶ κύριον πάσης νοητῆς καὶ αἰσθητῆς φύσεως, „τὸν πρὸ πάντων, δι' οὗ τὰ πάντα“. 8. σὺ γάρ, θεὲ αἰώνιε, δι' αὐτοῦ τὰ πάντα πεποίηκας καὶ δι' αὐτοῦ τῆς προσηκούσης προνοίας τὰ ὅλα ἀξιοῖς· δι' οὗ γὰρ τὸ εἶναι ἐχαρίσω, δι' αὐτοῦ καὶ τὸ εὖ εἶναι ἐδωρήσω· ὁ θεὸς καὶ πατὴρ τοῦ μονογενοῦς υἱοῦ σου, ὁ δι' αὐτοῦ πρὸ πάντων ποιήσας τὰ Χερουβὶμ καὶ τὰ Σεραφίμ, αἰῶνάς τε καὶ στρατιάς, δυνάμεις τε καὶ „ἐξουσίας, ἀρχάς τε καὶ θρόνους“, ἀρχαγγέλους τε καὶ ἀγγέλους, καὶ μετὰ ταῦτα πάντα ποιήσας δι' αὐτοῦ τὸν φαινόμενον τοῦτον κόσμον καὶ πάντα τὰ ἐν αὐτῷ. 9. σὺ γὰρ εἶ „ὁ τὸν οὐρανὸν ὡς καμάραν στήσας“ καὶ „ὡς δέρριν ἐκτείνας“ καὶ „τὴν γῆν ἐπ' οὐδενὸς ἱδρύσας“ γνώμῃ μόνῃ, ὁ πήξας στερέωμα καὶ νύκτα καὶ ἡμέραν κατασκευάσας, ὁ ἐξαγαγὼν φῶς ἐκ θησαυρῶν καὶ τῇ τούτου συστολῇ ἐπαγαγὼν τὸ σκότος εἰς ἀνάπαυλαν τῶν ἐν τῷ κόσμῳ κινουμένων ζώων, ὁ τὸν ἥλιον τάξας „εἰς ἀρχὰς τῆς ἡμέρας“ ἐν οὐρανῷ καὶ τὴν σελήνην „εἰς ἀρχὰς τῆς νυκτὸς“ καὶ τὸν χορὸν τῶν ἀστέρων ἐν οὐρανῷ καταγράψας εἰς αἶνον τῆς σῆς μεγαλοπρεπείας· 10. ὁ ποιήσας ὕδωρ πρὸς πόσιν καὶ κάθαρσιν, ἀέρα ζωτικὸν πρὸς εἰσπνοὴν καὶ ἀναπνοὴν καὶ φωνῆς ἀπόδοσιν διὰ γλώττης πληττούσης τὸν ἀέρα καὶ ἀκοὴν συνεργουμένην ὑπ' αὐτοῦ ὡς ἐπαΐειν εἰσδεχομένην τὴν προσπίπτουσαν αὐτῇ λαλιάν· 11. ὁ ποιήσας πῦρ πρὸς σκότους παραμυθίαν, πρὸς ἐνδείας ἀναπλήρωσιν καὶ τὸ θερμαίνεσθαι ἡμᾶς καὶ φωτίζεσθαι ὑπ' αὐτοῦ· 12. ὁ τὴν μεγάλην θάλασσαν χωρίσας τῆς γῆς καὶ τὴν μὲν ἀναδείξας πλωτήν, τὴν δὲ ποσὶ

2 Ioann. 1, 1. 18. — 3 Col. 1, 15. — 4 Ies. 9, 6. — 5 Col. 1, 17; I Cor. 8, 6. — 11 Col. 1, 16. — 14 Ies. 40, 22. — 15 Ps. 103, 2. — Iob 26, 7. — 20 Gen. 1, 16.

1 υἱοῦ σου d | πάντων + τῶν d | 4 σὸν + καὶ προσκυνητὴν ἀξιόχρεων d | 9 σου υἱοῦ h m | 10 ποιήσας + τὰς οὐνίους δυνάμεις d et sequitur linea erasa | 11 αἰῶνα h | 17 στολῇ a e | 17/18 ἐπ. τὸ σκότος : ἐπάγοντος d | 19 εἰς οὐρανὸν m | 21 τῇ σῇ μεγαλοπρεπείᾳ d | 23 καὶ ἀναπνοὴν > a | γλώσσης h | πλήττουσι d | 24 ἐπάειν d, ἐπαΐν h

tulisti per unigenitum filium tuum, ipsum vero ante omnia saecula genuisti voluntate et potentia et bonitate absque intermedio, *filium unigenitum, verbum Deum,* sapientiam viventem, *primogenitum omnis creaturae, angelum magni consilii* tui, pontificem tuum, regem autem et dominum omnis naturae, quae intellegi ac sentiri potest, *qui ante omnia, per quem omnia.* 8. Tu namque, Deus aeterne, cuncta per ipsum condidisti et per ipsum cuncta dignaris convenienti providentia; per quem enim ut essent donasti, per eundem etiam ut bene essent dedisti; Deus et pater unigeniti filii tui, qui per eum ante omnia fecisti Cherubim et Seraphim, saecula et exercitus, virtutes et *potestates, principatus et thronos,* archangelos et angelos; atque post haec omnia per eum fabricasti hunc qui apparet mundum cunctaque, quae in eo sunt. 9. Nam tu es, qui *caelum ut cameram statuisti* et *ut pellem extendisti,* ac *terram supra nihilum collocasti* sola voluntate; qui fixisti firmamentum et noctem ac diem fabricatus es, qui lucem ex thesauris eduxisti et illius imminutione induxisti tenebras ad requiem animalium, quae in mundo moventur; qui in caelo solem posuisti *ad dominium diei* et lunam *ad dominium noctis,* atque chorum stellarum in caelo delineasti in laudem magnificentiae tuae; 10. qui fecisti aquam ad potum ac expurgationem, vitalem aerem ad aspirationem et respirationem et editionem vocis, dum lingua aerem ferit, et ad auditum, quem adiuvat in sentienda loquela incumbente ac penetrante; 11. qui fecisti ignem ad solatium de tenebris, ad indigentiae expletionem et ut calefieremus ac illuminaremur ab eo; 12. qui mare magnum a terra separasti, et illud quidem reddidisti navigabile, hanc vero pedibus perviam effecisti, et illud quidem

---

7. *πρὸ π. αἰώνων*] Cf. Iust. Dialog. c. 129. — *γεννήσας βουλήσει κτλ.*] Iustinus Dialog. c. 128: *τὴν δύναμιν ταύτην γεγεννῆσθαι ἀπὸ τοῦ πατρός, δυνάμει καὶ βουλῇ αὐτοῦ.* Sententia nequaquam est Ariana, ut docent Athanasius Orat. contra Arianos III, 66—67 et Gregorius Naz. Orat. XXIX, 6. Cf. quae disputavi in libro *Die Apost. Konstitutionen* p. 167. — *ἀμεσιτεύτως*] Gregorius Naz. Orat. XX, 7: *ἀρχὴν δὲ ὅταν εἴπω, μὴ χρόνον παρενθῇς, μηδὲ μέσον τι τάξῃς τοῦ γεγεννηκότος καὶ τοῦ γεννήματος κτλ.* — *ἀρχιερέα κτλ.*] Cf. v. 51. Eusebius Demonstr. evang. I, 10, 23: *ἀρχιερεὺς πάσης νοερᾶς καὶ αἰσθητῆς κτίσεως.*

8. *τὸ εἶναι κτλ.*] Eadem leguntur c. 38, 5. — *πρὸ πάντων*] Sic multi veterum, cum alii, ut Epiphanius H. 65 c. 4—5, angelos una cum caelo et terra creatos esse censeant. — *Χερουβὶμ κτλ.*] Cf. VII, 35, 3; Ps.-Ign. Trall. 5, 2.

10. *ὁ π. ὕδωρ κτλ.*] Item c. 29, 2.

βάσιμον ποιήσας, καὶ τὴν μὲν „ζώοις μικροῖς καὶ μεγάλοις“ πληθύνας, τὴν δὲ ἡμέροις καὶ ἀτιθάσσοις πληρώσας, φυτοῖς τε διαφόροις στέψας καὶ βοτάναις στεφανώσας καὶ ἄνθεσι καλλύνας καὶ σπέρμασι πλουτίσας· 13. *ὁ συστησάμενος ἄβυσσον καὶ μέγα κύτος αὐτῇ περιθείς, ἁλμυρῶν ὑδάτων σεσωρευμένα πελάγη, „περιφράξας δὲ αὐτὴν πύλαις“ ἄμμου λεπτοτάτης· ὁ πνεύμασί ποτε μὲν αὐτὴν κορυφῶν εἰς ὀρέων μέγεθος, ποτὲ δὲ στρωννύων αὐτὴν εἰς πεδίον, καί ποτε μὲν ἐκμαίνων χειμῶνι, ποτὲ δὲ πραΰνων γαλήνῃ ὡς ναυσιπόροις πλωτῆρσιν εὔκολον εἶναι πρὸς πορείαν·* 14. *ὁ ποταμοῖς διαζώσας τὸν ὑπὸ σοῦ διὰ Χριστοῦ γενόμενον κόσμον καὶ χειμάρροις ἐπικλύσας καὶ πηγαῖς ἀενάοις μεθύσας, ὄρεσιν δὲ περισφίγξας εἰς ἕδραν ἀτρεμῆ γῆς ἀσφαλεστάτην.* 15. *ἐπλήρωσας γάρ σου τὸν κόσμον καὶ διεκόσμησας αὐτὸν βοτάναις εὐόσμοις καὶ ἰασίμοις, ζώοις πολλοῖς καὶ διαφόροις, ἀλκίμοις καὶ ἀσθενεστέροις, ἐδωδίμοις καὶ ἐνεργοῖς, ἡμέροις καὶ ἀτιθάσσοις, ἑρπετῶν συριγμοῖς, πτηνῶν ποικίλων κλαγγαῖς, ἐνιαυτῶν κύκλοις, μηνῶν καὶ ἡμερῶν ἀριθμοῖς, τροπῶν τάξεσιν, νεφῶν ὀμβροτόκων διαδρομαῖς εἰς καρπῶν γονὰς καὶ ζώων σύστασιν, „σταθμὸν ἀνέμων“ διαπνεόντων ὅτε προσταχθῶσιν παρὰ σοῦ, τῶν φυτῶν καὶ τῶν βοτανῶν τὸ πλῆθος.* 16. *καὶ οὐ μόνον τὸν κόσμον ἐδημιούργησας, ἀλλὰ καὶ τὸν κοσμοπολίτην ἄνθρωπον ἐν αὐτῷ ἐποίησας, κόσμου κόσμον αὐτὸν ἀναδείξας· εἶπας γὰρ τῇ σῇ σοφίᾳ· „Ποιήσωμεν ἄνθρωπον κατ᾽ εἰκόνα ἡμετέραν καὶ καθ᾽ ὁμοίωσιν, καὶ ἀρχέτωσαν τῶν ἰχθύων τῆς θαλάσσης καὶ τῶν πετεινῶν τοῦ οὐρανοῦ“.* 17. *διὸ καὶ πεποίηκας αὐτὸν ἐκ ψυχῆς ἀθανάτου καὶ σώματος σκεδαστοῦ, τῆς μὲν ἐκ τοῦ μὴ ὄντος, τοῦ δὲ ἐκ τῶν τεσσάρων στοιχείων· καὶ δέδωκας αὐτῷ κατὰ μὲν τὴν ψυχὴν τὴν λογικὴν διάγνωσιν, εὐσεβείας καὶ ἀσεβείας διάκρισιν, δικαίου καὶ ἀδίκου παρατήρησιν, κατὰ δὲ τὸ σῶμα τὴν πένταθλον ἐχαρίσω αἴσθησιν καὶ τὴν μεταβατικὴν κίνησιν.* 18. *σὺ γάρ, θεὲ παντοκράτορ, διὰ Χριστοῦ „παράδεισον ἐν Ἐδὲμ κατὰ ἀνατολὰς ἐφύτευσας“ παντοίων φυτῶν ἐδωδίμων κόσμῳ, καὶ ἐν αὐτῷ, ὡς ἂν ἐν ἑστίᾳ πολυτελεῖ, εἰσήγαγες αὐτόν, κἂν τῷ ποιεῖν νόμον δέδωκας*

---

1 Ps. 103, 25. — 5 Ps. 64, 8. — Iob 38, 8. — 18 Iob 28, 25. — 23 Gen. 1, 26. — 31 Gen. 2, 8.

---

2 15 *ἀτιθάσοις* v | 4 *πλουτήσας* h v | 5 *σεσωρευμένων* d | 7 *ὄρον* d | 8 *εἰς* a d : *ὡς* v, *ἢ* h | 10 *γεν. διὰ Χρ.* m | 11 *ἀεννάοις* m | 12 *εἰς ἕδραν*

animalibus parvis ac magnis refersisti, hanc autem cicuribus ac indomitis replevisti, variis stirpibus redemisti, herbis coronasti, floribus decorasti, seminibus ditasti; 13. qui constituisti abyssum et ingentem molem ei circumposuisti, acervata salsarum aquarum aequora, *eamque circumsepsisti portis* arenae tenuissimae; qui eam modo ventis in altitudinem montium attollis, modo in planitiem sternis, modo in furorem tempestatis agis, modo, ut navigio cursum facientibus sit ad navigationem facilis, in lenitatem serenitatis ducis; 14. qui mundum creatum a te per Christum fluviis cinxisti, torrentibus proluisti, perennibus fontibus perfudisti et ad terrae inconcussam ac firmissimam sedem montibus constrinxisti. 15. Implevisti enim mundum tuum ac exornasti herbis odoratis et salubribus, multis variisque animantibus, robustis ac infirmioribus, esculentis ac operariis, cicuribus ac feris, serpentum sibilis, diversarum volucrum clangoribus, annorum circulis, mensium ac dierum numeris, tempestatum serie, nubium imbres procreantium cursibus ad fructuum fetus et animalium conservationem, *libramentum ventorum* flantium, cum a te iubentur, multitudinem stirpium et herbarum. 16. Neque solum condidisti mundum, sed et in ipso mundi civem hominem effecisti et mundi mundum eum constituisti; dixisti enim sapientiae tuae: *Faciamus hominem ad imaginem nostram et ad similitudinem, et dominentur piscibus maris et volatilibus caeli.* 17. Ideoque fecisti eum ex anima immortali et corpore dissipabili, illa quidem ex nihilo effecta, hoc vero ex quatuor elementis; et dedisti ei in anima quidem rationalem diudicationem, pietatis et impietatis discretionem, iusti ac iniusti animadversionem, in corpore autem donasti quinquertium sensuum atque motum progressivum. 18. Tu namque, Deus omnipotens, per Christum *in Edem ad orientem plantasti paradisum,* omni genere esculentarum plantarum ornatum, et in eum tanquam in opiparam domum induxisti

> h | γῆν h 15 ἀσθενέσιν· ἐδιδίμοις d | 16 πτεινῶν h, παινῶν d | ἐνιαυτὸν a, corr a² | 18 σταθμῶν d | 19 ὅταν h | 22 ποιήσας d | αὐτὸν > h m v | σῇ > d | 23 ποιήσομεν a | 26 τῶν > d | 30 καὶ > d | 30·31 παντοκράτωρ h v | 32 κοσμῶν d | 33 κἄν : καὶ ἐν d

16. Cf. I Clem. 33, 4. 5.

17. ἐκ τῶν τ. στοιχείων] Cf. VIII, 34, 6. Ps.-Ign. Her. 4, 2. Adamantius De recta in Deum fide sect. V (Orig. opp. ed. De la Rue I, 861): ὁ ἄνθρωπος ἐκ γῆς καὶ ὕδατος καὶ πυρὸς καὶ ἀέρος συνέστηκεν. Similiter Ps.-Iustinus Expos. rectae fidei c. 11.

αὐτῷ ἔμφυτον, ὅπως οἴκοθεν καὶ παρ' ἑαυτοῦ ἔχοι τὰ σπέρματα τῆς θεογνωσίας. 19. *εἰσαγαγὼν δὲ εἰς „τὸν τῆς τρυφῆς παράδεισον", πάντων μὲν ἀνῆκας αὐτῷ τὴν ἐξουσίαν πρὸς μετάληψιν, ἑνὸς δὲ μόνου τὴν γεῦσιν ἀπεῖπας ἐπ' ἐλπίδι κρειττόνων, ἵνα, ἐὰν φυλάξῃ τὴν ἐντολήν, μισθὸν ταύτης τὴν ἀθανασίαν κομίσηται.* 20. *ἀμελήσαντα δὲ τῆς ἐντολῆς καὶ γευσάμενον ἀπηγορευμένου καρποῦ ἀπάτῃ ὄφεως καὶ συμβουλίᾳ γυναικὸς τοῦ μὲν παραδείσου δικαίως ἐξῶσας αὐτόν, ἀγαθότητι δὲ εἰς τὸ παντελὲς ἀπολλύμενον οὐχ ὑπερεῖδες, σὸν γὰρ ἦν δημιούργημα, ἀλλὰ καθυποτάξας αὐτῷ τὴν κτίσιν δέδωκας αὐτῷ οἰκείοις ἱδρῶσιν καὶ πόνοις πορίζειν ἑαυτῷ τὴν τροφήν, σοῦ πάντα φύοντος καὶ αὔξοντος καὶ πεπαίνοντος· χρόνῳ δὲ πρὸς ὀλίγον αὐτὸν κοιμίσας ὅρκῳ εἰς παλιγγενεσίαν ἐκάλεσας, ὅρον θανάτου λύσας ζωὴν ἐξ ἀναστάσεως ἐπηγγείλω.* 21. *καὶ οὐ τοῦτο μόνον, ἀλλὰ καὶ τοὺς ἐξ αὐτοῦ εἰς πλῆθος ἀνάριθμον χέας, τοὺς ἐμμείναντάς σοι ἐδόξασας, τοὺς δὲ ἀποστάντας σου ἐκόλασας, καὶ τοῦ μὲν Ἄβελ ὡς ὁσίου προσδεξάμενος τὴν θυσίαν, τοῦ δὲ ἀδελφοκτόνου Καϊν ἀποστραφεὶς τὸ δῶρον ὡς ἐναγοῦς· καὶ πρὸς τούτοις τὸν Σὴθ καὶ τὸν Ἐνὼς προσελάβου καὶ τὸν „Ἐνὼχ μετατέθεικας".* 22. *σὺ γὰρ εἶ ὁ δημιουργὸς τῶν ἀνθρώπων καὶ τῆς ζωῆς χορηγὸς καὶ τῆς ἐνδείας πληρωτὴς καὶ τῶν νόμων δοτὴρ καὶ τῶν φυλαττόντων αὐτοὺς μισθαποδότης καὶ τῶν παραβαινόντων αὐτοὺς ἔκδικος, ὁ τὸν μέγαν „κατακλυσμὸν ἐπαγαγὼν τῷ κόσμῳ" διὰ τὸ πλῆθος τῶν ἀσεβησάντων, καὶ τὸν δίκαιον Νῶε ῥυσάμενος ἐκ τοῦ κατακλυσμοῦ ἐν λάρνακι σὺν „ὀκτὼ ψυχαῖς", τέλος μὲν τῶν παρῳχηκότων, ἀρχὴν δὲ τῶν μελλόντων ἐπιγίνεσθαι· ὁ τὸ φοβερὸν πῦρ κατὰ τῆς σοδομηνῆς πενταπόλεως ἐξάψας καὶ „γῆν καρποφόρον εἰς ἅλμην θέμενος ἀπὸ κακίας τῶν κατοικούντων ἐν αὐτῇ", καὶ τὸν ὅσιον Λὼτ ἐξαρπάσας τοῦ ἐμπρησμοῦ.* 23. *σὺ εἶ ὁ τὸν Ἀβραὰμ ῥυσάμενος προγονικῆς ἀσεβείας καὶ κληρονόμον τοῦ κόσμου καταστήσας καὶ ἐμφανίσας αὐτῷ τὸν Χριστόν σου, ὁ τὸν Μελχισεδὲκ ἀρχιερέα σῆς λατρείας προχειρισάμενος, τὸν πολύτλαν θεράποντά*

---

2 Gen. 2, 15. — 3 Gen. 2, 16. 17. — 6 Gen. 3. — 12 Hebr. 6, 17. — 16 Gen. 4. — 18 Gen. 4, 25. 26. — 19 Gen. 5, 24. — 23 II Petr. 2, 5. — Gen. 6—9. — 25 I Petr. 3, 20. — 26 Gen. 19; Sap. 10, 6. — 27 Ps. 106, 34. — 29 Gen. 12. — 31 Gen. 14, 18.

---

1 *καὶ* > m | *ἔχῃ* m | 4 *ἐλπίδι* + *τῶν* h | *ἵν'* h m v | 6 *ἀμελήσας* d h v | *γευσάμενος* d h m v | 8/9 *ἀπολλύμενον* post *ὑπερεῖδες* d | 9 *καθυπέταξας* h |

hominem, quem, cum efficeres, lege naturali ac insita donasti, quo intus et ex se haberet cognitionis Dei semina. 19. Introducens autem eum *in paradisum deliciarum,* potestatem quidem omnium ad participandum ei concessisti, unius vero solius gustatum in spem meliorum rerum interdixisti, ut, si mandatum custodiret, illius servati mercedem ferret immortalitatem. 20. Cum autem mandatum neglegeret et fraude serpentis et mulieris consilio gustaret prohibitum fructum, ex paradiso quidem iuste illum expulisti, bonitate vero tua funditus pereuntem non despexisti; erat enim opificium tuum; sed qui ei subieceras creaturam, dedisti, ut suis sudoribus ac laboribus sibi pararet victum, te omnia producente, augente ac maturante; atque eum brevi somno affectum per iusiurandum ad regenerationem vocasti, decreto mortis soluto vitam ex resurrectione promisisti. 21. Neque hoc solum, verum etiam ex posteris eius a te in multitudinem innumerabilem effusis eos, qui tibi adhaeserunt, glorificasti, eos vero, qui a te defecerunt, punivisti, sacrificium quidem Abel ut innocentis admittens, munus fratricidae autem Cain ut detestandi fastidiens; et ad haec Seth et Enos suscepisti atque *Enoch transtulisti.* 22. Tu enim es opifex hominum, vitae largitor, indigentiae expletor, legum lator easque servantium remunerator, transgredientium vindex; qui ingens *diluvium mundo intulisti* propter impie viventium multitudinem et iustum Noe ex diluvio in arca eripuisti una cum *octo animabus,* finem quidem eorum, qui praeterierant, originem vero successurorum; qui horrendum ignem adversus Sodomitanam pentapolim concitasti et *terram frugiferam in salsuginem propter nequitiam illius incolarum redegisti,* ac sanctum Lot ex incendio eruisti. 23. Tu es, qui Abraham liberasti avita impietate et mundi heredem constituisti ipsique Christum tuum apparere fecisti; qui Melchisedec pontificem divini cultus designasti, multa passum famulum

---

10 *τὴν* > h 11 *τρυφὴν* h | 12 *κοιμήσας* d h v | *ὅρκῳ* a : *ὅρω* rel | 13 *ὅρω* a, corr a[2] | 15 *ἀναρίθμητον* h m v | 16 *ἐκόλυσας* a, corr a[2] | 19 *μετέθεικας* d, *μετέθηκας* m v 23 *τὸ* > h v | 27 *σοδομικῆς* h | 30 *ῥυσάμενος* + *ἐκ* d | 32 *σῆς* : *πάσης* d | *ὁ τὸν* a d

---

20. Cf. VII, 34, 8.
22. Cf. VII, 35, 10. — *Νῶε κτλ.*] Cf. Iust. Dialog. c. 138.

σου Ἰὼβ νικητὴν τοῦ ἀρχεκάκου ὄφεως ἀναδείξας, τὸν Ἰσαὰκ ἐπαγγελίας υἱὸν ποιησάμενος, τὸν Ἰακὼβ πατέρα δώδεκα παίδων καὶ τοὺς ἐξ αὐτοῦ εἰς πλῆθος χέας καὶ εἰσαγαγὼν εἰς Αἴγυπτον ἐν „ἑβδομήκοντα πέντε ψυχαῖς“. 24. *σύ, κύριε, τὸν Ἰωσὴφ οὐχ ὑπερεῖδες, ἀλλὰ μισθὸν τῆς διὰ σὲ σωφροσύνης ἔδωκας αὐτῷ τὸ τῶν Αἰγυπτίων ἄρχειν· σύ, κύριε, Ἑβραίους ὑπὸ Αἰγυπτίων καταπονουμένους οὐ περιεῖδες διὰ τὰς πρὸς τοὺς πατέρας αὐτῶν ἐπαγγελίας, ἀλλ' ἐρρύσω, κολάσας Αἰγυπτίους.* 25. *παραφθειράντων δὲ τῶν ἀνθρώπων τὸν φυσικὸν νόμον καὶ τὴν κτίσιν ποτὲ μὲν αὐτόματον νομισάντων, ποτὲ δὲ πλεῖον ἢ δεῖ τιμησάντων καὶ σοί, τῷ θεῷ τῶν πάντων, συνταττόντων, οὐκ εἴασας πλανᾶσθαι, ἀλλὰ ἀναδείξας τὸν ἅγιόν σου θεράποντα Μωϋσῆν, δι' αὐτοῦ πρὸς βοήθειαν τοῦ φυσικοῦ τὸν γραπτὸν νόμον δέδωκας, καὶ τὴν κτίσιν ἔδειξας σὸν ἔργον εἶναι, τὴν δὲ πολύθεον πλάνην ἐξώρισας· τὸν Ἀαρὼν καὶ τοὺς ἐξ αὐτοῦ ἱερατικῇ τιμῇ ἐδόξασας, Ἑβραίους ἁμαρτόντας ἐκόλασας, ἐπιστρέφοντας ἐδέξω.* 26. *τοὺς Αἰγυπτίους δεκαπλήγῳ ἐτιμωρήσω, θάλασσαν διελὼν Ἰσραηλίτας διεβίβασας, Αἰγυπτίους ἐπιδιώξαντας ὑποβρυχίους ἀπώλεσας, ξύλῳ πικρὸν ὕδωρ ἐγλύκανας, ἐκ πέτρας ἀκροτόμου ὕδωρ ἀνέχεας, ἐξ οὐρανοῦ τὸ μάννα ὕσας, τροφὴν ἐξ ἀέρος ὀρτυγομήτραν, „στῦλον πυρὸς τὴν νύκτα πρὸς φωτισμὸν καὶ στῦλον νεφέλης ἡμέρας“ πρὸς σκιασμὸν θάλπους· τὸν Ἰησοῦν στρατηγὸν ἀναδείξας, ἑπτὰ ἔθνη Χαναναίων δι' αὐτοῦ καθεῖλες, Ἰορδάνην „διέρρηξας, τοὺς ποταμοὺς Ἠθὰμ ἐξήρανας“, τείχη κατέρρηξας ἄνευ μηχανημάτων καὶ χειρὸς ἀνθρωπίνης.* 27. *ὑπὲρ ἁπάντων σοι ἡ δόξα, δέσποτα παντοκράτορ. σὲ προσκυνοῦσιν ἀνάριθμοι στρατιαὶ ἀγγέλων, ἀρχαγγέλων, „θρόνων, κυριοτήτων, ἀρχῶν, ἐξουσιῶν“, δυνάμεων, στρατιῶν αἰωνίων· „τὰ Χερουβὶμ καὶ τὰ ἑξαπτέρυγα Σεραφὶμ*

---

1 Gen. 17, 19. — 4 Gen. 46, 27. — Gen. 41. — 6 Exod. 1—15. — 8 Rom. 1, 21—25. — 13 Ex. 20; Ies. 8, 20. — 17 Ex. 4—17. — 19 Num. 11, 31. — 20 Neh. 9, 19. — 22 Ios. 1—13. — 23 Ps. 73, 15. — 27 Col. 1, 16. — 28 Ies. 6, 2.

1/2 *ὁ τὸν . . ὁ τὸν* a | 4 *τὸν* > a | 5 *τὸ* h m v a^2; *τῷ* a, > d | 8 *κολάσεως* m v | *αἰγυπτίας* m | 10 *πλείων* d | *ἢ δεῖ* : *ἤδη* d h | 11 *τῷ πάντων θῶι* h | 12 *ἀλλ'* d | 16 *ἁμαρτάνοντας* d | *ἐπιστρέψαντας προσεδέξω* d | *τοὺς* > d | 17 *Ἰσραηλίτας* > d | 18 *ἀπώλεσας* a d : *ἐκόλασας* h m v | 19 *πικρῷ ὕδατι* d | *γλυκάνας* d h | *ἀναχέας* h | 21 *τὴν νύκτα* post *φωτισμὸν* d | 22 *ἀνέδειξεν* d | *ἑπτά* : *ἐπὶ τὰ* d | 23 *χαναναῖον* d | *ἔρρηξας* d | 24 *ἰθὰμ*

tuum Iob victorem serpentis, originis malorum, declarasti, Isaac effecisti filium promissionis, Iacob duodecim filiorum patrem eiusque postremos in multitudinem propagasti et ad Aegyptum introduxisti in *septuaginta quinque animabus.* 24. Tu, Domine, non despexisti Ioseph, sed illi pro mercede castitatis tua causa servatae dedisti, ut Aegyptiis praeesset. Tu, Domine, Hebraeos ab Aegyptiis oppressos ob promissa patribus eorum facta non neglexisti, verum liberasti, Aegyptios punivisti. 25. Cumque homines legem naturalem corrupissent et creaturam modo quidem fortuitam arbitrarentur, modo autem plus quam oportet honorarent ac tibi, omnium Deo, compararent, non sivisti errore duci; quin potius edito sancto famulo tuo Mose per eum legem scriptam in naturalis adiutorium tribuisti, et creaturas ostendisti opus tuum esse, errorem vero de multitudine deorum exterminasti; Aaron et posteros eius honore sacerdotali decorasti, Hebraeos, cum peccarent, castigasti, cum reverterentur, suscepisti. 26. Aegyptios decem plagis ultus es, mari diviso traiecisti Israëlitas, insecutos Aegyptios delevisti submersione, ligno amaram aquam dulcescere fecisti, ex petra dura aquam profudisti, e caelo mannam depluisti, escam ex aere praebuisti coturnicem, constituisti *nocte columnam ignis ad illustrationem et die columnam nubis* ad umbraculum in aestu; Iesum ducem exercitus declarans, septem gentes Chananaeorum per eum evertisti, Iordanem *dirupisti, fluvios Ethan siccasti,* muros prostravisti absque machinis et absque manu humana. 27. Pro omnibus tibi gloria, Domine omnipotens. Te adorant innumerabiles copiae angelorum, archangelorum, *thronorum, dominationum, principatuum, potestatum,* virtutum, exercituum aeternorum, *Cherubim ac Seraphim*

d h v | *κατέρριξας* h, *κατέρραξας* d, *κατέρριψας* a | 25 *πάντων* d m v | *δέσποτα* > h | 26 *σέ* + *προσκυνεῖ πᾶν ἀσώματον καὶ ἅγιον τάγμα·* [*σὲ προσκυνεῖ ὁ παράκλητος,* verba inclusa exhibet secunda manus loco eraso]· *πρὸ δὲ πάντων ὁ ἅγιός σου παῖς ισ ὁ χσ ὁ κσ καὶ θσ ἡμῶν· σοῦ δὲ ἄγγελος καὶ τῆς δυνάμεως ἀρχιστρατηγός· καὶ ἀρχιερεὺς αἰώνιος καὶ ἀτελεύτητος· σὲ* d, i. m. insuper tertia manus nonnulla ex Gregorii Theologi oratione de filio transscripsit | *εὔρυθμοι* d, *ἀναριθμητοὶ* m v | 27 *ἀρχαγγέλων* > d | *κυριοτήτων· θρόνων* d | 28 *καὶ* > m

26. Cf. VI, 20, 6.

27. Cf. I Clem. 34, 5—7; Cyrill. Hier. Cat. myst. V, 6; Chrysost. De paenit. hom. 9; In diem nat. Iesu Chr. hom. c. 7; De s. martyribus hom. c. 2 (ed. Bened. II, 349. 365. 715).

ταῖς μὲν δυσὶν κατακαλύπτοντα τοὺς πόδας, ταῖς δὲ δυσὶ τὰς κεφαλάς, ταῖς δὲ δυσὶ πετόμενα“, καὶ λέγοντα ἅμα χιλίαις χιλιάσιν ἀρχαγγέλων καὶ μυρίαις μυριάσιν ἀγγέλων ἀκαταπαύστως καὶ ἀσιγήτως βοώσαις, καὶ πᾶς ὁ λαὸς ἅμα εἰπάτω· „Ἅγιος, ἅγιος, ἅγιος κύριος Σαβαώθ, πλήρης ὁ οὐρανὸς καὶ ἡ γῆ τῆς δόξης αὐτοῦ· εὐλογητὸς εἰς τοὺς αἰῶνας· ἀμήν“.

28. *Καὶ ὁ ἀρχιερεὺς ἑξῆς λεγέτω·* 29. *Ἅγιος γὰρ εἶ ὡς ἀληθῶς καὶ πανάγιος, ὕψιστος „καὶ ὑπερυψούμενος εἰς τοὺς αἰῶνας“.* 30. *ἅγιος δὲ καὶ ὁ μονογενής σου υἱός, ὁ κύριος ἡμῶν καὶ θεὸς Ἰησοῦς ὁ Χριστός, ὃς εἰς πάντα ὑπηρετησάμενός σοι τῷ θεῷ αὐτοῦ καὶ πατρὶ εἴς τε δημιουργίαν διάφορον καὶ πρόνοιαν κατάλληλον οὐ περιεῖδεν τὸ γένος τῶν ἀνθρώπων ἀπολλύμενον, ἀλλὰ μετὰ φυσικὸν νόμον, μετὰ νομικὴν παραίνεσιν, μετὰ προφητικοὺς ἐλέγχους καὶ τὰς τῶν ἀγγέλων ἐπιστασίας (παραφθειρόντων σὺν τῷ θετῷ καὶ τὸν φυσικὸν νόμον καὶ τῆς μνήμης ἐκβαλλόντων τὸν κατακλυσμόν, τὴν ἐκπύρωσιν, τὰς κατ' Αἰγυπτίων πληγάς, τὰς κατὰ Παλαιστινῶν σφαγάς, καὶ μελλόντων ὅσον οὐδέπω ἀπόλλυσθαι πάντων) εὐδόκησεν αὐτὸς γνώμῃ σῇ ὁ δημιουργὸς ἀνθρώπου ἄνθρωπος γενέσθαι, ὁ νομοθέτης ὑπὸ νόμους, ὁ ἀρχιερεὺς ἱερεῖον, ὁ ποιμὴν πρόβατον·* 31. *καὶ ἐξευμενίσατό σε τὸν ἑαυτοῦ θεὸν καὶ πατέρα καὶ τῷ κόσμῳ κατήλλαξεν καὶ τῆς ἐπικειμένης ὀργῆς τοὺς πάντας ἠλευθέρωσεν γενόμενος ἐκ παρθένου, „γενόμενος ἐν σαρκὶ ὁ θεὸς λόγος, ὁ ἀγαπητὸς υἱός, ὁ πρωτότοκος πάσης κτίσεως“, κατὰ τὰς περὶ αὐτοῦ ὑπ' αὐτοῦ προρρηθείσας προφητείας „ἐκ σπέρματος Δαυὶδ“ καὶ Ἀβραάμ, φυλῆς Ἰούδα· καὶ γέγονεν ἐν μήτρᾳ παρθένου ὁ διαπλάσσων πάντας τοὺς γεννωμένους, καὶ ἐσαρκώθη ὁ ἄσαρκος, ὁ ἀχρόνως γεννηθεὶς ἐν χρόνῳ γεγέννηται.* 32. *πολιτευσάμενος ὁσίως καὶ παιδεύσας ἐνθέσμως, „πᾶσαν νόσον καὶ πᾶσαν μαλακίαν“ ἐξ ἀνθρώπων ἀπελάσας, „σημεῖά τε καὶ τέρατα ἐν τῷ λαῷ“ ποιήσας, τροφῆς καὶ ποτοῦ καὶ ὕπνου μεταλαβὼν ὁ τρέφων πάντας τοὺς χρῄζοντας*

---

2 Dan. 7, 10. — 4 Ies. 6, 3. — 6 Rom. 1, 25. — 8 Dan. 3, 28. — 23 Ioann. 1, 1. 14. — Mt. 3, 17. — Col. 1, 15. — 25 Rom. 1, 3. — 29 Mt. 4, 23. — 30 Act. 5, 12.

---

1 *καλύπτοντα* d | *ταῖς δέ* : *καὶ ταῖς* h | 3 *ἀρχαγγέλων* > h m v | 7 *ἑξῆς* > h | 10 *ὁ* > h | *ὅς* : *ὁ* d m v | *ὑπηρετησάμενος* : *ὑπηρετήσας μόνῳ* h | 11 *καὶ πατρὶ αὐτοῦ* h m v | 12 *περιεῖδες* d | 13 *νομικήν* : *τὴν φυσικὴν* d | 14 *παραφθειράντων* d h | 15 *ἐκβαλόντων* d v | 17 *παλαιστηνῶν* a |

senis alis praediti, binis quidem velantes pedes suos, binis vero capita, et duabus aliis volantes ac dicentes una cum mille milibus archangelorum et denis milibus denum milium angelorum indesinenter ac sine vocis intermissione clamantibus, et omnis populus simul dicat: *Sanctus, sanctus, sanctus Dominus Sabaoth; pleni sunt caeli et terra gloria eius; benedictus in saecula, amen.*

28. Et pontifex postea dicat: 29. Sanctus enim vere es ac sanctissimus, altissimus *et superexaltatus in saecula.* 30. Sanctus quoque unigenitus tuus filius, Dominus noster et Deus, Iesus Christus, qui ad omnia tibi Deo suo et patri cum in varia creatione tum in providentia convenienti ministrans non despexit genus humanum, quod peribat, sed post naturalem legem, post legalem admonitionem, post propheticas reprehensiones et angelorum praefecturas (cum legem naturalem una cum lege scripta seu posita violarent atque ex memoria abicerent diluvium, conflagrationem Sodomiticam, plagas Aegyptiis et caedes Palaestinis illatas, cumque ilico perituri essent omnes) ex sententia tua ipse elegit, creator hominis, homo fieri, legislator sub legibus, pontifex hostia, pastor ovis; 31. et te suum Deum ac patrem placavit atque mundo reconciliavit cunctosque ab imminente ira liberavit, factus ex virgine, *factus in carne Deus verbum, dilectus filius, primogenitus omnis creaturae,* et secundum prophetias ab ipso de se praedictas ortus *ex semine David* et Abraham ac de tribu Iudae; et factus est in utero virginis formator omnium, qui gignuntur; et incarnatus est, qui carnis expers; qui sine tempore genitus, in tempore natus est. 32. Vixit sancte et legitime docuit, *omnem morbum et omnem infirmitatem* ab hominibus expulit, *signa et prodigia in populo* edidit; cibum et potum et somnum cepit, qui cunctos alimento indigentes

17/18 *ἀπόλυσθαι* d | 18 *ηὐδόκησεν* d | *αὐτός* : *ἐν αὐτοῖς* d | 19 *νόμου* h | 20 *ἱερεῖαν* d | 21 *αὐτοῦ* h | *τῆς* > d | 22 *γεννόμενος* h | *γεν. ἐκ παρθένου* > d | 24 *πάσης* + *τῆς* d | 25 *καὶ* > h | 28 *γεγένηται* a | 30 *τε* > d h

30. *ὑπηρετησάμενος*] Cf. V, 20, 13. — *γνώμῃ σῇ*] Cf. VII, 25, 2.

31. *γέγονεν ἐν μήτρᾳ — γεννωμένους*] Cf. Ps.-Ign. Trall. 10, 4. — *ἐσαρκώθη*] Paulo ante Deus filius vocatur *γενόμενος ἐν σαρκί.* Eodem versu ergo bis vox *σὰρξ* vel *σάρκωσις* usurpatur. Nonne inde christologia auctoris elucet? — *ἀχρόνως γεννηθείς*] Similiter Gregorius Naz. Orat. XXIX, 2; XXX, 11; Epiphanius H. 51 c. 1; 57 c. 4. 7; sed etiam Arius in Confessione fidei, quam exhibet Athanasius De synod. c. 16; Epiphanius H. 69 c. 7—8.

32. Cf. VII, 36, 6.

τροφῆς „καὶ ἐμπιπλῶν πᾶν ζῶον εὐδοκίας, ἐφανέρωσέν σου τὸ ὄνομα“ τοῖς ἀγνοοῦσιν αὐτό, τὴν ἄγνοιαν ἐφυγάδευσεν, τὴν εὐσέβειαν ἀνεζωπύρωσεν, τὸ θέλημά σου ἐπλήρωσεν, „τὸ ἔργον ὃ ἔδωκας αὐτῷ ἐτελείωσεν“. 33. καὶ ταῦτα πάντα κατορθώσας, χερσὶν ἀνόμων κατασχεθεὶς ἱερέων καὶ ἀρχιερέων ψευδωνύμων καὶ λαοῦ παρανόμου προδοσίᾳ τοῦ τὴν κακίαν νοσήσαντος καὶ πολλὰ παθὼν ὑπ' αὐτῶν καὶ πᾶσαν ἀτιμίαν ὑποστὰς σῇ συγχωρήσει, παραδοθεὶς Πιλάτῳ τῷ ἡγεμόνι καὶ κριθεὶς ὁ κριτὴς καὶ κατακριθεὶς ὁ σωτήρ, σταυρῷ προσηλώθη ὁ ἀπαθὴς καὶ ἀπέθανεν ὁ τῇ φύσει ἀθάνατος καὶ ἐτάφη ὁ ζωοποιός, ἵνα πάθους λύσῃ καὶ θανάτου ἐξέληται τούτους, δι' οὓς παρεγένετο, καὶ ῥήξῃ τὰ δεσμὰ τοῦ διαβόλου καὶ ῥύσηται τοὺς ἀνθρώπους ἐκ τῆς ἀπάτης αὐτοῦ. 34. καὶ ἀνέστη ἐκ νεκρῶν τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ, καὶ τεσσαράκοντα ἡμέρας ἐνδιατρίψας τοῖς μαθηταῖς, „ἀνελήφθη εἰς τοὺς οὐρανοὺς καὶ ἐκαθέσθη ἐκ δεξιῶν σου τοῦ θεοῦ“ καὶ πατρὸς αὐτοῦ. 35. μεμνημένοι οὖν ὧν δι' ἡμᾶς ὑπέμεινεν, εὐχαριστοῦμέν σοι, θεὲ παντοκράτορ, οὐχ ὅσον ὀφείλομεν, ἀλλ' ὅσον δυνάμεθα, καὶ τὴν διάταξιν αὐτοῦ πληροῦμεν. 36. „ἐν ᾗ γὰρ νυκτὶ παρεδίδοτο, λαβὼν ἄρτον“ ταῖς ἁγίαις καὶ ἀμώμοις αὐτοῦ χερσὶν καὶ ἀναβλέψας πρὸς σέ, τὸν θεὸν αὐτοῦ καὶ πατέρα, „καὶ κλάσας ἔδωκεν τοῖς μαθηταῖς“ εἰπών· „Τοῦτο τὸ μυστήριον τῆς καινῆς διαθήκης, λάβετε“ ἐξ αὐτοῦ, „φάγετε, τοῦτό ἐστι τὸ σῶμά μου“ τὸ περὶ πολλῶν θρυπτόμενον εἰς ἄφεσιν ἁμαρτιῶν. 37. „ὡσαύτως καὶ τὸ ποτήριον“ κεράσας ἐξ οἴνου καὶ ὕδατος καὶ ἁγιάσας ἐπέδωκεν αὐτοῖς λέγων· „Πίετε ἐξ αὐτοῦ πάντες, τοῦτό ἐστι τὸ αἷμά μου τὸ περὶ πολλῶν ἐκχυνόμενον εἰς ἄφεσιν ἁμαρτιῶν· τοῦτο ποιεῖτε εἰς τὴν ἐμὴν ἀνάμνησιν· ὁσάκις γὰρ ἐὰν ἐσθίητε τὸν ἄρτον τοῦτον καὶ πίνητε τὸ ποτήριον τοῦτο, τὸν θάνατον τὸν ἐμὸν καταγγέλλετε, ἄχρις ἂν ἔλθω“. 38. μεμνημένοι τοίνυν τοῦ πάθους

---

1 Ps. 144, 16. — Ioann. 17, 6. — 3 Ioann. 17, 4. — 14 Mc. 16, 19. — 18 I Cor. 11, 23. — 20 Mt. 26, 26. — 23 I Cor. 11, 25. — 25 Mt. 26, 27. 28. — 26 I Cor. 11, 26.

---

1 ἐμπιμπλῶν a | 3 ἀνεζωπήρωσεν a, ἐζωπύρησεν h v | 4 δέδωκας d | 6 κακόνοιαν d | 9 προσηλωθεὶς h | καὶ sec > h | 11 τούτους : τοὺς h, + τοὺς a | ῥῆξαι d | 12 ῥύσεται d | 14 ἡμερῶν d v | συνδιατρίψας d m v, διατρίψας h | 15 ἐκάθισεν d h | σου > d | 17 παντοκράτωρ d h v | 19 ταῖς : ἐν ταῖς d | 21 μαθηταῖς + αὐτοῦ d m | 21/22 τοῦτο — διαθήκης > h | 22 ἐστι > a | 25 ἔδωκεν h | 26 ἐκχυννόμενον d | εἰς ἄφ. ἁμαρτιῶν > m |

nutrit *omneque animal implet beneplacito; manifestavit nomen tuum* iis, qui illud ignorabant; fugavit ignorantiam, pietatem exsuscitavit, voluntatem tuam implevit, *opus, quod ei dedisti, consummavit.* 33. Atque his omnibus feliciter gestis per proditionem illius, qui malitiae morbo languebat, comprehensus est manibus flagitiosorum, nempe falso nomine gaudentium sacerdotum ac pontificum, et populi iniqui; a quibus cum multa passus esset et omnem ignominiam sustinuisset permissu tuo, traditus est Pilato praesidi, iudicatus iudex, condemnatus salvator, cruci affixus, qui pati non potest, mortuus natura immortalis, sepultus vitae effector, ut illos, propter quos advenerat, a passione solveret et a morte eriperet ac diaboli vincula rumperet illiusque ex fallacia liberaret homines. 34. Et resurrexit de mortuis tertia die, et quadringenta diebus commoratus cum discipulis *assumptus est in caelos, et ad dexteram assidet* tibi, Deo ac patri suo. 35. Memores igitur eorum, quae propter nos pertulit, gratias agimus tibi, Deus omnipotens, non quantum debemus, at quantum possumus, et constitutionem eius implemus. 36. *In qua enim nocte tradebatur, sumpsit panem* sanctis ac immaculatis manibus suis et elevatis oculis ad te, Deum ac patrem, *fregit ac dedit discipulis* dicens: *Hoc est mysterium novi testamenti, accipite* ex eo, *manducate, hoc est corpus meum,* quod pro multis frangitur in remissionem peccatorum. 37. *Similiter calicem* miscuit ex vino et aqua, sanctificavit ac dedit iis dicens: *Bibite ex eo omnes, hic est sanguis meus, qui pro multis effunditur in remissionem peccatorum; hoc facite in meam commemorationem; quotiescunque enim manducabitis panem hunc et bibetis hunc calicem, mortem meam annuntiabitis, donec veniam.* 38. Itaque memores

27 *ἂν* d m v | 28 *πίνητε* post *τοῦτο* h m v | 29 *ἄχρις* + *οὖ* d | *τοίνυν* : *οὖν* d

33. *σῇ συγχωρήσει*] Cf. II, 24, 3. — *κριθεὶς ὁ κριτής*] Apollinaris Hierap. in Chronico paschali ed. Migne PG 92, 82: *ὁ κριθεὶς κριτὴς ζώντων καὶ νεκρῶν.* Non hanc quidem antithesin, sed plures similes de Christo adhibet Hippolytus Contra haer. Noeti ed. Lagarde 1858 p. 56. — *ὁ ἀπαθής*] Cf. II, 24, 3. Lusus verborum in hoc versu occurrens manum Constitutoris prodere videtur.

35. *οὐχ ὅσον — δυνάμεθα*] Repetuntur verba c. 40, 2.

35—39. Nicolaus Methon. De corp. et sang. Christi. Cf. Testim.

36. Cf. Ps.-Dionys. De eccl. hier. c. 3, 3, 12.

αὐτοῦ καὶ τοῦ θανάτου καὶ τῆς ἐκ νεκρῶν ἀναστάσεως καὶ τῆς εἰς οὐρανοὺς ἐπανόδου καὶ τῆς μελλούσης αὐτοῦ δευτέρας παρουσίας, ἐν ᾗ „ἔρχεται μετὰ δόξης καὶ δυνάμεως κρῖναι ζῶντας καὶ νεκροὺς“ καὶ „ἀποδοῦναι ἑκάστῳ κατὰ τὰ ἔργα αὐτοῦ“, προσφερομέν σοι, τῷ βασιλεῖ καὶ θεῷ, κατὰ τὴν αὐτοῦ διάταξιν τὸν ἄρτον τοῦτον καὶ τὸ ποτήριον τοῦτο, „εὐχαριστοῦντές σοι δι᾽ αὐτοῦ“ ἐφ᾽ οἷς κατηξίωσας ἡμᾶς ἑστάναι ἐνώπιόν σου καὶ ἱερατεύειν σοι· 39. *καὶ ἀξιοῦμέν σε, ὅπως εὐμενῶς ἐπιβλέψῃς ἐπὶ τὰ προκείμενα δῶρα ταῦτα ἐνώπιόν σου, σὺ ὁ ἀνενδεὴς θεός, καὶ εὐδοκήσῃς ἐπ᾽ αὐτοῖς εἰς τιμὴν τοῦ Χριστοῦ σου καὶ καταπέμψῃς τὸ ἅγιόν σου πνεῦμα ἐπὶ τὴν θυσίαν ταύτην, „τὸν μάρτυρα τῶν παθημάτων τοῦ κυρίου Ἰησοῦ“, ὅπως ἀποφήνῃ τὸν ἄρτον τοῦτον σῶμα τοῦ Χριστοῦ σου καὶ τὸ ποτήριον τοῦτο αἷμα τοῦ Χριστοῦ σου· ἵνα οἱ μεταλαβόντες αὐτοῦ βεβαιωθῶσιν πρὸς εὐσέβειαν, ἀφέσεως ἁμαρτημάτων τύχωσιν, τοῦ διαβόλου καὶ τῆς πλάνης αὐτοῦ ῥυσθῶσιν, πνεύματος ἁγίου πληρωθῶσιν, ἄξιοι τοῦ Χριστοῦ σου γένωνται, ζωῆς αἰωνίου τύχωσιν, σοῦ καταλλαγέντος αὐτοῖς, δέσποτα παντοκράτορ.* 40. *ἔτι δεόμεθά σου, κύριε, καὶ ὑπὲρ τῆς ἁγίας σου ἐκκλησίας τῆς ἀπὸ περάτων ἕως περάτων, „ἣν περιεποιήσω τῷ τιμίῳ αἵματι“ τοῦ Χριστοῦ σου, ὅπως αὐτὴν διαφυλάξῃς ἄσειστον καὶ ἀκλυδώνιστον „ἄχρι τῆς συντελείας τοῦ αἰῶνος“· καὶ ὑπὲρ πάσης ἐπισκοπῆς „τῆς ὀρθοτομούσης τὸν λόγον τῆς ἀληθείας“.* 41. *ἔτι παρακαλοῦμέν σε καὶ ὑπὲρ τῆς ἐμῆς τοῦ προσφέροντός σοι οὐδενίας καὶ ὑπὲρ παντὸς τοῦ πρεσβυτερίου, ὑπὲρ τῶν διακόνων καὶ παντὸς τοῦ κλήρου, ἵνα πάντας σοφίσας πνεύματος ἁγίου πληρώσῃς.* 42. *ἔτι „παρακαλοῦμεν“ σε, κύριε,*

---

3 Mc. 13, 26. — I Petr. 4, 5. — 4 Rom. 2, 6. — 6 Col. 3, 17. — 11 I Petr. 5, 1. — 20 Act. 20, 28. — 21 Mt. 28, 20. — 22 II Tim. 2, 15. — 26 I Tim. 2, 1. 2.

---

1 *ἐκ νεκρῶν* > h m v | 3 *μετὰ δ. κ. δυνάμεως* > h m v | 5 *καί* : *τῶ* d | 10 *εὐδοκήσεις* h v | *ἐπ᾽* : *ἐν* d | *καταπέμψεις* h | 14 *μεταλαμβάνοντες* d | 15 *ἁμαρτιῶν* d | 16 *πνεύματος ἁγ. πληρωθῶσιν* > h, verba quidem notata sunt, sed non i. m. leguntur | 17 *σου* pr > d | *γένονται* h | 18 *παντοκράτωρ* h v | 21 *διαφυλάξῃ* h | *καὶ* > d | 22 *τῆς* > h | 24 *σοι οὐδ.* (*οὐθενίας* h, *οὐδενείας* m) : *ἀσθενείας* d | 25 *σοφίσῃ καὶ* d | 26 *κύριε* > h

---

39. Epicleseos, quae hic sequitur, mentionem faciunt Cyrillus Hier. Cat. myst. V, 7; Basilius De spiritu s. c. 27 n. 66; Chrysostomus De sacerdotio

passionis eius et mortis et a mortuis resurrectionis atque in caelos reditus nec non futuri eius secundi adventus, in quo cum *gloria et potestate veniet iudicare vivos et mortuos* et *reddere singulis iuxta opera eorum,* offerimus tibi, regi ac Deo, secundum constitutionem eius, panem hunc et calicem hunc, *gratias tibi per eum agentes,* quia nos dignos habuisti, qui staremus coram te ac sacerdotio fungeremur tibi; 39. et poscimus te, ut super haec dona in conspectu tuo proposita placate respicias, tu, qui nullius indiges Deus, et bene placeas in eis ad honorem Christi tui atque supra hoc sacrificium mittas sanctum tuum spiritum, *testem passionum Domini Iesu,* ut exhibeat panem hunc corpus Christi tui et calicem hunc sanguinem Christi tui, quo participes illius ad pietatem confirmentur, remissionem peccatorum consequantur, diabolo eiusque errore liberentur, spiritu sancto repleantur, digni Christo tuo fiant, vitam sempiternam impetrent, te illis reconciliato, Domine omnipotens. 40. Adhuc oramus te, Domine, pro sancta ecclesia tua, quae a finibus ad fines extenditur, *quam acquisisti pretioso sanguine* Christi tui, ut eam inconcussam ac minime fluctuantem conserves *usque in saeculi consummationem;* item pro universo episcopatu *recte verbum veritatis tractante.* 41. Adhuc rogamus te pro me nullius pretii homine, qui tibi offero, et pro omni presbyterio, pro diaconis ac universo clero, ut omnes sapientiam docens spiritu sancto impleas. 42. Adhuc *rogamus* te, Domine, *pro rege et iis,*

III, 4; VI, 4 (Bened. I, 383. 424); De s. pentec. hom. I, 4 (II, 463). Irenaei fragmentum XXXVIII, Pfaffianum II (ed. Stieren I, 854), locum *ὅπως ἀποφήνῃ — τύχωσιν* fere ad verbum exhibet, dicens: *ὅπως ἀποφήνῃ τὴν θυσίαν ταύτην καὶ τὸν ἄρτον σῶμα τοῦ Χριστοῦ καὶ τὸ ποτήριον τὸ αἷμα τοῦ Χριστοῦ, ἵνα οἱ μεταλαβόντες τούτων τῶν ἀντιτύπων τῆς ἀφέσεως τῶν ἁμαρτιῶν καὶ τῆς ζωῆς αἰωνίου τύχωσιν.* Haud dubie autem non est patris Lugdunensis, sed potius a Constitutionibus apost. dependet. Cf. quae adnotavi ad VII, 30, 2.

40—49. Cf. c. 10, 3—20; Cyrill. Cat. myst. V, 8—9.

42. Cf. c. 13, 5; I Clem. 61, 1. 2.

42—43. Hae preces desunt supra in oratione fidelium. Liturgia Mediolanensis autem iuxta sacramentarium saeculi X post preces pro ecclesia et archiepiscopo, ergo eodem loco quo Constitutiones, haec habet: Pro famulo tuo *illo* imperatore et famula tua *illa* imperatrice et omni exercitu eorum precamur. Et missale Hibernicum vetus: Sanctorum apostolorum ac martyrum memores simus, ut orantibus eis pro nobis veniam mereamur. Cf. Duchesne, *Origines* p. 189—191. Warren, *The Liturgy of Celtic Church* 1881 p. 230.

„ὑπὲρ τοῦ βασιλέως καὶ τῶν ἐν ὑπεροχῇ“ καὶ παντὸς τοῦ στρατοπέδου, ἵνα εἰρηνεύωνται τὰ πρὸς ἡμᾶς, ὅπως ἐν ἡσυχίᾳ καὶ ὁμονοίᾳ διάγοντες τὸν πάντα χρόνον τῆς ζωῆς ἡμῶν δοξάζωμέν σε διὰ „Ἰησοῦ Χριστοῦ τῆς ἐλπίδος ἡμῶν“. 43. ἔτι προσφέρομέν σοι καὶ ὑπὲρ πάντων τῶν ἀπ' αἰῶνος εὐαρεστησάντων σοι ἁγίων, πατριαρχῶν, προφητῶν, δικαίων, ἀποστόλων, μαρτύρων, ὁμολογητῶν, ἐπισκόπων, πρεσβυτέρων, διακόνων, ὑποδιακόνων, ἀναγνωστῶν, ψαλτῶν, παρθένων, χηρῶν, λαϊκῶν καὶ πάντων ὧν αὐτὸς ἐπίστασαι τὰ ὀνόματα. 44. ἔτι προσφέρομέν σοι ὑπὲρ τοῦ λαοῦ τούτου, ἵνα ἀναδείξῃς αὐτὸν εἰς ἔπαινον τοῦ Χριστοῦ σου „βασίλειον ἱεράτευμα, ἔθνος ἅγιον“· ὑπὲρ τῶν ἐν παρθενίᾳ καὶ ἁγνείᾳ, ὑπὲρ τῶν χηρῶν τῆς ἐκκλησίας, ὑπὲρ τῶν ἐν σεμνοῖς γάμοις καὶ τεκνογονίαις, ὑπὲρ τῶν νηπίων τοῦ λαοῦ σου, ὅπως μηδένα ἡμῶν ἀπόβλητον ποιήσῃς. 45. ἔτι ἀξιοῦμέν σε καὶ ὑπὲρ τῆς πόλεως ταύτης καὶ τῶν ἐνοικούντων, ὑπὲρ τῶν ἐν ἀρρωστίαις, ὑπὲρ τῶν ἐν πικρᾷ δουλείᾳ, ὑπὲρ τῶν ἐν ἐξορίαις, ὑπὲρ τῶν ἐν δημεύσει, ὑπὲρ πλεόντων καὶ ὁδοιπορούντων, ὅπως πάντων ἐπίκουρος γένῃ, πάντων „βοηθὸς καὶ ἀντιλήπτωρ“. 46. ἔτι παρακαλοῦμέν σε ὑπὲρ τῶν „μισούντων ἡμᾶς καὶ διωκόντων ἡμᾶς διὰ τὸ ὄνομά σου“, ὑπὲρ τῶν ἔξω ὄντων καὶ πεπλανημένων, ὅπως ἐπιστρέψῃς αὐτοὺς εἰς ἀγαθὸν καὶ τὸν θυμὸν αὐτῶν πραΰνῃς. 47. ἔτι παρακαλοῦμέν σε καὶ ὑπὲρ τῶν κατηχουμένων τῆς ἐκκλησίας καὶ ὑπὲρ τῶν χειμαζομένων ὑπὸ τοῦ ἀλλοτρίου καὶ ὑπὲρ τῶν ἐν μετανοίᾳ ἀδελφῶν ἡμῶν, ὅπως τοὺς μὲν τελειώσῃς ἐν τῇ πίστει, τοὺς δὲ καθαρίσῃς ἐκ τῆς ἐνεργείας τοῦ πονηροῦ, τῶν δὲ τὴν μετάνοιαν προσδέξῃ, καὶ συγχωρήσῃς καὶ αὐτοῖς καὶ ἡμῖν τὰ παραπτώματα ἡμῶν. 48. ἔτι προσφέρομέν σοι καὶ ὑπὲρ τῆς εὐκρασίας τοῦ ἀέρος καὶ τῆς εὐφορίας τῶν

---

4 I Tim, 1, 1. — 11 I Petr. 2, 9. — 18 Ps. 118, 114. — 19 Mt. 10, 22.

---

2 τὰ > h | 4 Ἰησοῦ > d | 9 ἐπίστασαι αὐτὸς h m v | 14 ἀπόβλητον ἡμῶν h | 15 ἐνοικούντων + ἐν αὐτῇ d | 15/16 ὑπὲρ τῶν ἐν ἐξορίαις > d | 17 πάντων > a | 19 σε + καὶ a | ἡμᾶς > d | 21 ἐπιστρέψῃ d | 22 σε + κε d | 25 τῇ > d | ἐκ > h m v | τῆς > v | 26/27 καὶ αὐτοῖς : αὐτοῖς τε d | 27 προσφέρωμεν d

---

43. Ps.-Ign. Ant. 12. — ὑπὲρ πάντων κτλ.] Similiter Liturgia Chrysostomi, Hammond, *Liturgies* p. 113; Brightman, *Liturgies* I, 331. Sacrificia

qui in sublimitate sunt, et pro cuncto exercitu, ut res nostrae in pace versentur, quo totum vitae nostrae tempus in quiete et concordia degentes te glorificemus per *Iesum Christum spem nostram.* 43. Adhuc offerimus tibi pro omnibus sanctis, qui a saeculo placuerunt tibi, patriarchis, prophetis, iustis, apostolis, martyribus, confessoribus, episcopis, presbyteris, diaconis, subdiaconis, lectoribus, cantoribus, virginibus, viduis, laicis et omnibus, quorum tu nosti nomina. 44. Adhuc offerimus tibi pro populo hoc, ut eum in laudem Christi tui exhibeas *regale sacerdotium, gentem sanctam;* pro iis, qui in virginitate et castitate vivunt; pro viduis ecclesiae; pro iis, qui in nuptiis honestis ac in progeneratione liberorum degunt; pro infantibus plebis tuae, ut neminem nostrum reiciendum habeas. 45. Adhuc poscimus te pro urbe hac et habitantibus in ea, pro aegrotis, pro dura servitute afflictis, pro exulibus, pro proscriptis, pro navigantibus et iter facientibus, ut omnium sis auxiliator, omnium *adiutor ac defensor.* 46. Adhuc rogamus te pro iis, qui *oderunt nos et propter nomen tuum nos persequuntur,* pro iis, qui foris sunt et errant, ut adducas eos ad bonum et furorem eorum mitiges. 47. Iterum rogamus te pro ecclesiae catechumenis et pro iis, qui ab adversario iactantur, et pro paenitentiam agentibus fratribus nostris, ut primos quidem perficias in fide, alteros vero mundes a vexatione mali, tertiorum autem paenitentiam suscipias condonesque cum iis tum nobis delicta nostra. 48. Offerimus quoque tibi pro aeris temperatura et frugum ubertate, ut

---

pro martyribus oblata fuisse testantur etiam Cyprianus Ep. 39 c. 3 (cf. Ep. 12 c. 2) et Chrysostomus In Acta hom. XXI, 4 (PG 60, 170). Cyrillus Hieros. Catech. myst. V, 9 autem scribit, nos eorum recordari (*μνημονεύειν*), qui obdormierunt, primum patriarcharum, prophetarum, apostolorum, martyrum, ut Deus precibus et intercessionibus eorum nostram orationem suscipiat; et similiter Liturgia Iacobi, Brightman I, 57. Augustinus etiam vetat pro martyribus orari Serm. 159 c. 1 (PL 38, 868) scribens: Ideo habet ecclesiastica disciplina, quod fideles noverunt, cum martyres eo loco recitantur ad altare Dei, ubi non pro ipsis oretur; pro ceteris autem commemoratis defunctis oratur; iniuria est enim p r o martyre orare, cuius nos debemus orationibus commendari; ac similiter In Evang. Ioann. tract. 84 c. 1 (PL 35, 1847). Cf. E. Lucius, *Die Anfänge des Heiligenkults* 1904 p. 280 sq.

44. Virgines et viduae, quarum hic mentio fit, sunt eae, quae in ordine virginum ac viduarum non sunt receptae.

45. *βοηθὸς καὶ ἀντιλήπτωρ*] Cf. I Clem. 59, 4; Iust. Dialog. c. 30.

καρπῶν, ὅπως ἀνελλειπῶς μεταλαμβάνοντες τῶν παρὰ σοῦ ἀγαθῶν αἰνῶμέν σε ἀπαύστως „τὸν διδόντα τροφὴν πάσῃ σαρκί“. 49. *ἔτι παρακαλοῦμέν σε καὶ ὑπὲρ τῶν δι' εὔλογον αἰτίαν ἀπόντων, ὅπως ἅπαντας ἡμᾶς διατηρήσας ἐν τῇ εὐσεβείᾳ ἐπισυναγάγῃς ἐν τῇ βασιλείᾳ τοῦ Χριστοῦ σου, τοῦ θεοῦ πάσης αἰσθητῆς καὶ νοητῆς φύσεως, τοῦ βασιλέως ἡμῶν, ἀτρέπτους, ἀμέμπτους, ἀνεγκλήτους·* 50. *ὅτι σοὶ πᾶσα δόξα, σέβας καὶ εὐχαριστία, τιμὴ καὶ προσκύνησις, τῷ πατρὶ καὶ τῷ υἱῷ καὶ τῷ ἁγίῳ πνεύματι, καὶ νῦν καὶ ἀεὶ καὶ εἰς τοὺς ἀνελλειπεῖς καὶ ἀτελευτήτους αἰῶνας τῶν αἰώνων.* 51. *καὶ πᾶς ὁ λαὸς λεγέτω· Ἀμήν.*

XIII. *Καὶ ὁ ἐπίσκοπος εἰπάτω· Ἡ εἰρήνη τοῦ θεοῦ εἴη μετὰ πάντων ὑμῶν, καὶ πᾶς ὁ λαὸς λεγέτω· Καὶ μετὰ τοῦ πνεύματός σου.* 2. *καὶ ὁ διάκονος κηρυσσέτω πάλιν·* 3 (XIII). *Ἔτι καὶ ἔτι δεηθῶμεν τοῦ θεοῦ διὰ τοῦ Χριστοῦ αὐτοῦ· ὑπὲρ τοῦ δώρου τοῦ προσκομισθέντος κυρίῳ τῷ θεῷ ἡμῶν δεηθῶμεν, ὅπως ὁ ἀγαθὸς θεὸς προσδέξηται αὐτὸ διὰ τῆς μεσιτείας τοῦ Χριστοῦ αὐτοῦ εἰς τὸ ἐπουράνιον αὐτοῦ θυσιαστήριον „εἰς ὀσμὴν εὐωδίας“.* 4. *ὑπὲρ τῆς ἐκκλησίας ταύτης καὶ τοῦ λαοῦ δεηθῶμεν· ὑπὲρ πάσης ἐπισκοπῆς, παντὸς πρεσβυτερίου, πάσης τῆς ἐν Χριστῷ διακονίας καὶ ὑπηρεσίας, παντὸς τοῦ πληρώματος τῆς ἐκκλησίας δεηθῶμεν, ὅπως ὁ κύριος πάντας διατηρήσῃ καὶ διαφυλάξῃ.* 5. *„ὑπὲρ βασιλέων καὶ τῶν ἐν ὑπεροχῇ δεηθῶμεν“, ἵνα εἰρηνεύωνται τὰ πρὸς ἡμᾶς, „ὅπως ἤρεμον καὶ ἡσύχιον βίον ἔχοντες διάγωμεν ἐν πάσῃ εὐσεβείᾳ καὶ σεμνότητι“.* 6. *τῶν ἁγίων μαρτύρων μνημονεύσωμεν, ὅπως κοινωνοὶ γενέσθαι τῆς ἀθλήσεως αὐτῶν καταξιωθῶμεν· ὑπὲρ τῶν ἐν πίστει ἀναπαυσαμένων δεηθῶμεν.* 7. *ὑπὲρ τῆς εὐκρασίας τῶν ἀέρων καὶ τελεσφορίας τῶν καρπῶν δεηθῶμεν.*

---

2 Ps. 135, 25. — 17 Eph. 5, 2. — 21 I Tim. 2, 1. 2.

---

1 *ἀνελλιπῶς* d | 2 *αἰνῶμέν* m : *αἰνοῦμέν* rel | 3 *καὶ* > d | 3/4 *ἀπόντων* : *ἁπάντων* h | 5/6 *νοητῆς καὶ αἰσθητῆς* h | 7 *ὅτι* + *δι' αὐτοῦ* d | *πᾶσα* + *ἡ* d | *εὐχαριστία* + *καὶ διὰ σὲ καὶ μετὰ σέ· αὐτῷ* d | 8 *τῷ π. κ. τῷ υἱῷ κ. τῷ* : *ἐν* d | 8,9 *καὶ νῦν* : *νῦν* h m | 9 *ἀνεκλειπεῖς* v, *ἀνελλιπεῖς* d m | *ἀν. καὶ ἀτελευτήτους* post *αἰώνων* h v, vel potius post *ἀμήν*, quod h addit | 14 *αὐτοῦ* + *καὶ* d | 15 *ἡμῶν* d h : > a v | 17 *εὐοδίας* a | 18/19 *ἐπισκοπῆς* + *καὶ* d | 19 *πάσης* > d | 20 *καὶ ὑπηρεσίας* > h m v | 21 *φυλάξῃ* v | 22 *ἐν* > a | *τὰ* > h | 23 *διάγωμεν* : *διάγομεν* a h, > d | *πάσῃ* > d | 26 *δεηθῶμεν* > d

indesinenter bona a te collata percipientes assidue laudemus te, *qui das escam omni carni.* 49. Etiam rogamus te pro iis, qui ob causam probabilem absentes sunt, ut omnes nos conserves in pietate et congreges in regno Christi tui, Dei universae naturae sub sensum et intellegentiam cadentis, regis nostri, immutabiles, inculpatos, irreprehensos; 50. quoniam tibi omnis gloria, veneratio, gratiarum actio, honor, adoratio, patri et filio et spiritui sancto, et nunc et semper et in infinita ac sempiterna saecula saeculorum. 51. Atque omnis populus respondeat: Amen.

XIII. Et episcopus dicat: Pax Dei sit cum omnibus vobis, ac cunctus populus respondeat: Et cum spiritu tuo. 2. Ac diaconus iterum praedicet: 3 (XIII). Adhuc atque adhuc oremus Deum per Christum eius; pro munere, quod Domino Deo nostro oblatum est, oremus, ut Deus, qui bonus est, mediante Christo suo illud recipiat in caeleste suum altare *ad odorem suavitatis.* 4. Pro ecclesia hac et populo oremus; pro universo episcopatu, omni presbyterio, cuncto Christi diaconio ac ministerio, omni ecclesiae coetu oremus, ut Dominus universos conservet atque custodiat. 5. *Pro regibus et in sublimi potestate constitutis oremus,* ut res nostrae pacificae sint, *quo vitam quietam et tranquillam nacti in omni pietate ac morum castitate degamus.* 6. Sanctorum martyrum memores simus, ut digni habeamur participes fieri eorum certaminis. Pro iis qui in fide requieverunt oremus. 7. Pro caeli temperatura et frugum maturitate oremus. 8. Pro recenter

---

XIII. *Προσφώνησις ἐπὶ τῶν πιστῶν μετὰ τὴν θείαν ἀναφοράν.* Oratio pro fidelibus post divinam oblationem.

4—7. In Missali gothico, Migne PL 72, 314, sacerdos orat: Suscipe (Domine) nomine tuo debita honoris obsequia pro pace ecclesiae tuae, pro commemoratione omnium sanctorum, pro sacerdotum et ministrorum puritate, pro regum pacabilitate, pro sufficientia rerum et temporum tranquillitate, pro perseverantia virginum et continentia viduarum, pro orphanorum tuitione et paenitentium sublevatione, pro salute omnium viventium et pro requie defunctorum.

6. Cum c. 12, 43 pro omnibus sanctis, etiam pro martyribus, sacrificium offeratur, hic martyres modo commemorantur tanquam exemplum Christianis exhibentes, pro reliquis autem defunctis preces fiunt. Cf. Vita Melaniae Iunioris I, 28, Analecta Bolland. VIII, 39. — *τῶν ἁ. μ. μνημονεύσομεν*] Cum preces intercessoriae (*ὑπὲρ . . . δεηθῶμεν*) et antecedant et sequantur, Lucius l. c. (cf. c. 12, 43) etiam hanc particulam olim eiusmodi fuisse et a Constitutore transformatam esse iudicavit. Revera particula a parte capitis reliqua divergit. Nihilominus eam duarum manuum esse non contenderim.

8. ὑπὲρ τῶν νεοφωτίστων δεηθῶμεν, ὅπως βεβαιωθῶσιν ἐν τῇ πίστει· πάντες ὑπὲρ ἀλλήλων παρακαλέσωμεν. 9. ἀνάστησον ἡμᾶς, ὁ θεός, ἐν τῇ χάριτί σου. ἀναστάντες ἑαυτοὺς τῷ θεῷ διὰ τοῦ Χριστοῦ αὐτοῦ παραθώμεθα. 10. καὶ ὁ ἐπίσκοπος λεγέτω· „Ὁ θεὸς ὁ μέγας καὶ μεγαλώνυμος, ὁ μέγας τῇ βουλῇ καὶ κραταιὸς τοῖς ἔργοις“, ὁ θεὸς καὶ πατὴρ „τοῦ ἁγίου παιδός σου Ἰησοῦ“ τοῦ σωτῆρος ἡμῶν, ἐπίβλεψον ἐφ᾽ ἡμᾶς καὶ ἐπὶ τὸ ποίμνιόν σου τοῦτο, ὃ δι᾽ αὐτοῦ ἐξελέξω εἰς δόξαν τοῦ ὀνόματός σου· καὶ ἁγιάσας ἡμῶν τὸ σῶμα καὶ τὴν ψυχὴν καταξίωσον, „καθαροὺς γενομένους ἀπὸ παντὸς μολυσμοῦ σαρκὸς καὶ πνεύματος“, τυχεῖν τῶν προκειμένων ἀγαθῶν· καὶ μηδένα ἡμῶν ἀνάξιον κρίνῃς, ἀλλὰ βοηθὸς ἡμῶν γενοῦ, ἀντιλήπτωρ, ὑπερασπιστὴς διὰ τοῦ Χριστοῦ σου, μεθ᾽ οὗ σοὶ δόξα, τιμή, αἶνος, δοξολογία, εὐχαριστία καὶ τῷ ἁγίῳ πνεύματι εἰς τοὺς αἰῶνας· ἀμήν. 11. καὶ μετὰ τὸ πάντας εἰπεῖν· Ἀμήν, ὁ διάκονος λεγέτω· Πρόσχωμεν. 12. καὶ ὁ ἐπίσκοπος προσφωνησάτω τῷ λαῷ οὕτω· Τὰ ἅγια τοῖς ἁγίοις. 13. καὶ ὁ λαὸς ὑπακουέτω· Εἷς ἅγιος, εἷς κύριος, Ἰησοῦς Χριστός, εἰς δόξαν θεοῦ πατρὸς εὐλογητὸς εἶ εἰς τοὺς αἰῶνας· ἀμήν. „Δόξα ἐν ὑψίστοις θεῷ καὶ ἐπὶ γῆς εἰρήνη, ἐν ἀνθρώποις εὐδοκία· ὡσαννὰ τῷ υἱῷ Δαυίδ, εὐλογημένος ὁ ἐρχόμενος ἐν ὀνόματι κυρίου θεὸς κύριος καὶ ἐπεφάνη ἐν ἡμῖν, ὡσαννὰ ἐν τοῖς ὑψίστοις“. 14. καὶ μετὰ τοῦτο μεταλαμβανέτω ὁ ἐπίσκοπος, ἔπειτα οἱ πρεσβύτεροι καὶ οἱ διάκονοι καὶ οἱ ὑποδιάκονοι καὶ οἱ ἀναγνῶσται καὶ οἱ ψάλται καὶ οἱ ἀσκηταί, καὶ ἐν ταῖς γυναιξὶν αἱ διάκοναι καὶ αἱ παρθένοι καὶ αἱ χῆραι, εἶτα τὰ παιδία, καὶ τότε πᾶς ὁ λαὸς κατὰ τάξιν μετὰ αἰδοῦς καὶ εὐλαβείας ἄνευ θορύβου. 15. καὶ ὁ μὲν ἐπί-

5 Ier. 39, 19. — 6 Act. 4, 27. 30. — 9 II Cor. 7, 1. — 18 Luc. 2, 14. — 19 Mt. 21, 9. — 20 Ps. 117, 27. — 21 Mt. 21, 9.

2 *πάντες — παρακαλέσωμεν* : a i. m., a² insuper *π. ὑπ᾽ ἄλλων παρακαλέσθωσαν* | 3 *ἐπαναστάντες* d | 5 *μέγας* pr : *μόνος* d | *καὶ* pr : *ὁ* d h | *τῆς βουλῆς* d | 7 *σου* > d | 9 *τὰ σώματα* h m v | 13 *μεθ᾽* : *δι᾽* d | *δόξα* + *καὶ* d | *τιμὴ αἰώνιος* d | *καὶ τῷ* : *ἐν* d | 14/15 *εἰπεῖν ἀμήν* : *ἡμῖν* d | 18 *πατρὸς* + *ἀμὴν* h | *εἶ* d h : > a v | 19 *ἐν ἀ. εὐδοκία* > m | 20/21 *θεὸς — ἡμῖν* > h | 21 *ἐπεφάνη ἐν* d : *ἐπέφανεν* a v LXX | 22 *λαμβανέτω* d m | 23 *καὶ οἱ* (*οἱ* > a) *ὑποδιάκονοι* > d | 24 *διακόνισσαι* a | *καὶ* tert > d h | *αἱ παρθένοι* > d | 25 *τότε καὶ* h | *κατὰ τάξιν* > h

10. *μεθ᾽ οὗ κτλ.*] Haec formula abhinc adhibetur, cum in capitibus praecedentibus (5, 7; 6, 13; 7, 8; 8, 5; 9, 10; 11, 6) formula *δι᾽ οὗ κτλ.* le-

baptismo illuminatis oremus, ut confirmentur in fide; omnes alii pro aliis obsecremus. 9. Suscita nos, Deus, in gratia tua. Suscitati, nos ipsos Deo per Christum eius commendemus. 10. Et episcopus dicat: *Deus, qui magnus et magni nominis es, magnus consilio et potens operibus;* Deus et pater *sancti filii tui Iesu* salvatoris nostri, respice super nos ac super gregem tuum hunc, quem per eum delegisti ad nominis tui gloriam; et sanctificans corpus nostrum et animam nostram concede, ut *effecti puri ab omni inquinamento carnis ac spiritus* proposita bona consequamur; neminemque nostrum indignum iudices, verum sis noster adiutor, opitulator, propugnator per Christum tuum, cum quo tibi gloria, honor, laus, glorificatio, gratiarum actio et sancto spiritui in saecula, amen. 11. Et postquam omnes dixerunt: Amen, diaconus dicat: Attendamus. 12. Ac episcopus ita ad populum proloquatur: Sancta sanctis. 13. Populusque respondeat: Unus sanctus, unus Dominus, Iesus Christus, in gloriam Dei patris benedictus es in saecula, amen. *Gloria in altissimis Deo, et in terra pax, in hominibus bona voluntas. Hosanna filio David; benedictus, qui venit in nomine Domini, Deus Dominus, et apparuit in nobis; hosanna in altissimis.* 14. Post hoc sumat et communicet episcopus, deinde presbyteri, diaconi, subdiaconi, lectores, cantores et ascetae, et in feminis diaconissae, virgines et viduae; postea pueri, tuncque omnis populus ordine cum pudore et reverentia absque strepitu. 15. Et

---

gatur. Codex d vero hanc retinet; eumque sequitur codex f in sectione de ordinibus, quam iterum excipit, primo loco autem vel c. 16, 5 ambiguus est *μεθ' οὗ* et *ἐν* (pro *καὶ τῷ*) *ἁγίῳ πνεύματι* tradens.

13. Cf. Cyr. Hieros. Cat. myst. V, 19. Etiam Didymus De trinitate III, 13 hunc liturgiae locum respicere videtur de Christo dicens, quod sit *ὁ εἷς ἅγιος, εἷς κύριος Ἰησοῦς Χριστὸς εἰς δόξαν θεοῦ πατρός· ἀμήν* (PG 39, 861).

14. *οἱ ἀσκηταί*] hoc loco tantum commemorantur. Quales autem fideles auctor ante oculos habuit, ascetas saeculorum priorum tantum, an etiam monachos? Cur hos nusquam nominat, cum aetate ipsius haud dubie iam exstiterint? Forte quia eum haud fugit, monachatum recentioris aetatis esse? Quaestio facilius poni quam solvi potest.

15. De ritu communionis cf. Eus. H. E. VI, 43, 18. 19; Cyr. Cat. myst. V, 21. Saeculo II teste Iustino Apol. I, 65 diaconi etiam panem eucharisticum distribuebant. Postea autem id facultatis restrictum fuit. Iam Cyprianus De lapsis c. 25 similiter ac Constitutor dicit, diaconum calicem offerre praesentibus.

σκοπος διδότω τὴν προσφορὰν λέγων· Σῶμα Χριστοῦ, καὶ ὁ δεχόμενος λεγέτω· Ἀμήν· ὁ δὲ διάκονος κατεχέτω τὸ ποτήριον καὶ ἐπιδιδοὺς λεγέτω· Αἷμα Χριστοῦ, ποτήριον ζωῆς, καὶ ὁ πίνων λεγέτω· Ἀμήν. 16. ψαλμὸς δὲ λεγέσθω λγʹ ἐν τῷ μεταλαμβάνειν πάντας τοὺς λοιπούς. 17. καὶ ὅταν πάντες μεταλάβωσιν καὶ πᾶσαι, λαβόντες οἱ διάκονοι τὰ περισσεύσαντα εἰσφερέτωσαν εἰς τὰ παστοφόρια.

XIV. Καὶ ὁ διάκονος λεγέτω παυσαμένου τοῦ ψάλλοντος· 2 (XIV). Μεταλαβόντες τοῦ τιμίου σώματος καὶ τοῦ τιμίου αἵματος τοῦ Χριστοῦ εὐχαριστήσωμεν τῷ καταξιώσαντι ἡμᾶς μεταλαβεῖν τῶν ἁγίων αὐτοῦ μυστηρίων, καὶ παρακαλέσωμεν μὴ εἰς κρίμα, ἀλλ᾽ εἰς σωτηρίαν ἡμῖν γενέσθαι, εἰς ὠφέλειαν ψυχῆς καὶ σώματος, εἰς φυλακὴν εὐσεβείας, εἰς ἄφεσιν ἁμαρτιῶν, εἰς ζωὴν τοῦ μέλλοντος αἰῶνος. 3. ἐγειρώμεθα· ἐν χάριτι Χριστοῦ ἑαυτοὺς τῷ μόνῳ ἀγεννήτῳ θεῷ καὶ τῷ Χριστῷ αὐτοῦ παραθώμεθα.

XV. Καὶ ὁ ἐπίσκοπος εὐχαριστείτω· 2 (XV). Δέσποτα ὁ θεὸς ὁ παντοκράτωρ, ὁ πατὴρ τοῦ Χριστοῦ σου τοῦ εὐλογητοῦ παιδός, ὁ τῶν μετ᾽ εὐθύτητος ἐπικαλουμένων σε ἐπήκοος, ὁ καὶ τῶν σιωπώντων ἐπιστάμενος τὰς ἐντεύξεις· εὐχαριστοῦμέν σοι, ὅτι κατηξίωσας ἡμᾶς μεταλαβεῖν τῶν ἁγίων σου μυστηρίων, ἃ παρέσχου ἡμῖν εἰς πληροφορίαν τῶν καλῶς ἐγνωσμένων, εἰς φυλακὴν τῆς εὐσεβείας, εἰς ἄφεσιν πλημμελημάτων, ὅτι τὸ ὄνομα τοῦ Χριστοῦ σου ἐπικέκληται ἐφ᾽ ἡμᾶς καὶ σοὶ προσῳκειώμεθα. 3. ὁ χωρίσας ἡμᾶς τῆς τῶν ἀσεβῶν κοινωνίας, ἕνωσον ἡμᾶς μετὰ τῶν καθωσιωμένων σοι, στήριξον ἡμᾶς ἐν τῇ ἀληθείᾳ τῇ τοῦ ἁγίου πνεύματος ἐπιφοιτήσει, τὰ ἀγνοούμενα ἀποκάλυψον, τὰ λείποντα προσαναπλήρωσον, τὰ ἐγνωσμένα κράτυνον. 4. τοὺς ἱερεῖς ἀμώμους διαφύλαξον ἐν τῇ λατρείᾳ σου, τοὺς βασιλεῖς διατήρησον ἐν εἰρήνῃ, τοὺς ἄρχοντας ἐν δικαιοσύνῃ, τοὺς ἀέρας ἐν εὐκρασίᾳ, τοὺς καρποὺς ἐν εὐφορίᾳ, τὸν κόσμον ἐν παναλκεῖ προνοίᾳ· τὰ ἔθνη τὰ πολεμικὰ πράϋνον, τὰ πεπλανημένα ἐπίστρεψον. 5. τὸν λαόν σου ἁγίασον, τοὺς ἐν παρθενίᾳ διατήρησον, τοὺς ἐν

4 Ps. 33. — 9 I Petr. 1, 19. — 11 I Cor. 11, 29.

9 σώματος κ. τ. τιμίου > d | 12 ἡμῖν a d : ἡμῶν h m v | 14 ἐγειρόμεθα d | ἐν > d | ἑαυτοὺς + τῷ θεῷ a | 15 καὶ τῷ Χρ. : διὰ τοῦ Χριστοῦ d | 17 εὐλογημένου d | 22 ἄφεσιν + τῶν h | 23 προσοικειώμεθα d v, -ούμεθα h | 25 καθοσιωμένων h v | στήρισον m v | ἀληθείᾳ + σου m |

episcopus quidem tribuat oblatam dicens: Corpus Christi; et qui recipit, respondeat: Amen; diaconus vero teneat calicem ac tradendo dicat: Sanguis Christi, calix vitae, et qui bibit respondeat: Amen. 16. Psalmus autem tricesimus tertius dicatur, dum reliqui omnes communicant. 17. Cumque universi et universae communicaverint, accipientes diaconi, quae supersunt, inferant in pastophoria.

XIV. Et diaconus, quando qui psallit fecerit finem, pronuntiet: 2 (XIV). Percepto pretioso corpore et pretioso sanguine Christi agamus gratias ei, qui dignos effecit nos, ut participes essemus sanctorum eius mysteriorum; rogemusque id nobis non in iudicium ac damnationem fieri, sed in salutem, in utilitatem animae et corporis, in custodiam pietatis, in remissionem peccatorum, in vitam futuri saeculi. 3. Surgamus: in gratia Christi nos ipsos soli ingenito Deo et Christo eius commendemus.

XV. Atque episcopus gratiarum actionem proferat: 2 (XV). Domine Deus omnipotens, pater Christi tui, benedicti filii, exauditor eorum, qui recte invocant te, cognitor precum etiam eorum, qui tacent; gratias agimus tibi, quod nos dignos censuisti, qui participaremus sancta tua mysteria, quae praebuisti nobis ad plenam persuasionem eorum, quae bene cognovimus, ad custodiam pietatis, ad remissionem delictorum, quoniam nomen Christi tui invocatum est super nos et tibi adiuncti sumus. 3. Qui segregasti nos ab impiorum communione, aduna nos cum iis, qui tibi sunt consecrati; firma nos in veritate per sancti spiritus adventum; quae ignoramus, revela; quae deficiunt, supple; quae novimus, corrobora. 4. Sacerdotes inculpatos conserva in cultu tuo, reges tuere in pace, magistratus in iustitia, aerem in temperie, fruges in ubertate, mundum in omnipotente providentia; gentes bellicosas seda, errantes converte. 5. Populum tuum sanctifica, virgines

27 *λειπόμενα* h m v | 28 *φύλαξον* m v | 30 *παναλκεῖ* a d h² : *παναρκεῖ* h m v

16. Psalmum XXXIII fidelibus communicantibus cantatam fuisse testantur Cyrillus Cat. myst. V, 20, Liturgia Iacobi, etiam nonnullae liturgiae Occidentis, de quibus cf. Duchesne, *Origines* p. 215. In Liturgia Marci canitur Psalmus 41.

XIV. *Προσφώνησις μετὰ τὴν μετάληψιν.* Oratio post communionem.

XV. *Ἐπίκλησις μετὰ τὴν μετάληψιν.* Invocatio post communionem.

γάμῳ διαφύλαξον ἐν πίστει, τοὺς ἐν ἁγνείᾳ ἐνδυνάμωσον, τὰ νήπια ἅδρυνον, τοὺς νεοτελεῖς βεβαίωσον, τοὺς ἐν κατηχήσει παίδευσον καὶ τῆς μυήσεως ἀξίους ἀνάδειξον, καὶ πάντας ἡμᾶς ἐπισυνάγαγε εἰς τὴν τῶν οὐρανῶν βασιλείαν ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ τῷ κυρίῳ ἡμῶν, μεθ᾽ οὗ σοὶ δόξα, τιμὴ καὶ σέβας καὶ τῷ ἁγίῳ πνεύματι εἰς τοὺς αἰῶνας· ἀμήν. 6. καὶ ὁ διάκονος λεγέτω· Τῷ θεῷ διὰ τοῦ Χριστοῦ αὐτοῦ κλίνατε καὶ εὐλογεῖσθε. 7. καὶ ὁ ἐπίσκοπος ἐπευχέσθω λέγων· Ὁ θεὸς ὁ παντοκράτωρ, ὁ ἀληθινὸς καὶ ἀσύγκριτος, ὁ πανταχοῦ ὢν καὶ τοῖς πᾶσι παρὼν καὶ ἐν οὐδενὶ ὡς ἐνόν τι ὑπάρχων, ὁ τόποις μὴ περιγραφόμενος, ὁ χρόνοις μὴ παλαιούμενος, ὁ αἰῶσιν μὴ περατούμενος, ὁ λόγοις μὴ παραγόμενος, ὁ γενέσει μὴ ὑποκείμενος, ὁ φυλακῆς μὴ δεόμενος, ὁ φθορᾶς ἀνώτερος, ὁ τροπῆς ἀνεπίδεκτος, ὁ φύσει ἀναλλοίωτος, „ὁ φῶς οἰκῶν ἀπρόσιτον“, ὁ τῇ φύσει ἀόρατος, ὁ γνωστὸς πάσαις ταῖς μετ᾽ εὐνοίας ἐκζητούσαις σε λογικαῖς φύσεσιν, ὁ καταλαμβανόμενος ὑπὸ τῶν ἐν εὐνοίᾳ ἐπιζητούντων σε, ὁ θεὸς Ἰσραὴλ τοῦ ἀληθινῶς ὁρῶντος, τοῦ εἰς Χριστὸν πιστεύσαντος λαοῦ σου· 8. εὐμενὴς γενόμενος ἐπάκουσόν μου διὰ τὸ ὄνομά σου καὶ εὐλόγησον τούς σοι κεκλικότας τοὺς ἑαυτῶν αὐχένας, καὶ „δὸς αὐτοῖς τὰ αἰτήματα τῶν καρδιῶν αὐτῶν“ τὰ ἐπὶ συμφέροντι καὶ μηδένα αὐτῶν ἀπόβλητον ποιήσῃς ἐκ τῆς βασιλείας σου, ἀλλὰ ἁγίασον αὐτούς, φρούρησον, σκέπασον, ἀντιλαβοῦ, ῥῦσαι τοῦ ἀλλοτρίου, παντὸς ἐχθροῦ, τοὺς οἴκους αὐτῶν φύλαξον, „τὰς εἰσόδους αὐτῶν καὶ τὰς ἐξόδους φρούρησον“· 9. ὅτι σοὶ δόξα, αἶνος, μεγαλοπρέπεια, σέβας, προσκύνησις καὶ τῷ σῷ παιδὶ Ἰησοῦ τῷ Χριστῷ σου, τῷ κυρίῳ ἡμῶν καὶ θεῷ καὶ βασιλεῖ, καὶ τῷ ἁγίῳ πνεύματι νῦν καὶ ἀεὶ καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων· ἀμήν. 10. καὶ ὁ διάκονος ἐρεῖ· Ἀπολύεσθε ἐν εἰρήνῃ. 11. ταῦτα περὶ τῆς μυστικῆς λατρείας διατασσόμεθα ἡμεῖς οἱ ἀπόστολοι ὑμῖν τοῖς ἐπισκόποις καὶ τοῖς πρεσβυτέροις καὶ τοῖς διακόνοις.

XVI. *Περὶ δὲ χειροτονίας πρεσβυτέρων ἐγὼ ὁ φιλούμενος*

---

14 I Tim. 6, 16. — 16 Gen. 35, 9. 10. — 19 Ps. 36, 4. — 23 Ps. 120, 8. 31 Ioann. 13, 23.

---

2 ἅνδρυνον d h | ἐν + τῇ d | 5 μεθ᾽ : δι᾽ d | καὶ τῷ : ἐν d | 6 ἀμὴν > m | λεγέτω + μετὰ τὴν εὐχὴν m | 9 ἐν > h | 11 περαιούμενος h m v | 14 ὁ pr > h | 16 ἐν > d h | ἁγνείᾳ ἐκζητ. m | θεὸς + τοῦ d | 20 τὰ sec > h | συμφέροντα d | 23 οἰκείους d | 25 τῷ σῷ παιδί : μετὰ σὲ καὶ διὰ σὲ τῷ παιδί σου d | τῷ . . σου > d | 26 καὶ θεῷ > d | καὶ τῷ : δι᾽ οὗ

conserva, coniuges custodi in fide, castos robora, infantes ad maturam aetatem perduc, nuper initiatos firma, catechumenos erudi ac dignos initiatione redde, nosque omnes congrega in regnum caelorum in Christo Iesu Domino nostro, cum quo tibi gloria, honor ac veneratio et sancto spiritui in saecula, amen. 6. Et diaconus dicat: Deo per Christum eius inclinate et accipite benedictionem. 7. Tum episcopus precetur dicens: Deus omnipotens, verax et incomparabilis, qui ubique exsistis ac omnibus praesens es et in nullo es ut aliquid in eo exsistens, qui locis non circumscriberis, qui temporibus non vetustescis, qui saeculis non terminaris, qui verbis non seduceris, qui ortui non es subiectus, qui custodia non indiges, qui supra extraque interitum es, qui conversionem recipere nequis, qui natura es immutabilis, *qui lucem habitas inaccessam,* qui natura invisibilis es, qui omnibus naturis rationalibus te benevole requirentibus notus es, qui deprehenderis ab iis, qui in benevolentia vestigant te, Deus Israel vere videntis, in Christum credentis populi tui; 8. propitius factus exaudi me propter nomen tuum, ac benedic iis, qui tibi inclinarunt cervices suas, atque *da eis cordis eorum petitiones,* quae utiles sunt, et neminem eorum abici facias a regno tuo, sed sanctifica illos, custodi, protege, adiuva, libera ab adversario, ab omni inimico; domus eorum serva; *introitus eorum et exitus tuere;* 9. quoniam tibi gloria, laus, maiestas, cultus, adoratio et filio tuo Iesu Christo tuo, Domino nostro et Deo ac regi, et sancto spiritui nunc et semper et in saecula saeculorum, amen. 10. Et diaconus dicat: Ite in pace. 11. Haec de mystico cultu nos apostoli constituimus vobis episcopis et presbyteris et diaconis.

XVI. Porro de ordinatione presbyterorum ego dilectus a

σοι ἐποφείλεται παρὰ πάσης λογικῆς καὶ ἁγίας φύσεως ἡ ἐπάξιος εὐχαριστία ἐν d | 27 *τῶν αἰώνων* > d | 29 *διατασσώμεθα* h | 30 *τοῖς* pr > h v | *τοῖς* sec > h | 31 *δὲ* > d f p E, omittunt particulam, verba *περὶ χειροτονίας πρεσβ.* vel *χειροτονία πρεσβ.*, ut hic scribit h et similiter cap. XVII, tanquam inscriptionem exhibentes, f E semper infra quoque capite XXI excepto | *πρεσβυτέρου* d f E, hi duo etiam infra semper singularem exhibent, *διακόνου κτλ.*

6—10. Inscribunt h v: *Ἐπίκλησις κεφαλοκλισίας πιστῶν ἀπολυτική.*

XVI. *Ἐπίκλησις χειροτονίας πρεσβυτέρων.* Invocatio ordinationis presbyterorum. — Sic a; d v verba capitis priora tanquam inscriptionem exhibent. Similiter deinceps. Turrianus in hoc capite et sequentibus inscriptionem ipse composuisse videtur.

ὑπὸ τοῦ κυρίου διατάσσομαι ὑμῖν τοῖς ἐπισκόποις. 2. *πρεσβύτερον χειροτονῶν, ὦ ἐπίσκοπε, τὴν χεῖρα ἐπὶ τῆς κεφαλῆς ἐπιτίθει αὐτός, τοῦ πρεσβυτερίου παρεστῶτός σοι καὶ τῶν διακόνων, καὶ εὐχόμενος λέγε·* 3. *Κύριε παντοκράτορ, ὁ θεὸς ἡμῶν ὁ διὰ Χριστοῦ τὰ πάντα δημιουργήσας καὶ δι' αὐτοῦ τῶν ὅλων προνοῶν καταλλήλως· ᾧ γὰρ δύναμις διάφορα ποιῆσαι, τούτῳ δύναμις καὶ διαφόρως προνοῆσαι· διὰ γὰρ αὐτοῦ, ὁ θεός, προνοεῖς τῶν μὲν ἀθανάτων φυλακῇ μόνῃ, τῶν δὲ θνητῶν διαδοχῇ, τῆς ψυχῆς φροντίδι νόμων, τοῦ σώματος ἀναπληρώσει τῆς ἐνδείας· αὐτὸς οὖν καὶ νῦν ἐπίβλεψον ἐπὶ τὴν ἁγίαν σου ἐκκλησίαν καὶ αὔξησον αὐτήν, καὶ πλήθυνον τοὺς ἐν αὐτῇ προεστῶτας καὶ δὸς δύναμιν πρὸς τὸ κοπιᾶν αὐτοὺς λόγῳ καὶ ἔργῳ εἰς οἰκοδομὴν τοῦ λαοῦ σου.* 4. *αὐτὸς καὶ νῦν ἔπιδε ἐπὶ τὸν δοῦλόν σου τοῦτον τὸν ψήφῳ καὶ κρίσει τοῦ κλήρου παντὸς εἰς πρεσβυτέριον ἐπιδοθέντα, καὶ ἔμπλησον αὐτὸν πνεῦμα χάριτος καὶ συμβουλίας τοῦ ἀντιλαμβάνεσθαι καὶ κυβερνᾶν τὸν λαόν σου ἐν καθαρᾷ καρδίᾳ, ὃν τρόπον ἐπεῖδες ἐπὶ λαὸν ἐκλογῆς σου καὶ προσέταξας Μωϋσεῖ αἱρήσασθαι πρεσβυτέρους, οὓς ἐνέπλησας πνεύματος.* 5. *καὶ νῦν, κύριε, παράσχου, ἀνελλιπὲς τηρῶν ἐν ἡμῖν τὸ πνεῦμα τῆς χάριτός σου, ὅπως, πλησθεὶς ἐνεργημάτων ἰατικῶν καὶ λόγου διδακτικοῦ, ἐν πραότητι παιδεύῃ σου τὸν λαὸν καὶ δουλεύῃ σοι εἰλικρινῶς „ἐν καθαρᾷ διανοίᾳ καὶ ψυχῇ θελούσῃ", καὶ τὰς ὑπὲρ τοῦ λαοῦ σου ἱερουργίας ἀμώμους ἐκτελῇ διὰ τοῦ Χριστοῦ σου, μεθ' οὗ σοὶ δόξα, τιμὴ καὶ σέβας καὶ τῷ ἁγίῳ πνεύματι εἰς τοὺς αἰῶνας· ἀμήν.*

XVII. *Περὶ δὲ χειροτονίας διακόνων ἐγὼ Φίλιππος διατάσσομαι.* 2. *διάκονον καταστήσεις, ὦ ἐπίσκοπε, ἐπιθεὶς αὐτῷ τὰς χεῖρας, παρεστῶτός σοι παντὸς τοῦ πρεσβυτερίου καὶ τῶν διακόνων, καὶ ἐπευξάμενος ἐρεῖς·* XVIII. *Ὁ θεὸς ὁ παντοκράτωρ, ὁ ἀληθινὸς καὶ ἀψευδής, „ὁ πλουτῶν εἰς πάντας τοὺς ἐπικαλουμένους σε" ἐν ἀληθείᾳ, „ὁ φοβερὸς ἐν βουλαῖς, ὁ σοφὸς διανοίᾳ,*

---

6 Sap. 6, 8. — 12 I Tim. 5, 17. — 17 Num. 11, 16. — 22 II Macc. 1, 3. — 30 Rom. 10, 12. — 31 Ps. 65, 5; Iob 9, 4.

---

1 *τοῦ* > f h | 2/3 *ἐπίτιθε* d | 3 *τοῦ* > d | 4 *παντοκράτορ* a d² : -*κράτωρ* d h p v | *θεός* : *βασιλεὺς* d f | *ὁ* sec > f | 5 *Χριστοῦ* + *σου* p v | *τὰ* > d | *δημιουργήσας* + *πρὸ δὲ πάντων αὐτοῦ* (*αὐτῷ* f) *ὑποστησάμενος* d f | 7 *δι' αὐτοῦ γὰρ* d | *αὐτοῦ* : *τούτο* a | 8 *τὸν* h | *διδαχῇ* f | 9 *φροντίζῃ* f | *ἀνα-*

Domino constituo vobis episcopis. 2. Cum presbyterum ordinas, episcope, manum super caput eius ipse impone adstante tibi presbyterio nec non diaconis, et orans dic: 3. Domine omnipotens, Deus noster, qui per Christum universa condidisti et per ipsum cunctis provides convenienter; in quo enim potestas est efficiendi varia, in eo et inest potestas providendi variis modis; per eum enim, Deus, provides immortalibus quidem sola conservatione, mortalibus vero successione, animae cura legum, corpori expletione indigentiae: ipse igitur et nunc respice in sanctam tuam ecclesiam et auge eam; multiplica eos, qui in ea praesunt, virtutemque da, ut verbo ac opere ad aedificationem populi tui laborent. 4. Ipse nunc quoque respice super hunc famulum tuum, qui suffragio ac iudicio totius cleri in presbyterium cooptatus est, et imple illum spiritu gratiae et consilii, ut adiuvet ac gubernet populum tuum in corde mundo, quemadmodum respexisti in populum electum tuum et sicut Mosi praecepisti eligere seniores, quos implevisti spiritu. 5. Et nunc, Domine, praesta, servans in nobis spiritum gratiae tuae non deficientem, ut repletus operationibus vim sanandi habentibus ac sermone ad docendum apto, erudiat cum mansuetudine populum tuum ac serviat tibi sincere, *mente pura et anima volente,* atque sacra, quae pro populo celebrantur, inculpate perficiat per Christum tuum, cum quo tibi gloria, honor ac veneratio et sancto spiritui in saecula, amen.

XVII. De ordinatione vero diaconorum ego Philippus constituo. 2. Diaconum efficies, episcope, imponens ei manus, adstante tibi cuncto presbyterio cum diaconis, et orans dices: XVIII. Deus omnipotens, verax neque fallens, *dives erga omnes te invocantes* in veritate, *terribilis in consiliis, sapiens cogitatione, fortis et magnus;*

πληρώσει > d | 12 εἰς : πρὸς d f | 13 ἔπιδε > f | τὸν pr + τὸν h | τοῦτον : τόνδε ἔπιδε f | 15 αὐτῶ h | πνεύματος a | συμβουλείας h p | 16 κυβερνεῖν h, συνκυβερνᾶν f | 17 προσέταξες f | μωσεῖ d, μωσῆ f h | 18 αἱρεῖσθαι a, ερρησασθαι f | ἔπλησας a d E | 19 ἀνελλειπὲς h, ἀνεκλιπὲς d, ἀνεκλειπὲς v, ἀνεκλιπῶς f | 20 ἰαματικῶν f E | 21 παιδευην f, παιδεύση h | δουλευην f, δουλεύση h | 23 ἄμωμος f | ἐκτελεῖ d f h | μεθ' : δι' d | 24 καὶ τῶ : ἐν d f | 26 δὲ > d f p E cf. c. 16 | 27 καθιστον f | αὐτῷ post χεῖρας d | 29 καὶ > f 31 σου f | σοφὸς + ἐν f h

3. Ps.-Ign. Philad. 9, 2.
XVII–XVIII. Ἐπίκλησις χειροτονίας διακόνου. Invocatio ordinationis diaconi.

ὁ κραταιὸς καὶ μέγας“· 2. „*εἰσάκουσον προσευχῆς ἡμῶν, κύριε, καὶ ἐνώτισαι τὴν δέησιν ἡμῶν*“, *καὶ* „*ἐπίφανον τὸ πρόσωπόν σου ἐπὶ τὸν δοῦλόν σου*“ *τόνδε, τὸν προχειριζόμενόν σοι εἰς διακονίαν, καὶ πλῆσον αὐτὸν πνεύματος καὶ δυνάμεως, ὡς ἔπλησας Στέφανον τὸν μάρτυρα καὶ μιμητὴν τῶν παθημάτων τοῦ Χριστοῦ σου*· 3. *καὶ καταξίωσον αὐτόν, εὐαρέστως λειτουργήσαντα τὴν ἐγχειρισθεῖσαν αὐτῷ διακονίαν ἀτρέπτως, ἀμέμπτως, ἀνεγκλήτως, μείζονος ἀξιωθῆναι βαθμοῦ διὰ τῆς μεσιτείας τοῦ μονογενοῦς σου υἱοῦ, μεθ' οὗ σοὶ δόξα, τιμὴ καὶ σέβας καὶ τῷ ἁγίῳ πνεύματι εἰς τοὺς αἰῶνας· ἀμήν.*

XIX. *Περὶ δὲ διακονίσσης Βαρθολομαῖος διατάσσομαι.* 2. *ὦ ἐπίσκοπε, ἐπιθήσεις αὐτῇ τὰς χεῖρας, παρεστῶτος τοῦ πρεσβυτερίου καὶ τῶν διακόνων καὶ τῶν διακονισσῶν, καὶ ἐρεῖς*· XX. „*Ὁ θεὸς*“ *ὁ αἰώνιος,* „*ὁ πατὴρ τοῦ κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ*“, *ὁ ἀνδρὸς καὶ γυναικὸς δημιουργός, ὁ πληρώσας πνεύματος Μαριὰμ καὶ Δεββῶραν καὶ Ἄνναν καὶ Ὀλδάν, ὁ μὴ ἀπαξιώσας τὸν μονογενῆ σου υἱὸν γεννηθῆναι ἐκ γυναικός, ὁ καὶ ἐν τῇ σκηνῇ τοῦ μαρτυρίου καὶ ἐν τῷ ναῷ προχειρισάμενος τὰς φρουροὺς τῶν ἁγίων σου πυλῶν*· 2. *αὐτὸς καὶ νῦν ἔπιδε ἐπὶ τὴν δούλην σου τήνδε τὴν προχειριζομένην εἰς διακονίαν, καὶ δὸς αὐτῇ πνεῦμα ἅγιον καὶ* „*καθάρισον αὐτὴν ἀπὸ παντὸς μολυσμοῦ σαρκὸς καὶ πνεύματος*“ *πρὸς τὸ ἐπαξίως ἐπιτελεῖν αὐτὴν τὸ ἐγχειρισθὲν αὐτῇ ἔργον εἰς δόξαν σὴν καὶ ἔπαινον τοῦ Χριστοῦ σου, μεθ' οὗ σοὶ δόξα καὶ προσκύνησις καὶ τῷ ἁγίῳ πνεύματι εἰς τοὺς αἰῶνας· ἀμήν.*

XXI. *Περὶ δὲ ὑποδιακόνων ἐγὼ Θωμᾶς διατάσσομαι ὑμῖν τοῖς ἐπισκόποις.* 2. *ὑποδιάκονον χειροτονῶν, ὦ ἐπίσκοπε, ἐπι-*

---

1 Ps. 142, 1. — 2 Ps. 30, 17. — 5 Act. 6. 7. — 13 II Cor. 1, 3. — 16 Ex. 15, 20; Iudith 4, 4; Luc. 2, 36; IV Reg. 22, 14. — 21 II Cor. 7, 1.

---

3 *πειραζόμενον* f | 4 *ἔμπλησον* f | *πνεύματος* + *ἁγίου* a | 5 *πρωτομάρτυρα* d f E | 6 *εὐαρεστωσοι* f | 7 *ἐνχειρισθῆσαν* f, similiter saepius | 8 *μεσιτείας* + *τοῦ Χριστοῦ σου* d f E | 8/9 *υἱοῦ σου* d f E | 9 *μεθ'* : *δι'* d f | *δόξα* + *καὶ* d | *καὶ τῷ* : *ἐν* d f | 11 *δὲ* > f p v E, v etiam verba *περὶ — διατάσσομαι* tanquam inscriptionem habens | *Βαρθολομαῖος* + *ἐγὼ* h | 11/12 *ὡς ἐπίσκοπος* f | 12 *ἐπιθήσεις* : *ἐπιθεις* f, + *ἐπ'* d | 14 *ἡμῶν* > h | 15 *π̄νι* h v | 16 *δεββοραν* f, *δεβόρραν* d h | 17 *υἱόν* : *χ̄ν* d | *καὶ* > h | 18 *φρουρας* f h, *φρουρούσας* d | 20 *προχειρισθεῖσαν* d | 22 *αὐτὴν* > d h | 23 *μεθ'* : *δι'* d f | 24 *καὶ τῷ* : *ἐν* d f | 25 *περὶ — διατάσσομαι* : haec tanquam inscriptionem i. m. quoque posuit h | *ὑμῖν* > f | 26 *ὑποδιακονῶ* f

2. *exaudi orationem nostram, Domine, et auribus percipe deprecationem nostram; et ostende faciem tuam super servum tuum* hunc, electum tibi in diaconatus mysterium; et imple eum spiritu et virtute, sicut implevisti Stephanum martyrem ac passionum Christi tui imitatorem; 3. et concede ei, ut ministerium sibi traditum probe, constanter, innocue ac inculpabiliter administret atque maiore gradu dignus habeatur, mediatore unigenito filio tuo, cum quo tibi gloria, honor ac veneratio et sancto spiritui in saecula, amen.

XIX. De diaconissa vero Bartholomaeus constituo. 2. Episcope, impones ei manus adstante presbyterio una cum diaconis ac diaconissis et dices: XX. *Deus* aeterne, *pater Domini nostri Iesu Christi,* creator viri ac mulieris, qui spiritu implevisti Mariam, Debboram, Annam et Holdam, qui non dedignatus es ex muliere nasci unigenitum filium tuum, qui in tabernaculo testimonii et in templo feminas custodes sanctarum ianuarum tuarum instituisti; 2. ipse nunc quoque respice in famulam tuam hanc, electam ad ministerium, et da ei spiritum sanctum, et *munda eam ab omni inquinamento carnis et spiritus,* ut opus sibi commissum perficiat condigne in gloriam tuam et laudem Christi tui, cum quo tibi gloria atque adoratio et sancto spiritui in saecula, amen.

XXI. De subdiaconis autem ego Thomas vobis episcopis constituo. 2. Quando subdiaconum ordinas, episcope, impones

---

XIX—XX. *Ἐπίκλησις ἐπὶ χειροτονίας διακονίσσης.* Invocatio in ordinatione diaconissae.

XIX. *Χειροτονίαν* vel ordinationem diaconissarum commemorant etiam synodi Chalcedonensis c. 15, Trullana c. 14 et 40; Sozomenus H. E. VIII, 9; Fortunatus, Vita Radegundis c. 12 (Migne PL 88, 502). Synodus Nicaena c. 19 quoque nominanda est, quae autem addens: *ἐπεὶ (αἱ διακονίσσαι) μηδὲ χειροθεσίαν τινὰ ἔχουσιν,* ordinationem mere caeremonialem declarare videtur. Tertullianus Ad uxorem I, 7; Exhort. cast. c. 13 diaconissas vel viduas inter ordines recenset. Agnoscit ordinationem diaconissarum etiam ritus Nestorianorum (Denzinger, Ritus Orientalium II, 261). Synodi vero Arausicana 441, c. 26, Epaonensis 517 c. 21, Aureliana 533 c. 18 feminas vel diaconissas ordinari iam penitus vetant. Canones apostolorum coptici ordinem diaconissarum agnoscunt, nec vero ordinationem vel manus impositionem. Cf. Tattam, *The Apostolical Constitutions in Coptic* 1848 p. 126. Pankowski, De diaconissis 1866.

XX, 1. *φρουρούς κτλ.*] Cf. Ps.-Ign. Ant. 12, 2.

XXI. *Ἐπίκλησις ἐπὶ χειροτονίας ὑποδιακόνου.* Invocatio in ordinatione subdiaconi (> a, ego addidi respiciens capita praecedentia, similiter in capite 22; d hic exhibet: *περὶ ὑποδιακόνων*).

2. Subdiaconus inde a saeculo V fere ubique manus impositionem accipit. Excipienda sunt Statuta ecclesiae

θήσεις ἐπ' αὐτῷ τὰς χεῖρας καὶ ἐρεῖς· 3. *Δέσποτα θεέ, οὐρανοῦ καὶ γῆς δημιουργὲ καὶ πάντων τῶν ἐν αὐτοῖς, ὁ καὶ ἐν τῇ σκηνῇ τοῦ μαρτυρίου τοὺς νεωκόρους ἀναδείξας τῶν ἁγίων σου σκευῶν φύλακας·* 4. *αὐτὸς καὶ νῦν ἐπίβλεψον ἐπὶ τὸν δοῦλόν σου τόνδε, τὸν προχειρισθέντα ὑποδιάκονον, καὶ δὸς αὐτῷ πνεῦμα ἅγιον πρὸς τὸ ἐπαξίως ἐφάπτεσθαι τῶν λειτουργικῶν σου σκευῶν καὶ ποιεῖν τὸ θέλημά σου διαπαντὸς διὰ τοῦ Χριστοῦ σου, μεθ' οὗ σοι δόξα, τιμὴ καὶ σέβας καὶ τῷ ἁγίῳ πνεύματι εἰς τοὺς αἰῶνας· ἀμήν.*

XXII. *Περὶ δὲ ἀναγνωστῶν ἐγὼ Ματθαῖος ὁ καὶ Λευὶς ὅ ποτε τελώνης διατάσσομαι.* 2. *ἀναγνώστην προχείρισαι ἐπιθεὶς αὐτῷ τὴν χεῖρα, καὶ ἐπευξάμενος πρὸς τὸν θεὸν λέγε·* 3. *Ὁ θεὸς ὁ αἰώνιος, ὁ πολὺς „ἐν ἐλέει καὶ οἰκτιρμοῖς", ὁ τὴν τοῦ κόσμου σύστασιν διὰ τῶν ἐνεργουμένων φανεροποιήσας καὶ τὸν ἀριθμὸν τῶν ἐκλεκτῶν σου διαφυλάττων· αὐτὸς καὶ νῦν ἔπιδε ἐπὶ τὸν δοῦλόν σου τὸν ἐγχειριζόμενον τὰς ἁγίας σου γραφὰς ἀναγινώσκειν τῷ λαῷ σου, καὶ δὸς αὐτῷ πνεῦμα ἅγιον, πνεῦμα προφητικόν·* 4. *ὁ σοφίσας Ἔσδραν τὸν θεράποντά σου ἐπὶ τὸ ἀναγινώσκειν τοὺς νόμους σου τῷ λαῷ σου, καὶ νῦν παρακαλούμενος ὑφ' ἡμῶν σόφισον τὸν δοῦλόν σου καὶ δὸς αὐτῷ, ἀκατάγνωστον διανύσαντα τὸ ἐγχειρισθὲν αὐτῷ ἔργον, ἄξιον ἀναδειχθῆναι μείζονος βαθμοῦ διὰ Χριστοῦ, μεθ' οὗ σοὶ ἡ δόξα καὶ τὸ σέβας καὶ τῷ ἁγίῳ πνεύματι εἰς τοὺς αἰῶνας· ἀμήν.*

XXIII. *Ἰάκωβος δὲ ὁ Ἀλφαίου κἀγὼ διατάσσομαι περὶ ὁμολογητῶν.* 2. *ὁμολογητὴς οὐ χειροτονεῖται, γνώμης γὰρ τοῦτο καὶ ὑπομονῆς· τιμῆς δὲ μεγάλης ἐπάξιος ὡς ὁμολογήσας τὸ ὄνομα τοῦ θεοῦ καὶ τοῦ Χριστοῦ αὐτοῦ „ἐνώπιον ἐθνῶν καὶ βασιλέων".* 3. *ἐὰν δὲ χρεία αὐτοῦ ᾖ εἰς ἐπίσκοπον ἢ πρεσβύτερον ἢ διάκονον,*

---

2 Num. 3; I Paral. 9. — 9 Mc. 2, 14. — 12 Ps. 102, 4. — 13 Sap. 7, 17. — 17 II Esdr. 9, 4. — 23 Mt. 10, 3. — 26 Act. 9, 15.

---

1 *αὐτὸν* d f | *την χειρα* f | *ὁ θ̅σ̅* d | 5 *προχειρισθέντα* a d f E : *χειροτονηθέντα* h p v | 6 *τῶν* + *ἱερῶν* h | 7 *δι'* d f | 8 *καὶ τῷ* : *ἐν* d f | *αἰῶνας* + *των αιωνων* f | 9 *δὲ* > d f p E | *καὶ* > f | 11 *τὸν* > d f | 13 *φανερώσας* d f | 14 *σου* + *ἐν ὅλω τῶ κόσμω* d f | *διαφυλάσσων* d, *-λαξας* f | 14/15 *τὸν δοῦλόν σου* a cf. c. 16, 4; 18, 2; 20, 2; 21, 4 : > d f h p v | *σου* pr > f | 16 *πνεῦμα* sec > h | 17 *τῶ* d f | 18 *ὑμων* f | 19/20 *ἀκατάγνωστον — ἔργον* > f | 19 *διανύσαντα* : *διάνοιαν κατὰ* h | 20 *ἀναδειχθῆναι* : *ἀναδιχθεντα ακαταγνωστον διανυσαντα* f | 21 *δι'* d f | *ἡ* > d f | *καὶ τῷ* : *ἐν* d f | 22 *αἰῶνας* + *των αἰωνων* f | 23 *δὲ* > d h p v E | *ὁ* > f h | *ἀλφεου* f v | 25 *ἄξιος* h | 27/1 *χρεία — εἰ δὲ* > f | 27 *ᾖ εἰς* : *εἴη* h

super eum manus et dices: 3. Domine Deus, conditor caeli et terrae omniumque, quae in eis continentur, qui in tabernaculo testimonii aedituos designasti custodes vasorum sanctorum tuorum; 4. ipse nunc aspice super hunc famulum tuum, qui subdiaconus creatus est, et da illi spiritum sanctum, ut vasa ministerio tuo dicata attrectet pro dignitate semperque voluntatem tuam faciat per Christum tuum, cum quo tibi gloria, honor ac veneratio et sancto spiritui in saecula, amen.

XXII. De lectoribus vero ego Matthaeus, qui et Levi, olim publicanus, constituo. 2. Lectorem crea imponens ei manum, et Deum orans dicito: 3. Deus aeterne, multus *in misericordia et miserationibus,* qui mundi structuram per ea, quae facta sunt, patefecisti quique numerum electorum tuorum conservas; ipse et nunc respice super famulum tuum, cui committitur, ut sanctas tuas scripturas legat populo tuo, et da ei spiritum sanctum, spiritum propheticum; 4. qui Esdram famulum tuum instruxisti ad legendas populo tuo leges tuas, nunc quoque a nobis rogatus instrue famulum tuum, et da ei, ut opus sibi traditum sine reprehensione perficiens dignus maiore gradu declaretur; per Christum, cum quo tibi gloria et cultus ac spiritui sancto in saecula, amen.

XXIII. Ego vero Iacobus Alphaei constituo de confessoribus. 2. Confessor non fit ordinatione; res enim est voluntatis ac tolerantiae; magno autem honore dignus est, ut qui *coram gentibus et regibus* confessus sit nomen Dei et Christi eius. 3. Quodsi opus eo fuerit in episcopum aut presbyterum aut diaconum, ordi-

---

antiqua vel Synodus Carthaginiensis IV quae dicitur c. 5 (Hard. Concil. coll. I, 979); synodus Aquisgranensis 817 c. 6 (Hard. IV, 1062); Constitutio quae vocatur Aegyptiaca c. 6; cf. vol. II p. 105; Canones S. Hippolyti qui dicuntur c. 7 ed. Haneberg p. 68; Testamentum Domini nostri I, 44 ed. Rahmani p. 105; Iacobitae Alexandrini vel Copti (Denzinger, Ritus orientalium II, 6). De ritu temporis prioris nihil certi compertum habemus. Cf. quae disputavi in libro: *Das Testament unseres Herrn* 1901 p. 37—42.

XXII. *Ἐπίκλησις ἐπὶ χειροτονίας ἀναγνώστου* (*περὶ ἀναγνωστῶν* d). Invocatio in ordinatione lectoris.

2. Lectori manus imponi eidem qui subdiacono vetant. Accedunt Constitutiones apostolorum quae vocantur per Hippolytum vel Epitome libri VIII Constitutionum apostolorum.

3. *ὁ τὴν τοῦ κόσμου — διαφυλάττων*] Eadem leguntur I Clem. 60, 1; 59, 2.

XXIII. *Περὶ ὁμολογητῶν.* De confessoribus.

3. Confessores ad sacros ordines promoveri solitos esse testantur Tertullianus Adv. Valent. c. 4 et Cyprianus Epp. 38—40. Constitutio Aegyp-

χειροτονεῖται. 4. *εἰ δέ τις ὁμολογητὴς μὴ χειροτονηθεὶς ἁρπάσῃ ἑαυτῷ ἀξίωμά τι τοιοῦτον ὡς διὰ τὴν ὁμολογίαν, οὗτος καθαιρείσθω καὶ ἀποβαλλέσθω· οὐ γάρ ἐστιν, ἐπείπερ ἤρνηται τὴν Χριστοῦ διάταξιν „καὶ ἔστιν ἀπίστου χείρων“.*

XXIV. *Ὁ αὐτὸς περὶ παρθένων.* 2. *παρθένος οὐ χειροτονεῖται, „ἐπιταγὴν“ γὰρ „κυρίου οὐκ ἔχομεν“· γνώμης γάρ ἐστι τὸ ἔπαθλον, οὐκ ἐπὶ διαβολῇ τοῦ γάμου, ἀλλ᾿ ἐπὶ σχολῇ τῆς εὐσεβείας.*

XXV. *Κἀγὼ Λεββαῖος ὁ ἐπικληθεὶς Θαδδαῖος τάδε περὶ χηρῶν διατάσσομαι.* 2. *χήρα οὐ χειροτονεῖται, ἀλλ᾿ εἰ μὲν ἐκ πολλοῦ ἀπέβαλεν τὸν ἄνδρα καὶ σωφρόνως καὶ ἀκαταγνώστως ἔζησεν καὶ τῶν οἰκείων ἄριστα ἐπεμελήθη, ὡς Ἰουδὶθ καὶ Ἄννα αἱ σεμνόταται, καταταςσέσθω εἰς τὸ χηρικόν.* 3. *εἰ δὲ νεωστὶ ἀπέβαλεν τὸν ὁμόζυγον, μὴ πιστευέσθω, ἀλλὰ χρόνῳ νεότης κρινέσθω· τὰ γὰρ πάθη ἔσθ᾿ ὅτε καὶ συγγηρᾷ ἀνθρώποις, μὴ ὑπὸ κρείττονος χαλινοῦ εἰργόμενα.*

XXVI. *Ὁ αὐτὸς περὶ ἐπορκιστοῦ.* 2. *ἐπορκιστὴς οὐ χειροτονεῖται, εὐνοίας γὰρ ἑκουσίου τὸ ἔπαθλον καὶ χάριτος θεοῦ διὰ Χριστοῦ ἐπιφοιτήσει τοῦ ἁγίου πνεύματος· ὁ γὰρ λαβὼν χάρισμα ἰαμάτων δι᾿ ἀποκαλύψεως ὑπὸ θεοῦ ἀναδείκνυται, φανερᾶς οὔσης πᾶσιν τῆς ἐν αὐτῷ χάριτος.* 3. *ἐὰν δὲ χρεία αὐτοῦ γένηται εἰς ἐπίσκοπον ἢ πρεσβύτερον ἢ διάκονον, χειροτονεῖται.*

---

4 I Tim. 5, 8. — 6 I Cor. 7, 25. — 11 Iudith 8; Luc. 2, 36.

---

1 *χειροτονείσθω* h | *μὴ* > f | *ἁρπάσει* h v | 2 *τι* > d f h | *τοιουτω* f | *οὕτως* h, *ὁ τοιοῦτος* d f | 3 *τὴν* + *τοῦ* h | 4 *χεῖρον* a f h | 5 *παρθένων* + *διατάσσομαι* a² | 8 *λεβαῖος* d | *θαδαῖος* a | *χειρῶν* h | 9 *χειροτονιτο* f | *ἐκ* a², *ἐν* a | 10 *ἀκαταγνωστος* f | 11 *ἐπιμηλήθη* d | 14 *ὥτε* f | *ἀνθρώποις* G, in a manus vetus + *εἰ* | 15 *εἰργόμεθα* a | 16 *αὐτὸς* + *λεββαιος* f | *περὶ ἐπορκιστῶν* d f, et ante *ὁ αὐτὸς* tanquam inscriptio capitis | *ἐπορκιστοῦ* + *διατάσσομαι* h a² | 17 *ἐννοίας* h | *θεοῦ* > h | 19 *ὑπό* : *ἀπο* f, + *τοῦ* h

---

tiaca, Canones Hippolyti et Testamentum Domini nostri, scripturae c. 21, 2 laudatae, docent, eos confessione ipsa dignitatem diaconi vel presbyteri obtinere; modo si episcopatum adipisci velint, eis manum imponendam esse.

4. *οὐ γάρ ἔστιν*] scilicet confessor vel episcopus, presbyter, diaconus.

XXIV. *Περὶ παρθένων* (d, > a). De virginibus.

XXV. *Περὶ χηρῶν* (d, > a). De viduis.

XXVI. *Περὶ ἐπορκιστῶν* (> a, + *ὁ αὐτὸς* d). De exorcistis.

2. *ἐπορκιστής*] Hoc munere initio omnes Christiani fungebantur, ut docet

natur. 4. Si vero aliquis confessor non ordinatus aliquam huiusmodi dignitatem praetextu confessionis sibi arripuerit, is deponatur et eiciatur; non enim est, quandoquidem negavit Christi constitutionem *et est infideli deterior.*

XXIV. Idem de virginibus. 2. Non ordinatur virgo; nam *praeceptum Domini non habemus;* voluntatis enim est haec certaminis gloria, non ad criminandum matrimonium, sed ad vacandum pietati.

XXV. Et ego Lebbaeus cognominatus Thaddaeus haec de viduis constituo. 2. Vidua non ordinatur; sed si multo ante amisit virum ac caste et inculpabiliter vixit ac domesticorum optime curam gessit, ut Iudith et Anna, sanctissimae feminae, cooptetur in gradum vidualem. 3. Quodsi nuper amisit coniugem, ne ei credatur, sed tempore adulescentia diiudicetur. Perturbationes enim interdum cum hominibus consenescunt, nisi potiore freno coerceantur.

XXVI. Idem de exorcista. 2. Exorcista non ordinatur; haec enim certaminis laus pendet a libera et bona voluntate et a gratia Dei per Christum adventu spiritus sancti; qui enim accepit charisma sanationum, per revelationem a Deo declaratur cunctisque manifesta est gratia, quae est in ipso. 3. Si autem opus eo fuerit in episcopum vel presbyterum vel diaconum, ordinatur.

Tertullianus De idolol. c. 11 scribens: Quo ore Christianus thurarius, si per templa transibit, fumantes aras despuet, et exsufflabit, quibus ipse prospexit? Qua constantia exorcizabit alumnos suos, quibus domum suam cellariam praestat? Ille quidem si excluserit daemonium etc. Cf. etiam Tert. De praescript. c. 41. Iam autem Origenes Contra Celsum VII, 4 charisma illud parti Christianorum tantum attribuit, sive clericis sive laicis. Paulo post Cornelius apud Eusebium H. E. VI, 43, 11 exorcistas inter ordines sacros recenset, et quidem inter acoluthos et lectores, et in ecclesia latina deinde exorcistae clericis adnumerantur. Cf. syn. Carthag. IV, 7. Aliter in Oriente. Constitutiones apost. exorcistas quidem tanquam ordinem ecclesiasticum similiter ac confessores, virgines ac viduas, nec vero tanquam ordinem sacrum agnoscunt. Nihilominus autem non cuilibet munere exorcizandi fungi licebat. Synodus Laodicena c. 26 decernit: *ὅτι οὐ δεῖ ἐπορκίζειν τοὺς μὴ προαχθέντας ὑπὸ ἐπισκόπου.* Bar-Hebraeus Nomocanon VII, 8 constitutionem Pseudo-Clementis sic reddit: Exorcista non fiat per chirotoniam, sed sola iussione et concessione episcopi (Mai, Scriptorum vet. nova coll. X, 52).

XXVII. *Σίμων δὲ ὁ Κανανίτης κἀγὼ διατάσσομαι, ὑπὸ πόσων ὀφείλει χειροτονεῖσθαι ὁ ἐπίσκοπος.* 2. *ἐπίσκοπος ὑπὸ τριῶν ἢ δύο ἐπισκόπων χειροτονείσθω· ἐὰν δέ τις ὑπὸ ἑνὸς χειροτονηθῇ ἐπισκόπου, καθαιρείσθω καὶ αὐτὸς καὶ ὁ χειροτονήσας αὐτόν.* 3. *ἐὰν δὲ ἀνάγκη καταλάβῃ ὑπὸ ἑνὸς χειροτονηθῆναι διὰ τὸ μὴ δύνασθαι πλείονας παραγενέσθαι, διωγμοῦ ὄντος ἢ ἄλλης τοιαύτης αἰτίας, ψήφισμα κομιζέτω τῆς ἐπιτροπῆς πλειόνων ἐπισκόπων.*

XXVIII. *Ὁ αὐτὸς περὶ κανόνων.* 2. *ἐπίσκοπος εὐλογεῖ, οὐκ εὐλογεῖται· χειροθετεῖ, χειροτονεῖ, προσφέρει· εὐλογίαν παρὰ ἐπισκόπων λαμβάνει, παρὰ δὲ πρεσβυτέρων οὐδαμῶς. ἐπίσκοπος καθαιρεῖ πάντα κληρικὸν ἄξιον ὄντα καθαιρέσεως πλὴν ἐπισκόπου· μόνος γὰρ οὐχ οἷός τε.* 3. *πρεσβύτερος εὐλογεῖ, οὐκ εὐλογεῖται, εὐλογίας δέχεται παρὰ ἐπισκόπου καὶ συμπρεσβυτέρου, ὡσαύτως ἐπιδίδωσιν συμπρεσβυτέρῳ· χειροθετεῖ, οὐ χειροτονεῖ, οὐ καθαιρεῖ, ἀφορίζει δὲ τοὺς ὑποβεβηκότας, ἐὰν ὦσιν ὑπεύθυνοι τῇ τοιαύτῃ τιμωρίᾳ.* 4. *διάκονος οὐκ εὐλογεῖ· οὐ δίδωσιν εὐλογίαν, λαμβάνει δὲ παρὰ ἐπισκόπου καὶ πρεσβυτέρου· οὐ βαπτίζει, οὐ προσφέρει· τοῦ δὲ ἐπισκόπου προσενεγκόντος ἢ τοῦ πρεσβυτέρου, αὐτὸς ἐπιδίδωσιν τῷ λαῷ, οὐχ ὡς ἱερεύς, ἀλλ᾽ ὡς διακονούμενος ἱερεῦσιν.* 5. *τῶν δὲ ἄλλων κληρικῶν τὸ τοῦ διακόνου ἔργον ποιῆσαι οὐδενὶ ἐξόν.* 6. *διακόνισσα οὐκ εὐλογεῖ, ἀλλ᾽ οὐδέ τι ὧν ποιοῦσιν οἱ πρεσβύτεροι ἢ οἱ διάκονοι ἐπιτελεῖ, ἀλλ᾽ ἢ τοῦ φυλάττειν τὰς θύρας καὶ ἐξυπηρετεῖσθαι τοῖς πρεσβυτέροις ἐν τῷ βαπτίζεσθαι τὰς γυναῖκας διὰ τὸ εὐπρεπές.* 7. *διάκονος ἀφορίζει ὑποδιάκονον, ἀναγνώστην, ψάλτην, διακόνισσαν, ἐὰν ᾖ τι τοιοῦτον μὴ παρόντος πρεσβυτέρου.* 8. *ὑποδιακόνῳ οὐκ ἔξεστιν ἀφορίσαι, οὔτε μὴν ἀναγνώστῃ οὔτε ψάλτῃ οὔτε διακονίσσῃ, οὐ κληρικόν, οὐ λαϊκόν· ὑπηρέται γάρ εἰσιν διακόνων.*

---

1 *καναναῖος* d f | *διατάσσομαι* + *ὑμῖν* d f | 2 *ὁ* > f | *ἐπίσκοπος* sec > d | 3 *χειροτονείσθω* : *ὀφιλη χειροτονεισθαι* f | 3/4 *χειροτονηθει* f p, *-νηθεῖς* d | 5 *αὐτὸν* > f | *καταλάβῃ* post *ἑνὸς* d f | 7 *νομηζετω* f, *κομιζέσθω* a[2] | *τῆς* > h | 7/8 *ἐπισκόπων* : desinit f subscribens *διαταξις αποστολων μυστικης λατριας* | 9 *ὁ — κανόνων* > d | *αὐτὸς* + *διατάσσομαι* a[2] | 10 *χειροτονεῖ, οὐ χειροθετεῖ* d | *παρ᾽* d | 12 *ἄξιον* post *καθαιρέσεως* h p v | 12/13 *πλὴν ἐπισκόπου* > h | 13 *τε* a d e : + *ἐστὶν* h p v | 14 *καὶ* + *παρὰ* h p v | *πρεσβυτέρωι* h | 18 *παρ᾽* d | 22 *οὐδὲν* d | *ἐξῆν* h | 26 *τι* > h | 27 *οὐκ ἔστιν* d | 28 *οὔτε . . οὔτε* : *ἢ . . οὐδὲ* d

XXVII. Et ego Simon Cananaeus constituo, a quot ordinari episcopus debeat. 2. Episcopus a tribus vel duobus episcopis ordinetur; si quis autem ordinatus fuerit ab uno episcopo, deponatur et ipse et is, qui ordinavit eum. 3. Quodsi necessitas incidens coegerit ab uno ordinari, eo quod propter persecutionem aut aliam similem causam plures interesse non possint, afferat auctoritatem mandati plurium episcoporum.

XXVIII. Idem de canonibus. 2. Episcopus benedicit, non benedicitur; manus imponit, ordinat, offert; benedictionem ab episcopis accipit, a presbyteris vero nequaquam. Episcopus deponit omnem clericum dignum depositione excepto episcopo; id enim solus non potest. 3. Presbyter benedicit, non benedicitur; benedicitionem recipit ab episcopo et compresbytero, eamque pariter compresbytero dat; manus imponit, non ordinat; non deponit, segregat autem ac excommunicat inferiores, si eam poenam mereantur. 4. Diaconus non benedicit; non dat benedictionem, accipit vero ab episcopo et presbytero; non baptizat, non offert; ipse vero, cum episcopus aut presbyter obtulit, dat populo, non tanquam sacerdos, sed tanquam ministrans sacerdotibus. 5. Nulli autem e reliquis clericis licet opus diaconi facere. 6. Diaconissa non benedicit, sed nec peragit quidquam eorum, quae presbyteri aut diaconi faciunt, dumtaxat ianuas custodit et presbyteris, quando baptizantur mulieres, ministrat propter decorum. 7. Diaconus excommunicat subdiaconum, lectorem, cantorem, diaconissam, si absente presbytero res id postulet. 8. Subdiacono non licet segregare neque lectori neque cantori neque diaconissae, non clericum, non laicum; ministri enim sunt diaconorum.

XXVII. *Διατάξεις, ὑπὸ πόσων ὀφείλει χειροτονεῖσθαι ὁ ἐπίσκοπος.* Constitutiones, a quot debeat ordinari episcopus (d, > a v, vel potius primum versum tanquam inscriptionem exhibent).

2. Cf. quae adnotavi ad III, 20, 1.

XXVIII. *Κανόνες περὶ ἐπισκόπων, πρεσβυτέρων, διακόνων καὶ λοιπῶν κληρικῶν (τοῦ αὐτοῦ Σίμωνος τοῦ Καναναίου κανόνες ἐκκλησιαστικοὶ* d). Canones de episcopis, presbyteris, diaconis et reliquis clericis.

1. *χειροθετεῖ, χειροτονεῖ*] Haec vox de ordinatione intellegenda est, illa de ceteris manus impositionibus, quae etiam presbytero competebant, cf. v. 2. — *παρὰ δὲ πρεσβυτέρων οὐδαμῶς*] Hebr. 7, 7: Sine ullla contradictione quod minus est, a meliore benedicitur. — *ἐπίσκοπος καθαιρεῖ πάντα κληρικόν*] Hoc ius testantur Cyprianus Ep. 3 et Hieronymus Ep. 109.

2—6. Cf. Ps.-Ign. Her. 3, 2; Ant. 12, 2.

6. Constantinus Harm. Epit. can. Cf. Testim.

XXIX. *Περὶ δὲ ὕδατος καὶ ἐλαίου ἐγὼ Ματθίας διατάσσομαι.* 2. *εὐλογείτω ὁ ἐπίσκοπος τὸ ὕδωρ ἢ τὸ ἔλαιον· ἐὰν δὲ μὴ παρῇ, εὐλογείτω ὁ πρεσβύτερος παρεστῶτος τοῦ διακόνου· ἐπὰν δὲ ὁ ἐπίσκοπος παρῇ, παριστάσθω ὁ πρεσβύτερος καὶ ὁ διάκονος.* 3. *λεγέτω δὲ οὕτως· Κύριε Σαβαώθ, ὁ θεὸς τῶν δυνάμεων, κτίστα τῶν ὑδάτων καὶ χορηγὲ τοῦ ἐλαίου, οἰκτίρμον καὶ φιλάνθρωπε, ὁ δοὺς τὸ ὕδωρ πρὸς πόσιν καὶ κάθαρσιν, καὶ „ἔλαιον τοῦ ἱλαρῦναι πρόσωπον“ εἰς ἀγαλλίαμα εὐφροσύνης· αὐτὸς καὶ νῦν διὰ Χριστοῦ ἁγίασον τὸ ὕδωρ τοῦτο καὶ τὸ ἔλαιον ἐπ᾽ ὀνόματι τοῦ προσκομίσαντος ἢ τῆς προσκομισάσης, καὶ δὸς δύναμιν ὑγείας ἐμποιητικήν, νόσων ἀπελαστικήν, δαιμόνων φυγαδευτικήν, πάσης ἐπιβουλῆς διωκτικὴν διὰ „Χριστοῦ τῆς ἐλπίδος ἡμῶν“, μεθ᾽ οὗ σοὶ δόξα, τιμὴ καὶ σέβας καὶ τῷ ἁγίῳ πνεύματι εἰς τοὺς αἰῶνας· ἀμήν.*

XXX. *Ὁ αὐτὸς περὶ ἀπαρχῶν καὶ δεκατῶν.* 2. *ἔτι προστάσσω, πᾶσαν ἀπαρχὴν προσκομίζεσθαι τῷ ἐπισκόπῳ καὶ τοῖς πρεσβυτέροις καὶ τοῖς διακόνοις εἰς διατροφὴν αὐτῶν, πᾶσαν δὲ δεκάτην προσφέρεσθαι εἰς διατροφὴν τῶν λοιπῶν κληρικῶν καὶ τῶν παρθένων καὶ τῶν χηρῶν καὶ τῶν ἐν πενίᾳ ἐξεταζομένων· αἱ γὰρ ἀπαρχαὶ τῶν ἱερέων εἰσὶν καὶ τῶν αὐτοῖς ἐξυπηρετουμένων διακόνων.*

XXXI. *Ὁ αὐτὸς περὶ περισσευμάτων.* 2. *τὰς περισσευούσας ἐν τοῖς μυστικοῖς εὐλογίας κατὰ γνώμην τοῦ ἐπισκόπου ἢ τῶν πρεσβυτέρων οἱ διάκονοι διανεμέτωσαν τῷ κλήρῳ, τῷ ἐπισκόπῳ μέρη τέσσαρα, πρεσβυτέρῳ μέρη τρία, διακόνῳ μέρη δύο, τοῖς δὲ ἄλλοις, ὑποδιακόνοις ἢ ἀναγνώσταις ἢ ψάλταις ἢ διακονίσσαις,*

---

7 Ps. 103, 15. — 8 Ps. 44, 16. — 12 I Tim. 1, 1.

---

1 capita XXIX—XXXI > p | *δὲ* > d m v | *ματθαῖος* a h | 2 *τὸ ἔλαιον ἢ τὸ ὕδωρ* h | *ἢ* : *ἤτοι* d | 3 *ἐπάν* : *ἐὰν* m | 4 *ὁ . . ὁ* > d | 6 *οἰκτίρμων* h v | 9 *Χριστοῦ* a d : *τοῦ Χρ. σου* h m v | *τὸ* sec > h | 10/11 *ὑγίασιν ποιητικὴν* d | 11 *φυγαδευτικὴν* + *οἴκου φυλακτικὴν* d | 12 *βουλῆς* d | *μεθ᾽* : *δι᾽* d | 13 *καὶ τῷ* : *ἐν* d | 17 *εἰς δ. αὐτῶν* > h | *δὲ* > h | 18 *διατροφὴν* + *αὐτῶν καὶ* h | 19 *καί* : *αἱ* h | 21 *διακόνων* > d | 22 *περισσευμάτων* G : + *διατάσσομαι* a² | *περισσευσάσας* d | 25 *πρεσβυτέρῳ* : *τῶι πρ.* h | 26 *ἢ* pr > h

---

XXIX. *Εὐχαριστία περὶ ὕδατος καὶ ἐλαίου* (sic a). Gratiarum actio pro aqua et oleo.

XXX. *Περὶ ἀπαρχῶν καὶ δεκατῶν* (d praemittens *ὁ αὐτός*, a v item, sed textum ipsum tanquam inscriptionem

XXIX. De aqua autem et oleo constituo ego Matthias. 2. Benedicat episcopus aquam et oleum; sin vero non adsit, benedicat presbyter praesente diacono; quando autem aderit episcopus, adsistant presbyter et diaconus. 3. Hunc vero in modum dicat: Domine Sabaoth, Deus virtutum, creator aquarum et largitor olei, misericors et hominum studiose; qui dedisti aquam ad potum ac expurgationem et *oleum ad exhilarandum vultum* in exsultationem laetitiae: ipse et nunc per Christum sanctifica hanc aquam atque hoc oleum nomine illius, qui obtulit, aut illius, quae obtulit; et da vim effectricem sanitatis, morborum expultricem, daemonum fugatricem, omnium insidiarum profligatricem per *Christum spem nostram,* cum quo tibi gloria, honor ac veneratio et sancto spiritui in saecula, amen.

XXX. Idem de primitiis et decimis. 2. Adhuc iniungo, ut omnes primitiae afferantur episcopo et presbyteris et diaconis ad eorum alimentum, utque omnes decimae offerantur ad alendos reliquos clericos et virgines ac viduas et paupertate afflictos; primitiae enim sacerdotum sunt atque iis ministrantium diaconorum.

XXXI. Idem de reliquiis. 2. Eulogias, quae in mysticis oblationibus supersunt, diaconi ex voluntate episcopi aut presbyterorum distribuant clero: episcopo partes quatuor, presbytero partes tres, diacono partes duas, ceteris vero, subdiaconis vel lectoribus

---

exhibentes). De primitiis ac decimis.

2. Similiter, nec vero plane eodem modo oblationes distribuuntur VII, 29, ubi decimae indigentibus tantum, non autem etiam clericis minoribus adiudicantur. Cf. quae disputavi in libro *Die Apost. Konstitutionen* p. 172—173.

XXXI. *Περὶ τῶν περισσευουσῶν* (*περισσευόντων* cod.) *προσφορῶν* (sic d, a v ut c. 27). De oblationibus, quae supersunt.

2. *τὰς περισσευούσας ἐν τ. μ. εὐλογίας*] Ut e consequentibus elucet, auctor eam partem panis et vini a populo oblati praecipue designat, quae a sacerdote non fuit consecrata. Socrates H. E. VII, 12 refert, Chrysanthum episcopum Novatianorum Constantinopolitanorum ab ecclesiis nihil accepisse nisi singulis diebus dominicis duos panes eulogiarum, *δύο ἄρτους τῶν εὐλογιῶν*. Theophilus Alex. Can. VII (Hard. I, 1199) praecipit, ut clerici ea, quae ad sacrificium (*εἰς λόγον θυσίας*) offeruntur, post ea, quae in mysteriorum usum consumuntur, dividant, neve catechumenus ex eis fruatur, sed solum clerici et fratres fideles. Hic autem de particulis consecratis loqui videtur. Et distincte de his dicit Evagrius H. E. IV, 36 referens, Constantinopoli iuxta morem veterem, si quando multae puri et immaculati corporis Christi particulae supersint, pueros incorruptos arcessi easque comedere.

μέρος ἕν. 3. „τοῦτο γὰρ καλὸν καὶ ἀπόδεκτον ἐνώπιον τοῦ θεοῦ“, ἕκαστον τιμᾶσθαι κατὰ τὴν αὐτοῦ ἀξίαν· ἡ γὰρ ἐκκλησία οὐκ ἀταξίας, ἀλλ᾿ εὐταξίας ἐστὶ διδασκαλεῖον.

XXXII. *Κἀγὼ Παῦλος* „ὁ τῶν ἀποστόλων ἐλάχιστος“, τάδε διατάσσομαι ὑμῖν τοῖς ἐπισκόποις καὶ πρεσβυτέροις περὶ κανόνων. 2. οἱ πρώτως προσιόντες τῷ μυστηρίῳ τῆς εὐσεβείας διὰ τῶν διακόνων προσαγέσθωσαν τῷ ἐπισκόπῳ ἢ τοῖς πρεσβυτέροις, καὶ τὰς αἰτίας ἐξεταζέσθωσαν, οὗ χάριν προσῆλθον τῷ κυριακῷ λόγῳ, οἵ τε προσενεγκόντες μαρτυρείτωσαν αὐτοῖς, ἀκριβώσαντες τὰ κατ᾿ αὐτούς. ἐξεταζέσθωσαν δὲ αὐτῶν καὶ οἱ τρόποι καὶ ὁ βίος καὶ εἰ δοῦλοί εἰσιν ἢ ἐλεύθεροι. 3. καὶ ἐὰν ᾖ τις δοῦλος, ἐρωτάσθω, οὗ δεσπότου, καὶ ἐὰν πιστοῦ δοῦλος ᾖ, ἐρωτάσθω ὁ κύριος αὐτοῦ, εἰ μαρτυρεῖ αὐτῷ· ἐὰν δὲ μή, ἀποβαλλέσθω, ἕως ἂν ἑαυτὸν ἄξιον ἐπιδείξῃ τῷ δεσπότῃ· εἰ δὲ μαρτυρεῖ αὐτῷ, προσδεχέσθω. εἰ δὲ ἐθνικοῦ ᾖ οἰκέτης, διδασκέσθω „εὐαρεστεῖν τῷ δεσπότῃ, ἵνα μὴ βλασφημῆται ὁ λόγος“. 4. εἰ μὲν οὖν ἔχει γυναῖκα ἢ ἡ γυνὴ ἄνδρα, διδασκέσθωσαν ἀρκεῖσθαι ἑαυτοῖς· εἰ δὲ ἄγαμοί εἰσιν, μανθανέτωσαν μὴ πορνεύειν, ἀλλὰ γαμεῖν νόμῳ. 5. εἰ δὲ ὁ δεσπότης αὐτοῦ, πιστὸς ὢν καὶ εἰδώς, ὅτι πορνεύει, οὐ δίδωσιν αὐτῷ γυναῖκα ἢ τῇ γυναικὶ ἄνδρα, ἀφοριζέσθω. 6. ἐὰν δέ τις δαίμονα ἔχῃ, διδασκέσθω μὲν τὴν εὐσέβειαν, μὴ προσδεχέσθω δὲ εἰς κοινωνίαν, πρὶν ἂν καθαρισθῇ· εἰ δὲ θάνατος κατεπείγοι, προσδεχέσθω. 7. εἴ τις πορνοβοσκός, ἢ παυσάσθω τοῦ μαστροπεύειν ἢ ἀποβαλλέσθω. πόρνη προσιοῦσα ἢ παυσάσθω ἢ ἀποβαλλέσθω. 8. εἰδωλοποιὸς προσιὼν ἢ παυσάσθω ἢ ἀποβαλλέσθω. 9. τῶν ἐπὶ σκηνῆς ἐάν τις προσίῃ ἀνὴρ ἢ γυνὴ ἢ ἡνίοχος ἢ μονομάχος ἢ σταδιοδρόμος ἢ λουδεμπιστὴς ἢ ὀλυμπικὸς ἢ χοραύλης ἢ κιθαριστὴς ἢ λυριστὴς ἢ ὁ τὴν ὄρχησιν ἐπιδεικνύμενος ἢ κάπηλος, ἢ παυσάσθωσαν ἢ ἀποβαλλέσθωσαν. 10. στρατιώτης προσιὼν

---

1 I Tim. 2, 3. — 4 Cor. 15, 9. — 15 Tit. 2, 9. 5.

---

2 ἑαυτοῦ d | 3 *διδασκαλίαν* d | 7 *διακόνων* G : *κανόνων* e d i. m. | 8 *οὗ* : *εἰ θῦ* d e | 9 *προσενέγκαντες* d E | 10 *ὁ τρόπος* d e E | *καὶ* sec > p v | 11 *τις ᾖ* a | 12 *οὗ* — *ἐρωτάσθω* a (pr. m. i. m.) d e : > h p v E | *οὗ* (*οὐ*) *δεσπότου* a : *ὁ δεσπότης* d e | *κύριος* : *δεσπότης* d e | 13/14 *ἐὰν δὲ* — *προσδεχέσθω* > e | 13 *ἄξιον ἑαυτὸν* d | 15 *ἐθνικὸς* h v | *ᾖ* : *εἴη* d e | *διδασκέτω* d | 16 *ἔχοι* d | 17 *δ᾿* a | 18 *γαμεῖν* + *ἐν* d p | *δ᾿* a | 22 *καθαρισθείη* h | *κατεπίγη* e | 24 *πόρνη* — *ἀποβαλλέσθω* > vel potius lacunam exhibet h | 26 *προσήει* d | 27 *λουθεμπιστὴς* h | 28 *τὴν* > d e p

vel cantoribus vel diaconissis, partem unam. 3. *Id enim pulchrum et coram Deo acceptum est,* unumquemque secundum suam dignitatem honorari; nam ecclesia non confusionis, sed ordinis est schola.

XXXII. Et ego Paulus, *apostolorum minimus,* haec de canonibus constituo vobis episcopis et presbyteris. 2. Qui primo ad mysterium pietatis accedunt, episcopo vel presbyteris per diaconos adducantur et causas exquirantur, quare se ad verbum Domini adiunxerint; quique obtulerunt, testimonium eis praebeant, diligenter explorantes, quae ad eos spectant. Examinentur autem eorum mores ac vita, et an servi sint vel liberi. 3. Atque si quis servus est, interrogetur, cuius domini; et si fidelis est servus, interrogetur dominus eius, utrum ei testimonium perhibeat; si non perhibet, reiciatur, donec domino probaverit dignum se esse; si vero ei perhibet testimonium, admittatur; sin autem ethnici est famulus, doceatur *placere domino, ut non blasphemetur verbum.* 4. Rursus si habet uxorem aut mulier virum, edoceantur se mutuo esse contenti; sin vero non sunt matrimonio coniuncti, discant non scortari, sed legitimo sociari connubio. 5. Si autem dominus eius, cum sit fidelis et sciat, quod ille scortetur, non dat ei uxorem aut mulieri virum, excommunicetur. 6. Si quis vero daemonem habeat, doceatur quidem pietatem, sed non recipiatur ad communionem, antequam mundetur; tamen si mors urgeat, recipiatur. 7. Si quis est leno, aut desinat perductorem agere aut repellatur. Meretrix, quae accedit, aut desistat aut reiciatur. 8. Idolorum artifex cum accedit, aut desistat aut reiciatur. 9. Scenicorum si quis accedat vir sive femina vel auriga vel gladiator vel stadii cursor vel ludorum curator vel olympicus vel choraules vel citharista vel lyristes vel saltationem ostentans vel caupo, aut desistant aut reiciantur. 10. Miles accedens doceatur *nemini in-*

XXXII. *Κανόνες διάφοροι Παύλου τοῦ ἀποστόλου* (*Παύλου ἀποστόλου διατάξεις περὶ κανόνων ἐκκλησιαστικῶν* d). Canones varii Pauli apostoli.

4. Cf. Ps.-Ign. Her. 5, 2.

6. Similiter decernunt synodus Illiberit. c. 37 et Timotheus Alex. Quaest. II; paulo mitius synodus Arausicana I c. 15.

9. Similiter iudicant de aurigis, pantomimis et theatricis synodi Illiberitana c. 62, Arelatensis I c. 4—5, II c. 20, Hieronymus Vita Hilar. c. 16. Cf. Tert. De spectaculis ac De idololatria; Epiph. Expos. fid. c. 23 (24). — *λουδεμπιστής*] est lanista aut potius ludi procurator.

διδασκέσθω „μὴ ἀδικεῖν, μὴ συκοφαντεῖν, ἀρκεῖσθαι δὲ τοῖς διδομένοις ὀψωνίοις"· πειθόμενος προσδεχέσθω, ἀντιλέγων δὲ ἀποβαλλέσθω. 11. *ἀρρητοποιός, κίναιδος, βλάξ, μάγος, ἐπαοιδός, ἀστρολόγος, μάντις, θηρεπῳδός, λῶταξ, ὀχλαγωγός, περιάμματα ποιῶν, περικαθαίρων, οἰωνιστής, συμβολοδείκτης, παλμῶν ἑρμηνεύς, φυλαττόμενος ἐν συναντήσει λώβας ὄψεως ἢ ποδῶν ἢ ὀρνίθων ἢ γαλῶν ἢ ἐπιφωνήσεων ἢ παρακροαμάτων συμβολικῶν, χρόνῳ δοκιμαζέσθωσαν, δυσέκνιπτος γὰρ ἡ κακία· παυσάμενοι οὖν προσδεχέσθωσαν, μὴ πειθόμενοι δὲ ἀποβαλλέσθωσαν.* 12. *παλλακή τινος ἀπίστου δούλη, ἐκείνῳ μόνῳ σχολάζουσα, προσδεχέσθω· εἰ δὲ καὶ πρὸς ἄλλους ἀσελγαίνει, ἀποβαλλέσθω.* 13. *πιστὸς ἐὰν ἔχῃ παλλακήν, εἰ μὲν δούλην, παυσάσθω καὶ νόμῳ γαμείτω, εἰ δὲ ἐλευθέραν, ἐκγαμείτω αὐτὴν νόμῳ· εἰ δὲ μή, ἀποβαλλέσθω. ⟨ἐὰν δὲ καὶ πιστὴ δούλῳ συναφθῇ, ἢ παυσάσθω ἢ ἀποβαλλέσθω.⟩* 14. *ἑλληνικοῖς τις ἔθεσιν ἐξακολουθῶν ἢ ἰουδαϊκοῖς μύθοις ἢ μεταθέσθω ἢ ἀποβαλλέσθω.* 15. *θεατρομανίᾳ εἴ τις πρόσκειται ἢ κυνηγίοις ἢ ἱπποδρομίοις ἢ ἀγῶσιν, ἢ παυσάσθω ἢ ἀποβαλλέσθω.* 16. *ὁ μέλλων κατηχεῖσθαι τρία ἔτη κατηχείσθω· εἰ δὲ σπουδαῖός τις ᾖ καὶ εὔνοιαν ἔχῃ περὶ τὸ πρᾶγμα, προσδεχέσθω, ὅτι οὐχ ὁ*

1 Luc. 3, 14.

2 *ὀψωνίοις* + *καὶ* h p | *δὲ* > d e | 3 *κίναιδος* : i. m. e *πανοῦργος* | 3/4 *ὀχλαγωγὸς* post *μάγος* d e p E | 4 *θηρεπαοιδὸς* d e | 6 *ὄψεων* h p v E | *ποδῶν* : *ἀποδώσεις* h | 8/9 *δυσέκνιπτος — προσδεχέσθωσαν* > a, i. m *δοκιμαζέσθωσαν, δυσέκνιπτος γ. ἡ κακία* a² | 13 *ἐλευθέρα* h p | *εἰ δὲ μὴ ἀποβ.* > e | 14 *ἐὰν — ἀποβαλλέσθω* E : > G | 15 versus 13 post versum 14 h | 15/16 *μετατιθέσθω* p | 19 *ἔννοιαν* h | *ἔχει* a h p v, *ἔχοι* d | *τὸ* > d | *ὅτι* > d

11. *βλάξ*] Codex e interpretatur i. m.: *μωρὸς μὴ . . τὸ πρᾶγμα*, post *μὴ* nonnulla exhibens, quae legere non potui. — *λῶταξ*] Chrysostomus Ad Eph. hom. XIII, 3: *Οὐχ ὁρᾷς τούτους τοὺς προσαιτοῦντας, οὓς λώταγας ἡμῖν ἔθος καλεῖν, πῶς περιΐασι, πῶς καὶ αὐτοὺς ἐλεοῦμεν; ἀλλ' ὅμως τούτοις οὐδὲ συγγνώμη τίς ἐστιν· οὐδὲ γὰρ συγγινώσκομεν αὐτοῖς, ὅταν κυβεύοντες ἑαυτῶν τὰ ἱμάτια ἀπολλύωσι.* — *παλμῶν ἑρμηνεύς*] Epiph. Expos. fid. c. 23: *παλμῶν παρατηρήσεις.* Disputat de palpitationum observatione Ps.-Iustinus Quaest. ad orthod. 19. — *φυλαττόμενος ἐν σ. λώβας ὄψεως ἢ ποδῶν*] Cf. Chrysost. Ad illuminandos catech. II, 5 (Bened. II, 243).

12. Non distincte dicit, infidelem concubinam pro uxore, nec vero praeter uxorem habere, sed ita intellegendus esse videtur. Concubinatus, de quo loquitur, est ergo matrimonium legi naturae quidem, non autem legi civili consentaneum, et permittitur Christi-

iuriam inferre, non calumniari, contentus esse sibi datis stipendiis; obtemperans his admittatur, repugnans vero reiciatur. 11. Nefandae libidinis perpetrator, cinaedus, lascivus, magus, incantator, astrologus, vates, captator carminum magicorum, mendicus agyrta, circulator, amuleta faciens, lustrans, augur, ominum et signorum monstrator, palpitationum interpres, in occursu observans vitia oculorum aut pedum vel observans aves aut mustelas aut voces aut symbolicas auditiones, probentur tempore; vix enim potest elui malitia; cum igitur desierint, admittantur; si non pareant, reiciantur. 12. Concubina cuiuspiam infidelis mancipium, illi soli dedita, admittatur; si autem etiam cum aliis petulanter agit, reiciatur. 13. Fidelis qui habet concubinam, si servam, desinat et legitime ducat uxorem, si liberam, eam in uxorem legitimam accipiat; si nolit, reiciatur. ⟨Si vero fidelis femina coniuncta sit cum servo, aut desinat aut reiciatur.⟩ 14. Qui gentilium mores sectatur vel iudaicas fabulas, aut mutet vitam aut repellatur. 15. Si quis animum addicit insaniae theatri aut venationibus aut equestribus cursibus aut ludorum certaminibus, vel cesset vel reiciatur. 16. Qui erit catechumenus, per tres annos catechesi informetur; quodsi studiose se gerit et rei desiderio tenetur, admittatur, quia non tempus,

---

anae servae infidelis. Alibi hic concubinatus tolerabatur, etiamsi vir non gentilis erat. Augustinus De fide et operibus c. 19 dicit: De concubina quoque, si professa fuerit nullum se alium cognituram, etiam si ab illo, cui subdita est, dimittatur, merito dubitatur, utrum ad percipiendum baptismum non debeat admitti.

13. Cf. II, 36, 3. Praecipit, ut Christianus omnino legitimum tantum matrimonium ineat. De concubina serva relinquenda Leo Ep. 167 ad Rusticum Narb. c. 6 scribit: Quia aliud est nupta, aliud concubina, ancillam a toro abicere et uxorem certae ingenuitatis accipere, non duplicatio coniugii, sed profectus est honestatis. Synodus Toletana I a. 400 c. 17 autem decernit: Si quis habens uxorem fidelis, si concubinam habeat, non communicet; ceterum qui non habet uxorem et pro uxore concubinam habet, a communione non repellatur, tantum ut unius mulieris, aut uxoris aut concubinae, ut ei placuerit, sit coniunctione contentus. — *ἐαν δὲ καὶ πιστὴ κτλ.*] Haesitavi, an haec in textu recipienda sint. Considerans autem, epitomatorem fere nihil Constitutionibus addidisse atque ob homoeoteleuton verba facillime a librario omitti potuisse, ea prorsus praeterire non ausus sum.

15. Theatrum insectatur Chrysostomus passim.

16. *οὐχ ὁ χρόνος κτλ.*] Basilius can. 2: *ὁρίζειν δὲ μὴ χρόνῳ, ἀλλὰ τρόπῳ τῆς μετανοίας τὴν θεραπείαν,* et similiter can. 84.

χρόνος, ἀλλ' ὁ τρόπος κρίνεται. 17. *ὁ διδάσκων εἰ καὶ λαϊκὸς ᾖ, ἔμπειρος δὲ τοῦ λόγου καὶ τὸν τρόπον σεμνός, διδασκέτω· „ἔσονται“ γὰρ „πάντες διδακτοὶ θεοῦ“.*

18. *Πᾶς πιστὸς ἢ πιστὴ ἕωθεν ἀναστάντες ἐξ ὕπνου πρὸ τοῦ ἔργου ἐπιτελέσαι νιψάμενοι προσευχέσθωσαν· εἰ δέ τις λόγου κατήχησις γένηται, προτιμησάτωσαν τοῦ ἔργου τὸν λόγον τῆς εὐσεβείας.* 19. *ὁ πιστὸς ἢ ἡ πιστὴ τοῖς οἰκέταις εὐμενῶς προσεχέτωσαν, καθὼς καὶ ἐν τοῖς προλαβοῦσιν διεταξάμεθα καὶ ἐν ταῖς ἐπιστολαῖς ἐδιδάξαμεν.*

XXXIII. *Ἐγὼ Παῦλος καὶ ἐγὼ Πέτρος διατασσόμεθα.* 2. *ἐργάζεσθωσαν οἱ δοῦλοι πέντε ἡμέρας, σάββατον δὲ καὶ κυριακὴν σχολαζέτωσαν ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ διὰ τὴν διδασκαλίαν τῆς εὐσεβείας· τὸ μὲν γὰρ σάββατον εἴπομεν δημιουργίας λόγον ἔχειν, τὴν δὲ κυριακὴν ἀναστάσεως.* 3. *τὴν μεγάλην ἑβδομάδα πᾶσαν καὶ τὴν μετ' αὐτὴν ἀργείτωσαν οἱ δοῦλοι, ὅτι ἡ μὲν πάθους ἐστίν, ἡ δὲ ἀναστάσεως, καὶ χρεία διδασκαλίας, τίς ὁ παθὼν καὶ ἀναστὰς ἢ τίς ὁ συγχωρήσας ἢ καὶ ἀναστήσας.* 4. *τὴν ἀνάληψιν ἀργείτωσαν διὰ τὸ πέρας τῆς κατὰ Χριστὸν οἰκονομίας.* 5. *τὴν πεντηκοστὴν ἀργείτωσαν διὰ τὴν παρουσίαν τοῦ ἁγίου πνεύματος τὴν δωρη-*

---

3 Ioann. 6, 45; Ies. 54, 13. — 9 Eph. 6, 9; Col. 4, 1.

---

2 *εἴη* d e p | *δὲ* > d | 6 *γίνεται* d e p | *προτιμησάτωσαν* d p E : *-σάτω* a h v | 7 *ὁ . . ἡ* > d e p E | 10 *Πέτρος . . Παῦλος* p E a² i. m. | *ἐγὼ* sec > d e h p E | *διατασσώμεθα* h | 10/11 *ἐργάζεσθαι* d e p E | 11 *τοὺς δούλους* d e, *τοὺς λαοὺς* p E | 12 *ἐν* > d e p E | *τὴν διδασκαλίαν* : *τὸν λόγον* h | 16 *παθών* : *ἀποθανὼν* d e | 19 *παρρησίαν* h

---

17. *εἰ καὶ λαϊκός*] Supra III, 20, 2 Constitutor dicit, presbyterum solum docere. Videtur autem ibi de munere praedicandi in ecclesia loqui, non de catechumenis erudiendis. Illud munus inprimis respicit etiam Leo Ep. 118 c. 2; 119 c. 6; 120 c. 6. Notum est ex Eus. H. E. VI, 3; c. 19, 17, Origenem adhuc laicum catechumenos erudivisse, in Palaestina etiam praedicasse. Constitutiones testantur, illo munere laicum etiam tempore posteriore, si opus erat, fungi potuisse.

18. *πᾶς πιστὸς κτλ.*] Hic incipit sectio de precatione, cuius quasi partem caput sequens facit. — *νιψάμενοι*] De more lavandi corporis cf. Chrysost. In Gen. hom. XXI, 6: *πάσῃ σπουδῇ τὴν ὄψιν τοῦ σώματος καθ' ἑκάστην ἡμέραν ἐκπλύνεις κτλ.;* Opus imperf. in Matth. 6, 17.

19. *ἐν τοῖς προλαβοῦσιν*] sc. IV, 12.

XXXIII—XXXIV. Anastasius Quaestio LXIV.

XXXIII. *Οἵας* (*ποίας* v) *ἡμέρας δεῖ ἀργεῖν τοὺς οἰκέτας* (*Παύλου καὶ*

sed vitae institutum perpenditur. 17. Qui docet, quamvis laicus sit, modo peritus in sermone ac morum probitate ornatus, doceat; *erunt* enim *omnes a Deo docti.*

18. Omnis Christianus vel Christiana mane ex somno surgentes, antequam opus faciant, lavent se ac precentur; si autem aliqua sermonis catechesis agatur, operi anteponant verbum pietatis. 19. Fidelis vir vel fidelis mulier benigne se habeant erga famulos, sicut et in praecedentibus constituimus et in epistulis docuimus.

XXXIII. Ego Paulus et ego Petrus constituimus. 2. Servi operentur quinque diebus, sabbato autem et dominica vacent in ecclesia propter doctrinam pietatis; nam sabbatum quidem diximus rationem habere creationis, dominicam vero resurrectionis. 3. Magna hebdomade tota et ea, quae illam sequitur, servi otientur, quia illa passionis est, haec resurrectionis, et opus est doceri, quis sit, qui passus est ac resurrexit, vel quis sit, qui pati permisit, quique resuscitavit. 4. Ascensionis die ferientur propter finitam oeconomiam Christi. 5. In pentecoste ferientur ob spiritus sancti

---

Πέτρου διατάξεις· ἀργεῖν τοὺς δούλους κατ' ἑβδομάδα ἡμέρας δύο, τὸ σαββάτου καὶ τὴν κυριακήν, καὶ σχολάζειν τῇ ἐκκλησίᾳ d e). Quibus diebus famuli debeant feriari.

1. *Παῦλος καὶ Πέτρος*] Paulum nominat ante Petrum. Similiter Ps.-Ignatius Magn. 10, 2; Trall. 5, 2; Ant. 7, 1.

2. *σάββατον*] Contra etiam synodus Laodicena c. 29 praecipit: *ὅτι οὐ δεῖ Χριστιανοὺς ἰουδαΐζειν καὶ ἐν τῷ σαββάτῳ σχολάζειν, ἀλλὰ ἐργάζεσθαι αὐτοὺς ἐν αὐτῷ, τὴν δὲ κυριακὴν προτιμῶντας, εἴγε δύναιντο, σχολάζειν ὡς Χριστιανοί. — τὸ μὲν γὰρ σάββατον κτλ.*] Cf. Ps.-Ign. Magn. 9, 3. — *εἴπομεν*] scilicet VII, 23, 3.

3. *τὴν μεγάλην ἑβδόμαδα π. καὶ τὴν μετ' αὐτήν*] Has duas hebdomades vel dies quindecim paschales leges imperatorum a. 389 et 392 inter ferias forenses enumerant. Cf. Cod. Theod. II, 8, 2; Iust. III, 12, 2. 3. Similiter Augustinus Serm. 259 n. 6 de quindecim diebus paschalibus dicit, Serm. 232 n. 1 autem, ubi hebdomadem resurrectionis tantum respicit, de diebus septem vel octo. Hebdomadem resurrectionis totam etiam synodus Trullana c. 66 celebrari vult. Idem decernunt synodi Aquisgranensis 809 c. 19, Moguntiaca 813 c. 36, Meldensis 846 c. 77, Engilheimensis 949 c. 6. Mox autem numerus dierum festorum paschalium minuebatur. Cf. quae adnotavi ad V, 20, 14. Locutionis hebdomadem passionis magnam vel maiorem appellantis primi testes sunt Chrysostomus In Gen. hom. XXX, 1; In Ps. 145 c. 1 (Bened. IV, 294; V, 525); Peregrinatio Silviae c. 30, 1; 46, 4 ed. Geyer p. 82, 28; 98, 15.

4. Cf. V, 20, 2.

5. Supra V, 20, 14 etiam hebdomas pentecostes celebrari iubetur.

θεῖσαν τοῖς πιστεύσασιν εἰς Χριστόν. 6. τὴν τῶν γενεθλίων ἑορτὴν ἀργείτωσαν διὰ τὸ ἐν αὐτῇ τὴν ἀπροσδόκητον χάριν δεδόσθαι ἀνθρώποις, γεννηθῆναι τὸν τοῦ θεοῦ λόγον Ἰησοῦν Χριστὸν ἐκ Μαρίας τῆς παρθένου ἐπὶ σωτηρίᾳ τοῦ κόσμου. 7. τὴν τῶν ἐπιφανίων ἑορτὴν ἀργείτωσαν διὰ τὸ ἐν αὐτῇ ἀνάδειξιν γεγενῆσθαι τῆς τοῦ Χριστοῦ θεότητος, μαρτυρήσαντος αὐτῷ τοῦ πατρὸς ἐν τῷ βαπτίσματι καὶ τοῦ παρακλήτου ἐν εἴδει περιστερᾶς ὑποδείξαντος τοῖς παρεστῶσι τὸν μαρτυρηθέντα. 8. τὰς ἡμέρας τῶν ἀποστόλων ἀργείτωσαν· διδάσκαλοι γὰρ ὑμῶν εἰς Χριστὸν κατέστησαν καὶ πνεύματος ὑμᾶς ἠξίωσαν ἁγίου. 9. τὴν ἡμέραν Στεφάνου τοῦ πρωτομάρτυρος ἀργείτωσαν καὶ τῶν λοιπῶν ἁγίων μαρτύρων τῶν προτιμησάντων Χριστὸν τῆς ἑαυτῶν ζωῆς.

XXXIV. Εὐχὰς ἐπιτελεῖτε ὄρθρου καὶ τρίτῃ ὥρᾳ καὶ ἕκτῃ καὶ ἐνάτῃ καὶ ἑσπέρᾳ καὶ ἀλεκτοροφωνίᾳ· 2. ὄρθρου μὲν εὐχαριστοῦντες, ὅτι ἐφώτισεν ὑμῖν ὁ κύριος, παραγαγὼν τὴν νύκτα καὶ ἐπαγαγὼν τὴν ἡμέραν· 3. τρίτῃ δέ, ὅτι ἀπόφασιν ἐν αὐτῇ ὑπὸ Πιλάτου ἔλαβεν ὁ κύριος· 4. ἕκτῃ δέ, ὅτι ἐν αὐτῇ ἐσταυρώθη· 5. ἐνάτῃ δέ, ὅτι πάντα κεκίνητο τοῦ δεσπότου σταυρουμένου, φρίττοντα τὴν τόλμαν τῶν δυσσεβῶν Ἰουδαίων, μὴ φέροντα τοῦ κυρίου τὴν ὕβριν· 6. ἑσπέρᾳ δὲ εὐχαριστοῦντες, ὅτι ὑμῖν ἀνάπαυσιν ἔδωκεν τῶν μεθημερινῶν κόπων τὴν νύκτα· 7. ἀλεκτρυόνων δὲ κραυγῇ διὰ τὸ τὴν ὥραν εὐαγγελίζεσθαι τὴν παρουσίαν τῆς ἡμέρας εἰς ἐργασίαν τῶν τοῦ φωτὸς ἔργων. 8. εἰ μὴ δυνατὸν

---

7 Mt. 3, 16. — 18 Mt. 27, 46. 51.

---

1 εἰς + τὸν h | 2 τὴν > d e | 2/5 τὴν ἀπροσδ. — αὐτῇ > h | 3 Ἰησοῦν + τὸν d e | 5 ἐπιφανίων a (-νείων) d e cf. An : θεοφανίων p v E | 9 ἡμῶν e | 10 ἡμᾶς d e | ἁγίου > a | 14 ἑσπέρας h v | ἀλεκτοροφωνίας e h p | 15 ὑμῖν a d e v : ὑμᾶς h, ἡμᾶς p | 16 ἐν αὐτῇ ἀπόφασιν ἀπὸ d e p | 18 ἐσταυρωμένου a d | 20 ἑσπέραν e v, ἐφ' ἑσπέραν d | 21 δέδωκε h | καθημερινῶν e | 23 versus 8—13 et capita XXXV—XXXIX > p

---

6—7. Cf. V, 13, 1. 2. Adnotationi ad hunc locum institutae haec addenda sunt. Erbes in *Zeitschrift für Kirchengeschichte* XXV (1904), 329—79; XXVI (1905), 1—58 e Martyrologio syriaco (cf. adnot. ad v. 8) et testimoniis aliis demonstrare conatus est, festum natale Domini in Asia minore iam circa annum 341 celebratum et Constantinopoli iam a Constantino Magno invectum fuisse, mihi autem non probasse videtur.

8. Saeculo IV in Oriente duos anni dies apostolis dedicatos fuisse scimus, scilicet diem XXVII Decembris Ioanni et Iacobo, diem XXVIII eiusdem mensis Petro et Paulo. Cf. Aphraatis hom. 21 s. f., ed. germ. Bert 1888 p. 347 sq.;

adventum, concessum iis, qui in Christum crediderunt. 6. Festo natalis cessent ab opere, eo quod tunc hominibus tributum fuit inexspectatum beneficium, ut nempe Dei verbum Iesus Christus ex Maria virgine nasceretur ad mundi salutem. 7. In epiphaniae festo vacent, quia in eo demonstrata est Christi divinitas, quando pater testimonium ei praebuit in baptismo, et paracletus in specie columbae ostendit eum, cui perhibitum erat testimonium. 8. In apostolorum diebus ferientur; doctores enim vestri fuerunt in Christo vosque spiritu sancto donarunt. 9. In die Stephani primi martyris ferientur atque in diebus ceterorum sanctorum martyrum, qui Christum praetulerunt vitae suae.

XXXIV. Precationes facite mane et tertia hora ac sexta et nona et vespere atque in gallicinio: 2. mane gratias agentes, quod Dominus abducta nocte et inducto die illuminavit vos; 3. tertia hora, quoniam in ea Dominus sententiam damnationis excepit a Pilato; 4. sexta, quod in ea crucifixus est; 5. nona, quia cuncta commota sunt, cum Dominus crucifigeretur, quia horrebant impiorum Iudaeorum temeritatem nec ferebant contumeliam Domino illatam; 6. vespere gratias agentes, quod vobis noctem dedit laborum diurnorum requietem; 7. in gallorum cantu, eo quod illa hora nuntiat adventum diei ad facienda opera lucis. 8. Si

---

Gregor. Nyss. In laudem Basilii M. oratio; Martyrologium syriacum ed. Wright, *Journal of Sacred Literature* 1865/66, ed. E. Egli, *Altchristliche Studien* 1887 p. 6. Constitutor fortasse hos tantum dies ante oculos habet; fortasse autem omnes apostolorum dies celebrari vult.

9. Festi Stephani primi testes sunt eidem, qui v. 8 laudati sunt. Supra V, 20 dies Stephani et apostolorum non commemorantur, quia auctor ibi nonnisi de festis Domini agere voluit.

XXXIV. *Ποίας ὥρας καὶ διὰ τί ἐν ταύταις δεῖ προσεύχεσθαι* (> v, *περὶ ὡρῶν διὰ τί ὀφείλουσι ψάλλεσθαι παράδοσις* d). Quibus horis et quare in eis precandum sit.

1. Easdem horas monasterium Paulae in Bethleem observabat testante Hieronymo in Epitaphio Paulae Ep. 108 c. 19: Mane, hora tertia, sexta, nona, vespere, noctis medio per ordinem psalterium cantabant. Modo ultima hora paulum differt. Similiter Hieron. Ep. 22 c. 37; 107 c. 9; 130 c. 15; Cass. Instit. III, 4. Disputaverunt de hac re Batiffol, *Histoire de Bréviaire Romain* 1894; Bäumer, *Geschichte des Breviers* 1895.

1—5. Ps.-Ign. Trall. 9, 5.

3. Hierosolymis saeculo IV exeunte teste Peregrinatione Silviae officium Tertiae non cotidie, sed tempore Quadragesimae solum celebrabatur. Cf. Cabrol, *Étude sur la Peregrinatio Silviae* 1895 p. 45.

3—4. Cf. V, 14, 14.

ἐν ἐκκλησίᾳ προϊέναι διὰ τοὺς ἀπίστους, κατ᾿ οἶκον συνάξεις, ὦ ἐπίσκοπε, ἵνα μὴ εἰσέρχηται εὐσεβὴς εἰς ἐκκλησίαν ἀσεβῶν· οὐχ ὁ τόπος γὰρ τὸν ἄνθρωπον ἁγιάζει, ἀλλ᾿ ὁ ἄνθρωπος τὸν τόπον. 9. ἐὰν δὲ ἀσεβεῖς κατέχωσιν τὸν τόπον, φευκτέος σοι ἔστω διὰ τὸ βεβηλῶσθαι ὑπ᾿ αὐτῶν· ὡς γὰρ οἱ ὅσιοι ἱερεῖς ἁγιάζουσιν, οὕτως οἱ ἐναγεῖς μιαίνουσιν. 10. εἰ μήτε ἐν οἴκῳ ἅμα μήτε ἐν ἐκκλησίᾳ συναθροισθῆναι δυνατόν, ἕκαστος παρ᾿ ἑαυτῷ ψαλλέτω, ἀναγινωσκέτω, προσευχέσθω, ἢ καὶ ἅμα δύο ἢ τρεῖς· „Ὅπου γὰρ ἂν ὦσι“, φησὶν ὁ κύριος, „δύο ἢ τρεῖς συνηγμένοι ἐν τῷ ὀνόματί μου, ἐκεῖ εἰμὶ ἐν μέσῳ αὐτῶν“. 11. πιστὸς μετὰ κατηχουμένου μήτε κατ᾿ οἶκον προσευχέσθω· οὐ γὰρ δίκαιον τὸν μεμυημένον μετὰ τοῦ ἀμυήτου συμμολύνεσθαι. 12. εὐσεβὴς μετὰ αἱρετικοῦ μήτε κατ᾿ οἶκον συμπροσευχέσθω· „τίς“ γὰρ „κοινωνία φωτὶ πρὸς σκότος“; 13. πιστὸς ἢ πιστὴ δούλοις συναφθέντες ἢ ἀφιστάσθωσαν ἢ ἀποβαλλέσθωσαν.

XXXV. Κἀγὼ Ἰάκωβος, ἀδελφὸς μὲν κατὰ σάρκα τοῦ Χριστοῦ,

---

8 Mt. 18, 20. — 13 II Cor. 6, 14. — 16 Gal. 1, 19; Iac. 1, 1.

---

1 διὰ τ. ἀπίστους προϊέναι p v | 4 φευκταῖος a h v, φευκτέον d e | ἔστω σοι d e | 5 βεβηλωθῆναι h | 6 οὕτως + καὶ h | εἰ + δὲ d e | ἅμα e h m v E : > a d | 7 ἕκαστος + ἐκλεκτὸς e | παρ᾿ > d e | 8/9 ὅπου — τρεῖς a², > a | 9 ἂν : ἐὰν d e, > h a² | φησὶν ὁ κύριος > h | 10 μου + εἶπεν ὁ κσ h | 13 μήτε κατ᾿ οἶκον : κατ᾿ οἴκων (κατοικῶν d) μήτε d e | προσευχέσθω d e h m v | 14 δοῦλοι a | 15 ἀποβαλλέσθωσαν : abhinc inscribens Κανόνες ἐκκλησιαστικοὶ e exhibet Canones apost. I—IV, deinde pergit cap. XLII | 16 τοῦ χῦ κατὰ σάρκα v

---

8. οὐχ ὁ τόπος κτλ.] Cf. Chrysost. De Chananaea hom. c. 11 (Bened. III, 442): οὐ ζητεῖται τόπος, ἀλλ᾿ ἀρχὴ τρόπου κτλ.

10. Cf. Tert. De fuga c. 14.

12. Cf. Eus. H. E. VI, 2, 14.

13. Eadem fere compendiose repetuntur, quae c. 32, 13 dicta sunt, sed in loco minus consentaneo ponuntur.

XXXV. Διάταξις περὶ λυχνικῶν (d praemittens Ἰακώβου ἐπισκόπου Ἱεροσολύμων τοῦ κατὰ σάρκα ἀδελφοῦ τοῦ κυρίου, a v ut c. 27). Constitutio de officio lucernali. — Officium totum complectitur capita 35—37; deinde c. 38—39 sequitur officium matutinum. Quae officia saeculis tribus prioribus non cognita erant. Clemens Alex. Strom. VII, 7, 40 p. 854 ac Tertullianus De orat. c. 25; De ieiun. c. 10 horas tertiam sextam nonam tantum precationi constitutas vel sollemniores in orationibus divinis appellant, iique sic dicentes non liturgiam publicam respexerunt, qualis in Constitutionibus describitur. Illa officia saeculo IV currente in consuetudinem venerunt. Cf. Basil. Ep. 207; Chrysost. In I Tim. hom. XIV, 4; Peregrinatio Silviae c. 24, 4—6; Paulin. Vita Am-

propter infideles impossibile est ad ecclesiam procedere, in domo aliqua congregationem facies, episcope, ne pius ingrediatur in ecclesiam impiorum; non enim locus hominem sanctificat, sed homo locum. 9. Quodsi impii locum detineant, fugiendus tibi sit, utpote ab iis profanatus; quemadmodum enim pii sacerdotes sanctificant, ita impuri polluunt. 10. Si neque in domo simul neque in ecclesia congregatio potest agitari, unusquisque apud se psallat, legat, precetur, vel duo aut tres simul: *Ubi enim sunt duo vel tres,* inquit Dominus, *congregati in nomine meo, ibi sum in medio eorum.* 11. Fidelis ne domi quidem oret cum catechumeno; non enim aequum est, initiatum cum non initiato coinquinari. 12. Pius cum haeretico nec domi comprecetur; *quae* enim *societas luci ad tenebras?* 13. Christianus vel Christiana servis coniuncti aut separentur aut reiciantur.

XXXV. Et ego Iacobus, frater quidem Christi secundum

---

brosii c. 13. In Peregrinatione Silviae l. c. officium sic describitur: »Hora autem decima (quod appellant hic licinicon, nam nos dicimus lucernare) similiter se omnis multitudo colliget ad Anastasim, incenduntur omnes candelae et cerei, et fit lumen infinitum. Lumen autem de foris non affertur, sed de spelunca interiori eicitur, ubi noctu ac die semper lucerna lucet, id est de intro cancellos; dicuntur etiam psalmi lucernares, sed et antiphonae diutius. Ecce et commonetur episcopus, et descendet, et sedet susum, nec non etiam et presbyteri sedent locis suis: dicuntur ymni vel antiphonae. Et ubi perdicti fuerint iuxta consuetudinem, levat se episcopus, et stat ante cancellum, id est ante speluncam, et unus ex diaconibus facit commemorationem singulorum, sicut solet esse consuetudo. Et diacono dicente singulorum nomina semper pisinni plurimi stant, respondentes semper: Kyrie eleyson, quod dicimus nos: Miserere Domine, quorum voces infinitae sunt. Et at ubi diaconus perdixerit omnia, quae dicere habet, dicet orationem primum episcopus, et orat pro omnibus; et sic orant omnes, tam fideles quam et cathecumini simul. Item mittet vocem diaconus, ut unusquisque, quomodo stat, cathecuminus inclinet caput; et sic dicet episcopus stans benedictionem super cathecuminos. Item fit oratio, et denuo mittet diaconus vocem, et commonet, ut unusquisque stans fidelium inclinent capita sua; item benedicet fideles episcopus, et sic fit missa Anastasi. Et incipient episcopo ad manum accedere singuli«. Officium autem nondum plane finitum est. Populus potius ex Anastasi in alias ecclesias pergit, ubi eadem fiunt atque in illa. Cf. Peregrinatio c. 25—27. Synodus Agathensis 506 c. 30 decernit: Hymni matutini et vespertini diebus omnibus decantentur, et in conclusione matutinarum vel vespertinarum missarum post hymnos capitella de psalmis dicantur, et plebs collecta oratione ad vesperam ab episcopo cum benedictione dimittatur. Cf. syn. Tarrag. 516 c. 7; Barcin. 540 c. 2.

δοῦλος δὲ ὡς θεοῦ μονογενοῦς, ἐπίσκοπος δὲ ὑπ' αὐτοῦ τοῦ κυρίου καὶ τῶν ἀποστόλων Ἱεροσολύμων χειροτονηθείς, τάδε φημί. 2. *ἑσπέρας γενομένης συναθροίσεις τὴν ἐκκλησίαν, ὦ ἐπίσκοπε· καὶ μετὰ τὸ ῥηθῆναι τὸν ἐπιλύχνιον ψαλμὸν προσφωνήσει ὁ διάκονος ὑπὲρ τῶν κατηχουμένων καὶ χειμαζομένων καὶ τῶν φωτιζομένων καὶ τῶν ἐν μετανοίᾳ, ὡς προείπομεν.*

XXXVI. *Μετὰ δὲ τὸ ἀπολυθῆναι αὐτοὺς ὁ διάκονος ἐρεῖ· Ὅσοι πιστοί, δεηθῶμεν τοῦ κυρίου, καὶ μετὰ τὸ προσφωνῆσαι αὐτὸν τὰ τῆς πρώτης εὐχῆς ἐρεῖ·* 2 (XXXVI). *Σῶσον καὶ ἀνάστησον ἡμᾶς, ὁ θεός, διὰ τοῦ Χριστοῦ σου.* 3. *ἀναστάντες αἰτησώμεθα τὰ ἐλέη τοῦ κυρίου καὶ τοὺς οἰκτιρμοὺς αὐτοῦ, τὸν ἄγγελον τὸν ἐπὶ τῆς εἰρήνης, τὰ καλὰ καὶ τὰ συμφέροντα, χριστιανὰ τὰ τέλη, τὴν ἑσπέραν καὶ τὴν νύκτα εἰρηνικὴν καὶ ἀναμάρτητον, καὶ πάντα τὸν χρόνον τῆς ζωῆς ἡμῶν ἀκατάγνωστον αἰτησώμεθα· ἑαυτοὺς καὶ ἀλλήλους τῷ ζῶντι θεῷ διὰ τοῦ Χριστοῦ αὐτοῦ παραθώμεθα.*

XXXVII. *Καὶ ὁ ἐπίσκοπος ἐπευχόμενος λεγέτω·* 2 (XXXVII). *Ὁ ἄναρχος θεὸς καὶ ἀτελεύτητος, ὁ τῶν ὅλων ποιητὴς διὰ Χριστοῦ καὶ κηδεμών, πρὸ δὲ πάντων αὐτοῦ θεὸς καὶ πατήρ, ὁ τοῦ πνεύματος κύριος καὶ τῶν νοητῶν καὶ αἰσθητῶν βασιλεύς, ὁ ποιήσας ἡμέραν πρὸς ἔργα φωτὸς καὶ νύκτα εἰς ἀνάπαυσιν τῆς ἀσθενείας ἡμῶν· „σὴ“ γάρ „ἐστιν ἡ ἡμέρα καὶ σή ἐστιν ἡ νύξ, σὺ κατηρτίσω φαῦσιν καὶ ἥλιον“· αὐτὸς καὶ νῦν, δέσποτα φιλάνθρωπε καὶ πανάγαθε, εὐμενῶς πρόσδεξαι τὴν ἑσπερινὴν εὐχαριστίαν ἡμῶν ταύτην.* 3. *ὁ διαγαγὼν ἡμᾶς τὸ μῆκος τῆς ἡμέρας καὶ ἀγαγὼν ἐπὶ τὰς ἀρχὰς τῆς νυκτός, φύλαξον ἡμᾶς διὰ τοῦ Χριστοῦ σου· εἰρηνικὴν παράσχου τὴν ἑσπέραν καὶ τὴν νύκτα ἀναμάρτητον, καὶ καταξίωσον ἡμᾶς τῆς αἰωνίου ζωῆς διὰ τοῦ Χριστοῦ σου, δι'*

4 Ps. 140. — 22 Ps. 73, 16.

1 *μονογενοῦς* + *υἱοῦ* d | 2 *κυρίου* : *χῦ* d | 5 *καὶ χειμαζομένων* > d | 7 *αὐτοῖς* d | 8 *τοῦ κ. δεηθῶμεν* m | 9 *ἐρεῖς* h | *καὶ* > h | 10 *ὁ θεὸς* > h | 10/11 *αἰτήσωμεν* d | 12 *τὸν ἐπὶ* > h | *τὰ* sec > d m | 16 *παραθῶμεν* a | 18 *θεὸς* a d : > h m v | *ποιητής* : *προνοητὴς* h | *διὰ Χριστοῦ* > h | 19 *πρὸ — αὐτοῦ* : *αὐτοῦ δὲ* h m v | 20 *κύριος* a d : *προβολεὺς* h m v | 21 *νύκταν* h | 22 *ἡ* pr > a | 24 *πανάγαθε* : *τὸ πᾶν ἀγαθὲ* m v | *ἑσπερινὴν* > h | 27 *ἀναμάρτητον* + *καὶ ἀφαντασίαστον* d | 28 *αἰωνίου* + *σου* v

2. *τὸν ἐπιλύχνιον ψαλμόν*] i. e. Psalmum 140, cf. II, 59, 2. Chrysostomus In Ps. 140 c. 1 (Bened. V, 426) refert, Psalmum illum cotidie Antiochiae recitatum fuisse. — *ὡς προείπομεν*] sc. c. 6—9.

carnem, servus autem eius ut Dei unigeniti, episcopus vero Hierosolymorum ab ipso Domino et ab apostolis ordinatus haec dico. 2. Cum fuerit vespera, congregabis ecclesiam, o episcope; et postquam dictus fuerit psalmus lucernalis, recitabit diaconus orationes pro catechumenis, energumenis, competentibus et paenitentibus, ut supra diximus.

XXXVI. Cumque ii dimissi fuerint, diaconus dicet: Qui fideles sumus, oremus Dominum, et postquam recitaverit illa, quae in prima oratione, dicet: 2. (XXXVI). Serva et suscita nos, Deus, per Christum tuum. 3. Suscitati postulemus misericordias Domini atque miserationes eius, angelum paci praepositum, bona et conducibilia, finem vitae christianum, vesperam noctemque pacatam ac peccato vacuam cunctumque vitae nostrae tempus irreprehensum postulemus. Nos ipsos atque invicem viventi Deo per Christum eius commendemus.

XXXVII. Et episcopus orans dicat: 2 (XXXVII). Deus, principii expers ac fine carens, omnium per Christum opifex et rector, ante cuncta vero illius Deus ac pater, spiritus dominus et eorum rex, quae intellegi ac sentiri possunt; qui fecisti diem ad opera lucis et noctem ad requiem infirmitatis nostrae; namque *tuus est dies et tua est nox; tu aptasti lucem et solem;* ipse et nunc, Domine, hominum amator ac optime, suscipe clementer hanc nostram gratiarum actionem vespertinam. 3. Qui traduxisti nos per diei longitudinem et duxisti ad noctis initia, custodi nos per Christum tuum; tranquillam praebe vesperam et noctem peccato liberam, atque nos vita aeterna dignare per Christum tuum, per

---

XXXVI. *Προσφώνησις ἐπιλύχνιος.* Oratio lucernalis.

1. *τὰ τῆς πρώτης εὐχῆς*] sc. orationem fidelium c. 10, 3—21; cf. c. 12, 1; 41, 1. Quam orationem in officiis vespertino ac matutino recitatam fuisse testatur etiam Chrysostomus In I Tim. hom. VI, 1 dicens: *καθ' ἑκάστην ἡμέραν γάρ, καὶ ἐν ἑσπέρᾳ καὶ ἐν πρωΐᾳ, . . ὑπὲρ παντὸς τοῦ κόσμου καὶ βασιλέων καὶ πάντων τῶν ἐν ὑπεροχῇ ὄντων ποιούμεθα τὴν δέησιν, ὑπὲρ τῶν πιστῶν.*

2—3. Cf. c. 6, 8; 38, 1. 2.

3. *τὸν ἄγγελον τὸν ἐπὶ τῆς εἰρήνης*] De angelo pacis cf. Henoch 52, 5; 53, 4; 54, 4; 56, 2; 60, 24; Basil. Ep. 11. Patres etiam alios similes angelos commemorant: angelum paenitentiae Hermas Vis. V, 7; Clemens Alex. Quis dives c. 42 p. 961; angelum orationis Tertullianus De oratione c. 12; angelum baptismi idem De baptismo c. 4—5, etc.

XXXVII. *Εὐχαριστία ἐπιλύχνιος.* Gratiarum actio lucernalis.

οὗ σοι δόξα, τιμὴ καὶ σέβας ἐν ἁγίῳ πνεύματι εἰς τοὺς αἰῶνας· ἀμήν. 4. *καὶ ὁ διάκονος λεγέτω· Κλίνατε τῇ χειροθεσίᾳ.* 5. *καὶ ὁ ἐπίσκοπος λεγέτω· Θεὲ πατέρων καὶ κύριε τοῦ ἐλέους, ὁ τῇ σοφίᾳ σου κατασκευάσας ἄνθρωπον, τὸ λογικὸν ζῶον τὸ θεοφιλὲς τῶν ἐπὶ γῆς, καὶ δοὺς αὐτῷ τῶν ἐπὶ τῆς χθονὸς ἄρχειν, καὶ καταστήσας γνώμῃ σῇ ἄρχοντας καὶ ἱερεῖς, τοὺς μὲν πρὸς ἀσφάλειαν τῆς ζωῆς, τοὺς δὲ πρὸς λατρείαν ἔννομον·* 6. *αὐτὸς καὶ νῦν ἐπικάμφθητι, κύριε παντοκράτορ, καὶ „ἐπίφανον τὸ πρόσωπόν σου ἐπὶ τὸν λαόν σου", τοὺς κάμψαντας αὐχένα καρδίας αὐτῶν, καὶ εὐλόγησον αὐτοὺς διὰ Χριστοῦ, δι' οὗ ἐφώτισας ἡμᾶς φῶς γνώσεως καὶ ἀπεκάλυψας ἡμῖν σαυτόν, μεθ' οὗ σοὶ καὶ ἡ ἐπάξιος ὀφείλεται προσκύνησις παρὰ πάσης λογικῆς καὶ ἁγίας φύσεως καὶ πνεύματι τῷ παρακλήτῳ εἰς τοὺς αἰῶνας· ἀμήν.* 7. *καὶ ὁ διάκονος λεγέτω· Προέλθετε ἐν εἰρήνῃ.*

XXXVIII. *Ὡσαύτως ὄρθρου ὁ διάκονος μετὰ τὸ ῥηθῆναι τὸν ὀρθρινὸν καὶ ἀπολῦσαι αὐτὸν τοὺς κατηχουμένους καὶ χειμαζομένους καὶ βαπτιζομένους καὶ τοὺς ἐν μετανοίᾳ καὶ τὴν ὀφειλομένην ποιήσασθαι προσφώνησιν, ἵνα μὴ πάλιν λέγωμεν τὰ αὐτά, ἐπιφερέτω μετὰ τὸ Σῶσον αὐτούς, ὁ θεός, καὶ ἀνάστησον ἐν τῇ χάριτί σου·* 2. *Αἰτησώμεθα παρὰ τοῦ κυρίου τὰ ἐλέη αὐτοῦ καὶ τοὺς οἰκτιρμούς, τὸν ὄρθρον τοῦτον καὶ τὴν ἡμέραν εἰρηνικὴν καὶ ἀναμάρτητον καὶ πάντα τὸν χρόνον τῆς παρεπιδημίας ἡμῶν, τὸν ἄγγελον τὸν ἐπὶ τῆς εἰρήνης, χριστιανὰ τὰ τέλη, ἵλεων καὶ εὐμενῆ τὸν θεόν· ἑαυτοὺς καὶ ἀλλήλους τῷ ζῶντι θεῷ διὰ τοῦ μονογενοῦς αὐτοῦ παραθώμεθα.* 3. *καὶ ὁ ἐπίσκοπος ἐπευχόμενος λεγέτω·* 4 (XXXVIII). *„Ὁ θεὸς τῶν πνευμάτων καὶ πάσης σαρκός", ὁ ἀσύγκριτος καὶ ἀπροσδεής, ὁ δοὺς τὸν ἥλιον εἰς ἐξουσίαν*

---

5 Gen. 1, 28. — 8 Ps. 30, 17. — 16 Ps. 62. — 26 Num. 16, 22. — 27 Gen. 1, 16.

---

1 *σέβας* : *κράτος* d | *ἐν* : *σὺν* h m v | 2/3 *κλίνατε — λεγέτω* > h, lacuna quidem signata est, sed verba i. m. non leguntur | 3 *ἐπίσκοπος* + *εὐχόμενος* d | *ἐλέους* + *σου* d | 5 *ἐπὶ* + *τῆς* m | *αὐτῷ* + *τὸ* d | *τῆς* : *γῆς* d | 8 *παντοκράτωρ* d h v | 9 *τὸν λαόν* : *τοὺς δούλους* d | 11 *σεαυτὸν* m v, *αὐτὸν* h | *μεθ'* : *δι'* d | 12/13 *καὶ πν.* : *ἐν πνεύματι ἁγίῳ* d | 14 *προέλθατε* h, *προσέλθετε* d v | 15 *ὡσαύτως* + *καὶ* d | 18 *λέγω* m | 20 *τοῦ* > a | 24 *εὐμενεῖ τῷ θῷ* d | 26 *θεὸς* + *ὁ* a

---

5. Inscribit *Χειροθεσία ἐπιλύχνιος* v. XXXVIII. *Εὐχαριστία ὀρθρινή.* Gratiarum actio matutina. — Peregrinatio Silviae c. 24, 2 liturgiam matutinam

quem tibi gloria, honor ac veneratio in sancto spiritu in saecula, amen. 4. Et diaconus dicat: Inclinate ad manuum impositionem. 5. Ac dicat episcopus: Deus patrum ac Domine misericordiae, qui sapientia tua fabricatus es hominem, animal ratione praeditum, maxime ex iis quae in terra sunt charum Deo, et tribuisti ei, ut imperaret rebus terrestribus, quique voluntate tua principes ac sacerdotes constituisti, illos quidem ad vitae securitatem, hos vero ad legitimum cultum: 6. ipse nunc etiam inflectere, Domine omnipotens, et *ostende faciem tuam super populum tuum,* eos, qui cervicem cordis sui incurvarunt, et benedic eis per Christum, per quem illustrasti nos lumine cognitionis ac revelasti nobis te ipsum, cum quo ab omni rationali et sancta natura debetur tibi adoratio condigna et spiritui paracleto in saecula, amen. 7. Et diaconus dicat: Exite in pace.

XXXVIII. Similem in modum mane diaconus, cum dictus fuerit psalmus matutinus, cumque ipse dimiserit catechumenos, energumenos, competentes ac paenitentes feceritque solemnem precationem, ne iterum eadem referamus, post illud: Serva nos, Deus, et suscita in gratia tua, subiungat: 2. Postulemus a Domino misericordias eius atque miserationes, hoc matutinum et hunc diem cunctumque peregrinationis nostrae tempus pacatum et peccato vacuum, angelum paci praepositum, finem vitae christianum, Deum propitium et clementem. Nos ipsos et mutuo viventi Deo commendemus per unigenitum eius. 3. Et episcopus orans dicat: 4 (XXXVIII). *Deus spirituum et omnis carnis,* incomparabilis ac nullius rei indigus, qui dedisti solem, ut praeesset diei, lunam vero

---

sic describit: »Iam autem ubi coeperit lucescere, tunc incipiunt matutinos ymnos dicere. Ecce et supervenit episcopus cum clero, et statim ingreditur intro spelunca, et de intro cancellos primum dicet orationem pro omnibus; commemorat etiam ipse nomina, quorum vult, sic benedicet cathecuminos. Item dicet orationem, et benedicet fideles. Et post hoc, exeunte episcopo de intro cancellos, omnes ad manum ei accedunt; et ille eos uno et uno benedicet exiens iam, ac sic fit missa, iam luce«. Loco scripturae illius praecedente describitur officium ad pullorum (vel galli) cantum celebratum, loco sequente officium Sextae et Nonae.

1. *τὸν ὀρθρινόν*] sc. Ps, 62. Cf. II, 59, 2; Chrysost. In Ps. 140 c. 1 (V, 427). — *τὴν ὀφειλομένην π. προσφ.*] Cf. c. 36, 1. — *ἵνα μὴ πάλιν λ. τὰ αὐτῷ*] Similibus verbis lectorem ad priora revocat c. 41, 1; c. 46, 13. — *αὐτοὺς*] Supra c. 36, 2, ubi eadem oratio mutatis mutandis pronuntiatur, dicit Constitutor *ἡμᾶς*. Ibi autem verba *σῶσον κτλ.* partem orationis ipsius efficiunt; hic rubricae instar allegantur.

τῆς ἡμέρας, τὴν δὲ σελήνην καὶ τὰ ἄστρα εἰς ἐξουσίαν τῆς νυκτός· αὐτὸς καὶ νῦν ἔπιδε ἐφ' ἡμᾶς εὐμενέσιν ὀφθαλμοῖς καὶ πρόσδεξαι τὰς ἑωθινὰς ἡμῶν εὐχαριστίας καὶ ἐλέησον ἡμᾶς· οὐ γὰρ διεπετάσαμεν τὰς χεῖρας ἡμῶν πρὸς θεὸν ἀλλότριον. 5. *„οὐ" γὰρ „ἔστιν ἐν ἡμῖν θεὸς πρόσφατος", ἀλλὰ σὺ ὁ αἰώνιος καὶ ἀτελεύτητος· ὁ τὸ εἶναι ἡμῖν διὰ Χριστοῦ παρασχόμενος καὶ τὸ εὖ εἶναι δι' αὐτοῦ δωρησάμενος, αὐτὸς ἡμᾶς δι' αὐτοῦ καταξίωσον καὶ τῆς αἰωνίου ζωῆς, μεθ' οὗ σοὶ δόξα καὶ τιμὴ καὶ σέβας καὶ τῷ ἁγίῳ πνεύματι εἰς τοὺς αἰῶνας· ἀμήν.*

XXXIX. *Καὶ ὁ διάκονος λεγέτω· Κλίνατε τῇ χειροθεσίᾳ.* 2. *καὶ ὁ ἐπίσκοπος ἐπευχέσθω λέγων·* 3 (XXXIX). *Ὁ θεὸς ὁ πιστὸς καὶ ἀληθινός, ὁ „ποιῶν ἔλεος εἰς χιλιάδας καὶ μυριάδας τοῖς ἀγαπῶσίν σε", ὁ φίλος ταπεινῶν καὶ πενήτων προστάτης, οὗ πάντα ἐν χρείᾳ καθέστηκεν, ὅτι τὰ σύμπαντα δοῦλά σου·* 4. *ἔπιδε ἐπὶ τὸν λαόν σου τοῦτον, τοὺς κεκλικότας σοι τὰς ἑαυτῶν κεφαλάς, καὶ εὐλόγησον αὐτοὺς εὐλογίαν πνευματικήν, „φύλαξον αὐτοὺς ὡς κόρην ὀφθαλμοῦ", διατήρησον αὐτοὺς ἐν εὐσεβείᾳ καὶ δικαιοσύνῃ, καὶ καταξίωσον αὐτοὺς τῆς αἰωνίου ζωῆς ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ τῷ ἠγαπημένῳ σου παιδί, μεθ' οὗ σοὶ δόξα, τιμὴ καὶ σέβας καὶ τῷ ἁγίῳ πνεύματι νῦν καὶ ἀεὶ καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων· ἀμήν.* 5. *καὶ ὁ διάκονος λεγέτω· Προέλθετε ἐν εἰρήνῃ.*

XL. *Ἐπὶ δὲ ταῖς προσφερομέναις ἀπαρχαῖς οὕτως εὐχαριστείτω ὁ ἐπίσκοπος·* 2 (XL). *Εὐχαριστοῦμέν σοι, κύριε παντοκράτορ, δημιουργὲ τῶν ὅλων καὶ προνοητά, διὰ τοῦ μονογενοῦς σου παιδὸς Ἰησοῦ Χριστοῦ, τοῦ κυρίου ἡμῶν, ἐπὶ ταῖς προσενεχθείσαις σοι ἀπαρχαῖς, οὐχ ὅσον ὀφείλομεν, ἀλλ' ὅσον δυνάμεθα.* 3. *τίς γὰρ ἀνθρώπων ἐπαξίως εὐχαριστῆσαί σοι δύναται ὑπὲρ ὧν δέδωκας αὐτοῖς εἰς μετάληψιν; „ὁ θεὸς Ἀβραὰμ καὶ Ἰσαὰκ καὶ Ἰακὼβ" καὶ πάντων τῶν ἁγίων, ὁ πάντα τελεσφορήσας διὰ τοῦ λόγου σου καὶ κελεύσας τῇ γῇ παντοδαποὺς ἐκφῦσαι καρποὺς εἰς*

---

4 Ps. 80, 10. — 12 Ex. 20, 6. — 16 Ps. 16, 8. — 28 Act. 3, 13.

---

1 *δὲ* > h | *τοὺς ἀστέρας* h | 3 *εὐχὰς* h m | 4 *πρός* : *εἰς* m | 8 *μεθ'* : *δι'* d | *τιμὴ καὶ δόξα* d | *καὶ* pr > h m | 8/9 *καὶ τῷ* : *ἐν* d | 10 *καὶ* > h | 12 *εἰς* + *τὴν θεοσέβειαν* d | 14 *ἐν* > d | *τὰ σύμπαντα* : *πάντα* d | 16 *εὐλογίᾳ* (+ *σου* m) *πνευματικῇ* h m | 19 *μεθ'* : *δι'* d | *δόξα* > h m v | 20 *καὶ τῷ* : *ἐν* d | 21 *ἐν εἰρ. προέλθετε* m | *εἰρήνῃ* : post caput XXXIX d exhibet, similiter atque e supra post caput XXXIV, inscribens *κανόνες ἐκκλησιαστικοί*, Canones apostolorum I—IV | 22/23 *εὐχαριστεῖ* a | 23 *κύριε* + *δέσποτα* d |

et stellas, ut praeessent nocti: ipse et nunc respice super nos oculis benevolis, ac suscipe matutinas nostras gratiarum actiones et miserere nostri; non enim expandimus manus nostras ad deum alienum. 5. *Non* enim *est in nobis deus recens,* sed tu aeternus ac immortalis, qui nobis per Christum praebuisti, ut essemus, quique per eundem donasti, ut bene essemus; ipse nos per eum dignare aeterna vita, cum quo tibi gloria, honor, veneratio et sancto spiritui in saecula, amen.

XXXIX. Tum diaconus dicat: Inclinate ad manus impositionem. 2. Et episcopus oret his verbis: 3 (XXXIX). Deus fidelis et verax, qui *facis misericordiam in milia et dena milia diligentibus te;* amicus humilium et pauperum defensor, quo universa opus habent, quia cuncta tibi serva sunt: respice in populum tuum hunc, in hos, qui inclinarunt tibi capita sua, et benedic eis benedictione spirituali; *custodi eos ut pupillam oculi,* conserva eos in pietate ac iustitia, et eos vita aeterna dignare in Christo Iesu dilecto filio tuo, cum quo tibi gloria, honor atque cultus et sancto spiritui nunc et semper et in saecula saeculorum, amen. 8. Et diaconus dicat: Exite in pace.

XL. Pro primitiis autem, quae offeruntur, episcopus gratias agat hunc in modum. 2 (XL). Gratias agimus tibi, Domine omnipotens, omnium opifex ac provisor, per unigenitum filium tuum Iesum Christum, Dominum nostrum, pro oblatis tibi primitiis, non quantum debemus, sed quantum possumus. 3. Quis enim hominum condigne potest gratias tibi agere pro iis, quae dedisti ipsis ad participandum? *Deus Abraham et Isaac et Iacob* omniumque sanctorum, qui cuncta ad perfectionem ac maturitatem perduxisti per verbum tuum et terram iussisti progignere omnis generis

23 24 *παντοκράτωρ* d h v | 25/26 *τῆς προσενεχθείσης σοι ἀπαρχῆς* d | 26 *ἀπαρχὰς* a, corr a² | 30 *ἐκφῦσαι* : *ἐξαγαγεῖν* d

5. *ὁ τὸ εἶναι κτλ.*] Cf. c. 12, 8.

XXXIX. *Χειροθεσία ὀρθρινή.* Impositio manus matutina.

XL. *Ἐπίκλησις ἐπὶ ἀπαρχῶν* (*εὐχαριστία προσενεχθείσης ἀπαρχῆς* d). Invocatio pro primitiis. — Haec oratio adiungitur, quia non cotidie quidem ut praecedentes, sed aeque ac sequentes certis temporibus recitanda erat.

3. *κελεύσας — τροφὴν ἡμετέραν*] Haec ad verbum fere consonant cum Irenaei fragmento XXXVIII, Pfaffiano II: *ὅτι τῇ γῇ ἐκέλευσεν ἐκφῦσαι τοὺς καρποὺς τούτους εἰς τροφὴν ἡμετέραν.* Cf. VII, 30, 2; VIII, 12, 39.

εὐφροσύνην καὶ τροφὴν ἡμετέραν, ὁ δοὺς τοῖς νωθεστέροις καὶ βληχώδεσιν χιλόν, ποηφάγοις χλόην, καὶ τοῖς μὲν κρέα, τοῖς δὲ σπέρματα, ἡμῖν δὲ σῖτον τὴν πρόσφορον καὶ κατάλληλον τροφὴν καὶ ἕτερα διάφορα, τὰ μὲν πρὸς χρῆσιν, τὰ δὲ πρὸς ὑγείαν, τὰ δὲ πρὸς τέρψιν. 4. *ἐπὶ τούτοις οὖν ἅπασιν ὑμνητὸς ὑπάρχεις τῆς εἰς πάντας εὐεργεσίας διὰ Χριστοῦ, μεθ' οὗ σοὶ δόξα, τιμὴ καὶ σέβας καὶ πνεύματι τῷ ἁγίῳ εἰς τοὺς αἰῶνας· ἀμήν.*

XLI. *Ἐπὶ δὲ τῶν ἐν Χριστῷ ἀναπαυσαμένων μετὰ τὸ προσφωνῆσαι τὰ τῆς πρώτης εὐχῆς, ἵνα μὴ πάλιν λέγωμεν, ὁ διάκονος προσθήσει καὶ ταῦτα·* 2 (XLI). *Καὶ ὑπὲρ τῶν ἀναπαυσαμένων ἐν Χριστῷ ἀδελφῶν ἡμῶν δεηθῶμεν, ὑπὲρ τῆς κοιμήσεως τοῦδε ἢ τῆσδε δεηθῶμεν, ὅπως ὁ φιλάνθρωπος θεὸς προσδεξάμενος αὐτοῦ τὴν ψυχὴν ἀφήσῃ αὐτῷ πᾶν ἁμάρτημα ἑκούσιον καὶ ἀκούσιον, καὶ ἵλεως καὶ εὐμενὴς γενόμενος κατατάξῃ εἰς χώραν εὐσεβῶν ἀνειμένων εἰς κόλπους Ἀβραὰμ καὶ Ἰσαὰκ καὶ Ἰακὼβ μετὰ πάντων τῶν ἀπ' αἰῶνος εὐαρεστησάντων καὶ ποιησάντων τὸ θέλημα αὐτοῦ, ἔνθα „ἀπέδρα ὀδύνη καὶ λύπη καὶ στεναγμός". ἐγειρώμεθα· ἑαυτοὺς καὶ ἀλλήλους τῷ ἀϊδίῳ θεῷ διὰ „τοῦ ἐν ἀρχῇ λόγου" παραθώμεθα.* 3. *καὶ ὁ ἐπίσκοπος λεγέτω·* 4. *Ὁ τῇ φύσει ἀθάνατος καὶ ἀτελεύτητος, παρ' οὗ πᾶν ἀθάνατον καὶ θνητὸν γέγονεν, ὁ τὸ λογικὸν τοῦτο ζῶον τὸν ἄνθρωπον τὸν κοσμοπολίτην θνητὸν ἐκ κατασκευῆς ποιήσας καὶ ἀνάστασιν ἐπαγγειλάμενος, ὁ τὸν Ἐνὼχ καὶ τὸν Ἠλίαν θανάτου πεῖραν μὴ ἐάσας λαβεῖν· „ὁ θεὸς Ἀβραὰμ καὶ Ἰσαὰκ καὶ Ἰακὼβ οὐχ ὡς νεκρῶν, ἀλλ' ὡς ζώντων θεὸς εἶ"· ὅτι „πάντων αἱ ψυχαὶ παρὰ σοὶ ζῶσιν" καὶ „τῶν δικαίων τὰ πνεύματα ἐν τῇ χειρί σού εἰσιν, ὧν οὐ μὴ ἅψηται βάσανος· πάντες" γὰρ οἱ „ἡγιασμένοι ὑπὸ τὰς χεῖράς σού εἰσιν"·* 5. *αὐτὸς καὶ νῦν ἔπιδε ἐπὶ τὸν δοῦλόν σου τόνδε, ὃν*

---

17 Ies. 35, 10. — 18 Ioann. 1, 1. — 24 Mt. 22, 32. — 25 Luc. 20, 38. — 26 Sap. 3, 1. — 27 Deut. 33, 3.

---

2 *χιλὸν* d m : *χειλὸν* v, *χεῖλον* h, *χλὸν* a | *ποηφάγοις* : *χλοηφάγοις* d | 3 *σῖτον* : in hac voce desinit in a folium 163, et folium sequens excidit; in fine folii 163 adnotatum est: qui manqua una carta laquale bisogna supplir Ott. altro exemplar; folium 164 incipit *πίστιν τηρῆσαι* c. 41, 8 | *τὴν* h m v : *πρὸς τροφὴν* d | *τροφὴν* > d | 5 *ἅπαντας* v | 6 *μεθ'* : *δι'* d | 7 *καὶ πν. τῷ ἁγίῳ* : *ἐν ἁγίω πνι* d | 9 *πρώτης εὐχῆς* : *προσευχῆς* d | 10 *προσθήσῃ* h | 11/12 *ὑπὲρ — δεηθῶμεν* d m v : > h | 12 *αὐτῶν* h | 13 *ἀφήσῃ* h m v : *παρίδῃ* d | *αὐτοῖς* h | 14 *γενόμενος* > h | *κατατάξει* h | 17 *καὶ* pr > d | 21 *τοῦτο* > d |

fructus ad laetitiam et alimoniam nostram; qui dedisti hebetioribus ac stupidioribus pabulum feni, herbivoris herbam, et aliis quidem carnes, aliis vero semina, nobis autem frumentum ad cibum aptum ac convenientem, item diversa alia partim ad usum, partim ad sanitatem, partim ad oblectationem. 4. Pro his igitur omnibus laudandus es de tua erga omnes beneficentia per Christum, cum quo tibi gloria, honor et veneratio et sancto spiritui in saecula, amen.

XLI. Porro de iis, qui in Christo requieverunt, postquam diaconus protulerit ea, quae primae orationis sunt, ne eadem repetamus, adiciet etiam haec: 2 (XLI). Et pro fratribus nostris, qui in Christo requierunt, oremus, pro requie huius viri vel mulieris precemur, ut hominum amans Deus, qui eius animam suscepit, ei remittat omne peccatum voluntarium ac non voluntarium et propitius clemensque factus collocet eum in regione piorum, quiescentium in sinu Abraham, Isaac et Iacob cum omnibus, qui a saeculo placuerunt Deo ac eius voluntatem fecerunt, unde *aufugit dolor et tristitia et gemitus.* Surgamus. Nos ipsos et invicem aeterno Deo commendemus per *verbum, quod erat in principio.* 3. Et episcopus dicat: 4. Qui natura es immortalis ac fine carens, a quo cuncta immortalia et mortalia orta sunt, qui animal hoc rationale hominem civem mundi in fabricatione effecisti mortalem et resurrectionem promisisti, qui Enoch ac Eliam non sivisti mortis experimentum capere: *Deus Abraham et Isaac et Iacob, non tanquam mortuorum, sed tanquam viventium es Deus;* quia *cunctorum animae apud te vivunt* et *spiritus iustorum in manu tua sunt, quos non tanget cruciatus; omnes* enim *sanctificati sub manibus tuis sunt:* 5. ipse et nunc respice super servum tuum hunc, quem selegisti

22 *καὶ* > d | *ἀναστῆναι* m | 23/24 *λαβεῖν μὴ ἐάσας* d | 24 *καὶ* bis + *ὁ θεὸς* d *Ἰακὼβ* + *ὢν* m v | 26 *πν̄α* v | *τῇ* > v | 27 *τὴν χεῖρα*$^{\sigma}$ h | 28 *ἔπιδε* > v

XLI. *Προσφώνησις ὑπὲρ τῶν κεκοιμένων* (*ἐν Χριστῷ ἀναπαυσαμένων* v). Oratio pro mortuis.

1. *τὰ τῆς πρ. εὐχῆς*] Cf. c. 12, 1; 36, 1.

2. Proxime ad hanc orationem Pseudo-Dionysius Areop. accedit De eccles. hierarch. c. 7, 3, 4 scribens: *Ἡ μὲν οὖν εὐχὴ τῆς θεαρχικῆς ἀγαθότητος δεῖται, πάντα μὲν ἀφεῖναι τὰ δι' ἀνθρωπίνην ἀσθένειαν ἡμαρτημένα τῷ κεκοιμημένῳ, κατατάξαι δὲ αὐτὸν ἐν φωτὶ καὶ χώρᾳ ζώντων, εἰς κόλπους Ἀβραὰμ καὶ Ἰσαὰκ καὶ Ἰακώβ, ἐν τόπῳ οὗ ἀπέδρα ὀδύνη καὶ λύπη καὶ στεναγμός.*

4. Inscribit v: *Ἐπίκλησις ὑπὲρ τῶν ἐν Χριστῷ ἀναπαυσαμένων.*

ἐξελέξω καὶ προσελάβου εἰς ἑτέραν λῆξιν, καὶ συγχώρησον αὐτῷ, εἴ τι ἄκων ἢ ἑκὼν ἐξήμαρτεν, καὶ ἀγγέλους εὐμενεῖς παράστησον αὐτῷ· καὶ κατάταξον αὐτὸν ἐν τῷ κόλπῳ τῶν πατριαρχῶν καὶ τῶν προφητῶν καὶ τῶν ἀποστόλων καὶ πάντων τῶν ἀπ᾿ αἰῶνός σοι εὐαρεστησάντων, ὅπου οὐκ ἔνι „λύπη καὶ ὀδύνη καὶ στεναγμός", ἀλλὰ χῶρος εὐσεβῶν ἀνειμένος καὶ γῆ εὐθέων σοὶ ἀνακειμένη καὶ τῶν ἐν αὐτῇ ὁρώντων τὴν δόξαν τοῦ Χριστοῦ σου, μεθ᾿ οὗ σοὶ δόξα, τιμὴ καὶ σέβας, εὐχαριστία καὶ προσκύνησις καὶ τῷ ἁγίῳ πνεύματι εἰς τοὺς αἰῶνας· ἀμήν. 6. καὶ ὁ διάκονος λεγέτω· Κλίνατε καὶ εὐλογεῖσθε. 7. καὶ ὁ ἐπίσκοπος εὐχαριστείτω ὑπὲρ αὐτῶν λέγων τάδε· 8. „Σῶσον", κύριε, „τὸν λαόν σου καὶ εὐλόγησον τὴν κληρονομίαν σου, ἣν περιεποιήσω τῷ τιμίῳ αἵματι" τοῦ Χριστοῦ σου, καὶ ποίμανον αὐτοὺς ὑπὸ τὴν δεξιάν σου καὶ σκέπασον αὐτοὺς ὑπὸ τὰς πτέρυγάς σου, καὶ δὸς αὐτοῖς „τὸν ἀγῶνα τελέσαι τὸν καλόν, τὸν δρόμον ἀνῦσαι, τὴν πίστιν τηρῆσαι" ἀτρέπτως, ἀμέμπτως, ἀνεγκλήτως, διὰ τοῦ κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ τοῦ ἀγαπητοῦ σου παιδός, μεθ᾿ οὗ σοὶ δόξα, τιμὴ καὶ σέβας καὶ τῷ ἁγίῳ πνεύματι εἰς τοὺς αἰῶνας· ἀμήν.

XLII. Ἐπιτελείσθω δὲ τρίτα τῶν κεκοιμημένων ἐν ψαλμοῖς καὶ ἀναγνώσμασιν καὶ προσευχαῖς διὰ τὸν διὰ τριῶν ἡμερῶν ἐγερθέντα, 2. καὶ ἔνατα εἰς ὑπόμνησιν τῶν περιόντων καὶ τῶν κεκοιμημένων, 3. καὶ τεσσαρακοστὰ κατὰ τὸν παλαιὸν τύπον·

---

5 Ies. 35, 10. — 11 Ps. 27, 9. — 12 Act. 20, 28. — 14 II Tim. 4, 7.

---

2 ἢ : εἴτε d | 5 εὐαρ. σοι v | 6 χορὸς d h | εὐθέων : εὐθείων G | 8 μεθ᾿ : δι᾿ d | καὶ pr > m | 8/9 καὶ τῷ : ἐν d | 11 τάδε λέγων d | 13 καὶ pr > d | 15 τελέσαι τὸν ἀγῶνα h | ἀνῦσαι : τελέσαι d | 17 δι᾿ d | 18 καὶ τῷ : ἐν d | 19 τῶι κεκοιμημένωι h | 20 καὶ ἀναγν. > d e E | ἀναγνώσεσιν a | διὰ pr > h | τῶν a e | διὰ sec > d e | 21 ἐγερθέντα + δοξάζοντες h | ἔννατα h p | 22 τριακοστὰ e

---

8. Inscribit v: *Χειροθεσία πιστῶν.*

XLII—XLIII. Anastasius Quaest. XXII.

XLII. *Ὅπως δεῖ καὶ πότε γίνεσθαι τὰς τῶν κοιμηθέντων πιστῶν μνείας, καὶ ὅτι ἐκ τῶν ὑπαρχόντων αὐτοῖς* (*αὐτῷ* v) *δεῖ παρέχεσθαι πένησι* (*περὶ τῶν ἡμερῶν τῶν κεκοιμημένων, ποίας ἐπιτελεῖν δεῖ* d e). Quomodo et quando oporteat fidelium defunctorum fieri memorias, et quod ex eorum facultatibus sit pauperibus largiendum. — Michael Glykas Ep. XIX, cf. Test.

1—4. Dies tertium, nonum, trigesimum, inde a sepultura numeratos, et anniversarium, iam Graeci gentiles memoriae defunctorum dedicabant. Cf. Usener, *Der heilige Theodosius* 1890 p. 135; E. Rohde, *Psyche* ed. III 1903 I, 232; E. Lucius, *Die Anfänge des Heiligenkults* 1904 p. 26. Christiani illos dies cum servabant, tum hunc vel

et assumpsisti in aliam sortem, et condona ei, si quid volens aut invitus deliquit, atque angelos ei exhibe placidos; atque colloca eum in sinu patriarcharum, prophetarum, apostolorum omniumque, qui tibi a saeculo placuerunt, ubi non est *tristitia et dolor et gemitus,* immo locus piorum sedatus et pariter quieta terra rectorum eorumque, qui in ea vident gloriam Christi tui, cum quo tibi gloria, honor, cultus, actio gratiarum et adoratio et sancto spiritui in saecula, amen. 6. Ac diaconus dicat: Inclinate et accipite benedictionem. 7. Et episcopus gratias pro eis agat, haec dicens: 8. *Salvum fac,* Domine, *populum tuum et benedic hereditati tuae, quam acquisiisti pretioso sanguine* Christi tui; et pasce eos sub dextera tua, protege eos sub alis tuis, et tribue illis, ut *certamen bonum perficiant, cursum consumment, fidem servent* absque mutatione, culpa et crimine, per Dominum nostrum Iesum Christum dilectum filium tuum, cum quo tibi gloria, honor et veneratio atque sancto spiritui in saecula, amen.

XLII. Quod spectat ad mortuos, celebretur dies tertius in psalmis, lectionibus et precibus ob eum, qui tertia die resurrexit; 2. item dies nonus in recordationem superstitum et defunctorum; 3. atque etiam dies quadragesimus iuxta veterem typum; Mosem

---

illum mutabant. Tractatibus graecis, quos nuperrime Krumbacher in libellis Academiae bavaricae (*Sitzungsberichte der philos.-philol. und histor. Classe* 1892 II) edidit, dies modo physiologico explicantur.

1. τρίτα] Hic dies apud Christianos veteres usitatissimus fuisse videtur. Ambrosius De obitu Theodosii c. 3 autem quadragesimum principis celebrari dicens addit: alii tertium diem et trigesimum, alii septimum et quadragesimum observare consueverunt. Qua in re Christani morem veterem sequebantur. Graeci diebus tertio, nono et tricesimo sacrificia pro mortuis offerebant; Romani die nono inferias instituebant. Cf. Lübker, *Reallexikon des klass. Altertums* ed. V 1877 p. 186 sq.

2. ἔνατα] Item Isidorus Pelus. Ep. 114; Iustinianus Novella 133 c. 3; Ioannes Dam. Oratio de fidelibus defunctis c. 15. 23; Eustrathius apud Photium Bibl. cod. 179. Hi omnes etiam diem tertium et quadragesimum testantur. Ecclesia graeca universa tempore postero diem nonum observabat. Modo Palaestina teste Theodoro Vita Theodosii ed. Usener l. c. p. 22 etiam saeculo VI diem septimum celebravit. Augustinus In Genesin quaest. 172 observationem diei noni tanquam ritum gentilem vituperat. Sacramentarium Gelasianum (Migne PL 74, 1242) habet diem septimum, qui in ecclesia latina paulatim ubique recipiebatur.

3. τεσσαρακοστά] Praeter testes diei noni laudatos Historia Lausiaca c. 26 PG 34 p. 1076, c. 21 p. 68 ed. Butler 1904; Theodorus Vita Theodosii ed. Usener 1890 p. 22. Dies Graecis erat communis. Syri saeculo IV teste

Μωσῆν γὰρ οὕτως ὁ λαὸς ἐπένθησεν, 4. *καὶ ἐνιαύσια ὑπὲρ μνείας αὐτοῦ.* 5. *καὶ διδόσθω ἐκ τῶν ὑπαρχόντων αὐτοῦ πένησιν εἰς ἀνάμνησιν αὐτοῦ.*

XLIII. *Ταῦτα δὲ περὶ εὐσεβῶν λέγομεν· περὶ γὰρ ἀσεβῶν ἐὰν τὰ τοῦ κόσμου δῷς πένησιν, οὐδὲν ὀνήσεις αὐτόν.* 2. *ᾧ γὰρ περιόντι ἐχθρὸν ἦν τὸ θεῖον, δῆλον ὅτι καὶ μεταστάντι· „οὐ" γὰρ „ἔστιν ἀδικία παρ' αὐτῷ".* 3. *„Δίκαιος" γὰρ „ὁ κύριος καὶ δικαιοσύνας ἠγάπησεν", καί· „Ἰδοὺ ἄνθρωπος καὶ τὸ ἔργον αὐτοῦ".*

XLIV. *Ἐν δὲ ταῖς μνείαις αὐτῶν καλούμενοι μετὰ εὐταξίας ἑστιᾶσθε καὶ φόβου θεοῦ, ὡς δυνάμενοι καὶ πρεσβεύειν ὑπὲρ τῶν μεταστάντων. πρεσβύτεροι γὰρ καὶ διάκονοι Χριστοῦ ὑπάρχοντες, νήφειν ὀφείλετε πάντοτε καὶ πρὸς ἑαυτοὺς καὶ πρὸς ἑτέρους, ἵνα δύνησθε τοὺς ἀτακτοῦντας νουθετεῖν.* 2. *λέγει δὲ ἡ γραφή· „Οἱ δυνάσται θυμώδεις εἰσίν· οἶνον μὴ πινέτωσαν, ἵνα μὴ πιόντες ἐπιλάθωνται τῆς σοφίας καὶ ὀρθὰ κρίνειν οὐ μὴ δύνωνται". οὐκοῦν καὶ οἱ πρεσβύτεροι καὶ οἱ διάκονοι μετὰ θεὸν τὸν παντοκράτορα καὶ τὸν ἠγαπημένον αὐτοῦ υἱὸν δυνάσται ὑπάρχουσι τῆς ἐκκλησίας.* 3. *τοῦτο δέ φαμεν, οὐχ ἵνα μὴ πίνωσιν, ἄλλως γὰρ ἔστιν ὑβρίσαι τὸ ὑπὸ θεοῦ γενόμενον εἰς εὐφροσύνην, ἀλλ' ἵνα μὴ παροινῶσιν. οὐ γὰρ εἶπεν ἡ γραφὴ μὴ πίνειν οἶνον, ἀλλὰ τί φησιν; „Μὴ πῖνε οἶνον εἰς μέθην", καὶ πάλιν· „Ἄκανθαι φύονται ἐν χειρὶ μεθύσου".* 4. *τοῦτο δὲ οὐ περὶ τῶν ἐν κλήρῳ μόνον φαμέν, ἀλλὰ καὶ περὶ παντὸς λαϊκοῦ χριστιανοῦ, ἐφ' οὗ ἐπικέκληται τὸ ὄνομα τοῦ κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ. καὶ αὐτοῖς γὰρ εἴρηται·*

---

1 Deut. 34, 8. — 6 Ioann. 7, 18. — 7 Ps. 10, 7. — 8 Ies. 62, 11. — 13 Prov. 31, 4. 5. — 21 Sir. 34, 27; Agg. 1, 6. — Prov. 26, 9. — 23 Iac. 2, 7.

---

1 *ὁ λαὸς οὕτως* d e | *μνήμης* d e | 4 *δὲ* > d e | *λέγωμεν* e | 5 *ὠνήσεις* h | *αὐτῶν* E, *αὐτοῖς* d | 10 *φόβῳ* d e | *ὑπὲρ* + *αὐτῶν* d e | *τῶν* > e | 11 *γὰρ* > a | 12 *νηφείλετε* a | 13 *δύνασθε* d, *δύνασθαι* e | *δέ* : *γὰρ* h v E | 14 *θυμώδης* a | *οἶνον* + *δὲ* a | *πιέτωσαν* d | 15 *ἐπιλάθονται* h v | *σοφίας* + *αὐτῶν* d e | *μὴ* > d p | *δύνανται* d p | 16 *μετὰ* + *τὸν* d e p | 18 *γὰρ* a d e h v : + *οὐκ* a² p E | 19 *ὑβρίσαι* > d e | *ἀλλὰ* h | 20/21 *μὴ* . . *μὴ* > h | 21 *πίνε* : *πίνειν* d e h p | 22 *τῶν κληρικῶν* d | 24 *αὐτὸς* e

---

Ephraemo Testam. ed. Assemani t. II gr. p. 401 diem trigesimum habebant. Idem dies locum obtinet in Sacramentario Gelasiano et paulatim tota ecclesia latina. Canones Clementis, Muhammedanis iam in Aegypto regnantibus compositi ac publicati a Guilelmo Riedel in libro *Die Kirchenrechtsquellen des Patriarchats Alexandrien* 1900 p. 165—175, c. 175, c. 17 inter dies nonum

enim ita luxit populus; 4. denique anniversarius dies pro memoria ipsius. 5. Ex bonis vero eiusdem detur pauperibus ad illius commemorationem.

XLIII. Haec autem de piis dicimus. Nam de impiis, licet omnia mundi bona pauperibus dederis, nihil iuvabis eum. 2. Cui enim superstiti inimicum erat numen, manifestum est, quod etiam defuncto sit infensum: *neque* enim *iniustitia est apud eum*. 3. Nam *iustus Dominus et iustitias dilexit,* et: *Ecce homo et opus eius.*

XLIV. In mortuorum vero memoriis invitati, cum moderatione ac Dei metu epulamini, ut possitis etiam deprecari pro iis, qui e vita migrarunt. Qui enim presbyteri et diaconi Christi estis, semper debetis esse sobrii tam vobis quam aliis, ut eos, qui flagitiose vivunt, valeatis admonere. 2. Ait quippe scriptura: *Potentes iracundi sunt; vinum non bibant, ne bibentes obliviscantur sapientiae et recta iudicare non possint.* Ergo et presbyteri ac diaconi post Deum omnipotentem illiusque dilectum filium sunt potentes ac dynastae ecclesiae. 3. Hoc autem dicimus, non ut vinum nequaquam bibant; eo enim modo contumelia afficerent id, quod a Deo factum est ad laetitiam; sed ut non inebrientur. Nam non dixit scriptura, vinum non esse bibendum, sed quid ait? *Ne bibe vinum ad ebrietatem,* et iterum: *Spinae nascuntur in manu temulenti.* 4. Id vero non de iis tantum, qui sunt in clero, dicimus, verum etiam de omni laico christiano, super quem invocatum est nomen Domini nostri Iesu Christi; nam ipsis quoque dictum est: *Cui vae? cui*

---

et quadragesimum dies duodecimum et trigesimum ponunt atque addunt, die post sepulturam quadragesimo animam peccatoris baptizati coram Christo apparere et accipere mercedem pro factis et retributionem pro pretio operum.

4. *ἐνιαύσια*] Hunc morem testatur iam Tertullianus De corona mil. c. 3: oblationes pro defunctis . . annua die facimus; De monog. c. 10: offert annuis diebus dormitionis eius; De exhort. cast. c. 11: pro qua (uxore mortua) oblationes annuas reddis.

5. Veteres gentiles quoque non solum mortuis sacrificia obtulerunt, sed etiam epulas et distributiones instituerunt. Cf. Lucius l. c. p. 27.

XLIII. *Ὅτι τοὺς ἀσεβεῖς τελευτῶντας οὐδὲν ὀφειλοῦσι μνεῖαι ἢ ἐντολαί.* Quod impios e vita decedentes nihil iuvent memoriae vel mandata.

XLIV. *Περὶ μεθύσων* (*ὅτι οὐ δεῖ παροινεῖν, ἀλλὰ νήφειν ἑστιωμένους.* v). De ebriosis (quod non oporteat inebriari, sed sobrios esse epulantes).

3. *μὴ πῖνε κτλ.*] Sirach 34, 27 (Vulg. 31, 32) vult, ut vinum moderate (*μέτρῳ*) sumatur. Verba *εἰς μέθην* exhibet Aggaeus 1, 6.

„Τίνι οὐαί; τίνι θόρυβος; τίνι ἀηδίαι καὶ λέσχαι; τίνος πελιδνοὶ οἱ ὀφθαλμοί; τίνι συντρίμματα διακενῆς; οὐ τῶν ἐγχρονιζόντων ἐν οἴνῳ καὶ τῶν κατασκοπουμένων, ποῦ πότοι γίνονται;“

XLV. *Τοὺς διωκομένους διὰ πίστιν καὶ πόλιν ἐκ πόλεως φεύγοντας διὰ τὸ μεμνῆσθαι τῶν λόγων τοῦ κυρίου προσλαμβάνεσθε· ἐπιστάμενοι γάρ, ὅτι „τὸ μὲν πνεῦμα πρόθυμον, ἡ δὲ σὰρξ ἀσθενής“, ἀποδιδράσκουσιν καὶ τὴν ἁρπαγὴν τῶν ὑπαρχόντων προΐενται, ἵνα ἀνεξάρνητον ἐφ' ἑαυτοῖς τὸ ὄνομα τοῦ Χριστοῦ διατηρήσωσιν.* 2. *ἐπικουρεῖτε οὖν αὐτοῖς τὰ πρὸς τὰς χρείας, ἐντολὴν κυριακὴν πληροῦντες.*

XLVI. *Ἐκεῖνο δὲ κοινῇ πάντες παραγγέλλομεν, ἕκαστον ἐμμένειν τῇ τάξει τῇ δοθείσῃ αὐτῷ καὶ μὴ ὑπερβαίνειν τοὺς ὅρους· οὐ γάρ εἰσιν ἡμέτεροι, ἀλλὰ τοῦ θεοῦ. „Ὁ ὑμῶν“ γάρ, φησὶν ὁ κύριος, „ἀκούων ἐμοῦ ἀκούει, καὶ ὁ ἐμοῦ ἀκούων ἀκούει τοῦ ἀποστείλαντός με· καὶ ὁ ὑμᾶς ἀθετῶν ἐμὲ ἀθετεῖ, ὁ δὲ ἐμὲ ἀθετῶν ἀθετεῖ τὸν ἀποστείλαντά με“.* 2. *εἰ γὰρ τὰ ἄψυχα γενόμενα τὴν εὐταξίαν ἀποσῴζει, οἷον νύξ, ἡμέρα, ἥλιος, σελήνη, ἄστρα, στοιχεῖα, τροπαί, μῆνες, ἑβδομάδες, ἡμέραι, ὧραι, καὶ δουλεύει τῇ διατυπωθείσῃ χρείᾳ κατὰ τὸ εἰρημένον· „Ὅριον ἔθου, ὃ οὐ παρελεύσεται“, καὶ πάλιν περὶ τῆς θαλάσσης· „Ἐθέμην αὐτῇ ὅρια περιθεὶς κλεῖθρα καὶ πύλας, εἶπα δὲ αὐτῇ· μέχρι τούτου ἐλεύσῃ καὶ οὐχ ὑπερβήσῃ“· πόσῳ μᾶλλον ὑμεῖς οὐδὲν ὀφείλετε τολμᾶν παρακινεῖν τῶν ὑμῖν κατὰ γνώμην θεοῦ παρ' ἡμῶν ὁρισθέντων;* 3. *ἀλλ' ἐπειδὴ πάρεργον οἱ πολλοὶ καὶ τοῦτο ἡγήσαντο εἶναι, συγχέειν δὲ*

---

1 Prov. 23, 29. 30. — 4 Mt. 10, 23. — 6 Mt. 26, 41. — 13 Luc. 10, 16. — 19 Prov. 103, 9. — 20 Iob. 38, 10. 11.

---

1 *ἀηδείαι* h v | *πελιοὶ* v | 2 *χρονιζόντων* d e p E | 3 *τῶν* > d e p E | 4/5 *φευγόντων* d e | 7 *προσίενται* h p | 8 *ἐφ'* h p v E : *ἐν* a d e | 9 *τά* : *τὰς* h | *τὰς* > a p | *χρείαν* p | 10 *πληροῦντες* : desinit h subscribens litteris uncialibus rubris *διαταγαὶ τῶν ἁγίων ἀποστόλων διὰ κλήμεντος τοῖς ἔθνεσιν ἀποσταλεῖσαι,* et secunda manus *τοῦ πάπα ἰωσήφ* | 11 *ἐκείνω* v, *ἐκεῖνος* a, corr a² : *τοῦτο* d e p E | *παραγγέλλωμεν* e | 12 *τῇ* pr > a | *τῇ τ. — αὐτῷ* a m v : *τῇ αὐτῷ δοθείσῃ τάξει* d e p E | 13/14 *ὁ ἀκούων γὰρ ὑμῶν, φησὶν ὁ κσ* d e p E | 16 *εἰ γὰρ κτλ.* : *καὶ τὰ ἑξῆς* p, qui partem capitis sequentem omisit et hoc loco scripturam exhibet, quae inscribitur *Ὅρος κανονικὸς τῶν ἁγίων ἀποστόλων* | *γινόμενα* d e | *τὴν* > m | 19 *παρελεύσεται* a i. t., *-σονται* i. m. | 20 *ἐθέμην* + *δὲ* d e E | *ὅριον* d | *περιθεὶς* + *καὶ* a | 22 *ὀφείλετε οὐδὲν* d e | *τολμᾶν* > m v

tumultus? cui taedia et garrulitas? cuius oculi lividi? cui contusiones frustra? Nonne haec eorum sunt, qui in vino immorantur quique explorant, ubi fiant compotationes.

XLV. Eos, qui persecutionem patiuntur fidei causa et de civitate in civitatem fugiunt, quod meminerint verborum Domini, suscipite. Cum enim norint, *spiritum quidem promptum esse, carnem vero infirmam,* aufugiunt et facultatum suarum direptionem permittunt ac neglegunt, ut in se ipsis nomen Christi illibatum et negatione non proditum conservent. 2. Suppeditate ergo illis, quae sunt necessaria, mandatum dominicum adimplentes.

XLVI. Illud autem communiter omnes praecipimus, ut unusquisque in ordine sibi dato permaneat neque regularum terminos transcendat; non enim nostri sunt, sed Dei. *Qui vos* enim, inquit Dominus, *audit, me audit; et qui me audit, audit eum, qui misit me; et qui vos spernit, me spernit; qui autem me spernit, spernit eum, qui misit me.* 2. Nam si ea, quae inanima condita sunt, pulchrum ordinem conservant, ut nox, dies, sol, luna, stellae, elementa, tempestas, menses, hebdomades, dies, horae, et usui constituto serviunt iuxta illud dictum: *Terminum posuisti, quem non transgredientur,* et iterum de mari: *Posui ei terminos et circumposui claustra et ostia, dixi autem ei: hucusque venies et non transibis:* quanto magis vos non debetis audere quidquam eorum dimovere, quae vobis secundum voluntatem Dei per nos definita sunt? 3. Verum quia multi hoc non esse necessarium putaverunt, immo

---

XLV. *Περὶ τοῦ ὑποδέχεσθαι τοὺς διὰ Χριστὸν διωκομένους (περὶ τῶν διωκομένων καὶ φευγόντων διὰ πίστιν, ὅπως ἐπικουρίας τυγχάνωσιν* d e, > v). De recipiendis eis, qui propter Christum persecutionem patiuntur.

1. *τοὺς διωκομένους — προσλαμβάνεσθε*] Cf. V, 3, 1; Petr. Alex. can. 9.

XLVI. *Ὅτι ἕκαστος ἐν ᾧ ἐτάχθη κλήρῳ ὀφείλει ἐμμένειν καὶ (ἐμμέμων* d e) *φυλάττειν τὴν τάξιν, ἀλλὰ μὴ ἑαυτῷ ἁρπάζειν τὰ μὴ ἐγχειρισθέντα.* Quod unusquisque in eo gradu cleri, in quo est constitutus, debeat permanere et ordinem servare, nec vero sibi rapere, quae commissa non sunt. — Hoc caput quasi prooemium est capitis sequentis, quod Canones apostolorum continet quoque Constitutor opus suum terminat.

1. Similiter Clemens I Cor. 41, 1: *ἕκαστος ἡμῶν . . ἐν τῷ ἰδίῳ τάγματι εὐαρεστείτω τῷ θεῷ . . μὴ παρεκβαίνων τὸν ὡρισμένον τῆς λειτουργίας αὐτοῦ κανόνα.*

1. 3. 5—6, 10, 12. Hos versus vel saltem particulas eorum e Constitutionibus ecclesiae Alexandrinae arabice edidit Abraham Ecchellensis, Eutychius 1661 p. 178—180.

3. Cf. Ps.-Ign. Smyrn. 9, 3; Magn. 3, 9, 10.

τὰς τάξεις καὶ τὴν ἐφ' ἑκάστου χειροτονίαν παρακινεῖν τολμῶσιν, ὑφαρπάζοντες ἑαυτοῖς ἀξιώματα τὰ μὴ δεδομένα καὶ ἐπιτρέποντες ἑαυτοῖς τυραννικῶς, ἃ μὴ ἔχουσιν ἐξουσίαν διδόναι, καὶ διὰ τοῦτο παροργίζουσι μὲν θεόν, ὥσπερ οἱ Κορεῖται καὶ ὁ βασιλεὺς Ὀζίας, παρ' ἀξίαν ἐπιθέμενοι ἄνευ θεοῦ τῇ ἀρχιερωσύνῃ καὶ γενόμενοι οἱ μὲν πυρίφλεκτοι, ὁ δὲ κατὰ τοῦ μετώπου λεπρός, παραξύνουσι δὲ καὶ Χριστὸν Ἰησοῦν τὸν διαταξάμενον, „λυποῦσι δὲ καὶ τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον" ἀκυροῦντες αὐτοῦ τὴν μαρτυρίαν· 4. *εἰκότως τὸν ἐπηρτημένον κίνδυνον τοῖς τὰ τοιαῦτα πράττουσι προϊδόμενοι καὶ τὴν εἰς τὰς θυσίας καὶ εὐχαριστίας ἀμέλειαν ἐκ τοῦ ὑφ' ὧν μὴ χρὴ προσαγομένας ἀσεβῶς, παιδιὰν ἡγουμένων τὴν ἀρχιερατικὴν τιμήν, ἥτις μίμησιν περιέχει τοῦ μεγάλου ἀρχιερέως Ἰησοῦ Χριστοῦ τοῦ βασιλέως ἡμῶν, ἀνάγκην ἔσχομεν καὶ τοῦτο παραινέσαι· „ἤδη γάρ τινες ἐξετράπησαν ὀπίσω" τῆς ἑαυτῶν ματαιότητος.* 5. *λέγομεν δὲ ὡς „Μωσῆς ὁ τοῦ θεοῦ θεράπων", ᾧ ὁ θεὸς „ἐνώπιος ἐνωπίῳ ὡμίλει, ὡς εἴ τις λαλήσει πρὸς ἑαυτοῦ φίλον", ᾧ εἶπεν· „Οἶδά σε παρὰ πάντας", ᾧ κατὰ πρόσωπον ὡμίλει καὶ οὐ δι' ἀδήλων ἢ ἐνυπνίων ἢ ἀγγέλων ἢ αἰνιγμάτων· οὗτος, ἡνίκα τὴν θείαν νομοθεσίαν διετάσσετο, διεῖλεν, τίνα μὲν χρὴ ὑπὸ τῶν ἀρχιερέων ἐπιτελεῖσθαι, τίνα δὲ ὑπὸ τῶν ἱερέων, τίνα δὲ ὑπὸ τῶν λευιτῶν, ἑκάστῳ τὴν οἰκείαν καὶ ἀνήκουσαν τῇ λειτουργίᾳ θρησκείαν ἀπονείμας.* 6. *καὶ ἅπερ μὲν τοῖς ἀρχιερεῦσιν προσετέτακτο ἐπιτελεῖν, τούτοις τοὺς ἱερέας οὐ θεμιτὸν ἦν προσιέναι, ἅπερ δὲ τοῖς ἱερεῦσιν ὥριστο, τούτοις οἱ λευῖται οὐ προσῄεσαν, ἀλλ' ἕκαστοι ἅσπερ παρειλήφεισαν ὑπηρεσίας περιγεγραμμένας ἐφύλαττον· εἰ δέ τις πέρα τῆς παραδόσεως προσιέναι ἐβούλετο, θάνατος ἦν τὸ ἐπιτίμιον.* 7. *τοῦτο δὲ μάλιστα διέδειξεν καὶ ἡ κατὰ τὸν Σαοὺλ πεῖρα, ὃς θῦσαι νενομικὼς δίχα τοῦ προφήτου καὶ ἀρχιερέως Σαμουὴλ ἔσπασεν εἰς ἑαυτὸν ἁμαρτίαν καὶ κατάραν ἀναπόβλητον, καὶ οὐδὲ τὸ κεχρῖσθαι ὑπ' αὐτοῦ εἰς βασιλέα ἐδυσώπησε τὸν προφήτην.* 8. *ἐνεργεστέρᾳ*

---

4 Num. 16; II Paral. 26. — 7 Eph. 4, 30. — 13 I Tim. 5, 15. — 15 Num. 12, 7. — Exod. 33, 11. — 16 Exod. 33, 17. — 18 Num. 12, 8. — 25 Num. 4. — 27 I Reg. 13.

---

1 *ἑκάστω* d e | 2 *τὰ* > d e | *διδόμενα* a | 4 *κορῖται* e v | 5/6 *οἱ μέν* : *ὑφ' ἐν* m | 7 *καί* : > d e, + *τὸν* v | *καὶ Χριστὸν — δὲ* > a | *Ἰησοῦν* > v | 9 *προειδόμενοι* G | 11 *παιδείαν* d e | *ἡγούμενοι* e | 15 *ᾧ* : *ὃ* e | 16 *λαλήσαι* d e | *πρὸς* + *τὸν* e | 17 *δι αδήλων* a v, *διὰ δήλων* m | *ἢ* > m | 18 *ὁ*

confundere ordines et ordinationem unicuique tributam labefactare audent, sibi arripientes non traditas dignitates ac tyrannice permittentes sibi ea, quorum dandorum potestatem non habent, ac propterea tum Deum irritant, quemadmodum Coritae et rex Ozias, qui praeter dignitatem ac sine Deo usurparunt pontificatum atque illi quidem facti sunt ignis pabulum, hic vero in fronte leprosus, tum exasperant etiam Christum Iesum, qui ita constituit, tum *contristant spiritum sanctum* infirmantes illius testimonium: 4. idcirco iure periculum iis, qui haec faciunt, impendens prospicientes et neglegentiam in sacrificiis ac gratiarum actionibus, eo quod impie offerantur ab iis, a quibus non oportet, quique honorem pontificalem, imitationem magni pontificis Iesu Christi regis nostri complectentem, pro ludo habent, ideo necesse fuit de eo quoque admonere; *iam enim quidam conversi sunt retro* post vanitatem suam. 5. Itaque dicimus, quod *Moses, Dei famulus,* cum quo Deus *facie ad faciem colloquebatur, ut si quis loquatur ad amicum suum,* cui dixit: *Novi te prae omnibus,* cum quo ad os loquebatur et non per obscura vel somnia vel angelos vel aenigmata, hic, cum divinam legislationem constitueret, distinxit, quaenam oporteret peragi a pontificibus, quaenam a sacerdotibus, quaenam a levitis, distribuens unicuique cultum proprium suoque ministerio convenientem. 6. Et ad ea quidem, quae pontifices iussi sunt perficere, fas non erat, ut accederent sacerdotes; ad ea vero, quae sacerdotibus definita erant, levitae non admittebantur; sed singuli ministeria praescripta, quae acceperant, servabant; si quis autem ultra sibi traditum officium progredi nitebatur, morte luebat poenas. 7. Hoc vero praecipue demonstravit et id, quod Saul contigit, qui, cum existimasset se absque propheta et pontifice Samuel sacrificare posse, ad se peccatum et maledictum nunquam abiciendum attraxit; neque prophetam movit ac flexit, quod ab ipso in regem unctus fuisset. 8. Hoc etiam efficaciore operatione demonstravit Deus per ea,

---

αὐτὸς d e | 21 *λειτουργίαν* a, corr a² | 22 *προστέτακτο* d v, *προτέτ.* e | *τούτους* d | *τοὺς* > d | 23 *προσιέναι* + *καὶ* d e | 24 *οὐ* > d e | *προσίεσαν* a m v | *ἃς* v | *παρειλήφεσαν* a, *παρειλήφασιν* m, *εἰλήφασιν* d e | 27 *πεῖραν* a, corr a² | 29 *ἀπόβλητον* d | *κεχρῆσθαι* d e

---

5. Cf. VI, 3, 1.

δὲ τῇ πράξει διέδειξεν ὁ θεὸς ἐν τοῖς κατὰ τὸν Ὀζίαν οὐκ ἐν μελλησμῷ τὰς ἐπὶ τῇ παρανομίᾳ εἰσπραξάμενος δίκας· καὶ ὁ τῆς ἀρχιερωσύνης καταμανεὶς καὶ τῆς βασιλείας ἀλλότριος κατέστη. 9. τὰ δὲ ἐφ' ἡμῶν ἴσως οὐκ ἀγνοεῖτε. ἴστε γὰρ πάντως ἐπισκόπους παρ' ἡμῶν ὀνομασθέντας καὶ πρεσβυτέρους καὶ διακόνους εὐχῇ καὶ χειρῶν ἐπιθέσει, τῇ διαφορᾷ τῶν ὀνομάτων καὶ τὴν διαφορὰν τῶν πραγμάτων δεικνύοντας· οὐ γὰρ „ὁ βουλόμενος“ παρ' ἡμῖν „ἐπλήρου τὴν χεῖρα“, ὥσπερ ἐπὶ τῆς κιβδήλου τῶν δαμάλεων ἐπὶ τοῦ Ἱεροβοὰμ παρακεκομμένης ἱερωσύνης, „ἀλλ' ὁ καλούμενος ὑπὸ τοῦ θεοῦ“. 10. εἰ μὲν γὰρ μὴ θεσμός τις ἦν καὶ τάξεων διαφορά, ἤρκει ἂν δι' ἑνὸς ὀνόματος τὰ ὅλα τελεῖσθαι· ἀλλ' ὑπὸ τοῦ κυρίου διδαχθέντες ἀκολουθίαν πραγμάτων, τοῖς μὲν ἐπισκόποις τὰ τῆς ἀρχιερωσύνης ἐνείμαμεν, τοῖς δὲ πρεσβυτέροις τὰ τῆς ἱερωσύνης, τοῖς δὲ διακόνοις τὰ τῆς πρὸς ἀμφοτέρους διακονίας, ἵν' ᾖ καθαρῶς τὰ τῆς θρησκείας ἐπιτελούμενα. 11. οὔτε γὰρ διακόνῳ προσφέρειν θυσίαν θεμιτὸν ἢ βαπτίζειν ἢ εὐλογίαν μικρὰν ἢ μεγάλην ποιεῖσθαι, οὔτε πρεσβύτερον χειροτονίας ἐπιτελεῖν· οὐ γὰρ ὅσιον ἀνεστράφθαι τὴν τάξιν. 12. „οὐ γάρ ἐστιν ὁ θεὸς ἀκαταστασίας“, ἵνα οἱ ὑποβεβηκότες τὰ τῶν κρειττόνων τυραννικῶς σφετερίζωνται, νομοθεσίαν καινὴν ἀναπλάττοντες ἐπὶ κακῷ τῷ ἑαυτῶν, ἀγνοοῦντες, ὅτι „σκληρὸν αὐτοῖς τὸ πρὸς κέντρα λακτίζειν“. οὐ γὰρ ἡμᾶς ἢ τοὺς ἐπισκόπους πολεμοῦσιν οἱ τοιοῦτοι, ἀλλὰ τὸν τῶν πάντων ἐπίσκοπον καὶ τοῦ πατρὸς ἀρχιερέα, Χριστὸν Ἰησοῦν τὸν κύριον ἡμῶν. 13. ὑπὸ Μωσέως μὲν γὰρ τοῦ θεοφιλεστάτου ἀρχιερεῖς κατεστάθησαν καὶ ἱερεῖς καὶ λευῖται, ὑπὸ δὲ τοῦ σωτῆρος ἡμῶν ἡμεῖς οἱ δεκατρεῖς ἀπόστολοι, ὑπὸ δὲ τῶν ἀποστόλων ἐγὼ Ἰάκωβος καὶ ἐγὼ Κλήμης καὶ σὺν ἡμῖν ἕτεροι, ἵνα μὴ πάντας πάλιν καταλέγωμεν, κοινῇ δὲ ὑπὸ πάντων ἡμῶν πρεσβύτεροι καὶ διάκονοι καὶ ὑποδιάκονοι καὶ ἀναγνῶσται. 14. πρῶτος τοίνυν τῇ φύσει ἀρχιερεὺς ὁ μονογενὴς Χριστός,

---

1 II Paral. 26. — 7 III Reg. 13, 33. — 18 I Cor. 14, 33. — 21 Act. 9, 5; 26, 14. — 24 Exod. 28. 29.

---

1 ἐν τοῖς a, τοῖς v, τὰ d e E | 1/2 μελλισμῷ e, μελισμῷ a d | 3 καταμανεὶς > e | 4 δὲ + καὶ d e | ἐπισκόπους + τε v | 6 καὶ sec > m v | 9 ἀλλ' ὁ : ἀλλὰ d e | 14 ἵν' ᾖ : ἐν ἧι d e | 15 διακόνῳ a m v : διάκονον d e E | 17 οὔτε + γὰρ d e | 18 ἀναστρέφεσθαι m | ὁ θεός : ὅσιος d e | 19 ἀκαστασίας a, corr a² | 20 σφετερίζονται d e | καινήν : καὶ νῦν a | 21 τὸ d | τὸ > d e | 23 τὸν τῶν e E : τὸν m v, τῶν a d | 25 κατεστάθησαν

quae Oziae acciderunt, de cuius praevaricatione exegit poenas absque mora; et qui contra pontificatum insanierat, regno quoque pulsus est. 9. Ceterum quae sub nobis acta sint, forsitan non ignoratis. Scitis enim omnino episcopos, presbyteros et diaconos a nobis prece ac manuum impositione nominatos esse, qui differentia nominum differentiam quoque rerum ostendant. Non enim *qui volebat, implebat manum* apud nos, sicut in falso et adulterino vitularum sacerdotio tempore Ieroboam, *sed qui vocabatur a Deo.* 10. Nam si nulla lex posita esset nec ulla ordinum differentia, suffecisset, cuncta per unum nomen perfici; sed a Domino edocti rerum consequentiam, episcopis quidem assignavimus, quae ad pontificatum pertinent, presbyteris vero, quae ad sacerdotium, diaconis autem, quae ad ministeria utrisque impendenda, ut pure celebrentur, quae ad cultum Dei spectant. 11. Neque enim diacono licet sacrificium offerre aut baptizare aut benedictionem seu parvam seu magnam facere, neque presbytero ordinationes peragere, quia aequum non est ordinem inverti. 12. *Non enim est Deus dissensionis,* ne inferiores, quae sunt superiorum, tyrannice sibi vindicent, novam legum regulam refingentes in malum suum, ignorantes *durum esse sibi contra stimulum calcitrare;* non enim nos aut episcopos isti homines oppugnant, sed omnium episcopum patrisque pontificem Christum Iesum Dominum nostrum. 13. Nam per Mosem Deo charissimum constituti sunt pontifices, sacerdotes ac levitae, a nostro autem salvatore nos tredecim apostoli, ab apostolis vero ego Iacobus et ego Clemens et alii nobiscum, ne omnes iterum recenseamus, communiter autem ab omnibus nobis presbyteri, diaconi, subdiaconi et lectores. 14. Primus igitur natura

ἀρχιερεῖς d e | 27 *Ἰάκωβος . . Κλήμης* a v : *Κλήμης . . Ἰάκωβος* d e E | *ἐγὼ* sec > d e | 28 *πάντα* m v | *πάλιν* post *μὴ* m | *δὲ* + *καὶ* d e

11. Cf. c. 28, 3—4.

13. *οἱ δεκατρεῖς ἀπ.*] Supra c. 4, 1 duodecim apostoli loquuntur, praesente vero, ut statim addunt, etiam Paulo coapostolo. Postquam autem Paulus ipse constitutiones dedit, cum solus c. 32 tum una cum Petro c. 33, nunc apostolis loquentibus adnumeratur. — *πρεσβύτεροι — ἀναγνῶσται*] Hos ergo praeter episcopum Constitutor proprie clericos agnoscit, qui manus impositione ordinantur.

14. *τῇ φύσει ἀρχιερεύς*] Natura vel sua ipsius auctoritate pontifex est Christus, cum homines gratia Dei vel adoptione pontifices sint. Similiter Ps.-Ign. Magn. 4, 2; Smyrn. 9, 3. Tertullianus Adv. Marcionem IV, 35 Christum authenticum Dei patris pontificem, V, 9 proprium et legitimum Dei antistitem appellat.

„οὐχ ἑαυτῷ τὴν τιμὴν ἁρπάσας“, ἀλλὰ παρὰ τοῦ πατρὸς κατασταθείς· ὃς γενόμενος ἄνθρωπος δι' ἡμᾶς καὶ τὴν πνευματικὴν θυσίαν προσφέρων τῷ θεῷ αὐτοῦ καὶ πατρὶ πρὸ τοῦ πάθους, ἡμῖν διετάξατο μόνοις τοῦτο ποιεῖν, καίτοι ὄντων σὺν ἡμῖν καὶ ἑτέρων τῶν εἰς αὐτὸν πεπιστευκότων· ἀλλ' οὐ πάντως πᾶς ὁ πιστεύσας ἤδη καὶ ἱερεὺς κατέστη ἢ ἀρχιερατικῆς ἀξίας ἔτυχεν. 15. μετὰ δὲ τὴν ἀνάληψιν αὐτοῦ ἡμεῖς προσενεγκόντες κατὰ τὴν διάταξιν αὐτοῦ θυσίαν καθαρὰν καὶ ἀναίμακτον, προεχειρισάμεθα ἐπισκόπους καὶ πρεσβυτέρους καὶ διακόνους ἑπτὰ τὸν ἀριθμόν. 16. ὧν εἷς ἦν Στέφανος ὁ μακάριος μάρτυς, οὐκ ἀπολειπόμενος ἡμῶν κατὰ τὴν πρὸς θεὸν εὔνοιαν, ὃς τοσοῦτον τὴν θεοσέβειαν τῇ πίστει ἐνεδείξατο καὶ τὴν εἰς τὸν κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστὸν ἀγάπην, ὡς ὑπὲρ αὐτοῦ δοῦναι καὶ τὴν ψυχήν, πρὸς τῶν κυριοκτόνων Ἰουδαίων λίθοις βληθείς· ἀλλ' ὅμως ὁ τοιοῦτος καὶ τηλικοῦτος ἀνήρ, „ὁ τῷ πνεύματι ζέων, ὁ τὸν Χριστὸν ὁρῶν ἐκ δεξιῶν τοῦ θεοῦ καὶ τὰς οὐρανίας πύλας ἀνεῳγμένας“, οὐδαμοῦ φαίνεται τοῖς μὴ ἀνήκουσιν τῇ διακονίᾳ χρησάμενος, ἢ θυσίαν ἀνενεγκὼν ἢ χεῖρας ἐπιθείς τινι, ἀλλὰ τὸ τῆς διακονίας τάγμα φυλάξας μέχρι τέλους· οὕτω γὰρ ἔπρεπεν τῷ τοῦ Χριστοῦ μάρτυρι τὴν εὐταξίαν ἀποσώζειν. 17. εἰ δὲ Φίλιππον τὸν διάκονον ἡμῶν καὶ Ἀνανίαν τὸν πιστὸν ἀδελφὸν αἰτιῶνταί τινες, ὅτι ὁ μὲν τὸν εὐνοῦχον ἐβάπτισεν, ὁ δὲ ἐμὲ Παῦλον, ἀγνοοῦσιν αὐτοί, ὃ λέγομεν ἡμεῖς. εἴπομεν γάρ, ὅτι „οὐχ ἑαυτῷ τις ἁρπάζει“ τὸ ἱερατικὸν ἀξίωμα, „ἀλλ' ἢ παρὰ τοῦ θεοῦ“ λαμβάνει ὡς Μελχισεδὲκ καὶ Ἰώβ, ἢ παρὰ ἀρχιερέως „ὡς Ἀαρὼν“ παρὰ Μωσέως· οὐκοῦν καὶ Φίλιππος καὶ Ἀνανίας οὐχ ἑαυτοὺς προείλοντο, ἀλλ' ὑπὸ τοῦ Χριστοῦ προεχειρίσθησαν τοῦ ἀρχιερέως τοῦ ἀσυγκρίτου θεοῦ.

---

1 Hebr. 5, 4. — 3 Luc. 22, 19. — 9 Act. 6. 7. — 15 Act. 18, 25; 7, 55. 56. — 20 Act. 8. 9. — 23 Hebr. 5, 4. — 24 Gen. 14, 18. — 25 Num. 17.

---

4 *διετάξατο ἡμῖν* d e | 5 *πᾶς* a v E : > d e | 7 *δὲ* > m v | *προσενέγκαντες* m | 8 *καὶ* > m v | 9 *τῶν ἀριθμῶν* d e | 10 *εἷς ἦν* : *εἰσιν* e, *εἰσι* d | *μακαριώτατος* m v | 11 *τοσοῦτον* : post hanc vocem pergit e ad Canones apostolorum et quidem ad canonem V | *τὴν θεοσέβειαν* > d, sed i. m. addit *ἐνεδείξατο τῇ πίστει*, quod iam i. t. habet | 13 *ψυχὴν* + *αὐτοῦ* d | *πρὸς* : *ὑπὸ* d | 15 *ὁ τόν* : *τὸν* d | 16 *οὐνιοῦς* v E | 20 *ἡμῶν* > d | 22 *αὐτοὶ*

pontifex unigenitus Christus *non sibi honorem rapuit,* sed a patre constitutus est: ille propter nos factus homo et spirituale sacrificium offerens Deo suo ac patri, ante passionem nobis constituit solis hoc facere, licet nobiscum essent alii quoque, qui in eum crediderant; verum non omnino omnis, qui credidit, iam et sacerdos constitutus fuit aut dignitatem pontificalem obtinuit. 15. Post illius vero assumptionem nos iuxta eiusdem constitutionem offerentes sacrificium mundum et incruentum, elegimus episcopos et presbyteros et diaconos numero septem. 16. Ex his unus erat Stephanus beatus martyr, in amore erga Deum nobis nequaquam inferior, qui adeo in Deum pietatem fide ostendit et caritatem in Dominum nostrum Iesum Christum, ut pro eo animam quoque daret, a Iudaeis Domini interfectoribus iactu lapidum occisus. Verumtamen talis ac tantus vir, *qui spiritu fervebat, qui Christum a dexteris Dei et caelestes ianuas apertas vidit,* nusquam cernitur iis usus esse, quae ad diaconorum ministerium non pertinent, vel sacrificium offerendo vel manus alicui imponendo, sed diaconi ordinem usque ad finem custodisse; ita quippe decebat Christi martyrem, ordinem ac disciplinam servare. 17. Si vero Philippum diaconum nostrum et Ananiam fidelem fratrem quidam causantur, quod ille quidem eunuchum baptizavit, hic vero me Paulum, ii non intellegunt, quod nos dicimus. Diximus enim, *neminem sibi rapere* sacerdotalem dignitatem, *sed vel a Deo* accipere, ut Melchisedec et Iob, vel a pontifice, *ut Aaron* a Mose; igitur etiam Philippus et Ananias non se ipsos constituerunt, sed electi sunt a Christo pontifice Dei incomparabilis.

> m | 25 *ἰακὼβ* d E | 26 *προείλαντο* d E | 27 *θεοῦ* : in hac voce desinit v, + *αὐτῷ ἡ δόξα καὶ τὸ κράτος σὺν τῷ ἀνάρχῳ αὐτοῦ πατρὶ καὶ τῷ παναγίῳ καὶ ἀγαθῷ καὶ ζωοποιῷ αὐτοῦ πνεύματι· νῦν καὶ ἀεὶ καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων· ἀμήν* m sic terminans

---

16. *Στέφανος κτλ.*] Cf. Ps.-Ign. Tars. 3, 3.

17. Oecumenius in Act. 9, 10, cf. Test. — *τοῦ ἀρχ. τ. ἀσ. θεοῦ*] Verbis Ignatii *Ἰησοῦν Χριστὸν* Magn. 7, 2 Ps.-Ignatius addit *τὸν ἀρχιερέα τοῦ ἀγεννήτου θεοῦ.*

XLVII. α'. Ἐπίσκοπος τοίνυν ὑπὸ ἐπισκόπων χειροτονείσθω δύο ἢ τριῶν, πρεσβύτερος ὑπὸ ἑνὸς ἐπισκόπου καὶ διάκονος καὶ οἱ λοιποὶ κληρικοί.

β'. Εἴ τις ἐπίσκοπος ἢ πρεσβύτερος παρὰ τὴν τοῦ κυρίου διάταξιν τὴν ἐπὶ τῇ θυσίᾳ προσενέγκῃ ἕτερά τινα ἢ μέλι ἐπὶ τὸ τοῦ θεοῦ θυσιαστήριον ἢ γάλα ἢ ἀντὶ οἴνου σίκερα ἐπιτηδευτὰ ἢ ὄρνεις ἢ ζῷά τινα ἢ ὄσπρια, παρὰ τὴν διάταξιν, καθαιρείσθω.

γ'. Τῷ καιρῷ τῷ δέοντι πλὴν νέων χίδρων ἢ σταφυλῆς μὴ ἐξὸν ἔστω προσάγεσθαί τι πρὸς τὸ θυσιαστήριον, καὶ ἔλαιον εἰς τὴν λυχνίαν καὶ θυμίαμα τῷ καιρῷ τῆς θείας ἀναφορᾶς.

δ'. Ἡ ἄλλη πᾶσα ὀπώρα εἰς οἶκον ἀποστελλέσθω ἀπαρχὴ τῷ ἐπισκόπῳ καὶ τοῖς πρεσβυτέροις, ἀλλὰ μὴ πρὸς τὸ θυσιαστήριον· δῆλον δὲ ὡς ὁ ἐπίσκοπος καὶ οἱ πρεσβύτεροι ἐπιμερίζουσιν καὶ τοῖς διακόνοις καὶ τοῖς λοιποῖς κληρικοῖς.

ε'. Ἐπίσκοπος ἢ πρεσβύτερος ἢ διάκονος τὴν ἑαυτοῦ γυναῖκα μὴ ἐκβαλλέτω προφάσει εὐλαβείας· ἐὰν δὲ ἐκβάλῃ, ἀφοριζέσθω, ἐπιμένων δὲ καθαιρείσθω.

---

1 inscribunt sectionem sequentem Canones apostolorum amplectentem *κανόνες* (+ *ἐκκλησιαστικοὶ* a, + *οἱ λεγόμενοι* ν) *τῶν* (+ *αὐτῶν* a) *ἁγίων ἀποστόλων* (+ *διὰ Κλήμεντος πε̄* ν) a et codd K plurimi, praemittentes *περὶ εὐταξίας* ε θ, *κανόνες σὺν θῷ περὶ ἐπισκόπων καὶ πρεσβυτέρων καὶ τοῦ καταλόγου τοῦ ἱερατικοῦ* d e addentes *περὶ τοῦ μὴ ἐκβάλλειν ἐπίσκοπον ἢ πρεσβύτερον τὴν ἑαυτοῦ γυναῖκα,* ponunt enim d e hic primo loco canonem V canonibus quatuor prioribus iam supra allatis; *ἕτεροι κανόνες τῶν ἁγίων ἀποστόλων οἵτινες ἐγράφησαν κατὰ τάξιν* p, Canonibus apostolorum aliam scripturam apostolis attributam praemittens, cf. p. 556; Liber de octo libris Clementis: *διατάξεις* sive praecepta apostolorum quae transmiserunt gentibus per Clementem: canones ecclesiastici Sl | *τοίνυν* d e I S Sl : > rel | *χειροτονείσθω* h. l. a d (-*τονεῖται*) e (-*τόνηται*) : post *ἐπίσκοπος* p K, post *τοίνυν* I | 2 *πρεσβύτερος* + *δὲ* Sl | *ἐπισκόπου* a d e Sl : + *χειροτονείσθω* p K L S A C verbis *πρεσβύτερος* — *κληρικοὶ* canonem secundum exprimentes | *οἱ διάκονες* e | 4 *τοῦ* : *ὑπὸ* a | 5 *προσενέγκει* γ ε η | *ἢ μέλι* h. l. a d e : post *θυσιαστήριον* p K I | 5/6 *ἐπὶ τὸ . . θυσ.* : *τῷ θυσιαστηρίῳ* e | 6 *τοῦ θεοῦ* a d e : > rel | *σίκερα* : + *ἢ* γ ε, *ἤ τινα* L | 8 *τῷ καιρῷ τ. δ.* h. l. a e cf. L S (Sl verba cum *καθαιρείσθω* construxit) : post *σταφυλῆς* d p K I | *χίδρων* : + *ἢ στάχυας σίτου* a, *σταχύων σίτου* β, e i. m. *στάχυες ἁπαλοῦ σίτου καὶ σῖτος φρυττόμενος νέος* | *ἢ* : *καὶ* e ε θ S Sl C A, > β | 9 *ἐξὸν* a e L : + *δὲ* d p K I | *ἔστω* > β γ δ ε | *τι* a d e I L : + *ἕτερον* p K | *καί* : *ἢ* p K | 10 *τὴν* + *ἁγίαν* d e Sl | *θείας* a d e θ S : > Sl, *ἁγίας* rel | *ἀναφορᾶς* a α β : *προσφορᾶς* rel | 11 *ἡ* + *δ'* a canonem cum

XLVII. 1. Episcopus igitur ab episcopis ordinetur duobus vel tribus, presbyter ab uno episcopo ac diaconus et reliqui clerici.

2. Si quis episcopus aut presbyter praeter Domini constitutionem ad sacrificium spectantem obtulerit ad altare Dei alia quaedam, seu mel seu lac seu pro vino siceram confectam seu aves seu animalia aliqua seu legumina, contra constitutionem, deponatur.

3. Tempore congruo praeter novas spicas vel uvas non liceat offerri aliquid ad altare, et oleum ad lucernam et thymia tempore divinae oblationis.

4. Alius omnis fructus ad domum mittatur primitiae episcopo et presbyteris, nec vero ad altare; constat autem, quod episcopus et presbyteri dispertiunt et diaconis et reliquis clericis.

5. Episcopus aut presbyter aut diaconus uxorem suam praetextu religionis ne eiciat; si vero eiecerit, segregetur; quod si perseverat, deponatur.

---

praecedente coniungens | *ἀποτελέσθω* a | 14 *καὶ* pr a d e Sl : > p K I | 16 *ἐκβάλῃ* a d e *β γ η* : *ἐκβάλλῃ* vel *-λει* rel | 17 *δὲ* > d e

---

XLVII. *Κανόνες ἐκκλησιαστικοὶ* (+ *τῶν αὐτῶν ἁγίων ἀποστόλων* a). Canones ecclesiastici (eorundem sanctorum apostolorum). — Beveregius, Synodicon 1672 II, I, 1—41 scripsit commentarium copiosissimum, repetitum a Clerico in editione Patrum apostolicorum Coteleriana 1724 II, 455—482. Saeculo XIX de Canonibus apostolorum illustrandis optime meritus est Drey in altera parte libri, qui inscribitur *Neue Untersuchungen über die Constitutionen und Kanones der Apostel* 1832, nec vero perspexit, canones Constitutoris esse, sed a posteriore eos adiectos fuisse censuit Constitutionibus. Cf. quae disputavi in libro: *Die Apost. Konstitutionen* p. 180—206.

1. *τοίνυν*] Hac particula editionibus prioribus praetermissa Canones cum Constitutionibus, accuratius cum capite praecedente coniunguntur. Eodem vocabulo VII, 39, 2 sectio de catechumenis instruendis agens incipit. Editores plerique ex hoc canone duos efficiunt, quorum alter voce *πρεσβύτερος* incipit. De ordinatione episcopi Constitutor III, 20; VIII, 27, 2 eadem praecepit. – *δύο ἢ τριῶν*] Cum Constitutor etiam duos episcopos ad ordinandum antistitem sufficere censeat, in synodo Constantinopolitana a. 394 Arabianus episcopus Ancyrae petiit, ut episcopum a duobus hominibus neque ordinari neque deponi posse definiretur. Synodus autem de ordinatione nihil decrevit. Cf. Hard. Concil. coll. I, 955.

2 Cf. syn. Hippon. 393 c. 23.

2—3. Hi duo canones alias constituunt canonem III.

4. *ἀπαρχὴ τῷ ἐπισκόπῳ κτλ.*] Cf. VII, 29, 3; VIII, 30.

5. Synodus Trullana 692 c. 30 hunc canonem respiciens Latinos aliam disciplinam sequentes vituperat.

ϛʹ. Ἐπίσκοπος ἢ πρεσβύτερος ἢ διάκονος κοσμικὰς φροντίδας μὴ ἀναλαμβανέτω· εἰ δὲ μή, καθαιρείσθω.

ζʹ. Εἴ τις ἐπίσκοπος ἢ πρεσβύτερος ἢ διάκονος τὴν ἁγίαν τοῦ πάσχα ἡμέραν πρὸ τῆς ἐαρινῆς ἰσημερίας μετὰ Ἰουδαίων ἐπιτελέσῃ, καθαιρείσθω.

ηʹ. Εἴ τις ἐπίσκοπος ἢ πρεσβύτερος ἢ διάκονος ἢ ἐκ τοῦ καταλόγου τοῦ ἱερατικοῦ προσφορᾶς γενομένης μὴ μεταλάβοι, τὴν αἰτίαν εἰπάτω καί, ἐὰν ᾖ εὔλογος, συγγνώμης τυγχανέτω· ἐὰν δὲ μὴ λέγῃ, ἀφοριζέσθω, ὡς αἴτιος βλάβης γενηθεὶς τῷ λαῷ καὶ ὑπόνοιαν ἐμποιήσας κατὰ τοῦ προσενέγκαντος ὡς μὴ ὑγιῶς ἀνενεγκόντος.

θʹ. Πάντας τοὺς εἰσιόντας πιστοὺς καὶ τῶν γραφῶν ἀκούοντας, μὴ παραμένοντας δὲ τῇ προσευχῇ καὶ τῇ ἁγίᾳ μεταλήψει, ὡς ἂν ἀταξίαν ἐμποιοῦντας τῇ ἐκκλησίᾳ ἀφορίζεσθαι χρή.

ιʹ. Εἴ τις ἀκοινωνήτῳ κἂν ἐν οἴκῳ συνεύξηται, οὗτος ἀφοριζέσθω.

ιαʹ. Εἴ τις καθῃρημένῳ κληρικὸς ὢν ὡς κληρικῷ συνεύξηται, καθαιρείσθω καὶ αὐτός.

ιβʹ. Εἴ τις κληρικὸς ἢ λαϊκός, ἀφωρισμένος ἤτοι δεκτός, ἀπελθὼν ἐν ἑτέρᾳ πόλει δεχθῇ ἄνευ γραμμάτων συστατικῶν, ἀφοριζέσθωσαν οἱ δεξάμενοι καὶ ὁ δεχθείς.

---

2 *μὴ* sec : *μήγε* a | 3 can. 6—11 > p | 4/5 *ἐπιτελέσῃ* a *γ κ ν ξ α²* I : -*σοι* d, -*σει* rel | 5 *καθαιρείσθω* + *ἡ δὲ ἐαρινὴ ἰσημερία γίνεται κατὰ τοὺς ἀκριβεῖς τῶν αἰγυπτίων μηνὶ φαρμουθὶ κᾱ, κατὰ δὲ ῥωμαίους ἀπριλλίῳ κε̄ α* | 7 *ἱερατικοῦ* + *συνάξεως τοῦτ᾽ ἔστιν γ ε θ* cf. Sl | *προσενέξεως η* I | *μεταλάβῃ β* I, -*βει η*, + *ἢ* d e L Sl | 8 *εὔλογος ἦ* a | *τυγχανέτω* + *ἢ* d e L Sl | *ἐὰν* a d e *β ζ μ ξ* : *εἰ* rel | *δὲ* > d e L Sl | 9 *λέγοι* d *γ η²*, *λέγει α δ ε η θ ν* | *γενηθεὶς* a d e : *γενόμενος* K | 10 *ποιήσας* d e *γ* | 10/11 *ὡς μὴ ὑγ. ἀν.* > *α θ η μ ν ξ* | *ἀνενεγκόντος* a d e : *ἀνενέγκαντος* K (*προσ- κ* I) | 12 *εἰσιόντας* : *προσιόντας θ*, hic desinit e fol. 239 | *πιστούς* : *πιστῶς* d, + *εἰς τὴν ἁγίαν θεοῦ ἐκκλησίαν* a cf. L | 13 *μὴ* a², > a | *καὶ* > d | 14 *ἂν* a d : > K | *ἀταξίαν* a *γ* (*ν* in rasura) *δ θ* I S Sl A : *ἀταξίας* rel | 15 *οὗτος* (post *ἀφορ.* d) : *καὶ αὐτὸς* a, *ὁ τοιοῦτος δ*, > *ζ η* I A | 19 *ἢ λαϊκὸς* > p | *δεκτὸς* a L (communicans) S Sl C : *ἄδεκτος* d p K, > A | 21 *ἀφοριζέσθωσαν* a d L (hic + *καὶ*) S Sl C : -*ζέσθω καὶ* p K cf. A | *οἱ δ.* : *ὁ δεξάμενος* p K A

---

6. Cf. II, 6, 1.
7. Cf. V, 17, 1.

8—9. Synodus Antiochena 341 c. 2ᵃ decernit: *Πάντας τοὺς εἰσ-*

6. Episcopus aut presbyter aut diaconus curas saeculares ne suscipiat; sin minus, deponatur.

7. Si quis episcopus aut presbyter aut diaconus sanctum paschae diem ante vernale aequinoctium cum Iudaeis celebraverit, deponatur.

8. Si quis episcopus aut presbyter aut diaconus vel quilibet ex sacerdotali catalogo oblatione facta non communicaverit, aut causam dicat et, si rationabilis fuerit, veniam consequatur; si vero non dicat, segregetur, ut qui populo auctor fuerit offensionis et suspicionem indiderit adversus eum, qui obtulit, quasi non recte obtulerit.

9. Omnes fideles, qui ingrediuntur et scripturas audiunt, nec vero perseverant in oratione et sancta communione, velut confusionem in ecclesiam inducentes segregari oportet.

10. Si quis cum excommunicato vel in domo simul oraverit, hic segregetur.

11. Si quis clericus cum deposito tanquam cum clerico simul oraverit, deponatur et ipse.

12. Si quis clericus aut laicus, segregatus vel communicans, abiens in aliam civitatem receptus fuerit sine litteris commendaticiis, segregentur qui receperunt et qui receptus est.

ιόντας εἰς τὴν ἐκκλησίαν τοῦ θεοῦ καὶ τῶν ἱερῶν γραφῶν ἀκούοντας, μὴ κοινωνοῦντας δὲ εὐχῆς ἅμα τῷ λαῷ ἢ ἀποστρεφομένους τὴν μετάληψιν τῆς εὐχαριστίας κατά τινα ἀταξίαν· τούτους ἀποβλήτους γίνεσθαι τῆς ἐκκλησίας, ἕως ἂν ἐξομολογησάμενοι καὶ δείξαντες καρποὺς μετανοίας καὶ παρακαλέσαντες τυχεῖν δυνηθῶσι συγγνώμης. Apparet, Constitutorem hunc canonem in usum vertisse ex eoque duos fecisse, primum de clericis, deinde de laicis dicentem.

8. *ἐκ τοῦ καταλόγου τ. ἱ.*] Locutio seu prorsus eadem seu similis repetitur can. 15, 51, 63, 70; a Constitutore autem iam III, 15, 5 adhibita est.

10—11. Synodus Antiochena c. 2^b: *Μὴ ἐξεῖναι δὲ κοινωνεῖν τοῖς ἀκοινωνήτοις, μηδὲ κατ᾿ οἴκους συνελθόντας συνεύχεσθαι τοῖς μὴ τῇ ἐκκλησίᾳ συνευχομένοις, μηδὲ ἐν ἑτέρᾳ ἐκκλησίᾳ ὑποδέχεσθαι τοὺς ἐν ἑτέρᾳ ἐκκλησίᾳ μὴ συναγομένους· εἰ δὲ φανείη τις τῶν ἐπισκόπων, πρεσβυτέρων ἢ διακόνων ἤ τις τοῦ κανόνος τοῖς ἀκοινωνήτοις κοινωνῶν, καὶ τοῦτον ἀκοινώνητον εἶναι ὡς συγχέοντα τὸν κανόνα τῆς ἐκκλησίας.* Etiam ab hac canonis parte Constitutor dependet.

12—13. Cf. syn. Antiochena c. 6; Ep. Alexandri Alex. apud Thedoretum H. E. I c. 4 ed. Gaisford 1854 p. 11.

ιγ΄. Εἰ δὲ ἀφωρισμένος ᾖ, ἐπιτεινέσθω αὐτῷ ὁ ἀφορισμὸς ὡς ψευσαμένῳ καὶ ἀπατήσαντι ἐκκλησίαν θεοῦ.

ιδ΄. Ἐπίσκοπον μὴ ἐξεῖναι καταλείψαντα τὴν ἑαυτοῦ παροικίαν ἑτέρᾳ ἐπιπηδᾶν, κἂν ὑπὸ πλειόνων ἀναγκάζηται, εἰ μή τις εὔλογος αἰτία ᾖ ἡ τοῦτο βιαζομένη αὐτὸν ποιεῖν, ὡς πλεῖόν τι κέρδος δυναμένου αὐτοῦ τοῖς ἐκεῖσε λόγῳ εὐσεβείας συμβάλλεσθαι· καὶ τοῦτο δὲ οὐκ ἀφ' ἑαυτοῦ, ἀλλὰ κρίσει πολλῶν ἐπισκόπων καὶ παρακλήσει μεγίστῃ.

ιε΄. Εἴ τις πρεσβύτερος ἢ διάκονος ἢ ὅλως τοῦ καταλόγου τῶν κληρικῶν, ἀπολείψας τὴν ἑαυτοῦ παροικίαν, εἰς ἑτέραν ἀπέλθοι καὶ παντελῶς μεταστὰς διατρίβοι ἐν ἄλλῃ παροικίᾳ παρὰ γνώμην τοῦ ἰδίου ἐπισκόπου· τοῦτον κελεύομεν μηκέτι λειτουργεῖν, εἰ μάλιστα προσκαλουμένου αὐτὸν ἐπανελθεῖν τοῦ ἐπισκόπου οὐχ ὑπήκουσεν, ἐπιμένων τῇ ἀταξίᾳ· ὡς λαϊκὸς μέντοι ἐκεῖσε κοινωνείτω.

ις΄. Εἰ δὲ ὁ ἐπίσκοπος, παρ' ᾧ τυγχάνουσιν, παρ' οὐδὲν ἡγησάμενος τὴν κατ' αὐτῶν ὁρισθεῖσαν ἀργίαν, δέξηται αὐτοὺς ὡς κληρικούς, ἀφοριζέσθω ὡς διδάσκαλος ἀταξίας.

ιζ΄. Ὁ δυσὶ γάμοις συμπλακεὶς μετὰ τὸ βάπτισμα ἢ παλλακὴν κτησάμενος οὐ δύναται εἶναι ἐπίσκοπος ἢ πρεσβύτερος ἢ διάκονος ἢ ὅλως τοῦ καταλόγου τοῦ ἱερατικοῦ.

ιη΄. Ὁ χήραν λαβὼν ἢ ἐκβεβλημένην ἢ ἑταίραν ἢ οἰκέτιν ἢ τῶν ἐπὶ σκηνῆς οὐ δύναται εἶναι ἐπίσκοπος ἢ πρεσβύτερος ἢ διάκονος ἢ ὅλως τοῦ καταλόγου τοῦ ἱερατικοῦ.

ιθ΄. Ὁ δύο ἀδελφὰς ἀγαγόμενος ἢ ἀδελφιδῆν οὐ δύναται εἶναι κληρικός.

---

25 Lev. 18, 16.

---

1 can. 13 et 14 > p | ᾖ a d *β* : *εἴη* rel | 2 *ἐκκλησίαν* a d : *τὴν ἐκκλ. τοῦ* p K | 5 *ἡ* > *α β ζ ϑ* | *ποιῆσαι* a | *πλεῖον* a d : *πλέον* K I | 9 canones 15 et 16 in Sl canonem XIV efficiunt | 11 *ἀπέλθῃ* a *α β δ* I | *διαστὰς* d I | *διατρίβῃ* d *α*, *-βει γ* | 13 *εἰ* : *ἢ β*, *καὶ γ*, + *καὶ α* cf. Sl | *ἐπανελθεῖν* h. l. a d *γ ζ* : post *ἐπισκόπου* rel | *ἐπισκόπου* a d I L A : + *αὐτοῦ* p K S Sl C | 14 *ὑπακούσειεν γ ε ϑ* I | 16/17 *ἡγησάμενος* a d p *α* : *λογιζόμενος* I, *λογισάμενος* rel | 17 *ἀργίαν* : *αἰτείαν η*, *αἰτίαν* d i. m. | *δέξεται β δ κ ν* | 21 *ὅλως* > d | 22 can. 18—20 > p | *λαμβάνων ε ϑ* I | 23 *ἐπὶ* + *τῆς* d *α ζ* | 24 *ὅλως* > d | 25 *ἀγαγόμενος* a *κ μ ν ξ* I L S C A : *ἀγόμενος* rel | *ἀδελφιδῆν* : *ἀδελφὴν α η κ* (*ἀδελφιδὴν κ* i. m.), + *ἢ ἀδ. μ*

---

14. Cf. syn. Nicaena c. 15; Antiochena c. 18. 21. Patres Constantinopolitani a. 382 de antiqua sanctione dicunt ac patrum Nicaenorum regula.

13. Sin autem segregatus fuerit, prorogetur ei segregatio, ut qui mentitus sit ac deceperit ecclesiam Dei.

14. Episcopo non licere parochiam alienam propria relicta invadere, quamvis a pluribus cogatur, nisi causa quaedam rationabilis fuerit, quae eum hoc facere compellat, tanquam qui possit ibidem constitutis plus lucri conferre verbo pietatis; hoc autem non a semet ipso, sed iudicio multorum episcoporum ac cohortatione maxima.

15. Si quis presbyter aut diaconus aut quilibet e catalogo clericorum relinquens suam parochiam ad aliam abierit et omnino demigrans in alia parochia commoretur praeter sui episcopi voluntatem, hunc iubemus non amplius sacris ministrare, praesertim si episcopo ad reditum adhortanti non obtemperaverit, in ordinis desertione perseverans; verumtamen ut laicus ibi communicet.

16. Si vero episcopus, apud quem versantur, pro nihilo ducens cessationem adversus eos decretam, receperit eos tanquam clericos, segregetur ut magister ordinis turbati.

17. Qui post baptismum duobus matrimoniis fuit coniunctus aut concubinam habuit, non potest esse episcopus aut presbyter aut diaconus aut omnino e catalogo ordinis ecclesiastici.

18. Qui viduam accepit aut eiectam aut meretricem aut ancillam aut aliquam e numero scenicarum, non potest esse episcopus aut presbyter aut diaconus aut omnino e catalogo ordinis ecclesiastici.

19. Qui duas sorores in matrimonium duxit aut fratris vel sororis filiam, non potest esse clericus.

---

ut in singulis provinciis episcopi illius provinciae ordinationes faciant (Theod. H. E. V, 9). Unde Pitra, Iuris eccl. Graecorum monum. et hist. I, 2, colligit, eos canonem nostrum et sequentem respexisse. Plane immerito.

15—16. Synodi Antiochenae canon III fere ad verbum cum his canonibus consentit, inprimis cum priore.

17. Cf. VI, 17. Canon in verbis Pauli I Tim. 3, 2; Tit. 1, 6 nititur. Constitutor autem praeceptum apostoli interpretatur de duobus matrimoniis post baptismum initis dicens. Similiter Hieronymus Ep. 69 ad Oceanum; In Tit. 1, 6; Gennadius De eccles. dogmatibus c. 39 (72), qui etiam ad canonem sequentem tam prope accedit, ut eum Canones apostolorum legisse paene suspicio oriatur. Aliter Innocentius I Ep. ad Victricium c. 6 scribens: in baptismo peccata remittuntur, non acceptarum uxorum numerus aboletur.

18. Cf. VI, 17, 3; Gennadius l. c.

19. Cf. syn. Illiberit. c. 61; Neocaesar. c. 2.

κ'. Κληρικὸς ἐγγύας διδοὺς καθαιρείσθω.

κα'. Εὐνοῦχος εἰ μὲν ἐξ ἐπηρείας ἀνθρώπων ἐγένετό τις ἢ ἐν διωγμῷ ἀφηρέθη τὰ ἀνδρῶν ἢ οὕτως ἔφυ, καὶ ἔστιν ἄξιος ἐπισκοπῆς, γινέσθω.

κβ'. Ὁ ἀκρωτηριάσας ἑαυτὸν μὴ γινέσθω κληρικός· αὐτοφονευτὴς γάρ ἐστιν καὶ τῆς τοῦ θεοῦ δημιουργίας ἐχθρός.

κγ'. Εἴ τις κληρικὸς ὢν ἑαυτὸν ἀκρωτηριάσῃ, καθαιρείσθω· φονεὺς γάρ ἐστιν ἑαυτοῦ.

κδ'. Λαϊκὸς ἑαυτὸν ἀκρωτηριάσας ἀφοριζέσθω ἔτη τρία· ἐπίβουλος γάρ ἐστιν τῆς ἑαυτοῦ ζωῆς.

κε'. Ἐπίσκοπος ἢ πρεσβύτερος ἢ διάκονος ὁ πορνείᾳ ἢ ἐπιορκίᾳ ἢ κλοπῇ ἁλοὺς καθαιρείσθω, καὶ μὴ ἀφοριζέσθω· λέγει γὰρ ἡ γραφή· „Οὐκ ἐκδικήσεις δὶς ἐπὶ τὸ αὐτό“· ὡσαύτως καὶ οἱ λοιποὶ κληρικοί.

κς'. Τῶν εἰς κλῆρον παρελθόντων ἀγάμων κελεύομεν βουλομένους γαμεῖν ἀναγνώστας καὶ ψάλτας μόνους.

κζ'. Ἐπίσκοπον ἢ πρεσβύτερον ἢ διάκονον τύπτοντα πιστοὺς ἁμαρτάνοντας ἢ ἀπίστους ἀδικήσαντας καὶ διὰ τῶν τοιούτων φοβεῖν ἐθέλοντα καθαιρεῖσθαι προστάσσομεν· οὐδαμοῦ γὰρ ἡμᾶς ὁ κύριος ταῦτα ἐδίδαξεν, τοὐναντίον δὲ αὐτὸς τυπτόμενος οὐκ ἀντέτυπτεν, „λοιδορούμενος οὐκ ἀντελοιδόρει, πάσχων οὐκ ἠπείλει“.

13 Nah. 1, 9. — 21 I Petr. 2, 23.

2 *ἐπηρίας* a | *τις* > *ε ϑ* I | 3/4 *ἐπισκοπῆς* a d p *γ ε ζ* S Sl C : *ἐπίσκοπος ϑ* I L A, > *α δ η κ μ ν ξ* | 4 *γινέσθω* : *γενέσθω* a *α*² *η* I, > *α*, + *κληρικὸς δ* | 5 *ἑαυτὸν ἀκρ.* a | 5/6 *αὐτοφόντης* a | 6 *ἐστιν* a d I : + *ἑαυτοῦ* p K | 7 *ἀκρωτηριάσῃ* a p *α η ξ* I : *-άσοι* d, *-άσει α*² rel | 11 *διάκονος* + *ἐὰν ἁλῶ γ ε ϑ* cf. I | *ὁ* a d : *ἐπὶ* p K cf. I | 12 *ἁλοὺς* > *γ ε ϑ* | 12/14 *λέγει — κληρικοὶ* et can. 26 ac 27 > p | 13 *ἐκδικήσεις* : *ἐκδικήσει κύριος* d L S Sl A C cf. Nah. 1, 9 | *αὐτὸ* + *ἐν θλίψει* a Nah. | *ὡσαύτως* + *δὲ ε η ϑ μ ν ξ* | 15 *παρελθόντων* a d I : *προελθ. δ ζ ϑ*, *προσ-* rel | 16 *μόνους* a *δ ε ζ* : *μόνον* rel | 18 *ἁμαρτήσαντας* d | *τῶν* > d *β δ ζ η μ ξ* | *τῶν τοιούτων* : *τούτων ν*, *τοῦτο γ ε ϑ* I, *τούτον ϑ*² | 19 *ἐθέλοντα* a d *β ζ* | *ἡμᾶς* h. l. a d *ζ* cf. L : > *β*, post *ταῦτα* rel | 20 *ταῦτα* a d : *τοῦτο* K I | *δ'* d

20. Cf. II, 6, 1.

21—23. Idem definit synodus Nicaena c. 1.

24. Hunc canonem Constitutor ad similitudinem praecedentium effinxisse videtur. Synodus Nicaena laicos sese abscindentes non respexit. Leontium Castratum dicit Athanasius Hist. Arianorum c. 28 ne laici quidem nomine ad communionem admittendum fuisse. Ille autem prava intentione sese exsecuerat. Cf. Socr. H. E. II, 26. Eu-

20. Clericus, qui dat fideiussiones, deponatur.

21. Eunuchus si quis per insidias hominum factus est aut in persecutione truncatus fuit virilibus aut ita natus est ac dignus est episcopatu, promoveatur.

22. Qui se ipsum abscidit, non fiat clericus, quia sui ipsius homicida est ac Dei opificii inimicus.

23. Si quis clericus se ipsum absciderit, deponatur; sui namque interfector est.

24. Laicus semet ipsum abscindens tribus annis segregetur, quia suae vitae insidiator est.

25. Episcopus aut presbyter aut diaconus, qui in fornicatione aut periurio aut furto captus est, deponatur, nec vero segregetur; dicit enim scriptura: *Non vindicabis bis in idipsum;* similiter et reliqui clerici.

26. Qui innupti ad clerum promoti sunt, ex iis iubemus lectores ac cantores solos uxores ducere, si velint.

27. Episcopum aut presbyterum aut diaconum, qui fideles peccantes verberat vel infideles inique agentes et per ea terrere vult, deponi praecipimus; nusquam enim Dominus nos ista docuit, e contrario ipse, cum percuteretur, non repercutiebat, *cum malediceretur, non maledicebat, cum pateretur, non comminabatur.*

---

sebius H. E. VI, 8, 2 Originem verba Domini Matth. 19, 12 simplicius quidem ac iuvenilius accepisse dicit; de reliquo autem eius facinus admiratur. Similiter Iustinus Apol. I, 29 de re sentit.

25. Similiter Basilius can. 3 de diacono fornicante addens: *διότι ἀρχαῖός ἐστι κανών, τοὺς ἀπὸ βαθμοῦ πεπτωκότας τούτῳ μόνῳ τῷ τρόπῳ τῆς κολάσεως ὑποβάλλεσθαι, ἀκολουθησάντων ὡς οἶμαι τῶν ἐξ ἀρχῆς τῷ νόμῳ ἐκείνῳ, τῷ Οὐκ ἐκδικήσεις δὶς ἐπὶ τὸ αὐτό,* et can. 51: *Τὸ κατὰ κληρικοὺς ἀδιαφορίστως οἱ κανόνες ἐξέθεντο, κελεύσαντες μίαν ἐπὶ τοῖς παραπεσοῦσιν ὁρίζεσθαι τιμωρίαν, τὴν ἔκπτωσιν τῆς ὑπηρεσίας, εἴτε ἐν βαθμῷ τυγχάνοιεν, εἴτε καὶ ἀχειροθετήτῳ ὑπηρεσίᾳ προσκαρτεροῖεν.* Leo ep. 167 ad Rusticum c. 2 hanc consuetudinem ex traditione apostolica descendere censet. Revera temporibus prioribus etiam clerici lapsi excommunicabantur vel paenitentiae subiciebantur. Cf. Cypr. Ep. 64 c. 1; 65—67; syn. Illiberit. c. 18. 67; Neocaesar. c. 1. Regula *οὐκ ἐκδ. δὶς* ceteroquin non de omnibus criminibus, sed de nominatis tantum intellegendus est, aut Constitutor in hac re sibi non constat. Deinde clerici saepius non solum deponuntur, sed etiam excommunicantur. Cf. can. 28—30, 32, 36, 43, 45, 51, 56—59, 62, 65, 76. Nonnunquam, can. 5, 45, 58, excommunicationem tanquam minorem poenam statuit quam depositionem.

26. Cf. VI, 17, 2.

27. Cf. II, 2, 1; 24, 7; Iustin. Nov. 123 c. 11, et quae disputavi in libro: *Die Apost. Konstitutionen* p. 185 sq.

κη'. Εἴ τις ἐπίσκοπος ἢ πρεσβύτερος ἢ διάκονος, καθαιρεθεὶς δικαίως ἐπὶ ἐγκλήμασι φανεροῖς, τολμήσειεν ἐφάψασθαι τῆς ποτε ἐγχειρισθείσης αὐτῷ λειτουργίας, οὗτος παντάπασιν ἐκκοπτέσθω τῆς ἐκκλησίας.

κθ'. Εἴ τις ἐπίσκοπος διὰ χρημάτων τῆς ἀξίας ταύτης ἐγκρατὴς γένηται ἢ πρεσβύτερος ἢ διάκονος, καθαιρείσθω καὶ αὐτὸς καὶ ὁ χειροτονήσας, καὶ ἐκκοπτέσθω παντάπασιν καὶ τῆς κοινωνίας, ὡς Σίμων ὁ μάγος ὑπ' ἐμοῦ Πέτρου.

λ'. Εἴ τις ἐπίσκοπος, κοσμικοῖς ἄρχουσι χρησάμενος, δι' αὐτῶν ἐγκρατὴς ἐκκλησίας γένηται, καθαιρείσθω καὶ ἀφοριζέσθω, καὶ οἱ κοινωνοῦντες αὐτῷ πάντες.

λα'. Εἴ τις πρεσβύτερος, καταφρονήσας τοῦ ἰδίου ἐπισκόπου, χωρὶς συναγάγῃ καὶ θυσιαστήριον ἕτερον πήξῃ, μηδὲν κατεγνωκὼς τοῦ ἐπισκόπου ἐν εὐσεβείᾳ καὶ δικαιοσύνῃ, καθαιρείσθω ὡς φίλαρχος, τύραννος γάρ ἐστιν, καὶ οἱ λοιποὶ κληρικοί, ὅσοι ἂν αὐτῷ προσθῶνται· οἱ δὲ λαϊκοὶ ἀφοριζέσθωσαν. ταῦτα δὲ μετὰ μίαν καὶ δευτέραν ἢ καὶ τρίτην τοῦ ἐπισκόπου παράκλησιν γινέσθω.

λβ'. Εἴ τις πρεσβύτερος ἢ διάκονος ὑπὸ ἐπισκόπου γένηται ἐν ἀφορισμῷ, τοῦτον μὴ ἐξεῖναι παρ' ἑτέρου δεχθῆναι, ἀλλ' ἢ παρὰ τοῦ ἀφορίσαντος αὐτόν, εἰ μὴ ἂν κατὰ συγκυρίαν τελευτήσῃ ὁ ἀφορίσας αὐτὸν ἐπίσκοπος.

λγ'. Μηδένα τῶν ξένων ἐπισκόπων ἢ πρεσβυτέρων ἢ διακόνων ἄνευ συστατικῶν προσδέχεσθε· καὶ ἐπιφερομένων δὲ αὐτῶν ἀνακρινέσθωσαν, καὶ ἐὰν μὲν ὦσιν κήρυκες τῆς εὐσεβείας, προσδεχέσθωσαν, εἰ δὲ μήγε, τὰ πρὸς τὰς χρείας αὐτοῖς ἐπιχορηγήσαντες εἰς κοινωνίαν αὐτοὺς μὴ προσδέξησθε· πολλὰ γὰρ κατὰ συναρπαγὴν γίνεται.

λδ'. Τοὺς ἐπισκόπους ἑκάστου ἔθνους εἰδέναι χρὴ τὸν ἐν αὐτοῖς πρῶτον καὶ ἡγεῖσθαι αὐτὸν ὡς κεφαλὴν καὶ μηδέν τι

---

8 Act. 8, 21. 22.

---

2 *ἐπ'* a | *φανερῶς* d | *ἐφάψασθαι* a d λ I : *ἐνάψ.* α, *ἅψασθαι* rel | 5 ad canonem 29 i. m. ν ξ adnotant : *ἰδοὺ ἐνταῦθα δύο ἐπιτίμια ἐπήγαγε τῆς καθαιρέσεως καὶ τῆς ἀκοινωνησίας* | 9 can. 30, 31, 33, 34 > p | 13 *συναγάγει* ε ζ, *συνάξει* θ, *συναγωγῆς* d β | *πήξῃ* a d α η I : *πήξει* rel | 15 *ἐστιν* a d I L S C A : + *ὡσαύτως δὲ* K Sl | *κληρικοὶ* + *καὶ* κ | 17 *ἢ* a d θ : > rel | *παράκλησιν τοῦ ἐπισκόπου* α δ η κ μ ν ξ | 19 *γένηται* (*γενόμενος* d, *ἐγένετο* γ) post *ἐν ἀφ.* γ ε θ κ | 20 *ἀλλ' ἢ* : *ἀλλὰ* p | 24 *προσδέχεσθε* (+ *γραμμάτων* a I) a d λ : *-εσθαι* rel, + *χρὴ* α² | 26 *τὰ* : *τὰς* d η |

28. Si quis episcopus aut presbyter aut diaconus, iusté propter crimina manifesta depositus, ausus fuerit attingere ministerium sibi quondam commissum, hic penitus abscindatur ab ecclesia.

29. Si quis episcopus per pecunias huius dignitatis compos fuerit aut presbyter aut diaconus, deponatur et ipse et qui eum ordinavit, atque penitus abscindatur a communione, sicut Simon magus a me Petro.

30. Si quis episcopus, saecularibus principibus usus, per eos ecclesiam obtinuerit, deponatur et segregetur, atque omnes, qui cum eo communicant.

31. Si quis presbyter contempto suo episcopo seorsum congregationem fecerit et aliud altare erexerit, cum nihil ad pietatem et iustitiam pertinens in episcopo damnaverit, deponatur tanquam dominandi cupidus (est enim tyrannus), et reliqui clerici, quicunque ei se adiunxerint; laici vero segregentur. Haec vero post unam et alteram vel etiam tertiam episcopi admonitionem fiant.

32. Si quis presbyter aut diaconus ab episcopo segregatus sit, hunc non licere ab alio recipi atque ab ipso, qui eum segregavit, nisi forsitan obierit episcopus, qui eum sequestravit.

33. Nullum peregrinorum episcoporum aut presbyterorum aut diaconorum sine commendaticiis recipite, et si scripta attulerint, inquirantur, et si praedicatores sint pietatis, recipiantur; sin minus, quae sunt necessaria, suppeditate eis, nec vero eos ad communionem admittite; multa enim per subreptionem fiunt.

34. Episcopos singularum gentium scire oportet, quis inter eos primus sit, eumque existimare velut caput et nihil magnum

τὰς χρείας a d *α β η κ μ ν ξ* : *χρείας ζ* I, *χρείαν* rel | 27 *γὰρ* + *καὶ* d | 29/30 *ἐν αὐτοῖς* : *ἑαυτοῖς α ζ μ ν ξ*

28. Similis synodi Antioch. canon IV; modo Constitutor distincte de iniusta depositione ac manifestis criminibus loquitur. Hic canon accuratius compendium est canonis Antiocheni. Cf. quae exposui in libro laudato p. 184.

29. Diligentius vel longius de eadem re agit synodus Chalcedonensis c. 2.

31. Hunc canonem canone V synodi Antioch. niti praesertim initium ostendit.

32. Idem et fere iisdem verbis definit pars prior canonis VI synodi Antiochenae.

33. Synodus Antiochena c. 7: *μηδένα ἄνευ εἰρηνικῶν δέχεσθαι τῶν ξένων*. Hunc canonem Constitutor amplificasse videtur respiciens canonem eiusdem synodi sequentem ac quae ipse II, 58, 1. 2; VII, 28, 4 dixit. Cf. etiam supra can. 12.

34. Constitutor canonem IX synodi Ant. in compendium redegit, omittens

περιττὸν πράττειν ἄνευ τῆς ἐκείνου γνώμης, ἐκεῖνα δὲ μόνα ἕκαστον, ὅσα τῇ αὐτοῦ παροικίᾳ ἐπιβάλλει καὶ ταῖς ὑπ' αὐτὴν χώραις· ἀλλὰ μηδὲ ἐκεῖνος ἄνευ τῆς πάντων γνώμης ποιείτω τι· οὕτως γὰρ ὁμόνοια ἔσται, καὶ δοξασθήσεται ὁ θεὸς διὰ Χριστοῦ ἐν τῷ ἁγίῳ πνεύματι.

λε'. Ἐπίσκοπον μὴ τολμᾶν ἔξω τῶν ἑαυτοῦ ὅρων χειροτονίας ποιεῖσθαι εἰς τὰς μὴ ὑποκειμένας αὐτῷ πόλεις καὶ χώρας· εἰ δὲ ἐλεγχθείη τοῦτο πεποιηκὼς παρὰ τὴν τῶν κατεχόντων τὰς πόλεις ἐκείνας ἢ τὰς χώρας γνώμην, καθαιρείσθω καὶ αὐτὸς καὶ οὓς ἐχειροτόνησεν.

λς'. Εἴ τις χειροτονηθεὶς ἐπίσκοπος μὴ καταδέχοιτο τὴν λειτουργίαν καὶ τὴν φροντίδα τοῦ λαοῦ τὴν ἐγχειρισθεῖσαν αὐτῷ, τοῦτον ἀφωρισμένον τυγχάνειν, ἕως ἂν καταδέξηται· ὡσαύτως καὶ πρεσβύτερος καὶ διάκονος. εἰ δὲ ἀπελθὼν μὴ δεχθείη, οὐ παρὰ τὴν ἑαυτοῦ γνώμην, ἀλλὰ παρὰ τὴν τοῦ λαοῦ μοχθηρίαν, αὐτὸς μὲν ἔστω ἐπίσκοπος, ὁ δὲ κλῆρος τῆς πόλεως ἀφοριζέσθω, ὅτι τοιούτου λαοῦ ἀνυποτάκτου παιδευταὶ οὐκ ἐγένοντο.

λζ'. Δεύτερον τοῦ ἔτους σύνοδος γινέσθω τῶν ἐπισκόπων, καὶ ἀνακρινέτωσαν ἀλλήλους τὰ δόγματα τῆς εὐσεβείας, καὶ τὰς ἐμπιπτούσας ἐκκλησιαστικὰς ἀντιλογίας διαλυέτωσαν· ἅπαξ μὲν τῇ τετάρτῃ ἑβδομάδι τῆς πεντηκοστῆς, δεύτερον δὲ Ὑπερβερεταίου δωδεκάτῃ.

λη'. Πάντων τῶν ἐκκλησιαστικῶν πραγμάτων ὁ ἐπίσκοπος ἐχέτω τὴν φροντίδα, καὶ διοικείτω αὐτὰ ὡς θεοῦ ἐφορῶντος· μὴ ἐξεῖναι δὲ αὐτῷ σφετερίζεσθαί τι ἐξ αὐτῶν ἢ συγγενέσιν ἰδίοις τὰ τοῦ θεοῦ χαρίζεσθαι· εἰ δὲ πένητες ὦσιν, ἐπιχορηγείτω ὡς πένησιν, ἀλλὰ μὴ προφάσει τούτων τὰ τῆς ἐκκλησίας ἀπεμπολείτω.

1 *μόνα* (*μόνον α*) a d ζ L : + *πράττειν* (*ποιεῖν* I) rel | 2 *ἑαυτοῦ* a | 4/5 *ὁ θεὸς — πνεύματι* a d L S A : *ὁ πατὴρ καὶ ὁ υἱὸς καὶ τὸ ἅγιον πνεῦμα γ ε ζ κ θ μ* cf. C, + *ὁ πατὴρ — πνεῦμα α δ κ ν ξ* I, i. m. etiam d | *διὰ Χρ. — πνεύματι* > Sl | 4 *Χριστοῦ* : *κυρίου α δ* I, *τοῦ κῦ κ* | 5 *τῷ* > *α δ κ* | 6 *αὐτοῦ* d *δ* | 7 *καί* : *ἤ* d | 8/9 *γνώμην* post *παρὰ τὴν* p | 11 can. 36—43, 45—47 > p | *καταδεχθῇ* d | 13 *ἀφορισμένον* a d, sic plerumque | 14 *δεχθῇ* d | 15 *αὐτοῦ* d I | *παρὰ* > d | 16 *μὲν ἔστω* : *μενέτω α δ ε* | 21 *Ὑπερβερεταίου* : + i. m. *ὀκτῶ* d | 22 *δωδεκάτῃ* : > *ε*, + *τοῦτ' ἔστιν* (+ *κατ' Αἰγυπτίους μηνὸς Φαωφὶ δευτέρᾳ* I) *κατὰ ῥωμαίους ὀκτωβρίω ἐνάτῃ γ θ κ* cf. L (quarto Idus Oct.) | 23 *πάντων* > d | 24 *ὡς* + *τοῦ β κ* | 25 *αὐτὸν β η* | *τι* (*τις θ*) *σφετ. γ ε θ* cf. I | 26 *ὦσιν* a, *εἰσιν* d *γ ε* I : *εἶεν* rel | *ἐπιχορηγείτω* h. l. a cf. L S Sl : post *πένησιν* rel | 27 *ἀπεμπολάτω ν ξ*

sine eius sententia facere, unumquemque autem ea sola agere, quae ad suam parochiam et villas ipsi subiectas pertinent; sed nec praeter omnium conscientiam ille aliquid faciat; sic enim concordia erit, ac glorificabitur Deus per Christum in sancto spiritu.

35. Episcopum non audere extra terminos suos ordinationes facere in civitatibus et pagis ipsi non subiectis; si vero convictus fuerit hoc fecisse praeter eorum sententiam, qui civitates illas aut pagos obtinent, deponatur et ipse et ii, quos ordinavit.

36. Si quis episcopus ordinatus non susceperit officium et curam populi sibi commissi, hic sit segregatus, donec suscipiat; similiter et presbyter et diaconus. Si vero egressus non receptus fuerit, non propter suam voluntatem, sed propter populi malitiam, ipse quidem sit episcopus, clerus vero civitatis segregetur, quia eiusmodi populi inoboedientis eruditores non fuerunt.

37. Bis in anno synodus episcoporum fiat, et inter sese dogmata pietatis inquirant atque incidentes controversias ecclesiasticas dissolvant; semel quidem quarta hebdomade quinquagesimae, secundo vero die Octobris duodecimo.

38. Omnium rerum ecclesiasticarum curam habeat episcopus, easque administret velut Deo inspiciente; non autem ei liceat quidquam ex iis vendicare vel propinquis suis donare, quae Dei sunt; quodsi pauperes sint, velut pauperibus suppeditet, nec vero praetextu eorum vendat, quae sunt ecclesiae.

---

inprimis voces *ἐπαρχία* et *μητρόπολις* ac verba *κατὰ τὸν ἀρχαῖον κρατήσαντα τῶν πατέρων ἡμῶν κανόνα,* quibus patres Antiocheni ad regulam vel consuetudinem antiquam provocaverunt, quae apostolis autem minime attribuenda erant.

35. Eodem modo Constitutor canones XIII et XXII illius synodi in usum suum vertit. Similia autem iam antea synodi Illiberitana c. 24 et Nicaena c. 16 praeceperunt. Episcopi Aegyptii Ep. ad Meletium dicunt de lege patrum et propatrum constituta secundum divinum et ecclesiasticum ordinem: in alienis paroeciis non licere alicui episcoporum ordinationes celebrare (Routh, Reliquiae sacrae ed. II t. IV, 92).

36. Canon reddit canones XVIII et XIX synodi Antiochenae decurtatos. Modo Constitutor regulam etiam ad presbyteros et diaconos retulit atque sententiam de clero urbis episcopum non recipientis addidit. Cf. syn. Ancyr. c. 18.

37. Idem et partim eisdem verbis praecipit synodi Antiochenae canon XX, quem Constitutor haud dubie transscripsit. Cf. syn. Nicaen. c. 5. — *πεντεκόστης*] i. e. temporis a pascha usque a pentecosten.

38—41. Hi canones nituntur canonibus XXIV et XXV synodi Antiochenae.

λθ'. Οἱ πρεσβύτεροι καὶ οἱ διάκονοι ἄνευ γνώμης τοῦ ἐπισκόπου μηδὲν ἐπιτελείτωσαν· αὐτὸς γάρ ἐστιν ὁ πεπιστευμένος τὸν λαὸν κυρίου καὶ τὸν ὑπὲρ τῶν ψυχῶν αὐτῶν λόγον ἀπαιτηθησόμενος.

μ'. Ἔστω φανερὰ τὰ ἴδια τοῦ ἐπισκόπου πράγματα, εἴγε καὶ ἴδια ἔχει, καὶ φανερὰ τὰ κυριακά, ἵνα ἐξουσίαν ἔχῃ τῶν ἰδίων τελευτῶν ὁ ἐπίσκοπος ὡς βούλεται καὶ οἷς βούλεται καταλεῖψαι, καὶ μὴ προφάσει τῶν ἐκκλησιαστικῶν πραγμάτων διαπίπτειν τὰ τοῦ ἐπισκόπου ἔσθ' ὅτε γυναῖκα καὶ παῖδας κεκτημένου ἢ συγγενεῖς ἢ οἰκέτας· δίκαιον γὰρ τοῦτο „παρὰ θεῷ καὶ ἀνθρώποις", τὸ μήτε τὴν ἐκκλησίαν ζημίαν τινὰ ὑπομένειν ἀγνοίᾳ τῶν τοῦ ἐπισκόπου πραγμάτων, μήτε τὸν ἐπίσκοπον ἢ τοὺς αὐτοῦ συγγενεῖς προφάσει τῆς ἐκκλησίας δημεύεσθαι, ἢ καὶ εἰς πράγματα ἐμπίπτειν τοὺς αὐτῷ διαφέροντας, καὶ τὸν αὐτοῦ θάνατον δυσφημίᾳ περιβάλλεσθαι.

μα'. Προστάσσομεν τὸν ἐπίσκοπον ἐξουσίαν ἔχειν τῶν τῆς ἐκκλησίας πραγμάτων· εἰ γὰρ τὰς τιμίας τῶν ἀνθρώπων ψυχὰς αὐτῷ πιστευτέον, πολλῷ ἂν δέοι περὶ τῶν χρημάτων ἐντέλλεσθαι, ὥστε κατὰ τὴν αὐτοῦ ἐξουσίαν πάντα διοικεῖσθαι τοῖς δεομένοις διὰ τῶν πρεσβυτέρων καὶ τῶν διακόνων καὶ ἐπιχορηγεῖσθαι μετὰ φόβου θεοῦ καὶ πάσης εὐλαβείας· μεταλαμβάνειν δὲ καὶ αὐτὸν τῶν δεόντων, εἴγε δέοιτο, εἰς τὰς ἀναγκαίας αὐτοῦ χρείας καὶ τῶν ἐπιξενουμένων ἀδελφῶν, ὡς κατὰ μηδένα τρόπον αὐτοὺς ὑστερεῖσθαι. ὁ γὰρ νόμος τοῦ θεοῦ διετάξατο τοὺς τῷ θυσιαστηρίῳ παραμένοντας ἐκ τοῦ θυσιαστηρίου τρέφεσθαι, ἐπείπερ οὐδὲ στρατιώτης ἰδίοις ὀψωνίοις ὅπλα κατὰ πολεμίων ἐπιφέρεται.

μβ'. Ἐπίσκοπος ἢ πρεσβύτερος ἢ διάκονος κύβοις σχολάζων καὶ μέθαις ἢ παυσάσθω ἢ καθαιρείσθω.

μγ'. Ὑποδιάκονος ἢ ἀναγνώστης ἢ ψάλτης τὰ ὅμοια ποιῶν ἢ παυσάσθω ἢ ἀφοριζέσθω· ὡσαύτως καὶ λαϊκός.

---

10 Luc. 2, 52. — 24 Deut. 18. — 25 I Cor. 9, 7. 13.

---

3 *τοῦ κυρίου γ δ ε* I | 3/4 *ἀπαιτησόμενος* d | 6 *ἔχοι* d, *ἔχῃ β γ* | *κυριακά : κύρια καὶ* d, *τοῦ κυριακοῦ ζ* | *ἵν' α δ κ ν ξ* | *τῶν ἰδίων : τὰ ἴδια δ*, > *γ θ* | 7 *ὡς βούλεται καὶ* > *α β* | *ὡς . . οἷς : οἷς . . ὡς δ ζ η κ μ ν ξ* | 9 *ὅτε* + *καὶ α β η* | *γυναῖκας* d | *κεκτημένος* d | 12 *μήτε τὸν ἐπίσκοπον* > a | 13 *καὶ* > *κ* cf. L | 14/15 *δυσφημίαις ε θ* I cf. L S | 18 *πιστεύεται β* | *δέοι* : + *μᾶλλον* I | 19 *διοικεῖσθαι* : + *μετὰ φόβου θεοῦ* a,

39. Presbyteri et diaconi absque sententia episcopi nihil peragant; ipse enim est, cui commissus est populus Domini et a quo de animabus eorum ratio poscetur.

40. Manifestae sint res propriae episcopi, si tamen proprias habet, et manifestae res dominicae, ut potestatem suarum habeat episcopus moriens, ut, sicut vult ac quibus vult, relinquat, neque occasione rerum ecclesiasticarum intercidant res episcopi, qui nonnunquam uxorem et filios habet vel propinquos vel famulos; iustum enim hoc est *apud Deum et homines,* ut neque ecclesia detrimentum patiatur ex ignoratione rerum episcopi, neque episcopus vel eius propinqui praetextu ecclesiae proscribantur, neque in causas incidant, qui ad eum pertinent, atque eius mors infamiae subiaceat.

41. Praecipimus, ut episcopus potestatem habeat rerum ecclesiasticarum. Si enim animae hominum pretiosae ei credendae sunt, multo magis eum oportet de pecuniis mandare, ita ut ex eius potestate omnia dispensentur indigentibus per presbyteros et diaconos atque suppeditentur cum timore Dei et omni sollicitudine, sed ipse quoque percipiat, quae opus sunt, si tamen indiguerit, ad necessarios suos usus et fratrum, qui hospitio suscipiuntur, ut nullo modo inopiam patiantur. Lex enim Dei constituit, ut, qui altari adsistunt, ex altari vivant, quandoquidem neque miles suis stipendiis arma fert contra hostes.

42. Episcopus aut presbyter aut diaconus aleae vacans et ebrietati aut desinat aut deponatur.

43. Subdiaconus vel lector vel cantor similia faciens aut desinat aut segregetur; similiter et laicus.

---

sed etiam punxit, + *καὶ γ δ ε ϑ*^{2} | 20 *τῶν* sec a d ζ : > rel | *καὶ* sec a *α ζ η κ μ* : > rel | 21 *καὶ* sec > *α β η ν* | 22 *χρείας* post *ἀδελφῶν* d *γ ε ζ ϑ* 23 *αὐτούς* : *αὐτὸν δ ϑ* | 25 *παραμένοντας* a d : *ὑπηρετοῦντας β ζ*, *προσεδρεύοντας* (*προσενεδρ. α*) rel cf. I Cor. 9, 13 | 26 *στρατιώτης* a d : + *ποτὲ* K I cf. I Cor. 9, 7 | 27 *σχολάζοντα* d | 29 *τὰ* > a | 30 *ὡς. καὶ λαϊκὸς* > *κ λ*.

---

39. Cf. II, 30—31.

40—41. Hi duo canones ad verbum fere e canonibus Antiochenis laudatis desumpti sunt.

42—43. Cf. II, 2, 1; 24, 7. Similiter Synodus Illiberitana c. 79; Ps.-Cyprianus Adv. aleatores.

μδʹ. Ἐπίσκοπος ἢ πρεσβύτερος ἢ διάκονος τόκους ἀπαιτῶν τοὺς δανειζομένους ἢ παυσάσθω ἢ καθαιρείσθω.

μεʹ. Ἐπίσκοπος ἢ πρεσβύτερος ἢ διάκονος αἱρετικοῖς συνευξάμενοι μόνον ἀφοριζέσθωσαν· εἰ δὲ καὶ ἐπέτρεψαν αὐτοῖς ὡς κληρικοῖς ἐνεργῆσαί τι, καθαιρείσθωσαν.

μςʹ. Ἐπίσκοπον ἢ πρεσβύτερον ἢ διάκονον αἱρετικῶν δεξαμένους βάπτισμα ἢ θυσίαν καθαιρεῖσθαι προστάσσομεν. „τίς“ γὰρ „συμφώνησις Χριστοῦ πρὸς Βελίαρ; ἢ τίς μερὶς πιστῷ μετὰ ἀπίστου“.

μζʹ. Ἐπίσκοπος ἢ πρεσβύτερος τὸν κατὰ ἀλήθειαν ἔχοντα βάπτισμα ἐὰν ἄνωθεν βαπτίσῃ, ἢ τὸν μεμολυσμένον παρὰ τῶν ἀσεβῶν ἐὰν μὴ βαπτίσῃ, καθαιρείσθω ὡς γελῶν τὸν σταυρὸν καὶ τὸν τοῦ κυρίου θάνατον καὶ μὴ διακρίνων ἱερέας ψευδιερέων.

μηʹ. Εἴ τις λαϊκὸς τὴν ἑαυτοῦ γυναῖκα ἐκβαλὼν ἑτέραν λάβοι ἢ παρὰ ἄλλου ἀπολελυμένην, ἀφοριζέσθω.

μθʹ. Εἴ τις ἐπίσκοπος ἢ πρεσβύτερος κατὰ τὴν τοῦ κυρίου διάταξιν μὴ βαπτίσῃ εἰς πατέρα καὶ υἱὸν καὶ ἅγιον πνεῦμα, ἀλλὰ εἰς τρεῖς ἀνάρχους ἢ εἰς τρεῖς υἱοὺς ἢ εἰς τρεῖς παρακλήτους, καθαιρείσθω.

νʹ. Εἴ τις ἐπίσκοπος ἢ πρεσβύτερος μὴ τρία βαπτίσματα μιᾶς μυήσεως ἐπιτελέσῃ, ἀλλὰ ἓν βάπτισμα τὸ εἰς τὸν θάνατον τοῦ κυρίου διδόμενον, καθαιρείσθω· οὐ γὰρ εἶπεν ὁ κύριος· Εἰς τὸν θάνατόν μου βαπτίσατε, ἀλλά· „Πορευθέντες μαθητεύσατε πάντα

---

7 I Cor. 6, 15. — 21 Rom. 6, 3. — 23 Mt. 28, 19.

3/4 *συνευξάμενοι* d : *-μενος* a K I | 4 *ἀφοριζέσθωσαν* a d S : *-έσθω* K I | *ἐπέτρεψεν* K, *ἐπιτρέψειεν* I | 5 *τι* > d L Sl | *καθαιρείσθωσαν* a δ η : *-είσθω* rel | 6 *ἐπίσκοπος ἢ πρεσβύτερος* d | *ἢ διάκονον* a ε ϑ I S Sl A C : > rel | 8 *Χριστοῦ* d γ ε ϑ I L : *Χριστῶ* rel S. S. | *βελίαν* a | *πιστῶν* ε η | 10 can. 47—50 > A C, can. 48 > Sl | 11 *μεμολυμμένον* a | *παρά* : *ὑπὸ* δ ϑ I | 13 *ψευδῶν ἱερέων* d | 14 *ἐκβαλλὼν* p δ κ, *ἐκβάλλων* α β μ ξ | *λάβῃ* δ, *λάβει* β | 15 *παρὰ* a p γ δ ϑ μ ν ξ : *ὑπὸ* I, *παρ'* rel | 17 *βαπτίσει* d (post *πνεῦμα* d) κ ν | *ἀλλὰ* + *ἢ* p μ | 18 *ἀνάρχους* : *πατέρας* γ ε ϑ I | *ἢ εἰς* . . *ἢ εἰς* a d p γ ζ μ ν ξ I : *καὶ* . . *καὶ* ε, *ἢ* . . *ἢ* rel | 21 *ἐπιτελέσοι* d δ | *ἀλλά* : *ἀλλ'* β γ ε I, *καὶ μὴ* a | *τὸ* a d p ε ζ κ μ : > rel | 22 *κύριος* : + *ἡμῖν* d I L, + *ἡμῶν* S Sl | 23 *βαπτίσατε* : *βαπτίζεσθε αὐτοὺς* p | 23/1 *ἀλλὰ — αὐτοὺς* : *ἀλλ'* p

44. Episcopus aut presbyter aut diaconus, qui usuras exigit ab iis, qui mutuo accipiunt, aut desinat aut deponatur.

45. Episcopus vel presbyter vel diaconus, qui una cum haereticis oraverint tantum, segregentur; si vero etiam permiserint eos tanquam clericos aliquid facere, deponantur.

46. Episcopum vel presbyterum vel diaconum, qui haereticorum baptismum acceperint vel sacrificium, deponi praecipimus. *Quae* enim *conventio Christi ad Belial? aut quae pars fideli cum infideli?*

47. Episcopus vel presbyter si eum, qui vere habet baptismum, iterum baptizaverit, vel eum, qui ab impiis pollutus fuit, non baptizaverit, deponatur tanquam deridens crucem ac mortem Domini neque discernens sacerdotes a falsis sacerdotibus.

48. Si quis laicus uxorem suam expellens aliam duxerit aut ab alio dimissam, excommunicetur.

49. Si quis episcopus aut presbyter secundum Domini constitutionem non baptizaverit in patrem et filium et spiritum sanctum, sed in tres principio carentes aut in tres filios aut in tres paracletos, deponatur.

50. Si quis episcopus vel presbyter non tres mersiones unius initiationis fecerit, sed unam mersionem, quae in mortem Domini detur, deponatur; non enim dixit Dominus: In mortem meam

---

44. Similiter synodi Arelatensis I c. 12, Nicaena c. 17. Synodus Illiberitana c. 20 etiam laicis faenus interdixit. Cf. Funk, *Geschichte des kirchlichen Zinsverbotes* 1876.

45. Synodus Laodicena c. 33: *Ὅτι οὐ δεῖ αἱρετικοῖς ἢ σχισματικοῖς συνεύχεσθαι.* Cf. eiusdem synodi can. 9 et 34.

46. Cf. VI, 15, 1.

47. Cf. VI, 15, 2—4.

48. Cf. syn. Illiber. c. 8—10; Arelat. I c. 10.

49. Cf. VI, 8, 2; 10, 2; 26, 2; Ps.-Ign. Philipp. 2. Vigilius Ep. II c. 6 (Hard. Conc. coll. II, 1432): Si quis episcopus aut presbyter iuxta praeceptum non baptizaverit in nomine patris et filii et spiritus sancti, sed in una persona trinitatis aut in duabus aut in tribus patribus aut in tribus filiis aut in tribus paracletis, proiciatur de ecclesia Dei.

50. Respicere videtur Eunomium eiusque sectatores, qui baptismum unica mersione peragebant. Cf. Sozom. H. E. VI, 26.

τὰ ἔθνη, βαπτίζοντες αὐτοὺς εἰς τὸ ὄνομα τοῦ πατρὸς καὶ τοῦ υἱοῦ καὶ τοῦ ἁγίου πνεύματος“.

να'. Εἴ τις ἐπίσκοπος ἢ πρεσβύτερος ἢ διάκονος ἢ ὅλως τοῦ καταλόγου τοῦ ἱερατικοῦ γάμου καὶ κρεῶν καὶ οἴνου οὐ δι' ἄσκησιν, ἀλλὰ διὰ βδελυρίαν ἀπέχεται, ἐπιλαθόμενος, ὅτι „πάντα καλὰ λίαν“ καὶ ὅτι „ἄρσεν καὶ θῆλυ ἐποίησεν ὁ θεὸς τὸν ἄνθρωπον“, ἀλλὰ βλασφημῶν διαβάλλει τὴν δημιουργίαν, ἢ διορθούσθω ἢ καθαιρείσθω καὶ τῆς ἐκκλησίας ἀποβαλλέσθω· ὡσαύτως καὶ λαϊκός.

νβ'. Εἴ τις ἐπίσκοπος ἢ πρεσβύτερος τὸν ἐπιστρέφοντα ἀπὸ ἁμαρτίας οὐ προσδέχεται, ἀλλὰ ἀποβάλλεται, καθαιρείσθω, ὅτι λυπεῖ τὸν Χριστὸν τὸν εἰπόντα· „Χαρὰ γίνεται ἐν οὐρανῷ ἐπὶ ἑνὶ ἁμαρτωλῷ μετανοοῦντι“.

νγ'. Εἴ τις ἐπίσκοπος ἢ πρεσβύτερος ἢ διάκονος ἐν ταῖς ἡμέραις τῶν ἑορτῶν οὐ μεταλαμβάνει κρεῶν καὶ οἴνου, καθαιρείσθω ὡς „κεκαυτηριασμένος τὴν συνείδησιν“ καὶ αἴτιος σκανδάλου πολλοῖς γινόμενος.

νδ'. Εἴ τις κληρικὸς ἐν καπηλείῳ φωραθῇ ἐσθίων, ἀφοριζέσθω, παρὲξ τοῦ ἐν πανδοχείῳ ἐν ὁδῷ δι' ἀνάγκην καταλύειν.

---

5 Gen. 1, 31. — 6 Gen. 1, 27. — 12 Luc. 15, 7. — 16 I Tim. 4, 2.

---

2 *πνεύματος* : + *ἕως ὧδε ἡ ῥωμαίων κρατεῖ ἐκκλησία κ*, eadem praemissis verbis *τρία βαπτίσματα ἀντὶ τοῦ τρεῖς καταδύσεις* exhibet i. m. *ξ*, addunt d (inscribens *Τίτλον λς' κδ'*) *α δ η* S Sl ex Collectione canonum Ioannis Scholastici tit. 36 haec: *Διδασκέσθω μέντοι βαπτιζόμενος, ὅτι ὁ* (> d) *πατὴρ οὐκ ἐσταυρώθη οὔτε γέννησιν ὑπέμεινεν ἀνθρώπου, οὔτε δὲ τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον ἄνθρωπος ἐγένετο, ἀλλ' οὔτε τὸ* (> *α*) *πάθος ὑπέστη, οὐ γὰρ ἐσαρκώθη· ἐλυτρώσατο δὲ τὸν κόσμον* (*τὸν κ.* > *α*) *τῆς ἐπικειμένης ὀργῆς ὁ μονογενὴς υἱός· ἐνηνθρώπησε γὰρ φιλανθρωπίᾳ ἑαυτῷ σῶμα ἐκ παρθένου ἀναπλάσας, ἡ σοφία γὰρ* (+ *φησιν α*) *ᾠκοδόμησεν ἑαυτῇ οἶκον ὡς δημιουργός· σταυρὸν δὲ ὑπέμεινεν ἑκών, ἐξείλατο δὲ τὸν κόσμον τῆς ἐπικειμένης ὀργῆς· βαπτιζόμεθα οὖν εἰς τὸ ὄνομα τοῦ πατρὸς οὐχ ὡς ἀνθρώπου γενομένου* (*γεναμένου α*) *ἢ παθόντος, εἰς δὲ τὸ ὄνομα τοῦ υἱοῦ ὡς ὑποστάντος γέννησιν, ὡς ὑπομείναντος σταυρόν, ὡς ἀποθανόντος καὶ ἀναστάντος, εἰς τὸ ὄνομα δὲ* (> *α*) *τοῦ ἁγίου* (> *α*) *πνεύματος ὡς ὁμοουσίου* (*ὁμοουσίῳ* d) *πατρὶ καὶ υἱῷ· οἱ δὲ μὴ οὕτως βαπτίζοντες ὡς ἀγνοοῦντες τὸ μυστήριον τῆς εὐσεβείας καθαιρείσθωσαν* (hic desinit *α*, *δ* addit scholium de tribus baptismis, d S Sl ea quoque exhibentes, quae in Collectione Ioannis tanquam canon apostolorum 51 leguntur, fortasse etiam *η*, pergunt): *Ὁ τὸν πατέρα πεπονθέναι λέγων ἀσεβεῖ Ἰουδαίων βαρύτερον* (*ἀσεβῆ· ἰουδαῖον βαρύτερα* d), *μετὰ Χριστοῦ καὶ τὸν πατέρα*

baptizate, sed: *Euntes docete omnes gentes, baptizantes eos in nomine patris et filii et spiritus sancti.*

51. Si quis episcopus aut presbyter aut diaconus aut quilibet e numero clericorum nuptiis et carnibus et vino se abstinet, non propter exercitationem, sed propter detestationem, oblitus, quod *omnia valde bona* et quod *masculum et feminam fecit Deus hominem,* sed blasphemans accusat creationem, aut corrigatur aut deponatur et ex ecclesia eiciatur; similiter et laicus.

52. Si quis episcopus vel presbyter eum, qui se convertit a peccato, non recipit, sed eicit, deponatur, quia contristat Christum, qui dixit: *Gaudium oritur in caelo super uno peccatore paenitente.*

53. Si quis episcopus aut presbyter aut diaconus in diebus festis non sumit carnem et vinum, deponatur, ut qui *cauteriatam habet conscientiam* multisque causa sit scandali.

54. Si quis clericus in caupona comedens deprehensus fuerit, segregetur, praeterquam quod ex necessitate in itinere divertit in hospitium.

προσηλῶν· ὁ δὲ τὸν υἱὸν ἀρνούμενος τὸν μονογενῆ δι' ἡμᾶς σαρκωθῆναι καὶ σταυρὸν ὑπομεμενηκέναι θεομάχος ἐστὶ καὶ τῶν ἁγίων πολέμιος· ὁ δὲ τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον πατέρα ὀνομάζων ἢ υἱὸν ἀνεπιστήμων ἐστὶ καὶ ἀνόητος· ὁ γὰρ υἱός συνδημιουργὸς τῷ πατρὶ καὶ σύνθρονος καὶ συννομοθέτης καὶ κριτὴς καὶ τῆς ἀναστάσεως αἴτιος, καὶ τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον ὁμοούσιον θεότητι· ἐφ' ἡμῶν γὰρ Σίμων ὁ μάγος ἐξηρεύξατο, σπάσας τῷ λαῷ πλάνον καὶ ἄστατον καὶ πονηρὸν εἰς ἑαυτὸν τὸ πνεῦμα, καὶ ἕνα τιώνυμον εἶναι φλυαρήσας τὸν θεόν, ποτὲ δὲ καὶ τὸ πάθος τοῦ Χριστοῦ καὶ τὴν γέννησιν περικόψας. ὑμεῖς οὖν, ὦ ἐπίσκοποι, εἰς ἕνα πατέρα καὶ υἱὸν καὶ ἅγιον πνεῦμα τρίτον βαπτίσατε κατὰ τὴν τοῦ κυρίου γνώμην καὶ τὴν ἡμετέραν ἐν πνεύματι διάταξιν. | 5 *διὰ* > a | *ἐπιλανθανόμενος* a | 6 *ἄρρεν* a | 8 *ἀποβαλέσθω κ, ἐκβαλλέσθω* d | 10 *πρεσβύτερος* + *διάκονος* d | **11** *ἀλλὰ* a p ζ η κ : *ἀλλ'* rel | **12** *τὸν* pr a d μ I : > rel | *τὸν* sec > a | *εἰπόντα* + *ὅτι* d α I | *ἐν* + *τῷ* δ η | 15 *μεταλαμβάνοι* d | *καί* : *ἢ* d I | *οἶνον* a λ S Sl C A : + *βδελυσσόμενος καὶ οὐ δι' ἄσκησιν* rel | 16 *τὴν* a d : + *ἰδίαν* p K I I Tim. | **17** *γενομενος* d β λ, *γίνεται* p | 18 *φωραθῇ* a p ζ : -*θείη* rel | 19 *πανδοχείῳ* + *καὶ* d ε ζ | *δι' ἀνάγκην* post *καταλ.* β γ | *καταλύειν* a d : *καταλύσαντος* β δ, *καταλύοντος* rel

---

51. Cf. VI, 8, 2; 10, 2; 11, 5—6; 26, 3.

52. Cf. II, 12—18.

53. Sententia legitur V, 20, 19. Verba *αἴτιος σκανδάλου* Constitutor II, 10, 1 interpolavit.

54. Similiter synodus Hipponensis 393 c. 26: Ut clerici edendi vel bibendi causa tabernas non ingrediantur nisi peregrinationis necessitate (Mansi, Concil. coll. III, 923). Synodus Laodicena c. 24 universe: *ὅτι οὐ δεῖ ἱερατικοὺς . . . . εἰς καπηλεῖον εἰσιέναι.*

νε'. Εἴ τις κληρικὸς ὑβρίσει τὸν ἐπίσκοπον ἀδίκως, καθαιρείσθω. „Ἄρχοντα“ γάρ, φησί, „τοῦ λαοῦ σου οὐκ ἐρεῖς κακῶς“.

νς'. Εἴ τις κληρικὸς ὑβρίσει πρεσβύτερον ἢ διάκονον, ἀφοριζέσθω.

νζ'. Εἴ τις κληρικὸς κωφὸν ἢ χωλὸν ἢ τυφλὸν ἢ τὰς βάσεις πεπληγμένον χλευάσῃ, ἀφοριζέσθω· ὡσαύτως καὶ λαϊκός.

νη'. Ἐπίσκοπος ἢ πρεσβύτερος ἀμελῶν τοῦ κλήρου ἢ τοῦ λαοῦ καὶ μὴ παιδεύων αὐτοὺς τὴν εὐσέβειαν ἀφοριζέσθω, ἐπιμένων δὲ τῇ ῥᾳθυμίᾳ καθαιρείσθω.

νθ'. Εἴ τις ἐπίσκοπος ἢ πρεσβύτερος, τινὸς τῶν κληρικῶν ἐνδεοῦς ὄντος, μὴ ἐπιχορηγεῖ τὰ δέοντα, ἀφοριζέσθω· ἐπιμένων δὲ καθαιρείσθω, ὡς φονεύσας τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ.

ξ'. Εἴ τις τὰ ψευδεπίγραφα τῶν ἀσεβῶν βιβλία ὡς ἅγια ἐπὶ τῆς ἐκκλησίας δημοσιεύει ἐπὶ λύπῃ τοῦ λαοῦ καὶ τοῦ κλήρου, καθαιρείσθω.

ξα'. Εἴ τις κατηγορία γένηται κατὰ πιστοῦ πορνείας ἢ μοιχείας ἢ ἄλλης τινὸς ἀπηγορευμένης πράξεως καὶ ἐλεγχθῇ, εἰς κλῆρον μὴ προαγέσθω.

ξβ'. Εἴ τις κληρικὸς διὰ φόβον ἀνθρώπινον Ἰουδαίου ἢ Ἕλληνος ἢ αἱρετικοῦ ἀρνήσηται, εἰ μὲν τὸ ὄνομα τοῦ Χριστοῦ, ἀποβαλλέσθω, εἰ δὲ τὸ ὄνομα τοῦ κληρικοῦ, καθαιρείσθω· μετανοήσας δὲ ὡς λαϊκὸς δεχθήτω.

ξγ'. Εἴ τις ἐπίσκοπος ἢ πρεσβύτερος ἢ διάκονος ἢ ὅλως ἐκ τοῦ καταλόγου τοῦ ἱερατικοῦ „φάγῃ κρέας ἐν αἵματι ψυχῆς αὐτοῦ“ ἢ „θηριάλωτον“ ἢ „θνησιμαῖον“, καθαιρείσθω, τοῦτο γὰρ ὁ νόμος ἀπεῖπεν· ἐὰν δὲ λαϊκὸς ᾖ, ἀφοριζέσθω.

ξδ'. Εἴ τις κληρικὸς εὑρεθῇ τὴν κυριακὴν ἡμέραν ἢ τὸ

---

2 Exod. 22, 28. — 24 Gen. 9, 4. — 25 Exod. 22, 31; Deut. 14, 21.

---

1 *ὑβρίσοι* d | *τὸν* + *ἑαυτοῦ* p | *ἀδίκως* a d S Sl cf. can. 84 : > rel | 2 *γὰρ* > d *β κ* | *φησὶ* h. l. a d *δ η* : > *κ* Sl, post *λαοῦ* p, post *σου* rel | *σου* > p | 3 *ὑβρίσοι* d | 5 *κωφὸν ἢ χ.* d S A C : *χωλὸν ἢ κωφὸν* K | *ἢ χωλὸν* > a *η* | *τυφλὸν ἢ χωλὸν* I, *τ. ἢ κωφὸν* p | *τὸν τὰς* a | 6 *πεπληγμένον* d i. m., i. t. *πεπηρωμένον* | *χλευάσῃ* a p ξ I : *-άσοι* d, *-άσει* rel | 7 can. 58—60 > p | *ἢ* : *καὶ* d I A | 8/9 *ἐπιμ. δέ* : *ἢ ἐπιμένων* d | 11 *ἐπιχορηγῇ* a *γ ζ μ*, *-γήσοι* I | 12 *φονεὺς τοῦ ἀδελφοῦ* d | 13 *βιβλία τῶν ἀσεβῶν* d | 14 *δημοσιεύοι* d $α^{2}$ *ε ζ θ κ μ ν ξ* | 17 *ἐλεγχθείη* p *α δ κ μ ν ξ* | 18 *προσαγέσθω ε* (?) I | 20 *ἀρνήσεται ε θ κ ν* | 21 *ἀποβαλλέσθω* : *ἀφο-*

55. Si quis clericus episcopum contumelia affecerit iniuste, deponatur. *Principi* enim, inquit, *populi tui non maledices.*

56. Si quis clericus contumelia affecerit presbyterum aut diaconum, segregetur.

57. Si quis clericus mutum vel surdum aut claudum aut caecum aut pedibus debilem irriserit, segregetur; similiter et laicus.

58. Episcopus aut presbyter clerum vel populum neglegens neque eos docens pietatem segregetur; sin autem in socordia perseveraverit, deponatur.

59. Si quis episcopus aut presbyter, cum aliquis clericorum inopia laborat, ei non suppeditat necessaria, segregetur; quodsi perseverat, deponatur, ut occidens fratrem suum.

60. Si quis falso inscriptos libros impiorum tanquam sacros in ecclesia divulgat ad perniciem populi et cleri, deponatur.

61. Si qua fiat accusatio contra fidelem fornicationis vel adulterii vel alius cuiusdam facti prohibiti et convictus fuerit, ad clerum non provehatur.

62. Si quis clericus propter metum humanum Iudaei vel gentilis vel haeretici negaverit, siquidem nomen Christi, segregetur, si vero nomen clerici, deponatur; sin autem paenitentiam egerit, ut laicus recipiatur.

63. Si quis episcopus aut presbyter aut diaconus aut omnino e catalogo clericorum *manducaverit carnem in sanguine eius* vel *captum a bestia* vel *morticinium,* deponatur; id enim lex interdixit; quodsi laicus sit, segregetur.

64. Si quis clericus inventus fuerit die dominica vel sabbato

ϱιζέσθω a I | *εἰ δὲ — καθαιϱείσθω* > a | *τοῦ* > p | 22 *δὲ* > d | *δεχέσθω* d | 23 *ἐκ* a p ε ζ I : > rel | 24 *φάγει* ζ, *φάγοι* d η | *κϱέας* a d p α δ ν ϑ : *κϱέα* rel | 25 *θηϱιάλλωτον* a | 26 *ἐὰν . . ᾖ* a d I (*εἴη*) : *εἰ . . εἴη* p K | 27 *κληϱικὸς* + *ἢ λαϊκος* d

60. Cf. VI, 16.

61. Cf. syn. Illiber. c. 30. 76; Neocaesar. c. 9; Nicaen. c. 9. 10.

63. Constitutor mandatum apostolorum VI, 12, 13—15 vel Act. 15, 20. 29 e Vetere Testamento interpretatur et amplificat. — *θηϱ. ἢ θνησιμαῖον*] Synodus Aurelianensis II (a. 533) c. 20: Similiter (ab ecclesiae coetibus arceantur) et hi, qui bestiarum morsibus exstincta vel quolibet morbo aut casu suffocata vescuntur.

64. Cf. V, 20, 19; Ps.-Ign. Philipp. 13, 3.

σάββατον πλὴν τοῦ ἑνὸς μόνου νηστεύων, καθαιρείσθω· ἐὰν δὲ λαϊκός, ἀφοριζέσθω.

ξε′. Εἴ τις κληρικὸς ἢ λαϊκὸς εἰσέλθοι εἰς συναγωγὴν Ἰουδαίων ἢ αἱρετικῶν προσεύξασθαι, καθαιρείσθω καὶ ἀφοριζέσθω.

ξϛ′. Εἴ τις κληρικὸς ἐν μάχῃ τινὰ κρούσας καὶ ἀπὸ τοῦ ἑνὸς κρούσματος ἀποκτείνῃ, καθαιρείσθω διὰ τὴν προπέτειαν αὐτοῦ· ἐὰν δὲ λαϊκός ᾖ, ἀφοριζέσθω.

ξζ′. Εἴ τις παρθένον ἀμνήστευτον βιασάμενος ἔχῃ, ἀφοριζέσθω· μὴ ἐξεῖναι δὲ αὐτῷ ἑτέραν λαμβάνειν, ἀλλ᾽ ἐκείνην κατέχειν, ἣν καὶ ἡρετίσατο, κἂν πενιχρὰ τυγχάνῃ.

ξη′. Εἴ τις ἐπίσκοπος ἢ πρεσβύτερος ἢ διάκονος δευτέραν χειροτονίαν δέξηται παρά τινος, καθαιρείσθω καὶ αὐτὸς καὶ ὁ χειροτονήσας, εἰ μὴ δείξῃ παρὰ αἱρετικῶν αὐτὸν ἔχειν τὴν χειροτονίαν· τοὺς γὰρ παρὰ τοιούτων βαπτισθέντας ἢ χειροτονηθέντας οὔτε πιστοὺς οὔτε κληρικοὺς εἶναι δυνατόν.

ξθ′. Εἴ τις ἐπίσκοπος ἢ πρεσβύτερος ἢ διάκονος ἢ ὑποδιάκονος ἢ ἀναγνώστης ἢ ψάλτης τὴν ἁγίαν τεσσαρακοστὴν οὐ νηστεύει ἢ τετράδα ἢ παρασκευήν, καθαιρείσθω, ἐκτὸς εἰ μὴ δι᾽ ἀσθένειαν σωματικὴν ἐμποδίζοιτο· ἐὰν δὲ λαϊκὸς ᾖ, ἀφοριζέσθω.

ο′. Εἴ τις ἐπίσκοπος ἢ ἄλλος κληρικὸς νηστεύει μετὰ Ἰουδαίων ἢ ἑορτάζει μετ᾽ αὐτῶν ἢ δέχεται αὐτῶν τὰ τῆς ἑορτῆς ξένια, οἷον ἄζυμα ἤ τι τοιοῦτον, καθαιρείσθω· εἰ δὲ λαϊκός, ἀφοριζέσθω.

---

1 *μόνου* : *σαββάτου* d, > *κ* | *νηστεύων* h. l. a : post *σάββατον* d, post *ἡμέραν* rel | *καθ. ἐὰν δέ* : *ὁ μὲν κληρικὸς καθ., ὁ δὲ* d | 1/2 *καθ. — λαϊκὸς* > I | 1 *ἐὰν* a : *εἰ* rel | 2 *λαϊκὸς* + *εἴη δ ϑ* | 3 can. 65 > p, abhinc autem plures canones exhibet f | *εἰσέλθῃ α² δ η* | 4 *καθαιρείσθω* : *καὶ καθ.* f | 5 *κρούσῃ* a | *τοῦ* > f | *ἑνὸς* > d I | 6 *ἀποκτείνας* d p *ν ξ*, *ἀποθάνῃ* I | 6/7 *διὰ — ἀφοριζέσθω* > I | 7 *ἐὰν* a d f p *γ ζ η κ μ ν* : *εἰ* rel | *ᾖ* a d f (*εἰ*) p *γ μ ν* : *εἴη ζ η ξ*, > rel | 8 *ἔχῃ* f p *ξ* : *σχῇ* a, *ἔχοι* d, *ἔχει* rel | 9 *αὐτὸν α η* I | 10 *καὶ* > *δ ϑ* I | *καὶ ἡρετ.* : *κατηρετίσατο* f *α γ μ ξ*, *καθηρ. η ν* | *ἠράσατο* d | 11 *εἴ τις* : *ἐὰν* post *χειροτονίαν* I | 12 *δέξηται* a d p *α γ ε ζ μ ν* I : *δεξάμενος β*, *δέξεται* rel | *καὶ* pr > d | 13 *εἰ μὴ* (*μήγε β*) *δείξῃ* (*δείξοι* a, *δέξοι* d, *δόξῃ β*, *δικαίῃ* f) *π. αἱρ. αὐτὸν ἔχειν* (*ἔχειν αὐτὸν* d *β*) a d f *β* S : *εἰ μήγε* (*μήτι γε γ ε ϑ*) *ἄρα συσταίῃ ὅτι π. αἱρ. ἔχει* rel | 14 *παρὰ* a d f *β δ* I : + *τῶν* rel | *ἢ χειροτ.* > p I | 16/17 *ἢ ὑποδιάκονος* > a *δ ε η* I S C A | 17 *τεσσαρακοστὴν* + *τοῦ πάσχα γ δ ε ϑ* | 18 *νηστεύοι γ ε ϑ κ μ ν ξ* | *ἢ* pr > f p | *παρασκευὴν ἢ τετράδα* d f I S | 19 *ἐμποδίζοιντο* d | *ἐὰν* a d f *ζ η κ μ ν ξ* I : *εἰ* rel | *ᾖ* : *εἴη γ ε η ϑ* | 20 can. 70, 71, 74, 75 > p | *ἄλλος* (*τὸ σύνολον β*, > I S) *κληρικὸς*

praeter unum solum ieiunans, deponatur; si fuerit laicus, segregetur.

65. Si quis clericus ingressus fuerit in synagogam Iudaeorum vel haereticorum ad orandum, deponatur et segregetur.

66. Si quis clericus in contentione aliquem ferierit atque ex ictu uno occiderit, deponatur ob suam praecipitantiam; si vero laicus sit, segregetur.

67. Si quis virginem non desponsatam vi illata teneat, segregetur, nec vero ei liceat aliam ducere, sed illam retineat, quam elegit, etiamsi paupercula fuerit.

68. Si quis episcopus vel presbyter vel diaconus secundam ordinationem acceperit ab aliquo, deponatur et ipse et qui eum ordinavit, nisi ostendat ab haereticis se ordinationem habere; a talibus enim baptizati vel ordinati nec fideles nec clerici esse possunt.

69. Si quis episcopus aut presbyter aut diaconus aut subdiaconus aut lector aut cantor sanctam quadragesimam non ieiunat vel quartam feriam vel sextam, deponatur, nisi infirmitate corporis impediatur; si vero laicus sit, segregetur.

70. Si quis episcopus vel alius clericus ieiunat cum Iudaeis vel dies festos cum eis agit vel munera festorum eorum accipit, veluti azyma aut aliquid simile, deponatur; si vero laicus, segregetur.

---

a d f *β* I S : *πρεσβύτερος ἢ διάκονος ἢ ὅλως τοῦ καταλόγου τῶν κληρικῶν* rel | *νηστεύει* a *δ κ* I : > *ζ*, *-εύη α*, *-εύοι* rel | 21 *ἑορτάζοι γ ε κ μ ν ξ*, *συνεορτάζοι* d I (*-ζει*), f exhibet pagina 537 exeunte *ἑορ* et incipit pag. 538 vocabulo *κερδένειν* can. 74 | *δέχεται* a d *η ϑ* I : + *παρ'* rel | *ἑορτῆς* + *αὐτῶν ε ζ* | 22 *τι* > *α β* I | *λαϊκὸς* + *ἢ* a *ζ*

---

65. Cf. II, 61, 1, ubi Constitutor *ἢ εἰς συναγωγὴν Ἰουδαίων ἢ αἱρετικῶν* interpolavit.

67. Cf. syn. Ancyr. c. 11; Chalced. c. 27; Basil. c. 22.

68. Laudant hunc canonem Petrus Damiani Liber grat. c. 33; Humbertus Adv. simoniacos I c. 8; Bernaldus De excommunicatis vitandis c. 17; De ordinatione vitanda c. 3 (M. G. Libelli de lite imperatorum et pontificum I, 66. 112; II, 119. 152).

69. Cf. V, 13, 3; 20, 18; VII, 23, 1; Ps.-Ign. Philipp. 13, 3.

70. Ps.-Ign. Philipp. 14, 2 eadem atque eisdem fere verbis exhibet. Synodus Laodicena c. 37 dicens: *ὅτι οὐ δεῖ παρὰ τῶν Ἰουδαίων ἢ αἱρετικῶν τὰ πεμπόμενα ἑορταστικὰ λαμβάνειν μηδὲ συνεορτάζειν αὐτοῖς*, et c. 38: *ὅτι οὐ δεῖ παρὰ τῶν Ἰουδαίων ἄζυμα λαμβάνειν ἢ κοινωνεῖν ταῖς ἀσεβείαις αὐτῶν*, fons esse videtur. Cf. syn. Illib. c. 49—50.

οα΄. Εἴ τις Χριστιανὸς ἔλαιον ἀπενέγκοι εἰς ἱερὸν ἐθνῶν ἢ εἰς συναγωγὴν Ἰουδαίων ἢ ἐν ταῖς ἑορταῖς αὐτῶν λύχνους ἅψῃ, ἀφοριζέσθω.

οβ΄. Εἴ τις κληρικὸς ἢ λαϊκὸς ἀπὸ τῆς ἁγίας ἐκκλησίας ἀφέληται κηρὸν ἢ ἔλαιον, ἀφοριζέσθω καὶ τὸ ἐπίπεμπτον προστιθέτω μεθ᾽ οὗ ἔλαβεν.

ογ΄. Σκεῦος ἀργύρου ἢ χρυσοῦ ἢ ὀθόνης ἁγιασθὲν μηδεὶς ἔτι εἰς οἰκείαν χρῆσιν σφετεριζέσθω, παράνομον γάρ· εἰ δέ τις φωραθείη, ἐπιτιμάσθω ἀφορισμῷ.

οδ΄. Ἐπίσκοπον κατηγορηθέντα ἐπί τινι ὑπὸ ἀξιοπίστων καὶ πιστῶν ἀνθρώπων, καλεῖσθαι αὐτὸν ἀναγκαῖον ὑπὸ τῶν ἐπισκόπων· κἂν μὲν ἀπαντήσῃ καὶ ὁμολογήσῃ, ἐλεγχθέντος αὐτοῦ ὁριζέσθω τὸ ἐπιτίμιον· ἐὰν δὲ καλούμενος μὴ ὑπακούσῃ, καλείσθω καὶ δεύτερον, ἀποστελλομένων ἐπ᾽ αὐτὸν δύο ἐπισκόπων· ἐὰν δὲ καὶ οὕτω μὴ ὑπακούσῃ, καλείσθω καὶ τρίτον, δύο πάλιν ἐπισκόπων ἀποσταλέντων πρὸς αὐτόν· ἐὰν δὲ καὶ οὕτως καταφρονήσας μὴ ἀπαντήσῃ, ἡ σύνοδος ἀποφαινέσθω κατ᾽ αὐτοῦ τὰ δοκοῦντα, ὅπως μὴ δόξῃ κερδαίνειν φυγοδικῶν.

οε΄. Εἰς μαρτυρίαν τὴν κατὰ ἐπισκόπου αἱρετικὸν μὴ προσδέχεσθε, ἀλλὰ μηδὲ πιστὸν ἕνα μόνον· „ἐπὶ στόματος“ γὰρ „δύο ἢ τριῶν μαρτύρων σταθήσεται πᾶν ῥῆμα“.

οϛ΄. Ὅτι μὴ χρὴ τὸν ἐπίσκοπον τῷ ἀδελφῷ ἢ τῷ υἱῷ ἢ ἑτέρῳ συγγενεῖ χαριζόμενον τὸ ἀξίωμα τῆς ἐπισκοπῆς χειροτονεῖν οὓς αὐτὸς βούλεται· κληρονόμους γὰρ τῆς ἐπισκοπῆς αὐτοῦ ποιεῖσθαι

---

20 Deut. 19, 15.

---

1 ἀπενέγκοι : -έγκῃ α β, > κ | 2 ἢ h. l. a I cf. S C A : post αὐτῶν K | ἐν ταῖς ἑ. αὐτῶν > d S C A | ἅψῃ a : > d f Sl C A, ἅπτῃ α, ἅπτει α^2 δ η, ἅπτοι rel | 7 ἀργύρου — ἁγιασθὲν a d cf. S : χρυσοῦν ἢ ἀργυροῦν (ἀργ. ἢ χρ. η I) ἁγιασθὲν ἢ ὀθόνης (ὀθόνην I, ὀθονίου ϑ) K I cf. Sl | 9 φωραθῇ d ζ | 10 τινι + πράξει ε | ὑπὸ a : ἐπὶ d, παρὰ K I | 10/11 καὶ πιστῶν a d S Sl C A : > K I | 11 ἀνθρώπων : προσώπων a, μαρτύρων η | αὐτῶν a | 12 ἀπαντήσῃ α δ η : -ήσοι rel | ὁμολογήσῃ d α γ δ ϑ : -ήσοι ε ζ κ μ ν ξ I, ἀπολογήσοιτο a | ἐλ. αὐτοῦ : ἢ ἐλεγχθείη δ | 13 ὁριζέσθω : ἐξοριζέσθω η ν ξ, ὁρίζεσθαι γ δ ζ | ἐάν : εἰ δ | ὑπακούσει δ η, -σοι a α^2 ε μ ν ξ | 14 ἐπ᾽ : πρὸς γ ε ζ | 14/16 ἐπ᾽ αὐτὸν — ἀποσταλέντων > ν ξ | ἐὰν δὲ — ἐπισκόπων > a | 15/16 μὴ — οὕτως > η I | 15 ὑπακούσῃ a d α : -σει δ, -σοι rel | 16 ἀποσταλέντων a d : ἀποστελλομένων K | 17 ἀπαντήσῃ a d (ὑπ.) α η : -ήσοι rel (ὑπ. I) | τὰ κατ᾽ d | 18 δόξαντα d | 19 ἐπίσκοπον f | 19/20 προσδέχεσθε d κ α^2 : -εσθαι rel | 20 μόνον > d f κ | ἐπὶ στ. γάρ :

71. Si quis Christianus oleum detulerit in templum gentilium vel in synagogam Iudaeorum aut in festis eorum lucernam accenderit, segregetur.

72. Si quis clericus aut laicus a sancta ecclesia abstulerit ceram vel oleum, segregetur et ultra ablatum quintam partem restituat.

73. Vas sacratum ex argento vel auro vel linteo confectum nemo deinceps in proprium usum vertat, nefas enim est; si quis vero deprehensus fuerit, segregatione multetur.

74. Episcopum ab hominibus fide dignis ac fidelibus de crimine accusatum in ius vocari oportet ab episcopis; si quidem occurrerit ac responderit fueritque convictus, poena decernatur; si vero vocatus haud paruerit, missis ad eum duobus episcopis iterum vocetur; si ne sic quidem paruerit, etiam tertio vocetur duobus iterum episcopis ad eum missis; sin autem hanc quoque missionem aspernatus non occurrerit, synodus contra eum pronuntiet, quae videbuntur, ne ex iudicii detrectatione lucrum facere videatur.

75. Ad testimonium contra episcopum dicendum haereticum ne admittite, sed nec fidelem unum solum; *in ore* enim *duorum vel trium testium stabit omne verbum.*

76. Quod non oportet episcopum fratri aut filio aut alii propinquo dignitatem episcopatus largientem ordinare, quos ipse vult; non enim aequum est, ut heredes episcopatus sui faciat, humano

φησὶν γὰρ ὁ νόμος· ἐπὶ στ. a | 21 *μαρτύρων ἢ τριῶν* f | 22 *μή* : *οὐ δ ε* | *τὸν* > *δ η* | 23 *χαριζόμενος* d *β* | *εἰς τὸ α δ* | *οὓς* a d cf. S Sl C A : *ὧν* f, *ὃν* p K I | 24 *αὐτὸς* a d f I : > p K | *αὐτοῦ* a d f S Sl : > p K I C A

71. Synodus Laodicena c. 39: *ὅτι οὐ δεῖ τοῖς ἔθνεσιν συνεορτάζειν καὶ κοινωνεῖν τῇ ἀθεότητι αὐτῶν.*

74. Pitra Iuris eccles. Graecorum monum. et hist. I, 2, hunc canonem in synodo Constantinopolitana a. 394 sub certo apostolorum nomine promulgatum esse censet. Errat autem. Synodus illa decrevit, episcopum in posterum nec a tribus quidem, nedum a duobus, sed maioris tantum synodi et provinciae episcoporum sententia deponi posse. Addit sane: *καθὼς καὶ οἱ ἀποστολικοὶ κανόνες διωρίσαντο.* Sed haec verba neque ad canonem nostrum referri possunt, qui de re plane alia agit, neque ad unum ex reliquis, quia nullus cum definitione synodi consentit. Praeter Constitutiones vel Canones apostolorum causa Nestorii vel synodus Ephesina prima testis est trium vocationum canonicarum. Modus procedendi vero haud dubie antiquior erat.

75. Cf. synod. Constantinopolitana 381 c. 6.

76. Similis est canon XXIII synodi Antiochenae.

οὐ δίκαιον, τὰ τοῦ θεοῦ χαριζόμενον πάθει ἀνθρωπίνῳ· οὐ γὰρ τὴν τοῦ θεοῦ ἐκκλησίαν ὑπὸ κληρονομίαν ὀφείλει τιθέναι. εἰ δέ τις τοῦτο ποιήσει, ἄκυρος μὲν ἔστω ἡ χειροτονία, αὐτὸς δὲ ἐπιτιμάσθω ἀφορισμῷ.

οζʹ. Ἐάν τις ἀνάπηρος ᾖ τὸν ὀφθαλμὸν ἢ τὸ σκέλος πεπληγμένος, ἄξιος δὲ ᾖ εἰς ἐπισκοπήν, γινέσθω· οὐ γὰρ λώβη σώματος αὐτὸν μιαίνει, ἀλλὰ ψυχῆς μολυσμός.

οηʹ. Κωφὸς δὲ ὢν καὶ τυφλὸς μὴ γινέσθω ἐπίσκοπος, οὐχ ὡς μεμιαμμένος, ἀλλʼ ἵνα μὴ τὰ ἐκκλησιαστικὰ παρεμποδίζοιτο.

οθʹ. Ἐάν τις δαίμονα ἔχῃ, κληρικὸς μὴ γινέσθω, ἀλλὰ μηδὲ τοῖς πιστοῖς συνευχέσθω· καθαρισθεὶς δὲ προσδεχέσθω, καὶ ἐὰν ᾖ ἄξιος, γινέσθω.

πʹ. Τὸν ἐξ ἐθνῶν προσελθόντα καὶ βαπτισθέντα ἢ ἐκ φαύλης διαγωγῆς οὐ δίκαιόν ἐστι παραυτὰ προχειρίζεσθαι εἰς ἐπισκοπήν· ἄδικον γὰρ τὸν μηδέπω πεῖραν ἐπιδειξάμενον ἑτέρων εἶναι διδάσκαλον, εἰ μή που κατὰ θείαν χάριν τοῦτο γένοιτο.

παʹ. Εἴπομεν, ὅτι μὴ χρὴ ἐπίσκοπον καθεῖναι ἑαυτὸν εἰς δημοσίας διοικήσεις, ἀλλὰ προσευκαιρεῖν ταῖς ἐκκλησιαστικαῖς χρείαις· ἢ πειθέσθω οὖν τοῦτο μὴ ποιεῖν, ἢ καθαιρείσθω. „οὐδεὶς“ γὰρ „δύναται δυσὶ κυρίοις δουλεύειν“ κατὰ τὴν κυριακὴν παρακέλευσιν.

πβʹ. Οἰκέτας εἰς κλῆρον προχειρίζεσθαι ἄνευ τῆς τῶν δεσποτῶν γνώμης οὐκ ἐπιτρέπομεν ἐπὶ λύπῃ τῶν κεκτημένων· οἴκων γὰρ ἀνατροπὴν τὸ τοιοῦτο ἐργάζεται. εἰ δέ ποτε καὶ ἄξιος φανείη

---

13 I Tim. 3, 6; Tit. 1, 6. — 19 Mt. 6, 24.

---

1 *δίκαιον* : + *ἐστιν* f, *καὶ* p | *ἐν πάθει* d | 2 *θεοῦ* : *χῦ* a | *ὑπὸ* > ζ, *ὑπὸ κληρ.* > α | *τίθεσθαι* γ ε θ | 3 *ποιήσοι* a d I | *μὲν ἔστω* : *μενέτω* f β ζ | 4 *ἐπιμεινάστω* f | 5 *ἐὰν* a d f I : *εἰ* p K | *ᾖ* : *εἴη* I, > p | 5/6 *πεπληρωμένος* a f | 6 *ᾖ* a f : > d p, *ἐστιν* K I | *εἰς ἐπισκοπὴν* a d f : *ἐπισκοπῆς* p K I | *γενέσθω* β η | 8 *δὲ* > γ ε η θ | *ὢν* > γ ε θ | *καί* : *ἢ* f γ ε θ I S C | 9 *μεμιαμμένος* a d f β θ μ ξ : -*ασμένος* rel | *μή* : post *ἐκκλησιαστικὰ* I, bis a | *παρεμποδίζοιντο* d, -*ίζηται* a, -*ίζῃ* I, *ἐμποδίζοιτο* p | 10 *ἔχοι* ε, *σχῆι* p | *γινέσθω* : *γενέσθω* f α β η, + *ἐπίσκοπος* a | 10/11 *μηδὲ τοῖς πιστοῖς* d i. m., i. t. *μηδʼ αὐτοῖς* | 11 *καθ. δὲ προσδ.* > f | 12 *γενέσθω* f η | 13 *ἐθνῶν* a I A cf. S Sl : *ἐθνικοῦ* d f, *ἐθνικοῦ* (*ἐθνῶν* η) *βίου* p K C | 14 *ἐστι* > d f | *προχειρ.* : *χειροτονεῖσθαι* ε θ | *εἰς ἐπισκοπὴν* a d f I (cod.

affectu largiens, quae Dei sunt; nam Dei ecclesiam non debet hereditati subicere; si quis vero hoc fecerit, irrita esto ordinatio, ipse autem puniatur segregatione.

77. Si quis fuerit oculo laesus vel crure debilis, dignus autem episcopatu, fiat; non enim vitium corporis polluit, sed animae inquinatio.

78. Qui vero surdus vel mutus et caecus est, ne fiat episcopus, non quod pollutus sit, sed ne impediantur ecclesiastica.

79. Si quis daemonem habeat, ne fiat clericus, sed neque cum fidelibus oret; cum autem emundatus fuerit, recipiatur, et si dignus exstiterit, clericus fiat.

80. Qui ex gentibus accessit et baptizatus fuit aut ex prava conversatione, eum non aequum est confestim ad episcopatum promovere; iniquum enim est, eum, qui nondum specimen exhibuerit, aliorum esse doctorem, nisi forte divina gratia hoc fiat.

81. Diximus, quod non oportet episcopum in publicas administrationes se demittere, sed ecclesiasticis usibus vacare: aut igitur persuadeatur hoc non facere, aut deponatur; *nemo* enim *potest duobus dominis servire* secundum Domini admonitionem.

82. Servos invitis dominis ad clerum promoveri non permittimus, ne molestia possessoribus fiat; hoc namque domorum eversionem efficit. Si quando autem servus dignus videatur, qui

Vat.) Sl : *ἐπίσκοπον* p K I (text. vulg.) S C A | 15 *πειρα* f | *δεξάμενον* d *λ* | 16 *γένοιτο* a I : *γένηται* rel | 17 can. 81—83 > p | *μή* : *οὐ* *α* I | *χρή* : *χρῆν* f, + *τὸν* d | *ἐπίσκοπον* a f S Sl C A : + *ἢ πρεσβύτερον* rel | *καθεῖναι* a d f I : *καθιέναι* K | 18 *προσευκαιρεῖν* (-*ρίαν* f) a d f *α μ ν ξ* : *προσέχειν δ*, *προσεγκαρτερεῖν* (*προσκ.* *ζ* I) rel | 19 *ἢ πειθ.* — *καθαιρείσθω* a K : *εἰ δὲ μὴ* (+ *βούληται* I), *ἀποτιθέσθω* d f I S Sl C A | 20 *κυρόλεκτον* d | 22 *κλῆρον* + *μὴ* d | 24 *τὸ τοιοῦτο* a f *ε ν ξ*, *τοῦτο λ* : *τοιοῦτον* (*τὸν τ.* *α*) rel | *κατεργάζεται* a

79. Cum energumeni non ad baptismum admitterentur (VIII, 32, 6) neque baptizati ad orationem fidelium (VIII, 7), etiam a clero arcendi erant.

80. Similiter synodus Nicaena c. 2 *ἀνθρώπους ἀπὸ ἐθνικοῦ βίου ἄρτι προσελθόντας τῇ πίστει* non ad dignitatem episcopi vel presbyteri promovendos esse definit.

81. Cf. II, 6, 1; syn. Calced. c. 3.

82. Idem praecipit Leo I Ep. 4. c. 1. De Onesimo cf. VII, 46, 13.

οἰκέτης πρὸς χειροτονίαν βαθμοῦ, οἷος Ὀνήσιμος ὁ ἡμέτερος ἀνεφάνη, καὶ συγχωροῦσιν οἱ δεσπόται καὶ ἐλευθεροῦσιν καὶ τοῦ οἴκου ἑαυτῶν ἐξαποστέλλουσιν, γινέσθω.

πγʹ. Ἐπίσκοπον ἢ πρεσβύτερον ἢ διάκονον στρατείαις παραμένοντα καὶ ἀμφότερα ποιεῖν βουλόμενον, κατέχειν ῥωμαϊκὴν ἀρχὴν καὶ ἱερατικὴν ἀρχὴν διοικεῖν, καθαιρεῖν χρή· „τὰ“ γὰρ „καίσαρος καίσαρι, καὶ τὰ τοῦ θεοῦ τῷ θεῷ“.

πδʹ. Ὅστις ὑβρίσει βασιλέα ἢ ἄρχοντα παρὰ τὸ δίκαιον, τιμωρίαν τιννύτω· καὶ εἰ μὲν κληρικός, καθαιρείσθω, εἰ δὲ λαϊκός, ἀφοριζέσθω.

πεʹ. Ἔστω δὲ ὑμῖν πᾶσι κληρικοῖς καὶ λαϊκοῖς βιβλία σεβάσμια καὶ ἅγια τῆς μὲν παλαιᾶς διαθήκης Μωσέως πέντε, Γένεσις, Ἔξοδος, Λευϊτικόν, Ἀριθμοί, Δευτερονόμιον· Ἰησοῦ τοῦ Ναυὴ ἕν, τῶν Κριτῶν ἕν, τῆς Ῥοὺθ ἕν, Βασιλείων τέσσαρα, Παραλειπομένων τῆς βίβλου τῶν ἡμερῶν δύο, Ἔσδρα δύο, Ἐσθὴρ ἕν, Ἰουδὶθ ἕν, Μακκαβαίων τρία, Ἰὼβ ἕν, Ψαλμοὶ ἑκατὸν πεντήκοντα· Σολομῶντος βιβλία τρία, Παροιμίαι, Ἐκκλησιαστής, Ἆισμα ᾀσμάτων·

---

6 Mt. 22, 21.

---

1 *ὁ οἰκέτης ε λ* | 1/2 *βαθμοῦ — ἀνεφάνη* : *φανὴ* f | 1 *οἷος* a d : + *καὶ* K | 1/2 *ὁ ἡμέτερος Ὀνήσιμος α δ κ μ ν ξ* | 1 *ἡμέτερος* + *ἀδελφὸς* d | 2 *ἀνεφάνη* a : *κατεφάνη η*, *ἐφάνη* rel | *συγχωροῦσιν* a d f *β η κ* : *συγχαρίσουσιν α*, *συγχωρήσουσιν* rel | 2/3 *ἐλευθεροῦσιν . . ἐξαποστέλλουσιν* a d f *η* : *ἐλευθερώσουσιν . . ἐξαποστελοῦσιν* (*-στείλουσιν δ ζ θ*, *-στείλωσιν β γ ε κ μ ν ξ*) rel | 4 *ἐπίσκοπον κτλ.* a d : *ἐπίσκοπος κτλ.* f K I | *στρατείαις* d, *-τίαις* a, *-τίας* f *α* : *-τείᾳ* rel | 4/5 *παραμένοντα* a f, *ἐπιμ.* d, *παραμένων λ* : *σχολάζων* rel | 5 *ἀμφ. ποιεῖν βουλ.* a d f *λ* (*-όμενος ἤτοι*) S Sl C A : *βουλόμενος ἀμφ.* rel | *καθέλειν* a | 6 *ἱερατικὴν ἀρχὴν* a cf. A : *ἱερακηκειν* f, *ἀρχὴν* > rel | *διοικεῖν* a d f S A : *διοίκησιν* rel | *καθ. χρὴ* a d f cf. Sl : *καθαιρείσθω* rel | 9 *τιννυέτω* f I | *καὶ* > a | *εἰ* bis : *ἢ* f | *κληρικός* : + *ἢ̄* p I, *εἴη γ ε θ* | 11 can. 85 > f p *β λ* | *πᾶσιν ὑμῖν* d | 12 *τῆς μὲν π. διαθήκης* > a | *Μωσέως* a *γ δ ζ η θ* I : *μωϋσέως* rel | *πέντε* : *ε̄* d *γ δ ε η* | 12/13 *Γένεσις — Δευτερον.* > d S | 13 *Ἀριθμοὶ* + *καὶ* a | *Ἰησοῦ* + *δὲ* d | *τοῦ* a d : *υἱοῦ α γ δ ζ μ ν ξ*, > *ε η θ κ* I | *Ναυή* : *ναυῒ* d *ζ*, > *ε θ* | 14 *τῶν* a d : > K I | *τῆς* a d *δ* : > rel | 14/16 *τῆς Ῥοὺθ — πεντήκοντα* > *η* | 14 *τῶν βασ.* d | *τέσσαρα* : *δ̄ α γ δ ν*, similiter deinceps plerumque, etiam alii codd | 15 *Ἰουδὶθ ἕν* h. l. a d S Sl : post *τρία δ*, cf. C A, > rel | 16 *Μακκ. τ.* > I A C | *Μακκαβ. — Ἰὼβ ἕν* > *ε* | *τρία* (*γ̄*) K S : *δ̄* a d | *τρία — πεντήκοντα* : *ἓν κ* | *ψαλμοὶ ρ̄ν̄* a, cf. A : *βίβλος ψαλμῶν ρ̄ν̄ᾱ* d C, liber psalmorum 151 (151 > S) unus S Sl, *ψαλτηρίου* (*ψαλτήριον γ ε ζ μ* I) *ἓν* K I | 16/1 *Ψαλ. — δεκαὲξ* > *δ ν* | 17 *βιβλία* a d : > K | *τρία* : *ε̄* (*πέντε*) d S Sl | *Παροιμίαι — ᾀσμάτων* > d S Sl | *ἄσματα* a *μ* | *ᾀσμάτων* + *ἰὼβ ἓν ε*

in gradu ecclesiastico constituatur, qualis Onesimus noster apparuit, et permittunt domini ac libertate donant et e domo sua emittunt, fiat.

83. Episcopum vel presbyterum vel diaconum, qui militiae vacat et utrumque facere vult, romanum magistratum obtinere et sacrum gradum administrare, deponi oportet; nam *quae Caesaris sunt, Caesari, et quae Dei, Deo.*

84. Quicunque contumelia affecerit regem vel magistratum praeter ius, poenas luat; et si quidem clericus est, deponatur, si vero laicus, segregetur.

85. Sint autem vobis omnibus clericis et laicis libri venerabiles et sancti: veteris quidem testamenti Mosis quinque, Genesis, Exodus, Leviticus, Numeri, Deuteronomium; Iesu filii Nave unus, Iudicum unus, Ruth unus, Regnorum quatuor, Paralipomenon libri dierum duo, Esdrae duo, Esther unus, Iudith unus, Maccabaeorum tres, Iob unus, Psalmi centum quinquaginta; Salomonis libri tres, Proverbia, Ecclesiastes, Canticum canticorum; Prophetae sedecim; et

---

83. Cf. syn. Chalced. c. 7.

85. Cf. II, 57, 5—7. Indiculos librorum sacrorum saeculis prioribus praeterea exhibent Fragmentum Muratorianum (Zahn, *Geschichte des neutestamentlichen Kanons* II, I 1890 p. 139—143); Canon Mommsenianus (Zahn l. c. p. 143—145); Catalogus Claromontanus (Zahn p. 158—159); Cyrillus Hieros. Catech. IV, 35—36; synodus Laodicena c. 59 vel potius appendix posterior ad hunc canonem; Athanasius Ep. festalis a. 367; Gregorius Naz. Carmen XII; Amphilochius (Zahn p. 217—219); Epiphanius H. 76 p. 941 ed. Petavius; Chrysostomus Synopsis scripturae sacrae (ed. Bened. VI, 314—318); Synodus Hipponensis a. 393 c. 36; Rufinus Commentarius in symbolum apost. c. 36—38; Innocentius Ep. ad Exsuperium c. 7; Augustinus De doctrina christ. II c. 13; Codex Alexandrinus (Zahn p. 288—289); Indiculus librorum canonicorum LX (Zahn p. 290—292; cf. *Theolog. Quartalschrift* 1895 p. 527); Ioannes Dam. De fide orthod. IV c. 17; Stichometria Nicephoro adscripta (Zahn p. 297—301); Synopsis scripturae s. Athanasio adscripta c. 1—4. Omnes hos indiculos ac nonnullos alios Zahn in libro laudato collegit, recensuit, illustravit; plurimos edidit Preuschen, Analecta (*Sammlung ausgewählter kirchen- und dogmengeschichtlicher Quellenschriften* ed. G. Krüger VIII) 1893. Filastrius Haer. 60 (88) legem et prophetas nominat atque scripturas N. T. enumerat, et Marx, S. Filastrii diversarum hereseon liber 1898 p. 48, eum canonem apost. LXXXV respicere censet, haud dubie autem errat, cum auctor neque apostolorum sententiam de libris sacris proferre putandus sit neque ea, quae de his libris dicit, cum illo canone consentiant. — *Μακκαβαίων τρία*] Sic inter indiculos laudatos etiam Stichometria Nicephori. Plurimi Maccabae-

Προφῆται δέκα ἕξ· καὶ ἔξωθεν ὑμῖν προσιστορείσθω μανθάνειν ὑμῶν τοὺς νέους τὰς Σοφίας τοῦ πολυμαθοῦς Σιράχ. ἡμέτερα δέ, τοῦτ᾿ ἔστι τῆς καινῆς διαθήκης, Εὐαγγέλια τέσσαρα, ὡς καὶ ἐν τοῖς προλαβοῦσιν εἴπομεν, Ματθαίου, Μάρκου, Λουκᾶ, Ἰωάννου· Παύλου ἐπιστολαὶ δεκατέσσαρες, Ἰακώβου μία, Ἰωάννου τρεῖς, Ἰούδα μία, Πέτρου δύο, Κλήμεντος δύο, καὶ αἱ Διαταγαὶ ὑμῖν τοῖς ἐπισκόποις δι᾿ ἐμοῦ Κλήμεντος ἐν ὀκτὼ βιβλίοις προσπεφωνημέναι, ἃς οὐ χρὴ δημοσιεύειν ἐπὶ πάντων διὰ τὰ ἐν αὐταῖς μυστικά· καὶ αἱ Πράξεις ἡμῶν τῶν ἀποστόλων.

XLVIII. *Ταῦτα καὶ περὶ κανόνων ὑμῖν διατετάχθω παρ᾿ ἡμῶν, ὦ ἐπίσκοποι.* 2. *ὑμεῖς δὲ ἐμμένοντες μὲν αὐτοῖς σωθήσεσθε καὶ εἰρήνην ἕξετε· ἀπειθοῦντες δὲ κολασθήσεσθε καὶ πόλεμον μετ᾿ ἀλλήλων ἀΐδιον ἕξετε, δίκην τῆς ἀνηκοΐας τὴν προσήκουσαν τιννῦντες.* 3. *θεὸς δὲ ὁ μόνος ἀγέννητος καὶ τῶν ὅλων διὰ Χριστοῦ ποιητὴς πάντας ὑμᾶς διὰ τῆς εἰρήνης ἐν πνεύματι ἁγίῳ ἑνώσει, „καταρτίσει εἰς πᾶν ἔργον ἀγαθὸν“ ἀτρέπτους, ἀμέμπτους,*

16 Hebr. 13, 21.

1 *προφῆται δεκαὲξ* ($\overline{ις}$ d) a d : *προφῆται οἱ μικροὶ $\overline{ιβ}$ καὶ οἱ μεγάλοι ἠσαΐας, ἱερεμίας, ἰεζεκιήλ, δανιήλ, ἰώβ η* : *προφητῶν δεκαδύο ἓν* (*ἓν* cum verbo sequente construxerunt *κ* I, > *α γ ε ζ*), *ἠσαΐου ἓν* (*ἓν* > *κ*), *ἱερεμίου ἓν* (*ἓν* > *δ*), *ἰεζεκιὴλ ἕν, δανιὴλ ἓν* rel, similiter etiam S Sl C A | *καὶ* a : > rel | *ἔξωθεν* a d : + *δὲ* K I | *ὑμῖν* > *δ* | *προσιστορείσθω* a *γ* $ε^2$ *ζ ϑ μ ν ξ* : *προϊστ.* d *α δ ε κ*, *ἱστ.* I, *προϊστορήσθωσαν η* | 2 *ὑμῶν* > *α* | *νέους* : hic desinit a fol. 174, quare deinceps communico lectiones editionis principis, designans eas T | *τὰς* (*τῆς* I) *σοφίας α γ ε* (post *Σιρὰχ ε*) *ϑ κ* I : *αἱ σοφίαι* d *ζ μ ν ξ* cf. Sl, *τὴν Σοφίαν* T *δ* cf. S C A | 3/4 *ὡς καὶ — εἴπομεν* d I (cod. Vat.) S Sl C : > T K I (text. vulg.) A | 4 *Μάρκου* post *Λουκᾶ ζ* | *Λουκᾶ* + *καὶ γ ε δ ν ξ* | 5/6 *Ἰακώβου — Πέτρου δύο* d I (cod. Vat.) S Sl, nisi quod Sl *Πέτρου δύο* ante *Ἰωάννου* posuit : *πέτρου ἐπιστολαὶ δύο* ($\overline{β}$), *ἰωάννου τρεῖς* ($\overline{γ}$), *ἰακώβου μία* ($\overline{α}$), *ἰούδα μία* ($\overline{α}$) T K (modo *α* Ioannem Iacobo postposuit) I (text. vulg.) C A | 6 *Κλ. δύο* d : *πράξεις ἀποστόλων α*, > S, *Κλ. ἐπιστολαὶ δύο* rel | 7 *βίβλοις* d *ξ* | 9 *μυστικὰ* + *μυστήρια* I | *καὶ αἱ — ἀποστόλων* > *α* | 10 *καί* : *δὲ* T *ϑ* I S, > p *η* C A | *περὶ κανόνων* > p | *ὑμῖν* h. l. d f *δ* : post *διατ.* rel | *διατετάχθω* : *διεταξάμεθα* p | 10/11 *παρ᾿ ἡμῶν* > p *ζ* | 11 *ἐπίσκοποι* + *καὶ πᾶσιν ὑμῖν τοῖς χριστιανοῖς* p | *ὑμεῖς δέ* : *καὶ ὑμεῖς γ ε ϑ* C, *ὑμεῖς* I | *μὲν* d f Sl : > p T K I | 13 *μετὰ* f | 14 *τιννῦντες* : in hoc verbo desinunt *γ ε ϑ* | *θεὸς* d *α δ* : *ὁ ϑ.* T p *η κ ν ξ* I, *ὁ δὲ ϑ. μ* | 14/4 *θεὸς — παρακλήτῳ* > f *λ* | 14 *ἀγέννητος* d *δ* Sl cf. S : *ἀΐδιος* p *α η κ μ* I, verus C, > A | 14/15 *διὰ Χριστοῦ* d *δ* S Sl cf. II, 36, 2; 44, 3 etc. : > rel | 15 *πάντας* d *η* : *ἅπαντας*

extra vobis commemoretur, ut iuvenes vestri discant Sapientias multiscii Sirach; nostri vero libri, id est novi testamenti, Evangelia quatuor, ut etiam in superioribus diximus, Matthaei, Marci, Lucae, Ioannis; Pauli epistulae quatuordecim, Iacobi una, Ioannis tres, Iudae una, Petri duae, Clementis duae, et Constitutiones vobis episcopis per me Clementem octo libris nuncupatae, quas non oportet inter omnes divulgare ob mystica, quae in eis sunt, et Acta nostra apostolorum.

XLVIII. Haec etiam de canonibus vobis constituta sint a nobis, o episcopi. 2. Vos autem, si in eis permanetis, salvi eritis et pacem habebitis; si vero non obtemperatis, puniemini et bellum inter vos habebitis perpetuum, poenam contumaciae debitam pendentes. 3. Deus autem solus ingenitus et universorum per Christum creator vos omnes per pacem in spiritu sancto adunabit,

---

rel | *ὑμᾶς* : *ἡμᾶς* α δ I, > η | *διὰ τῆς εἰρ.* : *διατηρήση* η | 16 *ἑνώσει* d α I S SI C : *σθενώσει* ϰ μ ν ξ, + *καὶ* p η ϰ μ ν ξ

---

orum libros aut omittunt aut duos enumerant. Codex Claromontanus dicit de primo, secundo ac quarto libro. Quatuor libros commemorant Indiculus librorum LX et Synopsis Athanasii. Rufinus numerum non indicat. — *ἔξωθεν κτλ.*] Athanasius Ep. fest. similiter dicit: *ἔστι καὶ ἕτερα βιβλία τούτων ἔξωθεν, οὐ κανονιζόμενα μέν, τετυπωμένα δὲ παρὰ τῶν πατέρων ἀναγινώσκεσθαι τοῖς ἄρτι προσερχομένοις καὶ βουλομένοις κατηχεῖσθαι τὸν τῆς εὐσεβείας λόγον,* enumerat autem plures libros extra canonem, praeter Sapientiam Sirach etiam Sapientiam Salomonis, libros Esther, Iudith et Tobiae, Didachen et Pastorem. — *ἐν τοῖς προλαβοῦσιν*] sc. II, 57, 7. — *Παῦλον κτλ.*] Hunc ordinem nullus indiculorum laudatorum habet, qui autem inter se quoque multifariam differunt. Editiones Constitutionum priores Paulo adiungunt Petrum, deinde Ioannem, porro Iacobum, denique Iudam. — *Κλήμεντος δύο*] Inter libros apocryphos in Indiculo librorum LX locum obtinet *Διδασκαλία Κλήμεντος,* in Stichometria Nicephori *Κλήμεντος λβ'* vel, ut Zahn emendat, *ἐπιστολαὶ β'*, in Synopsi Athanasii *Κλημέντια.* In codice Alexandrino epistulae Clementis scripturis canonicis adiunctae sunt. Reliqui indiculi eas non continent. — *αἱ Διαταγαί*] Sic Constitutor scripturam suam commendat, et quidem solus. Modo a Ioanne Dam. libris N. T. adiunguntur *Κανόνες τῶν ἁγίων ἀποστόλων διὰ Κλήμεντος.* Cum vero suum librum sacro canoni inserat, Apocalypsin omittit, quae autem etiam apud Cyrillum et in indiculis synodi Laodicenae ac librorum LX deest. — *μυστικά*] sc. quae de sacramentis et praesertim de liturgia eucharistica dicta sunt.

XLVIII. Hunc numerum ego addo.

2. Cf. V, 7, 31.

3. *ἀτρέπτους, ἀμέμπτους, ἀνεγκλήτους*] Cf. c. 11, 4.

ἀνεγκλήτους, καταξιώσει τε τῆς αἰωνίου ζωῆς σὺν ἡμῖν διὰ τῆς μεσιτείας τοῦ ἠγαπημένου παιδὸς αὐτοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, τοῦ θεοῦ καὶ σωτῆρος ἡμῶν, μεθ' οὗ ἡ δόξα αὐτῷ τῷ ἐπὶ πάντων θεῷ καὶ πατρὶ ἐν ἁγίῳ πνεύματι τῷ παρακλήτῳ νῦν τε καὶ ἀεὶ καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων· ἀμήν.

---

1 *καταξιώσει τε* d : *καὶ κατ.* p K, *καὶ ἀξιώσει* I | *τῆς ζωῆς τῆς αἰωνίου* η I | 3 *μεθ'* p K cf. C A : *δι'* d (qui supra doxologiam saepissime sic mutavit) S Sl; editores Ioannis doxologiam *μεθ' οὗ κτλ.* in margine ponunt, non est autem clarum, cui eam debeant, A et C aberrant | 3/4 *μεθ'* — *καὶ* sec : *αὐτῶ τῶν ἁπάντων θῶ καὶ πατρὶ σὺν ἁγίω πνεύματι δόξα* η

consummabit in omne opus bonum immutabiles, inculpatos, irreprehensos, atque nobiscum dignabitur vita aeterna per intercessionem dilecti filii sui Iesu Christi, Dei et salvatoris nostri, cum quo gloria ipsi super omnia Deo ac patri in sancto spiritu paracleto nunc et semper et in saecula saeculorum; amen.

---

4 *καὶ* pr d *δ η* : > p *α κ ν ξ* | *ἐν* d T : *σὺν* p K | *τῷ παρακλήτῳ* > *α η* | *τε* d f T : > p K | 5 *τῶν αἰώνων* > *η* | *ἀμήν* : subscripsit *διατάξεις τῶν ἁγίων ἀποστόλων διὰ κλήμεντος τοῖς ἔθνεσιν ἀποσταλεῖσαι* d, *τέλος διαταγῶν τῶν ἁγ. ἀπ. διὰ Κλ. καθολικῆς διδασκαλίας* T, *τέλος διατάξεων τῶν ἁγίων ἀποστόλων* p, *διατάξεις τῶν ἁγ. ἀποστόλων η.*

INDEX LOCORUM.

Signo * loci denotantur tacite neque adeo accurate allegati, ut aeque ac reliqui in Didascalia litteris obliquis exprimendi, in Constitutionibus virgulis designandi esse visi fuerint.

I.

DIDASCALIA ET CONSTITUTIONES APOSTOLORUM I—VI.

DIDASCALIA.	GENESIS.	CONSTITUTIONES.
	1, 1	V, 7, 18
VI, 18, 12	1, 1. 2	
V, 7, 20	1, 3	
V, 14, 19; VI, 18, 12	1, 5	
V, 12, 1	1, 15	V, 12, 2
	1, 26. 27	V, 7, 20
	1, 27*	I, 3, 9; VI, 28, 5
	1, 28	VI, 28, 1
	1, 31	I, 8, 24; VI, 11, 5; 20, 8
VI, 18, 11	2, 2. 3	
	2, 7*	V, 7, 11
	2, 18*	VI, 14, 4
	2, 21*	III, 9, 2
	2, 24	III, 2, 3
VI, 7, 2	3*	
	3, 16	III, 9, 2
V, 1, 1	3, 19*	V, 1, 1
	4*	II, 21, 7
	4. 8. 22*	VI, 20, 4
VI, 16, 4	4, 3—8*	
II, 16, 2	4, 7	II, 16, 3
	5, 24*	V, 7, 8
II, 14, 9	6—9*	II, 14, 8
	7—8*	II, 14, 7. 9
II, 14, 9	7, 14; 8, 19*	
VI, 16, 4	8, 20*	
	9, 1*	VI, 11, 6
	9, 4*	VI, 12, 13
II, 42, 6	9, 6	II, 42, 6

DIDASCALIA.	IESAIAS.	CONSTITUTIONES.
	1, 6	II, 41, 7
IV, 1, 2	1, 7	IV, 1, 2
	1, 8	VI, 5, 3
VI, 17, 3	1, 11—14	VI, 22, 3
VI, 12, 2	1, 16	
II, 42, 1; 51, 1	1, 17	
IV, 6, 3	1, 22*	IV, 6, 3
	1, 23	II, 17, 2
	2, 2	VI, 5, 3
VI, 5, 6	2, 2. 3	
VI, 5, 4	2, 6; 3, 8	
Inscr.	5, 1. 2; 61, 3*	Inscr.
VI, 5, 4	5, 6	VI, 5, 2
	5, 8	II, 25, 3
	5, 8. 9	I, 1, 5
VI, 5, 4	5, 9	
VI, 18, 9	5, 18	
II, 42, 3	5, 20. 23	II, 42, 1. 3
III, 6, 6; VI, 16, 11	6, 9. 10	III, 6, 5; V, 16, 4
	7, 14	V, 16, 3
VI, 5, 6	8, 18	
	8, 20*	VI, 19, 2
V, 16, 2	9, 1. 2	
V, 16, 4—6	9, 2	
	9, 6	II, 24, 3; V, 16, 3; VI, 11, 10
	11, 1	VI, 11, 10
	11, 1. 10	V, 20, 10
	14, 19	V, 19, 5
	15, 19	II, 56, 4
II, 36, 3	19, 3	
	22, 13	III, 7, 3
V, 7, 6	26, 18. 19	
V, 7, 8	26, 19	V, 7, 6
II, 62, 2	27, 11	
	35, 3	II, 40, 2
	40, 1. 2	II, 15, 1
V, 7, 22	40, 5	
	40, 11	II, 20, 11
II, 34, 7	42, 7. 9	
VI, 18, 8	42, 19	
VI, 18, 8	43, 8	
VI, 15, 1; 18, 15	43, 18. 19	
II, 36, 1	45, 9. 10	
II, 34, 7	49, 9	
I, 10, 1	52, 5	I, 10, 1; III, 5, 6

DIDASCALIA.	EZECHIEL.	CONSTITUTIONES.
II, 18, 9—21	34, 1—31	
	34, 2—5. 8. 10. 17—19. 30. 31	II, 18, 8—12
II, 25, 3	34, 3	II, 25, 3
II, 20, 3. 11; 21, 1	34, 4	II, 20, 3. 11
II, 20, 3. 4. 5. 9	34, 16	II, 20, 3. 4. 5. 9
II, 19	34, 17	II, 19, 1
V, 7, 5	37, 1—14	
	37, 11. 12. 14	V, 7, 5
	DANIEL.	
	2, 34	V, 20, 11
	3*	V, 6, 10
	3. 6. 12*	V, 7, 12
	4, 24	III, 4, 6
	5, 23	V, 4, 1
	7, 13. 14	V, 20, 11
	10, 2. 3	V, 20, 15
V, 7, 3	12, 2. 3	V, 7, 3
V, 7, 23	12, 3*	V, 7, 23
II, 51, 2	13*	II, 37, 3; 49, 3; 51, 2
	13, 48. 49	II, 51, 2
II, 22, 12—14	**ORATIO MANASSIS.**	II, 22, 12—14
II, 23, 3	?	II, 23, 3
IV, 1, 2	?	IV, 1, 2
	MATTHAEUS.	
III, 9, 2	3, 13*	III, 9, 2
V, 16, 2	4, 15. 16	
	4, 17	II, 55, 1
V, 14, 22	5, 5	
II, 1, 5—8	5, 5. 7. 8. 9	II, 1, 5—8
II, 46, 5	5, 9	II, 46, 7
V, 3, 2	5, 11	
II, 8, 1	5, 11. 12	II, 8, 1; V, 3, 2
II, 18, 7	5, 12*	II, 18, 7
Inscr.	5, 13*	Inscr.
II, 54, 4	5, 16*	
I, 6, 10; VI, 15, 3; 17, 1	5, 17	I, 6, 10
VI, 15, 3. 4	5, 17. 18	VI, 19, 3
	5, 19	II, 6, 6
II, 35, 1	5, 20	II, 35, 1
	5, 21. 22*	VI, 23, 2
II, 32, 3; 53, 1	5, 22	II, 32, 3; 53, 1

II.

CONSTITUTIONES APOSTOLORUM VII—VIII.

INDEX

NOMINUM PROPRIORUM.

INDEX VOCABULORUM.

DIDASCALIA

ET

CONSTITUTIONES APOSTOLORUM

EDIDIT

FRANCISCUS XAVERIUS FUNK

VOLUMEN II

TESTIMONIA ET SCRIPTURAE PROPINQUAE

PADERBORNAE
IN LIBRARIA FERDINANDI SCHOENINGH
MDCCCCV

ELENCHUS.

PROLEGOMENA.

I.

TESTIMONIA DIDASCALIAE ET CONSTITUTIONUM APOSTOLORUM.

Cum Didascaliam et Constitutiones apostolorum tantum ederem, testimonia harum duarum scripturarum colligere satis erat. Attamen consentaneum esse videbatur, testimonia Didaches, fontis libri VII Constitutionum, addere eaque secundum aetatem huius scripturae primo loco ponere. Cum autem in hoc opere Didachen non ipsam exprimerem, nonnisi auctores eam distincte nominantes protuli. Deinde etiam testes Canonum apostolorum separatim edendi esse videbantur. Canones illi quidem pars Constitutionum sunt, quarum finem faciunt. Brevi autem ab hoc opere disiuncti tanquam libellus proprius circumferebantur atque multis, praesertim Latinis, soli cogniti erant. Et in hac sectione certos mihi fines constitui. Saeculum XII vel aetatem Gratiani non supergredior, neque usque ad illud tempus omnes testes enumerari contendo. Canones postquam vulgati ac recepti fuerunt, tam frequenter allegantur, ut aegre omnes loci colligi possint.

Locos Constitutionum a testibus exscriptos haec tabula repraesentat.

Constitutiones	Paginae huius editionis	Constitutiones	Paginae huius editionis
I, 3, 11	32—33	II, 14, 7—10. 14—15. 18. 21	20
I, 6, 1—6	51	II, 14, 7—10. 18. 21	51—52
II, 5, 1—2	25	II, 16, 3. 4	52
II, 6, 6	17	II, 17, 4	53
II, 8, 2	27	II, 22, 10—16; 23, 1	20—21
II, 20, 1	14		

Constitutiones	Paginae huius editionis	Constitutiones	Paginae huius editionis
II, 23, 2—4	21	VI, 20	62—63
II, 33, 2—3	32	VI, 20, 4—11	23—24
II, 33, 3	32	VII, 22, 2—5	22—23
II, 37, 2—4	25—26	VI, 24, 2—5	27—28
II, 41, 7—8	29	VII, 1—10. 13. 15. 17. 18 (abbrev.)	63—67
II, 42, 1. 5—6	26	VII, 9, 1	32
II, 49	26—27	VII, 23	61
II, 52	27	VII, 23, 3	19. 34
III, 10—11	25	VII, 23, 3. 4	31
III, 18	54	VII, 24, 2. 3	54
IV, 3, 1	16	VII, 46, 11	18
IV, 3, 1—4, 1	54—55	VIII, 2, 1—3. 5	67—68
IV, 3, 2; 4, 1	34	VIII, 2, 2. 5	28
IV, 6. 7. 9. 10	55—58	VIII, 2, 4	68
IV, 7, 1	58	VIII, 4	38—39
V, 12, 2—3	24—25	VIII, 6, 6	34
V, 13—20 (abbreviatum)	58—61	VIII, 12, 35—39	35
V, 13, 3. 4; 14, 1. 20	19	VIII, 28, 4—5	39
V, 14, 20; 20, 19	31	VIII, 28, 6	37
V, 20, 19	19. 31. 34	VIII, 33—34, 9	68—70
VI, 7, 1; 9	21—22	VIII, 34, 8—10	18
VI, 16	17	VIII, 42	36
VI, 16, 2. 3	32	VIII, 42—43	70
VI, 17, 1	31	VIII, 43, 1—2	16—17
VI, 18, 6—7	62	VIII, 46, 17	29

De Georgio Hamartolo seu Monacho hic pauca addenda sunt. Locos ab eo e Constitutionibus excerptos deprompsi ex editione Muraltiana, quae eo tempore, quo testimonia collegi, sola vulgata erat. Interea C. de Boor editionem novam instituit et anno 1904 demum, postquam Testimonia iam typographo tradidi, publicavit. Textus, quem proposuit, non ubique quidem, sed plerumque propius ad Constitutiones accedit quam Muraltianus, et hoc haud dubie superior est. Itaque lectiones variantes hic exscribo, littera C apposita indicans, uter textus cum Constitutionibus consentiat vel eis propinquior sit.

Fragmentum I in hac editione p. 20 l. 3 *ὑπὲρ αὐτοῦ* Muralt. : *περὶ ἑαυτοῦ* Boor I, 218 C, 4 *ἐπείπερ* C : *ἐπεὶ γάρ*, 7 *τά* : *καὶ τὰ* C, 10 *ἀναφανείς* : *ἀναδειχθεὶς* C, 13 *εἰ δέ* : *εἰ δὲ καὶ* C, 19 *Ἰσραήλ* : *ὁ Ἰσρ.*, 22 *ἁμαρτημάτων* : *ἁμαρτιῶν* C, 25 *ἔσται* : + *καὶ ἀνομία ἀνόμου ἐπ' αὐτὸν ἔσται καὶ* C, 26 *ὁ θεός* : >, 28 *τούς* : > cf. C, *ἠμωδίασαν* C : *ἐμωδίασαν*.

Fragm. II p. 21 l. 3 *βασιλέως* : + *Ἀσσοὺρ* Boor I, 236 C, 5 *σιδηρωμένος* : *σεσιδηρωμένος ὅλος* cf. C, 11 *ἀπέστρεψεν* : *ἐπέστρεψεν* C, 13 *αὐτοῦ* C : >

Fragm. III p. 21 l. 3/4 *ἁμαρτάνων πειράζει* : *ἁμαρτάνῃ πειράζων* Boor I, 240 C, 8 *ἡ γραφὴ* C : >, 9 *ὁ τοῦ Μανασσῆ υἱός* : > C, *παραβάσεως* C (+ *κακόν*) : *πονηρόν*.

Fragm. IV p. 21 l. 3 *τῶν αἱρέσεων τῶν νέων* : *τῶν νέων αἱρέσεων* Boor I, 373 C, 6 *ἐσάλευσε* : *ἐσκύλευσε* cf. C, 6/7 *ἐνεργείας καὶ ἐμπειρίας* : *ἐμπειρίας καὶ ἐνεργείας* cf. C, p. 22 l. 2 *καὶ Νικήτου* C : >, 3 *ἀδελφοῦ* : *ἀδελφῶν* C, 3/4 *Ῥωμαίων ἐπισκόπου τε καὶ πολίτου* C : *Ῥωμαίου*, 4 *μαθητευθέντος* C : *μαθητεύσαντι*, 6 *ἐκ τῶν . . λόγων* : *εἰς τὸν . . λόγον* C, 8 *καταβαλὼν* C : *κατέβαλα*, 12 *ὅς* : *ὡς καὶ* C, 13 *προσελθών* : *προελθὼν* C, 17 *ἐπιχορηγεῖν* : *ἐπιχορηγήσειν* C, 19 *ἱκέτευσα* : *ἱκέτευον* C, 21 *εἰμί* : + *ἐγὼ* C, 25 *τοῦ* : *καὶ τοῦ* cf. C, *ὁ* : > C, 26 *τέλειον ἀπεσβέσθη* : *τέλεον ἀπέσβη*.

Fragm. V p. 22 l. 4/5 *ἐξαμαρτόντων . . . οἰομένων* cf. C : *ἐξαμαρτόντας . . . οἰομένους* Boor II, 425, 6 *καὶ* : *ἀλλ'* C, 8 *εἰσί* : *ἐστὶ* C, 10 *συναγάγετε* : *καὶ σ.* C, 11 *κρέα* C : *τὰ κρέα*, p. 23 l. 4 *ἔρχησθε* C : *ἔρχεσθε*, 6 *φέρητε* : + *μοι* C, 10 *ἀλλαχοῦ* : >, 12 *πάλιν* : >, 16/17 *καὶ ἀπόδος — σου* C : >, 20 *κακίας* : + *καὶ*, 21 *γὰρ* C : + *φησίν*, *τῷ θεῷ* : *κυρίῳ* cf. C, 25 *ἀγαθόν* : *ἀγαθὴ* C, 25/27/29 *θυσίας* : *θυσίαν* C, 27 *ἀκούειν* : *εἰσακούειν* C, 31 *πάλιν* : *πάλαι*, *αὐτῶν* cf. C : *αὐτάς*, 33 *Μωϋσέως* : *Μωσέως* C, p. 24 l. 9 *ὅθεν* : *ὅπου* C, 10 *αὐτούς* : *αὐτοῖς* C, 17 *στιβάσι* : *στιβώσει* C, 18 *μοσχοποιΐας* : + *εἴρηκεν*, 25 *καθαρά* : *καλά*, 26 *δή* : + *καί*, 28 *παρακούοντι* : *παρακούοντες*, 29 *πιεζόμενοι* : + *καὶ* C, *καί* : >, 33 *ἔρχωνται* cf. C : *ἔρχονται*, 36 *ἐπιλαθόμενοι* : *ἐπιλανθανόμενοι*, p. 25 l. 2 *Μολὸχ* C : *Μολχώμ*, 3 *ποτέ* : *καὶ ποτέ*, 4 *ἀνθρώπων* : *ἀνθρώποις* C, 5 *πεποίηκεν* : *ἐποίησε*, *τά* : >, 8 *ἐν* : *ὡς ἐν* C, 10 *ἐνέπλησαν* : *ἔπλησαν* C

Fragm. VI p. 25 l. 4 *θυσίας* : *θυσίαν* C Boor II, 464, 5 *καὶ οὐχ ἑαυτῷ* : *οὐχ ἑ. γὰρ* C, *ἀλλά* : *ἀλλ' ὁ* C, 6 *θεοῦ* : *τοῦ θ.* C, 9 *Ὀζίου* : *Ὀζία* C, 14 *διάκονον ἢ διακόνισσαν* : *διακόνους ἢ διακονίσσας* C, 15 *ἀναγνώστας* C : + *ἢ ψάλτας*, 16 *ἡ τάξις ἡ* : *τάξις* C

Fragm. VII p. 26 l. 2/3 *κατηγορίαν* : *ψευδηγορίαν* Boor II, 511, 7 *γάρ* : + *φησίν*, 13 *ἐπονηρεύσατο*: + *ποιῆσαι* C, 15 *ἐφονεύσατο* : *ἐφόνευσε* C, 25 *ἀξιοχρέων* : + *δηλονότι*, 26 *ζητεῖσθαι* : *ἐπιζητεῖσθαι* C, p. 27, 2 *εἰ* pr C : >, 7 *λέγει* : *λέξει*.

Fragm. VIII p. 27 l. 2 *οἱ* : > Boor II, 387, 3 *χρᾶσθαι* : *κεχρῆσθαι* C, 7 *τὸν τ. ἡμῶν* : *ἡμῶν τὸν τ.* C, 9 *τὴν ἐξουσίαν* : *τῆς ἐξουσίας* C, 10/11 *κεκωλυμένοι* : + *δὲ* C, 11 *ἀναιρεῖν* : + *οὓς θέλουσι* C, 11/12 *οὐ συγχωροῦνται* :

> C, p. 28 l. 3 *τῶν* : > C, *αὐτοὺς ἐπιτελεῖν* : *ἐπ. αὐτοὺς* C, 5 *Μωϋσῆς* : *Μωσῆς* C

Fragm. IX p. 28 l. 2 *τὸ ὄνομα* : *τῷ ὀνόματι* Boor II, 446, 3 *Βαλαάμ* : + *καί*, 4 *οἱ* C : >

II.

FRAGMENTA ANASTASIANA.

In libro, qui inscribitur: Quaestiones et responsiones de diversis capitibus a diversis propositae, Anastasius quidam ad sententias suas probandas locis XVI Constitutiones apostolorum adhibuit atque ex eis sectiones maiores minores descripsit.

Quis autem fuit ille Anastasius? Plures libri manuscripti eum Nicaenum appellant, et Gentianus Hervetus Quaestiones latine versas sub hoc nomine edidit. Rexerunt ecclesiam Nicaenam episcopi nomen Anastasii ferentes tempore synodorum generalium IV et V atque circa annum 700. Gretser codicem suum sequens Quaestiones Anastasio Sinaitae attribuit et hunc eundem habuit cum auctore Viae ducis et episcopo Antiocheno, Anastasio I († 599) vel Anastasio II († 609). Kumpfmüller, De Anastasio Sinaita dissertatio 1865, auctorem saeculo VII exeunte vel VIII ineunte scripsisse probavit. Quaestiones quidem nonnulla continent, quae posterioris aetatis sunt. Quaest. II et LVII Nicephorus Constantinopolitanus († 826) laudatur. Quaest. CXVII Christianos orthodoxos per annos septingentos loca sancta obtinuisse legimus. Opus autem non integrum ad nos pervenisse, sed interpolatum esse videtur. Anastasius noster ipse uno (IX) fragmentorum ad Constitutiones spectantium se circa annum 700 vel tempore synodi Trullanae scripsisse indicare videtur. Locum de ieiuniis hypocritarum C. A. VII, 23 exscribens secundo et quinto diei addidit sabbatum tanquam diem, quo hypocritae ieiunant. Conicere licet, eum similiter ac synodum illam c. 55 disciplinam Latinorum respexisse ac reprehendisse. Eum haud multo post vixisse, neque vero saeculo XI ineunte, ut Oudinus in Commentario de scriptoribus ecclesiae antiquis contendit, etiam codices demonstrant. Unus ex libris Ambrosianis iam saeculo IX vel X confectus est, ac textum continet non modo exortum, sed per quoddam temporis spatium propagatum. Cum certitudine auctoris

aetas vix definiri potest, priusquam liber Quaestionum totus critico modo editus est.

Graece Anastasii Quaestiones primus I. Gretser a. 1617 Ingolstadii publicavit, et textum, quem proposuit, repetierunt editores operum ipsius in parte secunda tomi XIV p. 161—446 a. 1740, et Migne in tomo LXXXIX Patrologiae graecae p. 311—824. Gretser munere suo haud mediocriter functus est. Nobis vero editio sufficere non potest. Itaque codices denuo consului, ut fragmenta saltem e Constitutionibus deprompta emendarem, nec frustra laboravi. Editor princeps neque codices optimos habuisse neque eos, quos legit, semper fideliter reddidisse videtur. Textus ab eo vulgatus haud pauca continet, quae certe falsa sunt.

Codices Anastasii Quaestiones tradentes creberrimi sunt, ex. gr. in Bibliotheca nationali Parisina viginti quinque librum integrum et septem excerpta continentes (cf. Omont, *Inventaire sommaire des manuscrits grecs de la Bibliothèque nationale* IV [1898], 8), Bodleianus 206 saec. XIII (cf. Coxe, Catalogi codicum mscr. Bibliothecae Bodleianae I [1853], 365), Hierosolymitanus S. Sep. 34 saec. X (cf. Papadopoulos-Kerameus, *Ἱεροσολυμιτικὴ Βιβλιοθήκη* I [1891], 106). Libri, quos consului, hi sunt:

1. Vaticanus 423 (= r), membranaceus, formae quadratae, saec. XI, miscellaneus. Anastasii Quaestiones leguntur f. 55—388. Sectio inscribitur: *Τοῦ ἁγίου Ἀναστασίου ἀποκρίσεις πρὸς τὰς ἐπενεχθείσας ἐπερωτήσεις ἐκ παρά τινων ὀρθοδόξων*. Fol. 404—405 insuper nonnulla exstant, quae e Constitutionibus apostolorum dehausta esse dicuntur. Fragmentum haud dubie Constitutoris non est. Attamen fragmentis Anastasianis adiungendum esse videbatur.

2. Vindobonensis hist. gr. 7 (= v), membranaceus, in folio, saec. XII, collectio canonum. Continet praeter Excerptum e libro VIII Constitutionum fragmenta Anastasiana sex, tria, scilicet VII, VI, XII, inscripta *Ἐκ τῶν ἀποστολικῶν διαταγμάτων* f. 14—16, reliqua f. 8—10 ita, ut primo loco fragmenti XV pars prior legatur seu constitutio Petri et Pauli de feriis, secundo fragmentum IX, tertio fragmenti XV pars altera seu constitutio de temporibus precum, quarto fragmentum I. Fragmentum XV vero etiam in Epitome libri VIII Constitutionum legitur. Itaque lectiones codicis hanc particulam spectantes illam scripturam recensens notavi. Ad

Anastasium quidem fragmenta non diserte referuntur. Ex magnitudine et compositione vero satis apparet, ea illius auctoris esse.

3. Ambrosianus L 88 super. (= a), membranaceus, in folio, saec. IX vel X, foliorum 231. Est initio mutilus, incipiens a quaestione XII. Etiam alias nonnulla folia desiderantur, inprimis ea, quae fragmentum X vel quaestionem LII continebant. Folium pertinens ad quaestionem XXII vel fragmentum XVI tradens nunc exstat in codice Ambrosiano B 133 sup. Quaestiones exhibet, similiter ac codices f et h, editis numero minores et ordine aliquatenus diversas. Equidem sex fragmenta inspexi. Totum codicem pro me legit Dr. I. M. Mercati, cuius benignitati etiam collationem librorum sequentium praeter Parisinum debeo.

4. Ambrosianus I 9 sup. (= b), membranaceus, formae quadratae, saec. XII, foliorum 172, e Calabria advectus. Inscribitur aeque ac sequentes *Ἀναστασίου ἐπισκόπου Νικαίας ἀποκρίσεις κτλ.*, continet etiam plures patrum locos, caret vero fragmentis VI, X et XI. Subscribitur: *Ἐγράφη χειρὶ νικ(ολάου) χθαμ(άλου) πρ(εσβυτέρου ?) ἔτ(ει) ϛχν†* (vel *ϛχνϛ*). Confectus est igitur per Nicolaum Chthamalum a. m. 6650 (6656) vel anno Chr. 1142 (1148). De scriba cf. Gardthausen, *Griechische Palaeographie* 1879 p. 334.

5. Ambrosianus M 57 sup. (= d), membranaceus, formae quadratae, saec. XII, foliorum 164. Deest fragmentum XI.

6. Brixiensis Quirianus A VII, 25 (= e), membranaceus, formae quadratae, saec. XIII, foliorum 30, binis columnis conscriptus a. m. 6795 vel a. Chr. 1287 *διὰ χειρὸς καὶ συνεργίας καὶ πόθου πολλοῦ Ἀνδρέου ἱερέως*, ut subscriptio dicit, quae autem in rasura est. Exhibet Anastasii Quaestiones editis multo breviores et omittit inprimis fragmenta I, VI, IX, X, XII, XV.

7. Ambrosianus H 257 inf. (= f), membranaceus, in folio, saec. XIII, foliorum 261. Legi fragmenta II, III, V—VIII, XIII; reliqua contulit Mercati. Deest fragmentum XII.

8. Ambrosianus A 84 sup. (= h), ex Calabria advectus a. 1607, ut f. 1 manus coaeva scripsit, e duobus diversis codicibus compositus, quorum prior fol. 3—77 continet capita quaedam ascetica, alter fol. 78—193 Anastasii Quaestiones atque est membranaceus, formae quadratae, saec. XI—XII binis columnis descriptus, initio ac fine et pluribus aliis locis mutilus, quare desunt fragmenta III—V, XI, XIII.

9. Parisinus 1085 (= p), membranaceus, formae quadratae, scriptus a. 1001, foliorum 334. Cf. Omont, *Inventaire sommaire* I (1886), 217; *Fac-Similés des manuscrits grecs datés de la Bibliothèque nationale du IXe au XIVe siècle* 1891 tab. X, qua folia 59 et 77 libri exprimuntur.

Codicum antiquissimus est Ambrosianus a, eumque sequor, in quantum fieri potest, praesertim in orthographia, ponens *ν ἐφελκυστικὸν* etc. Modo in fragmentis in eo non iam exstantibus primum locum attribuo codici Vaticano vel r. Cum autem neque ille liber mendis vacet, etiam reliqui diligenter respiciendi sunt. Insuper opus consulendum est, e quo fragmenta dehausta sunt, idque nonnunquam codicibus valde inter se differentibus in textu recensendo maximi momenti est. Signavi opus seu Constitutiones apostolorum C, editionem principem vel Gretserianam a. 1617 G.

Proponens fragmenta non sequor ordinem Quaestionum, sed ordinem Constitutionum apostolorum.

III.
EPITOME LIBRI VIII CONSTITUTIONUM.

Libri VIII Constitutionum textus circumfertur a communi plus minus differens. Scriptura omittit preces vel partes liturgicas seu Constitutionum capita V, 9—XV, XXIX, XXXV—XLI et caput III, quo pars prima libri illius cum sequente coniungitur, omnia autem exhibet, quae ad disciplinam ecclesiae pertinent, modo nonnulla mutata. Dividitur in quinque partes maiores profectas ab omnibus vel singulis apostolis. Haud quidem recte, ut perspicimus scripturam cum Constitutionibus comparantes. Decreta enim Petri et Pauli in hoc libro tantummodo de feriis et precibus agunt. Quae particulae succedunt, ea in Constitutionibus ad Iacobum fratrem Domini referuntur, neque dubium est, huius nomen nonnisi per neglegentiam vel ideo omissum esse, quod decretum, quod proposuit, non totum recipiebatur, sed pars posterior tantum. Itaque sex partes discernendae sunt, vel septem, cum nonnullis saltem codicibus etiam Canones apostolorum adiungantur, qui finem Constitutionum faciunt. Nolui autem mutare. Non est editoris, scripturam corrigere, sed eam talem reddere, qualem auctor scripsit. Particulae sic inscribuntur:

1. *Διδασκαλία τῶν ἁγίων ἀποστόλων περὶ χαρισμάτων* (= C. A. VIII, 1—2).

2. *Διατάξεις τῶν ἁγίων ἀποστόλων περὶ χειροτονιῶν διὰ Ἱππολύτου* (= C. A. VIII, 4—5; 16—28; 30—31).

3. *Παύλου τοῦ ἁγίου ἀποστόλου διατάξεις περὶ κανόνων ἐκκλησιαστικῶν* (C. A. VIII, 32).

4. *Πέτρου καὶ Παύλου τῶν ἁγίων ἀποστόλων διατάξεις* (= C. A. VIII, 33—34; 42—45).

5. *Περὶ εὐταξίας διδασκαλία πάντων τῶν ἁγίων ἀποστόλων* (= C. A. VIII, 46).

Scriptura certe tota unius eiusdemque auctoris est. Codices quidem nonnulli hanc vel illam particulam omittunt. Inde autem non sequitur, unam vel alteram a posteriore additam fuisse. Cum non semper eandem particulam praetereant, sed alius aliam, potius probant, scripturam ipsam omnes amplecti. Id solum quaeritur, num Canones apostolorum ad eam referendi sint.

Scriptura, cum prima pars de charismatibus agat, de quibus scripsit Hippolytus, et pars secunda in inscriptione ad hunc auctorem referatur, ab I. A. Fabricio e codicibus Oxoniensi et Vindobonensi a. 1716 inter opera Hippolyti (I, 245—259) edita est, prima autem pars non ex illis codicibus, sed secundum textum Constitutionum apostolorum. Totam scripturam e codice Monacensi adhibita editione principe publicavit Lagarde in Reliquiis iuris ecclesiastici antiquissimis gr. 1856 p. 1—18, eamque inde a secunda parte in editione operum Hippolyti 1858 p. 73—89 repetiit, nec vero eam huic auctori adiudicans. Denique partes II—IV Pitra tomo priori (p. 45—72) inseruit libri, qui inscribitur: Iuris ecclesiastici Graecorum historia et monumenta 1864.

Iam dixi, quid Fabricius de auctore senserit. Scriptura autem clarissime se Hippolyto posteriorem esse ostendit. Drey et Bickell eam e libro VIII Constitutionum fluxisse perspexerunt. Eandem sententiam pronuntiavit Lagarde.

Aliter his temporibus Achelis[1] iudicavit. Duas alias scripturas et inter sese et cum illis cohaerere animadvertens collegit: primum locum obtinere Canones Hippolyti arabice traditos, modo a pluribus interpolationibus purgandos; ex eis fluxisse Constitutiones quas

[1] *Die ältesten Quellen des orientalischen Kirchenrechtes.* I. Die Canones Hippolyti 1891.

vocant aegyptiacas; ex his deinde scripturam profectam esse libro VIII Constitutionum simillimam, e qua scriptura nostra excerpta esset; ex illa denique librum VIII Constitutionum formatum esse. Quam sententiam multi quidem laudaverunt, inprimis Harnack, sed nequaquam probaverunt. E synopsi scripturarum, quam Achelis composuit, id solum apparet, inter eas aut illum ordinem aut inversum intercedere. Et revera librum VIII Constitutionum primum locum obtinere ego in libro *Die Apostolischen Konstitutionen* 1891 satis demonstrasse mihi videor. Quae Harnack[1] obiecit, ea nullius momenti sunt. Iterum de quaestione egi in *Theologische Quartalschrift* 1893 p. 594—666. Dissertatio etiam separata edita est sub titulo: *Das achte Buch der Apostolischen Konstitutionen und die verwandten Schriften auf ihr Verhältnis neu untersucht* 1893. Deinde etiam Achelis in *Zeitschrift für Kirchengeschichte* XV (1894), 1—43 rem denuo inquisivit. Minime vero sententiam suam stabilivit; etiam minus argumenta dissolvit, quibus scripturam non e fonte Constitutionum deperdito, sed e Constitutionibus nobis traditis fluxisse demonstravi. Equidem respondi in *Historisches Jahrbuch* 1895, 1—36; 473—509. Nuper postquam Testamentum Domini nostri, quinta scriptura propinqua, in lucem productum et a patriarcha I. E. Rahmani a. 1899 editum fuit, quaestionem denuo uberius tractavi in libro *Das Testament unseres Herrn und die verwandten Schriften* 1901. Adhuc vero sub iudice lis est. Harnack[2] quidem nuperrime meam sententiam approbavit, scilicet e libro VIII Constitutionum apost. fluxisse Epitomen, ex hac Constitutiones ecclesiae aegyptiacae, ex his Canones Hippolyti nobis traditos vel formam huius scripturae aegyptiacam. Modo Hippolytum Canones revera scripsisse eiusque librum primitivum deperditum fontem libri VIII Constitutionum esse adhuc putat. O. Bardenhewer[3] et C. F. M. Deeleman[4] stemma scripturarum a me propositum plane laudaverunt. Achelis autem in commentario, quem versioni Didascaliae syriacae Flemmingianae a. 1904 addidit, sententiam suam tenet vel Canones Hippolyti fontem primarium illarum scripturarum censet.

---

[1] *Theologische Studien und Kritiken* 1893 p. 403—427.

[2] *Geschichte der altchristlichen Litteratur* II, II (1904), 501—514.

[3] *Patrologie* ed. II 1901 p. 311—314.

[4] *Nederlandsch Archief voor Kerkgeschiedenis* III (1904), 2319.

Dissertationes illae de quatuor vel quinque scripturis ac de ratione inter eas intercedente agunt. Hoc loco nonnisi Constitutiones ac scriptura nostra respiciendae sunt, cumque uberius de eis iam antea disputaverim, pauca sufficit exponere.

Tres loci praesertim considerandi sunt, quibus scripturae textum diversum exhibent. Clare ostendunt, scripturam nostram Constitutionibus posteriorem esse. Ex tertio insuper apparet, fontem, e quo Epitome fluxit, revera Constitutiones vulgatas esse.

1. Constitutiones VIII, 1, 9 scribunt: *ἄνθρωπος πιστεύσας διὰ Χριστοῦ εἰς τὸν θεόν.* Scriptura nostra pro *εἰς τὸν θεὸν* habet: *τοῦ θεοῦ ἡμῶν εἰς αὐτόν τε καὶ τὸν ἄχραντον αὐτοῦ πατέρα καὶ τὸ πανάγιον καὶ ζωοποιὸν αὐτοῦ πνεῦμα.* Paulo post (v. 10) illae dicunt *πιστεῦσαι θεῷ πατρὶ διὰ Χριστοῦ, . . . ὅτι (ὁ μονογενὴς) συγχωρήσει θεοῦ σταυρὸν ὑπέμεινεν, . . . χαρίσματα παρ' αὐτοῦ (θεοῦ) διὰ Χριστοῦ διδόμενα,* haec autem *πιστεῦσαι θεῷ ζῶντι καὶ ἀληθινῷ, . . . ὅτι οἰκείᾳ συγχωρήσει καὶ βουλῇ σταυρὸν ὑπέμεινεν, . . . χαρίσματα παρ' αὐτοῦ διὰ Χριστοῦ καὶ τοῦ ἁγίου πνεύματος διδόμενα.* Nemo non videt, quae lectiones priores vel posteriores sint. Constitutiones manifeste doctrinam de trinitate antiquiorem exhibent. Locis duobus etiam textus scripturae nostrae se non unius auctoris, sed potius duarum manuum esse satis clare ostendit.

2. Constitutiones VIII, 5, 5 de spiritu sancto scribunt: *ὅπερ διακονεῖται τῷ ἠγαπημένῳ σου παιδὶ Ἰησοῦ Χριστοῦ, ὅπερ ἐδωρήσατο γνώμῃ σου τοῖς ἀποστόλοις σου τοῦ αἰωνίου θεοῦ.* Quibus verbis scriptura nostra substituit: *ὅπερ διὰ τοῦ ἠγαπημένου σου παιδὸς Ἰησοῦ Χριστοῦ δεδώρησαι τοῖς ἁγίοις σου ἀποστόλοις, οἳ καθίδρυσαν τὴν ἐκκλησίαν κατὰ τόπον ἁγιάσματός σου εἰς δόξαν καὶ αἶνον ἀδιάλειπτον τοῦ ὀνόματός σου.* Rursus clarum est, quae verba priora sint. Ne opponas, formulam secundam iam in Canonibus Hippolyti et Constitutionibus aegyptiacis legi. Formula revera demonstrat, has quoque scripturas aetatis recentioris esse. Aut verisimile est, Hippolytum formulam secundam vel orthodoxam scripsisse, auctores Constitutionum aegyptiacarum et scripturae nostrae eam repetiisse, auctorem autem Constitutionum apostolorum eam in formam redegisse antiquiorem? Si theologiam Hippolyti respexeris, nonne formula Constitutionum potius ei adiudicanda est quam altera?

3. Tertius locus constitutio de lectore est. In Constitutionibus VIII, 22 Matthaeus dicit, lectori per episcopum manum imponendam esse, et orationem super ordinando pronuntiandam tradit. Scriptura altera declarat, lectori manum non imponendam esse, hoc solum exhibens: *Ἀναγνώστης καθίσταται ἐπιδιδόντος αὐτῷ βιβλίον τοῦ ἐπισκόπου· οὐδὲ γὰρ χειροθετεῖται.* Quas constitutiones si accuratius consideraveris, haud te fugiet, Constitutiones particulam talem tradere, qualis ab auctore operis exarata est, libellum alterum vero mutatam. In Constitutionibus primo particulae nomen apostoli constitutionem emittentis praefixum est, in Epitome nomen deest, quamquam scriptura ipsa aeque ac Constitutiones eiusmodi est, ut nomen desideretur. Deinde particulam Epitomes cum reliquis eiusdem libelli constitutionibus similibus comparans animadvertes, eam multo breviorem esse, quam quae ab auctore scripturae ipso composita fuisse censenda sit. Tertio forma manum alienam prodit. Cum Epitome et in parte praecedenti et in parte sequenti eandem formam habeat, constitutio de lectore prorsus singularis est. Quarto locutio particulam non auctoris scripturae esse demonstrat. Cum libellus ordinationem clerici ubique *χειροτονίαν* nominet ac distincte dicens, *χειροτονίαν* nonnisi episcopo competere (c. 19), etiam declaret, ordinationem non aliter ac *χειροτονίαν* appellandam esse, nec vero *χειροθεσίαν*, particula illa vocabulum *χειροθετεῖν* de ordinatione usurpat.

Luce igitur clarius est, in Epitome constitutionem de lectore non integram exstare, sed ab aliquo mutatam. Si vero constitutionem e libello ipso reconstruxeris talem, qualis e manu auctoris scripturae prodiisse iudicanda sit, constitutionem eam consequeris, quae in Constitutionibus legitur, scilicet Matthaeum constituentem, lectori manum imponendam esse, et orationem ordinationis tradentem. Scripturam vel fontem Epitomes revera constituisse, lectorem ordinandum vel manum ei imponendam esse, insuper ex alio loco elucet, eoque probatur, quod iam demonstratum est. Cum capite ultimo singuli cleri ordines recenseantur ac lectores quoque inter eos enumerentur, colligendum est, auctorem scripturae lectores in numero clericorum proprie dictorum habuisse vel eundem locum eis attribuisse, quem in Constitutionibus obtinent.

Sin autem fons Epitomes textum eundem habuit cum Constitutionibus, omnino non est, cur libellum non ex hoc opere

fluxisse censeamus. Qui vero nihilominus aliter sentire conatur, ei etiam haec consideranda sunt. Cum in libro VIII Constitutionum, ut adnotavi ad c. 4, 1; 32, 19; 33, 2; 46, 13, lector ad omnes libros operis priores remittatur, ad libros II, IV, V et VII accurate, ad reliquos eo loco (4, 1), ubi auctor libros I—VI in universum respicit, cum loci illi omnes etiam in Epitome legantur, concludendum est, fontem libelli eundem ambitum habuisse cum Constitutionibus, seu praeter recensionem huius operis nobis traditam aliam exstitisse, et quidem teste Epitome verbotenus fere cum nostra consentientem, eo tantum praesertim ab hac differentem, ut loci laudati priores docent, quod doctrinam orthodoxam exhibuit, cum Constitutiones pluribus locis fidei dubiae sint. Statuendum est igitur, recensionem operis heterodoxam ad nos pervenisse, orthodoxam vero praeter particulam libri VIII deperditam fuisse, et patres in concilio Trullano a. 692 congregatos Constitutiones confestim per haereticos corruptas fuisse iudicasse, non animadvertentes nec curantes, etiam recensionem orthodoxam exstare. Quis hoc crediderit?

Libellus igitur e Constitutionibus nostris defluxit. Nec vero statim in eam formam redactus est, qualem nunc habemus. Ut scripturae ab eo dependentes ostendunt, scilicet Constitutiones aegyptiacae, Canones Hippolyti et Testamentum Domini nostri, libellus olim ambitum maiorem habuit ac preces quoque liturgicas, seu totas, seu partem, continuit, quae autem paulatim omittebantur, ita ut nihil nisi constitutiones ad ordines et disciplinam ecclesiae spectantes relinquerentur.

Scriptura iam saepius quidem typis imprimebatur. Nulla autem editio accurata est. Fabricius lectioni codicum haud raro textum Constitutionum apostolorum substituit. Lagarde unum tantum codicem in manibus habuit et quidem recentiorem. Pitra etiam magis quam editor princeps libros secutus est Constitutiones exhibentes, non eos, qui Epitomen tradunt. Itaque scriptura denuo mihi edenda esse videbatur.

Traditur Epitome, vel tota vel singulae partes, libris manuscriptis fere innumeris collectionem canonum continentibus. Plurimos Pitra l. c. p. 46 sq. enumeravit. Quos omnes inspicere nec potui nec necessarium esse censui. Cum antiquiores et meliores mihi praesto essent, plerosque alios, qui aut recentioris aetatis sunt

aut particulas minores tantum continent, haud immerito praeterire mihi visus sum. Codices autem, quos adhibui, hi sunt.

1. Vindobonensis hist. gr. 7 (= v), iam in prolegomenis ad Fragmenta Anastasiana (supra p. IX) descriptus. Continet scripturam totam fol. 1—13, modo omittit preces in ordinationibus pronuntiandas. Legitur autem Epitome non plane continua. Post caput XVIII inseruntur *αἱ διαταγαὶ αἱ διὰ Κλήμεντος καὶ κανόνες ἐκκλησιαστικοὶ τῶν ἁγίων ἀποστόλων* vel Ordinatio quae vocatur apostolica, quam publicavi in editione Doctrinae duodecim apostolorum 1887 p. 50—73. Pars tertia quintum vel ultimum locum obtinet. Capiti XXIII seu constitutioni de feriis adiungitur fragmentum Anastasianum de diebus festis. Capite XXIV exeunte, ante versum 11, inseritur fragmentum Anastasianum de libris gentilium non legendis. Post partem quintam, cui codex autem partem tertiam postponit, legitur particula inscripta *περὶ νηστειῶν*, quae est eadem ac pars prior capitis XVII (XLVII) Constitutionum aegyptiarum vel canonis XXXII Canonum Hippolyti, a me edita in *Theologische Quartalschrift* 1893 p. 665. Descriptio foliorum 1—13, quam fecit Lambeck-Kollar, Commentarius VIII, 904, non est accurata.

2. Oxoniensis vel Baroccianus 26 (= b), membranaceus, forma quadrata minore, saec. XI, fol. 370. Epitome legitur fol. 146—166. Coxe, Catalogi codd. mscr. Biblioth. Bodleianae I (1853), 36. Cum liber Tubingam non transmitteretur, apographum photographicum partis secundae mihi paravi vel foliorum 151^v—158^r, quae etiam finem partis primae et initium partis tertiae amplectuntur. Terminat apographum vocabulis *εἰ μὲν πιστοῦ* XXII, 3 (cf. not.). Lectiones abhinc transcriptae ex editione Fabricii desumptae sunt. Plures earum signo? notavi, scilicet eas, quas codice tradi mihi valde dubium erat.

3. Florentinus vel Laurentianus plut. IX, 8 (= f), membranaceus, in folio, saec. XI, foliorum 354, olim Balsamonis patriarchae Antiocheni † c. a. 1200. Continet Epitomen fol. 20—29 eique adiunctos Canones apostolorum fol. 29—34. Cf. Bandini, Catalogus codd. mscr. Biblioth. Med. Laur. I, 396.

4. Vaticanus 1980 (= a), membranaceus, formae quadratae, saec. XII, fol. 195. Exhibet scripturam fol. 5—17, partem secundam vero omittit praeter capita XIX—XXI, quae parti quintae

adiunguntur. Partem quintam ipsam claudit verbis *ὑποδιάκονοι καὶ ἀναγνῶσται* v. 13.

5. Vaticanus 828 (= n), chartaceus, in folio, binis columnis, saec. XIV, fol. 353, 349 et 355—360 Epitomen tradens.

6. Vaticanus 829 (= p), chartaceus, in folio, fol. 192, saec. XIV vel XV. Praebet Epitomen praeter partes tertiam et quartam fol. 159 - 165. Legi capita III et IV et inspexi plures locos.

7. Vaticanus 2019 (= r), membranaceus, formae quadratae, saec. XIII, fol. 166. Traditur Epitome hoc ordine: fol. 88^v—89^v pars tertia, f. 89^v quarta, f. 90^r quinta, f. 117^v—120^r secunda, f. 120^r—122^r prima. Partes quarta et quinta admodum abbreviatae sunt. Caput XXVI sic legitur: *Τοὺς διωκομένους διὰ πίστιν ὑποδέχεσθε καὶ τὰ πρὸς χρείας χειραγωγεῖτε.* Legi capita III - XVII.

8. Monacensis 380 (= m), chartaceus, in folio, saec. XIV, fol. 567, fol. 62—73 scripturam exhibens. Cf. Hardt, Catal. codd. mscr. graec. Biblioth. Reg. Bavar. IV (1810), 131—83.

9. Parisinus 1320 (= s), membranaceus, forma IV, saec. XI, fol. 292, foliis 1—3 capita XXII—XXVII et initium (v. 1) capitis XXVIII continens.

10. Parisinus 1324 (= t), duobus foliis prioribus chartaceis saec. XIV scriptis capita XXII—XXV, 2 tradens. Cf. Prolegomena in Canones apostolorum.

Codices haud parum inter se differunt. Epitome cum saepissime describeretur, sensim mutabatur, vel per neglegentiam vel etiam de industria posterioribus aliquot locos in formam aetati magis consentaneam redigentibus. Itaque textum restituere nonnunquam est difficillimum. Praebent autem auxilium Constitutiones apostolorum tanquam fons illius scripturae vel secundum sententiam supra commemoratam alteram tanquam filia matri simillima. Et cum auctor Epitomes minus a libro sibi proposito deviasse censendus sit quam posteriores, neque librarii Constitutiones quoque consuluisse putandi sint, lectio codicum vel etiam codicis unius, cui hae patrocinantur, reliquis praeferenda est. Signavi hunc testem C.

Fabricius partes II—V scripturae in capita XXVI divisit, et Lagarde eum secutus est. Partitio mihi quoque servanda esse videbatur. Modo etiam primam partem numeravi et secundum partitionem Constitutionum in duo capita divisi. Itaque caput I

editionum priorum mihi est III, caput II nunc IV etc. Numerus uncinis inclusus, quem inde a capite III addo, caput libri VIII Constitutionum indicat.

IV.

CONSTITUTIONES ECCLESIAE AEGYPTIACAE.

Scriptura, quae hoc nomine designari solet, cum c. 11, 16 clausulam exhibeat similem ei, qua terminatur, ab auctore in duas partes dividi videtur. Pars prima (c. 1—11) proxima est partibus libri VIII Constitutionum apostolorum de ordinibus ecclesiasticis (c. 4—26) et de proselytis probandis (c. 32, 1—15) agentibus vel etiam propior eisdem partibus recensionis alterius libri illius seu Epitomes, de qua in capite praecedente egimus, cum pars altera (c. 12—32) de catechumenis instruendis ac baptizandis et de multis aliis rebus agens duas particulas parvas tantum (c. 12; c. 26, 1—2 = c. 32, 1—2) cum Constitutionibus communes habeat, de reliquo ab hac scriptura divergat. Partitio minus consentanea est. Rectius pars prior capite IX, quod sectioni de ordinibus agenti finem facit, terminatur, vel capite XII, cum catechumeni sectioni illi aliquo modo adiungi possint, neque vero homines ecclesiae nequaquam aggregati, atque capita X—XI prooemium capitis XII sint, quatenus proselyti probati catechumeni fiunt.

Ratio inter Epitomen et Constitutiones aegyptiacas in parte priore intercedens haec est:

Epitome		Constitutiones aeg.
I II	De charismatibus	
—		Prologus
III IV	Ordinatio episcopi	I, 1—7
—	Liturgia	I, 8—34
V VI	Ordinatio presbyteri	II
VII VIII	Ordinatio diaconi	III

Epitome		Constitutiones aeg.
IX, X	Ordinatio diaconissae	—
XI, XII	Subdiaconus ordinatur: non ordinatur	VI
XIII	Lector non ordinatur	V
XIV	Confessores in sacerdotium et diaconatum ordinandi sunt: in presbyteratum et diaconatum non o. s.	IV
XV	Virgines	VIII
XVI	Viduae	VII
XVII	Exorcistae: dona sanationis habentes	IX
XVIII	Quot episcopi ordinent episcopum	—
XIX	Facultates ordinum singulorum	—
XX	De primitiis et decimis	—
XXI	De eulogiis	—
XXII, 1—15	De proselytis probandis	X, XI
XXII, 16	De tempore catechumenatus	XII

Ordo sententiarum non plane idem est neque sententiae ubique eaedem sunt. Divergunt scripturae inter se inprimis in capitibus de subdiaconis et confessoribus, cum altera idem praecipiat, quod altera interdicit. In universum autem adeo inter se consentiunt — Epitome in duobus locis, ubi lacunam habet, e Constitutionibus apostolorum supplenda est —, ut alteram ex altera fluxisse omnes fere agnoscant. Id tantum quaeritur, utra prior sit.

Cum Epitome ubique fere cum Constitutionibus apostolorum verbotenus consentiat, a Constitutionibus aegyptiacis in universum quidem aeque atque illae divergat, in capite de lectore agente autem ad verbum cum Constitutionibus aegypt. concordet, cum Constitutiones apost. de lectore contrarium praecipiant, colligere licet et omnes hucusque collegerunt, Epitomen membrum inter duas illas scripturas medium esse. Itaque eis, qui Epitomen Constitutionibus apostolorum posteriorem aut priorem habent, Constitutiones aegyptiacae quoque Epitome posteriores aut priores censendae sunt. Revera de hac quaestione viri docti eodem modo sentiunt vel dissentiunt quo de illa. Quae cum ita sint, auctores quaestionem novam tractantes non amplius enumerandi sunt. Modo unus accedit ad eos, quorum in capite praecedente mentio facta est. Rahmani in Prolegomenis ad Testamentum Domini nostri,

quod primus a. 1899 edidit, Epitomen quidem non respexit; Testamentum vero fontem Constitutionum aegypt. et has fontem Constitutionum apost. declarans ab eadem parte stat, quam Achelis tenet.

Constitutiones aegyptiacas Epitome posteriores esse non solum inde sequitur, quod haec e Constitutionibus apostolorum fluxit, sed etiam ipsae cum Epitome comparatae produnt. Uberius de hac re postremo in libro *Das Testament unseres Herrn* 1901 p. 126—178 disputavi, ad quem lectorem remittens pauca hic moneo.

1. Constitutiones aegyptiacae initio, c. 1, 1, ad locum priorem provocant dicentes: sicut in superioribus constituimus; itemque Epitome c. 3, 2 et Constitutiones apostolorum VIII, 4, 2, locis parallelis eadem fere verba adhibentes, scilicet *ὡς ἐν τοῖς προλαβοῦσιν ἅμα πάντες διεταξάμεθα,* atque certe libros priores Constitutionum apost. respicientes. Consensus vix fortuitus est et recte nonnisi inde explicatur, quod formula ex ea scriptura, in qua locum plane consentaneum habet, id est e Constitutionibus apost. vel Epitome, ad eam transiit, in qua minus vel aegre intellegitur. Cf. l. c. p. 132—135.

2. Prologus, quem versioni latine nuper editae debemus, ad tractatum de charismatibus respicit; itemque Constitutiones apostolorum VIII, 3, quod caput nunc quidem in Epitome deficit, olim autem in scriptura fuisse censendum est; atque hic consensus similiter atque ille Constitutiones apost. fontem alterius scripturae esse annuit, cum illae profecto ante locum laudatum tractatum de charismatibus exhibeant, sed dubium sit, num haec aliquando eiusmodi particulam continuerit. Cf. l. c. p. 135—137.

3. Pars liturgiae prior vel ea, quam versiones aethiopica et latina pariter exhibent, sc. c. 1, 9—21 (23), proxime ad liturgiam Constitutionum apostolorum accedit, sed hac brevior est atque eiusmodi, ut nonnisi ex hac excerpta fuisse censenda sit. Pars posterior, quam versio aethiopica sola tradit, sc. c. 1, 24—34, liturgiae S. Marci propinquior est et ab aliquo posteriore addita esse videtur. Sin autem auctoris esset, scriptura etiam minus Constitutionibus apostolorum prior haberi posset. Si enim ita esset, non solum esset colligendum, duas liturgias, Constitutionum apost. et S. Marci, e Constitutionibus aegypt. fluxisse, sed etiam, auctores harum liturgiarum e duobus fontibus hausisse, cum e scriptura nostra, et quidem alterum partem priorem, alterum partem

posteriorem scripturae in usum suum convertisse, tum e scriptura alia, id quod minime verisimile est. Cf. l. c. p. 140—156.

4. Doxologia, quam Epitome c. 4, 4 vel in fine orationis pro episcopo consecrando exhibet cuique parallela est ea, quam Constitutiones aegypt. c. 1, 7 tradunt et quidem versiones aethiopica ac latina fere consentientes, ita ut non librario posteriori imputari possit, hac priorem se esse eo ostendit, quod opus unius auctoris est, altera vero factura duarum manuum. Cf. l. c. p. 156—158.

5. Constitutiones apostolorum in sectione de ordinibus agente vel ea parte, quam cum Constitutionibus aegypt. communem habent, optime dispositae et diligentissime exaratae sunt. Epitome pariter composita est; modo in capite de lectore agente congruentia et aequalitas deficit. Constitutiones aegypt. autem non solum illo loco, sed etiam pluribus aliis proportione egent; subdiacono insuper non eum locum attribuunt, qui ei tanquam coadiutori diaconi convenit, eum huic non adiungentes, sed inter ambos lectorem ponentes. Quaeritur ergo, utri auctori dispositio accuratior adiudicanda sit. Universe scriptura ab alio retractata non in ordinem praestantiorem redigitur. Cf. l. c. p. 158—165.

Utracunque autem ratio inter scripturas intercedit, sive Constitutiones aegyptiacae ab Epitome dependent sive eius fons sunt, certe ad hanc proxime accedunt, ita ut ei in hoc volumine adiungendae esse videantur.

Scriptura a Graeco composita, maiore parte capitis XVII excepta, versionibus tantum traditur, coptica, arabica, aethiopica, latina. Textus arabicus nondum in lucem prodiit; descriptus est autem a Guilelmo Riedel in libro *Die Kirchenrechtsquellen des Patriarchats Alexandrien* 1900 p. 22—23; 70—71; et Antonio Baumstark in ephemeride quae inscribitur Oriens christianus I (1901), 117—121. Initium textus aethiopici, scilicet capita I et II et partem priorem capitis III, I. Ludolfus publicavit versione latina addita in Commentario ad suam Historiam aethiopicam 1691 p. 323—28. Textum copticum edidit H. Tattam in libro *The Apostolical Constitutions or Canons of the Apostles in Coptic* 1848. Scriptura in hoc opere secundum locum obtinet. Liber primus continet Canones apostolorum ecclesiasticos vel Constitutionem ecclesiae apostolicam (*Apostolische Kirchenordnung*), quo nomine

liber etiam graece servatus apud Germanos appellatur; liber tertius Constitutiones apostolorum VIII, 1—2; liber quartus easdem VIII, 3—27 valde decurtatas; quintus easdem VIII, 28; 30; 31; 32, 18—19; 33—34; 42—46; sextus easdem VIII, 32, 1—17; septimus Canones apostolorum. Liber primus etiam secundus designatur, secundus tertius etc., ita ut opus libros octo amplecti videatur. Codex, quo Tattam usus est, anno Diocletiani 1520 = 1804 Chr. lingua boheirica vel memphitica exaratus est, et nunc in Bibliotheca Berolinensi (Orient. 519) asservatur. Versio codice testante e libro sahidico vel thebano fluxit, et Tattam etiam codicem sahidicum adhibere potuit, qui ipse recentissimus et insuper mutilus nunc Musei britannici est (Orient. 440). Nuperrime denique liber inventus est, e quo ille codex sahidicus originem habet. Confectus anno Diocl. 722 = 1006 Chr. et in Museo britannico nunc asservatus (Orient. 1320) scripturam fere integram tradit (modo duo folia exciderunt) eamque in duos libros dividit, quorum primus Canones apostolorum numero LXXI, secundus alteram scripturae partem vel Canones ecclesiasticos numero LXVIII = libros I—VI editionis Tattamianae continet. Lagarde scripturam ex hoc codice a. 1883 in libro publicavit, qui inscribitur Aegyptiaca, ad lacunam explendam codicem sahidicum recentiorem adhibens. Denique Bouriant librum e codice bibliothecae patriarchae Iacobitarum Cairensis recentissime edidit in *Recueil de travaux rélatifs à la philologie égyptienne* t. V 1884/85.

Versionem latinam publicavit E. Hauler in libro: Didascaliae apostolorum fragmenta Veronensia latina 1900, p. 103—21, vel potius quatuor fragmenta, quorum primum eundem fere ambitum habet ac fragmentum aethiopicum, reliqua particulas XVI, 15^{b}—27^{a}, XVIII, 1^{b}—XXX, 2. XXXII, 15^{b}—36^{a} exhibent. Codex latinus, cui fragmenta debemus, scripturam aeque ac versio coptica Canonibus apostolorum ecclesiasticis vel libello, qui apud Germanos *Apostolische Kirchenordnung* nominatur, adiungit. Cum autem haec Constitutiones aegyptiacas continuo ipsas proferat, ille inter duas scripturas particulam tanquam membrum medium vel prologum ad scripturam alteram ponit.[1]

[1] Uberius de codicibus et versionibus disputavi in libris: *Die apostolischen Konstitutionen* 1891 p. 243—53; *Das Testament unseres Herrn* 1901 p. 29—34; et Achelis in libro: *Die ältesten Quellen des orientalischen Kirchenrechts* 1891 p. 1—23.

Tattam textui coptico versionem anglicam addidit. Lagarde librum huius editionis secundum vel Constitutiones ecclesiae aegyptiacae proprie dictas graece restituit atque una cum libro primo graece servato volumini secundo Analectorum Antenicaenorum inseruit, quae Bunsen a. 1854 vulgavit. E codice sahidico vetusto denique vel ex Aegyptiacis Lagardianis Steindorff versionem germanicam paravit, quam Achelis in libro *Die ältesten Quellen des orientalischen Kirchenrechtes* 1891 (*Texte und Untersuchungen* edd. Gebhardt et Harnack VI, 4) typis expressit. Quibus versionibus adhibitis equidem Constitutiones aegyptiacas in sermonem latinum transtuli. Scripturam reddens praecipue textus sahidici vel versionis Steindorffianae rationem habui, nec vero illi textui tantam auctoritatem adiudicare potui, quantam Achelis. Nonnullis locis textus corruptus esse videtur, vel Steindorff scripturam minus recte interpretatus est.

Versio coptica scripturam quidem toto ambitu, neque vero textu integro exhibet; omittit enim orationes super ordinandos pronuntiandas et descriptionem liturgiae, quae versionibus aethiopica et latina traduntur. Quae particulae cum haud dubie scripturae adiudicandae sint, eas quoque recepi, et quidem ex recensione aethiopica, neque particulam liturgiae apud Latinum deficientem (c. 1, 24—34) praetermisi, etiamsi dubium est, num scripturae ipsius propria sit. Versionem Ludolfianam Dr. Dannecker benignissime mihi castigavit.

Cum versio latina scripturam in universum saltem fidelius reddat quam coptica, quaeri potest, num fragmenta illius non in textu recipienda fuerint. Pluribus autem rationibus motus sum, ut recensionem copticam totam sequerer et lectiones versionis latinae notabiliores in commentario critico adnotarem. Modo prologus scripturae, cum in versionibus coptica et aethiopica desit, e versione latina exhibendus erat.

Versio coptica scripturam in canones XXXII dividit et hos, cum illam Constitutioni ecclesiae apostolicae (*Apostolische Kirchenordnung*) in triginta canones divisae adiungat, numeris XXXI—LXII designat. Equidem numeros I—XXXII adhibeo, numeros autem traditos uncinis inclusos addo. In codice versionis latinae multi saltem canones brevem inscriptionem minio exaratam habebant; verba autem evanuerunt.

Sigla sunt: C = textus copticus secundum versiones Steindorffianam et Tattamianam consentientes; S = versio Steindorffiana; T = versio Tattamiana; L = versio vetus latina; A = Constitutiones apostolorum; E = Epitome. Verba uncinis ( ) inclusa ad sententiam illustrandam addita sunt.

* * *

Ad Constitutiones ecclesiae aegyptiacae proxime accedunt Canones Hippolyti qui dicuntur, ita ut ex eis fluxisse aut eorum fons esse censendi sint. Quoniam a Constitutionibus apostolorum magis distant quam illa scriptura atque textus sufficiens desideratur, cum versio aethiopica adhuc in bibliothecis lateat neque libri arabici satis cogniti sint, eos in hoc volumine non insero. Pauca vero de eis hic disserenda esse videntur.

Scriptura arabice et aethiopice traditur. Versio aethiopica nondum vulgata est. Textum arabicum e duobus codicibus Vaticanis D. B. de Haneberg anno 1870 edidit addiditque versionem latinam, quam Achelis passim correctam Constitutionibus eccl. aeg. et locis Constitutionum apostolorum parallelis adpositis in libro supra p. XXIV laudato a. 1891 repetiit. Versionem germanicam adhibitis duobus aliis codicibus, qui Berolini asservantur et Vaticanis haud paulo superiores sunt, inprimis ordinem scripturae rectius tradunt, cum in illis codicibus pars canonis XXXVIII maior in canonem XXX irrepsisset, Guil. Riedel publicavit in libro *Die Kirchenrechtsquellen des Patriarchats Alexandrien* 1900 p. 193—230.

Summa scripturae fere eadem est ac Constitutionum eccl. aeg. Modo Canones sententias partim amplificatas, partim decurtatas exhibent, nonnullas omittunt, plures addunt, haud paucas aliter disponunt. Rationem inter duas scripturas intercedentem haec capitum synopsis illustret. Canones Hippolyti secundum editionem Hanebergianam designantur, pluribus etiam versus editionis Achelisianae adnotantur.

Constitutiones aeg.		Canones Hippolyti
—	De fide	I
I	Ordinatio episcopi	II—III
II	Ordinatio presbyteri	IV
III	Ordinatio diaconi	V
IV	De confessoribus	VI
V	De lectore	VII, 1

Constitutiones aeg.		Canones Hippolyti
VI	De subdiacono	VII, 2
VII	De viduis	—
VIII	De virginibus	—
IX	De donis sanationum	VIII, 1
—	De sacerdote, cuius uxor peperit	VIII, 2
—	De presbyteris in aliam ecclesiam migrantibus et de viduis honorandis	IX
X—XI	De proselytis probandis	X—XV
—	De concubinario aliam mulierem ducente	XVI
—	Feminae honestae quomodo gerere se debeant	XVII, 1 (n. 81—90)
XII	De tempore catechumenatus	XVII, 2 (91)
XIII, 1	Catechumeni soli orent	XVII, 3 (92)
—	De mulieribus gravidis et puerperis	XVII, 4 (93—96)
XIII, 2	Mulieres solae orent	XVII, 5 (97)
XIII, 3—4	De osculo	—
XIII, 5	De mulieribus velandis	XVII, 7 (98)
XIV, 1	Catecheta imponat catechumenis manus	XVII, 6 (99)
—	De obstetricibus (non: puerperis, cf. Riedel)	XVIII
XIV, 2—3	De catechumenis martyribus	XIX, 1
XV—XVI	Ritus baptismi	XIX, 2—15
—	De ieiunio baptizandorum	XIX, 16
—	De catechumenis congregandis	XIX, 17
XVII	De ieiunio	XXXII, 1
—	De diebus ieiunii	XX, 1
XVIII, 1	Gratiarum actio ante esum	—
XVIII, 2	Panis exorcismi	XX, 2
XIX	Catechumeni ne cum fidelibus edant	XXXIII, 2 (172)
XX—XXI	De modestia in epulis observanda	XXXIII, 3—XXXV, 1
XXII	De cena viduarum	XXXV, 2
XXIII	De oblatione primitiarum ac benedictione	XXXVI, 1—2
XXIV	Fructus benedicendi	XXXVI, 3
XXV	De ieiunio paschali	XXII
XXVI	Diaconi episcopo ministrent	XXIV, 1

Constitutiones aeg.		Canones Hippolyti
XXVII	De precibus matutinis et ecclesia frequentanda	—
XXVIII	De eucharistia ante alios cibos sumenda	XXVIII
XXIX	De eucharistia diligenter custodienda	XXIX, 1
XXX, 1—2	De calice non effundendo	—
XXX, 3—4	De congregatione fidelium cotidiana	XXI
XXXI	De coemeteriis	XXIV, 2—XXV, 1
XXXII, 1—34	De horis orandi	XXV, 2—XXVII, XXIX, 3
XXXII, 35-38	Admonitio	XXIII
—	De loco sancto et psalmodia clericorum	XXIX, 2
—	De catechumenis	XXX
—	De communione per diaconum distribuenda	XXXI
—	De oblationibus distribuendis	XXXII, 2
—	De commemoratione pro defunctis	XXXIII, 1
—	De vestimentis clericorum in sacro ministerio adhibendis	XXXVII
—	De vigiliis nocte resurrectionis agendis et de eis, quae Christianus facere debet et inprimis is, qui perfectus esse studet	XXXVIII

Scripturae ergo parte priore eundem ordinem tenent; parte posteriore autem, post canonem XIX vel caput XVI, valde inter se discedunt. Ordo Constitutionum aegyptiacarum, quem etiam Testamentum Domini nostri habet, haud dubie prior est. Itaque Achelis, Canones Hippolyto Romano adiudicans eosque turbatos et additamentis auctos ad nos pervenisse censens, scripturam in ordinem Constitutionum redegit et plures particulas delevit. Revera editio princeps, ut iam dixi, particulam loco inepto exhibet. Sed hoc vitium non tantum est, ut partem scripturae posteriorem totam disturbatam esse putemus, et editio Riedeliana, quae eo caret, satis clare docet, ordinem Canonum non ad traditionem iniquam, sed ad arbitrium auctoris scripturae referendum esse. Et si res ita se habet, Canones Constitutionibus posteriores neque Hippolyto Romano attribuendi sunt.

Cum de Canonibus Hippolyti ante paucos annos in libro *Das Testament unseres Herrn und die verwandten Schriften* 1901 p. 213—91 uberius egerim, non amplius de eis disputabo. Modo pauca addenda sunt.

Canones nobis traditos a Constitutionibus dependere, nuperrime, ut iam supra p. XIII commemoravi, etiam Harnack agnovit. Cum autem Hippolytus Canones scripsisse ei videatur, formam scripturae diversam olim exstitisse eamque fontem libri VIII Constitutionum apostolorum esse contendit. Cui sententiae equidem assentiri nequeo. Non est, quod Hippolytum eiusmodi scripturam confecisse censemus, neque scriptura fortasse ei attribuenda tam diversa a libro tradito habenda est, ut fons libri VIII Constitutionum apostolorum putari possit, qui, cum parte priore de ordinibus agente a textu Canonum haud mediocriter divergat, parte posteriore fere nihil cum eo commune habeat, aegerrime inter duas Canonum formas, deperditam et vulgatam, statui potest. Cf. *Theologische Quartalschrift* 1905 p. 293 sq.

Riedel in *Theologische Studien und Kritiken* 1903 p. 338—42 Canones plures sententias cum libro de virginitate sub nomine Athanasii tradito communes habere demonstravit. Loci vero non eiusmodi sunt, ut dici possit, utra scriptura prior sit.

V.

DIDASCALIA APOSTOLORUM ARABICA.

Praeter Didascaliam apostolorum saeculo III compositam apud Orientales liber circumfertur, qui eodem quidem titulo inscribitur, neque vero plane eandem summam habet, non Didascaliam, sed potius Constitutiones apostolorum seu editionem illius scripturae alteram reddens. Liber duabus versionibus nobis traditur, arabica et aethiopica, hac saltem maior pars. Cum autem versio aethiopica ex arabica fluxerit, scriptura simpliciter Didascalia arabica nominari potest.

Versionem aethiopicam edidit Londini a. 1834 Th. Pell Platt in libro *The Ethiopic Didascalia; or, The Ethiopic Version of the Apostolical Constitutions, received in the Church of Abyssinia,* adhibito codice, qui Hierosolymis inventus est ac nunc in bibliotheca Societatis bibliorum britannicae et externae Londini asser-

vatur. Editio autem scripturam non integram praebet. Codex, e quo fluxit, mutilus est, in capite XXII vel in verbis Constitutionum IV, 13 prioribus desinens. Detrimentum dolendum est, cum versio aethiopica rectius quam altera ordinem scripturae servavit. Attamen non maioris est momenti. Versio enim, ut Lagarde uno loco sagaciter perspexit et inde quoque apparet, quod Aethiopes in universum litteras ab Arabibus acceperunt similiter ac hi a Coptitis,[1] non e textu graeco, sed e versione arabica perfecta est. Quae cum ita sint, de scriptura hic non uberius est disputandum. Remitto lectorem ad editionem, quae praeter textum aethiopicum etiam versionem anglicam praebet, et ad librum meum *Die Apostolischen Konstitutionen* 1891 p. 207—215, ubi praefationem, titulos capitum et fragmentum capitis VI vel C. A. II, 26 in linguam germanicam transtuli et plura de indole versionis disserui.

Didascalia arabica hucusque non est edita, excepta parte praefationis vel prologo Constitutionibus ipsis praemisso et capite primo Constitutionum, quod fragmentum Pell Platt editioni Didascaliae aethiopicae p. XIII adiunxit. Versionibus autem praefatio proprie dicta iam olim vulgata fuit. Saeculo XVIII Whiston eam latine, Grabe anglice publicavit.[2] Quos saeculo XIX secutus est Guil. Bickell[3] eam germanice tradens. Equidem versionem germanicam non solum praefationis totius vel praefationis et Constitutionum I, 1—4, sed etiam capitum additiciorum, quam Dr. Socin benignissime mihi paravit, in libro de Constitutionibus p. 217—236 communicavi.

In codicibus olim cognitis[4] scriptura dividitur in capita XXXIX et Constitutiones apostolorum I—VI tantum amplectitur, neque vero hos libros integros tradit neque eorum ordinem servat. Praeter plures particulas minores omittit partem libri VI maiorem, sc. c. 6, 8—30, 1. Altera ex parte praemittit praefationem eique adiungit inscriptionem et capita quatuor priora Constitutionum, ita

[1] Per errorem in libro de Constitutionibus apost. 1891 p. 213 sq. litteris copticis secundum locum attribui, non primum.

[2] Whiston, *Essay on the Apostolical Constitutions* 1711 vel *Primitive Christianity reviv'd* tom. III. Grabe, *Essay upon Two Arabick Manuscripts* 1711.

[3] *Geschichte des Kirchenrechts* 1843 I, 162—164.

[4] Cf. Analecta Antenicaena ed. Bunsen 1854 II, 36; Lagarde, Reliquiae iuris eccles. ant. gr. 1856 p. IV not. 3; Riedel, *Die Kirchenrechtsquellen des Patriarchats Alexandrien* 1900 p. 16. *Römische Quartalschrift* XIV (1900), 13.

ut caput I Didascaliae capite V libri I Constitutionum incipiat, additque sex capita, quae in hoc opere non leguntur.

Ordo in codicibus ipse diversus est. Capita I—XI = Constitutionum libri I—II in omnibus eadem sunt; inde a capite XII autem codices inter se divergunt, et tres formae discerni possunt. Formam, quae codicibus plurimis repraesentatur et vulgata dici potest, descripsi in libro commemorato p. 222—24. Altera forma traditur encyclopaedia theologica, quam sub titulo: Lampas tenebrarum, Abû l'Barakat saeculo XIV confecit quamque Riedel in libro laudato p. 28—32 delineavit, et exemplari, quod Vanslebius in manibus habuit et in libro *Histoire de l'église d'Alexandrie* 1677 descripsit.[1] De tertia forma certiores fimus notis, quae in encyclopaedia modo laudata vel in codice Berolinensi eam tradente singulis capitibus primo loco additae sunt, cum notae sequentes formam vulgatam designent, quasque Riedel l. c. communicavit.

Cum exemplar Vanslebianum ordinem Constitutionum non libro II absoluto relinquat, ut forma vulgata, sed etiam in parte libri III priore teneat, versio aethiopica, filia Didascaliae arabicae, praeterea in parte libri IV nobis tradita Constitutiones sequatur, iam olim colligi potuit, ordinem huius operis ab auctore Didascaliae servatum, postea autem et quidem identidem mutatum fuisse. Quod revera ita esse nunc plane liquet. A. Baumstark enim nuperrime in Museo Borgiano codicem — K IV 24 — invenit, in quo Didascalia prorsus ordinem Constitutionum tenet, nisi quod in capita, non in libros dividitur, eumque in ephemeride: Oriens christianus III (1903), 201—8, descripsit.

Scriptura codicis Borgiani etiam amplius a reliquis libris differt. Constitutionum libros I—VI integros reddit, cum hi, saltem recensio vulgata, cuius notitia accuratior mihi praesto est, libros III et V—VI valde decurtatos exhibeant; deinde etiam librum VII duobus capitibus (47 et 48) exceptis tradit; denique Constitutionibus nihil addit nisi praefationem, capitibus sex ergo supra commemoratis caret. Capita scripturae XLIV sunt. Capita I—XXXIV Constitutiones I—VI reddunt et eundem ambitum habent, quem capita librorum reliquorum consentanea, quotquot ad nos pervenerunt; in his libris enim duo capita scripturae Borgianae desunt,

[1] Descriptionem Guil. Bickell, *Geschichte des Kirchenrechts* I, 160 sq., repetiit.

scilicet caput XXXII, quod inscribitur: Quod diabolus malus in ecclesia christiana haereses produxit, sicut olim in Israel fecit (= C. A. VI c. 6, 8—c. 10), atque caput XXXIII: De recta confessione secundum fidem in sanctam trinitatem praedicatam a nobis, apostolis veritatis (= C. A. VI c. 11—c. 30, 1). Quibus capitibus lacuna magna impletur, quam in reliquis libris esse supra commemoravi.

Codex Borgianus etiam amplius nos de scriptura erudit. Ut subscriptio ei addita dicit, Abû Ishaq Didascaliam anno martyrum 1011 = anno Chr. 1295 e Coptico transtulit. Cf. Baumstark l. c. p. 202. Versio arabica igitur satis recens est. Quando autem versio coptica, eius fons, exorta est? Certe non ante saeculum V, cum scriptura haud dubie in Constitutionibus apostolorum circa annum 400 compositis nitatur, libros I—VII earum reddens. Baumstark l. c. p. 207 sq. quidem contendit, scripturam vel eius textum graecum non a Constitutionibus dependere, sed e contrario hoc opus illa scriptura cum alia librum VIII Constitutionum repraesentante conglutinata exstitisse, nimis iuste autem ea neglexit, quae Constitutiones ipsae de origine sua manifestant. Cf. quae de hac quaestione disputavi in *Theologische Quartalschrift* 1904 p. 233—48.

Si versio codicis Borgiani apud Arabes unica est, scriptura brevi transformabatur. Recensio vulgata iam codice Parisino 251 anno 1353 exarato traditur. Abû l'Barakat, cuius encyclopaedia aliam formam continet, anno 1363 nonagenarius mortuus est. Cum autem hae scripturae spatio temporis tam exiguo ab illa versione remotae sint, quaerere licet, num ab ea dependeant an ad aliam versionem Didascaliae copticae arabicam referendae sint. Viri linguae arabicae periti de hac re iudicent.

Capita VI additicia in diversis recensionibus scripturae locis diversis leguntur. Capita quinque, quae ubique inter se coniuncta sunt, in forma vulgata sunt XXXV—XXXIX, extremum ergo locum obtinent; in encyclopaedia laudata sunt XXVII—XXXI, item etiam apud Vanslebium vel potius, cum pro XXVII sine dubio false habeat XXV, XXVI et XXIX omittat, in eius exemplari restituto; in exemplari, quod in notis encyclopaediae adiectis delineatur, si numeros sub finem scripturae manifeste saepius falsos recte corrigo, XXXIII—XXXVII. Caput sextum, quod inscribitur: De episcopis, in Vulgata habet locum XXIII, in encyclopaedia et apud Vanslebium

locum XVI, in utraque recensione inter Constitutiones III, 14—15 et IV, 5 positum. Cum ergo hoc caput, si auctoris scripturae esset, in versione aethiopica Constitutiones I—IV, 13, 1 amplectente esset exspectandum et reliqua capita tam diversos locos habeant, iam olim suspicari licebat, ea a posteriore scripturae addita fuisse. Nunc codex Borgianus rem profecto ita se habere testatur.

Capita quinque etiam in Testamento Domini nostri nuper edito leguntur, et quidem I, 19—23 quatuor priora, I, 28 quintum. cumque in hac scriptura locum consentaneum habeant, in Didascalia autem manifeste speciem additamenti prae se ferant, Testamentum eorum fontem esse colligere licet. Altera ex parte vero auctor Testamenti ea fortasse iam in aliqua scriptura nobis incognita invenit.

Particulas Didascaliae arabicae proprias iam in libro *Die Apostolischen Konstitutionen* 1891 p. 217 sqq. germanice versas edidi, modo non omnes integras. Cum caput de episcopis (c. 23 Vulg.) excerptum sit capitis de ieiunio episcopi (c. 38 Vulg.), eius textum non separatim communicavi, sed in huius textu signis indicavi, in quantum illud in eo contineatur. Capitis de ecclesia (c. 35) summam principalem tantum describere potui. Interea Dr. Dannecker non solum hoc caput integrum, sed etiam reliqua accuratius interpretatus est. Itaque particulae etiam in hoc opere recipiendae esse videntur. Exhibeo versionem latinam castigatam iuxta versionem germanicam, quam Dannecker instituit et benignissime mihi commodavit. Versio nititur in codice Parisino 251 iam commemorato exceptis tribus locis, praef. v. 3 (cf. comment.); c. 36, 18, ubi pro Imperativo: illumina etc., liber false habet Perfectum: illuminasti etc.; c. 37, 1, ubi tempori cubitum eundi substituit diem. Lectiones aliorum codicum variantes mihi non exscribendae esse videbantur. Uncinis ( ) verba includo ad textum illustrandum addita.

Praefatio scripturae v. 3 unum vocabulum exhibet, quod varie traditum diverso modo explicabatur. Recepi lectionem codicis Borgiani, vocem *φιλόπονοι* testantem, quam Dr. Dannecker mihi proposuit, et scripsi: officiosi. Locum retractans dubito, num auctor ita scripserit. Inter psaltas et ostiarios officiosi aegre locum obtinent. Lectio codicis mesopotamici in commentario laudata, vocem *φιλοπόνως* reddens ut videtur, praeferenda esse videtur.

VI.

CAPITULA XXX E CONSTITUTIONIBUS EXCERPTA.

Hanc scripturam e nostris Constitutionibus derivatam esse vix est dubium. Capitula fere omnia ad eas referri possunt; multa verbotenus ex eis desumpta sunt; pluribus nonnisi inscriptiones capitum Constitutionum repetuntur, quae certe non auctoris operis, sed cuiusdam posterioris sunt. Duo vel tria tantum difficultatem praebent, quae autem solvi potest. Similitudo inter ecclesiam et navem intercedens, quae c. 1 traditur, ab ea quidem divergit, quam Constitutiones II, 57 exhibent, legitur autem in codice Vindobonensi, in quo Constitutionibus tanquam prologus praemittuntur, quae de illa re in Clementis epistula ad Iacobum c. 14 dicta sunt; atque auctorem Capitulorum librum illi codici propinquum adhibuisse, etiam inde elucet, quod c. 6 ea scribit, quae cum eis consentiunt, quae ille codex atque Petropolitanus ei similis, nec vero reliqui tanquam inscriptionem ad C. A. II, 14 tradunt. Quae c. 8 de ordinibus exponuntur, sane ab eis differunt, quae C. A. II, 26 leguntur. Constitutiones autem cum illo loco satis cum Didascalia consentiant, certe sententiam antiquiorem exhibent, atque vix dubium est, auctorem Capitulorum locum Constitutionum utpote suae aetati minus congruum mutasse, nisi forte eum iam ab aliquo scholiasta mutatum legerit. Quae c. 17 leguntur, aegre ad C. A. III, 17 referri possunt, ubi baptismus symbolice explicatur et aqua comparatur cum sepulcro, descensio in aquam cum morte, ascensio cum resurrectione Christi, atque ad C. A. VIII, 47, 50 vel ad canonem apost. 50, ubi tres mersiones expresse commemorantur. De cetero sententia capituli, submersionem triplicem cum duobus vitae Christi casibus conferens, adeo absona est, ut minime auctori alicuius operis diligenti, sed potius compilatori vel excerptori alicui neglegenti attribuenda sit. Itaque non est, quod Capitula e forma Constitutionum a tradita diversa vel ea antiquiore fluxisse censemus. Pitra in opere infra laudando de eiusmodi fonte locutus est, argumenta vero non protulit.

Quo tempore scriptura confecta sit, accurate definiri nequit. Id solum dici potest, eam aliquamdiu post Constitutiones exortam

esse, cum iam capita huius operis cognita habeat, et ante saeculum XI, quo libris manuscriptis traditur.

Dividitur scriptura in tres partes, quarum prima (c. 1—13) de episcopis agit, secunda (c. 14—27) de constitutione ecclesiastica, tertia (c. 28—30) de oblationibus.

Primus capitula edidit quinque codicibus adhibitis Pitra in tomo priore Historiae et Monum. iuris eccl. Graec. p. 96—101. Munere autem minus diligenter functus est. Ne ordinem capitulorum quidem recte exhibuit, sed uno codice neque praestantiore nisus capitulum XIV primo loco posuit et capitulum I sine ullius codicis auctoritate loco illius.

Mihi scriptura septem libris manuscriptis innotuit. Codices, quorum plures iam describendi erant, hi sunt:

1. Vindobonensis hist. gr. 7 fol. 13—14 (= v).

2. Vallicellanus F 10 f. 22 (= a).

3. Barberinus III, 42 f. 145 (= b).

4. Barberinus IV, 58 f. 5^{r} duo capitula exhibens, scilicet XXVIII et XXX (= d).

5. Vaticanus 1980 f. 17. Non scripturam totam continet, sed omittit capitula VI, VII, IX, X, XIV—XVI, XXI—XXV (= e).

6. Florentinus seu Laurentianus plut. X, 1, chartaceus, forma IV, saec. XIV, foliorum 214, f. 1 capitula I—XXVII et inscriptionem partis tertiae exhibens (= f). Cf. Bandini, Catalogus codd. mscr. Biblioth. medic. Laur. I, 467.

7. Mediolanensis vel Ambrosianus G 57 superior, membranaceus, forma IV, saec. XII, fol. 38—39 scripturam ita tradens, ut capitulum XIV primum, capitulum I secundum, capitulum II tertium locum etc. obtineat (= m).

Palma codicibus duobus prioribus attribuenda est. Itaque eos maxime secutus sum. Editionem principem signavi P.

Textum sine notis criticis iam edidi atque scripturam illustravi in *Compte rendu du troisième Congrès scientifique international des Catholiques* 1895 II, 199—209.

VII.

CANONES APOSTOLORUM SYNODO ANTIOCHENAE ADSCRIPTI.

Huius scripturae summam iam Turrianus in libro Pro canonibus apostolorum I c. 25 a. 1573 publicavit, scilicet titulum et canones IV et V graece, reliqua in compendium redacta latine. Idem canones ab apostolis profectos esse censuit, eique assensi sunt Baronius Ann. 102, 19—20, Binius, Concilia generalia I, 18. Natalis Alexander autem, In hist. eccles. saec. I dissert. XIX, canones apocryphos et plane suppositicios esse probavit, et quamquam nonnulla argumenta attulit, quae minoris momenti sunt, in universum sententiam suam ita firmavit, ut eam plurimi sequerentur. Pauci tantum postea authentiam scripturae defenderunt, nuper Pitra.

Scriptura ipsa prologo ad synodum apostolorum Antiochiae factam se refert, et inscriptio eam a Pamphilo presbytero in bibliotheca Origenis inventam esse dicit. Neutrum vero fide dignum est. Neque S. Scriptura de synodo apostolorum Antiochiae celebrata loquitur, neque Origenes decretorum synodi mentionem facit. Auctor insuper ipse nimis se fide privavit. Scriptura ita e diversis S. Scripturae locis et terminis posterioris aetatis consarcinata est, ut nequaquam apostolis vel aequali apostolorum adiudicari possit. Pluribus locis praeterea tam prope ad Didascaliam vel Constitutiones apostolorum accedit, ut auctor hos libros legisse censendus sit. Clausula vel canone X diserte etiam Canones apostolorum commemorantur, qui Constitutiones terminant. Quae clausula quidem in editionibus prioribus deest; omnibus autem codicibus tradita haud dubie pars scripturae habenda est. Canone IV auctor cultum imaginum respicit et vocabulo *θεανδρικὸς* utitur, quod in litteris christianis ante saeculum V non inveniri videtur. Quae cum ita sint, scriptura vix saeculo V prior est. Innocentius I (401—17) eam nondum cognitam habuit, ut Harnack[1] censuit, cui P. Lejay adstipulatus est.[2] Scripsit quidem Alexandro episcopo

[1] *Die Mission und Ausbreitung des Christentums* 1902 p. 58.

[2] *Revue de clergé français* 1903 Oct. p. 343—355.

Antiocheno, ecclesiam Antiochenam praerogativam suam non tam pro civitatis magnificentia nactam esse, quam quod prima primi apostoli sedes esse monstraretur, ubi et nomen accepisset religio christiana et quae conventum apostolorum apud se fieri celeberrimum meruisset (Harduinus, Acta concil. I, 1012), haud dubie autem conventum apostolorum Gal. 2, 11—21 commemoratum in mente habuit. Etiam minus recte F. Nau[1] Origenem scripturam legisse opinatus est. De conventu apostolorum Hierosolymitano loquens doctor Alexandrinus C. Cels. VIII, 29 quidem de presbyteris Antiochiae in unum congregatis dicit; attamen his verbis, Act. 15, 22 liberius interpretans, haud dubie viros designat, qui apostolos de praeceptis iudaicis interrogaturi Antiochia Hierosolyma profecti sunt. Primus scripturae testis est Gregorius episcopus Pisinuntensium in synodo Nicaena II a. 787 canonem IV his verbis laudans: *Ἐν τῇ κατὰ Ἀντιόχειαν συνόδῳ τῶν ἁγίων ἀποστόλων εἴρηται, τοῦ μηκέτι πλανᾶσθαι εἰς τὰ εἴδωλα τοὺς σωζομένους, ἀλλ' ἀντεικονίζειν τὴν θεανδρικὴν ἄχραντον στήλην τοῦ κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ* (Harduinus l. c. IV, 48; Mansi XII, 1018). Itaque scriptura annis 500—750 composita esse videtur. Canonem IV respicientes vix errabimus eam ad iconoclasmum priorem vel ad annos 726—775 referentes. Canonem I autem cum loco S. Scripturae consentaneo diligentius comparantes fortasse perspicimus, quae occasio auctori fuerit figmenti ad synodum Antiochenam referendi. Cum Lucas Act. 11, 26 scribat: *Ἐγένετο δὲ αὐτοὺς (Βαρνάβαν καὶ Σαῦλον) ἐνιαυτὸν ὅλον συναχθῆναι ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ καὶ διδάξαι ὄχλον ἱκανόν, χρηματίσαι τε πρῶτον ἐν Ἀντιοχείᾳ τοὺς μαθητὰς Χριστιανούς,* falsator verba de synodo apostolorum interpretatus esse videtur.

Locus scripturae vix definiri potest. Attamen ea in Syria (Harnack) vel in Palaestina (Lejay) compositam fuisse conicere licet.

Scripturam totam primus Bickell anno 1843 in tomo priore Historiae iuris eccl. p. 138—143 codice Monacensi 380 adhibito typis expressit. Accuratiorem ex eodem codice eam edidit Lagarde in Reliquiis iuris eccles. antiqu. gr. 1856 p. 18—20. Tertiam editionem Pitra a. 1864 in tomo priore Historiae et Monum.

---

[1] *Bulletin critique* 1904 p. 435—438.

iuris eccl. Graecorum p. 88—95 paravit. Inspexit quidem duos alios codices, scilicet Vallicellanum F 10 et Laurentianum plut. X, 1; sed libris manuscriptis parum fidei habuit atque nimium de suo ingenio dedit. Adhuc codicem Coislisianum 211 tanquam scripturam tradentem laudat. Cum autem neque unam lectionem ex eo distincte alleget, librum non legisse videtur. Harnack (l. c. p. 54 sq.) nuperrime textum Bickellianum repetiit.

Mihi quoque tres illi codices praesto erant. Signo Vallicellanum a, Florentinum vel Laurentianum f, Monacensem m.

VIII.

LEX CANONICA SANCTORUM APOSTOLORUM.

Haec scriptura Constitutionibus apostolorum mihi adiungenda esse videtur, quia similiter atque hae ab apostolis se profectam esse profitetur et uno codice huic operi inserta traditur.

Primus I. Guil. Bickell in tomo priore Historiae iuris ecclesiastici (1843) p. 133—137 e codice Vindobonensi eam publicavit. Textum editionis principis fere intactum Lagarde repetiit in Reliquiis iuris eccles. antiquissimis gr. 1856 p. 36—37; modo in canone I emendavit *διακαινησίμου,* cum codex legat *διακαινισήμου,* et formam aliquot verborum mutavit. Tertiam editionem instituit Pitra in tomo priore Historiae et Monum. iuris eccles. Graecorum p. 100—109. Duos quidem alios codices adhibuit, textum autem non accuratiorem reddidit. Itaque scripturam denuo edens operam non perdere mihi visus sum.

Respiciens scripturam vocabulo *ἀνάθεμα* vim excommunicationis attribuere, qua synodi saeculi IV id usurpant, Bickell (l. c. p. 100) eam hoc saeculo non priorem, ceteroquin antiquam esse censuit. Pitra (l. c. p. 107) canonem I non antiquiorem esse quam Typicum S. Sabae († 532) putat. At errasse videtur. Textus huius scripturae nuper editus (*Byzantinische Zeitschrift* III, 168—170) sententia illi canoni propinqua caret. Ceteroquin ille canon ipse prodit, scripturam non ante saeculum V exortam esse. Saeculo IV

quidem exeunte iam dies hebdomadum sanctae et paschalis feriae habebantur. Lex anni 392 decernit: Actus omnes, seu publici sunt seu privati, diebus quindecim paschalibus conquiescant. Similiter lex anni 389. Cf. Codex Iustin. III, 12, 8. 9. Brevi post Constitutiones apostolorum VIII, 33, 3 praecipiunt, ut servi per hebdomadem sanctam totam atque sequentem ferientur. Quod canon I igitur praecipit, id saeculo IV exeunti et saeculo V ineunti non plane alienum erat. Poena autem, quam transgressoribus legis minatur, canon tempus posterius indicat. Idem etiam sermo scripturae prodere videtur. Cf. canones X, XIII, XVII. Quamdiu vero postea scriptura confecta sit, vix statui potest. Etiam synodus Trullana 692 c. 66 praecepit, ut per hebdomadem paschalem totam Christiani festum celebrarent. Si scriptura *περὶ ἐξαγγελιῶν*, quam A. Mai in Spicilegio Romano a. 1840 t. III p. XVI—XX e codice Vaticano publicavit, recte a Sophronio Hierosolymitano († 638) composita fuisse traditur, hic pater eam legit. Aeque enim ac Constitutiones et Canones apostolorum scripturam illam, canones 3, 4, 12, 11, 15, 17, 16, 18 proferens, in usum suum vertit. Quatuor canones, sc. 3, 5, 7, 13, etiam in Epitimiis Ioanni Chrysostomo adscriptis leguntur, quae Pitra edidit in Spicilegio Solesmensi IV, 461—464.

Ad textum recensendum duo codices antiqui mihi praesto erant, scilicet:

1. Vindobonensis hist. gr. 7 iam cognitus, qui scripturam fol. 13 ante Capitula XXX exhibet (= v);

2. Petropolitanus 254 idemque notus, qui scripturam capiti ultimo Constitutionum adiungit vel Canonibus apostolorum praemittit (= p).

Libri in universum plane consentiunt. Modo Petropolitanus canonem XIV pro septimo habet, septimum pro octavo ac deinceps similiter usque ad canonem XV. Qui ordo rectior sit, aegre definiri potest. Sequor codicem Vindobonensem, quem et editores priores secuti sunt.

Pitra etiam codicem Ottobonianum 160 adhibuit. Mihi huius libri lectiones nec respiciendae nec exscribendae esse videntur. Codex enim scripturae paraphrasin et commentarium praebet; ad textum autem restituendum nihil confert. Pitra semel (can. I)

eius lectionem (θεϊκῶς) lectioni ceterorum codicum (θετικῶς) praetulit, ac certe erravit. Ut autem lector imaginem scripturae accipiat, ex apographo photographico, quod Dr. I. O. Braun benignissime mihi confecit, in commentario tres vel quatuor canones priores transcribo, canonibus III et IV in libro Ottoboniano in unum conflatis.

IX.

SANCTORUM APOSTOLORUM POENAE PRO LAPSIS.

Hic libellus inscriptione apostolis attribuitur. Canone XI auctor insuper se Constitutiones vel Canones apostolorum imitatum esse prodit. Tota autem scriptura, ut commentarius docet, e decretis synodi Ancyranae ac Basilii et Canonibus apostolorum compilata est. Itaque non ante saeculum V est exorta. Accuratius eius tempus definiri nequit.

Traditur scriptura codice Vaticano 828 iam (p. XVIII) memorato fol. 346. Pitra, qui eam in Iuris eccles. Graec. historia et monumentis I, 105—107 publicavit, eam etiam codice Ottoboniano 160 servari dicit, et ex hoc libro canonem depromptum esse aliquis censere possit, qui apud editorem principem tertium locum obtinet et in codice altero deest. Equidem eam in codice illo tempore brevi, quo librum inspicere potui, frustra quaesivi. Pitra ipse alium codicem ac Vaticanum se non adhibuisse prodit ne unam quidem lectionem variam exhibens. Canon ille per aliquem errorem fortasse in scriptura insertus est. Ego libellum denuo edens codicem Vaticanum solum sequor, quem benignissime pro me contulit Dr. Merkle. Numeri canonum in codice desunt.

X.
SACRAMENTARIUM SERAPIONIS.

Scripturam, quam latine hoc nomine designo, graece *εὐχολόγιον* inscribo, primus a. 1894 A. Dmitrijewsky in ephemeride Academiae ecclesiasticae Kiioviensis, quae inscribitur *Trudy*, edidit, eiusque textum eodem anno A. Paulov in *Χρονικὰ Βυζαντινὰ* I 207—213 repetiit. Cf. *Byzantinische Zeitschrift* IV (1895), 193. Brevi post G. Wobbermin in monte Athensi, in bibliotheca claustri, cui nomen est Lawra, in codicem signatum numero 149 et exaratum saeculo XI incidit, qui scripturam fol. 7^v—24^v tradit, cumque illae editiones eum effugissent, ipse eam primus invenire sibi visus est. Publicavit eam a. 1898 in *Texte und Untersuchungen zur Geschichte der altchristlichen Literatur* edd. O. v. Gebhardt et A. Harnack XVII (nova series t. II) fasc. 3^b. Deinde F. E. Brightman descriptionem particulae codicis photographicam nactus est et textum aliquot locis emendatum denuo edidit in *The Journal of Theological Studies* I (1900) 88—113; 247—77. Brightman scripturam etiam diligentissime et amplissime illustravit. Praeterea de ea elucidanda P. Drews in *Zeitschrift für Kirchengeschichte* XX (1900), 291—328; 416—41 optime meritus est. I. Wordsworth scripturam anno 1899 in sermonem anglicum translatum edidit sub titulo: *Bishop Serapion Prayer-Book*. L. Duchesne in tertia editione libri *Origines du culte chrétien* (1902) eam breviter descripsit, pauca de ea disseruit atque orationem primam vel secundum dispositionem nostram decimam tertiam in linguam gallicam vertit (p. 75—79). A. Baumstark orationem illam seu Anaphoram sagaciter inquirens invenire sibi visus est, eam a Serapione valde transformatam fuisse et antea hanc fere formam habuisse: exordium vel versum 1 gratiarum actionem secutam esse pro creatione ac redemptione eique desinenti in verbis *ὁ πᾶσιν καταλλασσόμενος κτλ.* v. 5 verbis *δι' οὗ* adiunctam fuisse sectionem *σοὶ προσηνέγκαμεν — ἀναίμακτον* v. 11^b, deinde successisse v. 13^b (*καὶ παρακαλοῦμεν κτλ.*), 16^b—19^a (*ἐλεηθήτω ὁ λαὸς — τῷ λαῷ τούτῳ*), 6—11^a (. . *τῆς σῆς μεταλήψεως*), 15^a (. . *ἀληθείας*), 12^b (*ὅτι ὁ κύριος κτλ.*), 14^b (. . *λαβὼν* ⟨*δὲ*⟩ *ποτήριον — ἁμαρτημάτων*) adiunctis his verbis Liturgiae S. Marci: *τοῦτο ποιεῖτε εἰς τὴν ἐμὴν ἀνάμνησιν· ὁσάκις γὰρ ἐὰν*

ἐσθίητε τὸν ἄρτον τοῦτον, πίνητε δὲ καὶ τὸ ποτήριον τοῦτο, τὸν ἐμὸν θάνατον καταγγέλλετε, ἄχρις ἂν ἔλθω, 13ª (.. *παρακαλοῦμεν*), 15ᵇ (*καὶ ποίησον κτλ.*). Cf. *Röm. Quartalschrift* 1904 p. 123—42.

Scriptura cum Constitutionibus apostolorum, quas una cum scripturis propinquis et aliquot aliis pseudoapostolicis denuo edere mihi propositum est, nequaquam cohaeret (neque earum fons est neque ab eis vel a Didascalia dependet) neque originem apostolicam prae se fert. Altera ex parte aeque ac libri VII et VIII Constitutionum de liturgia, baptismo et ordinibus sacris veteris ecclesiae copiosissime nos erudit, aetate Constitutiones etiam paulo superat, cumque libri, quibus hucusque vulgata est, haud paucis lectoribus aegre praesto sint, mihi in hoc tomo quoque recipienda esse videbatur.

Scriptura e triginta orationibus constat, quarum duodeviginti (in editione I—XVIII) liturgiam seu missam, septem baptismum et confirmationem (XIX—XXV), tres ordines sacros (XXVI—XXVIII), duae oleum aegrotorum (XXIX) atque sepulturam (XXX) spectant. Adiuncta est in codice epistula dogmatica, de patre et filio agens. Wobbermin eam quoque edidit; ego eam ad propositum meum non pertinentem praetermitto.

Orationes in codice non ordinem consentaneum obtinent. Preces missae inprimis disiunctae sunt. Pars liturgiae secunda, incipiens a Praefatione, in initio scripturae (num. I—VI) legitur, pars prima (n. XIX—XXX) in fine, addita autem huic parti vel ultimae orationi rubrica: *πᾶσαι αὗται εὐχαὶ ἐπιτελοῦνται πρὸ τῆς εὐχῆς προσφόρου.* Orationes huius partis insuper saepe ordine recto carent, ut numeri uncinis inclusi ostendunt, quos numeris versionis latinae addo. Attamen singulae orationes in universum saltem in locum ipsis convenientem redigi possunt. Sequor ordinem, quem Brightman restituit, a quo etiam Drews parum divergit.

Oratio oblationis vel Praefatio (n. XIII) inscriptione ad Serapionem refertur. Post orationes ordinationum vel ante orationem in unctionem baptizandorum (XXII) codex exhibet: *Προσευχ. σαραπίωνος ἐπισκόπου θμουσέως* (l. *θμουέως*). Vocabulum primum, ut Brightman ostendit, legendum est *προσευχαί*, non *προσευχή*, ut Wobbermin putavit. Hac nota ergo plures orationes Serapioni episcopo Thmuensi attribuuntur, aut omnes sequentes (num. XV—XXX secundum ordinem codicis) aut series proxima (n. XV—XVIII).

Fortasse tota collectio ad eum referenda est. Utut autem haec res se habet, orationes certe aetati Serapionis vel saeculo IV medio adiudicandae sunt; Serapion enim in scriptura nominatus haud dubie est amicus S. Antonii et S. Athanasii, cui hic plures epistulas et libellum De morte Arii scripsit. Altera ex parte Serapion non proprie auctor orationum, saltem non omnium, habendus est. Praefatio, quae expresse ei attribuitur, certe iam ante eum exsistebat, quare ipse eam in formam paulo mutatam tantum redegisse censeri potest. Idem de pluribus sane aliis orationibus dicendum est.

Codex Athensis scripturam non sine vitiis tradit. Litteras, syllabas et verba deficientia in textu uncinis ⟨ ⟩ inclusa addidi. Lectiones falsas notabiliores in commentario critico exscripsi. De manifestis mendis autem orthographicis ratio non reddenda esse videbatur.

Sigla sunt: A = codex, B = Brightman, W = Wobbermin.

XI.

CANONES APOSTOLORUM ECCLESIASTICI.

Scripturam, quae sub hoc titulo codice Vindobonensi hist. graec. 7 traditur atque germanice vulgo *Apostolische Kirchenordnung* appellatur, cum origenem apostolicam sibi usurpet et Constitutionibus apostolorum quodam modo similis sit, in hoc volumine exspectare licet. Nolui autem eam denuo edere, quoniam omnibus satis praesto est. Typis enim eam expresserunt non solum Guil. Bickell[1], P. de Lagarde[2], Pitra[3], A. Hilgenfeld[4], sed etiam plures ex editoribus Doctrinae apostolorum vel Didaches, cuius particula prior (I—IV, 8) in ea adaucta repetita est, scilicet Th. Bryennius[5],

---

[1] *Geschichte des Kirchenrechts* I (1843), 107—132.

[2] Analecta Antenicaena ed. Bunsen II (1854), 451—460; Reliquiae iuris eccles. antiquissimae gr. 1856 p. 74—79.

[3] Iuris ecclesiastici Graecorum historia et monumenta I (1864), 77—86.

[4] Novum Testamentum extra canonem receptum IV 1866; ed. altera 1884.

[5] *Διδαχὴ τῶν δώδεκα ἀποστόλων* 1883.

A. Harnack[1], Ph. Schaff[2], F. X. Funk[3], Rendel Harris[4]. Attamen eis, quae de scriptura in Prolegomenis ad meam editionem p. LIII —LVIII et in tractatu in libro *Kirchengeschichtliche Abhandlungen und Untersuchungen* II (1899), 236—251 publicato dixi, nonnulla addenda sunt.

Versiones scripturae aethiopica et copticae duae, scilicet memphitica vel boheirica et thebaica vel sahidica, iam in editione mea p. LVII commemoratae sunt. Interea testes novi in lucem prodierunt. Postquam iam Lagarde in Reliquiis iuris ecclesiastici antiquissimis syr. 1856 p. 19—23 particulam versionis syriacae codice Parisino syr. 38 traditam vel capita 3—14 vulgavit, A. Baumstark in Stromatio archaeologico 1900 p. 15—31 reliquas particulas vel c. 1—2 et 15—30 una cum versione germanica, Arendzen in *The Journal of Theological Studies* III (1901), 59—80 textum syriacum totum versione anglica adiecta edidit. Cf. *Theologische Quartalschrift* 1903 p. 319 sq. E. Hauler e codice palimpsesto Veronensi, cui fragmenta Didascaliae et Constitutionum ecclesiae aegyptiacae debemus, in libro: Didascaliae apostolorum fragmenta Veronensia latina 1900 p. 93—101, particulam versionis veteris latinae, c. 18, 5 —c. 30, edidit. Versionem arabicam Guil. Riedel descripsit in libro *Die Kirchenrechtsquellen des Patriarchats Alexandrien* 1900 p. 21 sq. et 69 sq.

Particula scripturae c. 3—14 amplectens, ut iam olim cognitum erat, codice Ottoboniano 408 textu plus minus divergente traditur. Th. Schermann eam nuperrime in duobus aliis codicibus, Parisino gr. 1555 A et Neapolitano gr. II C 34, invenit et in libro *Eine Elfapostelmoral oder die X-Rezension der „beiden Wege“* 1903 typis expressit. Olim textus Ottobonianus viris doctis e textu vulgato excerptus et aliquot locis e Didache correctus et auctus fuisse videbatur; locum capitis 14 vulgati ex epistula Barnabae desumpti inprimis in illa recensione obtinet Didache 4, 9—14 vel particula descriptionis viae vitae ultima nonnullis sententiis omissis et aliter dispositis. Schermann rationem contrariam contendit inter

[1] *Die Lehre der zwölf Apostel* 1884 (*Texte und Untersuchungen zur Geschichte der altchristlichen Literatur* edd. O. de Gebhardt et A. Harnack II, 1).

[2] *The Teaching of the Twelve Apostles* 1885; ed. III 1889.

[3] Doctrina duodecim apostolorum 1887.

[4] *The Teaching of the Apostles* 1887.

duas scripturas intercedere, recensionem Ottobonianam antiquiorem esse et textum vulgatum ab ea dependere, aliquot sententias ac verba autem etiam Doctrinae apostolorum et epistulae Barnabae debere (l. c. p. 87). Quaestio difficilis mihi adhuc illo modo facilius ac rectius solvi videtur. Cf. *Theologische Quartalschrift* 1904 p. 317 sq.; 629—31.

Aetas scripturae etiam nunc diverse definitur, attamen artioribus finibus circumscribitur quam antea. Batiffol[1] et Bardenhewer[2] eam saeculo III exeunti vel anno 300 circiter attribuunt. Equidem olim eam ad partem saeculi III priorem retuli; nunc eam saeculo IV et quidem post synodum Nicaenam potius quam ante compositam esse censeo.[3] Harnack olim saeculo IV ineunte, nuperrime annis 300—350 eam compilatam esse iudicavit.[4]

Patriam scripturae omnes fere Aegyptum esse sentiunt. Cui sententiae revera plura argumenta favent, neque vero satis firma sunt, et mihi Syria non plane exclusa esse videtur.[5]

---

[1] *Anciennes littératures chrétiennes; la littérature grecque* 1887 p. 74.

[2] *Patrologie* ed. II 1901 p. 141. *Geschichte der altkirchlichen Literatur* II (1903), 265.

[3] *Kirchengeschichtliche Abhandlungen und Untersuch.* II (1899) 244—250.

[4] *Geschichte der altchristlichen Literatur* II, II (1904), 486.

[5] Cf. quae exposui l. c. p. 250 sq.

TESTIMONIA VETERUM.

A.
DIDACHE APOSTOLORUM.

I.

EUSEBIUS CAESARIENSIS [c. 313—323].

H. E. III, 25, 4: *Ἐν τοῖς νόθοις κατατετάχθω καὶ τῶν τοῦ Παύλου Πράξεων ἡ γραφή, ὅ τε λεγόμενος Ποιμὴν καὶ ἡ Ἀποκάλυψις Πέτρου, καὶ πρὸς τούτοις ἡ φερομένη Βαρνάβα ἐπιστολὴ καὶ τῶν ἀποστόλων αἱ λεγόμεναι Διδαχαὶ κτλ.*

Nicephorus Callisti H. E. II, 46 Eusebii verba repetiit. Rufinus in versione Historiae ecclesiasticae de Doctrina loquitur, non de Doctrinis.

II.

PSEUDO-CYPRIANUS.

De aleatoribus c. 4, Hartel III, 96: Et in Doctrinis apostolorum: Si quis frater delinquit in ecclesia et non paret legi, hic nec colligatur, donec paenitentiam agat, et non recipiatur, ne inquinetur et inpediatur oratio vestra. Cf. Didache 14, 2; 15, 3.

III.

ATHANASIUS ALEXANDRINUS [† 375].

Epist. pasch. 39 ann. 367, Migne PG 26, 1438: *Ἐστὶ καὶ ἕτερα βιβλία . . οὐ κανονιζόμενα μέν, τετυπωμένα δὲ παρὰ τῶν πατέρων ἀναγινώσκεσθαι τοῖς ἄρτι προσερχομένοις καὶ βουλομένοις κατηχεῖσθαι τὸν τῆς εὐσεβείας λόγον· Σοφία Σολομῶντος καὶ Σοφία Σιρὰχ καὶ Ἐσθὴρ καὶ Ἰουδὶθ καὶ Τωβίας καὶ Διδαχὴ καλουμένη τῶν ἀποστόλων καὶ ὁ Ποιμήν.*

Verba Athanasii repetiit Matthaeus Blastares [c. 1335], Syntagma alphabeticum litt. β' c. 11, Migne, PG 144, 1142; addens autem: *ταύτην (Διδαχὴν τῶν ἁγίων ἀποστόλων) δὲ καὶ ἡ ἕκτη σύνοδος ἠθέτησεν, ὡς δεδήλωται,* Didachen confundit cum Constitutionibus apostolorum.

IV.
INDICULUS LIBRORUM LX CANONICORUM [saec. VI].

Καὶ ὅσα ἔξω τῶν ξ΄· α΄ Σοφία Σολομῶντος, β΄ Σοφία Σιράχ, . . . ιξ΄ Περίοδοι καὶ Διδαχαὶ τῶν ἀποστόλων.

Hunc indiculum primus edidit Cotelerius, Patr. apost. ed. Clericus 1724 I, 197; nuperrime Th. Zahn, *Geschichte des neutestamentlichen Kanons* II (1890), 290; Funk in *Theologische Quartalschrift* 1895 p. 527.

V.
SYNOPSIS S. SCRIPTURAE ATHANASIO ATTRIBUTA.

Migne PG 28, 431: ***Τῆς νέας πάλιν διαθήκης ἀντιλεγόμενα ταῦτα· Περίοδοι Πέτρου, . . . Διδαχὴ ἀποστόλων, Κλημέντια· ἐξ ὧν μετεφράσθησαν ἐκλεγέντα τὰ ἀληθέστερα καὶ θεόπνευστα. ταῦτα τὰ ἀναγινωσκόμενα.***

Hanc scripturam non a magno episcopo Alexandrino confectam esse omnes consentiunt. Credner, *Geschichte des neutestamentlichen Kanons* 1860 p. 249 eam ad saeculum X refert. Zahn l. c. II, 315 eam certe non ante saeculum VI, fortasse etiam tempore posteriore exortam esse censet.

VI.
STICHOMETRIA NICEPHORO ADSCRIPTA [c. 850].

Chronographia brevis, Migne PG 100, 1060: ***Ὅσα τῆς νέας διαθήκης ἀπόκρυφα· α΄ Περίοδος Παύλου στιχ. ͵γχ΄, β΄ Περίοδος Πέτρου στίχ. ͵βψν΄, ... ς΄ Διδαχὴ ἀποστόλων στίχ. σι΄ . . .***

Hanc stichometriam vel longiorem Chronographiae recensionem, quae eam continet, non a Nicephoro Constantinopolitano († 828), sed circa annum 850 compositam esse, demonstravit C. de Boor, Nicephori archiepiscopi Constant. opuscula historica 1880. Zahn l. c. II, 297 eam Hierosolymis conscriptam fuisse putat. Idem novam textus recensionem instituit, quam secutus sum.

VII.
IOANNES ZONARAS [†. c. 1120].

Commentarius ad Athanasii epistulam paschalem 39, PG 138, 563: ***Ἔστιν ἕτερα βιβλία, . . οὐ κανονιζόμενα μέν, ἀναγινωσκόμενα δέ, ἅτινα λέγει εἶναι τὴν Σοφίαν Σιράχ . . ., καὶ Διδαχὴν καλουμένην τῶν ἀποστόλων λέγουσιν εἶναι τὰς διὰ τοῦ Κλήμεντος συγγραφείσας τῶν ἀποστόλων Διατάξεις, ἃς ἡ λεγομένη ἕκτη σύνοδος ἀναγινώσκεσθαι οὐ συγχωρεῖ ὡς νοθευθείσας καὶ φθαρείσας ὑπὸ αἱρετικῶν.***

Nonnulli auctores Didachen non proprio quidem nomine designarunt, sed ea tanquam S. Scriptura usi sunt, sc. Clemens Alexandrinus Strom. I, 20, 100 p. 377; Origenes De principiis III, 2, 7; Optatus Milevitanus I, 21; III, 7; auctor Gestorum apud Zenophilum (S. Optati Mil. libr. VII ed. Ziwsa 1893 p. 172; cf. *Theologische Quartalschrift* 1894 p. 601—604). Neque vero illa testimonia neque reliqua, quibus Didache tacite usurpatur, hoc loco exscribenda esse videntur. Remitto lectorem ad editiones scripturae et ad Patres apostolicos ed. Funk 1901.

B.

DIDASCALIA APOSTOLORUM.

I.

AUDIANI [c. 325].

Referente Epiphanio H. 70 c. 10 verbis in sectione sequente n. 4 v. 1 allegatis Audiani Didascaliam laudabant, ut suam paschae celebrationem vel Quartodecimanismum defenderent.

II.

EPIPHANIUS [a. 375].

1. H. 45 c. 4 ed. Dindorf II, 410: *Ἀλλὰ καὶ οἱ ἀπόστολοί φασιν ἐν τῇ Διατάξει τῇ καλουμένῃ, ὅτι φυτεία θεοῦ καὶ ἀμπελὼν ἡ καθολικὴ ἐκκλησία.*

Verbis *φυτεία κτλ.* Epiphanius exordium Didascaliae exhibet. Sententiam autem potius quam verba laudasse videtur. Locus nec cum Didascalia nec cum Constitutionibus plane consentit. Neque plus quam sententia patri opus erat. Severum enim Encratitam loco illo redarguere voluit dicentem, vitem a diabolo consitam esse.

2. H. 80 c. 7 Dindorf III, 546: *Καὶ περὶ μὲν οὖν τοῦ γενείου ἐν ταῖς Διατάξεσι τῶν ἀποστόλων φάσκει ὁ θεῖος λόγος καὶ ἡ διδασκαλία, μὴ φθείρειν, τουτέστι μὴ τέμνειν τρίχας γενείου, μηδὲ ἑταιρισμῷ κατακοσμεῖσθαι μηδὲ ὑπερηφανίας ὑπόδειγμα δικαιοσύνης τὴν προσέλευσιν ἔχειν.*

Verba *μὴ φθείρειν — γενείου* respiciunt Didascaliam I, 3, 11, *μηδὲ ἑταιρισμῷ καταχ.* Did. I, 3, 8—9. Verba *μηδὲ ὑπερηφανίας κτλ.* ad Did. I, 4 referri possunt. Animadverte, hoc quoque loco Epiphanio minus verba reddenda fuisse quam sententiam.

3. H. 75 c. 6 Dindorf III, 360: 1. *Εἰ δὲ καὶ χρὴ τὰ τῆς Διατάξεως τῶν ἀποστόλων λέγειν, πῶς ἐκεῖ ὡρίζοντο τετράδα*

καὶ προσάββατον νηστείαν διὰ παντὸς χωρὶς πεντεκοστῆς; 2. καὶ περὶ τῶν ἓξ ἡμερῶν τοῦ πάσχα πῶς παραγγέλλουσι μηδὲν ὅλως λαμβάνειν ἢ ἄρτου καὶ ἁλὸς καὶ ὕδατος; 3. ποίαν τε ἡμέραν ἄγειν, πῶς δὲ ἀπολύειν εἰς ἐπιφώσκουσαν κυριακήν, φανερόν ἐστιν. . . . . 4. εἶτα δὲ εἰ μὴ περὶ τῆς αὐτῆς ὑποθέσεως τετράδων καὶ προσαββάτων οἱ αὐτοὶ ἀπόστολοι ἐν τῇ Διατάξει ἔλεγον καὶ ἄλλως ἐκ πανταχόθεν εἴχομεν ἀποδεῖξαι, ὅμως περὶ τούτου ἀκριβῶς γράφουσι.

1. Quae in hoc versu e Diataxi proferuntur, Did. V, 14, 15 leguntur, exceptis verbis *χωρὶς πεντεκοστῆς*, quae etiam in Constitutionibus V, 14, 20 desunt et haud dubie ab Epiphanio addita sunt, qui similiter scripsit Expos. fidei c. 21.

2. Idem Didascalia V, 18, 1 praecipit, cum Constitutiones post *ἁλὶ* addant *καὶ λαχάνοις*. Epiphanius Expos. fidei c. 21 ieiunium paschae eodem modo describit, quo illo loco.

3. De die paschae et de solutione ieiunii Didascalia V, 19—20 agit.

4. Cf. v. 1.

4. H. 70 c. 10—12 Dindorf III, 255—58: 1. *Εἰς τοῦτο δὲ οἱ αὐτοὶ Αὐδιανοὶ παραφέρουσι τὴν τῶν ἀποστόλων Διάταξιν, οὖσαν μὲν τοῖς πολλοῖς ἐν ἀμφιλέκτῳ ἀλλ' οὐκ ἀδόκιμον· πᾶσα γὰρ ἐν αὐτῇ κανονικὴ τάξις ἐμφέρεται, καὶ οὐδὲν παρακεχαραγμένον τῆς πίστεως οὔτε τῆς ὁμολογίας οὔτε τῆς ἐκκλησιαστικῆς διοικήσεως καὶ κανόνος καὶ πίστεως. 2. τὸ δὲ ῥητόν, ἀφ' οὗ λαμβάνοντες περὶ τοῦ πάσχα κακῶς παρερμηνεύουσιν οἱ προειρημένοι, καὶ ἀγνοοῦντες ἑτέρως ὑπολαμβάνουσιν. ὁρίζουσι γὰρ ἐν τῇ αὐτῇ Διατάξει οἱ ἀπόστολοι, ὅτι ὑμεῖς μὴ ψηφίζητε, ἀλλὰ ποιεῖτε, ὅταν οἱ ἀδελφοὶ ὑμῶν οἱ ἐκ περιτομῆς, μετ' αὐτῶν ἅμα ποιεῖτε. 3. καὶ οὐκ εἶπαν· ὅταν οἱ ἀδελφοὶ ὑμῶν οἱ ἐν περιτομῇ, ἀλλὰ οἱ ἐκ περιτομῆς, ἵνα δείξωσι τοὺς ἀπὸ τῆς περιτομῆς εἰς τὴν ἐκκλησίαν μετελθόντας ἀρχηγοὺς εἶναι μετ' ἐκεῖνον τὸν χρόνον, καὶ εἰς τὸ συμπείθεσθαι τοῖς ἄλλοις, εἰς τὸ μὴ ἄλλον ποιεῖν ἄλλους καὶ ἄλλον ἄλλοτε. τοῦτο γὰρ τὸ πᾶν συνήγαγον φρόντισμα διὰ τὴν ἕνωσιν τὴν μίαν, ἵνα μὴ ᾖ σχίσματα μηδὲ διαιρέσεις. οὗτοι δὲ μὴ νοήσαντες τὸν νοῦν τῶν ἀποστόλων καὶ τοῦ λόγου τοῦ ἐμφερομένου τοῦ ἐν τῇ Διατάξει ἐνόμισαν μή που ἄρα μετὰ τῶν Ἰουδαίων χρὴ τὸ πάσχα ἐπιτελεῖν. 4. ἅμα δὲ καὶ πεντεκαίδεκα ἐπίσκοποι γεγόνασιν ἐκ περιτομῆς, καὶ ἐχρῆν τότε τῶν ἐπισκόπων ἐκ περιτομῆς ὄντων ἐν Ἱερουσαλὴμ κατασταθέντων τὸν πάντα κόσμον τούτοις συνέπεσθαι καὶ μετ' αὐτῶν*

ἐπιτελεῖν, ἵνα μία τις γένηται συμφωνία καὶ μία ὁμολογία, μία ἑορτὴ ἐπιτελουμένη. διὸ ἐκείνων ἡ ἐπιμέλεια τὸν νοῦν τῶν ἀνθρώπων συνάγουσα εἰς ἕνωσιν τῆς ἐκκλησίας, μὴ δυνηθεῖσα τὸν τοσοῦτον χρόνον ἐπιτελεσθῆναι, εὐδοκήσει θεοῦ ἐπὶ Κωνσταντίνου ἐγένετο ὁμονοίας ἕνεκα. παρὰ τοῖς ἀποστόλοις δὲ τὸ ῥητὸν δι' ὁμόνοιαν ἐμφέρεται, ὡς ἐπιμαρτυροῦσι λέγοντες, ὅτι κἄν τε πλανηθῶσι, μηδὲν ὑμῖν μελέτω. 5. ἐξ αὐτῶν δὲ τῶν ἐκεῖσε εἰρημένων ῥητῶν ἡ ἀντίθεσις ὀφθήσεται. φάσκουσι γὰρ τὴν ἀγρυπνίαν φέρειν μεσαζόντων τῶν ἀζύμων. οὐ δύναται δὲ τοῦτο πάντοτε γενέσθαι ἐν τῇ ψήφῳ τῇ ἐκκλησιαστικῇ. 6 (c. 11). ἐκ τριῶν γὰρ συνέστηκεν ὁ τοῦ πάσχα σύνδεσμος, ἔκ τε τοῦ ἡλιακοῦ δρόμου διὰ τὴν κυριακὴν καὶ τὸν μῆνα, ἔκ τε τοῦ σεληνιακοῦ δρόμου διὰ τὸ κατὰ τὸν νόμον, ὅπως ἐν τῇ τεσσαρεσκαιδεκάτῃ τῆς σελήνης τυθῇ τὸ πάσχα, ὡς εἶπεν ὁ νόμος. οὔτε οὖν δύναται ἀχθῆναι, ἐὰν μὴ ὑπερβῇ ἰσημερία, ὅπερ παρὰ τοῖς Ἰουδαίοις οὐ φυλάσσεται, οὔτε ἀκριβῇ θέλουσι τοιαύτην ἐπιτελεῖν πραγματείαν· διέπεσε γὰρ παρ' αὐτοῖς καὶ ἠπάτηται τὰ πάντα. 7. πλὴν εἰ καὶ τοσαύτης ζητήσεως ὑπάρχει ἡ τοιαύτη ἀκρίβεια, οὐ διὰ τὴν ζήτησιν ταύτην καὶ τὴν ἀκρίβειαν τοῖς ἀποστόλοις εἴρηται, ἀλλὰ δι' ὁμόνοιαν καὶ μετὰ τῶν ἐχθρῶν τοῦ Χριστοῦ ἐπιτελεῖν οἱ ἀπόστολοι προσέταξαν, ὡς οὗτοι διϊσχυρίζονται, πόσῳ γε μᾶλλον δι' ὁμόνοιαν μετὰ τῆς ἐκκλησίας χρὴ ἐπιτελεῖν, ἵνα μὴ τὴν ὁμόνοιαν χαράξωμεν τῆς ἐκκλησίας; 8. πῶς οὖν δύναται τελεῖσθαι τοῦτο; λέγουσι γὰρ οἱ αὐτοὶ ἀπόστολοι, ὅτι, ὅταν ἐκεῖνοι εὐωχῶνται, ὑμεῖς νηστεύοντες ὑπὲρ αὐτῶν πενθεῖτε, ὅτι ἐν τῇ ἡμέρᾳ τῆς ἑορτῆς τὸν Χριστὸν ἐσταύρωσαν, καὶ ὅταν αὐτοὶ πενθῶσι τὰ ἄζυμα ἐσθίοντες ἐν πικρίσιν, ὑμεῖς εὐωχεῖσθε. 9. συμβαίνει δὲ αὐτοὺς ἐν κυριακῇ ἡμέρᾳ ἄζυμα λαμβάνειν. ἐπιφωσκούσης γὰρ τῆς κυριακῆς ἑσπέρας δύνανται θύειν τὸ πάσχα. μετὰ γὰρ ἑσπέραν παρελθόντος τοῦ σαββάτου οὐ δύνανται ἔργον ἐπιτελεῖν. ἄρα γὰρ αὐτῶν θυσάντων, εἰ ἐγείρονται εὐωχούμενοι, πῶς ἡμεῖς ἐν κυριακῇ πενθήσομεν καὶ νηστεύσομεν, αὖθις αὐτῶν ἀκούοντες ἐν τῇ Διατάξει, ὅτι ὁ κακῶν ἑαυτοῦ τὴν ψυχὴν ἐν κυριακῇ ἐπικατάρατός ἐστι τῷ θεῷ; 10. καὶ ὁρᾷς, πόση ἐστὶν ἀκρίβεια καὶ ἀντίθεσις, μὴ δυναμένης τῆς πραγματείας κατὰ τὸ ῥητὸν ἐπιτελεῖσθαι; νοήματι δὲ πᾶσα ἔστη ἡ ἀλήθεια τοῦ κηρύγματος, καὶ ἀπ' αὐτῆς τῆς Διατάξεως τῶν ἀποστόλων, ὅτι δι' ὁμόνοιαν ὡς συνῆκται τοῦ λόγου ὁ σύνδεσμος, ἐὰν ἐπι-

τελέσωμεν, ἢ καὶ ἐπιτελῶσι, μετὰ ἰσημερίαν, καθὼς κἀκεῖνοι ἄγουσι πολλάκις τε καὶ ἡμεῖς, πάλιν δὲ πρὸ τοῦ τελεσθῆναι τὴν ἰσημερίαν, ὡς ἐκεῖνοι ἄγουσιν, ὅτε μόνοι ἄγουσιν. 11. ἐὰν οὖν καὶ ἡμεῖς ἐπιτελέσωμεν, συμβέβηκεν ἡμῖν ἐν ἑνὶ ἐνιαυτῷ δύο πάσχα ἐπιτελέσαι, μετὰ ἰσημερίαν καὶ πρὸ ἰσημερίας, τῷ δὲ ἄλλῳ ἑξῆς ἐνιαυτῷ οὐδὲ ὅλως ἐπιτελέσομεν πάσχα, καὶ εὑρεθήσεται τὸ πᾶν πλάνης εἶναι ἔργον ἤπερ ἀλήθεια. πρὸ γὰρ ἰσημερίας οὐ πληρωθήσεται τὸ ἔτος, οὐδὲ πληροῦται τοῦ κύκλου τοῦ δρόμου ἐκ θεοῦ τοῖς ἀνθρώποις τεταγμένου ὁ ἐνιαυτός, ἐὰν μὴ παρέλθῃ ἰσημερία. 12 (c. 12). καὶ ἦν μὲν περὶ τούτου πολλὰ λέγειν, ὡς καλῶς ποιήσαντες οἱ πατέρες, μᾶλλον δὲ δι' αὐτῶν ὁ θεὸς κατώρθωσε τῇ ἐκκλησίᾳ τὸ πᾶν ἀκρίβασμα τῆς ἀληθείας τῆς πανσεβασμίου ταύτης ἑορτῆς καὶ παναγίας, μετὰ ἰσημερίαν μὲν ποιεῖσθαι, ὅτε ὑποπίπτει ἡ τῆς τεσσαρεσκαιδεκάτης καὶ τῆς σελήνης ἡμέρας ψῆφος, οὐχ ἵνα ἐν αὐτῇ τῇ τεσσαρεσκαιδεκάτῃ ἐπιτελέσωμεν. μία γὰρ ἡμέρα παρ' ἐκείνοις ζητεῖται, παρ' ἡμῖν δὲ οὐ μία, ἀλλὰ ἕξ, ἑβδομὰς πληρεστάτη. διὸ καὶ αὐτὸς ὁ νόμος λέγει ἐπιπλατύνων τὸ Λήψεσθε ἑαυτοῖς πρόβατον ἐναύσιον, ἄμωμον, τέλειον, ἀπὸ δεκάτου τοῦ μηνός, καὶ ἔσται ὑμῖν διατετηρημένον ἄχρι τῆς τεσσαρεσκαιδεκάτης, καὶ θύσεσθε αὐτὸ πρὸς ἑσπέραν τῇ τεσσαρεσκαιδεκάτῃ ἡμέρᾳ τοῦ μηνὸς (Exod. 12, 5), τουτέστι τῆς σελήνης. 13. παρατηρεῖται δὲ ἡ ἐκκλησία ἄγειν τὴν ἑορτὴν τοῦ πάσχα, τουτέστι τὴν ἑβδομάδα τὴν ὡρισμένην, καὶ ἀπ' αὐτῶν τῶν ἀποστόλων ἐν τῇ Διατάξει, ἀπὸ δευτέρας σαββάτων, ὅπερ ἐστὶν ἀγορασμὸς τοῦ προβάτου. καὶ ἐὰν μὲν ᾖ τεσσαρεσκαιδεκάτη τῆς σελήνης τῇ δευτέρᾳ τῶν σαββάτων, εἰς μέσον ἄγεται τὸ θῦμα τοῦ προβάτου, ἐάν τε τρίτῃ σαββάτων, ἐάν τε τετάρτῃ σαββάτων, ἐάν τε πέμπτῃ σαββάτων, ἐάν τε προσαββάτῳ, ἐάν τε σαββάτῳ, τῶν ἓξ ἡμερῶν πρὸς τὴν τοιαύτην ὑπόθεσιν ἐχουσῶν τὴν διοίκησιν. οὔτε γὰρ ἀφ' ἑκκαιδεκάτης σελήνης δυνάμεθα οὔτε ἀπὸ ἐνάτης σελήνης δυνάμεθα ἄρξασθαι τῆς ἑβδομάδος τῆς ξηροφαγίας καὶ πάσχα καλουμένης ἁγίας, ἀλλὰ ἀπὸ δεκάτης ἕως ἐπιφωσκούσης πεντεκαιδεκάτης, μεσαζούσης τῶν δύο δρόμων, νυκτός τε καὶ ἡμέρας. καὶ συναλαμβανομένου τοῦ αὐτοῦ ἀριθμοῦ, τῶν δεκατεσσάρων ἡμερῶν τῆς σελήνης, κἄν τε παράπτηται εἰς ἐπίφαυσιν τῆς πεντεκαιδεκάτης, διὰ τὴν ἐξ ἀνάγκης ἀκρίβειαν τοῦ τε ἡλιακοῦ δρόμου μετὰ τὴν ἰσημερίαν καὶ τοῦ σεληνιακοῦ δρόμου διὰ τὴν τεσσαρεσκαιδεκάτην, καὶ τῆς ἑβδομάδος πλήρους διὰ τὴν κυριακὴν καὶ τὸν

ἀπὸ δεκάτης ἡμέρας σελήνης ἀριθμόν, ἥτις ἐστὶ σύλληψις τοῦ προβάτου καὶ ἀκροστιχὶς τοῦ ὀνόματος τοῦ Ἰησοῦ, ἐπειδὴ τῷ ὀνόματι αὐτοῦ τὸ ἀντίτυπον αὐτοῦ πρόβατον ἐλαμβάνετο, ἀπὸ δεκάτης οὕτως ὁριζόμενον· οὐκέτι δὲ ἐπιφωσκούσης ἑκκαιδεκάτης...

2—4. His versibus respondet Didascalia V, 17, 1. Sensus utrinque idem est: modo Didascalia de fratribus e populo = Iudaeis loquitur, Epiphanius de fratribus e circumcisione = Christianis, ex industria, ut videtur, illi locutioni hanc substituens, qua suam loci interpretationem confirmet. Cum Christiani utrinque pascham eodem tempore obire iubeantur quo alii, seu Iudaei seu Iudaeo-Christiani, scripturae ambae annuunt, Christianis temporum rationes non esse subducendas. Epiphanius vel scriptura ab eo lecta apostolis etiam verba *μὴ ψηφίζητε* attribuit additque v. 4: *κἄν τε πλανηθῶσι, μηδὲν ὑμῖν μελέτω*, cum Didascalia nostra ea non habeat. Differentia haud magni momenti est. Vis loci verbis aut positis aut omissis eadem est; modo praeceptum magis aut minus severe inculcatur. Quid autem de differentia sentiendum est? Mihi textus Didascaliae nostrae genuinus esse videtur. Syrus enim in universum scripturam fidelissime tradit, et hic locus inprimis nequaquam suspicionem movet. E contrario, verba illa satis clare speciem interpretamenti prae se ferunt. Minime enim est verisimile, auctorem tam acriter Christianis praecepissè, ut pascham celebrantes Iudaeos sequerentur. Altera ex parte verba Epiphanii verbis auctoris addi poterant, atque conicere licet, Audianos vel alios Christianos pascham cum Iudaeis celebrantes scripturam illo modo in suis exemplaribus interpretatos esse et librum ab his ad Epiphanium pervenisse. Catholico vel sectatori ritus paschalis catholici non solum illa verba delenda erant, sed totus locus mutandus. Constitutor revera locum accommodatum ad modum paschae celebrandae a synodo Nicaena definitum exhibet.

5. Verba *τὴν ἀγρυπνίαν — ἀζύμων* Did. V, 20, 10 leguntur.

8. Hic locus e duobus Didascaliae versibus compositus esse videtur. Particula *ὅτι ἐν τῇ ἡμέρᾳ — ἐσταύρωσαν* locum obtinet Did. V, 14, 21, ubi legimus: quia ea (parasceve) me crucifixerunt medio in festo azymorum suorum. Particula reliqua ad Did. V, 20, 10 referri potest, et respondet *ὅταν ἐκεῖνοι — πενθεῖτε* loco: vos ergo, cum populus ille pascham facit, ieiunate; *καὶ ὅταν αὐτοὶ — εὐωχεῖσθε* loco: et vigilias vestras studete perficere cum azymis eorum. Loci sane non ad verbum consentiunt. Vix autem est dubium, Epiphanium Didascaliam liberius adhibuisse, cum id inprimis ageret, ut adversarios redargueret ad illam scripturam provocans.

9. Dictum *ὁ κακῶν κτλ.* Didascalia V, 20, 11 exhibet; modo pro *ἐπικατάρατός ἐστι τῷ θεῷ* habet *ἔνοχος ἁμαρτίας ἐστίν*. Cum autem haec verba etiam in Constitutionibus legantur, apparet, Epiphanium locum mutasse, cum alteram versus partem, quae eadem est in Didascalia et apud Epiphanium, sc. *ὁ κακῶν — κυριακῇ*, Constitutor transformaverit eam reddens verbis *ὁ τὴν κυριακὴν νηστεύων*.

10. Didascalia V, 17 non dicit, concordiae gratia Christianis pascham eodem tempore cum Iudaeis celebrandam esse. Epiphanius autem Iudaeis fratres e circumcisione substituens illud facile e scriptura colligere potuit.

13. Verba *ἀπὸ δευτέρας σαββάτων* et allegoriam de luna decima et littera decima vel prima nominis Iesu littera, quae a Constitutionibus abest, ab Epiphanio autem etiam H. 50 c. 3 profertur, Didascalia V, 14, 17—18 habet. Verba *ὅπερ ἐστὶν ἀγορασμὸς τοῦ προβάτου,* quae in ea et in Constitutionibus desunt, haud dubie Epiphanii sunt.

5. H. 51 c. 26—27 Epiphanius chronologiam hebdomadis passionis exponit, quae nonnisi in Didascalia V, 13—14 legitur et haud dubie ex hac scriptura hausta est. Dicit inprimis, aeque ac Didascalia, Iudaeos tum temporis pascha ante tempus comedisse. Modo duos dies intervalli numerat scribens: *ἔφαγον οὖν τὸ πάσχα πρὸ δύο ἡμερῶν τοῦ φαγεῖν, τουτέστι τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ, ὅπερ ἔδει τῇ πέμπτῃ,* cum Didasc. V, 17, 7 de tribus diebus sermo sit. De spatio temporis autem vel de numero dierum facile differre potuit. Didascalia, praesertim dies lunae respiciens, pascham illo anno undecima lunae vel tertia sabbati celebratam esse refert et tempus paschae legitimum decimam quartam lunae designat, ita ut intervallum trium dierum sit. Epiphanius diem hebdomadis vel feriam III retinens atque considerans, suo tempore memŏriam s. cenae ubique feria V celebrari, consequenter de duobus intervalli diebus loquitur.

6. Expositio fidei c. 21: *Συνάξεις δὲ ἐπιτελούμεναι ταχθεῖσαί εἰσιν ἀπὸ τῶν ἀποστόλων τετράδι καὶ προσαββάτῳ καὶ κυριακῇ· τετράδι δὲ καὶ ἐν προσαββάτῳ ἐν νηστείᾳ ἕως ὥρας ἐνάτης, ἐπειδήπερ ἐπιφωσκούσῃ τετράδι συνελήφθη ὁ κύριος καὶ τῷ προσαββάτῳ ἐσταυρώθη, καὶ παρέδωκαν οἱ ἀπόστολοι ἐν ταύταις νηστείας ἐπιτελεῖσθαι.*

Altera huius versus pars respicit Did. V, 14, 15—18. H. 75 c. 6 (cf. supra n. 3) Epiphanius de eadem re ad Diataxin apostolorum provocat. Prior autem pars non ad scripturam apostolicam referenda, sed potius de institutione apostolica intellegenda esse videtur. De synaxibus feria quarta et parasceve instituendis nec Didascalia nec Constitutiones agunt, neque Epiphanius ita loquitur, ut Didascaliam earum testem protulisse censendus sit.

III.

OPUS IMPERFECTUM IN MATTHAEUM [saec. V].

1. Hom. XIII, Migne PG 56, 707: Aliter certe, sicut apostoli interpretantur in libro Canonum, qui est de episcopis: Dextera est populus christianus, qui est ad dexteram Christi; sinistra autem omnis populus, qui est ad sinistram. Hoc ergo dicit: ne Christianum facientem eleemosynam, qui est dextera, infidelis

aspiciat, qui est sinistra; Christianus autem si Christianum viderit eleemosynam facientem, non est contra Christi praeceptum, quoniam ambo dextera sunt. Cf. Did. II, 45, 3; III, 14, 1.

Locus non verbotenus in Didascalia legitur. Sed auctor haud dubie sensum solum reddere voluit vel similitudinem gentiles partem sinistram et Christianos partem dexteram designantem, quae in nulla scriptura vetere nisi in Didascalia legitur, non prorsus distincta quidem, sed satis plena, cum auctor duobus locis gentiles cum manu sinistra comparans Christianos manum dexteram esse dilucide innuat.

2. Hom. LIII, PG 56, 935: Attende. Deus secundum praescientiam suam licet sciat, qui iusti futuri sint et qui iniusti, tamen omnes vocat ad fidem, dans eis gratiam credendi in Christum, quod est talentum, bonis quidem ad salutem, malis autem ad praeiudicium, ut inexcusabiles fiant. Diaconis autem et doctoribus secundum praevidentiam suam, illis videtur Deus iniungere ministerium diaconatus aut presbyteratus, qui sunt iusti; qui autem inveniuntur iniusti, illos homines ordinasse videntur, non Deus. Ab exitu ergo rei cognoscitur, qui a Deo ordinatus est et qui ab hominibus. Qui enim ministerium suum bene consummaverit, apparet, quia ex Deo fuerat ordinatus; qui autem ministerium suum non bene consummaverit, ex hominibus ordinatus est. Quomodo autem quidam sacerdotes ex hominibus ordinantur, manifeste in libro octavo Canonum apostolorum dicitur. Qui autem ex hominibus ordinatus est, quantum ad Deum non est diaconus aut sacerdos.

Locus hucusque ad Constitutionum librum VIII referebatur, ubi c. 2, 4 episcopus ignorantia vel animi pravitate constrictus dicitur revera non episcopus esse, sed falsum nomen gerere, quippe qui non a Deo, sed ab hominibus promotus fuerit. Apparet autem, hunc locum vix quadrare ad Opus imperf., quod scripturam allegatam uberius exponere prodit, quomodo quidam sacerdotes ex hominibus ordinentur. Neque alias Constitutiones id accurate exhibent, quod Opus imperf. l. c. dicit. Cum autem Opus sacerdotes ex hominibus ordinatos versu immediate praecedente eos esse dicat, qui ministerium non bene consummaverint, nobis censere licet, auctorem eam partem Constitutionum vel Didascaliae respexisse, qua vitia exponuntur, quae ab episcopo abesse oportet, cum sacerdos illis vitiis adhaerens idem sit ac sacerdos ex hominibus ordinatus; et si vocem Canonum in hac sectione eandem scripturam designare atque in praecedente recte colligimus, locus ita intellegendus est. Librum VIII, ad quem auctor provocat, in libro: *Die Apostolischen Konstitutionen* 1891 p. 90—92, de capite VIII versionis Didascaliae syriacae interpretatus sum, ubi revera vitia eiusmodi enumerantur. Didascalia autem de eisdem vitiis etiam alias agit, et valde dubium est, num auctor Operis dispositionem libri syriacam cognitam

habuerit. Vox *Canonum* praeterea indicare videtur, eum Didascaliam non solam, sed in collectione scripturarum similium insertam legisse. Itaque difficillimum est ad definiendum, qui liber VIII sit. Sin autem reputamus, sententiam e libro Canonum qui est de episcopis prolatam in ea Didascaliae parte legi, quae de episcopis agit, illum librum eandem partem esse colligere licet. Cf. *Theolog. Quartalschrift* 1904 p. 424—28.

3. Hom. I, PG 56, 626: Tamen cum multa gessisset impie hic Manasses, adduxit super eum Deus principes virtutis regis Assur, et comprehenderunt Manassen in vinculis, et ligaverunt eum in compedibus, et perduxerunt eum in Babyloniam. Et erat ligatus et catenatus in domo carceris, et dabatur ei panis hordeaceus ad mensuram modicus et aqua cum aceto modica ad mensuram, ut viveret tantum, et erat constrictus in doloribus valde. Et ideo cum vehementer affligeretur, quaesivit faciem Domini Dei sui, et oravit Deum, qui omnibus adstat. Et exaudivit Dominus vocem eius et misertus est ei. Et facta est circa eum flamma ignis et liquefacta sunt omnia vincula eius, liberavitque Dominus Manassen ex omni tribulatione eius, et reversus est in Ierusalem in regnum suum et cognovit Dominum Manasses, dicens: *Ipse est Deus solus.* Et servivit soli Domino Deo in toto corde suo et in tota anima sua omnibus diebus vitae suae, et reputatus iustus (Did. et Const. II, 22, 9—11. 15—16). . . . Fuit enim (Amos) valde iniquus, ut exstant opera sua maligna, quibus imitatus fuerat Manassen, ut etiam Deum posse se fallere aestimaret, dicens: *Pater meus multa ex iuventute sua iniqua fecit et in senectute sua paenituit, et ego nunc ambulabo secundum quod desiderat anima mea, et postmodum convertar ad Dominum.* . . . Ideoque forsitan sic est nominatus secundum providentiam Dei, et exterminavit eum Dominus Deus velociter. Attendite ergo, laici, ne quis ex vobis cogitationem Amos in corde suo ponat (Did. et Const. II, 23, 3; 24, 1).

Hae particulae Operis imperfecti, exceptis exordiis, verbotenus fere cum locis Didascaliae et Constitutionum allegatis consentiunt. Itaque non dubium est, auctorem illius libri unum ex his libris exscripsisse, et si particulae et libri accuratius inter se comparantur, Didascaliam fontem esse colligere licet. Particula priore ineunte Opus imperf. cum Constitutionibus quidem legit *super eum* et habet verba *virtutis regis,* cum Didascalia vel versio syriaca, cui particulam debemus, legat *super eos* et haec verba omittat. Sed illa lectio nullius momenti est; haec verba apud Syrum vel in exemplari ei proposito facillime excidere potuerunt, ita ut non dubitarem, ea in textu recipere. Altera ex parte Didascalia cum Opere habet in eadem particula v. 10 πέδαις et v. 16 legit: *cognovit Manasses Dominum dicens: Ipse solus est Dominus* (vel: *Deus*), cum Constitutiones

illo loco addant χαλκαῖς et hunc cum S. Scriptura sic reddant: ἔγνω Μανασσῆς, ὅτι κύριος αὐτός ἐστιν θεὸς μόνος.

4. Hom. XXVIII, PG 56, 778: Qui sunt, qui laborant? Qui legis iustitiam operantur. Et qui sunt, qui onerati sunt? Ipsi Iudaei, quibus post idololatriam vituli talia legis mandata imposuit Moses, in quibus numquam se explicarent. . . . Et apud Iudaeos quidem erat lex levis et iusta, id est decalogus, quem ante idololatriam acceperunt; sed sine gratia inveniebatur gravis. . . . Inexpertis enim gravis est iustitia Christi, expertis autem suavis est. Ergo lex immitis fuit, quia, quicquid mandavit, in ira sua mandavit post idolum fabricatum, non ut salvet, sed ut puniat eos secundum duritiam cordis eorum.

Sententiae et ex parte etiam verba inveniuntur Didasc. et Constit. I, 1, 7; 6, 8—9; VI, 20, 6, et illam scripturam auctor haud dubie in mente habuit, quam se legisse etiam aliis locis ostendit.

5. Hom. XLIV, PG 56, 858: Homo, si ab intus peccatis non fuerit sordidatus, et si nunquam tetigerit aquam, mundus est ante Deum; si autem peccaverit, et si toto pelago et cunctis fluminibus se laverit, sordidus et niger est ante Deum.

Locus, inprimis pars altera, tam prope ad Didascaliam et Constitutiones VI, 29, 4 accedit, ut merito ad illam scripturam referatur.

6. Hom. I, PG 56, 618: Semper autem decimus numerus, quia est numerus perfectionis, mysterium habet Christi perfecti: propter quod et prima littera nominis Iesu iota habet, decem denotans.

Haec sententia apud veteres quidem usitatissima erat; cum autem etiam in Didascalia legatur, cui auctor multa debet, ille locus ad hanc scripturam referendus esse videtur. Cf. Did. et Constit. II, 26, 8. —

Opus imperfectum in codicibus S. Chrysostomo attribuitur et inter opera huius patris publicabatur. Auctorem Arianum fuisse omnes nunc consentiunt. De eius aetate autem adhuc sententiae divergunt. Pauca tantum hic notanda sunt. Montfaucon in Prolegomenis ad editionem suam (Chrysostomi opp. t. VI) librum saeculo VI exeunti vel saeculo VII adiudicavit. G. Salmon in *Dictionary of Christian Biography* IV (1887), 510—514 auctorem Maximinum Gothorum episcopum fuisse coniecit, quocum Augustinus disputavit (Collatio cum Maximino Arianorum episcopo, Migne PL 42, 709) quemque in duobus libris (PL 42, 743) impugnavit. G. Kauffmann in *Allgemeine Zeitung, Beilage* 1897 Nr. 44, auctorem Ulphilam Gothum fuisse opinatus est, haud dubie autem erravit, cum scriptura aetate Ulphilae († 383) certe inferior sit. Cf. Vogt in *Zeitschrift für deutsches Altertum* 1898 p. 317—381; Böhmer-Romundt in *Zeitschrift für wissenschaftl. Theologie* 1903 p. 233—269; 361—407; Funk in *Theolog. Quartalschrift* 1904 p. 424—428.

IV.

VERSIO EPISTULAE ATHANASII A. CCCLXVII COPTICA.

. . . Didascalia (*διδασκαλικη*) apostolorum, non eam puto, qui dicitur Deuteronomium reprehendere . . .

Fragmentum epistulae copticum edidit et illustravit C. Schmidt in *Nachrichten der Kgl. Gesellschaft der Wissenschaften zu Göttingen, Philol. histor. Klasse* 1898 p. 167—203. Textus graecus (Migne PG 26, 1438) exhibet: *Διδαχὴ καλουμένη τῶν ἀποστόλων,* et haec verba haud dubie Athanasii sunt, non illa, quae ne interpretis coptici quidem esse videntur, sed potius librarii. Schmidt olim aliter sentiens nuperrime ibid. 1901 p. 336 palinodiam cecinit. Cf. Zahn, *Athanasius und der Bibelkanon* 1901 p. 6—9 (in libro ab Universitate Erlangensi Luitpoldo Bavariae principi ad diem natalem LXXX oblato).

V.

BAR-HEBRAEUS [† 1286].

1. Nomocanon II, 3 ed. Mai in Scriptorum veterum nova collect. t. X, II, 14: Doctrina apostolorum. Diaconissa feminas baptismum suscipientes ungat, et presbyter ad impositionem manus caput tantummodo ungat et divinas invocationes recitet; cumque suscipiens baptismum ex aqua ascenderit, a diaconissa suscipiatur, atque ab eadem pudicitiam et sanctitatem doceatur. Didascalia III, 16, 2—3.

Nomocanonem Bar-Hebraei a. 1898 P. Bedjan syriace edidit. Equidem adhibeo versionem latinam a Iosepho Aloysio Assemani paratum et ab Angelo Mai publicatam. Bar-Hebraeus loco episcopi posuit presbyterum, haud dubie disciplinam seriorem respiciens. De cetero locum Didascaliae non verbotenus quidem, sed satis accurate reddidit.

2. Nomocanon VII, 7 ibid. p. 50: Didascalia. Porro quaedam domus exsistunt, ad quas diaconos mittere non debes apud feminas ibi degentes, o episcope, propter gentiles: proinde diaconissam mitte, quae ministerium exhibeat mulieribus fidelibus, quae ibi sunt, et abluat eas, dum convalescunt. Requiratur rursus diaconissa, ut perungat mulieres, quae baptizantur. Didasc. III, 16, 1. 2. 4.

Munera diaconissarum duo ordine quidem inverso commemorantur; de cetero autem locus adeo cum Didascalia consentit, ut eum ex hac scriptura desumptum esse non sit dubium.

3. Nomocanon VII, 3 ibid. p. 45: Didascalia. Presbyteri sint apud vos doctores scientiae Dei; et suscipite ab eis verbum fidei rectae et doctrinam sanam, quam annuntiant vobis. Cf. Didasc. II, 26, 4; 28, 4.

Hic locus ad Didascaliam accurate referri nequit. Bar-Hebraeus sententiam scripturae potius quam verba reddidisse videtur.

4. Nomocanon XXXVIII, 1 ibid. p. 240: Et apostoli sancti in capite XI Didascaliae doctrinam amplam tradiderunt circa personam episcoporum, qualiter cauti esse debeant in iudiciis. Sic nempe estote iudicantes, sicuti et vos iudicamini, cum in ipso iudicio participem et synthronum atque assessorem et inspectorem iudicii habeatis Christum. Didasc. II, 47, 2; 48, 3.

Versio Didascaliae syriaca nobis tradita locum, quem Bar-Hebraeus respexit, profecto in capite XI (= II, 44—56) exhibet.

5. Ethicon II, 3, 10 ed. P. Bedjan 1898 p. 171: De intrando in balneas Canones apostolorum et synodi oecumenicae nihil vetant, nisi ne viri et mulieres simul in balneis laventur. Namque sancti apostoli in capite II Didascaliae sic dixerunt: Lavare in balneis virorum neque in balneis mulierum, ne vestes deponens et nuditatem corporis tui ostendens aut tu capiaris aut aliam cogas ad scelus committendum et ipsa per te capiatur: moneris igitur, ut hoc caveas. Didasc. I, 6, 13—14.

Hanc particulam et sequentem Seybold collega meus e sermone syriaco mihi interpretatus est. Locus laudatus in capite II versionis syriacae legitur.

6. Ethicon II, 5, 6 ibid. p. 193: Et in Didascalia etiam repudiati sunt iuris interpretes personam accipientes, pictores, fabri aurarii et argentarii, publicani, caupones, venditores vini, coqui, lanii agnorum et taurorum, milites, speculatores. Didasc. IV, 6, 1.

Pictoribus respondent in Didascalia artifices idolorum. Coquos et lanios Didascalia non commemorat. Bar-Hebraeus eos de suo cauponibus adiecisse videtur. Praeterea illi loco de suo addit, nisi forte in exemplari scripturae sibi proposito glossam legit: Sunt, qui textrinum contemnant, dicentes: Maria, Dei genitrix, mater Domini nostri, cum eum Hierosolymis quaereret diebus festorum, sicut in Evangelio scriptum est, textores de eo interrogavit, et hi stulti eam in errorem induxerunt; quare eos detestata est et dixit: Dominus benedictionem a vestro cultu auferat, faciat vos pauperes mori, reddat vos contemptos et miserabiles coram hominibus. Basilius Magnus textrinum non contemnens dicit etc.

VI.

FRAGMENTUM.

Musei britannici codex syriacus 12154 fol. 56 haec exhibet: E Didascalia apostolorum de ecclesia (de tribus diebus, quibus Dominus noster sepultus erat): Per sex igitur horas passus est Dominus noster in parasceve, et illae horae, quibus crucifixus est

Dominus noster, dies reputatae sunt. Ac deinde tenebrae factae sunt tres horas, et nox reputata est, et iterum a nona hora usque ad vesperam tres horae dies, et postea rursus nox sabbati passionis. In evangelio autem Matthaei sic scriptum est: Vespere sabbati, prima sabbati lucescente, surrexit. Et iterum dies sabbati et postea tres horae noctis post sabbatum, et in eis resurrexit Dominus.

Hanc particulam Lagarde edidit in Reliquiis iuris eccles. graec. 1856 p. IV sq. De libro manuscripto, codice miscellaneo, quo particula traditur, cf. Wright, *Catalogue of Syr. Mss. in the British Museum* II, 981.

Eandem chronologiam exhibet Codex Bodleianus Baroccianus gr. 142 saec. XIV in particula, quae inscribitur: *Περὶ τῆς γεννήσεως τοῦ κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ καὶ περὶ τῆς σταυρώσεως αὐτοῦ καὶ ἀναστάσεως καὶ τῆς ἀναλήψεως*, et simillima est fragmento de chronologia vitae Iesu, quod Fragmentis Anastasianis adiunxi. Postquam enim auctor particulae Dominum post tres dies resurrexisse narravit, pergit: *ψηφίζεται δὲ* (spatium trium dierum) *οὕτως· ὥρα ἕκτῃ τῆς παρασκευῆς ἐσταυρώθη* (dies prima), *καὶ ἐγένετο σκότος ἐπὶ πᾶσαν τὴν γῆν ἕως ὥρας θ'* (nox prima). *ἰδοὺ νυχθήμερον. καὶ ἀπὸ ὥρας θ' ἕως ὥρας ιβ' ἡμέρα, εἶτα νύξ. ἰδοὺ νυχθήμερον β'. τὸ σάββατον καὶ ἡ νύξ, ἰδοὺ γ' νυχθήμερον.* Cf. A. Jacoby, *Ein bisher unbeachteter apokrypher Bericht über die Taufe Jesu* 1902 p. 18. Etiam Augustinus vel potius auctor sermonum de symbolo ei adscriptorum computationis eiusdem mentionem facere videtur, serm. II, 6 (Migne PL 40, 657) dicens: Alii ab ipsa sexta feria et nocte, quae media die facta est, voluerunt tres dies et tres noctes usque in diem dominicum exponere.

Simili saltem, etiamsi non eodem modo spatium temporis computant Aphraates, Tractatus de pascha c. 5 (G. Bickell, *Ausgewählte Schriften von Aphraates* 1874 p. 110. G. Bert, *Aphraats des persischen Weisen Homilien* 1888 p. 189. Graffin, Patrologia syriaca I, 519) et Gregorius Nyssenus, De pascha orat. I (Migne PG 46, 612), iam a nocte sacram cenam sequente incipientes et consequenter noctem post sabbatum praetermittentes.

C.
CONSTITUTIONES APOSTOLORUM.

I.
PS.-IGNATIUS [c. 400].

Trall. 7, 3: *Αἰδεῖσθε δὲ καὶ τὸν ἐπίσκοπον ὑμῶν ὡς Χριστόν, καθὼς ὑμῖν οἱ μακάριοι διετάξαντο ἀπόστολοι.* Cf. C. A. II, 20, 1.

Constitutiones apostolorum l. c. non accurate quidem monent, ut Christiani episcopum venerentur sicut Christum, sed ita de honore et obsequio episcopo

debito dicunt, ut Ps.-Ignatii verba ad illum locum referenda sint. Duo praeterea consideranda sunt. Ps.-Ignatius et Ps.-Clemens multis locis adeo inter se consentiunt, ut alterum alterum cognitum habuisse vel exscripsisse plane pateat. Verbis *οἱ ἀπόστολοι διατάξαντο* tam distincte *Διαταγαὶ* vel *Διατάξεις τῶν ἀποστόλων* indicantur, ut iure colligamus, hoc opus Ps.-Ignatium revera respexisse. Hilgenfeld, Ignatii et Polycarpo epistulae 1902 p. 359, locum vix recte interpretatus est.

Ps.-Ignatius alios locos plurimos cum Ps.-Clemente communes habet vel tacite e Constitutionibus exscripsit. Collegi eos in libro: *Die Apostolischen Konstitutionen* 1891 p. 322—33, ad quem lectorem remitto.

De aetate et theologia Ps.-Ignatii alii adhuc aliter sentiunt. Equidem identidem de ea disputavi, praesertim in libro laudato p. 281—315, in *Kirchengeschichtliche Abhandlungen und Untersuchungen* II (1899), 359—72, in *Theologische Quartalschrift* 1901 p. 411—26, ubi eum Apollinaristam fuisse demonstravi. Qui eum Semiarianum habent, nonnullis decenniis antea eum scripsisse censent.

II.

PROCLUS CONSTANTINOPOLITANUS [† 447]?

De traditione divinae liturgiae, Migne PG 65, 849—852: **Πολλοὶ μέν τινες καὶ ἄλλοι τῶν τοὺς ἱεροὺς ἀποστόλους διαδεξαμένων θεῖοι ποιμένες καὶ διδάσκαλοι τῆς ἐκκλησίας τὴν τῆς μυστικῆς λειτουργίας ἔκθεσιν ἐγγράφως καταλιπόντες τῇ ἐκκλησίᾳ παραδεδώκασιν. ἐξ ὧν δὲ πρῶτοι οὗτοι καὶ διαπρύσιοι τυγχάνουσιν· ὅ τε μακάριος Κλήμης, ὁ τοῦ κορυφαίου τῶν ἀποστόλων μαθητὴς καὶ διάδοχος, αὐτῷ τῶν ἱερῶν ἀποστόλων ὑπαγορευσάντων. καὶ ὁ θεῖος Ἰάκωβος, ὁ τῆς Ἱεροσολυμιτῶν ἐκκλησίας τὸν κλῆρον λαχὼν καὶ ταύτης πρῶτος ἐπίσκοπος ὑπὸ τοῦ πρώτου καὶ μεγάλου ἀρχιερέως Χριστοῦ τοῦ θεοῦ ἡμῶν κατασταθείς. ὁ δὲ μέγας Βασίλειος κτλ.**

Huius scripturae fragmentum solum exstat. De eius authentia plures quidem dubitaverunt, neque vero eam non a Proclo profectam esse probaverunt. Praeter libros manuscriptos eam tradentes testes sane desunt, qui eam illi patri attribuant. Altera ex parte autem scriptura nihil continet, quod eam Proclo abiudicare nos cogat. Remigius Ceillier, *Histoire générale des auteurs sacrés et ecclésiastiques* c. 27 n. 26 ed. Paris. 1882 t. 8 p. 413 sq., quamquam ei minime favet, tamen eam plane reicere non audet. Et si Proclus eam composuit, post Pseudo-Ignatium testis Constitutionum apostolorum primus est. De liturgia enim Clementis dicens auctor haud dubie eam respexit, quae libro VIII Constitutionum traditur.

III.

EUTHALIUS.

Editio capitum Actuum apostolorum, Migne PG 85, 643: *Ἐκ τῶν Διατάξεων· Μακάριόν ἐστι μᾶλλον διδόναι ἢ λαμβάνειν.* Cf. C. A. IV, 3, 1.

Euthalium A. Zacagni, editor princeps (Collectanea monumentorum veterum ecclesiae graecae et latinae 1698), ad finem saeculi V, Gallandi (Bibliotheca vet. patrum t. X) propius ad editionem epistularum S. Pauli retulit, quam idem auctor a. 458 paravisse ei videbatur. Nuperrime I. A. Robinson, Euthaliana 1895, F. C. Conybeare in *Zeitschrift für die neutestamentliche Wissenschaft* ed. E. Preuschen V (1904), 39—52, Th. Zahn in *Neue kirchliche Zeitschrift* XV (1904), 305—330; 375—390, auctorem saeculo IV scripsisse demonstrarunt. Attamen eius liber non integer, sed additamentis posterioribus auctus ad nos pervenit, et si Euthalius revera saeculo IV vixit, locus laudatus haud dubie interpolatus est. Cf. *Theolog. Quartalschrift* 1905 II.

IV.

ARISTOCRITUS THEOSOPHUS [saeculo V exeunte].

Codex bibliothecae Universitatis Tubingensis M. b. 27 fol. 68^b: *Μέμνηται δὲ καθεξῆς καὶ βιβλίων τινῶν παρεγγράπτων ἤτοι Διαθήκης τινὸς τοῦ κυρίου καὶ Διατάξεων* (*διατάξεως* cod.) *τῶν ἁγίων ἀποστόλων καὶ Γεννήσεως καὶ ἀναλήψεως τῆς ἀχράντου δεσποίνης ἡμῶν θεοτόκου.*

Verba auctorem libri respiciunt, qui *Θεοσοφία* inscriptus et saeculo V exeunte compositus erat. Liber quidem deperditus est; plures autem loci descripti sunt, et maxima eorum pars codice Tubingensi traditur. Excerpta edidit Carolus Buresch in libro: Klaros 1889 p. 95—126. De auctore et codice Tubingensi C. I. Neumann disputavit in eodem libro p. 89—91. Brinkmann in *Rheinisches Museum* 1896 p. 274—280 nomen auctoris esse Aristocritum ostendit. Cf. Funk, *Das Testament unseres Herrn* 1901 p. 18—20.

V.

IUSTINIANUS [† 565].

Epist. adv. Theodorum Mopsvest. a. 553, Migne PG 86, 1091: *Ὅτι δὲ ἐκκλησιαστική ἐστι παράδοσις τοὺς αἱρετικοὺς καὶ μετὰ θάνατον καταδικάζεσθαι καὶ ἀναθεματίζεσθαι, φανερὸν μὲν ἐκ τούτων ἐποιήσαμεν. πλὴν ὅμως καὶ ἐκ τῶν Διατάξεων τῶν ἁγίων ἀποστόλων τοῦτο δείκνυται· λέγοντες γὰρ προσήκειν ὑπὲρ ἀναπαύσεως τῶν τελευτώντων ἐλεημοσύνας παρέχεσθαι οὕτως ἐπάγουσι· Ταῦτα δὲ περὶ τῶν εὐσεβῶν λέγομεν· περὶ δὲ τῶν ἀσεβῶν ἐὰν τὰ τοῦ κόσμου δῷ πένησιν, οὐδὲν ὀνήσει αὐτόν· ᾧ*

γὰρ περιόντι ἐναντίον ἦν τὸ θεῖον, δῆλον ὅτι καὶ μεταστάντι. C. A. VIII, 43, 1—2.

VI.

ANTIOCHUS MONACHUS [c. a. 620].

Hom. 121, Migne PG 89, 1774: *Φησὶν ἡ θεία γραφή, ὡς ἤρξατο ὁ Ἰησοῦς ποιεῖν τε καὶ διδάσκειν. πρῶτον ἐποίησε καὶ οὕτως ἐδίδαξεν. ὁμοίως καὶ αὐτὸς ἐντέλλεται λέγων· Ὃς ποιήσει καὶ διδάξει, οὗτος μέγας κληθήσεται ἐν τῇ βασιλείᾳ τῶν οὐρανῶν.*

Haec omnia leguntur C. A. II, 6, 6. Modo secundus versus apud Pseudo-Clementem primum locum obtinet. Vix est dubium, Antiochum e Constitutionibus hausisse.

VII.

TIMOTHEUS CONSTANTINOPOLITANUS [c. a. 625].

De Receptione haereticorum, ed. Meursius, Variorum divinorum liber unus 1619 p. 117; Migne PG 86, 22: *Ὅτι δὲ ταῦτα ψευδῆ εἰσιν, ἄκουε τῶν* ⟨*Διατάξεων*⟩ *ἀποστολικῶν· Ὁρᾶτε τὰ ἐπ' ὀνόματι ἡμῶν παρ' ἀσεβῶν κρατυνθέντα βιβλία μὴ παραδέχεσθαι· οὐ γὰρ τοῖς ὀνόμασι χρὴ ὑμᾶς προσέχειν τῶν ἀποστόλων, ἀλλὰ τῇ φύσει τῶν πραγμάτων καὶ γνώμῃ τῇ ἀδιαστρόφῳ. οἴδαμεν γάρ, ὅτι οἱ περὶ Σίμωνα καὶ Κλεόβιον ἰώδη συντάξαντες βιβλία ἐπ' ὀνόματι Χριστοῦ καὶ τῶν μαθητῶν αὐτοῦ περιφέρουσιν εἰς ἀπάτην ὑμῶν τῶν πεφιληκότων Χριστὸν καὶ ἡμᾶς τοὺς αὐτοῦ δούλους. καὶ ἐν τοῖς παλαιοῖς δέ τινες συνέγραψαν βιβλία ἀπόκρυφα Μωϋσέως καὶ Ἐνὼχ καὶ Ἀδάμ, Ἡσαΐου τε καὶ Δαυὶδ καὶ Ἠλίου καὶ τῶν τριῶν πατριαρχῶν, φθοροποιὰ καὶ τῆς ἀληθείας ἀντίθετα· τοιαῦτα καὶ νῦν ἐπενόησαν οἱ δυσώνυμοι, διαβάλλοντες δημιουργίαν, γάμον, πρόνοιαν, τεκνογονίαν, νόμον, προφήτας· βάρβαρά τινα ὀνόματα ἐγγράφοντες καὶ ὥς αὐτοί φασιν ἀγγέλων, τὸ δ' ἀληθὲς εἰπεῖν δαιμόνων τῶν αὐτοῖς ὑπηχούντων. ὧν ἀποφεύγετε τὴν διδασκαλίαν, ἵνα μὴ μετάσχητε τῆς τιμωρίας τῶν αὐτὰ συγγραψαμένων ἐπ' ἀπάτῃ καὶ ἀπωλείᾳ τῶν πιστῶν καὶ ἀμέμπτων τοῦ κυρίου μαθητῶν.* C. A. VI, 16.

VIII.

SOPHRONIUS HIEROSOLYMITANUS [† 638]?

In scriptura, quam codex Vaticanus tradit sub titulo: *Περὶ ἐξαγγελιῶν ἐκ τοῦ ἁγίου Σωφρονίου Ἱεροσολύμων*, et A. Mai in

Spicilegio Romano a. 1840 t. III p. XVI—XX (Migne PG 87, 1366—72) publicavit, non solum XVIII Canones apostolici, sc. 10, 45, 11, 6, 20, 27, 29, 44, 42, 48, 54, 57, 58, 69, 67, 63, 78, 25, in compendium redacti tacite laudantur, sed etiam Constitutiones apost. VIII, 34, 8—10: *Εἰ μὴ δυνατὸν ἐν ἐκκλησίᾳ προιέναι, κατ' οἶκον συνάξεις, ὦ ἐπίσκοπε, ἵνα μὴ εἰσέρχηται εὐσεβὴς εἰς ἐκκλησίαν ἀσεβῶν· οὐχ ὁ τόπος γὰρ τὸν ἄνθρωπον ἁγιάζει, ἀλλ' ὁ ἄνθρωπος τὸν τόπον· φευκτέον σοι ἔστω διὰ τὸ βεβηλῶσθαι ὑπ' αὐτῶν· ὡς γὰρ ὅσιοι ἱερεῖς ἁγιάζουσιν, οὕτως οἱ ἐναγεῖς μιαίνουσιν· εἰ δὲ μήτε ἐν οἴκῳ ἅμα μήτε ἐν ἐκκλησίᾳ δυνατὸν συναθροισθῆναι, ἕκαστος ἑαυτῷ ψαλλέτω, ἀναγινωσκέτω, προσευχέσθω, ἢ ἅμα δύο ἢ τρεῖς· ὅπου γὰρ ἐὰν ὦσι, φησὶν ὁ κύριος, δύο ἢ τρεῖς συνηγμένοι ἐν τῷ ἐμῷ ὀνόματι, ἐκεῖ εἰμὶ ἐν μέσῳ αὐτῶν.*

IX.

MAXIMUS CONFESSOR [† 662].

1. Prologus in opera S. Dionysii, Migne PG 4, 17: *Εἶτα καθίσταται, κατὰ τὸ φερόμενον ἐν ἑβδόμῳ βιβλίῳ τῶν ἀποστολικῶν Διαταγμάτων ὁ Διονύσιος ἐπίσκοπος ὑπὸ Παύλου τοῦ χριστοφόρου τῶν ἐν Ἀθήνησι πιστευσάντων.* Cf. C. A. VII, 46, 11.

2. Comment. in Dionys. epist. VIII, 5, Migne ib. 552 sq.: *Ἱεροθέτην δὲ καλεῖ (ὁ Διονύσιος) τὸν ἅγιον ἀπόστολον Παῦλον, ὡς χειροτονήσαντα αὐτῷ τὴν ἀρχιερωσύνην τῆς ἐκκλησίας τῶν Ἀθηνῶν, καθὼς ἐν ταῖς ἱεραῖς τῶν ἀποστόλων γέγραπται Διαταγαῖς.* Cf. C. A. VII, 46, 11.

X.

SYNODUS TRULLANA 692.

Canon II: *Ἔδοξε δὲ καὶ τοῦτο τῇ ἁγίᾳ ταύτῃ συνόδῳ κάλλιστά τε καὶ σπουδαιότατα, ὥστε μένειν καὶ ἀπὸ τοῦ νῦν βεβαίους καὶ ἀσφαλεῖς πρὸς ψυχῶν θεραπείαν καὶ ἰατρείαν παθῶν τοὺς ὑπὸ τῶν πρὸ ἡμῶν ἁγίων καὶ μακαρίων πατέρων δεχθέντας καὶ κυρωθέντας, ἀλλὰ μὴν καὶ παραδοθέντας ἡμῖν ὀνόματι τῶν ἁγίων καὶ ἐνδόξων ἀποστόλων ὀγδοήκοντα πέντε Κανόνας. ἐπειδὴ δὲ ἐν τούτοις τοῖς Κανόσιν ἐντέταλται δέχεσθαι ἡμᾶς τὰς τῶν αὐτῶν ἁγίων ἀποστόλων διὰ Κλήμεντος Διατάξεις, αἷς τισι πάλαι ὑπὸ τῶν ἑτεροδόξων ἐπὶ λύμῃ τῆς ἐκκλησίας νόθα τινὰ καὶ ξένα τῆς εὐσεβείας* (vel *ἐκκλησίας*) *παρενετέθησαν, τὸ εὐπρεπὲς κάλλος*

τῶν θείων δογμάτων ἡμῖν ἀμαυρώσαντα, τὴν τῶν τοιούτων Διατάξεων προσφόρως ἀποβολὴν πεποιήμεθα πρὸς τὴν τοῦ χριστιανικωτάτου ποιμνίου οἰκοδομὴν καὶ ἀσφάλειαν, οὐδαμῶς ἐγκρίνοντες τὰ τῆς αἱρετικῆς ψευδολογίας κυήματα καὶ τῇ γνησίᾳ τῶν ἀποστόλων καὶ ὁλοκλήρῳ διδαχῇ παρενείροντες.

XI.

ANASTASIUS SINAITA [c. 700].

Quaestiones et responsiones, Migne PG 89. Constitutionum particulae illi libro inserti leguntur separatim post Testimonia.

XII.

IOANNES DAMASCENUS [† c. 750].

1. De sacris ieiuniis c. 3 ed. Lequien 1712 I, 501; Migne PG 95, 70: *Ἀνεγκωκότες τὰς τῶν ἁγίων ἀποστόλων Διαταγὰς ἐντεταγμένον εὕρομεν· Χρὴ νηστεύειν τὴν ἁγίαν τεσσαρακοστήν, ἀρχομένους ἀπὸ δευτέρας καὶ λήγοντας εἰς παρασκευήν, μεθ' ἣν τῆς ἑβδομάδος τοῦ πάθους ἀρχόμεθα* (cf. C. A. V, 13, 3. 4). . . . *Ἐπεὶ τοίνυν κανὼν τῶν ἁγίων ἀποστόλων διατετύπωται, μὴ νηστεύειν σαββάτῳ καὶ κυριακῇ, καὶ νηστεύειν τὴν ἁγίαν τεσσαρακοστήν, τυχὸν τὰς μὲν πέντε τῆς ἑβδομάδος τὴν παντελῆ ἀσιτίαν νηστεύειν· τὰς δὲ δύο τοῦ σαββάτου καὶ τῆς κυριακῆς ἡμέρας τὴν τινῶν βρωμάτων ἀποχὴν προστέταχεν.* Cf. C. A. V, 20, 19; VII, 23, 3; VIII, 47 c. 64.

2. Ibid. Lequien I, 503; PG 95, 74: *Διάταξις τῶν ἁγίων ἀποστόλων· Μεθ' ἧς ἡμῖν φυλακτέα ἡ νηστεία τῆς ἁγίας τεσσαρακοστῆς, μνήμην περιέχουσα τῆς τοῦ Χριστοῦ πολιτείας τε καὶ νομοθεσίας. ἐπιτελείσθω δὲ ἡ νηστεία αὕτη πρὸ τῆς νηστείας τοῦ πάσχα, ἀρχομένη μὲν ἀπὸ δευτέρας, πληρουμένη δὲ εἰς παρασκευήν. μεθ' ἃς ἀπονηστεύσαντες ἄρξασθε τῆς ἁγίας τοῦ πάσχα ἑβδομάδος, νηστεύοντες αὐτὴν ἅπαντες μετὰ φόβου καὶ τρόμου, προσευχόμενοι ἐν αὐτῇ περὶ τῶν ἀπολλυμένων, ἐν ᾗ ἤρξαντο τὴν κατὰ τοῦ κυρίου βουλὴν ποιεῖσθαι* (C. A. V, 13, 3. 4; 14, 1). *παρήγγειλε γὰρ ἡμῖν αὐτὸς νηστεύειν τὰς ἓξ ἡμέρας ταύτας διὰ τὴν τῶν Ἰουδαίων δυσσέβειαν* (C. A. V, 14, 20). Cf. Anastasii fragmentum IX.

3. De fide orthodoxa IV c. 17, Lequien I, 284; PG 94, 1179, inter scripturas Novi Testamenti enumerantur etiam ***Κανόνες τῶν ἁγίων ἀποστόλων διὰ Κλήμεντος.***

XIII.

GEORGIUS HAMARTOLUS [c. 842].

1. Chronicon c. 53 ed. E. de Muralto Petropoli 1859 p. 155; Migne PG 110, 270: *Διό φησιν ὁ θεῖος λόγος ἐν ταῖς ἀποστολικαῖς Διατάξεσιν· Ἕκαστος ὑπὲρ αὐτοῦ ἀπολογήσεται, καὶ οὐ μὴ συναπολέσῃ ὁ θεὸς τὸν δίκαιον μετὰ ἀδίκου, ἐπείπερ παρ' αὐτῷ τὸ ἀναμάρτητον ἀτιμώρητον. οὔτε γὰρ τὸν Νῶε κατέκλυσεν, οὔτε τὸν Λὰτ κατέφλεξεν, οὔτε μὴν τὴν Ῥαὰβ συναπώλεσε. εἰ δὲ βούλεσθε γνῶναι τὰ ἐφ' ἡμῶν γενόμενα, οὐκ ἀποκρύψομεν. Ἰούδας σὺν ἡμῖν ὢν ἔλαβε τὸν κλῆρον τῆς διακονίας, ὃν καὶ ἡμεῖς ἐλάβομεν, καὶ Σίμων ὁ μάγος τὴν ἐν Χριστῷ σφραγῖδα· ἀλλ' ἑκάτερος αὐτῶν ἀναφανεὶς φαῦλος, ὁ μὲν ἀπήγξατο, ὁ δὲ παρὰ φύσιν ἱπτάμενος συνετρίβη. καὶ ἐν τῇ κιβωτῷ Νῶε καὶ οἱ υἱοὶ αὐτοῦ ὑπῆρχον, ἀλλὰ πονηρὸς ὁ Χὰμ εὑρεθεὶς μόνος τὴν τιμωρίαν ἐδέξατο. εἰ δὲ πατέρες ὑπὲρ παίδων οὐ τιμωροῦνται οὔτε υἱοὶ ὑπὲρ πατέρων, δῆλον ὡς οὐδὲ γυναῖκες ὑπὲρ ἀνδρῶν, οὐδὲ οἰκέται ὑπὲρ δεσποτῶν, οὔτε συγγενεῖς ὑπὲρ συγγενῶν, οὔτε φίλοι ὑπὲρ φίλων, οὔτε δίκαιοι ὑπὲρ ἀδίκων, ἀλλ' ἕκαστος ὑπὲρ τοῦ ἰδίου ἔργου τὸν λόγον ἀπαιτηθήσεται. οὔτε γὰρ Νῶε ὑπὲρ τοῦ κόσμου καὶ σὺν τῷ κόσμῳ κατεκλύσθη, οὔτε Λὼτ ὑπὲρ Σοδόμων ἐπυρπολήθη, οὔτε Ῥαὰβ ὑπὲρ Ἱεριχουντίων ἐσφάγη, οὔτε Ἰσραὴλ ὑπὲρ Αἰγυπτίων κατεποντώθη· οὐ γὰρ ἡ συνοίκησις καταδικάζει, ἀλλ' ἡ τῆς γνώμης ὁμόνοια. οὐ τοίνυν ἕτερος ὑπὲρ ἑτέρου ἀποθανεῖται, ἀλλὰ „σειραῖς τῶν ἑαυτοῦ ἁμαρτημάτων ἕκαστος σφίγγεται"* (Prov. 5, 22), *καί· „Ἰδοὺ ἄνθρωπος καὶ τὸ ἔργον αὐτοῦ πρὸ προσώπου αὐτοῦ"* (Ies. 62, 11. — C. A. II, 14, 7—10). *καί· „Δικαιοσύνη δικαίου ἐπ' αὐτὸν ἔσται"* (Ez. 18, 20. — ib. v. 18). *„ἕκαστον κατὰ τὴν ὁδὸν ὑμῶν κρινῶ ὑμᾶς, οἶκος Ἰσραήλ, λέγει κύριος ὁ θεός"* (Ez. 18, 30. — ib. v. 21). *καί· „Τί ὑμεῖς λέγετε τὴν παραβολὴν ταύτην· Οἱ πατέρες ἔφαγον τοὺς ὄμφακας, καὶ οἱ ὀδόντες τῶν τέκνων ἡμωδίασαν; Ζῶ ἐγώ, λέγει Ἀδωναῒ κύριος, εἴ ἐστιν ἐν ὑμῖν ἔτι λεγομένη ἡ παραβολὴ αὕτη ἐν Ἰσραήλ, ὅτι πᾶσαι αἱ ψυχαὶ ἐμαί εἰσιν· ὃν τρόπον ἡ ψυχὴ τοῦ πατρός, οὕτως ἡ ψυχὴ τοῦ υἱοῦ ἐμή ἐστιν· ἡ ψυχὴ ἡ ἁμαρτάνουσα αὐτὴ καὶ ἀποθανεῖται"* (Ez. 18, 2—4. — ib. v. 14—15).

2. Chron. c. 60 ed. Muralto p. 168; PG 110, 287: *Ὡσαύτως δὲ ἐν ταῖς Διατάξεσι τῶν ἀποστόλων οὕτως γέγραπται· Μα-*

νασσῆς, υἱὸς Ἐζεκίου, ποιήσας τὸ πονηρὸν ἐνώπιον κυρίου ὑπὲρ πάντας τοὺς ἔμπροσθεν αὐτοῦ, καθά φησιν ἡ γραφή, ἐπήγαγεν ἐπ' αὐτὸν κύριος τοὺς ἄρχοντας τῆς δυνάμεως τοῦ βασιλέως, καὶ δήσαντες αὐτὸν ἐν πέδαις χαλκαῖς ἀπήγαγον εἰς Βαβυλῶνα. καὶ ἦν δεδεμένος καὶ σιδηρωμένος ἐν οἴκῳ φυλακῆς, καὶ ἐδίδοτο αὐτῷ ἐκ πιτύρων ἄρτος βραχὺς καὶ ὕδωρ ὀλίγον σὺν ὄξει ἐν μέτρῳ πρὸς τὸ ζῆν αὐτὸν καὶ μόνον. συνεχόμενος δὲ σφόδρα καὶ ὀδυνώμενος ἐζήτησε τὸ πρόσωπον κυρίου τοῦ θεοῦ, καὶ προσηύξατο λέγων· Κύριε παντοκράτωρ, ὁ θεὸς τῶν πατέρων ἡμῶν τοῦ Ἀβραὰμ καὶ Ἰσαὰκ καὶ Ἰακώβ, καὶ τὰ ἑξῆς. καὶ ἐπακούσας ὁ θεὸς τῆς φωνῆς αὐτοῦ καὶ διαλύσας τὰ δεσμὰ αὐτοῦ ἀπέστρεψεν αὐτὸν εἰς Ἱερουσαλὴμ ἐπὶ τὴν βασιλείαν αὐτοῦ. καὶ λατρεύσας κυρίῳ τῷ θεῷ μόνῳ ἐξ ὅλης καρδίας αὐτοῦ ἐλογίσθη δίκαιος (C. A. II, 22, 10—16). *ὢ φιλανθρωπίας θεοῦ, ὅτι μεῖζον εἰδωλολατρείας οὐκ ἔστιν ἁμαρτία· εἰς θεὸν γάρ ἐστιν ἡ δυσσέβεια, ἀλλ' ὅμως καὶ αὕτη διὰ γνησίας καὶ ὁλοψύχου μετανοίας συγκεχώρηται* (ib. c. 23, 1).

3. Chron. c. 61, ed. Muralto p. 171, PG 110, 291: *Ὅπερ οὖν καὶ ἐν ταῖς ἀποστολικαῖς Διατάξεσιν ὑπεμφαίνων ὁ θεῖος λόγος οὕτω πώς φησιν· Ἐὰν δέ τις ἐκ παρατάξεως ἁμαρτάνων πειράζει τὸν θεὸν ὡς μὴ ἐπεξιόντα τοῖς πονηροῖς, ὁ τοιοῦτος ἄφεσιν οὐχ ἕξει, κἂν λέγῃ παρ' ἑαυτῷ· „Ὁσιά μοι γένοιτο, ὅτι πορεύσομαι ἐν τῇ ἀναστροφῇ τῆς πονηρᾶς μου καρδίας“* (Deut. 29, 19), *καὶ τότε μετανοήσω. τοιοῦτος γὰρ ἐγένετο Ἀμώς, ὁ τοῦ Μανασσῆ υἱός. φησὶν γὰρ ἡ γραφή· „Καὶ παρελογίσατο Ἀμώς, ὁ τοῦ Μανασσῆ υἱός, λογισμὸν παραβάσεως καὶ εἶπεν· Ὁ πατήρ μου πολλὰ ἐκ νεότητος παρηνόμησε καὶ ἐν γήρει μετενόησεν· καὶ νῦν ἐγὼ πορεύσομαι, καθὼς ἐπιθυμεῖ ἡ ψυχή μου, καὶ ὕστερον ἐπιστρέψω πρὸς κύριον. καὶ ποιήσας τὸ πονηρὸν ἐνώπιον κυρίου, ἐξωλόθρευσεν αὐτὸν ἐν τάχει“*. C. A. II, 23, 2—4.

4. Chron. c. 121, ed. Muralto p. 275, PG 110, 438: *Περὶ οὗ ἐν ταῖς ἀποστολικαῖς Διατάξεσιν ὁ μέγας ἀπόστολος Πέτρος οὕτως φάσκει· Ἡ δὲ καταρχὴ τῶν αἱρέσεων τῶν νέων* (*τῶν νέων αἱρέσεων* CG) *γέγονεν ἀπὸ Σίμωνος τοῦ μάγου, ὃς καὶ ἐν Συρίᾳ πολλὰ διαπραξάμενος ἄτοπα καὶ ἐν Ῥώμῃ γενόμενος πολὺ τὴν ἐκκλησίαν ἐσάλευσε* (*ἔσκυλε* CG) *διὰ μαγείας καὶ διαβολικῆς ἐνεργείας καὶ ἐμπειρίας* (C. A. VI, 7, 1; 9, 2). *ἐν μὲν γὰρ Καισαρείᾳ τῇ Στράτωνος ἐμοὶ Πέτρῳ συντυχὼν ἐπειρᾶτο διαστρέφειν τὸν*

λόγον τοῦ θεοῦ, συμπαρόντων μοι τῶν ἱερῶν τέκνων, Ζακχαίου (Ζακχαρίου) τοῦ ποτε τελώνου καὶ Βαρνάβα [καὶ Νικήτου] καὶ Ἀκύλα, ἀδελφοῦ Κλήμεντος τοῦ Ῥωμαίων ἐπισκόπου (Ῥωμαίου) [τε καὶ πολίτου], μαθητευθέντος (μαθητεύσαντος) δὲ καὶ Παύλῳ τῷ συναποστόλῳ ἡμῶν καὶ συνεργῷ ἐν τῷ εὐαγγελίῳ· καὶ τρίτον ἐπ' αὐτῶν διαλεχθεὶς αὐτῷ ἐκ τῶν περὶ τῶν προφητῶν λόγων καὶ περὶ θεοῦ μοναρχίας ἥττησα αὐτὸν δυνάμει τοῦ κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ καὶ εἰς ἀφωνίαν καταβαλὼν (κατέβαλον) φυγάδα τε αὐτὸν εἰς τὴν Ἰταλίαν κατέστησα. γενόμενος δέ, ὡς ἔφην, ἐν Ῥώμῃ πολὺ τὴν ἐκκλησίαν ἐτάραξε, πολλοὺς (πολλὰ) ἀνατρέπων καὶ ἑαυτῷ περιποιούμενος, τὰ δὲ ἔθνη ἐξιστάνων μαγικῇ τέχνῃ καὶ δαιμόνων ἐνεργείᾳ, ὅς (+ καί CG) *ποτε μεσούσης ἡμέρας προσελθὼν (προελθὼν* CG) *εἰς τὸ θέατρον ἐπηγγείλατο δι' ἀέρος ἀναπτῆναι. πάντων [δὲ] θαυμαζόντων ἐπὶ τούτῳ ἐγὼ (+ δὲ) Πέτρος καθ' ἑαυτὸν ηὐχόμην. καὶ δὴ μετεωρισθεὶς ὑπὸ δαιμόνων ἵπτατο μετάρσιος εἰς τὸν ἀέρα, λέγων εἰς τοὺς οὐρανοὺς ἀνιέναι κἀκεῖθεν τοῖς λαοῖς τὰ ἀγαθὰ ἐπιχορηγεῖν (ἐπιχορηγήσειν* CG)*· τῶν δὲ δήμων ἐπευφημούντων αὐτὸν ὡς θεὸν ἐκτείνας ἐγὼ τὰς χεῖρας εἰς ὕψος ἱκέτευσα (ἱκέτευον* CG) *τὸν θεὸν καταρρᾶξαι τὸν λυμεῶνα [καὶ τὴν ἰσχὺν τῶν δαιμόνων περικόψαι]. ἀτενίσας οὖν εἶπον τῷ Σίμωνι· Εἰ ἀπόστολος Ἰησοῦ Χριστοῦ εἰμι (+ ἐγὼ* CG) *καὶ οὐχὶ πλάνος, ὥσπερ σὺ Σίμων, προστάσσω ταῖς πονηραῖς δυνάμεσιν, ἀφεῖναί σε τῆς κρατήσεως. καὶ ταῦτα εἰπόντος μου [παραχρῆμα] κατηνέχθη μετὰ (μετ') ἤχου πολλοῦ καὶ συνετρίβη, (+ καὶ) τοῦ ὄχλου βοήσαντος· Εἷς θεός, ὃν [ὁ] Πέτρος καταγγέλλει. οὕτως ἡ πρώτη κατελύθη τῶν Σιμωνιανῶν αἵρεσις ἐν Ῥώμῃ καὶ τέλειον (τέλεον) ἀπεσβέσθη (ἀπέσβη).* C. A. VI, 9.

5. Chron. c. 128, ed. Muralto p. 317—322, PG 110 p. 498—502: *Περὶ ὧν μέντοι γε ἐν (κἂν) ταῖς ἀποστολικαῖς Διατάξεσί φησιν ὁ θεῖος λόγος· Ἤδη δὲ καὶ πρὸ τῆς ἐνσάρκου οἰκονομίας ἐναργῶς ὁ θεὸς εὖ μάλα παρῃτεῖτο τὰς τῶν Ἰουδαίων θυσίας ἐξαμαρτόντων (ἐξαμαρτανόντων) εἰς αὐτὸν πολλάκις καὶ οἰομένων διὰ θυσίας καὶ (ἀλλ'* CG) *οὐ διὰ μετανοίας αὐτὸν ἐξευμενίζεσθαι. φησὶ γὰρ διὰ τῶν προφητῶν· „Ἵνα τί μοι φέρετε λίβανον ἐκ Σαβὰ καὶ κινάμωμον ἐκ γῆς μακρόθεν; τὰ ὁλοκαυτώματα ὑμῶν οὐκ εἰσὶ (ἔστι* CG) *δεκτά, καὶ αἱ θυσίαι ὑμῶν οὐχ ἥδυνάν μοι“* (Ier. 6, 20). (+ *καὶ* CG) *„Συναγάγετε τὰ ὁλοκαυτώματα ὑμῶν μετὰ τῶν θυσιῶν ὑμῶν καὶ φάγετε (+ τὰ) κρέα, ὅτι οὐκ ἐνετειλάμην ὑμῖν,*

ἡνίκα ἐξήγαγον ὑμᾶς ἐκ γῆς Αἰγύπτου, περὶ θυσιῶν καὶ ὁλοκαυτωμάτων" (Ier. 7, 21. 22). *καί· „Τί μοι πλῆθος τῶν θυσιῶν ὑμῶν; πλήρης εἰμὶ ὁλοκαυτωμάτων κριῶν, καὶ στέαρ ἀρνῶν καὶ αἷμα ταύρων καὶ τράγων οὐ βούλομαι, οὐδ' ἂν ἔρχησθε ὀφθῆναί μοι· τίς γὰρ ἐξεζήτησε ταῦτα ἐκ [τῶν] χειρῶν ὑμῶν; πατεῖν τὴν αὐλήν μου οὐ προσθήσεσθε* (*προσθήσετε*) *ἔτι· ἐὰν φέρητε* (+ *μοι* CG) *σεμίδαλιν, μάταιον· θυμίαμα βδέλυγμά μοί ἐστι· τὰς νεομηνίας ὑμῶν καὶ τὰ σάββατα καὶ ἡμέραν μεγάλην οὐκ ἀνέχομαι· νηστείαν καὶ ἀργίαν καὶ τὰς ἑορτὰς ὑμῶν μισεῖ ἡ ψυχή μου· ἐγενήθητέ μοι εἰς πλησμονήν*" (Ies. 1, 11—14). *καὶ* [*ἀλλαχοῦ*]· *„Ἀπόστησον ἀπ' ἐμοῦ ἦχον ᾠδῶν σου καὶ ψαλμὸν* (*ψαλμοῦ*) *ὀργάνων σου οὐκ εἰσακούσομαι*" (*ἀκούσομαι* CG; Am. 5, 23). *καὶ* [*πάλιν*]· *„Οὐ δέξομαι ἐκ τοῦ οἴκου σου μόσχους οὐδὲ ἐκ τῶν ποιμνίων σου χιμάρους· ἐμὴ γάρ ἐστιν ἡ οἰκουμένη καὶ τὸ πλήρωμα αὐτῆς· μὴ φάγομαι* (*φάγωμαι*) *κρέα ταύρων ἢ αἷμα τράγων πίομαι* (*πίωμαι* — Ps. 49, 9. 12—14); *θῦσον τῷ θεῷ θυσίαν αἰνέσεως* [*καὶ ἀπόδος τῷ ὑψίστῳ τὰς εὐχάς σου*]" (Ps. 50, 19). *καί· „Θυσία τῷ θεῷ πνεῦμα συντετριμμένον.*" *καὶ ἁπλῶς ἐν πάσαις ταῖς γραφαῖς ὁμοίως τὰς θυσίας ἀπαναίνεται διὰ τὸ ἐξαμαρτάνειν αὐτοὺς εἰς αὐτὸν ἐξ ἄκρας κακίας* (+ *τε καὶ*) *ἀπειθείας* [*τε*] *καὶ σκληροκαρδίας· „θυσίαι γὰρ ἀσεβῶν βδέλυγμα* [*τῷ*] *θεῷ* (*κυρίῳ* CG)· *καὶ γὰρ παρανόμως προσφέρουσιν αὐτάς*" (Prov. 21, 27), *καί· „Θυσίαι αὐτῶν ὡς ἄρτος πένθους αὐτοῖς, καὶ πάντες οἱ ἐσθίοντες αὐτὰς μολυνθήσονται*" (Os. 9, 4). *διὸ δὴ καὶ τῷ Σαοὺλ ὁ θεῖος Σαμουὴλ ἔλεγεν· „Ἀγαθὸν ἀκοὴ* (*ἀκοὴ ἀγαθὴ*) *ὑπὲρ θυσίας* (*θυσίαν* CG), *καὶ ἀκρόαμα ὑπὲρ στέαρ κριῶν· ἰδοὺ γὰρ* [*οὐ*] *θέλει κύριος θυσίας* (*θυσίαν* CG) *ὡς τὸ ἀκούειν* (*εἰσακούειν* CG) *αὐτοῦ*" (I Reg. 15, 22). *εἰ τοίνυν καὶ πρὸ τῆς παρουσίας αὐτοῦ ὑπὲρ θυσίας* (*θυσίαν*) *καρδίαν καθαρὰν ἐπεζήτει καὶ πνεῦμα συντετριμμένον, πολλῷ μᾶλλον ἐλθὼν ἔπαυσε τὰς δι' αἱμάτων θυσίας* (C. A. VI, 22, 2—5)· *οὐδὲ πάλιν* (*πάλαι*) *δεόμενος αὐτῶν, ὡς εἴρηται, ἀλλ' εἰ βουληθῶσι συγχωρῶν καὶ εἰ ἀπὸ γνώμης ὀρθῆς προσοίσουσιν,* [*ὅθεν φησί*]· *„Εἰ θύειν ἐπιθυμεῖς, οὐ δεομένῳ μοι θῦε*" (Ps. 49, 8—14). *ὁπότε δὲ τούτου ἀμνήμονες ἐγένοντο καὶ μόσχον ἀντὶ θεοῦ θεὸν ἐπεκαλέσαντο καὶ τούτῳ τὴν αἰτίαν τῆς ἐξ Αἰγύπτου πορείας ἐπεγράψαντο λέγοντες· „Οὗτοι οἱ θεοί σου, Ἰσραήλ, οἱ ἐξαγαγόντες σε ἐκ γῆς Αἰγύπτου*" (Ex. 32, 4), *καὶ ἀπαρνησάμενοι θεὸν τὸν διὰ Μωϋσέως ἐπισκεψάμενον αὐτοὺς ἐν τῇ θλίψει*

αὐτῶν, τὸν τὰ σημεῖα ἐπὶ (περὶ) χειρὸς καὶ ῥάβδου ποιησάμενον, τὸν Αἰγυπτίους δεκαπλήγῳ πατάξαντα, τὸν (+ *τὴν* CG) *ἐρυθρὰν θάλασσαν εἰς διαιρέσεις διελόντα καὶ διαγαγόντα αὐτοὺς ἐν μέσῳ τοῦ ὕδατος ὡς διὰ ξηρᾶς, τὸν τοὺς ἐχθροὺς αὐτῶν βυθίσαντα, τὸν* [*εἰς*] *Μερρὰν τὴν πικρὰν πηγὴν* (*τὴν πηγὴν τὴν πικρὰν*) *γλυκάναντα, τὸν ἐκ πέτρας ἀκροτόμου ὕδωρ εἰς πλησμονὴν ἀναβλύσαντα, τὸν στύλῳ νεφέλης καὶ στύλῳ πυρὸς σκιάζοντα αὐτοὺς διὰ θάλπος ἄμετρον καὶ φωτίζοντα καὶ ὁδηγοῦντα τοὺς οὐκ εἰδότας ὅθεν* (*ὅπου* CG) *πορευθῶσι, τὸν ἐξ οὐρανοῦ μαννοδοτήσαντα αὐτοὺς* (*αὐτοῖς* CG) *καὶ ἐκ θαλάσσης κρεωδοτήσαντα ὀρτυγομήτραν, τὸν ἐν τῷ ὄρει νομοθετήσαντα αὐτοῖς, οὗ τῆς θείας καὶ βροντοφόρου* (*βροντοφώνου*) *φωνῆς ἠξιώθησαν ἀκοῦσαι· τοῦτον ἀπηρνήσαντο εἰπόντες τῷ Ἀαρών· „Ποίησον ἡμῖν θεούς, οἳ προπορεύσονται ἡμῶν“* (Ex. 32, 1), *καὶ ἐμοσχοποίησαν χωνευτὸν καὶ ἔθυσαν τῷ εἰδώλῳ· κἀντεῦθεν οὖν ὀργισθεὶς ὁ μακρόθυμος κύριος* (*θεός* CG), *ἅτε δὴ ἀχαριστηθεὶς ὑπ᾽ αὐτῶν, ἔδησεν αὐτοὺς δεσμοῖς ἀλύτοις, στιβάσι φορτισμοῦ καὶ σκληρότητι κλοιοῦ, καὶ οὐκέτι εἶπεν· ἐὰν* [*δὲ*] *ποιήσῃς, ὡς πρὸ τῆς μοσχοποιΐας* (+ *εἴρηκεν*), *ἀλλά· „ποίησον θυσιαστήριον καὶ θῦε διηνεκῶς“* (Ex. 20, 24)· *ἐπιλήσμων γὰρ ὑπάρχεις καὶ ἀχάριστος, ἵνα συνεχῶς ὑπομιμνήσκῃ* (*ἐπιμιμνήσκῃ*) *μου. ἐπεὶ οὖν τῇ ἐξουσίᾳ κακῶς ὑπεχρήσαντο* (*ἐχρήσαντο*) *οἱ τάλανες καὶ ἀγνώμονες, ἀνάγκην ἐπέθηκε λοιπὸν θύειν καὶ βρωμάτων ἀπέχεσθαι τινῶν, καὶ ζώων διαφορὰς καθαρῶν καὶ ἀκαθάρτων διέστειλε, καίτοι παντὸς ζώου καθαροῦ τυγχάνοντος· „πάντα γάρ, ὅσα ἐποίησεν ὁ θεός, καθαρὰ* (*καλὰ*) *λίαν“* (Gen. 1, 31). *καὶ δὴ* (+ *καὶ*) *ἀφορισμοὺς προσέταξε καὶ καθαρμοὺς* (*καθαρισμοὺς* CG) *καὶ ῥαντισμοὺς* (*βαπτισμοὺς*) *καὶ* (+ *δεκατισμοὺς καὶ*) *ἁγνείας καὶ ἀργίας διαφόρους, ὧν παρακούοντι τιμωρίαν ὡρίσατο, ἵνα πιεζόμενοι* (+ *καὶ* CG) *ὑπὸ τοῦ κλοιοῦ* [*καὶ*] *ἀγχόμενοι τῆς πολυθέου πλάνης ἐκστήσωνται* (*ἐκστήσονται*). *οὐκοῦν διὰ τὴν σκληροκαρδίαν αὐτῶν ἐπέδησεν αὐτούς, ὅπως διὰ τοῦ θύειν καὶ ἀργεῖν καὶ ἁγνίζεσθαι καὶ τὰ τοιάδε παρατηρεῖσθαι εἰς ἔννοιαν ἔρχωνται θεοῦ τοῦ ταῦτα διαταξαμένου αὐτοῖς καὶ νομοθετήσαντος* (C. A. VI, 20, 4—11), *οἵ γε μοχθηρίᾳ τρόπου καὶ γνώμης ἀγνώμονος οὐ διελίμπανον ἄνωθεν καὶ ἐξ ἀρχῆς μέχρι τέλους ἐπιλαθόμενοι* (*ἐπιλανθανόμενοι*) *τοῦ θεοῦ καὶ παρατρεπόμενοι προσεκύνουν ἀντὶ τοῦ κτίστου τὴν κτίσιν, καὶ ποτὲ μέν, ὡς εἴρηται, μοσχοποιήσαντες, ποτὲ δὲ τῷ Βεελφεγὼρ προσκυνή-*

σαντες, ἄλλοτε δὲ τὸν (τῷ, et similiter deinceps) *Βαὰλ καὶ τὸν Θαμοὺζ (Χαμὼς) καὶ τήν σιδωνίαν Ἀστάρτην καὶ τὸν Μολὸχ (Μολχὼμ) καὶ [τὸν Χαμώς], ποτὲ μὲν τὸν ἥλιον καὶ τὴν σελήνην καὶ τοὺς ἀστέρας, ἃ ὁ θεὸς εἰς φαῦσιν ἀνθρώπων (ἀνθρώποις* CG) *πεποίηκεν (ἐποίησε) καὶ οὐκ εἰς προσκύνησιν, ποτὲ δὲ καὶ [τὰ] ἄλογα ζῶα (+ ἐτίμων), ὡς παρ' Αἰγυπτίοις τὸν Ἆπιν βοῦν καὶ τὸν μενδήσιον τράγον καὶ θεοὺς ἀργυροῦς καὶ χρυσοῦς (+ ὡς* CG) *ἐν τῇ Ἰουδαίᾳ. ταύτῃ τοι προδήλως ἀπειλῶν αὐτοῖς ὁ θεὸς ἔλεγε διὰ τοῦ προφήτου· „Μὴ μικρὸν τοῦτο τῷ οἴκῳ Ἰούδα, ποιεῖν τὰ βδελλύγματα ταῦτα, ἃ ἐποίησαν, ὅτι ἐνέπλησαν (ἔπλησαν* CG) *τὴν γῆν ἀνομίας τοῦ παροργίσαι με“* (Ez. 8, 17. 18. — C. A. V, 12, 2—3).

6. Chron. c. 151, ed. Muralto p. 357, PG 110, 547: *Μηδὲ τῆς ἱερᾶς τῶν ἀποστόλων διδασκαλίας καὶ παραγγελίας ἀκούοντες τῆς λεγούσης· Οὐκ ἐπιτρέπομεν λαϊκὸν ποιεῖν τι τῶν ἱερατικῶν, οἷον θυσίας ἢ βάπτισμα ἢ χειροθεσίαν ἢ εὐλογίαν μικρὰν ἢ μεγάλην, „καὶ οὐχ ἑαυτῷ τις λαμβάνει τὴν τιμήν, ἀλλὰ καλούμενος ὑπὸ θεοῦ“* (Hebr. 5, 4)· *διὰ γὰρ τῆς ἐπιθέσεως τῶν χειρῶν τοῦ ἐπισκόπου δίδοται ἡ τοιαύτη ἀξία. ὁ δὲ μὴ ἐγχειρισθεὶς ταύτην, ἀλλ' ἁρπάσας καὶ τυραννήσας αὐτὴν ἑαυτῷ, τὴν ἁμαρτίαν καὶ τὴν τιμωρίαν τοῦ Σαοὺλ καὶ Ὀζίου ὑποστήσεται. οὐ μὴν δέ, ἀλλ' οὐδὲ τοῖς λοιποῖς κληρικοῖς ἐπιτρέπομεν βαπτίζειν, οἷον διακόνοις ἢ ἀναγνώσταις ἢ ψάλταις ἢ ὑπηρέταις, ἀλλ' ἢ μόνοις ἐπισκόποις καὶ πρεσβυτέροις, ἐξυπερητουμένων αὐτοῖς τῶν διακόνων — οἱ δὲ τολμῶντες τοῦτο τῶν Κορητῶν ὑποίσουσι τὴν δίκην — καὶ μέντοι οὐδὲ πρεσβυτέροις χειροτονεῖν διάκονον ἢ διακόνισσαν ἢ ἀναγνώστας ἢ ὑπηρέτας ἢ πυλωρούς, ἀλλ' ἢ μόνοις τοῖς ἐπισκόποις. αὕτη γάρ ἐστιν ἡ τάξις ἡ ἔννομος ἐκκλησιαστικὴ καὶ θεάρετος ἁρμονία καὶ κατάστασις.* C. A. III, 10—11.

7. Chron. c. 185, ed. Muralto p. 416—419, PG. 110, 627—632: *Ὡς (καὶ) ἐν ταῖς ἀποστολικαῖς Διατάξεσί φησιν ὁ λόγος (ὁ θεῖος λόγος οὕτως φησίν)· Ἔστω δὲ ὁ κριτὴς ἀπροσωπόληπτος, μήτε πλούσιον ἐντρεπόμενος ἢ κολακεύων παρὰ τὸ προσῆκον μήτε πένητος φειδόμενος. „Οὐ λήψῃ“ γάρ, φησί, „πρόσωπον δυνάστου* (Lev. 19, 15), *καὶ πένητα οὐκ ἐλεήσεις ἐν κρίσει* (Ex. 23, 3), *ὅτι τοῦ κυρίου ἡ κρίσις* (Deut. 1, 17), *[καὶ] δικαίως τὸ δίκαιον διώξεται“* (Deut. 16, 20), *καὶ οὐκ ἀρέσει τῷ δικαίῳ οὐδὲν ἄδικον* (C. A. II, 5, 1—2). *ὅθεν οὐ δεῖ πιστεύειν, ὡς ἔτυχε,*

τοῖς κατηγοροῦσιν ἀκρίτως καὶ ἀβασανίστως. ἐγχωρεῖ γάρ τινας καὶ διὰ ζῆλον ἢ φθόνον κατά τινος ἀδελφοῦ ἐνστήσασθαι κατηγορίαν (ψευδηγορίαν), ὡς οἱ δύο πρεσβύτεροι κατὰ Σωσάννης καὶ ἡ Αἰγυπτία ἐπὶ τοῦ Ἰωσῆφ. σὺ οὖν ὡς θεοῦ ἄνθρωπος τὰ τοιαῦτα μὴ προχείρως παραδέχου, ἵνα (καὶ) μὴ ἀνέλῃς τὸν ἀθῷον καὶ (+ μὴ) ἀποκτείνῃς τὸν δίκαιον (C. A. II, 37, 2—4). [„Ἀθῷον γὰρ καὶ δίκαιον οὐκ ἀποκτενεῖς] (Ex. 23, 7), οὐδὲ λήψῃ δῶρα ψυχὴν πατάξαι (Deut. 27, 25)· τὰ γὰρ δῶρα ἐκτυφλοῦσιν ὀφθαλμοὺς σοφῶν καὶ λυμαίνονται ῥήματα δίκαια“ (Ex. 23, 8). εἰ οὖν ἀπροσωπολήπτως κρίνετε, ἐπιγνώσεσθε τὸν κατηγοροῦντα κατὰ τοῦ πλησίον αὐτοῦ μαρτυρίαν ψευδῆ, καὶ ἀποδείξαντες αὐτὸν συκοφάντην [καὶ ψευδολόγον] ποιήσατε αὐτῷ καθ' ὃν τρόπον ἐπονηρεύσατο (+ ποιῆσαι CG) τῷ πλησίον, καὶ ἐξαρεῖτε τὸν πονηρὸν ἐξ (ἐκ μέσου) ὑμῶν [αὐτῶν κατὰ τὸν θεῖον νόμον κυρίου]· ὅσον γὰρ ἐπ' αὐτῷ, ἐφονεύσατο (ἐφόνευσε CG) τὸν ἀδελφόν, προλαβὼν (προκαταλαβὼν) τὰ ὦτα τοῦ κριτοῦ· γέγραπται γάρ· „Ὁ ἐκχέων αἷμα ἀνθρώπου, ἀντὶ τοῦ αἵματος ἐκείνου ἐκχυθήσεται τὸ αἷμα αὐτοῦ“ (Gen. 9, 6), καί· „Ἐξαρεῖς τὸ ἀναίτιον ἀπὸ σοῦ αἷμα“ (Deut. 19, 13. — C. A. II, 42, 1. 5—6). οὐκοῦν ἐρευνᾶτε μετὰ πολλῆς ἀκριβείας περὶ τῶν ἐνεχομένων, καὶ πρῶτον περὶ τοῦ κατηγοροῦντος, ὁποῖά τίς ἐστιν ἡ ἀναστροφὴ αὐτοῦ, καὶ ἐὰν εὐσυνείδητος καὶ ἀξιόπιστος εὑρεθῇ, μὴ πιστευέσθω μόνος, παράνομον γὰρ τὸ τοιοῦτον, ἀλλ' ἐχέτω καὶ ἑτέρους μάρτυρας εὐλαβεῖς καὶ ὁμοτρόπους, ἵνα „ἐπὶ στόματος δύο καὶ τριῶν μαρτύρων ἀξιοχρέων σταθήσεται πᾶν ῥῆμα“ (Deut. 19, 15). διὰ τί δὲ εἴπομεν τὸν τρόπον αὐτῶν ζητεῖσθαι; διότι πολλάκις ἐγχωρεῖ καὶ τοὺς δύο καὶ τοὺς πλείονας ἐπὶ κακῷ μαρτυρῆσαι καὶ συμφώνως ψευδηγορῆσαι, ὡς τοὺς δύο πρεσβυτέρους κατὰ Σωσάννης ἐν Βαβυλῶνι καὶ τοὺς υἱοὺς τῶν παρανόμων κατὰ Ναβουθὲ ἐν Σαμαρείᾳ καὶ τὸ πλῆθος τῶν Ἰουδαίων κατὰ τοῦ κυρίου ἐν Ἱερουσαλὴμ καὶ κατὰ Στεφάνου τοῦ πρωτομάρτυρος αὐτοῦ. ἔστωσαν οὖν οἱ μάρτυρες πραεῖς, ἀόργητοι, ἐπιεικεῖς, ἀγαπητικοί, σώφρονες, ἐγκρατεῖς, ἀπερίεργοι, θεοσεβεῖς· ἡ γὰρ τῶν τοιούτων μαρτυρία βεβαία πάντως ὑπάρχει. τῶν δὲ μὴ τοιούτων μὴ παραδέχεσθε τὰς μαρτυρίας, κἂν συμφωνεῖν δοκῶσιν ἐπὶ τῇ μαρτυρίᾳ· προστέτακται γὰρ ἐν τοῖς νόμοις· „Οὐκ ἔσῃ μετὰ πολλῶν ἐν κακίᾳ, οὐ παραδέξῃ ἀκοὴν ματαίαν, οὐ συγκαταθήσῃ μετὰ πλήθους ἐκκλῖναι τὸ δίκαιον“ (Ex. 23, 2. 1). ἐν μέρει δὲ καὶ τὸν κρι-

γόμενον εἰδέναι ὀφείλετε, ὁποῖός ἐστι τῇ τοῦ βίου συνηθείᾳ καὶ ἀναστροφῇ, εἰ μεμαρτυρημένος τὸν βίον, εἰ ἀνέγκλητος καὶ ἀδιάβλητος, εἰ ὅσιος καὶ φιλόξενος καὶ φιλόπτωχος, εἰ σώφρων καὶ ψεύδους καθαρός, εἰ ἀπεχόμενος παντὸς πονηροῦ πράγματος (C. A. II, 49). μακάριος γὰρ ὁ τοιοῦτος, ἐὰν πειρασθῇ καὶ δόκιμος φανῇ· „Ἀνὴρ" γάρ, φησίν, „ἀπείραστος ἀδόκιμος παρὰ θεῷ" (Iac. 1, 12. 13)· καὶ οὕτω δοκιμασθεὶς ἐπὶ ψεύσματι λέγει καὶ αὐτὸς εἰκότως· „Εἶδες, κύριε, μὴ παρασιωπήσῃς (Ps. 27, 1), ὅτι ἐπανέστησάν μοι μάρτυρες ἄδικοι, καὶ ἐψεύσατο ἡ ἀδικία ἑαυτῇ" (Ps. 26, 12. — C. A II, 8, 2). ἴδετε καὶ τὰ κοσμικὰ δικαστήρια. ὧν τῇ ἐξουσίᾳ ὁρῶμεν ἀγομένους φονεῖς, μοιχούς, φαρμακούς, τυμβωρύχους, λῃστάς· καὶ τὰς ἀνακρίσεις αὐτῶν λαμβάνοντες ὑπὸ τῶν προσαγόντων οἱ ἡγούμενοι λέγουσι τῷ κακούργῳ, εἰ ταῦτα οὕτως ἔχει. κἀκείνου συγκατατιθεμένου καὶ ὁμολογοῦντος οὐκ εὐθέως ἐπὶ τὴν κόλασιν αὐτὸν ἐκπέμπουσιν, ἀλλὰ πλείοσιν ἡμέραις τὴν ἐξέτασιν αὐτοῦ ποιοῦνται μετὰ συμβουλίας καὶ σκέψεως καὶ πολλῆς ζητήσεως· καὶ οὕτω τελευταῖον ὅρον καὶ ψῆφον θανάτου ὁ μέλλων ἐκφέρειν κατ' αὐτοῦ, πρὸς τὸν ἥλιον ἐπάρας τὰς χεῖρας, ἐπὶ πάντων διαμαρτύρεται ἀθῷος ὑπάρχειν τοῦ αἵματος τοῦ ἀνθρώπου, καίτοι ὄντες ἐθνικοὶ καὶ ἄθεοι καὶ μόνην ἔχοντες τὴν φύσιν διδάσκαλον. ὑμεῖς δὲ γινώσκοντες θεὸν τὸν ἐτάζοντα καρδίας καὶ νεφροὺς καὶ συνιόντα εἰς πάντα τὰ ἔργα ἡμῶν, πόσῳ μᾶλλον ὀφείλετε μετὰ πολλῆς ἐρεύνης τὴν δικαίαν κρίσιν κρίνειν, ὅτι τοῦ κυρίου ἡ κρίσις τοῦ μέλλοντος ἀποδοῦναι ἑκάστῳ κατὰ τὰ ἔργα αὐτοῦ (C. A. II, 52).

8. Chron. c. 128, 9, ed. Muralto p. 289, PG 110, 458: Ὑποφόρους γὰρ ἔχοντες αὐτοὺς [οἱ] Ῥωμαῖοι οὐκ ἐῶσι τοῖς ἰδίοις χρᾶσθαι (κεχρῆσθαι CG) δικαιώμασιν, ἐπειδήπερ ἑκουσίως ἐπεσπάσαντο τὴν δουλείαν εἰπόντες· „Οὐκ ἔχομεν βασιλέα εἰ μὴ καίσαρα" (Io. 19, 15), καί· „Ἐὰν μὴ ἀποκτείνωμεν τὸν Χριστόν, πάντες εἰς αὐτὸν πιστεύσουσι, καὶ ἐλεύσονται οἱ Ῥωμαῖοι καὶ ἀροῦσι τὸν τόπον ἡμῶν (ἡμῶν τὸν τόπον) καὶ τὸ ἔθνος" (Io. 11, 48), οἵ γε καὶ ἄκοντες προεφήτευσαν· καὶ γὰρ ἐπίστευσαν εἰς αὐτὸν τὰ ἔθνη, καὶ αὐτοὶ τὴν ἐξουσίαν ὑπὸ Ῥωμαίων ἀφῃρέθησαν, καὶ τῆς νομικῆς λατρείας (καὶ τὴν λατρείαν) κεκωλυμένοι (+ δέ CG) εἰσὶ καὶ ἀναιρεῖν (+ οὓς θέλουσι CG) [οὐ συγχωροῦνται] καὶ θύειν ὅτε βούλονται. διὸ καὶ ἐπικατάρατοί εἰσι, μὴ δυνάμενοι ποιεῖν τὰ διατεταγμένα· „Ἐπικατάρατος" γάρ,

φησίν, „πᾶς, ὃς οὐκ ἐμμένει πᾶσι τοῖς γεγραμμένοις ἐν τῷ βιβλίῳ τοῦ νόμου τοῦ ποιῆσαι αὐτά“ (Deut. 27, 26). *ἀδύνατον δέ ἐστιν ἐν διασπορᾷ μεταξὺ τῶν ἐθνῶν ὄντας πάντα αὐτοὺς ἐπιτελεῖν* (*ἐπιτελεῖν αὐτοὺς* CG) *τὰ τοῦ νόμου καὶ τὴν λατρείαν ἐν ἑνὶ τόπῳ περιγεγραμμένην, ὡς ἐν λόγῳ κυρίου Μωϋσῆς διετάξατο.* C. A. VI, 24, 2—5, quem locum tacite quidem, sed fine excepto accurate Georgius exscripsit.

9. Chron. c. 133, ed. Muralto p. 335, PG 110, 510: *Οὐ μὴν δὲ ἀλλὰ καὶ τὸ ὄνομα* (*τῷ ὀνόματι*) *κυρίου προεφήτευσάν τινες, ὡς Βαλαάμ, Σαοὺλ* (*Σαυλὸς*) *καὶ Καϊάφας, καὶ δαιμόνια πάλιν ἐξέβαλον, ὡς Ἰούδας καὶ οἱ υἱοὶ Σκευᾶ.* C. A. VIII, 2, 2. 5, quem locum Georgius hic tacite respexit.

Cum Georgium Monachum vel Hamartolum Georgius Cedrenus exscripsisset, huius lectiones lectionibus illius adiunxi, et quidem uncinis [ ] inclusi, quae Cedrenus omisit, uncinis ( ), quae mutavit vel addidit. Ubi Cedrenus cum Constitutionibus consentit, cum Hamartolus ab eis discedat, signavi lectiones CG. His locis Hamartolum e Cedreno emendandum esse vix est dubium. Nolui autem mutare, et textum editum repetii.

Fragmenta haud raro a textu Constitutionum plus minus discedunt. Ordo sententiarum saepius inversus est; nonnulla leguntur, quae a Constitutionibus absunt; in fragmento V praesertim Psalmus 50, 19 insertus est, in fragmento VII Ps. 27, 1; 26, 12. Valde autem erraret, qui Georgium alium textum ac vulgatum legisse inde concluderet. Qui in locis componendis scriptura cum tanta libertate utitur, quantam Georgius sibi usurpavit, is etiam verba mutasse vel aliqua addidisse censendus est.

XIV.
PHOTIUS [† 891].

1. Bibliothecae c. 112—113 ed. Bekker p. 90; Migne PG 103, 386: *Ἀνεγνώσθη Κλήμεντος τοῦ Ῥώμης τεύχη βιβλίων δύο, ὧν τὸ μὲν ἐπιγράφεται Διαταγαὶ τῶν ἀποστόλων διὰ Κλήμεντος, ἐν ᾧ καὶ οἱ τῶν συνοδικῶν κανόνων τῷ ἀθροίσματι τῶν ἀποστόλων Κανόνες ἐπιγραφόμενοι περιέχονται. . . . Αἱ δέ γε Διαταγαὶ τρισὶ μόνοις δοκοῦσιν ἐνέχεσθαι· κακοπλαστίᾳ, ἣν οὐ χαλεπὸν ἀποσκευάσασθαι· καὶ ὅτι κατὰ τοῦ Δευτερονομίου ὕβρεις τινὰς ἐπαφίησιν, ἃ καὶ ῥᾷστον διαλύσασθαι· καὶ ἔτι Ἀρειανισμῷ, ὅπερ ἄν τις καὶ βιαίως διακρούσαιτο. ἡ μέντοι γε τῶν τοῦ Πέτρου Πράξεων βίβλος τῷ τε λαμπρῷ καὶ τῇ σεμνότητι καὶ ἔτι τῷ καθαρῷ καὶ συντόνῳ καὶ τῇ ἄλλῃ ἀρετῇ τοῦ λόγου καὶ πολυμαθείᾳ τοσοῦτο ἔχει πρὸς τὰς Διαταγὰς τὸ παραλλάττον, ὡς*

μηδὲ συγκρίσει τῇ κατὰ τοὺς λόγους πρὸς ἀλλήλας παραβάλλεσθαι τὰς βίβλους.

2. Nomocan. praefatio; Bibliotheca iuris canonici veteris edd. Voellus et Iustellus 1661 II, 790: *Οὐ μὴ ἀλλὰ καὶ τοὺς (Κανόνας) λεγομένους τῶν ἁγίων ἀποστόλων (εἰς αὐτὸν συνήγαγον), εἰ καί τινες διά τινας αἰτίας ἡγήσαντο.* . . . l. c. p. 793: *Οἱ λεγόμενοι τῶν ἁγίων ἀποστόλων διὰ Κλήμεντος Κανόνες πε΄.*

Nomocanonem hic addo, cum sub nomine Photii ad nos pervenerit atque eius aetate compositus fuerit, non ignorans, librum nunc ei abiudicari.

XV.

OECUMENIUS [† c. 940].

Comment. in Act. apost. 9, 10, Migne PG 118, 170: *Καὶ οὗτος ὁ Ἀνανίας διάκονος ἦν, ὡς αὐτὸς Παῦλος μαρτυρεῖ ἐν τοῖς Κανόσι.* Cf. C. A. VIII, 46, 17.

XVI.

SIMEON THEOLOGUS IUNIOR [† 1041/42].

1. Oratio XXIV, Migne PG 120, 439 sq., Holl, *Enthusiasmus und Bußgewalt beim griechischen Mönchtum* 1898 p. 19, in quo libro verba graeca traduntur: Sacerdotes pietatem docebis . . . . accuratam apostolicorum canonum traditionumque scientiam (*τὴν εἴδησιν ἀκριβῶς τῶν ἀποστολικῶν Κανόνων καὶ Παραδόσεων*). . . . Quod si etiam contra turbulentos et inordinatos aliquando te in virga et baculo cum ratione irasci oportet, ut malum aliquod prohibeas et pestiferam inter eos labem reprimas, ne opus malum et affectus vitiosus in deterius serpat (cf. C. A. II, 41, 7—8), neque istud apostolicis Constitutionibus et divinis patribus alienum iudicatur (*οὐδὲ τοῦτο ἀπᾷδον ἐκρίθη τοῖς ἀποστόλοις ἐν ταῖς αὐτῶν Διατάξεσι καὶ τοῖς θεοφόροις πατράσιν ἡμῶν*). . . . Ne igitur praetexens mansuetudinem propter solam laudem humanam modicum quidpiam praeter Dei mandatum admissum ad subversionem apostolorum Canonum et Constitutionum (*ἐπὶ καταστροφῇ τῶν ἀποστολικῶν Κανόνων καὶ Διατάξεων*) contumeliamque vitae evangelicae et status monastici neglexeris, sed Iesum ac Dominum tuum imitatus, infremens ac teipsum sine turbatione turbans mandata Dei et Canones ab eius apostolis praescriptos ulciscere (*ἐκδίκησιν ποιοῦ τῶν ἐντολῶν τοῦ θεοῦ καὶ τῶν τεθέντων Κανόνων*

ὑπὸ τῶν ἀποστόλων). . . Scito enim unicuique talium (sc. paenitentium) ab iis, qui spectatores et discipuli sermonis fuerunt, locum convenientem ac iure destinatum esse, quorum Canonibus Constitutionibusque legendis incumbere necessarie debes (*καὶ δεῖ σε ἀναγνώσεως μᾶλλον τῶν Διατάξεων καὶ Κανόνων αὐτῶν ἐπιμελῶς ἔχεσθαι*), ut ne ignores, quae credentium in Christum abscondita sint mysteria et ne pecces, dum pietati erga Deum parum consentanea geris.

2. Teste Niceta Pectorato, qui vitam eius scripsit (cf. Holl l. c.), Simeon monachos, ut rectori oboedirent, adhortatus est his verbis: *Ἐν ὅσοις γὰρ οὐκ ἔστι παράβασις θεοῦ ἐντολῆς ἢ τῶν ἀποστολικῶν Κανόνων καὶ Διατάξεων, ἐν πᾶσιν ἀνάγκη πᾶσα ὑπακούειν αὐτῷ ὀφείλετε καὶ ὡς τῷ κυρίῳ πείθεσθαι· ἐν ὅσοις δὲ κινδυνεύει τὸ τοῦ Χριστοῦ εὐαγγέλιον καὶ οἱ νόμοι τῆς ἐκκλησίας αὐτοῦ, οὐ μόνον οὐ δεῖ πείθεσθαι τούτῳ κτλ.* Porro syncello per ironiam dicit: *ὅπως τἆλλα λελοιπὼς πάντα καὶ τῆς οἰκείας ἐπιμελούμενος συνειδήσεως τῶν ἀποστολικῶν ἀντέχῃ σπουδαίως Κανόνων καὶ Διατάξεων.* Denique se condemnatum fuisse dicit *οὐχ ὡς μοιχὸς ἢ κακοποιός, ἀλλ᾽ ὡς δοῦλος Χριστοῦ καὶ τῶν ἀποστολικῶν Κανόνων καὶ Διατάξεων ἀντεχόμενος.*

XVII.
NICETAS PECTORATUS [c. 1050].

1. Adversus Romanos de azymis et ieiunio sabbati et matrimonio clericorum, graece ed. Demetracopulus, *Ἐκκλησιαστικὴ Βιβλιοθήκη* (Lipsiae 1866) I, 18—36.

a) p. 24. *Εἰ γὰρ περὶ τῶν ἀζύμων καὶ τῆς αὐτῶν ἑορτῆς Κορινθίοις ὁ Παῦλος ἐπέστελλε καὶ ἐν ἀζύμοις ἑορτάζειν αὐτοὺς προετρέπετο, οὐκ ἂν δογματίζων μετὰ τῶν ἕνδεκα καὶ πᾶσαν κανονίζων τὴν τῶν πιστῶν ἐκκλησίαν, ἐν τῷ ἑβδομηκοστῷ κανόνι μετ᾽ ἐπιτιμίου παρηγγυᾶτο πᾶσι καὶ ἐξησφαλίζετο τὰ τοιαῦτα παρ᾽ Ἰουδαίων μὴ δέχεσθαι· Εἴ τις, φάσκων, ἐπίσκοπος ἢ πρεσβύτερος ἢ διάκονος ἢ ὅλως τοῦ καταλόγου τῶν κληρικῶν νηστεύοι μετὰ Ἰουδαίων ἢ ἑορτάζοι μετ᾽ αὐτῶν ἢ δέχοιτο παρ᾽ αὐτῶν τὰ τῆς ἑορτῆς αὐτῶν ξένια, οἷον ἄζυμα ἢ τοιοῦτόν τι, καθαιρείσθω· εἰ δὲ λαϊκὸς εἴη, ἀφοριζέσθω.* Can. ap. 70.

b) p. 28 sq. *Τῶν ἀποστόλων οἱ κορυφαῖοι ἐν μὲν τῷ πέμπτῳ βιβλίῳ τῶν Διατάξεων τῶν ὑπὸ Κλήμεντος τῆς Ῥώμης γραφεισῶν,*

ἐν ᾧ περὶ μαρτύρων ἐπιγέγραπται, κατὰ τὸ ιθ' κεφάλαιον ταῦτά φασι· Τετράδα γὰρ καὶ παρασκευὴν προσέταξεν ἡμῖν νηστεύειν ὁ κύριος, τὴν μὲν διὰ τὴν προδοσίαν, τὴν δὲ διὰ τὸ πάθος· αὐτὸ δὲ νηστεῦσαι τὸ σάββατον παρέδωκεν, οὐχ ὅτι δεῖ τὸ σάββατον νηστεύειν, κατάπαυσιν δημιουργίας ὑπάρχον, ἀλλ' ὅτι ἐκεῖνο μόνον χρὴ νηστεύειν, ἐν ᾧ ὁ δημιουργὸς ὑπὸ γῆν ἐστι (C. A. V, 14, 20). κατὰ δὲ τὸ τέλος τοῦ βιβλίου πάλιν οὕτω φησί· Πᾶν μὲν σάββατον ἄνευ τοῦ ἑνὸς καὶ πᾶσαν κυριακὴν ἐπιτελοῦντες συνόδους εὐφραίνεσθε. καὶ μετ' ὀλίγον· Εὐφρανθῆναι δὲ ἐν ταύταις, ἀλλ' οὐ πενθῆσαι (C. A. V, 20, 19). ἐν δὲ τῷ ἑβδόμῳ βιβλίῳ τῶν αὐτῶν Διατάξεων κατὰ τὸ κ' κεφάλαιον τάδε φησί· Τὸ σάββατον μέντοι καὶ τὴν κυριακὴν ἑορτάζετε, ὅτι τὸ μὲν δημιουργίας ἐστὶν ὑπόμνημα, ἡ δὲ ἀναστάσεως. ἓν δὲ σάββατον μόνον ἡμῖν φυλακτέον ἐν ὅλῳ τῷ ἐνιαυτῷ, τὸ τῆς τοῦ Χριστοῦ ταφῆς, ἐν ᾧ νηστεύειν προσήκει, ἀλλ' οὐχ ἑορτάζειν· ἐν ὅσῳ γὰρ ὁ δημιουργὸς ὑπὸ γῆν τυγχάνει, ἰσχυρότερον τὸ περὶ αὐτοῦ πένθος τῆς κατὰ δημιουργίαν χαρᾶς (C. A. VII, 23, 3. 4). ἀλλὰ γὰρ ταῦτα μυστικῶς διὰ Κλήμεντος πάντα διαταξάμενοι οὐκ ἔστησαν μέχρι τούτων, ἀλλ' εἰδότες θείῳ πνεύματι οὐ τὴν τυχοῦσαν παράβασιν εἶναι τὸ νηστεύειν τὰ σάββατα, καὶ ἐπιτιμίῳ σφοδρῷ καταδεσμοῦσι περὶ τούτου τὴν ἐκκλησίαν. φασὶ γὰρ ἐν τῷ ἑξηκοστῷ τετάρτῳ κανόνι τῶν ἱερῶν Κανόνων αὐτῶν· Εἴ τις κληρικὸς εὑρεθῇ τὴν κυριακὴν ἡμέραν νηστεύων ἢ τὸ σάββατον πλὴν τοῦ ἑνὸς καὶ μόνου, καθαιρείσθω· εἰ δὲ λαϊκός, ἀφοριζέσθω. Can. ap. 66.

c) p. 30. Οἱ μὲν γὰρ ἀπόστολοι κανόνα περὶ τούτου ἐξέθεντο οὕτως εἰπόντες· Εἴ τις ἐπίσκοπος ἢ πρεσβύτερος ἢ διάκονος ἢ ἀναγνώστης ἢ ψάλτης τὴν ἁγίαν τεσσαρακοστὴν οὐ νηστεύει ἢ τετράδα καὶ παρασκευήν, καθαιρείσθω, εἰ μὴ δι' ἀσθένειαν σωματικὴν ἐμποδίζοιτο. Can. ap. 69.

d) p. 32. Καὶ ὅτι ἁμαρτάνοντες κἂν τούτῳ παρανομεῖτε, ἀπὸ τῆς τῶν ἀποστόλων Διαταγῆς καὶ τῶν ἱερῶν αὐτῶν ἀποδείξω Κανόνων. ἐν μὲν γὰρ τῷ ἕκτῳ βιβλίῳ τῶν διὰ Κλήμεντος Ῥώμης γραφέντων (sic) Διαταγῶν κατὰ τὸ ἑπτακαιδέκατον κεφάλαιον οἱ ἀπόστολοι τάδε φασίν· Ἐπισκόπους ἢ πρεσβυτέρους ἢ διακόνους εἴπομεν μονογάμους καθίστασθαι, κἄν τε ζῶσιν αὐτῶν αἱ γαμεταὶ κἄν τε μή· μὴ ἐξεῖναι δὲ αὐτοῖς μετὰ χειροτονίαν ἀγάμοις οὖσιν ἐπὶ γάμους ἔρχεσθαι ἢ γεγαμηκόσιν ἑτέραις συμπλέκεσθαι, ἀλλ' ἀρκεῖσθαι ᾗ ἔχοντες ἦλθον ἐπὶ τὴν χειροτονίαν (C. A. VI, 17, 1). ἐν δὲ

τῷ πέμπτῳ κανόνι τῶν ἱερῶν Κανόνων αὐτῶν οὕτω φασίν· Ἐπίσκοπος ἢ πρεσβύτερος ἢ διάκονος τὴν ἑαυτοῦ γυναῖκα μὴ ἐκβαλλέτω προφάσει εὐλαβείας· ἐὰν δὲ ἐκβάλλῃ, ἀφοριζέσθω (Can. 5). *ἐν δὲ τῷ τεσσαρακοστῷ κανόνι· Ἔστω φανερά, φασί, τὰ ἴδια τοῦ ἐπισκόπου πράγματα, καὶ μὴ προφάσει τῶν ἐκκλησιαστικῶν πραγμάτων διαπιπτέτω τὰ τοῦ ἐπισκόπου, ἐσθ' ὅτε γυναῖκα καὶ παῖδας κεκτημένου ἢ συγγενεῖς.* Can. 40.

e) p. 34. *Οἱ δὲ λοιποὶ τῶν κορυφαίων ἐν τῷ ἕκτῳ βιβλίῳ τῶν Διατάξεων κατὰ τὸ δέκατον ἕκτον κεφάλαιον ἐκδηλότερον εἶπον· Εἴδαμεν γάρ, φασίν, ὅτι οἱ περὶ Σίμωνα καὶ Κλεόβιον ἰώδη συντάξαντες βιβλία ἐπ' ὀνόματι τοῦ Χριστοῦ καὶ τῶν μαθητῶν αὐτοῦ περιφέρουσιν εἰς ἀπάτην ὑμῶν τῶν πεφιληκότων Χριστὸν καὶ ἡμᾶς τοὺς αὐτοῦ δούλους. καὶ ἐν τοῖς παλαιοῖς δέ τινες συνεγράψαντο βιβλία ἀπόκρυφα Μωσέως καὶ Ἐνώχ, Ἀδάμ, Ἡσαΐου τε καὶ Δαυὶδ καὶ Ἠλιοὺ καὶ τῶν τριῶν πατριαρχῶν φθοροποιὰ καὶ τῆς ἀληθείας ἐχθρά.* C. A. VI, 16, 2. 3.

2. Vita Simeonis theologi iunioris codice Parisino 1610 saec. XIV tradita, typis quidem nondum expressa, nuperrime vero a Carolo Holl descripta in libro: *Enthusiasmus und Bußgewalt beim griechischen Mönchtum* 1898, in quo p. 19 etiam loci sequentes notantur.

a) fol. 34ʳ: *Τί δέ φασιν καὶ οἱ αὐτόπται τοῦ λόγου ἐν ταῖς αὐτῶν Διατάξεσιν; Τὸν λαλοῦντά σοι — θεὸς πάρεστι.* C. A. VII, 9, 1.

b) ibid.: *Καὶ αὖθις· Εἰ γὰρ περὶ τῶν κατὰ σάρκα γονέων — ἐξουσίαν εἰλήφασι.* C. A. II, 33, 2—3.

c) fol. 54ʳ: Nicetas vindictam factam esse dicit *εἰς ἔκβασιν . . τοῦ εἰρημένου . . ὑπὸ τῶν ἀποστόλων ἐν ταῖς αὐτῶν Διατάξεσιν, ἔνθα παραγγελίαν ποιοῦνται . . ἐν τῷ τριακοστῷ κεφαλαίῳ τοῦ δευτέρου βιβλίου κατὰ λέξιν ἔχον οὕτως· Οὗτοι παρὰ θεοῦ — ζωογονεῖν αὐτούς.* C. A. II, 33, 3.

XVIII.

MICHAEL CERULARIUS [a. 1054].

Edictum synodi Constantinopolitanae a. 1054, C. Will, Acta et scripta de controversiis ecclesiae graecae et latinae saec. XI composita 1861 p. 157 sq.: *Καθυπέβαλον (οἱ Λατῖνοι) ἐγκαλέσαντες ἡμῖν ἄλλα τέ τινα, καὶ ὅτι τοὺς πώγωνας παραπλησίως ἐκείνοις*

ξηρᾶν καὶ τὴν κατὰ φύσιν ἀνθρώπου μορφὴν παρὰ φύσιν ἐξαλλάσσειν οὐκ ἀνεχόμεθα, πρὸς δὲ καὶ ὅτι μὴ διακρινόμενοι ἀπὸ πρεσβυτέρων μεταλαμβάνειν γεγαμηκότων, . . . μήτε τῇ γραφῇ προσέχειν ἐθέλοντες. ἢ οὐκ ἀπομαδαρώσετέ φησι τοὺς πώγωνας ὑμῶν, οὔτε μὴν ἐννοεῖν ὅλως βουλόμενοι, ὅτι γυναιξὶν εὐπρεπὲς τοῦτο ὁ κτίσας ἐποίησε θεός, ἀνδράσι δὲ ἀνάρμοστον ἐδικαίωσεν. Cf. C. A. I, 3, 11. Infra p. 159 Canon apostolorum V laudatur.

XIX.

GEORGIUS CEDRENUS [c. 1060].

1. Histor. compendium ed. Bekker (Corpus scriptorum historiae Byzantinae, Bonnae 1837) I, 370—371; Migne PG 121, 410: *Περὶ οὗ ἐν ταῖς ἀποστολικαῖς Διατάξεσιν κτλ.*, scilicet fragmentum Georgii Hamartoli IV.

2. Ibid. ed. Bekker I, 417—420, PG 121, 455—459: *Περὶ ὧν μέντοι κἂν ταῖς ἀποστολικαῖς Διατάξεσί φησιν κτλ.*, scilicet fragmentum Georgii Ham. V.

3. Ibid. ed. Bekker I, 506—507, PG 121, 551: *Καὶ ἐν ταῖς ἀποστολικαῖς Διατάξεσι ὁ θεῖος λόγος οὕτως φησὶν κτλ.*, scilicet pars fragmenti Georgii Ham. VII tertia prior; verba enim loci Gen. 9, 6 *τὸ αἷμα αὐτοῦ* haec solum ad Constitutiones pertinentia sequuntur: *Ἀλλὰ μηδὲ εἷς παραδεχέσθω μαρτυρῶν κατά τινος, κἂν λίαν ᾖ ἀξιόπιστος· ἐπὶ στόματος γὰρ δύο ἢ τριῶν μαρτύρων πᾶν ῥῆμα βεβαιωθήσεται, εἶπεν ὁ κύριος.*

4. Ibid. ed. Bekker I, 72—73, PG 121, 102: *Εἰδέναι δὲ δεῖ, ὅτι, ἐάν τις ἐκ παρατάσεως ἁμαρτάνει πειράζων τὸν θεὸν ὡς μὴ ἐπεξιόντα τοῖς πονηροῖς, ὁ τοιοῦτος οὔτε μετανοίας ἀξιοῦται οὔτε ἀφέσεως, ὥσπερ γε καὶ ἄλλοι πλείους καὶ οὗτος Φαραώ. κἂν λέγῃ τις παρ' ἑαυτῷ· „Ὁσιά μοι γένοιτο, ὅτι πορεύσομαι ἐν τῇ ἀναστροφῇ τῆς καρδίας μου τῆς πονηρᾶς“* (Deut. 29, 19), *ὀψέ ποτε μετανοήσω, ὥσπερ Ἀμὼς ὁ τοῦ Μανασσῆ. διὸ καὶ τὸ τάχος ἐξωλόθρευσεν αὐτὸν ὁ θεός.* Est fragmentum Georgii Ham. III. abbreviatum.

5. Ibid. ed. Bekker I, 382, PG 121, 422: *Ὑποφόρους γὰρ κτλ.*, scilicet fragmentum Georgii Ham. VIII.

6. Ibid. ed. Bekker I, 433, PG 121, 472: *Οὐ μὴν δὲ ἀλλὰ κτλ.*, scilicet fragmentum Georgii Ham. IX.

XX.

THEOPHYLACTUS [c. 1070].

Allocutio ad quendam e suis familiaribus c. 11, C. Will, Acta et scripta quae de controversiis ecclesiae gr. et lat. saec. XI composita exstant 1861 p. 242 sq.: *Ἐπεὶ ἄλλως γε καὶ τὴν ἐν σάββασι νηστείαν ὑμῶν εἰ βουλοίμεθα πικρῶς ἐξετάζειν, δείξομεν οὔτε ἀποστολικαῖς οὔτε πατρικαῖς διδασκαλίαις ἀκόλουθον· οἵ τε γὰρ ἀπόστολοι τῶν τὴν κυριακὴν ἡμέραν ἢ τὸ σάββατον νηστευόντων ἑνὸς ὑπεξῃρημένου καταψηφίζονται λαϊκῶν μὲν ἀφορισμόν, κληρικῶν δὲ καθαίρεσιν.* Cf. C. A. V, 20, 19; VII, 23, 3; can. 64.

XXI.

NICETAS SERRONIUS [c. 1080].

1. Commentarius ad Gregorii Naz. orationem 45 (42) c. 13: *Εἴληπται δὲ τὸ ἔνδυμα τῆς ἀφθαρσίας ἀπὸ τῆς Ὀκταβίβλου τῆς διὰ Κλήμεντος· Ἵνα γάρ, φησί, καταξιώσῃ αὐτοὺς τοῦ λούτρου τῆς παλιγγενεσίας, τοῦ ἐνδύματος τῆς ἀφθαρσίας.* Similiter ad eiusdem orationem 40 c. 4. Cf. C. A. VIII, 6, 6.

Commentarium ad illas Gregorii orationes ac nonnullas alias Migne PG 127, 1177—1480 latine edidit, et locos laudatos p. 1249 et 1356 invenies. Cotelerius, qui verba Nicetae e codicibus Parisinis in adnotationibus ad C. A. VIII, 6 exscripsit, iam iure dubitavit, an Gregorius Constitutiones respexerit. Negari quidem nequit, immo certum est, verba ista iam saeculo IV in liturgia adhibita fuisse. Verba etiam in precatione pro catechumenis leguntur, quam Chrysostomus Ad II Cor. hom. II c. 5—8 (ed. Bened. X, 435—440) tradidit. Constitutiones vero haud dubie post illas Gregorii orationes compilatae sunt.

2. Ad Matth. 5, 42: *Ποιητέον ἐλεημοσύνας, ἀλλὰ μετὰ κρίσεως καὶ τοῖς ἀξίοις, ἵνα εὕρωμεν ἀνταπόδομα παρὰ τοῦ ὑψίστου. οὐαὶ δὲ τοῖς ἔχουσι καὶ ἐν ὑποκρίσει λαμβάνουσιν ἢ δυναμένοις βοηθεῖν ἑαυτοῖς καὶ λαμβάνειν παρ' ἑτέρων βουλομένοις. ὁ γὰρ ἔχων καὶ δι' ὑπόκρισιν ἢ ἀργίαν λαμβάνων κατακριθήσεται.* C. A. IV, 3, 2; 4, 1.

Codice Monacensi graec. 36, quo Nicetae Catena in Matthaeum traditur, auctor fragmenti fol. 107ᵛ simpliciter Clemens nominatur. Corderius, qui in Symbolis graecorum patrum in Matthaeum 1647 tom. II catenam edidit, p. 196 Clementem Alexandrinum appellavit, haud dubie vero erravit. Fragmentum cum in Constitutionibus apostolorum legatur, auctori huius operis sive Clementi Romano attribuendum est.

XXII.
NICOLAUS METHONENSIS [saec. XII].

De corpore et sanguine Christi, Migne PG 135, 514 sq.: *Πάντες (οἱ ἀπόστολοι) τῇ πανταχοῦ ἐκκλησίᾳ διὰ τῆς συγγραφείσης τῷ ἱερῷ Κλήμεντι λειτουργίας παραδεδώκασιν, ἐν ᾗ ταῦτα οὕτω ῥητῶς κεῖται· Μεμνημένοι οὖν ὧν δι' ἡμᾶς ὑπέμειμεν εὐχαριστοῦμέν σοι, θεὲ παντοκράτορ, οὐχ ὅσον ὀφείλομεν, ἀλλ' ὅσον δυνάμεθα, καὶ τὴν διάταξιν αὐτοῦ πληροῦμεν. ἐν ᾗ γὰρ νυκτὶ παρεδίδοτο, λαβὼν ἄρτον ταῖς ἁγίαις καὶ ἀμώμοις αὐτοῦ χερσί, καὶ ἀναβλέψας πρός σε τὸν θεὸν αὐτοῦ καὶ πατέρα, καὶ κλάσας ἔδωκεν ἡμῖν εἰπών· „Λάβετε ἐξ αὐτοῦ, φάγετε, τοῦτό ἐστι τὸ σῶμά μου* (Mt. 26, 26) *τὸ περὶ πολλῶν θρυπτόμενον" εἰς ἄφεσιν ἁμαρτιῶν* (I Cor. 11, 24). *ὡσαύτως καὶ τὸ ποτήριον κεράσας ἐξ οἴνου καὶ ὕδατος καὶ ἁγιάσας ἔδωκεν ἡμῖν λέγων· „Πίετε ἐξ αὐτοῦ πάντες, τοῦτό ἐστι τὸ αἷμά μου τὸ περὶ πολλῶν ἐκχυνόμενον εἰς ἄφεσιν ἁμαρτιῶν* (Mt. 26, 27. 28)· *τοῦτο ποιεῖτε εἰς τὴν ἐμὴν ἀνάμνησιν"* (I Cor. 11, 26). *μεμνημένοι τοίνυν τοῦ πάθους αὐτοῦ καὶ τοῦ θανάτου καὶ τῆς ἀναστάσεως καὶ τῆς εἰς οὐρανοὺς ἐπανόδου καὶ τῆς μελλούσης αὐτοῦ δευτέρας παρουσίας, ἐν ᾗ ἔρχεται κρῖναι ζῶντας καὶ νεκροὺς καὶ ἀποδοῦναι ἑκάστῳ κατὰ τὰ ἔργα αὐτοῦ, προσφέρομέν σοι τῷ βασιλεῖ καὶ θεῷ κατὰ τὴν αὐτοῦ διάταξιν τὸν ἄρτον τοῦτον καὶ τὸ ποτήριον τοῦτο εὐχαριστοῦντές σοι δι' αὐτοῦ, ἐφ' οἷς κατηξίωσας ἡμᾶς ἑστάναι ἐνώπιόν σου καὶ ἱερατεύειν σοι· καὶ ἀξιοῦμέν σε, ὅπως εὐμενῶς ἐπιβλέψοις ἐπὶ τὰ προκείμενα δῶρα ταῦτα ἐνώπιόν σου, σὺ ὁ ἀνενδεὴς θεός, καὶ εὐδοκήσοις ἐπ' αὐτοῖς εἰς τιμὴν τοῦ Χριστοῦ σου· καὶ καταπέμψοις τὸ ἅγιόν σου πνεῦμα ἐπὶ τὴν θυσίαν ταύτην, τὸν μάρτυρα τῶν παθημάτων τοῦ κυρίου Ἰησοῦ, ὅπως ἀποφήνοι τὸν ἄρτον τοῦτον σῶμα τοῦ Χριστοῦ σου, τὸ ποτήριον τοῦτο αἷμα τοῦ Χριστοῦ σου.* C. A. VIII, 12, 35—39.

XXIII.
IOANNES ZONARAS [† c. 1120].

1. Ad Canon. apost. 60, Migne PG 137, 158: *Πολλὰ βιβλία παρὰ τῶν ἀσεβῶν ἐνοθεύθησαν εἰς βλάβην τῶν ἁπλουστέρων, ὥσπερ καὶ αἱ διὰ τοῦ ἁγίου Κλήμεντος γραφεῖσαι τοῖς ἐπισκόποις ἀποστολικαὶ Διαταγαί, αἳ διὰ τοῦτο καὶ συνοδικῶς ἀπεβλήθησαν.*

2. Ad Can. ap. 85 p. 215: *Διάφορα νόθα συγγράμματα καὶ ψευδεπίγραφα ἦσαν ἢ καὶ εἰσί· τὰ δὲ καὶ νενοθευμένα, οἷαι καὶ αἱ διὰ τοῦ Κλήμεντος ἐκπεφωνημέναι Διαταγαί. καὶ αὗται καὶ παρὰ κακοδόξων τινῶν ἐνοθεύθησάν τε καὶ παρεφθάρθησαν· διὸ καὶ ἀναγινώσκεσθαι ὅλως αὐτὰς ἀπηγόρευσεν ἡ οἰκουμενικὴ ἕκτη σύνοδος.* Similiter ad Concilii Laodicensis can. 60 p. 1420 sq. et in scholio ad epistulam festalem S. Athanasii, quod edidit I. Ussher, Polycarpi et Ignatii epistulae 1644 p. XLII.

XXIV.
ALEXIUS ARISTENUS [c. 1130].

Synopsis canonum, ad synod. Trull. can. II, Bibliotheca iuris can. veteris ed. Iustellus 1661, II, 698; Migne PG 137, 126: *Τὰ παρὰ τῶν ἑτεροδόξων κλοπιμαίως ἐμβεβλημένα ταῖς διὰ Κλήμεντος τῶν ἀποστόλων Διατάξεσιν ἀποκήρυκτα. ἐν τοῖς ἀποστολικοῖς Κανόσι πρὸς τοῖς ἄλλοις τοῖς τῆς καινῆς καὶ παλαιᾶς διαθήκης βιβλίοις καὶ τὰς Διατάξεις τῶν ἀποστόλων τὰς διὰ Κλήμεντος ἐν ὀκτὼ συντεθείσας βιβλίοις σεβασμίας καὶ ἁγίας ἔχειν ὡρίσθημεν. ὁ δὲ παρὼν κανὼν διὰ τὸ νόθα τινὰ καὶ ξένα τῆς εὐσεβείας ὑπὸ τῶν ἑτεροδόξων παρατεθῆναι ἐν αὐταῖς ἐπὶ λύμῃ τῆς ἐκκλησίας ἀποβάλλεσθαι αὐτὰς ἐγκελεύεται πρὸς οἰκοδομὴν καὶ ἀσφάλειαν τοῦ χριστιανικωτάτου ποιμνίου.* Similiter in scholio ad eundem canonem, quod edidit Ussher, Polycarpi et Ignatii epistulae 1644 p. CV.

XXV.
MICHAEL GLYKAS [c. a. 1150].

Epist. XIX, Migne PG 158, 922—927: *Ὅτι μὲν οὖν οὐ χρὴ κατά τι διστάζειν ἐπὶ ταῖς γινομέναις εὐποιΐαις παρὰ τινῶν, χάριν μὲν εὐσεβῶν, ἁμαρτωλῶν δέ, πειθέτωσαν ἡμᾶς πρὸ τῶν ἄλλων οἱ μαθηταὶ Χριστοῦ καὶ ἀπόστολοι, τρίτα, ἔννατα καὶ τεσσαρακοστά, ναὶ μὴν καὶ ἐναύσια τελεῖσθαι κοινῶς ἐπὶ τοῖς τεθνεῶσι διαταξάμενοι. . . . εἰ μὴ γὰρ τοῦτο ἦν, οὐκ ἄν, ὥς ἄνωθεν εἴρηται, μνήμας ἐν ὡρισμένοις καιροῖς διετάξαντο γίνεσθαι τῶν τεθνεώτων ἕνεκεν οἱ ἀπόστολοι καὶ μαθηταὶ τοῦ Χριστοῦ, ᾧ ἡ δόξα εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων· ἀμήν.* C. A. VIII, 42.

De tempore huius auctoris cf. Krumbacher, *Geschichte der byzantinischen Literatur* 1891 p. 146.

XXVI.

THEODORUS BALSAMON [† c. 1200].

Ad Canon. apost. 85, Migne PG 137, 214: *Σὺ δὲ γίνωσκε, ὡς, εἰ καὶ γέγραπται ἐνταυθοῖ ἀναγινώσκειν ἡμᾶς τὰς Διαταγὰς τοῦ Κλήμεντος, πλὴν μὴ δημοσιεύειν αὐτάς, ἀλλ' ὁ β' κανὼν τῆς ϛ' συνόδου ἀπηγόρευσε τὴν τούτων ἀνάγνωσιν διὰ τὸ γενέσθαι παραποίησιν ἐν αὐταῖς.* Similiter in epist. ad Marcum Alexandrinum c. 1, ib. 138, 954.

XXVII.

MATTHAEUS BLASTARES [c. 1335].

Syntagma canonum alphabeticum, praef. I de s. apostolorum canonibus, Migne PG 144, 967: *Φησὶ γὰρ (ἡ ἕκτη σύνοδος)· Τοὺς ὑπὸ τῶν πρὸ ημῶν ἁγίων πατέρων καὶ δεχθέντας καὶ κυρωθέντας, ἀλλὰ μὴν καὶ παραδοθέντας ἡμῖν ἐπ' ὀνόματι τῶν ἁγίων καὶ ἐνδόξων ἀποστόλων ὀγδοήκοντα πέντε Κανόνας τὸ κῦρος ἔχειν καὶ ἡμεῖς κελεύομεν, πλὴν τῶν τοῦ Κλήμεντος ἐπιστολῶν τε καὶ Διατάξεων· αὗται γὰρ πρὸς τῶν δυσσεβῶν πολὺ τὸ νόθον καὶ σφαλερὸν εἰσεδέξαντο.* Similiter littera *β'* c. 11 p. 1139 sq.; litt. *κ'* c. 5 p. 1351 sq.

XXVIII.

NICEPHORUS CALLISTI [† 1341].

Hist. eccl. III, 18, PG 145, 531: *Τοῦτον συγγραφέα καὶ τῶν ἀποστολικῶν Διατάξεων, ἀλλὰ δὴ καὶ τῶν ἱερῶν Κανόνων πιστεύομεν.*

XXIX.

CONSTANTINUS HARMENOPULUS [† c. 1380].

1. Epitome canonum II, 4 de diaconis scholium, PG 150, 95: *Ἐν ταῖς λεγομέναις τῶν ἁγίων ἀποστόλων Διατάξεσι ταῦτα διείληπται· Διακόνισσα οὐδὲν ὧν οἱ πρεσβύτεροι ἢ διάκονοι ἐπιτελεῖ, ἀλλ' ἢ φυλάσσειν τὰς θύρας καὶ ἐξυπηρετεῖν τοῖς πρεσβυτέροις ἐν τῷ βαπτίζεσθαι τὰς γυναῖκας διὰ τὸ εὐπρεπές.* C. A. VIII, 28, 6.

2. Epitome canonum, proloquium, Migne PG 150, 56—60: *Τῶν κανόνων οἱ μέν εἰσι τῶν ἁγίων ἀποστόλων, οἱ δὲ τῶν οἰκουμενικῶν ἑπτὰ ἁγίων συνόδων, οἱ δὲ τῶν μερικῶν συνόδων, οἱ δὲ ἁγίων. . . . εἰσὶν οὖν τῶν μὲν ἁγίων ἀποστόλων Κανόνες πε'· τῶν δὲ οἰκουμενικῶν συνόδων κτλ.*

XXX.

BESSARION [† 1472].

De sacramento eucharistiae, PG 161, 514: Sunt autem tres praecipuae (rationes, quibus probare conantur, non verbis Domini sacrum corpus Christi sanguinemque confici). Una est auctoritas sanctorum ecclesiae doctorum, Clementis, Iacobi, Basilii et Chrysostomi, qui omnes in missis, quas ipsi composuere, post verba dominica sacerdotis precibus hoc sacramentum conficere videntur, siquidem etiam post verba Domini prolata non corpus et sanguinem, sed panem et vinum nominant. . . . In primis autem verbis sanctorum doctorum, qui missas composuerunt, unica ratio satisfacit. Cum ipsi quattuor patres idem plane dicant, eorum verba ante omnia audiamus. Clemens itaque primus, cum miracula Domini et res gestas eius ac sacramentorum a Domino traditionem commemorasset (C. A. VIII, 12, 6—37), post ea inquit: Memores itaque nos passionis, mortis et resurrectionis eius etc., offerimus tibi regi et Deo secundum eius praecepta etc. Rogamus te, ut clementer inspicias haec proposita coram te munera, tu nullius indigens Deus, et in eis bene complaceas ad honorem Christi tui et mittas spiritum sanctum tuum, testem passionis Domini nostri Iesu, super hoc sacrificio, qui hunc panem corpus Christi tui efficiat (ib. 38—39). Licet enim haec Clementis verba inter apocryphas scripturas commemorari soleant, placet tamen eis impraesentiarum tanquam veris assentiamur.

XXXI.

RITUS ORDINATIONUM MARONITARUM.

1. Consecratio episcopi et metropolitae, Denzinger, Ritus Orientalium II (1864), 187: Canon sanctorum apostolorum: Nunc ergo nos XII apostoli Domini convenientes hos ordines ecclesiasticos definimus vobis, postquam elegimus vasa electa, apostolos socios nostros Paulum et Iacobum episcopos et hos reliquos septem diaconos. Primum dico ego Petrus: ille, cuius est chirotonia, sicut praeordinavimus, omnino sine macula sit, bonus et ab omni iniquitate purus. Cumque fuerit nominatus et placuerit, congregabitur populus cum presbyteris et qui congregantur episcopi in die dominicae; is autem, qui aliis honorabilior est, interrogabit

populum et sacerdotes, an ille, qui eligitur ab eis, dignus sit principatu; quodsi eo contenti fuerint, addet interrogans eos, an testimonium ab omnibus illi perhibeatur, quod dignus sit hac magna et perfecta dignitate et possideat rectam erga Deum religionem, deinde an rectitudinem observet erga omnes homines. Postea interrogabit de omnibus moribus eius, an sit sine macula. Et omnes insimul testimonium illi reddant in veritate, quod talis sit; porro testati ubi sunt, quod talis sit sine acceptione personarum, immo quasi coram Deo iudice et Christo ac spiritu sancto et omnibus sanctis spiritualibus, qui ministrant ei, etiam documentum accipiat, an dignus sit ministerio in veritate; nam *in ore duorum vel trium testium stat omne verbum* (Mt. 18, 16), et exigent consensum, et cum plene consenserint, obtemperabunt ei. Ubi autem factum fuerit silentium, unus e primis episcopis oblationem perficit, et electus cum duobus episcopis stabit ad latus altaris cum silentio. C. A. VIII, 4.

2. Chirotonia super diaconos, Denzinger l. c. p. 129: Canon. Diaconus non benedicit neque benedictionem dat, sed a sacerdote mandatum accipit, scilicet ab episcopo vel presbytero, eamque dat populo non ut sacerdos, sed ut diaconus; sacerdotibus enim non licet opus diaconi implere, quando diaconus adest. C. A. VIII, 28, 4—5.

Particula II quidem nomine apostolorum caret. Nomen autem excidisse videtur. Arabica expositio saltem, ut Denzinger adnotat, canonem apostolis attribuit. Revera canon e Constitutionibus VIII, 28, 4—5 depromptus, versus alter autem false intellectus est. Particula I plura quidem minus recte, in universum autem Constitutiones VIII, 4 tam fideliter reddit, ut haud parvi aestimanda sit. Cuius aetatis ritus Maronitarum sit, quo traditur, accuratius definiri nequit. Moneo autem, in symbolo, quod episcopus consecrandus profitetur, synodi Nicaenae II et in sectione sequente ac de consecratione patriarchae agente Ignatii Constantinopolitani († 877) et oboedientiae erga Romanum pontificem mentionem fieri. Cf. Denzinger l. c. p. 193; 215.

D.

CANONES APOSTOLORUM.

I.

DECRETUM GELASIO [492—496] ADSCRIPTUM.

In secunda huius scripturae parte sive notitia librorum apocryphorum loco XXXVI commemoratur liber qui appellatur Canones apostolorum.

De hoc decreto plurima disputabantur. Cf. A. Thiel, Epistolae Romanorum pontificum genuinae I 1867 p. 53—58; 454—471; Th. Zahn, *Geschichte des neutestamentlichen Kanons* II (1890), 259—267; A. Koch, *Der heilige Faustus* 1895 p. 57—71. Non est meum, litem dirimere. Id solum dico, decretum, si non a Gelasio editum, non multo hoc papa posterius esse. Cum in Opere imperfecto in Matthaeum Didascalia liber canonum appelletur, non prorsus liquet, de quo libro decretum dicat. Verisimiliter autem Canones apostolorum proprie dictos respexit.

II.

DIONYSIUS EXIGUUS [c. a. 500].

Codex canonum ecclesiasticorum, praefatio; Bibliotheca iuris canonici veteris edd. Voellus et Iustellus 1671 I, 101: Domino venerando mihi patri Stephano episcopo Dionysius Exiguus in Domino salutem. . . . In principio itaque Canones qui dicuntur apostolorum de Graeco transtulimus, quibus quia plurimi consensum non praebuere facilem, hoc ipsum vestram noluimus ignorare sanctitatem, quamvis postea quaedam constituta pontificum ex ipsis Canonibus adsumpta esse videantur. Deinde regulas Nicaenae synodi etc. . . . . . l. c. p. 112: Incipiunt regulae ecclesiasticae sanctorum apostolorum prolatae per Clementem ecclesiae Romanae pontificem. — Sequuntur Canones apostolorum I—L.

Dionysius Exiguus Stephano episcopo Salonae petente c. annum 500 collectionem canonum instituit vel e Graeco in Latinum transtulit, et Hormisda papa (514—523) auctore alteram. Collectiones exhibent Canones apostolorum quinquaginta priores, cumque Canones eiusdem auctoris ac Constitutiones et cum his ab initio coniuncti neque vero, ut Drey censuit, tempore posteriore eis adiecti sint, collectiones illae sunt testes Constitutionum. Collectionis prioris praefationem ediderunt Ballerini, De antiquis collectionibus canonum p. III c. 1 § 3, et Maaßen, *Geschichte der Quellen und Literatur des kanonischen Rechts* I (1870), 960. Collectionem alteram totam typis expressam exhibet

Codex canonum ecclesiasticorum Dionysii exigui, quem Iustel a. 1628 et denuo a. 1643 edidit, et Bibliotheca iuris canonici veteris (t. I p. 101—174), quam Iustel et Voel a. 1661 publicaverunt. Canones apostolorum soli in plerisque Collectionibus conciliorum recepti sunt. Cf. quae disputavi in libro *Die Apostolischen Konstitutionen* 1891 p. 192—206.

III.

IOANNES SCHOLASTICUS [c. a. 550].

Collectio canonum: ordo canonum; Bibliotheca iuris canonici veteris edd. Voellus et Iustellus 1671 II, 501: *Οἱ μὲν ἅγιοι τοῦ κυρίου μαθηταὶ καὶ ἀπόστολοι ὀγδοήκοντα πέντε διὰ Κλήμεντος Κανόνας ἐξέθεντο.*

Ioannes Antiochenus vel Scholasticus ante annum 565, quo ecclesiam Constantinopolitanam regendam suscepit, collectionem canonum paravit eique Canones apostolorum omnes vel LXXXV inseruit una cum conclusione, quae non tam Canonum quam operis universi vel Constitutionum est. In prologo dicens, collectiones priores canones Basilii non recepisse, insuper satis clare indicat, eas iam Canones apostolorum continuisse. Collectionem Iustel et Voel in tomo secundo Bibliothecae iuris canonici 1661 publicaverunt; prologum ac titulos etiam Pitra in Iuris ecclesiae Graecorum historia et monum. 1864 (t. II) edidit.

IV.

IOANNES II PAPA [532—535].

Epist. ad Caesarium Arelatensem, Acta conciliorum ed. Harduinus II, 1155. Adiuncti sunt plures canones, inter eos canones apostolorum 25 et 28. Ille (25) capitulum vigesimum quintum inscribitur, hic (28) capitulum trigesimum nonum.

V.

VIGILIUS PAPA [537—555].

Epist. ad Profuturum episcopum Bracarensem a. 538 data, Acta conciliorum ed. Harduinus II, 1429—32. Papa tacite profert canonem apostolorum 49 verba uncinis inclusa inserens: Si quis episcopus aut presbyter iuxta praeceptum Domini non baptizaverit in nomine patris et filii et spiritus sancti, sed [in una persona trinitatis aut in duabus aut] in tribus patribus aut in tribus filiis aut in tribus paracletis, proiciatur de ecclesia Dei.

VI.

STEPHANUS III PAPA [768—772].

Ex synodo Romana Stephani papa III (IV) a. 769 habita, Acta conciliorum ed. Harduinus III, 2015: Quinquaginta canones

apostolorum suscipiendos. Non amplius suscipiantur apostolorum Canonum prolata per sanctum Clementem nisi quinquaginta capita, quae suscipit sancta Dei catholica Romana ecclesia.

VII.

SYNODUS NICAENA II [a. 787].

1. Actio I, Acta conciliorum ed. Harduinus IV, 50: *Ταράσιος ὁ ἁγιώτατος πατριάρχης εἶπεν· Ἀναγνωσθήτω ἐν πρώτοις ἡ βίβλος τῶν κανονικῶν διατάξεων. — Ἡ ἁγία σύνοδος εἶπεν· Ἀναγνωσθήτω. — Ὁ αὐτὸς Κωνσταντῖνος ὁ θεοφιλέστατος διάκονος καὶ νοτάριος τοῦ εὐαγοῦς πατριαρχείου ἀνέγνω. — Τῶν ἁγίων ἀποστόλων κανὼν πεντηκοστὸς τρίτος· Εἴ τις πρεσβύτερος τὸν ἐπιστρέφοντα ἀπὸ ἁμαρτίας οὐ προσδέχεται, ἀλλ' ἀποβάλλεται, καθαιρείσθω, ὅτι λυπεῖ τὸν Χριστὸν εἰπόντα, ὅτι χαρὰ γίνεται ἐν οὐρανῷ ἐπὶ ἑνὶ ἁμαρτωλῷ μετανοοῦντι.* Can. ap. 52.

Vox *διατάξεις*, quam Tarasius usurpat, vix Constitutiones apost. nostras designat, sed potius Canones apostolorum, qui post synodum Trullanam soli canonici appellari poterant.

2. Canon I, Hard. IV, 486: *Τούτων οὕτως ὄντων καὶ διαμαρτυρουμένων ἡμῖν, ἀγαλλιώμενοι ἐπ' αὐτοῖς, ὡς εἴ τις εὕροι σκῦλα πολλά, ἀσπασίως τοὺς θείους Κανόνας ἐνστερνιζόμεθα καὶ ὁλόκληρον τὴν αὐτῶν διαταγὴν καὶ ἀσάλευτον κρατύνομεν, τῶν ἐκτεθέντων ὑπὸ τῶν ἁγίων καὶ σαλπίγγων τοῦ πνεύματος πανευφήμων ἀποστόλων, τῶν τε ἓξ ἁγίων καὶ οἰκουμενικῶν συνόδων, καὶ τῶν τοπικῶς συναθροισθεισῶν ἐπὶ ἐκδόσει τοιούτων δογμάτων, καὶ τῶν ἁγίων πατέρων ἡμῶν.*

3. Canon III, Hard. IV, 487: *Πᾶσαν ψῆφον γινομένην παρὰ ἀρχόντων ἐπισκόπου ἢ πρεσβυτέρου ἢ διακόνου ἄκυρον μένειν κατὰ τὸν κανόνα τὸν λέγοντα· Εἴ τις ἐπίσκοπος κοσμικοῖς ἄρχουσι χρησάμενος δι' αὐτῶν ἐγκρατὴς ἐκκλησίας γένηται, καθαιρείσθω καὶ ἀφοριζέσθω καὶ οἱ κοινωνοῦντες αὐτῷ πάντες.* Can. ap. 30.

4. Canon V, Hard. IV, 490: *Εἰ δέ τις ἐπὶ χειροτονίᾳ φανείη ποτὲ τοῦτο πεποιηκώς, γινέσθω κατὰ τὸν ἀποστολικὸν κανόνα τὸν λέγοντα· Εἴ τις ἐπίσκοπος διὰ χρημάτων τῆς ἀξίας ταύτης ἐγκρατὴς γένηται ἢ πρεσβύτερος ἢ διάκονος, καθαιρείσθω καὶ αὐτὸς καὶ ὁ χειροτονήσας, καὶ ἐκκοπτέσθω παντάπασι καὶ τῆς κοινωνίας, ὡς Σίμων ὁ μάγος ὑπ' ἐμοῦ Πέτρου.* Can. ap. 29.

5. Canon X, Hard. IV, 494: *Ἐπειδή τινες τῶν κληρικῶν παραλογιζόμενοι τὴν κανονικὴν διάταξιν, ἀπολιπόντες τὴν ἑαυτῶν παροικίαν εἰς ἑτέρας παροικίας ἐκτρέχουσι, κατὰ πλεῖστον δὲ ἐν ταύτῃ τῇ θεοφυλάκτῳ καὶ βασιλίδι πόλει, καὶ εἰς ἄρχοντας προσεδρεύουσιν, ἐν τοῖς αὐτῶν εὐκτηρίοις τὰς λειτουργίας ποιοῦντες· τούτους οὖν χωρὶς τοῦ ἰδίου ἐπισκόπου καὶ τοῦ Κωνσταντινουπόλεως οὐκ ἔξεστι δεχθῆναι ἐν οἱῳδήποτε οἴκῳ ἢ ἐκκλησίᾳ· εἰ δὲ τοῦτο ποιήσει, ἐπιμένων καθαιρείσθω. ὅσοι δὲ μετ᾽ εἰδήσεως τῶν προλεχθέντων ἱερέων τοῦτο ποιοῦσιν, οὐκ ἔξεστιν αὐτοῖς κοσμικὰς καὶ βιωτικὰς φροντίδας ἀναλαμβάνεσθαι, ὡς κεκώλυται τοῦτο ποιεῖν παρὰ τῶν θείων Κανόνων.* Can. ap. 15 et 6.

6. Canon XII, Hard. IV, 494: *Εἴ τις ἐπίσκοπος εὑρεθείη ἢ ἡγούμενος ἐκ τῶν αὐτουργιῶν τοῦ ἐπισκοπείου ἢ τοῦ μοναστηρίου εἰς ἀρχοντικὴν χεῖρα ἢ καὶ ἑτέρῳ προσώπῳ ἐκδιδούς, ἄκυρον εἶναι τὴν ἔκδοσιν κατὰ τὸν κανόνα τῶν ἁγίων ἀποστόλων τὸν λέγοντα· Πάντων τῶν ἐκκλησιαστικῶν πραγμάτων ὁ ἐπίσκοπος ἐχέτω τὴν φροντίδα, καὶ διοικείτω αὐτὰ ὡς τοῦ θεοῦ ἐφορῶντος· μὴ ἐξεῖναι δὲ αὐτῷ σφετερίζεσθαί τι ἐξ αὐτῶν ἢ συγγενέσιν ἰδίοις τὰ τοῦ θεοῦ χαρίζεσθαι· εἰ δὲ πένητες εἶεν, ἐπιχορηγείτω ὡς πένησιν, ἀλλὰ μὴ προφάσει τούτων τὰ τῆς ἐκκλησίας ἀπεμπολείτω.* Can. ap. 38.

VIII.

TARASIUS CONSTANTINOPOLITANUS [a. 787].

Epist. ad Hadrianum, Acta conciliorum ed. Harduinus IV, 513: *Κανὼν τῶν ἁγίων ἀποστόλων κθ′. Εἴ τις ἐπίσκοπος κτλ.*, sc. Canon ap. 29, quem patriarcha aeque ac synodus Nicaena II verbotenus laudat.

IX.

HADRIANUS I PAPA [772—795].

Epitome canonum a. 774 Carolo M. oblata, Acta conciliorum ed. Harduinus III, 2033—36: Ecclesiasticae regulae sanctorum patrum apostolorum, prolatae per Clementem Romanum pontificem, quae ex graecis exemplaribus in primo ordine ponuntur. I. Episcopus a duobus vel tribus ordinetur. II. Presbyter et reliqui clerici ab uno episcopo ordinentur. III. Ne mel et aliud in sacrificio offeratur, nisi quod Dominus statuit. IV. Novas spicas,

uvas, oleum et incensum ad altare licet offerri ad benedicendum. V. Reliqua omnia ad domum episcopi et presbyteri. VI. Ut presbyter uxorem suam a gubernatione sua non abiciat, sed caste regat, etc. usque ad canonem L, qui Hadriano est XLV. Plures enim canones in unum contracti sunt, pauci in duos dissecti, nonnulli non solum in compendium redacti, sed etiam liberius redditi.

X.

PSEUDO-ISIDORUS [c. 850].

Decretales Pseudo-Isidorianae ed. P. Hinschius 1863.

1. Praefatio p. 17: Denique propter eorum auctoritatem ceteris conciliis praeposuimus Canones qui dicuntur apostolorum, licet a quibusdam apocrifi dicantur, quoniam plures eos recipiunt et sancti patres eorum sententias synodali auctoritate roboraverunt et inter canonicas posuerunt constitutiones.

2. Initium operis p. 26 sq.: Incipiunt tituli Canonum apostolorum numero L (tituli exprimuntur). — Plura capitula ab apostolis constituta in decretis apostolicorum, ut superius continetur, legimus, sed adhuc ea minime reperire quivimus et ideo illa hic non inseruimus, sed fidelibus investigatoribus hic inserenda conservantes committimus. — De Canonibus apostolorum, qui non sint respuendi, ut quidam garriunt, sed omni veneratione habendi, sicut haec beati Ieronimi et aliorum multorum sanctorum patrum scriptura testatur. — Beatissimo papae Damaso Ieronimus. Gloriam sanctitatis tuae nostra humilitas deprecatur, ut secundum apostolicae sedis, quam cognovimus gubernari per tuam sanctitatem, actus gestorum a beati Petri apostoli principatu usque ad vestra tempora quae gesta sunt in sede tua nobis per ordinem paucis enarrare digneris: quatinus nostra humilitas sentire cognoscat, qui meruit de apostolicorum supradicte tuae sedis martyrio coronari vel qui contra Canones apostolorum excessisse cognoscitur. Ora pro nobis, beatissime papa. Data V. Kal. Mai. Accepta Romae. — Incipiunt ecclesiastice regule sanctorum apostolorum prolate per Clementem ecclesiae romanae pontificem: quae ex graecis exemplaribus in ordine primo ponuntur. Quibus quam plurimi consensum non praebuere facile; attamen postea

quaedam constituta pontificum ex ipsis canonibus assumpta esse videntur. — Sequuntur canones quinquaginta priores.

3. Epist. Zephyrini p. 132: Et reliqua privilegia, que soli huic sanctae sedi concessa sunt et in constitutis apostolorum eorumque successorum aliisque quamplurimis cum eis concinnantibus habentur inserta. LXX (al. LX) enim apostoli sententias praefixerunt cum aliis quamplurimis episcopis et servandas censuerunt.

Sententiae apostolorum, quarum in hac epistula mentio fit, Canones apostolorum esse possunt. Ivo Carnotensis, Panormia II c. 105, et Gratianus, c. 2 Dist. 16, locum ita interpretati sunt. Pseudo-Isidorus operi suo quidem quinquaginta tantum canones inseruit. In initio autem operis de maiore numero se notitiam habuisse prodit.

XI.
SYNODUS DUZIACENSIS [874].

Canon V, Acta concil. ed. Harduinus VI, 154: De non excommunicando autem eo (presbytero) a communione corporis et sanguinis Christi item canones dicunt: Episcopus, presbyter etc., sc. can. ap. 25.

XII.
ANASTASIUS BIBLIOTHECARIUS [† c. 879].

Praefatio in VII synodum ad Ioannem VIII pontificem maximum (872—882), Acta conciliorum ed. Harduinus IV, 19: Sane notandum est, quaedam in hac synodo ex apostolorum et sextae universalis synodi canonibus et sententiis inveniri, quae penes nos interpretata nec habentur nec admittuntur. Et certe de apostolorum Canonibus liquido novimus, quoniam his quidam facile non praebuere consensum. Sed et praedecessor vester beatissimus papa Stephanus non ex his plus quam quinquaginta recipiendos synodice promulgavit, licet quaedam constituta pontificum ex ipsis canonibus assumpta esse videantur. Unde apostolatu vestro decernente non solum illos solos quinquaginta canones ecclesia recipit, sed et omnes eorum, utpote spiritus sancti tubarum, quin et omnium omnino probabilium patrum et sanctorum conciliorum regulas et institutiones admittit, illas dumtaxat, quae nec rectae fidei nec probis moribus obviant, sed nec sedis Romanae decretis ad modicum quid resultant, quin potius adversarios, id est haereticos potenter impugnant.

Decretum Ioannis VIII de recipiendis canonibus apostolorum omnibus non ad nos pervenisse videtur; hucusque saltem non est publicatum.

XIII.

IOANNES VIII PAPA [872—882].

Epist. ad Anspertum archiepiscopum Mediolanensem a. 879 data, Acta concil. ed. Harduinus VI, 53: Nunc itaque . . . his iterum nostris apostolicis litteris dilectioni tuae praecipimus, ut, quia ad praefatam synodum non venisti, ad eam, quam rursus iuxta Canonis apostolici capitulum tricesimum quartum (= can. ap. 37) erimus quarto Idus Octobris auxiliante Domino celebraturi, omni postposita occasione cum suffraganeis episcopis tuis devotus occurras. . . . Praeterea hoc . . praecipimus, ut cum eo, qui de regibus Francorum Deo favente Italiam fuerit ingressus, nullum absque nostro consensu et unanimitate placitum facere praesumatis, apostolorum Canone capituli tricesimi quinti ita iubente atque dicente: Episcopos gentium singularum etc. sc. can. ap. 34.

XIV.

HINCMARUS REMENSIS [† 882].

Opusculum LV capitulorum c. 24, Migne PL 126, 375 sq.: Canones qui vocantur apostolorum . . non episcopalium conciliorum auctoritate sunt constituti, sed a primis temporibus traditione viritim apostolicorum virorum fuerunt mentibus commendati et partim verbis, partim sensu ac sparsim diversis quorundam epistulis pro qualitate causarum et personarum ac temporum inditi atque exinde, antequam episcopi concilia libere inciperent celebrare, a devotis quibusdam collecti. . . . Ceterum iidem Canones qui vocantur apostolorum non ab apostolis conscripti esse creduntur.

XV.

REGINO PRUMIENSIS [† 915].

In libro de ecclesiasticis disciplinis et religione christiana, Migne, PL 132, laudat Canones apostolorum 8 I, 192, 9 I, 193, 10 II, 398, 11 II, 401, 12 I, 424, 16 I, 419, 25 I, 86, 27 I, 173, 28 II, 405, 29 I, 233, 33 I, 429, 44 I, 221, 48 App. I, 4, 49 I, 262, 50, I, 263.

XVI.

BURCHARDUS WORMATIENSIS [† 1025].

In decretorum libris, Migne PL 140, laudat Canones apostolorum 2 (3) V, 8, 3 V, 6, 5 I, 78, 9 II, 67—68, 12 II, 136, 14 I, 75, 25 II, 189, 30 III, 109, 38 I, 210, 42 – 43 XV, 5 – 6, 44 II, 119. Praeterea quae Regino Prumiensis De eccles. disciplina I, 88 – 89 fonte non indicato scripsit, II, 117—118 tanquam canones apostolorum reddit.

XVII.

SYNODUS LEMOVICENSIS [1031].

Sessio II, Acta concil. ed. Harduinus VI, 888 - 889: Tunc lecti sunt Canones apostolorum, ubi in capitulo XXVII ita dicitur: Qui clerici debeant coniugibus copulari. Innuptis, qui ad clerum provecti sunt etc., sc. can. ap. 26. . . . Tunc Canones apostolorum prolati sunt, ubi capitulo XXX legitur: Si quis etc., sc. can. 29. Item capitulo XXXI: Si quis etc., sc. can. 30. Item capitulo XVII: Si quis etc., sc. can. 17. Item capitulo XVIII: Si quis etc., sc. can. 18. Item capitulo XXI: Eunuchus etc., sc. can. 21. Item capitulo XXII: Si quis abscidit etc., sc. can. 22 – 24.

XVIII.

HUMBERTUS CARDINALIS [† c. 1060].

1. Responsio in libellum Nicetae c. 16, Migne PL 143, 990; PG 120, 1028: Reprehendens enim nos, cur ieiunemus sabbatis, dicis: Quarta et sexta feria iugiter ieiunandum, una propter traditionem, altera propter passionem Domini, sabbato autem nunquam nisi uno. Et hoc asserere conaris ex apocryphis libris et canonibus pari sententia sanctorum patrum repudiatis. Nam Clementis liber, id est Itinerarium Petri apostoli, et Canones apostolorum numerantur inter apocrypha, exceptis capitulis quinquaginta, quae decreverunt regulis orthodoxis adiungenda. Unde nos quoque omne apocryphon abicientes dedignamur audire eorum fabulosas traditiones, quia non sunt ut lex Domini. – c. 27: Sed iam videamus capitula, quibus putas posse defendi adulteria sacerdotum, non coniugia. „Episcopus, inquam, presbyter aut diaconus

uxorem suam non abiciat obtentu religionis; si autem abiecerit, sequestretur; perseverans autem deponatur“ (Can. ap. 5). . . Et quare tu, qui tantopere Clementis capitula proponis, epistolam eius, de qua superius diximus (sc. epist. II in collectione Ps.-Isidori), non attendis?

2. Adversus Simoniacos I, 8, Monumenta Germaniae historica: Libelli de lite imperatorum et pontificum saeculis XI et XII conscripti I (1891), 112: [Dicit] Corruptor: Unde supra in Canonibus apostolorum, quos sanctus Ysidorus (sc. Ps.-Isidorus) recipiendos esse confirmat: Si quis episcopus aut presbyter aut diaconus secundam manus impositionem acceperit ab aliquo, deponatur et ipse, qui eum ordinare temptaverit; nam eos, qui ab eiusmodi baptizati fuerint vel ordinati, neque fideles neque clericos esse possibile est (Can. 68). [Respondet] Correptor: . . Hinc ex apostolorum Canonibus sola capitula L non tantum auctoritate beati Ysidori, quantum sanctissimi papae Clementis et plurimorum successorum eius novimus debere recipi; sed sicut ex authenticis et antiquis exemplaribus poterit probari, praesens capitulum constat istic proprio sensu et integritate circa sui finem fraudari et privari, et alienum figmentum eidem appositum sub specie veri. Nam in antiquioribus et veracioribus canonibus ita invenitur: Si quis secundam manus impositionem acceperit, deiciatur ipse et qui eum reordinare temptaverit, nisi forte eum ab haereticis ordinatum comprobaverit. Can. 68.

Humbertus ipse nonnisi Canones apostolorum L priores agnovit. Adversarius vero etiam canonem LXVIII in usum suum vertit. Cum autem canonem mutilaret aut iam mutilatum inveniret, Humbertus eum correxit. Locus testatur, Latinis etiam partem Canonum apostolorum alteram cognitam fuisse. Canonem LXVIII autem non solum Corruptor Humberti, sed etiam Petrus Damiani et Bernaldus laudaverunt. Humbertus praeterea plures e canonibus prioribus allegat, sc. Adv. Sim. I, 9 can. 46 et 47; c. 11 can. 45; c. 18 can. 30. Similiter alii Latini illius aetatis. Praetereo hos locos lectorem remittens ad indices editionis Libellorum de lite I, 664; II, 741.

XIX.

LEO IX [† 1054].

Epist. ad Nicetam Studitam, Migne PL 143, 781: Clementis librum, id est Itinerarium Petri apostoli et Canones apostolorum

numerarunt sancti patres inter apocrypha, exceptis capitulis quinquaginta, quae decreverunt regulis orthodoxis adiungenda.

Huius epistulae fragmenta tantum exstant, tradita per Ivonem Carnotensem Decret. II, 105; Panorm. II, 124; III, 90. 107. 115. Sententiam de Clementis libro sive Itinerario Petri Leo debet Gelasii decreto de libris recipiendis.

XX.

PETRUS DAMIANI [† a. 1072].

Liber gratissimus c. 33, Monumenta Germ. hist.: Libelli de lite imp. et pont. I, 65 sq.: Unde non immerito in Canonibus apostolorum legitur: Si quis episcopus aut presbyter aut diaconus secundam manus impositionem acceperit ab aliquo, deponatur et ipse et qui eum ordinare temptaverit; nam eos, qui ab huiusmodi baptizati fuerint vel ordinati, neque fideles neque clericos esse possibile est. Can 68.

XXI.

BERNALDUS PRESBYTER MONACHUS [† a. 1100].

De reordinatione vitanda et de salute parvulorum, qui ab excommunicatis baptizati sunt c. 3, Monumenta Germ. hist.: Libelli de lite imp. et pontif. II (1892), 152: Eandem quoque sententiam de cavenda reconsecratione sanctus Innocentius papa Naisitano episcopo scribens tenuisse non dubitatur. . . . Item Canones apostolorum: Si quis episcopus, presbyter vel diaconus secundam manus impositionem acceperit ab aliquo, deponatur et ipse et ordinator eius. Can. 68.

XXII.

IVO CARNOTENSIS [† 1115].

In Panormia, Migne PL 161, allegat Canones apostolorum 5 III, 113, 10 V, 103, 26 III, 109, 29 III, 116, 42 III, 170, 44 III, 157, 50 I, 58. Similiter in Decreto. Praeterea in Panormia II, 105 dicta Pseudo-Isidori de sententiis LX apostolorum et II, 125 de auctoritate canonum, II, 124 Leonis IX de libro Clementis ac Canonibus apostolorum, II, 125 decretum synodi Trullanae c. 2 repetit.

XXIII.

GRATIANUS [c. 1140].

In Decreto laudat Canones apostolorum 5 Dist. 28 c. 14, 6 D. 88 c. 3, 9 D. 1 de consecr. c. 62, 17 D. 33 c. 1, 18 D. 34 c. 15, 21 D. 55 c. 8, 22—23 D. 55 c. 4, 25 D. 81 c. 12 cf. c. 13, 27 D. 45 c. 7, 30 C. 16 qu. 7 c. 14, 40 C. 12 qu. 1 c. 21, 41 C. 12 q. 1 c. 22. 24, 42—43 D. 35 c. 1, 44 D. 47 c. 1, 50 D. 4 de consecr. c. 79.

FRAGMENTA ANASTASIANA.

1. C. A. I, 6, 1—6. Anast. Quaest. LXV p. 446.

Ἐκ τῶν ἀποστολικῶν Διατάξεων. Τῶν ἐθνικῶν βιβλίων πάντων ἀπέχου· τί γάρ σοὶ καὶ ἀλλοτρίοις λόγοις ἢ νόμοις ἢ ψευδοπροφήταις, ἃ δὴ καὶ παρατρέπει τῆς πίστεως τοὺς κουφοτέρους; τί γάρ σοὶ καὶ λείπει ἐν τῷ νόμῳ τοῦ θεοῦ, ἵνα ἐπ' ἐκεῖνα τὰ ἐθνόμυθα ὁρμήσῃς; εἴτε γὰρ ἱστορικὰ θέλεις διέρχεσθαι, ἔχεις τὰς Βασιλείους· εἴτε σοφιστικὰ καὶ ποιητικά, ἔχεις τοὺς Προφήτας, τὸν Ἰώβ, τὸν Παροιμιαστήν, ἐν οἷς πάσης ποιήσεως καὶ σοφιστείας πλείονα ἀγχίνοιαν εὑρήσεις, ὅτι κυρίου τοῦ μόνου σοφοῦ εἰσιν φθέγματα. εἴτε ᾀσματικῶν ὀρέγῃ, ἔχεις τοὺς Ψαλμούς· εἴτε ἀρχαιογονίας, ἔχεις τὴν Γένεσιν· εἴτε νομίμων παραγγελμάτων, τὸν ἔνδοξον κυρίου τοῦ θεοῦ Νόμον. πάντων οὖν τῶν ἀλλοτρίων καὶ διαβολικῶν ἰσχυρῶς ἀπέχου.

2. C. A. II, 14, 7—10. 18. 21. Quaest. XXXV p. 310.

Ἐκ τῶν ἀποστολικῶν Διαταγμάτων. Ἕκαστος περὶ ἑαυτοῦ ἀπολογήσεται, καὶ οὐ μὴ συναπολέσῃ ὁ θεὸς τὸν δίκαιον μετὰ τοῦ ἀδίκου, ἐπείπερ παρ' αὐτῷ τὸ ἀναμάρτητον ἀτιμώρητον. οὔτε γὰρ τὸν Νῶε κατέκλυσεν οὔτε τὸν Λὼτ κατέφλεξεν οὔτε τὴν Ῥαὰβ συναπώλεσεν. εἰ δὲ βούλεσθε γνῶναι καὶ τὰ ἐφ' ἡμῶν γενόμενα,

---

3/5 *τί — κουφοτέρους* > h | 3 *λόγοις* + *προσέχειν* v | *νομίμοις* v | 4 *δή* : *δεῖ* G | *περιτρέπει* d | 5 *λύπει* b | 5/6 *ἐπέκεινα* a b G | 6 *ὁρμήσεις* b r v | *ἱστορικά* : *ῥητορικὴν* v | *θέλῃς* a | *εἰσέρχεσθαι* G | **7** *βασιλείας* d² (?) G | 9 *σοφιστείαν* d, *σοφίας* G | *ἀγχοίνιαν* b | *εὑρήσῃς* a, *-σοις* d | *ὅτι* + *τοῦ* f v | **10** *ᾀσματικῶν* : *ἀσκητικῶν* G | *ὀρέγει* a b d | **11** *εἴτε* : *ἢ* v | *εἴτε — Γένεσιν* > b d h | *νόμιμον* b | *παράγγελμα* b d h | **12** *κυρίου* : *τοῦ κ.* b d p | *τοῦ* : punxit et suprascripsit *καὶ* p | *τοῦ θεοῦ* > b | *τῶν* > d | 13 *ἰσχυρὸς* h | **15** *διατάξεων* d e f h p | *αὐτοῦ* b | 16 *ἀπολογήσηται* b d p | **17** *ἀδίκου* : *ἁμαρτωλοῦ* e | 18 *Λώτ* : *νῶε* f | 19 *γινόμενα* p

Ἰούδας σὺν ἡμῖν ὧν ἔλαβεν τὸν κλῆρον τῆς διακονίας, ὃν καὶ ἡμεῖς, καὶ Σίμων ὁ μάγος τὴν ἐν κυρίῳ σφραγῖδα, ἀλλ' ἑκάτερος αὐτῶν ἀναδειχθεὶς φαῦλος· ὁ μὲν ἀπήγξατο, ὁ δὲ παρὰ φύσιν ἱπτάμενος συνετρίβη. καὶ ἐν τῇ κιβωτῷ Νῶε καὶ οἱ υἱοὶ αὐτοῦ ὑπῆρχον, ἀλλὰ πονηρὸς ὁ Χὰμ εὑρεθεὶς μόνος εἷς τῶν υἱῶν ἐδέξατο τὴν τιμωρίαν. εἰ δὲ καὶ πατέρες ὑπὲρ παίδων οὐ τιμωροῦνται οὔτε υἱοὶ ὑπὲρ πατέρων, δῆλον, ὡς οὔτε γυναῖκες ὑπὲρ ἀνδρῶν οὔτε οἰκέται ὑπὲρ δεσποτῶν οὔτε συγγενεῖς ὑπὲρ συγγενῶν οὔτε φίλοι ὑπὲρ φίλων οὔτε δίκαιοι ὑπὲρ ἀδίκων, ἀλλ' ἕκαστος ὑπὲρ τοῦ ἰδίου ἔργου τὸν λόγον ἀπαιτηθήσεται. οὔτε γὰρ Νῶε ὑπὲρ τοῦ κόσμου δίκην εἰσεπράχθη, οὔτε Λὼτ ὑπὲρ Σοδόμων ἐπυρπολήθη, οὔτε Ῥαὰβ ὑπὲρ Ἱεριχουντίων ἐσφάγη, οὔτε ὁ Ἰσραὴλ ὑπὲρ Αἰγυπτίων κατεποντίσθη. οὐ γὰρ ἡ συνοίκησις συγκαταδικάζει, ἀλλ' ἡ τῆς γνώμης ὁμόνοια. οὐ τοίνυν ἕτερος ὑπὲρ ἑτέρου ἀποθανεῖται, ἀλλὰ „σειραῖς τῶν ἑαυτοῦ ἁμαρτιῶν ἕκαστος σφίγγεται", καί· „Ἰδοὺ ἄνθρωπος καὶ τὸ ἔργον αὐτοῦ πρὸ προσώπου αὐτοῦ", καί· „Δικαιοσύνη δικαίου ἐπ' αὐτὸν ἔσται, καὶ ἀνομία ἀνόμου ἐπ' αὐτὸν ἔσται. ἕκαστον κατὰ τὴν ὁδὸν ὑμῶν κρινῶ ὑμᾶς, οἶκος Ἰσραήλ, λέγει κύριος".

3. C. A. II, 16, 3. 4. Quaest. VI p. 66.

Ἐκ τῶν ἀποστολικῶν Διαταγμάτων. Ὅτι γὰρ τὸν ἁμαρτήσαντα δεῖ ἀφορίζειν κατὰ τὸ ἁμάρτημα, φησὶν ὁ θεὸς πρὸς Μωϋσῆν, ἡνίκα ἠξίου περὶ Μαρίας ἀφεθῆναι αὐτῇ· „Ἀφορισθήτω ἔξω τῆς παρεμβολῆς ἑπτὰ ἡμέρας, καὶ μετὰ τοῦτο εἰσελεύσεται". οὕτως οὖν καὶ ἡμεῖς τοὺς ἐφ' ἁμαρτίας λέγοντας μετανοεῖν ἀφορίζειν δεῖ χρόνον ὡρισμένον κατὰ τὴν ἀναλογίαν τοῦ ἁμαρτήματος, ἔπειτα μετανοοῦντας προσλαμβάνεσθαι ὥσπερ πατέρες υἱούς.

---

15 Prov. 5, 22. — 16 Ies. 62, 11. — 17 Ezech. 18, 20. 30. — 23 Num. 12, 14.

---

1 ὧν b (ὦν) d h r C : > a e p G | ἔλαχε f | 4 οἱ > a d h r | 5 εὑρεθὼν b | εἷς τῶν υἱῶν a (τὸν) b (εἰς) d e f (> εἷς) h p : εἰς τὸν υἱὸν r, > G | 9 δίκαιοι + ὑπὲρ δικαίων οὔτε ἄδικοι G | 12 ἐπυρπολίσθη b | ὁ > r G | 13/14 καταδικάζει d e h r | 15 ἀλλὰ σειραῖς . . ἕκαστος : ἀλλ' ἕκαστος σειραῖς G | συραῖς b | ἁμαρτημάτων d | 17/18 καὶ ἀνομία — ἔσται a d e f h C : > b p r G | 21 διατάξεων d p r | 22 τὰ ἁμαρτήματα G | 25 οὖν > f | ὑμεῖς d | ἁμαρτίαις p r G | 27 προσλαμβάνεσθε d | πατέρες > G

4. C. A. II, 17, 4. Quaest. LX p. 398.

Ἐκ τῶν ἀποστολικῶν Διαταγμάτων. Ἁμαρτία γὰρ ἀνεξέλεγκτος ἑαυτῆς χείρων γίνεται καὶ εἰς ἄλλους τὴν διανομὴν λαμβάνει, ἐπεὶ καὶ „μικρὰ ζύμη πλήρωμα φυράματος ζυμοῖ“, καὶ εἷς κλέπτης εἰς ὅλον τὸ ἔθνος τὸ μῦσος ἐπήγαγεν, „καὶ μυῖαι θανοῦσαι σαπριοῦσιν σκευασίαν ἡδύσματος ἐλαίου“, καὶ „βασιλέως ὑπακούοντος λόγον ἄδικον πάντες οἱ ὑπ᾽ αὐτὸν ὑπηρέται παράνομοι“. οὕτως καὶ πρόβατον ψωραλέον μεταδίδωσιν ἑτέροις τῆς νόσου μὴ χωρισθὲν τῶν ὑγιαινόντων προβάτων· καὶ ἄνθρωπος λοιμὸς πολλοῖς φυλακτέος, καὶ κύων λύσσῃ συνεχόμενος ἐπικίνδυνος παντί, ᾧ δ᾽ ἂν προσάψῃ. ἐὰν οὖν καὶ ἄνθρωπον παράνομον μὴ τῆς ἐκκλησίας χωρίσωμεν, ποιοῦμεν τὸν οἶκον τοῦ θεοῦ σπήλαιον λῃστῶν. ὅθεν φησὶν ὁ Σολομών· „Ἔκβαλε λοιμὸν ἐκ συνεδρίου, καὶ συνεξελεύσεται αὐτῷ νεῖκος“. ὅταν γὰρ καθίσῃ ἐν συνεδρίῳ, πάντας ἀτιμάζει. λέγει οὖν καὶ ὁ Δαυίδ· „Οὐ προετιθέμην πρὸ ὀφθαλμῶν μου πρᾶγμα παράνομον, ποιοῦντας παραβάσεις ἐμίσησα· οὐκ ἐκολλήθη μοι καρδία σκαμβή. ἐκκλίνοντος ἀπ᾽ ἐμοῦ τοῦ πονηροῦ οὐκ ἐγίνωσκον· πορευόμενος ἐν ὁδῷ ἀμώμῳ, οὗτός μοι ἐλειτούργει· οὐ κατῴκει ἐν μέσῳ τῆς οἰκίας μου ποιῶν ὑπερηφανίαν ἢ λαλῶν ἄδικα, ἀλλὰ τοῦτον ἐξεδίωκον“. διὸ καὶ Ἐλισσαῖος τῷ λειτουργῷ αὐτοῦ Γιεζὶ μετὰ τὴν κλοπὴν καὶ τὸ ψεῦδος τὴν τοῦ Νεεμὰν λέπραν περιθεὶς ἐξεδίωκεν ἀπὸ προσώπου αὐτοῦ καθάπαξ. οὐδεμία γὰρ „κοινωνία φωτὶ πρὸς σκότος“.

4 I Cor. 5, 6; Gal. 5, 9, — 5 Eccl. 10, 1. — 6 Prov. 29, 12. — 13 Prov. 22, 10. — 15 Ps. 100, 3—7. — 23 II Cor. 6, 14.

2 *διατάξεων* d e p r | *ἀνεξέλεκτος* b | 3 *ἑαυτῇ* f p | *ἑαυτῆς χ. γ. καὶ* > e | *χεῖρον* a b p r G | *ἄλλους* : *ἀνθρώπους* b | *τὴν διανομὴν λ.* : *διαλαμβάνει* b | *ἐπεὶ* > r | 4 *ζυμοῖ* + *ὅλον τὸ φύραμα ζυμοῖ* G | 4/5 *εἰς ὅλον τὸ ἔθνος* : *ὅλῳ τῷ ἔθνει* G | 5 *μίσος* b d e | 6 *βασιλέοντος* b | 7 *αὐτοῦ* f p r | *ὑπηράται* d | 8 *ψωραλαίον* a b p r, *ψωράλιον* G | 8/9 *χωρισθῆς* r, *χωρισθέντων* G | 9 *πολὺς* r | 10 *φυλακτέως* b, *-ταίος* a, *-ταῖος* d e p | *ἐπικίνδυνοις* d | *πᾶσιν οἷς* d | *ὃ* a p r | 11 *προσψαύσῃ* G | *ἐάν* : *ἄν* G | *καὶ* > a b | *παρειμένον* d | 12 *χωρίσωμεν* + *καὶ* G | *οἶκον* : *ἐκκλησίαν* d | 13 *ὁ* > e p r G | 14 *νῖκος* b d e p r | *καθήσῃ* a b r (*-ήσι*) | 15 *οὖν* : *γοῦν* a f p, > d | *ὁ* > d e f p r | 16/18 *ποιοῦντας — ἐγίνωσκον* : *καὶ τὰ ἑξῆς* e | 17 *καρδίας σκαμβὶ* d | 19/20 *οὐ κατῴκει — ἐξεδίωκον* > e | 19 *ἢ* > b d r | 20 *τὸν λειτουργὸν* b d e r | 21 *γιεζεῖ* a b r, *γιεζῆ* d e f p G | 21/22 *τῇ . . λέπρα* b d e r | 22 *ἐξεδίωξεν* b d e | *ἀπὸ* : *πρὸ* f

Constitutiones II, 17, 4 partem fragmenti priorem tantum exhibent. Versum sequentem vel Prov. 22, 10 eaedem II, 9 continent. De Giezi agunt II, 10 et VII, 2. Versus II Cor. 6, 14 legitur II, 61 et VIII, 33. Tres huius partis versus igitur ad Constitutiones referri possunt. Reliqua et praesertim Davidis dictum Anastasius addidit. Alium Constitutionum textum ac nostrum eum legisse aegre censueris respiciens libertatem, qua nonnulla fragmenta composuit.

5. C. A. III, 18; VII, 24, 2. 3. Quaest. I p. 4.

Ἐκ τῶν Διαταγμάτων ἀποστόλων. Ὁ οὖν βαπτισθεὶς ἀλλότριος ἀσεβείας ὑπαρχέτω, ἀνενέργητος πρὸς ἁμαρτίαν, φίλος θεοῦ, ἐχθρὸς διαβόλου, κληρονόμος θεοῦ, συγκληρονόμος Χριστοῦ, ἀποτεταγμένος τῷ σατανᾷ καὶ τοῖς δαίμοσιν καὶ ταῖς ἀπάταις αὐτοῦ, ἁγνός, καθαρός, ὅσιος, θεοφιλής, υἱὸς τοῦ θεοῦ, προσευχόμενος ὡς υἱὸς πατρὶ καὶ λέγων ὡς ἀπὸ κοινοῦ τῶν πιστῶν οὕτως· „Πάτερ ἡμῶν, ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς“, καὶ τὰ ἑξῆς. — Ἵνα μὴ ἀναξίως πατέρα ἑαυτοῦ τὸν θεὸν καλοῦντος, ὀνειδισθῇ ὑπ' αὐτοῦ, ὡς καὶ ὁ πρωτότοκος υἱὸς Ἰσραὴλ ποτε ἤκουσεν, ὅτι „υἱὸς δοξάζει πατέρα καὶ δοῦλος τὸν κύριον αὐτοῦ φοβηθήσεται, καὶ εἰ πατήρ εἰμι ἐγώ, ποῦ ἐστιν ἡ δόξα μου; καὶ εἰ κύριός εἰμι ἐγώ, ποῦ ἐστιν ὁ φόβος μου“; δόξα γὰρ πατέρων ὁσιότης παίδων, καὶ τιμὴ δεσποτῶν οἰκετῶν φόβος.

Verba Malachiae *υἱὸς δοξάζει — φοβηθήσεται* (Mal. 1, 6) in Constitutionibus non leguntur, et haud dubie ab Anastasio addita sunt.

6. C. A. IV, 3, 1—4, 1. Quaest. XIV p. 170.

Ἐκ τῶν ἀποστολικῶν Διαταγμάτων. Καὶ γὰρ ἀληθῶς μακάριός ἐστιν ὁ δυνάμενος βοηθεῖν ἑαυτῷ καὶ μὴ θλίβειν τόπον ὀρφανοῦ ἢ χήρας ἢ ξένου, ἐπεὶ καὶ ὁ κύριος μακάριον εἶπεν εἶναι τὸν διδόντα ὑπὲρ τὸν λαμβάνοντα. „Οὐαὶ γὰρ τοῖς ἔχουσιν καὶ ἐν ὑποκρίσει λαμβάνουσιν ἢ δυναμένοις βοηθεῖν ἑαυτοῖς καὶ λαμβάνειν

---

8 Mt. 6, 9. — 10 Mal. 1, 6. — 18 Act. 20, 35. — 19 Didache 1, 5; Herm. Mand. II, 5.

---

1 *διατάξεων* e h r | *ἀποστολικῶν* et ante *διατ.* h p r | 4 *θεοῦ* + *καὶ* f | *θεοῦ συγκληρονόμος* > b d e | 5 *τῷ* : *τῦ* b | *ταῖς ἀπάταις* : *πᾶσι τοῖς ἔργοις* G | *αὐτῶν* e | 7 *ὡς ἀπὸ κ. τ. π. οὕτως* f p G cf. C : > b d e r | 8 *ὁ ἐν τ. οὐρανοῖς* > b | 9 *τὸν θεὸν ἑαυτοῦ* G | *τὸν* > r | *καλοῦντος* post *ἑαυτοῦ* b d | *ὀνειδισθεὶς* G | 10 *καὶ* > G | *υἱὸς* > p | *ἰῆλ υἱὸς* e | *ποτε ἰῆλ* f p r | 12/13 *καὶ εἰ κύριος* (*δεσπότης* b) — *φόβος μου* b f r C G i. m. : > d e p G i. t. | 14 *δεσποτῶν* codd G i. m. : *δεσπότου* G i. t. | 16 *διατάξεων* d f h p r | *γὰρ* + *ὡς* v | 17/18 *τόπον — ξένου* : *ὀρφανὸν ἢ χήραν ἢ ξένον* v | 18 *ἐπεὶ — εἶπεν* : *μακάριον γὰρ καὶ ὁ κύριος ἔφησεν* p | *εἶπεν* > d h | 19 *γὰρ* > p | 20 *δυναμένους* r

παρ' ἑτέρων βουλομένοις· ἑκάτερος γὰρ ἀποδώσει λόγον κυρίῳ τῷ θεῷ ἐν ἡμέρᾳ κρίσεως". ὁ μὲν γὰρ δι' ἡλικίαν ὀρφανίας ἢ γήρως ἢ ἀδυναμίαν ἢ νόσου πρόσπτωσιν ἢ τέκνων πολυτροφίαν λαμβάνων, ὁ τοιοῦτος οὐ μόνον οὐ μεμφθήσεται, ἀλλὰ καὶ ἐπαινεθήσεται· θυσιαστήριον γὰρ τῷ θεῷ λελογισμένος ὑπὸ τοῦ θεοῦ τιμηθήσεται ἀόκνως ὑπὲρ τῶν διδόντων αὐτῷ διηνεκῶς προσευχόμενος, οὐκ ἀργᾶς λαμβάνων, ἀλλὰ τῆς δόσεως αὐτοῦ, ὅση δύναμις, τὸν μισθὸν διδοὺς διὰ τῆς προσευχῆς· ὁ τοιοῦτος οὖν, ὡς εἴρηται, ὑπὸ θεοῦ μακαρισθήσεται. ὁ δὲ ἔχων καὶ δι' ὑπόκρισιν ἢ ἀργίαν λαμβάνων κατακριθήσεται.

7. C. A. IV, 6. 7. 9. 10. Quaest. XII p. 148.

Ἐκ τῶν ἀποστολικῶν Διαταγμάτων. Χρὴ τὸν ἐπίσκοπον εἰδέναι, τίνων ὀφείλει δέχεσθαι καρποφορίας, καὶ τίνων οὐκ ὀφείλει. φυλακτέοι γὰρ παρ' αὐτῷ πρὸς δόσιν κάπηλοι· „οὐ δικαιωθήσεται γὰρ κάπηλος ἀπὸ ἁμαρτίας". περὶ αὐτῶν γάρ που καὶ Ἡσαΐας· „Οἱ κάπηλοί σου μίσγουσι τὸν οἶνον ὕδατι". φευκτέοι δὲ αὐτῷ καὶ οἱ πόρνοι· „οὐ προσοίσεις γὰρ τῷ κυρίῳ μίσθωμα πόρνης"· καὶ ἅρπαγες καὶ τῶν ἀλλοτρίων ἐπιθυμηταὶ καὶ μοιχοί, βδελυκταὶ γὰρ αἱ τούτων θυσίαι τῷ θεῷ. ἀλλὰ καὶ οἱ ἐκθλίβοντες χήραν καὶ ὀρφανὸν καταδυναστεύοντες καὶ τὰς φυλακὰς πληροῦντες ἀναιτίων ἢ καὶ τοῖς ἑαυτῶν οἰκέταις πονηρῶς χρώμενοι, πληγαῖς καὶ λιμῷ καὶ κακοδουλίᾳ ἢ καὶ πολλοὺς λυμαινόμενοι φευκτέοι ἔστωσάν σοι, ὦ ἐπίσκοπε, καὶ αἱ τούτων προσφοραί. παραιτοῦ

---

14 Sir. 26, 29. — 16 Ies. 1, 22. — 17 Deut. 23, 18.

---

1 *ἑτέρων* d f h p r C : *ἑτέροις* a v G | 2 *ἡλικίας* G | *γήρους* h, *γήρας* v | 3 *ἀδυναμίας* d G, *δυναμίας* h | *πρὸς πτῶσιν* G | 4 *ὁ τ.* : *ὅτι οὗτος* d | 5 *θυσιαστήριον* > h | 5/6 *θυσιαστήριον — τιμηθήσεται* > a | 5 *τοῦ* > d h v | *τῷ θεῷ* f | 6 *ἀόκνως* + *θυσιαστήριον* G | 6/7 *προσ. διην.* f | 7 *ἀργὸς* f | *ὅση* : *ὡς ἡ* r | 9 *δι'* > p | 10 *κατακριθήσεται* a d f h p r : + *ὑπὸ Χριστοῦ τοῦ θεοῦ ἡμῶν* v G | 12 *διατάξεων* d e h r, *διαπράξεων* p | 13 *καρποφορίας* b d e f h p r C : *-ίαν* a v G | 14 *φυλακταῖοι* a b r, similiter postea, *φυλακτέον* p | *γὰρ* b d e h C : > a f p r v G | *παρ'* > f | *πρὸς δόσιν αὐτῷ οἱ κ.* f | *πρὸς δόσιν* > r | 15 *γὰρ* > r | *ἀπὸ* > p | *ἁμαρτίας* + *ἀμετανόητος* v | *αὐτὸν* h | *καὶ* > v | *Ἡσαΐας* + *φησὶν* v G | 17 *οἱ* > b d e f h p | *προσοίσει* p | *γὰρ* + *φησὶ* v G | 18 *βδελυκτοὶ* p | 19 *γάρ* : *δὲ* b | *θλίβοντες* v G | 20 *ὀρφανῶν* e | 21 *ἀναιτίων* : *ἁμαρτιῶν* b d e h | *ἢ* > r | *τοὺς ἑ. οἰκέτας* d | *πληγαῖς* (*πληγὰς* p r) + *φημι* C G | 22 *καὶ* pr > r | *κακοδουλεία* f r, *-λείαν* p, *δουλεία* d e h | *ἢ κ. π. λυμαινόμενοι* > v | *καὶ* > a | *λυμαινόμενοι* in a periit

δὲ καὶ ῥαδιουργοὺς καὶ κλέπτας καὶ τελώνας ἀδίκους καὶ ζυγοκρούστας καὶ δολομέτρας, καὶ στρατιώτην „μὴ ἀρκούμενον τοῖς ὀψωνίοις, ἀλλὰ τοὺς πένητας διασείοντα“, φονέα τε καὶ δήμιον καὶ δικαστὴν παράνομον, πραγμάτων ἀνατροπέα, ἀνθρώπων ἐπίβουλον, μιαρὸν ἐργάτην, μέθυσον, βλάσφημον, τοκογλύφον καὶ παντὸς ἑτέρου πονηροῦ καὶ τῇ γνώμῃ τοῦ θεοῦ διαμαχομένου, ὅτι λέγει ἡ γραφὴ „βδελυκτοὺς εἶναι παρὰ θεῷ“ πάντας τοὺς τοιούτους. οἱ γὰρ παρὰ τοιούτων δεχόμενοι καὶ τρέφοντες χήρας καὶ ὀρφανοὺς ὑπεύθυνοι τῷ τοῦ θεοῦ κριτηρίῳ γενήσονται. εἰ δὲ καὶ ἐκ τοιούτων φαγοῦσα χήρα προσεύξηται ὑπὲρ αὐτῶν, οὐκ εἰσακουσθήσεται, ὅτι ὁ καρδιογνώστης θεὸς μετὰ κρίσεως ἀπεφήνατο περὶ τῶν ἀσεβῶν λέγων· „Ἐὰν στῇ Μωϋσῆς καὶ Σαμουὴλ πρὸ προσώπου μου ὑπὲρ αὐτῶν, οὐκ εἰσακούσομαι αὐτῶν, καὶ σὺ μὴ προσεύχου ὑπὲρ τοῦ λαοῦ τούτου, μηδὲ ἀξίου ἐλεηθῆναι αὐτούς, καὶ μὴ προσέλθῃς μοι περὶ αὐτῶν, ὅτι οὐκ εἰσακούσομαί σου“. οὐ μὴν δὲ ἀλλὰ καὶ οἱ ἐν ἁμαρτίαις γενόμενοι καὶ μὴ μεταγνόντες οὐ μόνον οὐκ εἰσακουσθήσονται προσευχόμενοι, ἀλλὰ καὶ τὸν θεὸν παροξυνοῦσιν, ὑπομιμνήσκοντες αὐτὸν τῆς ἑαυτῶν μοχθηρίας.

Περιΐστασθε οὖν τὰς τοιαύτας διακονίας ὡς „ἄλλαγμα κυνὸς καὶ μίσθωμα πόρνης“· ἑκάτερα γὰρ τοῖς νόμοις ἀπηγόρευται.

2 Luc. 3, 14. — 7 Prov. 17, 15. — 12 Ier. 15, 1; 7, 16. — 20 Deut. 23, 18.

1 *δὲ* > b | 2 *καὶ δολομέτρας* > f | 3 *ἀλλὰ* + *καὶ* G | *τε* : *δὲ* G | 4 *παρανόμως* G | *ἄνθρωπον* p r G | 6 *πάντας ἑτέρους πονηροὺς* b d e h | *πονηροῦ* + *ἐργάτην* f | *καί* : *τοὺς* f | *διαμαχομένου* p v G i. t. : *-μένους* a b d e f h r G i. m. | 7 *παρὰ* + *τῷ* b d e f h | 7 *θεοῦ* a p | 8 *δεχόμενοι* + *(τι)* G | *τρέφοντας* d e h | *χεῖρας* a b | 9 *θεοῦ* : *κυρίου* G | *εἰ* : *ἢ* p | 10 *καί* : > d, + *ἢ* v | *τοιούτων* a b d e h p r : *τούτων* f v G | *προσεύξεται* f v | *ὑπὲρ* : *περὶ* b f | *αὐτοῦ* f | 13 *μου* + *προσευχόμενοι* v | *οὐκ εἰσακ. αὐτῶν* > r | 15 *αὐτοὺς* v | 16/17 *ἀλλὰ — προσευχόμενοι* > b | *μεταγνόντες* : *μετανοήσαντες* G | 18 *παροξυνοῦσιν* b d e h C : *παροξύνουσιν* a p r v | 18/19 *τὴν ἑ. μοχθηρίαν* v | 20 *ἄλλαγμα* a d f h p r G i. m. : *ἐνάλλαγμα* b, *ὕλαγμα* e v G i. t. | 21 *ἀπηγόρευται* + *ἀπεστάλη ἀζαὴλ παρὰ ἄδερ βασιλέως συρίας πρὸς ἐλισσαιέ· καὶ ἔλαβεν μάννα ἐν τῇ χειρὶ αὐτοῦ καὶ πάντα τὰ ἀγαθὰ δαμασκοῦ ἄρσεν* (l. *ἄρσιν*) *σαράκοντα καμήλων δῶρα· καὶ ἦλθεν καὶ ἔστη ἐνώπιον ἐλισσαιὲ καὶ εἶπεν· ὁ υἱός σου υἱὸς ἄδερ βασιλέως συρίας μαλακισθεὶς ἀπέστειλέν με πρὸς σὲ λέγων, εἰ ζήσομαι· καὶ ἔστη ἀζαὴλ κατὰ πρόσωπον αὐτοῦ· καὶ παρέθηκεν ἐνώπιον αὐτοῦ τὰ δῶρα· ἕως ᾐσχύνετο· καὶ ἐλισσαιὲ πρὸς αὐτὸν εἶπεν· πορεύου καὶ εἰπὲ αὐτῷ· ζωῇ ζήσῃ σύ, καὶ αὐτὸς ἀποθάνηται. καὶ ἐπορεύθη*

οὔτε γὰρ ὁ Ἐλισσαῖος τὰ παρὰ τοῦ Ἀζαὴλ προσκομισθέντα ἐδέξατο, οὔτε Ἀχίας τὰ παρὰ τοῦ Ἱεροβοάμ· εἰ δὲ οἱ τοῦ θεοῦ προφῆται τὰ παρὰ τῶν ἀσεβῶν οὐ προσήκαντο ξένια, δέον μηδὲ ὑμᾶς, ὦ ἐπίσκοποι. φεῦγε οὖν, ὦ ἐπίσκοπε, τὰς δυσσυνειδήτους εἰς τὸ θυσιαστήριον τοῦ θεοῦ εἰσφοράς· „Ἀπέχου“ γάρ, φησίν, „ἀπὸ ἀδίκου, καὶ οὐ φοβηθήσῃ, καὶ τρόμος οὐκ ἐγγιεῖ σοι“.

Λεγέτω δὲ καὶ τῷ ὑπὸ σὲ λαῷ καὶ Σολομῶν· „Τίμα τὸν κύριον ἀπὸ σῶν δικαίων πόνων καὶ ἀπάρχου αὐτῷ ἀπὸ σῶν καρπῶν δικαιοσύνης“. ἐκ τοῦ δικαίου τοίνυν κόπου τῶν πιστῶν τρέφετε καὶ ἀμφιέννυτε τοὺς ὑστερουμένους, καὶ τὰ ἐξ αὐτῶν ἀθροιζόμενα χρήματα διατάσσετε διακονοῦντες εἰς τοὺς ἀγορασμοὺς τῶν πενήτων, ῥυόμενοι δούλους, αἰχμαλώτους, δεσμίους, ἐπηρεαζομένους, ἥκοντας ἐκ καταδίκης διὰ τὸ ὄνομα τοῦ Χριστοῦ ὑπὸ τυράννων εἰς μονομαχίαν καὶ θάνατον· λέγει γὰρ ἡ γραφή· „Ῥῦσαι ἀγομένους εἰς θάνατον καὶ ἐκπρίου κτεινομένους, μὴ φείσῃ“.

---

5 Ies. 54, 14. — 7 Prov. 3, 9. — 14 Prov. 24, 11.

φοβηθεὶς ὁ ἱεροβοάμ, ὅπως μὴ ἀποστῇ ὁ λαὸς ἀπ᾿ αὐτοῦ καὶ προσκολληθῇ τῷ ροβοάμ. ἐποίησεν δαμάλεις δύο καὶ ἔθετο τὴν μὲν μίαν ἐν βεθήλ, τὴν δὲ ἑτέραν ἐν δάν, καὶ σὺν τῷ ὑπ᾿ αὐτοῦ λαῷ ἐλθὼν ἀνέβη αὐτὸς ἐπὶ τὸ θυσιαστήριον τῷ (sic) *ἐν βεθὴλ θῦσαι· καὶ ἰδοὺ ἀχίας ὁ σιλανίτης, ὃς ἦν προφήτης τοῦ θεοῦ, παρεγένετο ἐξ ἰούδα εἰς βεθὴλ καὶ εἶπεν· θυσιαστήριον, θυσιαστήριον, ἰδοὺ υἱὸς τίκτεται τῷ οἴκω δαυίδ, ἰωσίας ὄνομα αὐτῷ, καὶ θύσει τοὺς ἱερεῖς καὶ ὀστᾶ ἀνθρώπων κατακαύσει ἐπὶ σέ. καὶ ἐξέτεινεν τὴν χεῖρα αὐτοῦ ὁ βασιλεὺς λέγων· συλλάβετε αὐτόν. καὶ ἐξηράνθη ἡ χεὶρ αὐτοῦ. καὶ ὑπ᾿ αὐτοῦ παρακληθεὶς ὁ ἄνθρωπος τοῦ θεοῦ ἰάσατο αὐτόν. καὶ λέγει ὁ βασιλεὺς πρὸς αὐτόν· εἴσελθε μετ᾿ ἐμοῦ εἰς τὸν οἶκον καὶ ἀρίστησον καὶ δώσω σοι δῶμα. καὶ εἶπεν ὁ ἄνθρωπος τοῦ θεοῦ· ἐὰν δός μοι τὸ ἥμισυ τοῦ οἴκου σου, οὐκ εἰσελεύσομαι μετὰ σοῦ, οὐδὲ μὴ φάγω ἄρτον. οὗτος ἦν ὁ ὑπὸ ψευδοπροφήτου ἀπατηθεὶς καὶ τὴν ἐντολὴν παραβὰς τοῦ θεοῦ καὶ ὑπὸ λέοντος θανατωθεὶς καὶ ξενόταφος γενόμενος* (i. m. *γεγονώς*) p cf. IV Reg. 8, 8—10, ubi legimus, Hazael ad Elisaeum missum esse et quae hic interrogatus respondit, nec vero plura.

1 *τὰ* > a | *τοῦ* : *τῶ* a p r, > G | *προκομισθέντα* e f r v | 2 *τοῦ* : *τῶ* a p r | 3 *τὰ* > a b d e h p | *ξένα* a, *ξένεια* b h, *ξένοια* d | *μηδὲ* : *οὐδὲ* G | *ὑμεῖς* v | 4 *φεῦγε* + *σὺ* G | *ὦ* > b | 6 *ἀδικίας* p | 7 *καὶ* pr > p | *καὶ* sec > G | 9 *κόπου* : *πόνου* r, > a v | *τὸν πιστὸν* v G | 10 *ἀφιέννυτε* b | *ὑστερημένους* G | 11 *χρήματα* : *κτήματά τε καὶ χρ.* G | *διακονοῦντας* G | 12/13 *ἐπαιρεαζομένους* d, *ἐπειρ.* p | 14 *μοναχίαν* h, *μοναρχίαν* d | 14/15 *λέγει — θάνατον* > p | *λέγει — φείσῃ* > b | 15 *ἀπαγομένους* h | *ἐκπριᾶν* a h p v, *ἐκπριᾶσθαι* f

Ἐὰν δέ ποτε ἀνάγκη γένηται παρά τινος δέξασθαι ἀνοσίου ἄκοντας ἀργύριον, εἰς ξύλα καὶ ἄνθρακας αὐτὰ δαπανήσατε, ἵνα μὴ λαβοῦσα χήρα ἐξ αὐτῶν ἢ ὀρφανὸς ἀναγκασθῇ ὠνήσασθαι τροφὴν καὶ πόμα παρὰ τὸ προσῆκον· δίκαιον γὰρ τὰ τοιαῦτα πυρὸς εἶναι καταναλώματα καὶ οὐκ εὐσεβῶν βρώματα. ταῦτα γὰρ καὶ ὁ νόμος φησίν, θυσίαν ὀψισθεῖσαν ἀπὸ κακῶν πυρὶ ταύτην ἀναλίσκεσθαι κελεύων. ὁ γὰρ ἀπὸ τοιούτων δεχόμενος ἐμμενόντων τοῖς κακοῖς καὶ μὴ μετανοούντων κοινωνεῖ τούτοις τῇ προσευχῇ, καὶ λυπεῖ θεὸν τὸν τοὺς ἀδίκους ἀποστρεφόμενον, καὶ οἰκοδομεῖ αὐτοὺς διὰ τῆς ἀναξίου δόσεως, καὶ συμμολύνεται αὐτοῖς μὴ ἀφιὼν αὐτοὺς εἰς μετάνοιαν ἐλθεῖν.

Versus ultimus, *ὁ γὰρ ἀπὸ τοιούτων δεχόμενος κτλ.*, in Constitutionibus non legitur. Haud dubie tanquam clausula ab Anastasio fragmento additus est.

8. C. A. IV, 7, 1. Quaest. I.

Ἐκ τῶν ἀποστολικῶν Διατάξεων. Οἱ γὰρ ἐν ἁμαρτίαις γενόμενοι καὶ μὴ μεταγνόντες οὐ μόνον οὐκ εἰσακουσθήσονται προσευχόμενοι, ἀλλὰ καὶ τὸν θεὸν παροξυνοῦσιν ὑπομιμνήσκοντες αὐτὸν τῆς ἑαυτῶν μοχθηρίας.

Hoc fragmentum sex libris manuscriptis (b d e f h p) debeo, qui sub finem Quaestionis I, ante locum Ioannis Climaci, id tradunt. Gretser particulam non edidit.

9. C. A. V, 13—20; VII, 23. Quaest. LXIV p. 424.

Ἐκ τῶν ἀποστολικῶν Διαταγμάτων. Τὰς ἡμέρας τῶν τοῦ κυρίου ἑορτῶν φυλάσσεσθε, καὶ πρώτην μὲν τὴν γενέθλιον, μεθ' ἣν τὴν ἐπιφάνιον, εἶτα τὴν νηστείαν τῆς τεσσαρακοστῆς μνήμην περιέχουσαν τῆς τοῦ κυρίου πολιτείας καὶ νομοθεσίας· ἐπιτελείσθω

---

1 *ποτ'* G | *δέξασθαι* post *ἄκοντας* v G, post *ἀνοσίου* r | 2 *ἄκοντας* v : *ἄκοντες* f p, *ἄκοντος* a b d e h r (post *ἀργύριον* r) | *ἀργύρια* v | *ἄκανθας* r : *αὐτὸ* d e h | *δαπανήσετε* e h r G | 3 *ἐξ αὐτῶν* > b | *καὶ ὀρφανὸς ἐξ αὐτῶν* h | *τροφὴν* + *ἐξ αὐτῶν* v G | 4 *καὶ* : *ἢ* p | *σῶμα* d e h | *παρὰ* > v | *τὸ* + *μὴ* v G | *γὰρ* + *καὶ* f | 5 *καταλώματα* e, *παραναλώματα* p v | *καὶ — βρώματα* > b d e h | *οὐκ* : *μὴ* v G | 7 *κελεύω* a e | 7/8 *ἐμμένοντας . . μετανοοῦντας* b d e f h r | 8 *προσευχῇ* : *προθέσει* b | *λυπεῖ* + *τὸν* d e h | 10 *μεταδόσεως* b d h | *ἀφιεὶς* v | 13 *ἀποστ. διατ.* : *διατ. τῶν ἀποστόλων* d | *διατάξεων* : fortasse *διαταγμάτων* (abbreviatum) f : > b | 14 *μετανοοῦντες* p | 15 *παροξύνουσιν* b p | 16 *μοχθηρίας* : *σωτηρίας* f | 18 *διαταγῶν* p, *διατάξεων* d h r | 19 *πρώτη* b, *πρῶτον* (?) d | *τὴν* > h | 20 *ἣν* : *ἧς* h | *ἐπιφάνιον* f p v cf. C, *-φάνειον* a r, *-φάνειαν* b d h, *-φανειῶν* G | *τὴν νηστ.* : *τῆς νηστείας* a G, > p r | 21 *περιέχουσα* a r | *νομοθεσίας* b p v C : *νουθεσίας* a d f G

δὲ ἡ νηστεία αὕτη πρὸ τῆς νηστείας τοῦ πάσχα, ἀρχομένη μὲν ἀπὸ δευτέρας, πληρουμένη δὲ εἰς παρασκευήν. μεθ' ἃς ἀπονηστεύσαντες ἄρχεσθε τῆς ἁγίας τοῦ πάσχα ἑβδομάδος νηστεύοντες περὶ τῶν ἀπολλυμένων Ἰουδαίων (= C. A. V, 13). οὕτως γὰρ ὁ κύριος παρήγγειλεν ἡμῖν νηστεύειν τὰς ἓξ ἡμέρας ταύτας διὰ τὴν τῶν Ἰουδαίων παρανομίαν, πενθεῖν αὐτοὺς παρακελευσάμενος ἐπὶ τῇ ἀπωλείᾳ αὐτῶν· καὶ γὰρ καὶ αὐτὸς αὐτοῖς ἐπεδάκρυσεν (V, 14, 20). ἐν δὲ ταῖς ἡμέραις τοῦ πάσχα νηστεύετε ἀρχόμενοι ἀπὸ τῆς δευτέρας μέχρι τοῦ σαββάτου ἡμέρας ἓξ μόνῳ χρώμενοι ἄρτῳ καὶ λαχάνοις καὶ ὕδατι· ἡμέραι γάρ εἰσιν πένθους καὶ οὐχ ἑορτῆς (V, 18, 1). αὐτὸ δὲ νηστεύετε τὸ σάββατον, οὐχ ὅτι δεῖ τὸ σάββατον νηστεύειν, κατάπαυσις δημιουργίας ὑπάρχον, ἀλλ' ὅτι ἐκεῖνο μόνον χρὴ νηστεύειν τοῦ δημιουργοῦ ἐν αὐτῷ ἔτι ὑπὸ γῆν ὄντος. ἐν αὐτῇ γὰρ αὐτῶν τῇ ἑορτῇ κατέσχον οἱ Ἰουδαῖοι τὸν κύριον, ὅπως πληρωθῇ τὸ „ἔθεντο τὰ σημεῖα αὐτῶν ἐν μέσῳ τῆς ἑορτῆς αὐτῶν, καὶ οὐκ ἔγνωσαν" (V, 14, 20. 21).

Τὴν μέντοι παρασκευὴν καὶ τὸ σάββατον ὁλόκληρον νηστεύετε, εἰ δυνατόν, μηδενὸς γευόμενοι μέχρις ἀλεκτοροφωνίας νυκτός· εἰ δέ τις ἀδυνατεῖ τὰς δύο συνάπτειν ὁμοῦ, φυλασσέσθω κἂν τὸ σάββατον. λέγει γὰρ ὁ κύριος περὶ αὐτοῦ· „Ὅταν ἀπαρθῇ ἀπ' αὐτῶν ὁ νύμφιος, τότε νηστεύσουσιν ἐν ἐκείναις ταῖς ἡμέραις". ἐν ταύταις οὖν ἤρθη ἀφ' ἡμῶν ὑπὸ τῶν παρανόμων Ἰουδαίων καὶ τῷ σταυρῷ προσεπάγη. διὸ παραινοῦμεν καὶ ὑμῖν νηστεύειν ταύτας, ὡς καὶ ἡμεῖς ἐνηστεύσαμεν. ἐν δὲ ταῖς λοιπαῖς ταῖς πρὸ τῆς παρασκευῆς ἑσπέραν ἕκαστος ἐσθιέτω ἢ ὅπως ἂν τις δύναιτο,

15 Ps. 73, 4. 5. — 20 Luc. 5, 35.

1 δὲ > h r | ἀπὸ + τῆς v | 3 ἑβδ. τοῦ πάσχα G | 4 οὗτος h | ὁ κύριος post ἡμῖν v G | 5 τῶν > b | 7 αὐτῶν > G | καὶ sec > b d | αὐτοὺς p v G | ἐδάκρυσεν v G | 9 ἓξ ἡμέρας b | 11 νηστεύετε : νηστεῦσαι b d h r | νηστ. — δεῖ > f p | δεῖ G i. m. : διὰ G i. t. | νηστεύειν + χρὴ p | 12/13 κατάπαυσις — νηστεύειν > b | 12 ὑπάρχων a b p | ἐκεῖνω a, ἐκείνῳ G | ἐκ. μόνον (μόνω d) d h r C : μ. ἐκ. a f p v G | 13 ἔτι > h | ἔτι ὑπὸ : ἐπὶ v | ὑπὸ + τὴν b | 14 οἱ Ἰουδαῖοι > a p r | 15 ἔθεντο : ἔθετο h, ῥηθὲν τὸ b | τὰ > f G | αὐτῶν pr (ante σημεῖα b) > G | 18 μέχρι G | ἀλεκτοροφωνίας : ἀλεκτροφ. a d, ἀλεκτρυοφ. G | 19 συν. ὁμοῦ : συνάπτων ἡμέρας v | φυλασσέσθω p r v C : φυλασσέσθωσαν (φυλαττ. b d f) rel | κἂν : κατὰ G, > f 20 ἑαυτοῦ h | ἐπαρθῇ b | 20/21 ὁ νύμφιος ἀπ' αὐτῶν G | 21 αὐτοῦ r | νηστεύσωσιν b f p G | 22 ὑπὸ : ἀπὸ b | 24 ταύτας G i. m. : ταύταις G i. t. | καὶ > G | ταῖς > b d h | 25 ἑσπέρας b d G, ἑσπέραις f | ἢ > r | δύνηται G

ἀπὸ τῆς δευτέρας μέχρις ἀλεκτοροφωνίας ἀπονηστιζόμενοι. ἐπιφωσκούσης μιᾶς σαββάτων, ἥτις ἐστὶν κυριακή, ἀπὸ ἑσπέρας ἕως ἀλεκτοροφωνίας ἀγρυπνοῦντες καὶ προσευχόμενοι καὶ ἀναγινώσκοντες τὸν Νόμον καὶ τοὺς Προφήτας καὶ τοὺς Ψαλμοὺς μέχρις ἀλεκτρυόνων κραυγῆς, καὶ πανσάμενοι τοῦ πένθους ὑμῶν δεήθητε τοῦ θεοῦ ἐπιστραφῆναι τὸν Ἰσραὴλ καὶ λαβεῖν αὐτὸν μετανοίας τόπον καὶ τῆς ἀσεβείας ἄφεσιν. διότι ὁ μὲν ἀλλόφυλος κριτὴς νιψάμενος τὰς χεῖρας εἶπεν· „Ἀθῶός εἰμι ἀπὸ τοῦ αἵματος τοῦ δικαίου τούτου, ὑμεῖς ὄψεσθε“. ὁ δὲ Ἰσραὴλ ἐπεβόησε· „Τὸ αἷμα αὐτοῦ ἐφ' ἡμᾶς καὶ ἐπὶ τὰ τέκνα ἡμῶν“, καί· „Οὐκ ἔχομεν βασιλέα εἰ μὴ καίσαρα“ (V, 18, 2—19, 5).

Ἀναστάντος δὲ τοῦ κυρίου προσενέγκατε τὴν θυσίαν ὑμῶν, περὶ ἧς ὑμῖν δι' ἡμῶν διετάξατο λέγων· „Τοῦτο ποιεῖτε εἰς τὴν ἐμὴν ἀνάμνησιν“· καὶ λοιπὸν ἀπονηστεύετε εὐφραινόμενοι καὶ ἑορτάζοντες, ὅτι ὁ ἀρραβὼν τῆς ἀναστάσεως ὑμῶν Ἰησοῦς Χριστὸς ἐγήγερται ἐκ νεκρῶν. „Καὶ τοῦτο ὑμῖν ἔστω νόμιμον αἰώνιον ἕως τῆς συντελείας, μέχρις ἂν ἔλθῃ ὁ κύριος“ (V, 19, 7). καὶ πάλιν ἀπὸ τῆς πρώτης κυριακῆς ἀριθμήσαντες ἡμέρας τεσσαράκοντα ἑορτάσατε τὴν ἑορτὴν τῆς ἀναλήψεως τοῦ κυρίου (V, 20, 2). καὶ μετὰ ἡμέρας δέκα τῆς ἀναλήψεως, ἥτις ἀπὸ τῆς πρώτης κυριακῆς πεντεκοστὴ γίνεται, ἑορτὴ μεγάλη ὑμῖν ἔστω· ἐν αὐτῇ γὰρ ὥρᾳ τρίτῃ ἀπέστειλεν εἰς ἡμᾶς ὁ κύριος τὴν δωρεὰν τοῦ ἁγίου πνεύματος (V, 20, 4). καὶ μετὰ τὸ ἑορτάσαι ὑμᾶς τὴν πεντεκοστὴν ἑορτάσατε μίαν ἑβδομάδα καὶ μετ' ἐκείνην νηστεύσατε· δίκαιον γὰρ καὶ εὐφρανθῆναι ἐπὶ τῇ ἐκ θεοῦ δωρεᾷ καὶ νηστεῦσαι μετὰ τὴν ἄνεσιν. καὶ γὰρ καὶ Μωϋσῆς καὶ Ἡλίας ἐνήστευσαν ἡμέρας τεσσαράκοντα, καὶ „Δανιὴλ ἑβδομάδας τρεῖς ἄρτον ἐπιθυμιῶν οὐκ

8 Mt. 27, 24. — 9 Mt. 27, 25. — 10 Io. 19, 15. — 13 Luc. 22, 19. — 16 Exod. 12, 24. — 27 Dan. 10, 2. 3.

1 ἀπὸ τῆς — ἀπονηστιζόμενοι > v | ἀλεκτροφωνίας d, ἀλεκτρυοφ. G, similiter 3 | 1/2 ἐπιφωσκούσης d f h p r C : + δὲ v, (δὲ) G, + γὰρ a | 2 τῆς μιᾶς v | 3 ἀλεκτρυοφωνίας v | ἀγρυπνεῖται v | καὶ > v | 5 ἀλεκτρυοφωνῶν G | ἀλεκτ. κραυγῆς : ἀλεκτρυοφωνίας v | 7 τρόπον b d h | 9 τούτου : τοῦτο p, > a | ἐβόησεν r G | 13 ἡμῖν δι' ὑμῶν h | ἐτάξατο G | ποιεῖται εἶται b | 14 ἀπονηστεύητε b | 15 ὁ > G | ἡμῶν b d h G | 16 ἐστι b d h p r G | 19 ἑορτάσεται b | ἑορτὴν > d | 20 καὶ μετὰ — ἀναλήψεως > b G | τῆς ἀναλήψεως a d f h p r C : ἑορτάσατε τὴν ἁγίαν πεντεκοστὴν v | 20/21 κυριακῆς + ἕκτη b h | 21 ὑμῖν μεγάλη v | 23 τοῦ p | 24 μετ' ἐκείνην : μετὰ τὴν ἑβδομάδα h | 25 εὐφρανθῆναι + καὶ G | ἐκ : τοῦ b d f h | 26 καὶ sec > a p G

ἔφαγεν, καὶ κρέας καὶ οἶνος οὐκ εἰσῆλθεν εἰς τὸ στόμα αὐτοῦ“ (V, 20, 14. 15.)

Μετὰ δὲ τὴν νηστείαν ταύτην πᾶσαν τετράδα καὶ παρασκευὴν προστάσσομεν ὑμῖν νηστεύειν καὶ τὴν περισσείαν ὑμῶν τῆς νηστείας πένησιν ἐπιχορηγεῖν. πᾶν μέντοι σάββατον ἄνευ τοῦ ἑνὸς καὶ πᾶσαν κυριακὴν ἐπιτελοῦντες συνόδους εὐφραίνεσθε· ἔνοχος γὰρ ἔσται ἁμαρτίας ὁ τὴν κυριακὴν νηστεύων ἀναστάσεως ἡμέραν οὖσαν, ἢ τὴν πεντεκοστὴν ἢ ὅλως ἡμέραν ἑορτῆς κυρίου κατηφῶν· εὐφρανθῆναι γὰρ δεῖ ἐν αὐταῖς, καὶ οὐ πενθῆσαι (V, 20, 18. 19).

Αἱ δὲ νηστεῖαι ὑμῶν μὴ ἔστωσαν μετὰ τῶν ὑποκριτῶν· νηστεύουσι γὰρ δευτέραν καὶ πέμπτην καὶ σάββατον, ὑμεῖς δὲ ἢ τὰς πέντε νηστεύετε ἡμέρας ἢ τετράδα καὶ παρασκευήν, ὅτι τῇ μὲν τετράδι ἡ κατὰ τοῦ κυρίου κρίσις ὑπὸ τῶν Ἰουδαίων ἐμελετήθη, τῇ δὲ παρασκευῇ, ὅτι ἐν αὐτῇ πέπονθεν. τὸ σάββατον μέντοι καὶ τὴν κυριακὴν ἑορτάζετε, ὅτι τὸ μὲν δημιουργίας ἐστὶν ὑπόμνημα, ἡ δὲ ἀναστάσεως. ἓν δὲ μόνον σάββατον ὑμῖν φυλακτέον, ὡς εἴρηται, ἐν ὅλῳ τῷ ἐνιαυτῷ, τὸ τῆς τοῦ κυρίου ταφῆς, ὅπερ νηστεύειν προσῆκεν, ἀλλ' οὐχ ἑορτάζειν (VII, 23).

---

1 *οἶνος καὶ κρέας* b | *ἐν τῷ στόματι* d f v | 3 *τετράδην* b | 6 *τελοῦντες* f p G | *σύνοδον* f G | 7 *γὰρ* > r | *ἔσται* : *ἐστιν* G, > d | 9 *γὰρ* > d | 10/11 *νηστεύουσι γάρ* : *ἐκεῖνοι γὰρ νηστ.* v | 11 *δὲ* + *ταύτας* f | *ἢ* : *ἤτοι* f, > a p G | 11/12 *ἢ τὰς — παρασκευὴν* v pr. m. i. m. : *τὰς δύο νηστεύετε ἡμέρας τετράδα καὶ παρασκευὴν* v i. t. | 12 *νηστεύετε* : *νηστεύητε* d, > h | *τετράδη* b | 13 *κατὰ* > d | 14 *τὸ* + *δὲ* a f p r | *μέντι* b | 16 *μόνον* > b | *σάββατον* > v | *ὑμῖν σάββατον* a | *ὑμῖν* > b | 17 *τοῦ* > h | 18 *προσήκει* v | *οὐκ* r | codex b fragmento sectionem addit, quae inscribitur *Τῶν ἁγίων ἀποστόλων περὶ τῆς ἁγίας τεσσαρακοστῆς διδασκαλία* et manifeste scholium Graeculi cuiusdem est. Erroribus orthographicis correctis verba haec sunt. *Πᾶς Χριστιανὸς τὴν ἁγίαν τεσσαρακοστὴν τῶν νηστειῶν ἐὰν ὁλοψύχως νηστεύῃ, εἰ καὶ ὡς ἄνθρωπός τι τῷ ἐνιαυτῷ ἐκείνῳ ἐσφάλη, συγχωρηθήσεται αὐτῷ. τῇ δὲ ἁγίᾳ καὶ μεγάλῃ ἑβδομάδι παρὰ πάσας τῆς τεσσαρακοστῆς ἡμέρας ἀκριβεστέρως φυλάξωμεν, ἵνα μὴ ἀπολέσωμεν τὸν κόπον τῶν τεσσαράκοντα καὶ μᾶλλον ἐπαυξήσωμεν τὰς ἀρετάς, ἐξαιρέτως δὲ ταῖς ἁγίαις τρισὶν ἡμέραις, πέμπτην καὶ παρασκευὴν καὶ σάββατον, καὶ ὁ μὲν ἰσχύων νηστεύσει τὰ δύο, παρασκευὴν καὶ σάββατον, εἰ δὲ μή, κἂν ἕως ἑσπέρας. αὕτη οὖν ἡ μεγάλη ἑβδομὰς ὑπερβαίνει τὰς παρελθούσας τεσσαράκοντα ἡμέρας· τὸ δὲ ἅγιον καὶ μέγαν σάββατον ὑψηλότερόν ἐστιν τῶν τεσσαράκοντα καὶ τῶν πέντε τοῦ πάθους τοῦ κυρίου ἡμερῶν· οὐδὲ γὰρ νηστεύει τις ἄλλῳ σαββάτῳ, εἰ μὴ τούτῳ τῷ μεγάλῳ· καὶ οἱ μὲν ἀρχαῖοι ἕως μεσονυκτίου καὶ ἀλεκτοροφωνίας ἐνήστευον, οἱ δὲ νέοι ἅγιοι πατέρες ἕως τῆς τετάρτης ὥρας τῆς νυκτὸς ὥρισαν νηστεύειν· καὶ γὰρ μετὰ τὸ σκοτάσαι*

Anastasius hoc fragmento excerpsit, quae in Constitutionibus de diebus festis et ieiuniis leguntur. Ordinem Constitutionum non accurate secutus est, sed potius composuit, quae hoc opus de singulis rebus diversis locis exhibet. Loci Constitutionum singulis particulis adscripti indicant, quomodo libro usus sit.

10. C. A. VI, 18, 6—7. Quaest. LII p. 362.

Ἐκ τῶν ἀποστολικῶν Διαταγμάτων. Οὔτε γὰρ κλέπτῃ δεῖ συντρέχειν οὐδὲ μετὰ μοιχοῦ μερίδα τίθεσθαι, ἐπείπερ καὶ ὁ Δαυίδ φησιν· „Κύριε, τοὺς μισοῦντάς σε ἐμίσησα, καὶ ἐπὶ τοὺς ἐχθρούς σου ἐξετηκόμην· τέλειον μῖσος ἐμίσουν αὐτούς, εἰς ἐχθροὺς ἐγένοντό μοι“. καὶ τῷ Ἰωσαφὰτ ὀνειδίζει ὁ θεὸς διὰ τὴν πρὸς Ἀχαὰβ φιλίαν καὶ συμμαχίαν διὰ Ἡσαΐου λέγων· „Εἰ ἁμαρτωλῷ φιλιάζεις; ἢ μισουμένῳ ὑπὸ κυρίου σὺ βοηθεῖς; διὰ τοῦτο ἐξαίφνης ὀργὴ κυρίου ἐπὶ σὲ ἐγένετο, εἰ μὴ ὅτι εὑρέθη ἡ καρδία σου τελεία πρὸς κύριον καὶ λόγοι καλοὶ εὑρέθησαν ἐν σοί, διὰ τοῦτο ἐφείσατό σου κύριος“.

11. C. A. VI, 20. Quaest. XLVI p. 344.

Ἐκ τῶν ἀποστολικῶν Διαταγμάτων. Νόμος ἐστὶν ἡ δεκάλογος, ἣν πρὸ τοῦ τὸν λαὸν μοσχοποιῆσαι τὸν παρ᾽ Αἰγυπτίοις Ἆπιν ὁ θεὸς αὐτοῖς ἐνομοθέτησεν ἀκουστῇ φωνῇ. διὸ καὶ νόμος λέγεται, διὰ τὸ φύσει δικαίως τὰς κρίσεις ποιεῖσθαι. ἀγαθὸς γάρ ἐστιν καὶ ἀκατανάγκαστος, ὅθεν φησίν· „Ἐὰν ποιήσῃς μοι θυσιαστήριον“. οὐκ εἶπεν· ποίησον, ἀλλ᾽· ἐὰν ποιήσῃς. οὐκ ἀνάγκην

---

4 Ps. 138, 21. 22. — 7 II Paral. 19, 2. 3. — 17 Exod. 20, 24.

ἄρχεται ἡ ψαλμῳδία κατὰ τάξιν· ἕως οὗ πληρωθῇ, ἔρχεται καὶ ἡ τετάρτη ὥρα. ἐὰν δέ τις ἀπὸ μεγάλου κόπου καὶ συντριβῆς (vel *συντριβείς*, cod. *συντριβεῖς*) *ὑπάρχῃ ἢ ἀσθενεῖς τινες ἅμα καὶ νήπια, οὐχὶ πάντα, ἀλλὰ τὰ μὴ δυνάμενα ἄρτῳ καὶ ὕδατι γευσάσθωσαν· τὰ δὲ λοιπὰ βρώματα διαλύουσι ἕως ἑσπέρας· καὶ γὰρ οὐ μόνον οἱ ἄνθρωποι Νινευῖται* (*νησενίται* cod.), *ἀλλὰ καί τὰ ἄλογα ζῶα συνενήστευσαν ἐν τρισὶν ἡμέραις. οὔκ ἐστιν καλὸν κρατεῖν παραδόσεις ματαίας ἀνθρώπων καὶ ποιεῖν προλειτουργίας ὧδε κακεῖσε ἐν εὐκτηρίοις παρ᾽ ὥραν καὶ λύειν τοὺς ὅρους τῶν ἁγίων μεγάλων ἡμερῶν* (*ἡμεγῶν* cod.), *ὅτι πᾶς ὁ παραβαίνων καὶ μὴ μένων ἐν τῇ διαθήκῃ τοῦ Χριστοῦ θεὸν οὐκ ἔχει. περὶ τούτων ὁ κύριος λέγει· Ὅταν ἀπαρθῇ ἀπ᾽ αὐτῶν ὁ νύμφιος, τότε νηστεύσουσιν υἱοὶ τοῦ νυμφῶνος ἐν ἐκείναις ταῖς ἡμέραις.*

2 *διατάξεων* d h p r | 3 *οὐδὲ* : *οὔτε* h | *μοιχοῦ* + *τὴν* f p | 7 *ἀχααμ* f | *φιλίαν — Ἡσαΐου* > d | *λέγων* > G | 8 *ἤ* : *εἰ* d f p | *μισουμένου* h | 9 *ἐγένετο* post *ἐξαίφνης* f | 10 *καλοί* : *κλῖναι* f | 11 *τοῦτο* + *φησὶ* f | 13 *διαταγῶν* p, *διατάξεων* r | 14 *ἣν* : *ἡ* a | *πρὸς* p | *παρὰ* G | 17/18 *ποιήσεις* p | 18 *ποιήσῃς* + *μοι* G | *ἀνάγκη* p

περιέθηκεν, ἀλλὰ τῇ ἐξουσίᾳ ἐπέτρεψεν ἅτε ἐλευθέρᾳ. οὐ γὰρ θυσιῶν δεῖται ὁ θεὸς, ἀνενδεὴς ὑπάρχων, ἀλλὰ γινώσκων, καθάπερ καὶ ἤδη πρότερον, τὸν φιλόθεον Ἄβελ καὶ Νῶε καὶ Ἀβραὰμ καὶ τοὺς καθεξῆς οὐκ αἰτηθέντας, ἀλλὰ φυσικῷ νόμῳ κινηθέντας ἀφ' ἑαυτῶν προσενέγκαι θυσίαν τῷ θεῷ ἀπὸ γνώμης εὐχαρίστου, ἐπιτρέπει καὶ νῦν Ἑβραίοις, οὐ προστάσσων, ἀλλ' εἰ βουληθῶσιν συγχωρεῖν, καὶ εἰ ἀπὸ ὀρθῆς προσοίσουσιν γνώμης, εὐδοκῶν ἐπὶ ταῖς θυσίαις αὐτῶν. διὰ τοῦτό φησιν· Εἰ θύειν ἐπιθυμεῖς, οὐ δεομένῳ μοι θῦε· οὐδενὸς γὰρ ἐν χρείᾳ καθέστηκα· „ἐμὴ γάρ ἐστιν ἡ οἰκουμένη καὶ τὸ πλήρωμα αὐτῆς". ὁπότε δὲ τούτων ἀμνήμονες ὑπῆρξαν καὶ μόσχον ἀντὶ θεοῦ ἐπεκαλέσαντο, καὶ τούτῳ τὴν αἰτίαν τῆς ἐξ Αἰγύπτου πορείας ἐπέγραψαν λέγοντες· „Οὗτοι οἱ θεοί σου, Ἰσραήλ, οἱ ἐξαγαγόντες σε ἐκ γῆς Αιγύπτου", καὶ τὸν διὰ Μωσέως ἐπισκεψάμενον αὐτοὺς ἐν τῇ θλίψει αὐτῶν θεὸν ἠρνήσαντο· τότε δὴ ὀργισθεὶς ὁ θεός, ἅτε ἀχαριστηθεὶς ὑπ' αὐτῶν, ἔδησεν αὐτοὺς δεσμοῖς ἀλύτοις, στιβώσει φορτισμοῦ καὶ σκληρότητι κλοιοῦ. καὶ οὐκέτι εἶπεν· ἐὰν ποιήσῃς, ἀλλά· ποίησον θυσιαστήριον καὶ θῦε διηνεκῶς· ἐπιλήσμων γὰρ τυγχάνεις καὶ ἀχάριστος. οὔκουν διὰ τὴν σκληροκαρδίαν αὐτῶν ἐπέδησεν αὐτοὺς ἐπί τε βρωμάτων καὶ ζώων διαφοράν, καθαρῶν καὶ ἀκαθάρτων διαστολὴν ποιησάμενος καίτοι παντὸς ζώου καλοῦ τυγχάνοντος, ἵνα διὰ τοῦ θύειν καὶ ἀργεῖν καὶ ἁγνίζεσθαι καὶ τὰ τοιάδε παρατηρεῖσθαι εἰς ἔννοιαν ἔλθωσιν τοῦ ταῦτα διαταξαμένου αὐτοῖς θεοῦ καὶ μὴ ἐπιλάθωνται αὐτοῦ.

12. C. A. VII, 1—10. 13. 15. 17. 18. Quaest. XV p. 176.

Ἐκ τῶν ἀποστολικῶν Διαταγμάτων. Τοῦ νομοθέτου Μωσέως εἰρηκότος τοῖς Ἰσραηλίταις· „Ἰδοὺ δέδωκα πρὸ προσώπου ὑμῶν τὴν ὁδὸν τῆς ζωῆς καὶ τὴν ὁδὸν τοῦ θανάτου", καὶ ἐπιφέροντος· „Ἔκλεξαι τὴν ζωήν, ἵνα ζήσῃς", καὶ τοῦ προφήτου Ἠλία λέγοντος τῷ λαῷ· „Ἕως πότε χωλανεῖτε ἐφ' ἀμφοτέραις ταῖς ἰγνύαις ὑμῶν;

---

9 Ps. 49, 12. — 12 Exod. 32, 4. — 27 Deut. 30, 19. — 30 III Reg. 18, 21.

---

1 *ὡς ἅτε* f | 2 *ἀνενδεὴς* + *γὰρ* p | 3 *Ἄβελ* : *πρότερον* f | 4 *ἀπαιτηθέντας* G | 6 *καὶ νῦν* : *τοίνυν* G | 7 *συγχωρεῖ* G, *συγχωρῶν* C | 11 *τούτῳ* f G : *τοῦτο* a p r | 13 *γῆς* : *τῆς* G | 15 *ἅτε* + *δὴ* f | 16 *στιβώσει* : *σοβάσι* G i. m. | 17 *ἀλλὰ* + *καὶ* r | 19 *ἐπεδήμησεν* r | 20 *καὶ* > G | 21 *καλοῦ* r C : *καθαροῦ* G, > a f p | *τυγχάνοντος* + *αὐτοῦ* p² | 23 *τοιαῦτα* f | 24 *αὐτὸν* r | 26 *διατάξεων* d h r | *μωϋσέως* b d h p v | 29 *Ἠλία* a p r C : *ἠλιοὺ* b d h v G

εἰ θεός ἐστιν καὶ κύριος, πορεύεσθε ὀπίσω αὐτοῦ"· εἰκότως ἔλεγεν ὁ κύριος Ἰησοῦς· „Οὐδεὶς δύναται δυσὶν κυρίοις δουλεύειν· ἢ γὰρ τὸν ἕνα μισήσει καὶ τὸν ἕτερον ἀγαπήσει, ἢ ἑνὸς ἀνθέξεται καὶ τοῦ ἑτέρου καταφρονήσει". ἀναγκαίως οὖν καὶ ἡμεῖς ἑπόμενοι τῷ διδασκάλῳ Χριστῷ φαμεν, ὡς δύο ὁδοὶ εἰσίν, μία τῆς ζωῆς καὶ μία τοῦ θανάτου (= c. 1, 1. 2).

Πρώτη οὖν τυγχάνει ἡ ὁδὸς τῆς ζωῆς καὶ ἔστιν αὕτη, ἣν καὶ ὁ νόμος διαγορεύει, „ἀγαπᾶν κύριον τὸν θεὸν ἐξ ὅλης τῆς ψυχῆς καὶ ἐξ ὅλης τῆς διανοίας, καὶ τὸν πλησίον ὡς ἑαυτόν· καὶ πᾶν ὃ μὴ θέλεις γενέσθαι σοι, καὶ σὺ τοῦτο ἄλλῳ οὐ ποιήσεις. εὐλόγει τοὺς καταρωμένους σε, προσεύχου ὑπὲρ τῶν ἐπηρεαζόντων σε, ἀγάπα τοὺς ἐχθρούς σου. ποία γάρ, φησίν, ὑμῖν χάρις, ἐὰν ἀγαπᾶτε τοὺς ἀγαπῶντας ὑμᾶς; καὶ γὰρ καὶ οἱ τελῶναι τοῦτο ποιοῦσιν". ἀπέχου τῶν σαρκικῶν καὶ κοσμικῶν ἐπιθυμιῶν. ἐάν τίς σοι δῷ ῥάπισμα, στρέψον αὐτῷ καὶ τὴν ἄλλην· „Εἰ ἀνταπέδωκα" γάρ, φησίν, „τοῖς ἀνταποδιδοῦσί μοι κακά". ἐὰν „ἀγγαρεύσῃ σέ τις μίλιον ἕν, ὕπαγε μετ' αὐτοῦ δύο, καὶ τῷ θέλοντί σοι κριθῆναι καὶ τὸν χιτῶνά σου λαβεῖν, ἄφες αὐτῷ καὶ τὸ ἱμάτιον, καὶ ἀπὸ τοῦ αἴροντος τὰ σὰ μὴ ἀπαίτει. τῷ αἰτοῦντί σε δίδου, καὶ ἀπὸ τοῦ θέλοντος δανείσασθαι παρὰ σοῦ μὴ ἀποστραφῇς". πᾶσιν μὲν οὖν δίκαιον διδόναι ἐξ οἰκείων πόνων· „Τίμα" γάρ, φησί, „τὸν κύριον ἀπὸ σῶν δικαίων πόνων"· προτιμητέον δὲ τοὺς ἁγίους. οὐ φονεύσεις, οὐ μοιχεύσεις, οὐ παιδοφθορήσεις· „Ἐπικατάρατος" γάρ, φησί, „πᾶς ὁ κοιμώμενος μετὰ ἄρσενος κοίτην γυναικός".

---

2 Mt. 6, 24. — 8 Deut. 6, 5. — 9 Lev. 19, 18. — 10 Tob. 4, 15. — 11 Mt. 5, 44. 46. 47. — 15 Ps. 7, 5. — 16 Mt. 5, 40—42. — 21 Prov. 3, 9. — 23 Lev. 20, 13.

---

1 *καὶ κύριος* : *ὁ κ.* p² i. m. G | *εἰκότως* + *οὖν* a r G | 2.4 *ἢ γὰρ — καταφρονήσει* > b | 7 *ἡ* > G | 8 *τῆς* > G | 9 *τῆς* > b d G | 10 *θέλεις* b h p C G : *θέλῃς* a d r v | *σὺ* : *σοὶ* b | *ἄλλω τοῦτο* p | *ἄλλο* r | *οὐ* a p r C : *μὴ* b d h G | *ποιήσῃς* G | 11/12 *ἐπηρ.* (*ἐπεαρ.* b d) *σοι* v | 12 *σου* > G | *φησίν* : *πέφυκεν* G | *ὑμῖν* > p | *χάρις ὑμῖν* b d h | 13 *γὰρ* > G | *καὶ* h r v C : > a b d p G | 14 *τίς* > G | 15 *ῥάπισμα* + *ἐπὶ τὴν δεξιάν σου σιαγόνα* G, Anastasius exemplar Constitutionum legisse videtur, in quo illa verba defuerunt | 15/16 *εἰ — κακὰ* > b | 15 *γάρ, φησὶν* > G | 16 *τις* > b d h | 18 *σου* > v | *καὶ* pr > b | 19 *σε* > G | *καὶ* > p | 20 *παρὰ* a p r C : *ἀπὸ* b d h v | *σου* > G | 21 *δίκαιον* a p r v C : > b d h G | *οἰκείων* G i. m. : *ἰδίων* G i. t. | 21/22 *τίμα — πόνων* > d h p | 22 *δέ* : *γὰρ* b | 23 *μοιχεύσεις . . φονεύσεις* d h | 23/24 *ἐπικατάρατος — ἄρσενος* > h | 24 *πᾶς* > G | *ἄρρενος* b G | *γυναικείαν* G

οὐ πορνεύσεις· „Οὐκ ἔσται“ γάρ, φησίν, „πορνεύων ἐν υἱοῖς Ἰσραήλ“. οὐ κλέψεις· Ἄχαρ γὰρ κλέψας ἐν Ἱεριχὼ λίθοις βληθεὶς τοῦ ζῆν ὑπεξῆλθεν, καὶ Γιεζὶ κλέψας καὶ ψευσάμενος ἐκληρονόμησεν τοῦ Νεεμὰν τὴν λέπραν, καὶ Ἰούδας κλέπτων τὰ τῶν πενήτων τὸν κύριον παρέδωκεν καὶ μεταμεληθεὶς ἀπήγξατο· καὶ Ἀνανίας καὶ Σαπφείρα ἡ τούτου γυνὴ κλέψαντες τὰ ἴδια καὶ πειράσαντες τὸ πνεῦμα κυρίου παραχρῆμα ἀποφάσει Πέτρου τοῦ συναποστόλου ἡμῶν ἐθανατώθησαν (c. 2).

Οὐ μαγεύσεις, οὐ φαρμακεύσεις· „Φαρμακοὺς“ γάρ, φησίν, „οὐ περιβιώσετε“. οὐ φονεύσεις βρέφος ἐν διαφθορᾷ· πᾶν γὰρ τὸ ἐξεικονισμένον ψυχὴν λαβὸν παρὰ θεοῦ φονευθὲν ἀδίκως ἐκδικηθήσεται. οὐκ ἐπιθυμήσεις τὰ τοῦ πλησίον σου. οὐκ ἐπιορκήσεις· ἐρρέθη γὰρ „μὴ ὀμόσαι ὅλως“. οὐ συκοφαντήσεις, ὅτι „ὁ συκοφαντῶν πένητα παροξύνει τὸν ποιήσαντα αὐτόν“ (c. 3). *οὐ καταλαλήσεις· „Μὴ ἀγάπα“ γάρ, φησί, „καταλαλεῖν, ἵνα μὴ ἐξαρθῇς“. οὐ μνησικακήσεις· „ὁδοὶ γὰρ μνησικάκων εἰς θάνατον“. μὴ γίνου γλωσσώδης, ὅτι „ἀνὴρ γλωσσώδης οὐ κατευθυνθήσεται, καὶ παγὶς ἀνδρὶ τὰ ἴδια χείλη“. οὐκ ἔσται ὁ λόγος σου κενός· „περὶ παντὸς γὰρ λόγου δώσεις λόγον“, καὶ „ἐκ τῶν λόγων σου δικαιωθήσῃ καὶ ἐκ τῶν λόγων σου κατακριθήσῃ“. οὐ ψεύσῃ· „Ἀπολεῖς“ γάρ, φησίν, „πάντας τοὺς λαλοῦντας τὸ ψεῦδος“. οὐκ ἔσῃ πλεονέκτης· „Οὐαὶ“ γάρ, φησίν, „ὁ πλεονεκτῶν τὸν πλησίον πλεονεξίαν κακήν“.*

---

1 Deut. 23, 17. — 9 Exod. 22, 18. — 13 Mt. 5, 34. — Prov. 14, 31. — 15 Prov. 20, 13. — 16 Prov. 12, 28. — 17 Ps. 139, 12. — Prov. 6, 2. — 18 Mt. 12, 36. 37. — 20 Ps. 5, 7. — 22 Hab. 2, 9.

---

1 *οὐ π.* : *γυναῖκα οὐ π.* G | *οὐκ — Ἰσραὴλ* > b | *ἔσται* d h p r C : *ἔστι* rel | *φησίν* : post *πορνεύων* a, > d h G | *ὁ πορν.* d G | *υἱοῖς* > p | 2 *Ἄχαν* G | *λίθους* d | *λιθοβληθεὶς* r | *τοῦ ζῆν* : *τὴν ζωὴν* p G | 3 *Γιεζὴ* b d h p v G, *Γιεζεὶ* a | *καὶ* > d | 4 *καί* : > p, + *ὁ* d | 6 *Σαπφύρα* G, *σαμφίρα* r, *σαμπφείρα* b | *ἡ τ. γυνὴ* > b d h p r v | *γυνὴ* > a | 7 *ἀποφάσει* + *τοῦ* G | 9 *οὐ φαρμακεύσεις* > G | *φαρμακὸς* b d h p (corr.), *φαρμακοὶ* v | 10 *περιβιώσητε* r, *-βιώσηται* b d h, *-βιώσεται* p, *-βιώσονται* v | 10/11 *οὐ φονεύσεις — ἐκδικηθήσεται* > G | 10 *φονεύσεις* + *γὰρ* p | 13 *ἐρέθη* a | *οὐ* : *καὶ οὐ* G | 13/14 *ὅτι ὁ σ. — αὐτὸν* > b | 14 *οὐ* : *μὴ* r | 15 *μὴ ἀγάπα — ἐξαρθῇς* > b | 17 *κατευθυνθήσεται* + *ἐπὶ τῆς γῆς* p r cf. C | *παγὶς* + *ἰσχυρὰ* v cf. C | 18 *περὶ* > v | 19 *λόγον δώσεις* p | *λόγον καί* : *λόγους* G | 20 *κατακριθήσῃ* a p v : *καταδικασθήσῃ* b d h r G cum S. S. | *ψεύσει* b G | *ἀπολεῖται* G | 21 *πάντας* > r | *ψεῦδος* + *ἅπαντας* r | *οὐκ* : *καὶ οὐκ* G

οὐκ ἔσῃ ὑποκριτής, ἵνα μὴ „τὸ μέρος σου μετὰ τῶν ὑποκριτῶν θῇς“ (c. 4).

Μὴ γίνου ὑπερήφανος· „ὑπερηφάνοις γὰρ ὁ κύριος ἀντιτάσσεται“. „οὐ λήψῃ πρόσωπον ἐν κρίσει, ὅτι τοῦ κυρίου ἡ κρίσις“. οὐ μισήσεις τὸν ἀδελφόν σου· „ἐλεγμῷ γὰρ ἐλέγξεις τὸν ἀδελφόν σου, καὶ οὐ λήψῃ δι' αὐτὸν ἁμαρτίαν“. φεῦγε ἀπὸ παντὸς κακοῦ· „Ἄπεχε“ γάρ, φησίν, „ἀπὸ κακοῦ, καὶ οὐ φοβηθήσῃ“. μὴ γίνου ὀργίλος μηδὲ βάσκανος μηδὲ μανικὸς ἢ θρασύς, ἵνα μὴ πάθῃς τὰ τοῦ Καῒν καὶ τὰ τοῦ Σαοὺλ καὶ τὰ τοῦ Ἰωάβ· ὅτι ὁ μὲν ἀπέκτεινεν Ἄβελ τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ διὰ τὸ πρόκριτον αὐτὸν εὑρεθῆναι παρὰ θεῷ, ὁ δὲ τὸν Δαυὶδ ἐδίωκεν νικήσαντα τὸν Γολιάθ, ζηλώσας ἐπὶ τῇ τῶν χορευτριῶν εὐφημίᾳ, ὁ δὲ τοὺς δύο στρατηγοὺς ἀνεῖλεν, Ἀβεννὴρ καὶ Ἀμεσίαν (c. 5).

Οὐκ ἔσῃ ἐπᾴδων ἢ περικαθαίρων τὸν υἱόν σου· οὐκ οἰωνισθήσῃ οὐδὲ ὀρνεοσκοπήσεις οὐδὲ μαθήσῃ μαθήματα πονηρά· ταῦτα γὰρ πάντα καὶ ὁ νόμος ἀπεῖπε. μὴ γίνου αἰσχρολόγος μηδὲ ῥιψόφθαλμος μηδὲ μέθυσος· ἐκ γὰρ τούτων πορνεῖαι καὶ μοιχεῖαι γίνονται. μὴ γίνου φιλάργυρος, ἵνα μὴ ἀντὶ θεοῦ δουλεύσῃς τῷ μαμωνᾷ. μὴ γίνου ὑψηλόφρων καὶ μετέωρος ὡς ὁ Φαρισαῖος, ὅτι „πᾶς ὁ ὑψῶν ἑαυτὸν ταπεινωθήσεται“, καὶ „τὸ ὑψηλὸν ἐν ἀνθρώποις βδέλυγμα παρὰ κυρίῳ“ (c. 6). *μὴ γίνου σκληροκάρδιος καὶ θυμώδης, ὅτι ὁδηγεῖ πρὸς βλασφημίαν, ἀλλὰ μακρόθυμος καὶ πραΰς, ὅτι „ὁ μακρόθυμος πολὺς ἐν φρονήσει“ καὶ „πραεῖς κληρονομήσουσι τὴν γῆν“. μὴ γίνου θρασύς, ὅτι „ἀνὴρ θρασὺς ἐμπεσεῖται εἰς κακά“* (c. 7. 8).

---

1 Mt. 24, 51. — 3 Prov. 3, 34. — 4 Deut. 1, 17. — 5 Lev. 19, 17. — 7 Ies. 54, 14. — 19 Luc. 18, 14. — 20 Luc. 16, 15. — 22 Prov. 14, 29. — 23 Ps. 36, 11; Mt. 5, 5. — 24 Prov. 13, 17.

---

1 *μετὰ τ. ὑποκριτῶν* : *μετ' αὐτῶν ὑπ.* a, *μετ' αὐτὸν* G cf. C | 2 *θῇ* r, *τεθῇ* a b d p, *τιθῇ* h | 3 *ὁ* > b p r G | 4 *οὐ* + *μὴ* p | *οὐ λήψῃ — κρίσις* > b | 5 *ἐλεγμοῦ* G | *γὰρ* + *φησὶν* a p r | 6 *ἀδελφόν* : *πλησίον* v | *καὶ* > G | *ἁμαρτία* b | 7 *ἄπεχε — κακοῦ* > p | *κακοῦ* (+ *παντὸς* b) : *ἀδίκου* r C S. S. | *οὐ φοβηθήσῃ* : *τρόμος οὐκ ἐγγιεῖ σοι* G, quem C quidem approbat, codices autem reprobant | 8 *μανικὸς . . βάσκανος* p | *μὴ* : *μηδὲν* G | *πάθῃ* r | 9 *καὶ τὰ τοῦ Ἰωὰβ* > G | *Ἰὼβ* d h p, *Ἰαβ* d² | 10 *Ἄβελ* > p | *αὐτόν* : *αὐτοῦ* G | 11 *παρὰ* + *τῷ* v G | *δεδίωκε* G | 13 *Ἀββενὴρ* G | 14 *υἱὸν* G i. m. : *νοῦν* G i. t. | 15 *μάθῃς* r | *ῥήματα* b | *μάθημα πονηρὸν* G | 15/16 *πάντα γὰρ ταῦτα* a p r v G | 16 *ῥιψόθαμος* h | 17 *μηδὲ μέθυσος* > G | *μοιχίαι* r, *μοιχεῖα* G | 18 *θεῷ* d | 19 *ὑψηλῶν* G | 20/21 *καὶ τὸ — κυρίῳ* > b | 20 *ἀνθρώποις* : *ἁγίοις* G | 21 *σκληροτράχηλος* G | 21/22 *ὅτι — βλασφημίαν* > b | 22/24 *ὅτι ὁ μακρόθυμος — γίνου θρασὺς* > d G | 22 *ὁ μακρόθυμος* : *μακρ. ἀνὴρ* v | 23/24 *μὴ — κακὰ* > b

Οὐκ ἐπιτάξεις τῷ δούλῳ σου ἢ τῇ παιδίσκῃ ἐν πικρίᾳ ψυχῆς, μήποτε στενάξουσιν ἐπὶ σοὶ καὶ ἔσται σοι ὀργὴ παρὰ κυρίου· „Μὴ δῷς“ γάρ, φησίν, „τόπον ἀνθρώπῳ καταρᾶσθαί σε· καταρωμένου γάρ σε ἐν πικρίᾳ ψυχῆς αὐτοῦ εἰσακούσεται αὐτοῦ ὁ ποιήσας αὐτόν“ (c. 13). *τοὺς ἀδελφοὺς καὶ συγγενεῖς σου μὴ ὑπερίδης· „Τοὺς γὰρ οἰκείους, φησίν, τοῦ σπέρματός σου οὐχ ὑπερόψῃ“* (c. 15). *Οὐ προσελεύσῃ ἐπὶ προσευχήν σου ἐν ἡμέρᾳ πονηρίας σου, πρὶν ἂν λύσῃς τὴν πικρίαν σου* (c. 17). *τὰ συμβαίνοντά σοι πάθη εὐμενῶς δέχου καὶ τὰς περιστάσεις ἀλύπως, εἰδώς, ὅτι μισθός σοι παρὰ θεοῦ δοθήσεται ὡς τῷ Ἰὼβ καὶ τῷ Λαζάρῳ* (c. 8, 7). *τὸν λαλοῦντά σοι τὸν λόγον τοῦ θεοῦ δοξάσεις, μνησθήσῃ δὲ αὐτοῦ ἡμέρας καὶ νυκτός, τιμήσεις δὲ αὐτὸν ὡς τοῦ εὖ εἶναί σοι πρόξενον γενόμενον· ὅπου γὰρ ἡ περὶ θεοῦ διδασκαλία, ἐκεῖ θεὸς πάρεστιν. ἐκζητήσεις καθ' ἡμέραν τὸ πρόσωπον τῶν ἁγίων, ἵνα ἀναπαύσῃ τοῖς λόγοις αὐτῶν. οὐ ποιήσεις ἔχθραν πρὸς αὐτούς, ἀναμνησθεὶς Δαθὰν καὶ Ἀβειρῶν* (c. 9. 10, 1).

Αὕτη ἐστὶν ἡ ὁδὸς τῆς ζωῆς. ἡ δὲ ὁδὸς τοῦ θανάτου ἐστὶν ἐν πράξεσι πονηραῖς θεωρουμένη· ἐν αὐτῇ γάρ ἐστιν ἄγνοια θεοῦ, δι' ἣν γίνονται φόνοι, πορνεῖαι καὶ τὰ λοιπά (c. 17, 2; 18, 1).

Fragmentum descriptionem viae vitae una cum exordio descriptionis viae mortis amplectitur vel capita I—XVIII libri VII Constitutionum. Anastasius autem multa omisit, non solum verba et versus, sed etiam capita, scilicet XI, XII, XIV, XVI; capita IX et X et ultimum versum capitis VIII capiti XVII postposuit; pauca mutavit et tres locos S. Scripturae addidit, sc. Lev. 20, 13; Matth. 12, 37; Sirach 4, 5. 6.

13. C. A. VIII, 2, 1—3. 5. Quaest. XX p. 246.

Ἐκ τῶν ἀποστολικῶν Διαταγμάτων. Οὔτε πᾶς προφητεύων ὅσιος οὔτε πᾶς ὁ δαίμονας ἐκβάλλων ἅγιος. καὶ γὰρ καὶ Βαλαὰμ

---

2 Sir. 4, 5. 6. — 6 Ies. 58, 7.

---

1 *ἐπιτάξῃς* p r | *παιδίσκῃ* (*δούλῃ* p) a r C : + *σου* b d h p v G | 2 *στενάξουσιν* d r C : *στενάξωσιν* a b h p v G | *σοὶ* pr : *σὲ* d h v | *παρὰ* > b | *κυρίου* : *θεοῦ* G | 3 *δὸς* p r | *τόπον* : post *ἀνθρώπῳ* G, > d h | 3/4 *σε* : *σοι* a | 4 *αὐτοῦ* sec : *αὐτὸν* v | 5 *ἀδελφοὺς* + *σου* G cf. C | *σου* > p | 6 *γὰρ* > G | *ὑπερόψει* v | 7 *προσελεύσεις* G | *ἐπὶ* (+ *τὴν* d h) *πρ.* : *ἐν προσευχῇ* G | 8 *ἂν λ.* v (*λύσεις*) C G : *ἀναλύσεις* a b d h (*-σῃς*) p r | 9 *ὅτι* + *ὁ* b d h v | 10 *σοι* post *θεοῦ* a | *θεῷ* p G | 11 *τὸν* sec > a v | 12 *δὲ* > G | *νυκτὸς* : hic disinit v fol. 16 folio sequente deperdito | *τιμήσῃς* h G | *τὸ* p | 13 *εὖ* : *θεοῦ* a | *γενόμενον* > G | *περὶ θεοῦ* > b d h | 14 *ὁ θεὸς* p | *ἐκζητήσεις* + *γὰρ* G | 15 *ἀναπαύσῃ* : *ἀναπαύῃ* b d h p, + *ἐν* G | *τοὺς λόγους* h | 15/16 *οὐ — Ἀβειρῶν* > b | 16 *Ἀβιρῶν* r, *Ἀβηρὼν* a G | 18 *πονηραῖς πράξεσι* h G | 21 *διαταγῶν* p, *διατάξεων* b d e f r | 22 *καὶ* sec > b G

ὁ μάντις προεφήτευσεν δυσσεβὴς ὤν, καὶ Σαοὺλ καὶ Καϊάφας, πολλὰ δὲ καὶ ὁ διάβολος λέγει καὶ οἱ ἀμφ' αὐτὸν δαίμονες, καὶ οὐ παρὰ τοῦτο μέτεστιν αὐτοῖς εὐσεβείας σπινθήρ. δῆλον οὖν, ὅτι οἱ ἀσεβεῖς, κἂν προφητεύωσιν, οὐκ ἀποκαλύπτουσιν διὰ τῆς προφητείας τὴν ἑαυτῶν ἀσέβειαν, οὐδὲ οἱ δαίμονας ἐκβάλλοντες ἐκ τῆς τούτων ὑποχωρήσεως ὁσιωθήσονται, ἀλλὰ καὶ τὴν ἐσχάτην ὑποστήσονται τιμωρίαν. καὶ γὰρ Βαλαὰμ τιμωρίαν ἔτισεν διαφθείρας τὸν Ἰσραὴλ ἐν τῷ Βεελφεγώρ· καὶ Σαοὺλ καὶ Καϊάφας αὐτοφονευταὶ γεγόνασιν, καὶ οἱ υἱοὶ Σκευᾶ ἐπιχειροῦντες δαίμονας ἐλαύνειν ὑπ' αὐτῶν τραυματίαι γενόμενοι ἔφυγον ἀπρεπῶς.

Hanc quoque particulam reddens Anastasius maiorem sibi vindicavit libertatem. Cum versum omitteret, pauca mutavit et inseruit Saulum, de quo Constitutiones VIII, 2 non dicunt. Versus praetermissus autem legitur in fragmento sequente.

14. C. A. VIII, 2, 4. Quaest. XVI p. 186.

Ἐκ τῶν ἀποστολικῶν Διαταγμάτων. Οὔτε γὰρ βασιλεὺς δυσσεβὴς βασιλεὺς ἔτι ὑπάρχει, ἀλλὰ τύραννος, οὔτε ἐπίσκοπος ἀγνοίᾳ ἢ κακονοίᾳ πεπιεσμένος ἔτι ἐπίσκοπός ἐστιν, ἀλλὰ ψευδώνυμος, οὐ παρὰ θεοῦ, ἀλλὰ παρὰ ἀνθρώπων προβληθείς, ὡς Ἀνανίας καὶ Σαμαίας ἐν Ἱερουσαλὴμ καὶ Σεδεκίας καὶ Ἀχίας οἱ ἐν Βαβυλῶνι ψευδοπροφῆται.

15. C. A. VIII, 33—34, 9. Quaest. LXIV p. 430.

Διάταξις τῶν ἀποστόλων Πέτρου καὶ Παύλου.

Ἐγὼ Πέτρος καὶ Παῦλος διατασσόμεθα ἐργάζεσθαι τοὺς δούλους ἡμέρας ε', σάββατον δὲ καὶ κυριακὴν σχολαζέτωσαν ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ διὰ τὴν διδασκαλίαν τῆς εὐσεβείας. τὸ μὲν γὰρ

1 *μάντης* b d e r | *προφήτευσαι* e | 2 *ἀνφ'* e, *ἀφ'* a d | *αὐτοῦ* d e | 3 *μετέστην* p r | 4 *προφητεύουσιν* b d r | *ἀποκαλύπτωσιν* a | 5 *τὴν* d e C : > a b p r G | *αὐτῶν εὐσέβειαν* G; Gretser textum absurdum correxisse videtur; equidem non corrigo, cum codices unanimes sint et idem error in Epitome libri VIII Constitutionum legatur; concludendum est, Anastasium et auctorem Epitomes errorem in suis Constitutionum exemplaribus legisse; sin autem emendarem, non vocabulo *ἀσέβειαν* manum inferrem, sed verbis *οὐκ ἀποκαλύπτουσιν* substituerem verba *οὐ καλύπτουσι,* quae Constitutiones habent | *δαίμονες* G | 6 *καὶ* > G | 7 *ἔτισεν* a e f p, *ἔτησεν* b, *αἴτησε* d : *ἔστησεν* r G | 8 *καὶ* pr a f p r : > b d e | 9 *οἱ* > a d p r | *δαίμονας* + *ἐκβάλλειν μᾶλλον δὲ* p | 12 *διατάξεων* b d e h r | 13 *βασιβεὺς* > a p | *ἔτι ὑπάρχων, βασιλεὺς* G | 14 *πεπιστευμένος* p | 16 *Σαμέας* p G | *Ἱερουσαλήμ* : *ἰῆλ* b d e h | *μαλαχίας* p | 19 *τῶν ἀποστόλων* : *ἀποστολικὴ* f, > d h p r | 20 *ἐγώ* : *ἡμεῖς* G | *διαταττόμεθα* G | 21 *δούλους* + *ὑμῶν* d | *δὲ* > G | *ἐν* > b f h | 22 *διδασκαλίαν* + *τῆς ἐκκλησίας ὑπὲρ* G

σάββατον εἴπομεν δημιουργίας λόγον ἔχειν, τὴν δὲ κυριακὴν ἀναστάσεως. τὴν δὲ μεγάλην ἑβδομάδα πᾶσαν καὶ τὴν μετ' αὐτὴν ἀργείτωσαν, ὅτι ἡ μὲν πάθους ἐστίν, ἡ δὲ ἀναστάσεως, καὶ χρεία διδασκαλίας, τίς ὁ παθὼν καὶ ἀναστάς, τίς ὁ συγχωρήσας καὶ ἀναστήσας. τὴν ἀνάληψιν ἀργείτωσαν διὰ τὸ πέρας τῆς κατὰ Χριστὸν οἰκονομίας. τὴν πεντεκοστὴν ἀργείτωσαν διὰ τὴν παρουσίαν τοῦ ἁγίου πνεύματος. τὴν γενέθλιον ἀργείτωσαν διὰ τὸ ἐν αὐτῇ γεννηθῆναι τὸν τοῦ θεοῦ λόγον ἐκ τῆς παρθένου. τὴν ἐπιφάνιον ἀργείτωσαν διὰ τὸ ἐν αὐτῇ ἀνάδειξιν γενέσθαι τῆς Χριστοῦ θεότητος μαρτυρήσαντος αὐτῷ τοῦ πατρὸς ἐν τῷ βαπτίσματι καὶ τοῦ παρακλήτου ἐν εἴδει περιστερᾶς ὑποδείξαντος τοῖς παρεστῶσι τὸν μαρτυρηθέντα. τὰς ἡμέρας τῶν ἀποστόλων ἀργείτωσαν· διδάσκαλοι γὰρ ὑμῶν εἰς Χριστὸν γεγόνασι καὶ πνεύματος ἁγίου ὑμᾶς ἠξίωσαν.

Εὐχὰς ἐπιτελεῖτε ὄρθρου καὶ τρίτῃ καὶ ἕκτῃ καὶ ἐνάτῃ καὶ ἑσπέρας καὶ ἀλεκτοροφωνίας· ὄρθρου μὲν εὐχαριστοῦντες, ὅτι ἐφώτισεν ἡμᾶς ὁ κύριος παραγαγὼν τὴν νύκτα καὶ ἐπαγαγὼν τὴν ἡμέραν· τρίτῃ δέ, ὅτι ἐν αὐτῇ ἀπόφασιν ἀπὸ τοῦ Πιλάτου ἔλαβεν ὁ κύριος· ἕκτῃ δέ, ὅτι ἐν αὐτῇ ἐσταυρώθη· ἐνάτῃ δέ, ὅτι πάντα κεκίνητο τοῦ δεσπότου ἐσταυρωμένου φρίττοντα τὴν τόλμαν τῶν δυσσεβῶν Ἰουδαίων, μὴ φέροντα τοῦ κυρίου τὴν ὕβριν· ἑσπέρας δὲ εὐχαριστοῦντες, ὅτι δέδωκεν ὑμῖν ἀνάπαυσιν τῶν μεθημερινῶν κόπων τὴν νύκτα· ἀλεκτρυόνων δὲ κραυγῇ διὰ τὸ τὴν ὥραν εὐαγγελίζεσθαι τὴν παρουσίαν τῆς ἡμέρας εἰς ἐργασίαν τῶν τοῦ φωτὸς ἔργων. εἰ μὴ δυνατὸν ἐν ἐκκλησίᾳ προϊέναι διὰ τοὺς

---

1 ἐπέχειν b, ἐπέχεν f | ἔχει, ἡ δὲ κυριακὴ p² | 2 πᾶσαν ἑβδ. p | 5 τὴν a f p r C : τρίτον τὴν b d G | κατὰ : εἰς G | 5.6 κατὰ Χρ. : χῦ h | 6 πεντεκοστήν : ν̄ a r | 6/7 διὰ τὴν π. — ἀργείτωσαν > d, i. m. τὴν Χριστοῦ γέννησιν ἀργείτωσαν d² | 8 θεὸν b | τῆς + ἁγίας b | 8 9 τὰ ἐπιφάνια f | 9 ἐπιφάνιον p cf. fragm. IX : -φάνειον a r, -φάνειαν d h G, -φάνιαν b | γενέσθαι ἀνάδειξιν b | τῆς + τοῦ G cf. C | 12 παριστῶσι G | τῶν + ἁγίων G | 13 καὶ > r | 14 ἡμᾶς p | 15 εὐχὰς (πρῶτον εὐχὰς b) b d r C : + δὲ a f p G | τρίτῃ κ. ἕκτῃ κ. ἐνάτῃ r C : γ′ (τρίτης p) κ. ϛ′ κ. θ′ a f p, τρίτης κ. ἕκτης κ. ἐνάτης (τῆς θ′ b) b d h G (ἐννάτης) | 16 ἀλεκτροφ. a, ἀλεκτρυοφ. r G | 17 ὑμᾶς b h r | 18 τρίτῃ : τρίτην a p r, τρίτης b d h G | τοῦ > d G | 19 κύριος + λέγων b | ἕκτην a p, ἕκτης d h | ἐννάτην a p, ἐννάτης d, ἐνάτης h | 20 κεκίνηται b | 21 δυσσεβῶν G i. m. : παρανόμων G i. t. | τοῦ > G | 22 ὑμῖν d h r C : ἡμῖν b f p G | ἡμερινῶν r G | 23 νύκταν b | κραυγῆς d h | ὥραν + ἐκείνην G | 24 παρουσίαν : παρρησίαν h² | 25 εἰ : καὶ εἰ a f G | δυνατὸν + δὲ b | προσιέναι f r G

κακοπίστους, κατ᾽ οἶκον γινέσθω ἡ σύναξις, ἵνα μὴ εἰσέρχηται εὐσεβὴς εἰς ἐκκλησίαν ἀσεβῶν. οὐ γὰρ ὁ τόπος τὸν ἄνθρωπον ἁγιάζει, ἀλλ᾽ ὁ ἄνθρωπος τὸν τόπον. ἐὰν οὖν ἀσεβεῖς κατέχωσι τὸν τόπον, φευκτέος ἔστω διὰ τὸ βεβηλῶσθαι ὑπ᾽ αὐτῶν· ὡς γὰρ οἱ θεῖοι ἱερεῖς ἁγιάζουσιν, οὕτως οἱ ἐναγεῖς μιαίνουσιν.

16. C. A. VIII, 42. 43. Quaest. XXII p. 260.

Ἐκ τῶν ἀποστολικῶν Διατάξεων. Ἐπιτελείσθω δὲ τρίτα τῶν κεκοιμημένων ἐν ψαλμοῖς καὶ προσευχαῖς διὰ τὸν διὰ τριῶν ἡμερῶν ἐγερθέντα, καὶ ἔνατα εἰς ὑπόμνησιν τῶν περιόντων καὶ τῶν κεκοιμημένων, καὶ τεσσαρακοστὰ κατὰ τὸν παλαιὸν τύπον, Μωσῆν γὰρ ὁ λαὸς οὕτως ἐπένθησεν, καὶ ἐνιαύσια ὑπὲρ μνήμης αὐτοῦ· καὶ διδόσθω ἐκ τῶν ὑπαρχόντων αὐτοῦ πένησιν εἰς ἀνάμνησιν αὐτοῦ. ταῦτα μὲν περὶ εὐσεβῶν λέγομεν, περὶ δὲ ἀσεβῶν ἐὰν τὰ τοῦ κόσμου δῷς πένησιν, οὐδὲν ὀνήσεις αὐτόν· ᾧ γὰρ περιόντι ἐχθρὸν ἦν τὸ θεῖον, δηλονότι καὶ μεταστάντι· „οὐ γάρ ἐστιν ἀδικία παρὰ τῷ θεῷ“. „δίκαιος γὰρ ὁ κύριος, καὶ δικαιοσύνας ἠγάπησεν“, καί· „Ἰδοὺ ἄνθρωπος καὶ τὸ ἔργον αὐτοῦ“, καί· „Σὺ ἀποδώσεις ἑκάστῳ κατὰ τὰ ἔργα αὐτοῦ“.

Versum extremum (Ps. 61, 13) Anastasius de suo ingenio addidit.

Περὶ τῆς ἐπιφανείας τοῦ κυρίου ἐκ τῶν ἀποστολικῶν Διατάξεων.

Ἐτέχθη μὲν γὰρ ὁ κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστὸς ἐκ τῆς ἁγίας παρθένου [Μαρίας] ἐν Βηθλεὲμ [ἐν μηνὶ] κατὰ Αἰγυπτίους Χοιὰκ κθ′ ὥρᾳ ζ′ τῆς ἡμέρας, ὅ ἐστιν πρὸ ὀκτὼ καλανδῶν Ἰαννουαρίων. ἐβαπτίσθη δὲ ἐν τῷ λ′ αὐτοῦ ἔτει ὑπὸ Ἰωάννου [τοῦ] Τυβὶ ια′ ὥρᾳ ι′ τῆς νυκτὸς ἐν τῷ Ἰορδάνῃ ποταμῷ· ἔμεινεν δὲ σὺν ἡμῖν ἐν τῷ κόσμῳ κηρύσσων τὸ εὐαγγέλιον τῆς βασιλείας τῶν οὐρανῶν καὶ θεραπεύων πᾶσαν νόσον καὶ πᾶσαν μαλακίαν ἐν τῷ λαῷ, ἕως ἐγένετο ἐτῶν λβ′ καὶ μηνῶν γ′. ἐν δὲ τῷ λγ′ ἔτει αὐτοῦ

---

15 Ioann. 7, 18. — 16 Ps. 10, 7. — 17 Ies. 62, 11. — Ps. 61, 13.

---

1 *κατ᾽ οἶκον* G i. m. : *ἐν οἴκοις* G i. t. | *γενέσθω* G, *γενέσθαι* h | *ἡ* > p r | *συνάξεις* r | 3 *κατέχωσι* a d p G : *κατέχουσι* b f r | 4 *φευκτέον* G | 7 *ἐπιτελεῖσθε* G | *τρία* h | 8 *τὸν διὰ τρ. ἡμερῶν* C : *τῶν τρ. ἡμερῶν* b d e h r, *τὸν τριήμερον* a f p G | 9 *ἔνατα* f r : *ἔννατα* b d e h p, $\overline{\vartheta}$ a | 10 *τεσσαράκοντα* d e h, *σαράκοντα* b, $\bar{\mu}$ a | *παλαιόν* : *τῶν παλαιῶν* d e h, + *νόμον καὶ* G | 11 *ἐνιαύσαια* d e h | 12 *καὶ* > G | 13 *μὲν* + *καὶ* d e h | *λέγωμεν* b | 14 *οὐδὲ* r | 15 *ἦν* : *εἶναι* d e h | *μεταναστάντι* r | 16 *ἀδικίαν* h | 17/18 *καὶ σὺ — αὐτοῦ* > r C

ἐσταυρώθη Φαμενὼθ κθ' ἡμέρᾳ ϛ' ὥρᾳ ϛ' τῆς ἡμέρας καὶ τῆς σελήνης ιδ'. ἀνέστη δὲ ἐν τριημέρῳ Φαρμουθὶ ἡμέρᾳ α' ὥρᾳ ϛ' τῆς νυκτός· καὶ ὤφθη πᾶσιν ἡμῖν τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ καὶ ἐφανέρωσεν τὴν δόξαν αὐτοῦ δι' ἡμερῶν μ' διδάσκων ἡμᾶς κηρύσσειν ἐπὶ τῷ ὀνόματι αὐτοῦ μετάνοιαν καὶ ἄφεσιν ἁμαρτιῶν. ἀνελήφθη δὲ Παχὼν ι' ὥρᾳ θ' τῆς ἡμέρας.

Hanc particulam legi in codicibus Vaticano 423 f. 404v—405r et Parisino 1085 f. 240, qui eam Anastasii Quaestionibus, et hic immediate, adiungunt. Cotelerius eam in Patribus apost. ed. Clericus 1724 I, 197 e codice Regio 1789 edidit, Pitra in Iuris eccles. Graec. hist. et monumentis 1864 I, 301 e codice Vaticano. A. Iacoby in libro: *Ein bisher unbeachteter apokrypher Bericht über die Taufe Jesu* 1902, septem codices, sc. Parisinos 854, 932, 1085, Hierosolymitanum S. Sep. 34, Bodleianum 206, Laurentianum plut. 56, 13, Vaticanum 423, ad eam recensendam adhibuit (p. 13—15), eamque aliquo modo ad Didascaliam apostolorum pertinere demonstrare conatus est (p. 32—35). Mihi eam librarius ad Constitutiones apost. V, 13—19 vel VIII, 33, ubi festa Domini recensentur, addidisse videtur. Cf. *Theologische Quartalschrift* 1903. Ut nomina mensium indicant, particula in Aegypto composita est. Similiter narrationes etiam alias leguntur, ex. gr. in Chronico paschali p. 546 ed. Migne (PG 92) verbis praeeuntibus: *Περὶ τῆς γεννήσεως τοῦ κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ τοῦ ἀληθινοῦ θεοῦ ἡμῶν καὶ τοῦ παναγίου αὐτοῦ βαπτίσματος καὶ τοῦ σωτηρίου αὐτοῦ πάσχα σύντομος διήγησις.* Menses vel dies particula traditi hi sunt: Choeac XXIX = December XXV, Tybi XI = Ianuarius VI, Phamenoth XXIX = Martius XXV, Pharmuthi I = Martius XXVII, Pachon X = Maius V. Textum repetii Iacobianum, nisi quod in fine particulae pro *Παχὼν γ'*, quod omnes codices habere videntur, contextum respiciens emendavi *Π. ι'*, codices a me inspectos sequens numeros semper litteris expressi, non aliquoties verbis, nonnulla verba uncinis [ ] inclusi, quippe quae in pluribus codicibus desint ac fortasse a librario addita sint.

ΕΠΙΤΟΜΗ ΤΟΥ ΒΙΒΛΙΟΥ Η ΤΩΝ ΔΙΑΤΑΓΩΝ ΤΩΝ ΑΠΟΣΤΟΛΩΝ.

Α.

ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑ ΤΩΝ ΑΓΙΩΝ ΑΠΟΣΤΟΛΩΝ ΠΕΡΙ ΧΑΡΙΣΜΑΤΩΝ.

I. *Τοῦ θεοῦ καὶ σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ τὸ μέγα τῆς εὐσεβείας ἡμῖν παραδιδόντος μυστήριον καὶ προσκαλουμένου Ἰουδαίους τε καὶ Ἕλληνας εἰς ἐπίγνωσιν τοῦ ἑνὸς καὶ μόνου ἀληθινοῦ θεοῦ πατρὸς αὐτοῦ, καθὼς αὐτός φησιν εὐχαριστῶν ἐπὶ τῇ σωτηρίᾳ τῶν πιστευσάντων· „Ἐφανέρωσά σου τὸ ὄνομα τοῖς ἀνθρώποις, τὸ ἔργον, ὃ δέδωκάς μοι, τελειώσας", καὶ περὶ ἡμῶν λέγοντος τῷ πατρί· „Πάτερ ἅγιε, καὶ ὁ κόσμος σε οὐκ ἔγνω, ἀλλ' ἐγώ σε ἔγνων καὶ οὗτοί σε ἔγνωσαν"· εἰκότως, ὡς ἂν τετελειωμένων ἡμῶν, φησὶν ἅπασιν ἅμα περὶ τῶν ἐξ αὐτοῦ διδομένων χαρισμάτων διὰ τοῦ πνεύματος· „Σημεῖα δὲ τοῖς πιστεύσασι ταῦτα παρακολουθήσει· ἐν τῷ ὀνόματί μου δαιμόνια ἐκβαλοῦσιν, γλώσσαις λαλήσουσι καιναῖς, ὄφεις ἀροῦσιν· κἂν θανάσιμόν τι πίωσιν, οὐδὲν αὐτοὺς ἀδικήσει· ἐπὶ ἀρρώστους χεῖρας ἐπιθήσουσι καὶ καλῶς ἕξουσιν"· 2. τούτων τῶν χαρισμάτων πρότερον ἡμῖν δοθέντων τοῖς ἀποστόλοις μέλλουσι τὸ εὐαγγέλιον καταγγέλλειν πάσῃ τῇ κτίσει, ἔπειτα τοῖς δι' ἡμῶν πιστεύσασιν ἀναγκαίως*

---

5 I Tim. 3, 16. — 7 Ioann. 17, 3. — 9 Ioann. 17, 6. 4. — 11 Ioann. 17, 25. — 14 Mc. 16, 17. 18. — 19 Mc. 16, 15.

1/2 Sic ego scripturam inscribo | 8 *θεοῦ* + *καὶ* v | 14 *ταῦτα* + *πάντα* a, sed punctis notavit | 16 *καιναῖς* a m C : + *καὶ ἐν ταῖς χερσὶν αὐτῶν* f n v | 17 *οὐδὲν* — *ἀδικήσει* a f m (hic i. m. pr. m.) n v cf. Luc. 19, 10 : *οὐ μὴ αὐτοὺς βλάψῃ* m (in textu) C (*βλάψει*) cf. Marc. 16, 17 | 20 *ἡμᾶς* n

χορηγουμένων, οὐκ εἰς τὴν τῶν ἐνεργούντων ὠφέλειαν, ἀλλ᾽ εἰς τὴν τῶν ἀπίστων συγκατάθεσιν ἐγίνετο, ἵνα, οὓς οὐκ ἔπεισεν ὁ λόγος, τούτους ἡ τῶν σημείων δυσωπήσῃ δύναμις. 3. *τὰ γὰρ „σημεῖα οὐ τοῖς πιστοῖς“ ἡμῖν, „ἀλλὰ τοῖς ἀπίστοις“ Ἰουδαίων τε καὶ Ἑλλήνων· οὔτε γὰρ τὸ δαίμονας ἐκβάλλειν ἡμέτερον κέρδος, ἀλλὰ τῶν ἐνεργείᾳ Χριστοῦ καθαιρομένων, καθὼς αὐτός που παιδεύων ἡμᾶς ὁ κύριος δείκνυσι λέγων· „Μὴ χαίρετε, ὅτι τὰ δαιμόνια ὑμῖν ὑπακούουσιν, ἀλλὰ χαίρετε, ὅτι τὰ ὀνόματα ὑμῶν γέγραπται ἐν οὐρανῷ“· ἐπειδὴ τὸ μὲν αὐτοῦ δυνάμει, τὸ δὲ ἡμετέρᾳ εὐνοίᾳ καὶ σπουδῇ, δηλονότι βοηθουμένοις ὑπ᾽ αὐτοῦ.* 4. *οὐκ ἐπάναγκες οὖν πάντα πιστὸν ἐκβάλλειν δαίμονας ἢ νεκροὺς ἀνιστᾶν ἢ γλώσσαις λαλεῖν, ἀλλὰ τὸν ἀξιωθέντα χαρίσματος ἐπί τινι αἰτίᾳ χρησίμῃ εἰς σωτηρίαν τῶν ἀπίστων, δυσωπουμένων πολλάκις οὐ τὴν τῶν λόγων ἀπόδειξιν, ἀλλὰ τὴν τῶν σημείων ἐνέργειαν, ἀξίων ὄντων σωτηρίας.* 5. *οὐδὲ γὰρ πάντες οἱ ἀσεβεῖς ὑπὸ τῶν θαυμάτων ἐντρέπονται· καὶ τούτου μάρτυς αὐτὸς ὁ θεός, ὡς ὅταν λέγῃ ἐν τῷ Νόμῳ, ὅτι „ἐν ἑτερογλώσσοις λαλήσω τῷ λαῷ τούτῳ καὶ ἐν χείλεσιν ἑτέροις, καὶ οὐ μὴ πιστεύσωσιν“.* 6. *οὔτε γὰρ οἱ Αἰγύπτιοι ἐπίστευσαν τῷ θεῷ, Μωϋσέως τοσαῦτα σημεῖα καὶ τέρατα πεποιηκότος, οὔτε τὸ πλῆθος τῶν Ἰουδαίων τῷ Χριστῷ „πᾶσαν νόσον καὶ πᾶσαν μαλακίαν ἐν αὐτοῖς θεραπεύσαντι“· καὶ οὔτε ἐκείνους ἐδυσώπησε ῥάβδος ψυχουμένη εἰς ὄφιν καὶ Νεῖλος αἱματούμενος, οὔτε τούτους „τυφλοὶ ἀναβλέποντες καὶ χωλοὶ περιπατοῦντες καὶ νεκροὶ ἀνιστάμενοι“· καὶ τῷ μὲν ἀνθίσταντο Ἰαννὴς καὶ Ἰαμβρής, τῷ δὲ Ἄννας καὶ Καϊάφας.* 7. *οὕτως οὐ πάντας δυσωπεῖ τὰ σημεῖα, ἀλλὰ μόνους τοὺς εὐγνώμονας, ὧν καὶ χάριν εὐδοκεῖ ὁ θεὸς ἐπιτελεῖσθαι δυνάμεις ὡς σοφὸς οἰκονόμος, οὐ τῇ τῶν ἀνθρώπων ἰσχύϊ, ἀλλὰ τῇ ἑαυτοῦ βουλήσει.* 8. *ταῦτα δέ φαμεν ἐπὶ τῷ μὴ ἐπαίρεσθαι τοὺς λαμβάνοντας χαρίσματα τοιάδε κατὰ τῶν μὴ λαβόντων.* 9. *χαρίσματα δὲ*

---

4 I Cor. 14, 22. — 7 Luc. 10, 20. — 17 I Cor. 14, 21; Ies. 28, 11. 12. — 19 Exod. 3—14. — 21 Mt. 4, 23. — 22 Exod. 4. 7. — 23 Mt. 11, 5. — 25 II Tim. 3, 8. — Ioann. 18, 13. 14.

---

1 *εἰς τ. τ. ἐν. ὠφ. ἀλλ᾽* > m | 4/5 *Ἰουδαίοις . . Ἕλλησιν* v | 5 *οὐ* m n v | *γὰρ* > n | 8 *ὑπακούουσιν* : *ὑποτάσσεται* f | 10 *βοηθούμενοι* v, *βοηθουμένους* a | 14 *τῇ . . ἐνεργείᾳ* a cf. C | 16 *τούτων* f | 17 *λέγει* a f, corr. f² | 18 *πιστεύσουσιν* v | 27 *ἐπιτελεῖσθαι ὁ θεὸς εὐδοκεῖ* a | 28 *αὐτοῦ* a | 29 *ἐπί* : *εἰς* a | *τὸ* a v | 30 *τοιαῦτα* f n

λέγομεν τὰ διὰ τῶν σημείων, ἐπεὶ οὐκ ἔστιν ἄνθρωπος πιστεύσας διὰ Χριστοῦ τοῦ θεοῦ ἡμῶν εἰς αὐτόν τε καὶ τὸν ἄχραντον αὐτοῦ πατέρα καὶ τὸ πανάγιον καὶ ζωοποιὸν αὐτοῦ πνεῦμα, ὃς οὐκ εἴληφε „χάρισμα πνευματικόν". 10. αὐτό τε γὰρ τὸ ἀπαλλαγῆναι πολυθέου ἀσεβείας καὶ πιστεῦσαι θεῷ ζῶντι καὶ ἀληθινῷ χάρισμά ἐστι θεοῦ, τό τε ἀπορρίψαι τὸ ἰουδαϊκὸν κάλυμμα καὶ πιστεῦσαι, ὅτι εὐδοκίᾳ θεοῦ ὁ πρὸ αἰώνων μονογενὴς ἐν ὑστέρῳ καιρῷ ἐκ παρθένου γεγέννηται δίχα ὁμιλίας ἀνδρὸς καὶ ὅτι ἐπολιτεύσατο ὡς ἄνθρωπος ἄνευ ἁμαρτίας, „πληρώσας πᾶσαν δικαιοσύνην" τὴν τοῦ νόμου, καὶ ὅτι οἰκείᾳ συγχωρήσει καὶ βουλῇ σταυρὸν ὑπέμεινεν αἰσχύνης καταφρονήσας θεὸς ὢν λόγος, καὶ ὅτι ἀπέθανε καὶ ἐτάφη καὶ ἀνέστη διὰ τριῶν ἡμερῶν καὶ μετὰ τὴν ἀνάστασιν ἕως τεσσαράκοντα ἡμερῶν παραμείνας τοῖς ἀποστόλοις καὶ πληρώσας πᾶσαν διάταξιν, ἀνελήφθη ἐπ᾽ ὄψεσιν αὐτῶν πρὸς τὸν ἀποστείλαντα αὐτὸν θεὸν καὶ πατέρα. 11. ὁ ταῦτα πιστεύσας, οὐχ ἁπλῶς οὐδὲ ἀλόγως, ἀλλὰ κρίσει καὶ πληροφορίᾳ, χάρισμα εἴληφεν ἀπὸ τοῦ θεοῦ, ὡσαύτως δὲ καὶ ὁ πάσης αἱρέσεως ἀπαλλαγείς. 12. μὴ οὖν τις τῶν ποιούντων τὰ σημεῖα καὶ τὰ τέρατα κρινέτω τινὰ τῶν πιστῶν μὴ ἀξιωθέντα ἐνεργεῖν· διάφορα γάρ ἐστι τὰ τοῦ θεοῦ χαρίσματα παρ᾽ αὐτοῦ διὰ Χριστοῦ καὶ τοῦ ἁγίου πνεύματος διδόμενα, καὶ σὺ μὲν εἴληφας τοῦτο, ἐκεῖνος δὲ ἄλλο τι, ἢ γὰρ „λόγον σοφίας ἢ γνώσεως ἢ διακρίσεως πνευμάτων" ἢ πρόγνωσιν τῶν μελλόντων ἢ λόγον διδακτικὸν ἢ ἀνεξικακίαν ἢ ἐγκράτειαν ἔννομον. 13. καὶ γὰρ Μωϋσῆς „ὁ τοῦ θεοῦ ἄνθρωπος" ἐν Αἰγύπτῳ ἐπιτελῶν σημεῖα οὐ κατεπήρθη τῶν ὁμοφύλων, καὶ „θεὸς" κληθεὶς οὐκ ἠλαζονεύσατο κατὰ τοῦ ἰδίου προφήτου Ἀαρών. 14. ἀλλ᾽ οὔτε ὁ τοῦ Ναυῆ Ἰησοῦς, ἡγησάμενος μετ᾽ αὐτὸν τοῦ λαοῦ καὶ ἐν τῷ πρὸς Ἰεβουσαίους πολέμῳ „στήσας τὸν ἥλιον κατὰ Γαβαὼν καὶ τὴν σελήνην κατὰ φάραγγα Ἐλὼν" διὰ τὸ μὴ αὐταρκεῖν πρὸς τὴν νίκην τὴν ἡμέραν, ἐπήρθη κατὰ τοῦ Φινεὲς καὶ τοῦ Χαλέβ· οὔτε Σαμουὴλ τοσαῦτα παράδοξα ποιήσας παρ᾽ οὐδὲν ἡγήσατο τὸν θεοφιλῆ Δαυίδ, καίτοι

4 Rom. 1, 11. — 5 II Cor. 3, 13. — 9 Mt. 3, 15. — 13 Act. 1, 17. — 22 I Cor. 12, 8. 10. — 24 Deut. 33, 1. — 26 Exod. 7, 1. — 29 Ios. 10, 12.

5 *καὶ ἀληθινῷ* > n | 10 *τὴν* > v | 15 *καὶ* > a | 17 *τοῦ* > a | 18 *τὰ* sec > a | 20 *ἐστι* a n C : *εἰσι* f m v | 27 *προφήτου* : *ἀδελφοῦ* a | 29 *γαβαὼθ* n | 31/32 *παράδοξα* n v C : + *σημεῖα* f m, + *σημεῖα καὶ τέρατα* a

ἀμφότεροι προφῆται καὶ ὃς μὲν ἀρχιερεύς, ὃς δὲ βασιλεύς. 15. *„καὶ ἑπτὰ χιλιάδων ὑπαρχουσῶν ἁγίων ἐν Ἰσραὴλ τῶν μὴ καμψάντων γόνυ τῇ Βάαλ“, μόνος Ἠλίας ἐν αὐτοῖς καὶ ὁ τούτου μαθητὴς Ἐλισσαῖος θαυματουργοὶ γεγόνασιν· ἀλλ᾽ οὔτε Ἠλίας τὸν οἰκονόμον Ἀβδιοὺ ἐξεμυκτήρισε φοβούμενον μὲν τὸν θεόν, οὐ ποιοῦντα δὲ σημεῖα· οὔτε Ἐλισσαῖος τὸν ἑαυτοῦ μαθητὴν φρίττοντα τοὺς πολεμίους ὑπερεῖδεν.* 16. *ἀλλὰ γὰρ οὔτε Δανιὴλ ὁ σοφὸς δεύτερον ῥυσθεὶς ἐκ στόματος λεόντων, οὐδὲ οἱ τρεῖς παῖδες ἐκ τῆς καμίνου τοῦ πυρὸς ἐξουδένωσαν τοὺς λοιποὺς τῶν ὁμοφύλων. ἠπίσταντο γάρ, ὅτι οὐ τῇ οἰκείᾳ δυνάμει τῶν δεινῶν περιεγένοντο, ἀλλὰ τῇ τοῦ θεοῦ ἰσχύϊ, καὶ σημεῖα ἐπετέλουν καὶ τῶν δυσχερῶν ἀπηλλάττοντο.* 17. *οὐκοῦν μηδεὶς ὑμῶν ἐπαιρέσθω κατὰ τοῦ ἀδελφοῦ, κἂν προφήτης ᾖ, κἂν θαυματοποιός· εἰ γὰρ δοθείη μηκέτι ποῦ τινα εἶναι ἄπιστον, περιττὴ λοιπὸν ἔσται ἡ τῶν σημείων ἐνέργεια.* 18. *τὸ μὲν γὰρ εἶναι εὐσεβῆ ἐκ τῆς τοῦ τινος εὐνοίας, τὸ δὲ θαυματοποιὸν ἐκ τῆς τοῦ ἐνεργοῦντος δυνάμεως· ὧν τὸ μὲν πρῶτον αὐτοὺς ἡμᾶς ὁρᾷ, τὸ δὲ δεύτερον θεὸν τὸν ἐνεργοῦντα δι᾽ ἃς προείπομεν αἰτίας.* 19. *οὐκοῦν μήτε βασιλεὺς ἐξουθενείτω τοὺς ὑπ᾽ αὐτὸν στρατηγούς, μήτε ἄρχοντες τοὺς ὑπηκόους· μὴ ὄντων γὰρ τῶν ἀρχομένων περιττοὶ οἱ ἄρχοντες, καὶ μὴ ὄντων στρατηγῶν οὐ σταθήσεται βασιλεία.* 20. *ἀλλὰ μηδὲ ἐπίσκοπος ἐπαιρέσθω κατὰ τῶν διακόνων ἢ τῶν πρεσβυτέρων, μήτε μὴν οἱ πρεσβύτεροι κατὰ τοῦ λαοῦ· ἐξ ἀλλήλων γάρ ἐστιν ἡ σύστασις τοῦ συναθροίσματος.* 21. *ὅ τε γὰρ ἐπίσκοπος καὶ οἱ πρεσβύτεροί τινών εἰσιν ἱερεῖς, καὶ οἱ λαϊκοί τινών εἰσι λαϊκοί· καὶ τὸ μὲν εἶναι χριστιανὸν ἐφ᾽ ἡμῖν, τὸ δὲ ἀπόστολον ἢ ἐπίσκοπον ἢ ἄλλο τι οὐκ ἐφ᾽ ἡμῖν, ἀλλ᾽ ἐπὶ τῷ διδόντι θεῷ τὰ χαρίσματα.* 22. *ταῦτα μὲν οὖν ἐπὶ τοσοῦτον εἰρήσθω διὰ τοὺς ἀξιωθέντας χαρισμάτων ἢ ἀξιωμάτων.*

II. *Ἐκεῖνο δὲ προστίθεμεν τῷ λόγῳ, ὅτι οὔτε πᾶς ὁ προφητεύων ὅσιος οὔτε πᾶς ὁ δαίμονας ἐκβάλλων ἅγιος.* 2. *καὶ γὰρ*

1 III Reg. 19, 18. — 6 IV Reg. 6. — 7 Dan. 6. 3. — 21 Mt. 12, 15.

2 *ἁγίων ὑπαρχουσῶν* n | *Ἰσραήλ* : *ἰλη̄μ* a | 7 *οὐδὲ* a | 8 *παῖδες* > a | *τῆς* : *τοῦ* v | 9 *πυρὸς* + *ῥυσθέντες* a v | 11 *ἀπετέλουν* v | 15 *σημείων* : *θαυμάτων* f | 16 *ἐννοίας* m n | 17 *πρῶτον* : + *εἰς* f[2] | *αὐτοὺς* > a | 20 *περιττὴ* n | 21 *τὰ βασίλεια* v | 22 *πρεσβυτέρων . . διακόνων* v | *τῶν* sec > a | 28 *ἐπὶ τοσ.* > n | 29 *ἢ ἀξιωμάτων* > a

καὶ Βαλαὰμ ὁ τοῦ Βεὼρ ὁ μάντις προεφήτευσε δυσσεβὴς ὢν καὶ Καϊάφας ὁ ψευδώνυμος ἀρχιερεύς, πολλὰ δὲ καὶ ὁ διάβολος λέγει καὶ οἱ ἀμφ' αὐτὸν δαίμονες· καὶ οὐ παρὰ τοῦτο μέτεστιν αὐτοῖς εὐσεβείας σπινθήρ, ἀγνοίᾳ γάρ εἰσι κεκαλυμμένοι δι' ἑκούσιον κακόνοιαν. 3. δῆλον οὖν, ὅτι οἱ ἀσεβεῖς, κἂν προφητεύωσιν, οὐκ ἀποκαλύπτουσι διὰ τῆς προφητείας τὴν ἑαυτῶν ἀσέβειαν, οὐδὲ οἱ δαίμονας ἐκβάλλοντες ἐκ τῆς τούτων ὑποχωρήσεως ὁσιωθήσονται· ἀλλήλους γὰρ ἀπατῶσι, καθάπερ οἱ τὰς παιδιὰς γέλωτος ἕνεκεν ἐπιδεικνύμενοι, καὶ τοὺς προσανέχοντας αὐτοῖς ἀπολλύουσιν. 4. οὔτε γὰρ βασιλεὺς δυσσεβὴς βασιλεὺς ἔτι ὑπάρχει, ἀλλὰ τύραννος, οὔτε ἐπίσκοπος ἀγνοίᾳ ἢ κακονοίᾳ πεπιεσμένος ἔτι ἐπίσκοπός ἐστιν, ἀλλὰ ψευδώνυμος, οὐ παρὰ θεοῦ, ἀλλὰ παρὰ ἀνθρώπων προβληθείς, ὡς Ἀνανίας καὶ Σαμαίας ἐν Ἰσραήλ, καὶ Σεδεκίας καὶ Ἀχίας οἱ ἐν Βαβυλῶνι ψευδοπροφῆται. 5. ἀλλὰ γὰρ καὶ Βαλαὰμ ὁ μάντις τιμωρίαν ἔτισε διαφθείρας τὸν Ἰσραὴλ ἐν τῷ Βεελφεγώρ, καὶ Καϊάφας ὕστερον αὐτοφονευτὴς ἑαυτοῦ γέγονε, καὶ οἱ υἱοὶ Σκευᾶ ἐπιχειροῦντες δαίμονας ἐλαύνειν ὑπ' αὐτῶν τραυματίαι γενόμενοι ἔφυγον ἀπρεπῶς, καὶ οἱ βασιλεῖς τοῦ Ἰσραὴλ καὶ τοῦ Ἰούδα ἀσεβήσαντες παντοίαν τιμωρίαν ἔτισαν. 6. δῆλον οὖν, ὡς καὶ οἱ ψευδώνυμοι ἐπίσκοποι καὶ πρεσβύτεροι οὐκ ἐκφεύξονται τὴν παρὰ θεοῦ δίκην· ῥηθήσεται γὰρ αὐτοῖς· „Καὶ νῦν ὑμεῖς οἱ ἱερεῖς οἱ φαυλίζοντές μου τὸ ὄνομα, παραδώσω ὑμᾶς εἰς σφαγὴν ὡς Σεδεκίαν καὶ Ἀχίαν, οὓς ἀπετηγάνισε βασιλεὺς Βαβυλῶνος“, ὥς φησιν Ἱερεμίας ὁ προφήτης. 7. ταῦτα δέ φαμεν οὐ τὰς ἀληθεῖς προφητείας ἐξουθενοῦντες, ἴσμεν γὰρ αὐτὰς κατ' ἐπίπνοιαν θεοῦ ἐν τοῖς ὁσίοις ἐνεργεῖσθαι, ἀλλὰ τὸ θράσος τῶν ἀλαζονευομένων καταστέλλοντες καὶ προστιθέντες ἐκεῖνο, ὅτι τῶν τοιούτων περιαιρεῖ ὁ θεὸς τὴν χάριν· „ὑπερηφάνοις γὰρ ὁ θεὸς ἀντιτάσσεται, ταπεινοῖς δὲ δίδωσι χάριν“. 8. Σίλας μὲν οὖν καὶ

---

1 Num. 23. 24. — 2 Ioann. 11, 51. — 13 Ier. 35. 36. — 14 Num. 25. 31. — 17 Act. 19, 14. — 21 Mal. 1, 6; Ier. 36, 22. — 28 Prov. 3, 34; I Petr. 5, 5. — 29 Act. 15, 32; 21, 10.

---

1 *καὶ* pr > a | *ὁ τοῦ Βεὼρ* > n | *μάντης* f v | 3 *ἔνεστιν* n v | 5 *προφητεύουσιν* v | 5/6 *οὐκ ἀποκαλύπτουσι* cf. quae adnotavi ad Anastasii fragmentum XIII | 8 *καθάπερ* + *καὶ* a m v | *παιδείας* v | 13 *ἰλῆμ* n, *ἰῆλ* n² | 14 *οἱ* > a | 15 *μάντης* a f v | 17 *οἱ* > a v | *ἐκβάλλειν* f | 18/19 *Ἰούδα .. Ἰσραὴλ* n | 20 *καὶ* sec + *οἱ* f n | 21 *παρὰ* + *τοῦ* a | 22 *οἱ* pr > v | *φαυλίζοντες* : *μὴ φυλάσσοντες* v

Ἄγαβος ἐφ' ἡμῶν προφητεύσαντες οὐ παρεξέτειναν ἑαυτοὺς τοῖς ἀποστόλοις οὔτε ὑπερέβησαν τὰ ἑαυτῶν μέτρα, καίτοι θεοφιλεῖς ὄντες. 9. προεφήτευσαν δὲ καὶ γυναῖκες, τὸ μὲν παλαιὸν Μαρία ἡ Μωϋσέως καὶ Ἀαρὼν ἀδελφή, μετὰ δὲ ταύτην Δεββῶρα, καὶ μετὰ ταύτην Ὀλδὰ καὶ Ἰουδίθ, ἡ μὲν ἐπὶ Ἰωσίου, ἡ δὲ ἐπὶ Δαρείου· καὶ ἡ μήτηρ δὲ τοῦ κυρίου προεφήτευσε καὶ Ἐλισαβὲτ ἡ συγγενὴς αὐτῆς καὶ Ἄννα, καὶ ἐφ' ἡμῶν αἱ Φιλίππου θυγατέρες· ἀλλ' οὐκ ἐπήρθησαν κατὰ τῶν ἀνδρῶν αὗται, ἀλλ' ἐφύλαξαν τὰ ἴδια μέτρα. 10. οὐκοῦν καὶ ἐν ὑμῖν κἂν γυνή τις ᾖ, κἂν ἀνήρ, καὶ τύχῃ τοιαύτης χάριτός τινος, ταπεινοφρονείτω, ἵνα ἐπ' αὐτῷ εὐδοκῇ ὁ θεός. „Ἐπὶ τίνα" γάρ, φησίν, „ἐπιβλέψω, ἀλλ' ἢ ἐπὶ τὸν ταπεινὸν καὶ ἡσύχιον καὶ τρέμοντά μου τοὺς λόγους".

B.

ΔΙΑΤΑΞΕΙΣ ΤΩΝ ΑΓΙΩΝ ΑΠΟΣΤΟΛΩΝ ΠΕΡΙ ΧΕΙΡΟΤΟΝΙΩΝ ΔΙΑ ΙΠΠΟΛΥΤΟΥ.

III (IV). Ἅμα τοίνυν ὑπάρχοντας ἡμεῖς οἱ δώδεκα τοῦ κυρίου ἀπόστολοι τάσδε τὰς θείας ὑμῖν ἐντελλόμεθα διατάξεις περὶ παντὸς ἐκκλησιαστικοῦ τύπου, συμπαρόντος ἡμῖν καὶ τοῦ τῆς „ἐκλογῆς σκεύους" Παύλου τοῦ συναποστόλου ἡμῶν καὶ Ἰακώβου τοῦ ἐπισκόπου καὶ τῶν λοιπῶν πρεσβυτέρων καὶ τῶν ἑπτὰ διακόνων. 2. πρῶτος οὖν ἐγώ φημι Πέτρος· Ἐπίσκοπον χειροτονεῖσθαι διατάσσομαι, ὡς ἐν τοῖς προλαβοῦσιν ἅμα πάντες διεταξάμεθα, ἐν πᾶσιν ἄμεμπτον, ἄριστον, ὑπὸ παντὸς τοῦ λαοῦ ἐκλελεγμένον.

---

3 Exod. 15, 20. — 4 Iud. 4, 4. — 5 IV Reg. 22, 14; Iudith 8. — 6 Luc. 1, 2. — 7 Act. 21, 9. — 11 Ies. 66, 2. — 17 Act. 9, 15.

---

3 *τὸ μ. παλαιὸν* a C : *τῷ μ. παλαιῷ* m, *τῶν μ. παλαιῶν* f n v | 4 *μωσέως* v | *Δεββῶρα* b m C : *δεβῶρρα* f, *δεβόρρα* a n v | 5 *μετὰ ταύτην* b cf. C : *μετ' αὐτὴν* a m n v, *μετ' αὐτὰς* f | *ὀλδὰκ* n | *ἰουδὴθ* f m n | 9 *τύχει* a v, *τύχοι* f | 10 *ἵν'* f | 11 *φησὶν* > n | *ταπεινὸν* + *καὶ πρᾶον* a f m | 12 *λόγους* : subscr. *διδασκαλία τῶν ἁγίων ἀποστόλων περὶ χαρισμάτων* b m | 13 *τῶν* + *αὐτῶν* b m partem I subscribentes | 14 *περὶ χειροτονιῶν* > v | *διὰ Ἱππολύτου* habet etiam f | 15/16 *ἀπόστολοι τοῦ κυρίου* p | 17 *ὑμῖν* p | *ἐκλογῆς* f r v : *ἐκκλησίας* b m n p | 18 *Παύλου* > r | 20 *φημι* v C : > rel | 21 *ἐν τοῖς προλαβοῦσιν* v C : > rel

3. οὗ ὀνομασθέντος καὶ ἀρεσθέντος συνελθὼν ὁ λαὸς ἅμα τῷ πρεσβυτερίῳ καὶ τοῖς παροῦσιν ἐπισκόποις ἐν ἡμέρᾳ κυριακῇ συνευδοκείτω, ὁ δὲ πρόκριτος τῶν λοιπῶν ἐρωτάτω τὸ πρεσβυτέριον καὶ τὸν λαόν, εἰ αὐτός ἐστιν, ὃν αἰτοῦνται εἰς ἄρχοντα. 4. καὶ ἐπινευσάντων πάλιν ἐρωτάτω, εἰ μαρτυρεῖται ὑπὸ πάντων ἄξιος εἶναι τῆς μεγάλης ταύτης καὶ λαμπρᾶς ἡγεμονίας, εἰ τὰ κατὰ τὴν εἰς θεὸν αὐτῷ εὐσέβειαν κατώρθωται, εἰ τὰ πρὸς ἀνθρώπους δίκαια πεφύλακται, εἰ τὰ καθ' ἑαυτὸν καλῶς ᾠκονόμησεν, εἰ τὰ κατὰ τὸν βίον ἀνεπίληπτος ὑπάρχει. 5. καὶ πάντων ἅμα κατὰ ἀλήθειαν, ἀλλ' οὐ κατὰ πρόληψιν μαρτυρησάντων τοιοῦτον αὐτὸν εἶναι, ὡς ἐπὶ δικαστῇ θεῷ καὶ Χριστῷ, παρόντος δηλαδὴ καὶ τοῦ ἁγίου πνεύματος καὶ πάντων τῶν ἁγίων καὶ λειτουργικῶν πνευμάτων, ἐκ τρίτου πάλιν πυθέσθω, εἰ ἄξιός ἐστιν ἀληθῶς τῆς λειτουργίας, „ἵνα ἐπὶ στόματος δύο καὶ τριῶν μαρτύρων σταθήσεται πᾶν ῥῆμα". καὶ συνθεμένων αὐτῶν ἐκ τρίτου ἄξιον εἶναι, ἀπαιτείσθωσαν οἱ πάντες σύνθημα, καὶ δόντες προθύμως ἀκουέσθωσαν. 6. καὶ σιωπῆς γενομένης εἷς τῶν πρώτων ἐπισκόπων ἅμα καὶ δυσὶν ἑτέροις πλησίον τοῦ θυσιαστηρίου ἑστώς, τῶν λοιπῶν ἐπισκόπων καὶ πρεσβυτέρων σιωπῇ προσευχομένων, τῶν δὲ διακόνων τὰ θεῖα εὐαγγέλια ἐπὶ τῆς τοῦ χειροτονουμένου κεφαλῆς ἀνεπτυγμένα κατεχόντων, λεγέτω πρὸς θεόν·

IV (v). *Εὐχὴ χειροτονίας ἐπισκόπου.*

1. „Ὁ θεὸς καὶ πατὴρ τοῦ κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, ὁ πατὴρ τῶν οἰκτιρμῶν καὶ θεὸς πάσης παρακλήσεως, ὁ ἐν ὑψηλοῖς κατοικῶν καὶ τὰ ταπεινὰ ἐφορῶν, ὁ γινώσκων τὰ πάντα πρὶν γενέσεως αὐτῶν"· 2. σὺ ὁ δοὺς ὅρους ἐκκλησίας διὰ λόγου χάριτός σου, ὁ προορίσας τε ἀπ' ἀρχῆς γένος δίκαιον ἐξ Ἀβραάμ, ἄρχοντάς τε καὶ ἱερεῖς καταστήσας, τό τε ἁγίασμά σου μὴ καταλιπὼν

8 I Tim. 3, 4. 2. — 14 Mt. 18, 16. — 23 II Cor. 1, 3. — 24 Ps. 112, 5. 6. — 25 Dan. 1, 42.

1 *καὶ ἀρεσθέντος* > r | 7 *εὐσέβειαν αὐτῷ* p | 9 *ὑπάρχει* : *ὕπεστιν* r | 11 *θεῷ καὶ Χρ.* : *Χρ. τῷ θεῷ* p | *δηλαδὴ* + *τοῦ θεοῦ καὶ πατρὸς* p | 15 *πᾶν ῥῆμα σταθήσεται* p | 17 *γινομένης* n p | 18 *καὶ* m C : > rel | *ἑστὼς* + *καὶ* b (?) r | 21 *πρὸς* + *τὸν* p v | 24/17 *ὁ ἐν ὑψηλοῖς — ἀμὴν* v qui etiam infra nonnisi initium precum exhibet | 26 *αὐτῶν* b (punctis notatum) r C : > rel | 27 *τε* : *το* b | 28 *καὶ ἱερεῖς* > m p

ἀλειτούργητον, ὁ ἀπὸ καταβολῆς κόσμου εὐδοκήσας ἐν οἷς ᾑρετίσω δοξασθῆναι· 3. καὶ νῦν ἐπίχεε τὴν παρὰ σοῦ δύναμιν „τοῦ ἡγεμονικοῦ πνεύματος", ὅπερ διὰ τοῦ ἠγαπημένου σου παιδὸς Ἰησοῦ Χριστοῦ δεδώρησαι τοῖς ἁγίοις σου ἀποστόλοις, οἳ καθίδρυσαν τὴν ἐκκλησίαν κατὰ τόπον ἁγιάσματός σου εἰς δόξαν καὶ αἶνον ἀδιάλειπτον τοῦ ὀνόματός σου. 4. καρδιογνῶστα πάντων, δὸς ἐπὶ τὸν δοῦλόν σου τοῦτον, ὃν ἐξελέξω εἰς ἐπισκοπήν σου τὴν ἁγίαν, καὶ ἀρχιερατεύειν σοι ἀμέμπτως, λειτουργοῦντα νυκτὸς καὶ ἡμέρας, ἀδιαλείπτως τε ἱλάσκεσθαι τῷ προσώπῳ σου καὶ προσφέρειν σοι τὰ δῶρα τῆς ἁγίας σου ἐκκλησίας καὶ τῷ πνεύματι τῷ ἀρχιερατικῷ ἔχειν ἐξουσίαν „ἀφιέναι ἁμαρτίας" κατὰ τὴν ἐντολήν σου, διδόναι κλήρους κατὰ τὸ πρόσταγμά σου, „λύειν τε πάντα σύνδεσμον" κατὰ τὴν ἐξουσίαν, ἣν ἔδωκας τοῖς ἀποστόλοις, εὐαρεστεῖν τε σοὶ ἐν πραότητι καὶ καθαρᾷ καρδίᾳ, προσφέροντά σοι „ὀσμὴν εὐωδίας διὰ τοῦ παιδός σου Ἰησοῦ" Χριστοῦ τοῦ κυρίου ἡμῶν, μεθ' οὗ σοι δόξα, κράτος, τιμὴ σὺν ἁγίῳ πνεύματι νῦν καὶ ἀεὶ καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων· ἀμήν.

V (XVI). *Περὶ χειροτονίας πρεσβυτέρου.*

1. *Ἐγὼ ὁ φιλούμενος ὑπὸ τοῦ κυρίου διατάσσομαι ὑμῖν τοῖς ἐπισκόποις·* 2. *Πρεσβύτερον χειροτονῶν, ὦ ἐπίσκοπε, τὴν χεῖρα ἐπὶ τῆς κεφαλῆς ἐπιτίθει αὐτός, τοῦ πρεσβυτερίου παρεστῶτός σοι καὶ τῶν διακόνων, καὶ ἐπευχόμενος λέγε·*

VI. *Εὐχὴ χειροτονίας πρεσβυτέρου.*

1. *Κύριε παντοκράτορ, ὁ βασιλεὺς ἡμῶν, ὁ διὰ Χριστοῦ τὰ πάντα δημιουργήσας καὶ δι' αὐτοῦ τῶν ὅλων προνοῶν· ἐπίβλεψον καὶ νῦν ἐπὶ τὴν ἁγίαν σου ἐκκλησίαν καὶ αὔξησον αὐτὴν καὶ πλήθυνον τοὺς ἐν αὐτῇ προεστῶτας καὶ δὸς δύναμιν πρὸς τὸ κοπιᾶν αὐτοὺς λόγῳ καὶ ἔργῳ πρὸς οἰκοδομὴν τοῦ λαοῦ σου.*

1 Eph. 1, 4. — 2 Ps. 50, 14. — 6 Act. 1, 24. — 11 Ioann. 20, 23. — 12 Tit. 1, 5. — Ies. 58, 6. — 13 Mt. 18, 18. — 15 Eph. 5, 2. — 16 Act. 4, 30. — 25 Sap. 6, 8. — 28 I Tim. 5, 17.

1 *ἡρετήσω* b m | 3 *πνεύματος* + *σοῦ* f | 6 *δὸς* > b m r | 8 *καὶ* p r : *τοῦ* f | 10 *πνεύματι* + *σου* f r | 13 *δέδωκας* b f | 16 *δόξα* > m | 20/21 *ἐπὶ τῆς κεφαλῆς* > f | 21 *ἐπιτιθεῖς* b | *αὐτῷ* f | 22 *εὐχόμενος* n | 23 *εὐχὴ* + *ἐπὶ* f | 24 *παντοκράτωρ* b m | 25/10 *καὶ δι' αὐτοῦ* — *ἀμὴν* > v | 26 *καὶ* tert > b | 28 *ἔργῳ καὶ λόγῳ* b

2. καὶ ἔπιδε ἐπὶ τὸν δοῦλόν σου τοῦτον τὸν ψήφῳ καὶ κρίσει τοῦ κλήρου παντὸς εἰς πρεσβυτέριον ἐπιδοθέντα καὶ ἔμπλησον αὐτὸν πνεῦμα χάριτος καὶ συμβουλίας τοῦ ἀντιλαμβάνεσθαι καὶ κυβερνᾶν τὸν λαόν σου ἐν καθαρᾷ καρδίᾳ, ὃν τρόπον ἐπεῖδες ἐπὶ λαὸν ἐκλογῆς σου καὶ προσέταξας Μωϋσεῖ αἱρετίσασθαι πρεσβυτέρους, οὓς ἔπλησας πνεύματος, ὅπως ἐμπλησθεὶς ἐνεργημάτων ἰαματικῶν καὶ λόγων διδακτικῶν ἐν πραότητι παιδεύῃ σου τοῦτον εἰλικρινῶς ἐν „καθαρᾷ διανοίᾳ καὶ ψυχῇ θελούσῃ", καὶ τὰς ὑπὲρ τοῦ λαοῦ σου ἱερουργίας ἀμώμως ἐκτελῇ διὰ τοῦ Χριστοῦ σου, μεθ' οὗ σοι δόξα καὶ σέβας σὺν ἁγίῳ πνεύματι εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων· ἀμήν.

VII (XVII). **Περὶ χειροτονίας διακόνου.**

1. Ἐγὼ Φίλιππος διατάσσομαι· 2. Διάκονον καταστήσεις, ὦ ἐπίσκοπε, ἐπιθεὶς αὐτῷ τὰς χεῖρας, παρεστῶτός σοι παντὸς τοῦ πρεσβυτερίου καὶ τῶν διακόνων, καὶ ἐπευξάμενος λέγε·

VIII (XVIII). **Εὐχὴ χειροτονίας διακόνου.**

1. Ὁ θεός, ὁ παντοκράτωρ, ὁ ἀληθινός, ὁ ἀψευδὴς καὶ „πλουτῶν εἰς πάντας τοὺς ἐπικαλουμένους σε" ἐν ἀληθείᾳ, „ὁ φοβερὸς ἐν βουλαῖς, ὁ σοφὸς διανοίᾳ, ὁ κραταιὸς καὶ μέγας"; 2. „εἰσάκουσον προσευχῆς ἡμῶν, κύριε, καὶ ἐνώτισαι τὴν δέησιν ἡμῶν", καὶ „ἐπίφανον τὸ πρόσωπόν σου ἐπὶ τὸν δοῦλόν σου" τόνδε, τὸν προχειριζόμενόν σοι εἰς διακονίαν, καὶ πλῆσον αὐτὸν πνεύματος καὶ δυνάμεως, ὡς ἔπλησας Στέφανον τὸν πρωτομάρτυρα καὶ μιμητὴν τῶν παθημάτων τοῦ Χριστοῦ σου· 3. καὶ καταξίωσον αὐτόν, εὐαρέστως λειτουργήσαντα τὴν ἐγχειρισθεῖσαν αὐτῷ διακονίαν ἀτρέπτως, ἀμέμπτως, ἀνεγκλήτως, μείζονος ἀξιωθῆναι βαθμοῦ διὰ τῆς μεσιτείας τοῦ Χριστοῦ σου, τοῦ μονογενοῦς υἱοῦ σου, μεθ' οὗ σοι δόξα, τιμὴ καὶ σέβας σὺν ἁγίῳ πνεύματι εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων· ἀμήν.

5 Num. 11, 10. — 8 II Macc. 1, 3. — 16 Rom. 10, 12. — 17 Ps. 65, 5; Iob 9, 4. — 18 Ps. 142, 1. — 20 Ps. 30, 7. — 22 Act. 6, 7.

1/2 *κρίσει τ. κλ. π.* : *κλήρῳ τοῦ λαοῦ σου παντὸς* r | 3 *πνεύματος* f r | *συμβουλείας* b m | 4 *ἐπίδες* b m n r | 5 *Μωσεῖ* b | *αἱρετήσασθαι* b m r | 6 *ἰατικῶν* b, corr. *ἰαματικῶν* pr. m. ut videtur | 13 *ἐπιθεὶς* + *ἐπ'* v | *σου* b | 15 *εὐχὴ* + *ἐπὶ* b | 17/28 *τοὺς ἐπικαλουμένους* — *ἀμὴν* > v | 18 *εἰσάκουσον* + *τῆς* r | 19 *καὶ ἐνώτισαι τ. δ. ἡμῶν* b C : > rel | 26/27 *σου υἱοῦ* r | 27 *σοι* > r | *δόξα* — *σέβας* : *τιμὴ καὶ δόξα καὶ προσκύνησις* r | *τιμὴ* > f | 28 *ἀμὴν* > b doxologiam abbrevians vocabulo *αἰώνων* lineam terminante, similiter saepius infra

IX (XIX). *Περὶ χειροτονίας διακονίσσης.*

1. *Ἐγὼ Βαρθολομαῖος διατάσσομαι· 2. Διακόνισσαν καθιστῶν, ἐπίσκοπε, ἐπιθήσεις αὐτῇ τὰς χεῖρας, παρεστῶτός σοι τοῦ πρεσβυτερίου καὶ τῶν διακόνων καὶ τῶν διακονισσῶν, καὶ εὐχόμενος ἐρεῖς·*

X (XX). *Εὐχὴ χειροτονίας διακονίσσης.*

1. *Ὁ θεός, ὁ αἰώνιος, ὁ πατὴρ τοῦ κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, ὁ ἀνδρὸς καὶ γυναικὸς δημιουργός, ὁ πληρώσας πνεύματος ἁγίου Μαριὰμ καὶ Δεββῶραν καὶ Ἄνναν καὶ Ὀλδάν, ὁ μὴ ἀπαξιώσας τὸν μονογενῆ σου υἱὸν γεννηθῆναι ἐκ γυναικός, ὁ καὶ ἐν τῇ σκηνῇ τοῦ μαρτυρίου καὶ ἐν τῷ ναῷ προχειρισάμενος τὰς φρουροὺς τῶν ἁγίων σου πυλῶν· 2. αὐτὸς καὶ νῦν ἔπιδε ἐπὶ τὴν δούλην σου τήνδε, τὴν προχειριζομένην εἰς διακονίαν, καὶ δὸς αὐτῇ πνεῦμα ἅγιον καὶ „καθάρισον αὐτὴν ἀπὸ παντὸς μολυσμοῦ σαρκὸς καὶ πνεύματος“ πρὸς τὸ ἐπαξίως ἐπιτελεῖν αὐτὴν τὸ ἐγχειρισθὲν αὐτῇ ἔργον εἰς δόξαν σὴν καὶ ἔπαινον τοῦ Χριστοῦ σου, μεθ' οὗ σοι δόξα καὶ προσκύνησις σὺν ἁγίῳ πνεύματι εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων· ἀμήν.*

XI (XXI). *Περὶ χειροτονίας ὑποδιακόνου.*

1. *Ἐγὼ Θωμᾶς διατάσσομαι· 2. Ὑποδιάκονον χειροτονῶν, ὦ ἐπίσκοπε, ἐπιθήσεις ἐπ' αὐτὸν τὴν χεῖρα καὶ εὐχόμενος ἐρεῖς·*

XII. *Εὐχὴ χειροτονίας ὑποδιακόνου.*

1. *Δέσποτα θεέ, δημιουργὲ οὐρανοῦ καὶ γῆς καὶ πάντων τῶν ἐν αὐτοῖς, ὁ καὶ ἐν τῇ σκηνῇ τοῦ μαρτυρίου τοὺς νεωκόρους ἀναδείξας τῶν ἁγίων σου σκευῶν φύλακας· 2. αὐτὸς καὶ νῦν ἐπίβλεψον ἐπὶ τὸν δοῦλόν σου τόνδε, τὸν προχειρισθέντα ὑποδιάκονον, καὶ δὸς αὐτῷ πνεῦμα ἅγιον πρὸς τὸ ἐπαξίως ἐφάπτεσθαι τῶν λειτουργικῶν σου σκευῶν καὶ ποιεῖν τὸ θέλημά σου διὰ*

---

9 Exod. 15, 20; Iudith 4, 4; Luc. 2, 36; IV Reg. 22, 14. — 14 II Cor. 7, 1. — 24 Num. 3; I Paral. 9.

---

1 *διακονίσης* b v | 3 *ὦ ἐπίσκοπε* m | *σου* n | 6 *χειρ.* : *ἐπὶ χειροτονία* r | 8/18 *δημιουργὸς — ἀμὴν* > v | 10 *καὶ* > f r | 11 *τὰς* b f : *τοὺς* m n p r | 16 *δόξα* b f C : *ἡ δ.* m n r | 17/18 *τῶν αἰ. ἀμὴν* > b | 19 *χειρ.* : *ἐπὶ χειροτονία* b | 23/2 *τῶν ἐν — ἀμὴν* > v | 24 *αὐτῇ* r | *καὶ* > f r 25 *σου* > r | 27 *τῷ* r

παντὸς διὰ τοῦ Χριστοῦ σου, μεθ' οὗ σοι δόξα, τιμὴ καὶ σέβας σὺν ἁγίῳ πνεύματι εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων· ἀμήν.

XIII (XXII). **Περὶ ἀναγνώστου.**

Ἀναγνώστης καθίσταται, ἐπιδιδόντος αὐτῷ βιβλίον τοῦ ἐπισκόπου. οὐδὲ γὰρ χειροθετεῖται.

XIV (XXIII). **Περὶ ὁμολογητῶν.**

1. Ἐγὼ Ἰάκωβος Ἀλφαίου διατάσσομαι· 2. Ὁμολογητὴς οὐ χειροτονεῖται, γνώμης γὰρ τοῦτο καὶ ὑπομονῆς· τιμῆς δὲ μεγάλης ἐπάξιός ἐστιν, ὡς ὁμολογήσας τὸ ὄνομα τοῦ θεοῦ „ἐνώπιον ἐθνῶν καὶ βασιλέων". 2. ἐὰν δὲ χρεία αὐτοῦ γένηται εἰς ἐπίσκοπον ἢ πρεσβύτερον ἢ διάκονον, χειροτονεῖται. 3. εἰ δέ τις ὁμολογητὴς μὴ χειροτονηθεὶς ἁρπάσῃ ἑαυτῷ ἀξίωμα τοιοῦτον, ὡς διὰ τὴν ὁμολογίαν, ὁ τοιοῦτος καθαιρείσθω. οὐ γάρ ἐστιν, ἐπείπερ ἤρνηται τὴν Χριστοῦ διάταξιν „καὶ ἔστιν ἀπίστου χείρων".

XV (XXIV). **Ὁ αὐτὸς περὶ παρθένων.**

1. Ἐγὼ Ἰάκωβος Ἀλφαίου διατάσσομαι· 2. Παρθένος οὐ χειροτονεῖται, „ἐπιταγὴν" γὰρ „κυρίου οὐκ ἔχομεν". γνώμης γάρ ἐστι τὸ ἔπαθλον, οὐκ ἐπὶ διαβολῇ τοῦ γάμου, ἀλλ' ἐπὶ σχολῇ τῆς εὐσεβείας.

XVI (XXV). **Περὶ χηρῶν.**

1. Κἀγὼ Λεββαῖος ὁ ἐπικληθεὶς Θαδδαῖος τάδε περὶ χηρῶν διατάσσομαι. 2. χήρα οὐ χειροτονεῖται, ἀλλ' εἰ μὲν ἐκ πολλοῦ ἀπέβαλε τὸν ἄνδρα καὶ σωφρόνως καὶ ἀκαταγνώστως ἔζησε καὶ τῶν οἰκείων ἄριστα ἐπεμελήθη, ὡς Ἰουδὶθ καὶ Ἄννα αἱ σεμνόταται, κατατασσέσθω εἰς τὸ χηρικόν. 3. εἰ δὲ νεωστὶ ἀπέβαλε τὸν ὁμόζυγον, μὴ πιστευέσθω, ἀλλὰ χρόνῳ ἡ νεότης κρινέσθω. τὰ γὰρ πάθη ἔσθ' ὅτε καὶ συγγηρᾷ ἀνθρώποις, μὴ ὑπὸ κρείττονος χαλινοῦ εἰργόμενα.

---

9 Act. 9, 15. — 14 I Tim. 5, 8. — 17 I Cor. 7, 25. — 24 Iudith 8; Luc. 2, 36.

---

2 *σὺν* b p : + *τῷ* f m n | *ἁγίῳ* + *σου* m n | *τοὺς αἰ.* — *ἀμὴν* > b | *τῶν αἰώνων* > p, *τ. αἰ. ἀμὴν* > r | 5 *οὐδὲν* n | 7 *ὁ Ἀλφαίου* r | 8 *τοῦτο* post *ὑπομονῆς* r | *τε* r | 10 *γένηται* h. l. b f, post *διάκονον* m r, > v n | 12 *αὐτῷ* b | 14 *χείρον* v, *χεῖρον* m n | 16/19 Hoc spatium in b ita atramento conspersum est, ut nihil fere legi possit | 18 *ἆθλον* f, sed ante vocem rasura | *γάμου* f C : *δήμου* rel | 22 *εἰ* : *ἡ* b | 24 *ἐπιμελέθη* m | *ἰουδὴθ* m n r | 25 *ἀπέβαλλε* v | 26 *ὁμόζυγον* + *αὐτῆς* r | *κρινέτω* n | 27 *συγγηρᾷ* f C : *συνηγορεῖ* rel

XVII (XXVI). Ὁ αὐτὸς περὶ ἐπορκιστῶν.

1. Ἐπορκιστὴς οὐ χειροτονεῖται, εὐνοίας γὰρ ἑκουσίου τὸ ἔπαθλον καὶ χάριτος θεοῦ διὰ Χριστοῦ ἐπιφοιτήσει τοῦ ἁγίου πνεύματος· ὁ γὰρ λαβὼν χάρισμα ἰαμάτων δι' ἀποκαλύψεως ὑπὸ θεοῦ ἀναδείκνυται, φανερᾶς οὔσης πᾶσιν τῆς ἐν αὐτῷ χάριτος. 2. ἐὰν δὲ χρεία γένηται αὐτοῦ εἰς ἐπίσκοπον ἢ πρεσβύτερον ἢ διάκονον, χειροτονεῖται.

XVIII (XXVII). Σίμωνος τοῦ Καναναίου ὑπὸ πόσων ἐπισκόπων ὀφείλει χειροτονεῖσθαι ἐπίσκοπος.

1. Κἀγὼ Σίμων ὁ Κανανᾶιος διατάσσομαι ὑμῖν, ὑπὸ πόσων ὀφείλει χειροτονεῖσθαι ἐπίσκοπος. 2. ὑπὸ τριῶν ἢ δύο ἐπισκόπων ὀφείλει χειροτονεῖσθαι. ἐὰν δέ τις ὑπὸ ἑνὸς χειροτονηθῇ ἐπισκόπου, καθαιρείσθω καὶ αὐτὸς καὶ ὁ χειροτονήσας. 3. ἐὰν δὲ ἀνάγκη ὑπὸ ἑνὸς καταλάβῃ χειροτονηθῆναι διὰ τὸ μὴ δύνασθαι πλείονας παραγενέσθαι, διωγμοῦ ὄντος ἢ ἄλλης τοιαύτης αἰτίας, ψήφισμα κομιζέσθω τῆς ἐπιτροπῆς πλειόνων ἐπισκόπων.

XIX (XXVIII). Τοῦ αὐτοῦ κανόνες ἐκκλησιαστικοί.

1. Ἐπίσκοπος εὐλογεῖ, οὐκ εὐλογεῖται, χειροτονεῖ, προσφέρει, εὐλογίαν παρὰ ἐπισκόπων λαμβάνει, παρὰ δὲ πρεσβυτέρων οὐδαμῶς. ἐπίσκοπος καθαιρεῖ πάντα κληρικὸν ἄξιον ὄντα καθαιρέσεως πλὴν ἐπισκόπου· μόνος γὰρ οὐχ οἷός τε. 2. πρεσβύτερος εὐλογεῖ, οὐκ εὐλογεῖται, εὐλογίας δέχεται παρὰ ἐπισκόπου καὶ συμπρεσβυτέρου, ὡσαύτως ἐπιδίδωσι συμπρεσβυτέρῳ· χειροθετεῖ, οὐ χειροτονεῖ, οὐ καθαιρεῖ, ἀφορίζει δὲ τοὺς ὑποβεβηκότας, ἐὰν ὦσιν ὑπεύθυνοι τῇ τοιαύτῃ τιμωρίᾳ. 3. διάκονος οὐκ εὐλογεῖ, οὐ δίδωσιν εὐλογίαν, λαμβάνει δὲ παρὰ ἐπισκόπου καὶ πρεσβυτέρου, οὐ βαπτίζει, οὐ προσφέρει, τοῦ δὲ ἐπισκόπου προσενεγκόντος ἢ

---

1 ὁ αὐτὸς > r | 5 πᾶσιν b C : πάσης rel | 6 εἰς ἐπίσκοπον κτλ. cum sequentibus construxit b | ἢ . . ἢ b f C : ἢ εἰς . . ἢ εἰς rel | 8 Καναναίου + διάταξις b | 8/9 ἐπίσκοπος . . . ἐπισκόπων f | 10 πόσων + ἐπισκόπων f | 12 ἐάν : εἰ f | 13 καὶ sec > b | 14 καταλάβοι b | 17 τοῦ αὐτοῦ κ. ἐκκλ. : περὶ κανόνων ἐκκλησιαστικῶν Σίμωνος τοῦ καναναίου v, qui ante hoc caput aliam scripturam inserit, Σίμωνος τοῦ καναναίου διάταξις (διατάξεις sec. m.) ἐκκλησιαστ. a, qui capita XVIII–XX post partem V exhibet, cf. Prolegom. | 19 πρεσβυτέρου m n | 20. 24 καθαίρει m n v | 21 οἷόν τε a | 22 δέχεται : δὲ a | 23 συμπρεσβ. + δέχεται a | ὡσαύτως ἐπ. συμπρ a v C : > b f m n | 25 τῇ τ. τιμωρίᾳ > a | οὐ : οὐδὲ a | 27 οὐ βαπτ. οὐ : οὐδὲ a | προσφέρει + ἀλλ' οὔτε βαπτίζει a | προσενεγκόντος (-νέγκαντος a) h. l. v C : post πρεσβυτέρου rel

τοῦ πρεσβυτέρου, αὐτὸς ἐπιδίδωσι τῷ λαῷ, οὐχ ὡς ἱερεύς, ἀλλ' ὡς διακονούμενος ἱερεῦσιν. 4. *τῶν δὲ ἄλλων κληρικῶν τὸ τοῦ διακόνου ἔργον ποιῆσαι οὐδενὶ ἐξόν.* 5. *διακόνισσα οὐκ εὐλογεῖ, ἀλλ' οὐδέ τι ὧν ποιοῦσιν οἱ πρεσβύτεροι ἢ οἱ διάκονοι ἐπιτελεῖ, ἀλλ' ἢ τοῦ φυλάττειν τὰς θύρας καὶ ἐξυπηρετεῖσθαι τοῖς πρεσβυτέροις ἐν τῷ βαπτίζεσθαι τὰς γυναῖκας διὰ τὸ εὐπρεπές.* 6. *διάκονος ἀφορίζει ὑποδιάκονον, ἀναγνώστην, ψάλτην, διακόνισσαν, ἐὰν δέῃ τι τοιοῦτον, μὴ παρόντος πρεσβυτέρου.* 7. *ὑποδιακόνῳ οὐκ ἔξεστιν ἀφορίσαι οὔτε μὴν ἀναγνώστῃ ἢ ψάλτῃ οὐδὲ διακονίσσῃ, οὐ κληρικόν, οὐ λαϊκόν· ὑπηρέται γάρ εἰσι διακόνων.*

XX (XXX). **Περὶ ἀπαρχῶν καὶ δεκατῶν.**

Ὁ αὐτὸς Σίμων ὁ Καναναῖος διατάσσομαι πᾶσαν ἀπαρχὴν προσκομίζεσθαι τῷ ἐπισκόπῳ καὶ τοῖς πρεσβυτέροις καὶ τοῖς διακόνοις εἰς διατροφὴν αὐτῶν, πᾶσαν δὲ δεκάτην προσφέρεσθαι εἰς διατροφὴν τῶν λοιπῶν κληρικῶν καὶ τῶν παρθένων καὶ τῶν χηρῶν καὶ τῶν ἐν πενίᾳ ἐξεταζομένων· αἱ γὰρ ἀπαρχαὶ τῶν ἱερέων εἰσὶ καὶ τῶν αὐτοῖς ἐξυπηρετουμένων.

XXI (XXXI). **Ὁ αὐτὸς περὶ περισσευμάτων.**

1. *Τὰς περισσευούσας ἐν τοῖς μυστικοῖς εὐλογίας κατὰ γνώμην τοῦ ἐπισκόπου ἢ τῶν πρεσβυτέρων οἱ διάκονοι διανεμέτωσαν τῷ κλήρῳ, τῷ ἐπισκόπῳ μέρη τέσσαρα, τῷ πρεσβυτέρῳ μέρη τρία, τῷ διακόνῳ μέρη δύο, τοῖς δὲ ἄλλοις, ὑποδιακόνοις ἢ ἀναγνώσταις ἢ ψάλταις ἢ διακονίσσαις, μέρος ἕν.* 2. *„τοῦτο γὰρ καλὸν καὶ ἀπόδεκτον ἐνώπιον τοῦ θεοῦ", ἕκαστον τιμᾶσθαι κατὰ τὴν ἑαυτοῦ τάξιν· ἡ γὰρ ἐκκλησία οὐκ ἀταξίας, ἀλλ' εὐταξίας ἐστὶ διδασκαλία.*

---

23 I Tim. 2, 3.

---

2 *διάκονος μέσον ἱ.* f, *διάκονος ἱερέων* a | 3 *ἐξόν* : *ἔξεστιν* f | 4 *ἢ οἱ διάκονοι* > a | 5 *φυλάσσειν* v | 8 *τι* > n | *τοιοῦτον* + *γενέσθαι* v | 9 *ἐξῆν* f m | *οὐδὲ* : *ἢ* a v | 10 *κληρικῷ . . λαϊκῷ* v | **11** *περί* : *τοῦ αὐτοῦ περὶ* v | 12 *ὁ* : *ἐγὼ ὁ* v | *ὁ αὐτὸς* > a | *ὁ Καναναῖος* > v | *διατάσσομαι* + *περὶ ἀπαρχῶν καὶ δεκατῶν* v | 13 *προκομίζεσθαι* v | *τοῖς* sec > f | 14 *τροφὴν* v | *δὲ* > v | 15 *λοιπῶν* > a | 17 *ὑπηρετουμένων* n, *ὑπηρετούντων* m, *ὑπηρετ.* a | 18 *ὁ αὐτὸς περὶ π.* v (praemittens *περὶ περισευόντων προσφορῶν*) C : *περὶ εὐλογιῶν* b f m n, > a | 19 *ἐν τοῖς μ.* > a | *μυστικοῖς* v C : *μυστηρίοις* b f m n | 21 *τῷ* sec > v | *τρία* m C : *δύο* rel | 22 *τῷ* > v | *μέρη δύο* m C : *μέρος ἓν* rel, b *τῷ διακόνῳ μέρος ἓν* i. m. pr. m. | 24 *αὐτοῦ* f, ut videtur correctum ex *ἑαυτοῦ* | 25 *διδασκαλία* : *διδάσκαλος* a, subscripsit sectionem *περὶ χειροτονιῶν καὶ ἑτέρων ἐκκλησιαστικῶν καταστάσεων* b

Γ.

ΠΑΥΛΟΥ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΑΠΟΣΤΟΛΟΥ ΔΙΑΤΑΞΕΙΣ ΠΕΡΙ ΚΑΝΟΝΩΝ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΩΝ.

XXII (XXXII). *Κἀγὼ Παῦλος „ὁ τῶν ἀποστόλων ἐλάχιστος“ τάδε διατάσσομαι ὑμῖν τοῖς ἐπισκόποις καὶ πρεσβυτέροις περὶ κανόνων.* 2. *οἱ πρώτως προσιόντες τῷ μυστηρίῳ τῆς εὐσεβείας διὰ τῶν διακόνων προσαγέσθωσαν τῷ ἐπισκόπῳ ἢ τοῖς πρεσβυτέροις καὶ τὰς αἰτίας ἐξεταζέσθωσαν, οὗ χάριν προσῆλθον τῷ κυριακῷ λόγῳ· οἵ τε προσενέγκαντες μαρτυρείτωσαν αὐτοῖς, ἀκριβώσαντες τὰ κατ᾽ αὐτούς. ἐξεταζέσθω δὲ αὐτῶν ἀκριβῶς καὶ ὁ τρόπος καὶ ὁ βίος καὶ εἰ δοῦλοί εἰσιν ἢ ἐλεύθεροι.* 3. *καὶ ἐὰν ᾖ τις δοῦλος, ἐρωτάσθω, οὗ δεσπότου, καὶ ἐὰν πιστοῦ δοῦλος ᾖ, ἐρωτάσθω ὁ κύριος αὐτοῦ, εἰ μαρτυρεῖ αὐτῷ· ἐὰν δὲ μή, ἀποβαλλέσθω, ἕως ἂν ἄξιον ἑαυτὸν ἐπιδείξῃ τῷ δεσπότῃ· εἰ δὲ μαρτυρεῖ αὐτῷ, προσδεχέσθω. εἰ δὲ ἐθνικοῦ ᾖ οἰκέτης, διδασκέσθω „εὐαρεστεῖν τῷ δεσπότῃ, ἵνα μὴ βλασφημῆται ὁ λόγος“.* 4. *εἰ μὲν οὖν ἔχει γυναῖκα ἢ ἡ γυνὴ ἄνδρα, διδασκέσθωσαν ἀρκεῖσθαι ἑαυτοῖς· εἰ δὲ ἄγαμοί εἰσι, μανθανέτωσαν μὴ πορνεύειν, ἀλλὰ γαμεῖν νόμῳ.* 5. *εἰ δὲ ὁ δεσπότης αὐτοῦ, πιστὸς ὢν καὶ εἰδώς, ὅτι πορνεύει, οὐ δίδωσιν αὐτῷ γυναῖκα ἢ τῇ γυναικὶ ἄνδρα, ἀφοριζέσθω.* 6. *ἐὰν δέ τις δαίμονα ἔχῃ, διδασκέσθω μὲν τὴν εὐσέβειαν, μὴ προσδεχέσθω δὲ εἰς κοινωνίαν, πρὶν ἂν καθαρισθῇ·*

---

3 I Cor. 15, 9. — 15 Tit. 2, 9. 5.

---

1 *Παύλου* : praemisit *ἐκ τῆς βίβλου τῶν διαταγῶν διὰ Κλήμεντος γραφέντων* (sic) a | *τοῦ ἁγίου* > v | *ἁγίου* : *ἁγιωτάτου* m s, > f | *ἀποστόλου* > m | *διάταξις* v | 2 *περὶ* > m | *κανόνων* > v, + *τίνες ὀφείλουσι προσάγεσθαι πρὸς τὸ βάπτισμα* f | 3/5 *κἀγὼ — κανόνων* b f n v : > a m | 4 *ἐπ. καὶ πρεσβ.* v C : *πρεσβυτέροις καὶ διακόνοις* b f n | 5 *κανόνων* + *περὶ τῶν πρώτως προσερχομένων τῷ μυστηρίῳ* v tanquam inscriptio | *πρώτως προσ.* : *προσερχόμενοι* a | *προσιέντες* v | *τῷ* + *ἁγίῳ* a | 8 *τε* : *δὲ* m n s t | *προσενεγκόντες* a | *αὐτοῖς* > f m s t | 9 *αὐτούς* : *αὐτῶν* v | 11 *τις ᾖ* v | 11/12 *ἐρωτάσθω — δοῦλος ᾖ* v (nisi quod habet *ὁ δεσπότης*) C : *εἰ μὲν πιστοῦ δοῦλος ὑπάρχει* b f n, > a m s t | 12 *κύριος* : *δεσπότης* a m s t | *ἐὰν* : *εἰ* m | 13 *εἰ δὲ* > a m s t | 14 *ᾖ* b n C : *εἴη* f v, > a m s t | 15 *εὐχαριστεῖν* a | 16 *ἔχει* + *ὁ ἀνὴρ* m | *ἀρκεῖν* f, *ἀρκείσθω* a | 17 *ἑαυτοῖς* (*αὐτοῖς* a) : + *καὶ σωφρονεῖν* b f n | 18 *νόμῳ* v C : *ἐν ν.* t, *ἐννόμως* rel | *αὐτῶν* v | 20 *δὲ* v C : > rel | 21 *καθαρισθείη* b f, *-σθοίη* n

εἰ δὲ θάνατος κατεπείγει, προσδεχέσθω. 7. εἴ τις πορνοβοσκός, ἢ παυσάσθω τοῦ μαστροπεύειν ἢ ἀποβαλλέσθω. πόρνη προσιοῦσα ἢ παυσάσθω ἢ ἀποβαλλέσθω. 8. εἰδωλοποιὸς προσιὼν ἢ παυσάσθω ἢ ἀποβαλλέσθω. 9. τῶν ἐπὶ σκηνῆς ἐάν τις προσίῃ ἀνὴρ ἢ γυνὴ ἢ ἡνίοχος ἢ μονομάχος ἢ σταδιοδρόμος ἢ λουδεμπιστὴς ἢ ὀλυμπικὸς ἢ χοραύλης ἢ κιθαριστὴς ἢ λυριστὴς ἢ ὄρχησιν ἐπιδεικνύμενος ἢ κάπηλος, ἢ παυσάσθωσαν ἢ ἀποβαλλέσθωσαν. 10. στρατιώτης προσιὼν διδασκέσθω „μὴ ἀδικεῖν, μὴ συκοφαντεῖν, ἀρκεῖσθαι δὲ τοῖς διδομένοις ὀψωνίοις". πειθόμενος προσδεχέσθω, ἀντιλέγων δὲ ἀποβαλλέσθω. 11. ἀρρητοποιός, κίναιδος, βλάξ, μάγος, ἐπαοιδός, ὀχλαγωγός, ἀστρολόγος, μάντις, θηρεπαοιδός, λῶταξ, περιάμματα ποιῶν, περικαθαίρων, οἰωνιστής, συμβολοδείκτης, παλμῶν ἑρμηνεύς, φυλαττόμενος ἐν συναντήσει λώβας ὄψεως ἢ ποδῶν ἢ ὀρνίθων ἢ γαλῶν ἢ ἐπιφωνήσεων ἢ παρακροαμάτων συμβολικῶν χρόνῳ δοκιμαζέσθωσαν· δυσέκνιπτος γὰρ ἡ κακία. παυσάμενοι οὖν προσδεχέσθωσαν, μὴ πειθόμενοι δὲ ἀποβαλλέσθωσαν. 12. παλλακή τινος ἀπίστου δούλη ἐκείνῳ μόνῳ σχολάζουσα προσδεχέσθω· εἰ δὲ καὶ πρὸς ἄλλους ἀσελγαίνει, ἀποβαλλέσθω. 13. πιστὸς ἐὰν ἔχῃ παλλακήν, εἰ μὲν δούλην, παυσάσθω καὶ νόμῳ γαμείτω, εἰ δὲ ἐλευθέραν, ἐκγαμείτω αὐτὴν νόμῳ· εἰ δὲ μή, ἀποβαλλέσθω. ἐὰν δὲ καὶ πιστὴ δούλῳ συναφθῇ, ἢ

8 Luc. 3, 14.

1 κατεπείγη b v | τις + εἰ a, ἤ a² | πορνοβοσκὸς + εἴη b n | 2 τοῦ > a m t | προσιᾶσα b | 3/4 εἰδωλοποιὸς — ἀποβ. : in fine capitis t | 4 προσίῃ : προσείη b t a², προσήει a, + ἢ v | 5 μόναχος a | λουδεμπέκτης b n | 6 ἢ λυριστὴς > b f n | 8/10 στρατιώτης — ἀποβ. > t | 8 μὴ sec : μηδὲ b v n | 9 ἀρκ. δέ : ἀλλ' ἀρκ. v | τοῖς διδ. ὀψ. : ὀψ. τοῖς διδ. αὐτῶ b f n | δεδομένοις a | πειθόμενος : + οὖν b, μὲν m n | 10 δὲ > a | ἀρκτοποιὸς n | 11 ἐπαοιδός : post ὀχλαγ. m s t, > n | ὀχλαγωγός : post λῶταξ b | ἀστρολόγος + ἢ ὀνειροκρίτης v | ἀστρ. — θηρεπαοιδός : ἤτοι ὁ καταδαπανῶν ἐν τοῖς αἰσχροῖς τὸν βίον αὐτοῦ m, > s t | μάντις θηρεπ. : post μάγος n | 12 περιάμματα π. > b n | ποιῶν + ἢ φορῶν ἢ v | 12/13 συμβολοδιδάκτης b f n | 14 ὄψεως a b n C : ὄψεων f m t v, ὄψων s | ἢ ποδῶν > b n | ἢ γαλῶν ἢ ἐπιφ. > n | 16 οὖν : δὲ b | δέ : οὖν n, > v | 17 παλλακῆς b | 19/21 πιστὸς — ἀποβ. : post ἐδιδάξαμεν vel finem capitis t | 19 εἰ : ἐὰν b n | δούλην a b n C : δούλη ἐστὶν f m s v | 19/20 παυσάσθω > v vel potius erasum est | 20 ἐλευθέραν a b n v : ἐλευθέρα f m s t | ἐκγαμείτω a (ἐγγ.) m s t C : γαμείτω b f n v | νομήμως a | 21 ἐὰν δὲ καὶ πιστὴ (πιστει b) — ἀποβαλλέσθω b f n : > a m s t v

πανσάσθω ἢ ἀποβαλλέσθω. 14. *ἑλληνικοῖς τις ἔθεσιν ἐξακολουθῶν ἢ ἰουδαϊκοῖς μύθοις ἢ μετατιθέσθω ἢ ἀποβαλλέσθω.* 15. *θεατρομανίᾳ εἴ τις πρόσκειται ἢ κυνηγίοις ἢ ἱπποδρομικοῖς ἀγῶσιν, ἢ πανσάσθω ἢ ἀποβαλλέσθω.* 16. *ὁ μέλλων κατηχεῖσθαι τρία ἔτη κατηχείσθω. εἰ δὲ σπουδαῖός τις ᾖ καὶ εὔνοιαν ἔχῃ περὶ τὸ πρᾶγμα, προσδεχέσθω, ὅτι οὐχ ὁ χρόνος, ἀλλ' ὁ τρόπος κρίνεται.* 17. *ὁ διδάσκων εἰ καὶ λαϊκὸς εἴη, ἔμπειρος δὲ τοῦ λόγου καὶ τὸν τρόπον σεμνός, διδασκέτω· „ἔσονται" γὰρ „πάντες διδακτοὶ θεοῦ".*

18. *Πᾶς πιστὸς ἢ πιστὴ ἕωθεν ἀναστάντες ἐξ ὕπνου πρὸ τοῦ ἔργου ἐπιτελέσαι νιψάμενοι προσευχέσθωσαν· εἰ δέ τις λόγου κατήχησις γίνεται, προτιμησάτωσαν τοῦ ἔργου τὸν λόγον τῆς εὐσεβείας.* 19. *πιστὸς ἢ πιστὴ τοῖς οἰκέταις εὐμενῶς προσεχέτωσαν, καθὼς καὶ ἐν τοῖς προλαβοῦσι διεταξάμεθα καὶ ἐν ταῖς ἐπιστολαῖς ἐδιδάξαμεν.*

Δ.

ΠΕΤΡΟΥ ΚΑΙ ΠΑΥΛΟΥ ΤΩΝ ΑΓΙΩΝ ΑΠΟΣΤΟΛΩΝ ΔΙΑΤΑΞΕΙΣ.

XXIII (XXXIII). *Περὶ ἀργίας δούλων.*

1. *Ἐγὼ Παῦλος καὶ Πέτρος διατασσόμεθα ἐργάζεσθαι τοὺς δούλους πέντε ἡμέρας, σάββατον δὲ καὶ κυριακὴν σχολαζέτωσαν τῇ ἐκκλησίᾳ διὰ τὴν διδασκαλίαν τῆς εὐσεβείας. τὸ μὲν γὰρ σάββατον εἴπομεν δημιουργίας λόγον ἔχειν, τὴν δὲ κυριακὴν*

8 Ioann. 6, 45; Ies. 54, 13. — 12 Eph. 6, 9; Col. 4, 1.

1 *ἔθεσιν τις* b f n | *ἔθεσιν* > a | 2 *μεταθέσθω* a | 2/4 *θεατρομ.* — *ἀποβαλλέσθω* post *κρίνεται* b f n | 3 *πρόκειται* a | 5 *ᾖ* a (*εἰ*, corr. sec. m.) m C : *εἴη* b f n v | *ἔχῃ* n a² : *ἔχει* rel | 5/6 *περὶ τὸ πρᾶγμα* > a m s t | 6 *οὐχ ὁ* : *οὐ* b t | *ἀλλ' ὁ* : *ἀλλὰ* a b n t | *κρίνεται* : *γίνεται* f | 8 *διδακτοὶ πάντες* v | *διδακτικοὶ* a | 10 *ἔργον* : *ἔργου* f s t, *τὸ ἐργόχειρον* m | *εἰ* : *ἐὰν* b | 10/11 *λόγος κατηχήσεως* f m s | 11 *γένηται* b | *προτιμησάτω* b v | 12 *πιστός* : *πᾶς π.* f | *εὐμενῶς* + *εὐχομένοις* v | 13 *διετάξαμεν* m | 14 *Πέτρου* : praemisit *ἐκ τοῦ αὐτοῦ η' βιβλίου* a | *τῶν ἁγίων ἀπ.* > v | 15 *διάταξις* v | 16 *περὶ ἀ. δούλων* b f n : *π. ἀργειῶν δ.* et ante *Πέτρου* l. 14 v, *περὶ ἀργίας* t, *περὶ τοῦ φυλάττειν ἕκαστον τάξιν καὶ λειτουργίαν* m, > a s | 17 *Πέτρος καὶ Παῦλος* m s t v | *διατάσσομαι* v, *διατάσσομεν* a m s t | 18 *δούλους* : *λαοὺς* m t, *λαϊκοὺς* t | *σάββατον δὲ καί* : *τὸ σ. δὲ κ. τὴν* v | 20 *εἴπομεν* > b | *λόγον* : *τρόπον* m s t

ἀναστάσεως. 2. *τὴν μεγάλην ἑβδομάδα πᾶσαν καὶ τὴν μετ᾽ αὐτὴν ἀργείτωσαν οἱ δοῦλοι, ὅτι ἡ μὲν πάθους ἐστίν, ἡ δὲ ἀναστάσεως, καὶ χρεία διδασκαλίας, τίς ὁ παθὼν καὶ ἀναστὰς ἢ τίς ὁ συγχωρήσας ἢ καὶ ἀναστήσας.* 3. *τὴν ἀνάληψιν ἀργείτωσαν διὰ τὸ πέρας τῆς κατὰ Χριστὸν οἰκονομίας.* 4. *τὴν πεντηκοστὴν ἀργείτωσαν διὰ τὴν παρουσίαν τοῦ ἁγίου πνεύματος τὴν δωρηθεῖσαν τοῖς πιστεύσασιν εἰς Χριστόν.* 5. *τὴν τῶν γενεθλίων ἑορτὴν ἀργείτωσαν διὰ τὸ ἐν αὐτῇ ἀπροσδόκητον χάριν τοῖς ἀνθρώποις δεδόσθαι, γεννηθῆναι τὸν τοῦ θεοῦ λόγον Ἰησοῦν τὸν Χριστὸν ἐκ Μαρίας τῆς παρθένου ἐπὶ σωτηρίᾳ τοῦ κόσμου.* 6. *τὴν τῶν ἐπιφανίων ἑορτὴν ἀργείτωσαν διὰ τὸ ἐν αὐτῇ ἀνάδειξιν γεγενῆσθαι τῆς τοῦ Χριστοῦ θεότητος, μαρτυρήσαντος αὐτῷ τοῦ πατρὸς ἐν τῷ βαπτίσματι καὶ τοῦ παρακλήτου ἐν εἴδει περιστερᾶς ὑποδείξαντος τοῖς παρεστῶσι τὸν μαρτυρηθέντα.* 7. *τὰς ἡμέρας τῶν ἀποστόλων ἀργείτωσαν· διδάσκαλοι γὰρ ὑμῶν εἰς Χριστὸν κατέστησαν καὶ πνεύματος ὑμᾶς ἠξίωσαν ἁγίου.* 8. *τὴν ἡμέραν Στεφάνου τοῦ πρωτομάρτυρος ἀργείτωσαν καὶ τῶν λοιπῶν ἁγίων μαρτύρων, τῶν προτιμησάντων Χριστὸν τῆς ἑαυτῶν ζωῆς.*

XXIV (xxxiv). *Περὶ εὐχῶν.*

1. *Εὐχὰς ἐπιτελεῖτε ὄρθρου καὶ τρίτῃ ὥρᾳ καὶ ἕκτῃ καὶ ἐννάτῃ καὶ ἑσπέρᾳ καὶ ἀλεκτοροφωνίᾳ·* 2. *ὄρθρου μὲν εὐχαριστοῦντες, ὅτι ἐφώτισεν ἡμᾶς ὁ κύριος, παραγαγὼν τὴν νύκτα καὶ ἐπαγαγὼν τὴν ἡμέραν·* 3. *τρίτῃ δέ, ὅτι ἐν αὐτῇ ἀπόφασιν ἀπὸ Πιλάτου ἔλαβεν ὁ κύριος·* 4. *ἕκτῃ δέ, ὅτι ἐν αὐτῇ ἐσταυρώθη ὁ Χριστός·* 5. *ἐννάτῃ δέ, ὅτι τὰ πάντα κεκίνητο τοῦ δεσπότου σταυρουμένου,*

12 Mt. 3, 16. — 25 Mt. 27, 46. 51.

1 *τὴν* pr + *δὲ* b f v | 3 *ἢ* > f v | 4 *ἢ* v C : > rel | *ἀναστὰς* m | 5 *οἰκον.* : *ἀναστάσεως* m | 6 *δοθεῖσαν* m | 7 *Χριστὸν* + *Ἰησοῦν* b | 8/9 *δεδόσθαι τοῖς ἀνθρ.* ∾ v | 9 *δεδόσθαι* + *καὶ* b f n, + *τὸ* t | *γενηθῆναι* a | *Ἰησοῦν τὸν Χρ.* > m s t, *τὸν* > a | 11 *θεοφανίων* m s t | 12 *Χριστοῦ* : *υἱοῦ* v | 15 *ὑμῶν* : *ἡμῶν* v, *αὐτῶν* t | 15/16 *κατέστησαν* a m v C : *κατεστάθησαν* b f n | *ὑμᾶς* : *αὐτοὺς* t, *ἡμᾶς* a v | 17 *ἀργείτωσαν* post *μαρτύρων* v | *ἁγίων* > f, + *τῶν κατ᾽ ἐξοχὴν* v | 19 *π. εὐχῶν* : *π. καιρῶν προσευχῶν* v, *λόγος καὶ αἰτία τῶν ὡρῶν εἰς εὐχὰς* f, > m s | 20 *τρίτης ὥρας κτλ.* f | *ἐνάτῃ* v | 21 *ἑσπέρᾳ* v C : *ἑσπέρας* rel | *ἀλεκτοροφωνίᾳ* n v (*ἀλεκτρυοφ.*) : *-φωνίας* rel | *εὐχαριστοῦντες* > a m s t | 22 *ἡμᾶς* : *ἡμῖν* b n, *ὑμᾶς* f, > a | 23 *τρίτης* f | *ἀπόφασις* m n | *ὑπὸ* b ? | 24 *ὁ κύριος* > a | *ἕκτης* f | *δὲ* > s t | *ὁ* > b, *ὁ Χρ.* > a | *Χριστὸς* + *καὶ νυγεὶς τὴν πλευρὰν αἷμα καὶ ὕδωρ ἐξέχεεν* v cf. Io. 19, 34 | 25 *ἐννάτης* f | *δὲ* > m s t | *ὅτι* + *ἐν αὐτῇ* b f n | *τὰ* > a m s t | *ἐκεκίνητο* s t.

φρίττοντα τὴν τόλμαν τῶν δυσσεβῶν Ἰουδαίων, μὴ φέροντα τοῦ κυρίου τὴν ὕβριν· 6. ἑσπέρᾳ δὲ εὐχαριστοῦντες, ὅτι ἡμῖν ἀνάπαυσιν ἔδωκε τῶν μεθημερινῶν κόπων τὴν νύκτα· 7. ἀλεκτρυόνων δὲ κραυγῇ διὰ τὸ τὴν ὥραν εὐαγγελίζεσθαι τὴν παρουσίαν τῆς ἡμέρας εἰς ἐργασίαν τῶν τοῦ φωτὸς ἔργων. 8. εἰ μὴ δυνατὸν ἐν ἐκκλησίᾳ προϊέναι διὰ τοὺς ἀπίστους, κατ᾽ οἶκον συνάξεις, ὦ ἐπίσκοπε, ἵνα μὴ εἰσέρχηται εὐσεβὴς εἰς ἐκκλησίαν ἀσεβῶν. οὐχ ὁ τόπος γὰρ τὸν ἄνθρωπον ἁγιάζει, ἀλλ᾽ ὁ ἄνθρωπος τὸν τόπον. 9. ἐὰν δὲ ἀσεβεῖς κατέχωσι τὸν τόπον, φευκτέος σοι ἔστω διὰ τὸ βεβηλῶσθαι ὑπ᾽ αὐτῶν. ὡς γὰρ οἱ ὅσιοι ἱερεῖς ἁγιάζουσιν, οὕτως οἱ ἐναγεῖς μιαίνουσιν. 10. εἰ δὲ μήτε ἐν οἴκῳ ἅμα μήτε ἐν ἐκκλησίᾳ συναθροισθῆναι δυνατόν, ἕκαστος παρ᾽ ἑαυτῷ ψαλλέτω, ἀναγινωσκέτω, προσευχέσθω, ἢ καὶ ἅμα δύο ἢ τρεῖς. „ὅπου γὰρ ἐὰν ὦσι", φησὶν ὁ κύριος, „δύο ἢ τρεῖς συνηγμένοι ἐν τῷ ὀνόματί μου, ἐκεῖ εἰμι ἐν μέσῳ αὐτῶν". 11. πιστὸς μετὰ κατηχουμένου μήτε κατ᾽ οἶκον προσευχέσθω· οὐ γὰρ δίκαιον τὸν μεμυημένον μετὰ τοῦ ἀμυήτου συμμολύνεσθαι. 12. εὐσεβὴς μετὰ αἱρετικοῦ μήτε κατ᾽ οἶκον προσευχέσθω· „τίς γὰρ κοινωνία φωτὶ πρὸς σκότος"; 13. πιστὸς ἢ πιστὴ δούλοις συναφθέντες ἢ ἀφιστάσθωσαν ἢ ἀποβαλλέσθωσαν.

---

12 Mt. 18, 20. — 18 II Cor. 6, 14.

---

1 *φρίττοντες* t | *μή* : *καὶ μὴ* t | 1/2 *τὴν τοῦ κ. ὕβριν* m | 2 *ἑσπέρᾳ* v C : *ἑσπέρας* b f n, *ἐφ᾽ ἑσπέρας* m s t, *ἐφ᾽ ἑσπέραν* a | *ὑμῖν* f | 2/3 *ἀνάπαυσιν* h. l. v C : post *ἔδωκε* rel | *δέδωκεν* a b v | 3 *τῶν* > a m s t | *μεθημ.* b t v C : *καθημ.* m s, *ἡμερινῶν* a f n | 4 *δὲ* > v | *κραυγῆς* f | 5 *εἰ μὴ κτλ.* : inscripsit hanc sectionem *περὶ τοῦ μὴ εἰσέρχεσθαι εἰς ἐκκλησίαν αἱρετικῶν εὔξασθαι* f n, *περὶ τοῦ μὴ εἰσέρχεσθαι πιστὸν εἰς ἐκκλησίαν ἀπίστων* v, *περὶ τόπου εὐχῶν* a | 6 *προσιέναι* b f v a² | 7 *ἀσεβὴς . . εὐσεβῶν* m | 8 *ἁγιάζει τὸν ἄνθρωπον* v | 9 *ἐὰν — τόπον* > b | *δὲ* : *οὖν* f | *κατέχουσι* a | *φευκτέος* f : *φευκταῖος* rel (*φευκταῖοι* t) | *σοι* > t | *ἔστωσαν* t | 10 *ὑπ᾽* : *ἀπ᾽* b | *οἱ* > a m s t | *ὅσιοι* + *καὶ* a | 11 *οὕτως* + *καὶ* n | *ἅμα* > a n v | 12 *παρ᾽* m C : > rel | 13/14 *ὅπου — τρεῖς* > a | 14 *ἐὰν ὦσι* : *εἰσι* v | 14/15 *συνηγμένοι — μου* : *εἰς τὸ ἐμὸν ὄνομα συνηγμένοι εἶπεν ὁ κύριος* a | 15 *ὀν. μου* : *ἐμῷ ὀνόματι* b | *πιστὸς κτλ.* : inscripsit *μετὰ τίνων εὔξασθαι δεῖ* a | 16 *μήτε* m s t C : *μηδὲ* rel | 16/18 *οὐ γὰρ — προσευχέσθω* > m s | 18 *μήτε* t C : *μηδὲ* rel | *τίς* : *τι* v | 18/19 *τίς — σκότος* > t | 19 *πιστὸς — ἀποβαλλέσθωσαν* > b f n

XXV (XLII–XLIII). *Περὶ μνημοσύνων.*

1. *Ἐπιτελείσθω δὲ τρίτα τῶν κεκοιμημένων ἐν ψαλμοῖς καὶ προσευχαῖς διὰ τὸν διὰ τριῶν ἡμερῶν ἐγερθέντα,* 2. *καὶ ἔννατα εἰς ὑπόμνησιν τῶν περιόντων καὶ τῶν κεκοιμημένων,* 3. *καὶ τεσσαρακοστὰ κατὰ τὸν παλαιὸν τύπον· καὶ Μωϋσῆν γὰρ οὕτως ὁ λαὸς ἐπένθησε,* 4. *καὶ ἐνιαύσια ὑπὲρ μνείας αὐτῶν.* 5. *καὶ διδόσθω ἐκ τῶν ὑπαρχόντων αὐτοῖς πένησιν εἰς ἀνάμνησιν αὐτῶν.* (XLIII.) *Ταῦτα δὲ περὶ εὐσεβῶν λέγομεν. περὶ γὰρ ἀσεβῶν ἐὰν τὰ τοῦ κόσμου δῷς πένησιν, οὐδὲν ὀνήσεις αὐτόν.* 2. *ᾧ γὰρ περιόντι ἐχθρὸν ἦν τὸ θεῖον, δῆλον ὅτι καὶ μεταστάντι· „οὐ“ γὰρ „ἔστιν ἀδικία παρ' αὐτῷ“.* 3. *„δίκαιος“ γὰρ „ὁ κύριος καὶ δικαιοσύνας ἠγάπησεν“· καί· „Ἰδοὺ ἄνθρωπος καὶ τὸ ἔργον αὐτοῦ“.*

XXVI (XLIV). *Περὶ τοῦ μὴ μεθύσκεσθαι.*

1. *Ἐν δὲ ταῖς μνείαις αὐτῶν καλούμενοι μετὰ εὐταξίας ἑστιᾶσθε καὶ φόβου θεοῦ ὡς δυνάμενοι καὶ πρεσβεύειν ὑπὲρ τῶν μεταστάντων. πρεσβύτεροι γὰρ καὶ διάκονοι Χριστοῦ ὑπάρχοντες νήφειν ὀφείλετε πάντοτε καὶ πρὸς ἑαυτοὺς καὶ πρὸς ἑτέρους, ἵνα δύνησθε τοὺς ἀτακτοῦντας νουθετεῖν.* 2. *λέγει δὲ ἡ γραφή· „Οἱ δυνάσται θυμώδεις εἰσίν· οἶνον μὴ πινέτωσαν, ἵνα μὴ πιόντες ἐπιλάθωνται τῆς σοφίας καὶ ὀρθὰ κρίνειν οὐ μὴ δύνωνται“. οὐκοῦν καὶ οἱ πρεσβύτεροι καὶ οἱ διάκονοι μετὰ τὸν θεὸν τὸν*

---

5 Deut. 34, 8. — 10 Ioann. 7, 18. — 11 Ps. 10, 7. — 12 Ies. 62, 11. — 18 Prov. 31, 4. 5.

---

1 *π. μνημ.* b f n : *π. τῶν κεκοιμημένων* a, *π. κοιμηθέντων* t (i. m.), *π. τῶν ἡμερῶν τῶν κεκοιμημένων ποίας ἐπιτελεῖν δεῖ* v, > m s | **2** *δὲ* v C : > rel | **3** *διὰ τὸν* > n | *διὰ* sec > t vel potius delevit | *διὰ τριῶν ἡμ.* : *τριήμερον* v | *ἔνατα* v | **5** *τεσσαρακοστά* : *τριακοστὰ* a (?) s t (in litteris *τριακο* desinit t), *σαρακοστὰ* a² | *μωσῆν* a s | *οὕτως* post *λαὸς* a f | *ἐπένθησεν ὁ λαὸς* v | *ἐπεπένθησεν* a f n | *μνήμης* a | *καὶ* > m s | **7** *ἐκ* : *ἀπὸ* a | *αὐτοῖς* : *αὐτῶν* v | **9** *δὸς* n, *δῶ* a | *ὀνήσει* a | *αὐτὸν* a b f s v C : *αὐτῶν* n, *αὐτοὺς* m **10** *δηλονότι* a n | *οὐ* : *οὐδὲ* f | **11** *παρ' αὐτῷ* : *παρὰ τῷ θεῷ* v | *κύριος* a m s C : *θεὸς* rel | **13** *περὶ τοῦ μὴ μ.* b f n : *περὶ τοῦ καλεῖσθαι τοὺς κληρικοὺς ἐν ταῖς μνείαις τῶν κεκοιμημένων* v, *ὅτι δύνανται πρεσβεύειν οἱ ζῶντες ὑπὲρ τῶν μεταστάντων* a, > m s | **14** *μνήμαις* a m s | *μετ'* a f | **16** *Χριστοῦ* > f | **18** *δύνασθαι* a, *δύνασθε* a² | *ἀτακτοῦντας* s C : *ἀτάκτους* rel | *δὲ* a C : *γὰρ* rel | **19** *πίνοντες* v | **20** *ἐπιλάθονται* n v | *μὴ* > m s | *δύνονται* v, *δύνανται* m s | **21** *οὐκοῦν* a m s C : + *καὶ οἱ ἐπίσκοποι* b f n v | *διάκονοι* + *σὺν τοῖς ἐπισκόποις* a | *τὸν* pr > a

παντοκράτορα καὶ τὸν ἠγαπημένον αὐτοῦ υἱὸν δυνάσται ὑπάρχουσι τῆς ἐκκλησίας. 3. *τοῦτο δέ φαμεν, οὐχ ἵνα μὴ πίνωσιν, ἄλλως γὰρ οὐκ ἔστιν ὑβρίσαι τὸ ὑπὸ θεοῦ γενόμενον εἰς εὐφροσύνην, ἀλλ' ἵνα μὴ παροινῶσιν. οὐ γὰρ εἶπεν ἡ γραφὴ μὴ πίνειν οἶνον, ἀλλὰ τί φησι; „Μὴ πίνειν οἶνον εἰς μέθην“. καὶ πάλιν· „Ἄκανθαι φύονται ἐν χειρὶ τοῦ μεθύσου“.* 4. *τοῦτο δὲ οὐ περὶ τῶν ἐν κλήρῳ μόνον φαμέν, ἀλλὰ καὶ περὶ παντὸς λαϊκοῦ χριστιανοῦ, ἐφ' οὗ ἐπικέκληται τὸ ὄνομα τοῦ κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ. καὶ αὐτοῖς γὰρ εἴρηται· „Τίνι οὐαί; τίνι θόρυβος; τίνι ἀηδίαι καὶ λέσχαι; τίνος πελιδνοὶ οἱ ὀφθαλμοί; τίνι συντρίμματα διακενῆς; οὐ τῶν ἐγχρονιζόντων ἐν οἴνῳ καὶ κατασκοπουμένων, ποῦ πότοι γίνονται;“*

XXVII (XLV). *Περὶ τῶν διωκομένων διὰ πίστιν.*

1. *Τοὺς διωκομένους διὰ πίστιν καὶ πόλιν ἐκ πόλεως φεύγοντας διὰ τὸ μεμνῆσθαι τῶν λόγων τοῦ κυρίου προσλαμβάνεσθε· ἐπιστάμενοι γάρ, ὅτι „τὸ μὲν πνεῦμα πρόθυμον, ἡ δὲ σὰρξ ἀσθενής“, ἀποδιδράσκουσι καὶ τὴν ἁρπαγὴν τῶν ὑπαρχόντων προσίενται, ἵνα ἀνεξάρνητον ἐφ' ἑαυτοῖς τὸ ὄνομα τοῦ Χριστοῦ διατηρήσωσιν.* 2. *ἐπικουρεῖτε οὖν αὐτοῖς τὰ πρὸς τὰς χρείας, ἐντολὴν κυριακὴν πληροῦντες.*

---

5 Sir. 34, 27; Agg. 1, 6. — 6 Prov. 26, 9. — 8 Iac. 2, 7. — 9 Prov. 23, 29. 30. — 14 Mt. 10, 23. — 16 Mt. 26, 41.

---

1 *υἱὸν* + *καὶ τὸ πανάγιον αὐτοῦ πνεῦμα* b f n | 2 *πίωσιν* m s | 3 *οὐκ* : *καὶ* b ? | *ὑπὸ* + *τοῦ* a b | *γεγενημένον* a | 4 *πιεῖν* b f n | 5 *ἀλλὰ* — *οἶνον* > a, *ἀλλὰ μὴ* a^2 i. m. | *πιεῖν* b f n | *μέθην* + *τουτέστιν εἰς κόρον* n | 6 *φύουσιν* n | *χερσὶν* a | *μεθύσου* b f n C : *τοῦ μ.* rel. | 7 *φαμὲν μόνον* a f | 8 *τοῦ κυρίου* : *κυρίου τοῦ θεοῦ* m s | 9 *εἴρηκε* m | *θόρυβος* a m s C : *θόρυβοι* rel | 10/11 *τίνι σ. διακενῆς* > v | 11 *ἐνχρον.* v, *χρονιζόντων* a m s | *κατασκοπουμένων* v C : *-σκοπευόντων* b f n s, *-σκοπούντων* a m | 13-20 > n 13 *περὶ* — *πίστιν* > m s | *διὰ* + *τὴν* s | *διὰ πίστιν* : > a, + *καὶ φευγόντων διὰ πίστιν, ὅπως ἐπικουρίας τυγχάνωσιν* v | 14 *πόλιν* a s v C : *εἰς π.* b f m | 15 *τὸν λόγον* a (corr. a^2) b v | *προσλαμβάνεσθαι* a, *δεῖ πρ.* a^2 | 16 *γὰρ* > a | 17 *τὸ* > b ? | *προΐενται* b ? | 18 *ἐφ'* > a | *αὑτοῖς* a | *τηρήσωσιν* a | 19 *τὰς χρείας* a b v C : *χρείαν* f m, *τὴν χρ.* s | *κυριακὴν πλ.* a m C : *τοῦ κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ ἐκπληροῦντες* b f v

E.

ΠΕΡΙ ΕΥΤΑΞΙΑΣ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑ ΠΑΝΤΩΝ ΤΩΝ ΑΓΙΩΝ ΑΠΟΣΤΟΛΩΝ.

XXVIII (XLVI). *Τοῦτο δὲ κοινῇ πάντες παραγγέλλομεν, ἕκαστον ἐμμένειν τῇ αὐτῷ δοθείσῃ τάξει καὶ μὴ ὑπερβαίνειν τοὺς ὅρους· οὐ γάρ εἰσιν ἡμέτεροι, ἀλλὰ τοῦ θεοῦ. „Ὁ ἀκούων γὰρ ὑμῶν“, φησὶν ὁ κύριος, „ἐμοῦ ἀκούει καὶ ὁ ἐμοῦ ἀκούων ἀκούει τοῦ ἀποστείλαντός με· καὶ ὁ ὑμᾶς ἀθετῶν ἐμὲ ἀθετεῖ, ὁ δὲ ἐμὲ ἀθετῶν ἀθετεῖ τὸν ἀποστείλαντά με“.* 2. *εἰ γὰρ τὰ ἄψυχα γενόμενα τὴν εὐταξίαν ἀποσώζει, οἷον νύξ, ἡμέρα, ἥλιος, σελήνη, ἄστρα, στοιχεῖα, τροπαί, μῆνες, ἑβδομάδες, ἡμέραι, ὧραι, καὶ δουλεύει τῇ διατυπωθείσῃ χρείᾳ κατὰ τὸ εἰρημένον· „Ὅριον ἔθου, ὃ οὐ παρελεύσεται“ καὶ πάλιν περὶ τῆς θαλάσσης· „Ἐθέμην δὲ αὐτῇ ὅρια, περιθεὶς κλεῖθρα καὶ πύλας, εἶπα δὲ αὐτῇ· μέχρι τούτου ἐλεύσῃ καὶ οὐχ ὑπερβήσῃ“· πόσῳ μᾶλλον ὑμεῖς ὀφείλετε οὐδὲν τολμᾶν παρακινεῖν τῶν ὑμῖν κατὰ γνώμην θεοῦ παρ' ἡμῶν ὁρισθέντων;* 3. *ἀλλ' ἐπειδὴ πάρεργον οἱ πολλοὶ καὶ τοῦτο ἡγήσαντο εἶναι, συγχέειν δὲ τὰς τάξεις καὶ τὴν ἐφ' ἑκάστῳ χειροτονίαν παρακινεῖν τολμῶσιν, ὑφαρπάζοντες ἑαυτοῖς ἀξιώματα μὴ δεδομένα καὶ ἐπιτρέποντες ἑαυτοῖς τυραννικῶς, ἃ μὴ ἔχουσιν ἐξουσίαν διδόναι, καὶ διὰ τοῦτο παροργίζουσι μὲν θεόν, ὥσπερ οἱ Κορεῖται καὶ ὁ βασιλεὺς Ὀζίας, παρ'*

---

5 Luc. 10, 16. — 11 Ps. 103, 9. — 12 Iob 38, 10. 11. — 20 Num. 16; II Paral. 26.

1/2 *περὶ — ἀποστόλων* b f n : *περὶ εὐταξίας* m, *περὶ τοῦ φυλάττειν ἕκαστον τὴν ἰδίαν τάξιν καὶ λειτουργίαν* a, *περὶ τοῦ μὴ ὑπερβαίνειν ἐπίσκοπον τοὺς ὅρους τοὺς δοθέντας αὐτῷ παρὰ κυρίου καὶ χειροτονεῖν εἰς τοὺς μὴ προσήκοντας αὐτῷ τόπους* v, > s | 3 *παραγγέλομεν* m v | 4 *ἐμμένειν* a b s v C : + *ἐν* f m n p | *τάξει τῇ δοθ. αὐτῷ* b ? | *τοὺς ὅρους* > v | 5 *ἡμέτεροι* + *λόγοι* v | *γὰρ ἀκούων* a | *ὑμῶν γάρ, φησὶν ὁ κ. ἀκούων* b ? | *ὑμῶν* (*ὑμῖν* n) post *κύριος* f | 6 *φησὶν* + *εἶπεν* a | *ἀκούων* + *φησὶν* v | 7 *ὁ δέ* : *καὶ ὁ* a s | 8 *με* + *καὶ τὰ ἑξῆς* s hic desinens | *γινόμενα* v | 9 *ἡμέραι* a v C : > rel | 12 *καὶ πάλιν — περιθεὶς* > a | *περιθείς* : *θεὶς* m, + *καὶ* b ? | 13 *εἶπον* a m n | *δὴ* m n | 14 *οὐδὲν ὀφείλετε* b ? | *μηδὲν* f m | 17 *δὲ* > a f | *τὴν* > f | *ἑκάστου* a | *ἑκάστῃ χειροτονίᾳ* f | 18 *ἐφαρπάζοντες* b ? | *ἀξιώματα* + *τὰ* b | 19 *ἔχωσιν* v | 20 *μὲν* > a | *θεὸν* a v C : *τὸν θ.* rel | *ὥσπερ* + *καὶ* f | *Κορεῖται* a v C : *υἱοὶ Κορὲ* rel | *παρὰ* f n

ἀξίαν ἐπιθέμενοι ἄνευ θεοῦ τῇ ἀρχιερωσύνῃ καὶ γενόμενοι οἱ μὲν πυρίφλεκτοι, ὁ δὲ κατὰ τοῦ μετώπου λεπρός, παραξύνουσι δὲ καὶ Χριστὸν Ἰησοῦν τὸν διαταξάμενον, „λυποῦσι δὲ καὶ τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον“, ἀκυροῦντες αὐτοῦ τὴν μαρτυρίαν· 4. εἰκότως τὸν ἐπηρτημένον κίνδυνον τοῖς τὰ τοιαῦτα πράττουσι προειδόμενοι καὶ τὴν εἰς τὰς θυσίας καὶ εὐχαριστίας ἀμέλειαν ἐκ τοῦ ὑφ᾽ ὧν μὴ χρὴ προσαγομένας ἀσεβῶς, παιδιὰν ἡγουμένων τὴν ἀρχιερατικὴν τιμήν, ἥτις μίμησιν περιέχει τοῦ μεγάλου ἀρχιερέως Ἰησοῦ Χριστοῦ τοῦ βασιλέως ἡμῶν, ἀνάγκην ἔχομεν καὶ τοῦτο παραινέσαι· „ἤδη γάρ τινες ἐξετράπησαν ὀπίσω τῆς ἑαυτῶν ματαιότητος“. 5. λέγομεν δὲ ὡς „Μωϋσῆς, ὁ τοῦ θεοῦ θεράπων“, ᾧ ὁ θεὸς „ἐνώπιος ἐνωπίῳ ὡμίλει, ὡς εἴ τις λαλήσει πρὸς ἑαυτοῦ φίλον“, ᾧ εἶπεν· „Οἶδά σε παρὰ πάντας“, ᾧ κατὰ πρόσωπον ὡμίλει καὶ οὐ δι᾽ ἀδήλων ἢ ἐνυπνίων ἢ ἀγγέλων ἢ αἰνιγμάτων, οὗτος, ἡνίκα τὴν θείαν νομοθεσίαν διετάσσετο, διεῖλε, τίνα μὲν χρὴ ὑπὸ τῶν ἀρχιερέων ἐπιτελεῖσθαι, τίνα δὲ ὑπὸ τῶν ἱερέων, τίνα δὲ ὑπὸ τῶν λευϊτῶν, ἑκάστῳ τὴν οἰκείαν καὶ ἀνήκουσαν τῇ λειτουργίᾳ θρησκείαν ἀπονείμας. 6. καὶ ἅπερ μὲν τοῖς ἀρχιερεῦσι προσετέτακτο ἐπιτελεῖν, τούτοις τοὺς ἱερέας οὐ θεμιτὸν ἦν προσιέναι, ἅπερ δὲ τοῖς ἱερεῦσιν ὥριστο, τούτοις οἱ λευῖται οὐ προσῄεσαν, ἀλλ᾽ ἕκαστοι ἅσπερ παρειλήφεισαν ὑπηρεσίας περιγεγραμμένας ἐφύλαττον. εἰ δέ τις πέρα τῆς παραδόσεως προσιέναι ἐβούλετο, θάνατος ἦν τὸ ἐπιτίμιον. 7. τοῦτο

---

3 Eph. 4, 30. — 9 I Tim. 5, 15. — 11 Num. 12, 7. — 11 Exod. 33, 11. — 12 Ex. 33, 17. — 14 Num. 12, 8. — 20 Num. 4.

---

1 ἀξίαν + θεοῦ a | θεοῦ > a | 2 περίφλεκτοι : ἦλθε πῦρ ἄνωθεν καὶ κατέκαυσεν αὐτοὺς n | ὁ : οἱ a | 3/4 τὸ ἅγιον πνεῦμα f | 4 εἰκότος m v 6 ἐκ τοῦ a v C : > rel | ὧν : ὑμῶν v, ὑμῶν εἰς ἃ a | 7 μὴ χρὴ a v (μὴ ὡς χ.) C : οὐκ ἐχρῆν rel | παιδιὰν a v C : παίγνιον rel | ἡγούμενοι a v 8 ἥτις : εἴ τις m | ἔχει m | 9 τοῦ > b ? | ἔσχομεν a m | 10 ὀπίσω > v | αὐτῶν v | λέγωμεν b | 11 δὲ a v C : δὴ rel | μωσῆς a n | ἐνώπιον ἐνωπ. n 12 πρὸς + τὸν b | 13 δι᾽ ἀδήλων n a² v² : διὰ δήλων a b m f v | 15 διετάσσατο v | ὑπὸ : παρὰ a v | ἐπιτελεῖσθαι > m | 16 τίνα δὲ ὑπὸ τῶν λευϊτῶν > f n | τῶν > a | 17 καὶ f v C : > rel | ἀνήκουσαν v C : προσήκουσαν rel | τῆς λειτουργίας a v | 19 προϊέναι n | τοῖς > b | 20 προσίεσαν codd | ἕκαστοι a v C : ἕκαστος rel | ἅσπερ m n a² : ἅπερ a, ἃς v, ὥσπερ b f | παρειλήφεισαν v (-φησαν) C : παρειλήφασιν a, παρείληφεν f m n, εἴληφεν b | 21 περιγεγραμμένοις b | ἐφύλαττον a v C : ἐφύλαττεν rel | παρὰ v 22 προϊέναι v | ἦν + τῶδε v

δὲ μάλιστα διέδειξε καὶ ἡ κατὰ τὸν Σαοὺλ πεῖρα, ὃς θῦσαι νενομικὼς δίχα τοῦ προφήτου καὶ ἀρχιερέως Σαμουὴλ ἔσπασεν εἰς ἑαυτὸν ἁμαρτίαν καὶ κατάραν ἀναπόβλητον καὶ οὐδὲ τὸ κεχρῖσθαι ὑπ' αὐτοῦ εἰς βασιλέα ἐδυσώπησε τὸν προφήτην. 8. ἐνεργεστέρᾳ δὲ τῇ πράξει διέδειξεν ὁ θεὸς τὰ κατὰ τὸν Ὀζίαν οὐκ ἐν μελησμῷ τὰς ἐπὶ τῇ παρανομίᾳ εἰσπραξάμενος δίκας· καὶ ὁ τῆς ἀρχιερωσύνης καταμανεὶς καὶ τῆς βασιλείας ἀλλότριος κατέστη. 9. τὰ δὲ καὶ ἐφ' ἡμῶν ἴσως οὐκ ἀγνοεῖτε. ἴστε γὰρ πάντως ἐπισκόπους παρ' ἡμῶν ὀνομασθέντας καὶ πρεσβυτέρους καὶ διακόνους εὐχῇ καὶ χειρῶν ἐπιθέσει, τῇ διαφορᾷ τῶν ὀνομάτων καὶ τὴν διαφορὰν τῶν πραγμάτων δεικνύοντας· οὐ γὰρ „ὁ βουλόμενος“ παρ' ἡμῖν „ἐπλήρου τὴν χεῖρα“, ὥσπερ ἐπὶ τῆς κιβδήλου τῶν δαμάλεων ἐπὶ τοῦ Ἱεροβοὰμ παρακεκομμένης ἱερωσύνης, ἀλλ' ὁ καλούμενος ὑπὸ τοῦ θεοῦ. 10. εἰ μὲν γὰρ μὴ θεσμός τις ἦν καὶ τάξεως διαφορά, ἤρκει ἂν δι' ἑνὸς ὀνόματος τὰ ὅλα ἐπιτελεῖσθαι· ἀλλ' ὑπὸ τοῦ κυρίου διδαχθέντες ἀκολουθίαν πραγμάτων, τοῖς μὲν ἐπισκόποις τὰ τῆς ἀρχιερωσύνης ἐνείμαμεν, τοῖς δὲ πρεσβυτέροις τὰ τῆς ἱερωσύνης, τοῖς δὲ διακόνοις τὰ τῆς πρὸς ἀμφοτέρους διακονίας, ἵνα ᾖ καθαρῶς τὰ τῆς θρησκείας ἐπιτελούμενα. 11. οὔτε γὰρ διάκονον προσφέρειν θυσίαν θεμιτὸν ἢ βαπτίζειν ἢ εὐλογίαν μικρὰν ἢ μεγάλην ποιεῖσθαι, οὔτε πρεσβύτερον χειροτονίας ἐπιτελεῖν· οὐ γὰρ ὅσιον ἀνεστράφθαι τὴν τάξιν. 12. „οὐ γάρ ἐστιν ὁ θεὸς ἀκαταστασίας“, ἵνα οἱ ὑποβεβηκότες τὰ τῶν κρειττόνων τυραννικῶς σφετερίζωνται, νομοθεσίαν καινὴν ἀναπλάττοντες ἐπὶ κακῷ τῷ ἑαυτῶν, ἀγνοοῦντες, ὅτι „σκληρὸν

---

1 I Reg. 13. — 5 II Paral 26. — 11 III Reg. 13, 33. — 22 I Cor. 14, 33. — 24 Act. 9, 5; 26, 14.

---

1 *ἐδίδαξεν* a | *καὶ* > a | *ὡς* a | 2 *ἔσπασεν* a v C : *ἐσπάσατο* b, *ἐπεσπάσατο* f m n | 3 *ἀνυπέρβλητον* f | *τὸ* + *οὐ* b | 4 *ἐναργεστέρᾳ* a m | 5 *τά* : *τῷ* f, *ἐν τῷ* f² | *οὐκ* > a | *ἐν μελησμῷ* f : *ἐν μελισμῷ* v, *ἐμμελισμῷ* b n, *ἐν μελετισμῷ ἤγουν ἀναβολὴν* m, *ἐν μολυσμῷ* a | 6 *εἰσπραξάμενον* a | *καὶ ὁ* a v C : *ὁ γὰρ* rel | 7 *κατέστη* + *καὶ τῆς ζωῆς* m 8 *καὶ* > m | *ἡμῖν* a | *ἠγνοεῖται* a, *ἠγνοεῖτε* a² | *γὰρ* > m | 10 *τὴν διαφορὰν* a | 11 *δεικνύοντες* b v | *ἡμῶν* a | 12 *χεῖρα* : *χρείαν* m | 13 *ἀλλ' ὁ* : *ἀλλὰ* a | 14 *μὲν* b f v C : > a m n | *γὰρ* a m n v C : > b f | *θεσμὸς* + *μὲν* n | *τι* a | *τάξεων* b? | 15 *ἐπιτελέσαι* m | *ἀλλὰ* m | 16 *ἀκολουθείαν* b v 17 *ἐνείμαμεν* + *πρέσβεια* a | *δὲ* > v | 18 *ἀμφοτέροις* b | *ἵν'* b | *καθαρὰ* a 19 *διακόνω* b | 22 *ἀκατ. ὁ θεὸς* f n | 23 *τυραννικῶς* : *ἀσπάζονται τυραννικῶς, μᾶλλον δὲ* m | *σφετερίζωνται* f a² : *-ίζονται* rel | *κενὴν* f v | 24 *κακῷ τῷ* : *τῷ κ.* b | *τῷ* > a

αὐτοῖς πρὸς κέντρα λακτίζειν“. οὐ γὰρ ἡμᾶς ἢ τοὺς ἐπισκόπους πολεμοῦσιν οἱ τοιοῦτοι, ἀλλὰ τὸν τῶν ἁπάντων ἐπίσκοπον καὶ τοῦ πατρὸς ἀρχιερέα Χριστὸν Ἰησοῦν τὸν κύριον ἡμῶν. 13. *ὑπὸ Μωσέως μὲν γὰρ τοῦ θεοφιλεστάτου κατεστάθησαν ἀρχιερεῖς καὶ ἱερεῖς καὶ λευῖται, ὑπὸ δὲ τοῦ σωτῆρος ἡμῶν ἡμεῖς οἱ δεκατρεῖς ἀπόστολοι, ὑπὸ δὲ τῶν ἀποστόλων ἐγὼ Κλήμης καὶ ἐγὼ Ἰάκωβος καὶ σὺν ἡμῖν ἕτεροι, ἵνα μὴ πάλιν πάντας καταλέγωμεν, κοινῇ δὲ ὑπὸ πάντων ἡμῶν πρεσβύτεροι καὶ διάκονοι καὶ ὑποδιάκονοι καὶ ἀναγνῶσται.* 14. *πρῶτος τοίνυν τῇ φύσει ἀρχιερεὺς ὁ μονογενὴς Χριστός, „οὐχ ἑαυτῷ τὴν τιμὴν ἁρπάσας“, ἀλλὰ παρὰ τοῦ πατρὸς κατασταθείς· ὃς γενόμενος ἄνθρωπος δι᾽ ἡμᾶς καὶ τὴν πνευματικὴν θυσίαν προσφέρων τῷ θεῷ ἑαυτοῦ καὶ πατρὶ πρὸ τοῦ πάθους ἡμῖν διετάξατο μόνοις τοῦτο ποιεῖν, καίτοι ὄντων σὺν ἡμῖν καὶ ἑτέρων τῶν εἰς αὐτὸν πεπιστευκότων· ἀλλ᾽ οὐ πάντως πᾶς ὁ πιστεύσας ἤδη καὶ ἱερεὺς κατέστη ἢ ἀρχιερατικῆς ἀξίας ἔτυχε.* 15. *μετὰ δὲ τὴν ἀνάληψιν αὐτοῦ ἡμεῖς προσενεγκόντες κατὰ τὴν διάταξιν αὐτοῦ θυσίαν καθαρὰν καὶ ἀναίμακτον προεχειρισάμεθα ἐπισκόπους καὶ πρεσβυτέρους καὶ διακόνους ἑπτὰ τὸν ἀριθμόν·* 16. *ὧν εἷς ἦν Στέφανος ὁ μακάριος μάρτυς, οὐκ ἀπολειπόμενος ἡμῶν κατὰ τὴν πρὸς θεὸν εὔνοιαν, ὃς τοσοῦτον τὴν θεοσέβειαν τῇ πίστει ἐνεδείξατο καὶ τὴν εἰς τὸν κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστὸν ἀγάπην, ὡς ὑπὲρ αὐτοῦ δοῦναι καὶ τὴν ψυχὴν αὐτοῦ, πρὸς τῶν κυριοκτόνων Ἰουδαίων λίθοις βληθείς· ἀλλ᾽ ὅμως ὁ τοιοῦτος καὶ τηλικοῦτος ἀνήρ, „ὁ τῷ πνεύματι ζέων, ὁ τὸν Χριστὸν ὁρῶν ἐκ δεξιῶν τοῦ θεοῦ καὶ τὰς οὐρανίους πύλας ἀνεῳγμένας“, οὐδαμοῦ φαίνεται τοῖς μὴ ἀνήκουσι τῇ διακονίᾳ χρησάμενος, ἢ θυσίαν ἀνενεγκὼν ἢ χεῖρας ἐπιθείς τινι, ἀλλὰ τὸ*

4 Exod. 28. 29. — 10 Hebr. 5, 4. — 12 Luc. 22, 19. — 19 Act. 6. 7. — 24 Act. 18, 25; 7, 55. 56.

2 *πάντων* b | 3 *Ἰησοῦν Χρ.* m | *ἡμῶν* > a v | *ἀπὸ* b | 4 *Μωϋσέως* a b f n | *μὲν* > a | *ἀρχ. κατεστάθησαν* b | 4/5 *καὶ ἱερεῖς* > v | 5 *δεκατρεῖς* > a | 6 *Ἰάκωβος . . Κλήμης* b | 7 *πάλιν* v C (C post *πάντας*) : > rel *πάντα* v | 9 *ἀναγνῶσται* : hic desinit a | *τῇ* > f n | *τῇ φύσει* > b m 12 *τῷ θ. ἑαυτοῦ* (*αὐτοῦ* C) v C : *αὐτῷ τῷ θ.* b f m n | *πατρὶ* + *καὶ* f | 13/14 *ὄντων . . . τῶν* v C : *τοιούτων . . . ὄντων* rel | 14 *καὶ* > v | 19 *ὧν* : *ὅς ἐστιν* n | *ἦν* > n | *μακάριος* + *ὁ* v | 20 *πρός* : *εἰς* m | 21 *ἀνεδείξατο* m | 22 *ἑαυτοῦ* v | 23 *βαλλόμενος* v | 25 *οὐρανίας* b | 26 *ἠνεωγμένας* f | 26 *διανοίᾳ* b | 27 *ἐνενεγκὼν* n | *ἐπιτιθεὶς* n

τῆς διακονίας τάγμα φυλάξας μέχρι τέλους· οὕτω γὰρ ἔπρεπε τῷ τοῦ Χριστοῦ μάρτυρι τὴν εὐταξίαν ἀποσώζειν. 17. εἰ δὲ Φίλιππον τὸν διάκονον καὶ Ἀνανίαν τὸν πιστὸν ἀδελφὸν αἰτιῶνταί τινες, ὅτι ὁ μὲν τὸν εὐνοῦχον ἐβάπτισεν, ὁ δὲ ἐμὲ Παῦλον, ἀγνοοῦσιν αὐτοί, ὃ λέγομεν ἡμεῖς. εἴπομεν γάρ, ὅτι „οὐχ ἑαυτῷ τις ἁρπάζει“ τὸ ἱερατικὸν ἀξίωμα, „ἀλλ᾽ ἢ παρὰ τοῦ θεοῦ“ λαμβάνει, ὡς Μελχισεδὲκ καὶ Ἰακώβ, ἢ παρὰ τοῦ ἀρχιερέως, ὡς Ἀαρὼν παρὰ Μωσέως. οὐκοῦν καὶ Φίλιππος καὶ Ἀνανίας οὐχ ἑαυτοὺς προείλοντο, ἀλλ᾽ ὑπὸ τοῦ Χριστοῦ προεχειρίσθησαν τοῦ ἀρχιερέως τοῦ ἀσυγκρίτου.

2 Act. 8. 9. — 5 Hebr. 5, 4. — 6 Gen. 14, 18. — 7 Num. 17.

3 *διάκονον* + *ἡμῶν* b C | 6 *τοῦ* > v | 7 *τοῦ* > b C | *Μωϋσέως* b f v | 8 *προείλαντο* m n | *ἀλλὰ* m | 9 *τοῦ* > v | *τοῦ ἀρχ.* > f | *ἀσυγκρίτου* : *μεγάλου θεοῦ* v, + *διά τοι τοῦτο διδάσκωμεν καὶ παρεγγυώμεθα πᾶσι τοὺς ἐπισκόπους καὶ διδασκάλους ἡμῶν, πείθεσθαι αὐτοὺς καὶ ὑποκύπτειν τοῖς λόγοις αὐτῶν· αὐτοὶ γὰρ ἀγρυπνοῦσιν ὑπὲρ τῶν ψυχῶν ἡμῶν ὡς λόγον ἀποδόσοντες* (Hebr. 13, 17), *ἡ γὰρ τιμὴ ἡ πρὸς αὐτοὺς γινομένη πρὸς αὐτὸν τὸν Χριστὸν καὶ θεὸν ἡμῶν ἀναβαίνει· ἐκείνου γάρ εἰσιν οἱ λόγοι· ὁ ἀκούων ὑμῶν ἐμοῦ ἀκούει καὶ ὁ δεχόμενος ὑμᾶς ἐμὲ δέχεται* (Luc. 10, 16). *ὁ δὲ ἀντιπίπτων ταῖς ὑμετέραις διδασκαλίαις, μᾶλλον δὲ τοῦ Χριστοῦ αὐτὸν τὸν Ἰούδαν μιμῆται καὶ σὺν αὐτῷ τῷ πυρὶ τῷ αἰωνίῳ καταδικασθήσεται* m² Lagarde.

CONSTITUTIONES ECCLESIAE AEGYPTIACAE.

[Prologus.]

1. Ea quidem quae verba fuerunt digne posuimus de donationibus, quanta quidem Deus a principio secundum propriam voluntatem praestitit hominibus, auferens eis eam imaginem, quae aberraverat. 2. Nunc autem ex caritate, quam in omnes sanctos habuit, producti ad verticem traditionis, quae catechizat, ad ecclesias perreximus, ut ii, qui bene docti sunt, eam quae permansit usque nunc traditionem exponentibus nobis custodiant et agnoscentes firmiores maneant, propter eum, qui nuper inventus est per ignorantiam lapsus vel error, et hos, qui ignorant, praestante sancto spiritu perfectam gratiam eis, qui recte credunt, ut cognoscant, quomodo oportet tradere et custodire omnia eos, qui ecclesiae praesunt.

3 auferens eis : offerens sibi L vel codex | 6 docti : ducti L | 11 tradi et custodiri L

Prologus. Haec particula respondet Constitutionibus apostolorum VIII, 3. Deest quidem in versione coptica; traditur autem non solum per Latinum, cuius textum hic exhibemus, sed etiam arabice in libro III Octateuchi aegyptiaci inserti in Nomocanone Macarii (saec. XIV). Cf. Riedel, *Die Kirchenrechtsquellen des Patriarchats Alexandrien* 1900 p. 126. Non est dubium, eam partem vel prooemium scripturae nostrae esse et auctorem textus coptici similiter atque auctorem Epitomes eam tanquam pro proposito suo superfluam praeterivisse.

1. *ea — hominibus*] Haec verbotenus fere in Constitutionibus apost. leguntur. — *de donationibus*] Praecedebat igitur olim tractatus de charismatibus = C. A. VIII, 1—2, qui autem in codice latino deest ac certe, si forte deperditus est, in libro non illum locum obtinebat neque in libris orientalibus nobis traditis eum obtinere videtur.

2. *ad ecclesias perreximus etc.*] Similiter Didascalia apost. VI, 13, 1—2.

I (xxxi). **De episcopis.**

1. Episcopus, sicut in superioribus constituimus, ordinetur, qui a cuncto populo electus et inculpatus est. 2. Qui cum nominatus fuerit ac placuerit, cunctus populus congregatur una cum presbyteris et diaconis in die dominica; omnes episcopi consentiunt manus ei imponentes; et presbyteri adstent quiescentes; et omnes simul sileant atque in cordibus suis precentur, ut spiritus sanctus super eum veniat. 3. Et unus ex episcopis dignus invenitur omnibus adstantibus, qui manus imponat in episcopum ordinandum et super eum oret: 4. „*Deus, pater Domini nostri Iesu Christi* salvatoris nostri, *pater misericordiarum et dominus omnis beneficii, qui habitat inter supremos et infimos, qui scit omnia, antequam fiant.* 5. Tu dedisti ordinationem ecclesiae per vocem gratiae tuae, quam prius ordinavisti ante generationes iustorum, sc. a (tempore) Abrahami iudices et sacerdotes constituisti illi, et sanctuarium tuum nunquam reliquisti sine ministris. Ante creationem mundi (prout) voluisti (in loco) quem elegeras, celebratus fuisti. 6. Nunc autem effunde desuper virtutem *spiritus principalis,* quem dedisti dilecto filio tuo Iesu Christo, quem largitus es sanctis apostolis tuis, ut ecclesiam (fundarent) aratro crucis tuae in omnibus locis, sanctitatis tuae praedicatione non cessante in nomine tuo. 7. Da, o gnare cordium, pater, ut servus tuus, quem elegisti ad episcopatum, pascat gregem tuum et sacerdotio tibi fungatur absque reprehensione, ut ministrans noctu diuque suppliciter oret videatque faciem tuam, ut digne

10 II Cor. I, 3. — 11 Ps. 112, 5. 6. — 12 Dan. 1, 42. — 14 Eph. 1, 4. — 18 Ps. 50, 4. — 22 Act. 1, 24.

2 sicut in s. constituimus C A E : > L | 3 a T A E : e S | electus et inculpatus T cf. E : et inculpato (> L) electus S | 4 plac. cunctus : pl. cunctis L | 5 diaconis : his qui praesentes fuerint episcopi L A E | episcopi > L | 10 salvatoris n. > L E | 12 infimos : humilia respicis L E | 13/14 quam . . ord. ante gen. : praedestinans . . genus L E | 19/20 ut eccl. fundarent ar. crucis : qui constituerunt eccl. L E

I—IX. Huic sectioni respondent Constitutiones apostolorum VIII, 4—26; Epitome libri VIII capita 3—17; Canones Hippolyti c. 2—8; Testamentum Domini nostri I, 20—47.

I, 4—7. Oratio deest in versione coptica; desumpta est e versione aethiopica. Cf. Epitome c. 4.

offerat oblationem tuam sanctae ecclesiae tuae, et in spiritu sacerdotii sancto, habens facultatem *remittendi peccata* secundum mandatum tuum, et dandi ordines (secundum) institutionem tuam, atque *solvendi omne vinculum iniquitatis* secundum potestatem, quam dedisti apostolis tuis, ut acceptus tibi sit in sinceritate et puro corde, offerens tibi *odorem suavem, per filium tuum Iesum* Christum, in quo tibi (sit) laus et potentia et gloria, patri et filio et spiritui sancto, in sancta ecclesia nunc et semper et in saecula saeculorum, amen". 8. Postquam episcopus factus est, omnes ei ore suo pacem dent, eum osculantes. 9. Diaconi autem ei oblationem adferant. 10. Cumque manum suam super oblatione posuerit et presbyteri, dicat gratias agens: 11. „Dominus cum omnibus vobis", et universus populus dicat: „Cum spiritu tuo"; et dicat: „Sursum corda vestra", et populus dicat: „Habemus ad Dominum"; et rursus dicat: „Gratias agamus Domino", et universus populus dicat: „Dignum et iustum (est)". 12. Et iterum hoc modo oret et sequentia secundum institutionem sanctae oblationis dicat.

13. Deinde dicunt orationem eucharisticam episcopum praeeuntem sequentes: 14. „Gratias agimus tibi, Domine, per dilectum filium tuum Iesum Christum, quem in ultimis diebus misisti nobis salvatorem et redemptorem, nuntium consilii tui. 15. Iste (est)

2 Ioann. 20, 23. — 4 Ies. 58, 6. — 4 Matth. 18, 18. — 6 Eph. 5, 2. — 6 Act. 4, 30.

4 iniquitatis > L E | 7 in quo : per quem L E | 10 osculantes : salutantes quia dignus effectus est L | 16/20 iterum — sequentes : sic iam prosequatur L

8—33. De liturgia Constitutionum eccles. aeg. disputavi in *Theologische Quartalschrift* 1898 p. 513—47.

9. In Constitutionibus apost. VIII, 5, 11—12, 2 osculum episcopi sequuntur lectio S. Scripturae, homilia episcopi, preces super catechumenos, energumenos, competentes, paenitentes eorumque dimissio, preces super fideles, osculum populi et nonnulla alia, quae omnia hic desunt.

12. *iterum h. m. oret*] sc. repetat: dignum et iustum est. — *sequentia*] sc. ea quae C. A. VIII, 12, 6—29 leguntur.

13—34. Ex versione aethiopica.

14—21. Haec oratio in Liturgia aethiopica, quam Hammond in *Liturgies Eastern and Western* 1878 p. 238—64 publicavit, fere verbotenus, modo aliis sententiis intersertis, legitur. Cf. synopsis textuum, quam institui in *Theolog. Quartalschrift* 1898 p. 535. Oratio Constitutionum apost. VIII, 12, 30—39 haud mediocriter divergit.

verbum, quod ex te est, per quod omnia fecisti voluntate tua. 16. Et misisti eum de caelo in uterum virginis. *Caro factus est* et gestatus fuit in ventre eius. 17. Et filius tuus manifestatus fuit a spiritu sancto, ut impleret voluntatem tuam et populum tibi efficeret expandendo manus suas. 18. Passus est, ut patientes liberaret, qui in te credunt. Qui traditus est voluntate sua ad passionem, ut mortem dissolveret et vincula satanae rumperet et conculcaret infernum et sanctos educeret et statuta conderet et resurrectionem patefaceret. 19. *Accipiens ergo panem gratias egit et dixit: Accipite, comedite, hoc est corpus meum, quod pro vobis frangitur. Et similiter calicem quoque (et) dixit: Hic est sanguis meus, qui pro vobis effunditur; cum facitis hoc, in commemorationem mei id facietis.* 20. Recordantes igitur mortis eius et resurrectionis eius offerimus tibi hunc panem et calicem, gratias agentes tibi, quod nos reddidisti dignos, ut stemus coram te et sacerdotio tibi fungamur. 21. Suppliciter oramus te, ut mittas spiritum tuum sanctum super oblationes huius ecclesiae, pariterque largiaris omnibus, qui sumunt de eis, (ut prosit eis ad) sanctitatem, ut repleantur spiritu sancto, et ad confirmationem fidei in veritate, ut te celebrent et laudent in filio tuo Iesu Christo, in quo tibi (sit) laus et potentia in sancta ecclesia et nunc et semper et in saecula saeculorum, amen."

De oblatione olei.

22. Qui oleum offert tempore eucharistiae, similiter (faciat atque) in pane et vino, eodem modo gratias agens. Quamvis autem eisdem verbis non fuerit usus, pro facultate sua propria

1 Ioann. 1, 1—3. — 2 Ioann. 1, 14. — 3 Ioann. 4, 4; 6, 38. — 4 Tit. 2, 14. — 7 II Tim. 1, 10. — 9 Matth. 26, 26—28; Luc. 22, 19—20; I Cor. 11, 23—25.

1 quod ex te est : inseparabile L | tua : + et bene placitum tibi fuit L | 4 sancto : + et virgine natus L | 17 pariterque : in unum congregans L | 18 de eis — sanctitatem : sanctis L | 20 in : per L | 21 potentia : + patri et filio cum spiritu sancto L | 24 tempore euch. > L

21. Epiclesis. Cf. C. A. VIII, 12, 39. 22—24. Constitutiones apostolorum VII, 42 de oleo benedicendo loquuntur et VIII, 29 orationem ad benedicendum aquam et oleum exhibent, liturgiam autem exponentes de oleo silent. Neque Liturgia aethiopica, quam Hammond publicavit, hanc sectionem habet.

etiam aliis verbis gratias agat, dicens: 23. „Sanctificans oleum hoc tribue (sanitatem) illis, qui unguntur et accipiunt; sicut unxisti sacerdotes et prophetas, similiter corrobora et illos et unumquemque, qui gustat, et sanctifica illos, qui accipiunt illud". 24. Populus dicit: „Sicut erat, est et erit in generationes generationum et in saecula saeculorum, amen".

25. Episcopus (ait): „Iterum supplicamus Deo omnipotenti, patri Domini et salvatoris nostri Iesu Christi, ut concedat nobis in benedictione accipere hoc sanctum sacramentum, ut neminem ex nobis reum faciat, ut omnes dignos reddat, qui sumunt et accipiunt sanctum sacramentum corporis et sanguinis Christi, omnipotentis Domini Dei nostri". 26. Diaconus dicit: „Orate; Deus omnipotens; dum accipimus hoc sanctum sacramentum, robur nobis tribue neque quemquam ex nobis reum age, sed omnibus benedic in Christo, in quo tibi cum illo et cum spiritu sancto (sit) laus et potentia (nunc) et semper et in saecula saeculorum, amen". 27. Diaconus dicit: „Vos, qui statis, demittite capita vestra. *Domine aeterne, gnarus occultorum,* declinaverunt tibi capita sua populus tuus et tibi subiecerunt duritiem cordis et carnis. Respice de parata habitatione tua et benedic illos et illas. Inclina illis aurem tuam et exaudi preces eorum. Corrobora (eos) virtute dexterae tuae et protege a passione mala. Custos eorum esto tam corporis quam animae. Auge et illis et nobis fidem et timorem per unicum filium tuum, in quo tibi cum illo et cum spiritu sancto (sit) laus et potentia in perpetuum et in saecula saeculorum, amen". 28. Diaconus ait: „Respiciamus" etc. Et episcopus: „Sancta sanctis".

18 Dan. 1, 42.

2 sanitatem L | unxisti : + reges L | 4 illud : + Similiter, si quis caseum et olivas offert, ita dicat: „Sanctifica lac hoc, quod coagulatum est, et nos coagulans tuae caritati. Fac a tua dulcedine non recedere fructum etiam hunc olivae, qui est exemplum tuae pinguedinis, quam de ligno fluisti in vitam eis, qui sperant in te." In omni vero benedictione dicatur: „Tibi gloria, patri et filio cum sancto spiritu, in sancta ecclesia et nunc et semper et in omnia saecula saeculorum, amen" L | populus etc. usque ad finem capitis > L
26 sancta : sanctuarium Ludolf

25—29. Haec sectio Constitutionibus apost. VIII, 13 respondet, pauca vero verba cum his communia habet.

27. *vos qui — capita vestra*] Similiter Liturgia aethiopica, Hammond p. 259.

28. Cf. C. A. VIII, 13, 12—13. — *unus pater*] Similiter Liturgia aethiopica

Populus respondet: „Unus pater sanctus, unus filius sanctus, unus est spiritus sanctus". Episcopus dicit: „Dominus cum omnibus vobis". Populus respondet: „Et cum spiritu tuo". 29. Deinde attollunt hymnum laudis, et intrat populus, remedium animae suae, quo peccatum remittitur, accipiens.

Oratio postquam tradidit.

30. „Deus omnipotens, pater Domini et salvatoris nostri Iesu Christi, gratias agimus tibi, quod concessisti nobis accipere de sancto tuo mysterio: ne sit nobis in reatum neque in damnationem, sed ad renovationem animae, corporis et spiritus, per unicum filium tuum, in quo tibi cum illo et cum spiritu sancto (sit) laus et potentia in perpetuum et nunc et semper et in saecula saeculorum, amen". 31. Populus dicit: „Amen". Presbyter dicit: „Dominus sit cum vobis omnibus".

Impositio manuum postquam acceperunt.

32. „Domine aeterne, omnipotens, pater Domini et salvatoris nostri Iesu Christi, benedic servis tuis et ancillis tuis; protege, adiuva et sospita (eos) virtute angelorum tuorum; custodi ac corrobora (eos) in timore tuo per maiestatem tuam; exorna (eos), ut quae tua sunt cogitent, et largire eis, ut quae tua sunt credant, et ut quae tua sunt velint; concordiam sine peccato et ira gratificare illis per unicum filium tuum, in quo tibi cum illo et cum spiritu sancto (sit) laus et nunc" etc. 33. Populus respondet: „Amen". Episcopus dicit: „Dominus cum vobis omnibus". Populus: „Et cum spiritu tuo". Diaconus dicit: „Abite in pace". 34. Et post haec absoluta est eucharistia.

II (XXXII). **De presbyteris.**

1. Episcopus presbyterum ordinet; manum suam capiti eius imponat, omnibus presbyteris eum tangentibus. 2. Et oret super eum secundum eum modum, quem diximus de episcopis.

(Hammond p. 261) et S. Marci: *εἷς πατὴρ ἅγιος, εἷς υἱὸς ἅγιος, ἓν πνεῦμα ἅγιον εἰς ἑνότητα πνεύματος ἁγίου.* Liturgiae S. Clementis vel Constitutionum apostolorum, S. Iacobi et S. Chrysostomi exhibent: *εἷς ἅγιος, εἷς κύριος, Ἰησοῦς Χριστός, εἰς δόξαν θεοῦ πατρός, εὐλογητὸς εἰς τοὺς αἰῶνας.* Eadem testantur Cyrillus Hierosol. Catech. mystag. V, 19 et Didymus De trinitate III, 13 (Migne, PG 39, 861). Quae formula antiquior sit patet.

28—32. Eadem fere leguntur in Liturgia aethiopica. Cf. Hammond l. c. p. 261—63; *Theolog. Quartalschrift* 1898 p. 541—43.

3. Et oret super eum, quemadmodum dicemus. Oret autem dicens: 4. „Deus mi, pater Domini nostri et salvatoris nostri Iesu Christi, respice hunc servum tuum et largire illi spiritum gratiae et consilium sanctitatis, ut possit regere populum tuum in integritate cordis, sicut respexisti populum electum et mandasti Moysi, ut eligeret seniores, quos replevisti eodem spiritu, quo donaveras tu servum tuum et famulum tuum Moysen. 5. Nunc autem, Domine mi, da isti servo tuo gratiam, quae nunquam deficit, conservans nobis gratiam spiritus tui et competentem portionem nostram, supplens in nobis cultum tuum in corde, ut celebremus te sincere, per filium tuum Iesum Christum, in quo tibi (sit) laus et potentia, patri et filio et spiritui sancto, in sancta ecclesia tua et nunc et semper et in saecula saeculorum, amen". 6. Et respondet omnis populus: „Amen et amen". Et decet eum etc.

III (XXXIII). **De diaconis.**

1. Episcopus diaconum constituat, postquam secundum ea, quae supra diximus, electus est; episcopus manus suas (solus) capiti eius imponat. 2. Quamobrem diximus episcopum solum manus suas diacono imponere debere? Haec est causa: ordinetur non ad sacerdotium, sed ad ministerium episcopi, ut faciat, quae ei praecipiuntur. 3. Porro non constituitur, ut consiliarius cleri universi sit, sed ut aegrotis provideat et episcopo de eis referat.

---

5 Num. 11, 16.

---

1 et oret — autem : orans et L | 2 et salvatoris n. > L | 4 ut : presbyteros ut adiuvet et L | 8 isti servo tuo > L | 9/10 competentem — ut : dignos effice, ut credentes L | 11 in : per L | 13/14 et respondet — etc. > L | 16 solus L Aeth. : > C

II, 3—6. Ex versione aethiopica.

III, 2—6. Similiter Canones Hippolyti c. 5 et Testamentum D. n. I, 38 probant, cur diaconus ab episcopo solo, presbyteris non simul manus imponentibus vel caput tangentibus (cf. II, 1), ordinandus sit, cum Constitutiones apost. et Epitome non solum de hac re sileant, sed etiam de ordinatione diaconi idem habeant quod de ordinatione presbyteri, episcopo praecipientes, ut presbyterum vel diaconum ordinans manus imponat adstante sibi presbyterio atque diaconis. Ritus Constitutionum apost. manifeste aeque antiquitatem sapit atque argumenta in scripturis ceteris ad ritum ipsarum probandum prolata aetatem seriorem indicant. In his episcopus potestatem maiorem et presbyteri ac diaconi dignitatem minorem habent quam in illis.

4. Neque constituitur, ut spiritum magnitudinis accipiat, cuius presbyteri participes sunt, sed ut dignus fiat, cui episcopus confidat in rebus, quae ei conveniunt. 5. Ideo episcopus solus diaconum ordinet. 6. In presbytero autem episcopus partem habet, eique manus imponitur, quoniam idem spiritus super eum venit; nam presbyter eum modo accipit, non habet potestatem dandi clerum. Ideo non poterit constituere clericos, presbyterum modo signans, quem episcopus ordinare debeat. 7. Super diaconum autem ita dicat: 8. „Deus, qui omnia creasti, qui omnia produxisti (et) exornasti, pater Domini et salvatoris nostri Iesu Christi, quem misisti, ut ministret secundum voluntatem tuam et manifestet nobis misericordiam tuam; pater, spiritus gratiae tuae et sollicitudinis tuae (veniat) super hunc servum tuum, quem diaconum elegisti, ut sit in ecclesia tua et sanctissimum tuum dispertiat, quod tibi offertur a principe sacerdotum beneplacente in laudem nominis tui, ut irreprehensibilis in vita pura administret gradus ordinis, ad quem promovetur, ut tuum honorem consequatur atque te glorificet per filium tuum Iesum Dominum nostrum, in quo tibi est honor et potentia et virtus et laus cum spiritu sancto nunc et semper et in saecula saeculorum, amen".

IV (XXXIV). **De confessoribus.**

1. Confessori autem, si propter nomen Dei in vinculis fuit, manus non imponatur ad diaconatum vel presbyteratum; namque

1 sp. magnitudinis : communem presbyteri sp. eum L | 4/7 in presbytero — clerum : super presbyterum autem etiam presbyteri superimponant manus propter communem et similem cleri spiritum; presbyter enim huius solius habet potestatem, ut accipiat; dare autem non habet potestatem L | 7 poterit constituere : ordinat L | 7/8 presbyterum — debeat : super presbyteri vero ordinatione consignat episcopo ordinante L | 8/9 super — dicat L : oratio in ordinatione diaconorum — Synodus Aethiopum secundum codicem Tubingensem, e quo oratio sequens desumpta est; cf. Funk, *Das Testament unseres Herrn* 1901 p. 29 n. 2. | 9 prod. et exornasti : verbo perordinasti L | 10 et salvatoris $>$ L | 12 pater, spiritus : da spiritum sanctum L | 12/13 soll. tuae : + et industriae L

6. Verba valde obscura sunt; sensum contextus prodit et Latinus distincte exhibet, locum aut fidelius tradens aut consentanee interpretans.

7—8. De traditione huius particulae videsis notas criticas.

IV, 1—2. Similiter Canones Hippolyti c. 6 et Testamentum D. n. I, 39.

dignitatem presbyteratus confessione sua habet. 2. Sin autem episcopus constituendus est, manus ei imponatur. 3. Quodsi confessor est, quem non ad potestatem duxerunt neque vinculis punierunt neque in carcerem iecerunt neque ad multam aliquam condemnaverunt, sed occasione data modo propter nomen Domini nostri contumeliis affecerunt et poena domestica punierunt, si vero confessus est, dignus est omni clero et ordinetur. 4. Episcopus autem gratias agat secundum ea, quae supra diximus. Attamen non necesse est eadem verba eum proferre, quae supra diximus, ut diligenter meditetur in eis, gratias agens Deo; sed secundum facultatem unusquisque oret. Si quidem convenienter et oratione honorabili orare potest, bonum est; si vero aliter orat et orationem modice profert, nemo eum impediat; modo integre oret in orthodoxia.

V (xxxv). **De lectore.**

Lector constituatur episcopo librum apostoli ei dante; et oret super eum, manum autem ei non imponat.

VI (xxxvi). **De subdiaconis.**

Subdiacono manus non imponatur, sed nominetur, ut sequatur diaconos.

VII (xxxvii). **De viduis.**

1. Si vidua constituitur, non ordinetur, sed nominatim eligatur. 2. Quodsi maritus multo tempore ante mortuus est, constituatur. 3. Sin autem non multum tempus praeterfluxit, postquam maritus mortuus est, ne confidas ei. 4. Sed etiamsi aetate provecta est, tempore probetur; saepe enim perturbationes ipsae consenescunt cum eo, qui eis in se locum dat. 5. Vidua verbo tantum constituatur

7 dignus — clero T : omnis clerus est eis dignus S

Constitutiones apostolorum autem atque Epitome dicunt, non solum ad episcopatum, sed etiam ad presbyteratum et diaconatum confessori manum imponendam esse, et condemnant confessorem eiusmodi dignitatem sine impositione manus usurpantem. Cf. quae de hoc loco disputavi in libro *Das Testament u. H.* 1901 p. 46—49; 161—63.

V. Similiter scripturae parallelae praeter Constitutiones apostolorum, quae etiam lectori manum imponendam esse dicunt. Cf. quae exposui l. c. p. 37—42; 80—82.

VI. Similiter Canones Hippolyti c. 7. Constitutiones apost. vero et Epitome manus impositionem praecipiunt, etiam Testamentum D. n. I, 44.

et cum reliquis uniatur, nec vero manus ei imponatur, quia non oblationem offert neque liturgiam facit. 6. Ordinatio fit in clero propter liturgiam. Vidua autem constituitur propter orationem, quae omnibus est communis.

VIII (xxxviii). **De virginibus.**

Virgini manus non imponatur, sed voluntas sola eam virginem facit.

IX (xxxix). **De donis sanationum.**

Quodsi quis dicit: Accepi dona sanationum per revelationem, manus ei non imponatur; namque res ipsa manifestabitur, si vere loquitur.

X (xl). **De novitiis ad fidem se convertentibus.**

1. Qui in novam fidem introducendi sunt, ut verbum audiant, primo ad doctores adducantur, priusquam populus advenit, atque causa rei inquiratur, scilicet cur ad fidem sese converterint. 2. Et pro eis testimonium dent, qui eos adduxerunt, num capaces sint verbi audiendi. 3. Inquiratur autem, qualis vita eorum sit, num uxorem habeat an servus (domini) fidelis sit et dominus ei permittat: tunc audiat. 4. Si dominus ei testimonium non perhibet, eum bonum esse, reiciatur. 5. Si dominus gentilis est, doceas eum, ut domino placeat, ne blasphemia oriatur. 6. Si quis uxorem habet vel mulier virum, doceas eos, ut vir contentus sit cum uxore et mulier contenta sit cum viro. 7. Si quis vero nondum cum muliere coniunctus est, erudiatur, ne fornicetur, sed ut aut uxorem ducat secundum legem aut caelebs maneat secundum legem. 8. Si quis autem daemonem habet, verbum doctrinae ne audiat, donec purificatus est.

XI (xli). **De opificiis et scientiis.**

1. Inquirantur opificia ac negotia eorum, qui introducendi sunt, ut constituantur, qualia sint. 2. Si quis leno est, id est

---

1 uniatur T : obligetur S

IX. Similiter Canones Hippolyti c. 9 et Testamentum D. n. I, 47. Constitutiones apostolorum et Epitome distincte de exorcista loquuntur.

X—XI = C. A. VIII, 32, 1—15; Epitome c. 22; Canones Hippolyti c. 10—15; Testamentum D. n. II, 1—2.

XI, 1. 5. 8. 10. 11. Hi versus sive

meretrices sustentans, aut desinat aut reiciatur. 3. Si quis sculptor vel pictor est, erudiantur, ne idola faciant; aut desinant aut reiciantur. 4. Si quis scenicus est vel spectacula in theatro facit, aut desinat aut reiciatur. 5. Si parvulos erudit, bonum quidem est eum desinere; sin artem non habet, ignoscatur ei. 6. Auriga, similiter pugnans vel pugnam frequentans, aut desinat aut reiciatur. 7. Qui gladiator est vel gladiatores pugnare docet vel venator est venans vel famulus publicus in ludo gladiatorio occupatus, aut desinant aut reiciantur. 8. Qui sacerdos idolorum est aut custos idolorum, aut desinat aut reiciatur. 9. Miles, qui in potestate est, ne sinas eum homines interficere; si iubetur, ne sinas eum se obtrudere neque iurare; si vero non vult, reiciatur. 10. Qui potestatem gladii habet vel rector urbis est purpura vestitus, aut desinat aut reiciatur. 11. Si catechumenus vel fidelis miles fieri vult, reiciantur; nam Deum contempserunt. 12. Meretrix vel paedicator vel qui se castravit vel aliud quidquam fecit, quod dicere nefas est, reiciantur; sunt enim polluti. 13. Magi quoque ne ad examen adducantur. Incantator vel astrologus vel vates vel interpres somniorum vel qui turbas concitat vel fimbrias vestimentorum destruit, hoc est enim *ψελλιστής*, vel qui amuleta facit, aut desinant aut reiciantur. 14. Concubina alicuius serva, si liberos suos nutrivit atque illi soli coniuncta est, audiat; sin aliter, reiciatur. 15. Vir concubinam habens desinat ac secundum legem uxorem ducat; si vero non vult, reiciatur. 16. Si aliquid omisimus, res docebunt vos; nam omnes spiritum Dei habemus.

XII (XLII). **De tempore verbum audientium; secundum opificia et scientias.**

1. Catechumeni per tres annos verbum audiant. 2. Si quis autem studiose se gerit ac bene perseverat in re, non tempus iudicatur, sed mores eius, qui iudicandus est.

---

25 I Cor. 7, 40; cf. Ioann. 6, 45.

24/25 si — vos T : si aliquod aliud opus postposuimus, opera stulta vos purgaverunt S

---

integri sive summatim etiam in Canonibus Hippolyti et in Testamento D. n. leguntur, desunt autem in Constitutionibus apost. et in Epitome.

16. Similiter XXXII, 38 vel in fine scripturae. Terminatur hic pars prior.

XII—XXXII = Canones Hippolyti c. 17—37; Testamentum D. n. II, 3—25.

XIII (XLIII). **Quomodo verbum audientes orent.**

1. Cum doctor desierit docere, catechumeni soli orent, disiuncti a fidelibus. 2. Et mulieres stent in loco ecclesiae omnino solae orantes, cum mulieres fideles tum mulieres catechumenae. 3. Cum autem desierint orare, ne sinas eas osculum pacis dare; nondum enim earum osculum mundum fiebat. 4. Fideles soli se osculentur, et quidem viri viros et mulieres mulieres; virum autem ne sinas mulierem osculari. 5. Omnes mulieres caput suum pallio tegant, sed solum lineo panno; hoc enim velum est.

XIV (XLIV). **Quomodo catechumenis manus imponatur.**

1. Si doctor post orationem catechumenis manum imponit, oret eosque dimittat; sive doctor ecclesiasticus est sive laicus, sic faciat. 2. Si catechumenus propter nomen Dei in custodia habetur, ne sinas eum duplicis cordis esse propter testimonium. 3. Si enim fit, ut ei vis inferatur et interficiatur ad peccata sua redimenda, iustificabitur; baptismum enim in proprio sanguine accepit.

XV (XLV). **De eis qui baptismum accepturi sunt.**

1. Si electi sunt, qui baptismum accepturi sunt, postquam vita eorum examinata fuit, num honeste vixerint, cum catechumeni fuerint, num viduas honoraverint, aegrotos visitaverint, omnia opera bona perfecerint; et si, qui eos adduxerunt, testimonium perhibuerunt, eos ita egisse, evangelium audiant. 2. Inde ex eo tempore, quo separentur, cotidie manus eis imponatur, dum exorcizantur. 3. Cum autem dies appropinquat, quo baptizentur, episcopus eos singulos exorcizet, ut eos mundos esse cognoscat. 4. Si quis vero non bonus vel non mundus est, semoveatur; nam verbum non in fide audivit, quia impossibile est, alienum in aeternum occultum manere. 5. Baptizandi autem erudiantur, ut se

9 enim : + non S vel textus sahidicus

Haec sectio in universum trium illarum scripturarum propria est. Constitutiones apost. et Epitome aliquoties quidem de eadem re agunt, sed satis diverso modo. Duae particulae parvae tantum, scilicet XII et XXVIII, 1—2 = XXXII, 1—2, verbotenus etiam in Constitutionibus et in Epitome leguntur, neque vero in parte posteriore, ut in scriptura nostra, sed parte priore vel sectioni de proselytis probandis agenti subinde adiunctae.

XIII, 5. *hoc enim v. est*] Delevi *non*, quod etiam in textu boheirico deest. Steindorff interserit *non* in particula praecedente vel ante *solum*.

lavent et liberos reddant se lavantes quinto sabbato. 6. Mulier si in regula mulierum versatur, semoveatur et alio die baptismum accipiat. 7. Qui baptismum accipere volunt, ieiunent in parasceve sabbati. 8. Sabbato autem cum baptismum accepturi una congregati fuerint iuxta sententiam episcopi, omnes iubeantur orare et genua flectere. 9. Et manum eis imponens omnes spiritus alienos exorcizet, ut ab eis discedant neque ex hac hora ad eos revertantur. 10. Cumque desierit exorcizare, in faciem eos insufflet, et cum frontem, aures ac nasum eorum signaverit, iubeat eos exsurgere et per totam noctem vigilare, eis praelegens eosque erudiens. 11. Baptizandi autem nullum aliud vas adferant praeter id, quod unusquisque propter eucharistiam adferet. Decet enim eum, qui dignus factus est, confestim oblationem offerre.

XVI (XLVI). **De traditionibus baptismi sancti.**

1. Ea hora, qua gallus cantabit, primo super aquam orent. 2. Aqua hauriatur in piscinam vel fluat in eam. Et ita sit, si necessitas non est. Si vero continua ac festina necessitas est, utamini aqua, quam invenietis. 3. Vestes autem deponant. 4. Et primo baptizate infantes. 5. Omnes, qui pro se loqui possunt, loquantur; qui vero loqui non possunt, pro eis parentes loquantur vel alius ad familiam pertinens. 6. Deinde viros adultos baptizetis, postremo mulieres, postquam omnes crines solverunt et ornamentum aureum et argenteum, quo utuntur, deposuerunt; ne sinas quemquam rem alienam secum in aquam ferre. 7. Hora autem ad baptizandum constituta episcopus super oleum gratias agat idque in vas fundat et oleum gratiarum actionis nominet. 8. Deinde aliud oleum sumat atque exorcizet et oleum exorcismi nominet. 9. Et diaconus portat oleum exorcismi et stat ad sinistram presbyteri, et alius diaconus sumit oleum gratiarum actionis et stat ad dexteram presbyteri. 10. Cumque presbyter singulos baptizandos apprehendit, iubeat unumquemque his verbis renuntiare: „Renuntio tibi, satana, et omni ministerio tuo et omnibus operibus tuis“. 11. Et postquam his omnibus renuntiavit, ungat eum oleo exorcismi haec dicens: „Omnis spiritus a te recedat“. 12. Et sic eum nudum episcopo tradat vel presbytero stanti ad aquam baptismi.

---

1 quinto sabbato (i. e. feria quinta hebdomadis magnae, ut ex sequentibus elucet) T : quinque sabbatis S

13. Diaconus autem cum eo in aquam intret atque iubeat eum adiuvans dicere: 14. „Credo in Deum unum verum, patrem omnipotentem, et in filium eius unigenitum Iesum Christum, Dominum et salvatorem nostrum, et in spiritum eius sanctum omnia vivificantem, trinitatem consubstantialem, deitatem unam, potestatem unam, regnum unum, fidem unam, baptismum unum, in sancta ecclesia catholica apostolica, in vitam aeternam, amen". Qui (baptismum) accipit, secundum haec omnia dicat: „Ita credo". 15. Et (baptismum) perficiens manum suam in capite accipientis ponat eumque ter immergat, haec semper confitens. 16. Tumque pergat dicens: „Credisne in Dominum nostrum Iesum Christum, filium unicum Dei patris, quod mirabiliter propter nos homo factus est in unitate incomprehensibili per spiritum suum sanctum ex Maria sancta virgine sine semine virili, quodque crucifixus est pro nobis sub Pontio Pilato, mortuus est secundum suam voluntatem pro nostra salute simul, resurrexit tertia die, liberavit vinctos, ascendit in caelos, sedet ad dexteram patris sui boni in excelsis, et iterum venit iudicare vivos et mortuos secundum revelationem suam et regnum suum? Et credis in spiritum sanctum bonum ac vivificantem, qui omnia purificat, in sancta ecclesia"? Iterum dicat: „Credo". 17. Deinde ex aqua exeant, et presbyter eum ungat oleo gratiarum actionis dicens: „Ungo te oleo sancto in nomine Iesu Christi". Eodem modo reliquos singulos ungit ac vestit, et in ecclesiam intrent. 18. Episcopus manum super eos

---

9/21 manum — credo : L hanc sectionem fragmento II incipiente sic exhibet: . . . manum habens in caput eius impositam baptizet semel. Et postea dicat: „Credis in Christum Iesum filium Dei, qui natus est de spiritu sancto ex Maria virgine et crucifixus sub Pontio Pilato et mortuus est et sepultus et resurrexit die tertia vivus a mortuis et ascendit in caelos et sedit ad dexteram patris venturus iudicare vivos et mortuos"? Et cum ille dixerit „Credo", iterum baptizetur. Et iterum dicat: „Credis in spiritum sanctum et sanctam ecclesiam et carnis resurrectionem"? Dicat ergo, qui baptizatur: „Credo". Et sic tertia vice baptizetur. | 22 oleo gr. actionis : oleo quod sanctificatum est L | 23/24 eodem — vestit : et ita singuli detergentes se iam induantur L

XVI, 14—16. E textu coptico iam satis elucet, hanc particulam non fideliter traditam esse. Textus integriorem haud dubie Latinus exhibet. Disputavi de symbolis Constitutionum ecclesiae aegyptiacae et Canonum Hippolyti in *Theologische Quartalschrift* 1899 p. 161—87.

ponat cum desiderio, sic dicens: „O Domine ac Deus, sicut hos dignatus es remissionem peccatorum in saecula futura accipere, ita eos fac dignos, qui repleantur spiritu tuo sancto, et mitte desuper super eos gratiam tuam, ut tibi secundum voluntatem tuam serviant; tibi est enim honor, o pater et fili et spiritus sancte, in sancta ecclesia, nunc et semper et in omnia saecula". 19. Et fundit oleum gratiarum actionis in manum suam, et ponit manum in capite eius, sic dicens: „Ungo te oleo sancto per Deum patrem omnipotentem et Iesum Christum et spiritum sanctum". 20. Et signet super frontem eius, in os eum osculans, et dicat: „Dominus tecum". Et qui signatur, respondeat: „Et cum spiritu tuo". Sic facit unusquisque cum reliquis. 21. Et cunctus populus simul oret, et omnes baptismum accipientes orent; pacem dicant ore suo.

22. Diaconi oblationem episcopo adportent, et gratias agit super panem, quia figura carnis Christi est, et super calicem sanguinis, quia sanguis Christi est, qui effundetur pro omnibus in eum credentibus, et super lac et mel, quae mixta sunt in impletionem promissionum patrum, quia dixit: *Dabo vobis terram lacte et melle fluentem;* haec est caro Christi, quam nobis dedit, ut ea nutriamur sicut parvuli, scilicet qui in eum credunt; amaritudines cordis dissolvet dulcedine verbi. 23. Haec igitur omnia episcopus explicat baptismum accipienti. 24. Quodsi episcopus nunc panem fregit, unicuique eorum fragmentum det dicens: „Hic est panis caeli, corpus Iesu Christi". Accipiens respondeat: „Amen". 25. Si

19 Lev. 20, 24.

2/3 in saecula — sancto : per lavacrum regenerationis spiritus sancti L | 5 6 o p. — sancte : patri et filio cum spiritu sancto L | 7 gr. actionis : sanctificatum L | 8 per Deum etc. : in Domino etc. L | 12 sic — reliquis : ita singulis faciat L | 12/13 et cunctus — orent : et postea iam simul cum omni populo orent, non prius orantes cum fidelibus, nisi omnia haec fuerint consecuti; et cum oraverint L | 16/17 panem — qui : panem quidem in exemplum, quod dicit Graecus antitypum, corporis Christi; calicem vino mixtum propter antitypum, quod dicit Graecus similitudinem, sanguinis, qui L | 21/22 amaritudines — verbi : in suavitate verbi amara cordis dulcia efficiens; aquam (sc. gratias agat super, cf. initium versus) vero in oblationem in indicium lavacri, ut et interior homo, quod est animale, similia consequatur sicut et corpus L | 24/25 hic — Christi : panis caelestis in Christo Iesu L

non plures presbyteri adsunt, diaconi calicem sumant, adstent bono ordine eisque sanguinem Iesu Christi Domini nostri porrigant atque lac et mel. 26. Dicat, qui calicem dat: „Hic est sanguis Iesu Christi Domini nostri"; et accipiens rursus respondeat: „Amen". 27. Postquam haec facta sunt, unusquisque studeat omne bonum facere et Deo placere et recte vivere, ecclesiam frequentans, faciens id, quod didicit, progrediens in ministerio Dei. 28. Haec breviter vobis tradidimus de baptismo sancto et de oblatione sancta, postquam iam perfecte eruditi estis de resurrectione carnis et de reliquis omnibus secundum ea, quae scripta sunt. 29. Sin autem aliud quidquam dicere decet, episcopus baptismum accepturis diligenter dicat. 30. Ne sinas vero infideles scire, nisi prius baptismum acceperint. 31. Hic est calculus albus, de quo Ioannes sic dixit: *Nomen novum in eo scriptum est, quod nemo scit, nisi qui calculum accipiet.*

XVII (xlvii). **De ieiunio.**

1. Viduae et virgines saepe ieiunent et in ecclesia orent. 2. Presbyteri similiter et laici ieiunent, quando volunt. 3. Episcopo autem impossibile est ieiunare nisi eo die, quo cunctus populus ieiunabit. 4. Fiet enim, ut quispiam aliquid in ecclesia sumere velit, eique impossibile est recusare. Quodsi panem frangit, panem omnino gustabit. 5. Cum autem eum edit et alii fideles cum ipso, e manu episcopi particulam panis accipiant, priusquam unusquisque panem suum frangit. Namque haec benedictio est, neque vero eucharistia, sicut corpus Domini.

1. *Χῆραι καὶ παρθένοι πολλάκις νηστευέτωσαν καὶ εὐχέσθωσαν ὑπὲρ τῆς ἐκκλησίας. 2. πρεσβύτεροι, ἐπὰν βούλοιντο, καὶ λαϊκοὶ ὁμοίως νηστευέτωσαν. 3. ἐπίσκοπος οὐ δύναται νηστεύειν, ἐὰν μὴ ὅτε καὶ πᾶς ὁ λαός. 4. ἔσθ᾽ ὅτε γὰρ θέλει τις προσενεγκεῖν, καὶ ἀρνήσασθαι οὐ δύναται· κλάσας δὲ πάντως γεύεται.*

---

14 Apoc. 2, 17.

1/4 adstent — Amen : cum honestate adstent et cum moderatione: primus, qui tenet aquam, secundus, qui lac, tertius, qui vinum. Et gustent, qui percipient, de singulis ter dicente eo, qui dat: „In Deo patre omnipotenti"; dicat autem, qui accipit: „Amen"; „et Domino Iesu Christo et spiritu sancto et sancta ecclesia"; et dicat: „Amen". Ita singulis fiat L | 17 *χῆραι κτλ.* : hanc particulam graecam inveni in codice Vindobonensi hist. gr. 7 fol. 12; cf. *Theolog. Quartalschrift* 1893 p. 664—66.

XVIII (XLVIII). De hora edendi.

1. Omnes, priusquam bibunt, calicem sumant et gratias super eum agant, et edant ac bibant, hoc modo purificati. 2. Catechumenis detur panis exorcismi et calix.

XIX (XLIX). Quod dedecet catechumenos cum fidelibus edere.

1. Catechumenos in cena Domini ne sinas cum fidelibus sedere. 2. Qui edit, eius memor sit, qui eum invitavit, quoties edit. Ideo enim eos oravit, ut sub tectum suum intrent.

XX (L). Quod decet prudenter ac modice edere.

1. Edatis ac bibatis cum modestia; ne bibatis, ut ebriemini, ne quis vos derideat et is, qui vos invitavit, tristetur de vestra intemperantia, sed ut oret, ut sancti ad eum intrent; namque dixit: *Vos estis sal terrae.* 2. Si omnes vestrae portiones simul vobis dantur, tuam tantum portionem sumes. 3. Sin ad edendum invitamini, modo edatis, usque dum satiamini, ut is, qui vos invitavit, ea, quae reliquistis, eis mittat, quibus vult, quoniam reliquiae sanctorum sunt, atque gaudeat vos ad ipsum venisse. 4. Cum edunt invitati, edant in tranquillitate, neque in lite. 5. Quodsi episcopus aliquem iubet verbum quaerere, respondeat ei; et episcopo loquente omnes sileant in modestia, donec rursus interrogat. 6. Si episcopus non adest, sed fideles tantum in cena sunt, a presbytero benedictionem accipiant, si adest; si non adest, a diacono eam accipiant. 7. Similiter catechumenus panem exorcismi accipiat. 8. Si laici simul sunt sine clericis, prudenter edant; benedicere autem laicus non potest.

---

13 Matth. 5, 13.

---

3 et edant — purificati : . . . qui praesentes estis, et ita epulamini L fragmento III incipiente | 4 calix : calicem singuli offerant L | 7 qui edit : per omnem vero oblationem L | 12 oret : + ut dignus efficiatur L | 13/15 si — satiamini : si communiter vero omnibus oblatum fuerit, quod dicitur graece apophoretum, accipite ab eo; si autem, ut omnes gustent, sufficienter gustate L

XX, 1. Similiter Constitutiones apost. VIII, 44, 1 de epulis mortuorum agentes.

XXI (LI). **Quod decet cum gratiarum actione edere.**

Unusquisque cum gratiarum actione in nomine Dei edat; hoc enim decet servitium Dei, ut omnes vigilemus et gentiles nobis invideant.

XXII (LII). **De cena viduarum.**

1. Si quis quando viduas invitare vult, omnes aetate provectas nutriat atque dimittat, priusquam vesperascit. 2. Si propter clerum, quem sortitae sunt, impossibile est, det eis vinum et aliquid ad edendum, et domi edant, sicut volunt.

XXIII (LIII). **De fructibus episcopo offerendis.**

1. Omnes studeant episcopo omni tempore offerre primitias fructuum, primas creaturas. 2. Episcopus eas cum gratiarum actione accipiat easque benedicat, nomen offerentis nominans ac dicens: 3. „Gratias tibi agimus, o Domine et Deus, et offerimus tibi primitias fructuum, quos nobis dedisti, ut sumamus ex eis, postquam eos verbo tuo perfecisti atque terram iussisti omnes fructus procreare ad utilitatem et gaudium ac nutrimentum generis humani et omnium creaturarum. Glorificamus te, o Deus, propter haec et propter omnia alia, quibus nobis benefecisti, totam creaturam ornans fructibus variis, per sanctum filium tuum Iesum Christum, per quem tibi gloria et ei et spiritui sancto in omnia saecula, amen“.

XXIV (LIV). **Benedictio fructuum.**

1. Hi sunt fructus benedicendi: uva, ficus, malum, oliva, pirum, malum granatum, malum persicum, cerasum, amygdalum. 2. Ne benedicantor lotus (?) neque cepa neque allium neque pepon neque melopepon neque cucumis melo neque aliud quid olerum. 3. Si flores offeruntur, accipiatur rosa et lilium; reliquos autem ne sinas accipere. 4. Pro omnibus autem, quae eduntur, gratias Deo agant eaque gustent Deum glorificantes.

---

2 cum gr. actione > L | 3 decet s. Dei : Deo placet L | servitium S : servos T | 8 s. sunt : sortitus est L | 14 o Domine et > L | 17 utilitatem et > L | 18 om. creaturarum : omnibus animalibus L | 20 sanctum > L | Christum : + Dominum nostrum L | 21 et ei et spiritui s. > L | 24 malum persicum : sycaminum, persicum L | amygdalum : + damascena L | 25 lotus > L

XXIII, 1. Cf. C. A. VIII, 30. 3. Cum hac oratione oratio super primitias C. A. VIII, 40 aliquot sententias ac verba communia habet.

XXV (LV). Quod non decet quempiam aliquid vesci in die paschae ante horam, qua edere licet.

1. Ne ieiunium reputetur ei, qui avidus est ante horam, quae finis ieiunii est. 2. Si quis autem aegrotus est neque vires habet, ut duobus diebus ieiunet, die sabbati ieiunet propter necessitatem, sed contentus sit pane, sale et aqua. 3. Si quis in navigatione est vel diem paschae nesciebat, hac cognita ieiunium suum post pentecosten peragat. Non enim pascha id est, quod servamus; typus enim transiit. 4. Ideo non diximus: mense secundo, sed: cum veritatem cognoverit, ad ieiunium se convertat.

XXVI (LVI). Quod diaconis convenit episcopo ministrare.

Unusquisque diaconorum et subdiaconorum episcopo ministret eumque certiorem faciat, quis aegrotet, ut episcopus, si ei libet, eos visitet; nam aegroti solatio afficiuntur, videntes principem sacerdotum se visitare suique mentionem fieri.

XXVII (LVII). De hora orandi.

1. Omnes fideles hora, qua expergiscuntur, priusquam aliquod opus faciunt, ad Dominum orent et sic operibus sese convertant. 2. Sin autem sermo catecheseos fit, eum anteponant euntes et audientes verbum Dei ad confirmandam animam suam. 3. Studeant ecclesiam frequentare, locum, quo spiritus viget.

XXVIII (LVIII). Quod decet primum de eucharistia sumere, quovis tempore offertur, priusquam quis aliud gustaverit.

1. Omnis fidelis studeat de eucharistia sumere, priusquam aliud quidpiam gustavit. 2. Si enim fideles sunt accipientes eam, etiamsi venenum mortiferum ei datur, non potestatem super eum habebit.

26 Marc. 16, 18.

3 ne — est : nemo in pascha, antequam oblatio fiat, percipiat; nam qui ita agit, non illi imputatur ieiunium L | 4 autem : + in utero habet et L | 6 sale > L | 7 est vel : vel in aliqua necessitate constitutus L | 8 non — servamus > L | 9 non diximus : cessavit L | sed : et L | 25 fideles — eam : ex fide percipit L

XXVII, 1—2. Haec particula repetitur infra XXXII, 1—2. Legitur etiam in C. A. VIII, 32, 18, in fine capitis de proselytis probandis.

XXIX (LIX). **Quod decet diligenter eucharistiam custodire.**

Omnes diligenter caveant, ne infidelis de eucharistia edat vel mus vel alia creatura vel omnino aliquid aliud incidat in eam et (aliquid) pereat. Corpus Christi est, quo omnes fideles vescuntur, et non debet contemni.

XXX (LX). **Quod non convenit aliquid e calice effundere.**

1. Cum enim calicem in nomine Dei benedixeris, accipis eum tanquam sanguinem Christi. 2. Cave igitur ac noli aliquid ex eo effundere, ne spiritus alienus lingat, ne Deus tibi irascatur tanquam contemptori et reus sanguinis Christi sis, cum pretium contemnas, pro quo redemptus es. 3. Diaconi et presbyteri cotidie in loco congregentur, quem episcopus eis constituet; et diaconi ne neglegant omni hora congregari, nisi morbus eos impedit. 4. Cum autem omnes congregati fuerint, erudiant eos, qui in ecclesia sunt, cumque oraverint, unusquisque ad opera sibi statuta sese convertat.

XXXI (LXI). **De coemeteriis.**

1. Ne graventur homines, homines in coemeteriis sepelire; opus enim pauperum omnium est; modo merces operario detur fodienti et donum custodibus. 2. Eos, qui ibi sunt et opus navant, episcopus sustentet, ne cui ad illos locos venienti sint oneri.

XXXII (LXII). **De hora orandi.**

1. Omnes fideles, viri et mulieres, cum mane ex somno surrexerint, priusquam aliquod opus tangunt, manus lavent et ad Deum orent, tumque ad opera sua progrediantur. 2. Sin autem

8 sanguinem : antitypum sanguinis L | 9/10 lingat — contemptori : velut te contemnente illud delingat L | 20 sint T : sit S

XXIX. Constitutiones apost. VIII, 12, 3, in descriptione liturgiae, diaconos observare iubent, ne quid in calices incidat.

XXXII, 1—2. Cf. XXVII, 1—2.

1—28. De horis orationis etiam Constitutiones apost. VIII, 34, 1—7 breviter agunt, singulas horas autem aliter explicant ac scriptura nostra, cum qua in universum consentiunt Canones Hippolyti c. 25 et Testamentum D. n. II, 24. Ps.-Athanasius De virginitate c. 16 prope ad Canones Hippolyti accedit, cum quibus etiam aliquot alios locos communes habet, ut Riedel in *Theologische Studien und Kritiken* 1903 p. 338—42 exposuit. Cf. quae disputavi in libro: *Das Testament u. H.* 1901 p. 55—56; 171—73.

catechesis verbi Dei fit, unusquisque ad illum locum ire anteponat, hoc in corde suo reputans, se audire Deum per doctorem loquentem. 3. In ecclesia enim orans super malitiam diei supergredietur. 4. Reputet timidus (Dei), magnum damnum esse, si non ad locum it, ubi catechizatur, praesertim qui legere scit. 5. Aut doctore veniente nemo vestrum tardet ire ad ecclesiam, locum, ubi catechizatur; tum loquens enuntiet, quae omnibus prosunt, et tu audies ea, quorum non es memor, et utilitatem capies ex eis, quae spiritus sanctus tibi dabit per catechizantem; sic fides tua confirmabitur eis, quae audivisti. 6. Porro loco illo tibi ea dicentur, quae domi facere debes. 7. Ideo unusquisque studeat in ecclesiam ire, locum, quo spiritus sanctus viget. 8. Si quo die catechesis non fit, unusquisque domi librum sacrum sumens sufficienter ea legat, quae ipsi utilia videntur.

9. Si quidem domi es, ores tertia hora benedicens Deum. Sin autem alibi es hora illa veniente, in corde tuo ad Deum ores. 10. Hac enim hora Christus cruci adfixus visus est. 11. Propterea rursus in vetere testamento lex constituit, ut panis propositionis omni hora offeratur in typum corporis et sanguinis Christi et occisionis agni rationis expertis, qui typus est agni perfecti. 12. Pastor enim est Christus. Rursus *panis est, qui de caelo descendit.*

13. Similiter iterum hora sexta ores. 14. Cum enim Christus cruci adfixus esset, dies ille divisus est, et tenebrae magnae ortae sunt. Quare hora illa orationem validam orent, vocem eius imitantes, qui (tum) oravit, cum tota creatura obscurata esset Iudaeis non credentibus.

15. Porro magnam orationem et magnam benedictionem nona hora perficiant, ut scias, quomodo anima iustorum benedicat Dominum Deum verum, qui sanctorum recordatus est eisque filium suum misit, verbum suum, ut ipsos illuminet. 16. Illa enim hora Christus in latere lancea perforatus est, sanguis et aqua exivit, ac postea lux erat die reliquo usque ad vesperam. 17. Ideo tu quoque, si dormis, alium diem incipias ac typum resurrectionis facias.

---

3 Matth. 6, 34. — 20 Ioann. 10, 11. 14. — 21 Ioann. 6, 50.

---

29 verum : qui non mentitur L | 32 33 tu — facias : incipiens dormire principium alterius diei faciens imaginem resurrectionis complevit (sc. Christus) L

18. Iterum ores, priusquam requiescis in lectu tuo. 19. Et media nocte in lectu tuo exsurgens laves te atque ores; laves te autem aqua munda. 20. Si uxorem habes, oretis simul invicem. Sin nondum fidelis est, recedens solus ores, et iterum revertaris in locum tuum. 21. Tu autem matrimonio ligatus ne praetermittas orare; nam non estis maculati; qui enim sese lavaverunt, eis non opus est iterum se lavare, quoniam purificati ac mundi sunt. 22. Et manum tuam afflans teque saliva oris tui consignans totus mundus es usque ad pedes tuos. 23. Hoc enim donum spiritus sancti est, et guttae aquae baptismus sunt, descendentes e fonte, hoc est corde fidelis, purificantes credentem. 24. Necesse est iterum nos illa hora orare; namque presbyteri hunc morem nobis tradiderunt nosque docuerunt, ut ita nos lavemus. 25. Illa hora enim tota creatura requiescit benedicens Deum. Stellae, arbores et aquae sunt sicut stantes; totus exercitus angelorum ministerium exhibet cum animabus iustorum; benedicunt Deum omnipotentem illa hora; ideo, qui credunt, illa hora orent. 26. Dominus autem sic locutus est haec testans: *Media nocte clamor factus est: ecce, sponsus venit; ite obviam ei.* 27. Et intulit verbum dicens: *Ideo vigilate; nescitis enim diem neque horam, qua filius hominis veniat.*

28. Similiter exsurgens hora, qua gallus cantat, ores. 29. Hora enim illa filii Israel Christum negaverunt, quem nos credentes in eum per fidem cognovimus, respicientes pleni spe diem lucis aeternae, quae lucebit nobis in aeternum in resurrectione mortuorum.

30. Quae si, fideles omnes, perfeceritis et memoria tenentes invicem docueritis et catechumenos ea facere institueritis, nihil vos tentabit neque in aeternum cadetis, si omni tempore Christi recordamini. 31. Accipe hoc nomen omni hora, frontem tuam timore signans; hoc enim est signum notum ac manifestum, quo

---

18 Matth. 25, 6. — 20 Matth. 25, 13.

2/3 laves — munda > L | 4 solus : in alio cubiculo L | 8/9 et — tuos : per consignationem cum udo flatu et per manum spiritum amplectens corpus tuum usque ad pedes sanctificatum est L | 9/11 hoc — credentem : donum enim spiritus et infusio lavacri, sicuti ex fonte corde credente cum offertur, sanctificat eum, qui credidit L | 14 requiescit : + ad momentum quoddam L | 15 sicut stantes : stare in ictu L | 20 diem — hominis : qua hora L | 23 credentes in eum > L

diabolus perditur. 32. Quod si in fide facis, manifestabis te non solum coram hominibus, sed per scientiam, qua laetaris sicut scuto, quoniam adversarius, diabolus, vim cordis solum respicit, cumque hominem interiorem rationabilem esse viderit, intra et extra signo verbi Dei signatum, statim fugit, fugatus per spiritum sanctum, qui in homine est locum sibi dante. 33. Hoc etiam Moses propheta primo nos docuit per pascham et agnum mactatum; constituit, ut sanguine limen et duo postes linirentur, monstrans nobis fidem, quae nunc in nobis est, nobis data per perfectum agnum, qua frontem nostram manibus nostris signantes servabimur adversus hos, qui nos occidere volunt. 34. Quae si cum gratiarum actione et in fide recta suscipiatis, convertemini et in vitam aeternam recipiemini.

35. Haec ut servetis, vobis suademus, in quibus cor est. 36. Si enim omnes traditiones apostolorum sequuntur, quas audierunt, easque servant, nullus haereticus eos seducet neque aliquis homo. 37. Namque hoc modo crebrae haereses creverunt, quia praesides instituta apostolorum discere nolunt, sed secundum propriam voluptatem faciunt, quae volunt, neque ea, quae conveniunt.

38. Dilecti! Si nonnulla omiserimus, Deus ea dignis revelabit, ecclesiam gubernans dignam, quae in portum tranquillum ducatur.

6 Exod. 12, 22.

3/6 quoniam — dante : nam adversarius, cum vidit virtutem, quae ex corde est, ut homo similitudinem verbi in manifesto formatam ostendat, fugatur non sputante <te>, sed flante spiritu in te L | 6/8 hoc — monstrans : quod formans Moyses in ove paschae, quae occiditur, sanguinem aspersit in limine et postes unxit, designabat L | 10 nostram : et oculos L | 10/11 servabimur — volunt : declinemus eum, qui exterminare temptat | 14 in qu. cor est : qui bene sapiunt L

38. Cf. XI, 16.

DIDASCALIA ARABICA.

I.

Praefatio et initium.

In nomine patris omnipotentis et filii eius unici et spiritus sancti paracleti.

1. Nos duodecim apostoli huius unici filii Dei patris omnipotentis Domini et salvatoris nostri Iesu Christi convenimus Hierosolymis, in urbe regis magni, et nobiscum Paulus frater noster, *vas electionis, apostolus gentium,* et Iacobus episcopus huius unicae urbis Hierosolymorum, et stabilivimus hanc doctrinam catholicam in ea. 2. Et nominavimus ordines secundum dignitatem eorum, secundum imaginem caelestium, ita etiam ecclesiae. 3. Et notum facimus, ut administret unusquisque cum gratiarum actione id, quod ei attributum est a Domino: episcopus ut pastor, presbyteri ut doctores, diaconi ut ministri, subdiaconi ut coadiutores, anagnostae ut lectores, psaltae ut cantantes cum intellegentia, officiosi

7 Act. 9, 15. — Rom. 11, 13.

1. Haec excerpta sunt e C. A. VIII, 4, 1: *ἡμεῖς οἱ δεκαδύο τοῦ κυρίου ἀπόστολοι,* VI, 13, 1: *ἐν Ἱεροσολύμοις ἐπεμείναμεν,* VI, 14, 1: *Ἰάκωβός τε ὁ . . Ἱεροσολύμων ἐπίσκοπος καὶ Παῦλος ὁ τῶν ἐθνῶν διδάσκαλος, τὸ σκεῦος τῆς ἐκλογῆς . . . ἐγράψαμεν ὑμῖν τὴν καθολικὴν ταύτην διδασκαλίαν.*

1—3. Sectionem exhibet abbreviatam Abrahamus Ecchellensis, Eutychius 1661 p. 176 sq.

2. Cf. Canones eccles. apostolorum c. 1 ed. Funk, Doctrina duodecim apostolorum 1887 p. 50.

3. *et — attributum est*] C. A. VIII, 46, 1: *ἐκεῖνο δὲ . . . παραγγέλλομεν, ἕκαστον ἐμμένειν τῇ τάξει τῇ δοθείσῃ αὐτῷ.* — *officiosi*] Sequor hic codicem Borgianum, qui testatur vocem *φιλόπονοι.* Reliqui codices habent *taqlûnîs* vel *nklunisyin.* Whiston interpretatus est acoluthas, et Lagarde emendavit *aqolûtîs.* Sed acoluthae in

et ostiarii et populus reliquus audientes verbum evangelii cum verecundia. 4. Et perfecimus constitutionem canonum eosque collocavimus in ecclesia. Hos nunc et hunc librum alterum doctrinae, quem scripsimus, misimus per Clementem socium nostrum, ut eant in universum mundum, ut audiatis mandata, Nazareni omnes, id est Christiani, qui estis sub sole, ut diligenter erudiamini. 5. Et qui audit et servat mandata in eis scripta, ei erit vita aeterna et conversatio cum Domino nostro Iesu Christo, qui nos capaces reddidit huius magni sui mysterii; et qui resistit et ea non servat, eum eicit tanquam rebellem, eiusque habitaculum est gehenna in aeternum, sicut scriptum est: *Mala facientes ibunt in poenam aeternam et bona facientes in vitam aeternam* in regno caelorum, amen.

* * *

6. Initium sacrae Didascaliae ab apostolis et presbyteris et doctoribus (datae) unicuique e gentibus credenti in Dominum nostrum Iesum Christum. 7. Gratia et pax multiplicetur vobis a Deo, patre omnipotente, et a Domino nostro Iesu Christo in agnitionem eius. 8. Ecclesia catholica est plantatio Dei pulchra, et qui fidelis est in cultum eius non fallentem, vinea electa est ei; hi sunt ei, qui per fidem suam regnum eius sempiternum comparant et eius virtutem et participationem spiritus sancti consequuntur et per Iesum se praecingunt et constantes sunt in timore

11 Mt. 25, 46.

ecclesia orientali non exstiterunt. Abrahamus Ecch. legit *iaphlûnîs* et interpretatur *exorcistae.* Codex syriacus mesopotamicus, qui hanc praefationem etiam Didascaliae proprie dictae praemittit, aut vocem aeque ac ostiarios omisit aut similiter legit ac Borgianus; modo vocem cum particula praecedente construxit, psaltas designans ut cantantes cum intellegentia et constantia. Cf. Gibson, The Didascalia apostolorum in English (Horae Semiticae II) 1903 p. 1.

4. Auctor discernit duos apostolorum libros, unum canones et alterum doctrinam continentem, et illum ponit ante hunc, qui haud dubie est Didascalia. Eodem modo scripturae in codicibus arabicis positae sunt, qui eas continent; scilicet Canones apostolorum priorem locum habent, Didascalia secundum. De cetero versus respondet C. A. VI, 18, 11: *καὶ ταῦτα κατὰ πόλιν πανταχοῦ εἰς ὅλην τὴν οἰκουμένην τοῦ κόσμου πεποιήκαμεν, καταλιπόντες . . τὴν καθολικὴν διδασκαλίαν . . . διαπεμψάμενοι διὰ τοῦ συλλειτουργοῦ ἡμῶν Κλήμεντος.*

5. Similia leguntur C. A. VIII, 48, 2 vel in epilogo Constitutionum, quem locum auctor ante oculos habuisse et amplificasse videtur.

6. *Didascaliae*] Codices legunt semper *Dascalia.*

eius ac participes aspersionis sanguinis Christi sancti, qui fiduciam accipiunt, ut Deum suum omnipotentem patrem appellent, socii hereditatis et successionis filii eius sancti. Audite doctrinam sacram, vos, qui accipietis promissiones eius secundum mandata salvatoris nostri. Et haec est doctrina verbis eius gloriosis consona.

9. Attendite, filii Dei, ut omnia faciatis, quae vos in oboedientiam Dei redigunt, atque in omni re agite iuxta beneplacitum Dei vestri. Si quis in peccato ambulat et ea facit, quae voluntati Dei adversaria sunt, apud Deum tanquam gentilis legi adversans reputabitur. 10. Abstinete ab omni iniustitia etc., *scilicet usque ad verba ἵνα συνῇς ἐν πᾶσιν* C. A. I, 4.

II.

Capita additicia.

Caput XXIII.

De episcopis.

1. Postquam constitutus est episcopus, maneat tres hebdomades ieiunans neque sumat quidquam usque ad diem sabbati uniuscuiusque hebdomadis, quando non sunt dies pentecostes. 2. Ita impleat hunc annum ieiunans trinos (dies), quia id imago

XXIII. Hoc caput fere ad verbum repetitur capite XXXVIII. Adhibeo ad capita designanda numeros recensionis vulgatae.

1. Sabbato itemque die dominica ieiunium interrumpebatur, quia illis diebus, sabbato saltem in Oriente, ieiunare non licebat. Praeterea hoc ieiunium exerceri non potuit, si episcopus constituebatur tempore pentecostes, quo ieiunare vetusta consuetudo vetabat.

2. Explicat auctor hoc ieiunium mirum in modum singulos dies referens 1. ad passionem et mortem salvatoris, 2. ad resurrectionem, 3. ad ascensionem.

1—4. Hanc disciplinam Coptitas secutos esse testatur Vanslebius in Historia ecclesiae Alexandrinae 1677 p. 33 sq. haec scribens: Episcopus post consecrationem suam ieiunare debet per tres hebdomades, donec stellae appareant, exceptis sabbatis et dominicis, et hoc tempore elapso per integrum adhuc annum in aqua et pane ieiunare tribus in hebdomade diebus, qui sunt feria secunda, quarta et sexta, nihil illis diebus manducans nisi fructus et mel, et reliquum vitae tempus in perpetua abstinentia transigere debet. Idem auctor autem l. c. p. 172 dicit: Episcopus consecratus ieiunat per septem dies, eo tempore omnes sui ministerii functiones discens.

introituum trium sanctorum est, per quos ingressus est unigenitus, scilicet passione et morte sua pro nobis et resurrectione sua a mortuis et ascensione sua ad caelos. 3. Et cibus, quo vescatur episcopus anno ieiunii sui, sit panis et sal et oleum et mel et olera; vinum autem non sumat. 4. Et reliquum vitae suae (spatium) ieiunet, quantum potest, et cibum necessarium sumat modice. Carnem autem non edat, non quia, cum eam edat, se coinquinet, sed ne gravet cor suum neve obscuret intellectum suum et inhabilis fiat vigilare cum quiete. 5. Qui studet perficere opera eiusmodi, infirmitatem potius sibi eligere debet; qui vero infirmitatem vult, non oportet eum accipere ea, quae confortant corpus. 6. Quando autem episcopus illo anno graviter aegrotat nec potest perficere, quae diximus, utatur pisce et vino modice per dies paucos, ne sit afflictus neve ecclesia sit sine eius regimine ac doctrina. 7. Operam navet, ut sumat mysteria cotidie, nisi necessitas est (id non facere), ut per ea vivat omni tempore, bonam conscientiam habens. 8. Et sciat omnia esse luci et sine passione sibi exsequenda esse, ut ea afferat coram illa in testimonium. 9. Et quaecunque docet, sciat, de eis loquens, se ea fecisse, priusquam ea docet. Sciat, quaecunque loquitur, cum omni certitudine. Si scit, quae loquitur, etiam audientes scient, quae loquitur. 10. Deinde post haec incipiat facere liturgiam, et dicat orationem gratiarum actionis primum, et postea sedente populo dicat illis interpretationem verbi librorum sacrorum, et doceat probitatem vitae, et dicat psalmodiam. 11. Tum presbyter afferat panem et calicem eucharistiae, et episcopus afferat tus et circumeat altare in honorem sanctae trinitatis, et porrigat turibulum presbytero, et hic circumeat cum eo in populo. 12. Cum autem perfecerint psalmodiam, diaconi legant pericopas e verbo apostolico et dicant hymnos ex psalmis.

4. Vanslebius l. c. p. 15 refert, vitam patriarchae Coptitarum abstinentiam continuam esse; namque eum carnem non edere, vinum rarissime bibere, quoniam maioris pretii ei sit, etc. Cumque p. 33 episcopo perpetuam abstinentiam dicat observandam esse, etiam illi carnis esum interdictum esse annuit.

8. *ea*] sc. mysteria, ut e versu praecedenti supplendum esse videtur.

10. *orationem gr. actionem primum*] Ineunte liturgia gratiarum actionem exhibent liturgiae coptica et aethiopica. Cf. Renaudot, Liturgiae orient. I, 38–51; 472–475; Hammond, *Liturgies Eastern and Western* 1878 p. 193–233; 238–264. Vanslebius l. c. p. 194 ordinem missae copticae describens dicit: Sacerdos missam incipit oratione gratiarum actionis.

Caput XXXV.

De ecclesia et loco sacro.

1. Ecclesia sit huiusmodi. 2. Sint ei portae tres tanquam imago sanctae trinitatis: una versus australem, et altera versus occidentalem et ultima versus septemtrionalem (regionem). 3. Diaconicum sit ad dexteram (portae) australis, ne populus videat oblata, quae offeruntur. 4. E parte occidentali huius unius portae sit photisterium, cuius longitudo sit cubitorum viginti quatuor secundum typum congregationis seniorum viginti quatuor et cuius latitudo sit cubitorum duodecim in typum eorum, qui constituti sunt ad adnuntiandum evangelium. 5. Et ex parte occidentali septemtrionali photisterii sit locus baptismatis catechumenorum et etiam exorcisterium; sit a latere ecclesiae, ut catechumeni, qui in eo sunt, inveniant facultatem audiendi pericopas et hymnos spirituales et psalmos, qui dicuntur in ecclesia. 6. Tum sit in oriente e parte etiam meridionali cathisterium, et ibi sint cathedrae ad dexteram et ad sinistram, ut in dextera sedeant presbyteri, qui in aetate admodum provecti sunt et *laborant in verbo doctrinae,* in sinistra ei, qui post eos veniunt. 7. In medio eorum sit thronus exaltatus, ad quem tres gradus ab infra ascendunt, in quo sedeat praeses. 8. E parte orientali horum omnium sit locus ecclesiae

9 Apoc. 4, 4. — 18 I Tim. 5, 17.

XXXV. Cf. Testamentum Domini nostri I, 29.

2. Cum tria ecclesiae latera, australe, occidentale et septemtrionale, portas habeant, altare vel sanctuarium versus partem quartam vel orientalem situm est. Tres illae portae teste Vanslebio ecclesiis copticis propriae sunt. In Historia ecclesiae Alexandrinae 1677 p. 54 sq. auctor Coptitas dicere refert, apostolos constituisse, ut sanctuarium semper ad solem orientem versum atque tres solum portae ecclesiae essent in honorem trium personarum sanctae trinitatis, et quidem una viris, altera feminis, tertia oblatis afferendis. Constitutio apostolorum, ad quam Coptitae sic dicentes respiciebant, hoc Didascaliae caput esse videtur. Alias tres illae portae rarae sunt.

4. Similiter Vanslebius l. c. p. 54 sq. Coptitas dicere refert, apostolos constituisse, ut ecclesiae longitudo esset cubitorum viginti quatuor tantum in honorem viginti quatuor seniorum Apocalypsis, et latitudo cubitorum duodecim in honorem duodecim apostolorum.

6. *cathisterium*] i. e. locus, ubi sedet clerus.

7. *praeses*] i. e. episcopus. Vocabulum graecum est *προστάτης*.

separatus, ubi versentur feminae; itemque locus similis sit in parte septemtrionali. 9. Et in medio horum sit altare, quod circumdet velamentum. 10. Et e parte orientali altaris sit thronus supra praesidem exaltatus, ad quem gradus ascendunt pro sua altitudine. 11. Sintque in ecclesia columnae duae, una ad dexteram, altera ad sinistram. 12. Omnia sint valde splendida et in ordinem digesta, ut decet locum sanctum, et illustrentur luminaribus multis tanquam imago caelestium, inprimis in lectione pericoparum librorum sacrorum. 13. Circum altare sint velamenta ex panno puro, quia sanctum est, et ita etiam sit in photisterio. 14. Supra ecclesiam e loco septemtrionali sit domus oblatorum, et diaconi nomina eorum, qui singulis diebus dona afferunt, describant, sive sit pro vivis sive pro mortuis, ut sacerdos, quando orat, eos commemoret, et ita in diacono eorum commemorationem hac hebdomade efficiat, et ei, qui prope velamenta sunt, sicut et populus simul orent pro illis. 15. Hoc imago est eorum, quae fiunt in caelis. 16. Locus, in quo leguntur pericopae, sit paululum remotus ab altari septemtrionem versus. 17. Presbyteri et diaconi et reliquus clerus, si fieri potest, sint in ecclesia, diaconissae autem sint in loco septemtrionali ecclesiae, ut omnes simul in quiete inveniant facultatem perficiendi ministerium, quod unicuique eorum convenit. 18. Apud ecclesiam sit locus mansionis pro peregrinis, ut cura eorum habeatur de rebus ecclesiae iussu praesidis.

Caput XXXVI.

De ordinatione episcoporum.

1. Postquam domus ecclesiae perfecta est, sicut decet, episcopus ita ordinetur. 2. Eligatur ab universo populo secundum

---

XXXVI. Cf. Testamentum D. n. I, 20—21. Hoc caput magna ex parte e Constitutionibus apostolorum vel scripturis ex his profectis compilatum est. Proxime accedit ad ritum ordinationis Coptitarum, quem Denzinger in tomo II libri: Ritus Orientalium 1864, publicavit.

1—4. Haec sectio fere ad verbum eadem est cum ritu Coptitarum constitutionem episcopi et ordinem electionis eius spectante. Denzinger l. c. p. 18 sq. locum sic interpretatur: „Postquam vita (*βίος*) eius fuit secundum decorum (*πρέπει*), eligitur secundum voluntatem spiritus. Sit autem (*δὲ*) irreprehensibilis (Arabs ita habet: ut sit vita eius, postquam electus est ab universo populo collecto, secundum voluntatem spiritus, sit irreprehensibilis etc.),

voluntatem spiritus sancti. 3. Sit sine macula, castus, sanctus, mansuetus, benignus, non sollicitus de aliqua re alia, vigilans, non argenti cupidus, irreprehensibilis, non litigiosus, sed misericors, amans pauperes et bene sciens mysteria Dei; ne appetat, quae huius mundi sunt; sit castus, *paratus ad omne opus bonum,* quippe cui ministerium Dei concredatur. 4. Bonum est, si sine uxore sit; sin minus, qui unius uxoris vir fuit, ne affligatur viduitate duplice. 5. Sit media aetate. 6. Et populus universus atque clerus

5 Tit. 3, 1.

---

sapiens, purus, mansuetus, benignus (ἐπικης = ἐπιεικής), sine sollicitudine, vigilans, non amans argenti, sed (ἀλλά) amans pauperum, bene (καλῶς) sciens scripturas (γραφή), non ingressurus in quidquam (sc. negotiorum) huius mundi, quietus (ἥσυχος), perfectus in omnibus operibus bonis, ut (ὡς) qui ordinatur ad ordinem (τάξις) Dei supremum. Bonum (καλὸν) quidem (μὲν) est, eum numquam habuisse uxorem; si vero (δὲ) non, interrogetur, an fuerit maritus uxoris unius in matrimonio (γάμος) sollemni (σεμνόν), et id quidem in media (μέσως) aetate (ἡλικία)". Ritus constitutionis archiepiscopi Alexandrini, quem Denzinger p. 39 communicat, nonnullis locis etiam propius ad Didascaliam accedit, cum aliis magis differat. Sectio incipit: Eligatur a synodo (σύνοδος) episcoporum et populo universo secundum voluntatem spiritus sancti; post *amans argenti* pergit: sit sine querela, non litigiosus, sed amans pauperum, sciens scripturas et mysteria (μυστήριον) Dei bene; omittit autem verba *bonum — matrimonio sollemni,* et loco posteriore addit: sit ecclesiasticus (ἐκκλησιαστικός), sit virgo (παρθένος) irreprehensibilis.

4. *bonum etc.*] Canones ecclesiastici apostolorum 16, 2 exhibent: *Καλὸν μὲν εἶναι ἀγύναιος, εἰ δὲ μή, ἀπὸ μιᾶς γυναικός.* Cf. Funk, Doctrina duodecim apostolorum 1887 p. 60. — *ne affligatur etc.*] i. e. ne ei accidat, ut bis viduus fiat. Argumentum singulare est. Sed scriptura satis distincte sic dicit.

6—8. Cum his versibus consentiunt, quae Abrahamus Ecchellensis, Eutychius 1661 p. 42—43, e capite IV Constitutionum vetustissimarum ecclesiae Alexandrinae arabice edidit atque latine sic vertit: „Episcopus constituatur die dominico omnibus consensum praebentibus de ipsius promotione, et populo ac sacerdotibus pro illo attestantibus. Episcopi autem, qui adsunt, ut manus ipsi imponant, lavent manus suas, deinde consecrent illum, populo adstante cum silentio et timore, et elevent manus suas (id est populus et sacerdotes cum episcopis — ut Abrahamus interpretatur) super eum dicentes: Imponimus manus nostras super servum hunc electum Deo in nomine patris et filii et spiritus sancti ad constituendum illum in ordinem bonum ac stabilem unicae sine macula ecclesiae Dei vivi invisibilis ad faciendum iudicium rectum et manifestationem sanctam et gratias patentes ac prodeuntes et doctrinam fidelem, hunc nimirum, qui factus est ecclesiae catholicae a parte sanctissimae trinitatis mysterio crucis".

ei testimonium dent, et episcopi praesentes ei manum imponant. 7. Tum manus lavent eumque ordinent, dum populus universus adstat in quiete et timore et manus cum silentio elevat. 8. Dum manus episcoporum super eum quiescunt, dicant ita: „Imponimus manus nostras super hunc servum Dei electum in nomine patris et filii et spiritus sancti, ut impertiamus ordinem firmum (et) bonum unicae, unice immaculatae ecclesiae Dei vivi (et) invisibilis ad faciendum iudicium iustum et manifestationem sanctam et gratias puras et doctrinam certam, quae ecclesiae catholicae a sancta trinitate obtigit per mysterium crucis". 9. Et postea primus inter illos episcopus manum super eum imponat et hanc orationem consecrationis dicat: 10. „Deus omnipotens, *qui potentia sua omnia creavit ac firmavit orbem* voluntate sua, tu, qui coronam omnium eorum,

12 Ps. 103, 24. — 13 Ps. 92, 1.

Deinde animadvertens, illam manuum impositionem non esse eam, qua ordo confertur, addit, quae in illa scriptura statim subiunguntur et versibus 9 ac 22—24 Didascaliae nostrae respondent. Sunt autem haec: „Posthaec autem imponat primus episcopus ex illis ei manum et dicat formulam consecrationis seu ordinationis; dicatque universus populus: Amen. Deinde osculentur eum episcopi, et dicant cuncti sacerdotes et populus: Dignus, dignus, dignus; et osculentur illum omnes atque adprecentur illi pacem et salutem".

8. Canones quoque, qui sub nomine Hippolyti circumferuntur, c. 2 (ed. Haneberg 1870 p. 64) orationi consecrationis proprie dictae orationem episcoporum communem praemittunt, et quidem hanc: „O Deus, corrobora hunc, quem nobis praeparasti". Ritus constitutionis archiepiscopi Alexandrini illi orationi hanc orationem episcoporum communem orationi Didascaliae similem postponit: „Imponimus manus nostras super electum servum Dei N. in nomine patris et filii et spiritus sancti ad confirmationem et constitutionem (*κατάστασις*) validam et piam unius solius indivisibilis ecclesiae invisibilis Dei vivi, quam comparavit per incarnationem et dispensationem (*οἰκονομία*) universam et crucem et mortem et resurrectionem suam a mortuis, Deus ex Deo, unigenitus filius patris Iesus Christus Dominus noster, ad iustificationem iudiciorum veritatis, revelationum sanctarum, donorum (*δωρεά*) sacrorum et doctrinarum fidelium de trinitate perfecta et consubstantiali, de cruce sancta, quae est armatura (*ὅπλον*) fidelium (*πιστός*), firmamentum ecclesiae, securitas (*ἀσφάλεια*) sacerdotum, victoria regum, prosperitas (*εὐστάθεια*) populorum (*δῆμος*), resurrectio mortuorum et pignus incorruptibile in saecula, amen". Cf. Denzinger l. c. p. 56.

10. Cf. C. A. VIII, 4, 6; Epitome III, 6. — *dicat*] Codices colore rubro adnotant: Oratio consecrationis super episcopum.

10—21. Haec oratio prope accedit ad eam, quam Epitome c. 4 exhibet, et ad eam, quae apud Coptitas super

quae a te proveniunt, confirmasti eisque impertiisti, ut mandata tua cum timore impleant; qui mysterium veritatis nobis dedisti et locum salutis docuisti ac misisti nobis filium tuum unigenitum dilectum, salvatorem ad nos salvandos, et dedisti nobis spiritum tuum sanctum, ut ducat nos ad probitatem; 11. *Deus, pater Domini nostri Iesu, pater misericordiarum ac Deus omnis solatii, habitans in locis* sanctis, puris, laude dignis; magnus, timendus, *humiles respiciens, omnia noscens, antequam fiunt,* apud quem omnia sunt, quasi ante creationem iam fuerint, lumen gratiae suae collocans in ecclesia sancta per filium suum unigenitum; 12. qui initio separavit eos, qui electi sunt, ut servent iustitiam eius ac faciant voluntatem eius, ut sint in *habitaculis eius sanctis;* qui elegit Abraham, in quo beneplacitum tibi fuit propter fidem (eius) et transposuisti Henoch tuum sanctum in loca vitae; 13. tu, Deus, qui sacerdotes constituisti, ut sint principes in locis tuis sanctis, eosque elegisti pro ecclesia tua gloriosa, ut glorificent et benedicant et laudent nomen tuum sanctum excelsum et Iesum Christum filium tuum unigenitum et spiritum tuum sanctum, ne locus tuus sanctus sine ministerio in ea sit inde a tempore creationis mundi; et postea eam bene instituisti sacerdotibus puris et presbyteris fidis tanquam imaginem ecclesiae virginis, quae est in caelo; 14. et nunc quoque, Domine, da servo tuo huic N. N., quem tibi placuit elevare ac dignare, ut sacerdos (*ἀρχιερεύς*) esset, lumen, ut illuminetur in virtutibus tuis sanctis, et effunde super eum prudentiam electam sanctitatis tuae et gratiam potentem spiritus tui, quem dedisti ecclesiae tuae sanctae per filium tuum dilectum Dominum nostrum Iesum Christum; 15. da ei sapientiam et scientiam, veritatem et virtutem et solatium per spiritum tuum sanctum, ut virtute gratiae tuae omnia perficere possit. 16. Immo etiam, *sancte in sanctis habitans,* da ei spiritum tuum sanctum, quem dedisti ceteris apostolis, quem effudisti in ecclesia tua sancta immaculata et in omni

---

5 II Cor. 1, 3. — 6 Ps. 112, 5. — 7 Ps. 112, 6. — 8 Dan. 1, 42. — 12 Ies. 63, 15. — 12 Rom. 4, 9. — 14 Hebr. 11, 5. — 29 Ies. 57, 15.

---

metropolitam (Denzinger l. c. p. 33 sq.) et archiepiscopum Alexandrinum (ib. p. 48 sq.) pronuntiatur, ac quasi media inter eas est. Fere eadem est cum ea, quae apud Maronitas in chirotonia patriarcharum dicitur (Denzinger l. c. p. 220 sq.).

templo Dei, *habitaculo gloriae tuae.* 17. Et ministro tuo N. N. concede, Domine, ut placeat tibi coram te et omni tempore gloriam ac sine fine laudes et hymnos tempore suo et orationes acceptas offerat in virtutibus et voluntatibus tibi placentibus et consilio iusto et corde humili et spiritu puro et vultu benigno, operibus vivis ac iustis et scientia recta. 18. Immo, Domine *Deus, qui scrutaris corda et renes,* ministrum hunc tuum N. N. elegisti in episcopatum, ut *pascat gregem tuum* sanctum in sanctitate et sapientia, ut mente sancta ministret tibi die ac nocte: *illumina faciem tuam super eum* eumque dignum redde, qui sacrificia sancta ecclesiae tuae offerat constanter ac cum timore, et praesta ei possidere *spiritum tuum principalem, ut solvat omne vinculum,* sicut eum apostolis tuis sanctis dedisti. 19. Fac, ut tibi placeat mansuetudine et prudentia et caritate et scientia et doctrina et perfectione et fide perfecta ac corde puro. 20. Precetur pro populo tuo, et contristetur super imprudentes et misericordiam tuam in adiutorium eis deducat, et ad te reducat errantes, ebrios in tenebris, eos, quibus non est firmitas; et membra dispersa adiungat ecclesiae tuae, ut omnes sint uniti in gratia tua *cum bono odore* et in laudem *nominis sancti tui per filium tuum unicum Iesum* Christum Dominum nostrum. 21. Laus autem et honor tibi est et ei et spiritui sancto ab omnibus saeculis et nunc et semper et in saecula, amen". 22. Et populus omnis loquatur: Amen. 23. Et postea episcopi eum osculentur, et universus clerus ac populus dicant: Dignus, dignus, dignus. 24. Et omnes eum osculentur eique salutem precentur. 25. Deinde pericopas congruas legant et sacrificium sanctum cum ordine

1 Ps. 25, 8. — 6 Ps. 7, 10. — 8 I Petr. 5, 2. — 9 Num. 6, 25. — 11 Ps. 50, 14. — 12 Ies. 58, 6. — Mt. 18, 18. — 19 Eph. 5, 2. — Act. 4, 30.

23. *osculentur*] Cf. C. A. VIII, 5, 10. — *populus etc.*] Ritus constitutionis episcopi copticus: Populus dicit: Dignus, dignus, dignus (Denzinger l. c. p. 25).

25—26. In descriptione consecrationis patriarchae Alexandrini Ebnassali epitome canonum haec exhibet: „Lectione illa peracta perficietur liturgia. . . . Ad finem liturgiae primus ipse communicabit sacris mysteriis et aliis omnibus iuxta ordinem suum communionem distribuet, dimittetque eos cum pace et benedictione. Postea festos dies tres celebrant in cella patriarchali cum magno spiritualique festivitate". Cf. Denzinger l. c. p. 35. Similiter Vanslebius de constitutione episcopi agens in Historia ecclesiae Alexandrinae p. 175 sq. dicit: perficit (episcopus novus) missam, eiusque in fine eucharistiam dat populo; deinde ad epulas se confert, ubi primum locum habet, et

perficiant; ipse primus particeps sit mysteriorum sanctorum, et eis omnibus secundum ordinem de illis distribuat, et tum eos in pace dimittat. 26. Et tres dies festum spiritale celebrent tanquam imaginem mysterii eius, qui tertio die resuscitatus est. 27. Episcopus oret omnibus horis; porro episcopus ad altare maneat et orationi vacet die ac nocte.

Caput XXXVII.

De temporibus orationis episcopi et presbyterorum.

1. Postea episcopus sit assiduus ad altare et orationi vacet die ac nocte, inprimis horis, quibus oratio decet, initio diei et tempore cubitum eundi et media nocte et tempore diluculi, ac deinde hora diei prima, et item hora tertia et hora sexta et hora nona et crepusculo. 2. Et pro seipso et universo populo et omni tempore orans bene facit; et sit solus in ecclesia. 3. Et si unum vel duos habet secum unanimes, eique placet, ut cum eo sint, faciat, ut eum in omni re adiuvent, praesertim in orationibus perficiendis et in precando intente cum concordia, quoniam Dominus dixit: *Ubi duo vel tres in nomine meo congregati sunt, ego sum in medio eorum.* 4. Sin autem orationem non continuo die ac nocte prosequi potest, horis eis oret, quas diximus. 5. Tum sancti angeli ecclesiam visitabunt eamque servabunt.

Caput XXXVIII.

Quod episcopum ieiunare oportet.

1. Postquam ordinatus est, tres hebdomades ieiunet, nec quidquam sumat singulis hebdomadibus usque ad sabbatum, nisi tempus

18 Mt. 18, 20.

---

hoc festum tres dies continuos durat in honorem sanctae trinitatis.

26. Denzinger l. c. p. 27 sectione de constitutione episcopi agente finita haec tanquam rubricam arabicam addit: „Deinde celebrabitur ei tres dies festum spirituale in similitudinem mysterii eius, qui resurrexit a mortuis", quae plane eadem sunt cum hoc versu.

XXXVII. Cf. Testamentum D. n. I, 22.

1. Enumerantur novem orationis horae. Canones Hippolyti c. 25 et Vanslebius l. c. p. 65—68 septem horas habent. Tres autem Didascaliae horae difficulter discernuntur: exordium diei, tempus matutinum, hora prima.

3. Cf. C. A. VIII, 34, 10; Epitome c. 24.

XXXVIII. Cf. Testamentum D. n. I, 22—23.

pentecostes est. 2. Et tempore reliquo huius anni (ordinationis) trinos dies ieiunet, cum hoc sit imago magni introitus sancti, per quem filius Dei unigenitus permeavit die passionis suae et mortis corporis sui et die resurrectionis a mortuis et die ascensionis suae in caelum. 3. Et cibus, quo episcopus illo anno toto uti debet, quo trinos dies ieiunet, sit panis et oleum et sal et mel et olera; vinum autem minime gustet. 4. Et reliquos dies vitae agat ieiunans, quantum potest. Modice et cum pietate et gratiarum actione sumat cibos necessarios. Carne vero non fruatur; non, quia eam comedens se maculat, sed ne cor suum gravet et mentem suam obscuret, sed paratus sit vigilare; qui enim haec opera perficere vult, infirmitatem potius sibi eligere debet, et qui infirmitatem eligit, non lucrum habet, sumens, quod corpus confortat. 5. Et sanctum sacrificium ascendat sabbato et dominica, et liturgiam mane incipiant, itemque diebus festis, qui media hebdomade incidunt. 6. Deinde cum dies festus duobus ieiuniis incidit, scilicet feria quarta vel sexta, orent et sancta mysteria sumant, sed ieiunium non frangant usque ad horam nonam. 7. Sin autem episcopus illo anno adeo aegrotat, ut stare non possit et ea perficere, quae diximus, aliquot diebus paucis pisces et vinum sumat, ne succumbat et ecclesia ipso et verbo doctrinae ipsius egeat. 8. Et operam det, ut omni die mysteriis fruatur, nisi necessitas sit (id non faciendi), ut de eis vivat omni tempore. 9. Et doceat in ecclesia et loquatur constanter et habeat conscientiam bonam, ut sciat, omne ministerium patris luminum sine animi perturbatione per ipsum perficiendum et testimonium de eo reddendum esse. 10. Haec sunt praecepta. Et doceat ea, quae dici possunt, quod prius ea fecit; loquatur et sciat distincte, quae dicit; cum enim scit, quae dicit, auditores eius quoque ea scient. 11. Et precetur humiliter ad Dominum et (cum ipso) populus universus, ut sermo,

4. *sumat etc.*] Vanslebius l. c. p. 95 refert, diebus ieiunii Coptitas liturgiam post horam nonam celebrasse, ne ieiunium frangeretur. Auctor fortasse hanc praxin respicit. Animadverto autem, codices Oxonienses dicere: non sumant, scilicet quod mysteriis sumtis ieiunium frangatur. Iam Tertullianus De oratione c. 19 de Christianis loquitur, qui diebus stationum ad sacram cenam non accedebant, timentes, ne accepto corpore Domini statio solveretur. Inde fortasse etiam explicandum est, quod Socrates H. E. V, 22 de ecclesia Alexandrina refert, feriis quarta et sexta in ea scripturas sacras legi et cuncta fieri, quae ad collectam (σύναξιν) pertinent praeter mysteriorum celebrationem.

quem loquitur, in audientibus eum fructum spiritus sancti ferat, et omnia faciat cum ordine ac modestia. 12. Et doceat catechumenos sermone prophetico et doctrina apostolica, et loquatur aperte, ut cognoscant, quae sibi elegerunt. 13. Et fideles ducat ad mysteria, sicut decet, catechumenis dimissis. 14. Post hanc eruditionem tum liturgiam faciat, ut sciant, hanc esse gloriam mysteriorum, quorum participes fiunt, coeperintque ea cum timore ac tremore accipere. 15. Et incipiat sanctam liturgiam cum ordine facere, et quidem sic. Primo gratiarum actionem dicat. 16. Deinde populo universo sedente eis explicationes verbi, i. e. librorum sacrorum pronuntiet eosque de conversatione erudiat, prout decet, ac viam probitatis doceat. 17. Deinde dicat psalmodiam e libro psalmorum, e poetis sententiarum, e sapientibus gratiae (?); et populus universus cum intellegentia ac timore eos audiat, corde contrito eos sequatur. 18. Et presbyter panem ac poculum eucharistiae afferat; et episcopus tus afferat et in laudem sanctae trinitatis ter altare circumeat atque turibulum presbytero det, et hic cum eo populum universum circumeat. 19. Psalmodia vero finita diaconi pericopas e sermone apostolico pronuntient et pericopen e psalmis, deinde e verbo evangelii. 20. Et orent pro aegrotis et peregrinantibus et afflictis et pro tempestate et fructibus et pro regibus et magistratibus et pro defunctis et benefactoribus ecclesiae. Orent etiam pro catechumenis et pro salute ecclesiae catholicae et pro episcopo et clero et populo congregato. 21. Et sic episcopus liturgiam faciat velo demisso ac intra hoc versantibus presbyteris, diaconis et subdiaconis et lectoribus et viduis, quae diaconissae sunt, et eis qui charismata habent. 22. Et episcopus ad altare stet, atque circa hoc diaconi sint et flabella et akmisat moveant, quae sunt sicut alae Cherubim; et presbyteri prope hoc stent itemque reliqua pars cleri secundum ordinem. Et donum fidelium solum offert.

---

21. *qui charismata habent*] His verbis in Constitutionibus ecclesiae aegyptiacae c. 9, in Canonibus Hippolyti c. 8, in Testamento D. n. I, 47 iidem designantur, qui in Constitutionibus apostolorum VIII, 26 distincte exorcistae nominantur.

22. *akmisat*] Vocabulum obscurum, ut videtur, corruptum.

Caput XXXIX.

Haec est mystagogia Iesu Christi Dei nostri, quam fideles ante sanctam liturgiam emittant, fides, quam sanctos apostolos docuit.

1. *Qui fuit ab initio, qui est et qui venturus est,* qui mortuus et sepultus est et resurrexit et a patre gloria coronatus est; 2. qui vinculum mortis solvit et a mortuis resurrexit; 3. et non solum homo es, sed Deus es et homo factus es sine mutatione; 4. qui corpus Adae per spiritum sanctum adsumpsit ac vivificavit, qui Adam mortuum induit eumque resuscitavit et cum corpore ascendit in caelum; 5. qui mortem vicit eiusque vinculum morte sua diremit et pudore affecit diabolum, qui per hoc longum tempus rex et dominator super nos constitutus erat, postquam eius funes ac vim confregit, eiusque vincula diremit; nam facies eius plena tenebris erat, timebat ac perturbabatur filium Dei unigenitum corpore e virgine induto ad inferos descendentem videns; 6. et est consilium inseparabile et pastor unus cum patre, creator caeli cum patre, corona angelorum, ordo archangelorum, voluntas virtutum, spiritus dominationum, princeps regni aeterni, dominator sanctorum, intellectus incomprehensibilis patris; 7. est sapientia patris, vis et dextera, mens, consilium, manus, brachium patris. 8. Credimus et confitemur, eum esse lumen, salutem nostram, adiutorem, magistrum, remuneratorem, qui nos suscipit, qui victoriam reportavit, arcem nostram, pastorem nostrum, confidentiam nostram; tu es *auctor vitae,* medicina nostra, cibus noster, iudex noster. 9. Confessio nostra, quam confitemur, haec est: 10. eum passum (et) natum esse, cum non sit factus; eum mortuum esse, cum vivus fuerit, filius vivi, filius patris indivisibilis; 11. (eum esse), qui peccata nostra in se suscepit, cum sine peccato fuerit, qui e *sinu patris* venit, qui distribuit corpus suum salvans et sanguinem suum

5 Apoc. 1, 4. 8; 4, 8; 11, 17. — 25 Act. 3, 15. — 28 Ies. 53, 5. 12. — 29 Ioann. 1, 18.

XXXIX. Cf. Testamentum D. n. I, 28. Particula in multis codicibus aethiopicis legitur. Ut Drews in *Theolog. Studien und Kritiken* 1901 p. 164 n. 3 refert, tredecim libri Musei britannici, duodecim Bibliothecae nationalis Parisiensis eam tradunt.

vivificantem; spiritum vitae et sanctitatis, qui aqua baptismi nos purificavit, qui corda laetificat eorum, qui eum timent, omni tempore cum eis versans; qui nos ab omnibus aditibus satanae removit, qui animas nostras renovavit, cum omnes in eo confidamus. 13. Ipse est Deus ante omnia tempora, cum fuerit apud Deum patrem perpetuum, aeternum. 14. Hic cum videret, mundum interiisse vinculis peccati et ignorantia et caecitate errorem cogitationum illarum infernalium efficiente, cumque generi humano mederi vellet, corpus virginale sibi proposuit et ea re nos sibi coniunxit, et sensus nostros omnes sanavit, et omnes adversarii virtutes dispersit, et corpus incorruptibile induens, qui incorruptibilis est, corpus mortale reddidit incorruptibile. 15. Ideoque in corpore Adae apparuit, ut imaginem incorruptibilem manifestaret, et in hac imagine mortuus est et eos, qui erant in interitu, evangelio solvit eisque sancta mandata dedit, quae verbum regni in hoc evangelio sunt. 16. Et vincula diaboli ab hominibus soluta sunt, ut per mortem Domini nostri digni simus vita aeterna pro morte et resuscitemur in mundo vero. 17. Qui Christus est, filius Dei, homo factus est et naturam nostram mortalem adsumpsit, quae Adae et generis eius est. 18. Ipse primus est, qui venit ad humanum genus, et ipse Deus est, quem prophetae praecognoverunt et apostoli praedicaverunt et omnes homines confitentur; qui a Deo gloria coronatur et ab angelis laudatur. 19. Et nostra causa crucifixus est, cuius crux vita est et confidentia nostra ac salvator noster, mysterium absconditum, laetitia inenarrabilis, omni tempore in summo gradu praestantiae stans, quae amatur, quae a Deo separari nequit, cuius dignitas his labiis describi non potest, mysterium absconditum, quod fideles norunt, quod norunt, quamquam invisibile est. Haec est crux, in qua gloriamur, ut is laudetur, in quem credimus, nos fideles perfecti. 20. Et separamus nos a sensibus nostris exterioribus, ita ut re vera non esse videantur, et ea re firmi sumus. 21. Procul estote ab omnibus rebus fluxis, et surdi estote in his auribus exterioribus, ut intellegatis beneplacitum Dei et cognoscatis

2 Ps. 18, 9. — 5 Ioann. 1, 2. — 9 Ies. 53, 4.

13—32. Haec particula in symbolo nititur. Animadverte versus 13, 14, 17, 19, 23, 31, 32.

19—22. Cf. Act. Petri c. 8, Acta apost. apocr. edd. Lipsius et Bonnet I, 90, 20—92, 15.

mysterium salvationis vestrae. 22. Vos, viri et mulieres, quibus est gloriatio in Christo, unum fiatis cum homine interno, vos, cum quibus Christus testamentum suum confirmavit et in quibus spiritum suum posuit. 23. Et in inferos quoque descendit, postquam mortuus est, eosque omnes vivificavit. 24. Cumque mors eum conspexisset, postquam ad eam descendit, perturbata est atque in eo pabulum secundum suum desiderium se invenisse existimavit. Cum autem pulchritudinem divinitatis in eo conspiceret, magna voce clamavit dicens: 25. Quis est is, qui me superat neque talis est, quales homines, qui apud me sunt? Quis est is, qui corpus, quod necavi, ex interitu renovavit? Quis est is, qui sine corruptione natus est et corruptionem delevit, cum ipse incorruptibilis fuerit? 26. Quis est is, qui hominem terrenum induit, cum de caelo sit? Quis est is, qui alienus est a mea lege? Quis est is, qui populos mihi subtraxit, qui mei sunt? 27. Quis est is, qui cibum dat vi ignis ac mortis, cum victoriam de eis reportaverit? Quis est is, quem receptacula tenebrarum tenere non potuerunt? Quis est hic vir in hac facie nova, cuius vis me impedit, quominus faciam, quae volo? 28. Quis est hic novus vestimento funebri indutus, qui sine peccato est? Quis est hic, qui thesaurarium tenebrarum gloria sua perdit eumque non sinit meos conculcare, sed animas sursum ducit, quae mihi traditae sunt? 29. Quae est gloria, quae una est cum incorruptibili neque me eam delere sinit? Quis est is, quem attingere non possum? Quis est is, quem haec lux complectitur, quae non minuitur? Quis est is, qui me deposuit, ne suos perdam, in quibus nihil est? 30. Hic est Christus, qui crucifixus est, propter quem ii, qui a sinistra sunt, ad dexteram

---

24—27. Cyrillus Hieros. Catech. XIV, 19: *Ἐξεπλάγη ὁ θάνατος θεωρήσας καινόν τινα κατελθόντα εἰς ᾅδην δεσμοῖς τοῖς αὐτόθι μὴ κατεχόμενον.* Ps.-Athanasius De virginitate c. 16: *Μνημόνευε τὴν δωδεκάτην ὥραν, ὅτι ἐν αὐτῇ καταβέβηκεν ὁ κύριος ἡμῶν εἰς τὸν ᾅδην· καὶ ἰδὼν αὐτὸν ὁ ᾅδης ἔφριξε καὶ ἐξέστη λέγων· Τίς ἐστιν οὗτος, ὁ ἐν ἐξουσίᾳ καὶ μεγάλῃ δυνάμει κατελθών; τίς οὗτος, ὁ τὰς πύλας τοῦ ᾅδου τὰς χαλκὰς συντρίβων καὶ τοὺς μοχλοὺς τοὺς ἀδαμαντίνους συνθλάσας; τίς οὗτος, ὁ ἐξ οὐρανῶν κατελθὼν καὶ σταυρωθεὶς καὶ ὑπ' ἐμοῦ τοῦ θανάτου μὴ κρατούμενος; τίς οὗτος, ὁ λύων τὰ δεσμὰ τῶν ὑπ' ἐμοῦ κρατουμένων; τίς οὗτος, ὁ τῷ ἰδίῳ θανάτῳ ἐμὲ τὸν θάνατον καταλύων;* Similiter auctor homiliae In sepulcrum Domini Epiphanio adscriptae, cf. Epiphanii opp. ed. Dindorf IV, 2 p. 25; Evangelium Nicodemi c. 22.

transeunt; qui eos, qui deorsum erant, eduxit, ita ut nunc sursum sint, et eos, qui postpositi erant, praeposuit. 31. Surrexit a mortuis et inferos devicit, morte sua mortem in absconditum redegit. 32. Et postquam resurrexit a mortuis tertia die, gratias egit verbo Dei patris dicens: Gratias tibi ago, o rex, sermone, quo tota creatura a te creata est. 33. Hoc est verbum, quod in nobis est per spiritum, qui tecum solo loquitur.

Finitus est liber Didascaliae, et Deo sit laus semper, et super nos misericordia eius in aeternum, amen.

---

32. Haec gratiarum actio in Testamento D. n. ed. Rahmani p. 65 sq. multo copiosior est.

ΕΚ ΤΩΝ ΔΙΑΤΑΞΕΩΝ ΚΕΦΑΛΑΙΑ.

ΠΕΡΙ ΕΠΙΣΚΟΠΩΝ.

α'. Ὅτι ἔοικεν ἡ ἐκκλησία νηΐ· ὁ μὲν κυβερνήτης ἐστὶν ὁ Χριστός, ὁ δὲ πρωρεὺς ὁ ἐπίσκοπος, οἱ ναῦται πρεσβύτεροι, οἱ τοίχαρχοι διάκονοι, οἱ ναυτολόγοι τὸ τῶν ἀναγνωστῶν καὶ ὑπηρετῶν τάγμα.

β'. Ὅτι ἐναποροῦντος λαοῦ εἰς προβεβηκότα καθίστασθαι τὰ τῆς ἐπισκοπῆς, καὶ ἐὰν εὑρίσκηται νέος καὶ ἔμπειρος τοῦ λόγου, γινέσθω.

γ'. Ὅτι τὸ ἀγράμματον εἶναι, ἔμπειρον δὲ τοῦ λόγου, οὐ κωλύει εἰς ἐπίσκοπον.

EX CONSTITUTIONIBUS CAPITULA.

DE EPISCOPIS.

I. Quod ecclesia similis est navi: gubernator est Christus, proreta episcopus, nautae presbyteri, praefecti laterum diaconi, qui recensent vectores lectorum et ministrorum ordo.

II. Quod si populus laborat aetate provectum episcopum instituere et inveniatur iunior et sermonis peritus, fiat.

III. Quod non excluditur ab episcopatu, qui expers est litterarum, peritus vero sermonis.

1/4 Sic inscribunt a e f, nisi quod e *κεφάλαια* omittit: *ἐκ τῶν κεφαλαίων τῆς διατάξεως περὶ ἐπισκόπων* v, *περὶ ἐπισκόπων· τῶν διατάξεων* b, *περὶ καταστάσεως ἐκκλησιαστικῶν* m, capitulum XIV vel primum partis secundae primo loco ponens ac cum illo etiam inscriptionem partis alterius praemittens | 8 ***οἱ πρεσβύτεροι . . οἱ διάκονοι*** v P | 10/11 ***τὰ . . τάγματα*** m P | 12 *ἀποροῦντος* e, *ἐμποροῦντα* m | 13 *τὰ* > a b e f m P | 14 *τοὺς ἐπισκόπους* m | *καὶ* > e | 14/15 *εὑρίσκηται* : *ἢ* b m | 15/16 *καὶ ἔμπ. — γινέσθω* : *γενέσθω* m, *γινέσθω· μόνον ἔμπειρος ἔστω τοῦ λόγου* b

I (*α'*). Hoc capitulum e prologo fluxit, qui in codice Vindobonensi Constitutionibus praemissus est atque in hac appendice primum locum obtinet. Cf. Prolegomena.

II (*β'*). Cf. C. A. II, 1, 3.

III (*γ'*). Cf. C. A. II, 1, 2.

δʹ. Ὅτι χρὴ ἄμωμον καὶ ἀπροσωπόληπτον εἶναι τὸν ἐπίσκοπον καὶ τὸ ἦθος καὶ τὴν δίαιταν μέτριον ἔχειν.

εʹ. Ὅτι οὐ χρὴ τὸν ἐπίσκοπον ἐγγυᾶσθαί τινα ἢ συνηγορεῖν.

ϛʹ. Ὅτι χρὴ φεύγειν οὐ τὴν ἐκ λόγου κοινωνίαν πρὸς τοὺς ἁμαρτάνοντας, ἀλλὰ τὴν ἐξ ἔργων.

ζʹ. Ὅτι χρὴ τοὺς ἀρχομένους πειθαρχεῖν τοῖς ἐπισκόποις καὶ πρεσβυτέροις.

ηʹ. Ὅτι ὁ ἐπίσκοπος τύπον φέρει Χριστοῦ, οἱ πρεσβύτεροι τῶν Χερουβίμ, οἱ διάκονοι τῶν ἀγγέλων, οἱ ἀναγνῶσται καὶ ψάλται τῶν προφητῶν.

θʹ. Ὅτι φρικῶδες ἑαυτὸν ἐπιρρίπτειν ἀξιώματι ἱερατικῷ.

ιʹ. Ὅτι χρὴ τὰς εὐλογίας καὶ ἀπαρχὰς σὺν τῷ ἐπισκόπῳ καὶ τοῖς κληρικοῖς συμμερίζεσθαι καὶ τοὺς ἀναγνώστας.

ιαʹ. Ὅτι οὐ χρὴ τοὺς κληρικοὺς ἄνευ τοῦ ἐπισκόπου πράσσειν τι.

ιβʹ. Ὅτι ἀρχόντων καὶ βασιλέων κρείττους εἰσὶν οἱ ἱερεῖς ὡς πατέρες πνευματικοὶ τοῦ λαοῦ.

ιγʹ. Ὅτι παρακελεύονται ὁ νόμος καὶ τὸ εὐαγγέλιον καρποφορεῖν τὸν λαὸν τοῖς ἱερεῦσιν.

ΠΕΡΙ ΚΑΤΑΣΤΑΣΕΩΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΗΣ.

ιδʹ. Ὅτι ἔστω ἡ ἐκκλησία κατὰ ἀνατολὰς τετραμμένη, μέσον δὲ τοῦ ἐπισκόπου ὁ θρόνος, παρ᾽ ἑκάτερα δὲ αὐτοῦ καθεζέσθω τὸ πρεσβυτέριον, καὶ οἱ διάκονοι παριστάσθωσαν.

ιεʹ. Ὅτι δεῖ τὸν κατηχούμενον μανθάνειν τὴν πίστιν τῶν Χριστιανῶν καὶ οὕτως βαπτίζεσθαι.

---

4 ἄμωμον : ἄμεμπτον b | 2 ἔχειν > b m P | 3 τινα > b m | 5 χρὴ φ. οὐ : οὐ χρὴ φ. m P | 7 ὅτι + οὐ m | χρὴ > m | πειθαρχεῖν + δεῖ v | καὶ + τοῖς P | 9 φέρει + τοῦ v | 10 Χερουβίμ : χαιρουμὲν m | καὶ + οἱ a b | 11 ψαλτῳδοὶ a e f | 12 ὅτι + τὸ m | ἐπιρίπτειν v | 14 καὶ + τὰς m | 15 τοὺς κληρικοὺς P | 16 ἄνευ + γνώμης b | 16/17 πράττειν v | 18 κρεῖττόν εἰσιν P | οἱ > m | 20 παρακελεύεται ev P | 22 περὶ κ. ἐκκλ. > m cf. inscr. sup. | ἐκκλησιαστικῆς > e | 23/25 hoc capitulum primo loco exhibet m | 23 τετραμένη m v | 25 παρεστάτωσαν a e f; sub capitulo XIV b in margine inferiore etiam exhibet: ὅτι ἐὰν γένηται χρία πληθῆναι (?) ἀντιμίσιν, οὐδὲν κωλύει· ὁ γὰρ ἁγιασμὸς ἐν αὐτῷ ἐστίν. | 27 τὴν πίστιν μανθάνειν b m

IV. Quod episcopum oportet esse integrum et non acceptorem personarum et moribus ac victu moderatum.

V. Quod episcopus non debeat esse pro aliquo sponsor vel advocatus.

VI. Quod fugienda sit communio non sermonis cum peccatoribus, sed operum.

VII. Quod subiecti oboedire debeant episcopis et presbyteris.

VIII. Quod episcopus imaginem prae se fert Christi, presbyteri Cherubim, diaconi angelorum, lectores ac cantores prophetarum.

IX. Quod horrendum sit se immittere in dignitatem sacerdotalem.

X. Quod eulogiarum et primitiarum cum episcopo et clericis participes esse oporteat et lectores.

XI. Quod clerici sine episcopo nihil facere debeant.

XII. Quod principibus et regibus praestantiores sint sacerdotes tanquam patres spirituales populi.

XIII. Quod lex et evangelium praecipiant, ut populus sacerdotibus munera offerat.

DE CONSTITUTIONE ECCLESIASTICA.

XIV. Quod ecclesia ad orientem versa sit, in medio autem episcopi cathedra, ex utroque eius latere sedeat presbyterium, et diaconi adstent.

XV. Quod catechumenum oportet discere fidem Christianorum et deinceps baptizari.

IV (δ'). Cf. C. A. II, 5 inscr.
V (ε'). Cf. C. A. II, 6 inscr.
VI (ς'). Cf. C. A. II, 14 inscr.
VII (ζ'). Cf. C. A. II, 20 inscr.
VIII (η'). Cf. C. A. II, 26, 4—7 et quae disputavi in Prolegomenis.
IX (ϑ'). Cf. C. A. II, 27 inscr.
X (ι'). Cf. C. A. II, 28.
XI (ια'). Cf. C. A. II, 31 inscr.
XII (ιβ'). Cf. C. A. II, 33—34 inscr.
XIII (ιγ'). Cf. C. A. II, 35 inscr.
XIV (ιδ'). Cf. C. A. II, 57, 3. 4.
XV (ιε'). Cf. C. A. VII, 39.

ιϛ΄. Ὅτι δεῖ τὸν βαπτιζόμενον ἀπὸ τοῦ ἱερέως μυεῖσθαι, ἀποτάξασθαι τῷ διαβόλῳ καὶ συντάξασθαι τῷ Χριστῷ.

ιζ΄. Ὅτι τὸ ὕδωρ τοῦ βαπτίσματος τύπον ἔχει διὰ τῆς τρισσῆς καταδύσεως τοῦ θανάτου καὶ τῆς ἀναστάσεως Χριστοῦ.

ιη΄. Ὅτι τὸ ἔλαιον καὶ τὸ μύρον σύμβολόν ἐστιν τοῦ ἀρραβῶνος τοῦ ἁγίου πνεύματος.

ιθ΄. Ὅτι γυναῖκα βαπτιζομένην ὁ ἐπίσκοπος μόνον τὴν κεφαλὴν χρίει, ὁ δὲ διάκονος τὸ στόμα καὶ τὸ στῆθος καὶ ἡ διακόνισσα ὅλον τὸ σῶμα.

κ΄. Ὅτι ἐν τῷ βαπτίσματι οἱ διάκονοι τοὺς ἄνδρας καὶ αἱ διακόνισσαι τὰς γυναῖκας δέχεσθαι χρή.

κα΄. Ὅτι οὐ χρὴ λαϊκοὺς ποιεῖν βάπτισμα ἢ θυσίαν ἢ χειροθεσίαν ἢ εὐλογίαν.

κβ΄. Ὅτι οὐ χρὴ γυναῖκας ποιεῖν τι, οὔτε βαπτίζειν οὔτε διδάσκειν.

κγ΄. Ὅτι τὸ χειροτονεῖν μόνῳ τῷ ἐπισκόπῳ ἔξεστιν, καὶ τοῖς πρεσβυτέροις χειροθετεῖν.

κδ΄. Ὅτι οὔτε ἀναβαπτίζειν χρὴ οὔτε μὴν παραδέχεσθαι τὸ παρὰ τῶν ἀσεβῶν βάπτισμα δοθέν, ὃ οὐκ ἔστι βάπτισμα, ἀλλὰ μόλυσμα.

κε΄. Ὅτι οὐ χρὴ δέχεσθαι τὴν τῶν ἀσεβῶν αἱρετικῶν κοινωνίαν θεοῦ χωρίζουσαν.

κϛ΄. Ὅτι οὐ χρὴ ἀδιαφορεῖν περὶ τὴν κοινωνίαν, ἀλλὰ σκοπεῖν, εἰ ἔστιν ἐπίσκοπος ἢ πρεσβύτερος ἢ διάκονος ὀρθόδοξος· τοὺς γὰρ μὴ τοιούτους ἐκκλίνειν χρή.

κζ΄. Ὅτι οὐ χρὴ εἰς ἐκκλησίαν αἱρετικῶν εἰσέρχεσθαι, ἥτις ἐστὶν συναγωγὴ χριστοκτόνων.

---

3 ὕδωρ + διὰ b | τοῦ βαπτ. > a f | 4 καταδύσεως : καταστάσεως e | Χριστοῦ : τοῦ Χρ. e, > m | 5 τὸ μύρον καὶ τὸ ἔλαιον e | 5/6 ἀραβῶνος f, ἀραβόνος v | 7 μόνην b | 7/8 τὴν κ. χρίει : ἐπιχρεῖη τὴν κ. m | 8 καὶ ἡ : ἡ δὲ b m | 9 τὸ σῶμα ὅλον e | 11 δέχεσθαι χρή : ὀφείλουσι δέχεσθαι b m P | 12 λαϊκοῖς a b e v | 16 τὸ > b | καὶ τοῖς : τοῖς δὲ v | 17 χειροθετεῖν : ὑπουργεῖν m, + τοῖς δὲ διακόνοις ὑπουργεῖν P | 19 παρά : περὶ v | 19/20 δοθὲν — μόλυσμα > a | 19 ἔστι : ἔξεστι καλεῖν b | 20 μολυσμὸς v | 22 χωρίζουσα θεοῦ m | 23 διαφορεῖν v | 25 μὴ τοιούτους ἐκκλ. χρὴ a e f : τοιούτους ἐκκλ. οὐ χρὴ b m v | 26 ἥτις : ἢ b

XVI. Quod oportet baptizandum a sacerdote initiari, renuntiare diabolo et adscribi Christo.

XVII. Quod aqua baptismatis ob triplicem submersionem typum gerit mortis ac resurrectionis Christi.

XVIII. Quod oleum et chrisma symbolum sint pignoris spiritus sancti.

XIX. Quod mulieri baptizatae episcopus solummodo caput ungat, diaconus vero os et pectus et diaconissa totum corpus.

XX. Quod in baptismate diaconi viros et diaconissae mulieres suscipere debeant.

XXI. Quod laicis non liceat facere baptisma vel sacrificium vel manus impositionem vel benedictionem.

XXII. Quod mulieres nihil facere debeant, nec baptizare nec docere.

XXIII. Quod episcopo soli liceat ordinare, et presbyteris manus imponere.

XXIV. Quod neque iterum baptizare oportet neque accipere baptisma ab impiis datum, quod non est baptisma, sed inquinamentum.

XXV. Quod non accipienda sit communio impiorum haereticorum a Deo separans.

XXVI. Quod non debemus neglegentes esse circa communionem, sed considerare, an episcopus vel presbyter vel diaconus sit orthodoxus; ab eis enim, qui non tales sunt, est declinandum.

XXVII. Quod non debemus in ecclesiam haereticorum intrare, quae est synagoga interfectorum Christi.

XVI (ιϛ'). Cf. C. A. VII, 40—41.

XVII (ιζ'). Capitulum liberius compositum est. Cf. C. A. III, 17; can. apost. 50 et quae disputavi in Prolegomenis.

XVIII (ιη'). Cf. C. A. III, 17.

XIX (ιθ'). Cf. C. A. III, 16, 2. 3.

XX (κ'). Cf. C. A. III, 16, 4.

XXI (κα'). Cf. C. A. III, 10 inscr.

XXII (κβ'). Cf. C. A. III, 9.

XXIII (κγ'). Cf. C. A. III, 20; VIII, 28.

XXIV (κδ'). Cf. C. A. VI, 15 inscr.

XXV (κε'). Cf. C. A. VI, 18 inscr.

XXVI (κϛ'). Cf. C. A. VII, 28 inscr.

XXVII (κζ'). Cf. C. A. II, 61, 1.

ΠΕΡΙ ΚΑΡΠΟΦΟΡΙΩΝ.

κη'. Ὅτι οὐ χρὴ δέχεσθαι καρποφορίαν ἀπὸ μοιχῶν καὶ πόρνων καὶ καπήλων καὶ ἐκθλιβόντων χήραν καὶ ὀρφανὸν καὶ τοὺς ἑαυτῶν οἰκέτας λιμῷ καὶ κακοδουλίᾳ καὶ πληγαῖς ἀγχόντων.

κθ'. Ὅτι χρὴ τὰ παρὰ τῶν ἀσεβῶν χρήματα πυρὶ καταναλίσκεσθαι καὶ μὴ εἰς διατροφὴν δίδοσθαι πενήτων.

λ'. Ὅτι χρὴ κατ' ὄνομα εὔχεσθαι ὑπὲρ τῶν εὐσεβῶς δόντων εὐποιΐαν.

---

1 *περὶ κ.* : in his verbis desinit in f folium 1, et folium 2 aliam scripturam exhibet; d hoc capitulum et ultimum tradens sectionem inscribit: *Διάταξις τῶν ἁγίων ἀποστόλων περὶ καρποφοριῶν* | 3 *ἐκθλίβοντα* d | *ὀρφανῶν* d | 4 *ἑαυτῷ* d | *οἰκέτας* : *δούλους* b | *λιμῷ καί* : *λοιμῷ* b | *κακοδουλεία* a e m | *ἀχόντων* P | 5 *παρά* : *περὶ* m | 6 *δίδοσθαι πενήτων* > a e, in b verba evanuerunt | 7 *ὅτι* + *οὐ* b | *ὑπὲρ* > d | *εὐσεβῶς* > v | *δόντων* a b d m : *δωσάντων* e, *δοσάντων* v, *διδόντων* b² | 8 *εὐποιΐαν* : *εὐποιΐας* b, + *τέλος τῶν*

DE OBLATIONIBUS.

XXVIII. Quod non liceat oblationes accipere ab adulteris vel fornicatoribus vel cauponibus neque ab eis, qui vexant viduam et pupillum aut famulos suos fame et dura servitute et verberibus affligunt.

XXIX. Quod bona ab impiis oblata igne consumenda neque in cibum pauperum eroganda sint.

XXX. Quod nominatim orare debemus pro eis, qui pio animo bene fecerunt.

λ′ κεφαλαίων m; in v simili modo ac partes secunda ac tertia primae adiungitur scripturae caput, quod inscribitur: *Περὶ τοῦ μὴ ποιεῖν ἱερέα λειτουργίας δύο*, quod nonnulli alii codices Photio attribuunt et Hergenroether in Monumentis ad Photium eiusque historiam pertinentibus 1869 p. 11—12 typis expressit.

XXVIII (*κη′*). Cf. C. A. IV, 6, 1–4.
XXIX (*κθ′*). Cf. C. A. IV, 10, 1.
XXX (*λ′*). Cf. C. A. III, 4, 3.

ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΙΕΡΟΜΑΡΤΥΡΟΣ ΠΑΜΦΙΛΟΥ ΕΚ ΤΗΣ ΕΝ ΑΝΤΙΟΧΕΙΑ ΤΩΝ ΑΠΟΣΤΟΛΩΝ ΣΥΝΟΔΟΥ

τουτέστιν ἐκ τῶν συνοδικῶν αὐτῶν κανόνων μέρος τῶν εὑρεθέντων εἰς τὴν Ὠριγένους βιβλιοθήκην.

α΄. Μετὰ τὴν „τοῦ μεγάλου θεοῦ καὶ σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ“ ἀνάστασίν τε καὶ ἀνάληψιν τοὺς εἰς αὐτὸν πιστεύοντας Γαλιλαίους ἐκάλουν οἱ τότε ἄνθρωποι. συνοδεύσαντες οὖν οἱ ἀπόστολοι ἐν Ἀντιοχείᾳ τῆς Συρίας ἐχρημάτισαν τοὺς Γαλιλαίους Χριστιανοὺς ἐν πρώτοις ὀνομάζεσθαι καὶ „ἔθνος ἅγιον, βασίλειον ἱεράτευμα“ κατὰ τὴν χάριν τοῦ ἁγίου βαπτίσματος καὶ ἐπωνυμίαν·

β΄. τοῦ μὴ περιτέμνεσθαι τοὺς βαπτιζομένους κατὰ τὴν τῶν Ἰουδαίων νομοθεσίαν, ὡς τοῦ θείου βαπτίσματος ὄντος περιτομῆς ἀχειροποιήτου „ἐν τῇ ἀπεκδύσει τοῦ παλαιοῦ ἀνθρώπου“ ἀποβάλλοντος τὴν παλαιότητα τῆς ἁμαρτίας·

γ΄. τοῦ εἰσδέχεσθαι ἀπὸ παντὸς ἔθνους καὶ γένους τοὺς σωζομένους ἐν τῇ ὀρθοδόξῳ πίστει, καὶ τοῦ κηρυχθῆναι εἰς πάντα τὰ ἔθνη τὸν λόγον τῆς ἀληθείας·

δ΄. τοῦ μηκέτι πλανᾶσθαι τοὺς σωζομένους εἰς τὰ εἴδωλα, ἀλλ᾽ ἀντεικονίζειν τὴν θεανδρικὴν ἄχραντον χειροποίητον στήλην

---

6 Tit. 2, 13. — 8 Act. 1, 11; 2, 7. — 9 Act. 11, 26. — 10 I Petr. 2, 9. — 14 Col. 2, 11; 3, 9. — 16 Act. 10, 35. — 17 Mt. 28, 19; Mc. 16, 15.

---

5 *τῶν* + *ὑπ᾽ αὐτοῦ* m | 10 *ἅγιον* + *καὶ* f | 11 *καὶ* > m | 15 *ἀποβάλλοντος* a f : *ἀποβαλόντες* m, *ἀποβαλόντας* Lagarde | 20 *ἀχειροποίητον* m, sed *ἀ* deletum

---

I (*α΄*). Cum Act. 11, 26 *χρηματίζειν* denotet nominari, auctor verbo sensum attribuit: decernere vel edicere.

II (*β΄*). Cf. C. A. VI, 10—14. 22. 23. — *τοῦ μὴ κτλ.*] Hic canon et omnes sequentes dependent a verbo *ἐχρημάτισαν* can. I. — *ἀποβάλλοντος*] potius cum voce *βαπτίσματος* quam cum

SANCTI PRESBYTERI ET MARTYRIS PAMPHILI EX APOSTOLORUM SYNODO ANTIOCHIAE CELEBRATA

Scilicet e canonibus eorundem synodicis pars eorum quae inventa sunt in bibliotheca Origenis.

I. Post *Dei magni et servatoris nostri Iesu Christi* resurrectionem et assumptionem homines illius temporis credentes in eum Galilaeos vocaverunt. Postquam apostoli igitur Antiochiam Syriae convenerunt, decreverunt, ut Galilaei Christiani inprimis nominentur et *gens sancta, regale sacerdotium* secundum gratiam sancti baptismatis et appellationem;

II. ne baptizati circumcidantur iuxta legem Iudaeorum, cum sanctum baptisma circumcisio sit non manu facta *depositione veteris hominis* abiciens vetustatem peccati;

III. ut ex omni gente et genere recipiantur, qui vera fide salvantur, et verbum veritatis in omnibus gentibus praedicetur;

IV. ne salvati amplius aberrent ad idola, sed statuam deivirilem immaculatam manu factam veri *Dei et salvatoris nostri Iesu*

---

voce *ἀνθρώπου* construendum esse videtur.

IV (*δ'*). Hunc canonem Gregorius Pisinuntensis laudat in synodo Nicaena II. Cf. Prolegomena. — *θεανδρικήν*] Hoc vocabulum ante saeculum V in litteris Christianorum non invenitur. Primus testis est fortasse Dionysius Areopagita Ep. IV, Migne PG III, 1072. In Dialogis, qui Caesario Nazianzeno adscribuntur, vix autem ab eo profecti sunt, Christus Quaest. 189 et Interrog. 123 *θέανδρος* appellatur. — *χειροποίητον*] Figuram (*στήλην* cf. nota sequens) Christi ita appellat respiciens corpus e Maria natum, quod praecipue imagine repraesentandum erat. Locutio singularis est et iam veteribus displicuisse videtur. Gregorius Pisinuntensis saltem canonem laudans vocabulum omisit. — *στήλην*] Auctor figuram Iesu Christi, Dei incarnati, denotare

τοῦ ἀληθινοῦ „θεοῦ καὶ σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ“ καὶ τῶν αὐτοῦ θεραπόντων ἀντικρὺ τῶν εἰδώλων καὶ Ἰουδαίων, καὶ μηκέτι πλανᾶσθαι εἰς εἴδωλα μηδὲ ὁμοιοῦσθαι Ἰουδαίοις·

ε΄. τοῦ μὴ ἐξομοιοῦσθαι Χριστιανοὺς Ἰουδαίοις ἕνεκεν ἀποχῆς βρωμάτων, ἀλλὰ καὶ ὑείων ἀπογεύεσθαι, τοῦ κυρίου θεσπίσαντος, ὅτι „τὰ εἰσπορευόμενα εἰς τὸ στόμα οὐ κοινοῖ τὸν ἄνθρωπον, ἀλλὰ τὰ ἐκπορευόμενα ἐκ τοῦ στόματος, ὡς ἐκ τῆς καρδίας ἐξερχόμενα“· καὶ ἵνα μὴ κατὰ γράμμα ἀκολουθῇ, ἀλλὰ πνευματικῶς καὶ ἀναγωγικῶς πολιτεύηται· ἡ γὰρ κτηνώδης συναγωγὴ τῶν Ἰουδαίων τὸν μὲν ὗν βδελύσσεται, τῇ δὲ πονηρίᾳ συνέχεται κατὰ τὸν προφητικὸν λόγον, ὅτι „ἐχορτάσθησαν ὑείων καὶ ἀφῆκαν τὰ κατάλοιπα τοῖς νηπίοις αὐτῶν“· ὁμοίως καὶ τὸν ὀστρακόδερμον καὶ ἀλεπίδωτον ἰχθὺν ἀκώλυτον τοῖς Χριστιανοῖς εἶναι εἰς τὸ ἀπογεύεσθαι· νοεῖται γὰρ καὶ οὕτως πνευματικῶς τὴν ἀσύνετον αὐτῶν καρδίαν ὀστράκου δίκην ἀποβαλλομένους τὰ τῆς ἀληθείας κηρύγματα αἰνιττόμενος·

ϛ΄. τοῦ μὴ φιλαργυρεῖν Χριστιανούς, τοῦ κυρίου λέξαντος· „Μὴ θησαυρίζετε ὑμῖν θησαυροὺς ἐπὶ τῆς γῆς, ὅπου σὴς καὶ βρῶσις ἀφανίζει“, καὶ μάλιστα ἐξ ἀδίκων πόρων· γέγραπται γάρ· „Οὐδεὶς δύναται δυσὶ κυρίοις δουλεύειν, καὶ οὐ δύνασθε θεῷ δουλεύειν καὶ μαμωνᾷ“·

ζ΄. τοῦ μὴ ἐμπαθῶς ἔχειν Χριστιανὸν ἕνεκεν γαστριμαργίας καὶ τοῦ ἀπέχεσθαι ἀσελγῶν θεάτρων καὶ μήτε ὀμνύειν προπετῶς, τοῦ κυρίου λέξαντος· „μὴ ὀμόσαι ὅλως, μήτε ἐν τῷ οὐρανῷ, ὅτι θρόνος ἐστὶ τοῦ θεοῦ, μήτε ἐν τῇ γῇ, ὅτι ὑποπόδιόν ἐστιν τῶν ποδῶν αὐτοῦ, μήτε εἰς Ἱεροσόλυμα, ὅτι πόλις ἐστὶ τοῦ μεγάλου βασιλέως, μήτε ἐν τῇ κεφαλῇ σου ὀμόσῃς, ὅτι οὐ δύνασαι μίαν τρίχα λευκὴν ἢ μέλαιναν ποιῆσαι· ἔστω δὲ ὁ λόγος ὑμῶν ναὶ ναί, οὒ οὔ, τὸ δὲ περισσὸν τούτων ἐκ τοῦ πονηροῦ ἐστιν“·

---

1 Tit. 2, 13. — 6 Mt. 15, 11. 18. — 8 Rom. 2, 29. — 9 II Cor. 3, 6. — 11 Ps. 16, 14. — 18 Mt. 6, 19. — 20 Mt. 6, 24. — 24 Mt. 5, 34–37.

---

4 τοῦ a f : τὸ m | 12 τῶν ὀστρακοδέρμων καὶ ἀλεπιδώτων ἰχθύων m, voces τὸν ὀστρ. in a sunt correctae | 13 εἶναι εἰς τὸ > m | 14 ἀπογεύσασθαι m | 15 ἀποβαλλομένην em Lagarde | 16 αἰνιττομένοις a | 28 μέλαινα m

---

videtur, atque occasio illius vocis usurpandae inde ei exoriri potuit, quod idola paganorum, quae impugnat, στῆλαι erant. Sensus est igitur: Christiani ne aberrent ad idola, sed ut potius figuram Christi et sanctorum in imaginem exprimant. Fortasse autem auctor voce illa iam imaginem Christi designat

Christi eiusque cultorum effingant contra idola ac Iudaeos, neque amplius aberrent ad idola neque similes fiant Iudaeis;

V. ne Christiani similes fiant Iudaeis abstinentia ciborum, sed ut etiam suilla vescantur Domino pronuntiante, *non ea hominem coinquinare, quae in os intrent, sed quae procedant ex ore, utpote quae e corde exeant*; ac ne litteram sequantur, sed spiritualiter atque anagogice vitam instituant; nam synagoga Iudaeorum belluina porcum quidem detestatur, malitia autem retinetur iuxta sermonem propheticum, quia *saturati sunt suilla ac dimiserunt reliquias parvulis suis;* similiter Christiani non prohibentur, quominus animalibus testaceis et piscibus squamis non obductis vescantur; intellegitur enim et ea re spiritualiter cor amens, significans eos, qui testae instar praedicationem veritatis abiciunt;

VI. ne Christiani pecuniam ament, cum Dominus dixerit: *Nolite thesaurizare vobis thesauros in terra, ubi aerugo et tinea demolitur,* et maxime ex iniustis viis; scriptum est enim: *Nemo potest duobus dominis servire, neque potestis Deo servire et mammonae;*

VII. Christianus ne ventris causa passionibus subiaceat, et ut abstineat theatris impudicis, neque iuret velociter, cum Dominus dixerit, *non iurare omnino, neque per caelum, quia thronus Dei est, neque per terram, quia scabellum est pedum eius, neque per Ierosolymam, quia civitas est magni regis, neque per caput tuum iuraveris, quia non potes unum capillum album facere aut nigrum; sit autem sermo vester est est, non non; quod autem his abundantius est, a malo est;*

---

eamque simpliciter opponit idolis paganorum. Harnack (*Die Mission und Ausbreitung des Christentums* 1902 p. 58 sq.) auctorem censet allegorice loqui ac praecipere, ut Christiani statuam, quae Christus ipse sit, in corde vel spiritualiter sibi effingant. Vix recte. — *καὶ Ἰουδαίων*] Auctor non solum paganos, sed etiam Iudaeos adversarios habet, seu quia hi, ut Harnack (l. c. p. 59 n. 2) putat, olim saepius in cultum idolorum aberrabant, seu, id quod verisimilius est, quia Iudaei imagines religiosas plane repudiabant neque eas tolerabant, quas auctor admitti vult.

V (ε'). ὑείων] Cf. C. A. VI, 10. — *ἀναγωγικῶς*] Etiam haec vox valde aetatem recentiorem sapit.

VI (ϛ'). Cf. C. A. VII, 6.

η΄. τοῦ ἀπέχεσθαι πάντα Χριστιανὸν εὐτραπελίας, αἰσχρολογίας καὶ βλασφημίας καὶ ὅσα ἐθνικὰ ἔθη, καὶ μὴ συνομοιοῦσθαι αὐτοῖς πρὸς τὸ μὴ ἀπατηθῆναι τοὺς ἁπλουστέρους·

θ΄. τοῦ μὴ φαγεῖν Χριστιανὸν αἷμα, ἀλλ᾽ „ἀπέχεσθαι αἵματος καὶ πνικτοῦ καὶ πορνείας“·

⟨ι΄.⟩ θεσπίσαντες καὶ κανόνας διὰ Κλήμεντος διαφόρων κεφαλαίων τὸν ἀριθμὸν ὀγδοήκοντα πέντε.

---

1 Eph. 5, 4; Col. 3, 8. — 4 Act. 15, 20.

---

1 *εὐτραπελείας* a | 7 *ὀγδ. πέντε* a : *πε΄* f m

VIII. ut abstineant Christiani omnes scurrilitate, turpiloquio et blasphemia et omni more gentilium, neque eis similes fiant, ne decipiantur simpliciores;

IX. ne vescantur Christiani sanguine, sed *abstineant sanguine et suffocato et fornicatione;*

X. pronuntiantes etiam per Clementem canones de diversis rebus numero octoginta quinque.

VIII (η'). Cf. C. A. V, 13: *φεύγειν . . τὰς αἰσχρολογίας καὶ τὰς εὐτραπελίας.*

IX (θ'). Cf. C. A. VI, 12.

X (ι'). *θεσπίσαντες καὶ κτλ.*] Auctor sic pergit concluditque respiciens verbum *ἐχρημάτισαν* can. I. Editores priores hanc particulam omiserunt. Respiciens novam sententiam, quam exhibet, eam tanquam canonem X reddo.

ΟΡΟΣ ΚΑΝΟΝΙΚΟΣ ΤΩΝ ΑΓΙΩΝ ΑΠΟΣΤΟΛΩΝ.

α′. Εἴ τις τὴν ἑβδομάδα τῆς λαμπροφόρου ἀναστάσεως ἤγουν τῆς διακαινησίμου σμικρύνει μίαν τῶν ἡμερῶν καὶ οὐ τιμήσει ὅλην τὴν ἑβδομάδα ὡς μίαν ἡμέραν, ἑορτάζων θετικῶς καὶ οὐ πανηγυρικῶς, ἢ ἐφάψεται καμάτου, ἔχει τὴν μερίδα μετὰ Ἰούδα τοῦ προδότου καὶ καταταγέσθω μετὰ Ἰουδαίων τῶν θεοκτόνων.

β′. Εἴ τις οὐ καταδέχεται παρ᾽ ἑτέρου νίψασθαι τοὺς πόδας, ἀνάθεμα ἔστω.

γ′. Εἴ τις μεταλάβῃ τὸ σῶμα τοῦ κυρίου καὶ λούσηται, ἐπικατάρατος ἔστω, καθὼς εἶπεν ὁ κύριος.

δ′. Εἴ τις εἰσφέρει ὕδωρ εἰς τὸ στόμα καὶ οὕτως κοινωνήσει, ἐπικατάρατος ἔστω.

ε′. Εἴ τις ἐν ὀνείρῳ πορνεύσει καὶ τὴν αὔριον κοινωνήσει, ἐπικατάρατος ἔστω.

ς′. Εἴ τις ἐξέλθοι ἐκ τῆς ἐκκλησίας, πρὶν ἀπολύσει ὁ ἱερεύς, ἐπικατάρατος ἔστω.

ζ′. Εἴ τις λέγει τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ μωρόν, καθὼς εἶπεν ὁ κύριος, ἔνοχος ἔσται τῆς γεέννης τοῦ πυρός.

η′. Εἴ τις καταλαλεῖ πατρὸς ἢ μητρὸς ἢ ἀδελφοῦ, ἐπικατάρατος ἔστω. ἡ γὰρ καταλαλιὰ οὐ μὴ ἀφήσει τὸν ἄνθρωπον σταθῆναι ἔμπροσθεν τοῦ θεοῦ.

---

3 *τὴν ἑβδ.* p v : *ἐν τῇ ἑβδομάδι* edd | 4 *διακαινισημου* v | 6 *θετικῶς* : sic etiam v | 6 *ἐφάψηται* p, *ἐπάψηται* v | 7 *καταταγέσθω* p v², *καταγέσθω* v | 10 *μεταλαβὼν τοῦ σώματος* p | *λούσεται* v | 12 *οὗτος* v | 16 *ἐξέλθῃ* p | 19. *ἔστω* v | 20 *ἢ μητρὸς* > p | 21 *ἔστω* > p

---

I (*α′*). Cf. quae de celebratione hebdomadis paschalis in Prolegomenis disputata sunt. Codex Ottobonianus canonem sic reddit: *Ὅστις τὴν ἑβδομάδα τῆς λαμπροφόρου ἀναστάσεως τοῦ πάσχα σμικραίνει ὡς μίαν ἡμέραν τῶν ἡμερῶν, καὶ οὐ τιμήσει ὅλην τὴν ἑβδομάδα ὡς μίαν, ἑορτάζων αὐτὰς θεϊκῶς καὶ πανηγυρικῶς, οὐκ ἐν μέθῃ καὶ πορνείᾳ, ἢ ἅψεται κάματον, ἔχει τὴν μερίδα Ἰούδα τοῦ προδότου καὶ κατάγεται μετὰ τῶν θεοκτόνων Ἰουδαίων.*

II (*β′*). Codex Ottobonianus: *Εἴ τις*

LEX CANONICA
SANCTORUM APOSTOLORUM.

I. Si quis hebdomadem resurrectionis vestem splendidam gerentis vel renovationis uno die diminuit neque totam hebdomadem colit sicut unum diem, eam celebrans simpliciter et non festive, vel laborem suscipit, partem habet cum Iuda proditore et constituatur cum Iudaeis Dei interfectoribus.

II. Si quis non permittit ab alio lavari pedes, anathema sit.

III. Si quis accipit corpus Domini et lavatur, maledictus sit, sicut dixit Dominus.

IV. Si quis aquam ore suscipit et sic communicat, maledictus sit.

V. Si quis in somnio fornicatur et die sequente communicat, maledictus sit.

VI. Si quis egreditur ex ecclesia, priusquam sacerdos dimissionem fecit, maledictus sit.

VII. Si quis fratrem suum vocat fatuum, sicut dixit Dominus, reus erit gehennae ignis.

VIII. Si quis detrectat patri vel matri vel fratri, maledictus sit; detrectatio enim non sinit hominem stare coram Deo.

οὐ καταδέχεται παρὰ ἑτέρου νίψασθαι τὰς χεῖρας, ἔστω ἀνάθεμα, ὅτι ὁ κύριος ἔνιψεν τὰς χεῖρας καὶ τοὺς πόδας τῶν μαθητῶν αὐτοῦ, εἰπὼν οὕτως· ποιεῖτε, ὥσπερ εἴδατε, καὶ ὑμεῖς ὁμοίως.

III—IV. Codex Ottobonianus: *Ὅστις λούσεται ἢ πλύνῃ* (*πλήνη* cod.) *τὸ στόμα αὐτοῦ ὕδωρ, καὶ μεταλάβει τὴν ἡμέραν ἐκείνην, ἐπικατάρατος ἔστω, καθὼς εἶπεν ὁ κύριος· ἔχει δὲ καὶ ἐπιτίμιον ἡμέρας κ' καὶ μετανοίας τ'.* Dominus de illa re nihil dicit. Canonem III et tres alios, V, VII, XIII, etiam Epitimia Iohanni Chrysostomo adscripta exhibent, c. 24, 25, 26, 29.

V (ε'). Cf. Lev. 15, 16. 32; 22, 4—6.

VII (ζ'). Cf. Matth. 5, 22.

VIII (η'). Cf. Exod. 22, 16; Lev. 20, 9; Deut. 27, 16; Matth. 15, 4.

θ'. Εἴ τις ἐν τῇ τραπέζῃ οὐκ ἐκδέχεται πάντας, ἀλλὰ πλεονεκτεῖ τὸν ἕτερον, ὡς φονεὺς κρίνεται.

ι'. Εἴ τις ἀλλάξει κύνα πρὸς πρόβατον καὶ τὸ πρόβατον ἀγάγει εἰς μνήμην ἁγίου ἢ τὴν τιμὴν τοῦ κυνός, ἐπικατάρατος ἔστω, καθὼς ἐνετείλατο ὁ θεὸς τῷ Μωϋσῇ.

ια'. Ὁ τῶν τριχῶν ἁπτόμενος καὶ τὸ πρόσωπον τύπτων καὶ ἐπὶ ζωῆς καὶ ἐπὶ θανάτου ἀνάθεμα ἔστω.

ιβ'. Ὁ λύων ὅρον γονέων καὶ ἐπὶ ζωῆς καὶ ἐπὶ θανάτου ἀνάθεμα ἔστω.

ιγ'. Εἴ τις φάγει αἷμα κτηνῶν, ἐπικατάρατος ἔστω.

ιδ'. Εἴ τις συντυγχάνει ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ τοῦ θεοῦ εἰς τὴν θείαν λειτουργίαν, ἐπικατάρατος ἔστω.

ιε'. Εἴ τις τὰ στάχυα τὰ ἀποπίπτοντα οὐκ ἀφήσει συλλέγειν τοῖς πτωχοῖς, ἐπικατάρατος ἔστω.

ις'. Εἴ τις ἀπαρχὰς ἅλωνος ἢ τῆς ληνοῦ, καθὼς εἶπεν ὁ θεὸς τῷ Μωσῇ, οὐ δώσει τῇ ἐκκλησίᾳ ἢ τῷ πτωχῷ, ἐπικατάρατος ἔστω.

ιζ'. Εἴ τις δίδει ἀντίψυχα τοῖς μάνταις ἢ λαμβάνει γραπτὰ ἢ δίδει, οὐκέτι πιστοί, ἀλλ' οὐδὲ χριστιανοί.

ιη'. Εἴ τις ἀδελφὸν διαβάλλει, σὺν τῷ διαβόλῳ κατακέκριται.

1 *εἰς τὴν τράπεζαν* p | 5 *ἔστω* > p | *Μωσῇ* p | 6 *τύπτον* v | 10 *κτινῶν* v | 15 *ἀπαρχῆς* p | 19 *μάντεσιν* v | 20 *οὐκέτι* + *γῆς* p

IX (θ'). Bickell hoc praeceptum de mensa eucharistica interpretatur. Mihi auctor potius de beneficentia vel de agape loqui videtur.

IX. Si quis ad mensam non admittit omnes, sed alterum alteri praefert, ut homicida iudicatur.

X. Si quis canem cum ove commutat et ovem affert in sancti memoriam vel pretium canis, maledictus sit, sicut Deus praecepit Mosi.

XI. Qui capillos attrectat et faciem percutit, et in vita et in morte anathema sit.

XII. Qui praeceptum parentum solvit, et in vita et in morte anathema sit.

XIII. Si quis manducat sanguinem pecoris, anathema sit.

XIV. Si quis confabulatur in ecclesia Dei inter divinam liturgiam, maledictus sit.

XV. Si quis pauperes non sinit colligere spicas cadentes, maledictus sit.

XVI. Si quis primitias areae vel torcularis, sicut Deus dixit Mosi, non dat ecclesiae vel pauperi, maledictus sit.

XVII. Si quis dat antipsycha vatibus vel scripta accipit vel dat, iam non sunt fideles, sed nec christiani.

XVIII. Si quis fratrem calumniatur, cum diabolo condemnatus est.

X (ι'). Cf. Deut. 23, 18.

XII (ιβ'). Cf. Eph. 6, 1; Col. 3, 20; Deut. 19, 14; Prov. 22, 28.

XIII (ιγ'). Cf. Lev. 17, 8—15; Act. 15, 20. 29.

XIV (ιδ'). Cf. C. A. VIII, 11, 10.

XV (ιε'). Cf. Lev. 19, 9; 23, 22; Deut. 24, 19.

XVI (ιϛ'). Cf. Deut. 15, 14; 18, 4; Didache 13, 3—6; C. A. VII, 29.

XVII. Cf. Lev. 19, 31. — De forma *δίδω, δίδεις κτλ.* cf. Leontius, Vita Iohannis Misericordis ed. Gelzer 1893 p. 199.

ΤΩΝ ΑΓΙΩΝ ΑΠΟΣΤΟΛΩΝ ΕΠΙΤΙΜΙΑ ΤΩΝ ΠΑΡΑΠΙΠΤΟΝΤΩΝ.

α΄. Εἴ τις ἐπίσκοπος ἢ πρεσβύτερος δῷ γυναικὶ φίλημα πορνείας, καθαιρείσθω.

β΄. Εἴ τις ἐπίσκοπος ἢ πρεσβύτερος ἢ διάκονος δράξεται γυναῖκα ἐν σκοτείᾳ, καθαιρείσθω.

γ΄. Εἴ τις λαϊκὸς ὑβρίσει τὸν ἱερέα, ἀναθεματιζέσθω.

δ΄. Κληρικὸς δὲ ἐὰν ὑβρίσῃ πρεσβύτερον ἢ διάκονον, ἀφοριζέσθω.

ε΄. Ὅτι οὐ χρὴ τοὺς ἱερεῖς σιωπᾶν διὰ φόβον ἀνθρώπινον τοῖς ὑποπίπτουσι τοῖς ἱεροῖς κανόσι, καὶ μὴ ἐλέγχοντας αὐτοὺς „εὐκαίρως ἀκαίρως", ἀλλὰ σιωπῶντας, ὡς φοβουμένους καθαιρεῖσθαι προστάσσομεν.

ϛ΄. Ὅτι οὐ χρὴ μέσον δύο πρεσβυτέρων καθεζομένων διάκονον εἰσελθεῖν αὐθαδῶς καὶ καθεσθῆναι πλὴν ἐπισκόπου, καὶ εἰ φωραθῇ τοῦτο ποιήσας, καθαιρείσθω· λαϊκὸς δὲ τοῦτο ποιήσας ἀναθεματιζέσθω καὶ ἀποβαλλέσθω τῆς ἐκκλησίας.

ζ΄. Ὅτι οὐκ ἔξεστι λαϊκὸν ὑβρίζειν ἢ ἐπιπλήττειν ἱερέα ἢ θεατρίζειν ἢ κατηγορίας ποιεῖν, καὶ εἰ φωραθῇ τοῦτο ποιήσας, ἀναθεματιζέσθω καὶ ἀποβαλλέσθω τῆς ἐκκλησίας· „ἄρχοντα γὰρ τοῦ λαοῦ σου οὐκ ἐρεῖς κακῶς".

η΄. Ὅτι οὐκ ἔξεστι λαϊκοῖς ἢ κληρικοῖς αὐθαδῶς ἐπιτρέπειν τὸν ἱερέα τι εἴτε εἰς ἱερατεῖον εἰσιέναι εἴτε ἄλλο τι, ἀλλὰ τῷ ἰδίῳ θελήματι καὶ βουλεύματι τοῦ ἱερέως.

---

13 II Tim. 4, 2. — 20 Ex. 22, 28.

---

6 Canoni secundo Pitra tanquam canonem tertium haec addit: *Εἴ τις ἐπίσκοπος ἢ πρεσβύτερος ἢ διάκονος ἐν συμποσίῳ καθεζόμενος γυναιξὶ ἑαυτὸν ἐπ' ἀγκῶνος ἐκλύσας ἐπάνω θηλεῖον, καθαιρείσθω.* | 16/17 *φωραθεῖ* cod. | 17 *καθαιρείσθω* : *ἀφοριζέσθω* Pitra | 18 *ἀποβαλλέσθω* + *ἀπὸ* P

SANCTORUM APOSTOLORUM POENAE PRO LAPSIS.

I. Si quis episcopus vel presbyter mulieri dat osculum fornicationis, deponatur.

II. Si quis episcopus vel presbyter vel diaconus apprehenderit mulierem in tenebris, deponatur.

III. Si quis laicus iniuria affecerit sacerdotem, anathemati subiaceat.

IV. Clericus vero si iniuria affecerit presbyterum vel diaconum, excommunicetur.

V. Quod sacerdotes non oportet silere propter metum humanum de eis, qui cadunt sub sacros canones; quos si non arguunt *opportune importune,* sed tacent, utpote timentes eos deponi iubemus.

VI. Quod non oportet intra duos presbyteros sedentes diaconum intrare arroganter et sedere sine episcopi licentia, et si comprehensus fuerit hoc faciens, excommunicetur; laicus autem hoc faciens anathemati subiaceat et expellatur ex ecclesia.

VII. Quod non licet laico iniuria afficere vel obiurgare sacerdotem vel in spectaculo proponere vel accusare, et si comprehensus fuerit hoc faciens, anathemati subiaceat et expellatur ex ecclesia; *duci* enim *populi tui non maledices.*

VIII. Quod non licet sacerdotem insolenter permittere aliquid laicis vel clericis, aut in sanctuarium ingredi aut aliud quidquam, sed voluntate et consilio proprio sacerdotis.

I (α΄). Basilius c. 70 agit de osculis flagitiosis diaconorum ac presbyterorum.

III (γ΄). Cum canon idem laicis interdicat quod sequens clericis, ad eundem fontem referendus est atque hic.

IV (δ΄). Canon fere ad verbum consentit cum canone apostolico 56.

V (ε΄). Cf. II Tim. 4, 2.

VII (ϛ΄). Cf. Canon. apost. c. 55.

VIII (η΄). Sententia clara est, sed male expressa.

θʹ. Ὁ γοητείαν καὶ φαρμακίαν ἐξαγορεύων ἔστω ἀκοινώνητος ἔτη κʹ.

ιʹ. Ὁ ἑκουσίως φονεύσας ἀφοριζέσθω εἰς τέλος τῆς ζωῆς αὐτοῦ.

ιαʹ. Ὁ ἀκουσίως φονεύσας, ἑπτὰ ἔτη ἐκέλευσαν οἱ συναπόστολοί μου, ἐγὼ Πέτρος κελεύω· ἕνδεκα ἔτη ἀκοινώνητος ἔστω.

ιβʹ. Ὁ πόρνος ἔστω ἀκοινώνητος ἔτη ἑπτά.

ιγʹ. Ὁ μοιχὸς ἔτη ιδʹ.

ιδʹ. Περὶ τῶν γυναικῶν τῶν ἐκπορνευουσῶν ζωοφθορίας ποιεῖν, ὅπως ἀναιροῦσι τὰ βρέφη, μέχρις ἐξόδου ψυχῆς μὴ κοινωνεῖν, αὐταῖς φιλανθρωπότερον ὁρίζομεν δέκα ἔτη ἔξω τῆς ἐκκλησίας.

ιεʹ. Γυνὴ ἐὰν πορνεύσῃ εἰς δύο ἀδελφούς, μέχρι θανάτου μὴ κοινωνήσῃ.

ιςʹ. Ἀδελφομιξία ἔτη κʹ.

ιζʹ. Τὴν ἀδελφὴν τὴν ἰδίαν ἐκ πατρὸς καὶ μητρὸς βιασάμενος, ἐὰν προσέλθῃ τῇ μετανοίᾳ, ἔτη κεʹ μὴ κοινωνείτω.

ιηʹ. Τὴν ἰδίαν νύμφην βιασάμενος ἔτη κεʹ.

ιθʹ. Ὁ τὴν ἀσχημοσύνην τοῖς ἄρρεσιν ἐπιδεικνύμενος ἔτη ιδʹ.

κʹ. Ὁ ἐν ἀλόγοις τὴν ἀσχημοσύνην ποιῶν ἔτη ιδʹ.

καʹ. Ἐάν τις ἔχων γυναῖκα ἔφθασε πρὸς γῆρας καὶ ἀλογεύεται, μέχρις ἐξόδου ψυχῆς μὴ κοινωνείτω.

κβʹ. Ὁ τυμβωρύχος μὴ κοινωνείτω ἔτη ιεʹ, ἐπίορκος ἔτη ιεʹ.

κγʹ. Ὁ ἐξ ἀνάγκης καὶ βίας ἐπιορκήσας ἔτη ἑπτὰ μὴ κοινωνείτω.

---

9 *περὶ* + *τοῦ* P | 24 *ὁ* : *ἐάν τις* P | 25 *ἐπιορκίσας* P

IX (*θʹ*). Basilius c. 65, quem auctor de reliquo exscribit, decernit: *τὸν τοῦ φονέως χρόνον ἐξομολογήσεται.*

X (*ιʹ*). Similiter synodus Ancyrana 314 c. 22. Basilius c. 56 homicidae voluntario paenitentiam annorum XX imponit. Cf. Canones apost. c. 66.

XI (*ιαʹ*). Synodus Ancyrana c. 23 (22) de duabus regulis loquitur, quarum prior necem involuntariam paenitentia annorum VII, posterior paenitentia annorum V multabat. Basilius c. 57 decernit annos X, c. 11 autem aeque ac canon noster annos XI. Auctor noster fortasse regulam illam priorem respexit, sed etiam paenitentiam maiorem definivit. Apostolos loquentes inducens Constitutiones apostolorum imitatur.

XII (*ιβʹ*). Eandem sententiam et eisdem fere verbis pronuntiat Basilius c. 59; modo paenitentiam etiam intra singulas stationes definit.

IX. Qui incantationem et magiam exercet, esto communionis expers annos XX.

X. Qui occidit voluntarie, excommunicetur usque ad finem vitae.

XI. De eo, qui occidit invito animo, septem annos decreverunt coapostoli mei; ego Petrus iubeo eum undecim annos communionis expertem esse.

XII. Fornicator communionis expers esto septem annos.

XIII. Adulter annos XIV.

XIV. De mulieribus meretricibus fetum corrumpentibus, ut perdant liberos, usque ad exitum vitae communione privatis, indulgentius eas decernimus decem annos extra ecclesiam manere.

XV. Mulier si fornicata fuerit cum duobus fratribus, usque ad mortem ne communicet.

XVI. Frater et soror concumbentes viginti annos ne communicent.

XVII. Qui sorori propriae ex patre et matre vim intulit, si ad paenitentiam accedit, annos XXV ne communicet.

XVIII. Qui propriam nurum oppressit, annos XXV.

XIX. Qui turpitudinem masculis ostendit, annos XIV.

XX. Qui turpia cum pecoribus agit, annos XIV.

XXI. Si quis uxorem habens aetate provectus pecudes invadit, usque ad exitum vitae ne communicet.

XXII. Si quis sepulchrorum violator est, ne communicet annos XV, periurus annos XV.

XXIII. Qui per necessitatem et vim periurat, annos septem ne communicet.

XIII (ιγ′). Basilius c. 58 decernit annos XV, synodus Ancyrana c. 20 annos VII.

XIV (ιδ′). Auctor canonem XXI synodi Ancyranae fere ad verbum repetit.

XV (ιε′). Idem decernit synodus Ancyrana c. 2 adversus feminam, *ἐὰν γήμηται δύο ἀδελφούς.*

XVI (ιϛ′). Basilius c. 67: *Ἀδελφομιξία τὸν τοῦ φονέως χρόνον ἐξομολογήσεται.*

XVII (ιζ′). De hoc peccato accuratius agit Basilius c. 75.

XVIII (ιη′). Auctor imitatur Basilium c. 76.

XIX (ιθ′). Auctor fere ad verbum sequitur Basilium c. 72.

XX (κ′). Similiter Basilius c. 73.

XXI (κα′). Similiter synodus Ancyrana c. 15 (16).

XXII (κβ′). Basilius c. 66 violatorem sepulchrorum annis X, c. 64 periurum annis X multat.

XXIII (κγ′). Basilius c. 82 periuros illos paenitentiae annorum VI subicit.

ΕΥΧΟΛΟΓΙΟΝ ΣΑΡΑΠΙΩΝΟΣ.

α'.

Εὐχὴ πρώτη κυριακῆς.

1. *Παρακαλοῦμεν σὲ τὸν πατέρα τοῦ μονογενοῦς, τὸν κύριον τοῦ παντός, τὸν δημιουργὸν τῶν κτισμάτων, τὸν ποιητὴν τῶν πεποιημένων, καθαρὰς ἐκτείνομεν τὰς χεῖρας καὶ τὰς διανοίας ἀναπετάν<ν>υμεν πρὸς σέ, κύριε· 2. δεόμεθα, οἴκτειρον, φεῖσαι, εὐεργέτησον, βελτίωσον, πλήθυνον ἐν ἀρετῇ καὶ πίστει καὶ γνώσει· 3. „ἐπίσκεψαι ἡμᾶς“, κύριε, πρὸς σὲ τὰς ἀσθενείας ἑαυτῶν ἀναπέμπομεν· ἱλάσθητι καὶ ἐλέησον κοινῇ πάντας ἡμᾶς· ἐλέησον τὸν λαὸν τοῦτον, εὐεργέτησον, ἐπιεικῆ καὶ σώφρονα καὶ καθαρὸν ποίησον, καὶ δυνάμεις ἀγγελικὰς ἀπόστειλον, ἵνα ὁ λαός σου οὗτος ἅπας ἅγιος καὶ σεμνὸς ᾖ. 4. παρακαλῶ σε, πνεῦμα ἅγιον ἀπόστειλον εἰς τὴν ἡμετέραν διάνοιαν καὶ χάρισαι ἡμῖν μαθεῖν τὰς θείας γραφὰς ἀπὸ ἁγίου πνεύματος καὶ διερμηνεύειν καθαρῶς καὶ ἀξίως, ἵνα ὠφεληθῶσιν οἱ παρόντες λαοὶ πάντες διὰ τοῦ μονογενοῦς σου Ἰησοῦ Χριστοῦ ἐν ἁγίῳ πνεύματι, δι' οὗ σοὶ ἡ δόξα καὶ τὸ κράτος καὶ νῦν καὶ εἰς τοὺς σύμπαντας αἰῶνας τῶν αἰώνων, ἀμήν.*

---

8 Ps. 105, 4.

---

12 *σε* W : *δὲ* A

I. Hanc orationem primam fuisse inscriptio ostendit et locus, quem in scriptura obtinet. Quem autem locum accuratius in liturgia habuerit, definiri non potest. Brightman in *The Journal of Theological Studies* I, 99 eam ante lectiones S. Scripturae ponit, Drews in *Zeitschrift für Kirchengeschichte* XX, 422 post lectiones; ille praeterea eam orationi Liturgiae Marci *Δέσποτα κύριε Ἰησοῦ Χριστέ* vel *τῇ εὐχῇ τοῦ τρισαγίου* (cf. Brightman, *Liturgies Eastern and Western* I, 117) respondere censet. Cum distincte dominica com-

SACRAMENTARIUM SERAPIONIS.

I (XIX).

Oratio prima dominicae.

1. Deprecamur te patrem unigeniti, dominum universi, creatorem creaturarum, factorem factorum; mundas extendimus manus et mentes elevamus ad te, Domine; 2. oramus, miserere, parce, benefac, emenda, auge in virtute et fide et cognitione; 3. *intuere nos*, Domine, ad te infirmitates nostras emittimus; propitiare et miserere simul omnium nostrum; miserere populi huius, benefac ei, benignum et castum et mundum eum redde et virtutes angelicas mitte, ut hic populus tuus universus sanctus et castus sit. 4. Deprecor te, mitte spiritum sanctum in mentem nostram, et largire nobis discere scripturas divinas a spiritu sancto easque interpretari pure et digne, ut fructum capiant populi praesentes omnes, per unigenitum tuum Iesum Christum in sancto spiritu, per quem tibi gloria et imperium et nunc et in omnia saecula saeculorum, amen.

---

memoretur, colligere licet, liturgiam tum temporis nondum sabbato sollemniter celebratam fuisse, qui mos in Oriente inde ab anno 370 circiter inolescebat.

4. Doxologia in omnibus orationibus fere eadem est; omnes inprimis habent verba *διὰ τοῦ μονογενοῦς ἐν ἁγίῳ πνεύματι, δι᾽ οὗ σοὶ* vel (cf. IV sqq.) *δι᾽ οὗ σοὶ ἐν ἁγίῳ πνεύματι*, quae formula est antiquior, cum inde a saeculo IV medio formula *μεθ᾽ οὗ σοὶ καὶ τῷ ἁγίῳ πνεύματι* Catholicis magis placuerit. Formula *ἡ δόξα καὶ τὸ κράτος* maxime apud Aegyptios usitata fuit. Liturgia Marci eam fere decies habet, Liturgia Iacobi semel, Constitutiones apostolorum semel, nec vero in liturgia, sed in oratione ad cenam VII, 49, homiliae Chrysostomi autem saepius.

β'.

Μετὰ τὸ ἀναστῆναι ἀπὸ τῆς ὁμιλίας εὐχή.

1. „Ὁ θεὸς ὁ σωτὴρ“, ὁ θεὸς τοῦ παντός, ὁ τῶν ὅλων κύριος καὶ δημιουργός, ὁ γεννήτωρ τοῦ μονογενοῦς, ὁ τὸν „χαρακτῆρα“ τὸν ζῶντα καὶ ἀληθινὸν γεννήσας, ὁ πρὸς ὠφέλειαν τοῦ γένους τῶν ἀνθρώπων αὐτὸν ἀποστείλας, ὁ δι' αὐτοῦ καλέσας καὶ προσποιησάμενος τοὺς ἀνθρώπους· 2. δεόμεθά σου ὑπὲρ τοῦ λαοῦ τούτου· πνεῦμα ἅγιον πέμψον, καὶ ὁ κύριος Ἰησοῦς ἐπισκεψάσθω, λαλησάτω ἐν ταῖς διανοίαις πάντων καὶ προοικονομησάτω εἰς πίστιν τὰς καρδίας· 3. αὐτὸς πρὸς σὲ ἑλκυσάτω τὰς ψυχάς, θεὲ τῶν οἰκτιρμῶν, κτῆσαι λαὸν καὶ ἐν τῇ πόλει ταύτῃ, κτῆσαι ποίμνιον γνήσιον διὰ τοῦ μονογενοῦς σου Ἰησοῦ Χριστοῦ ἐν ἁγίῳ πνεύματι, δι' οὗ σοὶ ἡ δόξα καὶ τὸ κράτος καὶ νῦν καὶ εἰς τοὺς σύμπαντας αἰῶνας τῶν αἰώνων, ἀμήν.

γ'.

Εὐχὴ ὑπὲρ τῶν κατηχουμένων.

1. Βοηθὲ καὶ κύριε τῶν ἁπάντων, ἐλευθερωτὰ τῶν ἐλευθερωθέντων, προστάτα τῶν ῥυσθέντων, ἡ ἐλπὶς τῶν „ὑπὸ τὴν κραταιὰν“ σου „χεῖρα“ γεγονότων· σὺ εἶ ὁ τὴν ἀνομίαν καθῃρηκώς, ὁ διὰ τοῦ μονογενοῦς „καταργήσας τὸν σατανᾶν“ καὶ „λύσας“ αὐτοῦ „τὰ τεχνάσματα“ καὶ ἀπολύσας τοὺς ὑπ' αὐτοῦ δεδεμένους· 2. εὐχαριστοῦμέν σοι ὑπὲρ τῶν κατηχουμένων, ὅτι κέκληκας αὐτοὺς διὰ τοῦ μονογενοῦς καὶ γνῶσιν αὐτοῖς τὴν σὴν ἐχαρίσω· 3. καὶ διὰ τοῦτο δεόμεθα, βεβαιωθήτωσαν ἐν τῇ γνώσει, „ἵνα γινώσκωσιν σὲ τὸν μόνον ἀληθινὸν θεὸν καὶ ὃν ἀπέστειλας Ἰησοῦν Χριστόν“· διαφυλαττέσθωσαν ἐν τοῖς μαθήμασιν καὶ ἐν τῇ καθαρᾷ φρονήσει καὶ προκοπτέτωσαν ἄξιοι γενέσθαι τοῦ „λουτροῦ τῆς παλιγγενεσίας“ καὶ τῶν ἁγίων μυστηρίων διὰ τοῦ μονογενοῦς Ἰησοῦ Χριστοῦ ἐν ἁγίῳ πνεύματι, δι' οὗ σοὶ ἡ δόξα καὶ τὸ κράτος καὶ νῦν καὶ εἰς τοὺς σύμπαντας αἰῶνας τῶν αἰώνων, ἀμήν.

---

2 Ps. 26, 9. — 3/4 Hebr. 1, 3. — 16 I Petr. 5, 6. — 18 Hebr. 2, 14. — 18 I Ioann. 3, 8. — 22 Ioann. 17, 3. — 25 Tit. 3, 5.

---

10 κτῆσαι A B : κτίσαι W | 11 κτῆσαι B : κτίσαι A W

II. Inscr. *μετὰ τὸ ἀναστῆναι κτλ.*] Huius moris distincte meminit Athanasius (?) De semente hom. c. 17 dicens: *τῶν λόγων ἡμῶν προχωρησάντων ἀναστάντες καὶ ἡμεῖς ἐκτείνωμεν τὰς χεῖρας (προσευχόμενοι).* Brightman l. c. p. 109 praeterea contulit Orig. In Num. XX, 5; In Ies. III, 3;

II (xx).

Oratio postquam exsurrexerunt ab homilia.

1. *Deus salvator,* Deus universi, omnium dominus et creator, genitor unigeniti, qui *characterem* vivum et verum genuisti, qui ad utilitatem generis hominum eum misisti, qui per eum vocasti et adquisivisti homines; 2. oramus te pro hoc populo; spiritum sanctum mitte et Dominus Iesus visitet, loquatur in mentibus omnium et praeparet corda ad fidem; 3. ipse ad te trahat animas, Deus misericordiarum; posside populum etiam in hac urbe, posside gregem genuinum per unigenitum tuum Iesum Christum in sancto spiritu, per quem tibi gloria et imperium et nunc et in omnia saecula saeculorum, amen.

III (xxi).

Oratio pro catechumenis.

1. Adiutor et domine omnium, liberator liberatorum, patrone ereptorum, spes eorum, qui *sub manu potenti* tua fuerunt, tu es, qui iniquitatem sustulisti, qui per unigenitum *destruxisti satanam* et *solvisti artificia* eius et liberasti ab eo captos; 2. gratias agimus tibi pro catechumenis, quia vocasti eos per unigenitum et cognitionem tuam eis largitus es; 3. et propter hoc oramus; confirmentur in cognitione, ut *cognoscant te solum Deum verum et quem misisti Iesum Christum;* custodiantur in doctrinis et in mundo sensu et proficiant, ut digni fiant *lavacri regenerationis* et sanctorum mysteriorum per unigenitum Iesum Christum in sancto spiritu, per quem tibi gloria et imperium et nunc et in omnia saecula saeculorum, amen.

In Luc. XXXVI et XXXIX. — Orationem post Evangelium tradunt Liturgiae Iacobitarum coptitarum et abessiniorum, Brightman, *Liturgies* I, 157, 220.

3. *κτῆσαι κτλ.*] Brightman contulit Athan. C. Arian. II, 14: *ὥσπερ ὁ πάλαι λαὸς ἐν Αἰγύπτῳ βαρούμενος ἐστέναξεν, οὕτω καὶ ἡμῶν ἐχόντων τὸν ἔμψυχον νόμον καὶ κατὰ τοὺς ἀλαλήτους στεναγμοὺς τοῦ πνεύματος ἐντυγχανόντων καὶ λεγόντων· Κύριε ὁ θεὸς ἡμῶν κτῆσαι ἡμᾶς* (Ies. 26, 13), Liturgias Marci et Iacobitarum coptitarum in sua editione p. 126 et 166.

III. Orationem pro catechumenis exhibent Constitutiones apost. VIII, 6, 5—8.

δ'.

Χειροθεσία κατηχουμένων.

1. Τὴν χεῖρα ἐκτείνομεν, δέσποτα, καὶ δεόμεθα τὴν χεῖρα τὴν θείαν καὶ ζῶσαν ἐκταθῆναι εἰς εὐλογίαν τῷ λαῷ τούτῳ· σοὶ γάρ, ἀγένητε πάτερ, διὰ τοῦ μονογενοῦς κεκλίκασιν τὰς κεφαλάς· 2. εὐλόγησον τὸν λαὸν τοῦτον εἰς εὐλογίαν γνώσεως καὶ εὐσεβείας, εἰς εὐλογίαν τῶν σῶν μυστηρίων διὰ τοῦ μονογενοῦς σου Ἰησοῦ Χριστοῦ, δι' οὗ σοὶ ἡ δόξα καὶ τὸ κράτος ἐν ἁγίῳ πνεύματι καὶ νῦν καὶ εἰς τοὺς σύμπαντας αἰῶνας τῶν αἰώνων, ἀμήν.

ε'.

Εὐχὴ ὑπὲρ λαοῦ.

1. Ἐξομολογούμεθά σοι, φιλάνθρωπε θεέ, καὶ προσρίπτομεν ἑαυτῶν τὰς ἀσθενείας καὶ δύναμιν ἡμῖν προσγενέσθαι παρακαλοῦμεν. 2. σύγγνωθι τοῖς προγεγενημένοις ἁμαρτήμασιν καὶ ἄφες πάντα τὰ παρῳχημένα σφάλματα καὶ ποίησον „καινοὺς ἀνθρώπους“. 3. δεῖξον ἡμᾶς καὶ δούλους γνησίους καὶ καθαρούς· σοὶ ἀνατίθεμεν ἑαυτούς, δέχου ἡμᾶς, „θεὲ τῆς ἀληθείας“, δέχου τὸν λαὸν τοῦτον· δὸς ὅλον γνήσιον γενέσθαι, δὸς ὅλον ἀμέμπτως καὶ καθαρῶς πολιτεύεσθαι· συμμετρηθήτωσαν τοῖς οὐρανίοις, συναριθμηθήτωσαν τοῖς ἀγγέλοις, ὅλοι ἐκλεκτοὶ καὶ ἅγιοι γενέσθωσαν. 4. παρακαλοῦμέν σε ὑπὲρ τῶν πεπιστευκότων καὶ τὸν κύριον Ἰησοῦν Χριστὸν ἐπεγνωκότων, „βεβαιωθήτωσαν ἐν τῇ πίστει“ καὶ τῇ γνώσει καὶ τῇ διδασκαλίᾳ. 5. δεόμεθα ὑπὲρ παντὸς τοῦ λαοῦ τούτου, καταλλάγηθι πᾶσιν, γνώρισον ἑαυτόν, ἀποκάλυψόν σου τὸ φέγγος· „γνώτωσάν σε“ πάντες τὸν ἀγένητον πατέρα καὶ τὸν μονογενῆ σου υἱὸν „Ἰησοῦν Χριστόν“. 6. δεόμεθα ὑπὲρ πάντων ἀρχόντων, εἰρηνικὸν τὸν βίον ἐχέτωσαν ὑπὲρ ἀναπαύσεως τῆς καθολικῆς ἐκκλησίας. 7. δεόμεθα, θεὲ τῶν οἰκτιρμῶν, ὑπὲρ ἐλευθέρων καὶ δούλων, ἀρρένων καὶ γυναικῶν, γερόντων καὶ παιδίων, πενήτων καὶ πλουσίων· πᾶσιν τὸ ἴδιον σου δεῖξον χρηστὸν καὶ τὴν ἰδίαν σου πᾶσιν πρότεινον φιλανθρωπίαν· πάντας οἴκτειρον καὶ πᾶσιν χάρισαι τὴν πρὸς σὲ ἐπιστροφήν. 8. παρακαλοῦμεν ὑπὲρ ἀποδημούντων, χάρισαι αὐτοῖς ἄγγελον εἰρηνικὸν

---

13 Eph. 4, 24. — 15 Ps. 30, 6. — 20 Col. 2, 7. — 23 Ioann. 17, 3.

IV. Huic particulae respondent Constitutiones apost. VIII, 6, 10–13.

V. Oratio pro fidelibus. Cf. Constit. ap. VIII, 10; Liturgia Marci, Bright-

IV (XXVIII).

Benedictio catechumenorum.

1. Manum extendimus, Domine, et oramus, ut manus divina et viva extendatur in benedictionem super hunc populum; tibi enim, increate pater, per unigenitum inclinaverunt capita: 2. benedic hunc populum in benedictionem cognitionis et pietatis, in benedictionem mysteriorum tuorum, per unigenitum tuum Iesum Christum, per quem tibi gloria et imperium in sancto spiritu et nunc et in omnia saecula saeculorum, amen.

V (XXVII).

Oratio pro populo.

1. Confitemur tibi, Deus hominum amans, et proicimus infirmitates nostras et deprecamur, ut fortitudo nobis fiat. 2. Ignosce peccata antea commissa et remitte omnia delicta praeterita et redde *novos homines.* 3. Ostende nos et servos genuinos et puros; tibi consecramus nos, suscipe nos, *Deus veritatis,* suscipe hunc populum; da, ut cunctus genuinus fiat; da, ut cunctus immaculate et pure conversetur; commensurentur caelestibus, connumerentur angelis, cuncti electi et sancti fiant. 4. Deprecamur te pro eis, qui crediderunt et Dominum Iesum Christum agnoverunt: *confirmentur in fide* et cognitione et doctrina. 5. Oramus pro universo hoc populo, reconcilieris omnibus, manifestes te, reveles tuum lumen: *cognoscant te* omnes patrem increatum et unigenitum tuum filium *Iesum Christum.* 6. Deprecamur pro omnibus magistratibus: pacatam vitam habeant pro requie catholicae ecclesiae. 7. Oramus, Deus misericordiarum, pro liberis et servis, masculis et feminis, senibus et pueris, pauperibus et divitibus: omnibus tuam propriam benignitatem ostende ac tuam propriam humanitatem ad omnes protende; omnium miserere, et omnibus largire conversionem ad te. 8. Deprecamur pro peregrinantibus: largire eis angelum pacis comitem fieri, ne quid detrimenti a quopiam

---

man, *Liturgies* I, 119; Lit. Iacob. copt. ib. p. 157—59; 221.

8. *ἄγγελον εἰρηνικόν*] Angelo pacis in oratione pro fidelibus locum attribuit etiam Chrysostomus Adv. Iud. III, 6 (ed. Bened. I, 614 C) et In Ascens. I (II, 448 D); in officio vespertino ac matutino Constit. apost. VIII, 36, 3; 38, 3.

συνοδοιπόρον γενέσθαι, ἵνα μηδὲν ὑπὸ μηδενὸς ζημιωθῶσιν, ἵνα ἐν πολλῇ εὐθυμίᾳ τὸν πλοῦν καὶ τὰς ἀποδημίας αὐτῶν διανύσωσιν. 9. *παρακαλοῦμεν ὑπὲρ τεθλιμμένων καὶ δεδεμένων καὶ πενήτων· ἀνάπαυσον ἕκαστον, ἀπάλλαξον δεσμῶν, ἐξένεγκον τῆς πενίας, παρηγόρησον πάντας ὁ παρηγορῶν καὶ παραμυθούμενος.* 10. *δεόμεθα ὑπὲρ νοσούντων, ὑγείαν χάρισαι καὶ τῆς νόσου ἀνάστησον καὶ ποίησον αὐτοὺς τελείαν ἔχειν ὑγείαν σώματος καὶ ψυχῆς.* 11. *σὺ γὰρ εἶ ὁ σωτὴρ καὶ εὐεργέτης, σὺ εἶ ὁ πάντων κύριος καὶ βασιλεύς· σὲ παρακεκλήκαμεν ὑπὲρ πάντων διὰ τοῦ μονογενοῦς σου Ἰησοῦ Χριστοῦ, δι' οὗ σοὶ ἡ δόξα καὶ τὸ ⟨κράτο⟩ς ἐν ἁγίῳ πνεύματι καὶ νῦν καὶ εἰς τοὺς σύμπαντας αἰῶνας τῶν αἰώνων, ἀμήν.*

ς'.

Χειροθεσία λαϊκῶν.

1. *Ἡ ζῶσα καὶ καθαρὰ χείρ, ἡ χεὶρ τοῦ μονογενοῦς, ἡ πάντα τὰ πονηρὰ καθηρηκυῖα καὶ πάντα τὰ ἅγια βεβαιώσασ⟨α⟩ καὶ ἠσφαλισμένη ἐκταθήτω ἐπὶ τὰς κεφαλὰς τοῦ λαοῦ τούτου.* 2. *εὐλογηθείη ὁ λαὸς οὗτος εὐλογίᾳ πνεύματος, εὐλογίᾳ οὐρανοῦ, εὐλογίᾳ προφητῶν καὶ ἀποστόλων· εὐλογηθείη τὰ σώματα τοῦ λαοῦ εἰς σωφροσύνην καὶ καθαρότητα, εὐλογηθείησαν αἱ ψυχαὶ αὐτῶν εἰς μάθησιν καὶ γνῶσιν καὶ τὰ μυστήρια· εὐλογηθείησαν κοινῇ πάντες διὰ τοῦ μονογενοῦς σου Ἰησοῦ Χριστοῦ, δι' οὗ σοὶ ἡ δόξα καὶ τὸ κράτος ἐν ἁγίῳ πνεύματι καὶ νῦν καὶ εἰς τοὺς σύμπαντας αἰῶνας ⟨τῶν⟩ αἰώνων, ἀμήν.*

ζ'.

Εὐχὴ περὶ νοσούντων.

1. *Παρακαλοῦμεν σὲ τὸν ἔφορον καὶ κύριον καὶ πλάστην τοῦ σώματος καὶ ποιητὴν τῆς ψυχῆς, τὸν ἁρμοσάμενον τὸν ἄνθρωπον, τὸν οἰκονόμον καὶ κυβερνήτην καὶ σωτῆρα παντὸς τοῦ γένους τῶν ἀνθρώπων, τὸν καταλ⟨λ⟩ασσόμενον καὶ πραϋνόμενον*

---

1 *μηδὲν* B : *μηδένα* A W | 4 *ἐξένεγκον* B : *ἐξενεγκών* A W

VI. Cf. Constit. ap. VIII, 11, 1—6; Liturg. Nestorianorum, Brightman l. c. p. 267, Lit. Armeniorum ib. p. 429. Liturgiae Marci et Iacobitarum copt. nobis traditae illam benedictionem non exhibent.

VII—XI. Hae preces in Constitutionibus apost. non orationes proprias

capiant, ut in magna tranquillitate navigationem et peregrinationes suas perficiant. 9. Deprecamur pro afflictis et captivis et pauperibus: recrea unumquemque, libera a vinculis, educ e paupertate, alleva omnes, qui es allevans ac consolans. 10. Oramus pro aegrotis: sanitatem largire et e morbo erige atque fac, ut perfectam habeant sanitatem corporis et animae. 11. Tu enim es salvator et beneficus, tu es omnium dominus ac rex; te deprecati sumus pro omnibus per unigenitum tuum Iesum Christum, per quem tibi gloria et potestas in sancto spiritu et nunc et in omnia saecula saeculorum, amen.

VI (XXIX).

Benedictio laicorum.

1. Viva et pura manus, manus unigeniti, manus, quae omnia mala sustulit et omnia sancta confirmavit ac tuta praestitit, extendatur super capita huius populi; 2. benedicatur hic populus benedictione spiritus, benedictione caeli, benedictione prophetarum et apostolorum; benedicantur corpora populi in castitatem et puritatem; benedicantur animae eorum in doctrinam et cognitionem et mysteria; benedicantur simul omnes per unigenitum tuum Iesum Christum, per quem tibi gloria et imperium in sancto spiritu et nunc et in omnia saecula saeculorum, amen.

VII (XXII).

Oratio pro aegrotis.

1. Deprecamur te inspectorem et dominum et opificem corporis et creatorem animae, qui hominem composuit, dispensatorem et rectorem et salvatorem universi generis hominum, qui recon-

---

efficiunt, sed in oratione pro fidelibus VIII, 10 continentur, preces pro aegrotis v. 14, pro ecclesia v. 4—5, pro episcopis, presbyteris et reliquis clericis v. 6—10; repetuntur post Epiclesin VIII, 12, 40—45 et v. 48 adduntur preces pro fertilitate; cf. VIII, 13, 4. 7. Preces pro aegrotis nostra quoque scriptura iam oratione pro populo V, 10 inserit, denuo autem etiam speciatim profert. Animadvertas autem velim, orationem Serapionis pro aegrotis

διὰ τὴν ἰδίαν φιλανθρωπίαν· 2. ἱλάσθητι, δέσποτα· βοήθησον καὶ ἴασαι πάντας τοὺς νοσοῦντας, „ἐπιτίμησον“ τοῖς νοσήμασιν, ἀνάστησον τοὺς κατακειμένους· „δὸς δόξαν τῷ ὀνόματί σου“ τῷ ἁγίῳ διὰ τοῦ μονογενοῦς σου Ἰησοῦ Χριστοῦ, δι᾽ οὗ σοὶ ἡ δόξα καὶ τὸ κράτος ἐν ἁγίῳ πνεύματι καὶ νῦν καὶ εἰς τοὺς σύμπαντας αἰῶνας τῶν αἰώνων, ἀμήν.

η΄.

Χειροθεσία νοσούντων.

1. *Κύριε θεὲ τῶν οἰκτιρμῶν, ἔκτεινόν σου τὴν χεῖρα καὶ χάρισαι θεραπευθῆναι τοὺς νοσοῦντας πάντας· χάρισαι τῆς ὑγείας ἀξιωθῆναι, ἀπάλλαξον αὐτοὺς τῆς ἐπικειμένης νόσου·* 2. *ἐν τῷ ὀνόματι τοῦ μονογενοῦς σου θεραπευθήτωσαν, γενέσθω αὐτοῖς φάρμακον τὸ ἅγιον αὐτοῦ ὄνομα εἰς ὑγείαν καὶ ὁλοκληρίαν, ὅτι δι᾽ αὐτοῦ σοὶ ἡ δόξα καὶ τὸ κράτος ἐν ἁγίῳ πνεύματι καὶ νῦν καὶ εἰς τοὺς σύμπαντας αἰῶνας τῶν ⟨αἰ⟩ώνων, ἀμήν.*

θ΄.

Εὐχὴ ὑπὲρ καρποφορίας.

1. *Οὐρανοῦ καὶ γῆς δημιουργέ, ὁ τὸν οὐρανὸν διὰ τοῦ χοροῦ τῶν ἀστέρων στεφανώσας καὶ διὰ τῶν φωστήρων λαμπρύνας, ὁ τὴν γῆν τοῖς καρποῖς τιμήσας πρὸς ὠφέλειαν τῶν ἀνθρώπων, ὁ χαρισάμενος τῷ γένει τῷ ὑπὸ σοῦ πεπλασμένῳ ἄνωθεν μὲν ἀπολαύειν τῆς αὐγῆς καὶ τοῦ φωτὸς τῶν φωστήρων, κάτωθεν δὲ τρέφεσθαι ἀπὸ τῶν καρπῶν τῆς γῆς·* 2. *δεόμεθα, χάρισαι τοὺς ὑετοὺς πληρεστάτους καὶ γονιμωτάτους, ποίησον δὲ καὶ τὴν γῆν καρποφορῆσαι καὶ πολλὴν ἐνέγκαι εὐφορίαν ἕνεκεν „τῆς“ σῆς „φιλανθρωπίας καὶ χρηστότητος“·* 3. *μνήσθητι τῶν σὲ ἐπικαλουμένων, τίμησον τὴν ἁγίαν σου καὶ μόνην καθολικὴν ἐκκλησίαν καὶ εἰσάκουσον τῶν παρακλήσεων καὶ τῶν προσευχῶν ἡμῶν καὶ εὐλόγησον τὴν γῆν πᾶσαν διὰ τοῦ μονογενοῦς σου Ἰησοῦ Χριστοῦ, δι᾽ οὗ σοὶ ἡ δόξα καὶ τὸ κράτος ἐν ἁγίῳ πνεύματι καὶ εἰς τοὺς σύμπαντας αἰῶνας τῶν αἰώνων, ἀμήν.*

---

2 Luc. 4, 39. — 3 Ps. 113, 9. — 23 Tit. 3, 4.

---

1 *βοήθησον* B : *βοήθησαι* A W | 14 *ἀμήν* : + *πᾶσαι αὗται εὐχαὶ ἐπιτελοῦνται πρὸ τῆς εὐχῆς τοῦ προσφόρου* A | 19 *χαρισάμενος . . . πεπλασμένῳ* B : *χρησάμενος . . . πεπαλαιωμένω* A W

ciliat et mitigat propter propriam humanitatem: 2. propitiare, Domine; auxiliare et medere omnibus aegrotis, *impera* morbis, erige iacentes; *da gloriam nomini tuo* sancto per unigenitum tuum Iesum Christum, per quem tibi gloria et potestas in sancto spiritu et nunc et in omnia saecula saeculorum, amen.

VIII (xxx).

Benedictio aegrotorum.

1. Domine Deus misericordiarum, extende manum tuam et largire, ut curentur omnes aegroti; largire, ut sanitate digni fiant, eripe eos a morbo instanti; 2. in nomine unigeniti tui curentur, fiat eis remedium nomen eius sanctum in sanitatem et integritatem, quoniam per eum tibi gloria et imperium in sancto spiritu et nunc et in omnia saecula saeculorum, amen.

IX (xxiii).

Oratio pro fertilitate.

1. Caeli et terrae creator, qui caelum choro stellarum coronasti et luminaribus illustrasti, qui terram fructibus honorasti ad utilitatem hominum, qui largitus es generi a te creato desuper frui splendore ac lumine luminarium, ab imo nutriri ex fructibus terrae; 2. oramus, largire pluvias plenissimas ac feracissimas, fac etiam terram fructum ferre et multam fertilitatem exhibere propter tuam *humanitatem et benignitatem;* 3. recordare eorum, qui te invocant; honora sanctam tuam et unicam catholicam ecclesiam et exaudi preces et orationes nostras et benedic terram universam per unigenitum tuum Iesum Christum, per quem tibi gloria et imperium in sancto spiritu et nunc et in omnia saecula saeculorum, amen.

orationi Constitutionum apost. pro energumenis respondere, quatenus ambae orationem pro catechumenis sequuntur.

VII, 2. *ἴασαι . . τοὺς νοσοῦντας . . . ἀνάστησον τοὺς κατακειμένους*] Liturgia S. Marci, Brightman l. c. p. 126, 26—30: *τοὺς νοσοῦντας . . ἴασαι . . . τοὺς ἐν μακροῖς ἀρρωστήμασι προκατακειμένους ἐξανάστησον.*

IX, 3. *ἁγίαν — ἐκκλησίαν*] Similiter Alexander Al. apud Theodor. H. E. I, 4, 53; Lit. Marci, Brightman p. 126.

ι΄.

Εὐχὴ περὶ τῆς ἐκκλησίας.

1. „Κύριε θεὲ τῶν αἰώνων, θεὲ τῶν“ λογικῶν „πνευμάτων“, θεὲ ψυχῶν καθαρῶν καὶ πάντων τῶν γνησίως σε καὶ καθαρῶς ἐπικαλουμένων, ὁ ἐν οὐρανῷ φαινόμενος καὶ γινωσκόμενος τοῖς καθαροῖς πνεύμασιν, ὁ ἐπὶ γῆς ὑμνούμενος καὶ κατοικῶν ἐν τῇ καθολικῇ ἐκκλησίᾳ, ὑπὸ ἀγγέλων ἁγίων λειτουργούμενος καὶ καθαρῶν ψυχῶν, ὁ ποιήσας καὶ ἐξ οὐρανῶν χορὸν ζῶντα εἰς δόξαν καὶ αἶνον τῆς ἀληθείας· 2. δὸς τὴν ἐκκλησίαν ταύτην ζῶσαν καὶ καθαρὰν ἐκκλησίαν εἶναι, δὸς αὐτὴν ἔχειν θείας δυνάμεις καὶ καθαροὺς ἀγγέλους λειτουργούς, ἵνα δυνηθῇ καθαρῶς ὑμνεῖν σε. 3. παρακαλοῦμεν ὑπὲρ πάντων ἀνθρώπων τῆς ἐκκλησίας ταύτης· πᾶσιν καταλλάγηθι, πᾶσιν συγχώρησον, πᾶσιν ἄφεσιν ἁμαρτημάτων δός· χάρισαι μηκέτι μηδὲν ἁμαρτάνειν, ἀλλὰ γενοῦ τεῖχος αὐτοῖς καὶ κατάργησον πάντα πειρασμόν· 4. ἐλέησον ἄνδρας καὶ γυναῖκας καὶ παιδία καὶ φάνηθι ἐν πᾶσιν, καὶ „γραφήτω“ σου ἡ γνῶσις „ἐν ταῖς καρδίαις αὐτῶν“ διὰ τοῦ μονογενοῦς σου Ἰησοῦ Χριστοῦ, δι᾽ οὗ σοὶ ἡ δόξα καὶ τὸ κράτος ἐν ἁγίῳ πνεύματι καὶ νῦν καὶ εἰς τοὺς σύμπαντας αἰῶνας τῶν αἰώνων, ἀμήν.

ια΄.

Εὐχὴ ὑπὲρ ἐπισκόπου καὶ τῆς ἐκκλησίας.

1. Σὲ τὸν σωτῆρα καὶ κύριον ἐπικαλούμεθα, τὸν „θεὸν πάσης σαρκὸς καὶ“ κύριον παντὸς „πνεύματος“, τὸν εὐλογητὸν καὶ χορηγὸν πάσης εὐλογίας· ἁγίασον τὸν ἐπίσκοπον τόνδε καὶ διατήρησον αὐτὸν ἔξω παντὸς πειρασμοῦ καὶ δὸς αὐτῷ σοφίαν καὶ γνῶσιν, εὐόδωσον αὐτὸν ἐν ταῖς σαῖς ἐπιστήμαις. 2. παρακαλοῦμεν δὲ καὶ ὑπὲρ τῶν συμπρεσβυτέρων· ἁγίασον αὐτούς, σοφίαν αὐτοῖς δὸς καὶ γνῶσιν καὶ ὀρθὴν διδασκαλίαν, ποίησον αὐτοὺς πρεσβεύειν τὰς ἁγίας σου διδασκαλίας ὀρθῶς καὶ ἀμέμπτως. 3. ἁγίασον δὲ καὶ ⟨τοὺς⟩ διακόνους, ἵνα ὦσιν „καθαροὶ καρδίᾳ“ καὶ σώματι καὶ δυνηθῶσιν „καθαρᾷ συνειδήσει“ λειτουργεῖν καὶ παραστῆναι τῷ ἁγίῳ σώματι καὶ τῷ ἁγίῳ αἵματι. 4. παρακαλοῦμεν δὲ ὑπὲρ τῶν ὑποδιακόνων

---

2 Sir. 36, 17; Num. 16, 22. — 15 Hebr. 8, 10. — 20 Num. 16, 22. — 28 Mt. 5, 8. — 29 I Tim. 3, 9; II Tim. I, 3.

21/22 χορητὸν A | 27 τοὺς > B W

X (XXIV).

Oratio pro ecclesia.

1. *Domine Deus saeculorum, Deus spirituum* rationabilium, Deus animarum mundarum et omnium sincere ac munde te invocantium, qui in caelo appares et cognosceris a spiritibus mundis, qui in terra hymnis celebraris et habitas in catholica ecclesia, ab angelis sanctis et animabus mundis ministraris, qui fecisti etiam e caelis chorum vivum in gloriam ac laudem veritatis: 2. da, ut haec ecclesia viva ac munda ecclesia sit; da, ut habeat divinas virtutes et mundos angelos ministratorios, ut munde possit te hymnis celebrare. 3. Deprecamur pro omnibus hominibus huius ecclesiae: omnibus recónciliare, omnibus ignosce, omnibus da remissionem peccatorum; largire, ne amplius quid peccent, sed esto eis murus ac destrue omnem tentationem; 4. miserere virorum et feminarum et puerorum et manifestare in omnibus; et *scribatur in cordibus eorum* cognitio tui per unigenitum tuum Iesum Christum, per quem tibi gloria et imperium in sancto spiritu et nunc et in omnia saecula saeculorum, amen.

XI (XXV).

Oratio pro episcopo et ecclesia.

1. Te salvatorem et dominum invocamus, *Deum omnis carnis et* dominum omnis *spiritus,* benedictum et largitorem omnis benedictionis: sanctifica hunc episcopum et conserva eum extra omnem tentationem et da ei sapientiam et cognitionem, fac eum bene procedere in scientiis tuis. 2. Deprecamur autem etiam pro compresbyteris: sanctifica eos, da eis sapientiam et cognitionem et rectam doctrinam; fac eos dispensare sanctas tuas doctrinas recte et immaculate. 3. Sanctifica vero et diaconos, ut sint *mundi corde* et corpore et possint *munda conscientia* ministrare et adstare sancto corpori et sancto sanguini. 4. Deprecamur autem pro subdiaconis

---

X, 2. *ἐκκλησίαν ζῶσαν*] Similiter XIII, 13; II Clem. 14, 2.

XI, 1—2. Cum in hac particula oratio fiat pro hoc episcopo et pro compresbyteris, colligendum esse videtur, presbyterum orationem pronuntiasse.

4. *ἑρμηνέων*] sc. *γλώσσης εἰς γλῶσσαν ἢ ἐν ταῖς ἀναγνώσεσιν ἢ ἐν ταῖς*

καὶ ἀναγνωστῶν καὶ ἑρμηνέων· πάντας τοὺς τῆς ἐκκλησίας ⟨λειτουργοὺς⟩ ἀνάπαυσον καὶ πᾶσιν „δὸς ἔλεος“ καὶ οἰκτιρμὸν καὶ προκοπήν. 5. *δεόμεθα ὑπὲρ τῶν μοναζόντων καὶ ὑπὲρ τῶν παρθενευουσῶν· „τελεσάτωσαν τὸν δρόμον“ ἑαυτῶν ἀμέμπτως καὶ τὸν βίον ἑαυτῶν ἀδιαλείπτως, ἵνα δυνηθῶσιν ἐν καθαρότητι διατρῖψαι καὶ ἁγιότητι „τὰς ἡμέρας ἑαυτῶν πάσας“.* 6. *ἐλέησον δὲ καὶ τοὺς γεγαμηκότας πάντας, τοὺς ἄνδρας καὶ τὰ γύναια καὶ τὰ παιδία, καὶ δὸς πᾶσιν εὐλογίαν προκοπῆς καὶ βελτιώσεως, ἵνα πάντες γένωνται ζῶντες καὶ ἐκλεκτοὶ ἄνθρωποι διὰ τοῦ μονογενοῦς σου Ἰησοῦ Χριστοῦ, δι᾽ οὗ σοὶ ἡ δόξα καὶ τὸ κράτος ἐν ἁγίῳ πνεύματι καὶ νῦν καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων, ἀμήν.*

ιβ΄.

Εὐχὴ γονυκλισίας.

1. *Πάτερ τοῦ μονογενοῦς, ἀγαθὲ καὶ „οἰκτίρμον, ἐλεῆμον“ καὶ φιλάνθρωπε καὶ „φιλόψυχε“, εὐεργέτα πάντων τῶν ἐπὶ σὲ ἐπιστρεφόντων, δέχου τὴν παράκλησιν ταύτην καὶ δὸς ἡμῖν γνῶσιν καὶ πίστιν καὶ εὐσέβειαν καὶ ὁσιότητα.* 2. *κατάργησον πᾶν πάθος, πᾶσαν ἡδονήν, πᾶσαν ἁμαρτίαν ἀπὸ τοῦ λαοῦ τούτου· ποίησον πάντας γενέσθαι καθαρούς· συγχώρησον πᾶσιν τὰ πλημμελήματα.* 3. *σοὶ γὰρ τῷ ἀγενήτῳ πατρὶ διὰ τοῦ μονογενοῦς κλίνομεν τὸ γόνυ, δὸς ἡμῖν νοῦν ὅσιον καὶ τελείαν ὠφέλειαν, δὸς ἡμᾶς σὲ ζητεῖν καὶ ἀγαπᾶν, δὸς ἡμῖν ἐρευνᾶν καὶ ἐκζητεῖν τὰ θεῖα σου λόγια, δὸς ἡμῖν χεῖρα, δέσποτα, καὶ ἀνάστησον ἡμᾶς·* 4. *ἀνάστησον, ὁ θεὸς τῶν οἰκτιρμῶν, ποίησον ἀναβλέπειν· ἀνακάλυψον ἡμῶν τοὺς ὀφθαλμούς, παρρησίαν ἡμῖν χάρισαι, μὴ ἐπιτρέψῃς ἡμᾶς αἰσχύνεσθαι, μηδὲ δυσωπεῖσθαι μηδὲ καταγινώσκειν ἑαυτῶν·* 5. *„ἐξάλειψον τὸ καθ᾽ ἡμῶν χειρόγραφον, γράψον ἡμῶν τὰ ὀνόματα ἐν βίβλῳ ζωῆς“, συναρίθμησον ἡμᾶς „τοῖς ἁγίοις σου προφήταις καὶ ἀποστόλοις“ διὰ τοῦ μονογενοῦς σου Ἰησοῦ Χριστοῦ, δι᾽ οὗ*

---

2 II Tim. 1, 16. — 6 Luc. 1, 75. — 13 Ps. 85, 15. — 14 Sap. 11, 27. — 25 Col. 2, 14. — 26 Phil. 4, 3; Apoc. 13, 8. — 27 Eph. 3, 5.

---

2 *λειτουργοὺς* W | 4 *παρθενουσῶν* B : *παρθερθενευουσῶν* A, *παρθένων εὖ οὐσῶν* W | 24 *ἐπιστρέψῃς* A

προσομιλίαις, ut Epiphanius Expos. fid. 20 (21) accuratius dicit, ergo eorum, qui lectiones sacras et homilias eis interpretabantur, qui linguam legentis vel exhortantis non intellegebant.

5. *μοναζόντων*] Hanc vocem praeter

et lectoribus et interpretibus: omnes ecclesiae ministros recrea et omnibus *da benignitatem* et misericordiam et profectum. 5. Oramus pro eis, qui solitariam vitam agunt, et pro eis, quae virginitatem colunt: *perficiant cursum* suum immaculate et vitam suam sine intermissione, ut possint in puritate et sanctitate terere *omnes dies suos.* 6. Miserere etiam omnium matrimonio coniunctorum, virorum et feminarum et puerorum, et da omnibus benedictionem profectus et emendationis, ut omnes fiant vivi et electi homines per unigenitum tuum Iesum Christum, per quem tibi gloria et imperium in sancto spiritu et nunc et in omnia saecula saeculorum, amen.

XII (XXVI).

Oratio genuflexionis.

1. Pater unigeniti, bone et *misericors, benigne* et amans hominum et *amans animarum,* benefice in omnes ad te se convertentes: suscipe hanc deprecationem et da nobis cognitionem et fidem et pietatem et sanctitatem. 2. Destrue omnem passionem, omnem voluptatem, omne peccatum ab hoc populo; fac, ut omnes mundi fiant; ignosce omnibus delicta. 3. Tibi enim increato patri per unigenitum flectimus genu, da nobis mentem sanctam et utilitatem perfectam, da nobis te quaerere et amare, da nobis scrutari et inquirere verba tua divina, da nobis manum, Domine, et erige nos; 4. erige, Deus misericordiarum: fac, ut suspiciamus; revela oculos nostros, confidentiam nobis largire, ne permittas nos erubescere nec verecundari nec nos condemnare: 5. *dele quod adversus nos erat chirographum, scribe nomina nostra in libro vitae,* connumera nos *sanctis tuis prophetis et apostolis* per unigenitum

---

Serapionem Athanasius primo adhibere videtur, Apol. ad imp. Constant. c. 28.

XII. Haec oratio ostendere videtur, populum stetisse, dum orationes praecedentes recitabantur. In Constitutionibus apost. VIII, 6—11 catechumeni et fideles, haud dubie etiam energumeni, baptizandi et paenitentes genuflectunt, dum pro eis orationes fiunt; deinde autem surgunt et accipiunt benedictionem episcopi, catechumeni, energumeni, baptizandi et paenitentes capite inclinato. Scriptura nostra hic addit orationem, quae sola genibus flexibus pronuntiari et huic habitui nomen debere videtur.

σοὶ ἡ δόξα καὶ τὸ κράτος ἐν ἁγίῳ πνεύματι καὶ νῦν καὶ εἰς τοὺς σύμπαντας αἰῶνας τῶν αἰώνων, ἀμήν.

ιγ΄.

Εὐχὴ προσφόρου Σαραπίωνος ἐπισκόπου.

1. *Ἄξιον καὶ δίκαιόν ἐστιν σὲ τὸν ἀγένητον πατέρα τοῦ μονογενοῦς Ἰησοῦ Χριστοῦ αἰνεῖν ὑμνεῖν δοξολογεῖν.* 2. *αἰνοῦμέν σέ, ἀγένητε θεέ, ἀνεξιχνίαστε, ἀνέκφραστε, ἀκατανόητε πάσῃ γενητῇ ὑποστάσει.* 3. *αἰνοῦμεν σὲ τὸν „γιγνωσκόμενον“ ὑπὸ τοῦ υἱοῦ τοῦ μονογενοῦς, τὸν δι' αὐτοῦ λαληθέντα καὶ ἑρμηνευθέντα καὶ γνωσθέντα τῇ γενητῇ φύσει.* 4. *αἰνοῦμεν σὲ τὸν „γιγνώσκοντα τὸν υἱὸν καὶ ἀποκαλύπτοντα“ τοῖς ἁγίοις τὰς περὶ αὐτοῦ δόξας· τὸν γιγνωσκόμενον ὑπὸ τοῦ γεγεννημένου σου λόγου καὶ ὁρώμενον καὶ διερμηνευόμενον τοῖς ἁγίοις.* 5. *αἰνοῦμέν σέ, πάτερ ἀόρατε, χορηγὲ τῆς ἀθανασίας· σὺ εἶ ἡ „πηγὴ τῆς ζωῆς“, ἡ πηγὴ τοῦ φωτός, ἡ πηγὴ πάσης „χάριτος καὶ“ πάσης „ἀληθείας“, φιλάνθρωπε καὶ φιλόπτωχε, ὁ πᾶσιν καταλλασσόμενος καὶ „πάντας πρὸς ἑαυτὸν“ διὰ τῆς ἐπιδημίας τοῦ ἀγαπητοῦ σου υἱοῦ „ἕλκων“.* 6. *δεόμεθα, ποίησον ἡμᾶς ζῶντας ἀνθρώπους· δὸς ἡμῖν πνεῦμα φωτός, „ἵνα γνῶμεν σὲ τὸν ἀληθινὸν καὶ ὃν ἀπέστειλας Ἰησοῦν Χριστόν“· δὸς ἡμῖν πνεῦμα ἅγιον, ἵνα δυνηθῶμεν ἐξειπεῖν καὶ διηγήσασθαι τὰ ἄρρητά σου μυστήρια.* 7. *λαλησάτω ἐν ἡμῖν ὁ κύριος Ἰησοῦς καὶ ἅγιον πνεῦμα καὶ ὑμνησάτω σὲ δι' ἡμῶν.* 8. *σὺ γὰρ ὁ „ὑπεράνω πάσης ἀρχῆς καὶ ἐξουσίας καὶ δυ⟨νά⟩μεως καὶ κυριότητος καὶ παντὸς ὀνόματος ὀνομαζομένου οὐ μόνον ἐν τῷ αἰῶνι τούτῳ, ἀλλὰ καὶ ἐν τῷ μέλλοντι“·* 9. *„σοὶ παραστήκουσι χίλιαι χιλιάδες καὶ μύριαι μυριάδες“ ἀγγέλων ἀρχαγγέλων „θρόνων κυριοτήτων ἀρχῶν*

---

7 Luc. 10, 22; Mt. 11, 27; 16, 17. — 13 Ier. 2, 13. — 14 Ioann. 1, 14. — 15 Ioann. 12, 32. — 18 Ioann. 17, 3. — 21 Eph. 1, 21. — 24 Dan. 7, 10. — 25 Col. 1, 16.

---

24 *παραστήσουσι* A

XIII. Cf. Constit. ap. VIII, 12, 6—13, 10.

Inscr. *προσφόρου*] Infra v. 19 eadem forma repetitur. Symmachus vel glossator, ut Drews l. c. p. 306 adnotavit, vertit vocabulum מִנְחָה Ies. 57, 6 *πρόσφορον* (cf. Orig. Hexapla ed. Field II, 542), cum LXX *θυσίαι*

tuum Iesum Christum, per quem tibi gloria et imperium in sancto spiritu et nunc et in omnia saecula saeculorum, amen.

XIII (1).

Oratio oblationis Serapionis episcopi.

1. Dignum et iustum est, te increatum patrem unigeniti Iesu Christi laudare, hymnis celebrare, glorificare. 2. Laudamus te, Deus increate, investigabilis, inenarrabilis, incomprehensibilis omni naturae creatae. 3. Laudamus te, qui *cognosceris* a filio unigenito, qui per eum annuntiatus et expositus et manifestatus es naturae creatae. 4. Laudamus te, qui *cognoscis filium et revelas* sanctis glorias ad eum attinentes; qui cognosceris a genito tuo verbo et videris et explicaris sanctis. 5. Laudamus te, pater invisibilis, largitor immortalitatis. Tu es *fons vitae,* fons luminis, fons omnis *gratiae et* omnis *veritatis,* amans hominum et amans pauperum, qui omnibus reconciliaris et *omnes ad te trahis* per visitationem filii tui dilecti. 6. Oramus: fac nos homines vivos, da nobis spiritum luminis, ut *cognoscamus te verum et quem misisti Iesum Christum;* da nobis spiritum sanctum, ut possimus enarrare et exponere ineffabilia tua mysteria. 7. Loquatur in nobis Dominus Iesus et sanctus spiritus et hymnis per nos te celebret. 8. Tu enim es, qui est *supra omnem principatum et potestatem et virtutem et dominationem et omne nomen, quod nominatur non solum in hoc saeculo, sed etiam in futuro;* 9. *tibi assistunt mille milia et dena milia denum milium* angelorum, archangelorum, *thronorum, domi-*

---

habeant. Alias ubique ἡ προσφορὰ legitur.

1. *ἀγένητον πατέρα*] Similiter IV; V, 5; XII, 3; XVII, 1; XIX, 4; XXVII, 1. Constitutiones apost. VIII, 12, 6 et alias habent vocem *ἀγέννητον*.

9. *τὰ δύο τιμιώτατα Σεραφείμ*] Liturgiae reliquae omnes hoc loco de Cherubim et Seraphim loquuntur. Drews l. c. p. 308 putans voce *δύο* Seraphim et Cherubim indicari et respiciens Athanasium In illud Omnia mihi c. 6 scribentem: *Χερουβὶμ ἢ Σεραφὶμ .. τὴν δοξολογίαν προσφέρουσιν ... τὸ τρίτον τὰ τίμια ζῶα ταῦτα προσφέρειν τὴν δοξολογίαν ἅγιος ἅγιος ἅγιος λέγοντα*, e Liturgia Marci post *τιμιώτατα* inseruit *σου ζῶα, τὰ πολυόμματα Χερουβὶμ καὶ τὰ Σ.* Equidem textum non muto. Etiam Ies. 6, 3 *δύο ζῶα* intellegenda sunt, sed duo Seraphim, atque Origenes et Hieronymus locum illum revera ita interpretantur. Etiam Brightman textum traditum retinuit et in *The Journal of Th. St.* I, 277 defendit.

ἐξουσιῶν“· σοὶ παραστήκουσιν τὰ δύο τιμιώτατα ,,Σεραφεὶμ“ ἑξαπτέρυγα, ,,δυσὶν μὲν πτέρυξιν καλύπτοντα τὸ πρόσωπον, δυσὶ δὲ τοὺς πόδας, δυσὶ δὲ πετόμενα“ καὶ ἁγιάζοντα· 10. *μεθ' ὧν δέξαι καὶ τὸν ἡμέτερον ἁγιασμὸν λεγόντων· ,,Ἅγιος ἅγιος ἅγιος κύριος Σαβαώθ, πλήρης“ ὁ οὐρανὸς καὶ ,,ἡ γῆ τῆς δόξης σου“.* 11. *πλήρης ἐστὶν ὁ οὐρανός, ,,πλήρης ἐστὶν καὶ ἡ γῆ τῆς μεγαλοπρεποῦς σου δόξης, κύριε τῶν δυνάμεων“· πλήρωσον καὶ τὴν θυσίαν ταύτην τῆς σῆς δυνάμεως καὶ τῆς σῆς μεταλήψεως· σοὶ γὰρ προσηνέγκαμεν ταύτην τὴν ,,ζῶσαν θυσίαν“, τὴν προσφορὰν τὴν ἀναίμακτον.* 12. *σοὶ προσηνέγκαμεν τὸν ἄρτον τοῦτον, τὸ ὁμοίωμα τοῦ σώματος τοῦ μονογενοῦς. ὁ ἄρτος οὗτος τοῦ ἁγίου σώματός ἐστιν ὁμοίωμα, ,,ὅτι ὁ κύριος Ἰησοῦς Χριστός, ἐν ᾗ νυκτὶ παρεδίδοτο, ἔλαβεν ἄρτον καὶ ἔκλασεν καὶ ἐδίδου τοῖς μαθηταῖς ἑαυτοῦ λέγων· Λάβετε καὶ φάγετε, τοῦτό ἐστιν τὸ σῶμά μου τὸ ὑπὲρ ὑμῶν κλώμενον“ εἰς ἄφεσιν ἁμαρτιῶν.* 13. *διὰ τοῦτο καὶ ἡμεῖς ,,τὸ ὁμοίωμα τοῦ θανάτου“ ποιοῦντες τὸν ἄρτον προσηνέγκαμεν, καὶ παρακαλοῦμεν διὰ τῆς θυσίας ταύτης· καταλλάγηθι πᾶσιν ἡμῖν καὶ ἱλάσθητι, ,,θεὲ τῆς ἀληθείας“· καὶ ὥσπερ ὁ ἄρτος οὗτος ἐσκορπισμένος ἦν ἐπάνω τῶν ὀρέων καὶ συναχθεὶς ἐγένετο εἰς ἕν, οὕτω καὶ τὴν ἁγίαν σου ἐκκλησίαν σύναξον ἐκ παντὸς ἔθνους καὶ πάσης χώρας καὶ πάσης πόλεως καὶ κώμης καὶ οἴκου καὶ ποίησον μίαν ζῶσαν καθολικὴν ἐκκλησίαν.* 14. *προσηνέγκαμεν δὲ καὶ τὸ ποτήριον τὸ ὁμοίωμα τοῦ αἵματος, ,,ὅτι ὁ κύριος Ἰησοῦς Χριστὸς λαβὼν ποτήριον μετὰ τὸ δειπνῆσαι ἔλεγεν“ τοῖς ἑαυτοῦ μαθηταῖς· ,,Λάβετε πίετε, τοῦτό ἐστιν ἡ καινὴ διαθήκη, ὅ ἐστιν τὸ αἷμά μου τὸ ὑπὲρ ὑμῶν ἐκχυνόμενον εἰς ἄφεσιν ἁμαρτημάτων“. διὰ τοῦτο προσηνέγκαμεν καὶ ἡμεῖς τὸ ποτήριον ὁμοίωμα αἵματος προσάγοντες.* 15. *ἐπιδημησάτω, ,,θεὲ τῆς ἀληθείας“, ὁ ἅγιός σου*

---

1 Ies. 6, 2. 3. — 6 II Petr. 1, 17; Ps. 83, 1. — 9 Rom. 12, 1. — 12 I Cor. 11, 23. 24; Mt. 26, 26; Luc. 22, 19. — 15 Rom. 6, 5. — 18 Ps. 30, 6. — Didache 9, 4. — 23 I Cor. 11, 23—25; Mt. 26, 27. 28; Luc. 22, 20. — 28 Ps. 30, 6.

18 *τοῦτος* A

10—11. Haec sectio inprimis originem aegyptiacam manifestat. Trisagion eodem ambitu Liturgiae S. Marci atque Iacobitarum coptitarum et abessyniorum exhibent; reliquae post *δόξης σου* (vel *αὐτοῦ*) nonnulla addunt. Deinde illae tres liturgiae tantum post Trisagion pergunt: *πλήρης κτλ.* et versum *πλήρωσον καὶ κτλ.* continent; reliquae excipiunt vocem *ἅγιος*. Liturgia S.

nationum, principatuum, potestatum; tibi assistunt duo honoratissimi *Seraphim* senis alis praediti, *binis alis velantes faciem, binis pedes, binis volantes* et sanctificantes; 10. cum quibus suscipe etiam nostram sanctificationem dicentium: *Sanctus, sanctus, sanctus Dominus Sabaoth; plenum* est caelum *et terra gloria tua.* 11. Plenum est caelum, *plena* est et *terra gloria tua magnifica, Domine virtutum;* imple etiam hoc sacrificium virtute tua et communicatione tua. Tibi enim obtulimus hoc *sacrificium vivum,* oblationem incruentam. 12. Tibi obtulimus hunc panem, similitudinem corporis unigeniti. Hic panis sancti corporis est similitudo, quoniam *Dominus Iesus Christus, in qua nocte tradebatur, accepit panem ac fregit deditque discipulis suis dicens: Accipite et manducate, hoc est corpus meum, quod pro vobis frangitur* in remissionem peccatorum. 13. Propterea et nos *similitudinem mortis* celebrantes panem obtulimus, et deprecamur: per hoc sacrificium reconciliare nobis omnibus et propitiare, *Deus veritatis;* et sicut hic panis dispersus erat supra montes et collectus factus est in unum, ita et ecclesiam tuam sanctam collige ex omni gente et omni terra et omni urbe et vico et domo et redde unam vivam catholicam ecclesiam. 14. Obtulimus etiam calicem, similitudinem sanguinis, quoniam *Dominus Iesus Christus accepit calicem, postquam cenavit, et dixit* discipulis suis: *Accipite, bibite, hoc est novum testamentum,* quod est *sanguis meus, qui pro vobis effundetur in remissionem peccatorum.* Propterea obtulimus etiam nos calicem similitudinem sanguinis adhibentes. 15. Adveniat, *Deus veritatis,* sanctum tuum verbum

---

Marci postquam Trisagion angelorum protulit, pergit: *πάντοτε μὲν πάντα σε ἁγιάζει, ἀλλὰ καὶ μετὰ πάντων τῶν σε ἁγιαζόντων δέξαι, δέσποτα κύριε, καὶ τὸν ἡμέτερον ἁγιασμὸν σὺν αὐτοῖς ὑμνούντων καὶ λεγόντων· Ἅγιος ἅγιος ἅγιος κύριος Σαβαώθ, πλήρης ὁ οὐρανὸς καὶ ἡ γῆ τῆς ἁγίας σου δόξης. πλήρης γάρ ἐστιν ὡς ἀληθῶς ὁ οὐρανὸς καὶ ἡ γῆ τῆς ἁγίας σου δόξης διὰ τῆς ἐπιφανείας τοῦ κυρίου καὶ θεοῦ καὶ σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ· πλήρωσον ὁ θεὸς καὶ ταύτην τὴν θυσίαν τῆς παρὰ σοῦ εὐλογίας διὰ τῆς ἐπιφοιτήσεως τοῦ παναγίου σου πνεύματος.* Verba litteris distentis expressa etiam apud Serapionem leguntur.

15. Epiclesis. — *ἐπιδημησάτω ὁ ἅγιός σου λόγος*] Similiter infra in benedictione aquarum c. 19, 1—2: *καὶ πλήρωσον αὐτὰ πνεύματος ἁγίου. ὁ ἄρρητός σου λόγος ἐν αὐτοῖς γενέσθω κτλ.* Irenaeus Adv. haer. V, 2, 3: *τὸ κεκραμένον ποτήριον καὶ ὁ γεγονὼς ἄρτος ἐπιδέχεται τὸν λόγον τοῦ θεοῦ καὶ γίνεται ἡ εὐχαριστία σῶμα Χριστοῦ,* IV, 18, 5: *ἄρτος προσλαμβανόμενος τὴν ἐπίκλησιν τοῦ θεοῦ* (de

λόγος ἐπὶ τὸν ἄρτον τοῦτον, ἵνα γένηται ὁ ἄρτος σῶμα τοῦ λόγου, καὶ ἐπὶ τὸ ποτήριον τοῦτο, ἵνα γένηται τὸ ποτήριον αἷμα τῆς ἀληθείας. καὶ ποίησον πάντας τοὺς κοινωνοῦντας φάρμακον ζωῆς λαβεῖν εἰς θεραπείαν παντὸς νοσήματος καὶ εἰς ἐνδυνάμωσιν πάσης προκοπῆς καὶ ἀρετῆς, μὴ εἰς κατάκρισιν, „θεὲ τῆς ἀληθείας", μηδὲ εἰς ἔλεγχον καὶ ὄνειδος. 16. *σὲ γὰρ τὸν ἀγένητον ἐπεκαλεσάμεθα διὰ τοῦ μονογενοῦς ἐν ἁγίῳ πνεύματι· ἐλεηθήτω ὁ λαὸς οὗτος, προκοπῆς ἀξιωθήτω, ἀποσταλήτωσαν ἄγγελοι συμπαρόντες τῷ λαῷ εἰς κατάργησιν τοῦ πονηροῦ καὶ εἰς βεβαίωσιν τῆς ἐκκλησίας.* 17. *παρακαλοῦμεν δὲ καὶ ὑπὲρ πάντων τῶν κεκοιμημένων, ὧν ἐστιν καὶ ἡ ἀνάμνησις.* 18. *μετὰ τὴν ὑποβολὴν τῶν ὀνομάτων· ἁγίασον τὰς ψυχὰς ταύτας, σὺ γὰρ πάσας γινώσκεις· ἁγίασον πάσας τὰς „ἐν κυρίῳ" κοιμηθείσας καὶ συγκαταρίθμησον πάσαις ταῖς ἁγίαις σου δυνάμεσιν καὶ δὸς αὐτοῖς „τόπον καὶ μονὴν" ἐν τῇ βασιλείᾳ σου.* 19. *δέξαι δὲ καὶ τὴν εὐχαριστίαν τοῦ λαοῦ καὶ εὐλόγησον τοὺς προσενεγκόντας τὰ πρόσφορα καὶ τὰς εὐχαριστίας καὶ χάρισαι ὑγείαν καὶ ὁλοκληρίαν καὶ εὐθυμίαν καὶ πᾶσαν προκοπὴν ψυχῆς καὶ σώματος ὅλῳ τῷ λαῷ τούτῳ διὰ τοῦ μονογενοῦς σου Ἰησοῦ Χριστοῦ ἐν ἁγίῳ πνεύματι, ὥσπερ ἦν καὶ ἐστὶν καὶ ἔσται εἰς γενεὰς γενεῶν καὶ εἰς τοὺς σύμπαντας αἰῶνας τῶν αἰώνων, ἀμήν.*

ιδ'.

Μετὰ τὴν εὐχὴν ἡ κλάσις καὶ ἐν τῇ κλάσει εὐχή.

1. ***Καταξίωσον** ἡμᾶς τῆς κοινωνίας καὶ ταύτης, „θεὲ τῆς ἀληθείας", καὶ ποίησον τὰ σώματα ἡμῶν χωρῆσαι ἁγνείαν καὶ*

---

5 I Cor. 11, 34. — Ps. 30, 6. — **13** Apoc. 14, 13. — **14** Ioann. 14, 2. — **23** Ps. 30, 6.

---

lectione *ἐπίκλησιν* pro vulgata *ἔκκλησιν* cf. C. Holl, *Fragmente vornicänischer Kirchenväter* 1899 p. 61); Athanasius (?) in sermone ad baptizandos ab Eutychio laudato (A. Mai, Script. vet. nova collectio IX, 625): *ἐπὰν δὲ αἱ μεγάλαι εὐχαὶ καὶ αἱ ἅγιαι ἱκεσίαι ἀναπεμφθῶσι, καταβαίνει ὁ λόγος εἰς τὸν ἄρτον καὶ τὸ ποτήριον καὶ γίνεται αὐτοῦ τὸ σῶμα.* Constitutiones ap. VIII, 12, 39 et omnes aliae liturgiae de spiritu sancto loquuntur, etiam Petrus II Alex. de sancto altari dicens, *ἔνθα κάθοδον τοῦ ἁγίου πνεύματος ἐπικαλούμεθα* (Theodor. H. E. IV, 22, 7), et Theophilus Al. Ep. pasch. a. 402 c. 13 (inter Hieron. epp. ep. 98, Migne, PL 22, 801) scribens: panem dominicum et sacrum calicem per invocationem et adventum sancti spiritus sanctificari. — *φάρμακον ζωῆς*] Cf. Ignat. Eph. 20, 2.

super hunc panem, ut panis fiat corpus verbi, et super hunc calicem, ut calix fiat sanguis veritatis. Et fac, ut omnes communicantes remedium vitae accipiant ad curandum omnem morbum et ad confortandum omnem profectum ac virtutem, non in condemnationem, *Deus veritatis,* neque in contumeliam et opprobrium. 16. Te enim increatum invocavimus per unigenitum in sancto spiritu: misericordiam consequatur hic populus, profectu dignus fiat, mittantur angeli adesse populo in destructionem mali et in confirmationem ecclesiae. 17. Deprecamur etiam pro omnibus defunctis, quorum est et commemoratio. 18. Post enuntiationem nominum: Sanctifica has animas; tu enim omnes cognoscis; sanctifica omnes *in Domino* defunctas et connumera omnibus tuis sanctis virtutibus et da eis *locum et mansionem* in regno tuo. 19. Suscipe etiam gratiarum actionem populi et benedic eos, qui obtulerunt oblationes et gratiarum actiones, et largire sanitatem et integritatem et laetitiam et omnem profectum animae et corporis cuncto huic populo per unigenitum tuum Iesum Christum in sancto spiritu, sicut erat et est et erit in generationes generationum et in omnia saecula saeculorum, amen.

XIV (II).

Post orationem fractio et in fractione oratio.

1. Dignare nos et huius communionis, *Deus veritatis,* et fac, ut corpora nostra capiant castitatem et animae intellegentiam et

---

17—18. Commemoratio mortuorum ergo in scriptura nostra locum post Epiclesin vel Consecrationem habet, cum in Liturgia Marci media in Intercessione magna, quae ipsa in Praefatione inserta est, proferatur. Cf. Brightman, *Liturgies* I, 129.

18. *μετὰ τὴν ὑποβολὴν τ. ὀ.*] Haec verba rubricam efficiunt, quare ea litteris minoribus exprimo.

19. Similiter Liturgia Marci has preces precibus pro mortuis adiungit. Cf. Brightman l. c. — *ὥσπερ ἦν κτλ.*] Eandem Anaphorae clausulam et quidem a populo enuntiatam exhibent Constitutiones eccl. aegypt. II, 24, Liturgiae Marci, Iacobitarum coptitarum abessiniorum et syrorum. Cf. Brightman l. c. p. 96, 134, 180, 233. Loci laudati etiam soli esse videntur, in quibus formula plenior *εἰς τοὺς σύμπαντας αἰῶνας* scripturae nostrae servata est, cum alias ubique in Liturgiis orientalibus formula brevior *εἰς τοὺς αἰῶνας* occurrat.

XIV. Orationem fractionis exhibent Liturgiae Iacobitarum syrorum, coptitarum et aethiopum, seu solam, ut

τὰς ψυχὰς φρόνησιν καὶ γνῶσιν· 2. καὶ σόφισον ἡμᾶς, θεὲ τῶν οἰκτιρμῶν, διὰ τῆς μεταλήψεως τοῦ σώματος καὶ τοῦ αἵματος, ὅτι διὰ τοῦ μονογενοῦς σοὶ ἡ δόξα καὶ τὸ κράτος ἐν ἁγίῳ πνεύματι καὶ νῦν καὶ εἰς τοὺς σύμπαντας αἰῶνας τῶν αἰώνων, ἀμήν.

ιε'.

Μετὰ τὸ διαδοῦναι τὴν κλάσιν τοῖς κληρικοῖς χειροθεσία λαοῦ.

1. *Ἐκτείνω τὴν χεῖρα ἐπὶ τὸν λαὸν τοῦτον καὶ δέομαι ἐκταθῆναι τὴν τῆς ἀληθείας χεῖρα καὶ δοθῆναι εὐλογίαν τῷ λαῷ τούτῳ διὰ τὴν σὴν φιλανθρωπίαν, θεὲ τῶν οἰκτιρμῶν, καὶ τὰ μυστήρια τὰ παρόντα· 2. χεὶρ εὐλαβείας καὶ δυνάμεως καὶ σωφρονισμοῦ καὶ καθαρότητος καὶ πάσης ὁσιότητος εὐλογησάτω τὸν λαὸν τοῦτον καὶ διατηρησάτω εἰς προκοπὴν καὶ βελτίωσιν διὰ τοῦ μονογενοῦς σου Ἰησοῦ Χριστοῦ ἐν ἁγίῳ πνεύματι καὶ νῦν καὶ εἰς ⟨τοὺς⟩ σύμπαντας αἰῶνας τῶν αἰώνων, ἀμήν.*

ιϛ'.

Μετὰ τὴν διά⟨δο⟩σιν τοῦ λαοῦ εὐχή.

1. *Εὐχαριστοῦμέν σοι, δέσποτα, ὅτι ἐσφαλμένους ἐκάλεσας καὶ ἡμαρτηκότας προσεποιήσω καὶ ὑπερτέθεισαι τὴν καθ' ἡμῶν ἀπειλὴν φιλανθρωπίᾳ τῇ σῇ συγχωρήσας καὶ τῇ μετανοίᾳ ἀπαλείψας καὶ τῇ πρὸς σὲ γνώσει ἀποβαλών. 2. εὐχαριστοῦμέν σοι, ὅτι δέδωκας ἡμῖν „κοινωνίαν σώματος καὶ αἵματος“. 3. εὐλόγησον ἡμᾶς, εὐλόγησον τὸν λαὸν τοῦτον, ποίησον ἡμᾶς μέρος ἔχειν μετὰ τοῦ σώματος καὶ τοῦ αἵματος διὰ τοῦ μονογενοῦ⟨ς⟩ σου υἱοῦ, δι' οὗ σοὶ ἡ δόξα καὶ τὸ κράτος ἐν ἁγίῳ πνεύματι καὶ νῦν καὶ ἀεὶ καὶ εἰς τοὺς σύμπαντας αἰῶνας τῶν αἰώνων, ἀμήν.*

ιζ'.

Εὐχὴ περὶ τῶν προσφερομένων ἐλαίων καὶ ὑδάτων.

1. *Εὐλογοῦμεν διὰ τοῦ ὀνόματος τοῦ μονογενοῦς σου Ἰησοῦ Χριστοῦ τὰ κτίσμα⟨τα⟩ ταῦτα, τὸ ὄνομα τοῦ παθόντος ὀνομάζομεν*

---

19 I Cor. 10, 16.

---

scriptura nostra, seu tanquam prooemium Orationis dominicae vel huic orationi adiunctam. Cf. Brightman, *Liturgies* I, 97, 181, 191, 234. Constitutiones apost. orationem non habent.

XV. Inscr. Secundum haec verba communio clericorum a communione populi distenta fuisse videtur, cum alias illa hanc sane praecedat, sed partem tantum communionis generalis efficiat

cognitionem; 2. et sapientes nos redde, Deus misericordiarum, perceptione corporis et sanguinis, quoniam per unigenitum tibi gloria et imperium in sancto spiritu et nunc et in omnia saecula saeculorum, amen.

XV (III).

Post fractionem clericis distributam benedictio populi.

1. Extendo manum super hunc populum et oro, ut extendatur manus veritatis et detur benedictio huic populo propter humanitatem tuam, Deus misericordiarum, et mysteria praesentia: 2. manus prudentiae et virtutis et castitatis et puritatis et omnis sanctitatis benedicat hunc populum ac conservet in profectum et emendationem per unigenitum tuum Iesum Christum in sancto spiritu et nunc et in omnia saecula saeculorum, amen.

XVI (IV).

Post communionem populi oratio.

1. Gratias tibi agimus, Domine, quod vocasti eos, qui lapsi erant, et adquisisti eos, qui peccaverant, et deposuisti minas, quae fuerunt adversus nos, humanitate tua ignoscens et paenitentia delens et cognitione ad te attinente deiciens. 2. Gratias tibi agimus, quod dedisti nobis *communionem corporis et sanguinis.* 3. Benedic nos, benedic hunc populum, fac nos partem habere cum corpore et sanguine per unigenitum tuum filium, per quem tibi gloria et imperium in sancto spiritu et nunc et semper et in omnia saecula saeculorum, amen.

XVII (V).

Oratio pro oleis et aquis oblatis.

1. Benedicimus per nomen unigeniti tui Iesu Christi has creaturas, nomen nominamus eius, qui passus est, crucifixus est

---

et eadem oratione praeparetur. Cf. Constit ap. VIII, 13, 11—15. At verba illa, ut Brightman exposuit, fortasse non necessarie de communione cleri intellegenda sunt, sed indicant, particulas clericis ditributas fuisse, quibus hi populum communicent.

XVI. Ad hanc orationem oratio Liturgiae Marci, Brightman l. c. p. 141, satis prope accedit. Cf. Constit. ap. VIII, 14.

XVII. Similiter Testamentum D. n. I, 24 de consecratione olei hoc loco vel post Communionem loquitur. Etiam Constitutiones eccl. aeg. III, 22—23 et

τοῦ σταυρωθέντος καὶ ἀναστάντος καὶ καθεζομένου ἐν δεξιᾷ τοῦ ἀγενήτου ἐπὶ τὸ ὕδωρ καὶ ἐπὶ ⟨τὸ⟩ ἔλαιον τοῦτο· 2. *χάρισαι δύναμιν θεραπευτικὴν ἐπὶ τὰ κτίσματα ταῦτα, ὅπως πᾶς πυρετὸς καὶ πᾶν δαιμόνιον καὶ πᾶσα νόσος διὰ τῆς πόσεως καὶ τῆς ἀλείψεως ἀπαλλαγῇ καὶ γένηται φάρμακον θεραπευτικὸν καὶ φάρμακον ὁλοκληρίας ἡ τῶν κτισμάτων τούτων μετάληψις ἐν ὀνόματι τοῦ μονογενοῦ⟨ς⟩ σου Ἰησοῦ Χριστοῦ, δι' οὗ σοὶ ἡ δόξα καὶ τὸ κράτος ἐν ἁγίῳ πνεύματι εἰς τοὺς σύμπαντας αἰῶνας τῶν αἰώνων, ἀμήν.*

ιη'.

Χειροθεσία μετὰ τὴν εὐλογίαν τοῦ ὕδατος καὶ τοῦ ἐλαίου.

1. *Φιλάνθρωπε „θεὲ τῆς ἀληθείας", συμπαραμεινάτω τῷ λαῷ τούτῳ ἡ „κοινωνία τοῦ σώματος καὶ τοῦ αἵματος"· τὰ σώματα αὐτῶν ζῶντα ἔστω σώματα καὶ αἱ ψυχαὶ αὐτῶν καθαραὶ ἔστωσαν ψυχαί.* 2. *δὸς τὴν εὐλογίαν ταύτην εἰς τήρησιν τῆς κοινωνίας καὶ εἰς ἀσφάλειαν τῆς γενομένης εὐχαριστίας, καὶ μακάρισον κοινῇ πάντας καὶ ποίησον ἐκλεκτοὺς διὰ τοῦ μονογενοῦ⟨ς⟩ σου Ἰησοῦ Χριστοῦ ἐν ἁγίῳ πνεύματι καὶ νῦν καὶ εἰς τοὺς σύμπαντας αἰῶνας τῶν αἰώνων, ἀμήν.*

ιθ'.

Ἁγιασμὸς ὑδάτων.

1. *Βασιλεῦ καὶ κύριε τῶν ἁπάντων καὶ δημιουργὲ τῶν ὅλων, ὁ πάσῃ τῇ γενητῇ φύσει διὰ τῆς καταβάσεως τοῦ μονογενοῦ⟨ς⟩ σου Ἰησοῦ Χριστοῦ χαρισάμε⟨νος⟩ τὴν σωτηρίαν, ὁ λυτρωσάμενος τὸ πλάσμα τὸ ὑπὸ σοῦ δημιουργηθὲν διὰ τῆς ἐπιδημίας τοῦ ἀρρήτου σου λόγου· „ἔφιδε" νῦν „ἐκ τοῦ οὐρανοῦ καὶ ἐπίβλεψον" ἐπὶ τὰ ὕδατα ταῦτα καὶ πλήρωσον αὐτὰ πνεύματος ἁγίου.* 2. *ὁ ἄρρητός σου λόγος ἐν αὐτοῖς γενέσθω καὶ μεταποιησάτω αὐτῶν τὴν ἐνέργειαν καὶ γεννητικὰ αὐτὰ κατασκευασάτω πληρούμενα τῆς σῆς χάριτος, ὅπως τὸ μυστήριον τὸ νῦν ἐπιτελούμενον μὴ κενὸν εὑρεθῇ ἐν τοῖς ἀναγεννωμένοις, ἀλλὰ πληρώσῃ πάντας τοὺς*

---

10 Ps. 30, 6. — 11 I Cor. 10, 16. — 23 Ps. 79, 15.

Canones Hippolyti c. 2 n. 28 particulam habent, sed eam Anaphorae adiungunt. Cf. infra XXIX.

XVIII. Cf. Constit. apost. VIII, 15.

XIX. Constitutiones eccles. aeg. XVI, 1 et Canones Hipp. c. 19 n. 112 benedictionem aquae primo loco ponunt; Constitutiones apost. VII, 43, 5

et resurrexit et sedet in dextera increati, super hanc aquam et hoc oleum: 2. largire virtutem curationis in has creaturas, ut omnis febris et omne daemonium et omnis morbus per potum et unctionem removeatur, et fiat remedium curationis et remedium integritatis perceptio harum creaturarum in nomine unigeniti tui Iesu Christi, per quem tibi gloria et imperium in sancto spiritu in omnia saecula saeculorum, amen.

XVIII (vi).

Manus impositio post benedictionem aquae et olei.

1. *Deus veritatis* amans hominum, maneat cum hoc populo *communio corporis et sanguinis;* corpora eorum sint viva corpora et animae eorum sint mundae animae. 2. Da hanc benedictionem in conservationem communionis et in securitatem eucharistiae celebratae, et beatifica simul omnes ac redde electos per unigenitum tuum Iesum Christum in sancto spiritu et nunc et in omnia saecula saeculorum, amen.

XIX (vii).

Sanctificatio aquarum.

1. Rex et domine universorum et creator cunctorum, qui omni naturae creatae per descensionem unigeniti tui Iesu Christi largitus es salutem, qui redemisti figmentum a te creatum per adventum verbi tui ineffabilis: *respice* nunc *e caelo et intuere* super has aquas easque imple spiritu sancto. 2. Verbum tuum ineffabile in eis fiat et transformet earum vim easque genetivas instituat impletas tua gratia, ut mysterium, quod nunc perficitur, non inane inveniatur in eis, qui regenerantur, sed impleat omnes,

---

eam renuntiationi et unctioni baptizandi postponunt, itemque ritus vulgati posteriores. Auctor seriei II Responsionum canonicarum Timotheo Al. attributae, qui festivitatem nativitatis Domini cognitam habens post annum 430 scripsit, de utroque ritu loquitur, qu. 8 interrogatus, uter presbytero solitario ad baptizandum vocato observandus sit, atque definiens: Faciat primum renuntiationem, tum perficiat sanctificationem aquae, et ita baptizet. Cf. Pitra, Iuris eccles. graec. hist. et monum. I, 640.

κατιόντας καὶ βαπτιζομένους τῆς θείας χάριτος. 3. *φιλάνθρωπε εὐεργέτα, φεῖσαι τοῦ σοῦ ποιήματος, σῶσον τὸ ὑπὸ τῆς δεξιᾶς σου πεποιημένον κτίσμα, μόρφωσον πάντας τοὺς ἀναγεννωμένους τὴν θείαν καὶ ἄρρητόν σου μορφήν, ὅπως διὰ τοῦ μεμορφῶσθαι καὶ ἀνα⟨γε⟩γεννῆσθαι σωθῆναι δυνηθῶσιν καὶ „τῆς βασιλείας“ σου „ἀξιωθῆναι“.* 4. *καὶ ὡς κατελθὼν ὁ μονογενής σου λόγος ἐπὶ τὰ ὕδατα τοῦ Ἰορδάνου ἅγια ἀπέδειξεν, οὕτω καὶ νῦν ἐν τούτοις κατερχέσθω καὶ ἅγια καὶ πνευματικὰ ποιησάτω πρὸς τὸ μηκέτι σάρκα καὶ αἷμα εἶναι τοὺς βαπτιζομένους, ἀλλὰ πνευματικοὺς καὶ δυναμένους προσκυνεῖν σοὶ τῷ ἀγενήτῳ πατρὶ διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ ἐν ἁγίῳ πνεύματι, δι' οὗ σοὶ ἡ δόξα καὶ τὸ κράτος καὶ νῦν καὶ εἰς τοὺς σύμπαντας αἰῶνας τῶν αἰώνων, ἀμήν.*

κ'.

Εὐχὴ ὑπὲρ βαπτιζομένων.

1. *Παρακαλοῦμέν σε, „θεὲ τῆς ἀληθείας“, ὑπὲρ τοῦ δούλου σου τοῦδε καὶ δεόμεθα, ὅπως καταξιώσῃς αὐτὸν τοῦ θείου μυστηρίου καὶ τῆς ἀρρήτου σου ἀναγεννήσεως· σοὶ γὰρ φιλάνθρωπε νῦν προσφέρεται, σοὶ αὐτὸν ἀνατίθεμεν.* 2. *χάρισαι αὐτὸν τῇ θείᾳ ταύτῃ ἀναγεννήσει κοινωνῆσαι πρὸς τὸ μηκέτι αὐτὸν ὑπὸ μηδενὸς σκαιοῦ καὶ πονηροῦ ἄγεσθαι, ἀλλὰ σοὶ λατρεύειν διὰ παντὸς καὶ τὰ σὰ προστάγματα φυλάττειν ὁδηγοῦντος αὐτὸν τοῦ μονογενοῦς σου λόγου, ὅτι δι' αὐτοῦ σοὶ ἡ δόξα καὶ τὸ κράτος ἐν τῷ ἁγίῳ πνεύματι καὶ νῦν καὶ εἰς τοὺς σύμπαντας αἰῶνας τῶν αἰώνων, ἀμήν.*

κα'.

Μετὰ τὴν ἀποταγὴν εὐχή.

Κύριε παντοκράτορ, σφράγισον τὴν συγκατάθεσιν τοῦ δούλου σου τούτου τὴν πρὸς σὲ νῦν γεγενημένην καὶ ἀμετάβλητον αὐτοῦ τὸ ἦθος καὶ τὸν τρόπον διαφύλαξον, ἵνα μηκέτι τοῖς χείροσιν ὑπηρετῇ, ἀλλ' ἐν „τῷ τῆς ἀληθείας θεῷ“ λατρεύῃ καὶ σοὶ τῷ τῶν πάντων ποιητῇ δουλεύῃ πρὸς τὸ τέλειον αὐτὸν καί σοι γνήσιον ἀποδειχθῆναι διὰ τοῦ μονογενοῦς σου Ἰησοῦ Χριστοῦ, δι' οὗ σοὶ ἡ δόξα καὶ τὸ κράτος ἐν ἁγίῳ πνεύματι καὶ νῦν καὶ εἰς τοὺς σύμπαντας αἰῶνας τῶν αἰώνων, ἀμήν.

---

5 II Thess. 1, 5. — 14 Ps. 30, 6. — 27 Ps. 30, 6.

---

3 *πεποιημένον* B : *πεπονημένον* A W | 19 *σκαιοῦ* : *κακοῦ* W | 27 *ἀλλ' ἐν τῷ* : coniecit *ἀλλὰ σοὶ* vel *ἀλλ' ἐν τῷ πνεύματι* B

qui descendunt et baptizantur, divina gratia. 3. Amans hominum, benefice, parce tuae facturae, salva creaturam a dextera tua factam; forma omnes, qui regenerantur, divina et ineffabili tua forma, ut eo, quod formati ac regenerati sunt, salvari possint et *regno tuo digni fieri.* 4. Et sicut verbum tuum unigenitum descendens in aquas Iordanis eas sanctas ostendit, ita et nunc in has descendat easque sanctas et spirituales reddat, ne baptizandi amplius caro et sanguis sint, sed spirituales possintque te adorare patrem increatum per Iesum Christum in sancto spiritu, per quem tibi gloria et imperium et nunc et in omnia saecula saeculorum, amen.

XX (VIII).

Oratio pro baptizandis.

1. Deprecamur te, *Deus veritatis,* pro hoc tuo servo et oramus, ut digneris eum divino mysterio et regeneratione tua ineffabili; tibi enim, amans hominum, nunc offertur, tibi eum consecramus. 2. Largire, ut huius divinae regenerationis particeps fiat, ne amplius ab ullo sinistro et iniquo agatur, sed ut tibi serviat omnino et mandata tua custodiat unigenito tuo verbo ipsum comitante, quoniam per eum tibi gloria et imperium in sancto spiritu et nunc et in omnia saecula saeculorum, amen.

XXI (IX).

Post abrenuntiationem oratio.

Domine omnipotens, consigna assensionem huius tui servi ad te nunc factam et custodi immutabilem eius habitum atque mores, ne amplius peioribus ministret, sed in *Deo veritatis* operam det et tibi omnium creatori serviat, ut perfectus et genuinus tibi ostendatur per unigenitum tuum Iesum Christum, per quem tibi gloria et imperium in sancto spiritu et nunc et in omnia saecula saeculorum, amen.

XXI. Vox *ἀποταγὴ* hic simul *τὴν συνταγὴν* vel *ὁμολογίαν* complectitur, ut oratione ineunte vocabulum *συγκατάθεσις* indicat. Cf. Constit. ap. VII, 41.

κβ'.

Εὐχὴ εἰς τὸ ἄλειμμα τῶν βαπτιζομένων.

1. Δέσποτα φιλάνθρωπε καὶ „φιλόψυχε, οἰκτίρμον καὶ ἐλεῆμον“, „⟨θεὲ⟩ τῆς ἀληθείας“, ἐπικαλούμεθά σε ἐξακολουθοῦντες καὶ πειθόμενοι ταῖς ἐπαγγελίαις τοῦ μονογενοῦς σου εἰρηκότος· „Ἐάν τινων ἀφῆτε τὰς ἁμαρτίας, ἀφίενται αὐτοῖς“· καὶ ἀλείφομεν τῷ ἀλείμματι τούτῳ τοὺς προσιόντας ἢ τὰς προσιούσας τῇ θείᾳ ταύτῃ ἀναγεννήσει, 2. παρακαλοῦντες, ὥστε τὸν κύριον ἡμῶν Χριστὸν Ἰησοῦν ἐνεργῆσαι αὐτῷ ἰατικὴν καὶ ἰσχυροποιητικὴν δύναμιν καὶ ἀποκαλύψαι μὲν διὰ τοῦ ἀλείμματος τούτου καὶ ἀποθεραπεῦσαι ἀπὸ ψυχῆς σώματος πνεύματος αὐτῶν πᾶν σημεῖον ἁμαρτίας καὶ ἀνομίας ἢ σατανικῆς αἰτίας, τῇ δὲ ἰδίᾳ χάριτι τὴν ἄφεσιν αὐτοῖς παρασχέσθαι, „ἵνα τῇ ἁμαρτίᾳ ἀπογενόμενοι τῇ δικαιοσύνῃ ζήσουσι“ καὶ διὰ τῆς ἀλείψεως ταύτης ἀναπλασθέντες καὶ „διὰ τοῦ λουτροῦ καθαρισθέντες“ καὶ τῷ „πνεύματι ἀνανεωθέντες“ ἐξισχύσουσιν κατανικῆσαι λοιπὸν τὰς προσβαλλούσας αὐτοῖς ἀντικειμένας ἐνεργείας καὶ ἀπάτας τοῦ βίου τούτου καὶ οὕτως συνδεθῆναι καὶ συνενωθῆναι τῇ ποίμνῃ „τοῦ κυρίου καὶ σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ“ καὶ „συγκληρονομῆσαι“ τοῖς ἁγίοις „τὰς ἐπαγγελίας“, ὅτι δι᾽ αὐτοῦ ⟨σοὶ⟩ ἡ δόξα καὶ τὸ κράτος ἐν ἁγίῳ πνεύματι εἰς τοὺς σύμπαντας αἰῶνας τῶν αἰώνων, ἀμήν.

κγ'.

Μετὰ τὴν ἀνάληψιν εὐχή.

1. Φιλάνθρωπε εὐεργέτα „σωτὴρ πάντων“ τὴν ἐπιστροφὴν πρὸς σὲ πεποιημένων, ἵλεως γενοῦ τῷ δούλῳ σου τῷδε· ὁδήγησον αὐτὸν ἐπὶ τὴν ἀναγέννησιν τῇ δεξιᾷ σου. 2. ὁ μονογενής σου λόγος ὁδηγείτω αὐτὸν ἐπὶ τὸ λουτρόν· τιμηθήτω αὐτοῦ ἡ ἀναγέννησις, μὴ ἔστω κενὴ τῆς σῆς χάριτος· συμπαρίτω ὁ ἅγιός σου λόγος, συνέστω τὸ ἅγιόν σου πνεῦμα ἀποσοβοῦν καὶ ἀποβάλλον πάντα πειρασμόν, ὅτι διὰ τοῦ μονογενοῦς σου Ἰησοῦ Χριστοῦ ⟨σοὶ⟩

---

2 Sap. 11, 27; Ps. 85, 15. — 3 Ps. 30, 6. — 4 Ioann. 20, 23. — 12 I Petr. 2, 24. — 13 Tit. 3, 5; Eph. 5, 26. — 17 II Petr. 3, 18. — 18 Hebr. 6, 12; 11, 9. — 22 I Tim. 4, 10.

---

6 *προσιόντας ἢ προσιούσας* B, *προστάσει προσιούσας* A, *προθέσει προσιόντας* W | 8 *αὐτοῖς* W | 9 *ἀποκαλύψαι* : coniecit *ἀπαλεῖψαι* Turner cf. B | 21 *ἀνάληψιν* : *ἄλειψιν* B

XXII (xv).

Oratio in unctionem baptizandorum.

1. Domine, amans hominum et *amans animarum, misericors ac benigne, Deus veritatis,* invocamus te obsequentes et confidentes promissionibus unigeniti tui, qui dixit: *Quorum remiseritis peccata, remittuntur eis;* et ungimus hac unctione eos, qui accedunt vel eas, quae accedunt ad hanc divinam regenerationem, 2. deprecantes, ut Dominus noster Christus Iesus eis operetur vim sanantem ac confortantem et revelet per hanc unctionem et tollat ab anima et corpore et spiritu eorum omne signum peccati et iniquitatis vel causae diabolicae, propria gratia remissionem eis praebeat, *ut a peccato liberati iustitiae vivant* et per hanc unctionem reformati et *per lavacrum purificati* et *per spiritum renovati* possint devincere in reliquum adversarias operationes ac fraudes huius vitae ipsis instantes et ita aggregari et uniri cum grege *Domini et salvatoris nostri Iesu Christi* et cum sanctis *cohereditare promissiones,* quoniam per eum tibi gloria et imperium in sancto spiritu in omnia saecula saeculorum, amen.

XXIII (x).

Post susceptionem oratio.

1. Amans hominum, benefice, *salvator omnium* ad te conversorum, propitius esto servo tuo huic; prosequere eum ad regenerationem dextera tua. 2. Unigenitum tuum verbum prosequatur eum in lavacrum; honoretur eius regeneratio, ne sit vacua gratia tua; adesto simul sanctum verbum tuum, adesto simul sanctus tuus spiritus depellens ac deiciens omnem tentationem, quoniam

---

XXII. Cf. Constit. ap. VII, 42. Constitutiones eccles. aeg. XVI, 8—9, Canones Hippolyti c. 19 n. 116 sq. et Testamentum Domini nostri II, 8 oleum, quo baptizandus ungitur, oleum exorcismi, et oleum, quo baptizatus ungitur (cf. XXV), oleum gratiarum actionis vocant, Constitutiones apost. III, 16. 17; VII, 22, 2; 44, 1. 2 hoc *μύρον* appellant.

XXIII. Vox *ἀνάληψις* in ritu baptismi nusquam occurrit. Brightman putans, eam nonnisi sensum vocabuli *ἀναδοχή* (susceptio, sc. per sponsores) habere et in hoc sensu hic tolerari non posse, emendavit *ἄλειψιν*. Certe

ἡ δόξα καὶ τὸ κράτος καὶ νῦν εἰς τοὺς σύμπαντας αἰῶνας τῶν αἰώνων, ἀμήν.

κδ'.

Μετὰ τὸ βαπτισθῆναι καὶ ἀνελθεῖν εὐχή.

1. Ὁ θεός, „ὁ τῆς ἀληθείας θεός", ὁ τῶν πάντων δημιουργός, ὁ κύριος πάσης τῆς κτίσεως, εὐλόγησον τὸν δοῦλόν σου τοῦτον εὐλογίᾳ τῇ σῇ· καθαρὸν αὐτὸν δεῖξον ἐν τῇ ἀναγεννήσει, κοινωνὸν αὐτὸν ταῖς ἀγγελικαῖς σου δυνάμεσιν κατάστησον, ἵνα μηκέτι σάρξ, ἀλλὰ πνευματικὸς ὀνομάζηται μετασχὼν τῆς θείας σου καὶ ὠφελίμου δωρεᾶς· 2. διατηρηθείη μέχρι τέλους σοὶ τῷ τῶν ὅλων ποιητῇ διὰ τοῦ μονογενοῦς σου Ἰησοῦ Χριστοῦ, δι' οὗ σοὶ ἡ δόξα καὶ τὸ κράτος ἐν ἁγίῳ πνεύματι καὶ νῦν καὶ εἰς τοὺς σύμπαντας αἰῶνας τῶν αἰώνων, ἀμήν.

κε'.

Εὐχὴ εἰς τὸ χρῖσμα ἐν ᾧ χρίονται οἱ βαπτισθέντες.

1. „Ὁ θεὸς τῶν δυνάμεων", ὁ βοηθὸς πάσης ψυχῆς ἐπιστρεφούσης ἐπὶ σὲ καὶ γινομένης „ὑπὸ τὴν κραταιάν" σου „χεῖρα" τοῦ μονογενοῦς, ἐπικαλούμεθά σε, ὥστε διὰ „τῆς θείας" καὶ ἀοράτου σου „δυνάμεως τοῦ κυρίου καὶ σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ" ἐνεργῆσαι ἐν τῷ χρίσματι τούτῳ ἐνέργειαν θείαν καὶ οὐράνιον, 2. ἵνα οἱ βαπτισθέντες καὶ χριόμενοι ἐν αὐτῷ τὸ ἐκτύπωμα τοῦ σημείου τοῦ σωτηριώδους σταυροῦ τοῦ μονογενοῦς, δι' οὗ σταυροῦ διετράπη καὶ ἐθριαμβεύθη σατανᾶς καὶ πᾶσα δύναμις ἀντικειμένη, ὡς ἀναγεννηθέντες καὶ ἀνανεωθέντες „διὰ τοῦ λουτροῦ τῆς παλιγγενεσίας" καὶ οὗτοι μέτοχοι γένωνται „τῆς δωρεᾶς τοῦ ἁγίου πνεύματος" καὶ ἀσφαλισθέντες τῇ σφραγῖδι ταύτῃ διαμείνωσιν „ἑδραῖοι

4 Ps. 30, 6. — 14 Ps. 83, 8. — 15 I Petr. 5, 6. — 16 II Petr. 1, 3. — 17 II Petr. 3, 18. — 22 Tit. 3, 5. — 23 Act. 2, 38; 10, 45. — 24 I Cor. 15, 58.

20 σωτηρίου δοὺς A | 23 γινένωνται A

oratio subinde unctionem secuta est vel baptismum praecessit. Cum autem Constitutiones ecclesiae aeg. XVI, 12, Canones Hipp. c. 19 n. 121 et Testamentum D. n. II, 8 praecipiant, ut unctus nudus episcopo vel presbytero tradatur, lectio tradita retineri potest. Ceteroquin oratio eiusmodi nusquam alias invenitur.

XXIV, 1. *μηκέτι σάρξ κτλ.*] Simi-

per unigenitum tuum Iesum Christum tibi gloria et imperium et nunc et in omnia saecula saeculorum, amen.

XXIV (XI).

Post baptismum et ascensionem oratio.

1. Deus, *Deus veritatis,* creator omnium, dominus omnis creaturae, benedic servum tuum hunc benedictione tua; mundum eum ostende in regeneratione, socium eum virtutum tuarum angelicarum constitue, ne amplius caro nominetur, sed spiritualis, particeps factus doni tui divini et utilis; 2. conservetur usque in finem tibi creatori cunctorum per unigenitum tuum Iesum Christum, per quem tibi gloria et imperium in sancto spiritu et nunc et in omnia saecula saeculorum, amen.

XXV (XVI).

Oratio in oleum quo unguntur baptizati.

1. *Deus virtutum,* auxiliator omnis animae, quae se ad te convertit ac fit *sub potenti manu* tua unigeniti, invocamus te, ut per *divinam* et invisibilem *virtutem tuam Domini et salvatoris nostri Iesu Christi* opereris in hoc oleo operationem divinam ac caelestem, 2. ut baptizati etiam uncti in eo effigies signi salutaris crucis unigeniti, per quam crucem depulsus et triumphatus est satanas et omnis potestas adversaria, tanquam regenerati ac renovati *per lavacrum regenerationis* et hi participes fiant *doni spiritus sancti* et hoc sigillo confirmati permaneant *stabiles et immobiles,* innocui et

---

liter, ut Brightman adnotavit, Didymus De trinit. II, 12 (Migne, PG. 39, 673): *ὁ ἄνθρωπος ὁ βαπτίσματος μὴ τυχὼν σαρκικός ἐστιν, τοῦτ᾽ ἔστιν, ἀμέτοχος φωτὸς ἐπουρανίου . . . ὁ δὲ βαπτισθεὶς πνευματικός ἐστιν, ἀντὶ τοῦ, μετόχος ζωῆς ἀθανάτου,* et Ritus Iacobitarum coptitarum: non sit in posterum filius carnis, sed filius veritatis (Denzinger, Ritus Orientalium I, 199).

XXV, 1. Cf. Constit. ap. VII, 44. Loquuntur de hac unctione vel chrismatione, i. e. Confirmatione, saepius auctores veteres, quorum testimonia Brightman ad h. l. collegit. — *ὑπὸ — χεῖρα*] Ex his verbis colligere licet, baptizatos non solum unctos, sed eis etiam manum impositam fuisse. Constitutiones eccles. aeg. XVI, 16—21, Canones Hipp. c. 19 n. 134—40, Testamentum D. n. II, 8—9 praecipiunt, ut primo presbyter baptizatos oleo gratiarum actionis in baptisterio ungat, deinde in ecclesia episcopus manus super eos imponat atque oleo illo in

καὶ ἀμετακίνητοι“, ἀβλαβεῖς καὶ ἄσυλοι, ἀνεπηρέαστοι καὶ ἀνεπιβούλευτοι, ἐμπολιτευόμενοι „ἐν τῇ πίστει καὶ ἐπιγνώσει τῆς ἀληθείας μέχρι τέλους“ ἀναμένοντες τὰς οὐρανίους τῆς „ζωῆς ἐλπίδας“ καὶ αἰωνίους ἐπαγγελία⟨ς⟩ „τοῦ κυρίου καὶ σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ“, δι᾽ οὗ σοὶ ἡ δόξα καὶ τὸ κράτος ἐν ἁγίῳ πνεύματι καὶ νῦν καὶ εἰς τοὺς σύμπαντας αἰῶνας τῶν αἰώνων, ἀμήν.

κϛʹ.

Χειροθεσία καταστάσεως διακόνων.

1. *Πάτερ τοῦ μονογενοῦς, ὁ „τὸν υἱόν“ σου „ἀποστείλας“ καὶ διατάξας τὰ ἐπὶ τῆς γῆς πράγματα καὶ κανόνας τῇ ἐκκλησίᾳ καὶ τάξεις δεδωκὼς εἰς ὠφέλειαν καὶ σωτηρίαν τῶν ποιμνίων, ὁ ἐκλεξάμενος ἐπισκόπους καὶ πρεσβυτέρους καὶ διακόνους εἰς λειτουργίαν τῆς καθολικῆς σου ἐκκλησίας, ὁ ἐκλεξάμενος διὰ τοῦ μονογενοῦς σου τοὺς ἑπτὰ διακόνους καὶ χαρισάμενος αὐτοῖς πνεῦμα ἅγιον·* 2. *κατάστησον καὶ τόνδε διάκονον τῆς καθολικῆς σου ἐκκλησίας καὶ δὸς ἐν αὐτῷ „πνεῦμα γνώσεως καὶ διακρίσεως“, ἵνα δυνηθῇ μεταξὺ τοῦ λαοῦ τοῦ ἁγίου καθαρῶς καὶ ἀμέμπτως διακονῆσαι ἐν τῇ λειτουργίᾳ ταύτῃ διὰ τοῦ μονογενοῦς σου Ἰησοῦ Χριστοῦ, δι᾽ οὗ σοὶ ἡ δόξα καὶ τὸ κράτος ἐν ἁγίῳ πνεύματι καὶ νῦν καὶ εἰς τοὺς σύμπαντας αἰῶνας τῶν αἰώνων, ἀμήν.*

κζʹ.

Χειροθεσία καταστάσεως πρεσβυτέρων.

1. *Τὴν χεῖρα ἐκτείνομεν, δέσποτα „θεὲ τῶν οὐρανῶν“, πάτερ τοῦ μονογενοῦς σου, ἐπὶ τὸν ἄνθρωπον τοῦτον καὶ δεόμεθα, ἵνα „τὸ πνεῦμα τῆς ἀληθείας“ ἐπιδημήσῃ αὐτῷ· φρόνησιν αὐτῷ χάρισαι*

---

2 II Thess. 2, 13; I Tim. 2, 4; Hebr. 3, 6. — 3 Tit. 1, 2; 3, 7. — 4 II Petr. 3, 18. — 8 I Ioann. 4, 10. — 12 Act. 6, 5—6. — 15 Ies. 11, 2; I Cor. 12, 10. — 21 Neh. 1, 4. — 23 Ioann. 15, 26.

---

manum infuso et manu imposita super caput singulos ungat et super frontem signet. — *σου χ. τοῦ μονογενοῦς*] Sermo durus, cum pronomen proprie ad Deum patrem referendum sit. Similiter in membro sequente.

XXVI. Voce *χειροθεσία* scriptura nostra sensu latiore utitur, cum benedictionem (manu imposita datam) ea designans, ut IV, VI, VIII, XV, tum ordinationem vel preces ordinationis, ut hic et in particulis duabus sequentibus. Constitutiones apost. VIII, 28, 2. 3 eam sensu strictiore adhibent, ea nonnisi benedictionem, ordinationem vero voce *χειροτονία* appellantes.

inviolati, minarum et insidiarum expertes, conversantes *in fide ac cognitione veritatis usque ad finem,* exspectantes *spes vitae* caelestes et promissiones aeternas *Domini et salvatoris nostri Iesu Christi,* per quem tibi gloria et imperium in sancto spiritu et nunc et in omnia saecula saeculorum, amen.

XXVI (XII).

Benedictio in constitutione diaconorum.

1. Pater unigeniti, qui *filium misisti* tuum et ordinasti res super terra atque ecclesiae canones et ordines dedisti in utilitatem et salutem gregum, qui elegisti episcopos et presbyteros et diaconos in ministerium catholicae tuae ecclesiae, qui elegisti per unigenitum tuum septem diaconos eisque largitus es spiritum sanctum: 2. constitue et hunc diaconum ecclesiae tuae catholicae et da in eo *spiritum cognitionis ac discretionis,* ut possit inter populum sanctum pure et immaculate ministrare in hoc ministerio per unigenitum tuum Iesum Christum, per quem tibi gloria et imperium in sancto spiritu et nunc et in omnia saecula saeculorum, amen.

XXVII (XIII).

Benedictio in constitutione presbyterorum.

1. Manum extendimus, Domine, *Deus caelorum,* pater unigeniti tui, super hunc hominem et oramus, ut *spiritus veritatis* ei

---

Orationes praeterea, quas pro constituendo diacono VIII, 18, presbytero VIII, 16, episcopo VIII, 5 exhibent, a formulis nostrae scripturae valde divergunt. Animadvertas etiam, secundum scripturam nostram aeque ac secundum Constitutiones eccl. aeg. clericos maiores tantum ordinari vel manus impositionem accipere, cum in Constitutionibus apost. etiam subdiaconi et lectores, in Epitome libri VIII huius operis subdiaconi saltem ordinentur.

1. *διατάξας κτλ.*] In oratione pro constituendo archidiacono Ritus Iacobitarum copt., ut Brightman vidit, similiter habet: super terram creasti omnem formam eorum et nomine vocasti ordines (*τάξις*) et canones (*κανών*) omnes ecclesiae (Denzinger, Ritus II, 9).

XXVII, 1. *τὴν χεῖρα ἐκτείνομεν*] Pluralis inde explicari videtur, quod in ordinatione presbyteri etiam presbyteri manum imponebant. Cf. Constit. eccl. aeg. II, 1; Testam. D. n. I, 30.

καὶ γνῶσιν καὶ „καρδίαν ἀγαθήν“· γενέσθω ἐν αὐτῷ πνεῦμα θεῖον πρὸς τὸ δύνασθαι αὐτὸν οἰκονομῆσαι τὸν λαόν σου καὶ „πρεσβεύειν“ τὰ θεῖά σου λόγια καὶ „καταλλάξαι“ τὸν λαόν σου σοὶ τῷ ἀγενήτῳ θεῷ. 2. *ὁ χαρισάμενος „ἀπὸ τοῦ πνεύματος“ τοῦ Μωσέως „ἐπὶ τοὺς“ ἐκλελεγμένους „πνεῦμα“ ἅγιον· μέρισον καὶ τῷδε πνεῦμα ἅγιον ἐκ τοῦ πνεύματος τοῦ μονογενοῦς εἰς χάριν „σοφίας καὶ γνώσεως καὶ πίστεως“ ὀρθῆς, ἵνα δυνηθῇ σοὶ ὑπηρετῆσαι „ἐν καθαρᾷ συνειδήσει“ διὰ τοῦ μονογενοῦς σου Ἰησοῦ Χριστοῦ, δι' οὗ σοὶ ἡ δόξα καὶ τὸ κράτος ἐν ἁγίῳ πνεύματι καὶ νῦν καὶ εἰς τοὺς σύμπαντας αἰῶνας τῶν αἰώνων, ἀμήν.*

κη'.

Χειροθεσία καταστάσεως ἐπισκόπου.

1. *Ὁ τὸν κύριον „Ἰησοῦν ἀποστείλας“ εἰς κέρδος ὅλης τῆς οἰκουμένης, ὁ δι' αὐτοῦ τοὺς „ἀποστόλους ἐκλεξάμενος“ ὁ „κατὰ γενεὰν καὶ γενεὰν“ ἐπισκόπους ἁγίους χειροτονῶν· ποίησον, „ὁ θεὸς τῆς ἀληθείας“, καὶ τόνδε ἐπίσκοπον ζῶντα, ἐπίσκοπον ἅγιον τῆς διαδοχῆς τῶν ἁγίων ἀποστόλων, καὶ δὸς αὐτῷ χάριν καὶ πνεῦμα θεῖον, ὃ ἐχαρίσω πᾶσιν τοῖς γνησίοις σου δούλοις καὶ προφήταις καὶ πατριάρχαις·* 2. *ποίησον αὐτὸν ἄξιον εἶναι „ποιμαίνειν“ σου „τὴν ποίμνην“ ἔτι τε ἀμέμπτως καὶ ἀπροσκόπως ἐν τῇ ἐπισκοπῇ διατελείτω διὰ τοῦ μονογενοῦς σου Ἰησοῦ Χριστοῦ, δι' οὗ σοὶ ἡ δόξα καὶ τὸ κράτος ἐν ἁγίῳ πνεύματι καὶ νῦν καὶ εἰς τοὺς σύμπαντας αἰῶνας τῶν αἰώνων, ἀμήν.*

κθ'.

Εὐχὴ εἰς ἔλαιον νοσούντων ἢ εἰς ἄρτον ἢ εἰς ὕδωρ.

1. *Ἐπικαλούμεθα σὲ τὸν „ἔχοντα πᾶσαν ἐξουσίαν“ καὶ δύναμιν, τὸν „σωτῆρα πάντων ἀνθρώπων, πατέρα τοῦ κυρίου ἡμῶν καὶ σωτῆρος Ἰησοῦ Χριστοῦ“, καὶ δεόμεθα, ὥστε ἐκπέμψαι δύναμιν ἰατικὴν ἀπὸ τῶν οὐρανῶν τοῦ μονογενοῦς ἐπὶ τὸ ἔλαιον τοῦτο, ἵνα γένηται τοῖς χριομένοις ἢ μεταλαμβάνουσιν τῶν κτισμάτων*

---

1 Luc. 8, 15. — 2 II Cor. 5, 20. — 4 Num. 11, 17. 25. — 6 I Cor. 12, 8. 9. — 7 I Tim. 3, 9; II Tim. 1, 3. — 12 Ioann. 17, 3. — 13 Luc. 6, 13. — Esth. 9, 27. — 14 Ps. 30, 6. — 18 Act. 20, 28. — 24 Dan. 14, 4. — 25 I Tim. 4, 10; II Cor. 1, 3; II Petr. 2, 20; 3, 18.

---

15 *ἅγιον* : fortasse *ἄξιον* B

adveniat; sensum ei largire et cognitionem et *cor bonum;* fiat in eo spiritus divinus, ut possit administrare populum tuum et *dispensare* verba tua divina et *reconciliare* populum tuum tibi Deo increato. 2. Qui largitus es *a spiritu* Mosis *spiritum* sanctum *super* electos, tribue et huic spiritum sanctum e spiritu unigeniti in gratiam *sapientiae et cognitionis et fidei* rectae, ut possit tibi ministrare *in conscientia pura* per unigenitum tuum Iesum Christum, per quem tibi gloria et imperium et nunc et in omnia saecula saeculorum, amen.

XXVIII (xiv).

Benedictio in constitutione episcopi.

1. Qui Dominum *Iesum misisti* in lucrum orbis universi, qui per eum *apostolos elegisti,* qui *a generatione in generationem* episcopos sanctos ordinas: fac, *Deus veritatis,* et hunc episcopum vivum, episcopum sanctum successionis sanctorum apostolorum, et da ei gratiam et spiritum divinum, quem largitus es omnibus servis tuis genuinis et prophetis et patriarchis; 2. fac, ut dignus sit, qui *pascat gregem* tuum atque immaculate et inoffense in episcopatu degat per unigenitum tuum Iesum Christum, per quem tibi gloria et imperium in sancto spiritu et nunc et in omnia saecula saeculorum, amen.

XXIX (xvii).

Oratio in oleum aegrotorum vel in panem vel in aquam.

1. Invocamus te, qui *habes omnem potestatem* et virtutem, *salvatorem omnium hominum, patrem Domini nostri et salvatoris Iesu Christi,* et oramus, ut emittas vim sanationis e caelis unigeniti super hoc oleum, ut eis, qui his tuis creaturis unguntur

---

XXIX. Benedictio olei et aquae iam supra XVII, in parte liturgica legitur. Nunc similis oratio sequitur. Inscriptio oleo quidem panem et aquam adiungit. Oratio ipsa autem maxime oleum spectat, cumque hoc oleum aegrotorum nominetur eique vis non solum sanandi morbos, sed etiam delendi peccata adscribatur, oleum extremae unctionis indicatur. Benedictio olei et aquae in Constitutionibus apost. VIII, 29 de remissione peccatorum silet.

σου τούτων εἰς ἀποβολὴν „πάσης νόσου καὶ πάσης μαλακίας“, εἰς ἀλεξιφάρμακον παντὸς δαιμονίου, εἰς ἐκχωρισμὸν παντὸς πνεύματος ἀκαθάρτου, εἰς ἀφορισμὸν παντὸς πνεύματος πονηροῦ, εἰς ἐκδιωγμὸν παντὸς πυρετοῦ καὶ ῥίγους καὶ πάσης ἀσθενείας, εἰς χάριν ἀγαθὴν καὶ ἄφεσιν ἁμαρτημάτων, εἰς φάρμακον ζωῆς καὶ σωτηρίας, εἰς ὑγείαν καὶ „ὁλοκληρίαν ψυχῆς σώματος πνεύματος“, εἰς ῥῶσιν τελείαν. 2. φοβηθήτω, δέσποτα, πᾶσα ἐνέργεια σατανική, πᾶν δαιμόνιον, πᾶσα ἐπιβουλὴ τοῦ ἀντικειμένου, πᾶσα πληγή, πᾶσα μάστιξ, πᾶσα ἀλγηδών, πᾶς πόνος ἢ ῥάπισμα ἢ ἐντίναγμα ἢ σκίασμα πονηρὸν τὸ ὄνομά σου τὸ ἅγιον, ὃ ἐπεκαλεσάμεθα νῦν ἡμεῖς, καὶ τὸ ὄνομα τοῦ μονογενοῦς, 3. καὶ ἀπερχέσθωσαν ἀπὸ τῶν ἐντὸς ⟨καὶ⟩ τῶν ἐκτὸς τῶν δούλων σου τούτων, ἵνα „δοξασθῇ τὸ ὄνομα“ τοῦ ὑπὲρ ἡμῶν σταυρωθέντος καὶ ἀναστάντος, τοῦ „τὰς νόσους ἡμῶν καὶ τὰς ἀσθενείας ἀναλαβόντος Ἰησοῦ Χριστοῦ“ καὶ ἐρχομένου „κρῖναι ζῶντας καὶ νεκρούς“, ὅτι δι' αὐτοῦ σοὶ ἡ δόξα καὶ τὸ κράτος ἐν ἁγίῳ πνεύματι καὶ νῦν καὶ εἰς τοὺς σύμπαντας αἰῶνας τῶν αἰώνων, ἀμήν.

λ'.

Εὐχὴ περὶ τεθνεῶτος καὶ ἐκκομιζομένου.

1. Ὁ θεὸς „ὁ ζωῆς καὶ θανάτου τὴν ἐξουσίαν ἔχων, ὁ θεὸς τῶν πνευμάτων καὶ“ δεσπότης „πάσης σαρκός“, ὁ θεὸς „ὁ θανατῶν καὶ ζωογονῶν, ὁ κατάγων εἰς πύλας ᾅδου καὶ ἀνάγων“, ὁ κτίζων „πνεῦμα ἀνθρώπου“ ἐν αὐτῷ καὶ „παραλαμβάνων“ τῶν ἁγίων τὰς ψυχὰς καὶ ἀναπαύων· ὁ ἀλλοιῶν καὶ μεταβάλλων καὶ μετασχηματίζων τὰ κτίσματά σου, καθὼς δίκαιον καὶ σύμφορόν ἐστιν, „μόνος“ αὐτὸς „ἄφθαρτος“ καὶ ἀναλλοίωτος καὶ αἰώνιος ὤν· 2. δεόμεθά σου περὶ τῆς κοιμήσεως καὶ ἀναπαύσεως τοῦ δούλου σου τοῦδε ἢ τῆς δούλης σου τῆσδε· τὴν ψυχήν, τὸ πνεῦμα αὐτοῦ ἀνάπαυσον „ἐν τόποις χλόης“, ἐν ταμείοις „ἀναπαύσεως μετὰ Ἀβραὰμ καὶ Ἰσαὰκ καὶ Ἰακὼβ“ καὶ πάντων τῶν ἁγίων σου, τὸ δὲ σῶμα ἀνάστησον ἐν ᾗ ὥρισας ἡμέρᾳ κατὰ τὰς ἀψευδεῖς σου ἐπαγγελίας, ἵνα καὶ τὰς κατ' ἀξίαν αὐτῷ κληρονομίας ἀποδῷς

---

1 Mt. 4, 23; 9, 35; 10, 1. — 6 I Thess. 5, 23. — 12 Ps. 85, 9. 12 cf. Mt. 9, 8. — 13 Mt. 8, 17. — 15 II Tim. 4, 1. — 19 Sap. 16, 13. 14; Num. 16, 22; I Reg. 2, 6. — 25 I Tim. 1, 17. — 28 Ps. 22, 1. — Mt. 8, 11.

vel eas percipiunt, fiat in depulsionem *omnis languoris et omnis infirmitatis,* in remedium adversus omne daemonium, in expulsionem omnis spiritus immundi, in segregationem omnis spiritus nequam, in exstirpationem omnis febris et frigoris et omnis imbecillitatis, in gratiam bonam et remissionem peccatorum, in remedium vitae et salutis, in sanitatem et *integritatem animae et corporis et spiritus,* in valetudinem perfectam. 2. Timeat, Domine, omnis operatio diabolica, omne daemonium, omnes insidiae adversarii, omnis plaga, omne supplicium, omnis dolor, omnis labor vel ictus vel concussio vel umbra mala nomen tuum sanctum, quod invocamus nunc, et nomen unigeniti, 3. et abeant ab internis et externis servorum tuorum horum, ut *glorificetur nomen* eius, qui pro nobis crucifixus est et resurrexit et *languores nostros et infirmitates suscepit, Iesu Christi,* et venturus est *iudicare vivos et mortuos,* quoniam per eum tibi gloria et imperium in sancto spiritu et nunc et in omnia saecula saeculorum, amen.

XXX (XVIII).

Oratio pro mortuo et sepeliendo.

1. Deus, *qui vitae et mortis potestatem habes, Deus spirituum* et dominus *omnis carnis,* Deus, *qui mortificas et vivificas, qui deducis ad portas inferorum et reducis,* qui creas *spiritum hominis* in ipso et *suscipis* sanctorum animas ac recreas, qui mutas ac transformas et transfiguras creaturas tuas, prout iustum et utile est, cum ipse *solus incorruptibilis* et immutabilis et aeternus sis; 2. oramus te pro dormitione et requie huius servi tui vel huius servae tuae: animam et spiritum eius recrea in *locis pascuae,* in cubilibus *recreationis cum Abraham et Isaac et Iacob* et omnibus sanctis tuis; corpus vero resuscita in die, quam definiisti secundum promissiones tuas haud dubias, ut et hereditates ei convenientes

---

XXX. Cf. Constit. ap. VIII, 41.
2. τὸ δὲ σῶμα κτλ.] Similiter Liturgia Iacobitarum copt. in oratione pro mortuis, Brightman, *Liturgies* I, 170, 13—15.

ἐν ταῖς ἁγίαις σου νομαῖς. 3. τῶν παραπτωμάτων αὐτοῦ καὶ „ἁμαρτημάτων μὴ μνησθῇς“· τὴν δὲ „ἔξοδον“ αὐτοῦ εἰρηνικὴν καὶ εὐλογημένην εἶναι ποίησον· τὰς λύπας τῶν διαφερόντων πνεύματι παρακλήσεως ἴασαι καὶ ἡμῖν πᾶσι τέλος ἀγαθὸν δώρησαι διὰ τοῦ μονογενοῦς σου Ἰησοῦ Χριστοῦ, δι᾽ οὗ σοὶ ἡ δόξα καὶ τὸ κράτος ἐν ἁγίῳ πνεύματι εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων, ἀμήν.

---

2 Ps. 24, 7. — II Petr. 1, 15.

---

3. *τῶν διαφερόντων*] i. e. superstitum vel propinquorum, ut e contextu

retribuas in sanctis tuis pascuis. 3. Delictorum eius ac *peccatorum ne memineris; exitum* eius fac paratum et benedictum esse; tristitias superstitum spiritu consolationis sana et nobis omnibus finem bonum dona per unigenitum tuum Iesum Christum, per quem tibi gloria et imperium in sancto spiritu in saecula saeculorum, amen.

---

apparet. Timotheus Al. Resp. 14 scribens *οἱ διαφέροντες τῷ πεπονθότι* aut verbum hoc sensu usurpat aut generaliter de eis loquitur, qui ad mortuum attinent (Harduin. Coll. conc. I, 1195).

INDEX
VOCABULORUM SACRAMENTARII SERAPIONIS.

INDEX
NOMINUM ET RERUM.

Loci ( ) inclusi in commentario exstant.